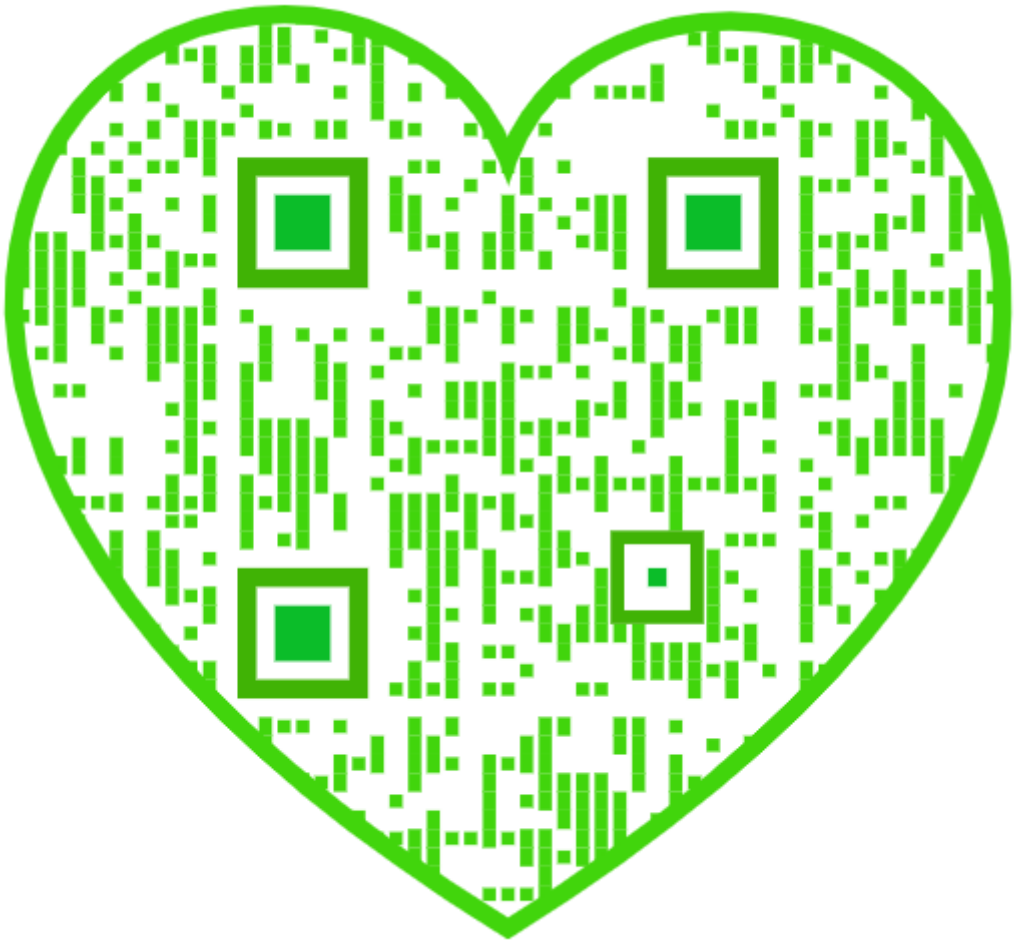
De Gids. Jaargang 59

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1895

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001189501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

Uit het leven van Jan Kors.

I.
Tooverwereld.

Toen Jan eens erg ziek was geweest en weer beter werd - lange dagen lag hij in zijn ledikantje, al maar turend naar de witte gordijnen, die men toegespeld had omdat hij het geloop in de kamer nog niet velen kon, en stil genietend van dat hij daar nu zoo alleen lag achter dat witte, heelemaal alleen en van de wereld weg - had Miet, de meid, een oud boek meegebracht uit de leesbibliotheek. Hij verveelde zich nu zoo, zei ze, en ze had het zelf vroeger ook gelezen en het was erg mooi. Het heette: *Ridder Golo of Onschuld en Misdaad* en het bevatte de lotgevallen van Genoveva. Hij las daarna: *Antonetta Czerna*, en *Rinaldo Rinaldini, Overste der roovers*. Hij lag in zijn wit bedje, lekker zwak, weggenomen uit zijn leventje, dat nu voor hem was als afgesneden, niet meer voor zijn verantwoording en alsof hij als een nieuw menschje gelegd was in windselen van reinheid - en hij las ze. Toen waren zóó mooie dagen over hem heen gegaan, dagen van bijna schaduwloos genot, als er tot nu toe nog geen oogenblikken in zijn leven geweest waren.

En hij kreeg van Miet een catalogus, om ze zelf te kunnen uitzoeken. Hij vroeg een potlood en gaf heel den catalogus door een streepje bij de mooist klinkende titels en daar zocht hij zes van de állermooiste uit en schreef zenuwachtig de nummers op een stukje papier - bovenaan het nummer van het boven-allen-mooiste, dán van het daaropvolgende in mooi-

heid en zoo verder. Miet moest eerst het bovenste vragen, als dat niet thuis was, het tweede....

Stil, met gesloten oogen, lag hij te wachten.

Het huis op de heide of de Herberg van Ierland.

O, in welke wondere wereld zou hij nú komen? O, het genot, dat nu al onder weg was, dat ze nu naar hem toe kwamen dragen. En hij had een vage voorstelling van een heideveld, woest, eindeloos - ergens stond daar eenzaam een vervallen herberg en daarin gebeurden de geheimzinnige dingen. Welke? - dat zou hij straks allemaal lezen, nu dàdelijk. En een huivering van geluk ging door zijn lijfje.

Zaterdag en Zondag waren altijd vreemde dagen.

Eerst de Zaterdagmiddag. Geen school - tot Maandag vrij. Dan 's middags gingen ze tochtjes maken, Jan Kors en vier andere jongens. Altijd was het: nú zouden ze eens héél vér gaan. En ze gingen den dijk langs, in den zomermiddag, langs boerenwoningen in boomgaarden, waar kinderen aan de deur naar hen kwamen kijken - inboorlingen -; zij, hoog op den dijk, stapten fier door in dit nieuwe land en lachten wat, terwijl die verwonderde gezichten hen nakeken. Ze kwamen langs verre wegen, waarvan men in beschrijvingen van groote menschen wel eens gehoord had - hier was nu ‘den Hem om’, ‘de Kloosterweg’, - de rivier werd nu veel breeder en aan den overkant lag een dorp, ver, vreemd - je kondt er niet komen; het lag veilig over het water. O, de wijde wereld, zoo groot, zoo vol vreemde dingen! -

Maar het mooiste was de Zaterdagavond.

Dan mocht Jan een boek lezen - het romanlezen was door vader tot één boek in de week beperkt en dat werd voor den Zaterdagavond gehouden.

En die was nú gekomen en de heele, lange avond, een avond van uren was nu vóór hem, was nu voor zijn opgespaard Verlangen. Hij voelde nu den middag alleen mooi om het Vooruitzicht, omdat ze stilletjes den avond had aangebracht, in elk kwartier den avond had nader gebracht.

En het licht was opgestoken - Jan zat in de kamer alléén. In den winkel was het druk, omdat er 's Zondags niet verkocht werd, en vader kwam den heelen avond niet binnen. Voor

de glazen deuren, tusschen kamer en winkel, waren de donkere overgordijnen dichtgemaakt; rondom was de kamer, hem aanziende met een gezicht van stille gezelligheid. Rondom zag hij de dingen in de rust van den Zaterdagavond - het éérste van de Rust ná de werk-week, het mooiste, zooveel mooier dan de Zondagsaaiheid als Jan het Begin mooier wist dan de Ontgoocheling.

Hij was gaan zitten tusschen de tafel en den schoorsteen - zijn stoel, wat achterover, leunde tegen den schoorsteen, zijn beenen had hij op tafel gelegd en het boek op zijn knieën. Uit den winkel, met kleine pauzen, kwam geruisch van stemmen, nu en dan een verstaanbaar woord van vader, soms het gelach van meerdere menschen.

Langzaam vergat Jan alles, langzaam raakte hij weg.

Hij was in de prairiën van het Verre Westen en hij leefde het leven der ‘spoorzoekers.’

In een ontzaglijke wereld, te midden van een majestueuze natuur: eindelooze vlakten van mans-hoog gras, dagen-lange, eeuwen-oude bosschen, waren die als kleine diertjes tusschen het groote der menschen: mieren in het eindeloos bosch van grashalmen, waterdiertjes in hun tooverpaleis onder het kroos van een sloot.

En Jan zag:

Het nachtkamp - de woudloopers liggen om het vuur, vertellen elkander hun avonturen. Rondom stilte, die nooit was gestoord. En één vertelt - een lang verhaal van vreemde lotgevallen, van het wondere leven der prairie. Plotseling het geluid van een avondvogel - in het wachtend zwijgen van den verteller, in het wijd geluister der prairie nog ééns en nóg eens: het sein-op-veilig van den wachter. Nu lekker slapen, dicht bij het vuur waarover ze beurtelings zullen waken. Als ze, in hun mantels gewikkeld, daar liggen, zien ze hóóg boven zich den zomernachthemel en zóó, als in de onmetelijkheid dier lucht één vogel zijn zou, zóó, verloren in het Onbekende, is dit kamp van mannen-van-avontuur.

En hun tochten: het uitgaan in dat Onbekende, hoe langs het altijd loerend Gevaar voortsluipt de voorzichtige Moed. Ze kruipen door het hooge gras, hooren elkander voortkruipen, kruipen behoedzaam, opdat niet de golving van het gras hen verraadt. Hun kano's glijden mee met den snellen stroom,

in het halfdonker, in de engte tusschen de hooge kanten; komen schemerig die oevers, schuiven voorbij - boven hen het dichte bladerendak, waar de zon nooit doordringt. Dan weer - in de bosschen verschuilen ze zich, kleine menschjes onder reuzengroei van boomen; die maken schaduwzalen in het boschpaleis, waar in wonderbloei tropische planten staan, vreemde vogels uitschitteren hun kleurenpracht, vogels in nooitgehoorden zang zingen de nooit-geziene schoonheid van dit bosch.

En het Indianendorp, als een juweeltje diep verborgen. Nu zijn ze in het hart, nu is wég voor altijd de gehate Beschaving en tussche dezen mooier menschen uit een mooier wereld zitten ze in de raadshut, zij, de broeders Bleekgezichten - de vredespijp gaat rond onder plechtig zwijgen.

En eindelijk - het Opperste, het komen in het brandpunt, de hoogste-laatste trilling van het avonturengenot.

Om het geroofde meisje te vinden, gaan ze met het Opperhoofd der Comanchen zich wagen in dát ondoordringbaar bosch, waar nooit een blanke voet zich zette, waar dagen, weken hun weg zal gaan in donkeren angst van duizend onbekende gevaren - waar aan het einde ligt de heilige stad der Indianen.

Of hij las een ridderroman.

En twee, drie uren leefde hij in zijn mooie verbeelding van de middeleeuwen.

O, dát was een mooie wereld!

Hij zag die altijd in zomermiddag, middag van een dag van geluk - want ná de blijdschapsontvoering van den morgen voelde hij den middag, als den tijd van het zalig be-rusten in het Mooie, dàn gekomen in zijn volheid.

Het leven in deze wereld was altijd groot en schoon: het werd door zorg noch hoop voortgejaagd langs bijweg en door kreupelbosch - een leven van daden in een wereld van pure kleuren. En hij voelde hoe hier van de Daad alleen was de Ver-ruk-king - van daden plotseling, zonder geschiedenis, onvoorbereid, hun gevolgen door steeds nieuwe daden opgeslokt.

Hij zag in dit ál-zomersche den heirweg in middagschaduw van boomenpronk, en zomervelden vol bloempjes spreidden zich, omringd door bosschages; kasteelen staken witte torens op boven het groen geboomte; uit de breede, overdekte lanen

van bosschen lokten kronkelpaadjes naar geheimen in het schaduwdonker; oude schilderachtige steden lagen aan het eind van boomenwegen, staken hun torens op achter muren en bewaakte poorten.

Hij zag dezer wereld gelukkige menschen leven hun goudeneeuw-leven.

Langs den heirweg togen ridders en poorters ter stad, naar de maaltijden en tournooien, gingen zij, elkander vreemd, in gezelligheid van vreugde om hun mooi leven. Hij zag den herder zijn kudde weiden in dalen van liefelijkheid; de jachthoorn klonk in het bosch; de meistreel zong in de hooge slotzaal, zong van jonge, dappere ridders, voor de hooge vrouwe en haar gevolg; in de steden werden de tournooien gehouden - daarbinnen was opeengedrongen het dadenleven, tot een knoop verward de avontuurlijke levensdraden.

Het was een wereld, waarin de ridder uittrok op avontuur, hoog gezeten op zijn ros, hoog gezeten in de gerustheid van zijn wapenrusting, in het heerlijk besef van zijn moedige kracht. En de avonturen wachtten en de morgen en de middag en de avond brachten wondere ontmoetingen voor den roem en voor den moed en voor de liefde, en het leven was als een droom, in een zómernacht gedroomd.

Het boek was uit.

Rondom weer de kamer, langs de schaduwranden de meubelen, op de chiffonnière het wekkerklokje, plotseling tikkend, hard, koud.

En een groote stilte - in den half-duisteren winkel zachthaastig gemurmel van een late stem. En een groote verlatenheid - het alléén der nachtelijke stilte zwaar hangend in de kamer.

O, nu was wég deze tooverwereld, deze mooie droomwereld, tusschen wier zalige menschen hij had geleefd als één van hen. Nu was ze door één boos woord verdwenen, het woord, dat hem nog in het oor klonk met fatalen klank - Einde - en op de tafel lag het oude bibliotheek boek met zijn verweerde, veroorde, vettige bladen.

Dan voelde Jan een groote leegte; hij was als iemand, wien een groot geluk is toegezegd, dat ál zijn leven vermooien zal - plotseling hoorend dat een ander, niet hij, de man is.

En nu is hij weer tusschen de dingen van zijn gewoon leventje, maar die zijn niet meer lief voor hem, met kleine bekoorlijkheden zijn bestaan verzoetend - ze zien hem aan met koude, onverschillige oogen; plotseling zijn ze vreemden geworden.

En eerst langzamerhand, ziende de kamer, luisterend naar de geluiden in den winkel, werd zijn leven weer gewoon voor hem en hij was wég, óók uit de atmosfeer, die de voorbijgegane wereld omgaf, waarvan alleen nog de herinnering in hem zou blijven.

Vader en Miet kwamen binnen, de koffie werd ingeschonken en men zette zich aan het avondmaal.

Nog een poos, boven in zijn ledikant, dacht Jan aan de schoone Kunegonde. O, hoe lief had hij haar, hoe gaarne had hij voor haar willen strijden, haar lint om zijn arm.

Maar zijn gedachten werden vager.....

II.
Zondagmiddag.

‘En hij offerde op het altaar, dat hij te Beth-El gemaakt had, op den vijftienden dag der achtste maand, der maand dewelke hij in zijn hart bedacht had; zoo maakte hij den kinderen Israëls een feest en offerde op het altaar, rookende.’

In de kamer, buiten, was de groote rust van den Zondagmiddag. En Jan hoorde nà zijn eigen stem, opseurend in de stilte, die niet als een luisterend zwijgen was, maar het was alsof in woestijnstilte de teere woordgeluidjes uitgingen, en geen oor vonden, en droef wegstierven in het groote zwijgen.

Jan deed den bijbel dicht en keek op naar zijn vader, die tegen hem knikte, de handen vouwde en de oogen sloot, om zacht voor het eten te gaan danken.

Toen bad Jan even zijn klein gebedje en ging zitten wachten tot zijn vader klaar was. Die bad een groot gebed, dat hij zelf verzon, het hoofd schuin gebogen, even de lippen bewegend, met nu en dan een zucht.

Een melancholie hing zwaar in de kamer.

Strak achter dat droeve hoofd rees de mahoniehouten chif-

fonnière, waarop tusschen twee vaasjes het wekkerklokje, dat tikte, hard, gejaagd, de stilte doortikte. Dit leek de stem der Stilte, haar zachte hartslag, luid nu, alsof men het hart der stilte was genaderd. En in het zachte licht, terwijl het gordijn was neergelaten voor de zonnewarmte, stil deden de andere meubelen, verzonken in de verveling van hun lange rust.

Op de gedekte tafel waren de resten van het middagmaal: de koud geworden aardappelen, het overschot der groente - een eilandje in wankleurig vocht, was het weerzinwekkende der gebruikte borden. In het groote wit van het tafellaken één opgedroogde jusvlek deed pijn als plotseling een gemeenheid tegen imponeerende deftigheid.

Maar het treurigste was vaders biddend hoofd! O, die oogen, die Jan bevelen en dwingen konden, nú gesloten, dat onwe hoofd, zoo onderworpen, zoo smeekend. En Jan voelde de tegenwoordigheid van een Macht, die was als een zware drukking op alles, en het ontzettende, dat ook groote menschen buigen moesten.

Na een zacht gelispeld ‘Amen’ opende vader de oogen, trok een stoel bij om zijn beenen op te leggen en legde zijn grooten, witten zakdoek over het hoofd om wat te gaan slapen.

Jan zat te bedenken wat hij nu zou gaan doen, maar hij vond niets. O, die Zondagmiddagen! Eerst was het stille, maar volle Zondagmorgenleven: de kerk vol menschen, gezellig de stroom van Zondagmenschen, huiswaarts keerend langs het haventje, langzaam slinkend, langzaam verdwijnend in de zijstraatjes, in de gesloten huizen. Maar dàn was het uit! Allengs voelde Jan de stilte komen, de lange saaiheid der Zondagmiddaguren. Dan was het haventje verlaten, als het haventje van een doode stad; over het land, over de wegen, de velden in zomermiddagzon, waar de Zondagkoeien stil bijeen lagen, óveral was deze droeve verlatenheid, dit zwijgen van alle levensstemmen. Nu naderde het zwart beest der melancholie, grooter en grooter wordend, en hij voelde zich machteloos neerliggen in deze nachtmerrie, hij voelde het over zich komen, zwart, zijn borst drukkend.

Over heel de wereld was nu dit Vreeselijke, deze droomangst-stilte. Hij voelde die als de stilte, die in het oude Testament was, hoog boven het krioelen der volkjes en het moorden en de gruwelen en het geroep der profeten en het

angstig bidden der geweldig gedrevenen - hij hoorde haar in den fatalen klank van een Naam, dien hij niet dorst uitspreken: JEHOVAH.

Jan stond op, met een voorzichtig achteruitzetten van zijn stoel en een kijken of de witte zakdoek zich bewoog, en ging op zijn teenen naar de keukendeur - even knarste de kruk. Toen liep hij door de keuken naar de ‘plaats’, om naar het schuurtje te gaan.

Hij ging het smalle steenen paadje tusschen den bleek en het kippenhok. Op het leghok, dat geblakerd werd door de zon, zat de poes, keek even, toen Jan voorbijging, met halve oogjes, maar kneep dadelijk de scheurtjes weer dicht. In den kippenloop had de schuurschaduw nog maar één zonnig hoekje overgelaten - alle kippen zaten daar stil bij elkaar, dik-uit, maar één kip zat in de schaduw alléén. Ook aan de overzij, op den blinden muur der zilversmidswerkplaats, die hoog, wit tegen het bleekje ópvlakte, was de schaduw van het schuurtje al hoog - ze maakte een grooten driehoek op den zonnemuur.

In de week, van 's morgens tot 's avonds, uit den zilversmidswinkel klonk óp het gehamer - soms was er gezang. Veel hamers klopten dan op de maat. Nu, in deze stilte van saaiheid, waren alleen bezig die schaduwen voort te sluipen.

Jan lichtte den klink op van de schuurdeur; in het schuurtje was het halfdonker. Maar hij wendde zijn oogen er aan - en ging binnen. Verlaten stond de bokkenwagen, de boomen rustend tegen den kap; in zijn hoek stond ouwe-Kees, de bok - die stond daar stil bij zijn ruif. Plotseling voelde Jan een groot medelijden en hij wilde ouwe-Kees niet op zijn bast gaan kloppen, want hij wist dat hij dan zijn tranen niet zou kunnen inhouden.

Jan ging, voorzichtig om zijn Zondagsche pak, de withouten trap zonder leuning op naar het zoldertje. Hij hief het luik op - op het zoldertje was weer het licht door een klein raampje - plotseling werd nu het heele schuurtje verlicht: hij zag ouwe-Kees opkijken van zijn eten, mummelend met zijn bek.

Boven moest Jan gebukt loopen omdat het er zoo laag was; er lag touw, een hoop zakken en allerlei rommel. Hij begreep niet waarom hij er eigenlijk heen gegaan was, maar hij ging

nu maar even door het raampje kijken. Daar zag hij een achterpaadje en terzij een straatje, dat naar de poort ging. Er stonden nieuwe huisjes van één verdieping - Jan wist wie in elk huisje woonde. De huisjes sliepen met neergelaten jalouzietjes; verlaten was het zonnestraatje - in middagdut. Daarachter was de wal en dan het veer; op het veer was het veerhuis en de pont en het stoombootenhoofd. En alles was in rust. De pont lag in de rivier, pas geteerd, glinsterend in de zon. En de breede rivier golfde kleintjes; de zon glinsterde in elk golfje.

Toen zag Jan heel aan de overzij der rivier, heel ver op den dijk, op den langen, rechten dijk, een paardje aankomen met een wagentje - klein als uit een speelgoeddoos. Het paardje maakte beenbewegingen alsof het draafde, de radertjes draaiden óm met felle glinsteringen, maar zoo heel in de verte scheen het niet vooruit te komen.

En onder de hooge zonnelucht, die ontzaglijk zich welfde over dit vlakke land, met het walletje en de huisjes, en over de zilvervloeiing der rivier, met de dribbelende golfjes, was alléén dit spannetje - dat paardje, dat liep ál door en met zijn wagentje niet vooruitkwam.

Terwijl Jan er naar keek, begon het voor zijn oogen te schemeren van tranen, brak dóór zijn droefheid, in de ontroering van een groot meedoogen. Hij ging weer naar beneden en in het stille halfdonker ging hij op een tonnetje bij ouwe-Kees zitten.

III.
Een liefdetje.

Het laatste uur van den Zaterdagmorgen was Jan altijd bezeten van een vroolijke onrust en hij voelde dat die ook in de andere jongens was en dat je dan dingen kondt doen, die je anders niet durfde. En daar was het nu juist een ochtend voor - al de ramen van de school stonden wijd-open en de witte kamer vol kinderen, op haar zomersch, was als een opengezette kooi: als ze vogels waren geweest, hadden ze kunnen wegvliegen.

Maar Jan kon niet meedoen nú, en tusschen de andere jongens voelde hij zich vervelend eenzaam, teruggehouden door den stillen angst over zijn groote onderneming. Als mijnheer Boelens een jongen wat gevraagd had en op het antwoord wachtte, hoorde hij het musschengesjilp op het plein - zóó luid alsof de musschen *in* de school waren - zonder, als anders, opgewonden te worden door de gedachte aan zijn vrijen middag.

In de naaste bank had Piet van Vuren zich achter zijn buurman om gebogen en vroeg of Jan met hem en den dikkop vanmiddag meeging op de eekhoornjacht. Maar Jan weigerde - hij had andere plannen.

'O, jij mot zeker Na Hansen weer den heelen middag achterna loopen?' zei de ander gekrenkt.

Jan voelde zich een kleur krijgen en antwoordde dadelijk met een groote beleediging:

'Appeltjesklooker.'

Op dat oogenblik zag mijnheer Boelens hun kant uit en hij ging gauw recht zitten en met een onschuldig gezicht voor zich kijken.

Toen het gevaar voorbij was, zag hij weer om naar Piet van Vuren of die ook nog wat te zeggen had soms, maar hij was druk aan 't praten met Gijs van den dominee, die lachend en naar Jan kijkend luisterde. Dus zat die gemeene appeldief te vertellen wat hij van dat achterna-loopen wist.

Jan werd verlegen. Het was een bekend gevoel: of ze allemaal hem den pas afsneden en hij nergens meer dóór kon, of ze allemaal zijn vijanden waren en hij stond tegenover hen met een bewustzijn van schuld, onverklaarbaar, maar dat het hem onmogelijk maakte zich te verdedigen.

Hij liet zich denken dat het hem eigenlijk niet schelen kon. Frits Kop liep ook wel met Gerrit Frenk z'n zuster en lange Jilles had een briefje gestuurd aan Suus Blok en dat was verloren en den-ouwe had het voorgelezen in de hoogste klas en alle jongens hadden gelachen en Jilles had zesmaal *s'en repentir* moeten maken.

Maar dit hielp niet en hij was gedwongen zijn redeneering te corrigeeren; Jilles, die *liep* met Suus en die had ook dikwijls briefjes van Suus gekregen en dat wist iedereen, dus die behoefde er niets om te geven of de lui hem uitlachten. Als

hij nu al een poos met Na gevrijd had, zou 't hem ook niet kunnen schelen. Maar als ze nu eens niets van hem weten wou, dan konden al de jongens hem voor den gek houden.

Er vloog een haat tegen Piet van Vuren in hem op, voor een oogenblik sterker dan zijn bangheid. Met een blik van woede keek hij naar hem om, verwachtend hem nog altijd valsch-lachend te zien babbelen met Gijs van den dominee. Maar de ander luisterde naar mijnheer Boelens - nu zakte Jan's woede weer wat. Lange Jilles zat te smoesen met Barend van Tregt, ze hadden een groote prop klaar voor Peer Heins in de voorste bank - Gijs deed ook mee. Er werd dus van het verhaal geen werk gemaakt, want dan had Gijs er ook die andere jongens wel bijgehaald. Op eens had hij nu de gedachte Piet te verzoenen. Hij onderdrukte een verlegenheid en ergernis, die er tegen opkwamen.

'Zeg, Piet,' vroeg hij, iets vreemds in zijn stem hoorend, 'ga-je Woensdagmiddag weer?'

'Ja!' zei de ander gerekt, met een erg 'heel' gezicht.

O, wat ben ik stom geweest, dacht Jan, maar hij moest nu doorgaan - kleurend:

'Dan ga ik Woensdag mee, hoor.'

'O, we hebben je anders niet noodig; we willen je niet eens mee hebben, man.'

Jan was nog nijdiger omdat hij geen antwoord had kunnen vinden en omdat hij zich een zoo mal gezicht voelde hebben. Had hij ten minste nog maar: 'Verrek' gezegd. En hij begreep zichzelf ook niet meer. Hij had altijd Piet van Vuren beneden zich gevoeld en dat die tot hem opzag; en voor dien jongen had hij zich nu vernederd, die kon hem nu uitlachen. O, als hij maar sterker was, dat hij hem ten minste een pak slaag had kunnen geven!

Maar meteen kwam zijn angst weer op. Nu zou Piet aan al de jongens vertellen dat hij op Na Hansen liep. En kijk, daar zat die minne jongen al met Thijs Blom te praten en de rooie stier luisterde ook - ze zagen Jan kijken en begonnen te lachen.

Hij ging naar mijnheer Boelens luisteren, net of 't hem niet schelen kon, maar ze hadden gezien dat het hem wél kon schelen. Hij hoorde de stem van mijnheer Boelens, maar in zijn verwarring ging de zin der woorden te loor. Soms

vroeg die een jongen - Peer Heins wist het niet. Piet van Vegt zat een pen om te buigen - op de voorste bank nog wel.

Dus het verleden deelwoord van *être* is *été* en dat is onveranderlijk, on-ver-anderlijk. Als ik nu zeg: *Henriette a été*...

Ze hadden de platen verhangen - de Batavieren hingen nu in het hoekje - Claudius Civilis was een beetje bijgeplakt.

Op eens dacht Jan: als ik maar kóning was.

Het land was in oorlog. Hij was overgeloopen naar den vijand en na allerlei dappere daden koning geworden. Hij had alles onderworpen, met het geheele land gevochten en allen verslagen. En nu kwam hij hier de stad belegeren. En die werd ingenomen. En hij schonk al de inwoners genade maar Piet van Vuren moest voor hem gebracht worden. Hij zat op een troon en die vreemde generaals stonden er bij en dan vreeselijk veel soldaten er achter.

'Gemeene appeldief, nu is de beurt aan mij,' zei de koning met donderende stem.

Maar Piet ging op den grond liggen en begon om genade te smeeken. Nu, ze zouden hem dan maar niet doodschieten, alleen geeselen en brandmerken.

'Voer hem van hier!' en twee soldaten sleepten hem weg. En de bulhond werd als onderwijzer afgezet en de stad uitgeranseld.

En Leo Hansen maakte hij generaal. En hij zette Na voor op zijn paard en zoo vlogen ze weg - de soldaten er achter. Zou hij toch met Na willen vrijen, als hij koning was? Hij voelde van niet - als je koning was, kon-je heel andere dingen doen - maar er was iets onaangenaams in deze gedachte; hij greep gauw een andere:

Naar den vijand overloopen was min - dat zou hij ook nooit doen - dan kon-je nog beter zeeroover worden. Neen - woudlooper in de prairiën - dat was het lekkerste.

Hij beproefde zich in te denken in dat heerlijke leven: Hij was een woudlooper - het nachtkamp is opgeslagen; ze liggen om het groote vuur en vertellen elkander hun avonturen. Hij moest nu, om het genot van deze dingen terug te vinden, het gevoel zien te krijgen van dat verloren-zijn in een verlaten wereld - maar dat ging van morgen niet: hij zag telkens weer aan de eene zijde de grens.

Iets anders dan: de tocht naar het Indianendorp, het voort-

kruipen door het manshooge gras. Onafzienbare vlakte - maar die zie-je natuurlijk niet, je ligt plat voorover, je ziet alleen het gras... aan weerskanten kruipt er ook een; die zie-je niet, maar je hoort ze zachtjes voortkruipen... je kunt zachtjes wat tegen elkaar zeggen...

Maar de verschijnselen, die hij anders waarnam: een geheel opgaan in zijn voorstelling met een gevoel alsof het bloed uit zijn hoofd wegvloeide en dit lichter werd, bleven uit.

Als hij maar een jongen was, die daar in de buurt was geboren, of als er maar iemand met hem mee had willen gaan - dat was een ánder leven; dan was hij van alles wat hem nu kwelde, áf geweest....

Dan had hij ook niet met Na kunnen vrijen, en dat had hem dan niets kunnen schelen. Kijk, daar was het nu toch weer!

Nu ja, maar hij hield toch van haar. Toen hij haar Woensdagmiddag nageloopen had en ze tegen hem geknikt had, terwijl ze in huis ging, had hij een zoo lekker gevoel gehad dat hij den heelen avond aan haar had moeten denken.

Hij kreeg op eens lust om het briefje nog eens te lezen. Hij kon nu wel even naar Piet van Vuren kijken - die zat te luisteren - mijnheer Boelens lette ook niet op hem. Hij trok gauw de enveloppe uit zijn zak en haalde onder de tafel het briefje er uit - het was gelukkig niet gekreukeld. Het was een velletje met enveloppe voor een cent samen: een smalle enveloppe en papier met blauwe ruitjes; aan den linkerbovenkant had hij een overdrukje geplakt: een boeket bloemen - veel mooier dan echte.

Geachte Naatje!!!

Al lang had ik U willen schrijven daar ik U al lief gevonden heb den eersten keer in den tuin van Piet Wilkens. Als U met mij wil loopen zeg het dan aan Leo, dan zal ik van avond om 7 uur in de Kloostersteeg op U wachten. Als U het goed vind zal ik die lage juffrouw Tjebbes een steen voor haar hoofd gooien. Ik heb al met Leo afgesproken om haar op te wachten.

Hopende dat U van mij weten wil

Uw vriend,

JAN KORS.

Hij was er nu weer niet erg tevree over. En toch had hij er zoo'n moeite mee gehad. Hij herinnerde zich dat hij telkens ‘beminnen’ was gaan schrijven en ‘ik bemin u’ en daar zou Na om gelachen hebben natuurlijk. Telkens had hij zijn lei weer schoongemaakt, tot hij ten laatste besloten had nu maar over te schrijven wat er stond. Den volgenden morgen had hij toen toch nog twee veranderingen gemaakt, want in zijn boosheid tegen juffrouw Tjebbes, die Na een heelen morgen opgesloten had, had hij eerst geschreven ‘dat lage *wijf* van Tjebbes een steen voor haar *kop* gooien’, doch hij vond dit voor een brief wel wat ruw. En dan was de onderteekening geweest ‘Uw vriend, Je weet wel wie’ - als ze dan niet wou, dan kon ze hem toch nooit iets maken. Maar dat verknoeide het briefje en het was laf ook. Na zou nú zien dat hij er voor uit dorst komen.

Hij dacht aan Piet van Vuren - was het toch niet onvoorzichtig? En hij kende Na zoo weinig - ze leek nog al onverschillig.

En met een schrik zag hij plotseling zich op het plein komen en al de meisjes stonden vóór de school bij elkaar en Na in het midden en allen lachten hem uit. O, en meisjes hadden zoo'n rare manier van iemand uit te lachen, heel anders dan jongens.

Maar het moest nu zoo blijven - hij had er nu drie centen voor uitgegeven en het overdrukje was zoo mooi uitgevallen en Leo rekende er op straks den brief mee te nemen.

Hij zou nu eens over prettiger dingen gaan denken.

Als Na nu wou, dan zou hij vanavond al met haar meegaan. O, wat kon hem dan Piet van Vuren en de rest nog schelen!

Na zou Leo een boodschap meegeven - neen, een briefje! Dat was veel aardiger - een brief van een meisje. Dan vanmiddag met Leo wandelen en Na telkens tegenkomen en om zeven uur op haar wachten.

Hij zag zich wachten in de Kloostersteeg en Na aankomen en hij voelde wat hij dán voelen zou, zijn heer-lijken triomf. Dat meisje kwam om hém, was stilletjes weggeslopen om hém, had den heelen middag gedacht aan hém. Dan zou hij toch wel veel van haar houden?

Wat zou hij zeggen? Nu, dat kwam er niet op aan, dat

kwam van zelf, maar ze zouden den Wal omgaan en bij de Krom, in het donker onder de hooge boomen, zou hij haar kussen. Lange Gilles zei ‘zoenen’. - Jan voelde dat een vies woord. Dat deden Miet, de meid, en haar vrijer, maar zoo'n fijn meisje als Na, die kuste-je.

Hij probeerde zich Na even voor te stellen, maar dat ging niet; hij kon zich wel altijd enkele dingen herinneren: haar loop: onder haar korte rokken uit, de stevige beenen met dikke kuiten - het dansen van haar vlecht, als ze hard liep - een armbeweging, als ze met den bal gooide. In dat alles was iets krachtigs, lomp-krachtig, dat Jan vijandig was, vooral het dansen van die vlecht - maar als ze stil stond, waren er kleine trillingen in haar wang, die hij lief vond, en ze kon soms zoo heel stil naar iets luisteren, ondanks haar gewoon druk-zijn: dat vond hij érg lief in haar.

Vroeger dacht hij altijd, dat hij het liefst met Reintje van Vloten zou willen gaan, omdat ze zoo 'n zacht, geduldig gezichtje had. Reintje van Vloten en Suus de Vos en Koosje Kop: dat waren, met Na, de mooiste meisjes. Maar Reintje en Koosje wilden van jongens niets weten, Suus misschien wel, maar Na was toch aardiger en bovendien, hij was Na nu al eens nageloopen en Na's broer was zijn vriend en die wou het briefje geven en met een briefje moest het toch altijd beginnen.

Hij had ook wel eens aan een groote gedacht, een van achttien jaar, zooals de zuster van Toos. Maar dat ging natuurlijk niet, dat was voor later....

Jan dacht weer aan de Krom en dat hij Na daar kussen zou. Hij zou haar vast houden om haar middel - neen, om haar hals, dan kon ze niet weg buigen. Zou hij op haar wang kussen of op haar mond? Neen, op haar mond - veel lekkerder. Ja, maar eerst op haar wang, om haar niet bang te maken. Nu ja, maar ze had het toch zeker ook graag? Zou het? Zouden meisjes dat nu net zoo plezierig vinden als jongens? Ja, dat moest natuurlijk wel.

Maar hij verbeeldde niet verder, voelend dat hij dit alles niet zag als een komende werkelijkheid, maar als zijn verbeeldingen van het prairie-leven, met zich zelf als handelend persoon, en andere. Het was te gek, het zou wel nooit gebeuren.

Tegen twee uur liep Jan in het Wijsstraatje op Leo en lange Jilles te wachten.

Hij was eerst van plan geweest Jilles niet in het geheim te nemen, maar dat was lastig, want die ging altijd met Leo van en naar school. Bovendien was Jilles toch ook verliefd en Jan had er dus maar toe besloten hem deelgenoot te maken. Om twaalf uur had hij hun het briefje voorgelezen alvorens het dicht te maken - want dat was de afspraak - en lange Jilles had het zeer bewonderd. ‘Dat kunnen wij zoo niet, he?’ had hij tegen Leo gezegd - die Jilles was toch geen kwaje jongen.

Tusschen twaalf en twee had Jan aldoor aan andere dingen gedacht, net als anders, alleen had hij een gedruktheid gevoeld - een gevoel alsof er iets achter hem was. En nú voelde hij zich als bij het overgangsexamen even voor den uitslag. -

Daar kwamen Leo en Jilles aan - ze liepen vlug en zonder te praten, met boodschappersgezichten. Zou het in orde zijn?

Een oogenblik was het heel stil in Jan, een stilte waarin jubelend een blijdschap zou kunnen opstijgen, maar dadelijk daarop voelde hij het toch weer te vreemd, om in de werkelijkheid te komen.

Leo gaf hem zijn brief terug. Even was dit een verlichting - o, die had hij niet kunnen bezorgen, geen gelegenheid gehad. Neen, de enveloppe was aan den kant opengescheurd en de jongens bespiedden zijn gezicht. Het was dus mis.

‘Compliment van mijn zuster,’ zei Leo, ‘en dat ze niks op je gecharmeerd is.’

Gecharmeerd, dacht Jan, wat is dat ook weer? O ja, charmer - bekooren, charmé, gecharmeerd. *Op* je gecharmeerd? Ja, maar dat zal wel goed zijn.

Plotseling zag hij Na in zijn verbeelding, van achteren: de dansende vlecht, de korte rokken, met een verwondering over de tegenstelling tusschen het deftige woord en dat kinderlijke. En toen op eens was het of dat woord hem een stomp gegeven had - nú voelde hij de pijn. Het was weer of ze allemaal vijanden van hem waren en hun hatende verachting voor hem was zóó groot, dat hij er zich wel voor bukken moest. Hij voelde die verachting in den vreemden klank van dat woord - ge-char-meerd.

Moedeloos deed hij een poging om zich goed te houden: ‘Nou, het kan me niks schelen!’

‘Dat moet je nou niet zeggen’, zei Jilles, ‘je hebt de tranen in je oogen’.

‘Dat lieg-je’, antwoordde Jan woest, voelend dat hij zijn tranen toch niet in kon houden.

‘Leo, is 't niet waar?’

Jan en Jilles wachtten, Leo keek nog even en zei:

‘Ja, 't is waar, Jan’.

Dit maakte Jan weer wat kalmer; Leo had gesproken onpartijdig - koel als een rechter - 't wàs de waarheid.

‘Nou, 't kan me niet schelen ook’, zei Jan, ‘'t valt je natuurlijk tegen, he?’

Ze waren intusschen doorgeloopen.

Leo was niet kwaad, liep Jan te denken, rechtvaardig, die was niet heelemaal aan de zij van de anderen - lange Jilles wel, al was hij ook goed met hem. Als Leo maar van hem houden wou! Als er nu ook maar iemand was, die van hem houden wou, dat hij niet zoo heelemaal alleen was!

Hij moest zich nu goed houden. De heele boel kon hem niets schelen - die meid ook niet. Hij verachtte ze. Nu ja, laat ze lachen. Hij had toch altijd nog andere dingen. Dit was maar iets, dat hij gedaan had: hij wist zélf niet hoe hij er toe gekomen was. 't Was of hij 't niet zelf gedaan had. Nu, hij zou den brief stuk scheuren en haar de stukken voor de voeten gooien.

En hij scheurde den brief, die in zijn hand brandde, maar vast in stukjes en hield die in zijn vuist. Leo en Jilles liepen nu stil naast hem. En Jan voelde een zonderlinge ‘gedragenheid’ - in dat gevoel was iets bekends. 't Was of hij niet zelf liep, maar geloopen werd. Zijn vrees voor bespotting verminderde: Leo en Jilles schenen ook niet aan spotten te denken. In hun stil meeloopen was nu voor Jan iets van sympathie en zichzelf voelde hij als een aanvoerder, die een nederlaag geleden heeft, maar zijn leger gaat met hem in blijvende trouw.

En toen kwamen ze bij het plein voor de school, waar de jongens en meisjes van de teekenles nu aan 't spelen waren. Terwijl ze de steeg doorgingen, die er heen voerde, voelde Jan nog even een angst opkomen: dat ze nu daar allen bij elkaar zouden staan en zoodra ze hem zagen, zou er een gejuich van spot tot hem uitgaan. Maar hij hief het hoofd dapper op en zijn gedragenheid droeg hem verder.

Ze waren allemaal aan 't spelen, even als altijd. Na een oogenblik zag hij Na, die speelde met de andere meisjes en niet eens op hem lette. Ze gingen er langs - want Leo en Jilles gingen waar hij ging - en toen ze op een korten afstand waren, bleven ze staan tot Na keek. Ze keek, en Jan zag zelfs niet de uitdrukking van haar gezicht, want hij wierp onmiddellijk de stukjes papier - helaas niet voor haar voeten, want ze waaiden op.

Jan was dadelijk doorgeloopen en hij hoorde lange Jilles achter zich zeggen: ‘Kranig, hoor!’ en van Leo een gebrom van instemming. En op eens voelde hij zich de kampioen van het eerlijke, mannelijke geslacht tegen de listige en verraderlijke vrouw.

Bij de school bleef hij nog even met Leo en Jilles staan om te zien of Na ook iets ondernemen zou: hij wilde dat nu afwachten, nu hij een heel leger achter zich voelde. Maar Na speelde weer rustig door en alles was of er niets gebeurd was. Toen begonnen Leo en Jilles mee te doen een partij kastie en Jan, die niet op de teekenles was, vond het beter om nu maar weg te gaan. Hij ging het laantje langs de school door en het walletje op.

Dat was geheel verlaten - door het gejoel van het plein waren zijn ooren even verdoofd, alsof hij er een zeeschelp tegen gehouden had; plotseling viel toen de stilte op hem. Hij liep het walletje af langs ‘de acht zaligheden’: acht kleine huisjes onder aan het walletje - van één was het deurtje open, maar in het donkere gat was niemand te zien. Op den grooten Wal zag hij de pastorie en de roomsche kerk; de pastorie sliep met neergelaten jalouziën - samen stonden ze daar stilletjes onder de hooge boomen. Daar voorbij was de Krom; er stonden twee banken - Jan kon zich niet voorstellen dat er ooit iemand op gezeten had. Aan de andere zij was de Singel, waar jonge boompjes schaduwden hun magere stammetjes op den zonnigen weg - landerijen waren daarachter, in vierkante stukken verdeeld door rechte slooten.

Jan bleef even staan om te overleggen waar hij heen zou gaan. En toen hij rondkeek, zag hij nog achter zich het stadje, geluidloos, als een verlaten stadje - even stak het torentje op tegen de hooge lucht.

Hij liep sloffend door, met een gevoel of de heele wereld

sliep en hij daar alleen ging, stilletjes, om ze niet wakker te maken. Hij liet de groote Wal achter zich, in de schaduw van haar hooge boomen - links was nu de Lange Singel, recht, met kleine boompjes langs het stille, donkere water, als een eindelooze laan van verveling.

En alles werd tot een groote droefheid, of nu het onweer losbarstte, dat hem heel den morgen gedreigd had. Ach, het gaf niet dat de menschen niet op hem gecharmeerd waren, dat ze allemaal hem vijandig waren - het heele leven was toch niets waard, ze waren toch allemaal ongelukkige tobbers, hij en zij, állen.

En het werd heel donker. Hij voelde nu het leven als een eindelooze, troostelooze Zondagmiddag-saaiheid. En erger - als een angst, als een droom-angst, een gedreven worden door het donker, waar iets loerde. Dat was zóó droef dat het alles in hem verweekte tot één groot medelijden - een meelijden met alle menschen, zelfs met Piet van Vuren en met de dieren: de vogels, die omkwamen in stormen, in donkere nachten; de paarden, die geslagen werden, afgebeuld voor zware wagens; de koeien, waarvan hij er in een regenmiddag naar den slachter had zien drijven, zoo droef, zoo droef. En met zichzelf vooral en de menschen, die hij liefhad - hij zag het stil, oud gezicht van zijn vader, hij voelde het gekromd-zijn van zijn rug - zijn oogen kwamen vol tranen.

Maar dat bracht verlichting.

O, als de menschen nu maar wat van elkander hielden, als ze zich maar aaneen sloten tegen dien angst. En hij verweet zich dat hij dikwijls dingen gedaan had, die zijn vader niet hebben wou. O, waarom was hij niet goed, waarom was hij niet altijd zacht en stil tegen allen, tegen de meesters en de andere jongens en ieder? En hij had een behoefte om gebukt te loopen, om in nederigheid te gaan tusschen de rijen der menschen, die hem mishandelen zouden - een kleine Jezus.

Hij was nu aan de boerderij van Toon van der Heiden. En plotseling herinnerde hij zich een plekje, dat hij onlangs ontdekt had in het land bij de Korte Steeg - dit was even een kleine blijdschap, als het eerste lichtscheurtje aan zijn donkeren hemel. Daar zou hij nu stil wat gaan liggen, geen mensch kon hem daar vinden, zoolang hij dáár was, kwam alles, wat er gebeurd was, er niet op aan.

Hij ging door de Korte Steeg en tusschen greppels lag daar een stuk land, beplant met laag hout. Jan sprong den greppel over, worstelde zich een eind tusschen de boschjes door en vond zijn plekje: een open lapje grond, rondom door het beplante gedeelte omringd.

Hij was er vroeger op Zaterdagmiddagen wel eens heengegaan om er te liggen denken dat hij in de prairiën was en de Apachen zochten zijn spoor. Maar hij was hier veilig verborgen en als de weg vrij was, zou hij naar de afgesproken plaats gaan, waar Vrijkogel en de andere spoorzoekers hem wachtten.

Nu ging dat niet - wat was toen alles prettiger geweest dan nu! O, als dat alles met Na nu maar niet gebeurd was, dan was hij nu lekker met de jongens op de eekhoornjacht geweest! Waarom had hij het ook gedaan?

En zijn gedachten keerden tot Na terug.

Hij was niet verliefd op haar, want hij vond haar nu een akelige meid en aardig had hij haar eigenlijk nooit gevonden.

Hij herinnerde zich dat hij haar eens had hooren lachen, lang en luid, op een jongensmanier, om een flauwe mop van lange Jilles en dat hij toen datzelfde griezelige gevoeld had, dat hem dwong telkens naar Miet, de meid, te kijken, als ze 's Zondags haar gezicht met groene zeep glimmend gewasschen had.

En in eens was het nu weer of hetgeen hij gedaan had, buiten hem om gegaan was, of het geen daad van hém was. Het was alleen geweest, omdat hij op een avond met lange Jilles en Suus mee had mogen loopen en ze toen elkaar had zien kussen.

En langzamerhand voelde hij zijn droefheid voorbij drijven.

Hij zou maar niet meer boos op Na zijn - zij had er toch eigenlijk geen schuld aan. Hij had van te voren geweten dat zij de rechte niet was, zij niet en geen van de andere meisjes. Hij zou zich maar niets meer van de zaak aantrekken - hij wist nu hóe het gegaan was.

Plotseling kwam een herinnering bij hem op:

Hij had eens in de kerk een meisje gezien, veel mooier dan al de meisjes van de Fransche school. Ze had een gezichtje zooals hij soms in droomen zag en dien ochtend in de kerk

was er dat lichte, zalige geweest, dat in zijn mooie droomen over hem kwam. Hij had haar niet meer teruggezien - ze was maar hier gelogeerd geweest en een paar dagen na den Zondag vertrokken. Later had hij nog dikwijls aan haar gedacht - langzamerhand was dat minder geworden - soms, als hij 's morgens half wakker in zijn bed lag, zag hij in eens duidelijk haar gezicht, dat hij zich over dag niet meer kon voorstellen.

Hij voelde nà de ontroering van geluk van die ochtenden. Als hij dan opgestaan was, was er een stilheid in hem - ál wat er gebeurde en wat de jongens deden, leek op een afstand, hem niet rakend.

En ook nu kwam die stilheid terug: een kalmte van een mooien, helderen dag, waarin men klaar en ver ziet. Het was of hij dat meisje zag hoog boven alle dingen van zijn leventje - als hij tot háár ging, zou geen opgeheven arm hem kunnen tegenhouden, als hij bij háár was, zou ál het andere beneden hem zijn.

COR. MEIJER.

De taak der school.

> ‘Niets is goed, dan een schoone, goede ziel te hebben, die men in alles erkent, voor welke men zich niet behoeft te verbergen.’
> Beethoven aan Bettina von Arnim.

‘Wat is de taak der openbare lagere school? Volbrengt zij, naar redelijke eischen, de haar gestelde taak?’ Ziehier twee vragen, wier beantwoording in den laatsten tijd heel wat hoofden warm gemaakt, heel wat pennen in beweging gebracht heeft. Na zoo uitvoerige bespreking, na zoo heftige beoordeelingen, na zooveel veroordeeling zelfs, rust op ons, onderwijzers dier openbare school, de plicht te spreken en dat zooveel te zwaarder, naarmate wij vuriger, inniger voorstanders dier school zijn. Haar te verdedigen, die wij jarenlang met liefde gediend hebben, die we steeds hopen te blijven dienen, achten wij onzen ernstigen plicht.

De wet op het lager onderwijs zegt ons: Het onderwijs worde, onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen en aan hunne opleiding tot maatschappelijke en christelijke dengden.

‘Onderwijs en opvoeding’, ziedaar de taak der school. Opvoeding, karaktervorming, het laatst genoemd, heeft zeker wel de allerhoogste waarde, zoowel voor het individu, als voor de maatschappij. Dàarop moet dan ook het krachtigst gewerkt worden, dat gelijkvormigheid en vastheid in het willen ontstaat. Heeft de karaktervorming echter alleen dit bereikt, dan heeft

wel de kweekeling een vast karakter, doch tot schade van hem zelf, meer nog tot schade van anderen echter, kan dat willen gericht zijn op wat onzedelijk is. Het willen moet berusten op practische grondstellingen, die als zedelijke wetten de richting bepalen, die het willen *moet* aannemen. Niet alleen karaktervorming, maar zedelijke karaktervorming is de taak van den opvoeder.

Wie *wil*, begeert iets en heeft het bewustzijn, dat het begeerde bereikbaar is. Bestond dat bewustzijn niet, dan zou wel de begeerte kunnen ontstaan, tot *willen* zou dit begeeren echter niet groeien. Wie iets begeert, moet eerst *kennen*, slechts daaruit toch kan zich de begeerte ontwikkelen. Volgt hieruit reeds, dat de kennis de bron van het willen is, omgekeerd moet er uit besloten worden, dat leiding van den wil slechts geschieden kan door leiding van de kennis. Wat dus twee scheen, onderwijs en opvoeding, is slechts één: onderwijs.

Het komt slechts op de keuze aan van die kennis, welke de bronnen kan en moet leveren voor het goede, het zedelijke willen. Nu is er in den laatsten tijd op aangedrongen, dat de school zich zou bepalen tot het leeren van lezen, schrijven en rekenen *en*.... tot karaktervorming.

Dat dit laatste van veel gewicht is stemmen wij natuurlijk gaarne toe, al lijkt ons de toevoeging wel wat zonderling. Meer bezwaar echter hebben we tegen het eerste deel. Niet, dat wij den kinderen op school niet zouden willen leeren lezen, schrijven en rekenen. Deze onmisbare vaardigheden moeten door en in de school geleerd worden. We verschillen met de voorstanders dier meening in waardeering van die drie vakken. Lezen zelf, d.w.z. de kunst om uit de geschreven of gedrukte teekens woorden saam te stellen, het werktuigelijk lezen, is een kunstje, dat werkelijk niet zoo heel veel moeite kost. Het is ons zeer dikwijls mogelijk geweest in een paar jaren leerlingen zooveel vaardigheid in die kunst te geven, dat ze alles lazen, *wat ze konden begrijpen* en goed lazen ook - en wat wij konden, kunnen zoo goed als alle onderwijzers en ze doen het ook. De moeilijkheid zit dan ook niet in het lezen, maar in het begrijpen; wat we straks nader zullen bespreken. Iedereen moet, dunkt ons, inzien, dat de techniek van het lezen niets zal en niets kan bijdragen tot de vorming van het zedelijke karakter, daar zij geen inzicht, geen eigenlijk

weten aanbrengt en dus geen leiding aan de begeerte kan geven. Anders is het natuurlijk met het verstandig lezen, dat is het opvatten van geschreven gedachten. Daar door *dit* lezen nieuwe gedachten worden opgenomen, nieuwe kennis wordt aangebracht, kan het de bronnen van een veelzijdig begeeren leveren, kan het zeer veel bijdragen tot het richten van den wil op bepaalde objecten, zoodat het voor de karaktervorming van het hoogste belang is. Wie meent, dat we dus toch veel tijd aan 'leesonderwijs' willen geven, oordeelt voorbarig.

Lezen is het opvatten van geschreven (of gedrukte) gedachten. Al bekennen we gaarne, dat tal van sprekers, lezers, zangers acteurs e.a. door oefening van de spreekwerktuigen, door hooge volmaking dier organen een hoogte in de kunst bereikt hebben tot wier top wij van uit de verte staren, we meenen de techniek voldoende meester te zijn. Toch overkwam het ons meermalen, b.v. bij sonnetten van Willem Kloos, dat al onze techniek ons niet in staat stellen kon die gedichten te lezen. Met groote vaardigheid konden we de woorden achter elkaar laten rollen, - *lezen*, dat is de gedachten opnemen, konden we niet. Vanwaar dit verschijnsel? Heine zeide eens: 'Nur der verwandte Schmerz entlockt uns die Thräne, und Jeder weint eigentlich für sich selbst.' Slechts wat overeenkomt met hetgeen we zelf doorleefd hebben, kan ons het gemoed beroeren, maar ook voor het verstandelijk leven geldt dezelfde wet.

Ieder mensch kan slechts dat ten volle begrijpen, wat hij ook zelf had kunnen zeggen. Alleen wanneer de elementen, waaruit de op te nemen gedachten bestaan, het eigendom zijn van den lezer, alleen dan kan het gelezene begrepen worden. Voor het verstandig lezen komt het dus aan niet op de vaardigheid, maar op den inhoud van den geest des lezers, op zijn kennis. De praktijk bevestigt deze theorie ten krachtigste. Die leerlingen zijn de beste lezers, die in de overige vakken de besten zijn. Wie een uitzondering meent gevonden te hebben, onderzoeke eerst, of niet bij gebrekkige schoolkennis een groote mate van andere kennis aanwezig is, van kennis buiten de school opgedaan van dingen en van menschen met hun velerlei betrekkingen, die ervaring en omgang bewust doen worden.

Schrijven moet de school leeren. Wie daarop veel aandacht vallen laten, denken alweer het meest aan de techniek; wij

wenschen de beide zijden van het vak, het technische schrijven en het verstandig schrijven, het stellen, te bespreken. Het behoeft geen betoog, dat even als het werktuigelijk lezen, het eerste deel van het schrijfonderwijs, de lettervorming, noch voor de verstandelijke, noch voor de zedelijke vorming eenige waarde heeft. En wie kent ze niet, hoog begaafde personen in beiderlei opzicht, verstandelijk en zedelijk, wier manuscripten de lezers der wanhoop nabij voeren? Zetters, goede typen van zuiver werktuigelijk lezen, kunnen van zulke schrijvers de treffendste bewijzen bijbrengen. Is het wonder, dat wij, die met den wetgever, zedelijke karaktervorming als het hoogste doel der school stellen, het technisch schrijven maar een bescheiden plaatsje in de school willen geven? Bescheiden, maar o.i. voldoende. We eischen zindelijk, duidelijk schrift met regelmatige, eenvoudige lettervormen. En nu is het onze ondervinding, dat daartoe maar betrekkelijk weinig afzonderlijke schrijflessen noodig zijn, mits niet bij het andere schrijfwerk bedorven worde, wat in de schrijfles geleerd is. Oppervlakkig beschouwd schijnt zeker zulk een waarschuwing overbodig en dwaas. Wie met het africhtstelsel, dat op vele scholen *moet* toegepast worden, bekend is, weet dat ‘Penelope een talrijk nakroost heeft’.

Anders wordt onze waardeering, wanneer men onder schrijven verstaat: het stellen, d.i. het neerschrijven van eigen gedachten. We achten dit deel van de taak der school van zeer veel belang. Wie in onzen tijd van opgewekt maatschappelijk leven zijn gedachten niet in een behoorlijken vorm weet uit te drukken, staat bij de penvaardigen in bijna alle omstandigheden achter. Terecht wijdt de school dan ook zeer veel tijd aan dit deel van het onderwijs. Daar echter stellen is: het ordelijk geven van zijne gedachten, opdat een ander ze kunne opnemen, behoort de school er allereerst voor te zorgen, dat die gedachten er zijn. Allerdwaaste resultaten zou men verkrijgen, indien men een schooljongen opgaf een opstel te schrijven over: Erasmus en de Hervorming bijvoorbeeld. Door een totale afwezigheid van gedachten over dit onderwerp zou van zulk een opgave niets terecht komen. Wie meent dat het voorbeeld niet naar het leven is, herinnere zich opstellen op toelatings-examens en acte-examens gegeven, waar dikwijls bespiegelingen verwacht worden van candidaten, die ternauwernood de feiten

kunnen meedeelen, wijl die nog maar onvolledig tot bewustzijn waren gekomen. Als grondslag voor het onderwijs in het schrijven (stellen) vonden we alweder dus: kennis.

Bovendien blijkt, dat stelonderwijs ook niet voldoen kan, waar we der school tot taak stelden: karaktervorming.

Het neerschrijven van de reeds voorhanden gedachten toch bewerkt geen wijziging in den gedachtenkring, verandert niets aan de bronnen voor het begeeren (willen-handelen). Slechts van terzijde kan het tot die wijziging iets bijdragen, doordat het noodzaakt tot rangschikking dier gedachten, waardoor het verband tusschen de verschillende deelen inniger worden moet. In het vervolg zullen we zien, dat die innige verbinding voor het zedelijk handelen van het grootste belang is.

Als de derde in den bond wordt ons het rekenen genoemd.

Nu kan men rekenen leeren als doel, en als middel.

Als doel, d.w.z. om inzicht te geven in de verschillende betrekkingen tusschen getallen, is rekenen, hoe belangwekkend ook, voor de karaktervorming van niet de minste waarde. Daar was een tijd, dat men aan wiskunde groote vormende kracht toekende. Het was, toen men meende, dat het er eigenlijk niet op aankwam waarover men zuiver dacht, àls men 't maar deed. Daar wiskunde nu zeer zeker de hoogste zuiverheid in het denken eischt, moest dit vak uitstekend zijn om waarheidsgevoel en zin voor het schoone (regelmatige) te ontwikkelen. Thans, nu men inziet, dat logisch denken in het één nog niet waarborgt logisch denken, veel minder nog logisch handelen in het ander, nu men de theorie der geestvermogens als drijvende krachten in het geestelijk leven, heeft laten varen, schat men de waarde van het rekenonderwijs veel lager. Zeker is het niet te ontkennen, dat de noodzakelijkheid om steeds de gedachten te concentreeren op het voorliggend vraagstuk, om steeds de gegevens (de betrokken kennis) in alle verhoudingen te overzien, een stempel drukken zal op volgend overleg, op al het latere daaruit zich ontwikkelende handelen. Maar daaruit volgt niet, dat daartoe juist de stof der wiskundige wetenschappen gebruikt moet worden.

Als de gewoonte, een zaak van alle kanten te bezien, alle mogelijkheden in het oog te houden, opvoedende, dat is karaktervormende kracht heeft, en dit is zielkundig onaantastbaar waar, dan moet die gewoonte aangebracht worden. Doch

dan is het tegelijk noodig tot gewoonte te maken alle vraagstukken des levens op die wijze te overzien en de stof daartoe vindt men dan in ontoereikende mate in de wiskunde. In de praktijk is dit ontelbare malen gebleken, waar de kranigste wiskundige koppen dikwijls volslagen hulpeloos bleken op ander terrein.

Als doel is dus rekenonderwijs niet in de lagere school op zijn plaats. Wel echter als middel. Een juiste, volledige kennis, een veelzijdig inzicht eischt ook, dat men de getalsverhoudingen der dingen goed overziet. Er is geen maatschappelijke kring, of kennis van hoeveelheden en hunne onderlinge betrekkingen is er noodzakelijk. Daar het inzicht in de gevolgen van de betrekkingen, die tusschen verschillende hoeveelheden kunnen bestaan, beslissend kan werken op ons besluit tot handelen, is rekenonderwijs als middel tot karaktervorming onmisbaar. We denken hier aan rekenkundige opgaven voor de school als: huishoudkosten, reiskosten langs verschillende wegen; verhoudingen tusschen prijzen en voedingswaarden der levensmiddelen; spaarbank-vragen van eenvoudigen aard, enz., enz. Daar echter tevens de getalsbetrekkingen in het dagelijksch leven niet zeer ingewikkeld zijn is het onnoodig het rekenonderwijs hoog op te voeren en moet men tevreden zijn met vaardigheid in het nauwkeurig uitvoeren van eenvoudige berekeningen, en ontwarring van weinig ingewikkelde vraagstukken.

Onze beschouwingen hebben ons tot deze slotsom gevoerd: Wie van de school eischt, dat lezen, schrijven en rekenen er hoofdzaak zullen zijn en tevens van diezelfde school karaktervorming verwacht, die vergist zich in de beteekenis van de waarde dier leervakken. Een lees-, reken- en schrijfschool doet niets anders dan een paar vaardigheden aanbrengen, die in onze maatschappij onmisbaar zijn, maar die aan den wil geen middel geven het goede van het kwade te onderscheiden, die voor het zedelijk handelen zoo goed als geen waarde hebben, en wier praktische waarde heel dikwijls nog wordt overschat. Wie dit niet helder inziet, zoeke in zijn omgeving evenknieën van den uit vroegere kamerdebatten bekend geworden veenboer ‘Jan Dop.’ Onderwijs dat zich daartoe alleen bepaalde zou op den laagst mogelijken ontwikkelingstrap staan.

Om niet misverstaan te worden, wijzen we er hier nog op, dat op vakscholen òf aan lezen, òf aan schrijven, òf aan rekenen meer aandacht geschonken moet worden naar gelang van de latere behoeften der leerlingen. Meestal zal aan dergelijke inrichtingen, we denken b.v. aan ambachts- en handelsscholen, het rekenonderwijs meer uitbreiding krijgen. De lagere school, die met allen rekening moet houden, mag daarop niet letten. Waar de lagere school eindonderwijs geeft en de meeste leerlingen zich later tot hetzelfde vak zullen bepalen, b.v. op dorpen, waar verreweg het grootste deel der leerlingen òf aan landbouw òf aan veeteelt zich wijden zal, moet natuurlijk bij de keuze der stof voor dat onderwijs met die omstandigheid rekening gehouden worden, wat nog beter in het oog springen zal, wanneer we de kennis zullen bespreken, die de lagere school moet aanbrengen.

Nu we vastgesteld hebben, dat vaardigheidsscholen noodzakelijk onvoldaan moeten laten, waar men van de school eischt ‘een dam op te werpen tegen de toenemende tuchteloosheid en onzedelijkheid,’ moeten we nagaan, wat de school dan wel onderwijzen moet, zal dit doel bereikt kunnen worden.

Begeeren, dat uit kennis voortkomt, kan alleen dan willen voortbrengen, indien het inzicht in de mogelijke bereiking de begeerte komt ondersteunen. Ware het nu alleen er om te doen menschen te vormen, van wie een krachtig willen uitgaan kan, dan zou de taak der school vrij gemakkelijk zijn. Wat toch zien we meestal? De mannen van de daad, de energieken, zijn zij, die een bepaald deel van het menschelijk weten beheerschen, voorzoover het voor hen te overzien is; het zijn zulken, die gelijk men het noemt zich ‘er in gewerkt’ hebben. Het inzicht in de verschillende betrekkingen tusschen de deelen hunner kennis, geeft hun tegelijk inzicht in de mogelijkheid van nieuwe verhoudingen, waardoor de begeerte, die tot stand te brengen, noodzakelijk geboren moet worden. Dat hun willen meestal eenzijdig is en steeds gericht zal zijn op een aan een vroeger gelijksoortig doel, is *voor de maatschappij* geen bezwaar, daar de veelheid van kennis en de verschillen in ontwikkelingsrichting, veelheid van wilsrichting waarborgen bij verschillende individuen. De school, die niet het individu, maar een groep individuen moet bewerken, mag zich tot deze eenzijdigheid niet laten verlokken. Haar past de veelzijdigheid, waardoor

wel *haar* taak verzwaard wordt, maar waardoor tevens aan elk individu de mogelijkheid geopend wordt naar eigen natuurlijken aanleg voort te gaan op den ingeslagen weg.

Niet alleen echter om krachtig willen aan te kweeken mag het der school te doen zijn, zelfs niet om veelzijdig krachtig willen, - dat willen moet zedelijk zijn.

Zagen we vroeger, dat de kracht van het willen afhankelijk zal zijn van de kennis, we vonden nu, dat de school noodwendig een nieuwen factor moet aanbrengen, zal niet alleen een krachtig, veelzijdig willen ontstaan, maar tevens een zedelijk. Dezen factor vindt de opvoeding in de gezindheid van den mensch jegens anderen. Deze toch, die zijn eigenlijke waarde voor het zedelijk maatschappelijk leven bepaalt, geeft kleur aan den wil. Iemand met veel kennis *kan* een energiek misdadiger worden, - een die krachtige, goede gezindheden bezit *moet* een goed mensch worden; - beide, kennis en gezindheid samen bepalen de verstandelijke en zedelijke plaats, die het individu in de maatschappij zal innemen.

Scherper nog dan eerst springt de waarheid in het oog, dat lees-, schrijf- en rekenschooltjes de meest onvolkomen opvoedingsgestichten zijn, daar bij het aanbrengen van die vaardigheden aankweeking noch van goede, noch van slechte gezindheden mogelijk is en dus op de kleur van het willen al evenmin invloed geoefend wordt als op de sterkte. En duidelijk blijkt ook, meenen we, dat zulke scholen niet voldoen aan den eisch door de wet gesteld, - een eisch, die gelijk we in ons verder betoog zullen trachten aan te toonen, niet alleen maar van wettelijk standpunt uit gesteld moet worden.

Al is het waar, dat elke kennis als wilsbron zal kunnen optreden, het groote veld der wetenschap is zóó uitgebreid, dat de school moet kiezen. Welke kennis nu heeft de meeste waarde?

We wezen er reeds vroeger op, dat het onderwijs de bron moet leveren voor een veelzijdige belangstelling, zoowel om den aard van klassikaal onderwijs, dat voor meerderen tegelijk dient, dus om aan ieders individualiteit de gelegenheid te geven naar eigen richting zich te ontwikkelen, - als om den aard der opvoeding, die niet een bepaald *soort* van menschen wil vormen, maar.... menschen in algemeenen zin. Hieruit

volgt dat de leerstof ontleend moet worden aan de natuur in haren ruimsten omvang, waar het 't aanbrengen van kennis geldt, aan den omgang met wat leeft, waar het betreft de ontwikkeling van gezindheden. Daar echter niet alles dienen kan uit dit ontzaglijk uitgebreide veld van wetenschap, moet de keuze bepaald worden door een nieuw beginsel: wat valt daarvan binnen het bereik van de leerlingen der lagere school?

Nu moet het ieder duidelijk zijn, dat de laatste vraag voor het begin vooral beslissend is. Het is toch een onomstootelijke, zielkundige waarheid, dat niets nieuws door middel van de verbeelding kan worden opgenomen, indien de elementen van het nieuwe niet reeds aanwezig zijn, indien er tusschen het reeds aanwezige en het nieuw aangekomene geen verwantschap bestaat. Die elementen aan te brengen is dus allereerst de taak van het onderwijs. Dat niet allen, al spreken ze mee over onderwijs, die zaak goed overdacht hebben, bleek ons, toen we de meening hoorden uiten, dat voor aanschouwingsonderwijs die dure modellen en opgezette dieren niet noodig zijn,... platen konden toch denzelfden dienst bewijzen. Wie wel eens onderwijs heeft gegeven weet, hoe moeilijk het is voor kinderen om platen te verstaan. En is het wonder? Hoe ontzettend groot is niet het verschil tusschen de meest volkomen afbeelding en de werkelijkheid - tusschen dat, wat in de ruimte zich bevindt en dat wat op een vlak is afgebeeld, - tusschen het leven met zijn onophoudelijke veranderingen en de doode afbeelding. Alleen wie veel en herhaaldelijk goed de werkelijkheid heeft waargenomen, wie veel in de natuur verkeerd heeft en met die natuur heeft meegeleefd, die kan platen verstaan. Voor het meerendeel is een grondige voorbereiding het beste middel om langs den kortsten weg er toe te geraken; voor een zeer groot deel, vooral voor leerlingen van kostelooze scholen is zij noodzakelijk. Van de werkelijkheid tot de afbeelding, en eerst na tal van zulke vergelijkingen kan volgen: uit de afbeelding tot de werkelijkheid.... Maar zulk onderwijs is kostbaar! Daar het echter het eenig goede is, daar langs dien weg alleen resultaten te verkrijgen zijn, mag de kostbaarheid geen bezwaar zijn, - tenzij de kosten de maatschappelijke draagkracht overtroffen. Alleen, men vorme zich dan geen illusie omtrent het gehalte van het onderwijs. Dit toch zal dan slechts een *woord*-onderwijs wezen, die groote

bron van oppervlakkigheid, - en het zal, wat zaakonderwijs niet zou doen, daar het geen schijnkennis, maar grondig weten aanbrengt, de oorzaak zijn van wat aan het tegenwoordig onderwijs geweten wordt, van beginselloosheid, van een zucht naar schijngeleerdheid, van lichtgeloovigheid, die ten prooi voert, van wie de holst klinkende theorie verkondigen. Hier bovenal bedenke men, dat de zuinigheid de wijsheid licht kan bedriegen.

Onderwijs in zaken; - den grond gelegd van natuurkunde, door waarneming van verschijnselen; van plant- en dierkunde, door het gadeslaan van de werkelijkheid *in* de school en *buiten* de school; van geschiedenis, door waarneming van menschenverhoudingen in de omgeving, in huisgezin en buurt, in gemeente en staat; van aardrijkskunde, door aanschouwing van wat de woonplaats oplevert, van wat met weinig moeite bereikbaar is. Eerst dan, als de ervaring en de omgang verbeterd en aangevuld zijn, als kennis en gezindheden dus volledíger en zuiverder geworden zijn, kunnen ze het fundament worden voor de opvoeding in hoogeren zin. Hieruit volgt echter, dat van eenvormigheid der lagere scholen geen sprake kan zijn; dat een algemeen leerplan, gelijk de wet dat wil, voor een honderdtal scholen als in Amsterdam een onmogelijkheid, of een onbeduidendheid is, wijl elke school haar onderwijs moet inrichten naar den ontwikkelingstrap der haar toestroomende leerlingen, een ontwikkelingstrap die verschilt naar levenskring en levensomstandigheden.

Moet de school dus reeds in de eerste leerjaren putten uit wat natuurkennis en menschenleven aanbieden, ook in volgende jaren vindt zij daar de stof voor het onderwijs, wijl zij voor het leven, voor de praktijk vormen moet. In zeer veel gevallen helaas wordt deze uitspraak nog misverstaan - wij bedoelen vooral, op scholen waar voorbereid wordt voor hoogere onderwijs-inrichtingen. In vele gevallen wordt tegenwoordig op middelbare scholen gevraagd: wat moeten de leerlingen kennen om het latere onderwijs met vrucht te kunnen volgen? Daarnaar worden de eischen van het toelatings-examen bepaald. Iedereen moet na het voorgaande inzien, dat deze manier niet de meest aanbevelingswaardige kan genoemd worden. Of hoe zou men den lageren onderwijzer noemen, die door een toelatings-examen ging onderzoeken, of de nieuwe leerlingen het

onderwijs aan de school wel konden volgen, en afwees wie niet aan eenige, aan dat onderwijs ontleende, eischen voldeed? Wetenschappelijk eischt men gelijk we zagen, dat hij zal weten, wat normale kinderen reeds kennen, dat hij (in voorbereidingsklassen) de onder het normale staande leerlingen zal brengen tot wat ze *konden* (niet *moesten*) weten; - dat hij het aanwezige zal gebruiken als grondslag voor het volgend onderwijs. Volkomen correct zou men in overeenstemming met dezen zielkundigen gang handelen, als men door die lagere onderwijzers liet bepalen hoever de leerlingen door hun onderwijs gebracht kunnen worden. Wie door een of andere omstandigheid niet die hoogte bereikt had, moest niet worden toegelaten. Niet als thans dus moest het lager onderwijs voeren tot het middelbaar, maar het middelbare moest uit het lagere zich ontwikkelen en dat, zij het langs andere wegen en door andere middelen, voortzetten en (relatief) voltooien. Gold dit beginsel bij de toelatingsexamens voor middelbare scholen, veel mislukking zou worden voorkomen, veel leed niet geleden, veel geld bespaard worden.

Tot welke hoogte het onderwijs kan worden opgevoerd is de zaak van methodologische onderzoekingen en overleggingen, die als een bepaalde vakkwestie in dit artikel niet besproken kunnen worden. Wel is het mogelijk en gewenscht hier te constateeren, dat juist in de laatste jaren een krachtig geestelijk leven de onderwijzerswereld beheerscht; dat in ons land onder de onderwijzers der lagere school wellicht nog nooit te voren zulk een ernstig streven heeft geheerscht naar wetenschappelijk inzicht in de voorwaarden van het menschelijk weten, als tegenwoordig. Dit te constateeren scheen ons noodig, wijl hier en daar de meening verkondigd wordt, dat de onderwijzers niet zouden leven voor de school, dat politieke hartstochten hen zouden afhouden van hun eigenlijke taak: zich te volmaken als onderwijzers. Dat een groot deel daarbij in het oog van niet-vakmannen den verkeerden weg inslaat, kan voor een goed deel geweten worden aan het gebrekkige inzicht, dat die beoordeelaars hebben in wat goed onderwijs eischt, - in de verhouding, die er bestaat tusschen geestelijke en stoffelijke behoeften en de wijze, waarop ze geuit worden, - voor een ander deel en wellicht niet voor het kleinste aan de dikwijls gebrekkige grondslagen, waarop

de wetenschappelijke kennis der onderwijzers rust. Dit laatste, ongetwijfeld van groote gevaren de bron, is echter niet hun te wijten. De mannen, die het lager onderwijs te geleerd achten, die met weinig beter, dan de niet krachtig genoeg te veroordeelen lees-, reken-, schrijfscholen tevreden zijn, zij meenen, en op hun standpunt terecht, dat een lager onderwijzer niet zoo heel veel hoeft te weten. Wie onderwijs verlangt, dat de bronnen voor karaktervorming aanbrengt, dat opvoedend werkt, die moet het met ons betreuren, dat onderwijzers bevoegd tot hun taak worden verklaard, als ze op verre na nog niet geschikt zijn om voorbereid te worden tot eenigen anderen wetenschappelijken arbeid. Een witte raaf onder de schoolmeesters toch is hij, die als hij de onderwijzersacte verkrijgt, kennis en geschiktheid genoeg heeft om het onderwijs aan een onzer universiteiten, de opleidingsscholen voor wie zich aan geestelijk werk wijden willen, met eenige vrucht te volgen.

Nu is het ons ten volle bekend, dat het voldoen aan de hier aangestipte eischen schatten zou kosten, die zeker nu niet beschikbaar zijn; maar kan er niet gezaaid worden, dan wachte men in den oogsttijd geen volle schoven.

Onze kennis de bron van ons begeeren. Kennis aanbrengen dus eerste factor voor karaktervorming; innig verbonden kennis, die door zijn verbindingen met scherpe helderheid steeds tot onzen dienst bereid is en dus het middel kan leveren om de bronnen van nieuwe begeerten te vergelijken, te waardeeren, goed- of af te keuren. Wie aan de school de middelen daartoe onthoudt, die levert de jeugd, de menschheid over aan de heerschappij der gemoedsaandoeningen. Wie een gebrekkig inzicht heeft, laat zich licht verlokken tot uitersten in liefde als in haat. De bedachtzame is wijs, d.w.z. alleen wie wijs is, kan bedachtzaam zijn hij is het door zijn wijsheid. Of zijn niet te allen tijde de slechtst ontwikkelden de speelbal geweest van hen, die de middelen der begeestering kenden? Heden is het Hosanna, morgen - kruisigt hem! Zoo wispelturig kan alleen domheid zijn, die niet kent, en naar de aandoeningen van het oogenblik handelt. Maar dan ook ontwikkeling, veelzijdige kennis, grondig weten van zaken in plaats van woordenkraam, die niet behoeden kan voor dolingen, om-

dat ze zelve doolt in het donker. Trekt niet angstvallig de koorden der beurs samen, - groote kwistigheid kon hier wel eens de ware zuinigheid blijken.

Meer tucht, zoo eischt de klagende gemeente, meer tucht. En ze denkt, zoo niet aan de roede, dan toch aan de straffe hand, die dwingt en heerscht. Hoe ze dwaalt!

Zeker, terughouden van kwaad heeft groote waarde. Maar hoe, als de straffe hand rust, als de knaap de school en het ouderlijk huis ontvlucht, zijn vrije uren op de straat doorbrengt? Immers, wat wij kennen is de bron van ons begeeren, van ons willen, maar - van den goeden en van den kwaden wil, van het edele en van het lage.

Wie meent, dat we die tucht geringschatten, miskent onze bedoeling. Iedere voorkoming eener slechte daad versterkt de kracht der goede, door verzwakking van het kwade. Middellijk dus oefent deze tucht grooten invloed uit. Daarin schuilt de groote kracht van schoolonderwijs dan ook reeds, dat in de school het kwade gekeerd wordt, wordt onderdrukt. Zeker, er zijn onderwijzers, die geen orde kunnen houden, vrij wat zelfs. Maar toch, de schooltucht, als kwaadverstikker, werkt krachtiger dan de huiselijke. En hoe zou het ook anders. De onderwijzers hebben moeten nadenken over de middelen om te regeeren over de klasse, om orde en rust te handhaven. Zonder deze toch is uitoefening van hun plicht, is het geven van onderwijs onmogelijk. De slechtste onderwijzer nog zal pogingen moeten doen om de heerschappij over de klasse te behouden. De ouders die meestal niet opzettelijk hebben overwogen welke middelen de beste zijn, die niet genoodzaakt zijn die middelen steeds aan te wenden, wier arbeid hen geheel in beslag neemt, terwijl die arbeid geen verband heeft met de ouderlijke tucht, moeten bij de onderwijzers in het algemeen achterstaan in geschiktheid, om de uitingen van kwaad te verhoeden. Het spreekt van zelf, dat hier niet bedoeld wordt een bepaald ouderenpaar te vergelijken met een bepaald onderwijzer. In dat geval toch zou de schaal naar de zijde der eersten kunnen overslaan. Onze uitspraak stelde de ouders in het algemeen tegenover de onderwijzers en dan kan het niet anders, of de laatsten winnen het pleit, waar opzettelijk nadenken, noodwendigheid en voordurende arbeid gepaard met toezicht hun gewicht in de schaal leggen.

Zeiden we zooeven, dat iedere onderdrukking van een slechte wilsuiting, iedere voorkoming van eene kwade begeerte reeds bevorderlijk moesten zijn aan karaktervorming door gewenning aan het goede, door verdonkering van het kwaad, we wenschen er aanstonds op te wijzen, dat omgekeerd ook elke slechte daad, elke lage begeerte een gevaar voor de deugd moet leveren. Daar deze het best zich kunnen uiten bij vrije beweging der kinderen, zullen de meeste wel voorkomen bij het spel op de straat, dus buiten de schooluren, als onderwijzers noch ouders toezien. Het is daarom, dat we de macht der onderwijzers gaarne uitgebreid wenschten. Tot een deel van des onderwijzers taak moest behooren na te gaan, hoe de kinderen zich op de straat gedragen. We zouden daarom verlangen, dat van overheidswege den onderwijzers werd opgedragen: het straffen van kwaad door schoolkinderen op de straat bedreven. In Amsterdam is zulk een aanschrijving aan openbare onderwijzers meegedeeld. Alleen, naar wij meenen, niet als een wettelijke verplichting, maar als een wensch.

Wanneer overleg met de ouders verplicht was, zou een waarborg tegen verzwakking der ouderlijke tucht in voldoende mate gegeven zijn, zouden ernstige ouders een steun vinden in de opleiding hunner kinderen tot deugd. Zeker, er zouden conflicten kunnen ontstaan tusschen den onderwijzer en de ouders die van slechten wille waren. Een nieuw nadeel echter zou daaruit niet voortkomen, daar met dezulken toch reeds in den huidigen toestand geen samenwerking mogelijk is. En dan, boven de onschendbaarheid der ouderlijke macht staat het belang van het kind.

Uit voorbeelden onzer ervaring weten we, welk een krachtigen invloed de bemoeiingen der onderwijzers op de straatorde hebben kunnen. Zoo kennen we een openbare school, waar b.v. deelneming aan de hartjesdag-schandalen door de schoolgaande kinderen tot de hooge zeldzaamheden behoort, waar slechts een enkele leerling, hoewel er geen eigenlijke straf tegen bepaald, nog tegen aangewend wordt, meedoet aan het ‘brandjes maken’, die beruchte Amsterdamsche liefhebberij; waar kleine straatdiefstallen, dikwijls onbewuste verwisseling tusschen *mijn* en *dijn*, nagespeurd en soms zeer tegen den zin der ouders gestraft worden. Een groot bezwaar is in den tegenwoordigen toestand, dat de onderwijzer alleen een zedelijk

recht heeft, zijn wil te doen gelden; dat zijn verstandelijk overwicht slechts hem in staat stelt zijn gevoel voor recht te suggereeren op den overtreder en zijn *verwanten*. Bij een herziening der onderwijswet ware dit punt de aandacht onzer juristen en wetgevers overwaard. Wij leeken kunnen alleen het wenschelijke bespreken, de mogelijkheid laten we aan de overpeinzingen der rechtsgeleerden.

Wezen we er reeds op, dat het bij het gebrek aan inzicht, vooral in de gevolgen van een daad, noodwendig gebeuren moet, dat kinderen in de schooljaren straatschenderijen bedrijven, we willen er bijvoegen, dat deze laatste tegengegaan moeten worden, doch niet zwaarder moeten worden geschat, dan ze inderdaad zijn. Zeker, ze zijn lastig voor ons volwassenen, die kleine en grootere plagerijen, als deurtje schellen, touwtjes spannen, vuurtjes stoken, sneeuwballen gooien in volle straten, - maar zijn ze misdadig, zijn ze werkelijk slecht? Immers neen. Is het niet meestal de lust om bezig te zijn, de zin voor komische tooneelen van neergestorte koningen, de groote menschen, of wanhopige hoedeloozen? Of ze daarom toegelaten kunnen worden? We zijn te zeer overtuigd van de macht van het kleine, van den grooten invloed der gewoonte, dan dat we daaraan zouden kunnen denken. Maar we stellen er den knaap niet lager om in onze achting - we wisten immers reeds lang, dat hij niet vooruit ziet, omdat hij niet vooruitzien kan. Zijn voorstellingen hebben nog weinig verbindingen aangegaan en kunnen dus nog geen grondslag leveren voor ver voortuitloopende redeneeringen. Dat moet nog bewerkt worden door onderwijs en leidende tucht. En dan, is in vele gevallen de inrichting onzer maatschappij niet nog de oorzaak, dat voorstellingen van ruwheid en eigengerechtigdheid helder worden bij onze leerlingen? We verbieden, we keeren met kracht en geweld de onderlinge vechtpartijen, de botsingen van school tegen school, die bronnen van duizenden klachten. Maar onze soldaten dan, opgeleid, gereed gehouden, gebruikt tot een zelfde doel met schrikkelijker middelen, met afgrijselijker uitwerking? Komen niet telkens onze geschiedenislessen met hunne oorlogsverhalen, hun oorlogsdaden, hun sluw overleg, hun bloedige wraak de aanschouwing onzer strijdmachtsbestanddeelen verlevendigen, aanvullen, tot volkomenheid voeren? We vergeten niet, dat de zedelijke be-

schouwing der geschiedverhalen verbeterend optreedt tegenover den verwilderenden invloed dier gruwelijke tooueelen, maar men bedenke, dat het inzicht in het verschil tusschen de beslissing door het overwicht van kracht en beleid in volkertwisten en in kindertwisten nog ver buiten het bereik ligt van de bevatting der kinderen, die het ontzaglijk raderwerk der maatschappij nog niet kunnen overzien.

En in de derde plaats, de klacht over de toenemende bandeloosheid der schooljeugd op straat bewijst niet alleen een verkeerd inzicht in den ontwikkelingsgang van den menschelijken geest, is niet zelden het gevolg van de daden der geheele maatschappij, maar ze is meestal *onwaar*. De meeste straatschenderijen van werkelijk ernstigen aard, - die waarbij het opzet om te beleedigen, te deeren, te benadeelen duidelijk blijkt, - worden, vooral te Amsterdam, niet bedreven door de school-gaande kinderen, maar door opgeschoten jongens - te vroeg van school, te laat op 't werk, wijl er geen werk te krijgen was; met veel vrijen tijd en weinig toezicht. - De jeugd roept om leerplicht, voor wie de taal, waarin zij zich uit, recht verstaat. Zij roept ook om voortzettingsonderwijs op avondscholen. Niet inkrimping van den leertijd, maar uitbreiding van de schooluren, zij het dan met een geheele omwerking van het school-leerplan, dat bij drie schooltijden meer rusttijden, gevuld met spel, gymnastiek, leertochten (schoolwandelingen) geven moest. Vooral voor de kostelooze scholen zou uitbreiding van den leertijd in dien geest een weldaad zijn. Te duur? We willen niet onpraktisch zijn, door als *eisch* te stellen, wat *wenschelijk* is, hoe hoog die wenschelijkheid ook klimmen moge - alleen, wie niet geeft, bedenke, dat hij ook niet kan vragen naar winst. *Zijn* klachten zijn ongerechtvaardigd.

Meer tucht vragen ook wij. En we denken nu niet aan de tucht, die regeert, die voorkomt of straft, - we denken aan de tucht, die leidt, die het rechte pad doet vinden, als de gids achterbleef, die is als een lamp, die voorlicht aan den aarzelenden voet. De tuchtelooze, de ongebondene is onvrij, is de slaaf zijner begeerten, zijner gemoedsaandoeningen, zijner hartstochten. Waarlijk vrij is slechts degene, die niet beheerscht door deze machten, zijn willen onderwerpt aan zijn

zedelijk oordeel. De schijnbare vrijheid is de grootste slavernij. Wie van de school nu eischen zou zulk een zedelijk vrij zijn, de onbevochten heerschappij van het zedelijk oordeel te bewerken, zou alweer blijken geven van slecht inzicht in den gang der menschelijke ontwikkeling; die moge zich slechts herinneren, dat onze strafwet bij kinderen geen 'oordeel des onderscheids' vooropstelt; dat van vele zijden reeds stemmen opgaan, die een hoogeren leeftijd willen doen aannemen als toerekenbaarheidsgrens; dat onze wet pas drie en twintig-jarigen verstandelijk en zedelijk volwassen onderstelt. Bewijzen genoeg, dat het maatschappelijk bewustzijn de moeilijkheden der zedelijke opvoeding genoeg erkent. Of alle beoordeelaars van schoolwerk en kinderleiding datzelfde bewustzijn hadden! Wat minder eigengerechtigdheid, wat meer bedachtzaamheid zou daarvan het gevolg wezen.

Zagen we reeds hoe de regeerende tucht de bron is van goede gewoonten, middellijke deugden, als zindelijkheid, vlijt, orde, - de ware deugd moet het onderwijs aanbrengen.

Wat we laag stelden als *doel*, schatten we hoog als *middel*, nl. het lezen. Bij lezen en vertellen wordt de leerling verplaatst in verschillende toestanden, waarbij zijn zedelijk oordeel moet beslissen. Maar voor een juiste uitspraak van dat zedelijk oordeel is meeleven noodzakelijk en dat meeleven is eerst dan mogelijk, als geen onbekende grootheden in den toestand den weg als met een slagboom afsluiten. Een heldere voorstelling van zulk een toestand, een er in opgaan, onderstelt dus een uitgebreide kennis, die het resultaat moet zijn van een voorafgaand, grondig zaakonderwijs. Geen zuiver oordeel, zonder medeleven in den toestand, geen medeleven zonder helder kennen. Geen godsdienst, geen gezag, geen kracht ter wereld kan die macht der kennis overtreffen, geen kan ze vervangen.

Meer echter dan inzicht alleen, in wat goed en kwaad geoordeeld moet worden, meer dan *geweten* is noodig, wil men den mensch karakter toekennen. Zijn wil moet sterk zijn; in ieder van hare uitingen volkomen, in duur als in middelen en in doel. Het onderwijs ontleent aan historie en letterkunde en maatschappelijk leven de voorbeelden van energie, van bedachtzaamheid, van beleid, van vermetelheid, van roekeloosheid, van heldenmoed, om de leerlingen tot zedelijk oordeelen

te brengen en uit tallooze gevallen, van eenvoudige tot ingewikkelde, een zedelijk grondbeginsel bewust te doen worden. Maar verder dan de bewustwording kan de school niet komen. Een levend beginsel, een *waarborg* voor krachtig, voor volkomen willen kan de school alweer niet leveren. Een principe kan alleen verworven worden in des levens strijd, niet in de school, zelfs niet in het gezin, in één woord, niet door leering, maar door de daad. Dwaas, wie toch van de school eischt, dat zij ze zal aanbrengen.

Niet alleen zelfstandigheid, niet alleen kracht vormen het zedelijk karakter, alleen *karakter* waarborgen ze. Zedelijk is slechts hij, die liefde kent, liefde, van de zwakste welwillendheid, tot de hoogste zelfverloochening; wiens hart de besluiten van het inzicht aanvult en verbetert; - is slechts hij, die doet wat recht is, wien eerlijkheid, waarheid, in gedachte en woord en daad te allen tijde een behoefte is, waar eigen nadeel of leed aan wankelen doen noch wijken; - is slechts hij, die tevens gerechtigheid laat wedervaren, een ieder naar de mate zijner daden.

En alweer moet ons de klacht van 't harte, dat de opvoeding, der school als van het gezin, slechts kan voorbereiden, niet kan volmaken. In les op les, in voorbeeld bij voorbeeld, in omgangsoefening bij het spel en bij de les, op de wandeling en in de school, kan de onderwijzer voorbeelden geven, laten meeleven, van vriendschap, mildheid, hulpvaardigheid opoffering, gulheid, van zorg voor dier en plant, van naastenliefde - kan hij duizenden elementen van het groote beginsel: ‘Hebt uw vijanden lief, zegent degenen, die u vervloeken, doet wél dengenen, die u haten,’ den kennisvoorraad van het verstand doen binnentreden, als helpers, die zullen komen aanstormen op het oogenblik der keuze, als de jonge mensch wankelt tusschen zichzelf en den naaste.

En waarheid, trouw, verdraagzaamheid, eerlijkheid, de onderwijzer geeft ze in zijn daden, in zijn lessen - niet in vermaningen en aanprijzingen, maar in wegsleepende voorbeelden, wier levendigheid en helderheid het meeleven eischen en mogelijk maken. Hij slaat ze gade, zijn leerlingen, in hun leven en daden, bij spel en les, in en buiten de school en vordert hen op (met beleid) tot oordeelen over de rechtvaardigheid hunner handelingen, waar 't mogelijk is van hun ge-

dachten. Zoo slechts kan hij, wederom gesteund door voorbeelden, bij hen het billijkheidsgevoel versterken, zoo ontwikkelt hij tot volle kracht: boetvaardigheid en berouw, dankbare erkentenis en vergevingsgezindheid.

En dan, trekke zijn leerling de wereld in! Opgevoed? Ontwikkeld? - - Laat het geschied zijn, het onmogelijke. Dat de onderwijzer, de ouders volmaakt geweest zijn, de omstandigheden, de middelen op ideale hoogte stonden. Dan komt het leven met zijn stalenden strijd, met zijn gevoelige lessen, met zijn treffende voorbeelden, - - - maar ook met zijn neerdrukkende ellende vaak, met zijn onbarmhartige slagen, met zijn wreede ontgoochelingen, met zijn slechte voorbeelden, met zijn lokkende verleiding. Wie er weerstand aan bieden kan, moet wèl krachtig, wèl - deugdzaam zijn. Hoe zal 't gaan met den twaalfjarige, achter wien de schooldeuren gesloten worden, wiens ouders in kommervollen strijd om het bestaan ternauwernood het lichaam kunnen verzorgen, die noch inzicht, noch tijd hebben, het hart, het gemoed te leiden, den wil te sterken, te volmaken en te richten?

Is het wonder, dat ons onderwijzers menigmaal de toekomst donker lijkt, dat we als moedeloos neerzitten, - zeker, dat het einddoel toch nooit te bereiken zal zijn, - bewust, dat het weinige dat *mogelijk* is, slechts een zandkorrel is bij den berg van wat moest?

Of de school aan den haar gestelden eisch voldeed? Wie zou toestemmend durven antwoorden! Geen enkel onderwijzer. Maar kon het ook anders?

Sinds jaren bij toezicht en wetgever, bij betaalsheeren vooral vaardigheidskennis als hoogst gewaardeerde bezitting in den ontslagen leerling. Nijd en afgunst, dweepzucht, principienreiterei aan de poorten der school om angstvallig te keeren, wat haar, niet den ouders der kinderen mishaagde: het weren van godsdienstige woorden, handelingen, symbolen, waar de groote meerderheid ze behoefde, verlangde of toeliet, het weigeren van staatshulp aan wie naar eigen inzicht gewaarborgd goed onderwijs geven wilde. Schoolverzuim in dorp en stad[1)]

1) In een kosteloozc school te Amsterdam, waar streng gewaakt wordt tegen verzuim, kwam voor in de zesde van de zeven klassen: in Maart '94 ruim 2 % verzuim, in April bijna 10 %, Mei 10.5 %, Juni bijna 7 %, Juli 6⅓ %, Aug. 5.5 %, Sept. 7 %, Oct. 7⅔ %, Nov. 7½ %. En hoe is het op het platteland!!

door allerlei oorzaken, telkens het onderwijs onderbrekend voor de verzuimers en voor de blijvenden; zooveel oorzaken van slecht verbonden, slecht verwerkte kennis, van een gedachtenkring met tallooze leemten, van gebrekkig ontwikkelde gezindheden. Armoede en gebrek als oorzaken van een ongunstigen lichamelijken en geestelijken toestand der leerlingen.

Huiselijke omstandigheden, die allen goeden arbeid kunnen omzetten in kwaad, waar ouders en omgeving aansporen, dwingen tot het slechte.

Een paar voorbeelden slechts ter illustratie. Een leerling viel 's middags steeds in slaap. Lang bleef de oorzaak verborgen, tot men eindelijk ontdekte, dat hij iederen middag - - - dronken was. Zijn moeder, weduwe, flessschenspoelster in een onzer groote bierbrouwerijen, kon hem tusschen schooltijd niet verzorgen en zoo at hij in de brouwerij zijn boterham, en - dronk er zijn bier op aansporing van de knechts, die 't immers ook deden. Na een strijd van meer dan een maand, een strijd, waar vertrouwen, overreding, overtuiging, inzicht pleiten moesten tegen verleiding, gewoonte, voorbeeld, dwang, onkunde was hij elken middag helder en frisch, dronk hij niet meer. - Een ander leerling leed eveneens aan slaperigheid. Hij moest 's morgens voor dag en voor dauw van ‘de Eilanden’ mee naar de Amsterdamsche groenmarkt op de Prinsengracht, de elfjarige. Was zijn slaperigheid niet verklaard? Was het mogelijk te strijden tegen de ruwheid in woorden, daden, manieren, kleeding, die van het verkeer in zoo'n ruwe school het gevolg waren? Nu, in den winter behoeft hij niet mee naar de markt. Nu - hoeft hij alleen maar Zaterdagsavonds tot over 12 uur op den hoek van een drukke straat zijn kool en rapen uit te schreeuwen, hooger en harder dan zijn concurrenten. Kent ge, lezer, zoo'n straatmarkt?

Een derde had op straat gestolen, met listig, met sluw overleg, als een volleerde dief. Na een heftigen strijd kwam de bekentenis, ondanks de tegenwerking der moeder. Toen rees het plan, den jongen naar Mettray te doen zenden. - En de moeder kwam vragen: ‘Of Mijnheer dan ook asjeblieft

geen moeite zou kunnen doen, om 't meisje (een klein teer kind van een jaar of zeven), er dan ook maar heen te prakkezeeren, dan was die ook bezorgd.' - - - -

Een paar voorbeelden uit de talrijke, waarbij omgeving en ouders als om strijd schenen te ijveren voor het zedelijk verderf der kinderen. Wat kan daar leering baten?

En de onderwijzers? Hebben we niet in deze dagen van verschillenden kant hun onbekwaamheid, hun karakterloosheid hooren vooropstellen? Zeker, er gingen stemmen op en krachtige, om het onjuiste aan te toonen van dergelijk misdadig generaliseeren, maar de vlek bleef, ook - en vooral in het oog dier ouders, die door eigen gebrekkige ontwikkeling het bijzondere voor het algemeene aanzien en één voor allen nemen.

Of 't dan niet waar is, dat onder de onderwijzers sommigen door woord en daad hun ambt zich onwaardig toonen?

Geen tak van openbaren dienst telt zooveel ambtenaren als het onderwijs. Hoe, zouden bij dat groote aantal niet verscheidene onwaardigen moeten zijn, waar in iederen kring, in iederen stand slechte sujetten worden aangetroffen, - waar bijna iedere familie onder hare verwanten een verwordene telt? Zeker, ze zijn een nadeel voor de school, die slechten.

Maar klagen moogt ge niet, - gij niet, die u altijd verzet hebt, als er gevraagd werd om betere, oneindig veel betere opleiding, om hooger salaris, om wering van achttienjarigen (tot voor kort van kweekelingen), als zelfstandige onderwijzers. Verontschuldig u niet, dat ge recht tot klagen hebt, omdat ge wel zoudt willen, maar niet kunt helpen: de kosten, de kosten - ze zouden millioenen meer bedragen. Van oorlogszaken hebben we geen verstand en we kunnen dus, we willen daarom ook niet oordeelen over het al of niet gerechtvaardigde van een uitgave van millioenen meer aan 'onverdedigbare zandhoopen' of aan 'oud roest,' zooals forten en schepen genoemd zijn door kundiger dan wij; maar wie *die* noodig oordeelden kregen het geld er voor ook. En dan, kunt ge niet betalen, klaag dan niet over slecht onderwijs, of - lach niet om het kind, dat huilt om 't stoute maantje, dat zich niet pakken laat.

Geen klacht achten wij gewettigd, voor er ernstig naar gestreefd is, dat alleen mannen, vertrouwbaar door deugdelijke waarborgen, en grondig voorbereid door een breede opleiding,

geen kinderen bijna, die zelf nog leiding behoefden, met de moeilijke taak, het teere kinderhart te leiden, belast zijn. Als onze studeerende jongelingschap haar dikwijls niet al te oorbare uitspanningen viert, als onze aanstaande theologen, rechters, advocaten, geneesheeren een dolle, dwaze streek uithalen, dan fronst ge de wenkbrauwen, - even, dan haalt ge den schouder op: ‘die wilde haren gaan er wel uit, ze zijn nog jong!’ - Maar, eilieve, hoe jong ook, ze zijn ouder reeds dan de achttienjarige, die, meestal uit lageren kring voortgekomen. aan ontbering gewoon, eensklaps geplaatst wordt als heerscher over eene (meestal te talrijke) schare kinderen. - Een heerscher! En zijn karakter moet voor een goed deel nog gevormd worden. Grondbeginselen, principes, zedelijke regelen, die, zullen ze voor het leven gelden, ook door het leven moeten worden aangebracht, gewekt en bevestigd, hoe zouden ze hem eigen zijn? In de oude lees-, reken-, schrijfschooltjes, de geestelijke circusjes, daar waren zij niet-al-te-schadelijk, - in kweekplaatsen voor karaktervorming, in scholen waar menschen moeten worden gevormd of althans de grondslag van het groote gebouw der zedelijke karaktersterkte moet worden gelegd, daar zijn ze een gevaar en dit des te grooter, naarmate het moeilijker geacht moet worden, de oorzaken van zedenbederf, van tuchteloosheid op te sporen en aan te wijzen. ‘Onze schoolmeesters komen te vroeg in de school,’ zoo moesten de klagers klagen en bedenkende: ‘Vroeg wijs, vroeg zot!’ de grondoorzaak van vele onzer verkeerdheden in hun eigen daden, niet in het onrijpe karakter van den leiding behoevenden leider zoeken. Laat ons bedenken, dat een gehavende kinderziel de litteekens der wonden blijft toonen, en dat de schade is na te speuren tot in komende geslachten.

A.J. STRAATMAN.

De wording van den Delagoabaai-spoorweg.

Den 1sten Januari 1895 wordt in Zuid-Afrika de Deiagoabaai-spoorweg, van Lourenço Marques naar Pretoria en Johannesburg, voor het publiek verkeer geopend. Al hebben verschillende redenen, in de eerste plaats de vrees voor de malariakoortsen (de 'koortsziekte' zooals de Boeren zeggen) welke tusschen December en Mei in de 'Lage Velden' heerschen, de officieele feestviering, waarvoor de Eerste Volksraad reeds een bedrag van een kwart millioen gulden toestond, tot 1 Juli doen uitstellen, de opening zelve zal niettemin in de geheele Zuid-Afrikaansche republiek met vreugde en dankbaarheid worden begroet. Immers na talrijke wisselvalligheden en rampspoeden, na vaak ontmoedigende binnen- en buitenlandsche tegenwerking, ondanks bezwaren van technischen en politieken aard, wordt ten slotte de hartewensch van een geheel volk vervuld.

Ook in Nederland verdient de opening van den Delagoabaaispoorweg met meer dan enkel hoffelijke welwillendheid en vormelijke belangstelling te worden bejegend, niet alleen wegens de traditioneele stamverwantschap tusschen het Nederlandsche en het Transvaalsche volk, maar ook om het gewichtige aandeel dat Hollandsche geestkracht, Hollandsche financiers en ingenieurs, Hollandsche administrateurs en ambachtslieden gehad hebben in de voltooiing van een in meer dan één opzicht grootsch werk.

De schrijver van dit opstel is in de gelegenheid geweest om kennis te nemen van oude, aan het publiek onbekende documenten, zoowel als van de vrij omvangrijke, maar zeer verspreide officieele litteratuur betreffende de geboorte

der idee en de eindelijke verwezenlijking eener directe verbinding van Pretoria met Lourenço Marques. Hij heeft daarover mondelinge inlichtingen kunnen vernemen van personen die de geschiedenis van den Nationalen spoorweg hebben gemaakt, en heeft den arbeid der Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij gevolgd met het oog van een tourist, het hoofd van een publicist en het hart van een sympathiek opmerker; hij is persoonlijk bekend met meest alle degenen die bijgedragen hebben tot het thans bereikte resultaat en kent aller aneedotische historie, die gelijk staat met de fotografische illustratie eener reisbeschrijving.

Hij zal in de hierna volgende bladzijden trachten een schets te geven van de geleidelijke ontwikkeling en voltooiing van een gewrocht dat de vrucht is der vereeniging van staatsmansbeleid, individueelen moed, volharding en technische bekwaamheid, en tevens het beste bewijs van de stilzwijgende doch onloochenbare geestes-gemeenschap tusschen het Transvaalsche en het Nederlandsche volk.

I.

Niettegenstaande sedert den aanvang der zestiende eeuw een voortdurend in omvang toenemende scheepvaartbeweging zich in de zeeën om Afrika's zuidpunt ontwikkelde, is de duizenden mijlen lange kuststreek tusschen Mozambique, het navale station van Portugal's koloniale macht, en Kaapstad, de rusthaven der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, gedurende een drietal eeuwen een bijna gesloten boek gebleven voor de Europeesche weetgierigheid en ondernemingsgeest. Nu en dan vernamen de zeevarende natiën de wonderlijke avonturen van schipbreukelingen, wien het gelukt was te ontkomen aan den moordlust van wantrouwende inboorlingen of aan de beproevingen van ziekte en gebrek. Maar zoowel de monopolistische neigingen der toenmalige handelspolitiek als de weerzin der twee bovengenoemde gevestigde volkplantingen om concurrenten aan te kweeken, en voornamelijk de buitengewone armoede dier kust aan gunstige havens waren oorzaak van de onverschilligheid, die er aan ten deel bleef vallen.

Eerst toen in het eind der eerste helft van de tegenwoordige eeuw een krachtig ras van Europeeschen bloede - de Boeren -

van uit Kaapstad's *hinterland* zich in noord-oostelijke richting door de wildernis een weg baande, zich neerzette in het land dat heden ten dage de Oranje Vrijstaat en de Zuid-Afrikaansche Republiek is, en van daaruit met hun ossenwagens kwam afdalen naar den Indischen Oceaan, verkreeg de lang veronachtzaamde kust plotseling een beteekenis die gewichtiger werd toen ook Rhodesia en Nyassaland mede gekoloniseerd werden. De havens en reeden van Port Elisabeth, East London, Durban, Delagoabaai en Beira - thans aan elken schooljongen bekend - dateeren alle van de laatste vijftig jaren. En waar hier of daar nog een onbeduidende zandige inham onopgemerkt was gebleven, hebben de belanghebbende Europeesche mogendheden zich gehaast er hun vlag te planten en werkten de diplomaten mee tot een definitieve vaststelling van eens ieders souvereine rechten op de zoo lang veronachtzaamde kuststrook.

Van al die plekken is er maar één die aan alle eischen van het moderne handelsverkeer voldoet: de Delagoabaai. Beira ligt in een lagune; de haven van Durban is moeielijk toegankelijk voor diepgaande schepen; Port Elisabeth en East London hebben slechts open reeden. Het met wrakken bedekte strand der drie laatstgenoemde havens getuigt van de machteloosheid der scheepsbevelhebbers om altijd met goed gevolg weerstand te bieden aan de vernielende orkanen uit het zuid-oosten.

De Delagoabaai daarentegen is uniek als haven en bezit in de wijde monding (*estuary*) der breede, diepe, langzaam-stroomende Tembe-rivier, waar de Portugeesche stad Lourenço Marques gelegen is, een weergalooze toekomst als Zuid-Afrika's middelpunt van handelsverkeer.

Voor velen, ook in Nederland, zal het waarschijnlijk als een verrassing klinken dat eertijds de Hollandsche vlag gewaaid heeft op de plaats waar heden Lourenço Marques verrijst. In 1545 door een Portugeesch zeevaarder van dien naam bezocht en gedoopt, bleef niettemin de riviermond der Lagoa (of Tembe), van welke de baai haar naam ontving, en het daaromheen gelegen gebied wat het sints onheugelijke tijden geweest was: een kafferland. Nu en dan, met lange tusschenpoozen, kwam er een Portugeesch, Engelsch of Hollandsch vaartuig binnenvallen om water in te nemen of met

de inlanders te handelen. Soms werd de plek bezocht door schipbreukelingen; een heel enkele maal vernam men van blanken die zich in de landstreek bewogen hadden om er ivoor te koopen van de inboorlingen. De beweringen der Portugeesche diplomaten, bij gelegenheid der Mac Mahon arbitrage - waarover aanstonds - hoe de Regeering te Lissabon gedurende de zeventiende en achttiende eeuwen door feitelijke occupatie haar gezag over de Delagoabaai placht te doen gelden, kunnen niet met steekhoudende bewijzen gesteund worden.

In het voorjaar van 1721 lieten drie transport-schepen der Hollandsche Oost-Indische Compagnie, ‘de Kaap’, de ‘Zeelandia’ en de ‘Gouda’, het anker in den riviermond der Lagoa vallen, zonder er ook maar de minste sporen aan te treffen van een Europeesche nederzetting. Er werd, ingevolge instructies van den Raad te Amsterdam, een fort gebouwd, waarin een garnizoen en een staf van klerken, alsmede tuinlieden, werden achter gelaten. Van der Taak was de Gouverneur en Jacques de Bucquoy, die de korte lijdensgeschiedenis der nederzetting heeft te boek gesteld, was de landmeter.

De overheid te Kaapstad sloeg deze vestiging met wangunstige blikken gade. Ook in die dagen hield men niet van mededingers. Aan de dringende verzoeken om versterking der bezetting van de jonge en hulpbehoevende factory - de menschen stierven er als muizen aan de heden ten dage nog steeds beruchte Delagoabaai-koorts - werd geen gevolg gegeven. Tot overmaat van ramp mengde zich nog een romantisch element in de zaak; zeeroovers teisterden de plaats en namen alles en allen mee, waarvan de meeneming de moeite loonde.

Onder Jan van de Capellen als Gouverneur flikkerde de factory nog een oogenblik op; een voordeelige handel in goud en slaven werd aangevangen. Deze werd echter door binnenlandsche kaffer-oorlogen onmogelijk, en in het voorjaar van 1730 werd de nederzetting opgeheven, nadat het fort geslecht was geworden. Te Amsterdam scheen men te vinden dat de factory niet aan hare verwachtingen beantwoordde, omdat er geen vooruitzicht was ze winstgevend te maken. Anderhalve eeuw lang hebben de heeren der Oost-Indische Compagnie het aan 't rechte einde gehad, eerst sints een paar jaren ‘betaalt’ de kolonie te Lourenço Marques.

Pas in het laatst der vorige eeuw werd de Delagoabaai feitelijk door de Portugeezen geoccupeerd, die hun fort bouwden op dezelfde plaats waar de Hollandsche versterking had gestaan. Langen tijd vegeteerde Lourenço Marques onder het loodzwaar gewicht der officieele inertie eener natie wier koloniale geestkracht tot het vriespunt dalende was. Delagoabaai deelde het droevig lot van Inhambane, Sofala en Quilimane, waar, sints geen slavernij meer gedoogd werd, men zich tevreden moest stellen met kwijnenden handel in kaffergoederen.

Een oogenblik evenwel scheen de fortuin Lourenço Marques te willen begunstigen. Alweer waren het Nederlanders die er heentogen.[1)] In Mei 1843 ankerde de 'Brazilië' voor de Portugeesche nederzetting. Het was in de dagen van den bekenden *exodus* der Boeren uit de Kaapkolonie. De supercargo van het schip, de heer J.A. Smellekamp, was reeds het vorige jaar met de Boeren-emigranten in Natal in aanraking gekomen, daarheen met dezelfde 'Brazilië' gezonden door den Amsterschen koopman G.G. Ohrig, wien het lot zijner Zuid-Afrikaansche stamgenooten ter harte was gegaan. Een tweede reis werd op touw gezet door een combinatie, bestaande uit de heeren J. Swart, A. Kooij, en G. Ohrig, onder de firma Klijn & Cie., en met medewerking eener commissie van geestelijke heeren, zijnde - waarom niet hun namen te noemen? ze verdienen het in allen deele - de Hoogleeraar Rooijens en de D^{i}. Broes, Van Voorst en Bruinier. Ditmaal stevende de 'Brazilie' wederom naar Durban.

Doch de toestanden waren daar gewijzigd. Een Britsch garnizoen had er de haven bezet en stond op voet van oorlog met Andries W.J. Pretorius, den leider der Boeren. Het Nederlandsche koopvaardijschip werd, als verdacht, onderzocht en daarna onder niet onduidelijke bedreigingen weggezonden. Toen de 'Brazilië' zee koos, hoorde men aan boord het don-

1) Gewag moet worden gemaakt - al was het maar met een enkel woord - van den hoogst merkwaardigen tocht van L. Frichardt die, met enkele andere Boeren, allen vergezeld van hunne huisgezinnen, omstreeks 1834 de Kaapkolonie in ossenwagens verliet en dwars door het onbekende continent, te midden van vijandige kafferstammen, na een drictal jaren zwervens, uitgeput van ziekte en vermoeienis in het najaar van 1837 te Delagoabaai aankwamen. Slechts enkelen keerden naar hunne haardsteden terug om de droevige lotgevallen van hun reisgezelschap te verhalen; de overigen waren onderweg deels vermoord, deels bezweken.

deren van het Engelsche geschut. Een paar weken daarna moest Pretorius zich gewonnen geven en ontruimde hij met zijne getrouwen het vruchtbare Natal, dat zij ten koste van talrijke menschenlevens twee jaren tevoren op de Zulu's veroverd hadden. Pretorius trok naar het gebied benoorden de Vaalrivier en zal, verder in dit opstel, nog genoemd worden.

De heer Smellekamp liet zich door zijn eerste échec niet uit het veld slaan. Hij moet een echte Hollander geweest zijn; want hij was taai in zijn voornemen, vasthoudend aan zijn doel en doorzettend in zijne plannen. Vandaar dat de ‘Brazilië’ in Delagoabaai binnenliep en voor Lourenço Marques de zeilen streek. Immers Smellekamp zou en moest de Emigranten-Boeren zien, gelijk hem door zijn lastgevers was opgedragen. Hij heeft zijn instructies getrouw nagekomen en niet weinig invloed gehad op de lotgevallen der latere Z.A. Republiek.

Terwijl de Pretorius-trek nog in Natal doende was geweest, had zich een andere trek van Boeren onder den heer Andries Hendrik Potgieter benoorden de Vaalrivier in de hedendaagsche Z.-A. Republiek gevestigd en de stad Potchefstroom gesticht. Gehoor gevende aan hun begeerte om een zeehaven te vinden waar het Britsche gezag geen invloed kon doen gelden, had een afdeeling der Potgieter-menschen het land oostwaarts doorzocht en was over de keten der Drakensbergen tot aan de Delagoabaai afgezakt, waar de Portugeesche Gouverneur de kloeke reizigers met welwillendheid ontvangen had. Aan weerszijden zag men in, welke voordeelen er door een onderlinge toenadering te behalen waren. De Boeren verlangden voornamelijk naar een kanaal waardoor ze steeds niet enkel de dagelijksche levensbehoeften, maar ook genoegzaam kruit en lood voor hun zelfverdediging tegen blanke en zwarte vijanden konden verkrijgen. Stelselmatig bemoeilijkten de Britsche autoriteiten den toevoer van ammunitie door de Kaapkolonische en Natalsche havens en trachtten daardoor de voortschrijdende beweging der emigranten te fnuiken. De Portugeezen van hun kant zagen voordeel in den uitvoerhandel van ivoor, zeldzame huiden en struisveeren, welke door de Boeren - hartstochtelijke en onverschrokken jagers - in overvloed buitgemaakt en in groote hoeveelheden aangeboden werden.

Nadat Smellekamp met Potgieter in aanraking gekomen was,

overreedde hij dezen om Potchefstroom te verlaten en zich ten Noorden van graad 26 Z.B. neer te zetten, omdat aldaar de Britsche sfeer van invloed ontwijfelbaar ophield en die der Portugeezen ondersteld werd aan te vangen. De emigranten zouden dus geen Engelsche inmenging in hunne zaken meer behoeven te duchten. Potgieter stemde toe, en met behulp van Smellekamp werd in 1843 te Lourenço Marques van den Portugeeschen Gouverneur zonder veel moeite verlof bekomen om zich in het *hinterland* van de Delagoabaai als in een souvereine staatsgemeenschap te vestigen. De Gouverneur, die blijkbaar niet het flauwste denkbeeld had hoe 't er daar uitzag, waarschuwde de Boeren goedmoedig dat zij maar zelf met de kaffers moesten zien klaar te komen, want dat hij zich daar niet mee bemoeien kon. Verder bood hij hun Gods besten zegen, dien de emigranten waarschijnlijk tegelijk met 't hun toegestane land dankbaar aannamen. Van de gehouden besprekingen werd een schriftelijk relaas opgemaakt dat de grondslag is geweest van de latere vriendschappelijke betrekkingen tusschen de Boeren en de Regeering te Lissabon, en de kiem werd van de thans tot een voldongen feit geworden onmiddellijke spoorweg-verbinding van Pretoria en Johannesburg met den Oceaan.

Een nieuwe hoofdstad werd in 1844 door de Potgietermenschen gesticht, waaraan de naam van Ohrigstad gegeven werd, een dankbare hulde aan den Amsterdamschen koopman die het eerst de helpende hand aan de emigranten gereikt had. Smellekamp keerde in het najaar van 1844 naar Nederland terug, met de belofte evenwel om meer van zich en zijne landgenooten te laten hooren, en na de Boeren met nadruk gewezen te hebben op de noodzakelijkheid om een bruikbaar wagenpad te openen van hun land naar Delagoabaai en zich niet te laten ontmoedigen door de bezwaren die men reeds bij den eersten tocht naar zee ondervonden had: de ‘koortsziekte’ welke de menschen, en de tetsevlieg welke de trekossen deed bezwijken. Later zou eerst ten duidelijkste het volle gewicht dier bezwaren blijken.

Ten Oosten van den hoogen alp der Drakensbergen die, evenwijdig aan de kust van den Indischen Oceaan loopende, een vrij plotselinge afscheiding vormt tusschen het Transvaalsche hoogland en het meer effen gebied langs de zee, liggen

de ‘Lage Velden’, de gevreesde zetelplaats der malaria en het tehuis der tetsevlieg[1]. Die Lage Velden munten uit door natuurschoon. Als een reusachtig Engelsch park is de grond mijlen ver bedekt met eeuwen-oude boomgroepen, afgewisseld met doornachtig kreupelhout en hoog gras; breede, met donkerkleurig geboomte omzette rivieren schuimen in groote kronkelingen over hobbelige beddingen zeewaarts; nu en dan verheffen zich massieve rotsmassas boven de fluweelachtige oppervlakte der bladerkruinen. Zoover het oog reikt over de golvingen van het terrein dat somwijlen aan de fantastische scheppingen van Gustave Doré herinnert, ontwaart de reiziger geen teeken van 's menschen aanwezigheid. Want het bekoorlijke landschap is verraderlijk; de slanke, geelstammige, fijngebladerde ‘koortsboomen’ zijn teekenen van de ongezondheid der landstreek, welke, in afwisselende breedte, den voet van het Transvaalsche hoogland inneemt en het onmogelijk maakt voor den ossenwagen - het schip van 't Zuid-Afrikaansche continent - om een geregelde en bruikbare communicatie tusschen Delagoabaai en het *hinterland* te onderhouden.

De Potgieter-partij vatte de zaak ernstig op. In een eigenhandigen brief van hun ‘Hoofdcommandant’, gedateerd 27 October 1845, wordt gemeld: ‘een gezelschap is af na Delagoa. Ze zijn de berg af; een vraaijen, makkelijken weg hebben zij de berg af gevonden. Express gegaan om te handelen.’[2] Er werden tevens expeditions in meer noordwaartsche richting gemaakt, waaraan de mogelijkheid van het vinden eener handelsroute naar Inhambane ten grondslag lag. Maar in die dagen was er nog wel wat anders te doen dat de aandacht van onze pioniers gaande maakte; zij hadden te kampen met den tegenstand der wildernis, der koorts, der wreede inboorlingen en van het verscheurend gedierte, die allen voortdurend gereed stonden om bij een gunstige gelegenheid de blanken aan te tasten.

1) Er bestaan verschillende theoriën aangaande de tetsevlieg. De meest algemeen geloofde is dat dit insekt door zijn steek bloedvergiftiging veroorzaakt, welke het gestoken vee tot langzaam wegkwijnen doemt. Een andere theorie is dat de groote sterfte onder het vee in de Lage Velden veroorzaakt wordt door koorts, welke vooral heerscht in die streken waar genoemd insekt zich bij voorkeur schijnt op te houden.
2) Handel te drijven.

Bovendien ondervonden de Potgieter-menschen geen steun van de partij van Pretorius, die, uit Natal voor het Engelsch gezag terugwijkende, zich in het verlatene Potchefstroom hadden neergezet. Schoon bij gemeenschappelijk gevaar schouder aan schouder staande, bestond er weinig samenwerking tusschen de ‘voortrekkers’, die in kleine partijen hun nieuw veroverd gebied met hun wagens en vee doorkruisten of in hun jachtijver doordrongen tot in het stroomgebied der Sambezie, dat eerst veel later door Livingstone ‘ontdekt’ is geworden. Die emigranten vormden verschillende *clans*, die, elk om hun hoofdman gegroepeerd, jaloersch waren op hun vrijheid van beweging en hun autonomie, en weinig neiging aan den dag legden om tot één soliede staatsgemeenschap te amalgameeren. De Pretorius-aanhang nu haalde de schouders op voor het streven der Potgieter-menschen om oostwaarts door het ongezonde Lage Veld een uitweg naar zee te onderhouden, en hoopte op een eindelijken vrede met Engeland, waardoor geregelde handelsbetrekkingen met de Kaapkolonie en Natal zouden mogelijk worden. En toen eenige jaren later een plechtig verbond tusschen de *clans* van Potgieter en van Pretorius gesloten werd en de invloed van laatstgenoemde partij in omvang toenam, geraakte de verwezenlijking der verbinding met Delagoabaai voor geruimen tijd in het vergeetboek.

Veel heeft daartoe ongetwijfeld de onbevredigende afloop der laatste handels-onderneming uit Nederland bijgedragen. In het najaar van 1847 werd onder bestuur der heeren A. Hoogendijk, P. van Geijn en A. van den Heuvel van der Linden, te Vlaardingen, en van de heeren Isaak Meulman en J.C.J. Knegt te Amsterdam een maatschappij opgericht welke het vaartuig ‘de Animo’ bevrachtte en onder toezicht van Smellekamp voornoemd naar Delagoabaai zond, waar men in het voorjaar van 1848 aankwam. Smellekamp moest wel gewaar worden dat gedurende zijne afwezigheid weinig aan het aanleggen van een bruikbaren handelsweg gedaan was; in een brief van 5 Augustus 1848 zegt hij tot het Boeren-bestuur dat hem ‘veel gelegen is om in aller belang en met Gods hulp spoedig een gewenschte en geoorloofde handels-gelegenheid over deze haven te zullen kunnen daarstellen waardoor alleen onze verarmde Emigranten weder tot een welgestelden staat kunnen geraken en Godsdienst, zeden en beschaving zich onder hen zullen vestigen.’

Een van de ijverigste ondersteuners der Delagoabaai-verbinding was toen reeds de heer Albusini, een Portugees, door wiens toedoen verscheiden zijner landgenooten (meest uit Goa afkomstig) zich in de Boeren-republiek als handelaars vestigden en wier afstammelingen er heden nog wonen. Langen tijd onderhield de heer Albusini door middel van draagkaffers handelsbetrekkingen met Lourenço Marques, in een tijd toen de inen uitvoerhandel bijna uitsluitend via Natal en de Kaapkolonie plaats had.

De onderneming met ‘de Animo’ was nog ongelukkiger dan de voorgaande. De Nederlandsche kooplieden verloren er nagenoeg al hun ingebracht kapitaal mee en de Boeren, die op het gerucht der aankomst van het Hollandsche schip, met hun wagens waren toegesneld, verloren hunne trek-ossen bij honderden en verscheidene hunner tochtgenooten, alles tengevolge van het ongezonde klimaat. Ook waren ze erg teleurgesteld toen de uit Nederland aangevoerde goederen òf onverhandelbaar òf te duur bleken. Van beide zijden bekoelde toen de ijver om de handels-betrekkingen op deze weinig bevredigende wijze voort te zetten.

Met de uitrusting, door de heeren Gebr. Heemskerk, Weimar ten Cate en Knegt, te Amsterdam, van de ‘Vasco da Gama,’ welk vaartuig in het voorjaar van 1851 te Lourenço Marques aankwam en onder anderen een drietal onderwijzers aanbracht, eindigden helaas de pogingen der Hollandsche kooplieden om met Zuid-Afrika's vrije Hollandsche republieken te handelen en eindigde tevens - althans voor vele jaren - de rol van Delagoabaai als een factor in de economische ontwikkeling van Zuid-Afrika. De verschijning der ‘Brazilië’ in Mei 1843 had de loome sluimering der obscure Portugeesche nederzetting gestoord; met het vertrek der ‘Vasco da Gama’ in het voorjaar van 1851 verviel Lourenço Marques weer in zijn chronische slaap die menig jaar geduurd heeft.

Terwille der volledigheid van dit hoofdstuk worde nog vermeld dat op 24 Augustus 1850 te Ohrigstad een vergadering gehouden werd eener commissie van Volksraadsleden en bijgewoond door den daartoe officieel uitgenoodigden Gouverneur van Lourenço Marques, Senhor J.C. d'Andrade, die vergezeld was van twee zijner officieren en den heer Albusini. Op deze conferentie, die eigenaardig moet geweest zijn door het contrast

van den decadenten administrateur uit Lissabon met de ruige, primitieve en strijdvaardige Boeren-natuurkinderen, werden op de meest vriendschappelijke wijze de diverse punten van het tractaat van 1843 opnieuw overwogen en eenige andere quaestien van internationaal-rechtelijken aard geregeld.

De conferentie had evenwel zoo goed als geen praktische resultaten; de Boeren waren schuw geworden voor Lourenço Marques en ontweken zorgvuldig de Delagoabaai; de Portugeezen deden van hun kant ook weinig om de handelsbetrekkingen gaande te houden.

Het waren wederom de Nederlanders voor wie, ten derdenmale - het is nog korten tijd geleden - een gewichtige rol was weggelegd in de aangelegenheden van Zuid-Afrika's beste haven.

II.

De periode welke thans volgt, is ten opzichte der Delagoabaai-aangelegenheden wel rijk geweest aan allerhande feiten die, op het oogenblik dat ze plaats hadden, aan den tijdgenoot min of meer belangrijk moeten geschenen hebben, doch die weinig plaats behoeven in een retrospectieve beschouwing als deze. De Zuid-Afrikaansche Republiek nam in bloei toe en de Boeren voeren wel bij hun voordeelig bedrijf van ‘jachters’. Er ontstonden bevolkings-centra waar, bij het eindigen van den droogen winter en het herleven van het ‘veld’, groote jaarmarkten werden gehouden en aanzienlijke hoeveelheden ivoor, struisveeren en kostbare huiden door de emigranten werden ingeruild voor artikelen van dagelijksch gebruik, die bij lange karavanen van ossenwagens uit de Kaapkolonie en Natal aangevoerd werden. Lourenço Marques nam slechts een uiterst gering aandeel in de wassende handels-beweging.

Doch naarmate de welgesteldheid der Boeren toenam, betoonden ze zich onhandelbaarder in hun aanrakingen met de wet en de overheid; er ontstonden bovendien complicaties met den Oranje Vrijstaat; het volk verdeelde zich in partijen die, ouder gewoonte, weer om de koppigsten en hardnekkigsten hunner ‘voormannen’ zich schaarden; er ontstonden onlusten die hier te lande in de wandeling gewoonlijk onder den naam van den ‘burger-oorlog’ plegen te worden samengevat; en allengs ver-

armde de staatskas omdat niemand zijn belastingen voldeed en jaarlijks groote sommen gelds aan de Engelsche koloniën werden betaald in den vorm van doorvoer-rechten. De instelling van papieren geld, dat weldra tot slechts een vierde der nominale waarde daalde, schokte het crediet des lands door en door. Deze Boeren-*conquistadores* hadden gedurende hun moeilijk en gevaarvol bestaan in de wildernis alleen vastgehouden aan de moreele autoriteit van hun eenig wetboek, den Bijbel; de aanrakingen met het wereldlijk gezag waren schaarsch geweest en boezemden niet altijd vertrouwen in; onder zoodanige omstandigheden is het niet verwonderlijk dat langzamerhand de rechten van den Staat over het individu een nevelachtige gedaante hadden aangenomen in het volksbegrip.

In het najaar van 1860 ontwierp een koopman te Lourenço Marques het plan om weg-locomotieven (trek-machines, tractionengines) door de streek der tetse-vlieg voor het goederen-vervoer te laten loopen. Aan een spoorweg durfde men in die dagen nog niet denken. Eenige jaren later bracht een ondernemende Schot, de heer A.M. Corkindale, een bezoek aan Zuid-Afrika en bevond dat de Maputa-rivier die uitloopt in de Delagoabaai, omstreeks 80 mijlen land-inwaarts bevaarbaar was voor platte vaartuigen, juist ver genoeg voor de ossenwagens om de vliegen-streek te ontloopen. Met het oog hierop, en wellicht ook op de opening van het Suez-kanaal, waarvan groote verwachtingen werden gekoesterd voor den handel op Oost-Afrika, vaardigde President Pretorius, zoon van Andries Pretorius, in April 1868 een proclamatie uit waarin Maputa-rivier met een strook van één mijl diepte ter weerszijden der oevers, verklaard werd Transvaalsch grondgebied te wezen. Dadelijk teekenden de Portugeezen en de Engelsche Gouverneur der Kaapkolonie hiertegen protest aan; beiden beweerden oudere rechten te hebben op het stroomgebied der Maputa. Evenzoo maakte Engeland aanspraak op het bezit van het eiland Inyack dat den ingang der Delagoabaai beheerscht. Opeens verkregen de tot dusver voor slechts weinigen bekende Maputa-rivier en een waardelooze zandplaat nabij haar monding groote belangrijkheid. Het geschil tusschen de Portugeesche en Britsche Regeeringen liep uit op de arbitrage van Mac Mahon die in 1875 Portugal in het gelijk stelde.

Van het plan van Mc Corkindale is, tengevolge der inter-

nationale verwikkelingen die het veroorzaakt had, gelukkig nooit iets gekomen; maar anderen hielden vast aan de weglocomotieven, of zelfs maar aan het bouwen eener heirbaan van de Baai naar het Transvaalsche Hoogeveld. In 1870 en 1871 werden een paar concessies verleend voor het aanleggen van een straatweg naar de Portngeesche grenzen, bestemd voor locomotieven. De overheid te Mozambique en te Lourenço Marques betoonde zich bereid een zoodanige onderneming met geld te steunen; en in een Transvaalsche courant dier dagen werd de waarschijnlijkheid geuit dat de weg in Februari 1872 gereed zou zijn. Tegelijkertijd werd de aanwezigheid van goud in de noord-oostelijke distrikten der Zuid-Afrikaansche Republiek - sints langen tijd geen geheim meer voor de Boeren - algemeen ruchtbaar, en toen de heer Th.F. Burgers in 1872 President werd, kreeg de handels-verbinding met Delagoabaai in hem een geestdriftigen pleitbezorger en ondersteuner. Reeds dadelijk werd met den heer M. Moodie, reeds concessionaris voor een straatweg, op 26 Augustus 1872 een voorloopig contract gesloten in zake den aanleg van een *spoorweg* van Pretoria naar Delagoabaai, meer bepaald tot de Potugeesche grens. De Transvaalsche Regeering verbond zich om, behalve de gewone privilegiën, aan den concessionaris als subsidie te geven - contant geld was er toen niet in kas - een getal van 850 plaatsen, een oppervlakte hebbende van 2,550,000 Rijnlandsche morgen, te kiezen uit de beschikbare Gouvernementsgronden. In 1873 werd dit voorloopig contract door den Volksraad in hoofdzaak goedgekeurd en de Regeering gemachtigd een finaal contract aan te gaan zoodra door Moodie een maatschappij zou zijn opgericht.

Intusschen volgden diverse gebeurtenissen elkander in snelle reeks op. Gedurende hetzelfde jaar werden in het distrikt Lijdenburg de alluviale goudvelden te Mac-a-Mac en Pelgrimsrust - slechts omtrent 170 mijlen van Lourenço Marques verwijderd - ontdekt en stroomde een talrijke delvers-bevolking uit alle oorden der wereld daarheen. De Transvaalsche Regeering besteedde de voor die dagen groote som van £ 1000 voor het openen van een wagenweg naar de Portugeesche grens; maar de Portugeezen beantwoordden niet aan de gestelde verwachting om dien weg op hun grondgebied tot Lourenço Marques te voltooien en bepaalden zich om hier en daar wat boomen

te doen omhakken. Er is een vermoeden mogelijk dat de weinige toenmalige handelshuizen te Lourenço Marques op groote schaal smokkelhandel dreven door middel van draagkaffers; ze schijnen dit althans gedaan te hebben toen tien jaren later de Kaapsche goudvelden, nabij Barberton, werden ontdekt.

Pelgrimsrust ondervond echt Zuid-Afrikaansche lotgevallen. Bijna ongenaakbaar voor transportwagens, gelegen te midden van een grandioos berglandschap, groeiden de eerste hutten en tenten der oorspronkelijke *prospectors* snel aan tot een luidruchtig mijnkamp, zich vasthoudende aan de steile wanden eener smalle bergkloof, op welker bodem, aan weerszijden van een onbeduidenden bergstroom, de delvers het gedegen goud uit den alluvialen grond te voorschijn haalden. Hôtels, bankinstellingen, speelhuizen en kantines verrezen er binnen enkele maanden. Afrikaners, Italianen, Australiërs, Engelschen en Amerikanen leefden er een doorloopenden roes van afwisselend gebrek en opulentie, van wonderlijk gemengde goedmoedigheid en harde hebzucht, van volkomen wetteloosheid en onbetwist terrorisme, van scherpe berekening en onbegrensde spilzucht. Er zijn schatten uit den bodem te voorschijn gehaald, maar slechts weinigen dergenen, die het goud vonden, keerden rijk huiswaarts; deze avontuurlijke bevolking had minder stoffelijken welstand dan wel veranderende emoties gezocht. Dit moge vreemd klinken voor bedaarde lieden in Nederland; wie van het gejaagde leven op een goudveld geproefd heeft, kan weten dat het waar is.

Terwijl Pelgrimsrust nog bloeide en zoowel de gebrekkige communicatie met de zee, als de behoefte aan verbetering daarvan sterk gevoeld werd, verscheen iemand op het openbaar tooneel der jeugdige Republiek, die er in later jaren een groote rol gespeeld heeft: de heer A.H. Nellmapius, een Oostenrijker van geboorte, toenmaals Portugeesch Vice-consul op de goudvelden, een man van veel scherpzinnigheid, practischen blik en groote doortastendheid. Tegen een staats-subsidie, bestaande uit een achttal plaatsen van 3000 morgen elk, verkreeg hij van de Regeering in 1875 een concessie, waaruit een Transport-maatschappij werd geboren; op afstanden van telkens 15 mijlen werden tusschen de goudvelden en Lourenço Marques stations opgericht, half winkels, half logementen, half kaffer-*compounds*; daartusschen zouden draagkaffers heen

en weer trekken, tweebeenige pakezels, die tegen de tetsevlieg en de koorts bestand waren. Het Nellmapius-schema is het eerste en eenige dat bruikbaar is gebleken en de proef der ervaring met succes heeft doorstaan. Het duurde echter maar kort, want in 1876 brak de oorlog tegen den Kaptein Sekoloeni uit; de draagkaffers liepen weg, de stations werden door de naturellen uitgeplunderd en zelfs eenige blanken werden vermoord. De Transport-maatschappij werd ontbonden. Alweer was de handelsverbinding met de Delagoabaai in duigen gevallen. Bovendien begon Pelgrimsrust te kwijnen, sinds de alluviale goudclaims geleidelijk uitgewerkt en uitgeput waren geworden.[1)]

Doch nu weer tot de spoorwegplannen teruggekeerd. Het was den heer Moodie niet gelukt zijn in 1872 verkregen concessie in een maatschappij om te zetten, zoodat ze verviel toen de gestipuleerde fatale termijnen verstreken waren. Vermoeid van de reeks van particuliere mislukkingen, besloot President Burgers om geen spoorwegconcessies meer te verleenen, doch van staatswege den bouw van een Delagoabaai-lijn te ondernemen. In een vlugschrift, gedateerd 29 December 1874, trachtte Burgers zijne inzichten duidelijk te maken voor de talrijke argwanenden en onwilligen onder de Boeren. Hij wees er op hoe de Republiek door middel van doorvoerrechten werd uitgezogen door de Britsche Kolonies Natal en de Kaap; hoe de invoer van ammunitie aan een hinderlijke controle onderworpen bleef; hoe er geen quaestie was van een vrije markt voor de Transvaalsche produkten, hoe het waarschijnlijk zou wezen dat een groot gedeelte van den doorvoerhandel naar den Oranje-Vrijstaat via Delagoabaai en de Zuid-Afrikaansche Republiek zou worden geleid, als er maar een spoorweg was.

De welsprekende en hartstochtelijke President wist door de kracht zijner overtuiging de burgers als te hypnotiseeren, die in den grond des harten niet met den spoorweg ingenomen waren en van een geïsoleerde stelling het meeste heil voor

1) Een paar jaar geleden deed de schrijver van dit opstel een reis te paard over wat thans de Rijdenburgsche goudvelden zijn en bezocht ook Pelgrimsrust. Er woonden toen nog een 75-tal blanken; van het voormalige mijnkamp geen spoor meer, behalve een logement, een paar winkeltjes, enkele huizen, eenige verspreide encalyptus-boomen, en... een verwaarloosd kerkhof van ongeloofelijk cosmopolitisch karakter.

hun nationale onafhankelijkheid verwachtten. En toen de volksvertegenwoordigers het jawoord hadden gegeven, bleef niettemin het groote publiek een passieve oppositie tegen de staatsspoorweg-plannen voeren en zette telkens een luide keel op, wanneer de gedane uitgaven door belastingen moesten worden bestreden. Het heeft vele jaren geduurd eer de besliste impopulariteit der Delagoabaai-lijn veranderde, eerst in neutrale onverschilligheid, vervolgens in iets dat op sympathieke belangstelling begon te gelijken.

In Februari 1875 vertrok President Burgers naar Europa met de bevoegdheid om een leening aan te gaan van hoogstens £ 300,000, voor de constructie van een smalspoor-lijn van Lourenço Marques naar de Drakensbergen; tevens was de President gemachtigd om een voorloopig tractaat van handel en vriendschap met Portugal te sluiten. Nadat hij tevergeefs beproefd had op de Londensche geldmarkt zijn leening te plaatsen, begaf Burgers zich naar Lissabon, waar op 11 December 1875 een protocol werd geteekend met betrekking tot een spoorweg van Delagoabaai naar en door het Transvaalsche *hinterland* en een tractaat werd gesloten, waarin de Portugeesche Regeering zich verbond om volstrekt geen doorvoerrechten en nooit meer dan drie percent (of onder bepaald ongunstige omstandigheden zes percent) invoerrechten te Lourenço Marques te heffen op voor de Zuid-Afrikaansche Republiek bestemde goederen.

President Burgers verwijlde ook in Nederland en trachtte daar zijn leening te plaatsen. Menigeen zal zich nog de ontvangst die hem ten deel viel en den indruk dien zijne innemende verschijning maakte, herinneren. Toen de opgewondenheid van het welgestelde publiek bedaard was, verminderde ook de neiging tot offervaardigheid en het vertrouwen in de spoorwegonderneming. Bovendien bleek het dat nog nooit een opmeting, zelfs een voorloopige, was gedaan en dat van een globaal *tracé* niet eens sprake was. In plaats van zijn gevraagde drie en een half millioen gulden moest Burgers zich tevreden stellen met minder dan een derde daarvan, door de heeren Insinger & Co. te Amsterdam verschaft. Het grootste gedeelte van dit geld werd dadelijk besteed aan den aankoop van spoorstaven en rollend materieel, waarmee naderhand nog heelwat gesukkeld is geworden. Het optreden van President

Burgers was, wat de spoorweg-aangelegenheden betrof, een *failure*; in zijn eerlijken ijver om een lang gekoesterd ideaal te verwezenlijken, zag hij de praktische moeilijkheden der onderneming voorbij of telde ze te gering. De Insinger-leening is tot den laatsten pennie door de Zuid-Afrikaansche Republiek afbetaald, maar heeft nooit eenig tastbaar voordeel, doch wel veel wrevel onder de Boeren opgeleverd.

Zonder nadeel voor de lezers van dit opstel kan de wonderlijke, doch korte geschiedenis der ‘Lebombo Spoorweg-maatschappij,’ welker taak was om den ijzeren weg over het Portugeesche gebied naar de Transvaalsche grenzen te brengen, met stilzwijgen worden voorbijgegaan. De annexatie der Zuid-Afrikaansche Republiek door Harer Britsche Majesteits Regeering in 1877 maakte *tabula rasa* van het verledene; ofschoon in officieele correspondentiën, tusschen Sir Owen Lanyon, den Transvaalschen Administrateur en Downing-straat, Londen, nog de schijn werd opgehouden van ernstige aandacht aan een eventueele spoorwegverbinding tusschen Delagoabaai en Pretoria, was niemand in Zuid-Afrika daarvan dupe. De belangen der Britsche koloniën Natal en de Kaap streden lijnrecht met den bouw eener spoorweglijn, die door geografische en andere voordeelen bestemd moest wezen om den Transvaalschen handel te monopoliseeren. Nog eens was de direkte voeling met Delagoabaai op de lange baan geschoven.

Eerst nadat de Boeren door hun roemrijken en gedenkwaardigen Vrijheidsoorlog in 1881 hunne staatkundige onafhankelijkheid hadden heroverd, herleefde weer het streven hunner bewindsmannen, met name van Paul Kruger, om de Zuid-Afrikaansche Republiek ook economisch zelfstandig te maken, en werd met vernieuwde volharding de Sisyphus-last weer opgetild en berg opwaarts getorst.

Ditmaal heeft hij toch ten slotte den bergtop bereikt - en is er niet weer afgerold.

Dadelijk na de retrocessie van het land in 1881 werd aan den bijeengeroepen Volksraad op 8 November door de Regeering meegedeeld dat een tweetal concessie-aanvragen voor een spoorlijn waren ingekomen. Na uitvoerige beraadslagingen werd, met slechts één tegenstem, door de volksvertegenwoordiging ‘groote ingenomenheid te kennen gegeven met het plan voor den aanleg van een spoorweg naar Delagoabaai’ en werd de

Regeering gemachtigd om daartoe zoodanige concessie te verleenen als het meest in 's lands belang zou wezen. Op 14 Januari 1882 benoemde de Uitvoerende Raad een commissie van vijf leden onder voorzitterschap van Dr. E.J.P. Jorissen, toenmaals Staatsprocureur der Zuid-Afrikaansche Republiek; deze commissie, door vroegere ervaringen geleerd, pakte dadelijk de zaken flink aan, adviseerde de Regeering om de *à la légère* gedane speculatieve concessieaanvragen voorloopig ter zijde te leggen en te beginnen met het begin, met een vertrouwbare verkenning namelijk van het bergachtig en hoogst moeilijk terrein langs de oostergrenzen, waarover de lijn zou moeten gelegd worden[1)]. Een ingenieur werd daarheen gezonden met de noodige middelen om een voorloopig onderzoek in te stellen. Verder werden de Portugeesche autoriteiten genaderd met het verzoek om van hun kant een deskundige te belasten met het vinden van een tracé van Lourenço Marques naar een gezamelijk aanrakingspunt op de Transvaalsche grenzen. Aan dit verzoek is voldaan, een bekwaam officier der genie, Majoor J. Machado, kwam uit Lissabon over en bakende de lijn af tot Komati-poort.

In het voorjaar van 1883 bracht Machado een bezoek aan Pretoria en boezemde zooveel vertrouwen in bij de Regeering dat besloten werd aan het Gouvernement te Lissabon verlof te vragen om de diensten van den Portugeeschen deskundige te mogen gebruiken tot een voorloopige opmeting der lijn op Transvaalsch grondgebied tot aan Pretoria. Waarschijnlijk was men niet erg tevreden over het kostbare, langzame en van praktische resultaten ontbloote onderzoek van den ingenieur der commissie; op 25 Juli 1883 althans besloot de Volksraad om de werkzaamheden zonder verwijl te staken en de Regeering op te dragen zich dienaangaande met Machado te verstaan. Deze heeft in betrekkelijk korten tijd - van 18 Augustus 1883 tot 24 December 1884 - aan zijn belangrijke en zware opdracht voldaan op een wijze die, volgens getuigenis der ingenieurs welke naderhand den bouw der lijn ondernomen hebben, den meesten lof verdient.

1) Wegens de onafhankelijkheids-verklaring van Swaziland, na den Vrijheidsoorlog, viel er niet meer aan te denken om in te gaan op reeds tevoren geopperde plannen voor een eventueele lijn door dit land.

Het jaar 1883 is bovendien nog gedenkwaardig, in verband met het onderwerp van dit opstel, door een concessie voor het bouwen en exploiteeren der lijn Lourenço Marques-Transvaalsche grenzen, welke de Portugeesche Regeering op 14 December verleende aan den heer Mac Murdo, een Amerikaansch ‘kolonel’ die, zelfs nog na zijn overlijden, heel wat last heeft bezorgd aan Zuid-Afrika. Wegens de raadzaamheid om de latere goede exploitatie der Delagoabaai-lijn niet noodeloos in gevaar te brengen, bestond er een stilzwijgende afspraak tusschen de Gouvernementen te Lissabon en te Pretoria om ten opzichte van een ieders territorialen spoorweg geen maatregelen te treffen dan na gemeenschappelijk overleg. Er is geen reden om aan te nemen dat de Portugeesche Regeering te kwader trouw zou gehandeld hebben; men heeft later het verleenen der Mc Murdo concessie vergoelijkend geweten aan een oogenblik van ‘onbedachtzaamheid’ van den Minister van Marine en Koloniën te Lissabon. Wat hiervan wezen moge, het feit dat bedoelde concessie werd overgedaan aan een maatschappij zonder kapitaal waarvan Mc Murdo de nagenoeg eenige houder der aandeelen en obligatiën was welke het publiek pertinent weigerde te koopen, en dat voorts gedurende de jaren 1884 en 1885 niets aan de uitvoering met den spoorwegbouw gedaan was, deed in het begin van 1886 door de Transvaalsche Regeering een spoorwegverbinding met Kimberley, Kaapkolonie, in ernstige overweging nemen. Hierdoor verontrust, begonnen de Portugeezen alvast den aanleg der Lourenço Marques-lijn voor staatsrekening; tegelijkertijd schijnt Mc Murdo die overal met zijn lijn te koop liep en speculeerde op de vrees der Engelschen dat de Transvaalsche handel over Delagoabaai zou verlegd worden, zich ook tot de Nederlandsche concessie-houders der Transvaalsche lijn gewend te hebben, doch zonder succes. Toen ontstond een interessant maar onverkwikkelijk gehaspel. Mc Murdo verrichtte de wonderlijkste financieele goocheltoeren en meest elastische beursbewegingen om aan geld te komen. De intusschen opgerichte Nederlandsch Zuid-Afrikaansche spoorwegmaatschappij liet niets ongedaan om Mc Murdo's onderneming te doen schipbreuk lijden, temeer toen deze laatste voor den dag kwam met een feitelijk prohibitief transporttarief over zijn lijn naar het *hinterland*. Niettemin kwam er werkelijk iets tot stand dat op een spoorweg geleek, hetgeen

niet belette dat de Portugeesche Regeering, de eindelooze moeilijkheden met Mc Murdo moede, in de maand Juni 1889 den spoorweg van Lourenço Marques tot de Transvaalsche grenzen in bezit en exploitatie nam op grond dat de lijn niet de vereischte lengte had erlangd.

Doch er dient teruggekeerd te worden tot het gedenkwaardige jaar 1883, gedurende welks tweede helft de heeren President Kruger, Generaal Smit en Ds. S.J. du Toit als deputatie van den Volksraad naar Europa kwamen met opdracht o.a. om - behalve de vredesbepalingen van 1881 te Londen gewijzigd te krijgen - kapitaal voor den Delagoabaai-spoorweg te zoeken. Hoe luisterrijk deze deputatie in Europa, en ook in Nederland, ontvangen werd, ligt nog versch in ieders geheugen. Het Hollandsche publiek, anders niet licht uit zijn deftige plooi te halen, overtrof de naburige Staten in de hartelijkheid zijner ovatiën; men juichte in de Transvaalsche gezanten gansch een stamverwant volk toe dat de wereld verbaasd had door zijn heldenmoed en vrijheidszin, gepaard aan zeldzame bescheidenheid en diepgewortelde godsvrucht; men was opgetogen over den klassieken eenvoud, de treffende ingetogenheid der mannen die daarginds, ergens in het onbekende Zuid-Arika, hun obscuur vaderland met succes hadden verdedigd tegen de overmacht der Britsche legioenen.

Door de bemiddeling van Jhr. Mr. Th. Beelaerts van Blokland, te 's Gravenhage, en met de adviezen van Mr. N.G. Pierson, te Amsterdam, trad de Transvaalsche deputatie in betrekking met onderscheiden hooggeplaatste en bekwame Nederlanders die zich bereid verklaarden het schema voor de Delagoabaai-lijn ter hand te nemen, en die door hunne voorstellen getoond hebben dat ze met het aanbieden van hun stoffelijken en moreelen steun minder het oog hadden op winstbejag dan op de opbeuring der Zuid-Afrikaansche Republiek voor welke zij een oprechte sympathie gevoelden. Toen in latere jaren tengevolge van de ontdekking en snelle opkomst der Witwatersrand-goudvelden de belangrijkheid, de rijkdom en het aanzien der Transvaalsche natie toenamen en tegelijkertijd de vooruitzichten der Delagoabaai-lijn aanmerkelijk gunstiger werden, vergaten de kritici en tegenstanders der Nederlandsche Zuid-Afrikaansche spoorwegmaatschappij hoe in de dagen dat de concessie aanvaard was geworden de Zuid-Afrikaansche

Republiek een dun bevolkt land was, zonder andere dan beperkte agrarische hulpbronnen, met een problematische toekomst - politiek en economisch; zij zagen voorbij hoe er veel vertrouwen en genegenheid voor de Boeren aanwezig moest geweest zijn bij de Nederlandsche kapitalisten om hen te bewegen tot het aanvaarden eener onderneming die niet het geringste speculatieve karakter droeg en welker winsten grootendeels zouden komen ten bate van de Zuid-Afrikaansche Republiek, niet van de geldschieters.

Kort nadat in Augustus 1884 de Volksraadszitting was aangevangen en de deputatie - intusschen in Zuid-Afrika weergekeerd - haar verslag had gepubliceerd, werd uit den boezem der volksvertegenwoordiging een commissie van vijf leden onder voorzitterschap van den heer J.F. Celliers, tevens uitgever van *De Volksstem*, gekozen om rapport uit te brengen over de ter tafel gelegde spoorwegvoorstellen. Op 22 Augustus werd dit rapport ingediend en dadelijk in behandeling genomen; het beval de ontwerp-concessie der Nederlandsche financiers onomwonden en onvoorwaardelijk aan als het best overdachte, het minst zelfzuchtige en het meest voordeelige voor de Republiek; en na een beraadslaging van drie dagen werd op 24 Augustus door den Volksraad met 37 tegen 3 stemmen besloten om de ontwerp-concessie der te vormen Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij goed te keuren en de uitvoering daarvan aan de Regeering op te dragen met aanbeveling om de eerste Sectie - van de Portugeesche grenzen tot Nelspruit, een afstand van 116 Kilometer - met den meest mogelijken spoed te laten voltooien.

Het begin van het einde scheen dus nabij. Toch liet de voltooiing der Delagoabaai-lijn nog tien lange jaren op zich wachten.

III.

Er verliepen nog een drietal jaren eer het aan de Nederlandsche concessionarissen, de heeren J. Groll, D. Maarschalk en R.W.J.C. van den Wall Bake, gelukte een maatschappij te vormen. Eerst waren blijkbaar de concessie-voorwaarden niet geschikt om voldoende deelneming van de kapitalisten te

wekken. Op een desbetreffend en door de Transvaalsche Regeering ondersteund verzoek om o.a. de van staatswege gewaarborgde rente op aandeelen en obligatiën te verhoogen, werd een gewijzigde concessie in geheime Volksraadszitting den 27 Mei 1885 goedgekeurd. Daarna vertraagden waarschijnlijk de avontuurlijke lotgevallen der Mc. Mardo-concessie de bevredigende oprichting der spoorwegmaatschappij. Ten slotte kwam deze onder den naam van Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorweg-maatschappij den 21 Juni 1887 tot stand met een kapitaal van fl. 2,000,000, verdeeld over 2000 aandeelen waarvan een groep Duitsche kapitalisten ongeveer 800, een groep Nederlandsche kapitalisten ongeveer 600 en de Regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek de overige 600 aandeelen inschreven. De Heer Jhr. Mr. Beelaerts van Blokland werd tot Transvaalsch Regeeringscommissaris benoemd.

Dadelijk werd een begin gemaakt met de vereischte opmetingen[1)], voor welke - behoudens enkele belangrijke afwijkingen, o.a. in verband met den aanleg der lijn door de tot dusver toegankelijk gewaande Krokodilpoort en de Elandsvallei - de opneming van Machado tot een nuttige leiddraad heeft gestrekt. Doch de geringe vorderingen welke met het bouwen van den spoorweg op Portugeesch gebied gemaakt werden, alsook de gespannen verhouding tusschen de Spoorwegmaatschappij en Mc. Murdo's onderneming, maakten een aanvang van de werken op Transvaalsch gebied onmogelijk. En toen bovendien geen overeenkomst te treffen was ten opzichte van vervoertarieven over de lijn Lourenço Marques naar de Transvaalsche grenzen, vaardigde de Regeering te Pretoria een beslist verbod uit tot de Spoorwegmaatschappij om met de werkzaamheden te beginnen. Dit verbod werd eerst op 24 September 1889 opgeheven, nadat de overheid te Delagoabaai de Mc. Murdo-lijn had genaast[2)] en kort daarop de quaestie der vervoer tarieven op afdoende wijze was geregeld geworden.

1) De eerste slachtoffers der koorts waren de ingenieurs van der Meulen en IJzendijke: te Komati-poort is hun graf te vinden. De Heeren van Lennep en Steinmetz, thans nog in dienst der spoorwegmaatschappij, behoorden ook tot de opmetings-expeditie.
2) Uit die naasting is de nog steeds hangende Berner-arbitrage ontstaan loopende over het bedrag der schadevergoeding door Portugal aan de Mc Murdo-compagnie uit te betalen.

Een maand later werd het contract voor de eerste aardewerken aan de Portugeesche grens gesloten.

Sedert maakten de jaren van gedwongen werkeloosheid plaats voor een periode van onvermoeide inspanning, van intense werkkracht en energie, die de reputatie van den Nederlandschen ingenieursstand ook in Zuid-Afrika voorgoed gevestigd heeft. De seculaire stilte der Lage Velden aan den voet der Lebombo-bergen werd ruw gestoord door een plotselinge invasie van technici, opzichters en ambachtslieden, met hun gevolg van administrateurs, neringdoenden en anderen. Waar eeuwen lang de Inkomati- en Krokodilrivieren hun majestueusen loop hadden gevolgd tot uitsluitend genoegen van nijlpaarden, giraffen, krokodillen, leeuwen en ander gedierte des velds, verrezen nu door Nederlandsche wilskracht nijvere dorpen en bouwde het onversaagde spoorwegpersoneel zijn huizen en werkplaatsen te midden van vreesaanjagende ‘koortsboomen’. Het statige ‘Engelsche park’ der wildernis weerklonk weldra van het geroep van honderden kaffers die, met het houweel gewapend, het pad voorbereidden waarlangs weldra de gillende locomotief zou voortsnellen. Als in een tooneel-landschap prijkte hier en daar langs het tracé der baan de coquette silhouet der splinternieuwe houten villa's van Nederlandsche ingenieurs, te midden van breede gazons van buffelgras, afgewisseld door oude boomen met taai zwartgroen gebladerte dat herinnerde aan nabootsingen van geschilderd metaal. Op gezette tijden donderde in de nauwe ‘poorten’ de talrijke malen weerkaatste echo der dynamiet-ontploffingen, meestal gevolgd door het opwekkend gejuich der zwarte arbeiders en het doffe geluid van neervallende rotsblokken.

Toch leverde de bouw der lijn niet de genoegens op van een lustige *picnic*; de malaria was en bleef het schrikbeeld voor allen wier plicht een verblijf in de Lage Velden noodzakelijk maakte; bovendien was er de zomerwarmte drukkend. Er is door het personeel van den aanleg der lijn heel wat zedelijke moed verbruikt, waarvan zij zelf misschien de diepte zelden gepeild hebben en waarvan nooit iemand getuigenis zal kunnen geven. Er is heel wat knellende angst en moreele depressie met heroïsche kracht afgeweerd, zonder dat een vreemde er van gehoord heeft of hooren zal; en het strekt 't huidige Nederland tot eer zonen te hebben voortgebracht aan wie de

totstandkoming te danken is van een gewrocht waarvoor niet enkel geld en kennis, maar ook *pluck* en dikwijls doodsverachting onmisbaar zijn gebleken.

Op 14 Mei 1891 reed de eerste locomotief over de Komatibrug; in het einde van dat jaar waren reeds 55 Kilometers gereed. In Juni van het volgend jaar was de lijn tot Nelspruit (116 K.M.) gevorderd, dus tot het eindpunt der oorspronkelijke concessie, die echter in Juni 1890 was uitgebreid tot Pretoria en de Vaalrivier. In het voorjaar van 1893 vielen er buitengewoon zware regens die niet enkel de rivieren uit hun oevers deden treden en schade veroorzaakten aan de spoorwegwerken, doch in de landstreken langs de in aanbouw zijnde lijn een koorts-epidemie van ongekende hevigheid tengevolge hadden. De schrijver van dit opstel, die toen juist de geteisterde streken bereisde, heeft tooneelen van ziekte en ellende bijgewoond, die hij niet licht vergeten zal en die hem in staat gesteld hebben het physieke en moreele weerstands-vermogen van het personeel der Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij naar waarde te schatten. Op 20 Januari 1894 bereikten de Oosterlijn het station Waterval-beneden (203 K.M.) d.i. den voet van het Transvaalsche Hoogeveld. Weinige maanden daarna was de tunnel in de Elandsberg - waar de tandradbaan omhoog rijst - doorboord en met deze gebeurtenis was de voltooiing van den spoorwegbouw bijna een voldongen feit geworden. Het overige was - bij den reeds volbrachten arbeid vergeleken - slechts ‘kinderspel.’ De feitelijke voltooiing der lijn - 470 K.M. en met inbegrip van het Portugeesche gedeelte, 560 K.M. - laat zich thans met dagen berekenen.

Terwijl de Spoorwegmaatschappij met groote technische en anderemoeielijkheden te k ampen had gedurende de werkzaamheden in de Lage Velden, en de Directie te Amsterdam wegens voortdurend ongunstigen stand der geldmarkt te worstelen kreeg met financieele zorgen - er werden een zestal obligatieleeningen aangegaan sinds de oprichting der onderneming, ten bedrage van omstreeks 66 millioen gulden - ontstond er in Zuid-Afrika, meer in de Zuid-Afrikaansche Republiek, een hevige tegenstand tegen de maatschappij. Reeds in 1890 openbaarde de heer P.J. Joubert, Commandant-Generaal, een duidelijke neiging om de onderneming afbreuk te doen en verscheen door diens toedoen een ‘Open Brief’ aan den heer van den Wall

Bake, welke een scherpe kritiek bevatte tegen het beleid der Directie. In navolging daarvan openden de Engelsche persorganen zonder uitzondering een felle campagne tegen de ‘Netherlands Company.’ De in dit werelddeel ongehoorde omstandigheid dat een niet-Britsche onderneming van belangrijke omvang en wijde staatkundige beteekenis zich scheen te zullen vestigen in Zuid-Afrika, de hooghartigheid waarmee de aanvallen werden bejegend, de vasthoudendheid aan de landstaal waarvan de administratie der Maatschappij zonder ophouden blijk gaf, de stipte nauwkeurigheid in hare geldelijke transacties hadden haar een steeds klimmend getal vijanden bezorgd en de verbittering van een wel is waar machteloos maar luidruchtig publiek gaande gemaakt. Uiterst gering was de in het openbaar geuite waardeering van het vele loffelijke werk dat de ‘Hollanders’ in een door ieder gevreesde landstreek verrichtten. Begane fouten werden breed uitgemeten, denkbeeldige en vermeende misgrepen met ophef gecatalogiseerd en voor de begeerige oogen van een grootendeels weinig beschaafd en systematisch opgehitst publiek ontleed en aan de kaak gesteld. Hier en daar kwamen Boeren die zich verongelijkt achtten in verband met onteigening of iets dergelijks, de gelederen der anti-‘Netherland-Railway’ partij nog versterken. Tot in het parlement drongen de golven der oppositie tegen de Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij door. Daar echter braken ze tegen de onmacht om de gedane beschuldigingen te staven.

De insinuaties hadden wel vat op de lichtgeloovige menigte, ze konden geen vat houden op de meerderheid der verantwoordelijke regeerders.

In deze benauwde dagen heeft de Spoorwegmaatschappij het voorrecht gehad van in den heer W. Verweij een hoofdingenieur te bezitten die door zijn vakkennis en talrijke goede hoedanigheden de achting van zijn personeel, door zijn wilskracht en doorzicht het vertrouwen van het Transvaalsche Gouvernement, door zijn onkreukbare rechtschapenheid en vast karakter den eerbied van het gansche publiek afdwong. Ook verdient vermelding dat, hoe heftig, hartstochtelijk en onbillijk de ‘Netherlands Company’ ook gekritiseerd placht te worden, de ambtenaren der Z.A.S.M. op geringe uitzonderingen na wegens hun bekwaamheid, hun nauwe plichtsbetrachting en fatsoenlijk optreden de algemeene waardeering hebben weten in te oogsten.

In de laatste tijden is er een verandering gekomen in de vijandige houding der pers. Toen de Transvaalsche handelsstand en industrieelen de voordeelen van het bestaan der concurreerende Delagoabaai-lijn - de kortste verbinding tusschen de Witwatersrand en de zee - begonnen in te zien en zich vrijer begonnen te voelen van het monopolie der Kaapkolonische lijnen; toen men ondervond dat de exploitatie der 'Netherlands Company' in deugdelijkheid geenszins onderdeed voor die van andere Zuid-Afrikaansche spoorwegstelsels - ja zelfs deze misschien overtrof - en daarbij bemerkte dat de Z.A.S.M. een krachtig lichaam was dat zich veroorloven kon niet bang te worden voor dreigementen, - toen bedaarde de vervolgingskoorts. Het vooruitzicht bestaat thans dat de verdiensten der Z.A.S.M. naar billijkheid gewaardeerd zullen worden en dat de kritiek binnen de normale perken zich zal terugtrekken.

De omvang van dit opstel gedoogt niet des lezers aandacht van de eigenlijk gezegde Delagoabaai-lijn naar andere afdeelingen van het spoorwegnet der Z.A.S.M. af te leiden, evenmin om bij, zij het dan ook meldenswaardige, bijzonderheden stil te staan. Alleen moet, tot recht inzicht van den algemeenen toestand, herinnerd worden aan hetgeen gedurende den bouw der Delagoabaai-lijn elders plaats had. Naarmate de Witwatersrand-goudvelden in belangrijkheid toenamen - was hun opbrengst in 1888 nog maar 208,122 onsen gouds, in 1891 was die tot 729,288 vermeerderd - groeide zoowel te Johannesberg, den hoofdzetel dier velden, als in de Engelsche zeehavens van dit werelddeel de begeerte aan om de voordeelen eener onderlinge spoorweg-verbinding te genieten. De Regeering der Zuid-Afrikaansche Republiek hield zich echter doof voor de verzoeken om de Witwatersrand met het spoorwegnet hetzij van Natal, hetzij met dat der Kaapkolonie te verbinden, niettegenstaande beide deze Staten, hunkerend naar een winstgevenden doorvoerhandel naar de Republiek, reeds hun lijnen tot op de Transvaalsche Zuidergrenzen hadden verlengd. Ten slotte gaf Paul Kruger ter wille van de belangen der goud-nijverheid toe, en op 10 December 1891 sloot de heer Verweij namens de Z.A.S.M. met het gouvernement der Kaapkolonie een overeenkomst in zake de verlenging van het Kaapkolonische spoorwegsysteem, via den Vrijstaat, tot Johannesburg, welke naderhand niet enkel een gemak voor

de Witwatersrand, maar tevens een hoogst voordeelige transactie voor de spoorwegmaatschappij gebleken is.

De Kaapkolonie was nu met de Zuid-Afrikaansche Republiek door een ijzeren weg verbonden; thans kwam de beurt aan Natal. Ook daarmee werd in den aanvang van dit jaar een overeenkomst gesloten, en binnenkort zal de Natal-verlenging van het zuid-oosten des lands, vlak langs den beroemden Amajuba-berg, Johannesburg bereiken.

Zoo heeft dus de Delagoabaai-lijn twee mededingers; de Kaapkolonische lijn van Port Elisabeth naar de Witwatersrand meer dan 1000 K.M. lang, en de Natal-lijn, van Durban aanvangende en in lengte het midden houdende tusschen de twee andere. Zal de Zuid-Afrikaansche Republiek genoeg vervoer kunnen opleveren om die drie lijnen rentegevend te kunnen houden? Zijn de voor 1894 op 80 millioen geraamde goudopbrengst en de bijna evenveel te schatten invoer van buitenlandsche goederen een voldoende aanwijzing om die vraag bevestigend te beantwoorden? En zelfs, al zou men daarop ja kunnen zeggen, ligt het op den weg van het drietal-spoorweg-ondernemingen om vriendschappelijk te berusten bij een minnelijke onderlinge verdeeling van het beschikbare goederen-vervoer, of zullen de diverse belangen een tarieven-oorlog noodzakelijk maken? Het antwoord op deze vragen is vooralsnog niet te geven. Vooreerst staan de drie spoorlijnen òf direkt òf zijdelings onder-gouvernements-contrôle, zoodat niet enkel zuiver *business*-overwegingen, doch ook staatkundige drijfveeren in het spel komen. Voorts bezit op dit oogenblik de Kaapkolonische lijn, ofschoon door haar lengte de minst bevoorrechte, toch het voordeel van een min of meer geroutineerd personeel en door den Britschen handel beschermde en zoo goed mogelijk ingerichte zeeplaatsen; de Natallijn, die trouwens door een tarievenovereenkomst gebonden werd, is nog niet gereed, en Lourenço Marques bleef, niettegenstaande men ettelijke jaren tevoren reeds den loop der gebeurtenissen heeft kunnen voorzien, geheel onvoorbereid om een scheepvaart-beweging van eenigszins groote verhoudingen te verdragen. Vooralsnog schitteren er alle faciliteiten van een moderne haven door haar afwezigheid.

Intusschen is de toekomst der Delagoabaai-lijn wegens haar geografische superioriteit ontwijfelbaar verzekerd, en beschikt de Z.A. Spoorwegmaatschappij door haar concessie over

middelen die haar rentabiliteit waarborgen. Onder de kundige leiding van den heer G.A.A. Middelberg, Directeur te Pretoria, is voor deze spoorweg-onderneming een hoogst gewichtige rol in dit werelddeel weggelegd. De oprechte samenwerking van een bekwaam en ondernemend Nederlandsch element met de burgers der Zuid-Afrikaansche Republiek kan schoone vruchten opleveren.

Pretoria, October 1894.
Dr. F.V. ENGELENBURG.

Beginselen of formules.

Bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting kwam een oude bekende om den hoek kijken. Welke is de beteekenis der vertegenwoordiging? Waar ligt de bron der regeermacht?

Het behoeft niet te bevreemden dat telkens op nieuw deze elementaire vragen van constitutioneel recht aan de orde komen. Het constitutioneel leven ontwikkelt zich in de praktijk. En de gewoonten en conventies die de formules der wet bezieling geven staan onder de heerschappij van beginselen die veel verder reiken dan eenige staatsrechterlijke theorie gaan kan. Dezelfde grondgedachte die in bepaalde banen leidt van maatschappelijke hervorming, zal ten slotte ook aanwijzen wie tot regeeren geroepen zijn.

Indien men meent dat de bron der regeermacht de wil der burgers is, dan zal men er noodwendig toe komen om in het bevel der meerderheid de sanctie te zien der wet en in de gelijkheid der individuen den maatstaf te zoeken van het recht.

Evenzeer zullen zij die alle gezag ontleenen aan God richtsnoer voor het staatsbeleid zoeken in Zijn geopenbaarde geboden.

En eindelijk moet hij, die in eenheid van karakter en doel den zakelijken grond vindt der staatsgemeente, met de wisselende eischen des tijds rekening houden om de beste organen te scheppen tot vinding en uitvoering van het gemeenebest.

Beginselen zijn de machtigste dingen. Zij zijn de kracht der karakters, ook als zij nog niet doorschijnen in het bewustzijn. Zij ordenen de voorstelling en beheerschen de handelingen; onzichtbaar deinen zij voort van hoofd tot hoofd, en

worden machtig en bepalen 's werelds loop. Zij komen als hun tijd daar is en, eens geboren, sterven zij niet voor al hare consequentiën zijn uitgeleefd, zijn bestreden en overwonnen.

Het vuur tot laaie vlam op het eind der vorige eeuw uitgeslagen is gedoofd. Denk niet dat het is gebluscht. Het smeult voort. De gedachte leeft. Zelfs hier in dit parlement van formules en opportunisme schijnt de gloed nu en dan door. Wees verzekerd, het zal op nieuw flikkeren, als de sociaaldemocratie, parlementaire partij geworden, hare krachten gaat meten met de weldra volwassen hervormingspartij en met de kerk.

Welke de houding der kerk zal zijn durf ik niet te gissen. Hare groote krachten zijn even onmiskenbaar als haar weifeling en tweestrijd.

Tusschen de beide andere partijen echter zal het niet zijn een strijd tusschen conservatisme en vooruitgang. Iedere partij heeft hare achterhoede en hare voorhoede. Maar eene uitsluitend conservatieve partij heeft in onzen tijd geenerlei toekomst. Nous marchons à grands pas. Het zal eene worsteling zijn tusschen hervorming en hervorming, democratie en democratie. Beide partijen beöogen diep ingrijpende hervormingen, maar zij loopen ver uit een; uit andere beginselen naar ander doel. Beiden wenschen volksregeering. Voor de eene echter is het volk eene massa gelijkwaardige individuen; voor de andere is het volk eene eenheid van zeden, belangen en idealen. Voor de eene wil de meerderheid der bevolking van zelf het publiek belang; voor de andere is het publiek belang motief voor iedere wilsuiting der regeering. Der eene is vertegenwoordigen uitvoeren van mandaat; der andere zelfstandig onderzoek en uitoefening van openbaar gezag. De eene wenscht rust na strijd: ik eet u of gij eet mij; de andere vrede door wederzijdsch offer: gij geeft mij dus ik ook u. De eene wil gelijke toestanden voor weinig verscheidene menschen; de andere ziet het hoogste leven in de grootste verscheidenheid en streeft naar machtsverdeeling overeenkomstig physiek, intellectueel en moreel vermogen. Voor de een is de gemeenschap de som der burgers; voor de ander is zij een deel van iedere persoonlijkheid. De eerste kent ééne orde: de orde der productie; ééne rechtsformule: verdeeling naar arbeidsduur; één macht: de staat. De ander zoekt den maatstaf van rechtvaardigheid in eigen verdienste, den grond van gezag in innerlijke eenheid, den regel

van vrijheid in de hoogste ontwikkeling der persoonlijkheid. De sociaal-democratie is klassenstrijd; de sociaal-liberale hervorming is samenwerking en solidariteit.

Het getuigt ongetwijfeld van gevoel voor de groote tegenstellingen die zich in onze maatschappij gaan vormen dat de heer Vermeulen het ware criterium voor de groepeering der partijen bij de jongste verkiezing meende te vinden in het verschil van inzicht in het wezen en de taak der volksvertegenwoordiging. Ook de heer de Savornin Lohman trachtte de kamer te brengen tot een principieel debat over de vraag of men mag toelaten dat meer en meer de kiezers een bepaald mandaat aan hunne afgevaardigden opdringen. Maar de kamer ging er ternauwernood op in. De heer Gerritsen, die blijkbaar het begrip vertegenwoordiging in geheel anderen zin opvat dan de heeren van de rechterzijde, bepaalde zich tot een protest en tot wel is waar lastige maar au fond zwakke argumenten ad hominem. De heer de Beaufort betwistte het recht der kiezers om een bepaalden invloed uit te oefenen op den omvang van de taak der regeering met een bedenkelijk beroep op de macht der kroon. En eindelijk wees zijnerzijds de minister van Buitenlandsche Zaken de beginselvraag van de hand met eene formeele exceptie. Art. 110 en art. 117 der Grondwet wijzen de staatsmachten aan door wie vraagstukken worden aan de orde gesteld!

Bedrieg ik mij indien ik beweer dat in de geschiedenis der liberale partij, zoo hier te lande als elders, andere, meer principieele, meer houtsnijdende argumenten voor de zelfstandigheid der volksvertegenwoordiging te vinden waren geweest?

Doch voor principieel debat was de tijd niet gunstig. Het is inderdaad een onloochenbaar feit dat de kamer gekozen is onder bijzondere omstandigheden. En feiten worden niet de wereld uitgeholpen door de overweging, dat zij in strijd zijn met ‘het wezen van den constitutioneelen regeeringsvorm.’ De kiezers hebben, door de kroon zelve tot een oordeel over een zeer begrensd vraagstuk geroepen, den afgevaardigden een beperkten last gegeven. Te recht of te onrecht, het is geschied. En de last is niet alleen gegeven, maar meerendeels ook aanvaard. De *beperking* drong zich als overmacht op, ook aan hen die zich van uitdrukkelijke instemming met een *imperatief* mandaat wisten te onthouden. Iedereen wist dat alle partij-

verband verbroken was; men liet zich zoo niet met goedkeuring dan toch zonder protest candidaturen welgevallen van hen, wier inzichten men slechts deelde op een enkel punt van staatsbeleid. Aan alle zijden waren eminente leden die zelven voor dezen gang van zaken hadden geijverd. Kon men zich thans beroepen op beginselen, met schik, die men meerendeels, door de gebeurtenissen overstelpt, had verzaakt of uit het oog verloren? Kon men tegenover elkander met ernstige gezichten blijven getuigen: ‘van zoodanige verbintenis, openbare of bijzondere, tegenover de kiezers’ is ons niets bekend?

Doch indien dit alles moeielijk kan worden ontkend, dan rijst de vraag tevens: welk nut kon het hebben thans, in deze kamer en met deze regeering een debat te openen over de ontbinding en over de omstandigheden die er toe hebben geleid?

De uitoefening van het ontbindingsrecht behoort ongetwijfeld tot de gewichtigste constitutioneele feiten; maar indien ook het kritiekste niet aan de kritiek mag ontsnappen, anderzijds zijn niet alle tijden en alle plaatsen gepast. De sterkste veroordeeling der ontbinding ligt misschien in het feit dat nog geen eenstemmigheid bestaat over de vraag waarover de kiezers geroepen waren te beslissen. Doch was van deze kamer, voortgekomen uit deze verwarring, te verwachten dat zij licht zou brengen?

Welk nut kon het hebben deze dagen van 8 en 9 Maart nog eenmaal voor den geest te roepen, waar geen eindoordeel kon worden geveld en men toch moest eindigen de zaak over te laten aan den geschiedschrijver? Volkomen juist is door den minister van Buitenlandsche Zaken gezegd: on ne gouverne pas avec des regrets. Men behoeft het zich niet te verhelen: de tijd is lang voorbij dat naar de tweede kamer wordt opgezien als naar een leidende macht. Mag men vergeten dat, hoezeer men zelf verheven is boven gevoeligheid voor de volksgunst, het gezag van onze instellingen van het hoogste belang is? Ware het voor het herstel van dat gezag niet beter geweest zich te bepalen tot zaken en voor alles te vermijden wat persoonlijke rancune kan voeden, teneinde zich sterk te maken voor het gewichtig overleg dat thans de natie alleen belang inboezemt? Het schijnt mij toe dat meer dan de vraag of deze kamer *bevoegd* is andere politieke vraagstukken op te lossen, deze andere van gewicht is: zal deze kamer *in staat* zijn deze eene wet, waartoe zij bij uitnemendheid geroepen wordt, zoo voor te

bereiden dat zij de bron worde van nieuwe zedelijke kracht. Zou het dan niet een eisch geweest zijn van politiek beleid dat men het verledene had laten rusten?

Ook kan ik niet inzien welke goede vruchten het debat over de overgelegde bescheiden betreffende de ontbinding dragen kon. Is een inconstitutioneele dwang uitgeoefend op de kroon? Maar wie kon beweren dat de Regentes zich gebonden had of voor argumenten vreemd aan 's lands belang was bezweken? Indien de vorige Minister van Binnenlandsche Zaken echter daartoe een poging heeft aangewend, het ware zijnerzijds eene grove constitutioneele fout geweest. Maar evenmin als het noodig was de Regentes te vrijwaren waar niemand Haar verdacht, evenmin was het wijs nog eenmaal een feit als inconstitutioneel te brandmerken, dat niemand, gesteld het ware bewezen, verdedigen zoude. Het eenig belang bij dit debat betrokken betrof den persoon van den heer Tak van Poortvliet; en juist deze overweging had, meen ik, in de gegeven omstandigheden van een door hem zelven niet uitgelokte bespreking moeten terughouden. De kroon kon niet worden versterkt, het vermogen der kamer wel worden verzwakt.

Ook de belangrijke vraag door den heer de Savornin Lohman opgeworpen, of eene interpretatie der grondwet met voeg aan het oordeel der kiezers kan worden onderworpen, kon weinig effect sorteeren. Het schijnt mij onmiskenbaar dat zulk beroep op de kiezers een gevaarlijk bedrijf moet worden geacht. Niet omdat niet ieder burger aan de grondwet gebonden is, maar omdat niet ieder burger verantwoordelijk is of kan zijn voor hare interpretatie. Omdat de kiezers zich meerendeels laten leiden door wenschen en beginselen, niet door motieven van uitlegkunde. Doch hoe konden alweder van deze kamer, voortgekomen als zij is uit zeer bijzondere omstandigheden, en naar hare eigene opvatting bestemd tot een kort bestaan, vruchtbare overweging en onpartijdig oordeel worden verwacht?

Voor groote beginselquaesties, met uitzondering van deze ééne, die aan haar eigen leven een eind moet maken, is dunkt mij in deze kamer tijd noch voeg.

Inderdaad, indien de heer Pijnappel, à la recherche van beginselen die groote partijen samenbinden voor vele campagnes en duurzame homogeniteit, in deze kamer rondkijkt, heeft hij èn zijn oogenblik èn zijn plaats verkeerd gekozen.

Het is waar, ook buiten die kamer schijnt men tegenwoordig met formules levendiger zaken te doen dan met beginselen. Zij worden meer aangeboden en zijn meer gevraagd. Wij zijn schuchter geworden voor beginselen die zeer hoog zijn en buiten het bereik liggen van velen. Wij zijn bang voor de onvruchtbaarheid van groote gedachten omdat wij de onvruchtbaarheid kennen van groote woorden. Wij leven snel en willen vruchten, desnoods uit den tuin van onzen buurman. Wij zoeken overal, hier en ginds, in Engeland, Frankrijk, Duitschland, Italië of er ook ergens iets is dat rijp er uitziet. Wij snuffelen naar maatregelen die een regeling beloven van de leemten die een nieuwe wereld in onze rechtsverhoudingen heeft gebracht. Alle partijen grijpen om het hardst naar populaire leuzen: regeling van het arbeidscontract, arbeidsraden, arbeidersverzekering, arbeidsduur. Ieder echter heeft daarbij zijne eigene reservatio mentalis en eerst bij het concrete voorstel blijkt het verschil van geest, dat gelijkheid van woorden had bedekt. Wij maken zoodoende programma's en programma'tjes, om heden te vangen die morgen weder kunnen worden losgelaten. Het gevolg is natuurlijk dat ook onze ministers hunne homogeniteit moeten zoeken in formules, wiskunstige vraagstukken, wier oplossing ook het ministerie oplost, dat ze heeft uitgevonden.

En toch, indien de heer Pijnappel zijn oog wilde richten op de groote maatschappij, dan zou hij misschien gewaar worden dat althans ééne machtige partij zich volkomen bewust is van groote beginselen en dat, juist uit kracht van de idee die haar bezielt, de sociaal-democratie langzamerhand aan de revolutionaire kwajongensjaren ontgroeit en in alle klassen dier maatschappij doordringend een macht wordt van steeds toenemende beteekenis.

Doch ook zou hij wellicht onder hen die de sociaal-democratische beschouwingen verwerpen, talrijke groepen vinden van gelijkgezinden in alle deelen der beschaafde wereld verspreid, wier streven naar sociale hervorming meer en meer trekken verraadt van innerlijke eenheid en hij zou misschien in vele schijnbaar oppervlakkige bewegingen de werking ontdekken van een beginsel.

De heer Pijnappel richt zijn blik naar het verleden en ontwaart dat de beginselen van vroeger geenszins een band vormen voor de vele meeningsverscheidenheid van heden. Doch

hij vergeet dat een toenemend verschil kan zijn een eindproces van verval, evenzeer echter een begin van ontwikkeling en belofte van toekomstig rijk georganiseerd leven.

Voor mij zelven twijfel ik er geen oogenblik aan, dat een groote partij in wording is, saamgehouden door machtige beginselen, die de hervorming van ons rechtssysteem en de organisatie onzer maatschappij zullen beheerschen en wier volgelingen campagne na campagne zullen maken, en iedere overwinning zullen rekenen als een schrede naar een groot en weldra klaar begrepen doel. En evenzeer ben ik er van overtuigd dat alleen door deze idee, hooger en meer omvattend als zij zijn moet, de sociaal-democratie zal worden teruggedrongen. Ideeën kampen met ideeën; verscherping van strafbepalingen kunnen rust geven en orde, misschien ten koste van het kostbaar goed der vrijheid, maar zij kunnen de hoofden niet afsluiten voor de macht der logica, noch voor de aantrekkelijkheid van groote gedachten.

Zoover is het echter nog niet. Er zal nog veel gehaspeld worden voor het zoover is. Veel oude hoofden zullen moeten te ruste gaan en in veel jonge hoofden zullen onbekookte denkbeelden moeten komen en verdwijnen. Velen die thans samengaan zullen moeten scheiden. Hechte groepen ontbonden in links en rechts. Radikalen, die thans aan de uiterste spits schijnen der ontwikkeling, zullen zich gedrongen zien in de achterhoede van het socialisme, terugschrikkend voor de consequentie van de gronddenkbeelden die zij aanvaardden; gedrongen tot de rol niet om voorttestuwen maar om tegen te houden den stroom die hen meesleept. En anderen, nu hunne geestverwanten, rechts gaande, zullen inderdaad komen in de voorhoede van de jonge partij der sociale hervorming.

Zal deze hervormingspartij de geregenereerde liberale partij kunnen zijn? Ik zoude het wenschen. Niet omdat de naam veel zou vermogen maar omdat de liberale partij in haar schitterend verleden tradities medebrengt van mannelijkheid, zelfvertrouwen en individueele verantwoordelijkheid die de jongere hervormers voor veel overijling en veel eenzijdigheid zouden behoeden. Eene achterhoede met deze traditiën bezield zou men inderdaad, in navolging van den minister van Binnenlandsche Zaken, kunnen kenschetsen door de regulariseerende functie van den slinger, indien de voorhoede niet af moest wijzen de rol

van het gewicht, door den minister zich zelven toegekend, doch welke onvermijdelijk doet denken aan afloopen en stilstaan.

Maar de tegenwoordige liberale partij zou dan toch aanmerkelijk moeten veranderen. De heer van Houten heeft nog altijd de overtuiging, meen ik, dat hij met zijn telkens van kleur verschietend individualisme op sociaal gebied geheel in de voorhoede staat. De heer van Houten verheugt zich in zijne homogeniteit met vooruitstrevende elementen. Het is de illusie van een spoorwegreiziger die, aan een station stilhoudend, een vertrekkende trein langzaam voorbij ziet rollen. Hij ziet zich voortdurend op de hoogte van voorbij rijdende wagens en meent vooruit te streven. Maar inderdaad gaat de een vóór, de ander na *hem* voorbij.

Ook de heer Mees is zich bewust dat hij de partij vertegenwoordigt van den vooruitgang. ‘Een liberalisme dat vooruit streeft, maar met inachtneming van de realiteit, zulk een liberalisme is toch eigenlijk steeds gebleken de natuurlijke gang der politieke ontwikkeling te zijn. Het is het tempo waartoe de geschiedenis, na overijlingen en reactiën, toch ten slotte telkens terugkeert.’ Het is de oude illusie dat er slechts ééne door de logica bepaalde richting is waarin ieder die zich voort beweegt stuurt. Verschil van tempo, niet anders. Hoe langer hoe meer blijkt deze voorstelling met de feiten in strijd. Minder van belang is het of gij hard gaat of langzaam dan waarheen gij gaat. Er zijn thans velen die vooruitgaan, langzaam en snel, maar waarheen *gij niet* verlangt te komen. Maar waarheen gaat gij wel? - Is het ook niet een illusie van den heer Pijnappel als hij meent kracht te kunnen putten uit een vasthouden aan het bestaande recht? Is het niet meer dan eene illusie: eene naiveteit als de minister van Buitenlandsche Zaken, zoekende naar een rechtsgrond voor eene belangrijke hervorming, dien tracht te vinden in het Burgerlijk Wetboek?

Waarlijk, indien de liberale partij nog een kracht wil wezen in het hervormingswerk dat ons wacht, dan moet zij verder leeren zien; dan moet zij niet in het verleden zoeken naar een richtsnoer voor de toekomst, maar in de maatschappij navorschen nieuwe grenzen van het publiek belang, een breeder grondslag voor een nieuwe rechtsorde. Dan moet zij leeren begrijpen dat het geweten der natie is ontwikkeld en de oude beginselen van initiatief en concurrentie voortaan alleen kunnen

gedijen op den bodem eener gemeenschap, die aan allen een minimum verzekert van levensruimte en een vrije baan voor alle verdiensten. Dan moet zij gaan bevroeden dat de taak van den staat is regeeren en ordenen, en dat dezelfde politiek die vroeger voorschreef alle beletselen op te ruimen thans moet eischen de nieuwe levenskringen der maatschappij te brengen onder de heerschappij des rechts.

Doch men mag van deze kamer niet meer eischen dan zij geven kan. Noch beslissen enkele uitingen van kamerleden over de toekomst eener partij. De ministers willen geen ministerie zijn ad hoc, noch zien de leden die het ministerie steunen in de kamer een kamer ad hoc. Niettemin is het een formule-ministerie en een kamer van formules.

Wel is waar zijn het zeer reëele menschen, die deze formules doen bewegen. Er zijn oogenblikken dat men het bijna vergeet. Het geheele streven van den minister van Binnenlandsche Zaken is er op gericht, naar hij zegt, de radicale partij overbodig te maken, door ‘op de agenda der liberale partij geregeld en geleidelijk alles te brengen wat de behoeften des lands eischen.’ Zoude hij echter, om zijne denkbeelden in praktijk te brengen, wel slechter methode hebben kunnen volgen dan plaats te nemen in een ministerie dat onverbiddelijk zijn steun moet zoeken bij de meest conservatieve elementen der kamer?

De minister van Buitenlandsche Zaken noemt zijn ministerie een kind van zijn tijd. Wie zal het betwisten? Doch uit ander huwelijk ware een ander kind gesproten. Aan meer dan gewone bekwaamheden ontbreekt het den kabinetsformeerder niet. Waarom dacht ook *hij* alleen aan deze conservatieve alliantie?

Zou het niet zijn dat ondanks alle staatsrechterlijke theorie, ondanks art. 110 en 117 der grondwet, kamer en ministerie zijn gebonden door de onverbiddelijke logica der gebeurtenissen? Men was vrij wellicht om de verantwoordelijkheid voor het bestuur al of niet te aanvaarden. Maar de formule van het ministerie was après tout eene afgeleide formule.

De grootste dienst die dit ministerie en deze kamer aan het land kunnen bewijzen is deze, dat zij een wet helpen voorbereiden waarvan in waarheid kracht kan uitgaan. Ik behoor niet tot hen die meenen dat alle burgers, als gelijke en gelijk-

waardige individuen, ook gelijken invloed moeten hebben op het staatsbestuur. Maar ik vraag mij of thans en bij deze kieswet deze gradatie van invloed nog mogelijk zal zijn. Evenmin behoor ik tot hen die van de uitbreiding van het kiesrecht geen gevaren duchten. Maar het komt mij voor dat de gevaren grooter zijn indien men angstvallig wikkend en wegend den natuurlijken weg verspert aan de bruisende en gistende krachten der maatschappij. Zal de nieuwe kieswet haar doel bereiken, dan moet zij niet bij hare geboorte reeds de kiemen mede ter wereld brengen van verval. Dan moet zij niet alleen formeel juist, maar bovenal bevredigend zijn door haren inhoud en hare strekking. Welke formule gij zult kiezen is van weinig belang, welk leven gij gaat stichten is overwegend.

De heer Vermeulen had volkomen recht toen hij den ministers herinnerde, dat eene kieswet, zal zij werkelijk eene nationale kracht zijn, behoort te berusten op een compromis. Doch geen compromis zal het beoogde doel bereiken, indien de compromittenten zelven niet geleid worden door het besef dat zij niet alleen rekening hebben te houden met de kiezers, maar met de belangen van onze gansche volksgemeenschap. Zij, niet minder dan hunne opvolgers door meerdere kiezers gekozen, zijn vertegenwoordigers van het geheele volk en indien zij compromitteeren doen zij het in zijn naam en voor zijn best. Doch dan is de herinnering niet overbodig dat het bovenal geldt bijeen te brengen, niet opnieuw te scheiden wat inderdaad bijeen behoort. Veiliger en grooter is het de deur wijd te openen dan angstvallig te staan met de knop in de hand.

Wat Bright reeds in 1860 ten aanzien van het kiesrecht der werklieden schreef, schijnt mij nog een betrachtenswaarde wensch, de uitspraak niet van eenige theorie, maar van het gezond menschenverstand: ‘I wish to unite all, to have no separate interests; to blend all in a common sense of common rights, and thus to give peace and strength where now discord and weakness too much prevail.’

P.W.A. Cort van der Linden.

Nieuwe vaandels en oude tropheën.

Een soort altaar, op eene kleine verhevenheid, en door enkele treden te bereiken; op dat altaar een kruisbeeld - verguld - tusschen twee vette uitgedoofde kaarsen; ter weerszijden van de verhevenheid de dreigende muil van een veldstuk: ziedaar wat op den derden Donderdag van October 1894, om half negen des morgens, ‘Unter den Linden’ mijne aandacht trok.

Toen ik mij den vorigen avond, na eene opvoering in het ‘Deutsches Theater’ van Hauptmann's ‘Weber,’ hotelwaarts spoedde (men flaneert niet in Berlijn), viel mijn oog op een klein getimmerte vóór het standbeeld van Frederik de Groote. De wachthoudende agent deelde mij mede, dat den volgenden ochtend, tegen tienen, dáár de inzegening der nieuwe vaandels zoude plaats hebben, en toen schoot het mij te binnen dat eenige dagen te voren bloedroode billetten tegen de Opera werden aangeplakt, betreffende eene tribune, welke met Allerhoogste (daarmede bedoelt men in Duitschland: Keizerlijke) toestemming opgericht zoude worden tusschen het paleis van wijlen Keizer Wilhelm I en de Opera, op welke tribune het 10 Mark betalend publiek bedoelde plechtigheid zoude kunnen bijwonen.

Uit de nieuwsbladen wist ik dat de 132 te wijden vaandels 1500 à 1600 Mark per stuk kosten, en het scheen mij toe dat het voorrecht een schouwspel bij te mogen wonen, aan welks accessoires meer dan een ton gouds was besteed, met den prijs van een fauteuil d'orchestre niet te duur betaald zoude zijn, zoodat ik mij voornam dit militaire feest in deze-

militaire stad bij uitnemendheid, niet ongezien te laten voorbijgaan.[1)]

I.

Eene gelukkige ingeving deed mij dezen Donderdagmorgen vroeg opstaan en reeds tegen half negen plaats nemen op de tribune, welke zich weldra vult, en - zooals mij later blijkt - de eenige plek is, waar het civiele element de plechtigheid kan gadeslaan.

De ruimte vóór mij is geheel schoongeveegd. Blijkbaar zal het schouwspel zich ontwikkelen in dat gedeelte der Lindenallée, dat zich als een plein van 60 meter breedte en 300 meter lengte, van af het ruiterstandbeeld van den grooten Frederik uitstrekt tot aan het eiland in de Spree, hetwelk de Musea en het koninklijke slot, de tegenwoordige residentie, draagt.

De tribune - de eenige - is dicht bij het altaar opgeslagen, dat vóór het ruiterstandbeeld staat, en daarvan slechts gescheiden is door een reeks levende standbeelden in kurassiersuniform - de muziek der lijfgarde, welke straks met een koraal de plechtigheid zal openen en afsluiten.

Overigens is enkel de politiemacht aanwezig, zoodat ik allen tijd heb de omlijsting van het te wachten schouwspel op te nemen.

Zijwaarts van het standbeeld, aan de overzijde der tribune, strekt zich een voormalig paleis, thans de Universiteit, uit. Vóór het hek, dat het voorplein afsluit, hebben de marmeren reuzenstandbeelden der gebroeders von Humboldt reeds uit nieuwsgierigheid het boek op den schoot doen glijden. En wèl mogen zij goed toekijken, want alleen deze twee steenen burgers kunnen zonder billet de plechtigheid bijwonen!

Door eenig boomgewas van dat reusachtig gebouw gescheiden, volgt de door tegenstelling kleine, klassieke - zelfs al te klassieke hoofdwacht, een van die Grieksche scheppingen van Schinkel, die zoo treffend uitdrukken de eenvoudige levenswijze, vol huiselijke poëzie, van het Duitschland van den aan-

1) De meeste dezer vaandels zijn bestemd voor de in October 1893 opgerichte 173 half-bataillons (vierde bataillons) door welke de Duitsche infanterie vermeerderd is met meer officieren dan onze infanterie-macht telt, en met meer soldaten dan ons geheele leger.

vang dezer eeuw, maar die in de tegenwoordige Babylonische Keizerstad met hare overdrukke en bonte architectuur denzelfden ontnuchterenden schok te weeg brengen, als de onverwachte verschijning van een ingetogen man te midden van een kring bacchanten.

Naast de hoofdwacht - daarvan wederom door een kleine boomgroep gescheiden - rijst het reusachtige Tuighuis omhoog, de Eerezaal van het Pruissische leger, waar gisteren met groote statie, in hierarchische volgorde, door Keizer en Keizerin, regeerende vorsten, grootwaardigheidsbekleeders, korpscommandanten, vaandrigs en onderofficieren de doeken nagel voor nagel aan de standaarden bevestigd zijn.

Aan deze zijde - die der tribune - links van den toeschouwer, het paleis van wijlen Keizer Wilhelm I, met het bekende hoekvenster; een bouw even eenvoudig als het slot Babelsberg, dat des zomers den grijzen monarch huisvesting verleende. Tusschen dit paleis en de Opera, achter de tribune, doch door deze geheel gemaskeerd, een plein; aan de andere zijde van de Opera wederom een plein, en dan - tegenover het Tuighuis - het paleis van Keizerin Frederik.

Aan de korte zijde van het plein, links van den toeschouwer, het reeds genoemde ruiterstandbeeld van Frederik den Groote, uitkomende tegen den boomrijken achtergrond der eigenlijke Allée. Het is een zeldzaam fraai standbeeld, een van die weinige vorstenbeelden, waarbij niet, uit eerbied voor het model, de deftigheid het leven heeft uitgebluscht. Met de hand in de zijde, sober gekleed, ietwat sceptisch in den schuins naar de Universiteit gerichten blik, alsof de Vorst in plaats van de effen gelaatstrekken der Humboldts er de grijnzende tronie van zijn tafelgenoot en slachtoffer: Voltaire, begroet, veerkrachtig van houding, komt de monarch als voor eene wapenschouwing aangereden. Waarlijk, het is niet meer dan een hem schuldige eer, dat in 1861 de wijding der vaandels van het ontwaakte Duitschland aan zijne voeten plaats greep, en dat de kleinzoon thans met gelijke piëteit de symbolen der aan het leger nieuw toegevoerde krachten daar nederlegt. Als vorst, veldheer, letterkundige, en niet het minst als financier even uitstekend, was Frederik de Groote een man van dat metaal, waaruit geen Keizers, maar.... voorvaders van Keizers worden gevormd!

De vierde zijde van het plein is geheel open. Straks zal van daar de levende Keizer komen aanrijden om den metalen Koning te begroeten. Daarginder toch, in de verte, ligt de residentie. Want niet het eenvoudig paleis van den stichter van het Keizerrijk, maar het eindelooze monument van Schlüter, waarvan balkons en wapenborden thans op nieuw verguld worden, en dat vroeger alleen op hoogtijden geopend en overigens burgerlijk-zuinig gesloten was, dient den jeugdigen Keizer tot dagelijksch verblijf. Of hadden wellicht de vroegere koningen een zóó krachtig geloof in de toekomstige heerlijkheid van hun geslacht, dat zij deze voor hen zelf te aanzienlijke woning vast in gereedheid brachten voor den hoogen naneef?

II.

Daar klinkt van uit de Linden-allée het zenuwtergend geluid van pijpers, en voert de gedachten tot de plechtigheid terug. Zijn wellicht in Berlijn mariniers gelegerd, ten einde de van wijd en zijd toestroomende plattelanders te doen hooren en zien, dat Duitschland thans ook als zeemogendheid mag medespreken? Maar neen, nu de roodgepluimden van achter het standbeeld op het plein verschijnen, blijkt het dat die pijpers slechts een onderdeel uitmaken van een gewone regimentsmuziek, dat een forsch den voet neerzettende compagnie Pickelhauben voorafgaat. En nauwelijks heeft deze zich aan de overzijde van de tribune opgesteld, of van den kant waar het keizerslot ligt treft eveneens de Pruisische stap het oor, en naderen eindelooze theorien witgepluimden en zwartgepluimden, beurtelings gescheiden door roodgepluimde, de nationale liederen spelende muziekanten, en telkens voorafgegaan door de regimentsvaandels.

Diep groet ik innerlijk die regimentsvaandels, de oude, bij tweeën of drieën, als zegeteekenen, vóór elke compagnie uitgedragen. Want welk eene machtige beteekenis hebben niet die simpele staven - bij de meeste zijn van het doek nauwelijks rafels genoeg overgebleven om den stok te bedekken! - niet enkel voor Duitschland, doch voor ons allen. Lap na lap is door de den wereldloop wijzigende oorlogen der laatste kwart-eeuw van die vaandels gescheurd, totdat zij, van zege

naar zege gedragen, eindelijk gansch naakt, gelijk zijn geworden aan die even sobere Romeinsche adelaars-staven, waarvoor gelijkerwijze eenmaal geheel Europa het hoofd boog! Terecht bewaart dan ook het keizersslot die vaandels als kostbare relikwiën, die enkel bij hooge plechtigheden, gelijk deze, worden afgegeven, om er straks, na afloop, dadelijk weder te worden opgeborgen.

Het door den grauwen paleizenbouw zoo sombere, en door geen enkele versiering opgevroolijkte plein heeft door de bont gepluimde massa's de voor deze gelegenheid passende omlijsting verkregen. Want zoo ver het oog reikt ontwaart men enkel rijen stijve, hooge pluimen: roode, witte en zwarte, in fraaie afwisseling. Mijn linker buurman - een overigens niet bizonder soldaatvast Duitscher (te rechter staan drie Franschen) - verklaart mij dat de muziekkorpsen door roode pluimen, de eerste twee bataillons van elk regiment door witte, en het derde of fuseliersbataillon door zwarte pluimen worden onderscheiden.

En welke pluimen! Geen vroolijk wapperende haneveeren, of kokette kuifjes, neen, massief neervallende, lang-dradige haarfonteinen, opspuitende uit een koperen straalpijp, voor deze plechtige gelegenheid in plaats van de stekelige punt op den helm geschroefd. En die pluimen overdekken den helm geheel, en geven er de dubbele hoogte aan. Zij alleen trouwens trekken het oog, want wegens het regenachtige weder zijn de uniformen der soldaten door eentonig zwarte kapot-jassen bedekt, en hunne korte geweren dragen geene glinsterende bajonnetten, zoodat van de tribune gezien, de langs de gebouwen, zes rijen diep geschaarde, beurtelings roode, witte en zwarte, onbewegelijke cylinders met hunnen ondergrond van zwarte jassen, den indruk maken van Haarlemsche hyacinthenbedden, die plotseling in vollen bloei uit het Berlijnsch plaveisel zijn opgeschoten!

Doch zeer zeker zoude tot een dergelijk beeld geen aanleiding worden gevonden, indien niet met de uiterste zorg de manschap wiskunstig nauwgezet gerangschikt ware. De juiste plaats der vaandels - niet te ver vóór, niet te dicht bij de rijenmassa's - wordt door hoog geplaatste officieren met zorg afgemeten; en om die rijen zelf naar den eisch te scharen, trekken de luitenants den degen, en deze als richt-

staaf bezigende, wordt niet enkel elke rij strak gesteld, maar ieder soldaat juist achter den voorman geplaatst; het geheel dus in moten zes man diep en een man breed afgedeeld, zóó zuiver en wiskundig, dat ik over de zes pluimen der onmiddelijk vóór mij staanden, als over jalons, naar de overzijde, rechthoekig op de lengte-as van het plein kan richten.

Intusschen vult zich de ruimte vóór het altaar met lichtgrijze overjassen. (Alle officieren dragen effen grijze overjassen; alleen de generaals zijn van verre kenbaar aan de breed opengeslagen, hel-roode lapellen.) Het zijn de commandanten der regimenten aan welke, hetzij voor het eerst een vaandel wordt verleend - zooals de spoorwegregimenten - hetzij wegens de oprichting van het vierde bataillon een vaandel wordt toegevoegd. Behalve de commandanten zijn ook de vaandrigs aanwezig; in het geheel derhalve een kleine driehonderd officieren.

Thans schuiven een paar schamel gekleede lieden - het civiele element vertegenwoordigende - een handkar het plein op, en bestrooien het houtplaveisel met zand, ten einde straks het keizerspaard voor uitglijden te behoeden.

Nog een andere, even weinig heroïsche functie is voor den burger weggelegd. Twee heeren met hooge hoeden - vermoedelijk kerkeknechts - wagen zich in de open ruimte en beklimmen de treden van het altaar. Een kaars wordt uit den kandelaar genomen, en met het grootste geduld wendt de een tallooze pogingen aan om die in den hoed van den ander met een lucifer te ontsteken; doch de regen heeft de pitten vochtig gemaakt en zoodoende blijven wij van het symbolisch licht verstoken, evenals van het schijnsel der zon, want ook deze hemelvorst heeft zich - denkelijk ‘Vorschriftmässig’ - in een grauwe wolkenjas gestoken.

Nu rijdt een opper-officier voorbij, die beveelt dat aller oogen rechts te richten zijn. Als met een ruk gaan alle oogen rechts en blijven dien kant uitstaren in de ledige ruimte. Maar noodlottigerwijze moet de vlak vóór de tribune opgestelde compagnie zich enkele schreden voorwaarts bewegen, opdat daarachter ruimte ontsta voor het straks aanmarcheerende kadettencorps, en daarbij raken de oogen in 't honderd, en ik ben ongemerkt al genoeg Pruis geworden, om mij over deze disharmonie te ergeren. Zien dan deze ongelukkigen niet dat het geheele plein over, alleen hunne oogen bandeloos rond-

dwalen, en dat al die andere rechts gerichte oogen rechts blijven richten, niettegenstaande hunne bezitters intusschen het bevel ontvangen de sabel-bajonet op het geweer te steken!

Gelukkig nadert er uitkomst! Een blijkbaar zeer hoog geplaatst officier - vermoedelijk de generaal-majoor von Müller, die als oudste brigadier met de opstelling is belast - komt van rechts de troepen inspecteeren, en terwijl zijn paard langzaam voorbij stapt, bewegen zich alle hoofden - alsof er een geheimzinnige aantrekkingskracht in de roode generaalslapellen schuilt, - eveneens langzaam van rechts naar links.

De ruimte, door het voorwaarts treden der voor de tribune opgestelde soldaten ontstaan, - blijkens de gekroonde E op de schouderstukken behooren zij tot het Koningin-Elisabeth's-garde-grenadier-regiment - wordt thans ingenomen door twee rijen kadetten, zwartgepluimd, en zonder geweren, die - horribili dictu - niet in de pas marcheeren. Hun sans-gène werkt aanstekelijk, want enkele gardisten keeren zich om ten einde de jongelingen in oogenschouw te nemen, en er valt een trek van welgevallen te bespeuren op die - even als van de meeste soldaten - goedige plattelandsgezichten; en met dat omzien gaat - van erger tot erger! - het alignement verloren!

Neen, dan zijn de overburen strakker van lijf en leden, al zijn zij niet zoo fraai. Het zijn zelfs de eenigen uit wier helmen geen feest-fonteinen opspuiten, en zij zijn eveneens, wat vaandels betreft, misdeeld. Mijn linker buurman meent dat dit spoorweg-compagniën zijn (die in tijd van oorlog spoorwegen moeten leggen of herstellen) en dat hunne moderne taak hun de geijkte versiering doet onthouden, doch dit is niet juist, want later blijkt dat de spoorwegmannen elders zijn opgesteld en het genot van pluimage toch deelachtig werden, maar dat de overburen tot het ‘Lehr-infanterie-bataillon’, d.i. het instructie-bataillon behooren. Wel verre dat hun gebrek aan versiering uit gebrek aan waardeering voortspruit, zal straks het ‘Lehr-bataillon’ de hooge eer genieten van de nieuwe vaandels weder naar het Tuighuis te mogen begeleiden.

Daar nadert van de open zijde van het plein de compagnie, welke de nog opengebleven plaats ter rechterzijde van het altaar zal innemen. Deze maakt deel uit van het Keizer-Alexander's-garde-grenadier-regiment, het eenige, dat even als

de lijfgarde van den Duitschen Keizer, de hooge, met zilver beslagen muts uit den tijd van Frederik den Groote torst, welk hoofdtooisel wel op een afbeeldsel gezien een komischen indruk maakt, doch in werkelijkheid, door den hoogen ernst waarmede het gedragen wordt, geenszins bevreemding verwekt.

Onder het tribune-publiek, vooral onder de dames, ontstaat tevens eenige beweging, en mijn Duitscher wijst mij de minuscule officiertjes, die zoozeer de belangstelling gaande maken, en met zevenmijlslaarzen-stappen slechts met de uiterste inspanning de door hen gecommandeerde colonnes kunnen volgen. Het zijn de zonen van Prins Albert.

Intusschen vormen zich ter weerszijden van de verhevenheid, waarop zich het veld-altaar bevindt, twee kleine groepen geestelijken; de eene - de grootere - met toga's en baretten, is blijkbaar die der protestantsche veldpredikers. Vooraan, met zilveren lokken, eene eerwaardige verschijning, staat de militaireopperprediker Ds. Frommel. De kleinere groep, ter rechterzijde, is die der katholieke geestelijkheid, waaronder de veldproost D. Assmann, titulair-bisschop van Philadelphia, kenbaar aan paarschen mantel en met kwasten versierden lagen hoed. De beide groepen vermengen zich niet.

Het is van lieverlede tien uur geworden. Daar weerklinkt een door verren afstand gedempt hoerah uit de Linden-allée: de Keizerin begeeft zich met den Koning van Servië naar het paleis van wijlen Keizer Willem I, en enkele oogenblikken later rijdt een hofrijtuig - zwarte paarden en zwarte met zilver afgezette livrei (de onheilspellende Pruisische kleuren) - het plein op. De grijsgejaste Groothertog van Baden stijgt uit het rijtuig en treedt op den opper-prediker toe, dien hij hartelijk de hand geeft, even als zulks iets later Prins Hendrik doet, 's Keizers broeder, wiens los marine-uniform bij de wiskundige kleeding der landmacht afsteekt als een soort négligé.

En thans voert hofrijtuig na hofrijtuig grootwaardigheidsbekleeders in militaire dracht aan, terwijl de op den bok zittende jagers den steek met wapperenden vederbos eerbiedig afnemen, wanneer zij den Groot-hertog voorbijrijden; in welke eerbetuiging de palfreniers der andere hofrijtuigen hen navolgen.

De steeds aangroeiende grijsgejaste kring wordt levendiger, van allerwege gaat men elkander begroeten.... daar ritselt

iets door de gelederen; de geweren, welke afgezet waren, worden op schouder gecommandeerd; eenige oogenblikken later klinkt het commando: presenteer 't geweer; alle vaandels buigen zich huldebetuigend; de grijsgejaste kring maakt plotseling front naar de open zijde van het plein; Groothertog, prinsen, rijksgrooten, commandanten en vaandrigs staan pal, en blijven stokstijf staan in salueerende houding; de Keizerin verschijnt met den Koning van Servië op het balcon; en onder de oorverdoovende cacophonie van plotseling alle regimentsmuziekcorpsen, die wel alle denzelfden ‘Presentir’-marsch spelen, doch dezen niet alle op hetzelfde oogenblik aanheffen.... nadert heel uit de verte.... langzaam - heel langzaam - van lieverlede duidelijker kenbaar - te paard: de Keizer.

III.

De Keizer is alleen... Geen schitterende staf omringt hem. Slechts op eerbiedigen afstand rijden achter hem de veldmaarschalk, graaf Blumenthal, de beide generaals, commandanten van het keizerlijk hoofdkwartier, en de twee vleugeladjudanten van dienst. Allen zijn met de licht-grijze jas bedekt; alleen onderscheidt zich die van den Keizer door buitengewone afmetingen der hel-roode lapellen.

Langzaam inspecteert de Keizer de troepen, telkens het militair saluut brengende, als hij de vaandels voorbij rijdt, en terwijl hij meer tot den kant der tribune nadert, klinkt helder als metaal zijn morgengroet aan de voor deze opgestelde compagnie: ‘Tag, Grenadiere!’

En ‘Tag, Majestät!’ klinkt het unisono uit de omstreeks tweehonderd kelen van de compagnie van het Koningin Elisabeth's regiment, welke evenals de andere voor deze gelegenheid op oorlogsterkte is gebracht. Nog eenmaal klinken groet en wedergroet als de Keizer voorbij de compagnie van het Keizer-Alexander's regiment rijdt; en dan - vooroverbuigend, doch niet afstijgend - reikt hij den Groot-hertog en eenigen anderen, hem nog steeds met militair saluut wachtenden vorsten de hand.... En een oogenblik is het mij alsof ik mij bevind in het Rome der oudheid, waar de Veldheer koningen in zijn triomftocht medevoert. Sic transit gloria mundi!

Zonder Duitschgezind te zijn - trouwens een Hollander mag evenmin Fransch - als Duitschgezind zijn: hij zij en blijve Hollander - wil ik gulweg erkennen dat de jeugdige drager van de Keizerskroon op mij die aantrekkingskracht uitoefent, welke van elk warm gevoelend, zich van zijne taak wèl bewust mensch uitgaat, om 't even welken rang hij in de maatschappij inneemt. Daarenboven heeft de Keizer mij, zooals zoovele andere Nederlanders, het hart gestolen met een daad, waaraan, helaas, niet licht een landgenoot zich zal te buiten gaan: het uit eigen beweging, ongezocht, neerleggen van een krans op het graf van Bestevaêr. O, ik weet het wel, wij eeren onze groote dooden.... als het nu eenmaal moet...; wij heffen jubelzangen aan en vlechten kransen als het standbeeld van de Ruyter, na een halve eeuw op een dompig pleintje, met den rug naar zee, te hebben gedruild, netjes opgeschuurd, eindelijk op verhevener voetstuk door de open zeelucht wordt omspoeld, maar om zoo geheel alleen, in den vroegen morgen, al ware het maar met een vijfcents ruiker eene huldebetuiging te brengen.....

En daarom begrijp ik volkomen die, na het onverwachte vrijlaten der Fransche spioneerende officieren op Carnot's begrafenisdag, uit het diepste van het boulevardier-hart opgewelde bestempeling: ‘Un monsieur très-chic’; want met die argot-uitdrukking heeft de Franschman hetzelfde gevoel willen weergeven, dat den Nederlander doortrilt, als in de statige stilte van het kerkgebouw het oog valt op het huldeblijk met de Duitsche kleuren, dat aan de voeten van den sluimerenden Hertog is nedergelegd.

Maar waarlijk, het is thans geen tijd voor dergelijke mijmeringen; er is te veel te zien, te veel op te merken, en zelfs de Keizer wordt vergeten: zóózeer trekt de onvergelijkelijk schoone vaandelstoet het oog, welke, toen de Keizer het Tuighuis voorbij reed, uit de middenpoort van dat gebouw stroomde, en hem van verre volgende, thans tot op ongeveer honderd schreden het altaar genaderd is.

Inderdaad, indien niet kinderlijke piëteit deze plek en dezen dag voor de vaandelwijding had uitgekozen, maar enkel eens kunstenaars wil die keuze bepaald, en de plechtigheid geregeld had, de indruk zoude niet overweldigender kunnen geweest zijn.

Van lieverlede toch hebben oog, oor en gevoel van den

wachtende samengespannen om eene sombere stemming te doen ontstaan, welke door het langdurig, de zenuwen prikkelend verbeiden in eene bijna smartelijke gewaarwording is overgegaan.

Grauwer en grauwer toch is het uitspansel geworden, daarbij steeds lager en lager dalende, totdat het de massieve, vochtigzwarte paleizen aanraakt en afsluit. En een nog troosteloozer aanblik dan deze, ten minste door strakke lijnen gekenmerkte vlakken, levert het uitzicht op de open zijde van het plein, met het onbepaalde, verregende verschiet der zuilenreien van het musea-eiland.

Onbewegelijk, stijf tegen de gebouwen aangedrongen, terwijl de zwarte kapotjassen overdekken, wat wellicht aan de uniformen blinkt, vormen de eentonige rijen hoog-gelaarsde soldaten een doezeligen overgang van de verticale, doffe wandvlakken naar het horizontale glibberig-zwarte houtplaveisel, dat zich in zijne volstrekte ledigheid als een reusachtig rouwtapijt uitbreidt.

Een vochtige koude verstijft de ledematen van de onbewegelijk op de tribune gezeten toeschouwers, wier kleederen door den nu en dan vallenden regen zwaar en plakkerig worden. Daarenboven geeft geen geluid hun afleiding of ontspanning. Want dat publiek, hetwelk overal en altijd door de opeenhooping in eene stemming geraakt, welke lijnrecht in strijd is met den ernst van het oogenblik, en zelfs den meest weerstrevenden toeschouwer aansteekt, dat publiek is hier geheel gebannen, al is hieraan militaire geringschatting vermoedelijk niet schuld, doch de overweging dat de breedte van het plein nauwelijks voldoende is voor de opstelling der troepen.

Voeg bij dit alles het onbestemd onaangename gevoel dat elk langdurig wachten veroorzaakt, en men zal beseffen waarom het den toeschouwers te moede was alsof de zon met volle stralen door de wolken brak, toen plotseling de ontspanning kwam en de doodsche stilte door eene galvanische bedrijvigheid werd vervangen; ja, dat de oorverdoovende muziek, waarmede de Keizer verwelkomd werd, de gehoorzenuwen door tegenstelling rust gaf, en dat het netvlies, na dit al te langdurig staren op sombere vlakken, zich niet verzadigen kon aan de zee van licht, welke afstraalde van de jeugdig-bonte, stijf van goud staande velden der honderd twee en dertig hoog

omhoog geheven vaandels, die, in zes rijen aangedragen, als goudene hagen de geheele breedte afsloten, welke tusschen de ter weerszijden geschaarde, sombere gelederen overbleef.

Werd het oog, toen de vaandels het Tuighuis verlieten, en het nevelachtig verschiet bedekten, in de eerste plaats getroffen door de onvermengde hoofdkleuren der velden: helgroen, hel-geel, hel-blauw, hel-rood of spier-wit; thans nu zij de tribune naderen, is het alsof de zon voorbij gedragen wordt, zulk een gloed schijnt af van het maagdelijk goud der op die velden geborduurde kronen en lauwerkransen, van de als stralen, van nabij het midden tot aan de randen toe, uitschietende gouden zoomen van het viertakkige Duitsche Kruis; van de blazoenen der Staten, welke, hetzij in het midden, hetzij - wanneer het regiment op meerdere Vorstendommen betrekking heeft - in de hoeken van het veld zijn aangebracht.

En naast die vaandels - hoogste eerbetuiging! - marcheeren de twaalfjarige keizerlijke Kroonprins en zijne elf- en tienjarige broeders. Een gemompel van goedkeuring gaat door de tribune, als de Kroonprins, met hooge jongensstem, aan de eerste twee gelederen der vaandeldragers de commando's geeft, noodig om dezen de eene zijde van het carré te doen vormen. Op gelijke wijze vormen onder het commando van Eitel-Fritz de beide volgende gelederen de overzijde van het carré, terwijl de beide overblijvende rijen, achter elkander opgesteld, de derde zijde van het carré afsluiten, aan welks andere korte zijde zich het altaar bevindt.

En nauwelijks is het carré gesloten, of van de zijde van het altaar, marcheeren twee reeksen grijsgejaste regimentscommandanten - eene reeks aan elken kant - langs het binnenfront van het carré, in zoodanige volgorde, dat ieder voor het hem toegedachte vaandel komt te staan. En tegelijkertijd, eveneens in twee reeksen - doch nu aan den buitenkant van het carré - trekken in dezelfde volgorde de vaandrigs op en plaatsen zich achter de vaandels, zoodat de sombere band onder de gouden vaandels, gevormd door de zwarte kapotjassen der vaandeldragers, als met een tooverslag door een grijzen band is vervangen. Want dit alles vindt plaats - gelijk trouwens elk onderdeel der plechtigheid - met eene regelmatigheid, welke den tijd doet vergeten, zóózeer wordt elke overhaasting, elke gaping, hoe klein ook, vermeden; eene

regelmatigheid, welke getuigt van een, zoowel bij hooger als bij lager geplaatsten, tot de uiterste fijnheid ontwikkeld gevoel voor de harmonie der samengestelde bewegingen.

Alléén de Keizer, hoog te paard gezeten, en naar het altaar gekeerd, bevindt zich in de groote, ledige ruimte, welke het vaandelcarré omsluit. Nu heffen de blaasinstrumenten der lijfgarde een koraal aan, en daarna beklimt Ds. Frommel halverwege de verhevenheid. Helder klinkt zijn aanroep:

'In naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes! Heer, onze God, wij danken U dat Gij ons bijstaat, en in Uwen naam heffen wij onze vaandelen omhoog. Onze vaderen hebben op U vertrouwd, en zij zijn niet te schande geworden. Ook wij hopen op Uwen zegen, Amen.'

En daarna herinnert de grijze prediker aan den 18^{en} October 1813, den slag van Leipzig; eene uitkomst na de deemoediging, welke het Duitsche volk had ondervonden als straf voor zijne afvalligheid van God; aan den 18^{en} Januari 1861 toen tezelfder plaatse de honderd drie en veertig vaandels werden gewijd, welke tien jaren later, dag voor dag, te Versailles de hergeboorte van het Duitsche Keizerrijk aanschouwden. Zij alleen zijn nog overgebleven als getuigen van dien dag: Koningen en veldheeren zijn henengegaan, ook hij, Keizer Frederik, wiens verjaardag het heden zoude zijn.....

Maar Eén is niet heengegaan: de Koning der Koningen, - en Zijn heilig woord, dat blijven zal, al vergaat Hemel en Aarde! Daarom ook deze vaandels gewijd met het woord, waarmede eenmaal de oude vaandels geheiligd werden: Als God met ons is, wie kan tegen ons zijn!.....

IV.

'Weet-gij-wat-in-dezen-buik-steekt?' En nogmaals hoor ik - langzaam en snerpend - met mijn inwendig oor: 'Weet-gij-wat-in-dezen-buik-steekt?'

En daarop volgt het triomfantelijke: 'Een edelman's eten steekt in dezen buik! Sjampanje en gebraden haas!!!.....'

Was het de armzwaai van den prediker, welke niet door den kanselrand beperkt, te geweldig wordt, de geheele toga oplicht, en daardoor den indruk geeft, alsof den soldaten het plichtgevoel is in te geeselen?....

Of is het de zinspeling op de pogingen der Sociaal-democratie om vóór alles het leger te ondermijnen?.... Zeer zeker is het dat mijne gedachten afdwalen van den hofprediker naar den predikant uit Hauptmann's ‘Weber,’ en van dezen naar de verschillende épisoden van de gisterenavond bijgewoonde vertooning, en dat ten slotte de hierboven neergeschreven woorden, welke als het ware de moraal van het stuk bevatten, wederom in mij weerklinken; geuit op dien doordringenden toon, welke zelfs thans nog den prediker vóór mij overstemt. O, die merg en been doorvlijmende triomfklanken van den door ontbering verslapten ouden wever, die zich eindelijk eens naar hartelust heeft kunnen vullen:
Weet-gij-wat-in-dezen-buik-steekt!....

Staat de Duitscher achter bij den Franschman, waar het geldt de over-beschaving van den tegenwoordigen tijd te vertolken, en het geheele spel enkel schakeering is, de uit één blok gegoten personages van de ‘Wevers’, welker levende voorbeelden in tallooze menigte rondom waren, kunnen wellicht de brutale kracht van den Germaan het best weergeven.

Althans de vertooners van het ‘Deutsches Theater,’ waren naar lichaam en ziel tot wevers geworden! Of - om juister den indruk weer te geven: tot hedendaagsche Socialisten. Want wie de opvoering bijwoont, denkt niettegenstaande het eentonig geklikklak van de weefgetouwen, evenmin aan wevers, als dat de ouderwetsche snit van Dreissigers jas, of het welgedaan portret van den Pruisischen Koning boven de herbergsdeur, hem, zij het ook maar één oogenblik, terug voeren tot het vierde decennium dezer eeuw. Neen, daartoe zijn de karakters te zeer met het hedendaagsche gift doortrokken; en de personen zijn zelfs zóó internationaal geteekend, dat ook de Nederlander, helaas, zijne grenzen niet behoeft over te steken om er de oerbeelden van tegen te komen.

Of de indruk echter een zoodanige is, als de schrijver heeft willen te weeg brengen, meen ik te mogen betwijfelen. Naarmate het stuk voortspeelt, verflauwt de sympathie, niet omdat de latere bedrijven met minder zorg zijn samengesteld, maar omdat het den toeschouwer verdriet dat die chaos tot het einde toe een chaos blijft. Geen van innerlijk leven getuigende gevoelens bezielen deze woeste bende, en als het gordijn voor de laatste maal valt, rijst de toeschouwer van

zijn zetel op met de erkenning dat, zoo al de schrijver de materieele overwinning aan de opgestane wevers heeft gelaten, zij zedelijk het pleit verloren hebben, en dat aan niets eene zóó dringende behoefte is, als aan een ijzeren Napoleontische hand, die wederom de orde - het koste wat het koste - herstelle.

De hoogste lof, welke men Hauptmann kan toekennen, is dan ook dat hij als het ware de Meiningers aanvult. Want aan de door dezen zoo uitmuntend gegroepeerde menschenmassa's ontbrak de bezielende woordenstroom, en dezen heeft Hauptmann in de ‘Weber’ uitgestort. De vijf afdeelingen, waarin het drama verdeeld is, worden dan ook ten onrechte bedrijven genoemd: het zijn fraaie, overfraaie sprekende beelden, *tableaux parlants*, het aanschouwen dubbel waard. Doch met dit al is deze machtige symphonie der plichtverzaking, met hare slechts twee wanklanken: de candidaat in de godgeleerdheid en de biddende wever - zeker niet voorbestemd om even als Masaniello de Belgen, de Duitschers tot opstand te doen overslaan, en zal dit drama enkel blijven een avond-tijdverdrijf, eene wèl gelukte proeve van digestie-socialisme!...

Alsof het noodig ware opzettelijk de avondmijmeringen in deze richting te leiden! Zelfs een vreemdeling kan zich in Berlijn niet aan dat onbestemd gevoel van onbehaaglijkheid onttrekken, dat er den grondtoon vormt van het hedendaagsche leven. Welk dagblad, en van welke richting ook, hij ter hand neemt, er spreekt een geest van ontevredenheid uit, die in scherpe tegenstelling is met de zelfvoldaanheid van voor weinige jaren, en blijkbaar gist en kookt het in alle rangen en standen van het Duitsche volk met eene kracht, die te gevaarlijker is, omdat er geen vrije uiting aan gegeven kan worden. Men moge al niet in de Keizersstad op een vulkaan dansen, gelijk in het Babylon der Republiek, dit is blijkbaar enkel en alleen omdat het er aan de Fransche luchthartigheid ontbreekt; want maar al te duidelijk doet de bodem onder het voorschriftmatig voetgestamp van den trotschen ‘Paradeschritt’, er een zeer onheilspellenden hollen klank hooren.

Is het niet de Wacht am Rhein, die eenmaal aan het Duitsche Vaderland eenheid en rust gaf, welke thans dezen storm heeft opgeroepen? Het hedendaagsche militairisme, dat binnen een tijdsverloop van nog geen twintig jaren, het dubbele eischt in manschap en in geld, verteert zelfs tijdens den vrede

de vruchten van den arbeid, en dwingt tot rusteloos zoeken naar nieuwe bronnen van belasting, die, al naarmate zij op het uit den vreemde aangevoerde, of op eigen voortbrengsel drukken, de belangen van noord of zuid, oost of west, van graanbouwers, of wijnbouwers, van kooplieden of nijveren op 't grievendst kwetsen, totdat elkeen zucht en kreunt[1)], en het socialisme als een uitkomst wordt ingehaald, getuige het bijna vierdedeel der stemmen voor de Rijksdagverkiezingen, dat uitgebracht werd op de vertegenwoordigers eener partij, die niet enkel het Keizerrijk,... maar de geheele maatschappij wil vernietigen!

Waarlijk, ‘die Wacht am Rhein’, welke zoo pal staat, heeft evenmin als ‘la garde du Louvre’ het noodlot weten buiten te houden, en alles wel overwogen, zijn de Franschen, die in 1870 niet naar Berlijn zijn gegaan.... er ten slotte toch gekomen.

V.

Een plat, zwart gebonden boek, dat de veldprediker in de hand neemt, blijkbaar met het doel er een formulier uit voor te lezen, prikkelt de opmerkzaamheid, en voert mij terug tot de plechtigheid. En al ware zulks niet het geval geweest, dan zoude zeker het kanongebulder mij aan de werkelijkheid hebben herinnerd, want beteekenisvol begeleiden die grommende tonen het gebed, waarin des Heeren Zegen wordt afgesmeekt over den Keizer, Zijn Huis, het volk met zijne Vorsten en Vrije Steden, en in 't bijzonder over de Vaandels en die hen dienen; en eindelijk overstemmen zelfs de kanonschoten het innige, hier zoo vreemd klinkende Onze Vader, waarmede het gebed wordt besloten....

Daar buigen zich de vaandels - en terwijl het geschut steeds voortdreunt - strekt de prediker de handen zegenend uit en wijdt de honderd twee-en-dertig vaandels ‘op bevel

1) Wie zich een helder denkbeeld wil vormen van de tallooze bezwaren waarmede Duitsche ministers van financiën te kampen hebben, en van den hevigen strijd der elementen, welke de Duitsche eenheid vormen, wordt aanbevolen het zeer leesbare boekje ‘Die Reichsgezetzgebung in der zweiten Session der IX Legislaturperiode (Nov. 1893 - April 1894). Im Auftrage der national liberalen Partei dargestellt.’

van Zijne Majesteit, den Keizer-Koning, en krachtens zijn ambt, in Naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes, pro gloria et patria; Gott zu Ehr, dem Vaterlande zu Wehr. Den vierten Bataillonen zum unverletzlichen Eigenthum und hehren Heiligthum.'

En altijddoor blijven de vaandels ter aarde gebogen, terwijl de blaasinstrumenten der lijfgarde een oud-Nederlandschen bedezang spelen, waarvan de aanhef in het Duitsch luidt: 'Wir treten mit Beten vor Gott den Gerechten.'

En zij blijven ter aarde gebogen, terwijl de Keizer, thans met den rug naar het altaar gekeerd, de troepen aanspreekt.

De Vorst heeft de handen, welke de loshangende teugels houden, over elkander gekruist, en vormt, terwijl hij zijne rede uitspreekt, met zijn even onbewegelijk strijdros, een levend standbeeld, vol zelfbewuste kracht en fierheid. De stem is als die van een jong krijgsoverste, die zijne troepen onderricht, passend bij leeftijd en gelegenheid. In den aanvang eenigszins afgestooten, weldra vloeiend, steeds langzaam, op glashelderen en tot verren afstand doordringenden toon, spreekt de Opperbevelhebber, met volkomen zelfbeheersching en zich blijkbaar geheel rekenschap gevende van het gesprokene, zoodat het dan ook in hooge mate bevreemdend is, dat omtrent deze rede - evenals omtrent alle andere kittelige aanspraken - zóózeer verschillende lezingen kunnen bestaan, of dat men kan vermeenen, dat, medegesleept door de improvisatie, niet altijd het bedoelde woord zoude zijn gekozen.

Aan een vreemdeling, geheel onvoorbereid op hetgeen hij zal hooren, en daarenboven niet aan het luisteren in de open lucht gewoon, moge hier en daar een keizerlijk woord ontsnappen, een Duitsch dagbladreporter kan Zijne Majesteit niet misverstaan, en zoo blijft als eenige verklaring van het vreemde feit deze over: dat de verslaggevers als zoodanig geen toegang hebben en zich de kleine uitgave van een goede plaats niet getroosten willen.

Ik zal den lezer de toespraak, welke, voor zoover ik kan nagaan, in de 'Kreuzzeitung' van 18 October (avonduitgave) juist is weergegeven, hier niet in den breede mededeelen. Eerst herinnert Zijne Majesteit aan zijnen doorluchtigen vader, bij wiens graf hij dien morgen eenige oogenblikken verwijlde,

en die eenmaal de oude, op dezelfde plek gewijde, later in Boheme en Frankrijk met roem beladen vaandels zijnen Vader toevoerde. Daarop herdenkt hij het jaar 1861, dat de legerreorganisatie bracht ‘die door zoovelen niet begrepen, door nog meerderen afgekeurd werd!’ ‘Toen - zoo gaat de Keizer voort - heerschte er even als nu, tweespalt onder 't volk. Ook thans wordt nog veel verkeerd begrepen, doch ook thans nog is het leger de eenige, vaste zuil. Daarom is die zuil te omklemmen (*daran festhalten*), te omklemmen in trouw aan Keizer en Rijk!’

En na den wensch dat de nieuwe ‘Half bataillons’ zich in ernstige tijden geheele bataillons mogen toonen, besluit hij, het militair saluut brengende, zijne rede met de woorden: Alles met God, voor Koning en Vaderland!

Omhoog gaan nu de vaandels, aan welke voor de eerste maal de presenteerende geweren eer betuigen; met helsch geraas valt elk muziekcorps op eigen gelegenheid in; dankend buigen zich de vaandels weder, en daarna rijdt de veldmaarschalk het carré binnen, en noodigt, na een handdruk van den Keizer te hebben ontvangen, en enkele woorden tot dezen te hebben gericht, het leger uit tot een driewerf hoerah op Zijne Majesteit. Met dit hoerah, waarin het betalend tribune-publiek zwakjes instemt - betalend publiek is nimmer enthousiast - eindigt de eigenlijke plechtigheid, welke ongeveer een half uur duurde.

En nu vaart er leven door al die onbewegelijke gelederen. Platsch, platsch, platsch, dalen al die hooggelaarsde beenen rythmisch op het houtplaveisel neder, en verdwijnen naar rechts, in de richting van het Keizersslot, om straks terug te keeren, nadat eerst de Keizer zich aan de spits heeft gesteld der thans voor het altaar geschaarde vanen, en deze geleid heeft naar de eereplaats voor den rechtervleugel der Universiteit, waar hij de revue zal houden. Links van de vaandels, die in eene lange rij opgesteld zijn, staan hunne toekomstige vaandrigs, rechts de commandanten der regimenten, terwijl achter den te paard gezeten Keizer, vóór de vaandels, de vorsten en de grootwaardigheidsbekleeders zich bevinden, allen te voet.

De revue vangt aan.

Vóóraf gaan de pijpers en trommelslagers, daarop volgen de regimentsmuziekanten, die, zoodra zij ter hoogte van den Keizer

gekomen zijn, links wegmarcheeren en zich, al spelende, aan de overzijde van het plein, tegenover Zijne Majesteit opstellen, totdat de geheele compagnie is voorbij getrokken, om zich onmiddellijk daarachter te voegen, altijd doorspelende, totdat op een armzwaai van den kapelmeester, plotseling alle instrumenten zwijgen, en de regimentsmuziek invalt, welke de volgende, tot bij den Keizer genaderde compagnie aanvoert.

Aan elke compagnie worden de oude vaandels voorafgedragen van het regiment hetwelk door haar bij deze plechtigheid vertegenwoordigd wordt. Ter weerszijden beschermen hen de vaandrigs met getrokken degen; dan volgt de kolonel, die even als alle andere officieren en soldaten den ransel draagt, en daarop trekken, in drie colonnes - elk van twee gelederen - telkens geleid en afgesloten door een officier, als in een wervelwind de soldaten voorbij. Platsch, platsch, platsch valt de ‘Paradeschritt’ in haastig tempo, onverbeterlijk gelijkmatig, op het houtplaveisel neer, en de hooggelaarsde beenen vormen rijen wijd geopende passers, die met razende snelheid elk op nieuw de zwarte baan afmeten, en platsch, platsch, platsch klinkt het voort onder het zich telkens afwisselend, dan eens sterker, dan weder zwakker wordend gepijp, getrommel en geblaas; en platsch, platsch, platsch jagen, als door een onzichtbare macht voortgedreven, telkens nieuwe groepen pijpers, vaandels, officieren, soldaten en muziekanten voorbij, totdat het geheele plein, met de paleizen, en de rijen toeschouwende officieren, zich schijnen voort te bewegen, en men de oogen een oogenblik moet sluiten om niet zelf door die razernij te worden aangegrepen.

Het met de regelmatigheid van een stoommachine wederkeerend geluid maakte het sluimerend waarnemingsvermogen van den technicus wakker, en werktuigelijk trek ik het horloge uit den vestzak en begin te tellen. Driemaal tel ik gedurende een halve minuut, en driemaal vindt ik dat 55 maal - eene breuk meer, eene breuk minder - het strak vooruitgerichte Pruisische been wordt neergezet. 't Is waar dat een halve minuut een te kort tijdsverloop is voor eene nauwkeurige waarneming, en ik bied dus mijne verontschuldigingen den Pruisischen soldaat aan, dat ik hem zoo lichtvaardig beticht - zij het ook maar met eene kleine fractie - aan de ijzeren regelmaat te kort te doen. Doch hij duide het mij niet euvel, dat ik het fraaie schouwspel, de vleesch geworden mathematiek,

niet langer dan een halve minuut uit het oog wilde verliezen.

Eindelijk sluiten de zes stukken van het eerste garde-veldartillerie-regiment (welke straks de saluutschoten losten) den parademarsch, welke in hoe snel tempo, en zonder een enkele leemte ook uitgevoerd, toch ongeveer een half uur vorderde.

En nu komt er een oogenblik verademing. De Keizer spreekt de vorsten aan en ontvangt dagrapporten; de hofrijtuigen draven het plein op en voeren de hooge gasten weg; ook de Keizerin rijdt voorbij, met den in rood uniform gedoschten jongen Koning van Servië, en thans zijn nog alleen de vaandels, de oude en de jeugdige, plechtig terug te voeren naar hunne verblijven.

De nieuwe vaandels keeren terug tot bij het altaar en trekken van daar, wederom in de zes oorspronkelijke gelederen geschaard, gevolgd door het Lehr-bataillon, langs den Keizer naar het Tuighuis. Zij zullen vandaar den volgenden dag naar de verschillende regimenten verzonden worden.

Vervolgens betreden de oude vaandels, welke intusschen achter het ruiterstandbeeld verzameld waren, wederom het plein, om, aangevoerd door den Keizer, gecommandeerd door de Keizerlijke Prinsen, en begeleid door de lijfgarde met de hooge mutsen, in triomf naar het Keizerlijk slot te worden teruggevoerd.

Het is thans half twaalf, en alsof aan alle kanten plotseling dammen doorbreken, stroomt de vloed van het dagelijksch verkeer over het plein, dat drie uren lang een zoo intiem karakter droeg, dat het scheen alsof de geheele plechtigheid slechts een grootsche droom was, gedroomd in het nachtelijk uur, op de uitgestorven markt eener Italiaansche paleizenstad.

VI.

De plechtigheid van den morgen werd door eene avondplechtigheid waardig besloten; doch aangezien hierbij het publiek (gelijk trouwens genoegzaam het civiele element) geheel geweerd werd, moet ik mij bepalen met mede te deelen, dat in het Koninklijk hoftheather een reeks van militaire tableaux-vivants den roem, door alle eeuwen heen, van het Pruisische leger verkondigde. (Men eindigde met de inneming der Duppeler schansen.) Als slottafreel trokken - zoo melden

de nieuwsbladen - soldaten uit alle tijdperken en van alle wapenen, in lange rijen plechtstatig door de zuilengangen van een Eeretempel, die op den achtergrond in wolken was gevestigd, om, na driemaal den ommegang te hebben volbracht, plotseling allen naar het voetlicht te stormen en met een driewerf ‘hoch’ den Keizer huldebetuigend te begroeten.

Doch met hoeveel talent ook in elkander gezet, bezwaarlijk kunnen deze levende beelden het Koningschap meer hebben verheerlijkt, dan het eenige dagen tevoren, op dezelfde planken opgevoerde tooneelspel van Calderon: ‘Het leven een Droom.’

Bleef de letterkundige waarde van het in Duitsch rijm vertaalde, hooggeroemde meesterstuk door deze opvoering onbeslist, een hel licht wierp het voetlicht daarentegen op het beeld, dat blijkbaar de dichter - vermoedelijk in dit opzicht niet verschillende van zijne tijdgenooten - zich vormde van het Koningschap bij Gods genade. Met de zalving daalt de Wijsheid van uit den Hoogen op den Uitverkorene neder.

Welk vader, die reeds in de prille jeugd van zijn kind aan zekere trekken meent te bespeuren, dat het ‘aanvallig bekje,’ - want onwillekeurig denkt men hierbij aan de verzuchting van de Génestet - eenmaal op zal groeien tot een man, die zijn naam tot schande zal maken, zal niet met de uiterste krachtsinspanning trachten, die kiemen van het kwaad te doen verstikken door voorbeeld, dagelijkschen omgang en goede omgeving! En wat voor ieder kind waar is, zoude niet voor een koninklijken prins gelden! Naarmate de taak zwaarder wordt, zoude men in ijver moge verflauwen!

Slechts in het brein van een Spaansch dichter kan de gedachte opkomen om aan een Koning - men zegge van Polen - die door sterrewichelarij vreest, dat zijn pasgeboren spruit een monster van wreedaardigheid zal worden, als eenig middel om het gemoed van dat kind te vermurwen, de gevangenis voor te schrijven. En welk eene gevangenis! Eene zoodanige, als slechts een Spanjaard zich kan uitdenken! Een vervallen toren, in een woest bergland, waar niemand op straffe des doods den voet mag zetten. Dáár, half naakt, slechts met eenige beestenvellen bedekt, beladen met ketenen als een soort dier, wordt de Koningszoon door een der vertrouwde Rijksgrooten opgevoed tot aan zijne meerderjarigheid.

En dan verwondert zich nog de vader, dat de zoon, slapende

naar het paleis gevoerd en aldus in vorstelijk gewaad gestoken, bij het ontwaken niet tevens met vorstelijke deugden prijkt! Doch het meest verwonderd mag de toeschouwer wezen, wanneer straks het ondier, weder slapende naar den kerker teruggevoerd, na een kort gesprek met zijn opvoeder, in den waan gebracht, dat zijn verblijf in het paleis slechts eene droom was, plotseling een Christelijke zelfbeheersching ten toon spreidt, gelijk slechts enkelen bevoorrechten ten deel valt, en daarna door rebellen tot Koning uitgeroepen, na den vader te hebben overwonnen, zich deemoedig voor dezen op de knieën werpt en om vergiffenis smeekt.

Is zulk een leven niet de droom van het absolute Koningsschap, de ontkentenis van het verband tusschen oorzaak en gevolg, de triomf der onzedelijkheid? Hoe, het zoude voldoende zijn een Koningszoon het zwaard in de hand te geven, om hem tot een onoverwinnelijk veldheer te maken, en eene enkele vingerwijzing zoude de duivelen uitjagen en hem tot Christenheld wijden kunnen!

Waarlijk, de hedendaagsche toeschouwer mag zich wel afvragen, of hij waakt of droomt, wanneer hij zulke monsterachtige stellingen hoort verkondigen in een der brandpunten onzer wereldbeschaving, voor eene blijkbaar eerbiedige schare!

Tot op de hoogste rangen was geen plaatsje in het Koninklijk theater onbezet, terwijl bij de opvoering der ‘Weber’ in het ‘Deutsches Theater’ enkel het parterre opgepropt was en de balcons veelbeteekenend ledig bleven.

Zijn er soms twee Berlijns, of verschilt de Germaansche geest zoozeer van den onzen, dat onze maatstaf hier niet mag worden aangelegd! Ja, tot die erkentenis moet wel de Hollander komen, die eenigen tijd onder de Oostelijke naburen verwijlt. De eeuwendurende, innige aanraking, in strijd en vrede, met onze Zuidelijke en Westelijke naburen - eveneens Indo-Germanen - ons klimaat en onze bodem, ons zelfstandig volksbestaan en de overzeesche handel, hebben geest, karakter en gewoonten zoodanig hervormd, dat de hedendaagsche Duitscher ons een even groot raadsel is geworden als Brit of Galliër. Verbijstering, ziedaar het woord dat het best den indruk weergeeft, dien de vruchtelooze onderzoekingstochten in het gemoedsleven van den Duitscher nalaten; zóó na verwant in

taal en gestalte, blijven wij het spoor bijster dat naar zijne ziel voert.

Ongetwijfeld is veel wat thans ons nog verbaast als slechts van tijdelijken aard te beschouwen. De cultus van het militairisme zal wel mogen gehouden worden voor een donkere wolk, die voorbijtrekt, al zullen wellicht, helaas, slechts nog donkerder en dreigender wolken in staat zijn, die voort te jagen.[1)] En de andere afgodendiensten?.....

'En gij gaat dus van hier naar Berlijn?' vroeg mij voor mijn vertrek derwaarts een in 't hooge Noorden verzeild, gemoedelijk Wurtemberger. 'Ja,' ging hij voort, dat is 'de' Stad. Wilden wij vroeger met onze vrouwen een snoepreisje maken, dan brachten wij haar naar Weenen (van Parijs kon natuurlijk na den oorlog geen sprake meer zijn, en trouwens teert die stad ook al op haar ouden roem). Maar thans is Berlijn 'de' Stad! Doch gij vraagt mij, welke musea de meeste aandacht verdienen? Ik weet het niet, ik heb die niet gezien, want daarin ligt niet de aantrekkelijkheid van Berlijn. Berlijn is een militaire stad - niet dat ik zoo militairgezind ben, maar wegens onzen Westerschen nabuur moeten wij wel militair zijn en blijven, daarenboven is Berlijn 'de' Koningsstad bij uitnemendheid. Doorkruis de stad, zie de standbeelden op de pleinen: enkel militairen; bezoek het Tuighuis met

1) Opmerkelijk is, wat K. von Dieskau in 'Wie sollen wir die Socialdemocratie bekämpfen?' (Berlin, Eckstein, 1893) mededeelt. Vor den Kriegen bestand die Stellung des Officiers vorwiegend nur in der Achtung vor sich selbst. Die Thüren der Bürgerhäuser waren ihm damals verschlossen. Der politische Zwiespalt, die Nachwehen von 1848, waren zu tief in allen Gesellschaftskreisen fühlbar. Die Handlungen des Officiers unterlagen stets ciner übelwollenden Kritik, die kleinsten Ausgelassenheiten jugendlichen Uebermuts wurden in der Presse herzlos an der Pranger gestellt.
Eerst door de oorlogen veranderde deze verhouding: 'Die todesmutige Hingabe des Officierskorps, fand ihren beredtsten Ausdruck in den ambtlichen Verlustlisten, wie in den die Welt verblüffenden Erfolgen. Der preussische, der deutsche Officier, er ward der angesehenste Mann der Welt, und eine beliebte, hoch angesehene Figur in alle Kreisen des Volkes. Jetzt standen ihm alle Thüren offen, insonderheit auch die Thüren der reichen Bürgerhäuser, die ihm vor den Kriegen noch verschlossen waren.' Dat de tijden der bekoring weder voorbij zijn, bewijzen de talrijke klachten over de bevoorrechting der officieren. Een der nieuwsbladen rekent uit, dat op ongeveer 35-jarigen leeftijd de Hauptmann ie classe eene bezoldiging van 5400 Mark geniet, en dat op dienzelfden leeftijd de Verwaltungsbeambte het maar tot 4200 Mark, de rechterlijke beambte slechts tot 3600 Mark brengt. (Köln. Zeit. 23 Oct. 1894.)

de vaandels en krijgstropheën, bezichtig de relikwiën der Vorsten in het Hohenzollern-msueum, te Potsdam, op Sans-Souci. Dat is de grootheid van Berlijn!

Gedachtig aan dezen raad, heb ik het Hohenzollern-museum met eerbied bezocht. In zaal aan zaal van het voormalig Koninklijk verblijf zijn de herinneringen gerangschikt aan lang gestorven of onlangs verscheiden heerschers; ja, de cultus van het tegenwoordige en zelfs van het toekomende heeft er reeds zijne intrede gedaan!

Met zorg en piëteit (het museum is de particuliere bezitting der Hohenzollerns) is aan ieder Vorst een vertrek zijner waardig gewijd; hij heeft slechts op te staan uit den dooden en hij zal zich als te huis gevoelen te midden der hem vertrouwde meubelen; zijne kleedingstukken en middelen ter ontspanning liggen voor de hand, en zelfs een blik op de wijzerplaat van de wèlbekende pendule zal hem niet waarschuwen dat de tijd voleindigd is. De wijzers toch wijzen het juiste uur aan; en dat tikken der klokken in de overigens doodsche stilte der vertrekken, geeft aan die verblijven iets huiselijks en innigs, dat den bezoeker het gevoel geeft van eene onbescheidenheid te begaan; en fluisterend en blootshoofds, alsof hij zich zijne indringerigheid schaamt, haast hij zich voort, terwijl hij op het tentoongestelde slechts een vluchtigen blik durft werpen.

Van eene zoo onafgebroken, eindelooze reeks van vorstelijke herinneringen gaat een gevoel van rust en zekerheid uit, dat den bewoner van een land, dat Fransche en andere beeldstormen gekend heeft, weldadig aandoet, en hij zoude op het punt staan de onderdanen van zulk een Heerschersgeslacht te benijden, indien niet nu en dan, hier zooals elders, weder het gevoel der menschelijke waardigheid wakker geprikkeld werd en in opstand kwam.

Niemand zal de schouders ophalen over de tot in 't kleine zich uitende vereering der vorstelijke nazaten voor den Grooten Frederik; de zuinigheid, welke die monarch er toe leidde de gescheurde degenscheede (welke het hier tentoongesteld wassen afbeeldsel van Z.M. siert) met hoogstdeszelfs hand met lak te kalefateren, herinnert slechts aan zijn zoo verstandig antwoord aan den gevolmachtigde bij het Oostenrijksche hof, die zich beklaagde dat zijne karige bezoldiging hem door de andere gezanten deed minachten, en zoodoende ook een nadeeligen weerslag op

's Konings belangen uitoefende: Het bewustzijn dat alleen Uw Meester met één handwenk twintig duizend welgewapende manschappen over de grenzen kan zenden, moet u krachtiger steunen, dan alle goud ter wereld!

Maar hoe, wanneer onze eerbied gevraagd wordt voor den afgestroopten huid van den eersten poney, welken de tegenwoordige Keizer bereed, welk dier - blijkens het opschrift - zich in 1880 heeft verwaardigd aan een beroerte te sterven; of wanneer ons teekeningen vertoond worden van den thans elfjarigen Prins Eitel-Fritz?

Spoeden wij ons dan liever naar de Eerezalen van het Pruisische leger, naar het Tuighuis, waar elk zegeteeken spreekt van een mannelijke daad! Doch neen - ons Nederlanders past het niet dien drempel te betreden. Wat toch te antwoorden, als soms een voorkomend Invalide ons mocht vragen, waar *wij* de herinneringen aan onze heldendaden te zee en te land bewaren? Tien tegen een dat gij het antwoord schuldig zoudt moeten blijven, of hoogstens u flauwtjes zoudt herinneren dat gij althans van de afbeeldsels van sommige der helden - over stoven en opgestapelde matten stoelen heen - een kijkje hebt genomen, onder de hoede van een welgedanen koster: ons slag van Invalieden! Doch overigens zoudt gij er vermoedelijk het zwijgen toe doen, en zelfs als gij het wist, zoudt gij dan wel een antwoord durven geven? Want wat zoude de bewaarder van die Pruisische zegeteekenen denken moeten van een volk, dat de zijne gedeeltelijk uitstalt op een binnenplein, waar een potsierlijk wassebeeldenspel de geheele middenruimte inneemt en alle aandacht tot zich trekt, terwijl de rest opgeborgen is, of liever verborgen is in een... balzaal! Die sprekende getuigen van moed en doodsverachting, aan elken lap en spaander waarvan bloedig zweet kleeft, zien enkel zich door licht beschenen, als zulks ter eere van gedécolleteerde dames en saletjonkers ontstoken wordt! Hebben dan niet *onze* zegeteekenen evenzeer recht op eene Eerezaal, zoo al niet even groot, dan toch niet minder roemruchtig dan het Pruisische Tuighuis!

Ik weet wel dat aan de afbeeldsels onzer helden, onzer dichters en onzer staatslieden een hunner waardig verblijf is aangewezen, en dat de wit marmeren bustes, in lange rijen geschaard tegen de rood marmeren wanden van den hoog

boven het stadsgewoel verheven tempel, getuigen dat niet ieder hen vergeet, maar... hoe hoog de berg ook is, waarop die Eerezaal gebouwd is, Regensburg ligt toch te ver van Nederland, dan dat wij daarheen den blik kunnen richten!

En waarom zouden wij in de verte moeten staren? Verrijst dan niet te midden van het plein, dat Volksvertegenwoordigers en Ministers plat treden, het eenig overblijfsel van den grijzen voortijd van ons geslacht, eene ruimte waardig de herinneringen van ons heldentijdperk te huisvesten? Is niet de Hooge Zaal, waarin eens onze Graven, later onze Vorsten: de Staten, zetelden, al verlaagde haar een verbasterd geslacht tot tempel der winzucht, al beroofde een onwetende hand haar van haren luister, èn door omgeving èn door herinnering boven alle waardig en als het ware voorbestemd tot Eerezaal van ons Volk? Naar die Zale past het ons volk op te gaan, als straks onze meerderjarig geworden Koninginne te huldigen is. Dat daar, omgeven door de getuigenissen van Haar en van *ons* voorgeslacht, met den eed van getrouwheid aan Haar Huis, ook de eed van getrouwheid aan onze Voorvaderen worde afgelegd, de kracht worde herwonnen noodig om dat heerlijk verleden door een waardig heden en een even schoone toekomst te doen volgen!

En zoude in gemoede voorgewend kunnen worden dat geldelijk onvermogen belet dit denkbeeld te verwezenlijken? In een land waar zelfs aan stations, die enkel bestemd zijn om doorgehold te worden, schatten verkwist worden, en allerwege wachtkamers worden gebouwd om gekroonde vreemdelingen slechts één enkel oogenblik te ontvangen, daar zoude men buiten staat zijn, eigen Voorvaderen waardig te doen verblijven? Of moeten wij wachten totdat een van die mannen of vrouwen, die met den ouderdom begaan, tonnen gouds aan besjeshuizen vermaken, eene som beschikbaar stelle om die stokoude, maar wegens hare onsterfelijkheid zooveel te meer beklagenswaardige Nederlandsche Bes - neen: Maagd - te huisvesten? Dat zij verre!.....

Naar Berlijn dan! Niet om, gelijk eenmaal de Franschen zich dit droomden, met trompetgeschal en het hoofd fier opgeheven, als overwinnaars de Brandenburger poort binnen te trekken, doch om er, deemoedig gebogen, te leeren hoe een Volk zijn helden eeren moet!

R.P.J. TUTEIN NOLTHENIUS.

Een hoofdredacteur eener stedelijke courant in 1847 en 1848.

De Hoofdredacteur van de ‘Amsterdamsche Courant’ heeft mij verzocht naar aanleiding van het 275jarig bestaan dier Courant op 1° Januari 1895 de oude papieren van mijnen vader eens door te snuffelen, om zoo mogelijk eenige merkwaardigheden mede te deelen uit den tijd, dat hij als Hoofdredacteur aan deze courant is verbonden geweest.

Zeer gaarne heb ik aan dit verzoek voldaan, en met een gevoel van pieteit heb ik de stukken doorgelezen, welke dagteekenen uit den veelbewogen tijd der Grondwetsherziening van 1848. Die stukken hebben mij duidelijk doen zien, welk een strijd mijn vader moest strijden tegen de ingeroeste begrippen van eenen conservatieven patricischen Gemeenteraad, nadat deze aan hem, toen eerst negen en twintig jaar oud en doordrongen van de noodzakelijkheid eener verandering in de verouderde staatsinstellingen in ons land, een vurig voorstander der theoriën van zijnen hoog geëerden leermeester Thorbecke, de onmogelijke taak had opgelegd om als *zelfstandig* Hoofdredacteur van het *stedelijk orgaan* op te treden.

Immers de uitkomst heeft getoond, dat de taak onmogelijk te vervullen was, daar de uitlegging, welke het Stadsbestuur aan de bedongen zelfstandigheid van den Hoofdredacteur gaf, haar tot het wezen van eene algeheele afhankelijkheid van een loontrekkend dienaar wilde verlagen.

Slechts enkele losse fragmenten uit dien tijd zal ik mededeelen, welke tot elkaar in geen nauwer verband staan, dan dat zij de zonderlinge opvatting aanwijzen, die de toenmalige bestuurders over verlichting, vrijheid en tevens trouw aan de Grondwet aan den dag legden.

De verkiezing der Gemeenteraadsleden geschiedde volgens de Grondwetten van 1814, 1815 en 1840 bij zoogenaamde getrapte verkiezingen, eene zeer omslachtige wijze, waardoor aan de burgerij slechts geringe invloed op de samenstelling van den Raad werd gelaten. De gezeten burgeren, eene zekere, in iedere stad bij de wet (voor 1840 bij reglement) te bepalen, som betalende in de beschreven middelen, hadden het recht bij meerderheid van stemmen leden van een kiezers-college te benoemen. De stembriefjes moesten behoorlijk geteekend zijn door de stemgerechtigden, en werden van wege de Regeering aan de huizen opgehaald. De leden van het kiezers-college werden voor drie jaren gekozen, volgens de voorschriften der Stedelijke reglementen.[1)] Eenmaal in het jaar werden de kiezers-collegiën bijeengeroepen, alleenlijk om de plaatsen in den Gemeenteraad, in dien tusschentijd opengevallen, door bevoegde personen te vervullen. Deze wijze van verkiezing was bijzonder geschikt om aan het kiezers-college een conservatieve kleur te waarborgen, daar het bijna ondoenlijk was aan eene vooruitstrevende partij een voldoend aantal stemmen te verschaffen, om eenigen invloed te kunnen uitoefenen op de samenstelling van den Raad.

Geen wonder dus, dat de uitverkorenen van dit kiezers-college, de leden van den Raad, tot de strenge conservatieven behoorden, te meer daar zij voor hun leven werden aangesteld. De ‘Amsterdamsche Courant’ was sedert jaren het officieele orgaan van de stad, en werd voor stedelijke rekening gedrukt op de stadsdrukkerij. De geest van het stedelijk bestuur was daarom terug te vinden in de courant, en haar domperige toon, haar duffe inhoud, des te meer afstekende tegen den levendigen geest, welke uit het vooruitstrevende Handelsblad straalde, had de belangstelllng van het publiek in die mate doen verminderen, dat zij deerlijk in verval was geraakt.

1) De Grondwetten van 1814, 1815 en 1840 bepaalden niets over de aftreding of den duur van het mandaat der leden van het kiezers-college, of der leden van den Raad. Zonderling genoeg gaf de Souvereine Vorst bij Besluit van 29 Julij 1814 eenige voorschriften aan de Stedelijke Regeeringen voor de samenstelling harer stedelijke reglementen, o.m. inhoudende, dat de leden voor het kiezers-college zouden gekozen worden voor drie jaren, de leden van den Raad echter voor hun leven. Deze reglementen waren in 1847 nog van kracht; de Grondwet werd dus niet alleen geïnterpreteerd, maar zelfs aangevuld door stedelijke reglementen, welke naar voorschriften van den Koning waren ingericht.

De Raad zag wijselijk in, dat eene verandering in de redactie noodzakelijk was om de courant uit haren ongunstigen toestand op te heffen. Hij zocht dus naar jong bloed, jong in werkkracht en jong van geest, en vestigde het oog op Mr. S. Vissering, die door onderscheidene letterkundige en economische geschriften de aandacht op zich had gevestigd. De onderhandelingen duurden bijna een jaar, aangezien de Raad de vrijheid van de redactie aan vele banden wilde leggen, ten einde haar in zijn gareel te houden. Eindelijk werden partijen het eens, en met ingang van 1 Januari 1847 werd de Hoofdredactie van de Amsterdamsche Courant aan Mr. S. Vissering opgedragen.

De aanstelling van den Hoofdredacteur verzekerde dezen op zijn bepaald verlangen absolute onafhankelijkheid van drukkende invloeden, noemde hem ‘uitsluitend en alleen, zoo in regten als zedelijk, verantwoordelijk voor den inhoud van het niet officieel gedeelte der courant,’ verklaarde hem ‘niet verplicht om in het niet officieel gedeelte der courant iets op te nemen, waarvan hij de verantwoordelijkheid niet zou willen dragen,’ en legde hem slechts als eenige plicht op: ‘Handhaving der Grondwet, behoudens het regt om hare bepalingen aan de beginselen van staatsrecht te toetsen; verknochtheid aan den Koning en zijn Huis; eerbied voor de Wet.’

Het eerste blad in den jaargang 1847 heft dan ook een juichtoon aan over de onafhankelijkheid, die de courant voortaan zal genieten, en ten nutte van het algemeen zal gebruiken.

Reeds spoedig werd die juichtoon ontstemd door het ingrijpen van de hoogere hand, welke zich uiterst prikkelbaar toonde over feiten, die in onze oogen al zeer onschuldig lijken. Het Stedelijk Bestuur schroomde zelfs niet door velerlei aanmerkingen, ja soms zelfs door ongepasten dwang de bedongen zelfstandigheid der Redactie aan te tasten, en haalde aldus een streep door zijn wijs besluit, om de leiding van het niet-officieele gedeelte geheel over te laten aan den Hoofdredacteur. De correspondentien over dergelijke feiten, aanvankelijk niet voor openbaarmaking bestemd, meen ik thans zonder onbescheidenheid te kunnen vermelden. Immers de feiten zijn lang vergeten; de personen, wien zij aanging, zijn alle overleden; en eindelijk heeft het Stadsbestuur aan mijnen vader na afloop der betrekking de vrijheid van publicatie gegeven, waarvan hij echter nimmer gebruik gemaakt heeft.

‘Op heden den 6^{en} April, zoo zegt een verslag in de courant van 1847, herdacht Prof. J. van Geuns in eene vergadering van het Kon. Ned. Instituut van Wetenschappen, Letteren en Schoone Kunsten in het gebouw, genaamd Trippenhuis, het afsterven van den Hoogleeraar Willem Simon Swart. Hij schetste in weinige woorden het leven van den verdienstelijken man, hoe hij reeds als student door zijne scheikundige kennis bekend was. Spreker herdacht met droefheid, hoe de veelomvattende en talrijke vakken, welke hem als Professor van het Atheneum door den Raad der Stad waren opgedragen, hem verhinderd hadden zich in een enkel vak zoo te ontwikkelen, en er zich zoo op toe te leggen, als men met regt van zoo een verdienstelijk man mocht verwachten. Hij noemde het een der donkere bladen in het geschied-verhaal van het Atheneum te Amsterdam, een zege, door begeerte naar bezuiniging op de beoefening der wetenschappen behaald.’

Dit verslag der redevoering haalde den Hoofredacteur eene berisping op den hals; de Burgemeester toch schreef hem ‘dat de gemaakte betuiging grievend is voor onderscheidene leden van den Raad (die van vorige jaren her daarin plaats hadden), en die het zeker onaangenaam zullen gevonden hebben, dat de Amsterdamsche Courant, die in een stedelijk gebouw, met behulp van stedelijke middelen wordt uitgegeven, die zelfde periode (uit de rede) met gelijke (!) woorden wedergeeft.... Het belang van de Courant vordert dat zij door verstandige beoordeelingen de goede gezindheid van de Raadsleden winne - en dat is niet in te wachten door het vermelden van enkele harde gezegdens, die eene ongunstige denkwijze over het Stads-Bestuur veroorzaken - en waaromtrent de regtmatigheid en billijkheid nog veel te twijfelen valt.’

De verdediging van den Hoofdredacteur, dat hij door een getrouw relaas van de rede onder de nieuwstijdingen het best de onpartijdige en onafhankelijke houding der Amsterdamsche Courant konde aantoonen, vooral waar andere bladen eveneens de rede hadden opgenomen, mocht niet baten. Het onschuldige relaas bleef voor hem een streep aan den kerfstok.

De Hoofdredacteur, die in zijn blad van 1^{0} Januari beloofd had zich niet aan ‘karakterlooze bewierooking van personen’ te zullen schuldig maken, wist nu althans dat hij door ‘verstandige beoordeelingen’ de goede gezindheid van de Raadsleden moest winnen.

Welke die verstandige beoordeelingen volgens het denkbeeld van het Stadsbestuur zijn konden, wordt onder meer aangetoond door een incident, dat zich in September 1847 voordeed.

In die maand moest een elftal leden voor het bovengenoemde kiezers-college van den Gemeenteraad gekozen worden. De Gemeenteraden hadden destijds een grooten indirecten invloed op de benoeming der leden van de Tweede Kamer, daar de Staten der Provincien werden gekozen door de drie standen: de Edelen of Ridderschappen, de Steden en den Landelijken Stand; terwijl de Staten zelf de leden der Tweede Kamer benoemden. Geen wonder dus, dat in dezen tijd van Grondwetsherziening nauwkeurig werd gelet op de keuze der leden voor het Kies-College van den Gemeenteraad in verband met de politieke denkbeelden over de al- of niet-wenschelijkheid eener Grondwetsherziening.

De Amsterdamsche Courant had zeer geijverd voor de denkbeelden der voorstanders van Grondwetsherziening, zooals die door de ‘negen mannen,’ waaronder Thorbecke, was voorgesteld geworden.

Het Stadsbestuur had reeds herhaaldelijk doen blijken, dat het niet onverdeeld instemde met de nieuwe denkbeelden, volgens zijne uitspraak de denkbeelden van ‘de partij der omverwerping’; de Hoofdredacteur had echter standvastig zijn onafhankelijk standpunt weten te behouden, zoodat in het redactioneele gedeelte de enge opvatting van het Bestuur niet had kunnen binnen sluipen. In Augustus 1847 nam de Hoofdredacteur eenige dagen vacantie, en werd in Friesland door eene zeer hevige ziekte aangetast, die hem tot ver in October de terugkomst naar Amsterdam belette. De Redactie werd tijdelijk gevoerd door twee redacteuren, die anders onder den Hoofdredacteur werkten.

Den 24en September ontving de Redactie van den heer M.W.B., een streng conservatief, een briefje met verzoek een bijgevoegd ingezonden stuk als *boekbeoordeeling* in de courant van 25 Sept. te plaatsen. Die boekbeoordeeling bestond echter in de aankondiging van een pamflet tegen de liberale candidaten voor den Gemeenteraad, en als proeve van stijl werden enkele der meest heftige gedeelten woordelijk overgenomen. Het ingezonden stuk was dus feitelijk eene heftige bestrijding, en nog wel in banalen pamfletstijl, van de richting,

die de courant onder den nieuwen Hoofdredacteur steeds had voorgestaan. De Redactie weigerde daarom de opneming. De Bur gemeester, dit vernemende, verklaarde aan de beide Redacteuren, de heeren J.E. Fynje en L.A. Taunay, dat het zijn uitdrukkelijk verlangen was, dat nog dienzelfden dag het bedoelde stuk als ingezonden werd geplaatst, en dreigde den heer Taunay, dat deze bij weigering gevaar zou loopen 'van beschouwd te worden als niet langer aan de Amsterdamsche Courant werkzaam te kunnen zijn.'

De Redactie durfde dezen aandrang niet te weerstaan, en na zijn herstel moest de Hoofd-redacteur bemerken, dat het stuk was geplaatst in de courant van 25 Sept. 1847 No. 227. Ter juiste beoordeeling van de strekking en inhoud moge het hier volgen:

Boekbeoordeeling.

Een Woord ter Waarschuwing, uitgesproken bij gelegenheid der jongst gedane *benoeming* van *Kiezers*.
Het vlugs chrift, onder bovenstaanden titel, voor den zeer geringen prijs van tien cents, bij den Boekverkooper J. de Ruijter, bezijden het Paleis alhier, verkrijgbaar gesteld, verdient in alle opzigten de warme belangstelling van ieder Amsterdammer, wien de belangen van land en stad niet geheel onverschillig zijn. De schrijver, die verklaart *noch kiezer, noch verkiesbaar te zijn*, stemt niet in met den juichtoon, door het Handelsblad over den uitslag der stemming aangeheven, omdat die uitslag, noch den stemgeregtigden, noch den gekozenen tot eere strekt, en evenmin aan hen, die er de voornaamste aanleiding toe hebben gegeven, stof tot vreugde over het slagen hunner pogingen verschaft. De stemgeregtigden, geleid door vreemden invloed, hebben in hunne volgzaamheid vree mdelingen, die aan deze stad alleen door den voorspoed, die hun daar te beurt viel, verbonden zijn, gekozen boven mannen, die met de belangen van de stad hunner geboorte bekend zijn. In sierlijken en krachtvollen stijl ontwikkelt de schrijver deze zijne bes chouwingen, wijst met nadruk en met ernstige toespraak aan de mannen der beweging, op de noodlottige gevolgen hunner bemoeijingen, en besluit zijn kort en fiksch betoog met eene hartelijke opwekking en waarschuwing aan zijne medeburgers.
Als proeve van den stijl en van den geest, waarin dit stukje geschreven is, moge het volgende dienen:
'De uitkomst kan u niet tot eere verstrekken, nieuw gekozenen! Wanneer gij bedenkt, hoe zij verkregen is. Gewis - gij zelve

zult het, met de hand op het hart erkennen - dan eerst zoudt gij reden hebben gehad om u over de op u gevallen kenze te verheugen, wanneer zij werkelijk als *eene keuze* kan worden aangemerkt, als een gevolg van het vertrouwen, door uwe medeburgers in u gesteld. Schrijft dan uwe benoeming niet toe aan de verlichte denkbeelden, aan de politieke gevoelens der stemgeregtigden: schrijft die enkel toe, aan hun slaafsche gedweeheid en volslagen onverschilligheid.' -
En gij Burgers dezer stad! - Ik roep het u toe: ziet uit uw eigen oogen! gelooft niet, dat, al wordt ons kiesstelsel veranderd, en onze Grondwet herzien, gij er een cent minder om zult betalen. Uwe vaders hebben het ondervonden, wat ook meest goedkoope en minst bloedige revolutiën kosten? - Ziet om u! nog hebt gij orde en rust, meer dan in eenig land der wereld heerscht: nog maakt uw Staat zich aan geen woord- en bankbreuk schuldig, gelijk Spanje of Noord-Amerika: nog woedt hier geen burgertwist, gelijk in Zwitserland.
'Vreest die voorregten te verliezen! Zorgt dat niemand u die kroon ontneme! - Zorgt voor 't minst, zorgt voortaan, dat gij ter vertegenwoordiging uwer belangen mannen uit uw midden kiest.' -
'Ontvangt nog met de oude gastvrijheid hen, die zich hier willen nederzetten: misgunt het hun niet dat zij hier schatten verzamelen; maar toont u niet zoo gedwee, dat gij u door hen de les laat lezen, dat gij hen over u den meester spelen laat.'
Mogten de heilzame bedoelingen des schrijvers bereikt worden, dan zouden veler blinde oogen open gaan. -
M.W.B.

Dit schrijven wekt des te meer verbazing, wanneer men in aanmerking neemt, dat de heer M.W.B. en de Burgemeester zelf wel onder de candidaten voor het kiezerscollege hebben behoord, doch verre in de minderheid zijn gebleven, en wanneer men onder de gekozenen mannen aantreft, die tot personen van aanzien konden gerekend worden. (Zie Courant 18 Sept. 1848.)

Voorzeker toonde het Stadsbestuur eene eigenaardige opvatting te hebben van de vrijheid der Redactie om stukken te mogen weigeren, waarvan zij meende de verantwoordelijkheid niet te willen dragen! Vermoedelijk heeft het dit juweeltje van stijl bijzonder geschikt geacht tot 'handhaving der Grondwet, behoudens het regt hare bepalingen aan de beginselen van

Staatsrecht te toetsen,' en heeft het Bestuur dus onder hoffelijken aandrang de Redactie er toe gebracht, om de eerste plichten te vervullen, welke de Hoofdredacteur bij zijne aanstelling op zich had genomen. -

Het Stedelijk Bestuur schroomde zelfs niet om zich te mengen in aangelegenheden, welke met de Redactie der courant niets te maken hadden.

In 1845 was in Amsterdam eene politieke vereeniging 'de Amstel-Societeit' opgericht, wier leden slechts een vereenigingspunt zochten te scheppen op staatkundig gebied, om 'langs wettelijke middelen ontwikkeling van openbaren geest en bevordering van vaderlandsche belangen na te streven'. Het behoudend Amsterdam was nog niet gewend aan het optreden van politieke vereenigingen, en zag met een onbestemd wantrouwen en heimelijken angst de vereeniging verrijzen. Men schreef haar allerlei booze, ja zelfs revolutionaire bedoelingen toe, hoewel de societeit slechts het goede langs geoorloofden weg wilde bereiken.

De Hoofdredacteur had behoord onder de oprichters, en was in 1846 tot secretaris der vereeniging benoemd. Blijkbaar was dit feit aan de aandacht van het stadsbestuur ontsnapt, want in het najaar van 1847 schrijft de Burgemeester bij zijne klachten over de Redactie, 'dat haar optreden in een des te donkerder aspect werd beschouwd bij de kennisneming, dat de heer Mr. S. Vissering lid en secretaris van het Bestuur der Amstel-Societeit was,' en het Stadsbestuur eischte, dat de Hoofdredacteur onmiddellijk zijn ontslag van die societeit zou nemen. De inwilliging van dezen eisch werd beslist geweigerd, onder de opmerking, dat de societeit door achtenswaardige mannen was opgericht, en slechts langs wettigen weg een goed doel wilde nastreven; de Hoofdredacteur meende, dat de stedelijke aanstelling hem niet kon verhinderen ook elders op geoorloofde wijze aan bevordering der algemeene belangen werkzaam te blijven. Eenigen tijd later bedankte de Hoofdredacteur vrijwillig voor zijn lidmaatschap, toen hem bleek, dat eene nieuwe strooming in de societeit was gekomen, waarmede hij zich niet kon vereenigen. Het Stadsbestuur rekende hem ook later nog dit lidmaatschap als eene zonde aan. -

De volgende feiten kunnen ook een aardig licht doen schijnen over de opvatting, welke het Stedelijk Bestuur van de

redactioneele vrijheid van oordeelen in politieke aangelegenheden had.

De troonrede, in October 1847 uitgesproken, beloofde aan het einde eene Grondwetsherziening. De courant wijdt aan deze rede twee hoofdartikelen, die met het oog op de Grondwetsherziening aldus jubelend eindigen: Eere en dank den Vorst, die zóó zijne welmeenende bedoelingen voor zijn volk aan den dag legt! Lof en prijs den Staatslieden, die zich bereid toonen het Hoofd van den Staat in deze zijne pogingen te ondersteunen! Maar bij dezen lof en dank, waarmede zeker ieder weldenkende zal instemmen, hebben wij eenen wensch te voegen: 'moge hier de daad het woord bekrachtigen! De teleurstelling zou anders bitter en van ernstige gevolgen zijn.'

Het prikkelbare Stadsbestuur verzette zich niet tegen het gejubel, doch de wensch mishaagde het, en dadelijk had het den domper klaar.

'Van Stadhuis' schrijft de Burgemeester, zich tot tolk makende van de geuite gevoelens in den Raad: 'Hoewel ik niet noodzakelijk reken, dat een redacteur zijne beschouwingen onthoudt aan de woorden door den Koning uitgesproken, zoo geloof ik echter, dat al het toen medegedeelde niet volkomen strookt met het ondersteunen van den eerbied, die ik in het wezenlijk belang van de natie voor den Vorst en Zijn Persoon noodig acht; vooral was mij hinderlijk het slot van het tweede artikel te lezen in de Courant van den 21e Oct.; er staat: "de daad moet hier het woord bekrachtigen! de teleurstelling zou anders bitter en van ernstige gevolgen zijn." Dit is niet anders opgenomen dan eene bedreiging, die men in deze Courant niet mag toelaten, en die gelijkelijk aan velen mishaagd heeft.'

Wanneer men dien bescheiden wensch, die bezadigde woorden vergelijkt met de tegenwoordige kritieken op de troonrede, dan staat men verbaasd over de kleingeestige lichtgeraaktheid van het Stedelijk Bestuur in 1847. Nog dwazer echter schijnt ons het optreden bij eene volgende gelegenheid.

In de courant van 28 Dec. 1847 komt het bericht voor van eene zeer onverwachte verandering in de Regeering, die zich door geen enkele gebeurtenis ook maar eenige dagen te voren deed voorzien.

'Wat is de reden der aftreding van den Minister Van Hall, vraagt de courant, nu pas zijn budget was aangenomen, en

zijne finantiëele plannen de goedkeuring der kamers hadden ontvangen?' Bevreemdend noemt zij zijne vervanging door den heer Van Rappard, 'die zich in zijne betrekkingen van President van het Gerechtshof te Arnhem en van lid der Eerste Kamer nimmer bijzonder als financier heeft doen kennen.' Gelijksoortige opmerkingen worden over de andere nieuwbenoemde Ministers gemaakt.

Dat liep de spuigaten uit. Het is thans niet de Burgemeester, die als tolk van den Gemeenteraad optreedt; neen, de Raad in pleno spreekt zijne verontwaardiging uit over een zoo stout optreden, in twee officieele missives, van 20 Januari en 1 Februari 1848, met de volgende woorden: In de Courant van Dinsdag 28 Dec. in de 2e kolom komen bij het berigt van de Ministeriëele wijzigingen in het algemeen aanmerkingen over de gedane benoemingen door Zijne Majesteit voor, en vooral *personeele* beoordeelingen van de nieuwbenoemde Ministers, welke wij overtuigd zijn, dat bij gezette beschouwing Gij zelf, Weledele Heer! zult moeten erkennen, dat met art. 4 uwer Instructie niet zijn te rijmen (nl. verknochtheid aan den Koning en zijn Huis; bezadigde overweging bij de behandeling van staatkundige vraagstukken zonder aantasting van personen).

'Er is een groot onderscheid tusschen de verpligting van staatkundige voorvallen te vermelden, gelijk hier de op- en aftreding van Ministers, en de *personeele* beoordeeling van *bereids door zijne Majesteit benoemde personen tot Ministers en hunne gevoelens en daden*, met zoodanige wenken als vooraf het goed vertrouwen wankelend stellen.'

Dus, als de Ministers eenmaal door Z.M. zijn benoemd, komt verder geen oordeel over hen te pas. Zooals Z.M. koos, was goed gekozen, en daartegen zijn geen beoordeelingen over het verleden of de toekomst dier personen geoorloofd. Immers de verdediging van den Hoofdredacteur, 'dat het niet alleen een grondwettig recht is, maar eene verplichting voor de dagbladen, die hunne lezers op de hoogte der gebeurtenissen willen houden, belangrijke staatkundige voorvallen in hare *oorzaken* en *gevolgen* te beschouwen, en haar juist gewigt aan te toonen, door te wijzen op de politieke antecedenten der afgetreden en der nieuw-benoemde ministers, alleen voor zoover openbare regeeringshandelingen betreft,' werd onaannemelijk verklaard, 'als geldig niet aangenomen.'

In eigen aangelegenheden kon het Stadsbestuur evenmin eenige opmerking of beoordeeling verdragen.

De heer J.A.M., later een hooggeacht advocaat te Amsterdam en steeds bekend om zijne kalmte en heuschheid, had een bittere klacht ingezonden over de bejegening, welke lotelingen ondervonden van de dienaren, die de orde moesten houden bij de zitting eener commissie voor de conscriptie, daar zij als honden werden behandeld, terwijl zij slechts compareerden als fatsoenlijke lieden om aan hunne verplichtingen te voldoen. Die dienaren behoefden wel weder een superieur om onder hen de orde te handhaven.

De Hoofdredacteur nam het ingezonden stuk niet op, maar maakte met enkele zeer bezadigde woorden in de courant van 22 Januari 1848 onder Correspondentie gewag van de inzending dezer klacht, opdat het publiek in zachte termen haar zoude vernemen, en de klacht niet in al hare bitterheid bij weigering van de Amsterdamsche Courant zou gezonden worden aan een der andere bladen.

Eene officiëele missive van Burgemeester en Wethouders van den 24^{en} Januari 1848 kapittelt den Hoofdredacteur op nieuw over dit feit, en geeft duidelijk de opvatting weder, welke B. en W. van het begrip ‘vrijheid van de pers’ hadden. Het Stadsbestuur schrijft onder meer: ‘Wij vermeenen UEd. te moeten kennis geven, dat het ons meer doelmatig voorkomt, dat dergelijke klagten, waarin leden der Stedelijke Regering kunnen worden betrokken of klagten over daden van het Bestuur worden aangeheven, niet in de courant worden geplaatst, alvorens *ons oordeel* zal zijn ingewonnen, en wij verzoeken UEd. alzoo in het vervolg zich daarnaar te willen gedragen.’

Dit schrijven werd aan den Hoofdredacteur gezonden omdat de bewuste Commissie was samengesteld uit: ‘een der heeren Wethouderen en twee leden van den E.A. Raad der Stad.’ -

De Hoofdredacteur trachtte door eene objectieve behandeling van de voornaamste vraagstukken van den dag het publiek een zuiver inzicht te geven van de beteekenis van de politieke partijen en de grondslagen van staathuishoudkundige leerstellingen. Daarom had hij zich reeds bij circulaire gericht tot de mannen van Kunst en Wetenschap in het land, met het verzoek hem bijdragen te zenden, welke als ingezonden stukken zouden geplaatst worden.

De Februari-omwenteling in Parijs hield gansch Europa in spanning, en juist was Louis Blanc opgetreden ter uitvoering zijner socialistische denkbeelden. Om strijd vielen bijna alle dagbladen den socialist aan, en putten uit zijnen val en verjaging het bewijs van het absoluut verwerpelijke van elk denkbeeld, dat gegrond was op socialistische theoriën, of daarmede slechts in eenig verband stond.

De Hoofdredacteur achtte het niet ongewenscht om in dien tijd eenige theoretische artikelen over ‘Socialisme’ op te nemen, ten einde het doel en de strekking van de zuivere socialistische leer eenigszins te doen kennen, en maakte een aanvang met een ingezonden artikel over dat onderwerp te plaatsen in het nummer van 19 Mei 1848. In dat artikel kwamen voor dien tijd althans vrij sterke uitdrukkingen voor, als ‘het zweet en bloed van de arbeiders geëxploiteerd door het kapitaal’, die toen allicht het aantrekkelijke, of liever afschrikwekkende van het nieuwe hadden. Het opstel was getiteld: ‘Wat is socialismus’, en geschreven onder het motto ‘audi et alteram partem’; in geenen deele had het echter een opruiend karakter. Het lokte ten antwoord eenige sophistische artikels van den heer Mr. G. de Clercq in de bladen van 23 en 31 Mei, die ook trachtte op wetenschappelijk gebied de strekking van het socialisme te behandelen.

Dit was te veel gevergd van het conservatisme dier dagen. Een storm van verontwaardiging ging op, waarin zelfs het Handelsblad blijkens eenige artikelen deelde. Men ging zoover van de houding der Amsterdamsche Courant ten opzichte der gebeurtenissen in Parijs weifelend te noemen, niettegenstaande nog zeer kort te voren (14 April) een artikel ‘aan de arbeidende klasse’ duidelijk aangaf, dat de courant zich in geen enkel opzicht bij het socialisme aansloot. Zelfs de artikelen van Mr. de Clercq, waarin deze het oordeel van bekende tegenstanders van het socialisme, Louis Reybaud en Michel Chevalier, over de stelsels van socialisten aanhaalde, slechts met het doel om eene geheel objectieve beschouwing over dit onderwerp ten beste te geven, deden de mannen van het gezag van verontwaardiging en angst trillen om het enkele feit, dat de courant iets over socialisme mededeelde, wat geen onverdeeld verguizen dier theoriën inhield. De Burgemeester betuigde zelf zijne afkeuring in een schrijven aan den Hoofd-

redacteur waarin hij de behandeling van een dergelijk onderwerp veroordeelt; hij schrijft onder meer: ‘en nu zou het mij gevoelig leed doen, wanneer in de Amsterdamsche Courant de strijd over het gunstige of verwerpelijke van het socialismus werd voortgezet.... De algeheele nederlaag voor onze Courant zou daarvan het gevolg wezen.’

Lezen wij thans de geheele verzameling van artikelen, zooals zij in verband met elkaar verschenen zijn, dan moet het ons verbazen, dat de theoretische beschouwingen, die slechts eene vredelievende strekking hadden, in zoo hevige mate de gemoederen in beweging hebben kunnen brengen. Immers de slotsom was, dat men ten zeerste de gebeurtenissen in Parijs afkeurde, en ook van harte wenschte dat ons land van dergelijke gewelddadigheden zou verschoond blijven. De schrijvers meenden echter te moeten opmerken, dat in de toestanden der arbeidende klasse veel te verbeteren viel, en dat men tot het welzijn van het algemeen daartoe de handen ineen moest slaan. Het scherpste artikel, van 19 Mei 1848, eindigde aldus: Wie geeft zich moeite om aan het volk betere huisvesting te verschaffen, het gezonde lucht ter inademing te geven, het uit de handen dier afschuwelijke huizenmelkers los te maken? Waar zijn de openbare werkplaatsen, waar het volk goed en grondig onderwijs, raad en hulp kan ontvangen ter opleiding in het ambacht, wat hij [lees: het] zich verkozen heeft? Waar zijn de openbare uitspanningsplaatsen, waar het volk zich van zijnen arbeid nuttig verpoost? Wie beantwoordt mij deze vragen, wie wijst mij deze plaatsen aan?

‘Ziet, waarde Medeburgers, ook dit zijn vragen uit het Socialisme. Het woord Socialisme heeft geen objectieve beteekenis van onderste boven werpen, bloedstorten, brandstichten enz., hetgeen men u wil diets maken: neen verre van dien, het beteekent belangstelling in, verbetering en des noods hervorming van het lot van de kern, de kracht, het middenpunt der natie, de arbeidende klassen.’ -

De Burgemeester noemde den schrijver ‘den verwaanden man, of wellicht jongeling, die niet weet hoe velen ernstig denken aan de zich helaas algemeen openbarende verschijnselen van Pauperisme en gaarne alles zouden willen aanwenden in het belang der lijdenden om het tegen te gaan.’

Gelukkig heeft men zich sedert niet meer bepaald tot ern-

stig denken, maar heeft men door handelen getracht verbetering in de toestanden te brengen. En de maatschappijen tot bouwen van gezonde arbeiders-woningen, de bestuurders van inrichtingen als ‘Ons Huis’, de mannen der Toynbee-beweging, ja de besturen der steden zelf, die openbare speeltuinen en parken lieten aanleggen en cursussen voor vakonderwijs in het leven riepen, hebben het beste antwoord gegeven op de vraag of de Burgemeester den schrijver terecht betitelde als ‘de verwaande man of wellicht jongeling, die zoo onwetend was van het ernstig denken dier vele goedgezinden, en die zoozeer toonde te behooren tot hen, die de ongelukkige strekking van de partij der omverwerping hebben voorgestaan in Parijs.’

Het Stadsbestuur had zich vergist in den nieuwen Hoofdredacteur, en het greep de welkome gelegenheid aan bij de indiening der exploitatierekening over het jaar 1847, sluitende met een nadeelig saldo, om den Hoofdredacteur in een omstandig schrijven te verklaren dat het mandaat na afloop der drie proefjaren, dus 31 Dec. 1849, niet zou hernieuwd worden. Het schrijven somde alle oude grieven, hoezeer ook grondig weerlegd door den Hoofdredacteur, op, en bevatte de slotsom ‘dat de Redactie in de rigting harer Staatkundige denkbeelden doorgaans niet onpartijdig was, doch blijkbaar meest eene partijdigheid doorstraalde ten voordeele van de partij, die zich plaatst tegenover het *bestaande gezag*, gelijk o.a. duidelijk kon blijken uit de zonderlinge houding op het punt van Socialisme door het plaatsen van een ingezonden artikel van 19 Mei 1848, terwijl te dikwijls de beoordeeling van daden der bewindsmannen het bestuur hinderde.’

Het antwoord van den Hoofdredacteur was vernietigend voor de opgesomde grieven. De exploitatie-rekening sloot wel is waar met een nadeelig saldo, doch grootendeels was dit aanvankelijk te wijten aan kosten voor uitbreiding en verhooging van het dagbladzegel wegens vergrooting van formaat; het aantal abonnementen was verdubbeld, de detail-verkoop met 50% toegenomen, de opbrengst der advertentiën meer dan verdubbeld.

Over de beschuldiging, dat de Hoofdredacteur omwenteling en verzet predikte, achtte hij eene discussie onmogelijk; hij bepaalde zich op dit punt tot eene bloote, maar stellige ont-

kentenis, daar de geheele courant, sedert 1847, tegen dien blaam protesteerde.

Tegelijkertijd echter herinnerde de Hoofdredacteur het Stedelijk Bestuur onder meer aan de gebeurtenis tijdens de verkiezingen in September 1847, die hem tot heden raadselachtig bleef: dat de mederedacteuren tijdens de afwezigheid van den Hoofdredacteur door het College van Burgemeester en Wethouders op straffe van afzetting werden gedwongen om een ingezonden stuk over de Stedelijke verkiezingen in de courant op te nemen, waarvoor zij de verantwoordelijkheid niet wenschten te dragen. Geheel vrijwillig stelde de Hoofdredacteur dus op 3 Oct. 1848 zijn mandaat ter beschikking van het Stadsbestuur, zij het ook met droefheid over vernietiging der vooruitzichten, en de vernieling der vruchten van tweejarige inspanning, nu het duidelijk bewezen was, dat partijen elkaar niet konden verstaan.

Welke partij moet men thans na bijna 50 jaren gelijk geven?

Kan men mij van partijdigheid beschuldigen, indien ik met pieteit gedenk, dat mijn vader heeft getoond met opoffering van eigen belangen getrouw te zijn gebleven aan zijne belofte: ‘om steeds streng onpartijdig te blijven, eerbied te toonen voor den Koning, de Grondwet en de wetten, en zich nimmer te zullen vernederen tot eene vijandige aantasting of karakterlooze bewierooking van personen’?

G. VISSERING.

Ons vaderland.

I.

Het was in November bij het vallen van den avond, dat wij door het duin de zee bij Zandvoort naderden. Bijzonder zwoel en drukkend was de atmosfeer in Amsterdam, waar zware walm van grachten dikwijls storm voorspelt.

Doch toen wij, Overveen voorbij, te midden van de duinen waren, geurde zoetluchtig ons de groote zee van verre toe, zoodat wij weer de vreugd van 't leven voelden en er aanvankelijk geen oog voor hadden, hoe somber het weêr was, en hoe laag de grauwe wolken hingen.

Het was ongeveer vier uur toen wij de laatste duinreeks waren opgeklommen.

De wind was telkens toegenomen, het weer was zwaar, de lucht stond droevig en de zee was hoog en zeer onstuimig. Wij ademden den stormwind in. Het was of het koele, wilde Westen ons doordrong. De vochtige zeelucht en de geur van 't aangestormde zeewier vulden ons de longen, als wij, naar links gansch overbuigend, kant stonden tegen zware stooten uit het Zuid-Zuid-Westen.

Er was niets te zien van het breede strand, waarover het polsend rythmisch water van de stille zomerzee, met levensslag van kloppend tij in zachte en zonnige dagen, zoo vonkelend vloeit met gladde vlakten oogverblindend licht.

Het wilde vale water, troebel en met lillend vuilgeel schuim bedekt, sloeg tegen het brokkelend duin, en zware klompen zand met helm doorvlochten, plompten in zee steil onder onze voeten.

De mijlenlange branding langs de kust sprong hoog optegen het bolwerk van ons land, en het harde wit der golven flitste langs de zwarte wolken en het donkergrauw der zee zoo scherp en krijschend als de kreet der meeuwen. Dat wit, dat spooken-wit, dat glimmend en electrisch wit, verdween soms, plotseling opgeslorpt in 't zwart, om dan langs lange lijnen als een kruitloop fel te lichten en bliksemsnel te flikkeren langs den kustboog om den Noord.

Schril geel glansde in het dalend licht de pas geplante helm waarin wij stonden.

Een pink kwam, door den storm gemarteld en gedreven, met bijna neergehaalde zeilen in... hij leunde over, sprong en bonsde met gekraak van hout over de zeeën, en visschers, halverlijf in 't water, torschten met groote haast de ankers naar omhoog en sloegen ze met rukken vast in 't duin. Zeer zware wolken zwiepten over zee als rook van afgebrande huizen. De grijze damp werd rossig rood in het West, waar brandgloed door het scheurend zwarte rag van wilde wolken scheen, fel vlammend door het splijtend lava van de zwarte roerlooze vulkanen van de lucht, die het woeste water maakten tot een baai. Zoo woest onstuimig was de jacht van het stroomend rag der wolken, dat het ons was alsof de zon meezwomen dook.

Dus stak de vreeselijke November-storm uit het Zuid-Westen op, die woedend doorstond, drie etmalen lang, met slechts een enkele korte nuk van mindering van wind.

Hoe huilde en loeide 's nachts de wilde winterstorm langs het schuddend dak der huizen op het duin! Hij klonk als de oude zeemuziek der vrije Nederlanden. O! als het stormt op onze kust, dan denkt men telkens aan den heldenstrijd, den grooten wateroorlog van de zeven staten, die vaak tot bondgenoot de orkanen kozen.

Door een tweetal flonkerend witte strepen wordt Holland's strandlijn afgeteekend voor elk, die 't heden ziet en tevens 't groot verleên herdenkt.

De branding trekt de grens van 't land in 't Westen, en verder, waar het water blauwt, glanst ons de tweede witte streep, al de eeuwen door, in storm en stilte toe.

Die streep is daar geploegd door Staatsche oorlogsschepen...

het is het eeuwig vonkelend zog van 't admiraalschip van De Ruyter! Want hoe ontelbare malen ging zijn vloot in wilde nachten van Texel naar de Maas, en van de Zeeuwsche stroomen om den Noord terug. Hoe rusteloos zeilde hij de stranden langs van het dierbaar land, dat tot hem om bescherming riep, en aan welks handelsvloot hij steeds convooi van helden gaf.

O, ik hoor op Holland's kust altijd twee stemmen in den nachtstorm over zee. En de eene stem roert mij het diepst. De dooden rijzen uit het heldengraf... zeevaders, die ons Holland tot een wonderkracht op de oceanen maakten, zij bulderen weer bevelen uit tot entering van twee koningsvloten, en ik hoor hun stemmen in de verte in den wind.

Wat diepe klanken rijzen op uit zee! Daar komen de trombones en de krijgsmuziek en 't rommelend geplof van trommelen, brommend dof, met rollend hol en bol gebom, met zwaren klank van baritons en bassen, met wondere davering van den donderklank der zee.

O, ik hoor kanonnen in de verte... ik hoor kanonnen! ik hoor de trommelen en trompetten op het dek van Bestevaêr!...

Die flikkering!... het zijn de bajonetten en musketten van het vendel zeesoldaten op het admiraalschip van De Ruyter. Die groote zwarte schaduwen in zee!... het zijn de Staatsche oorlogsschepen onder zeil! Zij zwermden uit de zeegaten van 't land, uit Texel, uit het Vlie, uit Maas en Zeeuwsche stroomen. Galjooten, die op kondschap waren uitgezonden, stormden terug met groote tijding voor 's lands vloot: ‘de vijand is in zicht! de koningsvloten naderen!’

Daar uit de groote duisternisse van den zwaren damp komt ‘het *kleen Hoopken*’, zooals Jan-maat in ons groote oorlogsjaar de kleine scheepsmacht van De Ruyter noemde, die tegen Engeland's en Frankrijk's zware eskaders de zee moest houden.... en ook hield!

Er is plotselinge stilte in den wind! Ik hoor een stem,... een vlootvoogd die bevelen geeft... een vader die zijne kinderen om zich heen verzamelt!

‘Daar mannen is de vijand voor de kust! Wilt gij voor 't lieve Vaderland, voor de oude Vrijheid, voor Zijn Hoogheid,

en voor vrouw en kinderen, als eerlijke luyden tegen elken vijand strijden?’

Klonk ooit zoo'n wild hoezee op Holland's kust!

Daar schiet de wind weer uit met woester stooten dan te voor! ‘Zet alle zeilen bij, die 't schip maar even dragen kan.’ *De Zeven Provinciën*, Neerland's roemrijkst schip, gaat kloek de vloot van Holland, Zeeland, Friesland voor. De zee brandt hard, de barning is zeer fel, maar met zeer moedige voorzichtigheid en zeemansstreek tracht Holland's admiraal de loef te winnen van de Koningsvloten. 't Eskader wordt nu sterk geprangd, want, overleggend, moet het pal de banken langs en de Engelschen te boven zeilen. Ik hoor den wind door het tuig en het gonzen der gespannen zeilen, het zware slaan der golven op de banken. O, God! vlak op de kust houdt het eskader aan! Maar stuurman Zeger is bekend met Holland's gronden. Hij zeilt op vier vaam over het gevaarlijk zand en eer het klemt, ontzeilt hij het groot gevaar en wint de loef!

De zwarte wolken brengen harder weêr met fellen bliksem. Gruwzame wind en schorre donder beletten dat men het vuren hoort der vloten. O, 't is een felle samenspanning en een worsteling van alle winden, uitbarstend wild dooreen met woest geweld! Doch de veranderlijke wind, die straks uit alle hoeken woei, koelt door en zet zich uit tot storm uit het Zuid-West, buiig met hooge zee.

Nu zie ik op eens de vuren van de Britsche vloot!

De *avantgarde* des vijands wordt gevoerd bij witte vlag... hoe schrijnt dat bleeke wit tegen den zwarten horizon! De roode vlag leidt de *bataille*, de blauwe vlag *d'arrière garde*.

De Ruyter, zooals steeds ‘op de alregeerende bescherming van den Almachtigen God vertrouwend’, wil met zijn klein eskader door de koningsvloten boren.

Eerst tracht hij onder de faveure van den wind, door hem gewonnen, en van den rook van zijn kanonnen, de branders te besteden aan de Britsche vloot, die over stuurboord gaat. Ik zie hooge, roode vlammen opgaan in de zwarte lucht... het zijn de branders! Hij laat intusschen steeds met heele lagen op den vijand vuren... hoe branden de kanonnen los!...

steeds lossen en steeds laden en dat zonder tusschenpoos, zooveel als het metaal maar lijden kan!

'*Hoe grooter vloot, hoe grooter drang! hoe grooter drang, hoe wisser wonden*!' jubelen konstabels, die met groote kogels schieten. Ik hoor het ijselijk gedruisch van het gedurig vuren, dat zee en hemel nu met vlam en zwarte pulver-rook bedekt... ik hoor het snorren en het huilen van de kogels... 't Is al één duisterheid van buskruitdamp, waarheen we ook zien, en 't gruwelijk gekraak en scherp geknars van splinterend rondhout, schroot en bouten hoor ik onophoudelijk door tusschen de stooten van het wilde weer. Want nu begon het kanonneeren ook van de overmachtigen! Als hagelkorrels vliegen dra de kogels van de Britten naar 's lands vloot... de zeilen van het Hollandsch admiraalschip raken vol van gaten... zeer velen zijn aan flenteren geschoten.

Maar onbevreesd en in den grootsten nood bedaard en rustig, wijst Holland's Bestevaêr op het admiraalschip van de roode vlagge, luid roepend: 'stuurman Zeger, *dat* is onze man!'

De stuurman, zijn muts lichtend, antwoordt hem:

'Mijnheer, het zal u gebeuren!' en daar stormt pal voor den wind, met snel geheschen noodzeil, nu het Hollandsch schip los op het eskader van de Roode Vlag, dat ginds met vallend marszeil drijft. De Ruyter krijgt een groot geweld van vijanden op den hals... hij heeft de grootste koningsschepen, die elkander echter soms verpoozen, steeds te gelijk op zij. Doch met zoo kloek beleid en zoo manhafte dapperheid geeft hij naar alle kant geweldig vuur, dat hij nu schip aan schip doornagelt... reddeloos schiet... doet zinken.

In het vuur of in het water moet de Koningsvloot vergaan! is Holland's leus.

Maar als De Ruyter bezig is 't ontrampeneerde schip wat op te redderen, zijn lekken stopt en het touwwerk splitst en knoopt, ziet hij uit den rook, die hem te voren het gezicht benam, weer nieuwe vijanden van alle zijden naderen.

Ze liggen rondom als een halve maan. Hij heeft ze aan loef, aan lei, van achteren en van voren. Hij lag alleen, van weinig schepen vergezeld, te midden van twee koningsvloten.

Maar op de welbekende en willige onversaagdheid van zijn

volk doet hij een kort beroep. Hij drijft hen met zijn bijzijn voort als helden... hij gaat hun rustig voor... elk weet dat het er nu aan hangt of Holland's kinderen vrije luiden zullen blijven. Het geschut van het admiraalschip vuurt steeds zoo gezwind, alsof men met musketten had geschoten, maar toen de vijand meer en meer de vloot omsloot, liet Holland's admiraal de roode vlagge onder de bezaansroe waaien, wat ieder sein en teeken is, dat elk zijn best zou doen, met jagen, rammen en aan boord klampen des vijands. De zee gaat op in vuur, ik hoor de enterbijlen kloven... en schip na schip brandt... zinkt... of wordt genomen.

Daar ver in het Westen wendt de koningsvloot van Engeland naar het bleeke krijtstrand over, en admiraal Bankert zet het wijkende eskader van de witte vlagge achterna, dat onder graaf d'Estrée, vice-admiraal van Frankrijk, 't al bijzettend wat houden kan en ook de zeilen nattend, poogt te ontkomen.

Ik zie weldra geen enkel schip meer bij de kust.. de groote duisternisse van den storm heeft allen ingezwolgen... geen enkel flikkerend licht is meer te zien.

De houten vestingen van 't land hebben nog eens ons volk gered! Tot eere en handhaving der vrijheid is gestreden.

Het is een nieuwe zeetriomf der Vrije Nederlanden!

En ik hoor nu van de landzij van ontelbare torens een plechtig klokgelui dat kerkwaarts roept. Door het huilen van den wind klinkt klank van torenklokken... hoog stijgt het dankgebed uit al de kerken van het land achter het duin... uit binnenkamers, waar de moeders knielen, rijst snikkend stamelen van gebeden... hoog stijgt de jubelzang met klank van orgels op:

> O God wij loven u!

II.

Zoo ge ooit een vreemdeling die hier vertoeft, wilt doen gevoelen, wat Holland voor 's lands kinderen is, wijst hem dan 't erfdeel van de groote vaderen bij zwaren storm uit zee.

Hij ziet wel niet de flonkerend witte streep, waar het water blauwt - want deze streep geploegd door het admiraalschip van De Ruyter, geeft enkel wijding aan de zee voor hen, die

aan dat wit hun vrijheid en hun fierheid danken - maar diep getroffen is hij door de grauwe desolaatheid van 't onherbergzaam wilde strand, dat achter het wit der branding vaal geel wegdeint in den mist.

Die eerste streep van wit... die branding tegen 't duin... dat diep droefgeestig klagend huilen van den wind door grauwe lucht, doet bij hem het gevoel herleven, dat zoo somber stemde, toen hij van verre bij een rauwen wind, die zee en hemel zwart verkleurde, dat levenlooze lage strand van verre het eerst aanschouwde.

Welk land om te bewonen! dacht hij toen meewarig. Maar dat gevoel verdwijnt als op het duin hij staat met uitzicht naar weerszijden. Van een der toppen tuurt hij in de verte, en om den Noord ziet hij een gelen nevel glansen.

Het is het zware, harde water der Noordzee, dat daar tot schuim gebrijzeld wordt tegen IJmuiden's havenhoofd! Zwaar water is het dat daar onder 't knellend grijpen met felle woede opspringt, hoog en hooger, in zijn kristal het laatste geel der winterzon weerkaatsend, dus flonkerend over mijlen grauwe zee als lichtsignaal op lage kust.

En als hij na een week ons land verlaat, heeft hij dat lichtsignaal begrepen! Want hij heeft leeren zien, hoe vlijt, volharding, zelfvertrouwen, moerassen, door een wildernis omzoomd, hebben doen bloesemen als uitverkoren landen. Met diepe sympathie denkt hij nu aan den glimlach van geluk, dien hij op zoo veel aangezichten zag van reizigers uit het Oosten, toen zij van het dek van 't mailschip weer de steenen armen naar zich zagen uitgestrekt, waarmee de havenhoofden op de ruwe kust 's lands kinderen welkom heeten in het vaderland.

Hij ziet weldra, in licht, dat hij niet kende, bruinroode steden nestelen in het donkergroen der iepen. Het klenrenland van Hals en Rembrandt gloeit hem toe uit zachte luwt van 't duin.

Die haven om den Noord... die grond achter het duin... die breede vaarten door de groene weiden... 't is alles werk van 't noeste ras der strandbewoners. Waar duin ontbreekt, verrijzen dijken, hoog boven 't leeggemalen land der polders brandt de zee, de meren werden akkers, de moerassen velden,

het dorre zand een roode bloementuin. Gebreideld werden koningsstroomen!... op water is hun land gewonnen!... ja, al dien grond, dat land, ze maakten 't zelven, bloed is het van hun bloed, been van hun been, hun kind, hun hart! En met een huivering van ontzag voelt hij de kracht van 't oud godvreezend ras van zeelui, landveroveraars, rijkenstichters.

Hij heeft gelijk, 't geroerde hart getuigde waar!

De liefde voor ons Holland aan de Zee is niet als liefde van een kind voor ouders, die het met kalme teerheid rustig dankt voor rijke gaven mild geschonken.

Geen diepe havens aan een veilige kust bij mijnen, waar alles men voor 't grijpen heeft, als Engeland aan zijn kinderen erven doet!... geen wondere majesteit van sneeuwwitte Alpen en geen flonkerlicht van water vallend in de diepe blauwe meren....

Neen, 't is een grooter liefde die wij voelen!

Het is der moeder hartstocht voor het kind, met zelfverloochening, eindeloos zorgen groot gebracht... en dat ten slotte de aarde vulde met zijn naam! Doorwaakte nachten van de stille moeders... 't onstuimig ongeduld van fiere mannen... het plechtig handgehef der martelaren maakten 't land en gaven het ziel en hart.

Ja, wij zijn trotsch op 't land der groote vaderen, zoowel in heden als verleden. Die trots is sterkend als de zeelucht zelve. Want hoe onduldbaar grauw is het leven, als men niet fier kan zijn op eigen volk en niet, met vroolijke opgewektheid uitziende in 't verschiet, 's lands kleuren hoog kan dragen.

Geslachten volgen op geslachten en steeds rijst de vraag, of Holland trouw blijft aan 't verleên, en nog altijd, het hoofd omhoog, de Statenvlag, met het tintelend Oranje wimpelend in den wind van zee, mag hijschen in den Oost en 't Westen.

Wij jubelen *ja* in dezen tijd.

Als de aangebeden moeder van een groot gezin, met teederen glimlach om den lieven trouwen mond, ontslaapt, is 't of een nobele bark, met al de blanke zeilen uitgespreid langs 't hemelblauw, onmerkbaar wegzinkt in de diepe zee.

Dan schijnen al haar kinderen hem die overblijft als zooveel reddingbooten toe. De een heeft den levensmoed en 't onzelfzuchtig hart der moeder...haar schalksche vroolijkheid, haar vroomheid, die in daden bloesemt, heeft een tweede... weer

anderen houden frisch in 't jonge leven haar humor en haar geest, haar fijn instinkt voor kunst en kleur, haar roemrijk helderziend gezond verstand.

Dus meer dan ooit brengt thans de jeugd van 't land de groote gaven van het machtige verleên geërfd, weer in het licht.

Een vreugde als van 't begin der dingen frischte ons op, bij 't hooren van 't Wilhelmus blazen in den Oost, toen Holland's zonen, steeds met de oude onversaagdheid vechtend, met rustig durven, muur na muur van 't sterk Tjakra Negara wonnen.

O! ik wil hun zege in raadhuismarmer houwen, tot groote eere van den ouden vrijen staat aan zee, wiens donderbussen en kartouwen nog steeds aan heldenhanden toevertrouwd zijn, en die gedreven wordt door het sterkende en drijvende bewustzijn van zijn plicht te doen als stedendwinger in den Oost, wen roovers schenden of wen wreede dwingelanden het volk, ons toevertrouwd, verdrukken.

Het land van Maurits en De Ruyter groet zijn zonen in den Oost. Het is of Maurits' veldbanieren, opgehangen in de hooge zaal, de huivering onzer geestdrift voelen!

U heil! geduldigen, die opgeruimd en rustig, in Oost-Mousson en West-Mousson op hooge zeeën rijdend met uw schip, de lange maanden door daar kruist langs hooge kusten, die gij blokkeert, beschermt, bestrijkt. U zinge Milton's regel, met den koperklank van krijgsbazuinen het hoog besef van plichtsvervulling toe: ‘*They also serve who only stand and wait*!’

U heil en hulde! nobele armee van d'Oost, officieren en soldaten, allen kameraden, die nooit ontmoedigd, źelfs niet door zwart verraad, vertrouwen weet te stellen in uw leiders met ridderlijke geestdrift en eenvoudige courage... armee, roem van ons land en treffend voorbeeld aan de burgerij, door zelfverzaking, plichtbesef en tucht, u, Indisch leger, hulde en heil en dank en lauwerkransen!

En met niet minder vreugde dan het volk van Maurits en de Ruyter thans weer wekt, bezielt ons ook in dezen tijd het land van Hals en Rembrandt Want zien we niet alom zijn kleur gered, zijn licht herlevend en zijn groot kunstmysterie,

door een nevel zacht omsluierd, weer als opalen glansen over onze velden!

De kleuren van ons land, zoo hoog als ooit zien wij ze thans gedragen door onze jonge artisten, met den in ouderdom verjongden Israëls aan het hoofd .... en 't leven schijnt vol licht voor ons als wij beseffen, dat heinde en verre ons land naar deze kleurheffers beoordeeld wordt.

En ‘'t volk de veder waard van Hooft, het volk de harpe waard van Vondel’, voelt dit zich ook verjongd door nieuwe hoop? Ja, dat is het woord! hoop is er en jong leven .... een groot vooruitzicht blauwt!

Het is een kleurrijke optocht, dien we aanschouwen.

De jonge schrijvers, jonge dichters, ziet, ze trekken op, met grooten jubelklank van muzikale woorden. Nieuw leven, nieuwe horizons en nieuwe kunst bezielen hen.... ze meenen 't is een volksverhuizing van het land der werktuigelijke piano's naar het land van de violen.... ze drukken 't bruine hout tegen het aangezicht, want nu voor 't eerst is, volgens hun gevoel, het instrument gevonden, dat door hun levenshartstocht trillen kan, waarvan de sterkgespannen snaren jubelen en snikken met hun harte meê... Het mechanisch tokkelding is overleefd...

Wel, er is geestdrift, gloed van poëzie in al die harten, er is groei in hunne taal, zelfs als ze overdrijven.

O, als muziek opwekkend is hun kunst, omdat ze veel belooft en geeft.... wel is het mij soms alsof ik Vondels klank herken, en Huygens' fijnen geest... de zeggingskracht van Hooft, die nieuwe woorden smeedde bij 't wit gloeien der taal... de lange zinnen, met de woorden statig aan elkander reiend, van 't groote voorgeslacht,.... de hartstocht zoo meesleepend van Da Costa. Maar dat is juist een adelmerk, schijnt mij.

Een volksverhuizing vol herleving, en in kleurrijke optocht is het... maar binnen eigen grens van de eene zij van 't land naar 't andere.

En 't land van Leeuwenhoek, van Christiaan Huygens jubelt ook.

Tot hen wier visie perspectief maakt, de onderzoekers, die telkens ongekende horizons ontdekken, doordien ze aan 't waarnemen van de natuur nieuwe methode gaven, zendt Holland ook zijn zieners, die 's lands recht om mee te vinden staven.

Hetzelfde ziet men overal in 't land, op elk terrein der daders, denkers, kunstenaars en geloovigen.

Er is groote hope voor ons land, indien het voortbestaan der meest geschikten vaststaat... want nooit beduidt dat toch het voortbestaan der sterksten, grootsten Waar zijn de mammouth, mastodon en leviathan?

De pink vindt dwars door branding haar behoudt op 't zand, dat voor 't gepantserd schip het einde der dingen is.

Men voelt zelfs dat er kracht en toekomst is in het beperkte,.... dat onze nauwe grenzen, onze saamgedrongen kracht, ons nog altijd tot 'het *kleen Hoopken*' maken, dat wellicht nu en dan vermag wat koningsvloten het niet nadoen.

Ik denk - dit zeggend - aan de stormgevaren van de naderende eeuw. Een armoede en onterving, die in groote rijken, in Rusland, in Amerika en China, diepe moerassen vormen zonder wegen, zijn hier te overzien en toonen tal van plekken vasten grond.

De tijd is rijp voor godsdienst die zich toont in daden, in daden bloesemt, en in daden vruchten draagt.

Steeds voel ik hoop, als ik let op de verkwikkelijke goedheid van ons volk, zoodra gevaar of tragisch lijden het met een schok aan 't dagelijksche onttrekt. Wat schoone taak voor het gevormd karakter van vastberaden mannen om zulke nobele instinkten goed te leiden... om het volk te leeren willen, en dat niet voor zich zelf alleen, maar ook voor anderen... om het de worsteling voor het bestaan voor altijd te doen adelen en versterken, door het te leeren worstelen uit trouwe kameraadschap ook voor 't bestaan van anderen,.... en dat niet moetende maar willende!

De liefde voor de naasten, van den preekstoel op de straat gehaald, kan hier, als al die goede harten, heldere hoofden, trouwe handen helpen, een voorbeeld stellen aan Europa. En voor wat Nederland niet bergen kan, spreidt Indië onontgonnen velden, Zuid-Afrika de horizons van 't Rijk der toekomst.

O, als ik aan die toekomst denk en van de zeekust uitzie in 't verschiet, adem ik groote ruimte en vrijheid.... ik denk aan Rijken en Koloniën van overzee, die lengte, breedte, hoogte bieden aan 't oude ras, voor mannenwerk en hooge taak van zeelui, planters, kooplui en soldaten.

Ons klein, compact en hartelijk land moet zijn als 't rood vertrek vol lamplicht op het duin, waar, om het haardvuur in de winternachten, de mannen van de groote wateren weergekeerd, de handen en de harten warmen.

O nest, o zwaluwnest, mijn Holland aan de zee, wees voor uw kinderen, voor uw zwervers, steeds een warm te huis.

Dat nest, dat zwaluwnest aan 't duin, is dat niet het hartebloed van fiere mannen waard?

Er is plotselinge stilte in den wind! Ik hoor opnieuw een stem.... een vlootvoogd die bevelen geeft.... een vader die zijne kinderen om zich heen verzamelt!

‘Daar mannen is de vijand voor de kust! Wilt gij voor 't lieve Vaderland, voor de oude Vrijheid, voor Haar Majesteit, voor vrouw en kinderen, als eerlijke luyden tegen elken vijand strijden?’

Hoorde ik wel weer het jubelend oud hoezee op Holland's kust en achter het duin?

Is het gansch onmogelijk dat eens geschreven wordt:

Een schielijke schrik die het verstand bedwelmt, de kracht verstikt, beving het volk. Het gansche land dreunde van tweedracht, oproer, angst.... Met tegenspoed was schrik, door schrik kwaaddenkendheid ontstaan, want argwaan denkt altijd het ergste.

‘Een vijand loerde binnen de stadswallen... een andere vijand lag er buiten... het volk was redeloos, de regeering radeloos.... want niets of niemand was gereed, noch met hervorming, noch met tegenweer!’

- ‘Maar ziet men zoo iets plotseling gebeuren? zoo plotseling als uw overgang van 't kleurrijk Holland dezer dagen naar dezen zwarten wanhoopsnacht?’

Zeer zeker! want wat anders ziet de vader, die met zijn leven's leven en zijn kinderen aan den avonddisch gezeten is in de ijzeren boot, die, spottend zoo met mist als stormen, onstuimig voortspoedt naar het Westen?

- ‘Weêr zware wind! weêr mist! weêr 't droeve bulken van schorren misthoorn in den nacht! Och kom, 't zal niets zijn, want wij hoorden 't reeds zoo vaak, en morgen lacht de zon!’

Een zachte stoot.... een tweede.... en zonder angst, na glimlach aan zijn vrouw, met de sigaar juist aangestoken in

den mond, de handen in de warme jas, gaat even op hij naar het dek, benieuwd of weer eene lichte ijsschol werd gekraakt... en daar op dek ziet hij het oog, het starend en ontzaglijk oog van den kapitein, dat antwoord geeft vóór dat hij vraagt.

De adem van het schip houdt op... bevelen klinken kort met droge stem... het ratelen klinkt van ijzeren deuren... op! alle hens op dek!... de booten uit!... de vrouwen 't eerst!... God hebbe erbarmen!

O Holland, Holland! zult gij ooit dus in den mist verdwijnen?

Moet het kleine, compacte, sterke land, ook dus door roekeloosheid tusschen 't ijs eenmaal vergaan?

Niet!... als men aan de vaderen denkt, en eveneens ons Holland maken wil en scheppen en voltooien!

Niet!... als wij voortgaan met het vormen van ons land, en 't werk nu kronen met een zelf bewusten wil, bijtijds de nieuwe dijken leggend, thans aan landzij. Niet!... als wilwekkers in ons midden opstaan, die van het geheele volk één dijk van mannen maken!

O, volk van werkers! ik ben ziek van kunst om kunst... ik haat dat spelen met God's licht op aard, dat bellen blazen als de zware orkanen naderen! Och! had ik hooge kunst voor heilig doel, om 't heele volk op te doen springen voor zijn land, alsof 't gevaar reeds daar was... om als de torenklok der lage landen met diepen klank alarm te kleppen, tot ieder opvloog, om het land te helpen in zijn nood... het te beveiligen achter sterken borstweer van getrouwe burgers in 't geweer, schouder aan schouder door gestrenge tucht en oefening... om tevens Holland eerste onder de natiën te houden in zelfbestuur, in het hervormen van het overbodige en verkeerde, in het handhaven van de rijken over zee.

O, het oude hout zou bloesemen met geur van groeiend groen, als elk die kon maar wilde!

Alom zie ik krachten, rijke gaven, groote harten, heldere hoofden.

Maar tucht is noodig, zelfverloochening en de geestkracht van den wil, vertrouwen in ons volk.

Verteedering van de harten is zeer goed... maar slechts als

vrucht en niet als bloesem! Wanneer ze kracht wil oefenen in ons land, moet zij ontstaan door tucht, gehoorzaamheid, ervaring en geduldig denken. Eigen afhankelijkheid van onbekende broeders, van vrienden, kameraden, naast wie men in het gelid staat in de maatschappij en in de armee, wordt dus een heerlijke beweegkracht, een geloof!

We hebben leiders noodig, mannen vol van visie, die in het zonlicht gaan, onder den open hemel hun gedachten denken, met levenshartstocht voor hun volk. Steeds sprongen de aanvoerders naar voren van ons ras. We zijn gerust... zij sluimeren slechts!... Ze zullen opstaan en ons leiden!....

Komt, laat ons feesten der verbeelding vieren!

Ik zie een land waar de visioenen van de dichters tastbaar werden; het groote geheimnis van de wereld werd er geopenbaard, en liefde voor de naasten toonde er zich in 't daaglijksch leven, in een rechtvaardigheid en billijkheid, die allen zegenen, door harmonie en orde, door het eendrachtig leven van het volksgezin.

Wat volken 't hart omhoog houdt en doet leven, hoop op een betere toekomst, die men tasten kan, is in dat land van morgenrood beweegkracht.

Muren van mannen rijzen in dat land, juist zooals die om Thebe, bij zachten klank van koper en van snaren, door harmonie en samenzang van alle kerken en partijen, die boven alles het landsbelang en 't voortbestaan van 't volk hun geestdrift en hun harte gaven.

En daar ging groote roep naar alle streken van den wind uit over dat kleine saâmgedrongen land, dat weder voorbeeld was aan de aarde als weleer.

O, als de zware zeeën slaan tegen het havenhoofd daar om den Noord, dan is het nu voor elken vreemdeling in de verte een lichtsignaal van 't lage land.

Elk, die de witte branding langs de lage kust ziet flonkeren, spreekt met den ouden eerbied weer van het kleine land, dat veel vermag.

Nieuw-Holland en Nieuw-Zeeland, groote rijken, koloniën en machten zoo in Oost als West, de nieuwe werelden van over zee, de groote gordel vaderlandsche namen, die Holland's zeelui, in triomf 't *Wilhelmus* zingend, sloegen om onze aarde,

Batavia, Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Nederland, met oude en nieuwe vlaggen wuivend, begroeten u, oud land, lief land, doophefster, moederland, en juichen met een blijd hoezee! u toe: Courage en vertrouwen!

Zeedroomen en visioenen van den nacht... zeedroomen met m uziek van heldenzang....

O Holland! Holland!

CHARLES BOISSEVAIN.

Een Oostenrijksch geleerde over de plantenwereld in onze tropen.

Prof. G. Haberlandt, Eine Botanische Tropenreise.

In het holle van den nacht was ons stoomschip voor Aden ten anker gekomen; ik was te kooi gegaan met geen andere wetenschap dan dat wij vlak bij een hooge, zwarte rotsmassa lagen, die met grillig gekartelden nok scherp tegen den sterrenhemel uitschaarde. Den volgenden morgen aan dek tredend, rees diezelfde massa als een heerlijk scheppingsgewrocht voor mij uit zee omhoog, schitterend en blinkend in teere rozenkleur: steile hellingen, geel en grauw gestreept, diepe ravijnen vol zwarte schaduwen, alles: kammen, lagen, geulen, afstortingen, zoo scherp en duidelijk, als ware het versch geschilderd op het strakke, staalblauwe hemeldoek. Met genotvolle ontzetting volgde mijn oog het woeste stijgen en dalen der gehakkelde rotsomtrekken, het geweldige vaneenrijten der opeenvolgende berggevaarten, stortte mijn blik omlaag langs de bijna loodrechte hellingen, om dan weer met een gevoel van verpoozing langs de evenwijdigheid der overal in gelijke schuinte opgeheven lagen op te klimmen tot de uiterste graten en kammen. De voorgrond werd gevormd door rustiger gemodelleerde, fijner afgewerkte heuvels en terrassen, bekroond door blinkende gebouwen in Moorschen bouwtrant, verbonden door zigzagsgewijs oploopende wegen en onderaan afgesneden door de vlak uitgestreken zee, waarop popperige, witte oorlogschepen en fantastisch bonte Arabische dows zwevend stillagen. Met bijna beangstigende nauwkeurigheid kon het oog alle details van het rotsgevaarte tot in de verste uithoeken volgen: nergens trachtte een enkele boom of struik iets te verbergen of te verzachten, brutaal naakt stond het

daar midden in de groote zee, als een ruwaangelegd beeldhouwwerk van een titanischen kunstenaar, die in het fiere bewustzijn zijner geniale reuzenkracht, iedere mollige afronding of weeke omsluiering had veracht.

Voor den uit Indië komenden reiziger schonk de schrille tegenstelling tusschen deze volstrekt droge, kale steenmassa's en de overmatig weelderige vegetatie der pas verlaten kusten een weldadige gewaarwording van gedistingeerde soberheid en grootschen eenvoud.

Onder dien indruk riep ik een neven mij staanden reisgenoot toe: ‘Prachtig hè, dat is het mooiste wat wij op de geheele reis gezien hebben!’

Ik wil echter niet ontkennen, dat ik eenigszins met opzet zoo sprak, om den indruk waar te nemen, dien mijn verrukking bij hem zou te weeg brengen. Mijn verwachting kwam uit: hij keek mij half verbluft aan, met dien ietwat schuwen en wantrouwenden blik, dien men in Indie zoo vaak op het gezicht van halve bekenden uit de binnenlanden kan lezen, en die zeggen wil: ‘Meen je dat nu werkelijk, of wil je probeeren mij voor den gek te houden;’ en zeide toen uit den grond van zijn hart: ‘Prachtig? - neen afschuwelijk! een land waar niets groeit, en zelfs geen droppel water is! Vreeselijk, om daar geschoren te zitten!’

In die woorden gaf hij uitdrukking aan de gevoelens van zoo velen en velen, die nimmer de eischen van het materieele leven weten te scheiden van de genietingen der zuivere en onverdeelde natuurbeschouwing, die niet vermogen de schaduwzijden en zwakke kanten eener nieuwe omgeving over 't hoofd te zien en zich geheel over te geven aan de bekoring harer schoonheden, die, zooals ik het eenmaal hoorde uitdrukken ‘Van Venetië niets anders opmerken dan den stank der kanalen.’

Op den duur is deze geestesrichting misschien verkieselijk; wie weinig vatbaar is voor die bekoring, voelt ook minder de reactie, als de prikkel der nieuwheid is afgestompt en het enthousiasme verstikt wordt door de wederwaardigheden en verdrietelijkheden van het alledaagsche leven. Maar moge geestdrift voor den bezitter zelf ook al een gave van twijfelachtige waarde zijn, in anderen schijnt hij mij een heerlijke eigenschap, mij heeft het tenminste altijd verheugd op mijn pad een enthousiast te ontmoeten, die mij de dingen der omgeving en de omstandigheden des levens in een nieuw en

schooner licht liet zien, mij het genot van het streven naar waardige doeleinden deed gevoelen, daar, waar ik tot dusverre slechts blindelings en hopeloos dagelijksch sloven opmerkte.

Zulk een enthousiast is Prof. Haberlandt, de schrijver van het in den titel vermelde werk. En zijn enthousiasme is het, 't welk op dit boek zulk een hoogst eigenaardigen stempel drukt, het zoo bijzonder aantrekkelijk maakt.

Bezield met vurigen ijver voor het vak zijner studie, is hij naar Java gereisd, om door 't aanschouwen en bestudeeren eener tropische flora zijn wetenschap te verrijken en zijn blik te verruimen.

Toegerust met buitengewone kennis en scherpzinnigheid, begaafd met schilders- en schrijverstalenten, maar vooral aangevuurd door een ondoofbaren geestdrift, heeft bij alle bezwaren gemakkelijk vermogen te overwinnen en van alles de goede zijden weten op te merken. Daardoor blijft zijne opgewektheid hem overal en onder alle omstandigheden bij en is hij in staat de volle kracht zijner oorspronkelijkheid uit te storten over elk onderwerp, dat zijn aandacht heeft getrokken. Naast dien geestdrift en die originaliteit zijn het vooral de beminnelijkheid van karakter en de bescheidenheid in 't oordeelen van dezen vreemdeling, die ons Hollanders aangenaam treffen. Met volkomen gerechtvaardigden trots verheugen wij ons, als wij hem, een der beste plantenphysiologen van Europa, den Botanischen Tuin van Buitenzorg hooren prijzen als een wetenschappelijk instituut van den eersten rang, welks wedergade als tropische hortus niet bestaat; en de onbekrompen en gastvrije opvatting der Hollanders hooren roemen, die dezen tuin zonder eenige voorwaarde openstellen voor wetenschappelijke bezoekers van alle natiën.

In de beschrijvingen zijner reisondervindingen en indrukken doet ons de waardeerende toon, waarop hij over onze koloniale bestuursinstellingen, levenswijze en nationale eigenaardigheden spreekt, aangenaam aan. Blijkbaar is hij bezield met den wensch, om zooveel mogelijk alles in het gunstigste licht te zien. Hoe menige vreemdeling, die onze koloniën bezocht, ging juist van de tegenovergestelde opvatting uit, en trachtte de dorheid en oppervlakkigheid zijner reisbeschrijving te verbergen achter schimpscheuten tegen ons gouvernement en hatelijke geestigheden ten koste zijner gastheeren!

Men zou zelfs kunnen beweren, dat Haberlandt van tijd tot tijd in zijne bereidwilligheid, om alles goed en mooi te vinden, zijn doel voorbijschiet en dingen prijst, die werkelijk eerder gelaakt moesten worden. Maar in 't algemeen kan men toch zeggen, dat zijn mededeelingen over 't Indische leven en klimaat, zijn beschouwingen over 't natuurschoon der tropen, zijn opvatting der toestanden en gewoonten, getuigen van een groote kennis van zaken en een zeer billijke beoordeeling, Zekerlijk onderscheiden zij zich b.v. gunstig van de overdreven en onjuiste mededeelingen over de gevaren en onaangenaamheden, waaraan een Europeaan blootstaat bij een, zij 't ook kortstondig, verblijf in de tropen, voorkomende in het werk van een anderen Duitschen botanicus, die ook den Buitenzorgschen hortus bezocht beeft en die beweren durft, dat een of meer heftige koortsaanvallen al het minste zijn, waarmede men zijn tol aan het klimaat moet betalen.[1)]

Haberlandt is physioloog en wijdt dus zijn aandacht in de eerste en voornaamste plaats aan de levensverschijnselen der tropische planten en de verschillen, die deze opleveren met die van gematigder klimaten. Groei- en bloeiwijze, kleuren en geuren, levensduur en bladvernieuwing, uitwaseming en bewaring van vloeistof, mededinging om lucht, licht en water, samenleving met en afwering van insecten en andere dieren, dat zijn de vraagstukken, die hem boven andere aantrekken.

Daarbij heeft hij natuurlijk een bijzondere belangstelling voor het klimaat, en geeft dan ook een zeer duidelijk en getrouw overzicht van de temperatuur, het weder, den vochtigheidstoestand en andere daarmede in verband staande verschijnselen, dat voor allen, welke zich een juiste voorstelling wenschen te maken van het meterologisch karakter van West-Java en van de factoren, waardoor het beheerscht wordt, zeer leerzaam is.

Een bijzondere aantrekkelijkheid ontleenen Haberlandt's beschouwingen aan de tegelijk geestige en kernachtige wijze, waarop bij zich weet uit te drukken, aan zijn bijzonder talent om in enkele woorden, door hoogst onverwachte en daardoor des te sprekender vergelijkingen een feit of een gedachte helder en levendig voor oogen te stellen. Als hij bijv. spreekt over de reusachtige grootte en overdadige massa van vele tropische vruchten en deze in verband

1) Prof. A. Tschirch. Indische Heil- und Nutzpflanzen.

wil brengen met de ruimte van plantaardige bouwstoffen, waarover planten, die 't geheele jaar door kunnen assimileeren, te beschikken hebben, zegt hij: ‘waar de bouwstoffen zoo goedkoop zijn, kan de plant er heel wat verkwistender mee omgaan.’

In het hoofdstuk over Lianen, dat overigens meer in den geest eener wetenschappelijke verhandeling is geschreven, ontmoeten wij toch telkens weer de origineele opmerkingen, treffend juist en bekoorlijk door hunne eigenaardige zeggingswijze. Ieder die 't gelezen heeft, zal b.v. eens voor altijd onthouden, dat de ranke klimloten van veel tropische planten langzame, kringvormige bewegingen van één of meerdere meters straal uitvoeren, wanneer hij Haberlandt's voorstellingswijze in zijne verbeelding tot een duidelijk tafereel heeft belichaamd: ‘Welk een phantastischen, griezeligen aanblik zou het opleveren, als al deze wijd in de rondte uitstekende slingerdraden plotseling honderdmaal sneller hunne groote kringen begonnen te beschrijven.’

De lezing van Haberlandt's boek, vooral van de hoofdstukken over de stammen, bladeren, bloemen en vruchten der tropische planten, zal aan degenen, die ‘de Oost’ kennen, een dergelijk genot verschaffen, als men smaakt wanneer men door de stad zijner inwoning wandelt met een ervaren historicus, die aan iedere straat, elke brug, ieder gevelsteentje een belangwekkende opmerking weet te knoopen, en daardoor de meest gewone, dagelijks aanschouwde zaken in een geheel nieuw en merkwaardig licht doet verschijnen.

Aan ieder, die Buitenzorg bezocht heeft, zal b.v. het beeld bijgebleven zijn van de waringinlaan in het Park van den Gouverneur Generaal: die ontzaglijk breede, maar in verhouding te lage, half donkere zaal, met een platte zoldering van groen, gesteund door een bintenlaag van geweldige horizontale takken, en zijwanden bestaande uit een rij lompe, korte zuilenstammen, elk omgeven door een verward paalbosch van schorende luchtwortels. Het overliggende eind blinkt als een over de geheele breedte loopend, laag venster, waarvoor buiten felwit het Gouvernementspaleis staat. En onder de boomen is de bodem bruin en vochtig, zonder jong hout of grassprietjes, zelfs bijna zonder mos, armoedig, winterachtig zou men willen zeggen. Ieder heeft het zoo gezien, maar weinigen zeker zullen daarbij gedacht hebben aan een verband tusschen de groeiwijze dezer waringinsoort, de dikte en de dichtheid van haar loof en de kaalheid van den door baar overscha-

duwden bodem. Haberlandt stelt dit verband in een duidelijk licht; deze soort waringin heeft zeer dikke, ondoorschijnende blaadjes en daarnevens vele luchtwortels. De eerste beletten allen plantengroei op den door hun toedoen zwaar beschaduwden bodem, waarop dientengevolge tenminste enkele der honderden luchtwortels een gunstig plekje kunnen vinden om er in te dringen en zich te vertakken. Deze luchtwortels kunnen zich dan ontwikkelen tot nieuwe steunpilaren voor de horizontaal groeiende takken, die daardoor in staat zijn zich wijder rondom den stam uit te breiden en weer nieuwe gebieden te overschaduwen. Andere waringinsoorten maken veel minder luchtwortels, maar hunne takken hebben ook een veel meer opgaanden stand en hun kruin is niet zoo dicht.

Mij dunkt dat diergelijke opmerkingen degenen, welke te midden der tropische natuur verkeeren, die natuur plotseling in een geheel ander licht moeten doen zien; allerlei zaken waaraan zij dagelijks voorbijgingen zonder er op te letten of om te denken, krijgen zin en beteekenis, of gaan als nog te ontwarren raadsels de belangstelling prikkelen. En voor hen, die de tropen verlaten hebben, wekken Haberlandt's beschouwingen de slapende beelden hunner vroegere omgeving; en veel wat hun tot dusverre onverstaanbaar en daarom onverschillig was, wordt hun nu duidelijk en krijgt daardoor verhoogde waarde.

Ieder die voor 't eerst een tropisch woud betreedt, is getroffen door de blankheid der stammen - zie b.v. Darwin, Naturalist's Voyage. Haberlandt geeft daarvoor wel geene verklaring, maar maakt toch de spitsvondige onderstelling, dat die witte schors een beschermende laag vormt tegen te groote hitte.

Het tafereel der vlak uitgebreide, van boven als 't ware afgesnoeide kruinen der djundjeng (albizzia) schaduwboomen in de koffietuinen, verschijnt als een tooverlantaarnbeeld op het doek onzer herinnering, wanneer wij Haberlandt's beschouwingen lezen over de beteekenis der verschillende vertakkingswijzen bij de tropische boomen.

Maar niet alleen als physioloog, ook als kunstenaar ziet hij de hem omringende natuur aan; zijn artistiek oog weet ieder gewaad, waarin zij zich tooit, in zijn schoone lijnen te ontleden, zijn fijngevoelig gemoed iedere stemming, welke zij kan teweegbrengen, te begrijpen, en zijn talent als schrijver en teekenaar stellen bem in staat, zijne opmerkingen in schoonen vorm weer te geven. Bij

't lezen zijner beschrijvingen geniet men weer den heerlijken' opwekkenden morgenstond van Buitenzorg, voelt men de zwoele middaghitte drukken, ademt men vrijer op, wanneer onder daverende donderslagen de tropische plasregens neerklateren, ziet men de zwarte silhouetten der hooge palmen tegen den doorschijnenden avondhemel afsteken, hoort men de stilte van den langen, eentonigen, droefgeestigen avond.

Altijd zal ik mij levendig de teleurstelling blijven herinneren, die de eerste aanblik der tropische vegetatie, maar inzonderheid van het oerwoud, mij berokkende. ‘Dat is geen echt blad, dat is groenverlakt blik’, was mijn onwillekeurige uitroep en lang heeft het geduurd, voor ik in die zwartgroene, als metaal glimmende bladermassas eenig behagen vermocht te scheppen.

Haberlandt's beschouwingen over ‘Das Tropische Laubblatt’ roepen het beeld dier onnatuurlijk harde en donkere bladsoorten weer levendig voor den geest, maar de ontstemming door deze herinnering opgewekt, wijkt voor belangstelling, als hij duidelijk uiteenzet, hoe de gladheid en leerachtigheid harer oppervlakte terzelfder tijd een bescherming vormt tegen de kracht der tropische slagregens en tegen den gloed der loodrechte zonnestralen.

En heeft ieder, die zich het oorverdoovend geraas der tropische regenbuien in het oerwoud herinneren kan, zich wel rekenschap gegeven, dat het niet alleen de vaart en massa van het neerstortende water, maar niet minder de hardheid en metaalachtigheid van het loof zijn, die dit geklater teweeg brengen?

In tegenstelling met die bronsgroene massas van meerendeels kleine, eenvormig ovale, gaafrandige bladersoorten, trekken de lichtkleurige, herhaaldelijk verdeelde vederbladeren der peuldragende planten des te meer de aandacht. Ieder, die de Albizzias (Djundjengs) der koffietuinen, de Flamboyants (Pointiana), de Djoears (Cassia), de Assems (Tamarindus) der erven en wegen kent, die de hooge boomvarenachtige Schizolobiums, met hunne slanke, rechte stammen en de 's nachts slapende, wijdvertakte Pithecolobiums heeft opgemerkt, zal toegeven, dat hunne hoogst samengestelde bladeren een voorname rol in het tropische groen spelen. De redenen daarvan worden door Haberlandt met treffend juiste beschouwingen uiteengezet: de verdeeling der bladschijf in zoovele kleine onderdeelen

(blaadjes genoemd) maakt ten eerste, dat de regen er minder vat op heeft, zoodat langs een geheel anderen weg hetzelfde doel bereikt wordt als bij de kleine, spitsovale, gladde metaalbladen.

Ten tweede kan het licht door de menigte tusschenruimten der vederbladeren tot dieper onder de oppervlakte van den kruin doordringen en ontvangen daardoor ook de meer binnenwaarts gelegen bladeren genoegzaam licht om aan het assimilatieproces deel te nemen. Van hoeveel belang het bezit van zulke dieper gelegen bladergebieden voor tropische planten zijn kan, daarvan laten zich nog meerdere voorbeelden aanhalen, die Haberlandt dan ook niet nalaat te vermelden: de vele boomsoorten, die er verdieping-kronen op na houden (kapas, ketapan) d.w.z. twee of drie kronen onder elkaar, gescheiden door niet-bladdragende takdeelen; of de merkwaardige, lichtzwavelgeel blinkende Kool-banda (Pisonia alba) wiens buitenste bladeren bijna geen bladgroen bevatten, en dus blijkbaar als een zonnescherm dienen voor de teeder groene, inwendig gelegene, die anders door het felle licht overprikkeld zouden worden. Men zal wel mogen aannemen, dat deze verschijnselen verband houden met de grootere hoeveelheid licht, die de tropische hemel aan 't aardrijk toezendt en waarvan zelfs door de dichte kronen der woudboomen meer wordt doorgelaten, dan in de donkere bosschen onzer Europeesche breedten, gelijk men dit op een andere plaats van Haberlandt's boek zeer naar waarheid vindt opgemerkt.

Maar bovenal bezit het gevederde blad den allergeschiktsten vorm voor de prikkelbewegingen, waaronder men verstaat, dat het geheele samenstel zijner ‘blaadjes’ doeltreffende draaiingen en wendingen kan maken. De aard dezer bewegingen is algemeen bekend door een enkel hoog ontwikkeld geval, n.l. de prikkelbaarheid der bladeren van het kruidje-roer-mij-niet. Van gelijksoortige natuur zijn echter allerlei minder snelle en daardoor minder in 't oog vallende standveranderingen der blaadjes. Ieder die eenigen tijd in de Oost is geweest weet, dat de assems (tamarinden) 's avonds gaan slapen d.w.z. hunne blaadjes toevouwen. Nog duidelijker vertoont dit de bovengenoemde pithecolobium. Minder bekend is waarschijnlijk de dagbeweging van vele gevinde bladeren, die, naarmate de zon hooger stijgt, hunne blaadjes meer en meer oprichten, tot die van weerszijden elkaar raken. De stand, dien zij aannemen, is afhankelijk van de intensiteit en de richting van 't licht, bij geringere verlichting vangen zij dit geheel op, bij te sterke laten

zij het schuin langs zich afglijden, als de schappen van een jaloezie. Het voordeel dezer laatste beweging voor de plant is zoo duidelijk, dat men er haast niet verder over behoeft te spreken, maar de beteekenis der slaapbeweging ligt minder voor de hand. Haberlandt maakt de geestige onderstelling, dat de blaadjes zich tegen elkaar zouden leggen, om minder te lijden te hebben van het geweld der tropische regenbuien. Wel is waar regent het in Indië meer overdag dan 's nachts en ziet men dus niet dadelijk in, wat het geregelde sluiten der blaadjes bij zonsondergang met den regen zou uit te staan hebben. Maar om de slaapbeweging der blaadjes te voorschijn te roepen, behoeft het niet volkomen donker te worden: de verduistering bij het opkomen van zware buien is hiertoe voldoende. Zoo wordt bij deze boomen door den prikkel der duisternis langs een omweg hetzelfde bereikt, wat bij prikkelbare planten, zooals het kruidje-roer-mij-niet, de Indische klaverzuring enz. door een schok, dus rechtstreeks tot stand komt. Want ook bij deze laatste houdt Haberlandt het sluiten en neerhangen der blaadjes grootendeels voor een bescherming tegen den regen. Bij het kruidje-roer-mij-niet vermeldt hij echter nog een andere verklaring die de gevoeligheid harer bladdeelen aan deze plant schenkt, n.l. de bescherming tegen grazende dieren. Immers door 't neervallen harer bladdeelen en 't ombuigen harer blaadjes, die daarbij hun roodachtigen onderkant toonen, verdwijnt zij niet slechts van de oppervlakte en verzinkt tusschen andere kruiden, maar bovendien komen daardoor de scherpe doornen, waarmede haar stengels gewapend zijn, bloot te liggen en bedreigen muil en tong van plantetende beesten.

Dat dit verdedigingsmiddel niet bestand is tegen de harde bekken van Indische sappies, is geen bewijs tegen de juistheid dezer onderstelling. Want het kruidje-roer-mij-niet is uit Brazilië afkomstig en dus niet oorspronkelijk toegerust tegen zulke groote herkauwers.

Al wie de tropische plantenwereld door aanschouwing kent, weet hoeveel aanzienlijker plaats daarin de boomen spelen. Kruiden vallen haast niet in het oog, struiken of gras groeien slechts daar, waar kort geleden door de ontginning open plekken in 't bosch zijn geslagen. Koffie, cacao, kina, kruidnagelen, notenmuscaat, kaneel en zoovele andere cultures, ofschoon ‘tuinen’ genaamd, vormen in werkelijkheid zware bosschen, sommige nog dieper en duisterder door het dak der hooge sehaduwboomen, dat

ze tegen te sterke verlichting en regenslag moet beschermen. Nergens wordt dit verschil tusschen de flora der tropische en die der gematigde gewesten den nieuwaangekomene scherper voor oogen gesteld, dan bij 't betreden van den Buitenzorgschen plantentuin.

‘Dat is geen tuin, maar een bosch!’ is de eerste uitroep van velen. Voor dengene, die gaarne in korten tijd wat van al die daar vereenigde plantensoorten zou willen zien en leeren, is hun boomachtig karakter zelfs een ernstig en moeilijk te verhelpen bezwaar. Dikwijls, wanneer ik na korten tijd vermoeid van al het naar boven turen, het moest opgeven iets naders te weten te komen van de bloemen en vruchten der hooge boomen, wier namen ik aan den voet hunner stammen vermeld vond, heb ik den wensch voelen opkomen, dat boven in de kronen een tweede stel van paden gebouwd kon worden, waardoor men in staat ware tusschen, of nog beter, boven de takken te wandelen. En wanneer het een enkele maal gelukt, van een rivierdal uit of van een bergtop af, een blik op de bovenvlakte van een oerwoud te werpen, dan krijgt men eenige voorstelling van de wonderbare indrukken, die zulk een wandeling over de kruinen der boomen te genieten zou geven; van den schat van waarnemingen en ontdekkingen, die men daarbij zou kunnen maken. Om een oerwoud goed te kunnen onderzoeken, zou men eigenlijk den lichaamsbouw van een gibbon moeten hebben.

Men begrijpt, dat voor den Europeeschen botanicus, die zijn aandacht in de eerste en voornaamste plaats aan de plantenwereld schenkt, die bovendien in vele woudreuzen tot zijn verbazing dezelfde soorten herkent, welke hij als dwergachtige, armoedige sprietjes en struikjes in de warme kassen van zijn woonplaats heeft bestudeerd, de bovengeschetste indruk nog veel sterker en levendiger is.

Merkwaardig is het nu te lezen, welke beschouwing Haberlandt aan de beschrijving van dien indruk vastknoopt, over de eenzijdige voorstelling van het wezen der plant, waartoe de uitsluitende beperking tot Europeesche vormen den botanicus moet leiden; want die voorstellingen beheerschten tot nu toe de Europeesche botanie, zij leidden er eenerzijds toe in de kruidachtige plant den normalen vorm te zien, in den houtigen stengel een bijzonder geval, anderzijds bij planten met een verhout steunweefsel de winterrust als een vanzelf sprekend, onafscheidelijk attribuut aan te nemen, in plaats van als een bijzondere aanpassing aan ongunstige klimatische toestanden. Haberlandt maakt nu met tal van voorbeelden

duidelijk, hoe de flora onzer gewesten door de noodzakelijkheid dezer aanpassing aan den winterslaap een hoogst eenzijdig karakter heeft gekregen, hoe slechts een minderheid der op aarde voorkomende plantvormen tot die adaptatie in staat geweest is en daarvoor in al hare onderdeelen en levensuitingen bijzonder moest toegerust worden[1]. De vorm harer stammen en takken, de wijze harer vertakking, het jaarlijks afwerpen en vernieuwen van haar bladkleed, het schuilgaan der knoppen onder dikke schubben, het bewaren van haar reservevoedsel in onderaardsche bergplaatsen, zijn evenzoo vele eigenaardige wijzigingen ten behoeve van het ongunstige winterklimaat. Evenmin als men de flora der gematigde gewesten mag beschouwen als een weliger ontwikkeling van de arctische, maar integendeel deze laatste als een voorpost van de eerste, zoo moet ook de Europeesche flora afgeleid worden uit de tropische: de kruidachtige planten meerendeels gehouden worden voor jeugdtoestanden van houtige, die 't niet tot dien volwassen staat kunnen brengen, maar door voorbarige geslachtsrijpheid toch het voortbestaan harer soort mogelijk maken.

Wellicht zal men bij de lezing der bovenstaande loftuiting de vraag stellen: ‘Is dat nu zoo verdienstelijk en origineel, om in 't licht te stellen dat onze planten een harden strijd tegen de winterkoude te voeren hebben? Dat begrijpt toch iedereen.’

Maar omdat iedereen dat begrijpt en van jongs af gewoon is aan het verschijnsel der winterrust, vergeet ook ieder daarin iets bijzonders te zien en te bedenken, hoeveel levensverschijnselen en eigenschappen der planten door die rust worden belemmerd en verborgen. En in allen gevalle is het verdienstelijk, deze opmerking in zulk een treffenden vorm te kleeden als Haberlandt dit doet, waar hij in 't licht stelt, dat de plantensoorten der vochtige aequatoriaallanden tweemaal langer op aarde *geleefd* hebben dan die der koude gewesten, en dus ook tweemaal meer tijd hebben gehad om zich te wijzigen en te specialiseeren.

Wat mij bij de lezing van Haberlandt's beschrijvingen telkens weer sterk heeft getroffen is, dat hij zulk een open oog heeft gehad voor het ensemble der tropische natuur, dat, niettegenstaande

1) Zie ook, hetgeen daarover een andere bezoeker van den Buitenzorgschen tuin kortgeleden geschreven heeft, Prof. G. Klaus uit Halle: Warum der Botaniker in die Tropen muss.

hij natuurlijk zijne beste krachten en meesten tijd heeft moeten wijden aan détailstudies van bepaalde onderwerpen, hij nimmer vergeten heeft den indruk der geheele omgeving in zich op te nemen en haar te beschouwen in het licht van zijn hypothetiseerend en artistiek vernuft. Hem zal men zeker niet kunnen verwijten: ‘dass er vor lauter Bäumen den Wald nicht gesehen hat.’

Bijzonder belangrijk komen mij zijne vergelijkingen van de flora der tropische met die der gematigde luchtstreek voor en de verschilpunten, die hij daarbij aanwijst. Wie, die zelf door oorspronkelijke wouden zich een weg heeft moeten banen, of op nauwe voetpaden het schuwe wild en de nauw onder schot te krijgen vogels heeft trachten te vervolgen, zal niet dadelijk begrijpen wat Haberlandt bedoelt, en toegeven, dat hij daarin juist en origineel gezien heeft, wanneer hij zijne bewering leest, dat in het kenmerkend uiterlijk van zulk een woud niet zoozeer de sporen te zien zijn van den strijd der verschillende plantensoorten om elkaars standplaats, licht en lucht, als wel de tot in 't uiterste gedreven exploitatie der voorhanden ruimte en verlichting, zoodat ieder hoekje ingenomen wordt door een plantensoort, die voor den vorm van die groeiplaats bijzonder geschikt is.

In de afdeeling van het boek, die over de eigenaardigheden der tropische wortels, stengels, bladeren, bloemen en vruchten handelt, heeft Prof. Haberlandt voornamelijk de indrukken verwerkt, die hij in den Buitenzorgschen plantentuin heeft ontvangen. Daaraan knoopt hij nu een reeks opstellen over de andere plaatsen, die hij op Java heeft bezocht, onder den titel: ‘Botanische Excursionen’. Wie hem in zijn boek op die uitstapjes volgt, zal levendige indrukken van de beschreven plaatsen, in 't bijzonder van hun botanisch karakter krijgen: en voor wien die streken bekend terrein zijn, zal hun beeld weer duidelijk en vaak in een geheel nieuw licht voor het oog zijns geestes verrijzen. Op één dier botanische tochtjes had schrijver dezes het voorrecht Prof. Haberlandt als gids en gastheer te vergezellen, en daarbij van zijn gaven als geestig en artistiek opmerker, levendig verteller en hoog begaafd geleerde te kunnen genieten. Het was een vaartochtje naar de eilanden Onrust en Edam, op de voormalige residentieboot Bogor, die den lichtwachter ging aflossen.

Onrust was toen reeds sedert geruimen tijd verlaten, de boot moest er juist een beambte heenbrengen, die de vendutie van

eenige voor afbraak te verkoopen etablissementen ging regelen Somberder en jammerlijker aanblik dan al die uitgestorven, leeggedragen, verwaarloosde en reeds vervallen gebouwen kan men zich moeilijk denken. Zoo pittoresk en grappig als van uit zee gezien de aanblik is van dit miniatuur-eilandje, tot aan zijn boorden bezet met een stadje van loodsen en huisjes, wier roode daken in de zon blinken en die zoo onwaarschijnlijk klein lijken, dat zij doen denken aan een Neurenberger speeldoos, opgezet op een in zee drijvend tafeltje, zoo akelig doodsch en spookachtig ziet het er van nabij uit. Planten zijn er bovendien haast niet te vinden, van de voormalige tuintjes der werfbeambten zijn slechts enkele bloemdragende struiken, cycadeën en door de zeewinden kromgebogen palmen, waroes, djoehars en andere gewone boomen overgebleven. Men moet zich telkens rekenschap geven, dat om natuurlijke goede redenen dit oord in vollen vrede rastig en ordelijk verlaten is, zoo sterk geraakt men onder de inbeelding, dat men zich in een door epidemiën of zeeroovers uitgemoord stadje beweegt; dat men ieder oogenblik kan stuiten op de ijzingwekkende overblijfselen der omgekomen bewoners.

Als men in een ietwat begroeid hoekje met het uitzicht naar 't Noorden op de open zee, een klein bescheiden kerkhof ontdekt en de opschriften op de kunstelooze grafteekens leest, voelt men zich bijna minder eenzaam dan daareven tusschen de leegstaande woningen der levenden. Maar wie door dit desolaat tafereel droefgeestig mocht gestemd worden, Haberlandt's opgewektheid en optimisme vermocht het niet te fnuiken; hij wist op dit dorre, door den fellen Oostmoesson bijna geheel doodgeblaakte hoekje koraalrif toch nog enkele belangwekkende planten op te sporen, schetste met verwonderlijke vlugheid een paar schilderachtige kijkjes op het nabijliggende eilandje Kelloor en maakte door zijn degelijke en geestige gesprekken, dat wij de hitte, benauwdheid en verlatenheid der omgeving vergaten.

Nauwelijks aan het met koraal bezaaide strand van Edam geland, wierp hij zich met waren hartstocht op de zonderlinge steltboomen (Mangroves) die deze lage kusten met een natuurlijk vlechtwerk van luchtwortels omzoomen en beschermen, en schetste het figuurtje, dat thans het belangwekkende hoofdstuk over strandvegetatie in zijn boek versiert. Die figuurtjes kenmerken het geheele boek: eenvoudig, zonder eenig effectbejag, maar duidelijk

en typisch, - in het schijnbaar onbelangrijke den merkwaardigen kern klaar voor oogen stellend.

Bij zijne uitstapjes naar den Preanger had ik niet het voorrecht Prof. Haberlandt te vergezellen, maar ik zag al die heerlijke landschappen, merkwaardige vergezichten en indrukwekkende boschtafereelen in den geest terug, bij de lezing zijner beschrijvingen. Wie hem vergezelt naar den boschtuin Tjibodas op de noorderhellingen van den Gedeh, zal de geheele reeks der gewaarwordingen van dien bergtocht nog eens door kunnen genieten. Bij 't stijgen van den weg en 't naderen van den Poentjok (pashoogte) op den Megamendoeng ziet hij weer de terrassen der sawahs alle hellingen rondom hem belijnen, terwijl de toppen der heuvels gekroond worden door 't donkere groen der dessah-boschjes, waarboven de kronen der pinangpalmen als versierde masten uitsteken. De benauwende hitte der lage landen van Batavia wijkt voor een opwekkende bergkoelte, het suizen van den frisschen wind smelt samen met het ruischen van levend water. Bloeiende struiken en kruiden zoomen de steenen walletjes om de erven der lage bamboehutjes, wier bewoners op hun donkerbruin gelaat duidelijk een rooden blos vertoonen. En nu wijken sawahs en tuinen voor hoog en dicht woud, ondoordringbaar volgegroeid met varens, wilde gemberplanten, wolfsklauwen en lianen van allerlei soort. De weg wordt zoo stijl, dat 5 paardjes het voertuig haast niet meer omboog kunnen sleepen en des te liever verlaat men het, waar men 't geheel nieuwe genot blijkt te kunnen smaken om op 't midden van den dag zonder hinder te wandelen en zelfs met flinken bergstap te klimmen. Men kan zich de longen niet vol genoeg snuiven aan de frissche, geurige, koele bergboschlucht, het oog niet verzadigen aan het sappig groen der blaren en de mollige fluweelachtigheid van 't mos op rotsen en stammen; zich haast niet betoomen in het genot om polsen en voorhoofd te koelen in werkelijk koud, stroomend water. De steilheid en glibberigheid van het nauwe ongelijke boschpad, somtijds versperd door omgevallen reuzenstammen, vormt slechts een prikkel te meer, die de opwindende heerlijkheid der wandeling door het ongeschonden woud verhoogt. Het opent zich, een lichtere plek in een lijst van donkergroen en takken schenkt als door een rustiek venster een blik op een stillen waterspiegel, waarachter een muur van opeengestapelde dichte boomkruinen zoo hoog oprijst, dat van den hemel nauwelijks een klein hoekje te

ontdekken is. Boven de afgeronde bladermassa's wuiven de lichtere vederpluimen der boomvarens uit; op stammen en takken rondom zitten de nestvarens gedoken, als in planten veranderde vogels, met breed afhangende staart- en vleugelpennen. Op het kleine open grasveldje aan den oever bloeien bescheidene, vriendelijke, roze riddersporen, die doen denken aan de koekoeksbloemen onzer kreupelboschjes. In zwijgende verrukking, gelijk de natuur rondom, staart men over de onbewogen, eenzame watervlakte van het kleine Telaga-warna, zooals het daar diep gedoken ligt in de omhelzing zijner ondoordringbare boschmuren, die trachten het in hun kring te verbergen voor het begeerige oog en de schendende hand van den niets-ontzienden landontginner.

Zulke beelden komen omhoog naar de oppervlakte van het meer onzer herinnering, bij de lezing van Haberlandt's tochten. Maar wanneer hij ons een oogenblik heeft laten toegeven aan de bekoring onzer zinnen door de tropische bergnatuur, dan wekt hij ons op tot opmerkzaamheid en nadenken over de duizenderlei verschijnselen van plantengroei rondom ons, dan stelt hij zich allerlei vragen, als b.v. omtrent don invloed van dit *doorloopend* gematigd-vochtige klimaat, de betrekkingen van al die dicht ineengedrongen planten tot elkaar en de beteekenis van ieders eigenaardigen vorm en levenswijze. En bij de lezing verbazen wij ons telkens opnieuw, hoe wij zooveel hebben kunnen zien, zonder er verder over na te denken, en verheugen wij ons, als de reeds verbleekte beelden onzer half bewuste waarnemingen door Haberlandt's beschouwingen in hooger relief worden versterkt en met nieuwe kleuren overgoten.

Om Haberlandt's boek met genoegen te lezen en te begrijpen behoeft men volstrekt geen botanicus te zijn, al is ook deze Botanische Tropentuin zeker in de eerste en voornaamste plaats geschreven om vakgenooten te bewijzen, welk wetenschappelijk voordeel en genot een bezoek aan de tropen hun kan schenken en welke bijzonder gunstige gelegenheid Buitenzorg en de Preanger hun daarvoor aanbieden.

Ieder, die een open oog heeft voor de hem omringende natuur, belangstelling koestert voor vreemde landen en genegenheid gevoelt voor onze koloniën, zal door de lezing van dit boek zijn kennis en inzicht op aangename wijze kunnen vermeerderen en zijn nationalen trots gevleid voelen.

J.F. VAN BEMMELEN.

Gedichten[1)]

I. Van Halewijns eerste Bruid

Mint die minne die ewelic mint.
RUUSBROEC.
Que toute extase soit mourante en toi, que toute volupté désire mourir.
MARCEL SCHWOB, *Le Livre de Monelle*.

Heer Halewijn zong een liedekijn:
al wie dat hoorde, wou bij hem zijn.

En dat vernam een koningskind,
schoon van leden en hoog bemind.....

Iederen nacht, uit haar hoogen toren,
kon zij Halewijns liedeken hooren,

nu biddend en smeekend als een klacht,
dan als merulaarszangen smeltend en zacht.

1) Uit den eerlang uit te geven bundel *Iris*, Antwerpen, Gebroeders Buschmann. Uit de rubriek: *Uit den Wonderhoorn*.

En hóe of het kwam - zij verstond het niet:
maar bij 't laatste vers van het wonder lied,

dat klaagde en kwam als een zucht uit het woud,
liep het haar telkens, warm en koud

te gaar over 't gansche, tengere lijf,
en zwijgend stond ze, als een beeld zoo stijf,

en herhaalde zachtjes: ‘O kind, zoet kind,
Ik leer u de Minne die eeuwelijk mint!’ -

Eens nachts, dat alles in 't burgslot sliep,
scheen het haar, dat een stem haar riep.

Over haar bed, als een zilvergordijn,
hing, hoog en breed, de maneschijn,

en nu was 't haar of die maanschijn zong
heel zoet, heel dicht: ‘Zoet kind!’ - Toen sprong

zij van haar sponde en sprak zeer luid,
alsof *hij* 't zou hooren, dees woorden uit:

‘Uw roep weerklonk in mijn donkeren nacht....
Ik ga tot u, die op mij wacht....’

En vóor haar spiegel ging zij staan
en trok haar rijkste kleederen aan.

Wat deed z' aan haar schoon jong lijf zoo blij?
Sneeuwwit een hemdeken, fijn als zij.

Wat deed zij aan haar rood keurslijf?
Dat stond van gouden banden stijf.

Wat deed zij aan haar purperen rok?
Van steek tot steek een gouden knop.

Wat zette zij op heur goudblond haar?
Een wrong van goud en paarlen zwaar. -

En stil, stil, zonder kreet of woord,
sloop zij tot een geheime poort,

en ging, van knaap noch maagd verzeld,
onvervaard door het eenzaam veld.

Toen zij ten halven het veld mocht zijn,
ontmoette haar Heer Halewijn

en sprak: ‘Ik groet u, o schoone Maagd,
die een goudwrong op uw goudhaar draagt!

Ik wachtte op u sedert maanden, in 't woud...
Ik wenschte en wist, dat gij komen zoudt.

Mijn liefste lief, mijn zoet-zoet kind,
ik leer u de Minne die eeuwelijk mint....’

Zij volgde hem, zonder vaar of schroom,
tot een eeuwenouden lindeboom,

waaronder, rond witmarmeren bank,
een rozelaar slingerde rank bij rank,

en, op den hoogsten lindetak,
zat een wondere vogel, die zong en sprak:

‘Verkoren schoone, gelukkig kind,
nu leert gij de Minne, die eeuwelijk mint!’

En als nu de Zanger de maagd bezag,
dan was 't haar, alsof ze in zijn armen lag;

en als hij haar hand in de zijne maar nam,
voelde ze op haar mond als een kussende vlam;

en als zijn stem haar in de ooren klonk,
was 't haar, of heel haar ziele zong....

‘Ik ben uw dienstmeid’, zuchtte zij teer,
en, duizelend, zonk ze op de zitbank neer.

- Halewijn sloot zijn armenpaar
wonderteer, als een moeder, rond haar,

en zacht, zoo zacht als de lispelwind,
zong hij van Minne, die eeuwelijk mint:

‘Ik droomde van u. .. Ik smachtte naar u.
Gij kwaamt.... Heb dank! Ik heb u nu....

En heb ik u nu, en houd ik u warm
als mijn zoet-zoete minne in mijn kloeken arm,

ik laat u niet los, gij zijt nu mijn,
voor eeuwig de bruid van Halewijn....

Zeg - kent gij de Minne, die eeuwelijk mint? -
Slechts min van een uur kent er de aarde, mijn kind.

Maar Minne, die mint in eeuwigheên,
die leert u Halewijn alleen....
Die lief ende leet
van minne weet
ende hevet ontvaen,
die kan kinnen
die cracht van minnen
ende leren gaen....

Ghelijc dat trect,
Nature, die wect
ende minne die bint...
Mer hoochste Minne
die mensch ooit kinne,
die sterft - om stets te leven, kint!

En hoogste Minne is hoogst genot,
oplaaiend in roode vlammen tot God;

en die slaat zich zelf in den zoetsten stond
midden in 't harte de doodlijke wond;....

die doodt zich zelf, als zij 't hevigst gloeit,
snijdt haar wortel af, als zij 't heerlijkst bloeit;

zóo stervend, wordt ze onsterfelijk,
en leeft, als Gods Min, eeuwelijk!....

Geen min is bestand tegen ramp of tijd,
geen kus, geen trouw, geen zaligheid....

Zooals bleekt en dort de reinste wang,
zoo, van 't zoetste zoenen, is de nasmaak wrang.

Dood-gaan in Liefde is godenkunst;
herleven in Liefde - is hemelgunst.' - -

De handen te zaam, maar met gloeienden blik,
genotvol sidrend van vreemden schrik,

de wangen bleek als 't gelaat van den Dood,
maar de lippen van heet verlangen rood,

zonder andere kracht of anderen wil
dan Halewijns eigen kracht en wil,

zóo zat zij daar en sprak, heel zoet:
'Doe met mij, wat gij wilt en moet...'

Recht rees hij - en met kalm gebaar
trok hij zijn dolk, en hield vóor haar,

met een glans van teerheid in het oog,
den scherpen, flikrenden punt omhoog,

en sprak, als een moeder spreken zou:
'Wilt gij mij beminnen, eeuwelijk trouw?

Wilt gij zoenen den Zoen, die nimmermeer endt,
wilt gij minnen de Minne, die dood niet kent, -

ruk open uw keurs, en vertoon, vertoon
mij uw zwellenden boezem, maagdlijk schoon;

breid uit uw armen om Halewijn,
sluit uw gloeiende lippen op de mijn,

zuig uw lippen wild aan de mijne vast,
en houd mij, houd me op uw borst gelascht;

sluit, als om te slapen, uw oogen toe,
en, wat ook gebeure, en wat ik ook doe,

zoen mij, o zoen mij uit gansch uw hart...
't Genot is eeuwig - en kort de smart...' -

En wát de zanger der maagd beval,
trouw deed zij 't ál, trouw deed zij 't ál.

Uit haar gouden keurs, snel losgescheurd,
zwol haar blanke boezem, roosgekleurd;

in haar armen sloot zij Halewijn,
op zijn lippen sloot zij haar lippen fijn,

op zijn lippen zoog zij haar lippen vast
en hield hem op haar boezem gelascht,

en zoende, zoende, met heel heur hart...,
eerst in louter genucht, dan in louter smart...

Lang bleef zij zoo, met de oogen dicht;
op haar aanschijn straalde 't als hooger licht;

om haar lippen zweefde een wondere lach...
- Toen opende Halewijn de oogen, en zag

hoe haar wang verbleekte, hoe, traag, o traag,
haar oog, zich openend, flets en vaag,

verglaasd weldra in het zijne keek,
en voelde, hoe haar lijf bezweek.

Doch, als had al de bloeiende kracht van haar bloed
zich vergaard in haar kussende lippen, zoet,

neen, zoeter dan honig geprest op de zijn,
zoo voelde, huiverend, Halewijn,

hoe die gloeiden, gloeiden als kolen vuur,
steeds zoenend, zonder rust noch duur...

En lang reeds was, in Halewijn's arm,
het tengere lichaam niet langer warm,

dat zij immer nog vasthing aan zijn mond,
alsof zij dien niet meer laten kond'!...

Toen trok hij, teeder, zijn dolk uit de wond,
liet zacht dien vallen op den grond,

lei zijn beide handen stil op haar hoofd
en verwijderde 't zacht, en sprak: ‘Geloofd

en gedankt voor eeuwig zijt gij, God!
Haar ziel zweeft heen in het hoogst genot!’

Teer vlijde hij 't edele lijk op de bank,
bedekte met rozen, rood en blank,

de nauw zichtbare wond aan den linken kant,
reeg 't keurslijf dicht met streelende hand,

streek koozend over het bleek gezicht
en drukte, zoenend, haar de oogen dicht...,

en fluisterde zingend: ‘O, zoet-zoet kind!
Nu weet gij de Minne die eeuwelijk mint...’

II. Van Halewijns laatste Bruid.

N'embrasse pas les morts: car ils étouffent les vivants.
MARCEL SCHWOB, *Le Livrede Monelle*.

Er werd gehouden een banket
En het hoofd werd op de tafel gezet.

En toen, in de hooge ridderzaal
de disch nu gereed stond voor 't feestlijk maal,
en de baanderheeren in scharlaken dracht
bij de poorte stonden als eerewacht,

toen trad, in haar keerle van goudbrokaat,
de oogen neergeslagen, een blos op 't gelaat,
het prinsesje, zedig, schoorvoetend voor,
en droeg in haar rechte, blank als ivoor,
en hield bij de lokken als zijde zoo fijn
het hoofd van Heere Halewijn.

En zwijgend zette de maged daar
het hoofd op een schotel, van goude zwaar,
te midden der tafel, en onder het luid
gejuich van de ridders, nam ze, als een bruid,
plaats aan haar vaders rechterhand
met haar broeder aan haar linken kant.

Het banket nam aanvang...! Zonderbaar,
nauw zat de Koningsdochter daar,
of haar oogen hechtten zich, onbewust,
op Halewijns hoofd; een wondere lust
rees in haar binnenst, en 't was haar, alsof
die donkere oogen, verglaasd nu en dof,
rustten op haar met een zacht verwijt
maar tevens ô vol zaligheid.

En voor 't éerst nu zag zij, eilaas! te laat,
de wondere schoonheid van dat gelaat:
dat voorhoofd zoo blank en glad en hoog,
dier wimperen fijn geteekenden boog,
dien krachtigen neus en die manlijke kin,
die wangen met twee kuiltjes in,
en vooral die lippen, zwellend rood,
die lippen, gesloten door den dood,
die lippen, die konden zingen zoo fijn
het tooverlied van Halewijn.....

O de paarschheid van dat koude gezicht!
O de dofheid dier oogen, zonder licht!
O de klonters bloed in dat lang krullend haar,
- zij en zag ze niet meer! Zij zag nog maar
dien betoovrenden mond, die te murmelen scheen:
‘U hadde ik gemind, en anders géen!....
Omdat ik, sinds jaren, op u heb gewacht,
heb ik menig andere schoone versmacht....
Ach! Hadt gij begrepen mijn smachtend lied,
gij mistet nu mijn zoenen niet..!’

En zij zag ze verroeren voorwaar, voorwaar,
en zij hoorde ze spreken, het lippenpaar,
en zij hoorde ze smeeken, heel zacht, heel teer:
‘Leven, zoet leven, och! keerdet gij weer!
Wie daar ooit uw lief en gemaal moog zijn,
hij zal zingen noch zoenen als Halewijn...!’

Wee! Kuste zijn geest haar daar niet op den mond?
Over al haar leden huiverend, stond
zij recht van den disch, greep met vast gebaar
het hoofd van den schotel van goude zwaar
lei 't, als een arm klein wicht in haar arm,
en zoende 't de koude lippen weer warm,
zoende de oogen weer open, de wangen weer rood,
plofte neer op den grond als een steen - en was dood...

Heer Halewijn
zong een liedekijn,
al wie het hoorde wou bij hem zijn!

III. De Python
(Uit '*Salammbo*').

De maan ging op, en, in den stillen nacht,
begonnen fluit en kinnor, eensgezind,
hun droeve melopee..... Toen stond Salammbo
recht van haar leger, lei, met traag bewegen,
oorslingers, halssieraad en armband af,
liet vallen 't lange blanke tabbaardkleed,
rukte haar lokken los, en liet ze een pooze
los openwaaien langs haar schouderpaar
en bleef dan, stom, stralend in al de pracht
haars ongerepten lichaams, luistren naar
het drietal noten, steeds dezelfde, rijzend
sneller en sneller, buiten, op tot háar....
De snaren op den kinnor krijschten; gillend
piepte de fluit, en, in haar handen klappend,
markeerde de oude Taanach trouw de maat,
terwijl zij zelf, biddend met halve stem,
wiegend van links naar rechts 't gesmijdig lijf,
wachtte, wat komen zou....

Daar beefde zacht
het zware wandtapijt, en boven 't touw,
waaraan het vasthing, stak de kop des Pythons
spiedend vooruit... En langzaam, langzaam, als
een druppel water, zijplend langs den muur,
in zonderlinge bochten, gleed de slang
neer langs de breede plooien van 't tapijt,
tot op den grond, en stond dan, op zijn staart
trillend en sissend recht, zijn oogen, fonklend
gelijk karbonkels, op Salammbo vast....
Eén oogwenk bleef zij aarzelen... o Dat kille,
dat slijmrig gladde lichaam... o Die schrik,
van al die ringen, sluitend, vaster, vaster
steeds, om haar leden... Doch, daar klonk haar dreigend
Schabarim's woord in 't oor, en zich vermannend
trad zij vooruit, recht op den Python toe.

En, als bewust van 't offer, dat zij bracht,
liet het afschuwlijk monster, op haar schouder
plots nederglijdend, vóor en achter haar
zijn kop neerhangen en zijn spitsen staart,
tot zij, met traag gebaar, zijn gladde ringen
rolde rond arm en dij en middellijf,
zijn kop omvatte met de rechterhand
en, zijn driehoekigen, zwartgestreepten bek
rekkend tot hare lippen, de oogen sloot
en zacht, heel zachtjes, achterover boog. ..

Gelijk een waas van zilver liet de maan
op en om haar heur bleeke stralen vallen,
en op de groene huid des Pythons glansden
de vlekken, bruin, met een metalen glans....
Hijgend naar adem, onder 's monsters zwaarte
bukkend ter aarde, zonk zij langzaam neer,
en voelde, huivrend, langs haar malschen heup
den staart des Pythons slingren heen en weer....

Dan viel zij neer..., bewustloos, als een lijk...
niet wetend wat geschiedde... Buiten zweeg
de melopee van kinnor en van fluit,
en langzaam, langzaam liet de Python los,
en keerde weer, verzadigd, naar zijn nest....

POL DE MONT.

Letterkundige kroniek.

Een nagelaten bekentenis door Marcellus Emants. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

De literatuur der negentiende eeuw - men is nu eenmaal gewoon de literatuur bij eeuwen in te deelen - loopt met den aanvang van dit laatste quinquennium op haar eind. ‘Dat kan men haar aanzien!’ zeggen de ontevredenen, en men hoort hen, hoofdschuddend, iets mompelen van ‘decadentie’ en ‘degeneratie.’

Sedert Max Nordan Rossetti, Verlaine, Tolstoï, en andere hoog boven allen uitstekende geesten als treffende voorbeelden van die degeneratie aanwees, behoeft men zich niet ongerust te maken. Mij lijkt dit einde van de eeuw een tijdperk van opgewekt letterkundig leven bij uitnemendheid, waarin te leven een genot heeten mag. En Nederland draagt tot dat leven en dat genot niet weinig bij.

Wanneer het een letterkundig statisticus of een statistisch letterkundige mogelijk ware, de litteraire producten in de verschillende landen vergelijkend, het litterair leven onder cijfers te brengen, ik ben zeker dat aan ons kleine land een hoog rangnummer zou te beurt vallen. Ik denk hier niet aan den stapel novellen, waarin schrijflustige dames en heeren - dames vooral - het overvolle van wat zij voor hun gemoed of hunne phantasie honden in lieven, conventioneelen vorm plegen uit te storten; niet aan een of ander vlijtig samengesteld boekdrama, noch aan de rijmen, stroomend als waterbeken, waarmee men een tijdschrift ‘heel in rijm’, zou kunnen vullen. Van letterkundig leven in Nederland sprekend, denk ik aan werken uit de laatste jaren waarin oorspronkelijkheid, gevoel, phantasie, vormkracht tot hun hoogste macht zijn opgevoerd: aan

versbundels als van Willem Kloos, van Hélène Swarth en (in Zuid-Nederland) *Claribella* van Pol de Mont, aan een roman als *Majesteil*, aan een boek als *Johannes Viator*. En wanneer ik dan in de groote beschaafde landen, in Frankrijk, Engeland, Duitschland, naar de met deze equivaleerende werken zoek, dan duurt het een geruimen tijd eer ik in elk land over een zelfde tijdperk een even groot aantal even krachtig sprekende, oorspronkelijk gedachte, ‘formvollendete’ letterkundige producten gevonden heb.

Bij den aanvang van het laatste vijftal jaren der eeuw is dat leven nog volstrekt niet aan het tanen. Er is stof, er zijn werkkrachten, en letterkundige producten van beteekenis vragen telkens weer de aandacht. Op dit oogenblik zijn het Emants' novelle *Een nagelaten bekentenis* en Van Eeden's ‘Tragedie van het recht’ *De broeders*.

Over het eerste heden enkele bladzijden.

Niet vooraf, geheel of gedeeltelijk, in dagblad of tijdschrift gepubliceerd, niet lang te voren aangekondigd, is *Een nagelaten bekentenis* zelfs voor Emants' beste vrienden een verrassing geweest. En het zal dit in dubbele mate zijn, wanneer blijken mocht - wat mij waarschijnlijk voorkomt - dat dit des schrijvers rijpste, diepst doordachte en doorleefde werk is. Het zou mij niet verwonderen, dat men later, vragend naar het boek, waarin zich het karakter van Emants' talent het duidelijkst en het volledigst uitspreekt, naar *Een nagelaten bekentenis* verwezen werd.

Hiermede heeft de vraag of Emants een aangenaam auteur is, of zijn boeken verheffende lectuur zijn, of er van hem gloed, bezieling uitgaat, niets te maken. Op die vraag trouwens kan het antwoord spoedig gegeven worden, en wel in beslist ontkennenden zin. Neen, Marcellus Emants behoort als schrijver niet tot de aangenamen, hij beurt u niet van den grond, en verwarmd of bezield wordt men door hem niet. Maar hij is een eerlijk schrijver, die de dingen schildert zooals hij ze waarneemt, in het licht waarin hij ze ziet, in den vorm, die hem eigen is en die volkomen past bij zijn kunstenaarsnatuur. Dat zijn aandacht zich het eerst vestigt en het langst gevestigd blijft op de leelijke zij van menschen en dingen, dat het licht hetwelk voor hem valt op de wereld om hem heen een koud, wreed licht is, niemand die het recht heeft, er hem een verwijt van te maken. Wie weet of hij zelf er niet het meest onder lijdt!

Het gaat met het kunstenaarsgeloof als met het godsdienstig geloof: men gelooft niet wat men wil, men gelooft wat men kan, en niemand is voor iets anders verantwoordelijk dan voor den ernst en de eerlijkheid, waarmede hij zijn ernstig en eerlijk verkregen geloof in toepassing brengt.

In dat opzicht is de schrijver van *Een nagelaten bekentenis* zonder vlek of rimpel. Wie meenen mocht dat Emants een groot heer is, die alleen nu en dan uit den hoorn des overvloeds zijner phantasie novellen en drama's schudt, vergist zich. Emants is een ernstig kunstenaar, een *piocheur*, - niet in den zin van ‘blokker, werkezel’, zooals de vertaling in Fransch-Hollandsche woordenboeken luidt, maar in dien van ‘grand travailleur’, gelijk de ‘Dictionnaire de l'Académie’ het woord omschrijft. Er zijn er onder onze letterkundige kunstenaars wellicht weinigen, die hem daarin evenaren. En een ‘grand travailleur’, een nauwgezet, rustig waarnemer, een geduldig ontleder was er noodig om, als hier, een psychologisch geval van zoo bijzonderen aard in een boekdeel van bijna driehonderd bladzijden uiteen te zetten, zoodat het tegelijk een litterair kunstwerk werd.

Een nagelaten bekentenis is niets meer of minder dan de bekentenis van een man, die zijn vrouw vermoord heeft.

Willem Termeer, die de daad pleegde, heeft er geen smart, geen wroeging over, ook geen blijdschap, hij is alleen bang, bang voor elk geluid en vooral voor zijn eigen stem, die als gedwongen schijnt te worden om de misdaad uit te schreeuwen en aldus wat tot nu toe een geheim bleef te verraden. Niet, dat hij het zelf zoo vreeselijk vindt. Gaat hij zijn leven na, dan lijkt hem alles geleidelijk in het werk gegaan; dan is het hem volkomen duidelijk hoe het langzamerhand zoover gekomen is. Maar zijn misdaad zal hij te een of anderen tijd moeten openbaren, en de eenige manier om te voorkomen dat hij ze uitschreeuwt is, meent hij, het levensproces, dat op een moord zou uitloopen, in al zijn bijzonderheden op te schrijven. Zoo ontstaat de ‘Bekentenis’.

Van zijn jeugd af kent Willem Termeer zichzelven als een nietig en zwak schepsel, angstig voor de menschen, in wie hij, als waren het wilde dieren, zijn vijanden ziet. Schuw, laf, steeds terugschrikkend voor het nieuwe en onbekende, tracht hij zich voor te doen als iemand die durft en zeker is van zijn zaak: speelt hij

een rol. En dat comediespelen, dat liegen, wordt hem zoo tot een tweede natuur, dat hij onwaarheid spreekt ook waar er volstrekt geen aanleiding toe bestaat, zijn belang er niet mee gemoeid is. Voor eerzucht is hij lichamelijk te zwak; elke poging om in iets te volharden put hem uit. Op school zijn dan ook geen straffen, geen voorspiegeling van belooningen, geen vermaningen in staat hem tot eenige krachtsinspanning op te wekken. Hij zondert zich af van zijn makkers, die hem uitlachen, minachten en tegenover wie hij alleen blijft staan in zijne machtelooze verbittering.

Zoo is hij reeds op zijn twaalfde jaar. Dan komt de leeftijd waarin de vrouw invloed begint te oefenen op zijn denken. Ook hier is hij weer de zwakke, schuchtere, onhandige knaap. De vrouw wordt het overheerschend beeld van zijn, nu eens sterk erotisch, dan devoot-mystisch getint mijmeren; maar naarmate zij zijne gedachten meer vervult, gaat hij haar schroomvalliger uit den weg. In dit tijdperk van zijn leven valt zijn half zinnelijke, half etherischplatonische liefde voor de mooie dochter van zijn schoolmeester, een liefde zich openbarend in een strijd tusschen hevig verlangen en mystisch droomen, waarin men zou hebben kunnen zeggen dat zijn ‘beter ik’ overwon, wanneer niet hijzelf nog na jaren met spijt en zelfverachting op die quasi-overwinning was blijven terugzien. Zeker - zoo hooren wij hem redeneeren -, zeker zou hij gewenscht hebben te behooren tot de zoogenaamd deugdzame, normale, maatschappelijk goede menschen; maar nu die wensch niet vervuld is geworden, omdat zijn vervulling onmogelijk was, nu hij noch de geoorloofde smarten heeft geleden, noch de geoorloofde genoegens heeft gesmaakt, nu vraagt hij, waarom het hem niet vergund zou geweest zijn naast zijn eigen ellende te kennen zijn eigen genot.

Op de Hoogere Burgerschool blijkt hij buiten staat, in welk vak ook, een zeker vrij laag peil van ontwikkeling te overschrijden; zijn schuwheid, zijn achterdocht gaan voort hem te kwellen, en ook in dit levens-tijdperk blijven zijn phantasieën en visioenen beurtelings van grove zinnelijkheid en van etherische reinheid. De beste voornemens om niet langer angstvallig en wantrouwend, maar vroolijk en gezond te worden als anderen, stuiten af op volslagen hopelooze onmacht.

Op dit punt van zijne bekentenis genaderd, spreekt de biechteling voor het eerst eenigszins uitvoerig over zijne ouders. Zijn

vader had uit een stormachtige jeugd een gejaagde, prikkelbare stemming overgehouden, waaraan hij tegenover zijn eenigen zoon op de onaangenaamste wijze lucht placht te geven: een vriendelijk, of zelfs maar een belangstellend woord schoot er voor den knaap nooit over. Zijne moeder was kind van een jichtig vader, bij wien zij een onaangenaam thuis had; zij had den ouden heer Termeer, wien zij wat geld met wat overblijfselen van schoonheid aanbracht, uit ijdelheid aangenomen. Ook van deze moeder ondervond Willem Termeer, zoodra hij niet meer het popje was dat zij opdirken en waarmee zij pronken kon, weinig hartelijkheid. Nog vóór zijn meerderjarigheid stierven zijn vader krankzinnig en zijn moeder aan longontsteking.

Dat waren de menschen geweest, die hem het leven geschonken hadden, maar die nooit zijn vertrouwen hadden zoeken te winnen, bij wie hij geen raad, geen troost, geen liefde gevonden had en wien hij dan ook wederkeerig geen liefde, later zelfs geen alledaagsche gewoonte-vriendelijkheid had kunnen toonen.

En op dat tijdstip was het hem reeds duidelijk beginnen te worden, hoe het kwam dat hij zóó was en niet anders; hoe het kwam dat de menschen hem minachtten en reeds om zijn oogopslag, om den klank van zijn stem hem vermeden als een antipathiek wezen. Waren *zij* niet de normale individuen, in wie de goede, edele gevoelens leefden, de menschen die de regelmaat, de behoudende kracht vertegenwoordigden; en was *hij* niet het abnormale wezen, met voor de samenleving onbruikbare eigenschappen, de uitzondering, de vrucht van een degencratie?

Zoo gaat hij het leven in, zoekende naar sensaties en emoties, op reis naar Brussel, naar Parijs, naar Zwitserland, in de hoop ergens de ideale wereld te zullen vinden, welke hij zich droomde. Maar overal en altijd zou zij hem ontsnappen; overal en altijd zou hij zich geminacht en verlaten voelen; en onbevredigd keert hij naar het vaderland terug, in eigen oogen een belachelijke zwakkeling, ‘dien slechts een schemerend hersenleven van den echten idioot onderscheidt.’[1)]

1) ‘Di*e* slechts een schemerend hersenleven van d*e* echt*e* idioot onderscheidt’ schrijft de heer Emants, zonder verbuigingsuitgangen. Ook vervangt hij het persoonlijk voornaamwoord ‘hij’ door ‘i’, waardoor men klinkeropvolgingen krijgt in dezen trant: ‘toch verlamd*e i e*ensklaps mijn wil’ (p. 207). Ik dacht eerst dat dit weglaten van de verbuigingsuitgangen diende om de zwakheid, de willoosheid van den hoofdpersoon te karakteriseeren; maar hierin heb ik mij vergist: het wordt consequent volgehouden, ook waar de auteur zelf aan het woord is. Een enkele vraag. Loopt men door zulke spellingen op eigen hand niet gevaar het aanleeren van onze taal en het lezen van onze boeken voor vreemdelingen, die belangstellen in onze letterkunde, nog moeielijker te maken dan dit reeds is? Wij behoeven waarlijk niet ons moedwillig nog meer te isoleeren.

Dan rijst de gedachte aan trouwen in hem op. Wat hem in het huwelijk aanlokt is niet de behoefte aan affectie van een vrouw of van kinderen. ‘Ik zag’ - luidt de bekentenis - ‘alleen een zonnige woning, waarin ik 't goed zou hebben en veilig zou zijn voor de menschen.’

In het stil burgerlijk gezin van zijn gewezen voogd voelt hij zich voor een oogenblik herleven, komt in hem op het verlangen om een gewoon goed mensch te worden en met goede menschen om te gaan. En als de dochter des huizes, Anna, hem met eenvoudige vriendelijkheid behandelt, windt hij zich op tot de gedachte dat hij deze vrouw gelukkig zal kunnen maken, door nooit meer voor zich zelven iets te zoeken of te begeeren, maar voortaan slechts gedachten en wenschen te hebben voor haar. Noch bij het meisje, noch bij hare ouders ondervindt zijn huwelijksaanzoek eenigen tegenstand. Het gaat alles ‘ontzettend gewoon.’ De engagementstijd wordt gevuld met visites in allerlei banale huiskamers, waar ‘conventioneele vriendelijkheids-frasen als opgezegde lessen afsuizen van verveelde lippen en smoren in de saaie stilte.’ Op dit engagement zonder kleur of glans volgden de aanteekening zonder receptie en het huwelijk, zonder kerkelijke plechtigheid zoo eenvoudig mogelijk gevierd.

En nu begint langzamerhand de ellende van een huwelijk zonder liefde tusschen een onbeduidende, conventioneel-plichtmatige, laag-bij-de grondsche vrouw en een man met duizenderlei begeerten, maar die te laf en te zwak is om één dier begeerten te bevredigen.

Langzaam sluipt voor Termeer de verbitterende verveling de echtelijke woning binuen, als een zware mist, die op alles neerstrijkt en waarachter de wereld verdwijnt; en ook Anna wordt ontevreden en kregelig, omdat al hare verwachtingen omtrent de aardigheid van het mevrouwtje-spelen en later omtrent de zorgen van het moedertje-zijn op teleurstellingen uitloopen. Geïsoleerd

staan zij, niet alleen tegenover de wereld, maar geïsoleerd ook tegenover elkander, naast elkaar voortbestaande zonder dat hun zielelevens op eenig punt elkander raken.

Een dochtertje wordt geboren en sterft na anderhalf jaar, maar noch het aanvankelijk geluk, noch de smart van de moeder vinden weerklank bij den vader. De verwijdering, door Anna's kille preutschheid nog gevoed, wordt er slechts te grooter door.

Een nieuw element in dit proces is de ex-predikant de Kantere, die als buurman zich bij hen tracht in te dringen, herhaaldelijk aan Anna lange bezoeken brengt en, in ernstige gesprekken, Termeer's vertrouwen zoekt te winnen. De Kantere, sedert kort weduwnaar, is een forsch gebouwd man met een knap uiterlijk en vriendelijke, gemakkelijke manieren, die blijkbaar op Anna grooten indruk maakt. Thans voegt zich bij Termeer's verbitterde stemming nog een rechtmatige jalouzie, gewekt door Anna's hartelijke verhouding tot haar nieuwen vriend, wiens krachtige figuur en innemende vormen scherp contrasteeren met de schuchtere zwakheid van haren man.

Termeer zoekt verstrooiing buitenshuis en vindt die bij zekere Carolien, een demi-mondaine, wier teederheid en wier liefkoozingen, een surrogaat voor wat hij thuis moet ontberen, hem allengs een onafwijsbare behoefte worden. Het denkbeeld komt bij hem op om van zijne vrouw te scheiden teneinde als een vrij man zijn leven naar hartelust te kunnen regelen; maar wanneer hij er tegenover Anna van rept, wijst zij het af met de verklaring, zich bewust te zijn in haar plicht jegens hem nooit te kort te zijn geschoten. Een zeer innig gesprek tusschen Anna en de Kantere, door Termeer afgeluisterd, brengt opnieuw zijn bloed aan het koken, en wanneer op een herhaling van zijn voorstel tot scheiding, Anna's ijskoud antwoord: ‘Ik weet wat mijn plicht is en mijn plicht zal ik doen’ hem half krankzinnig van woede heeft gemaakt, wordt het hem duidelijk, dat hij zich tot elken prijs van haar moet ontslaan. Zou hij, de zwakke, tot wanhoop getergd, niet eindelijk eens in staat zijn tot een flinke daad? Het antwoord zal zich niet lang laten wachten.

Op een nacht als hij, na vergeefs bij Carolien te hebben aangescheld, wier gunsten hij met anderen schijnt te moeten deelen, door het drinken van slechten jenever in een toestand van opgewondenheid gebracht, huiswaarts is gekeerd en, als onder den invloed

eener suggestie, in Anna's kamer gegaan en tot voor haar bed genaderd is, staat in eens zijn plan vast vóor hem. Anna heeft de gewoonte tegen slapeloosheid chloraal te gebruiken Wanneer hij haar in haar slaap eens een zoo groote dosis ingoot, dat zij nooit weer ontwaakte! Zonder lang aarzelen, zonder veel ontroering, volvoert hij de daad. Voor hare ouders, voor den dokter, voor de dienstboden moet het den schijn hebben of zij zelf zich te veel chloraal heeft toegediend. Het gelukt Termeer elke verdenking van zich af te weren. En nu zal hij dan vrij en gelukkig zijn!

Maar dan komt de angst, de drang om zijn misdaad uit te schreeuwen; en hij moet zich opsluiten dagen achtereen om zich niet op die wijs te verraden. Als hij een verbleekt portretje van Anna ontdekt, uit een tijd waarin hij haar nog niet kende, dan overvalt hem medelijden voor het tengere, onnoozele kind, wie het leven nog toelachte, en snikkend vraagt hij zich af wat hem toch eigenlijk tot zijn ontzettende daad heeft gebracht. En op die vraag volgt de niet minder wanhopende: Wat is hem thans die vrijheid waard, om welke te erlangen hij zijn misdaad beging: wat zal hij er mee aanvangen?

Zóo is deze ‘Bekentenis’, dit werk van onmeedoogende ontleding, het aangrijpend levensproces van een slachtoffer van degeneratie, waarin Marcellus Emants mij voorkomt het beste van zijn talent te hebben gelegd.

Het moet - gegeven des schrijvers geestesrichting - een eigenaardig genot voor hem geweest zijn, een persoon als Willem Termeer tot voorwerp van studie te nemen, zijn hartstochten, zijn gemoedsbewegingen dag aan dag na te gaan, te ontleden; te wroeten in zijn hersens, te snuffelen tot in de diepste schuilhoeken van zijn conscientie, hem het geheim van zijn bestaan te ontrukken en het proces van dezen physisch en psychisch zwakke in al zijn phases te volgen. Emants heeft het gedaan met al het geduld, de doorzettingskracht, het koel verstand, de minachting voor wat hij conventioneele preutschheid zal noemen, welke hem eigen zijn, en in een taal, waarvan niet de minste verdienste deze is, dat men haar de moeite niet aanziet, die zij den ‘grand travailleur’ moet gekost hebben.

Er is iets stroefs, iets onverbiddelijks in al hetgeen Emants

schrijft. Wat bij hem onder de oppervlakte ook moge trillen, hij zorgt wel dat men er niets van merkt. ‘Le personnage sympathique’ moet men bij hem niet zoeken. Zeer mogelijk dat hij zulke personen in zijn leven ontmoette, maar dan heeft hij hen òf niet belangrijk genoeg gevonden om ze tot een voorwerp van studie te maken, òf wel zij zijn, zoodra hij aan het ontleden ging, gebleken de laag-bij-de-grondsche, zelfzuchtige, zwakke, tot edele daden onmachtige wezens te zijn, welke men in zijn werk in zoo grooten getale aantreft.

Men heeft boeken, waarin aldus de onmacht van den wil, het ijdele van elk verzet tegen de aangeboren neigingen ontwikkeld wordt, als gevaarlijke boeken gesignaleerd. Men zou ze ook waarschuwende boeken kunnen noemen. Maar dat zij in haar soort kunstwerken kunnen zijn, is, dunkt mij, na Emants' *Een nagelaten bekentenis* moeielijk te betwisten.

Bibliographie.

Frits Lapidoth, Fransche teekenaars. 's Gravenhage, Loman en Funke.

Van een boekje dat uit de pen komt van den sympathieken, aangenaam koutenden ‘chroniqueur’ Frits Lapidoth, en dat door hem ‘met de grootste bescheidenheid’ aan het publiek wordt aangeboden, - een boekje welks schrijver, zoo ge hem hier en daar een weinig oppervlakkigheid mocht willen verwijten, u met een zucht zal antwoorden ‘dat hij nu eenmaal tot al te groote oppervlakkigheid veroordeeld was,’ - een boekje waarin ‘vluchtig geschreven’ Spectatorartikelen ‘*als zoodanig*’ herdrukt zijn, - een boekje waarin gij achten-dertig, meestal niet kwaad uitgevallen, reproducties aantreft van Parijsche teekeningen, karakteristiek ‘zoo mogelijk’, maar althans ‘voor niemand ergerlijk,’ en dat bovendien ‘zoo mogelijk goedkoop’ (zoo goedkoop mogelijk?) heeft willen zijn, - van zulk een boekje zou zelfs de strengste kriticus met een goed geweten geen kwaad kunnen zeggen.

Men wordt zelfs wat verlegen onder dat totale gemis aan pretensie, dien parti-pris van bescheidenheid, dien de schrijver bijna zuchtend, als een soort van nooddwang, aanvaardt. Hij mocht de artistieke eischen zijner conscientie vooral niet te hoog stellen! De uitgevers wilden enkel en alleen ‘het groote publiek voldoen,’ meer niet, het publiek dat telkens allerlei namen hoort noemen van Parijsche teekenaars, dat sommige geïllustreerde bladen vrij geregeld, van andere slechts nu en dan een verdwaald nummer onder de oogen krijgt, en dat belangstellend of nieuwsgierig genoeg is om te willen weten, wat dat voor bladen zijn, wat het van die teekenaars te denken heeft, waarin het karakteristieke van ieders talent gezocht moet worden, en hoe hoog ze bij de kenners staan aangeschreven.

Welnu, de uitgevers kunnen, meen ik, tevreden zijn. Wat zij gewild hebben is vrij wel door hen bereikt. De nieuwsgierigheid van den lezer wordt bevredigd.... en opgewekt tevens; soms misschien wel wat meer geprikkeld dan in het eerzame plan der uitgave lag opgesloten..... Maar, 't gaat dan ook moeielijk, als men over de teekenaars van ‘La Vie Parisienne’ praat, om niet te laten raden wat men eigenlijk niet zeggen mag.

Moge de dankbaarheid van het publiek ook de onvoldaanheid van den schrijver een weinig temperen. Hij heeft niet alleen uitnemende ‘renseignementen’ geleverd; maar heel dikwijls ook voelt men in zijn

volzinnen de artistieke emoties trillen waarmeê hij het werk van een Willette, een Ibels, een Toulouze-Lautree heeft bekeken. Nu ja, 't is altijd een zeer delicaat werk om met woorden een kunst te karakteriseeren die juist zonder woorden, uitsluitend door het oog tot het gemoed wil spreken; en 't pleit niet tegen Lapidoth's gaven als schrijver, maar wel voor zijn oprechtheid wanneer hij, na een ‘lyrische ontboezeming’ over Chéret, daaraan deze regels toevoegt (blz. 171): ‘Al deze woorden vormen geen enkele tint, en, al smeed ik samenstelling aan samenstelling tot een groot stuk decadente(n)proza, Ge zult er de pastels van Chéret niet door zien, noch ze u er door kunnen voorstellen.’ Zoo is het. Eén reclameprent van de ‘pastilles Géraudel’ of de ‘Saxéoline’ is voor de kennis van dezen artist meer waard dan elke omschrijving zijner affiches. En, hoe aantrekkelijk des schrijvers stukje over Willette ook moge wezen, om den Pierrot van dezen teekenaar te kennen, moet gij den ‘Courrier français’ hebben gezien, of, beter nog, een bezoekje hebben gebracht aan ‘Le Chat Noir’ .... Het is al mooi dat Lapidoth ons dat visioen, zoo wij het gehad hebben, weer zoo duidelijk voor den geest roept.

Maar wel zou ik gewenscht hebben dat de schrijver, waar hij heeft om- en bijgewerkt, dien arbeid met wat meer kalmte had kunnen verrichten. Er is nu, bijvoorbeeld, schijnbaar althans, een zekere tegenspraak tusschen deze twee uitspraken over Grévin: (blz. 27). ‘Die maatschappij (van het tweede keizerrijk) of liever, dat rottend onderdeel eener maatschappij, heeft Grévin bestudeerd, gehekeld en ook wel een beetje gepoëtiseerd’, en (blz. 32): ‘Zeker vormt zijn werk geen document voor de zedengeschiedenis van het tweede Keizerrijk. Grévin was een levend misverstand.’ Zoo had ook de nieuwe en geheel bijzondere indruk dien tegenwoordig de teekeningen van Forain in den *Figaro* zoo terecht ook op den schrijver gemaakt hebben, wel behoorlijk verwerkt mogen zijn in zijne studie over dien teekenaar en niet, blz. 59, terloops, tusschen twee haakjes, aangestipt moeten worden midden in een zin over het ‘kwâjongensachtige’ zijner satire.

En dan de slechte punctuatie en de vele drukfouten! De uitgevers hebben den schrijver blijk baar geweldig gehaast. Of zijn sommige dier drukfouten misschien eerst schrijffouten geweest? Mogelijk was dit het geval bij ‘Parisia’ voor ‘Lutetia’ (blz. 43) ‘Gabriël’, voor ‘Michaël’ (blz. 56), misschien ook bij ‘Ville d'Adam’ voor Ville de l'Isle Adam (blz. 47.). Nu, de gelegenheid om deze kleine vlekjes te doen verdwijnen zal zich wel spoedig voordoen. Want een zoo prettig, handig en goedkoop boekje, vol interessante mededeelingen over zooveel bekende en onbekende Fransche teekenaars, zal wel spoedig zijn uitverkocht. Het titelprentje mag gerust hetzelfde blijven. Want al valt het buiten den trant van de meeste in den bundel gereproduceerde teekeningen, het is zoo'n aardig en waar stukje Parijsch leven, even vér van 't Mnsée Grévin als van Chéret's Olympia of Willette's Chat Noir - dat zingende studententroepje, op weg naar Bullier, met den koepel van het Panthéon als achtergrond!

A.G.v.H.

Victor de Meijere. Verzen Antwerpen, De Nederlandsche boekhandel. 1894.

De bundel van den heer de Meijere in zijn groot formaat op onafgesneden Hollandsch papier, met artistieken omslag en tekstversieringen, uitgegeven door den Nederlandschen boekhandel te Antwerpen - eene instelling, die voor de verspreiding van de Nederlandsche letterkunde in Vlaanderen zich zeer verdienstelijk maakt -,

trekt door zijn uiterlijk zóó de aandacht, dat men iets buitengewoons verwacht. Een optreden in bescheidener vorm ware wellicht voor dit debuut van den

Vlaamschen zanger verkieslijk geweest.

Het wil ons toch toeschijnen, dat de jonge dichter - al spreekt hij van de ‘wanhoopswieken,’ waarmede het leven om hem heen slaat, van zijn ‘zware smart’, van den ‘weedom van (zijn) menschheid,’ al roemt hij, in navolging van Kloos, op zijn Hoogmoed, die hem doet uitroepen:

> want: Ik slechts ken mij zelf en ook mijn eigen doel, dat langs 't leven
> heerlijk òp zal bloeien;

al ‘bruischt,’ naar hij beweert, ‘de bêe der wereldziel grootsch trillend door (zijn) hart,’ - het wil ons toeschijnen, dat hij in den grond slechts met meer of minder geluk herhaalt wat anderen vóór hem oneindig krachtiger, op voller toon, met grooter meesterschap gezegd hebben. De dichter meent het ongetwijfeld goed, hij gelooft aan de ‘hooge zangen,’ waarin hij ‘fierlijk’ meent ‘uit te zingen 't boordevolle leven’; maar is er niet eenige zelfbegoocheling, eenige grootspraak in dit alles? Of is het de nog onvoldoende beheersching van den vorm, die als nagebootst, als niet doorleefd doet schijnen, wat inderdaad zelf gevoeld en zelf gedacht werd? Zeker, dat èn de taal (deze vooral door onzuivere woordenkeus, die het beeld verwart en verzwakt) èn de versvorm nog onvolkomen zijn. Niemand wordt gedwongen van zijn verzen sonnetten te maken, en wanneer men dien strengen vorm, die o.a. eischt dat de eerste twee coupletten niet meer dan twee verschillende rijmklanken hebben, niet meester kan worden, dan schrijve men andere verzen.

Hadden wij de Meijere's *Verzen* onder een andere rubriek aangekondigd, dan zouden wij door aanhalingen gaarne de goed gelukte versregels tot hun recht hebben laten komen. Maar dan ook zou onze eindindruk van deze gedichten geen andere geweest zijn dan deze: zij spreken zoo luid en zoo veel, maar zij zeggen zoo weinig.

Matthias de Vries' verspreide taalkundige opstellen.

Matthias De Vries' Verspreide Taalkundige Opstellen, uitgekozen en herdrukt onder toezicht van Dr. S.G. De Vries. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff. Leiden, A.W. Sijthoff. 1894.

Dr. S.G. De Vries heeft aanspraak op onze warme erkentelijkheid voor de uitgave der *Verspreide* Opstellen van wijlen zijn onvergetelijken vader, den stichter der Nederlandsche Filologie. ‘Verspreid in allerlei tijdschriften en genootschapswerken, en dus - vooral voor de jongere vakgenooten - niet zoo licht meer toegankelijk,’ verdienen die stukken zeer zeker ‘in ruimer kring verkrijgbaar gesteld te worden’. Maar waarom ‘althans voor een deel?’ Een man als De Vries verdient *geheel* gekend te worden. Ook in zijn dwalingen, juist omdat ook deze zoo leerrijk zijn. Ik weet het: had De Vries zelf zijn lang gekoesterd plan kunnen ten uitvoer brengen, om een *florilegium* zijner geschriften samen te stellen, hij had veel weggelaten, of gewijzigd, of misschien wel gansch omgewerkt. Die *tweede* uitgave zou dan weer een supplement zijn geweest, onschatbaar èn op zich zelf èn als bijdrage tot de kennis zijner filologische ontwikkeling. Toch zou de *editio princeps* daarnevens noode ontbeerd worden door hem, die nauwkeurig begeert te weten, wat De Vries in de verschillende perioden van zijn leven tot bevordering en bloei der Nederlandsche taalwetenschap heeft bijgedragen. Dit nu valt uit *deze* bloemlezing niet te leeren. Zoo mis ik noode het geestig betoog over *Aamborstig*. Men zal zich herinneren dat De Vries hierin *ademborstig* ‘gebrek (*borste*) aan adem hebbende’ meende te moeten zien. Deze etymologie werd - en volkomen terecht - door wijlen dr. Beckering Vinkers bestreden; en in het Neder-

landsche Woordenboek nam De Vries bij den herdruk van het eerste vel zijn afleiding terug en bracht alzoo een welverdiende hulde aan zijn talentvollen vakgenoot. Toch blijft zijn in den Taalgids verschenen stuk over *Amechtig en Aamborstig* zijn waarde behouden tot op den huidigen dag. De 'ongevormde' germanist leert zoo zien waarin de fout steekt en wenscht wellicht het zóó ver te brengen, dat hij ook eenmaal *zulke* fouten maken kan. Voor den beoefenaar der historie onzer vaderlandsche linguistiek is een volledige uitgave van alwat de groote Meester geschreven heeft, een waar *desideratum*. Van Bogaers bezitten wij zulk een bundel; waarom zou De Vries bij dezen moeten achterstaan?

Men ziet het, ik ben dankbaar, schoon niet voldaan. En bij deze opmerking zou ik het zoo gaarne laten. Want een overzicht te geven van alwat deze bloemlezing vol afwisseling en verscheidenheid van stof ons aanbiedt, daartoe acht ik mij niet in staat. Ook zou ik er zoo weinigen mede verplichten. Wie belang stelt in de studie onzer Nederlandsche taal en letteren, neemt natuurlijk dit boek zelf ter hand. En die belangstellende behoeft nog geen germanist van beroep te zijn. Als hij maar *lezen* wil, kan hij De Vries ook *begrijpen*: aan een misbruik van wetenschappelijke termen bezondigde de groote stilist zich nooit. Hij vermeed deze zelfs, behalve waar het vermijden er van tot gemaaktheid leiden zou. Ieder kan hem verstaan en het gansche beloop zijner kristalheldere redeneering volgen. Of het bewijs afdoende is, daarover verblijve het oordeel uitsluitend den vakgeleerde. Maar het vraagstuk zelf wordt ook voor niet ingewijden tot klaarheid gebracht: zelfs tot de kern er van kan hij doordringen. En dat is genoeg.

Maar bij deze opmerkingen kan ik het helaas! niet laten. De geachte Redactie verlangt van mij meer. Ze wenscht zeker wel geen geleerde critiek, maar toch een min of meer gedetailleerde bespreking. Misschien zou het haar niet onwelgevallig zijn, indien de vorm zelfs allen schijn van geleerdheid vermeed. Zou ik heiligschennis plegen wanneer ik het eens waagde wat te causeeren? of zou dat een vermetele poging zijn, te meer omdat ik mij bewust ben die kunst niet te verstaan? Het noodlot wil, dat twee critici van naam mij reeds zijn voor geweest! De een gaf in het Nederlandsche Centraalblad met

zijn weinige ruimte en lapidairen stijl een waar kabinetstukje van oordeelkundige kunst; de ander in wijlen Van Effens Weekblad een bondig overzicht van al wat in den rijken bundel voorkomt, een fraai mozaïekstuk, keurig van vorm en uitvoering. Wat rest mij dus dan maar hier en daar een lossen greep te doen om, gelijk men 't noemt, het werk bij het publiek ‘in te leiden’, het dringend ter lezing aan te bevelen en mij dan diets te maken dat ik mij van een duren plicht naar behooren gekweten heb?

Vele van die opstellen, die thans in één boekdeel zijn samengebracht, schreef De Vries op dringend verzoek van mijn voortreffelijken, volgeestigen vriend Eelco Verwijs en mijn persoon. Wij hadden in *het* oorlogsjaar (zeventig) een nieuw tijdschrift opgericht met den degelijken, ouderwetschen en echt vaderlandschen naam van ‘Taal- en Letterbode’. Evenwel, twintig vel per jaar te leveren, geschikt om den taalhonger van onderwijzers te stillen en der aandacht niet geheel onwaardig van de weinige beoefenaars der Nederlandsche filologie van die dagen, dat vermochten wij beiden zeker niet. Maar we rekenden op De Vries en een ander, van wien ik terloops met warme erkentelijkheid gewagen moet, onzen Kern. Nooit klopten we vergeefs bij hen aan. Kern was toen, behalve sanskritist en veel anders, in zijn hart en in zijn snipperuren germanist: hij had altijd wat. De Vries was in zijn volle manlijkfrissche scheppingskracht: nu eens een emendatie, een *palmaris*! dàn een etymologie, verrassend en geestig als de geestigste! altoos en altoos iets nieuws. Toch ging hij gebukt onder den dubbelen last van zijn ambtsbezigheden en *het* Woordenboek. Maar hij *moest* het lexicografisch werk nu en dan staken, of, zooals hij het in vertrouwelijke scherts wel eens noemde, ‘uit snoepen gaan’. Dan stond het Woordenboek schijnbaar stil en werd de etymologische stof uitvoerig toegelicht of voor een latere aflevering bij voorbaat bewerkt in den vorm eener bijdrage voor onzen Bode, die zóó juist te bieden kreeg w hij bieden moest. Die opstellen waren voor ons echte ‘vrienden in den nood’. Hoe hadden we het daarbuiten gesteld? Ook na het verscheiden van den Bode, daar de ‘zenuw van den oorlog’ begon te ontbreken, ging De Vries trouw voort met de Taalkundige Bijdragen, die door eenige mannen van goeden wille waren gesticht, en eindelijk *het* Tijdschrift der Leidsche

Maatschappij (het Legendarische!) te steunen en te verrijken met de vruchten van zijn onderzoek. De keuze is moeielijk uit zooveel voortreffelijks als thans in dezen bundel voor ons ligt. Met welke rubriek te beginnen? De tekstcritiek houdt zich wat bescheiden op den achtergrond. Zij is dus het eerste aan de beurt.

Wat is teksteritiek? Jaren geleden gaf een onzer eminentste geleerden in dit tijdschrift daarop een eminent antwoord. Misschien zijn sommige lezers niet in het bezit van dat oude nommer; of wel ze zijn het stuk vergeten en zien, wanneer ik er hen naar verwijs, op tegen wat gezoek. Ik zou zeker niets beter kunnen doen dan die definitie - even geleerd als bevattelijk - hier af te schrijven. Maar, gelijk ik zeide, ik wil zelfs den schijn van ‘geleerdheid’ niet aannemen. Ik kies dus een anderen weg. Tekstcritiek is als volgt:

Het was een recht gezellig avondje, dat muziekpartijtje daar ergens in 't jaar zooveel. Een allerliefst zangstertje, een modern Tesselschaadje, onthaalde ons (men ziet, ik was er ook bij) op Goethe's onsterfelijk *Veilchen*, door Mozart dubbel vereeuwigd, het lied van het ‘onbekende’ viooltje op de weide verscholen in het gras; daar nadert een jong herderinnetje en zong en zong....

> Ach! denkt das Veilchen, wär ich nur
> Die schönste Blume der Natur,
> Ach, nur ein kleines Weilchen,
> Bis mich das Liebchen abgepflückt
> Und an den Busen matt gedrückt!
> Ach nur, ach nur
> Ein Viertelstündchen lang!

Ach nur ein kleines Weilchen! zóó schreef Goethe. Maar zoo zong Tesselschaadje niet. Ze hield zich aan den tekst van het muziekblad: *ach nur ein kleines Veilchen*! En dat werd opgemerkt. Toen het handgeklap bedaard was, verhief zich de stem der critiek: dat nachtegaaltje zong beeldig, maar niet correct; het moest zijn *Weilchen*, geen *Veilchen*. Maar Filomeeltje weerde zich. Neen, beweerde ze (en met overtuiging!!), *Veilchen* was het eenig ware; en - het advocaatje verdedigde haar slechte zaak nog zoo slecht niet. ‘Men moest den grooten dichter geen nuchter proza in de pen geven! Dat *Weilchen*,

het korte poosje dat het viooltje aan den boezem der geliefde wenschte te rusten tot het zou worden “mattgedrückt”, kon “niet echt” zijn. Neen, in zijn voorbeeldige viooltjesbescheidenheid wenschte het “schoonste bloempje der natuur” (*sic! sic*!!) werkelijk een viooltje te zijn; daarin dat het niet eens wist wat het zelf was, lag de *pointe*, de dichterlijke humor, die elke gevoelige ziel roeren moest. Niet dat alledaagsche *Weilchen*, maar *Veilchen* was DE lezing.’ De critiek verstomde aanvankelijk voor de *avocasserie* van die bevallige heks in de tekstcritiek. Ja, die ‘kijk op den tekst’ deed opgeld. Er vormden zich twee partijen en een warm debat volgde. En tot mijn leedwezen moest ik constateeren dat de *Veilchen*-partij het won! *Proh prudor*! Dat kwam - ook almee omdat er geen Goethe bij de hand was. Had men dien opgeslagen, men had zich kunnen vergewissen van de juiste lezing. Maar ook zonder die hulp is de *Veilchen*-questie *geen* questie. Dat zal ieder die *lezen* kan, u uitleggen *als dat noodig is* (de onderstelling eischt reeds duizend excuses!); wend u anders tot elke gelukkige bezitster van Akte A of B Middelbaar, aan wie ik gaarne de eer zal laten u nader in te lichten. Maar nemen we nu eens aan dat in dat muziekblad toen juist een gaatje geweest ware, precies waar de beginletter van dat *Veilchen* of *Weilchen* gedrukt was. Dan stond er *eilchen*. Gij twijfelt er toch niet aan, dat mijn sopraantje zonder zich te bedenken onmiddellijk de ontbrekende letter had aangevuld? Misschien zelfs zou ze de ware lezing bij intuitie gevonden hebben; want dat ze nu eenmaal met slangenlist dat *Veilchen* verdedigde, daarvan was *das elende Notenblatt* de schuld, dat haar geest met vooringenomenheid vervuld had. Ze was kennelijk een geboren teksteritica van de spitsvondigste soort, en wel van de uiterste rechter- of conservatieve zijde. Wat er stond, gaf ze zoo licht niet prijs. Zoo zijn er meer, ook onder de geleerden. Welnu:

Tekstcritiek is de kunst om *Weilchen* te lezen, als er *Veilchen* of *eilchen* staat. Nog zijn we er niet. Wat is nu een *tekst*? ‘Elke schriftelijke opteekening, hetzij zulk eene die uit den grijzen voortijd tot ons gekomen is, hetzij....’ Uitnemend! uitnemend! ga maar niet voort; ik zie het, gij zijt volkomen op de hoogte. Maar nu een redevoering. Wordt die eerst tekst, als men ze drukt? - Neen, maar die rede was toch

eerst *geschreven*. - Wel, als dat nu eens een echte redevoering is, een improvisatie; hebben we dan een stenograaf noodig om die tot tekst te verheffen? Natuurlijk niet. Alwat gij spreekt, is, op de keper bezien, evengoed een tekst als wat gij schrijft. Immers schrijfteekens zijn niets dan symbolen: ze stellen spraakklanken voor. Dit zijn - veroorloof mij u zulks '*mit ächter docentenmine*' onder het oog te brengen - de elementen waaruit de woorden bestaan; die woorden vormen zinnen en die zinnen een tekst. Soms is één letter daartoe voldoende: denk aan het latijnsche *i* 'ga', waarmede een geleerde zijn weddenschap won, omdat hij aangenomen had den kortsten brief te schrijven.[1)] Neem nu eens aan dat de man dit *i* niet geschreven maar getelefoneerd had, dan zult gij mij toch moeten toestemmen dat schrijven en spreken niet verschillen. En geeft gij mij dit toe, dan zal ik u bewijzen dat gij uw leven lang, behalve het vele voortreffelijke dat ge verricht, ook met gunstig gevolg de teksteritiek beoefent. Ge schudt ongeloovig het hoofd? Gij slacht *Monsieur Jourdain* wat, die veertig jaar lang proza gesproken had zonder het zelf te weten. Meent ge inderdaad dat ge alles hoort wat men tot u zegt, ook als uw 'zegsman' vlak bij u is? Neen! ook dàn niet. Gij hoort slecht en die tot u spreekt, spreekt slecht. Ge weet wat de 'blinde vlek' in het gezichtsveld, in het oog is? welnu uw oor heeft een aantal van zulke niet *blinde*, maar *doove* vlekken. Vertel dit niet aan een physioloog: die zal u en mij zeer oneerbiedig uitlachen. Maar ga het zelf na, of ge niet even slof in het hooren zijt als hij die u iets zegt, in het spreken. Toch kunt ge alles volmaakt volgen, niet waar? maar - daar komt een eigennaam op 't tapijt, dien ge *voor 't eerst* hoort, dien ge dus niet kent. Negen- van de tienmaal zult ge den geachten spreker dringend verzoeken dien nog eens *over te zeggen*. Hij voldoet aan uw verzoek. Van *zijn* centraal-orgaan wordt nu aan *zijn* spraakdeelen geseind en rigoureuselijk bevolen: 'distinct uitspreken!' en van *uwe* hersenen aan *uwe* ooren: 'scherp toehooren!' En zelfs dan slaagt de spreker, slaagt de luisteraar niet: zoozeer is gemakzucht ons tot een tweede natuur geworden. Nog eens en nòg eens overzeggen - en eindelijk zijt ge waar ge wezen moet. Nu hoop ik toch

1) Zijn tegenpartij had hem bericht: *ev rus* (ik ga naar het land); vijf letters!

mijn pleidooi gewonnen en u overtuigd te hebben! Eerst bij eigennamen blijkt zonneklaar, hoe weinig we eigenlijk hooren van wat een ander ons meedeelt, zelfs al luisteren we met hart en ziel. Maar dat hindert niet. We suppleeren, corrigeeren, emendeeren vanzelf zonder eenige moeite die bedorven of onvolledige spraakteksten. Evenzoo de gedrukte. We ontvangen een brief en wippen over de schrijffouten heen: zoozeer boeit ons de inhoud. We lezen een boek, een dagblad; daar zijn soms meer drukfeilen in dan betamelijk is; maar - ze deren ons niet; meest merken wij ze zelfs niet eens op; soms wel en dan verbeteren we al lachende die zotte abuizen: we schudden onze emendaties uit de mouw! Waarlijk, tekstcritiek is, als ik reeds zei, een allemanszaak, een kunst die ieder zijn leven lang met succes en onbewust beoefent, een aangeboren of althans snel verworven vaardigheid, als loopen, stilzitten en wat dies meer zij. We zijn er allen ware virtuozen, ‘professors’ in. 't Is geen kunst!

En toch is het een zeer zware kunst, die maar een enkele in den grond verstaat, de criticus van Gods genade, de geleerde die er zijn leven aan wijdt. Sla uw Goethe op; niet zoo'n verachtelijke en toch heilzame volkseditie van een mark of wat, maar een degelijke ‘critische’ uitgave. Daar staren u die hatelijke varianten aan, de verschillende lezingen over wier waarde of onwaarde alleen de Goethekenner te beslissen heeft. 't Is een fijn werk zoo'n tekst vast te stellen: soms zit het hem in een enkel scheiteeken, een nietswaardige komma. En Goethe leefde nog wel in onze eeuw, bezorgde de uitgave van zijn werken zelf. Ga nu eens terug naar den tijd van Shakespeare; neem dezen dichtervorst ter hand, bijvoorbeeld de Delius-editie die de kinderen op de burgerschool gebruiken. Die geeft herhaaldelijk de afwijkende lezingen op van folio of quarto en bespreekt ze. Vergewis u van den deerniswaarden vorm waarin die drama's tot ons gekomen zijn. Wat een critisch apparaat, wat al gissingen zijn er noodig om te bereiken, wat zeker nooit geheel te bereiken is: den oorspronklijken tekst van een genie die om zijn wereldroem en onsterfelijkheid niet maalde! Maar nòg verder terug! terug naar de middeleeuwen toen drukken nog niet bekend, toen alles maar schrijven, schrijven was. Wat al fouten moesten er zóó in de wereld komen! Gij herinnert u Multatuli's schildering van dat buffelsstelen in onze Oost, niet

waar? De vorst stal één buffel, één buffel, toen weer één buffel, en altoos maar weer één buffel, nooit meer dan één tegelijk - maar dat wordt ten slotte een schandelijke dieverij van heel wat kudden buffels, bij God! een brutale roof van een gansch buffelenheir! Zoo ontstalen die copiisten, die slordige, die onkundige, die waanwijze afschrijvers ons armen den ongerepten staat der letterkundige nalatenschap van ons voorgeslacht. Eén fout, en dan weer een fout, en dan nog eens een fout; dat geeft alles te zamen genomen een opeenstapeling van fouten, een onafzienbare serie van bedorven plaatsen, bedorven door onachtzaamheid - dat was de *duttende* afschrijver; door onkunde - dat was de *domoor* die er maar wat van maakte; door moedwil - dat waren er o zoovelen! als: de *pedant* die, ‘embellisseerde’ omdat hij het nog mooier kon; de *omwerker* die uitliet wat hem mishaagde, inlaschte wat hem goeddocht; omzette waar hij een andere volgorde verkoos; en vooral niet te vergeten: de *vertaler* die zich aan den vorm vergreep, het geheel in zijn eigen tongval overbracht; de snoode aantaster der rijmen, woorden en zinswendingen; die moderniseerde om zijn tijdgenooten te gerieven en, met de beste bedoelingen, der geleerde nakomelingschap zulke bittere oogenblikken heeft bezorgd!

Ziedaar nu hoe onze Dietsche letter er uitzien *in handschrift*. Drukt men ze onveranderd af, dan heeten dat *diplomatische* afdrukken, omdat ze even oprecht zijn als de diplomaten (d.i. *diplomata*) moesten wezen. Zette men voor elke verminkte plaats, voor elk bedorven woord een sterretje, de tekst zou meer op een astronomische kaart gelijken dan op een uitgave; een waar *coelum stellatum*! Nu eerst komt de criticus aan de beurt, de ervarene, de geleerde. Hij wikt en weegt, behoudt of verwerpt, laat staan of wijzigt, soms met o zoo'n klein wijs wijzigingetje maar dat een totaal anderen, den eenig waren zin geeft. Hij moet daartoe tongval, taal en schrijver kennen, haarfijn. Doch het critisch vernuft heeft grenzen. Daar blijven fouten over, die kennelijk fouten zijn, dus verbeterd moeten worden maar niet *kunnen*. Dit is de bedorven plaats bij uitnemendheid, de *locus desperatus* die alle scherpzinnigheid tart. Dat is de beul van den filoloog, zijn kwelgeest die hem rust noch duur laat, totdat de wijsheid het van de weetgierigheid wint en hij de ‘gewanhoopte’

opgeeft om misschien terstond daarop weder een andere plaats aan te treffen van denzelfden beminnelijken aard. Toch geldt ook hier het *despereer niet*! Want weleens, niet vaak maar *weleens* gebeurt het, dat plotseling, terwijl de gedachten *elders* zijn, maar juist niet bij die verdorvene, een oogenblik van helderziendheid intreedt, een kortwijlige geestesextase, waarin *de* emendatie, de den lauwer waardige! den criticus voor oogen staat. Gevonden, gevonden! Waarom niet vroeger? omdat de geest niet eerder voor die ontvangenis rijp was; bij voorbeeld: men zocht het te diep en de verbetering lag voor de hand: wisch die letter maar uit, knip die *m* door en maak er *in* van, lees dat eene woord als twee, maak van die twee woorden één; alles doodeenvoudig en juist daarom zoo desperaat ingewikkeld! En of het in andere wetenschappen ook niet zoo gaat? Een appel valt van den boom en Newton had de wet der zwaartekracht ontdekt. Ziet ge wel dat den physicus ook wel iets dergelijks overkomt, als het maar een Newton is? want dat mag een verzonnen anecdote zijn, dat verzinsel heeft toch een diepen zin. Het zou niet eens zóó waar zijn indien het waar was. Denk u een man van weten en vorschen, in welk vak ook. Hij stelt zich een vraagstuk, maar de oplossing blijft uit. De vertwijfeling volgt. Een dikke mist belet het geestesoog het *zien*. Hij doolt en doolt, altoos verder van den waren weg af. Het moegezwoegde brein weigert eindelijk zijn dienst *op dat terrein*. De aandacht wordt afgeleid door ander werk, door de beslommeringen dezer wereld, door weldadige ambtsbezigheden. Ternauwernood denkt hij aan wat kort geleden zijn geest geheel innam, glimlacht misschien zelf over dat ijdel gezoek naar *dien* steen der wijzen. Maar daar op een gezegenden dag raakt Vrouw Phantasia hem met haar tooverstaf aan en voert hem terug naar die sombere plek, waar het zoo donker was om hem heen. En eensklaps, zie, daar scheurt het wolkgordijn, de nevelen wijken; de zon, Godlof! de zon der waarheid breekt door - en in geestverrukking staart de doler op dien langgezochten blauwenden top daar omhoog, het einddoel van zijn tocht! Derwaarts de schreden gericht; dat klimmen zal wel gaan; de weg wijst zich vanzelf!

Van de schitterende tekstverbeteringen waardoor De Vries zijn naam vereeuwigd heeft, kies ik er maar ééne uit; niet

zulk eene die de vrucht is van een lang, streng methodisch onderzoek, een onverpoosd peinzen en zoeken dat zijn weerga niet heeft. Die ware hier misplaatst. Maar juist zoo'n inval, zoo'n geniaal niemendalletje, doch waaraan men den grootvorst der critiek kent als den leeuw aan zijn klauw.

In de fragmenten van een middeleeuwschen roman *De Rose* komen de twee volgende verzen voor:

> Si nam mine hant in hare hant,
> Die witter was dan *een ravencant*.

Een dameshand dus, witter dan een *ravencant*! Laat ons den goeden volijverigen Clarisse niet bespotten om zijn bespottelijke interpretatie van dit *cant* als ‘blank, wit’: ‘blanker dan het zeldzame dier, de witte raaf’; maar liever hopen dat soortgelijke verklaringen voortaan ‘witte raven’ mogen blijven in onze middelnederlandsche uitgaven. Onze Verwijs beleed eerlijk het vers onverstaanbaar te vinden. Daar was reden voor. ‘In een gelukkig oogenblik’, zegt De Vries, ‘is de ware lezing, waar ik zoo dikwijls vergeefs naar zocht, mij onverwachts ingeschoten. Het handschrift, dat thans onder mij berust, heeft letterlijk *j. raven cant*: niet *één*, maar *j.*, iets dat schijnbaar op hetzelfde neerkomt, maar hier - als blijken zal - lang niet onverschillig is. Men zette eenvoudig de *r* en de *v* of *u* om, vervange de *c* door *t*, waarvan zij in het oude schrift nauwelijks te onderkennen is, vereenige dan wat ten onrechte gescheiden werd, en leze:

> die witter was dan yvaren tant,’

d.i. ivoren tand, *plus blanche que dent d'ivoire*. Prachtig gevonden! De Vries deelde ze mij mede, in allen eenvoud. Ik was er verrukt van. ‘Ze viel me juist te binnen,’ merkte hij glimlachend op, ‘toen ik den knop van de deur van mijn collegekamer omdraaide.’ - Bij al wat scherpzinnig is! Welk verband bestaat er tusschen het mechanische handwerk van een deurknop om te draaien en deze allerfraaiste tekstverbetering? Ik kan het niet zeggen: maar wel weet ik, dat heel wat germanistjes deurknoppen van collegekamers kunnen omdraaien, vóór ze maar een zooveelste kans hebben op zulk een moment van helderziendheid, als onzen De Vries toen te beurt viel.

En nu zal ik de emendaties maar laten rusten. Alleen ver-

zoek ik met beleefden aandrang alwie de Verspreide Opstellen in handen krijgt, even bladzijde 103 op te slaan. Hij vindt daar een viertal middelnederlandsche versregels met twee duivelinnennamen *Alsegers ende Griet*, waarmede Professor Serrure zich een eerezuil als mytholoog opgericht heeft. Met belangstellende aandacht volge de lezer dan het gracieuse en geestige betoog van den Leidschen criticus, die geen enkele letter verandert, maar van *Alsegers* twee woorden maakt, *alse* d.i. als, en *gers* d.i. gras, en de booze Griet tot het gemeen-zelfstandig naamwoord *griet*, zand, degradeert, waardoor ‘in naam van het Gezond Verstand’ twee satanische wezens gebannen en vier regels goed en zuiver middelnederlandsch verkregen worden.

Van de overige opstellen kies ik alleen die uit, welke etymologieën behandelen. De opmerkingen over de redactie van het Wetboek van Strafrecht zijn gemeengoed geworden: welk jurist kent ze *niet*? Of zou het noodig zijn nog even met De Vries te protesteeren tegen den dwazen term *straf bedreigen*? want men bedreigt wel *iemand*, maar niet *iets*! het zou niet baten! Misschien zou de opmerking niet ongepast zijn, dat *afdreiging* veel te verstaanbaar is en veel te ruim, om ter vertolking van *chantage* te dienen; maar De Vries geeft dit zelf toe en verdedigt het woord alleen als rechtsgeleerden kunstterm. Dus daarover niets.

En nu aan *die liebe etymologie*, de ‘populaire’ wetenschap die door ieder beoefend wordt. Door ieder, evenals die tekstcritiek, gelijk wij boven zagen, maar met minder gunstig gevolg. Thans kan ik mijn lezer helaas niet vleien. Zijn lof als tekstcriticus heb ik volgaarne en met warmte gezongen: zijn talent om te etymologiseeren te prijzen zou een nietswaardige veinzerij zijn. Want ik verdenk hem van snoode ketterijen en van - volksetymologie! En daar is reden voor. Men lacht om de meid die niet de *suite*, maar den *jezuiet* een beurt geeft; om de geldersche boeren die niet op *vélocipèdes*, maar op *valsche peerden* rijden. Dit heet *volksetymologie*. Maar de beschaafde, de ontwikkelde: is voor hem nog niet altijd het *rendier* het *dier* dat *rent*? denkt hij niet vanzelf bij *meerkat* aan *meer* en *kat*? wordt niet in zijn verbeelding de noorsche *veelvraat* tot een waren *veel-vraat*? is hem niet de *windhond* een *hond* snel als de *wind*? Wie ety-

mologiseeren wil leeren, moet beginnen met het af te leeren. *Sound etymology has nothing to do with sound*. Helaas, helaas, zelfs de geleerde wordt soms het slachtoffer van die verleidelijke sirene, de volksetymologie, - omdat ook hij tot het volk behoort. Verklaart hij b.v. *geeuwhonger* als een *honger die geeuwen doet*, hij is een verloren man. Daarom bejegent hij altoos met een welgegrond wantrouwen een vorm die terstond verstaanbaar is, er zoo gezond uitziet. Alleen de geschiedenis van het woord verschaft hem zekerheid. Maar zijn weten is beperkt en de stof die hij te beheerschen heeft, onbegrensd. Een gansche wereld van vragen doet zich voor. Bij elkeen moet hij om inlichting aankloppen. Hij is de lastige man bij uitnemendheid. Want in die honderden woordenboeken die hij raadplegen moet, staat niet alles. Dan slaat hij de levende lexica op die men geleerden noemt, of hij consulteert ‘mannen van zaken.’ Zoo schrijft hij om het geheim te ontsluieren van de herkomst van den naam *Anjelier* brief op brief aan eerste romanisten: het vermoeden toch rees bij hem op dat uit een of andere zuidelijke streek, uit een dialect dat hij in den grond zijns harten verwenscht, dat raadselachtige woord vandaan komt. Straks begeeft hij zich om b.v. het woord *Baaitabak* tot klaarheid te brengen naar den tabakshandelaar en houdt met dezen een geanimeerd consult. Ieder is zijn vraagbaak, gelijk hij zelf die van ieder. Hij zelf vertrouwt niets en niemand, en elkeen schenkt hem gaarne geloof. Geen sterveling blijft zijn leven lang voor etymologie onverschillig: vandaar de zegswijze *die liebe etymologie*.

In dat navorschen van den oorsprong der woorden was De Vries een meester. En wat ik vóór alles in hem bewonderd heb, was zijn schitterend combinatievermogen, dat in verband brengen van woorden en zaken die schijnbaar onderling niets gemeen hadden. Ook diende hem het geluk, die trouwe gezel van talent en genie. Ja zelfs het toeval wierp hem soms iets in den schoot waarom men hem benijden kon. Etymologieën van de laatste soort tellen wel eigenlijk niet mede; maar om u te toonen hoe aardig ze kunnen zijn, wil ik u er toch ééne mededeelen.

Als een probaat middel bij velerlei kwetsuren is algemeen de *spijkerbalsem* bekend, dien de geleerden *Balsamum Locatelli* noemen en die nog voor een halve eeuw in geen Hollandsch

huisgezin placht te ontbreken. De alledaagsche etymologiseerende mensch leidt het woord natuurlijk van *spijker* en *balsem* af, ofschoon men van spijkers juist geen balsem pleegt te bereiden. Betweters meenden dat men eigenlijk *spijkbalsem* diende te zeggen; dan zou het de *spijk-* of *spica-nardi*-balsem zijn, wat het echter *niet* is, gelijk ik reeds heb opgemerkt; dit *spijk* vindt men in *spijkolie*, dat met ons woord niets heeft uit te staan. Nog stouter gissers waren van meening dat het een verbastering van *specerijbalsem* zou wezen; dit herinnert aan Ménages afleiding van fransch *rat* uit het latijnsche *mus: mus, murus, muratus, uratus, ratus, rat*; voorzeker zou dan ook hier de versregel gelden: *il a bien changé sur la route*. Het toeval bespaarde ons gelukkig nog meer dergelijke verklaringen. Want in oude papieren rondzoekende vond De Vries een nommer van *De Oprechte Nationaale Courant*, en wel van 29 Maart 1798, waarin een 'advertissement' dienende het publiek uitdrukkelijk te waarschuwen tegen de namaaksels van den 'alombekenden, oprechten en onvervalschten Spijkerbalsem, dewelke vele jaren dóór door wijlen Jan Spijker, in leven aanspreker te Amsterdam is verkocht,' wordende gezegd heilmiddel 'thans alleen gemaakt en gecontinueerd verkocht door deszelfs eenigste dochter Alida Jacoba Spijker.' Of het ook goed is oude couranten op te bergen? In den *spijkerbalsem* is dus de naam des bereiders *Spijker* bewaard, evenals ik van harte hoop dat in de *schakellijm* de familienaam *Schakel* in den mond der dankbare nakomelingschap zal blijven voortleven en dat onze *flikjes* den Heer Casper *Flick* onsterfelijk zullen maken. Niet anders is het gelegen met soortgelijke woorden *d'origine historique* als *silhouette, pantalon, celadon, almaviva* en de *neige* waarmede zich onze schoonen tooien. Maar lees dit alles zelf eens bij De Vries na en denk dan verder aan de *tram*; de *fiacre* die over het *Mac-Adam* voortsnelt; de *victoria*, de *mousseline*, het *damast* en zelfs aan de verschrikkelijke *guillotine*. Het *gas* behoef ik u wel niet te noemen; de historische oorsprong daarvan is door het afdoend betoog van De Vries voor goed vastgesteld. Dat wist gij reeds lang!

Bladzijde 221 opslaande vinden we het artikel *Aterling*, dat lange jaren een kruis voor onze taalkundigen geweest is. Men weet alleen, dat het voorheen in den zin van *bastaard* gold en dat de thans gewone opvatting van een *verbasterde, ont-*

aarde uit die beteekenis ontstaan is. Aan afleidingen geen gebrek. De een dacht (zoo'n man *dacht*!) aan latijn *ater*, zwart, ‘om de zwarte snoodheid van zoo'n ontaard wezen.’ Voor Bilderdijk was het een *adderling* ‘als ware 't uitkruipsel, omdat de adder levende jongen ter wereld brengt.’ Onze Brill vergeleek aarzelend lat. *adulter*. Weiland vond het waarschijnlijk, dat het uit *achterling* was ontstaan en dus eigenlijk iemand aanduiden zou ‘die heimlijk ter wereld gekomen is en den echten kinderen achtergesteld wordt.’ Ook mij vervolgde deze *achterling*, maar ik kwam daarop door een geheel anderen gedachtengang. Ik heb steeds zorgvuldig die etymologie voor mij gehouden, omdat het nu eenmaal onmogelijk is dat een *ch* vóór de *t* in een lettergreep met sterken klemtoon uitvalt. Toch wil ik nu even wijzen op een merkwaardige overeenkomst van ons *aterling* met een soortgelijken term van over het Kanaal: ik bedoel het oud-engelsche *hinderling*, dat, daar *hinder* ‘achter’ beteekent, letterlijk overgezet zijnde *achterling* is. De mannen van Exeter bezigden het als een scheldwoord ‘summi despectus’ (van de diepste verachting), gelijk de latijnsche tekst zegt; alleen in hevige gramschap noemden ze iemand zoo om daarmede uit te drukken, dat het een opentop eerlooze vent was, een *aterling* ‘een ontaarde, een van alle rechtschapenheid vervreemd mensch.’ In Devonshire leeft het woord nog; ook Bosworth vermeldt het, doch in den (thans verouderden) zin van ‘a paltry, worthless, degenerate animal’. Welk een zonderling toevallige overeenkomst! Inderdaad, men zou wel eens die tirannieke klankwetten willen afschaffen! Maar - dat mag niet, en de meedoogenlooze fonetiek verbiedt ons het woord aldus te verklaren. Toen ik niets anders gevonden had wat mij bevredigen kon, nam De Vries het onderzoek ter hand; het vraagstuk boezemde hem blijkbaar belang in; ook zou het weldra aan de orde komen. En zie - toen ik op een keer zijn studeervertrek binnentrad, klonk mij het blijde *Gevonden*! tegen. Ik begreep terstond dat dit den *Aterling* gold. Die De Vries! Ja waarlijk, zijn talent om te *zoeken* en juist waar gezocht worden *moest*, had hem op het rechte spoor gebracht en zijn groote gave om uit weinig gegevens de waarheid op te maken, kwam weer schitterend uit. Voor hem lag het Breemsche Woordenboek, en daarin leest men (volgens mijne vertaling) het volgende:

Etterling, de eerstgeboorte van honden; een jonge hond van het eerste nest; een mensch in de ergste onreinheid verwekt; een giftig, boosaardig mensch. Men houdt het er voor, dat de beet van zulk een hond giftig is en dat de wond niet licht geneest. Wij hebben hier het potsierlijk wiegelied:

> Slaap, kindken, slaap!
> Dien vader is een aap,
> Dine moder is een etterling,
> Slaap, du verwesseld - kind.

Aldus het Breemsche Woordenboek. Wat ter wereld, zal men misschien vragen, is hiermee gewonnen? Is dat nu de draad van Ariadne die ons in *dit* taallabyrint den rechten weg moet doen vinden? zulk een wiegeliedje, werkelijk niet van de fijnste soort! Dit laatste is onbetwistbaar. Maar bedenk, als ik u bidden mag, dat het ook niet wordt uitgegeven als een product bestemd voor den hoogeren stand. 't Is, zonder eenige pretentie, een plat volksdeuntje; ziedaar alles. Het is, dit stem ik gaarne toe, al heel erg de geheele familie zóó te discrediteeren: bij ons maken de teedere moeders alleen de kinderen uit; vader en moeder blijven buiten schot. Maar die dot, die lieveling, die schat, hoe wordt hij niet zwartgemaakt en met eerenaampjes begiftigd! rottekopje, schurkje, schelmpje, smeerlapje - we zullen het woordenboek niet trachten uit te putten: in al zulke vleiwoordjes stort het liefhebbende moederhart zich uit. Maar ik zou zoo komen op een terrein waar ik niet thuis behoor en dat ik gaarne overlaat aan een gezaghebbend jong geleerde, die ons in dezen *Gids* zulke onderhoudende lectuur dienaangaande bezorgd heeft. Volgen we nu eens onzen De Vries:

Tot juist begrip van dit merkwaardige woord uit de Nederduitsche volkstaal houde men in 't oog, dat *etter* oudtijds *venijn, gif* beteekende en vooral van dierlijk venijn gezegd werd. De *etterling* was dus eigenlijk een booze, bijtende en giftige hond (van het eerste nest), maar werd in de platte volkstaal ook op menschen toegepast. De schaamteloosheid der teef is ten allen tijde het zinnebeeld van liederlijkheid geweest. Een *bastaard* kon dus zelf als *hond* worden uitgescholden. En op een kind, vóór het huwelijk verwekt, was dus gereedelijk het smaadwoord *etterling* van toepassing: het stond om zoo te

zeggen gelijk met een jong uit het eerste nest. Zegt nu het wiegeliedje dat de vader een *aap* is, dan ziet De Vries hierin (alhoewel het rijm hem niet steunt) een *alf*, die naar het volksgeloof echte kinderen wegsteelt en wanschapen wichten daarvoor in de plaats stelt. De moeder wordt als *etterling* gebrandmerkt, als in ontucht geboren: en op haar kind is dan het scheldwoord van toepassing, dat ik niet voluitschreef. Dit nu was in 't kort de gedachtenloop van onzen grooten taalkenner, zooals hij dien ook later ongeveer neerschreef in zijn overschoon artikel. Naar den klinker te oordeelen moet *aterling* een vriesch woord zijn: we vinden het voor het eerst in Noord-Holland en dat wijst ons naar West-Vriesland, waar men *atter* in plaats van *etter* zei. Eene zwarigheid blijft over: waarom luidt het woord dan niet *atterling*? Ook dit laatste verklaart De Vries door te wijzen op den ouden bijvorm van *atter* met ééne *t: ater*, die o.a. ook in het met het Vriesch zoo nauwverwante Angelsaksisch voorkomt. Niemand verbaze zich over het feit, dat woorden uit één taalhoek in de algemeene spreek- en schrijftaal indringen; onmiskenbare Vriesche woorden zijn in het Nederlandsch volstrekt geen zeldzaamheid en het geluk wil dat we juist een tegenhanger van dat *atter* naast *etter* rijk zijn: nm. *ladder*, den zeer gewonen bijvorm van *lee*(*de*)*r*, hd. *leiter*. Vergewis u zelf maar van de mathematisch exacte wijze waarop Hare Majesteit de Spraakmakende Gemeente in het vormen van woorden te werk gaat, en los de volgende vergelijking eens op, die u hoegenaamd geen hoofdbreken zal kosten, als ge alleen op de *klinkers* achtgeeft.

hd. *leiter*: nl. *ladder* = hd. *eiter*: *x* + *tter*.

x + *tter* = *atter*. Gij ziet het, de methode der wiskunde verloochent zich ook hier niet: exact is exact! Alleen verzoek ik u de exactheid niet zoover te drijven van voortaan *atterling* in stede van *aterling* te gaan zeggen. Dat ware schoolvosserij en gezegde Majesteit laat zich dat zoo maar niet welgevallen. Ze heeft haar luimen en grillen, en erge ook! En als we haar de wet willen stellen, dan blijkt het later wel eens dat *wij* het met al onze wijsheid mishebben en de luim geen luim, de afwijking geen caprice was maar een goede reden had. Geen zotter boeken dan die beredeneerde spraakkunsten of *grammaires raisonnées*. Geen gevaarlijker werk dan dat bedillen der natuurlijke taal. Denk maar eens aan het zoo miskende

Dingsdag, dat een vorm van overouden adel is; als zonneklaar gebleken is uit een paar inscripties van Twentsche soldaten in Engeland garnizoen houdende, *anno domini* 230! Gij ziet het, als alle hulpmiddelen ons begeven, beginnen de *steenen* wel eens te spreken. En die praten ons dan omver, als we te wijs willen zijn. Schrijf dus naar hartelust *Dingsdag* als u dat behaagt en beroep u op den Hadrianuswal, waar die Twentenaars in de derde eeuw de wacht hebben gehouden.

Als een vreemde vogel te midden van de echt Nederlandsche telgen, wier oorsprong door De Vries in dezen bundel is nagespoord, doet zich aan onze verbaasde oogen voor het stuk over *Aeifar*, een woord van scandinavische afkomst, aangetroffen in een geschrift van Constantinus Porphyrogennetus. De keizer beschrijft daar hoe de Russen op reis naar Constantinopel gewoon waren met booten den Dnieper af te zakken en welke hindernissen zij op dien tocht ondervonden door de talrijke rotsversperringen, die in dien stroom de vaart belemmerden. De voornaamste van die rotsdammen noemt hij op; één er van droeg den oud zweedschen naam van *aeifar*, naar de pelikanen die daar op de rotsen nestelden. Daarover is heel wat te doen geweest en een onzer eerste geleerden meende daarin onzen *ooievaar* te ontdekken. Daartegen kwam De Vries op en ik geloof niet dat zijn drie argumenten, die ik maar onvermeld laat, gemaklijk te weerleggen zijn. Maar hij gaat verder en wil opbouwen. Hij laat het streepje der grieksche A zakken: de A wordt dus D en men leest dan *Deifar*. Dat zou een vorm zijn beantwoordende b.v. aan engelsch *diver* ‘duiker’: pelikanen zijn ‘duikers’ bij uitnemendheid. Het geestig betoog hier aan een *eingehende* critiek te onderwerpen, zou zeker misplaatst zijn. Maar ik vermeld het feit, dat De Vries hier de grenzen der Nederlandsche taalstudie overschrijdt en zich op een gebied waagt, waar hij zich zelf blijkbaar niet thuis voelt, als een *curiosum*. Men mag in meening van hem verschillen, maar men is gedwongen hem te bewonderen om de overgroote scherpzinnigheid waarmede hij dat zoo duistere vraagstuk behandelt, en den schat van geleerdheid die in dat artikel uitblinkt. Hij zelf noemt zijn verklaring een ‘gissing’.

Het meer dan voortreffelijke stuk over *Labberdaan* moet ik laten rusten, ofschoon daarin eerst recht de groote virtuositeit van den Meester uitkomt. Wat al uren heeft hij niet naar

den oorsprong daarvan gezocht! Maar de kronkelpaden van zijn uitgebreid onderzoek bespaart hij u; tot het atelier wordt ge niet toegelaten: het kunstwerk, afgewerkt in alle onderdeelen, toont hij u als naar gewoonte zonder ophef en *brille*. Het is een model van eenvoud en scherpzinnigheid. De slotsom is dat de *labberdaan* aan den *tractus Lapurdanus*, het Baskische land van *Labourd*, zijn naam heeft ontleend en dat de visschers van Bayonne den gezouten kabeljauw naar elders ter markt aanvoerden, waarom hij *piscis lapurdanus, labourdan* geheeten werd.

Ook op de verklaring van *poot* in den zin van *hoofd* in den Warenar vestig ik niet uwe aandacht. Onze klassieken pleegt men te bewonderen zonder ze te lezen. Toch stip ik even aan, dat dit *poot* in gelijke beteekenis nog in Noord-Holland voortleeft: klaagt een vrouwtje uit het volk over *pijn in de poot*, een dokter die uit een andere streek komt, denkt dat het mensch het in de beenen heeft, terwijl ze haar hoofd bedoelt. En mocht ge soms in een oogenblik van verstrooidheid Hoofts Nederlandsche Historiën ter hand nemen en daarin tot uwe verbazing lezen dat Prinses Anna van Saksen een *pootig wijf* was, hoed u dan voor de dwaling dat de geschiedschrijver van haar sterke vuisten gewaagt: hij wil alleen maar zeggen, dat ze een *hoofdige* vrouw was, een stijfkop *feminini generis*. Maar noch *Hansje in den kelder* noch den oorsprong der zegswijze *kind noch kraai hebben* mag ik u onthouden: *Hansje* niet omdat het zoo'n recht gezellig in Hollandsch stukje is, spelende in den tijd dat we er nog nationale gebruiken op nahielden; de verklaring van *kind noch kraai* niet, omdat ge die zonder eenige inspanning zult kunnen volgen. En dan verg ik niets meer van uwe welwillende aandacht; dan zijt gij van mij ontslagen en leg *ik* de pen neder in het zalig bewustzijn van mijn zware taak naar krachten te hebben volbracht; dan zeg ik het den ouden latinist na *scripsi ut valui, non ut volui*.

Ik begin met laatstgenoemde zegswijze. Nog levendig staat mij de maandvergadering der Leidsche Maatschappij voor den geest, waarin De Vries zijn stuk over dat *kind noch kraai* voorlas; en die opgetogenheid van alle aanwezigen, toen hun ‘de schellen van de oogen vielen’ en het hun duidelijk was geworden dat in die onbegrijpelijke *kraai* het zoo bekende

hanegekraai stak. Dat lijkt wel wat vreemd, maar toch is het zoo. Aldus redeneerde onze eminente taalkenner:

Om de zegswijze *kind noch kraai* recht te begrijpen, dienen we haar historisch na te gaan; hoe luidde die spreekwijze in haar oudsten vorm? Want die onbekookte gissingen der oude school zijn even vele missingen. Wiselius toch beweerde, dat het 'spreekwoord' herkomstig zou zijn uit Indië, als verbasterd uit *kind noch kraal*. Dus zou het een man beteekenen zonder vaste woonstede, die geen *kraal* of *hut* gebouwd had. 'Zoodanige personen,' merkt deze Ménage aan met een zekerheid alsof hij dat zelf ervaren had, 'zijn in Indië en in Afrika in groote minachting, en van zulk eenen pleegt men te zeggen: *hij heeft kind noch kraal*, hij bezit geenen afstammeling en behoort tot geen *kraal*, d.i. *dorp, gehucht* of *gemeente*.' Wat men al niet uit den duim kan zuigen! Maleisch, Javaansch, Hottentotsch, alle drie worden tegelijk overhoop gehaald, om een Nederlandsche spreekwijze te verklaren, die al bekend was een paar eeuwen voordat ooit eenig Nederlander van Maleiers, Javanen of Hottentotten gehoord had! En dan hebben we nog maar een *kraal* en geen *kraai*. We zullen dus dezen *fabulator* den rug toekeeren. Nu treedt Bilderdijk voor ons op. Deze kende althans den oudsten vorm *kind noch kraat*: zóó zei men in de middeleeuwen. Maar hij vermoedt dat zijn lezers dit *kraat* niet zullen kunnen 'thuisbrengen' en verwijst hen naar 'gezaghebbende leeraars', maar - houdt zelf den mond. Zoo iets noemt men in de wetenschap een *silentium doctum*, in gewoon Hollandsch: een wijs stilzwijgen aangaande dingen die men zelf niet recht weet. Later ontfermt hij zich over die lezers en verwaardigt zich mede te deelen, dat *kraat* van lat. *cura* komt, uit *curatus* voor *curatura* samengetrokken. Onwillekeurig denken we aan onzen *rat, ratus, uratus, muratus, murus, mus* van boven. De beteekenis van dit *kraat* of *curatus* zou dan zijn 'voogdij' en wel 'van bejaarde of onbejaarde weezen', en die der zegswijze 'hij heeft voor eigen kind noch wees te zorgen'. Ongelukkig is, gelijk de Heer Van den Bergh opmerkte, 'een pupil niet in *cura*, maar in *tutela*'. Dus blijven we even wijs. De Jager verving daarom Bilderdijks afleiding door een andere en bracht den vogel *kraai* in 't spel, die er maar zoo bijgehaald zou zijn om te allitereeren: *kind noch kraai* klonk wel zoo goed als

kind zonder *kraai*. Dit is een questie van smaak. ‘Men zou daar [desnoods] vrede mee kunnen hebben’, merkt de Vries op, ‘indien het bezitten van een kraai iets heel gewoons ware; maar, ofschoon zeker menigeen een kraai bezit, een alledaagsche huisvogel is het toch niet.’ Dus ook die *kraai* zullen we maar laten vliegen. Waar dan ons licht te ontsteken? Wel, aan de oude taal! Door op de historie van het woord te letten! We zagen reeds dat men voorheen *kind noch kraat* zei. Dit *kraat* nu is niets dan *gekraai*, getuige *haankraat* ‘haangekraai’; in het Geldersch zegt men nog: ‘wat heeft die haan een mooien *kraat*.’ Dit *kraat*, naar onze spelling *kraad*, is een afleidsel van *kraaien*, als *naad* van *naaien, zaad* van *zaaien*. Letterlijk beteekent dus de spreekwijze ‘hij heeft kind noch gekraai.’ Meen nu niet dat dit op het *gekraai* van kinderen ziet, en we dus een soort van tautologie voor ons hebben. Dat *gekraai* v e r t e g e n w o o r d i g t (aanmerkt dit werkwoord! ik kies het, mij bij De Vries aansluitende, met opzet) den kraaier *par excellence, Chante-clair*, den haan. Dat deze roemruchte verkondiger van den dageraad in geen huis of hof ontbrak, is dezer dagen weer bevestigd door een verrassende vondst in de Vaticaansche bibliotheek, waar de Heer Zangemeister een fragment van het oudgermaansche gedicht *De Heiland* ontdekte. Wie *kind noch gekraai* had, had *kind noch haan*; wie *kind noch haan* had, had een ledig erf of geen erf: hij behoefde dus voor niemand te zorgen. En dat onze voorvaderen ‘gekraai’ in plaats van ‘haan’ zeiden, bewijst voor hun plastisch en poëtisch taalgevoel. In 't oude Nederduitsch zei men in gelijken zin *hij heeft kind noch gekakel*: dit ziet op de hoenders in 't algemeen. Nietswaardig is de variant *hij heeft kind noch kuiken*. Toen nu ten onzent *kraat* verouderde, maakte het ook in deze formule plaats voor het alomverstaanbare *kraai*. Ziehier nu het artikel van De Vries door mijne onwaardige hand verminkt en van alle heerlijkheid ontdaan. Mag ik u thans naar het origineel verwijzen?

En nu klopt Hansje aan de deur. Zullen we hem binnenlaten? Welk een beeldspraak! De dreumis is nog zoo ver niet - hij zit nog in den kelder. Van kloppen of binnenlaten geen sprake! Ook heeft hij maar een voorloopigen naam. Weldra zal men hem Jan, Piet of Klaas, Gerardus, Nicolaus of Bartholomaeus noemen. Nu heet hij nog maar Hansje, die

kleine dáár, ge begrijpt me, *in den kelder*. De schalk heeft het levenslicht nog niet aanschouwd; hij moet nog komen. Een gezegend ouderenpaar verbeidt in stille zaligheid zijn intrede in de wereld - en hebben anderen deelgenooten gemaakt van het gewichtig geheim. Hans kan nog wel geen bescheid doen, toch betoost men hem reeds; hèm slaat men in geen geval over, op familiefeestjes noch aan den intiemen vriendendisch, hem, den gevierden Anonymus met dien welgekozen naam, dat Hansje - *là-bas*! Ja men gaat verder. Men wil zijn konterfeitsel met eigen oogen aanschouwen; immers aanzien doet gedenken. Daar komt een sierlijke drinkschaal op tafel, met een allervernuftigst mechanisme, zooals blijken zal. De bokaal wordt langzaam en plechtig gevuld met wat ‘stokouds en geurigs’ - ook al weer uit dien kelder en zelfs uit den donkersten hoek waar het edelste druivennat verborgen ligt en waar ook Hans geacht wordt te schuilen. Ja, ja! Hij levert hiervan de proef op de som. De vaas is niet volgeloopen, of, o wonder, daar duikt de schalk warempel op: hij verschijnt uit zijn kelder, en houdt zijn vroegeren buur, dat geurige vocht, trouw gezelschap. Nauw steekt zijn bolletje boven den nektar uit of de sluizen der welsprekendheid zijn geopend. De heildronken breken los. Hoezee! daar gaat Hans, ‘onze’ Hans, *Hansje in den kelder, Hänschen im keller, lille Hans i kjelderen, Jack in the cellar, Hans from pretty kelder*, enz. enz. Hoor dat veeltalige choor den held toejuichen die nog niet eens ten tooneele verschenen is! En dat komt hem eerlijk toe. Hij is absoluut onmisbaar, zonder hem stierf de wereld uit. - Dit nu was de jolige dischplechtigheid onzer voorvaderen. Wij kennen ze niet meer. Andere tijden, andere zeden! Maar hoe vermakelijk was die volksscherts! Hoe aardig de vermelding van dien kelder, die straks, als Hans zijn opwachting gemaakt heeft, tot mystificatie van zijn broertjes en zusjes gemetamorfoseerd zal worden in een ooievaar. Want het is natuurlijk een heusche, echte kelder, die het daglicht waar Hansje nog niet mee heeft kennis gemaakt, buitensluit. Men had evengoed *zolder* of *vliering* kunnen zeggen, als dat een geschikt logies was voor een gast die de diepte en duisternis bemint; ook is dat geen beste bergplaats voor edelen wijn, in welks buurt, als we zagen, Hansjes domicilium te zoeken is. Toch zijn er nog andere verblijfplaatsen van hem bekend,

maar minder eigenaardig. Onze Vlaamsche taalbroeders met hun gezonden eetlust, spreken van *Maaiken in 't schapraaiken*; of van het *kindeken in 't spindeken*, dus - in de spijskast; en ook de Duitschers kennen een *Gretchen in der Küche*. Ge ziet het dus, Hans is binnenshuis te zoeken en nergens zóó goed verstopt als bij ons en die naties welke onze zegswijze hebben overgenomen. Wat die kelder een carrière maakte ook buiten ons taalgebied! Het spreekt vanzelf, dat zekere *arrière-pensée*, zekere bijgedachte in het spel was. Maar De Vries ging nog verder, mijns inziens een stap *te* ver. Hij giste, dat in dien kelder de naam van den *niet*-kelder die Hansje van nature omsloten houdt, voortleeft als een overblijfsel uit een tijd, toen men nog zekere zaken onverbloemd durfde noemen, wier aanduiding zelfs, in onze eeuw als minder kiesch wordt afgekeurd. Hij hield het woord derhalve voor een verbastering van het gotische *kilthei*, waaraan het engelsche *child* nauw vermaagschapt is. Bestond het nog in onze taal, het zou *kilde* of *kil* luiden. Maar ik zal over deze scherpzinnige gissing niet uitweiden. We komen, als we zulke onbewijsbare woordvormen aannemen, op een gebied, waar, omdat elk experiment ontbreekt, des etymoloogs zesde zintuig, het waarschijnlijkheidsgevoel, de eenige leidsman is. Toch kenschetsen dergelijke vernuftige, laat het zijn: oververnuftige gissingen een fijnen geest met veel fantasie. En of De Vries er zelf zoo vast van overtuigd was? Lees eens hoe bescheiden hij zich uitdrukt: ‘Of we hier met een werkelijk historisch verband te doen hebben, is zeker moeilijk uit te maken. Maar in elk geval verdient de zaak nadere overweging.’ Zóó spreekt de Meester, die de bezwaren niet licht telt welke zich mogelijk zullen voordoen. En wanneer hij zijn plan om zijn verspreide opstellen zelf uit te geven had kunnen volvoeren, misschien had hij dan wel deze zijne conjectuur alleen als een lossen inval medegedeeld. En andere artikels had hij stellig geretoucheerd of gewijzigd. Naar ik vermoed, ook het aardige stukje over *Adellijk wild*, waarin voor ons taalgevoel het bnw. *adellijk* ‘van edele afkomst’ steekt, omdat er zeker een aristocratisch gevormde smaak toe behoort om zulk een kwalijk riekenden haas of patrijs op de rechte waarde te schatten. De Vries bewijst u echter, dat *adellijk* in deze verbinding iets geheel anders is dan ‘van adel’. En ik geloof stellig, dat

hij bij de omwerking u niet met den indogermaanschen wortel geplaagd had, met welken gij thans desbelust in zijn opstel kunt kennismaken, maar dat hij eenvoudig naar de nog sterker geurende *Aalt* (meststof) zou verwezen hebben; want geur en oorsprong hebben beide woorden gemeen.

Maar het wordt waarlijk tijd om te eindigen. Ik heb reeds te veel van uwe welwillende aandacht gevergd, u mogelijk zeer teleurgesteld als *referent*, wanneer de *causeur* over mij zocht vaardig te worden, als *causeur* wanneer ik in den dorren toon van den *referent* verviel. *Sie sind des trocknen Tons schon satt* en dus rest mij alleen een *sortie française* om uw gefronst gelaat niet te aanschouwen.

Neen, nog één woord! Die opstellen, waarvan ik er een paar besproken heb, naar welke modellen werden ze in elkaar gezet, naar welke voorbeelden ontworpen en afgewerkt? Wiens methode is daarbij gevolgd? Is hier soms Duitsche invloed te bespeuren, in vorm of inhoud? Daar staan ze alle voor u, die honderden banden van vaktijdschriften, de voortbrengselen der grondige *Deutsche Wissenschaft*. Zoek maar, zoek maar - ge vindt niets dat op zulk een *essay* van De Vries gelijkt. Hij was zijn eigen model, ging in alles zijn eigen weg. Was hij dan geen kind van zijn tijd? had niemand iets tot zijn vorming bijgedragen? Het zou een dwaasheid zijn aan te nemen dat hier eens iets uit niets was ontstaan. Zonder Grimm geen Germaansche taalwetenschap, zonder Germaansche taalwetenschap geen De Vries - zooals hij geweest is. Maar in het aanpakken van zijn stof, in het bewerken van zijn materiaal, in zijn critische en etymologische methode was hij onafhankelijk van alle traditie, zoo individueel mogelijk en niemand anders dan zichzelf. O die gulden dagen toen hij zich aan het werk zette om een Nederlandsche filologie te scheppen! Het was de heerlijke tijd van het eerste zoeken en eerste vinden; elk uur van arbeid in die onontgonnen mijn bracht iets nieuws, iets belangrijks voor den dag; elke ontdekking werd beloond door een verrukking vol heilige geestdrift voor het pas zelf ontdekte vak! Zelfs de magistrale Lachmann komt uit zijn plooi als hij op 't eind van zijn welbesteed leven als *laudator temporis acti* optreedt. Er was toen zoo goed als niets: geen glossaar, geen woordenboek lichtte u voor; geen *specialgrammatik* bracht u leering. Wie was Otfrid? Lees hem!

Wie Tatianus? Lees hem! Wat staat er alzoo in den *Hêleand*? Lees hem! Het ‘ga tot de bronnen’ sprak vanzelf. Het ‘ga tot de handschriften’ was een *conditio sine qua non*. En nu? We leven in den tijd *der fortgeschrittenen Wissenschaft*; de frissche maagd van weleer is een zeer welvarende matrone geworden, die aan haar oudere gezusters zelfs wijze lesjes uitdeelt. De soevereine albeheerscher die het gansche vak onder de knie heeft, wordt met den dag onmogelijker. De specialiteit is aan het woord; zoowel de Excellentie, wiens schoenriem men niet waard is te ontbinden, als ‘de veger die niet vegen kan en geene andere kunst verstaat dan die van *niet* te kunnen vegen.’ Wat een richtingen! Welk een heirleger van *isten*! de fijne criticus en uitgever; de scherpzinnige linguist; de comparativus *pur-sang*; de man van één taal, van één boek zelfs! de speculant in Urindogermaansch en urmetriek; de etymologiseerende asceet die alleen van wortels leeft; de ‘glänzende’ literarhistoriker; de bellettristische straatslijper; de fijne essayist; de beginselvaste methodoloog en *sprachprinzipler*; de op klankwetten terende tekstversmader of *homo nullius libri*; de - waar blijf ik? Al dezen en huns gelijken moesten toen nog komen. Nog geen half dozijn geleerden, meer niet, maar mannen van den allereersten rang, staan aan de spits. Wie zich bij hen voegt, wordt met warmte als bondgenoot begroet. Er kwamen handen te kort De oogst waar Moeder Natuur in den loop der eeuwen voor gezorgd had, moest gemaaid, in de schuren opgeborgen, geordend, geschift, verwerkt.

En zie nu eens die twee jonge feniksen, dien De Vries en dien Jonckbloet, vogels van ‘gansch diverse pluimagie’, koers zetten naar het Oosten waar het zoo gloedvol daagde, neen! waar de zon reeds aan het rijzen was over het Beloofde Land der nieuwe Germaansche wetenschap, naar dat Berlijn, waar Lachmann ‘banen brak’ en waar ook Jakob Grimm als hoogleeraar was aangesteld - zonder verplichte ambtsbezigheden (echt grandioos! *hear! hear*!). Ze zijn niet aangekomen, dat tweetal, of elk nestelt zich in een ander kwartier. Jonckbloet, half Franschman en heel Gervinus, gaat nederzitten aan de voeten van Lachmann; hij ‘laat zich gaan’, zich meeslepen, bukt voor het ontzaglijk, overweldigend talent van den ‘verlichten despoot’ op 't gebied der hoogere en lagere critiek. Hij volgt na, bootst na, als ge wilt; maar met een genialen

schwung - hij vliegt naar de zon! De breede voeten der Dietsche Calliope perst hij in het nauwe, knellende schoeisel der grootsche Hoogduitsche zuster; het *moest* passen en *zou* passen, of het wilde of niet! in zijn uitgaven zweeft hem het ideaal der algeheele reproductie van den *ur*-tekst voor oogen. Dronken van Gervinus werpt hij de poorten der middelnederlandsche letterkunde wagenwijd open voor al wat maar binnen wil of kan. De grenzen van het gebied dat hij beheerschen zal, zet hij onmatig uit; annexeert zelfs Oostenrijk en vult met de bespreking van het Nevelingenlied en de Gudrunsage een goed stuk van het eerste deel zijner Historia Litteraria, dat alles als *prolegomena*! Ware het Dietsch een epos, geen dierenepos als *de Reinaert*, maar een echt menschenepos, een sagen encyclopedie rijk geweest, hij zou zeer stellig het mes der hoogere critiek gehanteerd hebben, even methodisch en doctrinair als die strenge Lachmann daar in Berlijn. - En volg nu eens onzen De Vries. Ook hij zal uitgeven, veel en zorgvuldig. Maar voor Lachmann voelt hij niets. Die genormaliseerde, die 'verzonnen' teksten, ze trekken hem niet aan. Zoo iets is *zijn* zaak niet. Het is hem alleen te doen om te geven wat er *staat* en, als de zin niet in orde is, wat er *staan moet*: hij houdt zich aan *woord*critiek, en aan niets meer. Verdrietig keert hij Lachmann den rug toe en wendt zich tot Grimm. Bij dien blijft hij, aan hem houdt hij zich uitsluitend. De vereering wordt schier vergoding. Toch blijft hij zichzelf. Van assimileeren geen sprake. Leering doet hij op, kostelijke leering voor zijn taalkennis en wat niet al; zijn blik wordt verruimd; hij beseft nu eerst volkomen wat die Jakob voor een genie is, wat hij wil, wat hij schept. Maar zijn Hollandsche nuchterheid begeeft hem geen oogenblik: hij kent de grenzen van zijn talent, de perken waarbinnen hij zich te houden heeft en die hem zijn *bon sens* aanwijst. De Berlijnsche Titan beheerscht alles: historie, rechtsoudheden, sprookjes, vergelijkende taalstudie, mythologie, te veel om te noemen. De Vries houdt zich bij zijn Nederlandsche taal en teksten. Grimm geeft een spraakkunst, *de* wereldberoemde; De Vries schrijft er - geen. Grimm ontvouwt hem het plan, de methode, de *geheimen* van *het* Duitsche Woordenboek; De Vries schrijft het zijne - anders. Toch stelt hij in alles belang, kan alles *meevoelen*, maar niet *meedoen*. Wat dweepte hij met Grimm! hoe op-

recht en vurig en innig was zijn liefdevolle vereering! Wat waren dat voor onvergetelijke uren die hij in 't gezelschap van den eenvoudigen *Herr Geheimrath* doorbracht! Eens op een goeden dag, toen die beiden ernstig in gesprek waren, stuiven me daar een paar bengels de kamer in, de zoons van Wilhelm, bij wien Jakob inwoonde. Ze vallen hun oom om den hals en begroeten hem als *a-papa, a-papa*! Dien term hadden ze gesmeed met echt Grimmiaanschen scheppingsdrang, om wat anders, nog wat dierbaarders te zeggen dan dat alledaagsche *oom. A-papa*! hoe kwamen de jongens op 't idee! dat luchtige fransche *papa*, gekoppeld aan de deftige, aaloude grieksche ontkennende partikel *a* 'niet'! De Vries moest hartelijk lachen om die vrucht van Berlijnsche gymnasiastengeleerdheid en oomvergoding. Ze beviel hem uitnemend. Toen zag hij de kans schoon om zich van dat stijve 'herr geheimrath' voor en na, te ontdoen. Zijn warm hart zocht reeds lang naar een *warm* woord. Hij gevoelde zich *kind* tegenover dien man: waarom zou ook *hij* niet *a-papa* mogen zeggen? Grimm drukte hem hartelijk de hand met de woorden: 'sagen Sie nur *a-papa*.' Met zekeren weemoed placht De Vries na Grimms dood die anecdote te vertellen. Maar hij besefte daarvan niet den diepen zin. Waarlijk die *a-papa* was ook in 't geestelijke zijn *a-papa*. De Vries was en bleef zichzelf. Hij wilde geen Lachmann zijn; een Grimm te zijn - dat was hem niet gegeven. En slaafs of minder slaafs of maar in de verte na te volgen streed met zijn natuur. Zijn schitterend en oorspronkelijk vernuft verbood dat; het moest werken naar zijn aard. Neem uit onverschillig welke periode van zijn leven een opstel, een redevoering, een betoog, een stukje waarover ook, of maar een brief: terstond herkent gij hem aan zijn stijl. Dat herinnert aan Cicero. En zijt gij eens op de hoogte van zijn eigenaardigen betoogtrant, ge behoeft u waarlijk onder het lezen niet af te vragen of soms de Leidsche grootmeester der Nederlandsche filologie aan het woord is. Zoo was en bleef hij tot zijn einde toe. En het scherpzinnigste, het keurigste, het beste dat uit zijn pen vloeide, dat vindt gij thans in dit boek met smaak en oordeelkundige zorg uitgelezen en saamgebracht. Tot vorming van jonge filologen; tot leering van gevormde germanisten; een rijke bron van geestelijk genot voor allen die belangstellen in ons dierbaarst kleinood. Veel

daarin kan en zal verouderen; want helaas de waarheid van heden zal de dwaling van morgen blijken te zijn. Maar wat daarin onsterfelijk is, waarmede men zich ten allen tijde in waarheid *stichten* kan, is: de fijne geest die zich nergens verloochent, het echte *ingenium* dat er het *bezielende* element van uitmaakt. En zonder *ingenium*, zonder *bezieling* is geen ware wetenschap bereikbaar.

P.J. COSIJN.

Het socialisme en de Vlaamsche landlieden.

De wetgevende Belgische verkiezingen van verleden October, die den politieken toestand van dit land zoo diep gewijzigd hebben, brachten ook dit zonderling, doch vooral op het eerste gezicht treffend verschijnsel teweeg, van de om zoo te zeggen geographische scheuring eener natie in twee vijandige deelen, twee kampen schijnbaar zoo vreemd en antipathiek gescheiden van elkander, als was een muur tusschen hen opgerezen. Bijna het gansche Walenland zond socialistische vertegenwoordigers naar de Kamers; het Vlaamsch gedeelte van het land is er vertegenwoordigd door Katholieken, zonder nog één uitzondering. En tusschen deze twee partijen, die reeds een hardnekkigen strijd tegen elkander aangevangen hebben, zijn de liberalen schier totaal verdwenen, hun beste staatsmannen op het slagveld latend, te nauwernood nog hier en daar enkele onbeduidende zetels winnend of behoudend, voortaan zonder den minsten invloed op het lot van een land, dat zij zoo lang en helaas! zoo vaak op een onvoldoende wijze, bestuurd hebben.

Nochtans, men mag zich niet vergissen in een toestand, die slechts in den schijn zoo gansch buitengewoon voorkomt. Men mag niet uit het oog verliezen, dat al deze zoo gezegde volksvertegenwoordigers enkel de mandatarissen van het majoritair verkiezingsstelsel zijn, en dat de arrondissementen, welke zij vertegenwoordigen, duizenden en duizenden kiezers tellen wier politieke gezindheid juist het tegenovergestelde van de hunne is. Ware de rechtvaardige wet der evenredige vertegenwoordiging alhier ingevoerd geweest, men zou katholieke en liberale afgevaardigden in de thans louter socialistische deputatiën van

Luik, Charleroi, Bergen en Zoningen aangetroffen hebben, evenals socialistische vertegenwoordigers zouden deel gemaakt hebben van de thans louter katholieke deputatiën van Brussel, Antwerpen of Gent. En 't is de toestand en de invloed der socialistische leer in 't midden van het Vlaamsch gedeelte van het land, en inzonderheid in Vlaanderen, die ik in deze studie zal pogen te ontleden.

I.

Het is stellig nog geen vijf jaar geleden, dat men in 't Vlaamsche platteland voor het eerst het woord ‘socialisme’ hoorde uitspreken. Tot vóór vijf jaar was er zeker geen Vlaamsche boer die deze uitdrukking begreep, noch die zich kon voorstellen welk doel de aanvoerders der leer beoogden. De verwijderde en schrikbarende weergalm der herhaalde onlusten in de groote steden, der oproerige werkstakingen en der bloedige repressiën was er toe noodig om dat woord tot in deze verachterde gewesten te doen doordringen, voorafgegaan en vergezeld door een faam van afkeer en snoodheid, die, gepaard met de traditioneele en erfelijke antipathie van den buitenwerkman tegen den arbeider der steden, al de landlieden van angst en toorn deed beven. Lang reeds vóór de buitenpriesters in hunne sermoenen tegen de socialisten en hunne leer den oorlog begonnen te voeren, hadden de bewoners van het platteland dezen in haat en afschuw gekregen, zóó ongunstig waren de omstandigheden, waarin zij, voor het eerst, alhier bekend werden.

Dit zal genoegzaam verklaren, hoe moeielijk hun debuut hier was. En nochtans, - zonderling verschijnsel, - het waren in den eerste de werklieden der steden niet, die te lande de socialistische gedachten kwamen verspreiden: de landlieden zelven gingen die, onbewust, ter stad opdoen, in hun toevallige aanraking met de arbeiders der fabrieken. Het is een bekend feit, dat de arbeidersbevolking eener aanzienlijke nijverheidsstad grootendeels samengesteld is uit werklieden van den buiten. Zij kenden een ambacht, zij zijn het komen uitoefenen in de stad, waar zij een hooger loon verdienden, en heel natuurlijk werden de moderne socialistische gedachten er hun ingeboezemd. Maar zij behielden ook talrijke betrekkingen te

lande, zij hadden er hun ouders, vrienden en verwanten; en niet minder onvermijdelijk deelden zij, in den loop van een bezoek, van een familievergadering aan dezen de gedachten mede waarvan zij reeds doordrongen waren; en zelven van geboorte buitenlieden zijnde, konden zij dit doen zonder het wantrouwig verdenken op te wekken, welke dezelfde woorden, door geboren stedelingen uitgesproken, zonder den minsten twijfel zouden teweeg gebracht hebben. Er is op die manier een gansche arbeid van geloofswerverij geschied, een zonderlinge en duistere, om zoo te zeggen onbewuste voorbereiding tot de openbare propaganda van de leer, die aan veler blikken ontsnapte.

Evenwel, toen de eerste socialistische bladen te lande verspreid werden, was het onthaal van hen, die ze uitdeelden, alles behalve aanmoedigend. De Vlaamsche boer, vernederd door eeuwen onwetendheid en slavernij, is schuw en gluipend van aard, als een muur vastgeankerd in zijn aloude bijgeloof en vooroordeelen, vol vrees voor zijn priester en kasteelheer, die hem door een gril kunnen ruïneeren. Vooral zijn godsdienstig gevoel is een gevoel van vrees, van steeds dreigende wraak van den Almachtige, en de socialisten, dit weet hij, hebben geen religie, zijn een soort anti-christen. Een socialistisch blad te ontvangen, zelfs voor niet, was dus voor hem een roekelooze onbehendigheid en een misdaad, waardoor hij God en meester beleedigde. Ook werden de eerst verspreide nummers schier allen in het vuur geworpen. In ettelijke dorpen zelfs vielen den rondbrengers erge mishandelingen te beurt. Zij werden als booswichten door het gepeupel uitgejouwd en uitgescholden, met stokken en steenen uit de gemeenten gejaagd, in meer dan eene plaats stroomde het bloed. Maar door niets lieten de propagandisten zich ontmoedigen noch afschrikken. Elken Zondagmorgen, in groepen van tien tot vijftien, kwamen zij in de dorpen terug, kalm, stilzwijgend, haastig, met op hun aangezicht die geabsorbeerde, teruggetrokkene uitdrukking, die uitdrukking ‘idée-fixe’, eigen aan zooveel apostels der socialistische leer, hunne gazetjes op de toonbank, op de tafel, in den gang der huizen leggend, en dan vertrekkend zonder om te zien, zonder te luisteren of te antwoorden op de beleedigingen, wel zeker dat ze toch niet altijd allen in het vuur zouden gegooid worden, dat toch eens iemand

ze lezen en begrijpen zou, zeker dat zij een kiem gezaaid hadden, welke diep haar wortels schieten zou.

En diep geschoten zijn ze reeds. Heden ten dage, in volle stilte en geheim, grijpt onder de nederigen en onwetenden van 't platteland een evolutie plaats, waarvan de gevolgen nog niet te berekenen zijn.

II.

Op dezen tijd van 't jaar, in de lange avondstonden der verafgelegen hoeven, dáár waar vroeger een zoon of een dochter aan de rond den haard geschaarde familieleden en dienstboden een hoofdstuk uit het melodramatische verhaal van Baekeland en zijn benden of meer andere draken voorlas; dáár waar men, bij gebrek zelfs aan dit boek, destijds zoo overvloedig in onze gewesten verspreid, een rozenkrans prevelde om den tijd te dooden, is een kleine krant, een blaadje van een cent het gewoon dagelijksch geestesvoedsel geworden. De katholieken, als naar gewoonte zeer behendig en doordacht in hunne politiek, hebben deze langzame omwenteling, deze nog duistere belangstelling voor de moderne vraagstukken, die heden ten dage, zelfs voor de onontwikkelden in de atmosfeer van deze eindigende eeuw schijnt te zweven, wel voelen komen. En in hunne bewustheid dat het antiek geloof onder de lagere klassen van dag tot dag verminderde, hebben zij zich gehaast om door een nieuw en, volgens hunne meening, beter voor den tijd geschikt geestesvoedsel, hunne aloude heerschappij over het volk te staven. Elken dag worden kleine katholieke blaadjes van één cent, bij duizenden en duizenden exemplaren, door rondventers tot in de verst afgelegen hoeven van Vlaanderen gecolporteerd, mededeelend aan den boer de praatjes van zijn dorp en der omliggende gemeenten, besprekend, in het voordeel der regeerende partij, de beraadslagingen in de Kamers en de daden van het Staatsbestuur, en bovenal elke gelegenheid te baat nemend om liberalen en socialisten aan te randen, inzonderheid en elken dag steeds bitsiger, de socialisten, die den schrik, den dollen hond der katholieke partij geworden zijn.

Zoo denken de aanvoerders dier partij de met de invoering van het algemeen stemrecht zoo overwegend geworden groote massa's voor hunne gezindheid te behouden; en 't moet gezegd:

voorloopig slagen zij daarin op een zeer ruime schaal. Maar in den aard zelf dezer macht ligt, voor de partij die ze gebruikt, een groot gevaar besloten: zij heeft deze tot nu toe zoo totaal onwetende bevolking tot het politiek leven en de politieke driften opgewekt, en, wat fataal gebeuren moest, heeft zich reeds voorgedaan: het volk, beu van steeds maar één klank te hooren, heeft van lieverlede ook willen weten wat de tot een andere gezindheid behoorende politieke partijen dachten en zeiden, en, in 't geniep nog, maar van dag tot dag meer openlijk, heeft het insgelijks de kleine liberale en socialistische gazetjes durven lezen.

De liberale bladen hebben den geringen man zeer weinig nieuws geleerd en ook zeer weinig belangstelling bij hem opgewekt. Doorgaans vond hij er niets in dan kleingeestige aanrandingen tegen godsdienst en priesters, iets dat hem altijd boos en wantrouwig maakt. De socialistische, integendeel, lieten het godsdienstig vraagstuk onaangeroerd, om, zonder omwegen, zulke vraagstukken aan te grijpen, welke rechtstreeks tot de belangen van den nederige spraken. Die kleine krantjes, bijzonder passend opgesteld voor het onwetend publiek, tot hetwelk zij bestemd waren, bevatten vaak zeer groote waarheden, van die onwederlegbare waarheden, welke de proletariër in 't midden van zijn slavernij en zijn verval dikwijls gevoeld heeft, zonder dat hij het schier aan zichzelven durfde bekennen. Eeuwen vernedering en ellende hadden hem, dwars door de geslachten heen, een bijna dogmatieken eerbied ingeboezemd voor vele, hem door zijn wereldlijke en geestelijke beheerschers opgelegde inrichtingen, waarvan hij in de diepte zijner ziel toch wel de onrechtvaardigheid besefte, maar die de socialisten voor het eerst openlijk als onrechtvaardigheid en snoodheid durfden brandmerken. Men bewees hem, door middel van enkele eenvoudige doch behendig uitgelezene voorbeelden, dat het Kapitaal de opbrengst eener usurpatie was; en hij die zijn leven lang het Kapitaal beschouwd had als iets heiligs, begon te wankelen in zijn antiek geloof. moest bekennen dat het klein socialistisch gazetje de waarheid zei; dat, in ontelbare gevallen, het Kapitaal de opbrengst eener rooverij was. En in zijn nuchter hart ontkiemde een gevoe van spijt en nijd, van haat tegen dezen of genen bekenden individu, die op zulke wijze rijk geworden was. Een oud,

oud spreekwoord, van zijn voorouders geleerd, door hem aan zijne kinderen en kleinkinderen overgeleverd, luidde: ‘De gelijkheid bestaat niet en kan niet bestaan onder de menschen; ten allen tijde zijn er rijken en armen geweest en ten allen tijde zullen er zijn.’ Maar het socialistisch blaadje stelde de vraag of het rechtvaardig was, dat zij, die nooit iets verrichtten, de rijken waren, en zij, die zich doodbeulden, de armen; en de rampzalige landman, ontroerd tot in de diepste vezels zijner ziel door die gedachte welke hem zoo rechtstreeks trof, dorst antwoorden: ‘neen, het is niet rechtvaardig, het is een wraakroepende schande!’

Deze zoo behendige propaganda van de socialistische bladen, door middel van slechts enkele, tevens zoo dood eenvoudige en zoo almachtig en bijna schrikwekkend welsprekende voorbeelden van sociale onrechtvaardigheden, aldra bijgestaan en versterkt door de publieke meetings, die overal te lande den hardnekkigen kiesstrijd van den veertienden October voorafgingen, heeft, in een tijdverloop van slechts enkele maanden, een verbazenden vooruitgang aan de verspreiding der socialistische leer te lande doen maken. In beide de liberale en katholieke conservatieve kampen werden de angst en de onzekerheid zóó groot, dat men er, in allerijl, door het oprichten van democratische, samenwerkende maatschappijen, de economische politiek der socialisten nabootste, om de sympathie van 't volk tot zich te trekken, en zelfs op de lijst der kandidaten voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers, werklieden aanvaardde. Nu zetelen, in de katholieke deputatiën van Gent en Brussel, gewezen arbeiders, waarvan enkelen zelfs geen Fransch kennen, naast de schatrijke adellijken en nijveraars, nog kort te voren hunne trotsche meesters. Overal, met een onuitroeibare kracht, de kiem aldus wortel geschoten. Reeds kan de Vlaamsche landman over de toestanden redeneeren, reeds durft hij de wetten ontleden, waaraan hij gehoorzaamt. En naarmate hij in zijn onderzoek vooruitgaat, is het in hem als eene openbaring: een sluier valt van vóór zijn oogen, hij erkent en begrijpt de begane fouten, hij ontdekt de onrechtvaardigheid van vele der inrichtingen welke hem beheeren, hij vraagt zich af, met toorn en nijd, of hij de dupe der hedendaagsche maatschappij niet is. De statistiek der jongste algemeene verkiezingen heeft dit feit, - schier ongeloofelijk voor wie den Vlaamschen buiten

kent - vastgesteld, dat, in het grootste gedeelte der Vlaamsche landelijke kantons, de socialistische kandidaten bijna zooveel, en in sommige plaatsen meer stemmen bekwamen dan de liberale. Zij die voor de socialisten *durfden* stemmen, behoorden tot de stoutmoedigen, de overtuigden, de reeds half verlichten. Maar hoeveel anderen naast hen, die ook de socialistische leer zijn toegedaan, die graag voor de socialisten zouden stemmen, doch niet durven! Bij duizenden worden zij geteld. Duizenden en duizenden Vlaamsche landlieden kunnen aan het geheim der stemming nog geen geloof hechten. Zij zijn ervan overtuigd dat een geheim toezicht wordt uitgeoefend, dat aan hun meesters bekend maakt voor welke kandidaten zij gestemd hebben. Men heeft er gezien die vol wantrouwen de zoldering van het kiesbureel en de houten wanden van den *isoloir*[1] examineerden, vol vrees of een verradersoog hen ergens bespiedde; anderen zijn vast overtuigd dat de heeren welke rond de stembus zitten, het bulletin in handen krijgen en dit openen zoodra de kiezer uit de zaal verdwenen is. En voor de socialisten stemmen ware hun ondergang als het gekend werd, dat weten zij. Waarom dus zouden zij hun bestaan op het spel zetten voor de voldoening van een loutere gril? Want in de diepte zijns gemoeds beschouwt de proletariër onzer gewesten zijn nieuw ideaal nog steeds als eene hersenschim, die wellicht nooit verwezenlijkt zal worden, ten minste niet gedurende zijn levenstijd. Hij stemt dus, met welken weerzin ook, voor zijne thans gekende dwingelanden; maar in zijn hart versterkt zich zijn haat en het verlangen naar een wraak, die hij zal uitvoeren wanneer het gunstig oogenblik daartoe gekomen is.

III.

Er ligt dáár, ik herhaal het, een groot en onheilspellend gevaar voor de toekomst. De groote, katholieke conservatieve partij die sinds menigvuldige jaren ons land bestuurt, en die tot heden nog vooral haar macht uit die compacte en slaafsche massa's van den Vlaamschen buiten trok, draagt, volgens mijn

1) De kleine ruimte, waar binnen de kiezer zich afzondert om zijn stembriefje in te vullen.

meening, den gevaarlijksten harer vijanden in haren schoot. Zij weet dat zij niet langer op den steun der meer ontwikkelde industriëele Waalsche arbeiders mag rekenen. Dáár heeft zij ontelbare tegenstrevers, maar zij kent ze en kan de middelen gebruiken om ze te bestrijden. Doch hoe zal zij haar vrienden van hare vijanden onderscheiden in die drukke, ruwe horden, welke zij onder haar banier geschaard heeft en waar, onder een uiterlijken schijn van nog bijna algemeene onderworpenheid, zooveel haat en verraderij schuilen! De met meer vrijheid in de socialistische beweging ontwikkelde bevolking, zooals de Waalsche, is, als het ware, door een transitoire en progressieve gedaanteverwisseling heengegaan. Het eerste tijdstip was al toorn en opstand. Het gevoel der uitgestane onrechtvaardigheid vertolkte zich met groote hevigheid, in verwenschingen en bedreigingen tegen de bestaande orde van zaken. Maar deze kreten zijn aangehoord en trapsgewijs werd aan de eischen voldoening gegeven. De invoering van het algemeen stemrecht was een der meest bevredigende. Oogenblikkelijk werd door deze toenadering tot de gedroomde algemeene verbroedering en gelijkheid, het dreigend gevaar eener bloedige revolutie bezworen. De Waalsche werkersklassen, vertegenwoordigd in de regeering van het land, wachten nu met meer geduld op een rechtschapener verordening van werkuren en loon, van deelneming in de winsten, op gansch de reeks hun door hun afgevaardigden beloofde verbeteringen en verzachtingen aan hun lot, die, van henzelven om zoo te zeggen kapitalisten makend, hun grieven tegen de bestaande maatschappij reeds aanzienlijk verminderd heeft. Doch de landelijke proletariër zal enkel zeer onrechtstreeks en zeer weinig voordeel uit deze evolutie tot den vooruitgang trekken. Hij is niet, gelijk de Waalsche arbeider, door mannen van zijn soort in de Kamer vertegen woordigd en niemand verdedigt er met oprechtheid zijn rechten en belangen, zoodat zijn materieel welzijn steeds onder het peil van dat der Walen dreigt te blijven, te meer omdat schier al de conservatieve kopstukken aanzienlijke grondeigenaars zijn en er bijgevolg belang in hebben uit den arbeid van hun pachters zooveel mogelijk inkomen te trekken. De Vlaamsche landman schijnt dus bestemd om nog lange jaren in de kindsheid zijner sociale ontwikkeling door te brengen, tenzij er in het land, of liever in alle beschaafde landen te gelijk, een bruske en be-

slissende gebeurtenis plaats greep, die hem, met een plotselinge woestheid, aan zijn aloude verdraagzaamheid en onderwerping kwam ontrukken.

Indien het gebeurde dat eens, in een omwenteling, de socialisten de overhand kregen, en dat hunne gewapende benden als een storm in de landelijke gewesten verschenen, waar het uit de veroverde steden gejaagde conservatieve leger zijn laatsten steun en zijne laatste schuilplaats zou gaan zoeken, dan is het meer dan waarschijnlijk dat de bevolking, eindelijk bewust van waar de macht komt, als één man, in een kreet van oorlog en wraak, met de socialisten tegen zijn eeuwenoude meesters en dwingelanden zou opstaan. Meer dan waarschijnlijk zouden de nieuwe politieke opperhoofden daar met verbazing een onbekend en ontelbaar hulpleger aantreffen. 't Zou echter een leger van barbaren en verdelgers zijn; een horde niet dorstig naar rechtvaardigheid en gelijkheid, maar dorstig naar wederwraak en bloed. De geschiedenis, die zichzelve steeds herhaalt, naar men beweert, zou wel dáár, na de tusschenruimte van een eeuw, bij die onwetende bevolking, die haar vrije en progressieve ontwikkeling in de nieuwe gedachten niet verkreeg, de bloeddorstige *Septembriseurs*, welke destijds de Fransche Revolutie onteerden, kunnen terugvinden.

Terstond, zonder overgang, als in een aanval van heete koorts, zullen al de tot dus toe gevreesde en geëerbiedigde afgoden onder de voeten getrapt en verbrijzeld worden. De Vlaamsche landelijke bevolking o.a., eeuwigdurend verachterd, zal nog in de sombere periode der verwieling verdiept zijn, terwijl, bij haar meer verlichte en ontwikkelde broeders, het tijdstip der heropbouwing reeds volop zal bloeien. En het zal zijn, met de eerste stappen der nieuwe Maatschappij, de voortzetting en wellicht de verergering der legendaire vijandschap tusschen de stedelingen en de landbewoners, van dag tot dag zich nog verscherpend door een steeds toenemend verschil van opvatting en toepassing der aangenomen leer.

De socialistische chefs, aanhangers en voorstanders van het collectivisme, beelden zich in dat zij zonder moeite de landelijke bevolkingen tot dit hun economisch en staatkundig ideaal zullen overhalen. Om zulks te bevestigen steunen zij zich op het feit dat, in Vlaanderen namelijk, meer dan 75 percent der gronden in verhuring bebouwd worden; en al te gemakke-

lijk vergelijken zij den pachter en den landwerkman met den industriëelen arbeider der steden, die niets dan haat en vermaledijding heeft voor de gereedschap of het werktuig welke hij moet gebruiken. Dit is een diepe misgreep. De boer, de landbouwwerkman voelen een innige liefde voor den grond welken zij beploegen, voor dien grond waarvan zij leven en waarop ze zich afbeulen. Er is in den aard van den landbewoner, die rechtstreeks van de opbrengsten der aarde leeft, iets idyllisch, een gansche erfelijke en hardnekkig ingewortelde poëzie, welke de arbeider der steden nooit zal kunnen voelen noch bevatten. De landelijke werkman, in tegenstelling met den stadsarbeider, ziet en wil rechtstreeks de gansche uitkomst van zijn arbeid zien. Hij ziet het graan dat hij gezaaid heeft wassen en rijpen; hij ziet zijn vee er zich mee vetmesten; hij ziet en voelt er zichzelven en zijn gezin van leven. En al zijn smart en bitterheid, bijna de gansche opbrengst van zijn zwoegen aan zijn eigenaar te moeten uitkeeren, is ontoereikend om hem den grond in afkeer te doen nemen. Hij voelt de aarde goed en mild, hij bemint ze voor hetgeen zij hem zou *kunnen* geven, hij droomt van het geluk dat hem te beurt zou vallen, indien maar de verdeeling harer opbrengsten op een rechtvaardiger schaal geschiedde, indien hij zelf maar eens kon eigenaar worden van het hoekje gronds dat hij zoo hardnekkig en met zooveel liefde beploegt.

Stellig zou hij niets vuriger verlangen dan de totale onteigening der tegenwoordige bezitters, maar het zou zijn onder de voorwaarde rechtstreeks van die onteigening te genieten en niet om voor een nog grooter, machtiger en onbekender meester, - den Staat - te arbeiden, al moest zijn stoffelijk welzijn er ook aanzienlijk door vergrooten. Want, indien het in de verwikkeling der industriëele productie, waar elke afzonderlijke arbeider slechts een deel van het geheel voortbrengt, onmogelijk wordt te zeggen: dìt werktuig is *uw* eigendom, en dàt het *uwe*; in de veel eenvoudiger landbouwexploitatie zou het weinig of geen bezwaren opleveren, het deel van ieder te bepalen. En dit begrijpt de landman instinctmatig. Hij voelt er de mogelijkheid en de rechtvaardigheid van, en is en blijft een stelselmatige vijand van het gemeenschappelijk eigendom. Te nauwernood zou men hem kunnen doen begrijpen dat, in 't voordeel zelf eener winstgevende bebouwing, verbeterde, de

gemeenschap toebehoorende landbouwwerktuigen hoeven aangekocht.

Er bestaan daar dus, tusschen de proletariërs der steden en die van het platteland, diepe oorzaken van oneenigheid, die, eens, als de sociale staat door een omwenteling omgekeerd werd, erge onlusten zouden kunnen doen ontstaan. De onterfden van land en stad zullen elkaar zeer goed verstaan om de oude Maatschappij over boord te werpen, maar zij dreigen onverzoenbare vijanden te worden, van het oogenblik dat er quaestie van wederopbouwing zal zijn.

En deze vijandschap is het, welke eene nieuwe partij, die pas aan het politiek leven geboren werd, zonder twijfel tot haar voordeel zal pogen uit te buiten: de Christelijke Volkspartij, welke, steunend op den Godsdienst, de nieuwere, sociale zielezuchten en gedachten met de grondslagen der bestaande Maatschappij poogt te verzoenen.

IV.

Zij is gesproten uit den schoot der katholieke, conservatieve partij. Een groepje ontwikkelde mannen, voor het meerendeel nog jong, hebben het gevaar van den hedendaagschen socialen toestand beseft, en begrepen dat, voor het heil zelf der bezittende klassen, verbeteringen in het lot van den werkman en den proletariër, zich gebiedend opdrongen. Zij hebben aangenomen en de hunne gemaakt een groot gedeelte der socialistische leerstelsels. Ofschoon bepaald vijandig aan het collectivistisch stelsel, hebben zij gevraagd een betere belooning voor den arbeid van den werkman, de beperking van het getal werkuren, eene rechtvaardiger verdeeling van de goederen der aarde. En met de gedachte aan God hebben zij hun conceptie bekroond. De Godsdienst zou de moreele teugel zijn, waarmede zij hopen de driften van het volk te temmen en zijn eischen binnen behoorlijke palen te houden.

Ik kan mij niet bedwingen van den eenen kant hun onderneming toe te juichen, en, van een anderen kant vrees ik sterk, dat zij er nog zoo spoedig niet in zullen slagen. Ik geloof, ik zou willen gelooven in hun toekomst, omdat hunne conceptie mij eene wijsgeerige grootheid schijnt te bevatten, welke aan die van al hun politieke tegenstanders ontbreekt;

maar ik geloof niet dat zij, die zeer moedig den strijd hebben aangevangen, de gelukkige uitkomst er van zullen bijwonen.

Mij komt het voor dat nog een gansche woeste vloed voorbij zal stroomen, dat nog een gansche reusachtige omwenteling zal plaats grijpen, alvorens hunne beurt gekomen is op het wereldtooneel hunne rol te spelen. Men mag niet uit het oog verliezen dat vele onder deze onterfden der aarde heden ten dage het antiek geloof en hunnen troost in den godsdienst verloren hebben. De socialistische kopstukken, wetend wat het volk van hen verwacht en waaraan het nu vooral behoefte heeft, spreken hem enkel van zijn stoffelijke welvaart en verwaarloozen, met een lichtzinnigheid, die zij wellicht later zullen betreuren, zijn wijsgeerige en religieuse ontwikkeling. Zij eischen den welstand van het volk, zijn rijkdom zelfs, en wellicht zullen zij er in slagen hem gedeeltelijk deze weldaden te verleenen, maar zij zijn zeer vermetel indien ze zich inbeelden met hun leer de uiterste volmaaktheid te verwezenlijken en niet denken dat het volk ten slotte toch eene onttoovering te wachten staat. Waar is de rijke, waar is de rechtvaardige en deugdzame, waar is de meest begaafde en volmaakte mensch der wereld, die volkomen met zijn lot tevreden is, die niets meer te wenschen heeft? Die bestaat niet; de enkele gedachte van eens met zekerheid aan alles vaarwel te moeten zeggen, de gedachte van den dood en de onbekendheid van het hiernamaals zijn voldoende om de gelukkigsten der aarde niet gansch gelukkig te maken. En wat waar is van de menschen mag ook bevestigd worden waar het de inrichtingen der menschen geldt. Wanneer de socialistische chefs aan het volk alles zullen verleend hebben wat zij het geven konden, dan zal het volk nog bijlange niet tevreden zijn en in zijne ontgoocheling zal het nog iets meer, nog iets anders en beters vragen. Het is dat iets anders en beters dat de christen-democraten, indien zij oprecht zijn, in de religie aan het volk zullen schenken, nadat zij ook, uit al hun krachten, voor zijn stoffelijk welzijn zullen gezorgd hebben. Maar zullen zij oprecht zijn? zijn zij oprecht? Het volk wantrouwt hen en men kan het volk niet gansch ongelijk geven. Zijn zij die hem den goddelijken troost komen brengen als laatste en opperste vergoeding voor al zijne teleurstellingen, niet gesproten uit den schoot van zijne ergste vijanden?

behooren zij er steeds niet toe? Of zijn ze zelfs geen loutere eerzuchtigen, die aldus eene eereplaats onder de zon willen bekleeden? O, de leer is schoon en edel, maar zou het niet een man van bovenmenschelijke deugd moeten zijn, een Christus, een Messias om ze te verkondigen en ze door het volk te doen aanvaarden? Wie weet, misschien zal hij komen. Wie weet of die gedachte niet heropgevat, gelouterd en verbreed zal worden door een der socialistische hoofden, evenals de socialistische leer gedeeltelijk door de christen-democraten aangenomen en hooger verheven werd? Wie weet of uit den schoot des volks, welks wantrouwen hij niet zou opwekken, een apostel, die met het volk geleden en geleefd heeft, niet zal opstaan, een man die, na aan het volk al het materieel geluk verleend te hebben, welk eene zoo rechtvaardig mogelijk ingerichte samenleving hem geven kon, zal uitroepen: jaag niet verder het volmaakte geluk na; gij hebt alles wat de aarde kon verleenen, vraag wat u nog ontbreekt aan God!

O, ik hoop dat die profeet eens zal komen! Ik hoop dat hij zal komen op zijn uur, wanneer de storm ter verovering en ter bezitting der wereldsche goederen zal zijn uitgewoed; wanneer, in de ontgoocheling der verzadiging, de aandrang naar iets grooters en iets hoogers, als een kreet van angst en vroomheid, zal ten hemel stijgen.

CYRIEL BUYSSE.

Naschrift.

Deze studie was geschreven toen, in de balloteering van Zondag den 9den December, te Aalst, de heer pastoor Daens tot volksvertegenwoordiger verkozen werd. Met dezen geestelijke treedt de eerste afgevaardigde der Christelijke Volkspartij in de Belgische Tweede Kamer.

C.B.

Belgische dichters.

I.

De titel van dit opstel kan onwillekeurig de herinnering wekken aan dien van Auguste Scheler's bekende bundels, waarin deze Belgische Romanist de dichtwerken van eenige zijner Middeleeuwsche landgenooten heeft uitgegeven. En toch, al verschillen ze niet noemenswaard in formaat, in omvang en uiterlijk, zou het een zeer zonderlingen indruk maken zoo iemand den *Parnasse de la Jeune Belgique*[1] voor een pendant wilde doen doorgaan van de beide deelen der *Trouvères belges*.

Er is al zeer weinig overeenkomst tusschen de ‘Chansons de croisade’ en de ‘Jeux-partis’ van Quesne de Béthune, en de forsch gebeitelde sonnetten van Albert Giraud of de droefgeestige romancen van Grégoire Le Roy; tusschen den ‘Songe d'enfer’ van Raoul de Houdenc, en de aangrijpende boetpredicatiën van Iwan Gilkin; tusschen de losjes en kunsteloos gerijmde fabliaux van Gillebert de Berneville, en de fantastische schilderingen, in ‘vrije verzen’, van Emile Verhaeren.

Bovendien, - in de zangerige dagen der Middeleeuwen konden de ‘trouvères belges’ medetellen onder de meest beroemde dichters van Noord Frankrijk, en het was bij een Graaf van Vlaanderen, of een Hertog van Brabant, dat Chrestien de Troyes, in de twaalfde, Jehan Froissart in de veertiende eeuw, de hoogste opwekking vonden tot hun poëtischen arbeid.

1) In 1887 bij Léon Vanier te Parijs uitgegeven, later het eigendom geworden van den uitgever der meeste Belgische dichters, Paul Lacomblez te Brussel.

Het groepje jonge Belgen, daarentegen, dat in onze dagen de snaren der Fransche lier - hetzij dan die der Parnassiens of die der Decadenten - tot voertuig van zijn dichterlijke sensaties heeft gekozen, vormt de bescheiden achterhoede der Fransche confrères; en de sympathie waarmee zijn arbeid begroet wordt gelijkt evenmin op de gunst van een hoogen beschermer als op de bewondering eener breede schare. Zelfs in haar eigen vaderland zijn vele sterren dezer moderne Plejade weinig bekend; geheel bijzondere omstandigheden hebben Maurice Maeterlinck tot eene beroemdheid, bij velen alleen nog maar tot eene curiositeit, gemaakt. En wie onder zijne confrères vèrreikende ambities heeft, die verlaat, zooals Georges Rodenbach, het stille Gent, laat al wat Belgisch is, tot zelfs het verfranschte Brussel, liggen, en zoekt, zelf in toon en manieren Parijzenaar geworden, in de artistieke en wereldsche kringen van Parijs den glans van zuiver, onbetwistbaar Fransche glorie.

De Belgische dichters doen het dan ook niet voorkomen alsof zij de traditie der oude ‘trouvères’ weer hebben opgevat. Zij weten zeer goed dat vele eeuwen van dorre letterkunde en matte poëzie hen scheiden van dien eersten bloeitijd der Fransche letteren, van welks glorie zooveel mannen uit Walenland, uit Artois en Henegouwen ruim hun deel hebben ontvangen. Hen streelt niet de eerzuchtige gedachte, dat wellicht een hunner, gelijk, in den aanvang der zestiende eeuw, Jean Lemaire de Belges, de voorlooper en wegbereider van een nieuwen Ronsard zou kunnen worden. De tijden zijn veranderd, en alleen als een pijnigend visioen rijst het beeld der oude dichters, hunne voorvaderen, somtijds op voor hunne verbeelding, ijdele wenschen wekkend die zich oplossen in droevige berusting. Onder dien indruk zingt een van hen, Albert Giraud:[1)]

> Oh! que n'ai-je véeu, l'esprit fier, l'âme forte,
> Sous la neigeuse hermine ou le fauve camail,
> Dans ces siècles vermeils dont la lumière morte
> Allume encore en moi des splendeurs de vitrail!

1) In 't eerste gedeelte van *Hors du Siècle*, opgenomen in *Le Parnasse de Ja Jeune Belgique*.

Car le poète alors, en croupe sur les races,
Leur enfonçait son rêve à grands coups d'éperon,
Et sa bouche, à travers le fracas des cuirasses,
Y sonnait son espoir comme dans un clairon.

La Muse était la soeur auguste de l'Épée;
Les strophes ressemblaient à de clairs escaliers
Où montaient, dans un faste et des feux d'épopée,
Des vers casqués d'argent comme des chevaliers.

Puisque je n'ai pu vivre en ces siècles magiques,
Puisque mes chers soleils pour d'autres yeux ont lui,
Je m'exile à jamais dans ces vers nostaliques
Et mon coeur n'attend rien des hommes d'aujourd'hui.

Je travaillerai seul, en un silence anstère,
Nourrissant mon esprit de vieilles vérités,
Et je m'endormirai, bouche pleine de terre,
Dans la pourpre des jours que j'ai ressuscités.

De herleving der Belgische letteren, zeggen zij die hare geschiedenis beschreven hebben[1)], klimt niet hooger op dan de periode der romantiek en moet zelfs uit het eigenaardige dezer beweging verklaard worden. Zoolang het zuiver Latijnsche classicisme de Fransche letterkunde beheerschte, had ze weinig aantrekkelijks voor eene bevolking die zelf geen zuiver ras vertegenwoordigde en in wie het Germaansche element overwegend was geworden. Maar de romantiek, die fusie van Germaansche kleur en Latijnsche klaarheid, dat streven naar meer diepte in de gedachte, meer realiteit in de stof, meer klank en kleur in den vorm, moest de geesten opwekken uit hun dor en stroef bestaan, en uit oude sproken en legenden, als die van Uilenspiegel[2)], een nieuwe, vaderlandsche letterkunde doen geboren worden. Wel bleef de poëzie nog dralen.

1) Men zie bovenal Francis Nautet, *Histoire des Lettres belges d'expression française*, Bruxelles, Charles Rosez, 2 dln. z.d. Jammer genoeg is het derde deel, waarin bovenal de dichters zullen behandeld worden (deel II bevat over deze slechts een ‘première partie’) nog niet verschenen.
2) Daar wij ons in dit opstel tot de poëzie bepalen, wordt het bekende, beteekenisvolle werk van Charles de Coster, zijn *Ulenspieghel*, hier slechts ter loops vermeld en blijft veler romantische arbeid, met name die van Camille Lemonnier en van den talentvollen Georges Eekhoud, onbesproken.

Het ‘weinig expansieve ras,’ dat reeds zoolang gezwegen had en zoo ongaarne zijn stilzwijgen verbrak, gevoelde zich tot lyrische ontboezemingen niet sterk gedrongen. Bovendien was de bewoner van Walenland, hoezeer ook, blijkens de geschiedenis, in zuiver letterkundigen aanleg verre van misdeeld, te weinig kunstenaar om, bij al de gemakkelijkheid waarmede hij het Fransch, zijn moedertaal, beheerschte, uit die taal een nieuw artistiek instrument te vormen voor nieuwe emoties. In artisticiteit, - de geschiedenis der beeldende kunsten had het bewezen! - was de Vlaming verreweg zijn meester. Het was noodig, niet alleen dat Walen en Vlamingen, die reeds door éénzelfden politieken en socialen band werden bijeengehouden, ook in de letterkunde door éénzelfde streven werden bezield, maar bovenal dat, bij de vermenging dier beide elementen, het overwicht aan de zijde kwam en bleef van het artistieker Vlaanderen. Gaf Walenland zijn taal en zijn letterkundigen smaak, Vlaanderen zijn diepere gedachten en zijn fijner aanleg voor echte kunst, dan kon een nieuwe ‘Poésie belge d'expression française’ geboren worden, die een eigenaardig type zou vormen van Fransche poëzie.

Na den oorlog van 1870, misschien wel voor een deel onder den invloed dier hevige botsing tusschen twee groote naties, waardoor het neutrale België zich tegelijkertijd gespaard en bedreigd gevoelde, en die na de overwinning het tijdelijk overwicht van het Germaansche element zoo merkbaar deed toenemen, - is de nieuwe beweging langzamerhand tot stand gekomen.

Van den aanvang af vertoonde zij dat gemengd artistiek karakter waardoor de jongere beweging zich in alle landen van vroegere soortgelijke ‘réveils’ onderscheidt, - de vereeniging van alle openbaringen der kunst, de solidariteit van letterkunde, schilderkunst en muziek. Zelfs hield, in den aanvang, de letterkunde zich nog bescheiden op den achtergrond. In de eerste jaargangen van *l'Artiste*, het eerste tijdschrift van eenige beteekenis, dat in den herfst van 1875 verscheen, en dat pas na eenigen tijd met een klinkend program van ‘Naturalisme en Moderniteit’ voor den dag dorst komen, is het gebied dat aan de letterkunde, althans aan de poëzie, wordt ingeruimd, nog buitengewoon beperkt.

Wel werd hier voor het eerst ‘la Muse de la Jeune Bel-

gique' als de schutsvrouw eener jonge, nationale poëzie aangeroepen, maar het was in slechte verzen dat een anonymus dit eerste huldelied deed weerklinken. Bovendien, zoolang het naturalisme nog de letterkundige formule der toekomst scheen te zijn, gevoelde het gemoed zich te weinig bewogen om de taal der goden te laten opklinken in nieuw gebouwde strofen vol fijnen klank. De Duitsche muziek moest eerst, langs den weg der zenuwtrilling, de geesten beroeren; en geen wonder dat onder de namen der velen die aan die eerste beweging deelnamen, ook die van den beroemden Wagneriaanschen tenor, Ernest Van Dyck, wordt aangetroffen. Sinds 1879 verrijzen in verschillende deelen van België, te Brussel, te Leuven, te Luik, zelfs te Antwerpen en te Verviers, onder allerlei zonderlinge namen, blaadjes en revues van verschillende soort en ongelijke waarde. Ze vloeien samen en verdeelen zich weer, als de kleine, ruischende beekjes op de hoogvlakten der bergen. Allerlei namen ziet men verschijnen en weder verdwijnen als tijdelijke vertegenwoordigers der door velen gewenschte concentratie. Nu eens is het die van Camille Lemonnier, den realistischen romanschrijver, en die van Edmond Picard, den vertegenwoordiger van 'l'art social', dan weer bovenal de naam van Max Waller, die het Leuvensche element en de Duitsche cultuur in de beweging brengt, of van Albert Mockel, die, met de weeke en lachende natuur van het Walenland in zijn oog, strijd voert tegen het 'materialistische' streven der Vlamingen en reageert tegen de strenge regels der Parnassische dichtkunst.

Het is een rumoerige strijd van het nieuwe tegen het oude, een strijd tusschen jonge menschen en jonge tijdschriften, die schitterend fladderen, vele als vlinders van één dag, maar die met de vleugeltjes slaan dat het kleurige stof er afvliegt. 'Un petit quatre-vingt-neuf intellectuel' hebben sommige der roerige deelnemers dien strijd genoemd, als omwenteling hebben ze hem waargenomen, gericht tegen het middelmatige, het bourgeoise der oude letterkunde en tegen den invloed van onbeduidende buitenlandsche schrijvers. Nationaal bovenal hebben ze die beweging gewild, een poging van het kleine België om, bij het verval van zijn politieken en de vermindering van zijn socialen invloed, in het scheppen, of althans in het voorbereiden eener nationale letterkunde, een

taak te vinden groot en verheven genoeg voor een merkwaardige groep van denkende hoofden en onrustige gemoederen, waarin bovenal het bewustzijn levendig was van artistieken zin en beproefde kunstvaardigheid.

II.

Een twintigtal namen, waaronder die van Walen, als Fernand Severin, Fontainas, Girnir, van echte Vlamingen, als Maurice Maeterlinck en Charles Van Lerberghe, vullen den fraaien bundel *Le Parnasse de la Jeune Belgique*, waarop het door Max Waller gevonden wapenschild prijkt, met het moedig devies *Ne Crains*, dat ook door het tijdschrift *La Jeune Belgique*[1] voor goed als 'mot d'ordre' is aangenomen. Van die namen kunt ge er thans, vijftien jaren later, nog vele op het titelblad van smaakvolle dichtbundels ontmoeten, al zijn ook sommige, voor goed of tijdelijk, uit de wereld der Belgische letteren verdwenen. Een enkele - ik mag het hier zeker wel herinneren - is alleen uit dien kring verdwenen om elders, in den Nederlandschen letterhof, met te forscher klank en te grooter luister, te herleven. Ik bedoel den naam onzer rijkbegaafde, onzer heerlijke dichteres Hélène Swarth, die het volle wezen der echte poëzie, de macht en de diepte der emotie, de fijnheid en den glans van beeld en symbool, zoo onnavolgbaar mooi te vertolken weet in den rijken, vollen klank, in het zwevend rythmus harer zoo persoonlijke en toch ieder ontroerende sonnetten. Hoe lief de versjes ook mogen wezen die hier, in *Cache-cache* en *Rênes d'enfance* van haar vroegeren arbeid getuigen, gezegend zij de vriend - was het niet onze dichterlijke medewerker Pol de Mont? - die haar den raad gaf den dienst der Fransche Muze voor den eeredienst harer Nederlandsche zuster te verruilen. Thans heeft ze het recht niet meer om te herhalen wat zij eenmaal zong:

Retombée anjourd'hui, comme une feuille au vent,
Dans cette vie amère,
Je te regrette encore et te pleure souvent,
Enfantine chimère!

1) Meer zuiver Waalsch van oorsprong, en boveral meer in de richting der symbolisten en individualisten is het tijdschrift *Le Reveil*

Jammer is het daarentegen, dat de jonge dichter Grégoire Le Roy, met Lerberghe een van Maeterlincks intiemen, die, toen hij nog heel jong was, reeds een bundeltje nitgaf waarvoor Rodenbach den titel koos: *Mon coeur pleure d'aulrefois*, de romances uit den tijd toen hij de téuor-léger van den Belgischen zangerkring mocht heeten, nog niet door een nieuwen bundel heeft laten volgen. Maar voor zijn talent zal altijd, hoe eenvoudig de taal, hoe sober de woordenkeus en de rijmen mogen wezen, dat zangerig gedichtje getuigen dat reeds door vier of vijf toonzetters, waaronder de dichter zelf, in muzikale melodie is overgebracht. Ik bedoel *Le Passé qui file*:

La vieille file et son rouet
Parle de vieilles, vieilles choses;
La vieille a les paupières closes
Et croit bercer un vieux jouet.

Le chanvre est blond, la vieille est blanche,
La vieille file lentement,
Et pour mieux l'écouter, se penche
Sur le rouet bavard qui ment.

Sa vieille main tourne la roue,
L'autre file le chanvre bloud,
La vieille tourne, tourne en rond,
Se croit petite et qu'elle joue.

Le chanvre qu'elle file est blond,
Elle le voit et se voit blonde;
La vieille tourne, tourne en rond,
Et la vieille danse la ronde.

Le rouet tourne doncement,
Et le chanvre file de même;
Elle écoute un ancien amant
Murmurer doucement qu'il l'aime.

La roue fait un dernier tour,
Les mains s'arrêtent désolées,
Car les souvenances d'amour
Avec le chanvre étaient filées.

Doch laat mij een paar forscher profielen teekenen.

Forsch is toch het woord niet dat bij het uiterlijk past van

Albert Giraud, herhaaldelijk een van de meest interessante volgers of leiders der beweging, en thans, met zijn vriend Iwan Gilkin, het hoofd van *La Jeune Belgique*. Zijn tenger voorkomen, zijn bleek gelaat, waarin een paar geestige oogen schitteren en dat door een rossigen fijnen snor licht geaccentueerd wordt, teekenen eene gezondheid die door de oude moeder van den omstreeks vijf en dertigjarigen man, daarginds, in een stille buitenwijk van Brussel, niet zonder bezorgdheid verpleegd en bewaakt wordt. Zijn vriendelijke stem en het zuiver Fransch zijner conversatie, nu en dan onderstreept door een fijnen glimlach, die mooi zou wezen zoo de tanden wit waren, maken zijn onderhoud zeer aantrekkelijk. Maar wat nog meer aantrekt dan het vloeiende van zijn gesprek, het is de kalme overtuiging waarmede hij zijn denkbeelden over de eischen der dichtkunst en over de Belgische dichters voordraagt.

Belgische dichters! Zoo ze maar Fransche dichters waren! Misschien zijn ze het wel, althans hijzelf en eenige zijner getrouwen; en de vrienden, die u zoo gaarne vertellen dat Giraud verzen gemaakt heeft even mooi als die van Leconte de Lisle of José-Maria de Heredia, overdrijven niet, of althans heel weinig.

Maar, hoe zuiver en klankrijk hun verzen ook mogen zijn, ze blijven Belgen. Het gaat met hen - en er is droefgeestigheid in de ironie waarmee Giraud aan die anecdote herinnert - als met den beroemden haardos van Théophile Gautier. De vurige kweekeling der Romantiek had zoo dikwijls hooren zeggen dat die lange haren leelijk waren, dat hij besloot ze tot den wortel toe te laten afscheren. Opdat niemand aan de transformatie twijfelen kon, ging hij op de Boulevards wandelen, zijn hoed in de hand, zijn kalen schedel den volke vertoonend. Een dame van zijn kennis komt hem tegen; en pas heeft ze den geschoren dichter in het oog gekregen, of ze keert zich af met een vies gezicht en zegt tot haar buurman: ‘daar komt Gautier aan met zijn afschuwelijke haren!’ De legende was er, en de legende bleef. Theophile bleef zijn haardos behouden, en de Belgen behouden hun reputatie: ‘ils écrivent en français, ils n'écrivent pas le frauçais.’

Met des te meer overtuiging ijvert Albert Giraud voor de zuivere syntaxis en den correcten versbouw. Hij gevoelt zeer goed dat, al moge het Fransch de volkstaal van België heeten,

het instrument dat hij en zijn confrères bespelen toch eigenlijk een leengoed is en dat zij, de vazallen der Fransche Muze in het vreemde land, meer nog dan de eigen onderdanen de trouw en de gehoorzaamheid aan hun suzerein moeten handhaven.

Hij komt op, met ernst en met vuur, voor de onafhankelijkheid en de onbaatzuchtigheid van den kunstenaar. Geen utilitaire letterkunde, geen kunst in dienst der politiek. Maar al ware ook, voegt hij er met nadruk aan toe, al ware de leer van 'l'Art pour l'Art' ook valsch en onhoudbaar, dan zou men haar toch nog in België moeten preeken, altijd en overal. Zoo wij den naam van Fransche schrijvers willen dragen, dan ook geen Fransch door Belgisch patois ontsierd! 'Nous sommes condamnés à lutter contre l' horrible patois belge comme les habitants de nos côtes sont condamnés à lutter contre la mer. Il faut des dunes, des dunes contre le macaque flamboyant, des dunes contre le galimatias et le pathos des nouveaux barbares!'[1)]

Zulk een dichter moet bovenal in de beschrijvende, althans lyrisch-descriptieve, poëzie zijn kracht zoeken; en, zoo hij, in de uren van inspiratie, zijn omgeving ontvlucht en 'Hors du Siècle'[2)] zich in den glans van vroegere eeuwen vermeidt, dan is het, om bij de tweede helft der zestiende eeuw te verwijlen en de droeve ziel der laatste Valois, tegelijk met den den glans hunner hofhouding, te beschrijven.

Men lez e, in den laatsten bundel, deze beschrijving van Karel IX, in de eerste strofen van *Le prince au vitrail*[3)].

Dans l'oratoire où rien ne bouge,
Le soir en feu, par le vitrail,
Sur le tapis de velours rouge
Dessine un arbre de corail

Dont les fruits de flamme, améthystes,
Ligures, spinelles, béryls,
Mûrissent pour les pensers tristes
D'un bean prince aux yeux puérils.

Ce beau prince, c'est le roi Charles,
Qui porte entre ses fleurs de lys

1) *La Jeune Belgique* XIII, no. 1. p. 6.
2) De titel van twee zijner versbundels, zie boven: blz. 218.
3) *Hors du Siecle II, Sous la Couronne*, p. 13.

Le sceptre du royaume d'Arles
Et celui du royaume d'Is;

En proie à l'esprit de sa race,
Lové sur un vaste lit noir,
Il contemple ainsi, l'âme lasse,
Le drame équivoque du soir.

of, - om het lange gedicht *La Confession de Henri III*[1] slechts even aan te stippen, waarin de droevige geschiedenis van dien koning, in het aangrijpend raccourci eener laatste biecht, in fraai klinkende alexandrijnen geteekend wordt, - men neme, onder de sonnetten van dien bundel, *Cathérine de Médicis*.[2]

Le beau roi Charles IX, l'âme obscure et flétrie
Par un mal qui déçoit maître Ambroise Paré,
Rêve, les veux plombés, dans son fauteuil doré,
Les mains jointes sur un traité de vénerie.

Sa mère, la vieille aigle au profil amaigri,
Lui dit en le baisant sur ses tempes de eire:
'Réveillez-vous, mon fils, e'est le moment de rire
Et de louanger Dieu: je tiens Montmorency,

Le meurtrier du roi Henri II, votre père'. -
Mais le pâle Valois, sans plaisir ni colère,
Demande, d'un air las, qu'on le laisse dormir.

Et refoulant ses pleurs, la reine aux lèvres min ces
Mystérieusement s'en va trouver les princes,
Pensant: 'La mort est proche: il ne sait plus haïr.'

Giraud is blijkbaar een leerling der Pléiade, evenals vroeger Ronsard en zijne vrienden gevoed met het merg der klassieke oudheid, een kenner en vereerder van Virgilius.[3] Maar hij is ook nog iets anders.

1) Ibid p. 57.
2) Ibid. p. 33.
3) Men zie het mooie gedicht aan den Romeinschen dichter, en ook aan den Virgilius der Middeleeuwen, gewijd, getiteld *Epigraphe romantique*, in *Hors du Sicele II. Devant le Sphynx*, p. 97.

Speurt de lezer reeds nu en dan, in den toon van menige beschrijving, hoe objectief ze meestal zijn moge, het droefgeestige dat in Giraud's gemoedsbestaan zich met de fierheid van den dichter mengt, een sombere berusting, waarin nog nu en dan het grommen van den opstand gehoord wordt,[1] - persoonlijker, moderner zijn de beide kleine drama's *Pierrot lunaire* en *Pierrot Narcisse*, die zeker niet tot de slechtste proeven der hedendaagsche maan-poëzie kunnen gerekend worden. In dien witten, wazigen, schroomvalligen Pierrot, in wien zooveel jonge artisten, met pen of teekenstift, den bleeken weerschijn van hun eigen gemoed hebben afgebeeld, vindt ook Giraud zich zelven terug. Zijn laatste drama, ‘ce lys de silence et d'azur, ce lys de lune,’ zendt hij, Musset een weinig parodiëerend,

> Vers un Pierrot vêtu de blanc
> Qui me ressemble comme un frère.

Het is dan ook niet de onbescheidenheid van den lezer, maar veeleer de duidelijke toespeling van den dichter zelven die ons zijn leven, en den terugslag van dat leven op zijne stemming, doet vinden in deze welsprekende tirade van Pierrot:[2]

> Écoute: il est deux races
> Vieilles comme l'azur et comme la clarté:
> L'une éprise de force et de réalité,
> Belle, luxuriante, héroïque, ravie
> Par la banalité splendide de la vie.
> Et cette race-là c'est celle des heureux!
> L'autre est la race des rêveurs, des songe-creux,
> Et de ceux qui, nés sous le signe de Saturne,
> Ont un lever d'étoile en leur coeur taciturne!
> C'est la race farouche et douce des railleurs
> Qui traînent par le monde un désir d'être ailleurs
> Et que tue à jamais la chimérique envie
> De vivre à pleine bouche et d'observer la vie.
> C'est la race de ceux dont les rêves blasés
> Se meurent du regret d'être réalisés!
> L'une est pleine de joie, et l'autre de rancune,

1) Men herinnere zich het boven aangehaalde gedicht, zie blz. 218 van dit opstel.
2) *Pierrot Narcisse*, Bruxelles Lacomblez 1891. p. 58.

L'une vient du soleil, et l'autre de la lune.
Et l'on fait mieux d'unir l'antilope au requin
Que les fils de Pierrot aux filles d'Arlequin!

III.

Aan Iwan Gilkin, zijn vriend, heeft Giraud zijn laatsten *Pierrot* opgedragen, en lachend verwondert hij er zich over, dat deze nog, drie-en-een-half jaar na de verschijning van *Pierrot lunaire*, zijn vriend gebleven is. Die verwondering kan niet gemeend zijn. Hoe groot het verschil ook moge wezen tusschen den forschen Gilkin en zijn tengeren makker, en al onderscheidt zich de eerste door een gansch eigenaardige gemoedsstemming, die blijkbaar geheel en al vreemd is aan den dichter van *Hors du Siècle*, toch behooren zij bijeen als Pylades en Orestes, of als Philinte en Alceste, zij, samen de leiders der *Jeune Belgique*.

Maar bij het lezen van beider gedichten treft u toch allereerst het groote verschil. Het somber pessimisme van Iwan Gilkin gelijkt niet op de droefgeestige berusting van Albert Giraud. Richt het heimwee van den laatste zich naar het verleden, het droef verlangen - een wanhopig verlangen! - van den eerste strekt zich machteloos uit naar de toekomst.

Est-il une eau lustrale, est-il un bain magique
Pour laver les remords de mon coeur ulcéré?
Est-il une eau lustrale, est-il un bain magique
Pour rafraîchir ce coeur amer et nostalgique
Qui pleure les pays où jamais je n'irai?

Somber, dreigend, luiden de titels der bundels waarin hij zijne gedichten heeft saamgevat of nog wil samenvatten: *Damnation de l'artiste, Ténèbres, Satan*, - het is een aangrijpende trilogie, ‘een triptiek van het Booze’[1]. Van al de dichters wier leven hij in zich heeft opgenomen - en deze onvermoeide werker heeft de aanraking gevoeld van iedere letterkunde en van elke wijsbegeerte - is er niet één wiens ziel de zijne meer doordrongen heeft dan de dichter der *Fleurs du mal*.

1) Een uitdrukking van Ernest Verlant, in zijn mooie studie over Gilkin, in de *Revue générale*, April 1893, blz. 634 vlgg.

Toch is hij niet eenvoudig een navolger van Charles Baudelaire. Zijn zedelijk pessimisme is wijsgeerig, het is voortgekomen uit waarneming en nadenken, meer dan uit ervaring en sensatie. Het Booze leeft in hem niet als een satanische wellust, maar als een bange droom, een pijnlijke nachtmerrie die hem vervolgt. Zijn persoonlijk gevoel van zedelijke huivering is de reflex van het weerzinwekkend schouwspel der wereld, waarop hij niet moede wordt zijn groote oogen te richten. Het algemeene kwaad en het algemeene lijden dier wereld neemt deze dichter in zich op en draagt hij met zich mede als een bijna ondragelijke last. Hij vereenzelvigt zich met die wereld, en de ontroering door dat geweldig zondebewustzijn in zijn gemoed gewekt, kweekt er die eigenaardig sombere en harde gemoedsstemming, ziekelijk misschien, maar toch eerbiedwaardig, waaraan hij uitdrukking heeft gegeven in een sonnet, aangrijpend door gedachte en klank beide, getiteld *Le Pénitent*:[1)]

Je suis le pénitent des mauvaises cités.
Dans des bouges honteux où coulent les rogommes,
Dans les quartiers lascifs des modernes Sodomes,
Où le meurtre et le viol cachent leurs voluptés,

Quand j'introduis, le soir, mes regards attristés,
J'ausculte en frissonnant les monstres que nous sommes;
Je sens peser sur moi tous les crimes des hommes,
Et je pousse des cris vers les cieux irrités.

Semblable en mes clameurs aux prophètes bibliques,
Je vais, les yeux hagards, par les places' publiques,
Confessant des péchés que je n'ai pas commis.

Et le choeur vertueux des pharisiens brame:
- Soyez béni, mon Dieu, qui n'avez point permis
Que je fusse pareil à ce poète infâme!

Aan de oprechtheid van een zoo veelomvattende en zoo diep folterende wroeging valt niet te twijfelen. Het gevoel der macht van het Booze is zoo sterk bij dezen dichter dat zijne verbeelding hem zelfs heenvoert buiten de grenzen der aarde en hem achter het rustige licht van den kalm zwijgenden hemel een geheimzinnige wereld doet vermoeden niet beter

1) Opgenomen in *Le Parnasse de la Jeune Belgique*, p. 94.

dan die welke zijn oog heeft doorzocht, een hemel van onrecht en wreedheid. Die gedachte heeft Iwan Gilkin eenmaal - ik meen dat het was onder den verschen indruk van eene terechtstelling - zinnebeeldig vertolkt in een met pijnlijke kalmte geschreven gedicht, getiteld *Symbole*:[1)]

> Voici qu'à l'horizon coule un fleuve de sang;
> De sa pourpre lugubre et splendide il inonde,
> Sous les cieux consternés, l'orbe muet du monde,
> Où l'horreur d'un grand meurtre invisible descend.
>
> Ainsi qu'au lendemain des épiques désastres
> Pour les princes vaincus on drape l'échafaud,
> La nuit, sur le zénith, debout comme un héraul,
> Etend l'obscurité de son deuil larmé d'astres.
>
> Exsangue et phosphoreuse, ô tête dont la chair
> A gardé la pâleur et le froid de l'épée, -
> Lumineusement roule une tête coupée
> Dans le silence noir et la terreur de l'air.
>
> Rien ne s'anéantit. Tout ce qui fut, persiste.
> Les crimes d'ici bas renaissent dans les cieux.
> Ce soir, dans le palais aérien des dieux,
> Hérodiade a fait décoller Jean-Baptiste.

Ik kan hier slechts enkele fragmenten aanhalen uit een werk dat men in zijn geheel zou moeten overzien, en waarvan wij bovendien het nog onuitgegeven slot zouden moeten kennen, om de volle beteekenis van dit merkwaardige, door ééne enkele gedachte beheerschte dichterleven te kunnen waardeeren. Ten einde althans de verscheidenheid in den vorm te doen uitkomen, schrijf ik nog deze sombere klanken over, die, als het zwaar en rythmisch gedreun van een doodsklok, - de titel luidt ook *Glas* - over de wereld weerklinken:

> O cloches lourdes, cloches lentes,
> Dolentes
> Râlantes,

1) Ook te vinden in den *Parnasse*, p. 78.

Sonnez, cloches, cloches funèbres,
Ténèbres!
Ténèbres!

Cloches sur les couches flétries
Pourries,
Pourries,

Cloches sur les maisons où monte
La honte
La honte,

Sonnez sur le meurtre et l'inceste
La peste,
La peste,

Et sur la foi qui s'effémine
Famine,
Famine,

Et sur l'envie et la colère
La guerre,
La guerre!

Mais nul n'écoute vos reproches,
O cloches,
O cloches!

Et c'est en vain que pour personne,
Je sonne,
Je sonne!

Ook indien andere, meer gewone stemmingen en droomen in de verzen van Iwan Gilkin te vinden waren, zou zijn werk, althans voor België, interessant blijven om de correcte taal en om de nauwgezetheid waarmede de dichter den vorm zijner verzen cultiveert. We hebben reeds met een enkel woord aangeduid dat hij op dit punt streng is, voor zich zelf en voor anderen, evenals zijn vriend Giraud. Met niet minder vastheid van overtuiging dan deze, met wat meer passie nog misschien, komt hij op voor de hooge eischen der Fransche taal en van het Fransche vers. Hij spaart zijnen landgenooten de roede niet. ‘Wij, Belgen, schrijft hij, wij hebben nooit bijzonder geschitterd in de Fransche letteren, 't allerminst in de poëzie,

omdat wij met de vormen van taal en versbouw slecht wisten om te gaan'[1]. Na 1880 is men een tijd lang op den goeden weg geweest. Er zijn eenige goede gedichten voor den dag gekomen; althans hebben de leiders der beweging aan de jongere generatie willen toonen 'comment on apprend son métier et comment on devient un bon ouvrier.' Meer konden ze niet doen; 'c'est la Providence qui donne le génie'.

'Maar die jongere generatie, gaat Gilkin voort, en hij wijst op den noodlottigen invloed van "un vent pernicieux venu de France", is bezig dit werk te verijdelen. Onder de schoonklinkende leuze van het individualisme in de kunst wil het amorphisme der decadenten de plaats innemen waaruit wij het academisch amorphisme verdreven hadden. Allen door te werken, ernstig te werken, kunnen de jongeren, bovenal in België, de moeielijkheden te boven komen waarmede "l'artiste du vers" te worstelen heeft. Veel aandacht is er noodig om juist en scherp te leeren denken; "le sentimentalisme vague est plus commode"; bovendien, het Belgisch temperament, dat, in de schilderkunst, eerder coloristen zal voortbrengen dan teekenaars, dat, in de muziek, vruchtbaarder is in de harmonie dan in de melodie en het contrapunt, zal uit zijn aard weinig scherp omschreven gedachten en weinig duidelijke vormen voortbrengen....'

Doch laat mij het slot van dit merkwaardig manifest liever teruggeven met de eigen woorden van Iwan Gilkin: 'La paresse des natures lymphatiques et des cerveaux rêveurs, enclins au mysticisme et aux imaginations vagues, a besoin, chez nous, d'être combattue avec énergie. Aussi est-ce avec un chagrin profond et une véritable colère que nous entendons prêcher à la jeunesse, en face de nous, des doctrines qui tendent à favoriser nos vices nationaux et à ruiner l'édifice poétique que nous avions commencé à élever à la gloire de la patrie.'

'Mais, grâce à Dieu, mes amis et moi nous sommes jeunes encore et nous saurons combattre pour défendre la cause du bon sens contre la folie, du savoir contre l'ignorance, de l'art et de la beauté contre les difformités ridicules.'

1) *La Jeune Belgique*, XIII n°. 3, p. 139.

De strijd, met zooveel kracht en met zulk een vaste overtuiging aangebonden door de beide talentvolle dichters, - een sympathiek beoordeelaar noemt hen ‘la conscience littéraire des jeunes écrivains belges’[1], - die strijd geldt niet alleen de vele jongeren die in het zoo hoog geroemde ‘vers libre’ zich van alle knellende banden zoeken vrij te maken. Hun degenstooten zijn ongetwijfeld ook gericht op den aanvoerder van dit anarchistenleger, den wilden, maar in al zijn wildheid toch genialen dichter Emile Verhaeren[2], van wien velen zoo gaarne de ‘qualités admirables’ zouden willen navolgen, doch van wien het hun meestal alleen gelukt de groote gebreken over te nemen.

Verhaeren is begonnen met van ganscher harte realist te zijn, en men rangschikt zijne *Flamandes*, die van 1883 dagteekenen, met de verzen van Guy de Maupassant en Jean Richepin onder de zeldzame voortbrengselen van echt lyrische poëzie die het naturalisme heeft kunnen voortbrengen. Zijn realisme verraadt trouwens het temperament van den kunstenaar, van den landgenoot van Rubens, Jordaens en Teniers. Maar zijn realisme is hard en schril, niet alleen in de kleur, ook in het sentiment dat den dichter bezielt. Zoo schildert hij de boeren in eenige forsche verzen, meer romantisch nog dan ‘modern’, die tot inleiding zouden kunnen dienen van Zola's *La Terre*, en die aldus aanvangen:

> Ces hommes de labour, que Greuze affadissait
> Dans les molles couleurs des paysanneries,
> Si proprets dans leur mise et si roses, que c'est
> Motif gai de les voir, parmi les sucreries
> D'un salon Louis-quinze, animer des pastels:
> Les voici noirs, grossiers, bestiaux - ils sont tels.

Verhaeren's groote kracht ligt evenwel in zijne verbeelding. Is het misschien daarom, dat bij hem het naturalisme langzamerhand wijkt voor gevoelens en aandoeningen die den dichter binnenvoeren in het wazige land der mystiek? Niets meer van Rabelais in zijne beschrijving der monniken, in wie hij

1) Verlant, t.a.p. blz. 652.
2) Men zie over Verhaeren eene interessante studie van den reeds genoemden Verlant, in de *Revue générale* van Januari 1893, blz. 138 vlgg.

niet de ‘nostalgies de la chair mal domptée’, maar de kalme devotie, de reine extase bewondert, en die hij, in kleurige en fijne beelden, aldus toespreekt, in *Les Moines*:

Vitraux avivés d'aube et de matin candides,
Vases de chasteté ne tarissant jamais,
Miroirs réverbérant comme des lacs lucides
Des rives de douceur et des vallons de paix;

Clairons sonnant le Christ à belles claironnées,
Tocsins battant l'alarme à mornes glas tombants,
Tours de soleil de loin en loin illuminées
Qui poussez dans le ciel vos crucifix flambants.

Waarlijk, zulk eene hulde vol devotie is eerder de statie eener bedevaart dan de woeste toast van een opgewonden Vlaming. Van bedevaart hier te spreken, is nog zoo wonderlijk niet. De éénheid die het werk van dezen dichter kenschetst, is juist zulk een gang - een grillige wandeling ‘en zig-zag’, langs paden die elkaar schijnen te kruisen en die zich toch boven elkaar verheffen - naar een somber mysticisme, dat met het nihilisme menigen trek gemeen heeft. Nu eens treft u een ‘rêve de mort’, waarin het gevoel van bloeiende jeugd en onverzwakt leven machtiger schijnt dan de wensch om te sterven:

Mourir ainsi, mon corps, mourir serait le rêve!
Sous un suprême afflux de couleurs et de chants,
Avec, dans les regards, des ors et des couchants,
Avec, dans le cerveau, des rivières de sève!

en waarbij de lezer onwillekeurig, als een treffend contrast, in zijn herinnering de zachte verzen hoort ruischen van den dichter der *Solitudes*:

Vous qui m'aiderez dans mon agonie,
  Ne me dites rien.
Faites que j'entende un peu d'harmonie,
  Et je mourrai bien.

Dan weer eene invocatie van Sint Joris, den drakendooder, dien deze vroome van gansch bijzondere evotie tot zijn schuts-

patroon schijnt te hebben gekozen. Als een dolende wandelaar, een pelgrim die somber voortschrijdt langs de eentonige vlakten van Vlaanderen - somtijds voor hem ‘des plaines hallucinées’[1)]- zoo zien we den dichter voor ons wanneer hij, in *Les apparus dans mes chemins*, de beelden schetst van hen die hem op zijn langen tocht verschenen zijn. Ze dragen zonderlinge namen: ‘Celui de l'horizon’, ‘Celui de la Fatigue’, Celui du Savoir, ‘Celui du Rien’, ‘Celle du Jardin’[2)], en in elk dier voorbijgaande schimmen teekent de dichter eene stemming van zijn wonderlijk ‘pélerinage’.

Maar eigenaardiger dan de inhoud der verzen van Emile Verhaeren, is de vorm, de taal, de stijl, de versbouw van dezen anarchist in de letterkunde. In navolging van eenige jongere Fransche dichters, maar met al de woede van zijn sanguinisch temperament - en met de vrijmoedigheid van den Belg - poogt hij het zoogenaamde vrije vers, ‘le vers libre’, een vers zonder vaste accenten, zonder rijm en met een ongelijk aantal lettergrepen, te stempelen tot het Fransche vers der toekomst[3)].

Niet alleen aan de oude versleer heeft Verhaeren, in zijn laatste werken, uit volle overtuiging den oorlog verklaard; ook met den zinbouw en de woordvorming ligt hij overhoop, en van Victor Hugo's bekende strijdleus

> Guerre à la rhétorique, et paix à la syntaxe!

aanvaardt hij misschien de eerste, maar zeker niet de tweede helft. Het wemelt bij hem van de zonderlingste ellipsen, inversies en neologismen - ‘le néologisme inutile et affligeant

1) *Les campagnes hallucinées* is de titel van een zijner versbundels.
2) Alle titels van eenige der achttien gedichten die te zamen den bundel vormen van *Les apparus*.
3) Mijne studies over Fransche metriek zullen mij wel eens aanleiding geven om, in aansluiting aan een paar vroeger geplaatste Gidsartikelen, in dit tijdschrift een en ander mede te deelen omtrent den strijd over ‘le vers libre’, een strijd waarin Verlaine nog onlangs, in zijne *Epigrammes*, zoo beslist heeft partij gekozen, toen hij, ‘l'ambition du vers libre’ bewonderend, dat vers incompatibel verklaard heeft met ‘l'art français’. Omdat ik, in die studie, op Verhaeren hoop terug te komen, haal ik hier geen verzen aan van zijn laatste manier, al heb ik er zeer fraaie aangetroffen, o.a. in *Les Apparus dans mes chemins*.

fabriqué à rebours des lois du langage,' zooals Verlant het uitdrukt, 'le style nègre des carnets de notes et des télegrammes.' Een van de zonderlingste eigenaardigheden van dezen dichter, 'qui refuse d'être un écrivain', is voorzeker zijn manie om bijwoorden tot den rang van adjectieven en substantieven te promoveeren. Zoo spreekt hij van 'des *loins* de souffrance', van 'mon pays *d'immensement*', van 'un *à travers* coup d'épée', 'la *toujours* uniformité des jours'. In sommige verzen kan men de bedoeling dier vreemde constructies vermoeden en zelfs het verkregen effect waardeeren, zooals in dezen regel:

> Des *tout-à-coup* de bois se lèvent en lueurs.

Maar wat te denken van

> Dans la *souvent* maison de ma tristesse,

of, nog zonderlinger,

> Quel *donc* éclair a traversé ma tête?

Wat staan we hier ontzettend ver af van Boileau en Malherbe, die 'd'un mot mis à sa place enseigna la valeur!' De waarde der woorden wordt hier opzettelijk gezocht in een grillige verplaatsing.

Of zou Verhaeren wellicht juist den eigenaardigen toon der 'poésie belge' gevonden hebben, iets waardoor zij zich van de 'poésie française' kan onderscheiden? Wat Giraud en Gilkin met zooveel kracht pogen uit te roeien, dat onbepaalde, dat willekeurige, dat nevelachtige in vorm en gedachte, is dat niet juist wat een van hen zelf genoemd heeft 'le propre du tempérament belge'? En kunnen zij, met hun ijveren voor zuiverheid van taal en regelmatigheid van versbouw, wel iets anders bereiken dan dat er, naast de groote Fransche poëzie, een kleine Belgische poëzie van navolgers en pygmeën, als een 'contrefaçon' van zuivere kunst, blijft voortbestaan? Is het dan maar niet beter de Belgische dichters in alles, ook in hun taalgevoel, Belgen te laten blijven?

Zij zullen daarop antwoorden: dat de taal van hun land nu eenmaal de taal is van het grooter en rijker begaafde Frankrijk; dat wie het instrument van het Fransche vers

bespelen wil, het recht niet heeft een klaviertje van eigen maaksel voor den grooten vleugel in de plaats te zetten; dat wie de eerzucht heeft om deel te nemen aan het poëtische leven van Frankrijk, ook al de plichten van arbeid en studie, zelfs al mochten ze voor hem veel zwaarder zijn dan voor den geboren Franschman, zonder morren dient te aanvaarden. Alleen op die voorwaarde zal men kunnen spreken van eene ‘poésie belge d'expression f r a n ç a i s e .’ Of zou in dit geval het woord ‘belge’ geen anderen zin meer kunnen hebben dan een geographische? Zou er op die manier niets specifiek Belgisch meer overblijven?

IV.

Op die vragen kan, meen ik, niet beter geantwoord worden dan door te wijzen op Georges Rodenbach en Maurice Maeterlinck.

Of moet dit beroep op G e o r g e s R o d e n b a c h misschien niet ontvankelijk verklaard worden? Het is waar, hij is te Brugge geboren en opgevoed. Maar hij schijnt toch wel, sints verscheiden jaren reeds, geheel en al Parijzenaar geworden. Wanneer ge hem, in zijn smaakvolle woning in de stille rue Gounod, zijn vrienden ziet ontvangen, en gij onder die vrienden den Nestor der nieuwere beweging aantreft, den ouden heer de Goncourt, of Stéphane Mallarmé, den ultraverfijnden dichter, - daarbij een echt Parijsche causeur, - of het donker gelaat en de bescheiden gestalte van Rosny gewaar wordt, wiens lange volzinnen u, door de oorspronkelijkheid der gedachte, omwoelen en meesleepen, in zijne conversatie als in zijn romans, - dan bemerkt ge dat Rodenbach, zelf een der levendigste deelnemers aan een gesprek over Baudelaire of aan een spiegelgevecht tegen de Académie française, in dien kring thuis behoort en er als een huisgenoot wordt behandeld.

En toch.... het is niet alleen, zooals een Parijsch journalist opmerkte, omdat zijn oog wat heel blauw, zijn snor wat heel blond en zijn jas van ongewone lengte is, dat Rodenbach in die Parijsche omgeving anders is dan een ander. Wel heeft hij zijn land verlaten, maar dat land vervolgt hem op den vreemden bodem. En hij doet geen enkele poging om aan zijn vervolger te ontkomen. Hij vermeidt zich in de geweldige

obsessie van ‘Bruges-la-Morte’ en tracht, met een talent dat zijn effecten zorgvuldig berekent, ook den lezer te overmeesteren door de hypnotiseerende vizioenen van een stille, oude Vlaamsche stad, vol kalme grachten en eentonig klokgelui, of van de hagelblanke kap der bleeke Bagijnen.

Zoo hij van alle instrumenten die de Fransche taal en het Fransche vers te zijner beschikking stellen het meest verfijnde, het meest precieuse uitkiest dat hij vinden kan, - dan is het om er de subtiele sensaties zijner Vlaamsche ziel mee te vertolken.

Het is geen Parijzenaar, maar een Belgisch dichter ‘d'expression française’ die *Le Règne du Silence*[1)] heeft geschreven, dat aantrekkelijk boek, waaruit, in een eindelooze variatie van beelden en tonen, de heerlijkste stemming van rust en stilte u tegenademt: zwijgende kamers, stille grachten, kalme zondagen, rust, en toch geen doodschheid, geen verveling, een Fransche paraphrase van dat onvergelijkelijk ‘Ueber allen Gipfeln ist Ruh’, een zacht suizende litanie in mineur ter eere van ‘la Dame de mon Silence.’

O! dat leven der kamers, der stille, goed gesloten kamers, waar geen gedruisch van buiten in doordringt!

> Les chambres, qu'on croirait d'inanimés décors,
> - Apparat de silence aux étoffes inertes -
> Ont cependant une âme, une vie aussi certes,
> Une voix close aux influences du dehors
> Qui répand leur pensée en halos de sourdines.
>
> ..... Mais les chambres
> Sont accueillantes, sont des mères sachant bien
> Le coeur de notre coeur, et jusqu' à la nuance...
> Elles ont des douceurs et des baumes! Combien
> Consolante est leur paix dont l'âme s'influence;
> Et quel soudain oubli de tout! quel réconfort
> Quand le vague soupir des choses nous y berce,
> Respiration lente, et qui, rythmique, endort
> Comme un bruit d'eaux, ou de jardin sous uneaverse!

1) Paris, Charpentier 1891.

En dan, dat visioen van die kamers bij avond, een tooneel van zacht sterven:

> Les chambres, dans le soir, meurent réellement:
> Les persiennes sont des paupières se fermant
> Sur les yeux des carreaux pâles où tout se brouille.

De blanke ziel van den dag gaat heen, ‘et nous laisse orphelins de sa flamme’; als het krip van een rouwkleed valt de duisternis op ons neder;

> O chambres en grand deuil où jusqu' aux lendemains
> Nous consolons nos yeux avec du clair de lampes!

Laat mij nog deze zangerige strofen afschrijven, die, in een andere stemming, in een toon van rein en rustig gefluister, van innig, zwijgend samenzijn, datzelfde tooneel van de vallende schemering bezingen:

> Douceur du soir! Douceur de la chambre sans lampe!
> Le crépuscule est doux comme une bonne mort
> Et l'ombre lentement qui s'insinue et rampe
> Se déroule en fumée au plafond. Tout s'endort.
>
> Comme une bonne mort sourit le crépuscule,
> Et dans le miroir terne, en un geste d'adieu,
> Il semble doucement que soi-même on recule,
> Qu'on s'en aille plus pâle et qu'on y meure un peu.
>
> Douceur du soir! Douceur qui fait qu'on s'habitue
> A la sourdine, aux sons de viole assoupis;
> L'amant entend songer l'amante qui s'est tue
> Et leurs yeux sont ensemble aux dessins du tapis.
>
> Et langoureusement la clarté se retire;
> Douceur! Ne plus se voir distincts! N'être plus qu'un!
> Silence! deux senteurs en un même parfum:
> Penser la même chose et ne pas se le dire.

Het is ook niet op de Parijsche boulevards, maar op het breede strand der Zeeuwsche duinen dat Georges Rodenbach in de groote, blauwe oogen heeft gestaard die hem dat kleine,

fijne versbundeltje hebben doen schrijven waaraan hij den zonderlingen titel heeft gegeven *Le voyage dans les yeux*.[1] De precieuse artisticiteit dier verzen kan misschien alleen den smaak zijner Parijsche vrienden streelen; voor andere lezers blijft de bekoring van symbool en klank allicht verborgen. Maar dit begrijpt ieder, het is geen Parijsch, het is een Vlaamsch temperament dat spreekt uit regels als deze:

> En l'eau tiède des yeux tranquilles combien j'ai
> Souvent, le soir, plongé mon visage et nagé
> Dans leur silence, vers une rive inconnue!
>
> Nul trouble dans les yeux à cause de mon âme,
> Tant elle nage doux, tant elle insiste peu,
> Et soudain se libère en leur infini bleu,
> Devenue une brise, un parfum, une flamme.

En toen hij, in het laatste voorjaar, voor het voetlicht der Comédie française zijn delicaat gesponnen drama *Le Voile* liet opvoeren, toen was het alweder door een vizioen van daar ginder, door een zonderling verlangen dat, in zijn Gentsche jaren, den dichter heeft gekweld, door het décor eener Vlaamsche woning, met den kerktoren en het klokgelui van Brugge achter de vensters, en tegelijk door zijn zoetvloeiende poëzie, dat Rodenbach het Parijsche publiek heeft weten te bekoren.

Of hij altijd trouw zal blijven aan zijn Vlaamsche impressies, deze dichter ‘d'expression très française’? Wie zal het zeggen? Mysterieus, maar machtig is de invloed der Parijsche omgeving. Ongedachte transformaties van geest en gemoed komen in die betooverende wereld tot stand. Intusschen, het hart van dezen dichter behoort nog altijd aan Vlaanderen .... en Belgische tonen klinken vriendelijk en teeder in zijne woning.

Is M a u r i c e M a e t e r l i n c k niet nog het meest van allen, reeds in zijne uiterlijke verschijning, de stille, de bedeesde Vlaming, wiens eenvoudig woord, vol gedachte en innigheid, nu en dan langdurige stilten verbreekt? Zoo hij alleen de verzen geschreven had die in het klein boekdeeltije *Serres chaudes*[2] vereenigd

1) Paris, Ollendorff 1893.
2) Bruxelles, Paul Lacomblez. Een tiental zijn opgenomen in den *Parnasse de la Jeune Belgique*.

zijn, dan zou hij enkel den indruk maken van een symbolistisch dichter te zijn, vreemder misschien en duisterder dan de meeste anderen, raadselachtiger in de aaneenschakeling zijner woorden en beelden, maar toch slechts één uit vele.

Doch thans, nu zijn dramatische arbeid zulk een merkwaardige beteekenis heeft gekregen in de hedendaagsche letterkunde, herleest ge die verzen met meer aandacht; en dan vindt gij reeds in dit werk der allereerste jeugd die indrukken van beklemdheid, van onverklaarbaren, steeds klimmenden angst tegenover het onzichtbare noodlot, die later, in zoo menig aangrijpend klein drama, de hooge waarde hebben gekregen eener diep gevoelde en heerlijk vertolkte emotie. Zoo, bijvoorbeeld, de aanvang van *Serre chaude*, versregels zonder rijm en zonder vaste maat, en toch meer dan proza, - eerste proeven, zou men zeggen, van die korte volzinnen waarin Maeterlinck's drama's meestal geschreven zijn:

> O serre au milieu des forêts!
> Et vos portes à jamais closes!
> Et tout ce qu'il y a sous votre coupole!
> Et sous mon âme en vos analogies!

En, aan het slot, dat snakken naar een minder zwoele lucht, die behoefte om aan het drukkende, het bedwelmende dier broeikashitte te ontkomen:

> Mon Dieu! mon Dieu! quand aurons-nous la pluie,
> Et la neige et le vent dans la serre!

Zelfs in eenvoudiger gedichtjes, vindt ge diezelfde aandoeningen terug; zoo, bijvoorbeeld in dit stukje vol stillen weerschijn, getiteld *Reflets*.

> Sous l'eau du songe qui s'élève,
> Mon âme a lugubrement peur,
> Et la lune luit sur mon coeur
> Plongé dans les sources du rêve.
>
> Sous l'ennui morne des roseaux,
> Seuls les reflets profonds des choses,
> Des lys, des palmes et des roses
> Pleurent encore au fond des eaux.
>
> Les fleurs s'effeuillent une à une

Sur le reflet du firmament,
Pour descendre éternellement
Dans l'eau du songe et dans la lune.

Of wilt ge in zijn verzen de vluchtige schetsjes terugvinden van die tengere aantrekkelijke meisjesfiguren, Maleine, Mélisande, Alladine, Ygraine, en zoo menige 'femme étrangement jeune,' van wie zulk een weemoedige bekoring uitgaat en zulk eene suggestie van innige meewarigheid, dan zou ik de *Vieilles chansons* kunnen aanhalen, bijvoorbeeld dit liedje:

Ils ont tué trois petites filles
Pour voir ce qu'il y a dans leur coeur.

Le premier était plein de bonheur,
Et partout où coula son sang,
Trois serpents sifflèrent trois ans.

Le deuxième était plein de douceur,
Et partout où coula son sang,
Trois agneaux broutèrent trois ans.

Le troisième était plein de malheur,
Et partout où coula son sang,
Trois archanges veillèrent trois ans.

Maeterlinck's kunst kan hier niet in het voorbijgaan in haar geheel besproken worden. Meermalen trouwens, het eerst vrij uitvoerig in de Letterkundige Kroniek van Juni 1891 en later naar aanleiding der opvoering van *Pelléas et Mélisande* en der uitgave van de *Trois petits drames pour marionnettes*, is den dichter in dit tijdschrift een waardige hulde gebracht. Ik heb alleen enkele zijner verzen in herinnering willen brengen en op het Vlaamsche karakter van zijn werk de aandacht willen vestigen.

Want ook zonder dat zijn landgenooten het ons verzekerden zouden wij gaarne gelooven dat de schrijver dier aangrijpende vertooningen, zoo vol diepe en fijne psychologie, bij al het fantastische der inkleeding, niet alleen de groote ziel der lijdende en medelijdende menschheid, maar ook de bijzondere emoties van 'l'âme flamande' in zijn huiveringwekkende gestalten en zijn wazige figurines doet leven. Eigenaardig Vlaamsch zijn die 'brusques ruptures de silence, à petits coups brefs'[1] waardoor

1) Woorden van Nautet t.a.p.l.p. 22.

Maeterlinck, met name in *L'Intruse* en *Les Aveugles*, met zooveel natuurlijkheid een indruk weet te geven van ontzetting en angst, ‘un frisson d'épouvante.’

Een der merkwaardigheden van zijn dramatischen stijl, het driemaal herhalen van denzelfden uitroep - door sommigen een ‘procédé enfantin’ genoemd en met het stamelen der babies vergeleken, - is eveneens het Vlaamsche landvolk afgeluisterd, dat gaarne op deze primitieve wijze de diepte zijner aandoeningen vertolkt. Wie er van overtuigd wil worden, die leze, in *La Princesse Maleine*, die aangrijpende kerkhofscène,[1)] waar boeren, grijsaards en vrouwen een onverklaarbaren angst bij zich voelen opkomen, terwijl zij met hun groote oogen opzien naar het venster van Maleine's kamer, waarachter, zonder dat zij er iets van weten, de geheimzinnige misdaad gepleegd is. Al die korte uitroepen: ‘La lune! la lune! la lune!’ - ‘Elle est noire, elle est noire....’ - ‘Regardez les cygnes! Regardez les cygnes!’ - ‘Qu'est ce qu'ils ont? Mais qu estce qu'ils ont?’ - ‘Ils s'envolent! ils s'envolent! ils s'envolent tous!’ - ‘Qu'y a-t-il? qu'y a-t-il?’ - ‘Il n'y a rien! Il n'y a rien!’ - en dan dat angstig vluchten na die geruststellende verzekering, die slechts een poging is om den angst te verbergen, - het zijn alle weerklanken van de kreten die Maeterlinck, bij een of ander onheil, uit den mond van de eenvoudigen onder zijne landgenooten heeft opgevangen.

In welke tooverwouden en geheimzinnige onderaardsche gangen de schrijver van *Pelléas*, van *Alladine*, van *Tintagiles* de toeschouwers ook rondvoert, telkens verraadt een of ander détail: een herder die zijn blatende kudde voortdrijft, een put waarvan niemand de diepte gepeild heeft, een bleeke maneschijn tusschen de boomen, een ‘jet d'eau qui sanglote étrangement’ - dat de scheppingen zijner verbeelding nauw zijn saamgeweven met de herinnering aan zijn eigen omgeving.

Voorzeker mogen we niet bij al zijne landgenooten dat geheimzinnige voorgevoel, dat leven onder den druk van het mysterie onderstellen dat bij dezen ‘dichter van het onbewuste’ tot een buitengewone verfijning zich ontwikkeld heeft. ‘L'âme flamande’ is niet gansch en al opgegaan in de ziel van Maeterlinck. Wanneer hij, in alle kalmte, met een bijkans

1) Acte V, scène première.

naïef zelfvertrouwen, zijn wondere levensphilosophie uiteenzet, daarbij, onder anderen, bewerend dat, wanneer een kind hem toevallig ontmoet en hem den weg wijst, hun twee zielen, in dat korte oogenblik, elkaar tot den bodem toe hebben doorgrond en elkaar even goed kennen als ze door God gekend worden, - dan zijn het zeker niet enkel vreemdelingen die, bij het lezen van zulk een bladzijde, glimlachend en schouderophalend uitroepen: ‘étrange! étrange! étrange!’

Maar al is het dan niet geheel en al de ‘âme belge contemporaine’, dan zijn het toch zeker de mystieke aandoeningen der Vlaamsche primitieven die zich afspiegelen in deze raadselachtige en diepzinnige wijsbegeerte.[1)] Allerminst Fransch is het denken van dezen Belgischen dichter; en 't valt niet te verwonderen dat hij, hoe mooi de stemmen van Lugné en Bady zijn taal ook doen klinken, de bewegingen zijner personages liefst aan marionnetten toevertrouwt.

Wat de Fransche letterkunde doen zal met dien Belgischen dichterarbeid? Wie zal het zeggen?

In allen gevalle is Frankrijk daarvoor verre van onverschillig. In de provinciesteden mogen de namen dier dichters niet, of nauwelijks zijn doorgedrongen, zoodat de conférencier die er hun verzen komt voordragen als een vertooner van interessante curiositeiten wordt begroet en aangehoord, - de hoofdstad kent de meesten. En zeer veel kennen de hoofdstad. Het geval van Georges Rodenbach staat niet op zich zelf. Onder de jongere dichters die zich gaarne om Stéphane Mallarme groepeeren, vindt ge bijna evenveel Belgen als Franschen. Fontainas, Mockel en anderen zijn bezig Parijzenaars te worden. De tijdschriften van beide landen geven aan den buur bijna dezelfde gastvrijheid als aan den landgenoot. Het is bekend, welk een geestdrift Maeterlinck's drama's in sommige Parijsche kringen hebben gewekt en met hoeveel sympathie de zoo echt Parijsche tooneelcriticus Jules Lemaître ze in den laatsten tijd is gaan bespreken. En zoo ge in den *Chat noir* een der jonge poëten, die er de versche producten hunner hoogdravende of hunner dartele Muze komen voordra-

1) Men leze de zeer merkwaardige voorrede van Maurice Maeterlinek voor een vertaling van zeven Essays van Emerson (*Sept Essais d'Emerson* traduits par I. Wil, Bruxelles, Lacomblez, pp. VII. et VIII.

gen, door de Salis ironisch hoort voorstellen als ‘un poète que la Providence a orné d'un accent belge’, dan is het toch alleen zijn uitspraak waarmede de beroemde ‘châtelain’ dier epische taveerne ‘Votre Seigneurie’ vergunt den spot te drijven.

Groot, onrustbarend groot zelfs, is tegenwoordig in de Fransche letterkunde de invloed van buitenlandsche gedachten en sentimenten. De geest van Ibsen, van Tolstoj, van Hauptmann en Maeterlinck, vaart als een mystieke adem over het Fransche tooneel en den Franschen roman. De ‘esprit français,’ - zoowel het klassieke element als ‘l'élément gaulois’, uit wier samensmelting die geest sinds de zestiende eeuw grootendeels bestaat, - heeft het hard te verantwoorden.

Toch zal Frankrijk nooit zijn oorspronkelijkheid kunnen opgeven of verloochenen. Het is trouwens niet de eerste maal dat de altijd levende en gistende letterkunde van dat groote land zulk een vreemden invloed ondervindt. Wel beschouwd, is de geschiedenis dier letterkunde voor een goed deel de geschiedenis eener machtige assimilatie: Spanje en Italië, in het begin der zeventiende eeuw, Engeland en Duitschland aan het eind der vorige en in het begin van deze eeuw, om van Griekenland en Rome niet eens te gewagen, hebben den stoot gegeven tot omwentelingen en transformaties die de Fransche litteratuur telkens in nieuwe banen hebben gedreven.

Indien Frankrijk ook thans, als vroeger, aan zijn roeping en zijn aanleg getrouw, klaarheid brengt in de duisternis, harmonie in het chaotische, indien het ook thans zijn aangeboren smaak voor heldere en zuivere kunstvormen niet verloochent, dan is het zeer wel mogelijk dat - meer zelfs dan in de Middeleeuwen, en in dieperen zin, - de ‘trouvères belges’ ook nu nog tot den bloei der Fransche letteren het hunne zullen bijdragen.

Maar voor deze Belgen zal de eerste voorwaarde van dien invloed wel deze zijn, dat in hunne ‘poésie belge d'expression f r a n ç a i s e ’, vooral aan dit laatste adjectief zijn volle waarde gegeven worde en dat de heerlijke taal die hun rechtens toebehoort, ook voor het kunstgevoel van elk hunner worde een werkelijk bezit.

A.G. VAN HAMEL.

Franciscus van Assisi.

Vie de St. François d'Assisi par Paul Sabatier. Paris, Fischbacher. 1894.

Het is zeer verklaarbaar dat Franciscus van Assisi wegens het aantrekkelijke van zijn persoon te veel op zichzelf beschouwd is geworden en te weinig als het kind van- en de man voor zijn tijd. Moge de nimbus, die zijn beeld omkranst, niet zoo breed zijn als de legende van Dominicus Guzman: dat hij onder de vogelen predikte en dat men de teekenen van het lijden van Christus in een anderen zin dan waarin een Apostel ze droeg aan zijn lichaam heeft willen zien, het leverde stof genoeg aan de fantasie en aan de critiek tevens. Een minnezanger van hooger orde heeft Görres in hem begroet en gevierd, en als een pelgrim, in mystieke aanschouwing verzonken, heeft Hase hem willen doen kennen. In onzen tijd heeft men zich opnieuw bezig gehouden met de vraag naar het eigenlijk doel van het machtige streven van dezen meerdere onder de heiligen-gestalten der Roomsche Kerk. Wegens den socialen invloed, dien de Bedelorden in den tijd van hun ontstaan gehad hebben, heeft men den ‘poverello’ van Assisi voor een aanvoerder of aanvanger onder de sociale hervormers kunnen aanzien. Zijn leven wordt voortdurend met geestdrift geteekend. Vóór enkele jaren (1890) door den priester Monnier uit het oogpunt der heiligen-vereering, en nu onlangs heeft een protestant, de heer Paul Sabatier, in een lijvig en niet weinig nieuws bevattend boekdeel, dat met groote toejuiching in en buiten Frankrijk ontvangen is, duidelijker dan een zijner voorgangers aangetoond, dat, hoe groot Franciscus' beteekenis geweest zij in de geschiedenis der Monnikorden en in het maatschappelijk leven der der dertiende eeuw, hij veel meer als eene

stem des roependen in de woestijn moet beschouwd worden, - zelfs in de Franciskaner-orde.

Zijne geschiedenis is, naar men al lichtelijk meent, genoeg bekend. Wie zal er nog het verhaal van willen doen, beter dan de meesterhand van Hase het deed? Zeker moet diens schets onaangeroerd blijven, omdat zij een kunststuk is, maar de stof, waaruit dat beeld is gevormd, is geen stuk marmer, en waar de kunstenaar zich heeft bediend van historische stof, daar is voor den geschiedvorscher aanleiding te over, om de oorkonden er weder op aan te zien, om te weten of het beeld getrouw is. Zulk een onderzoek is ingesteld door Prof. K. Müller te Halle, voor zijn in 1885 verschenen werk: '*Die Anfänge des Minoriten-ordens*.' Maar bovendien zijn de bronnen voor onze kennis vermeerderd door de vondst van Dr. G. Voigt in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn, waarbij de Kroniek van den Minderbroeder Jordanus van Giano, tijdgenoot van Franciscus, met zooveel nieuws en belangrijks aan het licht kwam, dat het doel van den heer Sabatier, eene critische uit de bronnen bewerkte beschrijving te geven van zijn leven en karakter en van zijne wezenlijke beteekenis, bij iederen deskundige belangstelling wekken moet. Zijn werk levert mij de aanleiding en de stof voor eene studie over den merkwaardigen man, en ik mag met dezen nieuwsten zijner biografen vragen: 'Est il présomptueux de demander aux lecteurs un effort pour comprendre le treizième siècle et aimer Saint-François?'

Bij het gebruik der bronnen, die ons bij het onderwerp ten dienste staan, komt veel kritische tact te pas. De tegenstrevende leden der Franciskaner-orde, later uitgedreven en vervolgd - *spiritualen* of *zelanti*, zooals zij geheeten werden - hebben zich beijverd om het beeld van hunnen geestelijken vader te teekenen, zooals het protesteerde tegen hetgeen de Orde werd en deed onder de leiding van de Hiërarchie, en ook tegen de officiëele voorstelling van dat beeld, want deze, onder den invloed van gindsche macht, liet niet weinig wegvallen, dat haar hinderlijk was. De echte Franciscus heeft nog al eenige trekken, die niet verwaarloosd mogen worden.

Als eene proeve, hoe noodig het is de bronnen in dezen stand der zaken nauwlettend te toetsen en niet te doen verloren gaan wat medespreken moet, kan dienen wat Sabatier vermeldt aangaande de misstappen, waartoe Renan, van wien

hij overigens, naar zijne fransche sympathiën, zegt dat hij beter dan ieder ander over den Assisiër geschreven heeft, in zijne *Nouvelles études d'histoire religieuse* (1884) zich verleiden liet. Zouden wij op diens gezag afgaan, dan achtten wij den oorspronkelijken italiaanschen tekst van het beroemde Gezang aan de Zon verloren, en toch is die tekst reeds vóór bijna vijf-en-twintig jaren (1871) door mijn geleerden vriend Prof. Eduard Boehmer, den kenner der Romaansche letteren, in zijne *Romanische Studiën* te Halle uitgegeven. Nog slechter zou het ons kunnen vergaan als wij Renan geloofden, wanneer hij beweert dat het *Testament* van Franciscus, dat voor de kennis van zijn persoon niet alleen, maar van geheel zijn streven zoo uiterst belangrijk is, niet echt is. Immers Paus Gregorius IX heeft het o.a. woordelijk aangehaald in de bul *Quo elongati*, van 28 Sept. 1230, bij de verklaring dat de broeders er niet aan gehouden waren. Mij dunkt, met grond staat Sabatier op zijn goed recht om de vruchten van een nieuw onderzoek publiek te maken.

Men moet vooral de jeugd van Franciscus Bernardone kennen, om den invloed te waardeeren, dien zijne opvoeding als zoon van een rijken koopman te Assisi - hij was er geboren omstreeks 1182 - op zijne vorming en toebereiding tot hetgeen hij later geworden is heeft gehad. Op de herhaalde reizen in het Zuiden van Frankrijk voor den handel zijns vaders, leerde hij de taal kennen en gebruiken, die toen nog meer dan misschien in eenige latere eeuw de internationale taal in Europa was (la langue d'oil), en die hem geschikt maakte voor de internationale zending, waartoe hij zich later geroepen voelde. Zulke reizende kooplieden waren in de dertiende eeuw de colporteurs van al de denkbeelden, die onder de menschen gekoesterd en geuit werden; zij bezorgden aan Waldenzen en Albigenzen het succes, waarmede zij een machtig geestesleven in die eeuw te weeg brachten. Juist en puntig heeft de schrijver dit dus uitgedrukt: ‘Bernardone a pu être ainsi, sans y songer, l'artisan de la vocation religieuse de son fils.’ Op deze reizen werd ook het gebrek aan eigenlijk literaire opleiding bij dezen vergoed. Goed schrijven schijnt hij niet geleerd te hebben, want dat hij voor zijne handteekening enkel de T gebruikte, schijnt niet enkel uit devotie voor het kruisteeken, maar wel degelijk uit onbeholpenheid te moeten worden ver-

klaard. In de weelde van den overvloed leerde de opwaarts strevende jongeling, zooals hier uit de oudste levensberichten van Th. de Celano en de *Legenda trium Sociorum* tegenover de kanonieke legende van Bonaventura wordt aangetoond, de hoogten en ook de laagheden van het wereldsche leven van dien tijd kennen. Zich te onderscheiden lag in zijn gemoedsaard en hij deed het in allerlei opzicht, ook hierin, dat hij de manieren, de uitspanningen en uitspattingen van de ridderschap nastreefde. Ook de zucht voor burgerlijke vrijheid, die geheel Italië toen doorstroomde, woelde in zijne borst. Met sommige het volk toegenegen edelen in krijgsgevangenschap geraakt, vond hij aanleiding genoeg om van roemrijke avonturen te droomen. ‘Gij zult zien,’ was menigmaal zijn woord, ‘dat ik eenmaal door de geheele wereld zal worden bewonderd.’ Zóózeer was hij in zijn tijd medelevende, dat een italiaansch schrijver (Cristofani, *Slorie d' Assisi*) hem niet zonder reden noemen kon: ‘den patriarch van de religieuse democratie.’ Maar diezelfde levendigheid van gemoed maakte hem uitermate gevoelig voor allerlei ellenden, die hij overal ontwaarde en die hij eindelijk na velerlei om- en afzwerving ook bij zich zelven leerde kennen. Zoo ontviel hem welhaast veel van zijne droomen onder de pijnlijke ontdekkingen van het zelfverwijt, terwijl een hooger doel van het aanzijn zich voor zijn geest opdeed. Celano, zijn oudste levensbeschrijver, heeft van de dagen der bekeering van zijnen held de bijzonderheden verhaald, en het is, naar de zeer menschkundige opmerking van Sabatier, niet waarschijnlijk, dat een zwijger, zooals Franciscus ten aanzien van zijn inwendig leven was, deze zelf zal hebben medegedeeld. Een ander moet dat hebben gedaan, en wel de vriend, dien dezelfde Celano ons aanwijst als den man, wiens invloed op Franciscus in die dagen zoo groot was, en in wien wij Bombarone de Beviglia, den lateren broeder Elias, meenen te herkennen. Steeds heeft deze, ook toen hij hem later het meest tegenwerkte, dien invloed op Franciscus behouden. Dat Elias niet door Celano genoemd werd, dunkt ons geen bezwaar tegen deze gissing, daar er later, indien al niet voor den biograaf zelven, voor anderen onder de getrouwen wel reden was, om dien naam uit het levensverhaal te doen verdwijnen, immers, toen hij bij de Spiritualen als een afvallige beschouwd werd.

Nog een andere factor in de geestelijke vorming van den beroemden ‘poverello’ leert ons Sabatier kennen in die bekende ridderlijke liefde voor de armen, waartoe zijn tijd aan de hoog strevende gemoederen zooveel prikkel en voedsel leverde. In der armen toegenegenheid en dankbaarheid zocht en vond hij weldra zijn toevlucht en troost, toen hij aan de wereldsche vermaken vaarwel zeide en de onbekrompenheid, waaraan hij gewoon was in het besteden van zijn geld, vond in hunne nooden de bedding, waarin de voldoening aan deze gewoonheid uit kon stroomen. Kenmerkend is een trek, aan de oudste biographiën ontleend, maar door Bonaventura niet belangrijk genoeg geacht voor de door hem ontworpen schets der devotie van zijnen held. In de dagen van strijd, die aan de besliste overgave van geheel zijn persoon tot zijn apostolaat voorafgingen, hoodigde hij al zijne oude vrienden op een weelderig gastmaal, dat tot laat in den nacht duurde. Toen de gasten en hijzelf zich op de straat begaven met nachtelijk rumoer, was Franciscus eensklaps uit hun midden verdwenen. Na lang zoeken vonden hem zijne gasten bij den weg zitten als in een droom verzonken. ‘Maar wat hebt gij dan toch?’ riepen zij hem luide toe. ‘Wel, ziet gij niet,’ sprak één hunner, ‘dat hij verliefd is? Hij wil eene vrouw hebben.’ - ‘Ja zeker,’ hernam Franciscus tot zich zelven komende en met een vreemden glimlach, ‘ik denk er aan eene vrouw te huwen, schooner, rijker, reiner dan gij u er eene zoudt kunnen denken.’ Franciscus van Assisi is - dat zien wij door Sabatier in het licht van sterk sprekende feiten boven alle bedenking gesteld[1] - niet onder kerkelijken invloed geworden wat hem groot en belangrijk maakt. ‘Le travail de transformation intérieure qui s'accomplit en lui était le fruit de l'intuition personnelle’ (p. 26). Het ideaal, dat zich aan zijn geest voordeed in tegenstelling tegen hetgeen

1) Voor de kennis van zulke gestalten is onmisbaar het met Sabatier als een voorrecht te erkennen: ‘que nous ne sommes plus au temps où les historicus croyaient avoir fait oeuvre de raison lorsqu'ils avaient tout ramené à leur mesure, se bornant à nier ou à omettre dans la vie des héros de l'humanité tout ce qui dépasse le niveau de notre banale experience.’ Zijn werk is rijk aan treffende kritische opmerkingen, b.v.: ‘Il y a bien de la différence entre le plan d'une maison, dresseé par un architecte, et la vue de cette maison, peinte par un artiste. La seconde, tout en fourmillant d'inexactitudes, donne pourtant une plus juste idée de la réalité que le plan. Il en est de mème des récits des biographes (franciscains).’

hij niet meer wezen wilde, namelijk een wereldling, die voor zijn genot leefde, algeheele toewijding aan de arme hem omringende, onder de ellenden van ziekte, mislukking van den oogst en oorlogsrampen zuchtende menschheid, liet hem geen rust vóór dat hij het geheel verwezenlijkt had. Daarbij kweekte de beschouwing van de heerlijke natuur die hem omringde een sterken hang naar de eenzaamheid, terwijl wederom het vèrgezicht op de steden, die op de Umbrische bergen zoo sprekend uitkwamen, de lust in zijn hart deed ontwaken om er aan de vermoeiden na bloedig strijden verzoening en vrede te prediken. En voorts - wie zou naar zulk een leven van toewijding kunnen uitzien en Jezus Christus niet ontmoeten in zijn verlangen? Zóo ging het Franciscus. Hij kon het Evangelie in de Mis niet vernemen zonder het zich aan te trekken. Weldra, als hij op de gekruisigde Liefde zag, hoorde hij, in de eenzaamheid teruggekeerd, de stem van dien Eenige, dien Hij allengs beter leerde kennen: 'Volg gij mij,' en in die stem doordrong de eisch van den Koning der waarheid zijn diep ernstig gemoed. Een pelgrimstocht naar Rome werd hem aangeraden of dacht hem geraden in eigen overtuiging, want hij was een echt kind van de dertiende eeuw. Maar opmerkelijk is dat ook hij, even als Luther in later eeuw, te Rome niets dan teleurstelling vond. Hoe nietig vond hij de zoo hoog geroemde offerande der pelgrims. Hij ten minste ledigde zijne beurs *ad limina Apostolorum*. Zijne teleurstelling wordt door zijne oudste biografen vermeld, maar zij verzuimen daaruit te verklaren, wat er toch zoo gereede verklaring in vindt, dat hij, vertoevende onder de schare der bedelaars, die in de kerk van St. Pieter zich bewoog, zich de vraag stelde, of hij den last der wezenlijke armoede wel zou kunnen dragen, wat hem toch de eisch scheen te zijn van eene wezenlijke en volkomen toewijding aan haar leed en lot. Hij wilde der armen broeder zijn en verstond dat niet anders dan dat hij zich kleedde en van eene aalmoes leefde als zij. Bonaventura schrijft het alleen toe aan de zucht om vroom te zijn en uit eene monnik-aardige liefde voor de armoede[1)] dat zijn held inderdaad te Rome het bedelaarskleed voor een dag aandeed. Maar die verklaring voldoet niet. In zijn Testament heeft hij er zelf op gewezen hoe hij

1) 'Partim pietatis ductus dulccdine, partim paupertatis allectus.' *Vita S. Patris Francisei*, Cap. I.

eerst volkomen zijne eigenliefde overwon toen hij, na zwaren kamp met zijn natuurlijken onwil en af keer, den melaatsche was nagegaan en hem de hand gekust had als aan een priester. De heer Sabatier, die deze feiten in het rechte licht stelt, laat niet na er de beteekenis van te huldigen als kenmerken van een apostolisch karakter, dat door waarheid en liefde bestuurd en verteerd werd. Het zijn schoone woorden, die ze hem in de pen geven: ‘Il y a bien loin, en effet, de la haine du mal à l'amour du bien. Ils sont plus nombreux qu'on ne pense, ceux qui ont renoncé, après de dures expériences, à ce queles antiques liturgies appellent le monde, ses pompes et ses convoitises, mais la plupart n'ont pas au fond du coeur le moindre grain de pur amour. Les désillusions ne laissent dans les âmes vulgaires qu'un effroyable égoïsme.’ Hij, die zoo schrijft naar aanleiding van de ongewone uitingen van een in de liefde van Christus wortelend beginsel, zooals wij die in het bestaan van dezen meerdere onder zijne broederen aantreffen, is niet door de vrees voor overdrijving bevangen geworden, die ons zoo lichtelijk doet terugschrikken. Inderdaad zou men zich veeleer geneigd gevoelen daarbij aan een woord van een onder ons wel bekend, bij uitnemendheid waarheidlievend man - ik bedoel Isaäc da Costa - te denken, dien ik eens hoorde zeggen: ‘Men is zoo bang voor de *ultra's*, maar ik ben nog meer bevreesd voor de *citra's*,’ die geheel niet komen waar zij wezen moeten.

De tijd, waarin Franciscus leefde, was een tijd van uitersten, in de geschiedenis zoo zichtbaar als de hooge domtorens en gewelven in de vlakten van onze westerstranden. Een Paus als Innocentius en Bullaria en Cartularia, vol van schanddaden, waartegen zelfs zulk een Paus geen raad of baat wist; profetische stemmen en figuren, die geen maat houden met hetgeen voor verwezenlijking vatbaar schijnt; een Joachim van Floris en eene heilige Hildegarde; een dichter-profeet als Dante, die Pausen vloekt en door brandende liefde voor de Kerk verteerd wordt; een chaos van ketterijen en secten, waarin na eeuwen van onderzoek nog altijd naar meer licht wordt gestreefd, maar ook in dien chaos eene reactie van hooger afkomst en van verhevener karakter, die op hare beurt excentriek mag heeten en het wezen moest, zou zij in die omgeving, in dien toestand van kerk en maatschappij, iets beteekenen of

uitwerken. Het allermerkwaardigste in dien tijd is het réveil, dat de geesten in den nood der tijden naar de bron van het christelijk leven terug dreef en in de ‘navolging van Christus’ het middel van behoudenis en redding zocht en toonde. Reeds in de twaalfde eeuw had zich dat streven naar beter en hooger buiten het kerkverband geopenbaard. De Humiliaten, en later de Armen van Lyon, zochten eerst binnen de kerk door vernieuwing van de apostolische prediking in evangelische armoede en volkomenheid herstel te weeg te brengen, maar weldra werd in Noord-Italië de band door een uiterste van tegenwerking en tegenweer tegen de Hiërarchie verbrijzeld en de Kerk van Rome als eene gemeenschap van boozen, als ‘het Beest en de Hoer,’ door de ijveraars van Lombardischen stam geteekend en geschuwd. De invloed van de ‘Armen van Lyon’ op Franciscus Bernardone is onmiskenbaar, vooral wegens zijne overeenstemming met hen in het erkennen en eerbiedigen van de geestelijkheid. Zijne reizen in Frankrijk hebben hem ongetwijfeld met hen in aanraking gebracht, daar hij hen als handelsreizigers en als predikers op al zijne wegen ontmoette. Wij weten ook hoe die lieden aanvankelijk zelfs te Rome niet versmaad werden, maar eerst allengs, toen de Bisschoppen de ervaring maakten dat de gansche wereld hen naging, door Rome met kruistochten te vuur en te zwaard werden vervolgd. Opmerkelijk is - Sabatier wijst er met nadruk en met reden op - dat èn de Waldenzen èn de volgers van Franciscus verre zijn gebleven van de wangevoelens der Katharen. Meent die geleerde dat misschien in één opzicht zich eenige verwantschap openbaart, namelijk in de wijze waarop Franciscus van zijn lichaam spreekt als van ‘zijn ergsten vijand,’ het komt mij voor, dat hij daarbij het ethische beginsel eener tot het uiterste gedreven zelfverloochening voorbijziet, hetwelk zijn held ook hierbij bezielde. Men zou zóó ook den Apostel Paulus van Katharisme kunnen verdenken. In het beroemde lied ‘Aan de Zon’ prijst hij te luide den Heer wegens al hetgeen ‘onze zuster de aarde’ oplevert om hem daarin kwalijk te mogen verstaan. Ook is de trek te sterk sprekend, die Celano in zijne tweede levensbeschrijving vermeldt: ‘Hij begon vroolijk te zeggen: verheug u, mijn lichaam, mijn broeder.’ Wat de verwantschap met de ‘Armen van Lyon’ en Franciscus en den afstand beiderzijds van het Katharisme

nog meer in het licht stelt, is der eerstgenoemden afkeerigheid van leerstellige vraagstukken, terwijl de Katharen overal in kosmogonische mythen en speculatiën verdoolden. Een aardige trek wordt ons daaromtrent door Sabatier naar de *Acta Sanctorum* (Aprilis III, p. 238, d.) verhaald. Een der oudste geestverwanten van Franciscus, Frater Egidius, sprak eens, misschien wel met eenige ironie jegens de geleerde volgers van Dominicus, tot Bonaventura: ‘Helaas, wat zullen wij armen en onwetenden beginnen om Gods gunst te verwerven?’ - ‘Mijn broeder,’ zeide de beroemde Doctor Seraphicus, ‘gij weet immers wel, dat het genoeg is den Heer lief te hebben.’ - ‘Maar zijt gij daarvan wel zeker,’ hernam Egidius, ‘en kan een eenvoudig vrouwtje Hem evenveel behagen als een *theologiae magister*?’ Op het bevestigend antwoord van Bonaventura liep Egidius de deur uit en uit al zijn macht eene bedelende vrouw aanroepende, schreeuwde hij haar toe: ‘Vrouwtje, wees blijde, want als gij God liefhebt, dan kunt gij in het koninkrijk der hemelen boven broeder Bonaventura komen te staan.’

Op goede gronden wijst de biograaf de overeenkomst aan, die er was tusschen het streven van Franciscus en de denkbeelden, die zich in wijden kring verspreidden uit het hoog gebergte van Calabrië in het Sila-woud, waar de Abt Joachim zijn Fiore stichtte en dat ‘Eeuwig Evangelie’ samenstelde uit zijne allegorische Schriftverklaringen, hetwelk eene profetische wereldgeschiedenis bevatte. Volgens deze was er na een tijdperk van vrees, waarin slechts sterren in den nacht te onderscheiden waren en de distelen tierden, en na eene daarop gevolgde eeuw van geloof en hoop, waarin de dageraad kwam en rozen bloeiden, nu een tijdperk op handen, waarin het lichtklare dag worden, de harten in liefde ontbranden en de blanke leliën het aardrijk tooien zouden. Het was de bedeeling des Geestes en der genade, na die van den Vader en den Zoon. Deze groote gedachte vervulde de geestelijke atmosfeer van den aanvang der dertiende eeuw, die juist met hetgeen zij drukkends en dreigends had haar te meer in de harten deed indringen en post vatten, en moge ook al een onmiddellijke invloed van den Abt van Fiore, die in 1202 stierf, op Franciscus niet bewijsbaar zijn, deze vond des eerstgenoemden denkbeelden overal waar hij zelf luisterende ooren

vond, en die denkbeelden waren of werden de zijne. In het tijdperk der leliën zou de armoede willig en daardoor welig tieren en de gruwel der verdrukking en verwoesting, door de geldzucht gevoed, te niet gedaan worden. Van de monniken zou de verlossing komen, van zulken namelijk, die niets het hunne achtten dan hun citer alleen, en was Franciscus niet hunner één? en werd niet alom in de christenheid, ook in Duitschland, waar profetische stemmen, als van Elisabeth van Schönau en van Hildegarde in de harten weerklank vonden, zoo goed als in Italië en in het Zuiden van Frankrijk eene gemeente geboren en verzameld, waarvoor de groote Assisiër, de 'poverello,' de geroepen Apostel mocht heeten? De ideale monnik van Joachim was, naar de geestige uitdrukking van Sabatier, een echte Franciskaner 'avant la lettre'. Nog eens, welke tegenstelling en welke uitersten! Pas heeft Petrus Lombardus zijne *Libri Sententiarum* voleindigd, en terwijl de Universiteiten van Oxford en Cambridge worden geopend en gevuld, het *Studium generale* te Vicensa wordt gesticht, vindt als een Evangelie zoowel predikers als geloovige hoorders, en martelaars zelfs - want Franciscus van Assisi was het eene en het andere - wat Joachim van Fiore in zijn eeuwig Evangelie leerde: 'De waarheid blijft verborgen voor de geleerden, maar openbaart zich aan de kinderkens; de dialectiek sluit wat geopend was, zij maakt duister wat helder was, en zij is de moeder van onnutte redenen, van naijver en godslastering. De wetenschap sticht niet en kan veeleer verwoesten, zooals wij zien bij die schriftgeleerden in de kerk, opgeblazen van hoogmoed en aanmatiging, die al redeneerende in ketterij vervallen.' Wanneer wij kinderen van zoo verschillenden aard in den schoot der middeneeuwen zien woelen, laat dan ten minste een oppervlakkig smalen op de duisternis en het weinig beteekenende van die tijden aan de kinderen van een tijd, die in kunstlicht mag schitteren, niet langer zonder tegenspraak worden gegund. Het ontbreekt gelukkig aan zulke tegenspraak niet meer, en het werk van den Heer Sabatier levert daaraan een rijk contingent.

Evenals met de bronnen, waaruit zij gekend wordt, heeft men zich met de vóórgeschiedenis van de Franciskaner-orde, haar stichter daarin begrepen, nog te weinig bezig gehouden; het verhoogt dus de waarde van des nieuwen bewerkers arbeid

niet weinig, dat hij daaraan zijne studie heeft gewijd. De lezer moet bij hem tweehonderd bladzijden gelezen hebben vóórdat hij iets van het gebeurde in de kapellen van St. Damianus en de H. Maria van Portiuncula verneemt. Hoe Franciscus in de eerstgenoemde zich wijdde aan den dienst van de gekruisigde Liefde, hoe hij er in gebed en geestverrukking de kracht ontving om, na zijns vaders toorn en tegenwerking te hebben verduurd, zich los te scheuren uit alle banden, die hem aan de wereld en haar begeerlijkheden hechtten, het is uit de oude levensbeschrijvingen van Franciscus bekend genoeg. Maar het wordt door Sabatier zóó in bijzonderheden en zóó levendig geschetst, dat het alles nieuw wordt, terwijl wij, voor deze schilderij geplaatst, eene psychologische studie maken van het geestesleven in de dertiende eeuw en van een religieus karakter van gansch buitengewone diepte.

De toewijding van den ‘poverello’ deed zich in hare eigenaardigheid van eene vrijwillig werkzame dienstbaarheid het eerst kennen door de zucht om vervallen bidkapellen in de omstreken van Assisi te herstellen. Zoo bouwde hij met eigen hand zich te Portiuncula het heiligdom op, waar hij wenschte te leven in afzondering en aanbidding, maar hoe veel meer is het voor hem geworden! Had hij in de kapel van den H. Damianus door zijn bouwen ongezocht de verzamelplaats bereid, waar vier jaren later (1212) Clara en hare gezellinnen zich zouden vestigen, de kleine kapel van Portiuncula werd eerlang een Bethel, zooals wij Sabatier mogen nazeggen: ‘un des rares points du monde ou s'est appuyée la mystique échelle, qui relie le ciel à la terre; c'est la qu'ont été faits quelques uns des plus beaux rêves, qui aient bercé les douleurs de l'humanité.’ Meer dan dat, van dit middelpunt van Franciscus' werkzaamheid uit heeft zich een schitterende glans verspreid, die voor zijn leven en zijne prediking beide de aandacht trekken moest, en daardoor voor een leven, dat van hooger oorsprong en van hooger orde was dan zooveel van hetgeen godsdienstig leven genoemd wordt.

In het begin van 1209 begon hij zijne prediking te Assisi, de plaats zijner geboorte, die hem door den eenvoud zijner liefde jegens den Heer, die hem geroepen had, werd aangewezen. Al zijne biografen vermelden met onmiskenbare getrouwheid - zooals de laatste onder ben doet opmerken - hoe die predi-

king van niets anders getuigde dan van hetgeen hijzelf bij ervaring had leeren kennen: het was eene oproeping tot belijdenis van zonden bij de aannadering van een toekomend oordeel en de kortstondigheid van dit aardsche leven, en tot de overgave van hart en leven aan Jezus Christus in een streven naar gehoorzaamheid aan Hem. Daar hij bekend was als in alles zelf betrachtende wat hij anderen predikte, maakte die prediking diepen indruk, en weldra vormde zich rondom hem een kring van zulken, die zich door zijn woord overwonnen gevoelden. Natuurlijk hebben latere lofredenaars van de orde, naar Franciscus genoemd, zich beijverd om die eerste volgelingen te doen uitschitteren, evenals zij de eerste missiën van die eerste discipelen hebben willen verheerlijken, en van daar eene dikwijls tegenstrijdige verzameling van legenden, die de waarheid en de eenvoudigheid van zijn optreden hebben doen vergeten. Deze in het licht te hebben gesteld, is de groote verdienste van Sabatier. ‘On ne saurait se figurer trop simplement ces premières tentatives,’ is zijn resultaat (p. 83).

Het was in April van het genoemde jaar dat Franciscus voor twee geestverwanten in de kerk van St. Nicolaas te Assisi na het aanhooren van de Mis het Evangeliën-boek dat op het altaar lag opensloeg en hun in de woorden der roeping van Jezus' eerste discipelen (Matth. XVI: 24-27; Luk. IX: 1-6), die voor hemzelven beslissend geweest waren, hunne roeping deed kennen. ‘Broeders,’ zoo sprak hij, ‘ziedaar onze Regel en de regel van allen, die zich bij ons willen voegen. Gaat dan, en doet naar hetgeen gij gehoord hebt.’ Later is er over den regel, die voor de Orde gelden moest, veel getwist, en de oudste regel, t.w. die het eerst aan den Paus is voorgelegd, wordt verloren geacht; Sabatier heeft aangetoond dat de Regel van St. Franciscus geen andere was dan deze, en dat men nog nader aan de waarheid is wanneer men erkent wat hij met zooveel blijken van innerlijke waarheid staaft: ‘La vraie Règle, c'était François lui-même.’ Er is eene fout gemaakt, aan welker bestrijding deze schrijver zijne beste krachten besteed heeft, dat men namelijk, toen de Orde door kerkelijk gezag geregeld - en het werk van Franciscus bedorven - was, toen er georganiseerde kloosters waren gesticht, zich het verledene heeft voorgesteld naar dit later model. Daardoor is er eene valsche voorstelling opgekomen omtrent de oorsprongen

van de Franciskaner-beweging. Zoo ook, wanneer men zich Franciscus en zijne eerste volgelingen te Portiuncula in een klooster gevestigd denkt, in armoede en in geestelijke oefeningen naar heiligheid des levens trachtende. Portiuncula was aanvankelijk niets anders dan eene bid-kapel, waarbij de broeders, als zij daar toefden, in houten hutten woonden en in de kleeding van den boerenstand. Van daar gingen zij uit, niet om te bedelen, maar om te prediken, en voor hun onderhoud arbeidden zij met de boeren op het veld: slechts wanneer hun het noodige ontbrak namen zij de aalmoes aan. Niet eene klooster-vereeniging was het ideaal van Franciscus, waaraan hij zich en zijne volgelingen wijdde, maar een apostolaat van het ware christendom in eene verwilderende wereld. Wanneer de Bisschop van Assisi hem op het hachelijke wees van een leven zonder bezit van aardsche goederen, was zijn antwoord: ‘Indien wij goederen bezaten, dan hadden wij ook wapenen noodig, want de bron van geschillen en processen is dat aardsche goed, en gemeenlijk vindt de liefde Gods en des naasten daarin haar beletsel. Daarom willen wij geen tijdelijke goederen bezitten.’ In de stad Assisi vonden de broeders natuurlijkerwijs een tegenstand van allen kant. Van hunne betrekkingen, die hen hun goed hadden zien wegschenken; van eene wufte menigte, die hen niet begreep; van de geestelijkheid zelve, die met de zaak verlegen en niet weinig jaloersch was wegens de navolging, die zij vonden. De tegenstand van deze zijde tegen dergelijke verschijnselen als het optreden van Franciscus, was niet nieuw, en is in alle tijden gezien. ‘Voir tout à coup des gens sans titres, sans diplômes, réussir brillamment dans la mission, qui nous est officiellement confiée et ou nous échouons de la façon la plus piteuse, est un supplice insupportable’; met deze opmerking geeft Sabatier er de afdoende verklaring van.

Het is een verkwikkend tafereel, dat in de berichten der drie van de oudste gezellen van Franciscus wordt gevonden omtrent hunne eerste missiën. Ik mag er mij niet door laten ophouden, daar mijn doel is de belangrijkste punten aan te wijzen, die bij het onderzoek van de bronnen nu in een nieuw of helderder licht zijn gesteld. Wij zien thans uitgemaakt dat Wadding in zijne *Annales Minorum* tegenover de *Acta Sanctorum* recht heeft wanneer hij het eerste bezoek der broeders bij Paus

Innocentius in den zomer van 1210 stelt. Dat bezoek opent wel de geschiedenis van de kloosterorde der Franciskanen, maar niet van het apostolisch werk van Franciscus. Het is ons nu gebleken en het verdient wel te worden opgemerkt. Bonaventura verhaalt in het derde Hoofdstuk van zijne legendarische levensbeschrijving dat een visioen er zijn held toe bracht en dat de Paus in een droom werd afgemaand en teruggebracht van de versmading, waarmede hij den ‘poverello’ had afgewezen. Wij laten dat voor hetgeen het wezen mag, maar hechten meer aan hetgeen hij aan dit verhaal vooraf doet gaan: ‘Toen Christus' dienstknecht zag dat het getal der broeders meer en meer toenam, schreef hij voor zich en zijne broeders een levensregel in eenvoudige bewoordingen, waarin hij *de observantie van het heitig Evangelie* als het onomstootelijk fundament stelde terwijl hij eenige weinige voorschriften daarbij voegde, die noodig schenen voor eene eenvormige levenswijze. Maar daar hij begeerde het door hem geschrevene van den Paus te zien goedgekeurd, nam hij zich voor met dien kring van eenvoudigen tot den apostolischen Stoel te gaan, vertrouwende alleen op de goddelijke leiding.’ Wanneer men met het karakter en de gewone handelwijze van Franciscus te rade gaat, dan is niets natuurlijker dan zijn zucht om de pauselijke goedkeuring op zijn streven te verkrijgen. Voor hem was er geen strijd denkbaar tusschen het Evangelie en het onderwijs der Kerk en van haar hoofd op aarde. De geestelijkheid wilde hij in haar geheel eeren, maar evenzeer hield hij vast aan zijn geloof omtrent de roeping, die hij had van God door zijnen Geest. Een merkwaardig bewijs hiervan vinden wij in geheel zijn gedrag tegenover den Paus en de priesters, en vooral ook in het feit, dat uit de eerste levensbeschrijving van Celano en uit de meergenoemde *Legenda*[1] *trium Sociorum* kan worden afgeleid, t.w. dat de Bisschop van Assisi niet door hem gekend werd in zijn voornemen om den Regel, dien hij voor zich en de zijnen naar het Evangelie had opgesteld, aan den Paus ter goedkeuring voor te leggen.

Over dien eersten, zeker allereenvoudigsten Regel straks een enkel woord; vooraf nog de bijzonderheid, dat er groot verschil is over het aantal der broeders, die Franciscus op zijne reis

1) *Legenda* beteekent eenvoudig: *stichtelijk verhaal*.

naar Rome vergezelden. In de onderscheiden levensbeschrijvingen vindt men een twaalftal vermeld, Franciscus daarin begrepen. Hunne namen leveren groot verschil op. Allengs groeit het getal der eenparig genoemden tot elf, totdat in den *Liber Conformitatum* van Bartholomeüs van Pisa (1390), den handigen compilator, het twaalftal vol komt, natuurlijk zonder Franciscus[1)]. In het *Speculum Vilae S. Francisci et sociorum ejus*, eene onhandige compilatie uit de zestiende eeuw, is het twaalftal wel vol, maar daar treedt in de lijst Franciscus zelf weder op en maakt Nr. 12, zekere broeder Sylvester, voor hem plaats. Zoo ging het in de kerkelijke geschiedbeschrijving, wel te onderscheiden van de geschiedenis der christelijke kerk.

Van hooger belang is wat op den eersten oorspronkelijken Regel van St. Franciscus betrekking heeft. Ik bedoel niet slechts wat verhaald wordt aangaande de ontvangst, die hij te Rome komende bij Innocentius voud, een onderwerp, dat voor schilders en dichters rijke stof leverde om het contrast van het beginsel van den ‘poverello’ en de Hiërarchie op het toppunt van haar macht, belichaamd in dien Paus, te teekenen, maar vooral het feit, door Sabatier in helder licht geplaatst, dat dit beginsel zeer wezenlijk verschilde van hetgeen dat later daarvoor gold, maar dat veeleer de vrucht was van den drang der omstandigheden en vooral van den invloed dier hiërarchen, die zich, onder den schijn van begunstiging van zijn streven, meester maakten van hetgeen door zijn voorbeeld en door de macht van zijn woord was tot stand gebracht. Het is uiterst belangrijk aan de hand van den scherpzienden criticus de onderhandelingen als het ware bij te wonen tusschen den Kardinaal Johannes de St. Paulo en Franciscus, en den indruk te gevoelen, dien deze op den Prelaat maakte; het verhaal te lezen van hetgeen de Paus, weldra ten gunste gestemd van hetgeen hem zoo onbegrijpelijk was als een leven in vrijwillige armoede, tot zijne verbazing had aan te hooren van den beginselvasten strijder, die geen ander wapen had dan het krachtigste van al wat tot den krijg bereid wordt, eene overtuiging, die in geloof en liefde geworteld staat, en dan ten slotte van een

1) Voor hem was de eenige plaats naast Jezus voorbehouden. Het boek is voor de geschiedenis van Franeiscus, en vooral voor de geschiedenis der legenden daaromtrent, hoogst belangrijk. Het was den schrijver te doen om uit dezen de overeenkomsten met den persoon van Jezus op te zamelen.

met huivering en bij het besef van de macht van dit antihiërarchisch en reformatorisch streven na lang dralen en niet zonder restrictie gegeven zoo genoemden zegen te hooren gewagen. Maar bovenal komt het er op aan dat wij naar den eisch der waarheid onderscheid maken tusschen hetgeen Franciscus te Rome bij den Paus kwam zoeken en hetgeen men oneigenlijk en onjuist als een door hem gevraagden en verkregen regel heeft voorgesteld. Het was geen privilegie dat hij verlangde voor eene nieuwe kloosterorde, maar eenvoudig eene zegenende goedkeuring op het voornemen om in vereeniging met anderen een leven te lijden in volkomen overeenstemming met het voorbeeld, door Jezus gegeven. Wat hij en zijne reisgenooten te Rome ontvingen was in ieder opzicht slechts schijnbaar wat hij verlangde, maar - niemand komt te Rome te vergeefs. De Curie was niet tevreden met den eed van trouw aan den Paus, dien deze mannen in hunne oprechtheid bij monde van Franciscus zwoeren. De onderhandelende Kardinaal had in last ontvangen hun vóór hun vertrek de *tonsuur* te verleenen. Zij namen die willig aan en bevroedden niet wat dit in had. Het legde den grond voor al het leed en al den strijd, die der trouw aan het beginsel van den ‘poverello’ beschoren waren. ‘Le prophète avait abdiqué entre les mains du prêtre.’

Jubelend verliet Franciscus met de zijnen Rome; de pijnlijke voetreis in de Campagna was hun weldra als het zinnebeeld van den moeitevollen weg, dien zij gekozen hadden om hun doel, de vernieuwing van het leven in de christenheid door leer en voorbeeld, te bereiken. Zij vestigden zich (1210-1211) in eene streek niet ver van Assisi, naar de kronkelingen van eene kleine rivier Rivo-Torto geheeten, waar eenige grotten in het bosch op den bergrug van den Subasio hun eene schoone gelegenheid tot afzondering aanboden. Van daar gingen zij uit om te prediken. Dit althans hadden zij uit Rome medegebracht, dat zij verlof hadden om te doen hetgeen waartoe de liefde van Christus hen drong. Celano zoowel als Bonaventura vermelden hoe de verzoeking in dezen tijd Franciscus bekroop, om zich aan de contemplatie te wijden, verzoeking, die in de Middeleeuwen zoovele edele zielen heeft medegesleept. Hij weêrstond haar manmoedig. Uit den tijd van dit verblijf

in Rivo Torto zijn ook andere trekken bewaard, die ons 's mans karakter doen kennen en inzonderheid zijn practischen zin. Wanneer b.v. een zijner volgelingen zich noodeloos ontberingen oplegde, zien wij hem aanstonds bezig om daartegen op te komen. Tevens werd dit korte tijdvak gekenmerkt door eene werkzaamheid als prediker zonder wedergade. Zijn optreden was, naar het woord van Celano, als het opgaan van de morgenster. Voor een profeet werd hij aangezien en niet zonder reden. Men luisterde naar zijne stem, waar burgertwist de bewoners van stad of dorp van elkander vervreemdden, zooals te Assisi, waar hij zich bij de Minores voegde, maar om hen met de Majores te verzoenen. Zoo kwam hij er van zelf toe om voor zijne vereeniging den naam te verwerven: ‘Minderbroeders’, dien zij van toen af gedragen heeft, en zoo werd hij tevens de man van het volk in den edelsten zin van het woord. Het arme volk verlangde hem, die zich hun vriend betoonde, te hooren en zulk een volksverlangen was in de dertiende eeuw als de dorst van het hijgend hert naar de waterstroomen. Zijne prediking was in haar uitwerking als die van Jona, den Profeet.

Uit de kapel van Rivo Torto verdreven door een lompen ezeldrijver, gevoelde Franciscus, bij het toenemen van zijne broederschap in aantal, de behoefte aan eene plaats, waar men vereenigd mocht vertoeven, en bepaaldelijk aan een heiligdom, dat zij als het hare mocht beschouwen. Dit viel haar ten deel van de hand van den Abt der Benedictijnen van den berg Subasio, die haar de kapel van O.L. Vrouw de Angelis in erfelijk gebruik gaf. Men noemde haar ook de kapel van Maria *de Portiuncula*. Hier had Franciscus de roeping tot de navolging van Christus ontvangen, en daarom was dit heiligdom hem boven alle Domkerken dierbaar. Was het wonder, dat hij ook in den naam, dien het droeg, een vóórbeschikten naam zag voor zijn werk en de broederschap, die in alles de minste wilde zijn? Het eerste Franciskaner-klooster, zoo gij wilt, werd er omheen gebouwd in den korten tijd, die vereischt werd om eene heg te planten en eenige hutten te maken. Tien jaren strekte het der broederschap tot verblijfplaats. Het was haar heldentijdvak, waarin de wet der vrijheid door hare leden met weinig

uitzondering werd nageleefd, terwijl hierin juist de bedoelingen van haren stichter het best worden gekend. Aan Portiuncula is de gedachtenis bij de oude schrijvers verbonden van broeders als Egidius, die in dat spoor voorttrad, nog wel vijf-entwintig jaren na den dood van zijn Meester; als Angelus; als Leo, die met hem en Rufinus des Meesters leven en werken te boek stelde; als Sylvester, de eerste priester onder hen, en anderen, van wie de Legende vreemde dingen vermeldt, dwaasheden soms, zooals wij ze zouden heeten, maar gekenmerkt altoos door het cachet van het apostolisch karakter van Franciscus. Zij waren de paladijnen van den Ridder van de vrijwillige armoede, want zóó mag hij even goed genoemd worden als haar Troubadour.

Wat te Portiuncula plaats had en wat van daar uitging is door Sabatier met de geestdrift der bewondering, maar niet minder met de omzichtigheid van den historicus geteekend. Wij leeren het naar die teekening als eene misvatting beschouwen, wanneer, b.v. door Hase zelfs, als het ideaal van Franciscus wordt voorgesteld een beschouwend zwelgen in de gemeenschap des lijdens van Christus. Zijn nieuwste biograaf heeft aangetoond, dat Franciscus er niet aan dacht eene *bedelende monniken-orde* te stichten. Veeleer bedoelde hij eene *werkzame broederschap* saam te brengen, die het geldbezit verloochende om des te vrijer en des te krachtiger te getuigen van die macht des geestes en der liefde, welke de kroon en de kracht tevens van het ware Christendom is. Arbeiden moest volgens de meening van den stichter de regel, aannemen van de aalmoes de uitzondering wezen, en dit ‘bedelen’ was een aanzitten aan ‘'s Heeren tafel,’ zooals hij in poëtische taal het eten van geschonken brood noemde; maar het was niet minder het opnemen van des Heilands kruis, het zich met ootmoedigheid bekleeden, en bovendien was het eene praktikale les, die betracht werd in het betoonen van liefde aan eene kerkelijke maatschappij, waarvan een echte oude Franciskaan, Angelo Clareno (in de *Tribulationes*), later verklaarde, toen dezulken onder de ‘Zelanti’ gerekend werden: ‘Gierigheid en simonie beheerschen, ook zonder dat het om een bisschopsmantel te doen is, schier het gansche lichaam der kerk.’ Verplichting tot arbeiden alzoo met een ideaal van aalmoes aannemen, ziedaar de eerste regel van St. Franciscus. Een broeder, die

niet arbeiden wilde, werd door hem weggezonden, en daartegenover stond broeder Egidius, die dag en nacht werkte, ook wanneer hij uitging om te prediken of als pelgrim naar het heilige land toog, bij hem inderdaad als ‘een der paladijnen van zijne Ronde Tafel’ aangeschreven. In dit opzicht - en het was het wezen der zaak in zijne bedoeling - was er eene wezenlijke overeenkomst (*conformitas*) van den Assisiër met Jezus Christus, die voor het ‘volmaakt’ volgen van Hem, in den tijd namelijk toen Hij zelf allereerst tot zelfopoffering optrad, aan den rijken jongeling den eisch stelde: ‘Ga heen, verkoop alles wat gij hebt en geef het den armen, neem het kruis op en volg mij’ (Marc. X : 21).

De meeste biografen, die Franciscus gehad heeft, hebben dit beeld van hem, dat nu voor den dag komt, in het donker geplaatst, om ons den volmaakten stichter en meester der Orde, naar hem genoemd, als het model voor zijn volgers - zooals de hiërarchen die gaarne hebben wilde - voor oogen te stellen. Zoo heeft zelfs Celano zich beijverd om zijn ridderlijken meester te doen beschouwen als een ruwen asceet, die de vrouw als een geïncarneerden duivel aanmerkte. Maar niet alleen dat dezelfde Celano meer dan eens zich zelven wederspreekt, een andere schrijver, die de bronnen waaruit allen putten moesten goed kende, zooals Bernard de Beffe, de secretaris van Bonaventura, heeft ons - en hij niet alleen - eene andere voorstelling van de betrekking der oudste broeders tot de vrouwen die Franciscus aanhingen gegeven. Onder deze is Clara Sciffi beroemd geworden, naar welke de Orde der Clarissen of, zooals men zegt, de tweede Franciscaner orde genoemd is. Op haar zestiende jaar trof haar de prediking van Franciscus in de Cathedraal van Assisi zóó sterk, dat zij, ook onder den invloed van de weldadige werking, die van dezen vredestichter in het rond uitging, van dien tijd af begeerde in zijn spoor te treden. Eene zuster van haar, Agnes, wijdde zich weldra nevens haar aan het leven in armoede, en andere jonkvrouwen volgden. Na eene maand van strijd met hare betr-kkingen en een kort verblijf in een klooster der stad, vestigden de beide zusters zich met hare geestverwanten in eene hermitage-bij de kapel van St. Damianus, haar door de Benedictijnen geschonken. Het was in 1212. Hier, waar Franciscus zijn dienstwerk met handenarbeid begonnen en

waar hij de stem des Heeren als van zijn kruis af had vernomen, hier zonderden zij onder de bescherming en leiding tevens van den ridderlijken ‘poverello’ zich af tot het navolgen van het leven van Christus. Eene *tweede orde* te stichten werd door Franciscus niet bedoeld, evenmin als eene *derde*. Van den beginne begreep Franciscus dat het celibaat geen *sine qua non* was of kon zijn voor een leven in de gehoorzaamheid aan Christus. De *drie* orden van St. Franciscus heeft Sabatier ons als in beginsel gelijktijdig ontstaan doen kennen. Zij waren in haren oorsprong en in de bedoeling van den stichter vóór hare verbastering in het orde- en kloostergareel, door de hiërarchie haar aangelegd, ééne broeder- en zusterschap van zulken, die zich vrij wilden maken en houden van de banden van het wereldsche leven en die strijd wilden voeren tegen de geldgierigheid in den ruimsten zin. Zij voerden van den beginne af naar het voorbeeld van hun voorganger dien strijd in ascetische wapenrusting en niet zonder eene eenzijdigheid, die het gevolg was van sterke reactie tegen hetgeen zij als de groote vijandin van het wezen des christendoms rondom zich zagen. Hun strijd tegen wereldzin en geldzucht werd een strijd tegen het geld: wanneer men hun dit te laste legde was het niet zonder grond, want de geestdrift, die hen bezielde, deed hun eene ideale armoede hartstochtelijk beminnen. Hierin lag hunne kracht en hunne zwakheid tevens. Ware er onder hen een Luther opgestaan, die het geloof hun gepredikt en getoond had, onafhankelijk van den ascetischen vorm, en als de kracht, die de wereld en hare begeerlijkheden niet slechts bestrijdt, maar overwint, dan had van de Franciskaner-beweging, die de Kerk nu reeds zoo diep geschokt heeft, de hervorming van Kerk en Maatschappij kunnen uitgaan. Maar de Hiërarchie heeft dien machtigen stroom ingedijkt en afgedamd en afgeleid naar hare eigene belangen. Dit bracht de meesten van hen, die zich naar Franciscus noemden, voor langen tijd tot de verzaking van het beginsel der vrijwillige boete en zelfverloochening in gehoorzaamheid aan Jezus Christus, en tot het inruilen dáárvoor van een door de Kerk gegeven regel, om dien volgende in het kleed der armoede en met verdienstelijk werk voor eigen zielsbehoud en kerkbelang werkzaam te zijn. Tegen die verbastering staat Clara over als de vertegenwoordigster en de welsprekende getuige van de bedoelingen van haren

geestelijken vader. In de zeven-en-twintig jaren, die zij hem overleefde († 1253), moest zij de afwijking naar den hiërarchischen kloosterweg aanzien, maar zelve stond zij pal. De regel voor haar monasterie van St. Damiaan, één dag voor haren dood door Paus Innocentius IV goedgekeurd, getuigt er van.

Aan het tijdperk van de tien laatste jaren (1216-1226) van Franciscus' leven, dat gekenmerkt is door zijn worstelen met de Curie voor zijn beginsel, gaat een ander, van drie jaren (1212-1215), vooraf, het meest poëtische van zijn leven, dat dus natuurlijk aan de Legende de rijkste en schoonste stof geleverd heeft. Vóór 1216, toen het eerste geregelde kapittel - haast schreef ik zijner ridderorde - gehouden werd, kwamen de leden wel tweemaal 's jaars, met Pinksteren en op St. Michaëlsdag, te Portiuncula samen, naar de oudste berichten, om zich bezig te houden met hun levensregel en diens zuivere toepassing in verband met de tijdsomstandigheden, en voorts om bepalingen te maken aangaande den werkkring van de broeders in onderscheidene gewesten. Wat de oude levensbeschrijvers van die eerste samenkomsten verhalen is bijzonder kenmerkend voor den geest, waaraan de Orde hare oorspronkelijke wijding ontleende. De broeders die zich vereenigden kwamen er versterking en bevestiging zoeken voor hun werk en ontvingen van hun geestelijken vader raad en troost, naardat elk van noode had. Vooral treft het ons hoe Franciscus er op bedacht was om de zijnen te waarschuwen tegen de verzoekingen, aan den tijd en de omstandigheden waarin zij leefden verbonden. Voor de geestelijken moesten zij steeds eerbied blijven toonen, jegens de rijken en machthebbenden zich wachten voor onrechtvaardige en te strenge beoordeeling. ‘Ons leven in de wereld,’ zoo luidde eene zijner algemeene opwekkingen, ‘moest zóó zijn, dat ieder die ons zag en hoorde gedrongen werd om den hemelschen Vader te prijzen. Gij, die den vrede verkondigt, hebt den vrede in uw hart en weest voor niemand eene aanleiding tot toorn of ergernis, maar dat door uwe zachtmoedigheid ieder worde gestemd tot vrede, eendracht en weldadigheid.’

Maar hoe liefelijk en vreedzaam die broeder-conciliën waren, - beschamende voorbeelden voorzeker voor hetgeen vroeger en later met weidscher titel en grooter uitwendige macht zich heeft opgesteld in de kapittel-kamers en vergaderzalen van regulieren of kerkelijke ambtsdragers, - zij konden niet vreemd

blijven aan hetgeen in den aanvang van de dertiende eeuw de geesten op nieuw zoo machtig aandeed, het ideaal der eenheid van de Kerk en de onderwerping van de ongeloovigen aan hare macht. Evenmin verzaakte het ridderlijk gemoed van Franciscus zijne ingenomenheid met het streven van hen, die den kamp tegen de bezitters van de heilige plaatsen in het Oosten aanbonden. Tweemaal, in 1212 en 1219, heeft hij zich op reis naar die gewesten begeven: in het eerstgenoemde jaar met het voornemen om aan de Saracenen het Evangelie te brengen, waarin hij door stormweder verhinderd werd; de laatste maal om deel te nemen aan den kruistocht, dien Paus Honorius III tegen den Sultan van Egypte had doen prediken, maar zeker toen ook om op zijne wijze onder de kruisvaarders en onder de ongeloovigen beide met de wapenen zijner ridderschap strijd en vrede te brengen. Het was dezelfde ijver en hetzelfde beginsel, waardoor hij steeds gedreven en bestuurd werd, die hem in den stroom der bewegingen, waaraan hij niet vreemd blijven kon, zijn eigen weg deden gaan. Hij gaat waarheen de liefde hem stuurt, meest zelfs op afgelegen paden. Zoo vinden wij hem in 1214-15 in Spanje op weg naar Marocco, om aan de overwonnelingen van de koningen van Arragon en Castilië overwinningen te behalen voor Christus en zijn koninkrijk. Het tijdvak van zijn leven, waartoe deze pelgrimstochten behooren, en waarin mede eene machtige uitbreiding plaats had van zijn invloed in zijn vaderland, is uit den aard der zaak het rijkste geweest voor degenen, die later den lof van den heilige hebben willen verkondigen: het was vol poëzie. Maar het was evenzeer een tijdperk, waarin hij te worstelen had met de terugwerking van de teleurstellingen, die hij in het nastreven van zijne idealen ondervond, en met de eischen, die bij de uitbreiding van den machtigen kring van zoovelen als op hem rekenden, zijnen geest in spanning hielden en afmatting teweeg brachten. Uit zulke dagen zijn de verhalen afkomstig omtrent het geweld, dat zuster Clara en broeder Sylvester op hem moesten doen om hem de kracht te vernieuwen tot het voortzetten van zijn apostolaat. Onder dien invloed steeg hij dan weder op als met adelaarsvleugelen in verhoogde ekstase. Voor hem zelven waren die dagen onvergetelijk, want, zooals Celano bericht, hij placht zelf te verhalen hoe de vogelen te Bevagna, in de nabijheid van Assisi, hadden geluisterd naar

zijne stem. Een plat rationalisme heeft soms met dergelijke bijzonderheden uit Franciscus' leven gespot, maar een dieper gevoel voor eene natuur als die van den heiligen Assisiër en hare transscendente vermogens, die in geheel de organische natuur heerschappij voeren, oordeelt anders en ergert zich niet meer aan de geestdrift, waarmede een Thomas van Celano deze trekken van het ekstatische leven van zijn meester wedergeeft. Ook in dit opzicht is het nieuwe boek van den heer Sabatier merkwaardig.

In dezen tijd en in de landstreken, waar Franciscus toen vooral gepredikt en zijne volgelingen verkregen heeft, liggen de oorsprongen van den machtigen stam dier moedige voorstanders van het zuivere beginsel van een leven in volstrekte gelijkvormigheid aan Jezus Christus, die na de uitdrijving van dezulken uit de Orde (1244) telkens nieuwe loten voortbracht. Het was de geestelijke nakomelingschap van Franciscus, die zijn naam in eere hield, toen de gemeenschap, door hem gesticht, verkneed werd door de handen, die alles aan den uiterlijken kerkbouw moesten dienstbaar maken. In welke mate dit geslacht van edeler afkomst was dan de breede kerkelijke middeleeuwsche maatschappij, blijkt vooral bij vergelijking van wat de stof uitmaakt van Franciscus' levensgeschiedenis met hetgeen den meesten roem en de meeste gunst heeft gehad van de volksstem zoowel als van de machthebbers dier tijden.

Franciscus en zijne eerste volgelingen onderscheidden zich door eene merkwaardige eigenaardigheid met betrekking tot de wonderglorie, waarvoor de middeleeuwsche vroomheid ontgloeid en waardoor zij verblind werd, en hetzelfde geldt ten aanzien van de aanrakingen, die ook zij hadden met demonische verschijnselen, waardoor het zieleleven hunner tijdgenooten, men zou haast zeggen op den voet vervolgd werd. Het was de signatuur van dien tijd: de overgevoeligheid van het godsdienstig leven bracht haar met zich. Maar even zeker als dit is, even onmiskenbaar is dat bij Franciscus alles wat aan thaumaturgie en theürgie doet denken op den achtergrond stond. Wat nu nog het devies der Minderbroeders is, was bij de oudste Franciskanen, en inzonderheid bij Franciscus, volle waarheid: ‘Het zij verre van mij dat ik zoude roemen anders dan in het huis des Heeren’. De kunst zelve, anders tuk op lichtglans en zwarte schaduw, heeft er hulde aan gedaan. In

de fresco's van Giotto te Assisi is geen Satan te zien, en in de oude verhalen der daden van Franciscus zijn de wonderdaden nauwelijks wonderlijk voor hem, die de macht van den geest in het zieleleven en tot genezing van zijne krankheden en van hetgeen er aan verwant is kent en erkent. Zijne vroomheid had beter gehalte; zij was van de hoogste orde, dat is, naar Pascal's schakeering, de Liefde, of zooals Franciscus zelf haar aanduidde, de blijdschap, synoniem in zijne opvatting met volstrekte eenswillendheid met God in een leven van gemeenschap met Jezus Christus, dat in de Eucharistie zijn voortdurend voedsel vond.

De religieuse levensgeschiedenis van den Assisiër is in twee tijdperken te onderscheiden: het eerste is van 1206 tot 1217, het tweede van 1217 tot zijn dood in 1226. Dit laatste heeft dit eigenaardigst dat het samenvalt met de openbare organisatie van de Orde, naar hem genoemd, en de regeling van hare missiën. Vandaar dat die jaren eene nauwkeurige chronologie in het leven van Franciscus opleveren.

In de laatste dagen van Paus Innocentius III († 1216) waren de aanrakingen van de Curie en de pas ontluikende Orden van Franciscus en Dominicus vele. Met de Dominikanen waren zij weldra leidende tot een innig verband, daar hun aanvoerder zich naar den wensch van den Paus en naar den regel van Benedictus voegde. Franciscus was niet hunkerende naar eenige macht of anderen dan zedelijken invloed. Hij had in het Evangelie zijn regel en zijn ideaal gevonden: van den Paus verlangde en verwachtte hij niets anders dan zijne goedkeuring en zijnen zegen. Wanneer wij van hem in de berichten van een engelschen schrijver (Eccleston, *Liber de adventu Minorum in Anglia*) terloops en zonder eenige aanleiding tot verdenking, vermeld vinden dat de Heilige te Perugia in Juli 1216 bij het overlijden van Innocentius aanwezig was, dan ligt het voor de hand daarbij aan eene der onderhandelingen te denken, die in de laatste jaren van diens leven hebben plaats gehad ten gevolge van de hooge belangstelling eenerzijds van dezen Paus in de steeds meerder wordende Minderbroederschap, en andererzijds van de eigenaardige stelling, die haar Vader tot elken prijs voor zijn doel en streven wilde behouden.

Reeds had de Paus aan een der Kardinalen de bijzondere zorg voor- of liever het toezicht op de Franciskanen toevertrouwd. Toen Johannes de St. Paulo in den zomer van 1216 stierf trad de Kardinaal Ugolino, die reeds van 1210 af met Franciscus in betrekking en als zijn beschermer bij den Paus werkzaam was, als hun helper en leidsman op. De ootmoedige minderbroeder nam den kerkvorst als zoodanig gaarne aan. Eene overlevering van een door dien Kardinaal bijgewoond kapittel der Orde - het moet dat van 1216 geweest zijn - geeft blijk van zulke verhouding. Waarschijnlijk het laatste, waar de geest van Franciscus, van purperen banden vrij, alleen stem had. Toch hadden, naar de berichten der oudste getuigen, zoolang Franciscus leefde de kapittel-vergaderingen dat geestelijk karakter, hetwelk aan alles eigen was, waarbij hij zich kon doen gelden.

Dat van toen af de gemeenschap der Minderbroeders onder den invloed van mannen als de Kardinaal Ugolino en de Monnik Elias in andere banen geleid werd was niet enkel het werk van de suprematie van den Paus, hoewel deze zich in de organisatie van de allengs zich vormende en ontwikkelende Franciskaner-orde op permachtig betoonde. Het was, behalve die krachtige ontwikkeling zelve, vooral ook de heel de Kerk aangrijpende boeteprediking, die er toe leidde dat de toeleg van Rome om deze, en dus ook de werkzaamheid van Franciscus en zijne volgelingen onder een besturenden regel te brengen algemeen werd begunstigd. Franciscus heeft dan ook de hem met het pauselijk privilegie toegedachte inrichting van zijne broederschap willig ondergaan. Maar zóó moet het inderdaad heeten, en Sabatier mocht met het volste recht zeggen: ‘On se condamnerait à ne rien comprendre à son oeuvre, si on fermait les yeux à la violence morale que lui fit en cela la papauté.’ Al kenden wij alleen de woorden van zijn Testament, dat onder zijne handschriften in het Sacro-Convento van Assisi bewaard wordt, het zou reeds afdoende zijn om het te bewijzen. Daar staat te lezen: ‘Ik vermaan stellig (praecipio firmiter) al de broeders bij de gehoorzaamheid, die zij aan de Orde schuldig zijn, dat waar zij zich ook bevinden, zij zich niet onderwinden eenige voorschrijving in de Curie te Rome te vragen.’ Maar niet minder sterk sprekend is het resultaat van eene vergelijking van het Bullarium der Dominikanen met dat der Franciskanen tot op den dood van Fran-

ciscus (1226). Bij de Predikheeren vloeien de gunsten uit de hand van Honorius van het jaar 1216 af, terwijl de eerste Bul ten gunste van de Minderbroeders het jaartal 1219 draagt en de goedkeuring hunner orde: 1223. Vergeten wij niet, dat in 1216, toen het eerste kapittel der Dominikanen gehouden werd, zij slechts vijftien in getal waren, terwijl toen reeds bijna geheel Italië deelnam in de opwekking, door de prediking en het voorbeeld van Franciscus ontstaan. Wat van den invloed der omstandigheden op de orde-regeling gezegd is, vindt overigens zijn bevestiging in de maatregelen, waartoe deze zelf medewerkte. In het merkwaardig kapittel van 1217 werd noodzakelijk geoordeeld, de streken die men wilde bearbeiden in provinciën te verdeelen en elke onder een Minister provincialis te stellen, en toen weldra een even groote ijver bij de Minderbroeders ontwaakte voor de profetische kruistocht-prediking, waarmede Paus Honorius zijne regeering aanving, werd door Franciscus zelven aan het hoofd van eene belangrijke missie naar Syrië de man gesteld, die van den beginne af zooveel gegolden had in zijn waardeering, Elias van Cortona, later zijn opvolger, maar zóó weinig zijn navolger, dat men hem Anti-Franciscus heeft kunnen noemen. Voor een goed deel moet ook het ootmoedig bestaan van den meester in rekening gebracht worden, om de verklaring te geven van het verschijnsel, dat een man van zóó groote zielskracht en zóó diepliggende geestdrift zelf heeft kunnen medewerken om de banden aan te leggen, waardoor zijne idealen zijn ten onder gegaan. Hij, die de voorganger van duizenden was, was de volgzaamheid zelve. Wanneer hij gereed staat naar Frankrijk te gaan, het land zijner liefde van jongsaf, waar hij, zooals Celano ons verhaalt, wenschte te sterven, dan blijft hij en keert naar Portiuncula terug, alleen onder den drang van den Kardinaal Ugolino, in wien hij slechts zijn meerdere en zijn begunstiger zag. En hij was dit ook, alleen maar wilde hij den hervormer bij de hand houden om hem en zijn werk te beter te kunnen leiden in de wegen der Hiërarchie. Evenzoo was het met Elias, den bekwamen geleerden kerkelijken regent: ook hij wilde het hervormingswerk van Franciscus regelen en bevestigen, maar op zijne, op Rome's trant, die hem er eenmaal toe vervoeren zou een der trouwste volgers van den ouden regel, Caesarius van Spiers, in de gevangenis en daar mid-

dellijk ter dood te brengen. Onder zulke handen neigde zich het ideaal van Franciscus naar de eischen der praktijk, maar het bleef onveranderd en onverzwakt leven in zijn gemoed en deed daar eene heilige liefdesmart ontkiemen, die hem verteerde tot aan zijn dood.

De jaren 1217-20 waren belangrijker dan de oude levensbeschrijvers hebben erkend. Geen wonder, zij schreven meer tot stichting van hunne tijdgenooten dan in het belang van de historiekennis der nakomelingschap. In die jaren werden als noodzakelijk gevolg van de groote uitbreiding van de Franciskaner missie sterkten gewonnen binnen haren werkkring, die zich met den tijd niet in de gehoorzaamheid van den geest van haren grondlegger zouden blijven voegen. Groote karakters werden overmeesterd door het zwaard van dien geest, het Evangeliewoord, maar de veelzijdigheid in de toepassing van de evangelische beginselen, daarmede samengaande, moest zich in den boezem der jonge broederschap openbaren. In den grooter wordenden Franciskaner-kring was de eenvoudigheid van den stichter niet aller. De aanraking met andere kringen en zetelplaatsen van macht en invloed deed het hare daaraan toe. Dit werd ondervonden te Parijs, waarheen een talentrijk tweetal gezonden werd. Een hunner, Pacificus in de orde geheeten, was de eerste ‘Minister’ in Frankrijk, waar hij zich te St. Dénis, als onder den rook van Parijs, vestigde. Hier zou niet lang daarna, nog bij het leven van Franciscus, zijn werk onder de beschermende handen van geestelijken en vorsten door de zucht naar roem van geleerdheid worden overvleugeld en verwrongen.

Het is door Sabatier zeer waarschijnlijk gemaakt, dat in- of kort vóór 1218 te Rome de eerste ontmoeting van Franciscus en Dominicus heeft plaats gehad. Althans Ugolino was daar toen bijzonder ijverig werkzaam in de hem opgedragen zorg voor de nieuwe orden, wier bevestiging een eisch des tijds geworden was, en hij ontbood dan ook den door hem inderdaad hooggeschatten Minderbroeder naar de plaats zijner werkzaamheid. Des Kardinaals streven was 's Pausen volledige goedkeuring voor zijnen vriend te verkrijgen, maar even vurig wenschte hij het in zijn oog zoo belangrijk opzet van Dominicus, de bekeering der ketters, met de toewijding aan het hooger liggend doel van den Assisiër samen te smelten tot ééne macht voor de

opbouwing en bescherming van de Kerk. Vandaar, dat wij de drie mannen ontmoeten in de kapittel vergadering van den 3en Juni 1218 te Portiuncula, die beschreven was onder de voortwerking van den eenvoud der aanbidding in geest en waarheid en waarvan het tooneel, eene agape van vele duizenden, door de handen van eene dankbare bevolking gevoed en gedrenkt, op Dominicus een onuitwischbaren indruk maakte. Van toen af was hij voor de levenswijze van Franciscus gewonnen; in 1220 bracht hij zijne orde tot de professie er van. Ugolino, zoo verhaalt ons Celano, was ook tot tranen geroerd, maar hoe sterk de gemoedsbeweging zijn mocht, zij bracht hem niet af van zijn doel. Het ontging hem niet, dat er onder die groote menigte niet weinigen waren, die - was het wonder? - de geestdrift misten, om het ideaal van hun meester en voorganger op den langen duur na te streven. Zij waren het, die in eene ordening van lager orde dan de liefde, die de wet der vrijheid is, een waarborg meenden te vinden voor den duur en de kracht hunner vereeniging. Dezulken gevoelden ook het levendigst behoefte aan bescherming tegen het ruw geweld, waarmede de boetprediking van de zendelingen, als waren zij ketters, in Duitschland en Hongarije werd bejegend. Door hen verkreeg Ugolino gewonnen spel, en Franciscus zelf kon en wilde ook niet tegenhouden dat van den Paus eene Breve werd gevraagd, waarmede zij de bescherming voor hun persoon en werk konden inroepen bij alle Aartsbisschoppen, Bisschoppen, Abten, Dekenen, Aartsdiakenen en alle anderen, die in de Kerk eenig opzicht hadden te houden, aangëzien de Paus het goedkeurde, ‘dat Broeder Franciscus en zijne medegenooten van het leven en de orde der Minderbroeders, nadat zij de ijdelheden dezer wereld verzaakt hadden, uitgingen naar het voorbeeld der Apostelen om in de onderscheidene landen het zaad van Gods Woord uit te strooien.’ Met dit eenvoudig paspoort (van 11 Juni 1219) gingen de broeders nu voortaan op hunne missiën uit. In hetzelfde jaar bracht de kruistocht naar Egypte, waartoe Honorius de geloovigen opriep, Franciscus in dadelijke samenwerking met Rome. Hij-zelf ging derwaarts en in de gansche gemeenschap ontbrandde een ijver voor dergelijke tochten naar Spanje, Tunis en Marocco, een ijver, die niet weinigen tot martelaars maakte. Het zijn schoone bladzijden, in de legendarische berichten van Franciscus aan zijn kruistocht gewijd,

maar voor ons is vooral belangwekkend hoe deze samenwerking de middelen aan den Paus en den Kardinaal verschafte om bij de Minderbroeders hun doel tot volkomen verwezenlijking te brengen. De door Franciscus aangestelde vicarissen werden licht gewonnen voor de onontwijkbare redenen en belangen der Kerk, zoodat allerlei maatregelen kouden worden genomen naar Roomsch bestek. In de pas vóór korten tijd gevonden Kroniek van Jordanus a Giano, den tijdgenoot, die op zoo treffende wijs de berichten der andere schrijvers van de Spiritualen (de aan den oudsten Regel en de traditie van Franciscus leven getrouwen) bevestigt, is hierover een nieuw licht opgegaan. Zelfs zulken, aan wie de belangen der orde in het bijzonder waren toevertrouwd, Mattheüs van Narni en Gregorius van Napels, werkten ijverig mede aan de bevordering van de twee voorname bedoelingen der kerkelijke politiek: het verminderen van den strengen eisch der armoede en het vermeerderen van de observantiën. Bij de Clarissen werd in dien geest met vrucht gewerkt, en zelfs werden sommigen van de Minderbroeders onder pauselijke goedkeuring afgezonderd tot eene orde voor de verpleging van melaatschen.

In ditzelfde tijdsgewricht waren Honorius en Ugolino bezig met de inrichting van de Dominikaner-orde. ‘De Paus stelde de Predikheeren in’ (instituit et confirmavit), schrijft de kroniekschrijver Burchard von Ursperg. Het geschiedde onder den zijdelingschen invloed van het voorbeeld van Franciscus, aan wien Dominicus zoowel als Ugolino het kracht gevende element wilden ontleenen. Was daarentegen Dominicus gediend door de pauselijke privilegiën, aan zijne orde zoo kwistig verleend, Franciscus zag in hetgeen van die zijde onder zijne medebroeders werd uit- en ingericht schade voor de bereiking van zijn doel. Hij wilde geen *malleus haereticorum* (ketterhamer) maar *pater pauperum* (vader der armen) zijn. Met niet minder ijver dan waarmede hij ter kruistocht was medegegaan, keerde hij op het vernemen van al zulke gedienstigheden met de eerste gelegenheid naar Italië terug.

Te Bologna, waarheen hij zich van Venetië op de reis naar Portiuncula begaf om een door hem samengeroepen kapittel (29 Sept. 1220) bij te wonen, werd de drang der samenwerkende oorzaken door welke de Orde gemaakt is wat zij is geworden zóó sterk, dat de stille worsteling tegen dien stroom

moest buigen, zou niet de band, die het werk van Franciscus aan de Kerk verbond, breken. In de beroemde zetelplaats der juridische studieën maakte de verschijning van ‘den heiligen Assisiër’ niet slechts bij het volk, maar ook aan de Universiteit een geweldigen indruk. Het was te Bologna niet vreemd dat professoren en studenten het kleed van den Minderbroeder droegen. Zoo werkten dus Parijs en Bologna samen om aan de jeugdige Orde gewicht bij te zetten. Daarin lag inderdaad een groot gevaar voor de Hiërarchie, indien langer geduld werd dat deze macht in de Kerk zelfstandig, d.i. op zich zelve staande, bleef. Een conflict kon niet uitblijven. Men had te Bologna gemeend een broederhuis te moeten stichten ten behoeve van de Orde en haar in het bezit daarvan gesteld. Hierin zag Franciscus het beginsel der armoede verzaakt en gelastte daarom de ontruiming aan allen, die er een vast verblijf meenden gevonden te hebben, zelfs de kranken niet uitgezonderd. Maar de Kardinaal wist raad. Hij wist zijn vriend te beduiden, dat hij (Kardinaal) bezitter bleef *jure dominii*, en dat de Orde slechts het vruchtgebruik had. Met deze onderscheiding wist Ugolino later, toen hij Paus geworden was, elken tegenstand, dien de geest van Franciscus nog bieden mocht, te overwinnen.

Eene overlevering, in de *Acta Sanctorum* vermeld, spreekt van eene afzondering van Franciscus in dezen tijd op aansporing van den Kardinaal in de wouden van het Casentino-dal bij de Camaldulenser-heremieten. Hier moest het in het wederstrevig gemoed van den man, die immers in alles gehoorzaam wilde zijn, tot beslissing komen. Aan de vrees ten prooi van in strijd te komen met de Kerk, ‘die immers de woorden Gods spreekt,’ en gekweld door de gedachte dat hij in velen jegens haar reeds tekort was gekomen, kon hij niet langer de leidende hand afwijzen, die zij hem aangeboden en aangewezen had. Hij ging rechtstreeks naar Orvieto, waar Paus Honorius vertoefde. Het bezoek wordt ons door Jordanus dus verhaald:

> ‘Daar hij zich niet durfde begeven in de vertrekken van zulk een groot Vorst, bleef hij voor de deur stam en wachtte met geduld af dat de Pans uit zou gaan. Toen hij nitging boog Franciscus eerbiedig en zeide: “Mijn Vader, God schenke U den vrede.” - “Dat God u zegene, mijn zoon,” was het antwoord. - “Heer,” sprak Franciscus daarop, “gij zijt groot en dikwijls van groote zaken overst lpt; arme broeders kunnen niet zoo vaak als noodig is komen om U aan te spreken; gij hebt vele pausen over mij gesteld, geef er mij één tot wien ik

> gaan kan zoo dikwijls de nood dringt, en die in uwe plaats de zaken van mij en mijne Orde kan hooren en behandelen." - "Wien wilt gij dan dat ik u geve, mijn zoon?" - "Den Bisschop van Ostia." En de Paus deed alzoo.'

Nu was de weg geëffend om de broederschap van Franciscus tot eene monnikorde te maken, die aan den Roomschen stoel onderworpen was. Met den langzamen tred van een zeker vooruitgaan kon de Paus het doel bereiken, t.w. *ad majorem Dei gloriam* het machtig werk van den Assisiër dienstbaar te maken aan het belang der Kerk. De Bul van Honorius van den 22^{en} September 1220 verordende niets anders dan een immers heilzaam en onmisbaar noviciaat voor de nieuwe regulieren, met de verplichting voor hen om na voleindigden proeftijd in de Orde te blijven en met het verbod aan de andere Orden om een ontrouwen broeder op te nemen. Niets meer, maar genoeg. Hoe groot de verandering was die nu intrad blijkt duidelijk hieruit dat Franciscus zeven dagen na de dagteekening van deze Bul, in verband met hare bekendmaking, in een door hem samengeroepen kapittel aftrad van de plaats, tot hiertoe door hem bekleed. Hij gaf de leiding der Orde over aan Elias van Cortona, den man, met wien hij wel lang verbonden was[1)], maar die hem niet gelijk was in de eenvoudigheid der liefde voor het beginsel dat zij te samen beleden, of misschien is het juister gezegd, dat deze Elias voor hetgeen bedoeld werd slechts onder de besturende en zegenende hand van den Paus heil zag. Dat Franciscus werkelijk week en boog voor die hand is zonueklaar te zien in de bijzonderheid dat hij in den nieuwen Regel, dien hij voor de Orde zou opstellen, het voorschrift wegliet: 'Neemt niets met u op den weg.' Inderdaad was hij nu een onderworpen mounik geworden in het gareel der Hiërarchie, al mocht ook zijn naam nog telkens eershalve en in het belang der Orde worden genoemd als ware hij de Minister generalis en Elias van Cortona zijn Vicaris. Dit mag evenwel niet zóó worden opgevat als gunde men den stichter niet meer dan een ijdel eerbetoon. Neen, men vereerde den Assisiër te Rome inderdaad; trouwens zijn invloed was evenals de vrucht van zijn werk te groot en te

1) De heer Sabatier heeft het tweede Levensbericht van Celano gevolgd wanneer hij verhaalt dat Petrus Cathaner de eerste Min ster generalis geweest is. Dr. Müller heeft (a.w.S. 181, fgg.) aangetoond dat partijdigheid van de Spiritualen den persoon van Elias heeft willen achterstellen.

machtig om er niet mede te rekenen. Alleen moest maar dit werk dienstbaar worden gemaakt aan het gezag en het belang der Kerk.

In overeenstemming met de bepaling van het kapittel in 1220 en van de Bul *Cum Secundum* had Franciscus den regel op te stellen, naar welke de Orde voortaan zou worden bestuurd. Het kon evenwel nu niet anders meer zijn dan een voorstel, dat eerst Regel zou worden door de sanctie van den Paus. Het merkwaardig opstel is bewaard gebleven: het is van het jaar 1221 en beslaat in H.S. tien f^{o}. bladen. Ofschoon de broeder Caesarius van Spiers vermeld wordt als medearbeider van den steller, draagt het de onmiskenbare blijken van zijn auteur. Caesarius kan, wegens zijne groote bedrevenheid in de verklaring der heilige Schriften, eene helpende hand gehad hebben bij de redactie, maar het werk heeft te veel overeenkomst met de *Admonitiones S. Francisci* om twijfel te laten omtrent zijn oorsprong. Het bevat even als deze eene reeks van ernstige roepstemmen in onderscheiden toon tot een leven in algeheele toewijding aan Christus en de Kerk en bepaaldelijk tot de gehoorzaamheid, die door haar geëischt werd, en het heeft weinig van een regel, die de wet kon stellen in eene wijd vertakte corporatie, op de wijze der Monnikorden ingericht en bestuurd. In het bijzonder plechtige pinksterkapittel van 1221, waarin broeder Elias voorzitter was terwijl Franciscus letterlijk aan zijne voeten zat, werd het opstel aangeboden en het onderging van stonde aan aanmerkelijke wijzigingen, zooals uit de varianten blijkt, in de onderscheiden teksten voorkomende. Nog anders is er aan gesnoeid door de hand van Ugolino, die in het kapittel niet aanwezig was, maar onder wiens oog het nog in hetzelfde jaar gebracht werd, toen Franciscus naar Rome kwam om de kerkelijke goedkeuring te verwerven.

Welke wijde uitzichten had men daar niet voor de beide nieuwe Orden! De Kardinaal opende voor Franciscus en Dominicus het uitzicht, dat voortaan bij voorkeur uit hunne Orden de Bisschoppen zouden benoemd worden. Paus Honorius en in overeenstemming met hem ook Keizer Frederik II stelde zich eene hervorming voor van boven af en beiden achtten daarvoor dit als middel aangewezen. Hoezeer het denkbeeld in strijd was met de bedoeling der beide mannen en ook door

hen verworpen werd, het werd bij de wijziging van het ontwerp, dat in 1223 gewijzigd werd vastgesteld, niet uit het oog verloren. Al wat te Rome oorbaar geacht werd kwam er nu in voor, ofschoon het stuk niet meer dan drie f°. bladzijden besloeg. Franciscus wilde zich aan alles onderwerpen; maar mocht hij ook zijn ideaal ten offer willen brengen, het bleef leven in zijne ziel. Dit blijkt uit zijn tegenstreven gedurende zijne laatste levensjaren tegen hetgeen men met den nieuwen regel yan de Orde heeft gemaakt.

Sedert de kapittel-vergaderingen van 1221-23 ontwikkelde zich de Orde als kerkelijk geordend instituut met snellen voortgang. In uiterlijk gelaat begon zij nu ook allengs een ander vertoon te maken dan de broederschap onder de leiding van Franciscus te aanschouwen gaf. De Ministri moesten eerlang eene vaste residentie verkrijgen, en om de broeders onder hun bereik te hebben ook kloosters als vaste woonplaatsen der monniken. Hun patroon, de Kardinaal Ugolino, stelde zich immers niets minder voor dan eene reformatie der Kerk vooral door hunnen invloed: was het wonder dat aan hunne Orde het bezit van kerkgebouwen werd toegedacht? In eene Bul van 1222 werd aan Franciscus en de zijnen toegestaan in hunne kerken, ‘zoo zij ze krijgen mochten,’ tijdens een interdict de Sacramenten te bedienen. Het was niet meer de eenvoudige bid-kapel, waaraan gedacht werd, zooals Franciscus die met eigen hand had toegerust. Dit blijkt overvloedig uit de gebouwen, nog in de eerste helft der dertiende eeuw door- of voor hen gebouwd, en niet minder uit de klacht, door een deel van het Episcopaat bij een Concilie en bij den Keizer geslaakt tegen de uitbreiding van de Predikheeren en Minderbroeders, die maakte ‘dat men de kerken der wereldlijke geestelijken welhaast zou kunnen sluiten.’ Te Rome konden dergelijke klachten niet op verhooring rekenen. Wat men daar in den zin had bleek zeer duidelijk uit eene Bul van 29 Maart 1222, waarbij aan de beide Orden gezamenlijk macht werd gegeven om op te treden tegen den Bisschop van Lissabon en zijne geestelijkheid, toen deze aan de geloovigen den eisch stelde twee derden van hunne goederen aan de Kerk te vermaken, wilden zij op eene christelijke begrafenis kunnen rekenen.

Onder al zulke groote bedrijvigheden staat Franciscus ver op

den achtergrond. Wat hij in dezen tijd gedaan heeft is in de officieele overlevering, bij Bonaventura b.v., schier vergeten, maar het is niet onbekend gebleven: daarvoor hebben de levensbeschrijvers gezorgd, die het beeld en het streven van den Meester hebben willen in het licht stellen toen de deformatie dreigde het te doen vergeten. Wat hij deed? Neen, hij is niet mede gegaan in de groote stappen, die men onder zijnen naam deed in een anderen weg, maar hij heeft in de eenzaamheid, in zijn Umbrië en bij zijn volk, bij de eenzamen, onder aanvechtingen geleefd, geleden en gestreden. Beter dan uit enkele bijzonderheden die er van verhaald worden leert men kennen wat hem in zijne laatste levensdagen heeft bezield en bewogen uit zijn Testament, waarin wij hooren wat hij was en wilde zijn onder het oog van den Alwetende, met voorbijzien van alle macht en ook van de Kerk. Deze - ik bedoel haar hoofd, den Paus - heeft zijne bedoeling wel verstaan. Immers Ugolino, de man, die Franciscus beter kende dan iemand anders, heeft toen hij Paus was geworden, (Gregorius IX) vier jaren na zijn dood, uitdrukkelijk verklaard, dat niemand in de Orde gehouden was aan de voorschriften van den Regel en het Testament van den stichter. Inderdaad was dit laatste schier eene herroeping van den Regel van 1223: hij herinnerde daarin aan de eerste beginselen, met het kennelijk doel om aan te wijzen, dat hierin het *sine qua non* voor den waren Ordebroeder was gelegen. Het is daarin blijkbaar dat hij het als zijn laatste woord wilde hebben aangemerkt, dat voor hem alles gelegen was in het wekken van een nieuw leven in ootmoed en liefde door de prediking van het Evangelie en door het voorbeeld van een leven van zelfverloochening, zich betoonende in de verzaking van hetgeen de begeerlijkheid wekt en voedt.

Als zulk voedsel der begeerte naar ijdelen roem had hij in zijn leven ook leeren kennen de scholastieke wetenschap, die hij door zoovelen schier met den godsdienst vereenzelvigd zag. Hij vond in haar eene verzoeking, even sterk als in wereldsch goed. Vandaar dat hij te Bologna den Minister provinciaal vloekte toen deze voor de broeders een collegie inrichtte in het huis, dat hem toch zooveel ergernis had aangebracht omdat hij het moest aanmerken als voor hen verkregen tot eene bezitting. Hij zou in zijne ongunstige meening aangaande zooge-

naamde wetenschap zeker bevestigd zijn geworden, had hij de uitlegkunsten beleefd, waarmede Pausen en geleerde hoogwaardigheidsbekleeders in de Orde later zijne denkbeelden hebben uiteengehaald en verkracht. Wat hij beleefde was reeds voldoende om hem te doen zeggen: ‘Onderstel dat gij genoeg scherpzinnigheid en wetenschap hadt om alles te verstaan, dat gij alle talen kendet, der sterren loop en wat dies meer zij, wat oorzaak zou het zijn om er u op te verheffen? Een enkele duivel weet daarvan meer dan alle bewoners der aarde samen. Maar er is iets waartoe die duivel niet in staat is en dat 's menschen glorie is: aan God getrouw te zijn.’

Terwijl de Minderbroeders onder de nieuwe orde van zaken hunne Orde wijd en zijd uitbreidden, tot in Engeland toe, trok Franciscus zich in de eenzaamheid terug, of liever, hij gaf zich aan de diepten en de hoogten van zijn innerlijk ekstatisch leven over. Op het plateau van den Alvernus (la Verna), aan wiens voet het Casentino-dal zich uitstrekt, betrok hij eene loofhut, zelfs verwijderd van de enkele getrouwen die hij met zich nam. De navolging van Jezus stond hem als het eenig begeerlijke voor den geest nu het einde der baan hem tegenblonk. Met Jezus één te zijn in de gelijkheid zijns doods was in den volsten zin des woords zijne passie en de mystieke richting van geheel zijn godsdienstig leven[1)] bereikte nu haar hoogtepunt. In dien staat, in die ekstase, zag hij in een visioen op den 14den September 1224 - den dag der H. Kruisverheffing - ‘dat een seraf, met uitgespreide vleugelen op hem toekwam van den uitersten horizon en hem met onuitsprekelijke gelukzaligheid als overstelpte. In het middenpunt van het visioen aanschouwde hij een kruis en den seraf daaraan genageld. Als het visioen verdween was hem het zaligheidsgevoel van het eerste oogenblik gemengd met hevige lichaamssmart. Tot in zijn diepste wezen geschokt,

1) Behartigingwaardig is de opmerking van Sabatier (p. 337): ‘Men omvat tegenwoordig onder den naam *mysticisme* al de richtingen, vaak weinig christelijk, waarbij in het godsdienstig leven het onbestemde of het symbolische of de uitingen van het hart heerschend zijn. Maar het woord *mystiek* moest alleen gebruikt worden voor hen, die de *onmiddellijke* betrekking met Jezus als den grond (le fond) van het godsdienstig leven aanmerken De Apostel Paulus staat aan hun hoofd, en hij was toch ook een denker bij uitnemendheid.’

trachtte hij den zin van het een en ander te verstaan en bemerkte op zijn lichaam de wonden van den gekruisigden Heiland.' Zoo heeft Sabatier de aanteekeningen van de tijdgenooten wedergegeven en hij doet daarbij opmerken, dat in al de oudste beschrijvingen enkel gewaagd wordt van zwellingen in het vleesch, die door gedaante en kleur aan de spijkers deden denken, die bij de kruisiging werden gebezigd. Niemand ouder die getuigen spreekt van de later uitgedachte gapende en bloedige wonden. Slechts in de zijde was eene kwetsuur, die een weinig bloed uitzweette.

Was het wonder dat de man, van wien zulke dingen verhaald en zulke andere als geheel zijn leven gekenmerkt hebben gezien werden, in het begin der dertiende eeuw als een heilige vereerd werd vóór zijn dood? Toen aan zijn brandend verlangen voldaan moest worden om te Portinuncula te sterven, bleek daarvan op velerlei wijze, onder anderen ook hierin dat men meende hem schuldig te zijn dat hij in het bisschoppelijk paleis te Assisi, in de nabijheid van Portiuncula, werd geherbergd. De Bisschop heeft echter aan de letter van het verlangen van zijn gast moeten voldoen. Franciscus is met zijne medewerking te Portiuncula gestorven. Was het omdat de Kerkvorst de vereering, die aan zijn gast te beurt viel en al het ongewone, dat aan diens verscheiden voorafging, liever op een afstand zien wilde? Het zou in overeenstemming zijn geweest met de doorgaande handelwijze van de Hiërarchie jegens den heilige van Assisi.

Het sterven van den merkwaardigen man is gelijk geweest aan zijn leven. *Mortem cantando suscepit*, lofzingende is hij gestorven, zegt Celano. In zijn Testament, dat hij te Portinuncula dicteerde, vinden wij de nadrukkelijkste openbaring van zijne gedachten en bedoeling. 'Geen mensch,' zoo lezen wij daar, 'heeft mij getoond wat ik te doen had: de Allerhoogste zelf heeft mij geopenbaard dat ik moest leven in overeenstemming met het Evangelie.' De strekking van die overtuiging is door Angelo Clareno, den Johannes onder de strenge Franciskanen van de veertiende eeuw († 1339), die de getuigenissen van de tijdgenooten van Franciscus heeft doen spreken, naar eisch dus opgevat: 'Voorzeker, Franciscus heeft gehoorzaamheid beloofd aan den Paus en zijne opvolgers, maar zij kunnen noch moeten iets voorschrijven dat in strijd is met de ziel en met den

Regel. Deze staat, als in overeenstemming met het Evangelie, boven ieder kerkelijk gezag.' Voor zulke spiritualen en voor de volgers van Joachim van Floris werden deze woorden van het Testament versterkt door de meening dat de gestigmatiseerde het door den Heer zelven aangewezen orgaan van den Heiligen Geest was; dus kwam dit in hunne schatting nog boven den Regel te staan. Geen wonder dat Paus Gregorius IX dat Testament krachteloos heeft gemaakt voor de door hem gefatsoeneerde Orde in de Bul *Quo elongati*, van 28 Sept. 1230; maar dat hij zich daarbij heeft durven beroepen op zijne persoonlijke bekendheid en langdurigen omgang met haren stichter voor zijn recht om diens meening te doen verstaan, daarvoor moet men alles durven *ad majorem Dei gloriam*.

Neen, de Orde der Franciskanen is niet de verwezenlijking van hetgeen haar stichter heeft bedoeld. Die strijdigheid heeft aanleiding gegeven tot de vraag, welke de ware bedoeling van Franciscus van Assisi was. Men heeft hem het plan willen toeschrijven van eene sociale hervorming: zelfs heeft Dr. Hundeshagen in eene verhandeling in de *Studiën und Kritiken* (1845) in hem een voorlooper van de Socialisten willen zien. Hiertegen heeft Uhlhorn onlangs in Brieger's *Zeitschrift für Kirchengeschichte* doen uitkomen dat met de armoede, waarin Franciscus geleefd heeft, geen initiatief van sociale reactie bedoeld was, maar alleen de praktische prediking van een leven, dat zich vrijmaakte van de macht der begeerlijkheid. Mij dunkt, dit is ook gebleken uit deze studie over dat merkwaardig leven. Wanneer de heer Sabatier in zijn verdienstelijk en met even veel gloed als talent geschreven boek zijn held wil aangemerkt hebben als een geestverwant van de moderne subjectieve godsdienstigheid, dan mag daarentegen de vraag gelden, of daarbij niet verzuimd wordt onderscheid te maken tusschen naturalistisch subjectivisme en den geest, die zich het geloofsobject toeeigent en die Luther zeggen deed: 'Der Heilige Geist macht den Menschen so frei, dass kein Buchstabe da bleibe, oder (allein) nur um des Predigers Wille.' Diens geestes kind was Franciscus van Assisi, een gesatureerde - qu'on me passe le mot - van het Woord des Evangelies. Niet een 'inwendig woord' maar het van den hemel gekomene heeft bij zulken het laatste en het hoogste woord.

J.J. VAN TOORENENBERGEN.

De proefstations voor suikerriet op Java.

Onder den invloed der suikercrisis en onder de dreigende verwoestingen der sereh-ziekte werd de suikerindustrie op Java voor een tiental jaren uit een langen en gerusten slaap gewekt en gedwongen tot nieuwe krachtsinspanning. Hare Europeesche zuster, de beetwortel-suikerindustrie, was haar ver vooruitgekomen, en had zich opgewerkt tot een gevreesde concurrente.

Verbeteringen waren noodig, in machineriën, in fabricage, in cultuur, - in één woord, in alle takken van het bedrijf. Vele van die verbeteringen lagen voor de hand, of werden door eene vergelijking met de cultuur en de industrie in Europa als van zelve aangewezen. Maar suikerriet en suikerbiet zijn zóó verschillend, dat de kennis der laatste aan de eischen der praktijk in Indië op verre na niet voldoen kon; op de meeste punten was een geheel zelfstandige ontwikkeling de eenige weg, om aan de concurrentie het hoofd te bieden.

Toen ontstond de vraag, waaraan is de snelle ontwikkeling der Europeesche suikerindustrie te danken? En het antwoord was, aan de samenwerking van wetenschap en praktijk. In geene industrie wellicht, heeft deze samenwerking een hoogeren graad bereikt, en grootere voordeelen afgeworpen. En dat zoowel in de cultuur der bieten, als in de bereiding van het sap en het winnen van de suiker. Bovenaan staat hier de veredeling der bieten, een denkbeeld van Louis Vilmorin, naar wien thans nog een der suikerrijkste soorten genoemd wordt. Aanvankelijk beperkt tot het uitzoeken der beetwortels met het grootste soortelijk gewicht, allengs opgeklommen tot analyse van het sap en meer en meer nauwkeurige suikerbepaling daarin, heeft deze methode het thans tot een zoodanige hoogte ge-

bracht, dat in weinige weken uit eenige honderdduizenden bieten de suikerrijkste kunnen worden uitgezocht. Alleen deze laatste worden uitgeplant om zaad te dragen, en de ervaring leert in de ruimste mate, dat zij hunne voortreffelijke eigenschappen op hun kroost overdragen. Zoo ontstaan suikerrijke rassen wier hooge productiviteit door allengs verbeterende methoden onderhouden en langzamerhand nog vermeerderd wordt.

Evenzoo wordt de geheele cultuur door wetenschappelijk onderzoek aan alle zijden gesteund. Hoe machteloos stond de kweeker tegenover het verschijnsel, dat hij de bietenmoeheid zijner akkers noemde, meenende dat de grond het dragen van bieten moede werd, en dat slechts een veeljarige cultuur van andere gewassen van mindere waarde aan den grond de noodige rust kon geven. Welke enorme verliezen berokkende hem deze toestand, totdat prof. Kühn ontdekte, dat het geheele verschijnsel met vermoeidheid niets te maken had, maar veroorzaakt werd door een microscopisch-klein wormpje, dat zich in den grond tot een onnoemelijk aantal vermeerderde en de wortels der bieten aantastte. En toen eenmaal de wetenschappelijke oorzaak der kwaal ontdekt was, gelukte het allengs de middelen uit te werken, om de wormpjes in het groot te vangen, en zoodoende aan de ramp paal en perk te stellen.

In nog hoogeren graad, ten minste gemakkelijker en spoediger, ondervindt het fabrieksproces zelf de diensten van het wetenschappelijk onderzoek. Telkens en telkens komen uit de suiker-laboratoriën verbeteringen of zelfs geheel nieuwe methoden in de praktijk, die gezamenlijk de productiviteit verhoogen, en de productie-kosten verminderen.

Deze feiten, wier bespreking een boekdeel zou kunnen vullen, konden niet nalaten, op de suikerfabrikanten in Indië een diepen indruk te maken. En zij trokken daaruit de zeer juiste conclusie: ook in Indië samenwerking tusschen wetenschap en praktijk!

Zoo werden de proefstations opgericht. Aanvankelijk hadden zij met groote moeilijkheden te kampen. De grootste hieronder was wel die, dat de verwachtingen der fabrikanten veel te hoog gespannen waren. De Europeesche proefstations en suikerlaboratoriën bouwden voort op eene ervaring van omstreeks een halve eeuw, dus op een grondige en uitgebreide voorbereidende kennis van nagenoeg alle deelen van het proces.

En wie op zulk een grondslag steunt, en over zoo voortreffelijke hulpmiddelen kan beschikken, van dien kunnen met recht snelle vorderingen worden verwacht. Maar alle begin is moeilijk. Een vergelijkend onderzoek der rietvariëteiten moest nog begonnen worden, van geen enkele onder de vele ziekten, die het riet teisteren, was de oorzaak bekend, over het geheele fabrieksproces lag nog een sluier zóó dicht, dat men den gang der scheikundige processen slechts in de allergrofste omtrekken kende. Het personeel der nieuwe proefstations kon onmogelijk alle vragen tegelijk in bewerking nemen, en de keuze, wat het belangrijkste zou zijn, was telkens uiterst moeilijk.

Weinig menschen maken een scherp onderscheid tusschen natuurwetenschap en natuuronderzoek. De wetenschap omvat de kennis van wat reeds ontdekt is, het onderzoek de studie van nog onbekende verschijnselen. Een wetenschappelijk man behoeft volstrekt geen natuuronderzoeker te zijn en menig zeer verdienstelijk natuuronderzoeker steunt bij zijn werk slechts op een beperkte wetenschappelijke ontwikkeling. Nergens treedt dit verschil tusschen wetenschap en onderzoek scherper op den voorgrond, dan juist aan de proefstations, zoowel bij de cultuur als bij de fabricage. Onder wetenschap versta ik hier het aanwijzen van de oorzaken der gebreken en kwalen van het proces en van de middelen ter bestrijding, *voor zoover die oorzaken en middelen reeds elders ontdekt en bekend zijn*. Daartegenover stel ik, als natuuronderzoek, die gevallen, *die door nog geheel onbekende oorzaken worden bewerkt*. Grondige kennis van de geheele literatuur van het vak, en een zekere handigheid of ruime ervaring in het herkennen der verschijnselen zijn de vereischten, die iemand in staat stellen op het eerstgenoemde gebied aan de practijk groote diensten te bewijzen. Voorondersteld natuurlijk, dat de wetenschap reeds in het bezit van de noodige kennis is. Maar juist in dit opzicht was de Indische suikerindustrie een eerstbeginnende, terwijl de Europeesche reeds een oude gediende was.

Bijna iedere moeilijkheid in de practijk eischt hier natuuronderzoek. En de groote bezwaren, waarmede zulk een onderzoek te kampen heeft, de langzame vooruitgang, die dikwijls in maanden of zelfs in jaren geen teekenen van leven schijnt te geven, is uit den aard der zaak slechts aan hen bekend, die zelven zich met zulke studien bezig houden. Hoe menig-

een onder ons werkt zes, acht, of tien jaren aan een onderwerp, vóór hij zoover gevorderd is, dat hij er aan anderen iets van durft mede te deelen! En wie weet niet, dat Darwin eerst na twintigjarigen arbeid, en toen nog slechts door een toeval, er toe kwam, de uitkomst zijner studiën openbaar te maken! Worden dus aan een proefstation vragen opgedragen naar den aard van verschijnselen, wier oorzaak wetenschappelijk nog onbekend is, men zij indachtig aan den tijd, die zulk eene studie pleegt te eischen!

Gelukkig zijn de moeilijkste jaren thans doorworsteld. Allengs is een materiaal van ervaringen opgedaan, dat in vele gevallen tot een spoediger beantwoording van gedane vragen in staat stelt. En hoe breeder de grondslag, des te sneller de vooruitgang en des te duidelijker de diensten ten nutte der practijk.

De proefstations voor suikerriet op Java waren aanvankelijk drie in aantal, elk opgericht door eene afzonderlijke Vereeniging van suikerfabrikanten. Deze vereenigingen omvatten West-Midden- en Oost-Java. Het eerste werd dat van Midden-Java gesticht, aanvankelijk te Solo; later werd het verplaatst naar Semarang, Klaten en Bojolali. De oprichting van het proefstation West-Java volgde in het begin van 1886 te Kagok, op 9 paal (15 kilometer) afstand van Tegal, in het midden van een streek, waarin een aantal suikerfabrieken liggen; het proefstation Oost-Java begon zijne werkzaamheid in 1887 te Pasoeroean en is dus iets verder van de suikerstreek verwijderd. Beide plaatsen voldeden echter aan de gestelde eischen, zoodat deze stations niet behoefden verplaatst te worden.

Op het station Midden-Java was aanvankelijk directeur Dr. Soltwedel, een man die door zijn voortreffelijken aanleg en groote toewijding algemeene sympathie voor de samenwerking van wetenschap en practijk op het gebied der Javaansche suiker-industrie wist te wekken, en wiens vroegtijdige dood een gevoelige slag voor de jeugdige inrichting was. Aan zijn inzicht en zijne bemoeiingen is het te danken, dat de vraag naar de veredeling van het suikerriet door uitzaaien, waaraan vroeger nooit iemand gedacht had, overal op Java op den voorgrond is getreden. Hem volgde Dr. W. Benecke op, totdat op 1 Januari 1893 dit proefstation werd opgeheven.

Aan de beide andere proefstations worden de directeuren

telkens voor vijf jaren benoemd. Te Kagok was gedurende het eerste tijdvak Dr. Krüger werkzaam, die bij zijn aftreden door Dr. F. Went werd vervangen; te Pasoeroean was aanvankelijk Kramers, later Dr. Wakker, directeur.

In den beginne bestond er tusschen de verschillende proefstations een zekere naijver. Doch allengs is men gaan inzien, dat deze slechts ten nadeele der zaak werkte, en dat door samenwerking veel sneller en veel betere uitkomsten konden worden verkregen. De benoeming van de heeren Went en Wakker is voor deze nieuwe richting van veel beteekenis, en allengs zijn aan allerlei verschijnselen de gunstige gevolgen van hunne vriendschappelijke verstandhouding duidelijk te kennen.

Aan elken directeur werden één of meer wetenschappelijk gevormde personen als assistenten toegevoegd. Dit vond deels zijn grond in den omvang, deels in den aard van het werk-Waren de directeuren voor het meerendeel plantkundigen, als assistenten werden deels zoölogen, maar vooral scheikundigen gekozen. Aan de zoölogen werd dan de studie opgedragen van de beschadigingen van het riet door insecten, en van de ziekten die door andere dierlijke parasieten werden veroorzaakt, terwijl de chemische assistenten hun werkkring grootendeels in de fabrieksprocessen, ten deele ook in de questiën van bemestingsproeven en vergelijkingen van het suikergehalte van verschillende variëteiten vonden.

In verband met het onderscheid, dat ik hierboven maakte tusschen wetenschap en onderzoek, is de werkzaamheid der proefstations van tweeërlei aard. Het eerste deel komt meer rechtstreeks aan de afzonderlijke belanghebbenden ten goede, en levert finantieel de meest tastbare uitkomsten; het bestaat in raadgevingen ten opzichte van bepaalde verbeteringen of ter bestrijding van bepaalde kwalen, die uit den aard der zaak meest tot ééne fabriek of ééne cultuur-onderneming beperkt blijven. Een bezoek van den directeur of een zijner assistenten aan de fabriek of aan het aangetaste veld, een microscopisch of chemisch onderzoek, of ook wel een eenvoudige determinatie van den aard der kwaal of de soort van den parasiet, leidt hier meestal tot het gewenschte antwoord. Is het geval van dien aard, dat men eene herhaling in andere fabrieken moet vreezen, dan is eene waarschuwing, en dus een publicatie gewenscht; is dit echter niet het geval, dan vernemen anderen

van den gegeven raad en de behaalde voordeelen in den regel weinig of niets.

Is echter de oorzaak der kwaal nog onbekend, zoo dat dus een natuuronderzoek in den eigenlijken zin van het woord vereischt wordt, om haar te vinden, dan is voor de practijk de evenredigheid tusschen den arbeid, dien dit onderzoek vereischt, en het dadelijke nut, verbroken. Om deze evenredigheid zooveel mogelijk te herstellen, dat wil dus zeggen om van de gebrachte finantieele offers zooveel mogelijk nut te trekken, moet men zorgen, dat, als hetzelfde geval zich op eene andere fabriek weer mocht voordoen, het verkregen resultaat ook daar van toepassing is. Zoo trekt elke fabriek haar voordeel uit de schaden, door andere fabrieken geleden. En hierin ligt m.i. de groote beteekenis van de Vereenigingen van fabrieken tot oprichting en instandhouding van een gezamenlijk proefstation.

Men zal nu terstond inzien, dat deze onderzoekingen aanleiding moeten geven tot een reeks van publicatien, in welke reeks allengs de geheele ervaring op het gebied van wetenschappelijke rietsuiker-industrie wordt neergelegd en opgebouwd. Gelukkig zij, die later van de vruchten van dezen arbeid voordeel zullen kunnen trekken, en eere aan hen, die thans de kosten daarvan vrijwillig dragen!

Werpen wij thans een blik op den vorm dezer publicatien, om later het een en ander uit hunnen inhoud mede te deelen. Elk proefstation begon met een reeks van eigen mededeelingen in het licht te geven. Midden-Java gaf een aantal verhandelingen in klein folio-formaat, en een pracht atlas met gekleurde afbeeldingen van rietvariëteiten. Oost-Java richtte zich in den vorm naar den inhoud en naar den lezerkring, dien men zich telkens wenschte; een veertigtal kleine brochuren van verschillend formaat en verschillenden druk, nu eens in populairen, dan weer in wetenschappelijken stijl, onderling moeilijk tot een geheel te verbinden, zag in de eerste vijf jaren het licht. West-Java stond ook hier reeds van den beginne af, op den voorgrond. De directeur Dr. Krüger vestigde een eigen tijdschrift, waarvan het eerste deel in 1890 het licht zag. Het droeg den titel ‘*Mededeelingen van het Proefstation voor suikerriet in West-Java*’, en verscheen tegelijkertijd in de hollandsche en in de duitsche taal. Het bevatte verhandelingen van den directeur over ziekten en vijanden van het suikerriet, en

van zijn assistent, Dr. Winter, over het chemische gedeelte van het fabricatie-proces. Het heeft, én door zijn vorm, én door zijn inhoud, zoowel ten onzent als in het buitenland een zeer gunstigen indruk gemaakt en den rang en het aanzien der proefstations niet onbelangrijk verhoogd. En zoo het dezen invloed op Java zelf niet gehad heeft, zoo is dit minder aan de waarde der verhandelingen, dan wel aan de persoonlijke eigenschappen van den toenmaligen directeur toe te schrijven.

Toen zich nu allengs het materiaal begon op te hoopen, en het hoe langer hoe duidelijker werd, dat vele diensten, door het eene proefstation bewezen, ook aan de contribueerende fabrieken der beide andere Vereenigingen ten goede kwamen, deed zich meer en meer de behoefte gevoelen, de verkregen uitkomsten bij een te voegen, en als één geheel aan de fabrikanten en andere belanghebbenden aan te bieden. De Heeren Went en Wakker namen het initiatief en vereenigden zich met enkele andere voorstanders van hun denkbeeld tot eene Commissie. Aan deze gelukte het zich in verbinding te stellen met allen die op Java hunne krachten aan de verbetering der suikerindustrie wijden, en zoo te geraken tot het grondvesten van een gemeenschappelijk tijdschrift. In Januari 1893 zag de eerste aflevering van het *Archief voor de Java-suiker-industrie* het licht. Het wordt geredigeerd door den Heer J.D. Kobus, onder leiding van de bovengenoemde Commissie van Redactie, en verschijnt twee keer per maand. Naast de Mededeelingen der proefstations, die daarin voor Oost- en West-Java elk een doorloopende reeks blijven vormen, bevat het andere oorspronkelijke verhandelingen, referaten, statistiek, vertalingen, maar ook de meer rechtstreeks practische rubrieken van oogst- en marktberichten en dergelijke. Een eigenaardigheid van dit tijdschrift is, dat naast een vrij hoogen abonnementsprijs voor de fabrikanten, de afzonderlijke ambtenaren der geabonneerde fabrieken elk voor zeer lagen prijs een eigen exemplaar bekomen kunnen. Het is duidelijk dat deze bepaling de lezing van het tijdschrift, en daardoor de verspreiding van kennis onder het fabriekspersoneel uitermate in de hand werkt. Van de ruim 200 suikerfabrieken op Java hebben zich meer dan de helft reeds in het eerste jaar op het Archief geabonneerd, terwijl iedere fabriek gemiddeld, naast het eigen exemplaar, drie exemplaren voor hare geëmploieerden ontvangt.

De geest van samenwerking, die thans aan de proefstations heerscht, leidt ook in andere opzichten tot gunstige gevolgen. Terwijl vroeger ieder proefstation zich allereerst op de studie der sereh-ziekte wierp, en verder alle zich voordoende vragen op zich nam, zonder overleg met de andere, is thans een stelsel van arbeidsdeeling ingetreden. Zoo werd de vraag, of de Javaansche veldmuizen met goed gevolg door Loeffler's muizenbacillen konden worden bestreden, evenals de Europeesche, en evenzoo de bestrijding van verschillende schadelijke insecten door parasietische schimmels (*Botrytis tenella*) in hoofdzaak overgelaten aan het proefstation te Pasoeroean, terwijl de serehziekte en het daarmede verwante rood rot meer in het bizonder te Kagok werden bestudeerd. Ook 's Lands-Plantentuin te Buitenzorg, waar, hoewel hij op verren afstand van de suikerstreek gelegen is, toch eene afdeeling voor het bestudeeren van rietziekten was opgericht, verklaarde zich bereid, aan die verdeeling van den arbeid mede te werken.

Kenmerkend voor het wezen der proefstations is vooral het feit, dat zij opgericht zijn en onderhouden worden door de fabrikanten zelven. Elke fabriek draagt in de kosten bij, naar evenredigheid van den omvang harer rietvelden. Van daar dat in de Vereeniging Oost Java, waarvan een veertigtal fabrieken lid zijn, de contributie belangrijk geringer is dan op West-Java, dat slechts omstreeks twintig leden telt. In de laatstgenoemde streek kan men de gemiddelde bijdrage van eene fabriek veilig op omstreeks ƒ 1000 à ƒ 1500 's jaars schatten, en men ziet daaruit welke belangrijke offers voor de hulp der wetenschap worden gebracht.

Elke Vereeniging houdt jaarlijks eene algemeene Vergadering, waarop de zaken van het proefstation worden behandeld, en benoemt dan tevens een dagelijksch bestuur uit haar midden. Het is voor een groot deel aan de opofferende bemoeiingen van verschillende leden van deze besturen te danken, dat de proefstations, trots aanvankelijken tegenspoed, binnen een tienjarig tijdvak toch tot zoo hoogen bloei, en zoo groote waardeering, ook in het buitenland, zijn opgeklommen. In den beginne waren misverstanden en vergissingen onvermijdelijk; men betrad een geheel nieuw terrein, had geen heldere en juiste voorstelling van wat men met recht mocht verwachten en van de middelen, die tot bereiking van het doel noodzakelijk waren. Ook was

men voor een groot deel ongelukkig in de keuze van het personeel; wat vooral in verband met het vroegtijdig overlijden van den directeur van Midden-Java, Dr. Soltwedel, allengs aanleiding gaf tot eene crisis. Beslissend voor deze crisis is te Pasoeroean en te Kagok het feit geweest, dat het personeel slechts voor vijf jaren was aangesteld, daardoor had men het in zijn macht, de nieuwe periode met een nieuw personeel in te treden. Gesteund door een vijfjarige, niet altijd aangename ervaring, trof men een nieuwe keuze, die een zeer gelukkige bleek te zijn, en die een periode van toenemenden bloei opende.

Deze wisseling van personeel is eene eigenaardigheid, die de particuliere instellingen onderscheidt van de Rijks-inrichtingen, wier ambtenaren voor hun leven worden benoemd, en waar dus een meer of minder gelukkige keuze over den bloei en het nut eener inrichting voor den tijd van een menschenleven beslist. En nu leert de ervaring, dat, hoe nieuwer een werkkring is, des te grooter de invloed van de persoonlijkheid van den ambtenaar is. Wie een reeks van voorgangers heeft, vervult zijn plicht in den regel reeds, wanneer hij hun voorbeeld getrouw volgt, maar wie geroepen wordt, om aan het hoofd van een geheel nieuwe inrichting te staan, voor dien is het reeds een zware taak te weten, wat binnen de grenzen van het mogelijke, zijn plicht zal zijn. Daarom hebben nieuwe instellingen veelal grooter kans op bloei, als zij van particulier initiatief uitgaan, terwijl oudere instellingen, omtrent wier aard en beteekenis de ervaring reeds beslist heeft, evengoed aan de Regeering kunnen worden overgelaten. Doch zoover is het met de proefstations op Java nog op verre na niet. Eerst langzamerhand, wanneer het geheele gebied der Java-suikerindustrie wetenschappelijk zal zijn ontgonnen, zal men er toe kunnen geraken met voldoende nauwkeurigheid vast te stellen, wat voor de toekomst de taak der proefstations zal zijn.

Uit den aard der zaak is een directeur, die slechts voor vijf jaren benoemd is, meer afhankelijk van het dagelijksch bestuur dan een vast ambtenaar zou zijn. En deze afhankelijkheid is m.i. voor de practijk, bij den tegenwoordigen stand van de ontwikkeling der industrie, van het grootste belang. Zij leidt er toe, dat de werkzaamheid der proefstations rechtstreeks blijft in dienst der fabrieken niet alleen, maar in het bizonder in den dienst der tegenwoordige fabrieksinrichtingen op Java. Zij

waakt tegen de bewerking van vraagstukken, wier oplossing jaren zou eischen, en wellicht eerst na tientallen van jaren aan de practijk ten goede zou komen, om dan aan leden en concurrenten wellicht gelijke voordeelen te bezorgen. 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, de Rijks-proefstations, de laboratorien der Hoogescholen zijn de plaatsen voor de beoefening van deze vragen. Zij bevorderen den bloei van wetenschap en practijk zonder te letten op de belangen van particulieren of hunne vereenigingen. Begroeten wij met ingenomenheid de bemoeiingen van 's Lands Plantentuin voor de Indische culturen en de uitvoerige studien, daar aan de ziekten der cultuurgewassen gewijd, het mag niet ontkend worden, dat het particuliere initiatief bij ons nog veel grootere verwachtingen gewekt, en zij het ook eerst na een reeks van jaren, ten volle bevredigd heeft.

Hoe gunstig steekt in dit opzicht de Javaansche suikerindustrie af bij de pogingen, die in Nederland worden gedaan tot bestrijding van de ziekten der cultuurgewassen. Welke enorme vooruitgang is ginds in nog geen tien jaren verkregen, terwijl ten onzent in de laatste vijf en twintig jaren de samenwerking tusschen wetenschap en practijk op dit gebied nagenoeg geheel aan de vrijwillige toewijding van één man is overgelaten. En werd onze geleerde landgenoot Ritzema Bos thans niet gesteund door de Nederlandsche Commissie van de Internationale Vereeniging ter bestrijding van plantenziekten, hoe weinig bekend zouden de diensten zijn, die hij in zijn vrijen tijd, naast zijne betrekking, aan land- en tuinbouw bewijst! En hoe lang zullen wij in deze belangen nog moeten wachten op de hulp der Regeering, waarop zoo zeer wordt aangedrongen! Het particulier initiatief moge niet altijd even snel werken; het werkt uit den aard der zaak nauwkeurig in de richting, die de practijk eischt, en de vruchten kunnen op den duur niet achterwege blijven.

Maar het wordt tijd, dat wij ons wenden tot de bespreking dezer vruchten, tot de diensten, door de proefstations reeds aan de fabrieken bewezen. En ik beschouw het als een groot voorrecht, hier niet op eigen oordeel te behoeven af te gaan, maar naast de rechtstreeks uit Java gekomen berichten, het oordeel over te kunnen laten aan een der beste autoriteiten op het gebied der suiker-industrie in het buitenland, aan Dr. E. von Lippmann, te Halle.

Deze practicus heeft op de laatste algemeene Vergadering van het *Verein für die Rübenzucker-Industrie des Deutschen Reiches*, in Mei j.l. een voordracht gehouden over de door Prinsen Geerligs, den chemicus van het proefstation te Kagok, in de fabricage ingevoerde nieuwe methoden. Daarbij voegde hij aan zijne zeer waardeerende woorden eene schets van de bemoeiingen der proefstations op Java in het algemeen toe, die het Nederlandsche hart met trots vervult. Daarom wil ik mijne verdere bespreking zoo nauw mogelijk aan deze voordracht aansluiten, ofschoon het mij zeer wel bekend is, dat ook andere buitenlandsche organen, bv. het engelsche tijdschrift *Sugar cane*, zich in even gunstigen zin uitlaten.

Zoo iemand, dan is von Lippmann de aangewezen persoon, om een oordeel uit te spreken. Deels om het hooge aanzien, waarin zijne vakgenooten hem houden, deels ook om zijne uitvoerige bekendheid met de werkzaamheid onzer proefstations op Java, waarvan hij, door zijne berichten en referaten in het tijdschrift *Die deutsche Zucker-industrie*, zoo menigmalen de bewijzen gegeven heeft.

Ik begin met de ziekten van het riet. Evenals de meeste cultuurgewassen wordt het riet door talrijke vijanden bedreigd, die wel is waar bij de wilde rietsoorten en bij verwante wildgroeiende planten niet ontbreken, maar die op de onafgebroken velden natuurlijk een uiterst gunstige gelegenheid vinden om zich uit te breiden en in hooge mate schadelijk te worden. De ziekten onzer cultuurplanten, voor zooverre zij niet eenvoudig het gevolg van slechten grond, slechte bemesting of ondoelmatige behandeling zijn, zijn nagenoeg allen van besmettelijken aard, en de onderzoekingen van de laatste tientallen van jaren hebben in het algemeen geleerd, dat besmettelijke ziekten door parasieten worden veroorzaakt. Kevers van allerlei soort en hunne larven, vlinders met hunne rupsen, allerlei bladluizen, blaaspoten, plantmijten, verschillende tot de wormen behoorende, zoogenaamde aaltjes, die de wortels aantasten, verder een lange reeks van schimmels en zwammen op stengel en op bladeren zijn de oorzaken van deze ziekten. Voor een tiental jaren wist men van al deze vijanden zoo goed als niets, van de meeste ziekten kende men slechts den aard van de schade, doch niet eens den parasiet die haar veroorzaakte. Van een rationeele bestrijding was dan ook nooit sprake.

Het is zeer merkwaardig, dat de serehziekte de aanleiding is geworden om al deze ziekten aan een nauwkeurige studie te onderwerpen. De sereh toch is de moeilijkste van allen, waarschijnlijk veroorzaakt door de samenwerking van meer dan éénen parasiet, en dus, om het zoo eens uit te drukken, een dubbele ziekte. En terwijl, onder hare verwoestingen, van allerlei andere ziekten de oorzaken werden gevonden en de middelen tot bestrijding werden aangewezen, is omtrent haar zelve het onderzoek nog geenszins afgesloten.

Rupsen van kevers en vlinders zijn ook dubbel gevaarlijk, doch op veel eenvoudiger wijze. Want zij schaden niet alleen door de gangen die zij boren en het verlies van stengel en bladdeelen, dat zij berokkenen, maar vooral doordat zij aan de kiemen en sporen van allerlei ziekten, die op de harde huid van het riet zich niet kunnen ontwikkelen, de gelegenheid geven om in de open wondjes in te dringen en van daaruit hunne verwoestingen te beginnen. In zulke wonden dringen o.a. binnen: de bacil van het root rot, *Colletotrichum falcatum*, de *Djamar-Oepas* schimmel, die het inwendige van het riet doet verweeken, en de ananas schimmel, *Thidlaniopsis acthaceticus*, die geheele velden bedekt met een sterken, zeer aangenamen geur van ananas, maar ondertusschen de rietstengels in menigte en zeer volkomen te gronde richt. Het schijnbaar zoo eenvoudige feit, dat de schimmel der ananas-ziekte het riet van toevallige wonden uit aantast, wijst een middel tot bestrijding aan, zooals uit het volgende voorbeeld kan blijken.

Enkele weken nadat dit feit op het proefstation West-Java ontdekt was, en vóór dat het nog tot algemeene bekendheid gebracht was, vervoegde zich een administrateur van een der fabrieken op het proefstation met eenige monsters van zieke stekken. Weldra bleek bij onderzoek, dat deze juist door de ananas-ziekte waren aangetast; in de bibit, uit de bergtuinen ontvangen, kwam de ziekte in zeer hevige mate voor, zoodat meer dan de helft der knoppen niet ontkiemde. De directeur van het proefstation deelde toen mede, hoe de besmetting plaats had, en dat deze dus tegen te gaan zou zijn, door de snijvlakte, dadelijk na het snijden, voor schimmels ondoordringbaar te maken. Men kwam op het denkbeeld ze daartoe te teeren, en sedert dit geschiedt, is de ziekte geweken. Op deze wijze kon, op de terreinen der bedoelde fabriek, voor

eenige duizenden guldens aan waarde gered worden, wat verloren zou zijn geweest, als het bedoelde onderzoek naar den parasiet niet had plaats gehad.

En zoo gaat het telkens: door een eenvoudige raadgeving is veel verlies te voorkomen, als de aard der ziekte maar eenmaal bekend is.

Op raad van de proefstations worden thans door verschillende fabrieken proeven genomen ter bestrijding van ziekten in het groot. Het spreekt van zelf, dat daaronder ook het gebruik behoort van de *bouillie bordelaise* (een koper en kalk bevattende vloeistof), die in Europa zoo schitterende uitkomsten gegeven heeft. Zoodra het microscoop toch de rietziekten had leeren onderscheiden, wier schimmels of sporen door dat, uit den aard der zaak uitwendige middel kouden worden gedood, lag het voor de hand terstond op de velden proeven te nemen. Een voorbeeld ontleen ik aan het rood rot, waaromtrent de heer van Daalen te *Tegal* zijne ondervindingen in het Archief voor de Java-suikerindustrie mededeelt. Aan het proefstation te *Kagok* had men gevonden dat deze gevaarlijke ziekte door een schimmelsoort wordt veroorzaakt, die twee stadiën in hare ontwikkeling laat onderscheiden. Aanvankelijk vindt men haar op de bladscheeden en tast zij deze aan; later dringt zij tot in het inwendige van den stengel door en verwoest hier vaatbundels en celweefsel. De stekken, die in het laatstgenoemde stadium verkeerden, moesten natuurlijk worden uitgezocht, met petroleum overgoten en verbrand. De overige stekken, waarvan slechts de bladscheeden door de schimmel waren aangetast, werden zooveel mogelijk getrast, op smalle kweekbedden gelegd en met een laagje rivierzand bedekt, waardoor de verdere ontwikkeling der schimmels werd tegengehouden. Vervolgens werden de jonge plantjes om de vier dagen geregeld met *bouilliebordelaise* besproeid, terwijl nagenoeg de helft der kweekbedden, als contrôle, niet met het desinfectie-middel werd behandeld. Drie weken later werden de jonge plantjes overgeplant, en bij de laatste aanaarding en het afnemen der onderste droge bladeren was het verschil tusschen de beide helften van het veld zeer in het oog loopend. Het ontsmette gedeelte vertoonde slechts hier en daar eenige rood gekleurde bladscheeden, terwijl men in het andere vak haast geen plant kon vinden, die niet door de schimmel was aangetast.

Herhaaldelijk is door de rietkweekers de vraag besproken, of de toppen der stengels met even goed gevolg voor bibit kunnen worden gebruikt als het overige gedeelte. Rechtstreeksche proeven leverden nu eens een gunstig, dan weer een ongunstig resultaat, daar men niet voldoende bekend was met de omstandigheden, die op de uitkomst een invloed kunnen hebben. Ook hier moest dus een wetenschappelijk onderzoek voorafgaan, en werd dit dus aan de proefstations opgedragen.

Dit onderzoek omvatte aan de eene zijde proeven over groei, stofwisseling en ademhaling van de knoppen aan de toppen, vergeleken met de lagere; het leerde dat de krachtigste knoppen van volwassen suikerriet juist aan den top te vinden zijn, vooral aan de zoogenoemde witte, d.w.z. nog door de bladscheede omhulde gedeelten. Verder werd de vraag behandeld naar de waarde der knoppen ten opzichte der erfelijke eigenschappen, dus voor het overbrengen van het suikergehalte der moederplant op den nieuwen aanplant. Ook hier bleek het voordeel aan de zijde der toppen te liggen, zoodat van deze ten minste even suikerrijke, zoo niet rijkere planten te verwachten zijn, dan van de lager genomen bibits.

Zeer belangrijk is vooral de vraag naar de waarde van verschillende meststoffen. Vooral onder leiding van Dr. Prinsen Geerligs werden uitvoerige proeven hieromtrent genomen, die allengs den weg baanden tot een stelselmatig gebruik van verschillende soorten van kunstmest. Hoe weinig men er vroeger aan dacht, om langs dezen weg de productiviteit der rietvelden te verhoogen, blijkt het best uit het volgende antwoord, door een suikerfabrikant op Java voor een tiental jaren aan von Lippmann op eene vraag daarnaar gegeven: ‘Als wij meer suiker willen produceeren bebouwen wij meer land, want daaraan hebben wij geen gebrek!’

Terwijl voor de cultuur van het riet en voor de studie zijner ziekten de in Europa met suikerbieten opgedane ervaringen, om zoo te zeggen, slechts van theoretisch belang waren, kon de practijk in de fabrieken meer rechtstreeks processen en machineriën van hare zuster-industrie overnemen. Toch moest ook hier nog een lange reeks van ontdekkingen gedaan worden, voor de verbeteringen met het gewenschte gevolg konden worden bekroond. Want hoe anders is een rietstengel, en hoe anders een biet! Het zachte, saprijke, bijna.

vezellooze weefsel der laatste, door de cultuur van ruim een halve eeuw zoo geweldig verbeterd, laat de suiker zoo gemakkelijk uittreden, terwijl de harde rietstengels, met dikke celwanden, vol vaatbundels en met een bijna ondoordringbare schors, dit proces zoo uittermate bemoeilijken. Tusschen ijzeren rollen geplet, tot een half breiachtige, half vezelige massa geworden, geven de stengels bij het uittrekken een sap, dat in scheikundige samenstelling in vele opzichten bij dat der suikerbieten achterstaat.

Onder deze bestanddeelen is er een, dat gebleken is de oorzaak te zijn van de zoo gevreesde schuimgisting, doch dat, in de handen van Prinsen Geerligs, belooft, het uitgangspunt voor een veel verbeterd en vereenvoudigd proces van uittrekken te worden. Hooren wij, wat de heer von Lippmann ons hieromtrent mededeelt. De groote toejuichingen, die aan dit gedeelte zijner rede ten deel vielen, en de levendige discussie, die zich daaraan vastknoopte, wijzen ons op de hooge belangstelling, die de arbeid van onzen landgenoot in het buitenland, bij zijne concurrenten, ondervindt. Want niet alleen dat men den toenemenden vooruitgang in het fabrikatieproces op Java scherp in het oog meende te moeten houden, - wat meer zegt, men zag in, dat de vraag moest behandeld worden, in hoeverre de op Java ingevoerde verbeteringen ook voor de Europeesche suikerindustrie van nut konden zijn, en in hoeverre, juist met de in Indië verkregen resultaten, de concurrentie tegen de Indische suikerproductie kon worden verscherpt. Maar geven wij liever terstond het woord aan den Heer von Lippmann:

De zoogenoemde schuimgisting werd dan te Kagok in onderzoek genomen, en bleek al spoedig volstrekt geen gisting te zijn. Geen gist of bacterie, geen levend organisme had daaraan eenig deel. Doch er ontstaat bij de bereiding van het ruwe sap, door de onderlinge inwerking der bestanddeelen, die in de afzonderlijke cellen van het levende riet van elkander gescheiden waren, onder allerlei andere schadelijke stoffen, ook een zuur, dat het sap slijmerig en dus ook tot schuimen geneigd doet worden. Dit zuur bleek het glucinezuur te zijn, een nog zeer onvolledig bestudeerde stof, die door omzetting van de invertsuiker ontstaan kan. Invertsuiker nu is een niet kristalliseerende suikersoort, die in het rietsap tot een gehalte

van 1-2 pCt. voorkomt, en die voor het uittrekken van de rietsuiker in allerlei opzichten schadelijk is. Het gelukte nu, het glucinezuur uit het sap af te zonderen en te zuiveren; het bleek zich uiterst gemakkelijk te ontleden, onder sterk schuimen, terwijl het tegelijkertijd den zeer onaangenamen reuk verspreidde, die voor de schuimgisting kenmerkend was. Hierdoor was de weg aangewezen, om dit schuimen bij de fabrikatie te doen ophouden, men moet daartoe het glucinezuur, na de toevoeging van kalk tot het rietsap, met phosphorzuur afscheiden. Terwijl men nu kookt, komt al het glucinezuur in het schuim naar boven, en wordt dan gemakkelijk en volledig afgeschept.

Ofschoon hierdoor de verdere bewerking van het sap aanzienlijk verbeterd wordt, is het natuurlijk nog doelmatiger, om het ontstaan van het glucinezuur geheel te voorkomen. Verschillende wegen werden daartoe door den heer Prinsen Geerligs ingeslagen; ten slotte bleek het het beste, de invertsuiker reeds bij het begin geheel uit het sap te verwijderen. Hiertoe is, na het uitpersen of uitloogen van het sap, eene behandeling met 2-3 pCt. kalk bij 50-55° C. warmte noodig. Na het uitpersen moet het sap dus verwarmd worden, in fabrieken, die uitloogen, echter verkoeld, daar dit proces bij 80-85° C. pleegt te geschieden. Op de gewenschte temperatuur wordt het sap nu met de kalk, die als kalkmelk wordt toegevoegd, goed omgeroerd; waarna de overtollige kalk, bij dezelfde warmte, met koolzuur wordt verwijderd. De invertsuiker wordt daardoor tot saccharine en lactonachtige stoffen ontleed, en deze stoffen zijn, voor zooverre zij niet neergeslagen worden, onschadelijk, in het bizonder kleurloos en niet geneigd tot schuimen. Het filtreeren gaat nu veel gemakkelijker dan bij het oude proces; het sap wordt volkomen helder.

Reeds hebben enkele fabrieken op Java met deze methode in het groot proeven genomen, en haar gedurende eenigen tijd op het geheele proces toegepast. De uitslag overtrof de verwachtingen, daar zelfs minder goede sappen, die anders zoo moeilijk te bewerken zijn, nu zonder bezwaar behandeld konden worden. Het is te verwachten dat het nieuwe proces op Java allengs algemeen ingevoerd zal worden; het zal dan zonder twijfel een uitgangspunt voor talrijke vereenvoudigingen worden.

Tot zoover von Lippmann. Vatten wij nu het besprokene kort samen, daar het meer dan iets anders geschikt is, om ons een helder inzicht in de werkzaamheden der proefstations te geven. Zoolang men de schuimgisting kende en vreesde, maar niet nader onderzocht, bleven alle middelen tegen haar vruchteloos en gaf men den strijd ten slotte zoo goed als op. Zoodra men een chemisch onderzoek naar de werkzame stoffen deed instellen, werden het glucinezuur als de onmiddellijke en de invertsuiker als de middellijke oorzaak, als de stof, waaruit bet genoemde zuur ontstaat, aangewezen. Hieruit volgde de wenschelijkheid, de invertsuiker uit het sap te verwijderen, en ofschoon het nu nog geenszins een gemakkelijke taak was, hiervoor een middel te vinden, dat in het groot met voordeel kon worden toegepast, de weg was afgebakend en alle krachten konden worden ingespannen, om het doel te bereiken. En het is bereikt: waar de practicus met de handen ineengeslagen moedeloos neerzat, heeft de wetenschap hem den weg gewezen. Zulke feiten versterken het vertrouwen in de proefstations, verzekeren hun den voortdurenden steun der fabrieken en openen het vooruitzicht, dat eenmaal door samenwerking van wetenschap en praktijk, de rietsuiker-fabricatie op Java wederom een nieuw tijdperk van toenemenden bloei zal tegemoet gaan.

Gedurende den korten tijd, dat de proefstations werkzaam zijn, zijn op overeenkomstige wijze een aantal onderdeelen van het fabrieksproces in behandeling genomen. Gaarne zoude ik daarvan aan mijn lezers een overzicht geven, maar ik zou te zeer in de détails van de fabrieken afdalen, en ik zou dan maar al te zeer vreezen onverstaanbaar te worden. Liever haal ik slechts een enkel voorbeeld aan en ontleen dit aan de bijproducten, die naast de suiker in den handel gebracht worden, en met name aan de arak.

De afgewerkte stroop der suikerfabrieken wordt gedeeltelijk aan de bevolking verkocht, gedeeltelijk door Chineezen voor arak-bereiding gebruikt, doch een groot gedeelte vindt geen koopers en wordt weggeworpen. Vroeger werd op vele fabrieken al de overblijvende stroop tot arak verwerkt, doch dit bleek onvoordeelig en werd opgegeven. In Europeesche fabrieken echter werpt men niets weg, wat nog maar eenige waarde heeft; hier verkoopt men de rest van de stroop aan spiritus-

fabrieken, die haar tot alcohol verwerken. Waarom kan dit ook op Java niet geschieden? De beroemde onderzoekingen van Pasteur en Hansen en de algeheele omwenteling die zij ten gevolge gehad hebben in de fabrieksprocessen die op gisting berusten, doen met grond verwachten, dat een wetenschappelijke behandeling van de stroop ook op Java groote finantieele voordeelen moet geven. De aanleiding tot onderzoek lag dus voor de hand.

Het proefstation West-Java nam deze taak op zich, en onderzocht, of het niet mogelijk zou zijn meer voordeel te hebben uit de naproducten der fabrieken door bij de arakfabricatie te werken met zuivere gistsoorten, in plaats van met het tot nu toe gebruikelijke gistmengsel. Het was daarvoor noodig allereerst dit gistmengsel zelf te leeren kennen, en te weten uit welke organismen het bestond. Verder moest voor elk dezer organismen nagegaan worden, welke veranderingen het in de stroop teweeg bracht, en welk aandeel het dus aan het ontstaan der arak had. Eindelijk moest getracht worden, arak te bereiden met eene gist, die slechts één of twee der voornaamste organismen bevatte, om te zien, of daardoor minder verlies en een zuiverder produkt verkregen kon worden.

De uitkomst van dit zeer omvangrijke onderzoek bleek alleszins gunstig. Het gelukte uit de arakgist vier verschillende organismen, gistsoorten willen wij zeggen, af te zonderen, die in hoofdzaak het proces beheerschen. Deze organismen waren echter nieuw en onbekend, al hun eigenschappen moesten door proeven aan het licht gebracht worden. Eén onder hen kon als de eigenlijke bewerker der arakgisting beschouwd worden, en aan deze werd ter eere van den heer Vorderman, die zich zoo groote verdiensten voor de arakfabrikatie op Java verworven had, de naam van Vorderman's gist, *Saccharomyces Vordermanni* gegeven. Zuivere culturen van deze gistsoort, geheel ontdaan van de overige, bleken een veel beter gistmateriaal te leveren dan het gebruikelijke, zoodat ook een fijner arak kan gemaakt worden, die met name ook de onaangename stoffen niet bezit, die onder den naam van foesel plegen te worden samengevat. Ook de groote verliezen, die door besmetting der gistkuipen met schadelijke bacteriën te Batavia nog al eens voorkomen, worden door het gebruik van een zuivere gistsoort vermeden. Het is te verwachten dat op deze wijze de arak

een zeer voordeelig bijprodukt der rietsuikerfabrieken zal worden, en dat van de stroop niets meer ongebruikt zal verloren gaan. Doch de ontdekking is nog geheel nieuw en eerst in het jongste nummer van het Archief voor de Java-suikerindustrie medegedeeld, en omtrent proeven in fabrieken zijn nog geene berichten, voor zoover mij bekend, naar Europa gekomen.

Stappen wij thans van het fabrikatieproces af, zoo hebben wij nog een enkel woord te wijden aan de pogingen tot veredeling van het riet. Men verstaat daaronder het voortbrengen van nieuwe variëteiten, die in eenig opzicht beter zijn, dan de thans voorhandene. De voornaamste opzichten, die daarbij in aanmerking komen, zijn het gehalte aan suiker en het weerstandsvermogen tegen ziekten.

Het is voornamelijk het proefstation Oost-Java, dat in deze richting werkzaam is. Het voortbrengen van nieuwe variëteiten geschiedt door uitzaaien, elke zaailing is bij het riet een nieuwe variëteit, waaruit, na voldoende vermenigvuldiging door stekken, een gelijksoortig ras kan worden verkregen. Maar het is er natuurlijk verre vandaan, dat elke zaailing beter zou zijn, dan de gebruikelijke variëteiten. Integendeel, verreweg de meeste doen voor deze in één of ander opzicht onder. Nu eens is het suikergehalte te gering, dan weer is het riet te zwak tegenover één of andere ziekte, dan weer treedt er een ander gebrek op den voorgrond. Nu kan men wel, door het zaad te nemen van de beste voorhandene variëteiten, zijne kansen op goede zaailingen verhoogen, maar de ervaring bij andere gewassen leert, dat steeds het grootste deel der zaailingen bij de moedersoort achterstaat. Slechts enkele zijn in sommige, zeer weinige maar in alle opzichten beter.

Deze moeten worden uitgezocht. Allereerst moet het suikergehalte worden bepaald, wat betrekkelijk nog de eenvoudigste bewerking is. Alles wat een te klein suikergehalte heeft, deugt niet, en kan hoogstens, terwille van een of andere in het oog loopend goede eigenschap, ten behoeve van kruisingen worden behouden. Gelukkig heeft de ondervinding nu reeds geleerd, dat het suikergehalte der afzonderlijke planten zeer wisselend is, en dat de gebruikelijke rietsoorten onder deze volstrekt niet door grooten rijkdom aan suiker uitmunten. Een suikerrijkere rietsoort te produceeren is een probleem, dat door de proefstations reeds is opgelost.

Maar zulk een nieuwe soort mag in andere opzichten voor de bestaande niet onderdoen. Vooral moet zij tegen de ziekten, en met name tegen de sereh beter, ten minste niet minder goed bestand zijn. Daardoor wordt de keus natuurlijk nogmaals beperkt, het aantal uitverkorenen kleiner. Vandaar dat eerst onder een zeer groot aantal zaailingen iets werkelijk goeds zal kunnen worden aangetroffen, tenzij een gunstig toeval mocht helpen.

Bedenkt men hierbij nu, dat vóór het oprichten der proefstations iedereen op Java vast overtuigd was, dat suikerriet nooit rijpe zaden voortbracht, en dus meende dat alle pogingen in deze richting volkomen onuitvoerbaar waren, dan moet men zich verbazen over den snellen vooruitgang, die ook op dit gebied valt waar te nemen. Van meer dan houderd rietvariëteiten kent men reeds het zaad, men weet, hoe lang het in leven kan blijven, hoe het moet worden behandeld om te ontkiemen, en hoe de kiemplanten tot krachtig riet moeten worden opgevoed. Elders (*Allum der Natuur*, 1890) heb ik over deze moeilijkheden uitvoerig bericht, hier moge het voldoende zijn er op te wijzen, dat er noodzakelijker wijze eenige jaren verliepen, voordat al deze bezwaren waren overwonnen, en een geregelde cultuur uit zaad kon worden aangevangen.

Thans telt de cultuurtuin te Pasoeroean 700 stokken, uit even zoovele zaden gewonnen, en van 75 verschillende variëteiten afstammende. Eene collectie zóó groot, dat het personeel van het proefstation op verre na niet voldoende is, om het vergelijkend onderzoek van al deze exemplaren te volbrengen, en na te gaan, welke daaronder voor proeven in het groot aanbeveling verdienen. Doch zeker zullen er onder zijn, die niet alleen in suikergehalte, maar ook in andere opzichten al het bestaande overtreffen, en de hoop is zonder twijfel gewettigd, dat eenmaal een nieuw ‘Pasoeroean-riet’ naast Cheribon en andere variëteiten een eereplaats zal innemen!

Zóó werken de proefstations. Langzaam en in stilte gaat hun arbeid vooruit. Vele moeilijkheden waren te overwinnen, aan zeer gespannen verwachtingen moest worden voldaan. Natuurlijk vielen de eerste jaren tegen, en miskenning voegde zich bij den tegenzin van velen. - Thans is de baan gebroken, de grondslag gelegd. Handtastelijke finantieele voordeelen in

cultuur en fabrieken zijn aanwezig, en leggen een levendig getuigenis af. Overal is leven, overal is vooruitgang, waar vroeger, in kalme gelatenheid het: ‘wij weten niet’ gold. Maar de proefstations roepen luider en luider: ‘Wij zullen weten, wij zullen kunnen!’

HUGO DE VRIES.

Kleine Eyolf.

Lille Eyolf. Sknespil i tre akter af Henrik Ibsen. Köbenhavn. Gyldendalske boghandels forlag. 1894.

Voor eenige maanden leverde eene bekende illustratie eene aardige, zij het ook niet fraaie caricatuur van den naijver tusschen de vertegenwoordigers van de verschillende kunstrichtingen onzer dagen. De plaat stelt de gewaarwordingen voor van een armen schilder, wiens slaap verontrust wordt door diverse vrouwengestalten, die zijn slaapvertrek tot schouwplaats van een verwoeden kamp uitkozen. Links zwaait de mystiek, een slanke, gevleugelde jonge vrouw in licht gewaad tevergeefs haar vlammend zwaard tegen het naturalisme, een dikke, tandelooze vischvrouw, die, terwijl zij haar zware klompen op de borst van den droomer zet, met een stevigen knuppel op hare vijandin losranselt; rechts strekt een monsterachtig vrouwspersoon met slangenharen en doodschen blik, die het symbolisme verbeeldt, hare lange magere armen en vingers in het wilde uit naar wat maar onder haar bereik wil komen. Maar in het midden is het impressionisme, gekleed in een gespikkelde japon, bezig, het zwevend idealisme bij de haren omlaag te trekken.

Verzinnelijkt dit beeld eenigszins de indrukken, die het bezoek eener schilderijententoonstelling bij een persoon van niet al te sterke zenuwen teweegbrengen kan, - wie met eenige belangstelling van de litteratuur van den dag kennis neemt, zal licht in de verzoeking komen, in de plaat eene voorstelling te zien van den strijd der beginselen, die op litterair gebied gevoerd wordt. En geeft deze strijd stof tot blijdschap, in zooverre hij de aanwezigheid van leven bewijst, men kan het toch

slechts betreuren, dat er zoo dikwijls alléén gestreden en alléén veroordeeld wordt, daar waar wederzijdsche waardeering de eenige weg zou zijn, om een hoogeren vorm van kunst te bereiken, waarin de beginselen niet meer zoo scherp tegenover elkander staan. Want dat mystiek met naturalisme, impressionisme met idealisme onvereenigbaar zou zijn, is misschien eene theorie van een school, maar ligt niet in de natuur der dingen. Slechts waar één der vele kunstmiddelen, die bestaan of bestaan kunnen, voor *de* kunst wordt aangezien, ontstaan dergelijke uitersten en neemt de strijd zulke onbeschaafde vormen aan.

Weinige weken geleden verscheen een nieuw drama van een dichter, voor wiens talent de kunstmiddelen middelen zijn en niet doel; wien het niet te doen is, eene richting, die zijn sympathie heeft, te verheerlijken, maar iets te scheppen, dat grijpt. Realistisch - of, wil men liever: naturalistisch - is zijne kunst, want hij houdt zich aan de natuur en schildert de menschen met al hun kleinheden. Maar idealistisch is zij niet minder, want de dichter gelooft aan dingen, die niet gezien worden. Symbolisch is die kunst, want kleine gebeurtenissen zijn dikwijls het beeld van wat de oplossing van het geheele stuk zal zijn; maar toch natuurlijk, want die bijomstandigheden doen zich als toevallig voor en hebben geen pretensie; hun diepere beteekenis blijkt eerst aan het slot. Impressionistisch zou men ze kunnen noemen, in zooverre zij veel in weinig woorden zegt en den lezer het gewichtigste zelflaat denken. En mystiek is zij in de hoogste mate, want zij predikt waarheden, die het den mensch niet gegeven is, anders dan in beelden uit te spreken.

I.

Alfred Allmers is van de reis thuisgekomen. In de tien jaar van zijn huwelijk heeft hij Rita nooit een dag alleen gelaten, maar dit voorjaar is hij gaan twijfelen aan zich zelf. Door Rita's vermogen daartoe in staat gesteld, is hij bezig een boek te schrijven over de menschelijke verantwoordelijkheid, maar de gedachte komt in hem op, of het niet nog beter is,

zelf een plicht op zich te nemen, dan vellen druks met wijsheid over den plicht te vullen. Om hierin tot klaarheid te komen, heeft hij de eenzaamheid tusschen de bergtoppen opgezocht, en daar is het hem duidelijk geworden, dat voor hem geen hooger plicht bestaat dan de opvoeding van zijn kind, een ziekelijk, kreupel jongetje van negen jaar, dat tot nu toe door de ouders te veel aan zich zelf werd overgelaten en zich sterk gehecht heeft aan Allmers halve zuster Asta. Verheugd als iemand, die een doel voor zijn leven en streven gevonden heeft, keert Allmers naar huis; hij deelt in warme taal aan Rita en Asta mee, wat in zijn gemoed omgaat, en spreekt de verwachting uit, dat zijn taak in verband met vrouw en zuster hem niet te zwaar zal vallen. Maar als Asta, door ingenieur Borghejm tot een wandeling uitgenoodigd, het echtpaar alleen heeft gelaten, breekt Rita's jalousie los. Eerst tegen de schoonzuster. Zij heeft maar één wensch, dat er uit Borghejm en Asta een paar worde, opdat de laatste niet meer dagelijks hun geluk kome verstoren. Maar in haar opgewondenheid keert zich haar woede tegen het kind, tegen Eyolf, die nu Allmers gedachten geheel inneemt, evenals vroeger het gehate boek. Gisteren avond is Allmers thuisgekomen. Rita heeft zich in het wit gekleed, heeft hare rijke lokken over hals en rug laten neerhangen, heeft roode schermen over de lampen gehangen. Er stond champagne op tafel. Maar Allmers dronk er niet van. - Allmers verklaart dat hij te vol was van ernstige gedachten. Hij had over de toekomst willen spreken, vooral over Eyolf. Rita zegt glimlachend:

Dat deed je ook, beste -

ALLMERS

Neen, ik kwam er niet aan toe. Want je begon je uit te kleeden.

RITA.

Ja, en terwijl praatte jij over Eyolf. Herinner je het jeniet? Je vroeg, hoe het met kleine Eyolf zijn maag ging.

ALLMERS

(*ziet haar verwijtend aan*).

Rita -!

RITA.

En toen ging je in je bed liggen. En sliep zoo voortreffelijk!

ALLMERS

(*schudt het hoofd*).

Rita, - Rita!

RITA

(*ligt languit op de sofa en ziet naar hem op*).

Zeg, Alfred!

ALLMERS.

Ja!

RITA.

Je had champagne, maar je roerde hem niet aan.

ALLMERS

(*bijna hard*).

Neen. Ik roerde hem niet aan.

Rita wil Allmers alléén hebben. Geheel voor zich. En versmaadt hij haar, dan staat zij voor zich zelf niet in. Zij zal zich weggooien. Haar netten spannen voor dien ingenieur. Maakt zij Asta hem af handig, dan doet zij slechts hetzelfde, wat Eyolf haar aangedaan heeft. Eyolf! Zij kon bijna wenschen - Den wensch spreekt zij niet uit, want Asta en Borghejm komen terug. Zij hebben hun laatste wandeling gemaakt. Borghejm vertrekt morgen, om in het Noordland een weg te bouwen, - maar alleen. Rita wedt, dat het booze oogen zijn, die Borghejm een poets gespeeld hebben.

BORGHEJM

(*ziet haar aan*).

Booze oogen?

RITA

(*knikt*).

Booze oogen, ja.

BORGHEJM.

Gelooft u aan booze oogen, mevrouw Allmers?

RITA.

Ja, ik ben nu begonnen aan booze oogen te gelooven. Vooral aan booze kinderoogen.

Op dit oogenblik ontstaat buiten een tumult; verwarde stemmen roepen dooreen, dat er een kind verdronken is. Een plotselinge schrik slaat Rita in de ziel, zij ijlt naar de warande en verneemt de ontzettende tijding: ‘daar drijft de kruk’.

Allmers zit op een bank bij het strand en ziet droefgeestig over den fjord, waarin zijn kind verdween. Asta komt bij

hem zitten, en terwijl zij rouwfloers om zijn hoed en aan zijn mouw naait, dwalen hun gedachten van Eyolf naar het verleden en van het verleden weer naar Eyolf. Allmers herinnert zich, dat het eerste, wat Asta voor hem naaide, ook zwart floers was - toen hun vader stierf. En nog eenmaal deed zij het' bij den dood harer moeder. Sedert leefden zij als goede kameraden; arm waren zij en jong, maar zij werkten, en als Alfred een examen deed of een artikel schreef, dat door een tijdschrift werd aangenomen, was het een feestdag. Het was een verhouding, alsof Asta niet Allmers zuster, maar zijn broer geweest was. Hij noemde haar steeds Eyolf, als zij alleen waren. En ook nu is het hem een troost, Asta bij zich te hebben. Met Rita kan hij niet spreken. Vooral niet over dit hier. Een zuster is geheel iets anders. Wel gelijkt Asta het meest op haar moeder, maar er is toch een familietrek; en het is of het samenleven vooral hun gemoed naar elkanders beeld gestempeld heeft. Asta meent, dat eer zij alléén zich naar *zijn* beeld gevormd heeft. *Hem* heeft zij alles te danken.

Intusschen verschijnt Borghejm met Rita, die Allmers zoekt. Asta geeft Borghejm een teeken, en deze noodigt haar nu tot een allerlaatste wandeling uit. De echtgenooten blijven alleen terug. Maar de oude vertrouwelijkheid wil niet terugkomen. Rita heeft van ooggetuigen vernomen, hoe Eyolf op den bodem lag, vóór de stroom hem meesleepte. Met groote, opene oogen lag hij daar. Die oogen - zij ziet ze aanhoudend voor zich. Allmers ziet haar dreigende aan en vraagt.

Waren zij boos, die oogen, Rita?

RITA

(*bleek*).

Boos -!

ALLMERS

(*gaat recht op haar aan*).

Waren het booze oogen, die naar boven staarden? Beneden uit de diepte?

RITA

(*wijkt terug*).

Alfred -!

ALLMERS

(*volgt haar*).

Geef mij daar antwoord op! Waren het booze kinderoogen?

RITA

(*gilt*).

Alfred! Alfred!

ALLMERS.

Nu heb je gekregen, - dat wat je wenschte, Rita.

Rita heeft *dit* nooit gewenscht. Zij heeft alleen gewenscht, dat Eyolf niet tusschen hen zou staan. Maar het gaat voor haar op, dat hij van nu af meer dan ooit tusschen hen staan zal. En van Eyolfs dood komen zij te spreken over de oorzaak, dat hij zich niet redden kon; over dat vreeselijke uur, toen het kleine kind, aan zich zelf overgelaten, van de tafel viel; toen Rita lokte en Allmers alles, ook het kind, in hare armen vergat. Zij hebben hem van zich vervreemd, omdat zij de kruk niet zien konden, die hij door hun schuld met zich moest sleepen. Er is dus vergelding in Eyolfs dood, en wat zij voor smart en gemis houden, zijn wroegingen van het geweten. Meer herinneringen ontwaken. Zij spreken van hun liefde, die zoo innig begon, en zóó moet eindigen. Het is een verterend vuur geweest, dat van nu af gedoofd moest zijn, en bij een hunner reeds gedoofd is. - Maar die liefde, was zij werkelijk zoo innig? Wat bewoog Allmers? - Rita was zoo verrukkelijk schoon. - En was er niets anders? Rita raadt het. Het was ‘het goud en de groene bosschen’. - Allmers erkent, dat hij aan Asta had te denken. - Dan is het toch Asta, die hen te samen heeft gebracht. Asta - Eyolf. Rita herinnert Allmers aan het uur, toen hij haar vertelde, met welken naam hij gewend was, zijn zuster te noemen. Het was het uur, waarin de *kleine* Eyolf voor zijn leven ongelukkig werd. Dus wederom vergelding! - Het wordt Rita duidelijk, dat zij en Allmers het met hun beiden niet langer kunnen volhouden. Het zal noodig zijn, op grooten voet te leven en menschen te zien. Daarom noodigt zij Asta en Borghejm, die ontstemd van hun wandeling terugkeeren, zonder elkander gevonden te hebben, uit, haar naar binnen te volgen. Maar Allmers wil eerst een woord met Asta spreken. Hij vertelt haar, dat Rita en hij elkander boos en slecht maken. Hij moet weg, en hij keert terug tot haar, want de liefde tusschen een broer en een zuster is de eenige, die niet aan de ‘wet der verandering’ onderworpen is. Maar met bewogen stem wijst Asta hem op een portefeuille met brieven van haar moeder, die zij hem verzoekt

te lezen, als zij vertrokken zal zijn; - daaruit zal hem blijken dat Asta niet zijn zuster is. Allmers begrijpt niet, wat dit aan hun verhouding verandert, maar Asta herinnert hem aan zijn eigen woorden: vergeet niet, zegt zij - dat zij aan de ‘wet der verandering’ onderworpen is.

ALLMERS

(*ziet haar doordringend aan*).

Meen je daarmede, dat -?

ASTA

(*stil, warm bewogen*).

Geen woord meer, - dierbare, dierbare Alfred. - (*Zij neemt een handvol bloemen, die zij op een tafel gelegd heeft, daarvan op*). Zie je deze waterlelies?

ALLMERS

(*kuikt langzaam*).

Het zijn van die soort, die opschieten - diep van den bodem.

ASTA.

Ik plukte ze aan het moeras. Daar, waar het in den fjord uitmondt. (*reikt ze Allmers over*). Wil je ze hebben, Alfred?

ALLMERS

(*neemt ze aan*).

Dank.

ASTA

(*met betraande oogen*).

Ze zijn als een laatste groet voor je van - van kleinen Eyolf.

ALLMERS

(*ziet haar aan*).

Van Eyolf daar buiten? Of van jou?

ASTA

(*zacht*).

Van ons beiden. (*neemt haar parapluie*). Kom nu mee naar huis, naar Rita.

(*Zij gaat het pad op*).

ALLMERS

(*neemt zijn hoed van de tafel en fluistert dof*).

Asta. Eyolf. Kleine Eyolf -!

(*hij volgt haar*).

Ingenieur Borghejm weet van volhouden. Evenals hij bij het bouwen van een weg zich door moeilijkheden niet uit het veld laat slaan, zoo geeft hij ook de hoop niet op, Asta te

winnen, ook al heeft zij aanvankelijk naar zijn beden geen ooren. Weldra zal hij voor langen tijd naar het Noordland vertrekken; daar wacht hem veel arbeid en veel moeite, - maar zóó iets komt men alléén wel te boven. Het ergste is, dat hij niemand weet, om de vreugde mee te deelen. Vreugde - die kan men alleen niet genieten. Die heerlijke jubel van het leven moet gedeeld worden. Maar Asta vraagt hem, of hij er vrede mee zou nemen, haar half te bezitten. - Neen, dat is zijn eenige eisch; *geheel* moet hij haar hebben. - Dan kan zij niet.

Allmers komt hen storen op het oogenblik, dat Borghejm wil vertrekken. Het verbaast hem, te vernemen, dat ieder een verschillenden kant uitgaat, en hij vraagt Asta, ingeval zij Borghejm niet volgt, te blijven. - Neen, zij moet gaan. - Maar dan niet verder dan de stad en spoedig terugkomen. - Dat kan zij vooreerst niet beloven. - Dan zal hij spoedig naar de stad komen. - Neen, hij moet bij Rita blijven. - Allmers wendt zich tot Borghejm met de opmerking, dat hij misschien maar tevreden moet zijn, nog geen reisgezelschap te hebben gevonden, en op diens verbaasde vraag, hoe Allmers zóó iets zeggen kan, luidt het antwoord: Ja, want u kunt nooit weten, wie u misschien later zoudt kunnen ontmoeten. Onderweg.

ASTA

(*onwillekeurig*).

Alfred!

ALLMERS.

Den rechten reiskameraad. Als het te laat is. Te laat.

Een oogenblik later verschijnt Rita. Zij kan niet alleen zijn. Zij ziet twee groote opene oogen, die haar aanhoudend aankijken. Zij smeekt Asta, te blijven, om harentwille en om wille van Allmers; zij smeekt haar bij hen de plaats van Eyolf in te nemen. Zij heette immers vroeger reeds Alfreds Eyolf! Maar Asta kan niet blijven. Er rijpt in haar een besluit. Zij trekt haar hand, die Rita gegrepen heeft, terug en zegt: Borghejm - hoe laat gaat de boot?

BORGHEJM.

Aanstonds.

ASTA.

Dan moet ik aan boord. Wilt u met mij reizen?

BORGHEJM

(*in bedwongen verrukking*).

Of ik wil! Ja, ja, ja!

ASTA.

Kom dan.

En als Allmers haar vraagt: 'Wat beteekent dat, Asta? Dat ziet er uit als een vlucht,' antwoordt zij fluisterend:

'Ja, Alfred, - het *is* ook een vlucht, - een vlucht van jou - en van mij zelf.'

Allmers en Rita blijven alleen achter. De boot verschijnt met haar lantarens, die in het donker gloeiende oogen gelijken; zij verdwijnt weer, onverschillig voor de plaats, waar zij aangelegd heeft, en die het tooneel was van zooveel jammer, en de stilte herhaalt onophoudelijk de woorden: 'Daar drijft de kruk. Daar drijft de kruk.' De echtgenooten zijn elkander vreemd geworden. Een muur staat tusschen hen; vergeten kunnen zij niet, en zij weten niet, hoe het leege leven te vullen. Het boek over de menschelijke verantwoordelijkheid is voor Allmers geen taak meer; op reis gaan lokt hem niet; thuis blijven is als een voortdurend verwijt. Allmers ziet geen anderen uitweg dan van elkaar te gaan. Naar de eenzaamheid in de bergen wil hij terugkeeren, waar hij kort geleden geleerd heeft afstand te doen en een voorsmaak van den vrede des doods genoten heeft. Maar in Rita heeft er een verandering plaats gehad. Door het verlies van Allmers is er in haar gemoed een leegte ontstaan, die zij moet trachten te vullen met iets, dat naar liefde zweemt. Het is als een barensnood, die een nieuw leven schept - maar ten koste van het geheele levensgeluk. Rita zal, als Allmers vertrokken is, al de havelooze kinderen uit die gemeene buurt aan het strand, die kinderen, die Eyolf lieten verdrinken, zonder een hand voor hem uit te steken, tot zich nemen, ze met zijn speelgoed laten spelen, ze zijn plaats aan tafel geven, en trachten, gelukkige menschen van hen te maken. Allmers herinnert er haar aan, dat, wat haar nu drijft, geen liefde is. - Neen, - nog niet. Maar - Alfred heeft zoo dikwijls met Asta gesproken over de menschelijke verantwoordelijkheid. - Ook dàt, meent Allmers, kan haar eenige beweegreden niet zijn. - Neen, zij heeft nog een reden. Zij wil zich de groote, opene oogen bevriend maken. - Maar als Allmers dat hoort, staat

hij getroffen, en hij vraagt, of hij kan blijven en haar helpen. - Als hij wil. - De ‘wet der verandering’ houdt Allmers en Rita toch bij elkander. Een zware dagtaak wacht hen, maar Rita troost zich: van tijd tot tijd zal er een zondagsstilte over hen dalen. Dan zullen degenen, die zij verloren hebben, misschien om hen zijn, de kleine Eyolf - en de groote Eyolf ook. Het schijntje, dat zij dan zien, zal voortaan de zon van hun leven zijn. Rita vraagt: Waarheen moeten wij zien, Alfred?

ALLMERS

(*vestigt den blik op haar*).
Opwaarts.

RITA

(*knikt toestemmend*).
Ja, ja - opwaarts.

ALLMERS.

Opwaarts, - naar de toppen. Naar de sterren. En naar de groote stilte.

RITA

(*geeft hem de hand*).
Dank!

II.

‘Kliene Eyolf’ behoort tot die reeks drama's, waarin Ibsen het probleem van het huwelijk behandelt. Voor hem is het huwelijk niet, zooals in de ouderwetsche litteratuur, de veilige haven, welke binnen te loodsen de hoogste roeping van den mensch is. Evenmin, zooals o.a. bij Strindberg, een verwoede strijd om de heerschappij, ingeleid door een bedriegelijken droom van zinnelijkheid, dien men liefde noemt. Maar een samenleven van twee menschen, dat krachtens de wet der ontwikkeling aan verandering onderworpen is. Men kan dus niet gemakkelijk op een gegeven oogenblik, allerminst aan het begin, zeggen of een huwelijk gelukkig zal wezen, al dan niet. Alles hangt af van den wederzijdschen invloed der echtgenooten, die elkanders toekomst determineeren. In ieder huwelijk, dat meer is dan een onverschillig naast elkander voortleven, zijn dus crisissen onvermijdelijk, maar de oplossing der crisis hangt niet van het toeval af, maar ligt opgesloten in hetgeen voorafgaat. Wàt eene gelukkige oplossing der crisis

te noemen is, laat zich evenmin in één woord zeggen; ook dit hangt van het stadium van ontwikkeling af, waarin zich een huwelijk bevindt. Een der meest gewone oorzaken, die op den duur een crisis in het leven kunnen roepen, is de tegenspraak tusschen de maatschappij en hare instellingen eenerzijds, de stem van het hart aan den anderen kant. Heeft men zich van de mogelijkheid van zulk een tegenspraak van te voren niet voldoende rekenschap gegeven, dan ontstaat bij edele naturen licht een gevoel van afkeer van den zinnelijken band, zoodra de uiterlijke band der conventie zijn waarde verliest. Dit is eene gedachte, die in de litteratuur van onzen tijd telkens opdoemt, en ook Ibsen heeft ze herhaaldelijk onder beeld gebracht. In ‘Nora’ verlaat de echtgenoote om die reden haar man, in ‘Spoken’ komt de vrouw nog jaren na den dood van haar echtgenoot er toe, den nymbus van heiligheid, waarmee zij om wille der conventie zijne nagedachtenis omgeven heeft, zelf te verbreken. In latere stukken wordt het vraagstuk dieper opgevat; de conventie treedt meer op den achtergrond, de verschillende zijden van het gemoedsleven op den voorgrond. Wij krijgen den strijd te aanschouwen tusschen illusie en werkelijkheid. In ‘De wilde Eend’ leeft een echtpaar in de illusie, dat aan hun verhouding niets ontbreekt, tot een ongeroepene hun die illusie ontneemt en hen overtuigt, dat wat hen te samen voerde, heel iets anders was dan behoefte des harten. Omgekeerd leeft Ellida in ‘De Vrouw van de Zee’ in de voorstelling, dat zij niet de vrouw van haar man wezen mag, omdat zij zich aan een ander gebonden gevoelt, tot de catastrophe het haar duidelijk doet worden, waar haar diepste sympathiën liggen. Een dergelijke catastrophe maakt, maar in geheel anderen geest, een einde aan de gespannen verhouding tusschen bouwmeester Solness en zijne vrouw. Het is noodig, bij deze beide stukken even stil te staan.

Dat ‘Bouwmeester Solness’ de gedachte van ‘De Vrouw van de Zee’ voortspint, geeft de dichter symbolisch te kennen door het optreden van Hilde Wangel, de dochter van dokter Wangel, die in ‘De Vrouw van de Zee’ naast Ellida de hoofdpersoon is, in eene rol, die zeer veel overeenkomst heeft met die van ‘Den Vreemden Man’, die voor Ellida zoo'n diepe beteekenis heeft. In beide stukken wordt het huwelijk geschilderd van twee menschen, die den weg tot elkanders

gemoed niet kunnen vinden. Ieder gesprek, iedere poging tot toenadering heeft slechts grooter verwijdering ten gevolge, en het gevoelsleven van ieder der echtgenooten blijft den ander vreemd. Beide huwelijken worden bedreigd door een wezen met een roofvogelnatuur, dat in zijn zelfzucht geen oogenblik denkt aan het levensgeluk van anderen, dat het tracht te verwoesten. Maar hoe verschillend is de uitkomst. Terwijl in ‘De Vrouw van de Zee’ de komst van den vreemden man juist de aanleiding wordt, dat het huwelijk van Wangel en Ellida een *waar* huwelijk wordt, leidt de komst van Hilde in ‘Bouwmeester Solness’ tot ondergang en dood. Wat is de oorzaak van dit verschil?

Ellida heeft Wangel genomen uit toewijding. Maar zij kan niet vergeten, dat zij eenmaal, half onwillig, als gebiologiseerd, haar woord gegeven heeft aan dien vreemden matroos, die voor haar verbeelding de verpersoonlijking is geworden van de zee en de vrijheid. Zij verbeeldt zich, dat naast dien vreemden man haar plaats is, en zij gaat den band, die haar aan Wangel bindt, gevoelen als een dwang, haar door de maatschappij opgelegd. Zij zoekt bij Wangel steun tegen die gedachte, en nog meer tegen den vreemden man zelf, als hij verschijnt. Maar met de wet is hier niets aan te vangen, want het is geen physieke macht die dreigt; het is een macht, die zich meester maakt van de ziel. Daar laat Wangel de physieke overmacht, waarover hij als echtgenoot beschikken kan, varen; hij hergeeft Ellida hare vrijheid, volkomen vrijheid, om te gaan, waar zij goed vindt. Hij doet het - omdat hij haar zoo lief heeft. En Ellida - voor haar gaat er een licht op. De uiterlijke band is weggevallen; en nu blijkt het, dat de jaren en het samenleven een band geknoopt hebben, inniger dan de wet of de conventie vermag. De vreemde man is voortaan voor haar dood. Van nu af is zij in waarheid Wangel's huisvrouw.

Bouwmeester Solness heeft zijn roem gekocht tot den prijs van zijn geluk. Het oude huis, waarin zijne vrouw opgegroeid is, brandde af, en op de plaats, waar het stond, bouwde hij villa's, tehuizen voor menschen. Maar de schrik, dien Aline niet dragen kon, kostte den tweelingen het leven. Solness gevoelt Alines ziekelijken toestand als een schuld op hem drukken; ja, het komt hem voor, alsof hij, die door dien

brand omhoog kwam, schuld is aan den dood der kinderen. En zoo heeft hij Aline, die evenals hij talent tot bouwen had, tot het opbouwen van kleine kinderzielen, alles ontnomen, waarin zij een levenstaak had kunnen vinden. Aldus Solness. Maar geheel anders denkt Aline. De kinderen! - ja, als dat het ergste was! Maar die hebben het nu zoo goed. Maar al die mooie dingen van vader en moeder! Die portretten aan de muren; die ouderwetsche japonnen van grootmoeder; en die mooie poppen, waarmee zij zoo dikwijls, zelfs nadat zij getrouwd was, gespeeld heeft! Dat alles is mee verbrand. Die kleine verliezen, die zijn het, die in het hart snijden. - En als Solness praat van een schuld, dan denkt Aline aan ontrouw. Geen gedachte hebben zij gemeen; geen begrip voor elkanders leed. Daar verschijnt de crisis in de gestalte van Hilde. Zij verstaat onmiddellijk, wat er geniaals is in Solness en wat hier zoo stumperig ondergaat. Zij wil hem bevrijden en veroveren, en voert haar besluit uit met al de brutaliteit van iemand, die niet weet, wat consideratie is. Zóó zal hij voor haar staan, als *zij* zich een vrij man voorstelt, vrij van duizeligheid zoowel als van de slavernij van zulk een huwelijk, vrij van de vrees voor de jeugd, die hem kwelt, zoowel als van gewetensbezwaren. En in Solness verdooft onder invloed van Hildes bekoring de laatste vonk van wat eenmaal zijn liefde voor Aline was. Zich losmaken kan hij niet, maar resigneeren om wille van zijn vrouw evenmin - hij wordt het offer van den strijd tusschen plicht en neiging. De gegevens voor een nieuw leven waren in het huwelijk van Solness en Aline niet aanwezig, en de verschijning van een totaal onbekende vrouw, die Solness voorbijgaande neiging weet te winnen, is voldoende om het schijngebouw van hun huwelijksheil ineen te doen storten.

Ik heb opzettelijk aan ‘De vrouw van de Zee’ en ‘Bouwmeester Solness’ een paar bladzijden gewijd, omdat het vraagstuk van het huwelijk hier dieper opgevat is dan in vroegere stukken, en omdat het in den grond dezelfde vraag is, die in ‘Kleine Eyolf’ terugkeert. Alleen doet zich hier de vraag in een ander ontwikkelingsstadium van het huwelijksleven voor, en is de crisis dus ook van anderen aard. Gelijk op de periode van droomen en onbevredigde wenschen gansch natuurlijk een tijd volgt, waarin men zich geeft en slechts in elkander bestaat,

zoo, meent Ibsen, ontwikkelt zich ook uit dat leven in elkander volgens de ‘wet der verandering’ een gemeenschappelijk leven der echtgenooten voor iets, dat buiten hen zelf ligt. De natuur wijst den weg; het ligt voor de hand, dat de ouders de liefde, die aanvankelijk geen ander doel kende dan den ander, richten op hunne kinderen. In den regel geschiedt dat langzaam en ongemerkt. Maar waar die ontwikkeling niet vrij kan plaats hebben, daar komt de crisis. Allmers en Rita hebben zich van hun kind vervreemd, om het zelfverwijt niet te gevoelen, dat het zien van zijn kruk bij hen wakker riep. Hun liefde bleef zich dus uitsluitend op elkander concentreeren. Maar er moet een oogenblik komen, waarop die uitsluitende neiging, die geen plaats voor iets anders overlaat, hen niet meer voldoet. Het eerst, uit den aard der zaak, bij Allmers. Hij immers heeft van den beginne af in Rita niet *alles* gezocht; daarnaast heeft hij aan Asta gedacht, en ook aan een levenstaak, die hij zich gesteld had. Wat hem in Rita aantrok, was vooral haar uiterlijk schoon. Naarmate *dat* zijn macht over hem verliest, richten zijn gedachten zich op andere dingen, en met een juist instinct in de eerste plaats op Eyolf. Maar Rita laat niet los. Ook zij heeft een fijn instinct in zaken, die het gemoedsleven betreffen, en diep psychologisch is haar jalouzie tegen Asta, als verstond zij, dat deze Allmers in denken en voelen nader staat dan zij. Allmers, die haar niet uit liefde alléén huwde, heeft zoodoende mee schuld aan de hardnekkigheid, waarmee zij vasthoudt, wat vrijwillig moet worden losgelaten, zal een geleidelijke ontwikkeling mogelijk zijn. De plotselinge dood van Eyolf onder omstandigheden, die den ouders het vergeten onmogelijk maken, verhaast de catastrofe. En weer valt een kaartenhuis van huwelijksgeluk ineen. Maar nu de zinnelijke band wegvalt, blijkt het, dat dit huwelijk toch kiemen van een hooger leven bevatte. Rita's sterke liefde, Allmers' behoefte, om voor iets beters te leven, zij ontmoeten elkander, nu de hartstocht gedoofd is, en met het offer van hun geluk koopen zij de mogelijkheid om elkander te verstaan en een samenzijn in den geest met hen, die zij verloren. De elementen voor een bestaan van hooger orde waren aanwezig; de crisis was noodig, om uit den weg te ruimen, wat den groei daarvan belemmerde.

III.

Evenmin als in andere drama's van Ibsen ontbreken in ‘Kleine Eyolf’ reminiscenzen aan andere dichtwerken. Merkwaardig is de figuur van de Rottenjuffrouw. Zij vindt in zeker opzicht haar prototype in ‘de Vrouw van de Zee’ en in ‘Bouwmeester Solness’. Aangeduid is het type reeds in ‘De wilde Eend’. De onweerstaanbare invloed, dien Gregers Werle over de kleine Hedwig uitoefent en waarmee hij haar drijft, een offer voor haar vader te brengen, doet reeds denken aan de macht, waarmee de Rottenjuffrouw de rotten naar het water lokt, om daar te verdrinken. Maar in Gregers, die overigens met geheel andere naturen verwant is, is dit een bijkomstige trek. Levend wordt deze type pas in den ‘vreemden man’. Magisch vangt hij het gemoed; onweerstaanbaar in zijn onverklaarbaarheid lokt hij Ellida met open oogen in een wis verderf, en geen macht ter wereld kan haar redden, tenzij een sterker toovermacht. Die toovermacht - het is de zichzelf vergetende toewijding. Scherper omtrekken neemt de figuur aan in Hilde Wangel; zij verleidt niet met onverstaanbare woorden, maar zij verovert door haar persoon; zij doet denken aan de sirenen der oudheid, doodend wat in hare nabijheid komt en toch zoo levend menschelijk, zoowel in haar gevoelen als in haar uiterlijk. In de Rottenjuffrouw daalt de figuur, die in Hilde een geheel drama beheerscht, weer tot bijpersoon. Maar haar trekken zijn niet minder duidelijk - en schrikwekkend. Herinnert Hilde aan een sirene, hier is het, of men een Medusa voor zich ziet. Hoor haar vertellen, hoe zij haar bedrijf uitoefent:

Mopseman en ik. Wij tweeën doen het met zijn beiden. En dat gaat zoo gemakkelijk. Zoo *lijkt* het ten minste. Hij krijgt niets dan een touw aan zijn halsband. Dan ga ik driemaal met hem het huis om. En speel op de mondharp. En als zij *dat* hooren, dan moeten zij op uit de kelders, en neer van de zolders, en voor den dag uit hun gaten, - al de gezegende kleine schepseltjes.

EYOLF.

Bijt hij ze dan dood?

DE ROTTENJUFFROUW.

O, 't lijkt er niet naar! Neen, wij gaan naar de boot aan

't strand, hij en ik. En dan volgen zij ons. De groote net zoo goed als hunne kleine lievelingen.

EYOLF

(*in spanning*).

En wat dan -? Vertel het!

DE ROTTENJUFFROUW.

Dan steken wij van wal. En ik sla met de riemen en speel op de mondharp. En Mopseman, hij zwemt er achteraan (*met fonkelende oogen*). En alles, wat er kriebelde en krabbelde, dat volgt, en dat volgt ons in de diepte van het water. Ja, want dat moeten ze!

EYOLF.

Waarom moeten zij?

DE ROTTENJUFFROUW.

Juist omdat zij niet *willen*. Omdat ze zoo ijselijk bang voor het water zijn, - daarom moeten ze er in.

EYOLF.

Verdrinken ze dan?

DE ROTTENJOFFROUW.

Tot de allerlaatste toe (*zachter*). En dan hebben ze het zoo stil en zoo goed en donker, als ze maar wenschen kunnen, - de lieve kleinen. En slapen daar beneden zoo'n heerlijken langen slaap. Al die schepsels, die de menschen haten en vervolgen (*staat op*). Ja, vroeger had ik geen Mopseman noodig. Toen lokte ik zelf wel. Ik alleen.

EYOLF.

Wat lokte u dan?

DE ROTTENJUFFROUW.

Menschen. Eén vooral.

EYOLF

(*in spanning*).

Och, zeg mij, wat was er dat voor een?

DE ROTTENJUFFROUW.

Dat was mijn allerliefste, kleine hartenbreker!

EYOLF.

Waar is hij nu gebleven?

DE ROTTENJUFFROUW

(*hard*).

Beneden bij al de rotten.

Zij vraagt Rita, of er niets is, dat kriebelt en krabbelt, niets, dat knabbelt en knaagt. Dan kan zij er meteen een eind aan

maken. - Maar de ouders bemerken de klauw niet, die zich reeds begeerig naar hun kind uitstrekt, en geen toovermacht van liefde, die uit de verte het gevaar ziet, is aanwezig, om de verderfelijke macht der Rottenjuffrouw te neutraliseeren; Eyolf gaat denzelfden weg, dien de 'allerliefste' gaan moest, en dien Solness ging, toen hij op den toren moest klimmen, juist omdat hij daarvoor zoo 'ijselijk bang' was.

Nauw verwant wat gedachte en stemming betreft, is 'Kleine Eyolf' ook met 'Rosmersholm.' De grondgedachte van 'Kleine Eyolf', dat een hooger leven gekocht kan worden met verlies van het geluk, is *daar* reeds met ronde woorden uitgesproken. Rebekka zegt het tot Rosmer, als zij hem bekent, dat de omgang met hem haar veranderd heeft: 'De levensbeschouwing der Rosmers adelt. Maar - maar - maar zij doodt het geluk.'[1)] Het is zeker geen toeval, dat de gedachte aan zelfmoord, die de ontknooping van Rosmersholm vormt, even, als terloops ook in 'Kleine Eyolf' opdoemt. Allmers vraagt Rita, of zij bereid zou zijn, vrijwillig haar leven te geven, indien zij de volle zekerheid had, dat zij Eyolf ginds weer zou vinden. De wending van het gesprek is karakteristiek voor den dichter en toont, dat ook hij aan de 'wet der verandering' onderworpen is, Rita gevoelt, dat zij het niet zou kunnen. Ook Allmers kan het niet; 'want, hier in het aardsche leven hooren wij thuis, zoolang wij leven.' - Staat ginds geen andere uitweg open dan de dood, - hier is verzoening in het leven - voor anderen. De dichter toont ons hier, hoe zijn eigen zieleleven met de jaren dieper wordt. Niet op den duur kan de dood zijn ideaal zijn, maar slechts tijdelijk, voor zoover hij de voorwaarde van nieuw leven is. Het is opmerkelijk, hoe in Ibsen's drama's beelden en gedachten komen en gaan als menschen. Zooals wij straks in de Rottenjuffrouw een laatste herinnering aan de levende Hilde vonden, zoo heeft zich het denkbeeld van verzoening, dat in Rosmersholm nog maar even aangeduid was, hier tot hoofdgedachte ontwikkeld.

1) Daarmee wil ik niet gezegd hebben, dat de hooge waarde van het offer hier voor 't eerst door den dichter geprezen wordt. Men denke slechts aan den slotregel van het vierde bedrijf van Brand: 'Eeuwig bezit men alléén het verlorene;' ja zelfs aan de schijnbaar zoo weinig bevredigende ontknooping van 'de Komed ie der Liefde.'

Grooter rijpheid toont de dichter ook in zijn jongste werk, wanneer wij de punten van aanraking in oogenschouw nemen, die Kleine Eyolf met ‘De wilde Eend’ heeft. Ook daar hebben een paar ouders zich den dood van hun kind te verwijten. En ook daar spreekt Gregers Werle, zooals hier de ouders doen, de verwachting uit, dat Hedwig niet te vergeefs gestorven zal zijn. Maar met bijtend sarcasme voorspelt Relling, dat Hedwig voor Hjalmar Ekdal, die thans zoo diep getroffen schijnt, over weinige maanden niets anders zal wezen dan een mooi thema, om over te declameeren. En de lezer moet het toegeven. Hjalmar, die uit de pas ontvangen mededeelingen aangaande zijn eigen leven en zijn eigen huwelijk niets geleerd heeft, die Hedwig van zich schopte om een vroeger vergrijp van de moeder, - hij zal ook uit Hedwig's dood niets leeren. Hoe anders hier! Wat *daar* de dwaze paradox van een fantast was, is hier werkelijkheid geworden. Hedwig sterft uit liefde voor haar vader - en het offer is vergeefs; Eyolf sterft door omstandigheden, die van zijn wil onafhankelijk zijn, maar zijn dood draagt vruchten. Waarom? Omdat in Hjalmar Ekdal bet leven in zelfaanbidding en rhetorica is ondergegaan, terwijl Allmers en Rita door het zelfverwijt tot helderheid komen. De omstandigheid, dat ‘Kleine Eyolf’ na ‘De wilde Eend’ is geschreven, legt voor het karakter van den dichter een edel getuigenis af. Het is, als reikte hij zelf de hand der verzoening aan de menschheid, die hij zoo dikwijls scherp tuchtigde, en die hem daarom voor ‘pessimist’ heeft uitgekreten; als wilde hij vóór zijn scheiden den weg wijzen, waarlangs dissonnanten hun oplossing vinden en paradoxen tot waarheid worden.

IV.

Indien ik ging uitweiden over de wijze, waarop de gedachte in ‘Kleine Eyolf’ uitgewerkt is, zou ik gevaar loopen bekende zaken mee te deelen. Men behoeft waarlijk niet lang Ibsen's werken te bestudeeren, om in dit opzicht zijn meesterschap te erkennen. Toch moet mij de bekentenis van het hart, dat ik in geen zijner vroegere stukken zulk een éénheid van stemming heb gevonden als hier. Betooverend is de zachte toon, die hier heerscht, de eenvoud en natuurlijkheid, waarmee de dichter de teerste snaren van het zieleleven aanroert. De bijpersonen,

als men ze zoo noemen wil, zijn nergens bijwerk, en in hun gemoed worden ons de diepste blikken vergund. Maar hun lot is dermate samengeweven met dat van de hoofdpersonen, dat men nergens den indruk krijgt van een tweede drama in het eerste. Vooral trekt Asta onze aandacht in hare onzelfzuchtige liefde voor Allmers, hare gehechtheid aan het kind, dat door zijn naam haar aan gelukkige jaren herinnert, bovenal door hare stille resignatie. Daarin is geen zweem van ontevredenheid; evenmin van de eigengerechtigheid, die profeten en martelaars kenmerkt; - niets dan innigheid. Borghejm vertegenwoordigt tusschen al die menschen, wien het leven zoo moeilijk wordt, een levenslustig element. Maar het is een levenslust, die met den ernst van het geheel geen snijdende tegenstelling aanbiedt; het is een zonnestraal in een nevelachtig landschap. Zijn beminnelijke zachtzinnigheid, zijn naieve volharding en zijn kinderlijke oprechtheid maken hem tot den aangewezen man, om te heelen, wat geheeld kan worden. Een oogenblik, wanneer Asta, om zichzelf te ontvlieden, belooft hem te volgen, kan het schijnen, alsof hier gevaar bestaat voor herhaling van het drama, dat pas tusschen Allmers en Rita afgespeeld is. Maar ook slechts een oogenblik. Borghejm weet van het begin af aan precies, wat hij aan Asta heeft, en hij zal zeker doen wat hij kan, om te winnen, wat hij nog niet heeft. De lezer behoudt het vertrouwen, dat de ‘wet der verandering’, die zoo veel vaneen scheurt, ditmaal twee menschen elkander zal doen vinden.

Daar ligt ‘Kleine Eyolf’ fraai gebonden tusschen andere moderne boekwerken in leesmuseum of salon of wordt na zorgvuldige studie opgevoerd op een theater van den eersten rang in een der Europeesche hoofdsteden. Wie het stuk leest, verbaast zich over den levendigen dialoog, en de menigte klapt in de handen voor eene welgelukte scène. Maar dit alles behoort tot de onmisbare voorwaarden van succes, niet tot de diepere beteekenis van het drama. Wie de hooge waarde er van loochende, hij zou slechts toonen, de geweldige macht der poëzie over het menschelijke gemoed niet te kennen. Maar ‘Kleine Eyolf’ is meer dan een stuk poëzie. Het is het resultaat van een dichterleven, gesleten in de studie der verborgen-

heden van het hart. En dat resultaat is geen oppervlakkig optimisme. Maar evenmin het tegendeel. Het is een geloof aan de mogelijkheid van vooruitgang en aan een bedoeling van het leven. Die bedoeling is opvoeding. En de liefde, de sterkste passie van het leven, de bron van den hoogsten jubel en de diepste smart, is tevens het gewichtigste moment in die opvoeding.

De oude religie, in dogmatiek en ijdele woorden verstijfd, verliest haar macht over de gemoederen. Ernstige menschen zien verlangend uit naar een nieuw evangelie, en de groote hoop, die het verlies niet bemerkt, gaat voort, zich om winst of verlies, om genot en gemak te bekommeren. Van tijd tot tijd licht een dichter een tip van den sluier, die de toekomst verbergt. Wij zien dan een straal van die waarheid, die iedere jonge godsdienst bezielt, en haar in staat stelt, de wereld te veroveren. Dat is een eerste prediking van het nieuwe geloof. Mogen wij in ‘Kleine Eyolf’ zulk een prediking zien, dan ontbreekt het het nieuwe evangelie niet aan idealisme. De eisch, die het stelt, is zelfverloochening; de hemel, die het belooft, loutering. En het middel, om kracht voor den levensstrijd te verkrijgen: opwaarts zien. Opwaarts naar de toppen. Naar de sterren. - En naar de groote stilte.

R.C. BOER.

Pol de Mont's nieuwe bundel.

Iris door Pol de Mont. Buschmann, Antwerpen. 1894.

‘Wat een allemachtig mooi boek!’ was het eerste woord, dat ik sprak, toen ik mijn exemplaar van *Iris* uit de omslagen wond, waarin een vriendenhand het gevouwen had, lijvig en zwaar op zijn papier van Van Gelder; dit papier: een lust voor den vinger, die er over glijdt; de breede boorden met hoogopschietende en langs den grond voortwandelende bloemen en bladerlakken; een stevige elzevier-letter in dichte gelederen tusschen het vaalgroen der ranken geschaard: een lust voor het oog; vooraan een meesterlijk portret van den dichter door Zilcken, en door het boek verspreid negen platen door teekenaars met namen van goeden klank, Fritz von Uhde, Rochegrosse, Karel Mertens, Henricus, Khnopff: een genot voor den geest. Alles te zamen iets monumentaals, een werk zoo degelijk als de roemrijkste dagen van druk- en illustratiekunst er een voortbrachten, en zoo oorspronkelijk en jong als onze zoekende eeuw er een vond. Mijn groet aan den drukker, die ook de teekenaar der rankende randversiering is; mijn hulde aan de teekenaars, die bereidwillig de hand leenden om het boek van bun kunstbroeder te verheerlijken!

En nu de inhoud van den dichtbundel: veelzijdig, degelijk, kunstvol, zooals zijn uiterlijke gedaante is. Pol de Mont brengt er in bijeen onderwerpen van velerlei aard. Eerst *Boerenrozen*: idyllische verhalen, gemoedelijk van toon, met een sentimentaal tintje; dan *Dansstudiën*: tafereelen uit het leven van het volk, dat wij kennen, en uit het leven van dansers en danseressen, die behooren tot de vreemde of geheimzinnige wereld van het tooneel of van het Oosten; *Uit de Legende van Jeschoea ben Jossef*:

het leven van Christus verhaald in den naïeven volkstrant of in de kleurige taal van den dichter, die voor zijn geest en voor ons oog de tafereelen uit de gewijde legende doet herleven; *Penteekeningen en Memories*: een bonte mengeling van tafereeltjes uit het leven en uit de natuur; *Klank en Rhythmus*: fantaziën op indrukken ondergaan bij het lezen van een dichter, bij het zien van een schilderij of landschap, bij het hooren van een geluid; *Uit den Wonderhoren*: verhalen en tafereelen van wat heel de wereld door voor vreemde dingen, legenden en sagen worden overgeleverd van geslacht tot geslacht en eindelijk *Visioenen uit de Fransche Revolutie*: gedramatiseerde bladzijden uit de meest dramatische geschiedenis der wereld.

Dus: *Toute la Lyre*! Alles heeft weerklank bij den dichter gevonden: de geschiedenis der volkeren en het leven van den eenvoudigen volksman, de natuur en de kunst, de waarheid en de overlevering. Wat hij hoorde of zag, droomde of gevoelde, las of leerde heeft hem stof geleverd om te schilderen of te borduren, om te neuriën of uit te galmen.

Naarmate zijne groote gaven tot rijpheid komen is mijn bewondering voor den dichter meer en meer onvermengd geworden. Er was een tijd dat zijn durven grooter was dan zijn kunnen, dat hij zich liet medesleepen door voorbeelden en voorgangers tot het inslaan van paden, die niet de zijne waren en tot het uiten van tonen, die onzuiver klonken. Die tijden zijn voorbij, hij is wezenlijk zich zelve geworden en hij veropenbaart zich in zijn *Iris*, zooals hij het verleden jaar in zijne *Claribella* deed, als een dichter van wezenlijk ongemeene begaafdheid. Hij is nu meester van zijn vorm, zijn gang is zeker en los ter zelfder tijd, zijn uitdrukking overvloedig en gekuischt; hij durft alles aan, omdat hij het bewustzijn in zich draagt opgewassen te zijn voor elke taak, die hij zich stelt.

Hij is geworden in de eerste plaats een zegger van ongemeene kracht en kleur, die de oude Vlaamsche eigenaardigheid van te schitteren en te schateren en aan te dikken en te overweldigen, waarvan Rubens de hoogste uitdrukking leverde met zijn geborstelde epossen, in zijne verzen laat weerklinken, zooals Peter Benoit in zijn muziek en Jef Lambeaux in zijn beeldhouwwerk. Evenals van Beers wordt hij aangetrokken door het kleurige woord, maar, van onstuimigeren aard dan deze, geeft hij minder om het

tinten en toetsen van een beeld, om den harmonischen val en de golvende ronding van een zin dan om het machtige ruischen, het onstuimig voortrukken en medesleepen van aandoeningen en uitingen.

Hij is een geweldige borstelaar met klanken, die niet kalm neerzit voor zijn doek, maar slaat en veegt, forsch en breed, en zich vermeit in dien aantocht van woorden en beelden, die hem komen toegestroomd van overal en die hij mint en ment als de ervaren ruiter zijn draver. Zoo krijgen wij dan te zien van die tooneelen ontzettend van beweging, van dramatische kracht, van schaterend koloriet als *De Kurassiers van Canrobert, Der Skythen terugkeer, De Almeh* en veel anderen, waarin de woorden door het papier schijnen te scheuren en dichter en lezer als in een dwarrelwind worden voortgejaagd.

Maar de krachtige kent ook zachter aandoeningen, die hij niet minder kleurig vertolkt. Pol de Mont is een hartstochtelijke beoefenaar van folklore en hij, niet de eerste, vond in de eenvoudige maar diepe aandoeningen zijns volks, in ongekunstelden vorm uitgesproken of gezongen, een rijke bron van dichterlijk genot en voorbeeld. Hij voelt zich in zijn innigste wezen zoon van dit volk, verwant door het bloed, de taal, de gedachten met hen die zongen en nog zingen van ‘Maria die zoude naar Bethlehem gaan, Kerstavond na de noene’ en in menigen zijner zangen laat het volkslied zijn naïeve melodieuze vormen en zegswijzen doorklinken. Maar niet enkel en voornamelijk als nazinger der volksrijmen boeit hij ons: hij put uit dezelfde bron, waaruit de armen van geest, die rond gaan met de verlichte star op de gewijde dertiendagen; hij wordt eenvoudig als zij om te gevoelen wat zij gevoelen, en om hunne taal te spreken: om hun leven te leven heeft hij slechts in zijn binnenste binnen terug te keeren. Uit die rijke welle vloeit een heele rei stukken van dezen bundel, verscheiden der *Dansstudiën, de Legende van Jeschoea, Ser Halewijn* en andere meer.

En zelfs stukken, die geheel vreemd schijnen te blijven aan den volkstrant, zijn dikwijls doortrokken van dienzelfden zin om het volk te naderen, gemoedelijk te zijn met de eenvoudigen, de woorden te vergeten in boeken en op school geleerd, om alleen die te onthouden, welke men onder de ongeletterden heeft opgedaan; om tafereeltjes op te hangen, waarvan de mindere man de held is, waarin zijn geest leeft, zijn vreugde zingt, zijn leed zucht.

Dit alles noem ik gezonde, ongezochte poëzie, poëzie die welt uit den grond, waarop men woont, en die er zooveel te smakelijker om is en te hooger om dient geacht te worden. Levende poëzie moet poëzie uit het leven zijn, geschreven in een taal, die in voeling blijft met de gesprokene, geschapen door de besten uit het volk voor het eigen volk in de eerste, voor het menschdom in de tweede plaats. Dit volkselement brengt in Pol de Mont's verzen nevens de uitbundige kracht iets weeks, iets roerends, die ze meer menschelijk maakt, meer genaakbaar en genietbaar. Het is het liefelijke nevens het ontzettende, het gemoedelijke nevens het ongemeene.

Hij levert ook nog wel iets anders. Even gemakkelijk en gaarne als hij zich beweegt onder de eenvoudigen, even goed voelt hij zich thuis onder de geletterden en verfijnden van geest, en moeilijk ware het te zeggen wat hem in zijn kunst meer aantrekt, de onopgesmukte natuur dan wel de kieskeurigheid en ongemeenheid der uitgelezenen, die vergeten dat er een volk bestaat en zich gaarne terugtrekken in het verheven gebied, waar alle dagen hooggetijden zijn en de menschen ommegaan, dragende het vlekkelooze kleed der ingewijden in den eeredienst van het schoone. Zeker er ligt geen afgrond, haast zelfs geen kloof tusschen een roerend volksdeuntje en een aristokratisch kunstvers; maar dit te voelen en te bewijzen, het eene met het andere harmonisch te laten samenvloeien is er niet minder prijsbaar om. Wat zijne verwantschap anders met de *jeunesse dorée* onzer poezie moge zijn en hoe graag hij de verdiensten van sommige harer leden doet uitkomen, hij heeft zich vastberaden van hen gescheiden, waar zij zich opsluiten in den engen kring van zelfgenoegzaamheid en voor hoog voornaam willen doen aanzien wat bij de meesten niets anders is dan toegeven aan een vreemdsoortige mode. Men moet nog geen sybillentaal spreken om de teerste snaren van het menschelijk hart te roeren, om de zeldzaamste verschijnselen van geestelijk of stoffelijk leven in even ongemeene tinten weer te geven. Paul Verlaine en meer nog Hélène Swarth bewezen het en Pol de Mont niet minder. Zijn *Klank en Rhythmus*, zijn *Penteekeningen en Memories* getuigen het voldoende. Er komen in die reeksen tafereeltjes, droomerijen van de meest doordringende innigheid, van het diepste gevoel voor, in menschelijke, gezonde, maar daarom niet minder fijn getinte en uitgelezen bewoordingen uitgesproken. De dichter is een meester in de taal, niet alleen zooals zij wordt vernomen uit den volksmond, maar zooals de kunstenaar

ze schrijft, en drijft met hare spieren en zenuwen, hare goedrondheid en verzorgde kostelijkheid.

Daar als elders drijft Pol de Mont met gelijk gemak zijn spel met woorden en aandoeningen. Ik zeg ‘spel’ en het woord mag wel eenigszins oneerbiedig schijnen, waar men van een dichter, een waren dichter spreekt. Maar men neme het in den besten zin en als lofspraak. Het komt zoo natuurlijk in de pen, wanneer men over hem spreekt; het lied welt hem zoo gemakkelijk, zoo uitbundig uit de keel, dat men waarlijk ‘spelen’ mag heeten zijn, wandelen door het wijde gebied van waarheid en verdichting, waar hij zijn rijke dichtgarven plukt. Hij vindt en voelt poëzie in alles; in de hoogste uiting der menschen denken en doen en in de eenvoudigste, in het woeste bruisen der hartstochten en in de kalmte van het ingetogen gemoed, bij den ongeletterde en bij den overbeschaafde, in de wereld waarop hij gaat en in de wereld waar zijn idealen zweven; en immer is hij bereid en opgewekt om vorm te geven aan zijn indrukken en aan elken hunner dien, welke hem past. Op ieder dezer vormen, hoe ouwerwetsch of hoe nieuwerwetsch zij mogen zijn, drukt hij zijn eigen stempel, die van kracht en kleur, van forsche, en laat het ons maar zeggen van echt Vlaamsche kunst. Het kan wel zijn, dat men nog elders gelijken overvloed en veelzijdigheid aantrof; het mag wel zijn dat anderen even krachtig of kleurig uitspraken wat zij voelden of zagen, maar die verscheiden gaven in zulke mate in zich te vereenigen was zeker weinigen gegeven. Ik hoor het al en heb het al reeds gehoord: de dichter van *Iris* is niet modern genoeg; hij gaat terug naar de oude school. Hij zelf weet beter dan wie ook, dat hem van sommigen dit verwijt te wachten staat. Wat doet hij goed er zich niet aan te storen en zijn weg voort te gaan, zooals hij er zich toe verplicht gevoelt, zijn eigen dichtersleven te leven en zich zelve te zijn! Dat alleen is waar, daarin alleen ligt frischheid en jeugd.

Er was een tijd dat mij een gevoel van angst bekroop wanneer ik het oog liet gaan over onze letterkunde in Vlaamsch België: hoe weinigen waren er daar aan den arbeid en hoe pover zag er hun werk uit. Gelukkig is die tijd niet meer. Daar zijn er velen, die wij nn met blijde hoop en trots mogen noemen en onder hen staat Pol de Mont bovenaan, en niet enkel onder de onzen verdient hij den eererang maar in de verschillende letterkunden vau Europa zouden er weinigen te vinden zijn, die boven hem verdie-

nen geplaatst te worden. Dit zij nu niet genomen voor een kleingeestige ophemeling van eigen mannen: het is Bij mij een overtuiging, en kleingeestig zou ik het achten die niet uit te spreken, wanneer er zooveel anderen zijn, die met minachting op onze letterkunde neerzien en er in die letterkunde menigeen waarschijnlijk is, die met veel te geringen dunk van dezen dichter spreekt.

MAX ROOSES.

Sonnetten.

I.

Afgrond-visioen.

Toen zag 'k een breeden leegen hemel, schel
Van schitterblauw, daaronder een terras,
Waar ruischte een vreemde boom van reuzenras,
Omklepperd door een vogel zwart en fel.

En tusschen 't voetpad waar 'k nog staande was
En dat terras, lag afgrond diep als hel.
En 'k overwoog mijn waagsprong - niet of wel? -
Of 't gold een vreemde waar 'k van hoorde of las.

Valschgroen, als slangen, was de boomentooi,
De zon was vlijmend en de hemel wreed
En 't roofdier dreigde, krijschend om een prooi.

En de angst, die liefde of lied wel wijken deed,
Beving me en, als een vogel uit zijn kooi,
Sprong 'k uit mijn leven in 't heldiep Wie weet?

II.

Christus-visioen.

Toen zag ik, smartbleek in den zwarten nacht,
Met purpren drupplen op den dorenkroon,
Het godd'lijk aanschijn van den Menschenzoon,
Als toen, aan 't kruis, Hij Liefde's offer bracht.

En op zijn blonde lokken vlokte - en schoon
Viel 't wit in 't nachtzwart-sneeuw fluweelig zacht
En dekte 't Godslam met haar blanke vacht,
Als englenveêrtjes, troost om menschenhoon.

O wijde lijdensoogen, nimmer dicht!
Moet 'k als verwijt uw duldersblik verstaan,
In nacht en sneeuwval op mijn blik gericht?

O deernisoogen, waarin stolt de traan!
Pleit om genade in 't streng-koud Godsgericht,
Dat niet mijn ziel in 't graf moge ondergaan!

III.

Doode stad.

Uit vale velden rijst de grijze stad,
Eerwaarde stad van kerken en prelaten,
Vervallen stad van lang verlaten straten
En ouden bruinverweerden huizenschat.

Kaserne en klooster, priesters en soldaten,
De vesten langs, die houden 't stadje omvat,
Stroomlooze vaart en landschap boomloos plat,
En zwart-omhuifde vrouwen, dof-gelaten.

O stugge stad, waar 'k zóó lang leefde en leed!
Hoe kunt gij nog zóó zoet mijn weemoed lokken,
Als ik uw reuzenpoort weer binnentreed?

O wanhoopsstad! zal 'k om 't verleên niet wrokken,
Zij 't voor de harten, die 'k daar kloppen weet,
O doode stad, vol klank van doodeklokken!

IV.

Klokgetik.

'k Wil niet meer luistren naar het klokgetik,
't Klinkt me als gelek van dropplen bloed, zoo bang.
Hoor hoe zij klettren, één voor één, zoo lang
Als ik bewust ben van mijn eigen Ik.

En langzaam kronkelt, als een klamme slang,
Rond keel en hart die angst... 't Is me of ik stik...
Ik hoor aldoor der stonden stervenssnik,
Ik voel zoo zoel hun adem op mijn wang.

O stalen voetjes van den renner Tijd!
Wat holt ge uitzinnig over 't leven heen,
Dat kleine veld, mijn streven toegezeid!

O stalen handjes! gretig, één voor één,
Neemt ge elke vreugd mee die mijn zijn verblijdt,
En trekt ten lest mij onder de aarde - alleen!

V.

Witte wolken.

O wolken, zacht als dons van engelveêren!
O wolken, wit als sneeuw van lelieblaadjes!
Of slankgestrekt als zilvren hemelpaadjes,
Of paarlgesport als lichte Jacobsleeren!

O wolken, rein als cherubijngelaatjes,
Of staatge zwanen, blank op blauwe meren!
Blikt ge uit uw hemel, waar 't u niet kan deren,
Op 't kleine leven, druk van menschendaadjes?

Bij zomerzengen koele regenbronnen
En vrededuiven na de zondvloedstormen
En heil'ge heuvlen van mijn horizonnen!

O eeuwigwiss'lende in mysterievormen!
Zonder uw troost, wat ware uw kind begonnen,
In stof gekerkerd volgens de aardenormen?

VI.

Verschrikte hinden.

Mijn droomen vloden, als verschrikte hinden,
In 't zwarte smartenwoud de jacht van 't leven.
Ik zocht ze alom waar ik een tak zag beven,
'k Zond boden uit naar alle vier de winden.

Heeft niet mijn hand u liefdebrood gegeven?
Wist ge in mijn hart geen blijheidsbron te vinden?
O trotsche droomen, die u niet laat binden!
O schuwe droomen, door één kreet verdreven!

Keert weer nu allen! 'k Heb een dal gevonden,
Een groot groen park mysterievol en heilig.
Ducht daar geen bloeddorst van onreine honden.

't Beschermend bek staat open, guldenspijlig:
Vlucht hier, mijn droomen, kudde in angst verbonden,
In zijzacht gras en boomenschaduw veilig!

VII.

Vogelnestje.

O nestje, schomm'lend aan den Levensboom,
Vol voedsel-vragende open vogelbekjes,
Zóó zwak beschermd door lichte looverhekjes
Vol bladgewuif, dat ge altijd beeft van schroom!

Voor 't pluimloos kroost nog 't veiligste aller plekjes,
Al droomt in 't dons 't al vroeg zijn vrijheidsdroom,
Bij 't zweven zien der wolken, blank als room,
Die over 't kruinloof zaaien schaduwvlekjes.

O dichterziel! teêr nest vol jong verlangen,
Gekoesterd warm in wankle vogelwoning,
Weerloos in eigen machtloosheid gevangen!

O wacht maar! wacht! eens komt der wenschen kroning: -
Dan viert ge in 't blauw uw feest van zon en zangen,
En elke vogel voelt zich hemelkoning.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Aanteekeningen en opmerkingen.

ART. 86 DER GRONDWET. - ‘De leden stemmen zonder last van of ruggespraak met hen die benoemen.’ - Het artikel geeft op zichzelf geen waarborg voor de zelfstandigheid der vertegenwoordiging. - Algemeen erkent men dat in den constitutioneelen staatsvorm eenige band tusschen kiezers en afgevaardigden onmisbaar is. - Die band kan zeer ruim zijn en zich bepalen tot instemming met algemeene beginselen of zeer eng en zich uitstrekken tot concrete vragen van staatsbeleid. Het is niet het woord der wet maar de praktijk zelve welke de grens bepaalt. En deze praktijk staat onder de heerschappij van algemeene begrippen over het karakter der constitutioneele instellingen.

Thorbecke in zijne aanteekening op art. 84 noemt als eerste bron der bepaling, die thans in de meeste constituties voorkomt, de Fransche Constitutie van 1791. Intusschen kan men nog een schrede teruggaan. In het Decreet van 22 December 1789, relatif à la Constitution des Assemblées primaires et des Assemblées administratives, wordt in art. 8 bepaald: Les représentans nommées a l'Assemblée nationale par les départemens ne pourront être regardés comme les représentans d'un département particulier, mais comme les représentans de la totalité des départemens c'est à dire, de la nation entière. Art. 34 zegt: L'acte d'élection sera le seul titre des fonctions des représentans de la nation; la liberté de leurs suffrages ne pouvant être gênée par aucun mandat particulier etc. (Ik citeer uit Rieker. Die rechtliche Natur der modernen Volksvertretung.)

Par aucun *mandat particulier*. Waarom niet? Omdat de wet de uitdrukking moest zijn van den algemeenen wil en er geen algemeene wil kan zijn betreffende bijzondere belangen.

De geestelijke vader van dit decreet was ongetwijfeld Sieyès die ook het leeuwenaandeel had bij het formeeren van de constitutie van 1791.

Het desbetreffende artikel luidde daar: Les représentans nommés dans les départemens, ne seront pas représentans d'un departement particulier, mais de la nation entière et il ne pourra leur être donné aucun mandat.

Heeft men toen aan de bepaling een andere beteekenis gehecht als in 1789? Ik betwijfel het ten sterkste.

Wat men ook toen heeft trachten te voorkomen, was dat de wil der afgevaardigden gebonden zou zijn door particuliere belangen of door belangen van corporaties. Volmaakte overeenstemming van den wil der afgevaardigden met den wil der committenten was, wel verre van uitgesloten, inderdaad verondersteld.

De bepaling kwam niet voort, gelijk Buys ad art. 82 schijnt te meenen, uit praktische moeielijkbeden der afgevaardigden om de theorie der volstrekte volkssouvereiniteit in toepassing te brengen. Integendeel: niet in de praktijk maar in de theorie der oude mandaten lag het bezwaar. - Buys meende: ‘dat men zich binnen de enge grenzen van de mandaten te zeer beperkt gevoelde om al datgene te kunnen doen wat werkelijk in het algemeen belang noodig wordt geacht.’ Mij dunkt, hij ziet over het hoofd dat de bepaling - evenals de daarmede samenhangende indeeling van Frankrijk in departementen - is de formuleering van eene zuivere theoretische conclusie van Sieyès, zelf eene geïncarneerde theorie, ‘System-builder, Constitution-builder General’. Welnu dat Sieyès die op de vraag: Qu'est ce que la volonté d'une nation? ten antwoord gaf: C'est le résultat des volontés individuelles, comme la nation est l'assemblage des individus:[1] dat *hij* er aan zou gedacht hebben den afgevaardigden van den wil der kiezers onafhankelijk te maken is niet aanneembaar. Hij zegt dau ook uitdrukkelijk: Les délégués ne l'exercent (la volonté commune) point comme un droit propre, c'est le droit d'autrui: la volonté commune n'est là qu'en commission. De geheele representatie is hem niets meer dan een noodzakelijk kwaad,

1) Sieyès. Qu'est-ce-que le Tiers Etat. Ed. v. Morellet. p. 203.

dat hij tot zijne kleinste proportiën tracht terug te brengen. Wat hij uit wil sluiten is de wilsrichting op bijzondere belangen, en vooral op de belangen van kleine corporaties. Sieyès beproefde een oplossing van hetzelfde probleem dat Rousseau bezig had gehouden: de ‘volonté générale, qni ne regarde qu'à l'intéret commun’ los te maken van de som der volontés particulières.

Wat men gewoonlijk in art. 86 der Grondwet wil zoeken is er niet in te vinden. Noch in de woorden noch in de geschiedenis van zijn oorsprong. De zelfstandigheid van den volksvertegen-woordiger, behoudens zijne homogeniteit met de algemeene beginselen der kiezers, die hem afvaardigden, is veeleer een leerstuk aan de Engelsche praktijk ontleend en later ingelezen en misschien in 1848 ingelegd in de formule die het democratisch heginsel van Rousseau bedoelde in toepassing te brengen.

Hoever overigens de Sociaal-democraten gaan in den band dien zij hunnen afgevaardigden meenen te mogen aanleggen, blijkt o.a. duidelijk uit de besluiten van het socialistisch congres van Reggio Emilia, September 1893, waar o.m. besloten werd:

1°. De politieke vertegenwoordigers der partij zijn de afgevaardigden der partij; zij zullen zich constitueeren tot eene parlementaire fractie, ten einde ieders handeling in overeenstemming te brengen met de handeling der anderen en een vast geheel te stellen tegenover de organisatie der bourgeoisie en hare vertegenwoordigers.

2°. Zij moeten terwille van propaganda en protest alleen ondersteunen die zuiver socialistische voorstellen die door de partij zijn goedgekeurd.

3°. De fractie moet, door tusschenkomst van een secretaris, zich steeds in verbinding houden met het centraal-comité, ten einde het oordeel der partij te vragen over voorstellen en ontwerpen die aan de orde worden gesteld en om telkens dat initiatief te nemen, dat de partij noodig oordeelt.

4°. In hunne parlementaire redevoeringen zullen zij bevestigen dat de partij geen vertrouwen stelt in de hervormingen die de bourgeoisie zal toestaan; - ter wille van eigen behoud.

5°. De regionale en algemeene congressen beoordeelen de houding der afgevaardigden.

6°. Bij hun gedragslijn moeten zij steeds indachtig zijn aan het

programma en de taktiek van de socialistische partij die in haar wezen en doel revolutionair is. Enz.

Men houde hierbij in het oog dat art. 41 der Italiaansche Grondwet voorschrijft:
'De afgevaardigden vertegenwoordigen de geheele natie en niet de verschillende gewesten waarin zij gekozen zijn. Geen bindende instructies mogen daarom door de kiezers gegeven worden.'

P.W.A.C.v.D.L.

DE 'REVUE DES DEUX MONDES' OP HET VATICAAN. (F. Brunetière, *Après une visite au Vatican*, Rev. d. deux mondes 1 Janv. '95.) - Ferdinand Brunetière bij den Paus! Arme Zola, die overal gesloten deuren vindt, die zich vergenoegen moet met ondergeschikte letterkundige maatschappijen in plaats van de Académie Française, en die, in plaats van bij Leo XIII, slechts toegelaten wordt bij koning Humbert!

Ieder tijdschrift *of old standing* voelt zich geëerd in de eer aan zijn zalmkleurige zuster bewezen, notre grande soeur des deux mondes, - van één wereld meer dan waar de andere komen.

Ja, *de Gids*, bij welke men meer en meer een neiging tot navolging en diefstal is gaan opmerken - heeft niet onlangs een vriend ons komen vertellen, dat men ons beschuldigde tusschen onzen stemmigen omslag een kathedraal ontvreemd te hebben! - de goedige *Gids*, om niemand te heeten liegen en tegelijk zichzelf te eeren, heeft er een oogenblik aan gedacht een der redactieleden - neen, niet naar den Paus, want die kathedraal is te groot, - maar naar den aartsbisschop van Canterbury of ten minste naar den voorzitter der Synode af te vaardigen.

Daar is niets van gekomen. Wij zijn tevreden ons in den glans van Brunetière's aureool te koesteren, van kerkvader Brunetiertullianus.

Contemple le, mon coeur, il est vraiment -

hij is waarlijk gelukt.

Wanneer een man als Brunetière den Paus bezoekt gaat hij daar, niet om *sensations du Vatican* op te zamelen, niet om zijn en zijner lezers nieuwsgierigheid te bevredigen, maar als de denker aan wien

de geestelijke verzorging is toevertrouwd van honderdduizenden, in deze en die andere wereld, die te zamen de *deux mondes* maken. Hij komt met een idealen bisschopsstaf in de hand, een machthebbertje, bij den grooten machthebber, en zij beide spreken.

Was wir gesprochen frag mich niemals, ach...

Vraag me wat ik gedacht heb over de maatschappij en het leven, toen ik van het onderhoud terugkeerde. Mijn visite op het Vaticaan is een zaak tusschen òns; wat er nà mijn visite in mijn geest is voorgevallen, luister daarnaar.

Nu de Paus zooveel voor mij gedaan heeft (pends-toi, Zola!), wat kan ik en de *Revue des deux mondes* voor den Paus doen?

Het geloof staat wankel; toch is er, in onze dagen, een vleugje van aansluiting; niet - laat ons eerlijk wezen - uit overtuiging van de waarheid of uit een geheele zinsverandering, maar uit een behoefte van vereeniging met een leer die onze gedachten kan opnemen, en onzen gevoelens rust kan verschaffen.

De Wetenschap!... Lieve Hemel, waar is de tijd gebleven, toen Renan, die goede Ernest, pas uit zijn kathedraal ontsnapt, *l'Avenir de la Science* schreef? (*Science* met een groote S.) De menschen verbeeldden zich toen heusch te denken dat de Wetenschap (met een groote W.) het universum tot het bewustzijn van zichzelf zou brengen, dat ze rechtvaardigheid en moraal in de natuur zou scheppen. Neen, waar verstoutten zich hun gedachten niet toe? Ze meenden er door op te klimmen tot de onsterfelijkheid en het goddelijke toe. De Wetenschap zou de ladder wezen waarlangs het brute stofje opsteeg; en op den bovensten sport zou het zich tot engel gemetamorphoseerd vinden. Die sporten: geologie, physiologie, philologie, en andere -gieën en -mieën!

Of er nog wel iemand is, behalve een enkelen commis-voyageur in radicalisme, die thans in dergelijken trant over de Wetenschap durft spreken? Stel u voor dat men heden ten dage zijn gemoedsbezwaren tegen de leer van eenige kerk ging putten uit een handboek over aardkunde of uit een artikel over tekstkritiek; en, grappiger denkbeeld nog! - dat men de moraal zou willen grondvesten op het darwinisme. Wij kennen de moraliteit van den *struggle for life* en van den *struggle for lifeur* tot onze schade en tot onze schande.

Maar met dat al is het geloof er niet hechter op geworden; ik-

zelf geloof niet. Zelfs niet na mijn visite daarginds. De wetenschap, ze beduidt niets, ze heeft bankroet geslagen; nu ja, ze is niet heelemaal fout, maar er zijn voortdurend door haar faillietjes geleden. Ze beduidt niets, - dat wil zeggen, zoodra ze buiten haar terrein gaat en zich op moreel gebied wil doen gelden. Maar -

Maar ze heeft ons aan een manier van redeneering en een methode van onderzoek gewend die het geloof niet goed kan verdragen. Ikzelf heb meegedaan om de literarische kritiek, door de invoering van het begrip der evolutie, te 'soldeeren' aan de classificatiemethode der natuurwetenschappen[1]. D'Haussonville, (een groote mijnheer, - alleen hij had bij mijn receptie in de Académie de menschen er niet aan behoeven te herinneren dat ik in Parijs mijn kost was begonnen te winnen als claqueur!) heeft er me bij mijn ontvangst in de verzameling der veertig uitverkorenen een verwijt van gemaakt; en ik gevoel wel dat ik voor zulke neigingen moet oppassen, - al was 't maar alleen om niet de pedant te schijnen die ik ben.

En met dat al, we kunnen ons zoo moeilijk aan die strooming onttrekken. Hièr de wetenschap; dàar het geloof. Ze zijn onvereenigbaar, ze kunnen elkander niet opheffen. Maar het geloof, dat wil zeggen, daar wij als praktische menschen spreken, als redacteurs van de *Revue des deux mondes*, die bij den Paus worden toegelaten, - het geloof, dat wil zeggen: de Katholieke Kerk, is een moreele macht. Hoe zou het ons vergaan, wanneer wij, ongeloovigen, die macht van ons wilden afstooten, nu zij, onder de regeering van dezen wijzen grijsaard, de chaotische maatschappij nadert en stut. Wij hebben de kerk noodig, en zij heeft behoefte aan de *Revue des deux mondes*. Laat ik mijn rancune tegen d' Haussonville op het altaar van het Vaticaan offeren, - ik pak hem wel op een andere manier.

Hoe kan ik den Paus helpen?

1) Terwijl Brunetière in zijn *Evolution de la poésie lyrique* (1894) aan Taine nog een eervolle vermelding geeft over dit 'soldeeren', (I p, 7) zegt hij in zijn artikel van de *Revue des deux mondes*: 'C'a été la chimère de Taine que de vouloir à tout prix, comme il disait "souder" les sciences morales aux sciences naturelles, et rien n'est plus laborieux, ni plus triste en un sens, dans ses derniers éerits que la peine qu'il se donne pour se persuader à lui-meme qu'il y a réussi.' Men kent de beteekenis in den mond van een Franschman van 'C'est triste.'

- De machtige schedel van Brunetière, niet onomgeven door een stralenkrans, verkeerde in barensnood. -

Moraal is het woord, en organisatie is het woord. De kerk heeft de moraal verbonden met een beginsel van bestuur en organisatie.

Dat mankeert aan de wetenschap. Foei, die immoreele, anarchistische wetenschap!

Om der wille van haar moraal moeten wij de kerk de hand reiken. Staan wij inderdaad ook niet op hetzelfde standpunt? of kunnen wij ten minste niet doen alsof wij op 't zelfde standpunt verkeerden?

De menschen zijn aartsslecht, zegt de kerk, en de leer komt van hooger.

Zijn wij 't niet eens over de slechtheid? Zelfs Zola ziet voorhistorische verscheurende dieren in onze harten spoken, en de revolutie heeft bewezen dat onze natuurlijke goedheid geen steek houdt. Ikzelf ben misschien niet goed. En de zedewet! - waar komt ze vandaan zoo ze niet van hooger komt? zou ze dan soms van lageraf haar oorsprong hebben genomen? Dit is een heel goed argument, waarbij een redacteur, laat staan een lezer der *Revue des deux mondes*, zich kan neerleggen.

En de sociale kwestie? is zij in den grond der zaak niet een zedelijk vraagstuk en een vraagstuk van leiding? Nu!

Er schieten altoos nog redenen over tot twijfel, ik geef 't toe; de menschelijke natuur verloochent zich niet, maar waartoe met dien twijfel voor den dag te komen? Er zijn periodes in de wereldgeschiedenis waarin 't hart zich uitbundig opent en geeft; andere daarentegen waarin 't zich nederig terugtrekt en sluit. Met andere woorden: er is een tijd van spreken, en er is een tijd van zwijgen. Thans houdt wie wijs is zijn mond.

En daarmee is het terrein van verbroedering gevonden. Een kleine opoffering slechts van onze voorbarigheid. Wij verdienen er den roem door van beschermers der kerk en redders der maatschappij. De d' Haussonvilles der samenleving zullen zich verder wel wachten ons uit te lachen. Wij streven naar vereeniging op 't voorbeeld van het Vaticaan, wij toonen onzen eerbied voor de lessen die van daar aan de wereld worden gegeven, wij bewijzen dat ik niet vergeefs daar ginds geweest ben.

Men kan, zonder overdrijving onze maatschappij bij een gebouw vergelijken waarin zich de vlammen reeds vertoonen. Zullen wij dan

aarzelen onze armen den welgezinden buurman toe te steken, om de rij te vormen die de emmers met water aanreikt?

Neen, strekken wij onze armen uit!

Het beeld is niet nobel; ik zal een beter vinden voor de lezers van mijn Revue. Laat ik mij nu in de heerlijkheid mijner zwijgende gedachten verdiepen.

- De aureool flikkerde in vollen gloed om Brunetière's schedel, en voor zijn geest verrees de *Revue des deux mondes* als - nu ja, als een kathedraal, zalmkleurig....

Alles wel beschouwd, laten wij toch liever aan Brunetière de illuminatie van zijn stralenkrans, en koesteren ons aan ons eigen vlammetje.

W.G.C.B.

VONDEL OVER DICHTERS EN OVER HET RIJM. - De laatst verschenen (23e) aflevering van de nieuwe Vondel-uitgaaf, waaraan de naam van J.A. Alberdingk Thijm verbonden is, bevat o.a. de korte '*Aanleidinge ter Nederduitsche dichtkunst*', door den 63-jarigen dichter in 1650, 'op het aanhouden der leergierigen, gelijk een ruwe schets ontworpen.' Verstandige, pittige bladzijden, die na twee en een halve eeuw niets van haar kracht verloren hebben. Men vindt er uitspraken in als de volgende:

'D'alleroudste en beste Poëeten zijn de natuurlijkste en de eenvoudigste.'

'Elk ding wil met zijn eigen manier van spreken uitgebeeld en niet al te verre gezocht worden.'

'Zal een ander uw rol verstaan, versta ze eerst zelf ter dege en spreek klaar. Eenige schrijven al willens duister, en willen zich zelf niet verstaan, opdat men zich hierover verwondere, en hun dit tot wijsheid toeschrijve.'

En in dien practischen, gezonden trant laat de Grootmeester der Nederlandsche taal zich ook uit over het rijm.

'Men mag om het rijm en de maat de taal niet vervalschen, en gelijk een kind stamelen en struikelen. Het rijmwoord schijne niet gevonden om het rijm te vinden, maar zij zoo gesteld of het geen rijmterm waar. Het vers schijne ook geen rijmlooze rede, maar trekke den aard van een vers aan, en sta wakker op zijn voeten. Heeft het geen zenuwen, zoo bangt het slap en vadzig;

is het te gedrongen, zoo staat het stijf gelijk een landsknecht in zijn harnas.'

'Wie voor Poëet wil gaan, moet van een rijmer wel Poëet, maar van Poëet geen rijmer worden, anders gaat men van de hoogste in de laagste schole, en op de A-B-bank zitten.'

In het hoofdstuk 'Zur Naturgeschichte der Moral' in zijn *Jenseits von Gut und Böse* spreekt Nietzsche, waar hij als het wezenlijke en onschatbare van elke moraal noemt dat zij een lange dwang is, ook van den dwang, 'waaronder tot nu toe elke taal het tot kracht en tot vrijheid gebracht heeft - den dwang van het metrum, de tirannie van rijm en rythmus.'

Uit Vondel en Nietzsche kunnen zij die zich wagen aan de beantwoording van Teyler's prijsvraag - 'de geschiedenis en de beteekenis van het rijm, met name in de Nederlandsche letteren' - alvast hunne motto's putten.

Hun beveel ik ook dit curiosum op het gebied van het rijm aan, dat ik in een pas verschenen, zeer ernstig gemeend gedicht aantref.

Nu blijft hij slechts twijflen,
Met Huxley en *Comt'*,
Of mooglijk de stem van
't Geweten ver*stomd'*.

Samen, roemruchtige dooden,
Binnen Père La*chaise*:
Thiers, Berlioz, Victor Hugo [Accentueer flink: Víctor Húgo.]
Onder treurey*pres*.

J.N.v.H.

DE NIEUWE GIDS HERREZEN. HET PROSPECTUS. - Wanneer men in deze twijfelzieke eeuw zoolang 'Wij weten niet', 'Wie weet?', 'Men kan nooit weten' rond zich vernomen heeft, dan is het een verkwikking, eindelijk eens een krachtig 'Wij weten het' te hooren: 'Wat anderen niet gekund hebben - wij kunnen het.' *Ne douter de rien*, dat zoo weinig Nederlandsch is, dat men er zelfs geen equivaleerende Nederlandsche uitdrukking voor heeft, moet iets goddelijks wezen. De redactie van den herrezen *Nieuwe Gids*, vertegenwoordigd door de heeren Willem Kloos en H.J. Boeken, verkeert in dien benijdenswaarden toestand.

Gids! Tweemaandelijksch Tijdschrift! die tot nog toe meendet, elk op zijn wijs, een ‘zoo oordeelkundig mogelijk samengesteld’ overzicht te geven, ‘van wat er gebeurt en gedaan wordt in onze letteren en onze staatkunde, onze wetenschap en onze kunst’, zet u die illuziën uit het hoofd. Als ge 't nog niet weten mocht:

> ‘Een algemeene revue, die den beschaafden lezer op de hoogte tracht te houden van alles wat hem interesseeren kan in eene of meer dezer vier hoofdstroomingen van ons nationaal leven, bestaat tot dusverre in ons land niet.’

De redactie van het vernieuwde tijdschrift oefent ‘geen critiek op de zeker verdienstelijke pogingen van anderen om in de behoeften der verschillende soorten van lezers, naar haar beste vermogen te voorzien’ - *zij constateert alleen het feit*. Maar wat, zoolang verbeid, tot dusver door niemand tot stand kon worden gebracht - zij zal het tot stand brengen.

Aardig dat ook hier weer die Seid-umschlungen-Millionen-toon wordt aangeslagen, dien ik in het prospectus van het ‘Tweemaandelijksch’ signaleerde.

> ‘Vóór alles zullen wij vermijden den schijn aan te nemen, als waren wij partijdig of exclusief. Alles wat zuiver is gevoeld en goed is uitgedrukt, wat helder is gedacht en voor iedereen duidelijk gemaakt, alles wat den beschaafden Nederlandschen lezer kan boeien en gaande houdt, zal altijd bij ons vinden een welkom onthaal. Wij rekenen daarom op den gewaardeerden steun van onze bezadigde en verder-willende landgenooten en bevelen ons bij die allen vriendelijk aan.’

Ook wij oefenen geen critiek, maar wijzen even in 't voorbijgaan op dien ‘gewaardeerden steun’ en op die vriendelijke aanbeveling. *Quand le diable devient vieux*...

Het kan wel aardig worden: *De Nieuwe Gids* werkende voor ‘bezadigde landgenooten’. Waarom zou bij niet? Wie weet! Men kan nooit weten!

aar - wat zal de heer Tideman er wel van zeggen?

J.N.v.H.

Dramatisch overzicht.

Gysbrecht van Aemstel, met muziek, gecomponeerd door Bernard Zweers.

Over de Gijsbrecht-voorstellingen van ‘Het Nederlandsch Tooneel’ in den nieuwen Stadsschouwburg zou ik graag hebben willen zwijgen. Over het klassieke treurspel zelf en over de mogelijkheid om het nog voor onzen tijd genietbaar te maken, heb ik, na hetgeen de heer L. Simons in zijn *Besproken plaatsen*[1] schreef, niets, en over de opvoeringen van dit jaar heb ik weinig nieuws en nog minder goeds te zeggen. Maar men heeft er den 16^{en} Januari een bijzondere voorstelling van gemaakt: met de muziek van Zweers, het orkest van Kes, een keurbende van zeventig zangeressen en zangers, hooge toegangprijzen en - derhalve of desniettegenstaande - een volle zaal. Een muzikaal dramatisch evenementje dus, en een dat misschien nooit zóó terug zal keeren. En al wil ik nu niet gedwongen worden te gehoorzamen aan het gebod van de Vigny:

> Aime ce que jamais on ne verra deux fois,

het bijzondere van de vertooning dwingt mij wel er iets van te zeggen.

Het is nu al weer eenige jaren geleden, dat de heer Simons schreef: ‘Vondel's treurspel is een gewijd drama en kan slechts genoten worden als het vertoond wordt met al de wijding die het vergt. Het behoeft - door den aard van zijn wezen - den steun van plastiek en muziek.’

Hebben wij nu zulk een gewijd drama te zien gekregen, en heeft de muziek het ‘gesteund’?

Het behoort niet tot mijn bevoegdheid over de muziek van Bernard Zweers in het openbaar een oordeel uit te spreken. Ik

1) Amsterdam. Van Holkema & Warendorf 1891. Blz. 78.

kan enkel zeggen, dat de inleidingen tot de verschillende bedrijven mij voorkomen de stemming goed voor te bereiden en dat de koren - de vorm, waarin de reien van Vondel door Zweers gecomponeerd zijn -, al schijnt de componist niet diep in den Vondeltekst te zijn doorgedrongen, elk op zich zelf als frissche, muzikale muziek mij een groot muzikaal genot hebben gegeven. Maar hoe mooi ook, het zijn niet de heerlijke lyrische reien van Vondel, die wij in dezen vorm te genieten krijgen, en deze vocale muziek, die het gesproken drama zou behooren te steunen, aan te vullen, te illustreeren, stoort het, verdringt het, rekt en rukt het uit zijn verband.

Ik maak een uitzondering voor het tooneel in het vierde bedrijf, waar de Klaerissen op uitnoodiging van Gozewijn, den lofzang van Simeon aanheffen: hier is een groot koor op zijn plaats.

Een zonderling effect echter maakt tusschen het derde en vierde bedrijf het optreden van het talrijke koor met de rei van Klaerissen: ‘O Kersnacht schooner dan de dagen’, van welk lied, vijf jaren voor de voltooiing van den *Gijsbrecht* geschreven (in 1632), Alberdingk Thym reeds zeide, dat het door Vondel hier ‘min eigenaardig’ ingelascht werd.

Nog zonderlinger, haast belachelijk, is het wanneer aan het eind van het eerste bedrijf de rei van Amsterdamsche maagden het ‘Nu stelt het puik van zoete kelen’ aanheft en daarvoor de geheele breedte van het tooneel in beslag neemt, zoodat Gijsbrecht en Arent genoodzaakt zijn, elk naar een zijde van de avant-scène te vluchten, waar zij stokstijf de zes coupletten moeten aanhooren.

Maar bepaald storend is het optreden van de zeventig dames en heeren aan het slot van het vierde bedrijf.

De toestand is op dat oogenblik van het drama de volgende. Arent van Amstel, Gijsbrechts broeder, heeft aan Badeloch het aangrijpend verhaal gedaan van den brand van Amsterdam en den moord in de kerk, - welk laatste tooneel ons thans gelukkig niet meer als tableau-vivant, door bengaalsch licht beschenen, wordt voorgesteld. Arent heeft het vertrek verlaten. Badeloch is diep terneergeslagen, in doodsangst over het lot dat Gijsbrecht wacht, en, haar kinderen, Adelgund en Venerick, naar zich toehalend als om steun bij hen te zoeken, zit zij in starre wanhoop neer.

Met fijnen smaak heeft Vondel hier de beroemde rei: ‘Waar werd oprechter trouw’ ingelascht, welke hij in den mond van de edelingen legt. Vroeger placht de rei gedeclameerd te worden

door ééne alleenstaande dame; en, daargelaten nog dat weinigen dit gedicht, eenvoudig en innig, in den rechten toon weten te zeggen, die rei van één persoon maakte steeds een zonderlingen indruk. Wordt de rei niet gesproken maar gezongen, dan heeft het dit nadeel, dat de heerlijke klank van Vondel's taal, door de muziek overstemd, niet tot zijn recht kan komen; bovendien neemt de gezongen rei zeker het dubbele van den tijd in beslag, die het gesproken gedicht vordert. Daar staat echter tegenover, dat een verheerlijking van de huwelijkstrouw, een gebed om redding, gelijk hier door Vondel den edelingen in den mond wordt gelegd, als zang een diepen indruk maken, en aan dit slot van het bedrijf de rechte stemming geven kan. Maar dan late men dit lied liefst, geheel of gedeeltelijk, als solozang zingen of door slechts een klein koor van vrouwen, wier kleeding niet te bont afsteekt bij het donkere kleed van Badeloch, en die met eerbiedigen schroom op eenigen afstand van de bedroefde vrouw zich plaatsen.

Ik stel mij Badeloch voor, in stomme wanhoop neerzittend, aanvankelijk oor noch oog hebbend voor hetgeen om haar heen geschiedt, maar allengs luisterend, wat daar op eenigen afstand gezegd of gezongen wordt op haar eigen toestand toepassend, en bij het slot meebiddend om verlichting van haar kruis en een veilige terugkeer van Gijsbrecht.

Maar wat wil men dat Badeloch's houding zijn zal, wanneer, na het vertrek van Arent, zeventig mannen en vrouwen in bonte kleederdracht het vertrek binnenkomen en geheel vullen, aan weerszijden den stoel, waarin zij gezeten is, rakend en er als tegenaan dringend, om haar dan uit volle borst het ‘Waar werd oprechter trouw’ toe te zingen! Dergelijke bewijzen van deelneming, *à bout portant* door zeventig monden geuit, zijn bedenkelijk, en het was mevrouw Brondgeest-Bouwmeester aan te zien, dat dit bezoek haar niet minder drukte dan de zorg om Gijsbrecht.

Eenige bescheidenheid ware hier op haar plaats geweest. En indien men de muziek bij de Gijsbrecht-voorstellingen behouden wil - wat ik zeer zou toejuichen - dan zij het onder voorwaarde, dat zij enkel illustreerend, symboliseerend optrede, maar niet zich op den voorgrond dringe als nam zij een werkelijk deel aan de handeling.

Meent men echter voor de uitvoering van Zweers' Gijsbrechtmuziek een talrijk koor te moeten behouden, dan zou het over-

weging verdienen de verschillende instrumentale en vocale nummers, verbonden door een verkorten tekst van Vondel's treurspel, ten gehoore te brengen, niet als declamatorium op de wijze van Schumann's Manfredmuziek, maar zoo dat het gesproken woord en de muziek elk op zich zelf blijven staan.

Zulk eene uitvoering zullen zij, die, als de heer Rössing[1)], thans door de uiterlijke vertooning eer gestoord dan gesticht worden, desnoods ‘met gesloten oogen’ kunnen bijwonen, zich enkel vermeidend in de groote heerlijkheid van Vondel's taal.

Het streng rechtzinnig Vondelianisme van den knappen tooneelcriticus van *Het Nieuws*, doet hem de levendiger figuratie en mise en scène en het nieuwe minder stemmige en sobere décor van de tegenwoordige Gijsbrecht-vertooning afkeuren.

Met een tooneeltoestel in den trant van de Meiningers, een décor en eene figuratie die zich opdringen en de aandacht zoo in beslag nemen dat men in plaats van te luisteren voornamelijk gaat zitten kijken, zou ik den *Gijsbrecht* niet vertoond willen zien. Maar dat er het een en ander gedaan wordt om aan het geheel meer levendigheid te geven en het drama - want dat blijft het toch - waardig te omlijsten, juich ik toe. Het komt mij voor dat ‘Het Nederlandsch Tooneel’ in deze maat heeft weten te houden, en wat bijzaak is bijzaak heeft laten blijven: het décor geeft stemming, zonder de aandacht in beslag te nemen en de figuratie stoort niet door te groote drukte.

Maar, zou de heer Rössing ‘met gesloten oogen’ de vertooning hebben willen bijwonen, ik zou het soms ‘met gesloten ooren’ hebben willen doen. Want het is ergerlijk welke geluiden en welk een wijze van voordragen de meesten van de tooneelspelers er op na houden, aan wie den 16^{en} Januari het voorrecht te beurt viel in *Gijsbrecht van Amstel* te mogen optreden.

Ik zonder er drie of vier uit: Bouwmeester, die het verhaal van den Bode, te bewegelijk en te dramatisch naar mijn zin, maar, die opvatting eens aangenomen, met intelligentie en als een die voelt voor hetgeen hij te zeggen heeft, voordroeg; Clous, wiens gemoedelijke ernst hem in de kleine rol van den Heer Van Vooren goed te stade kwam; Mevr. Holtrop, die de verzen van Rafael met

1) Zie *Het Nieuws van den Day* van 9 Januari jl.

fraaien toon en voortreffelijke articulatie voordroeg, en Van der Hilst, van wien ik zeggen wil - al zegt dit niet veel! - dat hij, als eenvoudig portier van het Karthuizerklooster, in beschaafdheid van klank en in wijze van verzen zeggen, zoowel den Maarschalk Diederik van Haerlem als den eerwaarden Vader Willebrord overtrof.

Maar de overigen!

De menschelijke stem, mijneheeren en dames van ‘Het Nederlandsch Tooneel’! is een instrument, dat gij te bespelen hebt, en wel zoo zuiver mogelijk, met zoo fraai mogelijken toon, in het rythmus, door Vondel's gedicht geboden, en zóó, dat èn het vers èn de gedachte in het vers uitgedrukt tot hun recht komen. Om die stem te gebruiken, om te kunnen phraseeren en het koninklijk vers van Vondel te kunnen laten klinken, nu eens met koperen klank, dan weer, in de vele lyrische momenten, als teedere muziek, behoort gij uwen adem in uw macht te hebben, zoodat gij, al naarmate het te pas komt, al de registers kunt uithalen of alleen de *vox humana* kunt laten trillen van zachte aandoening; daarvoor moet gij uwe ademhaling hebben leeren regelen, zoodat zij niet midden in een versregel u in den steek laat. Het komt mij voor, dat uwe techniek in dit opzicht nog het een en ander te wenschen laat. Van den klank van Vondel's vers komt er bij de meesten uwer weinig terecht. Ik heb doffe, krijschende, rauwe stemmen gehoord, vallende over de woorden, terwijl zij blazend en hijgend en zich verslikkend den slotregel tegemoet strompelden. Ik heb in de Badeloch - een rol die zóó geheel buiten mevrouw Brondgeest's temperament ligt, dat zij er niets van terecht brengt - de begaafde actrice met een hoog, pieperig kinderstemmetje pogingen hooren doen om aandoening na te bootsen, die zij niet voelde. Ik heb den heer Van Schoonhoven als Gijsbrecht, met half dichtgeknepen oogen, zich zien inspannen en opblazen om toch vooral maar heroisch te doen, en, zonder schakeering of phraseering, log en zwaar, elk woord een zestigponder, in een tempo veel langzamer dan dat van zijn medespelers, zijn lange rol hooren voordragen. Waar men triomfantelijke ironie zou verwachten, gelijk in de bekende regels: ‘Nooit kraaide haan, als hem de kam was afgebeten’ en wat daar volgt, hoorde men enkel norschheid en barschheid, en zelfs een eenvoudige mededeeling als die dat hij van den Schreierstoren zich van den stand van zaken zal gaan vergewissen, zegt de heer Van Schoonhoven heroisch:

Ik zal terstond om hoog gaan zien....

- en dan, met verheffing van stem en rollende r's, breed uithalend, als stond hij er reeds boven op -

van Schreierstoren!!

Verzen, mijneheeren en dames! zijn voor u zulk een ongewone kost, dat het geen wonder is, wanneer gij er verlegen mee zit en er vaak geen weg mee weet. Maar het eenvoudigst gezond verstand moest u toch voor het begaan van sommige flaters behoeden. In het eerste bedrijf heb ik de volgende regels aldus hooren declameeren:

En stel mij in Zijn hand, die recht - van ourecht scheidt.

Hoe menig dreigement - en vloek heb ik gehoord.

Nu elk, wantrouwig, d'een - na d'ander om moet zien.

Een deugd die nimmer sal - uit mijn gedachten gaan.

En nog heel veel meer leelijks en wanstaltigs heb ik het geheele drama door te hooren en te zien gekregen.

Maar wat ik zeggen wilde: zou het niet raadzaam zijn nu maar eens voor langen tijd den *Gijsbrecht* te laten rusten? De goede smaak en de kunst van het tooneel zullen er niets bij verliezen. Intusschen kan men voortgaan en voorgaan, het aankomend geslacht in te wijden in de schoonheden van Vondel, voor den klank van zijn vers en voor zijn rythmus de ooren te openen en het gehoor te oefenen, ook zonder dat fraai gekleede heeren en dames in een mooi tooneeldecoratief met wanhopende of plechtige gebaren de verbeelding aanvullen - of van de wijs brengen. Zijn wij dan later weer eens zoo gelukkig tooneelkunstenaars te bezitten, die ooren hebben voor Vondels klank en rythmus, en wier monden en kelen in staat blijken die klanken en dat rythmus weer te geven - welnu dan is er, op die wijs, misschien een publiek gevormd, in staat om hunne kunst te waardeeren. Op dit oogenblik schijnt het zoowel aan een genoegzaam aantal zulke tooneelspelers als aan zulk een schouwburgpubliek te ontbreken.

J.N. VAN HALL

Letterkundige kroniek.

Frederik van Eeden. *De Broeders. Tragedie van het recht*. Amsterdam, W. Versluys. 1894.

Het had de gril van een Bijbelschen scheurkalender kunnen wezen, die er mij toe gebracht had. Doch dat was het niet. Hoe het kwam doct er trouwens weinig toe. Maar toen het nieuwe werk van Frederik Van Eeden aangekondigd werd met dien treffenden neventitel: t r a g e d i e v a n h e t r e c h t, lag niemand minder dan de profeet Amos opengeslagen voor mij, en las ik in het oud-testamentische poeem de verzen, waarin de vroegere herder uit Juda het onder Jeroboam II triomfeerende Israel toeroept, dat het geen tijd van zingen is in een land, waar de rechtvaardige om geld verkocht wordt en de nooddruftige om een paar schoenen, en waarin hij zijn volk het verwijt voor de voeten werpt dat het 'den boozen dag verre stellende', maar voortgaat met 'op het geklank der luit te kwinkeleeren, zonder zich over de verbreking (*la misère* heeft een Fransche vertaling) van Jozef te bekommeren.' *Doe het getier uwer liederen van mij weg*, - heet het verder - *ook mag ik uwer luiten spel niet meer hooren. Maar laat het oordeel zich daarheen wenden als de wateren en de gerechtigheid als een sterke beek*.

Merkwaardig die prediking van sociale rechtvaardigheid, schering en inslag in de geschriften van Israëls profeten, en die wij hier bij den profeet Amos, acht eeuwen voor Christus, bijzonder scherp en krachtig geformuleerd vinden.

En nu zou Van Eeden, de zanger van *Ellen*, ons een t r a g e d i e v a n h e t r e c h t schenken. Zou ook hij misschien, als een negentiende-eeuwsche Amos, herder-dichter van de Gooische heide,

genoeg hebben van het gekwinkeleer en het spelen op de luit, en met de groote gaven waarover hij beschikt in een ernstig poeem willen optreden als profeet van een maatschappij, waarin de gerechtigheid daarheen moge stroomen als een sterke beek?

Waarom zou hij niet? Nooit was de tijd gunstiger. Nooit zou aandachtiger en welwillender gestemd gehoor zich aan de voeten van den man hebben gezet, die reeds voor jaren in het opstel *Over Humaniteit* en vroeger nog in zijn brief *Aan den Keizer aller Russen* voor de beginselen van menschelijkheid en rechtvaardigheid opkwam, en daarbij voor den dichter het recht vindiceerde om, niet door betoogen maar door sterke gevoelsuitingen, op te komen tégen het onrecht en vóór het gevoel van gemeenschap en solidariteit.

> Behüt' dich Gott, es wär zu schön gewesen!
> Behüt' dich Gott, es hat nicht sollen sein!

Iets geheel anders is het wat de dichter ons te lezen geeft in *De Broeders*: het werk waarvoor hij in een achtregelige inleiding onze rustige opmerkzaamheid vraagt, ons waarschuwende dat van het ‘zonderling bewegend beeldenspel,’ van den ‘wond'ren stoet,’ de diepere harmonie alleen ontbloeien zal in ‘aandachtigheid.’

Aan zijn fantastische dichterlijke verbeelding den teugel vierend ijlt Frederik van Eeden met ons door de zestien acten van zijn tragedie, van den hemel naar de aarde, vice versa, dan naar de onderwereld en weer terug naar de aarde, aardsche, bovenaardsche en onderaardsche personen in zulke grillige combinaties en permutaties ten tooneele voerend, dat het ‘merkt rustig op!’ van het inleidend woord haast als ironie klinkt. Om deze zoogenaamde ‘tragedie’ ook maar in hare hoofdlijnen te volgen, wordt van den lezer eene inspanning gevorderd, die het rustig opmerken, en, zooveel te meer, het rustig genieten moeilijk, soms onmogelijk maakt.

De moeielijkheid begint al in de eerste acte. Wij vinden er de zeven zusters, die te zamen de menschelijke ziel vormen. In een paar trekken zet de dichter het landschap voor ons, in het uur dat de dag voorafgaat:

> Het landschap is een breede
> bergweide, groen, òpglooiend tot de kim.

Het is bij 't einde van den nacht, een granw
groenachtig licht, als onder water, vult
de lucht, men ziet niet waar de zon.
Maar witte, stille nevelslangen glijden
over het veld òp naar den horizon.
Een ster boort door der kimme nevelrand.
Hoog aan den hemel bleekt de lucht wit-blauw.

De zusters, die de verschillende deelen van de menschelijke ziel moeten voorstellen, zijn: Atman (adem Gods), Woord, Gedachte, Psyche, Leefkracht, Schim, Lichaam, van welke de laatste drie, de jongsten, van sterfelijke natuur zijn. Zij dartelen hand aan hand, laten spelend over het veld de vlugge voeten glijden en roepen Agnir aan, den Indo-Germaanschen oppergod, den god van het vuur,

die de volkeren wekt, die de werelden drenkt met licht.

Van die zeven zusters zullen wij er verder in het gedicht geene andere terugvinden dan de vierde,

die van allen
wel 't meest bekoort door gratie van gestalt, -
haar kleed is wit en rose, vlindervlerkjes
heeft ze, zij is 't die Psyche wordt genoemd.

De oudste zuster Atman heeft haar allen vermaand niet te ver te gaan bij het spelen.

Als wij nu ‘rustig opmerken’ - thans zijn wij nog in de stemming om dat te doen - dan treft het ons dat bij het aanroepen van den ‘stralende dooder des nachts’, wiens ‘glinstrend gezicht’ de zusteren zoozeer van noode hebben, de tweede, het Woord, waarschuwt:

Zie, die zoo zacht gevlengeld is, ter dood
voert haar gewis de jonge dartelheid.

Dat slaat op Psyche, en eerst veel, veel later, niet voor in de tiende acte, zal het ons blijken dat Psyche, in haar ‘jonge dartelheid’ zoekend naar het licht, is a ged waald, alleen, zonder Adem Gods, zonder het Woord, zonder de Gedachte, zonder Leefkracht, zonder Schim, zonder Lichaam.

Ik zou hier al aanstonds willen vragen: is het inderdaad de bedoeling van den dichter geweest om - gelijk de heer Van Nou-

huys in den *Spectator* gist - in *De Broeders* te vertoonen den zwerftocht der ziel, der naar licht zoekende Psyche, wier lijden van angst en twijfel in verschillende tafereelen in beeld wordt gebracht? Het is mogelijk dat men er dit achterna uit kan opmaken; maar wanneer men weet, dat er acht acten zullen verloopen, waarin over Psyche niet gerept wordt, en wij haar eerst in de tiende acte aan den oever van den Acheron wedervinden, zal men moeten erkennen, dat alleen van lezers met bovenmenschelijke ‘aandachtigheid’ en scherpzinnigheid verwacht mag worden, dat zij, al lezende - en niet *après coup* - deze ‘diep're harmonie’ erin zullen ontdekken.

Wij moeten verder. Van de niet nader aangeduide plek waar de zeven zusters verwijlen, voert de dichter ons in eene audientiezaal van Jahwe's hemelsch paleis. In de beschrijving van den hemeltempel geeft hij aan zijn phantasie vrij spel, maar als wij onder den eenigszins mystieken indruk geraakt zijn van het oord waar vlagen statig orgelspel van verre nader golven, zeer ver en zeer vaag den schrillen klank van een kinderkoor met zich dragend, dan staan wij, bij het omslaan van de bladzijde, op eens tegenover ‘aller menschen vader’ Adam, die met Darwin, ‘den wijsste van het jongste geslacht’, verdiept is in een wijsgeerig gesprek, vele bladzijden lang, waarvan de afstammings-theorie, de evolutieleer het onderwerp uitmaakt. Met Adam zou men willen vragen, hoe een Darwin, die van geen ethische quaesties weten wil, die voor het begrip zonde geen gevoel heeft en van zichzelven zegt

> Ik was maar een molen
> die wetten maalde uit groote stapels feiten,

hoe deze man in de hemelsche gewesten aangeland is, terwijl, gelijk wij later vernemen, mannen als Socrates, Luther, Spinoza, Keats, Nelson en vele andere groote wijsgeeren, geleerden, dichters, er buitengesloten zijn.

> Een ijzig-helder fluit-getierelier
> met wuften val en speelsche melodie

kondigt de nadering van Satan aan. Met vrij goedkoope scherts kleedt Van Eeden hem in het fin-de-siècle costuum met den rooden rok, den monocle en wat daar verder bijhoort, door een *Revue*

illustrée van jaren geleden overbekend; later, in de achtste acte, wordt de aardigheid voortgezet door Satan op een ‘fiets’ zijn entree in Eden's hof te laten maken. Aartsengel Michael zal bij den Vader audientie voor hem vragen. En nu hoort men hoe achter het wolkscherm, dat hem verbergt, de Vader zich tegen Satan's toelating verzet, terwijl de Zoon voor die toelating pleit. Heel dit tooneel, tot Satan's *gibus* incluis, die bij het uitklappen een slag geeft, ‘die dondrend door den trotschen tempel knalt’, de mengeling van hoogen ernst in de beschrijving van Jahwé's omgeving, - waar men hoort

> zingfluisteren, als zilvren aeoolsharpen
> die avond-zeewind in een dennenwoud
> doet zingen, duid'lijk, maar als van heel ver, -

en deze operetten-effecten, lijkt mij niet gelukkig: het parodistische erin is niet nieuw en onder 's dichters hand niet vernieuwd.

In het gesprek dat volgt tusschen den Vader en Satan, een gesprek waarin later de Zoon en Michael, en op het allerlaatst Eva, zich mengen, vraagt de Vader allereerst ‘deemoed’ van zijn ‘rampzalig kind’; maar Satan betoogt dat er van deemoed hier geen sprake kan zijn: die tijd is voorbij, de menschheid is mondig en verstandig geworden, kinderen worden groot en willen kennen, overal scheurt de geest van vrijheid de boeien. Tusschen hem (Satan) en den Vader behoeft er geen strijd meer te zijn:

> niet 't stom geweld, maar rede, niet 't vuistrecht,
> maar 't recht des geestes richte tusschen ons... wat let
> een vredig buurschap onzer beide rijken?

en, op wat familiaarder toon:

> Waartoe die jacht naar opperheerschappij?
> Baas boven baas zijn, 't laatste woord behouden?...
> Laat elk zijn meug. D'een houdt nu meer van witte,
> d'ander van zwarte saus.

Satan raadt den Vader op de teekens der tijden acht te geven, niet langer voor het menschenkroost een raadselachtig, autocratisch Vader te zijn:

Doe heldre daden, pleeg een helder recht,
En als gij wonden hebt, verheel ze niet.
Dit brengt u nader 't eerlijk menschenhart,
dan 't schuilen achter dogma en geheim.

En nu volgt er een van die fraai geinstrumenteerde gedeelten, waarin de dichter de stemming aangeeft door Satan's ijskoud betoog, dat in dit oord als heiligschennis en godslastering klinkt, gewekt. In zulke eenigszins mystisch getinte verzen, die wij meermalen in het gedicht aantreffen, ligt Van Eeden's kracht.

Vreeslijker zwijgen volgt het vreeslijk woord.
En droefenis, een zweem van droefenis
drukt langzaam Jahwè's oogeleden neer,
die haar nooit droegen dan om menschenwil.
En door een wonderbaar verband bevangt
die schaduw van compassie 't lichtrijk gansch.

Klagen, als van wind
Op verre heiden, trekt rondom het huis,
in tragen ommegang. Binnen is 't stil.
Maar 't snikken uit den eeuwig-blijden schaar
schokt overal de donkre stilte zacht.
En bevend gaat door 't groot en stom gewelf
ontroostbaar blaten van het kleine Lam.

Maar Satan ontroert niet: hij heeft zijn plan. Is men geschokt, verontwaardigd over zijn beweren, men gunne hem dan een wereldsch feit van zijne keuze onder de oogen der hemelingen te brengen en hij zal hun bewijzen, hoe een onverdorven hart, door louter liefde en neiging tot het hoogste, hem (Satan) ten deel valt, die het liefderijk zal ontvangen, en hoe zoowel het aardsche als het hemelsche recht een hersenschim is.

Het zal dus de ‘tragedie van het recht’ zijn, die, op Eva's voorspraak en met des Vaders toestemming, door Satan in een beeld zal worden vertoond.

De strijd tusschen twee broeders, Peter den Groote van Rusland en zijn broeder Iwan, wordt ons nu in de volgende acten in al zijn gruwelijkheid te aanschouwen gegeven.

Iwan, door Peter naar Siberië verbannen, wordt daar, terwijl hij half stervende aan den weg ligt en naar den dood verlangt, door een priester gered. - Iwan, teruggekeerd naar het door de

pest geteisterde Moskou, waar Czarin Eudoxia te vergeefs om zijn genade gesmeekt heeft, deelt aan Eudoxia mede, dat men den Czaar in het graf van de aan de pest gestorvenen in hinderlaag zal lokken, en als de Czarin hierop Peter waarschuwt en redt, wordt zij zelve gevangen genomen en gemarteld met het doel haar te doen bekennen, van wien zij het plan tot den aanslag vernomen heeft. - Iwan tracht, als kerkerwachter vermomd, Peter te overvallen op het oogenblik, dat deze Eudoxia in haren kerker bezoekt en nogmaals tracht haar tot bekentenis te brengen, maar hij zelf wordt, na een verwoed gevecht met Peter, door de wachters gegrepen. - Aan het kruishout zal Iwan, nog in zijn laatste oogenblikken door Peter getergd, voor zijn aanslag boeten. Maar Peter wordt op zijn beurt door gemaskerden overvallen en gedood.

Tusschen die beide broeders heeft de dichter Eudoxia geplaatst, in wier persoon Satan het hersenschimmige van aardsch en hemelsch recht zal voor oogen stellen. Eudoxia toch is de zelfopofferende liefde, smeekend om genade voor Iwan, al moet het haar ook de bloedige zweepslagen van den ruwen Czaar kosten; Peter het leven reddende, maar weigerend Iwan te verraden; de gruwelijkste martelingen gelaten dragend, weldoend wie haar haten, en alle kwaad haar aangedaan verdrinkend ‘in een diep meer van deemoed en geduld’ - en die, ondanks dat al, wanneer zij, tot het uiterste gemarteld, door zich de polsen door te snijden een einde aan haar lijden heeft gemaakt, de genade van den Vader niet deelachtig kan worden.

Te vergeefs, terwijl hun zacht geklaag ruischt ‘als regen droppelend uit dreigend gewolk’ richten zich de engelen tot het licht der genade en doen zij een beroep op de goedertierenheid van den God van Liefde; te vergeefs smeekt Eudoxia's stem om vergeving; te vergeefs werpt Satan tusschen de smeekingen van de Engelen en van Eudoxia zijn sarcastische opmerkingen omtrent de goede werken, den vrijen wil, de eindigheid van 's Vaders genade - Eudoxia's zelfopoffering, de pijnen der ziel die leed om aardsche liefde, die haar aardsche huis brak om een mensch, wegen bij den Vader niet. Hij blijft zoo onvermurwbaar, dat zelfs de Zoon tegen zulk een gestrengheid in opstand komt. Herinnerend hoe hij door den Vader werd uitgezonden tot de menschen om hun weifelenden blik te richten, ‘der blinden broeder, maar dan ook niet van (zijne) broeders door hun kwaad vervreemd’, verklaart hij dat,

indien Gods genade hèm alleen bleef beschijnen, terwijl al zijn ‘schaapkens’ die zouden moeten derven, die genade hem verschroeien zou.

Hij scheidt zich dus van den Vader. En nu heeft, onder de muziek van het escort der demonen, die op Satans overwinning wachten, de uittocht plaats van Christus en de engelen uit de hemelsche gewesten.

Satan triomfeert dus voor het oogenblik. Maar op zijn beurt schijnt de Zoon het weer van den Vader te zullen winnen. Deze ‘tragedie van het recht’ moet ten slotte een blijeindend spel worden, waarin de Liefde, de reine, opofferende Liefde van Eudoxia blijken zal de macht van Satan te sterk te zijn. Het gaat hier als in het ouderwetsche melodrama, wanneer alles verloren, en geen uitkomst meer mogelijk schijnt, is de redding nabij.

De Dom te Moskou, waar de beide vijandige broeders op het praalbed liggen, de bleeke handen in elkander, met het paspoort dat hun den Hemel moet ontsluiten tusschen hen in, wordt door Satan ontwijd, het Godshuis in een Duivelshuis veranderd. Maar dan op eens hoort men Eudoxia's stem, die het geheele ‘Satansmaaksel’ in ontroering brengt. En terwijl zij voortzingt, steeds dringender:

> Blij zal ik dragen
> Gods rigoureuze slagen,
> Gods rigoureuze slagen, tot mijn gansch hart smelt,
> tot al het mijn moet welken, als zwart-bestorven kelken
> op wit-besneeuwde veld, -

wijkt gaandeweg het duivelsche en onreine. Nog een oogenblik en men hoort van ver een grooten stoet naderen. Eerst vermeent men nog het ‘fluitgetierelier’ van Satan's getrouwen, maar dan wordt dit overstemd door ‘het heerlijk breed geruisch van stemmen, die, duizenden en duizenden, in één heilspellend rythme zich verbinden.’ Op eens een groote stilte, en ‘uit afgrond van verwachting’ verneemt men des Zoons stem: ‘Doe op, in naam mijns Vaders.’ Dan schellen machtig de bazuinen, - en het rijk van Satan wordt vernield.

Een allerlaatste acte bevat Psyche's zang. De ziel is aan het einde van haar lange baan en door baar lijden; zij heeft tòch het licht gevonden dat zij zocht en juichend ijlt zij haar zusters, haar gespelen te gemoet.

Zijn dit de hoofdlijnen van het gedicht, en heb ik niets essentieels overgeslagen? Ik zou er niet op durven zweren. Het gesprek van Newton met Darwin (6e acte), het gesprek van Satan met den god der Hellenen, Zeus Olympios (12e acte), het tooneeltje met Ahasverus en zijn dubbelganger (10e acte) brengen wellicht, naar 's dichters bedoeling, elementen in zijn poeem, welke tot recht verstand ervan niet over 't hoofd gezien mogen worden. Ik meende de hoofdacte, het wezenlijke der tragedie van het recht te vinden in hetgeen ik ervan mededeelde: de wijsgeerige gesprekken tusschen hen die in de eigenlijke tragedie geen rol vervullen, dacht ik als min of meer spitsvondig, scherpzinnig, geestig bijwerk te mogen verwaarloozen. Want men voelt behoefte om uit dit gedicht het een en ander weg te werken, het te vereenvoudigen, en de onderstelling schijnt geoorloofd dat, wanneer de dichter zich had weten te beheerschen en te beperken, zijn schepping verstaanbaarder zou geweest zijn en grooter indruk zou hebben kunnen maken. Nu is het er te vol, te druk, te verward: de hoog wijsgeerige gesprekken, de fantastische gebeurtenissen, de dolste en de meest ragische dingen loopen er elkander tegen het lijf, gooien elkander omver, vegen de lijnen uit zoowel van het drama, als van het wijsgeerig hoofdmotief, dat geacht moet worden als een roode draad door het poeem te loopen.

En ook in de enkele personen mist men dat, wat hen volkomen verstaanbaar en aannemelijk zou moeten maken. In de allereerste plaats in Satan. Hij moge vrij beweren, dat Mephistopheles, Beëlzebub en Belial zijn narren zijn, en hij hun meerdre is, inderdaad vertoont hij zich zoo niet. Den Mephistopheles-aard heeft hij, maar - ik weet het niet duidelijker uit te drukken - in het ploertige, geurmakerige. Hij is niet de hooge geest, ‘der stets verneint’, maar meestal de man van de kleine kritiek, de kritiek van speldeprikken en oppervlakkigen spot. Zoo toont hij zich o.a. in de gesprekken met hen die hij zijn ‘goeden broeder’, zijn ‘teedren neef’ en zijn ‘verheven nicht’ noemt (2e acte), in zijn bespotten van Jezus' marteldood (4e acte), in bet sarcastisch tergen van den Vader ten opzichte van de leerstukken der genade en van den vrijen wil (12e acte).

En wat wil de dichter met zijn God die van geen genade weten wil, die een geheel leven van reinheid, van toewijding, van Christelijk dulden en van zelfopoffering als dat van Eudoxia voor niets

rekent, omdat de martelares, op het laatst geen uitkomst meer ziende, ten einde Iwan niet te verraden, - dus wederom zich voor een ander ten offer gevend - den dood zoekt? Wil hij daarmede zeggen, in tegenstelling van Multatuli's ‘er is geen God of hij moet goed zijn,’: ‘er is geen God of hij moet de vertegenwoordiger van het starre koude recht zijn, de verdoemer, niet de genadeschenker’?

Men zou, ook met het oog op het blij-eindend, maar in zijn blijd-einde niet gemotiveerd slot, nog heel wat vragen kunnen doen. Een ervan is deze: hoe verklaart het zich dat de Zoon, die zich van den Vader gescheiden heeft en tot de oppositie is overgegaan, toch op de deuren van den Dom klopt met de sommatie: ‘Doe op - *in naam mijns Vaders*!’? En een ander: hoe vormt de liefde, die aanvankelijk geen vat had op den God in wiens naam Jezus blijft optreden, op eens

> ‘van alle wezen
> het onvergankelijk gestel,
> dat van den diepsten grond der hel
> *vlak aan Gods harte* komt gerezen?’

Maar al dat vragen, al deze bedenkingen tegen den opzet en den loop van deze tragedie mogen de aandacht niet afleiden van de talrijke schoonheden van het gedicht.

Hoeveel heerlijke lyrische brokken in den toon van *Ellen's* beroemde Nachtliedjes vindt men erin: zoo het kinderkoraal ‘Het kindeke kwam leven’ in de 4e acte (p. 74), de slotzang van Psyche, die de laatste acte vult (p. 250). En straks weer welk een stoutheid van teekening en welk een warmte van kleur in de schildering van de pest te Moskou (7e acte, p. 114). Welk een teerheid van toon in de beschrijving van ‘Edens stillen, groenen hof’ waarmede de 8e acte aanvangt (p. 130). En hoe fraai van stemming het tafereel in den Kathedraal (14e acte, p. 229) waar de doode broeders op het praalbed liggen.

Ik weersta de verleiding om te citeeren, en geef liever de bladzijden aan, opdat ieder zelf al dat heerlijks opzoeke en er zijn vreugde aan hebbe. Dit zijn de gedeelten waarin men de drie eigenschappen, welke van Eeden zelf van de dichterlijke expressie eischt: kracht, zuiverheid en oprechtheid, het volledigst weervindt, en waarvan het te verwachten is dat zij het kunstwerk, in zijn geheel, overleven zullen.

Buitenlandsch overzicht.

26 Januari.

Mr. Smith, President.

Randy is dood. -

Met wat voor komisch-eerbiedige familiariteit sprak me eens over hun Randy die vulgaire waard van de herberg te Woodstock, het dorpje dat aan de voeten ligt der grootheid van Blenheimpalace en Blenheim-park; met wat 'n voldoening wees hij op het portret met eigenhandig onderschrift, het sieraad van zijn spreekkamer, die waarlijk wel een sieraad noodig had!

(Het was in 1886, - het jaar toen er kans op scheen dat heel Engeland van R a n d y zou gaan spreken, zooals 't vroeger gesproken had van D i z z y .)

Over den hertog van Marlborough, den heer van Blenheim-park, zweeg onze waard; al de roem van het geslacht der Churchills, Spencers en Sunderlands was neergekomen op den derden zoon, Lord Randolph Churchill, die met zijn hondengezicht zoo brutaal de wereldsche vertooning kon aankijken. Die andere Churchills, hertogen van Marlborough, leken er alleen voor gemaakt om deftige portiers en goudgeborduurde lakeien in de gangen en op de trappen van hun paleis te doen opschieten, maar deze die alleen uit beleefdheid lord werd genoemd, zou de wereld in beweging brengen.

Hij was begonnen met rumoer te maken in Woodstock. Van zijn eerste verkiezing als afgevaardigde van het plaatsje, dat toen (1874) nog een borough en een familie-borough was, dagteekende het portret in de spreekkamer.

1874! - Maar dat is oude geschiedenis! Was Disraëli in dien

tijd niet minister en leider? En kwam niet met hem, nog eenmaal en het laatst, die groote wereld voor 't voetlicht, welke hij in zijn *Lothair* geschilderd had met dien zweem van teedere ironie en vleiend sarcasme waarmee men de dingen aanpakt die geen ruw aanvatten verdragen kunnen, omdat ze broos zijn uit gebrek aan leven? Hertogen-millionairs, markiezen, prelaten, jonkvrouwen die diamanten in haar tapisseriewerk rijgen, jeugdige erfgenamen van onmetelijke bezittingen, wier bestemming het lot van geslachten, landen, volken en kerken bepaalt. Een uitgelezen collectie van pompeus kraakporselein, den volke voorgesteld door Mephistopheles-Dizzy, den intelligentsten poppenkasteman der eeuw.

Humbug! zeî Randy.

Dat was zìjn bestemming om al die vooze plechtigheden en leege leuzen en houten hypocrisiën bij hun masker te trekken. Hij vroeg niet of 't vriend of vijand was wien hij zeer deed, hij viel aan omdat hij al zijn lesjes van eerbied, op school geleerd, vergeten was, hij vocht uit den puren f u n om te vechten. Zelf, in zijn éentje, een partij. Nu ja, ze waren met hun vieren; maar wie dacht er, in dien eersten tijd, om den droomerigen Arthur Balfour met zijn indolente lange beenen of om de twee anderen, wanneer Lord Randolph het woord nam en het woord wist te gebruiken, terwijl hij aan zijn snor draaide of met de handen frommelde, zenuwachtig als een keffertje, niet een die de menschen naar hun kuiten, maar die ze naar hun keel vloog.

Pas op, Gladstone; deze kan bijten! De oude man had moeite zijn jongen tegenstander van zich af te houden; en hij had pleizier in 't gevecht, - soms ook wel verdriet.

Want Lord Randolph was aristocraat. Hij behoorde bij Disraëli, of liever zonder Disraëli kan men hem niet goed begrijpen. Om den rechten term te nemen: hij is uit een van Disraëli's romans losgebroken. Verbeeld u dat een van die stemmige romanhelden, een Tancred of een Coningsby, het land krijgt aan zijn fluweelen omgeving en het durft zeggen, - dat hij van zijn privilegie als aristocraat profiteert om uit zijn eigen oogen te kijken, en heel scherp ook, - dat hij zich krachtig en bovenal voornaam genoeg vindt om zijn meening ook aan anderen op te leggen, - daar hebt ge Randolph.

Randolph, ondanks al zijn onbesuisdheid, met een politiek.

Immers hij is van een heerschend geslacht, en wat zal een man

van zijn afkomst en van zijn kaliber anders doen dan heerschen, zoodra de tijd daar is?

Die politiek steekt ook al in Disraëli's romans - (niet, of 't moest zijn, bij een enkele vlaag, in Disraëli's handelingen); haar program: een vereeniging van de aristocratie met het volk, een aansluiting bij de werkelijke behoeften van het land, een verzet tegen de bureaucratie en de burgerlijke huichelarij, een leiderschap van de natie door geboren leiders, in één woord Tory-democratie.

Maar de vechtersbaas kwam vooreerst alleen uit.

Welk een bondgenoot was Lord Randolph Churchill voor Lord Salisbury bij de verkiezingen van 1886, toen het er op stond een meerderheid in het Parlement te verkrijgen tegen de Iersche politiek van Gladstone.

Randy is de uitvinder geweest van de wreede woorden en onrechtvaardige benamingen die later schering en inslag geworden zijn van de anti-home-ruler partij, en die het grooter deel van hun politiek uitmaken. Hij heeft Gladstone en de zijnen 't eerst Separatisten gedoopt en de bedoeling van den staatsman gedoodverwd door zijn karakteriseering van: *an old man in a hurry*.

En zijn cynisme!

‘Waarom nu zoo uitgevaren tegen de Ieren wier vriend ge nog onlangs zijt geweest?’ vroeg hem Justin Mac-Carthy. ‘Ik?’ zei Randy, ‘ik heb vroeger mijn best voor hen gedaan, toen ik dacht dat wij ze gebruiken konden, nu doe ik mijn best tegen hen daar we ze op hebben moeten geven. Ik zie geen inconsequentie.’

Met dat al hield men van hem, zooals men van een grooten heer houdt, die roekeloos zijn persoon en zijn karakter in de bres stelt.

Men mocht hem lijden, en men zou hem spoedig gaan bewonderen.

Want als zijn prijs droeg Lord Randolph uit de campagne van '86 den voornaamsten post in het ministerie van Lord Salisbury weg. Hij werd, wat thans Sir William Harcourt in het ministerie Rosebery is, leider van het Lagerhuis en Chancellor of the Exchequer (minister van financiën).

Louter om zijn brutaliteit, zeiden zijne vijanden!

Maar hij toonde zich een volleerd staatsman, een tweede Pitt, deze zes en dertigjarige jonge man. Handig, kundig, gematigd, welsprekend, een leider van menschen. Zijn budget zou een nieuwe

periode in de geschiedenis van Engeland's financiën openen, hoorde men verzekeren...

Tot het indienen van een budget zou het echter niet komen.

Plotseling, na een paar maanden van algemeen bewonderde werkzaamheid, nam Lord Randolph Churchill zijn ontslag.

Waarom?

Omdat hij niet wilde toegeven aan de eischen welke de departementen van oorlog en marine stelden, omdat hij zich niet schikken kon naar de opvattingen van zijn collega's, omdat... Er zijn verschillende redenen opgegeven.

Het lijkt me dat er een zeer persoonlijke oorzaak bestond. Lord Randolph gevoelde zich tegelijkertijd zeer sterk in zijn positie, en hij was zeer ontmoedigd. Sterk, omdat hij meende onmisbaar te zijn voor het in stand blijven van het ministerie, ontmoedigd, omdat hij er een voorgevoel van had, dat hij de ware geestkracht niet meer bezat om den tegenstand van zijn partijgenooten te overwinnen, die hij naar zijn denkbeelden dresseeren moest.

Maar Lord Salisbury nam Lord Randolph Churchill's ontslag aan. Zijn taak was uit, onverwacht, onherroepelijk.

De man met zijn lange, luie beenen, Arthur Balfour, die over een grooter accommodatievermogen beschikt, zou Randy's plaats gaan vervullen. (Jammer genoeg dat Balfour zich al te zeer heeft weten aan te passen, en zijn talent door oom Salisbury bijna geheel in beslag is genomen!)

En ieder opvolgend jaar zag Lord Randolph een weinig dalen. Het laatste moment van zijn kracht toonde zich bij de discussies over den toestand der Staatskerk van Wales, in 't begin van 1893. Toen wist hij de op den laten avond in slaap geraakte beraadslaging eensklaps door een vertoon van zijn prikkelende welsprekendheid te verlevendigen; Gladstone schoot uit ter verdediging. Het was een schitterend tornooi. De oude Randy had zich getoond.

Neen, het was de oude Randy niet meer.

Hij daalde op een schrikbarende wijze. Men kon hem in 't vervolg der zitting van 't Parlement niet goed meer aanhooren, zoo zocht hij naar zijn woorden, zoo zenuwachtig werden zijn gebaren. Wanneer hij opstond om te spreken verlieten de leden de zaal, en het begin zijner rede ging te loor in het geschuifel der voeten. Hij kampte, en kampte wanhopig.

Toen ging hij voor zijn gezondheid op reis, en keerde naar Engeland terug, verlamd, stervende.

Randy is dood (24 Januari).

Hoe had Disraëli, onder veel ongunstiger omstandigheden, zijn rol vervuld, en zijn taak met een waardig slot afgespeeld. Maar hier mankeerde het den spruit der aristocratie aan de moreele en de physieke stamina om den voorgestelden weg te doorloopen. Wanneer het beginsel der Tory-democratie nog te redden is, dan zal een man als Chamberlain, een aanhangsel der Tories, het moeten doen.

Randy is dood!

Maar wat heeft Mr. Smith, de president, hiermeê te maken? -

Geduld! Mr. Smith komt op zijn tijd.

Ik breng u eerst nog bij een ander sterfbed.

Kan ik het helpen dat mijn verhaal treurig uitvalt?

Het sterfbed van Burdeau, den president der Fransche Kamer

't Is nu wel bijna twee maanden geleden dat Burdeau is heengegaan in de rust, maar we mogen toch nog wel over zijn dood spreken; want niet dadelijk komen de gevolgen der gebeurtenissen aan 't licht, en niet op eens wordt haar karakter duidelijk.

Zoo'n droevig geval!

Een man die zich van niets gemaakt had tot een van de eersten, eigenlijk tot den eerste, van zijn land. Alleen door wat schoolkennis en door zijn talenten. Geld - slechts wat zijn moeder verdienen mocht door tot in den nacht haar vingers stram te werken, of wat hij zelf zich verschaffen kon door vertaalwerk; geen sommen in den handel of door speculatie gewonnen. En toch gaat dat leven van Burdeau, uiterlijk, langs een bijna koninklijken weg.

Enkel door de knapheid van den man.

Hij wordt afgevaardigde, en behoort tot de invloedrijksten onder de afgevaardigden, hij wordt minister van dit en van dat, en nog in de volle kracht van zijn jaren beklimt hij den voorzittersstoel der Vergadering, is de rechterhand van den president der Republiek, Casimir Perier, en blijkt hij te wezen de noodzakelijke man in Frankrijk.

Maar dan laten hem zijn lichaamskrachten in den steek. De physieke stamina zijn opgeteerd, hij lijdt aan een hartkwaal, - weet ik het?

Zijn sterf bed.

Burdeau heeft nog zooveel te zeggen, nog zooveel te raden, wat tot heil van het land kan zijn. Hij moet zijn vriend Casimir Perier spreken.

Zal hij zijn gedachten wel klaar voor het onderhoud bijeen hebben?

Hoe onrustig is de zieke!

De komst van den president der Republiek wordt aangekondigd. Hij staat voor het bed van zijn vriend. Burdeau herkent Casimir Perier niet meer. Hij ijlt uit overspanning, en de vriend moet heengaan zonder een woord te kunnen zeggen of een woord te kunnen hooren.

Maar als hij op het punt is om in zijn rijtuig te stappen, daar wordt hem een boodschap gebracht: de zieke is weder bij kennis, en Casimir Perier gaat terug. Hij kan de hand van den stervende grijpen, hij kan hem den troost geven, dat voor zijn gezin zal worden gezorgd, hij kan hem toespreken: Moed! En dat is ook het eenige wat de stervende hem kan antwoorden: Moed!

Eenige dagen later ging Casimir Perier in den begrafenisstoet van Burdeau.

Hij begroef zijn eigen presidentschap.

Toen Casimir Perier, in den zomer van verleden jaar, tot voorzitter van de Fransche Republiek werd uitgeroepen, gevoelde hij dat hem een zending werd opgedragen. Hij, de vertegenwoordiger van Frankrijks oude burgerij, zou den burgerstaat tegen de aanvallen der omwenteling, van welke zijde, onder welken vorm zij zich vertoonen mocht, beschermen. Daar lag iets persoonlijks in zijn post aan 't hoofd van het gemeenebest. Hij was niet de eerste, de beste; hij was Casimir Perier.

Wilde hij die overtuiging ook niet altijd zelf toonen, het maakte hem humeurig zoo anderen 't vergaten.

De ondeugende pers van Parijs, de socialisten in en buiten de Kamer, wilden natuurlijk daaraan niet denken; neen erger, zoodra zij bemerkt hadden waar de schoen wrong, richtten zij hun aanvallen op de teêre plek. Dat was natuurlijk. Maar even natuurlijk, dat Casimir Perier daartegenover een soort van loyauteit, een persoonlijke aanhankelijkheid bij zijn partijgenooten eischte.

In Burdeau verloor hij den aanhankelijken vriend die den aanhang om den presidentsstoel wist te groepeeren.

Het kwam dadelijk uit.

Geen man van gezag wou zich laten vinden om na Burdeau's dood het presidium der Kamer te aanvaarden, als medearbeider van Casimir Perier.

Felix Faure, de minister van marine, was aangewezen; hij wilde niet in aanmerking komen. Als lid van het ministerie kende hij zijn president der Republiek, en hij wist dat hij niet aan de ongeschreven voorwaarden, waaronder hij gekozen zou worden, kon voldoen.

Het gevolg was dat een groot deel der gematigden zich van de stemming onthield, en dat Brisson, een tegenstander en een mededinger van Casimir Perier, tot voorzitter der Kamer werd gekozen.

Het ministerie-Dupuy was verdeeld. Daar waren er die meenden, dat men met den president der Republiek zoo lang mogelijk mee moest gaan, anderen: Barthou, Poincaré, Faure, verlangden een onafhankelijker houding. Een echte vriend was er niet onder.

Casimier Perier gevoelde zich onmisbaar voor Frankrijk, als een dijk tegen het socialisme. Maar hij wist ook, dat hij, - alleen, geminacht, midden tusschen vijanden, - niet voor zijn werk was opgewassen. Datzelfde oogenblik brak voor hem aan, dat voor Randolph Churchill was gekomen, dat voor iedereen moet komen die de gevoeligheid van zijn persoon nog iets hooger stelt dan zij taak, - een oogenblik van weifeling tusschen trots en zwakheid, - het oogenblik van de slechte keus, waarna het leven je op zijde gooit met een: ik kan je niet gebruiken.

En hij besloot, wanneer men hem verliet, ook de anderen alleen te laten.

Het ministerie-Dupuy viel: eerst uit elkander, door het ontslag dat Barthou nam, daarna door een votum van de Kamer, die geen bres kan zien of ze loopt er storm op.

Casimier Perier hield zich toen aan zijn besluit. Hij klaagde in zijn presidentsboodschap dat hij op niemand meer kon vertrouwen. Het was onmannelijk, maar waar. En hijzelf was geoordeeld.

Felix Faure werd in zijn plaats gekozen. Tegen Brisson, tegen de socialisten.

Wie is Faure? Er zijn zooveel Faure's; Faure's te Parijs in alle mogelijke betrekkingen en beroepen; Faure's in 't zuiden; Faure's over de gansche wereld verspreid, sinds de hugenoten-vervolging.

Want de naam wijst naar die streken van Frankrijk die eens het middelpunt waren der ketterbeweging, hij beteekent niets meer of niets minder dan: smid. Felix Faure is Mr. Smith.

Hij is de flinke burgerman die door den handel en door zijn verstand is opgekomen, en die zich zijn geluk heeft waard getoond: *jolly and solid Mr. Smith;* geen persoon, maar een type.

Zal hij den burgerstaat redden?

Waarom niet?

Ik geloof niet dat men bijzonder respect voor Mr. Smith zal koesteren; iedereen zal denken: waar hij is, behoor ik ook; en dat is geen beginsel dat den Staat conserveert; maar ook zal iedereen meenen: waar hij is, kan ik ook komen, en dat is, goed beschouwd, toch wel een principe van stabiliteit.

Gelukkige Faure!

Maar Randy is dood!

B*.

Hend Hut.

I.

't Is in het laatst van October, een mooie herfstdag.

Vóór ons verheft zich een opwaarts golvend terrein, dat op niet verren afstand breed opwelt met bruinen rug, de bovenrand als samensmeltend met de ongelijnde helderblauwe luchtzee. Blauw omhoog, goudkleurig bruin omlaag. Van boven in 't volle licht der naar 't westen nijgende Zon. Naar onder, hierheen, meer in de schaduw, overal donkergroene bobbels tegen de bruine heuvelhelling, struikgewas en brem, met rondom de heide in paarsgetinte mengeling van lichtrozig en donkerbruin. Goudgele stippen sieren de stengels der smaragdgroene bremstruiken, bruin en geel zijn getint hier en daar reeds de donkergroene eikenbladeren.

Nog lager, dichterbij, waar de terreingolving merkbaar wordt, zichtbaar van grens tot grens, kantig belijnd, vierkante en rechthoekige groene akkers met strooken van opschietend hakhout er omheen.

Op den breeden heuvelrug verplaatsen zich witte vlekken, 't zijn grazende schapen tusschen 't struikgewas.

Terzijde naar rechts op eene opene plek een menschenfiguur, zwak zich afteekenend tegen den oprijzenden achtergrond. De figuur wriemelt er tegen aan, dommelig wiegelend op iets, dat de lange glimmende steel van den kluitschop moet zijn, want de ijzeren haak er bovenop flikkert nu en dan in een teruggeworpen zonnestraal. Wat daar lager, lager dan het ondereind der silhouet, zich zwarter afteekent, ineengefrommeld klein, is de herdershond.

En hier dichtbij, midden in het groen van den akker, ligt ook

iets ineengefrommeld, maar grooter en duidelijker dan het raadbare ding, daar omhoog, beneden de figuur van den herder. 't Is eene vrouw op de knieën, schijnbaar het groen vertredend, schoon werkelijk liggend in een versch gebloote vaalzwarte middenplek van ontgroende aarde. Vuurroode armen onder een klevende stoflaag reppen zich plukken, snel heen en weer gaand, tastend vóór en opzij, eenige oogenblikken aaneen. Dan rijst de vrouw op de knieën rechtop, en een groote handvol groen zwiert in een boog achteruit en ploft op een kruiwagen, wegschuilend achter het welige hooge knollegroen, grof gestengeld, ruw geaderd, maar broos van weligheid.

Hoor! Van de helling af snerpt schel en lang een hoog trillend gefluit. Een hoog en gerekt ‘u-u-u-hoei u!’

De vrouw kijkt op, meteén de armen stil.

‘H-u-u-hoei-u!’

Eén heel korte schok van 't hoofd der vrouw, en dan een nog dieper vóórover wegduiken, met haastig reppen, vóór-en zijwaarts der in het loof bedolven handen. Snel, met veel korter tusschenpoozen maar kleiner van omvang beschrijven de handvollen den korten achterwaartsgaanden boog, plof! plof! in den wagenbak, soms voor een deel er naast, er overheen, er vóór. De knollen bengelen over de zijleeren, glijden langs het wiel en hoopen dáár zich op, ploffen tusschen de boomen, overal vallen ze. De plukster ziet er niet naar om. Ze plukt, plukt, plukt, en smijt maar achteruit het loof en de knollen, luk of raak.

Hoor! Nu een loeiend roepen: ‘Oe joe! Oe-oe-oe-joe-óé!’ De silhouet daar boven maakt daarbij een inkrimpende beweging. Het iets er onder van zooeven is nu iets er vóór. Omlaag blijft het witte vrouwenhoofd neergedoken en zwieren de pluksels in bijna rechte lijn langs den grond.

Hoor nog eens! Een schetterend maar niet vèrdragend, moeielijk gerekt in 't begin, kort uitgestooten in het eind, jouwen nu: ‘Hè-è-è-è-nd Hût!’ Tweemaal, driemaal, viermaal, sneller, korter steeds en sarrender: ‘Hend Hut! Hend Hut!’

Nu rijst de vrouw op, geheel op, ze staat, rechtop, wijdbeens met de handen op de beide heupen.

Ze roept, maar 't is eene schorre, doffe keelklank, die wegdommelt vlak vóór haar, en niet bereikt wellicht het oor van den schreeuwer ginds, die nu joelt en lacht en gilt en sarrend zijn gejouw vervolgt.

Als de stem machteloos blijkt, zwaait de vrouw zich met een voetstamp om. Het gerimpeld oud gezicht, de vaalroode borstdoek, de grijze werkschort hierheen. Dan buigt ze diep en snel voorover, en slaat zich met de roode armen achterom, hard, woest, tegen het ruw gerokte achterdeel: tof! toef! Nu en dan even oprijzend, als om adem te scheppen, dan weer diep bukkend van voren af met de breede handen stijf en moeielijk: tof! toef! tof! toef!-

En van den heuvel af gilt en joelt de herder onderwijl:

‘Hé, Hend Hut! Bokken Hend! Sik, sik! Bok los!’

Als ze moe is, Hend Hut, als ze eindelijk doodaf is, staakt ze hare minachtende demonstratie tegen den tergenden knaap daar ginds, en knielt ze weer neder in het knollengroen en plukt nu dicht bij haar, het groen op één hoop verzamelend, dat straks in ééns den bak ingaat, en laat den scheper van uit de verte haar rug zien; want ze plukt nu hierheen, den ontgroenden akkerplek in bochtige lijnen snel verwijdend.

Nog een half uur, en de wollige witte plekken tegen den bestruikten heuvelrug zijn naar 't westen af weggedwarreld, als ongemerkt en van lieverlede, en omlaag verdwenen in eene wegvloeiende ombuiging van den grond, achter hooger struikgewas en opgaand geboomte.

Dan is ook de kruiwagen vol. Hend staat op, na even nog omgezien te hebben. Maar niets ontwarend van wat haar straks het bloed aan het koken bracht, gaart ze nog ras zuinig 't verslingerde loof te zaam, strijkt over de wagenboomen met de eelterige rimpelige handvlakken en sliert de bladerbrokken daaraf, aan flarden gesmakt, licht scheurend van geilheid, tegen het hout, met haar woeste kracht van geprikkelde drift straks.

Het hennipzeel schuift ze recht om nek en schouders, bukt zich diep, spant zich met krachtig oprichten tusschen de boomen, en, na een slingerende beweging van niet-voortkunnen eerst, duwt ze schuin voorwaarts dringend in 't knellend zeel, rood van inspanning, den mond half open, de voeten krommend, achterwaarts geplant te schoor, duwt ze zwaar en lang; en dan snijdt ten leste het wiel diepe voren in het mulle bouwzand, piept en knoerpt. Zoo gaat ze hijgend, langzaam in wiegelend zich vooroverbuigen, moeielijk voort.

Op het harde pad langs den weg naast de akkers gekomen, gaat het beter. Wijd schrijdend, hoog de knieën optrekkend

tegen de van teelaarde zwaar afhangende rokken, rept Hend zich langs den zandweg voort.

Knierp, knoerp! krijscht het wiel, maathoudend met het voetstampen, hol klotsend in de wijde vuile klompen.

Aan het eind van het pad, waar het met den zandweg als in één loopt, tusschen hooge doornhagen ter weerszijden, waarboven de toppen uitsteken van vruchtboomen, even oud en niet onderhouden als de weg, dien ze beschaduwen, begint het dorp.

't Is hier het uiteinde er van, *Het End*, het armelijkste deel. De huizen zijn meestal hutten. De beste zijn half van steen, half van planken, altijd laag van dak en klein van ruimte. De minder bewoonbare zijn van planken alleen, de slechtste van leem, gedekt met heidezoden of dopheide. Het uiterlijk der hutten spreekt duidelijk van den geest der bewoners. Onzindelijk, ruw, plat, onbeschaafd.

De ongeverfde vale planken zijn nagenoeg overal beklad en besmeurd met roode of blauwe verfstof. Groote, onregelmatige, bonkerige letters staan er op, de initialen der bewoners, door het kroost er van gekladverfd. Maar ook smerige woorden, vuil, intens gemeen in beteekenis, dragen die leelijke planken; liederlijk, voor wie het Veluwsch hyrogliefenschrift verstaat, verduidelijkt vaak door harkerige figuren van wanstaltige poppen.

Ook zijn er hutten, waar niemand meer in woont, ingezonken daken boven half ingestorte kuilen, welkome speelplaatsen voor het havelooze kroost der dorpsarmen.

Hend Hut draait met haar krijschenden krui' zwoegend om, als ze op den breeder wordenden weg gekomen is, die het dorp ingaat. Zij woont nog meer achteruit, naar het veld en de heuvelen toe. In een planken hut woonde ze vroeger, in een halfsteenen huisje tegenwoordig, schoon ze nog Hend Hut heet, haar grootste grief. Ze kruit straks dwarsaf een erf op, dat door een laag doornhaagje van den weg gescheiden is. Het verbeeldt een moestuin, want moes is er in overvloed, en er kwijnen strompelige bessenstruiken langs een smal middenpad.

Het moes of de boerenkool is al mooi nu. Forsche steelen, nog schuin tegen den rand der gewezen plantvoor leunend, maar reeds gekroond met fiks ontwikkelde topbladeren, die zich, bij 't krommen van den bovenstengel, rechtop gaan ver-

heffen met donkergroen bladmoes, breed maar ineengevouwen, met een kroezigen dikgewelden rand van fijn plooisel.

Hends oude oogen krijgen een glimp van genoegen, als ze in 't voorbijgaan weiden over 't krullig kroezig gebladerte. Zoo weinig was er noodig, om den eeuwig droeven en somberen trek een oogenblik te verhelderen!

En toch, hoe zelden was haar dit vergund!

Hend loopt met een sleutel, dien ze uit haar borst haalt, het huisje om. Ze opent eerst de voordeur en, binnendoor gaande, maakt ze op de achterdeel de deuren open.

Als ze den geitenstal voorbij gaat, blaeren drie roodbruine geiten hardop, en een groote langharige bok stoot pfiffende lipgeluiden uit.

Het heele achterhuis en het erf en de weg er achter en Hend zelf, alles stinkt naar den bok.

Die bok is Hends bestaan. Zij is de eenige, die in het dorp een bok houdt, en van elk der talrijke geiten die bij den bok gebracht worden ontvangt zij een vergoeding van vijftien centen. Als het in het voorjaar gaat, kan Hend niet uit werken. Dan blijft ze op haar heerd met zijn diepblauwe wanden en roode estrikken, en breit of spint voor de lui of voor Gijsjen, hare dochter.

Een man had Hend nooit, evenmin als zij iemand gekend heeft of gekend hebben kon, dien zij vader, of één, dien zij grootvader mocht noemen. Dat geen man hebben en toch moeder zijn, was eene erfelijkheid in Hend Huts geslacht.

Maar Hend Hut had nog twee broers, en haar dochter was haar eenig kind gebleven, daar heeft ze voor gezorgd, of ze ook!

Als Hend in de vroege lente, om den wille van Hans, den bok, dagen aaneen bij haar plaggenvuur zit en spint of breit, dan gaat er wat om in de ingeslonken borst, dan woelt er wat achter de diepe rimpels van het lage voorhoofd. Opwekkend zijn die gedachten zelden, en dat ze eeuwig zuur ziet, Bokken Hend, en altijd somber is en kort in haar woorden, dat ze alleen in monosyllaben pleegt te antwoorden, het heeft zijn redenen. Zij heeft al wat gezucht in dat kleine woonvertrek met het uitzicht op de velden, op de verre heuvelen en het eenzame pad, waar ze straks langs ‘krooi’!

Vaak werd ze dan gestoord in droeve overpeinzingen, schoon

die niet diep gingen, in haar stille wenschen, schoon die zoo kinderlijk bescheiden waren. Het was dan, als ze Hans aan zijn ketting hoorde rukken, en kort daarop haar naam van vóór de achterdeur hoorde roepen met: Bok los!

Dan lei ze het breiwerk op den ingezakten biezen mat van den plompen stoel, waarop ze zat, of brak de draad van het spinnewiel af.

Drie passen verder door de middeldeur gaat ze dan den stal in, waar Hans alleen staat in een afgeschoten hoek. Bedwelmend walmt hier de bokkenlucht, het kreist in de keel, het maakt ziek den vreemden bezoeker met fijne reukzenuwen begaafd, maar Hend is daar al lang overheen, zooals ze al over zooveel heen is; ze ruikt het niet meer.

Als ze een poosje later haar vijftien centen in de oude latafel bij nog meer vijftientallen voegt, vergeet ze licht het kwetsende van haar bestaan, kwetsend vooral door de ongure praatjes, die eigenaars of geleiders van geiten zich wel permitteeren tegen haar, Hend Hut, Bokken Hend, de paria onder 't lage, de beschimpte onder het gemeene. Nu heeft Hend tijd genoeg om uit werken te gaan. De bronstijd is lang voorbij, zij voedert haar geiten en melkt ze, kookt haar boekweitenpap van de vette geitenmelk en drentelt wat in huis en in den moeshof rond. Dat kon ze echter ook wel doen, als ze van het daggelden bij den boer thuis kwam. Zelfs het greunplukken kon 's avonds of in de schofttijden wel. Toch ging ze niet, sinds veertien dagen niet. Al was de beste harer klanten gekomen uit het dorp of uit den omtrek, om hare hulp bij het boekweit inhalen, het aardappelrooien, de vierweeksche wasch, het heerdschrobben, of wat ook, ze zou gezegd hebben niet van huis te kunnen.

Maar er kwam niemand, want ieder wist, dat ze thuis moest wezen, hard noodig.

Als Hend de knollen op de deel gereden heeft en hare vier sikken de rest van een hoop gesneden groen vóór werpt, is het noodig, dat ze Hans van over den groeprand eens aanspoort om op te staan.

‘Hoe is het Hâns! Blief jie liggen? Bin je lui jong? Allò Hans! Stoa op en vreet wat!’

Maar Hans staat niet op en blijft in het duister van het lage stalhoekje.

Daarna iets tusschen de tanden prevelend van ‘als je niet willen, mot je 't mer loaten!’ gaat ze haar handen wasschen. Achter in een hoek van de deel staat een ton met helder drinkwater. Hieruit schept ze voorzichtig eenige houten bakken vol in een emmer en wascht dan met groote zorgvuldigheid de stijve knoepelige vingers, wel zorgdragende, dat het afdruipende water niet in den emmer komt maar er naast op den vloer wegvloeit. Het water is zoo schrikkelijk ‘beteund’ op het hooge heidorp, en de moeite van het putten zoo groot, dat men er meê huishoudt als met eene kostbare vloeistof. Het waschwater in den emmer kan nog dienen voor later, en daarom houdt ze het zoo schoon mogelijk. Als Hend de handen schoon heeft, volgens haar begrip van schoon zijn, sluit ze de waterton met het ronde houten deksel en zet den emmer er tegen aan. Dan gaat ze heen, maar den geitenstal voorbijgaand, ziet ze Hans nog steeds niet overeind, nog steeds, tegen zijne gewoonte in, het voorgeworpen groen onaangeroerd latende. Zij bukt nogmaals, om beter naar omlaag te zien, en bemerkt dan, hoe het dier staat te kauwen en te happelen op iets, dat hem schijnbaar niet uit den bek wil.

‘Wat heb je toch Hans?’ vraagt Hend. ‘Dom gediert, woar zabbel je zoo op? Allo! vreet greun!’ Maar de bok blijft liggen hauwelen en happelen met kopgenik, alsof hem het een of ander niet uit den bek wil. Hend stapt dan in den stal, waar de opgetaste mestlaag van afval en heidezoden vochtig smirkt onder haar klompen.

Ze vat Hans ruw bij den kop, dien ze omdraait bij de horens en duwt dan den duim achter in den hauwelenden bek van het koppige beest, dat zich loomerig verzet.

‘Blendersche rakkert, loat los! Hier je bek, zeg ik je! Hier!.... Zóó, doar hebbek èt, 't is der uut! Wat is dat noe?’

Ze gaat uit den stal in het licht en bekijkt een bezabbeld stuk grijs papier.

‘Een stuk pampier! Een prop!’ en weg smijt ze den kleverigen prop nu achter in den stal, buiten Hans' bereik.

Als ze weer in de keuken, ‘den heerd’, is, gaat ze naar het bed, waarvoor een paar bonte sitsen gordijnen hangen met grofgezoomde randen, blijkbaar nieuwe.

‘Hoe is het?’ vraagt ze.

‘Niet zoo goed als temeetjes.’

‘Heufd zeert?’

‘Ja, vinnig!’

‘Zal ik je een doek met eek om 't heufd doen?’

‘Och, dat hoeft niet.’

Een oogenblik later: ‘Zuukt ie?’

‘Nei, hi wil altòch niet zuken.’

‘Hi mòt! Leg hem d'r es-an!’

‘'t Geeft niks! Hi wil altoch niet!’

‘As ie honger heeft zal ie 't toch wel doen! Je hebben zat.’

‘Geef hem moar wat sukerwoater, moeder.’

Hend keert zich, mompelend van ‘een wicht, dat geen wil heeft’, naar een klaptafel tegen den muur in de nabijheid van het bed en reikt een kommetje over met een loodkleurig lepeltje.

‘Dat sukerwoater geeft niks! Hi mòt zuken.’

‘Hi wil jummes niet? Toe, moeder geef jie hem moar eens drinken. Ik bén zoo meû.’

‘Goed! Geef hem mer! Goa maar slapen, kind.’

Een klein kindje, gehuld in een pak omgespelde doeken, met een gebreid katoenen mutsje ver over 't roode gezichtje getrokken, wordt uit de bedstede met moeielijk gestommel en hoorbaar gekreun de oude overgereikt. Het kind schreit, hard, scherp, met hoop trillende kreten, aldoor, spartelend en met de armpjes slaand, terwijl Hend het overneemt uit twee beverige handen.

‘Hend neemt het op haar schoot en sust en sujaat en doet het op en neer gaan: Noe dan! Noe dan! Stille mer! Züte mer!’ en geeft het dan, als 't krijschen minder wordt, met het lepeltje het suikerwater, telkens eerst in 't kommetje roerend.

‘'t Is of die suker niet smelten en wil!’ Ze kijkt scherp op 't lepeltje: ‘Krek meel, dat er in drieft!... Noe dan! Ja dan! Hier dan! Züte mer! 't Is toch beste broodsuker, mer ze knoeien rechtevoort overal mee! Hier dan! Kiek hem eens happen, 't wicht! Hi sloekt van den dórst!’

Als 't kind eindelijk stil is en 't kommetje half leeg gelepeld, prevelt de oude: ‘Arme stumperd, wat doe je op de wereld!’ en blijft zitten zujen en sussen en kniewippen, tot het kind insluimert. Dan legt ze het weer bij haar dochter in bed.

‘Alsie noe weer zoo schreeuwt, mót je hem altòch mer weeres an leggen,’ zegt ze; maar er komt geen antwoord. De kraamvrouw slaapt naar 't schijnt.

Dàt is alzoo de oorzaak van Hends gebonden zijn aan haar huisje. Daar ligt achter die nieuwe sitsen gordijnen op het armelijk leger eene jonge moeder, en het jongsken van drie dagen is Hends kleinzoon. Het vierde geslacht van buiten het huwelijk geborenen in de familie van Bokken Hend. En Hend had zoo gehoopt, zoo innig, zoo vurig gezucht, - bidden dorst ze niet! maar haar zuchten was eene bede, ééne onafgebroken stille zielebede van jarenlang, dat die voortzetting der schande met haar zou geëindigd zijn!

II.

‘Er gung een proatjen’, dat van de oude Gijs Hut overgeleverd was aan Hend, haar dochter, maar waarvoor deze zich wel gewacht had, dit over te leveren aan *haar* Gijsjen.

Toen het dorp nog zóó zich niet uitgebreid had door hutten en huisjens aan deze zijde naar het veld heen, was de buurt, die *Het End* heet, de huttenkolonie, eene halve wildernis. Een eeuw bijna geleden woonden de overgrootouders van Hend, halve wilden, houtschillers, hout- en wilddieven en wat ze meer waren, dáár in een grondhut, de meest primitieve woning wellicht. Een langwerpige, nagenoeg rechthoekige vrij diepe kuil, met een soort van dak er boven, en een opening voor schoorsteen en deur aan den vóórkant, dat was de grondhut van Beerd van de Lucht en zijn gezin. Die woning gaf haren bewoners den erfelijken bijnaam van *Uit de Hut*, weldra tot enkel *Hut* verkort. Beerd Huts vrouw was een serpent. Alles ging haar uit den weg, oud en jong. Zoo'n beest als ze was! Ze kon tooveren, zij belette den boeren het karnen, als zij waagden heur een aalmoes te weigeren, en weefde den kinderen vederkransen in het bed. Ze vloekte en lasterde uit louter cynisme en vreesde God noch Duivel.

Wie haar iets vroeg, wat ook, kreeg eene verwensching.

Eens kwam er een scharenslijper met zijne vrouw voorbij. De vrouw sjouwde een kind op den rug. 't Was koud en de neeuw lag hoog op den weg. Het kind kreet, en de vrouw

dook er mee neer op den slijperswagen met de voeten in de sneeuw, vlak tegenover de hut van Gijs.

Gijs kwam uit haar hol en keek naar het arme groepje met een saterlach.

De scharenslijpersvrouw vroeg, om even in de hut te mogen afdalen, waar vuur brandde, en om wat warm water voor een keteltje koffie.

Gijs zei, dat er geen warm water was, en dat het vuur niet brandde, het smookte maar wat.

'Och vrouw! heb je dan geen beetjen meelij,' vroeg de moeder in de sneeuw, 'geen beetjen meelij met dat wicht?' 'Goa mer deur!' zei Gijs.

'Heb *jij* geen kinders, vrouw?'

'Dat raakt je niet, slons! Dat daar zal ook wel zijn vaârs naam niet dragen!' sarde Gijs Hut.

De man was op Gijs losgesprongen, maar Beerd kwam met een bijl te voorschijn, en de scharenslijper deinsde voor die twee boschduivels.

'God zal je straffen, slecht wijf!' had toen de vrouw geroepen, terwijl ze heenging. 'Mijn kind draagt zijn vaders naam, maar jou kinderen zullen hoerenkinderen hebben, tot in je vierde geslacht!'

Hends grootmoeder verwezenlijkte het eerst den vloek.

De grondhutbewoners, overgegaan in een 'planken wammes,' op hun ouden dag gekomen tot ietwat beter doen, zagen de oudste dochter, die in de stad diende, als aanstaande moeder in de 'planken wammes' terug. Het kind werd Hends moeder, die 't erger maakte dan de hare. 'Gijs Twee,' zeiden de dorpelingen.

Zij bracht in de hut drie kinderen ter wereld, waarvan Hend de jongste en de beste was. De twee anderen waren jongens, beesten in folio.

Hend hoorde het proatje van den vloek der scharenslijpersvrouw, toen zij er de beteekenis van begrijpen kon, en huiverde er van.

Ruw ook, maar eerlijk, groeide het natuurkind op in eene omgeving, die noodwendig tot volkomen verdierlijking voeren moest, zoo er geen mirakel gebeurde.

En toch zou, zonder een mirakel, een nog grooter vertoond zijn: een ongerepte jonge vrouw uit een broeinest als van Gijs uit den Planken Wammes. Het zou vertoond zijn, zonder

den vader van hem, die straks op den heuvelrand de knollenplukster tergend uitjouwde.

‘Met mien zal het nooit gebeuren!’ sprak Hend vastbesloten, toen moeder Gijs haar verteld had, wat er met ‘Gijs Eén’ gebeurd was, hoe het eigenlijk kwam, dat Hend en haar bonken van broers onechten waren.

‘Met mien zal het toch nooit gebeuren!’

‘Dat zeg je, deern, mer als het mòt, dan gebeurt het. Het leit er noe eenmoal zoo toe!’ antwoordde het wijf cynisch,

‘'t Mòt niet! Volstrekt niet. 't Zal niet gebeuren met *mien*, heur-ie!’

‘Een kerel, om mee te trouwen, krieg je tòch niet! Om Hend Hut uit den Planken Wammes kumt er geene,’ repliceerde Gijs.

‘Dan blieven ze maar weg! Of denk jie moêr, dat ik vaak[1)] um een kerel verlegen bin?’

‘Misschien nòg niet! Mer, denk er um! die tied kumt veur joe òk!’ grijnsde het monster, en zij voegde er iets hartigs aan toe, dat zelfs voor Hends ooren te kras klonk.

‘Al was jie een slet, moêr, doarum hoef ik er nog geene te wòrden!’

Gijs glimlachte, knabbelende aan eene korst, die ze in een slap koffieaftreksel weekte en sopte.

‘Hm! Een slet!... Wat is een slet? Proatjes van den riekdom en van smeerlappen met een godvruchtigen bek - - bie 't licht! In 't duuster kennen ze geen sletten.’

Gijs had een geweldigen hekel aan ‘den rijkdom’, al werd die in haar woonplaats schaars vertegenwoordigd en nog wel hoofdzakelijk door boeren, wier aantal koeien dat hunner doorgaans talrijke kinderen eenige malen overtrof. Maar grooter nog was haar afschuw van wat naar godsdienst zweemde. De kerk was haar een gruwel, de preek met den dominé incluis, eene verfoeielijkheid.

‘Alles - 't hutjen met 't mudjen - uutvindsels van den riekdom!’

Geen donderbui barstte zomers met ontzaglijk geweld los boven het hooggelegen dorp, waarbij Gijs het sissend blauwe weerlicht niet opriep: ‘Toe! sla je eigen keet eens in! Blik-

1) vaak = wellicht.

sem je kârk eens naar den weerlicht, God Allemachtig!'

Het was een gewoon pretje voor de schandaalzoekende jeugd op Zondag, om Gijs uit de verte toe te roepen: 'Gijs! Heb je 't lüjen niet eheurd? Mot je niet noa de kârk, Gijs?'

Dan brak ze los. 'Ik nao de kârk? Dat is veur die mooie godvruchtigen! Die god-vrùchtigen ja! Leer me ze kennen!'

Ze kon voor haar leelijke opborrelingen geen minder woord vinden, om ze als uit te spuwen, haar doodvijanden, dan 'die god-vrùchtigen!' En ze lei er een nadruk op, die haar aanleg teekende voor de etymologie van *haar* grammatica.

'God-vrùchtigen! Mooie vruchten van God! Ik ken heurlü vruchten, verdammen! Ik heb ze eigenst, drie stuks!'

Hend had gauw genoeg van die moeder. Ze verbergde haar weerzin volstrekt niet en spaarde Gijs niet in de meest platte termen. Maar Gijs glimlachte, en als Hend zich opwond en *Hutterig* doorsloeg, zei Gijs: 'Mooi zoo! 't Geet al oardig goed! Je kun' wel heuren, da' je Hend Hut binnen.' Of ze overblufte Hend met verzekeringen en voorspellingen, die de meid het bruisend bloed naar de wangen dreven.

Gijs ranselde haar jongens, haar 'rakkers', zoo zij ze noemde, onbarmhartig; maar al had Hend, toen ze nog een 'blaag' was, wel eens een flinken fleer om het hoofd gekregen, sinds moeder het blaag 'de deern' noemde, bleven de fleeren uit, en mocht Hend zeggen, wat ze verkoos. De 'rakkers' gingen den boer op, toen ze groot en sterk genoeg waren en bezochten de hut hoe langer hoe zeldzamer. Dat hinderde Gijs ook al niet. Als zij oordeelde, dat het tijd voor haar spruiten werd, om moêr een paar guldens af te dragen, dan zocht zij ze zelf op bij den boer en vertrok niet eer, alvorens haar lievelingen, schoon met een averechtsche zegenbede meest, den cijns des kindschaps betaald hadden. Hend volgde het voorbeeld der jongens, zoodra ze op haar zeventiende jaar een dienst gekregen had, die haar aanstond. Ze kreeg uit den Planken Wammes een heilwensch mee.

''t Ga je goed deern! Geluk in je dienst en veul pleizier. Maar als je vaak in de war raken, dan weet je, woar je thuus is! Mien moêder heeft mien drie keer thuus gekregen... je hebben 't zelfde veurrecht!'

'God bewoar mien veur zoowat! Dat nooit!' zei Hend en

ging, gloeiend van verontwaardiging, met snelle schreden den weg op, hare voeten zetten aan de tafels van vreemden van nu af.

Moeder Gijs zag haar grinnekend na. ‘t Wordt een sneeje deern! Een knappen dûvel! Maar wacht maar... 't vierde geslacht deerntje! 't vierde geslacht!’ en daarmede keerde de oude in den Planken Wammes terug, waar zij voortaan het rijk alleen had. Er verliepen vele dagen, maanden, eenige jaren zelfs.

Gijs' voorspelling werd niet verwezenlijkt. De oude begon te gelooven, dat de vloek der familie opgeheven was.

Dus zou Hend per slot van rekening gelijk hebben. Zij zou beter zijn dan haar moeder. Dat denkbeeld vond Gijs ‘beroerd.’

Ze mocht echter toespelingen maken, zooveel ze wilde, als Hend thuis kwam nu en dan; ze mocht sarren, omdat Hend om de veertien dagen een kerkgang deed, het hinderde haar dochter niet. Hend was en bleef eerlijk en mocht ze een knappe deern zijn geworden, mocht haar donkerbruin oog ook glinsteren en fonkelen, zoo gloênig en fel, haar hals zich ronden, haar blozende wang zich vullen, een dubbele rij ivoor dicht aaneengesloten achteloos uitblinken achter de rozige lippen, - 't mocht aas schijnen, lokaas toch was het zeker niet. Wie er op afkwam diende zich vooraf te bedenken.

Als het eerlijk meenens was, dan ja misschien - misschien! Want tot nog toe had Hend hoegenaamd geen begrip ervan, hoe sommige deerns er pleizier in konden vinden, den Eng in te trekken zondagsavonds met den een of ander; zij vond het - ‘kinderachtig en flauw getrek.’ En wie zich vrijpostigheid permitteerde tegenover Hend Hut - eer tot haar dan tot een ander - die voelde Hends eelterige hand kletterend op het bakhuis; juist ook omdat zij begreep, dat zij *Hend Hut* was, de dochter van de oude *Gijs Vleuk, Gijs Bander, Gijs uit den Planken Wammes*, of welk typisch attribuut haar moeder meer had in den mond der dorpelingen en buurters.

Wie dat bestond had van de eerste poging terstond wis zijn bekomst.

Maar er kwam verandering met een knecht op de boerderij, waar Hend nu vier volle jaren hoog loon verdiende en zich onmisbaar gemaakt had van lieverlede door ijver, trouw en eerlijkheid. Geen drie maanden, of hij had een goed oog op de knappe Hend, en het scheen hem meenens te zijn.

Bernardus Dracht was een jongkerel van heel wat beter

komaf dan zij. Zijn vader was een boer, zij het dan ook van den tweeden rang, maar hij had te veel zonen, om die op de eigen hoeve werk te kunnen geven; weshalve er drie van zijn jongens den boer op gingen. Bernardus kwam bij den boer, waar Hend diende, doch met een zeker air van voornamer-zijn, dat gerespecteerd werd door het dienstvolk op de hofstee, zoowel als door den boer en de vrouw.

Was het verschil in maatschappelijke positie dus al groot, nog grooter was 't onderscheid in karakter bij Hend en Bernardus. Hij was week bij 't vrouwelijke af. Hartstochtelijk en zenuwachtig, eigenschappen, die Hend totaal vreemd waren.

De jongens noemden hem in zijne jeugd ‘Nardesman’; zijne moeder zei het nog, toen hij den boer op ging.

Een meisjesachtig blond blozend gezicht, blauwe smeltende oogen en iets teeders in alles. Hij zong in de kerk met een hooge altstem, die als een flageolet uitkwam boven de brommende mannengeluiden en zich in vollen metaalklank onderscheiden liet tusschen de snijdend scherpe kopstemmen der vrouwen. Maar als de juffers uit de hooge banken er van ophoorden en hem aankeken, dan zweeg hij en werd vuurrood.

Dat mannetje werd verliefd op de bruinoogige, forsch ontwikkelde, kordate, koele Hend Hut.

Hij begon met haar ‘Heintjen’ te noemen, waar ze van opkeek. ‘Dat zeit nu toch gien minsch!’ zei ze met een eigenaardigen glimlach tegen hem.

‘Zoo hiet je altoch,’ zei hij, ‘en ik vind Hend zoo...roar!’

‘Och, woarom!’

‘Woarum? Je bin er te... mooi en te... oardig veur!’ en hij was vuurrood, toen hij dat er bedeesd uitstotterde.

‘Ik mooi en oardig... Heere Kriemen! da's wat nieuws!’ Ze lachte, maar vriendelijk, en ze hoorde hem diep zuchten, terwijl hij, als verlegen over zijne verzekering, snel heenging.

‘Wat een roare jong!’ zei ze, nadenkend.

Zoo'n karakter was haar iets nieuws. Zóó keek te voren noch mensch noch kind haar aan. Zoo week fluisterde geen toon haar ooit wat in het oor. Zoo schuchter naderde haar nimmer één wezen. Daarom trof het haar, en trok het haar machtig aan, daarom belgde haar niet die bedeesde verliefdheid van dat blonde jongentje.

Weldra keek ze hem aan, diep, dóórdringend, gloeiend.

Zoo zou ze hebben aangekeken een kind, als ze moeder was van een zuigeling.

Zóó, zoo moesten moeders van anderen, van echten, hunne kinderen aanstaren.

Zij was nooit zoo aangezien, als door hem, nooit zoo, als zij hem aanzag.

Was het dàt, wat ze miste van haar geboorte af?

Nooit had ze liefde en zachtheid ontvangen, nooit had ze geleerd ze zóó te geven.

Nu kwam de sterke drang tot geven, bij 't verlangen naar het ontvangen, bij het voelen van wat het was, in eens en plotseling. Sterk kwam de drang, als een breede warme golf uit een onbekend nevelig verschiet, van verre, van niet weten vanwaar, suizend, meesleurend, overstelpend, overweldigend. Het stroomde van haar uit naar hem toe. Zij beefde, als zij het voelde. Ze moest zich vasthouden aan 't een of ander, waar ze bijstond, als die gemoedsgolf haar overstelpte. Als een onzichtbaar fluïdum omgaf het hem en haar, maar 't kwam van uit haar en stroomde naar hem toe.

Zoo trok ze den schuchteren nietdurvende tot zich, onbewust en eerst zonder willen ook, als een machtig werkende magneet. Al nader, al nader, maar lang duurde het eer ze hem woest heftig tegen zich aandrukte, lang nog, omdat hij zoo tegen die mooie Heintjen opzag, die mooie Heintjen Van de Lucht, die hij onmogelijk noemen kon, kort en leelijk, Hend Hut. Maar hij beefde ook, heel erg, als hij haar blik voelde. Als ze tegen hem aanstreek, slikte hij droog en stond zijn hart stil.

Hij verlangde, hij brandde van vurig verlangen naar haar omhelzingen; hij droomde ervan, zijn slapen waren er heet van, zijn dunne huid op de wangen en aan den hals en zijn kleine bleeke oorschelpen lieten 't bloed rood doorschijnen. Maar als hij zoo werd, kreeg hij een angstig zenuwachtig gevoel van bang zijn, wat zij niet kreeg.

Zij werd er gelukkig door, zij begon er van te zingen en lachte iedereen aan. Hij zuchtte en werd ijskoud en zweette des ondanks klam.

Hij verlangde heftig; verteerend snakte hij naar wat hij toch niet durfde, wat hij nooit zou durven uit zich zelf misschien, stellig nooit bij haar. Hij werd er ziek van en mager; zij

groeide en bloeide en ontplooide zich uit de lang gesloten windselen, terwijl hij verlepte in den knop.

Hend was het, die de eerste schrede deed. Op een mooien zomeravond alleen met hem in den hof in een afgelegen hoekje, waar de jasmijnen geurden, vroeg ze hem, wat er aan scheelde, schoon ze het best meende te weten.

En toen ze dat vroeg, en meende, dat ze 't best wist, vatte zij om dat meenen hem meteen bij de hand. Zijn antwoord was een knijpen en drukken in die hand, een liptrillend: ‘O, Heintjen! Zeute deern! Ik mag joe zoo! Ik kan zûver niet bûten joe!’

‘En doar zou je zoo triesterig om wezen? Ik kan evenmin bûten joe, mien jong! Daar... noe weet je 't in eens.’

Toen trok ze hem vast aan zich, toen drukte ze liefdekussen op zijn mond, zijn oogen, zijn wangen, overal, en hij gedroeg zich als een kind, dat geliefkoosd wordt, en sloot de oogen en zwijmde half in haar sterke armen en sidderde van overzaligheid, bij het voelen van den weeken druk harer volle borsten.

Zoo was het begin.

Zij was zoo ingelukkig, een kind, een man-kind te hebben, dat ze liefhebben kon, dat zij er niet bij dacht.

De vloek.... die hoorde daar niet bij.

Moeder.... bah! Háár liefde en Gijs Hut! die vergeleek ze niet, die omringde ze niet met denzelfden gedachtengordel.

Het eene: een stinkende poel; het andere: een bruisend kletterend stormloopend water, helder en doorschijnend op rotsigen bodem of glinsterend kiezelzand, overloopend hare groene oevers, bloemen kweekend en weelde wekkend.

Maar het was daarom toch geen kind, dat bevende bleeke jongsken, dat haar roodblauwe vlakken zoende in den vollen hals, die geen woord sprak bij het hartstochtelijk liefkoozen van haar, omdat hij bang was van zijn verteerend verlangen, dat hem doodde.

Zijn stouter worden was haar het grappig dartelen van een onwetend koozend kind, waar ze om lachte.

En zij gaf onweerhouden toe aan de uitingen van zijn hartstocht, en zij bedwong niet die van haar rijke liefde, die zoo lang maakte de uren, die haar onder 't dagwerk nog scheidden van 't weer even-alleen-zijn 's avonds met haar Bernardus.

Of hij het meende, vroeg ze hem niet; zij voelde dat wel aan zich zelf. Dat vraagt de moeder haar jongsken niet, dat de armen om haar hals slaat en haar liefde indrinkt met stralende oogjes.

Hij meende het ook, zoo vast en stellig, als hij ooit iets gemeend had; want zij was zijne eerste passie.

Zoo was het vervolg.

Maar van haar liefde sprak zij nooit tot haar moeder.

Als ze in het dorp moest zijn, liep ze maar even in de Planken Wammes aan. Zij wilde geen zinspelingen meer, geen ongure vragen naar wat ze nu niet beantwoorden kon met antwoorden, die er bij pasten. Dat kwam, omdat ze dan voelde, dat Nardus' stoutigheden begonnen te passen in het kader van Gijs' ironie. Dat voelde ze, als ze in den Planken Wammes bij Gijs was. Maar was ze weer bij hèm, was hij weer bij haar, dan voelde ze dat niet; dan was het heel anders, dan vergat ze Gijs, de wereld om haar, den vloek, God, zich zelf, alles. Ze spon zich in ten doode, als de zijderups; wat er van kwam, als de cocon haar straks verstikte - de natuur zou het leeren. Zij dacht zoo min, als de rups bij 't zich-inspinnen denkt. Zij voelde, als de rups bij instinkt, dat ze eene natuurwet volgde; zij begreep vaag, dat het bij dezen toestand niet kon blijven, dat er een overgang moest zijn tusschen dit, wat altijd naar meer deed verlangen, onbevredigd liet en dus onvolkomen was, en een volkomen bevredigd zijn. Zij sloot dus de oogen, ook toen ze zich in de draden van het weefsel den adem voelde stokken, langzaam maar zeker. Zij moest, zij was slachtoffer van eigenwillig offeren aan doodende zaligheid.

En toen durfde hij eindelijk, en werd zij, de sterke en krachtige, den blonden weekeling ten speelbal.

Zoo eindigde het spel van minne.

Want het eindigde spoedig. Het was zijne eerste passie geweest, het stroovuur van een zwakkeling, gauw uitgebrand. Zij blies het lang aan, en het flikkerde nog lang op, voor *zijn* doen, en zij begreep niet, dat zij telkens nieuw stroo aan 't afnemend fakkeltje binden moest, om het smeulend te houden. De moeder kittelt het spartelende kind, dat zich passief toont bij haar liefkoozen, doch verwondert zich over, noch ergert zich aan dat passieve. Zij heeft zoo onuitputbaar rijken voorraad diefde, dat zij aldoor blijft lieven, het voorwerp is medium.

Liefhebben is het doel; uitgieten, wat er in het hart overborrelt, dat alleen is het. Zij denkt er niet bij en vraagt niet, hoe het ontvangen wordt.

Maar hij was toch geen kind, die jonge man, wiens afnemen in vurigheid, wiens bevredigd zijn ten leste toch moest worden bemerkt door de deern, die zich vergeten had voor een nieteling. Zij begreep het ook, eindelijk. Eindelijk ging ze inzien, dat zijne stoutigheid weer plaats had gemaakt voor wat ze schuchterheid, 'bangigheid' bleef noemen, maar dat zij ten leste begreep beuheid te zijn. Hij was beu van zijn mooie *Hendrikjen*; dat ging ze inzien.

Zij was *Hend Hut* voor hem geworden, dat voelde zij toen meteen. En daarmee zag ze den afgrond, waarin ze lag, lag, gekneusd, gewond, geboeid, een donkeren afgrond vol van dat vuile, troebele modderwater, waarin haar moeder, Gijs Hut uit de Planken Wammes, zoo gaarne en zoo lang had rondgeploeterd, en waarmee die nog alles besmeurde, wat van haar was. Zij zag de steile wanden om haar oprijzen, ze zou er nooit weer uitkomen, nooit. Ze was verloren. Aldus was het toch gebeurd: 'Die tied komt ook voor joe!' had dat wijf voor speld. Waarachtig, die tijd was gekomen.

Toch beproefde zij nog uit den poel te klimmen. Zij wondde zich er bij aan de harde rotswanden, toen zij het beproefde. Zij rafelde zich de fijnste vezelen harer ziel, fijn en gevoelig geworden, sedert ze liefde had verstaan en gevoed en met breede golven had uitgestort op het kil geworden, weeke slappe onding, dat haar als een veelarmige poliep vernietigd had in zijne omstrengelingen.

Zij reet zich de hartevezels vaneen en smeekte hem, haar niet te laten op den vuilen modderbodem. Zij bad, zij vleide, zij offerde zich, nu met wèlweten, nu met wanhoop, nu met walgenden weerzin, als laatsten stroohalm aangrijpend, wat zij grijpen kon, om zóó nog zich te binden aan hem, die nu nog alleen haar redden kon van den smaad, van de gevolgen des rampzaligen vloeks der Hutten. Dat deed zij, schoon ze nu klaar en duidelijk zag, hoe min hij was.

Maar ook dit baatte haar niet. Eindelijk zei hij het haar onbewimpeld en rechtuit, dat hij genoeg van haar had. Hij teemde er nog bij, dat hij hun beider groote zonde en ongerechtigheid had ingezien, dat hij er berouw van had en God

wou vragen, ‘eernstig wou bidden, om vergiffenis veur hun beider ârge zund. Hi wou niet langer voorthollen op den weg des verdaarfs,’ zei ie.

Hij was dus godvruchtig geworden, zou moeder Gijs zeggen. Toen werd ze gek. Eerst woest gek, vuurspuwend en de hel uitbrakend over den worm, die voor haar wegkromp en sidderde, wijl de *Gijs Hut* zich ontpopte uit zijn *Hendrikjen*.

In dien toestand toog ze als eene furie naar zijn ouders en vertelde wat er met haar gebeurd was. Zij vroeg niet, maar eischte hun tusschenkomst, opdat hun jongen haar nu ook trouwen zou en haar niet laten in haar schande.

Maar Boer Dracht en zijn vrouw moesten daarvan niets hebben. Trouwen zou de zeun van zulke brave menschen, die allebei echt waren, niet met de dochter van Gijs Hut. Dat leek nergens naar. En Hend moest niet zoo vleuken en razen, dat maakte haar schuld nog grooter. Ze moest bidden, dat moest ze. En vader Dracht ging naar het kabinet en haalde er een bankje van vijf en twintig uit en stopte dat Hend in de hand, met de mededeeling, dat dit het eenige was, wat hij doen kon. Ze moest nu maar heengaan. Het was mooi betaald, vond ie, heel mooi betaald, ze moest heur moeder maar eens vragen, of 't niet mooi betaald was, die zou het wel weten.

Maar Gijs-Hend slingerde het ineengefrommelde bankje den vader in het gezicht. ‘Verrèk met je geld, jielu en je smeerig jong, alle dree!’ gilde ze en stoof weg.

‘Ze is sikuur gek!’ zei de man en peuterde langzaam het bankjen uit de plooien en kreukels. Hij maakte van de prop weer een glad bankbriefjen onder zijn strijkende handpalmen en legde het weer in het kabinet in een oude portefeuillealmanak, onder den druk van zijn vrouws kaarkboek, dat heel zwaar was en dik, en versierd met een zilveren haak. Toen Hend daarna weer op de hoeve kwam, zat haar gezicht vol krabben, en waren haar oogen heel dik en gezwollen, maar de lippen klemde ze vast op elkaar, en ze zei niets.

Zij hervatte terstond haar werk, maar ze sprak aldoor niets. De omkeer in haar was zoo totaal en plotseling, dat de boer en zijne vrouw wel moesten vragen, wat het was, wat haar scheelde. Zij zagen Hend niet graag zoo en waren bang, dat ze eene ziekte onder de leden had. Maar zij werden niets gewaar. Hend zei, dat haar niets mankeerde, dat zij alleen zware

hoofdpijn had, anders niets. Ze zou er haar werk evengoed om doen, zei ze, wat ze ook werkelijk deed. Toen kon het den boer en zijne vrouw ook niet meer schelen, wat Hend mankeerde; het was maar om het werk en midden in den bouw, dat ze zoo belangstellend waren. Dat Hend wat had uit te staan met Nardus, hadden ze op de hoeve wel gemerkt, en dat hun vrijerij uit was geraakt, merkten ze ook gauw, en toen begrepen ze, dat het dàt was, wat Hend hinderde. Dat zou wel overgaan. Hend was heelemaal versuft en als wezenloos. In haar hoofd had ze een doorgaand gevoel van wegvloeien, van ledig worden, van niet-kunnen-denken. In haar hart was het, of alles in haar dood was. Zij zag alles, zonder iets te zien. Zij keek vreemd op 's morgens, als ze buiten kwam, naar de boomen, die zoo naar haar keken, naar de steile bergroeden hoog in de lucht boven 't rieten kegeldak smal oprijzend, die zoo gek op en neer gingen, opschietend, inkrimpend, en die toch stil stonden, als ze er goed en scherp naar keek.

Het huis met de groenroode vierkante vensters vóór en de langwerpige klapluiken op zij aan den koestal gluurde ook zoo naar haar. In haar ooren hoorde ze iets als *hasssoe! hasssoe*! als de wind tegen de boomen blies. Zóó, als toen ze in de kerk reis de vingertoppen uit en in den ooren gestoken had onder het zingen. Hasssoe! met een heel lange sisklank. Altijd hoorde zij dat. De karnton had zoo'n gekke ronding gekregen. Soms nauw van boven, wijd van onder, zooals het ook moest; maar dan inééns net andersom, wijd boven, nauw onder, met een kronkel om de zwartgeverfde hoepels, net als slangen, en de gaten in de planken karnschijf krieuwelden door mekaar als bobbels op kokend water. Ze stak er den vinger in en stak altijd mis. Wat was dat toch?

De put leek een spook met dat lange wiphout schuin piekerig omhoog, wuivend tegen de inkrimpende bergroeden, dalend naar die ronde gaping er onder.

En altijddoor dat gesuis en gehasssoe in haar ooren.

Soms dacht ze aan sterven. Er kwam een half afgewerkt begrip van zelfvernietiging in haar op. Dan kreeg ze een moment van gedeeltelijk helderzien; maar als ze dan wou dóórdenken, heel langzaam: in - de - put - springen! in - de - put! - dan kwam de nevel ook weer en het gesuis en dan ging het als een stootende sneltrein, hard, harder, in de put, in de put,

in de put! aldoor hetzelfde, dat ze duizelend naar haar hoofd greep en voelde hoe het gloeide en bonsde. Ze gaf een gil, en van het geluid daarvan zweeg dat doodafmakend ‘in de put! in de put!’ en ademde ze weer geregeld.

Zoo ging ze voelen, dat ze gek werd. Ze begon te begrijpen in nevelig flauw vermoeden, dat zóó 't begin was van verstandeloos worden. Om er af te komen, werkte ze als een bezetene met driedubbelen waanzinnigen ijver.

Eén folterend idee lag haar helder bij, van weldra naar huis te moeten en moeder Gijs te moeten bekennen, hoe ver het met haar gekomen was.

Dan hoopte ze, dat het zóóver toch niet komen zou, dat ze vóór dien tijd dood zou zijn. Maar de vrees voor eene eeuwige straf, voor een Hoogsten Rechter, die voor haar, Hend Hut, geen genade kon hebben, weerhield haar van zelfvernietiging. Dood zijn was zoo afgrijselijk, zoo schrikkelijk, en ook was ze te suf, om goed en geregeld te overleggen hoe, waar, wanneer ze dan dood moest gaan, dood - moest - gaan.

‘Er over heen zetten!’ prevelde ze dan vaak. Er over heen zetten! Ja, maar waarover moest ze zich eigenlijk heenzetten, dat wist ze niet goed. Zij miste iets, zij was kwijt iets, haar leven, dat was haar als ontglipt, dat ontvloeide haar langzaam aan, dagelijks iets meer. Hem, den knecht, die haar tot dien toestand gebracht had, miste ze niet. *Hij* was niet, wien ze miste. Hij was een ander dan hij, dien ze zoo waanzinnig had liefgehad. Ze staroogde naar hem, of hij het was, maar hij was het niet, die zoo schuw haar aangluurde en haar koud liet. Er was iets anders van haar weggenomen. Ze was zelf weg, *zij* was uit haar weg. Ze greep soms werktuigelijk in de ruimte om haar, en liet bij het niets aanvatten loom den arm zinken langs het lijf. Zij was weg uit haar. Dàt was het.

Waar moest ze zich dan eigenlijk over heen zetten?

Dat ging door en werd al erger, tot ze eens 's morgens het *gehasssoe* en het leeg zijn en doodgaan zoo sterk en zoo in één gekrieuweld in haar hoofd had, dat ze zich niet kon oprichten uit het stijf liggen op den rug. Voor haar oogen trokken zich de vaalpaarse figuren op de bedgordijnen in als de springrupsjes op de berken, met kronkelingen, hoog op 't lijfje in 't midden, snel rechtuit het lange dingetje, op weer, uit weer. Zoo krompen ze in en zetten zich uit de gordijnfiguren,

en zij wilde het hoofd omdraaien maar kon niet. Dat bleef maar voor haar krieuwelen en kringelen en op en neer wipperen met korte schokstootjes, eerst langzaam, dan snel; en daarbij aldoor sneller en volmakend dat gehasssoe!

De boerin die haar op het gewone vroege morgenuur miste, stond op en ging naar de meidenkamer.

De vrouw was bij de hand en zag dadelijk in, dat Hend doodziek was, dat de dokter misschien, maar de moeder stellig gehaald moest worden.

Beiden kwamen in den loop van den dag, en Gijs was een oogenblik beduusd van het onverwachte geval, toen de dokter haar uitlegde, wat het vermoedelijk was met Hend.

Schoon het slim gaan zou, de zieke in dezen toestand te vervoeren, de boer en de vrouw drongen er zeer op aan; 't gaf zoo'n spul, zoo'n zieke deern! en ze wisten nu ook van den dokter wat er achter zat. Dus ze moest van den vloer. Gijs zag er geheel geen gevaar in, en de dokter moest, of hij wilde of niet, toegeven.

Op een open kar, op een paar dikke stroolunten en onder een deken, met den knecht, die het mirakel verhinderd had, lijkbleek er naast, de leidsels slap tegen het trage werkpaard bungelend, Gijs ook op de kar met Hends hoofd op den schoot, zóó reed de ijlende zieke naar den Planken Wammes.

Gelukkig voor Nardes, dat de voorzichtige boerin uit vrees voor nog grooter spul, op de navragen van Gijs, nietweten en nietvermoeden meesterlijk geveinsd had. In-bang voor de oude, die tusschen de troostwoorden door tegen Hend, verwenschingen braakte tegen den démon, die het haar gelapt had, was de trage rit door den zandweg naast de hotsende kar voor Nardes een ware hellevaart.

Hend lag lang, als zwevend boven het graf. Maar haar sterke natuur redde haar. Ze bracht een kind ter wereld, dat Gijs aangaf en naar zich noemde, zonder Hend er over te raadplegen.

Later werd het Gijs duidelijk, wie hare voorspelling had doen vervullen. Hend vertelde alles; want nu was ze niet gek meer, maar te zwak en te gebroken, om te zwijgen, waar Gijs haar gemakkelijk de tong schraapte, met volkomen wegcijferen van Hends eigen aandeel in de geschiedenis. Dat het gebeuren moest, dat sprak van zelf, dat moest. Maar de vraag, die bespreking verdiende, was slechts, door wien.

Mooi betaald vond de oude het sommetje, door Hend geweigerd, niet, voor zoo'n vent; maar alle beetjes hielpen, dacht ze, en stil trok ze op naar Bernardus' ouders. Ze keerde terug met het dubbel bedrag, dat ze den boer in volstrekten zin ‘uit den *allemenak* gedonderd’ had. Achter haar een berg van haat en wrok, die mokkend van nu aan bedacht was op betaald zetten; in haar een satanisch schikhebben in 't ontwrongen geldsommetje, in het uitkomen harer profecy ook wel wat. Als Hend weer op de been was, nam ze geen vasten dienst meer, al kon ze die ondanks het gebeurde nog in overvloed krijgen. Zij moest voorloopig haar Gijsjen aan grootmoeder Gijs laten, maar hoe eer hoe beter moest dat toch uit zijn, besloot zij.

Zij werd werkster en verdiende genoeg, want ze was en bleef in 't werken een flinkerd, schoon stil en in zich zelf gekeerd. Zij knapte uiterlijk zóó weer op, dat men haar er op aankeek en haar mooier ging vinden dan vóór dien tijd, en er waren er wel, die haar in den weg traden met plannen van verdacht allooi. Het moest licht slagen zijn, meenden ze, bij eene als Hend Hut. Ook waren er, die in haar eene vrouw voor het leven zagen, jonge daglooners, niet al te fijngevoelig, voor wien 't klein Gijsjen geen hinderpaal zijn zou. 't Eén zoo min als 't ander had vat op haar. De eersten beduivelde ze door een blik en een gebaar, dat den brutaalsten de ooren in de opgetrokken buiskraag bergen deed en voor goed deed afzien van nog een aanslag op Hends eerbare oneerbaarheid. De tweeden kregen een kort en afdoend bescheid, dat geen repliek zelfs toestond.

Toen de oude Gijs eindelijk op het kerkhof ging uitrusten van al haar verfoeielijkheden, bleef Hend alleen in de hut, die ze geheel liet opknappen.

De Planken Wammes kreeg een steenen gevel en zijmuren. Gijs liet nog wat na; hoe gering het was in de oogen van den rijkdom wellicht, voor Hend was het een heele bijslag. Dat, met wat zij verdiende en uitspaarde, werd gebruikt, om eerst van de gewezen hut hoe langer hoe meer een wezenlijk huis te maken, waarin de Planken Wammes niet meer mocht herkend worden. Daarna kocht zij stukjes dorren grond aan den veldkant, altijd kleine stukjes van een paar roeden in het vierkant voor weinig geld, omdat het slecht gelegen was. Zoo

groeide hare bezitting aan mettertijd, en werd die al niet tot morgens, schepels waren het toch. Ze ontwoekerde aan den zandgrond den kost voor haar en haar kind, dat mooi opgroeide. Het had het blonde van Nardes en het vastbeslotene en forsche van Hend.

later schafte zij meer dan ééne geit aan en ging het haar wezenlijk goed. Zij werkte altijd en overal, behalve bij eenig familielid der Drachten, wien ook. Er was een veete tusschen haar en die familie, die nooit kon eindigen.

De vader van haar kind werd het later van meer kinderen, die echter zijn naam droegen, en leerden meeschimpen op de *Hutten*, zoo gauw ze op eigen voeten liepen.

Zij wilde geen Hend Hut meer heeten. Zij had geen hut meer, zij bewoonde een huisje, een huis zelfs, dat beter was dan al de woningen op 't End. Met de erfelijkheid van dien verfoeiden bijnaam *Hut* ging die van den vloek gepaard, die eindigen zou met haar, dat zwoer ze.

Haar kind kreeg nooit het verhaal te hooren, dat haar zelf was overgeleverd door eene moeder, die in het heele geval een fatum had gezien, waartegen iedere kamp eene zotheid was. Zij weerde van haar kind met voorbeeldige zorg al wat naar onreinheid en oneerbaarheid zweemde. Gijsjen ging naar de school, ter leering zelfs naar den dominé en moest tegen ieder leeren zeggen, dat ze Van de Lucht heette en geen Hut. Maar ieder zei toch Gijsjen Hut, als ze er niet bij was, en de kinderen van Bernardus Dracht zeiden het altijd, zoo vaak ze het meisjen zagen, overal, op school, op den weg, overal. Ze tergden en sarden het kind en verbitterden Hend er het leven meê van dag tot dag.

Toen na jaren Hend eene oude vrouw was geworden, was haar dochter eene frissche, mooie jonge deern, met een klein tintje ijdelheid. Hend leefde er bij op, ze fleurde er weer van, want niets was er, niets, wat niet gegronde hoop gaf op een onbesproken levenswandel.

Dit was het laatste, het eenige, wat Hend nog van het leven vroeg, haar Gijsjen wettig gehuwd te zien, haar kleinkind te kussen, dat een vader had, wiens naam het droeg.

Voor de vervulling van dien wensch offerde ze alles op. Zij werkte en sloofde, om haar kleine bezitting te vergrooten en te verhoogen in geldswaarde, om de kans te vermeerderen van

Gijsjens geluk. Als ze haar dochter in een knap gedoe mocht zien, een dagloonersgedoe des noods, maar met een voldoend bestaan, en wegsterven zou de bijnaam met haar zelf, dan zou ze naar dat sterven smachtend uitzien, want ze had genoeg van het leven.

Noode stond ze eindelijk daarom ook toe, dat haar dochter, als zij eens, den boer op ging. Toch moest het. Het ging niet, twee gezonde vrouwen in één huis. Er moest geleerd en gewerkt worden, en er viel in moeders huisje voor Gijsjen niets meer te leeren, en te weinig ook te werken, wat iets aanbracht voor de toekomst, de toekomst, die Hend zich zoo gaarne droomde, als in goud gehuld.

Maar het viel hard te scheiden, al bleef de afstand straks gering tusschen moeder en kind; in andere omgeving kon Hend niet blijven waken en toezien, zooals ze tot nu toe gedaan had.

Gijsjen zelf verlangde onverholen naar het nieuwe en begreep de zichtbare angst van moeder niet, die net deed, als ging haar kind het ongeluk te gemoet met boerenmeid te worden. Den laatsten avond, dat ze samen waren, stortte Hend haar hart uit voor haar dochter. Zij vertelde wel de ellendige overlevering niet, maar wel herinnerde ze aan wat grootmoeder en zij zelf geworden waren. Hend was godsdienstig noch godsvruchtig, maar toch dankte ze God in haar hart, dat haar Gijsjen geleerd had van den dominé, hoe slechts de vreeze des Heeren behoeden kon voor een val als de hare, voor een leven als haar ontuchtig voorgeslacht. Ze zinspeelde er op, onbeholpen, stumperig in haar eigen niets weten, maar toch duidelijk genoeg om begrepen te worden door haar kind, dat nu ook ernstig werd en beloofde te zullen waken en God te gedenken.

Toen liet de oude haar dochter gaan naar wat zij noemde: den vreemde in.

Sinds was ze alleen in haar huisje en leefde daar als langzaam wegdorrend enkel nog voor haar Gijsjen, wier kleeren ze ree hield, en voor wie ze telkens de spaarcenten natelde, in het kommetje, bijeengegaard in het oude bureau.

De dochter zou den neus opgetrokken hebben, trok er den neus voor op en niet weinig ook, als ze thuis kwam, maar Hend zelf verdroeg al den last van den kwalijk riekenden bok met de praatjes er over van de kwajongens meest, die

daarvoor haar huisje bezochten, even vulgair van buiten als van ziel; zij verdroeg met norsche kalmte hun vuil geleuter, schoon het haar meer walgde dan de bok zelf, en dat alles om Gijsjen alleen.

De ongure aardigheden van grooteren ook, die de geiten dreven naar Bokken Hend, aardigheden, die men wel durfde bij het bok-wijf, kretsten haar meer in de keel dan de stank van het ruigharige leelijke dier. Was zij niet de dochter van de oude Gijs uit den Planken Wammes, van dat oude beest? Wat was er aan Hend, die ook al een onecht kind had, natuurlijk, wat was Hend Hut?

Och, ze was niets, dat wist ze. Sedert ze op den vuilen bodem van den afgrond was neergesmakt, was niemand meer overtuigd van haar totaal nietszijn dan zij.

Maar was zij weggeschrapt van de lijst der wel wat beteekenenden - een korte poos *had* zij er opgestaan! - koud liet het haar; geen hart, dat voelen en kloppen kon, bezat zij meer, meende ze. Goed zeggen kon ze ook *dit* niet, maar het moest ongeveer zijn, als ware dat eens zoo heftige ding sinds lang uit haar binnenst weggekorven, een vezel er van hing daar nog, verbeeldde zij zich, en die vezel kon nog trillen en schokken geven, als het Gijsjen gold. Voor de rest was alles dor en dood in haar.

Dus verdroeg zij al het ruw gemeene van het grof gespuis, dat haveloos en goor, van binnen verdierlijkt, ten gevolge van godsdienstig minachten en fatsoenlijk opzij-schoppen van geslacht tot geslacht, nog beneden zich peilde ‘Hend Hut.’

Als ze haar maar zóó niet noemden in haar tegenwoordigheid. Dat maakte haar duivelsch, dan ontwaakte weer de Gijs-Hend van vroeger, die eens den schieren nieteling verbijsterde door haar uitdonderen.

Die bijnaam moest dood, eerder dan zij, minstens mèt haar, eer haar kind, mèt den smet, erven ging den naam.

III.

En toch ligt in de bedstee nu, als Hend van het knolleland thuiskomt, Gijsjen met haar kind, dat den naam van den vader niet mag dragen, schoon bij ongeluk. ‘Het zat in het soort,’ zeiden de dorpelingen.

‘t Was een godsoordeel’ wauwelden de welgestelde getrouwde boerinnen onder een gezellig kopje koffie op den ruimen heerd. Die waren maar wat stil gelukkig, dat zij het er zoo goed afgebracht hadden in hun tijd, dat zij nog zoo knap voor den preekstoel gestaan hadden, wat mogelijk was van wege de morgens land en het aantal koeien, dat haar vaders hun dochters hadden mee te geven, als probaat middel tegen het spoedig beuzijn der ras voldane boeren.

Ze kwamen er om bij elkaar op koffiekransjes, om er eens goed over te kunnen praten, en trokken de rokken af, glad onder zich en voetschuifelden over de stoelsporten met hoogop de knieën en achteruit op den stoelmat het forsche achterlijf, schuin overbuigend den romp, log de zware armen op den tafelrand met de koffie onder den spitsen neus. Zij bliezen van welgemoedheid en innerlijke tevredenheid den koffiedamp elkander toe en bevestigden met hoofdgeknik en halfgesloten oogen, dat het een oordeel Gods was over dat verfoeielijk geslacht.

En de burgers op het dorp, en wie er neepjesmutsen droegen dachten het ook en hoofdschudden met bedenkelijke gezichten. En Hend was het met die allen volmaakt eens.

Hij, die Gijsjens man moest zijn geweest, was anders een knap jongkerel geweest, eerlijk ook en.... braaf.

Knecht op een hofstede, zoon van eenvoudige stille werkzame luidjes, spreekwoordelijk eerlijk, echt, en braaf.

Stil en bestendig hij, stijf, harkerig, een dom goedig gezicht, trouw kerkganger, maar in Gijsjens oog een sneeg jongkerel, knapper van uiterlijk dan de meesten; zóó bestond hij. De type alzoo van wien Hend zich voorgesteld had als de man van haar kind, de vader van haar kleinkinderen.

Derhalve had zij toegestaan het stil gevrij, dat bij haar in haar huisjen werd besproken en goedgekeurd met plannen terstond voor den trouwdag.

Eerst had zij Gijsjen eens laten vertellen, wat zij al zoo voelde voor haar aanstaanden echtgenoot, en die was er zoo kalm en zoo verstandig bij en had blijkbaar niets van dat, wat Hend eens gevoeld had, dat Hend dacht: dat is iets wat blijven zal. Ook zijn ouders hadden met Hend mee besproken het geval en ingestemd, dat het een hups geschikt span was, en hadden al mee besloten, dat het maar trouwen moest worden.

Dus... trouwen, verwezenlijken Hends droom, als weer de oogst geëindigd was, zoo de gewone tijd voor dat soort van wereldbevolkers op de heidegronden.

Dus mocht ook het vrijen doorgaan met wat meer vrijheid voor de aanstaande echtgenooten, te meer omdat zij beiden kalm, verstandig en braaf waren. Hij, van ouder tot ouder, zij, als de eerste van haar geslacht sinds eene eeuw omtrent. Maar toen het koren in de aar ging schieten en de Meizon lustig scheen op de halmen, die met blauwgroen golfgewiegel rimpelden onder de lentetochtjes, toen kreeg Gijsjens aanstaand echtgenoot de pokken en ging sterven, nog in den doffen weerschijn zijner onbesproken braafheid. De dominé had in het sterfhuis nog wel de goedheid, het biddende te verzekeren, dat de afgestorvene een alleszins braaf jongeling was geweest, die zijn pad had zuiver gehouden...

Toen het rogge maaien geëindigd was, kwam Gijsje bij moeder thuis met pak en zak, en nog zes of acht weken later wil haar kind, een jongen, niet gelaafd worden aan de moederborst, ondanks grootmoeders droogvast beweren, dat ie altoch mot.

Even voor Hend thuis kwam, had het kind hard en lang geschreid; korte, scherpe kinderkreten hadden er getrild door het kleine voorhuis en over de leemen deel en den geitenstal.

De jonge moeder had genoeg van het moeder zijn van het eerste oogenblik af, en had bij 't schreien van haar zuigeling, die geen zuigeling zijn mocht! iets gemompeld, wat eene verwensching geleek.

Schande zag zij er niet in, wel een misselijk tegenvalletje, ‘een leelik akkefietjen’; zoo kon het de beste overkomen, dat moest ieder zeggen, als hij eerlijk wilde zijn. Hoeveel in Gijsjens omgeving kwamen er vóór den preekstoel, vrij en gaaf, waarbij het toeval niet gediend had? Men kon ze wel tellen.

Nu had het toeval haar juist niet geholpen, en dat zou wel daarvan komen, dat zij toch altijd Gijsjen Hut heette bij demeesten. In de laatste weken had ze ook uit verschillend gemompel een vrij afgerond geheel mogen samenstellen van het oude praatjen omtrent den vloek der Hutten, en toen zedat nu ook kende, had ze gepreveld: ‘O, net! Dan heeft 't ook zoo motten wezen!’

Zoo zei ze ook tegen Hend, en die antwoordde: ‘Een gek, die het anders hoopte!’ en met die gek bedoelde zij zich zelf. Wat Hend meer dacht, ze zei het liever maar niet. Vleugellam, platgeslagen, hopeloos als ze was, zei ze maar heelemaal niets, de wegdorrende Hend.

Dwaas arm schepsel, die ze was, om te durven veronderstellen, hopen, dat zij nog hopen mocht!

Eén zegen bij den vloek, het kind was een jongen.

De serie was afgebroken. Gijsjen was de laatste voor zoover. Of dit kind het laatste blijven zou, dat wist God. Dat Gijsjen het ‘weerlichts oenversjillig’ opnam, gaf wel eenig recht tot twijfel, of het wel de laatste spruit uit de serie der Hutten zijn zou.

Dat moest voor Hends part maar gaan zoo 't ging. Vervloekt was de vloek en de wereld en de menschen en God en - alles. Vervloekt was ze zelf!

Zij grijnslachte ijzig, toen ze zoo dacht; daarna kwamen er een paar dikke vuilige tranen uit haar oogen, die ze nijdig wegveegde, en met een enkele zenuwachtige liptrilling sloot ze den mond weer stijfdicht.

Sedert weende ze noch lachte ze ooit weer; die grijnslach en die tranen waren de laatste geweest.

Als Gijsjen een dag of drie na haar bevalling alleen was, lag Hend op 't knollenland. Ze moest er eens uit, ze was er liever uit dan daarbinnen. De deur deed ze, aan de voorzijde naar het veld toe, op slot, dus lag de kraamvrouw veilig, als ze slapen wilde, en de oude stuurde den buurjongen een boodschap, dat ze van daag zelf wel zou greunplukken en toog met haar wagen naar den akker. Dáár verpestte Bernardus' zoon, die zijns vaders scheper was, haar nog het treurig genot van alleen en ongestoord zich dood te wenschen. Daar moest ze nog eens helsch worden. Dat gemeene jong daar ginds kon ze niet eens terug schelden. Stikken deed ze van machteloozen gram. En thuis lag Gijsjen, al van dat Hend weggekrooien was, met het bleeke gezicht en de zwemmerige blauwe oogen van uit het bed naar buiten te spieden, tot ze over de schuifgordijntjes, die geplooid over een koord gleden, op het veldpad kon zien.

Het hart klopte haar vinnig, zóó, dat ze er last van had. Het hoofd bonsde en gloeide haar, koorts had ze misschien.

't Was ook de derde dag pas! Maar toch, dat was het niet, Heel flauw hoort ze straks het geknierpknoerp weerkomen van den ginds voorbijgaanden krui, met moeder er achter, zóó, maar flauwer dan daar net bij het heengaan, het achtererf af. Ze ziet nu de krui met de oude wriemelig door het verweerde vensterglas, als de flauw belijnde figuren uit een tooverlantaarn, beverig en hobbelend langs het doek, zoo ziet ze Hend langs den achtergrond van het rijzend heideveld.

Dan moet ze haar plan volvoeren.

Als zij het heeft zien aankomen haar ongeluk, heeft ze - bijdehand als ze altijd is! - hare maatregelen vast genomen. Het rattenkruit was bij den boer te krijgen geweest, die haar gelast had het op geboterd brood neer te leggen op den zolder, waar het ongedierte zoo labèndig den baas speelde en voor goed eens weggekasseboend moest worden. Er was genoeg voor de kasseboenderie, de muizen aten van het brood en krepeerden bij hoopen.

Toch vinnig fel goed, dat rattenkruit. Ze had er wel meer van gehoord, maar de uitwerkselen ervan verrasten haar.

De boer kreeg een grauw papieren zakje met roggebloem terug. Een ander, met heel wat van dat felle goed, behield de bijdehande meid zelf. Het kon te pas komen.

Haar Wouter had de kwade ‘pokkings’; men kon niet weten! Stierf hij - dan was zij... verkouden.

Ze heeft nog heel wat schrik gehad; het zakje, onder in haar latafel weggemoffeld, was in moeders handen gekomen, toen die in de laden aan 't schommelen ging, om te zien, wat er van halfsleten lijfgoed dienen kon voor 't kind, dat komen moest, en waarvoor de deern nog niets ree had.

‘Wat heb je in dat peperhuusjen?’ had Hend gevraagd.

‘O niks! Dat heb ik ereis van zoo'n kerel aan de deur gekocht veur de mot,’ had ze geantwoord met afgewend gezicht, dat moeder haar gloeiende kleur niet zien zou.

Het peperhuisje was weer onder in de lade gelegd.

Maar nu was het oogenblik gekomen, dat het er weer uit moest. Het was juist zoo gekomen, als zij het zich al vóórgesteld had, toen ze besloten had voor alle zekerheid wat behouden van het doodend poeder, dat het toeval haar in de handen gespeeld had te rechter tijd.

Ja, zij zou opgescheept blijven met zoo'n blok aan 't been!

Zij zou groot brengen tot eigen schade en last, wat even goed het zijne was, als het hare! Zoo gek zou ze niet wezen. Dan moest het wicht hem maar volgen naar den hemel, waar de dominé hem had heen geprakkezeerd, toen die nog niet beter-en-wist. Om het lichtvaardig gegeven brevet van hemeling goed te maken, had de man later op den preekstoel nog durven praten van Delilas, die zwakke Simsons verleidden, schoon die laatsten toch Gods kinderen bleven. Jawel, dat had men dan nog toe! Ze zou eens zien, later! wat de dominé haar zelf zeggen dorst, als ze hem eens ferm ging vertellen, hoe zwak haar Simson geweest was! Simson!... 'n mooie Simson, die van den eersten dag af het er op toegelegd had, zijne Delila in ‘de luren te leggen’, met een stil en bestendig gezicht. Maar *nu* zou zij eerst sterk moeten zijn, schoon het zwakke lijf zoo noode het opstaan duldde.

Telkens trok ze de beenen, half over de beddeplank gestoken, weer terug. Ze duizelde zoo. Ze zwijmde en moest achterover gaan liggen weer in het kussen, of ze wilde of niet, tot het weer voorbij was.

Ze had evenwel geen tijd tot uitstellen. Hoe langer ze wachtte, hoe slechter de kans voor het uitkomen.

Hoe jonger het worm stierf, hoe minder er gedacht zou worden aan... kwaad.

En - weer een zegen! 't dorpje was sedert eenigen tijd geen dokter rijk.

Dus de proef herhaald met inspanning, met levensgevaar zelfs, dat voelde zij wel; maar geen kind hebben wou ze, geen kind zonder een vader, dan liever zelf dood.

En het gelukte, al sloeg ze tweemaal tegen den grond, al sneed haar snerpend en oorverscheurend door het soezend hoofd het snel gekrijt van het blauwrood krijschend hongerend wicht in de bedstee.

Ze kwam toch bij de latafel en opende met ruk op ruk, dat de koperen handvatseltjes rammelden, de onderste lade en diepte er uit het zakje van papier, waaruit ze haastig wat schudde in het kommetje met suikerwater op de klaptafel.

Toen sleepte zij zich weer tot vóór het bed, maar ze was op, heelemaal op.

En het peperhuisje, waar nog altijd wat in gebleven was, door de haast, had ze nog in één gefrommeld in de hand.

Waar er mee heen?

Maar wacht! Eerst gauw het schreeuwend wicht een lepeltjen vol ingegeven. Overeind dus weer, met bevende hand, zich nauwelijks op de been houdend, telkens roerend en stortend, lepeltje bij lepeltje vol, het kind ingegeven, dat het opneemt voor een deel, schoon het meeste er van langs het kinnetje wegvloeit en het nat maakt aan het halsjen.

Ze moet er mee ophouden, ze kan niet meer! Moeder straks! Ha, ja! Moeder straks zelf.

Maar nu, waar met dat zakje gebleven?

Ze ligt weer voorover met het hoofd in het kussen en het pijnlijke lijf over den rand der beddeplank, die haar knelt en zeer doet.

En het kind schreeuwt alweer, harder nog dan straks, heesch van 't schreeuwen en paars, maar nog niet ten einde ‘den asem.’

Ze komt weer bij en wil zich ophijschen. Dat ze ook zoo zwakkelijk is en zoo min!

Maar - och, Heer ook! - wat stom!... Ze glijdt weer af. Daar ligt het peperhuisje als een prop vóór het bed.

Ze hoort Hend al vragen: ‘Hoe komt dàt doar te liggen?’

Ze ziet moeder het ding bekijken, los peuteren. Ze hoort haar weer vragen: ‘Wat is doar in? Ben je d'r uut 'eweest?’ En nog veel vragen meer, norsch, scherp en droog. Ze hoort het zoo duidelijk, dat ze weer zwijmt en wegdoemelt in de kussens.

Na eenige oogenblikken, ze weet niet hoe lang het was, hoort ze weer het getiktak van de klok, het langzaam getiktak, met het roestig schuren, het zwak piepen van er tegenaan strijken van den ongesmeerden slinger in het bestoven uurwerk. Af en toe een flauw krijten van het kind in de bedstee er doorheen.

Zij schrikt, omdat ze den krui meent te hooren van moeder, die terugkeert.

Een blik naar buiten, een andere schuin op naar de klok stellen haar gerust, maar de laatste blik heeft bewezen, dat ze toch voortmaken moest.

Dat ze ook zoo min is nog!

Ze sliert tegen de tafel aan. Naar den aschkolk zonder vuur schuifelt ze.

‘Dammen!...’

Al de asch is er zoo straks door Hend uitgeschept, omdat het Zaterdag is, en de vuurplaat geschuurd moest worden met polka en zand.

Hol kijkt het vierkante blauwzwarte plaatgat haar gapend tegen, met een dofgrijs aschlaagje laag in het half donker er onder.

Als daar het propjen inkomt, zal Hend het ook zien en het er uitnemen, straks bij 't vuurbeuten voor de koffie.

‘Dammen! Dat vervleukte pampier!’

En ze heeft pijn nu, ze kan niet meer op de been, en het kind krijt weer, hevig en als van nieuws op, met heesch, nauwelijks uitkomend pieperig geluid.

De roestige slinger piept hoorbaar, als het kind even stil is.

Zij valt op de plaat op de knieën, zich krommend, neer.

Ze kruipt er af met de handen tot steun onder haar, dan richt ze zich langzaam met kreunen overeind en sleept zich verder, tegen den wand schuivend, tot aan de deeldeur, die los aanstaat.

Daar ruikt ze meer dan hier op den heerd den bok. Ze opent snel de deur en smijt het papier van zich af naar den bok toe, zonder verder te zien waar het terecht komt.

Nu terug waggelen met de mooie tanden stijf op elkaar geklemd, met snellen hartslag.

Knierp! Knoerp!

God!... Verbeelding, kind!... Maar nu het bed in.

Een hijschen, een wringen, een knellen den buik over de plank, en ze ligt weer, eindelijk, maar... weg.

Alles zwijmt nu weg in grijs getril en vurig gefonkel, en ruischend gesoes.

Zoo ligt ze nog wel een half uur, het haasten was noodeloos geweest, ze heeft het pijnlijk krijten van haar kind niet gehoord, maar ze heeft nu tijd gehad tot bijkomen.

Het wicht sluimert. Uitvoeren geheel kon ze het feit niet, maar dat is wel beschouwd nog beter.

Nu kan moeder Hend het vergif zelf aanreiken straks.

Neen, zogen zal zij het wormpje niet; waartoe zou dat dienen? En ook het volksgeloof, 't minnemoerspraatje, zei, dat een kind tot sterven voorbeschikt was, als het weigerde te zuigen bij vollen voorraad.

Als Hend terug is, slaapt het afgematte wicht en is Gijsjen weer zich zelf, alleen wat pijnlijker en koortsiger dan toen moeder heenging straks....

Nu heeft op Gijsjens verzoek, moeder het kind te drinken gegeven van het suikerwater, waarin de beste broodsuiker, tot bevreemding der oude, maar niet smelten-en-wou.

Daarover nog in zichzelf mompelend, haalt ze op de deel brandhout en schelturven - heideplaggen met een dun veenlaagje - en beut langzaam en voorzichtig een vuur onder den ketel, dien ze van morgen, zoo ver het ging, mooi blank geschuurd heeft, den hengel, het deksel en den rand onder het deksel. Den buik heeft ze afgeschrapt, zoodat het roodkoper er doorschemert, en nu hangt deksel, rand en buik en glimmenden hengel weer in een wolk van rook, en slaan straks de vlammen er hoog oplodderend wild omheen.

Als het water raast en zingt, gaat Hend de deel weer op, om fluks wat knollen van het loof af te snijden.

Als ze den bok voorbij gaat, hoort ze een flauw gekreun onder den stal, ziet ze dat Hans zijn voeder nog altijd niet heeft aangeroerd.

Snel springt ze toe den stal in.

Haar eerst grijpen is aan den hals van den bok. Licht bleef een te groote knol, die bij het afsnijden haar oog ontsnapte, Hans in de keel vastzitten. Maar de keel is vrij. Hans echter ligt te spartelen en te kreunen.

Hend ontstelt er van. Met haast vliegt ze naar den heerd en haalt een flesch met raapolie en een dikke klodder groene zeep, die ze - eerst de zeep, dan de olie - Hans in de keel giet en duwt, zoodat het schuim met breede vlokken er bij hangt. Het dier slikt niet, al strijkt ze aldoor langs zijn hals, van het tongbeen af tot aan de borst toe, al prevelt ze, hijgend van inspanning en angst: ‘Sloek dan, Hanseman! sloek dan, jong!’

Hanseman laat meer en meer zwaar hangen den gehoornden kop in Hends handen en draait met de brekende oogen en wordt eindelijk stil.

Dan laat ze met een doffen kreet hem los, en dof plompt de kop op de mestlaag neer. Hans rochelt, strekt, na twee

of drie stuiperige pootschokken, de vier beenen stijf uit en is kapot.

‘Hi is kapot!’ zegt Hend en wrijft zich met de schort woest over het bezweete gezicht. ‘Hoe komt dat zoo?’

Ze moet haar plotseling verlies meedeelen, al slaapt Gijsjen misschien, en al voorziet ze, dat die er zich weinig van aantrekken zal, van zoo'n smerigen bok.

‘Slaap je?’

‘Ja, ik slaapten. Wat is d'r?’ zegt de kranke zwak.

‘Hans is m'n daar net opslag kapot egoan!’

‘Hans! Kapot!... Waarvan?’

‘Dat weet ik niet. Wiend was het niet, want hi is niks opezwollen! Veniend[1)] in 't lief ekregen, denk ik veur 't noast!’

In 't land van adders en ringslangen was vergiftiging door beten zoo'n zeldzaamheid niet.

‘Veniend!... O, moeder, wat bin ik noar!’

‘Zoo, kiend! Bin je minder? Laat ik je hoofd reis voelen.’

‘Wasch eerst je handen of, moeder! Ze stinken!’

‘‘k Heb er anders zeep genoeg aangehad,’ zegt Hend wrevelig, uit den meewarigen toon vallend. Dan half binnensmonds: ‘Wat heeft 'n minsch toch eeuwig een gedoê!’ en gaat de deel op om haar handen te wasschen.

Ze kijkt buiten speurend rond, of er geen buur te zien is.

Hans dient toch den grond in, eer 't Zondag is, en liefst zonder de huid.

Ze ziet niemand, en het moederhart, de eenig overgebleven vezel, die voor haar kind klopt, meent ze, schoon die ook voor Hans kon trillen, 't moederhart trekt haar eerst weer naar Gijsjen terug.

‘Nu ben mijn handen schoon, laat ik nu je hoofd eens voelen.’

't Is wel wat warm, maar gloeit niet zoo erg, dat Hend er zich bezorgd over maakt. Zij zal er een doek met azijn om binden. Gijs laat moeder geworden. Zij voelt zich niets goed, ze is eigenlijk zenuwachtig en het doet haar goed moeders handen te voelen, den doek met azijn vastknoopend.

Als het klaar is, zegt Hend zoo bij zich zelf: ‘Zou er vaak wat verkeerds in dat grijze pampier gezeten hebben?’

1) Veniend = Venijn.

Gijsjen rilt. Ze schokt door heel het lichaam, zóó, dat Hend het ziet.

‘Wat is er? Waar schrik je zoo van?’

‘Ik schrikke niet... ik ben zoo naar!’

‘Heere, wat een spul!... En geen dokter!’

‘Een dokter heb ik niet noodig; 't zal wel weer overgaan.’

‘Wil je eens drinken? Wacht... drink eens!’ en 't kopje nemend met het suikerwater, dat er nog in over is, reikt zij het Gijsjen toe.

‘Neen, neen! Doaruut niet!’ zegt deze en weert met uitgestrekte armen 't kopje af.

‘Kiend, wat doe je gek? 't Is of je bang bin' voor suikerwater! Drink mer gerust eens! Dat heb je toch altied wel 'elust!’

Ze nadert Gijsjen weer met het kommetje, en het hoofd der zieke ondersteunend, wil ze haar het drinken aan den mond brengen.

Een harde slag er tegen doet het vocht opspringen en neêrkletteren op de deken en het kommetje wegvliegen uit Hends hand op den vloer, waar 't aan scherven valt.

‘Gijsjen! Wat doe je? Ben je vaak gek geworden... of iêl je?’

Nu spreekt weer innige bezorgdheid uit haar toon, en ze nadert Gijsjen weer opmerkzaam en herhaalt haar vraag, of ze wellicht ook ijlt.

De dochter ligt met roode plekken op de bleeke wangen en glinsterende oogen, hijgende van overspanning.

‘Neen moeder! ik iel niet, maar ik ben zoo beverig en zoo zeningachtig. Wat zei je daar net van dat pampier?’

‘Och niks! Hans had daar straks een stuk gries pampier in zijn bek; 'k heb het er eigen nog uutehoald, en nu is hij zoo in eens morsdood!... Maar, dat is minder! Dat zal ik wel overkomen! Als jij nu maar bedaard blieven..... Dat je me dat kommetjen ook zoo uit de hand sloan! Ik schrik van je, kiend!’

Al pratende op goedmoedigen toon kijkt ze over Gijsjen heen naar den zuigeling, die onbewegelijk, als een heel klein hoopje achter de moeder ligt.

‘Is 't wicht in slaap?’

‘'k Geleuf het wel,’ zegt Gijsjen, maar zoo bevend, dat Hend haar weer aankijkt.

‘Hoe zeg je dat zóó? Zie je d'r wat biezonders an? Loat ik hem eens nemen... God, allemachtig!... Kereltjen! Ventjen!... O Heere!’ en ze sust en sujaat het doode dingetje, als schreeuwde het nog zoo hard, schoon het heel stil is, heel onbewegelijk in haar oude schommelende armen.

Op eens, eer Hend nog zegt, wat ze nu overtuigend ziet, barst Gijsjen in luid gillen uit. Ze krijscht, dat de bedompte lucht in de bedstede er van trilt. Ze schreeuwt als een bezetene, met de handen voor het gelaat: ‘O! m'n kiend! - O! m'n kiend!’ aldoor, onafgebroken, gillend, schreeuwend, zich zelf opwindend tot dolheid en waanzin.

Hend wordt er beduusd van, stik beduusd. Ze weet tegen zulk wanhopig getier geen woord tot kalmeering. Sprakeloos staat ze even stil midden in het vertrek, Gijs met stomme ontzetting aanziende. Dan legt ze het lijkje met haast in de wieg, die onder het raam staat, en vliegt de deel op naar buiten. Het wordt haar te machtig, zoo'n ophooping van ‘spul.’ Het oude hoofd duizelt, en terwijl ze het gegil nog hoort, stormt ze den weg op naar de buren om hulp. Maar dan ook rust Gijsjen een beetjen uit van het gillen. Ze trekt de muts wat over het voorhoofd, duwt de gordijnen, die weggeschoven zijn, met een paar snelle rukken naar elkaar toe en luistert dan met ingehouden adem. Als zij na eenige oogenblikken weer voetstappen hoort, bedekt ze het gezicht weer met de handen, draait zich om met den rug naar de gordijnen en gilt en krijscht op nieuw met schrikkelijke, felle geluiden.

De kleine heerd van Hend Hut is weldra vol menschen. Twee buurvrouwen bezorgen met eerbiedigen schroom het kinderlijkje. Op het achtererf ontdoen twee mannen Hans van zijne huid en begraven hem straks.

Hend zit nu vóór het bed en spreekt af en toe Gijsjen een paar woorden toe. De dochter schreit stil met afgewend gezicht, doch zoodra vraagt niet een der buurvrouwen iets omtrent het pasgestorven kind, of ze begint op nieuw zoo te tieren om ‘heur kiend!’ ‘heur kiend!’ dat de mannen achter in den hof bij den kuil van Hans de hoofden luisterend opheffen, en zeggen: ‘Ze trekt het er eigenst noar an!’ Maar Hend zegt op dat tieren niets. Dan trekt ze zich terug van het bed en kijkt als gedachteloos door het half gesloten raam, straks geheel dicht van wege den rouw, tot het wicht zal begraven zijn. Maar

soms is het of een glimp van toorn de oude ontstelde trekken nog sterker plooit dan anders.

Eerst als Gijsjen stil wordt en de buren vertrokken zijn in den laten avond, als alles ‘bereed en berecht’ is, gaat Hend weer vóór het bed met de wieg naast zich.

Daarin ligt stijf en marmerbleek nu haar kleinkind, dat de oude op nieuw was beginnen te lieven met nauw ontdooide innigheid.

In zachten zilvergloed straalt de maan uit wolkeloozen hemel op het rieten dak.

IV.

Rust en stilte nu in de kleine woning, straks het tooneel van zooveel boosheid, valschheid en guichelspel.

Donker is het op de deel, pikdonker in den leegen stal van Hans.

Maar met het langzaam stijgen der maanschijf van achter het dorpje tot naar de westelijke heuvelen, met het laatste ritselen en suizen der dorrende bladeren, is er een licht opgegaan, langzaam eerst en flauw van schijnsel, doch snel winnend in hoogte en gloed - is er een storm opgestoken, eerst een windvlaag slechts van weinig kracht en beteekenis, maar snel winnend in felheid en woede - in het hart der oude, in haar verbijsterde ziel.

Ze is gaan combineeren de omstandigheden en verschijnselen, die ze waarnam sinds ze thuis kwam van haar knollenakker, waar Nardus' oudste zoon haar schold en sarde met den ouden gevloekten schandnaam.

Hans dood, als het kind, onverwachts en snel.

Het papier in den bek van het beest... het papier, dat Gijsjen zoo deed opschrikken, toen Hend het noemde, zonder erg.

Het weigeren, het furieus worden van de dochter bij het aanreiken van het kommetje suikerwater, waaruit te voren het wicht gedronken had, dat dood was nu, na schrikkelijk gekrijt, het arme wicht! Van honger?... Van honger?... En het witte drab onder in het kommetjen, dat niet smelten wou?...

‘O, Kristes! God in alle wereld!’ steunt Hend eensklaps, als ze zoover komt met haar nagedachten.

Dan drijft schuin voor haar weg de glimmende staande vuur-

plaat, waarop het staande groene lampje met wit porceleinen bolletje flauw straalt en glimt. Weg drijven in schuine helling muur en latafel en bedgordijnen en wieg. Weg zinken in golvenden bocht afwaarts naar omlaag de estrikken op den vloer met liggende vuurplaat en den aschkolk aan het diepste ondereind.

Ze hield de hand tegen het hoofd en sloot de oude oogen en steunde zich met saamgeraapte wilskracht tegen de rechte stoelleuning, die krak zei onder den forschen schok van haar bonkerigen rug en hoekige schouders. Ze duizelde nochtans en zwijmde en... o God! daar kwam het weer, als voor zooveel jaren, dat schrikkelijk gesuis, dat *Hasssoe*! in haar ooren, daar kwam metéén ook weer dat tergend spookgefluister, rad en verbijsterend vlug: I n d e p u t! I n d e p u t!

Het duurde een poos zoo; 't bleef vonken vóór haar, vlammige spritsen zag ze blikkeren, rood en blauw door de oogleden heen. Naar het midden van haar kruin toe rezen omhoog de dun geplante verdorde haren, alsof ze werden saamgetrokken en losgelaten, saamgetrokken-losgelaten, terwijl kille huivering voer door heel haar lijf. Het duurde een poos zoo, en toen dreef ook haar bezwijming weer af. Het gesuis zweeg weer, en de muren en meubels en alles waren weer op hunne plaats en in rust.

Wat bleef en aanhield was de nagalm van het spookgefluister: I n d e p u t - H e n d H u t! I n d e p u t! H e n d H u t! Maar ze had kracht om een kommetje uit de spinde te nemen en op den deel een slok water te gaan nemen in het duister, op den tast. Dan keerde ze weer naar haar vorige plaats tusschen wieg en bedstede en mijmerde op nieuw. Zij had zooveel kracht van willen, dat ze weer doorgaan kon met terugroepen in het geheugen, wat ze gezien en waargenomen had van middag - zonder erg.

Dus dacht ze verder: Gijsjen schreeuwde al, eer ik nog zei, dat het wicht dood was. Ze beefde zoo vinnig, toen ik alleen nog maar vroeg, of 't kind ook sliep.

Licht kwam er meer en meer, akelig licht in haar ziel, maar nog onvoldoende helder voor haar, die nu op eens gekregen had het willen en het kunnen samen van helderzien.

Dat kunnen gaf haar een idee, dat afdoende zijn zou, dat samenhing met de suiker, die niet ‘smelten-en-wou.’

Waar had... de deern... als ze 't gedaan had!... waar

had ze haar papier geborgen gehouden, dat Hans gevreten had, en waaruit ze geschud had in het kommetje, dat ze stuk sloeg uit... angst?

Het pampier!... Ja, Jezes! Heere Kriemen!

'Veur de mot,' had ze gezeid... de... deern!... toen Hend gevraagd had, wat ze in dat peperhuisjen had in de onderste la.

Overeind is de oude dan, en vóór de latafel geknield weer, en met opéén geklemde lippen, met een hamerend hart, dat ze aan flarden en weg had gerekend zoo lang al, doodstil en voorzichtig om de slaapster niet te storen, opent ze de lade en ziet terstond, dat er geschommeld is in het lijfgoed, door haar zelf nog kortelings zoo netjes gevouwen en gevlijd. Dat ziet ze terstond, en dan is er maar één oogenblik nog, en ze weet dat het weg is het peperhuisjen tegen... de mot! 'O, Heer Allemachtig!' kreunt ze, 'moest ik, arme stumperd, die ik ben, moest ik dat ook nog beleven? Is het dan nooit, nooit uit met mien? Nooit of nimmer genoeg de schand en de ellende?'

Een stroom van nameloos bitter wee stort nu zich uit over haar ziel.

Zacht duwt ze de lade weer terug, en zacht laat ze zinken op de stoelmat het oude moede hoofd.

Daar lag ze, inéengekrompen, alsof ze in één seconde heel klein was geworden, veel kleiner dan toen ze straks overeind stond in uitdagende houding op het knolleland. Wat zal het kroost van Bernardus Dracht wel schreeuwen van de heuvelen af; wat zal er gefluisterd worden door de dorpstraatjes, wat zal er geroepen worden na korten tijd - als 't uitkomt! - 'Hend Hut! Bokken-Hend! Je dochter achter de tralies, en jij met heur!' Want wie gaf, volgens Gijs' beweren, het wicht almeê te drinken van dat goed tegen de mot?

Of zal ze, zij zelf, de eenige die het kan - die het moet! - de aanklaagster zijn?

Daar ziet zij zich gezeten als getuige tegen hare dochter, vóór de heeren te Arnhem, die nog verder zien dan zij, die zoo scherp zien, waar er eene misdaad te onderzoeken valt bij een van haars gelijken, bij die niet van den rijkdom zijn, zooals de Oude Gijs steeds placht te zeggen?

Dat zeide oude Gijs en nog veel meer, en het kon best

waar zijn ook, meende ze, als zij ten minste zag, hoe de rijkdom altijd vóór had bij God en menschen.

Zij althans had nooit iets vóór gehad, bij God het allerminst. Zij was vervloekt! Vervloekt in haar vóór- en nageslacht, in haar eigen kind het meest.

Hend Hut was ze gebleven, altijd en eeuwig Hend Hut.

Haar Gijsjen had ze bidden laten leeren, wat zij niet kon en nooit geleerd had; en ze had voor dat kind alles gedaan, alles, wat zij als eene trouwe, goede moeder doen kon, - meer dan dat immers?

Ze had alles verdragen en geduld, haar eigen smaad en leed. Ze had geploeterd en gesjouwd op haar ouden dag, gespaard en gegaard, en gehoopt en gezucht, en van God, zonder dat ze er om bidden kon, gehoopt en verwacht, dat Hij, die Almachtig was, haar dat ééne nu ook gunnen zou, dat haar Gijsjen met eere getrouwd, haar een kleinkind op den schoot zou leggen, dat niet den bijnaam te dragen had van haar en haar voorgeslacht.

't Was haar niet gegund. Erger nog, er was alweer een kind geboren met den ouden bijnaam, en dat kind was vermoord, vermoord door haar Gijsjen, die ze gedroomd had als de eerste, die braaf zou zijn uit de Hutten.

Braaf! Ze grijnsde bij dat woord.

Wat was er nu van haar droomen, haar zuchten, haar snakken naar rust, naar vrede op haar ouden dag? Schande, gevangenis, oneer, bittere teleurstelling, vloek, eeuwig vloek, dat stapelde zich voor haar verslagen geest op tot een berg van vuil en gruwel, en overstelpte haar als met een stortvloed van ongerechtigheden en bitterheid. Dat dat alles dat kind haar aandeed, dat kind, dat daar nu zoo vast sliep door de ‘anijs’, die eene buurvrouw haar tot kalmeering geschonken had; dat kind, waarop ze zoo trotsch was geweest, waarop ze haar laatste hoop gebouwd had, en dat ze nu diep verafschuwde.

Ze kromp inéén, en opnieuw kwam de nevel voor haar oogen, en lag ze in den stoel weggezwijmeld.

Het klokje tikte, en de roestige slinger piepte er zachtgierend doorheen.

De krekel piepte achter de vuurplaat.

Roerloos lag het lijkje onder het wiegekleed met waschkleurig gezichtje.

En vóór het bed, naast de wieg, lag Hend Hut.

Eindelijk kwam ze tot zich zelf.

Maar zij hoorde toch het klokje niet, en de slinger kreunde te vergeefs, en het krekeltje kriekte onopgemerkt voor hare ooren, hoe vaak ze er ook naar geluisterd had te voren, droomend in den avondschemer van zoo'n bescheiden kruimeltje geluk, dat genoeg voor haar zou geweest zijn.

Zij hoorde alleen het verlammende gefluister, dat weer spookerig, dicht aan haar oor, als het suizen van een voelbare tocht haar vóór en achter en opzij en overal omringde met het oude refrein: 'In de put, Hend Hut! In de put!'

Ze knipte zacht het haakje los, dat de kamerdeur afsloot van den stal en wachtte even of haar dochter ook wakker werd door het klappend geluid van het haakje aan de deur. Als zij niets hoort, gaat zij de deel op en duwt de deur zoo goed mogelijk achter haar dicht.

Ze sluipt op de teenen naar den geitenstal en stapt over de geiten heen naar de kleine deur, waar ze Hans zoo vaak uitliet.

Als ze buiten is, staat ze eenige oogenblikken stil.

Het volle maanlicht trilt met helderen gloed in den schoonen herfstnacht. Hends schaduw teekent zich groot af op den achtergevel. Ze ziet die schaduw en wijkt van den muur af tot bij den weg en gluurt dan rond rechts en links en luistert of ze binnen ook beweging hoort, maar de Zondagsnacht wordt door niets in zijne plechtige stilte verstoord.

Op haar sokken loopt ze den weg nu op, dorpwaarts. Wat verder houdt ze zich zorgvuldig in de schaduw der heggen en boomen. De nachtwind doet nu en dan de loovers zacht trillen van de nu bruingetinte populieren in de heg, en het verkleurend gebladerte der oude vruchtboomen in de hoven er achter.

'In de put! In de put!' fluistert en ritselt het rondom haar, en snel onhoorbaar stuift de oude langs den weg het dorp in.

In het midden van de bebouwde kom, op een naar het midden zacht oploopend terrein ligt de putbrink, een tamelijk frisch gazon, door boomen omringd en doorsneden van smalle paden, als de stralen van een cirkel zich vereenigend in één middenpunt: de dorpsput.

Die paden zijn gevormd en worden kaal gehouden door de wielen der kruiwagens en de holsblokken van vele geslachten, die van hier het kristalheldere maar zoo moeielijk te verkrijgen water huiswaarts slepen.

Boven een wijde put van ongeveer 100 voet diepte, een gemetselden koker, door lange steunbalken versterkt, staat een hecht planken afdak op twee sterke schoorpalen. Deze dragen ook de uiteinden van het windas met zijne Z-vormige ijzeren handsels van vele handen blank gewreven. Van dat windas hangen twee sterke touwen, aan de uiteinden van kettingen voorzien, in de diepte af. Aan de kettingen twee groote zware emmers met sterk ijzer beslag. 't Is donker onder het breede afdak. 't Is zwart in den wijden putmuil, die O-vormig gaapt, en waaruit een vochtige kille lucht oprijst.

Daaromheen is eene afsluiting van zwaar hout, een paar voeten hoog, waarop de emmer wordt neêrgetrokken, wanneer hij, gevuld, tot het windas omhoog getrokken is.

Op dien houten rand zit Hend Hut.

Als Gijsjen straks in de bedstee, kreunt ze bij het over den rand brengen der stijve, sidderende beenen.

Vlak vóór haar, even boven haar hoofd hangt de eene leege emmer, ver omlaag in den zwarten afgrond moet de andere, gevuld, half rusten op het water.

Helderop klinkt naar omhoog het druppelen van den natten bovenemmer in de toongevende put.

Hend slaat de handen om den emmer en vat den ijzeren hengel. De emmer piept en het klinkt naar onder hel en luid.

Ze luistert nog even, ze ziet om nog over den putbrink, ze hoort het toeng, ting, toeng, ting, van de druppels onder haar.

Het accompagneert de fluisterstem, die I n d e p u t ! blijft roepen, sneller nu en duidelijker dan ooit.

Dan trekt ze zich omhoog van den putrand, en zou gehangen hebben, als niet haar kracht te kort was geschoten voor zulk een ongewone inspanning.

Haar stijve vingers glijden af van den hengel. Een zwakke gil, en een donkere massa stort bliksemsnel neer, de diepte suizend in.

Een luide smak, de volgende seconde, rammelend op den ondersten emmer, een holle plomp dreunt luide op naar den

putmond; het touw beweegt zich schommelend een paar maal, de bovenemmer wiegelt nog even daarna, het windas knoerpt zacht in de steunsels; dan is het alles stil en alles voorbij.

's Morgens zoekt men op Het End overal Hend Hut.

Gijsjen kon niet meezoeken, maar schreeuwde en kermde in het bed om moeder met hartbrekend geweeklaag.

Op den putbrink kregen de eerste waterhalers een halfvollen emmer boven met bloederig water erin.

De dorpstimmerman trok het zondagspak uit en daalde in den leegen emmer behoedzaam naar omlaag.

Toen bracht men met veel moeite en getob naar omhoog het misvormde lijk van Hend Hut.

De oudste zoon van Bernardus Dracht, die met een heelen troep er omheen stond, wendde het hoofd af en zei:

‘Harre blaksem!’ en één der Ender-wijven voegde hem smalend toe: ‘Houd jie den bek! Ze had joe moêr kunnen wezen!’

Ze werd begraven zonder gebed of dominé, met haar kleinkind in één en denzelfden kuil, in ééne en dezelfde kist.

Aan haar man en kinderen vertelde Gijsjen in later jaren nog vaak, dat grootmoeder in de put gesprongen was van hartzeer over den dood van een broertje, wiens vader te vroeg naar den hemel ging.

H.Z. ZEGERS DE BEIJL.

Wu Wei.
Een studie, naar aanleiding van Lao Tsz's filosofie.

De volgende studie over Lao Tsz's ‘Wu Wei’ moet volstrekt niet worden opgevat als eene vertaling, of zelfs maar eene vrije navolging van dien filosoof. Ik heb eenvoudig getracht de essence van zijne wijsheid zuiver te behouden in mijn stuk. Mijne opvatting van het woord Tao en het woord Wu Wei is geheel en al verschillend van die der meeste sinologen, als Stanislas Julien, Giles en Legge, die het werk *Tao Teh King* hebben vertaald.

Het is hier niet de plaats, mij hierover te rechtvaardigen, maar ik ben elders daartoe bereid. Uit mijn stuk zelf zal wel het duidelijkst blijken of mijne opvatting wijsheid is of dwaling. Laat ik er toch vooral op wijzen, dat ik slechts heel enkele, essentieele waarheden direct van Lao Tsz' vertaald geef, en het andere voor het grootste deel een zelf doordacht doorwerken is op zijne weinige gegevens. In Lao Tsz's kort, uiterst simpel boek, waarin de woorden als 't ware tot hunne oorspronkelijke beteekenis zijn gecondenseerd, somtijds geheel verschillend van dezelfde woorden in een ander werk[1)], is maar heel weinig te vinden, maar dat weinige is dan ook evangelie. Lao Tsz's werk is geene verhandeling over zijne filosofie, maar bevat enkel de simpele waarheden waartoe zijne - niet nedergeschreven - filosofie hem gebracht heeft. Hij geeft geen vormen of lichamen, maar essences.

Mijn stuk is doordrongen van die essence, maar is niet eene vertaling van Lao Tsz'. Alle vergelijkingen, b.v. die met het landschap, met de zee, met de wolken, staan nergens in Lao Tsz'. Ook heeft hij nooit over Kunst, en niet afzonderlijk

1) B.v. in Confucius.

over Liefde gesproken. Ik heb over dit alles in het breede geschreven, luid gezegd de denkingen en mijmeringen mijner ziel, die bewogen was door het lezen van Lao Tsz' sereene filosofie. Daardoor komt het, dat dit stuk misschien veel meer van mijzelven bevat dan ik weet, maar dan van mijzelven zooals ik ben bewogen door de emotie, die van Loa Tsz' kwam.

Ik heb geen gebruik gemaakt van andere dan Chineesche werken over Lao Tsz', en nog maar zeer weinig. Toen ik later de Engelsche en Fransche vertalingen las verwonderde het mij, hoe verward en onbegrijpelijk deze boeken waren. Ik heb mijne eenvoudige opvatting er van behouden, en kon niets aan mijn werk veranderen, omdat ik de waarheid ervan in mij voelde zoo simpel en natuurlijk als een geloof.

I.
Tao.

Ik was in den tempel Shien Shan, op een klein eilandje in de Chineesche zee, een paar uren varens van de havenstad Ha Tó. Van het Westen kwamen twee rijen bergen zacht naar het eilandje toe, dat in hun midden lag, in de stille samenvloeiïng van hunne omlijningen. In het Oosten was de oceaan, eindeloos. De tempel staat hoog tegen rotsen geleund, in den schaduw van breede boeddha-boomen.

Het eilandje wordt weinig bezocht. Somtijds komen er visschers ankeren die, gevlucht voor een naderenden typhoon, niet meer de havenstad konden bereiken. Waarom de tempel staat op deze eenzame plek weet niemand, maar hij is er sedert eeuwen, en heeft dus een heilig recht van bestaan. Vreemdelingen komen er weinig, en er leven een klein honderdtal van arme menschen, die daar wonen omdat hun voorouders er gewoond hebben.

Ik was er heengegaan in de hoop van er een ernstig man te vinden, van wien ik leeren kon. Meer dan een jaar had ik de tempels en kloosters in den omtrek afgereisd, zoekende naar serieuze priesters, die mij konden zeggen wat in de opperviakklge boeken over Chineesche godsdienst niet stond, maar

overal was ik terecht gekomen bij onwetende, en domme schepsels, die voor beelden knielen, van welke zij de symboliek niet begrijpen, en vreemde Sûtra's opdreunen, van welke zij geen enkel woord verstaan[1]. En ik had al mijne kennis moeten verzamelen uit slecht vertaalde boeken, die door de Europeesche geleerden nog erger bedorven waren dan door de Chineesche literatoren, wien ik om raad vroeg.

Eindelijk hoorde ik een ouden Chinees iets mompelen van ‘de Wijze van Shien Shan’, die de geheimen van Hemel en Aarde wist.

En zonder veel verwachting was ik over zee gegaan, om den Wijze te bezoeken.

De tempel was dezelfde als zoovele anderen, die ik gezien had. Smerige priesters waren neergehurkt op den drempel, in hunne vuilgrijze gewaden, en zagen mij dom-lachend aan. De beelden van Kwan-Yin, en Çakyamuni, en Sam Pao Fu waren onlangs hersteld, en glommen van allerlei schelle kleuren, die hunne vroegere schoonheid geheel bedierven. De vloer was bedekt met vuil stof en sinaasappelschillen en stukken suikerriet. En eene muffe lucht benauwde mijn borst.

Ik sprak een der priesters aan, en zeide:

‘Ik ben gekomen om den ouden Wijze te zien. Is hier een oude Wijze? Hij wordt bijgenaamd Lao Tsz'.’

En hij antwoordde met een verwonderd gezicht:

‘Lao Tsz' is op de rots, in het bovenste paviljoen. Maar hij houdt niet van barbaren.’

Ik antwoordde kalm:

‘Wilt ge mij bij hem brengen, Bikshu, voor een dollar?’

Hij keek begeerig op, maar schudde het hoofd, en zeide:

‘Ik durf niet. Ga maar zelf.’

De andere priesters grinnikten, en boden mij thee aan, om een goede aalmoes te krijgen.

Ik ging heen, en beklom de rots. Na een half uur gegaan te zijn kwam ik op den top, waar een steenen, vierkanten kluisje stond. Ik klopte op de deur. Ik hoorde iemand een grendel verschuiven.

De Wijze stond voor mij, en zag mij aan.

1) Dit is een feit. Het meerendeel der Chineesche priesters dreunen Sûtra's op, naar den klank ongeveer van het sanskriet in Chineesche klanken vertaald, waarvan zij geen woord begrijpen.

En het was eene Openbaring.

Het was of ik in een groot Licht zag; een licht, dat niet verblindde, maar rust gaf. Hij was zoo groot en recht als een hooge palm. Zijn gezicht was zoo kalm als een avondstond met stil maanlicht en roerlooze boomenkruinen. Zijn geheele lichaam was zoo statig als de Natuur, zoo mooi van eenvoud, zoo van-zelf opgerezen als een berg of een wolk. Er was een heiligheid om hem als om een landschap, als in plechtige schemering de ziel daarvan afglanst in het late licht en in den devoten dichter een gebed opruischt. Zijne oogen zagen diep in mij, en ik voelde mij bevreesd bij dien blik, en zag mijn arme leven in al zijn kleinheid. Ik kon geen woord zeggen, en voelde zwijgend zijn licht in mij gaan.

Hij hief de hand op, met een gebaar, zooals een bloem beweegt, en stak hem mij toe, in gulle overgave. Hij sprak, en zijn stem was zachte muziek, als van wind in bladeren:

'Ik groet u, vreemdeling. Wat komt gij zoeken bij mij, ouden man?'

Ik antwoordde deemoedig:

'Ik kom een' Meester zoeken. Ik wil de rechte Leer vinden, om een goed mensch te worden. Ik heb lang, lang gezocht in dit schoone land, maar het volk is als dood, en ik ben even arm als te voren.'

'Dat is niet zoo heel goed,' zeide de Wijze. Gij moet niet zoo heel goed willen zijn. Gij moet er niet al te veel naar zoeken, want dan vindt ge de ware Wijsheid nooit. Weet gij niet hoe de Gele Keizer zijne wonder-parel weervond? Ik zal het u vertellen:

'De Gele Keizer[1)] zwierf eens ten Noorden van het Roode Meer, en beklom de toppen van het K'un-Lun gebergte. Toen hij naar het Zuiden terugkeerde verloor hij zijne wonder-parel. Hij gebood zijn Verstand om haar terug te vinden, maar verkreeg niets. Hij gelastte het Gezicht om haar terug te vinden, maar kreeg niets. Hij gebood Woorden om terug te vinden, maar kreeg haar niet. Ten laatste gebood hij Niets, en Niets kreeg haar. "Hoe vreemd!" riep de Gele Keizer

1) Het volgende, tusschen aanhalingsteekens, is een stuk, vertaald uit den Nan Hwa King, 12e Hoofdstuk.
De Gele Keizer is een legendarische keizer, die omstreeksch 2697 v.C. zou. geregeerd hebben.

uit, “dat Niets haar kon krijgen!” Begrijpt gij mij wel, jonge man?’

Ik antwoordde: ‘Ik geloof, dat deze parel zijn ziel was, dat wetenschap, gezicht en spraak de ziel eer verduisteren dan in het licht brengen. En dat de ziel alleen in absolute Rust weer aan den keizer bewust werd. Is dit zoo, mijn Meester?’

‘Goed zoo. Ge hebt het gevoeld zoo als het is. En weet ge ook, van wien dit schoone verhaal is?’

‘Ik ben jong en onwetend. Ik weet het niet.’

‘Het is zoo verteld door Chuang Tsz', de discipel van Lao Tsz', den grootsten Wijze van China. Het zijn noch Confucius, noch Mencius die de reinste Wijsheid hebben gezegd in dit land. Lao Tsz' was de grootste, en Chuang Tsz' was zijn apostel. Ik weet, gij vreemdelingen hebben een soort van welwillende bewondering, zelfs voor Lao Tsz', maar ik geloof niet, dat velen onder hen weten, hoe deze de puurste mensch was, die ooit ademde onder den hemel. Hebt gij den Tao Teh King gelezen, en hebt gij wel eens nagedacht, wat hij bedoelde met Tao?’

‘Ik zou zeer gelukkig zijn als mijn oude Meester mij wel zou willen zeggen, wat Tao is.’

Ik geloof[1)], dat ik u wel leeren mag, jonge man. Ik heb

1) Het volgende, tot den zin ‘En millioenen dingen keeren tot Een terug’, is eene bespreking van het eerste hoofdstuk van den Tao Feh King, niet eene vertaling. Lao Tsz's wonder-simpele karakters zijn eenvoudig onvertaalbaar in even korte Hollandsche zinnen. Mijne uitlegging, gedeeltelijk aan de hand van Chineesche commentators, is eene geheel nieuwe, en voleens mijn beste weten de ware. Een der beroemdste, en in zekeren zin ook een der knapste sinologen, de heer Herbert Giles vertaalt van dit eerste hoofdstuk alleen de eerste zin, en vindt de rest niet de moeite waard! (Zie ‘the Remains of Lao Tzü’ bij H.A. Giles, Hongkong, China Mail Office, 1886.) Deze zelfde geleerde vertaalt Tao door ‘the Way’, het Pad, niet inziende, hoe onmogelijk het is, dat, hetgeen Lao Tsz' bedoelde, zijnde het Allerhoogste, het Eindelooze, een Pad kan zijn, daar een Pad (ook in figuurlijken zin) altijd naar iets toe leidt, en dus niet het hoogste is. Een ander, nog beroemder sinoloog. Dr. Legge, vertaalde Tao door ‘Course’. En van de simpele zin ‘Als Tao (uit) gezegd kon worden zou het niet de eeuwige Tao zijn,’ maakte hij: ‘The Course that can be trodden is not the enduring and unchanging course.’ De geheele kwestie is, dat het karakter Tao een groot aantal beteekenissen heeft, en in Confucius' werk Chung Yung wel degelijk Pad beteekent. Maar in honderden gevallen beteekent het: ‘zeggen’.
Daar Lao Tsz' het karakter in denzelfden volzin in twee beteekenissen gebruikt, zijn de vertalers er bijna allen ingeloopen. De zin ‘Als Tao kon (uit) gezegd worden zou het de eeuwige Tao niet zijn’ is zoo eenvoudig als maar mogelijk is, en in twee van mijne Chineesche edities geven de commentator, ook ‘zeggen’, een zelfs nog duidelijker: ‘met den mond zeggen’. Maar van alle sinologen heeft alleen Wells Williams dezen zin goed vertaald, n.1. ‘The Tao which can be expressed is not the eternal Tao.’ (In zooverre goed, dat wel zijn constructie onzuiver is, maar hij tenminste de bedoeling heeft begrepen.)

sedert jaren geen leerling gehad, en ik zie in uwe oogen geen nieuwsgierigheid, maar zuiveren wil naar wijsheid, om uwe ziel te bevrijden. Hoor dus. Tao is eigenlijk niets anders dan wat gij, vreemdelingen, God noemt. Toa is het Eéne. Het Begin en het Einde. Het omvat alles, en alles keert er toe terug. Lao Tsz' schreef in het begin van zijn Boek het karakter Tao. Maar wat hij bedoelde, het Aller-Hoogste, het Eéne, kan geen naam hebben, kan niet verklankt worden door een klank, omdat het Eén is juist. Evenmin kan uw God God heeten. - Wu - Niets - dít is de Tao. - Gij begrijpt mij niet? Hoor maar verder. Er is dus iets absoluut Reëels, beginloos, eindeloos, dat wij niet kunnen vatten, dat dus voor ons Niets is. Wat wij wèl begrijpen kunnen, het voor *ons* dus betrekkelijke reëele, is in werkelijkheid maar een schijn; het is een gevolg, een geboorte van het absoluut Reëele, omdat tot dat Reëele alles terugkeert, en alles er uit is voortgekomen. Maar niet in-zich-zelve zijn de voor ons reëele dingen reëel. Wat wij Zijn noemen, *is* dus eigenlijk niet Zijn, maar wat wij Niet-Zijn noemen, is juist Zijn. Wij leven dus in groote duisternis. Wat wij reëel denken is nietreëel, en toch komt het uit het reëele voort, want het Reëele is Alles. Welnu, alle zijn, en ook alle Niet Zijn, is dus eigenlijk Tao. Maar onthoudt hierbij vooral, dat Tao maar een woordklank is, door een mensch gezegd, en het eigenlijke Tao onnoembaar is. Alle door de zintuigen waarneembare dingen, en alle begeerten van het hart zijn onreëel. Toa is het Begin van Hemel en Aarde. Eén baarde Twee. Twee baarde Drie. Drie baarde millioenen dingen. En millioenen dingen keeren tot Een terug.

‘Indien gij dit goed onthoudt, jonge man, zijt gij binnen de eerste poorten der wijsheid getreden. Gij weet dan, dat Tao de oorsprong van alles is. Van de boomen, en de bloemen, en de vogelen. Van de zee, en de woestijn, en de rotsen. Van licht en donker. Van warmte en koude. Van den dag en den nacht. Van leven en dood. Van winter en zomer. Van uw eigen leven. Werelden vergaan, en oceanen verdam-

pen in de eeuwigheid. Een mensch heft het hoofd op uit het duister, lacht in 't vage licht, en vergaat. Maar in ál deze wisselingen was het Eene. In alles is Tao. Uwe ziel in essentie is Tao. Ziet gij de wereld vóór u, jonge man?'

En hij wees met een statig gebaar over de zee.

De bergen aan weerszijden stonden zeker, met groote energie in de lucht. Zij waren als krachtige gedachten, welbewus uitgehouwen. In de verte werden zij teerder, en droomden weg in vage horizonnen van licht en lucht. Op een' heel hoogen top stond eenzaam een boompje, zachtneigend, met bladertjes heel fijn tegen het licht. De avond begon te vallen. Een vage liefde daalde rustig neder van de hemelen. Er begon ook zacht rood op te droomen, en de blauwe bergen stonden er licht tegen, met een wonderen glans van zaligheid. De lijnen om hen werden duidelijker. Overal zacht, hoog opgaan, en dan heel statig rechtop blijven, als een welbewuste vroomheid. En de zee kwam langzaam, langzaam aandrijven, in een stil-zwevend glijden. Het rustige, zekere aankomen van een eindeloosheid. En dan een klein scheepje, met een teêr gloeiend, gouden zeiltje, dat kwam onbevreesd, heel klein, en heel liefdevol aan in dat immens groote. Het was alles absoluut zuiver, zonder eenige slechtheid.

En ik sprak, met een vreemde, hooge vreugde:

'Ik voel het nu, o Meester! Overal *is* het, wat ik zoek. Ik had het niet zoo héél ver moeten zoeken, want het was vlak bij mij. Overal is wat ik zoek, wat ikzelf ook ben, wat mijn ziel is. Het is zoo vertrouwd als mijn zelf. Alles is Revelatie. Overal is God. Tao is in álles.'

'Goed zoo, jonge man. Maar verwar het niet. In wat gij ziet is Tao. Maar Tao is niet wat gij ziet. Gij moogt vooral niet denken, dat gij Tao zoudt kunnen aanschouwen met uwe oogen. Noch zal het vreugde wekken in uw hart, noch zullen er uwe tranen van vloeien. Want al uwe gevoelens en emoties zijn betrekkelijk en niet reëel. Maar hierover wil ik op het oogenblik nog niet verder praten. Gij staat nog maar voor de eerste Poort, en gij ziet nog maar het eerste uchtendgloren van het licht. Dat gij weet hoe Tao in alles is, is reeds veel. Het zal uw leven natuurlijker maken en vertrouwder. Want, geloof me, gij ligt in de omarming van Tao als een kind in moeder's omhelzing. Gij zult er zoo heel ernstig door worden,

want gij zult u overal voelen nog heiliger dan een vroom priester in een tempel. Gij zult ook niet vervaard meer zijn voor de wisseling der dingen, voor leven en dood. Want gij weet èn leven èn dood zijn uit Tao. En het is zoo eenvoudig, dat Tao, dat u in het leven omringde, ook na den dood even eindeloos om u heen zal zijn. Ziet naar het landschap voor u! De boomen, de bergen, de zee zijn uwe broeders, en ook de lucht en het licht. Ziet ge, hoe de zee daar aankomt? Zoo van-zelf, zoo natuurlijk, zoo omdat-het-nu-eenmaal zóó moet. Ziet gij het boompje neigen, uwe lieve zuster, en ziet ge hoe teêr en eenvoudig al die bladertjes doen? Dan zal ik u vertellen van “Wu Wei”[1)], van “Niet-Doen”, van “Van-Zelf-Gaan” op den adem van uwe beweging, zooals die uit Tao is geboren. De menschen zouden ware menschen kunnen zijn als zij hun leven van-zelf lieten gaan zooals de zee gaat, zooals de natuur bloeit, in de simpele mooiheid van Tao. Er is in elk mensch een drang van beweeg, die uit Tao is gekomen, en hem weer tot Tao wil terugvoeren. Maar de menschen worden verblind door hunne zintuigen, en hunne begeerten. Zij willen lust, verlangen, haat, roem, en rijkdom. Zij bewegen fel als groote stormen, en hun gaan is een woest opstijgen, en wild weer neervallen. Zij houden zich vast aan alles, wat on-reëel is. Zij willen veel te veel om het Eéne te willen. Zij willen ook wijs zijn, en goed, en dit is het ergste. Zij willen te veel weten. Maar het éénige Heil is: de terugkeer tot onzen Oorsprong. In ons is Tao. Tao is Rust. Wij kunnen alleen tot Rust komen door niet te verlangen, ook niet naar goedheid of wijs-

1) Dit ‘Wu Wei’, onvertaalbaar, is door de sinologen zonder goede uitlegging vertaald door ‘inaction’, alsof het traagheid, inertie was. Het beteekent echter volstrekt geen inactie, maar juist actie, nl.: ‘inactie van verkeerde, onnatuurlijke passies en begeerten’, maar ‘actie van de natuurlijke beweging uit Tao.’ Zoo staat er ergens in den Nan Hwa King: ‘Hemel en Aarde doen niets (in den slechten zin) en er is (toch) niets wat zij niet doen.’ De geheele natuur o.a. ontstaat door Wu Wei, door natuurlijke, uit Tao voortvloeiende actie. De sinologen, door het Wu Wei zonder eenige commentaar door ‘inaction’ te vertalen, verkregen daardoor in hunne vertaling precies het tegenovergestelde van den Chineeschen tekst.
Lao Tsz' zelf weidde er niet over uit. Dat ik laat volgen is mijne eigen opvatting van den tekst. Het geheele eerste hoofdstuk zelf, beslaat slechts eene bladzijde in het boek en bevat slechts 59 karakters. Dit is een voorbeeld van Lao Tsz's wondere soberheid en subtielheid, dat hij zoo veel in zoo weinig woorden kon zeggen.

heid. O! Al dat verlangen om te weten wat Tao is. En dat droeve werk van woorden om het te zeggen, om het te vragen. De ware Wijze betracht de Leer die zonder woorden is, die ongesproken blijft.[1)] En wie zou ooit Tao kunnen uitzeggen. Die weten (wat Tao) is spreken het niet uit, wie het uitspreken weten het niet.[2)] Ook ik zal u niet zeggen wat Tao is. Gij moet dat zelf gaan vinden door u vrij te maken van alle begeerten en emoties en dan Van-Zelf te leven, zonder onnatuurlijke actie. Gij moet zacht naar Tao heenedrijven, zoo egaal en rustig als daar de vlakke, groote oceaan beweegt. Zij beweegt niet omdat zij wil bewegen, omdat zij weet dat het wijs of goed is om te bewegen. Zij beweegt van-zelve, en weet het zelve niet. Zoo zult gij in luchte zweving naar Tao verglijden, en gij zult het niet weten als gij aangekomen zijt, want dan zult gij Tao zelve zijn.'

De Wijze hield even op, en keek mij zacht aan. Zijn oogenlicht was zoo rustig als een stille, egaal-blauwe hemel.

'Vader,' zeide ik, 'wat gij mij zegt is schoon als de zee. En het lijkt wel zoo eenvoudig als de natuur. Maar het is niet zoo heel eenvoudig voor den mensch om zoo in rustig niets-doen zacht naar Tao te verglijden.'

'Verwar niet woorden met elkaar,' antwoordde hij. 'Met niets-doen, Wu Wei, bedoelde Lao Tsz' niet gewone inactie, zoo maar lui zijn, en de oogen sluiten. Hij bedoelde inactie van aardsche beweging. Van begeerten, en verlangens naar onreëele dingen. Maar hij bedoelde actie van reëele dingen. Hij bedoelde een zeer krachtige beweging van de ziel, die uit het donker lichaam moet bevrijd worden als een vogel uit een kooi. Hij bedoelde toegeven aan den drang in u van binnen, aan de beweging die u door Tao is gegeven, en die uwe ziel naar Tao geleidt. En, geloof me, die beweging is zoo natuurlijk, als die van deze wolk boven ons.'

Boven onze hoofden, hoog in het blauwe, waren gouden wolken, die langzaam afdreven naar de zee. Zij glansden wonderrein, van een heel hooge, pure liefde. Zacht, zacht droomden zij voort.

'Straks zijn zij vergleden in de eindeloosheid van den hemel,'

1) Deze zin is vertaald uit den Tao Teh King (2e hoofdstuk.)
2) Deze zin is uit het 56e hoofdstuk van den Tao Teh King, en is ook te vinden in het 13e hoofdstuk van den Nan Hwa King.

zeide de Wijze, ‘en gij zult niets meer zien dan het eeuwige blauw. Zóó zal uwe ziel in Tao verdroomen.’

‘Mijn leven is vol zonden,’ antwoordde ik. ‘Ik ben zwaar beladen van duistere begeerten. En zóó zijn mijne donkere medemenschen. Hoe kan dit ooit zoo goud-licht, in allerzuiverste essence naar Tao heendrijven? Het is zwaar van slechtheid, en zinkt terug in het droeve slijk.’

‘Geloof dit niet, geloof dit niet,’ sprak de Wijze, en hij lachte zacht, vol genade en liefde. ‘Géén mensch kan Tao vernietigen, en in allen blinkt de ziel in ondoofbaren glans. Denk niet dat der menschen slechtheid zóó groot en sterk is. In allen leeft de onsterfelijke Tao, in wijzen en dichters, in moordenaars en hoereerders. Zij dragen een onverbreekbaren schat met zich om, en géén is beter dan den ander. Gij kunt den een niet lief hebben boven de ander, gij kunt niet den eenen zegenen en den ander verwerpen. Zij zijn in essentie gelijk als twee zandkorrels op deze rots. En géén van allen zal eeuwiglijk uit Tao verbannen zijn, want zij dragen allen Tao met zich om. Hunne zonden zijn bedriegelijk, als vage nevelen. Hunne daden zijn een valsche schijn, en hunne woorden vergaan als ijle droomen. Zij kunnen niet slecht zijn, zij kunnen ook niet goed zijn. Zij worden onweêrstaanbaar naar Tao gedreven, als een droppeltje water hier beneden naar de groote zee. Het kan alleen bij den een wat langzamer gaan dan bij den ander. Maar wat zijn eenige honderden eeuwen in de oneindigheid? Arme jongen! Heeft uwe zonde u dan zoo bang gemaakt? Dacht gij uwe zonde dan sterker dan Tao? Dacht gij de zonden der menschen sterker dan Tao? Gij hebt te goed willen zijn, en daardoor te veel u we slechtheid gezien. Gij hebt de menschen te goed willen zien, en zijt toen verkeerdelijk bedroefd door hunne slechtheid. Maar dit alles is schijn. Tao is niet goed en Tao is niet slecht. Want Tao is Reëel. Tao alleen is. En alle onreëele dingen leven een schijnleven van contrasten en betrekkingen, maar zij bestaan niet in-zich-zelf, en zijn zéér bedriegelijk. Wil dus vooral niet goed zijn, en vindt u niet slecht. Wu Wei - Niet-Zijn - dít moet gij zijn. Niet slecht en niet goed, niet klein en niet groot, niet laag en niet hoog. En dán eerst zult gij werkelijk Zijn, als gij - in dezen zin - Niet-Zijt. Als gij maar eerst vrij zijt van al uwen schijn, van al uwe begeerten en verlangens, dan zult gij

vanzelf gaan, zonder te weten dat gij gaat, en gij zult naar Tao heenedrijven op de luchte beweging die uw reinste en eenig reëele levensprincipe is, zoo licht en zoo onbewust als de gouden wolken boven uw hoofd vergleden zijn in de hemelen.'

Ik voelde mij opeens veel vrijer dan te voren. Het was geen vreugde, geen geluk. Het was eene zachte uitspreiding, een uitspansel in mij van groote horizonnen.

'Vader,' sprak ik, 'ik dank u. Uwe woorden vol Tao geven mij reeds eene beweging, die ik mij niet verklaren kan, maar op welke ik mij zacht voel drijven. Hoe wonderbaarlijk is Tao! Ik heb dit met al mijne wijsheid, met al mijn weten nooit gevoeld.'

'Houd op met dit willen naar wijsheid,' zeide de Wijze. Wil niet te veel weten, en gij zult later van-zelf weten. Door niet-natuurlijke actie verkregen weten leidt u af van Tao. Zoek niet te veel alles te weten van de menschen en dingen om u heen, en vooral niet van hunne betrekkingen en contrasten. Zoek ook vooral niet te veel naar geluk, en wees niet te bang voor ongeluk. Want geen van beide zijn reëel. Noch is vreugde reëel, noch leed. Kunt gij u Tao voorstellen als leed, als vreugde, als geluk, als ongeluk, dan zou het Tao niet zijn, want Tao is één, en kan geen contrast hebben. Chuang Tsz' zeide dit zoo eenvoudig: 'Het opperste Geluk is géén Geluk.' En ook de smart zal voor u weg zijn. Gij moet vooral niet denken dat smart een reëel ding is, een essentieel principe van het bestaande, dus van uw leven. Uw smart zal ééns van u gaan, zooals de nevelen van de bergen glijden. Want gij zult eenmaal zien, dat al het bestaande heel natuurlijk, en vanzelf is, en alle groote dingen, die u zoo lang droef en duister hebben geschenen zullen Wu-Wei, heel eenvoudig, Niet-Zijn, dat is, niet wonderlijk, expresselijk, toevallig-Zijn voor u zijn. Want alles is uit Tao, alles is een natuurlijk deel van het groote stelsel, dat uit één principe is voortgekomen. Dan kan niets u meer bedroeven en niets u meer verblijden. Niet lachen zult gij, en niet weenen. Ik zie u twijfelend kijken, alsof gij mij te hard vindt, te koud. Maar als gij wat verder zijt, zult gij zien, dat het geheel volgens Tao is, als gij zoo zijt. Want, leed ziende, zult gij weten hoe het eens verdwijnen moet, omdat het onreëel is, en vreugde ziende, zult gij gaan begrijpen, hoe die nog maar heel primitieve vreugde is, die gebonden is aan omstandigheden en

tijd, en alleen door haar contrast met leed schijnbaar bestaat. Een lief mensch ziende zult gij het natuurlijk vinden, dat hij zoo is als hij is, en voorgevoelen, hoe veel beter hij eenmaal worden zal als hij niet eens meer lief en goed is. En een' moordenaar zult gij aanzien met rustige oogen, vooral zonder te veel menschelijke liefde, vooral zonder haat, want hij is uw gelijke in Tao, en géén zijner zonden kan Tao in hem vernietigen. Als gij Wu Wei, Niet-Zijnd, in den gewonen, menschelijken zin, kunt zijn, kunt gij eerst recht Zijn, en gij zult zoo kalm en van-zelf door uw leven glijden als de eindelooze zee vóór ons. Niets zal uwe rust verstoren. Uw slaap is droomeloos, en gij zult geen zorgen hebben over wat ge u bewust wordt[1]. Gij zult in alles Tao zien, gij zult één zijn met al het bestaande, en de geheele natuur als een goed vertrouwde, als uw eigen zelf om u heen zien. En, kalm aannemend de wisselingen van dag en nacht, van leven en dood, zult gij door deze wisselingen van-zelf heenglijdend, eenmaal binnengaan in Tao, waar géén verandering meer is, en waaruit gij eenmaal gekomen zijt even puur als gij er weer heenedreef.'

'Vader, wat gij zegt is zoo simpel, en ik moet het van-zelf wel gelooven. Maar ik heb het leven nog zoo lief! En ik ben bang voor den dood. Ik ben bang ook voor den dood van mijne vrienden, en mijn vrouw, en mijn kind. De dood lijkt mij zoo somber en zwart. En licht, licht is het leven, met de zon, en de blinkende, groene aarde vol bloemen.'

Dat is, omdat gij nog niet recht voelt, hoe van-zelf, hoe heel natuurlijk de dood is, evenals het leven. Gij denkt te veel om het nietige lichaam, zoo diep in de koude aarde, maar dat is het gevoel van een' gevangene, die vrij zal worden, en wien het bedroeft, zijn donkere cel te verlaten, waar hij zoo lang leefde. Gij ziet den dood in contrast met het leven, en beide zijn onreëel, zij zijn eene wisseling, een schijn. Maar uwe ziel vaart slechts uit een welbekend meer naar een onbekenden oceaan. Het reeële in u, uw ziel, kan nimmer vergaan, en is ook niet bevreesd. Gij moet voorgoed die angst vergeten, of liever, als gij ouder zijt, en gij vanzelf, natuurlijk op de beweging van Tao hebt geleefd, zult gij

1) Dit staat ongeveer in het 6e Hoofdstuk van den Nan Hwa King: 'De ware menschen der oudheid sliepen zonder droomen, en werden zich bewust zonder bezorgdheid.'

die angst van-zelf niet meer voelen. Ook zult gij niet treuren om wie heenegingen, en met wie gij eens vereenigd zult zijn zonder zelfs te weten dat gij vereenigd zijt, omdat gij dan ook niet meer het contrast scheiden weet.

Toen Chuang Tsz's vrouw was gestorven vond Hui Tsz' den weduwnaar heel kalm op den grond gezeten, uit tijdverdrijf op een schaal slaande, zooals hij dat wel meer deed. Toen Hui Tsz' hem hierover verweet, en liet uitkomen, alsof hij liefdeloos was, antwoordde Chuang Tsz':[1)]

'Dat is niet natuurlijk (zooals gij ziet). Toen zij pas dood was kon ik wel niet anders dan bedroefd zijn. Maar bij nader inzien bedacht ik, dat zij van te voren oorspronkelijk niet in 't leven was, en wel niet alleen niet geboren was, maar ook geen vorm had, en niet alleen geen vorm had, maar zelfs nog geen levens-beginsel in dat vormelooze was gemengd. Evenals in broeiende grassen kwam er toen levens-beginsel, levensbeginsel werd tot vorm, vorm werd geboorte. Nu heden, gebeurde er weer wisseling, en zij stierf. Dit is gelijk den gang der vier jaargetijden, lente, herfst, winter, zomer. Rustigjes slaapt zij in het Groote Huis. Als ik nu jammerlijk weende zoude ik zelf van dit alles niet doordrongen zijn. En daarom hield ik er mede op.'

De Wijze vertelde dit zoo eenvoudig, op zulk een' toon, alsof hij het alles heel natuurlijk vond. Maar het was nog niet helder in mij, en ik zeide hem:

'Ik vind deze wijsheid ontzettend. Zij maakt mij bijna bang. Het leven lijkt mij zoo koud en leeg als ik zóó wijs moest zijn.'

'Het leven *is* koud en leeg, antwoordde de Wijze, zonder verachting, en op zeer kalmen toon. En de menschen zijn bedriegelijk als het leven. Geen die zich zelf kent, geen die een' ander kent, en toch zijn zij allen gelijk. Het leven bestaat in 't geheel niet. Het is niet reëel.'

Ik kon niets meer zeggen, en staarde in den avond.

1) Deze episode is vertaald uit den Nan Hwa King, hoofdstuk 18. Met het 'Groote Huis' bedoelde Chuang Tsz' natuurlijk 'het Heelal' en dit 'Huis' geeft iets bizonder vertrouwelijks aan dit gezegde, als of Chuang Tsz' bedoelde dat zij toch altijd goed bezorgd was, als in een huis. H. Giles, dit zóó maar vertalende door 'Eternity', wat in den Chineeschen tekst niet staat, verliest dan ook in zijne vertaling juist dat intieme, wat Chuang Tsz's gezegde zoo treffend maakt. (Zie 'Chuang Tsz'' bij H. Giles. London Bernard Quaritch 1889.) Er staat letterlijk: 'Kü Shih', Groot Huis.

De bergen sliepen zacht in den nacht, in vage nevelen. Er was een wonderteêre blauwe schijn om hen heen, en zij waren als kinderen zoo deemoedig neergelegen onder den grooten, grooten hemel. Onder ons flikkerden weifelend roode lichtjes. Een klagende fluit begeleidde een droef, monotoon gezang. De zee lag ontzaglijk diep in den nacht, en een eindeloosheid ruischte, ruischte ver en ver.

Toen welde een heel groote smart naar mijne oogen, en ik zeide met hartstochtelijken aandrang:

'Maar Liefde dan? En vriendschap?'

Hij zag mij aan. Ik kon hem in het duister niet goed zien, maar een vreemd, teeder licht scheen uit zijne oogen. En hij antwoordde zacht:

'Deze zijn de allerbeste dingen in het leven. Zij gaan mede in de eerste bewegingen van Tao in u. Maar ééns zult gij ze niet meer kennen, evenmin als de rivier zijne oevers weet als hij vergleden is in den eeuwigen oceaan. Denk niet, dat ik u leeren wil Liefde uit uw hart te doen, want dat zou tegen Toa in zijn. Heb lief wat gij lief hebt, en laat u niet verwarren door het denkbeeld, dat liefde een hindernis zou zijn, die u gevangen houdt. Liefde uit uw hart te doen zou dwaze, aardsche Actie zijn, en gij zoudt verder van Tao zijn dan gij geweest was. Ik zeg u alleen, dat eenmaal Liefde vanzelf zal verdwijnen, zonder dat gij het weet, en dat Tao géén Liefde is. Vergeet niet, dat ik u, zooveel ik dat wil en voor zoover dat goed is, van de hoogst mogelijke dingen spreek. Sprak ik alleen van het leven en de menschen dan zou ik u zeggen Liefde is het hoogste. Voor wie in Tao gaat verglijden is Liefde een verleden, en vergeten. Maar het is nu laat, en ik zal u niet te veel ineens zeggen. Gij zult zeker in den tempel willen slapen, en ik zal voor u zorgen. Ga maar voorzichtig mede den berg af.'

Hij stak een lichtje aan, en gaf mij de hand om mij te leiden. Zóó ging het heel langzaam, stapje voor stapje. Hij was zóó bezorgd, alsof ik zijn kind was. Bij ieder steil plekje lichtte hij mij bij, en leidde mij zacht voort, op iedere beweging van mij lettend. Toen wij beneden waren wees hij mij het ontvangkamertje voor de mandarijnen[1)], en haalde een deken en een hoofdkussen voor mij.

1) In bijna alle tempels is een vertrek, waar de mandarijnen kunnen logecren, en waar den westerschen reiziger gewoonlijk vergund wordt te overnachten zelfs voor een geruimen tijd te wouen.

‘Ik dank mijn ouden Meester zéér,’ zeide ik. ‘Wanneer zal ik er u ooit voor kunnen beloonen?’

Hij zag mij rustig aan. Zijn blik was groot als de zee. Hij was zoo kalm en zacht als de nacht.

Hij lachte mij toe, zooals het licht lacht boven de aarde. En zwijgend ging hij heen.

II.
Kunst.

‘Wat is Poëzie?’ vroeg ik den Wijze.

Wij zaten boven op de rots, onder de schaduw van eene welving. Vóór ons de zee, eene eindelooze lichtschittering in de zon. Gouden zeilen zweefden er zacht voort. En lucht vlogen er witte meeuwen, in edele golvingen. In den blauwen hemel kwamen groote, blanke wolken aan, puur als sneeuw, en dreven in statige stoeten, langzaam, in gelijkmatige beweging.

‘Wat is Poëzie?’

‘Het is zoo eenvoudig, zoo natuurlijk als de zee, als de vogelen, als de wolken,’ zeide de Wijze. Ik geloof niet dat gij dit zoo moeilijk zult voelen als Tao. En gij behoeft slechts om u te zien over de aarde en in de luchten om het te weten. Poëzie heeft bestaan vanaf het bestaan van hemel en aarde.

[1)] Sedert hemel en aarde bestonden werd er opperste schoonheid geboren. De zon en de maan, de wolken en de roode ochtend- en avondnevelen beschijnen elkander. En tóch is er géén kleur die ze verft - als gewaden - dat ze zoo wonderbaarlijk en onuitputtelijk afwisselend zijn en het Groote-te-Ziene onder den hemel vormen. Zoodra er geluid is, moet dat voortgekomen zijn uit beweging. Het allergrootste hiervan is de wind en de donder. Alle openingen in de wereld brengen geluid voort als ze bewogen worden.

1) Het volgende, tot en met den zin: ‘Poëzie is het geluid van het hart’ is vertaald door mij uit eene voorrede van Ong Giao Ki, die in de eerste helft der 18e eeuw leefde, bij zijne uitgave der poëzie van de Thang-dynastie.

‘Luister maar eens naar den stroom, die in de bergen op de rotsen voortstroomt. Wordt hij in beweging gebracht, dan beantwoordt zijn geluid - hoog of laag, kort of lang - wel niet (precies) aan de wetten van de muziek, maar vormt uit zich-zelve een rhytmus.

Dit is het Natuurlijke (Van-Zelve) Geluid van Hemel en Aarde. Het wordt gemaakt uit Beweging.

Welnu, als het menschelijke hart tot het uiterste ledig, en tot het uiterste vol geest is, en het wordt bewogen, dan komt er Geluid uit voort. Is dit niet wonderbaarlijk en hoogst afwisselend, dat er de Literatuur wordt tot stand gebracht?

O! Poëzie is het Geluid van het Hart!

Dit is toch heel eenvoudig, en gij zult het wel begrepen hebben. Poëzie is overal te hooren en te zien, want de geheele natuur is één groot poëet. Maar juist omdat het zoo eenvoudig is, is het ook zoo streng en onveranderlijk. Waar de bron is van beweging, welt het geluid van het vers. Elk ander geluid is geen poëzie. Het geluid moet komen van-zelf, - Wu Wei, - het moet niet met allerlei kunstgrepen worden gemaakt. Er zijn er velen, velen, die door onnatuurlijke actie geluid voortbrengen, maar deze zijn geen dichters, maar doen als apen of papegaaien. Weinigen zijn de ware dichters uit wien het vers van-zelf welt vol muziek, geweldig als de stroom bruist van de rotsen, als het onweer geluidt in de lucht, of zacht als het teêr geruisch van regen in den avond, als het vage winde-wuiven van een koeltje in zomernacht. Hoor, hoor de zee onder ons, zingt zij geen wonder lied? Is het niet één poëem, één zuivere muziek? Ziet gij die golven overal gaan, in eindelooze beweging, de een na den ander, en over hem heen, en weer verder, en andere, die weêr aankomen, en weer verdwijnen in muziek, hoort gij die ruischende rhytmen? O! Groot en eenvoudig moet de dichter zijn, als de zee! Hij beweegt als de zee, op de natuurlijke beweging die van Tao is, en waarop hij zich stil, niet-zelf werkende moet laten gaan, als een kind zoo gehoorzaam. Groot, groot is de zee. Groot, groot is de dichter. Maar grooter, grooter s Tao, die niet groot is.’

Hij zweeg, en stond luisterend naar de zee. Ik zag, hoe de muziek hem vervulde.

Ik had veel gedacht, sedert ik zijne eerste woorden over

Tao had gehoord. Ik was bang geweest, dat zijne immense, hooge filosofie doodend zou zijn voor den kunstenaar, en ik, als ik mij zoo van-zelf naar zijne wijsheid liet toedrijven, ook geen pure emotie als dichter zou kunnen voelen, en niet meer kinderlijk verbaasd en gelukkig zou kunnen zijn bij het aanschouwen van schoonheid.

Maar hij stond in pure verrukking, alsof hij voor de eerste keer de zee zag, en luisterde aandachtig naar de golven, met lichtschitterende oogen.

'Is dit niet schoon' sprak hij weêr, 'is dit niet schoon, het geluid dat voortkwam uit Tao, het geluid-looze? Het licht, dat uitschijnt uit Tao, het licht-looze? En de verzen, de sonore muziek der woorden, geboren uit Tao, het woordelooze? Leven wij niet in één eindeloos Mysterie, dat ééns tot ééne, simpele, absolute Waarheid zal worden?'

Ik zweeg een langen tijd. Maar ik kon het nog niet goed vatten. Het leek alles zoo eenvoudig, dat het té eenvoudig voor mij was. En ik vroeg hem twijfelend:

'Kan het werkelijk zóó simpel zijn, een dichter wezen, en verzen zingen? Wij kunnen toch niet zóó gemakkelijk een vers uitzeggen als de stroom van de rotsen ruischt? Moeten wij niet eerst leeren, en ons oefenen, en goed de vers-vormen leeren zien? Dit is toch wel degelijk actie, en geen van-zelve beweging?'

Maar hij was niet verlegen met mijne vraag, en antwoordde dadelijk:

Laat u hierdoor niet verwarren. Alles komt hiér op neer: Heeft een mensch de ware Bron, waaruit het vers moet vloeien, of heeft hij die niet? Heeft hij de simpele, reine beweging van Tao in zich, of is zijn leven niet zoo mooi, eenvoudig van beginsel? Heeft hij de Bron, dan is hij een dichter, heeft hij de Bron niet, dan is hij geen dichter. Nu zult gij reeds dadelijk zien, dat, héél goed beschouwd, van een hoog standpunt, eigenlijk alle menschen dichters zijn, want ik heb u gezegd, in allen is de primitieve, essentieele beweging van, en weer náár Tao. Maar bij héél enkelen alleen is deze beweging zoo ontwikkeld, en zoo sterk gespannen, dat zij hun de hooge dingen van de schoonheid kan doen zien, die de oevers zijn, waarlangs hunne zielerivier gaat vloeien tot zij zich in het vloer-looze Eindeloos

verliest. Gij zoudt kunnen zeggen, de gewone menschen zijn stilstaand water in slijkigen grond, met schralen plantengroei, de dichters zijn blauke rivieren, die door weelderige oevers vol wondere pracht, naar den eindeloozen oceaan stroomen. Maar ik wil liever niet met te veel vergelijkingen spreken, want dat is eigenlijk niet eenvoudig genoeg.

'Gij wilt zeggen, als een dichter werkelijk een dichter is, met de goede bron in zich, moet hij zich dan niet eerst oefenen, en blijft het dus wel waar, dat hij zoo van-zelf beweegt als de natuur? Zeer stellig. - Want vergeet niet, dat een jong dichter, die een korten tijd de verschillende vormen van het gedicht bestudeerd heeft, opeens diezelfde vormen zóó natuurlijk zal gaan vinden, dat hij van-zelf geen andere meer kan zien. Zijne verzen zullen zich van-zelf in vormen van schoon gaan bewegen, eenvoudig omdat zij geen andere beweging kennen. Dit is juist het onderscheid tusschen een dichter en een dillettant, dat een dichter zijne verzen uitzegt, en ze later goed beschouwende, in al hunne bewegingen, klanken en rhytme juist vindt, terwijl een dillettant eerst een wegje gaat afbakenen, volgens een geleerd plan, waarlangs hij volkomen ziellooze woorden met alle geweld probeert vooruit te krijgen. De bezielde woorden van den dichter vloeiden van zelf, juist omdat zij bezield zijn. En, goed nagedacht, bestaan er in 't geheel geen bepaalde vormen van gedicht eigenlijk, en in 't geheel geen wetten, want een vers, van-zelf voortgevloeid uit de bron, gaat uit eigen kracht, en niet gehoorzamende aan een vooraf gestelde, menschelijke wet. De eenige wet is, dat er geen wet is. Gij zult dit misschien heel gewaagd vinden, jonge man, maar bedenk, dat ik van Tao uitga met mijn betoog, en niet van de menschen, en dat ik dan ook maar heel weinig ware dichters weet. Het is allerzeldzaamst, een mensch, die zoo zuiver en puurrein is als de natuur. Denkt gij, dat er velen in uw land zijn?'

Ik voelde mij vreemd te moede bij deze vraag, die ik niet van den Wijze verwacht had, en ik begreep niet, waarom hij dit wilde weten. Het antwoord leek mij zoo uiterst moeilijk, en ik begon daarom eerst met eene andere vraag aan hém: 'Mijn oude Meester, ik kan het u niet zeggen, vóór ik nog meer van u mag hooren. Waarom maakt een dichter een gedicht?'

Dit scheen hem te verbazen, want hij vroeg, alsof hij mij niet goed verstaan had:

‘Waarom een dichter een gedicht maakt?’

‘Ja, Meester. Waarom?’

Hij lachte helder uit in het licht, en zeide:

‘Waarom ruischt de zee? Waarom zingt het vogeltje? Weet gij dat, mijn jongen?’

‘Vader, omdat zij niet anders kunnen, omdat zij nu eenmaal moeten, uit hunne natuur! Het is Wu Wei!’

‘Heel goed. Welnu, zou het bij een dichter dan anders zijn?’ Ik dacht na, maar ik had nog geen antwoord gereed.

‘Ja, het kan toch nog anders. Een dichter kan zingen om eene Literatuur te helpen maken, in een land waar de literatuur dood is. Dit vind ik heel mooi klinken, maar eigenlijk onzuiver. Maar er zingen ook dichters om zich een glorie te scheppen, om beroemd te zijn, om te worden gekroond met blinkende lauweren, en het lachen te zien lichten van blonde meisjes, die bloemen strooien voor hunne voeten!’

‘Gij moet u juister uitdrukken’, sprak de Wijze. ‘En gij moogt geen woorden ontheiligen, die onder de duizenden woorden heilig zijn. Want dichters, die zóó zingen zingen niet, en zijn geen dichters. Een dichter zingt omdat hij zingt. Hij kan niet zingen met een zeker doel, anders wordt hij een dillettant.’

‘Maar, Vader, als een dichter nu eens werkelijk gezongen heeft zoo rein als een vogeltje, zou hij dan daarna niet mogen gelukkig zijn met lauweren en rozen? Kan hij in ijverzucht haten, wien de lauwer kreeg dien hij waardig denkt te zijn? Kan hij zijn ziel verloochenen, en zeggen dat schoon leelijk is, omdat hij den schoone haat die het schiep, kan hij zeggen dat leelijk schoon is, omdat de kransen moeten komen uit de hand van den leelijke? Kan hij zich opsmukken met bleeke glorie, en opzettelijk anders doen dan andere menschen, om uit te blinken door vreemden sier? Kan hij zich beter vinden dan het gemeen? Kan hij de handen van het gemeen drukken dat hem huldigt? Of kan hij het gemeen haten, dat hem niet kroont, maar hem bespot? Hoe kunt gij mij deze dingen verklaren? Het lijkt mij alles zoo vreemd bij den eenvoud van het kleine vogeltje, en de groote zee!’

‘Al deze vragen, mijn jongen, zijn een antwoord op mijne

vraag', zeide de Wijze. Want dat gij dit alles weten wilt, is een bewijs, dat er niet veel dichters in uw land zijn. Denk er om, dat ik het woord dichter in de pure, hoogste beteekenis neem. - Een dichter kan alleen voor zijne kunst leven, die hij als kunst liefheeft, niet als een middel om wat vaag aardsch genot te verkrijgen. Een dichter ziet de menschen en dingen in hun eenvoudigste wezen, zóó simpel, dat hij bijna vlak bij Tao is. Andere menschen zien menschen en dingen verward, als onder dikke nevelen. Een dichter weet dit als een stellige waarheid. Hoe kan hij dan verwachten, dat zijn' eenvoud gezien wordt door het vage, omwolkte volk? Hoe kan hij emotie van haat of droefheid voelen als men hem bespot? Hoe kan hij geluk voelen, als men hem wil lauweren? Het is hiermede als met de vier jaargetijden van Chuang Tsz'. Het is niet bizonder verschrikkelijk, omdat het de natuurlijke gang der dingen is. Een dichter is dus niet in wanhoop als men hem hoort, en ook niet gelukkig als men hem huldigt. Hij ziet de dingen van het volk tegen hem aan als de natuurlijke loop der gevolgen, waarvan hij de oorzaken weet. Het oordeel van het gewone publiek is hem zelfs niet eens onverschillig. Het bestaat eenvoudig niet voor hem. Hij schept ook zijne verzen niet voor het volk, maar omdat hij ze nu eenmaal van-zelve schept. Het geluid der menschenwoorden over zijn werk ontgaat hem, en hij weet niet, of hij beroemd is, of vergeten.[1)] De hoogste beroemdheid is géén beroemdheid te hebben. Gij ziet mij aan jong man, alsof ik u wonderen zeg, van welke gij nooit hebt durven droomen. Maar ik zeg u niets dan heel eenvoudige waarheid, zoo simpel en natuurlijk als de waarheid in een landschap of eene zee. Omdat gij nog niet lang geleden in het drukke leven der menschen van uw land was, hebt gij nooit ware eenvoud gezien. Gij hebt zóó lang van niets anders hooren spreken dan van verdienste, roem, eer, artiesten en onsterfelijkheid, dat gij niet beter wist, of deze dingen waren onmisbaar als de lucht, die gij ademt, en reëel als uw ziel. Maar het is alles schijn en bedrog. Wie gij gezien hebt waren wèl dichters van reinen oorsprong misschien, maar zij zijn afgedwaald van de beweging, die hun principe was uit

1) Het volgende prachtige zinnetje is uit den Nan Hua King vertaald (18de Hoofdstuk).

Tao, en zij zijn niet gebleven wat zij waren, maar door zwakte afgedaald tot de dingen der ordinaire menschen. Zij doen juist hetzelfde als de vulgaire menschen doen, en nog heviger. Ik begrijp dit uit uwe vragen. Welnu, alle dezen zijn geen dichters meer, en zullen ook geen ware poëzie meer zingen zoolang zij zoo zijn. Want de geringste afwijking van de oorspronkelijke beweging is voldoende om de poëzie te dooden. Er is maar ééne, rechte weg, simpel, en maagdelijk, maar streng als de rechte lijn. Die rechte lijn is het van-zelve. Daarbuiten ligt het onnatuurlijke, de valsche actie, de wegen naar roem en aanzien, waar moord en doodslag gebeurt, en de eene boezemvriend het bloed van den ander wel zou drinken om zijn doel te bereiken. De rechte lijn gaat van-zelve, zonder afwijking, zonder geheime richting, in simpelen staat naar het eindelooze.

Gij zult ook inzien, dat dan van-zelf al die gevallen onmogelijk worden, waardoor dichters een slachtoffer worden van het gemeen. Gij zult in de geschiedenis van uw land, evenals in die van het mijne, wel gelezen hebben van poëeten, die stierven van smart over de miskenning der wereld, en zelfmoord pleegden na eene onverdiende bespotting. Ik heb dat altijd heel aandoenlijk gevonden, maar ik wist dat ik dan met géén waarachtig groote dichters te doen had gehad.

‘En ik spreek natuurlijk niet alleen van woordkunstenaars, maar van kunstenaars in het algemeen. Wil ik u eens iets van een' kunstenaar laten zien, dien ik zoo puur en simpel vind als ik mij een waar, eenvoudig mensch voorstel? Ga dan eens met mij mede.’

De Wijze geleidde mij naar een kamertje in zijn huisje. Een kleine cel, met witte muren, en geen andere meubelen dan een bed, een tafel met boeken, en een paar stoelen. Hij opende een deur in de muur, en kwam terug met een houten kist. Hij droeg haar zoo voorzichtig, alsof hij een heilig ding droeg, of een teêr kind. Hij zette haar zacht neer op den grond, schoof een schuif open, en haalde uit de kist een groote nis van donker roodbruin hout, dien hij op de tafel zette.[1)]

1) De Chineezen bewaren hunne kostbaarheden werkelijk zoo zorgvuldig. Een oud-boeddhabeeld zit meestal in een nis, met zijde bekleed. De nis in een houten kist. De houten kist in een doek. Bij zeldzame gelegenheden wordt het uitgepakt.

‘Ziet ge,’ zeide hij, ‘dat is om te beginnen een mooie nis. Een mooi ding moet in eene mooie omgeving staan. De deurtjes zijn nog dicht. Vindt ge dat niet goed, dat idee, om het zoo altijd te kunnen verbergen voor profane oogen? Maar voor u wil ik het wel open doen.’ En de beide deuren van de nis gingen open.

Tegen een' achtergrond van lichtblauwe zijde stond een groot beeld. Het schitterde met zulk een' wonderen glans, dat het een eigen licht om zich heen had. Het was de boeddha Kwan-Yin, gezeten in een' lotus, die zich kuisch ontplooid had. De lotus rees recht en statig uit een wild-golvende zee.[1)]

‘Ziet ge hoe héél eenvoudig en mooi dat is?’ zeide hij met eene stem, waarin ik eene groote, teedere liefde voelde. Is dat niet de Rust heelemaal weergegeven? Ziet dat sereene gezicht, hoe wonder-teêr, en toch hoe ernstig-streng, met die geloken oogen, starende in de eindeloosheid. Kijk eens zoo'n wangetje, hoe gevoelig, kijk eens dien mond, en het statige welven der wenkbrauwen, en die pure parel[2)] opblinkende uit haar voorhoofd, symbool van hare essence-ziel, die uit het lichaam gaat! Hoe weinig lijnen, haar lijf! Maar ziet eens, die immense genade van liefde in den rechterarm, die neerdaalt, die ontzaglijke heiligheid in den opgeheven linkerarm, en die twee vingers saâmgehouden, in het moment van prediking! En hoe mooi, die gekruiste beenen, die zoo zacht op den lotus liggen! En kijk eens, wat gevoelig tegelijk voor zoo'n kollossaal streng ding, die fijne zooltjes, met die innig teedere golving! Is dit niet de essence van het geheele boeddhisme, in één beeld? Ge behoeft niets van boeddhisme gelezen te hebben, om er nú al de essence van te voelen. Is dat niet de Rust, dat ideaal-reine gezicht, zoo stil starende in de eeuwigheid. Is het niet de geheele liefde voor de wereld, het simpele neêrgaan van dien éénen arm, is het niet gegrepen, het essentieele van de geheele Leer, in het moment van die twee predikende vingers?

‘En dan de stof, waar zoo'n beeld van gemaakt is! Weet ge wel, dat zoo'n kunstenaar er jaren en jaren over zwoegde,

1) Een beeld als het hier beschrevene is geen fantasie van den schrijver, maar bestaat werkelijk. Schrijver heeft zelf een dergelijk beeld in bezit.
2) De zieleparel ‘Durmâ’.

vóór hij zijne materie had verreind en geaëtheriseerd? Want steen is zoo hard, niet waar, en het idee van stof is al heel leelijk bij de plastische uiting van het ideale idee Rust. De kunstenaar werkte met allerlei lage dingen, als klei, en zand, en aarde, - die hij door gepaste, harmonische vermenging met edelsteenen, paarlen en jaspis, tot kostbaarheden vervormde. En zóó is dit beeld eene materie geworden, die geen materie meer is, maar eene incarnatie van een subliem idee. De kunstenaar wilde ook in zijn beeld symboliseeren den dageraad, die voor de menschheid opschemerde, toen de Boeddha verscheen. En in het glanzende, sneeuwreine wit van zijn porselein liet hij den vagen, rozen gloed droomen, die in de ochtendhemelen beeft, vóór de glorie van de zon uitstraalt. Is dit niet gevoeliger, dat voorgevoel van het licht, dan het licht zelf? Ziet ge die héél vage, maar wonderreine roze kleur door het wit schijnen? Is het niet kuisch als het eerste opbloeien van een blos op het blanke voorhoofd van een maagd? Is het niet de diviene liefde van den kunstenaar, die daar zacht droomt in het blanke wit? Zoo'n beeld is eigenlijk geen beeld meer. Het idee materie is er heelemaal uit. Het is een mirakel.'

Ik kon geruimen tijd niet spreken van aandoening. Nog meer dan de reine wijsheid van den grijsaard voelde ik de schoonheid van deze kunst mijne ziel verreinen. Eindelijk vroeg ik zacht:

'Wie heeft dit wonder gemaakt, ik wil het weten, opdat ik zijn' naam gelijk met den uwe in reverentie houd.'

'Het doet er al heel weinig toe, mijn beste jongen,' antwoordde de Wijze. 'De ziel, die in dezen kunstenaar was, is in Tao vergleden, waarin gij eens verglijden zult. Zijn lichaam is vergaan, als de bladeren, zooals het uwe eens vergaan zal. Wat is er dus voor gewichtigs in zijnen naam? Maar ik wil het u wel zeggen. Hij heette Tan Wei[1)], en drukte dien

1) Het beeld, dat schrijver bezit is van Tan Wei. Een ander groot kunstenaar was Ho Chao Tsung, van wien ik met zeer veel moeite ook eenige beelden machtig ben geworden. De namen zijn elk kunstkenner bekend, maar tevergeefs heb ik getracht, meer van hen te weten te komen. Na hunnen dood werden zij beroemd, maar zij leefden zoo eenvoudig en vergeten, dat nu zelfs hunne geboorteplaats onbekend is. Er is wel naar gegist, maar zekerheid heb ik nooit gekregen.

naam in prachtig gestyleerde karakters in den rug van het beeld, omdat dit nu eenmaal in die tijden de gewoonte was. Wie hij was? Natuurlijk een gewoon werkman, die niet eens wist, dat hij een kunstenaar was, die zich volstrekt niet meer vond dan een' gewonen landbouwer, en ook in 't geheel niet vermoedde, hoe mooi zijn werk eigenlijk was. Maar hij had heel veel in de luchten om hem gezien, en hij hield van zeeën, en landschappen, en bloemen. Anders zou hij niet zoo gevoelig geweest zijn. Je ziet die simpele lijnen en pure kleuren alleen in de natuur. Hij was volstrekt niet beroemd. Gij zult zijn' naam niet in de geschiedboeken vinden. Ik zou u niet kunnen zeggen, waar hij vandaan kwam, hoe hij leefde, hoe oud hij was. Ik weet alleen, dat het achthonderd jaar geleden was, toen er zulke beelden werden gemaakt, en de oude kunstkenners het beeld van uit de eerste helft der Mingdynastie rekenen te zijn. De kunstenaar leefde hoogstwaarlijk heel stil het leven der anderen, werkte vlijtig als een gewoon werkman, en stierf eenvoudig, onbewust van zijne groot heid. Maar zijn werk bleef over, en dit beeld, dat door een gelukkig toeval in deze streken terecht kwam, waar de laatste oorlogen niet woedden, is hetzelfde wat het was, toen hij het maakte. Zóó kan het nog eeuwen en eeuwen staan, in ondoofbaren glans, in altijd maagdelijke majesteit! O! zóó iets maken, in argeloozen, puren eenvoud, is een dichter zijn! Dít is de kunst, die niet van de tijden is, maar van de eeuwigheid! Wat is dat mooi, vindt ge niet, dat porselein, dat bijna niet vergaan kan, en dien glans, die nooit verdooft! Het staat zoo sterk, en toch zoo teer hier op de aarde, en het zal er nog zijn, als onze kinderen reeds zijn gestorven! En de ziel van den kunstenaar is in Tao vergleden!’

Wij zagen het beeld nog geruimen tijd aan. Toen vatte hij de nis weer voorzichtig op.

‘Het is zoo teêr,’ zeide hij, ‘dat ik het eigenlijk niet goed in het daglicht durf te zetten. Het daglicht is te hard voor dit wonder-zachte, het beeld is zoo aetherisch als een ziel. Het is of ik bang ben, dat het plotseling in het licht breken zal, of vervlieden, als een licht wolkje in de lucht. Het is zoo heelemaal van ziel gemaakt.’

En zachtjes, o zoo zachtjes zette hij de nis in de kist, die hij sloot.

Hij ging mij voor, naar buiten, en wij gingen weer zitten onder de welving van een vooruitstekende rotspunt.

‘Hoe mooi zou het leven zijn,’ zeide ik, ‘als alle menschen in eenvoud zulke dingen maakten, en die overal om zich heen zetten.’

‘Alle menschen,’ antwoordde hij, ‘is nu wel wat veel. Maar er is werkelijk een tijd geweest, dat dit groote rijk één schoone kunsttempel was. Gij kunt er de sporen nog van zien hier in China. Er was een tijd, dat het meerendeel der menschen zulke simpele kunstenaars waren. Alle dingen, die hunne omgeving vormden, waren mooi, de kleinste en de grootste. Een tempel, een tuin, een tafel, een stoel, een mes. Kijk eens naar de theekopjes uit die eeuw, en de kleinste wierookvaatjes! De armste koelies aten van schalen, die in hunne soort even volmaakt waren als mijn porseleinen beeld. Alle artikelen, die gemaakt werden, waren mooi, en waren dat van-zelf. Natuurlijk vonden de eenvoudige werklieden zich geen artiesten, of andere menschen dan anderen, en ontstond er geen kleingeestige strijd onder hen, want dan zou het gedaan zijn geweest met de kunst. Alles was mooi, omdat allen eenvoudig waren en te goeder trouw werkten. Het was toen even natuurlijk dat alle dingen mooi waren als het nu natuurlijk is, dat zij leelijk worden. De kunst in China is tot het uiterste achteruitgegaan, een gevolg van den ellendigen socialen toestand. Gij zult wel gezien hebben, dat de kunst van dit land in verval is. Wel zijn bijna alle onze dingen van dagelijksch gebruik nog altijd mooier dan de afschuwelijke voorwerpen der Europeesche industrie, maar het wordt toch al minder en minder. En dit is een veeg teeken voor dit groote rijk. Want de kunst is met den bloei van een land onafscheidelijk verbonden. Gaat de kunst achteruit dan vervalt het geheele rijk. Ik bedoel niet in politieken zin, maar in zedelijken zin. Want moreel sterke, eenvoudige menschen brengen van-zelf sterke gezonde kunst voort. Ja, wat gij zegt is waar, hoe veel beter zou het leven der menschen zijn, als zij eene betere omgeving konden maken. En hoe vreemd, dat dit niet zoo is! Want de natuur is altijd overal om hun leven heen! Ziet de wolken! Ziet de boomen! Ziet de zee!’

De zee ruischte áltijd door. Zij was eindeloos waar en zuiver. De wolken dreven statig landwaarts, in majestueus

langzame beweging, zwaar van licht. Gouden schaduwen vielen op de bergen, en zweefden weer weg, met der wolken rhytmus mede. Er was overal licht, en beweging, en geluid, en nuance.

De Wijze zag rustig in dit eindeloos schoon, zoo vertrouwelijk en natuurlijk, alsof hij volkomen voelde, hoe innig hij aan de geheele omgeving verwant was. Hij scheen te raden wat ik dacht toen ik hem aankeek, want hij zeide:

'Wij zijn even simpel in dit schoon als een boom, of een berg. Kunnen wij dit altijd blijven, dan voelen wij ons voor goed veilig bezorgd in de groote beweging van het wereldstelsel. Er is zoo veel en veel gezegd over het menschenleven, en de geleerden zijn verward in een doolhof zonder eind. En toch is het zoo eenvoudig van essence als de geheele natuur. Er is niets eenvoudiger dan iets anders, en niets is in verwarring, al schijnt het zoo. Het gaat alles zoo zeker en onvermijdelijk als de zee.'

Er was in zijne stem de groote liefde van een poëet en ook de kalme zekerheid van een geleerde, die van een onwankelbare waarheid uitgaat.

'Zijt gij nu voor vandaag tevreden?' vroeg de Wijze vriendelijk. 'En heb ik u nu een beetje geholpen? Voelt gij nu zuiverder wat poëzie is?'

'Vader,' antwoordde ik, 'Uwe wijsheid is poëzie en uwe poëzie is wijsheid. Hoe kan dit zijn?'

'Dat is heel goed, zooals gij dit ziet' antwoordde hij. 'Gij zult gaan leeren, dat al deze woorden maar schijn zijn. Ik weet niet wat mijne wijsheid is, of wat mijne poëzie. Alles keert tot één terug. Het is zoo eenvoudig, en zoo natuurlijk, als gij dit weet. Het is alles Tao.'

III.
Liefde.

Het was weder avond. Wij zaten op den zachten berg, rustig vertrouwd in de groote stilte van den plechtigen tijd. De bergen ver om ons lagen deemoedig in devotie, als roerloos neergeknield onder den hemel, onder de langzaam dalende zegening van den nacht. De eenzame boomen, hier en daar langs heuvelen, stonden onbewegelijk te wachten, in vromen

aandacht. De zee ruischte vaag en onbestemd, verloren in hare eigen grootheid. Er was vrede in de lucht, en geluiden droomden op als van gebed.

De Wijze was statig als een boom in de natuur, en hij was eerwaardig als de avond zelf.

Ik was gekomen om hem weêr te vragen. Want mijne ziel kon niet rusten als ik niet bij hem was, en er was beroering in mij van groot geweld. Nu ik naast hem zat durfde ik bijna niet spreken. Het leek mij of het niet meer noodig was, of alles al van-zelf was geopenbaard. Was alles niet goed en eenvoudig in dezen avond, was het niet mijne eigen essence die ik zag in de schoonheid om mij heen, en ging het nu niet alles verdroomen in het eindeloos? - Maar ik verbrak het, en stootte met mijn stem de teêre stilte open. ‘Vader,’ zeide ik droevig, ‘al uwe woorden zijn in mij en hunne geur vervult mijne ziel. Zij is mijne oude, eigen ziel niet meer. Ik ben als gestorven, en ik weet niet wat er toch in mij gebeurt, elken dag, elken nacht, dat ik zoo lucht word en zoo leeg van binnen. Vader, ik weet het, het is Tao, het is het sterven en heerlijk weer herrijzen, maar het is geen Liefde, en zonder Liefde lijkt mij Tao een duistere Leugen.’

De oude zag om zich heen in den avond en lachte zacht.

‘Wat is dan Liefde?’ vroeg hij mij kalm. ‘Weet gij dat wel goed?’ - ‘Neen, ik weet het niet goed,’ antwoordde ik. ‘Ik weet het in 't geheel niet, maar daarom is het juist van zoo'n groote zaligheid. Ja, laat ik het maar zeggen, ik bedoel liefde voor eene maagd, voor eene vrouw. Nog weet ik wat het was, Vader, toen ik de Maagd zag en voor het eerst mijne ziel zich verroerde. Het was als een zee, als een groote hemel, als de dood. Het was het Licht en ik was blind geweest. Het deed pijn, vader, mijn hart klopte zoo en mijne oogen brandden. De wereld was een vuur, en alle dingen waren vreemd, en begonnen te leven. Er was een groote vlam, die uitsloeg in mijne ziel. Het was zoo bang en zoo lief, maar zoo eindeloos groot. Vader, ik geloof dat het grooter was dan Tao.’

‘Ik weet wel wat het was,’ zeide de Wijze. ‘Het was de Schoonheid, de Vorm van den vormeloozen Tao op aarde, die in u het rhytme in beweging riep, op welk gij tot Tao zult ingaan. Gij hadt dit ook kunnen gevoelen door het zien van een

boom, van een wolk, van een bloem. Maar omdat gij een mensch zijt, die van passie leeft, kon het u alleen door een ander mensch, eene Vrouw, geopenbaard worden, ook omdat gij dezen vorm gemakkelijker begrijpt, en hij u vertrouwder is. En omdat de passie de zuivere contemplatie overheerschte, werd uw rhytme opgedreven tot een wild gestorm, als van een woeste zee, die niet weet waar zij heengaat. Het essentiëele van de geheele emotie was niet Liefde, maar Tao.'

Maar de kalmte van den ouden man maakte mij koortsig, en wond mij op tot een wreed antwoord.

'Gij kunt dit zeer prachtig zeggen in theorie, maar omdat gij het nooit gevoeld hebt, weet gij niet waar gij eigenlijk over spreekt.'

Hij zag mij aan met een vasten blik, en legde medelijdend de hand op mijnen schouder.

'Gij zoudt wreed zijn, jonge man, als gij tegen een ander sprak. Ik heb liefgehad vóór gij ademde op deze wereld. Toen leefde er eene maagd, zoo wonder om te zien, alsof zij den Vorm was zóó uit Tao geboren. Ik dacht dat zij de wereld was, en de wereld was dood om haar heen. Ik zag niets dan háár, en er waren geen boomen, geen menschen, geen wolken. Zij was schooner dan deze avond, zachter dan die lijnen, die daar droomen om de bergen, teêrder dan die fijne, wachtende kruinen der boomen, en haar licht was zaliger om te voelen dan het licht van gindsche ster. Ik zal u niet zeggen, wat er gebeurd is. Het was feller dan een hel, maar onreëel, en het is nu voorbij als een storm. Ik dacht dat ik sterven zou, ik wilde vluchten voor mijn smart in den dood. Maar een dageraad is gekomen over mijn ziel, en alles werd licht en vertrouwd. Er was niets verloren. Alles was nog als vroeger. De schoonheid, die ik niet voor mij dacht, leefde nog even smetteloos in mij. Want niet van die vrouw, van mijne ziel was die schoonheid geweest. En ik zag die overal glanzen op de wereld, in onsterfelijken gloed. De natuur was niets anders dan wat ik die vage verschijning van eene vrouw had gedacht. En mijne ziel was één met de natuur en zweefde op denzelfden rhytmus den eindeloozen Tao tegemoet.'

Ik zeide, door zijne kalmte kalm: 'Zij, die ik liefhad, is gestorven, Vader, en zij is nooit mijne vrouw geweest, die mijn ziel heeft geknakt als een kind een bloem. Maar ik

heb nu eene vrouw, een wonder van sterke goedheid, een vrouw mij vertrouwd als het licht en de lucht. Ik heb haar niet lief, zooals ik nu nog mijn arme doode liefheb. Maar ik weet dat zij reiner mensch is dan die andere. Hoe komt het dan, dat ik haar niet liefheb? Zij heeft mijn droeve, wilde leven tot een zachten rustigen gang gemaakt naar den dood. Zij is simpel en waar als de natuur, en haar gezicht is mij lief als het zonlicht.'

'Gij hebt haar wèl lief,' sprak de Wijze, 'maar gij weet niet wat Liefde en liefhebben is. Ik zal het u zeggen. Liefde is niets anders dan het Rhytme van Tao. Ik heb u gezegd, uit Tao zijt gij gekomen, tot Tao zult gij wederkeeren. Als gij jong zijt en het om uwe ziel nog duister is, en gij voelt den schok van de eerste beweging, dan weet gij niet waar gij heen gaat. Gij ziet de Vrouw voor u. Gij denkt dat het de Vrouw is, waarheen het Rhytme u drijft. Maar als gij die Vrouw hebt genomen, en uw lichaam tegen het hare heeft gebeefd, voelt gij toch het Rhytme onverbiddelijk in u, en gij weet, dat gij verder moet, altijd verder en verder, om het stil te doen zijn. Dan komt er eene groote droefheid in de zielen der twee menschen, en zij zien elkander vragend aan, waar zij nu heen zullen gaan. Zacht vouwen zij dan hand aan hand, en door hetzelfde Rhytme bewogen zullen zij gaan door het leven naar hetzelfde doel. Noem dit Liefde als gij wilt, wat is een naam? Ik noem het Tao. En de zielen van gelieven zijn als twee witte wolkjes, zacht voortdrijvend naast elkander, die, door denzelfden wind bewogen, in het eindeloos hemelblauw verdwijnen.'

'Maar dit is niet de Liefde,' zeide ik, 'die ik bedoel. Liefde is niet verlangen om de liefste naar Tao te zien verdroomen. Liefde is verlangen om altijd bij haar te zijn, zielsbegeerte om twee zielen samen één te doen zijn, lijfsverlangen om op één adem in zaligheid op te gaan. Maar altijd met de liefste alléén, niet met anderen, niet met de natuur. En als ik in Tao kon vergaan zou al dit Geluk voor goed verloren zijn. O laat ik blijven op de goede aarde, bij het veilig Lief, het is er zoo licht en vertrouwd, en Tao is mij nog zoo duister en mystiek.'

'Het lijfsverlangen sterft,' antwoordde hij, onbewogen. 'Het lichaam van uwe Liefste zal verwelken, en vergaan in den

kouden grond. De bladeren der boomen verbleeken in den herfst, en droef neigen de kwijnende bloemen naar de aarde. Hoe kunt gij zoo liefhebben, wat niet eeuwig bestaat? Maar gij wéét ook niet, hoe gij liefhebt, noch wat gij liefhebt. De schoonheid van eene vrouw is slechts een vagen weêrglans van de vormelooze schoonheid van Tao. De emotie, die zij in u opwekt, dat verlangen om op te gaan in hare schoonheid, dat zich-voelen-uitspreiden, waardoor uwe ziel zou willen wègzweven in horizonnen van geluk met de Liefste, geloof mij, het is niets anders dan het Rhytme van Tao. Gij weet het alleen maar niet. Gij zijt nog als de rivier, die enkel hare blinkende oevers kent, en niet beseft welke kracht haar beweegt, maar die onvermijdelijk eenmaal zal verstroomen in den grooten oceaan. Waarom die drang naar geluk, dat menschengeluk, dat één moment duurt, en dàn weer weg is? Chuang Tsz' heeft het gezegd: Het hóógste Geluk is géén geluk. Is het niet klein en verachtelijk, dat opleven één moment in geluk, en weêr neervallen, en weêr opstaan, dat wankelende, sukkelende willen en gaan der menschen? Wil niet geluk van eene vrouw. Zij is de annonciatie van Tao aan u gedaan. Zij is de zuiverste Vorm van Tao gemanifesteerd, die in de geheele natuur bestaat. Zij is de zachte macht, die het Rhytme in u opwekt. Maar zij zelve is een heel arm mensch, zooals gij, en gij zijt voor haar dezelfde annonciatie, die zij voor u is. Zie haar toch niet aan als Tao zelve, als het allerheiligste, waarin gij zoudt willen opgaan. Gij zoudt haar verstooten als gij eindelijk zaagt wie zij was. Als gij eene vrouw waarlijk wilt liefhebben, heb haar dan lief als hetzelfde arme wezen dat gij ook zijt, en zoek niet met haar geluk. Of gij het in Liefde ziet of niet, hare essence is Tao. Een dichter ziet eene vrouw, en door het Rhytme bewogen, aanschouwt hij de schoonheid zijner Liefste álom, in de boomen, de bergen, en de horizonnen, want de schoonheid van de vrouw is dezelfde als die van de natuur. Het is de vorm van Tao, het groote Vormelooze, en wat uwe ziel verlangt in de emotie van het aanschouwen, dat vage vreemde gevoel, het is niet anders dan het één zijn met die schoonheid, en met de essence van die schoonheid, den Tao. En hetzelfde is wat in uwe vrouw gebeurt. Gij zijt voor elkander de engelen, die elkaar naar Tao geleiden, zonder het te weten.’

Ik zweeg een tijd, en peinsde. Er was in de zachte kleuren

en de stilte van den avond een groote droefheid. Aan de kim scheen, waar de zon verdwenen was, een streep vaag rood licht, als een stervende smart.

‘Wat is dan toch die droefheid overal in de natuur?’ vroeg ik. ‘Is het niet in de schemering of heel de aarde weent van smartelijk verlangen? Zij treurt met kwijnende kleuren, met neigende boomenkruinen, met aandachtsvolle bergen. De menschenoogen worden van wondere weening bevangen als het groote leed van de natuur voor hen schemerende is. Het is wel of de natuur verlangt naar haar Lief. Het is of alles droefheid is, de zeeën, de bergen, de wolken.’

En de Wijze sprak: ‘Het is dezelfde smart als die, welke weent in de harten der menschen. Uw eigen verlangen beeft ook in de natuur. Het heimwee van den avond is het heimwee van uw ziel. Uw ziel heeft haar Lief, den Tao verloren, waar zij eenmaal één mede was. En uw ziel wil weder in haar Lief verdroomen. Is dit geen immense Liefde, in Tao geheel wèg te zweven, zóó één te wezen met uw Lief, dat gij haar eigen wezen zijt en zij het uwe, zóó eindeloos, dat geen dood of leven uwe éénheid weer kunnen verbreken, zóó stil en rein dat gij geen verlangen meer voelt beven in u, omdat de volmaakte zaligheid is bereikt, en alles een gewijde, vlakke, rustige vrede is? Want Tao is één eeuwige, zuivere ziele-oneindigheid van pure essence.

Is dit niet reiner dan de liefde voor eene vrouw, die arme, droeve liefde, waarin gij elken dag het reine zieleleven ziet bevlekt door duistere, bloedige passie? Alleen als gij in Tao zijt opgegaan zijt gij alleen voor eeuwig rein verbonden aan de ziel van uwe Liefste, zonder ééne besmetting, en met de zielen van alle menschen, die uwe broeders waren, en met de ziel van de natuur. En de enkele momenten van zaligheid, die alle gelieven op aarde heel even maar voelen, zij zijn een niets bij de eindelooze zaligheid, in welke de zielen van àlle gelieven in elkaar verdwijnen, en ééne oneindigheid worden van allerpuurste reinheid.’

Een horizon van zaligheid lichtte op voor mijne ziel, verder dan de weifelende kimmen der zee, verder dan de hemelen.

‘Vader’ riep ik ontroerd ‘kàn het zijn dat alles zóó heilig is, en ik het niet heb geweten? Ik heb zoo verlangd, ik ben zoo moê geweest van schreien, en mijn borst heeft zoo gehijgd

van bang gesnik. Ik ben ook zoo angstig geweest. Ik heb gehuiverd voor den dood. Ik heb getwijfeld of alles wel goed kon zijn, waar ik zooveel lijden om mij heen zag. Ik heb gedacht dat ik verdoemd was door die wilde passies, dat lijfsverlangen, dat in mij brandde en uitsloeg, en dat ik haatte, maar laf dienen moest. Ik heb met ademlooze angst mij bedacht hoe ééns het bloementeeder lichaam van mijne vrouw verkwijnen moest, en wegteeren in den kouden grond. Ik dacht, dat ik nooit meer voelen zou die zalige rust van in hare oogen te zien, waarin haar ziel zoo glansde. En was toen heusch, heusch altijd Tao in mij als een goede hoeder, en was het Tao die glansde in haar oog? Was Tao in alles wat mij omgaf, in de luchten, in de boomen, in de zee? Is de essence van de aarde en de hemelen dan de essence van mijn Lief en van mijne ziel? Brandt het dáarna zoo in mij van vreemd verlangen, dat ik niet kende, en mij rusteloos voort dreef? Ik dacht dat het mij wilde wègnemen van mijn Liefste, en ik haar nu niet meer liefhad. Maar was het dan werkelijk het Rhytme, dat ook mijn Liefste beweegt, op welk de gansche natuur ademt, en de zonnen en planeten lichtende door de eindeloosheid gaan? Dan is alles gewijd, dan is in alles Tao, wat ook mijne ziel is. O Vader, vader, het wordt zoo licht in mij. Ik geloof dat mijn ziel reeds vermoedt wat komen zal, en ook de hemelen boven ons, en de groote zee. Ziet, hoe de boomen om ons aandachtig staan, en ziet de lijnen om de bergen in teedere devotie. De geheele natuur beeft van heiligheid, en ook mijne ziel siddert van zaligzijn, want zij heeft haar Liefste gezien.'

Ik zat langen tijd zwijgend, in stil vergeten. Het was mij toen of ik één was met de ziel van mijn' leermeester en met de natuur. Ik zag niets, noch hoorde, en ik was verlangeloos, zonder wil, in diepe rust. Ik werd wakker door een zacht geluid naast mij. Er viel een vrucht uit den boom achter ons. Toen ik opkeek zag ik in schitterend maanlicht. De Wijze stond naast mij, en neeg zich liefderijk tot mij over.

'Gij hebt u veel te veel vermoeid, mijn jongen', zeide hij bezorgd. 'Het is veel te véél voor u in zoo korten tijd. Gij zijt van afmatting in slaap gevallen. Ook de zee slaapt, ziet, geen rimpeltje breekt haar egale rust, en roerloos ontvangt zij de wijding van het licht in haar droom. Maar gij moet

wakker worden, het is laat, uw bootje ligt klaar, en uw vrouw wacht u thuis in de stad.'

'Ik antwoordde, nog half droomend: Laat ik toch hier blijven, laat ik terugkomen met mijne vrouw, en hier altijd blijven. Ik kan nu niet meer terug naar de menschen. O Vader, ik beef, ik zie hun schamplachend gezicht, hunne schennende oogen, hun ongeloof, hun ontwijding. Hoe kan ik dit wonderteere, gevoelige van mijn ziel nog dragen door het duistere volk? Hoe zal ik het ooit goed kunnen verbergen onder lach of woord, dat zij het niet zien en bevlekken met hun smadelijken hoon?

Toen zeide hij ernstig, eene hand leggend op mijnen schouder: Luister heel goed, mijn jongen, naar wat ik u nu zeg, en vóór alles geloof in mij. Ik zal u pijn doen, maar ik kan niet anders. Gij moet stellig teruggaan in het leven, en onder de menschen zijn. Gij hebt hier al te veel met mij gesproken. Ik heb u misschien al wat te veel gezegd. Gij moet nu zelf opgroeien, en alles vinden. Als gij maar eenvoudig zijt vindt gij alles vanzelf als een kind een bloem. Op dit oogenblik voelt gij heel diep en zuiver wat ik u gezegd heb. Zooals gij nu zijt leeft gij in een van de hoogste momenten van uw leven. Maar gij kunt nog niet sterk genoeg zijn om het te dragen. Gij zult weer terugvallen, en het ziele-voelen zal weer idee worden en theorie. Langzaam, langzaam aan zult gij slechts zoover komen, dat het weer zuiver gevoel wordt, en voor altijd blijft. Als het zoover is moogt gij gerust hierkomen, en doet gij beter voor goed te blijven, maar dan zal ik lang gestorven zijn.

Gij moet in het leven opgroeien, niet daarbuiten, want gij zijt nog niet rein genoeg om boven het leven te rijzen. Zooeven waart gij zoover. Maar aanstonds komt de reactie. De menschen moogt gij niet schuwen, zij zijn uwe gelijken, al voelen zij niet zoo zuiver als gij. Gij kunt onder hen gaan als een makker, en hunne handen drukken. Maar laat nooit uwe ziel aan hen zien, als zij nog te achterlijk zijn. Zij zouden u niet bespotten uit slechtheid, maar uit heilige overtuiging, niet bewust als zij zijn van hun ontzaglijke misère, hunne goddeloosheid en verlatenheid van alle heilige dingen, waar gij juist van leeft. Gij moet zóó sterk van zekerheid zijn, dat niets u kan hinderen. Gij zult het niet worden dan na veel bitteren strijd. Maar uit uwe tranen zal uwe kracht komen,

en door smart zult gij tot rust ingaan. Vóór alles, bedenk dat Tao, dat Poëzie, dat Liefde één en hetzelfde is, al tracht gij het met die vage namen te noemen, dat het altijd in en òm u is, dat het u nooit verlaat, dat gij veilig behouden zijt in die heilige omgeving. Gij zijt met weldaden omringd, en gij zijt verzorgd met eene liefde, die eindeloos is. Alles is heilig door de essence van Tao die er in leeft.'

Hij sprak zoo zacht en overtuigend, dat ik niets terug kon zeggen. Ik liet mij gehoorzaam door hem leiden naar het strand. - Mijn boot lag stil op het vlakke water te wachten. -

'Goeden dag, mijn jongen, vaarwel' zeide hij vriendelijk, met zeer vaste stem. 'Denk om alles wat ik u gezegd heb.'

Maar ik kon zóó niet gaan. Opeens dacht ik er aan, hoe eenzaam hij daar leefde, en ik voelde tranen van medelijden in mijne oogen komen. Ik greep zijne hand.

'Vader, ga met mij mede' smeekte ik. 'Mijne vrouw en ik zullen voor u zorgen, wij zullen zoo goed voor u zijn, en als gij ziek zijt zullen wij u verplegen. Blijf niet hier, zoo alleen, zonder liefde om van te leven!'

Hij lachte zacht, schudde het hoofd, als een vader om een kind, en zeide lief, maar onbewogen: 'Gij zijt al weêr teruggevallen. Ziet gij wel dat gij nog in het leven moet gaan? Ik heb u zooeven gezegd hoe groot de Liefde is, die mij omgeeft. En gij vindt mij alleen en verlaten. Maar ik ben zoo veilig tehuis in den Tao als een kind bij moeder. Gij zijt heel lief, een goede jongen, maar gij moet wijzer worden; véél wijzer. Denk niet om mij, het behoeft niet, al ben ik heel dankbaar voor uw bezorgdheid. Denk maar vooreerst om uzelven. En doen nu wat ik u zeg. - Geloof dat ik zeg, wat goed voor u is. Vaarwel, in uw boot is iets voor u om u te herinneren aan uwe dagen hier.'

Zwijgend boog ik mij over tot zijne hand, die ik kuste. Ik meende haar even te voelen beven, als bewogen door ontroering, maar toen ik hem aanzag was zijn gezicht rustig en sereen als de maan.

Ik stapte in mijn bootje, en de roeier nam de riemen. - Met vluggen slag dreef hij mij door het vlakke water. - Ik was een eind ver, toen mijn voet tegen iets stootte, en ik er om dacht, dat er iets voor mij in de boot was. Ik nam het op. Het was een kistje. Haastig schoof ik het open. En in

het zacht-rustige maanlicht blonk in mystieken glans het wondere porselein van het Kwan-Yin beeldje, het hetzelfde, dat de oude man zoo voorzichtig had bewaard, en dat hij zoo lief had.

In statige rust van strenge, maar teedere lijnen de reine Kwan-Yin, in fijn porselein, transparant als van aether gemaakt, uit de glanzende bladen van den lichten lotus. - Het blonk in den puren maneschijn als van zuiver zielelicht. -

Ik durfde het niet gelooven, dat dit heilig ding mij was gegeven. Ik wuifde mijn zakdoek, en mijn hand maakte gebaren om den Wijze te danken. Hij stond roerloos aan het strand, en staarde voor zich uit. Ik wachtte verlangend naar één wenk, één teeken, om mij nog even lief te doen in een' groet. Maar hij bleef onbewegelijk. -

Staarde hij naar mij? Staarde hij naar de zee?.....

Ik schoof het kistje dicht, en hield het zachtjes vast naast mij, alsof het een liefde van hem was, die ik meênam. Ik wist nu, dat hij mij lief had, maar zijne roerlooze kalmte was te groot voor mij, ik voelde mij droef, dat hij niet weder gewenkt had.

Ik dreef verder en verder. Al vager werd zijne gestalte. Eindelijk zag ik hem niet meer.

Hij bleef achter, eenzaam in de natuur, met de mijmeringen van zijn ziel, alleen in de oneindigheid, zonder menschelijke liefde, maar dicht aan den grooten boezem van Tao.

Ik dreef terug naar het Leven, en naar de menschen, mijne broeders en gelijken, in wier aller zielen Tao leeft, onsterfelijk en essentieel. Reeds blonken de kustlichten van de haven, en het stadsgerucht kwam vaag over de zee.

Toen voelde ik eene groote kracht in mij, en beval mijn' roeier toch sneller te gaan. Ik was gereed. Was ik niet veilig in de stad als op het land, in de straten als op de zee? In alles is Poëzie, is Liefde, is Tao. En de geheele wereld is één groote heiligheid, en veilig als een goed, sterk Huis. -

HENRI BOREL.

Jonas Lie.

Georg Brandes heeft bij eene rede in de vrijzinnige studentenvereeniging te Kopenhagen betoogd, dat de Noorsche letterkunde in het buitenland grooter aanzien geniet dan de Deensche, o.a. omdat de Noren zelven hunne schrijvers hoog waardeeren en hun' lof uitbazuinen. Bestaat er werkelijk zulk een nauw verband tusschen beroemdheid in eigen land en in den vreemde, dan begrijpt men ook, waarom een auteur, als Jonas Lie, dien Maurice Bigeon met recht ‘le plus délicat, le plus esthétique’ noemt, bij ons Nederlandsch publiek veel minder bekend is dan Björnson of Kjelland, om van Ibsen niet te spreken. In zijn eigen vaderland toch, in Noorwegen, geniet hij eerst sedert korten tijd die algemeene, warme, sympathieke bewondering, die volgens Brandes de sleutel tot wereldberoemdheid is.

Toch was het eerste boek van Jonas Lie, toen hij, 37 jaar oud, in 1870 als schrijver optrad, een overwinning geweest. *Den Fremsynte* verraste als een openbaring van de Noorsche natuur, in hare stoute contrasten. Daarna volgden zijne zeevertellingen, frisch, pittig en oorspronkelijk, zijne romans uit het familieleven, bijna elk in zijne soort een meesterstuk van waarneming en schildering, afgewisseld met twee bundels gedichten in proza onder den titel *Trold*, die de demonische machten in den mensch met de meest verschillende schakeeringen van toon en stemming behandelen. Maar al was ook de naam van Jonas Lie als een der groote schrijvers van Noorwegen gevestigd, in populariteit deed hij lang voor de anderen onder. Hij stond altijd min of meer op den achtergrond.

Dit hangt samen met een eigenaardigheid der Noorsche

letterkunde. Deze heeft over het geheel genomen een polemisch karakter. Bij tal van hare schrijvers is het alsof de verontwaardiging welsprekend maakt, en menige aanval op misbruiken in maatschappij of kerk wordt tot een juweeltje van satire. Wij weten hoe het oordeel der lezers zich ook in die richting beweegt. In iederen kring van welk land ook, waar men Ibsen kent, hoort men hem zelden bespreken, zonder dat zoowel vereerders als tegenstanders zich opwinden. Evenzoo geven Björnson, Kjelland, Arne Garborg enz. door hunne vaak nieuwe theorieën en denkbeelden aanleiding tot allerlei discussies.

Maar over Jonas Lie valt niet te discuteeren, nooit heeft hij vragen van den dag zóó behandeld, dat er een partijkwestie van te maken was. Den enkelen keer, dat hij een proletariër tot onderwerp heeft gekozen[1)], keken de lezers er verbaasd van op, dat deze ontroerende geschiedenis geen rechtstreeksche aanklacht tegen de maatschappij bevatte. De afgetobde huismoeder, *Ma*, wier versleten zilveren vingerhoed als het symbool van haar leven kan gelden[2)], wekt weemoed, maar op haar' tiran, den onrustigen, humeurigen echtgenoot, valt zulk een eigenaardig humoristisch licht, dat er geen andere gedachte bij ons opkomt dan ‘hoe waar, hoe juist, hoe geheel naar het leven.’ Evenzoo is *Een huwelijksleven*, die meesterlijke teekening van een onwillekeurige vervreemding tusschen man en vrouw, een levensbeeld zonder eenige theorie. En in een tijd, toen in het Noorden de strijdleuzen weerklonken en de tendenzliteratuur aan de orde was, scheen het alsof men met Jonas Lie niet zoo recht weg wist.

Hij is zijn' eigen weg gegaan, met onverdroten ijver werkend, het leven bestudeerend, geleid door de onpartijdigheid van een diep en fijn gevoelend hart, bezield door eene innige, alles omvattende sympathie. En zoo is hij ‘vader Lie’ geworden, het voorwerp van de hartelijkste liefde zijner landgenooten. Hoe sterk kwam die eigenaardige verhouding uit, toen in November 1893 de dichter zijn' zestigsten verjaardag vierde. Terwijl om strijd bladen en tijdschriften zijne verdiensten huldigden, er een uitvoerige biographie[3)] en een geheel feest-

1) Livsslaven.
2) Familjen par Gilje.
3) Arne Garborg. Jonas Lie, en Udviklingshistorie.

nummer van *Samtiden* uitgegeven werd, was het een ware wedstrijd om door kleine persoonlijke trekjes het beeld van den dichter te voltooien, met dat hartelijk medeleven, waarvan men bij hem het geheim had geleerd. Merkwaardig was het de jongeren, zelf radicaal en naturalistisch, over Jonas Lie te hooren. Op alle manieren verzekerden zij, dat hij toch een echt kunstenaar is, deze schrijver ‘wiens boeken men veilig aan de theetafel kan voorlezen’, en die instinctmatig sommige onderwerpen met de grootste discretie behandelt. ‘Wij verheugen ons op het nieuwe boek van Jonas Lie,’ zeide Arne Garborg, dezelfde die volgens zijne eigen bekentenis in 1880 een ‘venijnig’ dagbladartikel tegen hem geschreven heeft, omdat Lie de politieke eischen van den tijd niet scheen te begrijpen.

Want theoretisch was of scheen Jonas Lie dikwijls een achterblijver, maar intusschen leefde hij wel degelijk het leven van zijn' tijd mede; woeling en strijd, denkbeelden en stemmingen vonden een echo in zijne kunstenaarsziel. Hij heeft een allermerkwaardigst talent van opmerken. Waar hij een conflict ziet, ontsnapt hem waarschijnlijk de dieper liggende oorzaak en zelden filosofeert hij er over, maar hij *ziet* en geeft weer wat hij gezien heeft met volkomen zelfstandig talent. Zijn stijl, zijne manier, alles is persoonlijk, zelf gevonden en veroverd, geheel in samenhang met den aard van zijne werken. Daarin toch onderscheiden wij twee verschillende elementen. Wij zien tegelijk den man van ervaring en van het practische leven, en den dichter geneigd tot droomen en tot mystiek, beiden vereenigd in eene frissche, blijmoedige, hoopvolle natuur. Die twee zijden van Lie's persoonlijkheid vullen telkens elkander aan.

In de eerste romans met hun breeden behagelijken verhaaltrant vormen de geheimzinnige vertellingen der zeelieden een mystieken achtergrond, terwijl wij in de fantastische geschiedenissen van *Trold* in hun' korten, afgebroken sprookjesstijl met fijnen humor aan de werkelijke wereld herinnerd worden, en in de mooie ondeugende heks Lindelin, het geëmancipeerde kuikentje en de egoïstische woordreuzen, goede bekenden uit onze eigen omgeving terug vinden. De vereeniging van allerprozaïscht proza en fijne diepe poëzie maakt de groote bekoorlijkheid uit van de latere romans, waarvan er verscheidene in

Nederlandsche vertaling tot ons gekomen zijn. Ging in vertalingen maar niet zoo dikwijls het beste verloren! Deze boeken zijn geheel bijzonder van stijl. De methode is impressionistisch, de wijze van vertellen dramatisch. In een reeks van kleine tooneelen stellen de personen zich door een enkel karakteristiek gebaar aan ons voor, de noodzakelijke decors worden in het voorbijgaan aangeduid, een korte afgebroken dialoog komt tot ons en.... we leven een stuk leven mede. Misschien schijnt het ons eerst niet zoo belangrijk toe, menschen en toestanden zijn zoo alledaagsch; gaandeweg ontdekken wij tot onze eigen verbazing, dat wij geboeid worden, medeleven, diepe ontroering gevoelen. Hij die op dien kleinen banalen kring zulk een licht doet vallen en er ons zóó voor plaatst, is een meester.

In den laatsten tijd heeft Jonas Lie zelf de aandacht gevestigd op het aandeel, dat Thomasine, zijne vrouw, aan zijn werk gehad heeft. Niet alleen heeft hij aan haar' raad rechtstreeks menigen fijnen trek te danken, zijn geheele werk is door haren invloed bezield. Dit is de sleutel tot een eigenaardig verschijnsel, dat ons bij het lezen dezer boeken treft. De schrijver van *Maisa Jons* merkt op en gevoelt als een vrouw en schildert als een man. En daardoor heeft hij ‘groote werken over het kleine’ gegeven.

Jonas Lie en Thomasine, zijne nicht van vaders zijde, zijn reeds vroeg met elkander getrouwd en hebben een leven van groote materiëele moeilijkheden doorworsteld. De spanning en zorg van een handelscrisis, die Lie meer dan eens zoo aangrijpend weergegeven heeft, had hij van nabij leeren kennen, tot zijn eigen schade. Maar onder alle zorgen bleef de innige verhouding der echtgenooten dezelfde en stond Thomasine met haar' kloeken, opgewekten geest en practischen zin hem in alles ter zijde. Nadat Lie zich sedert 1870 geheel aan de letterkunde gewijd had, waartoe de regeering hem door een jaargeld in staat stelde, woonde het gezin eerst in Rome, later te Parijs, des zomers in Berchtesgaden, maar zij vormden steeds het middelpunt van een kring van landgenooten, en de Noorsche vlag, die het Parijsche salon versierde, was geen zinledige draperie. In den vreemde met zijn vaderland voortlevend, schreef Lie in de laatste tien jaren die reeks familieromans, waarin hij vermoedelijk onbewust een merkwaardig hoofdstuk Culturgeschichte uit het leven van den middelstand

gegeven heeft. Men zegt dat die stand, de bourgeoisie, overal ongeveer dezelfde is. Het komt mij echter voor, dat in de Noorsche kringen, waarmede wij hier kennis maken, toddy en whist wel buitengewoon hoog voor de behaaglijkheid van het leven worden geschat. Maar afgezien van die locale nuancen kunnen deze boeken, wat de vragen die het geldt betreft, overal spelen en zij zijn dan ook veel meer dan de vroegere werken van internationale bekendheid.

Als Jonas Lie het huiselijk leven beschrijft, dan beweegt hij zich blijkbaar op een terrein, dat hij door en door kent en dat een geheele wereld voor hem is, geen stof tot een idylle, maar vol dieptragische conflicten. Een punt vooral is er dat hem blijkbaar zeer na aan het hart ligt, en dat is de verhouding tusschen ouders en kinderen. Wij kunnen bij hem trapsgewijze de verschillende wijzigingen van die verhouding volgen, totdat hij in *Niobe* de voorloopige slotsom zijner ervaringen nederlegde. Het zij mij vergund dit door een korte bespreking en enkele tooneelen uit de bedoelde werken aan te toonen.

Familjen paa Gilje[1] speelt tusschen het jaar 1840 en 50. Wij ademen hier in een atmosfeer van zwoegen en sjouwen. De moeder werkt van den ochtend tot den avond, de vader zucht, noodig of onnoodig, bij elke rekening; de eenige zoon moet, zonder aanleg, studeeren, terwijl de veel meer begaafde meisjes worden opgevoed in het besef, dat hun plicht in het tegenwoordige is, papa in zijn humeur te houden en voor de toekomst, eene rijke partij te doen. Wel heeft de moeder in haar hart sympathie voor de droomen en idealen harer kinderen, maar zij ziet geen anderen weg. Er is een huwelijks aanzoek voor Kathinka gekomen van een rijken burgemeester, weduwnaar, van haar vaders leeftijd. Het meisje, dat haar hartje heeft geschonken aan een onbemiddeld jong ambtenaar, die den niet zeer welluidenden naam van ‘Aas’ draagt, heeft met angst het gevaar zien naderen. Zoodra zij iets van den noodlottigen brief merkte, is zij naar de vliering gevlucht, maar wordt gevonden en op vaders kamer ontboden. Hij geeft haar den brief met de verzekering, dat hij en moeder dit aanzoek als het grootste geluk beschouwen, dat haar.... en hun ten deel kon vallen. ‘Lees nu den brief en bedenk je eens goed...

1) In het Hollandsch vertaald onder den titel ‘Gescheiden’.

Ga zitten, kind, en lees hem eens.' Thinka las, maar ze scheen niet verder te komen; zonder het te weten, schudde ze aanhoudend zwijgend het hoofd.

'Je begrijpt wel, dat er hier geen sprake is van kinderachtige verliefdheid, dweperij of zulken onzin. Er wordt je aangeboden, een eervolle plaats in te nemen, en gevraagd of je hem die welwillendheid en zorgvuldigheid zult kunnen betoonen, die hij natuurlijk van zijn vrouw eischen kan.'

Er kwam geen ander antwoord dan een zacht onderdrukt gesteun.

De kapitein begon een plechtig gezicht te zetten. Maar Ma fluisterde hem met iets schitterends in haar oogen toe: 'Je ziet toch wel, dat zij nu niet kan... denken, Jaeger!'

En hardop: 'Zou het niet 't best zijn, papa, als wij Thinka den brief lieten houden, zij kan er dan tot morgen vroeg nog eens over denken... 't is zoo heel onverwacht.'

'Natuurlijk, zoo als Thinka zelve wil,' klonk het koel en knorrig, terwijl Ma met haar naar boven ging.

Den heelen middag werd er in de stille slaapkamer bitter geschreid.

In het schemeruur ging Ma weer naar boven en kwam bij haar zitten.

'.... zie eens aan, waar moet je later heen, als je niet arm en onverzorgd wilt achterblijven, een arme stumper, die in een vergeten hoekje kan pieken tot ze blind wordt. Zoo'n eervol aanzoek zou menigeen heel wenschelijk voorkomen.'

'Aas! Aas, Moeder,' steunde Thinka met zwakke stem.

'Ja kind, dat weet God, als ik eenigen anderen uitweg zag, dan zou ik je er op wijzen, al moest ik mijne hand in het vuur er voor houden.'

Thinka streelde Ma's magere handen en onderdrukte haar snikken.

'Vader is zoo heel sterk niet meer - hij kan niet tegen emoties, het ziet er donker genoeg uit... laatst weer die aanval...'

Toen Ma weg was, klonk er menige zucht in het donker.

Tot laat in den avond zat Ma bij het bed met de hand op het hoofd van haar dochter om haar in slaap te krijgen; telkens schrikte ze weer op.

En nu sliep Thinka eindelijk zonder die aanhoudende schokken, stil en kalm met het jonge blonde hoofd op het kussen,

gerust ademhalend, en Ma ging weg met het licht.... het ergste was voorbij!

Jaren later vinden wij Kathinka weder in haar geriefelijke woning als de getronwe verzorgster van haar' bejaarden man, die haar al de kostbare sieraden van zijne eerste vrouw vereerd heeft. Al breiende verdiept zij zich in een beduimeld exemplaar van ‘De wandelende Jood.’ Haar eenig geestelijk voedsel wordt verschaft door de genommerde deeltjes eener leesbibliotheek, die haar nog eens den korten droom van hare meisjesjaren voor oogen tooveren.

Een van Kathinka's zusters, de schoone en geestige Inger-Johanna is niet zoo volgzaam geweest; zij heeft beslist een schitterende partij afgeslagen, en bij die gelegenheid kwam het bij papa voor het eerst even op, dat ‘een vrouwelijk wezen ongelukkig zou kunnen zijn, al is ze goed verzorgd.’ Maar al zet vaders lieveling, het paradepaardje, zoo als zij spottend zich zelve noemt, haar eigen wil in dit opzicht door, ook haar roman eindigt droevig. De talentvolle jonge man, dien zij lief heeft, wordt door de intriges eener heerschzuchtige tante, die Inger-Johanna's halsstarrigheid wil breken, broodeloos en onmogelijk gemaakt, komt aan den drank, verwoest zijne gezondheid en zijne toekomst.

‘Het leven had hem niet gegeven wat het moest en hij zelf was niet geweest wat hij moest.’

Deze slotsom die Grip, het verloopen genie, vóór zijn dood zelf opmaakt, is kenschetsend voor de stemming die over dit boek ligt. Hier is geen hartstochtelijke aanklacht tegen lot en leven, hier is zekere weemoedige gelatenheid, gelijk Jonas Lie die blijkbaar aan het toen levende geslacht toekent. ‘Wij hadden ook wel onze idealen,’ zegt Mevrouw Baarvig in *Niobe*, maar het lag toen in de lucht om spoedig tevreden te zijn, even als het nu in de lucht ligt om zich zelf allerlei merkwaardige dingen voor te spiegelen. Maar al ziet men in *Familjen paa Gilje* nog niet dien ongeduldigen eisch, gelukkig te willen en te moeten worden, de dichter blijft bij die lijdelijke gelatenheid niet staan. Jonas Lie heeft een vast geloof aan het leven, aan de toekomst. Grip, de schipbreukeling der maatschappij, heeft in het gezin op Gilje nieuwe, frissche, bevrijdende denkbeelden achtergelaten, en Inger-Johanna, even energiek als hij zwak was, werkt in zijn' geest. Ook aan haar heeft het leven niet geschonken

wat het moest, niet wat hare krachtige, veelbelovende jeugd scheen te voorspellen, maar zij heeft haar eigen ik gered en als zij eene levenstaak vindt in het helpen en aanmoedigen van jonge talenten, die zonder haar licht verloren zouden gaan, zegent zij de nagedachtenis van hem, die haar ‘iets gaf waarbij men leven kan.’

‘Iets waarbij men leven kan,’ dat zoekt ook Cecilia in *De dochters van den Kommandeur*, als de druk harer omgeving haar onrustig en bitter gemaakt heeft. Talentvol en ondernemend van aard, is zij evenals hare zuster, de beminnelijke vroolijke Martha, opgegroeid in eene sfeer van vooroordeelen en dwaze conventie. Hier zijn het eene bekrompen wereldsche moeder en een egoïste kleingeestige broer, die het geluk van deze beide meisjes vermoorden en vertrappen.

Martha is een van de fijnste en aandoenlijkste figuren die Lie geteekend heeft. De onbarmhartigheid, waarmede men haar uit koele berekening van den speelgenoot harer jeugd scheidt, is de oorzaak van een misstap, en als de vader van haar kind op eene zeereis omkomt en zij zich met een zeker zelfgevoel als zijne weduwe beschouwt, wordt haar geheel volgend leven opgeofferd aan de eer der familie. Jaar in, jaar uit, verteerd door het zielsverlangen naar haar' jongen, haar' kleinen Jan, wiens naam nooit genoemd mag worden, levende van de enkele berichten die men haar toestaat te ontvangen, gaat zij rond in haar ouders huis met de zeldzaam geduldige, zwijgende oogen, zoo verbaasd en vragend van uitdrukking. Als eens, na verloop van tien volle jaren, haar vader vraagt ‘je hebt een brief gekregen, is alles goed?’ springen haar de tranen in de oogen bij zulk een onverwachte vriendelijkheid, en als hij het portret van het kind wenscht te zien, voelt zij zich ‘als een eenzame gevangene, die in een donker dompig hol voor het eerst een schijnsel van licht ziet.’

Cecilia is intusschen de type van een verbitterde oude vrijster geworden. De haar steeds voorgehouden eischen der etiquette hebben haar en haar' uitverkorene van elkander verwijderd; bezigheid die met haar aanleg strookt, wordt haar ontzegd als niet overeenkomstig haar' stand, en zij vindt geen anderen uitweg voor ongebruikte kracht dan uitbarstingen van schoonmaakwoede en scherpe opmerkingen. Ten opzichte van Martha is zij onbarmhartig in haar oordeel, totdat zij

wakend bij het ziekbed harer zuster tot inkeer komt. ‘Zoo kon men dus leven, elkander pijnigend zonder het te willen, elkaar op het hart trappend, tot de rug gebogen was en de blikken neergeslagen en dat kon men doen met zijn eigen zuster, lief pratend en lief doende en toch zoo hard en vernederend.’ Als het nu eindelijk aan Martha vergund wordt, haar kind bij zich te hebben op het oogenblik, dat de dood haar bevrijdt, ziet Cecilia haar levensdoel voor zich. ‘Dankbaar verzamelt zij de brokjes, die van Martha's pooveren disch zijn overgebleven.’

Het geluk der kinderen opgeofferd aan het onverstand en egoïsme der ouders, is het thema van *De dochters van den Kommandeur*. Dit wordt ook duidelijk uitgesproken. De vader, een jammerlijke pantoffelheld, die tegenover de grenzenlooze heerschzucht zijner vrouw machteloos is, geeft bij enkele gelegenheid aan zijn onderdrukt gevoel lucht. ‘Ik gaf er al de jaren van mijn leven voor, van Martha's geboorte af, als het kind niets aan hare ouders te verwijten had.’

De verantwoordelijkheid der ouders wordt hier met nadruk verkondigd, terwijl in *Familjen paa Gilje* alles als een natuurlijke zaak om vader draaide. Geheel en al omgekeerd zijn reeds de rollen in *Een Huwelijksleven*. Het is merkwaardig te zien, hoeveel de jeugd hier in te brengen heeft. De jongens weten uitstekend hoe de nieuwe villa ingericht moet, die van papa's zuurverdiend geld gebouwd zal worden. De oudste zoon, wiens examens niet al te best uitvallen, is bij feesten een volmaakt ceremoniemeester. De schrijver teekent dit met een enkelen trek, met zijne goedmoedige ironie, die aan Goethe's woord herinnert ‘wenn sich der Most auch ganz absurd gebärdet, es giebt zuletzt doch noch 'n Wein.’ De grappige bluf, de would-be genialiteit dezer verwende kinderen neemt hij hier nog niet tragisch op, en wij zouden zelfs aan de allerliefste persoonlijkheid van Elisabeth, de eenige dochter des huizes, een pleidooi voor die vrijheid van opvoeding kunnen ontleenen.

Intusschen is die vrijheid hier eenvoudig het gevolg van zwakheid en gemakzucht. In *Booze Geesten*, een boek, waarvan de hoofdinhoud overigens niet met ons onderwerp te maken heeft, wordt zij verleend als een met bewustheid gebracht offer. Er komt hier een prachtig, uitgewerkt tooneel voor tusschen een vader en een zoon, wier belangen met elkaar in strijd zijn.

Abraham Johnston, de eenige zoon van een handelsman, voelt dat er een schilder in hem steekt, maar hij onderdrukt zijn' wensch, want ‘hij zou evengoed zijn' vader een mes in het hart kunnen steken.’ Hij werkt in stilte met geen anderen leermeester dan de ijverig bestudeerde natuur, ondanks het troosteloos vooruitzicht, het grootste deel van zijn leven op het kantoor door te brengen. Een tactvolle vriendin opent zijn' vader de oogen. In dit gesprek klinkt weer die droevig gelaten echo uit het verleden.

‘Wij ouderen waren het gewend, Johnston, dat de menschen de plaats niet kregen die voor hen paste. Maar men kan daaraan sterven - half of ten derde,... of zooveel leven overhouden als er in een vinger zit.’ Johnston ziet de waarheid in haar' geheelen omvang. Abraham is het eenig kind van den weduwnaar, er is geen ander, die het werk kan voortzetten en smartelijk klinkt de verzuchting ‘wie niet heeft, van dien zal genomen worden...’ Maar dien eenigen zoon te veroordeelen tot een leven dat zijn' besten inhoud mist.... In dienzelfden nacht staat de koopman bij het bed van zijn' zoon. Zijn besluit is genomen, maar hij vreest zijn eigen zwakheid en wil het daarom nog op dit ongewone uur aan Abraham meedeelen. De jonge man weet niet of hij droomt of waakt; maar hij gevoelt diep, welk een offer er gebracht wordt, terwijl zijn vader zich daar staat op te winden over de heerlijkheid der schilderkunst. ‘Meent u het werkelijk vader?’ ‘Weet je, ik begin het ten minste bijna te meenen.’ En dat woord is voor Abraham genoeg om niet alleen het offer met beide handen aan te nemen, maar met de onbarmhartigheid der jeugd te toonen, hoezeer zijne geheele ziel aan de kunst hangt. Hij haalt zijne schetsen voor den dag, bedekt er bed, tafel en stoelen mede, ijverig redeneerende over de uitdrukking in de verschillende dieren die hij heeft trachten weer te geven. En nu na die voorstudie de wereld in, naar Parijs, één jaar zal hem al verbazend vooruitbrengen. En in zijne grootmoedigheid geeft de vader hem ten slotte nog de verzekering: ‘het zal me bepaald goeddoen, als ik je morgen niet op het kantoor zie.’

Abraham Johnston wordt werkelijk een groot schilder, het offer is niet vergeefs gebracht en bevordert zijn geluk. Het was niet een ‘ledige fantasie, die een beetje aanleg voor genie hield.’ Dat er op dit gebied treurige vergissingen bestaan, heeft

Jonas Lie later in ‘Niobe’ met snijdende scherpte verkondigd.

Niobe is omstreeks Kerstmis 1893 uitgekomen. Het is dat boek, waarop Arne Garborg zich verheugde, omdat ‘Jonas Lie ons nog veel te zeggen heeft.’ En inderdaad, hij had wat te zeggen, maar iets, waarop zijne getrouwe lezers waarschijnlijk niet verdacht waren. Wie hem als schrijver heeft gevolgd en dit boek leest, moet zich wel met schrik afvragen: ‘wat is er gebeurd? Hoe kan Jonas Lie, de fijngevoelige maar altijd optimistische kunstenaar, zich op zijn zestigste jaar gedrongen voelen, zulke vreeselijke tafreelen te ontrollen? En bij hem, die niet geeft dan wat hij gezien en doorleefd heeft, moet het antwoord wel zijn: het leven heeft hem treurige waarheden geopenbaard, hij heeft gevaarlijke ziekten zien rondsluipen, die dood en verderf dreigen.

Aan het slot van *Een Huwelijksleven* geeft Elisabeths leermeester, de oude Krabbe, aan de gelukkige bruid deze les op den levensweg mede: een gelukkig huwelijk is de kunst van verstand en hart, de knoop zit hierin, niet alleen te nemen, maar ook te geven.’ Dr. Baarvig en zijne vrouw Bente in *Niobe* weten wat het is te *geven*. Zij geven al wat zij hebben en al wat zij zijn voor elkander en - voor hunne kinderen. Het zijn een paar ernstige, degelijke menschen, die een leven van stipte, blijmoedige plichtsvervulling en onvermoeide werkzaamheid leiden. De betrekkelijke welvaart die zij genieten is de vrucht van arbeid en spaarzaamheid. Vroeg en laat rolt het dokterskarretje langs de hobbelige wegen, die naar de overal verspreide patiënten voeren, dag aan dag is de huisvrouw in de weer om ‘buiten’ de geriefelijkheden der stad te vergoeden. De spaarpenningen worden alleen aangesproken in het belang der kinderen. Hunne ontwikkeling, hun geluk, hunne toekomst is het eenig doel der ouders. Maar helaas! als alles des nachts in diepe rust ligt, zien wij de moeder slapeloos ronddwalen, peinzende over veel wat haar raadselachtig is, vervuld van een onbestemden angst. Gelijk die moeder der oudheid, die hare kinderen voor hare oogen zag dooden, moet zij het lijdelijk aanzien, hoe de hare haar één voor één als door eene geheimzinnige macht ontnomen worden; als zij het gevaar ziet, is zij onmachtig tot redden. De duivel van den grootheidswaanzin heeft deze kinderen aangegrepen, en hebben niet de ouders zelven in hunne blinde liefde, in hunne onvoorwaar-

delijke sympathie voor de eischen en idealen van het opkomend geslacht aan die booze invloeden voedsel gegeven? De vader, die het geld voor zijn eigen studie heeft moeten verdienen, wordt overbluft door de groote woorden van zijn' zoon, die uitgebreide zaken doet zonder eenig kapitaal en zich de weelde veroorlooft met een meisje te trouwen, dat even pretentieus als arm is.

De anders zoo verstandige en nuchtere man ziet geniale ondernemingszucht in een speculatiewoede die tot zwendelarij voert, en medegesleept door schijnberekeningen en drogredenen, offert hij voor den lichtzinnigen praler zijne gemoedsrust, zijn eer en zijn leven. De moeder herinnert zich hoe haar eigen jeugd arm was aan vermaak en afwisseling, haar kring beperkt en prozaïsch en wil alles aanmoedigen wat aan hare kinderen een ruimer deel van levensgenot verschaffen kan. Daarom houdt zij zoo licht het hoogdravend onderwijs van een sentimenteelen gouverneur voor bezielend, en vergeet hoe gevaarlijk het is aan jongelieden algemeene theoriën te verkondigen. De wispelturigheid van den oudsten zoon, die telkens een ander beroep kiest, is misschien een teeken van artistieken aanleg; zij bezorgt hem de middelen tot een opleiding als zanger en krijgt hem thuis arm en berooid, tot niets in staat dan het rooken van fijne sigaren en het schermen met groote woorden. Altijd bevreesd de kinderen in hunne ontwikkeling te belemmeren, is Mevr. Baarvig ook bij de opvoeding der meisjes zeer voor vrijheid. ‘Men kan ze niet zooals vroeger als ganzen en lammeren grootbrengen.’ Ongelukkig schijnen Berthea en Minka voor die vrijheid niet rijp te zijn. Berthea is een echte ‘flirt’ en haar vertrek naar Amerika ten slotte de beste oplossing. Minka, die altijd in andere sferen leeft, wordt steeds prikkelbaarder en zenuwachtiger en volkomen onhandelbaar. Zij houdt er even als de anderen allerlei verheven theoriën op na, waarbij zeer aardsche motieven om het hoekje komen kijken. Zoo luistert Minka met schouderophalende meerderheid naar mama's zachte wenken, terwijl deze haar toeristenpakje in orde brengt. Zij gaat met eenige heeren en dames een voetreisje maken, zeer tegen papa's zin, terwijl mevrouw ten slotte ook wel wat bezorgd wordt. ‘Moeder is toch zoo ouderwetsch met haar vrees voor thofmakerij en verliefdheid, alsof we tegenwoordig niet geheel andere belangen te bespreken hadden. Maar het zou wel

prettig zijn als papa haar zijn' kijker leende, met een riem er aan, dat staat zoo toeristachtig. En de rok wat korter, mama, dat is vlugger, neem vooral de taille niet in, men mag best zien, dat er geen corset onder zit. En wees nu maar niet bang, dat ik mij iets zal laten wijsmaken; u denkt aan den kijker, niet waar?'

Thekla, de vrouw van den jongen industrieëel, heeft het altijd druk over hare rechten als individu; deze noodzaken haar, de verzorging van haar kindje aan anderen over te laten, terwijl zij theoretisch de voedingsquaestie bestudeert onder leiding van een jongen dokter, dien zij onderhoudender vindt dan haar' man. Endre, de mislukte zanger, houdt lofredenen op den 'huiselijken haard,' maar spreekt van bekrompenheid bij de minste zinspeling op het feit, dat zijn vader hem onderhoudt en zijne moeder zijne kleeren verstelt, zonder dat hij iets uitvoert.

Bij deze verschillende tooneeltjes zien wij den ouden ironischen glimlach van den schrijver, maar die langzamerhand treuriger wordt. Het is alsof we hem nu en dan bezorgd het hoofd zien schudden.

Dr. Baarvig filosofeert als medicus over de verschijnselen die hij in zijn' huiselijken kring waarneemt. 'Ziekte der zenuwen, wilsverzwakking... een gevolg van de menigtenieuwe indrukken en gedachten van den laatsten tijd. Er zal een geslacht moeten voorbijgaan, eer dat alles verwerkt en tot nieuw leven omgezet is. Hoe heerlijk zou het zijn, nog eensjong te kunnen beginnen en dit alles flink te bestudeeren.'

Zijne vrouw intusschen, die onder de wreede ontgoocheling nog vroeger dan hij en op andere wijze geleden heeft, zoekt naar oorzaken, die onder *haar* bereik liggen. 'Al dat streven naar het ideale is heel goed, maar men vergeet er zoo licht de werkelijkheid door.' En zij tracht de jongste kinderen wat 'dichter bij de werkelijkheid' te houden. In een enkel schetsje zien wij haar' omgang met de kleine Massi, die zoo graag de moeder van een genie zou worden en daarom hoopt, dat zij geen dommen man zal krijgen. Mevrouw Baarvig schrikt van dien nieuwen vorm van hoogdravende aspiraties. 'Lieve hemel, Massi, zet je toch niet allerlei dwaze gedachten in het hoofd, dat loopt alles maar op teleurstelling uit. Er is kracht en werk in de wereld noodig en er zijn er al zooveel,

die staan te droomen en te fantaseeren en zichzelf voor heel wat bijzonders houden.' En de toekomstige moeder van een genie vergenoegt zich voorloopig met de appelen, die mama haar aangeeft, zorgvuldig in de mand te schikken. Terwijl Massi's talent voor wiskunde en teekenen wordt aangemoedigd, nemen haar idealen langzamerhand een praktischen vorm aan. Haar broer Arnt, die ingenieur wil worden en in zijn vrijen tijd allerlei proeven neemt, zal naar de stad gezonden worden en Massi gaat mede naar eene technische school om er te leeren voor - architect. 'Dan zal ik later mijn eigen huis bouwen, als er iemand is, van wien ik veel houd.' Kort voor het uur van vertrek vinden wij de zestienjarige, zittende op haar' volgepakten koffer, voor het laatst babbelend met moeder. 'Nu zijn er zes prettige dingen, mama. Ik heb een goed toelatingsexamen gedaan, de mathesis en de perspectief bijgewerkt. Behalve op de examendagen heb ik mijn huishoudweek alleen waargenomen. Het naaiwerk is af, de afscheidsvisites zijn gedaan, en ik heb van den zomer nog leeren zwemmen.' 'Ja Massi,' antwoordt de moeder, 'neem het maar eenvoudig op. Je begint nu een nieuwen tijd. En denk er aan, dat die zoo worden zal als je hem zelf bouwt. Dat is een groote verantwoordelijkheid. Ik ben oud, kind, en o zoo moe, maar ik zou nu wel weer eens willen leven in dezen nieuwen tijd en meehelpen om in het leven meer kracht en degelijkheid en vreugde aan te brengen dan wij gehad hebben, meehelpen, net als jij met je zes prettige dingen.'

Bij Massi's opvoeding ziet men wel de reactie tegen de vergoding van het 'ideale.'

Na het vertrek der beide kinderen volgt het eene ongeluk op het andere. Dr. Baarvig sterft en alleen zijn vrouw vermoedt de oorzaak van zijn dood. Moedig aanvaardt zij de taak die op haar rust. Zij klemt zich vast aan de afscheidswoorden van haar' man: 'zoolang er nog een vonkje hoop is, iets om voor te leven, heeft het leven waarde.' En zij zoekt voor de toekomst nog te redden wat mogelijk is. Maar angst beklemt haar het hart. Wat is er toch met Minka? Bleek en zwijgend loopt zij rond, gehuld in een waas van zenuwachtige geheimzinnigheid. Endre heeft geen toekomst. En Kjel? Omtrent hem heeft zij nooit eenige illusie, nooit een gerust oogenblik gehad. Zij weet het maar al te goed, dat hij alleen door be-

drog tot nu toe een faillissement heeft kunnen voorkomen.

Het lang gevreesde blijft niet uit. Eens op een morgen als de werkzame huisvrouw met Minka op zolder bezig is, komt Kjel doodsbleek en met onzekeren tred naar boven. Het is uit met hem, uit met zijn pralen en bedriegen. Dienzelfden middag moet hij als directeur der spaarbank rekenschap afleggen, gevangenschap en schande is het eenige wat hem daarna wachten kan. Naast den radeloozen, gebroken man staat Endre, de nietsdoener, te declameeren over geestkracht, vastberadenheid en zelfopoffering. Dat oogenblik kiest Minka om haar eigen noodlottig besluit mee te deelen. Zij heeft zich als medium bij een rondreizend impresario verbonden. Dat was de roeping die haar van de haren vervreemd heeft. Als in een visioen van verschrikking ziet de moeder al de schande en ellende vóór zich, zij heeft slechts één gedachte, hoe den eerlijken naam van haar' man voor Arnt en Massi te bewaren. Ginds in het bergkamertje heeft de toekomstige ingenieur zijne dynamietpatronen achtergelaten en terwijl Endre over ontploffingen bazelt, maakt de moeder in haar wilden angst zijne declamaties tot werkelijkheid. Zij haalt de patronen voor den dag, grijpt een bijl en slaat toe... In den vernielden vleugel van het huis worden de verminkte lijken gevonden van Mevrouw Baarvig en hare drie oudste kinderen.

Er zijn lezers die Jonas Lie ‘zoo heel gewoon en alledaagsch’ vinden. Het tragische in die banale toestanden ontsnapt hun. Over het slot van *Niobe* kunnen zij zich niet beklagen. Deze ontknooping is vreeselijk, verpletterend. Het schijnt mij bijna onmogelijk haar anders dan symbolisch op te vatten. Herinneren wij ons de woorden van Dr. Baarvig: ‘er zal een geslacht moeten voorbijgaan, eer al dat nieuwe verwerkt is.’ En waar zijne vrouw zich en hare drie kinderen door den dood voor schande bewaart, doet ze het om de toekomst te redden van het tweetal, dat moedig en hoopvol de wereld is ingegaan, krachtig en gezond naar lichaam en ziel. Al eindigt dit boek feitelijk met een wanhoopsdaad, toch is de indruk dien het nalaat niet die van een verloren zaak. De vader, die kort voor hij in den val van zijn' zoon wordt medegesleept, den wensch uit, nog jong te zijn om die nieuwe ziekteverschijnselen te bestudeeren en toe te lichten, en de moeder, die na al haar tobben en zorgen haar leven weer zou willen beginnen om

licht en geluk te verspreiden, zijn als symbolen van eene betere toekomst. Zij getuigen van dat onuitroeibaar geloof in het leven, dat wij onder allerlei vormen bij Jonas Lie terugvinden.

In dat geloof ligt de kracht van zijne persoonlijkheid, de kracht van zijn talent. Met altijd frissche, jeugdige belangstelling volgt de bejaarde meester de wisselende gedachten en stroomingen van den tijd, hij ziet ze in beelden en geeft die weer met al de getrouwheid van het leven. En daarom geldt van zijne boeken wat Arne Garborg van *Een huwelijksleven* zegt: ‘als al de discussieliteratuur lang ter zijde is gelegd, zal dit verhaal door steeds nieuwe geslachten onder tranen en glimlachen gelezen worden.’ In *Niobe* hebben ontegenzeggelijk de tranen de overhand. Werkelijkheid en poëzie staan hier als vijandige machten tegenover elkander, hunne verzoening is er als een zeer ver verwijderde illusie. De woning, waar de moeder tobde en zwoegde om de ideale eischen van hare kinderen te bevredigen, is ingestort. Wellicht zullen Arnt en Massi, voor wie het offer gebracht werd, haar eens weder opbouwen. Zullen zij dan verwezenlijken, wat voor *Bouwmeester Solness* een onbereikbaar ideaal bleek, een woonhuis te bouwen met stevige grondslagen en een toren er op die omhoog wijst?

Mocht het Jonas Lie nog ten deel vallen, de teekenen van zulk eene overwinning met zijn' kunstenaarsblik te zien en op zijne eigenaardige wijze in beeld te brengen.

G.A.E. OORT.

Erotische dialogen van Plato.

De lysis.

Wanneer men eenigermate de zucht tot wijsgeerige nasporing heeft, zich enkele malen betrapt op de lust tot onderzoek der groote vraagstukken; wanneer men zóó is en overweegt hoe het bestaan moet zijn van hen, die voor zulk onderzoek leven, dan denkt men menigmaal, dat zulk een bestaan al zéér armzalig zou zijn, zoo Plato er niet geweest was en nog was. Geen wijsgeer van beteekenis, hoezeer ook tot onderzoek ge dreven, heeft niet zijn oogenblikken, waarin al zijn pogen hem dwaasheid schijnt, waarin het besef der onzekerheid van zijn meeningen hem overvalt en dreigt te pijnigen met de kwellingen van een cynisch en onbevredigend scepticisme of met de bedrieglijke berusting van den wanhoop. Menigmaal zal hij wenschen de vraagstukken niet zoo spoedig en zoo goed te ontwaren, en verlangen naar den aanleg om de fundamenteele moeilijkheden voorbij te zien; om te zijn als zoovele mannen va n natuurwetenschap, levend in het bewustzijn met zékere methoden zékere uitkomsten te bereiken en niet betwist vóór zich te zien, en een tweede loon te vinden in de gedachte, dat hun werk bijdrage is tot een vooruitgang, schoon en onbetwijfelbaar.

Want die troost is den wijsgeer ontzegd. Want voor hem is de mogelijkheid zelf van zulk een vertrouwen een vraagstuk, en ware hij ook tevens een natuurkundige zoo groot als Newton, hij zou nòg vreezen en zich kwellen met de gedachte: waarom geloof ik aan mijn weten; welken grond heb ik voor het ver-

trouwen, dat wat ik heden zeg, ook morgen waar zal zijn; waarom zullen morgen niet op eenmaal oorzaken zich openbaren, die tot heden verborgen bleven?

Die troost is den wijsgeer ontzegd, doch hij heeft een andere. Zoo hij troost noodig heeft; zoo zijn rijkdom aan eigen opvattingen hem niet den tijd ontneemt om over de onzekerheid der grondslagen moedeloos te zijn; zoo hij niet, werkende met anderer gedachten en die van zichzelven, voortdurend wijsgeerige denkingen voortbrengt, tè schoon om veracht, indien ook te weinig vast om geheel vertrouwd te worden; zoo hij dus zijn tijden van moedeloosheid heeft, waarin hij ook al dat schoone denken haat, dan kan hij in Plato den heerlijksten steun in zijn smart vinden, de schoonste verheerlijking van zijn streven, het poëem van zijn moeite, het evangelie voor zijn werken. Hij ziet hoe de wijsgeer, mensch onder de menschen, rijker is dan de meesten, wijl zijn gedachten grooter en schooner zijn; hoe het zoeken zijn loon krijgt, al wordt de waarheid niet gevonden; hoe juist de drang tot zoeken de vèr-reikende gedachten wekt, die zijn leven schoon maken; hoe de wijsgeer zijn eigen groote vizioenen en zijn eigen groote verrukkingen heeft.

En niet in een preek wordt die troost geschonken: het schoone leven van den wijsgeer ziet hij, hij is er bij als bij een werkelijkheid. Hij ziet Socrates onder de menschen, zelf er niet minder mensch om wijl hij wijsgeer is en van een ieder de opwekking tot schoone denkingen ontvangend; hij hoort zijn geestigheid, zijn beminlijkheid en zijn profetiën; hij woont het bij hoe Socrates een vraag voorlegt en in stukken snijdt en op ieder stuk als fundament een gedachtenhuis bouwt en dat weder omverwerpt en een nieuw opricht, en voor zijn oogen verrijzen de tempels der denkingen; hij gevoelt de aangename beweging der gedachtestrooming, het dobberend mededrijven met vraag en antwoord, den sleur van stellen en afleiden en concludeeren en verwerpen; hij ziet Socrates niet alleen, doch ook de menschen in hun verhouding tot de wijsbegeerte, in de betrekking van hun dagelijksch leven tot het zoeken naar het eeuwige, en dat alles met grootheid en bekoorlijkheid beiden.

Hij ziet Socrates, niet in bezit van de waarheid, doch van den drang tot denken en zoeken, en door dien drang rijk aan de schoonste genietingen. Socrates weet niet of de ziel onsterflijk, de mensch godlijk, de braafheid haar eigen loon is.

Maar hoe schoon weet hij zijn uren te vullen met gedachten òver de onsterflijkheid, de godlijkheid, de braafheid; hoe schoon weet hij de aangevangen denking voort te zetten, op haar weg te volgen en in alle groote menschelijke belangen en gevoelens weer te vinden; hoe schoon en groot zijn de tempels zijner redeneering, bouwselen van stellen en afleiden, doch behuizing tevens voor duizend gedachten en verlangens, en verlicht door een schijn van waarheid, voor eenige oogenblikken zoo weldadig voor het gemoed als de waarheid zelve.

Dit alles ziet en hoort en gevoelt de wijsgeer bij Plato, en déze troost leert hij daaruit: ook al wordt alle twijfel niet weggenomen, toch is het leven van den wijsgeer schoon. Indien het absolute onbereikbaar is, hij heeft een eigen werkzaamheid in een eigen deel van het betrekkelijke weten. Hij heeft zijn eigen materiaal van denkingen, zoo goed als een natuurkundige, maar de zijne omspannen méér: over de grondslagen van alle weten en gevoelen reiken zij, zij raken méér aan het geheele zijn der menschen, en veroorloven grooter constructies. Hij zal niet meer klagen over de marteling van zijn onzekerheidsbesef, doch zich gelukkig achten in zijn drang tot zoeken, daar deze hem over zóó groote en schoone denkingen doet beschikken, waarmede hij zóóveel en zóó schoone vizioenen bereikt.

I.

Deze troost is zelfs te vinden in zulk een bescheiden dialoogje als de Lysis. Bescheiden, daar het niet meer wil doen dan een gemoedelijk wijsgeerig praatje houden met aardige knapen, en geen aanspraak maakt op een afdoende oplossing van het opgeworpen vraagstuk. Bescheiden ook van emotie: er wordt niet heftig in gestreden, noch plechtig vermaand, noch weelderig gefantaseerd. Bescheiden ook van omvang. Doch zoo bescheiden het is, het toont den wijsgeer als een benijdenswaardig mensch. Socrates moge met de meeste kalmte zijn uitkomsten telkens verwerpen, als hadden zij gansch geen waarde, in den loop van een half uur praten heeft hij verscheiden malen een blik geworpen op een schoon gebied van denken, en een enkele maal, al slaagt hij er niet in van één zijner pogingen een blijvend goed te maken, een enkele maal

reikt hij over een reeks van gedachten zoo fraai en medenemend, dat wij niet terstond overtuigd zijn van haar onbetrouwbaarheid en haar ongaarne zonder nader onderzoek zouden willen opgeven.

Doch de Lysis verschaft nog op een andere wijze genot dan door het genot van den wijsgeer te toonen. De verwikkeling der discussie, het spannende der redeneering is hier zoo groot niet als in menig ander dialoog, doch men heeft er de beminlijkheid van Socrates in, en de humoristische bekoorlijkheid van den verliefden jongen man.

Inderdaad, zoo men den Lysis tot de erotische dialogen kan brengen, is het niet alleen, wijl de discussie de vriendschap betreft, doch ook omdat wij er Eros in zien in een ons allen buitengemeen goed bekende openbaring, in den verliefden jongen. In het Symposion en den Phaedrus vinden wij de werking van Eros zóó hoog boven het peil onzer gewone overwegingen getild, dat wij ons moeten inspannen om deze verheerlijkingen van ons bestaan te bereiken. De Eros-slaaf van de Politeia is een geweldenaar, dien niet een ieder van aangezicht tot aangezicht kent, doch Hippothales uit den Lysis, den verliefden jongen gek, die zijn vrienden verveelt en door hen geplaagd wordt, och arme, wij kennen hem zoo goed als ons zelven, want wij allen zijn een of meermalen zoo geweest, en altijd nog beschouwen wij zulk een geval met sympathie en neiging tot scherts beiden.

En daarom neem ik aan, dat men ook gaarne naar den verliefden jongen gek van twee-en-twintig honderd jaar geleden zal willen kijken; hij is niet minder amusant dan wij zelf waren in der tijd, doch waarschijnlijk veel bekoorlijker.

Hippothales dan staat met zijn vrienden voor het gebouw, waarin Lysis is; hij durft niet binnen treden en dankt den hemel, als hij Socrates ziet aankomen, in wiens geleide hij moed genoeg denkt te vinden om het gebouw binnen te gaan. En dus spoort hij Socrates daartoe aan.

Ga dan mee naar binnen, zei Hippothales, dan kunt ge zien wie daar zijn. - Eerst zou ik wel graag willen hooren wat ik er aan heb om mee te gaan,[1)] zei ik, en wie de mooiste is. - De een vindt die, de ander die de mooiste, o Socrates, zei hij. -

1) De dialoog wordt door Socrates verhaald. Platonisten zullen merken, dat ik een wijziging in de voorstelling aanbreng, doch mij die vergeven.

Maar wat vindt gij zelf, o Hippothales, zeg mij dat eens? - En op die vraag kreeg hij een kleur. En ik zei: o Hippothales, ge behoeft mij niet te vertellen of ge verliefd zijt of niet; want ge zijt niet alleen verliefd, maar al een heel eind weg. In andere dingen ben ik dom en niet veel waard, maar dat schonk een god mij, om spoedig verliefden en geliefden te herkennen. - En na die woorden bloosde hij nog veel meer. En Ctesippus: 't is nog al beleefd, zei hij, o Hippothales, dat ge een kleur krijgt en Socrates den naam niet wilt noemen. Maar als hij nog maar een beetje bij u blijft, zult ge hem er genoeg mede vervelen. Ons, o Socrates, heeft hij al doofgemaakt en vol gegoten met Lysis; en als hij maar een beetje gedronken heeft, dan gebeurt het ons zelfs dat wij wakker worden en den naam van Lysis meenen te hooren. En wat hij met gewone woorden zegt is wel erg, doch zóó verschrikkelijk niet, maar als hij ons met zijn gedichten en lofredenen wil overgieten! En wat nog veel erger is, dikwijls maakt hij liederen op zijn geliefde en zingt ze met zijn prachtigste stem, en die moeten wij dan maar aanhooren en verdragen. - Lysis, zei ik, is zeker een jong meisje; ik gis dat, want ik ken haar naam niet. - Gewoonlijk ook, zei Ctesippus, zeggen wij haar naam niet, maar zij wordt naar haar vader genoemd wijl die zeer goed bekend is. Doch haar uiterlijk is u zeker niet onbekend, want daaraan alleen kan zij zeer goed herkend worden. - Zeg dan, zei ik, wiens dochter zij is. - De oudste, zei hij, van Democrates van Aexione. - Wel, wel, Hippothales, zei ik, wat een voor name en voortreflijke liefde hebt ge daar opgediept; maar vertel er mij eens van, even als aan uw vrienden, dan merk ik of ge weet, hoe een verliefd mensch tegen de beminde zelf of anderen over zijn liefde spreken moet. - Ge gelooft toch niet, o Socrates, zei Hippothales, wat hij daar zegt? - Wat? zei ik. Ontkent ge ook de verliefdheid, waar hij van spreekt? - Dat niet, zei hij, maar die gedichten en die lofredenen. - Luister niet naar hem, zei Ctesippus, hij praat maar wat en is gek.

En ik zeide: o Hippothales, ik verlang uw verzen niet te hooren en evenmin een lied, als ge dat op het meisje maaktet, maar hun inhoud, om te weten hoe ge uw beminde toespreekt. - Vraag het hem, zei Hippothales, want hij moet het heel goed

weten, als werkelijk, naar hij zegt, mijn woorden hem niet met rust laten. - Bij de goden, zei Ctesippus, zeg dat wel. En 't is zelfs belachelijk, Socrates. Want dat een verliefd mensch, die zooveel meer dan anderen om het meisje denkt, niets kan verzinnen, dan wat een kind ook kan zeggen, is dat niet belachlijk? Wat de heele stad wel droomen kan van Democrates en den grootvader, en alle voorouders en hun rijkdommen en paarden, en hun overwinningen in Delphi en aan den Isthmus en te Nemea, met vierspannen en renpaarden, dat brengt hij in zijn gedichten en lofredenen, en andere dingen, nog veel meer afgezaagd. Want gisteren nog droeg hij ons een gedicht voor over het feestmaal van Heracles, hoe Lysis' stamvader door zijn verwantschap met Heracles hem onthaald had en zoo meer, wat de oude vrouwtjes fabelen, Socrates, dat brengt hij in zijn gedichten en lofredenen, en dat dwingt hij ook ons om aan te hooren.

En ik hoorde dat en sprak: o dwaze Hippothales, maakt ge in verzen en zangen lofredenen op uzelf, vóór ge overwinnaar zijt? - Neen zeker niet op mij zelf, zei hij, o Socrates, noch in verzen noch in zangen. - Ge meent althans van niet, zei ik. - Wat dan? vroeg hij. - Wel, zei ik, die liederen gaan niemand méér aan dan u. Want als ge dat meisje verovert, dat zoo schoon is, dan zijn uw woorden en zangen versiering van u zelf en inderdaad lofredenen als voor een overwinnaar, daar ge in zulk een liefde gelukkig waart; maar krijgt ge haar niet, met hoe grooter woorden ge het meisje geprezen hebt, des te grooter schatten hebt ge dan gemist, en des te meer zijt ge dan belachlijk. Die verstandig is in de liefde, mijn vriend, die prijst zijn geliefde niet voor hij haar veroverd heeft, uit vrees voor den afloop, hoe die zijn zal. Bovendien, de schoonen, als iemand hen prijst en streelt, dan raken zij vol inbeelding en trots, of gelooft ge dat niet? - Zeer zeker, zei hij. - En hoe trotscher zij zijn, hoe moeilijker te veroveren? - Dat moet wel. - En wat voor een jager zou hij wel zijn, die op de jacht het wild opschrikt en moeilijk te vangen maakt? - Een slechte jager natuurlijk. - En om met woorden en gezangen een ander niet te verlokken maar wild te maken, daarvoor zijn de Muzen er toch niet; wel? - Zeker niet. - Pas dus wel op, o Hippothales, dat ge u niet aan al die dingen schuldig maakt door uw dichten; want gij zelf toch ook, zou ik meenen,

zult hem geen goeden dichter willen noemen, die zichzelf met zijn gedichten benadeelt. - Bij Zeus niet, zei hij, want dat ware al te dwaas. -

Behalve de genietingen van den wijsgeer schenkt Plato ons dus het komieke en bekoorlijke van den verliefden jongen gek en hij draagt zorg, dat dit humoristische motief nog meermalen uitkomt in den voortgang van den dialoog. Doch hij geeft in Socrates den beminnelijken ouden heer, die de jongelui betamelijk weet bezig te houden, zonder hinderlijk te meesteren.

Het gezelschap van aardige jongelieden vond Socrates waarschijnlijk een zeer aangename afwisseling. Er was zoo veel van hen te hopen, en men kon zooveel in hen vergeven. Bij hen allen haast was het redetwisten een zaak van belangloozen ijver. Later, als de menschen ouder werden en in het praktische leven kwamen, hoeveel ging er dan niet van die belangloosheid verloren. Dan wilden zij bekwaam worden in het argumenteeren om voor de rechtbank of in de volksvergadering hun zaak te winnen; dan hadden zij minachting voor theoretiseeren, omdat men in de praktijk verder komt met een routine van kunstgrepen; dan kwamen zij onder den invloed van groote sofisten en wilden niet meer weten, dat zij weinig wisten; dan wilden zij schitteren in hun kring, liever overwinnen in het kibbelen dan gemeenschappelijk zoeken; dan, groote goden, dan wilden zij zelfs met hun redeneeren geld verdienen!

Maar jongelieden, nog niet in het openbare leven gekomen en strevende naar een zelfstandige positie in den staat, nog onder den tucht van vader en moeder en zelfs van den slaafpedagoog, nog onbekend met de teleurstellingen van het denken, nog vol van de hoop eenmaal de waarheid te vinden, half kind nog en toch denkend wezen, hoe weinig redenen hebben zij om het denken anders dan om zich zelf lief te hebben. Hoe gaarne gaan zij mede van het eene gezichtspunt naar het andere; hoe argeloos zeggen zij ‘ja’ als zij ‘neen’ moesten zeggen; hoe spant hen de fantasmagorie van het theoretiseeren, en hangen zij met hart en ziel aan de ontwikkeling van een betoog, om straks met evenveel hart en ziel aan een ander betoog te hangen. Zij zijn de wijsgeeren in het klein; zij hebben hart en moed; zij zijn belangloos.

Welk een verpoozing daarom voor den wijsgeer als hij van de Agora in de worstelschool komt. Dààr moet hij heftig disputeeren met staatslieden en sofisten en dichters, en die worden boos als het dispuut geen andere positieve uitkomst heeft als het bewijs van hun eigen onwetendheid, en zij vreezen voor een benadeeling van hun aanzien, terwijl zij het nut der discussie volstrekt niet inzien, - hier vindt hij een menigte frissche zielen, begeerig om te praten en te denken, en die er lust in hebben met de denkingen van een vriendelijken ouderen mede te gaan.

Laat dus de wijsgeer de knapen niet verachten noch hun gepraat; zij zijn de dankbaarste toehoorders en een ware verkwikking. Laat hij hen niet verachten, doch trachten hun vriendschap te winnen, en menigmaal zal hij in hun gezelschap verfrissching kunnen vinden. Hij moet niet uit de hoogte tot hen spreken, en vooral geen schoolmeester zijn. Hij kan hen genoeg leeren zonder te meesteren, door hen te leeren met genoegen en een beetje methode te onderzoeken. Hij moet hen niet bang maken. Loopt een onderzoek mis, laat hem dan niet doen alsof dat zoo erg is; een vraagstuk is van vele kanten te bekijken en de wijsgeer moet maar zorgen telkens van een nieuwe zijde op het vraagstuk los te gaan. Het is toch maar een gezellig en vernuftig babbelpraatje en het zou zonde en jammer zijn die denkgrage jongens af te schrikken. Geen scherpe aardigheden tegen hen; laat de wijsgeer zijn ironie zoo doorzichtig maken, dat de jongens ze terstond als een grapje opvatten en er eens vroolijk gelachen wordt, of anders een ironie geven, waarvan hij zelf alleen het fijne voelt. En de wijsgeer mag ook niet kinderachtig zijn, ook van zijn beste moois moet hij wat laten zien, ook zijn mooiste invallen zijn niet meer dan voor de kinderen juist goed genoeg. Maar, ook dàt aanbieden als een onschuldig vindseltje, niet zóó kostbaar, dat men het betreuren moet, zoo het weer verloren moet gaan. De jongens behoeven nog geen vaste overtuiging over zulke groote vraagstukken te krijgen, en de smart van het niet-bereiken nog niet te kennen. Het is genoeg als zij na een half uurtje betamelijke bezigheid weggaan met den indruk dat zij zich geamuseerd hebben en verlangen naar een herhaling van het amusement, en misschien, ja, misschien zal er van het moois wat náwerken, en is de schoone vinding niet geheel verloren

geraakt, maar in hun ziel neergelegd om daar later als een groote en heerlijke redeneering weder uit te komen.

Zoo houdt de wijsgeer de jongens te vriend en zoo verpoost hij zich. Maar die verpoozing is niet geheel zonder ernstige directe voordeelen voor hem zelven. Hij is zelf ook vrijer in de bewegingen van zijn denken onder de jongens dan op de Agora. Daar moet hij menigmaal een invallende gedachte wegzenden, wijl het betoog, waaraan hij bezig is, behoorlijk moet worden afgewerkt, en is het afgewerkt dan gebeurt het hem, dat hij de weggeborgen gedachte niet meer terug vinden kan, en zoowel haar kwijt is als de reeks van denkingen, waarover zij licht wierp. Maar in de palaestra, het komt er daar niets op aan om een redeneering wat snel te eindigen en gauw aan een nieuwe te beginnen, vóór zij wegvlucht In de palaestra kan de wijsgeer zijn invallen aangrijpen en fixeeren en hun eerste effect op de menschlijke ziel bestudeeren; in de palaestra kan hij veel vrijer dan op de Agora het voorloopig ontwerp van een schoon gedachtengebouw teekenen, en zijn fantasie bezorgt hem het genot van eene bereikte schoone constructie, terwijl de smart over het ineen storten door het onschuldige der gelegenheid hem bespaard blijft.

Hoe vrij ademt de wijsgeer onder de knapen; hoe verpoost hij zich, en van hoeveel verscheidenheid is zijn genot. Naar hartelust ontwerpt hij de schoonste vizioenen; hij lacht en maakt de jongens aan het lachen; hij savoureert kleine ironietjes, die zij niet begrijpen, en lacht in zijn eentje als zij zoo royaal weg verkeerd antwoorden zonder het te merken. Ach, zij zijn zoo jong, zoo eerlijk, zoo levenslustig, zoo denkgraag. Zij hangen aan zijn lippen. Daar zit er een ademloos; en met een kleur van inspanning op de wangen leest hij het woord vóór het gezegd wordt. Hij merkt dat het betoog niet in orde is; de zaak moet misloopen, maar hij weet niet waar de fout is ingeslopen en hij is te veel geboeid om in de rede te vallen. Maar Socrates zelf bereikt al spoedig een dood punt: heb ik mij heelemaal vergist, jongens? vraagt hij. En de knaap houdt zich niet meer in, hij vergeet zijn jeugd en zijn bescheidenheid, en het eerst van allen roept hij: ‘ja, Socrates, het is fout van het begin af.’

Als de lezer uit deze beschrijving van Socrates' meening over het filosofeeren met knapen zich een voorstelling van zijn

optreden in de palaestra kan vormen, dan weet hij ook welk een kostbaar dramatisch geschenk Plato ons door Socrates' pose in den Lysis gegeven heeft.

II.

Wanneer men denkt, dat een dialoogje waarin tot jongens wordt gesproken, waarin de verliefde gek wordt vertoond, en waarin Socrates zoo beminlijk mogelijk is, wanneer men denkt, dat zulk een dialoogje gemaklijk van onderzoek is, met een gemaklijk te ontwarren redeneering, dan heeft men het geheel mis, want het tegendeel is waar. De Lysis, klein en bescheiden als hij is, is een zeer moeilijke dialoog. De jongens, die zoo gaarne luisteren en grif antwoorden, merken niet als Socrates hen er in laat loopen. Zij merken het niet, als Socrates van de eene beteekenis van een woord op de andere overspringt, en zoo er al een gevoelt dat de zaak niet in orde is, - waar de knoop ligt, dat ziet hij niet. En al geeft Plato het hier en daar te kennen, als er een verwarring is ingevoerd, ook dan geeft hij haar oplossing niet er bij, en hij laat het aan ons zelven over om het betoog te analyseeren en de verwarring te ontcijferen. De moeilijkheid wordt nog belangrijk daardoor verhoogd, dat het Plato's opzet was, het ernstige onderzoek op een woordspeling te laten berusten, en hij in dezen dialoog onbekrompen gebruik maakt van een zeggingswijze, die voor de Grieken misschien gemaklijk te volgen was, maar het ons dikwijls zeer lastig maakt.

Plato namelijk heeft veelvuldig de eigenaardigheid om aan het woord geen andere draagkracht te geven dan de zuiver logische, dan de strekking van het begrip door het woord aangeduid. Wij daarentegen gebruiken het woord om een zeker concreet voorwerp aan te wijzen, ook als het in verhoudingen komt, die niet in het begrip gelegen zijn met welks naam wij ook het voorwerp noemen. Willen wij aanduiden, dat het voorwerp zich gedraagt naar den begripsnaam, dan voegen wij er bij: in zoover het voorwerp aan dat begrip beantwoordt. Die toevoeging moeten wij echter bij Plato zelf onderstellen. Men zou bij Plato in een zeker verband de bewering kunnen vinden: een geneesheer slaapt niet. En als hij dat beweert is hij niet gek of sofistiek, maar hij meent hetzelfde als wij

beweren, wanneer wij zeggen: een geneesheer slaapt niet, *voor zoover hij geneesheer is*. Want voor zoover hij geneesheer is, behandelt hij patiënten, en zelf slapen is geen therapeutische behandeling van een ander.[1)]

Deze uitdrukkingswijze hanteert Plato met groot gemak, en in den Lysis zeker niet minder dan elders. Wij moeten wel gelooven, dat ook zijn tijdgenooten beter met die dictie vertrouwd waren dan wij, want zelfs de knapen in den Lysis verstaan ze blijkbaar goed, terwijl wij er menigmaal veel moeite mede hebben. Wij vinden, om een voorbeeld te nemen, in den Lysis de bewering, dat twee middelmatige menschen, van redelijke aanleg, deugd en bekwaamheid, elkanders vriend niet kunnen wezen, omdat zij gelijk zijn aan elkander, terwijl vroeger bewezen is, dat het gelijke van het gelijke geen nut kan hebben.

Deze laatste stelling aannemende, zien wij nog niet terstond in, dat de bewering over de middelmatige menschen, de slechtnoch-goeden, zooals Plato hen noemt, juist is. Wij zouden zoo zeggen, dat van twee middelmatige menschen de een allicht een beetje Fransch en geen Engelsch, de ander allicht een beetje Engelsch en geen Fransch kent, en waarom zouden die twee middelmatige menschen elkander dan door wederzijdsche leering van wat zij weten, niet van nut kunnen zijn? Als wij zoo spreken echter, bewijzen wij de logische draagkracht van het begrip middelmatig in de aangegeven verhouding niet te overzien. Want wij vergelijken dan de twee menschen, niet voor zoover zij beiden middelmatig zijn, doch voor zoover de een wetend en de ander onwetend is. En zelfs moeten wij bij de vergelijking der middelmatigen ook den zelfden graad van middelmatigheid, van slecht-noch-goedheid, onderstellen, anders zou de eene persoon ten opzichte van den ander slecht of goed en niet langer middelmatig zijn.

Dat zijn dus eenige redenen, waarom de Lysis, hoewel een gezellig praatje met jongens, het tegendeel van een gemaklijken dialoog is.

Wat heeft Socrates er aan om de jongens in een dwaling te brengen en zijn onderzoek op een dubbelzinnigheid te ba-

1) Het is hier de plaats niet om alle misverstanden te bespreken, waartoe de bedoelde Platonische zeggingswijze, en ook het genoemde voorbeeld aanleiding kan geven.

zeeren? Tegenover de knapen veroorlooft hij zich de vrijheid van hun naïveteit in stilte te genieten en tevens hun doorzicht op de proef te stellen. Tegenover zich zelf krijgt hij het recht op zijn woordspeling, wijl hij door haar het voordeel heeft bij het gebruik van één woord twéé vraagstukken te onderzoeken. Socrates is een royaal mensch: hij houdt zich alsof hij het probleem der wederzijdsche vriendschap alleen aangrijpt, doch ongemerkt gaat hij over tot een onderzoek van grooter diepte en meer beteekenis nog, en wij kunnen inzien hoe in de uitkomst van dit tweede onderzoek de oplossing van het eerste probleem moet te vinden zijn.

Onder welke voorwaarden zijn twee menschen vrienden van elkander? - dit is Socrates eerste vraagstuk, doch hij verbindt daaraan dit tweede: wat is de laatste grond voor ons verlangen, zoowel naar een vriend als naar alles, wat wij op prijs stellen? En hij weet deze twee vraagstukken dooreen te vlechten, door het woord *philos*, dat in de discussie voortdurend gebruikt wordt, nu eens op te vatten als *vriend* en dan weder als *dierbaar*; nu eens in een actieve, dan weder in een passieve beteekenis.

Ziehier hoe Socrates zich het genoegen verschaft om een ietwat brutalen jongen beet te nemen.

Als A van B houdt, vraagt Socrates aan Menexenus, wie is dan vriend, A of B, of maakt dat geen verschil? - Dat maakt geen verschil, antwoordt Menexenus grif. - Maar in dat vlug gegeven antwoord miskent hij het wederzijdsche als noodwendige voorwaarde voor het bestaan van vriendschap, en terstond maakt Socrates hem dan ook opmerkzaam op deze fout. Vriendschap zonder wedergevoel is dus geen vriendschap. Maar als het wederzijdsche voorwaarde is van de vriendschap, dan kan men niet zeggen, dat iemand vriend is van wijn of van wijsheid. Of mag men wel zeggen, dat iemand van wijn houdt en van wijsheid, maar mag men wijn en wijsheid niet vriend (dierbaar) noemen? En is het een onjuistheid van den dichter, die zegt, dat zulke voorwerpen als paarden en honden iemand vriend (dierbaar) zijn? Menexenus merkt hier de dubbele beteekenis vriend-dierbaar niet op; hij durft de autoriteit van den dichter niet verwerpen, en zegt, dat het citaat juist spreekt. Maar dan is het wederzijdsche *geen* voorwaarde van vriendschap, zegt Socrates. En aangezien het niet genoeg is, dat A van B houdt

om A tot een vriend van B te maken en de wederzijdsche betrekking ook niet noodwendig is als de dichter gelijk heeft, kunnen wij enkel nog nagaan, of B bij geval vriend is, omdat A van hem houdt, onverschillig welk gevoel hij zelf voor A heeft. Maar kon dat, dan zou, als A haat gevoelde voor B, volgens dezelfde redeneering niet A vijandig zijn tegen B, maar B tegen A. En het zou ook wel vreemd zijn, indien het wezen der vriendschap verbonden was aan eene voorwaarde, waardoor menschen vriend van hun vijanden en vijand van hun vrienden zouden zijn.

De drie denkbare voorwaarden dus, waaronder A vriend van B zou kunnen wezen, zijn dus allen gebleken het tegen nauwkeurige beschouwing niet uit te houden, en wij weten nu in 't geheel niet, wanneer iemand vriend is van een ander, besluit Socrates. En terecht besluit hij dat, althans naar het gebruik der woorden, in de discussie gemaakt. Doch hij heeft Menexenus er in laten loopen met de woordspeling op *philos*, en alleen door deze woordspeling is het hem gelukt, het wederzijdsche gevoel als conditie voor de vriendschap te elimineeren. Niet alleen erkent Socrates zelf, dat de zaak niet in orde is, doch ook Lysis gevoelt dat, en roept het luide uit.[1)] De lezer echter, naar ik hoop, zal Menexenus niet zoo bijzonder dom vinden; Socrates heeft hem in de gelegenheid gesteld de fout te vermijden, ja, maar het hem volstrekt niet gemaklijk gemaakt.

Menexenus dan is er ingeloopen, en Socrates zal nu eens zien, hoe Lysis zich houdt, die opmerkzamer schijnt te wezen dan de ander. Waardoor werd Menexenus in zijn dwaling versterkt? Door zijn ontzag voor de dichters, want om een paar bekende versregels te redden, heeft hij het wederzijdsche in de vriendschap opgeofferd. Socrates wil nu onderzoeken, hoe Lysis zich gedraagt tegenover de dichters, en uit een door hemzelf alleen genoten aardigheidje spreekt hij bij dit onderzoek in de onderstelling, dat de vriendschap wel degelijk een wederzijdsche gezindheid insluit.

1) De verwarring van Menexenus wordt nog bevorderd door de omstandigheid, dat het grieksche woord voor *houden van* is afgeleid van vriend-dierbaar. De hier besproken episode, Cap. IX. p. 212 B-213 D, en vooral de eliminatie van het wederzijdsche in de vriendschap, is niet goed opgevat door Horu, Platon-Studiën, 112. - In de vertaling van L. Georgii (Metzler'sche Sammlung von Uenersetzungen griechischer en römischer Autoren) vindt men de verklaring aangewezen, welke in mijn beschouwing aangenomen is. - Ook Grote heeft de episode niet doorzien.

Er is een beroemde dichterlijke uitspraak, zegt Socrates tot Lysis, volgens welke er vriendschap is tusschen menschen met gelijken aard: het gelijke zoekt het gelijke. Maar als wij die spreuk voorloopig aannemen, moeten wij al dadelijk een beperking invoeren. Slechte menschen toch kunnen nooit iemands vriend zijn, want in hun slechtheid zullen zij zoowel een goed, als een slecht man trachten te benadeelen. Alleen tusschen goeden is vriendschap denkbaar, en dit is dus de zakelijke inhoud van de spreuk: dat de goeden elkanders vriend zijn. Dit alles wordt door Lysis toegegeven. Maar nu werpt Socrates een groot bezwaar op. Als de twee vrienden werkelijk gelijk zijn, kan de een niets geven wat de ander al niet heeft, en hem dus nooit van nut zijn. En zoeken wij het niet in de gelijkheid, maar in de goedheid, dan komen wij nog niet verder, want een werkelijk goed mensch, voorzoover hij goed is, een volmaakt mensch, is zichzelf voldoende, kan van een ander geen nut hebben, heeft dus geen reden een ander op prijs te stellen, en dan is er ook geen sprake van vriendschap.

De redeneering, hier geresumeerd, is ook bij Plato niet meer dan een korte schets, en om in te zien, dat Socrates wel degelijk een ernstig betoog aangeeft en niet slechts met woorden schermt, moet men wel in het oog houden, dat hij de onderzochte spreuk niet aanvalt als een redelijk bruikbare bewering, doch als een stelling, die ook in alle scherpte opgevat en in al haar consequenties moet opgaan. Plato had voortdurend te strijden tegen de autoriteit van dichters, wier uitspraken als onfeilbare stellingen werden aangevoerd, en in dit geval, zooals meer elders, wil hij aantoonen, dat de spreuk geen absolute geldigheid heeft. Waar het te doen is om een absoluut kenmerk der vriendschap, wordt de stelling aan alle extreme gevallen der vriendschap getoetst. De absoluut slechten kennen geen vriendschap; de absoluut gelijken hebben geen voordeel van elkander; de absoluut goeden zijn zichzelf voldoende.

Deze spreuk dan gaat niet op, en Socrates komt met een ander dichterlijk citaat aan, dat juist het tegenovergestelde van de vorige stelling uitspreekt. Juist de ongelijken zoeken elkander, want die hebben ieder wat den ander ontbreekt; juist de ongelijken kunnen elkander diensten bewijzen. Zullen wij dit aannemen? vraagt Socrates. Lysis zegt niets, maar Menexenus is weer een beetje te vlug en geeft zijn toestemming. Doch daar heeft

hij niet veel plezier van; want was die tweede spreuk absoluut geldig, dan moesten slechten en goeden, ingetogenen en losbandigen, braven en misdadigen elkanders vriend zijn. Ook de tweede spreuk is dus valsch.

De goeden kunnen dus geen vrienden zijn; de slechten niet, de slechten en de goeden niet, de gelijken niet en de ongelijken niet. Wat nu te doen? Er is nog een mogelijkheid na te gaan, die Socrates als een inval van zichzelf aanbiedt, namelijk dat er een gevoel bestaat tusschen twee menschen waarvan de een slecht-noch-goed is, en de ander goed. Beiden slecht-noch-goed mag niet, want dan zouden zij gelijk zijn. In het door Socrates gegeven geval is er echter noch gelijkheid, noch tegenstelling, noch vriendschap met slechten, en deze mogelijkheid is dus van te voren niet uitgesloten.

Hier vangt Socrates een paar onderzoekingen aan, op welke ik doelde in den aanvang van mijn opstel, toen ik sprak van de genietingen der wijsbegeerte, als troost voor de kwelling der onzekerheid. De beschouwingen door Socrates aangeboden, ik weet niet of zij proefhoudend zijn en Plato dwingt ons niet het te gelooven, doch hoe schoon toont hij ons de werkzaamheid van het opbouwende denken, hoe neemt Socrates den lezer mede bij het ontwerpen eener theorie, èn door de werkzaamheid der constructie zelve, èn door het bereiken van een veelomvattende uitkomst, èn wijl die uitkomst, zoo al niet bepaald betrouwbaar, dan toch zeker de overweging waard is. Tevens hebben wij hier het punt bereikt, waar Socrates overgaat tot de tweede beteekenis van het woord *philos*, tot de beteekenis *dierbaar* of *waard*, en thans doet hij dat niet om de jongelieden beet te nemen, doch om het tweede vraagstuk te behandelen, in welks oplossing ook het antwoord op de eerste vraag te vinden moet zijn. Had Socrates de beteekenis vriend voor *philos* blijven aannemen, zooals hij ze in het onderzoek der dichterlijke uitspraken gebruikte, dan was zijn eigen onderstelling terstond foutief geweest. Vriendschap toch tusschen den goede en goed noch-slechte kan niet bestaan, want de goede kan geen voordeel hebben van den goed-noch-slechte; wel echter is het mogelijk, dat het goede dierbaar is aan den goed-noch-slechte. Plato laat het aan onszelf over om in te zien, dat ook de dichterlijke uitspraken niet opgaan, wanneer men bij hen niet van een wederzijdsch gevoel spreekt, doch van een neiging, die van één

kant uitgaat: den absoluut goede is het goede niet dierbaar, noch den absoluut slechte - dat moeten wij zelf inzien.

Aanvankelijk is de overgang van de vriendschap op het dierbare nog eenigszins onzeker aangeduid.

Laat ons dan aannemen dat er drie soorten van dingen zijn: het goede, het slechte en het slecht-noch-goede, en dat het goede dierbaar is of waard aan het goed-noch-slechte. Laat ons, om een voorbeeld te nemen, een normaal, gezond lichaam goed-noch-slecht noemen; de geneeskunde, een goed en nuttig ding, een ziekte, een kwaad en slecht ding. Is het lichaam ziek, dan vindt het de geneeskunde een dierbaar iets: door de aanwezigheid van een kwaad acht het goed-noch-slechte het goede dierbaar. Doch dat kwaad, die ziekte, mag niet zóó hevig zijn, dat het lichaam er radicaal slecht door wordt, want dan zou het ophouden tot de soort der slecht-noch goede dingen te behooren, en voor een radicaal slecht lichaam is de geneeskunde dan ook van geen nut, noch dierbaar meer. En gelijk met het lichaam is het ook met de ziel: de wijzen begeeren geen wijsheid, want zij bezitten haar reeds; den wijzen dus is de wijsheid van geen nut, niet dierbaar meer; de absoluut-onwetenden begeeren evenmin wijsheid, want zij weten niet, dat zij niets weten, en ook hun is de wijsheid niet dierbaar; doch *zij* zijn wijsgeerig en *hun* is de wijsheid dierbaar, die onwetend zijn, doch niet zoo, dat zij hun onwetendheid niet kennen. In beide gevallen dus, dat van het normale lichaam en van de wijsgeerige ziel, schijnt het alsof inderdaad de voorwaarde voor het dierbare gevonden is: dierbaar is het goede, door de aanwezigheid van een kwaad, aan datgene, wat slecht-noch-goed is.

Deze aanwijzing op de oplossing van het vraagstuk: onder welke omstandigheid iets dierbaar is, was aan Plato zeker zeer sympathiek en zoo wij ook de aanwijzing niet mogen aannemen, zonder nauwkeurige verdere overweging, zij geeft een schoon voorbeeld van de ontwikkeling eener vèr-reikende bespiegeling uit een logische subtiliteit. Met weinige woorden wordt ons een visioen van een wijsgeerig systeem geschonken, dat de oplossing van alle moeilijkheden zou kunnen zijn, en het genoegen der aanschouwing wordt niet terstond weggenomen door de twijfel aan de onjuistheid.

Doch Socrates gunt zijn hoorders en zichzelf niet lang het ongestoorde genoegen. Hijzelf is de eerste om een bezwaar op

te werpen, en wij mogen er hem nog dankbaar voor zijn, dat hij bij de ontwikkeling van dit bezwaar ons wederom onthaalt op het visioen eener redeneering, die diep ingaat op het wezen van wat ons eigenlijk dierbaar is, en wederom de kwelling van den twijfel voorkomt door de plotselinge openbaring van een gedachtenkring, waaraan zeker nog genoeg te werken valt, vóór men hem òf voor goed aannemen, òf voor goed verwerpen wil.

Waarom aarzelt Socrates zijn eigen resultaat aan te nemen? Omdat hij er niet zeker van is, of het goede op zichzelf bestaat buiten tegenstelling tot het kwade. Is dit niet zoo, dan zal bij het verdwijnen van het kwade ook het goede verdwijnen en er zou niets wezenlijks dierbaar zijn, en zeker dus geen ware reden voor vriendschap. Want zoo even hebben wij gezien, dat het goede dierbaar is aan het slecht-noch-goede door de aanwezigheid van een kwaad. Zoo nu het kwaad geheel en al niet bestond, dan verviel ook de oorzaak, waardoor het goede dierbaar is. Aan de vraag of het goede al dan niet bestaat in tegenstelling tot het kwade, is dus de vraag naar het bestaan van het dierbare ten nauwste verbonden.

Het bestaan van het dierbare, en niet alleen van wat wij gewoonlijk zoo noemen, doch ook van het waarlijk dierbare, het laatste doel van al ons streven, de uiterste oorzaak van al onze oordeelen over dierbaarheid. Want als wij iets dierbaar noemen volgens de bepaling zooeven gevonden: het goede is dierbaar aan het slecht-noch-goede door de aanwezigheid van een kwaad, dan zullen wij die bepaling gewoonlijk toepassen op een goed, dat bij nadere beschouwing blijkt niet op zichzelf een goed te zijn. Den zieke is de geneeskunde dierbaar, maar niet de geneeskunde om zichzelf, doch om het herstel, dat zij brengt, en dat is het eigenlijk dierbare. Een vader, wiens zoon ziek is, vindt alles veel waard, wat den zoon redden kan, doch om het behoud van zijn zoon. Zoo wij geld hoog schatten, het is niet om het geld zelve, doch om wat het geld geven kan. En aldus ligt achter ieder gewaand goed een ander goed, en daarachter weder een ander, en zoo klimmen wij in gedachte op tot het uiterste absolute goed, dat tevens het uiterste dierbare moet zijn.

Doch indien dit absoluut goede bestaat, mag het niet gebonden zijn aan het kwade door de betrekking van tegenstelling, want alsdan zou met het kwade ook het absoluut goede verdwijnen, ook dus het zeker dierbare, en ook dus de absolute voorwaarde

voor vriendschap, waarnaar nog altijd gezocht wordt. Zal er dus iets dierbaars zijn, zal er nog eenige kans wezen om de vriendschap te redden, dan moet het goede kunnen bestaan buiten de tegenstelling tot het kwade.

En het kan. Want het is niet noodig om alles wat wij kwaad noemen als een wezenlijk kwaad te beschouwen. Wij begeeren wat wij niet hebben, en dit gemis is dikwijls een ware kwelling, een wezenlijk kwaad, doch niet altijd. Men kan spreken van een goed-noch-kwaad gemis, en evenzoo van goed-noch-kwade begeerten. Bij verdwijnen van het kwade kan dus het goed-noch-kwade blijven. En tevens blijven de daarmede overeenkomende begeerten. Maar zoo die er zijn, wordt er begeerd, en men begeert wat men meer of minder dierbaar, meer of minder goed acht. Het goede en het dierbare en de vriendschap zijn dus gered.

Neen, nog niet. Want in de vroeger gevonden bepaling voor het bestaan van het dierbare, was het optreden van het dierbare veroorzaakt door de aanwezigheid van een kwaad. Zoo nu het absoluut goede bestaat, ook al bestaat het kwade niet, dan ontbreekt ons nog een absoluut kenmerk voor het optreden van het dierbare, geldig ook dan, wanneer het kwaad verdwenen mocht zijn. Daar nu de goed-noch-kwade begeerten een mensch drijven naar wat hij dierbaar vindt, laat ons daarom die begeerte als oorzaak van het erkennen van iets dierbaars aannemen, en nog wat nader onderzoeken, hoe die begeerte als oorzaak werkt.

Bij dit onderzoek gaat Plato over van den abstracten gedachtenkring tot het concrete geval der jongens vóór zich. Doch bij dien overgang brengt hij het vraagstuk tevens in verband met een theorie, welke hier en ook in het Symposion even aangeroerd wordt, als ware zij in zijn tijd een algemeen bekende beschouwing, terwijl ik voor mij erkennen moet, er gansch geen raad mede te weten, en Plato zelf, dunkt mij, hecht er niet zeer veel waarde aan, want zoowel hier als in het Symposion gaat hij niet diep in op deze theorie.

Wat is het resultaat van den Lysis? Negatief, dat de voorwaarde der vriendschap noch in de gelijkheid, noch in de tegenstelling gelegen is. Positief, - wij mogen het gissen, doch niet zeker aannemen. Wij mogen gissen: de menschen streven naar een absoluut goed, dat tevens het absoluut dierbare is;

het streven naar dit dierbare is tevens oorzaak van de vriendschap; beide vrienden toch zien in den vriend een middel om nader bij het ware goede en dierbare te komen; dikwijls echter verwarren zij het uiterste goed met het naastbijgelegene, het middel met het doel, het aangename van den omgang met het wijsgeerige doel van den omgang, de aanschouwing van het uiterste goed, hier wel genoemd, doch niet omschreven.

Dit mogen wij gissen, doch Plato zegt het ons niet; alleen geeft hij den lezer te verstaan, dat inderdaad een belangrijk punt voor de bepaling van de vriendschap gewonnen is, en inderdaad het bestaan van het dierbare in betrekking tot het slecht-noch-goede vastgesteld.[1)]

Doch zoo de lezer dit verstaan kan, de jongens bemerken het niet; zij eindigen, gelijk zij begonnen, met een fout; zij laten zich ten slotte nog eens beetnemen door een dubbelzinnigheid.[2)] Voor hen heeft het gesprek geen andere positieve opbrengst dan de herinnering aan een aangenaam wijsgeerig babbelpraatje, dan de zachte vermaning hoe vrienden onder elkander den tijd betamelijk kunnen doorbrengen, dan den indruk van eenige veelomvattende gedachten. En Socrates verlangt niet anders. Met opzet brengt hij hen in den waan, dat er niets van blijvende waarde bereikt is. De knapen zijn nog te jong om nu reeds alleen te willen praten tot het bereiken van een tastbare wijsgeerige uitkomst. Genoeg zoo zij in het praten zelf plezier hebben en niet afgeschrikt worden door een negatieve uitkomst. En Socrates zelf geeft hun het goede voorbeeld. Hij zelf, reeds een oude man, heeft een half uur lang het gesprek geleid, niets gevonden en toch verliest hij zijn opgeruimdheid niet. ‘Waarlijk,’ zegt hij, als de jongens weggaan, ‘waarlijk, Menexenus en Lysis, wij hebben ons heden belachelijk gemaakt. Want onze hoorders zullen weggaan en vertellen, dat wij meenden elkanders vrienden te zijn, maar wat een vriend is, niet konden vinden.’

CH.M. VAN DEVENTER.

1) Verg. Horn, Platon-studiën, 116-117.
2) Verg. Horn, Platon-studiën, 116-117.

Juridische ethnologie.

Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe, nebst einer psychologischen Abhandlung über Grausamkeit und Rachzucht, von Dr. S.R. Steinmetz. Leiden, Leipzig. 1894.

Twee lijvige boekdeelen over de ontwikkeling der straf bij de verschillende volken door te lezen is voor hen, wier studie in den regel niet op dat gebied gelegen is, een wel wat hooge eisch. Toen ik alzoo de uitnoodiging, om het werk van mr. Steinmetz in dit tijdschrift te bespreken, had aangenomen, achtte ik het in de eerste plaats mijn plicht, een overzicht te geven van den geheelen inhoud.

Het onderwerp verdient zulks volkomen. Veel te veel heeft men tot dusver op wijsgeerig gebied zijne gegevens ontleend aan onze naaste omgeving, of aan de geschiedenis der Europeesche maatschappijen; de psychologische verschijnselen, die zich bij onbeschaafde volken voordoen, en de wijze waarop die in hunne gewoonten zijn gerealiseerd, zijn een onderwerp van studie, welks nut wel niet nader zal behoeven te worden in het licht gesteld; en ik acht het niet onmogelijk, dat daaruit het een en ander zal kunnen worden verklaard van hetgeen in de wijze van denken bij de onderste lagen onzer eigene hedendaagsche maatschappij tot dusver raadselachtig bleef.

Een hoofdvereischte voor den onderzoeker op een gebied, dat, gelijk de ethnologie, kan worden vergeleken met een nog weinig betreden wildernis, waarin men zelf den weg te banen heeft, is wel een hooge mate van voorzichtigheid, een scherpe blik, groote objectiviteit en vrijdom van vooroordeelen, een voortreffelijke methode van onderzoek. Al deze eigenschappen vindt men bij den heer Steinmetz op de gelukkigste wijze vereenigd. Zijne

goede trouw in het vermelden van feiten, ook wanneer zij lijnrecht tegen zijne theoriën indruischen, is boven mijn lof verheven. Niettegenstaande de vermoeiende veelheid van citaten - zoozeer noodig om de individueele fouten tot een minimum terug te brengen - niettegenstaande de echt Germaansche wijze van behandeling, het uitspinnen van verschijnselen tot in de kleinste bijzonderheden; niettegenstaande de schrijver met volkomen bewustheid alles veronachtzaamd heeft wat strekken kon om de lectuur van zijn werk te veraangenamen, zoo kan ik toch verklaren dat het een genot is, onder zijne leiding zich op de kronkelpaden der gedachte te bewegen, overtuigd als men reeds spoedig is, hier met een reisgenoot te doen te hebben, die angstvallig de denkwijze van anderen eerbiedigt. Wanneer ik dan ook herhaaldelijk hier mijne meening tegenover die van den heer Steinmetz stel, dan geschiedt zulks met volle waardeering van zijne zienswijze en als eene poging tot samenwerking in het opzoeken der waarheid. Ik wensch mij echter geenszins op te werpen tot rechter over een boek, waaraan ik zelf veel nieuwe denkbeelden ontleend heb; ik erken gaarne des schrijvers meerdere belezenheid en studie van de hier behandelde materie; maar ik heb slechts de bedenkingen, die onder de lectuur zich aan mij voordeden aan anderer oordeel, in de eerste plaats aan het oordeel van den schrijver zelven willen onderwerpen.

Mijn eerste opmerking betreft de economie van het werk. Over het geheel genomen begeeft de schrijver zich dikwerf op zijwegen, die de aandacht vermoeien. Zoo wordt een hoofdstuk over de vereering der voorouders noodeloos gerekt door een vrij lange bespreking van anthropologische vragen, in weerwil dat de schrijver in zijne inleiding reeds gezegd heeft, dat in zijn werk op de rasverschillen niet gelet zal worden. Zoo had de uitvoerige behandeling der kwestie: ‘goden of geesten’ voor een paar punten van het Melanesische gebied wellicht achterwege kunnen blijven. Zoo ware het m.i. regelmatiger geweest eerst de ontwikkeling der maritale en daarna die der patriarchale macht te bespreken, in plaats van omgekeerd. Maar de grootste fout in dit opzicht is wel de betreurenswaardige, doch van des schrijvers wil geheel onaf hankelijke omstandigheid, dat het tweede deel vroeger dan het eerste is verschenen;

daardoor toch wordt de geleidelijke ontwikkelingsgang eenigszins verbroken, en treffen wij in het eerste deel algemeene denkbeelden aan, wier toepassing in het tweede deel gemist wordt.

In zijne Inleiding zet mr. Steinmetz allereerst uiteen het wezen en de onderlinge betrekkingen van de ethnographie en de ethnologie; is de eerste eene concreete, de laatste is eene abstracte wetenschap. Steunt de laatste op de gegevens, die de eerste verschaft, op hare beurt ziet deze, als dienende wetenschap de laatste naar de oogen, welke gegevens zij te verzamelen, hoe zij ze te rangschikken heeft. Zoo hand in hand gaande, treden ethnographie en ethnologie te zamen in den kring der sociologische wetenschappen.

Is door het enkele feit van de publicatie van dit boek en van zoovele uitmuntende ethnologische verhandelingen, als er in de laatste vijftien jaren zijn verschenen, reeds voldoende bewezen, dat reeds het voorhanden ethnographische materiaal vergelijkende studie mogelijk maakt, zoo is er nog ontzaglijk veel in dit opzicht aan te vullen en vooral te schiften. Het moest niet noodig zijn, dat een schrijver als mr. Steinmetz, zuiver vergelijkend te werk gaande, het grootste deel van zijn boekwerk moet opvullen met verzamelingen van feiten, aan tal van werken ontleend; de ethnoloog behoorde den ethnograaf het werk niet uit de handen te moeten nemen. Terecht klaagt de schrijver over het dilettantisme, dat op ethnographisch gebied valt waar te nemen. Er wordt niet methodisch, niet nauwkeurig, niet objectief genoeg waargenomen. De eischen, die de schrijver aan de ethnographie stelt zijn hoog; zooals ze door hem geformuleerd zijn, te hoog. Op vele plaatsen van zijn boek schijnt hij van den waarnemer te verwachten een blik in het gemoedsleven van den inboorling, een doordringen tot de beweegredenen der handelingen, waarover deze zeer speciale studie loopt, en waartoe de schrijver zelf wellicht alleen in staat zou zijn. Het veld van waarneming is zoo reusachtig uitgebreid, dat men bezwaarlijk kan verwachten, dat ieder onderzoeker bij iederen onderzochten stam voor alle ethnologische studien der toekomst materiaal zou kunnen samenbrengen. Eene poging in die richting werd jaren geleden reeds gedaan door de Société d' anthropologie te Parijs, door het publiceeren harer questionnaires, registers van vraagpunten

ter beantwoording door reizigers, op allerlei gebied van menschelijke verhoudingen. Terwijl ik in den aanvang met dit denkbeeld bijzonder ingenomen was, ben ik door kennisneming van de wijze waarop ze worden ingevuld wel eenigszins daarvan teruggekomen. En bovendien, zal men voor iederen volkstam opnieuw beginnen met het gansche onderzoek op vraagpunten? Als dit werd in praktijk gebracht, dan zou geen menschenleven meer toereikend zijn, de menigte van geleverde monographieën te doorlezen. Het komt mij voor, dat hier de taak van den kamerethnograaf is aangewezen. Neemt men in aanmerking, dat de schrijver in dit werk zijne voorbeelden ontleent aan 325 volkstammen, die men tot ongeveer 58 groepen brengen kan, dan is het zonneklaar, dat hij tallooze malen in herhalingen vervallen moet van eigenaardigheden, die bij alle volken van dezelfde groep noodwendig moeten voorkomen, juist omdat zij om die reden tot een zelfde groep vereenigd zijn. Zoo zien wij bij zijn Zuid-Amerikaansche voorbeelden telkens weer dezelfde begrafenisgebruiken bij onderscheiden volkstammen vermeld. Wanneer dus de schrijver de wenschelijkheid betoogt van meer en steeds meer monographieën, dan zij dit opgevat in dezen zin, dat bij de kamerethnographen de taak berust monographieën samen te stellen van de *volkengroepen*, opgebouwd uit de berichten van wat door de reizigers bij de afzonderlijke volken, waaruit de groepen bestaan, is waargenomen. Reeds nu kunnen die monographieën vrij uitvoerig en daarom vrij bruikbaar zijn. Eerst als dit werk is afgeloopen, zal de tijd voor meer beknopte en speciale questionnaires zijn gekomen, om gedurig aan te vullen wat aan het waargenomene ontbreekt. Mochten toch een deel van onze ethnologen, in stede van zich in bespiegelingen te verdiepen dit, wel is waar minder schitterende, doch hoog noodige werk ter hand nemen. Dan zal terstond in het oog vallen iedere verkeerde observatie, die in strijd is met de overige, bij de volkengroep waargenomene verschijnselen; dan zal het mogelijk zijn te ontdekken welke verschijnselen er in den regel samengaan, en in verband hiermede, of *gelijke* verschijnselen bij verschillende volkeren opgemerkt, soms *verschillende* oorzaken hebben. Kortom, op deze wijze zal de ethnoloog niet langer in de thans overmijdelijke fout vervallen van ongelijksoortige grootheden met elkaar te vergelijken, door de menschheid als een eenheid te beschouwen.

De wreedheid.

De schrijver begint met de wreedheid als zielkundig verschijnsel aan een onderzoek te onderwerpen. En terecht; aangezien de wraak hierin bestaat, dat men den beleediger smart aandoet, zoo onderstelt zij noodwendig eene althans latente wreedheid bij het wraaknemende individu. De vraag, wier beantwoording alzoo in de eerste plaats in aanmerking komt, is deze: waarin bestaat het genot der wreedheid, en is dat genot groot genoeg om de intensiteit van het wraakgevoel te verklaren?

Twee soorten van wreedheid zijn wèl te onderscheiden: de eigenlijke en de oneigenlijke, of liever de bewuste en de onbewuste; de laatste is die welke geboren wordt uit gebrek aan voorstelling van het veroorzaakte lijden (b.v. bij kinderen), ten gevolge van onkunde of afstomping.

Wat nu de eigenlijke wreedheid aanbelangt, zoo worden achtereenvolgens zes hypothesen beproefd ter verklaring van het door haar verschafte genot:

1°. De wreedheid geeft een verhoogd machtsgevoel. Zelfs zij, die tot groote machtsontwikkeling in staat zijn, kunnen behagen scheppen in nietige kwellingen, wat de schrijver minimaalgenot noemt. Evenals ieder goudstuk den gierigaard het volle bewustzijn van zijn groot bezit voor den geest roept, zoo brengt iedere wreede handeling, hoe klein ook, den wreedaard de volheid zijner macht in de gedachte. De bedenking dat zelfpijniging door deze hypothese niet zou kunnen worden verklaard, wijst de schrijver te recht af met de opmerking, dat hierdoor de heerschappij over zichzelven ten duidelijkste in het licht treedt. Een verhoogd machtsgevoel alzoo, of beter zelfverheffing ligt op den bodem van het genot dat de wreedheid als zoodanig kan verschaffen.

2°. Het genot der wreedheid is gelegen in de aangename tegenstelling tusschen eigen welbehaaglijkheid en anderer lijden. Hier moeten wij onderscheiden tusschen actieve en passieve wreedheid. Voorzeker kan de laatste, nl. het niet verhinderen van, of wel behagen scheppen in anderer lijden in sommige gevallen uit het aangename contrast ontstaan (leedvermaak); doch de voorbeelden die de schrijver daarbij aanhaalt: het genot van de toeschouwers eener executie of van een stierengevecht schijnen

mij daarbij niet ter zake dienende. Zou inderdaad het aangename bewustzijn van zelf niet op het schavot te staan, of wel het gevoel van eigen zekerheid bij het aanschouwen van het gevaarlijke werk des toreador's de machtige prikkel zijn, die gansche drommen onzer medemenschen beweegt om urenlang naar den aanvang dier voorstellingen te hunkeren? Ik geloof het niet. Hoe het ook zij, de passieve wreedheid kan buiten beschouwing blijven bij de bestudeering van de wraak, en wat de actieve betreft, zoo spreekt de schrijver zelf twijfel uit over de juistheid dezer hypothese.

3°. Het genot bestaat in de hevige gemoedsbeweging en geesteswerkzaamheid, die door de wreede handeling wordt teweeg gebracht. Het is niet te loochenen dat wreedheid op zichzelf genot kan geven, of het genot verhoogen. Van dit laatste vindt men sterk sprekende voorbeelden in de handelingen der ‘sanguinaires’, door prof. Ball medegedeeld in zijne ‘folie érotique’, Parijs 1888. De vraag blijft evenwel, of dit is een genot sui generis, dan wel of het tot een anderen kring van gewaarwordingen terug te brengen is. De schrijver beproeft het, en brengt o.a. de contrastwerking hierbij te pas. Wij hebben echter de zwakheid dezer hypothese leeren kennen. Let men op het koelbloedig martelen van kleine dieren, b.v. van vliegen of meikevers door knapen, waarbij voorwaar van geen hevige gemoedsbeweging sprake is, dan valt het dunkt mij niet te ontkennen dat het vermaak van den martelenden knaap alleen in intensiteit verschilt van het genot van den wilde, die behagen schept in de stuiptrekkingen van zijn slachtoffer, of van den toeschouwer bij stierengevechten. Uit de machtshypothese is dit genot m.i. niet geheel te verklaren. Bij alle drie de voorbeelden wordt echter de *nieuwsgierigheid* geprikkeld; nieuwsgierigheid in den ruimsten zin, ook die, welke bevredigd wordt door het aanschouwen van altijd weer dezelfde vertooningen, maar waarbij toch eenige plaats is voor het onverwachte.

4°. De evolutionistische hypothese. Het is die, welke de wreedheid verklaart uit bij den mensch door natuurkeus aangekweekte instincten van jacht en bloedvergieten; omdat voedsel, welstand, vrouwengunst in den wilden staat aan den geweldigste ten deel vallen, en de hiermee gepaard gaande zooveel latere ontwikkeling van altruïstische gevoelens buiten

den engen kring van de familie of den stam. Dat hieruit de ongevoeligheid voor anderer lijden, of de moeilijke ontwikkeling van het medelijden verklaard kan worden, neemt schrijver aan. Evenwel is het bezwaarlijk in te zien, hoe het *genot* van bloedvergieten langs dien weg kan zijn ontstaan. Hoogstens de associatie der begrippen van wreedheid en verhoogd machtsbewustzijn, waarbij wij weder terugvallen in de eerste hypothese. Moreele wreedheid - het krenken en kwellen door woorden en gebaren - die met jacht en krijg immers niets te maken heeft, en volgens schrijver in een veel later stadium geboren is, laat zich bovendien evolutionistisch niet verklaren, en is in den regel juist gericht tegen de naaste omgeving; alzoo tegen dezulken, met wie op evolutionistische gronden de grootste sympathie verondersteld moet worden. Wreedheid als atavistisch verschijnsel is volgens mr. Steinmetz mogelijk, doch niet waarschijnlijk. Verschillende soorten van atavistisch gedachten weerzin worden achtereenvolgens door hem behandeld en verworpen. Niet onaardig brengt hij daarbij in herinnering, dat onze eerste voorouders door den een als bloeddorstig worden afgeschilderd, op grond onzer wreede instincten, en door den ander als een ras van vegetariërs (gelijk de anthropoïde apen) zooals dat zou blijken uit de ontembare neiging onzer knapen tot het plukken van ooft.

5°. De wreedheid verklaard door de algemeene vreesachtigheid, die daardoor oorzaak is van eene even algemeene zucht om zich door wreede daden als de sterkere voor te doen; alzoo om in het lijden anderen aangedaan de voortdurende bron te zien van eigen zekerheid. Feitelijk valt deze hypothese met de eerste samen; alleen het uitgangspunt verschilt.

Evolutionistisch wordt ook wel de wreedheid als het wapen van den zwakkere, speciaal van de vrouw beschouwd; waardoor deze zienswijze alweer in strijd komt met de gewone, die overwinning en wreedheid als geassocieerde begrippen opvat.

Schrijver neemt niet aan, dat de vrees in abstracto, zonder de geringste bestaande of gewaande aanleiding tot wreedheid voeren zou. Daarentegen is hij van oordeel, dat deze bron van wreedheid rijkelijker vloeit dan die der eerste hypothese, omdat iedereen, aan vrees onderhevig, naar veiligheid haakt, doch machtsvergrooting geen zoo algemeen menschelijke zucht genoemd kan worden. Nu geloof ik bij den schrijver geen

tegenspraak te zullen vinden, wanneer ik het meer algemeen begrip van *zelfverheffing* in de plaats stel voor zijn ietwat beperkte opvatting van het genot, dat wreedheid schenken kan. En nu is het duidelijk, dat zoo goed als alle menschen hiernaar streven. Niet zonder reden staat hoovaardij boven aan de lijst der zeven hoofdzonden. Hoovaardij is als het water dat haast overal in wordt gevonden, 't zij duidelijk te bespeuren, 't zij chemisch vastgelegd. Het komt er slechts op aan of het medelijden niet, of slechts gebrekkig wordt gevoeld of tijdelijk tot zwijgen wordt gebracht, zooals bij vrees. En hier komt een factor in het spel, die tot het gebied der karakterologie en der ethnographie behoort. Schrijver heeft dit zelf gevoeld, waar hij op bladz. 93 van zijn eerste deel zegt: ‘Mir scheint es gerade die Hauptsache zu sein, dass die Völker, zu welchen den betreffenden Knaben (van het geciteerde voorbeeld) gehörten, kein Mitleid, kein Verständniss für tierische Leiden haben.’ Nagenoeg iedereen streeft naar zelfverheffing, niet iedereen is in gelijke mate verstoken van medelijden.

Wel te onderscheiden van de onberedeneerde, impulsieve vrees is de beredeneerde, die tot beredeneerde wreede handelingen voert, en die niet noodwendig het medelijden behoeft uit te sluiten; wreedheid alzoo *als middel* (afschrikking), niet als bron van genot.

6°. De wreedheid is een karaktertrek sui generis. Bain, die deze meening aanhangt, wordt door den schrijver in een zijner best geschreven hoofdstukken grondig wederlegd, en daarmede naar mijne meening genoegzaam aangetoond, dat de wreedheid wel degelijk tot meer elementaire eigenschappen is terug te brengen.

Het vorenstaande samenvattende, en mijne verklaring met die van mr. Steinmetz combineerende, meen ik alzoo te mogen stellen, dat er is een blijvende, meer algemeene oorzaak voor de wreedheid, namelijk de zucht naar *zelfverheffing*, den vorm aannemende van, of wel verbonden met ijdelheid, nijd, argwaan, baldadigen overmoed, wreveligheid, oploopendheid, plaagzucht, inhaligheid en dergelijke; en een eveneens blijvende, doch minder algemeene, in den regel meer tot passieve wreedheid aanzettende oorzaak: *nieuwsgierigheid*, of het verlangen naar uitwendige prikkels tot verhoogde hersenfunctie; vervolgens een voorbijgaande oorzaak: *vrees*, die

inpulsief kan wezen of beredeneerd (bezorgdheid); een en ander voor zoover ze niet worden tegengewerkt door het medelijden, welks langzame ontwikkeling wellicht door evolutie kan verklaard worden. Niet zelden zullen er echter meer dan ééne oorzaak te gelijk aanwezig zijn.

De wraak.

De psychologische verklaring. Zielkundig gesproken bestaat de wraak slechts hierin, dat het onaangename gevoel van geschaad te zijn door het aangename van iemand anders te schaden opgeheven wordt; de *richting* der wraak komt in de tweede plaats; zij is geen essentieel bestanddeel; immers men koelt zijn gemoed ook wel aan volkomen schuldvrije objecten.

De wraak is alzoo een onaangenaam gevoel, door een aangenaam gevoel verdreven. Waarom nu juist door het aangename van de wreedheid, en niet door eenig ander genot? Dit kan niet anders verklaard worden dan door de overweging, dat iedere ondervonden krenking een gevoel van vernedering, van onmacht of vrees achterlaat. Dat gevoel nu kan niet beter worden weggenomen dan door op onze beurt aan anderen leed toe te voegen. En wel een leed, waardoor onze onmacht opgeheven wordt. ‘Wij verlangen er naar,’ zegt de schrijver ‘dat onze venijnige kritikus zich eens een domheid laat ontvallen, en niet dat hij b.v. kiespijn krijgt.’ De wraakzucht kan zich echter uitbreiden en dan wordt zij tot haat. Men haat volgens den schrijver, door aan eenig voorwerp onaangename associaties te verbinden gepaard met een gevoel van vrees.

Door de gegeven verklaring van de wraakzucht wordt het zeer natuurlijk, dat krachtige naturen, niet zoo licht in hun zelfvertrouwen geschokt, minder spoedig op wraak bedacht zijn.

Doch alleen de smart der *vernedering* wordt door de wraakoefening te niet gedaan, geenszins de specifieke smart, door de ondervonden krenking te weeg gebracht, b.v. het verlies van een vermoorden bloedverwant. Zoolang nu deze laatste smart onverzwakt aanwezig blijft, leeft het gevoel van vernedering telkens weder op, en wordt steeds naar opheffing daarvan door middel van wraak gestreefd, waarbij men waant de specifieke smart te kunnen lenigen (onverzadelijke wraakzucht). Is de specifieke smart overweldigend groot, zoo valt de smart der

vernedering soms in het niet, en het individu laat de wraak achterwege.

Maakt de ondervonden krenking iemand wreed? Neen, zegt de schrijver, doch bijna iedereen is tot wreedheid geneigd, en ondervonden beleedigingen heffen doorgaans het neutraliseerende medelijden op. Derhalve zijn de weinigen die geen wreedheid bezitten ook tot wraakneming onbekwaam. Evenzoo de talrijker personen, wier medelijden de overhand blijft behouden.

Schrijver heeft naar mijn bescheiden meening een bron van wraak of liever van vergelding over het hoofd gezien. Dit blijkt uit de noot op bladz. 109 eerste deel; zij luidt als volgt: ‘Bain bemerkt: wanneer het geen genot ware iemand leed aan te doen, dan zouden wraak en straf eenvoudig geneesmiddelen zijn. - Is straf inderdaad slechts geneesmiddel? Ik geloof in het oog van de meeste beschaafde lieden niet: van waar anders de algemeene weerzin tegen het behandelen van misdadigers als zieken?’ Hetzij dat wij teweeg brengen dat misdadigers hunne gerechte straf van overheidswege ondergaan, hetzij dat wij, als de gelegenheid zich voordoet, den misdadiger helpen lynchen, al naarmate van ons zedelijk peil, steeds zullen wij daaruit ondervinden een zekere aangename gewaarwording, in haren zwaksten vorm *voldoening* geheeten: alzoo genot uit aangedaan leed geboren. Volgens schrijver's hypothese zou een gevoel van vernedering daardoor zijn opgeheven. Doch het lijkt mij den burgerzin wel wat geïdealiseerd door aan te nemen, dat wij ons zelven in de maatschappij gekrenkt of vernederd gevoelen. Vrees behoeft hier evenmin te bestaan b.v. bij vergrijpen tegen de zeden. Waarin zijn wij dan gekrenkt? Wij zijn gekrenkt in onze begrippen. Hier is de reden van ons leed doen *verontwaardiging*, die zich tot afschuw uitbreidt gelijk de wraakzucht tot haat. Waarom nemen de lynchers den rechter het werk uit de handen, ook zonder eenig wantrouwen in de billijkheid van zijne rechtspraak? Omdat er een disharmonische voorstelling in den geest des verontwaardigden ontstaat: de afschuw van den overtreder en diens genot, al is het maar van het leven in den kerker. Den lyncher wordt die disharmonische voorstelling te sterk, hij wenscht die aanstonds op te heffen. Veeltijds wordt echter de wraakzucht nog door verontwaardiging versterkt.

De utilistische verklaring. De wraakzucht opgevat als eene zeer doelmatige eigenschap in de menschelijke samenleving om anderen van kwaaddoen af te houden. De wraak is dus op zichzelve niet aangenaam, doch de langdurige ervaring der nuttige werking zou de eenige oorzaak zijn dat er naar wordt gestreefd. Deze hypothese wordt voldoende afgewezen met de opmerking, dat juist die nuttige werking niet steeds aanwezig is; want wraak leidt tot wederwraak; ongunstige persoonlijke ervaring verzwakt geenszins het verlangen naar wraak, die daarbij evenmin achterwege wordt gelaten, wanneer herhaling der beleediging onmogelijk is, en dus maatregelen van tegenweer onnoodig zijn. Voorzoover het nut der wraak in het verhoogde zelf bewustzijn is gelegen, vervallen wij in de eerste hypothese.

De physiologische verklaring. De voorstanders dezer theorie beschouwen de wraak als een direct gevolg van den zenuwprikkel door beleediging, physisch of psychisch teweeggebracht. Zij leveren verdienstelijke beschrijvingen van de in- en uitwendige verschijnselen bij toorn; edoch het verband tusschen die verschijnselen en de krenking die ze deed ontstaan wordt over het hoofd gezien; en hierom is het juist te doen. De wraakzucht, opgevat als het verlangen - door associatie van denkbeelden - om tegenover den beleediger dezelfde afweerbewegingen te maken als de reflexbeweging die den aanval te voorschijn riep, verklaart geenzins de wraakzucht tengevolge van psychische beleediging.

De evolutionistische verklaring. Bij de lagere dieren reageert het individu op direct gevoelde, bij de hoogere op waargenomene, bij den mensch op voorgestelde prikkels. Zoo heeft door het geheele dierenrijk de zelfverdediging zich ontwikkeld, en de meest op tegenweer bedachte individuen behielden de overhand in den strijd des levens. Dat de dieren die op geenerlei wijze zich verweeren kunnen, te gronde gaan, is wel een uitgemaakte zaak; maar wanneer men met Weismann de overerving van verworven eigenschappen loochent, is het niet goed in te zien, hoe die zelfverdediging zich op de boven aangegeven wijze heeft ontwikkeld. Buitendien verklaart de theorie wel de voortschrijdende volmaking der bewegingen van afweer, doch geenszins, hoe het wraakgevoel, de dwingende *behoefte* aan wraak een voordeel zijn kon in den strijd om het bestaan. Schrijver is van oordeel, dat tegenwoordig vele vragen een

weinig snel worden opgelost met een beroep op de erfelijkheid, en deze ‘soll nur nicht zur pons asinorum in der Psychologie werden.’

Vereering der voorquders.

Eerst gaat de schrijver verschillende meeningen na omtrent de algemeenheid dier vereering en omtrent de vraag, of zij als de eenige bron van allen godsdienst op te vatten is. Hierop volgt een overgroote menigte citaten, ontleend aan beschrijvingen van de zeden der Poolbewoners, der Indianen van Noorden Zuid-Amerika, der Arabieren, volken van den Kaukasus van Centraal-Aziatische en Siberische volken, van Voorindische natuurvolken, Australiërs, Indo-, Mela-, Poly- en Mikronesiërs, alle welke citaten op dit onderwerp betrekking hebben, en waardoor het volgens dr. Steinmetz hoogstwaarschijnlijk wordt, dat zonder onderscheid van ras bij alle volken, die op diezelfde hoogte van beschaving staan, doodenvrees of doodenvereering wordt gevonden.

Ofschoon ik - om niet te ver buiten de grenzen van het besproken boek te gaan - almede op grond der aan het einde van het tweede deel voorkomende mededeelingen, met den schrijver volkomen overeenstem ten aanzien van de algemeene verbreiding van het geloof aan een voortbestaan des geestes na den dood, zoo meen ik toch te moeten wijzen op de ongenoegzame bewijskracht van een aantal der door hem bijgebrachte voorbeelden. Het heeft mij menigmaal getroffen, hoe zonderlinge denkbeelden aan de zoogenaamde primitieve volken worden toegeschreven, als pogingen hunnerzijds om zich de natuurverschijnselen en in het algemeen den gang van zaken in dit ondermaansche te verklaren. Wanneer men leest van planten die als denkende wezens worden opgevat, van buitensporige praktijken, zooals er b.v. een wordt meegedeeld in Wilken's Animisme I, pag. 38, regel 13 v.o.; van dieren, die als voorouders van menschen worden aangezien, dan krijgt men onwillekeurig den indruk alsof wij ons te midden van een wereld van krankzinnigen bevinden. En het zijn juist de voorstanders van de evolutieleer, die dergelijke absurditeiten als primitieve denkbeelden voorstellen. Hoe, zou het verstand zich uit den waanzin, de rede uit ijlhoofdige hersenschimmen ontwikkeld hebben? Geloove het wie kan. Hoezeer het onderwerp eene

afzonderlijke behandeling zou eischen, zoo wil ik hier toch even in het midden brengen, dat naar mijne overtuiging veel daarvan uit symboliek moet zijn ontstaan.

Symboliek toch is n.f. eene ondoelmatige of onvolledige handeling, om een denkbeeld zichtbaar voor te stellen, hetzij dat die handeling vroeger doelmatig of volledig is geweest, hetzij dat het denkbeeld op geene andere wijze voor te stellen is. Symboliek is naar mijne meening in het leven van de volken veel te weinig opgemerkt. Doorgaans wordt ze voorgesteld als een *middel*, terwijl ze veeleer is te beschouwen als een *behoefte* van de menschelijke natuur. Onwillekeurig buigen wij ons neer voor wat ons groot en machtig toeschijnt; wat is dat anders dan symboliek? Als wij op het lezen van een beleedigenden brief de vuist ballen en dreigend opheffen tegen den afwezigen beleediger, dan *kan* dit worden opgevat als een reflexbeweging tengevolge van een zenuwprikkel, die een aanvalsbeweging uit den oertoestand onwillekeurig doet te voorschijn komen; doch het lijkt mij veel natuurlijker daarin te zien een symbolische handeling, omdat het spuwen op den grond en andere teekenen van groote minachting, die tot dezelfde rubriek behooren, anders onverklaard blijven. Symboliek als een niet overlegde uiting van den menschelijken geest zag ik tot dusver niet in het licht gesteld. Veelvuldig nu zijn de berichten omtrent het vernietigen van de roerende have van eenen overledene; nu eens wordt ze mee begraven, dan weer verbrand, of ook wel eenvoudig vernietigd. Maar steeds wordt zulks opgevat als een medegeven van die have aan de ziel des overledenen. Stellen wij ons voor, dien oermensch, niet slechts met een vage, doch reeds met een zeer concreete voorstelling van het leven na den dood, waarin men wapens noodig heeft en huisraad, enz., en denken we ons dien mensch, die zaken *voor de eerste maal* met het lijk begravende, in de meening, dat ze den overledene van nut zijn, hoewel een eenvoudig onderzoek hem leert, dat ze aan verrotting worden prijsgegeven. En hoe, wanneer het lijk begraven wordt, de have evenwel verbrand? Denken wij ons verder al zijn tijdgenooten, die dit denkbeeld aannemelijk vinden en het gebruik op hunne kinderen doen overgaan. Is dat niet inderdaad veronderstellen dat die ‘primitieven’ in een toestand van ijlhoofdigheid verkeerden? Er is toch een wijd verschil, of men een dwaas voorouderlijk gebruik volgt uit sleur, uit eerbied

voor traditie, dan of men zoo iets opzettelijk en met overleg *begint*. Ik acht het niet onmogelijk, dat men met deze handeling oorspronkelijk op symbolische wijze het eigendomsrecht heeft willen erkennen. De eigendom des overledenen werd op zijn graf vernietigd, omdat hij zelf vernietigd is; ja zijn naam, die deel uitmaakte van zijne individualiteit werd voortaan in den stam niet meer genoemd. Elders is het vernietigen van eigendom, gepaard met zelfverminking en haarafsnijding en dramatische voorstellingen, vermoedelijk oorspronkelijk alleen een poging om door het zich toebrengen van schade de smart symbolisch uit te drukken, die de overlevenden bezielt bij het verlies van een geliefden bloedverwant. Elders wederom kan het mee begraven van de goederen des overledenen oorspronkelijk bloot een daad van piëteit geweest zijn, om het overschot van een geliefden doode zoo statig mogelijk uit te dossen. Kortom, meer redelijke, eenvoudige en echt menschelijke overwegingen kunnen het zoozeer verbreide verschijnsel hebben teweeggebracht. Toen evenwel in later tijd de oorspronkelijke beweegreden vergeten was, en men zich rekenschap ging vragen van het voorvaderlijk gebruik, is men tot de dwaze opvatting gekomen, dat de voorwerpen den doode op zijne reis naar betere gewesten moesten vergezellen. Maar het kan naar mijne meening geen *oorspronkelijke* opvatting geweest zijn, die dan bewijzen zou, dat het geloof aan het voortbestaan der ziel daaraan voorafging.

Ten aanzien van den zedelijken en maatschappelijken invloed van de doodenvereering, wenscht schrijver de vraag in dezer voege voor te stellen: hebben de lagere godsdienstvormen een merkbaren invloed op het volksleven? In de eerste plaats komt hij tot de slotsom, dat dooden*vrees* oorspronkelijker is dan dooden*vereering*. Daarop de rol der vrouw besprekende, zegt hij dat, alhoewel natuurlijk, gelijk bij het leven de krijgsman, zoo ook na den dood diens geest in de eerste plaats gevreesd wordt, de geest der overleden vrouw toch ook bezorgdheid wekken kon. Dienovereenkomstig vindt de schrijver, in tegenspraak met Lubbock, een groot aantal gevallen van vereering van overledenen van het vrouwelijk geslacht. Voorts komen de vrouwen in aanmerking om gelijk de slaven en het vee, gelijk alles in één woord, wat eigendom kan zijn, op het graf van den man te worden geofferd of althans verminkt. Zeer juist zoekt schrijver de oorzaak der uitgebreide offerplechtigheden in de menschelijke

ijdelheid; de een wil den ander overtreffen. In de hierop volgende voorbeelden, alle betrekking hebbende op het terughouden van twisten en euveldaden uit vrees voor den toorn der overledenen, vindt schrijver aanleiding om de door hem gestelde vraag bevestigend te beantwoorden.

Inzonderheid eischen de geesten der overledenen nakoming van de bloedwraak. Een der meest karakteristieke voorbeelden hiervan is het aanbieden van het hoofd des moordenaars aan den schim van zijn slachtoffer. Het plaatsen van het hoofd van Kira Kôtsuke op Asa no Takumi's graf in de welbekende Japansche legende der 48 rô-nin is een merkwaardig pendant van de door den schrijver meegedeelde voorbeelden uit de ethnografie der Kaukasus-volkeren. ‘De doodenvrees,’ zegt schrijver, ‘heeft eene redelijke, streng, conservatieve, doch geen hervormende, noch idealistische strekking.’

Primitieve uitingen der wraakzucht.

Zijn de wilden wraakzuchtig? Reeds à priori beantwoordt de schrijver deze vraag bevestigend, omdat bij den wilde de elementen aanwezig zijn - ook de nieuwsgierigheid - die volgens de hierboven uiteengezette theoriën, tot wraakneming en wreedheid aanleiding geven. Daarentegen ontbreken niet zelden het geheugen en de diepte van gevoel, die voor langdurige en intensieve wraakzucht noodig zijn. Evenals de lagere klassen in onze steden zijn de onbeschaafde volkeren van een beweeglijken aard en slaan zij veelal van het eene uiterste in het andere over. Het komt mij voor, dat, zoo ergens, hier althans het speciale volkskarakter in aanmerking dient te komen en dat hierop niet algemeen genoeg gelet wordt.

De schrijver doet thans een poging om een andere groep van ethnologische verschijnselen aan de begrippen omtrent wraak te toetsen. Het is inderdaad opmerkelijk, dat volken bij wie de bloedwraak wordt gevonden, sneltochten gaan ondernemen, opdat de verslagene, wiens hoofd zij machtig worden, den dooden zou beschermen, of wel het vleesch der verslagenen eten, opdat het hun geluk zou aanbrengen. Het is duidelijk, dat zulks niet wel is overeen te brengen met het denkbeeld, dat de geest van den verslagene zich over den aan hem beganen doodslag wreekt. Ik wensch op dit onderwerp thans niet verder

in te gaan; doch de schrijver maakt zich naar mijn bescheiden meening wel wat heel gemakkelijk van de kwestie af, door het er voor te houden, dat de wilde zich de wraakzucht van een vreemden zoo duidelijk niet voorstelt, en hiermede komt hij in flagranten strijd met het slot van zijne noot op p. 300: ‘und das Nicht-verstehen (hier wordt van anderer smart gesproken) soll man nur nicht zu weit bei den Wilden treiben.’ Bovendien gelooft hij, zooals ik reeds zeide, aan een spoedig verdwijnende, weinig intensieve wraakzucht bij den wilde in het algemeen. In een goed geschreven hoofdstuk zet hij daarop de factoren uiteen, die de langdurige en intensieve wraakzucht zich doet ontwikkelen en die, welke de ontwikkeling daarvan tegenhouden. Hoe hij echter de gewoonte van de Bataks om een knaap te dooden, ten einde er een beschermgeest van te maken, verklaren kan uit dat gemis aan langdurige en intensieve wraakzucht, en hoe hij tegelijkertijd diezelfde Bataks op gezag van von Brenner kan rangschikken onder de volkeren met intensive und dauernde Rachsucht, dat is mij ten eenemale onbegrijpelijk. De theorie is blijkbaar met de feiten niet in overeenstemming.

Ik heb reeds gezegd, dat volgens den schrijver de *richting* van de wraak geen essentieel bestanddeel is. Er is een wraakgevoel denkbaar, dat zich minder om de vis agens der ondervonden smart bekommert, maar dat er slechts op uit is, de ondervonden teleurstelling, resp. vernedering door een gewelddadige handeling op te heffen. Zonder die richting nu op dengene, die de verongelijking heeft aangedaan, is de wraak uit den aard der zaak minder bevredigend en wordt daarom de bevrediging in grootere heftigheid gezocht. Met een aantal voorbeelden, hoezeer dan ook niet uitsluitend aan de laagst ontwikkelde volkeren ontleend, wordt het voorkomen dier richtinglooze wraak, die welke op den eerste den beste wordt genomen, aangetoond; niet enkel voor direct ondervondene beleedigingen, maar zelfs voor het natuurlijk overlijden van een bloedverwant. Het is alsdan de wraak in naam des overledenen, die op deze wijze moet bevredigd worden. Zóó verklaart de schrijver het gebruik der doodenoffers, die in den regel worden uitgelegd als een middel om de dooden in hoogere gewesten dienaars te verschaffen. Tegen deze laatste theorie worden door den schrijver zeer ernstige bezwaren ingebracht.

Doch om de zijne te bevestigen, zou, naar mijn inzien, op de eerste plaats moeten overwogen worden of diezelfde volken zich het verblijf der zielen na den dood als een verblijf van gelukzaligheid denken. Is dit laatste het geval, dan mag men vragen, hoe de geest des overledenen over zijn heengaan wrok gevoelen kon. En is niet vaak de dood een welkome verlossing uit lichamelijk lijden? Hoe het ook zij, terecht zegt de schrijver, dat de richtinglooze wraak een impulsieve, niet overlegde wraak is, die haar doel en haar loon in zichzelve draagt, hoezeer hare gevolgen soms nuttig zijn, en dat zij hierin met de eigenlijke bloedwraak overeenkomt. Alzoo is men er nog ver van af, de vergelding te beschouwen als een middel om een maatschappelijk of zedelijk oogmerk te bereiken.

In de volgende paragraaf geeft de schrijver voorbeelden van het opzoeken van een schuldobject naar oneigenlijke, nl. valsche criteria; de meest oppervlakkige associatie van denkbeelden is voldoende om den vermeenden schuldige aan te wijzen. Steeds wordt deze vorm echter bij natuurlijke sterfgevallen aangetroffen. In ieder geval staat hij hooger dan de richtinglooze wraak.

De bloedwraak.

Van de beide hiervoor behandelde vormen van wraak tot die, waarin men de misdaad wreekt aan hem, die op grond van redelijke bewijzen als de dader wordt aangemerkt is een groote afstand. Daartusschen ligt de bloedwraak.

Vooral bij twisten in de groep zelve bleek ten duidelijkste het voordeel, dat er in gelegen is, zijne wraak tot den eigenlijken dader te bepalen. Aangezien hij soms inderdaad niet aanwezig was, zooals bij aan tooverij toegeschreven sterfgevallen, of wel op geen andere manier was op te sporen, werd het godsoordeel uitgedacht en kwam het meer en meer in toepassing.

De hoofdvraag bleef dus: wie als de dader werd beschouwd.

Hoe diep men ook in gedachten in de geschiedenis der menschheid moge teruggaan, van een bellum omnium contra omnes kan bezwaarlijk ooit sprake zijn geweest. De menschelijke maatschappij in hare eenvoudigste bestanddeelen uiteengelegd, bestaat althans uit kleine groepen. Nu behoort tot het wezen van de bloedwraak, dat zij tusschen groepen in plaats van tusschen individuen bestaat; de groep trekt zich de indi-

vidueele beleediging aan, en wreekt die alweder niet op den individueelen dader, maar op de groep, waartoe deze behoort. Bloedwraak en krijg zijn dus eigenlijk verschillende woorden voor hetzelfde begrip.

1°. De bloedwraak tusschen familiën en clans. Zij wordt door veertien voorbeelden toegelicht, waarvan mij slechts ongeveer de helft volkomen toepasselijk schijnt. Daarbij is het in den regel hoogst moeilijk uit te maken of de daarin genoemde families op weg zijn om zich tot stam te vormen, dan wel of omgekeerd de stam zich wederom in de familie heeft opgelost.

2°. De bloedwraak tusschen stammen onderling. Is eenmaal de stam ontstaan uit de onderscheidene met elkander verwante of verbonden families, dan wordt natuurlijk bloedwraak van stam tot stam genomen. Immers, zal de stam tot een politieke macht worden, dan moet op de eerste plaats de bloedwraak tusschen de samenstellende deelen uitgesloten zijn. Hierna gaat de schrijver over tot de behandeling van eenige eigenaardigheden van de bloedwraak:

A. De bloedwraak is als een boek met debet en creditzijde, dat nooit wordt afgesloten, en vererft alzoo van geslacht tot geslacht.
B. Het feit, dat men tot de groep behoort is voldoende om actief of passief aan de bloedwraak deel te hebben. Ook wij voelen dikwijls een wrok tegen de geheele sociale groep, waartoe onze beleediger behoort, hetgeen schrijver met eenige sprekende voorbeelden uit de moderne maatschappij toelicht. In dat geval ontbreekt ons de onderscheidingsgave tusschen de individuen waaruit die groep bestaat, of onze onderscheidingsgave is door hartstocht verduisterd.
C. Bloedwraak is geen straf; d.i. zij staat niet in verhouding tot het aangedane leed. De talio is een latere beperking.
D. Bloedwraak wordt als een plicht, geenzins als een afkeurenswaardige handeling beschouwd.

Wraakafkoop.

Het zonderling verschijnsel, dat verminking en doodslag met geld worden afgekocht, eischt inderdaad wel eenige nadere verklaring.

Schrijver geeft als oorzaken van den wraakafkoop op:

1°. De behoefte om geleden verliezen in de groep aan te vullen.

Dit kan op de volgende wijzen geschieden:

ten eerste door opneming van krijgsgevangenen in den beleedigden stam, somtijds nadat zij eerst wreedaardig mishandeld zijn. Het blijkt echter niet, dat daarmede wraakafkoop bedoeld wordt, en de opgegeven voorbeelden alzoo in den kring onzer beschouwingen tehuis behooren.

ten tweede door adoptie of dienstbaarheid van den beleediger, die hetzij zichzelven daartoe aanbiedt, hetzij tot dat einde door zijn eigen stam wordt uitgeleverd.

ten derde door vernedering van den beleediger, hetzij die hiertoe door zijne stamgenooten gedrongen wordt, hetzij hij zich de vernedering vrijwillig oplegt.

ten vierde door vermaagschapping. Het schijnt echter uit de voorbeelden te blijken, dat vermaagschapping veeleer wordt opgevat als een middel om den eenmaal gesloten vrede te bevestigen; en hoe dikwijls ditzelfde met de sub 2 vermelde adoptie het geval is, kan uit de medegedeelde citaten niet met juistheid worden afgeleid.

Ten slotte moet ik hierbij nog wijzen op eenige gevallen die door den schrijver worden vermeld, waarbij smart door kleine geschenken wordt gelenigd en die moeten strekken om het denkbeeld te doen ingang vinden, dat het op zichzelf niet absurd te achten is, dat wraakzuchtigen door winstgenot zouden vertroost worden. Ik vermeld dit opzettelijk hier, omdat het samenhangt met de ‘ersatz’-theorie, die wij op dit oogenblik behandelen. Ik moet evenwel erkennen, dat deze theorie mij geenszins voldoet. Zij is in strijd met de, in de algemeene beschouwingen ontwikkelde beginselen, waar schrijver vraagt: waarom zoekt de beleediger zijn onaangenaam gevoel te verdrijven door het aangename van de wreedheid, en niet door eenig ander genot? en waar het antwoord luidt dat inderdaad alleen wreedheidsgenot neutraliseerend werken kan.

Wanneer eene theorie goed is, dan behoort zij ook de daaronder vallende verschijnselen voldoende te verklaren. Als wij het eerste en het laatste der opgegeven middelen tot bevrediging door aanvulling van geleden verlies, om de reeds hiervoor genoemde redenen uitzonderen, dan blijven ons het tweede en derde over. Beide nu laten zich zeer goed verkla-

ren als teekenen van onderwerping, waardoor het zelfbewustzijn van den geheelen stam verhoogd wordt, zijn overmacht of beter recht erkend, en daarmede de oorzaak van zijn wraakzucht weggenomen wordt. En dit juist bij bloedwraak; want men moet niet vergeten, dat hier het individu moet wijken voor de familie of den stam; en het behoeft wel geen betoog, dat op de groep zeer zeker niet van toepassing is wat van het ontstaan der onverzadelijke wraakzucht is gezegd, dat namelijk de specifieke smart het gevoel van vernedering telkens weer doet herleven. Zoo opgevat wordt ook het betalen van weergeld volkomen duidelijk. Niet baatzucht is hier in het spel, maar de beleedigde partij eischt in de betaling van een zekere som eene symbolische erkenning van hare meerderheid of van haar beter recht. Alleen aan het einde van het eerste deel, op p. 472 wordt dit denkbeeld even aangegeven; doch schrijver trekt er niet genoeg partij van ter verklaring der verschillende verschijnselen. Laat ons bovendien niet uit het oog verliezen, dat het geven van geschenken bij vele volkeren zeer stellig die symbolische beteekenis heeft. Zeer juist heeft wijlen mr. P. van Bemmelen dit uitgedrukt in het eerste deel van zijn ‘l'Egypte et l'Europe’: d' après les idées primitives le don honore celui auquel il est offert, et celui qui l'accepte, accepte un hommage et s'en réjouit. On donne aux puissants de la terre comme aux dieux. Les rois acceptent des dons en guise de tribut. Les dieux agréent et exigent les sacrifices des pauvres mortels. Het betalen van weergeld is derhalve eene vernedering, eene *boete*, en daaruit is de oorsprong af te leiden van de boetestraffen in het moderne strafrecht. Hoe anders te verklaren, dat de boeten in later tijden aan den monarch betaald werden; iets dat met de ‘ersatz’-theorie niet overeen te brengen ware. Ik zie mij dus verplicht het goed recht van schrijver's theorie tegen den schrijver zelven te handhaven.

De tweede oorzaak van den wraakafkoop is volgens mr. Steinmetz het verlangen naar vrede. Hoezeer nu en dan in de citaten van ‘den moordenaar’ gesproken wordt, zoo moet toch stellig een deel der bijgebrachte voorbeelden van bloedwraak betrekking hebben op jarenlange veeten, waarvan de aanleidende oorzaak bijna vergeten was, althans zulk eene flauwe herinnering had achtergelaten, dat zij onmogelijk meer vijandige

gevoelens vermocht op te wekken. Immers, er moet toch wel een onderscheid gemaakt zijn tusschen de laatst gepleegde daad van bloedwraak en de eerste geweldpleging, die deze bloedwraak in het leven riep. Terwijl de eene als een volkomen rechtmatige handeling werd opgevat, moest noodzakelijk de oorspronkelijke, de aanleidende gewelddaad als een onrechtmatige handeling, niet enkel een gevoel van wraak, maar *bovendien* een gevoel van verontwaardiging verwekken, en dus veel dieper indruk maken dan de eerstgenoemde. De tijd wischte dien indruk echter uit. Zulk eene oude, ja verouderde bloedwraak moest nu toch wel het eerst voor afkoop in aanmerking komen en als schrijver het op p. 443 van zijn eerste deel wonderlijk noemt, dat afkoop en bloedwraak bij een en hetzelfde volk naast elkander voorkomen, dan moeten wij integendeel op grond van de hier gegeven overwegingen erkennen, dat het niet anders te verwachten was: gevallen van overgeërfde en pas ontstane bloedwraak komen immers naast elkander voor. Geen wonder dan ook dat de uitslijtende wraakzucht een toenemend verlangen naar vrede cumuleerde, gelijk schrijver terecht aantoont in eene aan dit onderwerp gewijde paragraaf. Ja, hij gaat zelfs zoover, van den wraakafkoop als een der uitvloeisels van den strijd om het bestaan te noemen, en wel als een der voorwaarden voor de rustige ontwikkeling van den landbouw; de door hem bijgebrachte statistische gegevens toonen dit voldoende aan.

Ten slotte noemt de schrijver nog als omstandigheden, die het tot stand komen van den wraakafkoop bevorderen: op de eerste plaats den bruidkoop, dien hij beschouwt als een afkoop van de wraak, ontstaan door het over en weer rooven van vrouwen; een handeling welker frequentie al spoedig het hatelijk karakter deed verliezen. In de tweede plaats noemt hij als zoodanig de ontwikkeling van den rijkdom, waardoor natuurlijk een afkoop in geld eerst mogelijk werd.

De volgende vraag, die zich voordoet luidt: hoe brengt de wilde den wraakafkoop overeen met de door hem veronderstelde wraakzucht van de overledenen? Schrijver verklaart dit door aan te nemen, dat de afkoop in den aanvang eerst na jarenlangen strijd geschiedde, door welken strijd de doode genoegzaam verzoend kon worden geacht. Wij kunnen er bij voegen: zoodat de herinnering aan het primitieve slachtoffer

belangrijk was verflauwd. Voorts omdat ook de dooden werden geacht zich te verheugen over de verrijking van levende stamgenooten, en over de materieele schade der vijandelijke groep. Wij kunnen hiervoor lezen: omdat ook de dooden ondersteld worden in het feit van den afkoop een vernedering van den vijandelijken stam te zien.

Verzoeningsfeesten.

Behalve de gewone beteekenis van een feest als plechtige viering eener gebeurtenis (in casu het sluiten van vrede) hebben de verzoeningsfeesten volgens schrijver nog de beteekenis, dat zij tot schuldreiniging dienen en tot bevrediging van den overledene. En hier moge aan de slotwoorden van het citaat van van Bemmelen herinnerd worden: de dooden ontvangen in den vorm van offers hun aandeel in den wraakafkoop. Wat het feest bovendien voor de levenden beteekent: een gezamenlijke maaltijd als symbool van vriendschap, dat beteekent het ook ten opzichte van de overledenen; immers zij worden ondersteld van de gaven mede te genieten. Op zichzelf is dit laatste denkbeeld niet absurder, dan de handeling van den modernen mensch, die bij iederen maaltijd voor een dierbaren overledene laat aanrechten, gelijk dit somtijds geschiedt, of die den stoel waarop de overledene placht te zitten steeds ongebruikt in zijn nabijheid houdt; de mensch heeft behoefte om aan zijn gedachten een tastbaren vorm te geven.

Het eerste deel besluit met eenige voorbeelden van veldwinnenden afkoop, in botsing komende met de overgeleverde bloedwraak, een splitsing van den wraakafkoop in drie opvolgende stadiën, waarvan men het eerste het facultatieve, het laatste het imperatieve stadium zou kunnen noemen; voorts met eene recapitulatie van alles wat over de wording en het karakter van den wraakafkoop is gezegd en een uiteenzetting van de sociale gevolgen van dit rechtsmiddel, namelijk vrede, verminderde wreedheid, verminderde krijgshaftigheid; daarentegen vermeerderd kapitalisme, door de grootere beteekenis van het bezit, vermeerderd staatsgezag, verrijking van het hoofd des Staats, dat zich een deel van het weergeld gaat toeëigenen, gemakkelijken overgang tot het straffen van overheidswege.

Het tweegevecht.

Reeds in het adopteeren of als knecht aannemen of in de vernedering van den individueelen dader ligt een streven tot individualiseering van de bloedwraak. Vooral komt dit streven te voorschijn bij het tweegevecht.

Als voorlooper van het eigenlijke tweegevecht kan men beschouwen den meer geregelden strijd tusschen weinige personen, die bij een aantal volkeren naast den algemeenen krijg tusschen de stammen onderling bestaat, of wel in plaats daarvan getreden is. Wanneer een stam bestaat uit twee of meer maatschappelijke groepen, zoodat tusschen de leden van de groep eene betrekking van bloedverwantschap van moeders zijde (matriarchaat), tusschen de groepen onderling een band van aanhuwelijking (exogamie) aanwezig is, dan is de bloedwraak tusschen die groepen mogelijk. Wanneer daarbij een centrale macht over den stam ontbreekt, die aan den strijd der samenstellende groepen een einde maakt; wanneer daarbij het kapitalisme nog nauwelijks bestaat, zoodat er van wraakafkoop geen sprake zijn kan, dan is er behoefte aan een ander middel om den stam voor zelfvernietiging te vrijwaren, en dit middel is beperking, reglementeering van de bloedwraak. De vrouwen die den band tusschen de groepen vormen zullen harerzijds het tot stand komen van den vrede gaarne bevorderen. Schrijver toetst nu de voorbeelden van gereduceerde bloedwraak aan de hier opgegeven voorwaarden, en zoo ze niet alle gelijktijdig aanwezig zijn, tracht hij toch de mogelijkheid te bepleiten, dat dit in vroeger tijden het geval geweest is. Wat echter de voorwaarde van matriarchaat betreft, zoo is het niet duidelijk waarom in dezen kring van denkbeelden ook niet het patriarchaat zou passen. Hoe het ook zij, schrijver heeft, zoo niet aangetoond de noodzakelijke voorwaarden voor het tot stand komen van de tot tweegevecht beperkte bloedwraak, althans op zeer verdienstelijke wijze de omstandigheden in het licht gesteld, die de ontwikkeling daarvan bevorderen.

Het tweegevecht ontwikkelt zich verder:

1°. tot hetgeen de schrijver Singkampf noemt; eigenlijk een woordenstrijd, waarbij de beide partijen elkander om het hardst bespotten. Al vinden zich bij de Tasmaniërs en de oude Arabieren eenigszins verwante verschijnselen, zoo komt het hier

aangeduide gebruik alleen, en nog wel uitsluitend voor minder zware beleedigingen bij de Eskimo's van Groenland voor, en is het derhalve meer als een speciaal geval dan als een algemeen ethnologisch verschijnsel te beschouwen.

2°. tot een middel om zich van een zedelijken smet te zuiveren, n.l. in de hedendaagsche maatschappij.

3°. als godsoordeel.

Bewijzen, dat de sub 2 genoemde vorm uit het godsoordeel is afgeleid, worden door dr. Steinmetz niet geleverd. Zijne argumenten om aan te toonen, dat het godsoordeel direct uit de tot tweegevecht gereduceerde bloedwraak is ontstaan, zijn niet overtuigend. Wel geeft hij eenige voorbeelden van spiegelgevechten, als pogingen om aan te wijzen welke van beide partijen de zwakste is, en die vervolgens wordt gedood of boete te betalen heeft, en daarmede moge de ontwikkeling van het duel als godsoordeel - dat natuurlijk niet op eenmaal is ontstaan - zijn aangeduid, de oorsprong evenwel staat tot dusver niet volkomen vast. Wij zagen reeds het godsoordeel vermeld als oneigenlijk criterium om bij de richtinglooze wraak den dader aan te wijzen.

De vrouw en de bloedwraak.

Waar exogamie bestaat, vooral waar zij tegelijkertijd met het matriarchaat verbonden is, en derhalve niet alleen de vrouw, maar ook hare kinderen tot een anderen stam behooren, daar kan men natuurlijk verwachten, dat de vrouw door dien anderen stam, resp. hare bloedverwanten, zal worden beschermd, ook tegen haren eigen echtgenoot. Dat dit inderdaad het geval is wordt door den schrijver met voorbeelden aangetoond. Evenwel vinden wij diezelfde bescherming ook daar, waar patriarchaat aanwezig is. Waar echter de vrouw van hare ouders wordt gekocht, daar wordt zij geheel uit het stamverband losgemaakt, en is er geen enkele reden meer voor de familie om haar te steunen. Daarom blijft in Benkoelen de schoonzoon een klein gedeelte van de koopsom schuldig. Wat verder de rol der vrouwen bij de bloedwraak betreft, bij de groote meerderheid der geciteerde volkeren worden zij met een zeker ontzag behandeld, komen zij niet zelden bij twisten tusschenbeiden of worden zij althans gespaard. Men zou verwachten, dat dan ook bij die volken exogamie en matriarchaat ge-

vonden worden, doch dit is geenszins altijd het geval. Omgekeerd hieruit, al is het dan ook slechts voorloopig, met den schrijver te besluiten tot een vroeger voorkomen van die rechtstoestanden lijkt mij een petitio principii. Derhalve moet het verschijnsel onverklaard blijven. Er zullen stellig andere factoren in het spel zijn, die tot dusver niet zijn aangetoond.

Evenzeer blijft onverklaard het feit, dat bij een vijftal der geciteerde volken de vrouwen actief aan de bloedwraak deelnemen. Ons worden geen rechtstoestanden meegedeeld die deze vijf volken met uitsluiting der hierbovenbedoelde gemeen hebben.

Het eenige waartoe wij op grond van redeneering kunnen besluiten, is dan ook, dat exogamie en matriarchaat over het algemeen aan de vrouw een veiliger en waardiger bestaan verzekeren.

Gevolgen van de bloedwraak.

Werkt de bloedwraak schadelijk of gunstig? A priori zouden wij geneigd zijn wegens hare algemeene verbreiding, de vraag in laatstgemelden zin te beantwoorden. Natuurlijk werkt zij echter schadelijk in zoover als zij ontvolking teweeg brengt, en door onrust te doen heerschen, de ontwikkeling van den landbouw tegengaat; schadelijk eveneens, waar zij tot verbrokkeling van stammen aanleiding geeft. Haar gunstige invloed is daarentegen gelegen in hare preventieve werking. Vrees voor represailles houdt af van gewelddadigheden; zij leert zelfbedwang. Bovendien ontwikkelt zij het gevoel van eer en ridderlijkheid. Bij het eene volk zijn de gunstige, bij het andere de ongunstige gevolgen van de bloedwraak hetzij overheerschend, hetzij bij uitsluiting aanwezig. Wat is in deze het criterium? Schrijver gaat de verschillende voorbeelden met zijne gewone nauwgezetheid na, en komt tot de zeer logische gevolgtrekking, dat de bloedwraak eerst dan uitsluitend slechte gevolgen heeft, wanneer de stam zich oplost en de bloedwraak bij de veel minder machtige en dus minder ontzag inboezemende familiën berust. Afkoop, tweegevecht en ook de instelling van het asyl kunnen evenwel de slechte gevolgen temperen. Hoe sterker eenheid daarentegen in den stam, hoe meer de gunstige gevolgen van de bloedwraak op den voorgrond treden.

De wraak ten opzichte van groepgenooten.

Tot dusverre is er slechts gehandeld over het wreken van euveldaden, gepleegd door personen buiten de maatschappelijke groep. Hierna gaat de schrijver over tot de beschouwing van de wijze, waarop de groep op overtredingen in eigen boezem reageert. Slechts bij eenige volkeren vindt men daar de eigenlijke wraak. Bij andere wordt de moordenaar zonder vorm van proces ter dood gebracht of uitgeworpen. Bij weer andere is weergeld in zwang, denkelijk naar analogie van den afkoop van de bloedwraak, of wel men tracht de partijen te verzoenen. Twee malen (een der beide gevallen is echter dubieus) vindt men gewag gemaakt van het verhalen van de wraak op vreemden. Bij minder belangrijke feiten trekt zich de groep de zaak echter niet aan, en deze onverschilligheid kan zich tot het toelaten van persoonlijke wraak uitstrekken. Mr. Steinmetz schrijft dit hieraan toe, dat de solidariteit, die gelijk bekend is, onder natuurvolkeren in hooge mate aanwezig is, medebrengt, dat de groep zich niet gaarne aan een harer medeleden vergrijpt. Beiden, beleediger en beleedigde zijn haar even na; zij moeten het onder elkander uitmaken. Men zou hier nog kunnen bijvoegen dat deze wraak geheel en al individueel is en niets gemeen heeft met de bloedwraak, die telkens weer tot nieuwe wraak aanleiding geeft. Het is hier dus meer *eigen richting* dan eigenlijk gezegde wraak. Zoodra echter meerdere politieke organisatie van de groep is ingetreden, of wel wanneer het gepleegde feit van zeer ernstigen aard is, zoodat de groep zich gekrenkt gevoelt, wordt de misdadiger *als rustverstoorder* gedood of uitgeworpen.

Wat den wraakafkoop tusschen leden van dezelfde groep betreft, schrijver komt hier wederom terug op zijne voorstelling van opheffing der smart door bevrediging van winzucht, eene voorstelling, die ik gemeend heb te moeten bestrijden, en hij grondt zich daarbij op eene zeer zonderlinge mededeeling omtrent de Goajiro's, die medebrengt dat men aan de gemeenschap geld schuldig is, wanneer men zichzelven een kwetsuur heeft toegebracht, hetgeen schrijver opvat als betaling van het medelijden. Een zoo geheel op zichzelf staand verschijnsel behoeft evenwel eene nadere in loco opgedane en niet theoretische verklaring, alvorens het als argument kan dienst doen.

De straf van overheidswege

De straf van overheidswege is geen blinde en wilde krijg of uitbarsting van woede meer; de handeling die haar te voorschijn roept wordt niet meer uitsluitend als een ondervonden nadeel opgevat; maar als eene daad die in strijd is met de heerschende *begrippen*. De van overheidswege toegepaste straf beoogt met meer of minder overleg een doel.

Als uitgangspunt hebben we hier dan niet langer de wraakzucht maar hoogstens de *verontwaardiging*, terwijl het karakter niet langer is vergelding van het kwaad als doel, doch als *middel*.

Het is volgens mr. Steinmetz niet noodig deze ingrijpende verandering der kwaadvergelding uitsluitend toe te schrijven aan de opkomst van het staatsgezag. Haar oorsprong ligt in een veel vroeger stadium, in een meer beperkten kring, in de verschillende soorten van gezag die ook zonder centrale macht bestaan, als daar zijn het maritaal, het ouderlijk, het militair gezag. Dit is met andere woorden gezegd, dat zij eigenlijk geen verandering is; maar dat zij, zoo algemeen opgevat als de schrijver het doet, altijd bestaan heeft. Lezen wij in plaats van de overheid de gemeenschap, dan zien wij dat zij neerkomt op het vergelden van euveldaden in den eigen boezem van de groep gepleegd. Doch bovendien heeft zij het opvoedend element, het karakter van vergelding als *middel*. Sedert het oogenblik dat de mensch huisdieren b.v. honden of rendieren is gaan houden - en dat is al zeer vroegtijdig het geval geweest - heeft hij het bewijs geleverd, het opvoedend element van straffen te verstaan. Dit neemt evenwel niets weg van de belangrijkheid der nu volgende paragrafen, waarin de schrijver de volken in drie groepen verdeelende, met voorbeelden aantoont, hoe er evenzoovele stadiën zijn van gestrengheid in de behandeling der kinderen door de ouders. Volkomen juist zegt schrijver, dat in de primitieve maatschappij het kind weinig opvoeding behoeft. ‘Regels zijn er daar niet vele,’ zegt hij. Ik zou integendeel willen doen opmerken dat er in de primitieve maatschappij zeer vele regels zijn, dat nergens de individueele vrijheid kleiner is; de adat heerscht er met onbeperkte macht tot in de meest beuzelachtige zaken. Maar er is iets anders: de sociale verhoudingen zijn er weinig ge-

compliceerd, en alzoo zijn alle leden van de groep onwillekeurig, door nabootsing, min of meer naar één model gevormd.

In overeenstemming met de vooropgestelde denkbeelden vinden wij 41 voorbeelden die van totale afwezigheid van opvoeding getuigen; de kinderen worden integendeel bedorven en spelen er den baas. In 25 gevallen vinden wij sporen van opvoeding zonder, of nagenoeg zonder dwangmiddelen. Slechts bij 11 der geciteerde volkeren bestaat er strenge tucht. De schrijver gaat nu na de omstandigheden, die het voorkomen van tucht kunnen verklaren, en in het algemeen op het tot stand komen van opvoeding kunnen invloed hebben. En dan valt reeds dadelijk in het oog, dat in alle elf gevallen van strenge tucht een meer of minder ontwikkeld patriarchaat bestaat. Hieruit te besluiten tot opvoeding als een noodzakelijk gevolg van de patriarchale maatschappij wordt gelogenstraft door menig voorbeeld, waarin patriarchaat en absolute tuchteloosheid samengaan. Hoezeer aan den anderen kant het matriarchaat derhalve geen noodzakelijke voorwaarde is voor gemis aan opvoeding in het gezin; ook omdat de oom van moederszijde de plaats des vaders inneemt, zoo is die instelling daaraan toch in hooge mate bevorderlijk, wijl de oom het natuurlijk prestige van den eigen vader mist.

Er zijn alzoo zonder twijfel andere oorzaken in het spel geweest. Schrijver noemt als zoodanig op: de overdreven moederliefde vooral in het matriarchaat, gevolg van, lees: *versterkt door* de overleving van de bestbeschermden, en het late spenen van het kind - door gebrek aan gepast voedsel voor de eerste kinderjaren -, waardoor te groote toegeefelijkheid wordt aangekweekt; hoezeer bij de Papoea's der Maklaykust alweer de vader teederder voor het kind is dan de moeder. Voorts de opzettelijke veronachtzaming van tucht, ten einde moedige krijgers aan te kweeken; de polygamie, die de zorgen van den vader te zeer verdeelt, en andere oorzaken meer. Het is de fout van vele ethnologen, dat zij verschijnselen in het zoo gecompliceerde zieleleven van den mensch, nog veel gecompliceerder omdat de mensch door hen als deel der groep beschouwd wordt, uit ééne oorzaak trachten te verklaren.

In aansluiting hiermede behandelt dr. Steinmetz een paar zonderlinge gebruiken, die bij sommige volken voorkomen.

Vooreerst de gewoonte, dat de vader voor zijn oudsten zoon om zoo te zeggen maatschappelijk verdwijnt. De vader-vorst wijkt voor den troonopvolger, de vader-burger wordt de voetveeg van zijn zoon.

Ten tweede de teknonomie, d.i. de gewoonte der ouders om zich te noemen naar den oudsten zoon, soms echter naar de dochter. Schrijver vindt - naar het mij voorkomt niet onrechte - denzelfden gedachtengang in beide verschijnselen; het tweede is een verzwakte vorm van het eerste. Wij kunnen dus voorloopig volstaan met eene verklaring voor beide verschijnselen te zoeken. Na eenige hypothesen te hebben besproken, stelt schrijver de volgende oplossing voor: Vele volken beschouwen de geboorte van een kind als den terugkeer in het leven, de incarnatie, van een der voorouders, en langs dien weg kan het denkbeeld zijn ontstaan, dat de ouders daartoe hunne ziel behooren af te geven. De hypothese onderstelt dat in den aanvang de ouders zijn inderdaad om het leven brachten, of gedood werden - in werkelijkheid worden hier en daar oude lieden afgemaakt - en dat het maatschappelijk verdwijnen en de naamsverandering der ouders als een reductie daarvan op te vatten is. Daargelaten dat het toch wel een weinig zonderling is, zijn ziel aan een levend wezen af te geven, dat immers reeds een ziel bezit, zoo kan dit denkbeeld zich niet wel geleidelijk, het moet *opeens* ontstaan zijn, en hij in wiens brein het voor de eerste maal is opgerezen, hij die ter wille van een hersenschim datgene, waaraan de mensch het meest gehecht is, het leven, moedwillig prijs ging geven, die man is toch wel met het volste recht een razenden krankzinnige te noemen. Aan te nemen, dat op meerdere plaatsen zulk een krankzinnige is opgetreden en zijn dwazen inval bij zijn tijdgenooten heeft weten te doen ingang vinden, dat is mij inderdaad wat kras. Misschien ligt de verklaring wel voor de hand. Men make eens een studie van het leven des pater familias onder onbeschaafde volkeren, vooral onder trekvolkeren; wellicht komt men dan tot de erkentenis, dat zoo iemand niet op rozen slaapt, gedurig twisten bij te leggen heeft tusschen kijvende vrouwen en jaloersche minnaars; dat bovendien de veiligheid en welvaart van de familie op zijne waakzaamheid berust; kortom dat hij tevreden is, zich zoo spoedig mogelijk van die zware zorgen te ontdoen.

Nauw verwant met bovenstaande zeden is de gewoonte, die op Fidschi ‘vasu’ is geheeten, doch waarvan ook buiten den Zuidzee archipel eenigszins gelijksoortige verschijnselen worden aangetroffen; de gewoonte namelijk dat de neef van de goederen zijns ooms van moeders zijde wegneemt wat hem goed dunkt. Schrijver verklaart dat uitnemend helder als eene poging van de vrouwelijke lijn, onder het inmiddels opgekomen patriarchale régime, om inter vivos iets te nemen van wat haar onder het vroegere matriarchale stelsel post mortem zou zijn te beurt gevallen.

Een andere, en naar het mij toeschijnt veel natuurlijker verklaring van het maatschappelijk verdwijnen van den vader en van de teknonomie knoopt de schrijver vast aan die, welke hij van het vasu systeem gegeven heeft. Ook hier ziet hij een opkomend patriarchaat: de vader wenscht bij zijn leven te zorgen voor den overgang van zijne goederen op zijnen zoon, tegenover de strijdige belangen der bloedverwanten in de moederlijke lijn. En ik zou geen oogenblik geaarzeld hebben mijne poging tot verklaring tegenover deze redelijke hypothese weg te laten, ware het niet dat een verschijnsel, bij zoovele en zoo verschillende volken waargenomen, zeer wel op onderscheiden wijzen kan ontstaan zijn.

Na de ouderlijke tucht behandelt mr. Steinmetz de verschillende graden van maritale macht. Verschillende graden - immers er moet wel een groot onderscheid ten deze zijn bij het typisch matriarchale huwelijk, waar de man om zoo te zeggen de gast is zijner vrouw, en bij het typisch patriarchale, waar de man in den letterlijken zin haar heer en meester is. Dit hoofdstuk nu gaat uit van de onderstelling, dat het matriarchaat overal de voorlooper geweest is van het patriarchale régime. Op zijne beurt zou het matriarchaat volgens de meeste hedendaagsche ethnologen ontstaan zijn uit de promiscuiteit. Mij komt dit voor niet overal voldoende te zijn aangetoond. Ik mag hiermee in strijd zijn met de heerschende begrippen op ethnologisch gebied; zoolang eene theorie niet onomstootelijk bewezen is, staat het een ieder vrij zijn eigen meening daaromtrent te zeggen; en ik wensch dus te herhalen wat ik in 1893 op het Congres te Groningen gesproken heb: ‘Is het matriarchaat inderdaad *altijd en overal* een voorlooper van de patriarchale familieverhouding? Na het hiervoor gezegde

mag dit worden betwijfeld, en met evenveel recht kan men dunkt mij de stelling verdedigen, dat de matriachale instellingen het eigenaardig kenmerk zijn van sommige trekvolkeren..... Bij de trekvolkeren, vooral wanneer zij zich in kleine groepen op reis begeven, is er iets voor te zeggen, dat alle kinderen die in de groep geboren worden, daaraan verbonden blijven, om haar te helpen vergrooten en verdedigen bij het indringen op vijandelijk gebied. Wanneer echter het trekken is opgegeven, en de bevolking zich voor goed gevestigd heeft, komt de zucht weer boven van den man als den sterksten in het echtverbond om zich een eigen haard te scheppen, waarin hij onbeperkt gebieder is.' Het zou mij te ver leiden als ik hier één voor é'en de verschijnselen bespreken wilde, die voor de thans heerschende meening worden aangevoerd, en ik wensch enkel maar te constateeren, dat ik ten deze op een van den schrijver geheel verschillend standpunt sta. Uit de geciteerde voorbeelden volgt echter, dat waar het matriarchaat gevonden wordt, de huwelijksband losser is, de echtbreuk minder streng gestraft wordt, dat er op het gedrag der meisjes minder nauwlettend acht gegeven wordt, dat de vrijheid in hare huwelijkskeuze minder beperkt is dan in het patriarchaat. Strengere moraal, strengere huiselijke tucht en derhalve vermeerdering van disciplinaire straffen worden bij voorkeur aangekweekt door laatstgenoemde instelling. Zoo algemeen gesteld kan iedereen dit onderschrijven na de lezing van des schrijvers hoogst belangrijk betoog; zonder dat daaruit omgekeerd mag worden afgeleid, dat matriarchaat of patriarchaat aanwezig is, waar de boven opgenoemde toestanden gevonden worden.

Wat van de behandeling der kinderen gezegd is geldt ook voor die der slaven; ook deze zijn bij de onbeschaafde volkeren over het algemeen minder beperkt in hunne vrijheid. Het eigenbelang des meesters, de overweging dat na wisselende krijgskans de rollen kunnen worden omgekeerd, stemmen tot matiging en zelf beheersching. De straffen dienen derhalve eerder om van desertie af te schrikken dan als eigenlijke kwaadvergelding.

Het militai gezag is bij den wilden, ordeloozen krijg natuurlijk zeer gering. Zoodra echter de ondervonden tegenweer, de vermeerderde welvaart van den stam, het voorbeeld van anderen,

enz. de weerbare manschap tot krachtiger organisatie aansporen, wordt het gezag van den leider, vooral in tijd van oorlog meer en meer bevestigd. Geen veldheerschap is echter mogelijk zonder gehoorzaamheid, zonder discipline, en wederom geen discipline zonder strafbedreiging, zooals met voorbeelden gestaafd wordt. Een der krachtigste middelen alzoo om het straffen van overheidswege ingang te doen vinden is de militaire tucht.

De vergrijpen die de gemeenschap zich bij voorkeur aantrekt.

Wij hebben alzoo gezien welke omstandigheden de opvatting van straf als middel van repressie teweegbrachten, lees: *begunstigden*. Wij hebben eveneens gezien hoe de groep bij zeer ernstige vergrijpen zich gekrenkt gevoelt, en den rustverstoorder uitwerpt. Het is nog steeds, en wel vooral eene reactie tegen direct schadelijke of onaangename handelingen; hier wordt - ofschoon de overgang nauw merkbaar is - nog niet naar ethische beginselen geoordeeld. Dit is eerst mogelijk bij nog sterker organisatie van de groep en bij het voorhanden zijn van begrippen en voorstellingen, wier krenking - gelijk ik hierboven heb in het licht gesteld - niet de wraakzucht maar de *verontwaardiging* gaande maken. Schrijver behandelt achtereenvolgens eenige dier begrippen en voorstellingen:

1°. het geloof aan hekserij en tooverij;
2°. de afschuw van incest. Ten aanzien van de oorzaak is onder de ethnologen nog geen eenstemmigheid verkregen;
3°. de algemeene haat tegen den verrader;
4°. de eerbied voor de hoogere machten; en een aantal andere meer.

Uit de gegeven voorbeelden blijkt voorts dat de van staatswege opgelegde straf geenszins een uitvloeisel is van de komst van het koninklijk gezag.

De hemelsche straffen op aarde en hiernamaals.

Wanneer de overledenen geacht worden de nakoming van de bloedwraak te vorderen, dan mag men à priori onderstellen, dat zij ook in andere opzichten hunne appreciatie van bepaalde handelingen aan den dag leggen. Schrijver heeft daaromtrent zijne meening uitgesproken in het eerste deel, alwaar hij zegt: de doodenvrees (resp. doodenvereering) heeft eene zedelijke, streng conservatieve, doch geene hervormende,

idealistische strekking. Gelijk bij den levenden mensch, zoo vindt men bij de geesten der overledenen naast - of volgens schrijver na - de streng egoïstische, de maatschappelijke en de ethisch-utilistische opvatting van kwaad of zonde. Reeds in dit leven geven die geesten hun ongenoegen te kennen over het plegen van hetgeen zij als kwaad beschouwen, en daaraan moeten de rampen worden toegeschreven, die den mensch treffen. Het zijn vooral de tekortkomingen tegenover bovenaardsche machten, die op deze wijze worden gewroken.

In strijd met het beweren van vele onderzoekers toont schrijver bij een zeventigtal volkeren de aanwezigheid van het geloof aan een vergelding na den dood, buiten invloed van het Christendom, speciaal bij de Noord-Amerikaansche stammen, aan wie Réville het bezit van deze voorstelling ontzegt. Op grond hiervan meent hij te zijn gerechtigd, de algemeene verbreiding daarvan aan te nemen. Nagenoeg altijd worden daarbij onder de benamingen van goed en kwaad verstaan de handelingen, die der gemeenschap tot voor- en nadeel strekken, als moed, lafhartigheid, diefstal, gierigheid, enz. Het schijnt echter volgens schrijver, dat bij onbeschaafde volkeren de toorn der hoogere machten en hunne vergelding hiernamaals nog niet van een diep ingrijpenden, allesbeheerschenden invloed op het strafrecht is geweest. Een georganiseerde priesterstand heeft er nog niet de systematische leiding der openbare meening ter hand genomen. Dit is aan een hooger stadium, het zoogenaamde barbaarsche stadium voorbehouden, waarin de straffen na den dood nog meer worden gevreesd dan die op aarde. Evenwel moet ook in het wilde en onbeschaafde stadium die vrees invloed op het volksleven hebben. Het is immers niet wel aan te nemen, dat de volkeren alleen theoretisch in een vergelding van goed en kwaad gelooven zouden, zonder het streven om die vergelding te verdienen of te ontgaan. Waar de bronnen hieromtrent het stilzwijgen bewaren, is dit deels gelegen in de moeilijkheid om over zoodanige aangelegenheden juiste inlichting te krijgen, deels in de te zeer europeesche begrippen der reizigers, die zich niet genoeg op het standpunt plaatsen van den inlander. Wanneer wij b.v. van den eenen reiziger vernemen, dat de Tlinkiten, niettegenstaande hun geloof aan toekomstige straffen, stelen en bedriegen, en een ander berichtgever deelt ons mede, dat bij dit volk

vooral de lafhartigheid in minachting is; dan rijst de vraag, of niet een stoutmoedige diefstal als een goede daad wordt aangemerkt. Volkomen zekerheid kan ten deze alleen door middel van de folklore verkregen worden.

Die invloed op het volksleven moet noodwendig met een invloed op de ontwikkeling der van Staatswege toegepaste straffen samengaan, en den mensch vertrouwd gemaakt hebben met het denkbeeld, dat hetgeen voor de gemeenschap schadelijk is, bestraft moet worden zonder tusschenkomst van den direct beleedigde. In overeenstemming hiermede vindt dan ook mr. Steinmetz, dat in het algemeen de aan bovenaardsche machten toegeschreven straffen het karakter van de bloedwraak missen. Dit laatste schijnt volgens schrijver te bewijzen, dat de geheele voorstelling eerst veel later in den menschelijken geest ontstaan is, nadat de individualiseering van de straf reeds meer of minder volkomen was tot stand gebracht. De feiten weerspreken evenwel deze hypothese. Van de volkeren, die volgens schrijver aan eene vergelding na dit leven gelooven, verkeeren er overeenkomstig zijne eigene citaten niet minder dan elf in de volle bloedwraak-periode, terwijl aan vier de richtinglooze wraak door hem wordt toegeschreven.

Is het algemeene geloof aan een toekomstig leven dus vrij wel aangetoond, het is niet mogen gelukken het zoogenaamde wordings-stadium daarvan aan te wijzen.

Aan den anderen kant is in de door schrijver aangegeven voorbeelden geen spoor te ontdekken van datgene, wat naar onze begrippen het wezen van den godsdienst uitmaakt: afkeer van het kwaad uit liefde tot de Godheid, het verlangen van een ideaal van zedelijke volkomenheid zooveel mogelijk nabij te streven. Tegenover de pogingen, die vaak worden aangewend om die hoogere opvatting voor te stellen als een ontwikkelingsproduct van den godsdienst der natuurvolken, van de ruwere, egoïstische voorstelling van bovennatuurlijke straffen en belooningen, mag men wijzen op de breede klove die ze van elkander scheidt; een klove, die het zoover ik weet tot dusver niet gelukt is - ik zeg niet met redeneeringen, maar met *feiten* en *bewijzen* - aan te vullen.

Hoezeer nu en dan in het boek des heeren Steinmetz toestanden worden voorgesteld, die reeds bij geen der hedendaagsche volkeren meer voorkomen, zoo is hij toch in het alge-

meen getrouw gebleven aan hetgeen hij in zijn Inleiding met zooveel juistheid zegt: ‘da wir jedenfalls über den Karakter unserer noch nicht einmal angewiesenen directen tierischen Vorfahren eigentlich Nichts wissen, scheint es mir misslich aus ihrem Karakter und seinen Ursachen sammt deren Vererbung den unserigen erklären zu wollen.’

Ik sta hierin geheel aan zijne zijde. Inderdaad, de meerderheid der hedendaagsche ethnologen beschouwt den zoogenaamden primitieven mensch als een soort van dier, weinig verschillend van de anthropoïde apen; als een dier dat nog moet leeren gehechtheid tusschen man en vrouw, hoezeer zelfs in het dierenrijk voorbeelden van echtelijke liefde niet zoo zeldzaam zijn; als een dier dat nog moet leeren moederliefde, door natuurkeus! en waarbij de vaderliefde eerst in een zeer veel later stadium plotseling te voorschijn komt (bij het patriarchaat); als een dier waarbij de goddelijke rede nog zoozeer in embryo aanwezig is, dat het eerst na eeuwenlangen geestesarbeid op de simpele gedachte komt, dat kastijding een noodzakelijk vereischte is om anderen tot onzen wil te brengen; als een dier dat een strijd van allen tegen allen voert en waarbij dus het familieleven der hedendaagsche apen nog vèr te zoeken is; een dier welks plaats in de natuur nog zóó weinig is bepaald, dat de een het een bloeddorstig roofdier, de ander het een vreedzame vruchteneter noemt! Een dier alzoo, dat van het gebied der wetenschap moest worden uitgesloten.

Bij gebreke aan alle mogelijke gegevens omtrent hetgeen daaraan mocht zijn voorafgegaan, zijn evenwel die ethnologen *praktisch* wel genoodzaakt hun uitgangspunt te nemen in de zeden en gewoonten der *hedendaagsche wilden*. Dit nu is ook het uitgangspunt van mr. Steinmetz, en hier kan ik niet langer met hem samengaan.

Een noodwendig gevolg van deze opvatting is dat dan ook de absurde voorstellingen, die bij deze wilden voorkomen niet worden verklaard als wanbegrippen, ontstaan door voor reëel te houden datgene wat oorspronkelijk symbolisch was; maar dat men hier inderdaad met *primaire voorstellingen* meent te doen te hebben. Mij wil het voorkomen, dat men zich wat meer moest stellen op het algemeen psychologisch standpunt; dat men te zeer geneigd is den wilden mensch als een op zich zelf staand wezen te beschouwen, waarvoor gansch andere

regels gelden, zoodat, gelijk b.v. Max Müller à propos van het fetisisme zegt, wij ons niet meer in zijne denkwijze verplaatsen kunnen. Indien dit zoo ware, dan zou alle wetenschappelijk onderzoek van zijn gewoonten en begrippen een onbegonnen werk zijn. Wellicht zal het eenmaal blijken, dat aan zoo menige hoogst zonderlinge, tot dusver niet of niet voldoende verklaarde gewoonte, algemeen menschelijke neigingen en hoogst eenvoudige gezonde denkbeelden ten grondslag liggen; neigingen die wij zelven koesteren, begrippen die ons treffen door hunne ongekunsteldheid, doch die door allerlei omstandigheden en onder den invloed van een hoogst primitieve levenswijze, in een geheel andere omgeving zoo zonderling geworden zijn, als ze zich thans vertoonen. Daartoe zal de ethnologie in ruimer mate dan tot dusver het geval is, rekening moeten houden niet alleen met de denkbeelden, maar ook met het maatschappelijk en huiselijk, met het geheele materieele leven van den onbeschaafden mensch. Eerst dan zal zij een vasten grond onder de voeten voelen en zal zij het dilettantisch karakter, dat haar vaak nog aankleeft, meer en meer verliezen.

Dat mr. Steinmetz van deze denkbeelden niet zoo afkeerig is, blijkt reeds uit zijne uitnemende beschouwingen over wreedheid en over wraak. Zijn werk doet mij denken aan een teekening, die onder handen is. Hier en daar forsche lijnen die moeten blijven staan; ginds enkele met weifelende hand getrokken; elders weer eenige verkeerde, die uitgewischt en vervangen moeten worden. Doch het plan, de algemeene vorm van de teekening is duidelijk te zien, en dat is reeds zeer veel.

Ik ben thans aan het einde mijner taak. Diep doordrongen van de waarheid van de spreuk, die de kritiek in tegenstelling van de kunst een lichte taak acht, wensch ik alle eer te geven aan den man, die hier getracht heeft de wording van het strafrecht aan een systematisch onderzoek te onderwerpen. Voor den jurist, die zich om iets anders dan het geschreven recht bekommert, acht ik dit boek een ware schat van suggestieve denkbeelden, en ik deel geheel de meening van den schrijver, als hij zegt: die Rechtswissenschaft hat ebensowenig Grund das Studium der primitiven Sitten und Rechte zu unterlassen als die Zoölogie das der niederen Tiere.

SERRURIER.

Onderwijs en opvoeding.

A propos de nos écoles, par Ernest Lavisse, de l'Académie française. Paris, Armand Colin et Cie., 1894.

Met de gezamenlijke uitgaaf dezer verspreide artikelen heeft Ernest Lavisse een goed werk gedaan, in de eerste plaats voor zijne landgenooten die niet rijk zijn aan paedagogische geschriften, en verder voor alle anderen dit op dit veld zoeken en werken. Niet het minst voor ons Nederlanders die in zaken van onderwijs en opvoeding nog veel kunnen leeren. Wij mogen er trotsch op zijn dat wij tegenwoordig met onze schilders en onze schrijvers voor geen beschaafd volk - de Franschen uitgezonderd - behoeven onder te doen, die billijke trots moet ons kracht geven om ook in andere richtingen ons volk verder te brengen. Een klein volk als het onze, klein maar dapper, wonend tusschen drie machtige Europeesche volken wier talen het verstaat, bewegelijk genoeg van geest om zich beurtelings in de toestanden dier volken te verplaatsen en oorspronkelijk genoeg om toch zichzelf te blijven, zulk een volk kan als middelaar eene rol van beteekenis spelen onder de Europeesche volken. Neen, de kleine volken hebben nog niet afgedaan in de wereldgeschiedenis, gelijk men ons van buiten af wel eens wil diets maken, gelijk sommigen onzer in oogenblikken van moedeloosheid of uit gemis aan eerbied voor het beste in hen, wel eens hebben beweerd. Wie zoo spreekt, verraadt - naar mijne bescheiden meening - gemis aan historischen zin. De geest blaast waarheen hij wil; wij zagen hem reeds hier en daar vaardig worden over ons volk: wie weet wat er nog gebeuren kan?

Ondertusschen valt er in ons onderwijs en onze opvoeding veel te verbeteren. Wij zouden wel dom zijn, indien wij niet wilden leeren van anderen die in een of ander opzicht hooger staan dan

wij; maar even dom, indien wij bij de navolging geene rekening hielden met onze toestanden.

Van de Duitschers kunnen wij veel leeren ten opzichte van methode, van leerboeken en andere hulpmiddelen bij het onderwijs; doch niet alles wat hun past, past ons: wij moeten ons wachten voor hetgeen ons overdreven voorkomt in hun onderwijs, voor de overlading hunner programma's, de opschroeving hunner eischen, hunne groote klassen die de opvoedende kracht van het onderwijs verminderen, het aantal brillen dat hunne jongens noodig hebben. De Engelschen moeten wij navolgen in de wijze waarop zij het 'mens sana in sano corpore' in practijk brengen, in hunne opvatting van lichaamsspelen als opvoedingsmiddel, in de kunst: den geest hunner jongens ontvankelijk, levendig, frisch te houden. De Franschen zijn in onderwijs en opvoeding zoekers als wij, er valt voor hen in dezen zeker evenveel, misschien meer te leeren dan voor ons; doch het is nuttig en opwekkelijk te zoeken in gezelschap van anderen die in onbedriegelijke juistheid van smaak onze meerderen zijn, wier scherpte van formuleering ons menig vraagstuk beter doet zien.

Niet alle door Lavisse hier vereenigde stukken zijn even gewichtig, al zijn ze alle - voorzoover ik er over mag oordeelen - bewonderenswaardig goed gesteld en geschreven. Zijne vergelijking tusschen de lagere scholen van voorheen en die van thans, die tusschen de *Collèges d'État* en de *Collèges d'Église*, de *Toast à la Méditerranée* zijn - ik zeg niet voor de Franschen - voor ons van minder belang, al leest men ze met genoegen. Doch hoeveel valt er te leeren en te genieten tevens uit zijne hoofdstukken over *La nécessité de former des éducateurs, De l'enseignement de l'histoire, En Sorbonne, La question des Universités* en *Jeunesse d'autrefois et jeunesse d'aujourd'hui*.

In dezen ganschen bundel ruischt een klank dien ik niet beter weet aan te duiden dan door het woord *stichtelijk*. Er is in dezen Franschen académicien (tevens hoogleeraar) die vroeger *professeur de lycée* is geweest en de Fransche jongens van nabij kent, eene mildheid van gevoel, eene warme toegenegenheid voor jongens en studenten, een diep besef van verantwoordelijkheid voor zijne

taak, die verwarmend en verheffend moeten werken op wie zich eenigszins verwant met hem gevoelen.

Zeker, ieder onderwijzer, van den nederigen hulponderwijzer tot den hoogsten hoogleeraar, deeus Academiae en sieraad van zijn land, moet geloof hebben in zichzelf en in zijne taak; en hoop dat het hem gelukken moge altijd beter die taak te vervullen; doch de meeste van deze is ook hier de liefde.

Duidelijk zien wij die liefde in het stukje *Une fête scolaire*. Met welk een warm medegevoel is daar de eerste dag van een nieuw schooljaar geschetst in al zijne somberheid: ‘het is de eerste October; 's avonds komen de leerlingen van lycées en collèges langzamerhand terug. Slechts de portier en een met het toezicht belast leeraar wachten hen af. Recht door naar de slaapzaal; er mag niet worden gepraat en zoo begint men het schoolleven met inslapen. Den volgenden morgen wordt men gewekt door tromgeroffel of het luiden der bel. Zwijgend gaan de jongens bij troepjes naar de studiezalen. Om acht uur mogen zij zich verpoozen, de tongen raken los, vrienden van het vorig jaar zien elkander weer, de nieuwelingen dwalen rond als schimmen van verdoemden. Dan komt eene godsdienstoefening (“la messe du Saint-Esprit”) en dan de eerste les waarin de leeraar het eerste werk zal opgeven. Den dag van de terugkomst en den volgenden dag ziet men voortdurend ouders, vooral moeders, loopen in de gangen, die leiden naar de vertrekken van *proviseur, censeur* en *économe*[1)]; de kamers dezer waardigheidsbekleeders zijn vol van haastige bezoeksters die daarna nog een oogenblikje in de spreekkamer zitten om haar jongen een laatsten kus te geven en dan verdwijnen. Zonder eenige plechtigheid, inleiding of kennisgeving zal de machine hare gewone beweging hervatten. Het komt mij voor dat hier iets gemist wordt’. Op deze wijze gaat de schrijver voort. Hij zelf spreekt uit ondervinding, want hij heeft dien dag der terugkomst dertien maal beleefd (dertien maal! herhaalt hij met veelbeteekenende soberheid). Men moest dien dag wat fleuriger maken. Het minste wat men kan doen, zou zijn dat de leerlingen in de spreekkamer ten minste door iemand werden ontvangen die hun

1) *Proviseur* kan men misschien weergeven door *conrector*; een *censeur* kent men hier te lande niet, hij is eene soort van censor morum; *économe* beteekent zooveel als *penningmeester* en *bestuurder van het huishouden*, vermoed ik.

de hand toestak, door den *proviseur* of den *censeur*. Dan moest men hen naar de studiezalen brengen, waar de nieuwelingen zich bekend maakten aan de meesters, die elk van hen moesten voorzien van een geleider en beschermer, gekozen uit de beste oudere leerlingen; het is toch wat hard een kind, dat nu juist niet vroolijk is, zoo maar onder vreemden te zetten. Dan kon dat kleine volkje eens een uur lang kennis maken, babbelen en pret hebben voor zij naar de slaapzaal gingen. Den volgenden dag moest men de jongens laten uitslapen (‘faire la grasse matinée’). Er moesten geene lessen worden gegeven, maar meesters en leerlingen moesten kennis maken in de schoollokalen en studiezalen. De leeraar van het vorig jaar moest zijne klasse overgeven aan zijn opvolger en dezen omtrent de goeden en slechten eenigszins inlichten..... Maar de zonden van een vorig jaar moesten vergeven zijn; bij den aanvang van een nieuw schooljaar moet men doen alsof er slechts goede leerlingen zijn. 's Namiddags moest er in de groote zaal eene samenkomst zijn van alle leerlingen en leeraren; daartoe moesten ook de ouders en de autoriteiten uitgenoodigd worden, en er moest eene versierde tribune zijn met vlaggen en festoenen en muziek en natuurlijk ook een paar redevoeringen.... maar het moest verboden zijn steeds hetzelfde of banaliteiten te zeggen. 's Avonds eene soirée, een allegaartje van ouders en kinderen; een programma samenstellen zon niet moeilijk zijn: een beetje muziek, aardige verzen, liedjes, een vroolijk komediestukje, een goochelaar - dat is wel bijeen te krijgen - en daarmede zou men de gansche school in een opgewekte stemming brengen.

Ik gaf hier in hoofdzaak weer wat Lavisse zegt, doch raad elken belangstellende aan het stuk zelf te lezen. Ook in de wijze waarop de cursus gesloten wordt, zou de schrijver verandering wenschen. Volgens hem is die gansche plechtigheid, waarvan de prijsuitdeeling de hoofdschotel is, gewoonlijk duf en conventioneel. Het publiek is er schaarsch; niet alle leerlingen zijn verplicht de plechtigheid bij te wonen en velen van hen die geen prijs op de tribune in ontvangst hebben te nemen, maken er zich af. Men kan van te voren wel wedden dat men in de redevoeringen die en die zinsneden woordelijk zal hooren. En dan, het is altijd hetzelfde: altijd die lofspraken op de studie van letteren en natuurwetenschap, altijd die opgewarmde strijd over klassieken en modernen. Na elke redevoering doet zich de muziek hooren, maar de orkest-directeur

kiest de nommers van het programma op zijn eigen houtje en zoo krijgt men soms na eene zwaarmoedige overpeinzing een vroolijk deuntje te hooren. Dan komt de voordracht van den primus, die zoo snel mogelijk wordt opgelezen en die lang is, heel lang. Dan volgt de eene klasse op de andere, de eene prijs op den anderen, het eene accessit op het andere en eindelijk ziet de lezer op het laatste blaadje van zijn programma onderaan: ‘volgens het besluit van Z.E. den Minister van Openbaar Onderwijs, is de aanvang van den nieuwen cursus bepaald op 1 October’; dat is het *1te missa est* van deze plechtigheid. Behalve het een en ander over den uitslag der examens en de prijskampen der leerlingen hoort men over het jaar dat afgeloopen is geen woord! Dat is zonderling genoeg! De primus verneemt niets aangaande het zedelijk en geestelijk leven in het lycée. Er zijn toch goede en slechte klassen; hier is goed en daar slecht gewerkt en er bestaat derhalve aanleiding tot het uitdeelen van lof en blaam. Zijn er ernstige ongeregeldheden voorgevallen, moest men die dan niet gezamenlijk betreuren? Al is er ook oproer gemaakt in een lycée - er zal met geen woord van gerept worden; doch de aanwezigen zullen zeer goed voelen hoe onnatuurlijk en leugenachtig dat stilzwijgen is..... Bestaat er eene ziel van de school? Waar is zij dan op dien dag? En zoo zij er is, waarom doet zij zich dan niet hooren?

Lang niet alles wat ik hier uit het boek van Lavisse overnam, is toepasselijk op onze toestanden. Ik heb het overgenomen omdat het een staaltje geeft van des schrijvers warme genegenheid voor het opgroeiend geslacht, van zijn juisten blik in vragen van opvoeding, van de onbevangenheid waarmede hij oordeelt over een stelsel waaronder hij zelf grootgebracht is. Bovendien is hier toch ook voor ons wel degelijk iets te leeren. Wat is te onzent de opvatting van dien eersten dag van een schooljaar? Weet men dien dag een zekere wijding te geven? Tracht men de nieuwelingen eenigszins bekend te maken met den geest der school? Wordt er een opwekkend woord gesproken tot de jongens, nu zij weer staan bij een nieuwen mijlpaal van hun leven? Voorzoover ik weet, kan het antwoord op deze vragen niet bemoedigend luiden. Nog minder bemoedigend is het, dat men de vraag moet stellen: is er wel eene

opvatting dienaangaande of volgt men slechts de sleur? Ook al stemt men niet in alle opzichten met Lavisse's programma in, dan zal men toch toegeven, dat er van dien eersten dag beter partij kon worden getrokken dan nu gewoonlijk geschiedt[1]. Dat schrijvend, herinner ik mij de aangrijpende bladzijde, waarin een voormalig leerling van Rugby ons de indrukken schetst die de eerste preek van Dr. Arnold op hem maakte bij den aanvang van het schooljaar. Hij doet ons de kapel zien op een Zondagmiddag in November; het begint al te schemeren, hoog boven de banken steekt de eikenhouten kansel uit, daar staat de hooge gestalte van den Doctor met zijn flikkerende oogen; daar hooren de jongens zijne stem, nu zacht als lage fluittonen, dan helder opklinkend als het geschetter der trompet. Lange rijen jongensgezichten, rijzend in reeks boven reeks, vullen de geheele kapel, van kleine jongens die pas hunne moeder hebben verlaten tot jonge mannen die de volgende week de wijde wereld zullen ingaan, genietend van hunne kracht. Slechts op den kansel en voor de zitplaatsen van een paar *praepostors*[2] branden kaarsen; een zacht schemerlicht glijdt over het ruim der kapel en donkert aan tot duisternis op de hooge galerij achter het orgel. Wat was het dat die driehonderd jongens ondanks henzelven aan henzelven onttrok, hen aangreep en geboeid hield twintig minuten lang op dien Zondag-middag? Zeker, er waren altijd eenige jongens, wier verstand en gevoel ontwikkeld genoeg waren om het diepzinnigst woord dat daar gezegd werd te verstaan en met zich te dragen. Maar die vormden toch altijd eene kleine minderheid, zoo klein dat men ze soms op zijne vingers kon tellen. Wat maakte dan zulk een indruk op de overige zorgelooze kinderachtige jongens, die den Doctor vreesden met geheel hun hart, doch overigens weinig op deze wereld, die de zeden en gewoonten van Rugby en het oordeel der jougens hooger stelden dan Gods wetten. Zij vatten niet de helft van hetgeen zij daar hoorden; zij kenden hun eigen hart niet, noch elkander. Maar zij luisterden, zooals alle jongens in hunne beste oogenblikken plegen te luisteren, naar een

1) De bijzondere inrichtingen van hooger en middelbaar onderwijs laat ik hier buiten bespreking; daarover kan ik niet oordeelen.
2) Zooveel als *monitors* (ondere leerlingen wien een deel van het toezicht is opgedragen).

man van wien zij voelden, dat hij met hart en ziel en met al zijne kracht streed tegen al wat in onze kleine wereld laag en onmannelijk en onrechtvaardig was. Het was niet de koele heldere toon van iemand die raad geeft, een toon klinkend uit rustige hoogte tot hen die daar beneden worstelden met de zonde, doch de warme levende stem van iemand die aan onze zijde voor ons vocht, die ons opriep om hem te helpen en ons zelven en elkander. En zoo werd de knaap met moeite en langzamerhand maar gestadig en zeker doordrongen van het besef wat zijn leven beteekende.[1)]

Maar niet ieder Directeur of Rector is een Dr. Arnold zal men zeggen. Neen, zeker niet; doch zoo hoog vliegen onze wenschen ook niet; wat wij zouden wenschen, is dat men slechts wilde trachten eenigszins in zijn geest te handelen. Waar is echter, dat het den bestuurder eener groote school in Engeland gemakkelijker valt, zulke toespraken te houden en dat zijn kansen op slagen er grooter zijn dan te onzent: in Engeland zijn vele leeraren aan scholen als Eton, Rugby, Harrow tevens geestelijken; in ons land waar men die geestelijke leeraren slechts bij Katholieken en Joden aantreft, waar niet alleen jongens maar ook anderen een ernstigen toon al spoedig een preektoon noemen, zouden vele leeraren en jongens van zulk eene toespraak weinig gediend zijn; ‘de docent moet onderwijzen en de dominee preeken’ zeggen zij; een onderwijzer die tevens opvoeder wil zijn, is in hun oog een gemankeerde dominee en maakt inbrenk op de volgens hen zoo wenschelijke verdeeling van arbeid tusschen docenten en predikanten, tusschen hen die tegenwoordig *de* leeraren zijn en hen die vroeger het monopolie van dien titel hadden.

Doch wat hiervan zij, men heeft m.i. op den eersten dag van een cursus beter gelegenheid de leerlingen eener school iets op het hart te drukken dan op den laatsten dag vóór de vacantie, die op de meeste scholen daarvoor wordt gebruikt. Op dien dag zijn de jongens beu van school, ze hebben de laatste dagen al zoo wat gelanterfant, zij weten in hoofdzaak wat er komen moet, sommigen zijn reeds uit de stad; de leeraren, al zijn zij nog zoo ijverig, verlangen evenzeer naar het eind, die van groote scholen zijn suf van corrigeeren en examineeren.... en toch.... En toch kan het

1) Dit fragment uit *Tom Brown's School-Days*. (London: Mac-Millan & Co. 1890) p. 60-61, is niet overal letterlijk vertaald.

onder gunstige omstandigheden een mooi oogenblik zijn; toeh zon het gezicht van die tientallen of honderden knapen en jongelingen, al die beginnende levens, geleid door tegenover hen gezeten leeraren, allen samenwerkend in één richting, onder één hoofd, een verheffenden indruk kunnen maken. Maar dan is het ook noodig, met elkander de geschiedenis van het afgeloopen jaar in bijzonderheden na te gaan, niet alleen een statistiekje van cijfers - alweer cijfers! - en een kort woord van lof en blaam, maar wat Lavisse noemt eene 'récapitulation de conscience', een verhaal der *fata* van dat jaar, doch zóó ingericht dat leeraren en leerlingen er iets van meedragen. En waarom geen muziek? En waarom geen lied? Of zou de waardigheid van de *solennis promotio*, gelijk zij in mijn jongenstijd heette, daardoor schade lijden? Daarvoor behoeft men niet te vreezen: die waardigheid staat zoo vast dat zij door geen muziekcorps wordt omgeblazen. Had ik het voor het zeggen, ik zou met Lavisse zoowel den eersten als den laatsten dag van een schooljaar zekere wijding willen geven.[1)]

Voortreffelijk naar inhoud en vorm is het hoofdstukje getiteld: *La nécessité de former des éducateurs*, dat eerst in den vorm van een brief in het dagblad *Le Temps* heeft gestaan. In Frankrijk doet zich dezelfde behoefte gevoelen, die ook te onzent door meer dan een man van het vak wordt erkend en door sommigen is uitgesproken;[2)] de gronden waarop volgens Lavisse deze noodzakelijkheid eener paedagogische vorming der leeraars berust en de wenschen welke hij dienaangaande koestert, komen vrijwel met de onze overeen.

Het is in Frankrijk even als hier te lande. Op een goeden dag wordt een pasgepromoveerd jong doctor door den minister benoemd en daar komt hij voor eene klasse te staan, terwijl hij nooit over eenig vraagstuk van methode heeft nagedacht, terwijl hij van opvoeding gewoonlijk weinig of geen begrip heeft, ten minste die zoo moeilijke en ingewikkelde taak nooit heeft bestudeerd. Hoe redt hij zich er uit? Och, heel eenvoudig! Er is eene traditie,

1) T.a.p. p. 56: Récapitulation de conscience à la fin de l'année, exhortations au début, n'est-ce pas naturel et logique, et l'année ne serait-elle pas bien encadrée entre ces deux fêtes?

2) Vgl. eene voordracht van Dr. A. Poutsma, leeraar aan het gymnasium van Amsterdam, opgenomen in het Studenten-Weekblad *Propria Cures* (15 Aug. 1891) en mijn *Onderwijs in de Moedertaal*. (VII. Vorming der Leeraars.)

zijn gewoonten, reglementen en indien hij het maar kan ‘houden’ zooals de technische uitdrukking luidt, dan gaat het langzamerhand wel; ten minste men ontslaat hem niet uit zijne betrekking. Ook in Frankrijk wordt wel iets voor onderwijs in paedagogiek gedaan - er zijn naar het schijnt, een paar leerstoelen voor dat vak, gelijk een hier te Amsterdam - doch Lavisse is terecht van oordeel dat er veel en veel meer gedaan moet worden. Wie zich belasten wil met de zware taak van opvoeder - en dat moet elk onderwijzer, voorzoover hij kan, zijn - heeft eene behoorlijke voorbereiding noodig. In Frankrijk evenals in ons land verwerpen sommigen dien eisch door de bewering, dat zulk eene voorbereiding dwaasheid is, dat men iemand niet tot onderwijzer kan vormen, dat ieder onderwijzer zich zelf moet vormen enz., maar terecht laat Lavisse zich niet met dat kluitje in het riet sturen en weet hij op overtuigende welsprekende wijze aan te toonen, hoe wenschelijk en noodig zulk eene voorbereiding moet worden genoemd. Aan het slot eener korte schets van hetgeen hij zou wenschen als voorbereidende studie voor het leeraarsvak zegt de schrijver: ‘Slechts hij die met aandacht de ontwikkeling der denkbeelden en der zeden volgt, zal weten wat voor geesten en karakters die ontwikkeling hem zal brengen; hij zal op de hoogte zijn van de zwevende verlangens, van den onbestemden tegenzin in veel dingen, die de geest des tijds in elk jong hoofd doet ontstaan, en waaronder altijd vrij wat is dat recht van bestaan heeft naast andere dingen die slecht of gevaarlijk kunnen zijn. Hij zal weten waar hij het nieuwe moet aannemen, waar het weren en welke behandeling de jeugdige geesten het best past. Kent hij de geslachten niet die hij moet opvoeden, dan zullen zij op hunne beurt tot hem zeggen: ik ken u niet. Hebben wij niet allen onderwijzers gehad, die ons eene eeuw ouder schenen dan wij zelven, op zijn minst eene eeuw?’

Het komt mij voor dat Lavisse de moeilijkheid heeft beseft, waarin hij zich bracht door zoozeer aan te dringen op eene afzonderlijke vorming der leeraars; de moeilijkheid van te antwoorden op de vraag die ik elders aldus heb gesteld: ‘maar zijn dan de tegenwoordige leeraren (der moedertaal - om alleen van deze te spreken -) niet berekend voor hunne taak?’[1)]

1) *Het Onderwijs in de moedertaal* bl. 125.

Echt Franschman die hij is, redt de schrijver zich er uit door te beginnen met een warme lofrede op het onderwijzend personeel van thans: Jules Ferry moet als Minister van Onderwijs gezegd hebben dat hij nergens zooveel brave menschen gezien heeft als in dezen tak van dienst; Léon Bourgeois heeft dat woord herhaald bij eene algemeene prijsuitdeeling (wat zal er toen geapplaudisseerd zijn!), en Lavisse zelf moet zeggen dat hij inderdaad gelooft dat men nergens meer eerlijkheid, belangeloosheid, waardigheid en goeden wil zal aantreffen. Ieder doet zijn plicht, vervult zijn taak zoo goed hij kan; het is eene weldaad voor knapen samen te leven met zulke brave menschen.

Na het Fransche leerarenpersoneel op deze wijze te hebben overtuigd van hunne voortreffelijkheid, acht de schrijver zich verplicht, niet: een glas te drinken op hunne gezondheid - gelijk men allicht zou verwachten - doch hen te besproeien met deze min of meer ontnuchterende douche: ‘Dat doet niets af van de waarheid dat, door de gebrekkige inrichting, het *collège* niet genoegzaam is wat het vóór alles moest zijn: lieu d'éducation morale.’

De toestanden in Frankrijk verschillen in menig opzicht van die hier te lande; doch ook wij hebben voldoende reden tot het stellen der vraag: zijn wij leeraren berekend voor onze taak? Het antwoord op die vraag zal natuurlijk afhangen van de eischen die men zich en anderen stelt. De een zal zeggen: wij zijn volkomen berekend en Lavisse nog overtroeven, de ander zal meenen dat het ordentelijk is en dat men zulke vragen liever moet laten rusten; wie meent dat ‘achter raakt wie stil blijft staan’, zal verandering wenschen die verbetering moge blijken; hij zal - gelijk schrijver dezes - gaarne erkennen dat er onder ons voortreffelijke docenten zijn - ik zou wel ondankbaar wezen indien ik het niet erkende - doch desniettemin volhouden dat er voor de groote meerderheid van ons nog veel te leeren valt, dat bij eene betere voorbereiding, bij hooger eischen ons gesteld, bij hooger opvatting onzer taak, veel meer kon worden bereikt.

Tot dusver vernamen wij slechts beschouwingen van algemeenen aard; doch ook in onderdeelen der hier behandelde groote vragen toont Lavisse wel te weten wat hij wenscht. Zijne eigen opvatting van de wijze waarop het onderwijs in geschiedenis moet worden gegeven, vindt men in hoofdstuk V *De l'enseignement de*

l'histoire, dat aanvangt met deze stelling, ‘het onderwijs in geschiedenis moet dienen vooral tot de zedelijke en geestelijke ontwikkeling der “leerlingen.” Het is onnoodig hier kort samen te vatten, wat de schrijver zelf zoo keurig heeft uiteengezet en gegroepeerd, doch ik vestig de aandacht inzonderheid onzer leeraren in de geschiedenis op dit hoofdstuk. Slechts een enkel staaltje moge hier volgen van hetgeen de Fransche schrijver in dezen zou wenschen: Den leerling een juist denkbeeld geven der achtereenvolgende tijdvakken van de geschiedenis der beschaving en eene nauwkeurige kennis van de wijze waarop Frankrijk zich heeft gevormd en ontwikkeld; hem den wederzijdschen invloed toonen van ons land op de wereld en van de wereld op ons land; hem leeren alle volken recht te doen wedervaren, zijn blik verruimen en ten slotte hem, behalve de kennis der toestanden van zijn land en van de wereld, eene heldere voorstelling verschaffen van zijn plichten als Franschman en als mensch, dat is bij de opvoeding de taak van het onderwijs in de geschiedenis.’ Op een vorige bladzijde is de invloed dien dit deel van het onderwijs kan oefenen op het karakter der leerlingen aldus geschetst: ‘Het jongere geslacht in Frankrijk is van goeden wille, edelaardig, leerzaam en bevattelijk (“l'esprit ouvert”). Men moet hen wapenen tegen den geest van onverschilligheid en scepticisme, tegen het wantrouwen van zich zelven en de gevaarlijke meening dat een individu en de inspanning van één persoon weinig beteekenen. Men moet de neiging tot handelen in hen opwekken. Het land dat zij straks zullen besturen, wordt verzwakt door godsdienstige en staatkundige verdeeldheid: men moet hen dus bezielen met den geest van verdraagzaamheid; het wordt bedreigd door gevaren van buiten: men moet het nationaliteitsgevoel in hen ontwikkelen.’

Al deze en dergelijke beschouwingen gelden voor onze jongens misschien niet evenzeer als voor de Fransche, maar toch in voldoende mate dat de leeraren daarop hunne aandacht mogen richten.

Van groot belang is ook voor ons, hetgeen Lavisse schrijft over de verhouding tusschen ouderen en jongeren in het laatste hoofdstuk van zijn boek, getiteld *Notes sur la jeunesse*. Mogen wij aannemen dat de schrijver zelf de jongen is geweest, die ons voorgesteld wordt in een vroeger hoofdstuk (*Comment un fils restaura l'autorité paternelle*) - en hoe kan het bijna anders? - dan is hij een lastige sinjeur geweest, behept met al de minder aange-

name hoedanigheden en eigenschappen van den ‘half-grown lad, willing to take up the man and lay down the boy’, zooals Hugh Miller dezen leeftijd kenschetst. In allen gevalle blijkt in dat hoofdstuk, hoe goed hij die halfwassen jongens kent, hoe hij zich nog in hen weet te verplaatsen ondanks het verschil in jaren en ontwikkeling. In zulk een man zijn voorname eigenschappen vereenigd, noodig voor wie optreden wil als middelaar tusschen oud en jong. Doch waartoe zou zulk eene bemiddeling dienen? - zal iemand vragen; ouden en jongen hebben immers altijd tegenover elkander gestaan? Is het wenschelijk en mogelijk hen te vereenigen?

Die laatste vraag zou ik voor mij ontkennend beantwoorden. Het spreekt van zelf dat er altijd velerlei verschil van inzicht, neiging en smaak zal bestaan, zelfs tusschen twee onmiddellijk op elkander volgende geslachten, een verschil dat slechts door latere geschiedschrijvers in zijn vollen omvang en tot in zijne diepe gronden kan worden waargenomen. Doch in dat verschil is niets waarover men zich behoeft te verontrusten, al kan het voor dezen en genen wel eens onaangenaam zijn; ondanks dat verschil kan er wel harmonie bestaan tusschen die ouderen en jongeren; harmonie eischt geene gelijkheid van alle samenstellende deelen, doch duldt ook tegenstelling, ja wordt soms door scherpe tegenstelling van eenige samenstellende deelen slechts te inniger. Dat er velerlei verschil bestaat tusschen oud en jong, is gelukkig te noemen voor allen. Van waar moest de stuwkracht komen die de ouderen vooruitdringt, zoo niet van de jongeren? Doch anders wordt de zaak, indien de kloof tusschen een paar op elkander volgende geslachten zoo breed wordt dat zij bezwaarlijk meer overbrugd kan worden; indien hunne wegen zoo ver gaan uiteenloopen, dat het uiterst moeilijk of onmogelijk valt eenigermate voeling met elkander te houden; indien ten opzichte van godsdienst en zedelijkheid, van kunst en wetenschap, van recht en politiek, door het jongere geslacht meeningen worden verkondigd en verdedigd die eene breuk veroorzaken tusschen hen en de onderen. Zulk een tijd beleven wij nu. Men kan zich daarover ergeren, doch van dat hout zaagt men geen planken voor eene brug. Lavisse handelt wijzer: hij tracht te ontdekken door welke oorzaken de breuk is ontstaan; of liever, hij zoekt die oorzaken voor een deel in de opvoeding welke de ouderen de jongeren hebben gegeven. ‘Elken

keer', zegt hij, 'dat zich het verschijnsel voordoet van eene breuk tasschen opeenvolgende geslachten, kan de opvoeding in de zaak betrokken worden, omdat zij zorgen moet voor de noodige overgangen en overdrachten tusschen het verleden en de toekomst.' In verband met die bewering, stelt hij de vraag: Wat hebben wij gedaan voor de opvoeding der jeugd? Het antwoord op die vraag luidt niet rooskleurig. 'Wij hebben duizenden scholen opgericht; wij hebben daar alle soorten van onderwijs ingevoerd; wij hebben dat onderwijs onder het bereik van ieder gesteld, voor weinig geld, zelfs voor niets, zelfs met betaling van hen wien wij onderricht geven. Wij hebben eene menigte programma's opgemaakt, eene menigte examens en prijskampen ingesteld; maar onderwijzen en examineeren is nog geen opvoeden. Wij maken ons diets dat wij een kind opvoeden door het te onderwijzen; doch dat is een dier lengens die voedsel geven aan de optimistische welsprekendheid bij gelegenheid van prijsuitdeelingen.

Wij hebben de opvoeding vergeten.

Wij hebben haar vergeten: zóó weinig menschen houden zich met haar bezig, dat onze gansche literatuur over de opvoeding zich bepaalt tot eenige boeken, tot artikelen in een tijdschrift, tot redevoeringen, bijna alle weinig afdoend en middelmatig....

Wij hebben haar vergeten; ons geheel wijdend aan het vormen van kundige onderwijzers, bekommeren wij ons niet om het vormen van opvoeders. De kunst der opvoeding, die zoo moeilijk is - ik kan dat woord *moeilijk* niet te vaak herhalen - wordt den aanstaanden leeraar aan *collège* of *lycée* nergens geleerd. Dat klinkt onwaarschijnlijk, maar toch is het zoo. Ga maar eens b.v. in de Ecole Normale vragen, hoe men daar een leerling voorbereidt tot zijne taak als opvoeder. Uwe vraag zal hun wonderbaarlijk, misschien wel belachelijk voorkomen, want dat paedagogiek belachelijk is, spreekt vanzelf; wie zich van de wetenschap der opvoeding wil afmaken, behoeft haar slechts paedagogiek te noemen. Wij hebben haar vergeten: alles is ingericht op het fabrieken van gediplomeerden, van het kind op de lagere school af dat zijn getuigschrift van ons krijgt tot den jongen man van 25, 28, 30 jaar die staat naar onze titels van agrégé en doctor; maar noch de school, noch het collège, noch de faculteiten zijn een *milieu moral*. O! ik weet wel dat ik daar een hard woord zeg, dat onbillijk zal schijnen ten opzichte van het streven der goede onderwijzers naar het goede;

maar dat woord: noch de school, noch het collège, noch de faculteiten zijn een *milieu moral* bevat in alle opzichten waarheid. Waar en hoe zou de opvoeding dan voortgaan met de noodige overdrachten en overgangen tusschen het verleden en de toekomst? En, indien wij al heden ten dage onder de jongeren zonderlinge en verontrustende neigingen waarnemen, hebben wij dan recht te zeggen dat zij ons ontglippen? Wij hebben hen nooit vastgehouden en wij hebben nooit beproefd hen vast te houden.'

Daar is in deze woorden, bekentenis en aanklacht tevens, genoeg dat de ouderen in het algemeen en de onderwijzers en opvoeders in het bijzonder ter harte kunnen nemen en waarmede zij hun voordeel kunnen doen. Het is misschien niet overbodig er de aandacht op te vestigen, dat Lavisse volstrekt niet de opvoeding alleen aansprakelijk stelt voor hetgeen er minder wenschelijks is in de verhouding tusschen ouderen en jongeren; hij beweert slechts dat men *ook* de opvoeding in het geding kan betrekken (mettre en cause). Daarin heeft hij m.i. volkomen gelijk; de opvoeding alleen heeft de breuk niet veroorzaakt noch kan zij alleen haar heelen. De oorzaken waardoor de klove tusschen oud en jong zooveel wijder is geworden dan in een vorig tijdvak, moeten veel dieper liggen, zoo diep dat wij ze nu niet kunnen zien, of zoo al, dan slechts voor een klein deel. Eerst wanneer die onderstroomingen in het geestelijk leven der 19de eeuw aan de oppervlakte zijn gekomen, zal de toekomstige onderzoeker ze duidelijk kunnen waarnemen.

Ook heeft de opvoeding, naar mijne bescheiden meening, niet zooveel invloed als Lavisse haar schijnt toe te kennen. Doch hoe men daaromtrent ook oordeele, de meesten zullen het wel eens zijn in dit opzicht, dat de opvoeding vrij wat kan doen. Zoolang men daarvan overtuigd is, moet men haar overal, ook in het onderwijs, de plaats geven die haar toekomt.

G. KALFF.

Aanteekeningen en opmerkingen.

BRIEVEN VAN PIETER DE GROOT. - (*Lettres de Pierre de Groot, ambassadeur der Provinces-Unies, à Abraham de Wicquefort*, 1668-1674 *publiées par F.J.L. Krämer*.) De naam van Pieter de Groot, den zoon van Hugo, is voor goed verbonden aan de donkerste dagen van het jaar 1672. Niet tot zijn eer; want hij was de overbrenger van Hollands vredeaanbod in het kamp van Lodewijk XIV; en hij was de voorspreker der vernederende vredesvoorstellen van den overwinnaar, juist op het oogenblik dat de stemming van ons land kenterde, en dat de berusting in het onvermijdelijke plaats maakte voor den weerzin om zich aan den overweldiger te onderwerpen.

De voor ons liggende brieven raken dat tijdstip van de Groots leven niet; zij bereiden er ons op voor, in zekeren zin, en zij zien er op terug; maar zij geven geen direct getuigenis van de booze maanden van 1672.

Al ontbreekt daardoor ook het centrum aan de geschiedenis waarvan deze berichten melden, men volgt ze toch met aandacht en met spanning omdat men er groote gebeurtenissen in ziet door de oogen van iemand die daar van nabij in gemengd is. Wij vinden er Pieter de Groot als afgezant in Zweden, kort na het tot stand komen der triple alliantie; daarna in dezelfde betrekking te Parijs, de uitbarsting van het onweer over ons land voorziende, alarmeerende, maatregelen bedenkende, combinaties makende; dan, wanneer de catastrophe heeft plaats gehad, leeren wij hem als balling kennen, voortvluchtig om zijn vrijheid, zijn leven, te redden voor de woede van zijn vijanden, uit zijn staatkundige loopbaan gerukt door den val van de Witt, doch verlangend om naar zijn land terug

te keeren, klagend, vernederd, bemoeiziek; het nieuwsgierige oog gericht op den gang der zaken of hij een opening kan vinden voor zijn terugkomst uit de ballingschap.

Dit zijn geen officieele brieven, maar berichten aan een collega tot wien de schrijver in een vriendschappelijke betrekking stond. Hij geeft er zich in zoo ongeveer als hij is, of zooals hij zich in den vriendenkring voordoet; hij laat zich gaan: in zijn dagen van voorspoed spreekt hij met de zelfbewustheid van een die zijn kalmte weet te bewaren te midden van het spel der gebeurtenissen (het *spel*: let er op of dit gelukt of niet gelukt, zegt hij aan zijn correspondent over zeker politiek plan, 'dat is de *coup* die de partij beslist'); tijdens zijn ongeluk toont hij zich gretig naar hulp, en tegelijk verslagen en belust om een man van gewicht te schijnen.

Wij hebben hier voorzeker niet te doen met een karakter grootsch van aanleg, maar er is degelijkheid in. Laten de omstandigheden niet al te ongunstig zijn, en Pieter de Groot zal ze weten te gebruiken, al verheft hij zlch nooit tot de hoogte om ze te kunnen beheerschen. Hij ziet de ingewikkelde verhoudingen van die moeilijke jaren wel niet volledig - en hoe zou dat ook mogelijk geweest zijn? - maar zijn blik is altoos juist, want hij heeft een oog voor de teekening van de dingen. Hij behoort nog tot onzen grooten tijd, en, alles in alles genomen, maakt hij er zoo'n kwaadfiguur niet in. Een nakomer, nu ja, maar toch een persoon. En een vaderlander. Geen sentimenteele redenen brengen hem tot zijn liefde voor het vaderland: hij voelt voor Holland, hij is trotsch op Holland, omdat hij in zijn hart een republikein is, en omdat hij beseft hoe alleen in een republiek het belang van den enkele samen kan gaan met het belang van het algemeen. Men gevoelt zich bij hem steeds op den vasten grond. Een nuchter, handig man, een uitstekend agent. Men leert van hem zien.

Dat maakt het belang van Pieter de Groots brieven uit, en gaarne erkennen wij daarom onze verplichting aan den Utrechtschen hoogleeraar Krämer die den lastigen en tijdroovenden arbeid op zich nam om deze brieven in 'une édition rigoureusement exacte' te publiceeren.[1)] Of hij

1) Op deze 'exactitude' valt, zoover wij hebben kunnen nagaan, niets af te dingen, een kleinen lapsus hier en daar niet te na gesproken. Zoo lezen wij p. 3: 'nous y portons tous fort bien.' De origineele brief heeft wel degelijk: 'nous nous y portons f.b.' Alleen merken wij op dat de Groot de gewoonte had om in zijn brieven veel te onderstrepen. Dit heeft de uitgever onnoodig geacht in den druk na te volgen.

misschien niet te exact geweest is, nu hij niet slechts Pieter de Groots autographen met hun grillige spelling letter voor letter heeft overgedrukt, maar ook die methode heeft toegepast op de brieven die alleen in uiterst slordige copieën voor ons bewaard zijn gebleven, daaraan kan men twijfelen. De lectuur van deze stukken is er zeer door bemoeilijkt. Wel verzekert de uitgever ons in zijn voorrede dat hij, waar de zin het vereischte, de juiste lezing tusschen haakjes heeft aangegeven, of het twijfelachtige met een teeken heeft voorzien, en hij heeft dit ook dikwijls gedaan, maar hoe dikwijls heeft hij 't ook nagelaten! Zoo komen, om een voorbeeld te geven, op blz, 111 dezer uitgave in 14 regels zes zinstorende fouten voor, die niet zijn aangegeven: in plaats van *Majestés* leest men er: *Monsieurs*, en tweemaal laat de copist Pieter de Groot precies het omgekeerde zeggen van wat hij bedoelt, enz. Men zal toegeven dat de duidelijkheid hier ten minste niet door bevorderd wordt.

Met een beetje meer vrijheid te nemen tegenover die domme klerken had de heer Krämer het zichzelf en ons veel gemakkelijker kunnen maken. Waar zij een lange *s* zien, vertolken zij die met een *l*, en goedig verbetert de hooggeleerde uitgever hun *laproche* (p. 110) tusschen haakjes in *s'approche*; maar eenige bladzijden verder (p. 120) weet hij plotseling geen weg wanneer zij P. de Groot van van Beuningen laten zeggen: *qui après avoir si longtems* BROUILLÉ *les affaires* etc., en de correctie ligt toch voor de hand: zij dachten *broillé* voor oogen te hebben, maar er stond *brassé. Brasser les affaires* is een meer voorkomende uitdrukking bij P. de Groot.

Vitterijen, zal men zeggen. Neen, zulke tekortkomingen als de opgenoemde duiden reeds aan dat de uitgever zijn taak niet ernstig genoeg heeft opgevat. Hij heeft slechts enkele noten bij de brieven gevoegd, en deze spaarzaamheid in ophelderingen is te verdedigen; want de uitgever had te kiezen tusschen zeer weinig of zeer veel, en men mag er geen grief van maken dat hij het eerste voorstond; maar een index aan het eind van het werk was hoog noodig geweest. Nu vinden wij daar alleen een tabel der voorko-

mende namen; wij hadden daarbij een ongeveer volledige opgaaf gewenscht der plaatsen waar de namen vermeld zijn. Hierdoor alleen wordt zoo'n collectie van brieven handelbaar.

Ook de inleiding door den hoogleeraar geschreven wil ons niet bevallen; zij is een weinig nuchter, voorzoover het den inhoud betreft der stukken die hij ons gaat meedeelen. Het is alsof hij ons zegt: Lees deze nu zelf. - Heel goed, wij zullen ze gaan lezen, maar wij zijn graag overtuigd dat gij, hoogleeraar, ze ook gelezen en begrepen hebt eer wij ons aan de lectuur zetten. Die overtuiging heb ik voor mij niet. Men versta mij goed. Er is in brieven altijd veel individueels; men kan ze zoo maar niet vluchtig doorloopen en even van buiten aankijken, maar men moet er inkomen, de individualiteit van den schrijver en zijn manier van zeggen leeren verstaan. Gemakkelijk gaat dat bij Pieter de Groot niet. En hier heeft de uitgever zich weder geen moeite gegeven. Zooals zijn aanvullingen op, wat hij noemt, duistere plaatsen bewijzen, begrijpt hij den schrijver der brieven lang niet altijd, en ik vermoed dat hij hem op een menigte plaatsen waar hij hem ongecorrigeerd liet nog veel minder begreep.

Een enkel voorbeeld. Op bl. 8 laat de uitgever P. de Groot insinueeren, door een gansch onnoodige inschuiving van het woord *argent*, dat de Zweden voor een geldsom wel te vinden zouden zijn om een tractaat te sluiten. Maar de bedoeling is daar heel duidelijk en volstrekt niet tot oneer van het Zweedsche volk.[1)]

Komisch werkt een inlassching door den uitgever op p. 47, waar P. de Groot spreekt van een ouden heer die tot schade van zijn gezondheid nog te veel ‘Trijntje’ frequenteert. Het zou beter voor zijn jaren passen, zegt de ambassadeur, die niet voor niets van de 17e eeuw is, wanneer hij zijn maag leerde warmen in ons Haagsch gezelschap waar ‘wijntje’ in eere is. ‘Monsieur Priandy se portoit un peu moins qu'il n'a accoustumé,’ zegt de Groot, ‘mais je crois que c'est à cause, qu'il met encore trop d'eau dans ce que vous scavez, messieurs, estre bien dangereux en un age si avancé’ etc. De uitgever denkt hier dat de oude lief-

1) Op bl. 22 krijgt men door de voorgestelde correctie van *que* in *qui* een contresens. Elders, waar inderdaad een woord door P. de Groot is vergeten, worden wij door den nitgever niet gewaarschuwd, bv. op p. 2 waar een zin onduidelijk geworden is door de uitlating van *empécher*.

hebber aan 't euvel mank gaat van *sijn wijn* te veel aan te lengen, en leest ernstig: *qu'il met encore trop d'eau dans son vin, ce que vous scaves etc.* De ondeugendheid van de passage gaat hierdoor geheel te loor; waarlijk, het is bekend genoeg waaraan een Franschman van den goeden ouden tijd dadelijk dacht wanneer hij de woorden hoorde: *dans ce que vous scavez*!

Een kleinigheid! Wederom neen. Wie niet kan hooren hoe P. de Groot in deze brieven somtijds lacht, die loopt gevaar evenals de heer Krämer doet op bl. XVII zijner inleiding om uit een spreekwoordelijk gebruikte uitdrukking veel te verre gevolgtrekkingen te maken.

Hoeveel menschen in ons land vinden den tijd om zoo'n publicatie als de brieven van de Groot aan de Wicquefort werkelijk te lezen! Maar ook aan dien kleinen kring is men 't verschuldigd zijn werk leesbaar en handelbaar te maken.

W.G.C.B.

* * *

BILDERDIJK GEREINIGD. Daar wij over de uitgave van brieven spreken, laat mij iets te berde brengen wat mij sinds lang op 't hart ligt. Er is in onze letterkunde misschien geen slordiger en verraderlijke publicatie dan die van *Bilderdijks Briefwisseling met vrouw en dochter*, betiteld *Bilderdijks eerste huwelijk*, waaraan Dr. van Vloten zijn zorgen heeft gewijd. Dit is bekend genoeg, sinds Dr. Kollewijn in zeer gematigde termen het aanwees. Maar ik wensch een enkele bijzonderheid te releveeren om den grooten man van een smet te zuiveren, die hem vies en belachelijk dreigt te maken in onze verbeelding. Op bl. 176 van de aangehaalde uitgaaf wordt ons een brief meegedeeld van Mevrouw Bilderdijk aan haar echtgenoot, die een antwoord is op het bericht van zijn behouden overtocht over de Zuiderzee, toen hij in 1795 als balling ging zwerven. Wij lezen daar:

'Gelukkig, dat de zeeziekte u niet is overgekomen, want dit vreesde ik met reden,... en wat gevolgen zoude dit dan al kunnen gehad hebben. Welligt *was alles bevogt geworden*.'

Het is alsof Mevrouw Bilderdijk er aan gewoon is dat baar man *alles* om zich bevuilt.

Er staat in den oorspronkelijken brief niets van. Daar drukt de echtgenoote alleen de vrees uit dat haar man niet op zijn goed

zou hebben kunnen passen, wanneer hij op 't water ongesteld was geworden. Het origineel heeft: ‘Wellig(t) *van alles beroofd geworden*.’ De kajuitsjongen met de dweil behoeft er niet hij te komen.

W.G.C.B.

* * *

DE REI VAN KLARISSEN UIT DEN ‘GIJSBRECHT’. -

O loflijk keeltjen, nae dat ghy
Al 's wereldts stemmen waert verby
Gestreeft, en zat der aerdsche dingen;
Ontbrak er meer niet, dan parthy
Met 's hemels Engelen te zingen.

Zoo zong Hooft juffrouw Tesselscha toe, toen zij hem in 1632 een *Kersnachjen* had voorgezongen.

Is dat ‘Kersnachjen’ het beroemde Vondelsche ‘O Kerstnacht schooner dan de dagen’ geweest? Alberdingk Thijm meent van ja, en hij acht het - gelijk ik reeds in het Dramatisch Overzicht in het Februari-nummer vermeldde - ‘min eigenaardig’ dat dit door Tesselscha reeds in 1632 gezongen Onnoozelerkinderendaglied door Vondel als rei van Klarissen tusschen het 3e en 4e bedrijf van zijn *Gijsbrecht van Amstel* ingevlochten werd.

Maar nu blijkt mij dat Alberdingk Thijm's meening een ernstigen bestrijder gevonden heeft in Prof. Acquoy. Het ‘Tijdschrift der Vereeniging voor Noord-Nederlands muziekgeschiedenis’ bevatte een vorig jaar een opstel over de zangwijze van het ‘O kerstnacht schooner dan de dagen’, waarin de Leidsche hoogleeraar als zijn opinie verdedigt, dat dit gedicht niet vijf jaar vóór den ‘Gijsbrecht’ maar tegelijk met Vondel's treurspel moet ontstaan zijn. Het laat zich nauwelijks denken - zoo redeneert hij - dat Vondel een zoo heerlijk gedicht, welks zeldzame schoonheid hij zelf moet hebben ingezien, jaren lang ‘en portefeuille’ zal hebben gehouden. Maar bovenal, de rei van Klarissen hangt met het geheele stuk zoo innig te zamen, het klaaglied der Klarissen over de Onnoozele Kinderen te Bethlehem is, evenals al de andere reien, daar zóó op zijn plaats - als voorafbeelding van het lot dat haar (Klarissen) zelven zoo aanstonds wacht - dat alle denkbeeld van een latere inlassching moet vervallen.

Wie zal hier beslissen? Al past het ‘O kerstnacht’ nog zoo goed in het treurspel, ter plaatse waar het zich thans bevindt - m i j n bezwaar betrof hier, en elders, de talrijkheid en het, daarmeê samenhangend, zich op den voorgrond dringen van het koor, terwijl ik het enkel als aanvulling, illustreering zou willen laten dienen - dit sluit de mogelijkheid van een vroeger ontstaan-zijn niet buiten. Is het zoo ondenkbaar dat Vondel, nadat hij in groote trekken het plan van zijn *Gijsbrecht* had vastgesteld, waarbij hij zich na elk bedrijf een symbolischen lierzang dacht, voor het lied, dat het 3e bedrijf zou moeten besluiten, een vroeger gedicht heeft gekozen, dat in den toestand zoo goed paste? Het moge waar zijn wat Prof. Acquoy zegt: ‘dit uitnemend treurspel (kan) slechts als geheel uit Vondel's brein zijn voortgekomen’, uit Vondel's p e n kan het zeer goed bij gedeelten zijn gevloeid. Hoeveel letterkundige meesterwerken zijn zoo niet tot stand gekomen.

En dan nog een vraag. Moet wanneer men, met Alberdingk Thijm, 1632 als tijd van zijn ontstaan aanneemt, het gedicht noodzakelijk tot 1637 ‘en portefeuille’ zijn gebleven? Is het niet mogelijk dat het, als afzonderlijk lied, reeds in 1632 op een of andere wijs vermenigvuldigd en verspreid is, en zou dit niet begrijpelijker maken het feit waarover velen (en ook Prof. Acquoy) zich verwonderen, dat de zangwijze van ‘O Kerstnacht’, in 1643, dus nauwelijks vijf jaar na de eerste Gijsbrechtvoorstellingen reeds zóó bekend was, dat in een amoureus liedeboekje van dat jaar, ‘Sparens Vreughden bron’, de enkele aanwijzing: ‘Stemme : O Kerstnacht’ alle notenschrift overbodig maakte?

Men leze in Prof. Acquoy's merkwaardige studie de geschiedenis van de zangwijze van het lied zooals die door den hoogleeraar uit geschreven bronnen en mondelinge overlevering werd bijeengebracht. Jammer zou het zeker moeten heeten, wanneer door Zweers' compositie van de Rei - hoe fraai zij ook wezen moge - de schoone melodie van den onbekenden zeventiende-eeuwschen componist voor goed verdrongen werd.

J.N.v.H.

* * *

THEOSOPHIE IN DE 17e EEUW. - (*Antoinette Bourignon, das Licht der Welt, von Antonius von der Linde*.) Hoe jammer dat een

buitengewoon knap man als Dr. A. van der Linde uit de volledige bouwstoffen die hij over het leven van Antoinette Bourignon, een der representanten van het mysticisme en charlatanisme der 17e eeuw, heeft weten bijeen te brengen, geen boek heeft kunnen samenstellen dat als een geheel voor onzen geest blijft staan. Men bewondert den vlijt en de scherpzinnigheid van den schrijver, men erkent de duidelijkheid van zijn voorstelling, men wil met hem meegaan; dan gooit hij u plotseling zijn materiaal om de ooren, hij komt met ‘Rückblicke’ aan op zaken die men reeds lang afgedaan rekende, hij maakt het lezen door allerhande zijsprongen lastig - en men legt zijn boek, zeker een van de interessantste bijdragen tot de kennis van het geestelijk leven in de Nederlanden, onbevredigd neder.

Het begint zoo mooi eenvoudig. Ziehier:

‘Antoinette Bourignon werd den 13en Januari 1616 in de toen nog (Spaansch) Nederlandsche stad Rijssel geboren... Zoover later haar geheugen terngging, heeft God altoos in haar hart met Antoinette Bourignon gesproken. In haar kinderlijken eenvoud dacht ze zelfs dat deze omgang met God allen menschen gemeen was. Zij doorzag de ijdelheid der aardsche dingen, haar ziel verlangde het arme leven en het lijden van Jezus Christus na te volgen. Haar familie echter leefde in overvloed, en daarom vroeg zij als vierjarig kind altoos naar het land *waar de Christenen wonen*....

Onder een zielestrijd van eenige maanden zuchtte zij telkens: Heer, wat wilt gij, dat ik doe! In 't jaar 1634 hoorde zij duidelijk een stem: “Laat af van al het aardsche. Verwerp de liefde der schepselen. Verloochen u zelf.” Toen zag zij haar eerste gezicht. Toen zij in het late avonduur op haar kamer voor haar altaar lag en met God in 't gebed worstelde, opende zich plotseling de hemel in een schittering van licht. Op een wolk daalde, in rood bisschopsgewaad met fonkelende edelgesteenten en goudgeborduurde bisschopsmuts, de heilige Augustinus tot haar af. “Gij zult”, zeide hij tot haar, “mijn orde weder in volmaaktheid herstellen”... Maar de volkomen ontbering en dooding van het vleesch zou zij, gelijk God haar leerde, alleen *in de woestenij* vinden. Zij dacht over dit woord na, maakte zich in de nachten dat zij ongestoord bezig kon zijn, een grauwe hermietenpij, en bereidde zich voor om alles te verlaten en de woestenij op te gaan zoeken...

Den eersten Paaschdag van het jaar 1636, den 23en Maart, 's morgens om 4 uur, nam Antoinette Bourignon den pelgrimsstaf ter hand...

In Bergen kreeg zij verlof *om het Nieuwe Testament te lezen*, ter vergelijking met haar eigen geloof. “Zoodra ik begonnen was de Evangelies te lezen, vond ik daarin zulk een overeenstemming met mijn innigste overtuiging, dat, wanneer ik haar op had willen schrijven, *ik juist zulk een boek als het Evangelie gemaakt zou hebben*, daarom hield ik op met lezen, omdat God aan mijn hart alles openbaarde wat ik noodig had te weten.”’ -

Welk een bock zou er over Antoinette Bourignon te schrijven zijn geweest dat, beginnende als een heiligenleven, bij het volgen van haar loopbaan, - in de Zuidelijke Nederlanden, in Amsterdam, aan de kust van Holstein, in Oost-Friesland, - geleidelijk den trots, de heerschzucht, den lust in bedrog en in zelf bedrog van haar karakter onthuld had zonder de mystieke kracht die, van haar uitgaande, haar gemeente bedwong, uit het oog te verliezen. Zoo'n werk heeft, dunkt mij, Dr. A. van der Linde bedoeld toen hij zijn taak aanvatte, maar hij heeft het niet kunnen volbrengen, en wij vinden er nu slechts de verspreide brokken van. Die brokken echter zijn kostelijk.

Goede lieden, gaat dit boek niet voorbij, leest het, overdenkt het, leert er van. Het steekt vol van wijsheid.

W.G.C.B.

* * *

BENJAMIN CONSTANT EN GOETHE. - (*Journal intime de Benjamin Constant, Paris* 1895.) Achter de slippen van Madame de Staël aan kwam Benjamin Constant in den winter van 1803 op 1804 te Weimar. Hij dacht er te werken aan zijn boek over den godsdienst, hij zocht in het kleine stadje met zijn groote bibliotheek een tijd van rust. In zijn dagboek teekent hij onder het jaar 1804 aan: ‘Tegenwoordig ben ik bij een nieuwe afdeeling van mijn leven aangeland, want alles wat ik verlang is kalmte. Zal ik ze verkrijgen? Het lijkt altoos makkelijk om te krijgen wat men niet hebben wil, maar zoodra men eens wil wat zoo gemakkelijk scheen, doen de bezwaren zich voor.’ Constant was 37 jaar toen hij die

woorden schreef; hij had nog geen naam gemaakt als auteur. Als herinneringen om op terug te zien bezat hij niets anders dan zijn onrustige jeugd, die hem van Zwitserland naar Holland, Engeland, Duitschland en Frankrijk en weer terug naar Zwitserland had gevoerd; zijn politieke loopbaan die afgebroken was door de vijandschap van den eersten consul, Bonaparte; zijn gemankeerd familieleven: een aantal ruïnes. Tot het actief van zijn bestaan behoorden: zijn zelfbewustzijn, zijn succès als man van de wereld, de vriendschap van Mevrouw de Staël. Hij was misschien de interessantste bezoeker dien men zich in dat Weimar van het begin onzer eeuw denken kan. Een man waardig om Goethe's geest te begrijpen; een zoon van twee vaders, tegelijk van Voltaire en van Rousseau, een kind van de 18e eeuw, maar een echte burger van de 19e; internationaal en door en door modern.

Goethe zag erg op tegen de invasie der Franschen in Weimar. De Olympiër, dien wij ons altoos blakende van gezondheid voorstellen, leed reeds sinds langen tijd aan een ongesteldheid, de intieme vrienden vreesden zelfs voor een ernstige kwaal. ‘Dat ik nu naar Weimar moet,’ schreef hij ‘in 't slechtste humeur’ uit Jena aan de vrouw van Schiller, toen hij van de komst van Mevrouw de Staël hoorde, ‘stoort mij onuitsprekelijk in mijn werk, en ik moet het heel alleen dulden, dragen, slepen; geen mensch die het mij ten goede aanrekent. Dat is het verwenschte van de aardsche dingen dat onze vriendin juist nu ons bezoekt; op een tijd die mij de verdrietelijkste van het jaar is, en die mij zoo recht begrijpelijk maakt dat Hendrik III den hertog van Guise liet vermoorden, alleen omdat het zulk fataal weer was, en die mij Herder doet benijden als ik hoor dat hij begraven wordt.’

De eerste indruk dien Benjamin Constant van Goethe en Goethe van Benjamin Constant kreeg, was daarom ver van gunstig. Door een groot toeval is een bericht van dat eerste onderhoud bewaard gebleven, want Constant zegt er niets van, - hij noteerde zijn waarnemingen in zijn dagboek slechts met een paar trekken.[1)]

1) In een brief uit het jaar 1817 van een Amerikaan; ik vermoed dat Böttiger, met wien Constant in Weimar veel omging, en die een (ongedrukt) bericht over zijn omgang heeft opgesteld, de bron van het verhaal is. In het *Journal intime*, dat onbehoorlijk slecht is nitgegeven, vindt men natuurlijk dit gesprek niet vermeld.

De Franschman ging den Duitschen dichter tegemoet met het compliment dat hij te midden der rust van een kleine stad zich een onsterfelijken roem door zijn werken verworven had. Goethe zag toen den spreker met zijn doorborenden blik aan: ‘Ik ken dat alles’, zeide hij, ‘ik weet dat de groote wereld mij voor een bouwmeester aanziet die een flink oorlogschip getimmerd heeft op een berg, duizenden mijlen van den Oceaan verwijderd - maar wacht slechts, de wateren zullen stijgen, mijn schip zal vlot raken, en mijn naam in triomf dragen tot in verre, ongekende streken.’

Constant nu teekende in zijn dagboek op: ‘Ik heb Goethe gezien. Geestig, vol eigenliefde, prikkelbaar tot het pijnlijke toe; een bewonderenswaardig verstand, mooie oogen, maar eenigszins vervallen gestalte, zoo is zijn portret.’

Toen hij Goethe meer had leeren kennen, zeide hij van hem: ‘Ik ken niemand ter wereld die zoo'n vroolijken, scherpzinnigen, machtigen en omvattenden geest heeft als Goethe.’ Het was veel gezegd voor iemand die met de eerste mannen van zijn tijd omgang had gehad. ‘Maar,’ noteert hij ook, ‘goedig is hij niet. Goethe is in dat opzicht de minst Duitsche dien ik ken. Onder het spreken over Werther zeide hij: “Wat dat boek gevaarlijk maakt, is dat het zwakheid afschildert als kracht. Doch wanneer ik iets doe waar ik lust in heb, gaan de gevolgen mij niet aan. Als er gekken zijn die zich door de lectuur van 't spoor laten brengen, welnu, wat maakt dat uit!”’

Onder al die opgewektheid stuitte hij dus bij Goethe op een hardheid die ook anderen dan Constant gehinderd heeft. Of Goethe niet dezelfde opmerking over zijn bezoeker gemaakt heeft, en onder de bewegelijkheid van den Franschman veel egoïsme gevonden heeft? Hij stelde hem hoog en roerde in zijn gesprekken met hem onderwerpen aan waarover hij gewoonlijk zweeg; hij leerde van Constant, omdat hij hem zijn denkbeelden in een anderen vorm moest ontwikkelen dan in een kring van Duitsche vrienden; hij maakte van hem gebruik, zooals hij de menschen met wie hij in aanraking kwam wist te gebruiken. De toekomstige auteur der *Wahlverwandtschaften* profiteerde van zijn omgang met den aanstaanden schrijver van *Adolphe*.

W.G.C.B.

Dramatisch overzicht.

Triomfen en teleurstellingen. - Pour la couronne van François Coppée. - In kleinen kring van W.G. van Nouhuys. - Jubilarissen.

Ik kan mij voor een litterair kunstenaar, buiten de innige genieting die in het scheppen zelf van een kunstwerk gelegen is, geen aangrijpender, bedwelmender genot denken dan dat van een succes als tooneelschrijver.

Gij hebt het jaren lang met u omgedragen het onderwerp, dat ge tot een drama zoudt willen verwerken; de groote lijnen van uw werk hebben zich allengs duidelijker in uw geest afgebakend; de hoofdtooneelen staan zoo helder en zoo vast voor u als hadt gij ze reeds geschreven. En nu hebt gij u aan den arbeid gezet: de expositie, die de belangstelling moet wakker maken, is gereed, en langzamerhand treden uit de ongeordende massa personen de hoofdkarakters naar voren, zich scherp afteekenend tegen den donkerder achtergrond; straks zult gij ze met elkander in botsing brengen, zult gij de hartstochten ontketenen en dat toppunt van spanning bereiken, waarin al de dramatische kracht waarover gij te beschikken hebt zich zal concentreeren.

Maar nu nadert het oogenblik, waarop het voltooide drama, dat tot nog toe slechts op het papier voor u bestond, waarvan gij de personen nog slechts in gedachte hebt zien leven en zich bewegen, waarvan de taal - het levendige, gespierde proza of het krachtige, klankrijke vers - enkel nog maar door uw eigen mond gesproken werd, voor u zal vertoond worden door wezens van vleesch en bloed, elk met zijn eigen stem; en het zal als een brok werkelijk leven zijn, dat daar gestalte voor u krijgt, met zijn juichen en zijn klagen, zijn worsteling, zijn hartstochten, zijn tragischen of gelukkigen afloop.

Zullen zij het voelen, die tooneelspelers, wat gij hebt willen zeggen? Zal het drama hen boeien, zoodat zij het meêleven en erin opgaan? En zullen hunne lichamen zich leenen tot het beelden van de personen zooals gij ze gedacht hebt; hunne stemmen in staat zijn om het klankrijke vers of het kernachtig proza tot zijn recht te laten komen?

En dan - laatste en opperste proef - zal uw drama spreken tot hen voor wie gij het geschreven hebt? Tot dat veelhoofdig monster, Publiek, dat de kunstenaar ‘verachten’ moge met den mond, maar waarmede hij rekening te houden heeft, - niet, zooals men heeft willen beweren, omdat 't het publiek is dat betaalt, maar omdat 't het publiek is dat ziet en hoort, en omdat elk dramatisch kunstwerk bestemd is om niet door een of twee, door tien of twintig, maar door honderden tegelijk, en op het oogenblik zelf, begrepen en genoten te worden.

Wanneer hij het publiek, eerst enkel nieuwsgierig, daarna belangstellend, eindelijk geboeid en meegesleept ziet, wanneer hij het ziet trillen van ontroering, met den blos op het gelaat en het oog tintelend van geestdrift, met ingehouden adem de handeling volgend, straks losbarstend in toejuichingen, dan is er voor den scheppenden kunstenaar geen genot van het oogenblik denkbaar, dat daarbij haalt.

Zulk een spontaan en onbetwist succes behaalde voor eenige weken François Coppée in het Parijsche Odéon met zijn drama *Pour la couronne*, indertijd ter opvoering aangenomen door de Comédie française, maar waarvan de vertooning door deze kunstinstelling van jaar tot jaar uitgesteld werd. Waarom? Wie zal het zeggen! Zag men wellicht in Coppée, naar zijn vroegere drama's te oordeelen, te weinig den ‘homme de théâtre,’ of voorzag men van deze vijf bedrijven verzen weinig bijval bij een publiek dat, bij de vertooning van moderne toestanden en modern proza grootgebracht, naar de taal van Racine en Corneille enkel luistert uit deferentie voor hunne groote namen of omdat een gevierd artist er zijn virtuositeit in doet schitteren? Het een zoowel als het ander is mogelijk. ‘Homme de théâtre’ in de gangbare beteekenis, een onder wiens machtige greep elke toestand, elke figuur, als van zelf een dramatische figuur, een dramatische toestand wordt, is Coppée niet. ‘Homme de théâtre’ is hij enkel bij oogenblikken, wanneer de handeling hèm pakt, wanneer hij, zij het soms door

kleine middelen en groote onwaarschijnlijkheden, gekomen is tot het spannend oogenblik, het culminatiepunt van zijn drama: in *Severo Torelli* het tooneel in het 2e bedrijf waarin Donna Pia aan Severo het geheim van zijn geboorte openbaart, in *Pour la couronne* het slottooneel van het 3e bedrijf, waarin Constantin in zijn vader, Michel Brancomir, den verrader van zijn land ontdekt en hem doorsteekt.

Het komt mij voor dat de dramatische dichter Coppée meer nog dan bij de groote Fransche tragische dichters, Corneille en Racine, bij de Grieksche tragici, bij Sophocles, is ter schole gegaan. Ook bij hem ontstaat het drama minder uit de karakters en de botsing van hartstochten, dan uit den noodlottigen samenloop van gebeurtenissen. En wanneer ik mij nu herinner, hoe J.J. Weiss, bij gelegenheid van de opvoering van Sophocles' *Oedipus koning* in de Fransche vertaling van Jules Lacroix, op de punten van overeenstemming gewezen heeft tusschen de tragedie der oudheid en het Fransche melodrama, door stukken als *La tour de Nesle, La nonne sanglante* en dergelijke vertegenwoordigd, dan kom ik met mijne bewondering voor Coppée's werk niet in tegenspraak, wanneer ik *Pour la couronne* reken te behooren tot het hooger melodrama, waar de vederbos *(le panache)*, in plaats van op zwaar en onzuiver proza, op lenige, plooibare, meesterlijk gebouwde verzen wappert.

Zooals het daar in het Odéon vertoond wordt, wekt het in zijn schoonen vorm, gevoelens van vaderlandsliefde, van toewijding, van zelfopoffering. Wat wil men meer? En wie zal het Parijsche publiek van 1895 niet gelijk geven, dat het zich door dit drama tot geestdrift liet vervoeren en den dichter van *Le passant*, zes en twintig jaar na zijn eerste groote overwinning, nog een triomf bereidde, dien hij, als slot-apotheose van zijn loopbaan als tooneeldichter, zich niet heerlijker zou hebben kunnen denken.

Dat zijn de hoogtijden voor den dramatischen auteur. Maar wie telt zijn teleurstellingen?

Een lyrisch dichter, een romanschrijver kan, wanneer hij met een of twee versbundels of romans zijn naam als litterair kunstenaar gemaakt heeft, met een roman van iets minder gehalte dan de vroegere, met wat zwakker verzen voor het publiek treden zonder dat zijn goede letterkundige naam er terstond door geschaad wordt. Maar een tooneelschrijver moet bij ieder nieuw stuk weer van

voren af aan beginnen zijn publiek te veroveren. Wee hem, wanneer hij een oogenblik van zwakte heeft, te kort schiet in vinding of in dramatische kracht! Dan is het aanstonds, - wat hij ook vroeger gepresteerd moge hebben -: *haro sur le baudet*!

De heer van Nouhuys kan daarover meepraten. Zijn *Eerloos* werd indertijd tot in de wolken verheven, zijn *Goudvischje* had langen tijd groot succes. Maar de herinnering aan *Eerloos* en *Goudvischje* vereenigd heeft zijn derde tooneelspel, *In kleinen kring*, den 25en November 1894 voor het eerst te Rotterdam en den 8en Februari 1895 te Amsterdam opgevoerd, niet kunnen redden. Het schouwburgpubliek dat er den brui van geeft, om zich, bij de vorming van zijn oordeel, door herinneringen te laten leiden, dat uit eigen oogen zien en met eigen ooren hooren wil, heeft gezien en gehoord; en toen het noch geboeid, noch meegesleept, noch getroffen werd, liet het, zonder vertoon of misbaar, het stuk zachtjes vallen, al moesten daarbij ook honderden grootere en kleinere brokken van geest en fijn opmerken, en, in den hoofdpersoon Van Sparwijk, een compleet, uitnemend getypeerd menschenexemplaar in gruizelementen vallen en onherstelbaar verloren gaan.

Want er spreekt uit deze reeks tooneeltjes uit het leven in kleinen kring op een Hollandsch dorp van onze dagen heel wat meer gezonde humor, heel wat meer 'opmerkingsgave'[1)] dan de huilende en brieschende dagblad- en weekbladcritici, die het stuk als een nietswaardig vod in een hoek schopten, kunnen of willen verstaan. Typen als Van Sparwijk, als de kerkvoogd Derks, als dominé Van Voort, zoo goed afgeluisterd en afgekeken, teekent niet de eerste de beste.

Maar met dat al is *In kleinen kring* als drama mislukt. Ware het door een dame geschreven, dan zou men er de gewoonte van vele vrouwelijke schrijflustigen in herkennen om de gewichtigste mededeelingen voor het postscriptum van hare brieven te bewaren. Het eigenlijk dramatische komt ook hier, bij wijze van postscrip-

1) Ik hoop, dat de heer Heyermans van *De Telegraaf* die bezig is iets als een 'Amsterdammer Dramaturgie' te schrijven, ons tegelegenertijd zal duidelijk maken, waarom 'opmerkingsgave', evenals 'technische bekwaamheid', in den schrijver van een tooneelspel behoort tot die '*bijzaken, die niets met het stuk als kunstwerk te maken hebben*'. Zie zijn artikel over *In kleinen kring*, naar aanleiding van de voorstelling te Rotterdam, in het avondblad van *De Telegraaf* van 27 November 1894.

tum, heel even op het eind van het laatste bedrijf, wanneer Eva - evenals Constantin Brancomir in *Pour la couronne* - tot de ontdekking komt, dat haar alom geachte Papa niet veel bijzonders is.

Wij hadden dit altijd wel gedacht, - maar de heer Van Nouhuys, die ons had behooren in te lichten en voor te bereiden, duidelijk en volledig, heeft deze naastbijliggende plicht van den dramatischen schrijver verzuimd. Was het opzet, of had hij het zoo druk met de zestien overige personen uit zijn ‘kleinen kring’, dien hij allen wat te doen moest geven, elk het zijne moest laten bijdragen om het milieu te vormen, hetwelk hij voor ons wilde laten leven, dat hem geen plaats en geen tijd meer overbleef voor het drama, dat in dien kring moest worden afgewikkeld?

Thans zien wij, drie bedrijven lang, de menschen - voor een deel levende, natuurlijke menschen, voor een ander deel conventioneele tooneelfiguren (als Snel, Jonkheer van Bijstervelt, en zelfs de onbegrepen Eva) - in- en uitloopen, soms aardige tooneeltjes vormend, kleine intrigetjes opzettend, maar altijd in een cirkel ronddraaiend, zonder dat het drama een stap verder komt. Dat de oude heer Van Sparwijk de ware broeder niet is, dat hij, ondanks zijn uiterlijke kalmte, niet gerust is en iets te verbergen heeft, dat zijne eerlijkheid te wenschen overlaat, ontgaat ons niet. Maar nu het in het plan van den schrijver lag om uit de kwade eigenschappen van dezen hoofdpersoon de eind-catastrophe te bereiden, had hij ons, zij 't langs omwegen, geleidelijk tot de ontknooping moeten brengen.

Nu lijkt het wel of hij, al schrijvende, het niet met zich zelven eens is kunnen worden, welken weg hij zou inslaan en in welke richting hij zijn drama zou sturen. Althans wij worden telkens op valsche sporen geleid. Een tijdlang kan men niet anders denken of Van Sparwijk's knoeierijen als president-kerkvoogd zullen, door Ds. Van Voort's aandringen op een minder autocratisch beheer, aan het licht komen en het deftig aanstaand lid van de Staten ten val brengen. Maar wanneer wij die zaak, waarop telkens teruggekomen wordt, deugdelijk voorbereid en de catastrophe onvermijdelijk achten, dan blijkt het dat wij mis waren en dat de weg, dien de schrijver ons liet inslaan, doodloopt.

Noch door knoeierijen met de kerkekas, noch door zijn politieke intriges, noch door iets anders, waaraan wij hem zich zien schuldig maken, zal Van Sparwijk in de val loopen. Een leelijke geschie-

denis van lange jaren her, waarvan wij nooit iets vernamen, maar die nu, op het laatst en op het onverwachtst, door het versleten middel van een dronken huisknecht, alleen voor Eva aan het licht komt, zal hem doen tuimelen van het hooge voetstuk, waarop de vereering van zijne dochter hem geplaatst had. Voor zijne overige huisgenooten en voor de dorpelingen, die hem als nieuw gekozen lid der Staten een serenade brengen, blijft hij, tot nader order, de brave, knappe, rechtschapen Van Sparwijk.

Het blijkt dus ten slotte dat het een drama tusschen vader en dochter geweest is, dat de heer Van Nouhuys heeft willen schrijven. De gegevens voor zulk een drama waren voorhanden en eenige van de goed waargenomen tooneeltjes uit den ‘kleinen kring’ zouden het met goed gevolg hebben kunnen omlijsten. In plaats daarvan heeft de schrijver zooveel zorg aan de lijst besteed en die lijst zoo breed gemaakt, dat er voor een spannend drama en zijn ontwikkeling geen plaats meer overbleef.

Wat kan den heer Van Nouhuys, die in *Het Goudvischje* toonde de techniek van het drama te kennen, bewogen hebben, die techniek in zijn laatste tooneelspel zoo te verwaarloozen? Raakte hij misschien onder den invloed van de allerjongste tooneel-aesthetici, die ‘technische bekwaamheid’ tot de ‘bijzaken’ rekenen, en heeft hij met *In kleinen kring* een tooneelstuk in zijn ‘tweede manier’ denken te geven?

Dan is hij nu misschien reeds tot de overtuiging gekomen, dat zijn eerste manier toch beter was, en hebben wij mettertijd een vierde tooneelspel van hem te wachten, waarbij hij zijn ‘technische bekwaamheid’ en zijn ‘opmerkingsgave’ in dienst zal stellen van een breed opgevat onderwerp, waarin het leven van dezen tijd trilt; een tooneelspel met minder p e r s o n e n , maar met meer m e n s c h e n .....

En ondertusschen weergalmen de schouwburgzalen van gejubel ter eere van mannelijke en vrouwelijke jubilarissen, als stond, zoo waar, ons tooneel in vollen bloei en als nam het in ons kunstleven een eerste plaats in.

Een grijsaard met een achtenswaardig verleden neemt onder rechtmatige blijken van belangstelling afscheid van het tooneel, waarvan hij een sinds lang afgesloten tijdperk vertegenwoordigde. Een komiek van groote gaven weet uit te rekenen, dat hij veertig

jaar geleden, als kind van zeven jaar, voor het eerst in een kindertheater op de planken trad en, ofschoon hij sedert dien tijd in zijn veelbewogen leven allerlei andere baantjes ter hand heeft moeten nemen en eerst veel later als eigenlijk tooneelspeler aan een vasten schouwburg verbonden werd, meent hij, met dat kleinkinder-debuut als punt van uitgang, zijn veertigjarige tooneelloopbaan te mogen vieren. Een actrice van twijfelachtig talent, aan wie men geen grooter lof waagt te geven dan dat zij zoo appetijtelijk de Elsje in *De bruiloft van Kloris en Roosje* weet voor te stellen, vindt dat vijf-en-twintig jaar eerlijk dienstbetoon als komediespeelster recht geeft op een extra-feestje. En voor allen is een pretlievend en herrielustig publiek te vinden, met bloemen en kransen, met klappende handen en stampende voeten.

Ik gun den jubilarissen en den jubelenden hun genot van harte. Maar wanneer zulke gedenkdagvierders aan het schrijven gaan of anderen, onder hun dictée, voor zich laten schrijven, dan moeten zij zorgen voor iets belangrijkers dan hetgeen Willem van Zuylen in zijn door hem zelven verteld en door den heer Henri M. Dekking oververteld 'Leven'[1] meent ons te mogen aanbieden.

Het is heel mooi, wanneer men, na in het kreupelhout van het leven de kleeren aan flarden en de voeten aan bloeden geloopen te hebben, door eigen talent en volharding op de fraaie goedgeplaveide heerbaan terecht komt; wanneer het 'geel tooneelbroekje en de kiel met den riem', waar de trommel met schoensmeer tegenaan bengelde, plaats maakt voor een deftige pelsjas, en het armoedig kamertje op het hofje in de Nadorstlaan voor 'de weelderig en met artistieken smaak' geschikte studeerkamer, waar Van Zuylen zijn interviewer ontvangt.

Men kan het den tooneelspeler niet euvel duiden, dat hij met zijn vroegere armoê wat coquetteert. Daar is hij tooneelspeler voor. Het is niet anders: eens acteur, blijft acteur. Op de begrafenis van Désirée, het kreupele dochtertje van 'l'illustre Delobelle' (uit *Fromont jeune et Risler aîne)*, vergeten de collega's van den oud-acteur, bij het binnenkomen op de binnenplaats van het sterfhuis, hunne entrée de scène niet, voor elk hunner afwisselend naar gelang van hun emplooi. 'Allen gemaniëreerd - en allen oprecht', zegt Daudet. De arme vader zelf was tot in zijn ziel bedroefd,

1) Amsterdam, Van Holkema en Warendorff.

maar dat had hem niet belet zich voor de gelegenheid het haar te laten friseeren en ‘en demi-Capoul’ te laten kappen.... En wanneer Van Zuylen, bij zijne feestviering te Rotterdam op den 18^{en} Februari, diep getroffen, zal bedanken voor de geschenken en huldeblijken, waarmede men hem overlaadt, dan blijkt het dat hij zijn tooneeleffect heeft geprepareerd. De anecdote van zijn eerste optreden als kind van zes jaar, toen hij naar voren trad en tot het zenuwachtig vrouwtje vóór in de zaal riep: ‘Moeder is 't goed geweest?’ heeft succes gehad - en als hij, na veertig jaar, die vraag aan zijn oude moeder herhaalt, kan het effect niet uitblijven.

Nog eens: ik heb daar niets tegen. Dit alles is natuurlijk, in zijn onnatuurlijkheid. Maar - al deze ‘komedie’ in hare waarde latend - wat men van den kunstenaar met een veertigjarige loopbaan achter zich had mogen verwachten is, dat hij ons niet enkel de zeer vermakelijke avonturen van zijn uiterlijk-, maar vooral ook het een en ander van zijn innerlijk kunstenaarsleven zou hebben meegedeeld, ons een kijkje in zijn kunstenaarsziel zou hebben gegund. Hoe heeft hij, die, volgens zijn mededeelingen, slechts negen maanden de lagere school bezocht, het aangelegd om dien, zij 't onvolledigen, voorraad gewone kennis te verzamelen, welke voor den eenvoudigsten kunstenaar, die in de beschaafde wereld verkeeren wil, onmisbaar is? Zoo iets toch waait zelfs den gelukkigst begaafde niet aan: daarvoor moet gewerkt en geworsteld zijn. Wat heeft hij ons te vertellen omtrent het instudeeren en de opvatting van zijn rollen? Hoe werkt hij? Wat heeft hij van zijn verkeer met andere kunstenaars, wat uit zijn aanraking met tooneelschrijvers geleerd?

Het relaas hiervan had belangrijk, leerzaam en - zooals elk relaas van ernstige en volhardende inspanning tot bereiking van een eerlijk doel - in zijn soort stichtelijk kunnen zijn.

Nu hopen wij dit alles te zullen vernemen in de levensbeschrijving bij Van Zuylens g o u d e n feest, dat, naar zijne tijdrekening, over tien jaar kan plaats hebben, - ja zelfs, wanneer men zijn optreden in de balletten van Hammecher, waarbij het incident van ‘Moeder is 't goed geweest?’ plaats vond, meerekent, reeds over negen jaar.

Aan wien thans de beurt om te jubileeren?

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Naar aanleiding van het eerste deel der auto-biographie '*Ausmeinem Leben*' van den bekenden Weener professor in de aesthetiek en geschiedenis der toonkunst Eduard Hanslick, schreef zijn vriend, de thans overleden professor Billroth, hem o.a., dat, wanneer men over zichzelven en over anderen iets aanteekent en die aanteekeningen bij zijn leven uitgeeft, men uit den aard der zaak zeer onvrij is en zich veel vrijer zou gevoelen, indien men *Mémoires* schreef, die eerst later het licht zien.

Volkomen juist. Maar toen ik deze beschouwing in het tweede deel der biographie vond aangehaald, voegde ik er voor mijzelven de opmerking aan toe, dat wanneer men in het geheel niet over zijn eigen leven schrijft, men nog vrijer is, en kwam ik als van zelf tot de vraag, welke gewichtige reden professor Hanslick mag bewogen hebben, deze aanteekeningen uit eigen leven te laten drukken, onverschillig of hij ze bestemd had tijdens zijn leven, dan wel na zijn dood het licht te zien. Moge men ook de geschriften, die hij op het gebied der muziek heeft uitgegeven, alsmede zijn journalistieke arbeid op dat gebied, van beteekenis achten, zoo kan men hem, volgens mijn oordeel, toch niet rangschikken onder degenen, die door hunne daden belangrijken invloed op de ontwikkeling der kunst hebben uitgeoefend, en wier levensloop zoodanig met die ontwikkeling is samengeweven, dat hij waard is voor de geschiedenis der kunst te worden opgeteekend. Ik geloof dan ook, dat men bij onbekendheid met de reden, die Hanslick tot dien stap dreef, het best zal doen het werk op te vatten als ontstaan uit het verlangen om zijne ontmoetingen en kennismakingen met beroemde personen op verschillend gebied in ruimer kring mede te deelen, waarbij hij tevens heeft toegegeven aan de neiging om

daaraan mededeelingen over zijn eigen leven vast te knoopen. In dien zin opgevat, is het werk over het algemeen niet oninteressant.

Volgens die autobiographie dan heeft het leven van Hanslick een verloop gehad als bij zoovele anderen, waarbij licht en schaduw niet ontbreken, maar toch van grooten strijd in geenen deele sprake is. Hij werd den 11^{en} September 1825 te Praag geboren. Van zijn vader, die aldaar eene betrekking had aan de universiteits-bibliotheek, had hij de voorliefde voor muziek en letterkunde, van zijne moeder den zin voor tooneel en Fransche litteratuur. Het eerste onderricht ontving hij van zijn vader, later onderwees Wenzel Johann Tomaschek hem in het klavierspel, alsmede in harmonieleer, contrapunt, fuga, instrumentatie en compositie. Na vier jaren werd hij uit de school van Tomaschek ontslagen met het getuigschrift van degelijk klavierspeler en goed beslagen te zijn in de theorie der muziek. Zijn vader bemoeilijkte hem niet in de keuze van een beroep en liet het geheel aan hem over, of hij als zoodanig de muziek wilde kiezen, maar daartoe kon hij niet besluiten. De virtuozen-loopbaan stond hem tegen en nog minder zin had hij voor het beroep van muziek-onderwijzer of -directeur. Er bleef dus alleen de compositie over. Hij had in dat vak echter nog niets geleverd dan eenige kleine stukken voor piano en een groot aantal liederen. Eerst 30 jaren later gaf hij een bundel liederen uit onder den titel: *Lieder aus der Jugendzeit*, waarbij Brahms hem behulpzaam was in het uitkiezen van de betrekkelijk best geslaagde liederen. Om zich aan grootere werken te wagen, daartoe ontbrak hem de moed.

Veel beteekenis hebben deze mededeelingen niet, en Hanslick zegt dan ook, ze alleen te hebben neergeschreven om te doen uitkomen, dat die studiën hem de kunde hebben helpen verschaffen, welke hem later in staat stelde als docent en professor in de muziek op te treden. Geschiedenis en aesthetiek der muziek tot studievak te kiezen was een van zijn liefste denkbeelden, maar voor dat vak bestond destijds aan de universiteit van Praag geen leerstoel. Hij legde zich toen op de rechtsgeleerdheid toe met het voornemen om staatsambtenaar te worden, in welken werkkring hij genoeg vrijen tijd hoopte te vinden voor zijne studiën in muziek en letterkunde. Ook begon hij toen reeds te trachten, zich met de geschiedenis en de aesthetiek der toonkunst gemeenzaam te maken, en hield zich tegelijkertijd op de hoogte van de nieuwe muziek.

In het najaar van 1846 vestigde hij zich te Weenen, om aan de hoogeschool aldaar zijne studiën in de rechtswetenschap te voltooien, en in 1849 werd hij er tot doctor in de rechten gepromoveerd. Het volgend jaar werd hij bij het 'Fiskalamt' te Klagenfurt aangesteld, welke betrekking hij in Mei 1852 verruilde tegen eene bij het Ministerie van Finantiën en kort daarna bij het Ministerie van Onderwijs (afdeeling 'Universiteit') in de hoofdstad des Rijks.

Zijn eerste proeven van journalistiek dateeren van 1844, toen hij berichten voor het Prager blad *Ost und West* schreef. In 1846-47 werkte hij voor de *Wiener Sonntagsblätter*, en in 1848 werd hij muziekrecensent aan de in nieuwen vorm verschijnende *Wiener Zeitung*. Later verruilde hij die betrekking voor eene dergelijke aan de *Wiener Presse*, en toen in September 1864 de voornaamste medewerkers aan dit blad, Etienne en Friedländer, zich van den uitgever afscheidden en een nieuw blad, de *Neue freie Presse*, oprichtten, voegde Hanslick zich bij hen als muziekrecensent.

Indien Hanslick zin had gehad voor het ambtenaarsleven, zou hij zich geen aangenamer dienst hebben kunnen wenschen dan bij het Ministerie van Onderwijs; maar zijne voorliefde voor de muziek trad meer en meer op den voorgrond. Zoo weinig zijne ambtelijke betrekking hem echter ook bevredigde, even weinig dacht hij er toch aan, ze prijs te geven voor het onzekere. De betrekking zelve liet hem trouwens vrijen tijd genoeg om zijne lievelingsstudie voort te zetten en zijne muzikale kennis te vermeerderen, hetgeen hij o.a. deed door maanden achtereen op gezette tijden in de Hofbibliotheek partituren en boeken door te lezen. De lektuur van zoovele werken over de aesthetiek der toonkunst, die allen het wezen der muziek in de door haar opgewekte gewaarwordingen stelden en haar een bepaald uitdrukkingsvermogen toeschreven, had reeds lang twijfel en oppositie in hem doen ontstaan. Tegelijkertijd verhieven zich de eerste geestdriftvolle stemmen voor Wagner's dramatische werken en Liszt's programma-symphonieën. Zijne denkbeelden aangaande een en ander deelde hij mede in zijn bekend werk '*Vom Musikalisch Schönen*' - zooals hij zelf zegt, 'een veel geciteerd en veel gesmaad boekje' - dat in het begin van 1854 werd uitgegeven, in verschillende talen werd overgezet en tot nu toe acht uitgaven beleefde. - Hij werkte intusschen aanhoudend om zich voor de door hem begeerde betrekking van privaat-docent in de geschiedenis en de aesthetiek der toonkunst aan de

Weener universiteit te bekwamen en wendde zich toen tot de philosophische faculteit. Zijn werk '*Vom Musikalisch Schönen*' werd als bewijs van bekwaamheid voor het doceeren van bedoelde vakken aangenomen, dientengevolge werd hij vrijgesteld van de proeflezing en de bespreking (colloquium), die anders verplichtend zijn. Men zag zelfs door de vingers, dat hij geen doctor in de philosophie, maar alleen in de rechten was. Eerst jaren daarna, bij gelegenheid van het vijfhonderdjarig jubilee der Weener Hoogeschool, werd hij *honoris causa* tot doctor in de philosophie benoemd. In October 1856 opende hij zijn college. Het had, naar hij zegt, een geweldigen toeloop, hetgeen hij aan de levendige belangstelling in het onderwerp toeschreef, en hetgeen weldra den Minister van Onderwijs bewoog, hem den titel en rang van Buitengewoon Hoogleeraar te geven. Zijne betrekking aan het Ministerie kon hij echter eerst nederleggen, toen in 1861 een leerstoel voor de geschiedenis en aesthetiek der toonkunst opgericht en hij tot bezoldigd Hoogleeraar benoemd werd.

Herhaaldelijk ontving Hanslick de uitnoodiging om als lid eener jury, of in andere hoedanigheid, zijn land bij wereldtentoonstellingen te vertegenwoordigen. Zoo was hij o.a. op de Parijzer tentoonstelling van 1867 als lid van de jury der afdeeling 'Muziek' werkzaam, ook op die van 1878 ter zelfder plaatse en van 1862 te Londen. Die reizen en andere uitstapjes, welke hij *privatim* ondernam, schonken hem ruimschoots gelegenheid om met verscheiden beroemde personen kennis te maken. In zijne autobiographie noemt hij ze allen op. Tot de voornaamsten behooren: Auber, Berlioz, Rossini, Wagner, Schumann, Brahms, Verdi en Robert Franz - als componisten; Jenny Lind, Duprez, Roger, Adelina en Carlotta Patti, Artôt, Lucca - als zangeressen en zangers; Liszt, Moscheles, Clara Wieck, Vieuxtemps - als instrumentaal-virtuozen; Marx en Ambros - als muziekgeleerden; Tiedge, Mosenthal, Hebbel, Auerbach, Benedix, Dickens, Dumas - als dichters en schrijvers; Doré, Meissonier, von Schwind - als beeldende kunstenaars; Thiers en Jules Favre - als staatslieden.

Een der eerste kennismakingen was met Hector Berlioz. Hanslick ontmoette hem voor het eerst in 1846 te Praag, waar de beroemde componist op zijne reis door Duitschland eene reeks concerten gaf. Hij was destijds een groot vereerder van Berlioz, en met zijn vriend Ambros vergezelde hij hem op elke repetitie, waar

hij hem tevens als tolk diende, daar de Fransche meester geen woord Duitsch verstond. Berlioz was in gezelschap van een schoone Spaansche, Mariquita Rezio genaamd, die hij voor zijne vrouw uitgaf, en die Hanslick en Ambros dus hielden voor zijne uit Heine's mededeelingen bekende echtgenoote, de vroegere tooneelspeelster Miss Smithson. Toen echter Ambros reeds bij de eerste ontmoeting er zijne vreugde over uitsprak, naast Berlioz ook het origineel der *idée fixe* uit diens *Symphonie fantastique*, nl. Henriette Smithson, te zien, gaf Berlioz hem met een bestraffenden blik ten antwoord: ‘Deze dame is mijn tweede vrouw; Miss Smithson is dood.’ Volgens Hanslick stond Berlioz geheel onder de pantoffel van de Señora. Niettegenstaande den eerbied, dien de beide Oostenrijksche vrienden voor den Franschen componist koesterden, maakte het op hen toch een komischen indruk, wanneer zij bevelend tot hem zeide: ‘Hector, mijne mantille! Hector, mijne handschoenen!’ - waarop Berlioz dan met de onderdanigheid van een schuchteren minnaar haar snel den mantel omhing en haar de handschoenen bracht. Zij was even spaarzaam, als hij ruim met het geld omsprong, en in dien zin hem inderdaad van veel nut. ‘Quel bonheur pour Hector, que je suis sa femme,’ zeide zij eens, toen Hanslick haar eene berekening der concertonkosten voorlegde, die zij met een flinke pennestreek tot een lager cijfer bracht. In het begin van hunne verbintenis kwelde zij hem met de pretentie, in zijne concerten als zangeres op te treden, wat hij, na eenige mislukte proeven, moest opgeven. Later leed hij onnoemelijk veel door de ongeneeslijke ziekte, die haar lichaam langzaam sloopte.

Het concert van Berlioz verwekte te Praag ongehoorde geestdrift. Hanslick schreef daarover een lang artikel in het blad *Ost und West*, dat - zegt hij - zijne vrienden evenzeer beviel, als het hem thans mishaagt, zóó onrijp en hoogdravend was het. Voor het groote en stoute in de scheppingen van Berlioz beweert hij thans nog ontvankelijk te zijn, doch met de jaren is hij van zijn Prager enthousiasme teruggekomen.

Vijftien jaren later, in 1860, bezocht hij Berlioz te Parijs. vond hem naar lichaam en geest veel veranderd. Een groote partituur lag opengeslagen vóór hem. Op de vraag van Hanslick, waarmede hij thans bezig was, gaf hij ten antwoord: ‘Je suis occupé à souffrir.’ Met lichamelijk lijden ging bij hem ontstemming van het gemoed en een steeds toenemende verbittering en afzondering

gepaard. Alleen voor zijn arbeid op het gebied der critiek hadden de Parijzenaars nog respect. Den componist Berlioz bleef men ignoreeren. Toen Berlioz in 1866 te Weenen kwam om aldaar zijn werk *la Damnation de Faust* ten gehoore te brengen, was Hanslick tegenwoordig bij het souper, dat ter eere van den componist werd gegeven, doch sprak hem niet aan, daar hij van Parijzer vrienden vernomen had, dat Berlioz zich over zijne latere, sterk afgekoelde recensies op gekrenkten toon had uitgelaten.

De kennismaking met Auber en Rossini geschiedde in 1860; later, bij gelegenheid van de Parijzer wereldtentoonstelling van 1867, zag hij beiden weêr. Rossini gaf in den loop van den winter van laatstgenoemd jaar zes of acht muzikale soirées, en de voornaamste personen van de Seine-stad deden meer moeite, eene uitnoodiging voor die soirées, dan voor een feest in de Tuilerieën te verkrijgen. Hanslick woonde de laatste soirée bij, en bezocht Rossini later nog tweemaal in diens villa te Passy. Hij spreekt bij die gelegenheid over Rossini's zucht tot spotternij, die zich ook tot diens eigen composities uitstrekte. Doordat hij zichzelven niet spaarde, had hij een soort van privilegie verkregen om zijn humor ook ten koste van anderen te laten spelen, hetgeen echter nooit met bitterheid of verwaandheid, maar steeds op gemoedelijken toon geschiedde. Hierbij kan Hanslick niet nalaten, ook Richard Wagner te pas te brengen. ‘Wagner - zegt hij - verweert er zich in zijn artikel over Rossini (*Gesammelte Schriften*, Deel 8) heftig tegen, dat de Maestro kwinkslagen op hem gemaakt zou hebben. In zijn gezicht natuurlijk niet. Maar er leven nog zeer vele personen in Parijs, die, zooals ik, de sarcastische geestigheden over Wagner uit Rossini's eigen mond gehoord hebben.’ Hij zegt dan verder met een soort van drift, als wilde hij met dezen uitroep de geloovigen overtuigen: ‘Rossini, de geestige en beminnelijke spotter, zou juist over Wagner's opera-muziek (sic!), die hem een gruwel moest zijn, zich nimmer een schertsend woord veroorloofd hebben? Belachelijk.’ - Hanslick doelt hier op het verblijf van Wagner te Parijs in het begin van 1860, waar deze twee concerten gaf, wier programma fragmenten zijner werken bevatten. De dagbladpers, die vrij algemeen een vijandig standpunt tegenover den meester had ingenomen, bracht bij die gelegenheid ook een *bon mot* te pas, dat van Rossini afkomstig heette te zijn. Mercadante had voor Wagner partij gekozen, en hierover zou Rossini

hem terecht gewezen hebben, door hem van zekeren visch alleen de saus toe te dienen met de opmerking: ‘Het bijvoegsel alleen krijgt hij, die om het eigenlijk gerecht, zooals de melodie in de muziek, niets geeft.’ Deze aardigheid deed de ronde door alle bladen; men hield ze algemeen voor waar en bewonderde de geestigheid van den maestro. Doch deze zelf was er niet mede gediend, en toen hij er van hoorde, achtte hij het gepast, aan den redacteur van een der dagbladen een schrijven te richten, waarin hij zich tegen die *mauvaise blague*, zooals hij het noemde, verdedigde met de verzekering, dat hij zich niet aanmatigde een oordeel over Wagner uit te spreken, daar hij niets van diens compositiën kende dan een marsch, dien hij toevallig van een Duitsche badkapel had gehoord, en die hem zeer goed bevallen was; dat hij voorts te veel achting had voor een kunstenaar, die de grenzen zijner kunst trachtte uit te breiden, dan dat hij zich veroorloven zou, met hem den draak te steken. - Dit schrijven van Rossini werd in het blad opgenomen, doch in de overige bladen zorgvuldig verzwegen.

Aldus de mededeeling, zooals die in het door Hanslick bedoelde artikel van Wagner te vinden is. Welke *bonmots* over Wagner heeft nu de Weener criticus uit Rossini's eigen mond vernomen? Dat wordt ons niet medegedeeld. Het eenige dat hij zegt is: Een van de aardigste dezer invallen (van Rossini namelijk) moet men zich dramatisch voorstellen. Een Wagneriaan brengt aan Rossini de partituur van *Tristan und Isolde* en rust niet, voordat deze ten minste het voorspel ervan doorleest. De maestro legt de partituur op zijne knieën, geeft hoe langer hoe meer teekenen van verbazing, totdat hij eindelijk, als ging hem plotseling een licht op, met den uitroep: ‘*Ah, c'est comme cela*!’ de partituur omkeert.

Dezelfde aardigheid werd destijds door een Fransch blad ten koste van de partituur van *Tannhäuser* verkocht - hetgeen waarschijnlijker is, daar in 1860 laatstgenoemde opera te Parijs in studie werd genomen en *Tristan und Isolde* er nog niet bekend was. Hoe het zij, ons nakomelingen is het vrij onverschillig, hoe het oordeel van Rossini over Wagner luidde. Wij kennen Rossini en weten, dat van zijne werken hoogstens *le Barbier de Séville* nog leeft; wij weten ook, dat van Wagner's werken allen nog leven. Eene aardigheid als die, welke Hanslick ten beste geeft, doet aan de waarde van een kunstwerk niets af. Hoe hij aan die aardigheid kwam, blijft ook in het duister. Met den ‘Wagneriaan’,

die Rossini met de partituur van *Tristan und Isolde* bezocht, kan hij zelf niet bedoeld zijn. En dat de maestro hem die aardigheid zou verteld hebben, is van een man als Rossini niet aan te nemen. Ik geloof, dat de zoo even aangehaalde vraag, die Hanslick zichzelven doet, degelijker beantwoord moet worden, wil zij iets beteekenen. Spreekt hij van ‘belachelijk’, dan zou, waar men te doen heeft met een zoo phlegmatieken persoon als den ouden Rossini, dat epitheton veeleer passen op de door Hanslick gebezigde hypothese: dat de muziek van Wagner voor den Italiaanschen meester een gruwel moest zijn.

Een groot contrast met de zoo even genoemde beroemdheden vormt een kunstenaar, voor wien Hanslick groote vereering gevoelde en dien hij in het jaar 1846 te Dresden bezocht, namelijk Robert Schumann. Diens artikelen vol geestdrift over Mendelssohn, Chopin en Berlioz in de *Neue Zeitschrift für Musik* had hij ijverig gelezen, en ter voorbereiding van eene uitvoering van Schumann's *Das Paradies und die Peri*, welke te Praag zoude plaats hebben, schreef hij een enthousiast artikel over het werk in *Ost und West*, hetgeen aanleiding gaf, dat Schumann hem een brief zond, waarin hij den wensch te kennen gaf, Hanslick eens in Dresden te zien. Zoodra mogelijk gaf Hanslick aan dien wensch gehoor. Behalve de door hem zoozeer op prijs gestelde kennismaking met Schumann, had hij bij die gelegenheid ook nog het voorrecht Clara Schumann, 's meesters echtgenoote, te leeren kennen en baar de compositiën van haar man te hooren voordragen. Hem trof de weinig spraakzame aard van Schumann, die zich ook niet verloochende op een gezellig uitstapje, dat Hanslick met Schumann en diens vrouw en kinderen maakte. Toen Hanslick zijn verlangen te kennen gaf, Wagner's *Tannhäuser*, die toen in Dresden gegeven werd, te hooren, bood Schumann hem de pas verschenen geautographeerde partituur van dit werk voor een halven dag ter leen aan. Dit gaf den Weener criticus aanleiding, aan Schumann te vragen, of hij met Wagner omging. ‘Neen’, was het antwoord. ‘Voor mij is Wagner onmogelijk. Hij is gewis een man van geest, doch hij praat altijd maar door. Men kan toch niet altijd spreken!’ Wagner daarentegen zeide, bij een bezoek dat Hanslick hem bracht, van Schumann: ‘Wij staan uiterlijk goed met elkaar, maar men kan met hem niet omgaan; hij is een onmogelijk mensch: hij praat in het geheel niet. Kort na mijn terugkeer uit Parijs bezocht ik hem en ver-

telde hem een menigte interessante dingen over de Parijzer opera, concerten en componisten. Schumann echter zag mij onbewegelijk aan, keek in de lucht en zeide geen woord. Toen ben ik opgesprongen en weggeloopen.' - Tegen het einde van 1846 kwam het echtpaar Schumann te Weenen om er concerten te geven. Op het derde en laatste daarvan dirigeerde Robert zijne *B dur*-symphonie en Clara speelde het klavier-concert. De opkomst van het publiek was gering, het applaus koel en blijkbaar alleen voor Clara bestemd. Deze beklaagde zich na afloop bitter over de koelheid en ondankbaarheid van het publiek, doch haar man zeide: 'Wees bedaard, lieve Clara, over tien jaar is dat alles anders.' Hij heeft, gelijk gehad: tien jaar later was er bijna geen piano-virtuoos meer die niet Schumann op zijn programma had, geen concertvereeniging die niet zijne symphonieën uitvoerde. 'En thans (1895)?' zou men kunnen vragen. Het Schumann-tijdperk is reeds lang vervlogen; slechts enkele malen treft men zijne werken nog op concertprogramma's aan.

Over Franz Liszt zijn Hanslick's aanteekeningen van weinig beteekenis. Hij maakt melding van een bezoek, dat hij den grooten klavier-virtuoos in het jaar 1846 te Weenen bracht, en van een concert, waarvoor Liszt hem een entrée gegeven had, en waar de eminente kunstenaar, evenals hij dit herhaaldelijk in Parijs en in andere steden van Europa gedaan had, geheel alleen aan het woord was en de geestdrift zijner toehoorders in de hoogste mate opwekte. Voorts ontmoette hij Liszt op de wereldtentoonstelling van Parijs in het voorjaar van 1878. Hij spreekt van hem als van den kunstenaar, die in zijn tijd de meest bekende persoonlijkheid van Europa was; hij roemt zijne mededeelzaamheid en beminnelijkheid en noemt het een voorrecht, da hij eens te Weenen met den beroemden kunstenaar het *Divertissement hongrois* à quatre-mains van Schubert heeft mogen spelen. Liszt maakte het hem daarbij niet gemakkelijk. Was het moedwil van den kunstenaar, of een weinig ondeugendheid, wat hem er toe dreef - hoe het zij, hij speelde niet alleen zeer vrij in de maat, maar improviseerde ook, op de wijze der Zigeuners, bewonderenswaardige lange versieringen, passages, trillers, cadensen, zooals en waar het hem inviel. Gelukkig kende Hanslick het stuk zoo goed, dat hij slechts op zijn spel, niet op de noten te letten had. Liszt prees hem na afloop, dat hij zich niet uit den zade had laten werpen.

Uitvoeriger beschouwingen wijdt Hanslick in het tweede deel zijner biographie aan Johannes Brahms en Richard Wagner, vooral aan laatsgenoemde. De omstandigheid, dat beiden in hetzelfde jaar te Weenen kwamen (1862) - Brahms om er in concerten als componist en pianist op te treden, Wagner om er de uitvoering van zijn *Lohengrin* bij te wonen[1)] - schijnt hem aanleiding gegeven te hebben, deze in karakter en richting zoo uiteenloopende persoonlijkheden onmiddelijk na elkander te bespreken. Het vermoeden ligt echter voor de hand, dat Hanslick de neiging niet heeft kunnen weerstaan, van deze coïncidentie gebruik te maken, ten einde zijne symphatie voor Brahms en zijne antipathie tegen Wagner zoo duidelijk mogelijk in het licht te stellen. Vergelijkt men een paar opmerkingen over Wagner met die over Brahms, dan is er veel grond voor dat vermoeden. Op blz. 12 zegt hij van Wagner: ‘Hij was het gepersonifiëerde egoïsme, rusteloos werkzaam voor zichzelven, zonder deelneming voor anderen en hen niet ontziende. Men heeft nooit gehoord van een jong talent, dat Wagner met raad en daad ondersteund en voortgeholpen heeft, hoogstens voor zijn eigen doeleinden.’ Daarentegen wordt van Brahms gezegd (blz. 15): ‘Hij sprak weinig en nooit over zichzelven. Het kostte hem geen overwinning, om elk talent en elk eerlijk streven recht te doen wedervaren. Onophoudelijk ondersteunde hij met raad en daad begaafde jonge kunstenaars in het moeilijke begin van hun loopbaan.’ Vervolgens vestigt hij de aandacht op het verschil in het persoonlijk optreden der beide mannen te Weenen. ‘Slechts ongaarne en schuchter gaf Brahms gehoor aan het stormachtig terugroepen door het publiek, en hij wist niet, hoe snel hij zich weder zou verwijderen. Wagner daarentegen maakte zich elke gelegenheid ten nutte om zijne beroemde aanspraken tot het publiek te houden. Brahms - zegt Hanslick - heeft, evenmin als Mendelssohn en Schumann, voor zichzelven ooit een woord gesproken of eene pen in beweging gebracht. Hij kon met recht zeggen: ik bezit eergevoel, maar noch ijdelheid, noch eergierigheid. Het langzaam terrein winnen van zijne werken heeft hem niet moedeloos, de hooge plaats, die hij thans heeft ingenomen, niet ijdel of hoogmoedig gemaakt. Met de uiterste strengheid waakt hij voor elk woord van zijn kant, dat ook maar het minst aan-

1) H. vergist zich hier; de Lohengrin-uitvoering was in 1861. Wagner was echter in beide jaren in Weenen.

leiding zou kunnen geven tot het vermoeden, als wilde hij invloed uitoefenen op de verspreiding zijner werken en op hun onthaal bij het publiek.'

Bij oppervlakkige beschouwing van deze verheerlijking van den een ten koste van den ander zou men niet lang in twijfel behoeven te staan ten aanzien van de vraag, aan welken van beide kunstenaars men zijne sympathie zou moeten schenken. Maar zij, die grondig oordeelen en de verhouding van den Weener professor tot Wagner's Muze kennen, weten, welk gewicht aan die ontboezeming is te hechten, en zijn zich tevens bewust, dat het niet aangaat, twee in richting en karakter zoo uiteenloopende persoonlijkheden met elkander te vergelijken. Aan de eene zijde een man, zeer zeker van talent, die, zich op een reeds overwonnen standpunt stellende, daarop in den geest van zijne voorgangers voortbouwt en ons als het ware hunne werken nog eens, maar anders gekleurd, voor oogen stelt, evenals eene schilderij, die men door verschillend gekleurde glazen beziet; - een man, die op deze baan rustig, zonder eenigen strijd van beteekenis, voortschrijdt, en dien men zich, volgens de beschrijving die zijn vriend Hanslick van hem geeft, moet denken als iemand van een terughoudend, volstrekt niet mededeelzaam karakter. Aan de andere zijde de geniale kunstenaar en hervormer, die, al zoekende en tastende, langzamerhand tot bewustzijn komt van het hooge ideaal, dat reeds lang onbewust in hem leeft; die voor de verwezenlijking van dat ideaal strijd heeft moeten voeren tegen nijd en bekrompenheid en daarbij, volgens den drang van zijn juist zoo mededeelzamen aard, het woord niet gespaard heeft om zijne denkbeelden duidelijk te maken aan en ingang te doen vinden bij hen, die hem met vertrouwen te gemoet kwamen; de banneling eindelijk wien twaalf jaren lang de terugkeer naar zijn vaderland ontzegd was, en die daardoor zoo goed als geheel buitengesloten was van hetgeen daar op muzikaal gebied omging. - Over dat verschil in de ontwikkeling van den kunstenaar drukt Wagner zich treffend uit in een brief aan Liszt van den 22^{en} Mei 1851. Liszt had zijnen vriend een exemplaar van diens autobiographie gevraagd, ten einde daarvan gebruik te maken voor een artikel, dat hij over hem wenschte te schrijven. Wagner antwoordde daarop: 'Ik kan haast niet denken, dat ge daarin veel zult vinden, behalve de bevestiging, dat ook ik in hetgeen ik op het gebied der kunst verricht heb,

veel heb rondgetast en geen van de uitverkorenen was, wien (zooals Mendelssohn) de eenig ware en onfeilbare *soliede* kunstspijs als manna uit den hemel in den mond viel, en die konden zeggen: ik heb nooit gedwaald; terwijl wij arme aardwormen juist alleen door dwaling tot erkenning eener waarheid konden geraken, die wij dan even hartstochtelijk liefhebben als eene bruid, die wij veroverd hebben, en niet met de burgerlijke fatsoenlijkheid, waarmede wij eene door onze ouders voor ons uitgekozen en voor ons bestemde echtgenoote als ons eigendom beschouwen. Toen ik destijds, op wensch van Laube, deze autobiographie schreef, had ik wel reeds *Der fliegende Holländer* gedicht en *Tannhäuser* ontworpen, maar eerst bij de voltooiing van laatstgenoemd werk en eindelijk van *Lohengrin* is mij de richting duidelijk geworden, waarin ik onbewust voortgedreven werd.'

Wat nu Wagner's optreden te Weenen betreft, weten wij, dat hij er in 1861 de reeds in 1847 gecomponeerde *Lohengrin* voor het eerst hoorde opvoeren. Tijdens de repetitie herhaaldelijk tot tranen toe geroerd, sprak hij aan het slot daarvan zichtbaar aangedaan een woord van dank tot de medewerkenden. Gedurende de uitvoering werd hem door het publiek herhaalde malen hulde gebracht en toen na afloop daarvan de bijval en geestdrift haast geen einde wilden nemen, trad Wagner naar voren en sprak de volgende eenvoudige en hartelijke woorden: 'Ik heb mijn werk heden voor de eerste maal gehoord, uitgevoerd door eene vereeniging van kunstenaars, wie ik geen tweede aan de zijde kan stellen, en door het publiek ontvangen op eene wijze, dat ik er bijna onder gebukt ga. Wat zal ik zeggen? Laat mij dezen last deemoedig dragen. Laat mij het doel mijner kunst trachten te bereiken. Ik verzoek u, mij hierin te willen steunen door mij Uw gunst te blijven schenken.'

Dit noemt Hanslick nu: zich elke gelegenheid ten nutte maken, om zijne beroemde aanspraken te houden. Maar Wagner en de Wagnerianen staan nu eenmaal slecht aangeschreven bij den professor. Aanvankelijk is hij vol lof voor den meester. In 1845 leert hij te Mariënbad Wagner kennen '*wiens vriendelijke, mededeelzame aard een gunstigen indruk op hem maakte, en die toen nog niet god, zelfs nog niet vergood was*.' Wagner, zijne belangstelling in hem bemerkende, animeerde hem, naar Dresden te komen, waar in het laatst van genoemd jaar de première van *Tannhäuser* zou plaats hebben. Aan die 'verlokkende uitnoodiging' kon hij ech-

ter eerst in den zomer van 1846 gevolg geven. Het werk maakte een grooten en, wat sommige gedeelten betreft, bedwelmenden indruk op hem, hetgeen hem aanleiding gaf, eene ontleding er van in de *Wiener Musikzeitung* te geven. ‘Ik was - zegt hij - de eerste die te Weenen voor Wagner en zijn *Tannhäuser* een lans brak.’ Voorts doet hij uitkomen, dat het aan zijn initiatief te danken was, dat onder de beeltenissen van componisten, die in den foyer van het op 25 Mei 1869 geopende nieuwe Operagebouw te Weenen geplaatst zijn, ook Wagner's buste voorkomt. Met de *Tannhäuser* houdt de sympathie van Hanslick voor Wagner en diens werken op. Waar hij in zijne biographie te spreken komt over personen, die zich aangaande den meester en zijne werken ongunstig hebben uitgelaten, verzuimt hij de gelegenheid niet, hiervan melding te maken. Zelf zegt hij van Wagner: ‘De hypnotiseerende macht, die hij niet alleen door zijne muziek, maar ook door zijne persoonlijkheid uitoefent, alles nederdrukkende en naar zijn wil buigende, is voldoende om hem tot een van de meest beteekenende personen, tot een phaenomeen van energie en begaafdheid te stempelen, doch dat belet mij niet te bekennen, dat, hoe meer ik van Wagner wist en vernam en over hem las, hoe meer mijn eerbied voor zijn karakter verminderde.’ Om aan deze uitspraak klem bij te zetten, beroept bij zich op - Ferdinand Praeger, den schrijver van ‘*Wagner, wie ich ihn kannte*,’ die, volgens Hanslick, het getrouwste portret van Wagner's karakter geeft. Slechter beroep kon hij al niet doen. De groote onbetrouwbaarheid van Praeger's mededeelingen is in de 7e aflevering der *Bayreuther Blätter* van 1892 met groote scherpzinnigheid uitvoerig aangetoond door Houston Steward Chamberlain, die daarbij in het licht stelt, hoe die onafgebroken intieme vriendschap, die Praeger voorgeeft gedurende een halve eeuw met Wagner te hebben onderhouden, tot nog geen 28 jaren terug te brengen is, gedurende welk tijdvak Praeger nog geen zes maanden omgang met den meester heeft gehad, en hoe van de beweerde ‘intimiteit’ en het ‘elkander begrijpen’ niets aan is.

Hanslick komt dan te spreken over de wijze, waarop de meester zich in sommige gevallen jegens hem heeft gedragen. Dikwijls kwam het voor - zegt hij - dat lieden die de gewoonte hebben elke kritiek uitteleggen als tegen iemands persoon gericht, mij vroegen: wat ik toch tegen Wagner had? Niet het allerminst.

(Vrij zonderlinge uitdrukking met het oog op de zoo even medegedeelde ontboezemingen ten opzichte van Wagner's karakter!) Hij gaat dan voort: ‘Dat hij zeer koel tegen mij was, toen ik hem na mijne kritiek over *Lohengrin*, voor welk werk ik lang niet zoo warm was opgetreden als voor *Tannhäuser*, ontmoette, daarop was ik voorbereid. Dat hij mij later (1869) in zijn “*Judenthum*” te pas heeft gebracht, kon mij nog minder krenken. *Wagner mocht geen jood lijden, en daarom hield hij ieder, dien hij niet lijden mocht, voor een jood*.’ Na dit gezegd te hebben, meent Hanslick het bewijs te moeten leveren, dat hij *geen* jood is, maar uit een echt katholieke boerenfamilie stamt; daarna rakelt hij de onverkwikkelijke en reeds lang hare beteekenis verloren hebbende geschiedenis van *Das Judenthum in der Musik* - welke brochure haar ontstaan te danken had aan het volgens velen onverdiende succes van *le Prophète* van Meyerbeer - weder eens op, en komt dan over Wagner's werken te spreken.

Reeds is gezegd, dat hij voor *Lohengrin* lang niet zoo warm optrad, als vroeger voor *Tannhäuser*, in welk werk, volgens hem, Wagner's beste jeugd leeft. ‘Slechts in de schoonste nummers (sic) van *Die Meistersinger* klopt nog de ader van melodische frischheid en ongedwongenheid, waardoor *Tannhäuser* uitmunt.’ In *Lohengrin* vindt hij de dramatische uitdrukking niet in gelijke kracht weer. Wel vindt hij in het eerste bedrijf de stemming op glansrijke wijze geschilderd, daarentegen de tooneelen tusschen Ortrud en Telramund onbeduidend en vermoeiend, Elsa's veelbewonderd ‘*Es giebt ein Glück*’ triviaal en het populaire ‘*Brautjungfern-Chor*’ evenzoo. (Tusschen twee haakjes gezegd is het geen bruidjuffers-, maar een mannen- en vrouwenkoor.) De *Lohengrin* werkt, volgens Hanslick, als het witte magnesium-licht, waarin men niet lang kan staren, zonder dat de oogen zeer doen. ‘Juist met dat wit schitterende, trillende licht dwepen de onmuzikale, sentimenteele zielen. *Lohengrin* is de opera van alle sentimenteele dames.’ (Arme bewonderende zielen!) Zelfs *Der fliegende Holländer* stelt hij, wat den totaal-indruk betreft, boven *Lohengrin*. Het minst is hij ingenomen met *Tristan und Isolde*, waarin de ‘onnatuur’ van tekst en muziek voor hem eenvoudig onuitstaanbaar is. De *Meistersinger* vinden tot zekere hoogte genade in zijne oogen. Na bijwoning eener voorlezing van het gedicht door Wagner, in den winter van 1862-'63 te Weenen, schreef hij dienaangaande: ‘Met de *Meister*-

singer zal Wagner het Duitsche tooneel grooter dienst bewijzen dan met de *Nibelungen*. Terwijl deze wachten op een gedroomde toekomst, wacht op de *Meistersinger* het opera-looze heden.'

De 'gedroomde toekomst' was echter eindelijk daar, in 1876. Hanslick woonde de eerste uitvoering van *Der Ring des Nibelungen* bij. Hij was naar Bayreuth gegaan als verslaggever van de *Neue freie Presse* en, zooals hij zelf zegt, niet onder gunstige omstandigheden. Hij was pas van zijne huwelijksreis teruggekeerd, doch kon zijne vrouw niet medenemen wegens de bekende moeilijkheid, om destijds in het Beiersche stadje een onderkomen te vinden. De vier dagen, die hij er doorbracht, beschouwde hij als marteldagen. Slechts op één daarvan - zoo jammert hij - kon hij eene plaats aan een middagtafel machtig worden, de overige moest hij zich, al wandelende, met een maal van brood en worst tevreden stellen. Met groote moeite kon hij, en nog wel door de hulp van anderen, in de bekende bierkneip van Angermann een glas bier veroveren. En onder zulke omstandigheden moest hij na elkander vier groote werken van Wagner aanhooren, en er in de tusschenbedrijven over schrijven! Arme Hanslick!

Dat hij dus niet in de juiste stemming was om van het kunstwerk te genieten, valt niet te ontkennen. 'Ik zag op tegen het terstond verslag geven, zooals dat bij de Weener journalistiek gebruikelijk is. (Hij had echter bedongen, dat hij niet behoefde te telegrafeeren.) Het bittere van het gejaagde critiseeren had ik in 1868 te München bij de eerste voorstelling van *Die Meistersinger* ondervonden. Die voorstelling duurde van 6-11 uur. Doodmoede van het inspannend hooren kwam ik tegen middernacht in mijn hôtel aan, en den volgenden morgen begon ik, mij tegen mijne zenuwachtigheid verzettende, te schrijven. Ik deed mijn best, volkomen rechtvaardig te oordeelen, doch kan niet ontkennen, dat ik juist over *Die Meistersinger* thans veel beter denk dan vroeger. Had ik die opera nog eenmaal kunnen hooren en mij ten minste één dag rust kunnen gunnen, dan zouden de verdiensten van het werk mij zeker grooter, de minder goede eigenschappen geringer hebben toegeschenen.' - Intusschen verhindert hem dit niet om te doen uitkomen, dat, ofschoon hij *Die Meistersinger* gaarne weder hoort, hij dit thans van geen ander werk van Wagner - *Tannhäuser* uitgezonderd - kan zeggen. Van zijne kritiek der overige werken neemt hij geen jota terug. Hoe meer hij *Tristan* en *Der*

Ring des Nibelungen hoorde, destemeer verveelden zij hem.

Van de uitvoering van *Parsifal* te Bayreuth in 1882 heeft hij een veel aangenamer herinnering. In alle opzichten trof hij het toen beter. Hij was vergezeld van zijne vrouw, had een uitstekend logies in het slot ‘Fantasie’ en aangenamen omgang met zijne medegasten. Ook vindt hij - zeer natuurlijk - dien enkelen *Parsifal*-avond niet zoo inspannend als de vier avonden, die hij er in 1876 onmiddellijk na elkander moest bijwonen. Van het werk zelf zegt hij, dat nauwlijks één scène van *Parsifal* op gelijke lijn staat met de meest pakkende gedeelten van de Tetralogie, hoogstens de scène der Bloemenmeisjes. Al het overige werkt wel door eminent theatraal effect, maar niet - het is natuurlijk Hanslick die spreekt - door kracht en nieuwheid van vinding.

En nogmaals zeg ik: arme Hanslick!

Tijdens dit laatste verblijf te Bayreuth kwam het een enkele maal voor, dat een zijner medegasten op het slot ‘Fantasie’ hem - zooals hij het noemt: ‘met apostolischen ijver’ - trachtte te bekeeren, doch hij vond geen reden, om zich met bekeeringspogingen in te laten, daar hij zelf nooit van die pogingen in tegenovergestelde richting beproefd heeft. Hij komt vervolgens te spreken over de hevige aanvallen, die zijne critieken over de *Nibelungen* en over *Parsifal* te verduren hebben gehad van de zijde der Wagnerianen. Een kalme, zaakkundige beantwoording heeft hij nergens aangetroffen - zegt hij. Ook hindert het hem, dat de Wagnerianen hem den bijnaam van ‘Beckmesser’ hebben gegeven, waardoor zij - volgens hem - bewezen hebben, hunnen meester en diens begrijpelijkste(?) tooneelfiguur niet te hebben verstaan. De ‘Stadtschreiber’ Beckmesser toch is de type van een enkel aan kleinigheden hangende pedant, een ‘Philister’ zonder zin voor schoonheid, een haarklover, die elken verkeerden toon, elke van den regel afwijkende noot met krijt op het bord aanteekent en met de optelling van die fouten den zanger meent te hebben verslagen. Zoo iets heeft de brave Hanslick nooit gedaan, o neen! Hij heeft Wagner nooit om kleinigheden hard gevallen, nooit de bij den meester voorkomende afwijkingen van den regel gelaakt: hij heeft bij de beoordeeling van Wagner's drama's slechts de groote gezichtspunten, de fondamentale eischen der toonkunst laten gelden. Wat hij hem verwijt, is het onderwerpen van de muziek aan het woord, de onnatuurlijkheid en overdrijving van uitdrukking(!), de vernietiging van

zanger en zangkunst door verkeerde gebruikmaking van de stem (!!) en door orkestraal geraas (!!!) enz. - Het is natuurlijk hier de plaats niet, al dit fraais te weerleggen. Hanslick motiveert trouwens zijne beweringen ook niet. Hij zegt ons, dat ‘opmerkingen over eens anders werken in eene zelf biographie louter subjectieve meeningen zijn, en dat de mogelijkheid om dit alles te motiveeren onder voorbehoud moet worden aangenomen.’

Hanslick's verdediging tegen den bijnaam, hem door de Wagnerianen gegeven, lijkt vernuftig bedacht, doch het komt er m.i. maar op aan, wat men onder ‘hangen aan kleinigheden,’ wat onder ‘groote gezichtspunten’ verstaat. Men zal mij toestemmen, dat Beckmesser's aanmerking, als zoude er in jonker Walther's zang ‘von Melodei gar keine Spur’ zijn, volkomen gelijk staat met Hanslick's beweren, dat Wagner den melodischen zang door declamatie vervangen heeft. Zijn voorts zijne verwijten van ‘onnatuurlijkheid en overdrijving in de uitdrukking’ en aangaande ‘elk fijn spraakgevoel kwetsende woordenkeus’ niet de evenbeelden van Beckmesser's aanmerkingen op de ‘Abenteuer-’ en ‘blau-Ritterspornweisen’, op de ‘hoch Tannen- und Stolz Jünglings-Ton’, op de ‘unredbare, unklare Worte’ in Walthers's gezang?

Aan het einde zijner auto-biographie geeft Hanslick nog eenige opmerkingen ten beste over muziekcritiek en doet dit in den vorm van een gesprek met professor Billroth, wiens brieven - waarover in een vorig nummer van dit tijdschrift reeds een en ander door mij is gezegd - als aanhangsel aan het werk zijn toegevoegd. Naar aanleiding van die brieven wensch ik nog iets op te merken.

In een zijner laatste feuilletons in de *Neue freie Presse* schrijft Hanslick, die nooit eene gelegenheid verzuimt om tegen de Wagnerianen te velde te trekken, o.a. het volgende: ‘Hoe ver de haat der Wagnerianen gaat, moge hieruit blijken, dat de directeur der Rotterdammer Wagner-vereeniging in zijn tijdschrift zelfs de echtheid der brieven van Billroth aan mij in twijfel trekt.’ Dit moet hij van hooren zeggen hebben, en dan heeft men hem verkeerd ingelicht. Vooreerst bestaat er, voor zoover ik weet, geen Rotterdammer Wagner-vereeniging, waarvan schrijver dezes directeur is; maar ook hij heeft geen eigen tijdschrift en deelt alleen af en toe iets mede in *De Gids*. Wordt nu bedoeld hetgeen door hem in het Muzikaal Overzicht van September jl. aangaande de brieven

van Billroth aan Hanslick is gezegd, dan herinnert hij zich, destijds als zijn gevoelen te hebben uitgesproken, dat, zoo die brieven echt zijn - met het oog op de geschiedenis van het Praeger-boek raadde hij tot voorzichtigheid aan - er alleen uit zoude blijken, dat men een uitstekend chirurg kan zijn, zonder gevoel voor poëzie te bezitten - zooals iedereen duidelijk zal zijn, die de in die brieven vervatte ontboezemingen over den tekst van *Parsifal* leest. Met andere woorden: echt of niet echt, de opinie van Billroth met betrekking tot het 'Bühnenweihfestspiel' is eenvoudig de subjectieve opinie van een leek en kan aan de waarde van het werk niets afdoen.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

25 Februari.

Wat zullen zij er mee doen?

Er is een vlaagje van ongerustheid over de wereld gekomen.
Wie gevoelig is voor de teekens van den tijd heeft die kleine rilling bespeurd.
Van Egypte zijn alarmberichten gekomen; - dat is altoos een bewijs dat iets ergens niet in orde is, en dat Engeland, voor alle voorkomende gevallen, een aanleiding wil hebben om zijn troepenmacht of zijn vloot aan de kust der Middelandsche zee te versterken. De Tories en Unionisten hebben plotseling afgezien van hun listig beraamd plan om het ministerie-Rosebery ten val te brengen; - het is duidelijk dat hun leiders er voor 't oogenblik niet op belust zijn den boedel van dit kabinet te aanvaarden. In Rusland heeft de czar zich schrap gezet tegen het streven naar hervorming; - hij wil zich de handen niet laten binden door zulk een omvattende en verreikende taak. Het Europeesche kapitaal, of liever een groep van Europeesche grootkapitalisten heeft de schatkist der Vereenigde Staten van het goud voorzien waaraan zij behoefte had: uit vrees voor een geldcrisis die Amerika van Europa verwijderen zou, en uit behoefte om samen te gaan....
Van welken kant dreigt er dan gevaar?
Uit het oosten.

Daar ginds is er een man in wiens hand het lot der komende jaren ligt.
Graaf Ito, de president van het Japansche ministerie.
Een patriot, een groot staatsman, een vertrouweling van zijn

keizer, maar die al zijn talenten, al zijn energie, al zijn diplomatische smijdigheid, en nog iets meer dan talenten, geestkracht en takt, - die al zijn geluk noodig zal hebben, om zijn positie te handhaven, om zijn land veilig door de gevaren van zijn schitterenden triomf heen te loodsen, en om de wereld voor een catastrophe te bewaren.

Kent ge iets fantastischer, dan het succes van Japan?

Bij Japan denken we altoos aan een miniatuurland.

Op de nijverheidstentoonstelling van 1890 te Tokio was het opvallend hoe de Japanneezen alleen hun kunstzin toonden in kleine dingen; zoodra ze met groote meubelen of voorwerpen van omvang voor den dag kwamen, bleek het dat zij het oog voor proportie en netheid verloren hadden. Hun blik is gewend aan kleine ruimten en aan kleine huizen, zij zien de werkelijkheid niet groot, zij leven in de werkelijkheid niet groot.

Hoe microscopisch is het grondbezit in Japan verdeeld! Van een stuk land dat in Europa nauwlijks één man zou kunnen onderhouden, bestaan daar drie, vier, vijf menschen. En 60 percent der bevolking leeft van den landbouw. Maar ook de kapitalen die in de industrie of in den handel gestoken worden, zijn, naar onze begrippen, bespottelijk nietig, als ze zelfs niet geheel afwezig zijn.

Even onbeteekenend echter als de realiteit hunner omgeving is, even eerzuchtig zijn hun fantasiën. Hoe kleiner hutje, hoe trotscher droom. De schitterendste festijnen zijn door bibberende dichters op tochtige zolderkamers beschreven geworden; en wie ooit rechtaf honger heeft gevoeld, weet, dat er direct verband is tusschen gebrek en een Tantalusverbeelding.

Zoo'n verbeelding vleide, wiegde, plaagde de Japanners te midden van hun miniatuurachtigheid.

En eensklaps stolt hun droom tot werkelijkheid. Na Yalu, na Port-Arthur, na Wei-hai-wei, kunnen zij het opeens met de handen tasten, en met hun voeten kunnen zij er in loopen, dat zij het handigste, grootste, dapperste volk van Azië zijn, de natie, waaraan de toekomst behoort...

Graaf Ito nu, heeft tot taak te bemiddelen tusschen de grootheid van heden, die misschien niet zoo belangrijk is als ze wel schijnt, en de kleinheid van gisteren, die gebleken is een teruggedrongen groei te wezen.

Op allerlei gebied, in allerlei verhoudingen bestaan er contrasten in Japan, die het genie van den staatsman uitdagen om er iets van te scheppen, dat voor gezond leven vatbaar is. Overnacht is de bonenstaak van hun wenschen tot aan den hemel

toe gegroeid en thans denken de Japanneezen, dat zij niets anders te doen hebben dan te klimmen. Doch hoe hooger zij willen reiken, hoe meer gevaar.

Ziet eens, in welke moeilijkheden graaf Ito te voorzien heeft.

Het Japansche leger moèt van succes tot succes gaan; een enkele nederlaag zou het demoraliseeren; maar ieder succes spant de verwachtingen van het volk hooger, doet hen omvattender eischen stellen, schuift het denkbeeld van oude op den achtergrond.

Oorlog beteekent geld, en Japan is ver van een rijk land. Bij vreemden wil het niet leenen. Hier komt de inbeelding weer in 't spel, waarmede niet te redeneeren valt. Japan f a r à d a s e , zooals Italië in der tijd doen zou, en - niet gedaan heeft. Maar met Japan is het een ander geval dan met Italië. Japan is zegevierend, Japan heeft geen broeders in de Europeanen, ten hoogste slechts verre neven, die men niet licht in zijn familiezaken inhaalt, en Japan wil toonen dat het van de Europeesche voogdij geëmancipeerd is. Al dit schoons verhindert echter niet dat er een tijd zal komen, zoo de oorlog duurt, waarop er geld zal moeten wezen, en in het land geen geld meer zijn zal.

Zoo de oorlog duurt! - Het belang van graaf Ito vordert - dat wil zeggen, een gematigde regeering in Japan heeft er belang bij dat men niet te ver op avonturen uitgaat, en dat er spoedig een eervolle vrede met China tot stand komt.

Graaf Ito is een middenman, hij behoort noch tot de feodale militaire partij, noch tot de vooruitstrevende volkspartij. Een meerderheid op zijn hand, in het Parlement, bezit hij niet; maar hij is de noodzakelijke man in een woeligen tijd van overgang, die, omringd door tegenstanders, met de belangen van allen rekening kan houden, en geroepen is om het evenwicht van den staat te bewaren.

Een al te schitterende triomf der Japansche wapenen, die de nationale verbeelding geheel op hol zou brengen, ware in staat graaf Ito uit het zadel te werpen; een leider van een der beide uiterste partijen zou dan aan 't hoofd der zaken komen, en de poppen zouden aan 't dansen gaan. Niemand kan de gevolgen voorzien van zoo'n verwisseling van staatkundige personages. Oost-Azië zou voor lange jaren aan een vernielenden oorlog overgeleverd worden, de Europeesche mogendheden zouden tusschenbeide komen, het oneens worden en de verwarring vergrooten. Het einde zou wezen - nu, ik heb gezegd dat de gevolgen onberekenbaar zijn.

Daarom kijken de leiders van Europa op 't oogenblik nog toe. Zij zijn bevreesd een pressie uit te oefenen op graaf Ito, omdat de positie van dien staatsman in het prikkelbare Japan er onmogelijk door zou worden; maar zij houden zich gereed, en zij houden

elkander in 't oog. Nu en dan schijnt er een crisis te naderen, hetzij dat er een opstand in het Chineesche rijk dreigt, hetzij dat graaf Ito's stelling gevaar loopt. Dan vaart er een kleine rilling door Europa, een terugslag op de geweldige branding in de Oost-Aziatische wateren.

Welk gebruik zullen de Japanneezen van hun geluk maken? Zal hun gezond verstand de overhand behouden op hun bluf, en zal deze oorlog de inleiding zijn voor een nieuw en voor een grooter leven van het volk? In graaf Ito bezitten zij een waarborg voor hun toekomst. Zij zullen dien niet licht gaan verspelen. Maar wie weet? Het is niet genoeg dat men de goede kansen op zijn zijde heeft; men moet ook nog weten, wat er meê te doen?

Wat zullen de Japanneezen er meê doen?

B*

Bibliographie.

Maarten Maartens. De liefde van een Oude Jongejuffrouw, uit het Engelsch vertaald door A.H.-J. 2 dln. Amsterdam, Jacs. G. Robbers 1895.

Een ongeluk met een rijtuig, waardoor een bijzonder mooie Française met een verstuikten voet op een Hollandsch dorp in een eenvoudig, ouderwetsch Hollandsch gezin wordt opgenomen en daar, zich voor weduwe uitgevend, het hoofd van een student in de theologie op hol maakt; een poging tot vergiftiging door een brave, godvruchtige ‘oude jongejuffrouw’ op de genoemde Française gedaan met het doel om den student, haar pleegkind, te redden; eene nachtelijke ontvluchting van den theologant met de Française, die later blijkt nog in het bezit van een wettigen echtgenoot, den vicomte de Mongelas, te zijn; het optreden van een vreemdeling, een verамerikaanschten Nederlander, die op een warmen zomerdag aan het Lago maggiore in den verliefden theoloog zijn zoon herkent, maar vruchtelooze pogingen doet om dezen aan zich en aan zijn fortuin te verbinden, - op deze en dergelijke verrassende voorvallen en merkwaardige gebeurtenissen kan de lezer van ‘An old maiden's love’ zich voorbereiden en vergasten.

Maarten Maartens heeft zich door een reeks romans, waarvan de eerste-‘The sin of Joost Avelingh’, in dertijd met weinig geestdrift in deze rubriek werd aangekondigd, in Engeland een naam gemaakt. Het portret van den verengelschten Nederlander stond eenige weken geleden in The Graphic en bij die gelegenheid kon men lezen dat de gevierde schrijver een redacteur van het Engelsch weekblad op de merkwaardige mededeeling had onthaald, dat in geen land van de beschaafde wereld de literatuur zoo weinig in tel is als in Holland. Wij herinneren ons niet, of er bij stond, dat Maarten Maartens dáárom zijn moedertaal den rug toegekeerd heeft en aan het Engelsch het voorrecht gunt om tot voertuig van zijn gedachten te dienen.

‘Van zijn gedachten’? Nu, aan oorspronkelijke, verrassende gedachten (of het moesten die over de waardeering van literetuur in Holland zijn) gaat de schrijver van ‘An old maiden's love’ zich niet te buiten. Dit verhaal, waarin een enkel aardig type meer geschetst dan geteekend wordt - wat ware er van Suzanna Varelkamp niet nog veel meer te maken geweest! - en waarvan de meeste personages eer karikaturen dan karakters heeten mogen, wordt wel nu en dan door wijze opmerkingen onderbroken, de schrijver doet wel af en toe pogingen om zijn helden of heldinnen zielkundige overdenkingen en beschouwingen in den mond of in het hoofd te leggen, maar tot veel anders dan tot het nog langdradiger maken van het reeds zeer gerekt verhaal, dient dit alles niet.

Voor den Engelschen lezer moge het Hollandsch milieu, waarin de schrijver grootendeels zijn romans laat spelen, er een bijzondere aantrekkelijkheid aan geven, waar voor Hollandsche lezers het bijzondere van die aantrekkelijkheid vervalt, blijft er, naar dezen en den vorigen roman te oordeelen - de overige kunnen meesterstukken zijn - weinig anders over dan heel gewone leesgezelschappen-en geillustreerdetijdschriften-romans, waarvan er twaalf in het dozijn gaan.

Mea Culpa.

I.

Liefste René,

Als ge mij de waarheid geschreven hebt; als ge D. verlaten hebt op het uur en met den trein die ge mij aanduidt; en als die trein noch derailleerde noch zijne correspondentie miste met de verdere treinen die gij moest nemen; kortom, als gij geen hinderpaal of ramp op uwe baan ontmoet hebt, dan moet gij, op dit oogenblik, thuis terug zijn en er reeds dezen brief gevonden hebben, die u, - aangename of vervelende verrassing, - onmiddellijk in een gezelschap van vrienden komt opeischen. Wij hebben voor morgen namiddag een uitstapje naar het kasteel van Lauwegem belegd. Wij zullen een heel troepje zijn: Clara Sioen; Andrée Nicaise; Marie, Christine en Marguerite Jocquier; Blanche Serruijs met haar verloofde; de heeren Wennemackers, Liefmans en Lateur; Bébé Lechat, uw vriend Hody en ons beidjes met mevrouw Blondiaux als ‘chaperone’ (tschjijperône, hoor, op zijn Engelsch) voor gansch de bende.

Zooals gij ziet, niet waar? zijn daar meer dan genoeg elementen tot pleizier vereenigd. En voor ons beiden zal het genoegen, zooals immer, dubbel zijn: wij zullen deelnemen in de algemeene vreugd en, terzelfdertijd, nog eens het fijn vermaak hebben allerlei karakteristieke waarnemingen op te doen, ‘études de moeurs’ te maken, gelijk gij het met een ietwat dédaigneuse - wat al te dédaigneuse ironie, vind ik - soms noemt, en met elkander onze indrukken wisselen.

Wij zullen met den trein van drie ure vertrekken en met dien van negen terugkeeren. Het is ook besloten geweest, dat een ieder zijn proviand zal meebrengen en dat men zal lunchen op het gras, aan den boord van den vijver, die zich vóór het prachtig kasteel uitstrekt. Maar aangezien gij door het vertrek van Henri en Suzanne naar Oostende bij uwe terugkomst het huis ledig zult gevonden hebben, en dat ik van hier uw verbijstering zie bij de enkele gedachte aan die proviand, welke gij u zoudt moeten aanschaffen en die gij niet zoudt vinden, heb ik medelijden met u gehad en besloten zelve uw deel met het mijne meê te brengen. Gij hoeft u dus met die gewichtige zaak niet te bemoeien. Men vergt maar uwe tegenwoordigheid; maar deze vergt men bepaald. Gij zult ons rekenschap geven van uwe reis in Duitschland; gij zult ons de streken beschrijven die gij bezocht hebt, en de stad waar gij verbleven zijt. Gij zult ons in 't lang en met bijzonderheden over de personen spreken, welke gij ginds ontmoet hebt; en ons ook, uit het geheugen, de merkwaardige redevoering voordragen, die gij, met zooveel bijval, op een der zittingen van het congres van Crimineele Anthropologie aan de leden voorgelezen hebt.

Dus, geen bedanking. Schrijf mij onmiddellijk om mij uwe terugkomst aan te kondigen en mij te verzekeren dat gij morgen op uw post zult zijn.

uw toegenegen nicht

RAYMONDE.

P.S. Vanavond *moet* ik met mama naar een groot diner bij de Boudin's. Brrr... 'k ben er vooraf reeds bang voor! Een maaltijd samengesteld uit acht of tien gerechten, met zeven of acht verschillende soorten van wijn, dit alles begeleid door platte gesprekken in 't Fransch - o! in dat afschuwelijk Gentsch Fransch, dat wij nooit gehoord hadden vooraleer hier te wonen - over fortuin of dienstboden; en dan, als men reeds wee is van vier of vijf uren lang onbeweeglijk aan tafel te zitten, de verhuizing naar den salon, waar men u dwingt kaart te spelen, onder het drinken van koffie en borreltjes, tot elf uur 's avonds! O! wat zijt gij gelukkig zulke corveeën niet te moeten uitstaan!... Doch neen, uw levenswijs is ook het ideaal niet. Gij isoleert u te veel; gij verkeert *te weinig*

in die wereld, waar ik gedwongen ben te veel te gaan. Beiden zouden wij een voor ons karakter beter passende omgeving moeten vinden...

Maar zeg, hoe leelijk van mij, niet waar, kwaad te spreken over menschen, welke ons toch uit genegenheid vragen en aanvaarden? Och neen, het is geen kwaadspreking, want ik heb ze in den grond wel lief. Ik schrijf u dat maar omdat ik u toch altijd alles schrijf wat ik voel, of denk, of weet...

Tot morgen om drie ure dus, aan 't station, niet waar René?

R.

Ontroerd zette René zich neder. Hij had zelfs den tijd niet genomen zich van zijn overjas en hoed te ontdoen; zoodra hij binnen kwam had hij, op zijn bureau, in 't pak correspondentie gedurende zijne afwezigheid voor hem toegekomen, het briefje van Raymonde ontdekt; en met die zonderlinge emotie welke hem sinds acht dagen in een steeds aangroeiende kracht bekroop, aan de dringende behoefte gehoorzaamd er onmiddellijk kennis van te nemen. Hij schoof den brief op zij, eenige stonden roerloos, als bedweld en vreemd, rond zijne kamer starend, terwijl een zucht van zijne lippen steeg. Toen stond hij weder op, legde werktuigelijk zijn hoed af, trok overjas en jas uit en ging zich aan het waschtoilet de handen en het aangezicht verfrisschen. Maar hij voelde zich gansch vol van 't stof der lange reis per trein, en de drukke hitte van dien Julinamiddag maakte zijne kamer stikkend. Hij trok de beide vensters, die uitzicht hadden op het stadspark, wijd open, en, zoekend in kleederkast en latafel, begon hij heel en al van plunje te verwisselen.

Het was een mooie jongen van ongeveer acht en twintig jaren, sterk gebouwd, met iets militairs in zijn fiks, ietwat stijf voorkomen. Een mat gelaat, met een hoog, blank voorhoofd; bruine, boven de slapen reeds een weinig verdunnende haren; een bruinen, op de wangen nog wat dungezaaiden, maar onder de kin reeds dicht-en-waaiervormig-friseerenden baard. Doch wat vooral aan zijn gelaat een karakertistieke, onvergetelijke uitdrukking gaf waren zijn oogen: groote helderbruine oogen vol bezieling; oogen van wijsheid en geheim, van tevens schier naïeve openhartigheid en diep schuilenden hartstocht; oogen

waarin zijn gansch innerlijk wezen zich weerspiegelde, en wier peilende blik ook tot de diepste diepten van anderer gemoed scheen door te dringen. Alleen wanneer hem eene droeve of zwaarmoedige gedachte kwelde, veranderde hun expressie geheel. Zij schenen te verdonkeren, zich met een doffen gloed in hunne holten te verdiepen, en onder den regulieren boog der zwarte wenkbrauwen, welke zich samentrokken, zonder het gladde voorhoofd te fronsen, kreeg het verbleekt gelaat als het ware eene uitdrukking van tragedie, die onheilspellend ontroerde.

En deze uitdrukking hadden zij nu allengs gekregen, terwijl hij, met zijn toilet klaar, achterover uitgestrekt in eenen zetel lag, de voeten op een stoel vóór een der open vensters, geopend naar den blauwen hemel, boven de dichtgeschaarde, zacht suizelende boomenkruinen van het park.

Raymonde!... altijd en nog Raymonde!

Door wat wondere en onverwachte, betooverende macht, had haar denkbeeld zich zoo plotseling en kwellend aan hem opgedrongen, sinds den eersten dag na zijn vertrek, om hem niet meer met rust te laten, om hem meer en meer tiranniek te overweldigen, te obsedeeren, gedurende dat tiental dagen, die hij, verre van haar, had doorgebracht?...

Sinds meer dan een jaar, sinds zij, na den dood van haar vader, met haar mama Brussel verlaten had om naar Gent te komen wonen, had hij haar elken dag gezien en nooit, nooit vóór die korte scheiding, had hij zich zelfs afgevraagd of hij haar eenmaal uit liefde zou kunnen beminnen. Zij was voor hem een lieve kameraad geweest; hij had het zeldzaam genoegen gesmaakt in zijn nichtje, dat hij tot dus toe zoo weinig kende, een meisje aan te treffen, wier natuurlijke gaven van goedheid en gezonde rede door de opvoeding niet bedorven waren geweest; een meisje met verstand en zonder pretensie, die, zonder als een bas-bleu te willen optreden, belang stelde in kunst en wetenschap, in de schoone en ernstige dingen des levens, bijna volkomen vrij van vooroordeelen, instinctmatig vol toegevendheid voor de zwakheden en gebreken der menschen, altijd en in alles bereid om met woorden van verzoening en vergiffenis den evenaar te houden.

Zoo hadden zij meer dan een jaar in dagelijksche gemeenschap met elkaar geleefd, van lieverlede meer en meer aan

elkander gehecht door hun eenstemmigheid van gedachten en gevoelens, graag afgezonderd van al de anderen in een groot gezelschap, om over alle dingen en personen hunne waarnemingen en indrukken te wisselen; genietend met verrukking van de grootere intimiteit die hun verwantschap in de oogen der wereld billijkte, zonder dat ooit deze zoete genegenheid als van broeder en zuster, gestoord werd door dit machtig gevoel, met hetwelk, benevens een scherper genot, ook al de smarten, al de twijfel en al de strijden ontstaan: de liefde.... En ziedaar, gedurende die korte scheiding van tien dagen, welke hij doorbrengt te D. als afgevaardigde van het Genootschap van Sociale Studieën bij het congres van Crimineele Anthropologie, hun brieven, die eensklaps, als een wederzijdsche ontsluiering, hun dit langzaam in hen ontwikkeld gevoel openbaren! Zij lijden schielijk door elkaar niet meer te zien, door niet meer dagelijks hunne gedachten te wisselen; en onweerstaanbaar verraden hun brieven dit lijden, dat zonderling en kwellend heimwee der verwijdering, hetwelk hen beiden tegelijkertijd aangrijpt. Zij beseffen 't en schrikken er instinctmatig voor. Zij willen lachen, schertsen, jegens elkander onverschillig schijnen; en onvrijwillig klinkt de kreet des harten tòch onder de banaliteit der woorden. Zij willen reageeren. Hij schrijft haar dat hij met de leden van 't congres op een bal geweest is, waar prachtige jonge meisjes waren. Zij antwoordt hem, schier boos, dat zij, sinds zijn vertrek, maar op één avondfeestje is geweest, gedurende hetwelk, als waren zij met elkander daartoe afgesproken, de heeren Wennemackers en Liefmans niet opgehouden hadden haar beurtelings het hof te maken; en zij vraagt hem, spottendshalve, of bals en concerten bijwonen wellicht het belangrijkste deel der werkzaamheden van een congres uitmaakt, daar hij er zoo herhaaldelijk van spreekt. Alsdan, voelend dat zij zich op een belachelijke wijze tegen elkaar verbitteren, laten zij den gedwongen schimptoon varen en de brieven, die zij elkander dagelijks schrijven, zijn ernstig, deftig, bijna treurig. En nogmaals misnoegd op elkaar en op zichzelven, slaan zij opnieuw een lichteren, losseren toon aan, waarin een woord, één enkel woord soms, in post-scriptum geplaatst, toch nog den toestand hunner ziel verraadt. En nu zij elkaar zullen wederzien voelt hij met een diepe ontsteltenis dat er een onbegrijpelijke veran-

dering bij hen ontstaan is; dat er tusschen hen iets nieuws is opgerezen; dat het verleden, het lief verleden, zóó kalm en zóó gelukkig, dood is, zonder reden en zonder beroep dood, en dat een nieuw tijdstip, vol onrust en vol onbekendheid, zich voor hen geopend heeft.

II.

Dit alles herdacht René, terwijl hij, roerloos in zijn zetel uitgestrekt, bij 't lang en fijn geschreeuw der heen en weer vliegende zwaluwen, zijn steeds versomberenden blik boven de suizelende boomen van het park, waaruit dofgonzend de beweging der zondagwandelaars opsteeg, over de blauwende, kalme vergezichten van den horizon liet dwalen. Dáár, over het park en de laatste huizen der aristocratische voorstad, strekte zich eindeloos het landschap uit, een landschap, dat, in het verkort gezien, als een boschstreek voorkwam, lachend gevlekt hier en daar door een blank huisje met rood pannendak, door een zilveren elleboog der rivier, waarop zeilschuitjes dreven; door een grijzen houten molen, die de naakte geraamten zijner gekruiste wieken als wijd opene armen tusschen 't groen uitstak. Bij plaatsen rees de lange schoorteenpijp eener fabriek gelijk een reusachtige kaars uit 't midden van de loovers op; en gansch aan de kim, in een doorschijnend zilverwaas, smolt de bleekblauwe hemel met een lange, vage, vreedzaam golvende heuvellijn ineen.

En René, in dien diepen, prachtigen vrede der Natuur, voelde zich door een steeds kwellender zielsaandoening bevangen. Zijn aangezicht was nog bleeker geworden, zijne verdonkerde, starende oogen hadden van lieverlede als het ware een verschrikte fixiteit gekregen. Het was als zag hij ginds verre, uit het diaphaan-wazig verschiet een onheilspellend vizioen oprijzen, een nachtmerrie van zijnen geest, die groeide, groeide, die tot hem naderde, als medezwevend met den adem van het zachte briesje, dat dwars over de vreedzaam schommelende boomenkruinen van het park, tot in zijn kamer woei.

O! wat kende hij ze goed, die schrikkelijke nachtmerrie! Hoe vaak had hij ze niet met woord en met gebaar verwijderd; hoe vaak had hij zich niet uit hare knelling losgerukt om den stond daarna, machteloozer en wanhopiger dan ooit, in hare onverbiddelijke klauwen terug te vallen!

Hij had eene maîtresse!... eene liefdesbetrekking met een meisje van beneden zijnen stand, gelijk aan zoo menig andere liefdesbetrekkingen van zoo veel andere welopgevoede jonge-lieden in dezen tijd. Een liefdesavontuur, een dag, uit kortswijl, in een toevallige ontmoeting ontstaan; een eenvoudig minnarijtje, dat, in zijn zelfzuchtig voornemen, toen hij toch voelde dat hij aan de bekoring zou bezwijken, zoodra voldaan, zoodra vergeten zou wezen, en dat reeds meer dan vijf jaren duurde, in een bestendige, moreele foltering. Er was zelfs een kind gekomen, een van zeven maanden, dat gestorven was.

Vijf jaren van dwang en band, vijf jaren van worsteling tegen zichzelf en tegen de anderen, vijf van de schoonste jaren zijns levens doelloos, nutteloos, verstoord en verdwaald geleefd, met het vreeselijk en machteloos bewustzijn, dat hij in een afgrond liep, langs welks helling hij zich niet meer kon inhouden om achteruit te keeren!

Ah! hoe had hij van dag tot dag meer geleden, naarmate die betrekking, door langer te duren dan de gedoogzaamheid der wereld het voor verbintenissen van dien aard billijkt, hem in de oogen van al wie hem kende had gekrenkt. De bittere verwijten van zijn zuster en haar man, bij wie hij inwoonde, de nog welwillend-afkeurende vermaningen van andere familieleden en van vrienden, de toon van vage spijt en medelijden, de hoofdschuddende overwegingen: ‘hoe jammer voor een zoo begaafd, verstandig jong mensch,’ geuit zelfs door vreemdelingen en onbekenden, wanneer zij van hem spraken, niets had ontbroken, hij had van al de treurnissen, van al de wrangheden, van al de zedelijke folteringen geproefd. Zijn overprikkelde ontvankelijkheid voor alles wat die wonde zijner ziel betrof, was onophoudelijk op de loer geweest naar al de nuancen van geringschatting en minachting, die hij in zijn omgeving waarnam of meende waar te nemen; en, van dag tot dag door het bedekte misprijzen van anderen in zijn eigene achting gedaald, was hij eindelijk aan zichzelf gaan twijfelen, aan zijn verstand, aan zijn hoedanigheden en zijn gaven, aan zijn vroeger zóó schitterende toekomst als jong advocaat. Hij had gevoeld dat hij nooit tot iets zou komen, zoolang die ongelukkige betrekking duurde.

Ongelukkig!... o, ja,... doch niet zooals zij allen meenden... Hij,... hij alleen kende de waarheid; en zij allen die, zonder

zelfs te weten wie het meisje was, haar een lichtekooi, een slet noemden, beseften niet hoe onrechtvaardig zij haar beoordeelden en welke wreedaardigheid zij begingen met hem door alle mogelijke middelen van haar te willen scheiden.

O, zoolang hij leefde zou de herinnering hunner eerste ontmoeting onuitwischbaar in zijn geest geprent blijven!

't Was op het einde van een Julidag. Hody, zijn trouwe vriend Hody had op een schitterende wijze zijn laatste examen van doctor in de medicijnen afgelegd, en, om dit groot succes te vieren, René en nog twee andere vrienden, in een der mooiste restauraties van de stad, op een lekkeren maaltijd onthaald. Men had er vreugd, veel vreugd gemaakt, tamelijk veel gedronken ook, en met den avond waren zij alle vier, zeer opgewonden, per open rijtuig naar een kermis in de voorstad getogen, waar gewoonlijk veel gedanst werd. Hody was een kalme, ernstige jongen, een blokker, een peinzer, de wijsheid zelve. Maar dien avond, voor de eerste maal sinds René hem kende, geleek hij zichzelf niet meer. Hij was als vreugdedronken door zijn succes, overprikkeld en als uitgelaten door zijn bepaald vaarwel aan het studentenleven; en hij was het, hij, de bedaarde Hody, die hun voorstelde in het bal zich elk een vrouw te zoeken en er het overige van den avond meê door te brengen. Het duurde niet lang of de drie vrienden van René hadden ieder hunne gezellin gevonden: drie vroolijke meisjes, welke er geen het minste bezwaar in vonden zich bij de drie jongelieden aan te sluiten; en alleen René aarzelde steeds om eene keus te maken, toen hij twee meisjes opmerkte, welke tezamen dansten. De eerste, een dikke blonde, behaagde hem niet. Maar de tweede, zwierig en slank, met schoone zwarte haren, had over haar jeugdige gelaatstrekken iets ernstigs en zachts in haar profiel van madonna, dat hem bekoorde. Hij wachtte tot de dans geëindigd was, sprak haar aan, scheidde haar van hare vriendin, en kwam met haar bij zijne opgewonden vrienden.

O, waarom toch, toen zij na het bal gezamenlijk aan het soupeeren waren, de vier studenten en de vier meisjes, waarom bemerkte hij niet dadelijk, waarom *wilde* hij niet bemerken, dat *zijn* meisje niet doorslepen en verdorven was gelijk de drie andere?... Waarom dacht hij, met een soort moedwillig en minachtend scepticisme, dat haar bedeesdheid, hare schuwheid, haar herhaald verlangen weêr naar huis te gaan, uit

vrees, dat haar stiefvader haar zou mishandelen, gemaakt en valsch waren, gelijk de streelingen en liefkoozingen, waarmede de drie andere vrouwen zijne makkers overstelpten?... Hoe was het mogelijk, dat hij, een denker, een psycholoog, niet oogenblikkelijk den klank der waarheid erkende, toen zij hem op zijn ondervragingen antwoordde, dat zij arbeidde om haar bestaan te winnen, dat zij nooit een minnaar had gehad, dat zij enkel om 't genoegen van te dansen met haar vriendin Louise naar het bal gekomen was, hare vriendin, die reeds naar huis terug zou zijn, en die zij volgen moest, nu zonder uitstel volgen, wilde zij door haar stiefvader, die altijd dronken was, niet erg mishandeld worden?...

Neen, van dat alles begreep hij, gevoelde hij niets. Meer en meer, met een vreemde en bijna boosaardige halsstarrigheid, in een wonderen aandrang van kortswijl en moedwil, drong hij zich aan haar op. Vruchteloos stelde Hody, die reeds ontnuchterd was en zijn begin van buitensporigheid betreurde, hem voor, de meisjes nu maar te verlaten: het was in hem als een domme, blinde behoefte, tot iets slechts; de behoefte, door eigen ondervinding vast te stellen, dat zij niet minder verdorven was dan de drie overige vrouwen, dat hare bedeesdheid en zachtmoedigheid een leugen en haar reine trekken van madonna slechts een masker waren; terwijl nochtans, gansch in de diepte zijner ziel, er opgewekt door den staat van overprikkeling, welke in hem het besef van geweten en plicht verzwakte, een ander, nog slechter voorgevoel trilde: het voorgevoel, dat zij tòch de waarheid zeide, dat zij oprecht nog maagd was en hij haar eerste minnaar wezen zou.

En toen hij eindelijk het onwederlegbaar bewijs daarvan verkregen had, toen hij, als in een zinsverbijstering, die treurige zegepraal der schande over de onschuld behaald had, stond hij er van verslagen. 't Was als een plotselinge storm van tegenstrijdige, in hem losbrekende gewaarwordingen, eene verwarde menging van geluk, van smart, van fierheid en vernedering, van stomme verbaasdheid en ontgoocheling. Maar wat na enkele stonden in deze verwarring domineerde, was, met de schier fyzieke sensatie van een loodzwaren, schielijk op hem drukkenden last, een gevoel van groote teederheid, gemengd met medelijden en berouw.

Eensklaps, met onstuimige hevigheid, verhief zich wêer in

hem de tijdelijk gesmoorde stem van het geweten. Nu kwam het hem als infaam, als onmenschelijk voor, het meisje, wier eer hij geroofd had, evenals de eerste lichtekooi de beste, te verlaten. Haar wanhoop, de tranen die zij overvloedig stortte, de klachten die zij uitte, alles deed hem nu 't gewicht zijner misdaad beseffen. 't Was als een vloek en een wraak, die hij op zich voelde wegen; en het was ook met een geworgde stem en een huivering door gansch zijn lichaam, dat hij, om zoo te zeggen onweerstaanbaar, als gold deze behoefte haar te troosten reeds een eerste zondeuitdelging, heur zeide wie hij was en beloofde haar terug te zullen zien.

Wat al complicaties soms uit een eersten misstap verrijzen kunnen! Het is alsof geen enkele gebeurtenis op zichzelve stond, alsof zij allen, goed of slecht, de schakels vormden eener keten, welke zich uitstrekt zonder einde, het gansche leven door, tenzij ze eensklaps ruw gebroken worde! Maar wie zoude gedacht hebben, dat de gevolgen van dien last, van die zware verantwoordelijkheid, welke René, onmiddellijk na zijnen misstap, als een mokerslag op zich had voelen vallen, hem zoo spoedig en zoo ruw zouden komen beproeven? Nauwelijks was hij, nog vol ontsteltenis en kwelling, thuis terug, toen hij van haar een brief ontving, een naïeven en onbehendigen brief van lijden, waarin zij hem liet weten dat hetgeen zij vreesde voorgevallen was: haar dronken stiefvader had haar om hare late terugkomst zoo vreeselijk mishandeld, dat zij het huis verlaten had, en bij haar tante, - de zuster harer overleden moeder, - hare toevlucht en haar intrek was gaan zoeken. Zij smeekte hem, heur dáár te komen vinden, indien hij haar waarlijk beminde.

O, hadde men den vorigen avond aan René gezegd, dat hij, minder dan vier en twintig uren na zijn eerste kennismaking met Lucie, haar als erkende minnaar zoude gaan bezoeken in het kleine huisje van modiste harer tante; dat hij daar zoude binnentreden, het rood der schaamte op de wangen; er in aanraking komen met die moei en haar gezin, - lieden zoo diep beneden zijn maatschappelijk en zedelijk peil - dat hij er naar hunne kleingeestige praatjes zoude luisteren en er zelfs in medespreken; o, luid, luid zou hij gezegd, gezworen hebben, dat iets dergelijks nooit zou kunnen voorvallen!... En 't was nochtans gebeurd!... Hij was er heengegaan,

onweerstaanbaar er toe aangestuwd door de bekoring harer geofferde onschuld, door zijn berouw, door zijn gewetensknaging. Hij was er verschenen in die afgrijselijk valsche en schamelijke hoedanigheid van erkenden vrijer-beschermer, bejegend door de vrijpostig-nieuwsgierige, heimelijk spottende blikken der hem omringende tante en familieleden, welke de oneer van den toestand niet beseften, als in een kooi verstikkend in het eng, gemeen salonnetje waar men hem binnen leidde, beschaamd, beschaamd om er onder den grond van te zinken.

Zóó groot was het gevoel zijner vernedering geweest, dat hij er nooit toe besluiten kon zich eene tweede maal aan de vreeselijke beproeving te onderwerpen. Gedurende ettelijke maanden ontmoette hij Lucie hier en daar op verschillende bijeenkomstplaatsen, tot den dag, op welken hij gansch natuurlijk en fataal, haar een appartement huurde. Dat was het begin geweest van die beklagenswaarde liefdesbetrekking, welke reeds meer dan vijf jaren duurde.

Maar wat al folteringen en opstanden tegen zijne vernedering gedurende deze vijf eindelooze jaren!... Hoe vaak, in eene onstuimige opwelling van woede en opstand tegen zichzelven, in een hardnekkige behoefte tegen zijn verval te reageeren, had hij niet gepoogd zijn banden los te breken! Hoe vaak, het hart vooraf gestaald tegen alle gevoel van meewarigheid of verteedering, het onverbiddelijkste besluit op zijn verharde wezenstrekken leesbaar, was hij niet bij haar gekomen, haar beurtelings met koelheid en met drift de onoverkomelijke noodzakelijkheid der definitiefe scheiding voor oogen leggend! En zij, het aangezicht als door een sluier van verwonderde droefheid bedekt, liet hem zonder verontwaardiging noch opstand spreken. Zonder te antwoorden, wetend, dat de dag der onverbiddelijke scheiding toch eens komen moest en gedwee de gedachte dier scheiding aanvaardend, verborg zij het hoofd in hare handen en begon zij te weenen. En dàt was het juist wat hem knakte, wat alle besluit in hem vernielde. Haar smartvolle onderworpenheid, haar stille, troostelooze tranen verweten hem, schreeuwden hem veel heviger dan kreten van woede en verwensching, zijne onmenschelijke wreedheid toe. De stem van het geweten en de stem der natuurlijke liefde voor wie ons niets dan goed deed rezen dringend in hem op en met zelfverontwaardiging vroeg hij zich af wat zij hem toch misdaan had om door hem zoo mishandeld te worden.

Misdaan!... o, wat zou ze hem misdaan hebben! Had zij hem niet alles gegeven, wat zij geven kon, en was het haar schuld indien hij bij haar al de genoegens niet vond, die hij met eene vrouw van zijn stand zoude gesmaakt hebben? Had hij zulks niet vooraf geweten en was het eene reden haar te misprijzen, te verlaten? Neen, neen, het zou een lafheid zijn. Ware zij in de gelegenheid geweest eene verzorgde opvoeding te ontvangen, zij zoude zijn gelijk de meisjes van zijnen maatschappelijken stand, en in de knaging zijns gewetens voelde hij zich gestraft voor zijne zonde: hij voelde dat hij gedeeltelijk de wraak eener sociale onrechtvaardigheid boette; dat hij, de rijkbegaafde en door opvoeding ontwikkelde, gestraft werd om de rechten der onverdiende armoede en ondergeschiktheid niet geëerbiedigd te hebben.

O! wat kwam hij hem dan sterk voor, sterk en vreeselijk, de band die hem aan haar gekluisterd hield! Hij verfoeide het onmenschelijke zijner handelwijze, en zijne liefde, gekoeld, nam meer en meer een voor een karakter als het zijne nog gevaarlijker vorm aan: dien van een wroegend medelijden.

Want met zijne geliefde studiën der wijsgeerige en maatschappelijke vraagstukken, had zich trapsgewijs in hem een halsstarrig streven en verlangen naar algemeene vrede en geluk ontwikkeld. Hoe dieper hij in de geheimen van het menschelijk hart doordrong, hoe nauwkeuriger hij de miljoenenvoudige verschijnselen van het gansche Leven bestudeerde en ontleedde, hoe inniger hij getroffen en ontroerd werd door de eindelooze onvolmaaktheden en onrechtvaardigheden welke hij er in ontdekte. En bij elke nieuwe waarneming had hij zijn hart voelen bloeden en was er als een kreet van angst en smeeking uit zijn hart gestegen. Waarom toch was de wereld tevens zoo wonderbaar schoon en zoo ellendig onvolmaakt! Waarom konden de menschen niet geheel en gansch gelukkig zijn? Waarom moesten zij altoos lijden, doen lijden, zien lijden?...

Die gruwel en die faculteit van het lijden was mettertijd in hem tot een graad van ongeloofelijke hevigheid gestegen. O, niet te lijden, niet te doen lijden, niet te zien lijden!... dat was de leus, welke gestadig als een vrome bede, uit de diepten zijns gemoeds steeg. Overal waar hij de smart ontmoette bestudeerde hij ze met afgrijzen en met passie, en vraagde hij zich af, waarmeê die te verzachten. En nu hij voor de eerste

maal zijns levens door *zijne* schuld iemand zag lijden, kende zijn wanhoop geene palen.

Waarmeê zou hij het lijden van Lucie verzachten? Het egoïsme zijner eigene smart stuwde hem aan met haar zijne betrekkingen te staken; zijne altruïstische meewarigheid voor de folteringen zijner minnares verbood het hem.

Wat zou er van haar worden indien hij haar verliet? Een van die rampzalige liefdeverkoopsters, zooals er met duizenden in de groote steden loopen? Ja, schier onvermijdelijk. Want wat ze voor hem en door hem geworden was, zou haar steeds onverbiddelijk den weg tot een eerbare betrekking versperren.

Hij zag ze in verbeelding, die ellendige vrouwen, welke hij somtijds des avonds in de eenzaam wordende straten ontmoette, stilstaande onder een gaslantaarn, vrijpostig aangekeken door de wulpsche blikken en bezoedeld door de schaamtelooze voorstellen der late voorbijgangers; en de gedachte, dat een dergelijk lot haar door zijn schuld, door zijn verlating misschien bestemd was; dat de eerste de beste, een dronkaard, een booswicht, het recht zou hebben haar aldus te beleedigen, zij, die zoo lief en mooi was, zij, wier eenige sociale ondergeschiktheid bestond in haar gebrek aan opvoeding en fortuin, - o, die gedachte was hem onuitstaanbaar en hij deed den eed haar nooit volkomen te verlaten, haar nooit heel en al zonder hulp of steun aan zich zelve over te laten. Maar wat gedaan? Men scheidt niet half van een maîtresse. Men behoudt ze of men verlaat ze; er bestaat geen middelweg. Hij voelde daar een onverbiddelijk logische waarheid, waartegen hij vruchteloos poogde te worstelen. Wat gedaan? wat gedaan? Haar tot het ouderlijk huis doen terugkeeren? Onmogelijk. Haar stiefvader, dronken van den morgen tot den avond, met geregelde aanvallen van *delirium tremens*, die hem naar het hospitaal voerden, geleek geen mensch meer. Opnieuw haar toevlucht nemen tot haar tante? Helaas! tante was dood en hare kinderen hadden zich verspreid.

Toen had hij in een heroïek besluit zijn heil willen zoeken: voortdurend stoffelijk voor haar zorgen, als uit liefdadigheid, maar haar niet meer zien, niet meer bezoeken, met haar geene betrekkingen meer hebben, het offer zijner drift volbrengen. Drie weken lang had hij het uitgestaan. Drie weken verdeeld in drie perioden: eene van oprecht geluk en ver-

lossing; eene van kwelling en strijd en dagelijks aangroen ende begeerte; eene van echte foltering, van zinnelijken opstand en tirannieke behoefte tot het terug bezitten van die zoo mooie, jonge vrouw; en ten slotte de lafhartige val, de val in een kreet van hartstocht en angst; en de wilskracht, de kracht van scheiding meer dan ooit vernield in het besef der onverbreekbaarheid zijner banden.

Na deze martelende proefneming had hij er ernstig aan gedacht haar te huwen. Och ja, een einde stellen aan dit onophoudend lijden; er een einde aan stellen om het even hoe; voor eeuwig zich aan haar verbinden, aangezien hij den onverbiddelijken moed niet had, voor eeuwig van haar te scheiden. Trotseeren de publieke opinie, de onvermijdelijke tweespalt met zijne familie, de onttoovering die, - hij had er het voorgevoel van - hemzelf te wachten stond, zoodra zijn daad onwederroepelijk uitgevoerd zou zijn. Hij liet zich door deze gedachte medesleepen, hij zag er ten minste den vrede meê in, of, op zijn ergst genomen, toch een verandering, een afwisseling aan de onverdraaglijke folteringen van den bestaanden toestand. Maar dan verhieven ook rede en berekening de stem in hem: hij zag rond zich enkele makkers, die aldus mishuwd waren; en hun lot, of ten minste dat, hetwelk hij hun veronderstelde en dat de wereld hun toekende deed hem van schrik verstijven. Wat! uit oorzaak van zijn huwelijk verstooten zijn uit alles; in den ban gesteld worden van heel zijn maatschappelijken stand; alle gezag verloren hebben; zelfs niet meer gemengd zijn in dat intellectueel leven, hetwelk voor hem eene zóó innige behoefte en, na zijne toch vernederende gemeenzaamheid met zijne minnares, nog zijn laatste toevlucht en zijn eenige zedelijke herschepping was. O! neen, hoe ver hij ook, door zijne opvoeding en levensbeschouwing, boven de vooroordeelen van zijn stand verheven was, dit offer was te groot, hij deinsde van schrik achteruit bij de enkele gedachte dat zoo iets zich zou kunnen verwezenlijken. En wanhopig, beseffend, dat hij ten allen kante, zonder uitkomst, in zijn akeligen toestand als een gevangene in zijne cel gesloten zat, had hij zich, uit noodkeus, dit treurig, maar eenig mogelijk besluit moeten getroosten: wachten, den toestand verdragen zooals hij was, den tijd laten verloopen en naar gelang der omstandigheden handelen.

Zoo was zijne gemoedsstemming, toen Raymonde, de lieve en goede Raymonde in zijn leven verscheen.

Hoe zonderling, dat instinctmatig en onoverwinbaar ongenoegen, waarmede hij in den eerste de komst van zijn nagenoeg onbekend nichtje bejegend had! Hij verwachtte een jong meisje, zooals er zoovele zijn, aanmatigend of ijdel, een van die onwetende poppen, welke hem steeds een zoo bepaalde antipathie inboezemden en die, 't geheim zijns levens kennende, hem waarschijnlijk dezelfde minachting zou betuigen, welke hij zoo dikwijls meende waar te nemen bij de toevallig door hem in de wereld ontmoete meisjes van zijn stand. Maar heel het tegenovergestelde was gebeurd. Alleen van gansch de familie had Raymonde hem nooit een verwijt toegestuurd, hem nooit, hoe lichtgeraakt hij ook was, de minste koelheid dienaangaande laten vermoeden. En nochtans, sinds meer dan een jaar dat zij met hare moeder te Gent woonde, moest ze zijn geheim wel kennen. O ja, zij kende het, en in al zijn bijzonderheden, dit zag, dit voelde hij, enkel aan de manier waarop zij hem soms bekeek, enkel aan den toon van spijt en vage treurnis, waarop zij hem nu en dan over sommige dingen sprak. Hij voelde dat zij hem beklaagde, dat zij medelijden had met hem; en die groote goedheid, die eindelooze gedoogzaamheid, welke hij in haar ontdekte, deden hem anders vlijmend dan de bittere verwijten zijner zuster en familieleden zijne fout betreuren.

Hij ging bij Raymonde en reinigde zijn hart in het hare met een zalig gevoel van herschepping. Er kwamen stonden gedurende welke hij volkomen de andere vergat en de illuzie smaakte van een gansch rein en vreedzaam, ideaal leven. Hij was haar innig dankbaar voor die herschepping, voor die verzoening met zichzelven; hij staarde haar somtijds met oogen vol dankbare teederheid aan, en in den ontroerden blik, welken zij hem dan terugzond, dacht hij te lezen, dat zij den aard zijner aandoening begreep en er, ondanks den zweem van weemoed, welke haar aangezicht bedekte, fier en gelukkig voor was. Dan zwegen zij beiden, ernstig en peinzend, Het was alsof het werkelijk leven schielijk voor een tijd in hen werd opgeschorst, terwijl hen een vreemde sensatie bekroop: een gevoel van genade gemengd met een kwellenden angst, alsof zij uit hun langzaam ontwikkeld werk van verlossing

ook eensklaps de kiem eener groote onrechtvaardigheid en misdaad zagen opschieten.

III.

René's gelaat was van lieverlede nog versomberd, terwijl hij, in verbeelding, al die kwellingen en smarten der jongste jaren herleefde. Zijn blik bleef starend dwars over de licht schommelende kruinen van het park, op de vage, blauw-nevelige vergezichten van het landschap gevestigd, en naarmate de zinkende zon, met de vallende stilling en den vrede van het avonduur, een nog rijkeren luister over het schouwspel strooide, voelde hij een steeds pijnlijker angst zijn ziel bevangen. Hij smachtte naar een vrienden-aangezicht, naar een hartelijk, minzaam woord van welkom; en zijne terugkomst, zoo heel alleen, in de stilte van dat groot huis, galmend van eenzaamheid, verlaten door zijn zuster en haar man, die aan zee waren, en zelfs door de meid, wier uitgangsdag het was, had iets kouds en ongastvrij's in zich, dat loodzwaar drukte op zijn reeds zoo beangstigd gemoed.

O! het was schier een gevoel van schrik! Opnieuw, en sterker dan ooit voelde hij de geheime, door de afwezigheid een oogenblik schijnbaar verslapte banden van zijn leven, zich weêr toerijgen, hem nauwer en nauwer in hun onzichtbare en almachtige drukking sluiten. Roerloos in zijnen zetel uitgestrekt, zag hij opnieuw, ginds verre, aan den purperen horizon, de schrikkelijke nachtmerrie, het folterend visioen van de fataliteit zijns levens oprijzen, en onheilspellend tot hem naderen, om hem met een onverbiddelijke macht in zijn beslag terug te nemen. Ja, onverbiddelijk. Vruchteloos had hij eens te meer al de droefheid en de smarten van 't verleden ingeroepen; vruchteloos had hij zich, gedurende tien dagen, in de bron van een ander leven gestaald; vruchteloos, zich met de kracht der wanhoop aan het werk van verlossing en herschepping, door Raymonde ondernomen, vastgeankerd: hij voelde, dat dit niets dan hersenschimmen waren, illuziën, die als een ijdele rook verdwenen, voor de onoverkomelijke logiek der eischen en gebeurtenissen van zijn werkelijk leven. Hij voelde dat geene redeneeringskracht, dat geene macht hem zou beletten straks naar zijne maîtresse te loopen, haar te gaan vinden,

door de onweerstaanbare macht der gewoonte aangedreven, op de bijeenkomstplaats, die hij haar zelf, niettegenstaande alle voornemens en alle besluiten, per brief, voor dien eersten avond zijner terugkomst had aangeduid. Ja, vóór het een half uur later was, vooraleer die prachtige zon, welke met steeds grootscheren luister de kalme vergezichten van het landschap vergulde geheel aan den gezichteinder verdwenen was, zou hij uit zijn zetel opstaan, werktuigelijk daarheen loopen, ginds, aan den oever van de rivier, om met haar, in de schemering, het wandeltoertje te maken, dat zij des zomers elken zondagavond deden. Ja ja, somber, met den dood in het hart zou hij er heen gaan, er haar ontmoeten, met haar spreken, bij haar gedurende eenige uren alles vergeten om dan, dieper dan ooit, in den afgrond zijner wroeging en vertwijfeling terug te vallen.

Reeds was hij opgestaan, reeds kleedde hij zich aan. Hij opende zijn kleederkast om uit zijn valies een klein cartonnen, in zijdepapier gewikkeld doosje te halen: een geschenkje, een armband voor haar van zijne reis meêgebracht. Hij verborg het juweel in een zijner zakken, zette zijn hoed op, vatte zijn stok en daalde langzaam van de trappen.

De zon was onder, de avond daalde rasser over de stad neder. Vóór hem, in 't park, waar reeds enkele straatlantaarns brandden, hulden zich de loovers in hun geheimzinnigen nachtsluier, terwijl, rechts, in de tusschenruimten der sombere kruinen, de hooge witte huizen van den boulevard duidelijk hun schaliedaken op het nog sulferkleurig westen afstaken. Langs een breede allee kwamen talrijke groepen wandelaars uit het park, de dames, in haar lichte zomertoiletten, als groote nachtvlinders zwevend tusschen het zwart gekriel der mannen; 't gedruisch van rijtuigen, wielrijders en ruiters verdoofd in 't lichte stof der keizandwegen; en uit de diepten der loovers stegen, verzacht door den afstand en als het ware medezwevend met de balsemgeuren van de lucht, de droomerige tonen eener muziek, die ergens speelde, op eenen kiosk.

René, het hoofd gebogen, stapte haastig door. Hij dacht aan Raymonde, die ginds woonde, aan den overkant van 't park, waar de muziek speelde. Een huivering greep hem aan bij de gedachte haar op dit oogenblik toevallig te ontmoeten.

Doch neen, hij kon haar niet ontmoeten; zij dineerde immers met haar moeder bij die parvenus, bij die Boudin's, waar zij zoo ongaarne ging. Arm meisje! wat zou ze zich daar vervelen en hoe graag hadde hij haar uit zulke kringen getrokken, indien hij maar 't geluk bezeten had haar gids en steun te worden in het leven. Maar juist dàt was een droom, een hersenschim. Nooit zou hij de steun haars levens worden. O neen, neen, nooit. Een ander, misschien een van die modegekken, die zij in den grond minachtte, een Wennemackers, een Liefmans, die bijlange harer niet waardig waren, maar die toch *konden* trouwen omdat zij vrij waren, omdat zij niet, zooals hij, aan een onoverkomelijken hinderpaal gekluisterd waren, zou dat onverdiend geluk bezitten. Ja, ja, al beminde zij hem uit den grond des harten, al was zij volkomen onverschillig voor de anderen, al haatte zij hen zelfs, nog zou ze, met kennis van zijn zielstoestand, een van hen liever dan hem tot echtgenoot verkiezen; en zij zou gelijk hebben, omdat zij, niettegenstaande al hun bespottelijkheden en gebreken, haar toch den vrede en het geluk *konden* geven, en dat hij, niettegenstaande al zijn gaven en hoedanigheden, daartoe *niet* in staat was.

Hij had een hoek van 't park doorkruist, hij volgde eene wijl den boulevard, sloeg een pijlrechte, naar de rivier afzinkende zijstraat in. Na enkele minuten gaans kwam hij aan den boord van 't water. Dààr eindigden de huizen; er stond niets meer dan een ouderwetsch, destijds, als de stad zich nog zoo verre niet uitgebreid had, gansch afgezonderd landgoed, thans onzichtbaar en als het ware verloren in zijn omringende loovermassa's; en daarachter strekte de rivier zich uit, kalm, kronkelig, bezoomd door een eenvoudig pad, dat langs den linkeroever met haar bochten medeslingerde, dwars door de vlakke, uitgestrekte weiden.

Achter den tuin van 't landgoed trok René zijn uurwerk uit en bleef hij stilstaan.

Acht ure twintig! Elk oogenblik zou ze komen. Hij keerde eenige meters op zijn stappen terug in de richting der reeds sombere, dof-gonzende stad, keek of zij nog niet naderde, hervatte langzaam zijnen weg langs het water.

Vóór hem, langs beide kanten van de Schelde, strekte het verschiet van weiden zich uit tot aan een brug en eenen dam,

die de brug en de dam eener spoorbaan waren. Daarover stompten zich opnieuw ineengesmolten massa's van boomenkruinen af. Een groot gedeelte van de weiden was reeds gemaaid en het hooi stond hier en daar, op het kort geschoren gras, in kleine en groote, conische oppers getast, den indruk makend van primitieve strooien huttekens. De nog onafgemaaide deelen waren doorspikkeld van bloeiende woekerplanten, en in de onuitsprekelijk kalme zachtheid van den zomeravond steeg, zwanger van bedwelmende aroma's, een lichte nevel op, terwijl, het dof-gouden westen zich met het nog doorschijnend blauw zenith in de gladde en reeds zwarte oppervlakte der rivier, als in een reusachtigen spiegel weerkaatste.

René, steeds in gedachten verdiept, stapte werktuigelijk door, tot aan den eersten elleboog der rivier. Daar keerde hij zich om en staarde weder in de richting van de stad. En, terwijl hij aldus op zijn schreden terugkeerde, vestigde het besef van 't machinale zijner handelwijs zich in zijn geest: hij herinnerde zich, dat hij, telkenmale als hij haar op deze plaats kwam afwachten, aldus dezelfde tocht hervatte, de trage slentering van aan het landgoed tot den eersten elleboog en omgekeerd. O! wat een macht, die macht der gewoonte! Was het niet de gewoonte, veel meer nog dan de hartstocht, die hem ook dezen avond, schier in weerwil van zichzelven, hier tot haar deed komen?

Hij stapte voort tot aan het landgoed, tot aan den tweeden elleboog, dien de rivier daar maakt, keek eene tweede maal langs 't paadje, in de richting van de somberige stad.

Neen,... nog niet...

Opnieuw trok hij zijn uurwerk uit. Half negen. ‘t Is zonderling,’ murmelde hij, ‘zij moest hier reeds zijn.’

Een vage onrust maakte zich van hem meester, hij hervatte zijn weg in de richting der weiden, den stap wat meer gejaagd, het hart wat rasser kloppend. O, hoe vaak, eertijds, in het begin hunner betrekkingen, had hij haar aldus niet afgewacht, in koortsig heen-en-weer gaan zijn beperkten loop afmetend, met angstigen blik in de vallende duisternis het slingerend paadje peilend, elk oogenblik de verschijning harer slanke silhouette bespiedend; bestendig, in een toenemende kwelling, verkeerend tusschen hoop en vrees. En onweerstaanbaar, naarmate de stonden verliepen, overweldigden dezelfde gevoelens hem opnieuw. Hij poogde vruchteloos kalm te blijven; hij

had zich schoon met wilskracht en zelfs met een inwendigen toorn, te stalen tegen de ontzenuwende emotie, die hem met een trage en zekere kracht in haar bezit nam: zijn hart bonsde vlugger en vlugger; zijn sidderende spieren dreven vooruit, in een steeds rasseren tred, zijn beenen, die hij te vergeefs, in een verstramming van opstand, tot hun gewonen gang poogde te dwingen; zijn oogen, uitgezet, peilden, met een steeds wildere, angstiger hardnekkigheid, het kronkelig, zich meer en meer in duisternis omhullend pad. Eindelijk, daar hij nogmaals aan den elleboog der rivier gekomen, zich werktuigelijk, voor de twintigste maal omkeerde, ontwaarde hij haar. Zij was het landgoed reeds voorbij, haar lichte, zwarte silhouette kwam tot hem genaderd, in een haastig en verdofd froefroe van rokken. O! wat schielijk gevoel van verlichting! Zijn zenuwen ontspanden, een zucht steeg uit zijn boezem, zijn hart hield eene wijl op te kloppen, en met twee wijde schreden was hij bij haar en hield hij haar tegen zijn borst gekneld, terwijl zij hijgend van zoo vlug te loopen en het aangezicht een weinig klam van 't zweet, haar lippen op de zijne drukte, doffe teederheidswoorden stamelend.

Hij liet haar eindelijk los, slaakte een tweeden, dieperen zucht van verlossing, en duwde haar een weinig achteruit, steeds hare handen in de zijne houdend, om haar bij de laatste, weifelende klaarte van de schemering met aandacht te aanschouwen, terwijl hij haar, in een verrukten glimlach, haastige, verwarde vragen stelde:

‘Ehwel, hoe gaat het? waarom komt ge zoo laat? hoe hebt ge die tien dagen mijner afwezigheid doorgebracht?’

Doch alvorens zij den tijd had hem te antwoorden, werd hij getroffen door haar bleekheid, door haar ingevallen wangen, door een angstige, schier verwilderde uitdrukking harer vergroote oogen. Hij bedwong een gebaar van schrik; hij sprak, halfluid, met een lichte trilling in de stem:

‘O Lucie, wat zijt ge bleek? wat ziet gij er zonderling uit? wat scheelt u?’

Ondanks de duisternis zag hij haar, schielijk blozend en als het ware beschaamd, de oogen ten gronde slaan. Maar zij richtte ze schier onmiddellijk weer op hem, bezield door een tevens streelende en smeekende vlam, terwijl zij, in een koortsachtige drukking zijner handen, murmelde:

‘Ik weet niet wat mij scheelt, maar ik voel mij toch niet zeer wel. Ik vrees dat ik iets heb,... ik vrees dat er iets scheelt... dat u wellicht niet aangenaam zal zijn...’

Zij raakte in de war met hare woorden, zij bloosde sterker, hem beurtelings met haar teedere, smeekende oogen aanziende, of gepijnigd het hoofd schuddend, den blik vóór hare voeten gevestigd, terwijl René haar handen losgelaten had en haar strak aanstaarde, op een geworgden toon herhalend:

‘Er scheelt iets!... gij vreest iets!... Wat vreest ge?... Vreest ge toch.... vreest ge misschien dat ge zoudt in een...’

De laatste woorden versmachtten in zijn keel bij het traag en neerslachtig hoofdgeknik waardoor het meisje zijne veronderstelling beaamde. Hij wipte ter plaats op, als in een schok van afschuw; hij deinsde, stom, nog verder achteruit, als schielijk bang voor haar; hij staarde haar aan met nog wijder uitgezette oogen, waarin de verplettering, door haar onverwachte bekentenis veroorzaakt, te lezen stond.

En plotseling, als uit een nachtmerrie wakker geschrikt, naderde hij opnieuw tot haar met een onstuimig gebaar, vatte een harer handen in de zijne, schudde die koortsachtig, vroeg dringend, met zijn schorre, verkroppende stem:

‘Maar zijt ge daar zeker van?... maar kunt ge dat reeds met zekerheid weten?... Heeft uwe onpasselijkheid geene andere oorzaak?’

‘Ik ben er niet zeker van,’ antwoordde zij langzaam, weemoedig en zacht, ‘maar ik vrees er voor, o! ik vrees het,... mij dunkt dat het niet anders *kan* zijn!’

Zij zweeg, zij zag hem weder aan met haar angstig, smeekend oog; en schielijk, door een onweerstaanbare ontroering overweldigd, barstte zij in heete tranen los, strekte snikkend de handen naar hem uit en zakte met haar hoofd op zijne borst, onduidelijke klanken stamelend.

En hij, bleek als de dood, hield haar tegen zijn hart gedrukt, stom, in een roerlooze, ijskoude drukking. Een aanhoudende rilling schudde hem geheel; het hoofd stijf en fiks, boven het weenend, op zijn borst gezegen hoofd van Lucie, voelde hij zich van een ijzing doordringen, zag hij opnieuw, met zijn verwilderde oogen, waarin een uitdrukking van gruwelijken angst te lezen stond, in de duisternis, het schrikkelijk spook

zijner toekomst oprijzen. In zijn gefolterde verbeelding zag hij zich eensklaps vier jaren achteruit, herleefde hij het somber tijdperk van smarten en vernederingen, toen zij haar eerste kind moest hebben, het kind dat gestorven was. En al de schaamte, en al het lijden die hij toen had uitgestaan zou hij geen tweede maal kunnen beleven, dit voelde hij nu plotseling, in eene scheuring van zijn gansche wezen. Bijzonderheden uit dien akeligen tijd kwamen hem in het geheugen terug, herinneringen van vernederingen herleefden in hem met een onuitstaanbare intensiteit, en, op het punt er voor de tweede maal in te verzinken, vroeg hij zich met verslagenheid af hoe het hem mogelijk geweest was zulke beproevingen te doortrekken, nu de enkele gedachte ervan hem als een knotsslag op het hoofd viel. O! neen, neen; dàt nooit meer, het was onmogelijk. Met een uiterste hardnekkigheid zou hij er tegen reageeren. Hij zou het onheil tarten, verachten, verkrachten. Hij zou desnoods wreedaardig, onmenschelijk zijn. Het denkbeeld van Raymonde, dat schielijk als een weerlichtin den somberen afgrond van het drama, waarin hij zich voelde verzinken, kwam schitteren, bracht zijn besluit van opstand tegen de gebeurtenis, tegen hetgeen hij zijn Noodlot noemde, tot het paroxysme. Hij zwoer er zich tegen te verdedigen, te strijden tot het uiterste, in een strijd om het leven. En plotseling, door zijn gevoelens meêgesleept, duwde hij, schier ruw, het steeds weenende meisje van zijn borst en verwijderde haar met de handen, op een bevenden, maar in zijn heftigheid zelve ijskouden toon zeggend:

‘Luister, Lucie, dat is niet mogelijk. Neen, het is niet mogelijk. O! dat moet veranderen, het moet, het moet! Het is mij letterlijk onmogelijk, in de ongunstige omstandigheden waar ik mij bevind, aan den last van een kind te denken. Het is onmogelijk, Lucie, onmogelijk!’

Zij was nog verder achteruitgedeinsd, stom, haar schielijk droge oogen met een uitdrukking van schrik op hem gevestigd, haar beide handen instinctmatig uitgestrekt, als om een dreigend onheil van zich af te weren.

‘Veranderen!... het moet veranderen!’... herhaalde zij eindelijk, op een doffen, schorren toon. ‘Maar René, hetgeen gebeurt is mijne schuld alleen niet, het is zoowel de uwe als de mijne!’...

Hij onderdrukte eene opwelling, gemengd van medelijden en van toorn, beseffend dat zijne onsteltenis hem te ver had meêgesleept; hij hervatte, sidderend van angst, in de vlijmende behoefte zich uit al zijn macht aan de gedachte eener minder onverbiddelijke uitkomst vast te klemmen:

‘Maar enfin, Lucie, dat kàn veranderen; het is niet mogelijk dat ge reeds kunt vast verzekerd zijn van hetgeen gij beweert! Het is niet mogelijk, niet waar? Gij moet met mij bekennen, dat ge zoo iets nog met geen volstrekte zekerheid kunt bevestigen?’...

‘Neen,’ antwoordde zij langzaam en treurig, hem in 't halfduister steeds halsstarrig met haar verschrikten blik aanstarend; ‘alles kan nog veranderen, maar ik heb het voorgevoel dat het niet *zal* veranderen, ik voel het, ik voel het!’...

Haar oog schoot eensklaps weêr vol tranen, haar smeekend tot hem uitgestrekte handen en haar zuchtende lippen beefden, terwijl hij opnieuw, met een heftig gebaar, een gebaar van marteling en opstand uitriep:

‘O ja, ja, dat kan veranderen, dat moet veranderen!... het ware het grootste onheil indien het niet veranderde, nu vooral dat ik, volgens alle waarschijnlijkheid, naar Duitschland terug zal moeten keeren, God weet, voor hoe lang!’

Waarom sprak hij dien leugen uit! Door welk schielijk voorgevoel begreep hij, dat er gebeurtenissen gingen voorvallen, die hem dringend zouden dwingen opnieuw een afstand tusschen haar en hem te leggen; haar te ontvluchten, zoover hij kon, onder de aarde te verdwijnen, indien zulks mogelijk ware, om aan de vreeselijke obsessie van zijn misdaad en zijn wroeging te ontsnappen! Dit hadde hij niet kunnen zeggen, maar die woorden: ‘het moet veranderen! het moet veranderen!’ die hij werktuigelijk in zijn ontsteltenis herhaalde, zonder er als het ware den zin van te begrijpen, die woorden kwamen schielijk voor hem eene verschrikkelijke beteekenis te krijgen, eene beteekenis van misdaad en dood, een ijzingwekkende misdaad, welke hem tevens zou redden en vernietigen. Hij voelde zich gansch koud worden; hij staarde haar aan met zijn angstigen blik, als om op hare gelaatstrekken te lezen of zij begrepen had wat in hem omging.

Roerloos en bleek, 't gelaat als van marmer, haar oogen in de zijne, doorstond ze zijn aanblik. En vóór dien rechten, wanhopigen blik, waarin hij haar zelfopoffering las, boog hij bevend het hoofd... Ja, zij had hem begrepen; ja, de misdaad zou gepleegd worden; het offer dat hem redden moest, zou, indien hij het eischte, geschieden.

‘Gij moet terug naar Duitschland vertrekken; waarom?... wanneer?’ vroeg ze, schijnbaar zeer kalm.

‘'t Is nog niet vast bepaald,’ stamelde hij, het rood der schaamte op de wangen. ‘Ik verwacht brieven, telegrammen. Er is quaestie mij als medeopsteller voor de verslagen van het Congres aan te stellen.’

Hij stond als verbluft, tranen welden op in zijne oogen, zuchten verkropten in zijn keel, het kwam hem voor als steeg een doffe snik uit de verten van het somber en verlaten veld. En hij sidderde bij het vernemen eener stem, eener veranderde, hem onbekende stem, gestaald door 't toegestane offer, waarmede Lucie, hare gewone bedeesdheid en onderworpenheid beheerschend, hem nu vroeg, hare lichttrillende hand op zijn voorarm geleund, haar groote angstige oogen steeds zoekend, peilend in de zijne:

En... indien het toch niet veranderde, René... indien het kind... toch moest komen... zoudt ge mij verlaten?

‘Neen!’

Instinctmatig, zonder overweging, in de afgrijselijke smart van het besef zijner wreedaardigheid, was die kreet aan de gerevolteerde rechtschapenheid van zijn hart ontsnapt. En nauwelijks was hij hem kwijt of het berouwde hem, niet om het gevoel, dat hij daardoor had uitgedrukt, maar omdat hij eens te meer begreep dat hij ondanks al zijne voornemens, ondanks al de onverbiddelijkheid zijner besluiten, steeds zou verzwakken en verteederen voor de onverdiende folteringen zijner ongelukkige minnares. Hij besefte, in een snelle en heldere intuïtie, dat zijn hart niet bekwaam was tot de wreedheid, tot de onmenschelijkheid, die van hem vereischt zou worden indien het akelig voorgevoel van zijn maîtresse zich verwezenlijkte; en eens te meer zag en voelde hij, in verbeelding, het vreeselijke en verdoemde spook, de sombere nachtmerrie der toekomst tot hem naderen, hem in haar klauwen grijpen en er hem in worgen. Met een snik van wanhoop keerde hij zich om en sloeg de beide handen

aan zijn slapen, als voelde hij zich gek worden; en vernield van emotie, vatte hij nogmaals Lucie in zijn armen, hield haar tegen zijn borst geprangd en weende en zuchtte met haar, in de kramp van hunne smartvolle omarming.

Toen werden zij beiden een weinig kalmer en zetten langzaam in de duisternis, langs den oever der rivier, hunne wandeling voort. Thans spraken zij van het geduchte spook der toekomst niet meer; zij verwijderden, in een gezwegen afschuw, het schrikbeeld der ontworpen wandaad, zij beschouwden de gebeurtenis meer bedaard, zonder den opstand en de smart der eerste openbaring. Hij, haar lastig vallend met uitvorschingen en met vragen, spande alle krachten in om haar en zichzelven te bewijzen, te overtuigen dat zij zich te vroeg verontrustte; zij, van haren kant, bekende dat het wel mogelijk was, dat zij zich wellicht te ver had laten medesleepen door haar voorgevoel en haren angst. Het was in hem een overweldigende behoefte het dreigend gevaar te bezweren, zich met een wilde halsstarrigheid aan eene gedachte van hoop vast te klemmen. Hij was gelijk sommige kranken, die, alhoewel wetende dat de kwaal waaraan zij lijden ongeneesbaar is, toch blindelings weigeren zich aan de evidentie over te geven, instinctmatig voelend dat hun zedelijke wanhoop terstond een volkomen en finale catastrophe zou te weeg brengen. En zoo zou het ook zijn voor hem, indien het schrikbeeld der toekomst zich moest verwezenlijken! Hij voelde dat het vreeslijk onheil hem omver zou werpen en vernietigen, gelijk een over een schipsdek zweepende hoos er den matroos, die zich bij tijds niet kon verschuilen, van zijn post wegrukt en ten afgrond slingert. En beseffend dat hij niet meer kon uit den weg geraken sloot hij moedwillig de oogen om den naderenden storm, die hem zou verslinden, niet te zien aanbruisen.

Zij volgden steeds het paadje dat voor hen heen langs 't somber water slingerde, in de richting van de spoorbaan. De nacht was schier geheel gevallen; van de verdwenen zon bleef er in 't westen, achter de uitgestrektheid der weiden en de onduidelijke lijn der verre boomen, niets over dan een lage en lange sulferblonde streep van een eindelooze vrede en melancholie. Op de spoorbaan, die, hoog en recht als een dijk, het gansche zuiden begrensde, blonken, als voor een illuminatie, een snoer van rijkkleurige, rechts en links in het verschiet

verdwijnende lichtjes; en in de zwoele kalmte van den zomernacht omhuldden zich de sterker geurende hooioppers als van een droomerigen sluier, terwijl op het water, thans zwart als inkt, soms nog, bij het verdofd en gerythmeerd geluid der riemslagen, een nauwelijks zichtbaar roeschuitje voorbij gleed, dat haastig naar de stad terug toog.

En in dien zoo diepen en plechtigen vrede der Natuur daalde ook, na de kwellende ontroeringen die zij kwamen te doorstaan, een aangroeiende sensatie en behoefte van zachtheid en verzoening in het gemoed van Lucie en René neder. Een vage vroomheid, een soort van zwijgende bede doordrong, bedwelmde hen en liet hen nu stilzwijgend, met opwellende teederheidstranen in de oogen. Zij waren aan den voet van den spoorwegdam gekomen, zij klommen er instinctmatig op, zonder tot elkaar te spreken, zonder elkander te raadplegen. Zij stapten over de metalen brug met haar glimmende rails, daalden langs den overkant af, in de richting van een verlicht paviljoentje, omringd van priëeltjes, aan den boord van 't water. Dit was 't gewone doel van hunne wandeling op zomerzondagavonden. Bij plaatsen schitterden lantarens oranjekleurig in de stille loovers; uit het geheimvol halfduister der priëeltjes stegen glazenen-vorkengerinkel en luid gelach van opgewekte stemmen, soms door een kus gesmoord.

Zwijgend drongen zij in een looverhuisje dat ze ledig vonden en zetten er zich op houten banken, vóór een grijsgeverfde houten tafel vol ingekorven namen, cijfers en initialen neder. Een zachte, verzwakkende, bijna verliefde atmosfeer hing in het kleine, poëtische ruim; men voelde er als het ware nog iets van de aanwezigheid der talrijke geslachten minnaars, die zich daar opgevolgd hadden, aan het ruige blad der tafel hun liefde, hun weemoed of hun lijden toevertrouwend. René klopte met zijn gaanstok op de tafel en een dienstmeisje in wit voorschoot naderde, hun vragend wat zij bestelden.

Zij hadden beiden honger en gebruikten met smaak twee schoteltjes alen, gelijk zij elken Zondagavond deden. En ook evenals elken Zondag, voelde René, in het genoegen van dat gezamenlijk maal, van dat beetje huishoudelijk leven dat zij aldus, eenmaal per week, omringd van andere in de priëeltjes verborgene verliefden genoten, toch weder, ondanks alle voornemens, zijne verknochtheid aan Lucie met hevigheid herleven.

Hij vergat den maatschappelijken afstand, die hen van elkander scheidde; hij voelde zich ontroerd bij de gedachte aan dat arme meisje, die hem zoo onvoorwaardelijk haar jeugd, haar schoonheid, haar goede faam, haar gansche wezen had geofferd; die er in toestemde, uit loutere liefde voor hem, in de oogen der wereld het brandmerk eener schande te dragen, hetwelk zij niet verdiende. Een aangroeiende emotie schroefde hem de keel toe; hij had eene sigaar ontstoken en, tegenover haar gezeten, den rechter elleboog op de tafel en de kin in de hand-palm geleund, keek hij haar nu stilzwijgend, bij de gele klaarte van eene der lantaarns aan. Hij dacht niet langer aan Raymonde, zijn egoïsme zweeg, hij zag alle wereldsche en sociale vooroordeelen over 't hoofd, alleen het geweten verhief nog de stem in hem, hij was in een dier uren van oprechtheid, gedurende welke het hart zich peilt en oordeelt met helderheid en onpartijdigheid. En als hij zijn gedrag bij 't hare vergeleek voelde hij zich blozen van schaamte voor zijn egoïsme, voor zijn dubbelhartigheid en valschheid tegenover hare zoo volkomen belangeloosheid en zelfverloochening. Waarom, in hun tegenovergestelde belangen, moesten alleen de zijne in acht genomen en geëerbiedigd worden? Waarom zou zij alleen door de opoffering lijden indien er een opoffering geschieden moest? Had zij dan het recht niet, de arme, door hem verleide minnares, ook een levensideaal te koesteren, haar zóó bescheiden, och God! zóó rampzalig ideaal, dat bestond uit de loutere voortduring van den tegenwoordigen toestand; de voortduring harer in de oogen der wereld gebrandmerkte positie, de voortduring harer dagelijksche zelfopoffering en zelfverloochening, met als eenige troost en opbeuring de belofte dat hij haar niet gansch verlaten zou.

Haar niet verlaten! O! en hij die er bestendig aan dacht, haar te verlaten! Hij, die reeds zoo menigmaal, gefolterd door de banden welke hem aan haar gekluisterd hielden, van haar gescheiden had en die enkel uit een lafheid van hart en zinnen, uit een egoïsme van lijden tot haar teruggekomen was!... Opnieuw week hij in verbeelding enkele jaren achteruit, herinnerde hij zich wat zij geleden had toen haar kind op de wereld kwam. Hoe zij, na haar zoo smartvolle verlossing, lange maanden zwak en ziek gebleven was zonder een klacht te uiten, alleen bekommerd en bezorgd om haar ook

zieke kind. Ach! wat een goede, wat een bewonderenswaardige moeder was zij niet geweest! Met wat een liefde, met wat een toewijding had zij haar kind niet verpleegd, het nooit een oogenblik verlatend, halsstarrig, met een jaloersche, stugge teederheid, alle vreemde hulp stelselmatig van de hand wijzend. En dan hare wanhoop, hare onnoemelijke wanhoop toen het kind, ondanks al hare opofferingen en zorgen, toch gestorven was! Ah! het was wellicht enkel bij zulke moeders, bij die ellendige, door haar minnaars verleide, ongehuwde moeders, welke de Maatschappij veracht en verloochent, dat men nog het ware moederschap aantreft, de groote en verheven liefde van het wijfje voor haar kleinen, die ook door de wereld veracht, verloochend en vervolgd zullen worden.

En hij zou haar verlaten!... In verbeelding stelde hij zich in hare plaats, arm en zwak, met die éenige, uitsluitende liefde tot drijfveer van het gansche leven; en hij verbeeldde zich het lot van dat rampzalig meisje, op het oogenblik als die drijfveer zou breken, als die eenige liefde, dat uitsluitend doel, de essentie zelve van haar leven haar voor eeuwig zou ontnomen worden. O! maar 't was een misdaad, de lafhartigste en gruwzaamste der misdaden! Hoe dorst hij die beramen! Hij staarde haar steeds aan, de kin op zijne rechterhand geleund, de sigaar, met haar roodende asch, tusschen de lippen, de oogen van lieverlede bevochtigd door tranen. De zomernacht, nu gansch gevallen, was roerend van plechtige kalmte; het vroolijk geluid van gescherts en gelach, van bordengeklets en van glazengerinkel was gestild in de verlatene prieëeltjes; een laatste roeischuitje gleed over de rivier, onzichtbaar, in de verdofte kadans der riemslagen over het zwarte water. Het was een uur van eindelooze zoetheid en vrede, het uur der zachte en stillende sensaties, het uur van vroomheid, liefde en vergiffenis. En Lucie, als werd zij de onuitgedrukte ontroering, die het hart van haar minnaar doorwoelde, bewust en er ook van doordrongen, bleef nu insgelijks zwijgend, roerloos en stijf op hare bank, haar schoone, neergeslagen oogen zwellend van teruggehouden tranen, een lichte kleur over haar bleeke wangen, terwijl zij, als om zich een houding te geven, haar linkerhand over het grijze tafelblad liet dwalen, kruimeltjes brood opgarend en er balletjes van knedend. En eensklaps, bij de nogmaals in hem onstuimig opwellende gedachte dat zij opnieuw zou moeder

worden, kwam zij hem als geheiligd voor en hij zelf als een monster. Tranen sprongen uit zijn oogen, hij wierp zijne sigaar verre weg, stond op, ging rond de tafel en kwam bij haar met uitgestrekte armen. Hij had een afkeer van zichzelven, een afkeer van de zwijgend tusschen hen toegestemde misdaad; hij wilde haar die nu verbieden, haar op zijn knieën vóór haar voeten om vergiffenis smeeken, haar die afschuwelijke gedachte ingeboezemd te hebben. Reeds sloot hij haar in zijne armen, reeds stamelde hij bevend smeekende, onduidelijke woorden, toen, voor de derde maal, overweldigend de spontane en edelmoedige gevoelens van zijn hart, het schrikkelijk phantoom der toekomst vóór hem oprees.

Hij ijsde, onthutst, de woorden van liefde en medelijden schielijk gestold op zijne lippen. Een folterende chaos van denkbeelden zweefde voorbij zijn geest, hij zag Raymonde, zijne familie, zijn kennissen en vrienden; hij zag zich weer in den afgrond, door allen gehoond en verstooten, bepaald verloren van goede faam en toekomst. En het akelig visioen was nogmaals het sterkste: hij liet het meisje los, deinsde een stap terug, hield enkel nog haar handen in de zijne, terwijl hij, het aangezicht verwrongen, met een doffe, genavreerde, gebrokene stem slechts deze woorden murmelde:

‘Komaan, Lucie, sta op, 't wordt laat, wij gaan terugkeeren.’

IV.

‘René!’ ...

‘Raymonde!’ ...

Hij had even het hoofd binnen de wachtzaal gestoken; en bijna opgebeurd er haar nog niet te vinden, keerde hij in den vestibule van 't station terug, toen zij, van achter een der grauwe pijlers komend, schielijk vóór hem stond, door een meid in wit voorschoot, die een korfje droeg, gevolgd.

En in den kreet van verrassing dien zij beiden, te gelijkertijd, slaakten, lag er, onweerstaanbaar en onwillekeurig, eene zoo schielijke en hevige bekentenis van wederzijdsche liefde, dat zij beiden een oogenblik stom en als verpletterd, roerloos vóór elkander bleven staan. Toen groetten zij elkander, de wangen blakend, met een schaamte en een streeling in de oogen;

zij wisselden de eerste woorden van welkom en terugzien; en in de herhaalde en krampachtige drukking hunner handen lag er als een worsteling tegen het al te overweldigende hunner emotie, als een bevechting der onstuimige en onberedeneerde begeerte die zij voelden, elkander met een wilden hartstocht, met een almachtigen kreet van liefde te omhelzen.

En beiden, geschokt tot in de diepste vezels hunner ziel, beseften nu, als het ware handtastelijk, in een verrukking gemengd met schrik, de hevigheid der omwenteling, die, gedurende zijne afwezigheid, in beider hart was losgebroken; den onberekenbaren afstand, door hun gevoelens ter ontmoeting van elkander afgelegd; de niet langer loochenbare almacht hunner zoolang sluimerende liefde, die zoete, eertijds broederlijke liefde, maandenlang heimelijk gekoesterd als een illuzie van geluk en bestreden door de rede als een spook van onheil; die liefde, welke zich nu plotseling kwam openbaren, met een onweerstaanbare helderheid en kracht, in dat bliksemsnel oogenblik der onverwachte ontmoeting, in die seconde van verrassing, gedurende welke de macht der rede den tijd niet had gehad de instinctieve ontboezeming van het hart te onderdrukken. Hij bleef steeds vóór haar staan, in het gejoel der heen en weer loopende reizigers, het hart als onder hamerslagen bonzend, het hoofd gonzend onder een storm van folterende en verrukkende gewaarwordingen, voortdurend zóó hevig ontsteld dat hij in de war raakte met het aangevangen verhaal der incidenten en gebeurtenissen zijner reis, gestadig van den os op den ezel springend, zichzelven in de rede vallend om haar onbeduidende vragen te stellen, zich soms tot bloedens toe de lippen bijtend, om, in de hevigheid zijner ontzetting, ook al de andere geheime folteringen van zijn hart niet te ontsluieren: de ontmoeting van den vorigen avond met zijne maîtresse, haar ijzingwekkende bekentenis, het schrikbeeld van de toekomst, dat hem opnieuw, met een vernielende macht, in zijne klauwen greep.

Hij kon den blik van haar niet afwenden, hij staarde haar als betooverd aan, verwonderd en verrukt haar zóó frisch, zóó opgewekt, zóó schoon te vinden, schoon van een troeblante en als het ware naïef-zegevierende schoonheid die hij haar niet kende, zoo gansch een eenvoudige en teedere zwierigheid in haar lichtroze zomerkleed en haar gemskleurig schoudermanteltje, met

op haar hoofd dien fijnen, zwarten, door een prachtige struisveder versierden stroohoed, onder welks gracieus schuingolvenden rand haar voorhoofd, hare bezielde oogen en een deel der wangen zich met een tint van warme schaduw bedekten. En, in de ontroering zijner ziel, besefte René opnieuw, met een almachtige aangrijpendheid, het werk van verlossing en herschepping, door Raymonde ondernomen. Hij voelde, dat zij hem *wilde* redden, dat zij hem *wilde* het geluk aanbrengen, waartoe hij waardig was: den terugkeer tot zelfachting en de achting van de wereld; en hij voelde ook, instinctmatig, dat het ditmaal een laatste poging gold, dat zij, na deze uiterste proefneming, voor hem niets meer te doen, niets meer te zeggen had; dat haar werk van herschepping heden, ja, heden bepaald geëindigd was; dat zij, als laatste overtuigingsmiddel, zichzelve, in haar jeugd en haar schoonheid, in haar vrome begeerte hem gelukkig te zien, ten offer bracht, en dat het nu zijn beurt was de kroon te stellen op haar werk van opoffering en liefde door de hand te vragen welke zij hem zoo grootmoedig aanbood.

Al deze gedachten, al deze gewaarwordingen, al deze openbaringen dwarrelden steeds, met de snelheid van het weerlicht door zijn geschokten geest, terwijl hij haar nu, na aan het loket hun reiskaartjes besteld te hebben, bleek en ontsteld in de wachtzaal volgde. Hij volgde haar werktuigelijk, gedwee, gelijk een hond zijn meester volgt, met de enkele behoefte haar op dit oogenblik niet te verlaten, nog enkele stonden alleen te zijn met haar, haar aan zijn zijde te zien en te voelen, om zich in haar bijzijn wat te voelen stillen, om te pogen uit den chaos zijner gewaarwordingen iets duidelijks te beseffen, om aan zijn gefolterden geest den tijd te geven te begrijpen of het een geluk dan eene ramp moest heeten, dat onduidelijk en almachtig iets, hetwelk zoo plotseling tusschen hen ontstaan was. En het was ook een angstige behoefte haar niet te bedroeven, 't zij door haar een onbewuste koelheid te betuigen, 't zij door er niet genoegzaam in te slagen zijn ontsteltenis te verbergen; een behoefte van goed, van zacht te zijn voor haar, zich dicht bij haar te schuiven, heel dicht bij haar, als om haar te beschermen tegen hij wist niet welk onheil, waardoor hij haar bedreigd voelde.

Doch zij zelve was te zeer ontsteld dan dat zijne ontroering

bij haar een argwaan konde opwekken. Haar aangezicht, evenals het zijne beurtelings bleek en blozend, was de gestadig afwisselende spiegel der gevoelens van verrukking en van smart, die beurtelings haar ziel bestormden; en hare stem, die ietwat dof klonk, had bijwijlen zeer zachte, zeer zoete buigingen, streelingen van teederheid en schier van wellust, die hij bij haar nooit waargenomen had, terwijl in de diepte harer glinsterende, halsstarrig op hem gevestigde oogen soms als het ware een vage, vochtige weerglans scheen te zweven, een glans van twijfel, hoop en vroomheid, welken een niets in tranen zou opgelost hebben.

Zij kwamen eindelijk toch een weinig tot bedaren. Zij hadden naast elkander plaats genomen op eene der rood-fluweelen banken van de wachtzaal, de meid, die hen gevolgd had, steeds op enkele passen rechtstaande, haar korfje in de hand; en nu, een weinig gestild, praatten zij kalmer, in het onophoudend gewoel der heen en weer loopende reizigers, die de deuren deden kletsen. Hij vertelde haar, met een bezadigder stem en in een duidelijker orde, de voornaamste gebeurtenissen zijner reis; en zij, van haren kant, deelde hem de geringere incidenten mede, die met haar en met hun familieleden en kennissen gedurende zijne afwigheid voorgevallen waren. Beider aangezicht had van lieverlede nagenoeg zijn gewone uitdrukking teruggekregen, zij voelden in zich, na den hevigen schok der eerste ontmoeting, als een stillenden vrede, en in een wederzijdsche behoefte tegen de ontroering, waarin de spontane ontboezeming van hun hart hen onweerstaanbaar medegesleept had, te reageeren, slaagden zij er bijna in den vroegeren toon van goede kameraderie, van zoete vertrouwelijkheid weer aan te wenden, toen de deur der wachtzaal openging, de een na den ander een gansche vroolijke bende dames en heeren binnenlatend, overvloedig voorzien van reismantels, zomeroverjassen, pakken en korven, en die, zoodra zij Raymonde en René op de bank ontwaarden, recht op hen afkwamen, met groote gebaren en luidruchtige uitroepingen.

Het waren de pleizierreizigers. Aan 't hoofd stapte mevrouw Blondiaux, de ‘chaperone’, groot en fiks, nog al struisch, van een dertigtal jaren, gekleed in blauwe cheviot met roode garnituren, den stap vastberaden, den glimlach levendig, den aanblik bijna driest in een ongewoon frisch gelaat. Zij drukte

juichend de hand van Raymonde, trippelend van blijdschap, verrukt om het mooie weder; en, eerst na enkele oogenblikken veinsde zij René te ontwaren en beantwoordde zij met een ceremonieuse buiging zijnen groet, het aangezicht schielijk geplooid tot ernst, als om opzettelijk 't verschil te laten merken. René, die haar niet lijden kon, bedwong met moeite een gebaar van toorn, evenals immer, in zijn lichtgeraaktheid van verstandig, misloopen jongeling op de loer naar alle nuancen van minachting en vernedering; maar zijn geest was nog te sterk bekommerd door zijne ontmoeting met Raymonde en hij had overigens den tijd niet zich aan zijne gevoelens van verbittering over te geven: de gansche bende omringde hen nu, een bonte, dichtgeschaarde groep in 't midden van de wachtzaal vormend, en algemeene, luidruchtige groeten werden gewisseld, in de opgewekte nieuwsgierigheid der vreemde, rondom de ruime zaal op de rood-fluweelen banken gezetene reizigers.

Trouwens, dank zij een werkdadige propaganda door mevrouw Blondiaux, den vorigen avond op het diner bij mijnheer Boudin aangevangen, waren de deelnemers aan het uitstapje aanzienlijk talrijker, dan die welke Raymonde in haren brief aan René aangekondigd had. René, die een weinig op zij was gegaan om een handdruk en eenige woorden te wisselen met zijn vriend dokter Hody, een lang en mager jongeling van een dertigtal jaren, met een grooten, geelblonden baard en bleekblauwe oogen van peinzer, herkende beurtelings al de verwachte genoodigden: Clara Sioen, lang en mooi, een air van hoogmoed en pretensie over haar; Andrée Nicaise, een onbeduidende blonde, met een flauwe, lichtroze gelaatskleur en een onnoozelen glimlach; de drie juffrouwen Jocquier, twee bruine en een blonde, alle drie van een gelijke, regelmatige en onbehaaglijke, als het ware levenlooze schoonheid. Om haar heen, galant, opgewekt, levendig, fladderde, met gemaakte lijf- en stembuigingen, de schaar der jongelieden: Liefmans, klein, blond en mager, van een dertigtal jaren, met iets valsch en schimpends in zijn groene, achter nijpglazen verborgene oogen; Lateur, Paul Lateur, - ‘Paul pour les dames!’ - zoo als men hem gemeenzaam noemde, een mooie zwarte, met een schitterenden blik en fijne, zwarte, opgekrulde snorrepuntjes; Wennemackers, zeer gewoon van aangezicht en voorkomen, maar wien zijn talent van monologist en amateur-tooneelspeler een ijdele faam

van wereldsch artiest verworven had; Bébé Lechat, te jong voor het gezelschap, met een naïeven glimlach op zijn vriendelijk poppengezichtje, van groep tot groep ronddrentelend, op zoek naar eenen vriend van zijne jaren. En ietwat afgezonderd van de anderen hielden zich de nieuwe, door mevrouw Blondiaux aangeworven deelnemers: de juffrouwen Dufour, twee oude vrijsters van reeds in de veertig, klein, preutsch en leelijk, beide gekleed met gelijke, mismaakte zwarte kleeren en onsierlijke bruine hoeden met breede boorden; mijnheer Blondiaux, kort en dik, met een apoplectieken hals, en mijnheer Poulard, een professor der Hoogeschool, ook van een jaar of vijf en veertig, ongehuwd, ietwat zwaarlijvig reeds, met o-vormige beenen, alom bekend als de spiritueelste geest der stad, den schrik en het verfoeisel der jongelieden van beide geslachten met wie hij niet ophield bedektelijk den spot te drijven, maar zoo voorkomend, hoffelijk en dienstwillig bij de gehuwde dames van een zekeren leeftijd, dat hij door zijn ontelbare vijanden niet anders dan ‘le chien couchant des femmes mariées’ geheeten werd. Een lang en baardeloos jongeling van een twintigtal jaren, met een sympathiek gelaat en een argeloozen glimlach in zijn helderblauwe oogen, Mister Winton, de zoon van een van mijnheer Poulard's vrienden, professor aan een Hoogeschool te Oxford, vergezelde hem. Wat Blanche Serruijs en haar verloofde betreft, deze hadden te nauwernood zich de moeite getroost Raymonde en haar neef te komen groeten; zij waren dadelijk alleen gaan zitten op eene der banken om elkaar het hof te maken: hij, zwart en monstrueus leelijk, met groote, uitpuilende zwarte oogen en een sterk vooruitstekende kinnebak; zij, malsch en wit van vleesch, grooter en kloeker dan hij, duldend, als iets dat *moest* geschieden, al de vrijheden, hoe gewaagd ook, welke haar minnaar zich bestendig veroorloofde. Zij zou hem enkel huwen om 't fortuin en de datum der echtverbintenis naderde. Intusschen namen zij deel aan al de door mevrouw Blondiaux, - die adoreerde verloofden te chaperoneeren en die ook deze twee met elkaar in kennis had gebracht - belegde uitstapjes en vergaderingen; maar hun gedrag wekte zulk een algemeenen walg op, dat nooit iemand het zou gewaagd hebben hun bestendig en weinig stichtend tête-à-tête te storen om hen bij de andere leden van 't gezelschap op te eischen.

Mevrouw Blondiaux nochtans, liep rusteloos rond, ongeduldig omdat de Boudin's, die ook beloofd hadden aan het pleizierreisje deel te nemen, nog niet verschenen. Het uur van vertrekken naderde, zij liep gejaagd heen en weer van de wachtzaal naar de vestibule, of zij hen niet zag komen; en de excursionnisten deelden hare verlegenheid, allen verloren de hoop ze nog bij tijds te zien aankomen, toen de wachtzaaldeur opnieuw, met hevigheid, geopend werd, mijnheer Boudin binnenlatend, die koortsig op zij sprong, den eenen vleugel met de hand vasthoudend, terwijl mevrouw Boudin en hare dochter ook binnengesneld kwamen, gevolgd door twee commissionnairs van 't station, welke hijgend een enormen teenen korf voortsleepten.

Het was een algemeene uitbarsting van gejuich, hoezees en vreugdekreten, terstond gevolgd door een oogenblik stomme verbazing, toen, op de verwonderde vraag van mevrouw Blondiaux, waartoe die groote korf, welken de commissionnairs in het midden der wachtzaal hadden neergezet, moest dienen, mevrouw Boudin buiten adem verklaarde dat het hun korf met proviand en tafelgerief was.

‘Hoe zoo, hun proviand, die monstrueuse collo! Maar wat stak daar toch in! Voor hoe lang dachten zij wel weg te blijven! Hoe dat lastig stuk in een coupé geplaatst!’ Verwarde kreten en gelach lieten zich hooren, allen schaterden te gelijker tijd, de oogen rond van verbaasdheid, terwijl mevrouw Boudin, groot en struisch, met verhit gelaat den inhoud van den korf opnoemde: een schotel koude visch en twee schotels koud vleesch, drie soorten van wijn en twee van bier, nagerecht en ooft; en dan een heel tafelservies: een tafellaken en servetten; ontelbare borden, glazen, vorken en messen; tot zelfs een toestel met petroleum om koffie te maken. 't Gelach klonk luider, ging over tot een soort van opschudding waar heel de wachtzaal deel aan nam. Zelfs de vreemde, langs de wanden op de rood-fluweelen banken zittende reizigers interesseerden zich aan 't schouwspel, een spotlach op de lippen, in stilte opmerkingen wisselend, en mijnheer Boudin had alle tegenwoordigheid van geest verloren, verbluft rondloopend in het midden der proestende toeristen, zijn hoed in de hand en met den zakdoek het zweet van zijn aangezicht vegend, dringend inlichtingen vragend en tegenstrijdige schikkingen nemend;

vooral bevelend, op een gebiedenden toon bevelend, dat de commissionnairs geen oogenblik den korf mochten verlaten. Maar wat zijne ontsteltenis ten top deed stijgen was de tusschenkomst van den bediende der wachtzaal, een lange magere, met een dichtgeplanten, waaiervormigen, bruinen baard, die hem met een holle, onverschillige stem kwam vragen of de collo met den trein van drie ure moest vertrekken en of hij reeds voor den bagagewagen ingeschreven was.

'Voor den bagagewagen! Hoe zoo, voor den bagagewagen?' Mijnheer Boudin, die nooit reisde, scheen zelfs niet te vermoeden dat er een bagagewagen zou bestaan, en hij begreep enkel, met verslagenheid, dat de korf in een reizigerscoupé niet kon geplaatst worden. Gelukkig voor hem kwam mijnheer Poulard, steeds dienstwillig, hem uit den nood helpen. Hij gaf de twee commissionnairs het bevel den korf op te tillen en stapte hun haastig in de bagagezaal vooraf, gevolgd door mijnheer Boudin, die, verward, angstige vragen deed. Maar mijnheer Poulard stelde hem met een zelfvertrouwend, ponti-ficeerend gebaar gerust. Na enkele oogenblikken waren de verplichte formaliteiten volbracht en daar de bediende, toen zij bij het gezelschap terugkeerden, juist hun trein aankondigde, de glazen deur van het station openend, verlieten al de toeristen de wachtzaal, in een brouhaha van vreugdekreten en gescherts.

Zij waren te talrijk om in ééne coupé te kunnen plaats vinden, zij hadden zich verdeeld in twee afzonderlijke compartimenten; en René, door de incidenten van het vertrek eenigen tijd van Raymonde gescheiden, zat nu weder met haar, in denzelfden wagen, naast een der venstertjes, recht tegenover haar. Het gesprek was luidruchtig en algemeen, het was niet mogelijk, op dezen stond, vertrouwelijke mededeelingen te wisselen; maar onophoudend, onweerstaanbaar vestigden zijne oogen zich op haar, terwijl, met eene steeds toenemende aangrijpingskracht, in zijn geest de gedachte woelde, dat straks, met den eersten stilstand van dien grollenden trein, die hen nu door de zonnige velden voerde, de opschorsing, door de aankomst der toeristen aan hunne ontboezemingen gesteld, weêr zou geëindigd wezen, en dat het alles overweldigend gevoel, gedurende zijn korte afwezigheid tusschen hen gerijpt; eindelijk onfeilbaar door bei-

den zou opgeklaard worden. Hij voelde het, hij wist het en hij was er tevens door begoocheld en verschrikt. En hij voelde ook dat zij er door begoocheld en verschrikt was zooals hij; haar ook op hem halsstarrig gevestigde blik, scheen zich beurtelings door een vlam van geluk te bezielen, of zich onder den greep der foltering als onder een waas van tranen te benevelen; haar stem, toen zij tot hem het woord richtte, had steeds die streelingen van zachtheid of die diepten van twijfel, die hij voor het eerst bij haar waarnam; en zelfs haar houding had nu eens een zoete, delicieuse, bijna wellustige gedweeheid, dan eene koele, gestrenge, bijna stugge verstramming van smart en opstand. Beiden, zonder elkaar hunne gevoelens meê te deelen, voelden zóó juist, zóó identiek gelijk, dat zij, door den mond te openen, dezelfde woorden zouden uitgesproken hebben.

Ach! wat was ze toch goed, zoo goed en streelend, en zoo mooi ook, zoo gansch bijzonder mooi, gelijk ze daar nu vóór hem zat, in haar eenvoudig roze zomerkleed, dat zóó zacht, zóó sierlijk, zóó troeblant hare beeldige, als het ware nog bedeesde maagdelijke vormen afteekende, terwijl haar fijne zwarte hoed, met gracieus golvenden boord, zijn zachte, warme schaduwlijn over haar blank voorhoofd en satijnen wangen legde! Wat zou het goed en volzalig geweest zijn, bij haar al de wederwaardigheden, al de ellenden van het leven te vergeten, haar hand te mogen nemen, haar bevend aan zijn hart te mogen drukken; haar weenend te mogen kussen, en te zeggen: ‘ik bemin u, Raymonde, ik aanbid u, ik kom u mijn verlossing en herschepping vragen en in ruiling breng ik u 't geluk van gansch uw leven!’

Onweerstaanbaar, evenals zoo menigmaal, liet hij zich opnieuw door dat mirage, door die onuitsprekelijk zachte visie medesleepen. In zijn vurige aandrift naar geluk, in zijn vurige overtuiging, dat hij bij haar, en bij haar alleen het ware geluk vinden zou, vergat hij opnieuw alles, al de hinderpalen, al de vernederingen, al de smarten: hij leefde als in een atmosfeer van droomen, van volmaakte en ideale volzaligheid. Maar brusk nagelde zich dan weder het denkbeeld der andere in zijn hersens, en hij voelde zich ijzen, de levenskrachten opgehouden, versteend van angst en schrik, terwijl de stem des gewetens zich in hem verhief, hem toeschreeuwend dat hij geen recht had

op eene herschepping, die ten prijze van een misdaad zou bekomen worden.

O! die andere! Wat nachtmerrie! wat straf van gansch zijn leven! En wat eene verergering van rampspoed, die schrikkelijke vrees voor het te komen kind, waardoor hij nu weder bedreigd was, o, juist nu, in die belofte van verlossing en herschepping, hem door Raymonde in het besliste offer van haar eigen jeugd en schoonheid, van haar eigen leven aangebracht! Hij verbleekte van afschuw bij die verpletterende gedachte, en eensklaps was het in hem als een schok van intuïtieve, volstrekte, onwederlegbare overtuiging: zijn laatste hoop en twijfel van den vorigen avond werden uit hem weggerukt; hij voelde, zóó sterk en zóó onberedeneerd als Lucie zelve het gevoeld had, dat de toestand zijner minnares niet meer *zou* veranderen, dat het kind, het wrekend phantoom der toekomst, *zoude* komen.

Een onvrijwillig gebaar van opstand ontsnapte hem. Indien er in hem nog een schim van eergevoel overbleef, was het dan zijn plicht niet uit al zijn krachten te reageeren tegen de liefde, die zijn nichtje hem inboezemde? Was het zijn plicht, zijn onverbiddelijke plicht niet haar bijtijds te waarschuwen, haar niet, om hem te redden, eene zelfopoffering te laten volbrengen, die met een moreelen zelfmoord zou gelijk staan? Hij huiverde van afschuw bij die vernielende gedachte; hij staarde steeds, in de grollende slingering van den vliegenden trein, met zijn verwilderde oogen, naar het lief en grootmoedig, vóór hem zittende slachtoffer; en, in het paroxysme zijner smart nam hij plotseling een besluit: het stugge, bitter besluit haar alles te bekennen en liever zelf van wanhoop te sterven, dan haar het offer te laten volbrengen. Ja, ja, hij zou, hij wilde voortdurend, en meer dan ooit, lijden; hij wilde de laatste vernederingen uitstaan; hij wilde zich voor eeuwig in den afschuwelijken afgrond van zijn leven laten slingeren, maar haar ten minste, haar zou hij redden.

Haar redden!..... plots dacht hij, hijgend van foltering, dat het reeds te laat was, dat de bekentenis zijner liefde zich geopenbaard had in de brieven, die hij haar uit Duitschland schreef en in de onbedwingbare ontboezeming van beider harten toen zij elkaar terug ontmoetten. Hij voelde dat zij nu nog enkel wachtte, als een belooning voor haar offer, naar de bezadigde bekrachtiging dezer bekentenis, die op haar werk van

verlossing en herschepping de kroon zoude zetten; en dat zijn retractatie, de niet volbrenging van den reeds stilzwijgend gezworen eed, haar van smart en droefheid zou vernielen. O wat afgrijselijk dilemma, die onoverkomelijke, in elk geval te plegen misdaad! Zijn geest verduizelde; hij voelde zich zinneloos worden, langs alle kanten gevangen in een horizon zonder hoop en zonder uitkomst, waar de schrikkelijke gebeurtenis, die hij boven zijn hoofd voelde zweven, hem zou treffen en vernietigen.

Alsdan, in een uitersten opstand tegen het onverbiddelijk Noodlot, besloot hij toch zijn liefde voor Raymonde te overwinnen, moedwillig ze te dooden. Hij besloot het in eens en onherroepelijk, in zijn stugge hardnekkigheid, zooals men tot een zelfmoord zou besluiten. Van beide rampen, bijna onvermijdbaar, was dìt nog de zachtste. Hij zou een hart, een arm, schuldeloos en grootmoedig hart dooden, maar de verzaking aan zijn eigen levensheil zou toch tenminste een dubbele misdaad beletten. Toen hij, bleek en ontsteld, met de anderen aan het kleine station Baevel afstapte, was hij bereid, dit besluit ten uitvoer te brengen.

V.

De uitgelaten bende, in kleine groepjes verdeeld, volgde nu stoetsgewijze, eerst dwars door de rijpende korens, weldra door dennenwouden en door heesters, den smallen, slingerenden steenweg van Baevel naar Lauwegem.

Vooruit liep de jeugd: de jonge meisjes in haar lichte zomerkleeren, de gestalte zwierig uitkomend onder het glimmend, gespannen kuras der rijkkleurige zonneschermen, bekoorlijk als verschijningen van vlinders en bloemen op den sombergroenen achtergrond van de reeds harde loovers. Om haar heen fladderden de jongelingen, lachend en schertsend, beladen met zomermanteltjes, pakken en korven; en 't laatst kwamen de bedaarde lieden: de dames Blondiaux en Boudin, vergezeld door de juffrouwen Dufour en door de heeren Blondiaux, Boudin en Poulard, terwijl, den stoet sluitend, twee twaalfjarige knapen volgden, blootshoofds en barrevoets, hijgend en zweetend, met schuin getrokken gestalte den buitensporigen korf van de Boudins dragend, tot dit einde, onder belofte van wat centen, door

mijnheer Poulard bij het uit den trein stappen aangeworven.

Nu dorst René Raymonde schier niet meer aankijken. Hij stapte aan haar rechterzijde, haar korfje en haar licht zomermanteltje dragend, een weinig afgezonderd van de luidruchtige groep der overige jongelieden, vergezeld van Hody, die aan haar linkerzijde ging. Hij had het bij 't verlaten van het station opzettelijk geschikt derwijze dat zijn vriend bij hem zou blijven, aldus de gevreesde afzondering met Raymonde - destijds een hunner zoetste genietingen - vermijdend; maar bij de schielijke stilzwijgendheid van 't jonge meisje, bij de ernstigheid van haar verbleekt gelaat, hetwelk hij somtijds, met schuchterheid, ter sluiks bespiedde, begreep hij dat zij het al te angstig-moedwillige zijner handelwijs besefte, en er diep verwonderd, bedroefd en gekwetst door was. En hij zelf, eindeloos treurig en ongelukkig, wendde bovenmenschelijke pogingen aan om de onverbiddelijke rol te spelen, welke hij zich voorgeschreven had. Het hoofd gonzend van een folterenden chaos sensaties en gedachten, den dood in het hart en de stem onweerstaanbaar trillend van aandoening, poogde hij nu weder, als om de tegenwoordigheid van Hody, wien het onderwerp een groote belangstelling inboezemde, daardoor te rechtvaardigen, breedvoerig over de werkzaamheden van het Anthropologische Congres van D. te spreken. Hij antwoordde op de korte, doordachte vragen van zijn ernstigen vriend; hij haalde de namen der vermaarde dokters en geleerden aan, die hij er ontmoet had; hij vatte den inhoud der voorgedragen leerstelsels, der uitgesproken redevoeringen samen. Maar hij voelde wel, dat hij - en dit voor de eerste maal - er niet in slaagde de belangstelling van Raymonde op te wekken, zij, die zich steeds zoo zeer voor zijn geliefde studiën interesseerde, zij die, geleerd en door de lezing der wetenschappelijke boeken welke hij haar leende in de quaestie reeds bevoegd, zóó vaak, met eene zóó bezielde, trillende aandacht naar de ontwikkeling zijner gedachten over een belangrijk vraagstuk kon luisteren. Zij bleef voortdurend stilzwijgend, als vreemd aan het gesprek, den weemoedigpeinzenden blik onder haar wit-zijden parasol die, als moede, op haar linker schouder leunde, strak vóór zich heen gevestigd op de bonte schaar der overige jongelieden, welke nu luidruchtig een hollen weg tusschen woudaehtige heu-

veltjes insloegen; en in zijn uiterst geprikkelde lijdensvatbaarheid besefte en voelde hij met eene steeds toenemende, onverbiddelijke hevigheid tot de fijnste en diepste nuancen van onttoovering en smart, welke haar kwelden. Weldra werd hij zelf, bij die halsstarrig zwijgende, door zijn onverwachte wreedheid veroorzaakte treurnis, tot tranen ontroerd. Hij hield op met zijn reis te vertellen, zijn angst en kwelling schroefden hem de keel toe; hij vergat zijnen eed en de noodzakelijkheid van 't offer; hij folterde zich den geest om een middel te beramen, dat den haar toegebrachten slag van smart en van onttoovering toch zou verzachten. Thans wenschte hij dat Hody verdwijnen zou, dat hij weêr alleen zou zijn met haar, om zijn wreedaardigheid te herstellen, om haar te troosten, haar iets te zeggen, iets zachts en verzoenends, hij wist niet wat, iets toch dat nog een straal van hoop en heil in haar zóó onverdiend ter neergedrukte ziel zoude doen schitteren. En daar Hody, van aard achterhoudend, en zelden sprekend, toen de anderen zwegen, voortdurend nevens hen bleef stappen, in zijn gedachten verdiept, zonder hunne ontroering te bemerken, sprak de stem van beider hart zóó luid in de drukkende stilte, dat zij, om zoo te zeggen, handtastelijk, den strijd in elkanders binnenste vernamen. Alsdan, niet meer wetend wat gedaan, alles vergetend, overweldigd door de tirannieke behoefte haar op te beuren, stak René reeds instinctmatig zijne hand naar die van Raymonde uit, om haar, bij gebrek aan woorden, toch door een teedere, vluchtige drukking zijne genegenheid te bewijzen, toen een geluid van stemmen achter hen schielijk hun smartelijke kwelling storen kwam.

Zij wendden het hoofd om en ontwaarden de ‘chaperone’ en de bedaarde personen harer omgeving, driftig koutend en met groote gebaren geschaard rond den reusachtigen korf, welken de kleine knapen als een klomp lood in het midden van den hollen weg hadden neêrgezet. De stemmen klonken verward en toornig, de drie jongelieden bemerkten de woedende houding van mijnheer Poulard, gebogen rechtstaande vóór de twee knapen die, zijdelingsvan den weg, half achterover tegen het linkerheuveltje geleund lagen, hijgend en 't gelaat verhit, als uitgeput van krachten. De vroolijke groep jeugdige toeristen die vooruitging had zich insgelijks, bij het geluid der stemmen, omgekeerd, en allen samen kwamen zij nu joelend terug op

hunne schreden, nieuwsgierig glimlachend den enormen korf en de ‘tschjyperône’ met hare hevig ontstelde schaar bedaarde aanbidders omringend. Alleen Blanche Serruijs en haar verloofde zetten even hunnen weg voort, en verdwenen arm in arm aan eene bocht der baan, tusschen de heuveltjes.

Het waren de knapen, die weigerden den korf verder te dragen. Zij waren afgemat van vermoeienis, het zweet liep in breede stralen over hun blakende gezichtjes; hun opene mondjes smakten angstig naar hun benauwden adem. En al de aanwakkeringen, al de beloften en zelfs de smeekingen van mijnheer Poulard, die de zaak op hare plooien wilde brengen, bleven machteloos om de kleinen van besluit te doen veranderen: zij schudden onveranderlijk hun blonde hoofdjes met hun helderblauwe, van krachtsinspanning uitgezette oogjes; het geld scheen voor hen schielijk geen waarde meer te hebben; zij eischten zelfs geene belooning om den korf zoo ver gebracht te hebben; zij wilden enkel hem niet verder dragen, zij konden niet meer.

't Was als een klein oproer. De toeristen, dezen aangegrepen door het comische, genen door het pijnlijke van den toestand, omringden nu, met gekscheerende of meewarige uitroepingen de steeds hijgende en zweetende, tegen het heuveltje geleunde kleinen; en vooral werd de spot gedreven met mijnheer Boudin, die wanhopig en verbluft van den korf naar de knapen liep, zijn aanbod van belooning verdriedubbelend, zijn vrouw toesnauwend die voorstelde een kruiwagen te laten halen, geheel buiten zich zelven van ontzetting, terwijl mijnheer Poulard, verontwaardigd en woedend omdat het hem ditmaal niet mogelijk was zijn gewone rol van redder in de netelige toestanden te spelen, zelfs tot bedreigingen overging, bevestigend dat hij den dorpsveldwachter zou ontbieden indien de knapen langer weigerden, de taak, waartoe zij zich verbonden hadden, te volbrengen. Doch het bleek terstond dat mijnheer Poulard, die zich gewis den veldwachter als een gestrenge, ontzag inboezemende dorpsoverheid voorstelde, hier leelijk den bal had misgeslagen. De beiden kleinen lieten een korten spotlach hooren en de jongste der twee riep op een toon van volkomen geruststelling, terwijl zijn naïef gezichtje bij de aan zijne woorden verbonden herinnering onder den glans eener schalksche vreugd ontlook:

‘O! de sampetter!...[1)] die ligt zat te bed. Al de schooljongeus hebben hem dezen middag weêrom al jouwend naar huis geleid!’

Al de toeristen schoten in een luiden lach, uitgenomen mijnheer Poulard die, ten hoogste geërgerd, de kleinen poogde weg te jagen. Doch zij verwaardigden zich nauwelijks een paar schreden op zij te gaan: zij bleven in het midden van den weg geplant, zonder vrees voor de bedreigingen, nieuwsgierig de toeristen aanstarend, hun vuile naakte voetjes over elkaar gekruist, terwijl de heeren Poulard en Boudin bij gebrek aan vreemde hulp, het besluit namen zelven den korf te dragen. Enkele dames, verteederd, wierpen toch, niettegenstaande het hevig protest van mijnheer Poulard, die beweerde dat zulks een aanmoediging tot bedelarij was, eenige centen in het zand, die de knapen gretig opraapten; en nadat er besloten was geweest dat al de heeren beurtelings den korf zouden helpen dragen, zette de stoet zich vroolijk weêr op weg.

Men was de ophaalbrug der Leie voorbij, men volgde nu een eng, slingerend pad, met links, de onafzienbare, rijpe weiden en rechts, achter een kleine beek - de Kaenel - en eene hooge beukenhaag, de sombere, majestueuze gewassen van het park van Lauwegemkasteel. De Julizon glinsterde in al hare pracht, een ononderbroken symphonie van vogelenzang steeg uit de hooge loovers en over de gemskleurige oppervlakte van het rijpe gras zweefden soms, in 't zachte briesje, dat uit 't Zuiden woei, als het ware lange, lichtgolvende wateringen van schaduw en licht, die ginds verre, ginds heel, heel verre aan den horizon van zwarte wouden, als de vonkende deining eener zee, tegen de donkere, onbewegelijke rotsen van den oever kwamen uitsterven. En eensklaps, gelijk men, na een tien minuten loopens, een soort van met boomen beplanten dijk beklom, woei 't koeltje frisscher in de aangezichten, licht rimpelend de oppervlakte van een breeden vijver, waarachter, uitkomend als een paleis van feërie op zijnen achtergrond van sombere loovers, het kasteel oprees.

Het was een prachtige oude ridderburg, in roode steen, met ronde zijdetorens, spitsche schaliedaken en aan galgen gelijkende ophaalbruggen, onlangs geheel in zijn Middeleeuwschen bouwtrant hersteld. Geen boom, geen struikje, niets dat de

1) Van het Fransch: garde-champêtre.

aandacht kon afleiden verrees op het fluweelgroen kortgeschoren grasplein, dat in zachte glooiing naar den vijver daalde; de immense voorgevel van het oude slot verscheen in al zijn reine en gestrenge majesteit, in heldere hoeken en lijnen afgeteekend op de zwarte massa wouden, welke ook duidelijk in vierkant blok uitsprongen op de onafzienbare uitgestrektheid der beemden, als de verwezenlijkte droom eener oase in 't midden der woestijn. Alleen strekte zich links, dwars door de weiden, een tweede dijk uit, een lange, lange met een vierdubbele rei eeuwenoude beuken beplante allee, die het kasteel verbond aan de groote, koninklijke baan van Gent naar Kortrijk, zichtbaar ginds verre, als een eindelooze, regelrechte streep van boomen, wier wazige, verminderende kruinen in een soort van nevel aan den horizon verloren gingen.

Zeer getroffen door de heerlijkheid van 't schouwspel waren de toeristen op den dijk blijven stilstaan. Men kon het niet laten dit prachtig kasteel te bewonderen, telkens en telkens weêr, bij ieder bezoek. Zelfs mijnheer Boudin knikte goedkeurend met het hoofd en uitte zijn bewondering, alleen betreurend, dat een zoo heerlijk eigendom zich op den dommen buiten, en niet in de stad, bevond. Mister Winton, blozend als een meisje, verklaarde dat het bijna zoo mooi was als 't kasteel der Koningin van Engeland, te Windsor. Doch allen hadden honger, men daalde de zachte, met gras begroeide helling, die ook langs dezen kant des vijvers naar het water golfde, af, en dadelijk werd de maaltijd ingericht.

Het ging er uitnemend opgewekt en lustig toe. De reusachtige korf van mijnheer Boudin werd geopend en de inhoud ervan geledigd onder een oorverdoovend brouhaha van gescherts en gelach; servetten werden uitgestrekt op 't gras, eet- en drinkwaren kwamen te voorschijn. En allen vlijden zich als uitgelaten neder, allen voelden de traditioneele behoefte, eigen aan de stedelingen, in hunne uitstapjes te lande, zoo luidruchtig en buitensporig mogelijk te zijn. Spijzen en dranken werden verwisseld; Liefmans, die zich om Clara Sioen beijverde, was haar melk gaan halen op het neerhof van 't kasteel; mijnheer Boudin, die drie flesschen champagne mede had, wilde dat een ieder ervan proefde.

Alleen Raymonde en René bleven voortdurend ernstig en stilzwijgend, verdiept in hun kommer en gedachten, als vreemd

aan 't overige van 't gezelschap. Hij had zich aan haar zijde op het gras gezet en eene aanblijvende ontroering woog op zijn gemoed, nu zij hem zachtkens, met een soort van teruggehouden zorgzaamheid, als schaamde zij zich voor die valsche rol van oplettende huisvrouw, welke zij voor één uur bij hem zoude vervullen, van de medegebrachte spijzen bediende. Zij scheen haar eersten schok van teleurstelling en smart eenigszins overwonnen te hebben; zij vroeg hem met haar zachte, een weinig verdofte stem van weemoedige teederheid of hij van die en die gerechten hield, of zij wel gedaan had zoo en zoo iets meê te brengen; hem telkens peinzend aankijkend met hare schoone, diepe, stille oogen, waarin haar treurige gelatenheid te lezen stond; terwijl hij, tot de tranen ontroerd, zijn hart van spijt en wroeging voelde breken, terzelfdertijd schuwend de lichtste aanraking van hare vingers en overweldigd door een onzinnige begeerte, de fijne witte hand, die zij met de spijzen naar hem reikte, in de zijne te vatten, ze te kussen, te kussen, en te zuchten: ‘O ja, g' hebt wel gedaan; ik houd van al wat gij mij geeft; en bovenal houd ik van u, Raymonde, ik bemin u, ik aanbid u, ik wenschte, dat ik heel mijn leven lang met u mocht slijten!’

De lunch was geëindigd, doch men bleef voort op het gras liggen, in de delicieuse zachtheid van den heerlijken Julinamiddag, met een sensatie van gelukkig welzijn. De heeren hadden sigaretjes mede; zij presenteerden er aan de dames en enkele dezer rookten, uit moedwil en scherts, om te toonen dat zij durfden. Andere waren opgestaan en plukten bloemen aan den boord van 't water, prachtige lischbloemen, die zij tot reusachtige gouden tuilen verzamelden. Clara Sioen, hoogmoedig en schoon, was een weinig op zijde gaan zitten om het kasteel in aquarel uit te schilderen. En de lucht bleef van een weergalooze pracht en helderheid; zelfs 't frissche briesje was gevallen en uit de onbewegelijke, sombere loovers achter het majestueus kasteel steeg voortdurend de symphonie der vogelen: een verrukkende menging, een triomfante verwarring van al de tonen, van al de gezangen; de ontelbare, ondereen en onophoudend galmende beiers van een miniatuur-toren van Babel, bij tusschenpoozen begeleid en overheerscht door twee of drie zwaarder luidende stemmen: het droomerig gekoer der tortelduif, de gouden fluit van weduwaal en koekoek, die

prachtige contraltos van 't woud, welke in regelmatige kadans 't concert schenen te leiden, terwijl hoog in de lucht ook soms een groote onbekende vogel met trage wieken door 't azuur dreef, een wilden, lang trillenden gil slakend.

Toen richtten de toeristen, onder het bevel der opgewekte mevrouw Blondiaux, gezelschapsspelen in. Een der jongelieden, Paul Lateur (Paul pour les dames) stelde ‘tableaux vivants’ voor met Bébé Lechat, Andrée Nicaise en Marguerite Boudin; een tweede, Wennemackers, droeg een monoloog voor ‘Dans le Monde’; en de jongste der drie juffrouwen Jocquier, die lessen nam van een destijds beroemde zangeres, zong haar groote aria: ‘Je vais mourir!’...

Men juichte, men klapte met de handen; mister Winton, naïef en blozend, moest op het half spottend, half ernstig aandringen van mijnheer Poulard iets in 't Engelsch zingen. Daarna omringden allen, met uitroepingen van bewondering, Clara Sioen, die hare aquarel geëindigd had, een schildering met groote lijnen, met groote, schreeuwend gekleurde vlekken, in haar gewilde eenvoudigheid een artistieke pretensie tot modern impressionisme verradend.

En René, die steeds zwijgend alles afkeek en afluisterde, vergeleek inwendig de verwaande nietigheid van al die gemaakte en opgeschroefde jonge meisjes met de zoo natuurlijke en oprechte ongekunsteldheid van Raymonde, die zich vergenoegde uit te komen voor hetgeen zij was, een goed, gezond, mooi en verstandig meisje, die met geen pretensie, met geen liefhebberstalent te koop liep. O! wat beminde hij haar zoo gansch bescheiden en eenvoudig te zijn! Wat bewonderde hij haar, door de enkele kracht harer natuurlijke gezonde rede en het begrijpen en genieten van gezonde, ernstige lezingen ontsnapt te zijn aan den verderfelijken invloed harer eerste, zoo banale en beklagenswaardige, aan die harer vriendinnen gelijkende opvoeding! Hij voelde dat het verschil tusschen haar en die meisjes zoo groot was als dat hetwelk bestond tusschen hem en de onnoozele fatten die hem omringden; en in dit verschil met de anderen dat haar des te meer op hem deed gelijken, besefte hij een nieuw aanrakingspunt van hun karakter, eene schier volkomen gelijke stemming van gevoelens en van neigingen. Hij dacht opnieuw, met een geestdriftige ontroering, aan de ernstige gesprekken, die zij zoo dikwijls samen hielden, aan hun hartstochtelijke geschil-

voeringen over de wetenschappelijke werken, die hij haar leende, en welke zij begreep en liefhad. Hoe vaak hadden zij samen niet met gloed gesproken over zijn geliefde studiën van Crimineele Anthropologie! Met wat trillende belangstelling kon ze naar hem niet luisteren toen hij haar, in zijne uren van ontboezeming, in die stonden dat hij nog geloofde aan de mogelijkheid eener herschepping en gelukkiger toekomst, de groote en hooge, in de moderne rechtsgeleerdheid te volbrengen omwenteling uiteenlegde: een wetboek van strafrecht op den grondslag der wetenschap gevestigd; de pathologische opzoeking en uitlegging der misdaden; de misdadiger beschermd als een kranke, een ontaarde, een product van erfelijkheid en socialen levenskring: eene magistratuur gekozen onder de uiterst verstandige en ontwikkelde lieden, lieden die de ziel van den mensch zouden kennen zooals zij 't lichaam kenden, die alle mogelijke studiën zouden gedaan hebben, die wijsgeer en geneeskundige zouden zijn alvorens doctor in de rechten te worden; kortom eene magistratuur, niet meer samengesteld uit de mislukten van de balie, maar een groote, verlichte magistratuur, der hooge en vreeselijke verantwoordelijkheid harer zending waardig! Hoe had hij haar niet verbaasd en ontroerd toen hij haar eens, in een gesprek van wetenschappelijken aard, met de bewijsstukken in de hand, het schier algemeen verspreid vooroordeel ontnomen had, dat het huwelijk tusschen bloedverwanten (o, waarom had hij daar weêr een voorbeeld gekozen dat juist op hen beiden toepasselijk was?) doorgaans mismaakte of ontaarde kinderen voortbracht, en haar integendeel overtuigd dat zulke huwelijken in staat waren een generatie te verbeteren en te versterken, op voorwaarde dat de echtgenooten van een gezonde lichaamsgesteldheid waren, zonder aangeboren smet.

En het was weder, in een halstarrige behoefte zijne andere gevoelens te bedwingen, een ernstige verhandeling, welke hij haar voorhield, nu zij allen, uit het gras opgestaan, een wandelingje rond het kasteel en door de bosschen maakten. Naar aanleiding eener historische anecdote, door mijnheer Poulard herinnerd, namelijk de plundering en afbranding van het kasteel van Lauwegem door het in opstand geraakte gepeu pel op het einde der zestiende eeuw, onderhield hij Raymonde en Hody, die steeds zwijgend met hen medeging, over een nieuwe

en merkwaardige studie van den vermaarden Franschen doctor Tarde, betrekkelijk de collectieve misdaden der menigte. Hij schilderde hun die groote, gemeenschappelijk gepleegde misdaden af, door volkshoopen welke een geheime aantrekkingskracht, een zelfde geloof, een zelfde hartstocht tot het bereiken van een zelfde doel vereenigt. Hij toonde hun aan hoe het crimineel vermogen, machteloos of onbewust in den alleen op zich zelf staanden individu besloten, zich in de gemeenschap der crimineele groep verscherpt en versterkt, zoodat de collectieve criminaliteit der in eene gezamenlijk aangevangen daad betrokkene misdadigers, steeds ver boven het middelmatig peil hunner afzonderlijke criminaliteit zal staan. Zoo ook, door diezelfde oorzaak van gemeenschappelijke, medesleepende kracht, gebeurde het zeer vaak dat de crimineele daden eener menigte, verre het oorspronkelijk beoogde doel en de gestelde grenzen overtroffen. Bijvoorbeeld, toen de heffe des volks, door een gruwelijken hongersnood in oproer geraakt, met den wilden kreet: Brood! Brood! het kasteel van Lauwegem aanviel en dit stormerhand bemachtigde, vergenoegden de muitelingen zich niet met zich meester te maken van al de eet- en drinkwaren welke zij vonden; met den kelder leeg te plunderen en op de plaats de paarden en hoornbeesten te dooden, die zij in de stallen van 't kasteel en van het neerhof aantroffen: hun woede, het instinct van wraak en verwoesting uit hun langdurige folteringen ontstaan en door de baldadigheden, die zij pleegden, tot het paroxysme gestegen, deed hun ook den eigenaar van het kasteel vermoorden, zijn vrouw en zijn dochters verkrachten, de meubels aan stukken slaan, heel het kasteel in brand steken, het tot den grond verdelgen, in hun blinde drift zelfs het grootste deel der levensmiddelen vernietigend, die zij er waren komen veroveren.

Zij waren in een lange, regelrechte eikendreef gekomen, wier donkere, hoog door elkander gestrengelde kruinen een soort van gewelf vormden, waarvan het eene uiteinde uitliep op den achtergevel van 't kasteel en het andere op de zonnige uitgestrektheid der weiden. Rechts en links, achter de slooten, strekten zich dichtbewassen wouden uit; en de zon, die langzaam, in een weergalooze glorie naar het Westen daalde, wierp bij plaatsen, over de lommerige dreef en haar met mos begroeide randen, breede schuinsche vlekken van purper en groengoud. Zij

waren opnieuw een weinig achteruit, vol van hun gesprek, soms een oogenblik stilhoudend om met meer nadruk iets te zeggen, René, gansch opgewonden, gansch aangegrepen door het onderwerp, Hody steeds kalm en peinzend, het hoofd gebogen, de hand aan de kin, de opmerkingen schaarsch, zijn starende oogen onder de blonde, saâmgetrokken wenkbrauwen strak vóór zich op den grond gevestigd; terwijl Raymonde sprakeloos luisterend tusschen hen beiden ging, den boezem lichtkens jagend, een zweem van beurtelings afwisselende bewondering, gelatenheid en weemoed op het aangezicht. En vóór zich heen, in de allee, beurtelings badend in zonneglans of in schaduw gehuld, zagen zij de vroolijke schaar toeristen loopen: aan 't hoofd, arm in arm en dicht tegen elkaar gedrongen, Blanche Serruijs en haar verloofde; daarna Liefmans, Lateur en Wennemackers, fladderend rond de schitterende groep jonge meisjes; en eindelijk de bedaarde lieden: mijnheer Poulard, de beenen krom, de armen open, gewichtig redekavelend met de fiksche, vastberaden aan zijn zijde stappende mevrouw Blondiaux; mijnheer Blondiaux, de juffrouwen Dufour en de Boudins in groep daarnevens, gevolgd door mister Winton en Bébé Lechat, de eerste lang, de tweede klein, die nu den reusachtigen, door het aanzienlijk verschil hunner gestalten schuins naar Bébé afhellenden teenen korf droegen. Van tijd tot tijd sprong uit het bosch een haasje, dat een oogenblik met gespitste ooren in het verschiet der allee op zijne achterpooten bleef stilzitten; hier en daar, onder de bramen, vernamen zij 't geritsel van een kruipdier, dat langs den rand der drooge slooten wegsloop.

Meer en meer opgewonden voer René thans voort:

‘Die studie van Tarde is prachtig; alleen vind ik het jammer, dat de vermaarde socioloog, hierin het eens met Ibsen, de gemeenschappelijke daden en manifestaties eener menigte als eene schier uitsluitend achteruitwerkende kracht beschouwt en niet schijnt aan te nemen de plechtige grootschheid, de macht van waarheid en vooruitgang, die nochtans somtijds spruit uit die groote eenstemmigheid eener zelfs crimineele menigte. Indien ik met Tarde moet bekennen dat een menigte, in haar collectiviteit als individu beschouwd, als beschavende kracht beneden het gemiddelde peil staat der afzonderlijke elementen waarvan zij samengesteld is, mij schijnt het toch, dat die ruw-

heid zelve dikwijls een groote en edele, soms als het ware onbewuste overtuiging tot grondslag heeft, en dat, uit die uiting der blinde kracht eener woedende volksschaar, somtijds een gelouterd resultaat straalt, welk in zijne schijnbare barbaarschheid, een heerlijke, grootmoedige conceptie openbaart. Heeft men niet, om een voorbeeld aan te halen, de door het oproerig volk tijdens de Fransche Omwenteling gepleegde gruweldaden vergeten, om zich nog enkel de groote weldaden, uit vele dezer gruwelen gesproten, te herinneren? En vernieuwt hetzelfde verschijnsel zich heden ten dage, in mindere mate, niet gedurig? Toen onlangs het volk in de straten vocht om het stemrecht te bekomen; toen het den brand der vernieling stichtte; toen het dom en blindelings omverwierp, plunderde en vernielde, toch streed het, dwars door zijne misdaden heen, tot het bekomen van iets groots en iets rechtvaardigs. Het was, in den grond, een beschavende macht, in plaats van een terugwerkende. En is het niet, afgebakend door gebeurtenissen, die, voor den oppervlakkigen aanschouwer slechts de tijden van primitief barbarisme herinneren, dat zich, in een schitterenden en vervaarlijken horizon, de baan van den vooruitgang naar een gelukkiger, rechtvaardiger samenleving uitstrekt en verbreedt? Is het volk soms niet gelijk de onbewuste zeebaar, die, na verdelgd te hebben, een schat op het strand werpt?'

Hij zweeg, schudde het hoofd met een zonderlingen glimlach, gansch ontroerd, het oog gevestigd op de wemelende groep der vóór hen heen, onder het donker kruingewelf voortwandelende toeristen.

'O!' hernam hij na een oogenblik, met eene stem, trillend van teruggehouden ontroering en geestdrift, 'er zijn in dat vak nog zooveel schoone dingen te volbrengen, nog zooveel groote, nieuwe, juiste, edele gedachten te ontwikkelen.'

Hij zweeg opnieuw, een bittere plooi om den mond.

'Ja, zooveel schoone dingen,' hervatte hij met zijn treurige hoofdschudding, 'indien men maar den geest wat vrijer, wat geruster had; indien het leven maar wat meer ontslagen ware van allerlei kommer en smart; indien de mensch maar wat beter en volmaakter, en daardoor gelukkiger ware.'

Hij werd een weinig rood bij het uiten dezer zoo oprechte, hem ontsnappende bekentenis; hij beet zich op de lippen en zag Raymonde ter sluiks aan, terwijl ze nu stilzwijgend naast elkander voortstapten.

Haar mooi gelaat, ietwat verbleekt, had zich opnieuw als met een zweem van peinzenden, treurigen ernst bedekt; een snellere jaging deed, onder de fronsen van haar bovenlijf, haar boezem op en neêr gaan en haar gestalte, in haar rooskleurig zomerkleed, teekende zich gansch duidelijk, met een aanbiddelijke zwierigheid af, op het sombergroen der heesters, waar zij, het geluid harer voetstappen onhoorbaar op het gladde mos, als het ware voorbij scheen te zweven.

En voor de tweede maal ontstond in hem, met een almachtige intensiteit, het bewustzijn hoezeer zij voor hem de eenige gewenschte en gedroomde vrouw zou zijn. O! wat zou hij haar bemind, aangebeden hebben! Wat zou hij bij haar gelukkig, gelukkig geweest zijn! Wat voelde en besefte hij met welke lichte, streelende hand zij voor hem de wederwaardigheden en de hinderpalen van het leven uit den weg zoude geruimd hebben! O! en met welken moed, met welken gloed zou hij, door haar bemind, geholpen en ondersteund, niet gewerkt hebben aan zijn geliefde studiën, aan het uitvoeren zijner verhevene concepties en gedachten! Helaas! het kon, het mocht niet zijn! Het kon niet, het kon niet; hij had zijn levenslot verbeurd: de andere, altijd de andere bekleedde de plaats van Raymonde in zijn leven.

Opnieuw keek hij haar aan; en op haar angstiger wordende gelaatstrekken meende hij nogmaals duidelijk te lezen, dat zij aan dezelfde gedachten en gewaarwordingen als hij ten prooi was; dat zij, die het geheim zijns levens kende, op ditzelfde oogenblik, evenals hij, van *haar* standpunt, de aarzelingen en bezwaren, welke hem een huwelijk met haar als onmogelijk deden voorkomen, voor haren geest inriep en ontleedde. En in deze door hem intuïtief geraden en gevoelde bekommering, welke zich zoo vlijmend in een uitdrukking van angst en smart op haar verbleekte gelaatstrekken afteekende, werd hij nogmaals, en met een toenemend gevoel van wanhoop en teederheid, aangegrepen door die rampzalige en zwijgende, zoolang verborgen liefde, welke zich nu schielijk had ontsluierd, in haar gefolterd hart beurtelingsche schokken van hoop en van vertwijfeling verwekkend.

Plotseling werden zij gewaar dat ze zich alleen bevonden in de lange dreef. Hody was verdwenen, en, als bij tooverslag, terwijl ze zich herinnerden dat hij de anderen in een zijdelaan

gevolgd had, begrepen zij ook dat hij eindelijk hun wederzijdsche ontroering bemerkend, opzettelijk aldus gehandeld had, om hen alleen te laten. Zij werden beiden gansch rood bij die gedachte, keerden zich beiden werktuigelijk om en bleven pal staan, met kloppend hart luisterend naar de scherpe kreten waarmede de overige toeristen de weergalmen van het woud vervulden, ten einde de achterblijvenden te verwittigen van de richting welke zij genomen hadden.

Een lichte huivering greep hem aan, hij sprak, met een veranderde, vreemd klinkende stem, terwijl zijne vergroote oogen als verschrikt op haar gevestigd bleven:

'Zij gaan tot aan den "Duivelseik", geloof ik?'

'Ik geloof het ook,' antwoordde zij werktuigelijk, in roerlooze ontroering luisterend, het lichaam insgelijks als door een huivering van koude geschud.

Langzaam waren zij op hunne schreden teruggekeerd. Hij droeg haar licht zomermanteltje op den arm, hij vroeg haar, als om zich een houding te geven:

'Gij krijgt het een weinig koud en de zon is reeds onder; zoudt gij uw manteltje niet aantrekken, Raymonde?'

En in dat enkel woord 'Raymonde' lag er een zóó teedere, onbewuste streeling, dat onvrijwillige tranen in haar oogen kwamen, terwijl zij met een zwakke stem antwoordde:

'Ja, ik wil wel, ik heb het een beetje koud.'

En zij bleef staan.

Beiden waren schrikkelijk bleek geworden en de stilte, enkel gestoord door het verneembaar hijgen van hun boezem, had iets plechtigs in de eenzaamheid van het omringend woud, badend in avondglorie.

Hij stak haar het manteltje toe. Doch daar zij het niet dadelijk nam en eerst de mouwen van haar kleed in effen plooien streek:

'Wil ik het over uwe schouders leggen?' vroeg hij, met zijn vreemde, doffe, verkroppende stem.

'Als 't u belieft,' lispelde zij.

Hij naderde tot haar, het licht, gemskleurig, met gemskleurig satijn gevoerde manteltje in zijne beide handen openhoudend. Zij konden haast niet meer spreken; zij handelden beiden als in een droom, als onder den invloed eener geheime, noodlottige, onweerstaanbare kracht; zij wisselden, doodsbleek,

een langen, diep-peilenden blik, terwijl hij haar, met bevende hand, het manteltje over de schouders legde. Zijn aangezicht was zóó dicht bij het hare dat hij er de warmte van gevoelde en den troeblanten geur inademde, die als een atmosfeer van zachten wellust om haar zweefde.

‘Den kraag recht?’ vroeg hij, de keel droog, de stem geworgd. En terwijl hij, zonder op haar antwoord te wachten, den kraag opzette, roerden zijne vingers, in hunne herhaalde bewegingen, telkens de kleine kroezellokjes van haar blanken hals en het satijn van hare wangen aan.

‘Is 't goed zoo? is 't goed zoo?’ sprak hij met eene meer en meer geworgde stem, instinctmatig, onbewust, zonder noodzakelijkheid, als een streeling zijn beweging den kraag van haar manteltje recht te zetten vermenigvuldigend en herhalend, terwijl hij sidderend van al zijn ledematen in die vleeschelijke aanraking, die hij den ganschen dag, met een soort van superstitieusen schrik gevlucht had, al zijn krachten en voornemens voelde wankelen. En plotseling bezweek hij onder de bekoring. Plotseling bleven zijn opene handen tegen hare wangen gedrukt, zijn aangezicht neeg gansch naar 't heure, een onoverkomelijke, om zoo te zeggen magnetische aantrekkingskracht legde zijn mond op haren mond, dan op haar wangen, dan weêr op haren mond, dan nogmaals op haar wangen, haastig, koortsig, terwijl zijne verwilderde handen hare taille omstrengelden en haar lichaam tegen 't zijne trokken; terwijl zijne verkleurde lippen, in zuchten van een onuitsprekelijke teederheid, stamelden, herhaalden:

‘O Raymonde; lieve, lieve Raymonde, ik aanbid u! Help mij, red mij, Raymonde; gij, gij alleen, Raymonde, gij kunt, gij zult mij redden!’

Zij verweerde zich niet. Zij had, onder het vuur zijner streelingen, instinctmatig de oogen gesloten en hield het hoofd een weinig achterover geheld, de armen lam, den rooden mond weerloos half open, als om er de goddelijke extaze harer sensaties mede op te slurpen. Den tijd van enkele seconden duurde het. Schielijk werden haar armen stram, zij duwde hem weg, eerst zachtkens, weldra beslist, onder den invloed van den terugkeer tot de werkelijkheid. Hij liet haar los, en met een soort van schrik, keken zij elkander aan. Tusschen hen kwam plotseling het denkbeeld, het spook van den

aanblijvenden hinderpaal, welke hen van elkander scheidde en die zij in de extaze hunner liefde een oogenblik vergeten hadden, weder op te rijzen: het denkbeeld, het spook der *andere*!

In zijn ontsteltenis begreep René de beteekenis van den blik vol smart en verwijt, welken Raymonde op hem vestigde. Onstuimig naderde hij weêr tot haar en strekte plechtig de rechterhand uit, als om een eed af te leggen:

'Raymonde, gij kent mijn leven,' sprak hij in korte, afgebroken zinnen. 'Antwoord oprecht en onbeschroomd op deze vraag:

Bemint ge mij genoeg om mijne vrouw te worden, als ik u zweer dat ik voor eeuwig van de *andere* scheid.'

Hij deinsde van schrik achteruit voor den afschuw der woorden welke hij daar had uitgesproken. Het kwam hem voor alsof *hij* het niet was, die zoo sprak, maar wel een monster dat hem zijne stem ontleende, een boosaardige almacht, welke zich in hem incarneerde, hem domineerde, hem dwong zóó te spreken. Werktuigelijk kwam hij tot haar terug, greep weder hare handen vast, herhaalde, met die stem, welke hij niet meer als de zijne erkende:

'Bemint ge mij genoeg om mijne vrouw te worden, als ik u zweer dat ik voor eeuwig van de andere scheid?'

Het was de eerste maal dat hij haar rechtstreeks zijne fout bekende; de eerste maal dat hij haar openhartig van zijn intiem, beklagenswaardig leven sprak. En die woorden klonken nu zóó zonderling, zóó vreemd; die bekentenis eener andere, vroegere liefde, zóó onmiddellijk volgend op de onweerstaanbare ontboezeming van beider teederheid, had iets zóó onrustbarends, zóó wanluidends in zich, dat zij van angst en afschuw huiverde, terwijl zij thans naar hem luisterde en keek. Voor de eerste maal haars levens, nu zij haar bestaan om zoo te zeggen aan het zijne reeds verbonden voelde, nu, in dit oogenblik van opbruising en overspanning van haar gansche wezen, kreeg zij op hare beurt de heldere en schrikkelijke visie van den onpeilbaren afgrond, die haar van hem scheidde; een afgrijselijken afgrond, waarin zij, op den boord nog rechtstaande, maar ook bereid er in te vallen, hem liggen zag, worstelend met de machtelooze woede der wanhoop, tegen een sombere, geheime kracht, die er hem vastgeketend hield.

En 't was te veel voor haar; zij schrikte instinctmatig achteruit. Haar oogen sloten zich, als om den afschuw van het visioen dat haar aanlokte niet meer te zien; een huivering schudde haar geheel; zij strekte hare beide handen uit, in een gebaar van zelfverdediging en smeeking, stamelend:

‘O zwijg, zwijg! Wat ge gedaan hebt, wat we gedaan hebben is slecht! Wij hadden het nooit mogen doen!’

Hij maakte een gebaar van wanhoop. Hij greep, schier met geweld, haar handen weder vast, viel op zijn knieën, smeekte vuriger, dringender, met woede en hardnekkigheid, in zijnen wilden greep naar het geluk, den hinderpaal, het schrikkelijk phantoom bezwerend:

‘O Raymonde, lieve Raymonde spreek zoo niet! Doe mij niet wanhopen voor eeuwig, dompel mij niet weder in mijn afgrond van vertwijfeling! Zeg, Raymonde, antwoord mij: als ik voor altijd van de andere scheid, zult ge mijne vrouw worden?’

Een nieuwe rilling deed haar beven, zij bleef een oogenblik nadenkend, het aangezicht pijnlijk verwrongen, worstelend tegen den afschuw van haar mysterieusen schrik. En na enkele stonden, hare hand losmakend uit de zijne, antwoordde zij langzaam met een doffe stem, als vernield door haar eigene woorden:

‘Ja..... indien het nog mogelijk is; maar - en opnieuw wendde zij het hoofd van hem af - .....ik vrees, ik vrees nu eensklaps - ik weet niet waarom - dat het niet meer mogelijk is!’

Hij maakte een hevig gevaar, als om een vijand af te weren; hij vatte nogmaals onstuimig, alles vergetend, hare beide handen in de zijne:

‘O jawel! jawel, het is nog mogelijk, en 't zal, en 't moet, ik zweer het! Van stonden af is 't een onherroepelijk volbracht feit. O, gij zult mij redden, ik voel het; gij zult mijn bewaarengel in het leven zijn! O verstoot mij niet, Raymonde; laat mij hopen, laat mij genezen, geef mij moed, versterk mij door een kus! Zeg Raymonde, geef hem mij, dien kus! Zeg, wilt ge? wilt ge?’

Hartstochtelijk sloot hij haar weder in zijn armen en omhelsde haar in een stomme aanbidding op den mond en op de wangen. En zij had de macht niet meer hem te verstooten, zich te verdedigen. Zij gaf hem den kus, dien hij haar afsmeekte; en plotseling barstte zij los in overweldigende tranen,

het hoofd op zijne borst gezegen, vernield van ontroering, teederheid en smart.

Uit de diepten van het in avondglorie badend woud, steeg luider het geroep der kameraden. Dit bracht hen eindelijk tot het besef der werkelijkheid terug. Zij lieten weêr elkander los, René antwoordde met een kreet, een kreet, die als een gil van angst onder het gewelf der kruinen galmde; en bij den laatsten gloed der ondergaande zon, die, in een soort van nevelig, doorschijnend waas gehuld, als een apotheose van purper en goud in het verschiet der stille wouden brandde, droogden zij hunne tranen af, en voegden zij zich, nog gansch geschokt en bevend, bij de wachtende, verwonderde groep hunner gezellen.

(*Slot volgt.*)

CYRIËL BUYSSE.

Het Hooglied.

Minnedichten in den Bijbel, ziedaar iets, dat altijd de aandacht heeft getrokken, te meer omdat de taal dier liefdezangen stout, ja gloeiend hartstochtelijk is. Het verwondert dan ook niet te vernemen dat er onder de verzamelaars der heilige nalatenschap van Israël geweest zijn, die aarzelden, of zij het Hooglied wel daarin opnemen zouden, ja, dat sommigen er bepaald tegen waren. Doch de meerderheid was ervoor, en zoo is het in den gewijden bundel gekomen. Aan waarschuwingen om het niet te misbruiken, heeft het echter nimmer ontbroken. Van der Palm was de eerste niet, die 't noodig achtte, aan zijne vertaling en verklaring een ‘honni soit qui mal y pense!’ te laten voorafgaan. ‘Wat den moed-willigen betreft’, schrijft hij, ‘die voedsel zoekt voor onreinen wellust, hij wende zijne oogen van dit boek.’ Krasser bepaling maakten de rabbijnen, die volgens den kerkvader Hieronymus verboden, dat iemand het zou lezen vóór zijn dertigste jaar.[1)] Want al voegen zij er beleefdheidshalve bij, dat eerst op rijperen leeftijd al de diepten van het boek behoorlijk gepeild kunnen worden, het motief, dat zij niet uitspreken, was stellig, dat zij de lektuur van zulk een gedicht gevaarlijk voor jonge menschen achtten.

Doch het meest afdoend middel om mogelijke schade te keeren en tevens de plaatsing dezer minnezangen in den Bijbel te rechtvaardigen, scheen reeds van oudsher de zooge-naamde allegorische verklaring.

1) Zie o.a. A. Réville, Revue de Théologie van April 1857, 202, die echter over de beteekenis der uitspraak eenigszins anders oordeelt.

I.

Allegoriseeren is: een anderen, liefst geestelijker en verhevener zin aan de woorden hechten dan er oppervlakkig in ligt. Zoo hebben de Joden den hier sprekend ingevoerden bruidegom voor hun God Jehova, en de bruid voor het volk Israël aangezien. De christenen dachten bij dezelfden liefst aan Christus en zijne kerk, of ook wel, vooral in de Middeleeuwen, bij de bruid aan Maria, de Moeder des Heeren. Evenzeer heeft men het verlangen der smachtende ziel naar haren Verlosser en zijne bevrediging door den Zaligmaker in de erotische dialogen duidelijk meenen waar te nemen.

Het loont de moeite niet, bij zulke opvattingen lang stil te staan of ze uitvoerig te weerleggen. Wie om des geloofs wille eraan blijft vasthouden, laat zich toch door geen redeneering van haar afbrengen. En waartoe ook? ‘Met de hulp der allegorie,’ schrijft Prof. H.U. Meyboom,[1] ‘is het Hooglied velen het meest zinrijke, het meest stichtelijke boek van den geheelen Bijbel geworden.’ Wat wil men meer? Waarom zou men trachten iemand troost of geestelijk genot te ontnemen, aan welke hij behoefte heeft en wier gemis hem wellicht ongelukkig zal maken?

Het spreekt vanzelf dat ik daarmede de joodsche of christelijke allegorische verklaring van het Hooglied op een wetenschappelijk-literarisch standpunt niet in bescherming neem. Ik durf haar evenmin aanbevelen als Dr. J.H. Gunning J.Hz., die in zijne inleiding tot *Het lied der liefde*[2] er onder meer op wijst, dat het willekeurig is, bij dit bijbelboek ‘een gansch anderen maatstaf aan te leggen dan men bij het lezen van elk ander geschrift, ook van de overige bijbelboeken, gebruikt.’ Dat geldt, zegt hij, van de hoofdgedachte en van de bijzonderheden. De cederen van den Libanon, overal elders schoone maar gewone boomen, worden hier op eens ‘de groote godsmannen, die in de gemeente der heiligen zijn.’ De halsketting, steeds, ook in het O.T., een vrouwelijk sieraad, en niets anders, moet nu dienst doen als ‘de intieme verbintenis

1) Gids van 1884, 409.
2) Blz. 6 v.

van alle waarlijk christelijke deugden.' Het leger of 'de bedstede,' gelijk de Statenvertaling haar heet, zou in de overige boeken altijd in den gewonen zin, hier echter in een figuurlijken genomen zijn, en b.v. den moederschoot der Heilige Maagd, Jezus' graf of zijne menschelijke natuur aanduiden? Gunning vindt dat bijzonder onwaarschijnlijk; en ik ben dit geheel met hem eens. Ook de goede smaak verzet zich tegen zulke verklaringen[1].

Toch is de allegorische opvatting, nadat Gunning haar bestreed, weer verdedigd, en wel door een landgenoot, wien niemand de bevoegdheid om daarover een woord mee te spreken, ontzeggen zal. Ik bedoel Prof. A. Pierson. In zijn *Israel*, het eerste deel der *Geestelijke Voorouders*, die met zooveel belangstelling ontvangen en gelezen zijn, komt aan het slot[2] een nog al warm pleidooi voor den verborgen zin van het Hooglied voor. Wel denkt de Schrijver er niet aan om de opvatting der Synagoge of der Kerk voor zijne rekening te nemen, maar hij zoekt toch, evenals deze, iets anders in het gedicht dan erotische lyriek.

Immers, als het die alleen bevat, dan bevredigt het niet, zegt hij. Want 'zijn esthetische waarde is zeer ongelijk; het zedelijk gehalte van de hier geprezen liefde is hier en daar onzeker, of stellig afwezig; de verbeelding van den dichter is niet altijd kuisch; aardigheden in het Hooglied hebben een bijsmaak van wuftheid,' derhalve.....

Derhalve, zou men zeggen, staat het Hooglied als kunstwerk niet bijzonder hoog, en ontleent het zijne fictieve waarde aan zijn plaats in den Bijbel en aan de godsdienstige opvatting. Neen - zegt Pierson - de hoogere zin moet er in liggen, anders zou het niet in den Kanon opgenomen zijn.

Deze redeneering schijnt mij zwak. Want vooreerst is het boek niet voor den Kanon gemaakt, en bovendien wordt, gelijk de schrijver zelf toegeeft, 'wat in het Hooglied mishaagt, door de onderstelling van een verborgen zin niet weggenomen. Het wufte blijft wuft; het onkuische onkuisch.' Kunnen wij dan wezenlijk aannemen dat een zoo gebrekkig

1) Er zijn nog andere, die ik hier met stilzwijgen voorbijga, om niet te uitvoerig te worden. Zoo ook die van Coccejus, volgens wien het Hooglied profetisch de geschiedenis der christelijke kerk verhaalde.
2) Blz. 399-406.

en - volgens Pierson - zelfs niet altijd kuisch dichter in dit tafereel van min rein allooi ‘ernstige gedachten op geheimzinnige wijs heeft willen versteken?’ Het is toch zeer onwaarschijnlijk, dat iemand tot het uitspreken van zulke heerlijke denkbeelden een kader zal gekozen hebben, in hetwelk ze het allerminst behoorden. Waarom, vraagt men, niet een, dat bij het onderwerp paste, en dat waarlijk wel te vinden zou geweest zijn?

En welke allegorie? Terwijl de oude godgeleerden en mystieken den zin, dien zij hier vonden, scherp bepaalden, beweert Pierson dat ‘de nevenbedoelingen van het werk zelfs niet te gissen zijn.’ Men moet, zegt hij, ‘het allegorische in het Hooglied niet willen duiden.’ Maar hoe kan men het dan vinden, en wat heeft men er aan? vraag ik. De heer Pierson brengt ons hier in een moeilijke positie. De eigenlijke of natuurlijke zin is volgens hem onaannemelijk; en naar den dieperen, wezenlijken, zij het ook figuurlijken, mogen wij niet vorschen! Is de consequentie van deze opvatting niet, dat het gedicht louter klinkklank, een woordenreeks zonder beteekenis wordt? En dit zal toch wel de bedoeling van den dichter niet geweest zijn.

Zeker, Goethe heeft, zooals Pierson opmerkt, in zijn Faust ook het een en ander geheimzinnig aangeduid, maar daarmee toch niet beoogd, dat het geheele drama onverstaanbaar zou blijven. Want had hij dat gewenscht, waarom zou hij het dan geschreven hebben? Ook zal wel niemand meenen, dat de diepere gedachten, die de Faust in ons wil wekken, van een gansch anderen aard zijn dan de indrukken, die wij er terstond van ontvangen.

Of dan Pierson gansch en al ongelijk heeft? Dat geloof ik niet. Aan hetgeen hij beweert, ligt eene waarheid ten grondslag, die misschien te veel voorbijgezien wordt. Er is inderdaad allegorie in het Hooglied, maar slechts nu en dan, niet doorloopend. Die allegorie is ook zeer goed aan te wijzen; want wat de dichter zich gedacht heeft, moet te vinden zijn. Maar zij behoort tot dezelfde sfeer van gevoelens en denkbeelden, in welke zich het geheele Hooglied beweegt: het erotische. Zoo valt alle willekeur weg. De fout der gewone allegorische verklaring is, dat men van het terrein, door den dichter gekozen en uitsluitend betreden, overspringt op een gansch ander, dat heterogeen is. Zoo iets kan slechts wille-

keurig en onjuist zijn. Maar eene allegorische verklaring, die bij het onderwerp blijft en het volkomen recht laat weervaren, heeft kans van juist te wezen.

Men oordeele zelf, of ik te veel zeg. Het Hooglied is vol natuurpoëzie. Bergen en dalen, vlakten en stroomen, bronnen en beken, bloemen en boomen, alles zingt mee. Aan de natuur ontleent de dichter zijne beelden. Dat is nog geen allegorie, maar zij wordt het, als met hetgeen zeer natuurlijk klinkt en verklaard kan worden, tevens, ja vooral iets erotisch bedoeld is.

Dat is onmiskenbaar in het volgende lied.

De bruidegom begint hier met een beeldspraak:

> Een gesloten hof is mijne bruid,
> Een gesloten wel, een verzegelde bron,
> Een paradijs vol granaten, enz.

Nadat dan de winden opgeroepen zijn om in dien hof te waaien, opdat zich zijn geuren verpreiden, noodigt de jonge vrouw haren geliefde aldus, - en dit wordt allegorie:

> Zoo kome mijn minnaar dan in zijnen hof
> En ete zijne kostelijke vruchten!

Gelijk zich verwachten liet, voldoet deze aan dien wensch; met welken uitslag, verhaalt hij ons zelf:

> Ik ben in mijn hof gegaan, o zuster bruid;
> Ik heb mijn myrrhe geplukt en mijn balsem,
> Ik heb gegeten mijn honigraat met honig er in,
> Ik heb gedronken mijn wijn en mijn melk.

Wat dat beteekent, laat zich gissen. Het behoeft voor niemand verduidelijking.

Dergelijke allegorie is er meer. Zoo spreekt de bruidegom ook van een wijnberg, dien hij binnengaat, en vernemen wij van de lippen der bruid deze scherts:

> Mijne broeders lieten mij wijnbergen bewaken,
> Maar mijn eigen wijnberg behoedde ik niet.

Doch men zou zich zeer vergissen, indien men meende, dat alles in het Hooglied allegorisch was. Het meeste kan ge-

nomen worden gelijk het er staat, omdat het alleen zoo bedoeld is.[1)]

II.

Er is nog eene andere opvatting dan de allegorische. Zij heeft vooral in onzen tijd veel bijval gevonden en is door zeer geleerde mannen verdedigd. Ik behoef - om mij tot ons land en tot Frankrijk te bepalen - slechts de namen van Hoekstra, Réville, Renan, Kuenen, de Vries van Heijst en Gunning te noemen, ten einde te doen gevoelen, dat thans eene ernstige poging tot verklaring van het Lied der liederen ter sprake komt. Nog voor weinige jaren scheen ze, althans in hoofdtrekken, zoo vast te staan, dat niemand eraan dacht, hare juistheid te betwijfelen.

Men noemt deze opvatting het best d e d r a m a t i s c h e . Hare voorstanders zijn namelijk allen van oordeel, dat wij hier een wel samenhangend geheel met de noodige handeling voor ons hebben. Het Hooglied bestaat, meenen zij, uit een reeks bedrijven en tooneelen, waarin Salomo en een jonge herder met zijn meisje de hoofdrollen vervullen, terwijl bovendien nog Jeruzalemsche dames, met name de dames van het koninklijk serail, de broeders van Sulamith en landlieden uit de omgeving van het meisje het woord voeren.

Het vernuft, waarmede dit alles uit het boek is opgedolven, verdient de hoogste bewondering. Aan die opvatting toch hebben wij de schoonste bewerkingen van deze zangen te danken; niet slechts prachtige dramatische overzettingen, maar zelfs oratorium's als dat van Prof. A.D. Loman. Ik ben het daaromtrent geheel met Prof. Meyboom eens[2)]: ‘Dichten en exegetiseeren zijn twee. Als een dichter opgewektheid gevoelt om van het Hooglied eene paraphrase te geven en verlokt wordt het beeld te ontwerpen van de zielsvriendin eens’ herders of eens ‘konings, waarom zou hem de vrijheid ontzegd moeten worden, zich door zijne dichterfantasie te laten vervoeren, werwaarts hem goeddunkt?... Als het dichterlijk beeld maar een harmonisch geheel oplevert!’

1) Dit zag Hugo de Groot voorbij, in wiens verklaring overigens meer waarheid ligt dan Hoekstra (Jaarb. voor Wet. Theologie XIII, 451, v.) erkent.
2) T.a. p. 410, 412.

De dramatisten zijn het niet op alle punten eens over de opvatting van het gedicht in zijn geheel en over de verklaring der bijzonderheden. Intusschen heeft de volgende inhoudsopgave nog al instemming gevonden. Een jong meisje uit het noord-palestijnsche stadje Sunem of Sulam en daarom Sulamit geheeten, is terecht gekomen in den harem van Salomo. Zij was namelijk door haar broeders bij een wijnberg geplaatst, om dien te bewaken; maar daar of op een wandeling - men heeft het voor 't kiezen - door den koning en zijn gevolg aangetroffen. Salomo schept zooveel behagen in haar, dat hij haar ontvoert, wat echter zeer tegen haar zin geschiedt. Immers zij heeft een minnaar, een jeugdig herder, in haar woonplaats. Hem blijft ze in het sérail trouw, hoe zeer de hofdames Salomo aanbevelen en wat deze zelf ook doe om haar te bekoren. Want de vorst maakt geen misbruik van zijn macht over haar, daar hij haar hart wil veroveren en haar winnen door liefde. Maar wedermin is niet te verkrijgen. Al de vleierij en verliefdheid van Salomo beantwoordt het meisje met het verlangen naar haar afwezigen minnaar en met de bede, dat zij uit haar luisterrijken kerker verlost worde. Eindelijk geeft de koning toe. Tegen zoo veel volhardende trouw is hij niet bestand. Het meisje mag het sérail verlaten en naar haren beminde terugkeeren. Straks vinden wij haar bij hare moeder, bij hare broeders en in de armen van den herder. Daar viert zij den triomf harer liefde, die de verleiding en zelfs een koninginnenkroon trotseerde. Zulk een alles overwinnende en reine liefde is, gelijk de dichter zegt, sterk als de dood: geen wateren blusschen haar. - Ziedaar het thema van het lied, het onderwerp van het drama. Die trouwe liefde tot éénen als de hoogste zegevierende macht of, gelijk Hoekstra het uitdrukt: ‘den triomf der liefde in alle beproeving’ te schetsen is de bedoeling van het Hooglied[1)].

Misschien vraagt iemand, die in het opschrift leest, dat Salomo zelf de schrijver van het stuk is: hoe deze vorst zijn eigen nederlaag kon beschrijven? En 't spreekt ook haast vanzelf, dat, als het opschrift juist is, de medegedeelde opvatting onjuist moet zijn. Doch daaraan laat zich geen bezwaar tegen haar ontleenen, aangezien het opschrift het Hooglied stellig ten

1) Vgl. Meyboom t.a. p. 417.

onrechte aan Salomo toekent. Vooral de taal, waarin het geschreven is, verraadt een zoo laten tijd, dat het reeds daarom niet door genoemden koning gedicht kan zijn[1]. Het is op zijn naam gesteld, misschien omdat die er eenige malen in voorkomt; in elk geval ten onrechte.

Er is nog een tweede dramatische opvatting, die ook bijval heeft gevonden en die ik daarom evenzeer mededeelen wil, liefst met de keurige woorden van een harer talentvolste verdedigers, Dr. Gunning[2]. ‘Salomo heeft een dochter der bergen lief. Schoon is ze en sierlijk als eene bloeme des velds, hoewel haar de schroeiende zonne het blank der wangen en armen gebruind heeft. Schooner nog is hare ziel, rein en getrouw aan hem, dien ze lief heeft, ontoegankelijk voor onreinheid en onwaarheid. De machtige vorst weet het hart van dit meisje te winnen en verheft het tot koningin; met haar de bergen beklimmend, de dalen doorwandelend, verruilt hij gaarne het rumoerige en onware hof met het eenvoudige en zoo bekoorlijke landleven. Zijn vader verwisselde den herdersstaf met den koninklijken scepter; hij legt gaarne den gekroonden staf een wijle ter zijde om weer, gelijk de jeugdige zoon van Isai deed, langs velden en bergen de sporen der geitjes te volgen en de kudden der loeiende runderen te bezien.’

Ziedaar ook een drama, maar een heel ander dan dat van daar even. De opvattingen staan zelfs tegenover elkaar. Terwijl volgens de eene hier Salomo's nederlaag geschetst wordt, beschrijft, volgens de andere, het Hooglied zijne zegepraal over het meisje. Zij, die hem ginds versmaadt, acht zich hier pas dan gelukkig, als zij aan zijne zijde wandelt. Is ze, bij de eerste verklaring, slechts goed te spreken, wanneer de koning, die een rechte Don Juan is[3], aan zijn maaltijd zit en haar niet lastig valt, - bij de tweede is ze wanhopig, als ze den geliefden vorst niet vinden kan[4].

Hoe is 't mogelijk, vraagt men, dat één zelfde drama zulke tegenstrijdige indrukken maakt? Hierbij blijft het echter niet.

1) Zelfs komen er vrij wat Grieksche woorden in voor, die eerst 7 à 8 eeuwen na Salomo aan de Israëlieten bekend kunnen geworden zijn.
2) T.a. p. 11. Slechts ééne kleine wijziging veroorloof ik mij, die Dr. G. mij wel ten goede zal houden, te meer daar de zin er niet door verandert.
3) De Vries van Heijst in den Tijdspiegel van 1883, 184.
4) Gunning t.a. p. 30.

Ook waar de opvatting in het algemeen vrij wel dezelfde is, verschilt toch die der bijzonderheden zoo, dat wij soms denken een ander stuk te lezen. Daaruit volgt nu niet noodwendig, dat iedere dramatische verklaring onjuist is, maar het gemis aan eenstemmigheid wekt toch geen gunstig vermoeden. En het is ook niet vreemd dat ze ontbreekt, daar bij aandachtige lezing van het boek blijkt, dat ze niet te verwachten was. Want het Hooglied is geen drama en geeft er zich ook niet voor uit.

Reeds de eenvoudigste aanduidingen van bedrijven en tooneelen ontbreken. Zelfs in de Jobeïde, die ook geen drama is, maar waarin verschillende sprekers het woord voeren, worden dezen telkens behoorlijk ingeleid en genoemd. Hoeveel te meer had dit in het Hooglied moeten geschieden, als het een tooneeldicht was. De onderscheiding tusschen de twee manlijke hoofdpersonen is daardoor zoo moeilijk, dat Hoekstra b.v. ergens[1)] verklaart niet te weten, of het Salomo dan wel de herder is die spreekt.

Hoe onwaarschijnlijk is het bovendien reeds op zich zelf, dat een gedicht van 116 versregels een drama zou zijn! De verschillende tooneelspelers hebben, zou men zeggen, niet veel te vertellen en nauwelijks tijd om in zulk een kort bestek op te komen en weer weg te gaan. ‘Men is geneigd te gelooven dat allen tegelijk op het tooneel waren’, schrijft Renan[2)]. Hij leidt er uit af dat de Hebreën ‘en fait d'oeuvres scéniques’ niet erg ontwikkeld zijn geweest en het begrip van een compleet drama nog niet gehad hebben. Inderdaad, men kan verder gaan en gerust zeggen, dat zij dan zelfs geen denkbeeld hadden van de eerste eischen, waaraan een drama voldoen moet, t.w. dat de handeling voor de oogen van den toeschouwer geschiedt, dat er ontwikkeling is en dat de waarschijnlijkheid met het oog op de verandering van plaats in acht genomen worde.

Er zijn dan ook onder de voorstanders van deze opvatting niet weinigen, die het woord *drama* vermijden en het Hooglied liever eene *dramatische idylle* of *dramatische pastorale* noemen. Sommigen geven zich moeite om aan te toonen, dat het gedicht in geen geval voor de opvoering of zelfs voor de voordracht

1) De triumf der liefde, 65.
2) Le Cantique des Cantiques, p. 19.

bestemd zou geweest zijn. Maar ik vraag: waartoe is het dan vervaardigd? Alleen om in stilte gelezen te worden? Dat kan toch met een dramatisch zangstuk niet bedoeld zijn. Niets is onwaarschijnlijker dan dat men een dergelijke compositie met dialogen en acteurs alleen voor het papier zal bestemd hebben, opdat het altijd in portefeuille zou blijven. Want het Hooglied tintelt van gloed en levensgenot; het kan dus moeilijk zulk eene abstractie geweest zijn. Als iets realiteit heeft, dan is het dunkt mij, dit dichtstuk, dat niets dan natuur en werkelijkheid ademt.

Beter dus, de consequentie te aanvaarden. Als het een drama of zelfs een dramatische idylle is, dan is het ook opgevoerd. Maar bij deze onderstelling stuit men op een ander bezwaar, t.w. dat het tooneel den Joden onbekend was. Toen Herodes de Groote den eersten schouwburg te Jeruzalem bouwde, gaf dat veel aanstoot; want men zei dat het in strijd met de Joodsche zeden was. ‘Zulke vertooningen’, schrijft Flavius Josephus, de Joodsche historicus van die eeuw, - ‘zulke vertooningen zijn bij ons niet inheemsch.’[1)] Hieruit leid ik af dat tot het begin onzer jaartelling in Palestina onder de joden nooit komedie gespeeld is. En was het theater onder de regeering van Herodes nog een nieuwigheid, hoeveel te meer dan in den tijd, toen het Hooglied geschreven werd, dat wel jonger dan Salomo, maar toch stellig ouder dan Herodes is. Blijkbaar had men een afkeer van het drama, en toen het werd ingevoerd, verfoeide men het.[2)]

Daarbij komt nog iets anders. De inhoud van dit gedicht gelijk men zich dien voorstelt, schijnt mij niet overeenkomstig de oostersche en joodsche zeden, vooral van den lateren naexilischen tijd. De wijze waarop Sulamit in het vorstelijk sérail optreedt, met den koning coquetteert en zich vrijheden veroorlooft, is eenigszins in strijd met de étiquette dier landen. Daar zijn de meisjes onderworpen en stil; zij verlaten het huis nauwelijks[3)]. Bovendien is een monarch er een veel te hoog heer, dan dat eene herderin zich zou vermeten, haar spel met hem te

1) Zie Ant. XV, 8, 1.
2) Ook van de Arabieren schreef Herder, Lieder der Liebe 100, te recht: ‘dramatische Dichter haben sie nie gehabt.’
3) Zie Winer, Rwb. I, 377. Grimm, 2, 3, 4 Maccabäer, 71, 364 en de daar aangehaalde schrijvers.

drijven. Men zal misschien tegenwerpen, dat er slechts sprake van eene vertooning is. Maar die dient toch te rusten op werkelijkheid.

Ook de taal van Sulamit klinkt vreemd, als zij een meisje is. De oostersche begrippen zijn op dit punt nog strenger dan de onze. De erotische ontboezemingen, die hier voorkomen, zouden op de lippen van een jonge maagd tamelijk onvoegzaam geweest zijn, en al wat haar door vrouwen en door een man wordt toegezongen, hare ooren gekwetst, haar fijn gevoel beleedigd hebben.

Het merkwaardigst is, dat zelfs het minste dramatische element bijna geheel in het Hooglied ontbreekt. 't Zijn altemaal zangen en liederen op één thema; de bruid wordt verheerlijkt door den bruidegom en deze door zijne bruid. Het is telkens hetzelfde met weinig variatie. Steeds de gelijke complimenten en liefkoozingen. Ook komen eenige herhalingen voor, die in een drama niet denkbaar zijn. Enkele kleine liedjes, aardige verhaaltjes en een droom wisselen de zangen af. Maar van theatrale actie valt weinig te ontdekken. Het eenige wat daarnaar zweemt, is de optocht van koning Salomo; doch die op zich zelf is niet genoeg om van een bundel minneliederen een drama te maken.

III.

Hoe nu dan? Is 't na al de vruchtelooze pogingen tot verklaring van het Hooglied misschien het wijst te zeggen:

> ‘Met begrijpen zal 't niet gaan’?[1)]

Ik geloof dat ik deze vraag ontkennend mag beantwoorden, daar wij, als ik wel zie, eene betere verklaring hebben. Reeds van der Palm gaf haar. ‘Dit kleine, maar van den kant der

1) Gaarne neem ik de gelegenheid waar om dezen versregel van Beets hier nog eens over te nemen, daar ik eene vorige maal (Gids 1894, 501), toen ik hem uit het geheugen aanhaalde, mij ten aanzien van den daarop volgenden eene vrijheid veroorloofde, die naar des dichters meening - en hij had daarin gelijk - zijne schoonheid niet verhoogde. Ik laat daarom nu de beide regels volgen, zooals ze wezenlijk luiden. Aangaande het kruis van Christus heet het:

> Met begrijpen zal 't niet gaan,
> Grijp het onbegrepen aan.

dichterlijke schoonheid onschatbaar boekje' - zoo schreef hij - 'bevat een aantal liefdezangen, waarin de kuische, maar vurige genegenheid van een jeugdig paar als bruid en bruidegom wordt afgeschilderd.' In deze karakteristiek komt slechts één woord voor, dat ik niet juist acht en daarom wegliet. 'Als bruid en bruidegom v e r l o o f d ,' zegt van der Palm. Hij had moeten schrijven: 'als bruid en bruidegom g e h u w d .' Reeds de herhaalde vermelding van d e n s l u i e r in het Hooglied wijst daarop.[1)] Want de oostersche gewoonte verschilt van de onze. Het huwelijk heeft ginds eerst plaats en daarna de bruiloft, die altijd eene week duurt. Zoo was het oudtijds en zoo is het nog. Ik leg op dat onderscheid tusschen 'verloofd' en 'gehuwd' grooten nadruk. Immers ook hier geldt dat de zangen, door de bruid gezongen, alleen gepast zijn in den mond eener getrouwde vrouw, die de geheimen van het huwelijksleven kent. Op de lippen eener verloofde zijn ze niet kiesch. Deze kan, tenzij alle grenzen overschreden worden, moeilijk zingen:

Op mijn leger des nachts
Zocht ik mijn beminde,
Ik zocht hem, maar vond hem niet.

Toen stond ik van mijn bed op
En ging door de stad rond;
Op straten en pleinen
Zocht ik mijn geliefde,
Ik zocht hem, maar vond hem niet.

Daar troffen mij de wachters,
Die door de stad rondgaan.
'Hebt gij' (vroeg ik) 'mijn beminde ook gezien?'

Nauw had ik hen verlaten,
Daar vond ik mijn beminde,
Ik greep hem en liet hem niet weer los,
Totdat ik hem gebracht had
In het huis mijner moeder,
In het vertrek van haar, die mij het levenslicht schonk.

Vóór van der Palm was dezelfde verklaring gegeven door

1) Vgl. Stapfer, La Palestine, 162.

Bossuet in de Voorrede tot zijn Commentaar op het Hooglied[1], en overgenomen door den grondigen kenner der Hebreeuwsche poëzie J. Lowth[2]. Zij begingen alleen de fout dat zij de onderscheiden zangen van het gedicht nauwkeurig over de zeven feestdagen verdeelden, wat des te willekeuriger is, daar ze blijkbaar niet in tijdsorde volgen.

Ook de beroemde J.G. Herder verdedigde deze opvatting met veel talent; doch men heeft hem en anderen, die het daarin met hem eens waren, verweten dat zij de eenheid der zangen miskenden[3]. Die eenheid bestaat zonder twijfel, en wel voornamelijk door de omstandigheid, dat één dichterhand de bruiloftsliederen verzameld, geschikt en bewerkt heeft. Ook bestaat er grond voor de onderstelling, dat hij van het zijne een en ander aan de zangen toevoegde. Hij was een man van talent, maar de redactie had toch nog wel iets beter kunnen wezen. Over het geheel echter mogen wij hem dankbaar zijn, dat hij deze Israëlietische bruiloftszangen aan de vergetelheid ontrukte. Want hij bewaarde zoo een volkspoëzie, die eenig in hare soort is en van welke wij nog wel meer zouden willen bezitten.

Hoe komt het, zal men vragen, dat, als deze opvatting zoo juist is, ze, ondanks de autoriteiten, die haar voorstonden, tot nu toe weinig bijval heeft gevonden? Het antwoord ligt voor de hand. Zij werd licht verdrongen door de dramatische verklaring, die veel schitterender en aantrekkelijker was. Deze toch maakte van de onsamenhangende liederen een schijnbaar wel sluitend geheel, waarvan ik, niettegenstaande de geopperde bezwaren, gaarne wil erkennen: si non vero, e bene trovato.

Een andere vraag is: vanwaar dat in den allerlaatsten tijd de verworpen verklaring, althans in Duitschland, weer verdedigers vindt?[4] Hierop antwoord ik: er is vóór eenige jaren licht in het Oosten zelf ontstoken, dat het oude Hooglied bestraalt en veel van hetgeen daarin duister was opheldert. Ook hier toch geldt het bekende:

1) Hij verbond daarmede echter de allegorische verklaring.
2) De sacra poësi Hebraeorum II, 604, 610 sq.
3) Hetzelfde doet Ed. Reuss als hij schrijft: ‘nous soutenons que le livre se compose d' un certain nombre de morceaux détachés’ (Le Cantique des cantiques 51).
4) Ik noem hier slechts de namen van Riehm, Stade, Kautzsch, Budde en Nowack, zonder hunne werken te citeeren, die ieder deskundige kent.

Wer den Dichter will verstehn,
Muss in Dichters Lande gehn.

Men heeft het land des dichters bezocht, t.w. het oude Syrië, waarvan Palestina een deel was. Een Duitsch consul namelijk, Dr. Wetzstein, vertoefde daar jaren lang; hij huwde er en zijne vrouw had er bezittingen. Bekend met de bevolking, maakte hij zich vertrouwd met hunne levenswijze en zeden, ook in de dorpen. Onder meer woonde hij hunne feesten en bruiloften bij. Wat hij op deze laatste zag en hoorde, heeft hij medegedeeld. Anderen hebben die aanteekeningen bestudeerd en verwerkt. Zoo is, gedeeltelijk door hem, gedeeltelijk door hen de sleutel tot het Hooglied gevonden. Het blijkt nu uit de vergelijking van het heden met het daar geschetste verleden, dat tot op dezen dag toe in die plechtigheden nagenoeg geen verandering gekomen is. Gelijk de Syrische boeren thans hunne huwelijken sluiten, zoo geschiedde dat oudtijds reeds door de bewoners dier gewesten, ook door de Palestijnsche Joden.

Begeven wij ons dan in gedachte aan de hand van onzen gids naar het land van den Libanon, niet ver van Damascus. Wij zijn in het voorjaar. Want de Syrische huwelijken worden bijna altijd gesloten in Maart, de schoonste maand van het Syrische jaar, die naar hare lieflijkheid den naam *prachtmaand*[1)] draagt en van welke een spreekwoord zegt: ‘wil iemand het paradijs in zijn bloei zien, hij aanschouwe de aarde in Maart.’ Daar de winterregens voorbij zijn en de zon wel verkwikt, maar nog niet, gelijk in de volgende maanden, verschroeit, worden de bruiloften buiten op de dorschvloeren der dorpen gevierd, die in dit jaargetijde bijna één onafgebroken bloemrijke weide vormen.

Leg naast deze beschrijving van het seizoen het Hooglied, dat ons te of bij Jeruzalem verplaatst: ook daaruit waait u niets dan lentegeur tegen. Neem welken zang gij wilt, altijd klinkt hij als een voorjaarslied. Ik moet mij natuurlijk tot één proeve beperken en kies de opwekkende woorden, die de jonge echtgenoot zijne bruid toezingt:

Sta op, mijn geliefde,
Mijne schoone, ga uit!

1) Adâr. Ook bij de Joden heet de maand nog zoo.

Want de winter is verdwenen,
De regentijd voorbij,
De bloemen zijn ontloken in den grond,
De tijd van 't gezang is gekomen,
Het gekir van den tortel weerklinkt in ons land.

De vijgeboom zet geurige vruchten,
De wijnstok welriekende bloesems.
Sta op, ga, mijn liefste,
Mijne schoone, ga uit!

Mijn duifje, in de rotsspleet,
In de kloof van den bergwand
Laat mij uw gelaat zien,
Laat mij uwe stem hooren,
Want uw stem is bekoorlijk,
Uw aangezicht schoon!

En diezelfde toon klinkt in de zangen der bruid tot haren bruidegom, ‘die’, gelijk zij het poëtisch uitdrukt, ‘onder de leliën weidt’:

Welaan, mijn geliefde,
Laat ons naar het veld gaan,
Laat ons slapen bij de bloemen!
's Morgens vroeg naar de wijnbergen,
Om te zien, of de wijnstok al uitbot,
Of zijn bloesem al opengegaan is,
Of de granaten al bloeien[1)]....
Daar wil ik u mijn liefde schenken.

In dezen schoonen tijd dan worden de bruiloften gevierd. Wonen wij zulk een feest bij. Het begin is zooals dat bij herhaling in den bijbel beschreven wordt. Van zijne gezellen, de zoogenaamde ‘vrienden’, begeleid, feestelijk gekleed en met een kroon of krans getooid, begaf zich de bruidegom naar de woning der bruid - ‘het huis harer moeder,’ gelijk het Hooglied zegt - om haar af te halen en naar zijne woning te brengen. Tegenwoordig is die bruigomskroon verdwenen, alleen de bruidskroon gebleven. Maar den naam

1) Hoeveel beteekenis de in het Hooglied vaak genoemde granaatappels nog in de Syrische huwelijken hebben, kan men o.a. lezen bij Ebers-Guthe, Syriën II, 66.

‘koning’ draagt de Syrische boer gedurende de bruiloftsweek nog steeds, en zijne bruid heet desgelijks nog altijd ‘koningin.’ De week, waarin het feest gevierd wordt, is een echte ‘koningsweek.’ Vandaar dat ook in het Hooglied de bruidegom gedurig ‘de koning’ genoemd wordt, eens zelfs, bij zijn aankomst in een schitterenden optocht: ‘koning Salomo.’

O vrouwen van Jeruzalem
O dochters van Zion!
Gaat uit en aanziet,
Aanziet koning Salomo
Met de kroon waarmede zijne moeder hem tooide,
Op den dag zijner bruiloft,
Den dag, waarop zijn hart zich verblijdt.

Onder zulke zangen treedt de bruidegom-koning met zijne gemalin, zijne ‘Sulamit’[1)] binnen. Nu nemen beiden plaats op den voor hen bestemden troon, waar zij aller hulde en gelukwenschen ontvangen.

Die troon is in den vroegen morgen van den eersten feestdag opgericht. Men raadt nooit, hoe. Op een ruim twee el hooge stellage plaatsen de boeren eene dorschslede, of gelijk de Syriers zeggen: dorschtafel; het is de dorschslede van den bruidegom zelven. Over deze wordt een groot bont tapijt uitgespreid, waarop men twee met goud geborduurde kussens legt. Is die zoo versierde troon gereed, dan worden de koning en koningin uit hun slaapvertrek gehaald en verzocht, op hun hoogen zetel plaats te nemen.

Aan vroolijke liederen ontbreekt het daarbij niet. Reeds zoodra de dorschslede uit de schuur gehaald is en op de schouders der vrienden ligt, weerklinken ze. Wetzstein heeft zulk een lied opgeteekend, dat met veel geestdrift het geluk der jonggehuwden bezingt. Ik deel er één couplet van mede:

Hoe zoet, na lange scheiding zich eindlijk te omhelzen,
Te drenken en te drinken van 't bekertje der lippen,
De kleine rest dan der doorwaakte nacht te sluimeren
Gestrengeld, als de handen de peluw en het dek zijn.

1) Sulamit heet zij als bruid van den ‘koning’ volgens het bekende verhaal, dat deze de schoonste vrouw in den harem van David en later van Salomo was.

Dezen zang vinden wij zoo woordelijk niet in het Hooglied, maar wel dezelfde gedachten, vertolkt door de bruid:

> Hij drenkt mij met de kussen van zijn mond!

en

> Zijne linkerhand onder mijn hoofd, zijne rechter omvat mij.

Doch luid klinkt ook hier nog het lied, dat de verzamelde menigte aanheft, wanneer de koning in de verte nadert om zijn troon te bestijgen. ‘Treedt de bruigom uit zijn slaapzaal, dan loopt hij als een held, als een vorst,’ heet het ergens in een Psalm. Glansrijk is inderdaad de beschrijving van den optocht in het Hooglied:

> Wie komt daar uit de vlakte op,
> Gehuld in rookkolommen,
> In myrrhe en wierookwalmen
> En allerlei reukwerk?
>
> 't Is de palakijn van Salomo,
> Rond welke zestig helden,
> Israëlietische mannen.
> Aller hand is aan het zwaard,
> Zij zijn ten strijde gerust,
> Met den degen op zijde
> Wegens schrik in den nacht.
>
> Een draagstoel liet zich koning Salomo maken
> Van Libanonhout,
> Zijne zuilen van zilver,
> Zijn lenning van goud,
> Zijn zitting van purper,
> Zijn midden bedekt....

Wie zijn die zestig helden? 't Zijn de reeds genoemde ‘vrienden’, het escorte van den bruidegom, met hun aanvoerder, vezir of minister geheeten, voorop. Even als in Simson's tijd weten zij nog heden den bruidegom te bedienen. Hun ambt bestaat namelijk niet slechts hierin dat zij hem omringen en gezelschap houden, maar ook daarin dat zij, zoo noodig, hem beschermen. Hoe dit te pas komen kan, blijkt uit oude verhalen, waarin de jonge man en zijn geleide over-

vallen worden[1]. Verder eten en drinken zij met hem. De ‘koning’, die zelf een goed voorbeeld geeft, wekt hen op, desgelijks te doen:

> Eet, vrienden en drinkt; en wordt dronken van liefde!

Dit laatste is een aansporing om ook nog in een ander opzicht hem na te volgen. Want in Syrië wenscht men, gelijk overal, dat van een bruiloft weer een bruiloft kome. Om dat goede doel te bevorderen, laat men den troon nog één nacht na de koningsweek staan.

En evenals de bruidegom door ‘vrienden’ omringd is, zoo scharen zich om de bruid hare speelnooten, vriendinnen en bekenden. In het Hooglied heeten die de ‘dochters van Jeruzalem.’ Immers dat zijn deze vrouwen; niet de dames van het koninklijk sérail, aan wie de dramatisten de bedenkelijke rol toedichten, om, trots haar eigen brandende jaloezie, als echte koppelaarsters, een onnoozel landmeisje den monarch van Israël in de armen te voeren. Neen, de rol dezer vrouwen is onschuldiger en reiner. Het is haar plicht en ook haar lust, het feest der bruid op te luisteren. Zij doen dat op allerlei wijzen. Door haar te vergezellen en ‘achter haar aan te gaan’[2], door geschenken en het werk harer kunstvaardige handen, door haar schoonheid en fraaie toiletten, door haar zangen, dansen en spelen bovenal. Doch hierover moet ik nog een enkel woord meer zeggen, daar dit tot recht verstand van het Hooglied onmisbaar is.

IV.

Zangen, dansen, spelen en allerlei scherts, - daarmede vooral worden de dagen der koningsweek doorgebracht. Reeds op den avond, die aan den huwelijksnacht voorafgaat, begint de vreugde. Dan is het de gewoonte dat de bruid zelve en geheel alleen danst, waarbij de ‘vrienden’ en ‘vriendinnen’ zich in eene rij om haar heen scharen. Deze dans heet de zwaarddans of krijgsdans, en is een eigenaardig Syrisch gebruik. De jonge vrouw houdt een zwaard in de hand en zwaait

1) Zie 1 Macc. 9:37-41.
2) Vgl. Psalm 45 : 15.

daarmede, doch zonder iemand te treffen. Eigenlijk is dat de bedoeling van den dans niet, die oorspronkelijk gedanst wordt na een behaalde overwinning in den oorlog. Dan trachten jongelieden de danseres te naderen en aan te raken, waartegen zij zich met het zwaard verweert. Doch in den bruidsnacht hebben die aanvallen niet plaats. Terwijl de bruid in den kring danst bij den rossen gloed van ontstoken fakkels, zingen de omstanders een lied, dat haar schoonheid verheerlijkt, de zoogenaamde *wasf*, een hulde aan de bruid.

Ook deze zang, zooals hij bij Israël luidde, is in het Hooglied vereeuwigd. De aanhef verplaatst ons midden in den dans:

> Wend u, wend u, o Sulamit,
> Wend u, wend u, dat wij u bezien!....
> Wat ziet gij aan Sulamit,
> Terwijl zij den krijgsdans danst?
>
> Hoe schoon zijn uwe schreden in de schoenen, vorstin!
> Uw hoofd is aan den Karmel,
> Uw hoofdhaar is aan purper gelijk.
> Een koning[1)] wordt door uwe lokken geboeid.
> Hoe schoon zijt ge en hoe bekoorlijk,
> O liefste, bij 't mingenot!

In gelijken trant wordt op de volgende dagen de schoonheid der bruid ook, vooral bij dansen, in liederen bezongen. Ze zijn over het algemeen nog al stout en sprekend; niet het minst echter de zang, bij den zwaarddans aangeheven, waarvan ik slechts enkele regels mededeelde. Bij de keuze liet ik de sterkst gekleurde onvertaald, wat zeker niemand mij ten kwade duiden zal.

Doch niet alleen de vrienden en vriendinnen verkondigen den lof der bruid; de jongelieden bezingen bovendien elkander, en dit is in het Hooglied eigenlijk de hoofdzaak.

Natuurlijk zijn ook hierin de schoonheid en de liefde het telkens wederkeerend thema, dat, ondanks de daarop uitgedachte variaties, wat eentonig wordt. Dit bezwaar geldt echter, gelijk men begrijpt, vooral de lezing van die liederen; gezongen konden ze streelen door hun melodieën. Wel eenige afwisseling bieden, ook bij de lektuur, kleine intermezzio's, die piquante

1) De bruidegom.

voorvallen uit de vrijage of uit het pas aangevangen huwelijksleven mededeelen; waarmee ik niet beweer dat alles zoo gebeurd is als het hier wordt geschetst. 't Zijn waarschijnlijk meer aria's, die bij iedere bruiloft dienst konden doen. Maar daar ze in elk geval romantisch genoeg zijn, is 't wel de moeite waard, van die liedjes kennis te nemen of althans met enkele kennis te maken.

Nu eens verbeeldt zich de bruid in haar huis te zitten, terwijl haar beminde nabij is:

> Ik hoor mijn liefste, hij nadert,
> Daar staat hij achter onzen muur!
> Hij kijkt door de vensters
> En gluurt door de reten.

Een andere maal verwacht zij hem bij zich in den nacht. Wat zij dan zingt, herinnert, gelijk Hoekstra[1)] heeft opgemerkt, aan het liedje van Anacreon:

> Eens, 't was midden in den nacht,
> Kwam tot mij de God der min,
> Heftig klopte hij aan de deur, enz.;

waarin echter bij de monotheïstische Joden Cupido niet voorkomt. In het Hooglied luidt het:

> Ik sliep, maar mijn hart waakte,
> Ik hoorde mijn geliefde, hij klopte:
> Doe mij open, mijne zuster, mijn liefste...
> Want mijn hoofd is vol dauw,
> Mijne lokken vol droppels...
>
> Ik had mijn kleed reeds uitgetrokken,
> Hoe kon ik het weer aantrekken?...
> Daar stak mijn geliefde zijn hand door het venster,
> En mijn binnenste werd in mij ontroerd:
> Ik stond op om mijn geliefde open te doen.

Straks weer heet het dat de bruid haar bruidegom kwijt is. Dan zegt zij tot hare speelnooten:

1) De triumf der liefde 93. - Ook op sporen van overeenkomst met Theocritus is gewezen door Lowth t.a. p. II, 613 en door Martineau American journal of philology XIII, No. 3); ze zijn echter niet sterk.

Ik bezweer u, Jeruzalemsche vrouwen:
Indien gij mijn geliefde vindt,
Wat zult gij hem berichten?....
Dat ik krank van liefde ben.

Deze strophe geeft aanleiding tot eenen beurtzang. De aangesprokenen antwoorden. Gaarne, zeggen zij, willen wij de boodschap overbrengen, maar -

Waarheen ging uw geliefde,
O schoonste der vrouwen?
Waarheen wendde hij zich,
Dat wij hem met u zoeken?

Of zij vragen:

Wat onderscheidt uw geliefde van anderen,
Dat gij ons aldus bezweert?

De hier geboden gelegenheid om den man in al zijne heerlijkheid te schetsen, laat de jonge vrouw niet voorbgaan. Het is een maar al te gereede aanleiding om een nieuw lofdicht op hem te zingen, waarin zijne voortreffelijkheden opgesomd worden. Om het echt oostersch koloriet van deze soort te doen kennen, volge hier althans deze proeve:

Mijn geliefde is wit en rood,
Uitstekend boven tienduizend.
Zijn hoofd is van het fijnste goud,
Zijne lokken zwart als een rave.
Zijne oogen zijn als duiven aan beken,
In melk zich badend, in edelsteen gevat,
Zijne wangen als balsembedden,
Die geurige zalven doen wassen,
Zijne lippen zijn leliën,
Druipend van overstroomende myrrhe,
Zijn mond is zoet,
Gansch lieflijkheid.
Zoo is mijn liefste,
O dochters van Jeruzalem!

't Spreekt vanzelf dat de bruidegom zulk een lofdicht niet onbeantwoord laat. Uit zijn mond klinkt het nu ook vol verrukking:

Gij hebt mijn hart betooverd,
O zuster, lieve bruid,
Met één blik uwer oogen!
Hoe schoon is uwe liefde,
O zuster, lieve bruid,
Hoeveel beter is uw liefde dan wijn!
En de reuk uwer zalven,
Hoeveel geuriger is hij
Dan 't welriekendst kruid!
Honigzeem druipt van uw lippen,
En de geur van uw kleedren is als Libanongeur!

Zong het jonge paar al die liederen zelf? Neen, de gewoonte brengt nog mee, en bracht dus evenzeer oudtijds mee, dat ze in hun naam en bijzijn voorgedragen werden door solisten, waarbij de mannen en vrouwen, die hen omringen, telkens de refreinen medezingen. 't Ligt ook voor de hand, dat het zoo ging, daar de meeste jonge paren wel geen zangers zullen geweest zijn en bovendien de koningsweek een feest van louter rust voor hen was, waarin anderen het werk voor hen deden.

In enkele verzen, die hun op de lippen gelegd worden, straalt blijkbaar het streven door om te doen uitkomen dat zij overgelukkig zijn.

Selig durch die Liebe,
Götter durch die Liebe,
Menschen, Engeln gleich,

dat is de toon, die ook hier ons telkens tegenklinkt. Gelijk er geen schooner paar is, zoo ook geen meer gezegend paar. De bruigom zegt het ronduit: hij zou met geen vorst willen ruilen. Hij weet het wel, dat zoo iemand een ganschen harem heeft:

Zestig koninginnen zijn er,
Tachtig vrouwen en veel maagden.

Maar hij zou ze niet begeeren. Want, voegt hij er bij:

Geheel eenig is mijn duive,
Reine dochter harer moeder.
Jonkvrouwen, die haar zagen, prezen haar gelukkig,
Koninginnen en bijvrouwen roemden haar.

Hij kent de traditie omtrent koning Salomo, wiens naam hij bij zijn intocht een oogenblik droeg. Die had rijk en weelderig geleefd, meer dan alle andere menschen had hij liefgehad. Maar zie, deze vorst moet onderdoen voor hem:

> Salomo had eenen wijnberg,
> Dien hij aan de wachters gaf,
> Maar mijn wijnberg is de mijne
> En staat steeds tot mijn beschikking.

Doch ook de bruid is overtuigd, dat zij, om zoo te zeggen, een lot uit de loterij getrokken heeft, gelijk vooral daaruit blijkt, dat vele andere meisjes haar man begeerd hadden.

> Alle maagden hebben u lief,

zegt zij tot hem; maar, gelukkig voor haar, zij was de uitverkorene:

> Mij heeft de koning in zijn slaapvertrek gebracht,

hetgeen te verblijdender voor haar was, omdat, gelijk zij doet uitkomen, de meisjes hem m e t r e c h t beminnen.

Daar rijst een vraag bij haar op. Waarom is zij de gelukkige? Is zij de schoonste van allen? Ja, dat zegt haar man en dat zingen de anderen[1)]. Maar zij weet wel beter. Haar bescheidenheid ten minste verbiedt haar dit toe te stemmen. Al heeft zij eenige bekoorlijkheden, zij verontschuldigt zich er over, dat zij niet schooner is.

> Zwart ben ik, maar lieflijk,
> O dochters van Jeruzalem,
> Als de tenten van Kedar,
> Als Salomo's tentdoeken.
> Ziet mij niet aan dat ik zwart ben,
> Verbrand door de zon!

Doch de gedachte dat zij nu gehuwd is, wekt nog eene herinnering bij haar. Hare broeders hadden, gelijk broeders meer doen, haar geplaagd dat zij niet trouwen zou:

1) Zeer in overeenstemming met het Hooglied is in dit opzicht de Talmud, volgens welken de bruid ook per se ‘de schoone, de beminnelijke’ heet, Vgl. Ketubot 16b en 17a.

Wij hebben een kleine zuster,
Wat zullen wij met haar beginnen?

zoo vroegen zij en dachten er over, haar af te sluiten of op te sluiten. En thans - thans was zij de koningin van het feest, gelukkig bij haar echtvriend:

Ik ben voor zijne oogen,
Als een, die vrede vond.

Nog een andere vraag kon rijzen - nu niet bij haar, maar bij de omstanders. Hebben de jongelieden elkander vroeger gekend? Was er weerkeerige neiging en is het een huwelijk uit liefde? Ieder weet dat dit in het Oosten zeer zeldzaam is. De vaders vragen meestal niet naar den wensch hunner dochters, maar beschikken over haar. Doch het ideaal is toch ook hier inclinatie; vandaar dat deze, al bestaat ze niet, ondersteld wordt. Op de bruiloft moet er altijd iets van gezegd worden, en derhalve uit de bruid in haar lied ook haar zielsverlangen, dat natuurlijk nu en dan voorhanden kan geweest zijn. In elk geval is de verzuchting zeer vurig:

O, zeg mij toch, mijn zielsbeminde,
Waar weidt gij, waar legert gij u in den middag?

En elders:

O dat ge mijn broeder waart,
Gezoogd aan de borst mijner moeder!
Vond ik u op straat, ik zou u kussen,
En men zou geen schande van mij spreken.

waarbij men rekening moet houden met de Oostersche adat, volgens welke een meisje alleen door haar broeder mag gekust worden.

Thans, nu zij de gelukkige vrouw van den geliefde is, begeert zij slechts bij hem te zijn en aan zijn boezem te rusten. Vandaar het herhaald verzoek aan hare bruidsnooten:

Ik bezweer u, o dochters van Jeruzalem,
Bij de gazellen en bij de hinden des velds,
Dat gij de liefde niet wekt,
Dat gij haar niet wakker maakt,
Voordat zij 't verlangt.

Moge haar geluk duurzaam, haar echtgenoot trouw zijn, denkt ze. Treffend en schoon is de bede tot dezen:

> Plaats mij als een zegelring aan uw hart, aan uw arm!
> Want sterk als de dood is de liefde,
> Vast als de helle het minnevuur,
> Hare vonken zijn vuurvonken,
> Hare vlammen zijn Godsvlammen,
> Watervloeden kunnen die liefde niet blusschen,
> Geen rivieren stroomen haar weg!

Men zou wenschen dat het Hooglied hier eindigde. Maar er volgen nog eenige coupletten, die onder elkander niet zeer samenhangend zijn. 't Vreemdst is het slotcouplet waarin de bruid den bruidegom aanspoort om te vluchten. 'Vlucht,[1)] geliefde, vlucht als een gazel, als een hert, op geurige bergen,' zegt ze. Wie verwacht dit? Het tegendeel schijnt meer voor de hand te liggen. Een vermaning om te blijven zou gepaster zijn. Waarom moet de bruidegom verdwijnen?

't Kan zijn dat wij dit niet meer begrijpen ten gevolge van de wanorde, waarin het geheel is geraakt. De verzamelaar der bruiloftszangen heeft ze op vreemde wijze geschikt, waardoor de beteekenis van sommige verloren gaat. Budde meent, dat het slot misverstand is van een andere plaats, waar de bruidegom ook op bergen vertoeft[2)] Maar dan zou het misverstand toch wel bijzonder groot zijn, aangezien in dat vers juist het omgekeerde staat van hetgeen hier voorkomt. De bruid verzoekt hem daar, op die bergen zich om te wenden en tot haar in te keeren. Dat is natuurlijk veel gepaster. Wat kan haar op het einde bewegen, hem tot de vlucht aan te sporen?

Misschien ligt er een toespeling in op het slot van het feest en wil de bruid te kennen geven dat de vreugde uit is. In Syrië heeft daarbij nog iets bijzonders plaats.

Wetzstein verhaalt dienaangaande het volgende: 'Op den zevenden of laatsten dag der koningsweek begint vóór zonsondergang een spel, dat ouder gewoonte het feest moet besluiten. Terwijl dat gespeeld wordt, stijgen hunne majesteiten

1) De Statenvertaling heeft hier: *komt haestelyck*; maar erkent in de kantteekening dat in het oorspronkelijke *vlucht* staat.
2) Hl. 2:17.

van den troon, vervolgens begeven zij zich onder de gasten om hen voor hunne deelneming te bedanken en vaarwel te zeggen. Nauwelijks zijn dezen vertrokken, of de vrienden, anders gezegd de bruidegomsgezellen, omringen het bruidspaar en begeleiden het naar huis, waar hun een avondmaal wordt aangeboden. Na zich eenige oogenblikken verwijderd te hebben, keert de jonge echtgenoot in hun midden terug, maar zonder zijne vrouw en in zijn gewone pak. Het koninklijk ornaat is afgelegd en de vorst weer een gewoon mensch geworden. Om hem dit diep te doen gevoelen wordt - zeer onaesthetisch - na afloop van den maalijd zijn gelaat door de gasten met vuil bestreken; een traditioneele smaad, die hem volkomen ontnuchtert.'

Zoo is hij weer wat hij vóór een week was: een boer, en nog wel een Syrische boer, veracht en rampzalig, van God en menschen gehaat.

De gevolgtrekking ligt voor de hand. Is de koningsweek de schoonste tijd in het leven van den Syrischen boer, des te pijnlijker is voor hem het einde, wanneer hij onttroond en aan de treurige werkelijkheid teruggegeven wordt.

Ik durf niet beweren dat dezelfde slotscène in oud-Palestina een einde aan de bruiloft maakte. Ook zonder dat onderdeel trouwens zou het 'vlucht op de bergen' verstaanbaar zijn, als het ten minste het laatste woord der bruid geweest is, wat ik niet stellig durf verzekeren.

V.

Ziedaar dan het Hooglied volgens de nieuwste opvatting: geen allegorie, geen drama, maar een bundel bruiloftszangen, door één dichter verzameld en tot een geheel verwerkt. Zoo verklaart zich dat er eenheid in is, maar dat toch de rechte samenhang ontbreekt. Want al zijn de liederen variaties op één thema, het steeds herhaalde compliment van den dag en van de week, zij vormen toch geen doorloopend geheel.

Ik beweer niet, dat door deze verklaring elke duisterheid verdwijnt. Maar de hoofdzaken staan nu, dunkt mij, toch vast. De voorjaarszangen, de zwaarddans, de optocht, de lofspraken van bruid en bruigom op elkander, dit alles wordt door de nog in Syrië bestaande gebruiken volkomen duidelijk.

Wat de kleine intermezzio's en coupletten betreft, is rekening te houden met het vermelde feit, dat het op zulke bruiloften aan scherts niet ontbreken mag.

Door belangrijke bezwaren wordt de opvatting niet gedrukt. Ik erken echter dat men er één tegen zou kunnen aanvoeren. Het is daarin gelegen, dat de jonge man eens ‘koning Salomo’ genoemd wordt, terwijl elders in het gedicht van denzelfden koning Salomo als van een historisch persoon wordt gesproken. Dat de bruidegom telkens ‘koning’ heet is volkomen in orde; want dit is zijn hooge titel in die week. Ook zou hij desnoods ‘koning Salomo’ kunnen heeten, evenals zijne jonge vrouw ‘Sulamith.’ Maar het is een inconsequentie, dat met dien naam tevens de bekende vorst wordt aangeduid.

De inconsequentie is zelfs zoo groot, dat ze twijfel aan de juistheid dezer opvatting zou kunnen wekken, als die voor het overige niet op zeer vasten grond steunde.

't Kan zeer wel zijn dat de logische fout niet in de bruiloftszangen zit, maar door den verzamelaar begaan is; want wie zal precies zeggen wat deze er bijgevoegd heeft? In geen geval zal de inconsequentie de Joden van den ouden tijd gehinderd hebben, zooals ons. Het merkwaardigst bewijs voor de juistheid dezer opvatting is en blijft het boek Job, welks eenheid daarom vroeger wel eens betwijfeld is geworden. Doch ten onrechte: Proloog en Epiloog, inleiding en slot zijn van dezelfde hand als het gedicht.[1)] Men ziet thans in, dat de Joodsche redeneertrant zich vrijheden veroorloofde, die ons willekeurig schijnen.

Zoo laat zich ook de strijd op één ondergeschikt punt in het Hooglied verklaren. Overigens stemt alles goed. Het komt mij daarom voor, dat wij nu eindelijk eene opvatting hebben, die inderdaad bevredigend mag heeten. Want zij zoekt hare kracht niet in phantasie, maar in de levende werkelijkheid, van welke het Hooglied een zuivere weerklank is.

Vraagt men, welke waarde het gedicht heeft, dan antwoord ik: het is volkspoëzie uit lang vervlogen dagen, die als zoodanig van historisch en archeologisch belang is. Maar zij heeft, naar ik meen, ook aesthetische waarde. Ik erken, dat niet alles even fraai is. Sommige beelden zijn ongepast en sommige

1) Zie Renan, Étude sur le poëme de Job, p. XLVI sv.

vergelijkingen gezocht. Bovendien zijn de lichamelijke schoonheden der bruid en des bruidegoms veel te breed uitgemeten of te plastisch geschilderd. Men heeft nog andere opmerkingen gemaakt, welker juistheid ik toegeven moet. ‘Het onophoudelijk herhalen van gezegden en woorden,’ schrijft Hoekstra, ‘getuigt van zekere armoede in de taal.’ Dat is ook waar. Maar het zou zeer onbillijk zijn, van deze oude lyriek de volmaaktheid te verlangen. Men mag alleen eischen, dat ze frisch is en het leven der natie in zijn natuurlijken eenvoud weerspiegelt. Dit doet het Hooglied in bijzondere mate. Het is merkwaardige volkspoëzie.

J.C. MATTHES.

De toepassing van Bertillon's identificatiestelsel in Nederland.

Hij die wel eens een militair paspoort, een reispas of een bewijs van ontslag, dat bij het verlaten der gevangenis aan den in vrijheid gesteld wordenden gevangene wordt uitgereikt, in handen heeft gehad, of inzage heeft kunnen nemen van het inschrijvingsregister eener gevangenis, zal hebben kunnen zien, dat onder het opschrift ‘Signalement’ eenige aanteekeningen zijn opgenomen betreffende het uiterlijk voorkomen van den persoon, die in bedoeld stuk of register wordt genoemd.

Waarom op eerstgenoemde bescheiden die aanteekeningen voorkomen, zullen we onbesproken laten. Wij willen hier alleen spreken over het doel, waarmede zij in laatstgenoemd register worden vermeld.

Die aanteekeningen worden daarin hoofdzakelijk opgenomen, om daardoor in staat te worden gesteld, den betrokken persoon later te kunnen herkennen.

Die bedoeling althans lag aan het administratief voorschrift ten grondslag.

Dáárvoor moesten die aanteekeningen dienen, maar het is er verre van, dat het ook zoo is.

Toch behoort aan dien eisch in de eerste plaats te voldoen het signalement, dat ten dienste der Justitie wordt opgemaakt.

Daarom werd dan ook, vooral in den laatsten tijd, van verschillende zijden - o.a. nog bij de behandeling der Begrooting van Justitie voor 1895 in de 2e Kamer door Mr. Harte - er op aangedrongen, de thans nog bij ons gevolgde, in de praktijk zoo geheel nutteloos gebleken wijze van per-

soonsbeschrijving te verlaten, en die te vervangen door het sedert 1882 in Frankrijk in gebruik zijnde stelsel der Anthropometrische signalementen volgens de methode van Alphonse Bertillon.

Nadat ik de ‘Identification Anthropométrique; Instructions signalétiques par Alphonse Bertillon’ (Nouvelle édition etc. Melun 1893) had bestudeerd, kwam ik tot de vaste overtuiging, dat ook Nederland eenmaal dat stelsel van signalementsopneming zou moeten invoeren - dit kwam mij voor een onafwijsbare eisch des tijds te zijn - en daarom besloot ik, daartoe aangemoedigd door het Lid van het College van Regenten over de gevangenis alhier, den heer Dr. Kramps, mij de praktijk dier methode eigen te maken.

Na aan het College van Regenten de toestemming voor de toepassing daarvan in de gevangenis te Roermond gevraagd en verkregen te hebben, ontbood ik de noodige metalen instrumenten, liet de houten maten en verdere benoodigdheden door een gedetineerden timmerman naar de teekeningen van Bertillon vervaardigen, en waagde mij aan de praktijk. Sedert ruim 1½ jaar wordt thans die methode door mij toegepast op die gevangenen, welke zich daartoe willen leenen.

Tot nu toe waren allen daartoe bereid.

Aanvankelijk bepaalde ik mij tot de door Bertillon voorgeschreven metingen en het zoo nauwkeurig mogelijk beschrijven der litteekens.

Daarna volgde de kleursbepaling van het oog, welke ik mij als zeer moeielijk uitvoerbaar had voorgesteld.

De praktijk leerde mij echter het tegendeel.

Eindelijk nam ik ook het beschrijvende signalement onderhanden en ondervond daarbij, dat juist dát gedeelte, hetwelk ik voor hoogst eenvoudig had gehouden, de meeste zorg en studie vorderde.

De oude sleur ‘neus gewoon, mond gewoon, enz.’ zat er nog te veel in. Ik had nog niet geleerd, al deze niets zeggende termen te vergeten.

Van Bertillon's methode en van de resultaten daarmede door mij verkregen, alsmede van de wijze, waarop in ons land de invoering daarvan zou kunnen plaats hebben, zal ik trachten den lezers van dit tijdschrift in de volgende bladzijden een begrip te geven.

I.

Het signalement, zooals het door Bertillon is ontworpen, kan gevoegelijk in drie afdeelingen gesplitst worden.

Eigenlijk zijn het drie signalementen, die hij tot één vereenigt.

1. Het anthropometrische signalement, waaraan het stelsel zijn naam ontleent.
2. Het oude beschrijvende signalement, doch in gewijzigden en verbeterden vorm, en
3. Het signalement der litteekens.

Het anthropometrische signalement.

Het gebruik der Anthropometrie, als middel tot vaststelling der indentiteit, berust op een drietal eigenschappen:

1. De bijna volstrekte standvastigheid in afmetingen van het beenderenstelsel van den mensch, gerekend van af zijn 20e jaar.

Na dit tijdstip neemt alleen de lengte der dijbeenderen nog een weinig toe, maar wat deze verlenging der dijbeenderen de lichaamslengte zou doen toenemen, wordt wederom opgeheven door de kromming der wervelkolom, die op dien leeftijd intreedt.

2. De buitengewone verscheidenheid in afmetingen van de deelen van het skelet van twee personen, waardoor het zeer moeielijk, bijna onmogelijk is, om twee geraamten te vinden, die met elkander verwisseld zouden kunnen worden.

3. De gemakkelijkeid en de juistheid, waarmede de verschillende voor het signalement noodige maten, met eenvoudige meetwerktuigen kunnen genomen worden op levende personen.

Na een nauwgezet, gedurende verscheidene jaren voortgezet onderzoek, zijn door Bertillon, onder de vele maten, die van het menschelijk lichaam genomen kunnen worden, een elftal als de meest geschikte voor het anthropometrische signalement uitgekozen.

Deze zijn:

de volle lengte van het lichaam, staande gemeten;

de afstand der uiterste vingertoppen, bij zijwaarts gestrekte armen;

de lengte van den romp met hoofd, in zittende houding;
de lengte van het hoofd;
de breedte van het hoofd;
de lengte van het rechteroor;
de breedte van het rechteroor;
de lengte van den linkervoet;
de lengte van den linkermiddelvinger;
de lengte van den linkerpink, en
de lengte van den linkerbenedenarm met hand.

Een eerste vereischte bij het nemen van deze maten is, dat zij steeds met de grootst mogelijke nauwkeurigheid genomen worden, daar de waarde van een maat gelijken tred houdt met de juistheid van de meting.

Het is dus noodig, dat deze meting overal op dezelfde wijze en met dezelfde speciaal daarvoor vervaardigde meetwerktuigen, verricht worde.

Wat onder ieder der bovenvermelde maten moet worden verstaan, en hoe ze genomen moeten worden, zullen we hier beknopt trachten mede te deelen.

Hoewel onvoldoende als leiddraad voor de praktijk, kan dit overzicht toch voldoende geacht worden, om van het geheel een duidelijke voorstelling te geven.

De eerste maat, de lengte van het lichaam in zijn geheel, is een maat, die wel aan allen bekend zal zijn, en dus weinig of geen verdere toelichting vereischt.

Alleen dient hierbij opgemerkt te worden, dat, ter voorkoming van bedrog, de persoon gemeten wordt blootsvoets, en niet, zooals thans veelal gebruikelijk is, met kousen of sokken aan de voeten.

Het meetwerktuig voor het opnemen van deze maat bestaat uit een in centimeters verdeelden maatstok, lang één meter.

Op een afstand van één meter boven den vloer, is deze maatstok aan de rechter zijde van een, twee meters hooge en p.m. 25 centimeters breede, plank bevestigd, welke plank aan een verticalen muur is verbonden,

Na den te meten persoon, dien wij eenvoudigheidshalve den verdachte zullen noemen, met den rug tegen de plank, links van den maatstok, geplaatst te hebben, wordt de lichaamslengte bepaald, door een in den vorm van een winkelhaak vervaardigd schuifblok tegen de kruin van het hoofd te leggen.

De tweede maat, de afstand der uiterste vingertoppen bij zijwaarts gestrekte armen, wordt genomen onmiddellijk nà het meten van de lichaamslengte, zonder dat de verdachte daarbij van plaats verandert.

Dit geschiedt door middel van ramen, die aan beide zijden der boven beschreven plank aangebracht zijn.

Het raam ter rechterzijde is voorzien van eene schaal, die door verticale lijnen in centimeters is verdeeld.

De afstand tusschen de uiterste vingertoppen, zal, volgens Bertillon, in de meeste gevallen ongeveer 4 centimeters grooter zijn, dan de lengte van het lichaam.

De derde maat, de hoogte van den romp met hoofd, in zittende houding, is de lengte van af het zitvlak tot aan de kruin van het hoofd.

Het daartoe noodige meetwerktuig is ongeveer gelijk aan dat, hetwelk voor het meten van de lichaamslengte gebruikt wordt, doch kleiner.

De plank, waartegen de maatstok is bevestigd, is voorzien van een, 40 centimeter hoog, zitbankje van bepaalde afmetingen (zitting van 20 bij 30 cM.), waarop de verdachte moet plaats nemen, en waardoor hij wordt genoodzaakt, het bovenlijf de voor het nemen van deze maat vereischte houding te doen aannemen

De beide volgende maten - de twee middellijnen van het hoofd - geven de grootste lengte en breedte van den schedel aan.

Zij worden genomen met een bijzonder daarvoor ingerichten passer van vernikkeld ijzer, waarmede de afstanden in millimeters worden gemeten.

Zij worden afgelezen op een boog, die tusschen de passer-beenen verschuifbaar is.

De vorm van dezen passer komt eenigermate overeen met de krombeenpassers, zooals die bij de houtdraaiers in gebruik zijn.

De lengte van het hoofd wordt gemeten van uit de holte van den neuswortel tot aan het meest achteruitstekende gedeelte van het achterhoofd.

Deze maat kan met zeer groote nauwkeurigheid genomen worden, en is daarom een der gewichtigste van het signalement.

De breedte van het hoofd is de grootste afstand tusschen de wandbeenderen.

Het met vlugheid en juistheid nemen van deze laatste maat vereischt nog al eenige oefening, omdat er geen vast punt van uitgang voor kan worden aangegeven.

De juiste afstand kan slechts bepaald worden, door de beide beenen van den passer zigzagsgewijze, horizontaal en symmetrisch zoolang aan beide zijden van het hoofd te verschuiven, totdat men voelt, de grootste breedte van den schedel gevonden te hebben.

De lengte en breedte van het rechteroor zijn maximum-afmetingen. Zij worden genomen met een speciaal daarvoor uitgedacht koperen maatlatje van ongeveer 25 centimeter lengte, dat voorzien is van twee dwarsbalkjes of armen, waarvan het eene aan het uiteinde van het maatje vast zit, terwijl het tweede verschuifbaar is.

De lengte en breedte van het oor zijn de eenige maten, die aan de *rechterzijde* van het lichaam genomen worden.

Men meet het rechteroor, opdat het gemeten oor zichtbaar zij op de aan het signalement toe te voegen photographie en profil, waarvoor men gewoon is de rechterzijde van het hoofd te nemen.

De vier éénzijdige metingen, die nu nog volgen, worden uitsluitend op de linker ledematen verricht, omdat deze, door de gewoonte van den mensch voornamelijk de rechter ledematen te gebruiken, het minst aan verandering onderhevig zijn.

Het meetwerktuig, waarmede deze maten genomen worden, is een koperen maat in vorm ongeveer gelijk aan die, waarmede het oor gemeten wordt, en dus eveneens van één vast en één verschuifbaar dwarsstuk voorzien.

Het is echter van grooter afmetingen en heeft aan beide zijden een in millimeters verdeelde schaal.

De lengte van den linkervoet is de afstand tusschen de achterzijde van den hiel en het uiteinde van den grooten teen.

Opdat deze maat met juistheid worde genomen is het noodzakelijk, dat het geheele gewicht van het lichaan op dien voet rust.

Daartoe plaatst men den verdachte met den linkervoet op een bankje, terwijl hij het rechterbeen achterwaarts uitstrekt en, ter bewaring van het evenwicht met de rechterhand een handvat vastgrijpt, dat aan een tafel is bevestigd.

De maatlat, welke aan de zijde van den grooten teen langs den voet wordt gelegd, moet met het vaste dwarsstuk tegen den

hiel rusten, waarna het beweegbare stuk tot tegen den grooten teen wordt geschoven zonder dezen te drukken.

't Spreekt van zelf dat de nagels moeten geknipt zijn.

De lengten van den linker middelvinger en van den linker pink worden wel met hetzelfde instrument gemeten, doch men maakt daarbij gebruik van de kleine uitsteeksels, die daarvoor aan de beide dwarsbalkjes van de maatlat zijn aangebracht.

De gevraagde maat is de lengte tusschen den rug der hand en den top van den vinger of pink, wanneer de hand in den vorm van een winkelhaak is geplaatst.

Beide laatstgenoemde vingermaten hebben, na de middellijnen van het hoofd, voor het signalement de meeste waarde.

Door de lengte van den linker benedenarm verstaat men den afstand tusschen de uiterste punt van den elleboogstop en het uiteinde van den middelvinger.

De benedenarm, die bij het nemen van deze maat een scherpen hoek met den bovenarm moet maken, ligt met de binnenzijde der hand plat op een tafel.

Men maakt hierbij gebruik van een zeer hooge (1.10 meter) doch smalle tafel, in den vorm van een zaagbok, waarop de arm gemakkelijk rust.

Aan deze tafel is ook bevestigd het hierboven genoemde handvatsel, dat gebruikt wordt bij het nemen der voetlengte.

Het elftal afmetingen van het signalement, alsmede de meetwerktuigen, meenen we hiermede voldoende beschreven te hebben.

De door bovengenoemde metingen verkregen cijfers van eenig signalement worden genoteerd op eene kaart, de signalementskaart.

Wat nog grooter waarde aan het stelsel Bertillon geeft is het even eenvoudig als vernuftig uitgedacht systeem van opberging dier kaarten, en het gemakkelijk opsporen van een te zoeken signalement onder een groot aantal - duizenden - kaarten.

Ieder maatcijfer wordt daartoe ‘groot’, ‘middelmatig’ of ‘klein’ genoemd, naar gelang het boven, tusschen of beneden twéé, door Bertillon gekozen, grenscijfers is gelegen.

Deze grenscijfers zijn:

voor de hoofdlengte.....	van: 185-190 millimeters.
voor de hoofdbreedte.....	van: 154-158 millimeters.
voor den linker middelvinger	van: 112-116 millimeters.
voor den linkervoet.....	van: 254-264 millimeters.
voor den linker benedenarm.	van: 445-457 millimeters.

voor de lichaamslengte....	van: 1615-1675 millimeters.
voor den linkerpink.....	van: 86-92 millimeters.

De keuze dezer cijfers is niet willekeurig, maar berust op eene jarenlange ondervinding van Bertillon.

Het is namelijk een vereischte, dat bij de verdeeling van duizenden signalementskaarten in afdeelingen, enkele afdeelingen niet zeer vele, en andere weinige kaarten bevatten, maar dat alle afdeelingen ongeveer een gelijk aantal kaarten inhouden.

Ware dit niet het geval, dan zou het opsporen van een bepaald signalement te veel tijd kosten, en zoo zou de methode veel van hare waarde verliezen.

Zooals reeds gezegd is, heeft Bertillon met zijne jarenlange ondervinding het beoogde doel bereikt, en zoo kwam hij tot bovenstaande cijfers.

Wellicht zullen de grenzen dezer cijfers voor onze Nederlandsche gevangenisbevolking eenigszins anders moeten worden gesteld.

In de gevangenis te Roermond waren de uitkomsten bij het volgen der rangschikking van Bertillon zóó, dat van de 100 signalementen door mij verzameld, er in de afdeeling ‘groote hoofdlengte’ 71, ‘middelmatige hoofdlengte’ 23 en in de afdeeling ‘kleine hoofdlengte’ slechts 6 kaarten kwamen te liggen.[1)]

De eerste verdeeling der geheele collectie heeft nu plaats naar de *lengte* van het hoofd: klein, middelmatig of groot.

1) De ondervinding heeft nog aan Bertillon geleerd, dat de afmetingen der verschillende lichaamsdeelen van den eenen persoon tamelijk wel evenredig zijn met die der overeenkomstige lichaamsdeelen bij een tweeden persoon.
De verhoudingen dier afmetingen vindt men aan het einde van Bertillons ‘Instructions signalétiques’ in een tabel vermeld.
Waar gevonden verhoudingen sterk van deze afwijken, daar heeft men met abnormaliteiten te doen.
Ik vind het wel der moeite waard, hier te vermelden, wat ik heb ondervonden; misschien is 't een toeval en eerst later zal daaromtrent bij mij zekerheid kunnen bestaan.
Ik heb namelijk gevonden, dat bij de grootste helft van de wegens diefstal veroordeelden, die ik aan de metingen onderwierp, de verhouding van de vingerlengten tot de overige maten grooter was, dan de gemiddelde door Bertillon opgegeven verhoudingen.
Bij de niet-dieven kwam deze afwijking zelden voor.
Het spreekwoord ‘lange vingers hebben’ zou zoodoende, evenals de meeste spreekwoorden, niet zonder groud zijn, en zou dus kunnen worden opgenomen onder de spreekwoorden van Lombroso's ‘Uomo delinquente.’
Zie ‘L'homme criminel’ van Lombroso, bldz. 393, 2e Fransche uitgave.

De drie daardoor verkregen pakken worden vervolgens *ieder op zichzelve* andermaal in drie afdeelingen gesplitst naar mate de *breedte* van het hoofd klein, middelmatig of groot is.

De op deze wijze verkregen negen afdeelingen worden op hare beurt ten opzichte van de lengte van den middelvinger wederom in drieën verdeeld, waardoor dus 27 onderafdeelingen verkregen worden, die, wanneer wij altijd op dezelfde wijze voortgaan, eerst ten opzichte van de lengte van den voet, daarna volgens die van den benedenarm, vervolgens naar de lichaamslengte, en eindelijk naar de lengte van den pink. telkens weer in drieën verdeeld worden.

Naar de kleur van het oog, waarover later meer, wordt ieder der 2187 pakjes nogmaals in 7 groepjes verdeeld, waarna het geheel wordt opgeborgen in een in vakken verdeelde kast, welke vakken ieder een drietal doozen kunnen bevatten.

Deze doozen worden zoodanig naast en op elkander geplaatst, dat men telkens twéé der drie soorten, klein, middelmatig of groot, terzijde latende, reeds bij de zesde afmeting (de lichaamslengte) de doos in handen heeft, waarin zich een eventueel vroeger opgemaakt signalement bevinden moet.

Hoe zulk een signalementskast is ingericht kan nog worden verduidelijkt door Fig. 1, die het derde gedeelte van de zeer in de lengte uitgebreide kast weergeeft, en door Fig. 2, die een der 81 loketten - loket 47 - met de 3 daarin geplaatste doozen voorstelt.

Veronderstellen wij nu, dat wij voor ons hebben het signalement van iemand, wiens hoofdlengte 184 m.M. bedraagt en dus zoogenaamd klein is.

De signalementen in het 2e en 3e gedeelte der kast, waarvan onze schets het e e r s t e derde gedeelte voorstelt, kunnen dus al dadelijk buiten beschouwing blijven.

Zeggen wij nu verder, dat de breedte van het hoofd 156 m.M. bedraagt, en daarom behoort tot de z.g. middelmatige, dan weten wij, dat ook in een der vakken, genommerd van 1 tot en met 27, en van 55 tot en met 81 het te zoeken signalement zich niet zal kunnen bevinden.

Alleen de vakken van No. 28 tot en met No. 54 blijven dus over.

Nemen wij vervolgens aan, dat de linker middelvinger een lengte heeft van 118 m.M. en dus groot is, dan hebben

wij nog alleen te doen met de vakken 46 tot en met 54.

Meet de voet 250 m.M., waardoor deze behoort tot de kleine, dan hebben wij ook de vakken 49 tot en met 54 niet meer noodig, terwijl verder, indien de linker benedenarm een lengte heeft van 448 m.M. en daarom tot de middelmatige moet worden gerekend, ook de vakken 46 en 48 het gezochte signalement niet zullen bevatten.

Alleen vak 47 schiet dus over.

De lichaamslengte doet ons nu zien, welke van de drie doozen, in dat vak geplaatst, we voor onze verdere nasporingen noodig hebben; terwijl eindelijk de lengte van den linker pink ons zegt, in welke van de drie afdeelingen, waarin iedere doos door middel van kartonnen tusschenschotten is verdeeld, het signalement is opgeborgen.

Doch ook nu hehoeven wij nog niet alle de in die afdeeling zich bevindende kaarten te vergelijken, want slechts in een der zeven pakjes, waarin de kleur van het oog het reeds vrij geringe aantal kaarten nogmaals verdeeld heeft, zal het te vinden zijn.

Dat het op die wijze niet moeielijk is, zelfs uit de meest uitgebreide collectie - die van Bertillon bestaat uit ongeveer 150.000 kaarten - een bepaalde kaart terug te vinden, zal nu wel niet nader meer behoeven te worden aangetoond.

Men zal hebben opgemerkt, dat bij de indeeling der signalementen in afdeelingen, een andere volgorde in acht is genomen, dan die, welke wij bij het verklaren der verschillende afmetingen hebben gevolgd.

De reden hiervan is als volgt:

Bij het samenstellen van het signalement worden zooveel mogelijk alle metingen, die met éénzelfde instrument worden genomen, achter elkander uitgevoerd.

Die volgorde is ook gevolgd bij onze verklaring van het stelsel.

De indeeling daarentegen geschiedt uit een geheel andere overweging.

Bij de indeeling komen het eerst in aanmerking díe afmetingen, welke de grootste signalementswaarde hebben; dat wil zeggen, *die*, welke het meest nauwkeurig genomen kunnen worden, en waarbij dus de metingen op verschillende tijden gedaan, *geene* of slechts zeer geringe verschillen zullen hebben,

Die verschillen in de cijfers van eenzelfde lichaamsdeel hebben wel eens ten gevolge, dat men zijn onderzoek over méér dan ééne afdeeling van de kast moet uitstrekken.

Dit is het geval wanneer het cijfer op de grens tusschen twee afdeelingen ligt.

Dat zoeken in twee naburige afdeelingen zal des te minder bezwaren opleveren, naarmate het betrekking heeft op een latere vertakking der indeeling.

Immers het getal der te onderzoeken signalementen wordt kleiner naarmate de indeeling verder gevorderd is.

Uit het bovenstaand blijkt reeds, dat niet alle maten met evengroote juistheid te nemen zijn, zoodat te allen tijde de mogelijkeid blijft bestaan, dat twee metingen, op denzelfden persoon, doch op twee plaatsen, door verschillende beambten en op verschillende datums genomen, wat het aantal der millimeters van sommige dier maten betreft, niet volledig met elkander overeenstemmen.

Zoo is het bijvoorbeeld bijna onmogelijk, voortdurend dezelfde uitkomsten in millimeters te verkrijgen bij het meten van de lichaamslengte, de buste of de breedte van het rechteroor.

Zulks heeft er toe geleid, voor iedere maat eene zekere speling toe te laten, die grooter of kleiner is, naarmate de graad van nauwkeurigheid, waarmede de waarneming gedaan kan worden, zelf grooter of kleiner is.

Die spelingen zijn zoodanig genomen, dat een geoefend waarnemer haar nooit overschrijdt.

Het, met gebruikmaking der toegelaten speling, door middel der anthropometrische gegevens aldus opgespoorde signalement, zou voor de vaststelling der identiteit niet voldoende overtuigend zijn, indien aan het anthropometrische gedeelte niet ware toegevoegd: het beschrijvende signalement met portret en het signalement der litteekens.

Het beschrijvende signalement is, zooals we reeds gezegd hebben, het ook ten onzent welbekende type, doch in gewijzigden en verbeterden vorm.

De menigvuldige schakeeringen in de kleuren van haren en oogen, zoowel als de groote verscheidenheid in vormen, die wij

bij het beschouwen der verschillende lichaamsdeelen opmerken (een natuurlijk gevolg van de samenstelling en vermenging van verschillende rassen) maken het ten eenenmale onmogelijk, door geijkte termen, met één enkele benaming de juiste kleur of den vorm van een bepaald lichaamsdeel in zijn geheel aan te geven.

De woordenlijst daartoe noodig zou toch een ongekende lengte verkrijgen, daargelaten nog de vraag of het mogelijk zou zijn, voor iederen vorm een juiste benaming te vinden.

We hebben wel woorden voor enkele sterk sprekende vormen, doch deze zijn uit den aard der zaak uitzonderingen.

Zij doen juist daardoor des te meer de behoefte gevoelen aan methodische benamingen voor die vormen, welke, hoe verschillend zij ook onderling zijn, in het algemeen niet van het gewone of middelmatige afwijken. Ook daarin heeft Bertillon voorzien.

Door de te beschrijven lichaamsdeelen in *onderdeelen* te splitsen, en de vragen, welke op ieder dier onderdeelen betrekking hebben, zoo te stellen, dat men elk dier vragen kan beantwoorden met: groot, of klein, of met andere, op den vorm van het lichaamsdeel betrekking hebbende, eenvoudige termen, is het bezwaar, voor iederen vorm een daarop toepasselijke benaming te moeten zoeken, genoegzaam opgeheven.

De woordenlijst is daardoor tevens tot een minimum van woorden beperkt kunnen worden, die zeer gemakkelijk te onthouden zijn.

Wel heeft daardoor het beschrijvende signalement eenige uitbreiding gekregen, doch waar het, zooals hier, slechts betreft het invullen van gedrukte formulieren, kan zulks geen bezwaar opleveren.

Voor de beambten zal het veel gemakkelijker zijn, een *twee*- of *drie*tal eenvoudige vragen te moeten beantwoorden, die slechts op een enkel gedeelte van het te beschrijven lichaamsdeel betrekking hebben, dan *zelf* een woord te moeten zoeken, dat als antwoord voor het geheel zou moeten dienen.

Wij zullen hier in breede trekken de verschillende rubrieken, waaruit het beschrijvende signalement is samengesteld, in de volgorde vermelden, waarop zij op het signalementsblad voorkomen.

II.

Terecht is te allen tijde de kleur van het oog op het beschrijvende signalement vermeld geworden, doch de termen waarvan men zich daarbij gewoonlijk bedient, zijn zoo vaag, dat zij alle waarde missen.

Dit is des te meer te bejammeren, omdat de kleur van het oog in de verschillende tijdperken des levens zeer constant is, bij de verschillende individuen ten zeerste verschilt, en er dus van de zijde van den verdachte dienaangaande geene mystificatie kan plaats hebben.

Tot goed begrip van het nu volgende laten wij met een enkel woord een analyse van het oog voorafgaan.

Uitwendig biedt het oog ons drie scherp gescheiden deelen aan:

1°. De cirkelvormige kern, pupil genaamd, die altijd zwart is;

2°. De gekleurde kring, Iris of Regenbooghuid genaamd, die de pupil omringt, en die verschillende kleurschakeeringen vertoont.

3°. Het wit van den oogbol.

Indien we voor het signalement als kenmerkend teeken de kleur van het oog willen gebruiken, dan volgt uit het bovenstaande van zelf, dat we ons dienen te bepalen tot de Iris.

Bij een aandachtige beschouwing van de Iris ontdekken we daarin een tweetal kringen of zonen, die gevormd worden door van elkander onafhankelijke elementen.

De kleur van den buitensten kring, die den achtergrond vormt, wisselt af tusschen azuur-(lichtblauw) en lei-(donker)-blauw.

De binnenste kring wordt gevormd door een zekere hoeveelheid oranje-gele kleurstof (pigment), dat zich aan de oppervlakte der Iris als een krans om de pupil slingert.

Deze laatste kring of zone bevat de beste onderscheidende kenmerken van het oog, en is dientengevolge het meest geschikt voor eene rangschikking der oogen in klassen.

Naar de kleur en de hoeveelheid van het hierboven omschreven pigment, worden deze klassen der oogen aangeduid door de woorden: pigmentloos, geelpigment, oranjepigment, lichtbruinpigment of donkerbruinpigment.

De term ‘pigmentloos’ heeft betrekking op die oogen, waarin

de bovenbedoelde pigmentkrans zoo goed als ontbreekt, en dus de geheele Iris bijna eenkleurig is.

Het donkerbruine pigment komt in verschillende vormen voor, het kan als een kring de pupil omringen, het kan ook de geheele Iris omvatten, doorlatende groenachtig-gele stralen, of haar als met een donkerbruin fluweel bedekkende.

De eerste soort van donkerbruingekleurde oogen hebben wij genoemd bruinkringige (marron en cercle), de tweede soort groenachtigbruine (marron verdâtre) en derde soort kortweg donkerbruine (marron pur).

Door deze onderscheidingen verkrijgt men voor de indeeling van de oogen 7 klassen: 1) pigmentlooze, 2) geelpigment, 3) oranje pigment, 4) lichtbruin pigment, 5) kringvormigbruin pigment, 6) groenachtigbruin pigment en 7) donkerbruin pigment.

Deze indeeling voldoet aan alle eischen voor een geleidelijken overgang van de lichtkleurige oogen der Noordsche volkeren tot de donkerbruine van den Arabier.

Deze aanteekeningen omtrent de oogen kunnen bovendien nog nader gespecificeerd worden door de meerdere of mindere helderheid van het pigment en den vorm van den pigmentkrans aan te geven.

Met opzet hebben wij dit onderdeel van het beschrijvende signalement eenigszins uitvoerig behandeld.

De indeeling toch, uitsluitend gebaseerd op de kleur en de sterkte van het pigment, is zoo eenvoudig, en de rangschikking der oogen volgens die methode zoo gemakkelijk en zeker uitvoerbaar, dat wij niet twijfelen of bij nadere bekendheid zal zij de thans gevolgde wijze van aanteekening omtrent de kleur der oogen spoedig verdringen.

De termen, waarmede de kleuren van baard en haar worden aangegeven, zijn dezelfde als die, welke men in het dagelijksch leven gebruikt: blond, bruin, zwart.

Door aan de beide eerste termen een der woorden, licht, gewoon of donker toe te voegen, verkrijgt men eene kleurenschaal, bestaande uit 7 trappen, waardoor de overgang van lichtblond tot zwart verkregen wordt.

Het roode haar vormt een afzonderlijke serie, waarvan de termen een geleidelijken overgang vormen van vuurrood tot donkerbruinrood.

De meest gebruikelijke termen zijn: helrood, blondrood en

bruinrood, desgevorderd met bijvoeging van licht, gewoon of donker.

Omtrent de huidkleur worden bij het beschrijvende signalement een tweetal aanteekeningen gemaakt, die zoowel de algemeene kleur der huid betreffen, als de meerdere of mindere mate, waarop het bloed door de huid heen schijnt, doch voor de verklaring van het stelsel zijn zij van minder aanbelang.

Een drietal deelen van het gelaat (voorhoofd, neus en rechteroor) wordt onder afzonderlijke rubrieken in het signalement beschreven.

Deze drie deelen zijn gekozen omdat zij, meer dan andere aangezichtsdeelen, voortdurend denzelfden vorm behouden.

Het is vooral bij den vorm van deze aangezichtsdeelen, dat de methode van verdeeling in onderdeelen is toegepast, ten einde de beschrijving daarvan duidelijk en eenvoudig te maken.

Het voorhoofd en de neus worden hoofdzakelijk van terzijde beschouwd, en zoodanig beschreven, dat men daardoor in staat wordt gesteld, de profillijn van het aangezicht, van af de bovenzijde van het voorhoofd tot aan den onderkant van den neus, waar deze met de bovenlip in aanraking komt, te teekenen[1)].

Daartoe worden aangeteekend de helling en de meer of mindere hoogte van het voorhoofd.

Van den neus wordt beschreven: de diepte van den neuswortel en verder nog de betrekkelijke lengte, de richting en de vorm der lijnen, die den driehoek uitmaken, welke bestaat uit den neusrug, de basis van den neus, en de lijn die langs de achterzijde van den neus kan worden getrokken, waar deze aan het hoofd is bevestigd.

Van veel waarde voor het signalement is eene nauwkeurige beschrijving van het rechteroor, mits zij geschiede volgens de door Bertillon gegeven aanwijzingen.

De waarheid van deze bewering zal, bij een onderlinge vergelijking van meerdere ooren, voor een ieder duidelijk worden.

De groote verscheidenheid van lijnen en vormen, die men aantreft bij de menigvuldige kronkelingen van het oor, maken het zoo goed als onmogelijk, twee ooren te vinden, die aan dezelfde beschrijving zouden kunnen beantwoorden.

1) Waarschijnlijk is de beschrijving van de kin weggelaten, omdat dat deel zoo gemakkelijk door den baard onzichtbaar gemaakt kan worden.

Doch daar die lijnen en vormen zooveel uiteenloopen, zal de beschrijving ook eenigszins uitgebreid moeten zijn, zal zij aan het gestelde doel beantwoorden.

Op het formulier komen dan ook niet minder dan zestien vragen ter beantwoording voor, die uitsluitend betrekking hebben op verschillende onderdeelen van het uitwendige oor of de oorschelp.

De oorrand, de oorlel en het kraakbeenachtige gedeelte, dat aan den bovenkant van de oorlel grenst, (de z.g. antitragus), zijn de voornaamste dier onderdeelen.

Ook wordt zeer veel gewicht gehecht aan een nauwgezette notitie van knobbeltjes, welke men zeer dikwerf in het buitenste gedeelte van den oorrand aantreft, en die onder den wetenschappelijken naam van ‘Knobbels van Darwin’ bekend zijn, als zijnde het eerst door Darwin besproken[1)].

In zijne handleiding wijst Bertillon er met den meesten nadruk op, dat, waar men bij het onderzoek deze knobbeltjes aantreft, zij steeds op het signalement vermeld moeten worden, evenals alle doorboringen en inkervingen van de oorlel.

Uitsluitend die deelen van het oor zijn voor een beschrijving gekozen, waarvan de vormen gedurende het geheele leven blijvend zijn.

De zekerheid, waarmede een geoefend beambte de identiteit van dezen of genen persoon uit de beschrijving van het oor, zelfs na een groot aantal jaren, weet aan te toonen, is dan ook zeer groot.

III.

Het meest in het oogloopend en een ieder overtuigend bewijs der identiteit wordt echter verkregen door de beschrijving der bijzondere kenmerken en litteekens.

Welke waarde bij het anthropometrische signalement aan de beschrijving der merkbare teekenen wordt gehecht, blijkt wel het duidelijkst uit de groote ruimte, die daarvoor op het signalementsblad is opengelaten.

1) Darwin beweert in zijn ‘Descent of man,’ dat die knobbels rudimenten zijn van den top van opgerichte, spits toeloopende ooren, die de voorouders van menschen en apen zouden hebben gehad. Zie ‘Darwin's gesammelte Werke’ door Victor Carus, 5e deel, bldz. 19-22.

‘Iedereen,’ zegt Bertillon, ‘heeft merkbare teekenen, dikwijls zonder dat hij het zelf weet’, doch de vermelding daarvan op het signalementsblad heeft eerst dan waarde, wanneer men bij de omschrijving daarvan de meest strenge nauwkeurigheid in acht neemt, zoowel ten opzichte van de aanduiding van den vorm, de plaats en de afmetingen, die het merkmaal heeft, als omtrent de beschrijving van de soort en van den oorsprong, waaraan het zijn ontstaan te danken heeft.

Door het stipt in achtnemen dezer voorschriften biedt de beschrijving der merkbare teekenen eene zekerheid van vaststelling der indentiteit aan, die door géén der andere gedeelten van het signalement wordt geëvenaard.

Een niet gering te schatten voordeel, aan de beschrijving van deze merkmalen verbonden, is, dat de controle daarvan evengoed door niet, of minder met het stelsel bekende personen, als door geoefende beambten kan worden uitgevoerd.

De taak van den beambte, die geroepen is, om anderen van de identiteit van een verdachte te overtuigen, en somwijlen om diens niet-identiteit te constateeren, wordt daardoor zeer vergemakkelijkt.

Hoe door een nauwkeurige omschrijving van vorm, afmeting, soort, oorsprong en ligging, de waarde van één enkel litteeken kan stijgen, zullen we aan de hand van Bertillon door een voorbeeld trachten duidelijk te maken.

Eene aanteekening als deze: ‘een litteeken op de borst’, heeft zeer zeker waarde voor het signalement, doch zal dubbele waarde hebben, wanneer daarbij vermeld wordt, aan welke zijde van de borst (rechts of links) het teeken zich bevindt, omdat er gemiddeld tweemaal zooveel menschen gevonden zullen worden, bij wie men een litteeken eenvoudig op de geheele borst vindt, als waarbij het litteeken alleen op de eene helft der borst ligt.

Om diezelfde reden zal de waarde daarvan andermaal verdubbelen, wanneer daarbij tevens de *vorm* van het litteeken wordt aangegeven, en nogmaals, wanneer tegelijkertijd ook zijne lengte wordt vermeld.

Zoo voortgaande verdubbelt iedere nadere omschrijving de waarde van het kenmerk, omdat, zooals we reeds gezegd hebben, daardoor de kans, dat men ook bij andere personen een gelijk kenmerk zou kunnen constateeren, in gelijke mate afneemt.

De aanteekening ‘Een rechtlijnig litteeken van een messteek, lang 5 c.M., op de rechter zijde van de borst, 8 c.M. onder den (rechter) tepel’ heeft zeker weinig kans, om op andere signalementen voor te komen.

Een drie- of viertal op deze wijze omschreven merkbare teekens zal in de meeste gevallen ruimschoots voldoende zijn, om de volkomen overeenkomst van den verdachte met het door middel der anthropometrische gegevens opgespoorde vroegere signalement, op de meest overtuigende wijze aan te toonen.

Waar eenmaal de identiteit is vastgesteld, wordt de vraag, of een verdachte al dan niet recidivist is, van zelf beantwoord.

De toevoeging aan het signalement van een tweetal portretten, waarvan een *en face* en een *en profil*, heeft bijna uitsluitend ten doel, de in de tweede afdeeling gegeven beschrijvingen nog meer in het oogloopend te maken.

Als op zich-zelf-staand herkenningsmiddel kent Bertillon overigens aan het portret geen groote waarde toe.

Doch waar het aan het signalement wordt toegevoegd, moet het voldoen aan bepaalde eischen.

Het portret *en face* moet juist van voren, het portret *en profil* moet juist van ter zijde genomen worden.

Bij dit laatste moet het rechter oor in 't midden liggen.

Beide portretten worden genomen op ± 1/7 der ware grootte van het individu, en onder eene voorgeschreven, bepaalde opvalling van het licht.

Met hoeveel zekerheid de identiteit van een persoon, volgens de methode van Bertillon ook kunne worden verkregen, de nieuwe methode zal eerst dan tot haar recht kunnen geraken, wanneer zij gepaard gaat met eene doeltreffende organisatie van den anthropometrischen dienst door het geheele rijk, zoodat uit alle deelen des lands spoedig nauwkeurige inlichtingen kunnen worden verkregen omtrent een gedetineerde.

De wensch van Bertillon is zelfs, dat eindelijk een internationale organisatie van zijn methode moge tot stand komen.

Wij zelf hebben reeds het nut ondervonden, dat een dusdanige internationale organisatie zou opleveren.

Een jonge Duitscher, een in werkelijkheid internationale

landlooper, die wegens diefstal bij ons eene gevangenisstraf onderging, deelde ons mede, dat hij vroeger reeds in de Prefectuur van Politie te Parijs was gemeten.

Wij zonden zijn alhier opgemaakt signalement aan den Heer Bertillon, met verzoek om opgave van hetgeen omtrent dien delinquent te Parijs bekend was.

Reeds twee dagen later ontvingen wij het Parijsche signalement van denzelfden persoon, die in Frankrijk wegens vagebondage was aangehouden en over de grenzen gezet, welk signalement met het onze overeenstemde.

Alleen had de persoon in kwestie te Parijs opgegeven, dat hij in den Elsas was geboren, wat hij naar zijn zeggen had gedaan omdat Elsasser landloopers naar zijn meening in Frankrijk beter worden behandeld dan Duitschers.

Ook de leeftijd verschilde op beide signalementen.

Vooral voor dergelijke internationale zwervers, die dan onder dezen, dan onder genen naam, en met valsche papieren reizen, is het stelsel van Bertillon de schrik geworden.

Voor ons land zou het voldoende zijn, dat in de arrondissements-gevangenissen het Bertillonage werd ingevoerd. Daarheen toch worden aanvankelijk alle personen gebracht, die in het arrondissement zijn aangehouden of veroordeeld.

Verder moet er ergens in het rijk, b.v. in het Huis van Bewaring te Amsterdam, een Centraal-depot bestaan van alle signalementen, die door het geheele rijk volgens de methode van Bertillon zijn opgemaakt.

Te dien einde wordt van ieder signalement, dat in eenige arrondissements-gevangenis is genomen, onmiddellijk na de opname, een copie gezonden naar het Centraal depot, alwaar zij wordt opgeborgen en gerangschikt op de wijze als Bertillon dit voorschrijft, en zooals wij hierboven hebben verklaard.

Wellicht zou het Centraal-depot ook de geschikte plaats kunnen zijn, waaraan de dienst is verbonden tot opleiding van het anthropometrisch beambten-personeel.

Laten wij thans nog uiteenzetten, hoe bij eene dusdanige organisatie van den anthropometrischen dienst, de identificatie van personen geschiedt.

Een persoon, wiens signalement moet worden opgemaakt,

wordt spoedig na zijne aankomst in de gevangenis, aan de daartoe strekkende werkzaamheden onderworpen.

Deze zijn in den tijd van een kwartier uurs afgeloopen.

Reeds nadat het eerste van de 3 deelen van het volledige signalement is opgemaakt, namelijk, nadat de metingen zijn verricht, onderzoekt men in het plaatselijk archief, of van denzelfden persoon een vroeger opgemaakt signalement reeds aanwezig is.

Blijkt dit het geval te zijn, dan worden de vroegere en latere maten vergeleken, en op den persoon de litteekens gezocht, die op het oude signalement aangeteekend zijn.

Eventueele nieuwe litteekens worden op laatstgenoemde signalementskaart bijgevuld.

Tevens worden hierop ingevuld de oorzaak der tegenwoordige gevangenneming, en de datum der revisie van het signalement.

Het nieuwe signalement wordt daarna aangevuld met zijn beschrijvend gedeelte, en verzonden naar het Centraal-depot, onder vermelding, dat de betrokken persoon op de plaats van zijne aanhouding, bekend en herkend is.

De nieuwe bijzonderheden worden aan het Centraal-depot op de aldaar aanwezige copie van het oude signalement ingevuld.

Hadde dit laatste uit andere arrondissements-gevangenissen reeds aanvullingen ondergaan, dan worden deze ter kennis gebracht van de gevangenis, die het nieuwe signalement aan het Centraal-depot verzond, om daarmede de aldaar berustende signalementskaart aan te vullen, teneinde deze in overeenstemming te brengen met die van het Centraal-depot.

Is er in het arrondissement, waar de verdachte is aangehouden, niets omtrent hem bekend, dan wordt de signalementskaart in tweevoud opgemaakt.

Eén daarvan wordt gezonden aan het Centraal-depot, terwijl de andere in het plaatselijk archief wordt bewaard.

Op nog eene andere gebeurlijkheid is Bertillon voorbereid geweest.

Het kan zich namelijk ook voordoen, dat aan het Centraal-of aan een der plaatselijke depots inlichtingen worden gevraagd omtrent een persoon, waarvan wel de naam, maar niet de afmetingen bekend zijn.

Om nu toch de gevraagde inlichtingen te kunnen verstrekken, wordt van ieder signalement een afschrift gemaakt, dat in

alphabetische rangorde van den persoonsnaam wordt opgeborgen, en waaraan dan in de meeste gevallen het portret is toegevoegd.

Hoe ingewikkeld het beschreven stelsel bij een eerste aanschouwing ook schijnen moge, de toepassing daarvan in de praktijk is zeer eenvoudig, en vrij gemakkelijk aan te leeren[1].

Ook de kosten van inrichting zijn niet van dien aard, dat zij behoeven af te schrikken.

Een eenvoudige kast, van een geringer aantal vakken voorzien dan die te Parijs - de beide laatste onderverdeelingen kunnen wegens het zooveel kleiner aantal signalementen zonder bezwaar voor een spoedige opsporing voorloopig althans achterwege gelaten worden - een paar houten maten, die in iedere gevangenis gemaakt kunnen worden, alsmede een drietal metalen meetwerktuigen van zeer eenvoudige constructie, zijn alles wat er noodig is[2].

Heeft Nederland behoefte aan een dergelijk stelsel?

Iedereen, die met het Bertillonage en de gebrekkige signalementsopname, zooals die hier te lande bestaat, bekend is, zal deze vraag toestemmend beantwoorden.

Zooals blijkt uit zijn artikel in het Tijdschrift voor Strafrecht, deel V 1890, acht een onzer grootste deskundigen op strafrechterlijk gebied, Prof. Mr. H. van der Hoeven, de invoering daarvan dringend noodzakelijk.

Ook meer dan eens is in onze volksvertegenwoordiging door mannen, wier naam op het gebied van het strafrecht een goeden klank heeft, de noodzakelijkheid der invoering betoogd.

1) Bij de invoering van het Bertillonage in de gevangenis te Roermond heb ik geen andere hulp gehad dan die van het reeds voeger genoemde werk van Bertillon.
De heer Dr Kramps gaf mij menigen nuttigen wenk, waardoor mij de studie van Bertillons vrij ingewikkeld boek tamelijk gemakkelijk werd gemaakt.
Ik betuig hem daarvoor mijn innigen dank.

2) De meetwerktuigen van metaal - passer en de twee vroeger beschreven schuifmaten - heb ik ontvangen van M. Colas, 18 Rue St. Gilles, Paris.
De uitgaven voor een en ander, te samen genomen, bedragen ongeveer ƒ38.-.
Een volledige inrichting is aan dien prijs echter niet te verkrijgen.

In bijna alle landen, waar het Bertillonage nog niet is ingevoerd, worden thans maatregelen genomen, die strekken tot vervulling van een eenparig door het 3e Congres voor Crimineele Anthropologie uitgedrukten wensch ‘de voir adopter et généraliser dans tous les pays le systême des signalements anthropométriques, non seulement pour l'identification des recidivistes, mais aussi dans le but de permettre la constatation certaine et rapide de l'identité personelle.’

Moge Nederland dat voorbeeld volgen.

Vooral bij ons is de behoefte aan verbetering dringend noodig, want slechts al te waar is het, wat Yvernès schrijft in het *Bulletin de la Commission pénitentiaire internationale*: ‘En Hollande il n'y a aucun moyen régulier d'établir si l'inculpé comparaît pour la première fois devant la justice ou s'il est recidiviste.’

F.M.W. LIGNIAN.
Cipier der gevangenis te Roermond.

Zijn en worden.

In de gestalten, half mensch half dier, die Gabriël Max voor Haeckel's 60sten verjaardag als feestgave op het doek bracht, heeft de schilder een artistieke uitdrukking willen geven aan het eerste gloren van het intellect, het eerste wonderlijke ontwaken tot een zelfbewust aanschouwen van de wereld, een mengsel van nieuwsgierigheid, verrassing en ontroering. Het intellect, goddelijk van oorsprong, zou de bronwel worden van onmetelijk genot en van de diepste smart. Geen Prometheus ontrooft den hemel ongestraft het vuur.

Nu eens prikkelend tot onderzoek, dan weder drukkend en beangstigend, nooit onverschillig latend, ontwikkelden zich de kosmische processen voor het oog des menschen en vonden weerklank in zijn voor denken allengs gerijpten geest. Hoe zou hij, met zijn beperkt verstand, zulk een wereld ooit begrijpen! Doch, de rede laat geen keuze; ook zij heeft haar kategorischen imperatief: ‘gij zult.’

Het eenige middel ter verklaring, dat de mensch bezat, was zich zelve, de ervaring van zijn eigen innerlijk leven. Dat leven projecteerde hij naar buiten op het scherm van zijn omgeving en de mythe werd geboren. Het gebeuren werd handelen. Hemel en aarde werden bevolkt met een leger van goden en heroën, van goede en kwade geesten door de scheppende verbeelding naar 's menschen beeld gevormd, die in de verschijnselen der natuur hun rusteloos werken openbaarden.

Rijk en diep van inhoud zijn de mythen, waarin Germaansche en Noordsche volken de wisseling der jaargetijden en de verschijnselen aan het gewelf des hemels vertolkten. Stralend

van vriendelijk licht, tintelend van echt menschelijk leven is de godenleer der Grieken. Bij het krieken van den dag opende de rozenvingerige Aurora de poorten van den hemel voor Apollo met zijn vurig tweespan en zijn zonnewagen. Onder het ratelen van den donder wierp Zeus zijn bliksemschicht, totdat Iris na de hevige beroering aarde en hemel weder met haar veelkleurigen boog verbond.

Een lange reeks van eeuwen ging voorbij, voordat de schimmen dier hoogere wezens verbleekten en logische motieven bij de verklaring der wereld hun plaats innamen. 't Anthropo-morphisme trad op den achtergrond, doch verdween geenszins. In zijn bewustzijn vond de mensch zijn eigen ik als een zichzelf gelijk blijvend toeschouwer van het heelal, die de gebeurtenissen, in tijd en ruimte van elkaar verwijderd, in één oogenblik naast elkander plaatste, en zoo vergelijking en verbinding mogelijk maakte. Naast het begrip van de eenheid en onveranderlijkheid van zijn wezen, als logisch subject van zijn denken, bevatte het 't empirisch ik, een geheel van wisselende gewaarwordingen, gedachten en uitingen van den wil. Zoo drong zich aan den mensch, die de hoogte had bereikt, waarop een verklaring van de wereld in begrippen werd beproefd, de tegenstellig op van onveranderlijk zijn te midden van wisseling van toestanden, van zijn en schijn en van zijn en worden. Dat waren na het mythische tijdperk de eerste gezichtspunten, waaruit de ordening der verschijnselen van natuur en leven werd ondernomen. Aanvankelijk tegenstellingen losten zij zich ten slotte op in de begrippen substantie en causaliteit, de vertegenwoordigers van het onveranderlijke zijn en van het eeuwigdurende worden.

De begrippen *rust* en *beweging, gelijk blijven aan zich zelf* en *veranderen*, in één woord *zijn* en *worden* zijn inderdaad de polen, waarom bij de cosmogonieën en theodicé's der oudheid zoowel als bij de moderne wetenschap de gedachtenreeksen zich groepeerden. In wetenschap, wijsbegeerte en godsdienstleer overal komt ons te gemoet de groote tegenstelling van onvergankelijk blijven en eeuwig veranderen en tevens overal het streven om die tegenstelling op te lossen in een hoogere eenheid.

Van Heraclitus met zijn *πάντα ῥεῖ*, alles stroomt en vloeit, tot de gewijde Christelijke poëzie met haar ‘uren, maanden, jaren, dagen,’ met haar bloem des velds, in teere schoonheid

prijkend, wier plaats men na den stormwind niet meer vindt en onze wetenschap met haar ‘alles wordt, niets is’ klinken de weemoedige tonen der vergankelijkheid alle eeuwen door; naast het ‘alle worden is schijn’ der Eleaten en het ‘alles wisselt en verandert, doch Gij zelf verandert niet’ de juichkreet van het Christelijke geloofsvertrouwen.

Belangwekkend moet het zijn het verloop van die twee groote stroomen van het menschelijk denken, zij 't slechts in vogelvlucht, met het oog te volgen en boven alles de aandacht te vestigen op de richting, die de wetenschap onzer dagen heeft ingeslagen en blijft houden. Religieuze geesten hebben behoefte aan de tegenstelling van het blijvende en de vergankelijkheid; doch de wetenschap geeft niet toe aan het sentiment. Hoe kan zij haar ‘alles wordt’ verantwoorden? De vraag hangt samen met een andere, hoe is zij er aan gekomen? Historisch weten is het eenige echte weten.

Tot de 17de eeuw was de natuurwetenschap naar vorm en inhoud wijsbegeerte. Toen werd de eenheid verbroken en werden beide zelfstandige takken van den boom der menschelijke kennis. Te vaak wordt die oorsprong der natuurwetenschap uit het oog verloren. De centraliseerende en specialiseerende richting van onzen tijd maakt de bolvormige lens tot een geliefkoosd werktuig voor de beoefenaars der natuurwetenschappen. De laatsten werpen veel licht op een enkel punt, doch laten het veld daar buiten in het duister. 't Is de manier der groote schilders. Een Rembrand deed er wonderen mede. Een enkel ding laat hij doorgronden en in het duister daaromheen brengt hij zooveel geheimzinnig licht, dat de geest er alles in devineert. De methode is gevaarlijk voor geesten van kleiner afmeting. 't Verlichten van een enkel punt gaat nog wel goed met de uitnemende hulpmiddelen der hedendaagsche techniek, maar het lichtend duister wordt ondoordringbaar zwart, de uitdrukking van het zuivere niets. Onder zulke omstandigheden schijnen breed ontwikkelde wijsgeerige geesten zeldzamer te worden.

Toch ontbreken de Dubois-Reymond's, de Huxley's en de Helmholtzen ook in onze dagen niet geheel en verheffen zij nu en dan hun stem om er op magistrale wijze aan te herinneren, dat natuurwetenschap van huis uit een wijsbegeerte der natuur is. En nog prijkt op de series lectionum onzer academies de natuurwetenschap als philosophia naturalis.

I.

Merkwaardig, doch met het oog op den anthropomorphen oorsprong alleszins verklaarbaar, is het feit, dat reeds bij de oudste wijsgeerige beschouwing van de wereld de laatste als onveranderlijk en als eeuwig wordend werd opgevat. Verschillen openbaarden zich, zoodra de vraag aan de orde kwam, in hoeverre zij het een en het ander is. Hoeveel eeuwen moesten nog verloopen, voordat hierop een antwoord kwam, dat velen van de besten langen tijd bevredigde; hoe dikwijls moest nog het moedelooze ‘wij weten niets’ afwisselen met het juichende ‘ik heb gevonden.’

Aanvankelijk radicale uitersten vooral. Heraclitus van Ephese, de wijsgeer der nog half mythische Jonische school, heeft tot kernspreuk ‘*πάντα ῥεῖ*;’ alles vloeit; geen ondeelbaar oogenblik blijft iets aan zich zelf gelijk, alles is slechts een overgang van den éénen toestand in den anderen in het proces van het worden.

Zoo spreekt ook in het verre Oosten Gautama, de Buddhistische denker, geleid door ethische motieven. ‘Er bestaat geen schijn of schaduw van een existentie buiten Brahma, die één is met de wereld. Alles is verschijnsel[1)]. Elk individueel bestaan, ook dat des menschen, is slechts een golfje op den grooten wereldoceaan; één oogwenk slechts bestaande, nooit meer dan een deel van het geheel; een groep verschijnselen, tijdelijk en toevallig verbonden tot een eenheid; bij zijn verdwijnen niets achterlatend.’ Het was het meest grootsche en consequente pantheïsme, dat ooit verkondigd werd, de leer der Grieksche Stoa niet uitgezonderd.

Aan de andere zijde in de Grieksche oudheid de Eleaten, niet minder radicaal, doch in een andere richting. Voor hen, diepzinnige denkers en logische doctrinairen, was de rede alles, het getuigenis der zinnen niets. Een zich zelf gelijk blijvend zijn was het eenige, dat het denken stelde en dus ook het

1) Vergelijk T.W. Rhys Davids. Het Buddhisme en zijn stichter bladz. 107 en 115 en het beroemde gesprek tusschen den Griekschen koning Menander en den bedelmonnik Nâgasena met de bekende woorden: ‘Door mijn ouders, door de priesters wordt ik Nâgasena genoemd. Maar Nâgasena is geen afzonderlijk bestaand wezen’ enz. T.a. p. bladz. 118-120.

eenige wat bestond. De empirische zinnenwereld was begoocheling, goed voor de gemeenen man, doch de aandacht van den wijze niet waard. Het worden verklaarden zij voor schijn en daarmede voor niets. Het was de apotheose van het zijn en van het zuivere denken.

De Grieksche geest liet het niet bij het scheppen der radicale uitersten. Leucippus en Democritus ontwikkelden hun atomenleer. Het denkbeeld van atomen die, zelf onveranderlijk, door scheiding en verbinding werelden vernietigden en in het aanzijn riepen, was een geniale greep, waardoor het Eleatisch zijnde en het worden der Jonische philosophen op de gelukkigste wijze vereenigd werden. Het ontstaan van den schijn, waarvan de zinnen spraken, kon nu begrepen worden. Een zinrijke onderstelling, in de oudheid als programma van wetenschappelijk onderzoek onbruikbaar, wel is waar; een voorlooper echter der moderne atomistiek, die later haar waarde zou doen kennen. Het aannemen van atomen was het uitspreken van de wet van de onveranderlijkheid der stof, die ten onrechte aan Lavoisier wordt toegeschreven en een vrucht heet van het denken van den nieuwen tijd. Voor geduldig waarnemen - het eenige wat in het licht van zulk een onderstelling tot verklaring van den schijn kon leiden - was de geestesrichting der ouden niet geschikt en ontbraken de middelen geheel. Daarenboven was het stelsel materialistisch, wat de verbreiding niet weinig schaadde. Democritus sprak van de gladde ronde atomen der ziel. Lucretius bestreed uitdrukkelijk het bestaan van een redelijk plan in de natuur.

Geen wonder, dat een genie als Plato weder alle aandacht vestigen kon op het zijnde en pogingen, om de phenomenale wereld te verklaren, weder voor eeuwen op den achtergrond kon dringen. Die wereld, altijd wordend, was voor Plato niet meer dan een onvolkomen beeld van het eenige, dat werkelijk bestond, ‘de ideeën of de normen’ van de dingen. De materie van Plato, niet anders dan de ruimte zelve, had nog minder realiteit dan de verschijnselen, dat is een nog minder bepaald bestaan. Het bijzondere en individueele, kenmerkend voor den eenling, in geen soortsbegrip te vatten, bestond voor Plato vergeleken met de ideeën niet. Op zich zelf was het echter meer dan niets.

Met Plato was een natuurwetenschap onmogelijk, wier grond-

slag en uitgangspunt het bijzondere zijn moest. Ware niet bij monde van Aristoteles, den arts en waarnemer, aan de zinnelijke werkelijkheid een concessie van eenige beteekenis gedaan, de studie der natuur had volkomen braak gelegen tot den tijd der reformatie. Ook thans heeft Plato's geest, getemperd evenwel, de studie der realia beheerscht en ze hoofdzakelijk gericht op bespiegeling over ‘het zijnde.’

De ideeën van Plato heeten bij Aristoteles *vormen* (*εἶδος, μορφή, λόγος*); zij zijn het wezen van de dingen; dat, wat in de werkelijkheid aan het soortsbegrip beantwoordt. Aristoteles is dus, waar het de begrippen geldt, een realist als Plato, evenwel met dit belangrijke verschil, dat bij den eersten de vormen niet naast maar in de zinnelijke dingen waren, waaraan zij een bepaald bestaan verleenden, voor definitie vatbaar.

Elk ding, dat wij aanschouwen, bestaat volgens Aristoteles uit vorm en uit materie (*ὑλη*); het bestaat op zich zelf zelfstandig en heet als zoodanig een substantie (*ουσία*). Het feit, dat alles in het ondermaansche aan verandering onderhevig is, vloeit daaruit voort, dat alles materie heeft. Vormen en materie zijn elk op zich zelf eeuwig en onveranderlijk. Het worden is niets anders dan de wisselende vereeniging van bepaalde vormen met de materie; een meening, die strikt genomen wel paste in Plato's stelsel, doch niet in dat van Aristoteles.

Zonder substanties geen verschijnsel, geen worden, geen verandering. De verschijnselen zijn een werking der substanties, die, in hun wezen voor de zinnen ontoegankelijk, zich op deze wijze aan ons zinnelijke wezens openbaren. Het werken der substanties, dat is de phenomenale wereld.

Het valt in het oog, dat met dit denkbeeld van substantie alle nadruk werd gelegd op het zijn. Het wezen der substanties was dan ook alleen door denken op te sporen en dit alleen gaf echte wetenschap (*ἐπιςτημη*). Aristoteles schreef wel, dat niets in den geest was, wat niet opgenomen was door de zinnen; voor hem had dit echter een geheel andere beteekenis, dan 't voor ons zou hebben.[1)] De kennis der verschijnselen,

1) De geest was voor Aristoteles een onbeschreven blad, waarop echter de begrippen van de vormen potentieel (*δυνάμει*) bestonden. Door de aanschouwing der werkelijke dingen werden de begrippen in den geest tot een actueel bestaan (*ἐντελέχεια*) gebracht; het was slechts wekken, wat sluimerend reeds aanwezig was.

van het worden, was slechts veranderlijke meening (*δοξα*). Aristoteles wilde wel, dat het worden nader werd omschreven, dat in elk geval de bewegende oorzaak en de redelijke werden aangewezen, doch op dit gedeelte van zijn leer werd weinig acht geslagen. Zijn stofbegrip was trouwens wel het zwakste deel van het stelsel. Wat had men aan een denkbeeld, dat geen omschrijving toeliet en dat door den meester zelven telkens in anderen zin gebruikt werd.

Aristoteles dacht zich de causale werkzaamheid der substanties anthropomorph, zelfs artistiek; het natuurproduct ontstaat bij hem als het kunstproduct. Hij vergelijkt de dingen der natuur met het erts, dat op een kunstenaar wacht om een beeld te worden. Alles is gewild en bedoeld, bij alles wordt gewerkt naar een redelijk plan. Aan het hoofd van allen staat de Godheid, de zuivere vorm, die alle vormen in zich verwezenlijkt heeft; die als het evenbeeld van allen, aan allen het aanzijn geven kan. Welk een verschil met de mechanische natuurbeschouwing der atomisten, waar het toeval op den troon zat.

Een schat van gedachten, theoriëen, stelsels had de Oudheid nagelaten; schema's altemaal voor het ontwerpen van een beeld der wereld in begrippen. Op het uitwerken kwam het aan. Hebben de eerst komende geslachten die kostbare erfenis, dat geestelijk kapitaal door rente op rente aan doen groeien? Wij weten, dat dit niet het geval was. Uit het hoogtepunt, met Plato en Aristoteles bereikt, heeft men bijna twintig eeuwen alles in hemel en op aarde beschouwd; van hooger stijgen was geen sprake, zelfs niet van ernstig onderzoek naar de draagkracht en de bruikbaarheid der overgeleverde gedachten.

De tijden waren trouwens niet gunstig voor wetenschap en kunst. Waar beiden in de allengs verrijzende universiteiten en in de stille kloostercel, ver van het gevoel van de profane wereld een wijkplaats vonden, daar waren het ethische en religieuze vragen, die de aandacht trokken.

Geen wonder, het Christendom had de wereld veroverd; het had de oude Romeinsche beschaving doordrongen en zijn stempel gedrukt op den geest der levenskrachtige Germanen. Elke wijsbegeerte had voortaan te rekenen met de Christelijke beschouwing van natuur en mensch. Vond de kerk aanvankelijk slechts in Plato's leer geschikte vormen voor haar dogma's;

later knoopten Albertus Magnus en Thomas van Aquino den vriendschapsband tusschen Aristoteles en het Christendom; een bond, nog in onze dagen door het hoogste kerkgezag bezegeld.

Uit de nabeschouwing van Platonische en Aristotelische gedachten ontspon zich een strijd, die onder den naam van realisme en nominalisme de geheele middeleeuwen door beslag lag op de geesten en overal, waar wijsbegeerte aan de orde was, de eerste plaats innam.

't Was weder de groote vraag wat als het eigenlijk zijnde aangemerkt moest worden. Zijn het de geslachts- en soortbegrippen, - de universalia - die het zijnde vertegenwoordigen of bestaan alleen de individuën? De realisten beweerden het eerste - volgens hen bestaat b.v. alleen een wezen, dat voldoet aan de definitie van de soort mensch en zijn de menschelijke individuen slechts verschillende wijzen, waarop die ééne soort zich vertoont. Bij de nominalisten heette het: 'Er bestaat niets buiten en behalve de individuën;' dat is niets buiten de empirische wereld.[1)] De kerk was in dien strijd in hooge mate betrokken en het was niet twijfelachtig aan welke zijde zij moest staan. Haar hooge geestelijkheid nam er onder de vanen van het realisme levendig deel aan, en als de kracht der rede te kort schoot, kwamen de concilies te hulp, die het nominalisme als een dwaalleer veroordeelden.

De strijd onder deze leuzen is allengs verflauwd en toch zou men dwalen met de meening, dat nominalisme en realisme voor ons niet meer zijn dan klanken schier zonder inhoud uit een ver verwijderd verleden. De vraag naar het eigenlijk zijnde zal nooit van het wetenschappelijk program verdwijnen. Zij is in onze dagen de kern der groote vraagstukken. Zij beheerscht het godsdienstig en wijsgeerig determinisme en de leer der evolutie van de levende wezens op aarde. Darwin is de groote nominalist der 19de eeuw.

De ouderen onder ons zijn getuigen geweest van het begin

1) Tusschen de strijdende partijen trachtte Abélard een middenweg te vinden, die als conceptialisme bekend staat. Volgens hem waren de soorten en geslachten slechts producten van onzen geest, die het overeenkomstige in vele individuën tot één begrip samenvoegde. Hij erkende dus wel, dat in de werkelijkheid met die begrippen iets correspondeerde. De eenheid was echter niet gelegen in het zoogenaamde feit, dat alleen de soort bestond, maar daarin, dat het gemeenschappelijke in alle individuën derzelfde soort aan één en hetzelfde begrip (conceptio) beantwoordde.

van dien jongsten strijd tusschen realisten en nominalisten, toen de ‘Origine of species’ verscheen. Welk een gewicht werd er in de eerste helft dezer eeuw op het gebied der biologische wetenschappen gehecht aan verzamelen, determineeren en rangschikken in natuurlijke stelsels. Welk een belangstelling wekte een dier als de Aye-Aye (Chiromys Madagas-cariensis) door zijn gebit een knager, door zijn ledematen een halfaap, die in geen enkele klasse paste. Wat was dit anders dan de stilzwijgende erkentenis, dat de systematiek een welgelijkend beeld kon ontwerpen van de organische wereld, dat haar klassen, geslachten, ten minste haar soorten, in de werkelijkheid iets vertegenwoordigden, dat ontsnapte aan de zinnen, die slechts individuën konden ontwaren. De principieele tegenstanders van Darwin plaatsten zich allen op het standpunt van het realisme. De Quatrefages trachtte in de feiten te lezen, dat de soorten slechts binnen enge grenzen veranderen, dat de onderlinge vruchtbaarheid der gewijzigde individuen nooit verloren ging en dus wel een ras, geen nieuwe soort ontstaan kon. Het wezen van de soort blijft dezelfde, hoewel voor toevallige (accidenteele) variaties door de natuur eenige speelruimte is gelaten.

Is het niet of men een Bernard de Chartres het bestaansrecht van het universeele hoort bepleiten? En dezelfde toon klinkt ons tegen uit de ‘Lessons from Nature’, de verzameling van opstellen en strijdschriften van den bekenden anatoom George Mivart, den eenigen tegenstander, dien Darwin afzonderlijk beantwoordde. Mivart vat post tegenover het Darwinisme met wat hij zijn uitgangspunt (starting-point) en de noodzakelijke waarheden (first truths) noemt en daaronder behoort in de eerste en voornaamste plaats de erkenning van het bestaan van een aan zichzelf gelijk blijvend ik.

‘We indeed, may be aware of our own past states, but such states cannot themselves be conscious, for direct consciousness is of the present, or if of the immediate past, then only through and by means of a persistent, enduring Ego.’[1)]

Mivart's uitvoerig betoog geldt slechts voor het logische ik, waarop alle werkzaamheid van het denken betrokken wordt en

1) Lessons from Nature as manifested in Mind and Matter by St. George Mivart, Ph.D., F.R.S. etc. London 1876. Bladz. 16.

niet voor het transcendente ik, het substraat onzer gewaarwordingen, dat in de werkelijkheid aan het begrip van de eenheid van ons wezen moet beantwoorden. Mivart bedoelt echter het laatste en plaatst zich daarmede midden in het realisme.

't Is overal de groote vraag, of de dingen meer kunnen zijn dan de som van hun eigenschappen, die de ervaring ons leert kennen. Wordt dit ontkend en ook de mensch geacht niet meer te zijn dan een groep physische en psychische verschijnselen, toevallig een eenheid vormend, dan is er slechts één methode, die tot kennis leiden kan, die der wetenschap, dan heerscht het determinisme oppermachtig. Op dit standpunt geldt de grondregel der litteraire kritiek van Sainte Beuve en van Busken Huet, om het kunstwerk te verklaren uit den kunstenaar, van wiens persoonlijkheid het 't natuurlijke uitvloeisel is; dan verdient Zola en zijn school toejuiching voor zijn streven om den mensch te doen begrijpen, als een product van erfelijkheid, opvoeding en omstandigheden, dan zijn studies als die van Swarts Abrahams over Douwes Dekker noodig en voldoende om 't ongemeene in mensch en kunstenaar te onthullen en te verklaren, dan is het determinisme op het gebied van zedelijkheid en godsdienst het laatste woord der wijsheid.

Acht men echter - op het woord van Hamlet lettend, dat er in hemel en op aarde meer is dan waarvan onze wijsheid droomt - den mensch niet geheel en uitsluitend te behooren tot de phenomenale wereld, dan plaatst men zich weder - zij 't ook met gematigdheid - op het standpunt van 't Platonisch realisme van begrippen, dan houdt men met Kant vast aan een noumenale wereld, achter en boven de phenomenale, die echter slechts een voorwerp van geloof, niet van wetenschap kan zijn.

Zulke realisten vindt men ten onzent in de universitaire kringen van de hoofdstad. Het Darwinisme is voor hen een uitnemende werkhypothese op wetenschappelijk gebied, doch onmachtig om den geheelen mensch te verklaren. Zij achten het sociaal instinct voldoende, om de maatschappelijke zeden en gewoonten van den mensch in zijn ontstaan en ontwikkeling te doen begrijpen; met de zedelijkheid en den godsdienst heeft het echter volgens hunne overtuiging niets gemeen. Spencer's veelomvattende arbeid, een poging om de ontwikkeling van den mensch als redelijk, zedelijk en godsdienstig wezen uit een lager organisme enkel en alleen met de beginse-

len van de evolutie-leer te schetsen, is, zoo luidt hun oordeel, ten eenenmale mislukt en die mislukking was onvermijdelijk.

Zoo hebben nominalisme en realisme ook voor ons nog de volle actualiteit.

Op het einde van de middeleeuwen en in het begin van den nieuweren tijd vinden wij de zuivere Aristotelische scholastiek - de werken van Aristoteles waren allengs beter bekend geworden - als de officieele wijsbegeerte. Te Padua, Pisa, Parijs en Leiden, overal werd zij van de academische katheders verkondigd; uit den aard der zaak waren overal methaphysica, logica en physica in ééne hand. De leerstoel voor die wetenschappen werd te Leiden van 1620-1636 door Frank Burgersdijk bekleed. Wie, zonder de lijvige folianten van Thomas v. Aquino, de werken van Duns Scotus en van de Arabische wijsgeeren te lezen, uit de bronnen zelve na wil gaan wat er ten slotte van het programma van natuurverklaring van Aristoteles terecht gekomen was, bestudeere het beknopte helder geschreven Collegium Physicum van Burgersdijk[1)]. Met het oog op ons onderwerp vestigen wij de aandacht slechts op het feit, dat de theorie van het worden, de leer der verschijnselen, waarvan Aristoteles de hoofdlijnen getrokken had, zich eenvoudig bepaalde tot het vaak willekeurig aanwijzen van een causa efficiens, een bewegende oorzaak, die met de overige Aristotelische oorzaken als substanties nauwkeurig gedefinieerd en gerangschikt werd. De studie der verschijnselen zelve, voor zooverre zij aan de orde kwam, verliep weder in een bepaling van hun aard en wezen. Alle redetwisten liepen over definities. Men had het feitelijk over het zijnde alleen.

II

De aanvang der 16de eeuw is de dagteekening van een nieuw tijdperk in de geschiedenis der menschheid. Groote voorgangers en baanbrekers spraken uit wat reeds lang giste in de hoofden en de harten der massa. De renaissance en de kerkhervorming waren de krachtigste uitingen van de vernie-

1) Collegium Physicum; Totam naturalem Philosophiam compendiose propronens, autore M. Francone Burgersdicio, Philosophiae professore. Amstelodami. Apud Joannem Janssonium. CIↃIↃCL. Men vergelijke vooral Dissertatie VII en VIII, die over de beweging handelen.

wing der geesten. Overal het ontwaken van een geest van onderzoek, van de diep gevoelde behoefte om te breken met het gezag en uit eigen oogen te zien.

Het was de tijd, waarvan Ulrich von Hutten getuigde, dat het eerst de moeite waard was te leven.

De groote beweging deed zich ook op het gebied van wetenschap en wijsbegeerte gevoelen. Men had daar lang genoeg aan den leiband van Aristoteles geloopen. Was de methode der scholastieken wel de weg naar de waarheid? Waren de zintuigen niet meer dan de poorten, waardoor de buitenwereld toegang had, om sluimerende gedachten tot een werkelijk leven te wekken? Waren de algemeene stellingen, waarmede de scholastieken in deftige sluitredenen het wezen der substanties onthulden, inderdaad de axioma's, waarvoor zij golden[1]. En boven alles, was het zijnde, zintuigelijk niet waarneembaar, wel kenbaar voor een wezen als de mensch? Was de frissche stroom van verschijnselen en gebeurtenissen - het rijke en veelzijdige worden - niet veeleer het ware en veel belovende voorwerp der wetenschap?

In een tijd als de genoemde bleef het antwoord op zulke vragen niet uit. Baco van Verulam verhief de zinnelijke waarneming tot de eenige kenbron bij het onderzoek der natuur en wees daarbij als eenige betrouwbare leidsvrouw de inductie aan, het nauwlettende verifieeren van alle onderstellingen met de feiten.

Descartes was de eerste, die hier het recht van twijfel en kritiek openlijk verkondigde en toepaste. Hij vroeg daarbij echter geen licht van de ervaring maar alleen van de rede, werkend met eigen middelen. Alleen dat verdiende waarheid te heeten, wat de denkende geest klaar en helder als zoodanig erkende, wat evident was. De waarneming kan ons leeren, hoe de dingen werkelijk zijn; de rede alleen was in staat ons tot het inzicht te brengen, dat zij zoo en niet anders konden zijn. Van Galileï heette het: ‘Il a seulement cherché les

1) Zulke algemeene stellingen, waaruit alles betreffende het wezen der dingen gededuceerd werd, waren o.a.: Nihil potest à se ipso fieri (Niets ontstaat door zichzelf). Non datur progressus in infinitum (Er is geen oneindige reeks van oorzaken en gevolgen). Causae efficientes non admittunt circularem à se invicem dependentiam (De bewegende oorzaken grijpen niet in elkander als de schakels van een gesloten keten) enz. Instit. Metaphys. van Burgers dijk. bladz. 58.

raisons de quelques effets particuliers, et ainsi il a bati sans fondements'. Wat het denken niet als een onmisbare schakel in het geheel der syllogistische redeneeringen moest behouden, dat was als onwaar te verwerpen.

De substanties der scholastieken voldeden niet aan dien eisch; in de wereld der aanschouwing liet alles zich wegdenken behalve de uitgebreidheid. De laatste was derhalve de eenige substantie buiten den geest, het was de materie-de *substantia corporea* met het attribuut uitgebreidheid (extensio).

Descartes kon zijn eigen gedachten, gewaarwordingen en wilsuitingen, zijn empirisch ik, als niet bestaande beschouwen; na aftrek van dit alles vond hij echter nog als rest zichzelven als denkend wezen. Ziedaar dan, de tweede substantie, de menschelijke geest - de *substantia cogitans* - met het denken (cogitatio) als attribunt. Cogito, ergo sum. Ik denk, dus besta ik. Descartes bemerkte niet, dat hij zoo het logisch subject met het transcendente verwarde. Alles, wat de scholastieken buiten dit tweetal voor substanties hadden gehouden, waren afgetrokken begrippen, als werkelijk bestaande dingen bejegend. Woorden als kracht, oorzaak en gevolg waren slechts namen voor anthropomorphe voorstellingen, waaraan niets in de werkelijkheid beantwoordde. 'Les noms et les qualités que nous donnons aux choses, nos substantiefs, nos adjectiefs, tout cela n'est que de la langue humaine; la nature ne connait que l'alphabet mathématique.' De materie is in eeuwigdurende beweging. Elk zinnelijk voorwerp is slechts een draaikolk (tourbillon) midden in den oneindigen oceaan, omsloten en omcirkeld door grootere kringen van beweging; afgescheiden van het groote geheel als zelfstandige existentie is het niets. 'Il n'y a qu'une étendue essentiellement mobile et où le mouvement, par les lois nécessaires détermine des figures de toutes sortes.'

De wereldbeschouwing van Descartes voert ons weder terug naar de Oudheid. Zijn stofbegrip - de uitgebreidheid - is dat van Plato; zijn eeuwige van de materie onafscheidbare beweging was in de leer der Grieksche atomisten gegeven, hoewel Descartes het bestaan der ledige ruimte ontkende en dus het oude atoombegrip niet kon aanvaarden. Zijn denkbeelden over het universum brengen ons Heraclitus en vooral de Buddhisten in herinnering; al miste Descartes, door ver-

schil van uitgangspunt en beweegredenen, het doortasten van de laatsten, die aan alle substanties zonder onderscheid het bestaansrecht ontzegden.

De wijsbegeerte der evidentie staat in nauw verband met de wiskundige talenten van haar schepper. Descartes, de grondvester der analytische meetkunde, was als wiskundige grooter dan als wijsgeer. In de wiskunde zit de deductieve redeneering op den troon, al is zij daar geen alleenheerscher, omdat zij zonder de aanschouwing niets nieuws kan aan het licht brengen. Zeer terecht eischte Descartes bij de studie der natuurwetenschap voor de wiskunde de voorname plaats, die haar toekomt. Hij dwaalde echter, waar hij bij beide wetenschappen slechts verschil van voorwerp, niet van methode erkende, waar hij in natuurkundige vraagstukken niet anders zag dan wiskundige.

De bewering, dat er in de natuur slechts wiskundige en logische betrekkingen bestonden, dat het er slechts op aankwam de onveranderlijke betrekkingen tusschen de opeenvolgende verschijnselen (les rapports de succession constante) te vinden, was een geniale greep. Onwaar was het, dat die wetten zonder ervaring, zonder waarneming of experiment alleen door wiskundige analyse gevonden konden worden. Het fiere woord: ‘Donnez moi l'étendue et le mouvement et je vous construirai le monde’ is als grondbeginsel voor natuurkundig onderzoek een groote ketterij.

Afgescheiden van enkele bijzondere ontdekkingen - o.a. de verklaring van den regenboog - was de groote verdienste van Descartes voor de natuurwetenschap in haar tijdperk van storm en drang meer in zijn afbrekende kritiek dan in den positieven inhoud van zijn stelsel gelegen. De scholastieke schoolwijsheid herstelde zich nooit van den slag, dien Descartes haar toebracht. Galileï, Tycho Brahé, Keppler en Huygens zouden wel zorgen, dat waarneming en proefneming in eere bleven zonder de machtige hulp der wiskundige analyse te versmaden. Het grootsche wereldbeeld, door Descartes ontworpen, alle verschijnselen herleid tot bewegingstoestanden eener materie, zich onafgebroken uitstrekkend door het heelal, blijft echter het ideaal van elke natuurverklaring, niet het minst van die van onzen tijd.

Het was van groote beteekenis, dat een man als Descartes,

wiens naam zoo lang op aller lippen was, zulk een ideaal aan zijn tijdgenooten voorhield.

Op de verschijnselen, het worden, zou van nu af het licht vallen. Dat begrepen in verschillende landen tal van mannen, denkers van den eersten rang. Het nieuwe onderzoek trok hen onwederstaanbaar aan en met geestdrift togen ze aan den arbeid. Het programma van Descartes, het zinnelijk waarneembare herleiden tot vormen van beweging, was ook het hunne. Waarnemend en proefnemend zouden zij met het groote doel voor oogen, de waarde der methode aan de bekende bewegingen beproeven. Aan aanknoopingspunten met het verleden ontbrak het niet. De indrukwekkende verschijnselen aan den hemel hadden reeds in de oudste tijden den mensch tot waarnemen gedwongen; de orde en regelmaat, die zij vertoonden, waren niet onopgemerkt gebleven. De geleerden van Alexandrië, en onder hen de beroemde Ptolomëus, bezaten reeds een sterrenkunde, die voorspellen toeliet.

Een eeuw geleden had Copernicus verkondigd, dat niet de aarde maar de zon het middelpunt was, waarom alle lichamen van ons stelsel zich bewogen; had hij den eenvoud in het licht gesteld, door een omwerking in dien geest van het stelsel van Ptolomëus verkregen. Dat was een dagteekening in de geschiedenis der beschaving. Keppler, de eenvoudige man met zijn kunstenaarsnatuur en zijn wiskundigen aanleg, leidde uit de waarnemingen van Tycho Brahé zijn drie beroemde wetten af, die loopbanen en bewegingen der planeten volledig deden kennen.

Galileï, wiens naam onafscheidelijk is verbonden met den strijd der kerk tegen de vrijheid van het denken, nam te Pisa onder het medelijdend hoofdschudden zijner Aristotelische collega's de proeven, den vrijen val der lichamen betreffend, en richtte den kijker, welks ontdekking hem door de Hollanders betwist werd, op den hemel. Onze Christiaan Huygens, dien kijker in zijn Dioptrica beschrijvend,[1)] noemde het een vinding, waarvan de waarde niet te overschatten is, die den weg heeft geopend tot een anders onbereikbare beschouwing van den hemel.

1) Christiani Hugenii Zuilichemi opera reliqua T.I. Amstelodami MDCCXXVIII Dioptrica pag 124. De schoone uitgaaf van Huygens' werken van de Hollandsche Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen te Haarlem is nog niet veel verder dan tot de correspondentie van Huygens gevorderd.

Welk een nieuwe wereld openbaarde zich aan het gewapend oog: de maangebergten, de wachters van Jupiter, de schijngestalten van Venus, de ring van Saturnus.

In Christiaan Huygens gaf het kleine Holland een man, die in den edelen wedstrijd in de eerste rijen stond, een natuurkundige van den eersten rang, een figuur, die uit den lijst van zijn eeuw naar voren komt. Zijn studie van de botsing van veerkrachtige lichamen, van den vrijen val en van den slinger gelden nog als modellen van wiskundige behandeling, verbonden met waarneming en experiment. Het scheppen van de undulatie-leer van het licht, stelde hem op ééne lijn met Newton. Er werd veel en voortreffelijk werk geleverd in dien merkwaardigen tijd; de akker, die eeuwen lang had braak gelegen, gaf honderdvoudige vrucht.

Ons komt het voornamelijk op het karakter van dien wetenschappelijken arbeid aan. Men beschreef de beweging met de begrippen tijd, doorloopen weg, snelheid en massa *al te maal uit de verschijnselen zelve op bepaalde wijze gevormd, al te maal meetbare grootheden, voor wiskundige behandeling vatbaar; niets vertegenwoordigend, dat in de werkelijkheid afzonderlijk bestond; haar waarde alleen ontleenend aan de diensten, die zij in een bepaalde orde van gedachten ter verklaring der beweging bewijzen konden*. Newton en Leibnitz voegden er nog de begrippen kracht en levende kracht aan toe, die, van denzelfden aard, niets anders waren dan namen voor wiskundige uitdrukkingen, van groote beteekenis voor de bewegingsleer. Het onderzoek was volkomen, wat Descartes verlangd had, het opsporen van de standvastige betrekkingen tusschen de veranderlijke grootheden der beweging.

Nog dichter zou men naderen tot Descartes ideaal. Newton verhief zich tot het hoogste standpunt, in de wetenschap bereikbaar; hij stelde in het licht dat al die bijzondere wetten - de vruchten van becijferde waarneming - door wiskundige analyse uit één groot algemeen beginsel[1)] af te leiden waren.

1) Newton's wet luidt: De hemellichamen - en alle stofmassa's trekken elkander aan volgens de lijn die hunne zwaartepunten verbindt, met een kracht, die evenredig is met het product hunner massa's en omgekeerd evenredig met de tweede macht hunner afstanden.
Het ‘aantrekken’ was bij Newton beeldspraak. Zijn krachtsbegrip was volkomen modern.

Met het aanvaarden van dit beginsel - de zoogenaamde wet der algemeene zwaartekracht - waren de wetten van Keppler als bijzondere gevallen gegeven, bleek het, dat alle bewegingen der hemellichamen niet anders konden zijn dan de werkelijkheid ze ons vertoont. Zulk een kennis, die den geest toelaat de ervaring vooruit te loopen, is de grens van het menschelijk weten. Het was van groote beteekenis voor de jonge wetenschap der natuur haar althans op één punt te hebben verkregen. Newton's naam was voldoende, om voortaan elken twijfel aan de deugdelijkheid van haar methode van onderzoek te onderdrukken.

Al die schitterende uitkomsten waren verkregen door mannen buiten de officiëele wetenschap staande. Aan de universiteiten handhaafde zich nog steeds de oude wijsbegeerte. Zonder een Newton waren de bolwerken der oude dogma's niet te nemen. In 1717 was de leerstoel voor wijsbegeerte te Leiden nog bezet door een ijveraar voor de scholastiek, Senguerdius; terwijl de Volder, hoogleeraar in de natuur- en sterrenkunde, Descartes met hart en ziel aanhing.

Hevig en onophoudelijk waren scholastiek en Cartesiaansche wijsbegeerte te Leiden slaags, toen de Volder zich uit den strijd terugtrok en een jonge man, een vriend van Newton en Bernouilli, als zijn opvolger te Leiden kwam en met hem de wijsbegeerte van Newton. Die man was Willem Jacob van 's Gravesande, later ook hoogleeraar in de wijsbegeerte en de logica, die met Boerhave als ambtgenoot, de ééne physica, de andere chemie doceerend, gedurende een halve eeuw uit alle landen van Europa scharen studenten naar de Leidsche Alma Mater deden stroomen; die zelfs Voltaire, begeerig door 's Gravesande Newton te leeren kennen, als leerling tegenover zich zou zien.

Niet slechts door het levende woord ook met de pen maakte 's Gravesande propaganda voor de nieuwe wijsbegeerte. In 1719 verscheen de eerste uitgaaf van zijn ‘Physices Elementa Mathematica’[1] het eerste handboek der proefondervindelijke

1) De volledige titel is ‘Physices Elementa Mathematica experimentis confirmata sive Introductio ad Philosophiam Newthonianam.’ De schrijver kan over de 2e Latijnsche uitgave der Beginselen, over de Fransche vertaling van de Joncourt van 1746 en over de Fransche vertaling van de verzamelde wijsgeerige en mathematische werken van 1774 beschikken en citeert uit de Fransche vertalingen.

natuurkunde en tevens het eerste werk, waaraan Newton's beginselen ten grondslag waren gelegd. Het boek had een ongehoord succes; overgezet in bijna alle talen van Europa bracht het meer dan menige ontdekking bij tot de zegepraal van Newton's leer.

In onze dagen komen door uittreksels en kritieken belangrijke werken zoo spoedig ter kennis van de wetenschappelijke wereld, dat men zich moeilijk kan voorstellen, dat een man als Newton ingeleid moest worden bij de beoefenaars der natuurkunde. In de 18e eeuw waren echter alleen zij, die Latijn verstonden, in staat spoedig kennis te maken met de oorspronkelijke boeken der geleerden; de meesten moesten op de vertalingen wachten. Toen 's Gravesande optrad waren de werken van Newton op het vaste land van Europa nog zoo goed als onbekend. Daarenboven speelde het nationaliteitsgevoel een groote rol. 's Gravesande had aan Bernouilli, den grooten wiskundige, een exemplaar van zijn 'Mathematische Grondbeginselen der Physica' ten geschenke gezonden. De brief, waarin Bernouilli zijn dank betuigt, is bijna een doorloopend verwijt aan het adres van 's Gravesande, die zijn grondbeginselen der natuurkunde een inleiding noemde tot de wijsbegeerte van Newton.[1] Groote mannen kunnen in sommige opzichten zoo klein zijn.

Weldra bestond er aangaande aard, strekking en methode van het natuurkundig onderzoek geen verschil van gevoelen meer bij de leiders en voorgangers. Wat 's Gravesande van de woorden 'aantrekking' en 'zwaartekracht'[2] schreef, gold van alle begrippen der nieuwe natuurkunde. 'Ces noms désignent des effets et non des causes.[3]' 's Gravesande noemde 'het vuur', doch beschreef alleen de verschijnselen van warmte en licht.

1) De brief is te vinden in de Oeuvres philosophiques et mathématiques de M^{s}. 's Gravesande, Rassemblées et Publiées par Jean Nic. Seb. Allamand, Amsterdam MDCCLXXIV. Histoire de la vie et des ouvrages de M^{s}. 's Gravesande, pag. XXXVI.

2) Een verklaring van de zwaartekracht als bewegingsverschijnsel in Cartesiaanschen trant vindt men reeds in de 'Opera reliqua' van Huygens. De Gravitatis Causa disfertatio, pag. 97.

3) T.a.p. Discours sur l'utilité des mathématiques pag. 323. Het verschil tusschen het oude en het nieuwe standpunt komt scherp uit in den strijd, dien 's Gravesande voerde met Caladrin, hoogleeraar in de wiskunde te Génève. T.a.p. Oeuvres philos. et mathemat. Remarques sur la force et le choc, pag. 258 en v.v.

Zoo sprak en schreef de eerste hoogleeraar aan de Leidsche hoogeschool, die werkelijk proefondervindelijke physica doceerde. Het land, waar Huygens gewerkt had, stond weder aan de spits der beweging.

Was dan het ‘alles wordt, niets is, er zijn slechts verschijnselen’, reeds waarheid gebleken? Kon men alle substanties dan reeds missen? Geenszins. Men beschouwde de verschijnsels nog even als vroeger als voortbrengselen der substanties; de laatste echter - de causae - bleven achter de schermen; zij kwamen in de formules en berekeningen niet voor. Het was de tactiek der nieuweren de vestingen om te trekken en in het open veld den ageerenden vijand te bestoken. Het vuur, de electrische en magnetische vloeistoffen zouden nog lang als substanties achter de verschijnselen blijven; evenwel zonder schade voor den vooruitgang, omdat zij op het tooneel van het natuurkundig onderzoek nog slechts de rol van figuranten vervulden.

Eén substantie kon in de natuurwetenschap niet gemist worden, nl. de materie. Een zielkunde zonder ziel is mogelijk. De psychische verschijnselen zijn oorzaken en gevolgen, doch er loopt niets blijvends door de aaneengeschakelde reeks. In de wetenschappelijke zielkunde kan de ziel niet meer diensten bewijzen, dan ‘het vuur’ in de leer van de verschijnselen van warmte en licht. Een natuurkunde echter zonder materie ware een gebouw zonder grondslag; de materie vertegenwoordigt den samenhang en het onderling verband der physische verschijnselen en kan als zoodanig door niets anders vervangen worden.

Geen wonder, dat bij de herleving der natuurwetenschap veel zorg werd besteed aan het vormen en ontwikkelen van het begrip materie. Van het onbepaalde Aristotelische begrip was niet veel te maken. Men moest terug naar de Grieksche atomisten. Descartes, die zooveel van de laatsten had overgenomen, week echter juist in dit opzicht aanmerkelijk van hen af. Zijn materie had al de eigenschappen der ruimte; het heelal overal vullend vormde zij een onafgebroken geheel, waarvan de deelen bij de beweging langs elkander schoven zonder ooit de onmiddellijke aanraking te verliezen.

Met Newton zegevierde de opvatting, die zich geheel bij Democritus aansloot. Materie en ruimte werden onderscheiden. De eerste bevond zich in de laatste, doch niet overal. In de

onmetelijke ruimten des hemels dreven als hemellichamen stukken materie, elkanders plaats en beweging bepalend, en elk lichaam op zichzelf vertoonde op kleiner schaal hetzelfde beeld; het was een gedeelte der ruimte met millioenen stofmassa's, hier moleculen geheeten, ten opzichte van elkander in bewegelijk evenwicht verkeerend. Binnen de grenzen van het molecule nog eens herhaling van hetzelfde; hier waren de kleine stofmassa's de atomen. Binnen de grenzen van het atoom gebeurde niets meer; het was het bolwerk, waarbinnen het zijnde voor goed was teruggedreven.[1)]

Dit natuurkundige substantie-begrip is het eenige, dat geheel vrij is van logische tegenstrijdigheid. Het atoom - en elke massa, die bij de beweging als een ondeelbaar geheel wordt beschouwd - is volstrekt eeuwig en onveranderlijk. Al het gebeuren bestaat in verplaatsing van die atomen in de ruimte: het is beweging en laat dus de atomen zelve inwendig geheel onaangeroerd. Zulk een scherpte in de begripsbepaling was echter slechts verkregen door voor altijd afstand te doen van hetgeen tot nog toe voor diepte van opvatting gegolden had, van het onderzoek naar het wezen van de dingen.

Hier was het punt, waar de wegen van wijsbegeerte en natuurwetenschap uiteenliepen. Al het gebeuren te beschrijven als een door vaste wetten beheerschte verandering in den toestand van beweging van groote en kleine massa's, wat daar buiten viel als zuiver subjectieve verschijnselen naar het gebied der geestelijke wetenschappen verwijzend, dat was voortaan het scherp afgeteekende doelwit der natuurwetenschap.

Aan de grondslagen van het gebouw is sedert niets van beteekenis meer veranderd; het gebouw is hooger opgetrokken en in alle deelen meer afgewerkt. In de eerste helft dezer eeuw heeft men de verschijnselen der warmte, in de tweede

1) In den laatsten tijd tracht men terug te keeren tot het begrip van Descartes van een onafgebroken het universum vullende materie. De motieven zijn echter geheel verschillend van die, welke Descartes leidden; zij bestaan thans uitsluitend daarin, dat men de door Newton ingevoerde werking op afstanden, uit de wetenschap verwijderen en alles herleiden wil tot overdraging van beweging van elkander onmiddellijk aanrakende deelen der materie. Het is voornamelijk de nieuwere electriciteitsleer van Clerk Maxwell, die den stoot aan deze beweging gegeven heeft. Ook in deze orde van denkbeelden blijft het atoom, doch als een onvergankelijke ring van draaiende in bewegelijk evenwicht verkeerende stof.

helft - in het bijzonder in onze dagen - die der electriciteit als vormen van beweging leeren behandelen; onvolkomen nog voorzeker doch reeds zoodanig, dat er geen twijfel is, of de toekomst zal ons een beschrijving er van brengen van denzelfden aard en even volkomen als die wij reeds bezitten van het licht. De scheikunde is op weg om een dynamica der atomen te worden. Wel is men er nog niet in geslaagd, om al het gebeuren in de physische wereld op één en dezelfde materie te betrekken; men heeft nog de zeventig elementen en den ether; allen zijn echter substanties van dezelfde soort, allen zijn substraten der beweging. Alleen vertegenwoordigen het ééne wat is en blijft te midden der eindelooze verandering. Het begrip van dat ééne heeft echter klaarblijkelijk zijn laatsten vorm nog niet verkregen.

De natuurwetenschap in haar geheel vertoonde nog vóór vijftig jaren een type, dat levendig aan den ouden tijd herinnerde. Rondom de ledige plaatsen, eens door substanties ingenomen, groepeerden zich de verschijnselen; elken groep den indruk makend van een eigen klasse. Men had de afgesloten kringen van het licht, de warmte, de electriciteit, de zwaartekracht en de scheikundige afiniteit met weinig onderling verband.

Meer eenheid was een dringende eisch des tijds. Die gedachte ontsproot in meerdere hoofden tegelijk en zij verkreeg terstond den juisten vorm. Mayer, Joule en Helmholtz zijn de namen, die voor altijd met haar verbonden zijn. Leibnitz had er met zijn begrip van levende kracht den grondslag voor gelegd. 's Gravesande, haar definieerend als ‘le pouvoir d'agir’, begreep de beteekenis er van. Hij stond met zijn scherpe onderscheiding tusschen de ‘action instantanée’, Newton's krachtsbegrip en de ‘action totale’, dat van Leibnitz, reeds bijna op het nieuwe standpunt.

Het nieuwe begrip van kracht, later *arbeidsvermogen* genoemd, was de hoeveelheid werking die van een stoffelijk punt kan uitgaan tengevolge van de beweging, die het bezat of de plaats, die het in het stelsel innam, uitgedrukt in een bepaalde maat. Zwaartekracht, scheikundige affiniteit, warmte, licht, electriciteit, het waren slechts verschillende vormen van arbeidsvermogen. Uit dit hooge gezichtspunt beschouwd vielen de verschillen weg, was het onverschillig of men de verschijnselen reeds als bepaalde vormen van beweging had leeren kennen,

was het slechts de vraag voor welk bedrag aan nieuwe physische gebeurtenissen zij de voorwaarden bevatten.

Nu konden alle verschijnselen als een doorloopende reeks van oorzaken en gevolgen beschreven worden, zelfs de toestand van evenwicht, die vaak de laatste term van een reeks gebeurtenissen van de eerste van de volgende scheidde, verbrak den samenhang niet. Als arbeidsvermogen van plaats werd zij met dezelfde maat als de beweging gemeten. Nu waren oorzaken en gevolgen als verschijnselen gelijkwaardig en was elk verschijnsel een schakel in den oneindigen keten, oorzaak en gevolg te gelijk.

Welk een verschil met de substantieele oorzaken van weleer, die uit de volheid van haar onuitputtelijk vermogen werkingen voortbrachten, zonder zelf iets te verliezen.

Het arbeidsvermogen is aan de stof gebonden. In zooverre zijn wij teruggekomen bij een werkzame substantie, doch het heeft niets substantieels meer; het is verschijnsel; het verandert onophoudelijk van vorm en gaat, waarschijnlijk als beweging, van de ééne massa over op de andere. Onveranderlijk is slechts het totale bedrag er van in het heelal. De stof bestaat - en zij alleen - ook in de hoeveelheid onveranderlijk. Al het andere is worden.

III.

Het wereldbeeld der aanschouwing valt niet samen met dat der wetenschap. Het eerste is rijker en voller, het heeft klanken, geuren en stralend licht; het laatste bestaat uit begrippen, die echter bij een zinnelijk wezen als de mensch door plaatsvervangende voorstellingen ook een aanschouwelijk karakter verkrijgen. Het eerste voldoet den kunstenaar; het laatste den natuuronderzoeker en den wijsgeer. Beide beelden zijn echter gewerkt op hetzelfde stramien. Schijnbaar dikwijls in tegenspraak, vullen zij inderdaad elkander aan en vormen zij te zamen het groote geheel der stoffelijke dingen, zooals het bestaat in het bewustzijn der menschen, geschapen door de aanschouwing, de verbeelding en de rede.

Renan zeide eens: ‘La superiorité de la science moderne consiste, en ce que, chacun de ses progrès est un degré de plus dans l'ordre des abstractions; nous nous éloignons de la na-

ture, à force de la sonder. Cela est bien; il faut continuer; la vie est au bout de cettte dissection à outrance.'

Fraai gezegd, doch slechts gedeeltelijk waar. Ook de wetenschap geeft ten slotte een aanschouwelijke reconstructie van de wereld.

Ook de eenvoudige kent de beteekenis van het bijbelsche woord: 'Stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeeren', doch hij denkt daarbij uitsluitend aan de geboorte en het sterven van levende wezens. Hoeveel ruimer en breeder is hier de voorstelling der wetenschap, hoeveel aanvullende trekken bevat het. Een levend wezen, voor het oog in rust, is voor de wetenschap het tooneel van de levendigste beweging, van onophoudelijke verandering; het is een stelsel, waarin twee reeksen van stoffelijke processen elkander in evenwicht houden. Het ééne is dat, waardoor voortdurend organische stoffen en met haar een groote hoeveelheid arbeidsvermogen van buiten aangevoerd en tot opbouw van het lichaam gebruikt wordt; het andere is de ontleding dier stoffen, haar verwijdering uit het lichaam en het aanwenden van een deel der energie voor inwendigen en uitwendigen arbeid. Planten en dieren zijn beiden zulke stelsels van bewegelijk evenwicht. Bij de eersten staat het opleggen van energierijke stoffen, bij den tweeden de ontleding en het verbruik dier stoffen voor arbeidsverrichting op den voorgrond.

De plant, aan de plaats gebonden, moet dus in onmiddellijke aanraking zijn met de bronnen van het arbeidsvermogen, lucht, water, licht en warmte, en zij bereikt het doel door een zoo groot mogelijke ontwikkeling van wortels en bladeren. Met behulp van de zon vormt zij in haar cellen, de nog zoo geheimzinnige laboratoria, uit water en het koolzuur van de lucht zetmeel en gebruikt zij de nitraten, sulfaten en phosphaten van den bodem voor de synthese van eiwit. Zij heeft daarmede feitelijk de energie der zonnestralen vastgelegd als scheikundig arbeidsvermogen en biedt ze in den vorm van koolhydraten en eiwit ten gebruike aan het dier, dat ze zelf niet kan opbouwen.[1)]

Zoo zijn de stoffelijke stelsels, die planten en dieren heeten, aaneengeschakeld tot ééne reeks van verschijnselen en is elk

1) Vergelijk: Beiträge zur einer dynamische Theorie der Lebewesen. Die Metaphysik in der modernen Physiologie. Ein kritische Untersuchung von Carl Haupmann, Dresden 1892.

op zich zelf begrepen als onafgebroken worden en vergaan. Zoo kan men ook van ons menschen niet zeggen, dat wij zijn; ook tijdens het leven is alles verandering; telkens na verloop van eenigen tijd is ons lichaam vernieuwd en bevat het geen stofdeeltje meer van weleer. Doch de reeks van verschijnselen is nog geen afgesloten kring. Waar blijven de stoffen, die het dierlijk organisme verlaten? Zij keeren in den vorm van de meest eenvoudige verbindingen en als zoodanig arm aan energie, als koolzuur, ammonia en water, naar de plant terug, die ze weder op de genoemde wijze samenstelt en verrijkt. Zoo wordt de reeks van verschijnselen een kringloop, zoowel van de materie als van het arbeidsvermogen, hoewel wat het laatste betreft niet zonder verlies.

Eerst in den laatsten tijd is het mechanisme ontdekt, waardoor in de natuur dat deel van den kring wordt gesloten, hetwelk het dier verbindt met de plant. De verbindende schakel is hier het leven in zijn eenvoudigsten vorm, het zijn de bacteriën. Pasteur was de groote man, die hier het licht ontstak. Hij toonde aan, dat melk, bouillon, vleesch jaar op jaar volkomen onveranderd blijven, als men de levende kiemen er in doodt en den aanvoer van nieuwe onmogelijk maakt. Hij leerde ons, dat gisting ontbinding en rotting uitsluitend het werk zijn van die kleine levende wezens, waarvan 600 à 700 millioen slechts één miligram wegen en die door hun aantal vergoeden, wat hun aan grootte ontbreekt. Een enkel exemplaar er van kan onder gunstige omstandigheden in 24 uren aan een nageslacht van 16 millioen individuen het aanzijn geven.

De bacteriën, die belast zijn met den omvangrijken arbeid van het afbreken der doode organische stof, worden ondersteund door de saprophyten, planten zonder bladgroen, die op organischen afval leven, waaronder schimmels en paddestoelen aan ieder bekend zijn. Waren er slechts groene planten en dieren op de aarde, dan zou het leven er spoedig uitgebluscht zijn. Voor planten als de genoemde zijn de bestanddeelen van het dierlijk lichaam en de producten van de stofwisseling er van wegens hunne samengesteldheid volkomen onbruikbaar. Met het ureum o.a., de voornaamste verbinding, waarin de stikstof het dier verlaat, kan de plant niets aanvangen, voordat bacteriën - de micrococcuss ureae - het in ammoniumcarbonaat hebben omgezet.

Merkwaardig is de rol, die hier de zoogenaamde bacteriën der nitrificatie (nitromonas) vervullen, die eerst in het laatste tiental jaren aan het licht kwam. Zij zijn in het water en in de bovenste lagen van den bodem in onnoemelijk aantal aanwezig. Hun werkzaamheid bestaat in het overbrengen van de zuurstof der lucht op de ammonia en de stikstofhoudende organische stoffen, waardoor deze ten slotte tot zouten van het salpeterzuur verbrand worden. Zonder hen zou de mest op den akker nutteloos verteeren en verrotten; zonder hen waren onze groote steden reeds lang onbewoonbaar; want door hen wordt de organische afval in den grond gemineraliseerd, zooals het heet, dat is in onschadelijke anorganische stoffen veranderd, die het water uit den grond opneemt en aan hoogere planten als voedsel weder toevoert. De organismen der nitrificatie verrichten dien nuttigen arbeid, om zich meester te maken van de energie, welke door een voortgezette omzetting van die stoffelijke producten der hooger bewerktuigde wezens nog is te verkrijgen en die zij voor den opbouw van hun eigen lichaam behoeven. Gebrek aan bladgroen maakt voor hen het zonlicht voor dit doel waardeloos[1)].

Tot vóór weinige jaren was er een groote leemte in de aaneenschakeling van de processen der stofwisseling. Bij tal van werkingen, waarvan onze aarde het tooneel was, werd stikstof in vrijen staat afgescheiden en nog duurt die afscheiding voort. In ontzaggelijke hoeveelheid in den dampkring opgehoopt, scheen zij voor altijd onttrokken aan de vormverandering der stof. Het scheen, dat de groote wet voor de stikstof niet gold, dat de natuur haar als renteloos kapitaal weldra zou hebben ter zijde gelegd. De jongste ontdekkingen op bacteriologisch gebied, waaraan de namen van Ullrigel, Wilfarth, Lawes, Gilbert, Berthelot en dien van onzen Beyerinck zijn verbonden, stelden het buiten twijfel, dat ook de stikstof

1) Er zijn bacteriën, die ook zonder bladgroen en zonlicht, uit anorganische stoffen organische, kunnen opbouwen; zoo maken o.a. de bacteriën der nitrificatie in zuiver water uit ammonia en koolzuurcalcium in het duister organische stof.
Bijzonder merkwaardig zijn te dezen opzichte de door prof. Engelmann te Utrecht bestudeerde purperbacteriën. Zij hebben evenals de kleurlooze bacteriën van Hueppe en Heraeus het vermogen van koolzuurontleding en ontleenen de energie voor den opbouw van organische stoffen niet aan het zonlicht, maar aan de oxydatie-processen, die zij zelven te weegbrengen.

der lucht deelneemt aan den kringloop der stof, dat haar onveranderlijk bestaan niet meer is dan schijn.

Het zijn weder bacteriën, die in de wortelknolletjes der leguminosen, van klaver, lupine o.a., verblijf houden en daar de vrije stikstof der lucht vastleggen in verbindingen, die, opgenomen in het organisme der planten, haar weg door de stoffelijke wereld kunnen voortzetten. Ook die kring is weder gesloten.

Heerscht de wet der stofwisseling ook in het rijk der gesteenten en delfstoffen? En voor onzen geest verrijzen de gebergten van Noorwegen en de reusachtige keten der Alpen met hun rotsen van staalhard graniet, porphier en trachiet en het Noordsche zuilenbasalt; het materiaal onzer dijken aan de kust, onze beschermers tegen de machtige zee. Zijn zij niet de onveranderlijkheid zelf? De wetenschap leert het anders. Ook zij ontkomen niet aan het gemeene lot, dat vergankelijkheid heet. Water en lucht knagen onophoudelijk aan hun bestaan. Het hemelwater, met koolzuur bezwangerd, lost langzaam een deel hunner bestanddeelen op en brengt ze als minerale bronnen beneden weder te voorschijn. Afwisselend droog en vochtig, ontdooid en bevroren valt het hardste gesteente ten slotte in stukken uiteen, die, weggevoerd door gletschers en bergstroomen, voor een deel fijn gewreven tot slib, opgenomen door rivieren en beken de groote zee te gemoet gaan, waar ruimschoots plaats is voor alles. De duiker in Rijn en Alpenbeken hoort het knersend geluid der langs elkaar schuivende steenen.[1)]

De Rijn alleen voert bij Bonn in 24 uren omstreeks 146000 kub. voeten vaste stoffen, deels zwevend deels opgelost, voorbij. Alle rivieren der wereld brengen jaarlijks naar een gematigde schatting niet minder dan ruim 10 kubieke kilometer vaste stoffen in de zee. Volgens de berekening der Engelsche en Amerikaansche commissie voor het onderzoek der rivieren wordt alleen door oplossing in water jaarlijks 5 kub. kilo-

1) Wie een artistieke beschrijving wil lezen van de gevolgen van dit groote proces van afbreken en ontbinden, dat de gebergten overal vertoonen, hij neme ‘Le désert’ van Pierre Loti ter hand. ‘C'est ainsi que s'effrite et se détruit peu à peu toute cette Arabie... De temps à autre, des montagnes s'effondrent; puis, les siècles les pulvérisent, en font lentiment du sable, qui redescend vers la mer Rouge, entrainé par les vents et les pluies des hivers.’ T.a. p., pag. 100.

meter stof van het vaste land overgebracht naar den oceaan. De lijn der Britsche kusten wijkt door de werking der golven per eeuw omstreeks 3 meter terug. Onwillekeurig komt de vraag op de lippen, welke toekomst gaan wij te gemoet? Ligt de zondvloed niet achter, maar vóór ons?

De geoloog de Lapparant heeft in een mededeeling aan de ‘Société géographique’ van Parijs in 1890 het antwoord gegeven, gemotiveerd door uitvoerige berekening. Volgens hem zijn alle vaste landen bestemd om te verdwijnen en zal na 4½ millioen jaren alles genivelleerd en onder de zee zijn bedolven.

Gelukkig heeft de kritiek in het licht gesteld, dat de Lapparant's berekening niet juist is, omdat hij alle gewicht legde op één reeks van verschijnselen en vergat, dat de natuur ons overal een kringloop vertoont. De zee geeft terug, wat zij aan het vaste land ontneemt. Langzaam doch voortdurend rijzen boven het oppervlak der zee het Noorden en het midden van Skandinavië, Spitsbergen, het Noorden van Schotland, Turkestan enz.

De geweldige uitbarsting op Krakatau in 1883, die nog versch in het geheugen ligt, deed plotseling twee eilanden - Steers en Calmeyer - uit de zee opduiken, doch zij verdwenen weder. De 300 werkzame vulkanen der aarde brengen als asch en lava veel stof uit de diepte naar de oppervlakte. Hunne werking, hoe indrukwekkend ook als natuurverschijnsel, verhoogt echter de vaste korst der aarde slechts weinig.

Van meer beteekenis zijn de atols en koraalriffen, die uit de kalk van het zeewater midden in den Stillen Oceaan door millioenen kleine wezens, de polypen, worden opgebouwd. Kalkrotsen van 400 Engelsche mijlen lengte, zich ombuigend tot een ring, een watervlak van 25 uren gaans in middellijn omsluitend, zijn daar reeds niet zeldzaam. Zij vormen er archipels van eilanden, die door groei zich uitbreidend, eenmaal zich vereenigen en als nieuwe vastelanden de eindelooze eenzaamheid van den Stillen Oceaan verbreken zullen.

In de Noordelijke zeeën nemen schelpdieren en foraminiferen (krijtdiertjes) de taak der polypen over, om kalk aan de zee te onttrekken. Zoo ontstaat een bewegelijk evenwicht. Eenerzijds gaat het vaste land naar de zee, anderzijds wordt uit de zee vast land afgescheiden.

Het gevaar, dat de Lapparant vreest, ligt elders. Het water der zee dringt in poriën en spleten der gesteenten en des te meer, naarmate de inwendige hitte der aarde zich naar het middelpunt terugtrekt. Zoo ontstaat de stoom van hooge drukking, die zulk een rol speelt bij vulkanische uitbarstingen. De vaste aarde zal de zee in zich opnemen, ten deele in scheikundige verbindingen. Mars leert ons, wat de aarde zal worden. Op Mars vormt het water nog slechts Middellandsche zeeën van weinig diepte; het verdwijnt geheel en de dampkring eveneens.

Moge in een verre toekomst de stofwisseling - d.i. het leven der aarde - ophouden, in het verleden vertoonde zij hetzelfde beeld van worden en vergaan, dat het heden te zien geeft. De stof was er steeds in rustelooze beweging. Gebergten en hoogvlakten, vastelanden en zeeën wisselden elkander onophoudelijk af. De Pietersberg bij Maastricht, de rotsen der Engelsche kusten, de tertiaire bekkens onder Weenen, Londen en Parijs waren eens zeeën van krijtdiertjes wemelend. De kalkbodem dier wereldsteden, hier en daar 100 meters dik, waarop nu een woelende menschenmassa leeft, werd voor duizenden eeuwen uit de kalk en het zeewater gevormd door rhizopoden, wezens aan de krijtdiertjes verwant, van wier schelpen een kubieke voet er meer dan 5 milliard bevat.

Overal op aarde, waarheen wij ons ook keeren, dus slechts worden en vergaan, geboorte en sterven.

Wij richten het oog opwaarts naar de lichamen des hemels, naar de stralende dagvorstin en als zij ter kimme is gedaald naar de sterren, die fonkelend zweven in de oneindige ruimte. Daar is toch onveranderlijkheid; daar spreekt alles van bestendigheid zonder einde of begin? Men heeft het met Aristoteles twintig eeuwen lang geloofd en op dien grond aangenomen, dat de hemelbollen bestaan uit een andere materie als de aardsche, die de vergankelijkheid aanbrengt.

De moderne wetenschap heeft met haar teleskoop en spectroskoop met haar photographieën des hemels ook dien waan verstoord. Alleen de beperktheid van den gezichtskring deed hier, ver boven het aardsche gewoel, het onvergankelijke zijn tronen. De bestendigheid van de wereld der sterren kan voor ons niet meer zijn dan een dichterlijk beeld.

De kijker vertoont ons de zonneschijf met talrijke vlekken, omgeven door zeer lichte gedeelten - de fakkels - letterlijk

bezaaid, somtijds ⅓ gedeelte van de schijf innemend en elk op zich zelf niet zelden een grootte bereikend gelijk aan 15 maal de middellijn der aarde. Die vlekken zijn trechtervormige ondiepten, in de lichtende stof van den zonnesfeer, volgens de meeste metingen van 500 tot 2500 kilometer diep, gevormd door geweldige gasstroomen, die met onweerstaanbare kracht uit de diepte naar boven gestuwd worden. Dit is de opvatting van velen; omtrent de bijzonderheden in de verklaring is nog veel verschil in gevoelen; allen echter brengen het verschijnsel in verband met uitbarstingen op de zon.

Bij de zonsverduistering van 8 Juli 1842 zagen de astronomen voor het eerst aan den rand der door de maan bedekte zon roode uitsteeksels, protuberanzen, die zich in de kijkers voordeden als geweldige vlammen. In 1860 gelukte het aan Warren de la Rue en pater Secchi de verduisterde zon met talrijke protuberanzen te photographeeren en Janssen leerde later die verschijnselen ook onder gewone omstandigheden waar te nemen. Waarschijnlijk heeft men hier te doen met dezelfde gassen, die de vlekken en fakkels doen ontstaan. Na zich een weg gebaand te hebben door de verschillende sferen der zon, slingeren zij de laatste er van, die uit waterstof bestaat, met een snelheid van meer dan 100 wellicht 250 kilometer per seconde in enkele minuten tot een hoogte van 100 duizend mijlen boven het oppervlak der zon. Waarlijk de zon is niets minder dan het beeld van kalme majestueuze rust; zij is het tooneel van draaikolken uitwoelende orkanen, waarbij de cyclonen op aarde niet meer zijn dan een herfstwind, die wat dorre bladeren doet opdwarrelen.

Het spreekt van zelf, dat onze kennis van den physischen toestand der vaste sterren, die op zulke duizelingwekkende afstanden van ons zijn verwijderd, veel geringer is dan die van de zon. Het licht komt in 8½ minuut van de zon tot ons, doch heeft 4 jaren noodig om den afstand te doorloopen tusschen de aarde en de ster, die wij het dichst bij ons gelegen achten. Zonder den spectroskoop, die ons in den kleurenband van het uiteengespreide licht leert lezen, of het hemellichaam, dat het licht zond, vast, vloeibaar of gasvormig, meer of minder heet is, of het uit deze of gene stof bestaat, zonder dat merkwaardige instrument zouden wij er niet genoeg van weten, om de vaste sterren in verband met ons onder-

werp te noemen. De onvolledige kennis, die wij van de laatste bezitten, wijst toch weder op het feit, dat worden en vergaan ook de groote wet is voor haar.

In Mei 1866 verscheen plotseling in het sterrebeeld de Noorderkroon een ster van de 2de grootte, die spoedig weder verdween. In 1876 had hetzelfde plaats in het sterrebeeld de Zwaan en in 1892 in Auriga. Ook in vroeger tijden werden zulke verschijnselen aan den hemel waargenomen. Er zijn niet minder dan twaalf goed vastgestelde waarnemingen van het plotseling ontstaan van sterren. Het meest bekend zijn de nieuwe sterren van Tycho Brahé (1572) en van Keppler (1604). De eerste was eerst zoo helder als Venus, doch was na 16 maanden nog slechts even zichtbaar. De glans van al die sterren verzwakte allengs. Hoogstens bleven zij bestaan als sterren van de 9de tot 15de grootte. Het spectroskopisch onderzoek bracht Huggins tot de meening, dat men hier lichtzwakke sterren voor zich had, waarop een uitbarsting plaats had van gassen gelijk die op de zon, waarbij een ontzaggelijke hoeveelheid waterstof verbrandde. Lockyer dacht aan de geboorte van een ster door de ontmoeting van twee stroomen meteoren. De gevoelens zijn verdeeld. In allen gevalle zijn het geweldige bewegingen van stofmassa's aan den hemel geweest. Ook de nog zoo geheimzinnige kometen ontwikkelen in de nabijheid der zon een reusachtigen staart en veranderen geheel van vorm.

Het is werkelijk in hooge mate waarschijnlijk, dat elke ster een zon is als de onze en dat allen een soortgelijk evolutieproces doorloopen; dat zij geboren worden, jong zijn en verouderen. De astronomen denken niet hetzelfde over de kenmerken van den leeftijd. De blauwachtig witte sterren - waaronder Sirius en Wega van de Lier - houdt men vrij algemeen voor de jongste - zij zijn het heetst en het ijlst - de gele, o.a. Pollux en Capella veel gelijkend op onze zon - zijn van middelbaren leeftijd; zij zijn nog krachtige stralers, hoewel de eerste jeugd voorbij is. Thomson berekent den leeftijd van onze zon op 18 millioen jaren. Reeds in verval zijn de roode en oranje-kleurige sterren - Betelgeuze en Hercules. Eens worden zij vurig vloeibare lichtbollen en dan donkere lichamen gelijk thans onze aarde, waarvan het buitenste gedeelte reeds tot een vaste korst is gestold. Descartes noemde onze aarde reeds ‘un soleil encroûte.’ Volgens de voorstelling van Dr. Wilh.

Meyer[1] zal zulk een vast omhulsel bij voortgaande afkoeling en inkrimping van het hemellichaam in stukken uiteenvallen. De vloeibare laag onder die schotsen, blootgesteld aan de koude der wereldruimte, zal op nieuw vast worden en splijten en dit proces zal zich herhalen, totdat de geheele bol zich in een massa rondwentelend puin en steenbrokken heeft opgelost.

Aan het ontstaan van een ster gaat een tijdperk vooraf, waarin haar materie in den toestand verkeert van de lichtende wolkjes, die het gewapende oog vooral nabij den melkweg in zoo grooten getale ontwaart en waarin de schoone photogrammen van Roberts en anderen heldere lichtende punten vertoonen, omgeven door meer donkere partijen. Het zijn de nevelvlekken, waarin Herschel, die er meer dan 2000 van ontdekte, reeds werelden in wording zag en waarin Huggins met zijn speetroskoop gloeiende gassen deed kennen.[2] Die lichtende punten zouden dan de plaatsen zijn, waar de verdichting reeds een aanvang heeft genomen.

Het kosmische evolutie-proces, waardoor uit nevelbollen zich zonnestelsels ontwikkelen, is als geniale onderstelling door Kant en Laplace gegeven en als nevelhypothese bekend. Alle lichamen van ons zonnestelsel te zamen waren eens zulk een nevelbol draaiende om zijn as van het Westen naar het Oosten. Door voortdurende samentrekking der stof om het middenpunt werd een ontzaggelijke massa zwaarte-energie in warmte veranderd. Zoo ontstond een vurige draaiende bol, welks massa een temperatuur van duizend millioenen graden bezat, die aan den evenaar door de middelpuntvlieding telkens door verbreking van het evenwicht een ring afscheidde, gelijk Saturnus er nog een vertoont, die weldra samenvloeide tot een bol. Zoo ontstonden de planeten, aanvankelijk kleine zonnen, die echter spoedig door uitstraling het lichtgevend vermogen verloren en allengs aan de oppervlakte stolden. Onze aarde heeft thans

1) ‘Oeffentliche Vorträge gehalten in der Schweiz’ Band IV Heft VII. Von den ersten und letzten Dingen im Universum, von Dr. Wilh. Meyer.

2) De groenachtige nevelvlekken geven gas-spectra; de spectra der witte - o.a. die van Andromeda - zijn onafgebroken zonder strepen of banden. De speetroskoop kan hier niet beslissen, of men te doen heeft met gassen onder hooge drukking, of met wit gloeiende vaste of vloeibare stoffen. De groene nevelvlekken zijn waarschijnlijk waterstof en andere gassen, die vloeibare of vaste massa's insluiten. Loekyer houdt ze voor kolossale wolken van verspreide meteoorsteenen, botsend tegen elkander en zoo licht voortbrengend.

een dunne vaste schaal en daaronder een vurig vloeibare kern. De maan, op dezelfde wijze uit de aarde gevormd, is al geheel vast en begint reeds te splijten.

De witte, gele en roode sterren, boven genoemd, verkeeren in verschillende tijdperken van het evolutie-proces.[1)]

Is ook hier weder een kringloop? Men onderstelt het en Dr. Meyer heeft er zelfs een uitgewerkte voorstelling van gegeven. De koude der wereldruimte zal op de genoemde wijze de planeten en eindelijk ook de zon van ons stelsel vernielen en de middelpuntvlieding zal de stukken der ontbonden hemelgevaarten wegwerpen heinde en ver. Met de zon zullen licht en warmte en ook de centrale aantrekking, die de planeten in haar banen hield, zijn verdwenen, zoodat de materie van alle hemelbollen als een ontzaggelijke wolk van steenbrokken door het geheele stelsel zich verspreiden zal. Die steenwolk zal de voortgaande beweging in de ruimte behouden en na tallooze eeuwen, gekomen in de aantrekkingssfeer van een ster, als een komeet[2)] om de nieuwe zon kruisen. In de tusschenruimten der sterren zullen zich allengs de kometen verzamelen, die, telkens botsend tegen elkander, zich allengs tot groote massa's vereenigend, ten slotte door hunne aantrekking alle steenmassa's zullen noodzaken zich op haar te storten. Het arbeidsvermogen van beweging zou, bij die geweldige schokken omgezet in

1) Ook de mechanische warmte-theorie is bij monde van Clausius in de verhandeling: ‘Ueber den zweiten Hauptsatz der mechanischen Wärme-theorie’ tot een soortgelijke uitkomst gekomen. Het arbeidsvermogen van het heelal zal zich in den vorm van warmte gelijkmatig over alle lichamen verspreiden; dan bestaat er geen verschil meer in temperatuur en zal er geen arbeid meer verricht kunnen worden en geen beweging meer mogelijk zijn, dan is ook het leven allerwege uitgebluscht. Rankine, Mohr en anderen hebben echter protest aangeteekend tegen deze gevolgtrekking. Zij meenen, dat zulk een eindtoestand wel uit de wetten der mechanische warmte-theorie volgt voor een eindig stelsel van op elkander werkende lichamen, b.v. voor ons zonnestelsel, doch dat het bewijs ontbreekt voor haar toepasselijkheid op het oneindige heelal.

2) Dr. Meyer en vele astronomen met hem zijn van oordeel, dat de kometen uit zulke steenbrokken bestaan, de puinhoopen van wereldbollen, die te niet zijn gegaan. Ook Lockyer is dit gevoelen toegedaan en prof. Darwin heeft langs wiskundigen weg aangetoond, dat zwermen meteoren, zoo groot als ons zonnestelsel, gezien op den afstand, die de sterren van ons scheidt, zich moeten gedragen als een gas. Dit is te begrijpen, omdat gassen volgens de nieuwste opvatting zwermen van moleculen zijn. Lockyer meent, dat deze theorie der meteoren de neveltheorie van Laplace moet vervangen. De eerste theorie vult echter de laatste aan zonder ze te verdringen.

warmte, een hitte ontwikkelen, die de geheele massa smelten ja zelfs in gassen en dampen zou doen opgaan. Zijdelingsche botsingen zouden de massa een draaiende beweging geven en een nieuwe zon ware geboren, die nieuwe planeten uit haar eigen lichaam zou formeeren.

De laatste schakel van den keten sluit aan de eerste weder aan. De stof kan opnieuw den ouden kringloop beginnen.

Op de aarde, in de ruimte des hemels, van de wereld der mikroskopisch kleine bacteriën tot zoover in de peillooze diepten, dat reuzenzonnen zich slechts als lichtstippen vertoonen in den teleskoop van het grootste vermogen, overal beweging verandering, wellicht evolutie; alles deelend in het groote kosmische proces van het worden en vergaan. En te midden van dat alles slechts één onveranderlijk zijn, dat der materie als substraat der beweging en als atoom het laatste bestanddeel der dingen.

De theorie der wereld van de natuurwetenschap met haar materie als eenig onafhankelijk bestaande sluit de psychische verschijnselen buiten haar kring van beschouwing. Het gaat niet aan dit te ontkennen, zooals van zekere zijde geschiedt en de laatsten als secundaire afhankelijke van bepaalde verbindingen der stof er in op te nemen.

Niet gelukkiger is de wereldbeschouwing, die den geest als eenige substantie tot haar uitgangspunt neemt, die trots Copernicus den mensch weder maakt tot het middenpunt van het heelal, en uit dit oogpunt ook de stoffelijke verschijnselen verklaren wil. Niettegenstaande het genie van Hegel en de groote gaven van von Hartmann is het nog niet gelukt de stof als voorstelling en de natuurwetten als wetten van den geest te doen begrijpen. Leibnitz trachtte te vergeefs met zijn metaphysische eenheden, de onvergankelijke monaden, den sprong te maken tot de uitgebreide werkelijkheid.

Een weten, dat stof en geest als een eenheid omvat, is onbereikbaar voor een wezen met menschelijk kenvermogen en de ervaring als eenige kenbron. De ware wijsheid is niet in transcendente bespiegeling gelegen, maar in het nauwkeurig bepalen van het uitgangspunt van elke omvangrijke theorie der verschijnselen en het kennen van de voorwaarden waarop en de grenzen waarbinnen zij als waarheid mag gelden.

Wil men een wetenschap, zoo beperkt, den rug toekeeren

en zich werpen in de armen van het mysticisme. Het zij zoo. Sympathie voor de mystieken uit overtuiging, die meer moeten hebben dan de wetenschap kan geven en die meenen te grijpen, wat anderen onbereikbaar achten - hetzij zij zich geloovigen of introspectieve zieners noemen -; mits zij inzien, dat hun kenbron van privaten aard is en niemand gehouden is er uit te putten en zij van dit inzicht in denken en handelen de ondubbelzinnige blijken geven.

Achting voor de denkers, die moedig en volhardend, het houden met de rede en met haar alleen, mits zij diep gevoelen, dat er, wat de wetenschap ook geve of belove, in de wereld meer dan genoeg mysterie blijven zal, om de mystiek onsterfelijk te maken.

Dr. J.E. ENKLAAR.

Onze betrekkingen tot Lombok.
Het contract van 1843.

I.
Het contract.

De verhouding van het N.I. gouvernement tot den vorst van Lombok berustte vóór dezen laatsten oorlog op het contract, den 7^{en} Juni 1843 door den gouvernements-commissaris Huskus Koopman gesloten, met Z.H. Goesti Ngoerah Ketoet Karang-Asem, radja van Mataram en alleenheerscher over het eiland Selaparang (Lombok) en onderhoorigheden.

Men heeft dat verdrag altoos behandeld met - ik weet niet of ik het een zekere geheimzinnigheid of wel nonchalance noemen moet. De termen waren bekend, de tekst is o.a. medegedeeld in Dr. Jacobs' boek over Bali dat van 1883 dateert; maar met zijn aanhangsels, en dus volledig, is het contract nooit gepubliceerd geworden.[1)]

Quieta non movere, niet te spreken over waar niemand naar vraagt, schijnt de leus geweest te zijn. Maar over de zeven artikelen der verbintenis tusschen het N.I. gouvernement en den inlandschen vorst zijn wel degelijk eenige vragen te doen.

Ik laat het vijfde, en uitvoerigste, artikel, dat over het stranden van schepen en over het bergloon hunner lading handelt, thans buiten rekening om de zes overigen te bespreken.

1) Ook het in de Handelingen der Eerste Kamer, zitting 1894, bl. 21/22, afgedrukte stuk geeft alleen de zeven artikelen van het contract, terwijl Dr. Jacobs reeds den brief van den radja van Lombok van 23 Sept. 1843 in zijn *Bijlagen* gegeven had.

Zij bepalen de vier eerste artikelen, de verhouding van den vorst tot het Nederlandsch-Indisch bestuur: hij erkent daarin dat zijn land het eigendom is van dat gouvernement, hij belooft geen verbintenis met eenige andere blanke natie aan te zullen gaan, hij neemt op zich, om de drie jaren een gezantschap naar Batavia te zenden tot huldebewijs, en verklaart dat de ambtenaren die het Gouvernement als gezanten naar Lombok zal zenden dezelfde voorrechten zullen genieten als de zijnen te Batavia.

Wat mag men meer verlangen? Lombok het eigendom van het gouvernement en verplicht om hulde te bewijzen! Duidelijker kan niet worden uitgedrukt dat het eiland tot de vassal-staten behoort.

Zoo was ook de opvatting in Nederland van degenen die de letter van het tractaat in 't oog hielden, en toen de minister van Buitenl. Zaken, op een réclame van de Engelsche regeering, eens aan zijn ambtgenoot van Koloniën daarover een verklaring vroeg, zond deze (Mr. P. Mijer) hem eenvoudig een afschrift van het contract van 1843 met de bijvoeging:

'Daaruit blijkt, geloof ik, voldoende dat de Nederlandsche opperheerschappij over dit eiland door den vorst volkomen is erkend geworden.'[1)]

Maar in Indië waren de opinie's verdeeld. De radja zelf hield het er natuurlijk voor dat hij, door zijn erkenning van Lombok als Nederlandsch-Indisch gebied, alleen gebonden was in zijn betrekkingen tot vreemde Europeanen; en inderdaad heeft de vorst die positie weten te handhaven. Officieel is er, in de jaren die op het sluiten van het contract volgen, alleen sprake van bondgenootschap en vriendschap, niet van onderwerping.[2)]

Doch wat de vorst van Lombok dacht, en wat hij handig in de oogenblikken van onze zwakheid of van onze verlegenheid gedaan wist te krijgen, heeft voor ons, met het tractaat in onze hand, geen volstrekte waarde.

Van meer belang moet men het rekenen dat ook onder de

1) Correspondentie gewisseld tusschen de minister. van Buitenl. Zaken en van Koloniën 1855/1856.

2) In de correspondentie tusschen Gouv.-Gen. P. Merkus en den vorst spreken zij elkander gelijk aan met: *verheven en beminde vriend*. Ook G.G. Rochussen noemt de vorsten altoos: *mijn vrienden*.

hooge ambtenaren van het N.I. gouvernement de meening van den radja gedeeld werd. Een Baron de Kock bv., die bij de tweede Balische expeditie in 1848 de commissaris van het gouvernement was, noemt hem, in zijn *geheime consideratiën* over het doel van den oorlog, uitdrukkelijk *een souverein*, die zelfs voor vermeerdering van grondgebied niet tot vassal zou willen afdalen.[1)]

Intusschen de man, op wiens gezag het contract was gesloten, de gouverneur-generaal Merkus, had een ander denkbeeld gehad dan eenvoudig een bondgenoot van Lombok te maken, die buiten ons geen verbintenis mocht aangaan...

Hoe weinig geeft het dus de artikelen uit te pluizen daar men het niet eens is over den zin der woorden, - woorden daarenboven die van het eene taaleigen in het andere zijn overgebracht!

Er is een doeltreffender weg om in 't algemeen de beteekenis van zulk een verdrag te leeren onderscheiden.

De vergelijking met soortgelijke tractaten.

In datzelfde jaar 1843 zijn met verschillende vorsten op het eiland Bali deels voor 't eerst contracten gesloten, deels zijn de vroegere aangevuld.

Zij lijken alle sprekend op elkander[2)]; maar met dat van Lombok, overigens eensluidend, verschillen zij door de toevoeging van twee artikels. Ook die vorsten nl. verklaren hun land het eigendom te zijn van het N.I. gouvernement, maar ten blijke daarvan:

1°. beloven zij dat de Nederlandsche vlag aan de havenplaatsen zal geheschen worden, en geen andere vlag dan de Nederlandsche op hun grondgebied zal worden gevoerd;

2°. erkennen zij de verplichting om het N.I. gouvernement in den oorlog bij te staan.

Over die Nederlandsche vlag en over de *verplichting* tot

1) Die *considerations* zijn te vinden in de papieren van A.H.W. Baron de Kock, op het Rijksarchief; zij zijn geschreven 8 Maart 1848.

2) Die tractaten zijn, zoover ik weet, niet gepubliceerd; zij zijn ook niet aan de Engelsche regeering meêgedeeld. Zij komen voor onder de geheime bijlagen van het geheim Indisch Besluit van 28 Augustus 1843. Tractaat met Klonkong 6 Dec. 1841, aangevuld 24 Mei 1843, met Deliling, Karang Asem en Bali Badong, respectief van 1841 en 1843 (42), met Tabanan van 22 Juni 1843. Zij zijn alle door Huskus Koopman gesloten en naar hetzelfde model (dat ook voor Lombok geldt) opgemaakt.

bijstand in den oorlog vindt men in het tractaat met Lombok niets. Er wordt dus *slechts* een vaag vassalschap tot stand gebracht, met weglating der eerste kenteekens van vassaliteit. Want beduidt het eigendom van een land wel iets wanneer men er zijn vlag niet als de eenige geëerbiedigd kan krijgen?

Wij hebben over de twee laatste artikels van het verdrag nog niet gesproken. Ook daarbij is de vergelijking leerzaam. Het eene bepaalt dat het inwendig bestuur geheel aan den vorst wordt overgelaten; dit komt met dezelfde termen in de Balische tractaten voor. Maar het andere heeft Lombok alleen; het luidt:

‘De vorst belooft wijders dat aan den handel in 't algemeen de ijverigste bescherming zal worden geschonken;’

en het beteekent òf iets ‘in 't algemeen’, dat wil zeggen: iets heel onbeduidends, òf het wil pertinent verklaren dat de vorst, wat den handel betreft, geen onderscheid van vlag kent en zijn recht om handel te drijven onbeperkt handhaaft. Die laatste uitlegging zal wel de ware wezen.

Welke is de conclusie?

Het contract, door den radja van Lombok gesloten, heeft een dubbel gezicht. Ons gouvernement krijgt er de opperheerschappij door, maar het is een platonische liefde - ik meen, een denkbeeldige heerschappij, terwijl de vorst in zijn land zelf aan geen enkel bewijs van onderwerping gebonden is.

Hoe is het verschil tusschen de behandeling der radja's op Bali en die van den vorst van Lombok te verklaren?...

Maar nog een geheel andere vraag doet zich op. In het tractaat van 1841 met den vorst van Klonkong op Bali wordt deze genoemd: ‘Keizer van de eilanden, Bali en Lombok;’ in het Lomboksche contract van 1843 daarentegen wordt geen melding van de suzereiniteit van Klonkong gemaakt: het heet daar: ‘Ik, Goesti Ngoerah Ketoet Karang-Asem vorst van Mataram, thans alleenheerscher over het eiland Selaparang (Lombok) en onderhoorigheden, handelende zoo voor mijzelf als mijne opvolgers, verklaar enz.’ Sluit dus het tractaat een erkenning in, door ons gouvernement, van een geusurpeerde macht? en waarborgt het, terwille van een gezantschap om de drie jaren en het verbod van eenige politieke verbintenis met een andere blanke natie, het bezit van een overweldigde heerschappij?

O, het lijkt zoo eenvoudig, dat papiertje met zijn zeven artikels, doch men kan het maar niet zoo vlugweg lezen en bevatten. Het ding heeft een physionomie en een geschiedenis, het heeft zijn vertakkingen in Azië en Europa; het grijpt in ministerieele cabinetten te 's Gravenhage en te Londen; het bezorgt hoofdpijn en bekommering in Buitenzorg; Singapore en Calcutta zijn er mee gemoeid. 't Is waarlijk of hij heel wat beteekende dat nietsbeduidende potentaatje. Een curieuse historie.

Zal het mij gelukken in deze taaie materie van onderhandelingen en verdragen het leven terug te brengen dat er oorspronkelijk in circuleerde? Ik vrees van neen. Het is een zaak voor Droogstoffer, altijd levender gedachtenisse, om uit te pluizen. Gij doet beter, waarde lezer, om mond en neus dicht te houden en gauw, bij deze opwaaiende stof, voorbij te gaan.

II.
In Buitenzorg.

In 1836 was Dominicus Jacques de Eerens gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, een luitenant-generaal en een braaf man, - naar wat wij, Hollanders, onder braaf verstaan. Niets van een brav' général.

Hij had in de jaren die zijn benoeming voorafgingen onder Prins Frederik de directie van oorlog gevoerd; een trouw, eerlijk dienaar zijn leven lang; en om te dienen hadden de koning en luitenant-generaal van den Bosch, de minister van koloniën, - wij leefden toen op oorlogsvoet met België en de generaals kregen een streepje voor, - had van den Bosch, de eerzuchtige en energierke plannenontwerper, hem op den onderkoningszetel geplaatst. Zijn ergste vrienden hebben nooit iets ergers van de Eerens kunnen zeggen dan dat hij als gouverneur-generaal de geschiktheid bezat om ‘kunsten en wetenschappen te beschermen’ en dat hij met een onkreukbaar geweten gediend heeft, *fidèle jusqu'à la mort*.

Want hij is er aan gestorven, aan zijn trouw, - omdat

het een moeilijke dienst was; omdat er veel van hem geëischt werd in die dagen der opkomst van het cultuurstelsel, omdat hem weinig gegeven en gelaten werd in dien tijd der kostbare verwikkeling met België; en omdat van een andere zijde, nog hooger dan ministerie en koningschap, van de zijde van vrouw Natuur, hem ook niet gegeven was het bijzondere talent om zich gemakkelijk door de moeilijkheden heen te slaan.

De bevestiging van het nieuwe stelsel van cultures door Van den Bosch op Java ingevoerd was een zware taak, de oorlog op Sumatra, een eiland wat Van den Bosch beschouwd had als een toekomstige, grootere verovering voor zijn cultuurstelsel - die oorlog was lastig. Doch hiermee en met nog meer beproevingen van zijn bestuur hebben wij slechts incidenteel te maken; een andere zaak vraagt onze aandacht, een zaak waar onze belangen en onze eer in gemengd waren, een recht nationale zaak dus: de verhouding tot Engeland. Een kwelling.

Heine zegt van vrouwen-auteurs dat zij altoos één oog op hun werk en het andere op een man gevestigd hebben; maar als de gouverneurs-generaal (ik spreek van de dooden, uit de eerste helft dezer eeuw) - als de gouverneurs-generaal schrijven, ik bedoel: plannen maken en stappen doen om ons gezag in den Indischen Archipel te verzekeren en uit te breiden, dan hebben zij steeds twee oogen op die verd... Engelschen,[1] - en dan komt er een tijd dat zij de oogen bij hun werk hebben, natuurlijk.

'Wij moesten onzen kooplui een *douw* kunnen geven dat zij wat meer ondernemingsgeest toonden,' zegt de een of andere Ned. Indische bureaucraat in zijn schommelstoel; nu, dien duw welken we zoo graag uit onzen schommelstoel aan anderen zouden toebrengen, kreeg onze regeering van Engeland.

Nederland had zijn kolonies in 1814 (1816) van de Engelsche regeering terug ontvangen, en de Engelschen in Indië gaven er ons een cadeau bij: hun vijandschap en hun minachting. Een bittere, maar een kostbare gift; want over het nut der tegenspoeden laat zich nog redeneeren, maar over het

1) De regeering heeft, als van zelf spreekt, daarvoor nooit willen uitkomen. Maar onvoorziens meldt zij wel eens de ware toedracht; leerrijk is de considerans van het geheime Besluit van 26 Maart 1844 over de redenen om zich van de souvereiniteit over het eiland Soemba te verzekeren.

nut van vijandschap zijn alle verstandige menschen het eens. Onze oude Hollanders wisten het wel, de duivelsche kerels; ‘allemans vijand, Godes vriend,’ zeiden zij, en zij geneerden zich niet om vijanden te maken; in de deftige tijden van onze eeuw, waar we als op eieren loopen om niemand te hinderen, is zoo'n vijand van nature een onschatbaar present van den Hemel.

Raffles, die onder het Engelsche tusschenbestuur over Java heeft geregeerd, Raffles, de stichter van Singapore, de luitenant-gouverneur van Bencoelen is voor onze grootvaders de representant geweest van dien boozen Engelschen invloed, invretend in het gebied dat wij meenden ons toe te komen; en de vrees voor Raffles (de term wat ruim genomen) was de drijfveer tot de groote uitbreiding van ons gebied vóor 1825 die het Nederlandsch gezag in den Archipel pas gevestigd heeft.

De rol van Raffles werd later door lord Palmerston overgenomen, ‘den man met de ijzeren hand,’ zooals onze diplomaten hem in hun zenuwachtigheid noemden. Zijn werking kwam uit de verte, en zij was de reden van onze platonische liefde voor uitgestrekter grenzen, in de periode 1840-1850 (waarover later gehandeld zal worden): een ideaal in bezit nemen van wat we in de toekomst gerealiseerd wenschten.

Uit dit oogpunt gezien zijn de jaren van de Eerens' bestuur een tijd van depressie; er werd alleen op Sumatra gevochten; overigens onthield men zich, volgens de bepaalde voorschriften der regeering in Nederland, om aan gebiedsuitbreiding zelfs te denken.

Maar niettemin was Singapore, de schepping van Raffles, een doorn in onze zijde. Die plaats, dat nest, trok den handel aan als een magneet. Geen wonder, het was een vrijhaven, de komende en gaande koopman was daar aan geen formaliteiten gebonden, er werden geen passen gevraagd, en het ging er lustig en rumoerig toe. Men vond in Singapore alles van zijn gading en spotgoedkoop; geweren en geschut en krijgsammunitie, juist die zaken waarop de inlanders belust waren en waarvan de uit- en invoer in onze nederzettingen was verboden.

Kon de handel niet weer naar Java geleid, of ten minste binnen den kring onzer Nederlandsch-Indische bezittingen worden geconcentreerd? Wie van de ambtenaren op de buiten-

posten, wanneer hij tijd overhield, maakte daaromtrent geen plannen! Nieuwe reglementen zijn noodig, strenge voorschriften, alle pogingen aan te wenden om den inlandschen handel in de goede richting te sturen, zeide de Inspecteur der financiën de Linge.[1] - Maar de Indische regeering was wijzer. - En de uitvoer van Singapore naar Celebes en Bali is bijna het dubbele van dien van Java naar dezelfde streken! riep de Linge. En de bandeloosheid van dat nest!

Het was waar; de losbandigheid van Singapore werkte aanstekelijk; en de omstreken wemelden van zeeroovers, want zij konden altoos schuilen in de archipels van kleine eilanden ten zuiden van het schiereiland Malakka.

Versterk toch uw scheepsmacht in onze wateren, vroegen de kooplui van Singapore aan het Britsch-Indisch bestuur, dring bij de Hollanders aan dat zij in hun zeegebied beter maatregelen tegen den zeeroof nemen. - Als dat maar niet zoo kostbaar was om kruisers uit te rusten! was het antwoord der regeering op de petitie der burgers van Singapore. Wat dunkt u er van als wij een recht op uwen handel gingen heffen? - Liever nog de zeerooverijen dan een beperking van onze vrijheid! was de algemeene opinie in de stad. ‘The imposition of duties here threatens *more* serious injury to the trade than piracy itself.’[2] Zoo ging de stemming van Singapore's burgerij.

‘Dan nog liever de zeeroovers!’ Een woord waardig den ouden Hollanders die er niet tegen op zouden hebben gezien om met den duivel handel te drijven, als ze maar verzekerd

1) Verslag over den handel van den O.-I. Archipel, gedat. 14 Febr. 1835, in een bundel met adviezen van J.C. Reynst, Kruseman en J.C. Baud. Uit het verslag van de Linge, dat misschien alleen belangrijk is om de stemming der ambtenaren buiten de hoogste regeringskringen te leeren kennen, pluk ik deze phrase: ‘Men heeft de beginselen van staathuishoudkunde en van den rijkdom der volkeren, sistema's welke geschreven zijn voor beschaafde natieën die nijverheid, handel en scheepvaart tot het hoogste punt hebben gebragt, en geene mededinging te vreezen hebben, en bij welke het algemeen verspreiden van het lager, middelbaar en hooger onderwijs den geest van dweeperij heeft doen verdwijnen, en het juk der monniken van alle kleur en slag heeft vernietigd, ook op onze koloniën willen toepassen, en daarin ligt naar mijn oordeel het erroneuse opgesloten.’ Bravo, de Linge! Dat heet ik eerst: algemeene denkbeelden bezitten!

2) Artikel in de ‘Singapore Free Press’ van 10 Dec. 1835: Singapore Duty Question.

waren geweest dat de zeilen van hun schepen in de hel niet zouden verbranden.

Er werd door de regeering toch in het gevaar voorzien, en een van de in dienst gestelde kruisers, Zijner Britsche Majesteits fregat *Andromache*, stak een aantal kampongs en vaartuigen in brand op het slecht befaamde eiland[1] Galang dat tot de Linga archipel behoorde (Juni 1836).

Maar dat eiland lag ten zuiden van de lijn die, volgens het Londensche tractaat van 1824, de Nederlandsche bezittingen in die wateren van de Engelschen scheidde, en het stond onder ons machtsgebied.

Ontsteltenis in Buitenzorg! Die Engelschen die op Galang hadden durven landen, die Galang hadden afgeloopen, ze lieten zich door geen wet of regel meer weerhouden; wat moest men niet van hen verwachten!....[2]

Tegelijkertijd kwamen er den waakzamen de Eerens nieuwe geruchten over aanslagen onzer mededingers ter oore.

De Linge had niet overdreven: de handel van Bali en Lombok met Singapore was in 't laatste jaar aanzienlijk toegenomen. Daar er op Java schaarschte aan rijst heerschte door de uitbreiding der andere cultures, en daar op de Philippijnen de Spaansche gouverneur een verbod van uitvoer had afgekondigd, waren groote Engelsche handelshuizen, deels op Java gevestigd, maar in verbinding staande met Singapore, hun ladingen rijst voor China enz. op Lombok gaan zoeken; en voor Ampenam waren binnen korten tijd verschenen: negen driemasters, drie brikken, drie schoeners, allen Engelsche schepen, ofschoon velen onder Nederlandsche vlag; en er kwamen nog drie Fransche schepen bij.[3]

De faam vergrootte het gewicht van deze feiten: niet alleen werd er gesproken van Engelsche firma's die gereed stonden

1) Galang als pleisterplaats van zeeroovers, Singapore Free Press, 21 April 1836.
2) Er is over de anngelegenheden van Riouw en Linga een geheele bundel van stukken; maar de quaestie Galang met haar nasleep is voldoende geresumeerd in de geheime bijlagen van het Geheime Indische Besluit van 13 Mei 1838. De voorstelling van Engelsche zijde is te vinden in de Singapore Free Press van 28 Juli 1836.
3) Rapport van den ass. resident van Banjoewangi, Dec. 1835; rapport van den resident van Soerabaya, 13 Jan. 1836. Dito van J.C. Baud, 30 October 1836.

om van Singapore naar Lombok op te breken, maar men vertelde voor vast en waar dat er op het eiland reeds door onze aartsvijanden sterkten waren opgericht en troepen waren gestationeerd.

Gouverneur-generaal de Eerens durfde niet talmen. Er mocht eens, er moest eens! Men kon immers niet weten!... Hij zond Z.M. korvet Ajax onder bevel van kapt. luit. Koops naar de wateren van Lombok met een instructie welke het geval voorzag dat er plotseling in de buurt van Java een dreigende forteres vol woedende Engelschen uit de zee was verrezen.[1)]

Kapt. luit. Roops rapporteerde (13 Aug. 1836): Er zijn op Lombok drie Engelschen, en er is geen spoor van eenige vestiging. Een van de Engelschen, King, die ingezetene is van Nederlandsch Indië, heeft getracht te Ampenam een suikeretablissement op te richten, maar zijn verzoek is door de inlandsche regeering afgewezen.

Ondertusschen waaiden de geruchten uit Indië naar Nederland over. De zaak van Galang was er bekend geworden, men had gehoord van intrigues der Engelsche kooplieden met den sultan van Riouw; en van Bali (Lombok was terra incognita) waren de verontrustendste zaken vernomen geworden.

Een kabinetsbrief van den secretaris van staat van Doorn aan den minister van koloniën (23 Nov. 1837):

- De koning heeft informatiën gekregen dat de Engelschen groote wegen op Bali aanleggen; men vreest dat zij van dat eiland een tweede Singapore willen maken. -

Aan het ministerie van koloniën was men wel beter ingelicht; maar geheel op zijn gemaak voelde men zich toch ook niet. De historie van Galang zat hun in de maag. Galang was, volgens tractaat, middellijk aan onzen invloed onderworpen. Hadden de Engelschen zich daar gewaagd, wat kon men dan niet verwachten op Bali en Lombok, die strikt genomen (en de Engelschen waren zoo strikt in hun opvattingen) misschien niet eens tot het erkende Nederl. Indisch gebied behoorden? Kon de Nederlandsche Handel-Maatschappij vooreerst

1) Instructie van kapt. luit. Koops, als bijlage van het Geheim Ind. Besluit van 4 Juli 1836. Rapport van denzelfde, 13 Aug. 1836, geh. No. 217. Geh. Ind. Besluit van 11 Sept. 1836.

niet een agentschap op die eilanden vestigen en het terrein verkennen? Waartoe diende dat groote lichaam, als het niet was om de eer van den Hollandschen handel op te houden? De Handel-Maatschappij was bereid. Maar welke waren de ideeën van de regeering in Indië omtrent de mogelijkheid om met Bali en Lombok verbintenissen te sluiten, die een inbezitneming door vreemde Europeesche naties afweerden?

- Een hoofdzaak is, gaf de Koning te kennen, dat de Engelschen geen forten aanleggen in straat Bali. In dat geval verwacht ik een krachtdadig verzet van den gouverneur-generaal[1)].

De Eerens werd door die aanschrijvingen overstelpt. Hoe kan ik mijn opinie geven eer ik de zaken heb laten onderzoeken, dacht hij, Langzaam aan! De quaestie Galang scheen zich immers al van zelf te schikken!

Er kwam namelijk, 12 Juli 1837, een brief van Lord Auckland, den gouverneur-generaal van Engelsch-Indië, die een soort van verontschuldiging bevatte over de daad door onder-hebbenden begaan, en die het voorstel bevatte om de maatregelen tegen de zeeroovers tot de open zee of de havens te beperken, omdat men nooit kon weten waar de militaire operaties te land heen zouden leiden.

Het antwoord van de Eerens, van 13 Mei 1838 (die correspondentie heeft zulke groote intervallen omdat men daarvoor de regeering in Europa raadpleegde) luidde:

Onze zeelieden zullen zich onthouden van aanvallen tegen landen die onder Britschen invloed staan. Wij verwachten hetzelfde van uw bestuur voor de landen onder onzen invloed.

Een vol jaar verliep voordat het wederantwoord Buitenzorg bereikte, - maar dat verhaal verschijnt op zijn tijd. Voorloopig was de moeilijkheid bijgelegd,

De Lomboksche aangelegenheden echter namen een vreemde gestalte aan.

Verbeeld u, Lombok kwam vooreerst naar Batavia, in plaats dat men van Batavia naar Lombok ging. Een Deensch koopman, John Byrd, bracht een gezantschap van den vorst van

1) Advies van J.C. Band van 30 Nov. 1837. Nota van Van den Bosch aan den koning, van 13 Dec. 1837. Kabinetsbrief van den Koning van 18 Dec. 1837. Schrijven aan den gouvern.-gen. en aan de Directie der Ned. Handel-Maatsch. van 30 Dec. 1837.

Karang Asem op Lombok naar de hoofdstad over; de gezant verzocht aan de Nederlandsche regeering bijstand tegen Mataram, den vijand van Karang Asem; en hijzelf, de koopman, de partij opnemende voor zijn cliënt, liet zich heftig uit over de ondragelijke handelwijze van den Engelschman, King, die de vorsten van het eiland tegen elkander opgezet had, en er de rust voor goed had verstoord.

Thans was een onderzoek dubbel noodig. ‘Wij moeten ons onthouden’, schreef de Eerens, ‘totdat de uitslag bekend is.’ Ook de factory der Ned. Handel-Maatschappij te Batavia verklaarde geen stappen te kunnen doen tot een handelsneerzetting op Bali en Lombok eer de zending, van de regeering uitgaande, was afgeloopen.

De gouverneur-generaal belastte, bij geh. besluit van 31 Mei 1838, met deze commissie den majoor der artillerie J.S. Wetters. Geen ongeschikt man, eenigszins bekend met de Balineesche gewoonten en taal daar hij commissaris was geweest voor de recruteering van Baliërs op Bali-Badong, tijdens den Java-oorlog. Een krijgsschip zette zijn missie gewicht bij, en Z.M. Schoener Kameleon, die de eer had den commissaris bij zich aan boord te zien, bulderde er duchtig op los, zoolang zij in die wateren verkeerde. Het was op bevel van den majoor:

‘Ten einde in de wateren van Bali het aanwezen van een Nederlandsch oorlogsvaartuig bekend te maken, en overigens eenigen indruk daar te stellen, heb ik den commandant van Z.M. schoener Kameleon verzocht, om aan boord van genoemden bodem, gedurende den tijd dat dezelve op de reeden van Lombok en Balie lag, dag en nacht schoten te doen, hetwelk door genoemden kommandant bewerkstelligd is geworden. -’

Vous êtes orfèvre..... vous êtes artilleur, M. Wetters, maar geen stylist; het doet er ook niet toe, de muziek van kanonschoten, die uw faits et gestes accompagneert, is van een uitmuntend effect.

Majoor Wetters vond bij zijn komst op Lombok, 5 Juli 1838, den oorlog geëindigd, de beide krijgvoerende vorsten gestorven en den Engelschman King in groot aanzien bij de twee nieuwe radjas van Karang Asem (Lombok) en Mataram die voor 't oogenblik in harmonie leefden. Hij vroeg hun of

zij de vestiging van een Nederlandsch handels-etablissement te Ampenam wilden toestaan.

Het antwoord luidde dat hun gezindheid steeds was om met het Ned. Gouvernement in vriendschap te leven, hoewel zij er nooit verbonden mee hadden gesloten; wat de rest betrof, zij wilden daarover wel *piker* (zij verlangden bedenktijd) en ook de verschillende hoofden van het land raadplegen.

Na zes dagen piekerens ontving de vorst van Mataram den majoor in tegenwoordigheid van zijn twee broeders (de jongste was de thans krijgsgevangen vorst van Lombok) en vele hoofden en priesters.

'Onder welke benaming ook', zeide hij, 'mag geen huis van het N.I. gouvernement in ons land worden opgericht. *Zooals wij altijd alle handelaren van welke natie ook, beschermd en gehuisvest hebben, willen wij ons verbinden om alle onderdanen van het N.I. gouvernement die op Lombok handel komen drijven, te beschermen en te huisvesten*. Maar ook dit alleen.'

- 'Is in die bescherming ook de hulp aan verongelukte vaartuigen begrepen?' -

'Ja!'

Hier steekt King achter, want hij wil de Hollanders van de baan houden, dacht de majoor; en onder een boemboem van saluutschoten verliet hij de reede van Ampenan, om naar Bali over te steken waar hij vriendschappelijke betrekkingen aanknoopte. Maar Ampenan had als plaats voor handelsvestiging verreweg bij hem de voorkeur.

Toen Wetters' verslag was ingediend en daaruit bleek dat aan den oorlogstoestand op Lombok een einde was gekomen, werd het tijd voor de factorij der Ned. Handel-Maatschappij op Batavia om haar woord gestand te doen, en een ambtenaar naar Bali en Lombok te zenden met het doel om de toestemming te verkrijgen tot de oprichting van een handelsagentschap.

C.A. Grampré Molière, de hoofdagent der factorij te Soerabaija, vertrok daartoe begin December 1838 van Java. Hij voelde zich niet zeer secuur toen hij te Ampenan aan land kwam; want alle teekenen waren aanwezig dat er weder een regeeringsverandering in Lombok op til was. Daarom bleef hij niet lang in die streken.

De vorsten toonden ook weinig geneigdheid om te luisteren naar wat hij had voor te dragen, die van Karang Asem liet hem niet bij zich toe, en die van Mataram, zoodra Grampré Molière over den handel begon te spreken, zeide dat hij dienaangaande hem niets kon zeggen; dat was de zaak van de Boegineesche en Chineesche sabanders te Ampenan die de havenrechten moesten innen.

‘Maar’, zeide Grampré Molière met het zelfbewustzijn van een dienaar der grootmachtige factorij, ‘mijn handelshuis is veel te groot om met iemand anders dan met den vorst te spreken.’

De radja van Mataram keek verwonderd op: ‘'t Is mogelijk’, zeide hij en schudde het hoofd, ‘maar 't kan me tot geen ander besluit brengen.’

En Grampré Molière keerde van zijn zending terug met de overtuiging dat er misschien op Bali, doch zeker niet op Lombok, eenig heil voor de Handel-Maatschappij te behalen viel.

Door het rapport van Wetters en dat van Grampré Molière, dat aan de regeering was meegedeeld, door de berichten van den assistent-resident van Banjoewangi en door andere gegevens van verschillenden aard, was dan eindelijk de gouverneur-generaal voldoende op de hoogte gebracht om een oordeel te kunnen uitspreken; hij had van den oorlog op Lombok gehoord en van de deelneming der Firma's van King en van John Byrd aan dien krijg, het was hem met sterke kleuren geschilderd geworden hoe handelsschepen dier firma's troepen overgevoerd hadden en bentings hadden opgeworpen aan het strand om elkanders operaties te belemmeren; hij kende nu ook de stemming der vorsten ten opzichte van een verbintenis met het Ned. Indisch gouvernement. Dus had hij alle elementen bijeen voor een besluit.

Was de hand van de Engelschen in deze zaken van Lombok te bespeuren? Neen; want King, Engelschman van geboorte, was toch Nederlandsch-Indisch ingezetene, en zijn relaties waren evengoed met Batavia (de firma Wilson, Smith & Co.) als met Singapore; hij was een avonturier op eigen hand; terwijl John Byrd en zijn agenten, de gebroeders Lange, van Deenschen oorsprong waren.

Hoe dan? zich moeien met die aangelegenheden? of er zich niet mede afgeven? en aan den tijd de zaken overlaten? en

eerst zien hoe 't met het handels-etablissement der factorij op Bali-Badong afliep?

Er viel zeer veel voor het tweede lid van het alternatief te zeggen.

Maar onlangs was een schrijven uit naam van Lord Auckland aangekomen,[1] waarin, naar aanleiding der vraag (in den brief van de Eerens van 13 Mei 1838) aan de Engelschen om zich te onthouden van maatregelen tegen landen onder onzen invloed staande, het vriendelijk verzoek gedaan werd om de lijst van zulke natiën, stammen en hoofden mede te deelen, ‘ten einde de mogelijkheid te voorkomen van onaangename verwikkelingen met dezelven van de zijde der Britsche autoriteiten.’

Dat's een valschheid, dacht de Indische regeering; wij mogen die lijst niet geven, die lijst bestaat niet; wij kunnen op de vraag niet antwoorden, en wij laten dus den brief onbeantwoord.

Zou het nu echter niet geraden wezen om een zekere erkenning van ons oppergezag door de vorsten van Bali en Lombok te verkrijgen? ‘ten einde alle mogelijkheid te voorkomen, enz.’

Zich er mee te moeien? of er zich niet mede af te geven?

De gouverneur-generaal de Eerens vroeg de adviezen der leden van den Raad van Indië.[2] De leden Van Hogendorp en Van Schoor, om van de zaak af te wezen, verklaarden zich tegen de bemoeiing met Lombok. Daarop kwam de beurt aan.....

Ik weet niet of gij mijn indruk deelt dat bijna alle menschen waarmee we tot nog toe te doen hadden, weinig meer dan schimmen zijn.

Zelfs de gouverneur-generaal de Eerens, - wat blijft hij, ondanks onze sympathie voor den trouwen dienaar, een onwezenlijk personage voor ons; het zijn allen, de een met wat grooter façade, de andere op eenvoudiger wijze, doodonbeteekenende lieden...

Maar hier komen wij bij een man terecht.

1) Dit schrijven van het Generaal Departement van Buitenlandsche Zaken, Engelsch-Indisch Bestuur, is geresumeerd in het Geheime Indische Besluit van 18 Augustus 1839.
2) Volgens het nieuw Regeeringsreglement van 1836 was de Raad van Indië tot een bloot adviseerend lichaam gemaakt.

Kalm en kordaat, de zaak stellend boven zijn persoon, en zijn gansche persoonlijkheid inzettend voor de zaak.

Veel pleizier heeft hij van zijn leven niet gehad; hij is verdacht geworden en belasterd omdat hij altoos naar zijn overtuiging wilde handelen, doch hij heeft eerlijk werk verricht; en is dat niet genoeg?

Laat ons het advies van den Raad van Indië, Mr. Pieter Merkus hooren:

'Wanneer particuliere Europeanen zich veroorloven bijna onder ons gebied deel te nemen aan Indische oorlogen, en onder de vlaggen hunner natiën de vaart door blokkades en geweldenarijen te belemmeren, wanneer de inlandsche vorsten, gelijk die van Lombok gedaan hebben, daaraan de hand leenen, moeten dezen zich de meer onmiddellijke tusschenkomst van het Gouvernement getroosten...[1)].

Kan de bedoelde erkenning van het Nederlandsch gezag met geen hoop op goed gevolg bedongen worden, zoo zou waarschijnlijk het effect te bekomen zijn door oveenkomsten met de vorsten waarbij zij zich verbinden, om nimmer de vestiging van Europeanen (van welke natie ook, zelfs van Nederlanders), onder hun gebied te veroorloven zonder voorafgaande toestemming van het Nederlandsche gouvernement...'

Toen de heeren van Hogendorp en van Schoor dit advies lazen en zij het vervolg nagingen van Merkus' betoog hoe Lombok voor de Engelschen een punt van uiterst belang kon worden, als verbindingsschakel tusschen Indië en Nieuw-Holland, - toen maakten zij haast om zich bij den man met de krachtige stem te voegen; en het was op eensluidenden raad van zijn raadslieden dat de gouverneur-generaal besloot een ambtenaar naar Bali en Lombok te zenden met den bepaalden last 'om de vorsten in zoodanige verhouding te brengen tot het Nederlandsch-Indisch gouvernement dat zij buiten vreemden

1) Hoe komt toch de heer van Hoëvell (Reis over Java, Madura en Bali, II 182) die het veel beter kon weten, aan de voorstelling dat: 'dit alles is geschied, zonder dat wij Nederlanders, ja zelfs de Minister van Koloniën en het Indische gouvernement, iets van de zaak hebben geweten. Inderdaad een groote verantwoordelijkheid enz.' Ja, waarlijk, een groote verantwoordelijkheid rust op dien schrijver en zijn geleerden uitgever, die dingen hebben gezegd, zonder de moeite te nemen de waarheid van hun beweringen te controleeren.

invloed zijn gesteld' (27 Sept. 1839, 10 Dec. 1839)[1].

De opdracht werd gegeven aan den ambtenaar op wachtgeld, H.J. Huskus Koopman, vroeger assistent resident van Ponti-anak, bekend met inlandsche talen 'en gewoon om met vorsten om te gaan.'

Wij zullen den man 'die met vorsten gewoon was om te gaan', aan het werk zien.

Maar Gouverneur-Generaal de Eerens gevoelde dat hij den afloop dezer zaken niet bij zou wonen. Nog een jaar, zuchtte hij, en ik ben òf dood, òf in Holland terug!

III.
Op Lombok.

Ja, waarde lezer, wanneer ik voortging met zulke lange hoofdstukken te schrijven als mijn tweede kapittel geworden is, dan raakte uw geduld geheel uitgeput. Vrees niet; terwille van uw aandacht en ook van de duidelijkheid van het verhaal, zal ik mijn 'stof' beperken.

Hoeveel was er anders over de geschiedenis van Lombok in de eerste helft van onze eeuw al niet te vertellen, - wat u trouwens even wijs zou laten als voorheen.

Ge weet dan dat Karang Asem op de tegenoverliggende kust van Bali sinds oude tijden de operheerschappij over het eiland bezat, en dat goesti's van de vorstelijke familie van Karang Asem er onder dat oppergezag het bestuur voerden.

In het begin van deze eeuw bevestigde de Balische vorst zijn macht over Lombok door een gelukkige expeditie en zonder daarom de oude vassalstaatjes allen op te heffen, nam hij toch het grootste deel van het eiland onmiddellijk in bezit.

Zijn rijk, Karang Asem op Bali en Lombok, werd bij zijn

1) Geheim Indisch Besluit van 27 Sept. 1839. G.G. de Eerens aan den Minister van Koloniën, 27 Sept. 1839. G. Besluit van 10 Dec. 1839; G.G. aan M.v. Kol. 10 Dec. 1839. Instructie van den ambtenaar op wachtgeld H.J. Huskus Koopman.

dood verdeeld tusschen zijn zoon en zijn dochter: de laatste kreeg, onder het oppergezag van haar broeder[1)], het bestuur van Karang Asem op Lombok. Maar deze, de broeder, Goesti Gede Lanang werd om zijn wreedheid in 1824 uit zijn rijk op Bali verjaagd en nam zijn toevlucht naar den leenstaat. Uit vrees dat hij zich van de regeering aldaar zou willen meester maken, voorkwam hem een halve broeder van de vorstin en greep het bewind.

Er was dus een overweldiger op den troon van Karang Asem Lombok.

Zou er voor de teruggedrongen vassalstaatjes op het eiland thans geen gelegenheid zijn om hun aanzien te herwinnen? De machtigste en ondernemendste goesti van die landschappen, verwant aan de oude vorsten van Karang Asem en Beliling (die één familie vormden), was de vorst van Mataram. Zijn gebied beduidde niets in vergelijking met de uitgestrektheid van Karang Asem op Lombok (volgens een opgaaf was K.A. twintigmaal grooter dan Mataram); maar hij bezat een vergoeding voor de geringheid van dit aantal zijner onderdanen in de energie en de handigheid die een erfdeel waren van zijn geslacht; en hij begon zich langzamerhand te gedragen als een voorstander der legitimiteit tegenover den usurpateur.

Ja, het kleine Mataram werd een rivaal over het aanzienlijke Karang Asem. Reeds in 1835 zond de zoon van den overweldiger, bij den dood van zijn vader, een gezant naar Batavia omdat hij een verbinding met het N.I. gouvernement wenschte bij een mogelijken oorlog. Zij plaagden elkander onderwijl over waterleidingen en grensgehuchten. Maar die twisten tusschen Balineesche vorsten! Hoe lang moet het duren eer zij uitbreken in een heuschen krijg!

Er was daartoe een stoot noodig, en die kwam van buiten.

De handel was slap in die dagen op Batavia; voor een flink koopman viel er niet veel te verdienen. Dat moest George Pocock King, van de Bataviasche firma Morgan, King & Co., tot zijn schade ondervinden. Hij sloeg bankroet en ging op avontuur naar Lombok, waar zaken te doen waren in dien

1) Uit van den Broeks vrijwel verwarde opgaaf, in zijn Verslag, (berustende op gegevens hem verstrekt in 1818) zou men kunnen opmaken dat Karang Asem op Bali en Lombok gelijk stonden in waardigheid. Zie het tijdschrift *De Oosterling*, jaargang 1834, n°. 2, p. 163.

tijd, naar Ampenan, onder bescherming van den vorst van Karang Asem (1834).

De groote moeilijkheid van den handel aldaar was gelegen in de vraag hoe zijn uitgeschoten geld terugbetaald te krijgen; want de Lombokkers bleven gaarne iemands schuldenaars en hadden volstrekt de gewoonte niet om à contant te koopen en te verkoopen. Maar daarin bestond ook, voor een ondernemend man, aanleiding om groote winsten te behalen omdat hij zich, door zijn voorschotten van de toekomstige oogsten van handelswaardige producten kon verzekeren. Mits hij op bescherming kon rekenen, mits hij beveiligd was voor de lasten die de tolpachters, de sabanders, der havensteden hun in den weg konden leggen, mits hij macht had.

De vorsten van Karang Asem nu hadden geen blik op handelszaken. King geraakte in twist met het hof; hij moest vluchten, wijl hij te eerzuchtig scheen; maar in 1836 keerde hij naar Lombok terug en vestigde zich weder te Ampenan. Want die havenplaats behoorde tegelijk aan Karang Asem en aan Mataram, zoodat er twee (eigenlijk drie)[1] bandars, tolpachters, waren aangesteld, door ieder der vorsten een.

King zocht thans aansluiting bij den vorst van Mataram. Het was het beste wat hij kon doen, de vorst bezat wel degelijk oog voor het verkeer en door zijn gematigdheid had hij handel naar zijn gebied weten te trekken. Natuurlijk heerschte hierover groote ontstemming bij de Chineesche bandars van het rijk Karang-Asem, en vooral nu King het streven van Mataram steunde, zagen zij hun inkomsten slinken. Werden zij ook opgestookt door Lange, den agent van den Deenschen koopman John Byrd, die zich in Karang Asem gevestigd had? Het is niet onwaarschijnlijk. Aan het hof van Karang-Asem begon men te spreken over een oorlog tegen Mataram, en de broeders van den vorst verdeelden reeds in hun gedachten het rijkje van den gehaten rivaal.

Ook King werd bedreigd, maar King liet zich niet vervaard maken; hij sloot een verbond met een Boegineesch koopman Samaïla, en de driehonderd Boegineesche volgelingen van dien anachoda vormden voor hem een soort lijfwacht.

1) Ook de Tjokorda van Karang Asem, de dochter van den veroveraar van Lombok, had er namelijk-haren bandar.

Het was in 1837 dat de dood voorviel van den impopulairen, uit Karang Asem (op Bali) verjaagden vorst, die het rijk van zijn zuster had willen overnemen. De vorst van Mataram trok zich toen de rechten aan van den zoon, Ida Ratoe. Hij verklaarde den oorlog aan Si Pandji, den vorst van Karang Asem, 'die bloedschande met zijn zuster bedreven had', aan Njoman Karang 'die bloedschande bedreven had met zijn zuster, de vrouw van Ida Ratoe', en aan de overige broeders van Si Pandji die allen bloedschande hadden bedreven met hun zusters.

In zijn krijgsmanifest zeide hij, dat hij op gezag van den Dewa Agong van Klonkong, den wettigen vorst van Karang Asem op zijn troon zou herstellen; en inderdaad hij kreeg dadelijk hulp van Karang Asem op Bali, dat met Klonkong verbonden was; zelfs kwam de vorst van Karang Asem in persoon naar Lombok aan het hoofd van een leger van 7000 man.

Zoo goed had de vorst van Mataram zijn voorbereidende maatregelen getroffen.

Ik zal de wederwaardigheden van dien strijd niet beschrijven; hij werd te land en ter zee gevoerd, op zee grootendeels door de vreemde Europeanen; want King stelde zijn vaartuigen ter beschikking van den vorst van Mataram als transportschepen voor de hulptroepen uit Bali, en Lange, de agent van Byrd, die eerst onpartijdig zijn koopmansdiensten aan beide partijen had aangeboden[1)] maar die zich weldra aan de zijde van Karang. Asem geschaard had, trachtte de transporten door een blokkade van straat Lombok te onderscheppen. Doch ook te land vochten King en Lange dien krijg vol wisselingen mede. Hij eindigde met een algemeen bloedbad der regeerende vorstelijke familie van Karang Asem, een moord en zelfmoord en masse (1838).

Ida Ratoe werd daarop als vorst gehuldigd, maar hij behield zijn macht nog geen jaar... Al de hoofdpersonen van dit drama, of dit heldendicht, zooals ge wilt, vonden binnen een kort tijdsbestek den dood op het slagveld of door moorde-

1) Behalve dat Lange buskruit aan Mataram verkocht, heeft hij zijn bark Falcon als transportschip verhuurd om 3000 man troepen uit Bali over te brengen. Ook heeft hij aan een gevecht deelgenomen ten voordeele van Mataram. Uit de mededeelingen van Mobron aan Wetters, bevestigd door enkele berichten van de factorij der N.H.M. te Batavia.

naarshand. De vorst van Mataram zelf sneuvelde reeds in den eersten oorlog; de koning van Karang Asem, die van Bali met zijn leger overgekomen was, werd door zijn vroegere bondgenooten zoo in 't nauw gedreven dat hij een eind aan zijn leven maakte; Ida Katoe werd, naar men zegt, op last van King omgebracht.

Aber die Katze blieb am Leben.

King werd machtig. Het is door zijn beleid, door zijn toedoen geweest dat Mataram in den tweeden oorlog, dien van 1839, over Karang Asem heeft getriumfeerd en de alleenheerschappij over Lombok verkregen heeft. Hij commandeerde een vleugel van het leger en voerde den oorlog met zoo groote voortvarendheid dat hij in vier dagen afliep. Toen duldde de koopman-avonturier geen mededingers meer op het eiland. Lange moest de vlucht nemen naar Bali, Samaïla, de Boegineesche anachoda, werd verbannen; King werd de houder van het koninklijk zegel, de eerste minister, de pachter der havenrechten, de monopoliseerder van den opium-invoer.

Hij had het rijk voor zich; want de oudste zoon van den gesneuvelden vorst, zijn opvolger, en de alleenheerscher over Selaparang, was van volgzamen aard, de tweede dacht aan heel andere dan regeeringszaken, alleen de derde (de krijgsgevangene van thans) kon last geven; de flinke, lenige geest van zijn voorvaders was in hem gevaren, een geboren vorst. Doch voorshands was 't al harmonie. En King dacht er aan zijn gezag te bevestigen door al nauwer verbinding aan te knoopen, niet met Singapore, maar met Sidney, zoodat Lombok een station zou worden voor den handel van Nieuw-Holland[1)].

'Ik zal trachten *the Dutch* hier uit te houden', zeide hij, en 't was hem gelukt om Grampré Molière van alle gedachte aan de oprichting van een agentschap der Ned. Handel-Maatschappij op Ampenan af te doen zien. 'They shall not get a footing here', was ook zijn woord, toen Huskus Koopman met bedoelingen die men maar al te goed begreep, gedurende den loop van 1840, als commissaris voor Bali en Lombok aankwam.

1) In Singapore schijnt men meer op de hand van Lange geweest te zijn. Ik maak dit op uit een artikel over Lombok in de Singapore Free Press van 20 Juni 1839. Voor de betrekkingen van King met Nieuw-Holland, zie The Sidney Colonist van 7 April 1840.

Met Lombok is niets aan te vangen, schreef de ontmoedigde commissaris, 14 Nov. 1840, naar Batavia. Het eiland bezit de schoonste gelegenheid voor den handel, in tegenstelling met Bali, en door zijn ligging tusschen Nieuw-Holland en Singapore is het van bijzonder gewicht; maar het is onmogelijk onderhandelingen aan te knoopen, zoolang King er alles te zeggen heeft en de regeering er met de grootste gewelddadigheid optreedt.

Huskus Koopman moest zijn troost dus wel zoeken bij de vorsten op Bali; maar alleen Badong, het zuidelijkste rijkje, waar een onder-agentschap van de Handel-Maatschappij geplaatst was, toonde eenige vertrouwelijkheid. En wat helpt dan iemand zijn geschiktheid om met vorsten om te gaan, wanneer dezen zich zoo grillig gedragen als b.v. de Dewa-Agong van Klonkong die eerst den commissaris bij zich ontbood, en hem daarna bij zijn aankomst beval om dadelijk te vertrekken.

De beweegredenen van die vorstjes van Klonkong, Karang Asem en Beliling waren wel duidelijk: zij zouden graag de hulp, in schepen en oorlogsschepen, van het N.I. gouvernement ontvangen hebben om Lombok te kunnen straffen en er den jongen zoon van Ida Ratoe, Ida Ratoe II, op den troon te plaatsen, maar zij wilden hun eigen onderwerping daarvoor niet als prijs betalen. Zij hinkten op twee gedachten, en de vrees om te ver te gaan in hun vertrouwen op de compagnie dreef altoos weer boven. Wanneer zij een gezantschap naar Batavia gezonden hadden, zooals Karang Asem deed, om bijstand te vragen in den voorgenomen oorlog tegen Lombok, dan werden zij op Bali zelf des te stugger tegen den kommissaris, - om hem het denkbeeld te ontnemen dat hij iets van hen gedaan zou krijgen.

Een man als Koopman, geduldig, meegaand en volkomen betrouwbaar was toch de rechte persoon die langzamerhand te midden van die zenuwachtig teruggetrokken Majesteitjes veld zou winnen.

Indien ten minste een vaste wil, van hooger hand, hem aanleiding gaf.

Daaraan nu ontbrak het op dat oogenblik niet.

De Eerens' voorgevoel had zich bewaarheid, hij stierf nog binnen het jaar dat hij zich als den termijn van zijn leven

in Indiê had voorgesteld, en sinds Januari 1841 nam Mr. Pieter Merkus het gouverneur-generaalschap waar.

'Er moet een einde komen aan den heerschenden staat van zaken op Lombok', zeide Merkus tegen Koopman, toen deze in Februari 1841 naar Batavia terugkeerde. 'Van de Balische vorsten is geen gevaar te duchten, daar zij niet alleen voor onzen, maar voor *iederen* Europeeschen invloed bang zijn. In verband met Karang Asem en Klonkong, - goed! en desnoods met de wapenen! maar Lombok zal bukken.....

Ten minste zoo de regeering in Nederland het goedkeurt.'

Er staat niets anders op, was Koopmans antwoord; met 2000 man heeft een expeditie kans van slagen. De verwijdering van King moet ons ultimatum wezen. Anders oorlog!

En de kommissaris ging naar zijn post terug, flink en vastberaden, omdat hij wist dat er een *man* achter hem stond.[1)]

Ten minste zoo de regeering in Nederland het goedkeurt!

IV.
In den Haag.

In de eerste plaats hing de beslissing af van den minister van koloniën, Jean Chrétien Baud.

Hij had den ministerzetel ingenomen sinds het aftreden van luitenant-generaal Van den Bosch, in de allerlaatste dagen van December 1839; maar inderdaad leidde hij reeds jaren lang het bestuur van Nederlandsch-Indië. Toen Baud in 1836, na de hoogste waardigheid op Java vervuld te hebben, in Europa kwam, werd hij bijna onmiddellijk door den koning den minister van koloniën ter zijde gesteld om hem in alle aangelegenheden van advies te dienen. Geen zaak van gewicht is daarna voorgekomen die niet door Baud werd behandeld en -

1) Nota wegens Bali en Lombok van Koopman, Batavia 13 Februari 1841; Geh. Besluit van den waarnemenden G.G. van 1 Mei 1841. P. Merkus aan J.C. Baud, 17 Juni 1841.

beslist. Al wat in Indië gebeurde en gebeuren moest is door hem geregeld, gestuurd en voorzien.

Baud was door het leven duchtig heen en weer gegooid. Een zeeman, een ambtenaar in Indië onder het Engelsch tusschenbestuur, ambtenaar gedurende de eerste moeilijke tijden van het hersteld Nederlandsch gezag in den Archipel, ambtenaar in den Haag, gouverneur-generaal ad interim, had hij vele landen en volken leeren kennen, had hij met menschen van allerlei kaliber samengewerkt; maar iets van den oorspronkelijken zeeman had hij altoos in zijn hart weten te bewaren; door een storm liet hij zich niet ontmoedigen en van den wind zocht hij gebruik te maken.

Een man van de praktijk; het werk liefhebbend om de bezigheid die het gaf; een moeielijkheid aanpakkend om haar tot een mogelijkheid te maken; slim en zijn volkje kennend; altoos bij de hand; voornaam en deftig met de voornamen, met wat bureaucratischen trots tegenover de burcaucraten, maar dan ook wetende te geven en te nemen.

Er mankeert hem iets om een groot man te zijn: de groote beginselen en de groote gedachten. De werkelijk voorname beschaving van ideeën had hem zijn afgebroken opvoeding niet vermogen te verschaffen; hij kon dat gebrek alleen vergoeden door zijn flink colerisch temperament; en hij is, in een tijd van goede ambtenaren, het model van den besten ambtenaar gebleven. Die roem is voldoende voor een mensch.

Natuurlijk, dat men ook in de aangelegenheden van Lombok zijn hand bemerkt. Hij is de man die sinds 1836 de politiek tegenover de inlandsche vorsten ontwerpt, die de vrees voor de Engelschen tot haar juiste afmetingen herleidt, die de beginsels van ons handelsstelsel ophoudt, die den voorslag doet om door de factorij der Handel-Maatschappij een agentschap voor Bali en Lombok te laten vestigen.

't Is, mag ik het zoo noemen? een dramatisch pleizier om zijn adviezen aan den minister over die zaken te lezen, zoo weet hij zijn argumenten pasklaar te maken voor de personen onder wiens oogen zij moeten komen; men ziet niet alleen den man die schrijft vóor zich, maar ook de lieden ten behoeve van wie hij schrijft, en men herkent onder al de deftigheid en koelheid den schalkschen zeeman die er pret in heeft zijn scheepje lustig over de golven te doen zeilen. En

men gevoelt: neen, tegen zulke argumenten zijn mannen als Van den Bosch en Willem I niet bestand.[1)]

Men heeft hem vrees voor de Engelschen verweten; maar wien in Holland joeg de aanmatigende taal van Lord Palmerston geen schrik aan. Dat Baud terugtrok waar hij zag dat vooruitgaan ons niet helpen zou noch kon, wie durft het hem kwalijk te nemen! En daartegenover staat dat hij van Engelands vijandschap gebruik heeft weten te maken om zooveel mogelijk bezitstitels voor ons in den Archipel te verwerven, zonder iets van onze oude rechten op te geven. Neen, Baud met zijn ijver en zijn helder administratief verstand was, zonder twijfel, een portuur voor de Engelschen.

Niet, dat hij in zijn minister-kamer niet wel eens opgestoven zal zijn, - want hij kon toornig wezen - wanneer een nota van Palmerston geliefde plannen doorkruiste. Maar op den duur behield hij zijn bedaardheid, en hij herinnerde zich het spreekwoord van uitstellen dat geen afstellen is.

Het tergendst waren zeker de nota's van den Britschen gezant, in de eerste helft van 1851 aangeboden, die de uitbreiding van ons gezag op Sumatra dwarsboomden, - die uitbreiding, een lievelingsdenkbeeld van graaf van den Bosch, - doch wat was er aan te doen? ingrijpend kwaad konden de Engelschen ons op Sumatra niet berokkenen daar het Londensche verdrag van 1824 een politieke vestiging onzer mededingers op het eiland uitsloot.[2)] Een quaestie van tijd en van geduld!

1) Een dramatisch meesterstuk in dezen trant is Baud's advies van 30 October 1836 over Krusemans rapport aangaande het in te voeren handelsstelsel in den Archipel. Ondeugend, au fond, en juist met dat tikje van deftigheid tegenover ‘de liceneieuse vrijheid’ van Singapore dat den koning en Van den Bosch genoegen moest doen.

2) Plannen van graaf van den Bosch: Kabinetsschrijven van G.G. de Eerens, 29 Dec. 1838. Zeer geheim. Uitvoering: Geh. Ind. Besluit van 18 Mei 1840. Over de Engelsche nota's: Baud aan wed. G.G. Merkus, 6 Mei, geheim. Zie ook voor 't vervolg der zaak: Nota Van Palmerston van 31 Mei 1841 en van den chargé d'afiaires in den Haag v. 14 Juni 1841. Over de verwijten tegen Baud als handlanger van de Engelschen, zie, behalve de pamfletten, Lauts, Nederlanders in Indië, VII, 138. In de lijvigste en leegste biographie die ooit van een gouverneur-generaal geschreven is, tracht Mr. P. Mijer (J.C. Baud, p. 557) die het niet alleen weten kon, maar ook wist, deze feiten te verbloemen door een: ‘Wij staan niet stil bij de ook door officieele documenten gewraakte bebewering dat de ontruiming der bewuste posten op de Oostkust van Sumatra enz.’ Het is de moeite waard om de documenten die Mr. P. Mijer citeert, maar niet uitschrijft, eens op te slaan. Zij handelen over gansch andere zaken, en het citaat is geheel berekend op de luiheid van den lezer.

‘Ik kan de aanmerking niet onderdrukken,’ schreef Merkus aan den minister, 15 Nov. 1841, ‘dat het wel te bejammeren is dat het grootsch en niet moeilijk te volvoeren ontwerp om Sumatra langzamerhand, evenals Java, geheel onder het Nederlandsch gebied te brengen, en als een nieuwe pérel aan 's konings kroon te hechten, (O Merkus!) zou opgegeven moeten worden voor eene vrees die, lettende op ons goed recht, mijns inziens niet behoeft te bestaan.’

Nu ja, het moest hun daar in Indië aan 't hart gaan, maar aan Baud niet minder. Kon hij zelf dan dat inbreuk maken op ons gezag verdragen! En hij toonde zijn stemming waar het te pas kwam. Toen Merkus' schrijven van 17 Juni 1841, over Lombok en de wenschelijkheid om des noods met de wapenen aan den onzekeren toestand een eind te maken, den Minister bereikte, nam hij zijn potlood ter hand en teekende op het stuk aan:

Zeer kort rapport, aan Z.M. (*te schrijven*), *met voorstel om den G.G. te machtigen tot het ondernemen eener expeditie tegen Lombok, voorafgegaan door een verdrag met Karang Asem, welk verdrag de aanleiding tot die expeditie behoort te zijn*.

Maar in het politieke bureau van het ministerie talmde men met het opmaken van het rapport, en onderwijl kwam, langs een omweg, door het kanaal der Handel-Maatschappij, de tijding dat de Kommissaris Huskus Koopman reeds begonnen was met op Bali contracten te sluiten. ‘Moeten nu de zaken niet slepend gehouden worden tot nader bericht uit Indië is gekomen?’ vroeg de chef van het cabinet. ‘Niet slepend houden!’ was het antwoord van den minister. ‘Ik verzoek een *zeer kort* rapport aan Z.M. over den stand der zaak, en dat binnen een paar uur, want ik heb nu al tien dagen gewacht.’

Over den stand der zaak! *niet* omtrent een expeditie!

Men hoort aan den toon van Baud's stem dat er iets aan hapert. Had hij een wenk ontvangen van zijn collega's of van nog hooger hand dat een militaire onderneming Engeland ontstemmen zou? Ik geloof het bijna.

Maar Baud liet de streng nog niet geheel los.

Daar kwam, in het begin van 1842, het bericht uit Indië aan dat het Nederlandsche schip *de Overijssel*, kapt. Govert Blom, aan de kust van Bali gestrand was en door het volk,

naar alle regels van het kliprecht, het *tawang karang*, was geplunderd en afgeloopen. De zaak maakte in Nederland grooten indruk.

Er ging Baud een licht op. ‘Dát is de *gunstige gelegenheid*!’ riep hij.[1] ‘Hier hebben wij het handvat voor de aangelegenheid van Lombok. Nu kunnen wij *eischen*!’

Natuurlijk, want thans zouden wij optreden als beschermers van den handel tegenover barbaarsche misbruiken, terwijl anders een expeditie het voorkomen zou hebben gehad alsof wij de energiekste handelaars, onze mededingers, wouden uitsluiten.

Men heeft het in de handboeken onzer Indische geschiedenis wel zoo voorgesteld dat onze pogingen tot afschaffing van het kliprecht de reden zijn geweest voor de verwikkelingen met Bali; (over Lombok, waarom 't in de eerste plaats te doen was, wordt daarbij niet gesproken). Maar de geschiedenis in handboeken is gelukkig geen historie. De menschen zijn actiever wezens, flinker en nijdiger, dan men ons wil wijs maken. De gelegenheid maakt den dief niet; de dief was er al van te voren.

Thans hebben wij het middel in handen om op Bali te ageeren, en door Bali op Lombok, dacht Baud: en na verkregen autorisatie van Z.M. ‘om den waarnemenden Gouvern.-Gen. van N.-I. *opmerkzaam te maken op de gunstige gelegenheid* welke het vergaan en plunderen van het Nederl. schip Overijssel aanbiedt enz.’ schreef hij aan Mr. P. Merkus, 24 Maart 1842:

‘Een zoo *gunstige* aanleiding als de tegenwoordige zal zich wellicht in langen tijd niet voordoen om van de bedoelde vorsten te *eischen* wat hun dusver slechts flauwlijk is *voorgesteld* geworden. De onderhandelingen met die vorsten behooren dan ook zoodra mogelijk de wending aan te nemen, die ik hierbij aanwijs; met te kennen gave dat dit een vordering is, waarvan na het gebeurde met de Overijssel niet zal worden afgezien, en welke, is het noodig, door kracht van wapenen zal worden ondersteund....’

1) Ik waarschuw, dat ik hier en elders Bauds potloodaanteekeningen bij het lezen der stukken heb getransponeerd in uitroepen. De ‘*gunstige gelegenheid*’, een woord dat inderdaad het *Leitmotiev* geworden is van de correspondentie over de zaak, vond ik als potloodaanteekening op een brief van de Amsterdamsche firma van 8 Maart 1842, die aan Baud een verslag aanbood van het vergaan van de Overijssel.

‘Het is geenszins de bedoeling,’ voegt Baud voorzichtig aan zijn schrijven toe, ‘om de eilanden Bali en Lombok bij een eerste weigering der vorsten dadelijk *te overmeesteren* (neen dit is te sterk! Baud corrigeert zich:) *aan te vallen*, maar in zoodanig geval kunnen de onderhandelingen worden geruggesteund door een zooveel mogelijk onkostbare militaire vertooning.’

In vijf artikelen schetst de minister den inhoud van de te sluiten tractaten.

1. De vorsten zullen verklaren dat de eilanden een gedeelte van Ned.-Indië uitmaken en dat dus de schepen onder Nederlandsche vlag geen vreemden zijn, noch onderhevig aan het kliprecht.
2. Integendeel, hun zal bij het stranden alle hulp worden verleend.
3. Het inwendig bestuur wordt zonder voorbehoud den vorsten gelaten, zoolang zij het vorenstaande getrouw naleven.
4. De vorsten zullen om de drie jaar een gezantschap naar Batavia zenden tot huldebewijs.
5. Wanneer het gouvernement een ambtenaar naar Bali en Lombok zendt tot het beslechten van gerezen verschillen zal deze een gelijke behandeling ondervinden.

Thans was het aan Merkus en Koopman om te toonen wat zij tot stand konden brengen ‘desnoods met een zooveel mogelijk onkostbare militaire vertooning.’

Over en weer gaat de bal; maar Merkus houdt hem nu vast.

V.
Het contract gesloten.

In Indië was men niet zoozeer onder de impressie van de schipbreuk der *Overijssel* als in het moederland. Huskus Koopman, die in de buurt was geweest bij het plaats hebben van het ongeval, opperde rechtmatigen twijfel aan de voorzichtigheid en aan de waarheidlievendheid van kapt. Govert Blom, den gezagvoerder van het vaartuig.

‘Laat ons,’ schreef hij aan den Gouverneur Generaal (28 Juli 1841) geen verdere gevolgen aan die zaak hechten, want ik geloof niet dat wij er voor 't tegenwoordige eenig voordeel uit kunnen trekken... de tijd is er nog niet voor om eenige veranderingen in het bestaande strandrecht te brengen.

Die goede Koopman! Hij was flink op weg, bij deze zijn tweede zending, om het vertrouwen der Balische vorsten te winnen; hoe zou hij nu met buitendingsigheden aankomen, met eischen om de oude volksgewoonten van het kliprecht af te schaffen! Dat moest immers het behaalde succes in de waagschaal stellen.

Langzamerhand sloot hij dan toch zijn tractaatjes op Bali, en voor het eind van 1841 had hij zelfs den Dewa Agong van Klonkong, den opperkeizer van Bali en Lombok, tot de onderteekening gebracht. Die contracten behelsden geen woord over het *tawang karang* (het kliprecht), zij waren voor zoover het niet het handelsetablissement der factorij in Badong betrof van zuiver politieken aard, want de vorsten erkenden daarin het oppergezag van het gouvernement en beloofden bijstand in den oorlog, eerbewijzen aan onze vlag, en onthouding van alle verbintenissen met vreemde, blanke naties. Maar dat alles was immers niet onbeteekenend! De kommissaris wanhoopte wel aan eenige vrucht van een verbond met de Balische vorsten om gezamenlijk Lombok aan te vallen, - zij waren zoo langzaam, die potentaatjes, - doch was er al niet eenige toenadering en vrees van den kant van Mataram te bespeuren?

Op verzoek van den kommissaris stelde zich de Deen Lange, die zijn handelshuis naar Bali Badong had verplaatst, in betrekking met King, en King schreef hem dat voor zijn part *the Dutch* met Lombok op denzelfden voet mochten komen als met Bali. Die uitlating bewees dat hij zich niet meer zoo zeker van zijn zaak gevoelde.

Ook kwam er een brief van den vorst van Lombok aan Lange[1)] met het verzoek om naar Ampenan terug te keeren; King zou in dit geval van het eiland verwijderd worden. Het waren verrassende voorstellen, men behoefde er geen bijzonder vertrouwen aan te hechten, zoo'n schrijven was mogelijk niets

1) Medegedeeld bij Koopmans brief van 24 Juni 1842 aan den Gouverneur-Gen.

anders dan een polsen en peilen, maar het duidde toch een verandering in de atmosfeer aan.

Nu werd de kommissaris, op de ontvangst door den Gouv.-Generaal van Bauds geheime dépêche over het kliprecht, plotseling naar Batavia ontboden.

Merkus namelijk liet er geen gras over groeien (het gras groeit snel in Indië), maar nam aanstonds het besluit[1)] om den kommissaris Huskus Koopman met een vaartuig van oorlog naar Lombok af te vaardigen. Daar moest hij de erkenning onzer souvereiniteit vorderen; en in 't algemeen onze betrekkingen ook tot Bali zoo regelen dat ‘de steeds mogelijke vestiging van vreemden op deze twee zoo dicht in de nabijheid van Java gelegene eilanden, werd voorkomen.’ De afschaffing van het *tawang karang* moest verkregen; doch vooral was het noodig om tegenover Mataram met klem en spoed te handelen.

Zoo de inhoud van het besluit.

Het sprak met ongewone energie.

De tijden waren veranderd sinds de Eerens' bestuur. Niet alleen op Java, maar in de geheele Oostersche wereld.

Met het jaar 1840 breekt een nieuwe periode aan. De langdurige depressie in den wereldhandel heeft opgehouden, de Engelschen gaan hun gezag in Voor-Indië uitbreiden, en zij staan op het punt om, door den oorlog van 1840-1842, het onmetelijke China voor het verkeer te openen.

Wie heeft toen niet, in die Oost-Aziatische streken, den adem van een nieuw leven gevoeld! En was er voor Nederland thans geen grootere werkkring weggelegd dan de kruideniersrol van commissionnair in Java-suiker en -koffij?

Ginds, in de factorij van het kleine, verre Decima droomde men van een Holland dat voor Japan zou wezen wat de Engelschen voor China schenen te zullen zijn.

Zou waarlijk de engte van den ring waarin ons volksbestaan was opgesloten niet meer verbroken kunnen worden? Was er geen kans meer dat de Compagnie, het erfdeel van het echte onverouderde Holland, haar breede vleugels zou uitslaan, voor vele volken om onder te schuilen?

1) Zeer geheim Ind. besluit van 31 Juli 1842. Daarin vindt men verscheidene brieven van Koopman geresumeerd. Zie ook G.G.P. Merkus aan min. van koloniën 31 Dec. 1843. Geheim.

Ik weet wel wat onze staatslieden in Nederland dachten. Hersenschimmen en hersenschimmen! Maar ik zou zoo graag weten wat een man als Pieter Merkus in zijn binnenste gedacht heeft. Of er ook, in zijn ziel, een droom van grootsche ambitie hem iets heerlijks en krachtigs voorzeide, dat niet gebeuren zou, maar waarvan het goed was te denken dat het gebeuren kon....

Doch de kommissaris Huskus Koopman wacht te Buitenzorg op een onderhoud met den Gouverneur-Generaal.

Huskus Koopman droeg zijn bezwaren voor tegen den last hem opgedragen. Hij bleef hardnekkig bij zijn denkbeeld dat wij op Bali het kliprecht niet door een artikel in een verdrag konden afschaffen. ‘Eerst langzamerhand zal dat gaan,’ beweerde hij. ‘De vorsten zelf hebben mij eenparig verklaard geen macht te bezitten om dit recht aan hun onderdanen te ontnemen...’

Op dit punt, al was hij niet geheel doof voor Koopmans argumenten, mocht Merkus niet wijken. Het aandringen op de afschaffing van het *tawang karang* maakte de kracht uit van onze actie.

Nog dringender was Koopmans vertoog tegen het onderhandelen met Lombok over de erkenning onzer souvereiniteit.

Nu de vorsten op Bali reeds tot die erkenning zijn overgegaan, zoo zeide Huskus Koopman ongeveer, bestaat er geen reden meer voor Lombok om daartegen op te zien. Wel is er voor ons aanleiding om de onderwerping niet onvoorwaardelijk aan te nemen.

Wij hebben met den Dewa Agong van Klonkong gecontracteerd als met den opperheer van Bali en Lombok; zou het daarom niet het eenvoudigst zijn, wanneer wij van de vorsten van Lombok een verklaring vroegen dat zij zich aan de suzereiniteit van den Dewa Agong onderwierpen?

Laat ons de autoriteit van Klonkong niet miskennen, en wij verzekeren ons van de dankbaarheid van alle vorsten. Blijft Lombok weigeren, dan kunnen wij met rechtvaardigheid een oorlog beginnen. Een handeling van onze zijde, waarin de wettiging van een geüsurpeerde macht ligt opgesloten, zou een onrechtvaardigheid wezen. Laat toch Mataram zich eerst met het bezit van Mataram alleen vergenoegen, dan kunnen wij nader zien.[1)]

1) Nota van Huskus Koopman, van 18 Augustus 1842.

Wij moeten den feitelijken toestand beschouwen, antwoordde Merkus. Strijdt het ook al met de strikte beginselen van het volkenrecht om verbintenissen aan te gaan met dengeen die werkelijk het gezag uitoefent, wanneer hij zich heeft losgemaakt van een opperheer die onvermogend was om zijn heerschappij te handhaven, zoo levert de geschiedenis, en ook onze geschiedenis, genoeg voorbeelden op waaruit blijkt dat zoodanige verbintenissen gesloten zijn niet alleen, maar ook dat zij zijn bekrachtigd en geëerbiedigd. En evenals de vorst van Lombok met andere vreemde naties overeenkomsten zou kunnen aangaan wier autoriteit bezwaarlijk zou worden betwist, zoo kan hij het ook met ons doen.

Dat moet dus ons standpunt wezen. Wanneer door een overdreven behartiging der rechten van den keizer van Klonkong het doel onzer onderhandelingen gevaar zou loopen en de vorst van Lombok gelegenheid zou hebben om vreemde bescherming aan te zoeken, dan gebiedt de rechtvaardigheid tegenover ons zelf dat wij over die strikte beginselen heen-stappen. -

In dien geest werd de nadere instructie van den kommissaris voor Bali en Lombok opgesteld.[1)]

Het doel zijner zending moest wezen: de erkenning van het Nederlandsch oppergezag door alle vorsten van Bali en Lombok.

Daarin ligt, behalve de onthouding van verbintenissen met vreemden, ook de afstand opgesloten van het kliprecht. Willen de vorsten daartoe niet overgaan dan behoudt het gouvernement zich toch voor alle schade aan zijn onderdanen of vreemde natiën te doen vergoeden door zoodanige middelen als het oorbaar acht.

Enz. enz.

Zoo lang de vorsten van Bali en Lombok hun verplichtingen getrouw nakomen zullen op die eilanden geen forten worden aangelegd of bemoeiingen plaats hebben met het inwendige bestuur dat zonder voorbehoud aan de vorsten des lands wordt overgelaten.

‘Als posten of versterkingen zullen evenwel niet aangemerkt worden, woningen van door het Gouvernement erkende han-

1) Zeer geheim Ind. Besluit van 22 Sept. 1842. Nadere instructie voor den kommissaris. Instructie voor den kapt. luit. G. den Berger, den kommissaris Koopman begeleidende.

delaren, welke tegen alle mogelijke aanrandingen veilig zullen mogen worden gemaakt.'

Enz. enz.

Eind September of begin October 1842 vertrok Huskus Koopman naar Lombok, aan boord van Z.M. korvet Argo. De commandant had in opdracht aan de missie klem bij te zetten door militair vertoon. Telkens bij het aan den wal gaan van den kommissaris moesten elf saluutschoten worden gelost; in 't gezicht van de eilanden zouden dagelijks exercities en parades gehouden worden, bij dag en bij nacht zouden de kanonnen bulderen, en niets moest verzuimd wat indruk kon maken.

De goede Koopman, 'die met vorsten kon omgaan,' hij kwam als een krijgsgod, en toch in zijn onderhandelingen schoot hij niet op. Hoewel hij aan 't hof van Mataram eerder de medewerking dan de tegenwerking van den gevaarlijken Engelschman, van King, ondervond, was daar een ander die den draad der discussie in handen nam, de jongste broeder van den vorst. En het waren ontwijkingen en uitvluchten....

In 't kort, de zaak kwam hierop neer: de vorst van Lombok wilde wel onder zekere voorwaarden van het kliprecht afstand doen, en de belofte geven van geen verbintenissen met vreemden te sluiten, maar aan een uitdrukkelijke erkenning onzer souvereiniteit wilde hij niet, en van een vergunning aan Nederlandsche kooplieden om beveiligde verblijfplaatsen op te richten was geen sprake.

Dat kwam er van wanneer men met een usurpateur onderhandelde. Had hij, Huskus Koopman, al niet van het begin af aan voorzien dat die directe betrekkingen met Lombok ons niet ver zouden brengen. Maar de gouverneur-generaal had het gewild; en vermoeid door het loven en bieden van wel drie maanden, sloot de kommissaris op eigen verantwoordelijkheid een vaag contract met den vorst, 19 December 1842[1)].

Doch Merkus hield voet bij stuk en den kommissaris aan zijn instructie.

Hij schreef Huskus Koopman aan, dezelfde soort van argumenten te gebruiken die voor den onvoorwaardelijken afstand

1) Koopman aan G.G. brief van 19 Dec. 1842. Maandbericht over Januari 1843.

van het kliprecht moesten gelden: al wilden de vorsten van Bali en Lombok het niet afschaffen, zoo zou in ieder geval Nederland de schade, aan eenig schip overkomen, toch verhalen op de wijze die de regeering noodig achtte. De kommissaris van het gouvernement moest als een meerdere spreken en den vorst melden: dat, ter voorkoming van alle misverstand door onduidelijke bewoordingen, de verklaring zijner ondergeschiktheid bepaald gevorderd werd. De souvereiniteit van Nederland over Lombok ligt reeds besloten in de tractaten met de vorsten van Bali tot welks gebied Lombok behoort; door zijn feitelijke scheiding uit het verband dier vorsten is voor den radja van Mataram de erkenning der souvereiniteit van Nederland om zijn zelfswil noodig geworden. Niet om der wille van het Gouvernement, dat ieder oogenblik gereed staat om, ter verzekering van zijn eigen rechten, die van Bali te ondersteunen en te doen gelden!

Huskus Koopman ontving den brief van den gouverneurgeneraal te Banjoewangi. Hij was verdrietig, maar hij ging weder aan zijn taak. Bali was de sleutel, dat zag hij wel in, waarmede hij het gesloten Lombok tot opening kon dwingen. Dus zette hij zich aan 't werk om van de Balische vorsten bevredigende verdragen onderteekend te krijgen, en toen hem dat gelukt was, toen hij toegefelijkheid betoonde op het punt van het hijschen der Nederlandsche vlag, en het eergevoel der vorsten van Lombok op hun eiland zelf spaarde, toen volgde de erkenning van zijn vorderingen gemakkelijker dan hij ooit gedacht had dat gebeuren zou.

Den 7^{en} Juni 1843 schreef hij met een opgelucht hart aan den Gouverneur-Generaal:

De vorsten van Bali en Lombok zien definitief van het kliprecht af, Lombok heeft de suprematie van de Ned. Indische Regeering erkend, en het zal een gezantschap naar Batavia zenden[1)].

Het had nog zes maanden onderhandelens gekost.

19 Juli 1843 kwam Huskus Koopman met de gezanten van Lombok op Batavia aan, ter ratificatie van het verdrag.

Doch Merkus was nog niet tevreden.

Hij kon desnoods genoegen nemen met het gesloten contract

1) Maandverslag van 18 Juli 1893.

en hij zou de overeenkomst bekrachtigen, maar hij moest een uitdrukkelijke verklaring hebben van den vorst omtrent het zesde artikel waarbij deze beloofde *in 't algemeen* den handel te zullen beschermen.

Geen algemeenheden!

Wanneer Nederlandsche onderdanen zich op het eiland Selaparang ten handel mochten willen nederzetten, dan moest de vorst hen daar niet alleen toelaten, maar hun ook vergunnen om zich, onder Nederlandsche vlag, zoodanig in te richten, dat zij zich in hun woningen veilig konden achten.

De kommissaris zou, met het gezantschap en een brief van den Gouverneur-Generaal, naar Lombok terugkeeren ter onderhandeling over de wijziging van artikel 6. Eer de vorst aan Merkus' verklaring van het algemeen artikel zijn zegel gehecht had, was de overeenkomst niet geldig.

‘Indien mijn verheven en beminde vriend verschillend denkt (over de uitlegging der bedoelde begaling),’ schreef Merkus aan den vorst, ‘dan zal mij zulks veel leed zijn, dewijl ik in dat geval mij niet met het contract vereenig, en ik verplicht zal zijn mijn recht op een andere wijze te zoeken.’

Het duurde tot December 1843. Toen eerst keerde Huskus Koopman terug voor het aangezicht van den onverbiddelijken Gouverneur-Generaal. Hij had een brief bij zich van Goesti Ngoerah Ketoet Karang Asem, waarin naar aanleiding van artikel 6 gezegd werd ‘dat de vorst daaromtrent met het gouvernement eenstemmig dacht. Indien er Nederlandsche handelaren komen, zal ik ten hunnen aanzien navolgens het verlangen van mijn verheven en beminden vriend handelen.’

‘Een additioneele stipulatie ware wenschelijk geweest,’ zeide de onverbiddelijke die in een goeden luim was. ‘Maar ik wil over het gebrek in den vorm heenstappen. De brief van den vorst zal aan het tractaat worden gehecht.’

De commissie van Huskus Koopman was afgeloopen.

VI.
De betrekkingen met Lombok na het tractaat van 1843.

Een hoofdstuk dat ik thans niet zal schrijven.

Enkel een paar opmerkingen.

Voor den Gouverneur-Generaal was het contract met Lombok slechts een eerste stap.

‘Mocht het in 't vervolg noodig geoordeeld worden,’ schreef hij aan Baud, ‘om op Lombok bij voortduring 's lands vlag te doen waaien, dan zal daartoe de mogelijkheid bestaan door de oprichting van een gewapende factorij...’

Doch aan Merkus was geen lang leven meer beschikt. Hij stierf reeds in het midden van het jaar 1844, en een andere man nam den bestuurszetel in.

Andere menschen, andere zeden en andere manieren.

In Nederland werd Baud vervangen.

En de handige jongste broeder van den vorst van Lombok, zonder wien de vorst zelf niets durfde ondernemen, kon zijn plannen beramen, en leuk en met een voornaam gezicht ze ook uitvoeren. Hoe wist hij gebruik te maken van de moeilijkheden waarin het gouvernement op Bali gewikkeld raakte, om Lombok uit de positie van een vassalstaat te verheffen tot het bevriende land van een vriend en bondgenoot!... Daar is een heele historie van te vertellen.

En het gouvernement had tegenover hem geen andere krachten dan al maar weer Huskus Koopman en Huskus Koopman, (ik neem hem als type van den trouwen, eenvoudigen, goeden ambtenaar ‘die met vorsten kan omgaan,’ want H.J. Huskus Koopman is ongeveer gelijktijdig met Merkus gestorven); maar een Huskus Koopman die geen *man* achter zich had om hem zijn *wil* op te leggen.

Ook daarvan is een heele historie te vertellen.

En het contract van 1843, dat een duidelijken zin heeft gehad, kreeg het vage karakter, ‘het algemeene,’ dat het zou hebben gehad, wanneer Merkus in 1842 den Huskus Koopman van die dagen had laten begaan.

Maar de termen van dat contract met zijn bijlagen zijn in

hun waarde gebleven. Men mag niet tornen aan het werk van Merkus, verricht op voorschrift van Baud.

En de Indische regeering heeft thans bewezen dat zij haar rechten wou handhaven op den verbindingsschakel ‘tusschen Nieuw-Holland en Singapore.’ [1)]

BYVANCK.

1) Voorloopig eindig ik hier, met leedwezen omdat mij nog veel te zeggen overblijft, mijn studies over onze betrekkingen tot Lombok. Ik zou ze niet hebben kunnen schrijven wanneer mij niet van zóovele zijden hulp en materiaal verstrekt was dat aan mijn dank bijna geen einde komen zou wanneer ik dien moest uiten. Maar een naam moet ik hier releveeren, dien van den kundigen en onvermoeiden commies-chartermeester aan het Rijks-Archief in den Haag, den heer Hingman. Wat ben ik veel verplicht aan zijn vriendelijke zorg en belangstelling! Wat heb ik door mijn vragen hem een last gegeven, en hoe onuitputtelijk was zijn welwillendheid! En toch zou ik van mijn gevoelens in 't openbaar zeker niets zeggen, wanneer ik op den dag dat dit Gidsnummer verschijnt niet het recht had den hooggeschatten man ook mijn hulde te bewijzen, te midden van de velen die op den 1^{en} April, den veertigsten verjaardag zijner ambtsbediening, tot hem zullen komen om hem geluk te wenschen en hun dankbetuiging uittespreken.

Aanteekeningen en opmerkingen.

DE LAATSTE WOORDEN VAN PRINS WILLEM I. - Dezer dagen is het XIe deel der *Correspondance de Granvelle* verschenen, waarin de brieven van het jaar 1584. Natuurlijk komt hierin het een en ander voor over den moord van Prins Willem. Een maand na het voorval, den 11^{en} Augustus, zendt de Bisschop van Doornik, Morillon, een getrouw correspondent van den Kardinaal, aan hem, die te Madrid woonde, o.a. den bekenden brief van Cornelis Aerssens, pensionaris van Brussel, den dag na den moord uit Delft aan zijn regeering geschreven, waarin de beroemde laatste woorden worden vermeld, die den doodelijk gewonde uit het hart en van de lippen waren gevloeid.

Wij weten dat de Spaanschgezinde katholieken aan de echtheid dier laatste bede, waarmee hun voorstelling van den zelfzuchtigen aartsrebel niet wel bestaanbaar is, nooit hebben willen gelooven. Zij loochenen die halsstarrig, doorgaans onder een door niets gestaafd beweren, dat de dood te plotseling is geweest dan dat de stervende zelfs die enkele woorden nog had kunnen uitbrengen. Morillon beseft natuurlijk ook al, dat die woorden in geen geval gesproken mogen zijn, maar hij is nog niet op de gedachte gekomen van den zoo overweldigend snellen dood, die het spreken belet zal hebben. Hij heeft een anderen grond voor zijn ongeloof, niet minder afdoende. Ik houd het er voor, schrijft hij, dat Aerssens liegt, want de moord is na den maaltijd geschied, toen de Prins zijn wijn ophad, en dan was hij altijd stomdronken: ‘Je le tiens mentir de ce qu' auroit dit ledict *Orangier* estant féru, puisqu' il advint après boire, lorsqu' il estoit tousiours *raoust*.’ -

Al is de afleiding en de verklaring van het laatste woord, naar het schijnt, volgens de romanisten nog onzeker, aan de beteekenis valt wegens het verband niet te twijfelen. Na den eten was Willem van Oranje doorgaans tot niets meer in staat! Wat de haat zijn dienaars al niet ingeeft. De Bisschop moet zich bewust zijn geweest dat de Kardinaal, aan wien hij schreef, even goed als hij zelf, het tegendeel wist van hetgeen hij voorwendde te gelooven. Hoe vurig zouden zij beiden ter liefde van de goede zaak gewenscht hebben, dat hun vijand waarlijk den halven dag incapabel was geweest; hoe deerlijk hadden zij het tegenovergestelde ondervonden. Maar liever het onmogelijke verdicht dan de waarheid erkend, die den gehaten ketter tot onsterfelijke eer verstrekt. - Tegelijk met den brief van Aerssens zendt Morillon den Kardinaal ook de Latijnsche beschrijving toe, door een Delftschen katholiek opgesteld van de martelingen, waaronder de moordenaar ter dood is gebracht (hetzelfde geschrift dat onlangs te Rome teruggevonden en in *Nijhoff's Bijdragen* voor het eerst gedrukt is). Het lezen van dit aangrijpende verhaal, waarover hij in een brief van 1 Sept. aan zijn vriend en ambtgenoot Idiaquez spreekt, ontlokte den Kardinaal geen kreet van afschuw over zulk een mishandeling, aan een mensch door medemenschen aangedaan, maar de spijtige opmerking, dat de pijniging veel beter dan aan Balthasar Gerards besteed zou zijn geweest aan den Prins van Oranje: ‘que fuera mejor empleado en Oranjes.’ Teekenen zulke woorden de haters van Prins Willem niet even treffend, als de laatste, die hij gesproken heeft, het hem doen?

R.F.

***

REVUE D'HISTOIRE LITTÉRAIRE DE LA FRANCE. - De zuiver wetenschappelijke studie der Fransche letterkunde is, in Frankrijk zelf, langen tijd beperkt gebleven tot het gebied waarop zij geboren was, dat der Middeleeuwen. 't Scheen wel dat de nieuwere letterkunde, vooral die der klassieke perioden, uitsluitend het voorwerp moest blijven van de zoogenaamde ‘critique littéraire’; zij werd behandeld in de feuilletons der dagbladen en in de letterkundige tijdschriften of in smaakvol geschreven Essays.

Zeldzaam waren de zuiver historische onderzoekingen betreffende schrijvers en geschriften uit de XVIe en volgende eeuwen. En

zoo zij al werden ingesteld, dan was het nog zeer moeilijk om uit een der periodieken een geschikt orgaan te kiezen voor het publiceeren der resultaten van zulk een onderzoek. De *Romania* behandelde bijna uitsluitend den ‘haut Moyen-âge’ en ging in geen geval verder dan de XVe eeuw; men was dus aangewezen op tijdschriften als de *Revue Bleue* of, als het een punt uit de geschiedenis der tooneelpoëzie betrof, op de *Revue d'art dramatique*. Maar de eerste bleven gaarne zuiver letterkundig; zij richtten zich immers tot het ‘beschaafd publiek’; de andere omvatte een te beperkt gebied. Iets als het belangrijke Duitsche *Zeitschrift für französische* (vroeger *neufranzösische*) *Sprache und Litteratur* bestond in Frankrijk niet.

In de laatsten jaren is daarin een gelukkige verandering gekomen. Onder de doctorale dissertaties die aan de Parijsche Letkundige Faculteit geschreven en verdedigd worden (men weet dat deze bijna altijd het werk zijn van mannen die hunne academische studiën reeds geruimen tijd achter den rug hebben) zijn er in den laatsten tijd eenige zeer goede verschenen gewijd aan de dichters der XVIIe eeuw, aan Malherbe, Racine, Thomas Corneille, aan den versbouw der klassieken, aan den stijl en de syntaxis der Renaissance-mannen, enz.

Ook is, twee jaren geleden, eene Société d'Histoire littéraire de la France gesticht, onder het voorzitterschap van den bekenden Académicien, den Administrateur van het Collège de France, Gaston Boissier, met mannen als Petit de Juleville, Paul Bonnefon, F. Brunot in het bestuur, en geleerden als Gaston Paris, Chuquet, Clédat, Lavisse, Monod, Nolhac, Picot, en letterkundigen of professoren als Claretie, Faguet, René Doumic, Larroumet en Lemaître in den Conseil d'Administration.

Deze ‘Société’ is in Januari van 't vorige jaar begonnen een driemaandelijksch tijdschrift uit te geven *Revue d'Histoire littéraire de la France*, dat, met de aflevering van 15 Januari ll., zijn tweeden jaargang is ingetreden. Elke aflevering, ruim honderd bladzijden groot, bevat, behalve boekbeoordeelingen en een zeer volledige en interressante ‘chronique’, langere en kortere - meestal korte - opstellen en bijdragen over bijzondere punten van historisch-litterarische beteekenis.

Op enkele dier studies vestig ik hier de aandacht.

Van meer algemeene strekking is het artikel van René Doumic

waarmeê de *Revue* haar bladzijden begint, over het zedenblijspel, eene ‘esquisse de l'histoire d'un genre’. Den oorsprong der moderne comedie van Dumas en Augier zoekt de schrijver in het romantische drama en in den arbeid van Scribe. Haar einde ligt in het werk van Pailleron en Halévy. Zij moet thans plaats maken voor iets anders, voor een ‘théâtre d'analyse’ en een ‘théâtre d'idées.’ Opmerkelijk is de plaats die hij aanwijst aan Sardou: ‘Meer dan iemand heeft deze bijgedragen tot het vermaak zijner tijdgenooten; en toch heeft deze vruchtbare schrijver niets gevoegd bij het letterkundige werk, zelfs niet bij den “bagage dramatique” van zijn tijd. De geschiedenis van het tooneel zou zijn naam kunnen verzwijgen: niets wezenlijks zou aan die geschiedenis ontbreken.’

Pittig, met iets zeer oorspronkelijks in de voorstelling, is het aardige artikel van Emmanuel des Essarts, *Le Romantisme classique* (I, 2), een tegenhanger der bekende studies van Emile Deschanel, *Le romantisme des classiques*. Het romantisme dat heeft gezegevierd is eene ‘transaction harmonieuse’ geweest tusschen de nieuwere ideëen en de onvergankelijke tradities van den Grieksch-Latijnschen geest. Het bevat een zuiver klassiek element.

De bekende vorscher en bibliograaf Emile Picot geeft, in drie afleveringen, eene rijke verzameling van Fransche historische liederen der XVIe eeuw, eene voortzetting en aanvulling van het *Recueil* van de Roux de Lincy: nieuw gevonden liedjes o.a. betrekking hebbende op den slag van Pavia en de gevangenschap van Frans I.

In twee afleveringen (I, 2, 3) een lang stuk van Paul Bonnefon over den bekenden letterkundigen strijd tusschen Clément Marot en Sagon, waaruit Sagon niet schitterend te voorschijn komt.

Een aardig stuk van Victor Fournel, den bekenden uitgever der *Contemporains de Molière*, over de *Contemporains et successeurs de Racine*, le Clerc, l'abbé Boyer, Pradon, Campistron. Interessant in onze dagen, nu er een merkwaardige neiging is ontstaan om de ‘poètes décriés’, de mannen die door Boileau zijn afgemaakt, te rehabiliteeren. Toch schijnt Pradon het voorloopig nog niet van Racine te zullen winnen. Reeds door het feit dat hij Phèdre tot de verloofde van Thésée maakte, toonde hij zijne minderheid.

Zeer lezenswaard nog een artikel van Gustave Lanson over 't verband tusschen de helden van Corneille en de karakter-psychologie van Descartes: een merkwaardige overeenstemming tusschen het *Traité des passions* en de karakterteekening, vooral de hooge verheffing

van den wil, in Corneille's tragedies. Vindt men bij Corneille zoo weinig louter passie zonder redeneering, zoo weinig ‘natures impulsives’, deze opvatting van het gemiddelde der menschen beantwoordt geheel aan Descartes' verrassende uitspraak: ‘er zijn maar heel weinig menschen die zich alleen door hun hartstocht laten leiden.’ De zedelijke veranderlng die in Auguste (*Cinna*) plaats grijpt, is tot in bijzonderheden bij Descartes, in zijn artikelen over de grootmoedigheid, terug te vinden. Die overeenstemming kan niet verklaard worden uit den invloed door den wijsgeer op den dichter of door dezen op den denker uitgeoefend; immers, toen Descartes' *Traité* verscheen (1649), had Corneille zijn voornaamste meesterwerken reeds geschreven; en, aan den anderen kant, de *Nicomède*, waarvan de hoofdpersoon, met zijn hooghartige ironie, ook bij Descartes zijn theoretische parallel vindt, is van 1651. Zij vindt hare verklaring in het menschentype van het begin der XVIIe eeuw. Corneille en Descartes hebben beide eene ‘forme d'âme’ beschreven die, uit de woelingen der XVIe eeuw voortgekomen, in hun tijd vrij algemeen bestond, en het ideaal waarnaar die ‘forme d'âme’ streefde.

De tal van kleine stukken der *Revue*: onuitgegeven documenten, brieven van Joachim du Bellay, van Beaumarchais e.a., de relaties van Montaigne met het hof enz., kan ik hier niet bespreken. Ik vermeld alleen het interessante kijkje in de werkplaats van Théophile Gautier, den lezer gegund door het afdrukken eener onuitgegeven redactie van het bekende laatste gedicht der *Emaux et Camées, l'Art*, die beter gecomponeerd en in sommige verzen veel fraaier is dan de ‘redaction définitive.’ 't Blijkt duidelijk dat in 't werk van dezen fijnen dichter elke verandering lang niet altijd eene verbetering was, ‘qu'il n'était pas le critique sûr qu'il croyait être.’

A.G.v.H.

* * *

‘ZIJ HADDEN ALLEEN HET NEGATIEVE GEMEEN.’ - Ons letterkundig leven is in de laatste tien jaren zoo druk en zoo verward geweest, de richtingen hebben elkaar zoo herhaaldelijk gekruist, wie men dacht dat samengingen bleken soms zoo lijnrecht tegenover elkander te staan, dat hij die over 20, 30 jaar de geschiedenis

der Nederlandsche letterkunde zal te boek stellen, aan den tijd tusschen 1885 en 1895 genaderd, met de zoogenaamde Nieuwe-Gidsbeweging geen raad zal weten.

Daarom moet elke aanwijzing van de zijde van hen die deze beweging meegemaakt en er een eerste rol in gespeeld hebben, dankbaar aanvaard en zorgvuldig bewaard worden. Met dat doel releveer ik de volgende bekentenis, die ik hier als ‘aanteekening’ zonder ‘opmerking’ overschrijf. Zij is van L. van Deijssel, komt voor in het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* van Maart 1895 en luidt aldus:

> ‘*De Nieuwe-Gidsschrijvers, essentiëel verschillend in geestelijke genealogie en konstitutie, hadden alleen het negatieve gemeen*: *de ontkenning der voorafgaande literatuur*.’

J.N.v.H.

Dramatisch overzicht.

Eleonore Duse: La signora dalle camelie; Cavalleria rusticana, La locandiera; Casa paterna.

Wie durft nog beweren dat men in ons land enkel oog en oor heeft voor wat uit den vreemde komt, en zijne eigene inheemsche kunstenaars verwaarloost? Kunstlievend Nederland *farà da se*: het zal zichzelf wel bedienen en heeft geen hulp van vreemden noodig. Terwijl onze jubileerende tooneelspelers van stad tot stad trokken en, al reizende, hun beurs vulden, speelde eene Italiaansche kunstenares, wie een groote roep was voorafgegaan, drie voorstellingen achtereen voor stoelen en banken[1)].

Is inderdaad het protectionisme bezig thans onder de kunstvrienden adepten te winnen, en meent men de eigen kunst te beschermen door aan de vreemde, al staat zij nog zoo hoog, den rug toe te keeren?

De hooge toegangsprijzen van de voorstellingen van Eleonore Duse mogen misschien enkelen hebben afgeschrikt, die meenen zouden zich te compromitteeren wanneer zij op andere dan de eerste rangen plaats namen, - wie *le courage de son portemonnaie* had kon goedkooper terecht, en de hooggeleerde die bij een der voorstellingen zich met een gaanderijplaats tevreden stelde, gaf, dit hoog standpunt innemende, een goed voorbeeld. Met dergelijke uitvluchten moet men dus niet aankomen om de leêge of onvol-

1) Eerst bij de afscheidsvoorstelling te Amsterdam, de tweede voorstelling van *La signora dalle camelie*, bleek het publiek wakker geschud en tot het besef gekomen, dat hier iets buitengewoons te genieten viel, waarvoor het de moeite waard was zich te derangeeren. In den Haag gaf zij hare laatste voorstelling voor niet meer dan tweehonderd menschen.

doend bezette zalen der Duse-voorstellingen te verklaren. Ook niet daarmeê, dat zoo weinigen Italiaansch verstaan. Voor de honderden, die *La dame aux camélias* in het Fransch en in het Hollandsch gezien en het oorspronkelijk stuk onder hun bereik hebben, kon dit geen beletsel zijn om La Duse's spel als Marguerite Gautier te genieten. Ook *Casa paterna* kon als *Heimath* of *Haar thuis* aan velen bekend en dus ook voor een niet-Italiaansch verstaand publiek genietbaar zijn.

Had er misschien reclame gemaakt moeten worden? Op soberder, bescheidener, eenvoudiger wijze heeft zeker nooit eenig groot kunstenaar zich bij ons aangemeld. Maar moest dit niet juist voor haar innemen? Wanneer de Amsterdamsche kunstvrienden tegenwoordig met de groote trom bijeengetrommeld moeten worden, des te erger voor hen. Maar zeker is het, dat La Duse voor zulk levenmaken niet te vinden is.

En deze soberheid, deze afkeer van alle uiterlijk vertoon en aanstellerij ligt geheel in het karakter van hare kunst, die een kunst is van louter reinheid, een vrome, haast ascetische kunst, een kunst van onthouding en abnegatie.

Zóó stelde Eleonore Duse ons *haar* Marguerite Gautier voor. Niet de ‘Dame aux camélias’ van Alexandre Dumas die, blijkens de voorrede van zijn stuk, ‘l'éclat, la beauté, le brio’ voor deze rol onontbeerlijk acht en als ‘le corps et la plastique’ ervan beschouwt. Eleonore Duse weet van geen luister, van geen schittering, van geen frappante schoonheid, en zoo moest zij, de rol aan hare persoonlijkheid adapteerende, er noodzakelijk ‘le corps et la plastique’ aan ontnemen.

Ik beken, dat ik bij haar eerste optreden, gedurende de eerste tooneelen, mij eenigszins gedesorienteerd voelde. Alles wat de courtisane zou kunnen teekenen, alles haast wat tot het domein der zinnen behoort was weggedoezeld (of gedu s e ld) of eenvoudig gesupprimeerd. Geen luidruchtige vroolijkheid aan dat souper van viveurs met hunne dames; het dansen, waarbij, volgens den oorspronkelijken tekst, Marguerite tot tweemaal toe zich onwel gevoelt, niet meer dan even aangegeven; haar eerste woord tot Armand om hem te bedanken voor zijne belangstelling, toen zij ziek lag, niet, zooals Sara Bernhardt het doet, met een tintje van zinnelijke melancolie van dichtbij tot hem gezegd, maar eenvoudig, overluid, op een afstand, ten aanhoore van al de anderen gespro-

ken; - het was alles, tot in het eenvoudige toilet, zoo geheel anders dan men gewoon is, zoo weinig theatraal, zoo immaterieel, dat het haast tè bleek en tè mat scheen.

Er is tegen zulk eene opvatting te zeggen: men zou van een démarqueeren van de door Dumas zoo duidelijk gemarqueerde rol kunnen spreken; en ik zou geen andere actrice, tenzij zij het talent had van een Duse, durven aanraden haar daarin na te doen. Maar als men een Eleonore Duse is, zonder direct treffend uiterlijk schoon (al is haar gelaat interessant en sympathiek), zonder klankrijke en melodieuse stem, met een zwak, tenger lichaam, maar met zulk een diep en fijn gevoel, zóó een en al eenvoudige, innige natuur - dan mag men alles, of bijna alles.

En wat heeft zij ons in den loop der vijf bedrijven van het drama te genieten gegeven! Hoe weet zij, al het grovere op den achtergrond schuivend, de geheele rol te hullen in een nevel van smart, die, de scherpe lijnen afstompend, aan de figuur een onbeschrijfelijk bekoorlijke innigheid geeft!

Geen hartstochtelijke opvlammingen, geen uitbarstingen van hartverscheurende smart, zooals die waardoor bijv. Sarah Bernhardt haar tooneel met den vader van Armand zoo aangrijpend maakt, maar in alles een stille, natuurlijke, diepe weemoed.

Hier en daar leiden Duse's eenvoud van opvatting, haar natuurlijk-doen er haar toe om aan de eischen van de optiek en de acoustiek van het tooneel te kort te doen. Dan spreekt zij op den achtergrond of met den rug naar de toeschouwers, verbergt het gelaat minuten lang achter een waaier of leest den brief van Armand - een essentieel moment in het drama - zeer snel en toonloos; wat misschien buitengewoon natuurlijk, maar ten eenenmale onverstaanbaar is.

Ik zie geen reden om der kunstenares ook dit als een verdienste aan te rekenen, zooals door sommigen gedaan wordt. Er is buiten dat genoeg te bewonderen. Allereerst dit, dat bij haar opvatting die aan de rol eenheid geeft, maar licht tot eentonigheid had kunnen leiden, zij door tal van schakeeringen, kleine trekjes, door bewegingen van fijne symbolische beteekenis voortdurend weet te boeien en te interesseeren. Het meest, naar mij voorkomt, in het tooneel met den vader van Armand (3e bedrijf) en in het slottooneel.

Uit het vele moois releveer ik, als voorbeeld, deze bijzonderheden. Wanneer zij, bezig met bloemen schikken, in plaats van

den homme d'affaires, dien zij verwacht, een vreemde ziet binnenkomen, die zich als M. Duval, den vader van Armand, bekend maakt, dan laat zij de bloemen, die haar nieuw leven, buiten, alleen met Armand, zouden tooien, uit de hand vallen en vlucht naar een hoek van het vertrek, naar de deur, als voor een naderend onheil. En verder geen tirade, geen declamatie, nergens - al geeft de tekst van Dumas er telkens en telkens aanleiding toe - nergens een welsprekend ‘couplet’, mooi gezegd, gephraseerd. Alles zegt zij eenvoudig, eerlijk, innig, met horten en stooten soms, omdat de aandoening haar te machtig wordt en de keel dichtknijpt, - maar zoo natuurlijk! En dan die gebaren, die houding van het lenige, tengere lichaam dat nooit in rust is en waarvan nu het bovenlijf, dan enkel de armen, de uitgespreide vingers, de wenkbrauwen, het trillend been, de voet, telkens de verschillende phasen, die het zenuwleven doorloopt, direct vertolken.

Uit het laatste bedrijf nog een paar trekken. De brief van Armand's vader, die haar recht doet wedervaren, haar van zijn sympathie verzekert en haar vergiffenis vraagt voor het leed dat hij haar heeft aangedaan, heeft zij gelezen en herlezen; maar al kent zij hem half van buiten - hoe mooi geeft La Duse dit aan! - zij wil hem nog weer en nog weer lezen, want het is het eenige wat haar moed staande houdt. ‘Marguerite, lisant une lettre *qu'elle prend dans son sein*’, staat er bij Dumas. Maar déze Marguerite heeft den brief onder de kussens van haar bed liggen, en nn woelt zij onder die kussens tot zij hem weergevonden heeft, en dan zet zij zich, in haar o zoo eenvoudig nachttoilet, op den rand van het bed om zich nog eens, voor de zooveelste maal, met dien brief te troosten. Wanneer zij dat gedaan heeft, ‘elle se lève *et se regarde dans la glace*,’ schrijft Dumas voor. Maar La Duse is opgestaan, en dan valt haar blik niet in een spiegel, maar op hare handen. O die lange, magere, bloedelooze handen, o die doodshanden! Zou het dan toch waar zijn? Zou zij moeten sterven, en nu reeds, voordat zij Armand heeft weergezien? En dan, als hij plotseling vóór haar staat, geen lange gesprekken, geen wederzijdsche zelfbeschuldigingen, geen tirades - zooals Dumas geschreven heeft, maar misschien thans niet meer schrijven zou - maar een kort extatisch samenleven, waaruit telkens het aangrijpend ‘Armando! Armando!’ beurtelings als een juichkreet en als een wanhoopskreet opstijgt; het hoogste geluk snel genoten, want de minuten, die zij nog te

samen kunnen wezen, zijn geteld. En als zij dan, uitgeput van de overweldigende ontroering, in stomme omarming aan zijn borst rust, dan glijdt eerst de rechterarm van Armands schouder, daarna de linker, en valt het verstijfde lichaam achterover in de kussens.

Geen mooie, heroïsche dood, om bij op te staan en vol geestdrift in de handen te klappen, maar de kalme dood van een moegestreden lijderes, een dood, om in sprakelooze emotie een oogenblik bij te blijven zitten, en dan stil heen te sluipen....

In *Cavalleria rusticana* van Verga en *La locandiera* van Goldoni kregen wij van La Duse oorspronkelijke Italiaansche kunst te zien.

In het eerste een stuk Siciliaansch volksleven, zoo frisch van toon, zoo afgewerkt in alle bijzonderheden, in groepeering, in beweging, met zoo levendig samenspel, dat elk moment van het kleine drama een levende schilderij vormt en tegelijk een zieledrama dat men meeleeft. In de rol van Santuzza, de jonge vrouw uit het volk, de bedrogene, die zich wreekt op den ontrouwen minnaar door zijne betrekking tot La gna Lole aan den echtgenoot Compar Alfio te verraden, is het weer vooral door den stillen, diepen weemoed van de verleide en verlatene, dat La Duse's spel zoo aangrijpt. Hier is zij, in elke beweging, in elke houding, in haar loopen en haar zitten, het onbeschaafde kind van het land, dat den staat van zonde, waarin het door haren minnaar gebracht is, niet meer verbergt, maar, onder haar jammer gebogen, het leven voortsleept. Er is niets groots in haar wraak; het is de wraak van een zwakke. Maar Santuzza, in La Duse's vertolking, is er ons niet minder sympathiek om.

Wie zou de zwakke, melancolieke vrouw in staat geacht hebben tot een creatie als die van Mirandolina in *La locandiera*? Het is een effectrol, door Goldoni voor La Corallina geschreven in een blijspel dat niet door hooge komiek, noch door bruisenden geest of dolle verwikkeling zich onderscheidt, maar dat door zijn frissche, onschuldige, gemakkelijke goedgehumeurdheid den toeschouwer twee bedrijven lang amuseert. Eerst het derde bedrijf brengt tot de ontdekking dat het stuk zonder bezwaar tot twee bedrijven had kunnen worden teruggebracht, in welken vorm het dan ook op het Duitsche tooneel langen tijd een geliefd repertoirestuk geweest is. Alles draait om de bevallige herbergierster, die de mannen om haar fijne vingers weet te winden, den geprononceerden vrouwenhater

tot een verliefden gek maakt en ten slotte toch de verstandigste partij kiest, door, naar den laatsten wensch van haar vader, aan den trouwen Fabrizio hand en hart te schenken.

Een virtuozenstukje zoo'n rol, *tout en dehors*, maar waarin La Duse in schalksche coquetterie, guitige plagerij, precieuse sentimentaliteit, met de lenigste gratie en den fijnsten smaak, als spelend de hoogste virtuositeit ontwikkelt, en tegelijk zich een *diseuse* toont van den eersten rang: een Judie, maar zonder dubbelzinnigheden en indecenties.

Magda uit *Casa Paterna* (‘Heimath’) van Sudermann - La Duse's vierde incarnatie - is een Duitsche Marguerite Gautier. Want al is de dochter van den gepensionneerden kolonel een beroemde zangeres geworden, terwijl de Marguerite van Dumas tot degenen behoort, die, hoewel noch spinnende, noch wevende met rijker tooi dan koning Salomon gekleed weten te gaan, ‘outlaws’, vrouwen die zichzelven buiten de maatschappelijke wetten en conventies plaatsten, die iets verspeeld hebben dat zij moeten trachten terug te winnen, zijn beiden. Met dit onderscheid nochtans dat de heldin van Dumas, door hare handelingen, door de offers die zij brengt, inderdaad iets terugwint, terwijl Magda wèl door kleine lievigheden, die haar weinig kosten, als het mogelijk maken van het huwelijk tusschen haar half-zuster Marie met Max, zich bemind tracht te maken, maar door geen enkele groote daad, door geen offer iets racheteert, en tot het eind toe in conflict blijft met hare omgeving, om ten slotte de middellijke oorzaak van den dood van haren vader te worden.

Dumas moge een uitzondering gedramatiseerd hebben, en Sudermann van een geval dat in Duitsche kringen meer dan eens voorkomt een tooneelstuk hebben gemaakt; het Fransche drama moge uit een vervlogen romantisch tijdperk dagteekenen en het Duitsche moderne pretensiën maken - *La dame aux camélias* blijkt drie en veertig jaar na de eerste opvoering nog het vermogen te bezitten om van het begin tot het einde te boeien; maar wie durft aan het pas twee jaar oude *Heimath* een leven van eenige beteekenis voorspellen? Dumas' drama ziet men het aan, dat het doorleefd is door wie het schreef; onder zijn verouderde vormen trilt nog het leven en de ontroering; *Heimath* is, voor mij, een stuk dat nooit geleefd heeft en nooit doorleefd is, een stuk dat zijn kleur alleen dankt aan tooneelverf en ‘Schminke’, zijn ‘Rührseligkeit’ hoofdzakelijk aan tooneelloopjes en tooneeltaal, gesproken door tooneelfiguren. Tot die tooneel-

figuren reken ik den tooneelvader met de eene brave en de andere niet brave dochter, die, bij elke gelegenheid het uitspreken moet, dat hij maar ééne dochter heeft, dat de andere (hier Magda) dood is voor hem; de ijzervretende wachter over de eer van zijn huis die, zoodra die eer bedreigd wordt, als oud soldaat naar zijn pistolen grijpt om anderen of zichzelven van kant te maken. Verder Baron von Keller, Regierungsrath van zijn ambacht, de eerste minnaar van Magda, onsympathiek van het hoofd tot de voeten, zooals een huichelend en harteloos tooneelminnaar past. Tooneelfiguren, in de Duitsche tooneelliteratuur overbekend, zijn het naieve ‘Backfischje’ Marie, Magda's halfzusje, en haar ‘Liebhaber’, luitenant Max. Tooneelfiguur nogmaals tante Francisca, die met haar banale en triviale fratsen de ernstigste oogenblikken komt verstoren.

Tusschen die tooneelpoppen beweegt zich Magda, de sentimenteele kunstenares, zonder door één grooten hartstocht, door een enkele groote daad het drama uit zijn banaliteit en conventionaliteit op te heffen: het zijn allen kleine conflicten waarin zij gemoeid is, kleine ideeën waarmede zij zich ophoudt.

Voor een geroutineerd tooneelspeelster als La Duse levert de rol intusschen dankbare momenten. Aan de tooneelen met den vader, het tooneel waarin Magda haar zuster, het Backfischje, hare hartsgeheimen laat opbiechten, het tooneel met den minnaar, wanneer het moederlijk gevoel, dat tot nu toe scheen te sluimeren, op eens wakker wordt en Magda als een leeuwin, wie men haar welp ontneemt, brieschend opspringt, aan de gesprekken met den dominee, voor wiens onuitgesproken liefde haar de oogen opengaan - aan dit alles weet de Italiaansche kunstenares door haar intelligent, fijn gevoeld spel een schijn van leven te geven, de grove trekken van het dramatisch beeld verfijnend, de schelle kleuren temperend. Ook deze rol bad zij weten te adapteeren aan haar physiek en het eenigzins vermoeide, kwijnende, dat hare Marguerite Gautier karakteriseerde, vindt men in hare Magda weer.

Zelfs heeft zij als Magda telkens dezelfde gesten, die zij als la Signora dalle camelie gebruikt: het wegstrijken van het haar uit het voorhoofd, het drukken met de hand tegen het achterhoofd, het breed uitstrekken van de armen, het met den naar achter gebogen duim strijken langs de wenkbrauwen. Ook het nerveus, brusk oplachen van Marguerite Gautier vindt men met een kleine schakeering bij Magda terug.

Zijn het misschien de grenzen van haar talent, die door zulke zich in verschillende rollen herhalende gebaren en eigenaardigheden zichtbaar worden? Wel mogelijk. Maar ook binnen die grenzen verdient dat talent, verdient de groote intelligentie, de geheele nerveus-artistieke persoonlijkheid van La Duse warme bewondering.

Het reine en sobere van hare opvattingen, het gedistingeerde, smaakvolle dat zij weet te leggen in alles wat zij doet en zegt, in de lijnen van haar tenger lichaam zoowel als in de tonen van haar noch zeer klankrijke, noch zeer omvangrijke stem, geeft aan haar optreden in elke rol iets bij uitstek sympathieks, en al is de indruk, dien zij maakt, op het oogenblik zelf niet zoo overweldigend als die van de grootste dramatische kunstenaars, de zacht weemoedige impressie van haar spel is niet voorbijgaand, de bekoring van dien blik, van dien glimlach, van het geheele beeld waarop zij den stempel van haar persoon gedrukt heeft, blijft u lang bij.

Tegenover het gewild en verwilderd-geniale dat in de uitersten van brutale vergroving of zoetelijke verfijning zijn heil zoekt, treft deze kunst, die bij het diepst en fijnst gevoel maat weet te houden, en, liever dan de grenzen van eigen kracht te overschrijden, naar den aard en den omvang van die kracht de rol met de grootste smaak weet te schikken en te plooien.

En welken invloed een artiste als Eleonore Duse, die al wat zij aanraakt verheft en veredelt, op hare omgeving weet te oefenen, daarvan getuigde elke voorstelling als geheel, en elk afzonderlijk tooneel tot in de kleinste bijzonderheden. Deze, elk op zich zelf genomen, waarschijnlijk niet meer dan gewone tooneelspelers wisten, door La Duse bezield, het ongewone te bereiken: een sober, smaakvol, lenig samenspel, even ver van het doodsch tooneelmatige als van het zich-opdringend natuurlijke.

Eleonore Duse houdt haar leven buiten het tooneel stil verborgen. Voor reporters en interviewers is hare deur gesloten. Maar de enkele geruchten die omtrent haar tot de buitenwereld zijn doorgedrongen gewagen van een groot lijden, dat haar leven heeft doorsneden en waaronder zij nog gebukt gaat. In de school van het leven, waartoe ook de kunst behoort, is de smart ook háre leermeesteresse geweest. En wanneer wij nu van hare groote, innige kunst genieten, dan gevoelen wij dat het eigen leed er toe

moet hebben bijgedragen om haar te vormen tot de kunstenares, die wij in haar bewonderen, en tevens wat het zeggen wil, wanneer men van Eleonore Duse beweert, dat zij elke tragische rol telkens weer doorleeft. Het gaat haar als de kunstenaars, van wie de Musset zegt in *La nuit de Mai*:

> Quand ils parlent ainsi d'espérances trompées
>
> Leurs déclamations sont comme des épées:
> Elles tracent dans l'air un cercle éblouissant;
> Mais il y pend toujours quelque goutte de sang.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Den 12den November van het jaar 1850 werd te Parijs onder leiding van Hector Berlioz een concert gegeven door de *Société philharmonique* (eene vereeniging op zijn initiatief opgericht in navolging van Londen, Weenen en Petersburg), waarop o.a. ten gehoore werd gebracht: *Les adieux des bergers à la Sainte famille, chanson en choeur de la Fuite en Egypte, mystère de Pierre Ducré maître de musique de la Sainte Chapelle de Paris, exécuté pour la première fois en* 1679. - Van dien componist Ducré had men nog nooit gehoord. Op de vraag aan Berlioz, waar hij dat oude stuk had opgegraven, antwoordde deze: ‘Opgegraven is het juiste woord. Men heeft het stuk gevonden in eene kast in den muur, toen men onlangs de kapel restaureerde. Het was op perkament geschreven, in de oude schrijfwijze, en slechts met veel moeite heb ik het kunnen ontcijferen’. De waarheid was echter, dat die componist nooit had bestaan en dat Berlioz zelf het stuk gecomponeerd had. Op een avond bevond hij zich in gezelschap van vrienden, onder wie de architect Duc. Men was bezig met kaartspelen. Berlioz echter, die niet van kaartspel hield, zocht den tijd te verdrijven door op een stuk papier een vierstemmig *Andante* voor orgel te schrijven. Het karakter van naïeve vroomheid, dat hij er in meende te ontdekken, bracht hem op het denkbeeld om onder het muziekstuk woorden in het zelfde genre te plaatsen. Zoo verdween het orgelstuk en werd het een koor der herders van Bethlehem, die hun afscheidsgroet aan het kind Jezus brengen op het oogenblik dat de heilige familie zich gereed maakt naar Egypte te vluchten. Toen zijn vriend Duc hem vroeg, wat hij daar uitvoerde, toonde Berlioz de schets en merkte daarbij op, dat men slim zou moeten wezen om te raden dat het stuk van hem was; men zou

zweren, eene compositie uit de 17de eeuw vóór zich te hebben. ‘Neem er de proef eens van’, zeide Duc. - ‘Dat wil ik wel - antwoordde Berlioz - maar dan moet er een naam onder. Komaan, ik gebruik de uwe; het stuk zal zijn van Pierre Ducré, *maître de musique de la Sainte Chapelle* te Parijs (1679).’ Eenige dagen later componeerde hij bij dit koor nog een stuk voor tenor (*Le repos de la Sainte famille dans le désert*) en aan het geheel gaf hij den naam van *La Fuite en Egypte*. Kort daarop gebeurde het, dat op het programma voor bovengenoemd concert een koor moest wegvallen. Berlioz vond er toen aardigheid in, het herderskoor daarvoor in de plaats te stellen en dit te laten doorgaan voor eene compositie van Pierre Ducré, uit de 17de eeuw. Het stuk werd goed uitgevoerd en zeer toegejuicht. Op den Zondag na het concert bevond de architect Duc zich in het salon van eene dame, die zich veel liet voorstaan op hare kennis van muziek, met oude muziek dweepte en van Berlioz en zijne toonscheppingen niets wilde weten. ‘Welk een musicus is die Ducré!’ riep zij uit. ‘En te moeten denken, dat hij tot nu toe onbekend is gebleven! Welk eene bekoorlijkheid, welk eene wijding! Uw Berlioz zou zulk een wonderwerk stellig niet kunnen schrijven.’ - ‘Gij bedriegt U, Mevrouw,’ antwoordde Duc daarop, ‘Pierre Ducré is Berlioz.’ Men zegt dat het lang duurde, eer de dame er zich in schikken kon, zoo wreed gefopt te zijn. Zij bevond zich echter, wat deze mystificatie betreft, in goed gezelschap, want menig criticus was er de dupe van. Zoo schreef o.a. Léon Kreutzer, een groot vriend van Berlioz, in zijne beoordeeling van bovengenoemd concert in de *Gazelte musicale*: ‘Mr. Berlioz avait découvert pour ce second concert une petite curiosité archéologique, une pastorale pour le chant, avec accompagnement de deux hautbois et de deux bassons, de Pierre Ducré. Ce morceau date de 1679. Il m'a parn assez joli et modulé assez heureusement pour un temps où l'on ne modulait guère.’ De critiek - zegt Berlioz - was vol lof. Een enkele opperde bescheiden twijfel omtrent de authenticiteit en den ouderdom der compositie. Een ander was geheel geroerd door het ongeluk van dien armen ouden meester, wiens muzikale begaafdheid eerst na meer dan anderhalve eeuw verborgen te zijn gebleven, aan de Parijzenaars bekend werd. Want - zeide die criticus - niemand van ons heeft ooit van hem hooren spreken. Zelfs het biographisch woordenboek der

toonkunstenaars van Fétis, waarin men toch zulke buitengewone dingen aantreft, maakt geen melding van dien componist. Deze laatste woorden, aan het adres van den bekenden muziekgeleerde en tegenstander van Berlioz gericht, zullen wel eene ironische opmerking zijn, die hij den bedoelden criticus in den mond legt, zooal niet de geheele mededeeling tot de verdichtselen behoort.

De *Fuite en Egypte* geraakte het eerst in het buitenland bekend. In 1853 werd het werk te Leipzig uitgevoerd en zong de beroemde tenor Gardoni er een gedeelte uit (*Le repos de la Sainte famille*) op een concert te Londen, waar compositiën van Berlioz ten gehoore werden gebracht. In het voorjaar van 1854 werd het uitgevoerd op concerten in Dresden en in Kopenhagen en op Goeden Vrijdag van dat jaar bracht de *Société Ste Cécile* te Parijs er gedeelten van ten gehoore.

Het werk was evenwel maar een fragment, en Berlioz, daarmede niet tevreden, dichtte en componeerde er nog twee deelen bij: *Le rêve d'Hérode* en *L'arrivée à Saïs*. Hij voegde het fragment tusschen deze beide gedeelten en noemde het geheel: *L' Enfance du Christ, trilogie sacrée*. Deze trilogie werd het eerst opgevoerd te Parijs op den 10den December van het jaar 1854 in de *Salle Herz*, onder directie van den componist, en oogstte grooten bijval, zoowel bij het meerendeel der pers als bij het publiek. Pers en publiek konden trouwens, zonder zich te compromitteeren, aan Berlioz den bijval niet weigeren, dien zij aan Pierre Ducré geschonken hadden, en de meesten zijner oude tegenstanders lieten zich hun nederlaag welgevallen. Toch waren er onder, die niet zoo toegevend meenden te moeten zijn. Met Scudo (beoordeelaar in de *Revue des deux mondes*) wedijverde Jouvin in het uitspreken van een afkeurend oordeel, en alles behalve in fijne bewoordingen. Menige bladzijde der partituur werd door laatstgenoemde bestempeld met den naam van: *affreux gâchis, steeple-chase de sons tumultueux*, en de componist uitgekreten voor: *géant impuissant, iconoclaste de l'art de son temps, Prométhée cloué au rocher, Robespierre musical, guillotinant les idées des autres et coiffant les siennes à l'oiseau royal*. Deze aanvallen gingen echter verloren te midden van de bijvalsbetuigingen, die van alle kanten werden vernomen en die aan Berlioz aanleiding gaven zijne compositie op den dag na Kerstmis nog eens te doen uitvoeren. Ook in den vreemde vond zij spoedig haren weg. Weimar was weder de eerste plaats van Duitschland,

waar zij werd uitgevoerd, en wel door de ijverige bemoeiingen van Franz Liszt. Dit geschiedde in Februari 1855, dus kort na de Parijsche uitvoering. In Nederland zal het werk binnenkort voor het eerst ten gehoore gebracht worden, namelijk op een concert der zangvereeniging *Excelsior* te Amsterdam.

L'Enfance du Christ sluit zich aan bij de vroegere werken van Berlioz op het gebied der gewijde muziek, namelijk de *Messe solennelle*, het *Requiem* en het *Te Deum*. Ook voor de drie laatstgenoemde werken past de benaming ‘gewijde muziek’ beter dan die van *kerkmuziek*, want deze compositiën, ofschoon geschreven op den tekst, die bij de godsdienstoefening in de Roomsch Catholieke Kerk gezongen wordt, zijn veeleer symphonieën met koren en, ook wegens de dramatische effecten die daarin een groote rol spelen, aan den aard van het kerkgezang ten eenenmale vreemd. Evenals de *Missa Solennis* van Beethoven schilderen deze compositiën in verheven taal de meest verschillende zielstoestanden en het was Berlioz te doen om met behulp van de rijke middelen der moderne instrumentatie aan den Latijnschen tekst de hoogste uitdrukking te geven, d.w.z. de stemming waarin die woorden den toehoorder brengen, zoo duidelijk mogelijk weer te geven. Waarheid van uitdrukking is een van de eigenschappen die in Berlioz's werken het meest te voorschijn treden. Hierin toont hij een leerling van den beroemden Lesueur te zijn, dien hij echter in deze eigenschap, evenals in andere opzichten, ver overtrof. Lesueur verlangde van zijne leerlingen, dat zij zooveel mogelijk uitdrukking in hunne compositiën zouden leggen en gevoelens en feiten in tonen zouden schilderen. Hij stelde dit in zijne theoretische geschriften in het licht en trachtte in zijne compositiën zijne leerlingen daarin voor te gaan. Uit dit oogpunt zou men Lesueur als een hervormer kunnen beschouwen in een tijdperk (de overgang van de 18de tot de 19de eeuw), waarin het in de muziek alleen te doen was om het oor te streelen door bekoorlijke melodieën of den geest te boeien door hoogdravende declamatie. Zijn leerling Berlioz was degene, die tengevolge van zijn aanleg die theorieën het ijverigst in zich opnam en op geniale wijze in zijne werken in toepassing bracht. Hij bezat de voortreffelijkste gaven voor wat men noemt de *expressieve muziek*.

Ook in zijne gewijde muziek treft men die eigenschap, zooals reeds gezegd is, in hooge mate aan. Men denke bijv. aan zijn

Requiem. Welke componist vóór of na hem heeft de smart en de ontzetting, die in den tekst der Doodenmis liggen opgesloten, op zoo machtige en aangrijpende wijze geschilderd? Niet minder vindt men die eigenschap in de muziek van zijne trilogie *L'Enfance du Christ*, een werk dat over het algemeen een geheel ander karakter draagt. Men heeft in deze compositie eene totale verandering van 's meesters stijl en manier willen zien, maar in zijne *Mémoires* heeft hij op de ongegrondheid daarvan gewezen. Het onderwerp - zegt hij - heeft natuurlijk geleid tot eene naïeve en teedere muziek en daardoor meer in overeenstemming met den smaak en het begrip van de personen, die zoo denken, maar twintig jaren vroeger zou ik dit werk op dezelfde manier geschreven hebben. Inderdaad, zij die zoo oordeelden, toonden de meesterstukken, die Berlioz vóór *L'Enfance du Christ* schreef, niet te kennen. Vindt men in die werken, hoezeer ook over het geheel genomen van een gansch ander karakter, niet reeds de bewijzen, hoe de beroemde meester voor het naïeve, het idyllische, het teedere, steeds den juisten toon wist aan te slaan? Ik breug bijv. hier in herinnering de *Scène aux champs* in de *Symphonie fantastique*, deze heerlijke pastorale met de door Engelsch hoorn en hobo afwisselend voorgedragen Schalmei-melodie en de daarop volgende passage ingeleid door violen en fluiten; verder de eerste scène in *La Damnation de Faust*, waar de denker, wiens ziel gekweld wordt door de onbevredigde begeerte naar geluk, op zijne wandeling door de velden het ontwaken der natuur beschouwt en vol geestdrift uitroept:

> Oh! qu'il est doux de vivre au fond des solitudes,
> Loin de la lutte humaine, et loin des multitudes!

aan den zang van Marguérite en haar *ballade du Roi de Thulé*, uitmuntende door eenvoud en waarheid van uitdrukking. Waarlijk, Berlioz behoefde niet *L'Enfance du Christ* te scheppen om ons deze zijde van zijn talent te openbaren; maar verheugen wij ons in het bestaan van dit werk, waarin door den aard van het onderwerp die eigenschap meer uitkomt dan in de genoemde en in andere compositiën van den meester uit eene vroegere periode.

Met het oude oratorium laat de trilogie zich niet vergelijken. Het is geen breed aangelegd episch werk en ontwikkeling van eene han-

deling vindt men er niet in. Het zijn *genre-beelden*, poëtische illustratiën van de kindsheid van Jezus. De drie deelen, waaruit het werk bestaat, hangen innerlijk met elkander samen doch vormen geen dramatisch geheel.

Het eerste deel (*Le songe d'Hérode*) wordt ingeleid door den ‘récitant’ (tenor), die de geboorte van Jezus aankondigt en verhaalt van den door Herodes bevolen kindermoord en van den raad, dien de Heer des hemels door zijne engelen aan de ouders van het kind in den nederigen stal te Bethlehem liet geven. Onmiddellijk daarop volgt als instrumentale inleiding eene *Marche nocturne*. Het tooneel verbeeldt eene straat met een wachthuis. Eene nachtelijke patrouille van Romeinsche soldaten is in aantocht. Deze marsch, in fuga-vorm geschreven, is meesterlijk bewerkt en maakt door zijn zacht en geheimzinnig optreden een mystieken indruk. De figuren in de muziek worden langzamerhand onrustiger en nemen in kracht toe, totdat bij een *fortissimo* plotseling de marsch afbreekt. Polydorus, de bevelhebber der patrouille, wordt aangeroepen door den hoofdman der wacht en er ontstaat een gesprek tusschen de twee centurio's, dat van weinig belang is en zeer goed gemist zou kunnen worden. Berlioz had een zwak voor dergelijke samenspraken van soldaten; ook in *Les Troyens* komt er een voor. Na deze interruptie hervat het orkest de melodie van den marsch. De patrouille verwijdert zich, hetgeen wordt uitgedrukt met behulp van de onvermijdelijke middelen: *diminuendo, sourdines* en *pizzicato* en ook door het langzamerhand rustiger worden der figuren.

Het tweede tooneel voert ons binnen het paleis van Herodes. De koning is zoo even uit een onrustigen slaap ontwaakt (hetgeen wordt uitgedrukt in eene somber gestemde instrumentale inleiding - *Allegro non troppo*). Weder heeft hij gedroomd, dat zijn troon en zijn leven bedreigd worden. Gedurig kwelt hem de droom van dat kind, dat hem zal onttroonen. ‘O misère des rois! - roept hij uit - Régner et ne pas vivre! A tous donner des lois, et désirer de suivre le chevrier au fond des bois!’ - Berlioz heeft in dit ernstige, sombere stuk - een *Andante misterioso* in ariavorm - op meesterlijke wijze die stemming des konings weergegeven. Het is in een der oude kerktoonsoorten - de phrygische - gecomponeerd, hetgeen aan het stuk een eigenaardige kleur geeft. De inleiding dezer aria vangt aan met een somber motief, door alten en violoncellen *unisono* voorgedragen en begeleid door eene

onrustige rythmische figuur (*pizzicato*) der violen en contrabassen. Dit motief - een soort van *Leitmotiv* - komt in de aria verscheidene malen voor, o.a. in de hobo en de fagot en later in Engelsch hoorn, fagot en hoorn (met imitatie in de fluiten, hobo's en clarinetten), totdat, bij de woorden: ‘Effort stérile! Le sommeil fuit et ma plainte inutile ne hâre point ton cours, interminable nuit’, de koning zelf het motief aanheft. Hij wordt dan gestoord door Polydorus, die hem komt mededeelen, dat de joodsche waarzeggers, die Herodes heeft laten bijeenroepen om hem raad te geven, in het paleis zijn samengekomen. De koning geeft last, hen binnen te laten. Hun optreden wordt aangeduid door een motief in marsch-vorm, dat driemaal herhaald wordt en telkens wordt afgewisseld door een lang aangehouden gestopten toon van den hoorn. Waarschijnlijk zal dit moeten beteekenen het telkens nader treden en onder buigingen stilstaan der waarzeggers. De koning wenscht hen te raadplegen over de zorg, die hem verteert. Reeds lang wordt hij elken nacht door denzelfden droom gekweld. Eene ernstige stem herhaalt gedurig op langzamen toon de woorden: ‘Weldra is het met uwen gelukkigen tijd gedaan. Er is een kind geboren, dat uwen troon en uwe macht zal doen verdwijnen.’ (Bij deze woorden laat zich in de clarinet het motief van het *Andante misterioso* weder hooren.) Hij wenscht nu van de waarzeggers te weten, of de vrees, die hem drukt, gegrond is, en hoe dit verschrikkelijke gevaar kan worden afgewend. De waarzeggers zullen daartoe de geesten bezweren. Deze bezwering (in den tekst aangeduid door de woorden: ‘Les devins font des évolutions cabalistiques et procèdent à la conjuration’) wordt in de muziek uitgedrukt door een zeer origineel en karakteristiek *Allegretto* voor orkest. Het is geschreven in 7/4 maat, namelijk afwisselend ¾ en 4/4. Deze afwisseling en daarbij de draaiende rythmische figuren der alten en violoncellen in de lage tonen met het eigenaardige thema van clarinetten en fagotten geven aan het geheel iets zonderlings.

Het stuk wordt hoe langer hoe onrustiger en loopt uit in een *forte*, om dan na een *diminuendo* en een *pianissimo* plotseling met een schelle kreet van violen, fluit en piccolo (opgaande figuur) *fortissimo* te eindigen. - In een daaropvolgend *Andante misterioso* verkondigen de waarzeggers dat de stem waarheid spreekt. (Hierbij klinkt in de trombones zeer zacht het meergemeld motief doch

eenigszins gewijzigd.) Zij kunnen echter het kind, door welks macht de rust des konings bedreigd wordt, niet nader aanduiden en geven daarom aan hun bezorgden gebieder den raad om last te geven tot het dooden van alle pasgeboren kinderen. - 'Welaan! - zegt Herodes - dat zij door het zwaard omkomen!' - En nu volgt een koor met solo (*Allegro agitato*) van demonische hartstochtelijkheid, waarin de jonggeborenen ter dood gewijd worden. Met een wild naspel van het orkest sluit dit nachtstuk, dat weder een treffend bewijs is van het groote talent van Berlioz om de donkere zijde der menschelijke natuur te schilderen, gelijk hij o.a. gedaan heeft in Faust's hellevaart (*La Damnation de Faust*), in de *Marche au supplice* en de *Ronde du Sabbat* zijner *Symphonie fantastique* en in het *Tuba mirum* uit het *Requiem*, die alle van zoo geweldig dramatisch effect zijn.

Het voormelde instrumentale naspel eindigt in een *pianissimo*, en wanneer dan na zeven (getelde) maten rust het orkest zich weder laat hooren en als het ware de toegeschoven gordijn weder geopend wordt, zijn wij eensklaps verplaatst in eene situatie, die de volmaaktste tegenstelling is van het vorige tooneel. Zoo somber en woest het vorige was, zoo vol zonnigheid, kalmte en eenvoud is het tooneel dat wij thans aanschouwen. Wij zijn in den stal te Bethlehem. Maria en Jozef spelen met het kind Jezus, vol verrukking over zijn heilige onschuld. Maria zegt:

> O mon cher fils, donne cette herbe tendre
> A ces agneaux, qui vers toi vont bêlant;
> Ils sont si doux! laisse, laisse les prendre,
> Ne les fais pas languir, o mon enfant!
> Répands encore ces fleurs sur leur litière.

en dan samen met Jozef:

> Ils sont heureux de tes dons, cher enfant;
> Vois leur gaieté, vois leurs jeux, vois leur mère
> Tourner vers toi son regard caressant.

Eene door fluit, eerste violen en violoncel-solo voorgedragen melodie leidt dit gezang in. De melodie van dit duo is zacht en streelend. Het geheel ademt een kalmen geest; het is in waarheid een idyllisch toonstuk, eene pastorale, waarin op menige plaats het

descriptieve talent van Berlioz uitkomt. Zoo bijv. bij de woorden: ‘Ils sont heureux de tes dons’ enz. Ook doet dit gedeelte denken aan de *Scene am Bach* in Beethoven's Pastoral-symphonie. Er komt althans eene trillerpassage der violen in voor, die een sterken familietrek met de bedoelde scêne vertoont. Het stuk eindigt met een kort instrumentaal naspel en dan volgt een onzichtbaar koor van engelen (*Lento*), waarin aan de heilige familie de last wordt gegeven, het dreigend gevaar (de kindermoord) te ontvluchten en naar Egypte de wijk te nemen. Dit vrouwenkoor heeft eene mystieke kleur. Het gezang - licht als eene hemelsche glorie - wordt door fluitspel van een Harmonium begeleid, terwijl de woorden van Maria en Jozef:

> Esprits de vie,
> Est-ce bien vous?

en Maria's uitroep: ‘O ciel! mon fils’ na de vermaning der engelen om haar kind, dat door een groot gevaar bedreigd wordt, te redden, ondersteund worden door gedragen accoorden der violen met *sourdines*. Bij de woorden: ‘A vos ordres soumis, avec Jésus au désert nous fuirons’, waar het tempo iets levendiger wordt, komen fluiten en clarinetten de begeleiding aanvullen en bij het daarop volgende *Allegretto* (bij de woorden: ‘En hâte allons tout préparer’) ook hobo en engelsch hoorn. En nu heffen de engelen een Hosanna aan, waarvan de tonen tot aanbidding opwekken. Dit gezang, dat door orgel ondersteund wordt en langzaam wegsterft, vormt een heerlijk slot van het eerste deel.

Het daarop volgende deel *(La Fuite en Egypte*) heeft mede eene idyllische kleur. Het begint met eene instrumentale inleiding *(Moderato)* in fuga-vorm, voorstellende het bijeenkomen der herders vóór den stal te Bethlehem, waar zij hun afscheidsgroet aan de heilige familie brengen. Ook deze inleiding is in een ouden kerktoonaard geschreven en verkrijgt daardoor een antiek karakter. Hierop volgt het gezang der herders (het koor van Pierre Dueré), een landelijk stuk van naïeve gratie en treffend door zijn eenvoud. Het bestaat uit drie coupletten, die telkens ingeleid worden door eene phrase van vier maten van hobo's en clarinetten. Het laatste couplet wordt langzamer en zeer zacht gezongen.

Aan dit gedeelte sluit zich de scène, waaraan door Berlioz de

naam werd gegeven van: *Le repos de la Sainte famille*. Zij vangt aan met eene instrumentale inleiding (strijkkwartet, fluiten, hobo, engelsch hoorn en clarinetten), waarna de tenor verhaalt dat de vluchtelingen op hun tocht door de woestijn bij eene *oase* zijn aangekomen en besluiten, daar onder een paar lommerrijke palm-boomen en bij een heldere bron eenige rust te nemen na hunne groote vermoeienis. Hij zegt:

L'enfant Jésus dormait. Pour lors sainte Marie,
Arrêtant l'âne, répondit:
'Voyez ce beau tapis d'herbe donce et fleurie,
Le Seigneur pour mon fils au désert l'étendit.'
Puis, s'étant assis sous l'ombrage
De trois palmiers an vert feuillage,
L'âne paissant,
L'enfant dormant,
Les saerés voyageurs quelque temps sommeillèrent
Bercés par des songes heureux,
Et les anges du ciel, à genoux autour d'eux,
Le divin enfant adorèrent.

De bijzonder liefelijke melodie, die door den tenor gezongen wordt op de woorden 'Voyez ce beau tapis d'herbe etc.' komt reeds in de inleiding in de eerste violen en in de hobo voor. De terugkeer op deze plaats maakt een gelukkig effect. In het dan volgende tusschenspel wordt die melodie herhaald en wordt in sobere doch treffende kleuren de kalme en liefelijke aanblik der *oase* geschilderd. Terwijl de eerste violen en de hobo, o.a. door *pizzicati* van het overige strijkkwartet begeleid, de bedoelde melodie doen hooren, stijgen uit de fluit zeer zacht eenige lichte gamma's op. Het is alsof een zacht windje de bladeren der palmen beweegt. Deze geheele vreedzame scène eindigt met een Halleluja der engelen (vrouwenkoor), die het slapende kind Jezus aanbiddend beschermen.

Het derde deel (*L'arrivée à Saïs*) vangt aan met een verhaal van den tenor, waarvan de melodie overeenkomst heeft met het thema der instrumentale inleiding van het tweede deel en waarvan de begeleiding weder in fuga-vorm is. De 'récitant' beschrijft het lijden op den verderen tocht door de woestijn. Sinds drie dagen vervolgt de heilige familie, in weerwil van den verschroeienden wind, haren weg door het opstuivende zand. De ezel, die tot nu toe moeder en kind had gedragen, is onderweg bezweken, maar

Maria heeft den tocht rustig en kalm te voet voortgezet. De aanblik van haar kind, dat zij aan het hart gedrukt houdt, schijnt haar te sterken. Weldra echter beginnen ook hare krachten te verminderen en menigmaal moeten de arme vluchtelingen stilhouden. Eindelijk komen zij geheel uitgeput te Saïs aan. Het nu volgende gedeelte (duo), waarin Maria en Jozef aan de deuren der woningen kloppen om voedsel en schuilplaats te vragen, doch overal afgewezen en beleedigd worden, is hoogst dramatisch en schildert treffend den toestand van de door vermoeienis en lijden uitgeputte vluchtelingen en hunnen angst en verlatenheid in eene groote stad. De klacht van Maria, die haren angst uit over het rumoer in de straten en gevoelt dat hare krachten bezwijken, wordt in het orkest treffend weergegeven door klagende tonen van de alt, nu en dan afgewisseld door een klagend motief van fluit en hobo en voortdurend begeleid door een tremolo in de lage tonen der bassen. Aangrijpend is de smeekbede van Jozef: ‘Ouvrez, ouvrez, secourez-nous! Laissez-nous reposer chez vous!’, waarbij zachte paukenslagen het kloppen op de deur aanduiden. Maar de smeekelingen worden telkens barsch afgewezen door stemmen binnen de woningen: ‘Ga weg, verachtelijke Hebreërs, wij hebben niets te maken met landloopers en melaatschen!’ De toestand wordt meer en meer pathetisch. Maria en Jozef zullen nog eene laatste poging wagen en nog eens aankloppen aan eene nederige woning, die hun in het oog valt, doch thans zullen zij gezamenlijk hunne smeekbeden verheffen; wellicht dat de menschen door de zachte stem der vrouw verteederd worden. Dit laatste beroep op het menschelijk medelijden wordt met een gelukkigen uitslag bekroond. Hun smeekgebed treft het hart van den bewoner, een eenvoudigen handwerksman, en deze opent de deur zijner woning voor de smeekelingen. Na zooveel lijden komt uitkomst, na de donkere nacht de heldere dag. In de muziek wordt dit in dier voege uitgedrukt, dat de Moll-toonaard (G-moll) van het duo plotseling bij de woorden van den huisvader: ‘Entrez, entrez, pauvres Hébreux’ in G-dur overgaat. Het hoofd van het huisgezin staat versteld over den toestand, waarin de pelgrims verkeeren, en spoort zijne huisgenooten aan, hun bijstand te verleenen. Een gefugeerd koor herhaalt daarop de woorden van den huisvader en dan volgt een naspel voor orkest (*Allegro*), dat de bedrijvigheid der huisgenooten schildert, die zich in de woning verspreiden om de verschillende

orders uit te voeren. Ware dit instrumentale gedeelte, dat duidelijk genoeg de bedoeling uitdrukt, onmiddellijk op de woorden van den huisvader gevolgd en het koor weggelaten, dan zou dit m.i. aan de geheele scène ten goede zijn gekomen. Dit drukke en eigenlijk overtollige koor maakt een eenigszins vreemden indruk. Het naspel bestaat uit eene bewegelijke figuur, zacht ingezet door violoncellen, waarna alten en violen (*con sordini*) en dan de houten blaasinstrumenten volgen. De figuren worden langzamerhand rustiger en eindigen in eenige aangehouden accoorden van het strijkkwartet. In een recitatief spreekt dan het hoofd des huisgezins Maria en Jozef moed in (waarbij de altviool nogmaals enkele tonen van het klagend motief uit het duo doet hooren) en vraagt bij naar hunne namen. Jozef zegt: ‘Elle a pour nom Marie, je m'appelle Joseph, et nous nommons l'enfant Jésus.’ Deze voortreffelijke muzikale phrase, die slechts door een paar eenvoudige accoorden der strijkinstrumenten begeleid wordt, is in As-dur geschreven en gaat na den naam Marie met een eenvoudige wending naar G-dur over, in dier voege dat bij den naam Jezus die toonaard in vollen glans in de houten blaasinstrumenten optreedt.

De huisvader, vernemende dat Jozef, evenals hij, timmerman is, biedt hem aan, samen te werken en het kind Jezus op te voeden. Dit wordt uitgedrukt in een korte strophe voor solo en koor, waarna de huisvader de zijnen opwekt, den avond met fluit- en harpspel te eindigen en daardoor hunne gasten, in wier trekken hij nog droefheid meent te bespeuren, op te vroolijken. Het trio voor twee fluiten en eene harp, dat hierop volgt, vangt na een kort voorspel aan met een *Andante espressivo*, waarvan de melodie, door de fluit voorgedragen, het kalme en plechtstatige heeft van de zangen aan den huiselijken haard in de oudheid. Het is eene zeer uitgesponnen plechtige melodie, zooals men die bij Berlioz op menige plaats aantreft en waarin hij meester is. Ik wijs hier slechts op het *Larghetto* in zijne *Roméo et Juliette*, waar Romeo's liefdezang, uitgedrukt door de hobo, op het feest bij Capulet in den tuin door den stillen nacht klinkt; op het melancolieke thema der houten blaasinstrumenten in datzelfde werk, wanneer Romeo zijne geliefde, die hij dood waant, in den grafkelder der Capulets aanroept; op het motief van den engelschen hoorn in de inleiding der ouverture *Le Carnaval romain* enz. - Na voormeld *Andante* volgt een *Allegro vivo*, met eene lustige en eenvoudige melodie, waarna het *Andante*

terugkeert en het spel besluit. Deze zachte tonen wekken bij Maria tranen op, die haar gemoed verlichten en den huisvader aanleiding geven tot de woorden: ‘Vous pleurez, jeune mère..... Douces larmes, tant mieux!’ Daarop volgt onmiddellijk een schoon koor met soli, waarin het hoofd van het huisgezin en de zijnen hunne gasten goeden nacht zeggen in de volgende bewoordingen:

Allez dormir, bon père;
Bien reposez,
Mal ne songez.
Plus d'alarmes;
Que les charmes
De l'espoir du bonheur
Rentrent en votre coeur.

en Maria en Jozef hun dank uitspreken voor de bewezen goedheid, waardoor smart en zorg van hen zijn weggenomen. Het is een eenvoudig en edel koor, dat eenige analogie heeft met het *Chant de la féte de Pâques* uit *La Damnation de Faust*, vooral bij de tweemaal voorkomende tertsengangen der sopranen en alten op de woorden: ‘Que les charmes de l'espoir du bonheur.’ De heilige familie heeft eindelijk een toevluchtsoord gevonden en dit wordt door den verhalenden tenor verkondigd in de volgende eigenaardige bewoordingen:

Ce fut ainsi que par un infidèle
Fut sauvé le Sauveur.

Aan voormeld koor sluiten zestien maten voor orkest (*Lento*), bestaande in enkele lang uitgehouden, zacht beginnende en dan wegstervende tonen van strijkinstrumenten en daarna van fluit, hobo, engelsch hoorn en clarinet. Zij schijnen eene symbolische beteekenis te hebben met het oog op de daarop volgende woorden van den verhaler:

Pendant dix ans, Marie, et Joseph avec elle,
Virent fleurir en lui la sublime douceur,
La tendresse infinie,
A la sagesse unie.
Puis enfin de retour
Au lieu qui lui donna le jour,
Il voulut accomplir le divin sacrifice,

Qui racheta le genre humain
De l'éternel supplice,
Et du salut lui fraya le chemin.

Het werk eindigt dan met een koor a capella (*Chorus mysticus*) op de volgende woorden:

O mon âme, pour toi que reste-t-il à faire,
Qu' à briser ton orgueil devant un tel mystère?
O mon coeur, emplis-toi du grave et pur amour,
Qui seul pent nous ouvrir le céleste séjour.
Amen!

Het is een subliem koor, dat waardig dit eenvoudige doch verheven werk besluit.

Hierboven is reeds gesproken over den bijval, die aan deze trilogie ten deel viel. Van alle meesterwerken van Berlioz is dit het eenige, dat terstond bij zijn verschijnen een wezenlijk en onbetwist succes heeft gehad (de onverzoenlijke critici, zooals bijv. Scudo, natuurlijk er buiten gelaten) en althans deed de meester er de bittere ervaringen niet bij op, die de uitvoering van zoo menig ander werk van zijn hand hem bereidde. Als een staaltje van dit laatste zij hier medegedeeld, hoe Berlioz bij de opvoering van zijne eerste opera, *Benvenuto Cellini*, moest ondervinden, met welke moeielijkheden een kunstenaar te kampen heeft, die in zijne kunst nieuwe wegen inslaat en daardoor in conflict geraakt met de gewoonten en den smaak van het publiek. Nadat hij het met moeite zoo ver gebracht had, dat zijn werk in de Opera zou worden opgevoerd begonnen reeds bij de eerste repetitie geruchten ten nadeele van de compositie de ronde te doen, die zijne vijanden niet nalieten verder te verspreiden en te vergrooten. Zoo werd o.a. als iets bijzonders medegedeeld dat de beroemde Spontini eene repetitie van het eerste bedrijf had bijgewoond, doch evenals zij, die bij hem waren, er zeer koel onder gebleven was en volstrekt geen bewondering getoond had. Berliosz's concurrenten stonden op den loer en de critiek scherpte hare pen om dien muzikalen Don Quichotte, zooals zij hem noemden, te behandelen gelijk hij het verdiende. Het publiek ving gretig op wat men omtrent dien in zijne oogen zonderlingen man en zijne opera vertelde, en zoo kwam het dat op den avond der opvoering het grootste gedeelte van het auditorium den componist vijandig was. Men had

rondgestrooid, dat de muziek ongerijmd was, mogelijk geleerd, maar dan onverstaanbaar. De componist van zulk een werk zou het daarmede wel afleggen en die nederlaag zou een welverdiende straf wezen voor zijn hoogmoed en voor zijne aanmatiging om altijd wat nieuws te willen invoeren. Een der weinige aanhangers van Berlioz, die aldus de stemming van het publiek op den avond der *première* in een artikel in een der bladen weergaf, zegt dat het werk reeds veroordeeld was, vóórdat men er nog eene noot van gehoord had, hetgeen hij o.a. dáaruit kon bemerken, dat er op verschillende punten van de zaal personen waren, die van de eerste tot de laatste noot niet ophielden de dolste paskwillen uit te halen, als: het uiten van schelle kreten, aanhoudend fluiten, kunstjes in het buikspreken, luid lachen enz. Berlioz zelf erkent in zijne *Mémoires*, dat met uitzondering van de *ouverture*, die, zegt hij, grooten bijval vond, alle gedeelten der opera werden uitgefloten. Onmiddellijk na de eerste voorstelling werden, om het publiek te believen, belangrijke coupures in het werk gemaakt, waardoor het bij de twee volgende voorstellingen iets meer effect maakte. Verder dan deze drie voorstellingen kwam men echter niet, daar de tenor Duprez, die de partij van *Cellini* vervulde, onverwacht verklaarde, met die rol niet te kunnen voortgaan. Klaarblijkelijk werd hij tot dien stap gedreven uit misnoegen dat alleen de zangeressen Stoltz en Dorus Gras, in de rollen van *Ascanio* en *Teresa*, succes hadden gehad, maar als voorwendsel gebruikte hij de omstandigheid, dat hij aan het slot der derde voorstelling een flater in zijne partij had begaan. In zijne ‘Herinneringen’ geeft hij daarvan de volgende vermakelijke verklaring: Hij verwachtte elk oogenblik voor de derde maal vader te worden, en daar hij nog slechts dochters had, verlangde hij erg naar een zoon. Hij had den geneesheer op het hart gedrukt, indien die wensch vervuld mocht worden, hem de tijding in het theater te brengen, en toen hij nu, op het tooneel staande, het stralend gelaat van den geneesheer zag, die hem tusschen de coulissen opwachtte, bracht de blijdschap hem zoo in de war, dat hij zich niet meer in die ‘duivelsche muziek’, zooals hij ze noemde, kon terecht vinden. Openlijk liet Berlioz niets merken van den wrok, dien hij tegen Duprez, wegens diens terugtrekken, had opgevat, maar in een der dagbladen schreef hij een artikel, waarin hij aan den tenor Masset, die met succes in eene opera had gedebuteerd, eenige

wenken geeft omtrent datgene waarvoor hij zich wachten moet, nu hij het zoover gebracht heeft, doch welke wenken eigenlijk toespelingen op Duprez waren. In het geestige verhaal, voorkomende in ‘Les Soirées de l'Orchestre’, onder den titel van: *Etude astronomique: Révolution du ténor autour du public*, waar in elken regel de beroemde tenor Duprez is te herkennen, vindt men die wenken terug. Berlioz stelt ons daar in het algemeen den tenor voor op het oogenblik dat deze door zijn zang het publiek in verrukking heeft gebracht, met bloemen, kransen en terugroepingen is overstelpt en in de dagbladen op de meest geestdriftvolle wijze is gehuldigd. Hij zegt dan verder: Als ik moralist was, zou ik op zulk een oogenblik er lust in hebben, tot den gevierde de volgende preek te houden: ‘Gij zijt nu waar ge wenschte te wezen. Over eenige weken zult gij beroemd zijn en groote toejuichingen en honoraria ontvangen. De componisten zullen u het hof maken en de operadirecteuren zullen u niet meer laten antichambreeren en, als gij hun schrijft, u antwoorden. Dames, die u onbekend zijn, zullen van u spreken als van haar *protégé*, of haar *intiemen vriend*. Men zal werken in proza en in verzen aan u opdragen. In plaats van honderd *sous* zult gij honderd *francs* op Nieuwjaarsdag aan uwen portier moeten geven. Men zal u ontheffen van den dienst bij de nationale garde. Gedurende uw verloftijd zullen de provincie-steden elkander het voorrecht betwisten van u gastvoorstellingen aan te bieden en men zal u met bloemen en sonnetten overstelpen. Kortom, gij staat dan op den drempel van den Olympus, want wanneer de Italianen de groote zangeressen *dive* (godinnen) noemen, is het duidelijk dat de groote zangers *goden* zijn. Welnu, als ge dan voor een god doorgaat, wees dan niettemin een *bon diable* en veracht niet te veel degenen die u goeden raad geven. Denk er aan, dat de menschelijke stem een broos werktuig is, dat plotseling defect of geheel vernietigd kan worden, dikwijls zonder bekende oorzaak, en dat zulk een ongeluk voldoende is om den grootsten der goden van zijn troon te doen storten en hem terug te brengen tot den staat van mensch en soms tot minder nog. Wees niet al te hard ten opzichte van de arme componisten. Als gij, in een elegant rijtuig gezeten, Meyerbeer, Spontini, Halévy of Auber te voet door de straten ziet gaan, groet hen dan niet met een beschermend knikje, hetgeen bij hen een medelijdenden lach zou opwekken en door de voorbijgangers voor eene grove ongemanierd-

heid zou gehouden worden. Vergeet niet, dat verscheidene hunner werken nog bewonderd zullen worden en vol leven zullen zijn wanneer de herinnering aan uw *ut de poitrine* reeds voor altijd verdwenen is. Als ge weder eene reis naar Italië maakt, geraak dan niet in vervoering over een middelmatigen componist van *cavatines* en kom hem bij uwe terugkomst niet uitgeven voor een classieken componist en ons niet met een air van onpartijdigheid zeggen, dat Beethoven *ook talent had*, want er is geen god die aan het belachelijke ontsnapt. Als gij eene nieuwe rol hebt aanvaard, veroorloof u dan niet, er bij de opvoering iets aan te veranderen zonder toestemming van den componist, want weet dat eene enkele bijgevoegde, weggelaten of veranderde noot eene melodie plat kan maken en er eene andere uitdrukking aan kan geven. Bovendien hebt gij geen recht om zoo te handelen. De muziek, die men zingt, of het boek, dat men vertaalt, te wijzigen zonder er iets van te zeggen aan hem, die het niet dan na veel nadenken schreef, staat gelijk met misbruik van vertrouwen. Als gij bij toeval een mededinger krijgt, wiens stem doordringender en krachtiger is dan de uwe, ga dan niet in een duo een longen-wedstrijd met hem aan en denk er aan dat men niet tegen een ijzeren pot moet vechten, zelfs al is men een vaas van Chineesch porselein. Wacht er u ook voor om op uwe rondreizen in de provincie van de Opera en haar zang- en orkestpersoneel te spreken als van: *mijn theater, mijne koren, mijn orkest*. Evenmin als de Parijzenaars houden de provincialen er van, voor domooren te worden aangezien. Zij weten zeer goed, dat gij aan het theater behoort en niet het theater aan u, en zij zouden uwe taal al heel wonderlijk vinden. Ten laatste nog dit: *raak niet in de war als gij eene belangrijke rede moet houden, verbreek nooit uw woord en zorg dat zij, die u hunne belangen toevertrouwen, verzekerd kunnen zijn, dat gij hen niet zult benadeelen*.'

Waren het bij de *Benvenuto Cellini* voornamelijk het publiek en de pers, waarmede Berlioz in conflict kwam, zoo had hij in andere gevallen weder te kampen met *intrigues* van collega's. Dit ondervond hij o.a. bij gelegenheid van de uitvoering van zijn *Requiem*, die plaats had op den 5^{den} December van het jaar 1837 in de kerk der Invaliden, ter eere van den generaal Danrémont, die bij de inneming van Constantine gedood was, en ter herinnering aan de tijdens het beleg van die stad gesneuvelde officieren en soldaten. Cherubini, de Directeur van het Conservatoire, die gewoon was

dat men bij dergelijke officiëele plechtigheden een van zijne lijkmissen (hij had er twee geschreven) uitvoerde, was zeer verbitterd, toen hij hoorde dat men inbreuk had gemaakt op hetgeen hij zijn recht noemde, en wel ten gunste van een jongmensch, die pas aan het begin van zijn loopbaan was en die beschouwd werd als de ketterij in de classieke school te hebben gebracht. Zijne vrienden, met Halévy aan het hoofd, deden hun best om te bewerken dat dit onweder van den bejaarden meester werd afgewend, maar het mocht hun niet gelukken. ‘En zoo moest die goede Cherubini - zegt Berlioz -, die mij reeds zooveel adders had willen laten slikken, zich nu laten welgevallen van mij een boa constrictor te ontvangen, die hij nimmer heeft kunnen verteren.’

Nog eene andere intrigue - altijd volgens Berlioz - werd tegen hem op touw gezet. De Directeur der Schoone Kunsten, Cavé, die hem evenmin als Cherubini genegen was, liet hem roepen en zeide tot hem: ‘Gij weet dat Habeneck (de Directeur der Conservatoire-concerten) gewoonlijk belast is met het dirigeeren der officiëele uitvoeringen. Het is waar, dat Gij thans gewoon zijt uwe werken zelf te dirigeeren en hier dus een uitzondering zou gewettigd zijn, maar Habeneck is een bejaard man (alweder een, zegt Berlioz) en ik weet dat het hem erg zal hinderen als hij de directie van uw *Requiem* niet op zich kan nemen.’ Berlioz antwoordde daarop, dat Habeneck zich vreemd en niet net tegenover hem gedragen had, doch daar hij wel bemerkte dat de Directeur der Conservatoire-concerten gaarne eene rol zou willen spelen bij deze plechtigheid en dit ook aan den heer Cavé aangenaam scheen te zijn, stond hij voor deze gelegenheid aan zijn collega den dirigeerstok af. Hij behield zich echter voor, zelf ééne repetitie te leiden, wat de heer Cavé natuurlijk goed vond. Op den dag der uitvoering was Berlioz echter toch niet gerust over den goeden afloop en vooral vreesde hij voor het oogenblik, waarop bij het *Tuba mirum* het tempo tweemaal zoo langzaam wordt als het vorige en de vier groepen der koperen blaasinstrumenten, die op verschillende punten van het orkest waren opgesteld, tegelijk losbarsten. Daar juist komt het er voor den Directeur op aan, het tempo duidelijk aan te geven. Hij was achter Habeneck gaan staan, om bij alle eventualiteiten in de bres te kunnen springen. Toen nu het bedoelde moment kwam, zag hij, hoe de Directeur plotseling zijn dirigeerstok liet zinken, rustig zijne snuifdoos uit den zak

haalde en een snuifje nam. Maar Berlioz was op zijne hoede; onmiddellijk strekte hij den arm uit en gaf de maat aan. De blaasinstrumenten volgden hem en het effect van het stuk was bereikt. Toen Habeneck zag dat het *Tuba mirum* gered was, zeide hij tot Berlioz: ‘Het koude zweet brak mij uit; zonder U zouden wij verloren geweest zijn’. - ‘Ja, dat weet ik’, zeide deze en zag hem strak aan. Hij hield het er voor, dat Habeneck met opzet den boel in de war had willen sturen en het schelmstuk had afgesproken met Cavé, die den componist niet lijden mocht, en met de vrienden van Cherubini.

Laatstgenoemde moest, zooals Berlioz zich uitdrukt, behalve de boa constrictor, die hij hem reeds te verteren had gegeven, ter wille van dat zelfde *Requiem* ook nog een kleine onschadelijke adder slikken. Ongeveer een jaar na de hierbedoelde uitvoering werd op een concert te Rijssel, onder Habeneck's leiding, het *Lacrymosa* uit genoemd werk gemaakt en tevens het *Credo* uit eene feestmis van Cherubini. Het *Lacrymosa* vond daar veel bijval. Aangezien Berlioz er niet bij tegenwoordig was, schreef Habeneck hem een brief, waarin hij hem het groote succes mededeelde, en deze brief werd te Parijs in de *Gazette musicale* opgenomen. Bij zijne terugkomst ging Habeneck den componist van het *Credo* opzoeken, om hem te vertellen dat dit stuk uitstekend was uitgevoerd. ‘Goed - antwoordde Cherubini, op drogen toon - maar aan *mij* hebt gij niet geschreven!’ - Berlioz brengt een en ander in verband met het volgende voorval, waarin hij *échec* leed. De betrekking van professor in de harmonie aan het Conservatoire was vacant geworden en men drong er bij Berlioz op aan, dat hij zou solliciteeren. Hoewel hij zich niet vleide te zullen slagen, meldde hij zich toch aan. Cherubini liet hem toen roepen en zeide hem, dat de reputatie, die hij thans had, en zijne relatiën hem zeker in aanmerking deden komen voor de vacante plaats maar.... eigenlijk wilde hij haar aan een ander geven. Berlioz gaf hem daarop te kennen, dat hij zich dan zou terugtrekken. ‘Non, non - zeide Cherubini toen met zijn Italiaansch accent - zé né veux pas, parcé qué, voyez vous, l'on dirait qué c'est moi qué zé souis la cause que vous vous êtes retiré.’ - Maar er was nog een hinderpaal, volgens hem. Om aan het Conservatoire de harmonie te onderwijzen moest men pianist zijn. Daarop verklaarde Berlioz (die geen pianist was) te zullen schrijven, dat hij zich

terugtrok. ‘Oui, mon ser - zeide Cherubini toen - Mais, mais, zé né souis pas la cause de votre....’ - ‘Neen, zeker niet Mijnheer,’ antwoordde Berlioz. ‘Ik had moeten weten, dat men pianist moet zijn om in de harmonie les te geven.’ Ik vertrok - zegt hij verder - en schreef hem dat ik van mijne sollicitatie afzag. Acht dagen later gaf hij de plaats aan zekeren Bienaimé, die evenmin als ik piano speelde. Ik had aan Cherubini kunnen vragen: ‘Zou U dan ook geen harmonie kunnen onderwijzen?’ - Want ook de beroemde maestro was in het geheel geen pianist.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

27 Maart.

Lenteopening.

Aprilis van *aperire* (openen) - *quia fruges, flores animaliaque ac maria et terrae aperiuntur*. April van *openen* - omdat gewassen en bloemen en dieren en zeeën en landen dan opengaan!

Hoe kan plotseling zoo'n schoolbankformule in 't geheugen opkomen! en, alsof een grammaticale opmerking een tooverlied was, bij deze nadering van de Aprilmaand de Maartsche buien in 't hoofd, en daarbuiten op de wegen, verdrijven, den stroomenden regen en het gekletter van goten wegvagen, en met den lach der poëzie van opengaande bloemen en schepselen en landen en zeeën in ons hart de heerlijke lente ontsluiten!

Ze waaien met een stormgeluid tegen ons aan, de gebeurtenissen van de maand Maart, expedities te veld en te water in Oost-Azië, Armenische afgrijselijkheden, revoluties in Zuid-Amerika; ze kletteren met het rumoer van den Duitschen rijksdag of met het gouden eeresabelgekletter op den verjaardag van Bismarck, ze omgeven ons met het gestadig doorweekend gedruppel van agrarische en bimetallistische politiek - maar wat zal ik er mij door laten verontrusten....

De lente komt toch.

Wat gesloten was opent zich, en in een volheid en een verscheidenheid, die onze ontmoedigde en moede gedachten steeds beschaamt. Er is een reserve van kracht in de natuur; overal zijn er hoekjes waar ze schatten uit te voorschijn weet te tooveren; en wanneer ze uitgepraat lijkt, zie daar brengt ze luchtig en frisch iets geheel nieuws voor den dag.

Laat ons denken aan de landen die opengaan, *quia terrae aperiuntur*.

In Afrika? - Neen, dichter in de buurt.

Men heeft het altoos over het nivelleerend, gelijk strijkend, vermogen der moderne beschaving. Gelooft er toch niets van. Zeker bestaan er platte lieden met platte ideeën; maar ook is er in de menschheid een voortdurend fonds aan oorspronkelijkheid, eigenzinnigheid en dwaasheid, dat zich niet door de platheid laat overweldigen; integendeel, dat in den strijd tegen het niveau zich den geschikten levensvorm voor zijn geaardheid verovert! En dat is juist de moderne beschaving: de uitkomst dier worsteling tegen algemeenheden! Ze is een rivier gevoed door zijrivieren die van alle kanten komen aanrollen om met het water te strijden en er zich mee te vermengen.

Wales!

Vervelende discussies, niet waar? in het Engelsche Lagerhuis over de opheffing der Staatskerk in Wales!

Ik ben nooit veel verder dan op de grenzen van dat landje geweest, - in gedachte, namelijk, - maar in goed gezelschap, met George Borrow, ge weet wel, den vriend der Gypsies, den reiziger, den avonturier. Wat verstaat hij de kunst om ons, door een verhaal of door een gesprek, een levend menschenslag te doen zien!

Die Peter, de zwervende prediker, uit Borrow's *Lavengro*, hoe staat hij voor ons geteekend!

‘Mijn vader,’ zoo vertelt Peter, een fatsoenlijke pachter, was een lid van de Engelsche Kerk en, wat men zoo noemt, een ernstig man. Hij ging geregeld ter kerk, en las iederen Zondagavond in den Bijbel; als hij vrijen tijd had redeneerde hij graag met zijn familie en zijn buren over den godsdienst.

Eens, op een werkdag, zat mijn vader onder een glas bier in onze keuken met een buurman te praten. Ik luisterde naar het

gesprek - ik was zeven jaar toen. ‘'t Is een moeilijk ding om in den hemel te komen,’ zeî mijn vader. ‘Bijzonder moeilijk,’ zeî de ander. ‘Maar niemand behoeft te wanhopen, ten minste zoolang hij niet de zonde tegen den Heiligen Geest begaan heeft.’

‘En zij praatten verder over de zonde tegen den Heiligen Geest, en ik hoorde hen zeggen wat het was, terwijl ik daar zat te luisteren met beî mijn ooren....’

Het kind kan geen weerstand bieden aan de verleiding; Peter begaat, in zijn onnoozelheid, de zonde. Dat drukt, dat foltert hem als jongman. Hij ontvangt wel troost, doch hij moet voortdurend opgebeurd worden; en er was wel een kerk in de nabijheid, maar de dienst had heel onregelmatig en gehaast plaats.

‘De geestelijke, aan wien het ambt behoorde, had een zwakke gezondheid en leefde grootendeels in Londen of gebruikte de baden, en die hem verving woonde in een kerspel op grooten afstand en kon zich weinig met ons bemoeien. Nu moèst ik iederen Zondag van den preêkstoel woorden van vertroosting hooren...’

Dus bezoekt Peter de kapel der methodisten, wordt methodist, en, met het zondegevoel brandend in zijn hart, gaat hij rond om op te wekken tot bekeering, een ijverig gezant van den Heer; maar onwaardig, ja verworpen voor zichzelf. -

Daar hebt ge den Welshman! Wie hij ook is, een pachter, een arbeider, een mijnwerker hij vat het leven ernstig op. Vol talenten, vol gloed; maar vaardigheid en vuur overtogen door een schaduw van melancolie. Wat er in zijn hart verscholen ligt kan de man slechts uiten door plechtig gezang; en de dalen en hoogten van Wales weerklinken van volkskoren, bezield met de passie van het geloof.

Een volk, vergeten te midden van zijn bergen.

De Welshman voelt dat hem onrecht is geschied en dagelijks nog geschiedt. Zijn machtige nabuur drukt hem. Hij draagt er roem op dat de Kerk van Wales de oudste is van Groot-Brittannië; maar zij is vervangen geworden, sinds eeuwen en eeuwen, door de Engelsche Kerk: de ambten en bedieningen werden en worden begeven door Engelsche bisschoppen en heeren, en de opbrengst der kerkelijke tienden moest strekken om geestelijken ‘die zwak van gezondheid waren’, in Londen of op een badplaats te onderhouden. De Welshman is leerzaam, maar het onderwijs was en is nog altijd verwaarloosd; tusschen de gebrekkige volksschool en de

enkele hoogeschool in, bestaat er geen voldoende middelbaar onderwijs.

Daar was geen krachtig leven mogelijk, zoo dicht in de nabijheid van het overweldigende Engeland, wanneer het volk eerst met allerlei gebondenheid te worstelen had.

En het volk is ook gebonden, in zijn hart, door zijn droef-geestigheid, door de vreemdheid van zijn taal, door de uitbundigheid tegelijk en de deftigheid van zijn manieren, die het in de oogen van anderen belachelijk maakt. Met wantrouwen tegenover zichzelf komt men niet ver: de aan dichters en zangers zoo overrijke volksstam heeft nooit een groot dichter of een groot componist voortgebracht.

Het talent toont zich onder de Welshmen in het predikambt. Het is een natie van predikers. Wanneer hij eene kleine gemeente tegenover zich ziet, die hij mag toespreken over de hoogste belangen, dan raakt al wat dichterlijk en rhetorisch en dramatisch in den Welshman is, met onstuimigheid los, en het gehoor volgt den leeraar, sidderend, verslagen, verrukt.

Terwijl de Staatskerk, gedurende vorige eeuwen, in Wales weinig anders gedaan heeft dan inkomsten te trekken van de kerkelijke goederen en tienden, bleef het land haar echter getrouw, zelfs toen, in het midden der 18e eeuw, de invloed der Methodisten er zich liet gelden. De geestelijken die zich opgewekt gevoelden van nieuw leven gingen het land door om hun leer te verkondigen. Zij spraken de gemeenten toe in woningen en schuren, maar zij dachten niet aan afscheiding.

De scheiding kwam eerst in 1811 toen de Staatskerk het zwervende preeken verbood. Dat verbod had den afval ten gevolge van drie vierden of vier vijfden der bevolking.

Het nationaal-geestelijke leven koos zich de ‘chapels’ ter behuizing die in aldoor aangroeiend getal werden gevestigd, onder de leiding van ‘ministers’ der congregaties van Nonconformisten, Calvinistische Methodisten en Baptisten.

Ik zal niet zeggen dat de Staatskerk onverschillig bleef; vooral na 1850, toen de Anglicaansche kerk in Engeland een soort herleving ondervond, trachtte zij het verloren terrein in Wales te herwinnen. Maar een breuk op kerkelijk gebied herstelt zich niet. De tijd was voorbij. En het kwam tot een hoe langer hoe sterker wordende oppositie tusschen de volkskerk en de uit de opbrengsten van het volk bezoldigde Staatskerk.

In de praktijk uitte zich het contrast en de daardoor opgewekte verbittering in een weigering der boeren van verschillende streken om de belasting der kerkelijke tienden van hun land te betalen.

Het was ongeveer in dezelfde jaren, toen ‘het zelfbestuur voor Ierland’ door de Engelsche liberale partij in haar politiek programma werd opgenomen, dat de vraag om opheffing der Staatskerk in Wales met aandrang in het Parlement werd gesteld. Sinds 1886 volgen de moties dienaangaande elkander geregeld op. Voor de verkiezingen in 1892 werd ‘Disestablishment’ in Wales ook op het programma der liberalen gebracht, en van de 34 afgevaardigden van het land werden er 31 gekozen op hun belofte om voor ‘Disestablishment’ te stemmen.

Het wetsontwerp, thans door het Lagerhuis in behandeling genomen, heeft tot beginsel: een ruime vergoeding voor de tegenwoordige geestelijken der Staatskerk, het beheer der kerkelijke goederen overgebracht op de *parish-councils*, en de opbrengst dier goederen en der tienden besteed voor wereldlijke doeleinden, voor het onderwijs, het bouwen van ziekenhuizen enz.

Er bestaat groote kans voor, dat al wordt de wet door het Lagerhuis aangenomen, ze door de Pairs zal worden afgestemd. Want in den strijd tegen de Staatskerk van Wales ziet men een voorbode van den strijd tegen de Staatskerk in Engeland.

Maakt men zich niet een weinig meer bezorgd dan men werkelijk is. Nu ja, de tijd zal zeker eens komen dat de machtige Anglicaansche kerk van haar steun en van haar banden bevrijd wordt. Maar de behoefte daaraan doet zich sinds lang niet meer gevoelen. Het Engelsche leven is onvergelijkelijk veelzijdiger dan het beperkte geestelijk bestaan van Wales. Voor Wales is de opheffing der Staatskerk een emancipatie, een bewijs van geestelijke zelfstandigheid. Heeft Engeland zoo'n bewijs nog noodig?

Zelfs voor Wales is de flink aangevatte strijd ten behoeve van ‘Disestablishment’ voldoende. De triomf in deze bepaalde aangelegenheid kan aan het land niet veel meer geven dan de macht die het reeds heeft ontwikkeld. Het had noodig zijn wantrouwen in zich zelf te verliezen, en in 't aangezicht van Engeland flink op te komen voor zijn recht op vrij geestelijk leven; het had, in één woord, behoefte aan den lentestraal die zijn gesloten nationaliteit voor de toekomst opent.

Die lente is gekomen voor Wales, nu het zijn eersten wensch

klaar voor de wereld heeft kunnen uitspreken, en de vervulling van dien wensch verzekerd ziet in een toekomst, wat meer of wat minder nabij.

De lente van een volk!

De natuur haalt dien nieuwen stam uit de schuilhoeken van zijn vergeten berglandschap te voorschijn, en zij doet het tegen de lente, omdat in dien tijd de bloemen en schepselen opengaan - *quia terrae aperiuntur*.

B*.

Bibliographie.

Georges Eekhoud. Mes Communions. Bruxelles, Henry Kistemaeckers. 1895.

Hij is niet keurig in de keus van zijn vrienden, de schrijver van deze novellen, en zijn sympathieën, zijn ‘communions’ zijn niet met ‘fils de famille’ - zoo geheeten waarschijnlijk omdat bij de anderen de familie niet meerekent - niet met de ‘nette menschen’, de braven en rechtvaardigen naar de wereld. Chardonnerette, Appol en Brouscard, uit de naar hen genoemde novellen, Daniel Thévenot uit *Une mauvaise rencontre* behooren tot de laagst gezonkene en meest gedepraveerde schepselen, tot die welke de buitenwijken en verloren uithoeken van de groote steden onveilig plegen te maken. Tot de braveren behooren Rik uit *Le coq rouge*, een straatarme wees, de schrik van zijn dorp, en Burch Mitsu, een jonge Oostender visscher, die als aanvoerder van een oproer den dood vindt. Maar van wat voor gehalte zijn kennissen ook wezen mogen, deze *Samaritain des lettres*, zooals zijn vriend, een Antwerpsch koopman, hem pleegt te noemen, voelt diep voor al de maatschappelijk misdeelden, voor al de ellendigen, voor al de ‘las-d'aller’ van de stad en van het land zonder onderscheid, en wanneer hij zich met hen inlaat, dan is het niet om met een zeker medelijden hen uit de hoogte te beklagen en hunne handelingen te vergoelijken, maar om met hen mee te leven en zoo de verklaring, haast de verheerlijking, te vinden van al de daden van deze paria's der samenleving.

Hoe groote artistieke eigenschappen de Belgische novellist in dezen bundel moge ontwikkelen, de onpartijdigheid, de kalmte van den kunstenaar, die boven zijn onderwerp staat, moet men hier niet zoeken. Georges Eekhoud staat midden in zijn onderwerp; hij trilt van verontwaardiging over de maatschappelijke onrechtvaardigheid waarvan hij in de onderste lagen der samenleving - daar, waar de eigenlijke samenleving ophoudt - overal de slachtoffers meent te vinden, en zijn pen trilt mede in zijn hand.

Al beletten deze opwinding, deze in ons oog vaak onverdedigbare sympathieën zijne vertellingen niet van een eigenaardige, zeer oorspronkelijke schoonheid te zijn, het hoogst staat Eekhoud waar hij, in de grootste zijner novellen, *Burch Mitsu*, een geval van sociaal onrecht behandelt, waarvoor wij allen medegevoelen kunnen. In deze novelle, die, als tegenhanger van Loti's beroemd boek, *Pêcheurs d'Ostende* tot titel zou kunnen hebben, wordt de strijd van de Oostender visschers tegen de rijke reeders en groote vischhandelaars, die hen exploiteeren, en tegen de Engelsche visschers, die hun het karig brood voor den mond komen weghalen, in al zijn hevigheid maar toch met groote soberheid geteekend. De schrijver laat zich het goedkoop effekt ontgaan van de tegenstelling tusschen de rijke badgasten in hun vadsige weelde en de arme, zich voor hen afslovende visschers, die nauwelijks

te eten hebben. Die elegante wereld van de druk bezochte badplaats zien wij alleen op den achtergrond met enkele flauwe lijnen geschetst. Daarentegen valt al het licht op Burch Mitsu, een jong, frisch en krachtig visscherstype, eerlijk en flink, een dulder zoolang het mogelijk is, maar die wanneer de nood te hoog stijgt, niet schroomt de leiding van de beweging op zich te nemen, en ten slotte door een kogel van de tot rustbewaring gerequireerde burgerwacht den dood vindt.

Een aangrijpend drama, dat in deze bladzijden wordt afgespeeld, aangrijpend ook daardoor omdat het door Eekhoud in zijn kleurige, ongemeene, en toch niet gezochte, taal met groote plastische kracht wordt voorgesteld, maar tevens met dat diep en warm gevoel voor de armen en zwakken, voor die ‘las-d'aller’ - welk een wereld in dat woord! - dat aan den geheelen bundel, ook waar des schrijvers eenzijdige, geëxalteerde voorstelling tot tegenspraak lokt, een groote aantrekkelijkheid geeft.

Lilith von Marcellus Emants. Aus dem Holländischen übertragen von Anna Crous. Berlin. 1895.

Marcellus Emants. Tot. Zwei Novellen. Autorisirte Uebersetzung von Anna Crous. Mit einem Vorwort von Dr. Paul Raché. Berlin 1894.

Beter dan door ‘inleidingen’ in onze literatuur, geschreven door personen die zelf maar half op de hoogte zijn en dientengevolge namen en personen verwarren, zal onze nieuwere letterkunde in het buitenland bekend worden door met zorg gekozen en met talent bewerkte vertalingen, gelijk die waaraan juffrouw Crous hare krachten besteedde.

Geen geringe taak is het, die de begaafde vertaalster van Vosmaer's *Nanno* hier op zich nam. Met een grondige kennis van de talen, waarin en waaruit men vertaalt, gesteund door een goed woordenboek, kan men voor zulken arbeid niet volstaan; men moet de te vertalen werken in zich hebben opgenomen en bovendien dichterlijk gevoel en dichterlijken ‘Formsinn’ genoeg bezitten om te kunnen doen wat in menig opzicht van opnieuw-scheppen niet veraf staat.

Het komt ons voor, dat Mej. Anna Crous met een en ander voldoende is toegerust. Waarom zij op de eerste bladzijde van *Tot* ‘verlammende overtuiging’ door ‘feste Ueberzeugung’, en in den tweeden zang van *Lilith* ‘violierenbed’ door ‘Hyacinthenbeet’ vertaalt, moge zij met den, heer Emants uitmaken. Onze algemeene indruk is, dat haar arbeid goed geslaagd is, en wel het best in *Lilith*, waarvan vorm en inhoud zich voor een vertaling in het Duitsch bijzonder goed leenen. De Novellen zouden wellicht in een Fransche vertaling beter tot haar recht komen.

Mea Culpa.

VI.

O! die terugkeer naar de stad; dat lange wachten op den trein, neêrzittend op houten banken, of heen en weder wandelend langs de kade van het kleine station, den blik gevestigd in de schemering op de veelkleurige, melancholiek blikkerende lichtjes der seinpalen; die gedwongene menging in het gewoel der opgetogen kameraden; die verplichting een werkdadig deel er aan te nemen, dan als het hoofd bruiste van gedachten, dan als het hart beurtelings als in een schroef van angst en twijfel werd genepen, of onweerstaanbaar jubelde onder een uiterst scherpe sensatie van geluk; en de verplichting kalm te blijven, kalm en schijnbaar onverschillig, terwijl zij, naast elkaar in de coupé gedrongen, elkanders lichaam als het ware voelden branden, met de onstuimige, schier onuitstaanbare begeerte elkander nog en nogmaals te omhelzen, o wat een lange, vreeselijke foltering voor René en Raymonde!

Zij hadden de gelegenheid niet meer nog een enkel vertrouwelijk woord te wisselen; zij namen afscheid van elkander vóór het station, te Gent, waar haar mama zelve Raymonde was komen afwachten, met een lange, vurige drukking der hand en een peilenden blik van ontroering en liefde, te midden van het gejoel der andere, van elkander afscheidnemende toeristen nog vluchtig deze enkele, de gansche nog te komen ontboezeming hunner gevoelens samenvattende woorden wisselend:

‘Tot morgen, Raymonde, tot morgen.’

‘Ja, René, tot morgen, tot morgen.’

Hij zag haar verdwijnen, zoo mooi en elegant in haar roze zomerkleed dat, tegen de klaarte van het gaslicht, duidelijk

afstak op het somber toilet harer moeder. Op den hoek van het stationsgebouw wendde zij nog eens het hoofd om en keek zij hem aan; en toen stond hij alleen, alleen met zijn onstuimige sensaties en gedachten, alleen vóór de enormiteit en de onverbiddelijkheid der daad die hij begaan had.

Hij ging enkele stappen ver, recht vóór zich heen, het hoofd gebogen, als duizelig onder een slag. Maar er was veel te veel beweging rond het station; het was hem onmogelijk in het gewoel der voetgangers en rijtuigen zijne gedachten te verzamelen en te ontleden; hij had de eenzaamheid noodig, eenzaamheid en duisternis. En werktuigelijk sloeg hij een stille, te nauwernood verlichte zijstraat in. Na enkele passen bleef hij stilstaan en, den starenden blik recht vóór zich heen ten gronde gevestigd, sprak hij halfluid, als in een droom:

'Nu dringt de scheiding met Lucie zich overbiddelijk op; de bepaalde, onvermijdelijke, oogenblikkelijke scheiding!'

Hij drukte de hand op zijn voorhoofd, als voelde hij zijn schedel barsten; hij zag, de oogen gesloten, een tijdperk van uitersten strijd zich voor hem openen, een strijd, waaruit hij overwinnaar of overwonnen, niet zou geraken zonder diepe, ongeneesbare wonden geslagen of ontvangen te hebben.

Want ditmaal was het niet meer alleen de verlegenheid voor zijn toekomst, het zelfzuchtige bekommerd zijn om eigen waardigheid, de wanhopige opstand tegen de noodlottige macht welke hem ten afgrond sleepte, die hem de scheiding met Lucie als een dringenden plicht oplegden; het was nu ook zijne liefdesbekentenis aan Raymonde, de plechtig gegevene belofte, de gruwelijke, onuitstaanbare gedachte ook haar te bedriegen en heur in haar pasgeboren hoop en heil te knakken, door, al ware het ook maar een enkel oogenblik, dezen eed te schenden. En in deze gedachte aan Lucie, in de hem overweldigende nachtmerrie, de afgrijselijke nachtmerrie van den toestand waarin zij zich nu wellicht, o waarschijnlijk, o zeker bevond, voelde hij zich een oogenblik bepaald verloren. Hij slaakte een somberen noodkreet; het denkbeeld zijner minnares, met dat te komen kind, rees als een wraak en een vernieling vóór hem op; hij voelde sterker dan ooit, in een bewustzijn van machteloozen, nutteloozen strijd tegen de onverbiddelijke logiek en de rechtvaardige straf van het noodlot, de knelling van de banden welke hem aan zijn verleden kluisterden, die akelige banden,

in den beginne zoo los en zoo licht, welke hij zelf, met zooveel gretige lichtzinnigheid gesmeed had, denkend ze te kunnen breken als hij wilde, en welke met de jaren sterker dan staal geworden waren, zóó sterk dat zij niet meer konden verbroken worden, zonder hen die ze droegen doodelijk te kwetsen.

Werktuigelijk, het hoofd in somber nadenken gebukt, stapte hij steeds vooruit, zonder doel, zonder te weten waarheen. Bij tusschenpoozen bleef hij plotseling stilstaan, den geest verward door bruisende gedachten, het hart als onder hamerslagen bonzend, het aangezicht verwrongen, de uitgezette oogen strak vóór zich op den grond genageld, als bij 't ontwaren van een tafereel van afschuw. En met een zucht van angst begon hij dan weêr te loopen; in een huivering van gansch zijn lichaam tooverde hij zich weêr de scène in de dreef van Lauwegem-kasteel vóór oogen: dit in zichzelf toch zoo eenvoudig incident, dat zomermanteltje gelegd over den schouder van Raymonde, de aanroering, de eenvoudige, om zoo te zeggen onbewuste aanroering van hare huid met zijne vingers; en plotseling daardoor, in het wisselen van een langen, peilenden, sprekenden blik; in den prikkel eener scherpe, onweerstaanbare macht, de alles-overweldigende ontboezeming van hunne harten, de omhelzing, de wederzijdsche bekentenis hunner liefde: een korte, bliksemsnelle aaneenschakeling van spontane opwellingen en gebeurtenissen, die, in het tijdverloop van enkele seconden, gansch het verledene omvergeworpen en onherroepelijk over de toekomst van beider leven beschikt had. God! was het toch mogelijk dat het zoo vlug geschied was! dat, als in een weerlicht, als iets dat uit den grond sprong, schielijk een toestand was verrezen, welks onverbiddelijke gevolgen nog niet te berekenen waren!

Een ijzing greep hem aan; zijn handen, zijn lippen, zijn gansche lichaam sidderde, bij de fatale gevolgtrekking tot deze gehate gedachte, die ook vroeger al zijn pogingen van scheiding met Lucie verijdeld had: de gruwelijke gedachte, het hartverscheurend bewustzijn dat hij opnieuw, onvermijdelijk, onverbiddelijk moest doen lijden.

Lijden!.... iemand *zien* lijden!.... iemand *doen* lijden!... o, sombere fataliteit van 't leven!.... Wat een ellende!.... wat een bewijs der menschelijke onvolmaaktheid, dat akelig

vermogen een schepsel te doen lijden hetwelk men liefheeft en wou gelukkig zien!....

Met welk recht wilde hij het arm, door hem verleide meisje verlaten, dat geen anderen steun dan hem had op de wereld!... Waarom, och, waarom toch moest de mensch immer tranen doen storten?.... Waarom kon hij niet met moed en onderworpenheid de rechtvaardig-noodlottige gevolgen zijns verledens dragen en in zich de stem der zelfzucht smoren, welke voor zijn geest het aanloksel van een onverdiend en niet meer mogelijk geluk deed schitteren!.... Waarom liep hij niet dadelijk tot Raymonde, om haar op zijn knieën te smeeken de scène der allee te vergeten, om haar de onmogelijkheid te bewijzen van hetgeen hij, in de overweldigende vervoering van zijn hartstocht, haar gezworen had te zullen volbrengen? En in de foltering en verwarring zijner ziel nam hij schielijk zulk een besluit. Ja, ja, hij zou er dadelijk heen loopen; hij zou haar spreken en smeeken, en zij zou de gevoelens, die hem daartoe aandreven, begrijpen; zij zou zich rekenschap geven van den onoverschrijdbaren hinderpaal, die hen van elkander scheidde, en zijn eerlijke, edelmoedige handelwijs zou hem misschien nog verhoogen in haar achting en zusterlijke liefde, de eenige die tusschen hen kon bestaan.

Maar brusk hield hem eene gedachte pal. Neen,.... Raymonde zou hem niet begrijpen;.... want voor Raymonde was zijn maîtresse het eerlijk en onervaren meisje niet dat hij verleid had: het was een lichtekooi, een slet gelijk zooveel andere, ‘*une de ces femmes*,’ zooals Raymonde haar in een gemengd gevoel van walg en schrik geheeten had. Wat gedaan toch, wat gezegd toch aan Raymonde? Zou hij haar zeggen dat Lucie een eerlijk meisje was en hij haar verleider, hij de eenige schuldige? Maar dan zou Raymonde, in de rechtschapenheid van haar hart, verontwaardigd wezen, dat hij er aan dacht haar te verlaten; verontwaardigd nog meer dat hij háár van liefde had durven spreken, toen hij door zulke sterke banden aan een andere verbonden was; zij zou hem met verachting uit haar tegenwoordigheid verjagen; zij zou hem verbieden nog ooit het woord tot haar te richten. En die gedachte was hem onuitstaanbaar. O neen, neen, hij durfde niet, hij kon niet, hij wilde niet! Hij mocht er niet langer aan denken, het was afgrijselijk, onmogelijk. En in een laatsten,

instinctieven opstand sloot hij de oogen, bood hij het hoofd tegen het noodlot en versterkte zich in zijn eerste besluit: de onoverkomelijke scheiding met Lucie ten uitvoer te brengen.

Hij trok zijn uurwerk uit. Tien uur. Het was nog niet te laat. Wellicht zou ze reeds te bed liggen en slapen, doch hij zou haar wekken. Thans was het in hem een behoefte, een dringende, halsstarrige behoefte, onmiddellijk een oplossing te hebben, om het even welke, om het even tot welken prijs. Haastig liep hij vooruit. Na enkele minuten keerde hij links om en sloeg een lange, rechte, doode straat met schier allen gelijke huizen in. Voor een dezer hield hij stil. Hij had een sleutel uit zijn zak genomen, hij opende de deur.

Eene kleine hanglamp brandde smeulend in het eng, somberig gangetje; achter de gesloten binnendeuren was het huisje stil en als verlaten. Met vlugge schreden, den mond hijgend, het hart bonzend om te breken, klom hij de steile, met een rooden looper bedekte trap op. Op het tweede trapportaal bleef hij stilstaan, smakte een oogenblik naar zijnen adem, legde de hand op den appel der deur. Zij was reeds in het nachtslot, maar na een oogenblik ontstond er een geluid binnen de kamer, als van iemand die zich in zijn bed omkeerde en een vrouwenstem vroeg, ietwat verdofd:

‘Zijt gij het, René?’

‘Ja,’ antwoordde hij. En de klank zijner stem was zóó schor, zóó geworgd, dat hij er zelf van verschrikte.

De sleutel werd daarbinnen in het slot gedraaid, de deur ging open en hij trad binnen.

Op het wit-marmeren blad van 't beddetafeltje, naast de sponde, brandde een klein lampje, waarvan het half ingedraaide pitje de tamelijk ruime en hooge kamer in een vaag halfduisterhuldde. Lucie, overeind gezeten, draaide het vlammetje spoedig op en keek, in een gretigheid gemengd met angst, bij den schielijken vloed opflikkerende klaarte, haren minnaar aan.

‘Wat komt ge laat! ik was zóó ongerust; ik wist niet meer wat te denken!’ sprak zij. ‘Ik vroeg mij af of u wellicht een ongeluk....’

Maar schielijk hield zij op en staarde hem aan met oogen vol schrik:

‘God! wat scheelt u! Gij zijt bleek! gij ziet er zóó verwilderd uit! Is u een ongeluk overkomen?’

Zij had zich in haar bed half recht gezet, haar zwarte lokken over haar schouders ontrold, haar hemd met kanten kraagje op den blanken boezem gezonken. Haar ronde, naakte armen steunden op de kussens, haar aangezicht scheen wit als marmer, haar schoone, donkere oogen staarden hem met toenemenden angst, ondervragend aan.

'Er is,' antwoordde hij met inspanning, 'dat de vrees voor tijdelijke scheiding, die ik u gisteren uitdrukte, (o, wat voelde hij zich laag, verachtelijk, terwijl hij dat woord "*tijdelijke*" uitsprak) zich verwezenlijkt. Vanavond ontving ik een telegram dat ik als medeopsteller voor het verslag van het congres werd gekozen en dat mijn tegenwoordigheid, ginds, onmiddellijk wordt geëischt: ik moet, dezen nacht nog, om half twaalf, met den express-trein terug naar Duitschland vertrekken.'

Hij werd rood van schaamte en wendde het hoofd af voor den smartvollen, ongeloovigen, zwijgend-verwijtenden blik, dien zij op hem vestigde. Voor de tweede maal kwam de gedachte, tusschen haar en hem een afstand te leggen, hem overweldigend voor den geest; en terzelfdertijd dat hij zijn leugen herhaalde, ontstond in hem het brusk voornemen ze gedeeltelijk uit te voeren: haar wezenlijk te ontvluchten, ja, lafhartig te ontvluchten, om niet langer te moeten strijden, om geen getuige te moeten zijn van het lijden en de wanhoop die zij door zijne schuld zou uitstaan.

Hij had zijn hoed afgenomen en was dien op den geridon gaan leggen, als om zich een houding te geven. Maar oogenblikkelijk, onder den spoorslag der vrees die hem boven alles kwelde, kwam hij tot haar terug, vatte haar bij de hand, en vroeg haar met een doffe, aarzelende stem:

En hoe is 't met u?.... vreest ge nog altijd?.... nog geen verandering....?

Hij zweeg, stom van angst, de woorden haperend op zijn lippen, de oogen in verwildering op haar bleek gelaat gevestigd, achteruitgedeinsd met een gebaar van schrik, terwijl zij langzaam het gebogen hoofd schudde 'neen' zeggend.

'Neen, neen, nog geen verandering, nog geen hoop....' werktuigelijk, met toegeschroefde keel herhaalde hij die onheilspellende woorden, roerloos vóór haar sponde aan de plaats genageld, met zijn meer en meer verschrikte oogen hare ge-

laatstrekken ontledend. Een uitdrukking van diepe, onderworpen droefheid had er den opgeschudden angst der eerste oogenblikken vervangen. Zij hield, onder haar lange, zwarte pinkers, den blik strak op het beddelaken neêrgeslagen en, steeds stilzwijgend, steeds op haar beide handen gesteund, scheen zij zich, als onbewust, door een grenzelooze smart te laten bevangen. Meer en meer begreep zij dat hij loog, voelde zij, dat er gebeurtenissen voorgevallen waren, die hij haar verborg, dat zijn woorden het preludium van een nieuwe scheiding waren. En wat haar bovenal verschrikte, wat haar instinctmatig deed beseffen, dat zijn besluit ditmaal veel ernstiger, veel hardnekkiger zou zijn dan vroeger, was juist die zóó onbehendige leugen, welke hij ter hulp inriep, hij die nooit loog, hij die niet liegen kon.

Het aangezicht van pijn verwrongen, de oogen strak, de handen krampachtig op den rug ineengesloten staarde hij haar nu ook stilzwijgend aan, van lieverlede door een gevoel van eindelooze weemoed en medelijden aangegrepen. O, wat kende hij die geknakte houding van onderworpen en wanhopige madonna! dat in zijn smart gebukte hoofd met zijne weelderige zwarte haren; met zijn lange, zwarte wimpers, waarin de langzaam uit de starende oogen opwellende tranen als parelen bleven haperen! Hoe graag hadde hij haar alle leed willen sparen! In welk een wanhopige smeekbede steeg uit hem, niettegenstaande het schrikbeeld der toekomst waarmede haar toestand hem bedreigde, de kreet van gansch zijn ziel: niet te lijden, och God! niet te doen lijden! niet te zien lijden! En vóór haar stom-geknakte houding van zinnebeeld des Lijdens onderging hij weder de sensaties van den vorigen avond. Zij kwam hem als geheiligd voor; er straalde uit haar iets verhevens, bijna iets doorluchtigs; een grootschheid en een superioriteit van vrijwillig slachtoffer, die hem, den egoïst, den beul, met schaamte en met wroeging overlaadden, die hem tot de tranen ontroerden, die hem schielijk voor haar een onbekenden, vromen eerbied inboezemden:

‘Lucie! Lucie! wees toch zoo treurig, zoo wanhopig niet. Denk niet dat ik u wil verlaten; neen, neen, ik bemin en ik eerbiedig u, o, ik eerbiedig u, meer, veel meer dan ik zeggen kan! Ik ga voor enkele dagen heen, ik zal terugkomen en,.... laat ons hopen dat dan alles wel zal zijn,.... dat

de kommer.... de sombere onrust van heden zal voorbij zijn,.... dat de toekomst ons troost en vrede zal brengen. Ik verzeker u,.... ik zweer u, Lucie, dat ik u bemin,.... dat gij mij een zóó groot, zóó verheven gevoel inboezemt,.... O, een gevoel van bewondering en eerbied,.... een gevoel van iets hoogs en plechtigs, dat ik nog nooit ondergaan had.... dat ik zooeven heb ondergaan.... voor de eerste maal mijns levens,.... O, een gevoel dat ik u niet kan ontleden,.... dat ik u zelfs niet kan uitdrukken!....'

Zoo spreekt hij nu tot haar, haastig, koortsachtig, met tusschenpoozen van stilstand in den geest en onderbreking in de woorden, zonder bijna te weten wat hij zegt in den overweldigenden aandrang van het onbekend gevoel, dat hem zóó schielijk en almachtig aangrijpt. En te gelijker tijd is hij opnieuw tot haar genaderd, heeft hij zijn beide armen om haar middel geslagen en kust hij haar herhaaldelijk, zuchtend en bevend, het aangezicht badend in tranen, in een kuische en eerbiedige effusie, met lange, zoete, steeds herhaalde streelingen, onuitsprekelijke streelingen van medelijden, troost en vroomheid, streelingen zóó heilig, dat Raymonde, indien ze 't zag, er niet jaloersch van zoude kunnen zijn; streelingen zooals hij er haar nog nooit gegeven heeft, zooals hij er nooit, nooit meer aan iemand geven zal.

En dan laat hij haar los en staat hij weder recht, onsamenhangende, verwarde woorden stamelend. Hij huivert door al zijn ledematen, hij ziet er gansch vreemd, gansch verwilderd uit, hij leeft als in een anormale atmosfeer, waar alles onwaarschijnlijkheid en twijfel is; waar het onmogelijke zich met de realiteit verwart, waar het beheer van zijne geestvermogens hem ontsnapt; waar een kracht, sterker dan zijn wil en redeneering, hem onbewust, als aan een kind, nogmaals en nog dezelfde onsamenhangende dingen doet herhalen: dat hij voor enkele dagen weg gaat, dat hij terug zal komen, dat hij den akeligen kommer van heden hoopt te zien verdwijnen, dat zij hem schrijven moet, hem alle dagen schrijven, om hem met haren toestand bekend te maken, en dat hij haar bemint, dat hij haar steeds beminnen zal en haar eerbiedigen.... O, haar eerbiedigen, meer, honderdmaal, duizendmaal meer dan hij zeggen kan.

En bij haar onveranderlijk ter neer gedrukte houding, grijpt

hem schielijk iets als een sinister voorgevoel aan. Hij nadert weêr tot haar, kust haar opnieuw, verteederd, onstuimig, zegt en herhaalt haar instinctmatig, doch zonder zijne woorden verder op te klaren, dat zij in zijn afwezigheid op hare gezondheid moet passen. En daarop vlucht hij weg, geschokt tot in het diepste van zijn ziel door al die tegenstrijdige gevoelens, gedwongen zich om zoo te zeggen van haar af te rukken, om niet, als in een aanval van heete zenuwkoorts, een daad van waanzin te begaan, hij weet niet welke.

Buiten, na een uur zwervens in de duisternis van het verlaten stadspark, is zijn besluit vast genomen. Hij wil vluchten, vluchten! Hij ontvlucht tevens Raymonde en Lucie; de gedachte eene van beide nu terug te zien is hem onuitstaanbaar. Hij loopt naar huis en schrijft aan Raymonde de leugen dien hij aan Lucie gezegd heeft: een dringend telegram dat hem als medeopsteller voor het verslag van het congres naar D. terug roept. En hij zal werkelijk ginds heen gaan, er zich verbergen als een misdadiger, er de gebeurtenissen afwachten, en de aard dezer gebeurtenissen - maar in zijn geschokten geest weet hij zelfs niet welke gebeurtenissen hij verwacht - zal hem zijne toekomstige gedragslijn voorschrijven.

Hij pakt met haast wat kleeren in, loopt naar het station, is weg.

VII.

Vier dagen folterende werkeloosheid in de verlatene eenzaamheid van een klein, uit een tijdperk van ongewone bedrijvigheid en feesten komend Duitsch stadje; vier dagen van zedelijke marteling, besteed aan een doelloos rondzwerven, aan een vruchteloos strijden om de nare gedachten, die zijn geest bestormen, te verjagen, en dan, op een morgen, twee brieven, de een van Lucie, de andere van Raymonde, samen op zijn bord gelegd, aan de ontbijttafel van 't hotel.

Snel, het rood der schaamte op de wangen, nam hij beide op en verborg ze in twee afzonderlijke zakken, gekwetst door die toevallige samenvoeging, als door een heiligschennis. En na een schijn van ontbijten, na een nuttelooze poging om zelfs zijn kopje thee te ledigen stond hij van tafel op en verdween om zijn brieven te lezen.

Met welke gejaagdheid, met welke dorheid in de hijgende keel, met welke siddering van zijne handen en van gansch zijn lichaam, scheurde hij den omslag van den eerste, dien van Lucie!

Hij was kort en bracht hem geen hoegenaamd geruststellend nieuws aan. Haar toestand bleef dezelfde en zij scheen diep ontmoedigd; enkel op het einde kwam een zonderlinge volzin voor, die hem, in zijn schijnbare vertroosting zelve, instinctmatig en vaaglijk ontstelde: ‘alle hoop’, zoo schreef zij hem, ‘is nog niet gansch verloren, alles zal wellicht veranderd zijn, nog vóór het einde van de week.’

Vol onrust stak hij den brief op zij en opende dien van Raymonde.

Deze was lang, lang, lang. René doorliep hem eerst geheel met een gejaagden blik, als angstig om er terstond den algemeenen zin van te vatten; doch dit was hem niet mogelijk: de fragmenten die hij las schenen met elkaar in strijd; enkele woorden staken hem de oogen uit; gansche volzinnen waren als van beteekenis ontbloot. Hij werd toch eindelijk wat bedaarder, hij slaagde er in zich geheel en al, op geleidelijke wijze en met gespannen aandacht in zijne lezing te verdiepen.

Het was de onvermijdelijke reactie tegen haar eerste, impulsieve en als het ware onbewuste uitbarsting van teederheid; de reactie der verschrikte, koele rede tegen de onweerstaanbare zwakheid die haar, overwonnen, in zijn armen had doen vallen, ginds, in de bekoring der eenzaamheid, onder de oude prachtige boomenkruinen van Lauwegem-kasteel.

Ah! wat een schielijke omwenteling in haar! Wat was er geworden van dien geest van toegevende gedoogzaamheid waarmede zij tot dusverre het intiem leven van René beoordeelde? Thans verschoonde zij niet meer, met den glimlach der verzoening op de lippen, wat ze destijds zijn jongelingszonden noemde. Neen, neen: haar hart schreide van smart en schrik bij de gedachte aan die andere, aan dien hinderpaal zijns levens, die nu ook plotseling het onheilspellend donker punt in haar pasgeboren geluk geworden was. In het instinctief en schrikbarend bewustzijn, dat die akelige band van vroeger, alvorens te breken, niet alleen voor hem, maar ook voor haar een oorzaak van gruwelijk lijden zou wezen, greep haar een soort van wanhoop aan zoo onbezonnen en zoo onvoorwaardelijk haar hart verpand te hebben; en in woorden vol droefheid en tranen

verweet zij hem nu ook wat hij zichzelven gestadig verweet: dat hij haar van liefde had durven spreken, alvorens bepaald van de onheilspellende banden van 't verledene verlost te zijn. Zij toonde zich wreedaardig, onverbiddelijk, onrechtvaardig voor hem. In haren angst en hare spijt stelde zij hem alléén verantwoordelijk voor al 't gebeurde; zij weigerde te bekennen dat zij er het minste schuld in had; en onophoudend, met een kwellende, folterende obsessie, kwam zij op dat éénig vraagpunt, op dat onverjaagbaar schrikbeeld van dien onbekenden hinderpaal, van ‘die vrouw,’ zooals hij haar noemde, terug.

Wat zou hij nu doen met ‘die vrouw?’ Hoe zou hij het aanwenden om van ‘die vrouw’ te scheiden, en hoe zou zij zelve die gedachte der bepaalde scheiding te gemoet zien? Zou hij haar door de macht van 't geld bedaren? Zou hij het haar geven op het gevaar af, zijn eigen toekomst op het spel te zetten en zijn huwelijk, onder stoffelijk opzicht, bijna onmogelijk te maken? Of zou ‘die vrouw’ zich door niets laten verlokken, door niets laten bedaren? Zou ze zweren zich op hem te wreken; zou zij hem, en wellicht ook haar, op een avond, op den hoek van een straat, afwachten en vitriool in het aangezicht werpen; of zou ze, op den dag van zijn huwelijk, als de huwelijksstoet uit de kerk kwam, publiek schandaal maken, hen beiden in de straat beleedigen, door het honend en jouwend gepeupel opgeruid en toegejuicht? Alles zag zij nu onder de zwartste kleuren; de somberste en onheilspellendste voorgevoelens overweldigden haar, sinds haar eigen geluk en haar eigene rust op het spel stonden. En zij was vol wantrouwen; in de overdrevenheid harer smart scheen zij zelfs aan zijn oprechtheid te twijfelen, aan zijn bepaald voornemen met ‘die vrouw’ te breken; en zij kon ook de reden van dien schielijken terugkeer naar Duitschland, die vlucht, zonder een woord van afscheid of vaarwel, noch aannemen, noch begrijpen: zij hechtte slechts een beperkt geloof aan zijn voorwendsel daar als medeopsteller van het verslag te zijn geroepen; zij liet hem duidelijk verstaan dat hij gevlucht was, gevlucht om ‘die vrouw’, altijd, altijd om die vreeselijke vrouw!

En op het einde van haar brief was het als een kreet van opstand in de foltering:

Wie was ze dan toch eindelijk, ‘die vrouw’, die onverschillige van gisteren, die geduchte en almachtige van heden?

Was ze dan toch zoo buitengewoon mooi, zoo buitengewoon aantrekkelijk, dat een jongeling van zijn verstand en opvoeding voor haar zijn goede faam en zijn toekomst verbeurde? Of was het om haar slechtheid, om haar depravatie dat hij zóó sterk aan haar verbonden was? Want enfin men moest slecht en verdorven zijn, men moest alle gevoel van eerbaarheid en schaamte verloren hebben om, zooals zij, gelijk in echtelijke gemeenschap met een jongeling te leven! En deze gedachte was haar zóó aanstootelijk, dat haat en minachting zich in hare gramschap mengden. Ja, zij verachtte hem en meteen verachtte zij zichzelve, omdat zij hem beminnen kon, wetend hoe hij geleefd had. O! indien zij later ongelukkig was, zij zou het wel verdiend hebben! Zij zelve moest bedorven zijn, om een bedorven mensch te kunnen liefhebben.

En ondanks alles had zij hem toch zoo innig lief! Onweerstaanbaar, in de laatste regelen van haar brief, openbaarde zich weder hare liefde en goedhartigheid in de ontzenuwende verzwakking der smart en der tranen. Ach! waarom toch waren zijn hart en lichaam niet rein en ongeschonden meer zooals zij zelve was! Het ware zoo goed, zoo goddelijk zoet geweest elkander te beminnen met een eenige en eerste liefde, voor altijd aan elkander te behooren zonder ooit gefolterd te zijn door de gedachte dat een van beiden reeds bemind had, een andere had toebehoord! Waarom toch konden de jonge mannen niet leven als de jonge meisjes? Waarom was het dat allen, of bijna allen, en zoo vaak de verstandigsten en onder alle andere opzichten de besten zich aldus wegsmeten? Was dat dan volstrekt, volstrekt noodzakelijk, onvermijdelijk? Was de gedachte der smart die zij door hun gedrag aan dierbare naastbestaanden berokkenden, de gedachte aan de tranen en soms aan het bloed die door hun schuld gestort werden, de gedachte aan de misdaad die zij bedreven en aan de boetedoening welke zou volgen dan waarlijk toch nog machteloos om zulk eene beklagenswaardige losbandigheid, zulk een doodende, alles-vernielende moreele verdwaling te beteugelen? Ach! als het waarlijk zoo was, wat een ellendig iets was toch het leven!

René stond als het ware duizelig van droefheid, onttoovering en verbaasdheid toen hij dien brief gelezen had. Hij voelde zich zóó gedemoraliseerd, zijn wanhoop was zóó overweldigend, dat hij plotseling in tranen losbarstte, als een kind. Hij kon

de bruske omwenteling, die in Raymonde's ziel ontstaan was, niet beseffen, niet begrijpen. Hij waande haar zóó ver verheven boven alle bestaande wereldsche en sociale vooroordeelen en conventies; ongenaakbaar door jaloezie en onbekwaam tot plagende uitpluizing; hij was zoozeer gewoon aan haar groothartigheid en aan haar nooit vermoeide verdraagzaamheid voor de menschelijke gebreken en inzonderheid voor de zijne, dat hij in de verstoring van zijn gansche wezen, zelfs niet eenmaal bevatten kon hoe onvermijdelijk de verpanding van haar eigene belangen en van haar gansche levensheil in haar deze omwenteling *moest* te weeg brengen.

En nu was er schier niets anders meer in haar dan wantrouwen, schrik en twijfel. Het scheen alsof die liefde, welke haar gisteren van geluk vervoerde, eensklaps, in de reactie der ontleding, eene calamiteit geworden was. Al de schoone en grootmoedige principen, al de schoone gedachten en de schoone medelijdendheden, alles was in eens verzonken in dien grooten angst van het ik, dat vreesde te lijden. En onder den slag van die omwenteling, welke hem, in plaats van een natuurlijk en rechtmatig gevolg der gebeurtenissen, als een soort van zedelijke daling, bijna als een schijnheilig, lang verborgen bedrog voorkwam, voelde René een bittere teleurstelling in zich opwellen. Had Raymonde wel het recht zich op een hooger peil te stellen dan dat harer vriendinnen? hooger dan een Clara Sioen, of een Andrée Nicaise, of om het even welke harer kennissen, voor wie zij hem meermaals hare geheime geringschatting had bekend of laten vermoeden? Had zij niet, onder een schijn van superioriteit, al hare gebreken, al hare vooringenomenheden? En zijn wrange droefheid verergerde, gemengd met trillingen van wroeging en medelijden, voor die zoo onrechtvaardige, voor die zoo weinig gewettigde vrees en argwaan welke zij uitdrukte, sprekend van de arme Lucie, van haar welke zij steeds, met zooveel onverdienden afkeer, ‘die vrouw’ noemde. ‘Die vrouw! die vrouw!’ zulk een benaming, op zijn ongelukkig slachtoffer toegepast, kwetste en ergerde hem door hare onverdiende onrechtvaardigheid. Wat kende en beoordeelde zij haar slecht! Wat zou ze verwonderd en ontroerd zijn indien zij wist wie het arme meisje wezenlijk was en hoe zij eerlijk was gebleven in haar verval waar hij alleen de schuld van was! O! vitriool

werpen!.... spektakel maken vóór den ingang van de kerk!.... Hoe valsch! hoe valsch en onrechtvaardig zulke onderstelling! Neen, neen, Lucie behoorde tot die vrouwen niet die zich wreken met vitriool op den hoek eener straat, die oproer komen maken vóór de kerk, den dag van 't huwelijk: zij behoorde tot haar, die in stilte lijden en weenen, tot haar, die sterven van hare verlatenheid!....

Bij deze sombere gedachte, 't gelaat badend in tranen, maakte zich een soort van woede, van opstand tegen het noodlot van hem meester. 't Was eindelijk te veel te lijden, hij walgde voor het lijden, een schielijke haat overweldigde hem tegen het gansche vrouwelijk geslacht, welks vernielende macht hem worgde; en in een soort van waanzin, met een moedwillig cynisme wrong hij de beide brieven van Raymonde en Lucie in zijne krampachtig-gesloten handen samen, kreukte ze, scheurde ze aan duizend stukken, terwijl hij eensklaps, in het paroxysme zijner foltering, het besluit nam ze beide te verlaten, ze uit zijn leven te bannen, zij en al de andere, met vreeselijke woorden zwerend dat nooit een vrouw, om het even welke, nog eenigen invloed op zijn levenslot zou oefenen.

O nuttelooze, kinderachtige opstand tegen een onoverkomelijke macht! Machteloos besluit van wilskracht en van rede, dat een bruske, onverwachte slag als nietige rook zou doen verdwijnen! Hij was nauwelijks - een weinig gestild door het nemen van dit besluit, hetwelk hij misschien wel voelde niet te zullen kunnen uitvoeren, maar dat niettemin, door een schijn van zelf beheersching, zijne verbitterde ziel tijdelijk versterkt had - in het hotel terug, toen een bediende hem bescheiden kwam verwittigen, dat een dringend telegram in zijn afwezigheid voor hem gekomen was. Instinctmatig werd hij bleek van schrik, met het voorgevoel van eene nieuwe ramp, eene ramp die op hem viel door de vrouwen. Bevend liep hij naar het ‘office,’ ontving van den klerk het seinbericht, opende dit ter plaats en las:

> ‘Mijnheer René kom spoedig terug; Lucie gevaarlijk ziek.
> (geteekend) Alaerts.’

Eerst begreep hij niet. Het was in hem als een bruske duisternis, een onverklaarbare schok, hij was verstrooid, be-

kommerd door de onderteekening, die geen bekenden persoon vóór zijn geheugen riep. Alaerts! Alaerts! wie mocht dat zijn? Hij kende niemand van dien naam; er moest eene vergissing zijn, stellig!

Werktuigelijk, den blik gevestigd op het telegram, dat hij steeds in zijn beide, licht-bevende handen opengevouwen hield, keerde hij naar het ‘office’ terug, om uitleggingen te vragen.

Na enkele passen bleef hij opnieuw stilstaan:

Vergissing!.... toch neen, er was geen vergissing!.... De tekst sprak wel van hem en van Lucie en het telegram kwam wel van Gent; er was dus.... Eensklaps was het in hem als een vlijmende openbaring: ja, ja, het seinbericht was toch voor hem, en Alaerts!.... Alaerts dat was de naam van de menschen bij wie Lucie een appartement bewoonde!.... Alaerts! de vulgariteit van dien naam, afgebeeld in zijnen geest door het uiterlijk der personen die hem droegen - een moeder en haar dochter, twee modisten - trof hem op een zonderlingpijnlijke wijze, als kwam de smet en de misdaad zijns levens hem achtervolgen tot in dat vreemd hotel, waar al de namen anders en als het ware meer aristocratisch klonken.

Maar hij was gek zulke gedachten te hebben, terwijl die onheilspellende regelen: ‘Kom spoedig terug, Lucie gevaarlijk ziek’ hem als met letters van vuur de oogen verbrandden!

Hij kon het niet helpen, hij was plotseling ongevoelig geworden!.... Het was hem onmogelijk, volstrekt onmogelijk het akelige van de tijding te bevatten; hij verkeerde als in een staat van bewusteloosheid; heel zijn wezen was als één chaos, een chaos zonder licht noch besef, waaruit niets kwam dan instinctieve, werktuigelijke, onweerstaanbare impulsies.

Een impulsie dreef hem naar boven, deed hem zijn kleeren inpakken, den blik steeds, als gefascineerd, gevestigd op het telegram, dat hij, naast zijn valies op het tapijt had gelegd, nogmaals en nog, met vruchtelooze inspanning probeerend er den zin van te begrijpen. Wat wilde dat toch zeggen: ‘Kom spoedig terug; Lucie gevaarlijk ziek,’ .... en geteekend Alaerts? waarom Alaerts? .... 't was waarlijk ongerijmd hoe tiranniek de vulgariteit van dien naam zijn geest obsedeerde, op zulk een oogenblik!

Zijn kleeren waren ingepakt, hij kwam beneden terug, betaalde zijn rekening, vroeg aan den klerk om wat uur de

eerst volgende trein vertrok, bestelde dadelijk het rijtuig van 't hotel, toen de bediende hem verzekerd had, dat hij nog den trein van twee uur zou halen, indien hij zich spoedde. En voortdurend handelde hij als in een droom, beurtelings overweldigd door een behoefte tot beweging die hem als een gek deed ijlen, of door een stomme verslagenheid, die hem aan de plaats genageld hield, onophoudend, zonder een seconde verpoozing, bekommerd met het telegram, maar niet ernstig ontroerd. Het was sterker dan zijn geest, hij kon bepaald den zin van die zoo rudimentair-eenvoudige woorden ‘Lucie gevaarlijk ziek!’ niet begrijpen, niet aannemen. Gevaarlijk ziek!... waarvan zou ze gevaarlijk zijn?... Haar ziekte was niets anders dan de toestand waarin ze zich bevond, dit liet geen den minsten twijfel over. Ah! neen, waarachtig, twijfelen moest hij niet meer! In dien toestand bevond ze zich en nu kwam het hem weer in het geheugen dat zij de eerste maal, nu vier jaar geleden, in het begin, ook zoo ziek was, zoo ziek dat zij gemeend had te zullen sterven. Natuurlijk was het nog eens hetzelfde geval met haar; en de lieden van het huis waar zij woonde, die Alaerts, - God! wat scheen de naam hem toch gemeen! verschrikt haar zoo slecht te vinden, zouden hem, op haar verzoek en misschien wel alvorens een dokter te roepen, het seinbericht gezonden hebben.

Hoe zonderling, niet eenmaal kwam het hem in de gedachte dat Lucie ook anders ziek kon zijn! Hij was uitsluitend bezeten door de overtuiging dat haar toestand haar eenige ziekte was; en in zijne onmogelijkheid nog eenige illuzie dienaangaande te bewaren, ontstond in hem eene schier stillende reactie, uit het overweldigende zelf zijner moreele folteringen gesproten. Nog nooit, in geen enkele der ontelbare, smartvolle omstandigheden en gebeurtenissen die hem ten deel gevallen waren sinds den dag dat hij met Lucie zijne betrekkingen had aangeknoopt, nog nooit had hij zichzelf zoo weinig ontroerd, zoo kalm, bijna zoo onverschillig gevoeld. Nog nooit had zijn hart, dat ellendig hart waarin de lijdenskracht zich zóó hevig ontwikkelde, dat het als een barometer was van lijden, onstuimiger en sneller jagend naarmate het gezochte en verdiende onheil harder op hem drukte, nog nooit had het in de moreele smarten, zoo kalm en zoo regelmatig geklopt. Hij dacht nu dat dit kind, welk zou geboren worden, als een onoverkome-

lijke hinderpaal tusschen Raymonde en hem zou oprijzen, en dat daardoor het tijdperk van gruwelijken strijd dat reeds ingetreden was en waartoe hem kracht en moed ontbraken, toch bepaald gesupprimeerd zou worden. Thans was zijne toekomst verbrijzeld; hij zou noch hoop, noch eerzucht meer koesteren; hij zou om niets meer strijden; hij zou zich vrijwillig en gedwee afzonderen in de beklagenswaardige categorie der verstandige jongelieden wier leven door eene betrekking van beneden hunnen stand geknakt wordt; hij zou voort met Lucie, met 'die vrouw', zooals Raymonde haar in den walg en den schrik harer onwetendheid noemde, blijven leven, haar huwen misschien; - waarom niet? was dat nog niet het eerlijkste wat hem te doen bleef? - welnu, dit alles, die vernedering, die dood van alle hoop, die schipbreuk van alle eerzucht, het bepaald verlies van Raymonde, ja, dit alles was nog beter dan de voortduring van den onmenschelijken, onmogelijken strijd dien hij had aangevangen; beter, duizendmaal beter dan die akelige sprong in de duisternis, dan die blinde medeslingering in dat somber drama, welk zich enkel in de smart der vernieling zou ontknoopen, o! een vernieling van tranen en misschien van bloed.

Die zonderlinge stilling, die als het ware onbewuste vrede, welke zoo schielijk en onverwacht het paroxysme van moreele foltering verving, die de gebeurtenis in hem scheen te moeten verwekken, duurde zoo voort, gansch den namiddag. De trein snelde door tooveroorden, door heerlijke valleien, badend in zonneglans, door sombere tunnels onder de bergen, over reusachtige, lang nadreunende metalen bruggen, hoog boven de watervlakte van breede rivieren geworpen. En van al die schouwspelen kon hij genieten; de steeds afwisselende landschappen die zijn oogen voorbijgingen, vermochten zijn geest aan zijne kwellende obsessie te onttrekken; en enkel in de diepte zijner ziel besefte hij een vage, doffe onrust, iets als het duister bewustzijn, dat de verbazende stilling en vrede waarvan hij genoot, onnatuurlijk en onheilspellend waren.

Het was met den avond, toen in den trein de lampen aangestoken werden en het landschap zich in duisternis begon te hullen, dat zijn geest, niet langer verstrooid door het waarnemen der uiterlijke dingen, in zichzelf terugdrong en dat de doffe en latente angst, die in zijn gemoed schuilde, zich begon te

openbaren. Het leek een vreemd physiek verschijnsel. Het gedruisch en het gedaver van den rollenden trein begonnen op zijn geprikkelde zenuwen te werken; zijn hart, - zijn lijdensbarometer - begon, zonder schijnbare oorzaak, sneller te jagen; zijne gelaatstrekken krompen gepijnigd samen; het werd hem moeielijk, weldra onmogelijk, stil te blijven; zijn geest keerde instinctmatig en onweerstaanbaar, tot de tirannieke obsessie van het dringend telegram en van Lucie terug.

Gevaarlijk ziek! .... wie weet of zij inderdaad niet gevaarlijk ziek was, ziek op een andere wijze dan hij vermoedde! Zou zij een telegram, een dringend telegram gezonden hebben, hebben doen zenden als hare ziekte maar was wat hij veronderstelde? En, als een begin van onheilspellende openbaring, herinnerde hij zich nu dien zonderlingen volzin in haren brief van 's morgens, die onduidelijke woorden welke hem instinctmatig ontsteld hadden: ‘alle hoop is nog niet gansch verloren, alles zal wellicht veranderd zijn, nog vóór het einde van de week.’

Hij overwoog die woorden, lang, met ingespannen geesteskracht. Hij poogde zich de juiste termen te herinneren, hij betreurde het diep, in zijn opwelling van toorn, dien brief met dezen van Raymonde vernietigd te hebben. En eensklaps, als in een brusken schok, kwam een andere herinnering, gevolgd door een vreeselijke vraag, die hem van afschuw deed opspringen, zich in zijne hersenen drukken: zijn Zondagavondwandeling met Lucie, langs den boord der rivier, haar mededeeling over haar gevreesden toestand, zijn ontsteltenis, zijn instinctieven kreet: ‘het kan, het moet veranderen!’ - dien schrikkelijken kreet waarvan hij alsdan als het ware den zin en het gewicht niet bevat had, dien kreet welken hij niet meer had durven herhalen, waaraan hij niet meer had durven denken, omdat hij een misdaad behelsde, een ijselijke misdaad, tot welks bedrijving hij haar zwijgend had voelen toestemmen, in een verstomde en verschrikte offering van haar eigen wezen. O God! zou ze wellicht die wandaad volbracht hebben! ....

Hij was sidderend opgestaan, hij stapte, in het gedruisch van den rollenden trein, in den half-coupé waar hij zich alleen bevond, koortsachtig heen en weêr, het hoofd in somber nadenken gebukt, aan onzeggelijke angst en emotie ten prooi. Soms bleef hij plotseling stilstaan, de oogen gesloten, de hand op zijn voorhoofd gedrukt, al zijne geestvermogens inspannend om zich

de gruwelijke scène in haar geringste bijzonderheden te herinneren, om al de woorden die hij uitgesproken had, al de gebaren die hij gemaakt had, weder te wikken, te ontleden. Had hij haar dat uitdrukkelijk gevraagd? O neen, ... duizendmaal neen! Maar op een gegeven oogenblik, door een woord, door een gebaar, door zijn stilzwijgen zelf had hij het haar instinctmatig, onwillekeurig laten begrijpen, het haar *ingeboezemd*, ... en dàt was afschuwelijk! 't Is waar hij had er niet op aangedrongen, er niet meer van gesproken; want hij had niet gedurfd, want bij de gedachte der monsterdaad was terstond een onuitsprekelijke afschuw in hem opgekomen; maar dien afschuw ook had hij haar niet gezegd, hij had haar niets meer gezegd, niets meer en dáárin lag zijn misdaad.

Nochtans de twijfel en de onzekerheid zelven die hem folterden, lieten nog een laatsten straal van hoop tot hem doordringen. O neen, neen, zij had dat niet gedaan; zij zou dat niet doen zonder het hem eerst te zeggen, zonder het hem eerst te vragen; en hadde zij het hem gevraagd, o, met welken kreet van afkeer zou hij haar thans ‘neen! neen! duizendmaal neen!’ geantwoord hebben! En toch, die zin in haren brief, die duistere en onheilspellende zin: ‘alle hoop is nog niet gansch verloren; alles zal wellicht veranderd zijn, nog vóór het einde van de week,’ wat mocht hij anders wel beteekenen? Het was nu 't einde van de week en de voorgevallene verandering was een onbekend en schrikkelijk treurspel, waarin hij zich door een overweldigende macht medegesleept en gemengd voelde. O! was het toch mogelijk, zelfs in de veronderstelling der gepleegde wandaad, dat zij zoo schielijk in doodsgevaar kon zijn? Hij wist het niet en zijn onwetendheid verergerde zijn angst. Hij betreurde het, geen geneeskundige studiën gedaan te hebben; hij was wanhopig zoo verre van Hody te zijn, hem niet te kunnen ondervragen, om door zijn prognose, 't zij goed of slecht, uit dien afgrijselijken staat van onzekerheid te geraken, waarin hij zijn verstand voelde verdwijnen.

Doch naarmate de tijd verliep deed zijn marteling niets dan verergeren. Hij beeldde zich het onbekende treurspel, waar hij onverbiddelijk naar toe getrokken werd, in meer en meer sombere kleuren af, en de physieke foltering was ten top gestegen: het rollend gegrol der raderen boorde door zijn hersenen; zijn

zenuwen, in het aanhoudend gedaver van den wagen, waren gespannen om er van te huilen; de trein die in volle vlucht door den donkeren nacht schoot, was als een hollend monster dat hem in zijn klauwen hield, wier boosaardige almacht hem overweldigde en medesleepte, naar de vernieling, naar den dood.

O! wat schrikkelijke Golgotha, die laatste uren van de reis, toen hij, aan de Belgische grens van trein veranderd hebbend, in een coupé zat waar zich reeds een reiziger bevond! Nu was hij genoodzaakt te zwijgen, te blijven zitten, en, in die gedwongen onderdrukking zijner gevoelens, woelde zijn lijdensvermogen in hem als een orkaan, terwijl van lieverlede al zijn twijfel in zekerheid veranderd werd. Ja, ja, zij had de monsterdaad bedreven; zij stierf van haar misdaad, van *zijn* misdaad, die hij haar ingeboezemd had! Hij was er zeker, zéker van; een almachtige stem schreeuwde hem dat het zóó was; de stem van zijn geweten en zijn gewone rampspoed in het leven dienden hem tot waarborg dat het niet anders wezen kon. En hij kronkelde zich in zijn hoek, de klamme handen krampachtig ineengewrongen, de keel gewor gd door zuchten en geklaag, op het punt luidop van foltering te huilen, op het punt in het gebulder van den trein aan dien vreemdeling, aan dien onbekende die daar vóór hem zat en hem belette van luidkeels te snikken en te schreien, zijn misdaad in het aangezicht te schreeuwen.

O! wat scheen hij hem gelukkig, die vreemdeling, gelijk hij daar zat, genoeglijk in zijn hoekje gedrongen, een lichten plaid over zijn knieën, een rond zwart-zijden reispetje op 't hoofd, het vreedzaam aangezicht begroeid met eenen bruinen baard, die schier tot aan zijn oogen kwam, en die oogen, achter hun ronde brilglazen, kalm op 't zwarte, daverend raampje van 't portier gevestigd! Hoezeer, zonder hem te kennen, benijdde hij zijn lot en hoe graag zou hij, blindelings, het zijne er tegen verruild hebben! Twintigmaal, honderdmaal, alle conventies over het hoofd ziende, was hij op 't punt van op te staan, van tot den vreemdeling te naderen en hem met een smeekende, wanhopende stem te zeggen: ‘o, mijnheer, gij kent mij niet, maar 'k ben toch zóó ellendig; ik heb een ijselijke misdaad bedreven en ik lijd! o ik lijd! gij kunt u niet inbeelden hoe ik lijd! Zeg me, mijnheer, weet gij ook wat het is te lijden? Hebt

gij ook geleden en doen lijden? Hebt gij ook, zooals ik, zulk een onzeggelijken afschuw van het lijden?'

En toen de trein Brussel voorbij was; toen hij door Vlaanderen snelde; toen hij weldra de aan René zoo welbekende omstreken van Gent naderde, was het als een verplettering in de smart. Hij roerde zich niet meer; hij zat ineengekrompen in zijn hoek, het hoofd verborgen in zijn beide handen en de ellebogen op de knieën gesteund, als bereid om een laatsten, doodelijken slag te ontvangen Somtijds, wanneer de trein met het gedruisch van een orkaan een klein station voorbij schoot, richtte hij ter sluik en bang het hoofd half op, herkende 't oord in het weerlicht der lampen, telde werktuigelijk, als zooveel, in een klimmende foltering tot den finalen dood opstijgende lijdensstaties, de dorpen die men nog voorbij moest trekken. Maar in zijn lijdende prostratie verloor hij eindelijk 't begrip van tijd en afstand; een stomme verslagenheid hield hem geheel ter neer gedrukt; en alleen zijn hart, zijn arme lijdensbarometer, leefde steeds voort in hem, leefde alsof al zijne levenskrachten er zich in verzameld hadden, en versnelde en versnelde steeds zijn jagingen met eene schrikkelijke hevigheid, zoodanig overgevoelig geworden, dat elk harder gedruisch, elke nieuwe davering en slingering van den trein het deed opbonzen om te breken. Hij hield er instinctmatig zijn hand op gedrukt; het scheen hem dat die drukking alleen hem belette op de plaats te sterven.

Hij was in Gent alvorens hij het bewust werd. De trein stond reeds stil en de garde had het portier reeds geopend toen hij nog als vernield in zijnen hoek zat. Hij schrikte op, nam zijn valies in de hand en stapte werktuigelijk uit den wagen, in het gewoel der overige reizigers op de kade.

Buiten vóór het station stonden, ondanks het late uur, nog enkele wachtende rijtuigen, de gele oogen hunner lantarens blikkerend in den somberen nacht. Een der koetsiers bood hem dringend het zijne aan, het portier opentrekkend.

Als in een droom stapte hij binnen, gaf het adres, viel op de kussens neêr.

VIII.

Bevend de voordeur geopend, en terstond, van in de gang, een doordringenden reuk van phenol, die hem aan den adem pakt....

Hij blijft een oogenblik verwilderd pal staan, met stommen angst beseffend dat zijn akelig voorgevoel zich heeft verwezenlijkt; en dan klimt hij de trappen op, het hoofd duizelig, een floers vóór de oogen, het hart met korte, vlugge, als hamerslagen duidelijk gescandeerde klopjes bonzend, de beenen zoo zwak, zóó zwak, dat hij zich met de hand aan de trapleuning moet vasthouden, om boven te geraken. Op het tweede trapportaal gekomen opent hij met een zwakke hand de kamerdeur, treedt binnen, is niet verwonderd daar in de halve schemering der op een tafel staande lamp, drie personen aan te treffen, rechtstaande rond het bed: een heer dien hij eerst niet herkent en twee vrouwen: moeder en dochter Alaerts. Hij ziet haast niets meer, alles weifelt vóór zijn oogen; hij ontwaart enkel, als hij achter 't bedgordijn gekomen is, Lucie zonder beweging in 't ledikant uitgestrekt, de armen boven de deken, de oogen toe, bleek als de dood. Stom staart hij haar enkele oogenblikken aan en dan, steeds zonder naar de aanwezige personen te kijken, keert hij zich langzaam om en tuurt hij rond zich, alsof hij iets zocht, alsofhij iets rook. Hij ziet, half onder de tafel geschoven, een waschbekken halfvol met een roodachtig vocht. En dan is 't als krijgt hij een plotselingen slag: een sombere noodkreet verkropt in zijn keel, een huivering doet gansch zijn lichaam sidderen en hij staart met wijd opengespalkte oogen naar den heer, die langzaam tot hem nadert en in wien hij eindelijk zijn vriend, dokter Hody, erkent.

‘Z' is slecht, zeer slecht,’ fluistert deze, hem lang en plechtig de hand drukkend.

‘Wat heeft ze? wat is er gebeurd?’ vraagt hij verwilderd, beurtelings zijn vriend en het steeds roerloos uitgestrekte meisje aanstarend.

Hody schudt lichtkens het hoofd en drukt den vinger op zijn lippen, met een wenk de twee vrouwen aanduidend. En, na een oogenblik aarzelens, zich tot haar wendend:

‘Mevrouw en mejuffrouw,’ spreekt hij stil, ‘wij zijn u dankbaar dat gij ons zoo bereidwillig bijgestaan hebt. Voor het oogenblik hebben wij uwe hulp niet meer noodig; maar mochten wij u nog iets te vragen hebben, mogen wij dan op uwe welwillende diensten rekenen?’

‘Zeker, mijnheer,’ fluisteren de twee vrouwen. En begrij-

pend dat de jongelieden met de zieke verlangen alleen te zijn, verwijderen zij zich zachtkens, op de tippen der voeten, beiden slank en mager, stil groetend het hoofd buigend.

Zoodra zij alleen waren vroeg René opnieuw, sidderend van ontsteltenis, terwijl hij met de hand naar het half onder de tafel verborgen waschbekken wees:

‘Wat is er, Hody? Wat heeft de arme rampzalige gekregen? Wat heeft zij gedaan?’

De woorden verkropten in zijn keel, zijn oogen kwamen vol tranen, het voorgevoel van iets gruwelijks greep hem aan. Hody, den blik gevestigd op de deur langs waar de twee vrouwen verdwenen waren, naderde nog dichter tot René en fluisterde hem enkele woorden in 't oor.

Een schok van afschuw deed hem met de handen aan zijn slapen achteruit springen, terwijl een doffe, schorre kreet uit zijne lippen brak:

‘Hôo!’....

‘Ja, en zij heeft het op een zoo onbehendige, ongelukkige wijze gedaan,’ voer de jonge dokter met een treurige hoofdschudding voort. ‘Zij heeft zich erg, zeer, zeer erg gekwetst.’

Stom, versteend van schrik staarde René nu beurtelings zijn vriend en zijn maîtresse aan. En plotseling werd hij als zinneloos; plotseling snelde hij luid schreiend naar het bed, viel op zijn knieën, greep eene der handen van het zieltogend slachtoffer in de zijne, bedekte die met tranen en kussen, luid snikkend:

‘O God! en 't is door mijne schuld! O, arm meisje, 't is voor mij, om mij te redden, dat ze het gedaan heeft! O 't is afgrijselijk, afgrijselijk! O mijn God! O Hody red haar! Hody! ik smeek er u om op mijn knieën, red haar! red haar of ik breng mijzelf om 't leven!’

Onstuimig was hij opgestaan, hij had de beide handen van zijn vriend in de zijne gegrepen en hij leidde hem naar het bed, hijgend, snikkend, met draaiende oogen in zijn onkennelijk geworden gelaat herhalend:

‘O zeg, Hody, gij zult haar redden, niet waar? Zij verkeerd in geen doodsgevaar, niet waar? Hody! Hody! zeg mij toch dat zij in geen doodsgevaar verkeert!’

Hij verstikte in zijn smeekingen, hij kon niet meer spreken, hij was vóór zijn vriend op de knieën gevallen, zijn handen

steeds in zijne beide handen duwend, het hoofd krampachtigschuins achterovergeslagen, het aangezicht badend in tranen, terwijl de van foltering verwrongen mond niets meer uitte dan onduidelijke, schorre klanken, afgrijselijk om te aanhooren. En Hody zelf werd wanhopig; hij poogde te vergeefs zijn handen uit René's drukking los te maken; hij smeekte op zijn beurt:

‘Zwijg! maar zwijg en houd u stil! Om Godswil houd u stil! Gij gaat haar wakker maken! gij gaat haar opnieuw doen huilen van pijn, terwijl ik zoo vreeselijk veel moeite gehad heb om haar een weinig te stillen!’

Toen liet René hem los en zakte weder, als plotseling verlamd, vóór de sponde neêr. Hij dorst de hand van Lucie niet meer vatten, hij dorst zijn foltering niet meer luidop uitschreeuwen, hij klaagde nu in stilte, hij herhaalde, als in een bevende, vrome bede, zijn betraand gelaat beurtelings smeekend tot zijn arme minnares en tot zijn vriend gekeerd:

‘O zeg, Hody! ik smeek u, Hody, red haar! Hody, zeg, gij zult ze redden niet waar?’

‘Alle hoop is nog niet bepaald verloren,’ antwoordde de dokter na een lang stilzwijgen, zijn ernstigen, peinzenden blik moedeloos op de lijderes gevestigd.

Deze had zich lichtkens in haar bed verroerd. Een kramp van pijn verwrong de spieren van haar aangezicht, zij slaakte een zucht en opende de oogen. Zij herkende René vóór hare sponde neêrgeknield; zij scheen hem, door een langen blik, voor zijne terugkomst te danken.

De jonge man had opnieuw hare hand vastgegrepen, en drukte en streelde die koortsachtig in de zijne, met een smeekende, bevende, gebrokene stem herhalend:

‘O Lucie, Lucie wat hebt ge gedaan? Och God! waarom toch hebt ge dat gedaan?’

Zij gaf geen antwoord; zij kon niet. Een nieuwe steking deed haar zich kronkelen, haar gelaat verwrong zich nog angstiger, haar oogen krompen weder toe en hare hand drukte krampachtig de zijne, terwijl zij klaagde, woelend in haar bed:

‘O wat moet ik toch lijden! wat moet ik toch lijden!’

René was rechtgesprongen, sidderend over haar sponde gebogen, Hody kwam naderbij.

‘De werking der injectie morphine is over, daar komt de

pijn terug,' sprak hij met zijn doffe en treurige, aan onheilspellende voorzegging gewende stem.

'En kunt ge nu niets meer doen om haar smart te verzachten? om haar het lijden te ontnemen, och God!' smeekte René met saâmgevouwen handen.

'Een nieuwe injectie als de pijn te sterk wordt; meer kan ik niet,' antwoordde de dokter, ontmoedigd zijn schouders ophalend.

Stom staarden zij de lijderes nu aan. Zij lag opnieuw roerloos uitgestrekt, de oogen dicht, de wenkbrauwen gefronst, schijnbaar een weinig kalmer. Maar haar gelaat, enkele stonden vroeger zoo blank als het linnen dat haar bedekte, kleurde zich trapsgewijs met levendiger tinten en groote droppels zweet parelden op haar voorhoofd, op haar wangen en haren hals, terwijl haar ademhaling, door haar toegenepen neusgaten meer en meer gejaagd en als het ware sissend werd. En eensklaps slaakte zij een vreeselijken schreeuw, sprong half recht in haar bed, viel als een pak terug neder, greep met haar beide handen naar het beddelaken, stak het in haren mond en scheurde het aan stukken met haar tanden, in een akelig en woest gegrol haar noodkreten versmorend.

Luid schreiend was René op de peluw gevallen. Hij sloot onstuimig zijne minnares in zijn armen, smeekte, zoende, streelde haar om haar te sussen, terwijl Hody naar den schoorsteenmantel snelde, waarop het fleschje morphine en 't zilveren Pravaz-spuitje zich bevonden. Hij beval René het meisje vast te houden om haar stil te doen blijven en, over het bed gebogen, diende hij de injectie toe. Dit was de derde sinds men hem geroepen had. De kalmte kwam zeer snel terug, de zenuwen ontspanden zich, het aangezicht werd wederom bleek, de ademhaling regelmatiger. Zij kreeg opnieuw haar onbewegelijke houding van zieltogende.

Toen wilde de dokter vertrekken. Er was niets anders meer te doen, herhaalde hij, en als de pijn terugkwam, kon René zelf haar een injectie toedienen. Zeer vroeg in den volgenden morgen zou hij terugkomen; maar als het gebeuren mocht dat de toestand der kranke gedurende den nacht te zeer verergerde, mocht hij hem doen ontbieden door eene van die vrouwen Alaerts: hij zou onmiddellijk medekomen.

IX.

Toen zijn vriend verdwenen was zette René zich op een stoel bij de sponde neder en, den blik halsstarrig op het marmerwit gelaat van zijne minnares gevestigd, verzonk hij eerst, gedurende een ruimen tijd, weder in zijn staat van stomme verslagenheid. Hij was opnieuw als duizelig. Er was als een groote ledige plek in zijn hoofd, de plek van iets dat er geweest was en dat er aan het toppunt zijner foltering was uitgerukt, hem schielijk in een staat van stomme gevoelloosheid dompelend. Maar die schijnbare gevoelloosheid zelve, die onmacht in al haar akeligheid de schrikkelijke krisis welke hem bestormde te bevatten, was nog een foltering te meer, de foltering der stompzinnigheid, de onuitsprekelijke marteling van den mensch wiens op de grenzen der krankzinnigheid geraakte geestvermogen nog helderheid genoeg bezit om den afgrond te ontwaren, die hem zal verslinden. En te gelijkertijd, door een wonder contrast, dat schier eene ontaarding van 't moreel vermogen werd, schenen al zijn overblijvende intellectueele krachten zich tot één machtige heropwekking van het verleden te vereenigen. Bij het sterfbed van die beminde jonge vrouw, bij dat sterfbed waarvan het hem onmogelijk was al de onmiddellijke akeligheid te beseffen, keerde zijn geest halsstarrig in 't verledene terug en, uit de diepten van zijn sombere afgrijzen, herleefden, met een ongeloofelijke intensiteit, de herinneringen van hun gemeenschappelijk leven, verre, reeds vergetene en in zichzelven onbeduidende herinneringen, die zich aan hem vastklampten, die hem, als met klauwen, 't hart toenepen.

Hij zag zich weder, op een zonnigen Juni namiddag, wandelend met haar langs een smal paadje, dat dwars door uitgestrekte weiden slingerde. Het rijpe gras was hoog en gebogen, vol woekerplanten en bloemen; het paadje was te eng opdat zij beiden naast elkander zouden loopen, zij volgden elkander op, zij aan 't hoofd. En terwijl ze vóór hem stapte bewonderde hij onwillekeurig haar prachtig, golvend haar, welk de namiddagzon soms met een weerglans van goud bedekte, en haar slanke gestalte, onder haar donkerblauw kleed met een helderheid van schilderij uitkomend op de gemskleurige vlakte der weiden. Op een gegeven oogenblik, als hadde zij den blik

van liefde en bewondering gevoeld, dien hij op haar gevestigd hield, had ze zich omgekeerd, glimlachend, gansch blozend van haar moeielijke tocht door 't hooge gras, met vlammetjes van teederheid en streeling in de oogen. Toen had hij haar in zijn armen gevat, haar lang, lang op den mond gekust en naast elkander hadden zij hun wandeling voortgezet, wadend door het hooge gras, den arm gestrengeld om elkanders middel.

'Och René, wat zou ik me gerustgesteld, wat zou ik me gelukkig voelen, indien ik denken mocht dat ge mij nooit verlaten zult!' had ze dan langzaam, met een innig ontroerde stem gezegd.

Een huivering had hem aangegrepen, hij had haar eng tegen zijn borst gedrukt en op een doffen toon, als verschrikt van zijn eigene woorden:

'Ik zal u niet verlaten; ..... mij dunkt, ik zou u niet meer kunnen verlaten,' had hij geantwoord.

Een andermaal, - 't was ook op eene wandeling - was de indruk zoo treurig geweest. De winter naderde, de hemel was overtrokken, zij volgden een eindeloozen, modderigen steenweg zonder boomen, dwars door de naakte, verlaten velden. Een koude westenwind blies, zwanger van regen; in de grijze lucht dreven, loom en traag, benden krassende raven. En uit de gansche Natuur sprak een drukkende treurnis, die zwaar op hun gemoed woog.

Eenige honderden meters vóór hen ging, hossebossend, een groote, hooge voermanswagen, door een zwart zeil bedekt. Zij hadden hem weldra ingehaald en schielijk drukte Lucie zijnen arm, gansch verteederd, juichend, terwijl haar blik onder den wagen staarde:

'Och God! René..... Moorken!'

Het was een hondje, een klein zwart hondje met puntige oortjes en een staartje in trompet, dat links, tusschen het voorwiel en het achterwiel van den wagen liep, zóó wonder gelijk steeds op denzelfden afstand van de beide wielen blijvend, dat het scheen alsof het onderaan 't gespan gebonden was. Schier telkenmale als zij langs daar kwamen wandelen ontmoetten zij dien wagen en dat hondje, maar zij wisten hoegenaamd niet of het 'Moorken' heette: zij zelven hadden het aldus gedoopt omdat het zoo pikzwart was, omdat zij het zóó lief hadden, omdat het zoo schrander naar hen kon omkijken, wanneer zij stree-

lend dien naam uitriepen. En 't beestje was als het ware de verpersoonlijking van waakzaamheid en plichtbesef: nooit, nooit verliet het een oogenblik zijn halsstarrige plek onder den wagen; en 't blafte woedend, hatend op al de vreemde honden, die met hem gemeens wilden maken.

Glimlachend, met ontroerde oogen sloegen zij hem gade, zijn onvermoeide vlijt bewonderend. Het was beslijkt en nat; en in den fijnen regen, dien de wind schuins vooruit begon te zweepen, zou het veel beter dieper onder de wagen gedrongen zijn. Maar dàt zou het niet doen: het bleef hardnekkig op zijn zelfde plaats loopen, tusschen het voorwiel en het achterwiel, de pootjes geweekt, de huid zijpelend, van tijd tot tijd, op hun geroep, het kopje omkeerend en naar hen kijkend met pinkende oogjes, waarin de treurnis en verveling van zijn vrijwillig loopen in dat hachelijk weêr te lezen stond.

Wat was er toen gebeurd? De wagen reed voorbij een herberg, zijdelings der baan gelegen, en vóór de deur van die herberg stonden, ondanks den regen, twee knapen. Het zagen er wakkere bengels uit, de eene blond, de andere zwart, beiden met stoute, bleeke oogen; en, roerloos vóór den dorpel geplant, hielden zij een hunner handen achter den rug, als om iets te verbergen. Zij wachtten tot de wagen heel voorbij was en dan, schielijk te gelijkertijd neêrbuigend, wierpen zij uit al hun macht tusschen de achterwielen het voorwerp dat zij in hunne hand verborgen hielden: een steen. Een gehuil weerklonk, zij hadden het hondje getroffen. René en Lucie zagen het gedurende een oogwenk, gedurende den tijd van een weerlicht stilhouden, zich even half omkeeren en jankend een zijner voorderpootjes oplichten; en dan werd het gekadanseerde hossebossen van den zwaren wagen een oogenblik door een doffere en zachtere schommeling onderbroken, iets kronkelde zich onder het achterwiel en toen het wiel voorbij was lag het rampzalig Moorken verpletterd op den steenweg. Met een gil snelden zij toe, wilden het optillen. Maar 't was niet meer noodig: het lieve hondje was niets meer dan een akelig moes van vermorzelde huid en bloedende ingewanden. O wat had Lucie dan toch geweend, geweend! .....

Ja, al die herinneringen en nog vele andere kwamen hem terug in het geheugen op dit oogenblik van uiterste foltering en wanhoop. En aan allen klemde zijn hart zich vast, gelijk

de drenkeling naar het stroohalmpje grijpt, dat aan zijn zijde vlot. O! ze nog herleven, die reeds lang vervlogene herinneringen! geheel 't verledene herleven met al zijn smarten en zijn strijden! zich voor altijd aan haar verbinden! door een volkomene verzaking van alle eerzucht in de toekomst, door de verzaking van zijn geluk en van zijn liefde met Raymonde zijne misdaad boeten, hij vroeg niets anders meer, maar dàt vroeg hij, dàt eischte hij met een wilden hartstocht, met een halsstarrigheid die al zijn laatste geesteskrachten tot het beseffen en bereiken van dit eenig doel inspande.

Toen rees hij in zijn zetel op, zette zich op zijn knieën en, zijn beide bevend-saâmgevouwen handen smeekend tot haar uitgestrekt, fluisterde hij haar woorden van hoop en liefde toe. Met een schreiende stem, als was dit van haar wil afhankelijk, vraagde hij haar te genezen, voort te leven. In gejaagde, onsamenhangende en doffe zinsneden, sprak hij haar van de herinneringen van 't verledene, van hun eenzame tochten te velde, van hun gemoedelijke intimiteit, als zij 's Zondagsavonds alen gingen eten, ginds in de looverhuisjes aan den boord der rivier, over den spoorwegdam tintelend van veelkleurige lichtjes. Op een meer en meer hartverscheurenden toon, in den waanzin zijner vertwijfeling smeekte hij haar, dat zoet verledene met hem nog te herleven; altijd met hem te blijven leven; hem nooit, nooit te verlaten; hem, och God, eene laatste gelegenheid te geven, zijn gruwelijke misdaad te herstellen. En met gewrongen handen staarde hij haar dwars door den nevel zijner tranen aan, verpletterd door haar doode onbewegelijkheid, wachtend, met een kinderachtige hoop, op een antwoord dat zij niet meer in staat was te geven.

Hoeveel uren vlogen aldus in die sombere prostratie, in dien chaotischen afgrond van lijden voorbij? Dit zou René wellicht nooit weten. Hij had de notie van den tijd verloren; soms zonk hij in een soort van sluimer weg, in een aaneenschakeling van nachtmerries, waaruit hij plotseling wakker schrikte, den snikkenden adem in zijn keel geworgd, het aangezicht steeds badend in tranen, de handen en het voorhoofd klam van 't zweet. Toen staarde hij verwilderd, bij de flauwe klaarte der op den schoorsteenmantel geplaatste lamp, naar het gelaat van zijne minnares, steeds blank als marmer in de verwarring harer zwarte lokken op de peluw uitgestrekt, bijna

verlost van zijnen angst, op hare onbewegelijke trekken een uitdrukking van rust te lezen..... O, zij rustte, zij rustte!..... En van lieverlede, bij het waarnemen van die zóó volmaakte rust, die rust als van een beeld, daalde een schim van hoop in zijn hart neder.

'Och God! laat haar genezen! God! wees niet onverbiddelijk! Verleen een berouwvollen zondaar de gunst zijn misdaad te boeten!'.....

Zijn oogen schitterden, zijn handen waren in een bede saâmgevouwen, zijn bevende lippen stamelden dof, verwarde klanken. Hij was uit zijn smartvolle bedwelming ontwaakt, zijne sensaties werden duidelijker, hij had zich opgericht en reeds in een instinctmatige behoefte haar eens te bevoelen, strekte hij de hand naar heur uit, toen een dun, somber streepje, dat kronkelend als een slang van onder de witte deken tot op het hout der sponde daalde, zijnen blik trof. Hij dacht terstond dat het een strikje van haar pansement was, dat in een harer trekkingen van smart was losgeraakt, en zachtkens stak hij de hand uit om zich ervan te overtuigen.

Hij onderging, in een lichte huivering, de zonderlinge sensatie, iets anders dan 't vermoede voorwerp vast te grijpen, iets vochtigs en lijmachtigs, dat aan zijn vingers bleef kleven. Terzelfdertijd bemerkte hij dat zijn greep op het slaaplaken een roodachtige vlek gevormd had; en brusk, als in een weerlicht, zag en begreep hij, dat het donker, kronkelend lijntje een streepje bloed was, welk uit het bed kwam.

Hij wipte op van schrik, lichtte een weinig de deken op, ontwaardde in het bed een breede donkere vlek, een heelen plas bloed. Verwilderd, een noodkreet in de keel versmacht, liet hij de deken los, keek Lucie aan, boog over haar, raakte haar aangezicht en hare handen aan.

Een ijskoude bevoeling wierp hem als een schok achteruit.

Hij kwam terug, bevoelde haar opnieuw, drukte eensklaps, in een onstuimige en onbewuste beweging, zijn mond op haren mond. En na eene seconde, als onder een slag, sprong hij opnieuw achteruit, de vuisten aan zijn slapen, de haren te berge gerezen, de oogen uit hun holten, den mond wijd open om te roepen, zonder een klank te kunnen uiten.

Hij snelde naar de deur, rukte ze open, schreeuwde drie-

maal, met een onmenschelijke stem: ‘z'is dood! z'is dood! z'is dood!’ en stortte als een massa op het trapportaal neder.

X.

Om zeven uur 's morgens, toen Hody terugkwam, lag de doode, door de twee vrouwen Alaerts afgelegd, als een beeld van marmer onder 't blanke linnen; en naast de sponde, verzonken in een zetel, met het hoofd in de hand, zat René zoo onbewegelijk als de overledene zelve, als versteend in zijn vernieling. Vruchteloos poogde zijn vriend hem te troosten; hij weigerde te antwoorden; hij scheen hem noch te zien, noch te hooren, totdat hij eindelijk, gesard, zich wrevelig half omkeerde, met eene schorre stem en een gebaar van toorn zeggend:

‘Zwijg; ik ben de schuld van haar dood; laat mij met rust; ik wil alleen zijn!’

Ja, dàt was het wel: hij wilde alleen zijn. Alleen met zijn nare gedachten; alleen met zijne grenzenlooze wanhoop; alleen met het lijk van haar die hij beminde en die hij zich verweet gedood te hebben.

Zoodra Hody vertrokken was stond hij op en draaide den sleutel der deur in het nachtslot. De neergelaten rolgordijnen hulden de kamer in een vage en drukkende schemering, in die valsche duisternis der doodenkamers, waar iets van de klaarte van buiten door spleetjes en randen toch binnendringt; waar de plechtige bespiegeling en stilte toch gestoord wordt door de verdofde geluiden en de beweging van 't omringend leven. Toen keerde hij op de tippen der voeten, als in een droom, tot zijn zetel terug, viel er in neder, verzonk opnieuw, gedurende eindelooze uren, in zijn sombere prostratie.

Hij had aan de vrouwen Alaerts bevolen niemand meer, wie het ook zijn mocht, op de kamer te leiden; hij had haarzelven verboden, hem, om het even onder welk voorwendsel, nog te storen. En niemand kwam, hij bleef alleen, alleen met de doode, als in een graf. Zoolang hij rond zich heen beweging, leven voelde; zoolang hij de randen der rolgordijnen door hun streepjes zilverlicht bezoomd zag, bleef hij in zijn zelfden staat van bewustelooze verstomping verdiept. Het scheen alsof in de verwachting van iets dat komen zou, alle levenskracht in hem werd opgeschorst. Maar toen de verwijderde

geluiden van het omringend leven trapsgewijs afnamen en verzwakten; toen de zilverranden aan de vensters begonnen te verdooven, terwijl een toenemende duisternis van lieverlede in de kamer sloop en alle voorwerpen met haar onvatbaren rouwsluier omhuldde, toen scheen hij ook allengs uit zijn langdurige bedwelming te ontwaken. En naarmate hij tot het bewustzijn terugkeerde, ontwaakte ook in hem de ingesluimerde scherpte van het lijdensvermogen. Weldra woelde hij in zijn zetel, en zijn oogen, waarin een vlam van koorts glinsterde, vestigden zich, in de klaarte der twee waskaarsen welke hij aangestoken had, met een steeds angstiger halsstarrigheid op het stom en onbewegelijk gelaat der doode. En eindelijk stond hij op, knielde in zijnen zetel neêr, boog sidderend over het lijk en, de handen gevouwen, stotterde hij halfluid onverstaanbare woorden, terwijl zijn keel van zuchten zwol en tranen in zijn oogen kwamen.

Hij staarde den Dood aan. Hij beschouwde en bepeinsde dat diep en onbegrijpelijk geheim der onverbiddelijke scheiding, dier plotselinge scheuring van twee levens die maar één leven uitmaakten, en hij folterde zijn geest om dat geheim te doordringen, om nog te spreken, om nog te communiceeren met haar die hem verliet, zoolang, o toch zoolang alvorens alles tusschen hen gezegd, gedaan was; met haar wier gelouterde en onveranderlijke gelaatstrekken voor gansch dat verledene, voor hun liefde, voor hun geluk en voor hun lijden thans een zoo volkomen onverschilligheid, eene zoo uiterst plechtige verloochening schenen uit te drukken. Wat voelde hij zich nu, in vergelijking met haar, klein, nietig, ellendig! Wat schenen zij hem boos, kleingeestig, walgelijk, al zijn verleden aarzelingen en zijn strijden, vergeleken met haar zoo volkomene verzaking aan alles, met die reine stilte, die reine kalmte, die doorluchtige onbewegelijkheid van den Dood! O, wat was zij edel, en wat was hij een ellendeling! Wat een wraak, wat een schrikkelijke boetedoening was niet voor hem die vrijwillige dood, waarmede zij zijn eer gered had, de schandelijke sociale eer waarvan hij zich bediend zou hebben om haar te verraden en haar te verlaten! En een haat gemengd met walging, met een echte fyzieke walging van zichzelven steeg hem tot in de keel, bij de herinnering aan zekere beroovingen, die het rampzalige meisje zich om wille van hem getroost had.

Wat had ze van hem verkregen als vergoeding voor het offer van haar gansche leven? Oneer en smart; niets anders dan oneer en smart. Zelfs niet het stoffelijk welzijn; want, o schande, jaren lang had zij gespaard op haar onderhoud en op haar kleeren, zoo gering was de som die hij voor haar kon besteden.

Maar nu, o, nu had het uur der wraak geklonken! Haar bleeke lippen hadden zich voor eeuwig, als een opperste verwijt, in hunne plechtige roerloosheid op het geheim van haar lijden gesloten: hij bleef 't verworpen schepsel, in het besef zijner misdaad aan het stoffelijk leven gekluisterd; en zij was eene ziel geworden, de onbegrepen en gefolterde ziel, die in een vrijwilligen dood haar toevlucht had gezocht; de ziel die nu het Groot Geheim kende; die, in haar doorluchtige majesteit, de hoogedele en rechtvaardige, den levenden voor eeuwig onbekende sfeer binnengetreden was.

En opnieuw greep hem een soort van waanzin aan, terwijl hij, door een onweerstaanbare macht aangedreven, haar koud en roerloos lijk in zijn bevende armen drukte, haar aangezicht met tranen begietend, haar paarse lippen bedekkend met kussen, die hem kreten van zinnelooze teederheid en afschuw ontrukten. Hij sprak tot haar met een geworgde, dof-dringende stem; hij streelde haar met koortsachtige hand de wangen en de slapen, gelijk hij vroeger deed in de vervoering zijner liefde; en dan sprong hij plotseling op, wanend dat hij haar onder zijn streelingen voelde herleven, zijn oogen in verwildering op haar gelaat gevestigd, zijn mond wijd open om te schreeuwen, elk oogenblik verwachtend dat ze 't woord tot hem zou richten. En na enkele stonden uitzinnige illuzie deed de onbewegelijkheid van het lijk, die volkomen onbewegelijkheid van den dood, waarvan geen beschrijving een denkbeeld kan geven, hem opnieuw de gruwelijke werkelijkheid beseffen. Toen zakte hij weder op 't ledikant neêr, het aangezicht badend in tranen, snikkend met een klagende, smeekende stem, onder het toppunt der foltering zoo zwak geworden als een kinderstem:

‘O dood zijn! wat is het toch dood te zijn? O Lucie! Lucie, hoort ge mij waarlijk niet meer? Op welk geheim, op welk opperst plechtig geheim houdt gij uwe gestrenge lippen thans gesloten? Is er toch waarlijk geen streeling, geen liefkoozing meer die u nog kan ontroeren? Is er toch niets meer

in u dat het geringste vezeltje van uw lichaam kan bewegen wanneer ik uw naam uitroep, dien naam waarvan het enkel gemurmel u vroeger deed trillen, Lucie! Lucie!....'

Hij raaskalde, hij wist niet meer wat hij deed of zegde; hij liep met rassche schreden heen en weer de kamer, luidop sprekend, roepend, schreiend als wilde hij door zijn gedruisch en zijn beweging de doode terug in 't leven roepen. En hij kon, hij wilde niet gelooven dat ze dood was: met bruske rukken kwam hij weer naar 't bed gesneld, stortte huilend op haar neder, hief haar, stijf als een plank van de peluw op en knelde haar in zijne armen, haar met een soort van gulzigheid zijn lippen op de lippen drukkend, om haar nogmaals en nog den adem van het leven in te blazen, tot hij haar met een somberen gil van angst weer losliet, de haren te berge gerezen, de achteruitgeslagen vuisten krampachtig gesloten, plotseling versteend van afschuw, als had hij een heiligschennis begaan.

Eerst met den morgen hield zijn dolle woeling op. Toen Hody om negen uur verscheen vond hij René opnieuw, roerloos in den zetel naast het bed, in zijn staat van stomme bedwelming verzonken. Hij poogde te vergeefs hem op te beuren. Een der vrouwen Alaerts had, op het verzoek van den dokter, iets te ontbijten aangebracht, maar verre van dit te willen gebruiken wees René het bord van de hand en wendde hij het hoofd om, met gesloten oogen. Hody had zich bereidwillig met al de formaliteiten der begrafenis belast. Deze zou 's namiddags plaats grijpen en de jonge dokter had zijn maatregelen genomen om zijn vriend gansch dien dag niet meer te verlaten. Hij begon zich dan ook maar terstond voor zijn tijdelijk verblijf te schikken. Hij had zich naast René op eenen stoel gezet, hem opzettelijk het gezicht der overledene verbergend, en voortdurend, zonder zich te laten ontmoedigen, richtte hij troostend het woord tot hem, in het geheim doel hem voor enkele stonden met zich buiten te krijgen, terwijl eene formaliteit volbracht zou worden waarvoor hij bovenal de tegenwoordigheid van René vreesde: het kisten. De doodkist was reeds in huis en twee bedienden van den lijkbezorger stonden er bij, verborgen in een kamertje, wachtend op een sein van Hody om ze boven te brengen. Maar 't was alsof René den lijdenskelk tot op den droesem wilde ledigen: hij kreeg, in de overprikkeling van zijn lijdensvermogen, als het ware het

voorgevoel van wat men hem verborg; hij rees uit zijnen zetel op en begon gansch gejaagd heen en weder te loopen, zoekend rondkijkend, evenals op den avond zijner aankomst, toen hij in de kamer het verborgen waschbekken met bloed *gevoeld* had.

‘Komaan, René, gij moet een oogenblik de vrije lucht scheppen,’ sprak eensklaps Hody, van de omstandigheid dat zijn vriend in beweging was gebruik makend om hem onder den arm te vatten en te pogen hem mede te sleepen.

Maar door een brusken ruk maakte René zich vrij en deinsde achteruit, tot aan het venster:

‘Neen,’ antwoordde hij met een sombere hoofdschudding, ‘ik blijf.’ En hij hervatte zijn dwalenden gang, het hoofd gebukt, de wenkbrauwen gezakt, vorschend zoekend in de hoeken van de duisterige kamer.

‘Luister, René; wees niet kinderachtig, gij hebt reeds genoeg geleden,’ hernam Hody met meer autoriteit, opnieuw zijnen vriend bij den arm vastgrijpend. ‘Dezen morgen moet de overledene in haar kist gelegd worden. Waarom uzelven de foltering opleggen deze operatie bij te wonen?’

Als bij tooverslag kwam de jongeling tot bedaren. ‘Och ja, 't is waar,’ sprak hij met schorre stem. En pijlrecht keerde hij tot den zetel terug en zette er zich neder, zijn brandende oogen op het lijk gevestigd.

‘Gij komt dus meê, niet waar?’ streelde de dokter, hem bij de hand vattend.

‘O neen!’ klonk het beslissend antwoord.

En alle verdere poging bleef vruchteloos. Te vergeefs wilde Hody opnieuw aandringen: hij stuitte tegen een halsstarrige, booze, bijna aanvallende weigering en hij werd er toe gedwongen in tegenwoordigheid van René de twee mannen met de kist te laten boven komen. De beide vrouwen Alaerts volgden hen op de hielen.

Hody sidderde. Hij verwachtte een laatste, hartverscheurende scène, wilder en vreeselijker dan al de andere, en hij stond radeloos om die te keer te gaan. Hij zag, roerloos en stom, de twee, in hun lange zwarte mantels gehulde bedienden de glimmend verniste, door een mooi zilveren kruis versierde doodkist op het tapijt neerzetten, ze openen, zich weder oprichten en tot de sponde naderen. Met kloppend hart keek hij René aan.

Geen spier van zijn gelaat had zich verroerd. Als het ware

versteend rechtstaande in het midden van de kamer, volgde hij werktuigelijk, zonder een woord, zonder een gebaar, bij de weifelende klaarte der op het beddetafeltje brandende waskaarsen, al de bewegingen der beide mannen. Hij liet ze tot het ledikant naderen, bij schouders en voeten het stijf, in zijn blanke doodkleed gehulde lijk optillen, zich er meê nederbuigen en het zacht in zijn kist leggen.

Aarzelend, wachtend, hadden de mannen zich weêr opgericht. Zij keken beurtelings de beide jonge mannen en de vrouwen aan, als om een bevel te ontvangen. Hody begreep dat zij wilden vragen of de kist onmiddellijk mocht gesloten worden; en brusk, zonder René te raadplegen, gaf hij hun, door een hoofdgeknik, de toelating.

De mannen, gewoon in zulke gevallen met vlugheid te werk te gaan, hadden in een oogwenk het deksel op de kist gelegd en reeds, terwijl de bevende Hody zich verblijdde in de kalme ontknooping van het treurspel, draaiden zij met de hand aan beide uiteinden de houten schroeven vast, toen plotseling een soort van gebrul weergalmde en René als een razende op de gesloten doodkist viel. De schielijke onttrekking van het lijk aan zijn gezicht had hem als een donderslag gerukt uit den staat van bewustelooze fascinatie, die hij onderging; hij bevatte eensklaps wat er gebeurde, hij begreep dat men hem voor eeuwig Lucie ontnam, dat hij haar nooit, nooit meer zou zien. En hij wilde haar nog wederzien, hij wilde haar nog in zijne armen sluiten, haar nog kussen, nog spreken tot haar, met haar sterven misschien, sterven van rouw en smart op haar koud en roerloos lijk.

't Was een afgrijselijk tafereel. Hij had met geweld een der mannen omvergeworpen; hij wrong en schudde woedend aan de houten schroeven die hij in de onstuimigheid zijner bewegingen niet meer kon openen; hij worstelde huilend, snikkend en bijtend als een in 't achterhol gedreven beest, tegen Hody en den tweeden bediende, die hem op 't lijf gesprongen waren en hem uit al hun macht van de doodkist poogden af te rukken. De beide vrouwen waren huilend van afschuw uit de kamer gevlucht, de door René omvergeworpen werkman, opgestaan, sloot weêr, op het dringend bevel van Hody, met koortsachtige haast, de half geloste schroeven.

‘Mijnheer, mag ik de kist toenagelen?’ riep angstig de

man, door een nieuwen, nog razender aanval van René weêr achteruit geslagen.

‘Ja, ja, nagelt! nagelt!’ kreet wanhopig Hody, onbekwaam zijn ellendigen vriend nog langer te bemeesteren.

Met rassche, akelig galmende bonzen en kraken, werd het deksel op de doodkist vastgespijkerd. En 't moest wel zijn dat de man meer dan eens het heilzaam uitwerksel van dezen radicalen maatregel beproefd had: naarmate hij harder en vlugger met den hamer sloeg, scheen de ellendige jongeling te begrijpen dat een onoverkomelijke almacht hem beslist van het geliefde wezen scheidde; zijn tegenstand verzwakte, hij kwam allengs een weinig tot bedaren. Weldra bood hij hoegenaamd geen weerstand meer; en toen lieten de dokter en de tweede werkman hem los, als duizelig op de doodkist uitgestrekt, in een aanhoudend geklaag zijn laatste tranen uitweenend, in een uiterste knelling het hard en ongevoelig hout, dat hem voor eeuwig het gelaat van zijne minnares verborg, in zijn verlamde armen prangend.

XI.

En toen zij begraven was ontstond er in hem een schielijke reactie, een ontspanning van zijn gansche wezen. Hij keerde te voet met Hody van het kerkhof terug, en in den prachtigen Augustusavond, terwijl zij in het opgewekt gewoel der wemelende voetgangers en rijtuigen, langs den oever eener vaart een eindelooze, met platanen beplante laan volgden, openden zijn bevangen longen zich van zelven voor de zachte, pure lucht, en een zonderling gevoel van onweerstaanbare verlichting daalde stillend in hem neder. Voor de eerste maal sinds drie dagen voelde hij lust om iets te gebruiken. Hody had zijnen arm gevat, zij trokken samen de stad in, traden een restauratie binnen en hij soupeerde met smaak. Toen maakte zich een overgroote vermoeienis van hem meester, een vermoeienis die in hem een verlamming van alle fyzieke en intellectueele krachten te weeg bracht; en als zij opstonden waren zijn beenen zoo loom en zoo zwak, dat zijn vriend een rijtuig moest bestellen om hem huiswaarts te brengen.

Hij sliep twaalf uren van een slaap als lood; en toen hij, uitgerust en versterkt weêr ontwaakte, kwam als een schicht,

een naam, en met dien naam een wereld van gedachten en gewaarwordingen, die de foltering der drie laatste dagen tijdelijk in hem gesmoord had, in zijn brein zich spijkeren: Raymonde! ....

Raymonde! wat zou er thans met haar en hem gebeuren? De hinderpaal die tusschen beiden oprees was eenklaps verdwenen; thans werd hun huwelijk mogelijk....

Overweldigend greep die gedachte hem aan. Hij werd er schielijk van doordrongen, in een soort van duizeling van gansch zijn wezen. Gedurende enkele stonden was het in hem als een helder opflikkerend visioen van geluk, van loutere, volmaakte vrede en volzaligheid, terstond, als onder een knotsslag, door de vernielende herinnering van het afgeloopen treurspel verbrijzeld. Tusschen Raymonde en hem rees, onverjaagbaar, het bleeke lijk van zijn slachtoffer op; en hij begreep eensklaps, in een laatste scheuring van zijn hart, dat dit nu zijne bestendige foltering zou worden, dat eerst nu het uur van wroeging en van boete geklonken had; een rechtvaardige en verdiende boetedoening voor zijne misdaad, waaraan geen menschelijke macht noch wilskracht hem voortaan onttrekken zou.

En in de geestverbijstering waartoe zijn foltering der jongste tijden hem trapsgewijs gebracht had, begreep hij ook dat hij eerst minder zou lijden, naarmate hij vrijwillig en vooraf het offer deed van alles wat hem nog geluk of hoop kon aanbrengen. Hij voelde de noodzakelijkheid der boete waardoor hij leed; hij liep, in een soort van superstitieuse behoefte tot die boete, de slagen van het noodlot te gemoet, om minder lang te lijden. De stem des gewetens zei hem dat hij voor eeuwig het recht verbeurd had op een leven van herschepping en geluk met Raymonde, en gedwee bukte hij 't hoofd voor dat vonnis van 't Geweten. Hij aarzelde geen oogenblik; hij verbrak bepaald en onherroepelijk de dierbare banden: hij schreef haar een langen, smartvollen brief, waarin hij haar de gansche sombere tragedie vertelde, waarin hij haar, zoo bezwarend mogelijk, de gansche snoodheid zijns gedrags voor oogen legde, waarin hij haar smeekte hem van zijn beloften te ontslaan, aangezien het hem toch niet meer mogelijk was met haar nog gelukkig te zijn of haar gelukkig te maken.

XII.

Hij onderging nogmaals een gevoel van wrange verlichting toen hij zelf dezen brief in de bus gedragen had. Nu was het offer volbracht, onverbiddélijk volbracht: de bepaalde en vrijwillige verwoesting van zijn laatste levensgeluk verzachtte zijn wroeging der misdaad.

Den ganschen dag bracht hij aldus in een toestand van betrekkelijken vrede door; en Hody, die hem omtrent vijf ure kwam bezoeken, werd getroffen door zijn plotselinge kalmte, zoo kort na een tijdstip van gruwzame ontsteltenissen. Met valavond nam hij zelfs zijn stok en ging een wandelingje maken in het park.

Ja, hij voelde zich gestild; een bittere, wanhopige stilling, maar eene stilling toch, de wrange voldoening der vrijwillige verzaking, der zelfopoffering.

Hij had zich op een bank gezet, evenals immer na een overmaat van aandoeningen door een overgroote vermoeienis bevangen; en, den doffen blik op de voorbijgangers gevestigd, berekende hij nu inwendig welke gevolgen zijn besluit, zijn onherroepelijke scheiding van Raymonde voor zijn toekomst zou teweeg brengen.

Zijn toekomst! dat woord had geen beteekenis meer voor hem; hij had geen toekomst meer. De toekomst, voor hem, dat was de insoleering, 't bepaald vaarwel aan alles wat hij vroeger liefhad, de horizon ten allen kante als door eenen muur afgesloten, zonder nog een stipje, een straaltje hoop. Want, o! dat durfde hij wel zweren, dat navrante vaarwel, die scheuring van Raymonde was ook het afscheid en de vernieling van de laatste en de opperste zijner illusiën, het was de dood, de begraving van zijn jeugd en van zijn hart. Nooit, nooit meer zou hij beminnen. Hij zou niet meer willen, noch kunnen beminnen. Voortaan zou het zijn alsof hem een zintuig ontbrak, alsof dat subliem vermogen der liefde, in hem gedood door de overmaat van lijden waarin het ontaard was, door een amputatie uit zijn lichaam was gerukt.

En eenzaam in de gouden avondglorie onder de neêrhangende twijgen van een boschje op de bank gezeten, tooverde hij zich weêr het afgeloopen treurspel voor den geest, wekte hij, in een wondere wreedaardigheid jegens zichzelven, dat schrikkelijk

lijdensvermogen, waarvan hij in een zoo hooge maat bezeten was, in zich weêr op. Halsstarrig, onverjaagbaar kwam ze nogmaals vóór hem opgerezen, de arme lijderes die zich voor hem, voor zijn monstrueus egoïsme geofferd had. Hij zag haar terug onder de gedaante van ieder jong meisje, dat lachend en gelukkig, in licht zomergewaad gekleed, aan den arm van haar minnaar voorbij de bank passeerde; hij vernam hare stem in 't zacht gebruisel van het koeltje door de bladeren; en de tonen eener verwijderde muziek, welke gedempt, bij tusschenpoozen tot hem overwaaiden, verlevendigden in hem de herinnering hunner zoete avondwandelingen, hunner lange, gemoedelijke tochten door het stille, eenzame veld. En bij iedere herinnering verkropte een snik van wanhoop in zijn keel. O sterven!..... zich vrijwillig den dood geven, in de schoonste jaren van het leven, als het noodlottig einde nog zooverre schijnt te liggen, als de toekomst nog zooveel genot en heil zou kunnen aanbrengen! Sterven als de gansche Natuur nog zoo vol kracht en leven is, als ze zoo schoon, zoo vreedzaam is! Daar ergens, tusschen zes planken gesloten, alleen, o, zoo somber alleen in de koude duisternis van het graf liggen, als er zoovelen zijn, die in dit prachtig avonduur, onder de balsemgeurige schaduw van de heimvolle boschjes, arm aan arm wandelen, plannen van geluk en toekomst makend! O gruwzaam noodlot!

Tranen verduisterden zijn oogen, zijn handen knelden zich krampachtig aan het hout der bank, eene toenemende benauwdheid schroefde hem de keel toe, alsof de woelende vloed zijner emoties hem wou verstikken. Toen stond hij op, volgde gejaagd, met somber gebukt hoofd, de kronkelende laan, dwaalde doelloos, zonder te weten waar hij heen wilde, door andere kronkelende lanen. En plots, door die schrikkelijke macht van alomtegenwoordigheid, die hij voor het lijden scheen te bezitten, bleef hij ter plaats genageld, terwijl zijn geest door een andere foltering, door de herinnering aan Raymonde overweldigd werd. Arme Raymonde! Op dit oogenblik had ze voorzeker reeds zijn brief ontvangen! Op dit oogenblik, het aangezicht badend in tranen, was zij uit haar angstige onzekerheid der laatste dagen getrokken, om ook, en ook door zijne schuld, in den afgrond der wanhoop te storten! Wat zou ze gezegd, wat zou ze gedaan hebben, nadat ze die vernielende tijding ontvangen had? Tot dusverre, in het egoïsme van zijn eigen

lijden, had de smart die zijn besluit bij zijn schuldeloos nichtje zou teweeg brengen, zich niet duidelijk aan zijn getroebleerden geest kunnen opdringen; en nu, voor het eerst, in een schok en een kreet van afgrijzen, stelde hij zich met een onverbiddelijke helderheid, de verpletterende onttoovering en de wanhoop van het ongelukkig meisje voor. Het was als hoorde hij haar een gil van onheil slaken; als zag hij haar doodsbleek worden, waggelen en in bezwijming te gronde storten, den rampspoedigen brief verwrongen in haar hand. En in zijn hollende verbeeldingskracht voelde hij onmiddellijk den weerslag harer smart; hij snelde zelf onder den zweepslag harer foltering vooruit, hij waggelde als onder eenen bons, zakte klagend als een kind op een tweede bank neder. Ach! 't was afgrijselijk! Het was of op hem en op al wie met hem in aanraking kwam, een vloek geworpen werd. Het denkbeeld van Lucie, dat was het lijden door den dood; het denkbeeld van Raymonde, dat was het lijden door het leven; ten allen kante om zich heen was het lijden en vertwijfeling. Ach! waarom er geen einde aangesteld door de vernieling van zichzelven, door zelfmoord!....

Zelfmoord!.... ja, zelfmoord! Het einde van het lijden in het einde van het leven! De dood als eenig en uiterst mogelijke boeting en herschepping!....

Hij was weêr opgestaan, hij dwaalde met koortsachtigen tred door de eenzamer wegen, waar, in een dof gegons, begeleid door de laatste, wegstervende tonen der muziek, de laatste wandelaars en rijtuigen passeerden, in hun terugkeer naar de stad. Wielrijders schoten voorbij als schichten, gebogen op hun flikkerende raderen; en glanzend met een zonderlingen, bleeken glans, brandden reeds op een heuveltje de eerste gaslantaarnen, aan de vier hoeken van eenen kiosk, die helder boven de versomberende loovers de arabesken van zijn ijzeren geraamte op het nog doorschijnend-gouden westen afteekende.

Ja, ja, de zelfmoord!.... De stugge en eenzame dood, de dood zonder genade noch vaarwel van het in 't achterhol gedreven dier, de laatste rictus van foltering in den laatsten angstkreet; en dan de vergetelheid en het einde van alles in het Niets! Ja, ja, dat was de toevlucht!....

Hij had de druk bezochte lanen verlaten; hij was een zijweg ingeslagen, eenzaam en recht, langs beide kanten door zacht-

hellende, met heesters en bloemperkjes bezaaide kunstmatige heuveltjes bezoomd. En nogmaals op een bank gezonken, den rug gekeerd naar 't westen, om in den luister der ondergaande zon den boulevard met huizen niet te zien, waarop de dreef langs gene zijde uitliep, staarde hij werktuigelijk, in zijne nare gedachten verdiept, naar het verwijderd rond-point eener middenallée, waar, in een purperen wemeling, de bonte, opgewekte stoet der wandelaars voortdurend heen en weêr ging, door de vluggere wielrijders en rijtuigen vooruitgerend.

Waarom niet?.... aangezien eene onverbiddelijke fataliteit hem toch tot dit einde aanstuwde; aangezien hij voelde dat hij tòch daarmeê zou eindigen, dat hij zoo *wilde* eindigen, omdat het lijden, zijn schrikkelijke faculteit van lijden, zijn *behoefte* tot lijden in hem alle vermogen van vrede en geluk gedood had. Werktuigelijk had hij zijn stok in de hand genomen en op den knop geduwd. Een veertje knakte, een lemmer kwam te voorschijn, dun, driehoekig, lang, naaldfijn van punt. Het was een degenstok; het toeval, het Noodlot had gewild, dat hij juist op *dien* stok de hand legde.

Waarom niet?.... Hij had het wapen uit de schee getrokken, hij bekeek het aandachtig, beproefde zijne stevigheid, opende zijn jas en vest en plaatste de scherpe punt op 't witte hemd, onder den linker boezem, op het hart. Waarom niet?.... Een stoot, een drukking, en alles zou gedaan zijn. Hij zou een scherpe, vlugge pijn gevoelen; hij zou wellicht een noodkreet slaken; een straaltje bloed zou zijn wit hemd bezoedelen; een weinig roode schuim zou op zijn lippen komen. Hij zou waarschijnlijk nog eens opspringen; hij zou nog eens, als in een laatste weerlicht, den weg, de heuveltjes, en ginder, in de purperen schemering de bonte schaar der wandelaars ontwaren; hij zou nog eens het gegons der rijtuigen en de laatste accoorden der muziek vernemen; en dan zou er als een nevel vóór zijn oogen komen: alles zou verduisteren, zich uitwisschen, verdooven; en levenloos, in het einde van alle lijden, zou hij op de bank neêrstorten. Waarom niet?....

Reeds waren zijne oogen dicht, reeds helde hij, met hijgendgeopenden mond achterover op de bank en onder zijn wijd open vest, ging zijne hand den decisieven slag geven, toen hij instinctmatig, bewogen door dat voorgevoel der komende gebeurtenissen hetwelk hem eigen was, een laatste maal het

hoofd ophief, starend in de richting van het rond-point. En op hetzelfde oogenblik zag hij twee vrouwen, de eene op de andere volgend, de eene met een roze kleed aan en een zwarten hoed, de andere gansch in 't zwart gekleed, met een wit voorschoot en in 't haar, die het rond-point verlieten, de zijdelaan insloegen en deze volgden, recht op hem afkomend.

't Was of een stalen klauw zijn hart ineenperste: hij slaakte een kreet, sprong op, verborg zijn degen in de schee, liep haar onstuimig twee passen te gemoet, bleef als verdwaasd, als duizelig weder stilstaan. Als in een weerlicht had hij haar beiden herkend: Raymonde en haar dienstmeid.

Hij verkeerde gedurende ettelijke stonden in een staat van volkomen onbewustheid en verslagenheid. Hij begreep niet hoe en waarom hij nog leefde, hoe en waarom hij plotseling uit den nacht van den dood gerukt werd, waarin hij zich reeds gedompeld waande. En schielijk tot de werkelijkheid teruggeroepen, onderging hij de wilde sensatie dat hij den lijdenskelk nog niet geheel geledigd had, dat eerst nu, in die toevallige en onvermijdelijke ontmoeting, zijn levenslot bepaald beslist zou worden. Hij zag haar tot hem naderen, met de kracht en met de onverbiddelijkheid van 't Noodlot; en in dien uiterst plechtigen stond, in het verpletterend bewustzijn dat hij haar voor de laatste maal zou zien en hooren, ving hij haar nogmaals gansch in zich op, voelde hij haar nogmaals gansch in zich opleven, en zijn liefde voor haar hem aangrijpen met een alles-overheerschende macht. Niettegenstaande de onzeggelijke verwarring van zijn gansche wezen, verkreeg zijn geest eensklaps een ongeloofelijke helderheid en vatbaarheid, en geen enkele voorafgaande bijzonderheid van het groote drama dat zich zou ontrollen, ontsnapte aan zijn schier prophetisch waarnemingsvermogen. Hij zag haar helder tot hem naderen; hij bemerkte de sierlijkheid harer bewegingen, de gracieuse vormen van haar lichaam, bij elken stap zich zoo troeblant afteekenend onder de lange plooien van haar roze zomerkleed - hetzelfde dat zij droeg den dag van 't uitstapje naar Lauwegem-kasteel. Hij zag haar als een schok van verbazing, gemengd met schrik, ontvangen, toen zij hem ontwaard had; hij zag haar beurtelings blozen en doodsbleek worden; en toen zij slechts een tiental passen meer van hem verwijderd was, bemerkte hij ook de uitdrukking van pijn die haar ver-

magerde gelaatstrekken bedekte, en begreep hij dat zij reeds het schrikkelijk treurspel kende; twijfelde hij niet dat ze zijn brief ontvangen had.

Het waren enkele eerste oogenblikken van onuitstaanbaar onheilspellende knelling en benauwdheid. Zij wisselden, in een gepijnigden glimlach, een banalen groet en een trillende handgreep; hij zei, werktuigelijk, met schorre stem en als wist hij zelf niet wàt hij zei: ‘ik ben hier reeds terug,’ en hijgend bleven zij pal vóór elkander staan, elkander aanstarend met den angst in de oogen, nog meer bedwongen door de tegenwoordigheid der meid, die enkele schreden achteraan stond, den blik op hen gevestigd, beiden als het ware onbekwaam de eerste woorden uit te spreken van de gewichtige dingen, die onvermijdelijk tusschen hen aan de beurt moesten komen.

René, de eerste, vatte na een lange bedwelming zijn moed samen:

‘Raymonde,’ sprak hij, op een somberen, dieptrillenden toon, de oogen ten gronde geslagen, ‘ik heb u dezen morgen geschreven; gij hebt mijn brief ontvangen, niet waar?’

‘Neen,’ antwoordde zij zacht, hem met een treurige verwondering aanstarend. ‘Ik was niet thuis, ik heb den namiddag bij de juffrouwen Dufour doorgebracht.’ En met eene gesmoorde smeeking in de nog verzwakte stem:

‘Wat hebt ge mij geschreven?’

Hij richtte 't hoofd op, keek haar met verwildering aan, de verkleurde lippen sidderend:

‘O! hebt ge dien niet ontvangen? Weet ge nog niet wat er gebeurd is? Weet ge nog niet waarom ik hier terug ben? waarom ik zoo ellendig ben, ellendig om te sterven?’....

De woorden verkropten in zijne keel, zijn handen wrongen zich gefolterd samen, zijn smeekende oogen kwamen vol tranen, hij voelde zich door een onnoemelijken schrik overweldigen bij die afgrijselijke gedachte, dat zij nog het gansche treurspel moest vernemen. En 't was hem schier eene verlossing, toen hij haar op neerslachtigen toon, met een soort van weerzin hoorde zeggen:

‘Ik weet wat er gebeurd is, en ik begrijp, ja, ik begrijp zeer wel dat een zoo schrikkelijke gebeurtenis u niet onverschillig laat.’

Nog meer verwilderd en verbaasd keek hij haar aan:

‘Gij weet! gij weet!.... wat weet gij?.... wie heeft het u gezegd?’ stamelde hij.

Zij bleef een oogenblik aarzelen, gansch rood van spijt, terwijl ook tranen in haar oogen kwamen.

‘Ik weet,’ murmelde zij eindelijk gedwongen, ‘ik weet, dat *die vrouw* schielijk gestorven is. Ik ken geene bijzonderheden, ik weet maar wat ik er, in een onuitstaanbare foltering, mijnheer Poulard dezen namiddag in ons gezelschap van heb hooren vertellen... O 't is afgrijselijk, en afgrijselijk zijn ook de smarten die ik uitsta sinds ik u bemin!....’ Roerloos, als versteend, met steeds toenemende verwildering en angst op het gelaat, bleef René haar voortdurend aanstaren. *Die vrouw! die vrouw*! nogmaals die kwetsende benaming voor de rampzalige welke geen andere misdaad begaan had dan hem te vurigte beminnen, dan zich blindelings voor hem op te offeren. En schielijk dacht hij te beseffen dat die dood, die hun huwelijk mogelijk maakte, in de geheime diepte van Raymonde's hart toch een gevoel van verlichting te weeg bracht. De veronderstelling van dit gevoel, dat hij zelf ondergaan en als iets infaams overwonnen had, werd hem onuitstaanbaar in Raymonde. Zijn ontroerd medelijden voor de smarten, die zij door zijn schuld geleden had, verzwakte; zijn hart klopte nog enkel van berouw en wroeging voor de arme overledene. Een woeste snik steeg uit zijn keel, en driftig, met gewrongen handen riep hij uit:

‘O! noem haar niet *die vrouw*! Bloos niet terwijl ge van haar spreekt! geloof helaas! niet dat hare verdwijning onze kansen van geluk vermeerderd heeft! Geloof wel integendeel dat zij goed en edel was, en ik boos en misdadig! Geloof dat *zij* het is die zich voor mij geofferd heeft; dat zij door *mijne* schuld gestorven is; dat haar dood mij als een misdaad op 't geweten drukt, en dat die dood verre van ons nader te vereenigen, ons voor altijd van elkander scheidt!’

Hij was nog dichter tot haar genaderd; hij had haar beide handen vastgegrepen, in een wilde beweging van uiterste ontboezeming en schuldbekentenis, terwijl het dienstmeisje, beseffend dat zij hier te veel was, schoorvoetend op een afstand ging, den rug naar hem gekeerd. En met onstuimig zwoegende borst, de schier uitdagend-vlammende oogen halsstarrig in de hare gevestigd, als om het gruwelijke zijner misdaad onuitroei-

baar in haar brein te spijkeren, vertelde hij haar nu, in haastige, gehorte en gebroken woorden, alles wat hij haar in zijnen brief geschreven had, alles wat hem sinds die laatste, schrikkelijke dagen 't hart vermoorde. En naarmate hij sprak zag hij een uitdrukking van onnoemelijke smart en afschuw het verkleurd, ontsteld gelaat van Raymonde bedekken. Hij voelde hare handen, die hij halsstarrig, in een smoorlijke knelling, tusschen de zijne geprangd hield, slap en bevend worden; hij zag haar oogen weifelen en vol tranen komen; hij hoorde haren boezem hijgen onder den woelenden storm harer ijzende ontroeringen. En trapsgewijze sleepte een soort van vernielende passie hem mede, die hem, om zijn wanhoop en wroeging te schilderen, denkbeelden van een onuitsprekelijke treurigheid inboezemde; kreten en stembuigingen van een hartverscheurende foltering; een gansche overweldigende poëzie van somber lijden, die hij in een duizeling van afgrijzen en vernieling uit zijn binnenste voelde stijgen. Geheel de akelige tragedie herleefde in een uitersten noodkreet; hij riep tusschen Raymonde en zich het spook der doode in, gelijk een zinnebeeld van vloek en wraak. En trapsgewijs besefte hij ook de grenzenlooze wanhoop die zich van Raymonde meester maakte, terwijl zijn lijden, nog verdubbeld door het hare, in hem al zijne liefde voor haar onstuimig weder deed ontwaken. Hij kwam steeds nader en nader tot haar; en in de vallende duisternis welke den weg gansch eenzaam maakte, hield hij steeds krampachtiger haar handen vastgekneld, en bedekte hij die nu met kussen en met tranen, weldra niet meer wetend wat hij zegde, haar smeekend, met een onkennelijk geworden stem, hem toch niet onverbiddelijk te verachten, hem aan zichzelven niet over te laten in het paroxysme van zijn lijden.

Langzaam, hijgend, met van schrik uitgezette oogen, had ze zich uit zijn knelling losgemaakt.

‘O! 't is afgrijselijk! afgrijselijk! 'k Ben bang voor u! 'k ben bang voor u!’ kreet ze dof, instinctmatig met verdedigend uitgestrekte handen achteruitgedeinsd.

Driftig greep hij die weder vast.

‘En nu begrijpt ge, niet waar, wat er in mij moet omgaan? Nu begrijpt ge, dat ik het recht verbeurd heb nog aan u te denken? Gij begrijpt het, niet waar? gij begrijpt het?’ herhaalde hij dringender, wild hare hand schuddende en haar

aanstarend met schielijk droge oogen, waarin een woeste vlam van vernieling glinsterde.

Zij huiverde, zoo bleek geworden als een linnen, haar zwarte, van angst vergroote oogen steeds halsstarrig op hem gevestigd.

En zijne driftigheid deelde zich aan haar niet mede; het bloed versteef in hare aderen; zij kon enkel, in een siddering harer verkleurde lippen, met een doffe, bevende stem herhalen:

‘O René, het is verschrikkelijk! Ik ben bang, 'k ben bang voor u!’

Een soort van kramp kwam over zijn gelaat, hij liet plotselings hare hand los en barstte uit:

‘Bang! bang!..... maar zeg toch ook, dat gij een afkeer hebt van mij! Zeg toch dat ik een moordenaar ben! dat mijne handen gevlekt zijn met bloed! met bloed! hoort ge 't Raymonde?.....’

Hij knarsetandde, het lijf ineengedrongen; hij herhaalde, met een booze moedwilligheid, met oogen die vlamden en eene stem die geen menschelijken klank meer had:

‘Maar zeg het dan! Zeg het! zeg het!’

Zij barstte plots in overweldigende tranen los; zij maakte een beweging als om in zijn armen te vallen; zij vatte woest zijn handen vast en drukte die met wanhopige kracht in de hare, worstelend tusschen haren schrik en hare liefde, met een gebrokene, klagende stem snikkend:

‘Neen, neen,..... neen, neen, René,..... gij boezemt mij geen afkeer in! Neen, neen,..... ik bemin u,..... ik bemin u,..... maar ik ben bang voor u,..... 'k ben bang..... en het is toch zoo gruwelijk,..... bang te zijn..... van 't geen men liefst op aarde heeft!.....’

Een soort van waanzin zette haar oogappels uit; de klank van hare stem was schor en onnatuurlijk geworden als de zijne, door zuchten en snikken versmacht, en hare handen maakten groote, verwilderde gebaren, als om een steun, een reddingsplank te zoeken. Maar hij vooral bezat zichzelven niet meer: de al te schrikkelijke schokken die hij doorstaan had, hadden bepaald zijn verstand gekrenkt. In een laatste, onweerstaanbare explosie van liefde greep hij haar schielijk om de lenden vast, hield haar een oogenblik tegen zijn lijf geprangd, de oogen toe, den mond in eenen kus van opperste genot en heil op haren mond gedrukt; en dan stiet hij haar

plotseling, bijna met ruwheid weg, riep tweemaal ‘Adieu! adieu!’ en, zich omkeerend, trok hij zijn degen uit en, met een enkelen, grooten slag, stak hij hem in zijn borst, tot aan den beugel.

't Was als een weerlicht. Zij zag het puntig lemmer glinsterend zwaaien, sprong met een wilden schreeuw, een schreeuw die tot aan 't uiteinde van 't park gehoord werd, naar hem toe om hem het wapen te ontnemen, viel in bezwijming op zijn lichaam neder.

XIII.

Hij overleefde den slag. In zijn waanzinnige overdrevenheid zelve had hij het niet juist kunnen berekenen om zich doodelijk te treffen, en een vlugge hulp, eindelooze zorgen en zijn kloek gestel hadden hem, in weerwil van zich zelven, van den dood gered. En dien dag, voor de eerste maal sinds de zes weken zijner langzame herstelling, had hij zijn bed mogen verlaten en zich in een zetel vóór het open venster zetten. Raymonde was aan zijne zijde gezeten; Raymonde, die hem sinds de vreeselijke gebeurtenis schier geen oogenblik verlaten had; Raymonde, die al de angsten en al de smarten van een elk oogenblik te wachten noodlottig einde doorstaan had; Raymonde, die sinds dien morgen, in de tegenwoordigheid van hare moeder, van zijne zuster en zijn schoonbroeder, bepaald met hem verloofd geworden was.

De lucht was zacht en kalm. Het was een van die onuitsprekelijk kalme, schoone dagen, zooals alleen het einde van September er soms geven kan. Door het open venster, ver over de onbewegelijke, stil-goudende kruinen van het park, strekte 't gezicht zich uit over den eindeloozen horizon, badend in een doorschijnenden, blauwenden dampsluier.

René en Raymonde, den blik op dit stillend schouwspel gevestigd, bleven ernstig en stilzwijgend, als in diepe gedachten verzonken. De doffe en verwarde geluiden van de groote stad, waarvan zij de beweging en het leven achter zich gevoelden, kwamen daar in een vaag gegons aan hunne ooren uitsterven; zij vernamen enkel duidelijk een eentoonig en regelmatig geschal: de herhaalde, klinkende bonzen van een heiblok, welk een plaveier, onder hun vensters, in cadans op de steenen liet neer-

vallen, terwijl in het verschiet, langs een opklimmende laan, een kar vol blonde zavel hossebossend kwam gereden, getrokken door een paard, dat loom en traag vooruitstapte, in een overspanning van al zijne spieren. En van lieverlede, in die zoo volkomen kalmte en sereniteit, in die zoo zachte en zoo reine atmosfeer, die langs het open venster in de kamer vloeide, voelde René zich door een zonderling-melancholieke benauwing aan het hart bevangen. Een tevens zachte en droevige verteedering woog op zijn gemoed; hij onderging de dringende behoefte, door woorden zijne kwellende gevoelens uit te drukken.

Een zware zucht steeg uit zijn boezem, hij vatte de linkerhand van Raymonde in de zijne, langzaam, met een soort van teruggehouden vrees en vroomheid:

‘O Raymonde,.... Raymonde, denkt ge dat wij nog gelukkig kunnen zijn!.... denkt ge dat het ons waarlijk nog mogelijk is met elkander gelukkig te wezen?’ vroeg hij.

Een lichte rilling deed haar beven, haar hand drukte, instinctmatig, krachtiger de zijne.

‘O, waarom niet?’ antwoordde zij met een ontroerde stem, haar zacht-gedempte stem der diepe zielsaandoeningen. ‘Hebben wij niet genoeg geleden? Hebben wij niet meer dan onzen tol aan het onheil betaald, om het recht op 't geluk verworven te hebben?’

Hij gaf geen antwoord, hij scheen haar woorden niet gehoord te hebben, den starenden blik op de kalme, blauwende vergezichten gevestigd. Maar na enkele stonden stilzwijgens, zonder zijn peinzende oogen van het verre landschap af te wenden:

‘Gij, Raymonde, gij hebt uw tol, meer dan uw tol aan het onheil betaald; maar ik niet....’

‘Raymonde’, hernam hij met zijn trage, vrome stem, ‘ik ben van verre weder opgekomen; ik heb den dood van bij, van heel dichtbij gezien, en in dien blik van aangezicht tot aangezicht met de eeuwigheid, heb ik de nietigheid van alle wereldsche dingen gevoeld. Ja, een oogenblik heb ik de heldere perceptie van het hiernamaals gehad; en toen ik tot de aardsche werkelijkheid terugkwam, weet ge wat mij het meest getroffen heeft, wat me voortdurend het meest treft in het leven?’

Hij legde hare hand op zijne knie, streelde ze, en, treurig zijn verloofde in 't gelaat aanschouwend:

‘t Is nog en steeds de diepe onvolmaaktheid en de diepe onrechtvaardigheid van alles’....

Een zweem van angst bedekte haar vermagerd en verbleekt aangezicht, en hare op den horizon gevestigde oogen kwamen langzaam vol tranen.

‘Och! .... waarom toch spreekt ge zoo! Waarom toch ziet gij altijd alles langs de sombere zijde?’ zuchtte zij na een lang stilzwijgen. ‘Zijn er toch ook geen schoone, en groote en edele dingen in het leven? Is er toch ook geen breed deel geluk bewaard voor hen die waardig zijn het te bekomen?’

‘Neen!’ riep hij met een plotselinge heftigheid; ‘neen, het gedeelte geluk is bijlange niet in evenredigheid met het gedeelte ongeluk. Neen, de wereld is te onvolmaakt, te onrechtvaardig!’

Hij wond zichzelven op, lichte rozentinten kleurden zijne uitgemergelde wangen; zijn holle oogen hadden een droevige, pijnlijke schittering gekregen:

‘De wereld’, voer hij bitter voort, ‘is van een wanhopende slechtheid, onvolmaaktheid, onrechtvaardigheid. Zie dat rampzalige beest daar komen, dat arme afgereden ros hetwelk zich moet doodbeulen om die kar met zavel op de laan te sleuren: is het niet om te sterven van droefheid wanneer men denkt dat dit eenmaal een mooi jong veulentje was, vol kracht en levenlust, droomend van liefde en geluk, in volle vrijheid grazend naast zijn moeder, in de zachte groene weiden? Indien dat arm beest kon spreken, zou het niet zeggen dat geen enkele, maar géen enkele zijner instictieve jeugdsillusiën zich heeft verwezenlijkt? Zou het niet zeggen dat zijn aangeboren gaven en hoedanigheden de oorzaken zijns ongeluks geworden zijn? dat men zich van zijn lichaamssterkte bediend heeft om hem overmachtigende vrachten te doen voortsleuren; van zijn weerstand tegen den honger om hem honger te doen lijden; van zijn zachtaardigheid om hem onder het juk der slavernij gebukt te houden? .... Hoor dien man, hier onder de vensters, bezig met plaveien. Is het rechtvaardig dat hij, die misschien groote gaven van hart en geest bezit, of die ze misschien zou verkregen hebben, waren zijn levenslot en opvoeding anders geweest; is het rechtvaardig dat hij, voor een ellendig stuk brood, gedwongen zij geheel den dag, het gansche jaar, zijn gansche leven lang met een heiblok steenen in den grond te

stampen? .... Zie dat zoo kalm en heerlijk landschap, die wonderbare Natuur, gansch badend in licht en zonneglans: elk oogenblik worden er onrechtvaardigheden, misdaden gepleegd. De eene mensch buit er, wetens en willens, den andere uit; het eene dier verscheurt er het andere. En zelfs wanneer de misdaad niet voorbedachtelijk of instictmatig geschiedt, grijpt ze onwillekeurig plaats: men kan er geen voet in het gras zetten, men kan er niet ademen zonder een schepsel te dooden of te doen lijden! Is dat rechtvaardig? En neem mij eindelijk zelf tot voorbeeld: wat heb ik gedaan, ik, met mijn beschaafde, verfijnde opvoeding, met mijn zachtmoediger instincten, met mijn gruwel van te lijden en te doen lijden; met mijn aandrang, o met mijn vurigen, vromen, halsstarigen aandrang tot geluk voor mij en voor de anderen: ik heb doen lijden en ik heb gedood!' ....

De toon zijner stem was hooger gestegen, zijn gelaatstrekken verkrompen van angst bij die onverjaagbare herinnering aan het treurspel zijns levens. En ook zij, gansch ontsteld door de onverwachte inroeping der nare gebeurtenis, had zich nader, in een huivering van gansch haar lichaam, tegen hem gedrongen en drukte koortsachtig zijn handen in de hare, eensklaps, in haren gruwel en ontzetting, woorden van een smeekende welsprekendheid en overtuiging vindend, om hem te troosten en te bedaren:

'O René, mijn René, ik smeek u, spreek niet zoo; beschuldig u niet met zooveel overdrevenheid van een onheil dat alleen uw al te nauwgezet geweten u eene misdaad doet noemen! O gij hebt meer, duizendmaal meer groothartigheid en gewetensknaging laten blijken, dan de overgroote meerderheid der jongelieden in uw geval zoude betuigd hebben.. Hoe weinigen in uwe plaats, zouden uwe wroeging gevoeld hebben? Hoe weinigen zouden hun zonde, och God! op een zoo schrikkelijke wijze geboet hebben? En hoevelen zou men er integendeel niet vinden die, o gruwel! die tragische ontknooping eenvoudig als de onverhoopte verdwijning van een zwaren hinderpaal aan hun geluk zouden beschouwen! O! gij hebt uw zonden geboet, zeg ik u! gij hebt ze ruimschoots en verschrikkelijk geboet! Gij hebt het recht nog gelukkig te zijn; en gij zult het zijn: ik *wil* dat gij gelukkig zijt!'

Hare stem klonk driftiger, een strakke vlam schitterde in

hare oogen, levendiger tinten kleurden ook haar ingevallen wangen.

'O René, ik smeek u, stel u het leven toch zoo akelig, zoo onverbiddelijk slecht niet voor,' hernam zij vuriger, met een wilden hartstocht zijne handen in de hare knellend. 'Aanvaard het leven zooals het is; troost u met de gedachte, met het vast voornemen u het geluk waardig te maken dat het *kan* geven; en zweer, u in de maat uwer krachten te beijveren, om de onvolmaaktheden en de onrechtvaardigheden, die gij er aantreft, te verbeteren en te herstellen. Zeg, René, ware dat geen verheven levensdoel? En zou het tot dit einde niet zijn dat de Heer ons op de wereld heeft geplaatst? Ware het zóó vermetel te denken dat Hij, toen Hij ons vóór een onvolmaakt werk stelde, ons meteen de taak oplegde en ons de middelen gaf dit werk tot een zekeren graad te verbeteren en te volledigen? O, zeg, René, denk daar toch aan; laat u van die gedachte doordringen en ik ben overtuigd dat gij er uw heil in zult vinden!'

Zij zweeg, gansch geschokt van ontroering, haar in tranen badend aangezicht onder haar beide handen verborgen, terwijl hij roerloos, stom, in zijne smartvolle bespiegeling verzonken bleef, den starenden blik, in het verschiet, op het zoo kalme en grootsche landschap gevestigd. De avondzon ging in haar glorie in het westen onder; de gelende loovers, onbewegelijk onder het azuur, kleurden zich bij plaatsen met breede, tintelende vlekken goud en purper; de verre zachtgolvende heuvellijn doezelde weg in een verschiet van droom, van feerie. Een trein snelde langs een onzichtbare spoorbaan voorbij, de kalme lucht met zijn ruischend gebrom vervullend; ontrollend, als een wimpel door een pijlsnellen ruiter gedragen, zijn sneeuwitte panache van wolkenden stoom, die trapsgewijs verdunnend en verbleekend over het landschap ging verdwijnen.

En schielijk scheen een zonderlinge vlam in zijne strakke oogen op te flikkeren. Het was als hield hij die gevestigd op een glanspunt aan den horizon, nog verder dan den horizon; als zag hij ginds een overweldigend visioen oprijzen. Met een vlug, onstuimig gebaar greep hij weder hare hand vast; op een toon van doffe, sidderende vroomheid sprak hij:

'O Raymonde, lieve Raymonde zoudt gij misschien toch de waarheid zeggen? Het goede stichten, de onrechtvaardigheden

herstellen, zijn evenmensch tegen de gevaren van het leven waarschuwen, O! zou dáár toch waarlijk nog een absolutie voor den zondaar zijn? Luister, Raymonde: toen ik uw schoone woorden hoorde is mij schielijk een gedachte, een ingeving in de ziel gekomen; en uw grootmoedig hart - dat weet ik zeker - zal er zich niet door beleedigd voelen. Gij die mij nu kent tot in het diepste van het hart, zult den moed hebben de bezwaren van wereldschen aard, welke mijn ontwerp bij u zoude kunnen verwekken, over 't hoofd te zien, om enkel het verheven en moreele doel, waardoor ik misschien mijn zondenvergeving en herschepping zal verdienen, in aanmerking te nemen. Luister: ik wil mijn lijden en mijne misdaad beschrijven. Ik wil er van maken een aangrijpend werk, een boek van een hooge en schrikkelijke moraliteit; een boek dat zal zijn als een kreet van waarschuwing en wanhoop; als een smeekende bede aan hen allen die op het punt zijn in den afgrond te dompelen waarin ik viel. Luister, Raymonde, luister: het zal een boek zijn als een lange kreet van foltering en medelijden, een kreet die zal gehoord worden, die de volbrenging der misdaad, o, al ware het maar van eén enkele misdaad, zal tegenhouden! Ik zal zielen redden, ik zal smarten lenigen, ik, die een zoo onuitprekelijken afschuw heb van 't lijden! Ja, ja, gij hebt gelijk, er is nog een herschepping mogelijk! Hij die het goede sticht, hij die, in de mate zijner krachten, de onvolmaaktheden en de onrechtvaardigheden des levens verbetert en herstelt, verdient nog, verdient misschien nog, al was hij ook een misdadiger als ik, te leven! En dat nieuw leven, die herschepping in de deugd, 't is nog aan u, aan u dat ik ze zal verschuldigd zijn, Raymonde!’

Hij was half uit zijn zetel opgerezen, hij had haar in zijn armen gevat en hield haar zacht tegen zijn hart gedrukt, haar aangezicht met kussen bedekkend, terwijl zij, verpletterd van ontroering en teederheid, steeds overvloediger weende en snikte, haar hoofd schuins op zijn borst gezegen, haar witte handen lam op zijne schouders.

‘En dat boek, dat boek van smart en medelijden, weet gij hoe ik het heeten zal?’ vroeg hij tusschen twee liefkoozingen, de stem bevend en de oogen ook schielijk vol tranen.

‘Ik zal het *Mea Culpa* heeten, 't is te zeggen het boek mijner schuld, mijner misdaad, mijner wroeging en boetedoening,

het boek van gansch mijn hart en gansch mijn lijden, het eenig boek dat ik ooit schrijven zal.'

Hij zweeg, hij zoende haar opnieuw, hartstochtelijk en lang. En in de stille kamer, waar met de laatste gouden zonnestralen, de reine avondlucht instroomde, bleven zij zoo een langen, langen tijd omarmd, niet meer sprekend, niet meer weenend, voelend, in eene bedwelming van hun gansche wezen, het sombere verleden verdwijnen en een lachender toekomst naderen en hen doordringen met een weemoedige zachtheid van genade en vergetelheid.

CYRIËL BUYSSE.

Oostersche quaesties.

Feestbundel van taal-, letter-, geschied- en aardrijkskundige bijdragen ter gelegenheid van zijn 80en geboortedag aan Dr. P.J. Veth, oudhoogleeraar, door eenige vrienden en oud-leerlingen aangeboden. - Leiden, E.J. Brill, 1894.

Elke stof kan een kunstenaar bezielen, zegt men, en misschien is het waar, cum grano salis. Maar zeker kan elke stof een onderwerp uitmaken van studie. Dat gaf Petrus Camper een leerling ten antwoord, die zich beklaagde, dat er niets meer te bestudeeren viel en dat - de juristen van heden zullen meenen, dat de jonge man een eeuw te vroeg was geboren - de onderwerpen voor een dissertatie waren uitgeput. Onder de handen van een werker, die den geest van ontleding en waarneming bezit, zei Camper toen, is er stof voor een verhandeling in alles, zelfs in een schoen of een klomp. Uitgedaagd zijn woord waar te maken, tijgt hij aan het werk en komt te voorschijn met dien belangrijken arbeid over den besten vorm van schoeisel, waarin hij begint met de anatomie van den voet en de physiologie van den gang, dan de kwetsuren behandelt, die slecht gemaakt of door de mode vereischt schoeisel veroorzaakt en eindigt met raadgevingen aan de schoenmakers, zonder onderweg den historischen kant van het vraagstuk te vergeten.

Als over schoenen, zoo schreef deze Leidsche hoogleeraar (geb. 1722 - gest. 1789) over zeedijken en over veesterfte. Hij was een der meest universeele geesten van zijn tijd: mathematicus en medicus, zoöloog en geoloog, wijsgeer en staatsman, kunstenaar niet minder; en boven dat alles beroemd als anatoom.

Mocht iemand, even naïef als Camper's leerling, beweren, dat de tijd voor dit universalisme voorbij is, wij willen hem voor ditmaal slechts één naam noemen: dien van P e t r u s J o h a n -

n e s V e t h . Ook hij heeft bewezen, dat geen stof vreemd is aan de wetenschap. Niet minder dan achttien folio bladzijden telt de lijst zijner geschriften, die den feestbundel voor zijn tachtigsten geboortedag sluit; geschriften over aardrijkskunde en volkenkunde; geschiedenis en godsdienstwetenschap; kunst en letterkunde; natuurlijke historie en taalkunde; koloniale politiek en onderwijs. En die veelheid sluit niet uit een zich lang bepalen tot een zelfde onderwerp. Moet van Camper gezegd worden, dat hij geen werk van langen adem heeft geschreven, Veth's meesterwerk omvat 2500 bladzijden druks, waarvan de laatste in denzelfden vloeienden en gemakkelijken stijl gesteld is als de eerste.

Een anderen maatstaf voor de veelzijdigheid van dezen geleerde levert de inhoud van den feestbundel zelven. Hier schreven planten- en taalkenners; geschiedschrijvers en rechtsgeleerden; ethnologen en geografen, de beide laatste zoowel van het veld als uit de kamer. Zij allen wilden den man huldigen, die zelf zoo dikwijls getoond heeft de verdiensten van anderen te kunnen waardeeren; getuige de lange reeks van biographieën door hem geschreven met liefde niet minder dan met kritiek; beginnend in 1835 met A.H. Hamaker, eindigend in 1887 met H.A. van Reede tot Drakestein en S.C.J.W. van Musschenbroek. Getuige niet minder de statige rij van werken van anderen, door hem voor de pers gereed gemaakt of bij den lezer ingeleid.

Ter bespreking van een zoo rijken schat vergaard uit alle kameren der wetenschap als deze feestbundel geeft, zou zoowel de omvang van dit opstel te kort schieten als de kennis van den schrijver. Het zij dezen vergund in stede daarvan enkele der belangrijkste vraagpunten te bespreken, die bij het onderzoek van Insulinde, van Java in 't bijzonder, in de laatste jaren op den voorgrond zijn getreden.

I.

De anthropologie, de leer der menschenrassen, telt hier te lande weinig beoefenaars. Meer dan vijftig jaar geleden, en tot 1868, werd haar roem te Leiden opgehouden door Van der Hoeven. Was Camper de grondlegger der craniologie, der leer van den schedel, de niet minder veelzijdige Jan van der Hoeven was de eerste, die, in 1837, verband zocht tusschen

de schedelafmetingen en de rasindeeling, een denkbeeld dat kort daarna door den Amerikaan Morton werd geuit. De beroemde Von Baer werkte in Van der Hoeven's lijn en op hun beider schouders staat Broca, dien alle Fransche anthropologen als hun grootmeester huldigen.

Eén Nederlandsch reiziger is in deze school grootgebracht, Dr. H.F.C. ten Kate. Hij is onze eenige anthropoloog, die zijn onderzoek niet tot musea en tot schedels beperkt heeft, maar op zijn uitgestrekte reizen het levend lichaam heeft gemeten en onderzocht. Sedert kort is hij teruggekeerd van een reis naar de oostelijke Kleine Soenda-eilanden en Polynesië, een reis rijk aan resultaten voor anthropologie en ethnologie en die de onderzoeker - alweer blijk gevende van een veelzijdigheid, die onder onze anthropologen een gelukkige traditie schijnt te zijn - ook dienstbaar maakte aan aardrijkskunde en geologie, zoodat onze kennis der onbekende binnenlanden van Timor en Soemba belangrijk door hem werd vermeerderd.

In den feestbundel vinden wij van zijne hand ‘een en ander over anthropologische problemen in Insulinde en Polynesië.’ Dr. ten Kate sluit zich aan bij hen die drie rassen in den Archipel onderscheiden: het Maleische, waartoe onder meer de eigenlijke, Maleisch sprekende Maleiers en de bevolking van Java behooren: het ‘Indonesische,’ waarvan de Bataks, Dajaks en Alfoeren de voornaamste stammen zijn en dat door Junghuhn het Batak-ras werd genoemd; en ten derde de Negroïden of Melanesiërs, die weer te splitsen zijn in Papoea's, met Nieuw-Guinea tot stamland, en Negrito's, op de Philippijnen, Malakka, de Nicobaren en elders.

Wellicht zal menig lezer van deze indeeling verwonderd ophooren. Onze handboeken hadden ons eraan gewend de Negrito's te verwaarloozen en in de quaestie of de Bataks-Dajaks als een afzonderlijk ras beschouwd moeten worden, niet Junghuhn, maar Wallace te gelooven, die nooit Bataks of Dajaks gezien had en er dus geen bezwaar in zag, ze bij het Maleische ras te voegen. Zoo spraken wij in Indië maar van twee rassen, Maleiers en Papoea's - en daarnaast kan men de meening geboekstaafd vinden, dat op grond van taalkundig onderzoek gebleken is, dat ook deze beide ten onrechte gescheiden, inderdaad zeer nauw aan elkaar verwant zijn, en dat stellig de Maleiers één geheel vormen met de groote Polynesische volken-

groep. Nu is Dr. ten Kate zeker niet ten onrechte een heftig vijand van het tegenwoordig niet weinig talrijk slag van schrijvers van handboeken over algemeene volkenkunde, die op orakeltoon indeelingen geven alsof geen speld daartusschen te krijgen is. Maar als streng anthropoloog wil hij nog vele anderen met deze schuldigen in den ban doen - ook de taalkundigen. Hij schrijft: ‘Al het generaliseeren en theoretiseeren over afstamming en verwantschap der Malayo-Polynesiërs en Melanesiërs zal praematuur stukwerk blijven, zoolang men niet over groote rijen van detail-onderzoekingen in het veld - *niet* in het studeervertrek of museum - te beschikken heeft. Mogen linguïstische onderzoekingen ook al tot de conclusie hebben geleid, dat Papoea's en Maleiers (in den ruimsten zin) voorheen één volk moeten zijn geweest, zoo is deze theorie anthropologisch niet te verdedigen en ook vergelijkend ethnografisch niet steekhoudend’.

De laatste zin is zeer geschikt om bij de verdere toelichting dezer controverse tot uitgangspunt te dienen. Vooral omdat het woord *ras* hierin vermeden is en wij ons dus vooreerst ontslagen willen achten van de netelige uiteenzetting over de beteekenis van dien term, die zijn gebruik zou vereischen. Men begrijpt, dat Dr. ten Kate niet precies zegt wat hij bedoelt, als hij, om het vonnis te verzachten, spreekt van een linguïstische theorie, die anthropologisch niet steekhoudend is. Zijn Papoea's en Maleiers vroeger één volk geweest of niet? Ja, zegt de taalkunde; neen, de anthropologie. Slecht één van beide kan waar zijn. Beschouwen wij beider argumenten.

De taalgeleerde, wiens onderzoek hier in de eerste plaats in aanmerking komt, is de hoogleeraar Kern. Nemen wij het nieuwste stuk van zijn arbeid. In 1889 las hij de Akademie zijn verhandeling voor over ‘taalkundige gegevens ter bepaling van het stamland der Maleisch-Polynesische volken.’ Hij mocht bekend veronderstellen, dat al de met dezen naam aangeduide volken verwante talen spreken, voor zoover die talen bekend zijn; en wenschte nu uit de gemeenschappelijke woorden, waarvan hij uitvoerige lijsten geeft, op te maken welke producten het stamland heeft bezeten en wat voor soort land dat stamland dus moet geweest zijn. Maar voor daartoe over te gaan, spreekt hij als zijne meening uit, dat al deze volken ook

bloedverwanten moeten zijn, juist omdat zij verwante talen spreken. Hier is de kern der quaestie. De anthropologen kunnen natuurlijk de uitkomsten der taalwetenschap niet negeeren - al zijn velen hunner dikwijls slecht genoeg ervan op de hoogte - zij loochenen alleen de juistheid der stelling: taalverwantschap bewijst bloedverwantschap. Een gejuich ging er op in hun kamp, toen in 1880 een bekend taalkenner, Richard Lepsius, mede deze stelling aanviel. De woorden, waarin hij dit deed, hoe dikwijls ook tegengesproken, kan men telkens door anthropologen aangehaald vinden. Wij willen ze daarom mededeelen.

'De verspreiding en vermenging der volken gaat haren weg en die der talen, hoewel steeds van gene afhankelijk, haar eigenen, dikwijls geheel verschillenden. De talen zijn het meest individuëele voortbrengsel der volken en hun meest directe geestelijke uitdrukking; maar zij maken zich dikwijls van hun scheppers los, verbreiden zich over groote vreemde volken en rassen of sterven af, terwijl hun vroegere dragers, geheel andere talen sprekend, voortleven'.

Dit is duidelijk genoeg - maar is het waar? Neen, zei niemand minder dan Steinthal; hij noemde de bewering kortaf 'een sprookje.' En een ander vakgenoot, Gerland, heeft haar uitvoerig weersproken. Volgens hen - en ook Kern is van deze meening - zijn de talen volstrekt niet zoo los van de volken als hier beweerd wordt. Wij vragen verschooning voor nog een dergelijk Duitsch-professoraal citaat; het zal het laatste zijn, want deze Duitschers schrijven hunne taal te slecht om er veel van te kunnen verduwen. 'De taal', zoo sprak Gerland in 1882 tot den geografendag te Halle, 'is niet maar iets gemaakts, zij is een zich psychologisch met noodzakelijkheid uit de natuur der menschen ontwikkelende vorming, welker geheele bouw door den gemeenschappelijken arbeid van het volk in zijn verschillende geslachten tot stand gekomen is. Reeds hieruit volgt, dat deze bouw diep in het binnenste van den mensch wortelt, dus volstrekt niet vluchtig zijn kan .... De taal is de door klanken weergegeven opvatting van alle aardsche begrippen, die het volk geestelijk vatten kan. De afzonderlijke elementen dezer opvatting kunnen wisselen, zij zelve als geheel stellig niet, tenminste zeker niet gemakkelijk. Deze geheele opvatting is het, die W. von Humboldt de inner-

lijke taalvorm noemt. Ook zij is volstrekt niet voor elke wijziging onvatbaar, integendeel; maar zij wijzigt zich slechts met het wezen der volken. Zoo bij hooger ontwikkeling van dat volk. Maar juist dit bewijst weer, hoe nauw talen en volken bijeenhooren.'

Men zal vragen naar voorbeelden, naar bewijzen voor deze lijnrecht strijdende verzekeringen. Lepsius' woorden komen voor in zijn Nubische grammatica. Dit is van beteekenis. Door de studie van een Afrikaansch mengelmoes van talen en volken is Lepsius tot zijne meening gekomen; had hij haar opgedaan in een streek, waar de verwarring minder groot is, zij zou voor ons meer waarde hebben dan thans, nu wij moeilijk kunnen aannemen, dat hij over de afstamming der Afrikaansche volken, waarvoor de gegevens nog zoo bitter schaarsch zijn, het laatste woord gesproken heeft. Wij achten het veiliger buiten Afrika naar voorbeelden te zoeken van volken, die hun talen hebben afgelegd als een kleed. Met dezelfde woorden bijna zeggen Gerland het en Kern, onafhankelijk van elkander: het komt voor, dat een volk zijn taal verliest en die zijner veroveraars aanneemt, maar alleen als die veroveraars in beschaving boven hen staan en - in grooten getale optreden, zoodat niet alleen de taal, maar het geheele volk door vermenging wordt gewijzigd. Zoo verruilden de Kelten van Gallië en Noord-Italië, de Iberiërs van Spanje, de Etruriërs hunne talen met de Latijnsche, maar verloren tegelijk de zuiverheid van hun bloed. De daarna komende Germanen echter, de Goten in Spanje, de Franken, de Longobarden, waren te gering in aantal en stonden in beschaving te laag om invloed te oefenen op den taalbouw. Zij hebben zelve hunne talen verloren voor de Romaansche - en tegelijk hun nationaliteit.

Sommige anthropologen plegen het zich nog steeds zeer gemakkelijk te maken met het verwerpen van de taal als criterium voor de afstamming. Hun grootste en beste handboek, Topinard's Eléments d'anthropologie générale (1885) schrijft zonder zweem van bewijs: 'Een handvol mannen is voldoende om het aanzijn te geven aan overleveringen, aan een geschiedenis, een godsdienst, een nieuwe taal, in een land, waar tot dusver alles stil was - stil voor ons, de nakomelingschap.' Zou men ons die handvol ook eens willen wijzen? Als men dit leest, verbaast men zich bijna niet meer den directeur van het

Leidsch ethnographisch Museum, Mr. Serrurier, op het Natuuren geneeskundig Congres van 1893 te hooren zeggen: ‘Men kan zich nauwelijks een eigenaardigheid denken, die het volk meer volkomen voor een nieuwe in de plaats geeft dan de taal. In dien zin is de “taal” niet “gansch het volk”. Men denke slechts aan het langzaam voortrukken der Fransche taal in België, aan dat der Duitsche onder bevolkingen, die in vroeger tijd andere talen, b.v. de Lettische, hebben gesproken; aan de Joden, ook waar zij steeds in groote groepen bijeen hebben gewoond; aan de Fransch sprekende Negers op Haïti en St. Domingo, die zelfs de herinnering aan hunne vroegere talen hebben verloren; aan de bewoners van Egypte, die de Arabische taal hebben aangenomen.’

Den aanhef latend voor wat zij is, houden wij ons aan de voorbeelden. Zeker - de taalgrenzen verschuiven zich in Europa, maar - gaat daarmee vermenging gepaard of niet? En men vergete niet, dat men hier in elk geval met verwante talen, die elkaar vervangen, te doen heeft, gelijk Gerland heeft opgemerkt. De negers in de nieuwe wereld zullen wij zoo vrij zijn te laten rusten. Meent Mr. Serrurier werkelijk dat de uit alle hoeken en gaten van Afrika bijeengehaalde zwarten eener plantage, die hun kinderen, hun broeders, hun stamgenooten voorgoed zijn kwijtgeraakt, negertalen hadden kunnen blijven spreken of ze zelfs maar onthouden? En wat de Egyptenaren betreft, hun taal is Arabisch, maar ook hun bloed is het minstens half.

Wat beweegt toch de anthropologen zoo tegen de taal te velde te trekken en niets daarvan te willen weten voor het vaststellen van de verwantschap tusschen de afdeelingen der menschheid? Zij zijn van meening, om ons weer tot den Archipel te bepalen, dat het lichaamstype der verschillende groepen, Maleiers, Indonesiërs, Melanesiërs, te zeer afwijkt dan dat die groepen familie van elkaar kunnen zijn. Zoo moeten zij dus, bewust of onbewust, aannemen, dat de beide laatstgenoemde groepen hunne talen van de Maleische groep hebben overgenomen, en wel van uitgestorven Maleische volken, want bedoelde talen laten zich, zelf bij den besten wil, zegt Kern, niet uit de bestaande Maleisch-Polynesische afleiden. En van hun oorspronkelijke talen, die zij vroeger gesproken hebben, moet dan geen enkel spoor zijn overgebleven.

Staat nu werkelijk, zoo dienen wij te vragen, de anthropologische wetenschap vast genoeg in hare schoenen, om ons

tot zulk een onwaarschijnlijke gevolgtrekking te kunnen overhalen? Is het inderdaad zoo zeker, dat de bedoelde typen zoo verschillend zijn, dat zij bloedverwantschap uitsluiten? Misschien zal iemand meenen, dat immers alle menschen op de aarde zoo niet elkanders broeders, dan toch elkanders neven zijn en dat de anthropologen dus niet zullen kunnen beweren, dat in 't geheel geene bloedverwantschap, slechts dat eene ver verwijderde bestaat. Maar wij moeten dan zijne illusie verstoren met de mededeeling, dat de heerschende anthropologische school, waarmede wij hier vooral te doen hebben, polygenistisch is. Dat wil zeggen: zij acht het waarschijnlijk - en geloove dit met haar wie kan - dat een grooter of kleiner aantal oorspronkelijke menschenrassen op verschillende plaatsen op aarde ontstaan is uit verschillende aap-achtige voorouders. ‘De best gekarakteriseerde rassen, levende en uitgestorvene, vormen niet eene enkele opklimmende reeks, vergelijkbaar met een trap of met een boom, maar, tot hun eenvoudigste uitdrukking herleid, een groep van voor een groot deel evenwijdige lijnen.’

Zouden deze lijnen, om bij dit beeld van Topinard te blijven, inderdaad wel evenwijdig zijn? Mag niet een kleine convergentie worden aangenomen, die aan de huidige, op nog zoo onvolledige feiten bouwende wetenschap ontgaat? Topinard zelve doet zoo niet alle, dan toch vele lijnen convergeeren. Hij is bescheiden genoeg, ten slotte slechts een drietal oorspronkelijke menschensoorten - kortheidshalve het blanke, het gele en het zwarte genoemd - aan te nemen. Maleiers en Polynesiërs wil hij dan als variëteiten of rassen van de gele, Negrito's en Papoea's als variëteiten van de zwarte soort beschouwen. De Indonesiërs waren, toen hij dit schreef (1875) nog niet weer door Hamy gescheiden van het Maleische ras, waarin de autoriteit van Wallace ze gebracht had.

Maar wie nu meenen mocht, dat althans Maleiers en Polynesiërs dan zoo verwant zouden kunnen geacht worden, dat hùn taalgemeenschap daardoor verklaarbaar wordt - om de Papoea's, wier talen werkelijk wat meer afwijken, nu even buiten rekening te laten - wordt uit den droom geholpen door deze woorden: ‘De beschouwing der lichaamslengte is in strijd met de leer, die de Polynesiërs laat afstammen van de Maleiers, omdat zij verwante talen spreken.’ De Polynesiërs zijn lang; de Maleiers klein. In andere lichaamskenmerken

verschillen ze niet zooveel, maar die lange menschen en die kleine menschen stamverwant - dat gaat niet; dan liever aangenomen, dat ‘een handvol’ Maleiers de oorspronkelijke talen der Polynesiërs met wortel en tak heeft uitgeroeid en er Maleische voor in de plaats gesteld.

Zullen wij beleven, dat het iemand gegeven zal zijn uitspraak te doen tusschen Kern en Topinard, tusschen de taal en de lengte? Zoolang dit niet is geschied, sta het iederen lezer vrij tusschen beide te kiezen naar eigen oordeel en smaak.

II.

Nooit was de belangstelling in Java's geschiedenis in den ‘Hindoe-tijd’ zoo levendig als heden ten dage. Ook de feestbundel getuigt daarvan. De Goeie en Kern, Van der Kemp en Van Delden Laërne, Niemann, Serrurier en Ch.M. Pleyte, Vreede en Brandes doen uit de historie, de taal, de folklore, de bouwwerken, gegevens aan de hand voor de geschiedenis van Java's Middeleeuwen, die ongeveer met de Europeesche samenvallen: uit de 4^{e} eeuw dagteekenen de oudste Hindoe-opschriften op Java - in 1478 viel volgens de overlevering Modjopahit, de hoofdstad van het laatste groote Hindoe-rijk, in handen der Mohammedaansche partij, die daarmee voor goed zegeviert.

Vanwaar kwamen de Sanskriet-schrijvende Indiërs, die zich op Java, en nagenoeg gelijktijdig ook op Bali, Sumatra, Borneo, maar op de beide laatste sporadisch, vestigden? Wat was de reden hunner tochten? Welken invloed hebben zij geoefend op het leven en denken der Javanen? Ziedaar de vragen, waarmede het onderzoek zich vooral bezighoudt. Zij zullen hier niet alle besproken kunnen worden. Den belangstellenden lezer moet naar den nieuwen druk van Veth's ‘Java’, die in bewerking is, worden verwezen. Bovendien is het onderzoek op de meeste punten nog in vollen gang. Vooral de arbeid van Dr. Brandes, die zich te Batavia met de studie der opschriften uit den Hindoe-tijd bezighoudt, zal stellig nog veel nieuws aan den dag brengen. Wij willen hier slechts een enkel punt bespreken, dat een veel grooteren kring van lezers belangstelling zal inboezemen dan zuiver wetenschappelijke vraagstukken doen: de studie der bouwwerken uit den Hindoe-tijd.

De feestbundel bevat eenige fraaie lichtdrukken van oudheden uit dat Hindoe-tijdperk, naar photographieën van den controleur van Delden Laërne. Twee daarvan dragen de onderschriften: Tjandi Tontonan te Trenggalek (Kediri) en Tjandi Lodjie, terzelfder plaatse. Op de eerste plaat ziet men een aantal steenen godenbeelden, in een halven cirkel geplaatst en daarbij een groote beschreven steen en een lingga, een eerezuil voor den god Sjiwa; op de tweede zijn een kleiner getal beelden tot een niet onbevallige groep vereenigd. Een oningewijde ontvangt den stelligen indruk, dat deze groep aldus uit den Hindoe-tijd is bewaard gebleven en dat zulke overblijfselen door den Javaan ‘tjandi’ worden genoemd. Hij moet verrast zijn te vernemen, dat de beelden en steenen van Tjandi Lodjie zoowel als die van Tjandi Tontonan door den controleur uit alle hoeken en gaten van zijn regentschap zijn bijeengebracht en door hem aldus gegroepeerd. Wat het woord ‘tjandi’ in de onderschriften betreft, het beteekent oorspronkelijk de steenen, waarmede men oudtijds de asch der verbrande lijken bedekte, maar wordt door de hedendaagsche Javanen voor alle tempels en bouwwerken uit den Hindoe-tijd gebezigd. De spraakmakende gemeente van Trenggalek schijnt nog verder te gaan en denzelfden naam eenvoudig ook te gebruiken voor scheppingen van haren controleur.

Maar van meer belang dan deze kunstmatige tjandi's zijn de echte. In de Soenda-landen ontbreken zij en naar het schijnt ook in het daarbij aansluitend deel van Midden-Java: Tegal, Pekalongan, bijna geheel Banjoemas. Maar in grooten getale zijn ze verspreid over Kedoe en de aangrenzende streken der naburige residentiën. Niet minder talrijk dan deze Midden-Javaansche groep is de Oost-Javaansche, die haar middelpunt heeft in Kediri en Soerabaya. Ook ‘de Oosthoek’, het smalle stuk des eilands bezuiden Madoera, is tot zelfs bij den oever van Straat Bali niet geheel van bouwwerken ontbloot.

Het grootste dezer monumenten, en tevens een der fraaiste, de beroemde Boroboedoer, is reeds voor twintig jaren en meer op uitstekende wijze beschreven en afgebeeld. Maar van bijna alle andere gold tot voor korten tijd - en voor velen geldt nog - de klacht door den Engelsch-Indischen archaeoloog Ferguson in zijn uitstekende History of Indian and Eastern Architecture (1876) geuit: goede beschrijvingen zonder platen -

goede platen zonder beschrijvingen. Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen gaf geheele reeksen fraaie photographieën van Van Kinsbergen uit, maar zonder een letter schrift; Brumund, Friederich en anderen schreven hunne verhandelingen, maar zonder illustratie. Het verband ontbrak. Dit is eerst anders geworden sedert in 1885 de Oudheidkundige vereeniging te Djokjokarta werd opgericht. Onder de oprichters waren twee mannen van wetenschappelijken naam: IJzerman en Groneman. De grootste tempelgroep op Java, op de grens der beide Vorstenlanden gelegen, werd onder hun toezicht ontgraven, opgemeten en afgebeeld. IJzerman gaf daarvan (1891) een algemeene beschrijving, voorzien van fraaie lichtdrukken en een menigte teekeningen, en Groneman zette inmiddels de ontgravingen voort en had het geluk in de fraaie basreliefs van den Tjandi Parambanan of Loro Djonggrang een cyclus van voorstellingen te ontdekken, die het Râmâjana-epos der Hindoes uitbeelden. En tevens vond hij in de basreliefs een menigte Boeddhistische voorstellingen.

Deze laatste ontdekking stelt ons voor eene groote moeilijkheid. De beide godsdiensten, door de Hindoes naar Java overgebracht, zijn de Brahmaansche en Boeddhistische. In den bloeitijd had van de verschillende sekten der eerste de leer van Sjiwa stellig de meeste aanhangers. Door den Sjiwaïet wordt deze godheid hoog boven Brahma, Wisjnoe en de andere goden geëerd. Terwijl nu bijna alle andere tempels in de buurt van den Tjandi Parambanan Boeddhistisch zijn, wordt de laatste zelf in IJzerman's boek als een Sjiwaïetische bouw beschreven. Parambanan is niet één tempel, het zijn er zes, die in twee rijen van drie bijeenstaan. Nu vond men in den grootsten het beeld van Sjiwa op de eereplaats in het midden van den tempel, in de beide neventempels op dezelfde plaats beelden van Brahma en Wisjnoe; in de andere rij weer beelden van Sjiwa en van den aan hem gewijden stier. Geen twijfel scheen te blijven, welke eeredienst hier geoefend werd. Maar door Groneman werd twijfel geopperd, die bij hem al spoedig in de zekerheid verkeerde, dat wij hier ondanks dit alles met een Boeddhistische tempelgroep te doen hebben. In de boomen, op de basreliefs afgebeeld, herkende hij de heilige ‘Bodhiboomen’ der Boeddhisten; hij zag er bidschellen, geheel overeenkomend met die van den Boroboedoer, ja zelfs de beelden van

Sjiwa en de andere genoemde Hindoe-goden ‘in eene houding en met attributen, die zeggen dat zij slechts gestalten zijn van den Boeddha.’

Dat dit laatste ons niet vreemd behoeft te schijnen, was reeds duidelijk gemaakt door Kern in zijne voordracht voor de Akademie over de vermenging van Çiwaisme en Boeddhisme op Java (1888). Hoe moeten wij ons die vermenging denken? Zullen de stichters van de Parambanan-tempels zich Sjiwaïeten genoemd hebben of Boeddhisten, of zullen zij hunne sekte een nieuwen naam hebben geschonken? Het laatste is allerminst waarschijnlijk. Steeds wordt in de wetboeken en oorkonden van het oude Java van tweeërlei geestelijkheid gesproken: de Sjiwaïetische en de Boeddhistische. Van een derden clerus, en dus van een derden eeredienst, is geen sprake. Sjiwa of Boeddha dus; Boeddha, meent Groneman. En inderdaad is in den laatsten tijd meer gewezen op het overnemen van Sjiwaïetische goden in het Boeddhisme, in zijn latere phase, dan op het omgekeerde, dat echter evengoed heeft plaats gehad. De keuze is inderdaad moeilijk bij wat we heden weten. Sjiwa zit op de plaats der eere, maar Sjiwa is onder een anderen naam, maar met geheel dezelfde voorstelling ook bij de latere Boeddhisten een hoofdgod.

Ook hier dus, als in de rassenquaestie, een vraagstuk, een volledige oplossing niet. Maar ook hier levendige belangstelling, die tot verdere navorsching leiden moge. Vooral over de tempels van Oost-Java zal die studie zich moeten uitstrekken. Een goede arbeid over dit onbekende oosten kan worden te gemoet gezien. De mijningenieur Dr R.D.M. Verbeek, over wiens geologische opnemingen van Java wij in de derde plaats wenschen te spreken, heeft tijd gevonden op zijn tochten door het eiland een menigte bouwwerken te doen opmeten en te beschrijven. Moge hij spoedig in de gelegenheid zijn de resultaten van zijn werk bekend te maken.

III.

Men krijgt een zeker gevoel van veiligheid, wanneer men zich van deze ras-, taal- en oudheidkundige vraagstukken afwendt en het oog richt op de wetenschap, die de aardkorst zelf tot haar vasten grondslag heeft. Ook aardlagen en versteeningen

kunnen verkeerd begrepen worden, maar zij geven toch een meer concreet, minder vaag en voor persoonlijke opvattingen vatbaar object van studie dan de eeuwig wisselende menschenwereld en haar duizendvoudige uitingen.

In stilte, bijna zonder dat tijdschriften en couranten ervan melding maakten, werd op Java door de beide mijningenieurs Verbeek en Fennema de grootste wetenschappelijke arbeid voltooid, die in de tweede helft dezer eeuw in onze koloniën is verricht: de geologische opneming van Java. Een kaart in zes en vijftig bladen en twee deelen tekst liggen voor de pers gereed en zullen ongetwijfeld door de Regeering in een waardig kleed worden gestoken. De tijden zijn voorbij, toen Junghuhn, de eenige, maar groote voorganger in het onderzoek van Java's aardlagen, zijn werk met moeite moest redden uit de handen van Leidsche hoogleeraren, die het onder hunne vlag wilden uitgeven, zooals zij met dat van andere onderzoekers hadden gedaan, hunne namen nauwelijks vermeldend. Junghuhn vond ministers, die een stok wisten te steken voor zulk wetenschappelijk terrorisme: Thorbecke, C.B. van den Bosch, Pahud. Zoo verscheen met geen anderen naam op den titel dan den zijne het beroemde ‘Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur,’ dat behalve voor de geologie ook voor de botanie van onschatbare waarde was.

In de kennis van Java's grondsgesteldheid bracht het een ommekeer. Te voren heerschte de meening, dat ongeveer het geheele berg- en heuvelland uit vulkanische gesteenten bestond. Junghuhn bewees, dat deze ondanks het groot aantal der vulkanen verreweg de minderheid vormen en dat de grootste uitgestrektheid wordt ingenomen door neptunische, in water afgezette lagen uit het tertiaire tijdperk, de periode in de geschiedenis der aardkorst, die aan de tegenwoordige voorafgaat. Hij meende den ouderdom dier lagen nog enger te kunnen omschrijven. Een tijdperk van de historie der aarde is lang en de fossielen, de versteende overblijfselen van dieren en planten, hebben tijd in overvloed om gedurende zulk een periode geheel nieuwe gedaanten aan te nemen. Zoo moest de wetenschap onderafdeelingen aannemen, die voor den tertiairen tijd door Lyell met de fraaie namen eoceen, mioceen en plioceen werden gedoopt. De eerste naam, voor het oud-tertiair, duidt op het morgenrood van het nieuwe tijdperk der schepping. Junghuhn nu was van meening

dat uit dien oudsten tertiairen tijd in 't geheel geen gesteenten op Java voorkomen. Hier faalde de meester. Hoe goed het is, wanneer ook de beste onderzoeker eens door den scherpen, onbevangen blik van een medearbeider wordt gecontroleerd, door iemand, onbekend op het terrein van waarneming, maar met groote kennis van het vak zijner studie, bleek uit het kort bezoek door den Oostenrijkschen geoloog Von Hochstetter. Als lid van den grooten staf van geleerden, die op het fregat de Novara in drie jaren tijds de wereld omzeilden, bracht hij in 1858 enkele weken op Java door. Hij bewees het voorkomen op Java van nummulithenkalk, zoo genoemd naar den muntvorm der schaaldiertjes, die ze hebben opgebouwd, en daarmee was de aanwezigheid van eoceene gesteenten zoo goed als bewezen, want de genoemde schelpsoort is voor dat tijdperk zeer karakteristiek.

Aan Verbeek en Fennema bleef het voorbehouden, de groote uitgestrektheid dezer eigenaardige nummulithenvormingen over Java aan te toonen; en een rij van andere, hoogst belangrijke ontdekkingen is aan hun jarenlangen arbeid verschuldigd, waarover hier slechts iets kan worden medegedeeld, voor zoover zij zelven het door den druk hebben bekend gemaakt. Zij ontdekten op enkele plaatsen de oude leigesteenten uit het primaire tijdperk, waarop de jongere lagen rusten, die door vorige onderzoekers te vergeefs op Java waren gezocht, terwijl zij op Sumatra over groote uitgestrektheden aan de oppervlakte komen. Wat de vulkanen betreft, terwijl tot dusver steeds was aangenomen, dat deze thans geen lava meer, maar nog slechts asch en steenen uitwerpen, gelukte het hun bij verschillende vuurbergen lavastroomen uit den jongsten tijd aan te wijzen. Met spanning zien de geologen en geografen van Europa en Amerika de verschijning van hunnen arbeid tegemoet.

Twee-en-twintig jaren zijn verloopen sedert Veth de eerste aflevering van zijn *Java* in het licht gaf, twaalf sedert de laatste verscheen. De lezing van dit merkwaardig boek is voor velen, ook die de wetenschap ver stonden, een prikkel tot navorsching geweest. Tal van sedert verschenen opstellen, vele van de hand van ambtenaren, beginnen met denzelfden aanhef: zóó staat het bij prof. Veth; dit en dat is hierbij te voegen

of te wijzigen. En niemand was meer verheugd, wanneer op dien aanhef een belangrijke bijdrage tot onze kennis des eilands volgde dan de hoogleeraar zelf, die in persoon de uitgaaf bezorgde van de eerst verschenen kantteekeningen op zijn werk, geschreven door den kundigen Javaan Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro, Regent van Brebes, zoowel als van de jongste, die de controleur De Wolf van Westerode thans in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap doet verschijnen. Een goed boek te schrijven is veel; het niet alleen zonder leedwezen, maar met vreugde te zien verouderen, is misschien meer, althans waar men zelf niet meer in staat is de verjonging te bewerken. Maar al heeft de nestor de arbeid voor den tweeden druk van zijn hoofdwerk aan jongere krachten moeten overlaten, met onverzwakte scherpte van geest stond hij hun steeds ter zijde. Wie met dezen man arbeidde, werd als vanzelf genoopt te zorgen, dat wat uit zijne handen kwam zoo goed was als hij het geven kon.

Het is deze invloed, die den echten meester teekent.

J.F. NIERMEIJER.

Naschrift.

De voorafgaande woorden, die een hulde aan den levende hadden willen zijn, worden van den doode gesproken. Op den veertienden April is de man ontslapen, die in de allereerste plaats genoemd moet worden, wanneer men vraagt, aan wie het te danken is, dat de onverschilligheid en onkunde, die tot ver in deze eeuw in Nederland omtrent land en volk van Insulinde heerschten, thans voor een deel in belangstelling en kennis zijn verkeerd.

Tot in zijn laatste dagen behield V e t h zijn scherp verstand, zijn klaren stijl, zijn groote zeggingskracht. Nog in zijn laatste levensjaar verscheen die allerbelangrijkste studie over ‘Het Paard onder de volken van het Maleische ras’, kort te voren voorafgegaan door die andere, niet minder gewichtige over de leer der Signatuur, het zonderlinge en verspreide bijgeloof, dat verband ziet tusschen den naam en de

verschijnselen der ziekte en den vorm of de kenmerken van het middel, plantaardig, dierlijk of mineraal, dat om dat verband wordt toegediend. In geen enkel opzicht stonden deze verhandelingen bij vroeger geschrevene achter. Steeds bleef Veth de man, die alles onderzocht, wat op zijn onderwerp betrekking had, voor hij zich tot schrijven zette. Die zucht, zoo diep mogelijk door te dringen in elke quaestie, die hij zich stelde, deed hem steeds eigen werk leveren, ook waar hij slechts den arbeid van anderen bespreken wilde.

Een enkel voorbeeld hiervan uit den jongsten tijd. Voor een tweetal jaren verscheen een ethnographisch prachtwerk, *L'Industrie des Cafres*, door Hendrik P.N. Muller en Joh. F. Snelleman; een werk, dat noch in Nederland, noch daarbuiten die waardeering gevonden heeft, waarop de tweede verzameling afbeeldingen van Afrikaansche ethnographica, die haar eenige voorgangster, Schweinfurth's *Artes Africanae*, in alle opzichten ver achter zich laat, mocht aanspraak maken. De eenige, die over dit boek een belangrijk artikel schreef, was de bijna tachtigjarige Veth. En tot het schrijven van dat stuk aanleiding te hebben gegeven, is iets, dat aan Muller en Snelleman ruimschoots vergoeding schenken mag voor het zwijgen van vele anderen. Het droeg ten titel: ‘De Nederlanders in Afrika.’ Uit de bespreking van wat twee Nederlanders hadden verricht, was een overzicht van den geheelen arbeid onzer onderzoekers in het werelddeel gegroeid.

Nu is ook deze onvermoeide geest geroepen tot het onbekende.

J.F.N.

P.J. Veth.
2 December 1814 - 14 April 1895.

Met de Heeren P.N. Muller en H.J. Schimmel was hij, zoo ik meen, de laatstovergeblevene uit den ouden tijd van de Gids, maar het viel zelfs nog in een periode vroeger dan waartoe dezer heeren medewerking behoorde, dat hij tot de eerste redactie toetrad. Door het incident-Huet was hij van Potgieter verwijderd geworden, maar hij was langen tijd Potgieters vriend geweest en hij sprak over hem met de bizondere vereering waarmee allen uit dien kring over hem bleven spreken, en ik herinner mij dat hij eens bewogen stond bij het zien alleen van zijns ouden vriends portret. Toch was hij niet strikt een geestverwant van den deegen lettervriend en lag de verdienste van zijn jarenlange medewerking aan de Gids, naar ik geloof, vooral in de vaardigheid van zijn veelomvattende kennis.

Intusschen, over zijn geleerdheid past het mij allerminst te spreken, - het is aan anderen te wijzen op de vruchten van zijn groote en veelzijdige werkzaamheid, en de kracht die er is uitgegaan van zijn altoos opwekkend woord.

Toch had ik ook reden om vast te gelooven in de deugdelijkheid van zijn weten. Een strijder die van Veths streven liever iets kwaads dan iets goeds getuigde, de hartstochtelijke Roorda, heeft eenmaal in een onwillekeurig eeresaluut van hem uitgeroepen of die man dan nooit wandelde, nooit at, nooit sliep, - en een andere libertijn die den kalmen kamergeleerde van nature slechts weinig kon genegen zijn, Douwes Dekker, moest neerschrijven dat Veth meer van Indië wist dan alle andere Indische specialiteiten te samen. Ik kan mij vooral heel goed begrijpen dat twee kostelijke eigenschappen die een elk in hem kon opmerken,

een helder voorstellingsvermogen en een scherp geheugen, voortreffelijke rente in zijn arbeid moesten afwerpen. Want van hoe sterk in alles, die beide kwaliteiten tot het laatste toe hem eigen bleven, trof mij verleden najaar nog een aardig staaltje:

Ik vroeg den ouden tuinliefhebber hoe het karakter van den Hollandschen hofaanleg in het eerste kwart van deze eeuw toch was geweest, en in antwoord daarop teekende de grijsaard mij op staanden voet met zijn stok in het zand, eerst in hoofdverdeeling, en verder tot in de kleinste bizonderheden, met welke toen in zwang zijnde bloemen dáár en welke planten weder hier stonden er bij, den aanleg uit van zijns vaders tuin, zooals die was zeventig jaar geleden, er allerlei bij vertellende zóó dat ik den tuin voor mij zag, - en mij overlatende aan de beschamende gedachte dat ik waarschijnlijk niet eens op slag mijn eigen tuintje zoo in kaart zou kunnen brengen.

Maar neen het is niet over zijn eigenschappen die den geleerde maakten, dat ik hier iets wilde opmerken, het is bloot mijn verlangen twee, drie trekjes van zijn groote beminnelijkheid als mensch te mogen neerschrijven. En dan wilde ik vooral die onschuld doen uitkomen, die den man wel eens haast te kinderlijk, te zwak deed schijnen, maar die op zekere momenten juist zoo sterk en mooi zich gelden liet.

Door alles heen ging het bij hem dat hij geen kwaad begreep. Hij had mij gevraagd naar den zoon van een goeden bekende uit vroeger dagen, een man dien hij als knaap gezien had, en die het nu op zijne beurt tot aanzien en macht had mogen brengen. Ik zeide dat naar mijn idee deze begaafde man zich helaas weleens aan misbruik van macht schuldig maakt, - en om die meening te staven voerde ik eenige staaltjes aan die ik met zekerheid dorst meedeelen. Karakteristiek was het weifelende gezicht waarmede hij mij aanhoorde, en waar zoo duidelijk uit sprak, dat hij euvel, als waar ik melding van maakte, eigenlijk heelemaal niet wist thuis te brengen, en karakteristiek was het antwoord: ‘Maar dat vind ik dan van Victor heelemaal niet aardig,’ op den toon van iemand die gevoelt dat hij iets als een oordeel dient te zeggen over een aangelegenheid waar hij eigenlijk niets geen verstand van heeft.

Neen van kwaad en van hardheid, van hardheid en kwaad, had deze milde geest waarlijk geen verstand. Hardheid, -

toen ik hem kortelings, op een nog zeer opgewekten avond, schertsend vroeg of de man van de acht kruisjes met April nu niet een heilwensch zenden moest aan Prins Bismark, zijn tijdgenoot, werd de goede oom bijna boos. Voor hem die zoo geleerd had wat leed en rouw in het leven waren, was de heros van ijzer en bloed niet de figuur van groote daden, maar vooral de harde schuld van zoovele menschenoffers, - te denken aan een heilwensch voor dien killen doods-vorst, zoover ging zijn toegevendheid niet. En toch scheen deze vaak eindeloos groot, en wel menigmaal is zijn hulpvaardigheid in meer dan een zin voor de gemakzucht van anderen in de bres moeten springen zonder dat hij zich ooit sterker beklaagde dan door met een wonderen glimlach te zeggen: ‘Als ik weer eens op de wereld kwam, wilde ik wel liever dat het eens zonder *bekende welwillendheid* mocht zijn.’

En - daar werd ze vooral mooi - die welwillendheid lag niet enkel in het opofferend meegaande, maar zij kon zich straf en onwrikbaar doen kennen in kalme urbaniteit van het zuiverste water.

Ik had hem gevraagd of hij in zijn loopbaan nooit aan hatelijke aanvallen, aan grievende bejegeningen had blootgestaan. En na eenig bedenken zeide hij: Ja, één keer.

De werkzame geleerde had een veelgeliefden zoon aan een slepende ziekte verloren, en zich in de voorrede tot het tweede deel van een in bewerking zijnd boek, tegenover zijn lezers geëxcuzeerd over de vertraging van zijn werk, met neerschrijven van de redenen. Een poos daarna was hem uit Indië een koerant geworden, waarin een hevige aanval op zijn persoon, met de bewering dat Veth een ergerlijke broodschrijver was, die uit alles geld wist te maken, en zelfs uit treurige familie-omstandigheden nog copie verstond te slaan. Ik voelde hoe deze schreeuwend ignobele aantijging den gevoeligen man moest hebben gegriefd, en vroeg nader wie de schrijver van dat stuk wel was geweest. Maar hij verklaarde daar nimmer navraag naar te hebben willen doen. En toen ik verder aandrong of hij dan op niemand vermoeden had gehad, kwam er met een eenvoud die allerminst wist hoe nobel zij was, langzaam uit, dat hij wel eens iemand er voor had aangezien, maar dat hij den naam van dien man zelfs nu - het was zoovele jaren geleden - nog niet wilde noemen, omdat het kon wezen dat

hij iemand ten onrechte verdacht had. Nooit heb ik de zachtheid zoo voorbeeldig vast en zoo argeloos fier leeren kennen als op dat oogenblik.

Eén trekje nog. Men had op zijn tachtigsten verjaardag hem een prachtige hulde gebracht. Een commissie van Leidsche geleerden was een feestbundel komen aanbieden waarin bijdragen over velerlei takken van wetenschap in vele talen, en men had den wankelenden jubilaris met groote warmte toegesproken. Den volgenden morgen zat ik bij hem, toen hij het kostelijk verzorgde groote boekdeel doorbladerde, en in de volste ongekunsteldheid zeide, dat dit alles hem verbijsterde, dat hij zooveel eer niet verdiende, dat hij meende zijn leven lang slechts zijn plicht te hebben gedaan, maar zeer wel besefte geen wetenschappelijke ster te zijn geweest, zooals b.v. de man die hem gisteren het eerst had toegesproken, zooals Kern dit is.

Maar oom, zou het niet wezen omdat u aan zoo velerlei dingen heeft gedaan, dat een eerbetoon aan u, juist door de samenwerking van zoovele vertegenwoordigers van al de door u beoefende vakken, u nu zoo verbijsterend toeschijnt?

Ja, zoo zal het dan wel wezen, zuchtte hij, toch maar half berustend.

En die vrees om voor meer door te gaan dan hij voelde te zijn, was niet een gevolg van den ouden dag, maar wel een wezenlijke grondtrek van zijn rechtschapen aard.

Meer dan een halve eeuw geleden al - de Leidsche candidaat in de theologie was door toedoen van Jacob Geel als taaldocent naar de Militaire academie geroepen, en de nieuwe leeraar moest den Koning op een audientie gaan danken voor de benoeming - was het Willem I die de tengere verschijning half ondeugend half belangstellend de vraag had voorgelegd, waar deze toch in de gelegenheid was geweest zoovele talen machtig te worden. En het was geen hovelingskunst maar wel stipte oprechtheid die den aankomenden geleerde daarop ontwijkend deed antwoorden:

Sire, ik hoop ze nog te leeren.

16 April '95

JAN VETH.

Marcella.

Marcella, by Mrs. Humphry Ward. London, Smith Elder and Co., 15 Waterloo Place.

Diep doordrongen van het besef, welk een weelde het is, hier te mogen getuigen van de vele schoonheden van Mrs. Ward's laatsten roman, kan ik niet nalaten, verwondering te gevoelen over de weinige aandacht, tot nu toe door onze bladen en tijdschriften aan dit werk geschonken. Zou 't waar zijn, dat de journalistiek te zeer beslag legt op den tijd van hare dienaren en dat zij hun geen gelegenheid laat voor een bespreking *à tête reposée* van een roman, die zijne bladzijden bij honderden telt? Of laat zij hare beste letterkundige krachten slechts in 't veld komen voor de fijne ontleding van het passagère mooi dat het spel van een Duse te genieten geeft en voor de teedere waardeering van den jubelenden ouderdom en der in vroegrijpe overprikkeling kunstvaardige jeugd?

Maar die anderen dan, die slechts als neiging en lust hen tot schrijven nopen de pen opvatten, die vele mannen en vrouwen, voor wier gedachten hun hand slechts een feestgewaad weeft en niet de eenvoudige alledaagsche plunje van couranten-berichten, theater-, muziek- en sportkritieken, hoe hebben zij den lust weerstaan dit nieuwe kunstwerk der engelsche schrijfster te tooien met woorden van lof en bewondering? Misschien zal het blijken, dat de eeuw aan welker ingang Betje Wolff en Aagje Deken staan, den roman als kunstvorm ten grave zal dragen; dat hare zuster, de twintigste eeuw, aan andere vormen de voorkeur zal geven en dat, zooals het drama in alexandrij-

nen zijn glansperiode heeft gehad in de 17de, zoo voor den roman als kunstvorm de 19de eeuw in de litteraire historie de aangewezen plaats zal zijn.

Er zou dan uit die zekere apathie, waarmee na *Robert Elsmere* de latere, niet minder rijpe lettervruchten van Mrs. Humphry Ward zijn ontvangen, een aanwijzing zijn te putten voor een cultuurhistorisch verschijnsel. Men zou die apathie moeten beschouwen als de onwillekeurige, niet gewilde openbaring van deze waarheid, dat onze tijdgenooten de kalmte van geest missen, voor deze lectuur noodig, en dat zij liever in den vorm van lied en zang het verhevene hooren vertolken of in mystisch fantastisch proza den lyricus zich hooren uitspreken, dan dat zij in kalmen gedragen stijl, bij het onderwerp passend, beelden en tooneelen voor zich zien gebracht uit dat eigen leven, dat het hunne is, en waarvan zij de schoonheid zoo zelden waardeeren met den helderen blik, dien zijne intuïtie den kunstenaar geeft.

Indien het zoo is, ontbreekt ons nu nog het vermogen, die waarheid anders dan als eene *Ahnung* te gevoelen; wie eene strooming meemaakt, is niet de beste beoordeelaar van hare richting. Voor velen blijft toch ongetwijfeld de kunstvorm, die Eliot's gedachten droeg en dien Thackeray en Dickens zich kozen, het liefste omhulsel voor wat de litteraire kunst hun kan bieden. Zijn wij daarin te conservatief, is het een bewijs, dat reeds de eischen van het nieuwe geslacht niet meer door ons worden meegevoeld, het zij zoo! Da Costa's zangen klonken in 1840 zeker ook velen als verouderd in de ooren, toen de nieuwe kunstvorm, die thans oud begint te worden, nog in zijn opkomst was. Wij moeten ons allen getroosten, lief geworden denkbeelden verworpen te zien door wie na ons komen; de richting, waarin wij gedurende onze beste jaren hebben gearbeid, den rug te zien gekeerd, theorieën, waarvan wij uitgingen, ter zijde te zien gesteld, zoodat het ons wil schijnen, of er een afbreking plaats heeft in den samenhang van de ideeën der elkander opvolgende geslachten.

Oordeelend met de gegevens, die te onzer beschikking zijn, meenen wij hier voor een kunstwerk van hoogen rang te staan. In zijn bespreking van Matthew Arnold in *de Gids* van Juni en Juli 1888 wijst de heer Bijvanck erop, hoe iedereen in zijn leven een brok ervaring verwerkt, meestal vruchteloos voor zijne omgeving, ja, in wijder kring als geheel ongeschied te

beschouwen, maar hoe de kunstenaar zijne waarnemingen in beeld weet te brengen, zoodat ze niet alleen voor hemzelf, doch ook voor de wereld, in wijderen of engeren zin genomen, van kracht zijn. Hij rondt ze harmonisch af, hij doordringt ze met het algemeen menschelijke .... hoe meer de dichter de kennis en de gevoelens van zijn tijd vertegenwoordigt, hoe meer ondervinding hij overlevert, des te grooter is de dichter.

In *Marcella* nu wordt de ervaring van velen op deze wijze weergegeven; het boek is de drager van wat het geestelijk leven van onzen tijd beweegt; het is als zedenroman uit het laatste decennium der 19de eeuw een treffend verschijnsel, een boek, dat *nu* en *zóó* en *dáár* moest worden geschreven.

Waar duidelijker dan in Engeland kan men de uitingen hooren van het ontwakend volksbewustzijn en van het groeiend besef van verantwoordelijkheid bij de hoogere standen? Waar klinkt luider de stem van den machtigen Demos dan onder den rook der engelsche fabriecksschoorsteenen en door de sombere gangen van Engelands en Schotlands mijnen? In dat land, waar reeds *Yeast* en *Sybil, Felix Holt* en *Josuah Davids* het licht zagen, verscheen ook Mrs. Ward's sociale roman.

En hoe natuurlijk is het, dat iemand, die den polsslag der wereld duidelijk in zich voelt, in dezen tijd in haren arbeid moet aanroeren dat groote sociale vraagstuk, dat aan dagbladen en tijdschriften stof, aan philantropen bezigheid, aan redenaars onderwerpen, aan vrouwen afleiding, aan politieke partijen leuzen levert! Hier, in dit haar kunstwerk heeft de schrijfster het probleem in allerlei licht ons voor oogen gesteld; ze heeft ons een brok leven gegeven, veelzijdig getint, rijk van inhoud en geschetst met een hand, die de fijnste toetsen kan aanbrengen en tevens kracht genoeg bezit voor grootsche, forsche lijnen en beelden.

Men kan de raadselen, die de groote sfinx, het sociale vraagstuk, ons ter oplossing geeft, van verschillende zijden naderen, en in dichte gelederen komen de menschengroepen dan ook tegenwoordig op, om zijn problemen te ontraadselen. Talrijk zijn de middelen en wegen, waarmee en waarlangs men tot hem treedt. Nu eens klinkt ons op die banen het woord toewijding en dan weer het woord rechtvaardigheid tegen; hier staat een wegwijzer, die op de wetgeving en ginds eene,

die op het geweld onze aandacht vestigt, terwijl al die wegen en paden worden beschenen door het gouden licht, afstralend van het heerlijk beeld der s o c i a l e r e c h t v a a r d i g h e i d .

In dat licht ook is geschreven en dient beschouwd de bovengenoemde roman. Het eerste gesprek, dat wij de twintig-jarige hoofdpersoon in het huis harer ouders hooren voeren, betreft de quaestie, die ons allen zoo na aan het hart ligt, die van de ongezondheid der woningen, waarin de armen moeten leven. Met een liefde, gelijkend op die van Robert Elsmere, toen hij bij den squire de belangen der ongelukkige stumpers in de krotten van Mile End bepleitte, komt Marcella er bij haren vader op aandringen, dat hij de woningen van de arbeiders op hun pas verworven land van een betere afwatering zal voorzien.

‘Het is een schande, zooals die menschen daar wonen; ik heb nooit zulke ziekelijke, ongelukkige kinderen gezien, als er bij die hutten omloopen. Ik geloof werkelijk, Papa, dat als de plaatselijke autoriteiten er iets aan wilden doen, ze u konden dwingen, daar verbeteringen aan te brengen.’

En min of meer uitdagend zag ze haar vader aan. ‘Nonsens’, zei Mr. Boyce knorrig. ‘In de dagen van Robert ging het goed en nu moeten ze zich ook maar redden. Ik zal nog aan weldadigheid doen! 't Mocht wat! 't Ziet er hier wel naar uit en je mocht wel eerst aan de belangen van je familie denken.’

‘Och ja, die ongelukkige stumpers hier!’ zei Marcella sarcastisch, ‘dat ze in zoo'n hol moeten leven!’ en zij zwaaide met de hand, als om de kamer tot getuige te roepen.

En werkelijk, dat ontbijtvertrek had niets, wat aan ontbering deed denken. Het was de zoogenaamde chineesche kamer van Mellor Park, gelegen aan den voorkant van het gedeelte, dat in de 18de eeuw toegevoegd was aan het oorspronkelijke bouwwerk. De versieringen, aan de bogen van het plafond moesten iets voorstellen, dat ‘oostersch’ kon heeten en waren in elk geval overladen en ingewikkeld en de mandarijnen op het verkleurde behangsel hadden staarten, en haarknoopen en rokken, om hen te onderscheiden van de gewone heeren van 1760. In dien stijl waren aan den marmeren schoorsteen mantel Chineezen en pagoden aangebracht en chineesche snuisterijen van allerlei soort stonden op kleine tafeltjes. Ongelukkig had

een latere Boyce een onoogelijk gothisch buffet met bogen en zuiltjes midden tusschen de mandarijnen neergezet, wat wel eenigszins 't effect schaadde. Maar ondanks al die absurditeiten was het toch een deftig en mooi vertrek.

Waarom verwierp dan Richard Boyce zoo ver het denkbeeld, dat zijn eenige dochter hem aan de hand deed, om ook de woningen zijner ondergeschikten in dragelijke verblijven te herscheppen? Waarom verbood hij haar een oogenblik later, om den predikant of zijne zuster eenige toezegging te doen van steun voor hun oogstfeest of van een inschrijving voor de eene of andere liefdadige onderneming?

Het was niet enkel geldelijk onvermogen, dat hem terughield van deelneming aan wat de grondeigenaars uit den omtrek voor hun land en hun volk deden. De schaduw, die daar lag over het gelaat van dien tengeren man met zijn donker haar en onrustig zwervende blauwe oogen, zijn melancholieken mond, werd niet door geldzorgen alleen veroorzaakt. Als jongere en zeer geliefde zoon van zijn vader had hij een gelukkige jeugd gehad, studeerde in de rechten, had succes bij wat hij ondernam en maakte, in 't parlement gekozen, daar al spoedig een zeer goed figuur. Zijn benoeming tot lid eener belangrijke commissie voor oostersche aangelegenheden en de schitterende uitkomst van een zending naar Turkije, in verband met troebelen op het Balkanschiereiland, deed hem nog meer op den voorgrond komen en toen, in de glorie van een londenschen *season*, waarin hij werd gevierd en geëerd, won hij de hand van de mooie miss Evelyn Merritt. Zij, nog jong en onbedorven als de madeliefjes in het dal van West-Engeland, waar ze haar jeugd doorbracht, idealiseerde den jeugdigen staatsman en was overgelukkig, toen hij haar ten huwelijk vroeg. Haar karakter was nog ongevormd; zijn diepte en vreemde kracht waren aan haar zelve nog even onbekend als aan anderen.

Toen Boyce's parlementaire loopbaan vijf jaren had geduurd, ging de zon van zijn geluk onder door zijn eigen schuld. 't Was eene niet zeldzame, maar leelijke geschiedenis van financiëele operaties terwille van schitterend vertoon in de wereld; aansluiting bij personen van min of meer twijfelachtig gehalte; toen een grootsche, maar met minder handigheid dan de vroegere op touw gezette speculatie en eene uitbarsting plotseling, een springen voor de oogen van het publiek, waarbij

allerlei leelijks en vuils met veel rumoer en veel geweeklaag aan 't licht kwam. En dat was nog niet alles. Er komen altijd waarschuwingen bij een dergelijken ondergang en toen de papieren daalden, had Richard Boyce heil gezocht aan de speeltafel in een deftige club. Het hielp niet en bij het springen der bom, bleek een zangeresje in de geschiedenis betrokken te zijn, waardoor de zaak nog leelijker werd. Het schandaal was zoo groot, dat de man zich voor goed onmogelijk had gemaakt en men algemeen verwachtte, dat zijne vrouw hem aan zijn lot zou overlaten, maar zij wilde dat niet. Alle sympathie-betuigingen en alle beklag weerde ze af; zij brak met haar gansche familie en deelde met hem zijne afzondering in 't buitenland, tot de dood van zijn eenigen ouderen broeder en van diens zoon hem riep tot de inbezitneming van het familielandgoed, dat heerlijke Mellor-Park, zoo vervallen en zoo schilderachtig met zijn groepen oude boomen en zijn donzige grasvelden, zijn sierlijke lanen en begroeide boschpaden, erfgoed van een der oudste familiën van het land.

Toen was Marcella even twintig jaar. Van de jaren, die vóór haar komst op Mellor-Park verliepen, wordt ons geen ander beeld gegeven, dan dat 't welk zich afspiegelt in de herinnering van het jonge meisje. En toch, hoe duidelijk staat ze ons voor den geest, die ondeugende Marcie Boyce van *Cliff House, school for young ladies*, die daar op haar negende jaar aankwam met de herinnering van een mooi huis in Londen, een ruime prettige speelkamer, een lieve mama en tal van vroolijke feestjes en aardige vriendinnetjes, 't geen zij alles verliet voor de dorheid en kaalheid en het troosteloos ledige van een niet gelukkig gekozen Engelsche kostschool.

In deze periode herinnert ze aan Maggie Tulliver in Eliot's *Mill on the floss*, zooals zij ook later nu en dan aan Maggie doet denken, maar zeer zeker is het kind Maggie veel beter geteekend dan het kind Marcella. Een uitspraak omtrent de superioriteit van miss Evans mag ons die bewustheid echter niet ontlokken, want eigenlijk blijft Maggie kind, tot haar droevig levenseinde toe, terwijl wij Marcella zich zien ontwikkelen tot een heerlijk beeld van volle menschelijkheid. Intusschen al komt de teekening niet nabij de onnavolgbare schets van de jeugd dier andere, er wordt ons genoeg van gegeven, dat wij ook het kind Marcella lief krijgen en getroffen

worden door den stempel van echtheid, dien het beeld draagt.

Hoe natuurlijk is die vereering voor den dominé en zijn vrouw, het kinderlooze echtpaar, aan wie het schoolmeisje was gerecommandeerd! Het was een vereering, die bijna tot aanbidding werd, waarmee Marcella aan hen hing. De tijd werd berekend naar de Zondagen, als zij onder zijn gehoor kon zijn; en als de uittocht der meisjes uit de kerk door de eene of andere omstandigheid werd vertraagd, zoodat de predikant en zijn vrouw hen inhaalden, ging Marcella dien geheelen dag als op wolken, gedragen door een gevoel van innige blijdschap, dat zijne nawerking nog lang deed gevoelen, Ja, als zij boven in de ruime voorkamer hare oefeningen op de piano zat te trommelen, kon alleen het zien van den ponywagen der dominésvrouw haar voor uren gelukkig maken. Men moet zelf die tijden van aanbiddende vereering zich herinneren, toen geen vroegpreek van dien éénen dominé u ontging en geen schoolwerk u uit de Donderdagavondkerk kon terughouden en ge in een diepe vensterbank uren en uren aaneen kondt zitten wachten op het passeeren van den hoog-vereerde, om de volledige *charme* te gevoelen van dergelijke kleine trekjes.

En o, aan dergelijke trekjes is het werk zoo rijk! Wie herkent haar meisjesleeftijd niet in die jaren van vereering voor de onderwijzeres miss Pemberton met hun denkbeeldig verdriet en hun stormen van berouw en van verrukking; met die brieven, gelezen en herlezen en in den zak gedragen, tot ze versleten onder den last van al te groote hulde; met die uitbarstingen van zelf beschuldigende smart en die gewilde emotie. *Strange faculty that women have for thus lavishing their heart's blood from their very cradles*!

Een kennismaking van geheel anderen aard, eene, die zich meer tot haar verstand dan tot haar hart richtte, wachtte Marcella nog, vóór ze als volwassen jonge dame in haar ouders huis terugkeerde. Haar moeder had van buitenlands geschreven, dat Marcella's aanleg voor muziek en teekenen het wenschelijk maakte, dat ze beide talenten ontwikkelde op de cursussen, die te South-Kensington werden gegeven. Een londensch adres van een dame, die meer meisjes-studenten huisvesting bood, werd haar aangewezen door hare moeder, als altijd begeerig om de thuiskomst te verschuiven van die dochter, wier bekendheid met *the skeleton in the cupboard* zij vreesde en voor wie zij zoo

lang mogelijk het verleden van haren vader wenschte te verbergen. De twee jaren, die het meisje in Londen in betrekkelijk volkomen onafhankelijkheid doorbracht, verruimden haar horizon en gaven aan haar leven de richting, waaraan zij altijd getrouw zou blijven. Ze wekten in Marcella het bewustzijn van sociale plichten en den zin voor werkzaamheid op sociaal terrein.

Een van hare vriendinnen aan de academie van South-Kensington had twee broeders, die na hun drukken dagelijkschen arbeid als teekenaars op een fabriek de avonden aan de socialistische propaganda besteedden. Beiden waren ze vurige verdedigers van de theorieën van Marx en Lassalle en zonder boos en heftig te worden, kon geen van beiden ook maar de minste bezwaren hooren inbrengen tegen hun socialistisch ideaal. Hun zuster, Edith Craven, bracht Marcella met hen in kennis, en de broeders, vol van de beteekenis, die de vrouw voor hunne beweging had en van de belangrijke rol, die zij speelt in hunne toekomstmaatschappij, brachten het jonge meisje mèt de ontwikkeling, die zij uit de van hen geleende boeken en *essays* en vlugschriften putte, een eerbiedige hulde, die haar in eigen oogen verhief en haar zich als tot groote dingen voorbestemd, deed gevoelen.

Daar kwam het bericht van Mr. Boyce's verheffing tot eigenaar van Mellor-Park; het wekte bij Marcella een sluimerende eerzucht, en Anthony en Louis Craven bemerkten het terstond. ‘Je bent blij, dat je ons *Bohême* adieu kunt zeggen’, zei Anthony eens, toen hij Marcella zag zitten met photografieën van Mellor-Park. ‘Wat werkt dat gif van het bezit toch gauw!’

‘Meen je dan, dat ik mijne overtuiging zal veranderen of dat ik een huichelaarster kan worden, omdat ik pleizier heb in dingen die mooi zijn en oud? Zal ik daar op Mellor dan geen armen om mij heen hebben en geen werk genoeg vinden voor mijn hand? 't Is niet aardig en niet eerlijk van je. Maar 't is hetzelfde liedje, dat zooveel hervormingen tegenhoudt - onderling wantrouwen.’

En met een soort van stille energie zei ze tot zich zelve, toen ze van die vrienden afscheid had genomen: ‘Wacht maar, ik zal het hun wel laten zien!’

***

..... Onwillekeurig was het gesprek aan de lunchtafel van Lord Maxwell weer gekomen op het onderwerp van den dag, den slechten oogst en daarbij de lage prijzen van de levensmiddelen, de gedruktheid van het boerenbedrijf en de geringe verdienste van den kleinen burgerstand.

'Ik weet niet, wat er dezen winter voor de menschen moet worden gedaan,' zeide lord Maxwell, als men ze ten minste niet voor goed tot paupers wil maken. Geld te geven is gemakkelijk genoeg. Onze grootvaders zouden maar vrijgevig zijn geweest met steenkool en dekens en er zich verder niet om hebben bekommerd. Wij komen er zou eenvoudig niet af.

'Neen', zei lady Winterbourne. 'Het drukt iemand bepaald terneer. De vorige winter blijft mij bij als een nachtmerrie. Al die verhalen, die men hoorde en die ongelukkige gezichten, die men zag, hoewel men nooit ophield met geven. En toen juist wou Eduard mij een nieuw stel bont koopen en ik vroeg hem, het asjeblieft niet te doen, maar hij lachte er mij om uit.'

'Maar lieve,' viel de ongetrouwde zuster van lord Maxwell, tevens de vrouw des huizes, hierop in, 'maar lieve, als niemand bont kocht, dan zouden er weer andere menschen heel arm worden, is het niet, daarginder in Rusland - of aan de Hudsonsbaai - of waar dan ook? Daar moet men toch ook aan denken. Neen, zeg maar niets, Aldous! Ik weet wel, dat je dit maar een uitvlucht wilt noemen. Maar *ik* noem het gezond verstand.'

Aldous glimlachte haar intusschen maar eens flauwtjes toe; hij had het al lang opgegeven, de economische denkbeelden van zijne oudtante te willen verhelderen en zij merkte ook wel, dat hij van zijne plaats naast lady Winterbourne het druk had met het observeeren van Marcella Boyce.

'Het is net als lord Maxwell zegt,' antwoordde lady Winterbourne, 'vroeger was iedereen met liefdadigheid tevreden en onze grootmoeders gingen door voor zeer goede vrouwen. Ik weet niet, waarom wij, die ons zelven zooveel meer moeite geven, niets dan dorens op dat pad vinden, terwijl voor haar de rozen waren.'

De gastvrouw zag eens rond en was blij, dat de bedienden niet meer in de kamer waren.

'Miss Boyce vindt ons allemaal op den verkeerden weg,

denk ik,' zei lord Maxwell en lachte tegen Marcella. 'Ik heb zoo een en ander gehoord van hare opinies,' en hij keek haar vriendelijk aan met de overreding van den ouderdom, als om haar tot praten uit te lokken.

Haar slanke vingers kruimelden zenuwachtig aan een stukje brood naast haar; ze hield haar hoofd een weinig gebogen. Bij die uitdaging keek ze plotseling op. Zij was er zich volkomen van bewust, wie hij was; zoowel den staatsman van beteekenis op zijn eigen voorvaderlijken grond als den man van levenswijsheid en ernst, die goedgunstig naar de dwaasheden van een jong meisje wil luisteren, zag zij in hem. Maar zij had zich voorgenomen, zich niet van haar stuk te laten brengen.

'Wat heeft u van mijne opinies gehoord?' vroeg ze hem.

'U maakt ons wat bang,' zei hij zonder rechtstreeks op hare vraag te antwoorden. 'U begrijpt we kunnen op 't oogenblik niet veel lijden en een profetes aan den kant der tegenpartij zou ons slecht passen.'

'O, maar ik behoor niet tot de radicalen!' zei Marcella uit de hoogte. 'Wij socialisten strijden niet voor ééne politieke partij in het bijzonder. Wij nemen, wat we van elk hunner kunnen veroveren.'

'Zoo, dus u noemt zich socialist? Is u een echte, van zuiver allooi?'

De aardige opgewekte toon van lord Maxwell gaf te verstaan, dat hij na een morgen van druk werk recht meende te hebben op wat amusement aan tafel.

'Ja, ik ben socialiste,' zei ze langzaam, hem aanziende. 'Ik moest het ten minste zijn - naar mijn geweten.'

'Maar niet met uw verstand?' en lachend: 'Gaat het ons eigenlijk niet allen zoo?'

'Neen, volstrekt niet,' riep zij uit, geprikkeld in haar enthousiasme en in haar ijdelheid door zijn manier van spreken. 'Beide, mijn verstand en mijn geweten, maken mij tot socialiste. Alleen die akelige liefde van mij voor weelde en allerlei nietige voorrechten - iemands minst goede eigenschap - die doet mij aarzelen, steunt mij in mijn verraad! Ik weet zeker, dat de menschen, met wie ik in Londen werkte, mij valsch zouden noemen, dat weet ik.'

'En meent u nu wezenlijk, dat de wereld nog eens van voren af aan moest worden gemaakt en dan op heel andere manier?'

‘Ik vind, dat de dingen allerellendigst en ondragelijk zijn, zooals thans het geval is,’ barstte ze even later uit. De londensche armen, dat was al erg genoeg; de armen hier lijken mij er nog erger aan toe te zijn! Hoe kan het toch in iemand opkomen, dat zulk een knechtschap en zulk een armoede - zulk een verminking naar lichaam en ziel - dat zoo iets maar altijd zal kunnen voortduren.

Lord Maxwell fronste de wenkbrauwen. Maar wonderlijk was het niet, dat Aldous die oogen van Marcella heerlijk mooi vond.

‘Meent ge wezenlijk, mijn beste miss Boyce,’ vroeg de oude heer haar kalm, ‘dat als alle eigendommen morgen aan den dag verdeeld werden, dat niet den dag daarna door de kracht der natuurlijke ongelijkheid al dat werk weer ongedaan zou zijn gemaakt en dat we al heel gauw onze armen zouden terughebben?’

Het banale van die opmerking, ‘coùrantengeklets’ zouden de Cravens hebben gezegd, deed een glimpje van minachting over het schoone opgewonden gelaat van het meisje gaan. Toen begon ze vlug en knap te spreken, blijkbaar best op de hoogte van de geijkte termen der partij en toonde een goed geheugen voor de hoofdargumenten en de voorbeelden van een brochure, die onlangs in Londen druk was besproken, - zooals één persoon aan tafel, die zich niets op zijn gemak gevoelde, maar al te goed bemerkte.

En toen, al meer geïrriteerd door de vriendelijke aandacht van lord Maxwell en zijn tusschenvoegsels nu en dan, dompelde zij zich in de geschiedenis, viel de klasse der grondbezitters aan, sprak over bepalingen voor den veldarbeid, de nieuwe armenwet en andere groote zaken, alles met dienzelfden forschen stroom van levendige, schilderachtige woorden en alles met totaal voorbijzien - zoo kwam het haar verontwaardigde gastvrouw voor - van de manieren en de bescheidenheid, die een jong meisje pasten en dat nog wel nu ze voor 't eerst de gast was in een vreemd huis. En dan nog wel dat meisje Richard Boyce's dochter!

Aldous sprak nu en dan een woordje mee, haar ten deele gelijk gevend, maar trachtend het gesprek een andere wending te doen krijgen. Maar Marcella was te opgewonden, om te worden geleid en zij sprak zich uit, krachtig genoeg, dat is zeker.

‘Komaan,’ zei lord Maxwell eindelijk ondanks al zijn *savoirfaire* toch geprikkeld door sommige harer woorden, ‘ik merk dus, dat u het eens is met een goeden man, wiens boek ik gisteren las en die zegt: “De landheeren van Engeland hebben er altijd een laag en boosaardig genoegen in gehad, om te profiteeren van anderer ellende! Wel, Aldous, mijn jongen, wij zijn geoordeeld, jij en ik, geen pardon meer!”

De man, wiens wijs bestuur en milde geest een geheele streek, die van hem afhankelijk was, meer dan veertig jaren van welvaart hadden bezorgd, keek met fonkelend oog zijn kleinzoon aan.

Toen aarzelde Marcella, keek naar Aldous en begon zich klein te gevoelen.

“Natuurlijk vindt u mij heel belachelijk,” zei ze met veranderde stem. “Ik geloof ook, dat ik dat ben. Ik ben net zoo onstandvastig en weifelend als ieder ander en ik haat er mijzelf om. Vaak genoeg kan ik, als iemand mij de dingen van een anderen kant uitlegt, evenzeer overtuigd worden als ik dat word door de socialisten; ze hebben mij in Londen altijd geplaagd, dat ik de prooi was van den laatsten debater. Maar dat kan toch geen verschil maken in iemands *gevoel*; dat wordt er toch niet anders door.”

En half smeekend tot lord Maxwell - “het komt al, als ik van ons huis naar het dorp ga; als ik de hutten zie, waar de menschen in wonen; als men dan warm in het rijtuig zit en men gaat in den regen een vrouw voorbij met gescheurde, vuile kleêren en vermoeide trekken en als men dan bedenkt, dat die menschen op niets *recht* hebben, als ze oud worden, dat ze naar niets voor de toekomst verlangend kunnen uitzien dan naar liefdadigheid, waarvoor *wij* - wij, die alles hebben - ook nog dankbaarheid van hen verwachten en als ik dan weet, dat ieder van hen in één jaar meer nuttigen arbeid heeft verricht, dan ik in mijn heele leven zal doen, dan voel ik, dat deze heele maatschappij verkeerd is en op haar hoofd staat en *slecht* is.” Haar stem werd wat hooger, de nadruk hartstochtelijker. “En als ik, hoe onbeduidend ik ook ben, niet vóór ik sterf, meehelp, om daarin verandering te brengen, dan kon ik even goed niet hebben geleefd.”

Toen liet lord Maxwell het antwoorden over aan lady Winterbourne, die met vrouwelijken takt voor afleiding van het discours zorgde, maar bij zich zelven overlegde hij met groote

bangheid en zorg, of zijn kleinzoon Aldous de man was, om die krachtige jonge vrouw te leiden en of het gemakkelijk zou wezen te leven met iemand, die zulke oogen en zulke emoties had, met een personaliteit als dit jonge meisje.

En Aldous scheen op haar zijn hart te hebben gezet. In de huiskamer van de pastorie had hij haar het eerst ontmoet en later had hij dikwijls pogingen gedaan om de kennismaking voort te zetten, altijd met de onaangename bewustheid, dat hij zijn grootvader geen pleizier deed met die hulde aan de dochter van den antipathieken Richard Boyce. Maar die dochter scheen niets te bemerken van den afstand, waarop de adel uit den omtrek zich hield van het gezin der Boyces. Zij was blijkbaar vol van al het nieuwe, dat zich aan haar voordeed, van het deftige oude huis, en zijn geschiedenis, de mooie landstreek, het karakteristieke van de plattelands- in tegenstelling met dat der stadsbevolking en zij had met hem over alles en nog wat gepraat met een *verve* en een frischheid, een afwezigheid van conventie en banaliteit, een warme menschelijke sympathie, vermengd met een atoompje ijdelheid en overdrijving, die hem aan haar hadden geboeid. Daarbij werd al wat ze sprak door den glans van hare opgewekte, levendige schoonheid bestraald en wat Aldous in zijn engelsche terughoudendheid mogelijk in een meisje met minder geestige oogen en een minder lieven mond zou hebben afgekeurd, bewonderde hij in haar. Hij had bijna vergeten wat hen scheidde, toen een briefje van Mellor over den ruil van jachtterrein, door zijn grootvader zeer uit de hoogte, met verwijzing naar den rentmeester beantwoord werd, waardoor schijnbaar alle kans op toenadering tusschen Mellor-Park en zijne eigen familie vervlogen was.

Wij weten intusschen reeds uit Marcella's bezoek op Maxwell Court, dat Mr. en Mrs. Boyce hunne gekrenktheid en lord Maxwell zijn familietrots terzijde hadden gesteld en dat de nadere kennismaking niets meer in den weg stond. Wat had hij zich terstond tot haar aangetrokken gevoeld, wat een leven in haar en welk een belangstelling! Wat een uitdrukking in elk harer bewegingen; hoe gemakkelijk en stoutmoedig trad ze op! En toch - niets ruws of grofs of hards aan haar - eerder viel er in dat gemoed diepte aan diepte te ontdekken van teederheid en zachtheid en toewijding.

Zoo mijmerde Aldous Raeburn, als hij reed of liep door de velden van zijn grootvaders landgoed, waarvan hij de eenige erfgenaam was. En het waren dezelfde dingen, die hem en Marcella boeiden, die het leven voor hen een zaak van zoo oneindig groot gewicht maakten. Ook hij had veel studie gemaakt van al wat het sociale leven raakte; zijn vriendschap voor den jongen enthousiasten Edward Hallin, die na een schitterde academische loopbaan in 't noorden van Engeland lezingen hield in fabrieksdistricten voor het volk en door innige menschenliefde gedreven, daar bemoediging en vertroosting en organisatie bracht, had hem midden in den stroom der controversen van de verschillende richtingen op sociaal terrein gebracht.

Zijn grootvader had steeds uitstekend zorg gedragen voor het landgoed en de bewoners, maar Aldous Raeburn gevoelde andere verplichtingen tegenover zijn ondergeschikten, al kon hij die nog niet in vasten vorm zich voorstellen. Zijn vroeger economisch en godsdienstig en politiek geloof wankelde en zijn loopbaan als landheer en staatsman was hemzelven nog ver van duidelijk, maar één ding wist hij zeker, dat het dogmatiseeren en polemiseeren thans, in dezen tijd van gisting, meer dan de practische noodzakelijkheid volstrekt vereischte, idiotenwerk was.

Doch in die dagen van ontwakende liefde dacht de dertigjarige man aan geen strijd tusschen zijn plichten als landheer en als wijsgeerig bespiegelaar; alle bezwaren waren van hem weggenomen, met verrukking bespeurde hij aan zich zelven de nadering van den hartstocht, de mogelijkheid van een algeheele overgave der gansche persoonlijkheid, iets, waarnaar hij had gehongerd, meenend dat zoo iets voor hem niet zou zijn weggelegd, hem, wien zooveel mooie en talentvolle vrouwen en meisjes nooit het hart sneller hadden doen kloppen.

En de smet op den naam haars vaders? O glorie van zijn familietrots! Hadden dan voor niets de Maxwells geslachten na geslachten aan het hoofd gestaan van den adel uit het graafschap, dus van die kringen, waarvan afhing, of althans Marcella en haar moeder met open armen in de maatschappij zouden worden ontvangen? Hij voelde zich gelukkig, wonderlijk gelukkig, dat reeds terstond bij den aanvang hunner liefde hij de gelegenheid kreeg met zijn sterken arm haar te beschermen.

Haar hervormingsplannen? O, laat zij ze maar aan hem toevertrouwen, laat ze haar Utopia ontwerpen, hij wil de nederige handlanger zijn, om voor haar plannen te bouwen. De diep verborgen dichterlijke aanleg in hem, zijn idealisme kwam haar te gemoet, bevrijd van den last van verstandsoverwegingen en critische bezwaren, die er zoolang op hadden gedrukt.

....Ik mag bij dit eerste gedeelte niet te lang stilstaan, hoe graag schreef ik anders voor u af het gesprek van Aldous met zijn grootvader, waarin deze terugschrikt voor het denkbeeld, om de dochter van Richard Boyce de plaats te zullen zien innemen, eens vervuld door de grootmoeder en de moeder van Aldous, dat gesprek, waarin aan beide zijden zulk een teeder ontzien van wat den ander zou kunnen kwetsen wordt aan den dag gelegd en waarin de jonge man den oudere zoozeer doordringt van den diepen ernst van zijn gevoelens, dat de laatste eindigt met zijn steun te beloven.

En bij het weggaan van den kleinzoon nog even met eene ontroering, die uit oog en lippen sprak: “Aldous, mijn jongen, twintig jaar lang - 't was de vorige maand twintig jaar geleden, dat je vader stierf - ben je de zegen van mijn leven geweest. Neen, zeg niets meer, mijn jongen, ik wil liever geen agitatie meer; ik was zooeven misschien wat streng, maar 't kan haast niet anders bij iets, wat mij zoozeer ter harte gaat. Maar begrijp me toch vooral goed - denk toch geen enkel oogenblik, dat er op de heele wereld iets is, wat het voor mij in belangrijkheid wint van jou geluk, jou toekomst!”

....Bij de attenties en vriendelijkheden van den ernstigen, tegen ieder ander zoo gereserveerden man kon het niet anders, of Marcella moest zich bewust worden van haren invloed op menschelijke levens en een hartstochtelijke eerzucht werd in haar wakker, om goed te doen met de groote macht, die de hare zou zijn, zoo zij als zijne vrouw met Aldous samenwerkte. Van de dorpelingen dacht ze: “Ik zou zorgen, dat ze allen goed werden onderwezen en ze zouden mooie modellen hebben voor hun stroovlechten en de huisjes zou ik laten verbeteren en wij zouden commissies hebben voor huisbezoek en bedeeling en de oude menschen zouden pensioenen krijgen, waar ze recht op hebben en we zouden wel coöperatie kunnen beginnen en wat niet al! En niet alleen op Mellor, men zou

op die wijze een half district kunnen helpen aan beter levensvoorwaarden."

Zoo redeneerde Marcella reeds, vóór ze de invitatie van de oude miss Raeburn, lord Maxwell's zuster aannam; geen wonder dus, dat haar jong hartje popelde, toen ze de smaakvolle deftige pracht en den echten kunstzin opmerkte, waarvan alles op de *Court* getuigde. Feitelijk kende zij nog het leven niet van de klasse, waartoe ze door haar geboorte behoorde; alles was nieuw voor haar en toen Aldous haar lang genoeg had laten kennismaken met zijne oudtante - al dien tijd zenuwachtig gespannen op zijn kamer blijvend met de volle bewustheid van hare tegenwoordigheid onder zijn dak - en eindelijk beneden kwam om haar op enkele kunstvoorwerpen te wijzen, had hij een dankbare luisteraarster.

Hare oogen schitterden van genot en haar tong raakte los. Niet enkel was het prettig, hem zoo naast zich te weten en gehuld te zijn in zulk een atmosfeer van bewondering en eerbied, maar haar artistiek instinct werd getroffen, nu door dit, dan weer door iets anders en levendig en druk was haar gesprek, tot hij vroeg:

"U hadt al een kwartiertje met mijn tante gepraat, niet waar?"

"Ja", en met een zekere terughouding, "ja, ze was wel vriendelijk, maar ik geloof niet, dat ze van mij houdt, ik pas niet bij haar."

"Hebt ge over socialisme met haar gepraat?" vroeg hij met een glimlach.

"Neen, dat nog niet, maar het zal er wel eens toekomen."

"Is u zoo strijdlustig? Och, maar tante Neta is zoo goedig; zij zal geen vlieg kwaad doen. Ze is voor ieder in en buiten ons huis als een moeder. De eenige menschen, waar ze hard voor is, zijn de kleine boodschapmeisjes, die veêren op haar hoeden dragen."

"Nu!" riep Marcella verontwaardigd, "waarom zouden zij geen veêren dragen. Dat is hun uiting van schoonheidsgevoel - hun mooi behangsel!"

"Maar als men dan niet te gelijk èn veêren èn schoenen kan krijgen?" vroeg hij bescheiden met een lach in zijn oogen. "Als men geen schoenen heeft, kan men koû vatten en ziek worden en doodgaan, dat is toch nog erger, dan zonder veêren te moeten leven."

“En waarom zouden zij geen veêren èn schoenen hebben? Dat komt omdat gij - wij - teveel hebben. Gij hebt de renaissance behangsels - en - en de mooie schilderijen en,” rondziende, “dit heerlijke huis met het park. O neen, ik denk wezenlijk, dat miss Raeburn te veel veêren heeft.”

“Misschien is dat waar,” gaf hij toe op veranderden toon en zijn gezicht stond strak, alsof hij pijnlijk werd herinnerd aan een inwendigen strijd, die hem niet vreemd was. Maar ziet u, nu kom ik in een groote moeilijkheid, want ik wou u juist onze veêren laten zien. Ik dacht, dat u er pleizier in zoudt hebben en nu is het mij, alsof ik mij er voor moet schamen. O, daar is grootvader ....’

En als dan later het jonge meisje met hem de schilderijen beziet en hij haar in zijn studeerkamer eenvoudig en kalm een en ander vertelt van zijne ouders en de herinneringen zijner jeugd, gevoelt zij zich meer en meer tot hem aangetrokken als tot den man, bij wien hare toekomst veilig zou zijn, iemand om altijd trotsch op te kunnen wezen en om op den duur heel veel van te kunnen houden. Haar opzien tegen hem nam toe bij 't zien van zijn bibliotheek of liever van de blijkbaar veel bestudeerde boeken, waarvan zij er enkele had gelezen of had hooren bespreken; uit alles bleek, dat hij een grondige studie van de sociale quaestie had gemaakt en zij begon zich belachelijk te vinden, toen ze dacht aan haar praatjes aan de lunch.

Lord Maxwell had haar die niet kwalijk genomen. Bij haar vertrek leidde hij haar aan zijn arm door de gang en glimlachend:

‘U komt toch wel eens terug, niet waar? Al zijn wij zulke achterlijke oude Tories, we zijn niet zoo bar als 't wel schijnt.’

En de meer dan zeventigjarige voelde zijn bloed sneller vlieten, toen hij de beide jongelieden zag gaan onder de mooie bruingetinte beuken op dien helderen herfstmiddag, Aldous haar naar huis begeleidend. Hoe laat kwam deze ervaring tot den jongen! Zijn grootvader zou er hem op twintigjarigen leeftijd wel reeds een lesje in hebben kunnen geven!

Toen Marcella een volgend bezoek bracht op Maxwell-court, kwam zij er als de aanstaande vrouw van Aldous Raeburn.

***

Er was daar in hunne omgeving zeer veel te doen voor wie werkzaam wilde wezen op sociaal terrein. Bij hare eerste gangen naar het kerkje van Mellor had de toestand der arme, naar den grond gebogen oude arbeiders Marcella diep getroffen. Menschen van zestig jaar, doorgroefd als de grond, dien zij bewerkten, reeds oud en onbruikbaar, uitgestooten door hun medemenschen, met geen ander vooruitzicht dan het werkhuis, zoo het graf hun nog lang de rust onthield, toch kalm, lijdzaam en onderworpen, kinderlijk blij, als een schooljongen een grapje uithaalde, en luide de psalmen tot lof des Heeren mee uitgalmend. En dan die kinderen, mager, vuil en ongezond, vooral niet minder erg dan in Londen, omdat door het slechte water, den honger en de ongezonde hutten de goede werking der buitenlucht te niet werd gedaan. In de groote steden was de arbeider van het platteland als een stuk op het schaakbord der discussie voor haar en de haren geweest; nu zag zij hem in levenden lijve en zij moest dichtbij hem wonen en met hem omgaan en praten, en dat alles met een zekere verantwoordelijkheid erbij, want van den eigenaar van Mellor hing voor een groot deel het leven van den arbeider op Mellor af.

En Marcella trachtte haar plicht aan hen te doen; zij bracht den zieken lafenis en den treurenden troost en deelneming maar hoe dikwijls ging de bevrediging, aan dat werk verbonden, verloren onder de ergernis over de verwaarloozing, waaraan eerst haar oom en nu haar vader het landgoed hadden overgelaten. Dikwijls had zij er ook vóór hunne verloving met Aldous over gesproken.

‘O, mr. Raeburn, het is een schande, zooals dat dorp er uitziet. In boeken had ik er wel over gelezen, maar ik wist niet, dat de menschen wezenlijk zóó konden wonen.’ En als hij, toegevend dat de hutten en alles op Mellor verwaarloosd zijn, haar hoop geeft met te zeggen, dat door wat energie en geld in korten tijd groote verbeteringen zijn aan te brengen, moeten haar vaders gebrek aan wilskracht en ook zijn beperkte financiëele hulpbronnen haar wel met ontmoedigenden ernst voor den geest komen.

‘Zie nu eens die hut daar, die is van Jim Hurd, een arbeider, die als hij werk kan krijgen, nog al dikwijls werkt op de Kerkhoeve. Maar hij is gebrekkig en niet zoo sterk als anderen. En nu, nu het nog geen October is, heeft hij al

geen werk meer; hij kreeg dadelijk na den oogst gedaan. Hij ziet geen kans om den winter door te komen en de vorige was al zoo meer dan ellendig voor hem. Hij loopt maar elken dag rond, om werk te zoeken, maar hij vindt niets. Verleden winter hebben ze alles verkocht, wat ze konden missen, nu zal het wel op het werkhuis aan moeten! Het is *hartverscheurend*. En die man heeft wel verstand, hij *voelt* al die dingen. Ik leen hem de *Labour Clarion*, waarop ik geabonneerd ben, en laat hem met mij praten en o die *bitterheid* in de diepte van zijn gemoed! Maar niet tegen personen, niet tegen individuen. In dát opzicht hebben die menschen een blind geduld - zij excuseeren ieder, zelfs dien gierigen oom Robert, wien zij jaren lang huur hebben betaald voor een hut, die op zich zelf al een misdaad is! De vrouw moet vroeger mooi zijn geweest en ook wel beschaafd. Zij is teringachtig, natuurlijk, hoe kan dat ook anders met zulk een woning en zulk voedsel. Het oudste jongetje is doodzwak - och, zoo'n klein bleek stumpertje! En de andere kinderen! Praat mij niet van Londen - nog nooit heb ik daar zulke ziekelijke wezens gezien als hier in dit dorp. Twaalf shillings in de week en slechts het halve jaar werk! Och, ze moeten ons wel haten! En dat behooren ze te doen,' riep ze uit met schitterende oogen. 'Ik steun hen erin: zij moeten de landeigenaars haten en het heele ellendige systeem. Het houdt hen af van het land, dat ze met ons moesten bezitten; het maakt den een tot meester over den ander, in plaats van allen tot broeders. En wie staat hoog genoeg, om meester te zijn? Wie van ons? Iedereen is zoo bereid, om andere levens van het zijne afhankelijk te maken, en zie dan eens, wat ervan komt!'

Zóó had zij tot Aldous gesproken en zelf was Marcella binnengegaan in de hutten der arme dorpelingen, veel ook in die van Jim Hurd. Soms had zij er andere dorpelingen aangetroffen, die bij Minta Hurd een praatje kwamen maken en een kopje dronken van het vocht, dat ze thee noemden, en o, als dan de grappen her- en derwaarts vlogen en de ouden hun herinneringen ophaalden, dan gloeide het hart van het jonge meisje in haar van schaamte, schaamte voor de verminkte menschelijkheid, die zij daar aanschouwde.

Verwonderlijk! Loonen, waarbij men slechts even in leven kon blijven; de ellende, door ziekte en pijn veroorzaakt; de

afgrijselijkheden van 't geboren worden en de akeligheden van het doodgaan; weinig getelde verliezen van bloedverwanten en kinderen; de leelijkste, somberste omgeving; de laagste, vernederendste zorgen - uit dezen levensbeker had elk van die menschen gedronken en veel gedronken. En toch, daar in den schemeravond zaten ze bij elkander te lachen en te praten en gekheid te maken, als gerimpelde, spookachtige menschenkinderen, die in een tusschenpoosje van den storm een uurtje buiten spelen! Afhankelijk van hun geboorte tot hunnen dood van den landheer, den dominé en de gemeente, vaak afgesnauwd en slecht behandeld naar hun eigen getuigenis, maar toch zoo weinig haatdragend en vermaak puttend zelfs uit de tragedies van hun eigen leven, als ze maar bij een vuurtje mogen zitten en buurvrouws kopje thee kunnen genieten.

Neen dìe oudjes, daar was niets meer aan te doen; wrakhout was het, door de levenszee naar den oever gespoeld, om spoedig met het springtij van den dood weggevaagd te worden in hun onbekende graven. Maar de jonge mannen en vrouwen, de kinderen, moest het daar wéér zoo mee gaan, moesten die ook zoo opgroeien, tot zulke domme, giggelende, onnoozele, onwaardig onderworpen schepselen? Als Marcella er wat aan doen kon, zou zij trachten, in hen den geest van verzet en ontevredenheid aan te blazen.

En zij leende aan Jim Hurd enkele couranten en brochures, ook die betrekking hadden op dat groote onrecht, dat op het platteland de boeren en de arbeiders drukt, de jachtwet. Voor Jim juist was dat hoogst gevaarlijke lectuur. Van zijn jeugd af had hij een wrok tegen een der jachtopzieners van lord Maxwell, John Westall, een grooten sterken kerel, die het stroopen verwoed te keer ging en in dat opzicht een bijzonder zware taak had door de nabijheid van het verwaarloosde Mellor, een waar lustoord voor de overtreders der jachtwet. Westall had den zwakken knaap, toen beiden jongens waren, altijd gesard en geplaagd en van hem kwaad verteld aan den ouden opzichter, zelfs zóó dat een leugen van George aan Jim eens een onvergetelijk pak slaag had bezorgd. Het onrecht, door hem geleden, werd gewroken, toen de mooie Minta, het kamermeisje van lady Leven, van haar beide aanbidders aan Jim Hurd de voorkeur bleek te geven. Van dien tijd af vermeden de beide mannen elkander.

Nu was na dien treurigen winter, waarop Marcella had gedoeld, de lectuur van brochures tegen de jachtwetten en het praten nu en dan met Marcella als olie in het vuur gevallen bij dien man, die elk plekje in bosch en veld in de buurt kende, die als hij haas of konijn ergens zag, precies wist, waar 't hol was, waarin het beest waarschijnlijk zou verdwijnen, die niets liever wilde dan het jachtgeweer ter hand te kunnen nemen, niet enkel om het materiëele voordeel, maar ook en vooral als uiting van een onbewusten zin voor sport, voor vrije lichaamsbeweging in de open lucht. Het zetten van de vallen en strikken gebeurt niet in de eerste plaats, om voedsel te krijgen, waar de maaltijden altijd te schraal zijn, ook het spelen met het gevaar, als men 's nachts in den maneschijn bezig is, menschen en dieren te verschalken, heeft voor die lieden in hun emotieloos leven een vreemde aantrekkelijkheid. Jim Hurd stroopte weer in den laatsten tijd en hij deed het op groote schaal. Uit de naburige stad kwamen stroopers met wagens, slimme kerels, die uit de handen van den opzichter wisten te blijven en als wier handlanger en plaatselijke waker Jim dienst deed.

Hij had in de eerste jaren van zijn huwelijk zich goed gehouden; het juk van de zachte heerschappij zijner vrouw had hij als een liefhebbend man en vader gedragen en de haat tegen Westall scheen uit zijn leven verdwenen. Harden arbeid, voor zijn zwak lichaam bijna te zwaar, deed hij met lust, nu hij en de zijnen even konden bestaan. Maar de laatste winter was te moeilijk geweest; uit honger was hij er toe gekomen en in een donkeren nacht had hij op Mellor een haas in den strik gevangen. Kon de vrouw en moeder ooit de zuiver dierlijke, de heerlijke voldoening vergeten van dat maal voor hen en de kinderen of de verbazende vreugde, toen Jim twee dagen later van een opkooper drie shillings kreeg voor een haas en twee konijnen?

Zoo was het weer begonnen. En de ontmoetingen met Westall waren niet uitgebleven; tot nu toe was Jim hem te vlug af geweest; eens was hij bij een strik door Westall aangetroffen, maar het was niet *zijn* strik en toen de opzichter Jims zakken doorsnuffelde, vond hij niets, geen eindje touw en geen stukje ijzerdraad. Minta was thans in voortdurenden angst, wat er van moest komen; zij zag in haar verbeelding

altijd maar weer de gevangenis, als waarop dit alles voor Jim moest uitloopen.

‘Och, kom, wees maar niet bang, als jij je mond houdt, zal alles goed gaan,’ zei de kleine roodharige gebrekkige man, als een gnoom het vuur oprakelend, waarboven de haas in den pot moest koken. ‘En luister goed, je zult zien, Westall krijgt mij niet; eerst zou hij of ikzelf eraan moeten gelooven.’

‘Nu, of het Westall is of Jenkins (de gemeenteveldwachter), dat doet er zooveel niet toe; ik word er koud van, als ik denk, dat je met de rechters en met de wet in aanraking zoudt komen. Van mijn familie is er nooit één in de gevangenis geweest en als het jou gebeurde, zou ik van schaamte doodgaan.’

‘Dan moest je maar eerst eens lezen in die couranten, die *zij* hier heeft gebracht,’ zei hij ongeduldig, wijzend met zijn vinger over den schouder naar Mellor-Park als aanduiding van miss Boyce en dan naar een hoop couranten, die in een hoek op een stoel lagen, ‘daar wordt je verteld, dat het *schande* is, dat er zulke wetten worden gemaakt, niet dat ze worden overtreden. Maar ik wil er niet meer van hooren. Waar is Willy?’

.... Hurd werd door Marcella's tusschenkomst een der weinige niet op den grond van lord Maxwell thuis behoorende arbeiders, die daar dien winter werk kregen bij 't aanleggen van een nieuwen rijweg.

‘Maar,’ had ze met een vroolijk gezicht gezegd, toen ze het hem kwam vertellen, ‘dan heb ik er nog een boodschap van lord Maxwell bij, Hurd, n.l. dat je uit Westall's weg moest blijven, dan zou 't verledene vergeten zijn. Neen, ik vraag niet, wat dat beduidt. Als je de jachtwet hebt overtreden, zal ik niet zeggen, dat ik daar erg ontzet van ben. Ik zou morgen die wet veranderen, als ik kon, dat weet je. Maar ik zeg, dat ik het dwaas van je zou vinden, als je ermee voortgaat, nu je goed werk hebt gekregen voor den winter. Je moet ook denken aan je vrouw en kinderen.’

En hij zat haar maar aan te kijken - hij en Minta beide niet wetend wat te zeggen. Eindelijk was de vrouw uitgebarsten: ‘O, beste miss Boyce, wij zouden van honger omgekomen zijn.’ .....

Maar Marcella had haar het zwijgen opgelegd en haar hand gevat. Kom, wist zij dan niet alles? Was zij dan daar geko-

men om hun iets voor te preeken? Neen, neen, heelemaal niet, maar Hurd moest beloven, het nu niet meer te doen, terwille van zijn vrouw. En hij had toen stamelend en verlegen de belofte gedaan, om niet meer te stroopen en dat met meer nadruk en kracht, dan hij zich later graag herinnerde.

Want de verzoeking was toch te sterk geweest. Na een dag of veertien 's nachts te zijn thuis gebleven, juist toen het keltisch instinct weer in hem wakker begon te worden, ontmoette hij Westall op den weg en deze keek hem aan met een gezicht van: ‘Ja, mannetje, we zullen je wel klein krijgen!’ Dienzelfden nacht ging hij er weer op uit, trots Minta's tranen en vermaningen.

Eén ding vond hij vervelend, dat miss Boyce zooveel bij hen kwam, dat ze den zieken Willy lezen leerde en hare oude japonnen voor Daisy en Nellie liet vermaken, terwijl hij haar zoo leelijk bedroog. Maar wat zou het ook, miss Boyce had eigenlijk zelf schuld aan dat dubbele leven van hem. Hij spelde nu die couranten over en over. Hij had het wel altijd vermoed, dat die rijke lui je erin lieten loopen, maar hij had toch nooit geweten, dat ze zulke dieven waren, zulke lage, gemeene dieven, als ze nu toch bleken te zijn. Een vreemde gisting had er plaats in zijn rusteloos dwalend brein. De armen zouden eens hunne rechten hernemen. De landerijen en wat ze voortbrachten en wat erop leefde, waren voor den arme, niet voor de luie rijken. En Westall was een duivel, die er nog wel eens van langs zou krijgen.

Voor de rest waren zijn ervaringen verward. Zoo hij ze onder woorden had kunnen brengen, zou hij misschien gezegd hebben, dat hij als uit een gevangenis was ontsnapt en zich zelven had gevonden, sinds hij het stroopersbedrijf weer ter hand had genomen. Dat leven was ten minste niet enkel dulden en dragen. De geur der bosschen en het prikkelende van de nachtlucht, de sporen der vrije, wilde schepselen en hun manieren, de talenten en bekoorlijkheden van Bruno, zijn trouwen hond - al die dingen hadden in hem nieuwe krachten van geest en lichaam ontwikkeld, wat op zichzelf al een genot was. Hij droeg zijn groot bovenlijf meer vrij en recht; hij ademde als uit ruimer borst.

Westall intusschen was waakzaam en menig dreigend woord werd binnensmonds gezegd, als de twee elkaar tegenkwamen.

In het dorp mompelde men, dat Hurd reeds had gesproken van een mes, dat hij Westall in het lijf zou stooten, als deze hem nog langer zoo achterna zat.

En midden in dien winter op een kouden helderen morgen in Januari na een nacht van zilveren maneschijn, zag Marcella, toen zij op weg was naar den zieken, ouden Patton, twee arbeidersvrouwen luid gillend op zich afkomen. ‘O miss Boyce, miss Boyce, ze hebben hem gevonden, ze brengen hem naar huis op een baar, 't is dichtbij Disley Wood gebeurd en Charlie Dynes is ook heel erg, de dokter geeft weinig hoop. Wij gaan dominé Harden halen, om de weduwe erop voor te bereiden.’

‘Wie is gevonden, wat is er toch?’

‘Westall, doodgeschoten, het schot is door zijn hoofd gegaan.’

‘Wie heeft het gedaan?’ vroeg Marcella bleek en angstig.

‘De stroopers, miss Boyce en ze zeggen, dat Jim Hurd erbij was. O Heer, o Heer!’

Zij liet de vrouwen doorgaan en liep naar het dorp. Daar kwam Aldous haar te paard te gemoet. ‘Mijn lieveling, hoe kom je hier? O, ga toch gauw naar huis. 't Is zoo'n afschuwelijke geschiedenis. Ik *smeek* je, ga heen.’

Zij schudde haar hoofd. Uit den kring vóór de hut der Hurds kwam een man op Aldous toe: ‘Mr. Raeburn, mr. Raeburn, ze hebben hem gepakt, Jenkins is binnen, die heeft hem.’

‘Marcella, je wilt daar toch niet binnengaan, in dat huis!’ zei hij op sterk afkeurenden toon.

‘Ik ga naar *haar* toe, wacht niet op mij.’

Toen betrad Marcella die woning, waar nu naast armoede en ellende en ziekte ook de misdaad huisde. De politie liet haar door, maar de anderen werden buiten gehouden. Daar zat Hurd midden in de keuken met de handboeien om de polsen onder bewaking van een man, dien Jenkins had meegenomen tot hulp, terwijl hijzelf boven het kleine slaapvertrek onderzocht. De kleine zieke Willy zat bij den haard, onafgebroken tusschen de hoestbuien door, zijn vader aan te staren.

Hurd schrikte, toen hij Marcella zag. ‘Ik moet haar spreken,’ zei hij heesch tot den inspecteur van politie, die met Marcella was binnengekomen en toen wenkend ‘die dame, ik wou haar wat zeggen.’

‘Goed’, zei de inspecteur, ‘maar bedenk, dat wat gij zegt,

zal worden opgeschreven en bij 't verhoor te pas kan komen.'

Marcella kwam dichterbij. Stil stond zij vóór hem, de ééne ongehandschoende hand over de andere gelegd.

'Hij kon mij even goed gedood hebben als ik hem. Ik bedoelde dat niet, wat er gebeurd is. Hij en Charlie kwamen op ons af. Hij keek in 't geheel niet naar de anderen; die sloegen Charlie. Maar hij kwam recht op mij af - woedend - en hij vloog op mij aan met zijn stok in de hoogte. Ik dacht, dat hij mij de hersens zou inslaan en ik - gauw 't geweer in de hoogte en het ging af. Wij waren zoo dicht bij elkaâr, dat hij alles in het hoofd kreeg. Maar hij kon mij even goed hebben vermoord.'

'Heb je mij nog iets te zeggen, Hurd?' Hare oogen ontmoetten de zijne. Waarom had hij zoo iets vreeselijks gedaan, zijne vrouw zoo ongelukkig gemaakt en *haar* bedrogen?

En weer zei hij, dat hij dat niet had bedoeld, wat er gebeurd was. Toen bedankte hij haar voor alles en vroeg haar steun voor zijn vrouw en kinderen. 'Zij kan het haast niet verdragen. Ze wou, dat ik vluchtte, maar ik zei neen, ik wil hen hier afwachten. De anderen zullen nu wel naar 't werkhuis moeten.'

Nadat de inspectie boven was afgeloopen, zou Hurd worden weggevoerd en Minta, die op den leemen grond van het schuurtje zat met haar hoofd tegen den muur, wezenloos na al het schreien, dat ze had gedaan, vloog op, toen ze hem zouden meenemen. Hij stond al tusschen Jenkins en den andere en zijn smeekende oogen drongen haar, de smart te bedwingen. Zij legde even haar hand op zijn arm en met neergeslagen oogen zei ze: 'Ze zullen mij wel bij je laten komen, Jim?'

'Ja, dat zal wel', zei hij kort. 'Laat de kinderen niet schreien; geef ze gauw wat drinken en een boterham, dat ze warm worden. Er zijn kolen genoeg; ik heb gisteren een heelen zak gehaald. Vaarwel.'

Marcella sloot de wachtende menigte buiten door den grendel op de deur te schuiven en toen legde zij al haar vrouwelijk talent tot liefderijke verzorging van wie haar hulp behoefden, aan den dag. De inspecteur, die haar slechts ongaarne daar liet, wenschte mr. Raeburn te zeggen, dat zij daar was, maar: 'Hij weet het', zei het meisje kort, geheel opgaande in haar liefdewerk. Daarna moest zij, toen de kinderen rustig en ver-

zorgd waren, en Minta, met het hoofd tegen haar aangeleund, een en ander al huiverend vertelde, dat innig droef verhaal hooren van Hurds thuiskomst en van haar schrik, toen zij bij den helderen maneschijn zijn met bloed bevlekte kleeren zag.

Ze had hem geholpen, andere kleeren aan te trekken en samen hadden ze de eerste onder het dak verborgen. Zij had gewenscht, dat hij vluchtte, maar hij had niet gewild. Boven had Willy in bed zitten hoesten, verschrikt door de stemmen, en heesch en benauwd, en Jim was naar hem toe gegaan en had hem gepakt en zijn beentjes gewreven, om hem te warmen. ‘En,’ zei Minta, ‘ik hoorde hem snikken, en ik zeg tot hem: “Jim, als je dan niet om mij wilt vluchten, doe het dan om den jongen.” Toen begon hij te schreien en Willy schreide en ik smeekte nog weer en hij kuste mij en zei op 't laatst, dat hij zou gaan. Ik haastte mij om hem te geven, wat wij nog aan geld in huis hadden, want het werd al zoo licht en toen op eens, terwijl hij den voet al op de ladder had, om naar beneden te gaan en ik Willy vast hield, om hem een kus te geven, kwam Jenkins.’-

Er was niet meer te vertellen. Door Aldous gehaald, ging Marcella mee naar huis, terwijl Jims zuster bij Minta kwam helpen. Op dien weg naar huis vertelde de jonge man, dat hij bij Dynes was geweest en dat Charlie gestorven was, maar lang genoeg had geleefd, dat met zijn getuigenis de laffe schurken, die hem vermoord hadden, hunne straf niet zouden ontgaan. ‘Hun zal recht weervaren.’

‘Wat is recht,’ riep zij uit. ‘Is het dat systeem, dat menschelijke levens verkwist, om tamme faizanten te beschermen?’

‘Dat moog je wel vragen. Je kunt niet begrijpen, hoe vaak ik het mijzelven heb afgevraagd dezen morgen,’ zeide hij.

Ondanks die woorden was er een diepe innerlijke ontroering in haar, een bewustheid, dat Aldous en zij deze zaak niet uit hetzelfde oogpunt bekeken. Hij zag er een lagen moord in. ‘Zes menschen ontmoeten op hun rooftocht een man en een jongen van zeventien jaar. Ze slaan den laatste dood en de jachtopziener wordt doodgeschoten door iemand, die levenslang zijn vijand is geweest. Als dat geen moord in koelen bloede is, weet ik niet wat het zou zijn.’

‘Neen, ik heb uit Hurds eigen mond, dat hij bij ongeluk

in de worsteling schoot; hij zou vermoord hebben kunnen zijn in plaats van Westall, Hurd verdedigde zich.'

Aldous schudde het hoofd. 'Natuurlijk heeft hij je dat verteld. Maar dat maakt geen verschil; geen rechter of jury kan hem vrijpleiten van moord, al heeft hij misschien na zijn uitbarsting van woede zelf niet geweten wat hij had gedaan.

Toen ziende, hoe zij beefde: "Lieveling, wat zou ik je dit graag hebben bespaard!"

Maar zij week even terug. "Begrijp asjeblieft," zei ze met een soort van snik, "dat ik niet aan Hurd's schuld geloof en dat ik zal doen al wat ik kan, om hem te verdedigen. Hij is in mijn oogen het slachtoffer van onrechtvaardige, afschuwelijke wetten. Als gij mij niet wilt helpen hem te verdedigen, moet ik iemand anders vragen."

***

Wie die iemand anders zou zijn, wist Marcella toen reeds, want er was veel gebeurd in de maanden, na hunne verloving voorbijgegaan. De politiek had op Aldous beslag gelegd, een ministeriëele crisis en een parlementsontbinding hadden hem als conservatief geroepen tot een candidaatschap in het Lagerhuis en even te voren had hij ernstig zijn best moeten doen, om Dodgson te helpen, die als tegencandidaat den radicalen Harry Wharton tegenover zich had.

In dien tijd had Marcella het druk met hare hervormingsplannen in het dorp; een oude vergeten tak van industrie, het stroovlechten, wilde ze doen herleven en een twaalftal jonge meisjes had zij overgehaald, les te nemen in de fijnere en betere soorten van werk, die goed werden betaald. Met de ouderen bleek weinig te beginnen; ook al werd hun hooger loon beloofd, toch bleven zij liever trouw aan de kooplieden in de stad, bij wie zij tegen een verfoeilijk laag loontje de vrucht van hun handenarbeid afleverden. Voor Aldous' speeches en voor zijn verkiezing had zij weinig belangstelling.

"Hij weet," zei ze eens tot haar moeder, "dat ik daarin niet met hem meega. Hij is vol van zijn *paesant proprietors bill* en ik haat dat idee van eigendom. Het verschaffen van grond in eigendom aan arbeiders en boeren is maar een stap achteruit." En hoe krachtig werden zulke denkbeelden van haar gesteund door den radicalen tegencandidaat! Harry Wharton, ook een

lid van een der adelijke familiën uit het graafschap, neef van de Levens, en speelmakker van Aldous, volgde een zeer vooruitstrevende politiek. Marcella had hem nooit gezien, vóór hij thans de gast werd van haar vader, die hoewel zelf conservatief, in een soort van wrevelige jalouzie op de familie van Maxwell-Court den jongen Wharton was gaan protegeeren. Trouwens zonder die protectie zou deze ook in het district zijn weg wel hebben gevonden tot populariteit. Hij had iets bijzonder aantrekkelijks met zijn lichtbruin krullend haar, zijn donkere oogen en wenkbrauwen, frisschen tint en dat bewegelijke opene en toeschietelijke, dat op menschen van allerlei stand zoo bekorend werkt.

Marcella was snel met hem op streek geraakt. De losse ongedwongenheid van zijn optreden prikkelde haar geestige gevatheid.

“Wat een heerlijk oud huis, vooral in dit halve licht. Toen ik hier de laatste maal was, scheen er een felle zon.” - Hij stond vóór het haardvuur met zijn handen op den rug.

“Wel,” zei Marcella, hem in de reden vallend, “ik zou wel wat meer licht wenschen. Misschien zou u dat ook wel, als u in dit donkere huis even vaak van de trap waart gevallen als ik.”

Hij lachte. “Maar wat is het toch veel beter, vindt u niet, om te weinig van iets te hebben dan te veel!” en vroolijk ondervragend keek hij haar aan van zijn stoel naast haar theetafeltje, terwijl zij hem zijn kopje toereikte.

“Dan zal Mellor u zeker bevallen. Mijn vader heeft nooit iets aangekocht, daar heeft hij geen geld voor. We hebben nog stoelen genoeg om op te zitten, maar voor de helft van de ramen hebben we geen gordijnen. Kan ik u ergens aan helpen?”

Want hij was opgestaan en liet zijn blik gaan over het theeblad.

“O, maar ik moet *volstrekt* genoeg suiker in mijn thee hebben.”

“Ik heb u meer dan een gemiddelde portie gegeven,” zei ze met een klein, maar helder lachje, terwijl ze hem te hulp kwam. “Vallen uwe beginselen alle op deze wijze ineen? Ik dacht, dat u misschien dat vuur weggenomen wou hebben,” wijzend op de opgestapelde blokken in den haard.

“Dat vuur!” en in zijn handen wrijvend, ging hij er dichtbij staan. “Weet u wel,” dat het een hondenweertje is en dan te moeten denken, dat ik morgen op drie meetings moet spreken! Als de menschen toch maar niet zoo ver uit elkaâr woonden. De eene of andere moordlustige mijnheer heeft eens gewenscht, dat het volk maar één nek had. Ik wou, dat het maar één oor had.’

En toen zich tot haar overbuigend: ‘Zegt mr. Raeburn u veel leelijks van mij, miss Boyce?’

‘Neen, zeker niet, ik ben niet conservatief.’

‘U geen conservatief?’ zei hij verheugd. ‘O, maar dat kan niet wezen! Beteekent dat misschien, dat u wel eens een van mijn prullige speeches leest,’ wijzend op het plaatselijk nieuwsblad op een tafeltje aan Marcella's elleboog.

‘Soms,’ zei Marcella, ‘maar er is zoo weinig tijd.

“Natuurlijk ... wanneer zal de groote gebeurtenis zijn?”

“Dat bedoel ik niet,” zei ze stijf. “Maar lady Winterbourne en ik zijn bezig in 't dorp magazijnen en werkplaatsen voor de stroovlechterij in te richten en het is een heel gewrijf en geschrijf, om dat in orde te maken.”

“O ja, daar heb ik van gehoord. En meent u wezenlijk, dat die kleine hulpmiddeltjes iets zullen helpen?”

Toen bepleitte zij het goed recht dier dadelijke verbeteringen en de waarschijnlijkheid, dat de groote veranderingen nog zeer lang op zich zouden laten wachten, dingen, die zij zelf vaak tegenover miss Raeburn had ontkend en hij sprak van revolutie, van opheffing van het volk tot zelf-handelen en van de kinderachtigheid om industrieën, die *moeten* vervallen, te willen doen herleven.’

‘Ja, ik begrijp, wat u meent, misschien weet u niet, dat ik zelf in Londen lid was van een socialistische vereeniging?’

‘U! u socialiste. O, dat is aardig! Laten we daar elkaar eens de hand voor reiken als goede kameraden. Nu kunnen we nog veel beter praten.’

Ze had hem even haar hand gereikt en die in snelle schuwheid teruggetrokken. ‘We staan nu op een heel anderen voet met elkaar. Maar wat zegt mr. Raeburn daarvan?’

‘Niets, hij is even begaan met de armen als ik en wil evenveel voor hen doen. Hij heeft mij mijn weg niet aangewezen, maar laat mij daarom toch vrij dien volgen.’

‘Ja, dat begrijp ik van Aldous.’

En met weinig woorden sprak hij van hun jeugd en hoe Aldous en hij het nooit te best samen hadden kunnen vinden. ‘Hij hield niet van mij. Maar ik was ook een echte deugniet.’

Toen kwam zijn geliefkoosd onderwerp, zijn blad de *Labour Clarion* op het tapijt; over zijn plannen daarmee wilde hij haar raadplegen en midden in 't gesprek viel hij dan op eens uit: ‘Hoor eens, de volgende week spreek ik hier over landnationalisatie, wil u dan komen luisteren!’

‘Dat denk ik wel,’ zei ze langzaam.

En opziende trof zij zijn blik, zoo vertrouwelijk, onderzoekend en bevelend, en een sympathiek gevoel van jongheid, opwinding en gedeelde belangstelling scheen er tusschen hen te ontstaan.

... Wharton speelde de dankbare rol van den aristocraat met democratische neigingen en hij was met warmte en toewijding in die rol. Op zijn landgoed paste hij coöperatie toe, hij had een deel van zijn jachtterrein onder opzichters, die hij betaalde, voor de arbeiders beschikbaar gesteld en met heel zijn hart hielp hij de lijdenden en zocht hij de misdeelden op in hun ellendige woningen. Toch krijgen wij duidelijk den indruk van gebrek aan wezenlijken levensernst bij dezen man van aantrekkelijke neigingen, en ronduit laat de schrijfster hem tegenover Marcella erkennen, dat hij een rol speelt.

Toen hij haar had verteld, dat zijn vroegere vrienden zich van hem hadden afgekeerd en zij daarin een toon van beklag meende te hooren, zei hij:

‘Neen, u moet mij niet beklagen! Wij kiezen immers allen die rol in het leven, die ons 't best past, die ons vermaakt - die ons het meest laat *leven*. Ik krijg de diepste en meeste indrukken, door mijzelven te werpen in den strijd der werklieden - veel meer dan ik ooit zou kunnen krijgen uit een leven met en naast mijne zeer respectabele neven ... Bij gebrek aan andere drama's amuseer ik mij met de groote tragi-comedie der arbeidersbeweging. Zij wekt mij op, boezemt mij belangstelling in en houdt mij van den morgen tot den avond bezig. Ik gevoel, dat daar groote, ruwe, elementaire hartstochten werken en ik schep er genoegen in te weten, dat elke dag ons nader brengt tot eene groote uitbarsting, ten minste tot tooneelen van strijd, waarbij wij allen zullen laten merken, dat wij leven.’

Zijn eigen rol in dat drama, de rol, die hij niet vrijwillig speelde, maar die hem later werd opgelegd door de omstandigheden, hij kende ze nog niet, toen hij dag aan dag zijn invloed op Marcella's persoonlijkheid voelde toenemen. Hij wist nog niet, hoe tragi-comisch hij door eerzucht tot verraad en ontrouw aan de arbeiderszaak zou komen en met hoe diepe schande hij door een eerlijk man uit de klasse, waarvoor hij heette te strijden, zou worden aan de kaak gesteld.

Wij zullen hem niet geheel volgen op zijne met tijdelijk succes bekroonde loopbaan, hoe interessant ook bijna ieder moment van zijn optreden is. Voor ons is hij hier slechts een der factoren tot de droevige verwijdering tusschen Marcella en Aldous Raeburn.

Hoe kon zij nalaten, vergelijkingen te maken tusschen Wharton's vurige opwekkende woorden in de meeting, die zij bijwoonde, en de een paar dagen vroeger gehoorde speech van Aldous. Hoezeer zij ook haar best deed, zooveel sympathie ervoor te gevoelen, als ze kon, telkens was er iets, dat hinderlijk en stuitend was voor een gemoed, waarover Wharton dagelijks meer invloed kreeg. Aldous sprak zeer goed, weldoordacht, en ernstig, maar zij kon geen geestdrift gevoelen voor wat hij zei. Ze begreep, dat hij staatstoezicht op de arbeiderswoningen bepleitte, dat hij aandrong op beter voorbehoedmiddelen tegen veeziekten, dat hij het ambachtsonderwijs wenschte te steunen, pachtcontracten wilde verbeteren, enz. enz. Hij zei dingen, die hoogst verstandig klonken, over een vooruitgang, die stap voor stap en gestadig zou in zijn werk gaan en die geen gevaar aanbood voor reactie.

Dat alles was best, maar wat haar in een toestand van hartstochtelijk verzet bracht was het feit, dat Aldous bij dat alles, zooals zij zich zelve wijs maakte, uitging van de veronderstelling, dat de rijken en beschaafden moesten regeeren en de armen gehoorzamen, dat de bestaande stands- en vermogensverschillen zouden blijven bestaan en dat de krachten door individualisme en mededinging opgeroepen, zouden blijven werken, terwijl hij scheen te meenen, dat mooie groote huizen en deftige menschen en het stelsel van grondbezit en de bepalingen op de jacht en al die andere afschuwelijke klassevoorrechten in den aard der dingen lagen.

Bij 't naar huis rijden was zij na zulk een rede bitter,

trachtte te redeneeren, tot Aldous, moe en teleurgesteld, zei: ‘Och, beste, laat ons er niet meer over praten,’ en haar hand grijpend, terwijl ze voortreden in den stormachtigen avond: ‘Wij tasten rond in een donkere wereld - jij ziet enkele lichtpuntjes en ik zie weer andere - wil je niet gelooven, dat ik doe wat ik kan - zie, wat ik kan? Ik weet zeker - *zeker* - dat je het gemakkelijker zult vinden onze verschilpunten te verdragen, als wij geheel met ons beiden zijn - als ik niet langer al dien last en die drukte van nu heb en er niet langer zooveel afspraken en verplichtingen - en personen - tusschen ons staan.’

‘Personen! ik weet niet, wat je bedoelt!’

Maar Aldous beheerschte zich; bij de slapheid van zijn zenuwen op dat oogenblik had hij bijna een bitter woord omtrent Wharton zich laten ontvallen, maar hij hield zich in en was er blij om. Marcella's uitroep pareerde hij met een woord over de vele handdrukken, die een kandidaat in den verkiezingstijd moet geven, en bracht toen een anderen toon in hun gesprek.

En al dien tijd was hij zich bewust van een wrevel en onrust, die hij sinds Wharton op Mellor was, niet had kunnen overwinnen. En zij - vier weken nog slechts scheidden haar van haar huwelijksdag, maar die gedachte drukte haar terneer in plaats van haar met diepe vreugde te vervullen; wat kende ze Aldous nog weinig! Zou hun samenleven gelukkig zijn? Benijd werd ze voorzeker en in hooge mate bewonderd; hoe was dat nog pas gebleken bij de groote partij, die lord Maxwell ter eere van het aanstaand huwelijk van zijn kleinzoon had gegeven! Maar hoe had zij daar zelfs in dien schitterenden kring de gedachte niet van zich kunnen weren, dat het alles op een stelsel van onrecht en kwaad berustte. In haar gesprekken met Wharton hadden de aanzienlijke familiën, welke schitterendste leden de zalen van de *Court* vulden, de revue gepasseerd niet tot hun voordeel, en al die menschen, ze waren in Marcella's oogen niet anders dan de onnutte deelen van een onbruikbare klasse. Het volk zou hen te zijner tijd aan kant zetten! Intusschen zou men toch van hen kunnen eischen, dat ze met wat meer goeden wil en intelligentie hun bedrijf van landeigenaar uitoefenden en niet alle goede kansen, die het hun bood, om wel te doen, zouden verwaarloozen. Dan dacht ze aan Minta Hurd in haar vochtige woning den geheelen dag

aan 't wasschen of verstellen, of aan de Pattons in het armhuis, dankbaar dat ze na zestig jaar van harden arbeid, een kamertje hadden, waar het inregende en waar men stikte van den rook, als men niet bij een temperatuur beneden het vriespunt de deur open zette voor den kouden wind. Waarom hadden *deze* menschen al de mooie klêeren en bloemen en juweelen en lekker eten en al het genot en den vrijen tijd? En die anderen niets! Haar ziel kwam in opstand tegen wat zij zag, terwijl zij daar haar rol speelde in die wereld van weelde.

Die gevoelens werden bovendien voortdurend versterkt, als zij in de hut der Hurds al het leed mee doorleefde, dat de schande en Hurds gevangenisstraf er deden ontstaan. Minta, gewoonlijk niet sterk, was bijna te zwak, om het bed te verlaten en kleine Willy, doodziek en ellendig als hij was, kleedde zich nog altijd aan en kwam op, alleen opdat hem toch maar niets zou ontgaan van wat hij omtrent zijn vader kon te weten komen. Marcella deelde in dit alles, wat hen betrof; had door een telegram aan Wharton, die toen juist te Birmingham sprak, hem de zorg voor Hurds verdediging opgedragen en hielp hen met stoffelijke en geestelijke middelen, zooveel zij kon. Maar niettemin ging zij diep gebukt onder die smart, die niet te verhelpen was, te meer daar Aldous haar weinig hoop op vrijspraak kon geven, en er alle kans bestond, dat de misdadiger met zijn leven zijn schuld zou moeten boeten.

De diepste vezelen van Marcella's geestelijk leven werden door dat denkbeeld aangedaan; zij kon er niet in berusten en het was haar eenvoudig onmogelijk, haar huwelijk te laten doorgaan juist in den tijd, dat Hurds lot zou worden beslist. Uitstel dus. Aan haar moeder eerst en daarna aan Aldous deelde zij dien wensch mee op den dag, dat hij haar de uitspraak van de rechtbank kwam vertellen, waardoor Hurd veroordeeld was wegens moord, *wilful murder*. Het gesprek, daar door hen over de misdaad en de ongelukkige slachtoffers gevoerd, voor beiden zoo teekenend, en waarover met zoo onbeschrijfelijk talent door de schrijfster de schaduw is gelegd van medelijden met het diep tragische in der menschen lot, leidde tot de beslissing, dat het huwelijk voor zes weken zou worden verschoven. Tegen Paschen, als alles, wat met Hurds zaak in betrekking stond, voorbij was, zou het plaats hebben.

Wat Aldous thuis over Marcella's ‘grillen en aanstellerij’

moest hooren, al de onaangenaamheid, die deze verandering in zijn plannen meebracht, ze waren nog niets, vergeleken bij den harden strijd, dien hij en zijn grootvader hadden te strijden, toen Marcella op aanraden van Wharton, door wien zij trouw op de hoogte werd gehouden van alles wat er in deze rechtszaak geschiedde, bij hen erop aandrong, dat ze hunne handteekening zouden plaatsen onder eene petitie om gratie voor Hurd. Hun naam zou velen van allerlei richting opwekken, om dat voorbeeld te volgen.

Bij haar binnenkomen in lord Maxwell's studeerkamer stond deze naast zijn schrijftafel met zijn hand op de petitie, die open voor hem lag. Vol ernst en onrust was het mooie gelaat met de omlijsting van witte haren, dat hij naar haar ophief.

'Ik hoor dat je mij woudt spreken, beste kind, over die ellendige zaak'. 'Ja', zei ze, 'ik kwam met die petitie bij u, die naar den *home-secretary* zal worden opgezonden ten behoeve van Jim Hurd en om u en Aldous te smeeken, die te teekenen. Misschien kan ik nog iets doen, om u te overtuigen, want ik heb die menschen goed gekend.'

Lord Maxwell was pijnlijk aangedaan, in de eerste plaats wel door de veranderingen in Marcella. Wat was ze bleek en afgemat! Had Aldous dat niet kunnen voorkomen?

'Lieve kind', en hij ging naar haar toe en legde vaderlijk zijn hand op haar schouder, 'ik wou, dat ik je kon doen begrijpen, hoe graag ik dit en alle andere dingen voor je zou willen doen, als ik het met een eerlijk hart kon. Maar dit is een zaak van het geweten - van plichten voor het algemeen, zoowel voor Aldous als voor mij. Je zoudt immers niet eens begeeren, dat wij ons daarin door onze bijzondere gevoelens of persoonlijke beweegredenen lieten leiden?'

''t Is alles maar de quaestie', zei ze, 'of wij Hurds getuigenis mogen gelooven of niet. Het is toch zoo begrijpelijk, zooals hij de zaak voorstelt. De rechter scheen er vanmorgen bij 't verhoor geen geloof aan te slaan, maar er *moet* toch *twijfel* overblijven en als dàt moord is, dan is dat toch iets heel, heel anders dan alle andere soorten van moord.'

Toen nam zij de petitie, ging punt voor punt na en legde er al die gevoelens in, die haar zelf bestormden. Innig pleitte zij voor Hurd, liet het licht vallen op zijne armoede, zijn mismaaktheid, zijn vernedering van der jeugd af door den man,

die zijn haat had gaande gemaakt, en zij sprak op die vloeiende overredende manier, die haar in oogenblikken van agitatie eigen was. Lord Maxwell zat aan zijn schrijftafel met zijn hoofd op de hand geleund, Aldous stond achter haar, over haar stoel gebogen. Geen van beiden viel haar in de rede. De jonge man, zoo diep doordrongen van wat hij haar in die dagen eens in een briefje schreef, dat hij elken dag meer van haar was gaan houden, gevoelde dan eens de vurige begeerte, om dat donkere haar te kussen, en dan weer de pijnigende zekerheid, dat haar te sussen en te liefkoozen gelijk zou staan met door haar te worden teruggestooten.

Toen zij uitgesproken had, keek ze smeekend lord Maxwell aan. En deze zich tot haar buigend en hare hand vattend, prees haar medelijdende, edele geaardheid, die haar deed handelen als een goede vrouw, maar met den besten wil van de wereld kon hij de zaak niet uit haar oogpunt bezien. Diep was zijn medelijden met de vrouw en de kinderen, maar aan den eisch van wet en recht moest worden voldaan, ook terwille van de veiligheid van andere dienaren, die niet anders dan hunnen plicht vervulden.

Dan gaf hij haar zijne redenen voor zijn oordeel, nauwkeurig en duidelijk en uitvoerig, alsof hij in de dagen van zijn eigen vroegere rechtspraktijk tot een collega sprak, en niet tot een geagiteerd meisje van één-en-twintig jaar. Beide, in de woorden en de manieren van dien ouden man, lag een hulde, niet enkel aan Marcella, maar ook aan die veranderde positie van de vrouw in onze bewegelijke wereld, waardoor zooveel personen en zaken soms op de meest onverwachte wijze in een ander licht worden geplaatst.

Dat zij niet wilden teekenen, bleek een zware slag voor Marcella; onwillekeurig had zij op den triomf van hare vrouwelijke overredingskracht gerekend en bitter was hare stemming, toen zij Aldous vroeg om het rijtuig te laten voorkomen, bitter ook het verwijt, dat zij hem deed, van geen recht te hebben tot veroordeeling van een man als Hurd, en den volgenden dag weigerde zij Aldous te zien, en liet hem door haar moeder zeggen, dat zij, zoolang de zaak onbeslist was, het niet kon verdragen, iemand van Maxwell Court te ontmoeten.

Den nacht vóór den morgen der terechtstelling, die niet door Wharton's schitterend pleidooi, noch door de tusschen-

komst van den home-secretary verhinderd werd, bracht Marcella met Minta Hurd door. Of hier niet de gevoelssnaren bij den lezer al te sterk gespannen worden, omdat van de Marcella, die wij lief hadden gekregen, en van de ongelukkige vrouw, die zij bijstond, teveel wordt gevergd, wie zal het zeggen? In de gegeven omstandigheden, die helaas in landen, waar de doodstraf nog bestaat, *moeten* voorkomen, moeten wij zeker de matiging van de schrijfster toch nog bewonderen.

Twee dagen later stond Aldous aan de deur van Mellor, gekomen na een briefje van Marcella. Verheven in den echten zin des woords is dat gesprek tusschen hen beiden, daarmee eindigend, dat Marcella ‘vrij’ is. Zijn lang verkropte smart uit zich in weinige, maar o zoo treffende woorden, waarin hij haar zegt, hoe de vrijheid van oordeel en geweten, voor anderen zoo krampachtig door haar opgeëischt, aan hem niet werd gegund, hoe zij hem de eenvoudigste rechten der liefde, het recht om elkander het leed te helpen dragen, heeft geweigerd en hoe wreed het van haar was, hem zooveel dagen en weken onkundig te laten van Wharton's invloed op haar denken en van zijne houding tegenover haar. Toen hoorde zij hem de deur achter zich sluiten.

* * *

Beide Aldous Raeburn en Harry Wharton werden dienzelfden winter nog voor verschillende districten tot parlementslid gekozen. Onmiskenbaar was het succes, dat de laatste had zoowel met zijne motie ten gunste van den werkdag van acht uur in het Huis, als daarbuiten in de aristocratische kringen van de hoofdstad, waar hij een graag geziene gast was in de beste familiën. Aan Marcella dacht hij weinig; hij had na de verbreking van haar engagement met Aldous een briefje van haar gekregen, waarin zij hem bedankte voor wat hij ten behoeve van Hurd had gedaan, en waarin zij in korte woorden haar plan vertelde om een jaar in een londensch hospitaal te gaan werken en dan als ziekenverpleegster zich in die stad onder de armen een nuttigen werkkring te zoeken. Zij wenschte hem succes in zijne carrière en hoopte, dat hij in Londen de diensten zou kunnen gebruiken van de Cravens, die zij in zijne protectie aanbeval.

Wij beginnen in den roman weer met de heldin mee te leven, als het proefjaar in het hospitaal verstreken is en zij

onder de contrôle van een centraal bureau werkzaam is als districtsziekenverpleegster onder de armen. Zij woonde op een paar kamers en had Minta Hurd met hare beide meisjes bij zich, om haar huishoudelijk werk voor haar te verrichten en tevens om Minta op andere wijze dan door liefdadigheid te onderhouden. Edward Hallin, de sympathieke vriend van Aldous, die hoewel een radicaal, steeds in zijn vriend den edelen man was blijven waardeeren, woonde niet ver van Marcella met zijne zuster, en tot beide voelde zij zich aangetrokken, zoodat zij veelal hare schaarsche vrije oogenblikken bij hen sleet.

Als Hallin zich haar te binnen bracht, zooals zij voor anderhalf jaar was geweest, moest hem de verandering wel treffen. Het gelaat was zoo veel meer vol van echte menschelijkheid. Het was nog even rijk in uitdrukking, maar die blik van vurige, dringende belangstelling, gepaard met groot zelfvertrouwen, die meer aan een jongen van heftig temperament dan aan een vrouw deed denken, was verdwenen. Er was iets nieuws op te lezen, iets droevigs, dat toch weldadig aandeed.

Eens toen zij er toevallig Raeburn's portret zag, vroeg ze: ‘Is zijn haar werkelijk zoo grijs?’

‘Ja, hij heeft het ook heel druk en ik ben blij, dat hij voor een dag of tien op reis gaat, om zijn grootvader naar Italië te brengen. Lord Maxwell is heel zwak, het zal misschien niet lang meer duren.’

Hallin zag een schaduw over haar gelaat gaan; hij wist dat zij veel van lord Maxwell had gehouden .....

Eenmaal in de wereldstad gevestigd, kon het niet anders, of de stroom van het politieke leven moest ook Marcella weder meevoeren en het was door Wharton, dat zij er in werd opgenomen. Hij had haar gevraagd naar het adres van hare vrienden, de Cravens, wier hulp hij voor de *Labour Clarion* noodig had, hij had haar opgezocht, had van zijn plannen gesproken en zoo was er langzamerhand weer een soort van intimiteit tusschen hen ontstaan. Bij zijn groote redevoering in het Huis was zij tegenwoordig, en in die zitting zag en hoorde zij tevens Aldous Raeburn. Later op dien dag, toen zij in het menschengewoel van 't Parlementsgebouw veel oude vrienden had gesproken, was zij toevallig dichtbij Raeburn gekomen en gehoor gevend aan den indruk van het oogenblik, was zij tot hem gegaan.

‘Wil u mij zeggen, hoe 't met lord Maxwell gaat?’ vroeg ze in zenuwachtige haast. ‘Het spijt me zoo, dat hij ziek is; ik had het niet gehoord - ik -’

Zij durfde niet opzien. Was het *zijn* stem, die antwoordde?

‘Dank u. We zijn heel angstig over hem geweest, maar de dokters zijn de laatste dagen nog al tevreden. Wij gaan morgen met hem buitenlands.’ Toen werd Marcella door Edith Craven, die haar gezocht had, weggehaald en zij werden gescheiden.

Omtrent hare politieke overtuiging kon Wharton intusschen maar half gerust zijn. Meer en meer bleek uit hunne gesprekken, dat bij haar de kennismaking met het volksleven in al de verscheidenheid zijner uitingen geleid had tot grooter bedachtzaamheid en tot ernstigen twijfel aan al die groote, vroeger door haar verdedigde stellingen en waarheden. Het kwam haar voor, dat het socialisme onbewust van zijn eigen invloed bezig was, iets anders te werken dan het zelf bedoelde! Het christendom was met de armen begonnen en met verdeeling van alle aardsche goederen, en het was geworden tot het bolwerk van den eigendom en den feudalen staat; de kruistochten, aangevangen om het graf des Heeren te veroveren, hadden het veld der kennis uitgebreid en den handel nieuwe banen geopend. Zoo ook het socialisme. Het praat van eene nieuwe orde van zaken. Wat het inderdaad zal doen, is de oude orde van zaken gezond en krachtig en goed te maken.

De couranten, vroeger zoo gretig door haar gelezen, ze kon niet laten telkens door den toon te worden gehinderd en de bekrompenheid te zien door de mazen der grootspraak heen. ‘Hoe komt het toch,’ zei ze tot Wharton, ‘dat geen enkele arbeiderscourant ooit in staat is, recht te laten weervaren aan de tegenpartij?’

‘Meent ge dan, dat andere couranten beter zijn?’ vroeg hij minachtend.

‘Ik denk van niet. Maar wat doet dat er toe? *Wij* zijn het, die altijd praten over rechtvaardigheid en eerbiediging van den eenen mensch door den anderen, en dan gaan wij heen en maken de menschen zwart, die niet gelijk met ons denken, geheele klassen van menschen soms.’

Zoo leerde het leven Marcella helderder zien, misschien ook onder den invloed van Hallin, die op de vraag aan hem gedaan, of hij de *Clarion* las, ten antwoord gaf: ‘O neen, ik

sla er geen oog in, want ik ben bang, dat ik dan niet meer aan de werkstaking zou kunnen geven.'

Intusschen steeg toch bij dat alles de belangstelling voor Wharton en zijn arbeid, en de ontwikkeling van Marcella's gevoel voor dien man is een meesterlijk gedeelte van den roman met dat hoogst bevredigende slot, dat zij hem op zijn vraag om haar liefde, doet inzien, dat scheiden voor hen het beste is, dat zij in die hoogste verhouding niet tot elkaar kunnen staan, en dat hun gevoel voor elkander eigenlijk van het begin af op ijdelheid en gevleidheid en een oppervlakkig welbehagen heeft berust.

Het bericht, dat Wharton Marcella had gevraagd zijne vrouw te worden en dat zij hem had gezegd, dat ze hem niet liefhad, bereikte Aldous Raeburn te Genève in een brief van Hallin, die toen reeds zeer ziek was en die in het laatst van zijn leven geen inniger wensch koesterde dan de hereeniging van Aldous en Marcella. Die wensch werd vervuld; op de eenvoudigste, bekoorlijkste manier laat de schrijfster die beide personen weer tot elkander naderen. Twee jaren na dien herfst, waarin hunne verloving plaats had, vonden zij elkander weêr, na zoo droevige, maar zoo volkomen gemotiveerde scheiding. Beiden gerijpt door ervaring, gelouterd in denkbeelden, beiden maatschappelijk vrijer, doordien voortaan van hen alleen het lot zou afhangen der menschen uit hun naaste omgeving, nu beiden in het bezit van hun erfdeel waren gekomen, zoo aanvaardden zij te zamen den strijd.

Want nooit wilde Marcella scheiden van die vaste overtuiging, dat het hun beider plicht was, te doen wat in hunne macht stond, om den tijd voor te bereiden van edeler broederschap onder de menschenkinderen, den tijd, waarin onafhankelijkheid en vreugde het deel zouden worden van hen, die ze nu ontberen, en dat, hoe ook systemen en denkbeelden gewijzigd worden, het individu het nooit als in den aard der dingen liggend mag beschouwen, dat hulpelooze kinderen gebrek lijden, of dat afgetobde, vermoeide fabrieksarbeidsters voor ellendig lage loonen haren arbeid verkoopen, of dat de eerlijke werkzoekende vergeefs om arbeid vraagt, neen, het kan Gods wil niet wezen, dat een dezer kleinen verloren gaat.

* * *

Ik hoop, dat ik, de honderden bladzijden van dit kunstwerk tot tientallen herleidende, er geen te groot onrecht aan heb gedaan. Na *Robert Elsmere's* verschijning werd er in de *Revue des deux Mondes* op gezinspeeld, dat George Eliot een opvolgster zou hebben gevonden. Gelukkig dat in dezen niet de troonsverheffing der eene gepaard behoeft te gaan met de val der andere, want Eliot's eerezetel staat in onze dankbare herinnering onwrikbaar vast. Maar reeds scheiden ons dertien jaren van haar dood en - wij leven zoo snel. Wij behoeven geen palmtak uit te reiken in den edelen wedstrijd, maar als wij nu in ademlooze bewondering de fijne karakterontleding volgen, die Mrs. Humphry Ward ons geeft van de mannen en vrouwen, zooals wij ze in onzen eigen tijd om ons heen zien, dan juichen wij te meer in Eliot's grootheid, die den modernen karakterroman schiep.

En er bestaat een eigenaardige overeenkomst in beider arbeid. De grondtoon van haar werk is die belangstelling in de misdeelden dezer wereld, dat besef van den eisch van grooter rechtvaardigheid, die treurnis om zooveel maatschappelijk leed, dat schijnbaar onverhelpbaar is, welke thans de groote drijfkracht zijn voor de edelste naturen in alle kringen der maatschappij. Daarom moet van zulk werk kracht ten goede uitgaan. Of zou niet in de dagen van strijd, die wij beleven, de bitterheid van den kamp verminderen, als velen wilden luisteren naar de stemmen, die daar in een boek als *Marcella* worden gehoord? Even zeker als *Robert Elsmere* de theologische vraagpunten in een zachter licht heeft geplaatst, dan men bij de heftigheid van de strijders over zulke vragen bestaanbaar achtte, zoodat de Roberts en Catherines elkander door de lezing van dat boek beter moeten hebben leeren begrijpen, even zeker kunnen de schilderingen in den roman, dien wij bespraken, verzachtend werken op ons oordeel over hen, die in hun beschouwingswijze van de sociale aangelegenheden van ons verschillen. De daardoor gewekte geest van meer onderlinge waardeering kan ongetwijfeld veel grievend wantrouwen aan beide zijden wegnemen en zoo den onvermijdelijken economischen strijd iets van zijn hardheid en zijn bitterheid ontnemen.

Zoo vinde deze roman veel gretige ooren en willige harten!

F.J. VAN UILDRIKS.

Bijgeloof in Japan.[1)]

‘Met te veel bootslieden loopt een boot een berg op,’ zegt een Japansch spreekwoord en daarmee is misschien verklaard, hoe in Japan de godsdienstzin (tenminste, wat men gewoon is, daaronder te verstaan) zoo ver te zoeken is als de arke Noachs op den Arrarat. De Rev. Griffis, Prof. Chamberlain, die hoogleeraar in de philologie was aan de rijksuniversiteit van Japan, Walter Dening en anderen, die door lang verblijf in het land en diepe studie het volk leerden kennen, oordeelen allen, dat de Japanners, in geestelijk opzicht, het onverschilligste volk ter wereld zijn gebleven, ondanks de concurrentie van Shinto, Buddhisme en Christendom, van de wijsbegeerte van Confucius en Herbert Spencer.

Een Japanner begrijpt niet hoe een westerling zich zoo warm kan maken over psychologische, ethische, godsdienstige en wijsgeerige vraagstukken, zonder naar een onmiddellijk practisch resultaat te vragen. Houden de lagere klassen der bevolking zich nog aan het Buddhisme, - weinigen die tot den middenstand of de meer gegoeden behooren, kunnen inzien, dat godsdienst bij iets anders te pas kan komen, dan bij begrafenissen. Na de omwenteling, toen het oude Shinto als staatsgodsdienst werd hersteld, inplaats van het Buddhisme, is de uitvoer van brons sterk toegenomen: de Japanners verkochten hunne goden!

Niemand heeft trouwens de moeite genomen, de Buddhistische gewijde boeken in het Japansch te vertalen. De priesters gebruiken den Chineeschen, de leeken in het geheel geen tekst.

1) Hoofdstuk uit een werk over Japan, dat binnenkort bij H.D. Tjeenk Willink te Haarlem het licht zal zien.

Het herstel van den ouden Shinto-dienst bij de omwenteling van 1867 was niet anders dan een uiting van chauvinisme.

Een tempel van den zuiveren Shinto-dienst van ongeverfd hout zonder eenige versiering en met een rieten dak: een nabootsing van de oud-Japansche hut, openbaart in een oogopslag het wezen van den eenigen eeredienst dien de Japanners trouw zijn gebleven: de vereering van het voorgeslacht.

Dat voorgeslacht is ook zóó oud, zoo schrikbarend eerwaardig, dat graaf Mori, die in 1889 door een Shinto dweper vermoord werd, - naar het heette als voorstander van hervormingen, maar in waarheid, omdat hij het gordijn voor het altaar van eene der voornaamste godinnen met zijn wandelstok had opgelicht - weinig meer dan zijn verdiende loon kreeg voor zijn onvoorzichtigheid. Vier jaar geleden werd de redacteur van een Japansch blad tot ettelijke jaren gevangenisstraf veroordeeld, omdat hij oneerbiedig geschreven had over keizer Jimmu Tenno. Deze keizer leefde zoo lang geleden, dat hij voor een achterneef der zongodin zelve doorgaat en heeft, volgens de legende, Japan veroverd met een zwaard, zoo lang als een pijnboom, en met den bek van een wonderbare witte kraai. Men zou denken, dat zoo iemand door de kritiek niet meer kon gedeerd worden. Maar de Japansche censuur duldt niet, dat met oud Japan gespot wordt. Bovendien is Jimmu Tenno een betrekkelijk recente verschijning in een land, welks mythologie millioenen en millioenen jaren vóór de schepping der wereld begint.

Vóór de schepping - zoo luidt de overlevering - bestond een mengsel van elementen: water, lucht, aarde, in een onbegrensde ruimte. In die ruimte ontstond en zetelt Ameno-Mi-Naka-Nusino-Kami (=goddelijk wezen). Na hem kwamen de hooge god der schepping en de god der verheven en geestelijke schepping (beiden met even lange namen) onstoffelijk, elk op zichzelf bestaande.

Bij de schepping splitste zich de chaos. De zwaardere elementen kwamen samen en vormden de aarde, de heldere en lichtere stegen op: eerst zichtbaar en ontastbaar als een rook of dikke wolk en zoo geleidelijk geformeerd tot den hemel, die voortdurend helderder en eindelijk onzichtbaar werd.

Uit de massa, die zich onder den hemel bevond, kwam een stof te voorschijn, gelijkende op een knop van den rozestruik

Asi (de *Erianthus Japonicus*) uit welke zich Kumu-Soko-Tatsino-Mikoto, de schepper van het vasteland, ontwikkelde. Hij en zijne opvolgers regeerden over de wereld honderdduizend-millioenen jaren. Eerst hadden zij geen gezellinnen, maar dwaalden eeuwen lang eenzaam rond door het heelal, en later leefden deze goden nog langen tijd met vrouwelijke wezens in een staat van onschuld. Zoo regeerden zeven dynastieën tot op zekeren dag de laatste god, Izanagi, tot zijne gade en zuster Izanami zeide: 'Zie er moet een bewoonbare aarde zijn: laat ons pogen, haar te vinden in de wateren, die zich aan onze voeten bewegen'.

Hij dook in de groote zee, en met zijn lans, die van edelsteenen schitterde, beroerde hij de wateren. Het troebele water, dat van zijn lans druppelde, verdichtte zich en vormde een eiland Ono-Koro-Sima, wat beteekent: vanzelf gestold. Het goddelijk paar daalde er neer en schiep de andere deelen des rijks.

Eerst verhief zich op de stem van Izanagi het smalle eiland Awatsi, met schuim bedekt. Daarna verschenen Ojamato, het bergenland, rijk in havens en in oogsten; Ijo, merkwaardig om zijn schoone vergezichten, enz. Zoo ontstond het groote rijk der eilanden.

Dit land was woest en onbewoonbaar, maar Izanagi riep 8,000,000 goden op, die zich onmiddellijk over den archipel verspreidden en den plantengroei deden ontspruiten. De oppergod schiep ook de 10,000 dingen, uit welke de ontelbare menigte voorwerpen ontstonden, die er in de wereld zijn.

Izanami schiep nu de goden van het vuur, de metalen, de bergen, het water. Zij legde plantenkiemen op den bodem der wateren en belastte eene andere godin met het uitbreiden van den plantenwereld over de bergen der aarde.

Tot dusver onstonden de goden uit zichzelven; de volgende zijn door dit echtpaar geschapen.

Om den morgenmist te verdrijven, die de nieuwe wereld omhulde, blies Izanagi. Daardoor ontstonden de goden der winden, die tusschen hemel en aarde wandelen. Maar ook de andere thans geschapen goden moesten daar wonen en deze laatsten kregen zoo geducht van weer en wind te lijden, dat zij holen groeven. Daardoor hadden zij wel weer veel last van de nattigheid, die hun vele ziekten bezorgde, maar toch had-

den zij het beter dan in het luchtruim. Duizenden van die holen vindt men in de provincie Karatsu.

Vijf geslachten van nakomelingen van Izanagi regeerden over het aardrijk. De laatste dier goden had vier zoons, van wie de oudste hunne rechten afstonden aan Jimmu Tenno (Tenno = Keizer) zoodat deze op 15jarigen ouderdom de eerste Mikado werd.

Geen wonder dat diepe vereering gekoesterd wordt voor een voorgeslacht, dat zulke brieven van adeldom kan vertoonen. Werkelijk is, de mythologie daargelaten, het geslacht der mikado's de oudste familie die ooit geregeerd heeft. Men bedenke hierbij, dat de Japanners het begrip van familie zeer ruim nemen en dat menige kroonprins op den troon is gesmokkeld, die niet de zoon der keizerin was.

Hoe het zij, er is maar één eeredienst in Japan: die der voorvaderen; slechts één geloof: het fossiele bijgeloof van oud Japan.

In de meeste huizen vindt men een klein altaar voor doode familieleden, die veel meer te beteekenen hebben, dan de levende. De godsdienstige plechtigheden, die met de meeste nauwgezetheid worden vervuld, zijn die bij begrafenissen. De voornaamste feesten zijn de oud nationale.

Er zijn vijf groote jaarlijksche volksfeesten. Op nieuwjaar bezoekt men tempels en graven - dus de woonplaatsen van het voorgeslacht - en eerst daarna vrienden en verwanten, waarbij ruim getoost en *sake* gedronken wordt. Den derden dag van de derde Japansche maand viert men het poppenfeest, den algemeenen verjaardag der meisjes en een dankdag voor de bloeiende vruchtboomen. Het huis wordt versierd met de prachtigste takken vol bloesems, met groen en met kleine poppen. Alle meisjes in Japan krijgen presenten van familie en vrienden en bedienen de gasten bij het feestmaal waarmede de dag wordt besloten.

De verjaardag der jongens is in Mei. De knapen ontvangen poppen die beroemde oorlogshelden voorstellen, met harnassen, wapens, schilden enz.

De feesten der Kami's worden verschillend gevierd in verschillende streken. Ze zijn ter eere van de zongodin, den oorlogsgod, den maangod, den beschermgod der Mikado's, den watergod. Dit laatste feest is bijzonder geliefd bij schippers en visschers.

Op de kruispunten van straten, in de buurt van een aan den watergod gewijden tempel, bij bronnen, kanalen, wordt een mast met twee vlaggen opgericht. Aan den voet daarvan worden op een met groen bamboes versierd altaar brood, visschen, rijst en dranken geplaatst. Kinderen maken muziek op gongs, terwijl volwassenen zich in hunne woningen zoo goed mogelijk vermaken.

Op 15 en 16 Juli viert men *Bon Matsuri*, het doodenfeest dat van Chineeschen oorsprong is. Dan neemt ieder vrijaf, behalve de koelies en de Kuruma-ya, de mannen die de lichte jinrikisha's trekken en die bij de drukkende warmte dan juist extra in touw zijn. Op die dagen staat alles in vollen bloei en men begrijpt licht, dat de zielen dan lust krijgen, het mooie Yamato nog eens te bezoeken.

Ieder koopt bloemen, vruchten, stokjes van bamboe en lampions, aan stalletjes, die langs de straten zijn opgeslagen. De kerkhoven worden verlicht en lampions worden bij de ingangen der huizen gehangen: witte om de zielen der kort geleden gestorven vrienden huiswaarts te geleiden; gekleurde voor hen, die reeds langer dood zijn. De afstand naar de andere wereld is 3,600,000,000 *ri*, een heel eind, daar een ri 4 kilometer is. De ziel mag dus wel een kleine versnapering hebben en daarom worden bij haar aankomst, behalve brandend geplozen touw, ook kleine schoteltjes met rijst en vruchten voor haar neergezet. Als een vlinder het huis binnen komt, beteekent dit, dat de ziel een kort bezoek komt brengen. Ook het graf is verlicht, voor het geval zij mocht willen nagaan, of de *toba*, het lichaam, behoorlijk is weggelegd en of de grafsteen voorzien is van den *kaimio*, den naam dien de priester den gestorvene geeft en waarmede deze voor de goden verschijnen moet om geoordeeld te worden en de verhuizingen te gaan doormaken, die de toestand der ziel eischt.

Aan zee of rivieren worden van de stokjes en rietjes, die men koopt, bootjes gebouwd en deze worden van eetwaar voorzien. In die kleine booten, elk met een lampje, maken de zielen de terugreis. De bloedverwanten oogen de wegdrijvende lichtjes na en als de wind ze uitblaast, of het bootje zinkt, dan heeft de ziel hare bestemming bereikt en roepen zij ‘Sayonara’, ‘Vaarwel.’*)

*) Letterlijk: ‘Indien het zoo zijn moet’, een beminnelijke afscheidsgroet.

De Japanner gaat even gemeenzaam met zijn dooden om als met de levenden. Wel gelooven niet velen meer aan een werkelijk terugkeeren van de gestorvenen, behalve in de herinnering, maar toch ... 't zou waar *kunnen* zijn en dan wil geen Japanner onbeleefd wezen, zelfs niet jegens iemand, die *misschien* aanwezig is.

Bij grafzerken wordt ook steeds een kommetje water geplaatst voor het geval de geest zou willen drinken. Den doode geeft men in de lijkkist een volledigen maaltijd, een stok in de rechterhand en legt zes *rin* (een kwart cent) in de linker, zoodat hij de tol zal kunnen betalen op de zes kruispunten, die hij voorbij moet. Armen worden bij nacht begraven, opdat de ziel niet gekwetst worde door de schamelheid waarmede de toba haar uitvaart doet.

De dood is voor den Japanner een der belangrijkste evenementen van zijn geheele leven. Dan begint zijn persoonlijk bestaan eerst goed, want hij sluit zich aan bij zijn groote menigte voorvaderen. Dan krijgt het individu ten laatste de erkenning, die hem bij zijn leven onthouden werd, in huis wordt een gedenktafel voor hem opgericht: de grafplaatsen der voorvaderen zijn tempels van eeredienst en vermaak tegelijk.

Overigens bestaat de eeredienst der Japanners in eenige godsdienstige gebruiken, die op het familieleven betrekking hebben bijv. den doop, zeven dagen na de geboorte van een kind, en een soort van aanneming voor meisjes op 3- of zeven-jarigen leeftijd, van jongens als zij 15 jaar oud zijn.

Behalve deze algemeene godsdienst, is het bijgeloof zeer verspreid onder het mindere volk. Engelbert Kaempfer noemde de Japanners een volk ‘ten alleruytersten bijgeloovig’. Men gelooft in spiritisme, toovenaarsvoorspellingen, het bezeten-zijn door vossen enz. De groote natuurverschijnselen wekten bij hen dezelfde vrees als bij andere volken: kometen waren voorboden van oorlogen en besmettelijke ziekten, men geloofde in voorteekenen, booze geesten, in tooveressen en reizende mediums, die de zielen van dooden konden oproepen.

De zielen der dooden bezoeken de plaatsen, waar de overledene geleefd heeft, beschermen de levende wezens, die hem dierbaar waren, of wreken het onrecht, dat hem werd aangedaan. De zielen van zelfmoordenaars dolen 's nachts rond om de plaats waar zij een eind aan hun leven maakten, en dwingen de voorbijgangers, ook zelfmoord te plegen.

Uit de leer van Confucius is het geloof aan voorspellingen het eenige, dat bij alle klassen der bevolking ingang heeft gevonden. Men gelooft aan gelukkige en ongelukkige dagen, aan de beteekenis van droomen.

Wie een nieuwe onderneming begint zal steeds den kalender raadplegen, op welken de door de priesters vastgestelde dagen van voor- en tegenspoed zijn aangegeven. Ook aan de teekenen van den dierenriem wordt een invloed ten goede of ten kwade toegeschreven.

De nacht van 2 Januari is de tijd van vizioenen. Dan moet ieder opteekenen wat hij droomt en in een register van 38 gezichten kan hij naslaan wat dit beteekent. Daarbij gaan de Japanners uit van de veronderstelling, dat juist het tegenovergestelde gebeuren zal van hetgeen men in den droom meent te ondervinden of te zien.

Zoo beschouwen zij het als heel gelukkig te droomen, dat men vermoord wordt. Wie droomt, dat hij geld vindt, zal spoedig geld verliezen, doch wie droomt van verlies, zal winnen. Droomen, dat men door den bliksem getroffen wordt, beduidt grooten voorspoed; den donder hooren: bevordering. Maar wie droomt van bevordering heeft ongeluk te wachten. Droomt men dat men door wolken omringd is, dan beteekent dit succès in zaken; maar een zwarte wolk, die zich omlaag stort, voorspelt ongeluk.

Het is over het algemeen een slecht teeken, van vorst te droomen, maar goed is het, in den droom door regen te worden overvallen. Te droomen van den dageraad, beduidt herstel van ziekte; te droomen, dat zon en maan vallen: het overlijden der ouders; wie droomt dat hij zon en maan opeet, zal een beroemd kind krijgen. Droomen dat het haar uitvalt beteekent ongeluk voor uw kind. Het is een uitstekend voorteeken, te droomen, dat het haar gekapt, gewasschen of grijs wordt. Het is slecht, te droomen, dat men een kamer binnentreedt, want dan zal men er spoedig uitgaan.

Droomen is het werk van de ziel. Zoodra iemand in slaap valt, gaat de ziel buiten het lichaam spelemeien en blijft daaraan nog slechts door een dunnen draad verbonden. Daarom sterft iemand, als men hem plotseling heftig wakker maakt. Zijn ziel heeft dan geen tijd, tot het lichaam terug te keeren.

De ziel wordt voorgesteld op prenten als een klein rond

zwart lichaam, en de avonturen der ontlichaamde ziel worden in Japansche vertelsels veelvuldig verhaald.

Er zijn allerlei gelukkige en ongelukkige voorteekenen.

Het is een goed teeken, een begrafenisstoet tegen te komen, maar bijzonder ongelukkig, wanneer er een u inhaalt. Als een begrafenisstoet achteraan komt, vlucht de Japanner ijlings in een winkel of ander huis.

Wie een woning voorbijkomt, waar een lijk is, stopt zijn duim in zijn vuist, om het kwaad af te weren. Een kind zal sterven binnen drie jaar, als het in een graf valt of met een bezem geslagen wordt. Als het niet netjes eet, en rijst op zijn kleeren morst, waarschuwt men het, dat het een koe zal worden. Wie in '*kan*' (de koudste tijd des jaars, nl. Jan. en Febr.). slechts één druppel morst, wanneer hij olie in de lamp giet, maakt, dat er brand zal komen. Dit ongeluk kan men echter voorkomen, door eenige druppels water over het hoofd van den morser te sprenkelen. Men doet dit echter nooit dan bij wijze van grap. Zooals wij geen beteekenis meer hechten aan het omvallen van een zoutvat, hebben voor de eenigszins ontwikkelden in Japan deze en dergelijke oude gebruiken geen anderen zin, dan dat men elkaar ermede in het ootje neemt. Het bijgeloof is in Japan niet die halve waanzin, welke in China allen vooruitgang belet.

Dat verhindert niet, dat nog menige eenvoudige ziel een verkalkt mansbeen uit een lijkoven onder het hoofd van een zieke zal leggen, in de volle overtuiging, dat dit hem goed zal doen; dat velen geen kamers in hun huis zullen schoonmaken, onmiddellijk nadat een der bewoners op reis is gegaan, uit vrees dan tegelijk zijn geluk weg te vegen; dat men voor den heer des huizes of den vader van het gezin, terwijl hij op reis is, toch steeds zijn maaltijden zorgvuldig zal klaar zetten, opdat hij geen gevaar loope, honger te lijden; dat menig jongman, om het hart zijner geliefde te winnen, in stilte de asch eener verbrande hagedis over haar uitstrooit.

Als een man een waaier vindt, gelooft hij, eenmaal tot een adellijke familie te zullen behooren; ziet men een ster verschieten dan beduidt dit, dat een ziel het lichaam verlaten heeft. Als de medicijnkop van een zieke omvalt, is dit een zekere voorspelling van zijn herstel (!)

Bij een bruiloft draagt noch bruid noch bruidegom eenig

kleed van purper, daar dit snel verkleurt en een teeken zou zijn, dat ook de liefde spoedig verkleuren zou.

Een probaat middel om een vervelenden bezoeker kwijt te raken is: ga naar de keuken, keer den bezem 't ouderst boven, hang er een doek over en wuif daar flink mede. Dan zal de bezoeker spoedig verdwijnen.

Als de pokken heerschen, plaatsen ouders een briefje aan den voorgevel met de mededeeling, dat hunne kinderen niet thuis zijn. Zoo houdt men de ziekte buiten.

Een Japanner slaapt nooit met het hoofd naar het noorden en de voeten zuidwaarts, want zoo wordt een lijk geplaatst. In vele hotels en particuliere woningen vindt men daarom aan de zoldering eene aanwijzing van de windstreken ten dienste van bange gasten. Sommige Japanners dragen ook om die reden een kompas. Dit gebruik is zeer opmerkelijk. Men acht het mogelijk - doch de geleerden durven er nog weinig van zeggen - dat de magnetische stroomen in de atmosfeer invloed oefenen op het zenuwstelsel en dat de ligging van het noorden naar het zuiden het meest met die stroomen in harmonie is.

Als iemand een tand verliest (ook als ze wordt uitgetrokken) moet men, opdat een andere ervoor in de plaats kome, de tand begraven onder de fondamenten van het huis, als zij uit de bovenkaak, op het dak werpen, als zij uit de onderkaak gekomen is.

Het huilen van een hond te middernacht beteekent dood in een gezin in de buurt. Als de zon schijnt en het regent zegt de Japanner, dat de vossen trouwen. Teekenaars stellen de vossen, ter bruiloft gaande, altijd voor in een stortregen.

Men wordt boos, als men zijn rijststokjes links van zijn bord vindt, want zoo worden misdadigers bediend. Onaangenaam is het, geschenken te ontvangen zonder *noshi* (een stuk hel gekleurd papier, dat op bijzondere wijze gevouwen is) want dit papier wordt weggelaten bij geschenken voor dooden. Photographie was eerst zeer impopulair, daar het volk dacht, dat men een stukje van zijn ziel verloor, telkens als een portret gemaakt werd.

Door scherp in den spiegel te kijken om twee uur in den ochtend kan eene vrouw haar toekomst te weten komen. Een dame, die dit middel beproefde, zag in den spiegel eene bede-

lares met haar eigen gelaatstrekken. Van dat oogenblik leefde zij bijzonder zuinig en had het haar heele leven goed en gemakkelijk. Maar bij haar dood viel een mat, gelijk aan die waarin bedelaars gewoon zijn zich te wikkelen, van de zoldering in haar huis, waaruit bleek, dat zij bedelares in de andere wereld geworden was.

Er zijn vele voorbeelden, dat een handig mensch een gelukkigen draai gaf aan een woord, dat ongelukkig kon worden uitgelegd.

Op nieuwjaarsdag hebben huisvaders niet graag, dat iemand het woord *shi* (dood) gebruikt. Dit is zeer lastig want de lettergreep *shi* komt in eenige honderden woorden voor. Nu bestaat bijv. een huishouden uit man, vrouw, kind en bediende. Een bezoeker spreekt toevallig van de *shiba* (een wijk in Tokio), of gebruikt *shi* in de beteekenis van onderwijzer, doen, gedicht. De gastheer is woedend, als de onnoozele bezoeker ten slotte opmerkt, dat het gezin uit vier (*shi*) personen bestaat. De beleefdheid verbiedt hem, iets te zeggen, maar hij ontslaat zijn bediende, om zoo te maken, dat er maar drie personen in zijn huishouden zijn. De bediende die Fuku heet, waarschuwt echter zijn meester tegen het wegzenden van *fuku* (geluk) uit zijn huis. Nu bedaart de heer des huizes, hij houdt zijn jongen en alles is in orde.

Vele Japanners vereeren den god Kampira om geen andere reden, dan wijl de eerste lettergreep van zijn naam goud beteekent.

Wie zich op den tong bijt, gelooft, dat iemand hem zijn maal benijdt; het is een slecht teeken, als de stokjes breken bij het eten; lekkerbekken denken hun leven te kunnen verlengen, door de eerste vruchten, visch, graan of groenten van het seizoen te eten. Op maskers en af beeldingen ziet men dikwijls gezichten met een mond als een tuit: dat zijn menschen, wier ouders thee of water uit de tuit in plaats van uit een kopje dronken, leert men aan kinderen.

Vooral wordt in het land der papieren huizen gelet op alle teekenen, die een brand voorspellen. Brand zal zeker uitbreken als de haan luid kraait in den avond; als een hond op het dak klimt; als een wezel schreeuwt; als men olie morst in den winter.

Bij theeschenken gebeurt het soms, dat de steel van een

blad met de thee naar buiten komt en een oogenblik overeind staat. Uit de richting, waarheen ze valt, verwacht men een bezoeker.

Vele menschen uit den lageren stand willen zich het hoofd niet wasschen op den dag van het paard (zoo genoemd naar een der teekenen van den dierenriem) opdat hun haar niet rood worde. Elke andere haarkleur dan pikzwart is den Japanner een gruwel.

Bij een zon- of maan-eclips bedekt men zorgvuldig de bronnen, daar geloofd wordt, dat dan gif uit de lucht valt. Zaden zullen niet ontkiemen, indien zij op zekere dagen worden uitgestrooid. Vele menschen zullen hun huis niet bouwen met den gevel naar het noordoosten want uit deze windstreek (het noorden wordt ‘duivelspoort’ genoemd) is bijzonder groot kwaad te wachten.

Een zonderlinge ziekte, ofschoon denkbeeldig niet minder schadelijk, en die vooral bij vrouwen voorkomt, is kitsune-isuki of ‘door de vossen bezeten zijn.’

De vos is het geheimzinnige beest; hij komt het lichaam binnen door de borst, de oogen, of zelfs tusschen de nagels en het vleesch der vingers. De bezetene weet wat de vos in hem denkt en spreekt en houdt zelfs lange gesprekken met hem.

Als een priester den vos ernstig toespreekt, zegt hij voor welke offeranden - koeken, enz. - hij weg wil gaan. Deze lekkernijen worden op het altaar gelegd; gewoonlijk neemt de vos dan zijn ‘geëerd afscheid’ en de patiënt herstelt. Er zijn niet alleen menschen, die door vossen kunnen worden bezeten, maar er zijn er ook, die in vossen heeten te kunnen varen. In de provincie Izumo bestaat het zonderlinge geloof aan vossenhouders. ‘Vossenhoudende families’, zegt men, hebben 75 kleine, wezelachtige vossen, die haar geleiden en beschermen waar zij ook gaan, die de velden bewaken en vreemde indringers afhouden. Wie door kwaadwilligheid of onwetendheid eenige schade aanricht, wordt onmiddellijk door den vos bezeten, tengevolge waarvan hij zijn misdaad-uitflapt en soms zelfs zijn dood veroorzaakt. ‘Vossenhouders’ worden geschuwd als slangen, en vormen een afgesloten kaste als de Paria's. Wanneer een huwelijk gesloten wordt tusschen twee personen, die ver van elkaar wonen en elkander niet kennen, is de eerste vraag, die de ouders stellen, of onder de andere partij ‘vossenhouders’ zijn. Want het trouwen in

zulk eene familie maakt, dat men zelf ‘vossenhouder’ wordt. Wil het ongeluk, dat een jongman een verbintenis aanknoopt met een meisje uit een vossenhouders-familie, dan verbieden zijn ouders hem hun huis voor zijn geheele leven.

Jhr. J.L.C. Pompe van Meerdervoort verhaalt in zijn doorwrocht werk: ‘*Vijf jaren in Japan*’ de volgende aardige ‘vossemalice’, waarvan hij eens getuige was.

In de H .... straat woonde een 17jarig beeldschoon meisje van gegoeden stand. In den nazomer van 1860 was het ouderlijk huis in groote opschudding, want de lieve dochter was verdwenen en *moest* geschaakt zijn door een vos. Volgens het verhaal had zij den vorigen dag in den vossentempel gebeden en had de vos haar toen bevolen weder te komen en wel op den avond van den volgenden dag. (Dit was door het meisje medegedeeld aan een jonger zusje, maar aan niemand anders, daar de vos anders zeer boos zou zijn geworden.)

Een geheel leger van buren, vrienden en bekenden kwam op de been, gewapend met knuppels, sabels en dergelijke wapens en doorzocht de stad, vooral de bergachtige omstreken, gedurende drie avonden met flambouwen, ten einde den vos met den geschaakten prooi te vinden. (Overdag houdt de vos zich schuil.) Gedurende dit zoeken werd voortdurend op bekkens geslagen, ten einde den vos op te jagen en tevens om het door vosseninvloed in slaap gebrachte meisje te wekken. Drie avonden bleef echter het zoeken vergeefsch, op den vierden vond men gelukkig het meisje terug, slapende nabij een bergpad in het gras, met gescheurde kleederen. Geen twijfel meer of de vos was in het spel; het meisje werd gewekt en in vroolijken optocht naar de ouderlijke woning gebracht, waar zij op alle vragen weenende uitriep Kitsné! Kitsné! meer kon men niet te weten komen. Een groot feestmaal werd aangericht ter eere van de teruggevonden dochter, en niemand twijfelde, of het was eene schaakpartij van den vos, die door allerlei bovennatuurlijke krachten en betooveringen het arme meisje had meegevoerd .... Tenminste ieder hield zich zoo; doch men moet bedenken dat de Japanners nooit één oogenblik de uiterlijke beleefdheid en het fatsoen uit het oog verliezen .....

‘De zaak interesseerde mij toch eenigszins’, schrijft de heer Pompe van Meerdervoort, ‘en ik hield het meisje in het oog, en werkelijk, ongeveer ¾ jaar na deze schaking gebeurde er

eene geschiedenis met dat meisje, welke terecht deed betwijfelen of men alléén aan vossemalice moest denken. Toch kan ik stellig verzekeren, dat zij een voorwerp bleef van verdubbelde ouderliefde en dat niemand er aan twijfelde, of de vos was van alles de schuld. Ja zelfs menigeen onder mijne leerlingen die door een jarenlangen, dagelijkschen omgang met mij van vele vooroordeelen genezen waren, konden zich in dezen niet van hun bijgeloof losmaken.'

In de Izumo-provincie is het bezeten zijn een zenuwziekte geworden veel erger dan ergens elders. Een adsistent-hoogleeraar aan de rijksuniversiteit vond op een inspectiereis niet minder dan 31 gevallen. Prof. Chamberlain, schrijver van '*Things Japanese*' verhaalt, dat hij in zeker dorp in het cholerajaar 1879 met een bediende en een anderen metgezel door Shinto-priesters moest onttooverd worden vóór hij huisvesting kon vinden, daar de bevolking de Engelschen beschuldigde, bezeten te zijn en den demon der cholera te hebben medegebracht.

Dassen zullen de menschen eer voor 't lapje houden, dan ernstig bedriegen. Een van hun fratsen is, de gedaante van de maan aan te nemen; maar dit kunnen zij alleen, wanneer de echte maan schijnt. Een andere grap van hen is, dat zij de taptoe op hun maag slaan, en zoo worden zij met een zwaar embonpoint doorgaans afgebeeld.

Tegen ziekten als het bezeten zijn, hebben de Japanners geen ander middel dan onttoovering en bezwering. Bij gewone ziekten helpen zij zich gemakkelijker.

Wie ziek wordt, begint met een klein portretje van Buddha, op zacht papier gedrukt, in heet water, in te nemen. Baat dit niet, dan komt de dokter de pols voelen en geeft een westersch recept, dat waarschijnlijk een betere uitwerking heeft. De opgeruimde aard van den patient helpt daarbij mede tot herstel. Wordt hij niet beter, welnu: hij wordt dan een *hotoke sama*, een vrijgemaakte geest, aan wien de *kadobi*, de doodslamp, den weg naar de andere wereld wijst; een beter en gelukkiger land zelfs dan Japan.

Zoo bemoedigend is de Japansche wereldbeschouwing.

Toch gelooven zij aan herediteit en vergelding. Een treffend gebruik dankt daaraan zijn oorsprong.

Somtijds ziet men, in of bij een kerkhof, de '*Nagare Kanjo*'. Een langwerpig stuk doek is aan de vier hoeken bevestigd aan

vier in den grond geslagen roeden, nabij een stroompje, dat op een heuvelhelling ontspringt. Bij de bron ligt een lepeltje; op het kleed zijn een naam en een gebed geschreven.

Een en ander heeft betrekking op de ziel eener moeder in het vagevuur. Indien gij eenige oogenblikken wacht, zult gij een voorbijganger zien stilstaan, een gebed doen en een schepje water op het doek gieten, waarna hij blijft tot het er geheel is ingetrokken.

Het opschrift, waarbij den voorbijganger, in naam des hemels, gesmeekt wordt, de straffen eener ziel in pijniging te verlichten, heeft hem getroffen; hij kent het verhaal van de moeder, die stierf, opdat haar kleine zou leven ....

De Japanners gelooven, dat alle rampen het gevolg zijn van misdaden, in dit of in een vroeger bestaan bedreven. De moeder die sterft, als haar kind geboren wordt, ondergaat volgens hen een straf voor een zware zonde, die wellicht in een lang verleden kring van bestaan begaan werd. Haar kind moet zij verlaten; zij moet in de hel lijden en smachten tot de vloek ophoudt, door het verslijten van het symbolische kleed. Als dit zoo ver vergaan is, dat het water er niet langer intrekt, maar er door valt, stijgt de bevrijde ziel der moeder op naar een hoogeren kring van bestaan.

De quintessence van de levensbeschouwing der Japanners vindt men in de voorstelling, die zij zich van hunne huisgoden maken. Zij springen daarmede even familiaar om als met hunne tempels, die bedehuizen en tegelijk plaatsen van vermaak zijn, met wilden beesten, acrobaten, schiettenten, enz.

De meest geliefde, men mag wel zeggen: populairste dezer huisgodheden, is Ben-zai-ten-njo, de Japansche madonna, in het dagelijksch leven eenvoudig ‘Benten’ genoemd, die, schoon en deugdzaam, meestal wordt afgebeeld met de door haar uitgevonden luit, op welke zij aan het strand speelt, bij maanlicht. Zij heeft niets van de Arische Venus, die tot vleeschelijke liefde opwekt en op den Olympus schandaal maakt. Zij is wijs, verstandig, vernuftig en talentvol en het ideaal eener werkzame en praktische huismoeder. Zij heeft vijftien zonen, die allen wat men noemt, een ‘eervolle maatschappelijke positie’ bekleeden. De een is bankier, de tweede dokter, een ander kleedermaker, een vierde schrijver enz. Alleen de vijftiende is een Jan Salie. Hij doet niets en is de zondebok der familie.

De Japanners vereeren Benten als de vruchtbare moeder, als de zee, die beschermt, voedt en verrijkt. Zij draagt een keizerlijke diadeem en een goddelijke aureool om het voorhoofd en is in prachtige gewaden gehuld. De huissleutel is haar attribuut! In de hoogste opvatting wordt zij de verpersoonlijking van de rijkste en edelste krachten der natuur en der menschheid, de bron en schenkster van alle geluk.

Waar de Roomsche moedermaagd stil en lijdelijk neerzit, in liefelijke kuischheid en mystieke verrukking opgaande in haar moedervreugd, - daar is de Japansche meer eene godin voor het praktische leven, het ideaal van eene vrouw, die de handen uit de mouw wil steken. Zij is begrijpelijker en bevredigt ieder. Maar de vraag is, of deze gezonde, verstandige, huiselijke godin met haar honderd deugden grootscher, artistieker gedacht is, dan de in een eindeloos liefelijk, genadevol wezen verpersoonlijkte moederliefde.

De taak der huisgoden is voornamelijk, de menschen te voorzien van de gaven, die zij in het dagelijksch leven het meest op prijs stellen: lang leven, eten, rijkdom, talenten, roem, liefde en tevredenheid. Deze laatste gaaf is overbodig voor wie de zes eerste bezit, zou men zeggen. Maar de oppergod kende de menschen beter. Hij schiep een afzonderlijken god voor tevredenheid in armoede, want die in rijkdom kan niet bestaan, zeggen de Japanners. Hotei - dat is die god - is een dikke slaperige vagabond, de vriend der kinderen, die over zijn log lichaam rollen en stoeien, als hij een middagdutje doet in den zonneschijn - waarop hij verzot is - of verhalen aan hen vertelt.

De eenige god, die in ernst genomen wordt is Shiou-Rô, die een lang leven kan schenken. Hij ziet er goedig en vriendelijk uit met zijn sneeuwwitten baard en zijn geweldig hoog voorhoofd. Zijn hoofd is zoo uitgezet, zeggen de Japanners, omdat hij voortdurend peinst, hoe de menschen gelukkiger te maken. Ook de god der talenten Tossi Toku heeft een bijzonder hoogen schedel. Van de andere goden is het meest bekend Daikokou, de god van den rijkdom, die kort en dik, in zeer wijde kleederen is gedost en een grooten zak met zich voert, waarin zich al zijn schatten bevinden. Hij zit op stapels koopwaren; een zijner attributen is ... de rat: de ergste vijand van den rijkdom.

Dit is weder een staaltje van de diepzinnige ironie der Japanners. Hun spotzucht is onbedwingbaar. Hun beste goden worden op spotprenten voorgesteld als reizende tooneelspelers, die met kinderen stoeien, of zingen voor een geïmproviseerd auditorium. Zelfs Benten wordt soms aldus afgebeeld. Als zij in een weldadige bui is, naait zij voor de armen even ijverig als eene Amsterdamsche damesvereeniging.

Behalve deze onberispelijke godheden is er een menigte demonen, die dikwijls vol grillen en zeer humeurig zijn. Het verschrikkelijkst is Tatsmaki, de draak van den typhon, die in de stilte van peillooze wateren verborgen ligt. Als storm opsteekt, slaat hij zijn vreeselijke kaken met donderend geraas op elkaar, terwijl zijn kop met golvende haarlokken naar de oppervlakte komt en zijn groot groen en robijnen lijf met langen, als goud glinsterenden staart, zich verlustigend in het oproer der elementen, wendt en kronkelt in de opgezweepte golven.

Japansche duivels zijn niet, zooals de christelijke, de ergste vijanden van den mensch, slechts zinnende op het verderven van zijne ziel. Integendeel: hun geliefkoosde bezigheid is, de menschen bij hun leven te bedriegen en zich zoo lang mogelijk ten hunnen koste te vermaken. Zij kwellen hunne slachtoffers met ruwe grappen en beschimpingen, wat hun veel vermakelijker toeschijnt, dan de zondaars, na hun dood, op een plaats van eeuwige marteling te roosteren. Ook gebeurt het wel, dat de menschen met behulp van hoogere geesten de overhand behouden en maken, dat hunne plagers en aanvallers worden uitgelachen.

Merkwaardig is de dolle, jongensachtige voorstelling die men geeft van den donder. Het is niet, zooals bij ons, eene onweerstaanbare natuurkracht, het toornen eener verbolgen godheid, maar een soort van razernij van een fantastischen, harigen dwerg met verdraaide beenen, die als een gek in het rond springt, buitelingen maakt in een donkere wolk, trommelend op bekkens aan een lang snoer, die hij om zijn hoofd zwaait.

Füten, de windduivel is wat minder dwaas, maar even leelijk. Hij zit half gevangen in een onmetelijken zak, waarin de stormen zijn opgesloten, en welks beide uiteinden hij in de hand houdt, gereed, ze los te laten, zoodra de lust daartoe hem bekruipt.

De zonderlingste afbeeldingen op prenten zijn de onmogelijke wezens met armen, vijf malen langer dan het lichaam, die de dwaaste grappen uithalen. Soms vliegt hun hoofd, dat met een koord aan het lichaam verbonden blijft, in tegenovergestelde richting weg, of gaat, op een ellenlangen nek, een bezoek brengen in een aangrenzend vertrek, terwijl de eigenaar rustig *go* blijft zitten spelen. Ook ziet men vogelmenschen afgebeeld met een neus van eenige voeten lengte, dien zij op den schouder van een ander leggen en er dan pakjes aan dragen. Zeer gebruikelijk is het, dieren, vooral vossen, in menschengedaante voor te stellen of aan planten den vorm van dieren te geven ...

Is het Japansche geloof een natuurdienst, dan is het er al een van de zonderlingste soort!

Niets heeft het van de vereering der hoogste Rechtvaardigheid bij de Christenen, der hoogste Schoonheid bij de Grieken. De Japansche huisgoden en demonen zijn de gelijken, zoo niet de minderen van de menschen. Men knikt hen vriendelijk toe en houdt ze voor het lapje. Daar zij de ziel geen kwaad kunnen doen en de Japanner geen doodsvrees kent, behoeft men niet zoo vreeselijk bang voor hen te zijn. Het verschrikkelijke wordt getemperd door grolligheid, blind materialistisch ontzag gaat steeds gepaard met humor - het product van nationale lichtzinnigheid of volstrekt scepticisme. Godsdienst en natuur worden bespot waar 't kan, want het leven in ‘Yamato’ moet één groote vroolijke jool, één vermakelijke, gezellige picnic zijn. En zoo denkt men soms, dat de Japanner de natuur beziet door een der vreemdste scheef en krom geslepen verkleinglazen, die snaaksch vernuf ooit uitdacht, waardoor elke lach een grimas, iedere beweging een buiteling moet schijnen.

H.S.M. VAN WICKEVOORT CROMMELIN.

Ozon als zuiveringsmiddel van drinkwater.

Waar er over geklaagd wordt - te recht - dat ons land zoo weinig deel neemt aan de ontwikkeling van de electrotechniek, daar mag wel eens de aandacht gevestigd worden op een technisch Laboratorium, zooals er geen tweede bestaat, dat de oplossing gebracht heeft van een hoogst belangrijk probleem: de vervaardiging van ozon in groote hoeveelheden tot een prijs veel lager dan tot heden mogelijk was.

Ik spreek van een Laboratorium. Welken anderen naam zal men geven aan de inrichting in de gemeente Oudshoorn - een vijftal minuten wandelens van het spoorwegstation Alfen - aan het hoofd waarvan Jhr. H. Tindal staat? Men is gewoon ze een fabriek te noemen. Maar een fabriek, die niets aflevert; die het als haar dagelijks terugkeerende taak beschouwt alle verkregen uitkomsten nauwkeurig op te teekenen; die elke gelegenheid aangrijpt om de gevolgde methoden, zoo het mogelijk blijkt, te verbeteren; die open staat voor belangstellende bezoekers, aan wie met de grootste voorkomendheid alle mogelijke inlichtingen worden gegeven; zulk een fabriek neemt dan toch onder hare zusteren wel een bijzondere plaats in.

Ik had het voorrecht deel te nemen aan een bezoek, dat onlangs door eenige heeren aan het technisch Laboratorium werd gebracht. Het meest trof mij als physicus, de toepassing van de electriciteit, al kwamen mij, door mijn leekenoogen bezien, de uitkomsten op het gebied der steriliseering verkregen, allerbelangrijkst voor.

Ozon is een vorm van zuurstof. De gewone zuurstof, zooals zij in de lucht aanwezig is, bestaat uit moleculen waarvan de scheikundigen op zeer goede gronden aannemen dat zij ieder uit twee

zuurstof-atomen zijn opgebouwd. Daarentegen worden de ozonmoleculen door drie zuurstof-atomen gevormd.

Zuurstof verbindt zich met tal van lichamen; een verbinding met zuurstof heet verbranding of oxydatie, al moet men hierbij niet altijd denken aan een vlam en aan een hooge temperatuur.

De meeste lichamen van organischen oorsprong worden door aanhoudende aanraking met zuurstof geoxydeerd; doch dikwijls geschiedt dit proces uiterst langzaam. Een bespoediging kan men verkrijgen door de temperatuur van de te oxydeeren lichamen minder of meer hoog te maken. Doch hetzelfde is te bereiken zonder verhooging der temperatuur, indien men een dergelijk lichaam met ozon in aanraking brengt. Een ozon-molecule schijnt gemakkelijk een zuurstofatoom los te laten, waardoor zij weer een gewone zuurstof-molecule wordt maar tevens oxydatie veroorzaakt onder omstandigheden, waaronder de gewone zuurstof dit niet kan doen.

Het doel dat de heer Tindal zich stelt, is nu dit: het water, dat bestemd is drinkwater te worden, maar ontleend is bijv. aan een rivier en dus bezwangerd met tallooze bacteriën, door voldoende aanraking met ozon geheel vrij van bacteriën of, met andere woorden, geheel steriel te maken.

Dat bacteriën door aanraking met ozon-houdende lucht na korteren of langeren tijd gedood worden, was bekend. Maar een collegeproef waarbij een buisje water door ozon gesteriliseerd wordt, om te zetten in een sterilisatie bijv. van al het Vechtwater dat aan Amsterdam wordt toegevoerd, zal nog menig hygienist die het werk van het Laboratorium niet kent, volslagen onmogelijk schijnen.

Het is te begrijpen dat te Oudshoorn de vervaardiging van ozon op den voorgrond treedt.

Het gemakkelijkst verkrijgt men ozon, als men electrische vonken door zuurstof of door lucht laat slaan. Dan wordt een deel - gewoonlijk slechts een zeer klein deel - der aanwezige zuurstof in ozon omgezet. Maar het is voor de hoeveelheid gevormden ozon niet onverschillig in welken vorm de electrische vonken optreden.

Wanneer tusschen de knoppen bijv. van een electriseer-machine van Holtz bij een bepaalden afstand der knoppen door het draaien der beweeglijke schijf een bepaald spanningsverschil - de natuurkundigen spreken liever van potentiaal-verschil - is ontwikkeld, ontstaat een vonk, die zich als een sterk-lichtgevende lijn aan ons voordoet en vergezeld gaat van een knal. Verbindt men aan de

knoppen van de Holtz-machine een paar Leidsche flesschen, dan zal een grootere hoeveelheid electriciteit door het draaien der beweeglijke schijf ontwikkeld moeten worden alvorens tusschen de knoppen het spanningsverschil bereikt wordt, noodig voor het optreden der vonk. Maar de optredende vonk is dan ook zwaarder - sterker lichtgevend - en de knal harder.

Dit laatste bewijst reeds dat de vonk een vrij samengesteld verschijnsel is. Het spanningsverschil noodig om een vonk van zekere lengte te verkrijgen, hangt namelijk af van verschillende omstandigheden. Voor een vonk van bepaalde lengte is het vereischte spanningsverschil des te kleiner naarmate de tusschengelegene lucht warmer is en ijler. Indien nu bij een bepaalde temperatuur en een bepaalde dichtheid der lucht tusschen de knoppen het noodige spanningsverschil is verkregen, gaat een eerste kleine hoeveelheid electriciteit over, waardoor terstond het spanningsverschil daalt. Maar door den overgang van die eerste kleine hoeveelheid electriciteit is de lucht iets verwarmd geworden en ook eenigermate weggeslingerd, zoodat nu een kleiner spanningsverschil in staat is een vonk van dezelfde lengte te geven, wat ten gevolge heeft dat wederom een hoeveelheid electriciteit overgaat, welke op haar beurt de omstandigheden zoodanig wijzigt dat een derde hoeveelheid kan overgaan; enz. Ten slotte is door het wegvloeien van al die hoeveelheden electriciteit het spanningsverschil zóó ver gedaald, dat zelfs onder de meer gunstige omstandigheden een verdere overgang van electrici*v*eit onmogelijk wordt; het verschijnsel van de vonk is ten einde.

Nu is het te begrijpen waarom de aanwezigheid van Leidsche flesschen van invloed is op de zwaarte der vonk. Er is dan wel eeu grootere hoeveelheid electriciteit noodig geweest om tusschen de knoppen het vereischte spanningsverschil te doen ontstaan, maar omgekeerd zal nu ook een grootere hoeveelheid electriciteit moeten overgaan voordat het spanningsverschil met een zeker bedrag is verminderd. Natuurlijk moet men er voor zorgen, wil men een zware vonk verkrijgen, dat de electriciteit zoo gemakkelijk mogelijk van de binnenbekleedsels der Leidsche flesschen naar de knoppen kan stroomen.

Bemoeilijkt men deze toevloeiing door de Leidsche flesschen met de knoppen te verbinden, niet door middel van metaalstaven maar door middel van vochtige touwen, dan zal tusschen de knop-

pen het spanningsverschil eerder dalen en de hoeveelheid electriciteit welke overgaat voordat de vonk ten einde is, veel kleiner zijn.

Kan men de proeven zoodanig inrichten dat de vonken zwaarder worden, zoo kan men ook verkrijgen dat de vonken veel minder zwaar worden dan bijv. onder gewone omstandigheden tusschen de knoppen van een Holtz-machine. Men bereikt dit door de knoppen te vervangen door metalen punten. Dan brengt de overgang van een kleine hoeveelheid electriciteit een zoodanige vermindering van het spanningsverschil te weeg, dat de vonk al zeer spoedig ten einde is. Op die wijze kan men ook zoogenaamde stille ontladingen in het leven roepen, dat zijn ontladingen zich openbarende door vonken die met nagenoeg geen geluid gepaard gaan en zeer lichtzwak zijn; het licht dat zij uitzenden is alleen in een donkere kamer goed waar te nemen en van een violette tint.

Het zijn nu vooral deze stille ontladingen welke de omzetting van gewone zuurstof in ozon tot stand brengen.

Men zou kunnen meenen dat niets eenvoudiger is dan een toestel tc vervaardigen voor het verkrijgen van ozon. Men zou aan een der staven van een Holtz-machine een reeks metalen punten kunnen aanbrengen en daartegenover stellen een tweede reeks metalen punten verbonden met de andere staaf der Holtz-machine. Indien men dan een bepaalde omwentelingssnelheid van de beweeglijke schijf wist te onderhouden, zou men zeker een reeks van stille ontladingen waarnemen; maar telkens zou men een gewone vonk zien optreden, gevolgd door talrijke andere gewone vonken. Door de omwentelingssnelheid der beweeglijke schijf te veranderen, zou men wel de stille ontladingen opnieuw kunnen verkrijgen; doch een oogenblik later zouden de gewone weer voor den dag komen. In één woord, men heeft het niet in zijn macht er voor te zorgen dat uitsluitend stille ontladingen plaats grijpen of zelfs dat zij in aantal overwegend zijn.

Daarom was men gewoon tot het verkrijgen van ozon in kleine hoeveelheid gebruik te maken van een toestelletje van von Babo. Binnen een glazen buis werd een metaaldraad gebracht; deze glazen buis werd gestoken in een tweede buis, die aan de buitenzijde door een metaaldraad omgeven was. Door de tusschenruimte tusschen de beide buizen werd lucht gevoerd, terwijl de metaaldraden verbonden werden met de polen van een electriseermachine, nu niet van een machine van Holtz maar van een inductor van Ruhmkorff.

De metaaldraden waren dus gescheiden door twee glaslagen, waardoor het optreden van vonken verhinderd werd; maar daar het spanningsverschil tusschen de metaaldraden bij gebruikmaking van een inductor van Ruhmkorff telkens wisselt, zoodat het eene oogenblik de buitenste draad een hoogere spanning had dan de binnenste, en het volgende oogenblik de binnenste een hoogere spanning dan de buitenste metaaldraad, ontstond er in de gasmassa tusschen de beide glazen buizen een beweging van electriciteit nu in de eene richting, dan in de tegenovergestelde richting, welke geheel als de stille ontladingen de omzetting van zuurstof in ozon bewerkte.

Men heeft getracht het toestelletje van von Babo in het groot voor de techniek bruikbaar te maken. In het Laboratorium te Oudshoorn zag ik een vroeger gebruikten toestel, bestaand uit een groot aantal glazen buizen, in ieder waarvan een metaaldraad gestoken was. De eene helft van die metaaldraden werden in verbinding gebracht met de eene pool, de andere helft in verbinding met de andere pool der electriseermachine. Tusschen de buizen werd lucht toegevoerd en na gedeeltelijk in ozon omgezet te zijn, weggezogen. Natuurlijk moest men om gunstige uitkomsten te verkrijgen, het spanningsverschil tusschen de polen zoo groot mogelijk maken. En hierbij kwamen groote bezwaren aan den dag. Telkens gebeurde het dat een buis doorgeslagen werd zonder dat men de reden kon aangeven waarom zij dagen of weken lang aan het electrische spanningsverschil weerstand had kunnen bieden en nu plotseling hiertoe niet in staat bleek te zijn. In zulk een geval moest de verbinding met de electriseermachine opgeheven en de gebroken buis vervangen worden door een andere, wat voor een geregeld bedrijf natuurlijk in de hoogste mate hinderlijk was.

Het mag dus wel een belangrijke uitvinding genoemd worden dat de heer Schneller, de electro-technicus welke den heer Tindal terzijde staat, een methode vond tot het met zekerheid onderhouden van de stille ontlading zonder gebruik te maken van glazen buizen; een methode die bovendien veroorloofde de doorgevoerde lucht tot een ongekend hoog gehalte ozon-houdend te maken.

De uitvinding is, zooals met vele belangrijke uitvindingen het geval is, à posteriori bezien het ei van Columbus.

De heer Schneller verbindt de polen van een electriseermachine - waarover dadelijk meer - tusschen welker polen het spanningsverschil evenals bij den inductor van Ruhmkorff telkens

wisselt, met twee borstels van metaaldraad, waarvan de punten tegenover elkander zijn geplaatst. Tot zoover is dus de overeenkomst volledig met het straks gedachte toestel, waarbij twee reeksen metalen punten aan de staven van een Holtz-machine waren bevestigd en dat afgekeurd werd omdat men het onderhouden van de stille ontlading niet in zijn macht had. Maar in de verbinding tusschen de polen der electriseermachine en de borstels legt de heer Schneller der electriciteit, die zich anders zoo ontzettend snel verplaatst, een breidel aan. De electriciteit kan van de polen de metalen borstels alleen bereiken door een kolom water. Deze kolom water biedt aan de beweging der electriciteit een grooten tegenstand; de toevoer der electriciteit heeft wel geregeld plaats, maar niet snel genoeg om, als tusschen de punten van de borstels een eerste hoeveelheid electiciteit overgaat, te verhinderen dat het spanningsverschil tusschen de punten van de borstels daalt beneden het bedrag vereischt voor den overgang van een tweede hoeveelheid electriciteit. Bij elke vonk op zich zelve gaat dus slechts een kleine boeveelheid electriciteit over, maar het aantal vonken die elkander in kort tijdsverloop opvolgen is zeer groot.

De uitkomst door deze eenvoudige inrichting van den heer Schneller verkregen, is verrassend. Het is werkelijk een genoegen in een donker vertrek zijn toestel te zien werken waar de tallooze stille ontladingen de geheele tusschenruimte tot een violet-lichtende massa maken, en slechts hoogst zelden een knetterende vonk onder hare stille zusteren wordt waargenomen.

Een reeks van deze borstel-paren zijn in een groote glazen kast geplaatst, waarbinnen lucht gevoerd wordt die te voren is afgekoeld De ervaring heeft te Oudshoorn geleerd dat van de afgekoelde zuurstof een grooter deel in ozon omgezet wordt dan van de zuurstof bij gewone temperatuur. De reeds gedeeltelijk geozoniseerde lucht wordt weggezogen, en kan, na opnieuw afgekoeld te zijn, in de kast worden teruggevoerd om nog grooter gehalte aan ozon te verkrijgen. Op die wijze is, naar men mij mededeelde, lucht te verkrijgen die 10 percent ozon bevat.

Ook de electriseermachine is de bezichtiging ten volle waard. Het zou mij veel te ver voeren als ik een beschrijving ervan wilde geven welke gevolgd zou kunnen worden door lezers, die geen speciale studie van de natuurkunde of de electro-techniek hebben gemaakt. Daarom zij alleen vermeld dat gebruik gemaakt wordt

van een wisselstroommachine van Brush met 400 poolwisselingen per seconde en een klemspanning van 100 volt. Deze wissel-stroomen worden geleid naast elkander in twee transformatoren, door den heer Schneller zelven gebouwd, waarbij de isoleering door lucht verkregen is.

In elk der transformatoren wordt de spanning opgevoerd tot 25000 volt. De twee secondaire draden worden achter elkander geschakeld, waardoor een spanning van 50000 volt wordt bereikt.

De eene pooldraad is in verbinding met de aarde, wat het natuurlijk dubbel noodig maakt dat men niet bij ongeluk den anderen pooldraad aanraakt.

Merkwaardig waren de vlamontladingen, die de heer Schneller ons liet zien door den geisoleerden pooldraad te doen naderen tot den muur van het vertrek. Zij herinnerden dadelijk aan de ontladingen door Tesla beschreven.

Op twee wijzen wordt de geozoniseerde lucht aangewend tot het steriliseeren van water. Bij de eene methode wordt in een afgesloten ruimte lucht gebracht met zoo hoog mogelijk gehalte aan ozon, en laat men het water in fijne stralen deze ruimte binnentreden. De waterstralen verdeelen zich in tallooze droppelen welke zich in het benedenste gedeelte verzamelen. De betrekkelijk kort durende aanraking van deze droppels met de sterk geozoniseerde lucht is dan voldoende om de steriliseering te weeg te brengen.

Bij de tweede methode wordt het water te gelijk met ozon-houdende lucht geleid door een stelsel van buizen. Om langs dezen weg de sterilisatie volkomen te bereiken, behoeft het ozon-gehalte der lucht lang niet zoo groot te zijn als bij de eerste methode; maar de aanraking tusschen het water en de ozon-houdende lucht moet hier veel langer duren. Daartegenover staat dat de vervaardiging van 5 kub. meter lucht met een ozon-gehalte van 2 pct. minder kost dan die van 1 kub. meter lucht met een ozon-gehalte van 10 pct.

De sterilisatie-proeven worden genomen met het water van den Ouden Rijn. De heer van der Sleen, de bacterioloog welken de heer Tindal aan zijn Laboratorium heeft verbonden, onderzoekt dagelijks of het verkregen water volkomen steriel is. Ik acht mij niet gerechtigd een oordeel uit te spreken over de beteekenis der uitkomsten van den heer van der Sleen; dit moge een hiertoe bevoegde doen. Evenmin zal ik mij wagen aan een beoordeeling van de meening van den heer Tindal datde toepassing der methode

in het groot niet alleen niet op onoverkomelijke finantieele bezwaren behoeft af te stuiten, maar integendeel groote finantieele voordeelen biedt waar anders het water van ver verwijderde plaatsen aangevoerd zou moeten worden. Al schijnt mij zijn meening juist toe, ik zou haar niet met cijfers kunnen staven.

Maar wel meen ik te mogen beweren dat dank zij der uitvinding van den heer Schneller de mogelijkheid van sterilisatie van water in het groot door middel van ozon te Oudshoorn bewezen is en dat den heer Tindal en zijnen medewerkers voor hun streven de erkentelijkheid toekomt van allen, die belang stellen in de volksgezondheid.

V.A. JULIUS.

Een Fransch boek over de geschiedenis der Bataafsche republiek.

(L. Legrand.) La Révolution française en Hollande. La République Batave. Paris 1894.

Ik schaam me - een beetjen - dat er eerst nu over Legrand's boek: *La République Batave* in de Gids wordt gesproken. Misschien zou men het kunnen voorstellen, - en, met wat goeden wil, zou men het kunnen aannemen, - dat de redactie van het tijdschrift gewacht heeft op de voltooiing der hollandsche vertaling, dezer dagen verschenen.[1)] Maar eerlijk duurt het langst: hoezeer door de aanteekeningen van den Heer Pyttersen het boek zeker voor velen in waarde gewonnen heeft, het werk van L. Legrand, buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister van Frankrijk te 's Gravenhage, blijft Fransch werk. Als zoodanig hebben wij het gelezen, zoo moeten wij het beoordeelen; en wij kunnen het achternakomen van de volgende beschouwingen niet anders verontschuldigen dan door onze langzaamheid, een eigenschap die wij met onze landgenooten - de uitzonderingen niet te na gesproken[2)] - deelen.

Lieve Hemel, wat zijn wij langzaam! In het grondig onderzoek onzer geschiedenis zijn wij nog niet veel verder gevorderd dan tot de eerste jaren van het bestuur van Willem III, den stadhouder; en dan - van de Batavieren tot dien Willem III blijven er nog zooveel leemten over. Maar -

1) L. Legrand, Geschiedenis der Bataafsche Republiek. Vertaald en met aanteekeningen vermeerderd door H. Pyttersen Tz. Met eene voorrede van Mr. W.H. de Beaufort. Arnhem 1895.

2) Onder die uitzonderingen mogen wij den Heer Pyttersen wel in de eerste plaats rekenen.

Hoe zal een Franschman, onder zulke omstandigheden, terechtkomen wanneer hij de ambitie heeft om den invloed der groote omwenteling op den kleinen buurman van Frankrijk na te sporen!

Hij vindt hier geen grondslag om verder op te bouwen.

Wij hebben Vreede's Geschiedenis der diplomatie tijdens de Bataafsche republiek. Nu ja, - ik herinner mij dat wij als leerlingen van het gymnasium een docent hadden die met ingenomenheid zijn eigen, zelfgemaakte, grammatica kon opvatten en ons de verzekering gaf: In dit boek vindt gij alles, alles. In Vreede's geschiedenis der diplomatie staat eveneens alles en van alles, en ik kan niet voldoende mijn eerbied en bewondering voor den schrijver van zoo'n boek uitdrukken; maar hij doet mij altoos denken aan iemand die u iets vertellen gaat en een lade opent om met de papieren zijn woorden te staven; en dan fopt hij u; want juist als ge denkt dat hij begint op dreef te komen, gaat hij in een andere lade zoeken om nog iets aan zijn verhaal toe te voegen; en dat brengt hem op nieuwe paden en naar nieuwe laden. In één woord, wanneer men vijftig bladzijden uit die geschiedenis der diplomatie gelezen heeft, weet men niet meer, noch waar de schrijver, noch waar menzelf is.

Wij hebben belangrijke biographiën der eerste woordvoerders van de Bataafsche republiek: het flink gestelde en doorwrochte leven van Valckenaer door Mr. J.A. Sillem[1)], het boek van Dr. J. Mendels over Daendels, met zijn van wijd en zijd bijeengebrachte nieuwe materialen, om van de oudere levensbeschrijvingen van Schimmelpenninck, van Wiselius enz. enz. te zwijgen. Maar deze biographiën raken de geschiedenis en haar voortdurenden stroom van feiten toch altoos maar op bepaalde punten; en, laat ik 't niet verzwijgen, wanneer men die boeken bestudeert en er uit wil halen wat er in moest zitten, krijgt men soms de neiging om de bladzijden in elkander te frommelen en ze tot een bal te persen, - een sponsige citroen waaruit men sap wil drukken, - alleen omdat men wil zien of soms op die wijs de gestalte van den man waarover gesproken wordt met overtuigende waarheid en werkelijkheid uit de bladen te voorschijn zou komen. Men doet het natuurlijk niet, daar men weet dat het toch niet helpen zou; en men schikt

1) Het zou ongetwijfeld in 't voordeel van het werk van den Heer Legrand uitgevallen zijn wanneer hij dit leven van Valckenaer ijveriger had geconsulteerd.

zijn boeken weer netjes op hun plank, papier bij papier en hout bij hout ...

Ik vermoed dat de Heer Legrand een dergelijke opwelling voelde bij het inzien van die meestal slecht gecomponeerde (en, wanneer ze goed geordend zijn, dikwijls weinig zeggende) geschriften. Daarom heeft hij zich tot de archieven van zijn land en van ons land gewend om zijn verhaal samen te stellen en om een oorspronkelijk werk te leveren.

Helaas, dat verhaal hangt in de lucht, en het *oorspronkelijke* werk brengt ons geen stap verder dan we al waren.

Het mankeert dit boek van den gevolmachtigden minister volstrekt aan fundament.

Jammer genoeg; wij hebben hier te doen met een man van smaak en van oordeel en van goeden wil, en van ijver op den koop toe; enkele malen, waar zijn bronnen hem in staat stelden iets van den waren gang der gebeurtenissen te onderscheiden, waar ze hem veroorloofden, zooals in 't geval van Rutger Jan Schimmelpenninck, om zich een voorstelling van een karakter te maken, heeft hij duidelijk en soms voornaam-puntig teekenend zijn denkbeelden uiteengezet, - ten minste voor zoover het Bataafsche aangelegenheden betrof; want zijn opvatting van de Fransche zaken lijkt naar niets.[1)]

Over dit laatste misschien verderop nog een enkel woord. Thans interesseert ons voornamelijk onze eigen zaak, het Holland onder de Bataafsche republiek.

Waar vindt men dit Holland in Legrand's boek? Ik zeg het nog eens: het is er niet. De voorstelling der feiten rust er op geen grondslag van werkelijkheid, en voor het meerendeel zie ik in dit

1) Er bestaat geen Fransche *geschiedenis* van het Directoire. Pallain's uitgave der diplomatieke correspondentie van Talleyrand onder het Directoire beduidt niet veel. Voorloopig moeten we het met von Sybel doen, en met het niet genoeg te roemen *Preussen und Frankreich von* 1795-1807 van P. Bailleu, zoo men ten minste zijn toevlucht niet wil nemen tot de brieven van Mallet du Pan aan het hof van Weenen, 1794-1798, door André Michel uitgegeven in 1884. Albert Sorel zal die geschiedenis van het *Directoire en Europa* zeker eens schrijven en een definitief werk geven. Legt men het laatste deel van Sorel's *l'Europe et la Révolution française*, dat reeds in 1892 verschenen is, en waarin hij over de jaren 1794 en 1795 handelt, - legt men dat deel eens naast wat Legrand ons meedeelt over het vredesverdrag, in Mei 1795, tusschen Frankrijk en Holland, dan komt de magerheid en pooverheid van dezen ‘geschiedschrijver der Bataafsche republiek’ al heel sprekend aan 't licht.

geschrift schimmen op en neer bewegen die elkander met beleefde manieren onaangenaamheden zeggen en onaangenaamheden aandoen. Maar het begrip en het d e s s i n dier bewegingen komen niet tot mijn geest.

Wanneer de schrijver de samenstelling vermeldt van het eerste Uitvoerend Bewind (na den staatsgreep van 22 Jan. 1798) zegt hij: ‘Het bestond uit Vreede, van Langen, Wybo Fynje, Wilderick en Fokker. Wij hebben al gezien wie Vreede was; ook Fynje was een ijverende en heftige patriot, een man niet zonder beteekenis overigens. Het waren de eenige twee in het bewind die iets beduidden. Van de anderen valt er niets te zeggen, behalve dat van Langen Katholiek was.’

Hij voegt er dan, uit een biographisch woordenboek, een paar noten bij. ‘Fynje (Wybo) geboren te Zwolle 24 Jan. 1750. Eerst predikant te Deventer enz. enz. - Fokker (Jan Pieter) geboren in 1755 enz. enz.’

Maar wij zijn nieuwsgierig naar Vreede, van wien ‘we al gezien hebben wie hij was.’

Och, onze lust wordt slechts half be*vreedigd*. In het voorafgaande gedeelte noemt Legrand hem tweemaal even, en noemt hem alleen. Maar hij geeft hem ook een noot: ‘Pieter Vreede, geboren te Leiden 8 Oct. 1750, gestorven 21 Sept. 1837. Hij was lakenfabrikant te Tilburg.’ Ja, nu weten we precies ‘wie hij was’: lakenfabrikant en ‘ardent et fougueux patriote’ denkelijk, misschien ook: ‘niet zonder beteekenis overigens.’ Die handige Mijnheer Legrand! Hij vertelt kalmpjes en netjes wat er al zoo op onzen slijkbodem gebeurt, en waar er een openingetje blijft in zijn verhaal, daar plaatst hij een paar van die mannekes: Fynje, in Zwolle geboren, en Vreede uit Tilburg; ze komen wie weet waarvandaan, uit Zwolle of Gendringen? en stoppen een gaatje.

Men merkt dat de schrijver niets voor die menschen voelt, en dat hij niets met hen weet aan te vangen. Liefst zou hij zulke wezens geheel negeeren; en hij negeert ze ook, hij negeert zelfs menschen met een veel sprekender physionomie dan Wybo Fynje en van Langen, ‘van wien men alleen zeggen kan dat hij Katholiek was.’

Neem eens de bladzijden (128-130 der eerste uitgaaf, 127-129 der Hollandsche vertaling) waarin hij verhaalt hoe men, in 't begin van 1796, 't aanlegde om de Friesche Statenvergadering revolu-

tionnair te zuiveren. ‘Er werd (op een aanschrijving van den Franschen minister van buitenlandsche zaken) een afspraak gemaakt tusschen den Franschen gezant Noël, eenige voorname leden van de Hollandsche Staten en den generaal Moreau dat de generaal de Fransche en Bataafsche troepen voor een tijd uit Friesland zou verwijderen, en dat het volk en de schutterij van Leeuwarden, onder aanvoering van drie handige leiders, die gelegenheid zou waarnemen om zich van den aristocratischen druk te bevrijden. Het is vermakelijk te zien hoe men, bij 't aan den gang brengen van dat opstootje, zijn voorzorgen neemt dat het niet te ver zal gaan. “Wij hebben vooruit,” schrijft Noël, “de verzekering gevorderd en gekregen dat het volk zijn wensch zou toonen op een fatsoenlijke wijze en zonder de minste uitspatting van geweld.”’

Zoo schrijft de heer Legrand. Netjes, niet waar? netjes van Noël, van den Franschen generaal en ook van het volk. Maar in de werkelijkheid is die geschiedenis niet zoo glad geloopen. Noël kreeg zijn aanschrijving uit Frankrijk om wat krachtiger ten behoeve van de democraten voor den dag te komen in de allereerste dagen van Januari 1796, en nog den 12 Januari werd door de tusschenkomst der Fransche soldaten een vergadering der Leeuwarder burgerij uit elkander gejaagd. Later, den 24en Januari, zijn de bordjes verhangen: de Fransche troepen worden door den generaal Moreau naar de grens gedirigeerd en verlaten Leeuwarden; doch op wiens gezag? Op order van den Franschen minister van oorlog, verklaarde Moreau, en ten verzoeke van de gezanten der Bataafsche republiek te Parijs - Moreau bedoelde daarmee Jacob Blauw, geen vriend van Noël.[1)]

Is dus Legrand's verhaal onjuist? Het berust op de verslagen van den Franschen gezant, die veel waars bevatten, maar niet de geheele waarheid geven. Want zij vertellen niet dat hij, Noël, in den grond van zijn hart gepiqueerd was over de aanschrijving uit Parijs ontvangen; dat hij haar weet aan een intrigue die in Holland tegen hem was op touw gezet en dat hij haar daarom eerst had willen ontduiken, tot hij zich eindelijk niet beter wist te redden dan door zijn vijanden te voorkomen en de Leeuwarders te laten begaan.

Och, daar is een heele historie aan vast; allerlei intrigues om-

1) Vgl. Mr. J.A. Sillem. *Het leven van Valckenaer*. I p. 269-276.

ringen en dringen de maatregelen van Noël, en midden uit dat net van intrigues kijkt ons het gezicht van Valckenaer aan, Mr. Johan Valckenaer, patriot in den patriottentijd, balling in Frankrijk tijdens het hersteld stadhouderlijk gezag, thans, onder de Bataafsche republiek, professor te Leiden, candidaat voor het lidmaatschap der Nationale Vergadering, weldra afgevaardigde. De aartsrakker Valckenaer, die z'n wereld in Frankrijk en in Holland op zijn duimpje kent en die tot stelregel heeft aangenomen, en als stelregel aan zijn volgelingen heeft ingeprent dat men alles kan gedaan krijgen, wanneer men maar de handigheid heeft om de toongevers in Parijs op te zetten en uit te spelen tegen de vertegenwoordigers van Frankrijk in Holland, en omgekeerd.

Waarom heeft de heer Legrand de gelegenheid laten schieten om ons het karakter van Valckenaer te schetsen? Een type van die bekwame, energieke, maar wat onhandelbare menschen, waar wij, Hollanders, zoo zelden een plaats voor hebben gevonden in onze maatschappij, die wij nooit goed hebben kunnen gebruiken en die daarom ook met zichzelf dikwijls geen weg wisten. Te heftig, te persoonlijk, die Valckenaer, om op den duur een partij aan zich te verbinden, niet soliede genoeg om het vertrouwen der deftige[1)] menschen te winnen die te allen tijde den doorslag in onze zaken hebben gegeven.

Heftig, zoo gedroeg hij zich ook in die Leeuwarder affaire; want het is zeer waarschijnlijk op Valckenaers aanstoken geweest dat de aanschrijving uit Parijs tot Noël is gekomen, hij was er in allen geval volkomen van ingelicht. En toen hij zag dat de Fransche minister bij de Bataafsche republiek vooreerst zijn houding niet wijzigde liet hij zich in zijn tegenwoordigheid heel kras daarover uit, en schreef naar Parijs dat Noël liefst vriendschap hield met de menschen die hier aan de geldlâ zaten, en dat het noodig was hem flink aan zijn instructie te houden. Maar Noël die het onweer had zien aankomen overlegde in 't geheim met zijn vrienden in Holland en deed Valckenaer beschaamd staan door geheel onverwacht en heel snel de Leeuwarder schutterijbeweging toe te laten.

En is nu zoo'n kleine zaak zooveel woorden waard? In 't alge-

1) ‘Een goede, *deftige*, en vaste gang,’ dat is volgens R.J. Schimmelpenninck het ideaal voor een staatsregeling. Zie een brief van 16 Jan. 1801, medegedeeld in zijn biographie I 234.

meen gesproken, is de voorstelling door den Heer Legrand van de gebeurtenissen gegeven immers de ware! Want wat hebben wij thans nog met al die bijkomstigheden te maken? en mag vooral een vreemdeling die onze geschiedenis schrijft, ze niet verwaarloozen?

Alsof inderdaad het inconsequente en het krampachtig hortende van de geschiedenis der Bataafsche republiek zich verklaren laat, wanneer men uit het oog verliest hoe niemand bij ons zich zeker voelde omdat er zoowel te Parijs als in Holland voortdurend gewerkt en gekuipt werd door Fransche en Hollandsche avonturiers en handlangers en door energieke staatslieden en deftige staatslieden, en door generaals daarenboven. Evenzoo is de geschiedenis van het Directoire in Frankrijk een opvolging van kleine kuiperijen die soms tot groote maatregelen leiden, en van grootsch bedoelde maatregelen die meerendeels op kleine kuiperijen uitloopen. En het samenvallen van die verlegenheden en grootschigheden in de beide zusterrepublieken, daarin bestaat het ‘vermakelijk om te ziene’ van den tijd.

Men zou dat alles uit het gladde, effen verhaal van den heer Legrand niet opmaken. Wanneer Schimmelpenninck aan zijn landgenooten den raad geeft om zich te vrijwaren tegen de inmenging der Fransche agenten, door strikt de hand te houden aan de uitvoering der clausules van het tractaat, dan juicht onze auteur die woorden toe. ‘Jammer maar,’ zegt hij, ‘dat Schimmelpenninck zijn vrienden niet kon overhalen om die gedragslijn te volgen.’ Doch hij vergeet de onmogelijkheid voor de Bataven om zoo consequent te handelen tegenover een zenuwachtig Directoire dat door een serie van staatsgrepen regeerde en geregeerd werd, en dat nooit van zijn eigen wenschen zeker was.

Daar is zelfs iets onaangenaams voor ons gevoel in de vriendelijkheid waarmede de heer Legrand de mannen van de Bataafsche republiek bestraft als ze, in 1799 bij den inval der Engelschen en Russen, oogenschijnlijk verraad plegen tegen het bondgenootschap door hun geheime onderhandelingen met Oranje.

‘Men kan het,’ zegt de schrijver, ‘in deze omstandigheden niet al te kwalijk nemen aan de Fransche regeering dat ze van eenig wantrouwen deed blijken tegenover het Bataafsch Uitvoerend Bewind.’

Is het wel mogelijk voor een Franschman onpartijdiger te spreken, denkt men eerst. Uit de archieven van het huis van Oranje,

door onwedersprekelijke getuigenissen, staaft de heer Legrand dat de hoofden der Bataafsche republiek met den erfprins in besprek waren over het herstel van het stadhouderlijk gezag, en hij gaat niet verder dan zijn ‘Men kan het niet al te kwalijk nemen’!

Maar hij verzwijgt dat de hoofden van onzen staat tot wanhoop waren gebracht door het dubbelzinnige gedrag der Fransche regeering, dat zij begrepen, wanneer de krijgskans tegenliep, door Frankrijk aan Pruisen te zullen worden overgeleverd, en dat waarschijnlijk eenige leden van het Fransche Directoire zelf zijdelings de hand hadden in de aanknooping der betrekkingen met Oranje, hetzij om een wapen tegen de Bataafsche republiek te hebben, hetzij om bij alle eventualiteiten gedekt te zijn. Want hoe goed we ook het intrigeeren van de Franschen hadden geleerd, wij bleven er toch nog kinderen in, vergeleken bij onze leermeesters.

Zoodra we aan de gebeurtenissen van 1799 gaan denken wordt onze geheele aandacht gewoonlijk in beslag genomen door de landing en den veldtocht der Engelschen en Russen in Noord-Holland; maar er is toch nog heel wat anders in dat jaar voorgevallen: het is het geboortejaar van Bonaparte's macht als Frankrijks alleenheerscher, en het is het tijdstip waarop de revolutie quâ revolutie gesloten wordt. De menschen zijn een geweldige crisis gepasseerd, en de dingen hebben niet langer hun gezicht van vroeger behouden.

Of Daendels wel zijn plicht gedaan heeft gedurende de Anglo-Russische campagne, onderzoeken onze historici, en de heer Legrand volgt hen in hun onderzoek; maar veel belangrijker schijnt mij de vraag hoe het kwam dat mannen die tot de ‘ardents et fougueux’ revolutionnairen behoord hadden, het heil van het land in een verbond met het eenmaal gehate Pruisen gingen zien, en de terugkomst van een prins van Oranje goedkeurden.

Er zijn van die tijden waarin de menschen met geweld tot zelfkennis gedreven worden, de phrases waarmede we ons verschalken stuiven dan weg, de mooie lintjes die ons instinct van zelfbehoud optooien, worden dan losgewonden, we staan bibberend naakt tegenover ons zelf. Zoo was de tijd van 1799. Uiterlijk bemerkt men daar niet veel van; want, zooals Ockerse in zijn Charakterkunde zegt[1)], wij zijn het volk der ‘stille of bedaarde passiën’, en wij moeten, onder den koelen toon, de teleurstelling en den angst dier

1) Ontwerp tot eene algemeene charakterkunde III (1797) p. 192.

dagen van 1799 bijna raden. Maar ze breken toch te voorschijn in een woord en een trek, hier en daar; genoeg ten minste om dien omkeer eenigszins te verklaren.

Men moet met de mannen der Bataafsche republiek meeleven om het rijzen en dalen hunner stemming gewaar te kunnen worden.

Zoo'n eisch mag men niet aan den heer Legrand stellen; deze is blijde wanneer hij met een vriendelijke phrase over ‘niet kwalijk nemen’ een overgang kan vinden voor een verhaal waarin het moeilijk valt samenhang te brengen. Hoe gelukkig is hij daarom ook als hij eindelijk tot dat punt in de geschiedenis gekomen is waar de kleine, losse feiten zich al meer en meer om den persoon van R.J. Schimmelpenninck gaan groepeeren, en dus uiterlijk een zekere eenheid voor de voorstelling gevonden wordt.

Schimmelpenninck heeft deze auteur goed begrepen. Hij zal zeker tijdens zijn verblijf als gevolmachtigd minister in ons land met personaadjes van dat karakterslag kennis hebben gemaakt; want Schimmelpenninck is een uitstekend vertegenwoordiger van een richting in ons nationaal leven. De heer Legrand noemt hem: ‘een deftig man en een complimentenmaker die gaarne een wit voetje bij de autoriteiten dezer wereld had.’ Die vereeniging van fatsoen en degelijkheid en van een behoefte aan een vriendelijk gezicht, kennen wij dat niet? Laat het ons onszelf maar eens in een vertrouwelijk oogenblik afvragen.

Arme Schimmelpenninck! De Franschman heeft een oog, en geen goed oog, voor zijne zwakheden en voor zijn zelfbewustheid, zonder toch te kort te doen aan zijn groote kwaliteiten van degelijkheid en geest van orde, en hij geeft hem een hard woord achterna, als hij zijn boek over de Bataafsche republiek sluit. ‘Hij heeft slecht gezien,’ zegt de heer Legrand, ‘toen hij die kortstondige dictatuur van het Raadpensionarisambt aanvaardde, want de bedoeling was toch blijkbaar om haar tot een voetenbank voor den troon van anderen te doen strekken. Zijn braafheid en zijn uitstekende bekwaamheden kunnen ons niet verhinderen om te erkennen dat noch zijn verstand noch zijn karakter opgewassen waren tegen de booze plannen van Napoleon.’

Schimmelpenninck een voetenbank die zich ideeën maakte een regeeringszetel te zijn. De man geen partuur voor Napoleon! ‘comme tant d'autres,’ vergoelijkt de beleefde Franschman nog op 't slot.

Wij hebben weinig aan dit boek, en, gelijk ik reeds opmerkte, is 't grootendeels onze eigen schuld; want hoe wil die Bataafsche republick voor een vreemdeling iets levends zijn, wanneer er voor ons zelf geen periode onzer historie is die ons minder bekend is dan deze?

Ik geloof heusch dat wij nog meer belang stellen in de Batavieren dan in de Bataven.

Maar ik meen dat ook de schrijver van dit boek weinig bevredigd zal zijn geweest door zijn werk. Hij heeft de Bataafsche republiek voor iets reëels moeten houden, en in den grond van zijn hart vindt hij 't een erge en een ergerlijke pretentie van die Bataven om naast de groote republiek te durven *zijn*. Waarom hebben de Hollanders nog een mine van zelfstandigheid aangenomen en zich niet eenvoudig als een kaart in 't spel van Frankrijk doen gebruiken? Zoo moet hij ongeveer denken. Al het gewurm van die republiekeintjes was immers maar verloren arbeid en moeite.

Wat mij betreft, ik zou wel gewenscht hebben dat de heer Legrand zich resoluut op dat standpunt geplaatst had en ons een flink tafereel had geschetst van de Fransche revolutionaire politiek met haar drang om Frankrijk natuurlijke grenzen te geven in den Rijn en zijn mondingsgebied.

Wanneer men zijn uitzicht niet beperkt binnen de Nederlandsche grenzen, dan komt er in de verwarde kleine feiten van de historie der Bataafsche republiek toch wel orde, dan ziet men den Franschen invloed zich uitbreiden over de naburige landen met een opeenvolging als van een golfslag, dan gaat 1795 spreken, en 1798, dat zooveel hoofdpijn bezorgd heeft aan onze would-be historici, eveneens.[1)]

En dan rijst ook de vraag hoe het kwam dat Holland zoo lang nog inderdaad zijn zelfstandigheid heeft kunnen bewaren. Voor ons was die zelfstandigheid natuurlijk een recht, maar van Frankrijks kant gezien was het zuiver een kwestie van macht, en ons land lag weerloos open. Wij hadden echter een taaie kracht tot steun aan onze zijde: de kracht van de nationaliteit. Want in onze voorkomendheid tegenover de Franschen was niet opgesloten een prijsgeven van die nationaliteit, veel eerder beteekende zij een sterk vertrouwen in de eigenaardigheid van ons volkskarakter.

1) Vgl. *Correspondance inédite* de Mallet du Pan II p. 400 s.s.: over de revolutie in Zwitserland gelijktijdig met die in Holland.

Gewoonlijk stelt men het zoo voor alsof het nationaliteitsgevoel der Europeesche volken pas wakker is geworden onder den druk van Napoleons heerschappij. Maar inderdaad heeft het toch altoos een tegenwicht gevormd tegen de beginselen der revolutie[1]; al was 't ook niet steeds met vol bewustzijn. En zeer opmerkelijk is het, uit dit oogpunt, hoe nauw onze verhouding tot Frankrijk gedurende het bestaan der Bataafsche republiek samenhangt met de betrekkingen van Frankrijk tot Noord-Duitschland.

Schijnbaar heeft de revolutie in Holland onzen band met Pruisen afgesneden, in werkelijkheid blijft die band bestaan, en het lot van de twee staten loopt bijna parallel: dat het jaar 1806 voor beider zelfstandigheid noodlottig bleek, is niet een toeval, maar een resultaat van het voorafgaande ....

De heer Legrand houdt zich buiten een onderzoek naar den invloed der groote revolutie en de krachten die zij in de kleine staten te bestrijden had. Het is alsof zulke historische problemen niet voor hem bestaan, hij blijft bij de magere feiten, en zijn boek mankeert alle meesleepende kracht. De historie de Bataafsche republiek lijkt iets dofs en doodsch ....

Ik zou willen volhouden dat de beteekenis dier Bataafsche geschiedenis voor onzen tijd zoo groot is, dat ze nauwlijks overschat kan worden. Ten eerste is ze niet dof en zonder luister. Ze bezit, in haar beginjaren, een krachtig element van blijdschap en opgewondenheid.

Ten tweede ontdekt die historie ons het karakter van onze tegenwoordige geschiedenis ....

Maar 't is waarlijk hier niet de tijd noch de gelegenheid om

1) Zie de beschouwingen in twee Mémoires van 1794 ingediend bij het Comité du salut public. Revue historique XVII, p. 28 ss. Sorel IV 176. In de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage vindt men in de papieren van Van Wijn een belangrijken concept brief (Juli 1795) aan J. Blauw waarin Van Wijn de reden opnoemt waarom hij, de oud patriot, geen deel neemt aan de zaken der Bataafsche republiek. Daarin komt ook zeer sterk het nationaliteitsgevoel voor den dag. Vgl. ook een mémoire van 1795 aan W. Pitt, in de papieren van Kinkel, portef. IV (op het Rijksarchief): ‘The true barrier against the Enthusiasm of the Rights of man is the firm establishment of the rights of nations’.

uitvoerig over deze zaken te gaan redeneeren. Wij wachten daartoe een ander boek dan dat van den heer Legrand; want met alle erkenning van de bekwaamheid van den schrijver, het zal toch zeker de grootste verdienste van zijn werk blijken te zijn dat het onze langzaamheid beschaamt en prikkelt tot een hernieuwd onderzoek van een verwaarloosde periode onzer geschiedenis.

BYVANCK.

Aanteekeningen en opmerkingen.

EEN ONUITGEGEVEN BRIEF VAN MULTATULI AAN ROCHUSSEN. - In het 8e deel der Brieven van Multatuli (Multatuli-Busken Huet 2e deel, p. 177) schrijft de uitgeefster: ‘de brieven van Multatuli aan Rochussen moeten vernietigd zijn, want toen ik er naar informeerde antwoordde mij de heer Rochussen, de zoon, dat in de nalatenschap van zijn vader geen brieven van Multatuli waren gevonden.’

Het is ons daarom dubbel aangenaam in de gelegenheid gesteld te zijn, uit de correspondentie van Multatuli met Rochussen althans één brief te kunnen openbaar maken, waarschijnlijk de eenig overgeblevene. Het is die, waarop Multatuli doelt in zijn brief aan Tine van 30 November 1867 (t.a. p. blz. 174 en 178), en waarop het antwoord in datzelfde schrijven wordt aangehaald en gequalificeerd als ‘lief’ en kunnende ‘leiden tot een mooie aanknooping.’

De brief van Multatuli luidt aldus:

Keulen 27 November 1867.

Aan Zijne Excellentie den Heer J.J. Rochussen
Minister van Staat.

Excellentie!

Uw laatste brief te Parijs ontvangen, hoe bitter ook, en naar ik meen in strijd met den toon waarop Uwe Excellentie vóór het Amsterdamsch Internationaal Congres mij geliefde toe te spreken zal mij evenmin verhinderen Uwer Excellentie steeds een dankbaar, hartelijk gevoel toe te dragen, als om, waar het nuttig wezen kan voor de algemeene zaak, Uwe Excellentie een verzoek te doen.

Ik verneem dat de ministers hun ontslag hebben ingediend en dat derhalve, indien Z.M. het gelieft aan te nemen, de liberaliserende praatjesmakers eerlang weder vrij spel zullen hebben. Moet

Nederland op nieuw worden overgeleverd aan de dorre school-meesterij van den heer Thorbecke? Indië aan den heer Franssen van de Putte?

Kan de heer van Zuylen mij niet gebruiken? Mag ik niet meêdoen in den strijd om den Koning weder tot *koning*, de regering weder tot *regering* te maken?

Het staat aan den heer van Zuylen Nederlands Bismarck te zijn. Het land zou er wel bij varen. Ik ben bereid indien Uwe Excellentie of de heer van Zuylen mij zoudt gelieven te steunen, bij een allernoodzakelijkste kamerontbinding (nu of nooit!) te zorgen dat er nu eens inderdaad ‘nieuw bloed’ in ons Parlement kome, mannen die hunne roeping anders begrijpen dan drie-vierde onzer ‘geachte leden.’

Een blijk van Regeringswege dat men zich mijner aantrekke - God weet dat de motieven niet moeielijk te vinden zouden zijn! - en mijn schrijven heeft invloed.

Is er dan op den duur te 's Hage zooveel talent over, dat men het mijne niet gebruiken kan?

Het is waar *behoudend* ben ik niet. Maar dat is Uwe Excellentie ook niet! Er is behoefte aan geheel iets anders dan die versleten vormen waarmede - sedert 1848 vooral - velen die zonder zulke partijvlag volstrekt niets zouden geweest zijn, zich hebben moeten behelpen. Dat *andere* meen ik te kunnen leveren, indien ik gesteund word.

En ik vraag dien steun niet uit eigenbelang, doch in het belang der zaak.

Na beleefde groete heb ik de eer met de meeste hoogachting te zijn

Uwer Excellentie's dienstwillige dienaar

DOUWES DEKKER.

Breite strasse 123.

* * *

DE AFLOOP DER BORNEO-EXPEDITIE. - Voor vijftien maanden werden in *De Gids* eenige mededeelingen gedaan omtrent de wetenschappelijke expeditie, die toen op het punt stond het onderzoek

van Centraal-Borneo aan te vangen. Dat onderzoek is thans tot groote voldoening niet alleen van de deelnemers maar van allen, die hen met belangstelling gevolgd hebben, tot een goed einde gebracht. De uitwerking der verkregen resultaten is in vollen gang, de publicatie daarvan wordt door de Maatschappij ter bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche koloniën voorbereid. Die publicatie zal verscheidene boekdeelen vullen en achtereenvolgens de zoölogische, geologische, botanische en anthropologische uitkomsten wereldkundig maken. Kaarten en platen zullen in deze uitgaven niet gespaard worden; het geheel zal een Nederlandsch standaardwerk over Borneo zijn en de werkelijke heerschappij van Nederland over die gewesten veel krachtiger verkondigen, dan de wapenborden, waarvan de reizigers gewagen, welke zich bijv. op verschillende punten van de Nieuw-Guineesche onder de hoede der inboorlingen bevinden.

Een zeer levendige schets van enkele hoofdpunten uit de geschiedenis der expeditie werd tijdens het onlangs te Amsterdam gehouden Natuur- en Geneeskundig Congres door Prof. Molengraaff, die de expeditie als geoloog medemaakte, voor een groot auditorium van belangstellende Congresleden gegeven. Twee jaren geleden had datzelfde Congres eene belangrijke bijdrage in de kas der expeditie gestort en het was eene goede gedachte eene avondbijeenkomst voor een gemeenschappelijken tocht naar Midden-Borneo te bestemmen. Voortreffelijk geslaagde photografieën van een zeer groot aantal der bezochte plekken, der stroomversnellingen, bergtoppen, boschpaden, oeverdorpen en kampongbewoners bewezen dat de heer Molengraaff niet alleen als geoloog der expeditie was werkzaam geweest, maar ook door middel van de camera het bereisde terrein voor het voorstellingsvermogen zijner landgenooten toegankelijk gemaakt heeft.

Dat deze Borneo-expeditie zoo bijzonder goed geslaagd is, ligt eensdeels aan de gelukkige keuze van de personen der samenwerkende natuuronderzoekers, ten andere aan het wijs besluit van het Bestuur der Maatschappij om den deelnemers vrijheid te laten, zich op eigen verantwoordelijkheid het terrein te kiezen waar zij meenen zouden met de meeste vrucht werkzaam te zijn. Alleen de tocht over de waterscheiding naar Penanei zou gemeenschappelijk gedaan worden. En zelfs toen dit moeitevolle gedeelte der expeditie (waarvan de beschrijving reeds voor eenige maanden in het Bulletin der Maatschappij het licht heeft gezien, en van daar in de dag-

bladen is overgenomen) stond ondernomen te worden, was de botanicus reeds weder op weg naar Buitenzorg en gaf de zoöloog er de voorkeur aan een verzamelstation van de Sibau-rivier te kiezen waar hij meer uitzicht had zijne verzamelingen te verrijken. Zoo al de doortocht in het Mahakkam gebied thans niet heeft plaats gevonden, zij zal binnen niet langen tijd, mits door een zonder groot geleide reizend Europeaan, veilig kunnen worden ondernomen. Thans reeds bracht deze proeftocht het officiëele bericht mede terug dat de pretendent Sultan Goesti-Mat-Seman, aan wiens persoonlijken invloed de meeste bezwaren tegen zoodanigen doortocht moesten geweten worden (zie *Gids*, Februari 1894, p. 308), kortelings overleden is.

Een zeker niet minder gewichtige doortocht uit het stroomgebied van de Kapoeas naar dat van de rivieren der Zuider- en Oosterafdeeling werd door prof. Molengraaff in de laatste maanden van zijn verblijf op Borneo verricht, toen hij zich een bezoek van den hoogsten berg in Nederlandsch Borneo, den Boekit Raja, ten doel stelde, en er in slaagde dien merkwaardigen top te bereiken van waar een groot deel van het door hem bereisde gebied aan zijn voeten lag. Dat hij, na de uiterst vermoeiende bestijging van dien berg, dwars door het oerwoud en geheel zonder bestaand pad, de twee dagen die boven werden doorgebracht veel van de koude te lijden heeft gehad, weten wij uit vroegere berichten. Dat hij niettemin de geestkracht gehad heeft om, ondanks koude en vermoeienis, gedurende vierentwintig uur barometer-waarnemingen te doen, waarbij om het uur moest worden afgelezen en waarbij dus van verkwikkenden slaap geen sprake mocht zijn, dit stempelt hem tot den waren naturalist-reiziger zooals Nederland er in zijne schoone koloniën van eigen landaard nog maar zeer weinigen gehad heeft. Kuhl, Boie, Macklot, Junghuhn, Bernstein, von Rosenberg, het waren allen vreemdelingen.

Moge het voorbeeld van Molengraaff eene opwekking zijn voor jonge, krachtige en reislustige Nederlanders, die, zoo zij zich de noodige voorbereiding willen getroosten, veel kunnen bijdragen om in die kolonien ook op wetenschappelijk gebied de suprematie van het Nederlandsche element te helpen bevestigen.

H.

Verzen.[1)]

Aan de liefste.

Mijn Lief is zoo aanminnig
Ende schoone van gezicht,
In haar vroom oog is innig
Het hooge hemellicht.

Haar handen zijn zoo blanke,
Haar oogen zijn zoo blauw,
Zij heeft haar schoon te danken
Den Heer en de Lieve Vrouw.

Haar handen zijn om het branden
Van mijn droef hoofd geleid,
Ik deed zoo wèl belanden
Bij hare heiligheid.

Haar oogen zijn mededoogen;
Mijn donkere ziel van zond'
Die werd zoo wonder bewogen
Toen zij die oogen vond.

1) Uit den onuitgegeven bundel: *Zieleschemering*.

Haar woorden zijn zachte accoorden,
Zoo melodieus en rein
Of ik wel zingen hoorde
De zielen die zalig zijn.

Zij leeft in licht ende vrede
En gaat in een' zachten gang,
Ende zegt de blanke gebeden,
En zingt eenen zoeten zang.

Zij laat haar luister lichte
Wijd over de wereld gaan, -
De duistere menschgezichten
In háre glorie staan.

(*Uit eene serie* '*Van het Lief en den Lieven Heere*.')

Meisje.

Een meisje, zacht
In blauwen dag,
Hoe lief lacht
Ze' en zegt gedag!

Om haar gezicht
Heur haren, goud
Als in avondlicht
Herrefstwoud.

Haar blauwe oogen
Vol zoet genucht,
Als lentelucht
In hemelen hooge.

Haar handen bewegen,
Waaien heur haren,
Zacht als negen
Bloemengebaren.

Ruischt haar gewaad
Zoo rein ... ik zie
Haar fijn als gaat
Een melodie.

Van eenzaamheid. Sonnetten.

I.

Uit Liefde's Lijden is omhoog gebeefd
Mijn reine ziel, ééns lief en warm gevangen
In banden van zacht gloeiend lijfsverlangen,
Waar ze' in een zoete slavernij geleefd ...

O! Lichte droomen, die mijn ziel verzweefd'!
Die avend-zachte oogen, bloeme-wangen,
Die lelieë-blanke handen! Lente-zangen
Van Liefste's stem! O Zaligheid doorleefd!

Toen is het àl verloren ... 'k Weet mijn klagen
Dat ik dit wreed Leed niet vermeet te dragen ...

En nu, mijn Ziel? Zoo eenzaam en verlaten,
Een eind'loos Schoon van vlakken, stillen stroom ...

Waar zijt gij nu, die u zoo droef-verwaten
Met mij opleefde' in éénen schoonen droom? ...

II.

Mijn ziel, zoo onbewust, in eeuwig droomen
Leeft heerlijk schoon in statiglijk bewegen,
Mijn ziel, die groote zee, waar langs veel wegen
De menschen eenmaal plachten gaan en komen.

O Vrienden, die zoo zacht en zoetjes plegen
U lucht te wieg'len op míjn mooie droomen,
Waar wáárt gij toen het Lijden was gekomen,
In stormen van hoog, grootmachtig bewegen?

Wáár was het zoete Lief? ... En al die vrinden? ...
Ik kon aan verren horizon niets vinden.

Zijt gij dan allen eeuwig, diep verzonken
In mijne ziel, dat ik nu eenzaam ben

In deez' immenze zee, licht opgeblonken,
Zóó groot, dat ik mijn gansche Zelf niet ken?

III.

Ik wil voor 't laatst nog in wat verzen zingen
Van hoe ik mijn arm Zelf bedrogen zag,
In droeve nachten weenend nederlag
Over vrouwen, vrienden en mooie dingen.

O Nevelingen, die mijn ziele vingen,
Tranen die duisterden mijn jongen dag! ...
Hoe kwám het dan toch dat ik zelf niet zag
Hoe al die dingen 't hoogste Schoon verdringen?

Tot blonk boven mijn donk're eenzaamheid
Een gelaat licht en schoon als Dageraad.

De Muze sprak: ‘Ik wil niet dat gij lijdt,
Wie zich mij wijdt in vreugd' en glorie staat,

Leed en tranen zijn schande voor een ziel
Waar mijn Godbegenadigd Licht in viel!’

IV. Belijdenis.

Neen, ik geloof niet dat ik lief en zacht schijn
En dat er later, als ik lang verscheden,
Nog wel wat vrienden of gelieven zijn
Door wien mijn naam met wijding wordt beleden.

Ik, die zoo koud en eenzaam, en zoo stil,
Ik, die door Leed zoo heel veel kwam te weten,
En die den Logen maar niet kán vergeten
Zoodat ik nu geen Liefde' en Lust meer wil!

Maar weet, Gelieven, die ééns na mij komen
Dat ik een zéér gevoelig wezen was,
En schoon mijn Liefde' een droeve Logen was,
'k Geloof aan droomen die ìk niet kon droomen.

En 'k gaf zoo gaarne héél mijn hooge leven
Voor éénen kus, zooals uw' lippen geven ....

V.

Ik zou misschien gelukkig kunnen wezen
Als ik van and'ren zag wat ik moet derven,
En wel mijn schoonste droom is: vóór te sterven
De verzen, die ìk eens niet zong, te lezen.

O! And'ren door de lente te zien zwerven,
Lief, hand-aan-hand, en ziel-aan-ziel, ... ik vreeze
Men zal bij àl mijn trots nog tranen lezen
En zeggen: ‘Ziet! Hoe Liefde deez' deed sterven!’

Want ach, geloof toch, mijn zacht-duist're zangen
Zijn schemering van éénen schoonen Dag,

Een Dag van luister licht en goud verlangen,
Een Zaligheid zooals géén ziener zag, -

En bìjna had ik 't gansche land doen galmen
Van Liefde's Hooglied, Godgewijde psalmen! ....

VI.

Ja, weet, een vurig Minnaar was de Wijze
Die nu in ongenaak'bre eenzaamheid
Deez' somber-koele verzen doet verrijzen
Waarin zijn lust niet lacht, zijn leed niet schreit.

Hij kon in schemeringen droomend peizen
Wát toch wel was de hóógste zaligheid,
Òf God, óf 't Lief, door wie hem God deed wijzen
Dat slechts de weg der Liefde naar Hem leidt.

Maar toen Lief zonde en logen had begaan
Dacht ik dat ik díen weg niet kon begaan,

En 'k las sinds in veel oude, wijze boeken
Dat wie God wil in eenzaamheid moet zoeken ...

En tóch word ik nog wel eens vreemd bewogen
En meen Zijn Licht te zien in vrouwenoogen.

VII.

Ik voel, mijn Lief, gij zijt voor áltijd heene,
Uw droeve liefde' en uw zoete logen,
Uw gouden haren, lucht-wuivend bewogen,
Uw oogen die zoo schoon lachen en weenen.

Nu zullen ook die vrienden niet meer komen
Die loerend langen naar mìjn mooie dingen,
Hun leven laven aan mìjn schoone droomen,
En dra zich zelf met mìjne glorie zingen.

Wat is het stil nu, en hoe lang geleden
En nauw betreurd die groote liefdedroom!
Hoe koud en dood het lief van mensch en ding!

Want van ál pracht en gloed mijns levens droom
Licht nog alleen héél ver, en straks verscheden
Een vage scheem'ring van herinnering.

Maagd,
met een bloem in de handen.

O Bloeme, schoon
Als reine maget,
Waar ik ééns woon
De dage daget.

O Bloeme' ik wou
Wel bij u toeven,
Bij uw reinblauw,
Maar 't wordt mij droeve ...

Want ééns verstervet
Uw zachte kleur,
En vaag verzwervet
Uw zoete geur.

Uw schijn zoo schoone
Eén wind verslaat,
Het schoon doet komen,
Het schoon dat gaat.

Het zwevet, bevet,
Het neigt ter neer,
Al wat daar levet
Versterreft weer.

De wolken hooge,
De bloemen beneê,
Zij doen mij doogen
Alles is wee.

Want ééns zal komen
De droeve Dood ...
De wereld groot
Is maar een droome.

De schijn verkleuret,
Vertreurt het licht ...,
Een bloemken geuret
En is verzwicht.

(Zij kust de bloem en laat haar zacht vallen.)

HENRI BOREL.

Letterkundige kroniek.

Tine. Brieven van Mevrouw E.H. Douwes Dekker-Van Wijnbergen aan Mejuffrouw Stephanie Etzerodt, later Mevrouw Omboni. Uitgegeven door Dr. Julius Pée. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1895.

Aan den ingang van het werk van Multatuli, vóór de eerste uitgaaf van den *Max Havelaar* staan de initialen van de moedige vrouw, die, als T i n e , den roem van haren genialen echtgenoot heeft gedeeld; vóór de vierde uitgaaf van het boek, twee jaar na haren dood verschenen, luidt de opdracht: *Aan de diep vereerde nagedachtenis van Everdine Huberte baronesse Van Wijnbergen, der trouwe gade, der heldhaftige liefdevolle moeder, der edele vrouw*; en nu, terwijl met de uitgaaf der laatste deelen van Multatuli's Brieven zijn werk staat gesloten te worden, is het nogmaals Tine die daar voor ons treedt met al den moed van hare liefhebbende ziel, in al den grootschen eenvoud van haar edel, opofferend leven.

Het eerst vinden wij haar als Havelaar's vrouw in het zesde hoofdstuk van het beroemde boek beschreven als een vrouw die ‘niet schoon was’, maar ‘in blik en spraak iets zeer lieftalligs bezat en door de gemakkelijke ongedwongenheid van haar manieren het onmiskenbaar teeken gaf, dat zij in de wereld was geweest en in de hoogere klassen der maatschappij tehuis behoorde’. En de vriendin, die wij te danken hebben voor deze thans voor het eerst uitgegeven brieven, schrijft in den als inleiding voor den bundel geplaatsten brief aan Mevrouw von Müffling onder dagteekening van 5 October 1894 uit Padua: ‘Elle donnait des leçons dans quelques unes des meilleures familles de Padoue, et je voudrais, Madame, que vous pussiez entendre en quels termes on parle

encore d'elle, le souvenir qu'on lui garde, je dirai presque de vénération, tant elle a su gagner toutes les sympathies, mériter l'estime et l'admiration de tous ceux qui l'ont connue! ... Sa pauvre robe était bien souvent plus que fripée, ses souliers éculés, mais il n'y avait pas de grande dame plus *dame* qu'elle; rien ne pouvait altérer ses allures de parfaite dignité et de parfaite distinction.'

In het zevende hoofdstuk van den *Havelaar* vinden wij haar het eerst Tine genoemd, en sedert hebben wij haar als Tine eerst in dat prachtboek, later in de *Minnebrieven*, en nu het laatst in de vele bundels Brieven van Multatuli leeren liefhebben. En nu zij in deze hare eigene brieven, gesteld in gebrekkig Fransch, maar waarin zij voor haar liefste vriendin haar geheele ziel uitstort, ons nog nader is getreden; nu wij uit haar eigen mond vernemen, wat er in haar omgaat in de kritiekste oogenblikken van haar leven, hoe zij denkt over haren man, op welke wijs zij meent hem te moeten steunen en moed te doen houden in den harden levensstrijd, hoe haar, ook waar zij zijne liefde met een ander moet deelen, geen opoffering, geen abnegatie te groot is, totdat het lijden en de marteling van elken dag haar eindelijk te machtig worden en zij, niet om zichzelfs wil, maar om aan hare kinderen en aan Multatuli zelf de rust te geven die hij voor zijn werk noodig heeft, van hem vlucht ten einde in Italië voor zich en de kinderen den kost te gaan winnen - nu wordt die Tine voor ons, wat zij voor hare vrienden en oud-leerlingen in Italië is, een voorwerp van diepe veneratie.

'Met al zijn afdwalingen (écarts) - zoo schrijft zij van haren man in November 1863 uit Brussel - bemint hij mij zooals weinig vrouwen bemind worden. Dat komt, geloof ik, omdat ik het voorrecht heb hem te begrijpen; niet dat ik zoo'n groot verstand heb (que mon esprit est si élevé), maar ik geloof dat ik hem begrijp door de intelligentie van het hart, en toch verwijt ik mij zoo dikwijls dat ik niet hoog genoeg sta, dat ik mij niet tot zijn grootheid van ziel weet te verheffen, dat mij zooveel ontbreekt om de waardige vrouw van een dichter, van een genie te zijn. Want dit is niet altijd gemakkelijk' ....

Neen zeker was het dat niet. Reeds in den *Max Havelaar* onder de opdracht aan E.H.v.W. had Multatuli - was het waarschuwing of confessie? - in de door hem beroemd geworden bladzijde van Henri de Pène herinnerd aan het moeilijke der taak die

rust op de vrouw van een dichter, van een dier ‘petit-fils d'Homère’, die, op hun manier blind als hun voorvader, onbekwaam zijn om voor zich uit te zien en telkens over een kiezelsteentje zouden struikelen, wanneer zij zonder steun door het leven moesten dwalen.

Dien zoo noodigen steun - het blijkt ook uit deze brieven - had Tine haren dichter op allerlei wijs trachten te geven. Door voor hem hare eigene droeve gedachten, haar eigen leed te verzwijgen en hem in alles te sparen (13 Jan. '64); door hem steeds weêr moed in te spreken; door aan zijn genie te gelooven, hem als man van genie alles, alles te vergeven (8 Sept. '64), en zich gelukkig te toonen, wanneer zij hem of hun die hem lief waren wat geluk kon geven. ‘Donner le bonheur, c'est recevoir soi-même plus qu'on donne’ (13 Nov. '63).

Hoe dankbaar erkent zij Dekker's liefde voor haar en de kinderen. ‘Hij zou het ons zoo gaarne goed willen geven - schrijft zij, in het Hollandsch ditmaal - en niet te kunnen! Zijne liefde voor mij en de kinderen is touchant; en wreed is 't van de wereld dat te ontkennen .... Ik zoude zoo gaarne wenschen, dat gij ons intieme leven kendet, en dan zoudt gij zelve geïndigneerd zijn, hoe men de waarheid te kort doet.’

In den loop van 1866 is de financieele nood hoog gestegen en ziet zij zich genoodzaakt uit Brussel te vluchten.[1)] Maar toch blijft zij moed houden. ‘Tu ne sais pas ce que je souffre’ - schrijft zij uit Amsterdam den 4^{en} April 1866. ‘Mais j'ai un capital en moi qui porte un intérêt lent quelquefois, mais toujours sûr: *le courage*!’ En in latere brieven: ‘ik wil werken .... ik wil overwinnen, ik wil al mijn best doen om uit die ellende te geraken en daarbij mijn gemoed niet al te veel te verbitteren. Car si je perds les doux sentiments alors je dois mourir.’

Twee en een half jaar vertoeft zij met Eduard en Nonnie in Italië, werkende voor hare kinderen, in hare correspondentie vol van de plannen en vooruitzichten van Dekker, die steeds naar hare terugkomst schijnt te verlangen en haar die aandoenlijk hartelijke brieven schrijft, die wij uit het 8e deel der Brieven (Multatuli-Busken Huet II) kennen. Dan, in het begin van '69, laat zij, ondanks de

1) Zie over dien tijd de ‘Brieven van Multatuli’, 7de bundel (Multatuli-Busken Huet I) p. 57 en vv., en over haar eerste vertrek naar Italië p. 81 en vv.

waarschuwingen van hare vrienden, zich overhalen om terug te keeren, en haar eerste brief uit den Haag vertelt hoe gelukkig Dekker is hen weer bij zich te hebben. ‘Dekker est si heureux de nous avoir que c'est vraiment touchant de l'observer. Il fait tout son possible pour nous rendre heureux. Il ne veut pas que je bouge; à force d'égards et de soins il espère rétablir ma santé.’

Zoo is het in den eersten tijd, maar dan komen weer materieele zorgen - en andere.

Tine heeft haar die later Multatuli's tweede vrouw is geworden indertijd met liefde ontvangen, zooals zij het een ieder deed aan wien Dekker zich gehecht had. Reeds in een brief van 13 November '63 spreekt zij van het jonge meisje uit den Haag dat door haar enthousiasme voor Dekker met hare familie in onmin was geraakt, en deelt zij mee hoe zij er in geslaagd is de ouders te overtuigen dat de geestdrift van hunne dochter goed geplaatst was. Later komt de naam van Mimi nog enkele malen in deze brieven voor en steeds laat Tine zich gunstig over haar uit. Zij spreekt over haar intelligentie (29 Dec. '64) en roemt Mimi's houding tegenover haar in deze woorden: ‘Je dois dire qu'elle est très gentille pour moi et tout va à merveille. Pas un mot, pas un signe malveillant.’ In een brief van Januari '66 schrijft zij aan hare vriendin, na vermeld te hebben dat Mimi een geruimen tijd bij haar te Brussel vertoefde: ‘Je sais ce que tu vas me dire, mais ma Loutjou, connaissez ce que vous jugez, et si tu savais tout, tu me donnerais raison.’

Over de verhouding van Multatuli tot zijn latere tweede vrouw, in verband met de vereering die hij voor Tine koesterde en herhaaldelijk uitsprak, heb ik in de letterkundige kroniek van Januari 1893 geschreven. Wat ik daar zeide zou ik kunnen herhalen. Maar thans, onder den diepen indruk van Tine's brieven, dringt zich een diepe bewondering op den voorgrond voor de vrouw, bij wie - hoeveel waardeering ook anderer toewijding aan Multatuli verdiene - de opoffering het grootst was en de daar tegenover staande winst het geringst. Mevrouw Omboni zegt van haar terugkeer naar Holland in 1869 en van haar samenwonen met Dekker en Mimi: ‘Ik heb het niet goedgekeurd, ik heb getracht haar er van terug te houden, voorziende wat zoo gemakkelijk te voorzien was. Maar zij legde in die daad, plus sublime que raisonné, heel die behoefte aan ten offer geven et de s'élever au dessus de

toutes les petitesses du coeur humain, qui avait été le pivot de toute sa vie. Zij hoopte door hare tegenwoordigheid Dekker en zijne gezellin te rehabiliteeren en aan de kwade tongen en de vijanden van haren man het zwijgen op te leggen. Cette erreur, si erreur il y a, a été cruellement escomptée, en hare brieven uit dien tijd dragen er de sporen van voor wie tusschen de regels weet te lezen *al wat zij niet zegt* .... wat zij mij gezegd heeft toen zij in den zomer van 1870 bij mij terug is gekeerd, o zoo verouderd, zoo lijdend, zoo gedesillusioneerd!'

Het moeten dagen van groote beproeving voor haar geweest zijn, van Februari 1869 tot Mei 1870. En indien de geschiedenis van het ontstaan der *Millioenen-studiën* - en van de praktische voorstudiën daartoe - geschreven kon worden, van hoeveel bittere tranen zou zij niet spreken! Maar van Tine's lippen kwam, althans buiten de woning waar het drama werd afgespeeld, geen woord van klacht of verwijt. 'Si je perds les doux sentiments alors je dois mourir', had zij in Juni '66 geschreven, maar de zachte gevoelens, die den grondtoon van haar wezen uitmaakten, blijken nog niet verloren. In deze brieven aan hare liefste en intiemste vriendin laat zij ons enkel tusschen de regels lezen, wat zij geleden moet hebben. Uitdrukkingen als: 'Je me suis trop pressée de partir ... *Entre nous* je n'aurais pas du quitter Milan. Povere me! ....' kunnen nog op enkel geldelijke zorgen slaan. In een anderen brief leest men: 'Non je ne puis écrire. Il me faudrait parler.' Maar altijd blijft zij vol teedere genegenheid voor haren man: 'Dekker souffre trop; pauvre homme, il nous aime tant!'

En dan rijpt het plan om voor de tweede maal naar Italië te vertrekken, maar stil, buiten weten van Dekker. En dat niet om een onaangenamen toestand te ontloopen, maar in de eerste plaats om haren man het leven lichter te maken. Zij wil zich in Italië een positie scheppen: 'je *veux* réussir cette fois ci pour de bon. Ma santé est bonne. Ce pauvre Dekker a tant de contrariétés. Je puis le soulager, et je ne le ferais pas? Mais je dois le faire avec un petit détour; après il m'en remerciera.'

Het duurt nog eenige maanden eer zij haar plan kan ten uitvoer brengen. Den 10en Maart 1870 schrijft zij: 'J'ai manqué mon coup d'état pour le bien de tous, mais cela ne fait rien.' Maar in denzelfden brief waarschuwt zij hare vriendin, zich in

hare correspondentie in acht te nemen, daar zij niet zeker is dat de voor haar bestemde brieven niet worden onderschept! Eerst in Mei 1870 gelukt het Tine naar Italië te vertrekken en daar door de hulp van hare Italiaansche vrienden met les geven wat geld te verdienen, terwijl haar zoon eerst te Padua, later te Venetië een betrekking vindt. In Juli '73 installeert ook zij zich met haar dochter te Venetië, waar zij, na herhaald ingewandslijden, den 13en September 1874 sterft.

'Later zal Dekker mij er voor bedanken', had zij aan mevrouw Omboni geschreven. Of hij haar daarvoor ooit dankbaar geweest is, of hij ooit beseft heeft dat haar vlucht naar Italië geschiedde in het belang van allen en in de eerste plaats in het belang van hem dien zij lief bleef hebben, ondanks alles, - misschien zullen latere brieven van Multatuli het ons openbaren, misschien ook zullen wij het nooit te weten komen. Maar wie door Tine's brieven een dieperen blik mochten slaan in dit gemoed, zullen hunne bewondering hebben voelen klimmen voor haar die, hoe ook gegriefd door de bitterste teleurstellingen, hoe ook naar ziel en lichaam gefolterd, gebleven is tot het einde toe 'de trouwe gade, de heldhaftige liefdevolle moeder, de edele vrouw,' en die, al hebben de omstandigheden haar ook gescheiden van den man, aan wien zij zich eens voor het leven verbond, voor ons en voor wie na ons komen niet van hem te scheiden is.

Muzikaal overzicht.

In geen tijdperk der muziekgeschiedenis heeft men zich bij ons meer met opera-tekstboeken bezig gehouden dan tegenwoordig. De reden daarvan ligt in het bestaan eener Nederlandsche opera, die, om de uit den vreemde afkomstige dramatische werken te kunnen opvoeren, vertalingen der *libretti* noodig heeft.

Dat niet allen, die tot die taak geroepen worden, uitverkorenen zijn, en dat zoowel bij de vertalingen van opera-teksten uit vroegere tijden als bij die uit onzen tijd veel kaf onder het koren schuilt, zal niemand tegenspreken, die er slechts eenigszins mede bekend is, maar ook geen verwondering verwekken bij hen, die zich eene voorstelling kunnen maken van de zwarigheden, welke aan eene goede metrische vertolking verbonden zijn; zwarigheden die des te meer de verdiensten doen uitkomen van den vertaler, van wien gezegd kan worden dat hij eene goed geslaagde vertaling geleverd heeft. Die moeilijkheden vinden hare oorzaak niet alleen in het verschil in de eigenschappen der talen maar ook in de veelal erbarmelijke origineele opera-teksten. Deze worden in den regel als slechte litteraire producten aangemerkt, en niet ten onrechte. De schuld hiervan ligt voor een groot deel in de ongunstige verhouding, die in den loop der tijden tusschen opera-dichter en opera-componist is ontstaan, en die werkelijke dichters weerhield, zich tot het vervaardigen van opera-teksten te leenen, of, indien zij daartoe al overgingen, hen van den componist geheel afhankelijk maakte.

Gelijk bekend is, dagteekent de Opera van den overgang der 16de tot de 17de eeuw en heeft zij tot grondslag de *monodie* of *aria* (het eenstemmig gezang met instrumentale begeleiding), die

wederom niets anders was dan het van zijn tekst beroofde en van nieuwe woorden voorziene volkslied. Aanvankelijk streefden de componisten bij het samenstellen van die eenstemmige gezangen zooveel mogelijk naar overeenstemming tusschen muziek en tekst, doch niet lang zou het duren, of deze gunstige verhouding verdween meer en meer. De Napolitaansche zangschool, in het begin der 18de eeuw door Porpora gesticht, gaf aan de *aria* eene grootere vlucht door de belangrijke ontwikkeling der zangkunst. Die school streefde naar steeds grootere keelvaardigheid en rijkere versiering van den zang en al spoedig kreeg het louter uiterlijke de overhand over het wezenlijke der kunst. Van toen af werd schitterende zang als het hoogste aangemerkt, waaraan alles onderworpen moest zijn. De zangers vingen langzamerhand aan, zich eene zekere autoriteit tegenover de componisten aan te matigen en ten slotte werden deze de slaven der zangers, die op hunne beurt weder de slaven van het door hen verwende publiek waren. De componist legde den zanger, de dichter den componist het materiaal voor zijne virtuositeit klaar. Het was de tijd van de *Bravour-aria*, waarvan een Franschman eens eene aardige definitie gaf door op de vraag van zijn dochtertje: ‘Papa, c'est le ténor qui va chanter. Pourquoi appelle-t-on ça un air de bravoure?’ te antwoorden: ‘Ma fille, c'est à cause du courage qu'il faut avoir pour l'entendre jusqu'au bout.’

Gluck, die in zijne eerste opera's aan die slaafschheid van de componisten tegenover de zangers had medegedaan, kwam tegen den willekeur der laatstgenoemden in opstand, en om die te beperken trachtte hij aan de voor te dragen melodie eene uitdrukking te geven geheel in overeenstemming met den tekst, m.a.w. hij gaf zich moeite, in de muziek juist en verstaanbaar te spreken. Het was de zoogenaamde *declamatorische* aria, waarbij echter niet zelden aan het zangerige te kort werd gedaan. Men zou zijne richting kunnen noemen: de *reflecteerende*, daarentegen die van Mozart de *naïeve*. Bij alle vaardigheid en bravour van den zanger wist Mozart toch aan de voordracht der opera-aria de innigste uitdrukking te geven, waar de tekst daartoe aanleiding gaf. Hij was geen experimenteerende kunstenaar, die van de eene proef in de andere valt om het probleem der opera op te lossen. Om den vorm der opera bekommerde hij zich niet; het was hem alleen daarom te doen, het uitdrukkingsvermogen der muziek te toonen en het edele en

eenvoudige van zijne kunstenaarsnatuur maakte het hem onmogelijk om daar als componist verrukkelijke en wegsleepende muziek te scheppen, waar de tekst mat en onbeduidend was. Om zich hiervan te overtuigen, behoeft men slechts *Don Juan* met *La Clemenza di Tito, Le nozze di Figaro* met *Cosi fan tutte* te vergelijken. - Deze gelukkige verhouding tusschen dichter en componist in de voornaamste werken van Gluck en Mozart verdween echter weder in het verder verloop der ontwikkeling van de opera, totdat Rossini haar geheel ophief en de absolute melodie tot eenig bevoorrechten factor der opera maakte. Ook Weber, ofschoon zich verzettende tegen het oppervlakkige en karakterlooze der Rossinische melodie, maakte de absolute melodie tot hoofdfactor der opera en hief in geen enkel opzicht de onnatuurlijke verhouding van den componist tot het drama op. Integendeel versterkte hij die onnatuurlijkheid nog daardoor, dat zijne melodie, ten grondslag hebbende het zielvolle eenvoudige lied, die van Rossini aan adel overtrof, waardoor hij zich nog zooveel hooger boven den dichter plaatste. Rossini had het publiek gewend, het hoofddoel der opera te vinden in de absolute melodie, die, ontdaan van allen theatralen toestel, moest geblazen, gestreken en op het klavier afgehamerd kunnen worden en ook in dien zin publiek eigendom moest kunnen zijn. Ook naar Weber's opera's ging het publiek alleen om zooveel mogelijk van die melodieën te hooren; om het drama bekommerde het zich weinig of niet. Weber verkeerde in den waan, dat het mogelijk was het drama uit de absolute muziek te construeeren, en in dien waan onderwierp hij den dichter in die mate aan zich, dat deze als zoodanig geheel op den achtergrond geraakte. Hij ging van de onderstelling uit, dat de macht zijner muziek groot genoeg was om zelfs een onbeteekenend, onwaarschijnlijk stuk, als bijv. zijne *Euryanthe*, tot een in alle deelen voortreffelijk kunstwerk te maken, en daarin lag zijne fout. Meyerbeer maakte de afhankelijkheid van den dichter nog grooter. Hij oefende op zijn dichter (Scribe) zoo grooten dwang uit, dat deze, die voor andere componisten vloeiende, dikwijls interessante en in elk geval met bekwaamheid samengestelde opera-teksten schreef (o.a. voor Auber), voor hem ongezonde, gezwollen teksten vervaardigde, waarvan de handeling onduidelijk is en de personen caricaturen zijn. De componist had het nu zoo ver gebracht, dat men hem geen grooter compliment kon maken dan te zeggen dat de teksten zijner opera's erbarmelijk

waren, maar dat hij er door zijne muziek meesterstukken van wist te vormen. Zoo had dan de componist den dichter geheel ten onder gebracht en hij alleen was de groote man.

Is het te verwonderen, dat de *libretti* hoe langer hoe meer waren ontaard in fabrieksrijmelarijen, goed genoeg voor een goedmoedig opera-publiek, dat zich om den tekst toch niet bekommerde? - Ofschoon het erbarmelijke van die opera-teksten eerst in het volle licht gesteld werd door Wagner's werken, werd toch ook reeds vóór dien tijd door mannen van kunstzin daarop de aandacht gevestigd. Althans in een der Duitsche Encyclopedieën der muziek van het jaar 1837 wordt gezegd: ‘Hoe nietsbeduidend en tegen taal, versbouw en zooveel anders zondigende in het algemeen onze Duitsche opera-teksten zijn, behoeven wij wel niet uiteen te zetten. Een groot talent voor opera-teksten zou ik onder ons niet kunnen noemen. En inderdaad is ook zonder een zekeren dwang een werkelijk groot talent er moeielijk toe te bewegen, den wansmaak van het publiek en de luimen van zangers en componisten ter wille te zijn, en dat toch moet meestal een opera-dichter, die van den anderen kant echter weder zoo menige moeielijkheden te overwinnen heeft. Hij moet zijne zorg wijden aan de keuze van zingbare woorden en harmonischen versbouw, en dan blijft het altijd nog een ondankbaar werk een opera-tekst te schrijven. Ter nauwernood kan een opera-dichter zich meester van zijn werk noemen. Verandert de componist er niets aan, dan doet het de zanger, ieder op zijne wijze, en zoo worden woorden veranderd en geheele regels gewijzigd of verplaatst, zoodat wanneer een componist succes heeft met zijne opera, de dichter dikwerf nauwelijks zijn eigen werk herkent.’

Het publiek liet zich, gelijk gezegd is, die rijmelarij welgevallen. Trouwens, wat het publiek in de vóór-Wagnersche werken boeide waren de daarin voorkomende zelfstandige stukken, zooals aria's, duetten, trio's enz., in den vorm waarin men die van de Italianen had overgenomen. Om de dramatische handeling bekommerde het zich weinig of niet. Wagner drukt zich daarover kernachtig uit in een brief aan zijn vriend Theodor Uhlig, waarin hij zegt: ‘Gestern sah ich den *Vampyr* von Marschner. Sehr amüsirt hat mich, dass das Publikum von der Ekelhaftigkeit des Sujets gar nicht betroffen wird; es ist dies natürlich nur Stumpfühligkeit, die im entgegengesetzten Falle

von der Zartheit ebenfalls unbetroffen bleibt. In der Oper kann man den Leuten Kinder auf dem Theater schlachten und fressen lassen, ohne dass sie merken was vorgeht.' Wagner zegt dan verder nog, dat de muziek van die opera, met hare duetten, terzetten enz., hem in het algemeen toch erg onbeduidend en smakeloos voorkwam en zij eigenlijk toch niets anders is dan in een duitsch kleed gestoken Italiaansche muziek. Inderdaad, de Italiaansche aria, met hare melodische versieringen, bleef het eenige doel van den componist en, noodgedrongen, ook van den dichter. Beiden streefden zooveel mogelijk naar gelukkige navolging van dat genre. De dichter kon het zich daarbij gemakkelijk maken, daar het de componist was, die de uitbreiding, afwisseling en herhaling der thema's bepaalde, waartoe hij volle vrijheid in het gebruik van de tekstwoorden noodig had. Hij moest zooveel kunnen herhalen als hij zelf wilde. Lange verzen konden hem daarbij slechts in de war brengen; daarentegen was bijv. een vers van vier regels voor hem voldoende. Hij kon daarin o.a. ook door verplaatsing van accenten zooveel verscheidenheid aanbrengen als hij zelf verkoos. Zoo zingt bijv. in een trio van de opera 'Das unterbrochene Opferfest' de Inka tweemaal achter elkander de woorden:

Mein Leben hab' ich ihm zu danken

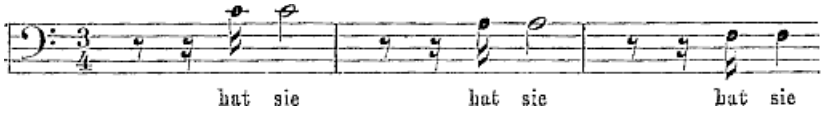
waarbij de klemtoon de eerste maal op *Le*, de tweede maal op *hab*' valt. In dat zelfde trio laat de dichter den Inka zeggen:

Wie? Ist es Pflicht sich grausam zeigen?
Muss nicht der Mensch auch menschlich sein?

Dit brengt den componist op het idee om de vraag in den tweeden regel van dit vers als antwoord te herhalen en den Inka op zijn eigen vraag te laten antwoorden:

Der Mensch muss menschlich sein.

Tot zulke ongerijmdheden kwam men door de zucht om verscheidenheid aan te brengen. Ongelukkig verging het eens Marschner in zijne opera 'Adolf von Nassau' met een driemaal al te kort op elkander volgende herhaling van het rededeel 'hat sie' op een bijzonder scherp rhytmisch accent:

Ook bij componisten als Weber en Beethoven treft men een enkele maal die afwisseling van accent aan. In Weber's

Euryanthe zingt de heldin der opera in hare scène in het derde bedrijf (‘Schirmende Engelschaar u.s.w.’) eerst: ‘Was ist mein Leben gegen *diesen* Augenblick’ en onmiddellijk daarop: ‘Was ist mein Leben gegen diesen *Augenblick*’. Het zelfde vindt men in het eerste bedrijf der *Freischütz*, in de aria van Max, waar deze tweemaal achter elkander zingt: ‘freute sich Agathens Liebesblick’ en de muziek de eerste maal den klemtoon geeft op *sich* de tweede maal op *freute*. In de aria van Marcelline in Beethoven's *Fidelio* (1ste bedrijf) komt het volgende vers voor:

> Die Hoffnung schon erfüllt die Brust
> Mit unaussprechlich süsser Lust.

Zeer juist geeft hier de muziek telkens het accent op *Hoff* doch bij het *Stretta* aan het slot der aria (Più mosso) plaatst de componist *Hoffnung* op het zwakke maatdeel (opmaat) en het accent op *schon*. In die zelfde opera heeft Pizarro te zingen:

> Wir dürfen gar nicht säumen,
> Dem Staate liegt daran,
> Den bösen Unterthan
> Schnell aus dem Weg zu räumen.

Bij den tweemaal gezongen derden regel valt het muzikale accent de eerste maal op *than*, de tweede maal op *Unter*. Zulke dingen leiden den toehoorder van een ernstig nagaan van het tekstwoord af, daargelaten nog, dat daarbij (zooals in het laatste voorbeeld der *Fidelio*) in vele gevallen tegen het rede-accent gezondigd wordt.

Niet alleen echter het behagen in eene vrije behandeling der melodie scheen den componisten aanleiding te geven tot het vrije gebruik van de tekstwoorden, of deelen daarvan, maar ook de verhouding van het gesproken vers tot het ware muzikaal accent. Deze plaatste hen voor de keuze om óf het tekstvers overeenkomstig het rede-accent juist te declameeren (waardoor dan dit vers met al zijne rijmen naakt proza werd) óf wel, onbekommerd om dit accent, de tekstwoorden geheel ondergeschikt te maken aan zekere dansvormen en zoo de melodische vinding geheel vrij te laten werken. Bij de Italianen en Franschen was dit veel minder storend dan bij de Duitschers, omdat bij eerstgenoemden het taalaccent veel buigzamer is en namelijk niet op de wortelsyllaben valt. Weber hield het voor plicht, den tekst steeds nauwkeurig weer te geven doch zag tevens in, dat wanneer hij dit steeds wilde doen, hij dan zijne melodie zou moeten opofferen. Dat hij aan eerstbedoelden eisch trachtte te

voldoen zonder opoffering der vrije melodie, bracht hem menigmaal tot onduidelijkheid. Een voorbeeld daarvan is te vinden in de aria van Max ‘Durch die Wälder, durch die Auen’ in het eerste bedrijf der *Freischütz*. Hier had de dichter den ongelukkigen inval om den componist het volgende vers te leveren:

> Abends bracht' ich reiche Beute,
> Und wie über eig'nes Glück -
> Drohend wohl dem Mörder - freute
> Sich Agathens Liebesblick.

Weber geeft zich nu werkelijk de moeite, deze regels volgens hun zin en samenhang juist te declameeren:

Na den tusschenzin ‘drohend wohl dem Mörder’ breekt hij dus af en met het rijmwoord ‘freute’ begint hij den slotregel, die nu zooveel langer wordt, terwijl hij dit voor den samenhang met den tweeden versregel zoo gewichtige werkwoord als korte opmaat meent te moeten gebruiken, waartegenover nu met den volgenden neerslag het voornaamwoord ‘sich’, dat het werkwoord slechts aanvullend is bijgevoegd, het sterke accent verkrijgt. Hieruit is wel een goed melodisch geheel ontstaan, maar niet alleen is daardoor het gebrekkige van het vers in het licht gesteld doch bij alle duidelijkheid der muzikale declamatie toch ook de *zin* van het vers moeielijk verstaanbaar gemaakt.

Eene gelijke onverstaanbaarheid treft men in dezelfde aria aan in het volgende vers:

> Wenn sich rauschend Blätter regen
> Wähnt sie wohl, es sei mein Fuss;
> Hüpft vor Freuden, winkt entgegen -
> Nur dem Laub - den Liebesgruss.

waar de dichter, ter wille van het rijm, woorden, die bij elkander behooren, door een tusschenzin van elkander scheidt, hetgeen de componist nog erger maakt door het herhalen van dien tusschenzin. Buitendien moet hier *Fuss* en *Liebesgruss* rijmen.

Weber geeft de eerste maal het accent op *gruss* en bij de herhaling van de laatste twee regels van het vers op *Lie*, waarbij het onjuiste accent het rijm geeft, het juiste echter de onechtheid van het eindrijm in het licht stelt. Om echtheid of onechtheid van het rijm bekommerden de Duitsche toonzetters zich in het algemeen niet veel. Zij stormden maar op het eindrijm los, zonder zich met het rede-accent in te laten. Zoo luidt de vroeger populaire melodie van Naumann op Schiller's ‘Ode an die Freude’:

Ter wille van het ingebeelde rijm verdraaide de componist alle accenten van het vers. Beethoven bracht in zijne melodie op die woorden het muzikale accent in overeenstemming met het rede-accent (namelijk bij ‘Götterfunken’ den klemtoon op *Göt*, bij ‘Elysium’ op *ly*) doch deed daardoor juist uitkomen dat bij samengestelde woorden in het Duitsch het accent op het voorste gedeelte valt en dus het slotdeel niet tot rijm gebruikt kan worden, daar dit deel het zwakkere accent heeft. Let de dichter daar niet op, dan blijft het rijm slechts voor het oog voorhanden en is een litteratuur-rijm. Voor het gehoor, en derhalve voor het gevoel, verdwijnt het geheel. En welk een nood brengt dit onzalige rijm in de muzikale compositie te weeg! Verdraaiing der phrasen op alle mogelijke wijzen, tot onverstaanbaar wordens toe, en ten slotte wordt in vele gevallen bij het aanhooren der compositie het rijm toch niet eens bemerkt. Men denke bijv. aan de groote aria van Casper in het eerste bedrijf van de *Freischütz*. Hoe weinig valt daar bij de voordracht te ontdekken van het correspondeerende rijm op het slotvers ‘Triumph! die Rache *gelingt*’, Dit rijm ligt in het voorafgaande ‘Im Dunkel *beschwingt*’, maar dit is vluchtig geplaatst tusschen het ‘Umgebt ihn, ihr Geister’ en ‘Schon trägt er knirschend eure Ketten’ en zoo haastig en zonder tusschenpoos met het volgende verbonden, dat het niet als rijm van het slotvers opvalt.

Het gebrekkige, dikwijls uit nietszeggende phrasen bestaande vers, waarvan het eenige met de muziek verwante kenmerk - het rijm - den zin der woorden zelfs verstoorde en daardoor, in het beste geval, voor den componist in het geheel geen nut

had - dit vers noodzaakte den componist, de karakteristieke melodische motieven te ontleenen aan de vrije taal van het orkest. Mozart had de symphonische orkestbegeleiding tot zoo groote uitdrukking verheven, dat hij, waar dit niet te kort deed aan de dramatische natuurlijkheid, de zangers bij die begeleiding slechts in korte accenten (als het ware *parlando*) behoefde te laten zingen. Eigenlijk gelukte hem dit echter slechts ten volle in de *Opera buffa*, niet in de *Opera seria*. Velen zijner navolgers echter, meenende dat Mozart's opera iets was dat in den vorm was na te maken, en over het hoofd ziende dat die vorm op zich zelf niets en Mozart's genie alles was, trachtten nu ook overal in de hartstochtelijke voordracht steeds volkomen muzikaal-melodisch te zijn. Daar zij hiertoe aan den spaarzamen tekst weinig hadden en zij zich om dichter en tekst trouwens niet bekommerden, lieten zij eindelijk ook den tekst, met even zooveel woordherhalingen als zij noodig vonden, bij de melodische phrasen zingen, die Mozart oorspronkelijk aan de karakteristieke orkestbegeleiding toebedeeld had.

Daardoor geloofden zij hunne zangers *melodisch* te laten zingen, en om dat goed aan den gang te houden wierpen zij dikwijls zang en tekst door elkander, zoodat geen van beide tot zijn recht kwam. Een sterk voorbeeld hiervan is te vinden in de groote aria van ridder Guilbert in Marschner's *Templer und Jüdin* (2de bedrijf), vooral in het *Allegro furioso*. In één adem, zonder de minste tusschenpoos, zingt de zanger maar door:

> Rache nur wollt' ich geniessen;
> Ihr allein mein Ohr nur leihend
> Trennt' ich mich von allen süssen
> Zarten Banden der Natur;
> Mich dem Templerorden weihend,

Hier moet de componist even adem scheppen en geeft hij den zanger twee maten rust. De dichter echter moet nog rijmen op *Natur* en zegt tot slot van het vers:

> Bitt're Reue fand ich nur.

Na de twee maten tusschenspel van het orkest heft de zanger die woorden aan en sluit aldus allerzonderlingst dit stormachtige Allegro.

Op zulk eene wijze meende de componist nu alles, ook het meest hartstochtelijke, melodisch vertolkt te hebben. En niet anders ging het met het *elegische*, waarvan dezelfde aria het bewijs geeft. Daar

wordt in het *Andante* (Balladevorm) het 2de vers: ‘Einsam in das dunkle Grab’ precies naar de melodie van het 1ste vers: ‘In meines Lebens Blüthezeit’ gezongen, en wel met de elegante melodische versieringen, die men gewoon was bij gezangen van dien aard aan te brengen.

Bij het vrije gebruik, dat de componisten van den tekst maakten, en waardoor zij bewezen dat hun eenige aandacht op de melodie gericht was, is het niet te verwonderen, dat hun menig vergrijp tegen het rede-accent ontsnapte. Wij hebben reeds gezien, dat zelfs mannen als Beethoven en Weber niet vrij van die zonde waren. Om op het gebied der opera te blijven wijs ik nog op de strophe:

Wir wollen mit Vertrauen
Auf Gottes Hülfe bauen

in het koor der gevangenen uit *Fidelio*, waar in den eersten regel het sterkste accent valt op het woord *mit*. Verder in diezelfde opera (trio in het eerste bedrijf) op de woorden van Rocco:

Das Herz wird hart durch Gegenwart

en op die van Leonore:

Kann Liebe schon
Auch hohe Leiden tragen,

waar de componist, in strijd met het rede-accent, den klemtoon op *wart* en *schon* plaatst.

Ook de zoogenaamde couplet-aria's, die men veelal in de oude Fransche opera's aantreft, geven menig voorbeeld van dergelijke vergrijpen. Zoo luidt het 2de couplet in eene aria uit de opera *Les deux journées* van Cherubini:

In de opera *Joseph* van Méhul zingt Benjamin:

en zoo gaat het in de geheele aria door.

Ziet men uit deze voorbeelden - welke ieder, die zich de moeite van onderzoek wil geven, met tal van andere zou kunnen vermeer-

deren - hoe de componisten, zelfs de meest beroemde, in hun eigen taal tegen het rede-accent zondigden, dan zal men zich wel niet verwonderen, dat men bij *vertalingen* van opera-teksten die vergrijpen in nog meerdere mate aantreft. Daar toch verzeilt men uit den aard der zaak veel lichter op die klip, want elke taal heeft hare eigen bijzonderheden, haar eigen woordvorming en woordvoeging, haar eigen zinbouw, haar eigen accenten. Daarom moet ook elke taal haar eigen zang-muziek hebben, want zingen is en mag niet anders zijn dan *spreken met verhoogde uitdrukking*. Eene taal, waarvan de woorden grootendeels bestaan uit open, heldere vokalen, door slechts weinige consonnanten omsloten - zooals het Italiaansch en het Fransch - vereischt onbetwistbaar eene andere zangmuziek dan eene waarvan de meest korte en donkere vokalen tusschen tal van medeklinkers zijn ingeperst - zooals het Duitsch en het Hollandsch. Wil men derhalve het karakter van die talen geen geweld aandoen, dan moet men elk haar eigenaardige zangmuziek laten behouden. Dit wordt door de goede zangmeesters wel in het oog gehouden; de Italianen en de Franschen zingen op de *vokalen*, de Duitschers en alle Germaansche volken op de *consonnanten*. Op woorden als *amo, animo, Dio* en andere, die bijna louter uit klinkers bestaan, kan men zooveel toonversieringen, zooveel coloratuur, als men wil, aanbrengen zonder de taal geweld aan te doen; daarom zijn Italië, en tot zekere hoogte ook Frankrijk, de landen der coloratuur bij uitnemendheid geworden. Maar past men de Italiaansche melodie toe op woorden als *Schmerz, Pflicht* en andere Germaansche uitdrukkingen, dan zal men verbaasd staan over de resultaten waartoe men komt. Men zie de vertalingen der Mozartsche opera's op Italiaanschen tekst (*Don Juan, Figaro*) en zinge bijv. de van geest en hartstocht tintelende, in snel tempo voor te dragen aria van Don Juan: ‘Finch' han dal vino calda la testa, una gran festa fà preparar!’ en daarop het zelfde met de Duitsche vertaling: ‘Treib' den Champagner das Blut erst im Kreise, dann wird's ein Leben herrlich und frei!’ Welk een onderscheid! Het eerste is vol *verve*, het laatste zoo zwaar en onbeholpen mogelijk.

Eene voorname oorzaak van mislukte vertalingen van operateksten is echter ook hierin gelegen, dat de vertaler zich veelal te weinig of in het geheel niet vertrouwd maakt met de muziek en, om zoo te zeggen, eigenlijk uit het tekstboek en niet uit het

klavier-uittreksel of uit de partituur vertaalt, waarvan het gevolg is dat hij òf zondigt tegen het woordaccent van de taal waarin hij den tekst overzet, òf den muzikalen klemtoon op een ander woord plaatst dan waarop de componist den nadruk heeft gelegd. Is eene dergelijke wijze van vertalen in het algemeen bedenkelijk, zooveel te meer is dit het geval bij vertalingen van Wagner's dramatische werken, waarin woord en toon zoo innig met elkander verbonden zijn en met den rijkdom der taal zoo gewoekerd wordt. Toch zijn er verscheidene voorbeelden aan te halen, waarbij met grond kan worden aangenomen dat men op die verkeerde wijze te werk is gegaan. Wanneer men bij Lohengrin's afscheid aan Elsa bij de strophe:

> Doch bei dem Ringe soll er *mein* gedenken,
> Der einstens *dich* aus Schmach und Noth befreit,

den eersten regel in het Fransch vertaald vindt door:

> Que cet anneau lui rappel*le* sans esse

en den tweeden regel in het Hollandsch door:

> Die U eens *van* de schande heeft bevrijd

dan wordt in beide gevallen tegen het rede-accent gezondigd.

Het zelfde is het geval bij de vertaling van:

> In fernster Mark hiess't Weib und Kind ihr beten

door:

> Vous appreniez aux *en*fants pour prière

of van:

> *At*hmest du nicht mit mir die *süs*sen Düfte?

door:

> *Ge*niet als ik de liefe*lijk*e geuren.

Dikwerf tracht men de moeielijkheid van het vertalen te ontgaan door omzetting van woorden doch plaatst daardoor den muzikalen klemtoon op geheel andere rededeelen dan in den oorspronkelijken tekst. Een merkwaardig voorbeeld hiervan is het slot van Lohengrin's verhaal aan het einde van het laatste bedrijf. Hij zingt daar:

Dit heb ik in het Fransch en Hollandsch vertaald gevonden door:

Et Lohengrin - son chevalier c'est moi
Ik ben haar dienaar - ridder Lohengrin

De naam Lohengrin moet hier in het volle licht verschijnen; vandaar dat hierop het sterkste accent moet vallen. In de vertaling heeft echter het woord *ridder* het sterkste accent. Daarbij maakte men het in de Fransche vertaling nog erger door den klemtoon op de eerste lettergreep van *chevalier* te plaatsen.

In strijd met het muzikaal accent van den oorspronkelijken tekst is ook de vertaling van:

In fernen Land, unnahbar euren Schritten,
Liegt eine Burg, die *Monsalvat* genannt.

door:

Aux bords lointains, dont nul mortel n'approche,
Il est un burg, qu'on *nomme* Monsalvat.

of:

Zeer ver van hier, onnaakbaar voor uw schreden,
Ligt het aloude *burgtslot* Monsalvat.

of:

In distant land, bij ways remote and hidden,
There stands a Burg, that *men call* Monsalvat.

Merkwaardig is het, dat de drie vertalers hier volkomen homogeen zijn en broederlijk vermijden, den klemtoon op *Monsalvat* te leggen.

Gelijke homogeniteit treft men aan in vertalingen van:

die achtereenvolgens in het Fransch, Hollandsch en Engelsch luiden

Une colombe en traversant *l'espace*
Een duif daalt jaarlijks van des hemels *transen*
Once ev'ry year a dove from Heav'n *descendeth*.

In de laatste plaats wensch ik nog even stil te staan bij eene rubriek van vertalingen, welke men de *zonderlinge* zou kunnen noemen.

Zoo trof mij eene Engelsche vertaling van een gedeelte van den

monoloog van Hans Sachs in de 3de acte der ‘Meistersinger von Nürnberg’, en wel van de woorden:

Wie friedsam treuer Sitten,
Getrost in That und Werk,
Liegt nicht in Deutschlands Mitten
Mein liebes Nürnberg.

Die vertaling luidt:

Old ways and custom keeping,
How peacefully I see
Mij dear old Nürnberg sleeping (!)
In midst of Germany.

Vooreerst valt hierbij op te merken, dat die vertaling reeds in zooverre mislukt is, dat terwijl de componist met voordacht den climax der muzikale strophe plaatst op de woorden ‘Mein liebes Nürnberg,’ in de vertaling die verheffing op een ander deel van het vers valt. Maar bovendien is Sachs ook niet zoo onhoffelijk om zijne goede stad Neurenberg eene vreedzaam slapende stad te noemen. Integendeel, hij noemt haar ‘getrost in That und Werk;’ dat is heel wat anders. Maar tot zulke ongerijmdheden komt men door den tekst onder de muziek te wringen en daarvoor pasklaar te maken.

Even dwaas is de vertaling van de woorden ‘Wahn, Wahn, Ueberall Wahn!’ in dien zelfden monoloog door ‘Mad, mad, All the world's mad!’ Sachs zegt niet, dat de heele wereld gek is, maar dat hij overal de menschen door waan bevangen ziet. Waan is geen waanzin. Een tegenhanger hiervan vond ik in eene hollandsche vertaling van Ortrud's uitroep tegen Telramund (2de acte van Lohengrin): ‘Ha! wie du rasest! Ruhig und besonnen!’ door: ‘Ha, wordt gij razend? Wees bedaard en rustig.’ Dit is verkeerd. Ortrud doet geen vraag ten opzichte van den geestestoestand van Telramund. Zij zegt alleen: ‘raas niet zoo, ga niet zoo te keer.’ De woorden, die op dien uitroep volgen, geven er de verklaring van.

Dat men ook in vroeger tijden bij vertalingen wonderlijk wist om te springen met den oorspronkelijken tekst, hetzij uit gebrek aan begrip of uit gebrek aan eerbied voor dien tekst, daarvoor moge het volgende tot bewijs strekken. Wanneer wij in Mozart's Zauberflöte (Priesterkoor met solo) lezen:

O Isis und Osiris schenket
Der Weisheit Geist dem neuen Paar!
Die ihr der Wandrer Schritte lenket,
Stärkt mit Geduld sie in Gefahr.

dan is dit een alles behalve correct vers, maar wanneer een vertaler uit het jaar 1802 dit in het hollandsch overbrengt op de volgende wijze:

O Isis en Osiris - goden
Der wijsheid - schenkt dit nieuwe paar
Steeds allen bijstand hen van nooden,
Geeft hen geduld in 't grootst gevaar.

dan is dit niet alleen slecht gedeclameerd maar daarbij ook de zin geheel verdraaid. Voor behoud van het rijm deed men echter ook toen al heel wat. Ook op andere wijze, hetzij door het bezigen van Germanismen, hetzij door minder kieskeurig te zijn in het gebruik van woorden, wist die vertaler het zich gemakkelijk te maken, zooals blijken kan uit de volgende overzettingen uit de genoemde opera, als:

Würd' ich mein Herz der Liebe weih'n,
So müsst es dieser Jüngling sein.

in het hollandsch:

Mijn hart brandt voor dit jonge mensch,
Zijn gaê te zijn, dit is mijn wensch.

en:

Mein Kind! was werden wir nun sprechen?
Die Wahrheit! sei sie auch Verbrechen.

in het hollandsch:

Mijn kind, wat zullen wij nu maken?
De waarheid spreken, niets verzaken.

Wat zou zulk een vertaler wel van den tekst van Wagner's drama's *gemaakt* hebben?

HENRI VIOTTA.

Zielebanden.

I.

De natuurfilosoof Alfred Kanz had de dichteres Thérèse Heldt tot vrouw genomen.

Hun eerste zien was geweest als een blijde herkenning, een intieme, verrassende vreugde, ware betoovering des harten, een plotseling ontwakende passie, die met het blind geweld eener natuurkracht hen in elkanders armen dreef.

Het groot contrast van ziel en geest scheen een versterking van die geheimzinnige macht, noodwendige aanvulling van beider onvolkomen wezen.

Alfred had Thérèse lief, zooals liefheeft een echte man, diep, uitsluitend, hartstochtelijk, zelfzuchtig, zoodat hij onbewust haar niet toestond iets te wezen buiten hemzelven. Alles moest hij haar geven, wat zij zich nam, dacht hem ontvreemding.

Het allereerst moest zij hem het offer harer gaven brengen. Niet dat hij dit als eisch haar stelde, maar zij voelde het als een eisch. Het intieme harer gedichten deed hem lijden als verdeelde zij haar hart aan alle menschen. Haar naam op veler lippen, haar beeltenis voor vreemde oogen, de kinderen harer ziel als koopwaar voor de glazen, dit alles was voor hem onduldbaar.

Hij zelf was een gesloten natuur, deed niemand lezen in zijn hart, dan haar, die hij dit hart ontsloot, beschouwde het gros der menschen als barbaren, ten eenemale ongeschikt het grootsche, edele te begrijpen. Zij werpen van hun slijk op al wat heilig is, hun spot op wat zij niet bereiken kunnen.

En voor zoo'n wereld dichtte nu die teedere, reine ziel!

Maar zij beschouwde alle menschen als haar broeders. De aarde was één groote woning, de menschheid was één groot gezin, maar de liefdeloosheid belette dit te zien. Alle gedachten moesten openliggen, men moest geen vreemdeling in elkanders voelen zijn. Maar de boosheid, de leugen stelde een wacht voor veler lippen, was een masker voor het gezicht. In een hoogere, een betere wereld, lag alle denken open, daar las men in elkanders ziel als in een boek. Maar de hoogmoed, de eigenwaan vormde hier nog standen; de schuld, het ongeluk maakte scheiding tusschen mensch en mensch. In clairvoyanten toestand, als de geest uit het lichaam treedt, weet dan soms niet het kind wat een geleerde weet? Maar de hardheid van het lot boog veler zielen neer, lag op den geest als zerken op de graven.

En toch, wanneer die zerk wordt weggenomen, ontkiemt niet uit dit schijnbaar doode graf, het leven in zijn bloeiendste gestalten? ....

Langs de dorre, winterlijke paden van het leven, had zij zoo graag de bloemen van haar geest gestrooid, met volle handen weggeschonken van haar rijke, zongedrenkte zielevruchten, opdat elk die dorst had, nemen zou. Troost den troosteloozen, hoop voor die vertwijfelden, lichtschijn boven het duistere van het leven, licht van schoonheid, van geloof, van liefde.

Maar hij als nemende natuur niet tredend in het gevende harer liefde, in stroef veroordeel daarin zoekend roemzucht en gestreelde ijdelheid.

Zij vroeg zich zelf met stil verbazen waarom hij af moest keuren wat haar natuurlijk voorkwam als het bloeien van een roos. Deert het een bloem dat aller oog haar ziet, zingt niet een vogel om te zingen? Is alle schoon niet om te zien voor hen die zien? Had de natuur haar dan de gaaf van het lied geschonken om te zwijgen?

Hij stond ook buiten haar muzikale streven.

Want om niet in stortende tranen te uiten de overvolheid van haar liefde, zoo moest zij zingen, soms uren lang, totdat het eindelijk stil werd binnen in haar.

Het was haar dan als zong zij voor een schaar onzichtbaren.

Doch in dat rijk kon hij niet volgen.

Hij had ook niet gewild. Een aardezoon was hij, dankbaar -; een liefhebbend kind der aarde.

Soms kwam hij zacht de kamer in wanneer zij zong, doch niet zoo zacht, of zij voelde aan haar ziel een angstig trekken en zag zij dan zijn blik vol smartelijk vragende liefde, dan werd het haar, als had zij schuld aan hem, een groote schuld, wijl hij zoo liefhad en vertrouwde, dan drongen de gedachten van zijn geest den hare in, en zag zij zich, als hij haar zag, ondankbaar, ontevreden met de werkelijkheid, niet opgaand in het zichtbaar schoon, noch in het geluk dat hij haar kon doen vinden, maar zoekend buiten hem, ach altijd buiten hem, en buiten deze aarde, slaande als de gevangen vogel tegen de tralies van zijn kooi, met machtelooze vleugels tegen de geheimzinnige wanden der eeuwigheid.

Wat zocht zij daar? Had zij niet alles hier op aarde? Was deze aarde niet rijk, overrijk, te rijk voor het schijnbaar lange menschenleven en toch zoo kort, om al dien rijkdom te bevatten? Dit was zijn strijd als hij zich in zijn studiën verdiepte, waarbij het kleinste diertje hem vervulde met eerbied en bewondering voor de wijsheid en orde der natuur. Dit was zijn liefde, dat hij alles liefhad van de aarde, wat zich op of onder haar bevond, zoozeer een bloem in het volle zonlicht pralend, als in de duisterste schachten haar afdruk in een steen.

Maar hier was zij het weer die in zijn streven niet kon treden.

Dat zoeken, dat worstelen, dat wroeten in de aarde opdat de wetenschap één streepje verder kwam, dat leek haar dor en hopeloos onvruchtbaar. Als intuïtieve natuur had zij geen eerbied voor het moeizaam tasten. Zoo doet een mijnwerker die in het hart der aarde leeft, geen zon ziet en geen groen, geen blauwe hemel met vlottende gestalten ....

Zoodra de geest van het stof bevrijd is, ziet hij met eenen blik wat aan het menschoog met al zijn zoeken is ontsnapt.

Hij wilde haar zooveel mogelijk afleiden, haar door stoffelijke zorgen aan den geest onttrekken, hij wilde haar de handen vullen - haar ziel aan de aarde binden door het werkelijkste der werkelijkheid.

Ook deed zij al haar plichten, maar soms als een die omgaat in den slaap. Uit eigen sfeer gerukt kon zij zich in dien vreemde niet terecht meer vinden. Want dat zij niet mocht zingen, dat viel terug op haar gemoed, verwekte daar een nog meer innerlijk leven, als had alle gevoel, alle warmte, alle liefde, zich geconcentreerd tot het ware centrum. Nu

leefde zij een leven waarin zij hem nog meer ontging. Daarin had zij hem lief met het intiemste van haar voelen, daar omvatte zij zijn geestelijk beeld met de teederste liefde-armen.

O eenmaal weg van deze aarde met al de grofheid van het stof, in verheerlijkte liefde elkanders ziel doordringend, opgaand in een liefde, die zuiver geestelijk is.

Maar hij, het lichaam van den mensch bewonderend; met liefde-oog zich wijdend aan de schoonheid van den vorm, in iedere lijn een diepe natuurgedachte, in extase gebracht door leven en kleur.

In beider kamers lag voor den binnentredende hun contrast, de afschijn van hun wezen.

In haar vertrekken: bloemen, planten; geen vogels wijl zij gevangenschap schuwde; muziekboeken en platen; aan de wanden schilderijen van een droom-natuur, landschappen uit een betooverde wereld, symbolische groepen, ingewikkeld van gedachte, maar boven alles etsen en fotografiën naar de schilderijen der groote mystieken.

Dat alles getemperd door zijden gordijnen; het zonlicht als een bleeke schemer vloeiend over tapijten en portières, voor alle deuren draperiën ter voorkoming van storende lichtvlakken tegen de effen tonen van het behang. Kleine, brooze, fantastische meubeltjes, zacht gepolsterde sofa's en fauteuils om in te droomen, zich te verliezen. 's Avonds, in het getemperd licht der kant-omfloerste lamp, lag dit verblijf in zwaren droomschijn.

Voor sommige naturen was het betreden van zijn vertrekken een herademing.

Hooge vensters, waar klaar de dag doorviel, in het midden een reusachtige antieke tafel, bevracht met studieboeken, met vreemde steenen en fossielen, ertsen en kristallen, elk stuk voorzien van zijn wetenschappelijken naam. Langs de wanden open boekenkasten, rug aan rug geprest, een eindelooze boekenrij. Daarboven eenige marmeren statuëtten naar antieken, beelden van levenskracht en vormenschoon. Dan in een hoek, een vreemde kast, waar achter glas in flesschen, op sterkwater, allerlei vreemde dieren, veel gevlekte slangensoorten, embryonen, glasgedekte doozen met oneindige verscheidenheid van spinnen. Tegen den binnenwand als een fantastische arabeskenrand, met uitgespreide vleugels een vreemde vlinderschaar. Op den ach-

tergrond, achteloos geworpen in een hoek, twee tandengrijnzende menschenkoppen.

Wanneer Thérèse een enkel maal dit verblijf betrad was het haar als daalde zij in een grafgewelf.

Ook kon zij het er nooit langer dan eenige minuten uithouden.

Hun uiterlijk als hun innerlijk verschillend.

Hij een zwaar gebouwde man, een krachtige, gedrongen gestalte, rustig in zijn bewegen, afgetrokken kalm zijn optreden, een donkere baard om een ernstig, stroef gelaat, donker teruggeworpen haar boven een hoog ontwikkeld voorhoofd, ernstige denkers-oogen achter fonkelende brilleglazen.

Van die stroeve figuur ging een invloed van bekoring uit, een bescherming, vertrouwenwekkend ... Men voelde dat hij niemand noodig had, geen goedkeuren of welgevallen zocht. Wat men van hem dacht was hem onverschillig, daardoor voelden sommige naturen zich gedrongen de goedkeuring en het welgevallen van dien man te zoeken.

Zij nog rank gelijk een meisje, achteloos gracieus in houding en gebaren, iets weeks, wegvallends, als een overgave in haar gansch verschijnen. Op het fijn, warmbleek gezicht een waas van weemoed, mooie blauwe oogen met een diepen waterweerschijn, droomerig van opslag, een weelde van zijachtig, goudblond haar, klassiek gewelfd, in den hals tot een lossen, golvenden knoop gewonden.

En waren zij samen dan was het een mooi en passend beeld van den sterken man, de zwakke vrouw ...

II.

Zij moest het hem vragen, zij kon het niet meer uithouden. 't Was nu genoeg geleden. - Zij voelde dat die vraag over hun leven hing als een zware, zwarte wolk. En na die wolk kon de zon weer doorbreken, zou het weer kalm worden als na een onweer.

Zij stond op en liep door de kamer.

Veel ruimte was daar niet. Een onverwacht bewegen kon een beeld omverwerpen, een vaas of plant. Wat stond daar onder die palm die breede ottoman ook vreemd door de kamer! Dat had Alfred zoo vaak gezegd.

Zij keek om zich heen. Ja, het was hier wel verward, een

doolhof van schoonheden; geen voorwerp waar het oog zich bij bepaalde; het dwaalde van het een op het ander. Wat was het hier benauwd! Zij zat als in een gevangenis.

Zij draaide de vlam wat hooger op, die onder de kanten der geelzijden kap de kamer vergoudde als met avondzon. Zenuwachtig begon zij eenige ruimte te maken, verzette een paar tafeltjes, rolde een pouffe naar een hoek, sleepte een paar kleine fauteuils naar het venster. Ook dáár alles zwaar behangen met gebrocheerde draperiën. Zij hief het gordijn op, keek naar buiten in den nacht. O, hoe kalm, hoe heerlijk, hoe klaar en rustig. Ach! - Maar de natuur kon ook zichzelve zijn.

Waarom liet men haar toch nooit zichzelve?

Anderen, gezonde, gewone, normale wezens, stond men toe hun eigen leven te leven; dat was een leven, waarin zij niemands zelfzucht hinderden, omdat het niet afweek van het gewone. Maar altijd, - en dat had door heel haar leven geloopen als een draad - had men getracht haar terug te brengen tot het alledaagsche. Waarom? Waarom was dat? - En zij in haar weeke overgave, haar zucht tot zelfverzaken - nog trachtend zich te plooien naar ieders welbehagen. Haar vader wilde een huishoudster van haar maken, haar moeder had haar gaarne in de wereld gevoerd, waar het jonge meisje zich een vreemde voelde. Toen had zij beurtelings getracht die eischen te bevredigen. Maar innerlijk was zij toch zichzelve weer geweest, telkens terugkeerend tot haar eigen stille zielsbehoeften, zich reinigend in den stroom van melodieën en ideeën. Niemand der haren, die dit haar eigenlijk leven met haar leefde, niemand, die haar dáár verstond.

Haar gedichten had men nooit bewonderd. Men vond dit al zoo vreemd en onnatuurlijk; dat had men vroeger anders gedaan.

Eerst toen haar naam met roem door kunstenaars werd genoemd, zij als de grootste dichteres van haar land geprezen werd, begon men eigen oordeel te beperken, altijd toch met eenig voorbehoud omdat men ongelijk had.

Wat was zij toch altijd een slavin geweest, haar ziel als was in ieders handen. Nog bleef het haar verbazen hoe toch daarbinnen konden ontbloeien die purperen hartebloemen.

Hoe meer zij zich gevangen voelde, omlaag getrokken naar

de aarde, hoe hooger het heimwee steeg van hare ziel, haar bronnen vinden deed om zich te laven en te louteren.

Doch nu?

De bron was troebel geworden; waar eens het zonlicht spiegelde, hing nu een zwarte schaduw.

Boven zich hoorde zij den zwaren stap van haar man. Zij had hem lief, zij had haar leven voor hem willen geven, maar zij eischte van hem vrijheid van geest. En toch, wat deed hij om die vrijheid te ontrooven? Schijnbaar niets; in waarheid alles.

Want dit was wel het ergste, dat over haar leven was gekomen ... Zij deed hem lijden door zichzelf te zijn ...

Lang dacht zij over hem na; zij voelde hem als iets groots en sterks, onwankelbaars, - maar onbegrijpelijk voor haar, te zwaar voor haar geluk. Haar lichte ziel was als een vogel, verwant met wolken, lucht en hemelblauw. - Haar man, in het dagelijksche meegaand en zacht, gelijk een kind, altijd bereid voor haar genoegen en haar geluk, waarvan de uiterlijke kant alleen zijn zinnen trof. - Daar was een man in hem, die stond alleen - die was als een rots, een muur van onverzettelijkheid, waartegen zij haar zwakke krachten brak.

Onbewust leefde hij in de zichtbare wereld zijn rijk gedachtenleven, onbewust van haar inwendig bruisen, van den vloed en de ebbe van haar zieleleven, den soms geweldigen storm van haar harteleed.

Want immer dieper groeide het doornig denkbeeld dat zij voor zijn geluk niet noodig was, dat haar wezen in strijd was met zijn geluk, en hij haar toch gevangen hield ...

Hier schrikte zij voor zichzelve en het was haar plotseling als zag zij op zich gericht zijn zacht, verwijtend oog.

Zij kon het niet meer uithouden.

Ras maakte zij met zenuwachtige hand zijn thee gereed, en ging daarmêe naar boven ...

Voor de hooge ramen hingen de groene gordijnen neer, de studeerlamp onder haar groene kap verspreidde een lijkachtigen schijn.

Aan de groote, overladen tafel, zat met de hand aan het hoofd over een boek gebogen haar man in studiën verdiept. Op de opengeslagen bladzij meende zij eerst te zien allerlei vreemde, cabalistische teekens, maar naderkomend werden het figuren van parasieten en microben.

Ach, als zij hem zag, dan verdwenen al haar hersenschimmen van smart en ongeduld. Teerheid vloeide als een weeke stroom door haar aderen. Zij had zich medelijdend over hem heen kunnen buigen, met het medelijden van een moeder voor haar kind.

Wat verdiepte hij zich weer in die exacte wetenschap!

Zij boog zich tot hem neêr, hij dadelijk om haar heen zijn sterke liefde-armen.

Zij streek hem het donkere haar van het voorhoofd.

Hij nam dat handje en kuste het, beet spelend in die fijne, teêre vingers.

Daar was het weer. Hij behandelde haar nooit met ernst. Zij was als een kind in zijn handen. En o, dat tragische, diepe hart waarvoor hij geen gedachten had.

Nooit sprak hij tot haar als tot een wezen van wil en wijsheid. Altijd op dien beschermenden toon vol teerheid, als tot zijn mindere, terwijl zij zijn gelijke was. Zijn meerdere in zielbewustheid.

Het griefde haar dat hij de vrouw te zeer beschouwde als het absolute eigendom, de speelpop van den man. De nieuwe geest, die over de vrouw gevaren was, vervulde hem met afkeer en met weerzin.

Met al zijn liefde en trouw tot ééne, behield hij een Oostersche opvatting. De vrouw moest zwijgen, zich nooit doen gelden in het publiek, alleen leven voor het intieme, voor man en kinderen. Dáár was haar rijk, haar vrijheid en haar macht.

Ook in de kunst kon zij niets blijvends leveren. In literatuur een reproductie van zichzelve, geen objectiviteit, geen waarde van groot-menschelijkheid. In schilderkunst, een reproductie der natuur, waarmeê zij geheimzinnig is verwant: geen eigen vinden, geen openbaring, geen gedachte; slechts nagebootst. Had ooit een vrouw een toonwerk gedicht dat toekomst of verleden had?

Hij ging zelfs verder, beweerde dat een vrouw geen kunstwerk kan begrijpen, waar zij buiten staat, de kunst niet liefhebbend om haarzelve, maar om zichzelve. Zij gaf een emotie, of zocht een emotie; het eerste nimmer zonder ijdelheid. Alléén als dichteres en zuiver subjectief, van waarde; maar hier paste bovendien het zwijgen, wijl zij zich naakt aan ieders oogen voordeed, haar ziel tot een publieken roof gemaakt.

De eenige roem der vrouw, haar blijvende, was te hebben geïnspireerd de grootste kunstenaren.

Dan wierp zij tegen, dat de vrouw eerst opstond uit een jarenreeks van onderdrukking, van geestelijk sluimeren; daardoor was haar zieleleven meer intens geworden: die kracht, die rijkdom moest zich nu verdeelen. Zij had niet meegeleefd, niet meegeworsteld, niet in een voorgeslacht reeds schalm aan schalm gelegd, dáár sport aan sport bestegen tot ontwikkeling. De toekomst behoorde aan de vrouw.

Nog was haar ongeluk, haar grootste hinderpaal, dat zelden hart en roeping zich lieten vereenigen.

'Juist, zij wilde iets vereenigen, wat onveréénbaar was. Die gansche evolutie kwam niet voort uit haren aard, maar uit haar lot. Geef iedere vrouw een man, en dadelijk zal dit oproer zijn gestild. Het leven maakte het den man te moeielijk om te trouwen; nu moest de vrouw haar eigen leven maken. Nog was het zóó: een overgeërfd, bekrompen denken, dat de gehuwde vrouw het meest in aanzien is. Nu wilde de ongehuwde ook iets gelden door kunst of wetenschap, door het ter zijde streven van den man. Haar kleine krachten schoten hier te kort. Door lange afhankelijkheid tot vrij-staan ongeschikt, moest zij noodwendig misbruik maken, vervallen in het groteske. Alle bekoring, alle liefelijks ging verloren in dien levensstrijd; uit de verkrachting van aard en zielsbehoeften stond een halfslachtig wezen op, een onding. Zoo maakte de vrouw zich voor het moederschap ongeschikt, roerde daardoor aan de groote roerselen der maatschappij. Zij deed als Simson, die met blinde oogen, de zuilen van den tempel schudde en het gebouw ineen deed storten. De majesteit der vrouw lag in het baren van een nieuw geslacht, geleid, beschaafd, gelouterd door haar liefde. Zoo hield zij van het Al de geheimzinnige draden in haar machtige handen.'

- 'Iedere vrouw kon kinderen voortbrengen,' volgens haar, 'maar niet een ieder *kunst*. Laten zij, die alléén maar moeder zijn, ook moeder blijven, maar gun de anderen haar geestelijk moederschap.'

- 'Neen, hier kon hij het weer niet met haar eens zijn. De vrouw, alléén maar moeder, heeft zelden geest of hart genoeg haar kinderen tot iets goeds of groots te maken. Alléén de vrouw die geest en gave heeft, is voorbeschikt het geslacht

vooruit te brengen. Laat het over aan den man het publiek door kunst, religie en door wetenschap te leiden; ook hierin lag het aandeel van de vrouw het individu daartoe te vormen, te bekwamen.'

Zoo dikwijls hadden zij dien woordenstrijd gevoerd. Wat kwam zij nu weer boven om te weten, om te vragen? Zij wist genoeg. De zwaarte van zijn redeneerkracht boog haar neer. Het maakte haar moe, doodmoe. Waartoe, waarom? 't Zou toch een dorre overwinning zijn. Hij was zoo één met zijn opvatting, die correspondeerde zoozeer met zijn eigen aard, zijn uitsluitende gevoelens, dat, om die inzichten te veranderen, er een gansche innerlijke omwenteling plaats moest vinden.

Daartoe was zij te zwak, te week. Zij zonk zoo graag terug in eigen droomenleven.

Nooit had zij haar geluk kunnen vasthouden, het altijd weer verbrokkeld om het aan anderen te geven. Zij was niet groot genoeg zichzelf te zijn, niet groot genoeg de krachten van haar ziel te concentreeren en die te geven in één groote daad.

Haar kracht lag in haar zwakheid, haar grootheid in haar zelfverzaking.

Daar stond zij nu en voelde zich in den ban van die twee liefdearmen te zwak zelfs om te spreken.

Vaag vervloeide haar onrust, al haar denken, tot een gevoel van liefde en van vrede.

III.

Thérèse wilde voor zichzelve zingen en haar gedichten bergen zooals men een schat verbergt. Daar zouden haar lichte droomenkinderen slapen tot aan het ontwaken harer ziel, haar vrije ziel, vèr boven den ban van deze wereld. Dan zou men hen wekken, haar teere feeënkinderen, hen zachtkens heffen uit de windselen van den nacht, hen brengen aan den dag, den vollen dag, dien de schoonheid zoekt. Als bloemen langs de wegen zou men haar zangen strooien over de aarde, nog eenmaal ruischen onder den hemel de onsterfelijke wijze van haar zwanenzang. Afscheid aan het leven dat zij had bemind om al het schoone, het etherische, het lichte en vluchtige, om alles wat daar glijdt en zweeft langs azuren banen. Banen van licht als een gordel om deze aarde.

Als zij de oogen ophief naar de wolken, dan voelde zij een trekken wonderbaar, een heimwee onuitsprekelijk naar die gewesten, van zonnegloed doortinteld. Het was haar land, het Kanaän van haar verlangen, het bloemenland van haar geluk. Hoog boven die vlottende wolkgezichten, boven de onmetelijkheid van dat bannend, blauw gewelf, in de ruimte grondeloos, op Serafwieken. Hooger, dichter bij den Oorsprong van het Wezen, groot Liefdedoel, Kern van wijsheid en gedachten, Lichtbron, gezocht door des menschen eeuwig zielesmachten. Tot meer erkenning, tot dieper blik, tot ruimer wezen, tot eindelijke onthulling aller krachten. Stralend in haar kracht gelijk een zon, in het goddelijke opgelost en toch zichzelf, machtig als goden zijn, en vrij ...

Gelijk de adelaar, getroffen in de vleugels als hij ten hemel stijgt, zoo zonk zij lager, lager, daalde in immer matter kringen terug weer tot de aarde. Machteloos plooide haar ziel de moede wieken toe ... haar geest zonk op zichzelf terug. Over haar gedachten legde zich een nevel ... alles vervaagd in nevel-treuren ... Verwelkt haar bloemenland, geen vrucht meer in haar wijngaard, geen geluid van harp en vreugderei. Doodsche stilte over de aarde, stilte van den nacht, wen wachters uitzien aan de kim naar het eerste uchtendgloren.

Haar geest kon niet meer spreken in symbolen; zij had gedronken aan de bron der werkelijkheid.

Getreden in de rij der sterflijken, moest zij hun wet en noodlot deelen; met innerlijk verbazen richtte zich haar blik naar binnen; zij voelde dat zij moeder worden zou.

Van nu aan leefde zij in voortdurend krankzijn.

Was dit een antwoord der natuur?

Haar man droeg haar nog meer op de handen. Dat kostbaar leven was hem dubbel waard door het dubbel leven dat het omsloot: *zijn* leven dat zij aanzijn zou gaan schenken. Zij werd ontzien, gekoesterd, bediend als een vorstin. Zij lag daar maar tusschen haar kant gesierde lakens, wit als een lelie, met haar wijd open kinderoogen, en schouwde en dacht.

Vreemd dacht die uit haar sfeer gerukte ziel van al het aardsche.

Door het wit der bedgordijnen kwam telkens het donker gelaat van haar man, om haar toe te lachen, te vragen of zij het goed had, om haar moed en troost te geven. Haar moeder

kwam, haar zusters kwamen. Nu zij gewoon mensch was, nu hadden zij haar allen lief; nu was zij te vatten, te omvangen; nu was zij vrouw en hun nabij.

Vreemd aan haar zieleleven, had zij alleen gestaan te midden van de haren; haar lichaamslijden bracht hen allen aan haar sponde.

Het was haar goed te worden bemind. Want boven alles had zij noodig door liefde te worden gedragen, en konden zij haar geest niet volgen, het was bekoring als mensch te worden begrepen en bijgestaan.

Hoe gelukkig was zij in de liefde, die haar zelf vervulde. Ja het was alsof nu al haar denken, al haar voelen zich concentreerde tot gevende liefde aan de haren. En ook het geheimzinnig schepseltje verholen in haar schoot, zij had het lief. Wie was dat kind, dat nu nog vormlooze? - van waar de geest die eens dit wordend lichaam zou bezielen? Trok met haar leven dit kind háár geest aan zich, of zou een vreemde geest daar intrek nemen, zoodra de vorm het leven binnentrad? Was geest en leven één? ontkiemde met den geest het leven, het leven met den geest?

Zij kon zich zoo verdiepen in die raadselen dat zij haar eigen pijn vergat.

Maar toch het erfelijke, het geestelijk en lichamelijk beeld der ouders in het kind, was dit geen pleit dat van hen het leven uitging mét den geest?

Doch hoe dan te verklaren die kinderen, die in aard en vorm afweken van wat hun naar het menschelijke was gesteld. Want toch zij zelf? Hoe kwam zij aan dien droomgeest, die dichterziel, daar geen der haren dit droomleven verstonden?

Lag mogelijk in een lang vergeten voorgeslacht de kiem, die in haar ziel tot wasdom zou geraken? ... Het lichamelijk beeld was met den geest niet altijd één. Zij kende engelen-zielen in wanschapen hulsel, demonen in een engelenvorm. En in hoe menig dichter leefde een godenziel, gevangen en verhuld in dierlijk leven! ...

Dat kind nu dat haar leven indronk, kon zij het met haar geest bezielen! Kwam in dit kind tot wording haar èn Alfred's wezen, wat beeld dan van volkomenheid in één ...

Verscheurde helften van een schoon geheel, o, mocht het in dit kind tot eenheid komen!

IV.

‘Geliefde man, als nu mijn plaats eens ledig bleef. Ik voel dat ik u dit moet zeggen.’

Zij zaten hand aan hand, hij aan haar ziekenstoel, zij leunend in de kussens.

Los viel om haar heen het blonde haar, omgaf haar bleek gezicht met gouden wolk; dat losse haar, die openvallende kantkraag en al dat wit gaf aan haar wezen het engelachtige van een kind.

Dit is de tweede nacht, dat ik denzelfden droom had.

Er trok een begrafenis langs mij henen ... O, zooveel bloemen, groote witte bloemen, leliën en rozen! In het midden op de baar lag een groot kruis van rozen ... Er was een stoet van menschen, een onafzienbare menschenstoet ... Ook op het kerkhof waren menschen, uitziende, zooals men doet, naar een vertooning. Daar zag ik een graf ... hoog open, met veel zand ... een diepe grafkuil; de zon scheen in dien kuil. Het was niet naar, niet schrikverwekkend; het hoorde zoo ... die zon, die aarde, die geurige zoden ... Ik heb altijd gras en aarde liefgehad. Soms had ik den grond wel willen kussen ... En om dat graf veel dennen ... Nu naderde langzaam die menschenstoet. Ik zag vaandels en banieren, blauw fluweel met gouden sterren, zilveren tranen en letterteekens - en mijn getal. - De koets met al dat wit, met al die bloemen, zoodat men haast geen rouw meer zag, reed door het hek. Hoewel ik wist, moest ik toch vragen: “Wie wordt daar toch begraven?” Toen zeide men: dat is Thérèse Heldt de dichteres ... Die droom zal niet meer komen, nu ik hem heb gezegd.

V.

Met afschuwelijke smarten, met stalen instrumenten in haar teeder lichaam, bracht Thérèse een dood kind ter wereld.

Het leefde zelfs geen oogenblik.

Bezwijmd, bebloed, verscheurd, gelijk een doode, doodgemarteld, lag zij in de kussens achterover, onbewegelijk. Een kind door een te zware last verpletterd, een engel door eens menschen hand geslagen.

Na al het gerucht dier lange foltering, verward rumoer van stemmen en gekerm, scheen plotseling op de kamer een wijde stilte neer te dalen.

Over Thérèse's smartversteende trekken verbreidde zich langzaam, gelijk een licht dat op haar viel, een ernstige, plechtige majesteit. Geheimzinnige adem scheen om haar heen te fluisteren ... onzichtbare vleugelslag te suizen langs de wanden ...

Sprakeloos, ademloos, gelijk een verbijsterde, had Alfred aangezien haar vreeselijk lijden, doch nu haar leven hem ontviel, nu waakte in hem op het wilde leven; geweldig, als een stormvlaag, sloeg het uit. Dat spookte om haar doode hoofd met wanhoopsklagen.

Hij stortte op haar neer.

Haar lichaam dekkend met zijn lichaam, zijn mond op haar gesloten lippen, zijn handen grijpend vast haar stille handen, als om te grijpen dit wegvlietend leven.

Hij riep haar naam.

Luid, indringend riep hij haar.

Toen was het, of zij langzaam uit een diepen slaap ontwaakte. Haar ziel, reeds wankelend op de grenzen van dit aardsche, kwam terug, *daar hij haar riep* ...

Over dat plechtig, hoog gelaat, verzonken in verheerlijkt schouwen, gleed vluchtig als een schaduw, een smartenvol verbazen, even, als een windvlucht over hemelspiegelend water.

Van verren afstand riep haar stem:

'Ik kom' ...

VI.

Zij was gekomen om te gaan.

Haar ziel, verwonderd sinds dien nacht, bleef vreemd aan de aarde. Het werd haar al zoo vreemd, zoo vaag en ver. Als ware het een droom. Maar de geheimzinnigheid van dat uur lag op haar als een heilig zegel, verbond, dat zij genoemd was en geteekend.

Geïsoleerd in innerlijk aanschouwen doorleefde zij de grootheid van dien nacht. Daarin zonk alles weg wat van de aarde was: bloed, damp en lijden; - maar aan de overzij dier eeuwige oevers, die glansomstraalde beelden, dat trok aanhoudend aan haar geest voorbij, in lichtvisioenen.

Het trok haar weg met onnaspeurlijk sterke koorden, het bleef haar wenken uit dat land van licht. Met lichtende handen wenkte het haar tot in het diepste van haar droomen.

Maar van de aarde uit, reikten armen, smeekende, dringende liefdearmen om die zwevende ziel terug te lokken in haar woning. Zij klemden vast dat vluchtend leven, dien eenzaam hoogen geest, in zalige extase weggezonken.

Die liefde bond haar nog; - het laatste. Zij trok haar telkens neêr; - weg van haar heimwee.

Uit dien prangenden liefdeband moest zij zichzelf verlossen; los ook om Alfred's wil.

Om hem drong zij de oogen af te wenden van het Eeuwige, te richten naar de aarde, waar hij zou blijven zonder haar. Zij moest zijn ziel bezweeren de hare vrij te geven, vrijwillig haar te geven aan den Dood, den bloemenomkransten Seraf, die op zijn blanke wieken haar naar het nieuwe Leven droeg.

Dit offer moest zij aan hemzelf ontlokken, aan de diepte zijner liefde, de grootheid van zijn hart, aan de wijsheid, die daar weet, dat sterven is gewin.

Met eigen hand moest hij zijn engel tooien, haar tooien als een bruid met witte kleederen en rozen, haar brengen aan de poort der eeuwige gelukzaligheid.

Maar hoe hem dit te zeggen, hoe te doordringen deze ziel van wat haàr waarheid was.

Want in den grond was alles wat zij zei, al sprak hij nooit meer tegen, hem slechts een uiting van haar dicht- en droomgeest, haar nachtleven, dat zich in den dag gezet had.

Ja en in dat leven waakte zij; als zij maar midden in dat leven stond, ontwaakte het helste schouwen van den geest.

VII.

Het was zoo'n diepe, diepe stilte, in zachtgaande adem van lentenacht.

Geluiden stierven weg op straat, weg in de huizen; 't was al gebonden in den slaap.

In bruidskleed lag de slapende aarde, zoo stil gestrekt, gelijk een kind, het gelaat geheven in het licht.

Aan den hemel, flonkertrans onafzienbaar, een feest van sterren.

Naar dat zwijgende schitterfeest omhoog, zonden van de aarde een stillen groet, duizend witschemerende bloemensterren.

O heerlijkheid onuitsprekelijk, o sterrennacht! -

Geen windje ruischte - geen gerucht ...

Als juweelen in zachte donkerte, sloegen neer in de nachtstilte des nachtegalen liefde-klagen.

‘Hoor je dat roepen, lieve man? O, wat trekt dat aan mijn ziel als gouden draden. O dierbare vogel! ziel van mijn ziel.’

‘Slaap je, mijn lieveling?’

‘Neen ik waak. Hoe kunnen de menschen dit slapen noemen. Immer heller zal ik waken, maar dan zul je zeggen: wat slaapt zij diep. Zij droomt. Toch droom ik niet.’

Al maar vielen in den nacht, als langgeregen parelsnoeren, der liefde vleitonen.

‘O, zielestem, wat lok je mij? Uit het diepste van dien slaap wil je mij lokken in het leven - zoet geluid. Maar is de lente heen, dan zwijg je voor eeuwig. Wie zal dan voor mij zingen?’

Gedragen, als stuwend tot haar die langgehouden tonen, borend door de zwart-diamanten stilte die gouden stem.

‘Maar er is een ander roepen - van deze wereld niet. Als je dit kon hooren, zou je zwijgen om te luisteren naar dien eeuwigen liefdezang. Het zou je wegtrekken, vogel, uit je gouden lenteboom.’

Er viel een stilte, waarin ook de onzichtbare zanger zweeg onder de groene bogen.

Behoedzaam trad Alfred aan haar leger, legde op haar voorhoofd zijn zachte, vaste hand.

Zij sloeg de oogen op en zag hem aan. Eerst met den verren blik der stervenden, als zag zij over hem heen, in een onpeilbare ruimte achter hem - toen scheen zich langzaam iets terug te trekken in dat oog en hem te zien.

Hij hield haar een glas voor met sterken wijn en deed haar drinken.

Zij dronk en wendde de lippen af.

Hij legde haar neer.

‘O, doe mij niet meer drinken, Alfred, nimmermeer. Als je gedronken had van die schitterende lichtwel, zou je dat donkere daar, niet meer drinken kunnen. Niet meer willen.’

‘Blijf wakker, lieveling,’ zei hij met de hand op haar hoofd.

‘Nu bén ik wakker - wat de menschen wakker noemen. Zoo luister dan: Nu ga ik heen. - Geen aardsche liefde kan mij houden - mij trekt de hemelsche. - O kon je volgen! Maar eerst moeten wij gescheiden zijn naar déze wereld.’

‘Wordt wakker, engel. Wil je dan niet voor mij leven?’

‘Niet voor je leven? Hoe zeg je dit nu zoo? Leef ik niet eeuwig met je? Is dan dat andere niet hèt leven? Dit hier is slaap. Slaapt eens het lichaam, zoo waakt de geest.’

Nu lachte het uit den gouden boom, onder de lucht volgouden sterren. Het lachte, trillerde, floot en riep - zoo heimweevol. Het kon niet zwijgen van al het verlangen, van al het liefdewee, dien wonderrijken weedom.

Zij zonk in vreemden sluimer door die tonen.

‘Zoo roept het mij nu uit het gindsche leven. - Ik stond aan een stil, blauw water - grondeloos diep. - 't Lag als een groot, kristallen meer in groenen oeverzoom; - saffieren kom, in band van goud-smaragd. - Ik zag een land van luister, verschiet van heilige heuvelen, diep zonnedal met schaduwzwaar geboomte en groote lichtbloemen. Daar gingen hemelsche gestalten in bovenaardschen glans. Ik kende hen - ik voelde mij op het innigste verwant. Hoe zal ik zeggen de liefde onuitsprekelijk die tot hen uitging. Het hief mijn ziel als in verrukking, het droeg mij als op wolken van extase ... Nog was dat kristallijnen water tusschenbeide ... Van de overzijde klonk muziek: - gezang - en als een wonderbaar, fijn snarenspel. Nooit hoorden deze ooren, die toch op aarde het hoogste hoorden, die hemel-melodie. 't Was in de lucht - 't was overal - draden als rag zoo fijn gesponnen en zoo glinsterend. En al die engelstemmen vol wonder-harmonie, als diepe ondertonen in dat zilverfijne snarenweefsel. - Op dien zwellenden akkoordenstroom werd zacht mijn zoetbedwelmde ziel gedragen ... Ik zweefde aan ... Daar kwam een hand - een donkere - mij bekend. Zij kwam van de aarde ... Ik hoorde een menschenstem in nood - die riep. Zij riep mijn naam. Toen moest ik volgen ... Ik daalde ... daalde ... Het hemellied verruischte tot gemurmel ... het licht verdween als zonk de zon. 't Werd alles stil en donker ... O, die duistere aardensfeer na al dat licht - die zware stilte na dat gezang! Hoe kunnen aardsche stemmen mij nog binden? ... Nu dorst mijn ziel naar dat gezang ...’

De nacht trok weg - de schitterende sterren bleekten - de vogel zweeg. Moe van het klagen, wachtte hij der zonne opgang.

Alfred trad van het bed, zette zich aan de tafel, het gelaat in beide handen. Door zijn vingeren drupten zware tranen.

Hij hoorde haar voor zichzelve spreken, klagen achter de gordijnen van haar smartleger en voor het eerst waakte er iets op in zijne ziel, als scheen daar plotseling een licht door een zwaar opengaande deur.

‘Mijn eenige rijkdom waren mijn zangen. Die namen zij weg. Wat moet ik nu zeggen als ik voor den Gever sta, den Eeuwige? Ik breng ze u weder zooals Gij ze gaaft, maar zwaar van tranen. Die wasschen mij rein ...’

Wankelend hief Alfred zich op en stortte voor het bed. Zijn donker hoofd in de witte kussens dringend, met zware smart, zijn lippen zoekend haar uitgeteerde en hem zegenende handen; zijn sterke ziel brak in de klacht:

‘Vergeef!’ -

Langs den horizon in grauwe windselen slapend, gleden bleeke nevelen, als losse, waaiende sluiers. En langzaam door het grijs boorde een zwakke rozengloed. Langzaam - voet bij voet - veldwinnend op den zwaren, den wijkenden nacht. - Totdat langs den ganschen Oostelijken hemel lichtpijlen stegen tot een poort van glorie, ontplooiend als vaandels van gloeiende zijde, purperen, violette en zeeblauwe banen.

‘Wie opent daar de deur? Wie komt daar binnen? - Ik zie niemand. Toch is er iemand hier. Wat wordt het licht! - Ik voel om mijn hoofd een zachte adem waaien ... men raakt mij aan met zonnelichte vingeren ... Hoe teêr, geluk! - Een licht, een adem brengt geluk. - O, laat mij gaan! - Laat van de mij gestelde zonnedagen geen dag meer in het duistere vallen. - 't Is of men wenkt, 't is of ik vele voeten hoor, die langzaan komen, een vloed gelijk, die niemand weeren kan ... Nu houdt het stil; - het staat! - Door de open deur dringen melodiën. Het komt van ver - het nadert, het komt. Het is gekomen met den stroom, die stilhoudt. Nu is de kamer vol muziek, vol licht. - O Alfred, dierbare - eeuwig dierbaar! - niet zonder u. Geef mij de hand. Hoor je die tonen? O, hemelzang! Alles zingt, ik zelf mag zingen.’

Zij richtte zich op, zij greep zijn hand. Zij zág hem. Voor

het laatst met haar sterfelijke oogen zag zij hem. Over haar stervend gezicht gleed de smart der aardsche scheiding met den glans van hooger weten.

Geliefde, kom. Ik laat je niet alleen. Van alle banden los, in hoogste liefde vrij, zal ik je omgeven met een stroom van teêrheid. Met stroomen van licht zal het je omvangen, zoodat je ziel zich zal verbazen. Met opgeheven hoofd zul je wandelen in dien glans en je verblijden. Met hemelsche blijdschap zal het je kronen en rijkdom wonderbaar! - Van verre meer nabij - in inniger verband - nabij met het beste onzer liefde, het hoogste onzer ziel. Dan zul je wéten, zult aanschouwen. Geen scheiding meer, geen dood. *Er is geen dood* .....

Onder den hemelrand toefde nog de zon, maar vooruit, door de open lichtpoort, vlogen met breeden vleugelslag haar boden, roepend langs den wachtenden hemel met groot geluid, als van bazuinen: Zij komt, zij komt. Maakt licht de duisternis. De morgen komt - de Dag!-

JOSÉPHINE GIESE.

De Shah van Perzie over Nederland in 1888.

Er is een tijd geweest, de zeventiende eeuw, dat de Nederlandsche koopman meester was van den commercieelen toestand in Perzie.

Enkele jaren geleden nog was geen spoor van die grootheid meer over; eerst in het voorgaande jaar zijn teekenen van herleving zichtbaar geworden.

Inderdaad geeft dit hoop voor de toekomst, doch wanneer men let op de groote moeilijkheden waarmede eene buitenlandsche onderneming in Perzie te kampen heeft, maakt men zich niet licht schuldig aan te ver gedreven optimisme. Het consulaire verslag over 1894, gedrukt in n° 9 der Consulaire Verslagen en Berichten, teekent zoowel de enkele lichtpunten als de zware schaduwen van den Nederlandschen handel in Perzie met zeer duidelijk beeld.

Een groot bezwaar voor den vreemden koopman in het land van den Shah is het gebrek aan verkeerswegen; van spoorwegen is geen sprake. Of in dezen toestand mettertijd verbetering zal komen, is niet te voorspellen. Of het geschieden zou wanneer het van den Shah zelf afhing, is al evenmin stellig te zeggen.

Hieruit leide men niet af, dat de vorst gekant is tegen Europeesche beschaving; zijne reizen in Europa en zijn oordeel over hetgeen hij in het Westen te zien kreeg bewijzen het tegendeel. Dit laatste blijkt nu de vorst zijne reisindrukken niet heeft geheim gehouden,

De Shah van Perzie heeft gedurende zijne laatste reis door Europa in een dagboek zijne ontmoetingen en indrukken opgeteekend, en later dat dagboek doen uitgeven.

In Perzie schijnt het een bekend boek te zijn, hier is het zeer moeilijk verkrijgbaar. Door vriendelijke tusschenkomst van onzen zaakgelastigde en consul-generaal in Teheran[1] heb ik het merkwaardige boek in handen gekregen.

Kort na zijne terugkomst in zijn land heeft de Shah zijn dagboek in Teheran uitgegeven in een foliant van 411 bladzijden.

In den aanhef noemt hij zich: de grootmachtige, de verhevene, de koning der koningen, bekleed met de macht van opperheerscher, de verstandige, de sultan, de zoon van den sultan, den zoon van den sultan Nacr-ed-Din, geboren onder gelukkige constellatie, God versterke den duur zijner heerschappij!

In het boek zelf spreekt hij bijna voortdurend in den eersten persoon meervoud.

De taal waarvan de vorst zich bedient is het Nieuw-Perzisch. Met alle schrijvers der laatste eeuwen heeft hij het bezigen van tallooze Arabische woorden gemeen; buitendien gebruikt hij dikwijls woorden aan Europeesche talen ontleend. De stijl is duidelijk, maar niet vrij van langdradigheid.

Het gedeelte dat over Nederland handelt, en hieronder volgt, is *zooveel mogelijk letterlijk* vertaald. Wegens de wijdloopigheid bleven enkele volzinnen onvertaald. Aan het verhaal zelf is bijna *niets* veranderd.

Van nieuwe alinea's, van regels wit of van leesteekens is in het origineel geen sprake; enkele stereotype woorden of, nu en dan, overstreepte woorden geven eenigermate eene verdeeling aan. Waar het noodig scheen, zijn dus leesteekens en nieuwe alineas door den vertaler aangebracht. Overigens geeft de vertaling het origineel getrouw terug.

De Perzische schrijfwijze der eigennamen is overgenomen, doch, zoo noodig, het bedoelde woord tusschen haakjes bijgevoegd.

Vocaal-teekens worden in het origineel niet gebruikt, alleen nu en dan bij eigennamen. Hier en daar is in het origineel eene transscriptie in kapitale Latijnsche letters achter de Perzische schrijfwijze gevoegd, die echter niet altijd juist schijnt.

Typische uitdrukkingen zijn tusschen aanhalingsteekens ge-

1) De verdienstelijke diplomaat, de heer F.M. Knobel, onlangs benoemd tot consul-generaal in China.

plaatst; ook is hier en daar in parenthesi medegedeeld hoe een modern begrip in het Perzisch wordt uitgedrukt.

Na Duitschland bezocht te hebben kwam de Shah in Nederland. Het slot zijner opmerkingen over Duitschland vormt de beschrijving van Krupp's werkplaatsen. Den 16 Sjawwâl 1306: d.i. 15 Juni 1888 overschreed hij onze grenzen.

Op bladzijde 126 begint de beschrijving van Nederland. Zie hier de vertaling.

‘Wij kwamen aan een station (gâr, het Fransche gare) gelegen in eene kleine stad, Am.r.nch (Emmerich) geheeten. Na een kwartier oponthoud verlieten wij dit station en bereikten de grenzen van Holland. De trein hield stil.

Op dat oogenblik zag ik een vreemdeling, geen Duitscher, met een met geel bewerkte uniform aan; een breede sjerp daalde af van zijn linkerschouder; een hoog kastoren hoofddeksel had hij op. Het was een grijsaard met gladgeschoren gezicht, witte haren en een wit kneveltje. Naast hem stond een andere militair wiens uniform met wit was bewerkt. Het werd bekend dat zij twee mihmândâr's van de Hollandsche regeering waren, gekomen om ons te verwelkomen.’ - Onder mihmândâr verstaat men in Perzie een ambtenaar die vreemde gezanten aan de grenzen verwelkomt, en later naar de hoofdstad geleidt; wij vertalen het met adjudant.

‘De adjudant heette Wiros pig (Verspyck) en zijn luitenant: Baroen Woekil s.roesk.rk.n. (Baron Van Tuyll van Serooskerken). Zij naderden den trein, richtten zich tot ons en maakten zich bekend, en het doel hunner zending. De Duitsche adjudanten kwamen tot ons en namen afscheid.

De nieuwe adjudant zeide: een specialen trein van den koning van Holland hebben wij medegebracht; gaat daar in. Wij zeiden: daar er een oponthoud noodig is voor het overbrengen van de bagage en ons gevolg, en het ongetwijfeld lang zou duren, gaan wij met den trein waarin wij rijden verder.

Na tien minuten kwamen wij in Holland. Nauwelijks vernamen wij dat het Holland was, of wij zagen de streek reeds veranderen; in dorpen kwamen huisjes van witte kalk te zien, de meesten niet hoog.

Wij kwamen in de stad Ar.l.m (Arnhem), een mooie, kleine

stad met 50,000 inwoners. De huizen hebben twee verdiepingen, zeer mooi, met kleine aardige daken. Het is alsof die stad van kinderspeelgoed is; de straten zijn net en zindelijk; de huizen gelijken bonbon-doosjes.

Wij verlieten de stad. Tot daar geleek Holland, wat betreft de landerijen, het koren en de boomen, precies op Duitschland, maar van daar af verminderden de goede gronden en bebouwde streken; de grond zag geel. Veelal zijn die vlakten drooggemaakte plassen en moerassen, beplant met dennenbosschen.

Om kort te gaan, wij kwamen te Amisit.rdâm (Amsterdam). De burgemeester' (Perz. hâkim, eigenlijk: gouverneur van eene stad of provincie), 'de leden van den Raad en notabelen van de geheele stad waren ter onzer verwelkoming op het station aanwezig; de soldaten stonden met de muziek in het gelid geschaard.

Deze stad, die 450,000 inwoners moet hebben, is eene zeer aanzienlijke en voorname plaats, en de oude residentie der koningen van Holland. De koning van Holland Kiljoem' (Guillaume) 'de Derde, is dezer dagen ziek. Men heeft den rijkszetel naar Lâh.h' (La Haye), 'verplaatst, eene stad die een uur sporens van Amsterdam ligt. Doch nu is de koning daar niet, maar in het kasteel Loe' (het Loo) 'midden in Holland, waar bosch- en jachtterreinen zijn.

De koning is twee en zeventig jaren oud. Zijne eerste vrouw is gestorven; nu is hij gehuwd met eene nieuwe, een vorstin uit Duitschland, die thans twee en dertig jaren oud is.

De kroonprins is gestorven, en een dochtertje van acht jaren zal den koning opvolgen. De wet op de erfopvolging in Holland is namelijk niet loewâs.liek, dat wil zeggen: wanneer er geen zoon is, volgt de dochter op.' - Met het vreemde woord wordt bedoeld: Loi Salique.

'De burgemeester van Amsterdam heet Wântien howien, en zijne vrouw, die wij herhaaldelijk, zoowel overdag als 's avonds, zagen: Mâdâm Tienhowien.'

'Wij stegen uit en maakten kennis met den burgemeester en de anderen. Wij gingen langs de soldaten, de muziek weerklonk en de soldaten défileerden. De militairen zagen er zeer goed uit.

Daarna reden wij in een gereedstaand hofrijtuig, met den

adjudant naast ons, terwijl het gevolg in andere rijtuigen achter ons reed.

De stad is zeer schoon, de straten zijn breed en met steen geplaveid, de huizen drie of vier verdiepingen hoog, de gebouwen solide, flink en zeer net. De menigte mannen, vrouwen en kinderen was buitengemeen; aan beide kanten van den weg naar het hôtel verdrongen zij elkander.

De dienstmeisjes in deze stad hebben alle een witte tullen muts op; wat hun als een teugel is, zit vast in het midden van de muts. Zij zijn alle dik en welgedaan. Feitelijk zijn er geen leelijke vrouwen, behalve als ze oud zijn.

De bewoners dezer stad hadden nooit te voren een Pers, laat staan een Perzischen vorst gezien; daarom waren zij allen uitgeloopen.'

'De adjudant die zich in Emmerich bij ons gevoegd had zeide: voor u is een paleis in gereedheid gebracht, en er is een hôtel voor u, betrek wat gij verkiest. Daar, naar men zeide, het paleis nog al klein was, en wij zeer velen in aantal waren, besloten wij in een hôtel te gaan.

De adjudant had reeds van uit Emmerich getelegrafeerd het hôtel in gereedheid te brengen; zoo konden wij allen ons daarheen begeven.

Het hôtel heet Am.st.l, het is zeer hoog en mooi. Wij gingen in onze kamers; ons geheele gevolg ging naar zijn kamers en verblijfplaatsen.

Alle vertrekken zijn mooi en zeer rustig. Ons verblijf heeft een prachtig uitzicht; het bevat mooi verlichte kamers die op de rivier uitzien.

Die rivier heet Amstel, en daar het hôtel naast de rivier ligt, heeft men het naar haar genoemd.'

'Daar wij zeer vermoeid waren, gingen wij, na het avondeten gebruikt te hebben, ter ruste.

Het geschreeuw en getier in deze stad is, in vergelijking met andere steden, veel minder en beter.'

Groot talent van beschrijving zal men in het voorafgaande niet ontdekt hebben. Dikwijls zijn het in ons oog kleinigheden, wat de Shah de moeite waard achtte te vermelden.

Later wordt de stijl levendiger; de vorstelijke auteur had meer indrukken ontvangen, meer hem vreemde zaken te zien gekregen, en stelt dit dan met meer afwisseling van dictie te boek.

Aldus gaat het dagboek verder:

Maandag, de 17e.

‘Heden moesten wij naar het hoet. 1 doewiel’ (Hôtel de Ville) ‘gaan, en daar het middagmaal gebruiken.

Dit “hoetil” was vroeger het verblijf der vorsten van Holland, en troonsopvolgers en p.r.ns arân.dj. De mannelijke erfgenamen van den troon noemt men in Holland p.r.ns arândj.

Nadat zij dit verblijf aan de regeering gegeven hadden, werd het de zetel van den burgemeester; alle zaken van den Raad en alle aangelegenheden van de stad worden daar behandeld.’

‘'s Morgens reden wij in een rijtuig daarheen. Wij hielden stil voor de stoep, en gingen naar binnen. Het is een huis van twee verdiepingen.

Wij kwamen in een zaal van oude bouworde. Het is een hooge zaal. Bovenaan is een vorstelijke zetel, met twee kolommen. Daarin zijn vele afzonderlijke zetels gemaakt voor de wizier's, en voor het beleggen van raads-vergaderingen.

Oude schilderijen en afbeeldingen van oude vorsten van Holland, en van den tegenwoordigen vorst, heeft men aan de wanden geplaatst.

Rondom in de zaal had men tafels neêrgezet, en op die tafels had men oude platen, de stad en de menschen, zooals zij in dien tijd waren, voorstellende, met de afbeeldingen der oude huizen aldaar, neêrgelegd.’

‘Toen wij de zaal binnenkwamen, zeide de burgemeester dat een “architect”, die aanwezig was, ons zou uitleggen uit welken tijd de schilderijen en de platen waren, en wat ze voorstelden.

Daar wij zagen dat het wel vijf uren zou duren eer ons alles uitgelegd was, gingen wij van tafel tot tafel, namen van elk twee platen op, vroegen inlichtingen aan den architect, den burgemeester en nog een ander persoon, en gingen dan naar de volgende tafel.

Zoo bezichtigden wij in een kwartier alle platen, door zekere

beperking in acht te nemen. Daarna kwamen wij in de kamer van den burgemeester. Daar lagen pennen en papier, daar was een schrijftafel en een stoel, en ook toestellen van telegraaf en telefoon waren daar. Sommige schilderijen daar waren van ouden datum.

Toen wij daar rondgegaan waren, zeide de burgemeester: “als U er niet tegen heeft zal ik telegrafeeren om de brandweer; die zal hier gaan spuiten en dan kan U haar aan het werk zien. Alleen door te telegrafeeren zal ik ze binnen vijf minuten hier hebben.” Dit vonden wij goed. De burgemeester zelf drukte op de telegraaf, en in één minuut kwamen zij. Zij legden de slangen langs het gebouw en de belendende huizen, klommen op de daken en spoten daar. Dit alles was evenals in Warschau, alleen hier heeft men een soort rad waarmeê het water in de slangen gedreven wordt. Dat werkt veel krachtiger, en brengt het water verder.

Verder hebben zij een touw, dat zij, uit voorzorg tegen het vallen, of als zij langs de daken willen loopen, vastmaken aan een blok met een ring er aan. Alle huizen in deze stad zijn van zulk een blok, met het oog daarop, voorzien.’

‘Nu gingen wij den lunch gebruiken in de zaal; de tafels met platen waren vervangen door de “ontbijt-tafel”. Wij zaten aan het hoofd der tafel, met den adjudant rechts en den burgemeester links; tegenover ons zat de “Amîn as Sultan”. - Dit Arabische woord duidt een Perzisch hofbeambte aan.

‘Vele aanzienlijken en notabelen der stad waren verder aanwezig, ook de wîs-amîrâl G.râmir’ (vice-admiraal Cramer) ‘zat aan.

Na den lunch gingen wij weder in het rijtuig. Na geruimen tijd rijdens kwamen wij aan den zeekant, waar de han delsschepen voor anker liggen.

Holland is vóór alles een maritieme mogendheid; haar zeewezen was in oude tijden “hecht”, en nu nog is het “hecht” en aanzienlijk. De Hollanders hebben voor hunnen handel “plaatsen van bestemming” met groote rijkdommen; zij hebben in West-Indië belangrijke koloniën, als Djawa en Samâtra en B.rt.ju’ (Borneo) ‘en andere kleinere eilanden. Om de maand komen de handelsschepen uit die streken hier terug; een maand blijven zij dan hier liggen.

Wij betraden dan den handelssteiger; de vloer was met een looper belegd. Langs den weg stonden vreemde menschen, allen klein, gelijkende op Turkmenen, op Chineezen en op Berbers. Het waren lieden van het volk Malih' (Maleiers).

'De taal Malih verstaat onze adjudant uitstekend. Dertig jaar heeft hij onder hen vertoefd; hij heeft daar oorlogen meêgemaakt, en is daar generaal geworden.

Wij spraken met hen. Zij waren allen moslims, - zij waren zeer verheugd ons te zien - en verrichtten de voorgeschrevene gebeden. Wij verzochten hun de gebeden te doen; het geven van lof aan God, het reciteeren van gedeelten van den Korân en het vermelden van Gods eigenschappen deden zij zeer correct, maar op een vreemden toon.

Wij gingen hun voorbij naar een groot schip, dat pas uit West-Indië gekomen was, en hier een maand blijven moest. Het schip heette Imomâ' (Emma), 'naar de gemalin van den koning van Holland. De meeste bewoners van deze stad zijn steeds in de weer met handelsreizen en scheepszaken.

De schepen gaan naar Mâr-sîl' (Marseille) 'en Mid. tîran.h' (la Méditerranée). 'Enkele schepen blijven daar om te laden. Uit Holland zelf nemen zij handelswaren en vele reizigers mede. Na de landengte van Suez gepasseerd te zijn, gaan zij Ceylon voorbij, passeeren de straat van Singapoore, en komen in hunne eigene bezittingen, nl. Djáwah, Samâtra en andere eilanden. Deze reis duurt één à anderhalve maand. Men laadt, en lost; het komt voor dat zij die het oog houden daarop, kostbare zaken, al zijn ze nog zoo zwaar, zelf dragen.

Daarna gingen wij weêr aan wal, waar een photograaf aanwezig was en twee, drie portretten van ons nam.

Toen gingen wij langs het huis van het opperbestuur ter zee, en voeren in een sloep naar het Amstel-hôtel terug. Wij reikten den burgemeester en den adjudant de hand, en zij gingen heen. Wij gingen naar boven, en namen ons gemak.

Kort daarna bracht de Amîn as-Sultan, de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Binnenlandsche Zaken, die Z.M. de koning, als teeken van vriendschap en bewijs van genegenheid, tot ons gezonden had, voor ons. De Minister van Buitenlandsche Zaken' (de Shah noemt hem verkeerdelijk cadar

actham, d.i. eerste Minister) ‘heet Hârit sin’ (Hartsen) ‘en die van Binnenlandsche Zaken Baroen Mâk.h’ (Baron Mackay).

De eerste is een man van korte statuur, ongeveer zeventig of tachtig jaren oud. Hij is een groot politicus, en heeft eenige gelijkenis met wijlen onzen staatsraad Mirza Djacfar Chan. - De titel mîrzâ beteekent, vóór den naam staande, mijnheer of: geleerde; achter den naam staande: prins van den bloede. - ‘Hij heeft den kin geheel geschoren; onder de ooren heeft hij op beide wangen wat grijze haren.

De tweede is zestig jaren oud; ook hij is niet van hooge gestalte, zijn gelaat is bleek, en zijn gezicht geheel geschoren. Hij is een man van smaak.

Weldra namen zij afscheid.

Bij den burgemeester moesten wij het namiddagmaal gebruiken, te zeven ure. Op het bepaalde uur reden wij naar zijne woning, een zeer hoog huis. Zijne vrouw, die Mâdâm Tîn hoên heet, ontving ons; wij reikten haar de hand, maakten kennis met haar, en gingen naar boven.

De voornaamste notabelen der stad, generaals en admiraals en de Minister van Buitenlandsche Zaken waren in ambts-costuum aanwezig. De eerste Minister dronk een toeshtî op onze gezondheid, en wij op die van den koning van Holland. Onder een glas wijn ging de avond zeer genoeglijk voorbij.

Na een paar sigaren gerookt te hebben, gingen wij naar een particulier vertrek van de echtgenoote van den burgemeester. Zij is eene afstammelinge van Admiraal Râit.r’ (de Ruijter) ‘waarop haar man niet weinig trotsch is.

In, die kamer waren vele beeldjes van de voorouders van Mevrouw; kleine poppen, gemaakt naar het leven, met kleêren van dien tijd aan, sommigen etende.

Na alles goed bekeken te hebben bestegen wij het rijtuig weêr om naar den zeekant te rijden, waar een vuurwerk werd afgestoken.’

‘Na een poosje kwamen wij aan een kanaal; wij stegen uit en begaven ons op een stoombootje.

Het water daar was zeer breed, en vele stoombooten passeerden ons. Het was zeer koud.

Vóór ons, achter ons, rechts en links van ons, overal waren stoombooten, zeilschepen en sloepen; de sloepen en de schepen

vol menschen. Op elk vaartuig waren een of twee fakkels. De stoombooten waren eveneens vol menschen en fakkels De fakkels verlichtten het geheele water, een prachtig schouwspel.

Men stak vuurwerk af van allerlei kleur en allerlei soort. Met letters van vuurwerk schreef men op een plank: w. loekoem, wat een Hollandsch woord is en beteekent: wees welkom.

Een sloep, gevuld met zeer vele Hollanders, ging naast onze boot liggen; zij zongen hunne nationale liederen, met prachtige stem. Hun zingen en hunne stembuiging maakten indruk op ons. De burgemeester was bij ons.'

De burgemeester is niet groot van gestalte. Zijn knevel en baard zijn zwart; de baard aaneen, niet in tweeën gedeeld, de oogen zijn blauw. Hij heeft eene innemende spraak, is zeer verstandig, smaakvol en geleerd.

Toen het vuurwerk, dat zeer lang duurde, afgeloopen was, verlieten wij de boot en gingen in het rijtuig. De vrouw van den burgemeester zat mede in het rijtuig; aan den ingang van het hôtel gekomen nam zij afscheid, en ging heen. Wij gingen naar ons vertrek en legden ons ter ruste.

Dinsdag, de 18de.

'Vandaag moesten wij het "museum van zee-zaken" en den dierentuin gaan zien. Te tien ure kwamen de adjudant en de burgemeester, en wij gingen in het rijtuig.

Sedert den schouwburg-avond in Berlijn (waar het zeer wisselvallig weêr was), hebben wij koude gevat; en nu wij weder voortdurend in beweging zijn, heeft die verkoudheid zich vastgezet.

Wij kwamen aan het museum. Het is een gebouw van twee verdiepingen. In de eerste verdieping zijn modellen van oorlogs- en handelsschepen en andere schepen in Holland in gebruik, zeer in het klein nagemaakt en in een bassin gezet. Verder zijn op den vijand veroverde vlaggen als trofeeën daar uitgestald. Dan, marmeren beelden van Hollanders uit oude tijden met ouderwetsche kleedij. Voorts oude kanonnen en geweren, harnassen, hoeden, sjerpen, handschoenen en zeer vele andere zaken.

Wij namen alles in oogenschouw en gingen naar de bovenverdieping. Daar was eene schilderijen-verzameling. De schil-

derijen zijn zeer velen; de portalen en kamers waar men ze heeft opgehangen zijn insgelijks zeer talrijk. Misschien is er nergens ter wereld één plaats waar zóóveel schoone schilderijen bijeen zijn. Ze te beschrijven is onmogelijk; minstens een maand zou men noodig hebben om ze nauwkeurig te bezichtigen. In een uur kon ik *alle* schilderijen nog niet vluchtig bezien.

Het zijn kostbare schilderijen, oude Hollandsche tafereelen voorstellende, bloemenschilderingen, en vele anderen, niet om te beschrijven.

Verder waren er voorwerpen van zilver, kristal, ivoor en aardewerk, zeer fijn bewerkt, onder glas gezet.'

'Daarna gingen wij in het rijtuig en reden naar den dierentuin.

Dicht bij den dierentuin is een gebouw met een groote zaal en een vestibule; het gebouw ziet uit op den dierentuin. Daar werden wij door den directeur en de leden van het college van raadsheeren ontvangen. Wij stegen uit en gingen in het gebouw, eene ontzaglijke menigte stond aan beide zijden van den weg geschaard.

Wij kwamen in de zaal. Men had daar een maaltijd aangericht; wij zaten aan het hoofd van den disch. Na afloop van het maal gingen wij eene wandeling in den tuin maken. Overal waar wij liepen, stonden vrouwen, met mooie en wèlgevormde dochters en zonen, aan beide kanten van het pad geschaard.

Er zijn daar vele vreemde dieren van allerlei soort, als olifanten en giraffen en vogels, kleine en groote, van alle landen.

In den tuin is ook een aquarium.'

Aan den rand der bladzijde staat bij dit woord, in kleine letters en in schuinsche richting deze commentaar gedrukt: 'het woord akwārioen is afgeleid van akoewa dat in het Latijn water beteekent. Akwarioem is een réservoir van water waarin men waterplanten en waterdieren onderhoudt. Maar men bewaart er ook dieren van andere soort, als groote slangen en andere.'

Na deze aanteekening luidt de text verder: 'Maar daar

het aquarium in den tuin gebouwd is had men weinig ruimte. Het is niet zoo als het aquarium te Berlijn, dat het vogels en andere dieren mede zoû kunnen bevatten. Nog een verschil is dit dat de zeedieren als krabben, slangen en andere onder groote glazen ruiten liggen, zoodat men ze alle zeer goed kan zien en gadeslaan. De plant-dieren die op bloemen en planten gelijken zijn onder die glazen uitstekend tentoongesteld. Hier was ook een dergelijke groote slang als te Berlijn in het aquarium was.

Den geheelen tuin gingen wij rond. Onder de vreemde dieren noemen wij: een zwarte luipaard, een witte beer van den Noord-Pool. Nog een vreemd beest zagen wij, dat, om eene vergelijking te maken, gelijkt op een kleinen hyena, met aan voor- en achterpooten een nagel, die zich hoog kromt als een klauw. Voortdurend aan de zoldering van zijn kooi vastgehecht, met den buik naar boven en den rug naar onderen, hangt hij op die wijze onbewegelijk. Wanneer men hem eten wil geven, moet men het in zijn bek doen, zonder dat hij zich beweegt.

De president van den dieren- en plantentuin heet M. sioe Wistrimân' (Monsieur Westerman). 'Hij is een grijsaard van tachtig jaar oud. Door de Hollandsche natie met volmacht bekleed, en met hare bijdragen gesteund, heeft hij alle dieren en planten bijeengebracht. Overal leidde hij ons rond en gaf hij ons inlichtingen.'

'Wederom zetten wij ons in het rijtuig. Wij reden naar eene diamantslijperij, zooals er in die stad vele zijn. Na een grooten afstand afgelegd te hebben, kwamen wij aan de fabriek. Wij stegen uit, en gingen langs een nauwen trap naar boven. De meester-slijper, dat is de directeur van die fabriek, geheeten Aleksànder Dânîl' (Alexander Daniëls) 'had eene tafel gereed gemaakt, en daarop allerlei diamanten tentoongesteld.

Er waren machineriën en raderen om de diamanten te slijpen. Iets nieuws was er niet. Er zijn 150 werklieden. Diamanten uit Birzîl' (Brazilië) - 'een rijk in het Zuidelijk halfrond - en diamanten uit Indië, van alle soorten waren er te zien.

Wij vroegen hem: van wien zijn deze diamanten, en hij zeide: van mij, men heeft ze voor mij aangevoerd, ik slijp en

verkoop ze. Daarop legde hij een stukje diamant op een komfoortje - de diamant is kool - en verbrandde het. Toen zagen wij zelf dat de diamant een kool is en brandt. Na alles bezichtigd te hebben, gingen wij in het rijtuig.

De adjudant en de burgemeester kwamen bij ons in het rijtuig zitten. Op eens werd van boven een beker water op zijn hoofd uitgegoten; zijne kleederen werden geheel nat, en hij werd verstoord. Later bleek dat, wanneer een aanzienlijk man in die fabriek kwam, het gewoonte was een beker water op zijn hoofd uit te gieten, op het oogenblik dat hij het huis verlaat. Dien dag paste men die gewoonte toe; gelukkig dat wij niet begoten en nat gemaakt werden!'

'Na ongeveer een uur rijdens kwamen wij aan een sír. k.' (cirque, circus). Het is een groot, hoog, mooi gebouw, zoo groot als wij zelden gezien hebben.

Een groote menigte was er bijeen. Wij kwamen op eene plaats die voor ons was bestemd, en zetten ons neder. De directeur van den circus heet M. sjoe Kâr.h. (Monsieur Carré).

'Men rijdt daar voortreffelijk, vooral mijnheer Carré zelf doet het "paardenspel" prachtig; hij is een meester in die kunst. Hij heeft eene vrouw, geheeten Madame Carré, ook zij rijdt voortreffelijk.

Hij heeft drie zonen; een is volwassen, de twee anderen zijn nog klein, 10 èn 12 jaren oud. Zij zijn alle drie in de paardrijdkunst zeer bedreven; zij zitten op een paard en maken daarop verschillende bewegingen. Met hun drieën voeren zij een toer uit, waarin een met de twee anderen speelt; de een werpt namelijk met de twee anderen als met wol, dan hierheen, dan daarheen, dan omhoog; een prachtig schouwspel. Het verwonderlijkste is hoe iemand met zulk eene gemakkelijkheid een ander in beweging brengt.

Drie andere personen speelden met hoeden. Zij hebben hoeden, die ze van den eenen kant naar den anderen kant, en van den anderen kant naar den eenen kant van den circus werpen, zóó dat zij op het hoofd van hem naar wien zij geworpen worden, blijven zitten. Een van hen wierp met zeven acht hoeden, die aan alle kanten op iemands hoofd bleven zitten.

Zij deden prachtige toeren, onverbeterlijk. Alle ambtenaren, officieren, en raadsleden van Amsterdam en de burgemeester waren in officieel kostuum aanwezig; ook ons gevolg was in ambtscostuum.

Na afloop van de voorstelling gingen wij naar het hôtel, soupeerden en begaven ons ter ruste.'

Woensdag, de 19e.

'Heden moesten wij het koninklijk paleis gaan zien, dat midden in de stad is. Wij hebben reeds opgeschreven dat het vroeger een stadhuis, hoêt. l d. wíl, was. Toen Holland weder van Spanje was losgemaakt, heeft men dit stadhuis aan de Regeering present gegeven, waarna het koninklijk paleis geworden is. In plaats daarvan heeft men het raadhuis ingericht wat reeds beschreven is. Toen Napoleon de Eerste Holland veroverd had en zijn broeder Louis' (er staat: Lôe'î) 'het rijk bestuurde, had deze het paleis tot zijn verblijf. En verder, toen Napoleon zijn' broeder zou afzetten, en zelf in Holland kwam, vertoefde hij in het paleis vijftien nachten. Zijn slaap-plaats is nog te zien. De studeerkamer en de eetkamer van Napoleon, en de meubelen en andere dingen dier kamers zijn in denzelfden toestand gebleven.

Tweehonderd en veertig jaren geleden is dit paleis gebouwd. Twee trappen leiden naar boven. Wat de kamers betreft, daar het gebouw vroeger een raadhuis was, heeft men er een kamer voor gerechtszittingen, geheel van marmer.

In verband daarmeê dat het een kamer voor het gerecht was, zijn aan een van de muren groote afbeeldingen gemaakt van personen, die op recht en berechting betrekking hebben. Zoo bijvoorbeeld het oordeel van Salomo; twee vrouwen maakten aanspraak op een meisje en beiden noemden het haar dochtertje, en Salomo beval het kind in tweeën te scheiden, en de eene helft aan deze en de andere aan gene te geven. Daarop zag de ware moeder van hare aanspraken af, en gedoogde niet dat het kind in tweeën gescheiden werd. Toen bleek dat zij de echte moeder was.

Verder eene rechtszitting van Seleucus, die eene zoodanige strafwet toepaste, dat wie een meisje beleedigde, van zijne oogen beroofd werd. Een zoon ven Seleucus was schuldig

hieraan; men moest hem volgens de wet de oogen uitsteken, maar de vader zeide: neemt één oog van mij weg, en één van mijn zoon. Dit werd ten uitvoer gelegd.

Deze beelden zijn het werk van leerlingen van den Italiaan Mîk. l anzj.' (Michael Angelo). 'En zoo prachtig is de menschelijke gestalte uit steen gewrocht en te voorschijn gebracht, dat, wanneer een bekwaam en fijn meester het uit ivoor had vervaardigd, het niet zoo schoon kon zijn.

Een wonder is toch des menschen vernuft dat hij zoo schoone beelden kan maken!

Verder de gerechtszitting van Brutus, die het koninkrijk Rome in eene republiek veranderde.

De afgezette vorst bracht eenige lieden bijeen die het koningschap wilden herstellen. Het bleek dat twee zonen van Brutus daaronder behoorden, en daar zij tegen den Staat hadden saâm-gezworen werd de doodstraf over hen voltrokken.'

'Wij gingen langs den trap naar boven. Al is het gebouw oud, het is sierlijk en mooi gebouwd. Het heeft vele kamers en portalen, en in de kamers waren vele voortreffelijke schilderijen. Wij gingen door eenige kamers en portalen, totdat wij aan de slaapkamer van Napoleon kwamen, welke in denzelfden toestand is bewaard. Wij gingen weder naar beneden en kwamen in een zeer hooge zaal. De menschen die die zaal zien staan versteld; zij is geheel van Italiaansch marmer. Italiaansch marmer is wit met zwarte aderen. Die zaal is rondom geheel gebeeldhouwd, alle beschrijving te buiten gaande.

Wij zagen verschillende andere kamers, geheel van dien steen en evenzoo gebeeldhouwd. Die zaal nu was zeer breed en lang. En daarbij is de zoldering, die niet recht is, volgens hun zeggen dertig el hoog; maar naar ons idee is zij lager dan 30 el; zij zal 25 el hoog zijn.

De wanden der zaal tot aan het begin der gewelfde zoldering zijn van marmer. De zoldering zelf is van hout, welks opper-vlak gebeeldhouwd is. Op de kolommen van deze zaal zijn bloemen, planten, vogels en bladeren gebeeldhouwd. Alles zeer fijn. Zoo is er een gebeeldhouwde wijnstok welker vruchten men kan tellen, een voor een, terwijl enkele afgevallen vruchten eveneens te zien zijn. Een beeld van Atlas, als het marmeren dat in de zaal is, maar van brons gegoten, heeft men boven

op het dak gezet; het draagt den hemelbol op het hoofd, zooals men buiten zien kan.

In een andere kamer gekomen zagen wij vier groote oude schilderijen; één daarvan was bijzonder groot. Het verbeeldde Moêsâ op het oogenblik dat hij de kinderen Israels toesprak en vermaande.

Ik zelf heb die schilderij met passen uitgemeten; het was 22 passen lang. De drie andere schilderijen zijn volmaakt.

Iets zeer vreemds in die kamer waren boven de vier deuren die in de zaal uitkomen vier schilderijen, engelen en andere dingen voorstellende; van dichtbij gezien waren het schilderijen zonder relief, maar als men ze uit de verte zag, dan sprongen de figuren als naar voren, en bleken en relief aangebracht te zijn. Zoolang men er met de hand niet aanraakte, kon men niet bepalen of het echt schilderwerk was, dan wel relief of beeldhouwwerk.

Wij kwamen in eene andere kamer met eene hooge zoldering, welke beschilderd was met figuren van mannen en vrouwen, waarvan één zoo geschilderd is dat, waar men in de zaal ook gaat, het is alsof men er gedurig door aangezien wordt.'

'Daarna gingen wij naar de haven Ai moed in' (IJmuiden), 'de gewone haven van Holland. Men heeft daar een dijk gemaakt, en een groot bassin waarin de schepen bewaard worden is daar aangelegd. Rechts van de haven is een fort en een zeelicht.

Wij gingen de trappen af, en zetten ons in het rijtuig. Wij kwamen aan een haven, een kleine stoomboot had men in orde gebracht, en wij gingen aan boord. Een gedeelte van ons gevolg was mede aan boord.

De burgemeester der stad Hâr. lim' (Haarlem) 'en de wizîr van werken van algemeenen nutte' (Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid) 'kwamen later aan boord, maakten kennis en voegden zich bij ons. De Minister heet Hâwilau' (Havelaar) 'een man van korte gestalte, met blauwe oogen en een rood gezicht, met witte baard. De burgemeester heet Ischaurir' (Schorer).

'De rivier waarop wij voeren gaat naar het Noorden.

Tijdens de regeering van dezen vorst is men, voor eenige jaren, begonnen dezen waterweg te maken. Het water staat

eene el hooger dan het land; aan beide kanten is aarde gestort waartusschen men het water geleid heeft. Als men die aarde niet gestort had zou het water alle bezaaide velden vernield hebben. - Die rivier is dertig el breed, hier en daar zelfs vijftig el; ongeveer twee el is de diepte.

Op het dek van de boot zittende voeren wij verder. Onderin was een kamer waar men tafels gereed gezet had.

Vele Europeanen (Perz. Ferenki) zooals de burgemeester van Amsterdam en k. nt. r amîrâl Kiramir' (contra-amiral Cramer) 'de adjudant en anderen waren met ons op de boot.

Wij kwamen aan een houten gebouw, dat in het kanaal gebouwd was. Het was gemaakt voor de torpedo's, opdat de zee-leerlingen daar een gat zouden maken, en zoo zich oefenen. Men stuurde onze boot naar het gebouw. Wij gingen er in en bezichtigden de werkzaamheden der leerlingen.

Daarna wierpen zij een torpedo in het kanaal. Onder aan die torpedo's heeft men evenals bij oorlogschepen een soort riem, ik meen een rad dat ronddraait, bevestigd. Met luchtdruk werpen zij den torpedo in het water; op het oogenblik dat men wil ontploft hij. Men moet het zoo inrichten dat zoodra de torpedo met het schip in aanraking komt, hij dadelijk ontploft. Al is de torpedo eenige ellen onder water, toch heeft men dat in zijne hand. Wij vroegen er den admiraal naar, en het bleek dat het vraagpunt een geheim was; zij hebben gezworen het aan niemand te zeggen.

Daarop kwamen wij in de kamer van de boot; een klein vertrek, waarin zeven personen konden zitten. Wij zetten ons aan het hoofd van den disch en dineerden. De aanzittenden waren: de Amîn-as-sultân (zie boven), de burgemeester van Amsterdam, vice-admiraal Cramer, de adjudant, de burgemeester van Haarlem, de Minister van Waterstaat en onze gevolmachtigde Minister. De anderen aten in een andere kamer.

Wij waren in het midden van het diner toen wij aan het dorp IJmuiden kwamen. Het is een klein dorp, met een zeelicht en een klein fort.

Na het diner gingen wij op een grootere boot, en kwamen in een bassin dat men door een dijk van de zee heeft afgescheiden. Kort daarop gingen wij in de groote zee.

De boot was zeer groot. Wij stonden op het achterdek, vlak aan de zee. Herhaaldelijk zeiden de admiraal en andere

officieren tot ons: blijf daar niet staan, wees voorzichtig. Wij namen dat niet aan. De admiraal kwam naar mij kijken, en ik zeide tot hem: ik ben gewend aan de zee, en ben er gerust op.

Na een grooten tocht kwamen wij in het bassin terug, gingen van de groote boot af en namen plaats op de kleine. Wij gingen den weg dien wij gekomen waren weêr terug, en zwenkten, om naar Zândâm' (Zaandam) 'te gaan. Zaandam is een kleine plaats waar P.t.r de Groote, Keizer van Rusland, tijdens eene reis naar Europa, een tijdlang vertoefd, de scheeps-bouwkunst geleerd heeft, en met die werkzaamheden is bezig geweest.

De kamer waar hij gewoond heeft is nog met meubelen en andere zaken bewaard gebleven.

Toen wij aankwamen werd het schip aan een havenhoofd, van hout en planken gemaakt, vastgelegd. Wij gingen aan wal; het geheele havenhoofd en alle hooge punten waren bezet met vrouwen, mannen en kinderen. Er is een klein elegant hôtel waar zeer vele reizigers komen. Alle kanten, en het balkon van het hôtel waren vol menschen; allen zagen met verwondering dat een koning van Perzie in Zaandam kwam, en riepen hoera.

Men heeft de plaats Zaandam genoemd omdat het aan de rivier de Zaan ligt, en *dam* beteekent in het Hollandsch en het Duitsch: dijk; zoo beteekent het: dijk van de Zaan.

Toen wij de boot verlaten hadden zagen wij den boe r. k-m. st. r' (burgemeester) 'van Zaandam die gekomen was om ons te ontvangen. Wij namen plaats in gereedstaande rijtuigen en reden.

Het is een kleine plaats, met ongeveer 8000 inwoners. Twee groote rivieren gaan er midden door; twee kleine bruggen zijn daarover gebouwd. Van de bruggen heeft men aan beide kanten een prachtig uitzicht. Op de bruggen gekomen genoten wij van het uitzicht; de burgemeester vertelde ons dat Napoleon I, toen hij in Holland was, in hetzelfde Zaandam kwam en op die zelfde brug het uitzicht bewonderde en prees.

Wij gingen verder en reden naar de woning van Peter den Groote. Men gaat een trapje op, en komt in een minne en duistere kamer, van hout gemaakt; ook de vloer is van hout. De stoel waarop Peter de Groote gezeten heeft, de tafel en andere zaken zijn daar aanwezig.

De Russische regeering heeft voor deze plaats een groot zwak: inderdaad behoort het ook tot Russisch grondgebied, en een groote Russische vlag is er.

In die kamer dachten wij er ernstig over na hoe een groot vorst als Peter de Groote in zulk een plaats heeft kunnen wonen, welke moeite hij te verduren heeft gehad, en welke pijn hij gehad heeft, totdat hij de scheepsbouwkunst met eigen hand geleerd heeft. Waarlijk, ten zeerste heeft hij in moeite verkeerd voor zijn heerschappij en zijn volk, en de moeiten die hij zich toen getroost heeft zijn niet verloren gegaan, maar na tachtigtallen van jaren komen thans de resultaten aan den dag.

Na lange overpeinzingen gingen wij naar buiten; daar de haven dichtbij was, gingen wij niet in het rijtuig, doch liepen.

Zeer vele mooie vrouwen en meisjes waren daar te zien, vooral de dienstmeisjes, die alle eene bijzondere kleeding dragen, en aan hunne dracht te herkennen zijn. De meisjes liepen langs de rivier en in de lanen, snel en vlug, om wederom ons in de haven te zien. Nooit hebben wij in Perzie meisjes gezien zóó vlug en zóó vol vuur; wellicht zijn er zulke, en zelden, te zien in de dorpen en buitenverblijven in Perzie.

Op den weg dien wij langs kwamen zagen wij flinke en nette winkels en magazijnen. In dat kleine plaatsje hebben de winkels en magazijnen, evenals in de groote steden, groote spiegelruiten. Er waren slagerswinkels met spiegelruiten uit één stuk, en de stukken vleesch waren met volmaakte netheid daarachter opgehangen.

Wij liepen steeds totdat wij aan de boot kwamen, waarin wij naar Amsterdam voeren. In de haven, ver van ons, lagen twee, drie oorlogschepen, die kanonnen afschoten en zee-eere-bewijzen gaven. Wij voeren weg, den weg met de raderen etende,[1)] kwamen in de haven, en reden in den avond naar huis.

Dien avond moesten wij naar een kons.r' (concert) gaan. Dit concert gaf men in een zeer groote zaal, die ongeveer 25 jaren geleden, tijdens de regeering van dezen koning, door het volk der stad is opgericht.

Het is een zeer groote en schoone zaal; midden in de zaal is een groot orgel, aan ééne zijde zit het orkest, boven in de

1) Ongeveer als het Latijnsche *riam carpere*.

zaal zijn ook plaatsen. Rondom zijn jongens die den menschen en plaatsen geven.

Aan één kant is een soort tooneel waar men balletten geeft en schouwspelen opvoert.

Wij gingen dan naar het concert; de burgemeester, de adjudant, de Amìn as Sultân en anderen van ons gevolg gingen mede. Wij gingen binnen; een menigte vrouwen en mannen was er. De burgemeester deelde ons mede dat de zaal 7000 menschen kon bevatten; en 7000 menschen waren er ook wel aanwezig.

Alle menschen stonden en vormden ons een weg, en slechts een eng pad volgden wij.

Mooie meisjes en vrouwen waren er zeer vele.

Tegenover het groote orgel was een groote stoel voor ons klaargezet; wij namen plaats. Men speelde; het orgel speelde. Het orgel gaf een groot geluid, en het geluid golfde in de groote zaal.

Er kwam eene zangeres, met prachtig gewaad, en zong.

Daarna stonden wij op en gingen naar den kant van het tooneel; allen keerden het orkest den rug toe, en keken naar het tooneel. Het gordijn was zeer mooi. Een bosch en vele boomen kwamen te zien, en meisjes dansten te midden daarvan op velerlei wijze. Allen waren zij mooi en aardig.

Na het dansen gezien te hebben stonden wij weêr op. Daarna waren op het tooneel eenige Arabieren, vijf vrouwen en een jongen, baardeloos en krachtig gebouwd. Men zette onze stoel neer en wij gingen naar hun dansen zitten kijken.

Zij speelden met den tamboerijn en zongen Arabische liederen in hun dialect. Een van de vrouwen leek mij een Europeesche.

De vrouwen waren niet ontbloot van schoonheid. Zij dansten allen, maar één zat op een hoogen stoel en sloeg met een pauwenveer op haar hoofd. Zij was het hoofd dier danseuses en danste zelf ook.

De contra-amiral Cramer, - die één graad lager dan vice-admiraal was - nam dien dag van ons afscheid, want hij moest voor zaken van zijne betrekking naar het Zuiden van Holland. In den avond vroegen wij den burgemeester naar hem, en hij zeide: hij is nog niet vertrokken, hij is hier. Hij riep hem en bracht hem bij ons. Hij is een beschaafd man met aangename conversatie.

De burgemeester is een goed man met een mooi voorkomen. Alle dingen en feestelijkheden en tochtjes had hij geregeld. Zeer veel moeite heeft hij zich getroost.

De adjudant-generaal is ook een goed man.

Donderdag, de 20e.

Vandaag moesten wij naar Haarlem gaan; van Amsterdam is het tot Haarlem een half uur treinen. 's Morgens te tien ure vertrokken wij, en kwamen in Haarlem.

De gouverneur van Noord-Holland, de burgemeester van Haarlem, vele inwoners der stad en legerhoofden, dat is komândân (commandant), ‘waren aanwezig om ons te ontvangen, en deden de gewone begroetingen.

Wij gingen in een rijtuig. De amîn as-sultan en anderen van ons gevolg en de adjudant generaal gingen met ons.

Eerst gingen wij naar het stadhuis, d.i. het huis der stadsaangelegenheden. Het is een mooi gebouw. Er zijn eenige gâl.rie’ (gallerie) ‘d.i. schilderijen-huizen, en enkele goed gemaakte schilderijen van oude Hollandsche meesters, sommige zeer voortreffelijk, waren er te zien. Vooral op enkele schilderijen waren de personen zoo natuurlijk gemaakt dat het onverbeterlijk was.

Als ik elk afzonderlijk wilde beschrijven zou het te gedétailleerd worden. Een groot schilderstuk zagen wij daar dat ik, daar het hier van pas is, beschrijf. Toen de Spanjaarden Haarlem belegerden en nauw insloten, was de geheele stad in nood, kwamen velen om van honger en dorst en werden velen gedood. Een van de aanvallen heeft men afgeschilderd, waarbij de vrouwen, als mannen met wapens voorzien, zich verdedigen, en vuur, asch en kokende olie op de hoofden der vijanden werpen.

Na het bezichtigd te hebben gingen wij lunchen, en daarna gingen wij naar eene oude kerk die, naar men zegt, ongeveer 1000 jaar geleden gebouwd is; zij is zeer groot en hoog. Daar is een orgel dat, naar men zegt, een der grootste orgels van Europa is. Men bespeelde het orgel; het gaf een groot geluid. Naast het orgel zijn mooie beelden in marmer gemaakt en mooie godsdienstige beelden. Wij gingen vandaar naar een museum dat bekend staat als moez. h koloenjal’ (musée colonial).

‘Op de onderste verdieping, eene afdeeling van dat museum,

heeft men voorwerpen en zaken op de koloniën van Holland betrekking hebbende bijeengebracht. Van voortbrengselen en houtsoorten en stukken van die streken, van alle soorten, zijn monsters in dat museum te vinden. Van oude kleederen en wapenen der wilden zijn daar monsters te zien. Ik zag daar een stel Javaansche muziekinstrumenten, zeer vreemd.

Op de tweede verdieping zijn verschillende zaken als kristal en porcelein van oud maaksel uit Europa, en porcelein van China en Japan, van allerlei vorm, en beelden die men naar Grieksche en andere beelden heeft gemodelleerd, en oude Grieksche en Romeinsche vazen, en ook andere dingen als landbouwgereedschappen en spaden enz. heeft men daar neêrgezet.

Oorspronkelijk is het gebouw door een zeer rijk man gemaakt. Later nam Napoleon het en gaf het aan zijn broeder. Nu behoort het aan de regeering en is een museum. De directeur van het koloniaal museum heet Cremer, die van het museum van nijverheid Von Saher.

Uit het museum gekomen gingen wij de hooge trap af; twee rijen aanzienlijke mooie vrouwen stonden er, en bogen voor ons.

Daarna gingen wij naar een huis in een bekoorlijk park gelegen. Er was een zaal een weinig boven den grond, zeer aardig versierd.

Men diende een maaltijd op en wij aten daar. Na afloop daarvan reden wij in het park en de omstreken van de stad. Bekoorlijke lanen, groene en aangename dreven, met hyacinten-velden aan de kanten, vertoonden zich aan het oog. Die velden hadden nu geen bloemen. De meeste Hollandsche hyacinten die men uitvoert worden in deze stad verhandeld.

Na den rijtoer gingen wij naar het huis van den burgemeester. Het was een mooi, net huis; een kleine tuin, zeer bekoorlijk, lag achter het huis. Aan den tuin was een balkon met bloemen en planten versierd. Daar zetten wij ons neer. De burgemeester heeft drie groote dochters, alle drie daar aanwezig; de middelste gaf ons een handvol bloemen. De zuster van den burgemeester die reeds bejaard was, en de dochter van de zuster van den burgemeester, die 12 jaren oud was, kwamen ook bij ons. Uit het huis van den burgemeester gingen wij naar het station, en keerden terug.

Haarlem heeft ongeveer 50- à 60,000 inwoners. Het is eene kleine stad, maar prachtig gelegen en mooi. De straten zijn zindelijk en de huizen elegant, en de parken hebben prachtige bloemperken; de omstreken der stad zijn vol lanen en tuinen.

In Amsterdam teruggekomen gingen wij naar den circus. De Amîn as sûltan en de Azîz as sûltan en de burgemeester en de adjudant en eenigen van ons gevolg gingen mede. De toeren in den circus waren dezen avond zeer mooi, prachtige paarden-spelen voerde men uit, het aanschouwen zeer waard. Vele mannen en jonge vrouwen voerden de spelen uit.

Het nieuwste was dat een der zonen van het hoofd van den circus met eenige kleine paarden, die men in het Engelsch poenî noemt, toeren deed die zeer de moeite waard waren. Ook met de groote paarden werden de pony's in het spel gebruikt.'

Na nog verschillende toeren beschreven te hebben, vervolgt de Shah:

'Na die spelen gingen wij naar buiten, en liepen een beetje rond. De vloer van den circus is met een kleed bedekt. Zij hadden de dansers van het schouwspel-huis in den circus gebracht; er was dans en ballet. Allen hadden vogelkleederen aangetrokken, een was als een witte pauw, een ander als een bonte pauw, zij hadden pauwenstaarten en bij het dansen ontplooiden zij die evenals de pauwen. De overigen, allen als vogels uitgedost, dansten in allerlei kleuren. Het gas werd een oogenblik zwak gemaakt en op het dansen werd licht van al. kt. rîs. tîh' (électricité) 'geworpen. Soms kleurde men het licht; het was zeer mooi.

..... Na eene uitvoering van het ballet gingen wij ons wat vertreden, en kwamen weêr terug.

Men had den circus met schoone planken geplaveid. Eerst speelde men kârnâwâl' (carnaval).

Aan den rand staat deze noot: 'carnaval noemt men die dagen, die voorafgaan aan de dagen van onthouding, en waarop de Europeanen feest vieren.'

'In vreemde kleederen danste men.

Verder deed men op de planken pâtînah' (patine) 'd.w.z. men bindt een ijzeren plaatje onder de schoenen. In den winter beweegt men zich zoo op het ijs, en dáár bewoog men zich op dezelfde wijze met dat schoeisel op de planken. Mannen, vrouwen en kinderen, alleen en twee aan twee reden daar schaatsen. De vrouwen hadden andere kleederen aangetrokken, en hadden toen zeer mooie witte kleêren aan; één had een rood kleed aan, zij stond te midden van de witten en danste goed.

Na de zitting geheel bijgewoond te hebben, gingen wij ter ruste.'

Vrijdag, de 21e.

'Heden moesten wij naar Rotterdam gaan. Wij hadden beloofd in het huis van den burgemeester den lunch te gebruiken, daarna zouden wij naar Lâh. h' (La Haie) 'den voet van den troon van Holland' gaan, en dineeren in het koninklijk paleis, waarbij alle ministers tegenwoordig zouden zijn.

Te negen ure reden wij naar het station, gingen in den trein zitten en spoorden naar Rotterdam. Het was anderhalf uur sporen.

Holland is zeer welvarend en overal zijn planten, en zaadvelden en weiden. Het is op die wijze een centrum van bebouwing. Overal heeft men op afstanden van tien, vijftien ellen slooten gegraven, drie el breed en zeer lang. Die slooten, die men over het geheele land en langs de velden ziet, dienen om het water uit het land te trekken, en het droog te houden totdat het geschikt is voor bezaaiing.

Men weet dat Holland grootendeels moeras en water geweest is; het water heeft men in die slooten geleid en het land droog gemaakt en nu bebouwt men dat. Tot Rotterdam waren aan beide kanten van den weg weiden, en daarin waren zeer vele koeien bij groepen aan het weiden.

De Hollandsche koeien zijn bekend; ze zijn allen bont, een koe van één kleur was niet te zien.

Ook waren er vele schapen, met aarde-achtige kleur en staarten als van honden; een vetstaart hebben zij niet. Het zijn leelijke beesten.

Merriën en veulen waren steeds bij elkander in de weiden.

'Wij kwamen in Rotterdam aan het station aan. De burge-

meester, de voornaamsten en grooten der stad waren daar aanwezig. Een kleine boot lag op de rivier vlak daarbij gereed; wij gingen aan boord en namen alles in oogenschouw.

Rotterdam is een voorname haven; er is zeer veel handel. De stad ligt aan een van de takken van de rivier Roen' (Rijn) 'een rivier die uit Duitschland komt en dicht bij de Hollandsche grenzen zich in twee takken splitst. Eén tak stroomt langs Rotterdam, en één stort zich, lager dan Rotterdam, bij Dordrecht in zee. Van Rotterdam naar Dordrecht is ongeveer een kwartier of twintig minuten.

Van Rotterdam kan men, langs de rivier in Duitschland gekomen, naar Koebk. us. h' (Coblenz) 'K.l.n' (Keulen) 'en andere steden komen.

Niettegenstaande het een zijtak van den Rijn is die daar voorbij stroomt, is de rivier zeer groot, en gelijkt een zee. Het water is geelkleurig; dieper dan vier, vijf m.tor' (meter) 'is het daar niet.

Maar de rivier is zeer breed, zeer vele schepen, stoom-, zeil-, handels- en andere schepen hebben voor Rotterdam hun anker geworpen. De masten gelijken een bosch; een prachtig schouwspel.

Wij zagen een trânsâtlânnik-schip; een groot indrukwekkend schip. Ook waren er regeeringsschepen met kanonnen, zoogenaamde kânoen nîr' (kanonneer) 'te zien.

Anderhalf uur brachten wij met den burgemeester en een admiraal op het water door.

De admiraal is een volmaakt man; zijne haren zijn wit, zijn baard scheert hij af, hij heeft een klein kneveltje. Met hem traden wij in gesprek.

Wij zagen iets nieuws, n.l. een zeer hoog gebouw van ijzer midden in het water opgericht. Daar zijn trek-werktuigen gemaakt om door middel daarvan kolen in de schepen te doen. Wij gingen er niet binnen, wij sloegen het van buiten gade en zagen zoo dat een wagon van den spoorweg, in het kolenmagazijn geladen, aankwam, en dat men onder in het ijzeren gebouw de wagon met kolen met zware kettingen omhoog trok. Midden in het gebouw is een vlakgedeelte; daar keert men den wagon om vlak tegenover een groote ijzeren buis, en elk schip dat kolen wil innemen gaat met zijn kolenbergplaats onder de opening van het gebouw liggen. Men keert den wagon om,

onderstboven, in de buis, en de kolen vloeien door de buis in het kolenreservoir van het schip. Voor groote schepen trekt men den wagon in het gebouw hooger op, voor kleine schepen lager.

Verder waren daar rivier-schoonmaak-schepen die, aldoor in beweging zijnde, met een machine de modder en het zand der rivier omhoog haalden en zuiverden. Ook zagen wij brandblusch-schepen, met raderen, die dienen om, wanneer een schip vuur vat of in de magazijnen aan de rivier brand komt, het met water tot zwijgen te brengen. Die schepen vertoonden hunne brandblusch-kunsten, en deden water springen als groote fonteinen; een prachtig schouwspel.

Na dezen tocht kwamen wij aan de eskilih' (ascalier) 'gingen in een rijtuig, en reden de stad in. Wij kwamen in het huis van den burgemeester. Het is zijn eigen huis; het is wel klein, maar netjes en mooi. Wij lunchten daar; alle Europeesche waardigheidsbekleeders en ons gevolg zaten mede aan.

De burgemeester is iemand van hooge gestalte, bleek, met zwarte haren en fijne wenkbrauwen, zijn kin is geschoren, zijne wangen hebben eene baard. Hij is een goed man.'

'Daar wij na den maaltijd op een bepaald uur naar Den Haag zouden gaan, vertoefden wij verder niet en gingen naar het station. De burgemeester excuseerde zich over het afwezig zijn van zijne vrouw, zeggende: zij is in rouw, haar zuster en haar broeder zijn gestorven.

Wij spoorden naar Den Haag; het is ongeveer een half uur. Op het station van Den Haag waren alle ministers, officieren, voornamen en edelen ter ontvangst aanwezig; militaire eerbewijzen werden gegeven, kanonschoten loste men.

Wij gingen in een rijtuig en reden naar het zomerpaleis van den koning langs parken en mooie plekjes. De adjudant, de Amîn as-sûltan waren bij ons, en een minister van het hof des konings, die een zeer geëerd grijsaard is.

Het zomerpaleis ligt dicht bij de stad, midden in een bekoorlijk park. Met een trap komt men in het verblijf. Dadelijk na ons binnenkomen kwamen wij in eene ruimte die op een schoen-uittrek-plaats (vestibule) geleek; daarna kwamen wij langs een trap in een zeer groote, hooge zaal. Feitelijk is het gebouw van één verdieping. Op de wanden en de zoldering van

die zaal zijn schilderstukken van oude Hollandsche meesters; het zijn voorstellingen van krijgsbedrijven van oude Hollandsche vorsten, en van leerrijke feiten uit de geschiedenis.

Op die wijze zijn er meerdere schilderijen-zalen, die zeer vele goede schilderijen hebben; als iemand tien dagen nam om ze te beschrijven zou het te weinig zijn. Er zijn kamers versierd met buitengewoon fraaie meubels en voorwerpen, alle verschillend. Er was een porcelein-kamer te zien, waarin alles van porcelein was, en papieren met Chineesche schilderingen waren daar aan de muren geplakt. Het bleek toen dat men de gewoonte om op papier te schilderen voor de Europeesche wanden uit China ontleend heeft.

Ook was er een prachtige Japansche kamer. Daar de tijd beperkt was konden wij niet langer dan vijftien minuten er vertoeven.

Wij bestegen het rijtuig en reden naar het paleis dat binnen de stad ligt; daar moesten wij dineeren.

Voordat wij er kwamen hielden wij ergens halt en zeide men: hier is het ministerie van justitie, het is de moeite waard het te bezichtigen. Wij gingen er dus binnen; het is een groot, gemakkelijk ingericht gebouw. Midden in en aan de kanten zijn de afdeelingen, allen met kamers en bureelen en kantoren. Ook zagen wij het bureau van den minister van justitie, en maakten kennis met hemzelf. Zeer bezienswaardig was de bibliotheek, zeer groot, met vier verdiepingen opgehoopt met boeken. Er zijn wenteltrappen welker treden naar alle rijen van de bibliotheek leiden. Op elke verdieping hebben zij een' bediende die rondloopt en de boeken aanbrengt. Maar wij gingen niet naar boven; van beneden bezagen wij het.

Daarna bracht men ons naar het paleis; er waren ruiters naast ons rijtuig en er achter.

Aan de poort van het paleis bewees men ons veel eer. Militairen, ambtenaren, ministers, prinsen en alle hoogwaardigheidsbekleeders van het hof van den koning waren aanwezig. Met allen maakten wij kennis.

Al is het paleis niet uitgestrekt, het heeft mooie en aanzienlijke meubelen en huisraad. Achter in het gebouw was een kamer; daar namen wij een weinig ons gemak en aten vruchten. Toen de etenstijd daar was kondigde men aan: dîner est servi, dat is: het diner is gereed. Wij stonden op en gingen aan tafel.

Voordat wij begonnen te eten stelde een ceremoniemeester van het hof alle ministers en hoogwaardigheidsbekleeders van Holland aan ons voor. Alle ministers waren aanwezig. De Minister van oorlog stelde alle officieren voor. In het midden van de Ministers zat de Minister van koloniën, d.i. van zaken van Oost-Indië en Java en Sumatra enz., Keuchenius geheeten.

De rangorde van zitplaatsen aan tafel was als volgt: aan de rechterhand, de ceremoniemeester van het hof “Comte Scimmel-penniker Nyenhius[1)],” links: “Vice-Admiral Yonkheer Von Cápillen”, hoofdofficier en adjudant des konings.

De tafel was lang. De Europeanen en eenige van onze ministers en van ons gevolg, zooals de Amîn as-sultan en de Madsjd ad daulat’ (= glorie der regeering) ‘en anderen waren in officieel costuum.

De ceremoniemeester bracht een toast uit op ons; wij beantwoordden dien.

Na den eten zouden wij langs het strand gaan rijden. Den Haag ligt aan zee, het is zeer rustig en kalm. Daarom heeft men het ook tot residentie gemaakt. Weliswaar zou Amsterdam of Rotterdam, naar gewone beschouwing, beter voor residentie zijn, maar men weet dat Amsterdam en Rotterdam zoo veel handel en inwoners hebben. Alleen om hare rustigheid heeft men Den Haag tot residentie gemaakt. Amsterdam heeft 400,000 inwoners en Rotterdam 200,000, maar Den Haag heeft er niet meer dan 150.000. De huizen in Amsterdam en Rotterdam hebben vier, vijf verdiepingen, in Den Haag meestal twee en hoogstens drie.

Buitendien is het zeer mooi, het heeft mooie parken en bloemperken.

In het huis waar wij aten hangt een schilderij van K. ljoem’ (Guillaume) ‘den Tweede, den vader van den tegenwoordigen vorst en daaronder dat van het paard dat hij bereden heeft. Als aandenken heeft men dat gemaakt. Dat aandenken heeft hierop betrekking: toen Napoleon I, die Holland veroverd had, de nederlaag geleden had en twee malen een leger verzamelde, werd er slag geleverd in Wât. r loê’ (Waterloo). ‘Willem II bracht een Hollandsch leger bijeen en streed, vereenigd met Doêk D. woelînkt. n’ (Duc de Wellington) ‘tegen Napoleon,

1) Aldus de transscriptie die er in romeinsche letters is bijgevoegd. De text zelf heeft den naam beter, nl. Sjîmelp.nn.nk n.j.nh.joes.

en in het gevecht werden een, twee paarden onder hem gewond. Als herinnering daaraan heeft men zijn paard afgebeeld.

Naast het paleis is een metalen standbeeld van Willem I, bijgenaamd Tâsîtoêrn' (Taciturne) 'dat is: zwijgend en droef-geestig, die de grondlegger van het tegenwoordige Hollandsche koningshuis is. Inderdaad is hij een f. ndâtor doed. nâ stî' (fondateur de dynastie) 'dat is: bouwer van deze geslachtsketen.

Wij reden dan naar het strand. Even huizen de stad kwamen wij in een uitlokkend en bekoorlijk park met lanen en groote boomen. Het was er lommerrijk als in een bosch.

Wat verder rijdende zagen wij zomerverblijven bij groepjes, in het Fransch willâ genaamd. Maar deze huizen zijn zóó mooi en fraai, dat men ze moeilijk kan beschrijven. Iets eigenaardigs in de architectuur dier huizen is dit: van buiten en van binnen zijn ze hoog gebouwd en sierlijk bewerkt, en dan is het of men bij het bouwen van huizen in de nabijheid, daarna, gewedijverd heeft om den voorrang, en het eene al beter dan het andere gemaakt heeft.

Rondom de huizen zijn hagen en tuintjes, groene grasvelden als fluweel; kleine boomen, aan groepjes, zijn in de tuinen geplant; bloemperken, in verschillende kleuren, heeft men als email op de gazons en grasvelden aangebracht. Inderdaad zijn émail-bloemen op goud niet symmetrischer en beter dan deze.

De bewoners der stad gaan 's zomers in die huizen koelte zoeken. De meeste rijke Amsterdammers en Rotterdammers hebben daar hunne buitenverblijven, op geen verren afstand. Uit vreemde landen moeten bijvoorbeeld Engelschen enz., ja zelfs rijke Peters-burgers daar hunne buitenverblijven gebouwd hebben.

Terwijl het oog zijn werk doet, een mijl ver, tot aan het strand, is dat park aan beide kanten op die wijze met huizen versierd en ingelegd. Binnen in die huizen is van voorwerpen van het dagelijksche leven en gemakken alles te vinden. Als men zich indenkt in de positie van die rijke lieden, met die mooie kleederen, die de vrouwen, meisjes en kinderen aan hebben, hoe zij in heldere avonden en prachtig weêr in die lanen wandelen of rijden, man en vrouw met elkander, en daar 's avonds zitten, en welk leven zij leiden, dan is men overtuigd dat er niets beters is dan dat.

Wij kwamen midden uit die huizen en perken aan het strand.

Dicht bij de zee waren talrijke kleine hoogten van zacht zand, die men in het Fransch dune noemt.

Uit de verte zagen wij lichten en eene menigte menschen. Daar was een zeer groot hôtel genaamd Hoet. l d.b. n' (Hôtel de Bain) 'dat is een bad-hôtel, en daarom zoo genoemd omdat men daar baden komt nemen. Wij vernamen dat zomers daar eene groote menigte bijeen was, zoodat men een groot hôtel heeft moeten bouwen.

Onder in het hôtel was een zeer groote en hooge zaal waar men concerten en bals geeft; het geheele hôtel was met gas verlicht.

Wij stegen uit, en wij werden naar de concertzaal geleid. Alles was in gereedheid gebracht; op de voor ons bestemde plaats had men een stoel neergezet. De Minister van Buitenlandsche Zaken en alle Ministers en Grooten van Holland waren reeds daar gezeten. Wij zaten een oogenblik, en stonden daarna op, om wat aan het strand te gaan wandelen. Door de groote menigte was er geen ruimte; de adjudant en de burgemeester maakten onder de menigte ruimte. Van den zeekant was naar het hôtel geen toegang, maar aan den anderen kant was een park met vele bloemperken; van daar uit kwamen wij binnen.

Aan zee is geen weg, en het loopen is daar moeilijk. In het hôtel is een zeer hoog portaal, wij bezagen dat en gingen daarop naar den sâloen d.i. de ontvangkamer van het hôtel, een mooie kamer. Wij zaten daar een oogenblik en aten ijs. Daarna gingen wij naar het bordes, dat men in het Fransch terrasse noemt. Het is zeer breed en hoog; van daar heeft men een prachtig uitzicht op de zee en op de lichten van het hôtel.

Het hôtel heeft op de bovenste verdieping al te gaar mooie plekjes; wij bezochten die niet, en zagen er slechts naar. Eene ontzaglijke menigte omringde ons; naar schatting was een 10,000 menschen uit de stad en uit de buitenverblijven daar-heen en naar het concert gekomen.

Zeer mooie vrouwen waren daaronder, allen verlangden zij vurig naar onze komst, zij waren zeer vroolijk en gingen op het terras zitten. Wij zaten daar, men bracht ons ijs en vruchten en wij aten. Zeer mooi vuurwerk werd er afgestoken. Sedert ons verblijf in Berlijn waren wij verkouden en deden ons de beenderen wat pijn, doch wij gaven er niet om en aten nog eens ijs. Wij onderhielden ons een weinig met de ministers en

wandelden op het terras rond, totdat het tijd werd voor den trein. Men kondigde het ons aan, wij gingen naar buiten en reden langs denzelfden weg van parken en tuintjes langs welken wij gekomen waren.

Toen ontkwamen wij aan een groot gevaar. Ons rijtuig was een eere-rijtuig van het hof, vier flinke, zwarte, vlugge paarden uit de koninklijke stallen had men daar aangespannen.

Behalve het vuurwerk in de lucht, aan zee, wat wij gade geslagen hadden, stak men in dat park, vuurwerk op den grond af. Men ontstak het, eene groote menigte, allen riepen hoera. De paarden werden door het geluid van het vuurwerk en de menschen plotseling woest en dol; het rijtuig, buiten den weg getrokken, sleurden zij mede. Wij zagen het rijtuig in een tuin gaan, een bloemperk vernielen en over de bloemen rijden. De twee bedienden die achterop stonden vielen op den grond. - De teugels van de vier paarden waren in de hand van één persoon, naast wien nog iemand zat ter assistentie. Wij wisten niet wat te doen. Allen maakten misbaar; eindelijk kon men het rijtuig tegenhouden, maar de pooten van de paarden waren op den grond steeds in beweging.

De Amîn as-sultan en de Minister van Justitie en de burgemeester en de adjudant die voor ons zaten waren van schrik verloren, en wisten niet wat te doen. Wij wisten het beter, nl. om op het oogenblik dat het rijtuig tot staan kwam snel uit te stijgen; en hoewel wij zeiden: doet het portier open, begreep men het niet. Eindelijk gaven wij teekens aan de menschen die er om henen stonden, zij deden het portier open en snel stegen wij uit en begaven ons in de menigte. De Amîn-as-sultan en alle overigen wierpen zich uit de rijtuigen; alle ministers en hoogwaardigheidsbekleeders die bij ons waren gaven, zeer verschrikt, aan allerlei menschen handen en riepen om hulp. Het was een rumoer. Wat wij ook deden, men staakte het vuurwerk en deed het geluid verstommen, maar de paarden tot rust te brengen was niet mogelijk. Eindelijk slaagde men er in de teugels te grijpen. Toen wilde men ons voor de tweede maal dat rijtuig doen bestijgen, maar wij zeiden: met die paarden en in deze omstandigheid moeten wij dit rijtuig niet nemen; brengt een ander.

Men bracht een ander en wij reden weg. De avond was donker; wij kwamen in de stad en daarna aan het station. Het

was juist middernacht. Wij spoorden naar Amsterdam, anderhalf uur. Te één ure na middernacht kwamen wij thuis en legden ons ter ruste.

Het vuurwerk dat men dien dag aan zee afstak was bijzonder mooi, en de kleurenrijke weerkaatsing op het hôtel, het strand en de menigte was zeldzaam.'

'Eene gedétailleerde beschrijving van Amsterdam, dat een bekende stad is, hier te geven is niet noodig. In Europeesche boeken is die gedétailleerde beschrijving gegeven en iedereen kent die.

Alleen schrijven wij op dat deze stad een rivier heeft, Amstel geheeten, die midden door de stad gaat en waaraan ons hôtel ligt.

Verder zijn er in deze stad zeer vele grachten, gevuld met water. Meestal is het water niet stroomend. Ongeveer twintig grachten heeft men tot aanzienlijke boel. wârhâï gemaakt, en aan twee kanten met boomen beplant en met steen geplaveid; een zeer mooi aspect.

Maar daar het water der grachten niet stroomende is en men het vuil van de stad er in giet en er boomen staan, is het wat troebel; toch is het een mooi gezicht.

De stad heeft 450,000 inwoners, zegt men.'

'De firiz' (fraise) 'dat zijn beziën, zijn daar groot; alle aardbeien in Europa zijn zoo groot en donkerrood. De wijn is zeer donker gekleurd en zuur gemaakt; in Teheran drinkt niemand zulken wijn. Maar dáár dronken wij het gaarne, en de inwoners zelf drinken het met groot genoegen.'

'Aan twee kanten van Amsterdam is de zee. Aan één kant is de golf zîd. r.z.' (Zuider-zee) 'aan den anderen de Noord-zee. De Zuiderzee, die zeer groot is, wil men droog maken, en daar vruchtbaren grond en akkers brengen.'

De inwoners van Amsterdam zelf bekenden dat geen oogenblik in die dagen het weder mooi of kalm geweest was; zij zeggen: het regent hier meestal en de vochtigheid is zeer groot, door de nabijheid der zee; en daar het land zeer Noordelijk is, is er gewoonlijk koude en regen. Maar, zeiden zij, in honderd jaar hadden zij zulk weder niet gehad.

Door de groote hoeveelheid grachten, water en boomen zijn er vele muggen; 's nachts in het hôtel staken zij ons zeer. Toch zijn ze niet zoo lastig als de muggen in Teheran dat zij iemand niet laten inslapen, maar als wij 's morgens opstonden, had ons gezicht roode puistjes door de muggenbeten.

‘Toen wij naar zee reden kwamen wij, na de parken en buitenverblijven die wij beschreven hebben voorbijgegaan te zijn, aan het dorp der visschers. Wij hebben het nog niet beschreven; het is een zeer mooi plaatsje, met mooie, nette huizen en bloementuintjes, en inwoners met keurige kleederen aan, en mooie vrouwen en winkels met groote spiegelruiten als de winkels in de stad.’

‘Alle inwoners van Holland zijn van aanleg zeelieden, zij houden van water en schepen. Wij zagen kleine kinderen in kleine sloepjes; met allen moed zaten zij er in en voeren in de rivier en de grachten, zeer snel.

De kust en de plaats waar het bad-hôtel is, heet in het Fransch “Schweningen”.’

Zaterdag, de 22e.

‘Heden moesten wij naar Anvers gaan, dat een belangrijke Belgische stad is en eene zeer schoone bekende haven heeft. Van Amsterdam is het vijf uren sporen; het eerste gedeelte van den weg is in Holland. Van het grens-istâsjoên’ (station) ‘Ishoen’ (Eschen), ‘dat aan Holland behoort, is het niet meer dan dertig, veertig minuten.’

‘'s Morgens opgestaan waren wij van plan te vertrekken; eenigen van ons gevolg waren reeds naar het station gegaan. Inmiddels kondigde men ons aan; de maaltijd is gereed. In de benedenverdieping, in een groote zaal was een tafel aangericht, alle ministers en hoogwaardigheidsbekleeders waren daar; er zou een maaltijd gegeven worden, want inderdaad was het de dag van scheiding. Wij gingen naar beneden. Alle ministers en hoogwaardigheidsbekleeders waren aanwezig. Wij aten en gingen na afloop daarvan naar onze kamer waar wij enkele minuten vertoefden, tot het tijd was. Toen vertrokken wij en

reden naar het station; wij gingen in den trein en reden weg.

De vlakte aan beide kanten van den weg, bestaande uit weiden en akkers, de koeien en schapen en de hoeven, wat wij reeds beschreven hebben, gadeslaande, reden wij voort totdat wij bij Rotterdam kwamen. Wij gingen over twee zeer lange ijzeren bruggen.

Een ijzeren lijn doorsnijdt de stad, niet als een gewone spoorweg, zij gaat boven de stad zoodat onze wagon dicht bij de derde en vierde verdieping der huizen was. De lieden die boven uit de huizen keken waren vlak tegenover ons. De straten en markten zagen wij als een put beneden ons. Men herkende ons en riep hoera, wat wij beantwoordden.

De Hollanders houden veel van bloemen. Oude vrouwen en werklieden moeten langs hunne vensters bloemen hebben; hoe arm zij ook zijn, 's morgens gaan zij naar de bloemenmarkt en koopen bloemen en vernieuwen hun bloemen-houder. In het algemeen zijn hunne huizen zeer netjes'

'Van daar gingen wij naar Doerdiricht. Wij passeerden een kleine ijzeren brug en kwamen in het stadje. Het is een mooie plaats; langs de huizen waren bloempotten opgehoopt.

Na een tijdsverloop van tien minuten kwamen wij aan de bekende brug over de rivier, welker water gemengd is uit dat van de Moer en den Rijn. De rivier is daar zeer breed en vloeit daar in zee.

Over die brug gaat de spoorweg. Bij het begin van de brug stond de trein stil, omdat een andere trein aankwam. Daarna gingen ook wij over de brug. De brug heeft dertien pijlers, allen ongeveer tweehonderd vijftig el van elkander verwijderd, allen van baksteen. Er zijn dertien bogen, allen, van ijzer; ongeveer 3000 el is de rivier daar breed en zoo lang is ook de brug. Op het ijzeren onderstel zijn planken gelegd, en over die planken gaat de spoorweg.

De brug is van dien aard, dat men van verre plaatsen komt, alleen om haar te bezichtigen; men rekent ze onder de wonderen der wereld. De trein brengt vijf minuten op de brug door; van boven afgezien is de rivier als een zee, zeer groote schepen zagen wij er varen.'

'Wij kwamen te Eschen, de grens tusschen Holland en

België. Eschen behoort nog tot Holland; daar hield men stil.

De Hollandsche adjudanten namen afscheid; de Belgische adjudanten kwamen het station binnen.'

De adjudanten van den 'Koning van Holland' kwamen te Emmerich in den trein; te Eschen namen ze afscheid. Deze twee momenten begrenzen het kortstondig tijdperk van Nacr ed Dîn's oponthoud hier te lande.

Van eene algemeene karakteristiek van het Nederlandsche volk, van een terugblik op het verblijf in Nederland geen spoor.

De lezer zal opgemerkt hebben dat de Shah hier en daar eenige trekken van het Hollandsche volkskarakter vluchtig schetste. Die schetsjes geven intusschen geen typische, karakteristieke eigenaardigheden weêr.

Al viel het oog van den Shah op zaken die ons, Westerlingen, niet zouden treffen, al beschrijft hij wat ons niet der moeite waard zôu zijn op te teekenen, hij vertelt levendig en overdrijft niet.

Korten tijd vertoefde de Shah in België; in Engeland en in Frankrijk veel langer. Het grootste gedeelte van het geheele boek is aan de beschrijving van de twee laatstgenoemde landen gewijd.

De vorst is in zijn groot rijk teruggekeerd, en heeft het sedert niet verlaten. Zijn naam en die van zijn land worden zelden meer genoemd in Europa, in Nederland.

Zoo ook de Nederlandsche naam in Perzie.

Wel zijn er teekenen die eene uitbreiding der Nederlandsche betrekkingen met Perzie schijnen te voorspellen, en hoop doet leven.

Doch zeer ver zijn wij er nog van verwijderd dat de Nederandsche koopman in Perzie die plaats heroverd heeft, die hem twee eeuwen geleden van alle andere handeldrijvenden zoo gunstig onderscheidde.

P.S. VAN RONKEL.

De nieuwe elementen, Argon en Helium.

Er zijn twee nieuwe elementen ontdekt - dit is meer gebeurd. Daar zijn er negen en zestig, meer dan genoeg. En, waar de chemie optreedt, met haar toepassingen in het leven of in wetenschappen, die verwant zijn, daar doet zij het met hoogstens dertig. - Dat zullen zoo ongeveer de gevoelens zijn geweest van den Engelschen reporter, die hoopte, dat het laatst geïsoleerde Helium ook blijken mocht de Influenza te zijn; en die gevoelens deel ik volkomen, maar er komt nog iets bij:

Men kan wel niet zeggen, dat de vondst van nieuwe elementen voor de scheikunde een zoo bij uitnemendheid fundamenteele beteekenis heeft gehad: Lavoisier heeft er geen enkel ontdekt. Maar daar zijn gevallen, dat die vondst het chemisch gemoed in beweging brengt

als toetssteen van de scherpte der methode en der scherpzinnigheid van den onderzoeker - en

als toetssteen van het z.g. *periodick systeem*, waarin men reeds van elk toekomstig element de plaats en de eigenschappen vindt aangewezen.

Het eerste was het geval met Cesium en Rubidium, door Bunsen (1860) gevonden, als bewijs van de uitermate gevoeligheid en zekerheid van zijn nieuwe methode van spectraalonderzoek.

Het tweede was het geval met Gallium (Lecoq de Boisbeaudran 1875) met Scandium (Nilson 1879) en met Germanium (Winkler 1886).

En de twee nieuwe elementen zijn in beide opzichten van gewicht.

Het Argon komt voor in de lucht, niet weinig, naar schatting 40.000 bilioen K^o. Het is er zeker wel altijd in geweest; ieder had dus evenveel kans het te ontdekken. Toch hebben gansche generatiën van scheikundigen er in geleefd zonder het te bespeuren; dan alleen een, voor bijna honderd jaar, Cavendish, die het gezien heeft als een kleine gasbel die vreemd deed. En het Helium is vermoed in de zon, o.a. door Frankland en Crookes, weer op grond van dat spectraal-onderzoek van Bunsen.

Het is dus een echt Engelsche vondst, want Argon is teruggezien door Lord Rayleigh (Jan. 1895) en Helium door Ramsay (Maart 1895).

Dat het zoo ontsnappen kan, het Argon in de lucht, is wel begrijpelijk; bovenstaande 40.000 bilioen K^o zijn nog niet 1 pCt. - en vooral (want het reeds lang in lucht gevonden koolzuur bedraagt slechts 1/30 pCt.) door de eigenschappen stelde het zich zoo op den achtergrond:

Burgerlijk gesproken, men merkt van de luchtbestanddeelen het meest de vochtigheid (Waterdamp) en dan de Zuurstof, bij brand; maar de Stikstof doet, chemisch, al zoo weinig en het Argon, voorloopig, doet niets.

Hoe het dan gevonden is? - jarenlang heeft Lord Rayleigh, arme Rayleigh, stikstof gewogen: stikstof uit ureum, stikstof uit ammoniumnitriet, en ook stikstof uit lucht. Regelmatig bleek die laatste zwaarder: 1,2572 tegen 1,2505 Gr. per Liter, luchtstikstof en andere stikstof.

Die stikstof uit lucht is dus wat anders of er is iets bij - en van die laatste opvatting uitgaand heeft Ramsay de luchtstikstof blootgesteld aan al wat gewone stikstof onttrekt, b.v. aan verhit magnesium - en over bleef de vreemde gasbel van Cavendish: argon, kleurloos, reukeloos, smakeloos.

Toen heeft dat argon ondergaan het lot, dat zoo ongeveer te beurt valt aan elke nieuwe stof, die in scheikundige handen komt:

Het is verhit tot aan de hoogste temperaturen toe, elektrisch verhit, en toen is het begonnen te gloeien *rood*, en zond uit

een licht van 36 kleuren. Toen is het verder verhit, nog hooger, en zond plotseling uit een gloeilicht *blauw* en dat waren 25 kleuren, deels nieuw, deels oud. Dat heeft Crookes er mee gedaan.

Daarna is het afgekoeld tot ver beneden winternacht en saamgeperst veel meer dan door hoogen stoomdruk en toen is het vloeistof geworden (121° onder nul) en eindelijk bevroren (190° onder nul) en weer ontdooid toen het warm werd en verkookt (187° onder nul). Dit heeft Olszewsky er mee gedaan.

Maar toen is het gekomen in de handen van Berthelot. Waarom wilt gij u met niets verbinden? was *zijn* vraag. En daar is aangeboden 'vlekkewater' onder de begunstigende werking van een stille half donkere *electrische* ontlading, twintig uren lang, maar - elle n'a pas voulu.

Toen bleef niets anders over dan, recht banaal, den *sphinx* te meten en te wegen, zij woog per Liter 1,78 Gram;

en er een geluidgolf doorheen te laten dreunen: zij heeft getrild en gezegd:

'Mijn deelbaarheid is begrensd, ook ik besta uit atomen, en mijn kleinste deeltjes zijn 38 maal zoo zwaar als de kleinste deeltjes (waterstof-atomen) die er zijn. Gij moogt dus, zoo gij wilt, mijn atoomgewicht aanslaan op 38. Martel mij niet meer. Amen.'

En nu is het belang voor den niet-ingewijde voorbij, maar op de scheikundige beurs klonk dat 'atoomgewicht 38' als een plotselinge koersverandering, bijna als een krach.

Wij hadden n.l. een soort van waardepapier, waarvan wij zoo gewoon waren jaar in jaar uit het couponnetje te knippen en dat waardepapier was - het *periodiek systeem*:

Onze elementen schijnen n.l. te behooren tot een groot organisch geheel, familie en onderfamilie, waar zoo duidelijk is aan te wijzen hier en daar de 'missing link' met al wat daarvan is te wachten, ook het atoomgewicht.

En in 1875 kwam één met een 'missing link', het Gallium (Lecoq de Boisbeaudran) met wat daarvan was gewacht en met zijn voorspeld atoomgewicht 70 en toen was er een groote opschudding in het kamp der scheikundigen, iets als een alge-

meene handdruk in een bangen nacht. Maar dat herhaalt zich, bijna jammer, met Scandium (1880); het kwam terug in Germanium (1885) - en toen zijn drie Davy-medailles uitgereikt, wat zoo ongeveer zegt dat de Royal Society het stelsel op zich neemt: één aan Newlands, die verdwenen is, één aan Lothar Meyer, die voor kort plotseling in Tübingen overleed, en een aan Mendelejeff, Rusland.

Maar wat het vreemde is van het Argon - en het interessante, het is overcompleet in dat stelsel als een vreemdgeboren kind.

Dat is goed, want zoolang een stelsel wordt bevestigd; gaat een stelsel niet vooruit. En zoo blijft alleen over degeen, die op het examen voor dat nu gebrekkig gebleken periodiek systeem werd afgewezen. Laat deze zich troosten met de gedachte dat niet alles werd gevraagd wat hij niet wist en met de overtuiging, dat het systeem, zoo duizendvoud gesteund in ander opzicht, wel moet worden gewijzigd maar daarmeê nog niet valt.

Van het Helium ten slotte - daar is weinig van te zeggen, minder zelfs dan wat de nieuwsbladen meldden. Het is er; hier is de telegram, waarmeê het door Ramsay in de Fransche Akademie werd aangekondigd (23 Maart):

‘Gaz obtenu par moi. - Clévite. - Mélange argon hélium. - Crookes indentifie spectre. - Faites communication Académie lundi.’

Dat wil dus zeggen, dat het uit Cleviet, een mineraal van Nordenskjöld, is gemaakt; en dat Crookes heeft gezien, het is hetzelfde wat reeds door hem op de zon was gevonden, blijkens een geheel aparte lichtsoort die het bij gloeiing doet ontstaan. Maar wat de nieuwsbladen bovendien hebben gemeld, het zou lichter zijn dan het lichtste, waterstof, met gevolgen niet te overzien voor de luchtscheepvaart; dat is niet juist. Om voor dit opstel au courant te zijn, heb ik opzettelijk gevraagd of Helium werkelijk zoo licht was en voeg, voor de actualiteit, het antwoord hieraan toe:

‘I think not. The gaz I got from cleveïte, is a mixture with hydrogen (waterstof) and other gazes. Its density is 1,55. After removal of hydrogen the density is 4,8. There is not much nitrogen (stikstof), so I don't think its density

will fall below 3,5. I shall try to-day, and add the figure if I get it in time. - *It is* 3,89.'

Bijna viermaal zoo zwaar dus als waterstof - intusschen voor de luchtscheepvaart geen zoo groote teleurstelling, want al hadden wij een gas, dat hoegenaamd niets woog, dan zou de stijgkracht, vergeleken met die van waterstof, slechts met 1/14 d.i. 7 pCt. klimmen.

J.H. VAN 'T HOFF.

Een geschonden meesterstuk?

De Schuttersmaaltijd van Bartholomeus van der Helst, door Johs. Dyserinck. (*De Gids* van Juni 1891.)
Opmerkingen omtrent eenige meesterwerken in 's Rijks-Museum, door Jhr. Dr. J. Six. (*Oud-Holland*, elfde jaargang, tweede aflevering.)
De vier overlieden van den Sint Sebastiaan Doelen door Bartholomeus van der Helst, door Dr. Johs. Dyserinck. (*Oud-Holland*, elfde jaargang, vierde aflevering.)
De Schuttersmaaltijd door Bartholomeus van der Helst, door Dr. Johs. Dyserinck. (*De Gids* van December 1894.)

De Duivel zelf, - het is de goede Hans Christiaan Andersen, die het ongeveer zoo vertelt - had eens een drommelschen inval. Hij wist op een mooien dag een spiegel te fabriceeren waarin alles er averechts kwam uit te zien, en de dingen waar al een steek aan los was, nog veel harleveenscher door werden teruggekaatst. Doch toen de heksen met den tooverspiegel hoog in de lucht tot de engelen wilden opstijgen, gleed het booze ding uit hare handen, en spatte in duizend stukken op aarde rond onder de arme menschenkinderen, die er brilleglazen van slepen en zich nu verbeeldden de zaken veel scherper te kunnen bekijken. Sedert zien wij allen door de duivelsche glazen, ieder op zijn wijze denkende het zuiverste te zien, en zelfs, - maar dit hoort niet meer tot de mededeelingen van Andersen: en zelfs een zoo goedmoedig man als de heer Dr. Johannes Dyserinck te Rotterdam, die overigens waarlijk geen spatje van het demonische op zijn eerzaam herderskleed draagt, zit met voorliefde door zijn kunstglas, hijzelf noemt zijn bril liefst: het licht van het historisch-kritisch onderzoek, allerlei wonderlijke buitenissigheden op te merken.

Ja, wel wonderlijke speling van de helsche glazenslijperskunst,

- deze geschiedvorscher kan geen schilderij, hoe mooi of leelijk ook, voorbijkomen, of zijn retrospectieve profetenblik weet er dadelijk aan te constateeren dat het werk het slachtoffer eener wreede besnijdenis moet wezen. En hij voelt dat zoo zeker, dat hij de bewijzen moet zoeken en ze ook meent te vinden; en hij vindt het dan zoo erg, dat hij die bewijzen wereldkundig moet maken, en een ieder luide wil waarschuwen toch vooral niet te meenen, dat het povere wrak een denkbeeld van het ongerepte werk zou geven.

Neen, deze auteur is doodsbenauwd voor de misvatting der menschen die de afgesneden schilderijen voor zoete koek van heusche kunst zouden opeten, en daarom heeft hij onversaagd een kruistocht gepredikt tegen zulke gruwelijke dwalingen, en zelf gaat hij ridderlijk vooraan met het wapperende vaandel, waarin de woorden staan geschreven uit het onsterfelijk gedicht van Reinier den duimzuiger:

> Hoed kindren, hoed u voor 't gevaar,
> Denk aan die groote, scherpe schaar!

Nu is het werkelijk een feit dat een heeleboel oude schilderijen niet geheel aan den knip van de schaar ontsnapt zijn. En dat laat zich ook gemakkelijk begrijpen, omdat het linnen op de kanten waar het vastgespijkerd zit het gauwst verweert, zoodat men, als het schilderij eens op nieuw gespannen moet worden, al licht verplicht kan zijn het doek een beetje in te nemen. Bovendien krijgt het doek, vooral bij groote schilderijen, en wanneer het slap gaat zitten, dikwijls een erge moet door den scherpen binnenrand van het spieraam. Op den langen duur vertoont de verflaag, vooral wanneer het doek gaat doorhangen, dan een breuk, en zoo is het niet zeldzaam dat men zulke schilderijen een reep ter breedte van de lat van het spieraam heeft moeten innemen.

Maar een tweede feit is het - en schilders die zich van het in het vierkant zetten van hun eigen werk nauwkeurig rekenschap plegen te geven, weten dit heel goed - dat men verrassend dikwijls van een schilderij een strook kan afnemen zonder dat het geheel er nog onder lijdt. En dit waarschijnlijk vooral, aangezien de kracht van een goede samenstelling naar het midden geconcentreerd zal wezen, en hoe meer men naar den rand

komt, er zooveel te lichter iets gemist kan worden zonder schade voor het sprekende geheel. Bovendien wil het geval nu eenmaal, dat er aan de meeste schilderijen rondom eer te veel dan te weinig ruimte zit, zoodat door de mand de oude schilderstukken van de schaar niet zoo wonderveel hebben geleden.

Aan de Overlieden van den Sint Sebastiaan Doelen door Van der Helst b.v. is door de mogelijke afsnijding, als compositie inderdaad slechts luttel schade bedreven. Waarheid is wel dat de voeten bij den tegenwoordigen staat niet gelukkig in de onderlijn vallen. Er moest daar iets meer aan of wel weer een heele strook af. Maar de mindere ruimte van boven en rechts komt aan de rustigheid der mannen rond de tafel feitelijk slechts ten goede. Heeft daar zooveel meer aangezeten als de kleinere editie en de oude teekeningen waarschijnlijk maken, dan zat er te veel aan, en het om andere redenen noodzakelijk geworden afsnijden der schilderij, aan welker geschiedenis en verminking de heer Dyserinck een wijdloopig opstel heeft geofferd, werkte aan die beide kanten beslist flatteus.

Intusschen is er een schilderij uit onze oude school dat door inkorten in zekere mate wel heeft verloren. De zoo belangrijke en ingewikkelde compositie van de Nachtwacht is in de vorige eeuw om domme motieven besnoeid geworden, en den heer Dyserinck komt nu eenmaal de eer toe, het tijdstip van deze afsnijding te hebben bepaald. Zoomin echter als Durand-Gréville heeft hij de afsnijding zelf ontdekt. Van Dijk gewaagt er reeds van, en de afdoende bewijzen werden in Oud-Holland (1886) door D.C. Meijer Jr., die gebruik kon maken van de Aanteekeningen van Mr. A.D. de Vries, en door Durand-Gréville die er herhaaldelijk op terugkwam, aangevoerd. Maar de lauweren door den Heer Dyserinck met zijn kurieuzen arbeid dienaangaande gewonnen, hebben den ijverigen snuffelaar sedert helaas geen rust gelaten, - hij heeft er den tic van beet gekregen, en straks kon hij al geen groot schilderij in een museum meer langs gaan, zonder in zichzelf met gespannen lippen profetiesch te prevelen: afgesneden en ik zal de bewijzen vinden!

Zoo heeft de heer Dyserinck dan ook in den befaamden Schuttersmaaltijd het mes, - lieve hemel, niet een effektief schennend moordstaal, maar het mes van het historiesch onderzoek gezet, en door zijn scherpgeslepen bril gebaat, heeft hij

ook hier met groote assurance het vonnis kunnen wijzen, dat door leeken en kenners werkelijk vrij algemeen werd aanvaard. Chris Meuli heet de schuldige. Apostool of De Vries hebben tot het misdrijf aangezet, en het tijdstip van de gruweldaad valt in 1815.

Dat is nu alles mooi en goed, maar zoo bijster veel doet het er eigenlijk nog niet toe. Evenwel deed de heer Dyserinck zijn lezers, na zijn zeer overwogen zakelijk betoog, tegelijk victorieuzelijk een conclusie slikken omtrent de beteekenis van Van der Helst als kunstenaar. Met de uitkomsten van zijn onderzoek in de hand, meende hij namelijk door al wat er ooit tegen de waarde van het schilderij mocht zijn aangebracht, veilig de pen te kunnen halen. Dat gold immers alles maar het gemutileerde stuk, en het origineel moest wel een ongerept meesterwerk zijn geweest. Dat was zoo klaar als een klontje, daar viel niet tegen in te brengen. De stukken zelve bewezen het toch!

Maar ofschoon ook deze conclusie door velen met huid en haar werd verorberd, moet ik mij hier veroorloven te verzekeren dat zij allen grond mist. De roes der voldoening van zijn onvermoeide nasporingen heeft den heer Dyserinck oubollige dingen doen schrijven. Evenwel, omdat het nu niet aardig staat een uiterst sekuur uitziende verhandeling, met een eenvoudig beweren als dit terzijde te schuiven, en bij zulke pertinente tegenspraak zelfs de beleefdheid vergt aan den aanloop van Dr. Dyserincks gewichtige ontdekkingen eenige aandacht te schenken, wil ik hier dan zijn gansche bewijsvoering zelve eens nauwkeurig naderbij bezien, terwijl ik alleen bij voorbaat den lezer mijn verontschuldigingen moet aanbieden voor de min amusante wegen langs welke ik hem tot dit doel heb voor te gaan.

De heer Dyserinck ontleent zijn eersten bewijsgrond voor de afsnijding van den Schuttersmaaltijd aan het feit dat Jan van Dijk in het laatst der vorige eeuw, in zijn register van de stukken op de groote krijgsraadszaal van het Amsterdamsche Stadhuis, na reeds het zeer omvangrijke Korporaalschap van Bicker te hebben genoemd, bij het spreken over de schilderijen aan den wand daar tegenover, den Schuttersmaaltijd als het groote stuk door denzelfden meester aanduidt, en

verscheiden vroegere schrijvers eveneens van het groot Schuttersstuk gesproken hebben. Dit alles zou bewijzen dat de Schuttersmaaltijd grooter is geweest dan het Korporaalschap.

Intusschen heeft Prof. Six, de eenige die tot nog toe tegen de betoogingen van den heer Dyserinck opkwam, reeds op het weinig zeggende van dit argument gewezen. Dat Van Dijk, aan den Schuttersmaaltijd toegekomen, van het groote stuk spreekt, bewijst niet dat het grooter was dan het schilderij aan den anderen wand, maar eenvoudig dat er tegen dienzelfden wand alleen nog kleinere stukken hingen. En ook Houbraken spreekt wel degelijk in tegenstelling met de kleinere doeleschilderijen van het groote schutterstuk.

Tegen de waarde der in 1779 vervaardigde teekening door Jacob Cats, waarop de voorstelling veel hooger is, - tegen de waarde dezer teekening als bewijsstuk voor de afsnijding van het schilderij, is eveneens nogal wat aan te voeren. Ook hier heeft Prof. Six reeds tamelijk afdoend tegen Dr. Dyserinck gepleit, door te doen gevoelen hoe aannemelijk het is dat de achttiende-eeuwer - bij een kleine teekening hindert het langwerpige carré veel erger dan bij een groot schilderij aan den wand - voor zijn aquarel een meer normaal formaat dan den smallen reepvorm wenschte aan te nemen, en dit te meer daar hij waarschijnlijk een pendant had te vervaardigen bij zijn bekende teekening naar de Nachtwacht.

Doch er zou bovendien in de teekening zelf van het raam bij Cats nog aanleiding genoeg te vinden zijn om het bovengedeelte er van voor werk van zijn improvisatie te houden.

Hoe men het ook neme: het raam is in het schilderij altijd een arm ding geweest. De schilder wist bij zoo'n grooten lap met den achtergrond geen raad. De schilders van de groote regenten-en-schutterstukken hebben dat in den regel niet geweten, behalve Hals die er zijn pieken en vaandels in de lucht liet steken, behalve Hals en Rembrandt, die in elke spacie die hij te beschilderen vond, een wereld wist te scheppen. Maar wat zou van der Helst, wat zou de abele maar nuchtere en altoos stuksgewijze conterfeiter Bartholomeus, met wat hij al in zijn mars mocht voeren, ter wereld van een achtergrond van vijf meter breed maken!

Hierover prakkezeerende had de schilder zelf echter een inval. Hij bedacht dat die donkere, toonlooze en eentonige

fond, middenin gelukkig zou onderbroken worden door een groot venster met vroolijk uitzicht op den overkant van de gracht. Hij plakte in dat fond zijn venster, zóózeer uit overleg tot breken van zijn fond alleen, zóó weinig opgenomen in het wezenlijke van de samenstelling (als men hier van een wezenlijke samenstelling spreken mag), dat uit heel dat groote raam, met een groot stuk lucht er door gezien, geen schijn van licht valt over de toch dicht er onder geplakte menschengroep. Er is aan elk stuk van de geportretteerde schutters met zorg en kunde en overtuiging gewerkt, - het zijn in hun feestdosch kerels van vleesch en been, maar het venster zelf, dat geen venster is, omdat er geen licht door komt, is een apparaat, het is een schamel kunstje, een levenlooze schim, een misbaksel van wat de heer Dyserinck euphemistisch de fantasie van Van der Helst gelieft te noemen.

Intusschen, dat raam moge dan voor spek en boonen in den fond zitten, en het uitsnijden er van middenin den achterwand moge van ordonnantie al niet heel ongemeen wezen, op het schilderij zooals wij het kennen, werd in de beide vensterafdeelingen zelf, het harkerige van dezen opzet niet zonder smaak tegemoet gekomen. De opgestoken vaandelpunt van den grooten blauwen snuiter middenin, bedekt op gelukkige wijze de helft van het stuk raam-vierkant links, dat verder door een aardigen topgevel en een gedeelte boom is gevuld, en in het venstervak rechts, waardoorheen mede een topgevel met groen te zien komen, zijn de stijve ruitafscheidingen gesupprimeerd door het venster half open te zetten, en tegen het verschiet den schenker aardig te doen afteekenen. Dit gansche raamgedeelte dat wij op het schilderij vinden is met uitnemenden takt gecompozeerd.

In het bovengedeelte echter dat de teekening van Cats te zien geeft, is niets van dit al te prijzen. Zoodra wij boven de lijn komen waar het schilderij ophoudt, doet de armoede hare intreê. De nergens onderbroken regelmatig geteekende ruitafscheidingen zijn daar tergend saai, en het aan beide zijden opgenomen gordijn (behangerachtig opgenomen, zooals men dat op geen ander zeventiende-eeuwsch schilderij vindt), geeft bovenaan een onbenullige silhouët, die sterk riekt naar den tijd Cats. En het is volmaakt onklaar, waarom de schilder die in het benedengedeelte de kwestie van het venster zoo

aardig had opgelost, zich in het bovengedeelte door het opzettelijke plompweg heelemaal opnemen van het gordijn, zoo van alle kans op een beter schikken van dat tralie-carré in het bovenraam zou hebben ontriefd. Bovendien, het zonderlinge in het schilderij, dat al die mannen daar dicht onder een venster zitten, zonder daar eenigen schijn van licht uit te ontvangen, wordt dubbel hinderlijk op die voorstelling, waar het buitenlicht nog tweemaal hooger gelegenheid zou hebben zich te laten gelden.

Verder is er in de beide stukken vlakken wand, die zich op de teekening aan weerszijde van het groote raam uitstrekken, niets wat denken doet aan eenige poging tot oplossen van de kaalheid dier ledige vakken. Op het schilderij geeft het poortje links nog een beetje verzet, op de teekening echter wordt het in die hooger sferen een en al verveling. En dan nog denke men zich dien toonloozen wand en dat raam eens geschilderd op de grootte van het stuk zelf! Ook al deed dit alles op de teekening niet reeds onduldbaar taai, het zou dat worden op de levensgroote schilderij.

‘Hoe verwonderlijk schoon en karaktervol ieder deelnemer en deel van 't feest op zichzelf is uitgevoerd, hoe breed en treffend ze gepenseeld zijn, derft het geheel in zijn evenmatige verlichting, alle samenvattende kracht, en houdt de aandacht van den toeschouwer verdeeld’. Zoo schreef Van Vloten, rijkelijk bewonderend, maar het zwak van het schilderij toch voldoende aanwijzend. En nu - wordt dit euvel, door de compositie zooals Cats haar geeft, hersteld? - is het mogelijk dat een groep personen zonder veel eenheid, samenhang krijgt door er een groote zwaargrijze vlakte boven aan te brengen? - wordt het rammelende juist wel rustiger tegen een stillen grond? Of is niet veeleer het omgekeerde het geval, en zou niet, wanneer in het schilderij een groote ruimte naar boven werd aangebracht, de platheid van de persoonsgroepeering nog erger in het oog vallen, - zou niet het drukke van al die bontgekleede schutters nog sterker blikkeren tegen zooveel vierkante meter meer leegen achtergrond, - en wordt niet de gerekt horizontale compositie pas recht hinderlijk, wanneer hare grondlijn niet in het kader zelf besloten ligt, maar volkomen buiten het karakter slaat van den tafereelvorm? Inderdaad, wanneer al in het algemeen het

formaat van de voorstelling zooals zij op de teekening van Cats staat, vooral voor een portefeuille-teekening wat normaler wordt dan die van het schilderij zooals wij het kennen, de eentonigheid van de compositie der schutters rond de lange tafel, komt in zulk een hol kader veel onplezieriger uit dan in de ons bekende lijst, waarin, zooals Dubourcq reeds in 1858 opmerkte, de figuurschikking volkomen past.

En eigenlijk, waarom vindt men dat formaat van den Schuttersmaaltijd voor een portretstuk van dien aard, zoo abnormaal, terwijl de heele traditie van het Hollandsche portretgezelschapsstuk dat formaat juist had geijkt? Rijen koppen naast elkaar in lange smalle repen, men had ze van Scorel af tot Eliasz toe, immers al jaar in jaar uit geschilderd, en Van der Helst die niet als Rembrandt in staat was een groot aantal personen op nog heel andere manier op één doek saam te brengen, hield zich eenvoudig aan het gebruik, door den Schuttersmaaltijd in elkaar te zetten ongeveer zooals wij dien kennen. Aan een mededeeling van Prof. Six ontleen ik des betreffende nog, dat in de oude zaal van den Voetboogsdoelen waar het stuk van van der Helst was geplaatst, ook een thans in het Rijksmuseum te vinden Eliasz van 1645, van 2,50 bij 5,80 M., en de eveneens uit het R.M. bekende Govert Flinck van 1648, groot 2,52 bij 5,10 M. hingen, - stukken dus van dezelfde verhoudingen als de Schuttersmaaltijd. En dat formaat laat zich nog zooveel gemakkelijker billijken, omdat het, zooals de mededeeling van Prof. Six verder nog behelst, een gewoonte uit die dagen was, de schilderijen zeer hoog, vlak tegen de zoldering te plaatsen, en omdat de stukken van Rembrandt, Eliasz en Jacob Backer, die in den Kloveniersdoelen de nieuwe zaal versierden, geen schilderijen waren in lijsten, maar wandbekleedingen tusschen pilasters gevat.

Van der Helst zou waarlijk, in den geest van Rembrandt, met zijn Schuttersmaaltijd een vrije, goed doordachte totaal-compositie hebben willen creëren! Het heeft er niets van. Ook nog in ander opzicht immers mist de voorstelling van die op één breed doek geplaatste schuttersportretten alle samenwerking, alle eenheid. De kloeke Witsen, men weet het, is getroffen op het moment dat hij den fijnen Van Waveren den bekenden beker aanbiedt, welke door dezen met nuffig theatraal gebaar wordt aanvaard. Men verbeeldt zich dat deze kordiale dikzak

daarbij een ietwat kameraadschappelijken toast moet hebben afgestoken. Op zichzelf echter is deze handeling zoo weinig in het bedoelde karakter weergegeven, dat Reynolds zich de zaak niet anders kon verklaren, dan door er den Spaanschen gezant bij te pas te brengen. Doch hoe dit zij, - is het bovendien wel niet wat al te huiselijk dat van al die andere schutters er bijna geen een van dit voorval eenige notitie neemt? Zij eten, drinken, praten, buigen of pozeeren, maar samen doen zij niets, en evenmin is elk van hen onder eenige wijding die het karakter van het geheel zou aangeven. Vier-en-twintig schutters, ja zeker, staan er elk voor zich even duidelijk op, en zij hinderen elkaar niet, en hun houdingen zijn vol afwisseling. Maar daarom maakt dat nog geen weloverwogen compositie van die groep te saam. En wil men soms meenen dat dit kwaad bij wat voorgrond meer en wat vierkante meter fond er bij, zou zijn weggevallen?

Valt niet integendeel de compositie bij Cats geheel in een pretentie buiten den band van wat het werk van Van der Helst nu eenmaal is, - vertoont zij in haar pogen om van een aantal naast elkaar gestelde portretten iets als een weidsche kompositie te flansen, niet een bepaald hybridiesch karakter?

Niet alleen is het bij Dr. Dyserinck de gewilde conclusie van zijn nasporingen, dat de Schuttersmaaltijd een veel mooier schilderij geweest is dan hetgeen wij thans er van kennen, maar zijn opinie dat de teekening van Cats werkelijk een fraaier geheel aanbiedt dan het schilderij, moet tevens dienst doen als bewijs voor derzelver authenticiteit, en ook van dien bewijsgrond hebben wij het zwakke willen aantoonen. En zoo laat Dr. Dyserinck wel meer op gewaagde wijze wat men zou kunnen noemen aesthetische redenen gelden in zijn betoog. O.a. doet hij gevoelen dat het in de lijst steken van trom en vaandel op zichzelf al op een afsnijding van het oorspronkelijk doek zouden wijzen. En ofschoon ik nu zeer geneigd ben aan te nemen, dat er van den Schuttersmaaltijd in verloop van tijd wel zooveel aan de boven- en onderzijde kan zijn afgeraakt - men mag aannemen 14 cM., de breedte van de spieraamslat, die bij het doorhangen van het doek een breuk in de verflaag had gemaakt - dat die trom en dat vaandel er vroeger heelemaal opgestaan hebben, maak ik toch bezwaar een argumentatie als die van den heer Dyserinck te billijken,

omdat zij op een al te benepen smaak en een al te gebrekkige kennis van zoovele van de beste voortbrengselen der schilderkunst wijst.

Volgens Dr. Dyserinck maakt de tegenwoordige kompositie slechts den indruk, alsof de schutters in het vooronder van een langen Keulschen aak zitten, waar men met het blauwzijden vaandel doorheen stoot, en ook elders legt de schrijver er nog eens nadruk op, hoe ondenkbaar het is dat iemand als Van der Helst zulk een vaandeltop zou hebben afgesneden.

Nu is het echter duidelijk dat, wanneer men onzen auteur hierop tegemoet zou voeren, hoe op tallooze van de beste Hollandsche schutterstukken, de vaandels insgelijks de lijst insteken, hij daarop eenvoudig zou antwoorden dat die stukken dan ook juist allemaal afgesneden zijn. Maar dan zou, wanneer men er van afziet den heer Dyserinck aan het verstand te willen brengen, hoe volgens elk begrip van goed in het vierkant zetten zulk opgaan van de uìtstekende vormen in de lijst juist iets is waar de compositeur naar streven zal, - dan zou wanneer men den heer Dyserinck met positieve voorbeelden wil aankomen, het gemakkelijk wezen met tal van fresco's door groote Italianen (want fresco's kan men toch niet afsnijden) hem het ongegronde van zijn opmerking aan te toonen. Want om er maar eens enkele voor de hand weg te noemen, gaan bij Signorelli de engelenvleugels meermalen weg in het kader, - liet Giotto zijn figuren zelf gaarne in het vierkant verdwijnen, - deden Giovanni da Milano, Simone di Martino, Taddeo di Bartolo en Spinello Spinelli desgelijks - en laat Piero della Francesca in zijn langwerpigen slag van Constantijn, liever dan er buiten het karakter der compositie een stuk lucht aan te plakken, de vaandels van boven de lijst ingaan. En oude afdrukken van houtsnee of gravure kunnen als zij de marge vertoonen toch niet afgesneden zijn? Toch steken de spiezen van Ridder, Dood en Duivel op Dürers onvolprezen prent het kader in, - doen in de enorm gekomposeerde Apokalyptischen Reiter pijl en hooivork evenzoo, - valt op de houtsnee van Sint Hieronymus het achterdeel van den leeuw in den rand weg, en steken in zijn geboorte-van-Maria-houtsnee de rokken van de vrouwen van voren in de onderlijst. En Burgkmair, die zich altoos beijvert zijn kader zoo nauw mogelijk te trekken, strak om de figuren heen, evenals Cranach

dat bij zijn Sint George en zijn toernooiridders doet, - en Hans Schäuffelein die de lange speren en de karabijnen van zijn soldaten opzettelijk laat doorsnijden in den omtrek - en Holbein die in zijn doodendans en zijn illustraties bij het Oude Testament de figuren altijd krap in het vierkant laat sluiten, of er door laat coupeeren, - wisten zij allen minder goed dan de heer Dr. Johannes Dyserinck wat componeeren is?

Doch ik wil onzen wakkeren pluizer nu niet te zeer in het nauw jagen, op een terrein waar hij al te weinig thuis hoort, en volg hem gaarne nog eens dichter bij zijn leest.

Een zwaarwegend bewijsstuk meent hij namelijk nog in de volgende bizonderheid te hebben aan den dag gebracht:

Duchesne Ainé gaf na 1828 als maat van den Schuttersmaaltijd er eene op, welke zou overeenkomen met zooals bij Cats de verhouding van lengte en breedte is.

Den heer Dyserinck geldt deze bizonderheid als een ‘eenvoudig onaantastbaar’ bewijs voor zijn stelling. Maar toch voelt hij wel dat het ook met dit bewijs niet geheel pluis is, en omdat hij zeer goed weet dat in 1828 het schilderij in elk geval die afmetingen niet had, maakt hij goedsmoeds uit, dat Duchesne, ofschoon hij in 1827 Amsterdam ook had bezocht, dan zeker op zijn eerste reis van 1812, dus vóór 1815, zijn notities over de schilderijen moet hebben gemaakt. Dit is weder zeer vindingrijk, doch hoe rijmt hiermede dat in diezelfde beschrijving die dan uit notities van 1812 moet bewerkt zijn, tevens vermeld staat dat het schilderij toen (na 1828) in het Trippenhuis was, en dit met een precieze beschrijving hoe en waar. En is zulk een maatopgave bovendien wel veel waard van iemand die, zooals de heer Dyserinck zelf vertelt, daarbij een gravure in omtrek van het schilderij opnam, blijkbaar naar Patas, hetgeen dunkt me zeggen wil: van andere verhoudingen dan die bij Cats, en dus dan die de begeleidende tekst noemt. En als deze Duchesne zóó weinig sekuur was, dat hij na zijn bezoek in 1827 nog gedeeltelijk afging op notities van 1812, zonder te merken dat die niet meer voegden bij wat hij verder vertelt, bewijst dit dan niet zeer duidelijk dat deze schrijver wel in staat was met ongeverifiëerde opgaven te werken, en hij dus gemakkelijk ook op het formaat van Cats kon zijn afgegaan bij het geven van die afmetingen? En wat mag dan wel de reden zijn geweest dat Duchesne bij

een tweeden druk van zijn werk, zijn volgens Dr. Dyserinck zoo onwraakbare opgaaf der maten weglaat, als het niet is omdat men hem opmerkzaam heeft gemaakt dat zij foutief was? En als dat zou moeten wezen omdat deze liefhebber er kennis van droeg dat de afmetingen niet meer dezelfde waren als vroeger, waarom dan van zulk een afsnijding, waarvan hij, als ze gebeurd was, in elk geval moest kennis dragen, met geen enkel woord gesproken? Neen, waarlijk de heer Dyserinck, die als het er op aankomt zoo subtiel kan wezen, is wel wat al te grif om verdacht koren op zijn molen te halen, en dient ook dezen Duchesne zeker als onwraakbaren getuige te laten schieten. Die auteur wist immers blijkbaar niet altoos te best wat hij wel neerschreef.

En dat Duchesne, die dan toch stellig het schilderij vóor en na het gewichtige moment van zijn overbrenging moet hebben gekend, met geen woord melding maakt van eenige amputatie, is wel meer bepaald, als men het tegen Dr. Dyserinck wilde laten gelden, slechts een negatief bewijs, maar het wordt zeer versterkt door het feit dat het met de velen die in dezelfde schoenen stonden als Duchesne, juist evenzoo gegaan is.

Want is het niet opmerkelijk dat van al de belangstellenden die het sprekende doek, dat reeds in de vorige eeuw zoo populair was geweest, toch ook op het stadhuis gekend hadden, geen enkel tijdgenoot ooit iets over een in 1815 vallende ingrijpende formaat-verandering geboekt heeft? Zelfs van de veel minder dan de veronderstelde besnoeiing van den Schuttersmaaltijd direkt opvallende afsnijding van de Nachtwacht, bestaat er geschreven getuigenis uit dien tijd. Is het, tenzij men aan een over heel Europa heen vertakte conspiratie geloove, zeer aannemelijk dat de tallooze landgenooten en vreemdelingen die het beroemde stuk in vroeger staat gekend hebben, in die dagen allen zouden hebben gezwegen toen zij het bekende werk zoozeer veranderd wederzagen? Toen Couwenberg slechts zeventien jaar na de overbrenging, zich aan het uitteekenen van het schilderij zette, vond hij al niemand meer die iets positiefs omtrent een vroegeren staat wist aan te geven, en ofschoon hij blijkens zijn teekening naar Dou, waarop de heer Six wijst, niet zoo wars was van eenige veranderingen, hield hij zich toch bij den Schuttersmaaltijd maar liever aan wat hij voor zich zag.

En Immerzeel, die al in de vorige eeuw had rondgekeken, roemt de rijke en oordeelkundige schikking van de ordonnantie, maar vertelt in zijn boek daarbij niets omtrent de afsnijding. En Kramm, die het schilderij volgens Dr. Dyserinck zelf ook op de oude plaats moet hebben gekend, gewaagt evenmin van eenige geleden operatie.

En de heer Dyserinck, die zoo minutieus gesnuffeld heeft, die zooveel oude menschen er om heeft nageloopen, ja, ongeveer geen kip op stok liet, - hij die zich niet ontziet verhaaltjes van dien, die het dan weer van dien had, neer te schrijven, weet zelf ten slotte voor het kardinale punt geen anderen getuige uit het begin van deze eeuw aan te wijzen dan dien Chris Meuli, die ten eerste blijkbaar nooit beweerd heeft er zooveel afgesneden te hebben als de heer Dyserinck wenscht bewezen te zien, maar die ten tweede kennelijk zoozeer tot het gilde heeft behoord dier onvervalschte opsnijders, welke gaarne beweren in alles een belangrijke rol te hebben gespeeld, dat van dezen knecht vooral de domme snoeverij bekend is gebleven: ‘Ik, Pieneman en Daiwaille hebben de Academie gesticht,’ hetgeen dunkt mij bewijst dat, al is het niet in de misdadige beteekenis waarin de Heer Dyserinck het zou willen bewijzen, deze Chris al een bizonder rare snijder moet zijn geweest.

Heel betrouwbaar, zou zulk een getuige zeker voor geen enkel rechter wezen.

En al is het waar dat er in 1853 een correspondentie tusschen den Raad van Bestuur en de Stad plaats had, waarin van de afsnijding werd gewag gemaakt, het is nog opvallender dat slechts enkele jaren later een lid van denzelfden Raad van Bestuur over het Museum, het verhaal der amputatie voor een legende uitmaakt. Met welke verklaring althans bewezen is, dat het bekende praatje op geenerlei bij den Raad berustende bewijsstukken was gegrond.

Ja juist wordt uit die verklaring van den heer Dubourcq wel deugdelijk het feit kenbaar, dat ook de toen ter tijd gaande geruchten gebazeerd waren op de teekening van Cats. En zooals Cats dus de vader was van de losse praatjes, ligt het voor de hand dat ook andere verwante afbeeldingen in de zijne haar oorsprong vonden. Want de nadruk waarmede de heer Dyserinck durft zeggen, dat de gravure van Patas niets ter

wereld te maken heeft met de aquarel van Cats, is wederom volkomen lichtvaardig. Zelfs grenst zijn proeve van bewijs hier aan het koddige. Ten eerste weet de Heer Dyserinck zeer wel dat de boom in het raam, die bij Patas c.s. afwijkt van de schilderij, en overeenkomt met de teekening van Cats, juist ook voor hem positief op verband tusschen deze beiden zou wijzen, indien onze onversaagde speurder daar niet op had uitgevonden dat het schilderij te dier plaatse duidelijke sporen van overschildering vertoont, - een waarneming intusschen die, door den in deze zeker veel meer bevoegden Heer Six op grond van nauwkeurige observatie voor volkomen ingebeeld verklaard is. Maar bovendien zou het groote verschil van uitdrukkingen der koppen bij Cats en bij Patas daghelder aantoonen, dat onze Hollandsche teekenaar en de Fransche graveur immers volstrekt onafhankelijk van elkander werkten. Doch hoe nu, zal een ieder zich toch afvragen, die niet zoo dadelijk door apodictische verzekeringen uit het veld geslagen is, - hoe nu: de teekening van Cats munt uit door betrekkelijke getrouwheid in het weergeven der facies, en de gravure van Patas doet dit minder. Als dus in deze het verschil tusschen Cats en Patas opvallend is, moet het verschil tusschen Patas en het orgineel toch al even zoo groot wezen, en iemand die in zijn prent de koppen niet erg gelijkend wist af te leveren, kan toch evengoed naar Cats als voor het schilderij zelf die onwillekeurige afwijkingen hebben bedreven. Ja zelfs wanneer men zich op de manier van den heer Dyserinck in speculatieve beschouwingen wenschte te begeven, zou men veeleer een redeneering kunnen opdisschen als deze: Patas moest een gravure naar den Schuttersmaaltijd maken. Wonder veel moeite kon hij er niet aan besteden, de dubbele last van op de plaat in spiegelbeeld werken kon er niet af. Hij had ook meer te doen, en een gravure opknappen met een paar dozijn poppen er op, is geen kleinigheid. De plaats waar het schilderij te zien was werkte wellicht niet mee, en een raam met ruiten aanbrengen, wat bijna onmisbaar is bij zulk een werk, werd te omslachtig. Hij nam dus gaarne zijn toevlucht tot de teekening van Cats, die net om dien tijd gemaakt werd, of kort geleden gereed kwam, en die zeer nauwkeurig was. De meer voor een prent aangewezen vorm van Cats nam hij er bij over, omdat die ook voor zijn doel aangenamer was, maar hij vond

toch dat Cats er wel wat al te veel aangezet had, en maakte dus - want hij bedoelde ook geen pendant voor de Nachtwacht - maar een eindje minder in de hoogte.

Ik zeg niet pertinent dat deze voorstelling de juiste is, maar zij is minstens even aannemelijk als al de spitsvondigheden van den heer Dyserinck, die voor onomstootelijke bewijzen moeten gelden. En in elk geval is het begrijpelijk dat teekenaars van een schilderij, zoo ingewikkeld om te volgen als de Schuttersmaaltijd, zich gedurig behielpen met vroegere afbeeldingen die ze thuis op hun gemak konden natrekken. Dat men in de vorige eeuw, die het met deze dingen zoo nauw niet nam, aldus te werk ging, moet hier nog te minder bevreemden, als men weet dat zelfs tegenwoordig de gravure van Patas, die dan toch in elk geval averechts is, nog voortdurend wordt nagetrokken. De heer Dyserinck zelf maakt melding van een in 1862 verschenen houtsneê er naar, bij een artikel van dr. Karl von Lützow. Indien het in zijn kraam te pas gekomen ware, had de schrijver hier voorzeker op de bekende akurate kunstkennis van Von Lützow gewezen, en echter bleek deze geleerde zich toch met een volkomen onauthentieke afbeelding tevreê te stellen. Zou dan de achttiendeeeuwsche Charles le Brun, die voor zijn boek de gravure van Patas opnam, wel zoo machtig veel nauwgezetter zijn geweest? En nog dezer dagen, nu de fotografiën zoo verspreid zijn, kwam mij in een nieuw Fransch werk over Hollandsche schilderkunst, weder de Schuttersmaaltijd naar de veelgebruikte schablone van Patas onder de oogen. Zoo gaat het als er eenmaal een bruikbare afbeelding in omloop is.

Het is hiermee als met de historieschrijvers, die, zooals prof. Fruin dezer dagen nog zoo helder aantoonde, zelfs in zeer belangrijke zaken elkanders dwalingen maar altijd weer napennen. De heer Dyserinck zou vijf verschillende geschiedschrijvers, die in elkaars gevolg ongeveer hetzelfde vertellen, misschien als vijf onafhankelijke getuigen laten gelden.

Ja, de heer Dyserinck gelieft nu eenmaal rijp en groen te annexeeren als bewijs voor zijn lievelingsdenkbeeld. Blijkt het dat in het algemeen de beoordeelingen van het schilderij uit de vorige eeuw veel gunstiger zijn dan die uit onzen tijd, dan komt het in dezen zelf zoo achttiende-eeuwsch aangelegden

schrijver niet op, dat dit al zeer karakteristiek is voor het doorgaand verschil in smaak tusschen toen en nu, maar dan staaft dit volgens hem eenvoudig dat het schilderij toen was zooals zijn idée fixe het zich voorstelt geweest te zijn. Inderdaad, deze onvermoeide pleiter weet er altijd raad op, uit de schijnbaar onnoozelste bijzonderheden munt voor zijn betoogen te slaan. Er is nog een afbeelding van ouderen datum dan die door Cats, en het bestaan daarvan heeft Dr. Dyserinck inderdaad oorspronkelijk wel een beetje dwars gezeten, omdat de Schuttersmaaltijd daar nu juist ongeveer zooals wij haar nog kennen op voorkomt. Maar met den goeden bril gezien bleek hem toch ook dit bezwaar zoo vreeselijk niet. Hij vond immers onder de teekening van Pothoven een lijstje met de namen der schutters, welk lijstje niet geheel overeenkomt met de lijst die oorspronkelijk aan de schilderij was toegevoegd. Daar zat hem dus de kneep, - de teekening die ook volstrekt niet mooi heet, kan dus niet echt zijn, en de rest is toeval. Ja, inderdaad, de heer Dyserinck, die overal aan logische draden gelooft, redt zich hier uit de ongelegenheid, mede door zich op mogelijk toeval te beroepen. Wel, ik geloof in zulke dingen ook gaarne eens aan toeval, maar waarom doet onze auteur het nooit anders, dan waar hij zich van iets lastigs af moet maken!

Want al waren de namen dan niet door Pothoven zelf naar het schilderij genoteerd, dan kon dat ook nog best later door een ander, b.v. Ploos van Amstel, zijn geschied (want de verklaring ‘Ik heb de Naamen enz.’ is toch niet onderteekend Pothoven - of wel?), en daarmee kon de teekening zelf, al bleek zij werkelijk met wat minder vlijt en zorg dan ander werk van dezen man vervaardigd (het was ook een karrewei) toch nog opperbest authentiek wezen. Maar bovendien, al wil men dit document nu met alle geweld voor een copie naar Pothoven houden, dan blijft het toch, omdat deze teekening in elk geval van voor 1815 blijft dateeren, nog even merkwaardig dat die copie het schilderij in het ons bekende formaat vertoont, en gaat het niet aan hier zoo losjes overheen te loopen als de heer Dyserinck doet. Neen waarlijk, onze navorscher vertrouwt wat al te klakkeloos alle documenten die hij meent dat voor zijn stelling, en springt opeens wonder gemakkelijk om met alle die daar meer bepaald tegen pleiten.

Nog maar een paar staaltjes hiervan. Bij afbeeldingen waar van boven niet zooveel aan zit als de heer Dyserinck wel zou willen, is hij dadelijk bij de hand met te zeggen dat het natuurlijk hoofdzakelijk om de portretten en niet om de compositie te doen was, hetgeen nogal vreemd klinkt, aangezien van de afgebeelde personen er geen enkele voorkomt die op zichzelf historische beteekenis behield. En dan: op de keerzijde der teekening zelve van Cats worden de afmetingen van het schilderij aangegeven, zooals wij die nu van het schilderij kennen. De heer Dyserinck weet weer precies hoe hier de vork in den steel zit, en verklaart alsof hij er bijgestaan heeft, dat Cats wel de woorden *hoog* en *breet* zelf schreef, maar verzuimd had de voorgenomen opgaaf met cijfers in te vullen - en dat dit dus natuurlijk in deze eeuw pas gebeurde. Waarom de man die dat dan in deze eeuw deed, bij die aanteekening weder niets anders zou hebben vermeld blijft raadselachtig; doch een verklaring zooals die waar de heer Dyserinck zich van bedient, doet ook meer aan de vondsten van een handig feuilletonist, dan aan de bevindingen van een onbevooroordeeld onderzoek denken. Althans met zijn gevolgtrekking goochelt hij willekeurig. Want nemen wij ook voor onweerlegbaar aan wat de heer Dyserinck gedecreteerd heeft, en zijn *hoog* en *breet* wel van de hand van Cats, maar de met andere inkt en in ander schrift ingevulde cijfers bepaald niet van den teekenaar zelf, dan nog pleit de omstandigheid dat Cats voornemens bleek de maten op te teekenen, eer tegen dan vóór 's heeren Dyserincks stelling. Want op de keerzij zijner teekening van de Nachtwacht, bij welke Cats zich aan de bestaande verhoudingen hield, nam hij in zijne inscriptie geen maat-noteering op. Het vermoeden ligt dus voor de hand, dat de niet kwaadwillige vervalscher, bij zijn aanteekening achter de Schuttersmaaltijd-reproductie, slechts de uit zijn werk voortvloeiende misvattingen wilde voorkomen.

Doch ronduit gezegd, en al heb ik nu ongeveer al de punten in Dr. Dyserincks betoog, alle hoofdpunten zeker, met overtuiging kunnen weerleggen, het kan mij weinig schelen of de Schuttersmaaltijd al dan neen een derde grooter is geweest. Ik sta er niet op, afdoend aan te toonen dat hij niet is afgesneden, en het zou mij weinig schokken indien er

werkelijk bewijzen voor den dag kwamen die Dr. Dyserinck in het gelijk stelden. Voor de kennis van het werk van Van der Helst blijft, ik deed dit reeds gevoelen, deze aangelegenheid van zeer ondergeschikt belang. Bij mijn ontleding der aquarel van Cats toonde ik reeds aan dat het geheel daar volstrekt niet beter is dan op het huidige schilderij, dat er integendeel in de teekening grooter tweeslachtigheid van begrip is op te merken, - dat het geval daar iets wil lijken wat het juist volstrekt niet is.

Zeker, wanneer wij voor een oogenblik aannemen dat de schilderij de afmetingen gehad heeft die de teekening van Cats aangeven, dan blijft het in zijn soort altijd jammer dat er een zoo groot gedeelte van werd afgesneden. Maar het is op zijn zachtst gezegd overdreven om te verklaren, dat wij in den Schuttersmaaltijd van thans maar een schijn kennen van een schooner origineel. Als het geval geloopen is zooals de heer Dyserinck zich dat voorstelt, deed de Chris Meuli, Apostool, Jeromino de Vries, of hoe de hoofdschuldige dan heeten mocht, die er de schaar in zette, een amputatie die, het dient in alle kalmte gezegd, geen artistieke schennis is geweest. Het onbehaaglijkste van dit onvolkomen geheel werd dan afgesneden zonder belangrijke schade voor wat overbleef, en het eenige wat de waarde van het stuk altijd heeft uitgemaakt, de verscheiden stukken koel maar enorm gezond kon-terfeiterswerk die het oplevert, bleven volkomen onaangetast. Wat er van den Schuttersmaaltijd van Van der Helst kennens-waard was, is ons dan gebleven, en wij begaan slechts een schromelijke dwaasheid door het stuk zooals het nu is, bij mogelijkheid voor een in den aard verminkt meesterstuk te houden. Wie aldus denkt, heeft zich van wat wij eigenlijk aan den schilder van der Helst wel hebben, inderdaad nimmer rekenschap gegeven.

Het geheim van Van der Helsts bizonderen roem is daarin gelegen, dat hij een middelmatigheid van de bovenste planken is geweest. De gaven die hij bezat waren onbetwist van een laag-bij-de-grondsche soort, maar hij bezat ze in folio. Nooit heeft eenige aspiratie naar iets grooters hem een oogenblik de kluts kwijt doet raken - en het was daar vandaan dat zijn evenwicht van savoir-faire onverstoord bleef. Dit behaagde zijn

clientèle en dit heeft de kijkers van zijn werk tot heden toe blijven behagen. Zijn productie is de troost van lieden die zich met het werk van beter schilders niet best op hun gemak voelen, maar die voor de gezonde, natuurlijke, klare kost van zijn portretten zich vleien kunnen toch wel degelijk oog voor schilderkunst te hebben. De pruik Campo Weijerman sloeg zijns ondanks den spijker op den kop, toen hij schreef dat de onkunde het stuk met verwondering kan beschouwen. Van der Helst verontrust de kijkers niet met hen iets voor te dragen wat zij altemet zelf niet hebben opgemerkt, en wat hij zien laat is zoo volledig, zoo gaaf, zoo onberispelijk, zoo kalmeerend. Van der Helst heeft tot die bevoorrechte mannen behoord, die de genoegens van de nabootsing volop doen smaken, maar niet tot de grooteren die de weelde van een creatie over ons brengen. Van der Helst vuurt niet aan, verheft niet, - wat hij opwerpt weet hij uit te werken, en hij bevredigt. Hij vergt niet dat onze geest op het gegevene doorgaat, - alles geeft hij kant en klaar, en koel. Koel niet zoozeer nog van factuur als wel naar den geest. Kan men van zijn tafereelen getuigen dat er geen lucht, geen fijnheid, geen furie voor- en doorheen zweeft, zoo moet men bovendien bekennen dat er niets achter dat alles ademt. De con-terfeitsels hebben hun postuur, hun complexie, hun kleeren, hun glimming, hun eigenaardigheden, een ziel hebben ze niet, en een ziel heeft de schilder die zoo vlekkeloos hen op het doek bracht evenmin. Geen sprekende menschenziel, en geen schildersziel. Alleen een onfeilbaar schildersoog en een uitnemend geschoolde schildershand. Maar, en dit is al te vaak over het hoofd gezien, Van der Helst kon zich zoo rustig toeleggen op het leeren en het uitoefenen van zijn vak, omdat er niets nieuws, niets eigens onstuimiger of zachter in hem leefde. Altans de ietwat vage beloften van iets mooiers, zooals die b.v. uit gedeelten in het Korporaalschap van Bicker spreken, werden niet vervuld, en zijn later portret van Potter staat alleen in zijn werk, en ontleent zijn beteekenis toch vooral aan het zeer bizondere in het stervensmoede model dat voor den schilder zat. Achter zich had hij een stoet, een heel ras van echte conterfeiters, die elk in hun lijn meer waren geweest dan hij, en het is slechts gevulgariseerd, dat een deel, en niet eens het beste van wat zij hadden gevonden, door hem

werd saamgevat. Dat is de specialiteit van Van der Helst, hij was globaal genomen, een kloek vulgarizateur van groote bekwaamheid, maar zooals die positie het meebrengt, een kunstenaar zonder veel karakter en om zoo te zeggen zonder stijl. Noem twee dozijn schilders uit de bewonderwaardige oud-Hollandsche school, die zoo zij al geen genie bezaten dan toch elk een eigen noot hadden, en ge kunt Van der Helst geen plaats gunnen in de rij.

Een type is Van der Helst geweest, de gave doorsneê-type van den ietwat burgelijken kant eener echt-Hollandsche traditie. Meer niet, - geen figuur.

En zelden zeker werd door een zich bedachtzaam voordoend man, grooter onbezonnenheid neergeschreven, dan vervat staat in die zinsnede van Dr. Dyserinck, waarmee Van der Helst, om zijn grootsch talent als portretschilder en als hervormer van regenten- en schutterstukken geroemd wordt. En zelfs vervalt onze auteur in gecursiveerde herhaling van die ongerijmde omschrijvingen.

Hervormen na Hals, en grootsch naast Rembrandt! Het is waarlijk al te dwaas, en zelfs als men het in ernst wil nemen, niet weinig profaan.

En zulk een uitspraak verdiende daarom zoo besliste tegen-kanting, omdat zij ongeveer als conclusie wordt gesteld aan een betoog, van de soort, die door akelige uitvoerigheid en zoogenaamd wetenschappelijken ernst pleegt te imponeeren. Een zoo nauwgezet speurder, denkt men allicht, praat zijn mond niet voorbij.

Maar al toont de heer Dyserinck den echten hartstocht van den detective te bezitten, voor rechter deugt hij slecht. Hij zou een vonnis wijzen op vermoedens, vernuftige conjecturen koelbloedig nemende voor overtuigend bewijs.

En voor kunstrechter is hij nog minder in de wieg gelegd. Wilde het ongeval dat deze auteur zich aan nog meer oordeelvellingen over schilderijen te buiten wenschte te gaan, men zou moeten waarschuwen naar zijn woord niet te luisteren. Zijn bril is te wonderlijk geslepen.

Ik heb willen doen gevoelen dat wat den Van der Helst betreft, het positief onderzoek van den heer Dyserinck geen afdoende waarde heeft, en dat zijn daaruit getrokken conclusie bepaald onzinnig is.

En geenszins onschadelijk.

Want zou men ten slotte - zoo durf ik, om een fraze van den heer Dyserinck zelf over te nemen, wel vragen - zou men met zulke uitbundige loftuitingen der kunst niet een grooten ondienst bewijzen?

April '95.

JAN VETH.

Gaston Paris en zijne leerlingen.

I.

Het was den 8sten Februari juist twintig jaren geleden dat de licht bevroren straten van het Leidsche Atheen zachtjes kraakten onder de deftige voetstappen van een achtbaren stoet Nederlandsche en buitenlandsche geleerden. Tabberden van allerlei kleur en snit, afgezet door lange beffen of geplooide kragen en gekroond door zwart fluweelen baretten of breedgerande hoeden van middeleeuwsch model, zwierden, opgewaaid door den guren wind, tusschen de Gehoorzaal, de Pieterskerk en de oude Academie. Tal van Europeesche Universiteiten hadden, in den kouden Sprokkelmaand, haar vertegenwoordigers naar de lage Rijnoevers gezonden, om Neêrlands oudste Alma Mater plechtig te begroeten op het derde eeuwfeest van haar roemrijk bestaan.

Toch was het niet door kleurige ambtsgewaden dat het Parijsche professorenlegioen de aandacht van den ‘Leijenaar’ trok. Veeleer werd de Hollandsche nieuwsgierigheid geprikkeld door de veelheid en de veelsoortigheid der instellingen wier leeraren hier te zamen het Hooger Onderwijs van Frankrijk, of, beter nog, van Frankrijks hoofdstad, vertegenwoordigden. Al bestond er een ‘Université de France’, wier Grootmeester, de Minister van Onderwijs, al deze heeren officiëel had afgevaardigd, zoo werd toch, bij het vermelden hunner titels, nergens het woord Universiteit vernomen. Maar men hoorde spreken van de Sorbonne, van de École de Médecine en de École de Droit, van het Collège de France, het Muséum d'histoire naturelle, de École normale supérieure, de École pratique des hautes Études, de École des Chartes, de École des langues orientales vivantes.

Geen bijzondere insigniën onderscheidden deze zoo verschillend betitelde banierdragers der Parijsche wetenschap, die allen, bij iedere openbare plechtigheid en bij elke feestelijke samenkomst, in de doffe uniform van het ‘habit de soireé’ zich vertoonden, het aan enkele hunner stafofficieren, de leden van het ‘Institut de France’, overlatend om nu en dan den zwarten rok tegen het weinig decoratieve ‘habit à palmes’ te verwisselen.

Onder de jongere leden dezer sympathieke delegatie, aan welke de beroemde namen van Ernest Renan en Milne Edwards reeds dadelijk, ook voor den oningewijde, een bijzonderen luister verleenden, trok de vertegenwoordiger van de École des hautes Etudes al spoedig de bijzondere aandacht der gasten en der gastheeren van het Leidsche jubelfeest. Men zag hem het meest in den kring zijner landgenooten, waaronder hij blijkbaar warme vrienden telde, en die hem, een primum inter pares, gaarne, bij kleine feestelijke bijeenkomsten, als den tolk van hun dank aan gastheer en gastvrouw lieten optreden, - een taak waarvan hij zich dan kweet met fijnen takt en tegelijk met die soberheid, die bescheiden terughouding, waardoor de tafeldronk der Franschen zich meestal kenmerkt, doch waaraan, in dit geval, de tegenwoordigheid der vele Duitsche gasten niet geheel vreemd mocht heeten. Maar men ontmoette hem ook herhaaldelijk in het gezelschap van Dozy, De Vries en andere Nederlandsche philologen, die blijkbaar hooge achting koesterden voor de wetenschappelijke verdienste van den vijf-en-dertigjarigen geleerde, en van wie sommigen zich bovendien tot hem aangetrokken gevoelden door hun vriendschappelijke verhouding tot zijn vader, den in het land van Willem van Oranje goed bekenden Paulin Paris.

Zijn rijzige gestalte, zijn donker, fijn besneden gelaat, door een zwarten baard licht omkroezeld, zijn zachte, vriendelijke stem, gaven aan zijn optreden een hooge distinctie. En mocht al nu en dan een der Nederlanders die aan hem werden voorgesteld den indruk niet kunnen weren van zekere koele hooghartigheid, die sprak uit den beleefden hoofdknik en den korten volzin waarmee die voorstelling werd beantwoord, uit het starende van den sterk bijzienden blik, uit het fronsen van den linker wenkbrauwboog, waaronder de monocle telkens met een hoekige handbeweging werd vastgeklemd, - een feestelijke avond op Minerva, in den kring der Leidsche studenten, doorgebracht

was voldoende om aan de vroolijke gulheid van zijn temperament alle recht te laten wedervaren. Gaston Paris was met Renan de held van dien nacht. Men sprak met geestdrift van een heildronk door hem op de Nederlandsche jongelingschap ingesteld, en de Leidsche dagbladreporters gaven hem den lof het 'mooiste' Fransch te hebben gesproken dat ooit hun ooren gestreeld had.

Niet met ledige handen was Gaston Paris opgegaan naar de feestvierende Universiteit van Leiden. Hij bracht haar een aardig geschenk, een studie in duodecimo-formaat over Klein-Duimpje[1] - niet die van Perrault, die zich ten onrechte met dien ouden naam getooid heeft, - maar over het kleine sterretje dat, in het teeken van den Grooten Beer, zich, even boven de tweede ster van den dissel, aan den hemel vertoont, en dat zijn slecht gezicht hem nooit had vergund zelf aan den nachtelijken hemel waar te nemen. Het was een studie van 'folklore' en vergelijkende letterkunde, een tocht door de Grieksche mythen en de sprookjeswereld der Slavische en Germaansche volken, waarbij de sporen van den guitigen 'Däumling' - dat dwergje, dat niet grooter was dan een duim, dan een muis, dan een musch, dan een hazelnoot, dan de helft van een erwt of dan een peperkorrel, - werden nagegaan, eerst aan den hemel, waar hij de ossen van den hemelwagen leidde, zich in het oor van een der dieren verschuilend, dan op aarde, waar hij door een os, een kat, een hond, een wolf of een vos werd opgeslokt en in die verschillende magen allerlei ondeugendheden wist uit te halen.

Wie met den arbeid van den Franschen geleerde hier voor het eerst kennis maakte, kon dadelijk zijn wetenschappelijk geduld, zijn groote scherpzinnigheid, zijn uitgebreide kennis, zijn geniale combinatiegave en de buitengewone helderheid zijner expositie bewonderen. Bij het doorbladeren van een Belgisch woordenboek was zijne aandacht gevallen op een Waalsche benaming van het bekende sterrebeeld, 'Chaur-Pôcé'; die naam was tegelijk de prikkel en het uitgangspunt geweest voor een onderzoek dat hem, vorschend, radend, kiezend, snel beslissend tusschen verschillende etymologiën en mythologische

1) *Le Petit Poucet et la Grande Ourse*, par Gaston Paris. Paris, librairie A. Franck (Vieweg) 1875, 'offert à l'Université de Leyden, le 8 février 1875'.

beschouwingen, ten slotte geleid had tot de ontdekking, dat de legende van den kleinen wagenmenner opklom tot de overoude tijden toen de menschen zich de zeven sterren van het Noorden nog dachten als zeven groote ossen, ‘septem triones,’ dwalend langs het veld des hemels.

Maar de vakgenooten wisten dat Gaston Paris de groote gaven en de frissche werkkracht die hij hier slechts spelend scheen gebruikt te hebben, reeds tien jaren vroeger aan het oplossen van gewichtiger problemen gewijd had. Zij kenden zijne poëtische geschiedenis van Karel den Groote[1], ‘dat dikke boek, die vrucht van langen arbeid’, waarin de schrijver de sagen van den grooten Frankischen Keizer overal had nagespoord, niet alleen in Frankrijk, maar ook in Duitschland, in Nederland, in Engeland, in Scandinavië, in Italië en in Spanje, om ze eerst in alle bijzonderheden te ontleden en te toetsen en ze vervolgens na te gaan in haar beide groote stroomingen, de kerkelijke, die is uitgeloopen op Karel's heiligverklaring, en de dichterlijk-populaire, die het Fransche volksepos heeft voortgebracht.

Toen hij in 1865 dit werk aan de Letterkundige Faculteit van Parijs overreikte, ter verkrijging der ‘summos honores’,[2] kon de schrijver niet zonder grond vreezen dat het met koelheid en wantrouwen ontvangen zou worden. De heeren der classieke studiën meenden nog altijd dat alleen de poëzie van Griekenland en Rome, zeker niet die der Middeleeuwen, een passende stof opleverde voor philologische onderzoekingen. En zij die in de Parijsche leerstoelen de nationale letterkunde vertegenwoordigden, meer beducht voor het verwijt van pedantisme dan voor dat van oppervlakkigheid, behandelden hun onderwerp liever met luchtige welsprekendheid dan met wetenschappelijken ernst en gingen de Oud-Fransche letterkunde niet ongaarne met een ironischen glimlach voorbij.

Tegenover beide richtingen nam de jeugdige geleerde reeds aanstonds met volkomen zelfbewustheid het standpunt in dat kenmerkend is gebleven voor zijn geheele wetenschappelijke loopbaan. ‘Ik beken’, schreef hij in de voorrede van zijn *Charlemagne*, ‘dat de Middeleeuwen mij waardig toeschijnen met

1) *Histoire poétique de Charlemagne*, Paris, librairie A. Franck 1865 (doctorale dissertatie, 507 blz.)

2) Zijne ‘thése latine’ *De Pseudo Turpino* behandelde een zeer na verwant onderwerp.

den grootsten ernst en de uiterste nauwkeurigheid bestudeerd te worden; en ik meen bovendien dat de feiten veel interessanter zijn door hun eenvoudig karakter van feiten, d.i. van verschijnselen die aan bepaalde wetten gebonden zijn, dan door de aardigheden of de declamaties waartoe zij de stof kunnen leveren.' En vol rustig zelfvertrouwen beschreef hij de taak van den 'travailleur', in elken tak van wetenschap, als de plicht 'om zooveel mogelijk feiten te verzamelen, ze te groepeeren volgens hun natuurlijke verwantschap, hun eigenaardig karakter te ontleden, de levensbeginselen die ze hebben voortgebracht er uit af te leiden, en zoo de algemeene wetenschap, die gezamenlijke arbeid van alle onderzoekers, te verrijken met de nauwkeurige kennis van het onderwerp dat hij zich ter navorsching gekozen heeft.' 'In verband met het geheel beschouwd', ging hij voort, 'is er geen enkel détail, in welke wetenschap ook, of het heeft zijn waarde; niet één dat men het recht zou hebben te vervalschen of lichtvaardig te onderzoeken; omdat elke bijzonderheid haar reden van bestaan heeft en, met andere gelijksoortige détails in verband gebracht, grondslag kan worden van een wet of een vingerwijzing kan wezen voor de kritiek. Ieder onderzoek, hoe schijnbaar onbeduidend ook, heeft belang voor het zoeken naar waarheid, en geen enkele waarheid is onverschillig of nutteloos.'

Misschien is het wetenschappelijk optimisme dat deze uitspraak heeft ingegeven, in zijn algemeenheid wat heel absoluut en verraadt het wat al te zeer de jeugdige geestdrift van den geëmancipeerden kweekeling der oude Sorbonne. Maar toch moest ik aan dit programma der eerste jaren terugdenken, toen ik Gaston Paris, nog niet lang geleden, in een gezelligen vriendenkring hoorde verklaren: 'er zijn maar twee soorten van onderzoekers: zij die hun eigen opvattingen boven de waarheid, en zij die de waarheid boven alles stellen; ik behoor tot de laatste', of toen ik Melchior de Vogüé daaraan hoorde toevoegen: 'o, ik ken uw standpunt; gij hebt onlangs gezegd: ce que je dois à mes élèves, ce n'est pas un enseignement, c'est un renseignement'. Gaston Paris glimlachte om die paradoxale uitspraak, waarvan de herinnering hem scheen ontgaan te zijn. Maar mij trof ze als een korte, kernachtige echo der voorrede van vóór dertig jaren, waarin toen reeds én

de geleerde én de leermeester zijne wetenschappelijke overtuiging had uitgesproken, zijne levensleuze had geformuleerd.

Aan zijn vader had Gaston Paris, met kinderlijke piëteit, met hartelijke vereering, zijne *Histoire poétique de Charlemagne* opgedragen. En inderdaad had hij in dit boek niet anders gedaan dan, volgens een strenger wetenschappelijke, meer moderne methode, den arbeid voortzetten dien zijn vader op zoo menig gebied der Oud-Fransche letterkunde had ondernomen en waarvoor hij, door de verhalen van Berte aux grands pieds, van Rollant en Renaut de Montauban, de belangstelling van den begaafden en weetgierigen zoon reeds in zijn kinderjaren had weten te wekken.

Toen het Leidsche Universiteitsfeest hem voor de eerste maal in Nederland zag optreden, had Gaston Paris niet alleen op het veld der Middeleeuwsche letterkunde, maar ook reeds op een ander, verwant, gebied, dat der Romaansche taalstudie, met niet minder zaakkennis en niet minder overtuiging, zijn standpunt ingenomen en, zelf de eerste schreden zettend op een nieuwen weg, zich daar als een toekomstigen wegbereider en aanvoerder doen kennen. In het jaar 1862 had hij zijn diploma van ‘archiviste paléographe’ verworven met eene *Etude sur l'accent latin dans la langue française*.[1)]

Dit werkje van den jeugdigen kweekeling der merkwaardige en voortreffelijk georganiseerde Ecole des Chartes, - waaruit zooveel uitnemende archivarissen, bibliothecarissen, paleografen, archeologen en linguïsten zijn voortgekomen, en die gerust de pépinière kan heeten van de ‘Académie des Inscriptions et Belles Lettres’, - bevat eigenlijk reeds, in een kort bestek, de geheele historische grammatica der Fransche taal. Zelfs na zooveel jaren, nu al de vragen die er in worden aangeroerd, zooveel uitvoeriger, met zooveel uitgebreider kennis van den ouden taalschat en de oude taalvormen, niet het minst door den schrijver zelven, zijn onderzocht en beantwoord, is het nog altijd een genot die heldere uiteenzetting te lezen van de beginselen waarvan de Romaansche philologie bij haren arbeid behoort uit te gaan en van de voornaamste wetten waardoor de taalvorming bij de Romaansche volken beheerscht wordt. Al wat hij later op het gebied der Romaansche linguistiek heeft geleverd, zoo

1) Paris et Leipzig, librairie A. Franck.

menige boeiende studie over klankleer en versbouw, over woordafleiding en samenstelling, het sluit zich aan bij deze studie over het karakter en de beteekenis van het woordaccent in de Fransche taal. De methode was voor goed vastgesteld; het gold verder nog alleen haar met scherp vernuft in haar volle consequentie op alle, ook de moeielijkste, gevallen van klankverandering en woordafleiding toe te passen.

Het was niet te verwonderen dat de schrijver deze ‘Essai’ over de blijvende kracht en de ingrijpende werking van het Latijnsche woordaccent had opgedragen aan Friedrich Diez, den onsterfelijken stichter der Romaansche philologie. Want het was als leerling van den beroemden Bonnschen hoogleeraar dat Gaston Paris hier optrad in Frankrijk. Op bijzonderen aandrang zijns vaders, die met fijnen tact gevoelde dat daar ginds een opleiding te vinden was waarvoor te Parijs geen equivalent bestond, had hij een paar Duitsche Universiteiten bezocht en met name te Bonn den machtigen persoonlijken invloed van Diez op zich laten werken. 't Waren niet zoozeer de officiëele lessen van den hoogleeraar geweest - want Diez, die hoogleeraar was in 't Germaansch, hield slechts nu en dan, als ‘lektor,’ voordrachten over Portugeesch, Spaansch en Italiaansch, - als wel de persoonlijke omgang, de gesprekken, de wandelingen in Diez' gezelschap, die den jongen Franschen student, met zijn stalen memorie, zijn genialen aanleg en zijn wetenschappelijken zin, allengs tot Romanist hadden gestempeld.

Wel was in Frankrijk de merkwaardige arbeid van Raynouard, den dichterlijken schrijver van den *Lexique roman*, niet geheel zonder nawerking gebleven; in zijne studie over het Latijnsche accent had Gaston Paris zich met name op sommige uitspraken van Fransche geleerden als Egger, Baudry en Littré kunnen beroepen, om steun te geven aan zijne stelling. Maar toch, het was bovenal de geest van den Bonnschen hoogleeraar, van den man die geschreven had: ‘het accent is de spil waarom de woordvorming in de Romaansche talen zich beweegt’, waardoor deze leerling der École des Chartes tot zijn werk was aangespoord en bezield geworden. Van dien geest de Fransche taalwetenschap te doordringen, was de begeerte die hij uitsprak in het ‘Avant-propos’ zijner studie. Ook hier weer, evenals in de ‘Préface’ der *Histoire*

poétique de Charlemagne, die zekere schroom, die door de houding van vele officiëele studiemannen in Frankrijk maar al te zeer werd gerechtvaardigd. ‘De beminnaars van Fransche philologie’, zoo schreef hij, ‘zijn nog altijd zeer zeldzaam, en de meesten van hen die zich met onze oude taal bezighouden, behandelen haar alleen als een curiositeit’. Doch ook hier diezelfde vaste wetenschappelijke overtuiging, door de bescheidenheid der jeugd slechts in den vorm een weinig getemperd. ‘Hoe zou het mij verheugen, zoo ik er toe kon bijdragen duidelijk te laten zien dat zij eene wetenschap is even goed als de classieke of de oostersche philologie, dat zij evenzeer aanspraak heeft op een vaste methode, op onverdroten arbeid, op nauwgezette redeneering. Wanneer ik hier beproef niets anders te zeggen dan wat op die grondslagen rust, dan zal ik de noodzakelijkheid dier methode evenzeer hebben aangetoond door de vergissingen die men mij zal kunnen verwijten, als door de resultaten die ik zal verkregen hebben; want die vergissingen kunnen alleen voortkomen uit onbekendheid met de grondregels, uit onvoldoenden arbeid of uit gebrek aan logica’.

Was het niet natuurlijk dat, toen Diez zijn *Vergleichende Grammatik der Romanischen Sprachen* in het licht had gegeven, Gaston Paris zich aanstonds aangordde om dit standaardwerk, dat voor hem zelf reeds het ‘Vademecum’ van zijn studieleven geworden was, voor Fransche lezers toegankelijk te maken? Wel kwamen allerlei omstandigheden het volvoeren van die taak bemoeielijken en vertragen. Maar toen de verschijning van het werk definitief werd aangekondigd, kon de uitgever dan ook verzekeren, dat het ‘door het Fransche publiek met ongeduld verbeid’ werd[1)]. In 1874 was de constellatie der Romaansche philologie in Frankrijk reeds merkbaar veranderd. En die verandering was het werk geweest van den jongen meester.

Had zijn vader hem tot wetenschappelijk beoefenaar der Oud-Fransche letterkunde en Friedrich Diez hem tot Roma-

1) Het eerste deel der *Grammaire des langues romanes* par Frédérie Diez, is naar de derde Duitsche uitgave bewerkt door Gaston Paris en Auguste Brachet, (1874 Paris, Librairie A. Franck). Het tweede deel (1874) en het derde (1876) zijn van de hand van Gaston Paris en Morel-Fatio.

nist gevormd, reeds uit zijn eerste optreden was gebleken dat hij beide niet alleen voor zich zelf wilde wezen, - een zetel in het ‘Institut’ als zijn hoogste eerzucht beschouwend, - maar voor zijn land, voor zijn volk, voor het ook hem zoo dierbare ‘douce France’. De Romaansche philologie moest een Fransche wetenschap worden, en de wetenschappelijke studie der Oud-Fransche taal- en letterkunde moest een vak worden van Hooger Onderwijs. Met dit dubbel doel voor oogen zette hij zijn aangevangen studiën voort.

Ongelukkig kwam de noodlottige oorlog van 1870 de verwezenlijking dier wenschen tijdelijk verstoren. Zelf een warm patriot, maar in Duitschland met zoovele vakgenooten en studiemakkers vriendschappelijk verbonden, overtuigd dat de vreedzame samenwerking der beide landen zoo noodig was om in Frankrijk eene studie in eere te brengen die aan de Duitsche Universiteiten destijds reeds flink aan het bloeien was, moest Gaston Paris niet weinig lijden onder die uitbarsting van vijandschap tusschen twee volken wier geestelijke krachten zich juist in hem zoo merkwaardig hadden geharmoniseerd. Daarbij kwam dat het Keizerrijk, dat door den Minister van Onderwijs, Victor Duruy, voor de verwezenlijking van sommige wetenschappelijke plannen van Hooger Onderwijs gewonnen scheen, in bloed en schande was ondergegaan, terwijl het onzeker was of de Republiek, die aan de democratische stroomingen gewis een vrijer en wilder loop zou laten, zelfs al behoorden mannen als Jules Ferry en Gambetta tot hare regeerders, aan zuiver wetenschappelijke belangen wel den voorrang zou gunnen boven de militaire en sociale eischen van het oogenblik.

Het vreeselijk onweder dreef voorbij, een vernederd en gehavend, maar toch altijd nog moedig, hoopvol en veerkrachtig Frankrijk achterlatend. Natuurlijk was de vriendschappelijke verhouding der Fransche geleerden tot hun Duitsche collega's niet onaangetast gebleven, en het zou nog verscheidene jaren duren eer ook in het hart van Gaston Paris, die aan sommige zijner Duitsche vrienden zelfs eene bespotting van Frankrijk's nederlagen meende te mogen verwijten, alles weer het oude geworden was.

Maar dit scheen een reden te meer om de Romaansche philologie ook tot een Franschen tak van wetenschap te stem-

pelen en haar in een eigen Fransche gestalte te laten optreden. In 1872 verscheen de eerste jaargang der *Romania*[1].

Het was een eenvoudige, maar een sprekende, een schilderachtige titel waaronder Gaston Paris, ditmaal met zijn vriend en vakgenoot Paul Meyer in een hartelijke en trouwe samenwerking verbonden, het nieuwe tijdschrift, hun tijdschrift, in de wereld zond. 'Romania' was immers, historisch, de naam van het wijde gebied waarop het oude Rome zijne soldaten en zijne colonisten had overgeplant, geroepen om zooveel en zoo doordringend mogelijk de niet-Romeinsche wereld te romaniseeren. 'Romania', het was de gemeenschappelijke naam van het oude Iberië, Gallië, Italië, Rhetië, Dacië, van die vele 'provinciën' wier verscheidenheid de heerscheres had weten op te lossen in de machtige eenheid van haar geest, haar taal, haar administratie. 'Romani' noemden zich al de Latijn sprekende bewoners van ieder deel van het groote Romeinsche rijk, door dien naam zich van de 'barbari' onderscheidend. 'Romani' dus de volken die zich eerst voor Rome hadden gebogen, zich toen met Rome hadden verzoend en vermengd, om, in nieuw gevormde, veerkrachtige Latijnsche rassen, het jeugdig, levenwekkend element te leveren voor een nieuwe wereld. En 'Romania' mocht ook thans nog het wijde taalgebied heeten waarop, in een eindelooze verscheidenheid van tongvallen, die hier en daar in een machtige letterkundige taal zich hadden opgelost, de oude volkstaal van Rome, de 'lingua rustica,' was blijven leven. Voor het navorschen van dit wijde taalgebied en zijne letterkunde, liefst door Fransche linguïsten en philologen, zou de *Romania* van Gaston Paris en Paul Meyer hare fijn en smaakvol gedrukte bladzijden openstellen.

Maar de wetenschap moest ook onderwijs, echt, zuiver hooger onderwijs wezen. En waar was, onder de vele en veelsoortige inrichtingen waarop Frankrijk zich, te recht of ten onrechte, beroemde, de hoogeschool die zich met de opleiding van Romanisten kon of wilde belasten? De Ecole des Chartes was te speciaal en beoogde een eigenaardig doel. In het Collège de France, waar Paulin Paris sinds 1853 een leerstoel

1) *Romania*, Recueil trimestriel consaeré à l'étude des langues et des littératures romanes p.p. Paul Meyer et Gaston Paris, Paris, librairie A. Franck.

voor Oud-Fransche letterkunde bekleedde, was wel een eereplaats ingeruimd aan den leeraar, maar het was de roeping van dien leeraar om een bonte schaar van toehoorders, niet een uitgelezen groep van leerlingen, om zich te verzamelen.

Toen was het, in de laatste jaren van het Keizerrijk, dat, op voordracht van Victor Duruy, de 'Ecole pratique des hautes Etudes,' met een afzonderlijke 'Section des sciences historiques et philologiques', gesticht werd. In die sectie werd ook eene 'conférence des langues romanes' opgenomen, en Gaston Paris werd haar 'Directeur-adjoint des études.' Het ideaal van den jeugdigen geleerde scheen zich hier te kunnen verwezenlijken. De 'conférence' toch moest, volgens het plan van den stichter, een soort van laboratorium wezen, waar leermeester en leerlingen - deze laatste, 'sans condition d'âge ou de nationalité', uit de beoefenaars eener bijzondere tak van wetenschap aangeworven, - door gezamenlijken arbeid, door eene gestadige wisseling van denkbeelden en onderzoekingen, een wetenschappelijk werk van beteekenis konden tot stand brengen.

Helaas! ook hier trad de geweldige oorlog storend tusschen beide. Maar, voordat hij uitbrak was het werk reeds begonnen, en in 1872 kon de 'Conférence des langues romanes' in de critische uitgave van *La Vie de saint-Alexis*[1] het eerste gedenkteeken oprichten van haar bestaan en van haren arbeid.

Reeds vroeger waren uitgaven van Oud-Fransche teksten verschenen. Het werk van mannen als Paulin Paris, Francisque Michel, Montaiglon, Guessard, en anderen, ook van onzen Jonckbloet, den uitgever van den *Guillaume d'Orange* en den *Roman de la Charette*, - werden met eere en met dankbaarheid vermeld. Maar in den *Saint-Alexis* was voor het eerst een Oud-Fransche tekst vastgesteld volgens de strenge eischen der critische methode en met toepassing eener wetenschappelijke studie van de Oud-Fransche taal. Omgeven door een kleine keurbende van leerlingen, van wie elk zich met een gedeelte van den arbeid had belast, had Gaston Paris deze interessante uitgave tot stand gebracht, die nog altijd als een datum van

1) *La Vie de saint-Alexis*, poème du XIe siècle et renouvellements du XIIe, XIIIe et XIVe siècles, publiés avec préfaces, variantes, notes et glossaire par G. Paris et L. Pannier (Bibliothèque des Hautes Etudes, 7e fascicule, Paris 1872).

groote beteekenis, als het begin eener nieuwe periode in de geschiedenis der Romaansche philologie, gewaardeerd wordt[1].

Dit alles had Gaston Paris reeds achter zich toen hij, in Februari 1875, als een der vertegenwoordigers van het Hooger Onderwijs in Frankrijk, den Senaat der Academia Lugduno-Batava zijn hulde kwam brengen. Op het gebied der middeleeuwsche letterkunde had hij een standaardwerk geleverd; de Romaansche philologie en hare methode van onderzoek had hij uit Duitschland naar Frankrijk overgebracht, en in het land der oude Gallo-Romani een eigen wetenschappelijk orgaan voor haar gesticht; als leermeester en leidsman op het gebied der wetenschappelijke onderzoekingen was hij te Parijs het levenwekkend middelpunt eener kleine élite van leerlingen geworden; de eerste zuiver wetenschappelijke uitgave van een Oud-Franschen tekst was onder zijne leiding tot stand gekomen; en in zijn gelegenheidsstudie over 'le Petit Poucet' had hij getoond over welk een ruim veld van studie hij in staat en bereid was zijn scherpen blik te laten gaan.

Zoo had de wetenschappelijke mensch toen reeds in hem zijn volle gestalte verkregen. En de Leidsche gastheeren, die, na afloop van het feest, dezen gevierden gast noode lieten heengaan, konden met het volste recht verwachten, dat zijn naam steeds luider en klankvoller klinken zou, als die van een der degelijkste geleerden van Frankrijk, - dat hij door zijn arbeid in steeds klimmende mate de philologische wetenschap zou dienen en zijn roemrijk vaderland vereeren zou.

Maar .... wat Gaston Paris, ook in toenemende mate, voor zijne l e e r l i n g e n wezen en worden zou, dat moest hun wel verborgen blijven. Want van de suggestieve macht zijner persoonlijkheid hadden ze zich slechts een flauw denkbeeld kunnen maken; en tot welk eene vriendelijke toenadering, tot welk eene hartelijke toewijding zijn gemoed hem zou kunnen drijven, dat wist hij destijds misschien zelf nog niet met zekerheid te bepalen.

1) In Duitschland had, niet veel vroeger, prof. Adolf Tobler, de Berlijnsche hoogleeraar, in zijn *Dis dou vrai aniel* een soortgelijk werk geleverd, dat, schoon kleiner van omvang, om zijn blijvende beteekenis voor de geschiedenis der Roomaansche philologie naast den *Saint-Alexis* moet genoemd worden.

II.

Twintig jaren zijn sints het Leidsche feest voorbijgegaan.

Gaston Paris is ouder geworden, - en het was voor ons, zijne leerlingen in den winter van 1881, het sterfjaar van Paulin Paris, een droevige ervaring, bij elke nieuwe samenkomst, des Zondagsmorgens, in zijne ‘garçonnière’ der rue de Varennes, te bemerken hoe de pijnlijke dagen die hij doorleefde weer nieuwe sporen van vergrijzing hadden achtergelaten op zijn anders nog zoo jeugdig gelaat. Sints dien tijd heeft het huiselijk geluk, - dat hij heeft gezocht, verloren, teruggevonden, - hem bijna de oude jeugd, althans de oude opgewektheid teruggegeven; nog altijd ziet, in den fijnen kop, het donker oog den bezoeker helder en belangstellend aan door het dubbele glas van den monocle heen, somtijds met iets straks of iets ironisch in den blik, dat onwillekeurig een intimideerenden indruk maakt, dien het vriendelijk geluid der thans eenigszins gevoileerde stem niet altijd vermag weg te nemen.

Op de wetenschappelijke loopbaan die hij zichzelf had afgebakend, en die de omstandigheden hem bovendien hebben aangewezen, is Gaston Paris voortgegaan, onvermoeid, al de krachten van zijn rijken geest door gestadige oefening nog verhoogend, steeds ‘facile princeps’ op het ruime veld zijner wetenschap, met vorstelijke mildheid zijne gaven uitstrooiend, maar niet dan na hun waarde nauwgezet te hebben gewogen en hun gehalte zorgvuldig te hebben getoetst.

In de meest doorluchtige paleizen der Fransche wetenschap en van het Hooger Onderwijs zetelt hij naast zijn ‘pares’, als vertegenwoordiger der Romaansche philologie en der middeleeuwsche letterkunde. Lid der ‘Académie des Inscriptions et Belles Lettres’ sinds 1876, meer dan eens tot voorzitter dezer afdeeling van het Instituut gekozen, bekleedt hij aan het Collège de France den leerstoel der ‘Langue et littérature françaises du moyen âge’, dien hij reeds vroeger als ‘suppléant’ van Paulin Paris tijdelijk had ingenomen. Weldra zal hij, door zijne ambtgenooten tot ‘Administrateur’ der hooge stichting van koning François I gekozen[1)], er de plaats innemen die

1) Onder het corrigeeren der proef bereikt mij heden, 23 Mei, het verheugend bericht zijner officiëele benoeming.

mannen als Silvestre de Sacy, Barthélemy Saint-Hilaire, Stanislas Julien, Laboulaye, Ernest Renan hebben beroemd gemaakt, en die onlangs is opengevallen door de benoeming van Gaston Boissier tot 'Secrétaire perpétuel' der 'Académie française'. Aan de 'Ecole des hautes Etudes' is hij, na den dood van Renier, voorzitter der historische en philologische sectie geworden; over de 'Ecole des Chartes', waarvan zijn vriend Paul Meyer thans 'Directeur' is, oefent hij het hoogste toezicht uit; de Commissie voor de uitgave der bekende *Histoire littéraire de la France* telt hem onder haar werkzaamste leden; van de 'Société des anciens textes' is hij menigmaal de voorzitter, bijna altijd de 'Commissaire responsable', met het keuren der aangeboden uitgaven belast; de kort geleden opgerichte 'Société d'Histoire littéraire de la France' en de even jeugdige 'Société des parlers de France' hebben hem beide het voorzitterschap opgedragen. Was het wonder dat onlangs de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam, het voorbeeld volgend reeds vroeger door de Academies van München, Berlijn, Weenen, Turijn, Rome, Madrid, Stockholm, Kopenhagen, St. Petersburg, Brussel gegeven, aan Gaston Paris, als behoorend tot de 'élite' der Europeesche geleerden, haar vereerend buitenlandsch lidmaatschap aanbood?[1)]

De lijst der eervolle betrekkingen die hij bekleedt zou nog zijn aan te vullen. En elk dezer eeretitels is slechts een bewijs te meer voor zijn verbazingwekkende werkzaamheid; want elk van hen onderstelt een ambt dat moet vervuld, een werk dat moet verricht worden ter bevordering en ter verheerlijking van Frankrijk's wetenschappelijk leven.

Intusschen is ook de lijst zijner geschriften verwonderlijk aangegroeid. De *Romania* is haar vier-en-twintigsten jaargang ingetreden, en elke nieuwe aflevering brengt een studie, of althans een belangrijke mededeeling, een uitgebreide boekaankondiging van zijne hand. Als zoovele gedenkstukken van zijn rusteloozen, altijd genialen arbeid, op bijna elk gedeelte van het ruime veld der Romaansche philologie, liggen daar zijne artikelen verspreid, nu eens over eene quaestie van etymologie, van klinker of medeklinker, dan weer over den oorsprong van het Fransche

1) Onder de geleerde en letterkundige genootschappen waarvan Gaston Paris lid is en waarvan het lidmaatschap zeer door hem gewaardeerd wordt, behoort ook de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde.

epos, over de bijna onnaspeurlijke filiatie der ridderromans van den Bretonschen cyclus, over de letterkunde der kruistochten of de lyrische poëzie der Noordelijke ‘trouvères’ en der Zuidelijke ‘troubadours’. Komt de Duitsche wetenschap telkens met nieuwe vondsten, nieuwe ontdekkingen en hypothesen voor den dag op het gebied der Romanistiek, het scherpziend oog van den Franschen veldheer monstert ze alle met de meeste omzichtigheid, en ze worden door de wetenschappelijke wereld hoogst zelden als vaststaande resultaten aanvaard zoolang de redacteur der *Romania* aarzelt er zijn *fiat* aan te geven.

Het is hier de plaats niet om uit deze zuiver wetenschappelijke studiën, voor vakgenooten geschreven, er enkele uit te kiezen en te ontleden.[1)] Evenmin mag ik hier wijzen op de vele uitvoerige boekbeschouwingen van Gaston Paris in het *Journal des Savants*, die bijna alle, in den vorm eener beoordeeling van het werk van anderen, een persoonlijke en oorspronkelijke studie bevatten van het aangegeven onderwerp,[2)] - op de hoofd-

1) Ik vermeld alleen, zonder in het minst op volledigheid aanspraak te willen maken, enkele opstellen der *Romania*: 1o. kritische uitgaven, met inleiding en aanteekeningen van: *Saint-Léger* (I, 273), *Le Lai de l' Epervier* (VII, 1), Bretonsche ‘Lais inédits’ (VIII, 29), het *Carmen de prodicione Guenonis* (een Latijnsche bewerking der stof van het Roelantslied XI, 465); 2o. taalkundige verhandelingen: ‘L' o fermé’ (X, 36), ‘Le pronom neutre de la 3e personne en français’ (XXIII, 161), ‘Les acusatifs en - *ain*’ (*Evain, nonain* etc. XXIII, 321); velerlei etymologische quaesties, waaronder de verrassende etymologie van *dîner* (uit *disjunare*, dus een doublet van *déjeuner*, door Paris voorgeslagen, VIII, 95), benevens studies over de moeielijke quaestie van den oorsprong van het Romaansche vers, met name van den Franschen tiensylber (XIII, 619, XV, 137); 3o. opstellen over vraagstukken van historisch-letterkundigen aard: ‘La chanson du Pélerinage de Charlemagne’ (IX, 1), de romans van Lancelot en den *Conte de la Charrette* (X, 465, XII, 459), *Le Bel inconnu* (XV, 1), ‘La *chanson d'Antioche* provençale et la *Gran Conquista de Ultramar*’ (XVII, 513; XIX, 562); ‘La composition du livre de Joinville’ (XXIII, 508); 4o. uitvoerige besprekingen van Rajna's *Le Origini dell' epopea francese* (XIII, 598), van Warnke' *Lais der Marie de France* (XIV. 598), Förster's *Erec und Enide* (XX, 148), Salverda de Grave's *Eneas* (XXI, 281), enz. enz.

2) Zie *Journal des Savants* 1883 ‘Version latine du Pentateuque’; 1884; ‘La légende de Rome an moyen âge’; 1884/85; ‘Les fabulistes latins’; 1886 bespreking van onderscheidene Chansons de geste, uitgegeven door de ‘Société des Anciens textes’; 1887 ‘La Vie des mots’ (naar Darmesteter's bekend boekje); 1888 ‘Les cours d' Amour au moyen âge’ (naar 't boek van Trojel); 1890 de ‘*Dictionnaire général*’ van Darmesteter, Hatzfeld en Thomas; 1891 ‘Le Juif errant en Italie’; 1891/92 ‘Les origines de la poésie lyrique en France’ (naar Jeanroy's boek); 1893 ‘La légende de Saladin’; 1894/95 ‘Le Roman de Renard’ naar 't boek van Sudre).

stukken door hem geleverd aan het groote standaardwerk der *Histoire littéraire de la France*,[1] - op de bijdragen van zijne hand voorkomende in de verslagen der 'Académie des Inscriptions' of in het *Annuaire* der 'Ecole des hautes Etudes',[2] Zoo ik ze in het voorbijgaan even noem, het is alleen om den indruk te wekken van een wetenschappelijken arbeid welks omvang den lezer verbijstert, welks verscheidenheid hem met bewondering, welks degelijkheid hem met onbepaald vertrouwen vervult, en die hem treft, nu eens door buitengewone scherpzinnigheid, dan weer door geniale driestheid, nu eens door eene omzichtigheid die de uitdrukkingen met bescheidenheid doet kiezen, dan weer door een zekerheid van oordeel waartoe slechts een volledige kennis der behandelde vraagstukken het recht kan geven.

De geleerde die zóó werkt is niet de man van het groot publiek. Hij studeert voor zich zelf, voor zijn wetenschap en voor de weinigen die haar verstaan en haar liefhebben. Hij laat anderen gaarne het genot en de moeite om de resultaten van zijn onderzoek te vulgariseeren, 'om de materialen saam te voegen en op te bouwen die het zijn plicht is voor den dag te halen, te ordenen en te controleeren'[3]; hij bekent gaarne dat 'zijn geliefkoosde bezigheid bestaat in het opsporen van nieuwe feiten of het uitdenken van nieuwe combinaties'[3], dat hij het 'zijn roeping acht methoden van onderzoek te onderwijzen en door zijn voorbeeld ze te leeren toepassen'.[4]

Uit zulk eene opvatting van zijn taak spreekt, bij Gaston Paris, enkel wetenschappelijke ernst, geen hooghartige bekrompenheid. De studeerkamer is voor hem een heiligdom met een voorhof, niet een cellulaire gevangenis. Hij moge 'het publiek' niet zoeken, het schuwen doet hij evenmin. Soms gevoelt hij zich zelfs aangetrokken tot de 'esprits curieux et ouverts, mais non

1) Zie o.a. in deel XXIX der *Histoire littéraire* 'Chrétien Legouais et autres traducteurs ou imitateurs d'Oride'; in deel XXX 'Les Romans en vers du Cycle de le Table ronde'; in deel XXXI, 'La fontaine de toutes sciences du philosophe Sidrach' en 'Girard d'Amiens.'
2) *Annuaire* de 1893: 'L'altération roman du *c* latin' (later aangevuld door een bijdrage in de Mémoires der 'Académie des Inscriptions').
3) Zie de Voorrede der 'Première série' van de straks te vermelden *La poésie du moyen âge*. blz. V.
3) Zie de Voorrede der 'Première série' van de straks te vermelden *La poésie du moyen âge*. blz. V.
4) Zie de voorrede der 'Deuxième série', blz. VI.

spécialisés' die belangstelling toonen voor de oude letterkunde van hun land. Dan verpoost hij zich niet ongaarne van strenger arbeid door in breede trekken een of andere periode der letterkundige geschiedenis van Frankrijk te schetsen, of verhaalt hij, in een ruimen kring van toehoorders, een dier boeiende vertelsels uit den sprokenschat der Middeleeuwen, wier inhoud en wier lotgevallen beide zulke belangrijke bijdragen leveren tot de geschiedenis van den menschelijken geest.

Want om dien geest, niet om de letter, is het dezen bestudeerder van oude handschriften, dezen vorscher van etymologiën, dezen tekstenschifter ten slotte te doen. De letterkundige geschiedenis van het Frankrijk der Middeleeuwen is voor hem een onderdeel dier 'historische zielkunde' die, op het gebied van het leven der volken, de wetenschap bij uitnemendheid is, en die hij, met een ernstig woord, genoemd heeft 'l'examen de conscience de l'humanité'[1)]. Daarom is zijn arbeid, hoezeer ook tot kleinigheden afdalend, nooit kleingeestig. Hij stelt de poëzie dier oude tijden zoo hoog, omdat zij, als elke poëzie, de onmiddellijke weerkaatsing is van stemmingen en zielstoestanden, die wij nooit beter kunnen leeren kennen dan wanneer zij zich in het 'doorzichtig teeken der woorden' voor ons vertolken. 'Een enkel vers, een enkel woord soms, opent ons oog voor geestelijke toestanden wier bestaan wij anders nooit zouden hebben vermoed'. En daarom, hoe eng het veld ook zij waarbinnen een studieleven kan besloten zijn, 'in de diepte van het onderzoek erkent dat leven zijn waarde en vindt het zijn loon'.[2)]

Toen Gaston Paris, nu tien jaren geleden, deze woorden nederschreef, wendde hij zich, nagenoeg voor het eerst, en niet zonder schroom, tot het Parijsche publiek, met eenige 'Leçons et Lectures', die hij uit eene kleine collectie openingslessen van het Collège de France en academische voordrachten had bijeengegaard.[3)] Was hij niet volkomen gerust op het succès van deze uitgave, waartoe sommige vrienden, die hem gaarne ook wat meer als letterkundige wilden zien optreden, hem destijds niet zonder moeite hadden overgehaald, - het is gebleken dat

1) Zie de voorrede der 'Première série', bl. XII.
2) T.a. pl. bl. XI.
3) *La poésie du moyen âge*, Leçons et Lectures, par Gaston Paris, Paris, Hachette, 1885. Onlangs verscheen de derde uitgave, (1895) met de bijvoeging, op den titel, *Première série*.

de kring zijner lezers zich voortdurend heeft uitgebreid. Zonder bezwaar dan ook, met ingenomenheid zelfs, zond hij dezer dagen een tweede reeks in het licht[1] en beloofde hij zelfs nog een derde. En al merkt hij nu lachend op: ‘Si je veux donner une troisième série de ces *Leçons et Lectures*, il me faudra me remettre à l'oeuvre; je n'ai presque plus rien dans mes tiroirs; cette troisième série n'est donc pas menaçante’, - de lezer gevoelt wel, dat hij zich in die ‘niet dreigende’ derde serie bij voorbaat, als in eene vriendelijke belofte, verheugen mag.

Het is inderdaad opmerkelijk, dat terwijl Gaston Paris in de laatste jaren op zuiver wetenschappelijk gebied zoo bijzonder veel merkwaardige studiën heeft geleverd, hij in dienzelfden tijd ook zooveel meer voor het gewone publiek is gaan schrijven. Men zou zeggen dat hij, zonder in één enkel opzicht zijn wetenschappelijk geweten geweld aan te doen of het ideaal dat hij zich van den geleerde gevormd heeft te verzaken, toch voor die breede schare van belangstellenden meer hart heeft gekregen en aan den letterkundigen vorm zijner opstellen meer waarde is gaan hechten dan vroeger. De medewerker van het *Journal des Savants* is ook medewerker van het *Journal des Débats* geworden, en de redacteur der *Romania* heeft reeds drie bijdragen van hooge letterkundige beteekenis geleverd aan de *Revue de Paris*.[2]

En nu moge het waar zijn dat bijzondere omstandigheden Gaston Paris in die richting gedreven hebben, dat, met name, zijne vriendschappelijke betrekking tot den, helaas! overleden redacteur der *Revue de Paris*, James Darmesteter, hem tot de medewerking aan laatstgenoemd tijdschrift verleid heeft, - het is duidelijk ‘qu'il se sent de la maison’ en dat een kort verblijf, eene ‘villégiature’, in die woning hem lang niet mishaagt. Geen wonder. Wanneer deze geleerde de resultaten van zijn onderzoek heeft meegedeeld, dan heeft hij altijd nog iets meer te zeggen, iets dat verder reikt dan dit zuiver stukje wetenschap. Hij staat niet buiten zijn gewone omgeving; het

1) Dezelfde titel met de bijvoeging, *Deuxième série*, Paris Hachette 1895.
2) In het nummer van 15 April 1894 over *Tristan et Iseut*, in de nummers van 1 October en 1 November 1894 over *Frédéric Mistral*, in dat van 1 December over *James Darmesteter*. Bega ik een onbescheidenheid, wanneer ik aan de Gidslezers in vertrouwen meedeel, dat deze beide laatste studiën, met eene over *Sully Prudhomme* vermeerderd, als *Trois portraits* afzonderlijk zullen verschijnen?

leven van zijn volk en van zijn tijd leeft hij mede. Het sociaal en letterkundig streven zijner tijdgenooten trekt zijn aandacht, roert en beroert zijn gemoed. Wie het voorrecht heeft hem van nabij te kennen, die weet het uit zoo menig gesprek. Maar ook de lezers der ‘leçons et lectures’ kunnen het bespeuren in de voorreden dier beide bundels. Niet als losse voordrachten worden die opstellen hun aangeboden. De eerste reeks schetst een stuk zieleleven van Frankrijk: ‘la littérature du moyen âge est le premier chapitre de nos mémoires de famille’, zegt de schrijver, en hij herinnert er aan dat de Franschen der elfde eeuw reeds echte Franschen waren: ‘ils aimaient la France autant que nous, et s'aimaient entre eux plus peut-être que nous ne faisons’. En wanneer hij zijn tweede serie heeft bijeenverzameld, dan wordt hij getroffen door een eigenaardigen karaktertrek dien al deze acht ‘leçons et lectures’ met elkaar gemeen hebben, en hij vindt het de moeite waard dien te doen uitkomen. Ze wijzen alle op vreemde elementen, invloeden van Indië, van het Oosten, van Spanje, van Italië, die ten allen tijde, grootendeels reeds in de Middeleeuwen, in de Fransche letterkunde zijn binnengedrongen, spoedig verwerkt en verfijnd door haar merkwaardig assimilatie-vermogen, - en, tegelijk, op de geweldige macht waarmede zij zelve, de schitterende Fransche letterkunde der twaalfe eeuw, geheel Europa heeft bekoord en beheerscht.

Eenmaal door die gedachte getroffen, laat de schrijver zich gaan, treedt hij op, met het gezag zijner wetenschap en van zijn woord, tegen de bekrompenheid van sommige tijdgenooten, die het nationaal karakter van Frankrijk's letterkundig leven het best meenen te handhaven door elke aanraking van vreemde denkbeelden en vreemde kunstvormen angstvallig te weren, en schrijft hij, ter leering dier belachelijke chauvinisten, dezen volzin neder: ‘Il est bon de constater que dès les plus anciens temps ce génie, d'ailleurs si composite lui-même,[1)] a subi des influences étrangères et adopté des éléments étran-

1) In dezen korten tusschenzin ligt eene geheele beschouwing opgesloten omtrent den oorsprong van ‘le génie français’ - geboren uit eene fusie van vier elementen: ‘le fond obscur celtique, l'assimilation romaine, le christianisme et le germanisme’ - die Gaston Paris meer dan eens heeft ontwikkeld, o.a. in zijn ‘leçon d'ouverture’ van 1869 *Les origines de la littérature française*, opgenomen in de ‘Première série’ der bovengenoemde ‘Leçons et Lectures’, - voorts, met groote klaarheid, in de Inleiding van zijn voortreffelijke handleiding *La littérature française du moyen âge* (2e éd. Paris, Hachette 1889; zie aldaar de paragrafen 6 tot 15), en die hij, in zijne bespreking van Rajna's boek, aldus heeft geformuleerd (*Romania* XIII, 626): ‘De ces éléments mélangés s'est formée une individualité nationale qui est parfaitement distincte de ses composants, qui n'est ni celtique, ni latine, ni germanique, qui est française et qui de bonne heure nous présente des traits qu'ou ne retrouve chez aucune autre’.

gers. Ce par quoi il mérite d'être loué, dans les bons siècles du moyen âge comme dans les belles périodes de l'époque qui a suivi, c'est l'originalité persistante qu'il a gardée malgré toutes ces influences, c'est la force vitale avec laquelle il a assimilé tous ces éléments.'

Het was eigenlijk slechts toevallig dat die 'leçons et lectures', - die bij geheel verschillende gelegenheden en op verschillende tijden geschreven waren, - toen Gaston Paris ze verzameld had, zich aan hem voordeden als een groep van voordrachten door één zelfde gedachte met elkaar verbonden. De schrijver was er zelf door verrast; hij had die eenheid niet gezocht. Doch daarom juist zou men er bijna toe komen om in die treffende toevalligheid een bewijs te zien voor het onwillekeurige, het instinctmatige van dat zoeken naar een wet, een idee, een ziel der dingen, dat dezen navorscher van feiten in zoo hooge mate kenmerkt, dat dezen geleerde tevens tot een denker en een kunstenaar stempelt.

En die kunst van verbinden en groepeeren, die artistieke combinatiegave, uit de innige samenwerking van memorie en verbeeldingskracht geboren, zij vertoont zich bij hem niet alleen als wetenschappelijke intuïtie, zij openbaart zich herhaaldelijk als intens medegevoelen, medeleven met het voorwerp zijner studie; zij is bij hem niet alleen een gave des geestes, maar ook een gave van het gemoed. Van elk zijner onderzoekingen, ook van de eenvoudigste, gaat leven uit, omdat hij er zelf met zijn geheele ziel in leeft, omdat ze diepe realiteit voor hem is geworden. Wanneer hij, wat zoo dikwijls gebeurt, op nieuw een onderwerp ter hand neemt en uitwerkt dat hij reeds vroeger heeft behandeld, of dat zich aansluit bij een werk uit jonger dagen[1)], dan is het omdat hij een oude

1) Zoo schreef hij, nog zeer onlangs, in de *Mélanges* ter nagedachtenis van den zoo betreurden Julien Havet, *La légende de Pépin* '*le bref*,' eene studie die zich aansluit aan een hoofdstuk der *Histoire poétique de Charlemagne*. Hoe dikwijls is hij, in de *Romania*, niet teruggekomen op etymologische quaesties, als die van *aller, andare*, op bijzonderheden van flexie, als *vois, truis*, of op de vraag naar den oorsprong van het Fransche vers.

liefde heeft voelen ontwaken en de gelegenheid gunstig scheen om haar te bevredigen. De vele quaesties die hij half opgelost moet laten liggen, omdat voor eene afdoende oplossing de elementen vooralsnog ontbreken, ze worden niet van de baan geschoven, niet vergeten; ze blijven hem bij, ze vervolgen hem, zelfs te midden van anderen arbeid; ze zullen weerkomen zoodra een nieuwe lichtstraal het schemerig hoekje van zijn studeerkamer beschijnt waarin ze tijdelijk zijn nedergezet.

Zijn gemoed klopt altijd voor het groote, het ruime, het hooge. En daarom drijft zijn geest hem telkens van het eene verschijnsel naar het andere, van het bijzondere naar het algemeene; daarom boeit hem, bij zijn kleinste navorschingen, niet dat kleine op zich zelf, maar de methode van onderzoek; daarom weet hij zooveel te omvatten en is zijne opvatting van dat vele zoo diep; daarom zoekt hij in de feiten de wet en klimt hij op van de wet tot de idee. En openbaart die idee hem een menschelijk gevoel, een stuk wereld-psychologie, dan poogt hij het te verstaan en laat hij er zich vrijelijk door roeren. Zoo speurt hij in de oude taal van Frankrijk het oude leven van zijn volk; zoo ziet hij in de oude werken die hij bestudeert de menschen die ze geschreven hebben; zoo voelt hij, bij zijne wetenschappelijke auscultatie, met aandoening het hart kloppen van een mensch, een natie, een ras, een tijd; zoo openbaart hij in zijn wetenschappelijke studie eigenlijk de geheele volheid van zijn leven.

Het was zeker een indruk gelijk aan dien welken ik hier poog te vertolken, die een Duitschen vakgenoot eens deed uitroepen: ‘Alles was der Gáston Páris macht is grossartig’!

Met moeite bied ik weerstand aan de verleiding om de voornaamste der ‘Leçons et Lectures’ te ontleden, bij zoo menige bladzijde uit die beide bundels den vinger te leggen en er eenige sprekende volzinnen uit over te schrijven[1)]. Doch ik

1) Nog dezer dagen, toen ik gelegenheid had mijne toehoorders te spreken over de ‘leçon d'ouverture’ van 1885, *La poésie française au quinzième siècle* (deuxième série blz. 213 vlgg.), trof mij het mooie, levende portret van Charles d'Orléans (aldaar blz. 230 vlgg.) en, als pendant, het eenigszins vluchtiger geschetste beeld van Villon (aldaar blz. 232 vlgg.). Het is te hopen dat Gaston Paris nog eens de belofte gestand doet, door hem aan den uitgever van de collectie der *Grands Écrivains français* gedaan, om in die belangrijke verzameling monographiën zijn *François Villon* te geven.

mag vertrouwen dat de meeste mijner lezers, zoo zij deze werkjes nog niet kennen, ze spoedig in hun boekenschat zullen opnemen. Liever vestig ik de aandacht op een paar dier historisch-litterarische studies, door dezen geleerde met zooveel voorliefde behandeld, waarin zijn groote gaven als onderzoeker zich misschien het duidelijkst vertoonen, en waarin zich telkens die genialiteit van geest en gemoed openbaart die ik zoo even trachtte te schetsen. Ook in de genoemde bundels zijn ze vertegenwoordigd: door *L'ange et l'ermite*[1], door de stof der bekende fabel van *Le mennier, son fils et l'âne*[2], door *La légende du mari aux deux femmes*[3] en *La parabole des trois anneaux*[4].

Minder onder het bereik van iedereen liggen een paar andere[5]. Ik kies onder deze het eerst zijn studie over de legendarische liefde van den Provençaalschen zanger Jaufré Rudel[6], waaraan het poëtische tooneelstuk van Roustand, *La Princesse lointaine*, - dat onlangs in het theater van Sarah Bernhardt door deze veelzijdig begaafde artiste met zooveel smaak ten tooneele is gebracht, - juist in deze dagen een nieuwe actualiteit en een nieuwe bekoring heeft gegeven.

Van Jaufré Rudel verhaalt zijn oude Provençaalsche biograaf, dat hij in liefde was ontbrand voor de Prinses van Tripoli, die hij zelf nooit had gezien, enkel getroffen door de

1) Première série, blz. 151, vlg.
2) In het opstel: *Les contes orientaux dans la littérature française au moyen âge*, Deuxième série, blz. 92 vlg.
3) Ibid., blz. 109 vlg.
4) Ibid., blz. 131 vlg. - Vakgenooten vinden natuurlijk veel dergelijke studies in de *Romania*, en buitengewoon leerrijk is ook, in dit opzicht, de voor beginners geschreven Inleiding op de *Extraits de la chanson de Roland* (3e éd. Paris, Hachette 1893) en de bladzijden aan de ontwikkelingsgeschiedenis van dat heldendicht gewijd in het handboek *La littérature française du moyen âge*, paragr. 33 tot 37.
5) Als specimen van dit genre heeft mij altijd ook bijzonder getroffen Paris' behandeling van de legende der gerechtigheid van Keizer Trajanus, *La légende de Trajan*, opgenomen in de *Mélanges publiés par la section historique et philologique de l'École des hautes Études, pour le dixième anniversaire de sa fondation*. Paris, Imprimerie Nationale 1878, blz. 261 vlg.
6) *Jaufré Rudel*, par Gaston Paris, membre de l'Institut, geplaatst in de *Revue historique* LIII (1893) blz. 225 vlg.

verhalen die bewonderende pelgrims hem van haar schoonheid en haar geest gedaan hadden. Hij maakte verzen ter harer eere en toog ter kruisvaart om het voorwerp zijner liefde met eigen oogen te gaan aanschouwen. Maar op het schip werd hij ziek, en toen hij eindelijk te Tripoli aankwam, werd hij stervend in een woning gedragen. De gravin, vernemend welk een dichter en welk een minnaar enkel om harentwille de wijde zee was overgestoken, haastte zich om den stervende den laatsten troost van haar aanblik te gunnen. Toen Jaufré hare tegenwoordigheid ontwaarde, dankte hij God, die zijn leven had verlengd tot hij haar gezien had; zijn brekend oog herkreeg een oogenblik zijn glans, zijn oor dronk de tonen van haar stem, en vol verrukking snoof hij de geuren op van haar welriekend gewaad. Toen sloot de gravin hem in hare armen, en in die zoete omhelzing blies hij den adem uit. De Prinses van Tripoli liet hem met groot eerebetoon begraven, en, vol smart over zijn sterven, werd zij non, nog dienzelfden dag.

Ligt er eenige waarheid ten grondslag aan die dichterlijke vertelling? Bevat zij de herinnering aan een tijd toen, zooals velen gaarne meenen, poëzie en leven minder ver van elkaar afstonden dan thans en de idealen der verbeelding soms tot aandoenlijke werkelijkheid werden gemaakt? Sommige geleerden, onder anderen professor Suchier te Halle en de Italiaansche dichter-philoloog Carducci, hebben gemeend, al werden sommige bijzonderheden van het verhaal ook door hen prijsgegeven, de grondgedachte - Jaufré's liefde voor een onbekende vorstin, zijn kruisvaart, zooal niet geheel, dan toch tevens om harent-wille ondernomen, zijn dood in de nabijheid der geliefde - als historisch te mogen handhaven.

Naar het voorbeeld van prof. Stengel van Marburg, maar met eenige nieuwe argumenten, en die argumenten ordenend met bijzondere klaarheid, ze ontwikkelend met dwingende logica, betoogt nu Gaston Paris eerst het onwaarschijnlijke, dan het volkomen onhoudbare van die opvatting. Had men zich, om haar te rechtvaardigen, beroepen op de zes gedichten van Jaufré Rudel zelven, die spreekt van ‘een verre liefde’, hij onderwerpt elk dier gedichten aan een doorzichtige, scherpe kritiek en bewijst dat de strofen waarop men zich bovenal beroept, omdat zij werkelijk een duidelijke toespeling op die

poëtische geschiedenis bevatten, geïnterpoleerd moeten zijn[1)].

En wanneer hij nu heeft uitgemaakt, dat Jaufré Rudel, in 1147, uit zuiver godsdienstige aandrift, aan een kruistocht heeft deelgenomen, zijn geliefde, eene die hij wel degelijk kende, in Frankrijk achterlatend, en dat hij, gelijk zoo vele kruisvaarders, in het Oosten, misschien wel aan boord van het schip dat hem overbracht, ziek geworden en gestorven is, dan gaat hij na hoe uit enkele versregels van den dichter de mooie legende zich heeft ontwikkeld. De eenige vraag die onopgelost blijft - waarlijk een onbeduidende! - is deze, waarom nu juist de gravin van Tripoli, en niet eene andere Oostersche prinses, de heldin dier romantische liefdesgeschiedenis is geworden.

Maar het was Gaston Paris hier niet te doen om die kleine bijzonderheid uit het leven van een vergeten zanger uit Provence. Zoo hij die détailquaestie met zooveel geduld en zooveel scherpzinnigheid heeft nageplozen, dan was het omdat er iets meer in lag opgesloten: vooreerst, de quaestie van de methode der historische critiek in het algemeen, en verder de vraag naar het verband tusschen hoofsche poëzie en leven in de Middeleeuwen. Reeds in den aanvang zijner studie had hij daarop gewezen, en hij herhaalt het met nadruk aan het slot. Het resultaat zijner studie over Jaufré Rudel's liefdesgeschiedenis is dus eigenlijk vervat in deze verklaring: ‘Het moet een vaste regel der critiek zijn om, naarmate een verhaal onwaarschijnlijker is, sterker waarborgen, dringender bewijzen, “des preuves plus contemporaines et plus concordantes,” voor zijn geloofwaardigheid te eischen. En het is een gevaarlijk werk om uit een verhaal dat onwaarschijnlijkheden bevat, alleen het meest onwaarschijnlijke of het bepaald onware weg te nemen en het overige te laten staan; dat is de manier van het oude rationalisme, dat uit een wonderverhaal alleen het wonder wegnam en het verhaal behield.’ De uitkomst van dit onderzoek, zegt hij verder, is ook hierom merkwaardig, omdat nu alweder blijkt hoe geheel ten onrechte velen nog meenen dat de droome-

1) Onder zijne argumenten vermeld ik er een dat aan de taal ontleend is; in een dier beide twijfelachtige strofen gebruikt de dichter, als metapher, het woord *aucessi* (*assassin*) en zegt van zijne begeerten dat ze zijn moordenaars zijn geworden. Nu kan dit woord, dat aan den naam der Arabische fanatieken (*Haschischin* of *Hassassis*, d.i. haschisch-gebruikers) ontleend is, niet vóór 1152 in de taal zijn opgenomen; het allereerst komt het voor in een tekst van 1180; en de kruistocht waaraan Jaufré Rudel heeft deelgenomen, is die van 1147.

rijen en de theorieën van ‘l'amour courtois’ ooit door de dichters der Middeleeuwen in praktijk zijn gebracht; nog nooit heeft één enkel wezenlijk historisch document de waarheid van die opvatting kunnen bewijzen[1].

En laat mij nu uit deze kleine studie ook nog de laatste volzinnen afschrijven; dan zal men erkennen dat de geheele Gaston Paris er uit spreekt:

‘Zoo is die geschiedenis van Jaufré Rudel enkel fictie, maar een lieve, beteekenisvolle fictie; en de onbekende jongleur die haar heeft gevonden heeft zich daarin grooter dichter betoond dan in de strofen die hij met moeite samenstelde volgens de ingewikkelde dicht- en rijmkunst van zijn tijd. Hem is de ware eer te beurt gevallen een echte mythe te hebben geschapen, een mythe diep van zin en die nog menigmaal de poëtische stemming zal wakker roepen in het gemoed van een waren dichter. Dit verhaal is een der roerendste symbolen van het eeuwig verlangen van den mensch naar het ideaal: hij ontvlamt er voor in geestdrift, enkel afgaande op de voorstelling die zijne verbeelding er zich van schept; hij waagt alles om het te bereiken; maar zijn krachten nemen af naarmate hij het doel nabij komt, en op het oogenblik dat hij het bereiken zal, velt de dood hem neder. Gelukkig nog hij die, als Jaufré Rudel, een oogenblik, zij het ook het allerlaatste, zijn verwezenlijkten droom zich naar hem ziet overbuigen, en die sterft, op zijn lippen de kus met zich voerend waarvoor hij zijn leven heeft gegeven!’

Van anderen aard - de stof zou zelfs een realistische tegenhanger kunnen heeten van Jaufré's idealistische legende, - maar niet minder aantrekkelijk, is de uitgave, met inleiding, van *Le lai de l'oiselet*[2], de vertelling van het vogeltje. Deze studie bevat, tegelijk met de kritische uitgave van een belang-

1) De schrijver zinspeelt hier vooral op de quaestie, elders door hem behandeld (o.a. *Romania* XII, 523 vlg. en XIX, 372 en *Journal des Savants* 1888), of er in de groote wereld der koninginnen van Frankrijk, der gravinnen vam Champagne en der kleine hoven van het Zuiden ooit in werkelijkheid ‘cours d'amour,’ minnehoven, bestaan hebben. In overeenstemming met het oordeel reeds door Diez uitgesproken, meent hij dit bepaald te moeten ontkennen.

2) Paris, Typographie Georges Chamerot, 1884. Dit keurig uitgevoerde boekje is niet in den handel. Het werd gedrukt, naar den trant der Italiaansche Per Nozze, voor het huwelijk van een nichtje van den schrijver, Madame Depret-Bixio.

rijken Oud-Franschen tekst, een stukje vergelijkende literatuurgeschiedenis en herinnert in menig opzicht, door de wijze van bewerking, aan *Le petit Poucet et la Grande Ourse* van tien jaren vroeger[1]. Het onderwerp is een aardig Fransch gedichtje uit de dertiende eeuw, de berijmde vertelling van een vogeltje, dat aan een dommen 'vilain' drie wijze lessen gaf en daarop wegvloog, den tuin dien het eenmaal door zijn gezang in een paradijs herschapen had, aan droevige verdorring prijs gevend. Dit gedichtje is de Fransche omwerking, - of beter gezegd, een der drie welke in de Oud-Fransche poëzie zijn teruggevonden, - van een Indisch verhaaltje, in Boeddhistische kringen ontstaan, dat, onder anderen, in den beroemden middeleeuwschen roman van *Barlaam en Joasaph* naar Europa is overgebracht.

In dien roman luidt het verhaal ongeveer aldus: Een vogelaar had eens een klein vogeltje, een nachtegaal, gevangen en maakte zich gereed het te dooden, toen het diertje begon te spreken en tot hem zeide: 'Waarom zoudt ge mij dooden? Als voedsel beduid ik weinig. Zoo ge belooft mij los te laten, zal ik u drie zeer nuttige lessen geven.' De belofte werd gedaan en het vogeltje sprak: 'Zoek nooit het onbereikbare; betreur nooit het onherstelbare; geloof nooit het ongeloofwaardige'[2]. Toen liet de man het vogeltje vliegen, dat weldra hoog in de lucht zijn lied deed klinken. Maar het wilde weten of de vogelaar zijn lessen had verstaan, en zoo riep het hem toe: 'O dwaas! waarom hebt ge mij losgelaten? Ge hebt een grooten schat verloren; want in mijn ingewanden verberg ik een parel zoo groot als het ei van een struisvogel.' Nu begon de man diep te betreuren wat hij gedaan had en trachtte op allerlei wijze, door netten en strikken en door mooie beloften, het vogeltje weer meester te worden. Maar de nachtegaal hernam: 'Nu eerst zie ik dat gij van mijn lessen niets begrepen hebt: gij betreurt het dat ge mij hebt verloren, en gij kunt mij toch nooit terugkrijgen; gij beproeft mij te vangen, en gij kunt mij immers niet bereiken; gij gelooft dat mijn lijf een parel verbergt zoo groot als het ei van een struis-

1) Zie boven, blz. 489.
2) Ik geef de lessen in den vorm dien ze, naar Gaston Paris vernuftig veronderstelt, in de oudste, ongelukkig onbekende, Indische lezing zullen gehad hebben (t.a. pl. blz. 36).

vogel, en toch, mijn heele lichaam is niet eens zoo groot.’

Dit verhaaltje nu speurt Gaston Paris na in de velerlei vormen waaronder het zich in de verschillende letterkunden vertoont, telkens gewijzigd naar den aard der omgeving of naar de bijzondere bedoeling der verhalers[1]. Uit de punten van overeenkomst en verschil tracht hij, met fijne sonde, het onderling verband dier verschillende lezingen op te sporen, om daarna bovenal uit te weiden over de eigenaardige trekken der Fransche bewerking; deze toch verraden duidelijk den invloed van de ‘poésie courtoise’ der twaalfde eeuw; het thema wordt er zelfs zoo sterk in gewijzigd, dat niet de drie guitige levenslessen hoofdzaak zijn, maar het feit dat zulk een toovertuin, met een soort van wondervogel als beschermenden genius, toebehoort aan een ongemanierden rijkaard, ‘un riche vilain’.

Ook in dit boekje is Gaston Paris dus niet enkel de scherpzinnige onderzoeker van het bijzondere gebleven; in de verschillende vormen die de Indische vertelling heeft aangenomen, vooral in de Fransche, zoekt hij den geest der volken terug die haar, elk op zijn wijze, hebben naverteld, de veertjes van het wijze vogeltje verschillend kleurend, ieder naar zijn eigen smaak en zijn eigen wijsheid. En het was vast ook niet alleen ter wille der jonge vrouw aan wie *Le lai de l'oiselet* als een bruidsgeschenk werd aangeboden - zij zal er, in haar ‘lune de miel’, zeker om geglimlacht hebben, - maar veeleer omdat hij, al schrijvende, die gedachte niet kon terughouden, dat hij aan de tweede les van het vogeltje - ‘betreur nooit wat ge niet terug kunt krijgen!’ - deze woorden toevoegde: ‘Mais, ô petit oiseau, que le second précepte est facile à donner et difficile à mettre en pratique, et comme on voit bien que dans votre léger corps emplumé ne bat pas un coeur pareil au nôtre! Qu' avonsnous donc à regretter, si ce n'est l'irrecouvrable? Nos pleurs, dites-vous, ne nous le rendront pas? C'est pour cela que nous les répandons; c'est pour cela que la source n'en tarit pas et est toujours prête à jaillir, car chaque heure nous enlève ce qu' aucune ne nous rendra.’

1) Zoo is de vogelaar in een Arabische lezing een derwisch geworden; zoo verandert een Armenische verteller den man in een vos en den nachtegaal in een musch; zoo wordt, in de meeste lezingen, het tooneeltje van een bosch overgebracht naar een tuin en is de man de eigenaar van dien tuin; zoo verdwijnt in vele de eerste der drie lessen en wordt elders in veel minder kernachtigen vorm voorgedragen.

Maar het best nog zal de geletterde lezer zich een beeld kunnen vormen van den arbeid van dezen geleerde, van zijne scherpzinnigheid in het ontleden, zijne genialiteit in het samenvoegen, zijn bijzonder vermogen om zich in te denken in het verledene en het vreemde, zijne aantrekkelijke gave om mee te gevoelen met het nationale en het menschelijke, - wanneer hij die heerlijke studie leest over Tristan en Iseut en hun noodlottigen liefdedrank, waarmee Gaston Paris zijn intrede heeft gedaan in de *Revue de Paris*.[1)]

Eerst een zorgvuldig opdelven van al de oude elementen der legende, een nasporen van haar oorsprong bij de Kelten van Bretanje, waarschijnlijk bij de Kymri van Wales, een uiteenzetten, helder, snel, voor ieder begrijpelijk, van de redenen die nog altijd voor die opvatting pleiten; dan een vorschen naar de wijze waarop zij, waarschijnlijk door bemiddeling der verfranschte Noormannen, zeker ook door de Bretons van Armorica, in de Fransche poëzie is opgenomen, daar met gejuich is ontvangen, maar, tegelijk, gemoderniseerd is geworden, verknipt naar het model der hoofsche manieren en van den ‘amour courtois’; een nauwkeurig en sympathiek volgen van haar verderen tocht, van Frankrijk uit, Europa door, naar Duitschland bovenal, waar lange ernstige gedichten, uit het Fransch vertaald, haar trouwer bewaard hebben dan haar tweede vaderland; ten slotte, een mooi beschrijven van haar opstaan uit de dooden, na eeuwen van vergetelheid, ‘in al de pathetische grootheid harer oorspronkelijke inspiratie’, haar herleven in een muzikaal en dichterlijk gemoed, in ‘de stormachtige en diepe ziel van Richard Wagner’, - het waardig einde van een langen tocht, die, onder de zoete tonen der Bretonsche harpspelers begonnen, in de muziek zijn apotheose vinden moest.

En bij al dat zoeken naar historische waarheid, bij al dat speuren en vorschen, is uit het gemoed des schrijvers nooit een oogenblik de sombere bekoring geweken die uitgaat van dit tragisch epos der schuldige, maar onweerstaanbare liefde. Telkens, te midden der heldere expositie van een wetenschappelijk onderzoek, bij het opsporen van den verborgen oorsprong, bij het nasporen van den grillig zich kronkelenden stroom, verraadt een woord, een volzin, - niet als stijleffect gezocht, maar oprecht, natuurlijk aan de pen ontvloeiend, - de diepe

1) *Tristan et Iseut*, afl. van 15 April 1894.

aandoening van den vorscher. En aan het slot zijner studie gekomen, geeft hij, met evenveel fijnen tact als wijsgeerige vrijmoedigheid, ik zou bijna zeggen, een theorie van de poëzie der liefde, die ‘l'épopée de l'amour adultère’ stempelt tot ‘la seule épopée possible de l'amour’.

Dit alles kan het geletterd publiek, mits het gevoel heeft voor poëzie en belang stelt in hare geschiedenis, lezen, begrijpen, genieten in het mooie stuk van Gaston Paris over Tristan en Iseut. Maar wat het niet ziet, hoogstens flauw vermoedt, het is al de kennis, al de wetenschap, al de arbeid die zich achter die fraai geschreven bladzijden verbergt. Dat weten anderen, zij bovenal die met hem die studie der oude legende hebben meegemaakt, die onder zijne alles beheerschende leiding, beurtelings ontmoedigd en aangevuurd door zijne openhartige en afdoende kritiek, in een der wintercursussen van de Ecole des hautes Etudes, hare bronnen hebben onderzocht en de vele meeningen omtrent haren oorsprong en hare geschiedenis hebben bijeenverzameld en getoetst. Op een der eerste bladzijden van zijn opstel verwijst de schrijver, in een noot, naar een reeks artikelen van de *Romania*. Deze zijn afkomstig van zijne leerlingen; ze bevatten de resultaten van een arbeid door elk van hen aan een gedeelte van de Tristansage en haar bewerkingen gewijd, op aanwijzing van den meester ter hand genomen, bij hem ter tafel gebracht, bediscussiëerd, en in den kring der studiemakkers vastgesteld.

Zoo wijst het werk waarmeê hij nu en dan optreedt in een ruimeren kring van hoorders of lezers, niet alleen op den stillen, persoonlijken arbeid van het studeervertrek, maar ook op een interessant en aantrekkelijk gedeelte van zijn leven, het leven te midden eener kleine groep van jeugdige medewerkers. Ook hier, in dit philologisch laboratorium, wil ik nog even zijn beeld pogen te schetsen. Zonder dat profiel zou het niet volkomen, niet echt genoeg zijn. Want, hoevele zijner gaven aan alle beoefenaars der wetenschap, aan alle beminnaars van Oud-Fransche letterkunde mogen ten deel vallen, het beste van zijn geest - en ook het beste van zijn hart - is voor zijn leerlingen.

III.

Des Zondags is het niet rustig in de studeerkamer van

Gaston Paris. In den namiddag, zoo tusschen vier en zes uur, houdt hij voor zijne vrienden zijn wekelijksche receptie, druk bezocht, hoe ver hij tegenwoordig ook moge wonen buiten het centrum der hoofdstad. Het is een interessante kring van mannen die daar samenkomt: dichterlijke vrienden zijner jeugd, als Eugène d'Eichtal en Sully Prudhomme, - leden van het ‘Institut’ en ambtgenooten van het Collège de France, als Gaston Boissier, Georges Perrot, d'Arbois de Jubainville, Louis Havet, Philippe Berger, Psichari, Morel-Fatio, - Académiciens, als Melchior de Vogüé, Sorel, Bourget, Hérédia - soms ook de interessante hervormer Paul Desjardins, of een der jongere letterkundigen, als Robert de Souza, - nu en dan een ‘noble étranger’, een Duitsch professor of een Engelsche Maecenas. Taine en Renan, die er vroeger zoo veel en zoo gaarne verschenen, zijn in dit gezelschap nog vertegenwoordigd, de een door een mooi portret, de ander door zijn bekende buste in terra-cotta van Saint-Marceaux; andere dooden, als Arsène en James Darmesteter, alleen door de trouwe herinnering van hun vriend en door hunne werken, in de opgevulde boekenkasten, langs de vier wanden der ruime, sober verlichte kamer.

Men schikt zich aan de zijde van den haard, ook in het voorjaar, vleit zich op een divan en mengt zich in de algemeene conversatie, of zet zich naast een vriend in een hoekje neder tot een intiem gesprek. Een ernstige ‘salon’, maar toch een echte ‘salon parisien’, waar allerlei onderwerpen - politiek, kunst, letteren, wetenschap, - in de grootste verscheidenheid, altijd vlug, somtijds vluchtig, worden aangeroerd, besproken, afgedaan door een geestig woord, een aardigen inval, een vroolijken lach; waar een ‘causeur’ als Gaston Boissier aller aandacht voor een poos weet te boeien, of de gastheer zelf, een stuk van Ibsen verwonderlijk vlug en helder resumeerend voor de velen die het niet kennen, of over de quaestie van den dag een woord in het debat werpend dat ge niet vergeten zult, u door zijn opgewekten toon en zijn hartelijke manieren levendig doet begrijpen waarom die vele mannen van naam, sinds lange jaren reeds, zoo gaarne ‘les dimanches de Gaston Paris’ bezoeken.

Maar toch is er op diezelfde Zondagen, in diezelfde studeerkamer, een uur dat nog aantrekkelijker is dan de geestige salonuren van den namiddag: 's morgens, tusschen tien en

half twaalf. Dan wordt de deur behoedzaam geopend, dan treden, meestal schoorvoetend, - want er zijn er die met een kloppend hart de hooge trap zijn opgegaan naar het heiligdom van den meester - een tiental jonge mannen, somtijds door eene Amerikaansche jonge miss vergezeld, de studeerkamer binnen. Stil zetten ze zich neder om de breede eikenhouten tafel, niet aan de zijde van den haard en van de weeke fauteuils, en wachten tot de leermeester, die, over zijn schrijftafel gebogen, de pen haastig over het papier laat gaan, opziet, hen groet, en plaats neemt op den gewerkten studeerstoel, aan 't boveneind der tafel. Er is voor dien dag een quaestie aan de orde gesteld, een vraagstuk van tekstcritiek, van historische grammatica, van versbouw of van letterkundig onderzoek, in verband met het onderwerp dat dien winter behandeld wordt; en ge bespeurt al spoedig aan de wijze waarop de meesten Fransch spreken, dat slechts een enkele landgenoot van den hoogleeraar zich in het troepje bevindt.

Zoo is het inderdaad; zoo was het vooral vroeger, in de rue de Varennes en in de rue du Bac, tien jaren geleden, toen de ‘conférences romanes’ der École des hautes Études bijna uitsluitend bezocht werden door Duitschers, Zweden, Zwitsers, Rumeenen, nu en dan ook een Rus, een Amerikaan, een Belg of een Nederlander, maar slechts zelden door Franschen. In den laatsten tijd, sinds de letterkundige Faculteiten hare studiën ernstig hebben gereorganiseerd en sinds het Oud-Fransch ook onder de vakken van onderwijs aan de lycea is opgenomen, worden die ‘conférences’ meer en meer gezocht door enkele kweekelingen der Sorbonne of van de ‘École normale supérieure’. Reeds vroeger heeft nu en dan een enkele leerling van de École des Chartes, die zich tot de philologie voelde aangetrokken, of een leeraar aan een der Parijsche lycea, wien de routine van zijn onderwijs en van zijne studie verdroot, den weg naar dit Parijsche ‘Seminar’ weten te vinden.

Maar hij moge dan in het buitenland twintigmaal meer leerlingen tellen dan in Frankrijk, Gaston Paris kan toch met recht roem dragen op eenige jonge Fransche geleerden, die, in zijne school gevormd, door hun eigen wetenschap die van hun meester alle eer aandoen. Bovenaan staat zijn ‘vierspan’ - hij noemde ze zelf eens lachend ‘mon quadrige’: - Ernest Langlois, thans hoogleeraar te Lille, schrijver eener uitvoerige en degelijke

studie over de bronnen van den Roman de la Rose[1)], Alfred Jeanroy, hoogleeraar te Toulouse, wiens grondig en vernuftig werk over den oorsprong der lyrische poëzie in Frankrijk[2)] aan zijn leermeester zelf zulk een geniale studie over hetzelfde onderwerp in de pen heeft gegeven[3)], Joseph Bédier, maître de conférences aan de 'École normale', die de moeielijke quaestie van den oorsprong der middeleeuwsche 'fabliaux' geheel en al vernieuwd heeft in een dik boek, waarvan onlangs - zeldzaam voorrecht aan een wetenschappelijke monographie van zulk een omvang beschoren! - een tweede uitgaaf verschenen is[4)], en Léopold Sudre, leeraar aan het collège Stanislas, die over de bronnen van den Roman de Renard[5)], met merkwaardig geduld, en na eene voorbereiding die zich uitstrekte tot het aanleeren van vele vreemde talen, een werk heeft samengesteld waaraan zijn meester onlangs, in eene uitvoerige bespreking, den hoogsten lof heeft toegekend.[6)]

In die Zondagsche 'conférence' van de École des hautes Études, op zijn studeerkamer, geeft Gaston Paris dat 'beste' waarvan ik boven sprak.

Wel is waar beperkt zijn onderwijs zich niet tot die ééne wekelijksche samenkomst. Hij is immers ook hoogleeraar aan het Collège de France, en hij geeft daar geregeld de veertig lessen waartoe het reglement dier inrichting hem en elk zijner collega's jaarlijks verplicht; de 'leçons et lectures' die ik hierboven besprak, kunnen eenig denkbeeld geven van de stof en de hooge waarde van dit onderwijs. Maar Gaston Paris dweept niet met die lessen aan het Collège de France, voor een al te gemengd en anoniem publiek, dat

1) *Les origines du Roman de la Rose*, Paris 1892.
2) *Les origines de la poësie lyrique en France au moyen âge*, Paris 1889.
3) *Journal des Savants*, 1891 en 1892, reeds boven vermeld, blz. 705.
4) *Les Fabliaux*, deuxième édition, Paris 1894. Op dit boek is de aandacht door mij gevestigd in *de Gids* van Juni 1894.
5) *Les sources du roman de Renart*, Paris 1893. Al deze werken, vruchten van jarenlange studie, hebben tevens gediend als doctorale dissertaties bij de Letterkundige Faculteit te Parijs. Men weet dat in Frankrijk die 'thèses de doctorat' veel meer dan 'proefschriften' zijn en niet aan 't eind van hun Academische loopbaan door heengaande studenten geschreven worden, maar door wetenschappelijk gevormde mannen, die gewoonlijk reeds verscheiden jaren in het onderwijs werkzaam zijn geweest.
6) *Journal des Savants*, 1894 en Febr. 1895.

binnenkomt en heengaat, met de deuren klappend, door de banken dringend, telkens het woord van den hoogleeraar storend, die zich gelukkig mag achten dat zijn bijziendheid hem belet al de bijzonderheden van dat zonderling ‘college loopen’ op te merken. Zelfs de zoogenaamde ‘petite leçon’, in een kleiner vertrek van het Collège de France, over historische grammatica, behaagt hem maar half, al vindt hij hier, behalve ‘de komende en gaande man’, een kleine, vaste kern om een tafel zitten, een troepje ijverige kweekelingen der Duitsche Universiteiten, die alles wat hier gezegd wordt trouw in hun collegeheft opteekenen.

Liever dan zijn ‘grande église’ is hem zijne ‘petite chapelle’[1)], de Ecole des hautes Etudes. In deze presideert hij, behalve de Zondagsche bijeenkomsten, nog een ‘conférence’, voor een veel grooter aantal toehoorders, in een der mansardes van de oude Sorbonne. Ook deze, die allengs meer het karakter heeft gekregen van een gewoon college over Oud-Fransche taal en letterkunde, wordt, en werd vooral vroeger, grootendeels door vreemdelingen bezocht. Het is zelfs eenmaal gebeurd dat de hoogleeraar, toen hij, bij de eerste samenkomst, naar de namen zijner toehoorders vroeg, door dat buitenlandsch karakter van zijn gehoor zoozeer getroffen en ontstemd werd, dat hij de heeren verzocht zich op een bepaald uur persoonlijk bij hem aan te melden, daarbij op eenigszins brusken toon opmerkend, dat de École des Hautes Études niet een publieke inrichting van onderwijs was, maar een besloten kring, waartoe men alleen op advies van den ‘Directeur des Etudes’ kon worden toegelaten. De toehoorders - 't waren dat jaar nagenoeg allen Duitschers, - die 't Fransch misschien maar half verstonden, door dien toon eenigszins misleid, hielden die opmerking voor een anti-duitsche ‘hint’, en geen van hen belde, op den bepaalden dag, bij den Parijschen professor aan; de volgende week vond Gaston Paris, toen hij zijn college kwam geven, het zolderzaaltje bijna leeg. Dat jaar verspreidde zich de legende, - die spoedig tot Berlijn doordrong en daar zelfs een oogenblik de goede verstandhouding tusschen Gaston Paris en zijn ambtgenoot en vriend Adolf

1) Zoo noemt hij zelf de beide inrichtingen waaraan hij verbonden is, in eene brochure die beneden (bl. 521) is aangehaald.

Tobler dreigde te verstoren, - dat de Duitsche jongelieden, door de Fransche revanche-mannen, met den grooten Romanist aan het hoofd, als vijanden des lands of als spionnen de collegekamers werden uitgewezen. De legende was een groote dwaasheid; want nooit is een man van studie, tot welke nationaliteit hij ook mocht behooren, mits hij bleek behoorlijk onderlegd te zijn en uit zuiver wetenschappelijke belangstellig zich aan te melden, van de ‘conférences romanes’ geweerd. Was zijn ernst voldoende gebleken, dan werd hij zelfs uitgenoodigd de Zondagsche samenkomsten bij te wonen.

En wie het voorrecht heeft gehad deze laatste gedurende eenigen tijd, één jaar of twee jaren, te bezoeken, hij heeft er iets van meegenomen dat hij nergens elders zóó zou hebben kunnen vinden. Wát het is, weet hij misschien zelf niet zoo dadelijk te zeggen. Maar - hetzij in dien winter de saint-Brandan werd behandeld, of de Tristan-legende, of de Fierabras, of Aliscans, hetzij eenvoudig, in plaats van zulk een vast onderwerp, iedere week een nieuw verschenen wetenschappelijk werk door den meester of door een zijner toehoorders werd ontleed, toegelicht en beoordeeld, - altijd is er iets geweest waarvan de herinnering hem is bijgebleven: een snijdend woord van kritiek, een korte opmerking die een geheele redeneering omverwierp, de wijze waarop een boek vlug uit de kast genomen en even geraadpleegd werd, een aanstippen van het belangrijke tusschen zooveel onbelangrijks, een kijkje op andere vraagstukken die achter het behandelde onderwerp verscholen lagen, bovenal het meesterschap waarmede iedere quaestie door hem die aan het hoofd der tafel zat, werd ingeleid of uitgemaakt.

Misschien is er in dat zekere hooghartige en bruske, dat vooral bij de eerste ontmoetingen treft (ik heb er groote, gebaarde Germanen voor zien sidderen) juist iets dat den indruk van het woord versterkt, dat het met scherpen punt indrijft in den geest van den toehoorder. Maar die koelheid, of die hoogheid, bestaat enkel en alleen in den vorm. Zelfs voor den minste zijner leerlingen is Gaston Paris altijd goed; en heeft hij sympathie voor een hunner opgevat, dan wordt die welwillendheid vriendelijke hulpvaardigheid en openbaart zich gaarne in hartelijk, soms zeer eenvoudig, dienstbetoon. Er zijn er die onder hun levensgeheimen ook dat van zijn vriend-

schappelijken bijstand bewaren. Ook heb ik er gekend die, vol ijver voor een wetenschappelijk onderzoek bezield en door hun aanleg daarvoor uitnemend toegerust, verlegen stonden, omdat zij de bronnen en de taal waarin die geschreven waren niet voldoende konden ontcijferen, en wien hij dan eenige privaatlessen gaf, als een gewoon leeraar, om ze over de eerste moeielijkheden heen te helpen.

Zoo ge dan, ten slotte, aan al die leerlingen vraagt, wat ze in die lessen van Gaston Paris gevonden hebben, dan zullen ze waarschijnlijk antwoorden: hem zelven, zijne persoonlijkheid. Het is best mogelijk dat deze professor zijn onderwijs methodischer zou kunnen inrichten, dat, bijvoorbeeld, de kwee-kelingen der ‘Ecole normale,’ die aan een geregelde expositie, een langzame ontwikkeling der stof, in letterkundigen vorm, gewoon zijn geraakt, eenige moeite hebben om aan die eenigszins abrupte manier van doceeren te gewennen, of dat sommige Duitsche ‘philosophiae doctores,’ wanneer zij een wintercursus hebben bijgewoond, u zeggen zullen dat een ‘Universitäts-Semester’ toch gevulder is en den toehoorder in staat stelt op de collegebanken meer voorraad van kennis te verzamelen. Gaston Paris erkent zelf dat vele gewoonten der Duitsche Universiteiten in Frankrijk verdienen te worden nagevolgd,[1)] dat de Fransche hoogleeraren niet dikwijls genoeg college geven, dat zij, om met vrucht te kunnen werken, hun leerlingen veel vaker dan thans geschiedt om zich heen moeten verzamelen. Maar hij voegt er lachend aan toe, wel wetend dat zulk eene organisatie hem zijn besten tijd ontrooven zou: ‘als men daarmee maar wacht tot ik dood ben.’ Die lachend gemaakte reserve is, meen ik, meer dan een aardigheid; zij behelst deze waarheid, dat Gaston Paris niet iederen dag voor zijn leerlingen verschijnen moet. De uitwerking zijner lessen ligt voor een deel in hare betrek-

1) Zie zijne brochure *Le haut enseignement historique et philologique en France*, par Gaston Paris, membre de l'Institut. Paris, Welter 1894, eene verzameling artikelen in het *Journal des Débats* door hem geschreven, naar aanleiding van het boek van Ferdinand Lot, *L'enseignement supérieur en France, ce qu'il est, ce qu'il devrait être*, Paris, Welter 1892. De Ecole des hautes Etudes blijft voor hem de model-inrichting voor wetenschappelijke studie. Hij wil haar diploma verplicht maken voor ieder die een plaats zoekt in het Hooger Onderwijs. Op dit laatste punt is hij weersproken geworden door prof. Lavisse.

kelijke zeldzaamheid. Zoo zij iets wegkregen van routine, zouden ze óf haar karakter verliezen, óf de meeste toehoorders onder haar last ter neerdrukken. Men moet er, in den aanvang althans, met een angstig gemoed naar toe gaan, men moet er den eenen dag vandaan komen met een gevoel van kleinheid, van schaamte zelfs, den anderen met de vurigste ambities vervuld. Men moet, nu eens gretig tal van feiten opvangen, dan weer een verrassend gezicht krijgen op de methode van onderzoek, die het kleine evenzeer beheerscht als het groote. Men moet er langzamerhand inkomen. O, er zijn er wien het in den aanvang duizelt, die, door den meester voor een arbeid geplaatst waartegen ze nog niet opgewassen zijn, een gevoel hebben van in het water te zijn gegooid voordat ze zwemmen hebben geleerd, en die nu, spartelend en proestend, tot zich-zelf trachten te komen. Geduld maar! Als ze iets beteekenen, - en hij heeft ze immers tot zijn lessen toegelaten, ze beteekenen dus iets, - dan zullen ze er wel komen .... eerst er in, en dan er achter.

Suggereerend in hooge mate is het onderwijs van dezen leermeester. En wie van hen die het voorrecht hebben gehad zijn werkplaats door te gaan en er een paar instrumenten der wetenschap te hanteeren, heeft niet, in meerdere of mindere mate, de macht dier suggestie ondervonden? Gaston Paris moge dien invloed zelf niet altijd hoog genoeg aanslaan[1)], de erkentelijkheid van hen die zijne toehoorders geweest zijn, logenstraft zijne bescheidenheid. Hoeveel wetenschappelijke studies zijn er op het gebied der romanistiek in den laatsten tijd niet geschreven, - in Frankrijk, in België, in Duitschland, in Zwitserland, in Zweden, in Italië, ook een tweetal in Nederland[2)], die achter het titelblad een dankbare opdracht be-

1) Zoo schreef hij onlangs, in de bespreking van Sudre's werk over den *Renart* (*Journal des Savants*, September 1894.) ‘Sur ce monument terminé il a voulu inscrire mon nom à côté du sien, et il m'a fait par là grand honneur: ce témoignage me permet, en effet, de croire que, si M. Sudre ne doit qu' à lui-même ses remarquables qualités de savant et d' écrivain, son érudition peu commune, son excellente composition, son exposition élégante et lucide, il se sent redevable en partie à l'Ecole des hautes Etudes de la direction scientifique qu'il a donnée à son travail et de la methode sévère qu'il y a appliquée.’

2) De *Eneas* van dr. J.J. Salverda de Grave, door prof Suchier van Halle zoo gastvrij opgenomen in zijne *Normananische Bibliothek*, en de *Rencelus de Moiliens* waardoor de schrijver van dit opstel den titel verwierf van ‘Elève diplômé de l'Ecole des hautes Etudes.’

vatten aan den Parijschen leermeester? Want waar zijn ze niet te vinden die er roem op dragen zijn leerlingen te mogen heeten, en wien daarbij veelal ook het voorrecht is te beurt gevallen zijne vrienden te zijn geworden? Zij doceeren Oud-Fransch in John Hopkin's University te Baltimore, of stichten te Helsingfors een Finsche 'Société néo-philologique'[1]; ze bezetten nieuw opgerichte leerstoelen te Genève en te Neuchatel, even goed als te Gotenburg[2]; ze reorganiseeren te Bucarest de wetenschappelijke studie van het Daco-romaansch, of dirigeeren te Zürich een bloeiend 'Romanisches Seminar'[3]; ze verzamelen te Luik een aardige groep beoefenaars der Waalsche dialecten om zich heen[4], of ze brengen te Upsala, met zeldzame onbaatzuchtigheid, een 'Séminaire de philologie romane' met bijbehoorende bibliotheek tot stand, waar het portret van Gaston Paris, tusschen eenige fraaie kunstvoorwerpen op een guéridon geplaatst, duidelijk aantoont onder wiens patronaat die stichting is tot stand gekomen[5].

En ik noemde nog niet de mannen wier studie zich op een ander gebied dan dat der Romaansche talen beweegt, en die toch de aanraking van zijn geest zoo sterk gevoeld hebben dat zij zich tot zijne leerlingen blijven rekenen: de Anglist Beljame, de Latinist Louis Havet, de theoloog Samuel Berger, de paleograaf Omont, de neo-hellenist Psichari, de historici Monod, Flach, Giry, de epigraphist Salomon Reinach, en zooveel andere zijner oudere of jongere landgenooten. Verzekert ook niet de abbé

1) Men zie de *Mémoires de la Société néo-philologique á Helsingfors*, waarin Söderjhelm en Wallensköld eenige zeer interessante studiën over Romaansche philologie geplaatst hebben.
2) De professoren Muret, Arthur Piaget en Joh. Vising.
3) Ik wijs op de brochure *Die Romanische Philologie* van den voortreffelijken H. Morf, een even uitnemend docent als ernstig geleerde.
4) Men zie de *Mélanges wallons*, Liége 1892, opgedragen aan den jeugdigen Luikschen hoogleeraar Maurice Wilmotte, ook een bezoeker van de Ecole des hautes Etudes.
5) Ik beschrijf hier de photographie 'Vue d'un cabinet de la bibliothèque' door Carl Wahlund in zijn *Liste d'ouvrages de philologie romane et de textes d'ancien français* (Upsal 1889) geplaatst. Prof. Wahlund geeft in dit boek een gedeelte van den catalogus zijner bibliotheek, opgemaakt naar het *Manuel de litérature française du moyen âge* van Gaston Paris. Uit zijn 'Avant-propos' blijkt dat hij deze kostbare verzameling ter vrije beschikking stelt van alle Romanisten en maatregelen genomen heeft om het genot er van, ook voor de toekomst, aan het 'Séminaire roman' van Upsala te verzekeren.

Rousselot, de ijverige beoefenaar der experimenteele phonetiek, dat een suggereerend woord van Gaston Paris bij hem den stoot heeft gegeven tot het vervaardigen zijner vernuftige instrumenten?

Bij twee merkwaardige gelegenheden, op zijn vijftigsten verjaardag en, anderhalf jaar later, ter herinnering aan zijn vijf-en-twintig jarig doctoraat, is aan Gaston Paris door een groep zijner leerlingen een bundel studies aangeboden, als blijk hunner bijzondere vereering. De eerste maal waren het de Zweden[1)], de tweede maal de Franschen en de 'élèves étrangers des pays de langue française'[2)] die hem op die wijze huldigden. Zeker konden ze geen betere waardeering vinden van hun interessant en fraai geschenk dan de bespreking door den gehuldigden meester zelven aan hunne studiën gewijd[3)]. Ieder krijgt zijn beurt, ieder een woord van dank en waardeering. Sommige dier opstellen worden eenvoudig geresumeerd, kort en helder, andere uitvoerig besproken en met groote onpartijdigheid beoordeeld: hier is het een fijne opmerking die het systeem van den leerling geweldig doet kraken, ginds eene mededeeling, een dier hoog gewaardeerde 'renseignements', die aan zijn betoog nieuwe kracht geeft, een enkele maal - bij voorbeeld, waar het werk der dialectologen Gilliéron en Rousselot behandeld wordt, - een geestige opmerking over de toenemende klankverarming van de Fransche taal[4)], of een zekere aarzeling om zich te begeven op dat nieuwe terrein 'aux perspectives si vastes et, en certains points, si inquiétantes qu'elles donnent une sorte de vertige'. En met welk een fier gevoel zullen al de medewerkers aan den bundel der 'élèves français' de korte

1) *Recueil de mémoires philologiques présenté* à Monsieur Gaston Paris par ses élèves suédois, Stockholm 1889. - Bij die zelfde gelegenheid mocht een hunner, namens de Zweedsche Regeering, hem het Commandeurskruis der orde van de Poolster overhandigen.
2) *Études romanes*, dediées à Gaston Paris le 29 decembre 1890 par ses élèves français et ses élèves étrangers des pays de langue française, Paris, Bouillon, 1891. Onder de 'élèves français' vindt men ook den naam van den zoon van Busken Huet, den heer Gédéon Huet, archiviste-paléographe, werkzaam aan de Bibliothèque Nationale te Parijs.
3) *Romania* XIX, 118 vlgg. en XXII, 134 vlgg.
4) Wanneer men bedenkt dat het Latijnsche *augustum* tot één klinker *ou* is ingekrompen, dat *ô* zoowel *aquas* als *altos* en *ad illos* beteekent, dan is het te vreezen dat nog tal van woorden (bij voorbeeld *vers, vert, verre*) al hun consonanten zullen verliezen!

inleiding gelezen hebben waarin Gaston Paris met zooveel voldoening terugziet op het streng wetenschappelijk standpunt dat hij bij zijn onderwijs altijd heeft willen innemen, terwijl hij met erkentelijkheid er aan herinnert, dat het eigenaardig karakter der beide instellingen van Hooger Onderwijs waaraan hij, bijna van den aanvang af[1], is verbonden geweest, er veel toe heeft bijgedragen om hem in die richting te drijven en van dien weg niet te doen afwijken[2].

Waarlijk, het was niet te verwonderen dat een mijner vroegere studiemakkers, dien ik onlangs bij Gaston Paris ontmoette, eerst aan zijn gastvrije tafel, toen in zijn studeerkamer - nadat hij over zijn werk en zijn studies aan een der Fransche Universiteiten het een en ander verteld had, - op den toon der innigste overtuiging er aan toevoegde: ‘Hier te zijn, is nog het allerbeste’.

Wat Gaston Paris aan al die leerlingen op hun weg heeft meegegeven, is veelsoortig en veelzijdig. Het is de opwekkende herinnering aan zijn persoon en zijn onderwijs; het is warme liefde voor het vak hunner keuze, voor die oude letterkunde en die oude taal; het is de strenge methode van het wetenschappelijk onderzoek en de gave der onpartijdige, enkel naar waarheid zoekende kritiek. En het ligt aan die methode, maar meer nog aan de persoonlijkheid van hem die haar doceerde,

1) Reeds in 1869 heeft Gaston Paris zijn vader vervangen aan het Collège de France, en de Ecole des Hautes Etudes, die hem aanstonds als ‘Directeur-adjoint’ zag optreden, is in 1868 gesticht. Aan eene Faculteit is hij nooit werkzaam geweest, evenmin aan de Ecole normale. Alleen heeft hij, na zijne promotie, gedurende korten tijd deelgenomen aan de zoogenaamde ‘cours libres’ der ‘Salle Gerson’, door Victor Duruy gesticht, maar die spoedig zijn opgeheven; deze hadden meer het karakter eener ‘University extension’.

2) Deze karakteristieke plaats geef ik volledig in den oorspronkelijken tekst: En voyant la façon dont (mes élèves) ont su développer et accroître le germe qui leur avait été confié, je me dis que ma carrière didactique n'a pas été inutile, et cela ne me fait pas seulement plaisir, cela me prouve que j'ai eu raison, contre l'avis de quelques conseillers bien intentionnés, de donner inflexiblement à mon enseignement la direction toute scientifique que je lui ai donnée, le tenant également à l'écart de toute préparation à un examen quelconque et de tout appel à l'intérêt d'un public étranger au travail; cela m'a valu quelques heures difficiles, où j'ai pu craindre de me trouver isolé, et, par suite, d'avoir choisi une mauvaise voie; mais je suis aujourd'hui délivré de mes doutes et largement payé de mes peines. J'ai eu d'ailleurs le bonheur d'appartenir depuis le début à deux établissements dont l' esprit était celui même que je viens d'indiquer, l'Ecole des hautes Etudes et le Collège de France.

dat zij, bij de toepassing dier beginselen, er van zelf toe gebracht worden om de grootste omzichtigheid met een flink durven te verbinden. Inderdaad, die beide eigenschappen, die, oppervlakkig beschouwd, elkaar schijnen uit te sluiten, zijn kenmerkend voor zijn eigen arbeid. Telkens treft den lezer, wanneer hij dezen geleerde de resultaten van zijn onderzoek hoort uiteenzetten, een ‘misschien’, een ‘waarschijnlijk’, een openhartig *non liquet* zoodra de volle zekerheid ontbreekt; en, aan den anderen kant, zoo dikwijls ook, een doorgaan op het eens gevondene, het wagen van een hypothese die nog maar op een klein aantal feiten steunen kan, een wetenschappelijke verwachting die niet aarzelt zich uit te spreken in den vorm eener voorspelling.[1)] Zoo kweekt hij bij al de ‘jeunes bacheliers’ die van hem den ridderslag komen vragen, die beide echt Fransche deugden aan die wij moed en voorzichtigheid noemen, en waarin reeds de dichter der *Chanson de Roland* het ideaal van den echten ridder samenvatte, toen hij twee jonge helden, Rollant en Olivier, naast en met elkaar liet optreden, door een edel ‘compagnonnage’ onafscheidelijk verbonden, en toen hij beider verschillend karakter met één woord teekende in dezen versregel:

> Rollanz est preuz, et Oliviers est sages.

‘Prouesse’ en ‘Sagesse’, deze beide te zamen maken ook den waren ridder der wetenschap.

Ik noemde daar twee helden van het oud-fransche epos. De vermelding dier beide oude namen wekt in mij een herinnering waarmede ik deze schets wil besluiten.

1) Telkens, bij voorbeeld, wordt de aandachtige lezer van het leerboek *La littérature française du moyen âge* (met name in de hoofdstukken over de ‘Epopée nationale’ of den ‘Cycle breton’) of van de ‘Introduction’ der *Extraits de la chanson de Roland* getroffen door een ‘sans doute’, ‘probablement’, ‘il se peut’, door een veelvuldig gebruik der werkwoorden ‘paraître’ en ‘sembler’ En daartegenover stelle men, bij voorbeeld, in zijne bespreking van Jeanroy's werk over den oorsprong der lyrische poëzie, die geniale hypothese, dat de geheele lyrische poëzie, zoowel die der Zuidelijke troubadours als die van Noord-Frankrijk, is voortgekomen uit de dansliederen die, bij gelegenheid der Meifeesten, in Poilou (het land waaruit koningin Aliénor afkomstig was) en Limousin (de bakermat van het letterkundig provençaalsch) gezongen zijn. Zeker, ook hier nu en dan eene omzichtige uitdrukking; maar verder dan de uitdrukking reikt hier de omzichtigheid niet.

Het is juist een jaar geleden, - 't was den 2^{en} Mei 1894 - dat een twintigtal beoefenaars der Romaansche philologie te Parijs bijeenkwamen in de eetzaal van het ‘Hôtel des Sociétés savantes’, om er samen, door een eenvoudigen, gezelligen maaltijd, het eeuwfeest der geboorte van Friedrich Diez[1)] te herdenken. De tafel werd gepresideerd door de beide redacteuren der *Romania*, Gaston Paris en Paul Meyer. Aan het dessert nam Paris het eerst het woord en schetste, in korte, sprekende trekken, het beeld van den beroemden grondvester der Romaansche philologie, zooals hij het zich herinnerde uit zijn jonge jaren, zooals hij het kende uit het leven en de werken van den grooten meester. Hij herdacht de plechtige en waardige hulde kort geleden door de Universiteit van Bonn aan de nagedachtenis van dien stillen en bescheiden held der wetenschap gebracht. Hij sprak met geestdrift van den omvang die de Romaansche studiën in geheel Europa, en zelfs buiten Europa, hebben gekregen, met name in Duitschland, waar zij, aan elke Universiteit, door geleerden van naam in het Hooger Onderwijs worden vertegenwoordigd. Hij prees hoog, in waardige en geestige taal, den ‘Duca, Signore, Maestro’, die den weg heeft gewezen aan allen die na hem gekomen zijn en nog zullen komen, en eindigde zijn lofspraak met deze beteekenisvolle woorden, die ik hier vrij teruggeef: ‘Zoo Diez terwille zijner methode onze erkentelijkheid verdient, hij verdient onze bewondering om de oorspronkelijkheid, de kracht, de juistheid, de fijngevoeligheid van zijn geest en van zijn gemoed; een goede methode is veel waard, want zij belet in grove dwalingen te vervallen of dwaasheden te zeggen; zij leert vinden wat het geduldig onderzoek der verschijnselen kan opleveren; maar zij geeft geen ideeën, zij wekt niet het gevoel voor poëzie of het doordringen in het leven der taal; zij is een goede lantaren om den weg te verlichten; maar zal dit licht den wandelaar van dienst zijn, dan dient hij te weten waar hij heengaat’.[2)]

1) Diez is geboren 15 Maart 1794. In de Aula der Bonnsche Universiteit werd den 3den Maart 1894 een Academische plechtigheid gevierd, waarbij prof. Förster, Diez' opvolger, eene hoogst belangwekkende feestrede hield; na afloop dier plechtigheid trok men in optocht naar het kerkhof en legde er kransen neder op het graf van den gehuldigden doode. De Universiteit van Giessen Diez' geboorteplaats, vierde haar feest pas den 5den Mei.
2) Deze toespraak is afgedrukt in de *Romania* (XXIII, 290).

Wij die deze woorden hoorden, dachten daarbij niet enkel aan den beroemden doode dien ze huldigden, maar bovenal aan den levende die ze sprak.

En toen nu ook Paul Meyer, niet in een opgestelde rede, maar ongezocht, op zijn eigenaardigen skeptischen trant, gemoedelijk ironisch, in een paar halve volzinnen waaruit langzamerhand een geestige improvisatie groeide, ook zijne herinneringen aan Diez ophaalde en over het begin zijner studies aan het spreken kwam, - toen kreeg die maaltijd zoo allengs den glans van een echt symposion. Toen verscheen mij de geschiedenis der Romaansche philologie zelve als een epos, waarin de ernstige figuur van Friedrich Diez de trekken kreeg van Karel den Groote, terwijl de beide Parijsche paladijnen dier wetenschap, Gaston Paris en Paul Meyer, door een edel en vruchtbaar ‘compagnonnage’ sints meer dan twintig jaren vereenigd, voor mij stonden als Rollant en Olivier, geroepen om in het bekoorlijke land van ‘dolce France’ het groote werk voort te zetten hun door dien machtigen ‘emperedor’ eenmaal opgedragen. Onwillekeurig kwamen mij toen die beide andere versregels van het Roelantslied voor den geest:

> Ambedoi ont merveillos vasselage,
> Ja por morir n'eschiveront bataille.[1)]

en ik voegde er, in gedachte, nog dezen slotregel aan toe:

> D'itels vassaus los avrat dolce France.[2)]

A.G. VAN HAMEL.

1) L'un et l'autre sont merveilleux de bravoure; quand même ils devraient y succomber, ils n'éviteront pas le combat.
2) De tels héros honorent le beau pays de France.

Het onderzoek naar de vermoeidheid van schoolkinderen.

Het is mogelijk den arbeid, dien eene machine in zekeren tijd verricht, te meten, d.i. uit te drukken in de vastgestelde arbeidseenheid; het is evenzeer mogelijk om van den spierarbeid van het menschelijk lichaam iets te weten te komen, al wordt ook hier de meting reeds moeilijker. Doch zoo spoedig het er om te doen is, den psychischen arbeid, den arbeid, dien de hersenen in zekeren tijd verrichten, te schatten, zien wij te vergeefs naar een maat om en kunnen wij geen eenheid vinden, om dien uit te drukken. En ook zelfs als het mogelijk ware die te vinden, dan nog zouden wij op eene andere, schier onoverwinnelijke moeilijkheid stuiten, n.l. de buitengewone veranderlijkheid van het te onderzoeken voorwerp.

Zooals bekend is, berust toch de bewijskracht van iedere proefneming daarop, dat zij maar eene wijze van verklaring toelaat, daarop, dat wij de zekerheid hebben, dat de veranderingen, welke men waarneemt, alleen het gevolg zijn van wijzigingen, die de waarnemer bij het nemen zijner proeven opzettelijk aanbrengt. De onderstelling, waarvan bij iedere proef wordt uitgegaan, is daarom ook steeds deze, dat tijdens de proefneming alle andere omstandigheden, die invloed kunnen uitoefenen, geheel of bijna geheel onveranderd zijn gebleven.

Van zulk eene stabiliteit is bij de werkzaamheid van den menschelijken geest geen sprake. Allerlei bekende en onbekende factoren veroorzaken van oogenblik tot oogenblik veranderingen, wijzigingen in die werkzaamheid, zoodat er zoo goed als nooit, al is het ook maar korten tijd, evenwicht bestaat tusschen de krachten, die op het te onderzoeken individu inwerken.

In het licht beweeglijke element van ons innerlijk leven schom-

melen de veranderlijke beelden van ons bewustzijn heen en weer onder den invloed van iedere, zij het nog zoo vluchtige, aandoening, zoodat het even moeilijk is haar duur en sterkte te bepalen, als het is, om nauwkeurig de plaats aan te geven, waar zich een boei bevindt op een stormachtig bewogen zee.

Doch de boei is in den bodem der zee geankerd en hare schommelingen op en neer en heen en weer hebben door het spel der golven slechts eene kleine speelruimte. Als wij dan ook op vele oogenblikken hare betrekkelijke ligging ten opzichte van vaste punten nagaan, letten op de richting en kracht der lucht- en zeestroomingen, dan zal het toch ten slotte mogelijk zijn, althans bij benadering, de gemiddelde ligging van het voorwerp en van het punt, waar het geankerd is, vast te stellen. Zoo is het evenzeer als men psychische processen nauwkeurig wil meten. Doordien wij weten, dat alle werkingen van ons bewustzijn hun anker hebben in de psycho-physische constitutie van het individu en zij onder den invloed van uitwendige omstandigheden steeds om een evenwichtsstand schommelen, hebben wij ook kans iets van de wetten, die den samenhang der hersenverschijnselen beheerschen, te weten te komen. Iedere waarneming op zich zelf zal ons daaromtrent niets kunnen leeren, doch door herhaalde metingen zal het toch kunnen gelukken eenigermate een beeld daarvan te verkrijgen. De statistische methode met al hare voordeelen en gebreken zal hier grooten dienst kunnen doen en eerst als er een groote hoeveelheid materiaal is opgehoopt, zal het mogelijk zijn resultaten te verkrijgen, die op dit gebied waarde hebben.

Tal van vragen kunnen op het gebied der psycho-physiologie gesteld worden en vele onderzoekers hebben dan ook reeds met eenig succes proeven genomen, die gediend hebben om de vraagstukken eenigermate tot eene oplossing te brengen.

Het vraagstuk van de vermoeidheid van den menschelijken geest na zekere inspanning en als gevolg daarvan de mindere geschiktheid tot verdere werkzaamheid vroeg al spoedig hunne aandacht, al was hunne belangstelling daarin meest slechts bijzaak. Bij hunne proefnemingen toch was het optreden dier vermoeidheid meestal een storend moment, zoodat de experimentator er op uit was den invloed daarvan door eene bepaalde inrichting zijner proeven geheel op te heffen of waar hij dit niet kon, alleen de resultaten van zulke proefnemingen direkt met elkaar te vergelijken, welke onder geheel

dezelfde omstandigheden genomen waren, zoodat ook dan van den invloed der vermoeidheid kon worden afgezien. Toch zijn bij zulke gelegenheden, al is het onwillekeurig, interessante waarnemingen gedaan.

In den laatsten tijd zijn echter ook opzettelijk in die richting proefnemingen gedaan en wel heeft bij de proefnemers de belangstelling eene meer practische richting gehad. Bij hen toch drong zich de beantwoording der vraag op den voorgrond: in hoeverre heeft de tegenwoordige verdeeling der leerstof in de lagere school als gevolg vermoeidheid van den geest bij de kinderen, welke haar moeten verwerken? Wordt deze n.l. op zeker oogenblik geconstateerd, dan is het noodzakelijk, dat er eerst een tijd van ontspanning volgt, waardoor de hersenen weder in zoodanigen toestand komen, dat zij geschikt zijn voor eene nieuwe inspanning.

Is dit niet het geval, maar gaat men voort met het verwerken der leerstof, dan moet het gevolg zijn òf overspanning bij diegenen, die zich werkelijk blijven inspannen, òf onoplettendheid bij hen, die zich niet dwingen om bij het onderwerp, dat behandeld wordt, te blijven.

En deze beide gevolgen werken schadelijk voor het vervolg.

Mocht men verwachten in de paedagogische literatuur, voor zooverre deze het overladingsvraagstuk behandelt, omtrent deze questies een rijk materiaal te vinden, dan zou men zeer teleurgesteld uitkomen. Wel is er veel over geschreven, doch het is zeer moeilijk hier objectieve waarnemingen van de hen aanklevende subjectieve meeningen te scheiden en het natuurlijke gevolg is dan ook geweest, dat velen zich ten opzichte van dit vraagstuk geen partij hebben kunnen stellen.

Er is slechts ééne mogelijkheid om tot eene oplossing te komen n.l. eene meer exacte bestudeering van de geheele questie.

Alleen materiaal, dat op een experimenteelen grondslag berust, kan onafwijsbare resultaten geven, dat kunnen nooit ervaringen doen, die de een meent en de ander weer niet meent te hebben opgedaan.

Overspanning en vermoeidheid nu zijn alleen in graad verschillend, doch in qualiteit zijn hunne gevolgen gelijk. Beide zijn functioneele storingen, doch die, welke door vermoeidheid zijn veroorzaakt, zijn meer voorbijgaand en alleen als er niet de noodzakelijke ontspanning op volgt, gaan zij geleidelijk in de pathologische gevallen van overspanning van den geest over.

De eerste vraag, die wij dus stellen, is natuurlijk deze: hoe is vermoeidheid van den geest als gevolg van psychischen arbeid te constateeren?

Burgerstein, Oberrealschulprofessor te Weenen en Höpfner (in zijne dissertatie) hebben gemeend dit te kunnen doen door een speciaal voor het doel geschikten schriftelijken arbeid aan een onderzoek te onderwerpen.

Burgerstein koos daarvoor een stel rekenopgaven, Höpfner een dictee.

Burgerstein maakte vier stel optellingen van twee getallen en vermenigvuldigingen met getallen van een cijfer. Van ieder stel wist hij dat de oplossing zeker 10 minuten zou duren. Deze vier stel legde hij, meestal gedurende het eerste uur van den schooltijd, aan leerlingen van verschillende klassen, die gemiddeld 12 jaren oud waren, ter oplossing voor, zoodat zij juist 4 maal 10 minuten moesten rekenen. Telkens verliepen er tusschen elke opeenvolgende 10 minuten vijf minuten voor het ophalen van het gemaakte werk en het uitdeelen van een nieuw stel vraagstukken. Zoo duurde de geheele proef 55 minuten, dus omstreeks zoolang als een lesuur. Het geheele aantal leerlingen, dat zoo aan de proefneming werd onderworpen, bedroeg 162.

En de uitslag der proefneming? De overeenstemming in het werk der verschillende leerlingen was zoo groot, dat aan de vertrouwbaarheid der uitkomst niet mocht worden getwijfeld. Na iedere 10 minuten was de hoeveelheid arbeid, die verricht was, toegenomen. Zij was gemiddeld gedurende de laatste 10 minuten 40 % meer dan in de eerste. Toch bleek het dat 43 % der leerlingen in het laatst niet meer aan dien vooruitgang deelnamen, de door hen in de laatste 10 minuten verrichte hoeveelheid arbeid was merkbaar minder. Dit wijst er op, dat er bij deze vermoeidheid optrad. Doch hij controleerde niet alleen de hoeveelheid werk, doch ook het aantal fouten en verbeteringen, dat in het werk van iedere 10 minuten gemaakt was. En hem bleek, dat dit aantal in ieder volgend stel grooter was dan in het voorgaande en dat het zelfs veel meer dan evenredig toenam en ook veel meer dan de snelheid van den arbeid. Nam de arbeidssnelheid 40 % toe, het aantal verbeteringen steeg 162 %, het aantal fouten 177 %. Hieruit volgt dat de vermoeidheidsverschijnselen zich in toenemende sterkte reeds na de eerste 10 minuten lieten bemerken.

Waaraan is het dan toe te schrijven dat de totale hoeveelheid werk na iedere 10 minuten grooter was geworden? Zooals later nog zal blijken, moet dit worden toegeschreven aan de oefening, welke steeds wordt waargenomen, waar men dergelijke proeven neemt.

Höpfner onderzocht de dictees, welke hij aan een vijftigtal leerlingen van omstreeks 9 jarigen leeftijd had gegeven en die bestonden uit een 19-tal zinnen, waarmede zij circa 2 uren achtereen bezig waren geweest. Daar er twee hardhoorige kinderen in de klasse waren, moest er zeer langzaam voortgewerkt worden, zoodat het geheel omstreeks ½ uur langer had geduurd, dan anders noodig zou geweest zijn.

Toch, hoewel eerst het aantal fouten iets afnam, vond hij, dat het verderop al meer en meer toenam, het steeg, op 100 letters berekend, van 0,9 % tot over 6,4 %.

Die toename kon ook hier alleen aan vermoeidheid worden toegeschreven, een andere reden er voor is er niet te bedenken, tenzij men als grond er voor mindere opmerkzaamheid zou willen aanvoeren. Daartegen is zeker niets te zeggen; doch wij moeten niet vergeten, dat die mindere opmerkzaamheid ook haar grond kan hebben in vermoeidheid van den geest en dat dan toch ook weer vermoeidheid de eindoorzaak is.

Zij zou echter ook kunnen zijn ontstaan door afleiding, doch dat zulks hier de reden niet is, blijkt daaruit, dat het aantal fouten zoo regelmatig toeneemt, n.l. over groepen van 4 zinnen te zamen genomen eerst 0,8 % daarna achtereenvolgens 1,8 %, 2,8 %, 3,8 % en 5 % bedraagt en er is toch wel geen reden te vinden, waardoor de afleiding der opmerkzaamheid zoo regelmatig zou toenemen.

Zoowel Burgerstein als Höpfner hebben verder de gemaakte fouten zelve aan een critiek onderworpen en de uitkomsten, waartoe zij komen, geven een eigenaardig inzicht in de wijze, waarop zich de vermoeidheid uit.

Wij zullen hen op dien weg niet volgen, vooral omdat er tegen eene verklaring der fouten in bepaalden zin altijd gegronde tegenwerpingen gemaakt kunnen worden.

Daarbij komt nog dat naar onze meening de door hen gevolgde methode toch nooit uitzicht geeft om een antwoord te verkrijgen op al de vragen, welke zich op dat gebied voordoen, hoe verdienstelijk ook overigens het door hen verrichte werk moge zijn.

Wat toch geeft ons die methode? Alleen het antwoord op de

vraag: worden leerlingen door eenigen tijd achtereen ingespannen optellingen en vermenigvuldigingen te verrichten of dictees te schrijven, vermoeid?

Doch zij geeft geen bepaald antwoord op een veel belangrijker vraag n.l. wordt door gewoon schoolonderwijs vermoeienis veroorzaakt?

Het is toch zeer moeilijk, om uit te maken of het gewone onderwijs in de lagere school meer of minder vermoeiend is dan het verrichten van het bovengenoemde werk.

Burgerstein meent dat een gewoon lesuur vrij wat rijker aan afwisseling is of althans moet zijn dan het werk dat hij opgaf. Zoo wisselen in eene rekenles tal van dingen met elkaar af. Daartegenover staat echter dat bij het oplossen van een rekenkundig vraagstuk een veel dieper doordringen in de zaak noodzakelijk is, iets wat bij het vrij machinale optellen en vermenigvuldigen zoo goed als onnoodig is.

Om tot eene betere methode te komen, willen wij nu de proefnemingen van Sikorski, een Russisch paedagoog, welke gepubliceerd zijn in de Annales d'hygiène publique van 1879, vermelden. Ook hem was het er om te doen, na te gaan in hoeverre vermoeidheid een functie is van den arbeidstijd. Hij nu heeft den graad van vermoeidheid trachten te constateeren door eerst vóor, en daarna ná eene zekere periode van herseninspanning een bepaalde hoeveelheid werk te laten verrichten.

De hoedanigheid van die twee stellen werk ging hij daarna vergelijken.

Het werk, dat opgegeven wordt, moet noodzakelijk aan twee voorwaarden voldoen: 1°. moet het niet te veel, ja zelfs zoo min mogelijk herseninspanning kosten, want het moet geen vermoeidheid veroorzaken maar moet alleen dienen om haar te constateeren, 2°. moet het om vergelijking mogelijk te maken, zoo gekozen zijn, dat het bij verschillende gelegenheden opgegeven werk, geheel wat moeilijkheden betreft, gelijk is.

Sikorski koos daarvoor een dictee en hij gaf dit aan eenige groepen van leerlingen op, voor de helft vóór het begin van een schooltijd en voor de andere helft na het einde. Het was er hem dus om te doen, te weten te komen in hoeverre de schooltijd vermoeidheid had veroorzaakt. Het resultaat kwam geheel met zijne verwachting overeen. Het aantal fouten bedroeg in de tweede helft van het dictee 33 % meer dan dat in de eerste.

Alhoewel nu de door hem gevolgde methode, dus het vergelijken van twee stellen werk, welke vóór en ná een zekeren arbeidstijd (schooldag, schooltijd, lesuur, enz.) gemaakt zijn, ons toeschijnt die te zijn, welke de meeste resultaten voor de toekomst belooft, meen en wij toch dat het gebruikte middel: het dictee, minder geschikt is voor het beoogde doel, voornamelijk, omdat het bijna onmogelijk is, te zorgen dat in de verschillende dictees een gelijk aantal en even groote moeilijkheden voorkomen.

Beter voldoen aan de straks genoemde voorwaarden de middelen door Kraepelin in zijne brochure ‘Ueber geistige Arbeit’ opgegeven, n.l. het optellen van rijen van getallen van een cijfer, het halfluid lezen, waarbij de afzonderlijke lettergrepen duidelijk gearticuleerd moeten worden, doch niet op den zin van het gelezene wordt gelet evenmin als op de interpunctie en het uit het hoofd leeren van rijen van cijfers.

Deze middelen wenscht hij a.v. toe te passen:

Voor het optellen van getallen van een cijfer had hij cahiers ingericht, waar op iedere pagina eenige rijen cijfers naast elkaar stonden met eenige ruimte er tusschen. Voor eene systematische afwisseling der cijfers was gezorgd. De taak bestond nu daarin, met de grootst mogelijke snelheid ieder volgend getal bij de som der voorgaande te voegen. Het samenvoegen van verschillende getallen tegelijk werd vermeden, door bij diegenen, welke daartoe neiging vertoonden, de getallenrij bedekt te houden en alleen het getal dat bijgevoegd moest worden open te laten. Werd de som boven 100, dan mocht het honderdtal weggelaten worden en de rest was dan weer de grondslag bij het voortzetten der optelling. Telkens werd na 5 minuten aangestreept, hoever men was gekomen. Als maat voor de hoeveelheid verrichten arbeid diende dan het aantal getallen, dat telkens gedurende vijf minuten was opgeteld.

Bij het halfluid lezen werd na iedere vijf minuten door een potloodstreep aangeduid, hoever men was gekomen en daar was dan het aantal lettergrepen, dat telkens gedurende zulk een tijdsverloop was gelezen, de maat voor den verrichten arbeid.

Voor het uit het hoofd leeren eindelijk gebruikte hij rijen van 12 getallen ieder van een cijfer. Iedere rij werd fluisterend zoolang herhaald, tot zij zonder fout uit het hoofd kon worden opgezegd. Bij het blijven steken werd de rij steeds tot het eind verder gelezen.

Iedere keer, dat zij gelezen moest worden, werd aan den rand een verticale streep getrokken en zoo spoedig zij uit het hoofd was opgezegd, ging men tot eene volgende rij over. Iedere vijf minuten werd een horizontale streep getrokken, daarboven stond dan het aantal keeren, dat men de rij in die vijf minuten had herhaald en daaronder het aantal keeren na dien tijd, tot men haar uit het hoofd kende.

Dit middel moge, oppervlakkig beschouwd, eenigzins onvertrouwbaar schijnen, het is zeer proefhoudend gebleken. Van op deze wijze genomen proeven kon op verschillende manieren gebruik worden gemaakt, want men kon òf het aantal getallen berekenen, dat gemiddeld in 5 minuten was geleerd òf het aantal herhalingen in 5 minuten bepalen òf eindelijk het aantal noodzakelijke herhalingen voor de rij uit het hoofd was opgezegd, als grondslag nemen.

Bij al de genoemde middelen wordt dus de geschiktheid tot geestelijken arbeid op zeker oogenblik gemeten door het aantal opgaven, dat in een bepaalden tijd wordt opgelost.

Zij nu schijnen ons geschikt om de meerdere of mindere vermoeidheid op twee verschillende oogenblikken te vergelijken, door n.l. op die twee oogenblikken te beginnen, gedurende zekeren tijd achtereen bovengenoemden arbeid te laten verrichten en dan het verrichte werk te vergelijken.

Van de drie door Kraepelin opgegeven middelen schijnt het eerste, eenigszins gewijzigd, het meest geschikt.

Die wijziging zou daarin moeten bestaan, dat niet alleen de quantiteit maar ook de qualiteit van het werk kon beoordeeld worden. Daartoe zou de uitkomst van iedere optelling opgeschreven moeten worden, waardoor het dus ook mogelijk wordt, het aantal gemaakte fouten te controleeren. Dit middel zou, toegepast, direkt vertrouwbare resultaten moeten geven, zoo de stelling waar is: De qualiteit en quantiteit van den verrichten arbeid is alleen afhankelijk van den graad van vermoeidheid.

Is die stelling waar? Neen, want alle proeven, die reeds genomen zijn, hebben geleerd dat 1° de mate van geoefendheid zelfs bij het meest eenvoudige werk heel wat invloed uitoefent. Kraepelin vond b.v. dat bij een bepaalden persoon de hoeveelheid verrichte arbeid bij een 2e proef 25 % grooter was dan bij de eerste, bij een derde nog weer 15 % grooter, bij een 4e 6 %. Alleen meerdere geoefendheid kon daarvan de oorzaak zijn. De bovengenoemde

proef leert echter tevens, dat die geoefendheid al vrij spoedig een grens bereikt en dit geeft ons ook een middel aan de hand om haar invloed bij onze proeven te elimineeren. De personen toch, waarmede men wil experimenteeren, moeten, voor men vergelijkende proeven op verschillende oogenblikken met hen gaat nemen, eerst op het maximum van geoefendheid gebracht worden, waarvoor waarschijnlijk een oefeningstijd van een viertal uren, ieder uur van het volgende gescheiden door een vrij lange pauze b.v. van eene week, noodig zal blijken te zijn.

De proeven hebben verder geleerd dat de hoeveelheid verrichte arbeid 2°. afhangt van de dispositie van het oogenblik, welke bepaald wordt door tal van omstandigheden, zoowel uit- als inwendige, waarvan het onmogelijk is ze op ieder oogenblik in rekening te brengen. Het best is deze factor te elimineeren, door steeds een groot aantal personen aan de proefneming te laten deelnemen. Dan toch zal het meer of minder gedisponeerd zijn van een persoon minder of geen invloed uitoefenen; 3°. van de afleiding van de opmerkzaamheid, voor zooverre deze van uitwendige omstandigheden afhankelijk is en niet het gevolg is van vermoeidheid. Juist om deze factor te elimineeren, is straks voorgesteld ook te letten op de qualiteit van het werk, want daarop zal zij slechts in geringe mate invloed kunnen uitoefenen.

En welke zijn dan nu de vraagstukken, waarop wij voorloopig reeds antwoord kunnen verwachten, zoo de beschreven methode gevolgd wordt?

1. In hoeverre treedt er vermoeidheid op na een schooldag, een schooltijd, een lesuur in een vak, een lesuur in een ander vak?
2. Hoe lang moet de ontspanning duren na een schooltijd, na een lesuur misschien, om de hersenen weder geschikt te maken voor verdere inspanning en waarin moet die ontspanning bestaan? (Bestaan er ook uitspannende lessen?)
3. Bij welke dagelijksche inspanning blijft er volkomen evenwicht bestaan tusschen de inspanning en de ontspanning, die het gevolg is van de perioden van rust en slaap?
4. In hoeverre oefent de voeding invloed uit op de geschiktheid om het onderwijs te kunnen volgen?

Volgens de opgegeven methode zou men dus om den graad van vermoeidheid na verloop van zekeren arbeidstijd na te gaan, moeten beginnen met de leerlingen eener klasse op het maximum van ge-

oefendheid te brengen in den arbeid, dien men wenscht te laten verrichten, om die vermoeidheid te constateeren. Daartoe zou men hen eenige malen, telkens met een tijdsverloop van b.v. een week, het liefst ieder keer aan het begin van een schooltijd gedurende een uur achtereen dezen arbeid moeten laten verrichten. Men zou daarmede zoolang voort moeten gaan tot uit de vergelijking van bet het laatst gemaakte werk met het voorgaande bleek dat er geen vooruitgang meer te bespeuren was.

Is men zoover, dan kan de eigenlijke proefneming beginnen. Wil men b.v. de vermoeidheid na een schooldag nagaan, dan moet men de leerlingen bij het begin en evenzoo aan het einde van dien dag gedurende b.v. een uur dien arbeid laten verrichten en daarna het werk, dat beide keeren gemaakt is, zoowel wat quantiteit als qualiteit betreft, vergelijken. De uitkomst dier vergelijking wijst dan aan in hoeverre de schooldag de leerlingen vermoeid heeft.

Wij meenen het beginsel der te volgen methode nu voldoende te hebben duidelijk gemaakt, maar verwachten bij de toepassing niet dadelijk een in alle opzichten schitterenden uitslag.

Doch de hand dient aan den ploeg te worden geslagen en, al doende, zal men leeren en zal men er ook in slagen de methode te verbeteren of eene andere, welke meer succes belooft, vinden.

De hand dient aan den ploeg te worden geslagen, want wij verwachten antwoord op zeer belangrijke vragen. Zoo o.a. op het vraagstuk of de lesduur van een uur voor kinderen ook te lang is.

Zooals bekend is, is deze vraag reeds een der onderwerpen waarmede de onderwijshygiëne zich bezig houdt, maar daarbij was meer het oog gericht op den physieken gezondheidstoestand van het schoolkind en is die tijdduur vrij wel veroordeeld, zoowel met het oog op de verontreiniging der lucht in het schoollokaal als, om het kort uit te drukken, met het oog op de behoefte aan beweging der individu's.

Hoe zal het antwoord op die vraag uit een psycho-physiologisch oogpunt beschouwd, luiden?

Burgerstein zegt terecht: ‘Men kan kinderen tot blijven zitten en stilzijn dwingen, maar men bedriege zich niet; als zij vermoeid zijn, zullen zij vaak uitrusten van den geestesarbeid en den gang van het onderwijs niet meer volgen. Dit zal in meer dan een opzicht schade voor hen zijn. Ontspanning na geestesarbeid mag niet door het achterdeurtje van de onoplettendheid in den leergang

binnensluipen. Dit is nooit op paedagogische gronden te verdedigen.'

Neen, integendeel, het leerplan moet zoo zijn ingericht, dat in zoo kort mogelijken tijd de grootst mogelijke hoeveelheid geestesarbeid verricht kan worden. De kinderen moeten met volle opmerkzaamheid het onderwijs kunnen volgen. In een half uur ingespannen arbeid bij volle geschiktheid van den geest, wordt er meer en vooral veel beters gedaan dan in den dubbelen tijd, als er reeds vermoeidheid is ingetreden.

Zoo het dus mogelijk ware, door bijzondere maatregelen de leerlingen frisch van geest tijdens het onderwijs te houden, dan zou men ook van hen het volle gebruik hunner arbeidskracht mogen eischen en misschien zou zoodoende den totalen duur van den leertijd verkort kunnen worden.

De experimenteele onderwijshygiëne kan ons alleen de stof leveren, ter beantwoording van al die vragen. Zij zijn belangrijk genoeg om er onze volle opmerkzaamheid op te vestigen en tot proefnemingen op te wekken, die door de schoolautoriteiten verdienen in de hand te worden gewerkt, omdat zij ons, door eene exacte behandeling van dit duistere gebied, beloven dichter en dichter tot de waarheid te brengen.

H. HEUKELS.

Aanteekeningen en opmerkingen.

RAOUST. - Toen onze geachte medewerker R.F., bij 't opmaken zijner belangwekkende aanteekening (in 't Aprilnummer van *de Gids*) betreffende een plaats uit de correspondentie van den Kardinaal de Granvelle, mij raadpleegde over de waarschijnlijke beteekenis en de afkomst van het woord *raoust* (na den maaltijd, après boire, was Prins Willem van Oranje, volgens den Doornikschen bisschop Morillon, altijd *raoust*), kon ik hem reeds dadelijk antwoorden dat het woord, dat in geen geval een gebruikelijk Fransch woord kon heeten, mij voorkwam geen Romaansch woord te zijn. Theoretisch toch zou *raoust* een Latijnsch **ragustum* onderstellen, gelijk *aoust* (modern *aoút*) aan **agustum* (den populair Latijnschen vorm van *augustum*) beantwoordt. En van dit woord was, ook bij Du Cange, geen spoor te ontdekken. Ik waagde toen de gissing dat het eene Fransche transscriptie was van het Duitsche (*be*)*rauscht*, een van die woorden dus die op drinken betrekking hebben (men denke aan *trinquer* en *faire trinque*, aan *faire carous* en *carousser*, aan 't Italiaansche *brindisi* en *brindeggiare*[1] en die, in de XVIe eeuw, door de Duitsche soldaten in de Romaansche landen in ruimer of kleiner kring zijn ingevoerd.

Wat ik sints dien tijd over *raoust* heb gezocht en gevonden, of

1) *Brindisi* is, zooals men weet, 't Duitsche *Bring dir es*. Omtrent *carous*, dat van 't Duitsche *garaus* wordt afgeleid (men zie bij Rabelais, *Pantagruel III*, prologue: trinquer caros et alluz = garaus und allaus trinken), zegt Henri Estienne, in den eersten der *Dialogues du nouveau françois italianisé* (1565): 'J'ay ouy dire souventes fois depuis mon retour, *Faire carous*, et quelquefois tout en un mot aussi *carousser*; et n'est-ce pas la raison de reteuir le mot propre des Alemans puisque le mestier vient d'eux?'

niet gevonden, voeg ik thans nog aan de vermelding dier gissing toe.

Twijfel aan de juistheid der copie (ik vermoedde een oogenblik dat de briefschrijver *saoul* had geschreven; maar dit woord had destijds nog de algemeene beteekenis van *verzadigd*, niet de bijzondere van *dronken*) is geweken sints ik het in andere brieven van Morillon heb teruggevonden. Ik vermeld ééne merkwaardige plaats, voorkomende in deel IX blz. 11 der *Correspondance du Cardinal de Granvelle*. Morillon vertelt daar hoe de 'Sieur d'Inchy' aan zijn eind is gekomen. Van Chasteau Cambresis, waar hij eenige soldaten had laten ophangen, keerde hij, na door zijn broeder goed te zijn onthaald geworden, terug naar Cambray ('retourna bien *rauste*, ainsy que son frère, gouverneur dudict lieu, l'avait traicté'). In dien toestand wierp hij zich, ofschoon ongewapend, 'avec une grande furie', op een troepje Franschen (uit een lateren brief, IX, 35, blijkt dat deze van achter een heg te voorschijn sprongen) en werd door een 'arquebusade' in den buik getroffen. Hij zeide dadelijk dat hij doodelijk gewond was en liet zich naar het kasteel terug brengen, waar hij den volgenden dag stierf.

't Is eigenaardig dat *raoust* hier voorkomt met een eenigszins gewijzigde spelling (*rauste*), 't geen de opvatting bevestigt, dat we hier niet met een woord uit de schrijftaal, maar met de transscriptie van een klankcomplex, dat den Doornikschen prelaat alleen uit de spreektaal bekend was, te doen hebben.

Daar de uitgever der Correspondentie, de heer Petiot, op laatstgenoemde plaats in een noot aanteekent 'rauste, pris de vin', kon ik onderstellen dat de geleerde Belg iets meer omtrent den oorsprong van het woord zou weten. Eene vriendelijke mededeeling echter uit de 'Archives du Royaume' leert mij dat die noot uit de copie der brieven waarnaar de uitgave vervaardigd is, is overgenomen ('Si dans un passage j'ai dit: pris de vin, c'est parce que la copie portait ces mots'). De heer Petiot verzekert mij tevens dat hij, om achter afkomst en beteekenis van 'het lastige woord' *raoust* te komen, alle glossaria der Belgische dialecten heeft geraadpleegd, maar nergens eene enkele aanwijzing heeft gevonden. Deze mededeeling kon mij niet verwonderen nadat prof. Wilmotte van Luik, de groote kenner der Waalsche tongvallen, mij eveneens geschreven had dat hij het woord nooit had ontmoet.

Wij hebben dus in *raoust* zelfs niet een Wallonisme, maar enkel een 'slang'woord te zien dat de bisschop van Doornik met bij-

zondere voorliefde gebruikte[1)], doch dat slechts een tijdelijk en beperkt bestaan heeft gehad en niet, zooals andere woorden van soortgelijke beteekenis, in de spreektaal is gebleven en van daar in de schrijftaal is opgenomen.

Tegen de conjectuur dat *raoust*, zoo het al niet eene zuivere transscriptie is van *berauscht* (want 't verdwijnen van het prefix *be-* kan vreemd schijnen), toch van het Duitsche *rausch* is afgeleid, kan geen bezwaar bestaan, aangezien dit woord (mhd. *rûsch*, ons *geruisch*), naar de verzekering van mijn collega dr. Symons, reeds in de XVIe eeuw in den eigenaardigen zin van ‘ebrietas’ (of eigenlijk ‘semi-ebrietas’) voorkomt[2)], zoowel in Opper- als in Nederduitsche tongvallen en, vermoedelijk door zeelui of kooplui, in het Zweedsch, Deensch, Engelsch en Nederlandsch is gedrongen. Misschien zou mijne conjectuur in dien zin gewijzigd moeten worden dat van het Vlaamsche woord *roes* (vermoedelijk aan een Nederduitsch *rûsch* ontleend), of van een werkwoord *roezen*, dat reeds in de XVIe eeuw kan bestaan hebben en dat de beteekenis had, dartel, uitgelaten (ook dronken) zijn, in de omgeving van den Doornikschen bisschop een participium *roest* (overgeschreven *raoust* of *rauste*) gevormd is geworden[3)].

Wat nu den zin van het woord betreft, zoo meen ik, met het oog zoowel op de voorgestelde afleiding als op het boven vermelde verhaal van den ‘Sieur d' Inchy’, dat Morillon niet bepaald bedoeld heeft Prins Willem als geregeld ‘stomdronken, tot niets meer in staat’ voor te stellen, maar als door den wijn in een hoogst opgewonden, half woeste stemming gebracht, die hem op de doodelijke verwonding zou hebben doen reageeren, des noods met een vloek, maar niet met een vrome verzuchting; hij ontkent niet bepaald dat de getroffen Prins kan gesproken hebben, maar wel dat hij, door den dood in een roes verrast, de beroemde, voor elk Nederlander onvergetelijke, woorden zou hebben gebezigd.

A.G.v.H.

1) Morillon bezigt gaarne, in zijne brieven, triviale uitdrukkingen.
2) De oudste plaats waar het woord, in den vereischten zin, in de letterkunde voorkomt, schijnt deze te zijn uit Fischart's Gargantua (eerste uitgave 1575) ‘Kont doch jener Predikautz (sic! variante: Predigkauz), wie im Sauffteuffel steht, am besten predigen, wann er *eyn rausch* hat.’
3) Als transscriptie van een Vlaamsch woord vermeld ik nog, uit Morillon's brieven, *Corresp.* IX, 104 *la vard* = le canal, de vaart.

* * *

DECADENTEN. - Men heeft al vrij wat definities en omschrijvingen beproefd van hetgeen in de kunst en de letteren onder *decadentie* en *decadenten* verstaan moet worden. Bourget schreef in zijn studie over Baudelaire in het 1e deel *Essais de psychologie contemporaine* een hoofdstuk: 'Théorie de la décadence.' Charles Morice heeft, van zijn zeer geavanceerd standpunt, over de Fransche *décadents* gesproken in het hoofdstuk 'Formules nouvelles' van *La littérature de tout à l'heure*. Max Nordau rangschikt in zijn bekend boek de decadenten onder de gedegenereerden. En wanneer men aan het zoeken gaat zal er zeker nog menige studie overen definitie van de moderne en niet moderne decadenten gevonden kunnen worden. Maar ik betwijfel, of iets van dat alles zal kunnen halen bij de in zijn kernachtige kortheid en preciesheid allesafdoende verklaring, welke men aantreft in de onlangs verschenen 4de aflevering van *Woordenschat, verklaring van woorden en uitdrukkingen onder redactie van Taco H. de Beer en Dr. E. Laurillard*. Daar lezen wij:

> 'D e c a d e n t s , jonge dichtergroep in Frankrijk, die zich tot taak stelde alles anders te doen en te zeggen dan anderen vóor hen.'

En dan - nu men tòch aan het verklaren was, ging dit in ééne moeite door -:

> 'Andere even groote genieën gaven zich de namen van Parnassiens, Olympiens en derg.'

Opgedragen aan de *Alliance française*.

J.N.v.H.

* * *

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER BATAAFSCHE REPUBLIEK. (*The autobiography of Theobald Wolfe Tone, ed. by R.B. O'Brien*, 2 *vols.* 1893.) - Het gebrek aan Hollandsche gedenkschriften wordt zeker niet vergoed door de opteekeningen van vreemden over hun verblijf in ons land, - wie heeft niet onvoldaan de mémoires van Lombard de Langres of van Marmont neergelegd, wanneer hij er

een opheldering in had gezocht voor onze geschiedenis op den overgang der 18e naar de 19e eeuw?

Maar hier en daar is toch ook bij vreemden een lichtstraal op te vangen die den verwarden en duisteren tijd van onze Bataafsche republiek met een plotseling schijnsel verklaart.

Hoe had ik altoos verlangd om het ‘Leven van Wolfe Tone’ te leeren kennen! Mij dacht, die voorlooper van de Fenians, die Iersche patriot, die als afgezant zijner partijgenooten gedurende de jaren 1796-1798 in Frankrijk en Holland heeft verkeerd en gewerkt, die de machthebbers der groote republiek heeft aangespoord om zijn land te helpen ook een republiek te worden, die expedities mede heeft voorbereid en die heeft deelgenomen aan den tocht van 1796, die met allerlei Fransche en Bataafsche staatslui en generaals en admiraals in aanraking is geweest, die de confidenties heeft opgevangen van Hoche en Daendels, en die last not least een uitvoerig dagboek heeft bijgehouden van zijn ervaringen, - mij dacht die man zal mij iets kunnen vertellen wat niet banaal, wat niet reeds versleten is eer men nog heeft opgemerkt dat het voor nieuw wil doorgaan.

De kunst was om dien ‘Wolfe Tone’ te krijgen ....

Thans ligt het onvindbare boek voor me, een herdruk van het journaal, twee jaar geleden in Londen verschenen.

- Valt het tegen? -

Natuurlijk valt het tegen. Maar dat is juist het mooie van de dingen dat ze anders zijn dan onze voorstelling. Verbeeld u dat men altoos vond wat men zocht. Hoe gauw zou het met ons zoeken gedaan zijn!

Misschien was het goed om achter dezen laatsten zin nog een tweede uitroepingsteeken te plaatsen. Om u te toonen, waarde niet-lezer, dat dit mijn opinie is, en dat ik u volkomen vrijlaat, ja zelfs ernstig aanraad een geheel andere meening voor de uwe te kiezen. Ik houd niet van gedrang, ook niet rondom opinies.

Daarom ben ik blij dat uit dit boek, waardoor ik kennis hoopte te maken met Fransche en Bataafsche generaals, mij vooreerst en voor alle dingen: the real true Irishman (lees: *ra'le thrue Oirishman*) tegemoet komt. De goedhartige en luchthartige Ier, die met een deuntje en een glas whiskey de wolken van zijn verdriet wegdrijft. Galant en moedig en dol en een liefhebber van pret, en ook zeer trouw van aard, en hartstochtelijk gehecht aan zijn geboortegrond,

een bitter vijand van wien hij als Ierlands vijand aanziet. Wij kennen dien Irishman uit Charles Lever's romans, en hier herkennen wij hem dadelijk; wij gaan met hem meê, wij gelooven in zijn overtuiging, - want zijn entrain is onweerstaanbaar, - en wij zouden bijna vergeten wat onze oorspronkelijke aanleiding was om de kennis van Wolfe Tone te zoeken.

Och, of wij ook zulke autobiographiën rijk waren van mannen onzer eigen geschiedenis! Maar het ligt niet in ons karakter om zich bloot te geven. Een zwijger was onze held, en onze geschiedenis, de waarheid van ons volksleven, ondanks een zeker vertoon van gedoe en gepraat, zwijgt en mokt.

Het was in 1797 dat Wolfe Tone in Holland kwam. Gij herinnert u wel in 't algemeen de voorvallen van dat jaar: het onvruchtbare gekibbel der partijen, de volksstemming die de met zooveel moeite gebaarde staatsregeling verwierp, de nieuwe beraadslagingen die doodliepen als tegen een blinden muur, en tot afwisseling: de geweldige schok aan onzen nationalen trots toegebracht door den afloop van den zeeslag bij Kamperduin, die het beste deel onzer vloot den Engelschen in handen deed vallen.

Die slag bij Kamperduin, waarin de admiraal De Winter werd gevangen genomen, - hoe lang heeft zijn uitwerking nog nagetrild in het Hollandsche hart! Lees er het vijfde deel van de Jonge's Geschiedenis van ons zeewezen eens op na; gij zult geen berouw hebben over den besteden tijd. Thans is die gebeurtenis niets meer voor ons dan een flauw geraas op een heel verren afstand. En onze moderne geschiedschrijvers, - voor wie de Jonge is wat Jozef was voor de Egyptenaars uit Mozes' tijd[1)], - gebruiken dien slag bij Kamperduin alleen om hem knapjes onder te brengen in een paragraaf die een handigen overgang maakt tusschen twee andere paragrafen. Inkt en papier, papier en inkt; zoek dat bij zulke menschen, maar geen poging om het voorbijgegaan leven weder op te rakelen uit den duisteren schoot van den tijd.

Nu moet ge daarenboven weten dat in hetzelfde jaar 1797 Bonaparte zijn campagne tegen Oostenrijk geëindigd heeft door

1) Zelfs Dr. Mendels aan wiens ijver en bekwaamheid wij het niet genoeg te waardeeren en niet genoeg gewaardeerde leven van Daendels verschuldigd zijn, heeft vergeten de Jonge op te slaan. Hij zou daar anders een vingerwijzing gevonden hebben naar wat hij vergeefs zocht (H.W. Daendels p. 120).

den wapenstilstand van Leoben en dat die preliminairen van Leoben nog voor het einde van 't jaar tot den vrede van Campo-Formio zullen leiden. Ook met Engeland zijn onderhandelingen op til. Zal de groote Republiek met al haar vijanden een vergelijk sluiten? zal de rust in Europà terugkeeren? Of zal Frankrijk, in vrede met de andere volken, zijn krachten kunnen aanwenden tegen het machtige hebzuchtige Engeland?

Kijk, hier heeft de Bataafsche republiek haar kans, - haar éenige kans van al die revolutiejaren, zoo wij goed zien. Met toestemming en onder aansporing van Frankrijk heeft Holland in de buurt van Texel een geduchte vloot bijeengebracht; 15000 man Bataafsche troepen zullen daarmede naar Ierland worden getransporteerd; en het zal een Hollandsche onderneming wezen. Want zoo de Fransche vloot in Brest niet gereed komt, gaat de Bataafsche op haar eigen gelegenheid, en generaal Hoche die in aanmerking kwam voor het opperbevel der expeditie, heeft afstand gedaan ten behoeve van Daendels.

Is het edelmoedigheid of is 't berekening? Frankrijk wil aan de Bataven de gelegenheid geven te toonen wat er nog van de oude deugd in hen zit. En zij spannen alle zeilen bij; er bestaat immers verwachting van een goeden uitslag. Ierland is de kwetsbare plek van Groot-Brittannië. De landing van een klein leger kan het groene eiland in opstand brengen, en de Engelsche vloot, verzwakt door de muiterijen van het zeevolk, zal denkelijk niet in staat wezen den overtocht der troepen te beletten.

Voelt ge niet iets voor de spanning en voor den hartstochtelijken ijver van Daendels? Kamperduin ligt nog in de blauwe toekomst, en het comité der Marine, met de andere comité's, is werkelijk flink in de weer. Er wordt uitstekend gezorgd voor de uitrusting.

Generaal Hoche moest lachen om het vuur van de bedaarde Hollanders. ‘Het is hun laatste kans,’ zeide hij. ‘Zij weten hoever ze achterop zijn gekomen in Europa, en zij zetten alles op het spel om hun eer te redden. Want als deze tocht misloopt, zijn zij geruïneerd. Zij lijken op iemand die niets meer heeft overgehouden dan een broek en een franc; nu brengt hij dat laatste geldstuk in de loterij, in de hoop dat hij zich met zijn winst een fatsoenlijke jas zal kunnen koopen. Daar gaat de laatste verwachting der Bataven!’

In dien tijd kwam Wolfe Tone op het Hollandsch grondgebied.

Hij begaf zich naar de vloot bij Texel, als agent van de Iersche revolutionnaire partij.

Hoe kalm vond hij het land dat hij doortrok! De huizen en de tuinen en de akkers zoo net, en zoo volmaakt in overeenstemming met het karakter van de streek, voet bij voet ontworsteld aan het water. De wilde natuurlijkheid van een Engelsch park paste hier niet. En het volk zoo goedig, deftig en langzaam; een beetje belachelijk misschien in den ernst van zijn kleinheid - wat deed de voorzitter der volksvertegenwoordiging altoos met een hamer in zijn hand alsof hij een auctie leidde en koopjes toewees! - doch maar een heel klein beetje belachelijk, en die belachelijkheid nog getemperd door eenvoud en oprechtheid! Hoe proper het militair, hoe knap gepoetst en kleurig uitgedost! In den Haag zag Wolfe Tone een regiment exerceeren; en op een afstand was een Fransch bataillon aan zijn exercities bezig.

Hij kon dus de vergelijking maken tusschen onze troepen en de zijnen (want hij rekende zich tot het Fransche leger).

'Geen kwestie', zegt hij, 'dat de Hollanders veel precieser exerceeren dan onze troepen; de manschappen zijn ook grooter en flinker en beter onderhouden. Niemand die, uit de verte, bij den eersten oogopslag niet de voorkeur zou geven aan de Hollanders. Maar toen de exercitie was afgeloopen kwam ik dichter bij, en zag, op eens, in de Franschen een opgewektheid en vuur, het teeken van hun onstuimigen moed, dat bij de anderen geheel ontbrak. Ik zou geen oogenblik geaarzeld hebben om met ons kleine bataillon het Hollandsch regiment aan te vallen, en wij zouden hen geklopt hebben. Het deed mij heusch pleizier om de fierheid van onze soldaten te zien, toen zij de anderen voorbijmarcheerden; ik moest lachen en moet het nog doen, om de airs waarmede zij op hen neerzagen. Ze leeken me echte soldaten, bij de hand, scherp uit de oogen kijkend en onvervaard; de Hollanders schenen, naast hen, een troep kleeremakers. Maar met de Franschen moet men oppassen. Zij hebben hun eischen. Als de mode is een das te dragen, wil de Fransche soldaat niet dat men hem vertelt hoe hij zijn das moet knoopen. Zijn shako, eveneens, is zijn volstrekt eigendom. Hij moet hem op alle mogelijke wijs kunnen probeeren en draaien, dat hij met zijn physionomie harmonieert. Als hij in die belangrijke en noodzakelijke aangelegenheden over zichzelf tevreden is, dan is hij klaar om de wereld te bevechten, en Caesar zelf is

niet moediger dan die fatten; want iedere soldaat in Frankrijk is een fat. Ik heb ze gezien dat de kleeren hun bij het lijf hingen als lompen, maar nooit zag ik een das van hen die niet behoorlijk was gestrikt, en een shako die hun niet kranig op het hoofd stond.'

Toen Wolfe Tone aan den Helder kwam, kreeg hij toch hart voor de Hollandsche troepen 'with their round, honest and unmeaning faces', die Ierland in zijn strijd tegen Groot-Brittannië gingen bijstaan; en de admiraal de Winter, maar vooral de generaal Daendels verkreeg zijn achting en zelfs zijn bewondering. Hij hield van de open, flinke manieren der Hollandsche bevelhebbers.

Het was toch geheel iets anders of men met eerlijke Hollanders te doen had, zoodra de landing in Ierland was geschied, dan wel met Fransche commissarissen die hun zak zochten te vullen. 'Geloof me', zei Daendels tot Wolfe Tone, wanneer ze samen spraken over de toekomst; 'ik weet te goed wat *esprit de corps* is om de Iersche militie te willen vernederen door de opneming in de Hollandsche bataillons; en wat het proviandeeren der troepen betreft, er zal geen plundering plaats hebben, want ik houd het oog op allen en alles; ik ben eigenlijk beter administrateur dan generaal.'

Wat was hij al niet, die Daendels! Wat voelde hij zich al niet in die dagen! Hij was nog meer enthousiast dan zijn troepen, 'en', zeide hij tot Wolfe Tone, 'ik heb nooit zooveel geestdrift gezien bij soldaten als thans bij de mijnen, zelfs niet in de beste dagen der rovolutie.'

Midden Juli zou de vloot uitzeilen. Maar de wind woei op de kust, de tegenwind bleef aanhouden. Juli ging voorbij; Augustus kwam en Augustus ging voorbij, altoos tegenwind. Inmiddels kreeg het Engelsche eskader dat voor de kust kruiste versterkingen. Iedere dag die verloren werd zette de expeditie een dubbel getal dagen achteruit, omdat de hinderpalen op zee grooter werden en de Engelschen hun stelling in Ierland verbeterden.

's Avonds liepen Daendels en Wolfe Tone in druk onderhoud over het scheepsdek en smeedden nieuwe plannen. De landing in Ierland zou men moeten opgeven, dacht Daendels, maar waarom kon men niet Yarmouth aandoen, daar blijven kampeeren totdat nog eens 14.000 man uit Holland waren overgebracht, en dan tegen Londen oprukken? Hij zou het doen!

Was het niet beter om direkt naar Harwich te zeilen, sloeg Wolfe Tone voor, zich door een stouten marsch van Londen meester

te maken, en met hulp van de Ieren in Londen de stad te dreigen in brand te steken, zoo de Engelschen niet naar hun voorwaarden luisterden?

Of naar Schotland te gaan, zei Daendels weer, en de streek tusschen Edinburg en Glasgow bezet te houden, en daar te wachten op de Ieren die uit hun land zouden oversteken?[1)]

Lieve Hemel, dacht Wolfe Tone bij zichzelf. Wat meent hij wel van de Ieren? De generaal mag blij zijn als ze in hun eigen land een militie willen vormen.

De denkbeelden van die mannen werden al avontuurlijker. Er ligt iets doldriftigs en fantastisch in Daendels. Hij wil het lot dwingen alsof hij een Bonaparte is. En hij wordt eigenzinnig en hardnekkig .....

De goede verstandhouding met den admiraal de Winter eindigde, de troepen werden ontevreden .....

De expeditie, zooals Daendels ze zich had voorgesteld, was mislukt.

Door tegenwind, door tegenkans!

En de rust in Holland! De bedaardheid ondanks het groote verdriet van hen die de wedergeboorte van het Holland van ouds hadden gehoopt te beleven. De heggen van de tuinen werden gladgeschoren als voorheen, de troepen met blinkende knoopen exerceerden weder nauwgezet in de Maliebaan, en de voorzitter der volksvertegenwoordiging manoeuvreerde op nieuw met zijn auctiehamer.

Kamperduin en de vernietiging van de Hollandsche vloot lag toen nog in de toekomst, maar de vernedering was er reeds in die Septembermaand van 1797 toen Wolfe Tone onverrichter zake naar Frankrijk terugkeerde.

Daar viel die noodlottige slag van de nederlaag bij Kamperduin. Waarom zeilde de Bataafsche vloot het sterker Engelsch eskader te gemoet? De beweging had geen doel. Het was een luxe-tocht naar het verderf. De Winter had gewaarschuwd; maar de machthebbers in den Haag gaven strikte bevelen; hij moest gehoorzamen. Was er nog sprake van den haveloozen man die zijn laatsten gulden opzet in de hoop dat hij een nieuwe plunje zal verdienen? Neen, hier geschiedde iets anders: de berooide kerel smeet zijn

1) Over dit plan van Daendels, vgl. de Jonge V 293.

laatste duit in roekelooze domheid weg. Hij was geruïneerd.

Geruïneerd, niet alleen tegenover de Engelschen, maar ook, maar vooral tegenover de Franschen. De Bataafsche republiek had haar consistentie verloren. Allerlei fantastische plannen dwarrelden nog door de lucht; en zichzelf wilde men het toen nog niet bekennen, maar de waarheid luidde: het land was een *corpus vile* geworden, waarmede Frankrijk vrij kon experimenteeren[1)].

O dat zwijgende rustige land waarover de witte wolkjes heendrijven! Die kleine gepoetste landstreek met haar ronde, nietszeggende physionomie, - en haar verborgen mokkende trots, haar eigenzinnige fantasieën, haar groot verdriet en haar gevoel van vernedering! De last dien zij niet uiten kan!

Een oogenblik schemert het beeld van dat land voor ons oog in de bladzijden van Wolfe Tone's dagboek.

En Wolfe Tone!

Een jaar na den slag van Kamperduin stierf hij, door de Engelschen gepakt, in de gevangenis te Dublin.

'Liefste', schreef hij, 10 November 1798, aan zijn vrouw uit de *Provost prison* van Ierlands hoofdstad.

'Liefste, - Eindelijk is het uur gekomen dat wij afscheid moeten nemen. Geen woorden kunnen zeggen wat ik voor u en onze kinderen gevoel, ik zal het daarom niet beproeven; te klagen zou uw moed en den mijne onwaardig zijn; gij kunt er gerust op zijn dat ik zal sterven zooals ik geleefd heb, en dat gij u niet voor mij zult behoeven te schamen.

..... Ik kan dezen brief niet afmaken, denk dat gij nu de eenige overgebleven zijt om voor onze lieve kinderen te zorgen. God Almachtig zegene u allen.'

W.G.C.B.

1) In dezen gedachtengang is van het hoogste belang een zeer geheim rapport (ongeteekend) van admiraal de Winter aan het Uitvoerend Bewind, 15 October 1798. (In portefeuille Dassevaal n°. 113 op het Rijksarchief.) Ik geloof niet dat het ooit de aandacht van een onzer geschiedvorschers getrokken heeft.

Eersteling.

Klein handje klopt in diepen nacht
Aan 't venster zacht,
Aan 't venster zacht,
Vraagt: ‘Mag ik binnenkomen?’
Legt bij zijn vleugeltjes buiten af,
En heeft het plaatsje dat men hem gaf
Gauw ingenomen.

Moe zwervertje - na reize - ligt
Met oogen dicht,
Met oogen dicht
In vasten slaap gevangen,
Maar, glanzend door de nêer oogelêen,
Vloeit hemellicht, dat daarin scheen
Vóór 't reisaanvangen.

Als een jong vogeltje sâamgekroeld,
Warmpjes omwoeld,
Warmpjes omwoeld
Door sneeuwrein, roosfijn linnen,
De knietjes hoog en de vuistjes toe
Droomt het, en laat aardlevengedoe
Rustig beginnen.

Over moedertjes mat gelaat
Een weerglans gaat,
Een weerglans gaat
Van kindje's vredig droomen;
Hij ziet nog een strookje hemel daarin,
Zij voelt van zoeten hemel 't begin
Over zich komen.

De stille nachtekamer is
   - Geheimenis,
   Geheimenis
Van leven's teer ontglimmen -
Als een bedecel vol heilgenschijn,
Waar ranke lichtenglen vleugelfijn
   In nederklimmen.

De huisgenooten als verdwaasd
   Komen verbaasd,
   Zoetjes verbaasd,
Al voetentippend binnen;
Kijken 't gekomene kindjen aan,
Voelen iets teeders bloeien gaan
   In 't harte-binnen.

't Reine en teedere ontbloeit in 't gemoed,
   Als kwam 't met spoed,
   Met blijden spoed
't Kindje tegen gevlogen,
Gelijk een groet van de Meie zoet
In groene weiden opengaan doet
   Blij bloemenoogen.

Zachtjes, zachtjes, zachtjes aan
   De engelen gaan,
   De engelen gaan,
Die klein kindje geleidden
Op den weg naar zijn aardsch tehuis.
Kind en moeder naar 't vleuglengeruisch
   Luisteren beiden.

Den vader is 't nog als in droom:
   Na wilden stroom,
   Stormenden stroom
Van wee, windstilte en suizen
Van harmonieën, nooit eer verstaan ...
Hij vindt geen woorden; tòch in hem gaan
   Lofliedren ruizen.

Telkens keeren zijn oogen weer,
Heel teeder weer,
Heel teeder weer
Tot haar, die rust na 't lijen.
- Kan daar mysterie lieflijker zijn
Dan het ontluiken van bloemkelkrein
Moederverblijen?

Inniglijk neemt hij haar handen saam,
Fluistert haar naam,
Haar n i e u w e n naam:
'M o e d e r !' En nader, al nader,
Neigt hij zijn hoofd tot het hare. - Têerst,
Wijdend zijn leven, aadmen voor 't eerst
Haar lippen: 'V a d e r .'

Zegenszon is hun opgegaan!
Dat heeft gedaan,
Dat heeft gedaan
Klein handje's licht bewegen.
Is 't niet of 't leventje aan 't hart hun gelegd
Met ernstig' zachtbiddende oogjes zegt:
'Zegen om zegen?'

't Is of zij wijlen hand in hand
In heilig land,
In heilig land,
Begunstigde uitverkoornen!
Zij dragen 't kindbloempje en houden 't hoog,
Dat zonne kussen en koestren moog
Lief Eerstgeboorne.

En in hen zelf met heilgen gloed
Nu bloeien doet,
Nu bloeien doet
Liefde-Gebenedijde
Een hoog verlangen, sterk en rein
Om 't aanvertrouwde waard te zijn
Ten allen tijde.

Stilte is om beiden. Morgen lacht,
   En schaduwzacht
   Slipt weg de nacht.
Zij hebben hem geborgen,
In 't veiligst plekje van hun gemoed
Dien heil'gen Nacht met zijn zonnegroet
   Schooner dan Morgen!

MARIE BODDAERT.

Twee liedjes naar ouden trant.

I.

In het Oosten rees de maan,
Stak er al de sterretjes aan,
  Deed ze lustig branden.
't Blikkerde en flikkerde overal
Op de heuvels, in het dal
  En over de stille landen.

Jublend steeg 't gewiekt geluid
Nachtegaals trompetjen uit,
  En het windje stroomde
Zacht langs bladerkroon en tak
Van het groene looverdak,
  Waar Lizette droomde.

't Schoone blonde kind daar leî
Dicht met de oogjes allebeî
  En de lipjes open.
Door de takken kwam het licht
Over haren en gezicht
  Sluiksgewijs gekropen.

Was 'k, Lizette-lief, de maan,
'k Raakte, kind, uw hartjen aan,
  Deed van liefde 't branden.
En mijn bleeke zonnepracht
Spreidde ik om uw schouders zacht
  Met mijn leliehanden.

II.

Vogeltje, stipje in de lucht, zoo klein,
Zoudt gij mijn eigen beeld niet zijn?

Hoog, omhoog, waar de wolken gaan,
Laat gij uw klapprende wiekjes slaan,
Twettert en twinkelt ge uw zilveren lied,
En de menschen omlaag, die hooren u niet.
Zijt gij bekoord door uw eigen zang?
Twettert gij daarom zoo luid en lang?
Strooit ge daarom op 't windjen uit
Zonnige sterretjes goudgeluid?
Stil, als een scheepje op het water, zacht,
Wiegt ge u een wijl op uw donzen schacht;
Torens en huizen en menschen zijn
Zoo ver en zoo laag en zoo klein, zoo klein.
't Wereldsch geluid dringt maar flauw, heel flauw,
Door tot u, zanger van 't hemelblauw,
Smarten en vreugden en wat daar is
Blijft voor uw oogen geheimenis.
Slechts om u heen, in den zonneschijn,
Leven en zweven uw liedjes fijn;
Drijven ze als vlokjes zilverschuim
Op de deinende golfjes van 't hemelruim.
Dobbren zij weg, waar de wind ze leidt ....
Door der blauwige ruimten oneindigheid .....

Maar van enkel zonneschijn leeft gij niet,
En uw hongerig maagje, dat vult geen lied.

Vogeltje, stipje in de lucht, zoo klein,
Zoudt gij mijn eigen beeld niet zijn?

G.H. PRIEM.

Letterkundige kroniek.

Lady Lindsay, *The Kings last Vigil and other Poems*. London. 1895.

Engeland, dat nog altijd het klassieke land der ‘novels’ blijft - een heerlijke toevlucht voor de handjes die geen Franschen roman mogen of durven aanvatten, - is tegenwoordig, al laat de Poet Laureate nog steeds op zich wachten en al behooren dichters als Swinburne, William Morris, Ernest Henley tot de zeer zeldzamen, ook weer ‘een nest van zangvogeltjes’ geworden, vogeltjes van velerlei geluid en van diverse pluimage.

Gracielijk gevederd, met een aristocratisch kuifje op het bewegelijk kopje, en lieve, musicale toontjes in haar gorgel - ‘een eigen geluid,’ een persoonlijk toontje, zooals door de letterkundige critici der Engelsche dagbladen, die het natuurlijk het best weten kunnen, verzekerd wordt, - heeft de adellijke dame wier verzenbundel wij hier aankondigen, een plaatsje van meer dan gewone beteekenis weten in te nemen op de bloesemrijke takken van den Engelschen boomgaard.

Midden in den mist van Londen heeft dit zangvogeltje het eerst zijn zacht getjilp laten hooren; maar er was voor gezorgd dat de lucht die door het fijne keeltje naar binnen werd gezogen, met die vochtige, vunzige dampen niets gemeen had: in de deftige, rijk gestoffeerde woning van een ‘Chairman of the House of Commons’ werd zij geboren; de tweede zoon van Lord Southampton, the Right Honorable Henry Fitz Roy, lid van Her Majesty's Privy Council en vriend van Lord Palmerston, was haar vader.

Fijne snarenmuziek klonk rond haar wiegje; want hare moeder, de tweede dochter van Baron Nathan de Rothschild, was een door-

en-door musicale vrouw en gold voor een van de beste harpspeelsters der hoofdstad; in het huis harer grootmoeder verkeerden mannen als Mendelssohn en Rossini.

Naast letterkunde en muziek werd in het huis haars vaders ook de schilderkunst geëerd en beoefend, en het kleine meisje, dat reeds zeer vroeg werd meegenomen op vele en lange reizen, zocht in de reisnecessaire altijd het eerst naar papier en potlood, om geen dag zonder een geteekend schetsje of een geschreven verhaaltje - nulla dies sine linea! - te laten voorbijgaan. De ‘nurserymaid’ moest van het zesjarige kind reeds allerlei verhaaltjes aanhooren; was er voor luisteren geen tijd, dan kon het kindermeisje de verhaaltjes lezen, wanneer zij de kleine, die ze zorgvuldig had opgeschreven, naar bed had gebracht. Zelfs daar, achter de neteldoeksche bedgordijntjes, liet de Muze haar kleine kweekeling niet geheel met rust. En mochten nachtlicht en schrijfgereedschap worden weggenomen, omdat de kleine zangster slapen moest, dan wist het slimme Muzenkind haar bewaakster nog wel eens te verschalken; dan sloop ze stil naar de latafel, scheurde stukjes van het papier waarop de mooie jurkjes lagen uitgespreid, zocht een speld en prikte in die papiertjes de woorden en de rijmen die haar den volgenden morgen moesten helpen om de versregels terug te vinden die zij, in de stilte van den nacht, in haar kinderhoofdje had hooren zingen.

Toen het kleine meisje een jonge dame en de jonge dame een jonge vrouw was geworden, scheen het alsof muziek en schilderkunst, waarin hare rijke gaven zich door een zorgvuldige opleiding gestadig hadden kunnen ontwikkelen, de ‘enfantine chimère’ der letterkundige kunst voor goed achter zich hadden weggeschoven, in den rooskleurigen nevel der kinderjaren.

Maar de begaafde vrouw, die luid werd toegejuicht als ze haar muziek voordroeg in den kring der hooge vrienden die hare woning geregeld bezochten en nog bezoeken - een Sir Alfred Lyall, een Lecky, Bret Harte, Sir Edward Burne Jones, Mrs. Humphry Ward, en vele anderen, vooral ook de Schotsche Nederlander Lord Reay en zijne echtgenoote - en die door hare zeer geprezen aquarellen het lidmaatschap verwierf van het ‘Royal Institute of Painters in Watercolours,’ had toch blijkbaar in haar ziel iets overgehouden van dat oude kinderheimwee naar de stille, eenzame kamer, naar de oude stukjes papier en de pen der kinderjaren.

In 1890 verscheen een bundeltje verzen, - vijf-en-zeventig liedjes

- onder den eenvoudigen titel *Lyrics* saamgebonden en ‘to the Memory of my Mother’ opgedragen; aardige berijmde verhaaltjes, vol kleurige fantaisie, stemmingsliedjes, ‘Songs of nature’ en ‘Songs of love’, geestig gesplitst in ‘Her Songs’ en ‘His Songs’, zonder pretensie, maar met wezenlijk sentiment, in rijke verscheidenheid van rijm en rythmus gedicht. In de minneliedjes klinkt een enkele maal een volle toon van uitbarstende passie, maar om spoedig over te gaan in zoet gevlei en geestig gefluister of zich op te lossen in dien stillen klank van vroomheid die, in Lady Lindsay's gedichtjes, telkens de ernstige opvoeding verraadt van de Engelsche dochter van hoogen huize.

Mijn oog valt, bij het doorbladeren van *Lyrics* op deze kleine ‘Romance’:

A little maid sat sewing,
On the doorstep sewed she:
‘I'll bide me here till the hot noon's near,
And my love rides back to me.’

He came. It was chilly evening;
The tears from her eyelids fell;
But when he drew nigh the teardrops grew dry -
And there's nothing more to tell.

Iets van het leven der dichteres schijnt nu en dan door te schemeren tusschen de kleine versregeltjes en de korte strofen, lijden wellicht, maar zacht gestemd en door den vriendelijken glimlach van Engelschen ‘humour’ geestig weggestreeld. Zoo blijft mijn bladerende vinger even rusten bij ‘An old book.’

An old torn book, with one pale rose
Crushed in its yellow pages:
I have not held it in my hand,
Nor read it thus, for ages.

Nay, formerly, the print was good;
Or else mine eyes were better,
For now they're full of tears - too full
To see a single letter!

In 1892 verscheen een allerliefst bundeltje met kinderversjes, *A String of Beads*, al weer vol zacht gevoel en ongekunstelde vroolijkheid, de deuntjes en refreinen der kinderspelen vermengend met een lesje van levenservaring, een ernstig woordje voor de toekomst, dat zwevend voorbijgaat tusschen de huppelende versregels en de vroolijke tafereeltjes der schooljaren door, maar dat toch eventjes wordt opgevangen en aangehoord: frissche en gezonde kinderpoëzie voor stoeiende jongens en spelende meisjes, netjes in de kleeren.

In 't zelfde jaar kwam, naast de dichteres, ook de aardige en smaakvolle vertelster die Lady Lindsay in vroeger jaren in kleinen kring geweest was, nog eens weer aan het woord. Een mooi boekdeeltje van een driehonderd bladzijden, met een tiental ‘Stories’, waarvan de eerste, *The Philosopher's Window*, aan het geheel den titel gaf, vergastte de Engelsche lezers op eenige lieve, boeiende vertellingen, eenvoudig van toon, rijk aan gezond gevoel en opwekkend gekleurd door de optimistische levensopvatting der schrijfster, die de vrucht mag heeten van de vroomheid en den humor eener Engelsche vrouwenziel. Iets van Dickens, beter nog, van François Coppée of Alphonse Daudet's ‘Contes du lundi’, nu en dan een al te sentimenteel toontje, maar altijd fijn, levendig van stijl in de beschrijving en ongekunsteld realistisch in den dialoog; verhaaltjes die voor een Nederlandsche familiecourant als feuilletonlectuur gerust kunnen worden aanbevolen. Over den inhoud van het tiental zal ik verder het geheim maar bewaren, 't aan de professionneele vertaalsters onzer dagbladen overlatend ze tot ons publiek te brengen. Een paar titels alleen mogen al vast haar aandacht een weinig prikkelen: ‘The philosopher's window’, ‘The Story af a Railway journey’, ‘Poor Miss Backenthorpe’, ‘Letitia's long day’, ‘The rudiments of a romance’, ‘A London Story’, ‘When Poverty comes in ...’ Lady Lindsay kent zeer goed het droevig slot van dat bekende spreekwoord ‘Als de armoede de deur in komt ...’ Maar 't is juist om er een ander, een moediger en vroolijker slot aan te maken dat zij haar verhaaltje schreef: ‘When Poverty comes in at the door, bid Love stand ready to defy him!’

En nu onlangs, het jaartal 1895 op het titelblad dragend, weer een nieuwe verzenbundel, 't laatste werk der schrijfster, ‘*The King's Last Vigil and other Poems*.’ De uitgevers, Kegan Paul, Trench, Trübner and Co., zenden u gaarne, met het keurig gebon-

den boekje, een overzicht van het oordeel der Engelsche pers, en gij staat verbaasd over het groot aantal Engelsche, Schotsche en Iersche bladen die zich met het bundeltje van Lady Lindsay hebben bezig gehouden, alle, blijkens de aangehaalde volzinnen, met een woord van lof en sympathie voor deze nieuwe uiting van den poëtischen aanleg en het dichterlijk talent der schrijfster. Een vriendelijk woord van ‘the grand Old man’, waarschijnlijk uit een particulieren brief van Mr. Gladstone gecopiëerd, opent de rij der bijvalsbetuigingen en aanbevelingen, die met een vleiend citaat van het toekomstblad ‘New Age’ besloten wordt. 't Schijnt wel dat oud en jong, staatslieden en dames, Engelschman en Ier, met Lady Lindsay's laatste dichtwerk zijn ingenomen.

Nu en dan klinkt de lof wat overdreven; - er zijn in Engeland zeker grooter dichters, fijner verskunstenaars dan deze. Maar de ernstige ‘Academy’, die zijn best deed, hoe ‘moeilijk 't ook viel, om op gematigden toon te spreken over een boekje waarover zooveel uitbundige lof was uitgegoten,’ noemde de schrijfster toch ‘a poetress of real charm’ en erkende dat zij beschikt over ‘the makings of a fine poet.’ En wanneer nu de ‘Scotsman’ aanteekent: ‘The versification is always faultless’ - een oordeel dat nergens weersproken wordt - dan kan de schrijfster, al zal zij zeker nooit voor ‘Poet Laureate’ in aanmerking komen, toch met voldoening haar boekje de wereld zien doorgaan en met eenig zelfvertrouwen haar letterkundigen arbeid voortzetten.

Het berijmd, in strofen gesplitste, verhaal van ‘des Konings laatste nachtwaak’ moge niet heel treffend zijn, eer wat ouderwetsch en eentonig in zijn romantische mystiek, er komen in den bundel andere gedichtjes voor die de ‘eenvoudige bekoring’ waarvan de ‘Academy’ gewaagde, en den lof van een meer dan ordinaire verskunst - bijna alle strofische verssoorten, van het Sonnet en de Ode tot de Villanelle en het Rondeau, zijn vertegenwoordigd, - allerminst logenstraffen.

Een enkel Sonnet schrijf ik over; 't is betiteld ‘Of Music’.

> Say, whence comes Music? Dwells she in the lyre,
> Rocked by deep strings? And prisoned, hid in wood,
> Sweet Dryad-like, sings she from out the rood
> Of lute or viol, nor of song can tire

But bids her voice again herself inspire -
Sometimes with merry, oft with plaintive mood, -
Immortal since yon day when old Pan stood
And through the rushes breathed poetic fire?

Came she a fragment hurtling downward when
Storm shook the firmament - a fallen star
From heavenly shrine, for ever, though so far,

Thrilling in unison with choirs above?
Or found she first her birth in souls of men
Who, ere they called her 'Music', named her 'Love'?

Toch schijnen in dezen bundel de best geslaagde gedichtjes die welke aan den 'String of Beads' herinneren. Hooge poëzie ligt, dunkt ons, niet binnen het bereik dezer dichteres, hoezeer zij den versvorm in groote verscheidenheid beheerschen moge. Een eenvoudig sentiment vol gracie en met volle oprechtheid in vloeiende en melodieuze verzen te kunnen vertolken, is een kunst waarop ieder die haar werkelijk bezit, met recht roem mag dragen, bovenal wanneer de dichter een vrouw is van de groote wereld.

Onder de vogels zijn de fraaist gevederde misschien het meest in trek bij de groote menschen, die aan collecties doen; maar de zangvogeltjes zijn de gunstelingen der kinderen, der armen ... en der goden. Hoog op de takjes waarop de zonnestralen spelen, waaronder de kinderen dartelen, en de zwoegers even rusten, moge Lady Lindsay haar Engelsche liedjes nog lang blijven zingen.

A.G. VAN HAMEL.

Ada Negri. *Fatalità*. Sesta edizione. Milano, Fratelli Treves. 1894. Karl Schrattenthal: Johanna Ambrosius, *eine deutsche Volksdichterin*. Vierte Auflage. Pressburg und Leipzig. 1895.

Na de dichteres uit de rijke en aristocratische kringen, de dochter van eene Rotschild en van een lid van Her Majesty's Privy Council, - twee dichteressen van zeer verscheiden gaven, maar beiden

uit de laagste volksklasse, in armoede een kommerlijk bestaan slepend, en uit haar leed zelf de stof wevend voor hare liederen.

A d a N e g r i is een jonge schoolonderwijzeres in een klein Lombardisch gehucht Motta-Visconti, de dochter van een arbeidster in een wolspinnerij. Met ijzeren wilskracht heeft zij zich opgewerkt tot de nog altijd nederige en schraal bezoldigde betrekking welke zij thans vervult, en waarin zij het voorrecht heeft aan tachtig Italiaansche boerenkinderen te mogen leeren lezen en schrijven. Maar de arme schoolmaitres had zich, in de worsteling van het leven, tegelijk tot dichteres ontwikkeld en uit de diepte van haar bestaan klonk een toon zoo vol, zoo dringend en zoo krachtig, dat hij de beschaafde wereld tot luisteren dwong.

In de zesde uitgaaf ligt daar de bundel voor mij met den sprekenden titel: *Fatalità*, waarin de dichteres der ellende - ‘poetessa fatal del malaugurio’, zooals zij zichzelve noemt - haar soms woeste aanklacht doet hooren tegen het leed en het onrecht der wereld.

Beteekenisvol is reeds aanstonds het inleidend gedicht, *Fatalità*. Aan haar legerstede verschijnt een grijnzende figuur, met de vlam in het oog en een dolk op zij, die zich als het Ongeluk aandient en haar verkondigt dat zij haar zal volgen tot aan het eind van haar leven. Te vergeefs vraagt de dichteres aan de schrikwekkende gestalte dat zij van haar moge wijken, dat zij haar moge laten genieten van hare twintig jaren, van de verrukking der liefde, van de kus van het genie.

[1)]Zij sprak: ‘Voor hem die lijdt en bloedend schept
Schittert de roem alleen.
Verlieven vlucht geeft smart slechts der gedachte,
Voor hem die dapper strijdt is de overwinning.’
'k Heb haar geantwoord: Blijf!

En nu zingt zij, de dochter uit het ‘droevig en veracht volk’, maar in wie ‘een onbluschbare vlam huist’, haar lied, weenend

1) Deze en de volgende vertalingen maken geen aanspraak op dichterlijke waarde. Zij beoogen alleen, zoo letterlijk mogelijk, het Italiaansch, dat niet algemeen verstaan wordt, metrisch weer te geven. Vertalingen in Duitsche verzen van Ada Negri's gedichten gaven Hedwig Jahn (*Schicksal*, Berlin, A. Duncker 1894) en Paul Heyse in de *Deutsche Rundschau* van 1894.

over de ouden en vermoeiden, over de broodeloozen, over duizend ongekende smarten.

> En als de klacht zich uitstort uit mijn hart
> In 't wonder machtig lied,
> Dat m' in de borst en op de lippen trilt,
> Dan geef ik heel mijn ziele, stuk voor stuk.

Het is de straatjongen (*Birichino di strada*), die misschien opgroeit voor de gevangenis, maar in wien zij een medelijder van het leven begroet, een *fior di spina*, bloem van den doornenstruik, als zij. Het is de doode jonge vrouw, die zonder één kus van liefde genoten te hebben in het graf daalt, maar wier arm lichaam vooraf aan de snijkamer verkocht is, waar de man der wetenschap, met het mes in het ingewand woelt. ‘Zoek in mijn lijf’ roept de doode hem toe, ‘zoek naar 't afgrijselijk mysterie van den honger! Rukuit mijn hart, en zoek er in naar het verheven mysterie van de smart! Maar als ik daar zoo lig met verglaasde oogen u aan te staren, hoor dan nog de laatste stuiptrekking van mijn hartstocht, het uitgeput rochelen waarmede ik u vervloek!’

Uit de woningen der arbeiders, uit de zwarte fabrieken, waar de reuzenmachine dreunt en de bedorven lucht het bloed der weefsters vergiftigt, dringt tot haar en vervolgt haar de eeuwige klaagtoon van het leed. En zij spreekt in haar lied van de door het Noodlot overwonnenen, die met langzamen stap in den snijdenden noordewind naderen, blootshoofds, met koortsigen blik, komende uit de woningen zonder vuur, uit de legersteden zonder rust, en die over de aarde de breede schaduw werpen van smart en ellende.

En haar woeste aanklacht tegen het leed der wereld, tegen de slagen van het noodlot, verstomt alleen voor een poos, wanneer zij denkt aan hare oude moeder en aan de liedjes waarmede deze haar in slaap zong. Dan, zooals zij het uitdrukt, vergeet zij dat zij dichteres is, om weer kind te worden.

Maar de grondtoon van haar lied blijft dezelfde. En door alles klinkt een fier zelfgevoel.

Der leugenwereld van weldoorvoede burgers en van ijdele vrouwen, dien laffen dwerg, die haar de vleugels zou willen knotten, roept zij toe:

Gij kruipt, ik vlieg; gij geeuwt, maar ik zal zingen ....
Den blik gericht naar de lichtende sterren,
Treed ik het noodlot tegen.

Dorstend naar licht, alleen en ongewapend,
Ga 'k voort. En waar gij sceptisch en benepen
Mij tegentreedt, daar barst mij uit de borst
Het wonderlied der Liefde.

Hoe bewondert zij de gespierde fabrieksarbeiders met de ijzeren borsten, die den heiligen trots van den arbeid kennen en op de bres sterven.

U zing ik, breede schaar, gij, groot en vlijtig
Menschlijk gezin. Ga, strijd en hoop en werk,
Span al uw krachten in, gun u geen rust;
Kort is het leven.

En op uw rustloos streven, op de hoofden
Der winners en den doodstrijd der verwonn'nen
Straalt als een blik van God, onsterfelijk,
De heldre zon.

Voor liefde is er in haar leven geen plaats, en wie haar van liefde zou willen spreken, dien raadt zij, zich niet op haar somberen weg te plaatsen, want haar leven is een eeuwige strijd en haar noodlot is het, zonder liefde te verwelken. Maar wat men haar niet kan onthouden, dat is haar lied. Daarvoor eischt zij plaats. En in het trotsch bewustzijn van haar kunst, eindigt zij haren dichtbundel met een beroep op de toekomst, die zij vol vertrouwen wacht, zij, die de machtige gevoelens ‘die (haar) geest en hart in gloed zetten, in het schitterend kleed der gewiekte strofe, als een stralenbundel van bliksems en bloesems der wereld toewerpt.’

Veel minder fier, weeker, gemoedelijker is de toon door J o h a n n a A m b r o s i u s aangeslagen. Misschien is het geval nog merkwaardiger dat de dochter van een armen arbeider uit Oost-Pruisen, zelve met een armen arbeider gehuwd, en gedwongen om door veldarbeid haar brood te verdienen, de beschaafde dichteres geworden is, die ons hier wordt voorgesteld. Maar hoe eindeloos ver staat zij bij Ada Negri achter in oorspronkelijkheid, diepte van

opvatting, kracht van uitdrukking. Bovendien, Ada Negri leeft in hare gedichten voor anderen, is vol van anderer leed en ellende, en lijdt den jammer meê van heel een wereld. Johanna Ambrosius, door harden handenarbeid reeds op haar veertigste jaar in hare gezondheid geknakt, is veel met zichzelve bezig, vol van haar eigene smart.

In de gedichten, door Prof. Karl Weiss Schrattenthal uit Pressburg uitgegeven o.a. met het doel om door de opbrengst de dichteres in staat te stellen haren zoon voor onderwijzer te doen opleiden, ligt teer gevoel, diepe weemoed. De dichteres, die haar leven op het land heeft doorgebracht, voelt veel voor haar 'Heimathland', Oost-Pruisen, en voor haar dorp, Gross-Wersmeninken, voor die kleine wereld, welke zij in het gedicht *Meine Welt* aldus beschrijft:

> Ein warmes Strohdach, kleine Fensterlein,
> Umsponnen lieb vom lustig grünen Wein;
> Ein Wiesenplan mit Blumen übersät,
> Ein schmaler Pfad zum Aehrenfelde geht.
> Das kleine Feld vom Tannenwald umsäumt,
> Darin es sich so wonneselig träumt. -
> Der Vöglein bunte Schar das Herz erfreut,
> Der stille Friedhof ein paar Schritte weit,
> Ein Blick in 's blaue schöne Himmelszelt -
> Wie klein und ärmlich ist doch meine Welt.
>
> Und doch, wenn Abendglocken rufen fromm,
> Ich müd und hungrig heim vom Felde komm',
> Und meiner Hütte leiser Rauch entsteigt,
> Im Westen flammend sich die Sonne neigt,
> Mein Kind frohlockend mir entgegenspringt,
> Vom Herde traut ein helles Feuer winkt,
> Wenn alles athmet süsse Abendruh,
> *Und meine Hand die Thüre riegelt zu*,
> Wenn Stern zu Stern am Himmel sich gesellt -
> Wie gross und herrlich ist doch meine Welt.

Maar het blijft een kleine wereld, waarin zij zich beweegt, eene waarin geen breede vlucht mogelijk is, de wereld van h a a r wel, zooals in de aangehaalde coupletten, maar vooral van h a a r wee.

Ein Elend, sei 's auf Erden noch so gross,
Trägt doch ein Fünkchen Glück in seinem Schooss.
Doch meines hat selbst dieses nicht besessen!
Kann's wer ermessen? -

zoo vangt een gedicht aan, en in een ander klaagt zij:

Zerrissen bis zur Seele Grund,
An Händ' und Füssen todeswund,
Zerstampft von harter Füsse Tritt,
Wie ich geduldet, wie ich litt;
Wie ich geächzt, geweint, gestöhnt,
Wenn mich der böse Feind verhöhnt!
Wie bitter traf solch herber Spot,
Das weiss nur Gott.

Van haar lied zegt Johanna Ambrosius:

Kein Meister hat es mich gelehrt ....
Die Noten hat der liebe Gott
Den Text Natur geschrieben;

en zoo zou men haar liefst als een natuurzangeres willen beschouwen, die, zonder angstig op de keus van het dichterlijk beeld of van den dichterlijken vorm te letten, zonder iets af te weten, of zelfs te vermoeden van die worsteling met de taal, waaruit het gedicht schooner te voorschijn treedt, haar lied zingt, ‘wie ihr der Schnabel gewachsen.’ Maar daarvoor is - al komen er, vooral in de afdeelingen ‘Lieder der Liebe’ en ‘Vermischte Gedichte’, verschillende kleine gedichtjes van eenvoudige, smaakvolle schoonheid, zij het ook niet van groote oorspronkelijkheid, voor - de natuurtoon weer niet altijd even zuiver, niet spontaan genoeg.

De professor, die dezen bundel bijeenbracht, verhaalt ons dat in de arbeiderswoning van vader Ambrosius aan de beide dochters na volbrachten arbeid de lectuur van de ‘Gartenlaube’ werd toegestaan. En nu is er, jammer genoeg, bij onze dichteres heel wat van die lectuur blijven hangen. Daaraan althans wijt ik al de lieve, zoetelijk, conventioneele gedichtjes, in den bekenden Gartenlaube-trant, die een man van fijner smaak dan Karl Schrattenthal toont te zijn, had behooren achterwege te laten; daaraan

ook onzuivere niet zelf gevoelde beelden, ter wille van het lieve rijm neergeschreven, gelijk het in de volgende regels door mij gecursiveerde:

> Ich habe dich lieb, so unendlich lieb,
> Doch darffst du es nimmer wissen,
> Nur einmal möcht ich ganz leis' *wie ein Dieb*
> In Schlummer die Hände dir küssen.

Er heeft hier der dichteres iets van het s t e l e n van kussen voor den geest gezweefd, maar zij miste de kracht om dat uit te drukken, en maakte er nu dezen zotten, handenkussenden dief van.

Slechts een zeer enkel gedicht vind ik, waarin Johanna Ambrosius, den weeken, lyrischen toon verlatend, uit hare onmiddellijke omgeving grijpend, een beeld teekent dat van directe en juiste opmerking getuigt, en door soberheid en een gezonden humor treft. Ik schrijf het stukje hier over:

Das süsse Mariechen.

Ach Mariechen, süsses Mariechen mein,
Ach könntest Du doch mein eigen sein!
Wohl sind wir beide bettelarm,
Doch arm zu arm das hält sich warm.
Werde mein Weib, dass ich ein Herz
Doch hab' für all' mein Glück und Schmerz,
Sag' ja und ich bin überreich,
Kein König kommt an Glück mir gleich.
Es braust die Orgel, es läutet die Glock',
Der Bräutigam geht im geborgten Rock,
Er hat keine eig'nen Stiefel an,
Der junge, schmucke, leichtsinnige Mann.
Und an seinem Arm in goldigem Haar,
Met Augen hell wie die Sonn' so klar,
Da hängt Mariechen, die schönste Dirn.
Welch Glück strahlt von ihrer schneeweissen Stirn!
Was fragen sie beide nach Acker und Pflug,
Sie haben sich nun und das ist genug.
Fünf Jahr sind dahin, vier Kinderchen klein
Gebracht hat die Störchin Langebein;

Die Mutter sitzt spät in der Nacht und schafft,
Dem Manne erlahmt oft die Arbeitskraft;
Denn wie sie sich quälen beim besten Willen,
Es langt doch nicht immer den Hunger zu stillen.
Der Mann wird verdriesslich, geht öfters aus,
Die Kinder weinen nach Brod zu Haus;
Mariechen näht auch für fremde Leut,
Die alte Hex Sorg' sitzt an ihrer Seit'.
Sie schaut mit giftigen Augen umher,
Ob nicht was entzwei zu reissen wär;
Da kommt der Mann mit tollem Gebraus
Taumelnd um eins des Nachts nach Haus.
Ihn ärgert nun schon die Spinn an der Wand,
Er hebt nach dem fleiss'gen Mariechen die Hand -
Der Schlag traf gut, nun noch ein Hieb -
Ade, Du Glück, gebaut auf Lieb. - -
Die alte Hex Sorg' in die Faust sich lacht,
Und schleicht sich weiter durch Nebel und Nacht.
Was wimmert so schmerzlich im Sternenschein?
Ach Mariechen, süsses Mariechen mein! -

De laatste indruk dien deze bundel achterlaat is die van diep medelijden met de ziekelijke vrouw van onbetwistbare, schoon beperkte dichtgaaf, maar die, door die gaaf uit haar sfeer gerukt, zich ongelukkiger moet voelen dan iemand anders.

Belangstellende vrienden heeft zij in Duitschland vele, die er op bedacht zijn haar het leven lichter te maken. Mocht zich onder hen de man van goeden smaak bevinden die uit de groote reeks gedichten die enkele weet te kiezen en bijeen te houden, welke in staat zijn aan Johanna Ambrosius en haar dichtwerk iets meer dan een voorbijgaanden roem te verzekeren.

Muzikaal overzicht.

In het begin van dit jaar verscheen te Leipzig een boekje onder den titel van *Robert Franz. Gespräche aus zehn Jahren*, waarin de schrijver, Dr. Wilh. Waldmann, ons een en ander mededeelt over zijn omgang met den beroemden, in 1892 overleden, liederencomponist en over den inhoud der gesprekken, die zij te zamen voerden.

Deze gesprekken - waarbij de schrijver zich de moeite moest geven om zijne vragen en antwoorden op te teekenen, want de meester was sinds vele jaren doof - loopen hoofdzakelijk over muziek en hebben voor het grootste gedeelte tot onderwerp het *Duitsche Lied*, het kunstgenre waarin onze oostelijke naburen zooveel schoons hebben gewrocht en waarin ook Robert Franz menig meesterwerk geleverd heeft.

Eenvoudig als dit kunstgenre was het karakter van den man en evenzoo zijn uiterlijk leven. In 1815 te Halle geboren, leerde hij de beginselen der muziek aan het hakkebord (een zoogenaamd Pantaleon), dat in het huis zijns vaders als oud familiemeubel aanwezig was. Op veertienjarigen leeftijd vormde hij het plan, zich geheel aan de kunst te wijden, en wel tegen den zin zijner familie, die zijn voornemen langen tijd bestreed. Nadat hij bij den cantor zijner geboortestad eenig onderricht had genoten, begaf hij zich in 1835 naar Dessau, ten einde zijne studiën onder leiding van Friedrich Schneider (den componist van het oratorium ‘Das Weltgericht’) voort te zetten. Klavier- en orgelspel en contrapunt waren de vakken, die hij bij uitstek beoefende. Twee jaren later keerde hij naar Halle terug doch moest lang wachten, eer hij eene vaste betrekking had; ook maakten zijne eerste compositiën weinig opgang. Hij besteedde nu zijn tijd aan eene

ijverige studie der werken van Bach en Beethoven en kwam van lieverlede tot de overtuiging, dat het hem niet mogelijk zou zijn werken te scheppen, welke die der genoemde meesters evenaarden. Daarom zag hij af van het componeeren van groote werken en bepaalde hij zich tot het vervaardigen van liederen. Hij gevoelde trouwens, dat op dit gebied zijn eigenaardig talent lag. Het gelukte hem eindelijk, te Halle den post van organist aan de Ulrichs-kerk en dien van directeur der Zangvereeniging te verkrijgen, en later werd hij, wegens zijne verdiensten ten opzichte van de bevordering der muziek van Bach en Händel, aan de universiteit zijner geboortestad tot doctor gepromoveerd. Een oorlijden, dat zich reeds in 1841 bij hem geopenbaard had, nam in den loop der jaren zoodanig toe, dat hij in het jaar 1868 wegens doofheid verplicht was de betrekkingen van directeur en organist neder te leggen. Zelfs zijn lier verstomde voor eenigen tijd. In deze benarde omstandigheden kwam Liszt hem te hulp, die een aantal vereerders van Franz wist te bewegen, de handen ineen te slaan en eene som gelds bijeen te brengen, welke den zwaar beproefden kunstenaar voor kommer en gebrek zou kunnen behoeden. Ongeveer 30,000 Thaler werden bijeengebracht en den meester aangeboden, zoodat hij zonder geldelijke zorgen voor den ouden dag zijn talent kon blijven wijden aan het vak der muziek, waarin hij zoozeer uitmunt.

Het *lied* heeft steeds grooten invloed gehad op de ontwikkeling der Duitsche muziek. Trouwens, de zin voor deze wijze van gevoelsuiting was den Germanen van oudsher eigen. Van hun grooten lust tot gezang spreekt reeds Tacitus. Hij verhaalt van liederen, waarin de Germanen hunne stamvaders, hunne goden en helden, bezongen, en van hun krijgszang, die door het houden van het schild voor den mond nog woester en vreeselijker klonk. Mag men hem en andere schrijvers der oudheid, zooals bijv. Venantius Fortunatus, gelooven, dan was dit alles echter meer geschreeuw dan gezang. Hoe dit zij, gelijk alles zich het eerst in ruwen vorm uit, zal ook het bedoelde gezang wel min of meer dit karakter gedragen hebben. Het Christendom deed ook hier zijn beschavenden invloed gelden. Vooral de zorg, die Karel de Groote - o.a. door het stichten van zangscholen in zijn rijk, waarvan in Duitschland vooral die in de kloosters van Fulda en St. Gallen van beteekenis waren, - aan de beoefening en de

verbreiding van het Gregoriaansche kerkgezang wijdde, en het zoowel van hem als van conciliën uitgaande strenge verbod om elke andere dan de Gregoriaansche zangwijze te bezigen, waren hier van groote uitwerking, al geschiedde de hervorming ook langzaam. De nieuwe richting openbaarde zich allereerst op godsdienstig gebied en gaf o.a. aanleiding tot het ontstaan der *Hymnen*, de lofzangen waarin het menschelijk hart zich tot het onzichtbare verheft. Zoodoendo werd het volk van lieverlede tot zelfstandig gezang opgevoed; het maakte zich de muzikale vormen eigen' waardoor het in staat gesteld werd naar die wetten der muziek ook andere gewaarwordingen in tonen uit te drukken. Vreugde en leed in de liefde en het zich verheugen in het schoone van de natuur worden weldra evenzeer in gezang uitgedrukt als vroeger de religieuze geestdrift; het *wereldlijk lied* komt langzamerhand tot bloei en openbaart zich in verschillende vormen.

Tegen het einde der 12de eeuw, onder de regeering der Hohenstaufen, begon zich ook in Duitschland de lyrische poëzie te ontwikkelen, die in Frankrijk reeds op het einde der 11de eeuw in vollen bloei stond en waarvan de dichter Uhland zingt:

> In den Thalen der Provence
> Ist der Minnesang entsprossen,
> Kind des Frühlings und der Minne,
> Holder, inniger Genossen,

doch waarvan hij ook zegt, dat zij een geheel ander karakter droeg dan de Duitsche. Wel zong men zoowel in Duitschland als in Frankrijk ter eere der vrouwen en was in den regel de liefde de grondtoon, maar bij de Fransche *Troubadours* was het meer galanterie en traden ontrouw en ijverzucht meer op den voorgrond, bij de Duitschers het stille verlangen des harten, de trouw en het edele vrouwelijke. Dit ligt dan ook reeds in het woord *Minne*. Maar bovendien straalt ook de zin voor de natuur in de liederen der Minnezangers; zij zingen van liefde en lente. Ook het ridderleven met zijn glans en zijne feesten kozen zij tot onderwerp van hunne gedichten. De melodieën hunner zangen, die zij voor het grootste deel zelf uitvonden en op de harp of de vedel begeleidden, of door een speelman (Minstreel) lieten begeleiden, waren nog geheel onbeteekenend; hoofddoel was het woord. In den regel waren de melodieën ontleend aan het kerkgezáng en hadden zij

hetzelfde monotone als de kerkelijke melodie. Als deze misten zij ook den eigenlijken rhythmus. De bloeitijd van den Minnezang begint in het laatst der 12de eeuw met Heinrich von Veldecke en uit dat tijdperk is vooral te noemen Walther von der Vogelweide. Ook Reinmar der Alte en Wolfram von Eschenbach behooren tot dat tijdperk. Met de 13de eeuw begon de glans van den Minnezang te verbleeken, waarvan het verval van den ridderstand en de opkomst der steden de voornaamste oorzaken waren. Tot in den aanvang der 15de eeuw vindt men onder de lyrische dichtwerken nog naklanken van den Minnezang doch toen reeds had die zang plaats moeten maken voor den *Meesterzang*.

In de voornaamste steden van Duitschland namelijk hadden zich vereenigingen van zangers en dichters uit den burgerstand gevormd, die zich ten doel stelden, de in verval geraakte kunst weder op te heffen en in eere te brengen. Men neemt aan, dat een der laatste Minnezangers, Heinrich von Meissen, bijgenaamd Frauenlob, de stichter van het Meesterzangers-gilde was. Hij leefde in het laatst der 13de en het begin der 14de eeuw en zou, volgens de overlevering, in het jaar 1311 te Mainz de eerste vereeniging van dezen aard opgericht hebben. Die genootschappen bepaalden zich aanvankelijk tot het lezen en zingen der verhalen en liederen van de Minnezangers doch van lieverlede kwamen de leden er toe, zelf gedichten te maken en die in hunne bijeenkomsten voor te dragen. Niettegenstaande het gekunstelde en pedante van den Meesterzang, die, zooals Uhland zegt, niet moet beschouwd worden als eene zelfstandige ontwikkeling maar als eene verstijving en verwelking van de kunst van den liederzang der middeleeuwen, had die zang toch de verdienste, dat terwijl aan de hoven der vorsten en in de burchten der ridders de poëzie voor de toenemende ruwheid vlood, hij den zin voor poëzie onder het volk levendig hield. Bovendien moet men den Meesterzang niet alleen beoordeelen naar hetgeen binnen de grenzen van zijne schoolsche vormen gepresteerd werd. Vele Meesterzangers schiepen ook buiten die grenzen en onafhankelijk van die vormen en hebben op die wijze veel schoons gewrocht. Men denke slechts aan den beroemden volksdichter Hans Sachs.

Naast deze beide kunstmatige vormen - Minnezang en Meesterzang - had het lied zich ook in zijn natuurlijken, ongedwongen vorm ontwikkeld, maar een vasten grondslag voor zijn ontwikke-

ling verkreeg het eerst, toen het zich van de stijve rhythmische vormen der genoemde zangen bevrijdde en het aan de dansmelodie ontleende rhythmische element in zich opnam. Aldus verkreeg het volkslied den muzikalen vorm, waarin het van zoo grooten invloed zou zijn op de ontwikkeling der Duitsche toonkunst in het algemeen. Onder *volkslied* is hier natuurlijk te verstaan het lied dat de schepping en het eigendom is van een volk, d.i. van eene door afstamming en door historisch leven verbonden gemeenschap, en niet het lied in dien engen zin als waarop Herder doelt, wanneer hij zegt (in de voorrede van zijne 'Stimmen der Völker'): 'Zum Volkssänger gehört, nicht dass er aus dem Pöbel sein muss oder für den Pöbel singt, so wenig es die edelste Dichtkunst beschimpft dass sie im Munde des Volkes tönt. Volk heisst nicht der Pöbel auf den Gassen; der singt und dichtet niemals, sondern schreit und verstümmelt.'

Hetgeen zelf beleefd of zelf ondervonden is levert den stof voor het volkslied, zooals zich dit sedert de oudste tijden van mond tot mond door rondtrekkende speellieden of op andere wijze voortplantte. Overal werd gezongen: op volksverzamelingen en volksfeesten, op de straten en in de herbergen, in den krijg en op de jacht. Vandaar die groote verscheidenheid van liederen; historische liederen, minneliederen, lenteliederen, drinkliederen, dansliederen, jagerliederen enz. Wie ze gedicht hebben, weet men dikwerf niet; evenmin waar ze het eerst geklonken hebben. In de plaats van dezen of genen maker trad het mede- en nazingende volk, en als men er aan dacht het lied op te teekenen, was gewoonlijk het spoor van zijn oorsprong reeds uitgewischt. Die opteekeningen begonnen voornamelijk in de 13de eeuw. Het bezit der liederen werd van toen af het volk niet meer alleen verzekerd door mondelinge overlevering maar ook door schrift en, na de uitvinding der boekdrukkunst, ook door den druk. Men kwam vervolgens tot het *verzamelen* van verschillende liederen. Te Straatsburg, Bazel, Augsburg, Neurenberg enz. werden liederboeken gedrukt, dikwijls met bijvoeging van de muziek, en wat die boeken bevatten werd wederom in afzonderlijke bladen verspreid. Uit zulke geschreven of gedrukte verzamelingen, meest uit de 16de eeuw, zijn Uhland's rijke verzameling 'Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder', Herder's 'Stimmen der Völker' en von Arnim en Brentano's verzameling 'Des Knaben Wunderhorn' ontstaan.

Aan het Volkslied ontleenden de groote meesters hunne melodieën, en niet alleen gebruikten zij het als *cantus firmus* in hunne polyphone wereldlijke zangen maar ook in hunne missen, motetten enz. Bekend is het ook, welken invloed het duitsche volkslied sedert de kerkhervorming op het kerkgezang uitoefende. De koralen der protestantsche kerk zijn grootendeels oorspronkelijke duitsche volksliederen, die de Reformatoren, om het volk den door hen ingevoerden gemeentezang gemakkelijk te maken, in de kerk brachten. Het is ontegenzeggelijk dat het koraal eerder won dan verloor door de adoptie van deze wereldlijke melodieën. Zij bevrijdden het van stijfheid en gemaaktheid en bezielden het. Zoo geschikt waren deze melodieën voor den gewijden tekst, dat de muziek in het algemeen meer uitdrukking gaf aan de woorden der koralen dan aan die van het volkslied. Wellicht is dit hieraan toe te schrijven, dat de woorden gemaakt werden expres voor eene gekozen melodie of de melodie uitgekozen werd als geschikt voor bepaalde woorden. De melodie van het koraal ‘O Haupt voll Blut und Wunden’ bijv. is ongetwijfeld een wereldlijk volkslied; maar welke melodie kan diepe religieuze droefheid beter uitdrukken?

In de 15de, 16de en 17de eeuwen was de invloed van het Volkslied in elk muziek-genre merkbaar. Niet alleen gebruikten, gelijk reeds gezegd is, de groote meesters dit lied in hunne polyphone werken, maar ook de luitspelers waren er op bedacht, voor hun publiek geliefde volkswijzen in luittonen over te brengen, en evenzoo maakten de organisten er gebruik van voor hunne vrije fantasiën op het orgel. Bij de meerstemmige werken der meesters was de door de contrapuntische bewerking tot *kunstlied* omgeschapen volksmelodie (als *cantus firmus* meestal in den tenor optredende) aanvankelijk nog bedolven onder de begeleidende stemmen, maar weldra begon men, tengevolge van den toenemenden drang om de melodie meer tot de zinnen te doen spreken (waartoe ook de bewerkingen voor de luit bijdroegen), de begeleidende stemmen zoo te schrijven, dat zij de melodie niet bedekken en zij slechts den harmonischen grondslag vormen. Dit een en ander en voorts de invloed van de Italiaansche *aria* brachten de componisten weldra tot het eenstemmig gezang met begeleiding. De sporen hiervan vindt men reeds in het begin der 17de eeuw. De omstandigheid echter, dat de componisten zich meer en meer op andere kunstvormen, zooals opera, oratorium en instrumentale muziek, gingen

toeleggen, bracht te weeg, dat de beoefening van de liederen-compositie een tijdlang op den achtergrond trad. Nog in 1737 kon Johann Friedrich Graefe in de voorrede eener verzameling van Duitsche *Oden* (de naam die men vroeger aan het lied gaf) het verwijt tot de Duitsche meesters richten, dat de meesten hunner zich voor de compositie van liederen schaamden. Eerst in de tweede helft der 18de eeuw begon men zich weder meer op die compositie toe te leggen, vooral in Noord-Duitschland, waar het *Singspiel* (de operette), dat weder tot bloei was gekomen toen de Hamburger Opera te gronde was gegaan, grooten invloed had op de ontwikkeling van het lied. De voornaamste op het gebied van het *Singspiel* was Johann Adam Hiller, de componist van ‘Der Dorfbarbier’ (1728-1804). Ook is nog Ditter von Dittersdorf te noemen, de componist van ‘Doctor und Apotheker’ (1739-1799), in wiens komische opera's de volkstoon niet zonder geluk wordt aangeslagen. Zijne werken hebben echter meer beteekenis als voorloopers van Mozart's *Opera buffa*.

Hiller's liederen buiten de operette zijn meer *aria's*, waarbij de effectmiddelen der Italiaansche zangkunst gebruikt worden. Zelfs wilde hij in zijne kinderliederen den triller invoeren. Heel naïef zegt hij: ‘Man solle, um dem Gesange mehr Annehmlichkeit zu geben, versuchen, ob die kleinen Sänger sich bald eines reinen und scharfen Trillers bemächtigen können, um damit wenigstens die Schlüsse und Einschnitte der Melodien zu zieren.’ Beter in zijne liederen was Johann Abr. Peter Schulz (1747-1800). Zijne liederen in volkstoon verschenen in 1785. Enkele daarvan, zooals ‘Seht den Himmel wie heiter’ en ‘Herr Bacchus ist ein braver Mann,’ zijn lang populair gebleven.

Met Hiller en Schulz sloeg het lied twee wegen in. De componisten in den geest van Hiller (zooals Kauer, Wenzel Müller en Himmel) vervaardigden liederen, die door het sentimenteele der melodieën en eene zekere sierlijkheid een tijdlang naam hadden. In latere tijden vindt men die manier van componeeren terug in de liederen van Reissiger en Abt. De volgelingen van Schulz waren degelijker, en wanneer zij soms te stijf en te formeel waren dan waren die eigenschappen *les défauts de leurs qualités*. Juistheid van uitdrukking en het vermijden van elk valsch sentiment was namelijk hun streven. De eerste en de beste uit de school van Schulz was Johann Friedrich Reichardt (1752-1814) en op hem

volgden Goethe's vriend Zelter (1758-1832), Anselm Weber, Nägeli, Ludwig Berger en Bernhard Klein.

Bijzonder bevorderlijk voor de ontwikkeling van het lied was de hooge vlucht, die de Duitsche dichtkunst sedert de tweede helft der 18de eeuw had genomen. Vooral waren op die ontwikkeling van invloed de dichters van den in 1770 te Göttingen gestichten dichterbond, als Bürger, Hölty, Voss, Claudius e.a. Doch eerst toen met de lyrische gedichten van Goethe eene nieuwe 'Liederfrühling' ontwaakt was, begon voor het gezongen lied de nieuwe periode, waarin zang en begeleiding, zich inniger aan het woord aansluitende, de gewaarwordingen van het menschelijk hart met meer uitdrukking weten weer te geven. De groote Duitsche dichter werd daardoor tevens de schepper van het moderne lied. - Reeds bij de eerste componisten van beteekenis, die gedichten van Goethe voor hunne liederen bezigden - Reichardt en Zelter en later ook Berger en Klein - is die verandering te bemerken, doch in hun angstig streven om den vers-rhythmus zorgvuldig te volgen vervallen zij dikwijls in stijf reciteeren of banalen zang.

Haydn, Mozart en Beethoven waren op de ontwikkeling van het lied in zooverre van invloed dat hunne hervormingen op instrumentaal gebied ook aan dien kunstvorm ten goede kwamen. Van de talrijke liederen van Haydn, doorgaans in coupletvorm, heeft slechts het 'Gott erhalte Franz den Kaiser' zich verbreid. Mozart's genius neigde meer tot de dramatische en instrumentale muziek. Het meest bekende zijner liederen is 'Das Veilchen', van Goethe, dat meer den dramatischen vorm heeft. Ook Beethoven's richting lag op ander gebied. Hij was niet wat men noemt eene lyrische natuur. Neemt men bijv. het door hem gecomponeerde lied 'Adelaïde' ter hand, dan ziet men dat reeds in de eerste strophen de muziek zich niet nauw bij het gedicht aansluit maar door herhaling van enkele woorden en verzen een zelfstandigen muzikalen vorm verkrijgt. Nog meer is dit het geval bij het laatste couplet 'Einst o Wunder' (Allegro), waarbij het gedicht zich geheel in de muziek oplost. Het is, zooals de hierboven genoemde componist Reichardt zich uitdrukte, eene groote *aria a due carattere*. Het eigenlijke lied van Beethoven is de Liederkreis 'An die ferne Geliebte'. Hier heeft Beethoven zich geheel aan het gedicht overgegeven. Woord en melodie zijn één en behoudens een paar afwijkingen vindt men hier den eenvoudigen liedvorm.

Wij hebben nu gezien, hoe de verschillende voorwaarden voor den volkomen vorm van het lied van lieverlede tot ontwikkeling en tot rijpheid kwamen. Componisten als Reichardt e.a. hadden de noodzakelijkheid der eenheid van woord en toon in het licht gesteld. Mozart en Beethoven hadden aan het instrumentaal element grootere beteekenis geschonken doch tevens in sommige hunner liederen bewezen, hoe men het karakter van het lied verzwakt door het den breeden dramatischen vorm te geven. De grondslagen en alle hoofddeelen van het gebouw waren derhalve aanwezig en er bleef nog alleen over het gebouw op te trekken en het te kronen. - Dit te doen, was voorbehouden aan Franz Schubert.

Schubert overtreft zijne onmiddellijke voorgangers, zoowel in declamatie als wat melodische schoonheid betreft, reeds in zijne eerste liederen. In zijn streven echter om den poëtischen inhoud van een gedicht in allen deele weer te geven, vervalt hij daarbij wel eens in een wijdloopigheid, die in tegenspraak is met den engen liedvorm. Dit werd anders, toen hij de gedichten van Goethe begon te componeeren. Bij dezen dichter zijn de rhythmus en de zangerige taal reeds van zooveel bekoring, dat een fijn gevoelend toondichter als Schubert noodzakelijk tot de overtuiging moest komen, dat hier eene behandeling van den tekst als in voormelden zin niet op hare plaats zou zijn en integendeel ook bij de muzikale compositie aan het versverband moet worden vastgehouden. Als eenvoudig geconstrueerd en toch den zin van den tekst aangrijpend weergevend zijn hier te noemen: *Sah ein Knab' ein Röslein steh'n, Nähe des Geliebten, Wonne der Wehmuth*, het ‘Harfnerlied’ *An die Thüren will ich schleichen*, Mignon's lied *Ueber Thal und Fluss getragen*, en *Ueber allen Gipfeln ist Ruh*, welke liederen in de jaren 1815 en 1816, en dus in Schubert's jeugd, gecomponeerd zijn. Ofschoon Schubert alle vormen der lyriek: Balladen, Romancen, enz. gecomponeerd heeft, zoo is toch het domein, waarop hij bij uitstek werkzaam is geweest en hij zich om zoo te zeggen met onfeilbare zekerheid beweegt, het eigenlijke *lied*, zoowel het lied waarbij elk couplet dezelfde melodie heeft, als dat waarin, zooals sommige gedichten dit eischen, voor elk couplet eene verschillende melodie gebezigd wordt (het zoogenaamde ‘durchcomponirte’ lied). Tot de laatstgenoemde soort behooren liederen als *Der Wanderer, Gruppe aus dem Tartarus, Die Allmacht* (‘Gross ist Jehova der Herr’). Hoe veelzijdig en aan-

grijpend Schubert ook in den eerstbedoelden kunstvorm was, daarvan getuigen zijne Liederkreise: ‘Die schöne Müllerin’ en ‘Winterreise’. In de meeste van die liederen houdt de componist aan den strengen liedvorm vast, maar hij west door kleine met den zin der woorden overeenstemmende declamatorische veranderingen, door afwisseling van Dur en Moll, door schilderachtige klavier-begeleiding, zooveel verscheidenheid aan te brengen, dat bij den hoorder nergens een gevoel van verveling verwekt wordt.

In de liederen van Schubert's *Schwanengesang*, op tekst van Heine, is eene eenigszins andere richting merkbaar. Bij dezen dichter is de vorm beknopter, de stemming meer laconisch uitgedrukt en dikwerf in één moment, in één woord weergegeven. Vandaar is ook het enkele woord gewichtiger dan bij Goethe en moet dus ook in de muzikale bewerking de vrije melodie-beweging voor het declamatorisch accent, het breede zelfstandige gezang voor het meer beknopte wijken. Eene kernachtige, karakteristieke harmonie is hier op hare plaats, terwijl het meer gedetailleerd uitwerken van het dichterlijk beeld aan de begeleiding moet worden toebedeeld. Met deze eischen heeft Schubert bij die liederen rekening gehouden (men zie de liederen *Ihr Bild, Am Meer, Der Atlas, Die Stadt*) en daarin ligt reeds het voorbeeld van den meer naar de declamatie overhellenden liedstijl, die o.a. door Schumann in zijne compositiën van Heine's liederen veel is aangewend.

Niet minder dan Schubert weet Schumann de verschillende aandoeningen van het gemoed machtig in tonen weder te geven. Wil men beiden met elkander vergelijken, dan zou men in het algemeen kunnen zeggen, dat Schubert het gedicht in tonen omzet, Schumann het in tonen nadicht. Bij eerstgenoemde ligt voorts het zwaartepunt meer in de melodie, bij laatstgenoemde meer in het karakteristieke der uitdrukking. Het karakter der melodieën in Schumann's liederen is overigens zeer afwisselend. Men vindt er onder die even breed zijn uitgesponnen als de Schubertsche melodieën, zooals bijv. in de welbekende liederen *Du meine Seele, du mein Hers* en *Schöne Wiege meiner Leiden*. Meer nog slaat hij den volkstoon aan en gebruikt hij in verband daarmede kleinere melodievormen. Daarnaast heeft men weder liederen, waarbij het tot een geheel ontwikkelde melodie ternauwernood komt, en die slechts de kiemen daarvan vertoonen; eene manier die men ook bij Schumann's klavier-compositiën dikwerf aantreft. Schumann is ook de eerste,

die het waagde een lied, waarvan de tekst met eene vraag sluit, in het Dominant-septimen accoord te laten uitklinken. Dat, zooals in dit geval, de zangmelodie niet op den drieklank van den grondtoonaard eindigt en de begeleiding eerst het werkelijke slot brengt, komt bij hem nog al eens voor. In het algemeen is de rol, die het klavier bij Schumann's liederen speelt, eene zeer gewichtige. Bij Schubert kan men altijd nog van eene klavier-*begeleiding* spreken, hoe rijk en zelfstandig deze dikwerf ook is. Bij Schumann echter gaat dit niet meer aan; bij hem is het klavier eene gelijke macht als het gezang. Het komt zelfs voor, dat de klavierpartij een geheel zelfstandig toonstuk is en de zangstem meer in tonen declameert, bijv. in het lied: *Das ist ein Flöten und Geigen* uit de ‘Dichterliebe’. Daarentegen komt het ook voor, dat de zangstem bijna geheel alleen optreedt en het klavier zich vergenoegt met enkele licht geschetste accoorden, die dan echter des te karakteristieker werken, zooals bijv. in het lied: *Ich hab' im Traum geweinet* uit de reeds genoemde ‘Dichterliebe’. Groote beteekenis heeft hij vooral gegeven aan het naspel, en daarin brengt hij veelal een nieuw zelfstandig gezang. Een schoon voorbeeld hiervan is het slot van den genoemden liederen-cyclus.

Naar men ziet, zijn wij hier ver verwijderd van de scheppingen van een Reichardt c.s. Toch is men nog niet aan het einde der hervormingen. Schumann's tijdgenoot, Robert Franz, gaf aan het lied een nieuw karakter. In welke verhouding deze tot Schubert en Schumann staat, blijkt ons uit zijne verklaringen daaromtrent in de gesprekken, die hij met Dr. Waldmann heeft gehouden en die deze verzameld heeft in het boekje, dat in den aanhef van dit opstel werd genoemd. Franz zegt daar: ‘Men heeft mij voorgesteld als navolger van Schubert en Schumann. Nu, natuurlijk heb ik hen als een, die na hen kwam, bestudeerd. Ik had hen tot voorgangers, terwijl *zij* hunne liederen uit zichzelven hebben geschapen. Ieder, die iets van muziek weet, kan uit mijne liederen zien, dat ik zonder deze beide meesters mijne werken nooit zoo gecomponeerd zou hebben als ik gedaan heb, maar dit heeft mij niet weerhouden om wanneer ik bij hen zwakheden ontdek, er naar te streven die te vermijden.’ Hij wijst er dan op, dat bij Schubert de muziek dikwijls weelderig is en zeer dikwijls buiten de lijst van het gedicht gaat, zoodat een klein motief eene dramatische scène wordt, als met den tekst in het geheel niet overeenkomt.

Ook komen bij hem dikwijls kleine melodische versieringen en phrasen voor, die in het geheel niets zeggen maar het oor van het publiek ongemeen streelen, zooals in het eerste en het tweede lied van de ‘Müllerlieder’ en vooral in het elfde lied ‘Mein’. Daarentegen is weder in het lied ‘Erstarrung’ uit den cyclus ‘Winterreise’ de melodie vast en zeker. Schubert's liederen - zegt Franz - zijn altijd hij zelf, altijd Schubert. Bij Schumann treedt, naar zijn oordeel, de declamatie weder te veel op den voorgrond en valt het licht niet altijd op de kern van het gedicht. Men vergelijke - zegt hij - de liederen, die wij beiden gecomponeerd hebben, bijv. Heine's lied: *Im Rhein, im schönen Strome, da spiegelt sich in den Wellen, mit seinem grossen Dome* enz. Daar heeft Schumann de kruisbogen en zuilen van den Dom geschilderd maar dat is toch de hoofdzaak niet; die ligt in de woorden:

> Im Dom, da steht ein Bildniss,
> Auf goldenem Leder gemalt;
> In meines Lebens Wildniss
> Hat's freundlich hinein gestrahlt.

Op eene andere plaats zegt hij: ‘Neem het lied van Chamisso: *Es geht bei gedämpfter Trommelklang u.s.w.*, door Schumann en mij gecomponeerd. De begeleiding van Schumann's lied is een beeld der executie van den soldaat; men hoort door het geheele lied het tromgeroffel. Maar dat is toch niet het wezenlijke en karakteristieke van het dichterlijke beeld maar wel de smart van den kameraad dat hij zijn besten vriend verliest, en meer nog dat hij zelf den doodbrengenden kogel op hem moet richten.’

Men moet - zooals ook de schrijver van het voormelde boekje zegt, die gedurende tien jaren gelegenheid had het wezen en het karakter van den beroemden liederencomponist te leeren kennen, - opmerkingen als deze *cum grano salis* opvatten. Franz stelde zijne beide voorgangers zeer hoog maar hij spreekt hier van *zijn* standpunt als liederen-componist. Volgens hem moet de muziek als het ware uit het gedicht ontstaan. Dat is Wagner's beginsel - zegt hij. Men moet uit deze uitdrukking echter niet opmaken, dat hij met Wagner vergeleken wilde worden. Innerlijk - zegt hij - staan wij lijnrecht tegenover elkander. Dat wij in het principe van het weergeven van den tekst door de muziek elkander naderen, heeft niets te beteekenen. - Overigens waardeerde hij

Wagner zeer en zeide hij, dat een bewijs van erkenning van diens zijde hem veel meer waard was dan dat van de geheele hoogeschool in de muziek. Dat Wagner van zijn kant den liederen-componist eveneens hoogschatte, blijkt daaruit, dat bij een bezoek, hetwelk Franz hem te Zürich bracht, hij hem met de opmerking ‘dat is alles wat ik van muziek bezit’ den inhoud van een kast toonde, waarin naast werken van Bach en Beethoven alleen liederen van Franz prijkten. Wagner zong en speelde bij die gelegenheid ook een paar van die liederen maar geheel dramatisch. ‘Gij moet opera's schrijven’ had hij tegen Franz gezegd, maar - zegt deze - wie slechts een weinig in mijne liederen is doorgedrongen, weet dat het dramatisch element daarin gelijk nul is. De richting van Franz blijkt reeds duidelijk uit al deze opmerkingen. Hij geeft die nog verder aan door te zeggen: ‘Mijne liederen moeten als recitatief, doch natuurlijk met inachtneming van den rhythmus, gezongen worden. Alle bekoring gaat verloren, wanneer men zich stijf aan de noten houdt; dan wordt het onbeholpen.’ En op eene andere plaats: ‘Het is wenschelijk, dat men bij uitvoering van mijne liederen in de concertzaal het publiek tekstboeken geeft, want zonder kennisneming van den tekst zijn mijne liederen voor het publiek ontoegankelijk, daar zij niets door melodie betooverends hebben.’ In dit laatste, door den componist zelf aangeduide kenmerk zijner toonscheppingen zal wel de reden gelegen zijn, waarom zij zooveel moeite gehad hebben, bij het publiek eenigszins ingang te vinden. Populair, in den zin als die van Schubert en Schumann, zullen zij wel nooit worden, en toch hoe schoon zijn zijne liederen en hoe innig is daarin de verhouding van woord en toon. Poëzie noch muziek voeren de uitsluitende heerschappij. Zij vullen elkander aan, zij smelten samen tot een harmonisch geheel. Terwijl Schubert, en ook Schumann, in hunne liederen hoofdzakelijk hun eigen karakter en eerst in de tweede plaats dat van den dichter uitdrukken, is het bij Franz juist het omgekeerde en spiegelt zich de geest van het gedicht af in zijne muziek. Zooals hij zegt, maakt hij geen muziek bij den tekst of dicht hij niet in de muziek na, maar zet hij den tekst in muziek om.

Franz komt ook te spreken over de *teksten* van liederen. Hoe meer natuurklanken een dichter in zijne liederen heeft - zegt hij - (hij bedoelt hier klanken, waardoor zich openbaart boe de natuur op den dichter werkt), des te meer zijn ze geschikt voor de com-

positie. Een schoon voorbeeld daarvan heeft men in Goethe's lied:

> Ueber allen Gipfeln
> ist Ruh,
> In allen Wipfeln
> Spürest Du
> Kaum einen Hauch;
> Die Vöglein schweigen im Walde.
> Warte nur, balde
> Ruhest Du auch.

Van de groote dichters acht hij Schiller's liederen het minst geschikt voor compositie. Diens gedichten zijn zijne philosophie in woorden, doch altijd met pathos. Hij geeft zijn gansche gevoel en laat voor de muziek niets te doen over. Hij is meer dramatisch dichter. Goethe echter, en vooral Heine, duiden slechts aan en die aanduidingen wekken het gevoel en de fantasie van den toondichter op. De muziek voert dan verder uit. Zegt de dichter alles, dan blijft er voor de muziek niets meer over.

> Im wunderschönen Monat Mai,
> Als alle Knospen sprangen

dat is het natuurlijkste op de wereld, en toch wat bevat het en wat laat zich daaruit maken!

Franz spreekt voorts over de teksten, waarop Schubert gecomponeerd heeft en waaronder veel erbarmelijks is. Te verwonderen is dit niet, wanneer men bedenkt dat van Schubert zoo ongeveer 600 liederen bekend zijn. Doch ook Schumann nam een enkele maal zijne toevlucht tot smakelooze teksten. Hoe kan men bijv. geïnspireerd worden door een tekst als de volgende:

> In Lapplaud sind schmutzige Leute,
> Plattköpfig, breitmaulig, klein,
> Sic kauern am Feuer und backen
> Sich Fische, und quäcken und schrei'n.

of door een gedicht als ‘Die Kartenlegerin’ van Chamisso (naar Béranger), luidende:

> Schlief die Mutter endlich ein
> Ueber ihrer Hauspostille?
> Nadel, liege du nun stille,
> Nähen, immer nähen, nein!
> Ei, was hab' ich zu erwarten,
> Ei, was wird das Ende sein,

Trüget mich die Ahnung nicht,
Zeigt sich einer den ich meine.
Schön, da kommt er ja der Eine,
Coeurbub kannte seine Pflicht.
Eine reiche Wittwe, wehe!
Ja, er freit sie, ich vergehe,
O verruchter Bösewicht. u.s.w.

Geen der liederen van Robert Franz gaat aan dit euvel mank. Het zijn allen gedichten van den eersten rang, die hij bezigt. Zijne dichters zijn hoofdzakelijk Rückert, Eichendorff, Lenau, Heine, Burns, Mirza Schaffy, Geibel en Wilhelm Müller. Ook Wilhelm Osterwald, een weinig bekende dichter maar die heerlijke gedichten geschreven heeft.

Een ander punt, waarover Franz zich ongunstig uitlaat, is het transponeeren van zijne liederen. ‘Mijne liederen - zegt hij - zijn voor Mezzosopraan geschreven, in omvang van twee octaven. Met de uitgaven voor lage stem heb ik niets te maken. Ik kon niet verhinderen, dat de uitgevers, wier eigendom mijne liederen waren, die voor lage stem lieten zetten, maar mijne werken zijn voor Mezzosopraan gedacht en gevoeld; alleen in de voorgeschreven toonaarden klinken zij en zijn zij wat ze wezen moeten. Het is toch niet hetzelfde, in welken toonaard een lied geschreven is; elke toonaard heeft zijn bijzonder karakter. Wordt dit eigenaardige aan het lied ontnomen, dan ontneemt men het zijn recht, het wordt onwaarheid. Indien men de C-moll-symphonie van Beethoven eens in B-moll wilde spelen, wat zou dat niet eene beweging geven, maar bij liederen schijnt men er niets in te vinden zoo te handelen, en toch is dit hetzelfde. Bij liederen, waarbij de hoofzaak in de zangstem ligt en de begeleiding slechts harmonisch aanvullingsmateriaal is, mag dit transponeeren mogelijk zijn, bij mijne liederen niet.’

Ook de zoogenaamde ‘afgezongen’ liederen, gelijk indertijd die van Mendelssohn en Schumann, maken een onderwerp van gesprek tusschen Franz en zijn vriend uit. ‘Het is verbazend - zegt hij - zooals die liederen door het overmatig gebruik afslijten. Doordien zij door de handen van Jan en alleman gaan, verliezen zij hun glans en kan men die liederen niet meer hooren.’ Nu is dit laatste wel wat sterk uitgedrukt. Al moge men zich ook van afgezongen liederen een poos afwenden, indien het echte kunstwerken zijn en

zij als zoodanig indruk op ons gemaakt hebben, zullen wij er ons later weder door aangetrokken gevoelen. Toch zal men moeten toegeven, dat het gedurig voordragen van dezelfde liederen, zelfs van de beste, niet zonder uitwerking op hunne frischheid is gebleven. In den tijd, toen Schumann's liederen in de mode waren, werd men op bijna elk concert of op particuliere soirées, waar gemusiceerd werd, in den regel op de klaagliederen van den armen Peter of op de 'Dichterliebe' vergast, alsof dit nu de eenige liederen waren, waarmede men het moest doen, en Schumann geene andere liederen van beteekenis geschreven had. Waarom hoorde men bijv. zoo zelden liederen als: *Mein Herz ist schwer*, uit de Hebreeuwsche gezangen van Byron, of de Venetiaansche gezangen naar Thomas Moore (opus 25, 3de gedeelte) of de liederen op tekst van Justinus Kerner (opus 35), die Robert Franz voor de beste van Schumann's liederen houdt? - Met Schubert ging het en gaat het nog eveneens zoo. Bij hem blijft het gewoonlijk bij de Müller-liederen, of bij *Der Wanderer*, of bij *Am Meer* (dat men buitendien het voorrecht heeft op de Amsterdamsche draaiorgels te hooren uitvoeren). Daarentegen behooren liederen als *Die Allmacht* ('Gross ist Jehova der Herr'), *An Schwager Kronos, An die Leyer, Du bist die Ruh, der Friede mild* en voorts de schoone liederen *Gute Nacht, das Wirthshaus*, uit den cyclus 'Winterreise' en *Der Atlas, Ihr Bild, Der Doppelgänger*, uit den cyclus 'Schwanengesang', tot de zeldzaamheden op de programma's. Nu is het wel waar, dat men bij de keuze van liederen met oordeel moet te werk gaan en er op te letten heeft, dat evenals sommige sonaten en quartetten van Beethoven alleen voor intiemen kring geschikt zijn, ook onder de liederen van Schubert en Schumann enkele voorkomen, die meer voor dien kring passen, maar het veld van schoone liederen is bij die componisten zoo ruim, dat in ander opzicht nog genoeg overblijft en men niet telkens in het zelfde behoeft te vervallen. Het is buiten twijfel, dat de reden, waarom bijv. de liederen van Schumann zoo weinig meer gehoord worden, voor een goed deel in de omstandigheid ligt, dat men vroeger bij de keuze van die liederen over het algemeen in den zelfden cirkel bleef ronddraaien en niet indachtig was aan het: *L'excès en tout est un défaut*.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 Mei.
De opgaande zon.

Op kwam de zon; de morgenstond in het Oosten is doorgebroken.

Hoe mysterieus is de geboorte der dingen! terwijl wij lachen en huilen en kakelen, staan ze plotseling voor ons als een verrassing; en iedere dag brengt iets nieuws onder de steeds nieuw verrijzende zon.

Een werelddeel is geworden. Het verre Azië heeft zich ontdekt als een actief deel van de wereld.

Was het mogelijk, bij de ontwikkeling der moderne staten, dat een nieuwe macht nog zou opkomen, onafhankelijk van Europa en Amerika?

Er viel geen denken aan.

Zelfs wanneer een andere Dschengis-Khan de horden van Midden-Azië had aangevoerd, of wanneer een andere profeet de Mohammedanen had weten te bezielen, hun aandrang zou gestuit zijn geworden. Neen, er viel geen denken aan.

En het is gebeurd.

In den uitersten uithoek van de wereld heeft het Klein-Duimpje onder de natiën het gedaan.

Klein-Duimpje dronk thee uit kleine kopjes, Klein-Duimpje woonde in een huisje van sigarenkistjes-hout, Klein-Duimpje zijn kleêren waren van papier gemaakt. En hij staarde door den spleet van zijn kleine oogjes de dingen aan die onder het schijnsel der goede zon geschieden.

En hij zag hoe zijn broers en zusters, - grooten en kleinen, Mandschoe en Tonkin en Anam, - door de ouders, Gebrek en

Loomheid, naar het bosch gestuurd werden om tot een roof te zijn voor den Reus.

Daar hij nu zeer klein was, en moedig met een grooten moed van verre voorouders geërfd, stapte hij naar het paleis van den Reus en klopte aan.

Dien kleinen guit spaar ik voor mijn laatsten hap, dacht de Reus, en keek erg vriendelijk.

- 'Wat zoekt ge?' vroeg hij aan Klein-Duimpje. 'Hier is speelgoed, hier zijn wapens. Omdat ge een schalk zijt, kunt ge alles van mij krijgen, en wanneer ge groot geworden zijt, moogt ge met mij vechten, en mij verslaan.' Daarbij lachte de Reus erg vriendelijk.

'Ik zoek uw geheim,' zeide Klein-Duimpje.

Toen werd de Reus eerst recht vroolijk. Hij droeg het dwergje op zijn hand naar de koele binnenkamer van zijn paleis, en bracht hem voor een schilderij.

De schilder had op het doek een koelen perkamenten kop afgebeeld.

'Dat is het beeld van den man die de werkzaamheid der menschen denkt, die den strijd der menschheid levert en oplost in zijn gedachte,' zoo sprak de Reus, en hij toonde aan Klein-Duimpje twee opschriften aan den wand: *Volledige kennis* was het eene, en het andere luidde: *organisatie*.

'Maar nu moet gij nog meer zien!' zeide de Reus, en hij opende een zonnige kamer waar het licht viel op een schilderij vol leven van bedrijvige menschen: en schepen gingen af en aan in de woelige haven op het doek. Het opschrift heette: *Zeemacht, Almacht*.

'Thans weet gij mijn geheim', zeide de Reus, 'doe er uw profijt mee, maar vergeet uw speelgoed niet. Wij zullen elkander nog wel weerzien. Tot weerziens!'

Klein-Duimpje dacht over het geheim na, en hij dacht zoo lang na dat de geest van den man in de koele binnenkamer over hem kwam.

Dit was het woord van Klein-Duimpje tot zich zelf.

'Er zijn twee soorten van deugd. De kleine deugd, evenals de kleine dapperheid, is een opwelling van het bloed. Maar de groote deugd, evenals de groote dapperheid, is een zaak van beleid en verstand. Het is de plicht, dien men tegenover zichzelf te ver-

vullen heeft[1]. Plicht en kennis en arbeid, maar als eischen die men uitsluitend aan zichzelf stelt, daarin ligt de kracht van den Reus. Nu is het *mijn* geheim.'

En door de macht van zijn tooverwoord overwon Klein-Duimpje een van de groote monsters in de buurt. Hij ontnam het zijn tuin en zijn vaartuigen, en bond het de pooten.

Niemand noemde hem toen meer Klein-Duimpje.

Maar de Reus, verwonderd over het geval, toen hij er van hoorde - zond een grooten beer met twee of drie kleinere beren als grimmige afgevaardigden naar het Klein-Duimpje van voorheen. En *nu* was het Klein-Duimpje's beurt om vriendelijk te lachen, - des te vriendelijker daar hij bemerkte dat de Reus een beetjen zenuwachtig was geworden, en in zijn zenuwachtigheid vergeten had het Zeepaard mede af te vaardigen. Het Klein-Duimpje - van vroeger - liet zijn oog glijden over de tuinen in het water en de vaartuigen die hij aan het monster ontnomen had; en omdat hij een 'volledige kennis' bezat van de zwakheden en grillen van den machtigen Beer, zeide hij: 'Gij verlangt van mij dat ik de pooten van het monster weder vrijmaak. Ik geef het graag toe, want ze zijn toch zwak, en 't zou een bedroevend schouwspel voor de andere monsters zijn hun kameraad aldus gekneveld te zien. Uw menschlievendheid, o grimmige Beer, zij alle prijs en eer.'

Maar tegelijk greep Klein Duimpje met zijn oog de veroverde zeetuinen en zeekasteelen vast. Die zou hij zich niet laten overweldigen, want hij herinnerde zich het opschrift in de zonnige kamer: 'Zeemacht, almacht'. En zijn hart werd vervuld van trots, daar hij den gebiedenden plicht tegenover zijn eigen eer geheel had waargenomen; en hij voelde zich groeien, groot en groot.

In dien tijd droomde de Reus; hij droomde van de maan, schijnende aan den hemel. En bij het wakker worden wreef hij zich de oogen uit: zie het was de zon die zijn droom beschenen had, de opkomende zon.

Terwijl hij sliep was de morgen doorgebroken, in het Oosten.

B*.

1) Zie de militaire voorschriften van den Mikado van 1868.

Bibliographie.

Excelsior. Maandschrift voor jonge dames. Onder redactie van Titia van der Tuuk. Eerste Jaargang No. 1. Almelo, W. Hilarius Wzn. 1895.

Dit is nu werkelijk een ‘maandschrift voor jonge dames.’ Het staat op den titel, het tijdschrift heet *Excelsior*, zooals tal van jonge dameskransjes, het wordt geredigeerd door een dame, die zeker nog jong is - want er is iets van den overmoed der jeugd noodig om zulk een taak aan te durven -, en het wordt geschreven door Cella en Flos en Esjee, allen meer of min jonge dames, gelijk men uit hare manier van schrijven duidelijk merkt. Er komen novellen en verhaaltjes in van jonge meisjes en van kinderen en van dienstboden, teer van toon en zedelijk van strekking. Leerzame opstellen staan er ook in, zooals over het nut van wandelen, over het dekken van de tafel, waaruit men leeren kan dat ook de Romeinen al tafellakens hadden. En tot slot geeft deze eerste aflevering aan de jonge dames de gelegenheid hare talen te onderhouden door haar een fragment uit Rosny's *Impérieuse bonté*, een Duitsche novelle en een Engelsch stukje te lezen te geven. Tusschen dit alles staat nog een goed klinkend, muzikaal gedacht lied - ‘zacht en poëtisch te zingen’ zooals de aanwijzing luidt - van Cath. van Rennes.

Uit de Inleiding blijkt dat het tijdschrift moet dienen om aan de jonge meisjes den overgang van het geregelde schoolleven tot een meer vrij bestaan, die voor de meesten zoo plotseling is ‘dat zij als 't ware haar moreel evenwicht verliezen’, gemakkelijker te maken. ‘Wij willen’, zegt de redactrice o.a. ‘door degelijke artikelen haar gezichtskring zoo ver mogelijk verruimen, haar belangstelling inboezemen, voor het opgewekte leven, dat tegenwoordig bijna op elk gebied heerscht, maatschappelijke verschijnselen voor haar trachten te verklaren...’

Uitnemende voornemens voorzeker. Dat in deze eerste aflevering met die degelijke, den gezichtskring verruimende artikelen nog geen begin wordt gemaakt, daarvan maken wij der redactie geen verwijt. De jongeling uit ‘Excelsior’ - al die kransjes en tijdschriften hebben hun naam natuurlijk van Longfellow - stond ook eerst onder aan den berg, op de vlakte, toen hij zijn tocht begon. Maar... toen hij den top bereikt had, vond men hem half onder de sneeuw begraven, ‘lifeless, but beautiful’, zijn banier met het fraaie devies in de hand geklemd. Moge aan dit damestijdschrift een beter lot beschoren zijn!

Het Weeshuis Prévost te Cempuis. Rapport van het onderzoek, ingesteld op last der vereenigingen De Dageraad, Afd. Amsterdam I v/h. Ned. Onderw. Genootschap en den Bond van Onderwijzers. Uitgegeven door bovengenoemde Vereenigingen.

Het is reeds eenigen tijd geleden dat de dagbladen vol waren van de Weesinrichting te Cempuis in Frank-

rijk en van de ongerechtigheden die van dat radicaal en socialistisch gekleurd opvoedingsgesticht en zijn directeur werden verhaald. ‘Aan de vruchten kent men den boom’, generaliseerde men, en nu zag men eens wat van een opvoeding op radicale leest geschoeid de gevolgen moesten zijn!

Lang vóór dat door de gebeurtenissen, waarop hier gedoeld wordt, de aandacht van het groote publiek op Cempuis gevestigd was, hadden de in den titel van het hier aangekondigd geschrift genoemde vereenigingen besloten, een onderzoek te doen instellen naar de inrichting en werking van het Fransche Weeshuis. Het resultaat van dat onderzoek is neergelegd in een uitvoerig en helder rapport, waarin tot in de kleinste bijzonderheden, zoowel de inrichting zelve (de gebouwen, het personeel, enz.), als de lichamelijke en verstandelijke opvoeding aan de weeskinderen gegeven wordt beschreven en beoordeeld. Het samenstellen van dit rapport was geen geringe arbeid, maar het werk werd den rapporteurs betrekkelijk gemakkelijk gemaakt, doordat alles wat op de inrichting betrekking heeft als een open boek is, waarin het een ieder vergund wordt te lezen.

De overtuiging dat de geest alleen gezond kan zijn in een gezond lichaam leidt de bestuurders van het Weeshuis er toe om in de eerste plaats te zorgen voor: goede voeding, veel lucht en licht, veel lichaamsbeweging met rijke afwisseling (zie daarover het uiterst belangrijk hoofdstuk ‘Vacantie-kolonie en uitstapjes’) en een behoorlijke opeenvolging van arbeiden en rusten. Het zijn dan ook in den regel gezonde jongens en meisjes die men te Cempuis te zien krijgt, kinderen die zich vrij en gemakkelijk bewegen en tegen vermoeienis bestand zijn. En op die gezonde lichamen tracht men ‘l'éducation intégrale’ toe te passen, een alzijdig naar alle richtingen afgerond onderwijs waarbij tusschen de verschillende vakken een nauw verband wordt gebracht, dat tot dusver bijna overal ontbreekt. Dat bij zulk een onderwijs ook door ‘handenarbeid’ de grondslag gelegd wordt tot het aanleeren van een bepaald vak, spreekt van zelf.

De gemeenschappelijke opvoeding der beide seksen, waarover men in Frankrijk zooveel misbaar heeft gemaakt, wordt hier te lande reeds zoo lang en met zoo goed gevolg toegepast, dat zij voor ons geen verdediging behoeft. Hoe goed de, voor Frankrijk misschien gewaagde, proef geslaagd is, kan men op blz. 188 en volgende van dit rapport lezen.

Aankweeking van liefde tot den arbeid en van zin voor waarheid, afgescheiden van alle leerstellig geloof, dat is het streven van de bestuurders van Cempuis, omdat zij deze beiden beschouwen als de hoofdfactoren van alle maatschappelijk heil en dus ook van elk individueel geluk.

In hoever het ideaal, dat men zich met deze alzijdige opvoeding voorstelt, te Cempuis bereikt is en in hoever het ‘überhaupt’ bereikbaar is, kan in deze korte aankondiging zelfs niet aangestipt worden. Zeker is het, dat al wie over opvoeding meer dan oppervlakkig wil nadenken, al wie, als bestuurder of ‘toeziender’, over eenige inrichting van onderwijs gesteld is, welke richting hij ook toegedaan zij, niet verzuimen mag van de mededeelingen en beschouwingen, in dit grondig rapport neergelegd, met al den ernst dien zij verdienen kennis te nemen.

Eene aderlating.

Pakkink zat midden in de sociale kwestie. Dat is te zeggen, hij stond midden in zijn aardappels. Ze waren na dat laatste buitje flink uitgeschoten. Ze deden 't goed en daarom waren ze 't wel waard, dat hij er nog een extra-keertje met de hak doorging. De meihemel blakerde door zijn pilobuis heen zijn krommen rug; zoo hier en daar een onkruidje door te hakken was juist zoo'n werkje voor zijn zeventig jaren; zijn vuil steenen pijpje, dat allerscheefst uit zijn mond hing, was heden bizonder pittig - zoodat Pakkink de vereischte gemoedsrust bezat om te kunnen filosofeeren en politiseeren.

'Ja "'t eetbre waar" wordt te goedkoop; de boter dertig cent, de eier twee en een half. De oogsten zijn goed; er wordt veel voor 'n "boerenmins" gedaan, maar "'t eetbre waar" doet 't hem. De pachten zijn wel hoog; maar licht dat de heeren toch twee percent van 't geld maken; en dan, komt er een plaats los, tien schrijvers voor één; gewoonlijk neemt de heer een der laagsten. Het zit 'em in de goedkoopte van "'t eetbre waar." Wat is nog geldig aan de markt? Ze zorgen zoo voor den minderen man in de stad; ze moesten maar eens meer zorgen voor den boer; van hem moet 't toch komen. Sluiten moesten ze! Al die grenzen sluiten! Ze moesten dat Amerikaansche koren tegenhouden als de cholera. Dan zouden de bakkers nog weer eens bij de boeren de rogge gaan koopen, tegen fatsoenlijken prijs, zooals het behoort, en niet - zooals tegenwoordig - de boeren bij de bakkers rogge gaan koopen tegen schandeprijs, zoodat een mensch niet eens durft afdingen. Ja, sluiten moesten ze! Waarom sluit Duitschland wel elk oogenblik en waarom wij dan niet?'

Met die vraag zette Pakkink een punt achter zijn uiteen-

zetting der kwestie. Zoo deed hij op elke visite, sinds twee jaar, sinds hij deze oplossing had gevonden; zoo deed hij nu ook.

Hij klopte zijn hak tegen de klomp aan, zoodat 't zand er afviel, draaide de hak om, zoodat de steel in den grond stak, legde zijn handen en toen zijn kin er op en ging kijken, als wachtte hij antwoord.

Zijn gezicht, erg ruim in 't vel, had veel diepgevoorde rimpels; dat het er zoo goedig uitzag kwam misschien wel 't meest van de blauwe slaapmuts met kwastje, want zijn bruine oogjes stonden scherp en helder.

Dat zich oprichten en nu ook van voren de zon eens voelen deed hem goed; hij stond daar nu zoo vrij op zíjn veld, in den heljubelenden hemel; zoo veilig omtuind door 't rikwerk van zíjn weide en den groenen muur van zíjn akkermaalsheg in de verte, dat hij nog eens vroeg: ‘en waarom wij dan niet?’

Met een lachje zag hij de bezwaren aankomen. De een had gezegd: dat zullen wíj zoomaar niet kunnen! Alsof wij dan hier in Nederland gepacht wonen en wíj niet onze eigen deur zouden kunnen sluiten!

De ander: zie, Duitschland sloot om Bismarck. Die had een veestapel als Job. Als hij nu moest verkoopen, dan sloot hij eventjes de grenzen, en dan kon hij zijn vee prijziger verkoopen. Alsof - àls dat heele praatje waar was - wij 't dien ouden leepert al niet lang hadden moeten nadoen!

Weer een ander: maar dan zou de mindere man weer 't dure brood van vroeger - bijna driemaal zoo duur - moeten eten. En als dat misschien eens 't geneesmiddel was om hem van zijn tegenwoordige brooddronken kuren te genezen!!

Pakkink zuchtte. Zijn laatste argument had hem van de wijs gebracht, als had hij in net gezelschap iets te veel gezegd, zoodat hij verlegen zweeg.

Pakkink ging door met hakken. ‘Ja brooddronken, dat is hij.’ Nijdig hakte hij een melde doormidden. ‘Hij heeft 't veel te goed bij me, dat is 't em.’ - 't Genoegen was van 't werk af... Toen hij bij ongeluk een mooie aardappelspruit had afgestoken, werd 't werk hem wee.

Weer leunde hij op zijn hak. Zijn oogen dichtknijpend, alsof hij iets op een bepaalden afstand scherp voor zich wou hebben, zei hij: ‘Ja, zóó was het. Ik zeg: Reindert, “efkes” de beesten voêren. En wat antwoordt me de jongen?: ik ga er net al

heen en 'k laat me niet zoo commandeeren! Ik laat me niet zoo commandeeren! Moet de boer zich dan door zijn knecht laten commandeeren?'

Pakkink voelde zich moe en ging naar huis, de hak op den schouder.

Hij voelde zich oud, hij had heel wat doorleefd. Hij wist nog heel goed dat àlle klompenmakers de blauwe slaapmuts droegen en nu - 't is al wel 20 jaar geleden dat hij Harm Jan van 't Muis begraven had en die was de eenige, die haar ook nog droeg. 't Is net of de tegenwoordige klompenmakers zich voor hun ambacht schamen, dat niet één meer de blauwe slaapmuts draagt.

En dan Toon Höfken. Dat was nog eens 'n timmerman geweest. Nog maar even had hij hem gekend, maar altijd met den hoogen hoed op 't hoofd, onder 't 'dagdurige' werk met den hoogen hoed op, altijd! En zijn kasten! De Joden zijn er gek op!

Wat hebben die nieuwe modes hier gebracht?

Ellende. Broer Krisjan zou nu goed in 't ouderlijke huis wonen, had hij die nieuwe modes maar willen opgeven.

'Maar neen, dat zou niet. Zijn geld moest hij hebben en een nieuwmodische vrouw en een nieuwmodische plaats. Hij was ze gauw genoeg allebei kwijt en van enkel plezier is hij ook niet zoo jong gestorven. Nu goed - Reindert heeft hij mij achtergelaten - en och, wat ik dan aan Krisjan te goed was, want zoo zuiver betalen wij "minsen" elkaar toch niet, dat zou ik dan aan zijn jongen goed maken.

Vooral nu Mieke heengegaan is, even alleenig als ze gekomen was, en Reindert dus mijn eenige erfgenaam is.

En nu laat die jongen zich niet commandeeren! 't Is appels poffen en 't vuur is uit! Commandeeren! Wanneer heb ik dien jongen gecommandeerd? In alles hem toegegeven, veel te veel!

'k Heb 't veulentje paard laten worden zonder leidsel en zweep - en denk, dat 't nu zichzelf geleerd heeft naar stuur te luisteren! -'

Pakkink was langzamerhand harder gaan loopen. Dat deed hij steeds als hij boos was; dan vergat hij heelemaal dat hij van hardloopen hartkloppingen kreeg en dat Mieke daarin gebleven was. Maar hoe vlugger en dichter hij bij huis kwam, des te zekerder werd 't hem, dat hij Reindert eens ongezouten

de ooren moest wasschen. 't Zou niet gemakkelijk gaan. Dat was zijn eigen schuld, hij had het al te ver laten komen. Maar zou er van den jongen nog een stichtelijke boer en klompenmaker terecht komen, dan moest het.

Maar toen hij onder de bekoring van de sfeer der oude hoeve kwam, begon hij langzamer te loopen. 't Was toch een knap huis! De deur in 't midden; 't groote venster aan den eénen, 't kleine aan den anderen kant. Een frissche stem in huis zong:

> ‘Er ruischt langs de wolken.’

De jongen zong toch mooi! En een mensch die zingt, is toch nooit slecht! Reindert was toch eigenlijk wel een goeie jongen.

Met een vaag verwijt, dat hij zoo al eens meer hevige plannen ten opzichte van Reindert, op niets had laten uitloopen, stapte Pakkink 't klinkerstraatje voor zijn huis op. Nauwelijks hadden de klompen op de klinkers een paar keer ‘kablof! kablof!’ gezegd, of een stem riep van binnen: ‘O vader, is u daar, toe wilt u me eens helpen; die centerboor wil niet!’

De laatste beschuldiging van onstandvastigheid ten opzichte van Reindert verdween bij den oude; zijn oogen lachten en toen hij, bij 't naar binnen gaan, nog even in den boomgaard een bloeienden kerseboom zoo wonderschoon zag staan onder den blauwen hemel, zei hij met vriendelijken knik tegen den bloeienden boom: ‘Je belooft veel. 'k Houd je aan je woord.’

Er werd druk gewerkt in 't kamertje met het kleine venster, waar alles was bedekt met een laagje wit zaagmeel. Daar zij Hanna, die voor 't boerenwerk stond, een paar dagen hadden geholpen, waren zij wat ten achter gekomen met het werk. Nu regende het, een malsche, vette regen. Als Hanna niet rammelde met de emmers en 't in de werkplaats even stil was, hoorde men de droppels vallen.

Voor 't venster stond Pakkink in de blauw baaien borstrok met dubbele rei geel-beenen knoopen. Met 't paalmes gaf hij aan de blokken, die Reindert hem toewierp, den eersten klompvorm. Reindert stond in den hoek, waar 't dak den lagen muur raakte, te zagen.

Een breede, vierkante jongen; dezelfde bruine oogen van Pakkink, maar grooter en de iris is omgeven door albastwit; een gevuld jongensgezicht van zestien jaar en zomersproeten om den neus, die zich nog niet voor goed gezet heeft. Hij is niet gekleed als een boerenjongen. Een leeren pet staat heel achter op zijn gladde bruine haren en 't donkerblauw katoenen boezeroen hangt los tot zijn middel. Men zou zeggen: een machinist-leerling, als de pilobroek en klompen niet van een boerenjongen waren geweest. Reindert wist zeer handig aan zulke costumes te komen. Moest er iets nieuws aangeschaft worden, dan deelde hij volkomen vaders verachting voor de nieuwe modes. Wat de jongens van zijn jaren droegen werd als nieuwmodisch voorbijgegaan en men kocht - wat Reindert wilde, daar aan Pakkinks ouderwetschen smaak toch niet meer te voldoen was. Zoo liep Reindert juist zoo lang met zijn vader mee, als hij noodig had voor een aanloopje om in zijn eigen wereld te springen.

Pakkink luisterde met genot naar zijn zagen. Wat deed die jongen dat flink! En hoe was hij - nog zoo jong - op die nieuwe uitvinding gekomen, om alléén de peppels te kunnen zagen.

Ja 't was doodeenvoudig - in plaats dat de overman de zaag terugtrok, deed dit nu een touw met een gewicht, dat over een katrol liep. Je zoudt zeggen, hoe komt hij er aan, zoo'n aap van een jongen! Met een knipoogje keek hij vergenoegd naar hem. Nu, hij was er niet rouwig om, dat hij van dat zagen af was; dat ging in de armen zitten. Juist keek Reindert heel ernstig op.

‘Vader.’

‘Nu jongen,’ zei Pakkink bedeesd-goedmoedig - want als Reindert zóó zag als nu, dan broeide er wat in dat hoofd, waarvan hij nooit kon begrijpen, hoe zoo'n aap van een jongen er aan kwam.

‘Stilstand is achteruitgang, niet waar, vader?’

‘Ja - en wat zou dat?’ zei Pakkink een beetje gemelijk, daar hij er niet van hield strikken voor zichzelf te zetten.

‘Moet er dan in de ambachten ook geen vooruitgang zijn?’

‘Natuurlijk,’ bromde de oude.

‘Waarom maken wij dan geen laarzen?’

Hoep, hoep, daar vlogen de splinters van het hout waaraan hij bezig was: ‘Bijna te veel er af!’ zei hij, blij die leegte

die na Reinderts vraag was blijven hangen, met iets onschuldigs te kunnen opvullen.

‘Ja, want,’ raisonneerde Reindert voort, ‘toen Frederik in 't Mulle die erfenis had gekregen, is hij altijd laarzen gaan dragen; vroeger klompen; laarzen is de vooruitgang van klompen; daarom moeten wij ook laarzen gaan maken. Is 't niet, vader?’

Reindert had altijd een voorgevoel, dat hij vast en zeker in de stad zou komen en daar wonderlijke dingen doen; 't scheen hem nu een zeer logische stap, uit de klompenmakerij naar de laarzenmakerij.

Hij keek vreemd op, toen hij vader hoorde brommen: ‘Vet wil bovendrijven, al is 't maar van een dooden hond.’

‘Wat zei vader?’ Hij voelde zich miskend.

‘Dat je kakelt als een kip zonder kop.’

‘Is het dan niet waar wat ik gezegd heb, vader?’

‘Dan kun je wel voelen met je klompen.’

Als 't van die sentenzen regende, dan wist Reindert 't al; dan moest hij heel voorzichtig doen.

‘Heeft vader al gezien dat ze peppels pooten in 't Heerendijk?’

‘Ja, jongske.’ De vredespreliminairen werden aanvaard.

‘Zouden in de peppels, die langs het Bouwhof staan, al heelen inzitten of alleen nog maar driekwartschen?’

‘Die worden toch nog niet verkocht?’

‘Neen, vader, maar 'k dacht zoo maar eens, toen ik er langs kwam.’

Gerustgesteld keek Pakkink hem aan. Er zat toch wel een goede klompenmaker aan dien jongen! Hoe dikwijls als hijzelf bij den weg liep, berekende hij van elken peppel, dien hij tegenkwam, hoeveel paar heelen en kleineren er in zouden zitten!

‘Hé’ schrok hij in eens op.

Hij had de insnede bij den hak willen maken, zooals hij dat honderdduizend maal had gedaan, en hij had in de lucht gesneden; er was geen hout meer. Ruim een handbreed te kort had de jongen het blok gezaagd.

‘Reindert!’

‘Ja, vader.’

‘Kijk eens hier, jongske.’

Reindert voelde 't oog van vader breed op zich rusten; dadelijk zag hij de fout - en den weg om de bestraffing te ontgaan; want hij wilde geen ongelijk hebben.

‘O ja, ik vergat u te zeggen, dat ik er een kleintje bij gezaagd had voor een paar halven voor bakker's Janna; u weet wel die gisteren besteld zijn.’

Pakkinks eerste gedachte was: wat is die leugen gauw bedacht; de tweede: 't kan toch ook wel waar zijn; de derde: 't is een moeilijk, erg moeilijk geval.

‘Vergeten doet anders een goed klompenmaker niet.’

‘Neen, vader,’ zei Reindert, heel deemoedig, nu hij gelijk gekregen had.

Er was een gegeneerde stilte.

‘De koffie is gaar,’ riep Hanna door de geopende deur.

‘Ja’, riep Reindert vroolijk, terwijl Pakkink op eens een onaangename herinnering kreeg aan dien hoogepriester Eli, die zijn nek brak, omdat hij bang was voor zijn eigen jongens.

Mooi scheen de zon door het keukenvenster op de blauwe en roode esterikken, nog vochtig van het schrobben.

Het ontbijt was afgeloopen. Hanna bracht juist het overschot der pap met paardenboonen in den kelder. Men hoorde hare klompen bonken op de steenen.

Reindert zat met de Veldkoerier; - natuurlijk 't geavanceerdste blad, omdat de oude courant voor Pakkink reeds lang renegaat was geworden en Reindert zijn dus vrijgeworden keuze gericht had naar die van den meest stadschen boer.-

Pakkink zat genoegelijk te spinnen.

De heldere vloer; de klaptafel; de schouw met blauwe en tinnen borden; de glazenkast met de kleinoodiën; de pap met paardenboonen - alles echt, zuiver; hij zou zóó kunnen opschikken voor zijn vader en die zou zich op zijn eigen plaats thuis voelen. Zoo behoorde het ook.

‘Reindert.’

‘Ja, vader.’

‘Frits in de karnmolen drijven.’

‘Frits wordt oud,’ zei Reindert, nog even een zin willende uitlezen.

‘Kom, voortmaken!’ zei Pakkink wien de herinnering, dat zijn oud hitje aftandsch werd, onaangenaam aandeed.

‘De smid zei laatst, dat Frits gauw het beslaan niet meer waard was,’ zei Reindert, die gelijk wilde hebben en toen heenging.

Een oogenblik later wist Pakkink aan het welbekende geram-

mel en de regelmatige schokken van den karnmolen dat Reindert zijn bevel had opgevolgd.

Toch was hij maar half tevreden; niet geheel met Reindert en in 't geheel niet met zichzelf. 't Scheen dat hij al krukkig werd, anders zou die jongen zóó niet met hem kunnen doen.

Maar een jongen van zestien jaar kon hij toch nog niet ‘boer’ maken! Maar hoe kwam hij op zulke gedachten? Hij wilde toch nog niet gaan sterven? En dan werd hij even een weinig sentimenteel; ja hij werd te oud; een versleten ding; net als Frits, die goeie Frits dat zoo'n kranig voske was geweest; ja, geweest...! Zuchtend stond hij op.

Hè, daar was hij op eens bij 't achterhuis!

Bij 't hakblok lag de groote bijl en een takkebosch berkenrijzen.

Werktuigelijk trekt hij er een dikke uit; houd het ondereind op 't hakblok en beurt met de rechterhand de bijl op en laat die vallen. Ronddraaiend springt er een stuk van den tak in de lucht. Dat was netjes geslagen! Nog eens! Eens een dikkere! Patsch! krakend kloofde hij nu een eikenstobbe.

‘Van sterven komt voorloopig niets,’ mompelde hij, ‘als God 't blieft,’ en met deze woorden trok hij even aan de slaapmuts.

Wat? Wie sprak daar?

‘Toe, ouwe vort! Allez knol!’

Hij keek naar den karnmolen. Dat was Reindert tegen Frits. Platsch! Platsch!

Hij gaat naar den molen en gluurt door de reten der planken.

't Was hem even of hij door een kijkglaasje keek in een spookwereld van duivels en tooverkollen... maar neen, dit was hij en dat daar was Reindert, die met zijn katapult Frits schoot, als deze aan den anderen kant van den molen was; dat daar was Reindert, die met de vlakke hand Frits sloeg, als deze hem passeerde; en dat schelden: ‘toe kreupele knol; toe horrelpoot!’ dat was ook van Reindert!

Pakkink grendelt de deur van den karnmolen, gaat regelrecht naar de keuken en neemt de mooie zweep van den spijker. Heel even vraagt hij zich af, of 't niet jammer is van de mooie zweep; maar neen, hij besluit dat dit juist extra-goed is. Hij gaat op de deel; zet de ladder tegen de hanenbalken, klimt zacht naar boven, de zweep achter zich aan. Nu neemt hij een paar bossen stroo, werpt die weg. Op eens is 't geluid van den karnmolen sterker. Frits hoort men stappen in 't zand.

Reindert's stem is nog duidelijker, dan of hij naast hem aan tafel zit. Pakkink brengt zijn arm door de opening, die boven in de karnmolen uitkomt. Hij gaat eerst op zijn gemak zitten.

‘Toe ouwe,’ roept Reindert.

‘Ja 'k ben er al,’ bromt Pakkink, die juist vlak tegenover Reindert zit.

Deze ziet op eens verschrikt om; hij meende iets te hooren; maar 't bleek een vergissing.

‘Toe knol, je bent nog zoo'n veulentje,’ lachte hij, zich zelf geruststellend.

Asch-jíep! zegt de zweep.

Door pijn en schrik verblind, tast Reindert naar de deur; maar die blijkt gesloten te zijn. Frits is ondertusschen al weer eens rondgeloopen.

Asch-jíep!

Op eens, bij intuïtie voelt hij het. Die zweepslagen daar van boven komen van vader; die is boos omdat hij Frits schoot en uitschold; één ding begrijpt hij niet; hoe vader dat over zijn hart kan verkrijgen. Hij zal zich goed houden; dan moet vader vanzelf bijdraaien; hij zal 't toch winnen.

‘Allez Frits, vort!’ roept hij, met schokkende stem, en wilde oogen.

Asch-jíep!

‘Als 't niet je eigen bloed bijna was, zou je zeggen: dans dan met den duivel, als die zoo mooi danst. Maar nu... 't moet!’

‘Toe Frits...’ Reinderts stem breekt af.

Asch-jíep. Bloedig gestriemd is zijn rechterhand.

‘Ja Krisjan, maar 'k houd 't niet lang meer uit,’ mompelt Pakkink voort.

‘Fritske,’ begint Reindert, met bijna schreiende stem.

Asch-jíep!

Geen van beiden hoort meer 't rammelen van den karnmolen of let op Frits, die stil maar voortstapt.

‘Stil, mijn hart, snij zoo niet! 't is voor je zelf, jong... maar o,’ steunt Pakkink.

Asch-jíep!

‘Vader, toe, vader, 'k zal 't nooit weer doen!’

De zweep en de arm verdwijnen.

Frits gaat voort rustig rond te stappen en 't geregeld ge-

rammel van den karnmolen vervult het huis. Reindert snikt hevig en zit strak met drooge oogen te staren.

Reindert, straks tegelijk met Frits door Hanna, die zich hevig verbaasde, dat die deur zichzelf had toegegrendeld, uit den karnmolen ontslagen, dacht dat vader naar de werkplaats zou zijn gegaan en ging dus naar de keuken.

Daar lei de zweep, de mooie, met gebroken hals op den vloer. Op een stoel lagen vaders kleeren. Zijn klompen stonden voor de bedstee.

'Reindert.'

'Ja, vader.' Hij dorst haast niet opzien naar de groene gordijnen der bedstee. Eindelijk, ja daar lag vader, de slaapmuts vlak op de oogen, een witte halsdoek tot zijn kin; erg rood.

'Allo... vort naar den meester... dadelijk komen met 't lancet... hij moet me laten!' bracht Pakkink er hokkend uit.

Reindert holde 't huis uit, dwars de akkers over naar den dokter, die een half uur ver woonde. Toen hij buiten adem geloopen was en de angst zich al meer en meer van hem meester maakte, dat vader nu zou gaan sterven, bad hij, de oogen naar beneden, en met gevouwen handen doorloopende: 'Och, deze keer niet! Deze ééne keer niet. 'k Zal anders worden.'

G.F. HASPELS.

Levend volksrecht.[1)]

Het tooneel is eene landelijke terechtzitting. Tijd: een goed half duizendtal jaren geleden. Plaats: ergens in opper-, middel-, of neder-Duitschland. Zulk eene terechtzitting kan te genoemder plaats en tijd verschillend karakter dragen. Zoover het aangaat in algemeenheden te spreken over het eindeloos-verbijzonderd mengelmoes, dat men ‘de latere middeleeuwen’ noemt, is nog wellicht het meest te zeggen voor eene drieledige onderscheiding. Daar was, vooreerst, het kerspel- of dorpsgericht: voor hetgeen het platteland nog had bewaard van de oude rechtspleging der Frankische rijksoverheid over zijne vrijgeboren hoevenaars, het orgaan in eersten aanleg.[2)] Zijne leiding had de schout, of dorp-graaf, ook wel ‘Heimburg’ genoemd. Zijne bevoegdheid omvatte menigmaal alle geschillen, waarin een vrije

1) Voor de beschrijving van den ‘dingdag’, waarmeê het hier volgend opstel opent, is voornamelijk gebruik gemaakt van Kurt Burchard: ‘Die Hegung der deutschen Gerichte im Mittelalter’ 1893. Men vergelijke daarmede ook: Mr. H.A.A. van Berkel: ‘Een Hollandsch dorp in de veertiende eeuw’, in den 1en jaargang der ‘Dietsche warande’ en daarvan bovenal n°. IV.
De stof voor het overige is hoofdzakelijk geput uit C.G. Dümge: ‘Symbolik germanischer Völker’ 1812; Jacob Grimm: ‘Von der Poësie im Recht’ in Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft. II 1815 blz. 25-99; Mr. M.C. van Hall: ‘Het zinnebeeldige in de oud-Nederlandsche rechten’ in ‘Rechtsgeleerde verhandelingen en losse geschriften’ 1838. blz. 117-242; M.J. Noordewier, ‘Nederduitsche Rechtsoudheden’ 1853; E. Osenbrueggen: ‘Studien zur deutschen und schweizerischen Rechtsgeschichte’ 1868; O. Gierke; ‘Der Humor im deutschen Recht’ 1871; E. Osenbrueggen: ‘Deutsche Rechtssprichwörter’ 1876. Wat aan andere werken werd ontleend, is aan den voet der bladzijden vermeld: Ten slotte een woord van warmen dank aan Mr. Fockema Andreae voor zijne nooit ongeduldige hulpvaardigheid en nauwlettende critiek.
2) De onderscheidene stadiën van den overgang veler vrijen tot den staat van hoorigen, of voogdijlieden zijn laatstelijk helder beschreven door K. Lamprecht in zijne ‘Deutsche Geschichte’ I. 1891 blz. 310 v.v.; II. blz. 83 v.v.; III. blz. 72 v.v.

boer gedaagde was, slechts crimineele rechtspleging (‘de bloedban’) uitgezonderd. Daar was, ten tweede, het grondheerlijk hofgericht, voor de onvrije leenboertjes van een' zelfden ‘genadigen heer’ gelijkbeteekenend als voor de vrije dorpelingen het eerstgenoemde. Hier spande in 's heeren naam zijn ‘meier’ (‘villicûs’) de vierschaar. Als tusschenvorm tusschen dit en het vorige kan men de lagere voogdijgerichten nog vermelden, waar in den kring van de ‘voogdijlieden’ (persoonlijk-vrijen, maar ‘beschermelingen’ van een ‘sticht’ of heer) de ‘ondervoogd’ den stoel innam. En daar was eindelijk het ‘Märkerding’, het gericht voor de gezamenlijke eigenaars eener gemeene mark, hetzij bosch, of weide. Zijn leider was de ‘Obermärker’, in vrije marken de gekozene zijner kornuiten, in andere meest door den heer benoemd. Voor zijne vierschaar kwam niet enkel elk geding, het gebruik der mark betreffende, ook allerlei ‘Markfrevel’, zoodat zelfs tot op zekere hoogte aan het markgericht de bloedban toekwam.[1)] Vermits nu uit die drie soorten van boerengerichten eene keus geschieden moet van wat, als typisch ook in hoofdzaak voor de overige, geschilderd worden zal, welaan, laat het een ding van vrije hoevenaars wezen. De kleine wijzigingen, de toetsen en trekjes, waardoor de andere eigenaardig zijn, kunnen dan onder de hand hier en daar worden bijgevoegd.

Het is een echt ding, wat onze aandacht vraagt; dat wil zeggen: eene terechtzitting, die op gezette tijden plaats moet grijpen. Vooraf zijn in den vastgestelden vorm de geburen opgeroepen. De vroonbode is huis aan huis gegaan, en thans, ten overvloede, luidt in de hooge morgenlucht de klok. Van alle kanten komen de dinggenooten met of zonder vrouw en kinderen opdagen, de naastbijwonenden te voet langs het ééne of andere kerkpad, de meer verwijderden, volspanners of halfspanners, wagen- of karreboeren, in hun gerij, voortsukkelend langs hobbelige wegen. Het schijnt ditmaal vol te zullen worden op de dingsteê. Gelukkig is er plaats. Want niet binnen vier muren wordt het gericht gespannen. Neen, in de vrije lucht, liefst onder het loofdak van een' boom, een eik somtijds (dat was de rechtsboom in Gelderland bijvoorbeeld en ‘de Graafschap’), maar meestal toch eene linde. Daar, aan de

1) Men vergelijke over die drie gerichten: R. Schröder: ‘Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte’ 1894. blz. 587, 588, 589, 590, 591.

oostzij van den stam, ligt de eigenlijke dingplaats, eene vierkante ruimte, 16 voeten lang en breed. In twijfel is zij kenbaar aan de baksteenen, of zwarte kolen, voor alle zekerheid begraven op de hoeken. Maar thans, ter eere van den dag, heeft men met palen en hennipzeelen koorden haar omtuind. Nog is het er stil. De opgekomen boeren immers verzamelen zich aanvankelijk op de dorpsbrink vóór de herberg, waar de heer rechter zijn' intrek heeft genomen. Een korte wachttijd,... daar treedt hij uit de deur, en gaat, omstuwd door de engere groep der schepenen en verder door den ganschen drom gevolgd, naar de afgepaalde ruimte. Hij plaatst zich, daar gekomen, vóór zijn' hoogen zetel, achter de tafel, waarop wellicht een staf, als het zinnebeeld van zijn gezag, is neêrgelegd. Aan zijne zijden zitten de schepenen, veelal twaalf in getal, op lagere, driepootige stoelen. Langs zuid- en noordkant van de omtuinde plek staan banken, waarop straks, als het eigenlijk gedingvoeren begint, zich de partijen kunnen nederzetten. Voorshands echter komt binnen het gespannen touw, behalve rechter en schepenen, slechts de bode. Het gros van de dingplichtige geburen vormt buiten de omheining een' vrij ruimen kring.

En nu neemt dan ‘het ding’ een' aanvang. Het is een stuk in drie, somtijds in vier bedrijven van ongelijke lengte; de rechtspraak, zooals wij die zaak verstaan, begint pas met het laatste. Geheel de rest is voorbereiding, waarborg dat alle dingen eerlijk en met orde zullen geschieden. Geene erger misvatting van den geest der middeleeuwen dan die hare duizendvormige versnippering en onderdanigheid voor rechteloosheid aanziet. In de kleinste vrije dorpsgenootschap waren rechten en plichten, zoo van het geheel als van de leden, met zorg, ja, nauwkeurig bepaald. Van een' gelijken rechtszin getuigen zelfs de onvrije verhoudingen. Was daar, éénerzijds, de heer gerechtigd om tallooze diensten te vergen van zijne boeren, zij, omgekeerd, hadden recht erop te staan, dat daarbij steeds de vastgestelde maat in acht genomen werd. En zelven zagen op de handhaving van al dat recht de middeleeuwsche landlieden toe met echt-boersche ergdenkendheid, echt-boerschen behoudszin, echt-boersch geduld. Zij hadden er nu eenmaal voor moeten komen, huis en hof verlaten. Nu waren zij er, en zij hadden den tijd. Den tijd om tegenover elkander, maar vooral tegenover den heer en zijn' plaatsbekleeder zoo die er was, tot de fijnste

puntjes zich de zekerheid te verschaffen, dat in geen tittel en geen jota hunne van oudsher genoten rechten werden vertreden of verkort.

Daartoe diende al aanstonds wat het eerste bedrijf vulde: het onderzoek naar de rechtmatigheid van dezen dingdag. Was voor de opening de juiste tijd gekomen? Eer sedert middernacht het derde van een etmaal was verstreken, m.a.w. vóór omstreeks 8 uur in den morgen, mocht geen begin worden gemaakt. De dingplichtigen moesten een' redelijken tijd hebben om naar de rechtsplaats op te gaan. Voorts: was de plaats, waar men hier zat en stond, wel de ééns voor goed bepaalde? Zoo neen, dan was men immers niet zeker, dat allen die zich hadden opgemaakt ook tegenwoordig waren? En eindelijk: was het opontbod geschied aan ieder in de voorgeschreven vormen? Met een' omslag, die ons, gejaagden, slachtoffers van spoor en telegraaf, vast tureluursch zou maken, moest eerst het bevredigend antwoord op die vragen door de belanghebbenden zelven zijn buiten kijf gesteld. In onveranderlijke formules werden de genoemde punten één voor één door den rechter ter sprake gebracht. In onveranderlijke formules klonk, meestal uit den mond van een' ‘ordeldrager’, ook telkenmale het bescheid. Eerst daarna mocht men het ervoor houden dat, door de schuld der overheid-althans, niet één der opgeroepenen van dezen rechten dingdag was weggebleven.

Volgde: het tweede bedrijf: verkondiging van den gerichtsban. Wij zouden dat ‘si parva magnis componere licet’ noemen: de vaststelling van een reglement van orde. Het voor recht erkende ding moest ook naar recht zijn' loop nemen. Zoo gebood dan nu de rechter ‘lust’, d.i. aandachtig luisteren, en verbood hij ‘onlust’, d.w.z. de aandacht afleidend rumoer. Boeten werden door hem gesteld op hetgeen den geregelden gang der zaken storen kon. Zich zelven in de eerste plaats beval hij te blijven zitten op zijn' stoel, behoudens enkel het geval, dat óf een priester met het Heilig Sacrament, óf de gerichtsheer in hoogst eigene persoon, de plaats voorbijkomend, hem tot eerbiedig opstaan noopte. Verder hoorde zich de gansche vergadering het vóórhouden, dat niemand uit- of inliep, wisselde van plaats, opstond, zoo hij zat, neêrzat, zoo hij stond, vooral, dat daar geen ontucht zou wezen of moedwil, geen scheldwoord klinken zou en geen gekijf. Een en ander op poene

van boeten, die bij de dorpsgerichten meestentijds in gemunt geld -, maar bij de markedingen ook wel in vaste hoeveelheden van voedingsmiddelen, en hoofdzakelijk van bier plachten te zijn begroot.

Maar meer dan in één der twee voorgaande lag, waar het voorkwam, in het derde bedrijf de groote waarborg van rechtszekerheid. Dat derde bedrijf zal wel voornamelijk hebben plaats gegrepen in hof-en voogdij-gerichten. Dáár-bovenal scheen wel een onderpand van noode dat de cliënten, schepenen en gericht, door den genadigen heer zouden worden bewaard bij hunne oude en beproefde rechtsgebruiken. Men vergete toch vooral dit ééne niet. Onder allen die daar met den rechter tegenwoordig waren (de schepenen incluis) was misschien geen enkele, waren hoogstens slechts de laatstgenoemden de kunst van lezen en schrijven machtig. Nu zou men dan zoo aanstonds overgaan tot het beslechten van te berde gebrachte rechtsgeschillen, tot het vonnissen over levensvragen voor meer dan één gezin wellicht. Maar wie of wat gaf al dien ongeletterden boeren zekerheid, dat daarbij nu niet telkens steelsgewijze brutale willekeur de plaats innam van hunne welverworven herkomsten? Om dat gevaar te keeren, was er maar één weg. Eer het wezenlijk gedingvoeren begon, moest men vooraf door 's heeren gevolmachtigde nog even in den breede al de rechten hooren bevestigen, den vaderen reeds van oudsher verleend; om te beginnen: die, welke men tegenover den heer-zelven mocht doen gelden; maar dan vervolgens: de overige, waarop men staan mocht onderling. Slechts als die opfrissching van het rechtsgeheugen voorging, was het spannen van de vierschaar ten aanhooren der dinggenooten geene ijdele plichtpleging, geen lastig en zinneloos vertoon. En zoo dan werd (wederom bij wijze van eene tweespraak met vragen van den rechter en antwoorden van een' ‘ordeldrager’) het straks aan te wenden recht nog eerst kort samengevat.

Het schijnen vooral zulke het recht samenvattende ‘wijsdommen’ ter inleiding tot het eigenlijke ding te zijn geweest, wat later, hier en ginds op schrift gebracht, het maatschappelijk leven en de rechtsgebruiken van het boerenvolk dier dagen behoed heeft voor vergetelheid. En het is in hoofdzaak het recht dier ‘wijsdommen’, dat, als het toonbeeld van frisch, levend volksrecht, de volgende bladzijden naar den wensch des schrijvers bestemd zijn aan enkele eigenaardigheden te doen

waardeeren. Om evenwel dat recht ten volle te vertoonen in zijnen samenhang met de dorpsplechtigheid, waaruit het leefde, is het noodig aan de teekening van deze nog één zeer sprekend, één onmisbaar trekje toe te voegen.

Het beeld van zulk een landelijk gericht zou maar eene halve waarheid wezen, indien het alleen gewaagde van het steile zwak der deelnemers voor zekere, door den tijd geheiligde, gebruiken. Gelijk de boer nog thans is, was hij toen: steil, hoofdig, ja, dat ook, maar tevens vriend van een' gezelligen dronk, door ruwe scherts gekruid. Nu spreekt het wel van zelf, dat een rechtsdag, waar dikwijls nog al veel werd omgehaald, eene zware proef was voor de kelen en de magen, om nog te zwijgen van de knieën en de lendenen der omstanders. Aan het eind van zulk eene karwei den veelal donkeren tocht naar huis te aanvaarden zonder eene hartsterking, dat was te veel gevergd. Dus werd van zelf de dingdag meestentijds besloten met een vriendschappelijk maal, een drinkgelag in het eind, waar ook de huisgenooten, zoover zij meê de reis hadden gemaakt, allicht een plaatsje vonden. Ja, soms, wanneer er zeer veel werk te doen viel, werd halverweg het ‘ding’ voor eenigen tijd geschorst, opdat men het stoffige keelgat wat mocht smeren. Zoo was ten slotte ‘het nabroodje’ een hoofdpunt op de dagorde. Er waren plaatsen, waar van de opening af het teeken des gezags op 's rechters tafel gemoedelijk werd geflankeerd door brood en kaas. Voor ieder ‘heimaal’, dat de voogd van Ermelo op onze Veluwe leidde, stond ééns voor goed de lijst der spijzen vast, die men den hoogen ambtenaar vóór moest zetten. Zelfs eindigde zoo hier en daar het ‘wijsdom’ met ook de tafelwetten op te nemen. Te Schwarzenheindorf b.v. mocht men den schepenen hunne kroezen zoolang op nieuw volschenken, totdat zij eene duif op het dak niet meer van eene kraai konden onderscheiden. Te Espach liet het ‘wijsdom’ hen nog met pokelen voortgaan, wanneer alreeds twee hunner een' derde niet meer konden hijschen op zijn' wagen. Wie daarentegen in de buurtschap Kobern na het feestmaal... ‘lange woorden sprak’, tracteerde eene week daarna de buren op zijne kosten, tenzij hij, door met goed gevolg de schuld te geven aan de slecht bereide spijzen, zijne boete afwentelde op de keukenknechts. En de lieden van Uffried (om met hen te besluiten) durfden zelfs de ingetogenheid van 's heeren plaatsbekleeder te verden-

ken. Indien (zoo luidde het in hún tafelrecht) de graaf en zijne knechten in eene stemming kwamen, dat zij zwaard en sporen niet meer konden terugvinden, dan zouden de schepenen hun uit een' hagedoorn nieuwe sporen en van een' hazelaar een nieuw zwaard snijden, ‘und si damit Gott befehlen’.

Voor recht, in zulk een' geestelijken dampkring ontwikkeld en bewaard, past wel geen motto beter dan het bekende ‘Uit het leven voor het leven’. Dat het, trouwens, zelf een levend volksrecht zijn wil, een levend volksrecht in den zin van een, niet enkel door deskundigen te hanteeren, maar liefst van zelf zich vastzettend in het geheugen van Jan Alleman, daarvoor getuigen al terstond de taalvormen, waarin het is vervat. Tientallen van, door de gelijkheid der beginletters als vastgekleefde, woordenparen, bij ons nog dagelijks in gebruik, danken klaarblijkelijk hun ontstaan aan het verklaarbaar streven der oude rechtstaal naar klankverbindingen, die in het gehoor lagen, en dus, ééns vernomen, niet licht meer aan het geheugen ontglipten. Koppelingen als ‘hebben en houden’, ‘weêr en wind’, ‘vriend en vijand’, ‘geld en goed’, ‘huid en hair’, in de oude buurvierscharen vindt men hare eerste sporen. Rijmvormen ook, denk aan het bekende ‘schalten und walten’, zij stammen uit een later levenstijdperk derzelfde landelijke ‘dingen’. En, gelijk met allitereerende of rijmende woordparingen, zoo is het ook met spreuken, die dezelfde klankeigenaardigheden doen hooren. Neemt het beroemde ‘een man een man, een woord een woord’, of andererzijds deze twee min bekende spreukjes: ‘Mann und Weib haben kein gezweites Gut an ihrem Leib’, en ‘Eines Mannes Rede ist keines Mannes Rede. Man soll sie billig hören bede’. Op het eerste vernemen denkt men slechts aan regelen voor een' zedelijk goeden wandel. Toch heeft men hier alweêr met rechtspreuken te doen, met rechtspreuken zelfs van ingrijpende beteekenis, alleen, voor een in schrift onkundig volk hanteerbaar opgemaakt.

Er is in die eenvoudige hulpmiddelen ter geheugenversterking, tot zekere hoogte althans, nog iets opzettelijks, iets gewilds. Maar dat is uitzondering. Voor verreweg het grootste deel ligt het geheim, waarom dit recht zoo krachtig leefde,

juist in het onbedoelde, in de vanzelfheid zijner wording. Voor het volk pasten die wijsdommen bovenal hierom zoo goed, omdat zij voortkwamen uit het volk. Hun is naar vorm en inhoud niets zoo vreemd als schoolschheid. Gij vindt er nergens afgetrokkene begrippen, nergens een onaanschouwelijk ‘caput mortuum’, met zorg gewonnen uit een langzaam proces van ontleding, verdunning der concrete levensbeelden, laat staan dan ergens twee of meer dier bloedelooze dingen gekoppeld tot formules, waardoor gevoel en verbeelding zoo wat even weinig worden toegesproken en geprikkeld als door hare zusters in de hoogere algebra. Veeleer heeft hier alles vorm en kleur. Verhoudingen en toestanden, plichten en bevoegdheden, zij werden kennelijk door die eenvoudige lieden niet slechts gedacht, geconstrueerd, beredeneerd, neen, zij werden door hen in den geest afgebeeld, voorgesteld, gezien, getast, gevoeld, haast even duidelijk en nagenoeg even compleet als zij in het werkelijk leven zich vertoonden.

Alweêr is het eerst de taal, wat die karakterschets komt staven. Hoe doet reeds hare woordvorming ons alles zien en tasten! Herinnerd worde aan ‘het zwaard’ en ‘de spille’ met hunne vele samenstellingen, als het teeken voor wat den man toekwam en wat der vrouw. Herinnerd worde al verder aan het ‘Wunschkind’ voor den aangenomen zoon, aan de nog vaak (schoon in een' anderen zin) genoemde ‘doode hand’, aan den ook thans nog hier en daar te welbekenden ‘beer’, die om eene onbetaalde schuld komt brommen. Herinnerd worde ook aan het ruw maar teekenend ‘een' kop kleiner maken’..... Wie telt ze alle, de schilderachtige, de beeldbeitelende woordvormen, door onze ten dingdage opgetogen vaderen het eerst in zwang gebracht? En dan: de wonderbare poësie hunner formulieren! Ach ja, het werd daar straks al opgemerkt: die boertjes waren op hun' rechtsdag nooit gehaast; en wij, wanneer zijn wij het niet? Onzen rechtsgeleerden ten minste ontbreekt de noodige tijd, de gezette kalmte, om daar, waar zij b.v. in wet of vonnis gewag maken van een vaderloos kind, aan iets anders te denken dan aan ‘een tot handelen onbevoegd rechtssubject, in welks onbekwaamheid, gevolg van het wegvallen des natuurlijken vertegenwoordigers, thans door de moeder-voogdes zal behooren te worden voorzien’. Maar de steller van eene plaats in het Friesche landrecht, voor wier dichterlijke inklee-

ding reeds Grimm onze aandacht vroeg, dacht zich niet enkel die verschrompelde, die bloedelooze ‘juridische entiteit’, hij zag dat beroofde kind in levenden lijve vóór zich, hij stelde zich in zijne plaats, hij gevoelde iets voor zijn' vroegen rouw, en het welde hem uit het hart, als hij dien wees liet klagen, ‘dat zijn vader zoo diep en zoo donker met vier nagelen onder een' eiken plank en onder de aarde lag opgesloten en bedekt’. Ook zij men gedachtig aan den tekst der vonnissen van uitbanning, of van verwijzing tot den strop. ‘Du schuldige mensch’, zoo luidt het in één daaronder, en zijn grondtoon klinkt, slechts met wat onderscheid in de uitwerking, ook elders u tegemoet, ‘ik neem di uit den vrede en doe di in onvrede; ik kondig di eerloos en rechteloos; ik verwijs di ter dode, dyn wyf ter weeuw, dyn kinderen tot weezen. Koning Karels gebod salstu lyden, een' dorren boom salstu ryden; dyn hals wyd ik den wind, dyn lyf den raven, dyn ziel God Almachtig’. Een' tegenhanger uit onzen tijd kunnen wij, God lof! niet daarnaast stellen. Maar indien het kon, hoe kleurloos zou ons arrest met zijn plichtmatig wetsartikel-cijfer niet afsteken tegen den gloed van dat oude gewijsde: half akte, half vloekzang!

Wat het dichterlijke woord is voor het oor, dat is voor het oog het zinnebeeld. Zou dan een recht, dus overvloedig in teekenende taal, niet rijk geweest zijn tevens aan beteekenisvolle, plechtige handelingen? Welk eene onmiddellijkheid, b.v., in dezen simpelen vorm (overigens slechts in één der Duitsche landen bekend), dat een jonge man een meisje tot zijne vrouw nam, eenvoudig door, in het bijzijn van getuigen, den mantel, die van zijne schouders golfde, ook om hare leest te slaan! Hoeveel ook in dien anderen, meer verbreiden: het kind dat men tot eigen wilde aannemen, alweder onder de oogen van getuigen, te tillen op de knie! Was voor het vrijverklaren van een' grondhoorige zinrijker handeling denkbaar dan hem los te laten op een' kruisweg, waar hij immers terstond de onbelemmerde keuze had tusschen vier windstreken? En eindelijk: de vele wijzen, waarop de vervreemder van onroerend goed den kooper het recht van eigendom verschafte! Vooreerst (dat was, althans in Duitschland, regel): overgave van een' handschoen, als teeken der tot afweer aller schennis gereede hand. Maar dan daarbij: de aanbieding van het zinnebeeld der zaak: eene graszode, of veenplagge, als het een ongebouwd stuk land -,

de deurpost, als het een huis -, het klokketouw, of het altaarkleed, als het een kerkgebouw mocht wezen. Langzamerhand mogen die oudere, in hooge mate schilderachtige vormen de plaats hebben geruimd voor het eenvoudiger ‘oplaten met hand en mond’, of wel voor een - ‘met vinger en tong’, dat echter slechts in Saksen inheemsch moet zijn geweest; zelfs daarmeê was alle drastische symboliek nog niet verdwenen. Men stelle zich die twee Saksische partijen op het erf, waarom het te doen was, voor. Beiden heffen de rechterhand omhoog. Wijs- en middelvinger zijn eenigszins gekromd. De duim is onder ringvinger en pink ingeklemd. Dan spreekt de ééne (de vervreemder) een paar plechtstatige woorden, terwijl hij de hand van het voorwerp afwendt. De ander antwoordt even solemneel, maar met de hand naar het object heengekeerd. Zoo was het kort geleden nog in Holstein.[1] En nu plaatse men daartegenover dat bekende artikel uit Napoleons ‘Code Civil’: ‘La propriété des biens s'acquiert et se transmet.... par l'effet des obligations’[2]. Ziedaar het contrast van oud en nieuw wel zoo scherp mogelijk getypeerd: zichtbare daden toen, door hare gelukkige keuze opééns een' ganschen tros in het bewustzijn roepend van met haar en ook onderling verbonden en verwante voorstellingen; kortom: geheel de nieuw te vestigen rechtsverhouding als in een enkel beeld bijéengevat; en nu, in stede van dat alles: een wetsartikel, dat den nieuwen toestand, als het noodzakelijk gevolg van zekere afspraak, niet zien, niet proeven en niet tasten -, neen, enkel denken laat.

Misschien is er één ander voorbeeld nog, dat in geschiktheid om die tegenstelling duidelijk te kenschetsen althans het vorige evenaart: te weten: de wijzen van maatbepaling, vroegere en latere. De onze wint het zeker in nauwkeurigheid. Onveranderlijke meet- en weegwerktuigen, en dan: cijfers met hunne stellig vaststaande waarden: wat wil men strikter, min betwistbaar of twijfelachtig? Toch: tegenover die winst aan precisie door abstractie staat wel eenig verlies. Wie verlangend is te weten: welk? ga nog eens terug naar onze dingdaghoudende hoevenaars. Zij kenden maten, zij kenden, zoo

1) R. Schröder: ‘Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte’ 1894: blz. 59, n: 7: Cf. blzz. 688 en 689.
2) Art. 711.

al geene cijfers, dan toch eenvoudige middelen om getallen (niet te groote, voor het minst) zichtbaar uit te drukken, en.... zij versmaadden dat alles. Boven alle dorre exactheid stelden zij eene maatbegrooting, eene maatbepaling zelfs, bij wege van vrij gekozen, zinnelijke voorbeelden; eene, die, hoe onaantastbaar ook wellicht voor elk bepaald geval, nogtans in het algemeen eene zekere speelruimte liet openstaan voor het niet-voorziene, voor verrassingen. ‘Van het Twikkelsche bosch tot Oldenzaal’, zoo geeft eene oude oorkonde ons te lezen, ‘loopt een kateker drie uur over de boomen voort zonder den grond te raken.’ Zou niet die ééne penseelstreek den met de ‘fauna’ van den achterhoek bekenden boer het groote en dichte woud veel duidelijker hebben voor den geest getooverd dan het keurigst uitgecijferde getal van hectaren, aren en centiaren? Doch niet beschrijvend slechts, neen, ook voorschrijvend gaf men aan teekenen boven rekenen de voorkeur. Hoe, b.v., bepaalt het wijsdom van Hausen- en Lämmerspiel de kleinste maat van rechtens mogelijk grondbezit? Eischt het een' lap van minstens zooveel voeten lang en minstens zooveel breed? Och neen, het noemt eene ruimte, groot genoeg, ‘dat er een meisje op een' stoel met drie pooten kan zitten naast eene kinderwieg’. Voorts: welke maat gold, meent ge, in Westfalen voor de breedte van een' bruikbaren noodweg? Ziehier: ‘Een kerkweg, of een noodweg zal zoo wijd zijn, dat er een man kan rijden met een dood lijk op een' wagen, of met eene karn erop, of met eene bruid, en dan aan weêrszij van den wagen eene vrouw kan wandelen, zonder dat haar huik, haar mantel wordt besmet.’

Slechts een bijzondere vorm dier algemeene metingswijze was de veelvuldig voorkomende gewoonte om de maat eener toegezegde schenking of inschikkelijkheid te laten afhangen van de kracht, de kunst, den ijver des begunstigden. Wie kent niet dat zoo spannende verhaal in een van Tolstoi's kleinere werken?[1)] Een' jongen man was zooveel gronds toegezegd als hij tusschen zons op- en ondergang kon omloopen. Hij nam den kring steeds wijder, nog steeds wijder, te wijd in het eind. Zou hij het punt van uitgang weêr bereiken, eer de dalende zon was weggedoken achter de kim? Ademloos

1) ‘A la recherche du bonheur’.

kwam hij nog juist te goeder ure er terug. Toen zonk hij neêr. Hij boette voor zijne hebzucht met zijn leven. Welnu: dat sprookje wortelt in gebeurde dingen. Tot den grauwen vóórtijd behoort de sage aangaande den oorsprong van het heldengeslacht der Guelfen, het verhaal, waarnaar Henrik Eticho's zoon al het land ter leen ontving, dat hij kon omrijden, terwijl de keizer zijne ‘siesta’ genoot. Maar tot zeer alledaagsche afmetingen herleid, vinden wij dezelfde gedachte terug in meer dan één document van onbetwijfelbare echtheid. Aldus het wijsdom van ‘Drei eichen’: ‘Een herder’, bepaalt het, ‘zal zijne schapen en zijne geiten niet verder het bosch in laten gaan, dan tot waar hij, staande aan den zoom, zijn' staf vermag vooruit te slingeren’. Aldus ook het reglement der houtvesterij Schledenhusen. ‘Elk deelgenoot’, ziedaar het bedoelde voorschrift, ‘mag rondom zijn omhaagde erf gaan heiplaggen steken in het gemeene veld; wel te verstaan: tot zoover als hij kans ziet om, schrijlings boven de haag zich plaatsend, een' hamer over het veld te werpen onder het linker been door’.

Niet zeldzaam, waarlijk, zijn de staaltjes ten bewijze, dat die zoo frissche kijk op het volle leven bij menig ingewikkeld vraagstuk het rechtsgevoel gaf te beslissen in een' trant, Romeinsche rechtsgeleerdheid niet onwaardig. Onder de fijnste uitspraken van dien aard valle de keus op één uit het landrecht van Westerwolde. Zij werd onder des schrijvers aandacht gebracht door Mr. Fockema Andreae, wiens rijke kennis in het verzamelen der stof voor dit opstel een groot aandeel heeft gehad. Het was eene bepaling aangaande het bijenrecht. Vast stond, dat de ijmker, die eenen zwerm gevolgd had, totdat deze neêrstreek op een' boom, wanneer hij dan naar huis ging om zijn' korf, zijne leer, zijn masker en zijne handschoenen te halen, eene insnijding mocht maken in den bast ten teeken van zijn recht als eersten vinder. Maar hoe, als daar nu eens een ander hem was vóórgekomen? Men onderscheide, aldus ongeveer leerde het landrecht van 1470 in de 11e paragraaf van zijn 5e kapittel.[1)] Liep soms die ander van den aanvang af in gelijke richting vóór den eerste uit,

1) Te vinden in de Verhandelingen van het genootschap ‘pro excolendo iure patrio’ IV. 2, 1796. ‘Analecta’ blzz. 25 en 26.

had hij dus slechts aan eigen opmerkzaamheid het te danken, dat hem dezelfde zwerm, sinds het oogenblik dat deze ook over zijn hoofd heen vloog, in het oog gevallen was op zijne beurt, dan mocht hij, het vroegst den boom bereikend, ook vrij zijn teeken snijden, en de eerste vischte achter het net. Maar had de tweede aanvankelijk den eersten vinder te gemoet geloopen, was dus vermoedelijk het naar boven turen van dezen voor genen de aanleiding geweest om ook zijne oogen dien weg uit te wenden, en, ééns de zwerm ontdekt, een haastig rechtsomkeerd te maken, dan was onze eerste vriend alleen tot de insnijding gerechtigd. De vraag is wel gepast: zou een der grootsten onder de rechtsgeleerden van oud-Rome, zou een Celsus of een Papiniaan dat oordeel hebben verbeterd?

Verbeterlijk, of niet: in elk geval had het dus gewezen recht dit streepje op menig geleerd betoog vooruit: het hield rekening met omstandigheden. Hoe vaak ging al van ouds en gaat nog thans, bij het zoeken naar wat recht behoort te wezen, de rechtsgeleerdheid dezen weg: voorop een dusgenaamde ‘stalen rechtsregel’, die verdediging niet schijnt te behoeven, althans niet vindt; dan allerzijds daaruit, recht toe recht aan, een bundel gevolgtrekkingen gespannen, meêdoogenloos nu hier dan ginder snijdend door den fijnen zigzag van het leven heen. En de uitkomst? ‘Zuviel Recht ist Unrecht’ zeide reeds hun leuk gezond verstand den ouden Duitschers. Wat heeft, om dezen slechts te noemen, de ‘stalen rechtsregel’ van het uitsluitend en volstrekt beschikkingsrecht des eigenaars over zijn goed al misstanden geschapen! Welnu, juist hier beschamen de oude boeren wel dezen en genen hooggeleerden kop. Een oogenblik attentie, b.v. voor den dusgenaamden ‘Mundraub’! (Wij zouden spreken van ‘onstrafbare veldstrooperij’.) Het onderwerp verplaatst ons daarheen, ‘wo am Rhein die Rebe blüht’. In de oirkonde, bijvoorbeeld, aangaande het recht in de heerlijkheid Twann aan den boven-Rijn (eene oirkonde zeer gelukkig ‘het druiven-wijsdom’ genoemd en dagteekenend uit het jaar 1426) werd uitdrukkelijk den bewaker van een' wijnberg verlof gegeven, niet slechts om van een' daar aanwezigen perenboom voor zich te plukken wat zijn hart begeerde, maar ook om uit den oogst der aan zijne zorg vertrouwde druiven den smachtenden voorbijganger (met mate altijd!) wat toe te reiken: aan een' daarlangs wandelenden

priester drie; evenveel aan eene vrouw in gezegende omstandigheden (twee voor haar zelve, zegt de tekst, en voor haar kind nog één); aan een' ridder de trossen van drie ranken; ‘wenn aber käme ein Graf geritten,’ dan hém een hoed vol! En zelfs mocht de eerste de beste daarlangs trekkende vreemdeling van de druiven binnen zijn bereik verorberen wat hem lustte, mits hij geene enkele meênam in zijn' zak. Terecht roemde Osenbrueggen, door wien ze aan het licht werden gebracht, in die bepalingen ‘eene menschelijkheid, die het thans levende geslacht wel wat te veel kon hebben verleerd’. Zoover den schrijver bekend werd, zijn in onze eigene rechtsgeschiedenis uitingen van een' gelijken milden geest tot nog toe niet gevonden. Het ontbreekt echter niet te éénen male aan teekenen ten gunste van het vermoeden, dat dezelfde gedachte leeft ook in het rechtsgevoel ten onzent. Er zouden meer te vermelden wezen. Eene persoonlijke herinnering vinde hier hare plaats. Een van des schrijvers academievrienden had zijn slagen in het doctorale examen met een avondpartijtje gevierd. Daags daarna ontspon zich tusschen den gastheer en zijn' oppasser het volgende gesprek: ‘Meheer, Meheer, wat was dat gisteren-avond een prachtig feest! Mijn collega en ik, we zeiden nog tegen elkaar: “Kerel!” zeggen we, “we zijn nog nooit zoo aangeschoten geweest!”’ ‘Wel zoo?’, klonk, niet malsch, het antwoord, ‘en dat durf jij zoo langs je neus weg zeggen? Maar zie je dan niet, dat wie mijn' wijn opdrinkt zonder mijne permissie mij besteelt?’ ‘U bestelen?!’ vroeg met ongehuichelde gekrenktheid de beschuldigde. ‘Meheer, ik drink alles op onder Uw dak. Ik steek nooit iets bij me.’ Men ziet het: hier is ‘het druivenwijsdom’ van den boven-Rijn, in het zoetvloeiend dialect van den beneden-, ja, den benedensten Rijn vrijelijk vertaald.

Geene onbekookte gevolgtrekkingen dus, gespannen dwars door den zig-zag van het leven heen! En evenmin (dit mag daaraan thans worden toegevoegd) ooit harde grenslijnen geteekend daar, waar het leven, dat slechts zachte overgangen kent, die lijnen niet verdraagt. Dat blijkt wel nergens zoo ondubbelzinnig als uit de betrekkelijke gelijkstelling, die zich van dit recht de mensch moest laten welgevallen met zijn vee, en, meer bijzonder, met zijne huisdieren. Ons klinkt zoo iets ongeloofelijk. De breedste en diepste scheiding, die ons recht

thans kent, loopt tusschen mensch en dier, persoon en zaak, drager en voorwerp van bevoegdheden, in. Dat was in het oude boerenrecht zoo niet; het kende ook aan sommige dieren zoo iets toe als persoonlijkheid. Men noeme dat dwaas, goed! Maar men beginne met het te begrijpen. Er is hier allerminst, natuurlijk, een vóór-Darwinisch Darwinisme in het spel. Zouden het soms voornamelijk oeconomische factoren wezen? Wat het landvolk uit die eeuwen het meest van het onze onderscheidt, is allicht dit: het teelde nog zijne voortbrengselen veel minder voor de markt. Het kende, o zeker! geld. Maar toch: voor geld verkocht te worden was niet, als thans, van hetgeen hij overwon en oogstte in zijn bedrijf de regelmatige bestemming.[1)] Voor het minst niet in die streken, waar de naaste stad nog verre lag. Dientengevolge was ook een veeboer van destijds nog niet, gelijk een veeboer-thans, veehoúder, ja, dat tevens, maar in de eerste plaats schacheraar in vee. Hij was veehouder ‘tout court’. Dat gaf hem op zijn' veestapel een' geheel anderen kijk. Hij zag daar in die beesten op zijn' stal niet boven alles zoovele geldswaarden (‘sit venia verbo’) in rundervorm. Verre van dien! Hij zag er helpers in bij zijn bedrijf, leden, ja, waarom niet gewichtige leden? van zijn landelijk gezin, oudere en jongere huisgenooten, geïndividualiseerd door eigen namen: ‘de roode’, ‘de zwartbonte’, ‘de witvoet’, elk met een eigen temperament, een eigen ik, eene eigene (zie, daar hebt ge het woord!) persoonlijkheid. En wat daar gold van het vee op stal, hoe moest dat niet in nog veel hooger mate waar zijn van de viervoetige en gevleugelde kameraden op het erf en op den heerd: den wachthond aan de ketting, de huiskat bij de vuurplaat, den haan, parmantig rondstappend, nu uit, dan in? Wie dat begrijpt, hem klinkt het niet zoo vreemd meer te vernemen van een' ouder-wetschen hoevenaar, aldus ‘die Häupter seiner Lieben’ tellend: ‘8 samen, en de hond maakt 9’. Hij gevoelt er zelfs iets voor, dat de blaffende, de miauwende huisgenoot, van buiten af voor het eerst zijne intreê doende, met zekere door gewoonte geijkte plechtigheid over den drempel werd naar binnen gedragen. Hij acht het licht geene pure dwaasheid langer, te ver-

1) ‘Erst im fünfzehnten Jahrhundert beginnt auf deutschem Boden die Geldwirthschaft völlig und überall zu siegen.’ Lamprecht. ‘Deutsche Geschichte’ III 1893 blz. 6.

nemen, hoe hier en ginds de bijenstal bij bruiloftsfeesten prijkte in rood, bij rouw in zwart omplooisel. En dan, wie weet? zal hij misschien nog wel ter helfte inkomen in de gevolgen, die het recht uit dat vermenschelijken der huisdieren trok. Dus, onder meer, ook dit: Ginds staat eene hoeve tamelijk éénzaam. Zoo straks is daar een drama afgespeeld. Een meisje (dochter van den hoevenaar) vloog uit de deur het erf op, met verscheurd gewaad en loshangende haren, luid klagend over schennis harer eer. De buurtschap is er vol van. Welnu, houd hiervan u verzekerd: nog slechts een tweetal dagen hoogstens, en een tragi-comisch drama wordt daar ter plaatse opgevoerd, als een vervolg op het eerste. Dan toch zal er de haan, die op zijn' balk -, de kat, die achter het vuur -, de hond, die voor de deur zich niet genoeg hebben geweerd om zulk een hemeltergend kwaad te stuiten, zonder genade worden weggeleid naar buiten, waar hen de straf wacht van onthoofding wegens hulpverzuim! ‘Quid rides?’ Zou men op het dier geene ontrouw jegens menschen hebben gewroken, in een' tijd, toen het zelfs rechtens verantwoordelijk werd gesteld voor ontrouw jegens God den Heer? Want ook dat laatste is gebeurd. De kleine Baseler croniek van Johann Grosz verhaalt aan alle komende geslachten, hoe daar ten jare 1474 op den nabij de stad gelegen Kohlenberg een huishaan, voor den rechter overtuigd van met des duivels hulp een ei gelegd te hebben, plechtstatiglijk als ketter werd verbrand!

Waar echter uit dit recht de prikkelende verbinding van hooischelf-, stal-, en ‘Landweinschoppen’-lucht u het kennelijkst tegemoet waait, het is, waar het zich kleedt in het narrenpak. Voorzeker: boerenhumor is geen dennen-, laat staan dan: rozengeur. Er is iets scherps, iets wrangs aan. Maar meest, hoe pittig, hoe opwekkend, hoe gezond! Plompverloren, en toch raak, nooit kieskeurig, en toch welgekozen, dus komen zijne in- en zijne uitvallen gemeenlijk neêr. Het is zoo: over de waarde van hun eigen gewas, hun recht, op den kouden grond geteeld, maakten zij nooit zich wat wijs. ‘Wer will hadern um ein Schwein, der nehm' 'ne Wurst und lasz es sein’: dat had de ervaring zelfs van de rechtshulp hunner zelf-bewaakte ‘dingen’ hun overvloedig geleerd. Doch welk eene vertrouwdheid spreekt er telkens uit den oolijken toon, waarop zij gaarne met dat recht verkeerden! ‘Wo sich den Esel

wälzt, da musz er Haare lassen': kan men kernachtiger dan in dat spreekwoord den bevoegden rechter aanwijzen over een gepleegd vergrijp? 'Wenscht iemand' (met die woorden erkenden Schwijtzer boeren in de 16e eeuw de volle vrijheid van beschikking bij uitersten wil) 'wenscht iemand al zijn goed een' hond aan den staart te binden, hij wage het erop, dat hem de rechtbank niet voor gek verklaart.'[1)] 'De wijngaardwachter,' zoo lezen wij in 'het druivenwijsdom' van daar straks, 'mag in zijn' diensttijd bij geene stookplaats dutten. Wordt hem de slaap te machtig, dan neme hij zijne speer tusschen de armen, en legge zich ter ruste met een' keisteen onder het hoofd.' Elders heet het in gelijken geest van een' vermoeiden herder achter zijne kudde: 'Hij zorge een' staf te hebben met eene ijzeren punt zoo boven als beneden. Staat hij dan stil, hij late de ééne spits rusten op zijn' voet en op de andere steune hij zijne kin. Dus zal hem het slapen wel vergaan'. Was het mogelijk, kantiger dien lieden het in te scherpen, wat men verstond onder 'de waakzaamheid als van een' kraanvogel', die hun werd afgevergd?

Tot eer der boeren zij het gezegd: de bestrooiing met hun bijtend, grofkorrelig zout was allerminst voor dienstbaren-alleen. Mits zij het niet onveilig achtten, namen zij welgaarne een loopje zelfs met den genadigen heer en zijn' baljuw of voogd. De plechtige optocht, met name, van rechter en dinggenooten naar de plaats der samenkomst wordt in meer dan één 'wijsdom' luimig beschreven als eene potsierlijke maskerade. 'De heer rechter', zoo staat er ergens, 'zal rijden een éénoogig paard, gedekt met een houten zadel en getuigd met een' toom van lindebast. Sporen van hagedoorn zal hij dragen aan de hielen. Hem zullen ter zij gaan: rechts: een éénoogige vroonbode, links: een éénoogige hond.' En niet minder vrijmoedig is stellig deze andere vermaning aan hetzelfde adres: 'De heer rechter zal zitten op zijn' rechterstoel als een isegrimmige beer met den rechtervoet over den linker geslagen. En mocht hij in de zaak niet helder zien, dan zal hij haar overleggen 123 maal.' Waar slechts zoo luttel omslag werd gemaakt voor de gezette machten, hoe moest het daar niet de naburige heer ontgelden, tegenover wien men eens bij uitzondering zich ten volle bui-

1) Louis Bridel. 'Le droit des femmes et le mariage.' 1893 blz. 121. De laatste woorden zijn hier duidelijkheidshalve wat meer gepréciseerd.

ten schot gevoelde! Ziehier b.v. een ‘Holting’, dat in zijne fijne ondeugendheid geheel een boekje opendoet van haken en oogen tusschen de deelgerechtigden in een ‘vrij-’, d.i. een niet grondheerlijk marke-bosch en een' hoogen edelman in de buurt, door wien die vrijheid werd ontkend. Klaarblijkelijk had de hertog van Lüneburg beweerd, dat hem in het nabij zijne goederen gelegen Truwald een recht van houtkappen toekwam. Beleefder in den vorm en tegelijk meer beslist in den grond der zaak kon hem zijn eisch wel niet ontzegd zijn, dan door de volgende vergunning:[1)] ‘Als zijne Vorstelijke Genade te paard zijn' weg door het woud neemt, dan zal hij aan den ingang een rijsje mogen afbreken om de muggen weg te jagen van zijn geplaagd dier. Ook mag hij te zelfder plaatse een' eikekrans zich vlechten voor zijn' hoed. Komt hij dan aan den anderen kant het bosch weêr uit, dan zal zijne Vorstelijke Genade krans en stokje terugwerpen tusschen de boomen en voor de onverplichte gave het bosch gracieuzelijk danken.’ En wist men dus met fijne scherts de pil eener weigering te vergulden, te eerder nog moest men dan erop uitzijn om met een' gullen kwinkslag de verrassing van genadebetoon te pekelen. Wel niet van een' boeren-rechtsdag afkomstig, maar toch geheel in soortgelijken trant is het vonnis, dat de Berner schepenen wezen over een', wonderdadig naar het heette, uit de Aar geredden kinderdief. Deze n.l., te voren veroordeeld tot den dood door verdrinking, had, dank zij een' samenloop van omstandigheden, er het leven afgebracht. Dat leidde tot eene herziening der gewezen uitspraak. De schuldige zou nu ter bedevaart gaan naar Rome, ten einde den Heiligen Vader te smeeken om vergiffenis en om te worden toegelaten tot het avondmaal. Het nieuwe vonnis (een van 1492) noemde dat ‘Den armen Menschen begnadigen vom Aaren-wasser zum Römischen Wein’.

Van woorden kwam de oolijkheid tot daden. Daarmeê wordt niet gedoeld op de veelvuldige spotbeelden van landelijke genootschapsvormen en rechtsgebruiken, die hier en daar onder ‘lieden zonder eer noch wet’, bij boeven, vagebonden en rabbauwen werden geduld, ja, aangemoedigd zelfs. Die parodieën, de broederschappen b.v. der speelluyden, elk met

1) Kortheidshalve zijn hier uit 2 dergelijke ‘Holtinge’, door Gierke op blz. 31 vermeld, de saillante plaatsen samengevoegd.

haren ‘koning’, haren ‘maarschalk’ en haar ‘pijpers-’ of ‘vedelaarsgericht’, niet te vergeten ook: de dolle vierschaar van de Baseler ‘sans-culottes’, gespannen op den Kohlenberg onder den rook der stad, zij zijn stellig opmerkelijk genoeg. Slechts hebben wij daar meer met boertigheden over het recht dan met den humor in het recht te doen. Iets anders is het met de veelal zonderlinge keus der jaarlijksche geschenken, waardoor verhoudingen van cijnsplicht tast- en zichtbaar bleven vereeuwigd. Hier wederom vergete men het niet, dat het in eene wereld, waar de rechtsverhoudingen nog stamden grootendeels uit een' tijd van min ontwikkeld geldverkeer, bij dergelijke keuzen niet de vraag was, wat de geldswaarde mocht wezen van het verschuldigde voorwerp. Op het zinnebeeld van den cijnsplicht kwam het aan. En hoe geringer de beteekenis, hoe zwakker de koopkracht der zaak, te treffender allicht sprak zich in haar de dienstbaarheid uit van den leenman, die jaar op jaar genoopt mocht worden tot het leveren, in plechtige vormen vaak, van zulk eene nesterij. De Engelsche edelman, die, bij den afstand van een' morgen gronds tot stichting eener nieuwe kerk, voor zich en zijne erven vorderde, dat hun de ‘clerus’ telken jare met groote staatsie een'.... peperkorrel zou komen aanbieden -, de Fransche heer van Montcontour, die jaarlijks zijnen mannen de gift afvergde van een'.... leeuwerik, hem plechtig toe te brengen op een' met ossen bespannen wagen, zij handhaafden hun hoog gezag veel zichtbaarder, dan door een bloot beding van pacht, of cijns in geld. Welnu, die luimige leenrechtslasten, zij waren nergens zoo veelvuldig als in de Duitsche en Nederduitsche landen. Wie o.a. in onze dagen van het dorpje Elspeet op de Veluwe den weg inslaat naar Leuvenum en Hulshorst, en dan vlak vóór zich aan de kim de langgerekte, donkere massa ziet van het boschrijk landgoed Staverden, vermoedt wel nooit, dat ééns de heer dier hofsteê, tot eene erkenning van zijn afgeleid bezit, zijn' suzerein, den hertoge van Gelder, niets verder schuldig was dan... een' toom witte pauwen te houden voor de stoffeering van den hertooglijken helm.

Dat alles was goedaardige humor. Maar er is bittere humor ook. En deze ontbrak wel allerminst in het wijsdomsrecht der middeleeuwsche boeren. Waar dan zijne uitingen te zoeken zijn? Natuurlijk, bovenal-in de bejegening der plegers van

strafwaardige-, of zelfs alleen-verachtelijke daden. Straks werd gewag gemaakt van den onleerstelligen trek dier boerenrechten, van hun' geringen smaak voor scherpe onderscheidingen. Één voorbehoud moest daarbij zijn gesteld. Waar ooit die hoevenaars al zoo bereid mochten wezen tot geven en nemen, gezind om allerhande zachte overgangen, inéénvloeiende schakeeringen te erkennen en daarmeê rekening te houden, nooit op het punt van goed of kwaad. Daar droomden zij er zelfs niet van, ‘que la vérité n'est que dans la nuance’. Daar stond voor hen een stalen, een onoverklimbare muur, waarop elk pogen tot een vergelijk, tot schipperen of laveeren te bersten stooten moest. Met al de steile enghartigheid, maar ook met al de gemoedswarmte en rustige gewisheid van den oncritischen mensch aanvaardden zij die scheiding als volstrekt, niet beter wetend, of het behoorde zoo. Dus kon het gebeuren en het gebeurde ook menigwerf, dat hun afdwingbare rechtsplicht scheen, wat velen onzer slechts gewetenszaak zullen achten. Had niet reeds het Salische recht de boete op diefstal van een' éénjarigen os geëischt ook tegen hem, die zelfs den vinger eener vrije vrouw durfde aan te raken buiten haren wil? Welk eene beschamende les geven aan zoo menigen nieuwen wetgever die tamelijk talrijke geburenspraken uit Duitsch-Zwitserland, waar strafbaar werd verklaard niet slechts beleediging van levenden, maar ook van hunne geëerde dooden! En hoeveel practische ernst spreekt uit die andere, niet minder talrijke, die den twistzoeker of den liederlijken gast het bezoek van achtbare gezelschappen en van de herberg verboden totdat hij kennelijk zich gebeterd had! Nog in den jare 1618 moest een slager te Bern, tot straf voor de overtreding van een dergelijk verbod, al de brandnetels uitrukken, die er groeiden in de stadsgracht tusschen de St. Laurens- en de Bovenpoort.

Het is waar: nog was, ook op het punt van straffen, het bittere van de scherts veelal niet meer dan schijn. Ernstig gemeend konden onder meer onmogelijk zijn de niet zeldzame dubbele strafbepalingen ter keuze van den overtreder. Dan werd eerst genoemd wat naar het strengste recht gebeuren mocht, vervolgens: waarmeê de pleger van het vergrijp kon volstaan, om aan dat strengste recht te ontkomen. Natuurlijk haastte zich dan altijd deze, den tweeden term te kiezen. Reeds de oude volkswet der Bourgondiërs had van zulk strafrecht een

classiek voorbeeld gesteld door den ontvreemder van een' valk de keus te geven om óf zich door den vogel zes ons vleesch van het lijf te laten wegpikken, óf hetzelfde getal goudstukken neêr te tellen.[1)] En sedert werd dat voorbeeld van een' uiterst barschen aanloop met een zeer genadig vervolg en slot wel gaarne in het Duitsche boetenrecht gevolgd. Intusschen was daarnevens al te vaak de bittere humor bittere ernst. Het zinnelijk boerenvolk vatte den eisch van loon naar werken vrij algemeen op als de vordering eener straf, die in het oog vallend op het vergrijp gelijken-, althans er aan herinneren-, er bij passen moest. Dat voedde eene hardheid, eene afstomping van het meêgevoel, eene wreedheid vaak, die door den groven lach, waarvan zij vergezeld ging, ons slechts te erger stuit. De palm in dezen komt aan de Oostenrijksche landen toe. Daar werd (om van de ongelooflijkste en daarom licht slechts voor de leus genoemde straffen maar te zwijgen[2)] de lasteraar genoopt zich een' gevoeligen stomp te geven voor den mond, de luistervink aan 's buurmans huis met het oor gespijkerd op het vensterluik, waartegen hij het te luisteren had gelegd, de ontvreemder van eene pin, die kar- of wagenrad beletten moet om af te loopen van zijne as, gedwongen om, met den vinger in het open gat gezwikt, zoolang ter zijde meê te wandelen als het den voerman goeddocht. Barbaarsche grappen, die hun' tijd, hun' kring geenszins tot eer strekten! Gekscheren neme een einde, eer het den naaste pijn doet. Die dingen zullen hier niet worden verdedigd. Nogtans: wie billijk willen zijn, zij mogen nooit dit drietal overwegingen vergeten. Ruwe hardvochtigheid is verkeerd, maar verfijnd leedvermaak is erger. De eerste wordt bijna verschoonbaar, waar zij zich kennen doet als nauw doordachte uiting van geestelijkengen, maar gemoedelijk-diepen levensernst; het laatste is te hatelijker, te laaghartiger, waar het, veeleer dan uit eene onnadenkende gestrengheid, uit koel berekenende baatzucht voortkomt. En eindelijk: brengt de tijd nu eenmaal hardheid meê, dan tienmaal liever eene, die haren grond, maar ook hare maat vindt in een ongedeeld, éénparig rechtsgevoel des volks, dan eene, der menigte opgedrongen door overheerschende kringen

1) 'Lex Burgundionum': XCVIII.
2) L. von Bar, 'Geschichte des deutschen Strafrechts' 1882, blz. 98.

en hunne dienstvaardige schriftgeleerden. In alle drie die opzichten maakt het wijsdomsrecht der dorpers, zelfs waar hun bloedban toekwam, geen kwaad figuur naast de crimineele praktijken der middeleeuwsche en latere stedelingen[1].

Men zegt geen woord te veel, wanneer men staande houdt, dat dit recht, zoo weinig scherp gescheiden van fatsoen en zeden, veel gestadiger dan ons tegenwoordige den toenmaligen mensch voelbaar op zij bleef, letterlijk door alle ervaringen zijns levens heen. Het allengs verdwijnen der 'journaux intimes' is wel eens (en zeker niet geheel ten onrechte) hieruit verklaard, dat voor een' blik terug op een pas kort of alreeds lang geleden tijdperk van ons bestaan het kasboek lichtelijk genoeg is. Geene daad toch en geene ontmoeting, niets kortom, wat wij in onzen tijd van geldverkeer doorleven, of de beurs komt er aan te pas. Nu dan: wat daar gezegd werd van de alomtegenwoordigheid der beurs in het hedendaagsche menschenlot, dat geldt met luttele verandering evenéén van het alles doordringende, het alles vervullende volksrecht in het bestaan des middeleeuwschen dorpers. Met eenige dichterlijke ongebondenheid, met wat verdoezeling der grenzen van tijd en ruimte zou men den levensloop kunnen ontwerpen van een' gewonen boer uit voorgaande eeuwen en dan letterlijk bij ieder keerpunt, elke eenigszins belangrijke gebeurtenis, het sprekend, teekenachtig toetsje aanbrengen van eene daar toepasbare, zinrijke rechtsgewoonte[2]. Dat is geene overdrijving. De proef is licht genomen.

1) L. von Bar: 'Geschichte des deutschen Strafrechts' 1882, blzz. 100 vv.
2) Aan die 'verdoezeling der grenzen van tijd en ruimte' gelieve de lezer indachtig te blijven. Geen boer had de van overal bijéén gezochte, kenmerkende rechtsgebruiken te zamen kunnen beleven, die de lotgevallen zullen kruiden van den held der hiervolgende bladzijden. Die held is niets dan eene stylistisehe figuur, bestemd om wat afwisseling te brengen in de wijze, waarop het beeld der oude volksrechten hier wordt geschilderd. Na dit waarschuwend woord-vooraf acht de schrijver zulk een' kunstgreep geene zonde tegen de historische waarheid. Gesteld: iemand wilde door een museum of eene tentoonstelling een denkbeeld geven, - niet van complete boerenkleederdrachten, - maar van zekere standvastige trekken in stijl en snit van de landelijke kleedij der middeleeuwen. Ook dan zou niets hem verbieden, de éénonigheid der geclassificeerde uitstalling wat te breken, door aan het einde der galerij eene ledepop neêr te zetten, en deze op te tooien met eenige der, naar vorm en versiering karakteristiekste, kleedingstukken uit zijne collectie, al had ook nooit één wezenlijke boer die stukken (Saksisch, Friesch, en Oostenrijksch en Zwitsersch) alle tegelijk gedragen.

Vroeger kon het recht al kwalijk op den jonggeborene de hand hebben gelegd, dan.... bij den eersten schreeuw. Welnu: alreeds dat welkom aan het leven, dat klaaglijk geproest, zoo menige moeder tot een' zoeten troost, zoo menigen vader bron van... andere gewaarwordingen, het had ook voor het recht zijne beteekenis. Had het kind ‘de vier wanden beschreid’? Had het de oogen opengedaan? - een paar droppelen melk ingeslikt? Aan het antwoord op die en dergelijke vragen hing voor de oude rechten de beslissing, of het wicht had geleefd, en daarmeê tevens zijn door hen te erkennen bestaan. Een punt, waarmeê (om dit alleen te noemen) het lot van gansche nalatenschappen kon zijn gemoeid.

De luidruchtige zuigeling heeft zich in slaap gekreten. De moeder dommelt insgelijks. Wederom was nu die slaap, was de kalmte, tot zijn' ongestoorden duur onmisbaar, voor de gemoedelijkheid der oude landrechten en buurspraken een rechtsgoed. Het kraamhuis bleef gevrijwaard voor dagvaardingen. Aan een opontbod, in strijd met dat beginsel geschied, behoefde in de landen over ‘de Lauwers’ de kraamheer geen gevolg te geven. Van gerechtelijke uitwinningen bleef zulk een huis evenzeer verschoond. Zelfs werd in Wedde en West-Woldingerland vergrijp tegen dien vrijdom, als kraamschennis, zwaar geboet. Ja, de cijnsheffende grondheer liet zich door het kloppertje verteederen. Geen bruikbaarder middel, in die op het punt van geldverkeer nog niet verwende wereld, voor het betalen van de lasten der grondhoorigheid dan het cijnshoen. Met Vastenavond, met Pinksteren, met Sinte Maarten, kortom: op allerlei groote kalenderdagen moest zulk een gevederd huisgenoot den heer of zijn' vertegenwoordiger door den cijnsplichtigen boer worden gebracht. Bleef deze in verzuim, dan ging 's heeren bode bij de treuzelaars rond, om het verschuldigde gevogelte te innen. Maar hier alweder hield het recht hem voor: ‘stilte en bescheidenheid jegens de kraamvrouw!’ Zoo zachtjes moest door hem de kip uit het hok worden gehaald, ‘dasz er den Hahn auf dem Rick nicht erschrecke und das Kind in der Wieg' nicht erwecke’. En had hij daarna voorzichtig het beest den hals omgedraaid en den kop afgerukt, dan was, als het teeken der verplichte schatting, de kop-alleen voor den heer: de rest bleef achter voor de jonge moeder, opdat zij daaraan zich te goed mocht doen.

De eerste levenstijd van onzen held gaat voorbij. Natuurlijk, zonder andere herinneringen achter te laten dan enkele vereenzaamde en maar zeer nevelachtige. Wellicht is de alleroudste in hare diepe somberheid nog betrekkelijk levendig. Men was op het kerkhof. Naast een versch gedolven graf stond op eene burrie eene ruwe, houten kist. Een kring van magen en geburen was zwijgend daaromheen geschaard. Op ééns: daar trad zijne moeder op de burrie toe, diep bedroefd, maar niet in rouwkleederen. Zij legde iets op de kist; het schenen sleutels te wezen; dan: haar' gordel en hare beurs. En daarna wierp zij met een' zekeren nadruk een' graanhalm uit hare hand op de aarde neêr. Inderdaad is bij het weêrgeven van al die trekken zijn geheugen onzen vriend stiptelijk getrouw. Het was de begrafenis van zijn' vader. Tusschen beide ouders had gemeenschap van goederen bestaan. Der weduwe echter was het na haar verlies al spoedig klaar geworden, dat, bij den poveren staat des boedels, voor haar meer last dan lust uit die gemeenschap stond te wachten. En de, in hoofdzaak wel onthouden, plechtigheid was het geijkte middel geweest, waardoor zij zich dien last had van den hals geschoven.

Wat echter uit zijne kinder- en zijne jongensjaren onzen boerenzoon al door het hoofd moge zijn gegaan, niet die ééne ondervinding, waarvan nog later levenslang zijne ooren blozen, zoo vaak hij er aan denkt. Hij zal reeds niet meer zoo heel jong geweest zijn, voor het minst al sedert jaren ‘oud genoeg om eene brandende lamp te kunnen uitblazen’. Een' zekeren dag speelde hij met eenige kameraden nabij moeders woning. Op ééns, daar kwam een buurman met zijn' zoon uit het veld, waar het tweetal aan den arbeid was geweest, op het groepje jongens toegeloopen. Van verre al riepen zij, dat, indien twee der knapen een oogenblikje in het veld hen volgen wilden, voor elk een gloednieuw zilveren muntstukje zou te verdienen zijn. De jongens lieten zich niet bidden. Al spoedig kwam het gezelschap aan eene plek, waar in den grond iets glinsterde. Het was een aarden pot vol goudstukken, waarop een oogenblik te voren bij het graven de spade van buurmans zoon gestooten had. Vóórdat de schat gelicht werd, moest, in het bijzijn van de knapen als getuigen, de vondst zijn vastgesteld. Nauw waren ‘de getuigen’ het oord genaderd, of ieder voelde zich door één' der mannen bij het rechteroor gevat, en, onder

het uitdrukkelijk vermaan om wel te onthouden wat hij had gezien, zoo ongenadig aan dat lichaamsdeel geknepen en gerukt, dat hem de tranen in de oogen sprongen. Nog een paar oogenblikken, en zij keerden, het oor nog gloeiend, maar met het beloofde muntstukje getroost, terug naar hunne kornuiten op den buurtweg. Nogtans: getroost mochten zij zijn, vergeten konden zij de doorgestane pijn hun leven lang zoo min als de gezamenlijke omstandigheden, waaronder zij hun was gedaan. Een gevolg (het behoeft te nauwernood gezegd), waarom het dien landelijken psychologen met heel dat ruw gebruik (het ‘oorrekken’ der getuigen) alleen te doen was.

En weder snellen de jaren voort. De jongen rijpt tot jongen man. Daarmede opent zich voor hem allicht een gulden tijd: het zijn de studentenjaren van den boerenzoon. Niet alsof door al de Duitsche landen heen het opgroeiend geslacht der akkerbouwers en veefokkers zoo'n half en half studentikoos genootschapsleven, als waarop hier gezinspeeld wordt, hadden gekend. Integendeel, de streken waaruit zoo iets gemeld wordt zijn uitzonderingen. Maar zulke zeldzame uitzonderingen toch ook weêr niet, dat eene karakterschets dier jolige ‘Knabenschaften’ in dit verband misplaatst zou wezen. Als voorbeeld diene een dergelijk gezelschap uit een der Alpen-dalen van Grauwbunderland. Men kan het omschrijven als eene broederlijke vereeniging tot het bevorderen van gezellig verkeer en het onderhouden van een' degelijken geest. Lid was ieder ter plaatse gevestigd vrijgezel boven de 12 jaren, die tegen betaling van een paar maten wijn binnen den kring was toegelaten. Ook gasten konden van de partij zijn: jongelieden uit eene vallei in de buurt, die met eerlijke bedoelingen het hof wilden maken aan een meisje van de streek; maar dan moesten zij, bij wijze van intreêgeld, op een' pint wijn tracteeren. De leden kozen uit hun midden een' landvoogd en een ‘Knabengericht’, dat, met inachtneming van allerlei vormen, der plaatselijke overheid nageaapt, zijne plechtige rechtsdagen hield. Niet naar het voorbeeld-van-boven gevolgd was daarbij alleen dit, dat ieder lid van dat geïmproviseerd college zich zijn meisje koos, zoodat het gericht in bonte rij zijne vonnissen velde. Het ging daarbij vaak plomp en ruw toe. Wee den jongen, die, onder verdachte omstandigheden, te stiller ure en plaats, betrapt werd met een liefje! Hem sleepten de bentgenooten zonder genade naar de naastbijstaande pomp,

om door een drie malen herhaald stortbad zijne zinnen wat te bekoelen. Ook ouderen, die uitteraard buiten het genootschap stonden, waren toch niet veilig voor zijne straffende gerechtigheid. Kijvende echtelieden, weduwnaars of weduwen, die op verdachte avonturen uitgingen, mochten wel zeer zorgvuldig elken openbaren aanstoot vermijden, of hen wachtte onafwendbaar een kattenconcert met ketelmuziek. Had, voorts, soms iemand, zonder bepaald zich te vergrijpen, alleen maar iets belachelijks gedaan, hij moest er maar op rekenen, dat weldra het spotlied van den rijmelaar des genootschaps de ronde deed door het dal. Zoo zagen de leden op elkaars wandel toe, zoo poogden zij voor elkaar in te staan, als een verbreede kring van broêrs en zusters. En ook als huisgenooten in wat ruimeren zin, maakten zij er aanspraak op om deel te hebben aan elkanders feestvreugde. Verbeeldt u, dat een paar gelieven, leden van den bond, het hart had, om, hetzij uit schrielheid, hetzij uit welgegronde vrees voor spottende toespelingen, zijn' echt maar liever elders te laten inzegenen. Dat gaf bij hun' terugkeer een spektakel! De eedgenooten trokken hen tegemoet, wachtten met een touw, over den weg gespannen, hen op, en lieten hen niet door, zonder een flink tolgeld, als boete, te hebben geïnd. Maar andererzijds: vierde een onbesproken paar zijne bruiloft ter plaatse, de gansche ‘Knabenschaft’ trok met geweer in optocht naar het feesthuis. Dan klonk een drievoudig salvo. Dan werd er getracteerd. Dan haalde men de speelluyden erbij, om op de maat van vedel en trom ten dans te gaan, hetzij gepaard, hetzij in reien of in kringen. En tegen middernacht beklom de rijmelaar eene tafel of eene ton, om met een kunsteloos sonnet-voor-de-vuist het paar de wenschen toe te brengen der kornuiten. Wij hebben in dat alles iets meer, iets beters te zien dan een' tegenhanger tegenover ongeordend wangedrag van dit of dat baldadig bierhuisclubje onzer dagen, welks uitspattingen en straatschenderijen door eene vreesachtige, machtelooze, of voorzichtige overheid oogluikend maar noode wierden geduld. In het kader van een' tijd, toen recht en zeden ononderscheidbaar inéénvloeiden, toen bovendien én recht én zeden nog niet, als thans, tusschen ‘enkeling’ en ‘staat’ als tusschen hunne twee polen zich bewogen, maar veeleer zich crystalliseerden in duizend tusschenvormen van levende verbandspersoonlijkheid, in het kader van dien tijd geplaatst, neemt het jolig, bruisend

tieren van die ‘Knabenschaften’ van zelf rechtskarakter aan. Eerst in den loop der voorgaande eeuw, sinds cantonale- en gemeenelands-overheden allengs zich de landsvaderlijke manieren aanmatigden, van grooteren benoorden de Alpen afgezien, kon de gedachte opkomen om storend in die geëerbiedigde gewoonten in te grijpen. Zoo: toen de ‘genadige heeren’ van Luzern in 1740 het feest van den ‘Hirsmontag’ binnen hun canton verboden, omdat de stekelige kreupelrijmen, (ook vaak te hunnen koste) bij die gelegenheid door de dorpsrijmelaars van plaats tot plaats gezongen, ‘in strijd waren te achten met de Christelijke barmhartigheid’. Maar tot zoover waren de ‘Knabenschaften’ rechtsinstituut, en onder de instituten van dat oude boerenrecht wel zeker een der teekenachtigste.

Allengs komt nu voor onzen vriend de tijd van vrijen en van trouwen. Het is te hopen, dat hij een bruidje vindt, die hem ‘in vliegende hairen’ mag worden uitgehuwd. Het haar in hangende lokken te laten neêrgolven was veelal eene onderscheiding, die slechts aan jonge dochters van onbesproken eerbaarheid gegund werd. In elk geval, wíe de gelukkige ook wezen moge, zij zal slechts met haren eigen wil hem volgen; de dagen, toen een huwbaar meisje voor een begeerlijk voorwerp gold, dat de gegadigde haren voogd en zijnen verwanten afkocht of zelfs ontstal, reeds in den Frankischen tijd waren zij zoo goed als overal voorbij, en voor immer. Nu dan: hare gunst te winnen, haar ‘ja’ in het eind te erlangen, het was van ouds, ook zelfs bij plompe zeden, eene kiesche zaak. Hoe ruwer de scherts, hoe ongehuichelder het leedvermaak van kameraden en speelnooten, te dieper aan weérskanten het opzien tegen een lichtvaardig zich bloot geven, dat zoo licht kon eindigen in een' smadelijken aftocht met eene blauwe scheen en met de kous op het hoofd. Vandaar alom de ontwikkeling der vrijaadje tot eene tactische kunst, met hare duizend regelen en conventiën, hare voorpostenschermutselingen, hare loopgraven en tegenmijnen, hare bedekte aanvallen, hare afgesproken teekenen van verweer of capitulatie. Tot kort geleden noemde men (het is van genoegzame bekendheid) streken, waar voor het openen der onderhandelingen steeds de goede diensten werden ingeroepen van eene onzijdige macht; in Bretagne waren het (zonderling genoeg) de ter plaatse van ouds bekende bedelaars, wien men bij voorkeur het teere middelaarschap placht op te

dragen; te Hindeloopen en in sommige dorpen van Frieslands zuidwesthoek werd weêr eene bejaarde weduwe ermeê belast.[1] Doch ook waar zulk een omweg bleef versmaad, hoe ingewikkeld was allicht zelfs dáár de catechismus der in eer en deugd bedoelde vrijerij! Men leze er de zeden b.v. van ons Friesche landvolk, de hedendaagsche nog, maar eens op na: de ernstige beteekenis van een Zaterdag- in tegenstelling met een Zondagavond-bezoek, - van het gekozen uur, - van den door het meisje al dan niet den vrijer aangeboden stoel, - van den kop koffie, tegelijk met pijp en vuurtest, of pas daarna hem toegereikt, - van den pannekoek, alleen met stroop, of wel met boter en suiker voor hem klaargemaakt, vooral (het critische moment, als de ouders van het meisje zijn te kooi gekropen!) van haar wegbergen-, of, o verrukking! haar oprakelen der smeulende haardkolen;[2] en veilig mag men zich verzekerd houden, in al die door ons vormeloos heden nog steeds niet overwonnene gebruiken slechts het armoedige restant voor zich te hebben van een veel rijker vrijaadje-ritueel uit ouden tijd.

Victorie! Het zaakjen is gezond; de vrijster heeft hare toestemming gegeven; en ook haar vader, of, bij zijne ontstentenis, wie over haar als voogd, als ‘momber’ heeft te zeggen, is voor het plan gewonnen. Zoo komt het dan tot de verloving. Merkwaardig, met hoe groote taaiheid weêr in die vormelijke daad de heugenis van den ouden vrouwenkoop nog eeuwen bleef bewaard! Nadat het den voogd ter hand te stellen koopgeld, ja zelfs zijne laatste rest, de Godspenning, sinds lang in onbruik was geraakt, bleef nog tot kort geleden hier en elders als standvastige verlovingsvorm overeind: het aanbod van zeker bedrag in muntstukjes aan de vrijster zelve. Laat niet nog de Bolswarter Gijsbert Japiks een' teeder echtvriend, die de vier kruisjes en meer al achter den rug heeft, zijne wederhelft in dezer voege herinneren aan den eersten dag van hun jong geluk:

> ‘Het heugt me, als was 't van gist'ren, lieve vrouw,
> 't Genoeglijk uurtje, toen Uw hand mijn geld wel nemen wou’?

Dat ‘geld’ was niet des vrijers vermogen geweest. Neen, maar een sommetje, al naar zijn' welstand, door den vrijer, hetzij in

1) Waling Dijkstra. ‘Uit Frieslands volksleven’. blz. 201.
2) Waling Dijkstra. ‘Uit Frieslands volksleven.’ blz. 197 vv.

fonkelnieuwe scheepjesschellingen weggestopt binnen den knoop van een' ‘knottedoek’, hetzij in zware gave dukatonstukken opgeborgen onder het gebogen deksel van een zilveren ‘knottedoosje’. En het aannemen van doek of kistje, het stevig toetrekken ook van den, in den doek gelegden, knoop had van den kant der vrouw als het stellige teeken gegolden, dat de zaak beklonken, de verloving een voldongen feit heeten mocht.[1)]

Thans nadert eindelijk de trouwdag. Daar straks reeds werd het in een' anderen samenhang ons klaar: wat zijn gevoel voor recht en eerbare zeden het oude landvolk klemmend deed verlangen van ieder paar, dat zijne samenwoning als huwelijk wenschte erkend te zien, het was volle, onbeschroomde openbaarheid. Hetgeen steelsgewijze, heimelijk geschiedde, kon licht niet deugdelijk zijn gemeend, niet bedoeld voor het leven. Was het daarentegen het meisje, was het den jongen man waarachtig ernst met hunne voornemens, dan zonder vrees voor het licht ermeê, het volle licht des daags! Ten bewijze, dat inderdaad een huwelijk was gesloten, eischte dan ook het Westerlauwersche Seendrecht der 13e eeuw om te beginnen dit, ‘dat de vrije Friezin in des vrijen Friezen macht was gekomen met hoorngeschal en met burengejuich, met fakkelenbrand en met vriendengezang’,[2)] kortom, dat geheel de buurtschap ermeê gemoeid, erover in rep en roer was geweest. Nog ééns dook bij dat ‘bemachtigen’ van het bruidje door den bruigom de lang reeds weggestorven herinnering aan het roofhuwelijk van oudtijds een oogenblik uit hare vergetelheid omhoog. De bruid liet zich niet klakkeloos vangen. Was haar verloofde met zijne bloedmagen en vrienden, hetzij te voet, hetzij te wagen, gekomen voor des ‘mombers’ huis, dan eischte hij, veelal in overoude rijmen, op hoogen toon haar op. De deur ging open, maar... zij kwam hem niet te gemoet. Tot in de 14e eeuw was het hier en daar in Duitschland -, 3 eeuwen later nog in sommige achterhoeken van het Fransche platteland een eisch van eer en van fatsoen, dat zij voor het oog onwillig, ja, tegenspartelend en onder luid geroep om hulp zich liet ontvoeren.[3)] En wat ons vaderland betreft, nog in

1) Waling Dijkstra. ‘Uit Frieslands volksleven.’ blz. 205.
2) Mr. S.J. Fockema Andreae. ‘Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis’ I. 1888, blz. 74.
3) J. Lippert, ‘Culturgeschichte der Menschheit’. II. 1887, blz. 104.

1836 vermeldde een ooggetuige, hoe ergens op de Drentsche hei een boerenbruigom, die aan het hoofd van een' talrijken stoet zijn meisje opvorderde uit hare ouderlijke woning, eerst heel het huis doorzoeken moest naar de verscholen deern, voordat hij in triomf haar naast zich tillen mocht op de voorbank van zijn' huifwagen[1].

Er was van ouds, hier en daar voor het minst, nog een opmerkelijk zinnebeeld in dien optocht. Dat was het uitgetogen zwaard, den bruigom bij de overdracht der bruid meêgegeven als teeken zijner aanstonds te verwerven huisheerlijke macht, maar onder het gaan of rijden tijdelijk aan een' der vrienden in bewaring toevertrouwd. Was echter de reis heen en weêr volbracht, hield men eindelijk met het buitgemaakte bruidje halt voor de woning, die van heden af de echtelijke woning wezen zou, dan nam de held van het feest het zwaard weêr over, en op den stoep, het wapen dwars voor de deur omhooghoudende, liet hij de bruid daaronder door den drempel overschrijden.[2] Eene ‘griezelige’ plechtigheid! Toch deed zij blijkbaar geene schade aan de feeststemming. De gasten, licht al eenige dagen te voren mondeling en in kreupeldicht aangezocht door een' met klatergoud en linten getooiden bruiloftsnoodiger[3], lieten zich de ten deele door hen zelven meêgebrachte[4] lekkernijen wel smaken. Dra gingen ook de jongeren op de ‘deel’ wat met de beenen van de vloer, en zoo verstreek de dag, de avond, totdat het oogenblik daar was voor het einde, nog thans zoo nu en dan ons afgebeeld in den aanhef tot het slotbedrijf van Wagner's Lohengrin. ‘Het einde’, overigens, slechts in betrekkelijken zin. De reeks toch der geboden plechtigheden werd daarmeê enkel eenige uren afgebroken, niet besloten. Want zie: nauwelijks stond op nieuw de zon aan den hemel, maar even had de jonge man den tijd gehad om zich de oogen uit te wrijven en zijne vrouw

1) V.d.S. ‘Eene bruiloftsopeisching te O.’ in de Drentsche Volksalmanak. 1837, blzz. 159 vv.
2) Mr. S.J. Fockema Andreae. ‘Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis’ I. 1888, blz. 75.
3) D.H. v.d. S. ‘Eene bruiloftsviering te D.’ in de Drentsche Volksalmanak. 1838. blzz. 145-165.
4) ‘Bijdrage tot de geschiedenis der bruiloften in Drenthe,’ in de Drentsche Volksalmanak. 1844. blzz. 57-61.

het eigenlijke trouwgeschenk, de ‘morgengave’, te vereeren[1)], of, nog vóór dat het paar was op de been gesprongen, stond daar weêr het wakkere overschot der feestgenooten in het bruidsvertrek geschaard, ten einde beiden te verkwikken met ‘het minnehoen’ of ‘de eyesueppe’, te huldigen met de aanbieding van allerlei kleine benoodigdheden, die te pas konden komen in het jonge huishouden. Dan ging de vrouw met hare vriendinnen, de man ook met zijne vrienden, zoo hij wilde, ter misse. Daar ‘stond’ men ‘kerkstand’, het altaar werd geëerd, den priester - geofferd.[2)] Misschien, als het eene rijke bruiloft was, werd ook daarna het festijn nog weêr wat voorgezet. Maar, aanstonds, of wat later, eerlang zeker, keerde het tijdelijk uitgelaten dorp weêr tot zijne daagsche bezigheid terug.

Een nieuw tafereel! Over het gehuwde paar zijn eenige goede jaren heengegaan. Daar komt 's mans moeder te overlijden. Sinds wij in dat weemoedig oogenblik op het kerkhof haar uit het oog verloren, heeft zij weêr betere dagen gekend. Voorspoed, vlijt en overleg hebben haar met hare kinderen uit de armoede van vroeger omhoog getild tot tamelijken welstand. Persoonlijk bezat zij op haar' ouden dag weêr wat vermogen. En zoo is haar, bij den getrouwden zoon aan huis, ‘op de beste plaats aan tafel en aan den heerd’, gelijk de zeden het eischten, ja zelfs het recht zoo hier en daar het voorschreef, een gezellige levensavond beschoren geweest. Jammer genoeg, kon zij, om te scheiden uit het leven, wel geen ongeschikter oogenblik hebben gekozen dan zij deed. De zoon bij wien zij inwoonde is juist van huis, ver weg, en hare andere kinderen, sinds lang met hem in onvrede, hebben zijne afwezigheid benuttigd om den boedel vast te beredderen buiten hem om; zelfs heeft, op hun verlangen, de gestorvene nog even vóór haar heengaan een stukje land, palend aan zijne hoeve, en dus voor hem van eenige waarde, inderhaast van de hand

1) De ‘morgengave’ werd ook wel in het bijzijn der weêr opgekomen bruiloftsgasten, ja, op hunne vordering, aan de bruid vereerd. Zie de merkwaardige aanteekening op den rug des huwelijksvoorwaarden, van Willem van Wynssen en Johanna van Doornyck, Ao. 1564, bij Mr. S.J. Fockema Andreae in zijne ‘Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis’, II. 1889, blz. 143.

2) Mr. S.J. Fockema Andreae, ‘Bijdragen tot de Nederlandsche rechtsgeschiedenis’ I, 1888, blz. 74.

gedaan. Een bode, in allerijl door zijne vrouw hem nagezonden, brengt met het doodsbericht hem tegelijk de tijding van het ontredderen der nalatenschap. Nu mag hij nog voor zijn miskende belangen opkomen, zijn recht van voorkeur op het vervreemde stuk doen gelden door lossing, mits hij geen oogenblik verzuime. Onuitputtelijk zijn de wijsdommen en landrechten in de drastische schildering van de haast, waarmeê hij in een dergelijk geval zich naar huis heeft te spoeden. Zat hij, op het vernemen der Jobstijding, in de herberg aan tafel, hij mag zich zelfs-den tijd niet gunnen om ‘zijn mes af te vegen’, laat staan ‘om het in de aan zijn' gordel bevestigde scheede te steken’. Zooals hij daar zit, nog niet ten volle gekleed misschien, zal hij te paard stijgen. Nergens zal hij langer vertoeven dan strict noodig is. ‘Geen twee nachten slapen onder hetzelfde dak.’ Gelukkig, dat, bij zoo gestrenge eischen, ook weêr eene zekere mildheid van het recht, als bij den ‘Mundraub’, hem te stade komt. Want mocht, door het rusteloos jagen, zijn paard, oververmoeid, den verderen dienst weigeren, dan kan hij vrijelijk voor het hijgend dier van het koren, dat daar groeit op de akkers naast den weg, ‘zooveel afsnijden, als hij, met één voet op den berm blijvende, bemachtigen kan’. Eindelijk: daar is hij; doch ook nu, geen' tijd verloren, om bij den genadigen heer rechter over de gebeurde vervreemding zijn beklag te doen! Wederom: gelijk hij daar in allerijl van het paard is gestegen, ‘gelaarsd en gespoord’, des noods ‘maar met één schoen aan en met den tweeden in de hand’, zal hij den heere zijn verzet te kennen geven. Ja, de Rastetter ‘Dorfgerichtsordnung’ vergunde zelfs nog grooter vrijheid. ‘So einer’, dus las men daar, ‘eine Hose angethan und die andere nicht, so soll er die, so noch nicht angethan, an die Hand nehmen, und die Losung thun ungefährlich’. Heeft onze vriend tot het einde toe al dien bekwamen spoed betracht, dan kan het vervreemde goed door hem uit de handen des derden bezitters worden ‘gelost’. En nu zal dan licht ook de erfdeeling op nieuw beginnen. Een onderwerp, welks nadere regeling hier en ginds alweêr een' schat van tact en menschenkennis aan het licht brengt, en tevens soms getuigt van allergelukkigste zeggingskracht. Of is het niet menschkundig door en door, wanneer het landrecht in den Saksenspiegel, wanneer in navolging daarvan ook

dat te Westerwolde aangaande het maken en het toewijzen der kavelingen den regel stelt, dat de oudste broeder deelen, de jongste kiezen zal? En kon men het beginsel, waarnaar de zusters slechts eene halve portie kregen, wel ooit concreter hebben voorgesteld, dan in dat Groninger ‘adagium’: ‘De zoons zullen toetasten met twee handen, de dochters met maar één -’?

En wat zal nu al verder kleur en afwisseling hebben gebracht in het effen grauw, het ‘koekkoek één zang’ van 's huismans leven, in de regelmatige opvolging van zijn ploegen, zijn zaaien, zijn eggen, zijn oogsten en zijn dorschen, of in den nog ééntoniger gang van zijn veehoudersbedrijf? Wat anders, buiten het ons alreeds bekende tusschenspel der kraamkamer, dan nu en dan eens een gewichtige handel, de koop of verkoop van eene wei, een' akker of een mooi stuk vee; of wel gekijf, getwist, hetzij met den cijnsheffer, hetzij met één der dorpsgenooten; of eindelijk soms een spannend, een ongewoon tooneel, nu bij eene buursprake, en dan weêr op een' dingdag? Laat (om met die onderstelling eens te beginnen) het onzen boer nu verder zoo voorspoedig gaan, dat hij eraan denken kan, zijn grondbezit wat uit te breiden. Vermoedelijk krijgt hij ook weêr dan te doen met eigenaardige rechtsgewoonten. Zoekt hij in openbare veiling zijn' slag te slaan, dan - alle kans, dat de toewijzing geschiedt ‘bij het uitgaan der brandende vetkaars’. Tot de invoering der Fransche wetboeken was met name in Holland opveiling van grondstukken bij kaarslicht vaste regel. Zelfs hield de ‘code de procédure civile’ in zijn' twaalfden titel dat ook aan Frankrijk niet onbekend gebruik getrouwelijk in stand[1)]. Bij de inzetting van een nieuw perceel werd een kaarsje aangestoken, dat, naar men rekenen mocht, in ongeveer eene minuut zou zijn opgebrand. Dan volgde een tweede, een derde ten slotte. Met het uitgaan der laatste vlam moest het bieden een einde nemen, het goed den hoogsten bieder worden toegeslagen, en het volgende perceel kwam aan de beurt. Mogelijk echter was het ook, dat onze vriend aan onderhandsche verwerving de voorkeur gaf. In dat geval kwam al gauw de zoogenaamde ‘wijnkoop’ te pas. Was hij, na het vermoeiend

1) Artt. 705 en 706.

spel van loven en van bieden, het met den verkooper over al de onderdeelen van den handel ten slotte ééns geworden, zoo werd de ‘Godspenning’ betaald. Maar afgesloten was het contract pas dan, wanneer nu nog op het eind de twee partijen en de tegenwoordige getuigen (de ‘wynkoop-luyden’) het verdrag hadden bezegeld met een' dronk. Van weinig rechtsgewoonten verliest zich de oorsprong in een vroeger tijdperk dan van dit. Naar het schijnt was bij de oude Germanen de Godspenning veelal gekweten in den vorm van eenige aangeboden spijs, of van een' dronk-vruchtenwijn. Daaruit zal dan ten slotte het gebruik zich hebben ontwikkeld, de ‘arrha’ met elkaar te gaan verdrinken[1)].

Intusschen: aan alle ouderwetsch en achterlijk landleven is steeds deze eigenaardigheid gemeen, dat krakeelen en plukharen er eene breeder plaats inneemt dan vreedzame afspraak, en dus ook zijn recht, zoo ver het van ‘schuld en schade’ handelt, zijn verbintenissenrecht in het kort, naar den regel even sober pleegt te zijn over ‘de schuld’ (de overéénkomst) als uitvoerig op het punt der ‘schade’ (der onrechtmatige daad). Kort aangebonden, zuinig, tuk op voordeel, liefst op zoodanig, waarbij der weêrpartij een koopjen is bezorgd, welk kenner van het platteland zal het daar wonend volk, zeer velen voor het minst, die trekken ontzeggen? En hoe zou in eene dus bestelde wereld overvragen en ontduiken, eigen richting, haatdragendheid en wraak niet aan de orde van den dag wezen? Ook onze held zal wel geene uitzondering vormen. Daar is bijvoorbeeld zijne cijnsplichtigheid; hoe gaarne zou hij soms daarvan zich afmaken door tegen den dag, wanneer de levering moet geschieden, geen ander pluimvee op zijn erf te laten blijven dan, hetzij een paar piepjonge kuikens, hetzij een stel stramme, vleugellamme oud-gedienden, vel over bot, en zelfs voor soep onbruikbaar! Maar het recht was op zijne hoede. Het cijnshoen, dus schreef menig wijsdom voor, moest sterk en toch jong genoeg wezen, om zonder moeite te kunnen vliegen ‘op den rand van eene ton’, of ‘van een' hoogen emmer’, of ook ‘op de zitting van een' driepootigen stoel’. Eene eenvoudige proef, waarmeê de cijnsheffer spoedig aan elke poging tot beknibbelen een einde maken kon.

1) R. Schröder, ‘Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte’. 1894, blz. 84 n. 11.

Verstoord, dat hem hier het recht te waakzaam af is geweest, steeds broedend op het bedrag zijner misrekening, brengt onze boer, zoo half en half moedwillig, zich zelven langzamerhand in dien staat van balsturigheid, waarin geene rust te vinden schijnt, eer de geleden schade is hersteld, langs welken weg en op wiens kosten het zij. Na eenigen tijd trippelt en kakelt weêr een statige toom op zijn erf in de naaste omgeving rond; een koppel ganzen ook verhoogt de levendigheid. Nooit heeft hij met bijzondere zorg ervoor gewaakt dat zijn pluimgedierte bij het zoeken naar voedsel het erf van zijne buren meed, hun' oogst, hun graan ontzag; ‘zoo zij niet klaagden, waartoe zou hij dan om hunnentwil zich moeite geven?’ Maar minder nog dan te voren is hij thans daartoe gestemd. Integendeel! ‘Laat bij den buurman aan den overkant de hoenders maar stroopen en wegpikken naar hartelust. Het is nog maar eene schrale vergoeding voor wat de hebzucht van zijn' cijnsheer hem onlangs heeft gekost.’ Eerlang loopt het de spuigaten uit. Klachten, waarschuwingen, dreigementen van den benadeelde blijven zonder gevolg. ‘Hij zal het wel niet op haren en snaren zetten.’ Hij zet het op haren en snaren. Een' zekeren dag zijn al de ganzen zoek. Te langen leste keeren er een paar terug, klaaglijk kakelend en rondom nek en keel geheel vederloos en ontveld. De rest blijft weg. Een onderzoek brengt weldra licht. Het is een verbitterend schouwspel! Daar liggen de ganzen op den rand van 's buurmans koornveld, één voor één met den kop vastgegaffeld aan den grond tusschen de einden van een' gespleten stok. Sommigen zieltogen nog; de meesten niet meer. In stomme woede wil de eigenaar zijne doode dieren voor het minst meêdragen naar huis. Daar komt de pleger van het kwaad, de buurman met zijne zonen erop af. ‘Hij zal dat niet gedoogen. Al veel te lang heeft hij met die satansche ganzen en kippen geduld gehad. Nu is door hem eenvoudig gedaan wat zijn recht was. En de ganzen die zich niet hebben kunnen losrukken blijven de zijne.’ Of het ook tot hooge woorden komt! Rechter en schepenen zullen er meê gemoeid worden. De dingdag breekt aan. Het geschil wordt voorgebracht. De buurman, dus luidt eindelijk het vonnis, heeft met de schadelijke ganzen gehandeld naar zijn recht. En wat de hoenders aangaat, zij zullen voortaan op het vreemde erf zich niet verder mogen wagen, dan zoover als ‘een goed

man, barrevoets op de grenswal staande, eene ploegschaar kan wegslingeren tusschen de beenen door.'

Voortaan is er vijandschap tusschen de twee gezinnen. Geene kleine plagerij van den éénen kant, of zij wordt andererzijds vergolden met eene grootere, tot dat het weêr te hoog loopt en de heer rechter eraan te pas moet komen. Zoo: ééns ter zake van een waarlijk tragisch voorval. Terwijl nabij het erf van onzen vriend zijne zonen voor den honderd en eersten keer den jongens van over den weg in het haar zijn gevlogen, is daar op één maal (niemand weet er zeker, hoe?) de groote hofhond van zijne ketting losgeraakt, en heeft hij zoo kwaadaardig zijne tanden gezet in de onderlip van een' der buurknapen, dat deze binnen 14 dagen aan wondkoortsen is heengegaan. Thans is Holland in last. De bloedverwanten van den verslagene spreken van opzet en richten dienovereenkomstig hunne klacht in. Bewezen wordt echter slechts het onvoorzichtig gebruik van een te zwak stuk touw, waarmeê de hond was vastgebonden. En zoo stelt de uitspraak de klagers teleur. Wie ditmaal nijdig zich verkneukelt over dien tegenspoed der weêrpartij?

En nog mag deze van geluk spreken, dat zij met haar voorbarig overvragen niet ettelijke eeuwen vroeger heeft geleefd onder het oude volksrecht der Alamannen. Dan had het er nog slimmer voor haar uitgezien. Wanneer destijds onder die lieden een huishond een' vreemde had gedood, en de bloedmagen des dooden het volle 'weergeld' vroegen, als ware de schuldige geen viervoeter maar een der huisgenooten zelven geweest, ging dat het recht te ver. Het vond een vergelijk, dat tevens eene bestraffing inhield voor den te hoogen eisch des klagers. Vermits de doodslag door een huisdier was geschied, veroordeelde het den baas slechts tot betaling van de helft der gevorderde som. Geheel onverhoord intusschen bleef daarom de andere helft der vordering niet. Ter voldoening aan haar zou nl. de schuldige hond zelf worden uitgeleverd. Evenwel onder het nadrukkelijk beding, dat de eischers het beest moesten ophangen boven de deur hunner woning en zóólang uitsluitend door die deur in en uitgaan tot dat het kreng bij stukken en brokken van zelf was afgevallen. Bij de minste ontrouw aan dat voorbehoud zou ook het toegestane halve 'weergeld' zijn verbeurd. Hoe zou bij zulk eene uitspraak- thans onze vriend zich de handen hebben gewreven van leedvermaak!

Als echter het beste lacht, wie het laatste lacht, dan trekt de weêrpartij ten slotte nog het langste eind. Door het eeuwig gekrakeel met hunne buren is in de zoons van onzen vriend een ruwe geest gevaren. Dat heeft al meer dan ééns hem last genoeg berokkend. Maar altijd is het bij moeilijkheden met andere boeren, zijne kornuiten in de herberg, gebleven. Met groote heeren heeft hij het nooit aan den stok gehad. Daar: op een' schoonen morgen slaat hem de schrik om het hart. Zijn jongste zoon, een stoere, onverschillige knaap, komt overspannen en gejaagd den ‘heerd’ binnenloopen. Hij was gisteren genoodigd op eene bruiloft, waar het wild moet zijn toegegaan; den ganschen nacht is hij niet t'huis geweest. Zijn vader vraagt hem angstig, wat er gaande is. Eerst wil hij zwijgen, maar, tot spreken geperst, brengt hij het hooge woord eruit. Na het feest, zoo zegt hij, is een troepje kameraden (hij meê daaronder) met doezelig hoofd aan het slenteren getogen. Zoo kwamen zij al gauw bij die groote ‘zwanerije’ in de buurt, waar, onder het oppertoezicht van den pluimgraaf, de hooge heer des lands zijne kostbare vogels hoedt. Hij weet niet meer precies, hoe het verder is geloopen. Het is geene pure baldadigheid geweest, de uitdaging der anderen had hem geprikkeld. Hoe het zij: hij heeft ten slotte zich vervorderd twee gemerkte, jonge zwanen op te halen. De dieren te stelen was niet zijn plan. Met omgedraaiden hals heeft hij ze op den oever laten liggen. Toen is hij op den loop gegaan. Maar het heeft hem niet gebaat. De rakkers van den pluimgraaf zijn hem op het spoor. Het kan niet lang duren of zij stormen het erf op..... Een verpletterend bericht. Geene kans om aan de straffende gerechtigheid te ontsnappen! De zaak komt op den eersten dingdag voor. Het gewijsde verklaart den schuldige ‘gehouden om het den genadigen Heere te beteren, en wel in dezer voege: de twee gedoode zwanen zullen aan een' balk worden gehangen in eene groote zaal of andere ruime plaats, één voet hoog boven de aarde; en dan zal de veroordeelde hen begieten en bedekken met schoone roode tarwe, hem toebehoorende, dies, dat van de dieren niets meer zichtbaar blijft; zullende ten slotte de tarwe zijn verbeurd ten profijte van hem, wiens pluimgraafschap door de gepleegde daad geschonden is.’

Niet licht zal men den zegen der afleiding kunnen overschatten, die, terwijl nog het gemeenschapsleven ten platten

lande krachtig bleef, de ‘buurspraken’, de ‘geboden’ en ‘ongeboden’ ‘dingen’, en ook de samenkomsten van de markgenooten brachten in het leed van deze en gelijksoortige verdrietelijkheden. Wie zelden of nooit zijne dingplichten verzuimde, vond daar niet slechts altijd eene opwekkende toespraak, een gezellig samenzijn, maar was er ook wel meer dan ééns getuige van hoogst opmerkelijke processen, in elk geval van niet licht te vergeten proces-vormen. Ook onze held heeft, meest getrouwelijk op zijn' post, van de verfrissching, die zoo menige dagvaart haren deelnemers vermocht te schenken, ruimschoots de ervaring opgedaan. Onvergetelijk blijven hem vooral enkele gevallen van bijzonder ernstigen aard. Zoo: drie voorbeelden van verwijzing uit de mark of het ambacht. Het eerste, door hem bijgewoond, beteekende het minst. Er waren in de ‘wijsdommen’ van ettelijke ‘markegerichten’ en ‘Holtinge’ (ook van het zijne) naast scherper omschreven strafbepalingen nog enkele andere van groote rekbaarheid. Veel meer dan onze hedendaagsche gemeente droeg eene oude ‘mark’ het karakter van besloten gezelschap. Begrijpelijk dus, zoo de markgenooten zich eenige, ja, vaak eene zeer ruime vrijheid voorbehielden om uit te wijzen wien zij in hun' kring, waarom dan ook, niet langer dulden wilden. Vandaar, wel menigwerf, onder de wijsdommen een artikel van taai-taai, eene onbepaalde machtiging aan het adres der vergaderde geburen naar dezen trant: dat wie ‘zich onderstond zich te misdragen, of iemand te na te doen op eenige manier met woorden of met daden, jegens den kleine zoowel als jegens den grootste,’ zoo mede wie ‘kijfachtig en wederspannig’ was ‘tegen de vergadering en den gerichte ongehoorzaam,’ dat zulk een onduldbare gast zou zijn gehouden ‘binnen drie zonnen op te breken, huis en hof te ontruimen met al het bijbehoorende land zonder eenig wederzeggen.’ Van die volmacht (het staat onzen vriend nog duidelijk voor den geest) heeft bij zijn leven de verzamelde buurtschap éénmaal tegenover een' ruziemaker, die al vaak ‘een' hoovaardigen wil’ getoond had, met goed gevolg zich bediend.

Krasser is zij opgetreden bij eene andere gelegenheid. Onder de geburen was sinds eenigen tijd een treurig echtpaar: hij, een wezel, slap, vreesachting, laf; zij, eene kijfzieke heks. Het scheen wel of hij zich beter op het hanteeren der spille, zij op het zwaaien van dagge en morgenster verstond. Een paar

malen al had zijne lijdzame houding bij een' uitslaanden echtelijken twist heel wat aanstoot gegeven. Maar eindelijk, toen hij zoo waar zich door zijne wederhelft onder slagen en stompen liet mêetronen uit de herberg, waar hij voor eenige oogenblikken zich in veiligheid meende te hebben gebracht, was het met de lankmoedigheid der buren gedaan. Een kring, waar zulk een weerloos man nog verder werd geduld, onteerde op het laatst zich zelven. Zij trokken zich de zaak aan in trouw alweder jegens overoude rechtsgebruiken. Men toog naar het tweedrachtig huis. Op het rieten dak, waaronder zoo weinig liefde woonde, klauterden een paar voortvarende lieden, als katten, naar omhoog. De vorst werd met een paar krachtige bijlslagen ingehouwen. Daarna het dak afgerukt tot aan de vierde lat. Zoo werd het onlijdelijk paar de woning bedorven ten teeken, krachtiger dan woorden het hadden kunnen geven, dat men zijn blijven moede was. Wie zich voor slagen zijner vrouw niet kon vrijwaren, hij was geen weerbaar - dus ook voor een oud boerengenootschap geen bruikbaar man, en mitsdien in haar midden schut en scherm tegen wind en weder niet waard.

Nooit evenwel herinnert zich onze vriend eene algemeener onthutstheid en ergernis te hebben bijgewoond, dan op dien merkwaardigen dag, toen een van de notabelsten uit het dorp, een al bejaarde hoevenaar, geweld gepleegd had tegen de eer van het bij hem inwonende zusterskind, waarover hij ‘momber’ was. Dat was, toen men 't vernam, eene ontsteltenis! De ellendeling had weten te ontkomen. Het dorp was juist, wegens eene kermis in de buurt, als uitgestorven, terwijl hij het opzet pleegde. Het angstgeroep van het meisje werd dan ook door niemand haast gehoord. Het drong door tot één ploeger, die dicht bij het oord des misdrijfs bezig was. De man deed wat hij kon en rechtens moest. IJlings liet hij ploeg en trekossen alleen, en, ‘met den zweep nog in de hand’, liep hij in de richting van het geluid, tegelijk zijne noodkreten parende aan die van het slachtoffer. Dat hoorde nog een scheper, wat verder op, die insgelijks, zonder zich den tijd te gunnen tot het nêerleggen van zijne staf, de kudde in den steek liet en ter hulp kwam. Twee mannen dus, zie daar wat het kind tot haar ontzet bijéén kon roepen. Genoeg om den booswicht het hazenpad te doen kiezen. Te weinig om zijne ontsnapping

te verhinderen. In elk geval: het recht zorgde ervoor, dat hem de lust om weêr te keeren wel verging. Na eenigen tijd werd het huis, waarin de wandaad was gepleegd, met den grond gelijk gemaakt. Geen steen bleef op den anderen. Geen' boom, ook geen' struik spaarde men in de gaarde en den moestuin. En tot eene eeuwige vermaning aan tijdgenoot en nakomeling, dat deze gevloekte plaats voortaan geen' mensch meer mocht herbergen, noch vruchten dragen, werd op het met zout bestrooide erf een schandteeken opgericht.

Ja, als ons boertje in later jaren eens ophaalt, wat hij zooal in zijn dorp heeft bijgewoond, dan kan hij wat vertellen. Daar was, bijvoorbeeld, indertijd die groote kloppartij midden in eene kermispret, waarbij een paar stoere bouwlieden een' ganschen troep van kokelers en speelluyden en ook een paar zich daar inmengende ‘kempenaers’ (verachte lieden, die voor geld een' gerechtelijken tweekamp uitvochten) zoo deerlijk toetakelden. De mishandelden brachten natuurlijk hunne klachten in. Maar wat zou men met zulke klachten doen? Ze geheel voorbij zien, dat ging niet. En toch: de eigen dorpsgenooten in de boete slaan ten genoegen van zulke eerlooze landschuimers, dat wilde men evenmin. Men behielp zich naar vast gebruik met een boertig schijnvonnis. Den gekneusden vedelaar werd tot boete toegewezen ‘de schaduw van een' man op een' gewitten muur’; den ‘kempe’ met zijn gebroken sleutelbeen - ‘de weerschijn van de zon op een blinkend schild’. En aldus maakte men met een' kwinkslag van dat rondzwervende volk en van zijne grieven zich af. Een geluk voor de daders! Want de beensplinter, die den speelman bij eene zijner verwondingen was uit het bot geslagen, was wel ‘zoo groot, dat men aan de overzij van een' breeden weg hem duidelijk in een metalen schild had hooren neêrvallen’. Als zulk eene wond een' ander was toegebracht, de boete zou geene kleinigheid geweest zijn!

Zoo kon hij u nog heel wat meer verhalen opdisschen. Voor afwisseling is zijn voorraad rijk genoeg. Nogtans: één herinnering is er, die hij nooit moede wordt op nieuw ten beste te geven. En waarlijk! Aan de bierbank in de herberg vindt zij altijd een goed onthaal. Sinds jaren namelijk liet zijne vrouw zich bij de melkerij door eene koemeid helpen. Het schepsel was dienstvaardig, o zeker! maar had, ach arme! één

gebrek: eene warmte van hart, geheel onevenredig aan hare zeer povere lieftalligheden. Alle spot en alle teleurstelling was olie op het vuur. Nu gebeurde het dat een boerenzoon uit de nabijheid, jong, groot van bouw, maar al sinds jaren om zijn' onverschilligen aard zijner moeder een doorn in het vleesch, betrapt werd op nachtelijke brandstichting en door het halsgericht verwezen tot den strop. ‘Dat is een fortuintje! Nu of nooit!’ zoo had, zinspelend op een oud rechtsgebruik, een onbarmhartig spotter der smachtende toegebeten. ‘Vraag op het laatste oogenblik dien brandstichter te trouwen. Wanneer hij “top” zegt, is hij vrij, en gij zijt beiden geholpen.’ Zij was stil gebleven. Maar zoo waar! toen de arme man onder de galg stond, daar drong de teerhartige schoone door het rondom geschaarde volk naar voren en luidkeels bood zij aan om, naar landsgebruik, het leven te redden van den veroordeelde, door hem te huwen en met haar' spaarpot de proceskosten te betalen. Een oogenblik van spanning! Het ruwe galgenaas neemt haar eens op, maar toen, den beul op den schouder kloppend, zegt hij: ‘kameraad, laten wij maar ons gangetje gaan; ik heb er geen' moed toe!’, en met beklimt hij vlug de noodlottige ladder. ‘Dat was’, dus eindigt in den regel het verhaal, ‘dat was hare laatste kans’[1].

Langzaam valt nu de levensavond. Het is geen lichte zonsondergang. Stil wordt het aan den heerd en op de deel. Van de zonen, die al vroegtijdig een' onrustigen, twistzieken aard betoonden, is geen te huis gebleven. De zwanendooder is de wijde wereld ingegaan. De beide anderen, door allerlei wondere schilderingen verlokt, hebben het stadsleven gekozen boven 's vaders bestaan. Dochters zijn er nooit geweest, en zoo is thans de toch al ietwat afgelegen hoeve kinderloos. Maar nog stiller wordt het daarbinnen. De vrouw, al wat sukkelend, sterft. De weduwnaar blijft alleen. Weinigen zijn er om te deelen in zijne smart. En die er zijn, vooraan: de twee zonen uit de stad, blijken veeleer om het nagelaten goed dan om den achterblijvenden vader bezorgd. Ook een verafwonend nichtje doet zich op, om, als de naaste der ‘spilmagen’, de ‘moeigerade’ in te palmen, het ‘kistenwand’, hals- en armtooi en

1) Op het gezag van ‘Le conservateur Suisse-édition augmentée. Tome VI (Lausanne 1814) p.: 408’, dooor Osenbrueggen in zijne ‘Studiën’ bldz. 377 meêgedeeld als een in ‘le pays de Vaud’ gebeurd feit.

lijfgoed, kortom: wat in eene kist werd weggeborgen, mitsgaders nog wat keukengereedschap en huisdieren. Nogtans: bij al die gedachteloosheid, dat onvermogen om in te komen in de gevoelens van den verlaten man, is er één stem die van iets anders, iets beters spreekt, van menschelijkheid, van kiesche deernis; dat is de stem van menig land- en wijsdomsrecht. Breed somt het op, wat de jonkvrouw meê mag nemen: ‘der vrouwe kleedinge van hoofd tot voeten, en alles waarmêe zij is omgegaan: de waschketel, hare bruidskist en haar schrijn, eene schaar, naainaald en vingerhoed, alle gewonden garen, geschoren wol, geplukt vlas, haar stoel met een kussen, haar paternoster, haar trouwring, ook haar gordel met de beugeltasch en het geld.’ Maar toch, niet alles mag zij wegdragen; in een ledig huis late zij den weduwnaar niet achter. Eer zij heengaat, ‘spreide zij hem het beste bed, zooals het stond, terwijl zijne vrouw nog leefde, en dan ook gunne zij hem één tafellaken, eene handdweil, eene peluw op zijn' bank, een kussen voor zijn' stoel, en voorts den grootsten pot en de grootste ketel.’ Klinkt hier niet, juist als uit de voorschriften betreffende den ‘Mundraub’ en het ‘graan voor den vermoeiden klepper’, een tactvol afwegen der omstandigheden, eene vijandschap jegens de leer van ‘het onderste uit de kan’, waardoor ons het hart wordt verkwikt?

‘Afgelegen’ werd de hoeve genoemd, waar de vereenzaamde nu verder zijne dagen slijt. Dat wordt er niet beter op, sinds de woning aan de overzij van het zandig wagenspoor, door het eens zoo vijandige buurgezin ontruimd, maand aan maand blijft leegstaan. Te nauwernood is het nu nog veilig in dien hoek. Als er eens iets gebeurde! Die vrees blijkt inderdaad niet ijdel. Het is een donkere avond. De nachtklok heeft reeds geluid. Onze oude man is ter ruste gegaan. Daar wekt hem een geritsel. Hij wrijft zich de oogen, spitst de ooren. Het was geen zelfbedrog; het geluid komt van de deel, het nadert, de deur tusschen deel en heerd gaat langzaam open. Op de beenen springen en een' zwaren hamer grijpen is het werk van een oogenblik. Dat ziet de kerel en hij wil ontsnappen. Maar de oude man, nog krachtig, zet hem na. Er volgt eene korte worsteling, achter de deel op het erf. Een hamerslag velt den inbreker bedwelmd terneêr. Dan wordt hij door zijn' overwinnaar, stevig gekneveld, in een ledig varkenskot gewor-

pen. Nu komt het er op aan, den op heeterdaad betrapten booswicht aan den rechter over te leveren ter summiere executie.[1)] Maar hoe? Er was geene melkmeid, geen bouwknecht tegenwoordig; getuigen kunnen dus het verhaal der gebeurtenis niet staven. Hier schaft het recht met zijne vermenschelijking der huisdieren weêr eigenaardig raad. De beschuldiger, zoo spreekt het, brenge voor het gerecht drie stroohalmen mede van zijn dak; voorts aan een touw zijn' waakhond; ontbreekt deze, dan zijne kat, of anders zijn' haan. Die stomme getuigen zullen voor hem spreken: de strootjes namens het huis, welks vrede zoo snood werd gebroken, het dier als huisgenoot, bij ontstentenis van meid of knecht.

Hoe gezegend dat gevaar ook moge zijn afgewend, geheel zonder nadeelige gevolgen is toch die bange nacht ten slotte niet. De oude boer begint te krukken. Hij gevoelt zich vaak vermoeid en lusteloos en houdt dan liefst het bed. Gelukkig is eene bedaagde, maar nog krasse vrouw uit de buurt bereid om af en toe wat orde te komen stellen op zijn huis, den pot te koken en het weinige vee, dat nog op stal bleef, te verzorgen. Hij is haar dankbaar, maar een voorgevoel bekruipt hem, dat het niet lang meer duren zal. Hoe gaarne zou hij nog bij tijds zijn' dank haar toonen, door van zijne reppelijk-heden, zijne tilbare have haar iets te geven tot gedachtenis! Dan echter is er haast bij het werk. Die gift dient te geschieden, eer zijn krachten hem begeven. Men leze, als één voorbeeld uit vele het Twenter hofrecht. ‘Een hoevenaar’, aldus in hoofdzaak luidt het, ‘die binnen zijne vier stapelen ligt, moet, wil hij zijn goed vergeven, nog zoo sterk zijn, dat hij kan opstaan, zelf zijne klêeren aantrekken en zijne schoenen, en dan drie houwen slaan met zijn zwaard in de deurpost, of in een' boom.’ De proef wordt, zij het met moeite, in het bijzijn van getuigen tot hunne bevrediging afgelegd. Nu ‘mag hij van zijne roerende have geven wien hij wil.’ Het was hoog tijd. De verzwakking neemt toe. De grijsaard komt niet meer op. Nog weinige weken, en de beide zoons komen over uit de naburige stad om den ouden boer ten grave te bestellen.

1) R. Schröder. ‘Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte’. 1894 blz. 547.

Dorpers en stedelingen: die tegenstelling is als een vermaan, dat er een einde moet komen aan het gekeuvel van tot dusver, en wijst een' weg ook tevens, hoe dat kan geschieden. Het zou toch wel een ernstig misverstand zijn, indien men meende, dat de lof, in de hiervoorgaande bladzijden nu en dan aan het levend volksrecht van het oude platteland toegezwaaid, - dat de vergoelijkende woorden ook bij het vermelden van sommige vlekken - hadden dienst gedaan tot rechtvaardiging van een besluit in dezer voege: Terug met ons rechtsleven naar de luttel-beredeneerde invallen van toen! Was dat ook maar een oogenblik bedoeld, de zinspeling-alleen op het stadsleven, welks reuzenvlucht het nu van dat verleden scheidt, ware genoeg geweest om te herinneren aan de ijdelheid van zulk een pogen. Hoe goed dat oude in menig opzicht zij, het verleden laat zich niet terugbrengen. Dat op den duur niet allen alles kunnen, dat arbeidsdeeling ook in het leven van het recht hoofdvoorwaarde is van bloei en hooge ontwikkeling, het stadswezen bovenal heeft dat gevoeld, daarnaar gedaan en zoo haar onherroepelijk afscheid gegeven aan de costumiere -, de populaire rechtsvorming van oudtijds. Binnen zijne poorten en muren het eerst heeft Jan Alleman de taak om het recht te vinden bij vonnis en verordening van lieverlede moeten overgeven aan deskundigen, door rechtsgeleerde studiën daartoe voorbereid. En wie durft hopen dat een zoo gewichtige stap, reeds bij het vroegste ontplooien van het veelvormige, stadsburgerlijke leven onontwijkbaar, thans, nu dat leven alweêr honderdvoud verrijkt, vertakt, verwikkeld, verbijzonderd is, en het nog wel duizendvoud allicht belooft te zullen worden, ooit ongedaan te maken wezen zal?

Niet dus bij wijze van pleidooi voor een' terugkeer daarheen, werden de deugden in het licht gesteld, en ook in zekeren zin de feilen goedgesproken van dat antieke volksrecht. Neen: maar het betoog, dat zijn verlies niet louter winst was, dat met de komst van het beroepsjuristen-rijk, hoe wenschelijk, ja, hoe noodig, voor het recht een schat verloren ging van ongerepte oorspronkelijkheid en echte populariteit, het strekte om deze vraag te stellen: of de juristenstand wel steeds doordrongen is gebleken van den plicht, den duren plicht, om de offers, dus te zijner eer gebracht, ook zoo min mogelijk te doen betreuren. Sinds hij de zorg voor het recht moest overnemen

van de niet langer tot die taak bekwame menigte, de wereld der onkundigen, schonk hij haar voor het minst een recht, eenvoudig, helder, sprekend voor zich zelf, zoodat zij, was het maar ééns haar voorgezegd, het ook kon verstaan en hartelijk beamen? Wie, die de rechtshistorie der jongstverloopen eeuwen ook zelfs maar oppervlakkig kent, durft daarop antwoorden met een volmondig 'ja'? Reeds toen in vele landen, ook ten onzent, het Romeinsche recht allengs naar binnen drong, werd nauwgezette aandacht voor de werkelijke rechtsbehoeften van den tijdgenoot maar al te dra verzaakt ter wille van leerstelligheid en woordendienst. Wel verre van Rome's groote rechtsgeleerden na te volgen in geest, in denkwijze, in manier van werken, zwoer het epigonendom bij hunne uitspraken, of liever bij den tekst der onbeholpen verzameling, waarin hun werk gebrekkig was bewaard. 'Niet aan van ouds herhaalde regelen' (zoo had ééns een Romein geleerd[1]) 'stel men de vraag, wat voortaan gelden moet, maar uit hetgeen ge erkent te moeten laten gelden, bouw daaruit frissche regelen op.' Het nieuwere Romanisme keerde geruimen tijd de antieke wijsheid om. Het verkoos uit vroegere regelen op te delven het thans begeerlijk recht, veel liever dan in hetgeen rechtvaardigheid te zijner tijd verlangde de stof te putten voor steeds nieuwe regelen. Meest levend bij de letter, doodde het den geest. In schijngeleerde autoriteitenkramerij werd eerlang kloeke zelfstandigheid verstikt. Men gelooft zijne oogen niet, wanneer men leest, hoe in de 15e eeuw het voorbeeldige Romeinsche recht voor de leergrage jeugd werd ontvouwd, neen, vermoord. Sommige rechtsleeraren brachten twee maanden zoek met het opschrift te verklaren boven een' Pandecten-titel. En vele schrijvers maakten het niet beter.. Eén voorbeeld. De beroemde Tiraquellus, raadsheer eerst in het parlement te Bordeaux, sedert te Parijs, 'de Varro zijner eeuw', gelijk eene opgeschroefde lofspraak hem betitelde, liet ééns, nadat hij, ter zake van eene twistvraag, meer dan honderd gezaghebbende uitspraken in het voordeel van het ééne der twee mogelijke antwoorden had afgeschreven, op die 'lawine' van belezenheid deze woorden volgen: 'En opdat gij nu zien moogt, waarde lezer, dat in het recht letterlijk niets boven allen twij-

1) Paulus in l: 1 Dig: 'de regulis iuris.'

fel verheven is, of onbetwist, wil ik u thans evenveel, ja, nog wat meer schrijvers noemen, die de omgekeerde meening zijn toegedaan.'[1].

Geen wonder, dat beroepsjuristen, wien bij hunne vorming dergelijke steenen werden toegereikt voor brood, een recht, als hetgeen hierboven werd gekenschetst, niet konden begrijpen, laat staan: waardeeren, veeleer alleen verachten en bespotten. Hun waren die duizend plompe grappen, teekenende zinnebeelden, brutale spreuken geene kunstelooze levenswijsheid, maar louter 'Narrentheidinge', 'lächerliche und abenteuerliche Schimpf-possen', 'gar irrationabeles und der Vernunft zuwider.' Met zijn beproefd instinct gevoelde het landvolk, hoezeer die rechtspedanten zijnen wijsdommen verderfelijk moesten worden. Toen in 1525 de tot opstand geperste boeren hunne vredesvoorwaarden bekend maakten, luidde daarin artikel 4 aldus: 'Alle Doctores der Rechte, sie seien geistlich oder weltlich, sollen an keinem Gericht, auch an keines Fürsten oder anderen Räthen mehr gelitten, sondern ganz abgethan werden.'[2]. Vergeefs! Ja, het is waar: hier en ginds (in ettelijke deelen van Zwitserland bijvoorbeeld) bracht het landvolk den juristen zoo ongenadig en hardhandig zijne minachting voor hunne wijsheid aan het verstand, dat zij aflieten. Getuige dit tafereel, in de 16e eeuw afgespeeld voor de schepenbank te Frauenfeld in Thurgau. Er werd gepleit. Een gepromoveerd jurist, expresselijk uit Constanz overgekomen, tartte het ongeduld der schepenen met een langgerekt en zeer geleerd vertoog. Tot overmaat van ramp begaat hij de onvoorzichtigheid, zich te beroepen op het getuigenis van de twee groote Italiaansche rechtsleeraars Bartolus en Baldus. Nu kookt zijnen hoorders het bloed over. Zij springen op. Een paar der heetst gebakerden vatten zijn' tabbert en schudden hem duchtig heen en weer. 'Höret, Ihr Doctor!', dus snauwen ze hem toe, 'Wir Eidgenossen fragen nicht nach dem Bartele und dem Baldele und anderen Doctoren. Wir haben sonderbare Landesbräuche und Rechte. Naus mit Euch Herr Doctor, naus mit Euch!' En zij voegen de daad bij het woord.[3] Zoo wist zich het

1) W. Modderman. 'De Receptie van het Romeinsche recht' 1874 blz. 84 n: 1.
2) W. Modderman. 'De Receptie van het Romeinsche Recht' 1874 blz. 81.
3) W. Modderman. 'De Receptie van het Romeinsche recht.' 1874 blz. 80-81

pootig bergvolk, zoo wist zich ook de boer in sommige andere streken den ‘utriusque iuris magister’ van het lijf te houden. Maar in den regel ging het niet alzoo. Taai mocht zich ‘het land’, zoolang het kon, aan de oude rechtsgebruiken vastklampen; het was al om niet. Langzaam maar zeker kwam, van de stedelijke middelpunten uit, de verdorrende wind der abstracte jurisprudentie over akkers en weiden gevaren, en spreuken, kwinkslagen, symbolen, al die kleurige en saprijke gewassen, kortom, van den eigen vaderlandschen bodem, zij gingen vóór en na aan tering heen. Toen eindelijk keerde zich de onverwoestbare volkshumor, niet langer uiting vindend in het recht, met onheilspellend gegrimlach tegen het recht. Toen gingen, één voor één, van mond tot mond de nieuwere en de nieuwste spreekwoordjes, als daar zijn: ‘Das Recht hat eine wächserne Nase’, ‘Ein Richter und ein Strohwisch sind bald gemacht’, ‘Die Aemter sind Gottes und die Amtleute des Teufels’, ‘Kleine Diebe hängt man, grosze läszt man laufen’: bedroevende, hoogst ernstige openbaringen van de noodlottigste ziekte (het is een behartigenswaardig woord van Gierke), die een land bezoeken kan: vervreemding tusschen volk en recht. Die ziekte bezoekt Duitschland tot dezen dag. Of is het niet een teeken derzelfde krankheid, wanneer het ten jare 1888 verschenen ontwerp van een burgerlijk wetboek voor het Duitsche rijk stelselmatig alle rechtstermen der oude en nieuwe volkstaal vermeed, zich integendeel verlustigde in slechts voor den latinist verstaanbare kunstwoorden, uit die onduitsche bouwsteenen dan zinnen opmetselde, wier ingewikkeldheid vaak zelfs den vakman tot vertwijfeling bracht, en eindelijk in dien bastertvorm een' rechtsinhoud goot, die wel voor het rijk van keizer Justiniaan in stede van voor het volk van Kaiser Wilhelm scheen bestemd?[1)] Nog steeds verbeiden onze geduldige buren het oogenblik, dat hunne juristen, dieper vorschend dan tot hier en menschelijker sprekend tevens, die krankte zullen uitdrijven voor goed.

En thans de toepassing van deze dingen op ons eigen land en volk? Haar zal men, naar de schrijver hoopt, zoo goed zijn, hem te schenken. Zelfs al was de maat der zelfbeperking, die een' inzender in dit tijdschrift voegt, niet reeds lang door hem overschreden, het zou hem niet passen, zijn' rechtsgeleerden medeburgers, mannen, voor een groot deel onder allerlei op-

1) Otto Gierke. ‘Der Entwurf eines burgerlichen Gesetzbuchs’ 1888 passim.

zichten zijne meerderen, in het eigen land de les te lezen, of lof toe te zwaaien. Trouwens: ook zonder zulk een hartig slotwoordje ‘ad hominem’ behoeven licht de voorgaande bladzijden haar' lezer niet onvoldaan te laten. Althans, indien deze, indien elk voor zich eens de uitkomst op wil maken, van een nationaal zelfonderzoek op dit punt vermoedelijk te wachten. Klinkt dan die uitkomst als een vonnis, nu, zoo kunnen de voorgedragen feiten en beschouwingen wellicht één stootje geven (al is het een vingerdruk) tot eene, dan waarlijk noodige, verbetering. Maar luidt de slotsom gunstig, ziet, dan kan hij die haar trok straks bij het neerleggen van zijn tijdschriftnummer eene gedachte van meegevoel en deernis wijden aan den rechtstoestand onzer stambroederen ginds over de oostergrens, en daaraan paren de toch altijd streelende verzuchting: ‘Ik dank U, Heer, dat wij niet zijn gelijk dezen.’

W. VAN DER VLUGT.

De voorstellen der Vereeniging tot vereenvoudiging onzer schrijftaal.

Weh dir dass du ein Enkel bist!

Dat de VEREENiging tot VEREENvoudiging onzer schrijftaal zich minder om welluidendheid dan om eenvoud bekommert, blijkt uit hare titulatuur. Nu, het is begrijpelijk. Eufonie is maar eufonie en eenvoud is het kenmerk der waarheid. Dit laatste is, gelijk men weet, een axioma. Een vereenvoudiging der spelling brengt ons zeker eenige schreden dichter bij het ideaal eener *ware* spelling. En wordt het ideaal wel nooit bereikt, dit ontheft ons niet van de verplichting er althans naar te *streven*. Een poging in dezen geest is reeds voor jaren gedaan door de Heeren dr. Kollewijn en dr. Buitenrust Hettema. We zullen ons in dit opstel uitsluitend met *hen* bezighouden en de Vereeniging negeeren: *zij* gaven den stoot tot de orthografische beweging, *zij* zijn de leiders, de ziel van alles en dus ook aansprakelijk voor de gedragingen hunner volgelingen. En angstig vraagt thans menig ouderwetsch man, waar dat alles wel heen moet; of de revolutionairen het winnen zullen; en of ‘de Heeren’ daar zooveel kracht zullen ontwikkelen, dat ze het oude systeem, dat eens het *nieuwe* heette, door hunne verbeterde methode zullen vervangen of ten minste belangrijk wijzigen. Op die vraag durf ik den bejaarden tijdgenoot, alle ouderen van dage de geruststellende verzekering geven dat, als ze zich bezorgd maken binnenkort weder te moeten gaan ‘overspellen’, het vooreerst nog wel zoo'n vaart niet loopen zal. We staan nog aan geen ‘vooravond.’ De Vries en Te Winkel zijn nog niet ‘om.’ Er wordt slechts voorgeslagen. Er

kan nog heel wat worden afgedongen. Een afslag blijft niet uit. Spelling is een zaak van geven en nemen, van plooien en schikken. Een handig modderaar zal, als de poppen aan 't dansen gaan, meer kans hebben zijn haan te zien koning kraaien dan een consequent rigorist. Het centrum is ten slotte de winnende partij: het verfoeit uitersten. Geen succes hebben de uitvinders van fonkelnieuwe stelsels, waaraan het sedert het optreden der Heeren Kollewijn en Hettema niet ontbroken heeft. Het regende in den laatsten tijd Cadmussen; elk bracht een nieuw letterschrift. De een sloeg o.a. voor de *ch* te vervangen door *gh*. Alsof daarmee iets gewonnen ware! want wie te voren met de *ch* sukkelde, zal dan ook met zijn nieuwbakken *gh* heel wat te stellen hebben, en zijn volgelingen nog veel meer. Een tweede kwam met acht en veertig letters aandragen teneinde geene enkele ongerijmdheid in schrift te brengen, ‘ofschoon dan nog altijd eenige *fijne onderscheidingen* zouden worden verwaarloosd.’ Maar hij gaf ons een halve eeuw tijd om ons op die gewenschte uitbreiding des alfabets voor te bereiden. We aanvaarden dat respijt met erkentelijkheid. Een derde wenschte de invoering van *à* en *á, è* en *é, ò* en *ó* en afschaffing van alle dubbele consonanten. Waarom niet? wie invoert, kan ook uitvoeren! Een vierde.... maar waartoe meer? Inderdaad, die luidjes stellen zich aan, als waren ze uit hoogere sferen te land gekomen te midden van een troep wilden zonder eenige letterkunde en letterkundige beschaving, welke natuurkinderen zich wel is waar verbeelden in den voortijd de boekdrukkunst te hebben uitgevonden, maar nog niet eens de spelkunst verstaan! En wat die heeren wijzen, moeten wij, wilden, prijzen. Maar wij blijven liever wilden en prijzen niet.

Wie zijn eigenlijk de ontevredenen, als wier tolken dr. Kollewijn en dr. Hettema het woord voeren? De burgers van de Republiek der Letteren? Maar dezen, die gansche nachten doorwaakt hebben om het zóóver te brengen dat ze een vloeiend vers maken of een leesbaren stijl schrijven, zouden die nog niet eens kunnen spellen? Het vermoeden alleen is reeds beleedigend. De pers dan? Maar een glad en handig redacteur of reporter spot met alle orthografische zwarigheden: hij, de penvoerder bij uitnemendheid zou over een enkele of dubbele *e* of *o* vallen? Zulke onderscheidingen maakte hij al in de

wieg! Het groote publiek eindelijk, de lezenden en schrijvenden van alles en over alles, sukkelt *dat*? waaruit blijkt zoo iets? uit het debiet der Woordenlijst? Maar ook na de invoering van dr. Kollewijns stelsel zal men zich van een woordenlijst hebben te bedienen. Want de ‘zwarigheden’ (denk aan de *ei* en *ij*!) zijn dan nòg niet van de baan. En de eene woordenlijst of de andere, wat maakt dat uit?

Maar Diogenes behoeft waarlijk zijn lantaren niet aan te steken. Er bestaat inderdaad, gelijk wij reeds zagen, een spellersbond, een genootschap van malcontenten en sukkelaars, die jaarlijks in de bekende Amsterdamsche restauratie bijeenkomen om aan de besluiten des Bestuurs hun *fiat* te hechten. De contributie is niet drukkend, wat te meer verwondering baart daar het ledental naar mijne schatting het bescheiden getal van twaalf dozijn stellig niet te boven gaat. Den maatschappelijken werkkring der verbondenen ken ik niet. Men mompelt over zoo iets als onderwijzers. Maar dit ware schandelijk! Een onderwijzer die met zijn spelling niet overweg kan? Wat is dan van zoo'n man te verwachten als leider der sukkelende jeugd? Verbeeld u iemand die zijn brood met danslessen verdienen moet en voorstelt de passen af te schaffen omdat *hij* stijve knieën heeft. Een doove als muziekonderwijzer is eerder denkbaar. Reeds het feit dat de man met zijn spelling sukkelt, bewijst zonneklaar dat hij niet deugt noch *kan* deugen voor zijn vak. Klagers van dat slag zijn stellig candidaten die òf afgewezen zijn òf tegen hun examen opzien. De geslaagden en aangestelden verlangen eerder verbetering van traktement dan van spelling. Om hunne onvoldoende bezoldiging noemen ze zichzelve wel eens ‘wetenschappelijke proletariërs.’ En sukkelen wetenschappelijke mannen met de spelling?

Welke hoogachting men de gevestigde en misschien als rechtspersoon reeds erkende vereeniging ook moge toedragen, het spreekt van zelf dat het Nederlandsche volk niet den minsten lust kan gevoelen om ter wille van een kleine schare van onbedrevenen eensklaps aan het veranderen te gaan van wat zoo lange jaren bestond en, naar ieder meende, goed vaststond ook. Dat weet men *intra parietes* ook wel. ‘Och’, zucht men daar, ‘als maar eens een populair auteur, b.v. de Heer Justus van Maurik, onze spelregels wilde volgen!’ O schromelijke onvoorzichtigheid! Deed hij dat, wie zou hem kunnen lezen? Ik

geloof den Heer Hettema gaarne dat een zevendaagsche *training* voldoende is om iemand de gewenschte enkelvastheid in het nieuwe systeem te bezorgen. Maar na die week van orthografisch gezwoeg zal de getrainde tot zijn schrik bespeuren niet in staat te zijn uit zijn eigen schrifturen wijs te worden. Schrijven en lezen is niet hetzelfde. We zijn zoo aan onze oude schriftbeelden gewend, dat elke wijziging ons bevreemdt en ingrijpende veranderingen ons geheel van streek brengen. Ik weet het aan mijzelf. Een zin met *noch* in de plaats van het gebruikelijke *nog* versta ik eerst verkeerd: *hij is noch jong, noch frisch*. Wat is hij nu? geen van beide? of beide tegelijk? ik moet nog eens *overlezen* en word kriegel. De Heer Justus van Maurik nu zal wel zoo wijs wezen te blijven voortgaan met zijn lezers den oudvaderlandschen 'gullen lach' af te dwingen, met ze te vermaken en niet te hinderen. Een overgelezen ui is geen ui meer. Bovendien, als hij eens toetrad tot den bond, de vergadering in *Kras* bezocht en zooveel onbekookts aanhoorde waarmede het Bestuur telken jare manmoedig te worstelen heeft, zou dan.....? Hij is immers de auteur van Leuterenburg? Waarlijk, men moet geen slapende leeuwen wakker maken en onzen Justus niet in zijn rechtzinnigen orthografischen dut storen! Men late iemand met zooveel aangeboren snaakschheid stilletjes met vree!

Dus, wie zijn, behalve genoemde genootschapsleden, de *zij* in wier belang wij tot een spelling*reform* moeten overgaan? Dit zijn, en hier komen we tot de *kern* van het vraagstuk, dit zijn de nog schoolgaande kinderen, het jonge Holland. *Maxima debetur pueris reverentia*! Zeker, zeker! Maar wie zijn hier de tobbers? De vluggen? maar die leeren immers *alles*? De middelmatigen? maar die hebben alleen wat last, wat middelmatigen last? De onbegaafden, de domooren dus? Moeten de feilen van dezen nu worden *gemaskeerd*? moet door een spelling te verzinnen die het bokkenschieten onmogelijk maakt, de domooren in middelmatigen, de middelmatigen in vluggen worden herschapen? en nog wel alleen in *schijn*? Moeten de examencommissies zóó worden misleid? Is er grooter boerenbedrog denkbaar?

Helaas, helaas! is dan de geheele spellingquestie op de keper beschouwd een *school*questie? Gaf de last dien de minder begaafde leerling van zeker conventioneel stel van regels onder-

vindt, den stoot tot de moderne richting? Het heeft er allen schijn van. Het getob op school is van al dien ophef de Alpha en Omega. En in de qualiteit van schoolmannen die het zichzelven en hun discipelen zoo gerieflijk mogelijk willen maken, treden de Heeren Kollewijn en Buitenrust Hettema dan ook in de *eerste* plaats op. Het overige is bijzaak. En of nu anderen die ook docenten zijn of geweest zijn, hunne ervaring daar tegenoverstellen, plechtig verklaren dat zoo'n kruis op hun schouderen nooit hinderlijk was, dat ze onder den spellinglast nooit gezwoegd of gebogen hebben - zulke tegenwerpingen worden ongeldig verklaard. ‘Hebben die hoogbegaafde voorstanders van 't oude daar nooit iets van gemerkt, er nooit moeite mede gehad? Zoo, zoo! nu anderen dan wel!’ De zaak heeft, als men ziet, twee zijden. De een verteert de verstrekte schoolspijs uitnemend, den ander komt ze op een indigestie te staan. En toch, beiden moeten eten en voordienen; zij hebben geen keus: verandering van menu is niet geoorloofd. Zijn we werkelijk in een *impasse*? Moeten we ons schikken naar jeugdige sukkelaars? Hoe leeren die zelfde kinderen dan de Engelsche spelling, zou ik vragen? want Engelsch leeren ze toch ook met die bespottelijke gansch verouderde orthografie, waarvan Max Muller getuigde: ‘een kind dat zoo iets leeren kan, kan alles leeren.’ 't Is ook erg! Staat *Nebukadnezar*, lees *Babylon*! Wie speelt dat klaar? En dat de volwassen Brit met dat schrift *seine liebe Noth hat*, getuigt de spellingsport, de *spellingbee*, welk gezelschapsspel in Nederland onbekend is en er ook geheel misplaatst zou zijn. Want waarlijk *onze* spelling is zóó moeilijk niet als beweerd wordt; daarom waag ik het de uitspraak van Max Muller om te keeren en te zeggen: een kind dat onze spelling niet leeren kan, kan *niets* leeren. Welke knaap die in zijn jeugd genoten heeft van de historie van Jonas en zijn walvisch, zal *vis* kunnen schrijven? Dat grafische beeld van dien *walvisch* heeft zoo'n indruk op zijn jeugdig brein gemaakt, dat hij eerder geneigd zou zijn de dimensies van het zeemonster te vergrooten en met een *wallevisch* te komen aanzetten, dan een staartloozen of tot zijn graat afgeknaagden *walvis* ten papiere te brengen. Hem is geleerd niet voor den klepper te *vreezen*; hij is mogelijk in de *vreeze* des *Heeren* grootgebracht; leest toch al is het maar zijn kinderbijbel of een ander vroom boek; en meent ge nu dat hem een

de vreze des Heren ooit uit de pen zou willen? Komaan, komaan, Mijne Heeren! overdrijft niet! Laat de jeugd zich maar wat inspanning getroosten en verslapt niet in uw spellingstucht! Wat raken ons ouderen ook die schoolbanken? *Non scholae, sed vitae*!

Juist! *Vitae*! Wij leven om te leven en hebben de schooljaren reeds achter den rug. Maar hebben we alle partijen reeds gehoord? Hebben wij ook geluisterd naar hen die zwijgen? de stille lijders, de met Jobsgeduld tobbenden, de onderworpenen die liefst geen opzien baren en ‘om geen lief ding’ hun namen in de krant zouden willen zien als leden van den halveguldensbond? die niet eens een kaartje durven oversturen als symbool hunner sympathie? Immers het strekt zeker niet tot aanbeveling openlijk belijdenis te doen van zijn orthografisch onvermogen; goed doet het *nooit*! Konden we maar eens een volksstemming uitschrijven om hun getalsterkte te weten te komen! Maar die stemming zou met gesloten briefjes of met verzekering der grootste discretie moeten plaats hebben. Als een ijveraar eens honderd biljetten tegelijk in de bus wierp? als het vertrouwde lid der commissie eens klapte?

Wij zijn dus in een *impasse*? We kunnen toch niet alles gaan veranderen om wat domme jongens of onbegaafde pennelikkers die tot hun verdriet het papier moeten zwart maken. En niettemin wenschen we met rechtmatige grieven rekening te houden. En die moeten er toch zijn, want de Heeren Kollewijn en Hettema hebben mogelijk *overdreven*, maar niet alles verzonnen of gezogen uit hunnen duim. Kan niets gedaan worden om het lijden zoo der kleuters als der kleine luiden die hunne spelnooden hebben, te verzachten? Worden de kleine vischjes niet eens groot en de kleine tobbers eindelijk volwassen sukkelaars die èn nu èn later althans eenige aanspraak hebben op ons medelijden? Heeft de zaak ook geen *praktische* zijde voor oud en jong beide? Want ons geheele huishouden alleen om der kinderen wil op stelten te zettten, dat is wat veel gevergd. De ouderen, en hierop wees een eminent Duitsch geleerde met het volste recht, de ouderen moet men ook ontzien; ook *zij* hebben stem in het kapittel; en juist dezen, die in hunne jeugd mogelijk *ook* geleden hebben, lijden nu op nieuw, als ze gedwongen worden weer op de schoolbanken plaats te nemen en zich in de geheimen van een nieuw Spa-A

in te werken. Zijn er evenwel punten aan te wijzen die voor oud en jong lastig blijven, ware struikelblokken voor *allen* zonder onderscheid, dàn kan een herziening groote diensten bewijzen en iedereen gerieven. Maar een spellingreform die te geweldig is, te veel ouds afschaft en nieuws invoert, veroordeelt zichzelve, maakt de bestaande letterkunde voortaan moeilijk leesbaar, speculeert alleen op de toekomst en breekt met het verleden.

Dit *te veel* is in mijne oogen de fout der Heeren Kollewijn en Buitenrust Hettema. Ze zullen dit loochenen. En ik erken gaarne de moeilijkheid hunner positie. De leiders hebben buiten kijf zeker organiseerend talent: ze beschikken reeds over een nu eens meer dan weer minder gedwee legertje van oproerlingen, deserteurs der *grande armée*. Ze geven zich moeite genoeg om de *extrème gauche* in bedwang te houden; want deze begeert niet een vinger of wat, maar de geheele hand. Ze weten zeer goed dat *te* ver gaan de beste zaak bederft. Toch hebben ze m.i. de grenzen van wat redelijkerwijze geeischt en verkregen *kon* worden, reeds overschreden. Ook vind ik hun vooropzetten der spellingquestie een *taktische* fout. De grammatica had moeten vóórgaan; de rest is bijzaak en kan wachten. En de vereenvoudiging onzer spraakkunst is hoog noodig; daarmede sukkelt geleerd en ongeleerd. En die brengt ons niet de ‘gapende kloof’ tusschen het heden en het verleden, welke door een gansch ander uiterlijk der schriftbeelden te veel gescheiden worden. De afschaffing der dubbele *ee* en *oo* en der *ch* en van nog meer letters, wat zullen we daarmee winnen? Onder andere dit, antwoordt men ons, dat er heel wat zal uitgewonnen worden op schrijfloonen en zetkosten. Bij alwat menschelijk is! is dit een argument? in een tijd dat de auteurs verhongeren en de zetters werkeloos de straten afloopen, zal men het minimum loon dezer ongelukkigen nog gaan beknibbelen? Wie kan het in de spelling-Kollewijn tot een roman in drie deelen brengen? Neen, alleen een hardvochtig uitgever die per vel en per stuk betaalt en aldus zijn winst berekent, kan zóó iets lijken. Wij achten het beneden onze waardigheid daarover zelfs van gedachten te wisselen.

Nogmaals: elke verandering in spellingszaken moet *geleidelijk* zijn. Vandaar het groote succes van De Vries. Eigenlijk was zijn *nieuwe* spelling geen *nieuwe* spelling. Er bestond

verschil van gevoelen tusschen de *parnassiens*. De Heliconbewoners en bellettristen waren verdeeld in twee kampen. 't Was vóór Siegenbeek òf vóór Bilderdijk. Juist werd het Woordenboek op het getouw gezet en moest De Vries voor zich een keus doen. En men benoemde hèm, den ervarene; hèm den geleerde; hèm die zelf als redenaar en als stilist schitterde, tot scheidsman, tot leider. Hij stond niet, als zuiver bespiegelend germanist, buiten de Republiek der Letteren; hij was èn taalgeleerde èn artist, derhalve de aangewezen man om een eenheid te vestigen die elk in den grond zijns harten begeerde. Aan zijne uitspraken onderwierp ieder zich volgaarne. En hij had het geluk een Te Winkel naast zich te hebben, als logisch en doctrinair denker den uitnemendsten codificator die te vinden was. Alleen wat systematiseeren was noodig, meer niet. Geen nieuws, maar het overoude, geordend naar een afgerond samenstel van regels, die reeds waren aangenomen òf door de ouderwetsche Siegenbeekers òf door de geestelijke zonen van Vader Bilderdijk. Ziedaar nu de geheele *nieuwe spelling*. O misleidende naam! Indien werkelijk het nieuwe nieuw was geweest, men had het niet begeerd, het ware met wantrouwen bejegend en eindelijk verworpen. Geen conservatiever wereld dan die der schrijvers, niet wat stof en inhoud, maar voor zoover het den vorm d.i. in één woord: de uiterlijkheden, de *étiquette* betreft. Begeert gij als auteur niet alleen de onsterfelijkheid maar ook den verganklijken lauwer door den tijdgenoot u op de slapen gedrukt, hou u dan aan 't bestaande; torn zoo weinig mogelijk aan voornoemde zaken. Wilt ge afwijken, bepaal u tot minutieuse grilletjes: *bizonder* voor *bijzonder* is althans iets bijzonders en kan gewaagd; maar *aesthetiesch, poëtiesch* - het is beproefd maar weer opgegeven. In spelling- en taalzaken is de Meester aan het woord, wiens uitspraak alleen geldende kracht heeft en waartegen niemand zich verzetten mag: Meester sprak, *αὐτὸ□ ἔφα*! Scheld ons vrij de Chineezen van het Westen, maar wees dan ook zoo billijk van te bedenken dat het geheele Westen door zulke Chineezen bewoond wordt. Bij andere volken is het ook zoo; *tout comme chez nous*:

> Es rufen die edelsten Mantschu:
> Wir wollen keine Constitution,
> Wir wollen den Stock, den Kantschu!

The proof of the pudding is in the eating of it. En om 't publiek aan het eten te krijgen en na een prompte en civiele bediening dank en loon te verwerven, moet men beginnen met den pudding een smakelijk voorkomen te geven. Men tast anders niet toe en ge blijft met uw baksel zitten. Te veel opeens schaadt, vooral in uiterlijkheden. En Publiek betoont zich tot nog toe afkeerig van het nieuwe gerecht. Publiek is zelfs onredelijk, onhebbelijk en scheldt: *vischwijventaal, keukenmeidenhollandsch*! Het moest zich schamen! Zullen *wij* het nu zien te bekeeren? Maar het is zoo hardleersch! Dat eenige mannen van naam, beroemde hoogleeraren, de voorstellen der Heeren onderteekend hebben, verwekte eerst eenige ongerustheid. Maar wat bleek het geval te zijn? - die beroemde mannen veranderen zelve niets in hun gewoon dieet: 't zijn afschaffers die teekenen maar niets afschaffen. O halfheid! O Platonisch *Geschwärm* waaruit theoretische welwillendheid, maar praktische onverschilligheid spreekt, en dat de heilige zaak meer kwaad dan goed doet. In beginsel dus juist, maar - onuitvoerbaar! aldus concludeert Publiek. Of het gelijk heeft?

Dat de Heeren Hervormers te veel op eens willen, heb ik reeds gezegd. En terugtreden kunnen ze niet meer. De banier is opgeheven, het legertje georganiseerd, de oorlog verklaard. Als wij nu eens kapituleerden? wij, de sterksten met hen, de zwaksten! 't Zou waarlijk grootmoedig van ons zijn. We hadden *le beau rôle*. Dat geparlementeer zou hen in de gelegenheid stellen zich met hunne minderen te verstaan. Ze zouden misschien wat van hunne eischen laten vallen en zonder verlies van één man onder het neerdalen van een kransenregen hunne haardsteden weder willen opzoeken, prat op hun zegepraal en het ingelijfde strookje gronds, en verzadigd van roem; hun annexatielust was voorloopig gestild. *Heil dir im Siegerkranz*! Maar waarom zouden we ons als lammeren gedragen? ligt niet onze grootste kracht in *inertie*? zou dat legertje niet vanzelf verloopen, als we ons maar veilig binnen onze wallen houden? Wel mogelijk. Maar wat zouden we daarmee winnen? Ze begeeren ons immers te verlossen uit knellende banden? Is dat betwiste plekje niet eer een last- dan een lustpost voor ons, alles behalve *beatos possidentes*? Moeten we niet denken aan het *qui perd gagne*? Laat ons eens zien. Onder-

zoeken we althans hunne voorstellen. Ze afwijzen kunnen we altoos.

Maar voor we hèn aanhooren, moeten we het zelve onder elkander eens zijn. We voeren een spellingkrijg. Wat is spelling? De schriftelijke voorstelling der gesproken taal, van het gehoorde dus. Inderdaad? Maar bedenk het: we leven niet meer in de middeleeuwen! Toen was men nog zoo gelukkig en behartigde de gulden spreuk *Spreek gelijk gij schrijft*, die ook aan ons armen door die huichelaars van onderwijzers in onze jeugd is voorgehouden en die ons, als we haar wilden toepassen, zooveel strafwerk bezorgde. *Spreek gelijk gij schrijft*! Niemand waagt het. De tijden van Van Maerlant en zijns gelijken liggen ver achter ons. *Paradise lost! Weh dir dass du ein Enkel bist*! Waarom zijn we van de natuur afgeweken? - vraag liever: *waardoor*? Natuurlijk doordat we een letterkunde hebben, doordat we lezen. De schriftelijke opteekening der taal is uiteraard conservatief: *scripta manent*. Maar laat die om de zooveel jaren herzien, hou de veranderingen der spreektaal bij! Weet gij wat dat beteekent? Dat gij wel aan het herzien zoudt kunnen blijven, want de gesproken taal staat nooit stil. Men herziet daarom alleen als het volstrekt noodig is, als de verschillen te sterk worden. En - dan dient de literatuur van het voorgeslacht ook in dat nieuwe gewaad te worden gestoken, zal ze *populair* blijven. Bedenk het wel: we lezen veel meer dan we spreken en vlugger ook. Ge moest eens veroordeeld worden alles voor te lezen wat uw oog aan drukinkt opslorpt en ge zoudt zien wat voor strenge straf dat was. Het oog omvademt in een ondeelbaar moment gansche silben en woorden. Ineens worden ze opgenomen en staat het gelezene u voor den geest. Een telegram eerst op zijn dooie gemak te gaan s p e l l e n voor men zich over den inhoud verontrust of verheugt - denk eens wat dat zou zijn! Zelfs het voorlezen kost te veel tijd. En wie zich verbeeldt dat hij het gelezene in stilte uitspreekt, in den geest nazegt, dwaalt. De schriftelijke beelden worden onmiddellijk in voorstellingen omgezet. Het is daarmee als met seinen. Op het bekende teeken van den tamboer-majoor volgt een roffel. Welk trommelslager spreekt eerst in stilte het woord *roffel* uit voor hij de stokken in beweging zet? Het dier *visch*, de afbeelding van een *visch*, het samen-

gestelde letterbeeld *v-i-s-c-h* - ze verwekken hetzelfde begrip bij ons als de *ch*-looze klank *vis*. Daarentegen denkt men bij het *zien* van *v-i-s* in de eerste plaats aan het bekende latijnsche woord *vis* ‘kracht’. En men is verstoord op een schrijver die ons met zoo'n *vis = visch* van de wijs brengt. We zijn slaven onzer gezichtsgewoonten. Om het zóóver te brengen, hebben we natuurlijk een heelen tijd van vorming noodig gehad. Maar eenmaal zóóver, dat we een heel stel - in den grond der zaak geheel verouderde - seinen of gezichtsbeelden dadelijk in begrippen, in voorstellingen omzetten, verzoeken we ieder die ons wat op het papier heeft mede te deelen, zich aan de conventioneele teekens te houden en ons geen noodeloozen last te bezorgen. - Ziedaar nu het geheim van de stabiliteit der schrijftaal. De klanken veranderen voortdurend, de woordbeelden blijven. Moeten we nu niet om der vaderen wil, om ons eigen gemak blijven bij wat ons is overgeleverd en reeds in de prille jeugd is *eingepaukt*? òf ons een geheel nieuw seinenboek aanschaffen ter wille van de lieve jeugd en de ouderen die memorieloos zijn op dat punt? Moeten dan de Engelschen die geleerd hebben *Nebukadnezar* te schrijven en *Babylon* uit te spreken, voortaan zich zelve aan de schromelijkste abuizen blootstellen door het op eens ‘goed’ te gaan doen? men kan alleen afschaffen wat *niemand* hindert en heeft te sparen wat ieder noode ontbeert, omdat hij nu eenmaal er mede vertrouwd, er aan gehecht is. Doch genoeg. Welke eischen worden er gedaan?

Neen! - nog eens overlegd! Dat ons geweten niet geheel zuiver is, bewijst reeds het feit dat we kennis willen nemen van de nieuwe voorstellen. Zoo we ons verbeeldden *volmaakt* te spellen, we zouden van de Heeren hoegenaamd niets willen weten. En het feit zelf dat de vurigste voorstander van het gebruikelijke systeem nooit beweerd heeft dat onze spelling en grammatica niet de minste hervorming behoeven, wijst klaarblijkelijk op ‘iets rots’ minder in 't oude Denemarken dan in 't moderne Nederland. Ik ken een zeer talentvol man die een zeer talentvol ‘Onaannemelijk’ de Heeren Kollewijn en Hettema naar het hoofd geslingerd heeft; toch heeft hij eens de verzuchting geslaakt: ‘wie verlost ons van den derden naamval meervoud?’ Bedoeld zijn vormen als *de*N *mannen, de*N *kinderen*, misschien ook wel *de*N *vrouwen*. De

beste raad dien men hem geven kan, luidt niet anders dan zóó: ‘verlos u zelven!’ Niets gemaklijker dan dit. Waarom schrijft ge *Den aanwezigen werd medegedeeld, den burgers werd aangezegd* of nog wel, o gruwel! *den bezoekers werd verzocht* enz. enz.? Omdat onze dagbladschrijvers het voorbeeld geven? Maar daarvoor zijn het dan ook doorknede pennehelden voor wie de taal geen geheimen heeft. Een gewoon mensch laat die *n* weg, behalve in een vlaag van opgewondenheid, als hij zijn Pegasus bestijgt of den hoogeren stijl een offer brengt. *Den vrouwen* in den derden nv. meerv. is zelfs onbeleefd, *der vrouwen* afzichtelijk en onjuist beide. Wat moest onze De Vries niet hartelijk lachen om zoo'n *den* dat eensklaps zoo mijlenhoog de lucht inging terwijl het geheel zoo laagvloersch, ja nog lager was. Schrijf toch *aan de*, of, als dit niet gaat, enkel *de*: en als iemand u dan in vertrouwen meedeelt, dat gij niet schijnt te weten wat een d e r d e n a a m v a l is, belij dan zonder blozen uw onwetendheid. Hoe kunt gij 't ook weten als de taal zelve het u niet zegt? Wat weet gij b.v. er van of *behagen, bevallen, gelieven* en nog een aantal soortgelijke werkwoorden een dativus dan wel een accusativus regeeren? Wie kan dat uitmaken? We leven immers *anno domini* 1895? En of de grammatici dienaangaande hoogwijze lesjes uitdeelen, laat hen praten! Die heeren kunnen elkander zonder glimlachen niet aanzien, juist als de *augures* van het oude Rome. En die dativus *den* brengt me nog iets anders te binnen, waarover een recht kluchtig verschil van gevoelen bestaat. De een schrijft *het laatste nommer van den Gids*, een ander - *van Den Gids*, een derde - *van De Gids*, een vierde - *van ‘De Gids’*. Wie heeft het bij het rechte end? Onze spreektaal beslist niets: niemand spreekt hoofdletters of aanhalingteekens uit, niemand zegt *den*. In zulk een geval en daar men een keus *moet doen*, richt men zich veilig naar een taal waarin de eerste en de vierde naamval ook niet onderscheiden worden en tevens de goede smaak en het gezond verstand zich krachtig doen gelden. Wat meent ge dat een Franschman schrijft: *le dernier numéro du Temps, Du Temps, de Le Temps of de ‘Le Temps’*? Maar dat heb ik u waarlijk niet te vertellen. Ergo schrijft gij.....?

Maar wij zijn afgedwaald. Doch zooveel hebben we reeds vastgesteld, dat we ons niet moeten aanstellen alsof we reeds

de volmaaktheid in spelling en grammatica hadden bereikt. Denk maar eens aan de leer der samengestelde substantieven! ik geloof niet dat er veel spellers worden aangetroffen welke die subtiele regels zonder fout kunnen toepassen. ‘Wat nood?’ is ons toegevoegd, ‘dan slaat men een woordenlijst op. Waar een inktstel staat, kan ook een woordenlijst verwacht, desnoods gevorderd worden.’ Zoo is en zij het! en misschien zal een vindingrijk industrieel zich dezen wenk ten nutte maken en hebben we ons eerlang op de verschijning van een woorden-lijst-inktkoker voor te bereiden. Maar toch is het lang niet onverschillig hoeveel keeren onze hand haar schrijfarbeid staakt en de reis naar dat nog lang niet overbodige meubel heen en terug aflegt. Bedenk dat, bid ik u, vóór gij, nu we met den vijand gaan onderhandelen, alles in 't riet stuurt door de fiere spreuk: *geen duimbreed van onzen grond, geen steen van onze vestingen*! Het is mij juist te doen om u van zekere lastposten te bevrijden. Ook voer ik maar voor de leus het woord als ware ik uw gemachtigde, en wanneer gij mijn vredesvoorwaarden niet begeert te ratificeeren, dan staat u dat immers vrij? Maar om te kunnen parlementeeren moet ik toch den schijn aannemen van een geheel leger achter mij te hebben. En om uw vertrouwen te winnen, deel ik u *sub rosa* mee, dat ik het *in beginsel* geheel met de tegenpartij eens ben, maar in de praktijk gansch anders te werk ga. Gij ziet dat ik om mijn beginselloosheid inderdaad de achting van alle weldenkenden verdien.

Want beginselloosheid is in spellingszaken geoorloofd, in zekeren zin dure plicht. Wie zich streng aan beginselen wil houden, moet alle beginselen die met elkaar in strijd zijn, afschaffen, en dan blijft er maar één beginsel over: *spel gelijk gij spreekt*! Dat is dus de *fonetische* spelling. Men verwarre deze niet, gelijk sommige groote geleerden plegen te doen, met een *spelling voor fonetici*, het geheimzinnige teekenschrift van de beoefenaars der zoo lastige en pretentieuse klankfysiologie. Men behoeft het staaltje dat dr. Kalff in dezen Gids gaf, maar onder de oogen te krijgen, om terstond in te zien dat zoo iets nooit een volksspelling worden kan. Maar eene orthografie die, zonder zich met allerlei fijnheden af te geven, de gebruikelijke letterteekens en hunne verbindingen behoudt; dus b.v. berust in *ui* voor een tweeklank die noch *u* noch *i* bevat; in

oe ofschoon hierin noch een *o* noch *e* steekt; daarentegen nooit z o n d i g t tegen de uitspraak: geen *s* of *f* schrijft, waar een *z* of *v* gehoord wordt; geen *d* met een *t* verwart; geen onuitspreekbare verbindingen als *dt* eischt; zulk een spelling is niet alleen mogelijk, maar ze zal zeker eens komen. Het gezond verstand zal het ten laatste winnen. Er is zeker niets moeilijker dan de groote menigte van de allereenvoudigste waarheden te overtuigen en het conventioneele *liegen* af te leeren. De eeuwige goden mogen, gelijk Heine verzekert, tegen de domheid vergeefs strijden, maar wij menschen niet. Wij leven nog en de eeuwige goden zijn al lang dood. De *homo sapiens* is geen aartsdomoor; in veel opzichten een onhandelbaar wezen waar het geldt zijn oude, slechte gewoonten af te leggen; een autoriteitsmensch zonder weerga, maar - *frappez toujours*! hou hem dat ideaal maar steeds voor oogen! als de ure daar is, zal hij u aanhangen en volgen, en trouw ook! Maar de ure is nog niet gekomen! zelfs de Cadmus van wien ik boven gewaagde, gaf ons een halve eeuw tijd. We spreken elkaar dus nader.

De eischen der Heeren Kollewijn en Hettema zijn vele. Ze beginnen ons op geheel *onnoodige*, immers gansch *verouderde* letterteekens te wijzen en dringen op de afschaffing daarvan aan. Mij dunkt, onredelijk, in beginsel althans, is het zeker niet dat men, waar het doenlijk is, met zijn tijd meegaat en nutteloozen ballast over boord werpt. Ge kent de anecdote van Bismarck als gezant in Petersburg? Hij wandelde eens in de tuinen achter het keizerlijk paleis, toen hij tot zijn groote verbazing een schildwacht zag staan bij een grasperk, waar zoo'n man best gemist kon worden. Nieuwsgierig informeerde hij naar de beteekenis van dien post. Waren dáár soms nihilisten te duchten? Niemand kon hem een afdoend antwoord geven. De schildwacht stond er - omdat daar altijd een schildwacht gestaan had. Echt Russisch. Maar toen eenmaal de nieuwsgierigheid was gaande gemaakt en de zaak ten langen leste den Czaar ter oore kwam, werd er onvermoeid onderzoek gedaan naar de reden van dat wonderlijke geschilder. En ten laatste bleek, dat Keizerin Katharina juist op die plek eens een viooltje had zien bloeien en om te voorkomen dat het geplukt werd, gelast had daar een man op wacht te zetten. En het viooltje verwelkte en de sneeuw viel en de felle vorst kwam en *Veilchen* ging dood, - maar de post werd niet ingetrokken en een schild-

wacht zou er zeker nòg staan, als Bismarck niet in een oogenblik van verstrooidheid zich daarover had gelieven te verwonderen. Echt Russisch. Maar wat dunkt u van uwe *ch* in *mensch, wensch, asch, bosch, disch* enzoovoort? in *dorschen, eischen, heerschen, krijschen* enzoovoort? en als sluitletter van alle adjectieven die op een sisklank uitgaan met uitzondering van *paars, dras, kras, dwars* enzoovoort? Reeds lang vóór Katharina was dat viooltje al dood, in grammatische taal: die letter verstomd, maar nog altoos schildert die eeuwige *ch* op het graf der overledene. Echt Russisch. Dr. Hoogvliet stak met die 'stomme letter' kostelijk den draak en stelde voor dat samengestelde letterteeken (zoo heet zoo'n ding) door een apostrof te vervangen bij wijze van grafmonument: *mens', mens'en, dors'en, heers'en* enz Maar ik zie toch nog liever een soldaat in uniform dan een grafsteen die ons vertelt, dat de schildwacht begraven is bij een viooltje dat ook dood is. Het zou anders een daad van echt nationalen rouw zijn, maar moeilijk lang vol te houden. Wanneer zou de rouw uit zijn? na hoeveel weken, hoeveel jaren? of totdat de uitvinder het goed vond ons van die verplichting te ontslaan? Neen - wat de *ch* aangaat *to be or not to be that is the question*. En ik kan geen enkel argument *ten faveure* van die stomme vinden dan dit: dat ons de breede schare der adjectieven op *sch*; denk vooral aan die op -*isch* welke uitgang dan -*ies* zou geschreven moeten worden: *telegrafies, sarcasties, Russies, poëties, prozaïes*! - dat ons die breede bijvoeglijke schare van *ch* ontdaan te zeer zou 'opvallen'. Die adjectieven maken een heel aanzienlijk contingent uit; ze komen zooveel voor en ze zien er zoo kaal uit zonder dien sleep! Maar men moet iets over hebben voor de goede zaak. En als we hierin toestemmen, dan kunnen we ten minste stipuleeren dat de *h* behouden blijve in *thans* en *thee*, al is dit laatste de telg van het Zuid-Chineesche woord *teei*, dat volgens Nederlandsche autoriteiten geen *h* heeft. Maar ook het Fransch heeft *thé*, het Duitsch heeft *thee* en we zijn aan onze *Javathee*, die we voor Chineesche *tee* drinken, zoo gewoon! In Godsnaam geen 'konzekwensie'!

Liberaler dan menigeen denk ik over de *ert* en *Kersmis*. Reeds Bilderdijk wist zoo smakelijk te verhalen van zijn Amsterdamsche tijdgenooten die zich aan *w*-looze *orreten* te goed deden. En ik begrijp de voorliefde voor *ertesoep* ten volle. Zijn

er echter hartstochtelijke voorstanders der officieele *erwtensoep*, laat hen er zich aan te goed doen: die dwaze *w* zal hun ten laatste slecht bekomen, wanneer allerwegen slechts *erten* gewild zijn. Ook het door De Vries zoo vurig voorgestane *Kerstmis* durf ik niet verdedigen; het verleidt tot een verkeerde uitspraak, inzonderheid op den kansel. Dat *Kerst* daarin 'Christus' beteekent, gevoelt niemand meer: wil men volstrekt den zin van het woord verstaanbaar maken, dan schrijve men *Christusmis*. Zal iemand het wagen? Ook *besje* is aan te bevelen, omdat *een tandelooze bes* (reeds bij Weiland!) ons niet geheel onbekend is en *een best* (denk u het meervoud!) er vrij dwaas uitziet. Daarentegen blijven *kistje, lijstje, postje* enz. de *t* behouden, om het verband tusschen verkleinwoord en grondwoord niet te verbreken, alhoewel ook hier de *t* tusschen *s* en *j* 'stom' is; een 'stomme' die ook door de Heeren Kollewijn en Hettema geëerbiedigd wordt.

De *likkers*! Het jongere geslacht kent dat smaadwoord niet meer: het bestaat zelf geheel uit *likkers*. Maar meer bejaarden zullen zich zeker nog wel met genoegen herinneren, wanneer althans de booze ouderdom hun taalkundig geheugen niet ganschelijk verstompt heeft, dat onder dien naam werden aangeduid en uitgelachen de vroegere revolutionairen die het waagden, wanneer ze redevoerden of iets *voorlazen*, het achtervoegsel *-lijk* als *-lik* uit te spreken. Dat gold toen voor een bedenkelijken stap, een teeken van letterkundige geavanceerdheid, voor een teugelloosheid die berisping verdiende. Men las toen nog *kosteleik, goddeleik, waardigleik*, alsmede *dageleiks, maandeleiks* enz. Ook de *ch* in *menscheleik* werd niet verwaarloosd door wie een 'goede school' gehad had; op welk voorrecht evenwel niet ieder kon roemen. De geachte Redactie van het jongste systeem maakt aan al de booze lusten eener onnatuurlijke uitspraak voor goed een end, door het achtervoegsel wat lichter te maken; gebiedt ons dus zoowel *-lik* (*dierlik, waarlik*) als *liks* (*dageliks, maandeliks*) te schrijven. *Kinderlik* is niet dubbelzinnig, daar het zinverband vanzelf aanwijst of we met een znw. dan wel met een bvn. of bijwoord te doen hebben. Is tegen deze vereenvoudigde spelling redelijkerwijze iets in te brengen? Tot geruststelling van conservatieve gemoederen vermeld ik terloops dat de spelling *-lik* voor *-lijk* minstens (of 'ten minste') vierhonderd jaar oud is. Wat dr. Kollewijn wil, is dus niet bepaald

modern. Mij dunkt dat ook *huwelik* beter te rechtvaardigen is dan *huwelijk*, dat door verwarring met dit achtervoegsel in de wereld is gekomen.

Futiliteiten als *Januarie, Februarie, Julie* en *Junie* verdienen de eer eener bespreking niet. De Heeren springen zoo krachtig in de bres voor de ‘eenmaal aangenomen en geijkte schrijfwijs *Zierikzee* en *Venlo*,’ dat ze deze vier eigennamen (wat zijn het anders?) gerust hun *-i* of *-ij* hadden kunnen laten.[1)] En of men voortaan *traliën, geniën* dan wel *tralieën, genieën* te spellen hebbe, zal ook weinigen interesseeren: in elk geval doet het mij goed dat de arme auteurs en letterzetters die *in futuro* zooveel *e's* en *o's* zullen derven (zie beneden) thans ten minste door deze nieuwe *e's* eenigermate worden schadeloos gesteld. De Vries onderscheidde nog *géniën* en *geníéën*; maar de Heeren kennen alleen *genieën*.

Ook de aanbevolen vervanging der *ph* door *f* zal wel weinig tegenstand vinden. Ten eerste is ze niet nieuw en ten tweede voorkomt ze een zotte uitspraak bij minder ontwikkelden die *Jozep* en *Potograaf* zeggen omdat ze door die *ph* misleid zijn. Ik zelf heb die spelling aangenomen en gevoel dus allerminst lust om te protesteeren.

Maar - en hier moet ik een zeer kiesch punt aanroeren, die *ee's* en *oo's* die ik zoo smartelijk missen zal en wier gemis me elk stuk, gespeld naar de grondbeginselen der Heeren hervormers, zoo ongenietbaar maakt! Voortaan behelpe men zich, aldus gebieden zij, met ééne *o* en onderscheide niet langer *kolen* van *koolen, horen* van *hooren, zogen* van *zoogen, goed koper* van *goedkooper* en wat niet al! Dàn, en dit is het verschrikkelijkste van alles, dàn schrijve men in open lettergrepen uitsluitend *e*, niet *ee*, b e h a l v e ‘op 't eind van een woord’. Men bemerkt waar de schoen wringt: men durft *ze* voor *zee, me* voor *mee* niet aan en wil dus den *dominee* zijn onlatijnsche dubbele *e*, waarmede De Vries hem zoo mild begiftigde, laten behouden. Het gevolg van dezen maatregel, schier algeheele afschaffing der *ee*, is een oogverbijsterende overvloed van *e's*; we zijn daarvan, grof geteld, d r i e soorten rijk: de

1) De spelling *ij* in *Junij* en *Julij* had veel voor. Beide maandnamen zijn voor menig oor slecht te onderscheiden als ze met *-i* worden uitgesproken. Bij 't ‘overzeggen’ spreekt men duidelijkheidshalve de *ij* in plaats van de *i* uit: *niet Junij, maar Julij.* Die *ij* had dus haar goede reden

'toonlooze' *e* in *de, den* (lidw.), *we, ge* enz.; de 'zachtheldere' *e* in *leven, geven, weten*, enz.; de 'gesloten' *e* in *den*(*neboom*), *kennen, wennen* Een ware oäse, een rust voor 't oog is de dubbele of 'scherpheldere' *ee* in *bedeelen* (naast *bedelen*), *bekeeren, begeeren* (juist of onjuist, *nil ad rem*), *regeeren, kameelen, kasteelen* enz. enz. De Vries heeft ons een ware weldaad bewezen door den werkwoordelijken uitgang -*eeren* te verlengen! En nu zouden we een stortvloed van enkele *e's* krijgen? Mijne Heeren, dit krijgt gij n i e t gedaan! En wanneer gij zelf om grafische dubbelzinnigheid te vermijden d.i. om ons uit den brand te helpen nu en dan *bédelen* en *bedélen* accentueert, dan bewijst gij daarmede dat de *ee* onmisbaar is, tenzij men een geheel nieuw letterteeken *é* invoert. En dat doet men zoo niet. De Vries was er zelfs zóó afkeerig van, dat hij het woord *zjeu* 'vleeschnat' ongespeld heeft gelaten en in *het* Woordenboek niet wilde opnemen. Zoo missen wij veel *zjeuigs*! En wat de *ee* aangaat, het oog wil toch ook wat. Dan nog liever aller-wegen *ee* geschreven en *beedelen* van *bedeelen* duidelijk onderscheiden! Maar waarom zouden we niet bij het oude kunnen blijven? Er is reeds genoeg nieuws voorgesteld; en men weet het: *vele kleintjes*...! We zullen de questie eens wat dieper ophalen. Laten we als voorzichtige lieden aanvangen met 'wat niet te ontkennen valt.'

Het valt niet te ontkennen dat de 'scherpe' *ee* en *oo* alleen in o p e n lettergrepen onderscheiden worden van de 'zachte': *weeken, week; weken, week; hoopen* en *hopen, hoop*! Het is dus onzin te beweren dat dergelijke grafische onderscheidingen a l t o o s noodig zijn om den lezer voor vergissingen te vrijwaren. Want gesloten silben zouden dan o o k verschillend geschreven moeten worden.

Het valt niet te ontkennen dat de dubbele vocaalspelling dagteekent uit den tijd dat men de scherpe *e* en *o* anders dan de zachte uitsprak. Dit onderscheid bestaat niet meer in de gemeenlandsche taal: althans (dit voegen wij hieraan toe om ons de verachting van sommige fonetische Midassen niet op den hals te halen) men is zich niet van zulk eene onderscheiding bewust. Als ik, iets doende, niet weet dat ik het doe, kan ik daarvan natuurlijk niemand verwittigen.

Verder weten we, dat genoemd verschil in uitspraak het gevolg was van een verschillenden oorsprong: de zachte *e* en *o*

zijn uit een enkelen klinker, de scherpe *ee* en *oo* uit een tweeklank ontstaan.
D e r h a l v e :

komen in de eerste plaats als onze autoriteiten tot vaststelling van deze grafische verschillen de o u d e schrijvers in aanmerking uit den goeden ouden tijd, toen men *e* en *ee, o* en *oo* nog duidelijk in de uitspraak onderscheidde;

wijken deze autoriteiten onderling af, dàn eerst kunnen ons de nl. tongvallen en de verwante talen van gewichtigen dienst zijn om ons den waren weg te wijzen. Verschillen deze zelve, dan stelle men maar wat vast om in Gods naam tot eenheid te komen.

Al geeft men het den grooten Grimm gaarne toe dat deze geheele spellerij ‘geleerd’ is, - het oog wil ook wat, gelijk ik reeds zei. De afschaffing der *oo* zou in aanmerking k u n n e n komen; die der *ee* zou ik zeer betreuren. We hebben helaas reeds vrij wat op te ruimen; waarom hier niet wat gematigdheid betracht om redenen van praktischen aard? Aan de *ei* en *ij* durft ook het jongste systeem niet raken: het spare op mijne bede daarnevens de *ee.* - *De vreze des Heren* zal menigeen afzichtelijk vinden, die zich onverschillig zal betoonen voor 't verlies der *ch* in *vissen, dorsen, vorsen* enz., ja misschien zeggen zal: *Pasen* hebben we maar eens in 't jaar; dus in vredesnaam maar *Pasen*!

Orthografie is een zaak van gewoonte. Het meest gewone eerbiedige men; wat het minst voorkomt, daarmede kan een vernieuwingsproef gewaagd. Zoo'n onschuldig, duizendmaal gebruikt *nog* als *noch* te gaan spellen om de schoolvossige reden dat het ‘een onverbogen woordje’ is, kan alleen iemand invallen, die ‘op beginselen rijdt’ en daarop doordraaft. Duidelijkheidshalve zou men het andere dan met een accent (*nòch*) moeten voorzien - dus toch onderscheiden! Hou dan maar *nog*!

De voorgestelde regel, dat men in samenstellingen geen *n* of *s* schrijven moet, wanneer men in de beschaafde uitspraak die letters niet laat hooren, is zóó eenvoudig dat voor het gewone, alledaagsche afgietsel onzer taal, de praktische *χοινή*, weinig ter aanbeveling daarvan in het midden is te brengen. Maar men eerbiedige den edelen en hoogeren stijl! Als ik *menseliefde* bij een dichter of een redenaar lees, werp ik het boek weg. Een ordinaire *sigaremaker* boezemt mij geen belangstelling in; den *mensenvriend* zou ik ongaarne zonder *n* geprezen willen zien.

Waar het eerste lid op den taalkundigen ‘leek’ (om dezen term eens te bezigen nu we zoo recht wetenschappelijk met elkander de zaken behandelen) den indruk maakt van een meervoud, dáár schrijve men de *n*, omdat men die in 't meervoud ook schrijft, alhoewel de ‘beschaafde uitspraak’ der Nederlanders die het maar tot de IJsellinie gebracht hebben, ook deze *n* ignoreert. Daar zijn er - allerbeschaafdsten! - die zelfs in hun literaire lezingen en redevoeringen de meervouds-*n* niet uitspreken. Dat deze nasaal niettemin aan alle nivelleerwoede weerstand biedt, is een gevolg der schrijftaal, en een stille concessie aan de Bovenijselsche Nederlanders. Wie *hier* van een ‘beschaafde, eensluidende spreektaal’ gewaagt, is onoprecht, om een zacht woord te gebruiken. Dus ook weifeling in *sterre*- en *sterrenkunde, zede*- en *zedenleer*? dus hier een *besse*- en *pereboom* ontzien en daarnevens een *pruimenboom* gedoogd? Och, zouden we dit netelige vraagstuk niet kunnen aanhouden? Waarom, alvorens te beslissen, de vier Redacteurs van ons Woordenboek niet geraadpleegd? Deze wakkere geleerden worden door de Hervormers ganschelijk geïgnoreerd, als gold het *nous traiterons chez vous, sur vous, sans vous*. Hebben zij, omdat ze als afwezig gedacht worden, deswege ook ongelijk? Zijn het maar echo's van een stem die eens alleen klonk? Is gemeen overleg geen zaak van groote beteekenis om tot eenheid te geraken? Of is men in het kamp der revolutiemannen van de zege der ‘goede zaak’ zóó zeker, dat het uitvaardigen van decreten genoeg zal zijn om den tegenwoordigen staat van zaken te doen eindigen?

En hiermede hebben we het gewichtige hoofdstuk der Spelling afgehandeld, met gepasten ernst en degelijke uitvoerigheid. Want wat de orthografie der vreemde woorden aangaat, den voorslag om die in Nederlandsch letterschrift duidelijker te maken dan in hun uitheemsch gewaad - dat doornig vraagstuk: ‘wat is voor den schrijver een vreemd woord? wat niet?’ roer ik liefst niet aan. ‘Vakantsie, doleantsie, polietsie, korrespondentsie, tuigaasje, bagaasje’ zijn onovertroffen staaltjes van de moeilijke kunst om een uitspraak weer te geven die stellig niet die der beschaafden is. Ze veroordeelen zich zelve, en het is de moeite niet waard dienaangaande van gedachten te wisselen. Derhalve rest ons - de vereenvoudigde spraakkunst.

Ook deze heeft hare min gewichtige punten. Of men in het meervoud *dezen en genen, allen, velen* moet schrijven, waar die woorden zelfstandig gebezigd worden, dan wel *deze en gene, alle, vele* vindt misschien alleen een Hollander die de *n* niet uitspreekt, uitermate belangrijk. De Heeren Kollewijn en Buitenrust Hettema zijn in dezen zeer liberaal en meenen ‘dat beide vormen behooren te worden opgegeven.’ Dit laatste woord is niet overduidelijk, de bedoeling is ‘toegelaten’. Aangezien echter geen enkel argument ten nadeele van de geijkte onderscheiding wordt aangevoerd, kunnen we ons veilig aan het heerschende gebruik houden.

Reeds het vraagstuk of men *een, geen, mijn, zijn, haar* onverbogen moet laten, kan de gemoederen der hardleersche grammatici warm maken. Laat ons den hoogeren stijl laten wat des hoogeren stijls is! Maar in gewoon Nederlandsch zijn zeer stellig de flexielooze vormen aan te bevelen. *Eéne vrouw* kan dan worden behouden waar het telwoord bedoeld is; *een vrouw* is *'n vrouw*, m.a.w. het onbepaalde lidwoord plus het woord *vrouw*.

Maar het neteligste aller punten is de afschaffing der *n* in de declinatie der manlijke woorden. Verbeeld u: e e r s t e en d e r d e en v i e r d e naamval enkelvoud uitsluitend: *de* of *die* of *deze goede koning* of *stok*! 't Is een ware omwenteling en de taal schudt op hare grondvesten. Vergunnen we ons dus een oogenblik van verademing; een kleine verpoozing op het gebied der bespiegeling zal ons goed doen.

De groote dichter Heine liep eens onder de Linden te slenteren en te lanterfanten en verkwikte zich aan het heerlijke groen dier fatale dwergen, die de goede Berlijners voor boomen houden en een rechtgeaard Nederlander, als gewend aan wat beters, in den grond zijns harten diep veracht. Voor hem uit liep een echt stuk Berlijnsch proza *feminini generis* en leidde haar voor frisch groen zeer impressionabelen telg aan de hand. Het kind was verrukt over het heerlijke loover en had de stoutigheid van moeders aandacht daarop te vestigen. Gramstorig diende mama haar lieveling de prozaïsche berisping toe: ‘*Was jehen dich die jriene beeme an*’. En Heine ergerde zich en teekende zoo iets op.

Zoo ergert zich ieder die wat natuurlijk gevoel heeft voor *de* taal; en dat is toch de *levende* taal en niet de doode;

wanneer een pruikerig schoolmeester; en dit geslacht is niet juist binnen de schoolmuren te zoeken, maar ook in alle kringen sterk vertegenwoordigd; minachtend den neus optrekt voor *des Lebens grünen, goldnen Baum* en zich waarlijk verbeeldt dat de geheele taal uit 24 schrijfteekens bestaat, wier combinaties in alfabetische orde een woordenboek vormen, terwijl *de* spraakkunst de wetten en regels heeft vast te stellen, volgens welke men schrijven moet op straffe van bij elke afwijking incorrect te worden bevonden. En waagt dan een enthousiast gezegden pruik onder 't oog te brengen, dat wat op 't papier goed staat niet juist daarom 't uitsluitend ware is, dat ook de levende taal hare rechten heeft, die niet miskend *mogen* worden; dan glimlacht Dorhout en zegt: '*was jeht dich der jriene Beem dort an*?' De oorzaken van de heerschende onverschilligheid voor het levende element, de exclusieve vereering voor wat eens geleefd heeft maar nu, behalve op het papier, dood is en voor goed dood ook, zijn niet ver te zoeken. Het juist besef der onmogelijkheid eener volkomen gelijkheid van schrijf- en spreektaal onderling: e e r s t e o o r z a a k . Een halsstarrig vasthouden aan 't vormelijke, omdat men dit voor het *wezen* der zaak aanziet, zoo hier als elders: t w e e d e o o r z a a k . De groote geavanceerdheid en afgesletenheid der gesproken taal: d e r d e o o r z a a k . En een machtiger factor dan al deze drie samen is deze: de N e d e r l a n d s c h e schrijftaal vertegenwoordigt niet alleen een ouder stadium van den Hollandschen tongval, maar ook een veel beperkter gebied dan de thans vigeerende *χοινή*. Reeds in de 17de eeuw vinden we bij onze classieke en minder classieke en geheel onclassieke schrijvers talrijke sporen van het grammatisch verval der tegenwoordige spreektaal. Zulke voorloopers komen uit alle hoeken en gaten te voorschijn, doch domineeren in de deftige literatuur *niet*. Maar de oude kluchten lezende wanen we vaak onze eigen tijdgenooten te hooren spreken. In de achttiende eeuw had de spreektaal reeds het lage *niveau* onzer eeuw bereikt. Toen zette men zich aan het vervaardigen van geslachtslijstjes en spraakkunstjes, want de kunsttaal moest worden *aangeleerd*. Wat heden ten dage als 'beschaafde spreektaal' geldt, is feitelijk het *vulgaire* Hollandsch, dat de taal der fijnere kringen die eens, onder medewerking van *niet* Hollanders, onze schrijftaal formeerden, verdrongen heeft. De groote menigte is ten

slotte overal de winnende partij. Zoo zal het Afrikaansch der Boeren in de Transvaal eens de suprematie krijgen boven de nu nog, ook om den Bijbel, aangehouden en gevierde papieren taal; zoo heeft ten onzent de door Vondel als beschaafde omgangstaal aangemerkte *κοινή* der 17de eeuw het afgelegd. De vraag doet zich derhalve voor: wat moet thans als standaardtaal der hoogere kringen gelden, wat *niet*? wat is *beschaafd*, wat *minder beschaafd*, wat *onbeschaafd*?

Scherpe grenzen zijn al weer niet te trekken. Nu eens zal men in een gesprek de geschreven taal meer naderen, dan weer zich gemeenzamer vormen veroorloven. Maar dat er *grenzen* bestaan, valt niet te loochenen. Het Hollandsch domineert, helaas! Overijselaars en Groningers trachten zich in Holland het uitspreken der slot-*n* af te wennen. Zij richten zich naar hunne minderen, die het in morfologische destructie verder hebben gebracht. De syncope der *d* geeft veel woorden een gansch ander aanzien: *houden* wordt *houe, Leiden: Leie, tijden: tije, paden: paaie, baden: baaie, dienstboden: dienzbooie* enz. Geen sterveling heeft het nog gewaagd dit springlevend goedje voor de schrijftaal aan te bevelen. De assimilatiezucht is toomeloos: *hanschoen, poskantoor, possegel, van soches tossaves, zu 'we? wi' we? la' we! za 'k maar is? dreim, dreim*! enz. O Nederlandsche Maagd, gij zijt een ware *Mademoiselle Sans-Gêne* en helaas te oud voor een *kosschool*! Als over uwe bekoorlijke lippen in een *prestissimo*-tempo de guitigste opmerkingen der wijde wereld worden ingestuurd, dan biedt ge zulk een geringen weerstand aan uw fatale zucht om zekere consonanten indistinct uit te spreken, om wat oud en adellijk is en moest medeklinken, juist *niet* te doen klinken; gij gêneert u zoo bitter weinig dat een vreemdeling die zich in uw boekentaal heeft thuis gewerkt, radeloos is wanneer hij u zijn hulde wil bewijzen. De arme! waagt hij het te spreken ‘als een boek’, hij wordt nog ongenadig uitgelachen op den koop toe! O juffrouw Bato, onverbeterlijk zijt ge zeker, maar ook onverbeter*baar*? Helaas, helaas, ik vrees het. En toch zijn we wetenschappelijk gehouden met het *groene boompje* te dwepen, waarbij we uw ‘beschaafd’ dialect vergeleken hebben. Welnu - we zullen moed scheppen en er tot zekere hoogte genoegen mee nemen. Achteruitgaan, te gaan spreken gelijk men niet meer spreekt, is een onzinnige eisch. Maar we drin-

gen op zelfbeperking aan, op fonetische zelfbeheersching. Ook de schrijftaal *kan* hier van heilzamen invloed zijn en is dit reeds vaak: nevens *nies* en *niks* wordt veelal *niets* gehoord. Een concessie aan het schrift. Een triomf van het aesthetisch zelfbedwang. Laten we in die richting voortwerken. De Engelschen zijn door den treurigen staat van hun *schrift* genoodzaakt geweest een uitspraakleer der *beschaafde* taal vast te stellen. Een Nederlandsche uitspraakleer zou waarlijk geen overdaad zijn en zeker opwegen tegen een paar dozijn etymologieën en twaalf dozijn klankwetten van de geniaalste soort!

Dus w e e r een wetboek? Neen! een con-sta-teer-boek, een inventaris, waarop zich elk desnoods beroepen kan! Wat geldt *nu* als beschaafde spreektaal? Wie kan het zeggen! Dit natuurlijk er op los praten zonder acht te geven op wat juist is en wèl luidt doet ons zoo in verrukking staren op het conservatieve schrift met zijn edele, oude - doode taalvormen. De afstand tusschen gesproken en geschreven Nederlandsch wordt met den dag grooter. En zelfs de fijne taal verwildert. De germanist, *qua* germanist, d.i. als koel waarnemer van het object Taal (*corpus vile*, helaas!), zie, hij juicht. Hij vorscht er op los. Slaat een Du Bois-Reymond voor Frankrijk na te volgen en een *Academie der Deutschen Sprache* te stichten, de heeren schudden de geleerde hoofden. Voor alles wetenschap! niet snoeien! laat een Zwaab *Schwäbisch*, een Beier *Bairisch*, een Hes *Hessisch* spreken en schrijven! - Welk een hysterie! 'Het geklak der Hottentotten kan voor sommige problemen der taalwetenschap belangrijker zijn dan de poëzie van Homerus', verklaart Max Muller. Ongetwijfeld, maar het zijn er dan ook vraagstukken naar! Niemand loochent de belangwekkendheid van het Haarlemmerdijksch dat in zoetvloeiendheid zeker niet voor het verbrande Dreckwällisch van het oude Hamburg behoeft onder te doen. Maar dat behoort tot het domein der dialectologen. Voor alles het leven, en vóór alles in dat leven, het hoogere en beschaafde. En dit te constateeren, niet te leeren, is o o k de taak van de 'priesters der taalwetenschap.'

Hebben we eenmaal niet *ex cathedra*, maar na eene geduldige en onvermoeide vorsching vastgesteld wat werkelijk beschaafde spreektaal *is*; en naar dit standaarddialect richt elk man van smaak zich *nolens volens*; dàn is de tijd gekomen

dat aan een algeheele herziening onzer grammatica te denken valt. Nogmaals: spreektaal en schrijftaal, dat is: de alle-daagsche gesprekkentaal en het kunstmiddel tot gedachtenuiting bestemd voor een *publiek* van beschaafde lezers - lieden bij wie men niet *en négligé* komt aanloopen maar voor wie men alleen in een gepaste kleeding, die geen plechtgewaad behoeft te zijn, *optreedt* - die beide kunnen nooit volkomen gelijk zijn. Maar ze zóó uiteen te houden als wij doen, het daarin o! zoo vrije volk der lage landen aan de zee, is uitermate belachelijk; de taaldwang wordt ten slotte ondraaglijk en uitspattingen van de onhebbelijkste soort blijven niet uit. Het levendig besef dat het ten eenenmale hapert aan overeenstemming tusschen *woord* en *schrift*, werkt slordigheid in het spreken en onnatuurlijkheid en stijf heid in het schrijven verbazend in de hand.

Daarin *moet* verandering komen! Doch ook hierbij hoede men zich voor al te forsche overgangen. *Natura saltus non amat*. De ‘papieren taal’ en den ‘papieren stijl’ krijgt men zoo maar in eens niet uit de wereld. Wat heeft die klopjacht op *dezelve* niet lang geduurd! Men heeft het onbarmhartig *afgemaakt* - alweer overdrijving! Ook de ‘zesde taal’, gelijk een hooggeleerde spotvogel terecht ons boekenhollandsch noemde als *additament* voor de vijf talen waarmede onze gymnasiasten gezegend zijn, heeft hare ‘verkregen rechten’ - vooral waar het den *woordenschat* betreft. Woorden die in de spreektaal zelden of niet voorkomen, om die reden ook nooit meer te schrijven, is weder een van de vele dwaasheden der *ultra's* onder onze germanisten. Een onderwerp dat ik mij voorstel later nog eens op recht vriendschappelijke wijs met die heeren te behandelen. Het ergerlijk familiare en platte van zulke letterkundige gewrochten is juist gelegen in het angstvallig vermijden van elk woord dat niet dagelijks in onzen mond leeft. De gedachte alleen om in de schrijftaal een nieuw woord in te voeren, doet hunedeler lever reeds schudden! Zouden de Heeren niet eens bij Kluge willen nalezen hoeveel woorden alleen op die wijze algemeen Hoogduitsch geworden zijn?

Maar nu, in 's Hemels naam, de conclusie! Wat dan in de *eerste* plaats afgeschaft, terwijl later nog zooveel volgen kan? Indien ik van advies dienen mag, zou ik aanraden een begin

te maken met de executie der *n*'s in deN derdeN en vierdeN naamval van het manlijk enkelvoud, die zelfs geen redenaar meer hooren laat; schoolmeesters en pedanten niet te nagesproken. Denk u een akteur die deN bediende gelast deN hoed aan te nemen, deN mantel op te hangen en deN stok in deN standaard te zetten. Ontzettend! - ge staat gereed den man uit te fluiten. Maar de arme moet immers ‘beschaafd’ zijn en zich ‘aan zijn rol’ houden? Daar geeft hij de courant aan een ander met de opmerking dat hij HEM gelezen heeft. In zijn rol staat HAAR; gij weet dat courant vrouwelijk is en wilt weer fluiten. Met welk recht? Moet de man in 't eene geval natuurlijk zijn en in 't andere gemaakt? Dit HEM ontsnapte hem in een vlaag van ‘natuurlijk’ spel; die N's liet hij hooren toen hij optrad en nog niet *en train* was. Als hij eens *altoos* natuurlijk zijn mocht? Gij weet toch wat met den Godsdienst gebeurd is hier te lande? Eens was hij manlijk! Toen werd ZIJ vrouwelijk en als troosteresse der lijdende menschheid verheerlijkt. Nu is HIJ weder tot het sterke geslacht teruggebracht en mag alleen als trooster gelden. Is men er minder godsdienstig om geweest of geworden? Och, 't gaat zoo licht dat veranderen. Als we nu eens maar de dingen namen zóó als wij ze *vonden*? Veranderen behoeven we eigenlijk niets; want wat reeds zoo *is, is* zoo. En als men met halsstarigheid volhoudt, dat het toch v e r a n d e r e n is, laat u dan leiden door de of den godsdienst en verander!

Daarom gelasten ons de Heeren K. en B.H. die N's niet langer te schrijven in *den, dien, wien* en in de verbuiging onzer adjectieven. En in den grond der zaak hebben ze gelijk. Doch ook hier is het hoogste recht het ergste onrecht. Keulen en Aken zijn niet op één dag gebouwd - maar men breekt ze ook niet binnen vier en twintig uren af. De eisch is volkomen billijk, dat men op zaaknamen niet meer in strijd met de beschaafde spreektaal van Noord-Nederland (de Vlamingen moeten maar voor zich zelve zorgen!) met een *zij* terugwijze waar een *hij* door het gebruik gewettigd, geijkt is. Als collectieven zijn ze reeds vrouwelijk: zoo kookt men thans *de* visch d.i. de visschen en verklaart dat *ze* gaar is; een enkele visch is een *hij*. Waar het gebruik weifelt, kan men het oude geslacht veilig behouden. De algemeene regel is deze: dingen die niet onzijdig zijn, zijn *hij*'s. Waarom althans in

den gemeenzamen stijl daar niet op gelet? we waren van heel wat getob af. En wat zouden we in den hoogeren stijl verliezen, wanneer men ook hier met den nieuweren tijd medeging? Ik weet het waarlijk niet. Ook voor zaaknamen steeds *de* in plaats van *den* te schrijven en de attributieve adjectieven op -*e* in stede van op -*en* te doen uitgaan, geloof ik dat aanbevelenswaardig is. *Zulk* een verlies is ‘winste’. Maar.... de persoonsnamen.... ik durf wezenlijk niet hopen dat de Hervormers daartoe onze natie zullen kunnen overhalen. Zelfs in een gemeenzaam episteltje, in een kattebelletje ‘staat het zoo gek’. En wat gek staat, al is het in den grond der zaak de hoogste wijsheid, krijgt men er niet door! ‘We hebben *de* dokter over de vloer’. 't Lijkt wel een ‘vrouwelijke’ arts. En onze militairen! *Aan de kapitein, aan de kommandant der zeemacht*; welk krijgsman zou het wagen zijn meerdere zóó te betitelen? Neen, deze echte manlijke, ik zou haast zeggen: deze echte *militaire* N zal nog langer leven dan de Heeren denken. *Das ewig männliche ziehet uns an*! En eindelijk die fatale conclusie: het relatieve *die* in den accusatief van het masculinum! *De militair die een meerdere tot een tweegevecht uitdaagt, wordt gestraft met* -; dat is nù nog duidelijk, maar dreigt onder het *régime* der Heeren Kollewijn en Hettema noodlottig te worden, omdat *die* ook *dien* kan zijn: de uitgedaagde kon straf beloopen!!! Immers bij het betrekkelijk vnw. is maar één volgorde der woorden mogelijk: *die* staat altijd voorop; men heeft geen keuze als in de volzinnen *Napoleon sloeg Blücher* en *Blücher sloeg Napoleon*, omdat hier de volgorde der woorden den zin van het geheel bepaalt. Schrijf ik echter *Napoleon, die Blücher sloeg* en kan *die* ook *dien* zijn, dan is alles onduidelijk. Bij zaaknamen zijn zulke vergissingen niet te vreezen. *De staf die Mozes boven de Roode zee uitstrekte* is toch niet dubbelzinnig? Zijn er echter volzinnen waar het relatief dat op een zaaknaam slaat, uitdrukkelijk als subject of als object moet worden aangewezen, dan - handele men als voorheen. Bij woorden van het vrouwelijk geslacht is men echter altoos in 't onzekere: *de dame die de Koningin toesprak*; wie voerde nu het woord? Men ziet het: uit het zinverband moet zoo iets blijken en - men zal mij tegenwerpen dat men dan ook bij manlijke persoonanamen den

lezer noodzaken kan uit genoemd *zinverband* de bedoeling des schrijvers op te maken. O die gelukkige Engelschen en Franschen met hun logische scheiding van *who* en *whom, qui* en *que*! Ja, de voornaamwoorden maken juist niet de sterke zijde, *the great attraction* onzer taal uit! In de middeleeuwen zeide men reeds *hij loopt*, en daarnevens *loopti*(*e*); nòg altoos spreekt men zoo. En alleen Multatuli dorst zoo iets schrijven! En 't is, hoop ik, toch niet *onbeschaafd? Gij* is in de spreektaal iets ongehoords; maar op 't papier zal het nog lang leven. Tegenover zijn meerderen kan men zich met *U* behelpen, ook al schrijvende; maar brieven met *je's*, en *jij's*, en *jou's* en *jullie's* of *jelui's* hebben geen eigenlijk litterair cachet meer. 't Is of men op zijn muilen en in zijn sjamberloek eens komt aanloopen. Het brievenschrijvend publiek gedoogt geen *gejou*, al wordt een enkelmaal *je* genadig aangenomen. Publiek heeft ook zijn intuïtie, zijn schrijversinstinct, dat geëerbiedigd, nagevorscht, verklaard en begrepen moet worden. En Publiek beslist!

Ja, Publiek beslist! Wien zal het aanhangen? Altijd den man, DEN man dien het vereert, tegen wien het opziet. De Vries en Te Winkel zijn nog niet ‘om’! Pia Memoria! En ik waag het niet eens tot de *grande armée* van daar straks met vredesvoorslagen terug te keeren als *parlementair*; ik heb maar zoo terloops te verstaan gegeven hoe ik over de jongste voorstellen denk. Gelukkig de sterveling die niet behoeft te lezen wat ik, als gewaand gemachtigde en onderhandelaar, in de treurige noodzakelijkheid was neder te schrijven! Immers mijn verzoenende stem zal zijn die ‘eens roependen’. Men zal mij, misschien niet ten onrechte, vragen of de voorgestelde afschaffing der *ch* na de slot-*s*, het schrappen van de *j* in den uitgang -*lijk*, en een paar andere futiliteiten wel de moeite waard zijn om in overweging te worden genomen. *Tant de bruit pour une omelette au lard* - voor iets dat veel van een misbaksel heeft, omdat de overige voorschriften van het aloude recept toch nog moeten worden gevolgd. En menig briefschrijver zal in zijn vuistje lachen, als hij bij al de drukte die ik maakte bij dat *de* voor *deN*, zich te binnen brengt dat hij in zijn gemeenzame epistels zich zoo bitter weinig om die geslachten pleegt te bekreunen en reeds jaren lang gedaan heeft wat ik de vermetelheid had hem als iets splinternieuws aan te bevelen. En de

Heeren Kollewijn en Hettema zullen zich kostelijk vrolijk maken over mijn kostelijke halfheid, mijn kleinzielig gemodder, mijn angstvallige amendementjes op hun in beknoptheid onovertroffen Wetboek. Met het volste recht! En ik kan daartegenover niets stellen dan een gRimlach. De wereld blijft haar ouden gang gaan. Een heel poosje nog. Totdat op een goeden morgen een boek verschijnt dat '*époque* maakt', van de hand van een auteur die ook germanist is of een germanist die ook 'auteurt'. Daarin zal tot elks ontzetting gebroken zijn met het oude stelsel. Dàn volgt een ander door op zijne beurt weer voor te gaan met iets biizonders of biezonders of bezonders. Een derde schaap in wolfskleeren drijft een gansche kudde uit de oude weide. Het hek is van den dam. En dan zal het geschieden dat er scheuring komt en verdeeldheid heerschende zal zijn in het volk dat de penne voert. En als dan de tijden vervuld zijn en de noodkreet 'eenheid! eenheid!' alles overstemt, zie dan zal er een man opstaan van naam, van groote kennis en groote gaven, en hij zal zijn de langgewenschte, de vurig verbeide heilaanbrenger en hersteller der verloren tucht. En als g e m a c h t i g d e van het in congres vergaderde volk der beide Nederlanden zal hij het woord nemen en zeggen: 'spel niet zus, maar zóó; schrijf niet zóó, maar anders.' En naar hèm zal men hooren, hèm zal men aanhangen en volgen met groote slaafschheid. En zijn rijk zal heerlijk zijn en langdurig, en zijne roede onbarmhartig neerkomen op al wie hem weerstreeft. En die weerspannig is, zal worden uitgeworpen en afgesneden. Want in de vrije Republiek der Letteren is strenge eenheid van vorm bij alle verscheidenheid van stof en inhoud een hoofd-vereischte, een waar *desideratum. Scripta manent*. En die eenheid is niet te verkrijgen zonder dat allen bukken voor het gezag van één enkeling, zich krommen onder één juk en sidderen voor de plak en roede des Gevreesden. Zóó is de wereld, zóó zijn zelfs de besten der besten van ons geslacht. 't Is jammer, doodjammer, *aber*....

Es rufen die edelsten Mantschu:
Wir wollen keine Constitution,
Wir wollen den Stock, den Kantschu!

P.J. COSIJN.

Een oudsyrische vertaling.

In Engeland hielden velen - en onder hen geleerden van den eersten rang - zich onlangs druk bezig met de vaststelling en verklaring van een tekst uit het Evangelie van Mattheus, waarvan kortelings een nieuwe lezing was aan het licht gebracht. Maandschriften en weekbladen hebben, met groote bereidwilligheid, hun kolommen voor de behandeling van deze zaak geopend. Prof. J. Rendel Harris, aan wiens zorg de behartiging van de belangen der palaeografie aan de universiteit te Cambridge is toevertrouwd, was door zijn aandeel in de ontdekking één der eersten, die het groote publiek in kennis konden stellen met het belangrijke geval. Hij deed het in een breed opgezette verhandeling, den lezers van het Novembernommer der *Contemporary Review*, 1894 : 654-673, aangeboden. Sedert was, tot het laatst van Februari, het vuur niet van de lucht. Om te zwijgen van den *Inquirer*, den *Expositor*, en andere weekbladen, de *Academy* bood, van af den 17en Nov. l.l., week na week aan tal van personen, soms aan drie, vier, vijf te gelijk, de gelegenheid hun gedachten en opmerkingen over het vraagstuk ten beste te geven.

Eerzame Nederlanders zullen zich wellicht daarover verbazen, omdat zij zich kwalijk den tijd herinneren, toen men ook ten onzent in ontwikkelde kringen, buiten die der mannen van het vak, belang, zelfs groot belang stelde - ofschoon nooit zóó ernstig, nooit zoo diep gevoeld als onder onze overzeesche buren - in den juist omschreven en juist verklaarden zin van een toevallig ter sprake gekomen bijbeltekst. Wij zouden dan ook hier over de dáár gevoerde debatten hebben gezwegen, indien zij niet zoo bijzonder leerrijk waren voor onze kennis van het Engelsche volk in zijn hoogste, beschaafdste en ontwikkeldste kringen. Welk een belangstelling in het schijnbaar kleine en onbeteekenende, maar waarmede

desniettemin - 't is alsof men het instinktmatig heeft gevoeld - de hechtheid is gemoeid van één der sluitsteenen van het gebouw der overgeleverde leerstellige overtuiging. Welk een eerbied voor ‘de Schrift’ bij lieden, die toch geen vreemdelingen zijn in de geschiedenis van haar ontstaan. Wat taaie vasthoudendheid aan verouderde begrippen, opvattingen en voorstellingen, naast een benijdenswaardige ruimte van blik en diepte van wetenschappelijk leven. Wat wonderlijk mengsel van soms schier vermakelijk mistasten in het beoordeelen van wat men pleegt aan te zien en te lezen door den bril eener rechtzinnig geachte en als zoodanig hooggehouden kerkelijke overlevering, en de onmiskenbare vruchten van streng doorgevoerde kritiek en veelomvattend weten.

De nieuwe lezing, waarvan hier sprake is, geldt Matth. 1 : 16. Zij kwam aan het licht door de ontdekking eener Oudsyrische vertaling van onze, in het Nieuwe Testament opgenomen Evangeliën, waarvan men het voormalig bestaan wel eens had vermoed, doch waarvan het nog aanwezig zijn, zij het ook ‘bedekt met het stof der eeuwen’, tot Februari 1892 voor het vorschend oog der zoekenden naar dergelijke schatten verborgen was gebleven. Toen bevonden zich in het klooster van de Heilige Katharine op den berg Sinaï - de plaats waar Tischendorf een spoedig beroemd geworden handschrift van den geheelen Bijbel in het Grieksch, den zoogenaamden Codex Sinaiticus; waar Rendel Harris vóór enkele jaren den Syrischen tekst van Aristides' Pleitrede; waar zij en anderen, vroeger en later, minder kostbare stukken hebben ontdekt en vanwaar reeds zoo veel belangrijks naar Europa is overgebracht - twee Engelsche dames, Mrs. Agnes Smith Lewis en haar zuster Mrs. James Young Gibson. De welwillende bibliothecaris, want dat was de man, al klinkt die naam wat verheven voor den toenmaligen allerminst kundigen bewaarder van den boekenschat der monniken op den Sinaï, Galaktion, liet haar een aantal Syrische handschriften zien, waaronder één aanstonds de bijzondere aandacht trok van Mrs. Lewis. Het was een vuil, met eeuwenheugend stof bedekt, onooglijk, doch schijn baar zeer oud boek. De bladen waren aan elkander vastgekleefd, doch konden met de vingers worden losgemaakt. Een vetachtige stof, die het schrift hier en daar onleesbaar maakte, liet zich - dank zij de aanwijzing van Galaktion - met behulp van den

stoom uit een theeketel verwijderen. Het geheel bleek nu te bestaan uit 182 bladen perkament, waarvan één met den omslag, om zoo te zeggen, is vastgegroeid. Zij zijn bij vijftallen van twee verbonden bladen (= één toegevouwen dubbelblad, of vier bladzijden, naar onze manier van spreken), dus in 17 quinternen en één sextern, aan elkaar gehecht. Mrs. Lewis noemt de bladen 8⅝ bij 6¼ (Engelsche) duimen, d.i. 21 ½ bij 15 ½ centimeter, groot. Naar de uitgegeven proeven in lichtdruk zou men zeggen: 13 bij 9 centimeter; maar die afdrukken zijn kleiner dan het oorspronkelijke. Het perkament eenmaal waarschijnlijk sterk, is door den tijd bros geworden, geneigd tot afbrokkelen.

De bladzijden zijn aan beide zijden tweemaal beschreven, misschien zelfs nog een keer meer. M.a.w. het boek is wat men noemt een palimpsest. Het perkament heeft meer dan eens als schrijfstof dienst gedaan. Het laatst om het boek in zijn tegenwoordigen vorm in het leven te roepen. Johannes de Kluizenaar van Beth-Mari Kaddish geeft hier, in duidelijk Syrisch schrift, in één kolom van 26 regels op elke bladzijde, uitgezochte verhalen over ‘heilige vrouwen.’ Thecla, een leerling van Paulus; Eugenia, haar broeder Philips en andere mede-martelaren; Pelagia van Antiochië in Syrië; Maria, genaamd Marinus; Euphrosyne van Alexandrië; Onesimus; Drusis en haar mede-getuigen te Antiochië; Barbara van Heliopolis; Maria; Irene; Euphemia, in de nabijheid van Chalcedon ter dood gebracht, onder Trajanus; Sophia en haar drie dochters, de maagden Pistis, Elpis en Agape; Theodosia, en Theodota. Dan volgt een eenigszins omschreven en toegelichte belijdenis van het geloof in de heilige Drieëenheid, Vader, Zoon en Heiligen Geest, aangekondigd als een Apologie, in het Syrisch met bijgevoegde Engelsche vertaling, opgenomen in de straks te vermelden uitgave, p. VIII-XIV. Voorts het boek van Suzanna; het martelaarschap van Cyprianus den toovenaar en de maagd Justa; een beschrijving van de woningen in het Paradijs; een inhoudsopgave, en een slecht leesbaar onderschrift, waaruit blijkt dat het boek werd voltooid in het jaar 697, waarschijnlijk juister in 778.

Doch het waren niet deze Syrische heiligenlevens en het daarbijgevoegde, die Mrs. Lewis in stille verrukking hadden gebracht bij het los en leesbaar maken van de onverwacht haar toevertrouwde bladzijden. Zij had aanstonds gezien dat onder

en tusschen het jongste schrift een ouder, voor het minst herkenbaar, misschien wel doorloopend leesbaar schuilde. En zij had trachten te lezen; en zij had herkend woorden uit den bijbel, uit onze eerste Evangeliën. Daar was bijkans geen twijfel meer: het onderschrift behoorde tot een oude, wellicht bijzonder oude vertaling in het Syrisch van een deel, zoo niet het geheele Nieuwe Testament. Dra toog zij aan den arbeid, bijgestaan door haar zuster-reisgenoote. Rendel Harris had haar geleerd, hoe men het best een handschrift photografeert. Zij bracht de ontvangen les in toepassing, en spoedde zich eerlang met een 400 kostbare platen naar haar vaderland.

Te Cambridge aangekomen, was aanvankelijk ontnuchtering haar loon. De een zag iets, een ander niets van wat zij hoopte dat haar geleerde vrienden met haar zouden weten te ontcijferen. Zelfs Robert L. Bensly, hoogleeraar in het Arabisch en doorkneed in het Syrisch, schudde ongeloovig het hoofd, toen hij de hem aangeboden eerste proeven zag. Maar de volgende waren beter. Mr. F.C. Burkitt herkende in het onderschrift der gephotografeerde bladzijden een Oudsyrische vertaling van de Evangeliën. Bensly viel bij en anderen, die het weten konden, desgelijks.

Maar nu was ook spoedig overwogen dat het zóó niet zou gaan, al gelukte het inderdaad voor enkele bladzijden, den waarschijnlijk hoogst belangrijken tekst geheel aan het licht te brengen. Plannen werden beraamd, de noodige maatregelen genomen. Daar trokken onze dames, doch nu vergezeld van de heeren Bensly, Burkitt, beider echtgenooten, en Rendel Harris, andermaal naar het Oosten. De reizigers werden vriendelijk ontvangen op den Sinaï, inzonderheid door Galaktion, die inmiddels abt van het klooster was geworden, en gaarne toestond dat Mrs. Lewis wederom voor eenigen tijd beschikte over het nu kostbaar geworden handschrift. De monniken hadden het boek, tijdens de afwezigheid der dames, een duchtige reinigingskuur doen ondergaan, hetgeen wel aan de netheid van het uiterlijk voorkomen, ook der afzonderlijke bladzijden, maar niet doorloopend aan het schrift ten goede was gekomen. Gelukkig daarom dat Mrs. Lewis bij haar eerste bezoek aanteekeningen gemaakt en lichtdrukken van den tekst genomen had. Een en ander kwam later uitstekend te pas, ook omdat de photografie soms beter kleinigheden doet op-

merken, die bij inzage van het oorspronkelijke, zelfs door het best geoefende oog, gemakkelijk over het hoofd worden gezien. Voor het oogenblik was slechts de zorg der deskundige heeren, Bensly, Harris en Burkitt, het onderschrift zoo goed mogelijk te ontcijferen, en op nieuw woord na woord, regel na regel, kolom na kolom, bladzijde na bladzijde, op schrift te brengen. Dat dit niet altoos gemakkelijk ging laat zich denken. Op sommige plaatsen was het schrift nog zeer duidelijk te herkennen, doch op andere dermate verbleekt, dat men het zonder gebruik te maken van een ophalend vocht niet kon lezen. Mrs. Lewis bediende zich daarbij, na verkregen verlof, met uitstekend gevolg, van zwavelammonium (hydrosulphide of ammonia), haar tot dit doel aanbevolen door Mr. Scott, Conservator van de handschriften in het Britsch Museum te Londen; en de heeren getroostten zich de onaangename lucht, die dit reagens verspreidde, omdat anders een zesde van de nu overgeschreven woorden onleesbaar zou zijn gebleven. Wederom op andere plaatsen hielp geen inspanning van alle krachten, geen toepassing van eenig kunstmiddel om voor het oog verdwenen schrift weer op te halen. Dáár was het perkament te goed schoongemaakt, te zuiver afgeschrapt, voordat Johannes de Kluizenaar het in gebruik had genomen voor de samenstelling van zijn boek. En dan moest men eindigen met het plaatsen van eenige punten in den tekst, of het openlaten van geheele vakken.

In veertig dagen, 8 Febr.-20 Maart 1893, waren de heeren, bijgestaan door de dames, met hun werk op den Sinaï gereed. De vergelijking met de vroeger genomen photografiën en wat overigens nog moest worden gedaan voor de uitgave der zorgvuldig afgeschreven teksten, kon te Cambridge geschieden. Helaas, één der reisgenooten zou aan dien arbeid niet meer deelnemen. Bensly overleed twee dagen na zijn terugkeer in Engeland. Aan de beide andere heeren, Burkitt en Rendel Harris, viel nu de eer te beurt het werk te voltooien. Zij werden daarbij geholpen door Mrs. Lewis, Mr. R.H. Kennett, docent in het Arameesch te Cambridge, en andere geleerden, die geraadpleegd gaarne hun licht lieten schijnen en hun oordeel over de afgeschreven teksten ten beste gaven. Het nieuwe boek kwam van de pers der universiteit te Cambridge, November 1894, onder den titel: *The four Gospels in Syriac tran-*

scribed from the sinaitic palimpsest by the late Robert L. Bensly..... and by J. Rendel Harris..... and by F. Crawford Burkitt..... with an Introduction by Agnes Smith Lewis (XLVI + 320 p. 4°. - Sh. 21), weldra gevolgd door een Engelsche vertaling van den gevonden tekst door Mrs. A.S. Lewis: *A translation of the four Gospels from the Syriac of the sinaitic Palimpsest* (London, Macmillan & Co., 1894. - 268 p. 8°. - Sh. 6).

De uitgave van den tekst, waaraan twee facsimilé's naar de photografiën van Mrs. Lewis zijn toegevoegd, mag in meer dan één opzicht worden geprezen. Zij is ordelijk, net, naar het schijnt met zorg bewerkt en, voor het uiterlijk althans, overeenkomstig een onberispelijk plan. De tekst is hier natuurlijk hoofdzaak. Al zouden wij gaarne iets meer hebben vernomen aangaande zijn gesteldheid, vermoedelijke herkomst en geschiedenis tot op den tijd dat het nu herstelde boek, waarschijnlijk in de vijfde eeuw, werd geschreven, wat de Inleiding, met de daarbij gevoegde tabellen, dienaangaande en overigens mededeelt, is belangrijk. De daarachter geplaatste dubbele reeks aanteekeningen, 1°. van J. Rendel Harris p. XXXV-XXXVIII, 2°. van F.C. Burkitt, p. XXXIX-XLVI, is een welkome eerste bijdrage tot mogelijk recht verstand en herstel of verbetering van het niet zonder moeite ontcijferde schrift. Een tweede bijdrage in dien geest gaf onlangs, afgezien van wat de Engelsche geleerden ter loops opmerkten in hun bovenbedoelde artikelen, J. Wellhausen: *Der Syrische Evangelienpalimpsest vom Sinai*, opgenomen in Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen; Philologisch-historische Klasse, 1895, Heft I.

De 318 bladzijden van het hoofdwerk - p. 319 en 320 geven een Addendum en Errata - beantwoorden aan een gelijk getal bladzijden van het boek, de Oudsyrische vertaling van de Evangeliën, waarvan Johannes de Kluizenaar de bladen los en schoon maakte, ten einde ze te kunnen gebruiken voor het door hem ontworpen werk.

Van de 318 gingen 34 bladzijden verloren, waarvoor wij nu in de uitgave van Cambridge 17 bladen (= 34 bladzijden) wit vinden. De overige 283 - bl. 1 was niet beschreven - geven terug wat zij oorspronkelijk inhielden, voor zoover men het ten ondergang verwezen schrift heeft kunnen lezen, en

dat is, de omstandigheden in aanmerking genomen, bijzonder goed. Elke bladzijde heeft, gelijk het oorspronkelijke, twee kolommen en elke kolom een ongelijk aantal regels, 20 à 30. Aan den voet van de gedrukte bladzijden staan de initialen van hem of hen, die voor de ontcijfering van het oude schrift aansprakelijk zijn.

Bij het onderzoek zijn nog de volgende bijzonderheden betreffende de geschiedenis van het zoo goed mogelijk herstelde boek aan het licht gekomen.

Het moet oorspronkelijk hebben bestaan uit minstens 14 quinternen (= 14 × 20 bladzijden en 3 quaternen (= 3 × 16 bladzijden), of 328 bladzijden, waarvan de eerste 4 en de laatste 6 niet voor de Oudsyrische vertaling van de Evangeliën werden gebruikt. Of zij al dan niet beschreven waren, en zoo ja waarmede, kunnen wij niet zeggen, omdat zij voor ons verloren gingen.

Van die 328 bladzijden of 164 bladen perkament heeft Johannes de Kluizenaar 142 bladen gebruikt voor zijn boek, doch niet in de oude volgorde. Wij mogen aannemen dat de losse bladen, na te zijn schoongemaakt, op een hoop lagen en daarvan, bij het vormen van nieuwe quinternen, werden afgenomen, zoodat nu de oude tekst in het nieuwe boek, het boek van Johannes den Kluizenaar, niet geregeld doorloopt van de eene bladzijde op de andere. Een lastig geval voor hen, die zich met de ontcijfering van het oude schrift hadden belast, en terecht vermeden in de gedrukte uitgave. Trouwens, deze wil ons niet het boek van Johannes den Kluizenaar, maar de daarin verborgen Oudsyrische vertaling van de Evangeliën doen kennen.

Johannes had niet genoeg aan de door hem gebruikte 142 bladen van dat werk, en bediende zich verder van schoongemaakte bladen perkament, die hadden behoord tot een Griekschen tekst van het Johannes' Evangelie uit de vierde eeuw, en voor het grootste gedeelte tot een Syrisch werk, waarin apokriefe Handelingen van Thomas en anderen voorkwamen.

Men heeft niet met voldoende zekerheid kunnen uitmaken, wanneer het herstelde boek geschreven is. Men vermoedt, gelijk ik reeds opmerkte, in de 5e eeuw. Doch een stellige aanwijzing ontbreekt. Aan het slot van Johannes' Evangelie

leest men het volgende: ‘Hier eindigt het Evangelie der Gescheidenen[1)], vier boeken (of schrijvers): eere aan God en aan zijn Christus en aan zijn Heiligen Geest. Laat ieder die dit leest en hoort en inacht neemt en doet, bidden voor den zondaar die het schreef, dat God zich over hem erbarme, en hem zijn zonden vergeve in beide werelden. Amen en Amen.’ Daarop volgt nog een kolom schrift, dat men helaas niet heeft kunnen ontcijferen, en dat niet onwaarschijnlijk bijzonderheden inhoudt betreffende de geschiedenis van den afgeschreven tekst.

Aanvankelijk was men van oordeel dat die tekst, behoudens mogelijke fouten, bij het afschrijven gemaakt, dezelfde zou zijn als die waarvan Cureton in 1858 enkele gedeelten aan het licht heeft gebracht, naar een onvolledig handschrift van de Evangeliën in het Syrisch, ten jare 1842 uit Egypte naar Londen gekomen. Al spoedig evenwel werd de overtuiging gewonnen, dat wij in het Sinaïtisch handschrift veel meer hebben dan een welkome aanvulling van wat Cureton mocht geven, en wel het afschrift eener vertaling die nog ouder is, ja misschien zelfs opklimt tot een goed eind in de tweede eeuw. Zoo o.a. E. Nestle, *Theol. Literaturzeitung* 1894 N. 25, terwijl J. Wellhausen daarentegen is teruggekeerd naar de meening, dat wij hier ‘trotz mancher Varianten in einzelnen Ausdrücken in der Tat das selbe Buch,’ n.l. het door Cureton ontdekte, voor ons hebben. Volgens dezen geleerde ligt aan beide teksten en aan de Peschito, ondanks de afwijkende lezingen, waardoor zij zich van elkander onderscheiden, één zelfde Grieksche recensie ten grondslag.

Hoe dit zij - het laatste woord dienaangaande zal vooreerst nog wel niet worden gesproken - dit schijnt volkomen zeker, dat wij hier kennis maken met een zeer oude Syrische vertaling van de Evangeliën, wellicht ouder, doch minstens de evenknie van de naar Cureton genoemde, en stellig ouder dan de Peschito. Laatstgenoemde is de algemeene of versio vul-

1) *Gescheiden* Evangeliën heeten in de Syrische kerk de afzonderlijke, achter elkander geplaatste Evangeliën van Mattheus, Marcus, Lucas en Johannes, tegenover het *gemengde* Evangelie, zooals men het Diatessaron van Tatianus noemde, een werk dat bestond uit een samenvoeging van den inhoud der genoemde Evangeliën zonder herhaling van hetgeen daarin voor de tweede maal, of in ietwat anderen vorm, voorkwam.

gata der Syriërs, sedert het einde der derde of het begin der vierde eeuw in gebruik gekomen, en waarschijnlijk de vrucht eener opzettelijk beoogde samensmelting van verschillende oudere Syrische vertalingen, tenzij men geen recht mocht hebben daarvan te spreken, omdat die onderstelde verschillende oudere vertalingen niet anders zijn dan meer en minder sterk gewijzigde afschriften van *de* oorspronkelijke Oudsyrische vertaling. In dat geval zou de Peschito mogen heeten een tekstrecensie, gemaakt met het oog op de voorhanden afwijkende lezingen en ter vervanging van deze.

Hoe men echter ten slotte ook zal oordeelen over het voormalig bestaan van één of van meer dan één Oudsyrische vertaling, reeds nu heeft al wat dien naam mag dragen, groote waarde voor onze kennis van den oorspronkelijken tekst. Immers de oudste handschriften, waaruit wij dezen, den Griekschen tekst van het Nieuwe Testament bezitten, zijn op zijn vroegst omstreeks het jaar 400, volgens velen eerst later gemaakt; en juist in de eerste eeuwen, het meest wellicht in den loop der tweede, is het tekstbederf het ergst geweest. Schier ieder deed destijds wat goed was in zijn oogen. Men vulde aan en wijzigde wat toegevoegd en veranderd scheen te mogen worden, omdat men het elders zóó had gehoord en gelezen, ook wel omdat het aldus beter strookte met de eigen inzichten en opvattingen aangaande de besproken personen en zaken. Het maken van een nieuw afschrift stond dikwerf gelijk met het zorgen voor een ‘tweede, verbeterde uitgave.’ De bewijzen voor de juistheid dezer bewering liggen in de menigte afwijkende lezingen, die wij in de ons overgeleverde handschriften aantreffen; in een vergelijking van den dáár bewaarden tekst met dien, waaraan zich schrijvers uit de 2e, 3e en 4e eeuw blijkbaar hebben gehouden; en niet het minst in een nauwkeurig achtgeven op den tekst, die hoogstwaarschijnlijk aan de tot ons gekomen oudste vertalingen ten grondslag heeft gelegen. Hier staan op den voorgrond, als kostelijke getuigen voor den tekst, die ver achter dien onzer oudste handschriften ligt, de Oudlatijnsche vertaling in het Westen en de Oudsyrische in het Oosten.

De laatste kenden wij tot heden uiterst gebrekkig. Zij moest voor de Evangeliën worden afgeleid uit de zoo even genoemde jongere, door om- en bijwerking van de oudere ont-

stane Peschito en - wat voor den tekst der daarin bewaarde stukken een groot voordeel was - uit de door Cureton bezorgde. Nu kan deze worden vergeleken, althans voor het grootste gedeelte, met de pas aan het licht gebrachte, die van Lewis, en daardoor tevens worden aangevuld. Omgekeerd vullen de door Cureton uitgegeven stukken voor een deel de gapingen aan, die de Oudsyrische vertaling van de Evangeliën naar het Sinaïtisch handschrift voor ons heeft. Niet dat het een geheel bij het ander past. Integendeel - ik mocht het reeds zoo even herinneren - sommigen spreken, zelfs met groote beslistheid, van twee Oudsyrische vertalingen, nu beide ten deele bekend, de eene uit het werk van Cureton, de andere, meer volledig, uit het boek van Johannes den Kluizenaar. Maar, al mocht deze opvatting de juiste zijn, het zijn dan toch beide Oudsyrische vertalingen d.i. overzettingen, die om haar hoogen ouderdom groote beteekenis hebben voor de Nieuw-testamentische tekstkritiek.

De laatst ontdekte heeft bijzonder merkwaardige afwijkingen. Stukken, waarvan de oorspronkelijkheid, in den zin van: behoorende tot den tekst van het Evangelie waarin wij ze aantreffen, reeds lang werd betwist, als Marc. 16 : 9-20, Joh. 7 : 53 - 8 : 11, ontbreken hier geheel. Bovendien verzen en woorden, die men op grond van het òf eenparig òf bijna eenparig getuigenis der ouden voor echt placht te houden. Sommige lezingen zijn geheel nieuw. Van deze heeft nog geen zoo zeer de aandacht getrokken, en is misschien inderdaad de treffendste, die waarop ik in het begin dezer bladzijden doelde.

Wij zijn gewoon Matth. 1 : 16 te lezen: ‘En Jakob verwekte Jozef, den man van Maria, uit welke geboren is Jezus die genoemd wordt Christus.’

De Oudsyrische vertaling, naar het Sinaïtisch handschrift, heeft: ‘Jakob verwekte Jozef; Jozef, aan wien de maagd Maria was ten huwelijk gegeven, verwekte Jezus, die genoemd wordt Christus.’

Hier rijst de vraag die sedert November '94 in Engeland zooveler harten in onrust en zooveler pennen in beweging heeft gebracht: welke lezing is de oudste en waarschijnlijk oorspronkelijke? Het onderscheid is niet gering. De eerste doet recht wedervaren aan de onderstelling, dat Jezus, wat wij

thans noemen: langs bovennatuurlijken weg geboren, en dat hij de zoon is, wel van Maria, maar niet van Jozef. De andere zegt zoo duidelijk mogelijk, dat Jezus in den alledaagschen zin een zoon van Jezus was.

Is nu de gewone lezing een vrucht van het streven om den tekst zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de geloofsovertuiging aangaande Jezus, den zoon Gods, zonder tusschenkomst van Jozef geboren uit Maria? Of verraadt de kortelings aan het licht gebrachte lezing de hand van een ongeloovige, die twijfelde aan de hooge afkomst van Jezus Christus, en hem daarom, met een wijziging van den oorspronkelijken tekst, door Mattheus liet aanduiden als zoon van Jozef en Maria?

Rechtzinnigen, voor wie het leerstellig geloof de kracht en de waarde heeft van het wetenschappelijk bewijs, beweerden onmiddellijk en zeer beslist het laatste. Zij konden niet aannemen, dat zij zichzelf of de bijbel hen zou hebben bedrogen. Jezus is de zoon, niet van Jozef en Maria, maar van God, hoewel geboren uit Maria. Dat stond voor hen vast. Derhalve, zoo luidde de onontwijkbare slotsom: die er anders over oordeelt en zegt dat Jezus de zoon is van Jozef, hij dwaalt. Zijn lezing kan niet de juiste en moet de jongere zijn, de heillooze vrucht van ketterij.

Vrijzinnigen daarentegen, hoewel het geval hen uit den aard der zaak minder warm maakte, vonden het niet onaardig, uit den mond van een zoo ouden getuige de verklaring te hooren, waaraan zij sedert langer of korter, niet meer twijfelden: Jezus had Jozef tot vader, in denzelfden zin als wij allen mogen spreken van onzen vader onder de menschen.

De meesten evenwel die deel namen aan het debat begrepen zeer spoedig, dat hier eigenlijk van rechtzinnig of onrechtzinnig geen sprake mocht wezen, omdat het de beantwoording gold van een vraag, waaromtrent alleen op wetenschappelijke gronden kon worden beslist. Hetgeen echter niet wegnam, dat de leerstellige overtuiging, al was men zich daarvan ongetwijfeld niet bewust, telkens om den hoek kwam gluren, en be-beproefde een ernstig woordje mede te spreken. Vermakelijk waren niet zelden de pogingen, waardoor men blijkbaar zocht te ontkomen aan het gedrang tusschen de wetenschappelijke overwegingen ter eener en de oude, allerminst overwonnen leerstellige overtuigingen aangaande de bovennatuurlijke afkomst

van Jezus en de onfeilbaarheid der Schrift aan de andere zijde. Wellicht de vermakelijkste van alle was die van Mrs. Lewis, de moedige en bekwame reizigster, aan wier volharding en talent wij de ontdekking der besproken Oudsyrische vertaling danken.

Rendel Harris, de verdienstelijke mede-uitgever van dat werk, had als goedgeloovig Christen, zonder eenigen omslag of schijn van betoog, den hoogeren ouderdom, de oorspronkelijkheid en de volkomen betrouwbaarheid der gewone lezing aanvaard, terwijl hij zich beijverde aan te toonen, dat de Oudsyrische moet worden gehouden voor een opzettelijk gewijzigde, afkomstig van iemand die, in den geest van Cerinthus of van het adoptianisme, het wondervolle wilde wegnemen uit de verhalen van Jezus' geboorte; *Contemp. Review*, Nov. 1894. Daarentegen hadden F.C. Conybeare en F.P. Badham reeds hun stem verheven, de eerste zonder Rendel Harris te noemen, de ander onder vermelding van diens naam; *Academy*, 17 Nov. 1894. Conybeare beproefde de voorstelling, door de Oudsyrische lezing gegeven, in overeenstemming te brengen met hetgeen wij overigens bij Mattheus lezen aangaande Jezus' geboorte uit den heiligen geest. Philo en anderen zouden zijn voorgegaan in de erkenning, dat men tegelijkertijd kan zijn: in het leven gekomen langs bovennatuurlijken weg én ontvangen van den heiligen geest. Men heeft dan zijn ziel of rede van Boven, en al het overige van zijn aardsche ouders. Staan aan deze opvatting de verzen 19 en 20 in den weg, men zie daarin een welmeenende toevoeging van vleeschelijk gezinde lieden, die zich niet konden verheffen tot de voorstelling, dat Jezus was de zoon van Jozef en Maria, en toch ontvangen van den heiligen geest.

Badham wilde desgelijks vasthouden aan den gevonden ‘vader’ Jozef én aan de geboorte van Jezus uit de ‘maagd’ Maria en uit heiligen geest. Naar het oordeel van dezen geleerde was Jozef de vader in gewonen zin, doch zonder dit zelf te weten, evenals Maria immers ook tot haar verrassing vernam, dat zij moeder zou worden. De heilige geest is het onpersoonlijk beginsel, dat ons wijst op de werkzaamheid Gods. Zijn zoon moest de Christus zijn, en worden geboren uit een ‘maagd.’ Zoo kon Jezus als de Christus heeten: zoon van de Maagd en van Jozef, geboren uit den heiligen geest.

Tot toelichting en tot bestrijding van deze denkbeelden is in volgende nommers van de *Academy* heel wat geschreven. Intusschen had R.H. Charles, van Oxford, aldaar, 1 Dec. 1894, uitvoerig betoogd, dat de Oudsyrische vertaling de oorspronkelijke lezing ongeschonden heeft bewaard, en tevens dat Matth. 1 : 1-17 voor een jongere toevoeging aan het Evangelie moet worden gehouden. Wij mogen in het midden laten of de inlassching geschiedde door Mattheus zelf of, wat waarschijnlijker is, door een laatsten redactor van het werk; indien wij maar erkennen: vs. 1-17 kan niet zijn van dezelfde hand die vs. 18-25 heeft geschreven. Dat laatste stuk, geheel in den geest van het Evangelie en dus zeker niet later daaraan toegevoegd, geeft het verhaal van Jezus' bovennatuurlijke geboorte, uit den heiligen geest, en past dus niet bij de genealogie, vs. 1-17, volgens welke Jezus de zoon van Jozef, en door hem de nakomeling van David en van Abraham was.

Ziedaar een verklaring, bijkans geheel naar het hart van Mrs. Lewis. Bijkans, - want een kleinigheid scheen daaraan nog te ontbreken. Charles had volkomen duidelijk gemaakt, dat de Oudsyrische lezing van Matth. 1 :16 voor de oudste en oorsponkelijke moet worden gehouden, en dat vs. 1-17, met die oude lezing, niet past bij vs. 18-25. Toch was het niet noodig, in vs. 1-17 een latere toevoeging of inlassching te zien. Men kan zich de zaak eenvoudiger denken. De genealogie, meent Mrs. Lewis, maakte, in den ouden vorm, dus met vs. 16 naar de Oudsyrische lezing, deel uit van het oorspronkelijke, in het Hebreeuwsch geschreven Evangelie. Mattheus had haar woordelijk afgeschreven van een register, bewaard in den tempel, sedert den dag toen Maria haar zoon dáár voor het eerst had gebracht, naar Luc. 2 : 22-24. Zij was bij die gelegenheid nog te bedeesd om den priesters de bijzonderheden van de bovennatuurlijke geboorte van haar zoon mede te deelen, en liet hem eenvoudig inschrijven als zoon van Jozef. Toen Mattheus zijn Evangelie in het Grieksch overzette en hij inmiddels beter was ingelicht, herstelde hij de fout, die nu dan ook niet meer voorkomt in de Grieksche handschriften van het N.T. In de Oudsyrische vertaling bleef de oude lezing onveranderd staan; *Academy*, 8 Dec. 1894. Later (*Academy*, 29 Dec.) vond Mrs. Lewis nog een krachtigen steun voor haar vermoeden in de herinnering van Luc. 2 : 19:

‘Doch Maria bewaarde al deze dingen’ - wat met haar en met het kind Jezus was geschied - ‘en overwoog ze in haar hart.’ Verbeeld u eens, meent Mrs. Lewis nu, en zij viert voor een wijle den teugel aan haar fantasie, dat Maria eens niet zóó gehandeld en aanstonds alles verteld had. Dan had men òf de geschiedenis niet geloofd, en Jozef was verplicht geweest Maria te verstooten; òf wel men had alles geloovig aangenomen, en de geheele Joodsche natie, wellicht de geheele wereld, zou haar kind onmiddellijk hebben gehuldigd als den Zoon van den Allerhoogste. Er zou, dertig jaar later, geen verzet tegen zijn prediking gekomen en geen kruisiging gevolgd zijn. Het koninkrijk Gods ware, in strijd met zijn wezen, tot ons gekomen met wereldsche pracht en uiterlijk vertoon.

Hoe gelukkig dat leugentje in nood van Maria in den tempel: ‘een kind van Jozef, den zoon van Jakob’ enz. enz., waardoor wel is waar een fout sloop in het register, en de oudste lezing van Matth. 1 : 16 later moest worden ‘verbeterd’; maar waardoor dan toch tevens is voorkomen, dat de wereldgeschiedenis, voor 't minst die van het koninkrijk Gods, in 't honderd is geloopen.

Ongelukkig evenwel, voor Mrs. Lewis, dat Charles, met alle waardeering van haar op zichzelf ‘mogelijke’ verklaring, meende te moeten opmerken: het register is niet historisch; *Academy*, 29 Dec. 1894. Maar reeds had haar de aartsdeken Jo. Farrar, van Londen, een kleine vertroosting bereid, door in het eerste nommer van den *Expositor* 1895, tegenover Conybeare, een lans te breken voor de erkenning van Jezus' bovennatuurlijke geboorte, welk ‘ontzag- en verbazingwekkend geheim’ wel langen tijd verborgen moest blijven, omdat Maria deze dingen aanvankelijk voor zich gehouden, weggelegd had in haar hart.

Wat ten slotte de oorspronkelijke lezing van Matth. 1 : 16 betreft, daaromtrent kan in hoofdzaak geen verschil zijn tusschen hen, wier leerstellige overtuiging niet afhangt van een bijbeltekst, en wier oordeel mitsdien geen gevaar loopt, daardoor te worden gebonden. De Oudsyrische vertaling staat ongetwijfeld dichter dan de gewone tekst bij die oorsponkelijke lezing. Daarop wijst reeds haar gedeeltelijke overeenstemming met andere zeer oude getuigen, waarop men tot voor enkele

maanden nagenoeg geen acht heeft geslagen: de naar Cureton genoemde Oudsyrische vertaling; meer dan één vorm van de Oudlatijnsche vertaling; de oude Armenische vertaling; een paar bijkans geheel uit het oog verloren Grieksche handschriften; een mededeeling bij Epiphanius over Cerinthus en Carpocrates; een bericht van Origenes, bewaard bij Eusebius, over zekere Ebionieten, voor wie Symmachus in de tweede eeuw een kommentaar op het Evangelie van Mattheus schreef; en een betoog van Irenaeus over de eenheid van den mensch Jezus en Christus. Het is hier de plaats niet, een en ander in bijzonderheden aan te wijzen. Wie daaromtrent wenscht te worden voorgelicht, raadplege het *Theologisch Tijdschrift*, 1895 : 258-63. Het is trouwens niet eenmaal volstrekt noodig, die oude getuigen - hoe belangrijk hun verklaringen ook mogen wezen - allen één voor één te hooren om zich te vergewissen van den betrekkelijk hoogeren ouderdom der lezing, gevolgd in de pas ontdekte Oudsyrische vertaling, boven die van den meest verbreiden tekst. Bovendien kunnen, streng genomen, die getuigen niets meer doen dan de waarheid bevestigen, dat de Oudsyrische vertaling een lezing volgde die òf geheel òf grootendeels ook aan anderen bekend en dus te dezer plaatse wel geen eigen vinding was. Ten slotte moeten toch altijd de afwijkende lezingen, afgezien van de getuigen, tegenover elkander worden gewogen. Doen wij dat in ons geval, dan is het pleit vrij spoedig beslist.

Het geslachtregister, ons voorgelegd in Matth. 1 : 1-17, van wien ook afkomstig, werd blijkbaar oorspronkelijk geschreven met de bedoeling om te bewijzen, dat Jezus Christus was ‘de zoon Davids, de zoon Abrahams.’ Dit bewijs werd niet geleverd, en daarmede het geheele register overbodig gemaakt, indien men aanstonds in het 16e vers had gezegd, wat wij nu gewoon zijn dáár te lezen: ‘En Jakob verwekte Jozef, den man van Maria, uit welke geboren is Jezus die genoemd wordt Christus.’ Veeleer moest dáár geschreven zijn, in aansluiting bij de voorafgaande verzen: ‘En Jacob verwekte Jozef, en Jozef verwekte Jezus (die genoemd wordt) Christus.’ Dan ware het bewijs geleverd voor wie zich bij de onderstelde juistheid van het register zouden willen neerleggen, dat Jezus als zoon van Jozef, den zoon van Jakob enz., ‘de zoon Davids, de zoon Abrahams’ was. Dat hij naar destijds heerschende beschouwingen ook wel dien naam mocht dragen, indien slechts zijn moeder,

Maria, afkomstig was uit het geslacht van David, is mogelijk, doch doet hier niets ter zake. De schrijver van het geslachtregister wil niet bewijzen dat Maria, maar dat Jozef is gesproten uit den stam Davids. Hij beoogde de Davidische afkomst van Jezus aan te wijzen langs de lijn Jozef. Maar dan ligt ook de gewone tekst van Matth. 1 : 16 zeer ver buiten zijn betoog, terwijl de lezing der Oudsyrische vertaling: ‘Jakob verwekte Jozef; Jozef, aan wien de maagd Maria was ten huwelijk gegeven, verwekte Jezus, die genoemd wordt Christus’, veel dichter daarbij staat. Zij zegt toch zakelijk hetzelfde: Jezus was de zoon van Jozef, den zoon van Jakob, enz.

De Evangelist kon het register, dat hij zelf niet had gemaakt, maar gevonden onder de bouwstoffen, waarvan hij zich voor de samenstelling van zijn werk mocht bedienen, niet onveranderd opnemen. Een wijziging was noodzakelijk, met het oog op hetgeen hij vs. 18-25 zou laten volgen. Voor hem toch was Jezus Christus niet slechts ‘de zoon Davids’ in den zin van: gesproten uit het geslacht van Israël's beroemden koning, diens nazaat in letterlijken zin, maar tevens de zoon Gods, in den zin van: langs buitengewonen weg geboren uit Maria, door bemiddeling van den heiligen geest. De vraag blijft nu slechts: wat is waarschijnlijker, dat hij wijzigde in den trant der lezing, gevolgd door de oudste getuigen, of dat hij het deed in den vorm der tegenwoordig meest verbreide lezing, maar die de opneming van het register, natuurlijk onwillekeurig, tot een dwaasheid maakt? Geen oordeelkundige zal aarzelen; en evenmin wanneer de vraag aldus wordt gesteld: wat is waarschijnlijker, dat de lezing, gevolgd door de Oudsyrische vertaling en andere oude getuigen, is ontstaan uit de gewone of, omgekeerd, deze uit gene? In beide gevallen pleit alles - al kan hier daarop niet nader worden ingegaan - voor de erkenning: de Evangelist heeft ongeveer geschreven wat het Sinaïtisch handschrift ons in een Syrische vertaling onder de oogen heeft gebracht. Ik zeg ‘ongeveer’, omdat het niet onmogelijk, zelfs waarschijnlijk is, dat de Oudsyrische vertaler den oorspronkelijken tekst van het Evangelie niet geheel zuiver voor zich gehad, of ietwat gewijzigd heeft, of dat de afschrijver van zijn werk, door wien wij hem nu leerden kennen, zich een enkele verandering daarin veroorloofd heeft. Vergelijking met de andere oude getuigen doet mij althans onderstellen, dat de Evangelist wel niet zal hebben

gesproken van de ‘maagd’ Maria. Die toevoeging schijnt van jongere dagteekening.

Doch genoeg om ook leeken te overtuigen van het groot gewicht der door Mrs. Lewis aan het licht gebrachte Oudsyrische vertaling, en hun een blik te gunnen in den belangrijken wetenschappelijken arbeid, verricht door deze geleerde Engelsche en haar wakkere medestanders.

W.C. VAN MANEN.

Naschrift.

Volgens een mededeeling van Mrs. Lewis, den 17 Maart 1895 verzonden uit Wady Nasb en opgenomen in de Academy van 13 April ll., hebben de dames Lewis en Gibson kortelings bij vernieuwing een maand op den Sinaï doorgebracht, en toen o.a. een nalezing gehouden van den besproken palimpsest. Het is haar bij deze gelegenheid gelukt, omstreeks twaalf honderd regels, waarvan men in 1893 niets kon maken, af te schrijven, en omstreeks duizend regels, toen gebrekkig gelezen, aan te vullen. Bij het nauwkeurig vergelijken van den inmiddels gedrukten tekst met het handschrift, konden eenige fouten worden hersteld. Een en ander door toepassing, ten deele ook door de nawerking, van het bovengenoemde reagens. Later zullen wellicht andermaal kleine ontdekkingen van dien aard kunnen volgen. In hoofdzaak is echter nu alles ontcijferd, behalve hetgeen staat op verworden randen, onder vlekken, wat geheel is weggeschraapt, en wat voorkwam op de zeventien verloren bladen, waarnaar de dames te vergeefs hebben gezocht.

Als proeven van belangrijke lezingen, bij het jongste onderzoek van den palimpsest aan het licht gebracht, noemt Mrs. Lewis Joh. 6 : 42. ‘En zij zeiden: is deze niet Jezus Bar-Jozef, wiens vader wij kennen? Hoe zegt hij dan: ik ben nedergedaald van den hemel?’ En Matth. 18 : 19 ‘Wederom zeg ik u: voorzeker indien gij op aarde zult samenstemmen over eenige zaak, gij zult hebben wat gij vraagt van mijn Vader die in de hemelen is.’ De gewone, de ons overgeleverde tekst spreekt op deze plaatsen van Jezus' ‘vader *en moeder*’; en ‘indien *twee van u* samenstemmen.’

Eindelijk deelt Mrs. Lewis nog mede, dat de bibliotheek, zeer ten gerieve van de bezoekers, een geheele verandering heeft ondergaan, en dat de besproken palimpsest weldra naar eisch zal worden gebonden.

v.M.

De misdadige jeugd en de Nederlandsche wet.

I.

Wie in Nederland over dit onderwerp schrijft omdat het hem aan het hart gaat - en zoo zijn er tegenwoordig velen[1)] - voelt eerst recht, hoe pover een ding zulk schrijven eigenlijk is. Hij zou heel wat anders wenschen. Hij zou iets willen doen. Voor drie maanden wetgever willen zijn, om een nieuwe regeling te ontwerpen en vast te stellen; en voor drie maanden minister om haar in werking te brengen. Maar wat is wetgever zijn? 'Si j'étais'... Niet iemand, maar iets. Iets heel veelzijdigs, maar ook veelhoofdigs en veelzinnigs. Een best gestemd, maar raadselachtig wezen; dat zich jaren lang op de dingen beslaapt; dat dikwijls zichzelf den weg met bezwaren verspert en dan zuchtend poogt er het lijf doorheen te wringen, of zich scherpt op het zoeken van zijwegen om er langs te komen; dat nu en dan over de gemaakte wandeling zoo ontevreden is dat het haar verder opgeeft; of wanneer het

1) Vg, Mr. J. Simon van der An, De Rijksopvoedingsgestichten in Nederland (1890); G.G. Emants, Behandeling van jeugdige dengnieten (Vragen des Tijds 1892); Jhr. Mr. A.J. Rethaan Macaré, Is onze wijze om kinderen terecht te stellen en te bestraffen doeltreffend? Toespraak bij de opening der jaarlijksche algemeene vergadering van het Nederlandsch Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen (1893); Mr. J.A· Levy, Kinderbescherming, Toespraak bij de opening der algemeene vergadering van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (1894); M.G.J. Boissevain, Samenwerking tusschen overheid en bijzondere personen bij de dwangopvoeding van jeugdige misdadigers (1894); J.A. Levy, Kinderbescherming en ouderlijke macht. Verslag uitgebracht aan den Volksbond (1895); Mr. D. Simons, Berechting en bestraffing van door jeugdige personen begane strafbare feiten. Voordracht gehouden in de Amsterdamsche kiesvereeniging 'Burgerplicht' (Vragen des Tijds 1895); Handelingen der Ned. Juristenvereeniging 1895 (nog niet verschenen), waarin over de vraag: 'Is wijziging en aanvulling van onze wetgeving noodig met betrekking tot het overtreden van de strafwet door jeugdige personen; en in welken zin?' praeadviezen te wachten zijn van Mr. W.J. Karsten en Jhr. Mr. A.J. Rethaan Macaré.

het einde gelukkig bereikt werd, zich zelf meer dan iemand verbaast dat het zoo meeliep en afliep.

Niet zelden is dit de indruk dien de nieuwere wetgevers maken, en juist waar zij voor dringende en eenvoudige vraagstukken staan. Soms, gelukkig, is het anders. Soms vaart er in dat raadselachtig wezen bezieling. Dan toont zich de wetgever, wat hij geroepen is te zijn, het corps d'élite van de sociale armee; bestemd voor de moeilijkste veldtochten, voor het oude veni, vidi, vici. Maar dan staat ook een veldheer aan de spits.

Onze Belgische buren hebben er jaren achtereen een gehad dien ik tegenover dit onderwerp herdenken moet; hun minister van justitie, den Brusselschen advocaat Jules Le Jeune. De ‘politiek’ bracht hem een tiental jaren geleden in het ministerieel hôtel der Rue de la Loi, de ‘politiek’ dreef hem er in 1894 uit. Maar in dien tusschentijd liet hij het drijven van lagere en hoogere staatkunde aan anderen over. Hij hield de deur van zijn kabinet gesloten voor de ‘petites entrées’ van afgevaardigden die hem opzochten voor lokale belangen en kleine dingen. Hij zette zich aan het werk bovenal voor deze zaak, de zorg voor de misdadige en verwaarloosde jeugd, waarvoor hij voelde met een innigheid, in staatslieden zeldzaam en toch naar men zoo zeggen zou, onmisbaar. Hij had mededoogen met de wereld die in het hoekje dat voor rechtszalen en gevangenissen is afgezonderd, altijd maar door haar strafcompagnie onderhoudt, haar troep gedegradeerden, waarbij jaar in jaar uit als op de regelmaat van roffelslag een contingent jonge recruten wordt aangeworven. Mededoogen met het nageslacht dat die recruten eenmaal als veteranen zien zal. Mededoogen met die groepen kinderen en jongelieden, slachtoffers van aangeboren aanleg en verwaarloosde opvoeding, maar ook van onverstandige wetten en traditioneele rechtspleging. Mededoogen met de rechters, gedwongen om in het gareel van doctrinaire en onbuigzame wetten voort te loopen ook waar menschenkennis en gezond

verstand hen zouden brengen op een anderen weg. Mededoogen met zijn eigen titel misschien, Minister van Justitie; omdat wat hij hier had te handhaven en toe te passen, lang niet altijd justitie was.

Toch heeft ook deze veldheer zijn troep nog niet kunnen brengen waar hij gewild had. De raadselachtige wetgever heeft zelfs hem dwars in den weg gestaan. Zijn hoofdontwerp, zijn projet de loi sur la protection de l'enfance, waarin de heele stof der bescherming van kinderen tegen misdaad, verwaarloozing en zedebederf was saamgevat als één afgewerkt geheel, dat meesterstukje van sociale wetgeving, lag nog onafgedaan toen hij heen ging. Vooral het hoofdstuk over ontzetting uit de ouderlijke macht was zoo teere waar, dat de wetgever het nog niet had aangedurfd.

Maar hij had intusschen twee wetten die een groote macht ten goede in zijn handen legden. De eene vond hij, de andere heeft hij doen maken. Hij vond het Wetboek van Strafrecht zelf, bepalend dat bij ‘misdaden en wanbedrijven’ de jeugdige dader van beneden 16 jaren, die handelde ‘zonder oordeel des onderscheids’, door den rechter kan worden gesteld ter beschikking van de regeering tot het 21ste levensjaar; om door haar geplaatst te worden in een rijksopvoedingsgesticht of in een gesticht van liefdadigheid, of ook om aan de ouders zelven te worden teruggegeven, wanneer die waarborg bieden voor goede zorg. Hij wist te doen maken de wet op de bedelarij van 27 November 1891, en, alle traditiën van een systematische wetgevingskunst trotseerend, daarin te doen opnemen verscheiden voorschriften die met het onderwerp niets te maken hadden maar de zaak die hem aan het hart ging vooruit hielpen. Immers kunnen nu krachtens die wet eveneens ter beschikking van de regeering worden gesteld, tot hun meerderjarigheid toe, jeugdige bedelaars en vagebonden beneden 18 jaren, kinderen beneden 16 jaren die om kleinere vergrijpen voor den politierechter werden gebracht, en zelfs jongelieden beneden 18 jaren die door de rechtbanken tot gevangenisstraf werden veroordeeld, na het ondergaan van hun straf.

Zoo had de regeering, d.w.z. zoo had de minister van justitie, al was het dan bij stukken en brokken, over een aanzienlijk deel der misdadige en verwaarloosde jeugd de zorg in handen gekregen. En die macht werd gebruikt. Door uitbrei-

ding en hervorming van de rijksopvoedingsgestichten, voortaan gedoopt met den vriendelijken naam van weldadigheidsscholen. Voorts door een beroep op de naar opwekking en leiding begeerige hulptroepen, uit den kring der jonge advocaten voor de rechtspleging, en uit dien der particuliere liefdadigheid, de door hem in het leven geroepen patronage-comité's voor het overnemen van een deel der zorg, in het bijzonder voor het bevorderen van uitbesteding der regeeringspupillen in particuliere gezinnen. En uit dat alles is dan nu geworden over geheel België heen eene weldadige sociale bedrijvigheid die haar middelpunt vindt in een bureau van het ministerie, waar de afgetreden minister eene staf uit zijne school achterliet.

De invloed van den minister Le Jeune is ver over de grenzen van zijn land heengegaan. De onderscheiden internationale congressen en vereenigingen van criminalisten of philantropen die zich deze zaak aantrokken, hebben zijne stem of die van zijne apostelen gehoord. En onvergetelijk blijft mij het uur van een Junidag in 1893, toen hij in de Sorbonne te Parijs, in de vergadering der Internationale vereeniging voor strafrecht opstond in zijn forsche gestalte en met zijn vriendelijken blik, om met de onvergelijkelijke innigheid en eenvoudigheid van zijne krachtige zinnen ons het veld van zijn arbeid te beschrijven en den oogst.

Het is onbetwistbaar, dat de beweging die op het vaste land van Europa thans overal ten gunste van ‘kinderbescherming’ gaande is, aan de gedachte en het gemoed, aan het woord en het werk van den minister Le Jeune een goed deel dankt van haar kracht.

Maar ook hier, het spreekt van zelf, is meer dan een man, is een ‘tijdgeest’ aan het woord. De altruïstische stroomingen in het sociale denken en voelen zoeken zich beddingen. De menschlievendheid, de ‘philantropie’ waarover de wind van het moderne denken, de geest der sociale rechtvaardigheid heenging, zoekt zich arbeid in het groot. Zij schaamt zich wel wat over het broddelwerk dat bij al haar moeien en tobben uit haar handen komt, en zij kan de gedachte niet van zich afzetten, dat zij dikwijls met haar kleine opvattingen en kleine hulp in deze groote wereld staat als een ‘beschaafde juffrouw’, die per advertentie ‘plaatsing zoekt tot bijstand van de vrouw des huizes in een klein gezin’. Die

juffrouwen doen ook een nuttig werk; maar onze menschlievendheid acht zich tot grooter dingen geroepen. Grooter woorden spelen, neen grooter dingen spoken haar door het hoofd. Doch zij duizelt van de veelheid en de reuzengrootte der vraagstukken. Zij gelooft niet aan tooverslagen die luchtkasteelen scheppen. Maar zij gelooft wel aan hamerslagen die fundamenten bouwen, en daarom trekt haar de regeneratie der verwaarloosde en misdadige jeugd, die, zelve zoo dikwijls vrucht van degeneratie, nieuwe degeneratie dreigt voort te planten, zoo machtig aan. Ook dat zal niet alles zijn; maar een groot ding moet het toch wel wezen.

Dat is één factor. Daarbij komt wat ter oore kwam van de cijfers der crimineele statistiek. Wordt het niet overal verteld en met schrik vernomen, dat met name de cijfers der gevallen waarin jeugdige beklaagden, jongens en meisjes beneden 16 jaren, voor kleinere en grootere vergrijpen worden terechtgesteld, voortdurend stijgen en dat die cijfers wijzen op eene toeneming van verwaarloozing en verwildering. Overal - behalve dan in Engeland, waar van de reeds zoo vroeg en onverpoosd gezaaide zorgen voor de verwaarloosde en ongebonden jeugd de maatschappij thans de goede vruchten binnenhaalt - overal zou dat zoo wezen; en zeker ook in Nederland. Het feit is onmiskenbaar dat onze statistiek bv. over de laatste 7 jaren, waarin het Wetboek van Strafrecht geldt, zeker niet op vermindering wijst van het aantal jeugdige personen, tusschen 10 en 16 jaren, die voor onze rechtbanken en kantongerechten terechtstonden en schuldig werden bevonden. De cijfers vertoonen van 1887 tot 1893 ten slotte stijging. Zoo vertoont zich de reeks van hen, die in die jaren voor de rechtbanken terechtstonden, aldus: 1070, 1086, 1217, 1169, 1171, 1465, 1146; en van hen die tot straf veroordeeld werden of alleen wegens gemis aan oordeel des onderscheids straf ontgingen, maar toch het feit begingen: 951, 961, 1091, 1046, 1053, 1319, 1033. En zoo geeft de reeks van de jeugdigen die over deze jaren door de kantongerechten werden veroordeeld, de cijfers: 3280, 3333, 3508, 3455, 4542, 4239. Ook al neemt men hierbij in aanmerking dat tusschen het eerste cijfer en het laatste een stijging ligt van het bevolkingscijfer met ongeveer 5 pCt. en dat het jaar 1892 een bijzonder ongunstig jaar schijnt geweest te zijn - wat immers ook voor de crimi-

naliteit der volwassenen geldt - dan wijzen de cijfers toch zeker niet op vermindering.[1)]

Maar ik heb hier statistische cijfers, waarmede lezers ongaarne worden vermoeid en dan nog liefst in noten, die de lectuur niet storen, vooral aangehaald, om er bij te zeggen dat die in den grond toch zoo weinig zeggen. En ik meen dat dit bepaald zoo is voor deze cijfers. Statistieken hebben iets van de oude orakels. Ze worden begeerig geraadpleegd, maar ze spreken in raadsels. De waarheid ligt dikwijls niet er in, maar er achter. In het bijzonder van overtredingen en misdrijven door jeugdige personen begaan, geldt het, dat er heel wat meer voorkomen in de wereld, dan er komen voor den rechter en via den rechter in de officieele statistiek. Daarvoor

1) Op een belangrijke fout in de gerechtelijke Statistiek over *1893* moet ik hier wijzen. Ik noemde als het cijfer der in dat jaar voor de rechtbanken terechtgestelde beklaagden beneden 16 jaar *1146*, n.l. *1019* jongens en 127 meisjes. In de Gerechtelijke Statistiek staat *1119* en 127 wat dus *1246* geven zou. Maar bij het stellen van 1119 is ongetwijfeld een optelfout begaan, zoowel in tabel D. (waar bovendien nog door een drukfout 419 voor 1119 staat) als in den verzamelstaat E. De fout valt dadelijk in het oog wanneer men opmerkt dat in laatstgenoemden staat het ‘totaal in het ressort van het gerechtshof 's-Gravenhage’ nooit kan zijn 304, wat er nu staat, naar dat de optelling van de totaalcijfers der 5 arrondissementen van dat ressort slechts geeft 204.
Ook zij het mij bij deze gelegenheid vergund, om het curieuse en het waarschuwende van het geval, nog ander abuis, waarschijnlijk wel een unicum, uit de statistiek van 1892 en betrekking hebbende op de stof die ons bezig houdt, onder de aandacht te brengen.
Van de bevoegdheid om jeugdige delinquenten beneden 10 jaren door den burgerlijken rechter op grond van art. 38 Wetb. v. Strafrecht in een Rijksopvoedingsgesticht te doen plaatsen, wordt door het O.M. hoogst zelden gebruik gemaakt. De statistiek geeft daarvoor van 1887 tot 1893 - 1892 er buiten gelaten - over het geheele land de volgende cijfers: 5, 3, 3, 0, 4, 7. Voor 1892 echter staat aangegeven 19. Dat cijfer was zoo afwijkend dat het tot een nader onderzoek noopte. Het grootste aandeel daarin had de rechtbank te 's Gravenhage met 15, zoodat voor de overige arrondissementen samen slechts 4 overbleven. Wat mocht den officier van justitie in de residentie tot die betrekkelijke razzia onder de zeer jeugdige delinquenten hebben genoopt? De officier was zoo vriendelijk mij op die vraag te antwoorden, dat hij in 1892 niet van 15, maar van *geen enkel* persoontje beneden 10 jaren zoodanige plaatsing verzocht had. Hij had in zijne opgave geen cijfer gesteld. Maar bij de verdere bewerking moest ergens een fout begaan zijn. Het cijfer 15 had gestaan in een volgende kolom, betrekking hebbende op personen van 10-16 jaren en was ook daar wel gesteld, maar blijkbaar door een abuis herhaald in de kolom waarin het niet behoorde. En op dat cijfer 15 zijn misschien al heel wat beschouwingen gebouwd! Wanneer naar de voorstellen der commissie voor de statistiek het telkaartensysteem het tegenwoordig tabellensysteem vervangen zal hebben, zullen dergelijke abuizen wel niet meer mogelijk zijn.

is een algemeene oorzaak; deze, dat het getal vergrijpen die niet door de policie gezien, of bij haar niet aangegeven worden, of waarvan, al worden ze aangegeven, de daders onbekend blijven, aanzienlijk is; en juist vergrijpen van de soort als onze jeugdige delinquenten bij voorkeur begaan, baldadigheden en diefstallen. Het is bij het publiek een bekend beklag dat dikwijls de policie-agent juist de straat opkomt wanneer de baldadigheid afgeloopen is. En niemand zal wel gelooven dat de 81 jongens die in 1893 in geheel Amsterdam door de kantonrechters voor allerlei soort van overtredingen veroordeeld zijn, de eenige zijn geweest die verdiend hadden voor die rechters te komen. Voor de diefstallen is dit feit veel bedenkelijker. Het is niet mogelijk hiervoor cijfers te vinden die alleen op jeugdige personen betrekking hebben. Maar men krijgt toch een indruk, wanneer men leest dat b.v. in 1893 van de diefstallen in Amsterdam begaan, tot vervolging hebben geleid 663 gevallen, terwijl door de policie voor begane misdrijven van die soort werden opgemaakt 2612 processen-verbaal.

Naast deze algemeene oorzaak werkt hier een bijzondere. Naar onze wetgeving hebben de ambtenaren van het Openbaar Ministerie, die met de vervolgingen belast zijn, een groote mate van vrijheid, om, onder hun verantwoordelijkheid, zaken niet te vervolgen; en die vrijheid wordt ten aanzien van jeugdige personen ruim gebruikt. Allerlei overwegingen kunnen daartoe leiden; maar het feit is zoo. Hoe anders de meest grillige verschillen tusschen het eene kanton, het eene arrondissement en het andere te verklaren. Een greep uit de statistiek van 1893: bij de vier kantongerechten van Amsterdam waren de jeugdigen die terecht stonden 98, en in het enkele kanton Hilversum 84, in Middelburg 102, in Utrecht 272 en in Rotterdam 204, in Maastricht niet meer dan 9 en in Roermond 93, in Breda slechts 29 en in Den Bosch 288; en onder de vervolgingen voor diefstal vind ik voor de rechtbank van Middelburg 68, voor die van het zooveel bevolkter Amsterdam toch maar 81 en voor die van Rotterdam niet meer dan 16. Ook bekennen zij die ten slotte in de gevangenis terecht komen, u gaarne in een vertrouwelijk gesprek, dat hun eerste vonnis allerminst hun eersten diefstal achterhaalde; en onrustbarend is het aantal gevallen, waarin men jongens van 14, 15, 16, 17 jaar vindt, over wie niet twee-, maar

drie-, vier-, vijfmaal reeds strafvonnissen werden uitgesproken.

Inderdaad. Zooal niet uit dan toch achter de officieele orakel-cijfers leze men ook voor ons land gerust een droevige waarheid. Indien de vervolgingen van jeugdige personen eens op de spits werden gedreven, men zou van de cijfers schrikken. Ook mag er aan worden herinnerd, dat in Duitschland, waar de vervolgingsambtenaren die vrijheid om zaken buiten den rechter te houden, niet bezitten, in de laatste jaren het aantal jeugdige personen die terecht staan, buiten alle verhouding tot den aanwas der algemeene criminaliteit op angstwekkende wijze klimt. In de andere landen, Scandinavië en Italië, Frankrijk en Oostenrijk - altoos Engeland uitgezonderd - klinkt, scherper of zwakker, hetzelfde refrein. En het is zeker ook dit refrein, dat tot studie, tot kritiek van de wetten, ja tot een ter verantwoording roepen van gansch een wetenschappelijk en legislatief stelsel dringt.

Maar de grootste stuwkracht die hier den tijdgeest drijft, schijnt mij nog van dieper te komen. Ten minste in de toongevende wereld, in den kring der criminalisten. Deze geheele beweging is in den grond niets anders dan een stuk van een veranderende richting in het geheele denken over misdaad, straf en strafrechtswetenschap. Kort formuleerend zou ik haar willen noemen een beweging die van het doctrinarisme naar het realisme gaat. De geheele richting van crimineele anthropologie en sociologie, die de natuurlijke en de maatschappelijke oorzaken van de misdaad zoekt te bestudeeren en, naar den uitslag van hare studiën, voor het practisch optreden van de overheid eenvoudige, op de werkelijkheid der dingen berekende regelen stellen wil, is niets anders. Aan haar verder reikende methode en hypothesen, onderzoekingen en conclusiën blijven velen nog vreemd. Ook is deze wetenschap eerst in wording en staan noch hare resultaten, noch haar beteekenis en invloed vast. Maar de stroom is in gang en voert, als alle stroomingen van den tijdgeest, ook velen mee, onwillens en onbewust.

Een geleerd tegenstander van de nieuwere richting heeft hare aanhangers ironisch ‘semplicisti’, vereenvoudigers van het strafrecht genoemd. En van den leerstelligen kant bezien, is deze aanduiding volkomen juist. Er zal ten slotte heel wat dogmatiek worden over boord gezet. De werkelijkheid is slechts door de eenvoudigen goed gediend. Maar van wetenschappen

geldt als van menschen, dat eenvoudig te wezen de allergrootste kunst is, en dat dit slechts hun te beurt valt, die de stof gansch en al meester zijn. Zoo is de gegeven naam ook wetenschappelijk een eerenaam.

Dat nu die drang naar realisme zich bij voorkeur werpt op de behandeling van het vraagstuk der misdadige jeugd, en dat daarin meedoen die op andere punten zich nog verre houden van den grooten stroom, is verklaarbaar. Het strafrecht ontmoet hier bij iederen stap de paedagogiek, de opvoedingskunst. En de opvoedingskunst moet realistisch wezen, indien zijn niet telkens fiasco wil maken. Zij wordt door haar resultaten voortdurend op de vingers gezien en getikt. Ook is opvoeding een aantrekkelijk woord. Daar ligt geloofskracht in dat woord. Geloof in de vruchtbaarheid van het goede zaad en geloof in den zaaier. Daar is aan dit realisme een ideale kant. Daarom trekt het ook de groote menigte.

Doch het blijft realisme. Indien de wetgever in volle bewustheid den stelregel aanvaardt, dat alle strafmaatregelen tegenover jeugdige overtreders van de wet een opvoedend karakter moeten dragen, dan heeft hij een beginsel aanvaard waaraan hij zal worden herinnerd. Dan heeft hij zich van metaphysische vergeldingstheoriën, in welken scherperen of zachteren vorm ook, losgemaakt en *de bestrijding der criminaliteit* zich bewust tot doel gekozen. Maar dan heeft hij zich ook bereid verklaard, om te luisteren naar wat de crimineele anthropologie of de natuurlijke geschiedenis en de crimineele sociologie of de maatschappelijke geschiedenis van den misdadigen mensch hem omtrent den misdadigen aanleg en zijn ontwikkeling zullen leeren, en om zich in zijn leeren en zijn doen daarnaar te richten, opdat hij dit sociale kwaad aantaste in den wortel en, waar de wortel onherstelbaar ziek is, wake tegen verspreiding en overerving, de maatschappij beveiligend tegen haar kranke leden.

II.

De Nederlandsche wetgeving kent onder hare maatregelen tegen de misdadige jeugd één uitnemend ding: de instelling der rijksopvoedingsgestichten. Thans drie voor jongens: te Alkmaar, sints 1857, ingericht voor 182 en waarvan dezer dagen uitbouw is onderhanden genomen; de Kruisberg bij

Doetinchem, sints 1878, ingericht voor 243[1]; Veldzicht te Avereest, sints 1894, ingericht voor 240. Sints dat nieuwe is er heel wat plaats gekomen. De gezamenlijke bevolking der drie gestichten beloopt op 't oogenblik ongeveer 500. Voor meisjes is het gesticht te Montfoort, sints 1859, ingericht voor 90. De in deze gestichten verpleegden ontvangen lager onderwijs in de school van het gesticht, vakonderwijs in de werkplaatsen - voor onderscheiden ambachten: kleermaken, schoenmaken, timmeren, smeden, boekdrukken, touwslaan, tuinen landbouw; de meisjes in vrouwelijk hand- en huiswerk. In dit vakonderwijs ligt het zwaartepunt der opleiding; en vooral in den laatsten tijd is de inwendige organisatie van beheer en toezicht er geheel op aangelegd dat dit tot zijn volle recht komt. Het is er een gewoon gemeenschappelijk gestichtsleven. Alleen op de slaapzalen is strenge afzondering in afgesloten ijzeren alcoves, die er uitzien als kooien, maar toch gewaardeerd worden als het eigen vrije kamertje waarin de bewoner zijn spulletjes bergt en dat hij met een prent of een familie-portret opsiert. Er wordt in den vrijen tijd gespeeld in de open lucht; er worden wandelingen gemaakt onder behoorlijk geleide. De gestichten staan onder de leiding van een directeur, onder de voortdurende persoonlijke bemoeiing van colleges van regenten, onder de geregelde contrôle van den inspecteur der gevangenissen en onder het oppertoezicht van den minister. De omgang is er vriendelijk, maar de tucht natuurlijk streng. Vijf jaren lang na het ontslag worden inlichtingen ingewonnen omtrent het gaan en staan van den ontslagene. Aan het standaardgeschrift over deze gestichten van Mr. Simon van der Aa, die daarvoor de aan het Departement van Justitie ingediende verslagen raadpleegde, ontleen ik, dat b.v. over het tijdvak van 1884-1888 uit Alkmaar inlichtingen werden ingewonnen van 187 ontslagenen, waarvan als vrijwilliger in militairen dienst traden 27, terwijl nog omtrent 93 anderen inlichtingen werden verkregen; van dezen werd het gedrag van 79 als goed gemeld en waren 74 aan het werk met verdienste van loon; uit Doetinchem liep het onderzoek in dat tijdvak over 143, waarvan in militairen dienst traden 9, en verder in-

1) De Kruisberg was sints 1866 strafgevangenis voor jeugdige veroordeelden, sints 1878 bovendien hulphuis voor opvoedelingen, sints 1886 uitsluitend opvoedingsgesticht.

lichtingen inkwamen over 89; van dezen was van 63 het gedrag goed en waren aan het werk met verdienste van loon 62.

De vermelding van de instelling der rijksopvoedingsgestichten als een uitnemend ding in onze wetgeving stel ik voorop. Met dezen lof wil ik beginnen. Niet enkel om rechtvaardig te zijn. Ook omdat hierin een kern ligt voor meer reformatie en een antecedent waarvan de wetgever zich niet meer kan, zich ook niet meer zal willen losmaken. Dat hij nog zoo pas geleden het nieuwe groote gesticht te Avereest heeft doen inwijden, is een daad waarvoor ik hem dankbaar ben. Niet alleen omdat hij daarmee aan een behoefte der praktijk tegemoet kwam. Vooral omdat hij daarmede zijn vertrouwen in deze instellingen heeft uitgesproken. Omdat hij daarmede opnieuw het stelsel van opvoeding der jeugdige overtreders als bestrijdingsmiddel der criminaliteit heeft aangenomen en aangeprezen. Omdat hij de zorg voor die opvoeding als staatsplicht heeft erkend. En omdat hij in die erkenning als zijne overtuiging heeft neergelegd, dat ook de traditioneele ‘ouderlijke macht’ niet onaantastbaar mag wezen; dat de rechter bevoegd moet zijn, om, indien de ouders voor die opvoeding geen waarborg geven, uit onmacht dan of onwil, die macht, zij moge dan in naam zijn gebleven, in werkelijkheid over te dragen aan de overheid en aan wie zij daarmee belast. De wetgever heeft dus ten aanzien van al deze onderdeelen van het vraagstuk zijn verleden, en een nog versch verleden, waaraan hij zal worden herinnerd wanneer het tijd is.

Op dezen lof volge echter een dubbele klacht. De wetgever heeft van deze instelling nog lang niet gemaakt wat zij wezen kan; en buiten haar gaf hij niets in denzelfden geest.

Hiermede is geen verwijt bedoeld. Eerst in den laatsten tijd zijn de geesten wakker geworden. Geen verwijt dus; maar wel een aandrang om nu niet langer te wachten. Een erkennen van het feit en een aanwijzen van de oorzaak, die m.i. in niets anders te zoeken is, dan in een voortlevend doctrinarisme waaraan de wetgever zich te ontworstelen heeft.

Het is of zelfs de goede en groote gedachte die in onze opvoedingsgestichten ligt, niet in haar diepte wordt beseft; noch door de regeering, noch door de volksvertegenwoordiging, noch door de rechters.

De instelling is populair. Onze vaderen zelfs in de 16e eeuw zijn in alle werken over strafrechtsgeschiedenis beroemd gebleven

omdat zij besloten ‘omme eenige bequame middel te vinden, ende in te stellen, dat men zodanige burgerskinderen in stedigen arbeyt zoude mogen onderhouden, om also van haar quade gewoonte ontwend en beteringe van leven verwacht te worden.’ En al was het dan onder en krachtens een Fransche wetgeving, en al verliepen tusschen de invoering van het Fransche wetboek met zijn maisons d'éducation correctionnelle en de opening van ons eerste gesticht meer dan 60 jaren, in de laatste helft dezer eeuw zijn wij toch op den goeden weg.

Maar waarom is dan aan deze instellingen nog niet meer relief gegeven? Waarom is er nooit uit de Kamers een stem opgegaan om te vragen dat de regeering jaarlijks of op langere gezette tijden een verslag openbaar zou maken over den gang van zaken, over de wijze waarop er de opvoeding wordt opgevat en over de uitkomst? De enkele cijfers in de tabellen der Statistiek van het gevangeniswezen geven zoo weinig, en zoo bitter weinig van het innerlijke, dat alleen beschreven, niet becijferd kan worden; en zij geven van de uitkomsten niets. Het moesten ook afzonderlijke verslagen zijn, niet gemengd onder tabellen over strafgevangenissen, bedelaarsgestichten, en huizen van bewaring; een stelsel van dooreenmenging trouwens dat - en ook dit is verkeerd gezien - in de algemeene wet en het algemeene reglement op het gevangeniswezen zijn punt van uitgang heeft. Inderdaad, wij hebben hier instellingen die mogen gezien en gekend worden, en wat weet de natie er van, wat de vreemdeling. Hoe anders doet men in Engeland met de jaarverslagen van den inspecteur der Reformatory en Industrialschools; hoe anders ziet dat uitvoerig Annual Report er uit met zijn afbeeldingen en portretten, zijn tabellen en beschrijvingen, dat de Directeur van het Reformatory te Elmira in den staat New-York onder alle belangstellenden over de heele wereld verspreidt.

Te goed weet ik hoeveel hart de directeuren en de regenten en de departementsambtenaren voor de gestichten hebben, en het is niet uit gemis aan waardeering dat ik dit schrijf. Maar het mag toch worden gezegd, dat hier een kostbaar materiaal voor de kennis van den aard der criminaliteit ongebruikt of halfgebruikt blijft liggen. Indien ergens de invloed van herediteit, degeneratie, verwaarloozing en maatschappelijke misstanden op den aanleg tot misdaad en zijn

ontwikkeling zou kunnen worden bestudeerd, dan wel hier. Maar dan moesten veel omstandiger inlichtingen omtrent de nieuw aangekomenen, hun voorleven en de gezinnen waaruit ze komen, verzameld worden, dan die nu, dikwijls hoogst onvolledig en allerminst naar een gemeenen leiddraad, naar de informatiën van commissarissen van politie en burgemeesters, door de parketten worden ingezonden. Dan moesten er individueele dossiers worden aangelegd, waarin geregeld alle bijzonderheden worden bijeengehouden van iederen verpleegde, zijn voorleven, zijn leven in het gesticht en zijn leven in de maatschappij na het ontslag. Dan moest de regeering de punten opgeven waarover die aanteekeningen behoorden te loopen. Dan moest zij daarvoor ook waarnemingen vragen van den gestichtsgeneesheer. Dan moest zij de afdeelingen onzer patronaatsvereeniging, het oude Genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen, harerzijds moeien in de zorg over de ontslagenen en van dien kant, liever dan op de soms onhandige manier waarop het thans gebeurt, de informatiën vragen omtrent den lateren gang van leven en werken.

Ook de rechters. Beseffen zij wel altijd wat er van de opvoeding die zij opleggen komen moet, wanneer zij somtijds den duur der plaatsing stellen op één jaar, twee, drie jaren, een tijd waarin niets kan worden bereikt, waarin voltooiing van vakopleiding onmogelijk is, alle moeiten en kosten eigenlijk verspild zijn. Het ware een goed ding indien al onze strafrechters een opvoedingsgesticht van nabij hadden gezien.

Doch dit alles is voorspel. De hoofdaanval van zoovelen en ook van mij geldt *de wet*.

De strafbare handelingen waarop deze opvoeding kan volgen, koos zij goed. Alle misdrijven van eenige beteekenis vallen daaronder, met name de diefstallen, die bij uitstek het misdrijf der jongeren zijn; en ook de bedelaartjes en vagebondjes vinden er plaats.

Maar de personen. Van de kleinen, beneden de 10 jaren spreek ik niet. De gevallen waarin de burgerlijke rechter voor dezen de opvoeding gelast, zijn heel gering in aantal[1)]. Doch de anderen.

Zij moeten zijn beneden 16 jaren en hun verblijf kan niet

1) De cijfers deelde ik mede in noot 2.

langer duren dan tot het 18e jaar. Ook ik geloof dat onze wetgever beide grenzen te eng heeft gesteld. Hij doe beter den Duitschen wetgever na te volgen en voor 16 jaren 18 te schrijven, voor het 18e jaar het 20ste of 21ste. Het 20ste jaar heeft jaren lang, onder het Fransche recht, bij ons als uiterste grens voor een verblijf in de gestichten gegolden, en de praktijk uit dien tijd gaf geen reden tot beklag. Die grens zal nog aannemelijker worden, wanneer de dwangopvoeding ook den vorm kan aannemen van uitbesteding in een goed gezin. En ze verdient zeker aanbeveling in die gevallen waarin de jonge misdadiger beschermd moet worden tegen ouders die blijvend het kind dreigen te verwaarloozen, te exploiteeren of zedelijk te vernielen. Dan de uitbreiding der grens van 16 jaren als uiterste leeftijd waarop iemand voor plaatsing in een gesticht kan in aanmerking komen, tot die van 18 jaren. Hier weegt bij mij niet alleen het argument dat dikwijls een 16 of 17 jarige nog achterlijk en onontwikkeld is, en dat ook in 't algemeen genomen voor de vorming van physieke rijpheid, voor het zich zetten van de puberteit beter de 18jarige leeftijd te stellen is. Vooral dit zou ik willen doen gelden, dat juist van zoovele diefstallen en herhalingen van diefstallen die de toekomstige misdadige loopbaan beginnen af te teekenen, de daders 16 en 17 jarigen zijn.[1)] Dat tijdperk is veel meer beslissend dan de tweejarige periode die vooraf ging. Nu zitten zij hun korte straffen uit in de cellulaire gevangenissen, verlof wachtende op den dag van ontslag om met wat meer overleg opnieuw te beginnen. Wat werken is, weten zij niet; een vak hebben zij niet geleerd. Daar zijn er onder voor wie het nog waard is, een poging te doen iets van hen te maken, en te voorkomen dat zij een blijvend gevaar worden voor de maatschappelijke veiligheid die zij reeds ernstig beginnen te bedreigen.

Dat is echter niet de hoofdgrief. Dit is ze, dat de wetgever boven de opvoedingsgestichten een tooverformule geschreven heeft: Alleen die mogen hier binnengaan, die ‘zonder oordeel des onderscheids’ hun vergrijp begaan hebben.

De rechter heeft dit uit te maken. Blijkt hem niet van

1) De jaarlijksche staten van de bevolking onzer gewone cellulaire strafgevangenissen wijzen aan over de laatste 6 jaren: gevangenen tijdens hunne veroordeeling tusschen 14 en 16 jaren gemiddeld 600, tusschen 16 en 18 jaren gemiddeld 1050, tusschen 18 en 20 jaren gemiddeld 1380.

dat oordeel des onderscheids, dan ‘wordt op het kind geene straf toegepast,’ zegt de wet, dan mag de rechter gelasten dat de deuren van het opvoedingsgesticht voor hem worden opengedaan. Is zulk een kind door ouders of voogden verwaarloosd, of staat het verlaten in de wereld, of is de goede wil der ouders tegen zijn misdadigen aanleg niet bestand, dat kunnen voor den rechter redenen zijn; de beslissing staat in volle vrijheid aan hem. De cijfers zijn hier zeer afwisselend.[1)]

Maar heeft het kind met oordeel des onderscheids gehandeld, dan blijven de deuren van het opvoedingsgesticht voor hem dicht, ook al zijn de huiselijke omstandigheden of de eigenaardigheden van het karakter geheel dezelfde; dan moet hij worden gestraft als een volwassen mensch; alleen indien hij nog niet 14 jaar is, ondergaat hij zijn gevangenisstraf niet cellulair.

‘Oordeel des onderscheids.’ Een tooverformule. Twee raadsels geeft zij den rechter op: wat het is en wanneer het er is. Ook zij vindt, als zooveel, haren oorsprong in het Romeinsche recht, waarnaar hij een kind boven 7 jaren onderzocht moest worden of het voor schuld vatbaar was. De wetgever der eerste Fransche Republiek koos de uitdrukking, ‘discernement,’ die sints dien tijd alle wetgevers elkaar hebben nagesproken. Nog in 1868, bij de voorbereiding van het Duitsche wetboek van strafrecht, heeft een medische commissie van advies zich er het vernuft op moeten scherpen en is er met een geleerden draai dit van gezegd: ‘dat dit oordeel des onderscheids niet de gave was om in het algemeen recht te onderscheiden van onrecht, goed van kwaad, geoorloofde dingen van ongeoorloofde; maar die mate van verstandsontwikkeling die noodig zou zijn, om tusschen goed en kwaad te onderscheiden met betrekking tot de bepaalde handeling waarvoor het kind terecht staat, met alle bestanddeelen waardoor die handeling strafbaar is, en dan nog de geschiktheid om te erkennen dat het zijn plicht was geweest die bepaalde handeling na te laten.’ Ook toen ons wetboek gemaakt

1) In 1887 werd opzending naar een gesticht gelast in de 172 gevallen waarin de wet het vergunde, 93 malen; in 1888 in de 185 gevallen 116 malen, in 1889 in de 206 gevallen 196 malen, in 1890 in de 193 gevallen 144 malen, in 1891 in de 185 gevallen 140 malen, in 1892 in de 199 gevallen 107 malen, in 1893 in de 134 gevallen 88 malen. Het gemis aan plaatsruimte had op dit belangrijk verschil in 1893 waarschijnlijk invloed.

werd, hebben de Staatscommissie, de Kamercommissie en de Regeering elk hare omschrijving gegeven in andere woorden, maar waren allen het toch eens over dit eene, dat al die andere woorden slechts verschillende aanduidingen waren van dezelfde zaak. De eene schreef, dat het kind met oordeel des onderscheids heeft gehandeld ‘wanneer het de gevolgen van zijn daad heeft kunnen berekenen en genoegzaam ontwikkeld was om er het strafbaar karakter van te kunnen beseffen’; en de andere, dat daaronder moet worden verstaan, ‘niet in het algemeen de wetenschap dat het begane feit verkeerd of slecht is, maar veeleer het inzicht in het ongeoorloofde der gepleegde handeling uit hetzelfde oogpunt waaruit de volwassene zulk eene handeling beschouwt’; en de derde, dat ‘oordeel des onderscheids eenvoudig de bijzondere naam is van de toerekeningsvatbaarheid, wanneer deze, a priori, wegens jeugdigen leeftijd, twijfelachtig was; en dat het dan aanwezig is, wanneer het kind het vermogen bezit om te begrijpen, dat zijne subjectieve neigingen aan de objectieve orde moeten onderworpen zijn.’ Zoo schreven de wetgevers. En wat dachten - bijna schreef ik: de kinderen - doch laat ik schrijven: de rechters? Zeker dit: non vitae sed scholae; niet voor het leven, voor de school alleen, en voor de school misschien niet eens kunnen zulke zinnen worden gebouwd. Toch, al is de uitdrukking òf duister, òf verkeerd gekozen, òf eenzijdig, de strekking schijnt mij door den Minister Modderman in den aanvang van wat ik van hem aanhaalde, juist teruggegeven, toen hij schreef ‘dat het oordeel des onderscheids eenvoudig de bijzondere naam is voor de toerekeningsvatbaarheid bij jeugdigen leeftijd’.

Het strafrecht heeft het tot dusver altijd gedaan en gemeend het te moeten doen met een psychologie waarnaar de menschen tegenover dat recht in twee groepen staan: zij die toerekeningsvatbaar zijn en zij die het niet zijn. De eersten moeten gestraft worden, de anderen mogen het niet. Toerekeningsvatbaar dan zijn de normalen, die in het volle bezit zijn van hun kenvermogen, waardoor zij de dingen zien zooals ze zijn; van hun wilsvermogen, waardoor zij de daden die zij doen, willen en de daden die zij niet willen, ook niet doen; en van een zedelijk onderscheidingsvermogen, waardoor zij weten of althans kunnen weten van hun goede daden dat ze goed en van hun slechte daden dat ze slecht, van hun anti-sociale daden dat ze maat-

schappelijk ongeoorloofd zijn. Zoo zijn de normalen. Bij de abnormalen zijn deze geestelijke vermogens òf ziek, òf verminkt, òf onrijp. Ziek zijn de krankzinnigen, verminkt zijn de idioten, onrijp zijn vele kinderen. Die allen zijn dus 'ontoerekenbaar' en voor geen van hen straf of strafgevangenis. Voor de krankzinnigen, zoo noodig, het krankzinnigengesticht; voor de idioten, zoo noodig, het idiotengesticht; voor de onrijpe jeugd, zoo noodig, het opvoedingsgesticht. Maar voor hen die noch krankzinnig, noch idioot, noch wegens hun jonge jaren onrijp zijn, de straf. Het is een 'entweder oder'. En de rechter die straf heeft te geven of te onthouden, beslisse. Den geneeskundige mag hij vragen: is die beklaagde krankzinnig, is die ander idioot; over de onrijpheid van een kind mag hij zijn licht ontsteken waar hij wil. Maar alle drie heeft hij te classeeren, bij de schapen of de bokken, bij hen die ontoerekenbaar of die toerekenbaar zijn.

Dat is een systeem - een systeem waarin het woord 'oordeel des onderscheids' zeker onjuist gekozen, duister, dubbelzinnig en eenzijdig blijft, een systeem dat eenvoudiger en daarmede beter had kunnen zijn geformuleerd, maar een systeem.

Doch een doctrinair systeem. Een systeem dat zich de natuur voorstelt als een timmerman die naar de lijn met passer en liniaal getrokken, zijn planken in tweeën zaagt. Een systeem dat niet bedenkt, hoe de werkelijkheid met zijn scherpe indeeling spot, hoe de natuur tusschen den zieken geest en den gezonden, den verminkten en den ongerepten, den rijpen en den onrijpen een eindelooze reeks van overgangen kent. Een systeem dat daaarom in die scherpte onhoudbaaar is. Een systeem dat door de wetenschap der werkelijkheid gedwongen zal worden meer ruimte te laten aan de eenvoudige practische vraag: wat zal met dezen man, wat zal met dit kind moeten worden gedaan in goede justitie, d.i. in goede zorg voor de veiligheid en den vrede in de maatschappij en voor hem. Daarmee zal het velen schijnen alsof aan het strafrecht een deel van zijn wetenschappelijk gewaad ontvalt, maar zoo zal het de wetenschap beter dienen, dan door een eigen wetenschap te willen opbouwen uit dingen die er niet zijn. Tegenover krankzinnigen en imbecillen wordt dit nog niet zoo gevoeld, omdat wij juristen van die dingen te onkundig zijn en geen besef hebben van de veelheid der schakeeringen en overgangen op

dit terrein, waarop wij nog staan als in een vreemd land. Maar tegenover het vraagstuk van de toerekeningsvatbaarheid der misdadige jeugd staan wij zonder voorlichting van geneeskundigen, zonder wetenschappen die ons nog vreemd zijn, enkel als menschen met menschenverstand en ervaring. Hier voelen wij het, hoe de dogmatische grond der toerekenbaarheidsleer met haar scherpe onderscheiding ons onder de voeten wegzinkt.

Dat voelen onze rechters al lang. Want bij het raadsel, wat het ‘oordeel des onderscheids’ beteekent, is hun een tweede raadsel opgegeven, veel moeilijker nog dan het eerste: wanneer er oordeel des onderscheids is, wanneer niet; wanneer zij een kind strafrechtelijk rijp, wanneer zij het onrijp moeten noemen. Zij zijn te beklagen. Zij willen zich niet stellen boven de wet, zij willen haar dienen en toepassen naar eed en plicht. Zij vragen inlichtingen aan ouders, verwanten, buren, onderwijzers en aan het kind. Zelfs dat is hun soms onmogelijk. Want het kind behoeft, wanneer het niet in voorloopige detentie is, niet voor hen te verschijnen; het kan, evenals een groot mensch, ‘verstek laten gaan’ en een vonnis verlangen in absentia. Doch het is er, en de achtbare heeren kunnen den knaap ondervragen. Wist ge dat ge niet stelen mocht, wist ge dat de wetten het stelen verbieden en dat menschen die stelen gestraft worden? De knaap zegt dat hij het wist. Zij hebben het uit zijn eigen mond gehoord - hij heeft ‘oordeel des onderscheids’; naar de gevangenis dus. Jammer genoeg. Want de buren zeggen dat de vader een dronkaard is en den knaap op den slechten weg houdt. Zou er dan dit op te vinden wezen, dat het kind van zoo'n vader eigenlijk toch niet weten kan dat het niet stelen mocht, ook al zegt het zelf dat het dit wel wist? Maar de moeder is een zorgvolle vrouw, zij heeft het den knaap genoeg voorgehouden; nu vraagt zij wel als een gunst dat de knaap naar een gesticht moge gaan, want dat zij de handen vol heeft met haar werk, haar gezin en haar verdriet; maar een kind van zulk een moeder heeft toch wel oordeel des onderscheids, zou men zeggen. Heeft de knaap werk? Neen, hij weet niet wat werken is; een ambacht verstaat hij niet; zij heeft hem als winkeljongen geplaatst gekregen, maar hij is daar weggezonden en weggeloopen, al door. Zou men dan niet kunnen zeggen, dat een knaap die niet weet wat werken is en dat in het leven werken de eerste plicht is, oordeel des onderscheids mist? Maar wie kan van den

of 15 jarige eischen dat hij in werken een socialen plicht ziet; en zouden zoo niet heel wat knapen van die jaren zonder oordeel des onderscheids zijn? Dat heeft de wet niet bedoeld. Men ondervrage den onderwijzer. Hij ging naar de school, gebrekkig, maar hij ging. Hij kent zijn lezen en schrijven tamelijk wel. Jammer genoeg. Kende hij het maar niet, men zou kunnen zeggen dat zijn gebrek aan kennis zijn oordeel des onderscheids uitsluit. Was hij achterlijk? Neen, hij kon mee als zooveel anderen. Alweer jammer. Maar hij behoorde wel tot de groep der minder ontwikkelden. Goddank. En de rechter maakt zich gereed de opzending naar het gesticht te gelasten. Daar ligt echter in het dossier een stuk dat aandacht verlangt. Een vroeger vonnis. De knaap stond al meer terecht; hij heeft al één-, tweemalen een korte gevangenisstraf ondergaan; ook voor kleinere diefstallen, als nu weer; en toen heeft de rechter telkens uitgemaakt dat hij met oordeel des onderscheids misdreven had. Wat dan nu? Kan de knaap zijn oordeel des onderscheids, zijn strafrechtelijke rijpheid hebben verloren, terwijl hij in leeftijd vooruitging? - En de eene rechter buigt het hoofd voor de wet; het verzoek der moeder moet onverhoord blijven; de wet gebied het; naar de gevangenis opnieuw voor een maand of zes; en daarna - le déluge. Den anderen rechter is de werkelijkheid te machtig. De wet moge het hem vergeven dat hij haar wringt, zoo niet breekt. Hij denkt zich op den rechterstoel als een vrij en vroom man, bekleed met een groote macht ten goede. En het beeld der Gerechtigheid vóór hem in de rechtszaal legt het wetboek weg waarop zij steunde; zij legt den blinddoek af van haar oogen en zij ziet hem aan, tot in zijn ziel. Hij motiveert niet. Hij verklaart alleen. Hij beslist dat naar zijn oordeel niet gebleken is dat de knaap gehandeld heeft met oordeel des onderscheids en hij gelast dat hij in een rijks-opvoedingsgesticht zal worden geplaatst, den langst mogelijken tijd. - Animam salvavit qui salvavit miserum.

Een uit velen. Zoo is de praktijk[1)]. Tobben en wringen.

1) Zeer leerzaam is wat enkele weken geleden voor de rechtbank te Leeuwarden voorviel en verhaald is in het Paleis van Justitie van 24 Mei. Een 13-jarig meisje had bij een buurvouw vier eieren, 1½ broodje en ½ ons boter gestolen. Volgens hare opgaven had zij brood en boter opgegeten, omdat zij honger had; de eieren verkocht en ook daarvoor brood gekocht. Moederloos, terwijl haar vader zieh weinig met haar bemoeide, zwierf zij meestal rond. Zij ging nooit op school en bedelde meestal. Maar zij was reeds vroeger voor diefstal ‘met oordeel des onderscheids’ tot straf veroordeeld geweest. De officier van justitie, van gevoelen dat er ook nu wel degelijk ‘oordeel des onderscheids’ was, vroeg, om zoo mogelijk nog iets van het kind terecht te brengen, 2 jaren en 6 maanden gevangenisstraf. De rechtbank besliste eenvoudig dat van ‘oordeel des onderscheids’ niet was gebleken, en gelastte nu nog plaatsing in een opvoedingsgesticht.

Die toestand is onhoudbaar. Hier is het doctrinarisme vermolmd. Een nieuw recht is hier al opgebouwd in de rechtzalen zelve. En het staat slechts aan den wetgever om aan het vermolmde den laatsten stoot en aan den rechter de vrijheid te geven waarnaar hij verlangt. Niets anders, maar ook niets minder. Volle vrijheid om, naar wat zijn onderzoek hem leert, en naar eigen inzicht, te gelasten òf dwangopvoeding in het gesticht van het Rijk, òf teruggave aan ouders en verzorgers, òf verwijzing naar een strafgesticht.

Maar het doctrinarisme beheerscht hier veel meer dan alleen het dilemma dwangopvoeding of straf. Het lost met de ijzeren consequentie van zijn onderscheiding tusschen de verantwoordelijke en de niet-verantwoordelijke jeugd alle vragen op omtrent het lot dat hun de wetgever toedenkt.

De verantwoordelijken worden behandeld zooals verantwoordelijke menschen behandeld worden: zij worden eenvoudig gestraft. De gewone straffen zijn ook hunne straffen Voor kleine vergrijpen, voor een baldadigheid, voor het laten loopen van het vee dat zij drijven over de akkers langs den weg, voor de overtreding van politie-voorschriften, voor beleedigingen en kleine vechterijen, een geldboete. Er wordt niet gevraagd of de 12-jarige iets heeft waaruit hij zijn boete betalen kan; de boete is de laagst bekende straf, dus boete. Wordt de boete niet betaald, en natuurlijk wordt de boete bijna nooit betaald, dan wordt ze vervangen door een andere straf, door hechtenis. De hechtenis wordt ondergaan in het ‘huis van bewaring’. De hechtenis wordt in den regel in gemeenschap ondergaan. Is er gelegenheid tot afscheiding van jongeren en ouderen, dan wordt daarop gelet. In ieder geval zitten de jongeren die er zijn samen, zonder leiding; ook wel, want er kan in de huizen van bewaring niet altijd werk zijn, zonder bezigheid. Voor misdrijven van meer belang, met name voor diefstal, is het de derde straf, de gevangenis.

Voor wie bij de veroordeeling ouder is dan 14 jaren de cellulaire. Anders de gevangenis in gemeenschap. Een plaats van opsluiting voor enkele weken, maanden, jaren misschien; om er den tijd door te brengen in onvrijheid, in tucht, in arbeid; maar arbeid niet om te leeren, wat ook bij den korten tijd niet gaan zou, maar om bezig te zijn en er iets aan te verdienen voor de uitgaanskas, erwten lezen, vuurmakers maken, touw pluizen, zakjes plakken, matten vlechten en zooveel meer als het de administratie gelukt voor haar gevangenen machtig te worden.

Voor de onverantwoordelijken, die handelden ‘zonder oordeel des onderscheids’, geen straf; dus niets van dat alles; en in de gevallen waarin van opvoedingsgesticht geen sprake kan zijn, òf omdat de wet wegens den aard van het vergrijp dit niet toelaat, òf omdat de levensomstandigheden van het kind tot een zoover reikenden maatregel geen aanleiding geven, in het geheel niets. En zoo hangt deze tegenstelling - aan den eenen kant soms hoogst ondoelmatige straffen, aan den anderen kant eenvoudig niets, absoluut niets - alweder af van de oplossing die de rechter weet te geven aan een der meest onoplosbare van alle psychologische raadsels.

Het doctrinarisme dringt zelfs de deuren der opvoedingsgestichten binnen. Opvoeding is het; goed. Maar dwangopvoeding; dus vrijheidsbeneming is het ook. En over den duur van iedere vrijheidsbeneming waakt de hoeder van alle recht, de onpartijdige rechter. Zoo is de algemeene leer. Daarom moet ook hier de duur van het verblijf vooraf vaststaan: de rechter bepaalt in zijn vonnis den leeftijd voor het ontslag. 't Is alsof hij vooruit weten kan wanneer de opvoedeling gerust de wereld kan worden ingezonden. 't Eenige wat hem vrijstaat, is het gelasten van een vervroegd ontslag, en dan nog wel een definitief ontslag, op verzoek; gevallen die zeldzaam zijn.

Maar het doctrinarisme dat ik hier beschreef, is reeds een ander.

Het is niet psychologisch, maar juridisch. Hier schuilt de fout niet in het aprioristische van een onreëele psychologie; maar in het te algemeene van een abstracten rechtskundigen regel. Allerminst zie ik op algemeene, wettelijke rechtsregels uit de hoogte. Allerminst wil ik tornen aan de groote be-

ginselen van rechtsalgemeenheid, rechtsgelijkheid en rechtszekerheid die van de revolutie en evolutie der rechtsinstellingen sints het laatst der 18e eeuw de blijvende veroveringen en vruchten zijn. Maar de bonte verscheidenheid der werkelijke dingen verlangt meer verscheidenheid van regelen dan waaraan op menig punt onze rechtsmaatschappij is gewend geraakt. En juist alweer de rechtspleging tegen jeugdige overtreders heeft onder die algemeenheid geleden. Ook dat is in de laatste jaren herhaaldelijk gezegd, en waar het eenmaal gezegd is, wordt de waarheid van het zeggen gevoeld.

De jeugdige overtreders tusschen 10 en 16 jaren, over wier doen en denken moet worden beslist, komen natuurlijk voor den strafrechter. Wie anders zou daarover hebben te beslissen, dan hij, die over de schuld en de onschuld heeft uitspraak te doen. Maar de rechter zit voor hem als voor anderen; de vormen van het geding zijn als voor anderen; de verdediging is als voor anderen. Hij wordt ingedaagd als anderen op een termijn van vele dagen. Wordt hij voorloopig op vrije voeten gelaten, dan kan hij van het gerecht wegblijven als anderen en een vonnis verlangen ‘bij verstek’ van een rechter die hem niet zag of ondervroeg. Zijn er gronden om hem niet op vrije voeten te laten, dan wordt hij opgebracht als anderen, dan gaat ook hij over den drempel van de gevangenis, van het huis van bewaring, in de afdeeling voor ‘preventieven.’ Komt hij voor den rechter, dan vindt ook hij de rechtzaal vol. Het geding is openbaar. Het publiek is er geroepen om te getuigen van de onpartijdigheid van den rechter, van de nauwgezetheid van het onderzoek, van de zuiverheid der rechtsbedeeling. Hij ziet in den kring zijn kameraden of buren of verwanten, die hem oplettend bekijken en beluisteren, of onverschilligen die hem zien voorbijgaan als zij daareven den ouden gevangenisklant zagen voorbijgaan die hem voorging en dien hij daar tegenkwam, beklaagde als hij. Hij vindt er de getuigen die ondervraagd zullen worden. Zijn ouders vindt hij er misschien, als zij geroepen werden om inlichtingen te geven over zijn ‘oordeel des onderscheids.’ Hij vindt er, indien hij uit de preventieve gevangenis geleid werd, zijn toegevoegden verdediger, den advocaat die tot hem en tot het inzien van de stukken werd toegelaten ‘na de instructie’, die den tijd had om ‘de zaak’ te bestu-

deeren, maar niet om voldoende gegevens bijeen te brengen over den persoon. Hij wordt ondervraagd en hij voelt het kijken en het luisteren van de buren, de kameraden, de onverschilligen. Sommigen verwachten dat hij ‘kranen’ zal, ieder stukje bewijs aan de getuigen betwistend; straks bijgestaan door zijn verdediger, wiens taak het is te waken tegen veroordeelingen zonder ontwijfelbaar bewijs. Anderen zijn nieuwsgierig of hij zich goed zal weten te houden, dan of hij misschien huilen zal van spijt, al lokt het nieuwsgierig zijn van al die menschen hem niet uit om zijn gemoed open te leggen. Het onderzoek is afgeloopen. De rechter zal uitspraak geven een week later. Is de beklaagde vrij man, hij blijft stillekens weg en zal later wel vernemen, ‘hoeveel hij gekregen heeft.’

Zeker zijn er ook onder de jeugdigen, wien deze rechtspleging naar den ouden regel noch baten noch schaden zal. Maar heel velen zijn er ook, voor wie het gaan over den drempel van het huis van bewaring een beslissende stap is; het laten rechtspreken bij verstek een ongeluk; de openbaarheid der terechtzittingen een bederf of een beproeving; het gemis van een raadsman een ramp. Gezwegen nog van algemeene fouten der rechtspleging, die hier als een dubbele fout in het debet der wetgeving moeten worden opgeteekend, zooals de trage gang en de lange termijnen tusschen de daad en de straf. De praktijk tracht wel hier en daar met goeden wil enkele van deze gebreken te verhelpen; maar een algemeene leiding geeft de wet haar in geen geval.

In den laatsten tijd is de Nederlandsche wetgever door een steeds aangroeiende groep schrijvers en sprekers over deze tekortkomingen ter verantwoording geroepen. Niemand gelooft meer aan zijn voortreffelijkheid. Zelfs niet zij die, toen deze vraagstukken zoo niet op den voorgrond waren gebracht en zooveel andere hun denken boeiden, de wetgevers en wetsbereiders waren. Ik had er nu over kunnen zwijgen en niet ook van *De Gids* een plekje vragen om den gewonden leeuw uit de fabel nog een trap te geven met een ezelshoef. Maar dit heb ik bedacht, dat de openbare meening die hun en mijn bondgenoot wezen moet, niet is één korps, in één kazerne geconsigneerd en door één bevel te mobiliseeren; maar dat haar legerafdeelingen in allerlei kringen en onder allerlei vaandels verspreid zijn. De openbare meening is als een middeleeuwsch

leenheer, wiens vasallen van alle windstreken moeten opkomen, met eigen klaroenen en onder eigen wapenteekenen aankondigend hun trouwe opkomst voor den gemeenen kruistocht.

Het laatste signaal zal dezen zomer in het kamp der juristenvereeniging klinken. Dat zal de laatste aanval zijn. De oude wetgeving zal moeten vallen. Maar niet om den val van een oude, om den opbouw van een nieuwe zal het te doen zijn.

III.

Misdadige jeugd. Voor deze uitdrukking had ik andere omschrijvingen kunnen kiezen. Zij scheen mij teekenachtig toe, al klinkt ze voor juridische ooren niet zuiver. Maar zij eischt begrenzing in beide deelen.

Hoever reikt deze jeugd? Dat ook onze wet een leeftijd aanneemt waaronder van het brengen voor den strafrechter en van eigenlijke strafoplegging geen sprake mag wezen, was goed gezien. Dat is tegenwoordig wel het algemeen gevoelen. De herinnering aan rechterlijke vonnissen die onder het Fransche wetboek, waarbij zoo een grens niet gesteld werd, ook jonge kinderen naar de gevangenis verwezen, leeft nog voort. Onze wet stelt die grens op 10 jaren. Er gaan veel stemmen op voor uitzetting tot 12 of 14 jaren. Practisch is dit verschilpunt niet van zoo groote beteekenis, indien maar de wetgever tegenover deugnieten tusschen tien en twaalf redelijker dingen aan de hand doet, dan die onmogelijke straflijst van tegenwoordig, geldboete, hechtenis en gevangenisstraf. Van veel meer gewicht is, hoever de grens der jeugd reiken moet naar boven. Daarover gaf ik reeds mijn oordeel, toen ik, in het bijzonder wegens den wensch dat ook voor 16 en 17 jarigen dwangopvoeding mogelijk zou blijven, tot het stellen van de strafrechterlijke meerderjarigheid op 18 jaren den raad gaf.

Nu de ‘misdadigheid’. Hier zijn naar den ernst der vergrijpen drie groepen te onderscheiden. Eerst de kleinere, de baldadigheden vooral, die nu door onze kantonrechters worden berecht; ook de kleine beleedigingen en vechterijen, de beschadigingen en andere daden van onorde en tuchteloosheid. Van die feiten, waartegen recht en wet alleen dan hebben op te komen, maar dan ook moeten opkomen, wanneer de grenzen van een wilden jongensaard worden

te buiten gegaan, wanneer tuchteloosheid, overmoed, vernielzucht den ‘Hollandschen jongen’ herschapen in den ‘koning onzer straten.’ Dan de ernstigste misdrijven, brandstichtingen, moorden, ontuchtige aanrandingen, zelfs in een klein land verre van onbekend; en waarvan b.v. de Fransche annalen meer voorbeelden geven, dan iemand die van deze dingen niet leest, vermoeden zou; heel of half pathologische uitingen van karakters die gegroeid zijn op een hereditair slecht aangelegden bodem, vruchten van ijdelheid, imitatiezucht, overprikkeling van het zenuw- en het geslachtsleven. Daartusschen de belangrijkste groep van alle: de dieverijen, oplichtingen, verduisteringen, landlooperijen, en daarbij de eigenlijke mishandelingen, verzet tegen de politie en andere feiten van dezen aard.

Over de groep der *zwaarste* vergrijpen kan ik zwijgen. Die geven, hoezeer voor wetenschappelijk onderzoek van uitnemend gewicht, practisch het minste bezwaar. Zijn het ziekelijke gevallen, dan is het gesticht voor krankzinnigen of idioten aangewezen. Zijn zij het niet, dan kan alleen gevangenis voor langen duur het middel van beveiliging of een lang verblijf onder de tucht der dwangopvoeding het proefmiddel zijn.

Tegenover de groep der *lichtere* vergrijpen heeft de Staat altijd het meest verlegen gestaan. De Staat is zoo iets hoogs; zoo iets deftigs; een ‘sociaal-politisch organisme’ over welks wezen heele bibliotheken zijn en nog altijd worden volgeschreven door denkers en geleerden: uitnemend geroepen om te bedeelen het hooge recht, maar zoo zonderling staande als tuchtmeester over kleine fouten, nog kleiner wordend omdat ze bedreven worden door kleine menschen. Het maakt den indruk van een medisch professor in consult geroepen bij een simpele verkoudheid. Het ‘minima non curat praetor’ klinkt zoo natuurlijk. Maar wij in Nederland willen ook in deze dingen den praetor, den rechter, niet missen en houden niet van ‘polizeiliche Verfügungen’ in Duitschen trant.

Hoe eenvoudiger hier nu alles gedacht is, hoe meer genaderd wordt tot wat gebeurt in de gewone opvoedingskringen van huis en school, hoe juister het doel getroffen moet zijn. Voor de rechtspleging blijft hier m.i. onbetwistbaar Engeland het model. De ‘magistraat’ in de ‘politierechtbank’ of de ‘vrederechter’ in ‘het hof voor kleine zaken’, iederen dag, althans verscheiden dagen in de week, zitting houdend. De

jeugdige delinquent dadelijk na het feit voor hem gebracht; of den volgenden dag; of op een naderen dag waarop de rechter gelast dat ook vader of moeder er zullen zijn. Ook van onze kantongerechten, met den alleen rechtsprekenden rechter en zijne plaatsvervangers voor de verdeeling van het werk, ware iets dergelijks te maken. De instelling is er. Noodig is alleen de bespoediging der berechting en meer vrijheid in de te geven belissingen.

De Engelsche rechter kan den jongen dien hij schuldig bevond, wegzenden met een vermaning, een *berisping*. Die berisping kennen ook andere wetgevers, Duitschland b.v., waar ze van oude dagteekening is, en Italië. Maar wij lieten haar in 1881 liggen. De rechter zou haar solemnueel kunnen maken, naar hem goeddunkt; de ouders of verzorgers van den jongen er bij roepen en een woord plaatsen op zijn pas. - Ook kan de rechter zijn vermaning verscherpen met een dreigement in uitzicht; tot een korte gevangenisstraf den knaap *voorwaardelijk veroordeelen* - zoo nu ook bij voorbeeld in België, in Frankrijk - een straf die niet ondergaan, die uit het strafregister van den rechter in het vergeetboek overgebracht wordt, wanneer de schuldige een tijd lang ‘den vrede van de koningin’ weet te bewaren, zich van zijn onhebbelijkheden onthoudt en niet voor den rechter terugkomt. Komt hij voor nieuwe feiten terug, dan wordt ook nog de oude herinnering gevoelig opgehaald. - Beweegt het geval den rechter om van een *geldboete* iets te wachten, ook dat is niet uitgesloten; en het kan zijn nut hebben wanneer de veroordeelde de zwaar verdiende shilling moet betalen uit zijn loon. Is het geval ernstiger, of kwam de beklaagde reeds herhaaldelijk in de ‘dock’, of behoort hij reeds tot de ouderen, dan kan ook een korte *gevangenisstraf* worden opgelegd. - Ruimte van beweging voor den rechter, ook wat den aard der te nemen maatregelen aangaat, geeft de groote kracht aan het Engelsche rechterambt in de summary courts.

Twee instellingen echter die bij deze rechtspraak over ‘kleine zonden’ worden genoemd, moeten iets nader worden bezien: het Zwitsersche schoolarrest en de Engelsche tuchtroede.

Het Zwitsersche schoolarrest. Men moet eigenlijk nog spreken van het Neuchâtelsche. Dit kantou voerde den maatregel in bij een wet van 25 September 1893, die den 1^{en} Januari

1894 in werking kwam. De grondlegger was Auguste Cornaz, in dien tijd lid van den kantonnalen staatsraad, tegenwoordig rechter in de federale rechtbank te Lausanne. Maar de instelling mag gerust reeds nu een Zwitsersche heeten. Heel Zwitserland door is het denkbeeld geroemd toen het uitkwam, door geestelijken, geneesheeren, onderwijzers, staatslieden, rechters; en daarna is het overgenomen in het voorloopig ontwerp voor een toekomstig wetboek van strafrecht voor geheel Zwitserland op last van den Bondsraad door Prof. Stooss te Bern ontworpen, en is het eenstemmig goedgekeurd door alle leden der commissie van deskundigen die dat ontwerp hebben beoordeeld en herzien. In eene uiteenzetting der beginselen van dat Avant-Projet in het Tijdschrift voor Strafrecht heb ik er in het vorige jaar reeds de aandacht van mijn Nederlandsche vakgenooten op gevestigd. Sinds dien tijd is het onder onze publicisten en juristen reeds meermalen besproken en heeft het zelfs al bestrijding gevonden. Maar het zal zoo licht niet in de geboorte worden verstikt; want het heeft, daar ben ik nu vast van overtuigd, een levenskracht die het tot wasdom moet brengen. De vorm kan misschien een andere zijn. Elk land heeft zijn eigenaardigheden. Doch de gedachte is zoo eenvoudig en zoo kerngezond, dat zij tot iets leiden moet.

De instelling sloot zich aan bij iets dat er was, het schoolarrest voor overtredingen van de schooltucht; maar het heeft den maatregel uitgebreid voor overtredingen buiten de school. De wet heet dan ook: wet op de schooltucht (la discipline scolaire) en het disciplinair arrest (les arrêts de discipline).

De zwaardere overtredingen van de schooltucht komen in Neuchâtel voor de schoolcommissiën en deze kunnen daarvoor opleggen schoolarrest, bij dag, tot een maximum van driemaal acht uren tusschen acht uur vóór en vier uur na den middag, te ondergaan in lokalen van schoolarrest (salles d'arrêts scolaires) bij een algemeen reglement door die commissiën daarvoor aangewezen, en die behooren tot het schoolgebouw.

Datzelfde tuchtmiddel nu, hier disciplinair arrest geheeten, op dezelfde wijze en op dezelfde plaats te ondergaan, tot hetzelfde maximum van tijd, kan ook worden uitgesproken door den vrederechter, en wel voor overtredingen ‘contraventions’ die naar de kantonale wetten door hem berecht worden, buiten de school begaan door kinderen tusschen

tien en zestien jaar. Die overtredingen zijn: het wegnemen en op de plaats zelve eten van vruchten die een ander toebehooren, de z.g.n. ‘mondroof’, ongehoorzaamheid aan politiereglementen, het deelnemen aan vechterijen, het uitslaan van beleedigende woorden, het werpen van menschen met steenen of vuil, het ergerlijk en onordelijk doen op den weg of publieke plaatsen, bepaald 's nachts, het plagen van dieren.

Bij ernstiger feiten, bij ‘misdrijven’ van lichten aard, ‘délits légers’, b.v. kleine diefstallen, mishandelingen, vernielingen, kan het disciplinair arrest bij dag, op dezelfde wijze toegepast, voor ten hoogste acht in plaats van drie dagen worden opgelegd; en kan zelfs disciplinair arrest bij dag en nacht worden uitgesproken. Voor dit dag- en nachtarrest moet in ieder district een bijzonder lokaal worden aangewezen, zoo mogelijk in een schoolgebouw, maar in ieder geval niet in eenige gevangenis. Het oppertoezicht over het disciplinair arrest - bij dag of bij dag en nacht - is toevertrouwd aan een commissie van drie leden door den staatsraad benoemd. Het toezicht over de jonge arrestanten wordt uitgeoefend voor het arrest in de schoolgebouwen door den inwonenden onderwijzer, voor het arrest in een afzonderlijk gebouw door een bijzonder beambte. Het werk dat zij doen, is schoolwerk, schrijfoefeningen, rekenoefeningen, opstellen.

Een eerbiedwaardig paedagoog is tegen de aanprijzing van het Zwitsersch denkbeeld opgekomen. De heer W. Degenhardt in het *Algem. Handelsblad* van 24 Februari. Hij erkent volkomen ‘dat de tucht in de school uitgeoefend, zich ook verder dan de school moet kunnen uitstrekken.’ Maar hij heeft twee hoofdgrieven, indien ik naar mijn beste lezen zijn gedachten goed teruggeef. ‘Het is een roof aan den kinderlijken leeftijd gepleegd, als men de school niet maakt tot een voor hen aantrekkelijke plaats.... Het kind naar school gaande, mag nimmer in de veronderstelling gebracht worden, dat hij gaat naar een soort van arrest of justitiegebouw.’ Dat is de eene grief. De andere is gericht tegen een opmerking, door mij elders gemaakt, dat de arbeid in dat schoolarrest op te leggen zou moeten zijn schoolwerk. ‘Gelukkig - schrijft nu de heer Degenhardt - geen zakjesplakken, touw-pluizen en dergelijken. Maar schoolwerk. Nu meen ik dat schoolwerk, d.i. werk dat in de school verricht moet worden

om de jeugd langs geleidelijken weg te brengen tot de kennis en bekwaamheid die zij zal behoeven, volstrekt niet het karakter van strafwerk mag dragen'. Het 'strafwerk' dat wel op de school wordt opgelegd of opgegeven, is 'geheel iets anders'. Dat dient eenvoudig om goed te laten doen wat verkeerd gedaan was, om 'het slordige en veronachtzaamde in eigen tijd weer in orde te maken'. Maar 'schoolwerk *straf*werk, opgelegd aan den jeugdigen boosdoener, hoe komt men er aan?'

Hoe komt men aan zulk een bestrijding zou ik bescheiden willen vragen. En ik vrees hard voor één ding. Dat we van den doctrinairen regen der juristen zullen komen in den doctrinairen drop der onderwijzers Een verhuizing waarbij wij niets zouden winnen. Want dit bedenke wel ieder. Indien van dit Zwitsersch denkbeeld niets te maken is, dan blijven de kleinere vergrijpen van 'den koning der straten' voor het grootste gedeelte ongestraft, of ze worden gestraft op een manier die voor de meeste gevallen de onredelijkheid zelve is. Ik wil dan ook nog hoop hebben dat het zoover niet komt. Een stuk als het mooie artikel over 'de taak der school' van den heer A.J. Straatman in de Januari-Gids houdt er den moed in. Ook schijnt mij in de conclusiën zelve van den heer Degenhardt wel overdrijving te zijn. Omdat de school een vriendelijk oord in het leven der kinderen moet wezen, mag er daarom de een of ander niet worden gestraft? En omdat rekenvoorstellen de bestemming hebben iemand rekenen te leeren, mag daarom een knaap niet voor straf gedwongen worden meer voorstellen te maken dan waarin hij lust heeft? Welke plaats is wel bestemd vriendelijker indruk te laten in de herinnering van een kind dan zijn ouderlijk huis. Zal nu een vader daarom een slecht paedagoog zijn, wanneer hij aan zijn jongen in datzelfde huis een dag kamerarrest geeft op water en brood, met rekensommen en fransche thema's tot dagtaak. Maar vooral worde hier misverstand vermeden. De uitroep van den heer Degenhardt: o dus gelukkig nog geen zakjes plakken en touwpluizen - wat hij dus blijkbaar verwacht had - toont dat hem niet duidelijk is wat verlangd wordt. Er moet worden opgetreden. Al die feiten kunnen niet onbeteugeld blijven. Er moet soms gevoelig worden opgetreden. Het opleggen van geldboeten is een bespotting. Met de eigenlijke gevangenis wil men den knaap nog niet laten kennis maken voor die kleinere

feiten, ook al om dat zakjesplakken en touwpluizen. Wat is natuurlijker dan dat men uitziet naar de hulp der paedagogen en iets wenscht te doen in den trant van hun werk, zoover het gaat. Nu geef ik dadelijk toe dat de toestanden hier en in Zwitserland verschillen, waar schoolplicht geldt tot vrij hoogen leeftijd; terwijl dergelijke feiten hier dikwijls begaan worden door jongens die niet of niet meer schoolgaan. Reeds daarom zou voor ons land het aanwijzen van afzonderlijke lokalen de beste vorm zijn. Ten minste in de grootere gemeenten. Voor de kleinere zou moeten gekozen worden tusschen het inrichten van een gemeenschappelijk lokaal voor onderscheiden gemeenten in hetzelfde kanton of het bestemmen van een vertrek in het gewone schoollokaal. Maar het karakter van school zou er altoos aan moeten gegeven worden. De naam zou dit reeds moeten aangeven: arrestantenschool of strafschool of tuchtschool, of, zooals naar ik meen de heer Rethaan Macaré wenscht, verbeterschool. Voor den volksmond ware misschien deze laatste naam wel de beste. Het werk zou schoolwerk moeten zijn. Want dit moet de beteekenis van deze straf worden: vrijheidsbeneming, gedwongen verblijf gedurende eenige uren van den dag of eenige dagen achtereen, juist in den vrijen tijd; en een gezette bezigheid die nog haar nut kan hebben. De leider zou een onderwijzer moeten wezen, niet een cipier; onder oppertoezicht van een hoogere autoriteit of commissie. Een beroep op de medewerking der sociale kracht van het corps onderwijzers zal bij een goede organisatie wel weerklank vinden. Waarom moeten wij in ons maatschappelijk leven en ons staatsleven toch altijd van die afgesloten kringetjes hebben: een kringetje voor den onderwijzer, een kringetje voor den rechter. Waar eenzelfde sociaal doel beoogd wordt, vallen de taak van den een en die van den ander samen. Daarom moeten wij elkaar de hand reiken. Loyaal.[1)]

De Engelsche berkenroede is een tucht- en strafmiddel dat niet alleen bij zwaardere vergrijpen maar ook bij de ernstigste feiten onder de groep der lichtere wordt toegepast. - De lijfstraffen hebben haar demoraliseerend bestaan sints lang afgesloten. Maar onder een gezond en practisch denkend volk,

1) Gaarne had ik mededeelingen gedaan over de ervaring in Neuchâtel. Maar de rapporten daarover waren, toen ik dit schreef, nog niet ingekomen.

onder een volk dat voor de verheffing van een verwaarloosde jeugd meer deed en meer bereikte dan eenig ander, is gebleven en blijft de berkenroede voor ‘young persons’; ten hoogste 6 slagen voor een beneden 12 jaren, ten hoogste 12 voor een tusschen 12 en 16, toegediend zoo spoedig mogelijk na het vonnis, door een constabel in een afzonderlijk vertrek van de ‘policecourt’, in het bijzijn van een politieambtenaar van hoogeren rang en van de ouders indien zij het verlangen. Soms is deze strafoefening de eenige straf die wordt uitgesproken; dikwijls gaat zij aan een korte gevangenisstraf vooraf. De Engelsche statistieken geven geen zuiver beeld van de uitgebreidheid dezer strafopleggingen. Men moet hier op hooren zeggen afgaan en dan schijnen twee dingen vast te staan: dat het aantal gevallen vrij wel constant blijft en bij de Engelsche magistratuur geen neiging bestaat om dit tuchtmiddel buiten toepassing te laten, en dat onder de aldus afgestraften de recidivisten hooge uitzondering zijn. Intusschen is de quaestie van aansluiting aan Engelands voorbeeld - die aansluiting is herhaaldelijk aangeraden, ook in de afdeelingen der Tweede Kamer - een eigenaardige quaestie. Sommigen zeggen misschien dat er veel over te redeneeren valt, voor en tegen. Ik zou meenen dat er juist niet over te redeneeren valt en dat daarin de moeilijkheid ligt. Dat deze roede goed kan werken, is onbetwist. Dat bij haar het verlagend en demoraliseerend karakter der oude lijfstraffen tegen volwassenen gemist wordt, is onbetwistbaar. Dat een soortgelijke afstraffing van een kind door den vader naar recht en zeden de grenzen van zijn tuchtrecht niet zou te buiten gaan, valt niet te ontkennen. Dat over misbruik - het groote gevaar bij die zaken - niet wordt geklaagd, is een feit. Maar de een haalt de schouders op en ziet uit de hoogte neer op den ‘ruwen’ Engelschman die tot ‘ranselen’ den last vermag te geven. De ander voelt zich aangetrokken door die eenvoudige afdoening van zaken, zonder den langen nasleep van weken en maanden gevangenisverblijf. Ik zou tot deze laatsten behooren.

Zoo zijn wij reeds gekomen binnen de grens der zwaardere feiten, tot de handelingen der derde groep, tot het bedrijf van de groote meerderheid der ‘misdadige jeugd’.

Ook tegenover deze zou ik den rechter willen laten kiezen, als een verstandig en practisch man, met het oog op het feit

en op den persoon, zijn verleden, zijn aard, zijn omgeving, zijn leeftijd; willen laten kiezen: lichtere maatregelen als berisping, voorwaardelijke veroordeeling, verbeterschool, geldboete; zwaardere als korte scherpe gevangenisstraf, in sommige gevallen ook lichamelijke tuchtiging, dwangopvoeding en gevangenisstraf van langeren duur. In den geest als Prof. Stooss in zijn ontwerp den toekomstigen Zwitserschen wetgever heeft voorgeslagen. Altoos met eenige wettelijke begrenzingen, die het hier niet de plaats is uit te werken: b.v. uitsluiting van de enkele berisping bij recidivisten, uitsluiting van schoolstraf voor de ouderen e.z.m.

In dit stelsel kan onze cellulaire opsluiting geheel en al blijven wat ze is, de fundamenteele vorm voor de gevangenisstraf.

Maar in dit stelsel is juist de dwangopvoeding zooals wij die kennen, ‘reformbedürftig’. In haar uitnemende kern ligt meer levenskracht dan onze wet er uithaalt. Haar uitnemende kern. De tijd van dwangopvoeding is de proeftijd om te schiften hen voor wie, nakomelingen van een jammerlijk voorgeslacht, door verdorven aanleg, beperkte geestvermogens, slap zenuwstelsel en zwak karakter het leiden van een parasitisch leven een fataliteit is, en de anderen, de groote meerderheid, van wie voor den strijd om het leven iets te maken valt. De tijd van dwangopvoeding is de ontwikkelingstijd, waarin die anderen door lichaamsoefening, goed onderwijs en professioneele voorbereiding tot het innemen van een blijvende plaats in het sociale arbeidsleger kunnen worden gevormd. Een tijd ook waarin hun indrukken kunnen worden gegeven voor de toekomst; waarin het besef kan worden gewekt dat het leven niet goeden wil alleen maar ook oplettende zorg verlangt - in zoover de mensch zelf zijn leven in handen heeft - zorg bij het kiezen en bij het verrichten van het werk, zorg bij het vestigen en bij het leiden van een gezin, zorg om arbeider te zijn en niet ‘proletariër’.

Uit die kern is meer levenskracht te halen. En hier wijst met Engeland - het land der Reformatory- en Industrialschools - vooral België den weg.

Plaatsing in een rijksopvoedingsgesticht al den tijd, is allerminst wat bedoeld wordt. De gevallen kunnen verschillen èn al aanstonds èn op den duur. Daarom wordt de verdere regeling geheel aan het administratief gezag in handen gegeven.

Wat de rechter doet, is alleen dat hij den schuldige ‘ter beschikking stelt van de regeering.’ 't Kan zijn dat na korteren of langeren tijd tegen terugkeer in het ouderlijk gezin geen bedenking is. 't Kan zijn dat uitbesteding als leerling in eenig vak in een gezin, vooral op het land, boven het altijd eenvormige gestichtsleven te stellen is. Maar deze vrijheden en veranderingen zijn voorwaardelijk. Terugplaatsing in het staatsgesticht bij onvoldoend gedrag is altoos mogelijk. Bij het zoeken naar gezinnen en het toezicht op het verblijf beschikt de regeering over de gelukkige medewerking der patronagecommissiën. De uitbestede knapen of meisjes staan onder een patroon in den omtrek. Dikwijls heeft zoo een patroon zes of zeven kinderen onder zijn hoede. Hij bezoekt ze. Hij hoort klachten aan van weerszijden. Hij vraagt bij de patronagevereeniging het noodige aan voor uitrusting of gereedschap. Het kostgeld wordt voor de helft betaald door den staat, voor de helft door de gemeente. De taxe is van 10 tot 15 francs per maand. Er is altijd aanbod van pleegouders. Er zijn er ook die het voor niets willen doen. De patronagecommissie heeft overal haar correspondenten en ziet scherp toe op het gezin dat het aanbeveelt. In dit beroep op particuliere krachten onder toezicht van den Staat ligt de groote beteekenis van het Belgische systeem. De regeering kan ook nu reeds, wanneer de ouders dit verzoeken en de kosten voor hun rekening willen nemen, vergunning geven dat het kind in een particulier opleidingsgesticht wordt gebracht, en in het onafgedane wetsontwerp van den minister Le Jeune is de mogelijkheid van plaatsing in particuliere gestichten ruimer gesteld. Bij toeneming van het aantal jeugdige personen voor wie de dwangopvoeding zal worden noodig geacht - wat ook onder een nieuwe regeling bij ons te wachten staat - zullen bijzondere gestichten welkome bondgenooten zijn. Mits natuurlijk de overheid haar oppertoezicht niet uit handen geve.

In Engeland zijn de Reformatory schools ook, op een enkele uitzondering na, gestichten van particuliere liefdadigheid, krachtens een ‘vergunning’ van de regeering tot het opnemen van veroordeelde kinderen bevoegd, en berust bij de regeering een werkzame contrôle.

Het lag in de bedoeling van den Belgischen minister om in zijn algemeene wet ‘sur la protection de l'enfance’ een der-

gelijk stelsel mede in te voeren voor door hun ouders verwaarloosde, mishandelde, zedelijk verlaten of te gronde gerichte kinderen, ook al kwamen ze niet tot een strafbaar feit. En de belangrijke vereeniging in onderscheiden Belgische steden om op te komen voor de mishandelde kinderen, de ‘enfants martyrs’, volgt voor haar beschermelingen reeds op een ruim veld van werkzaamheid denzelfden weg van plaatsing en uitbesteding. Maar die vereeniging stuit natuurlijk nog op de ‘ouderlijke macht’ en moet trachten de toestemming te krijgen en te winnen van hen die, al misbruiken ze hun macht op de brutaalste wijze, toch wettelijk van die oppermacht de dragers zijn. Bij de kinderen die, omdat ze strafbare feiten begingen, door den rechter ter beschikking van de regeering werden gesteld, bestaat dit bezwaar niet. Dezen blijven onder de macht van het staatsgezag tot aan hun meerderjarigheid, het 21ste jaar; en die oppervoogdij volgt hen waar ze ook zijn, in een staatsgesticht, of in een gezin.

Het is reeds vroeger opgemerkt. De dwangopvoeding onder de hoede van het staatsgezag ontgaat practisch veel bedenkelijks dat anders aan de wettelijke onaantastbaarheid van de ouderlijke macht zou kunnen blijven kleven. Toch niet eens alles. In zoover de dwangopvoeding ophoudt vóór de meerderjarigheid - bij ons is dat niet alleen tegenwoordig zoo, maar zal het omdat eerst de 23jarige meerderjarig is, altijd zoo wezen - blijven altoos na het ontslag uit de dwangopvoeding jaren over waarin dat gezag weer kan ingrijpen, tot schade van den jongen man, meer nog misschien van het meisje, sociaal en moreel. Ook omgekeerd kan het voorkomen dat het misdadig kind al dadelijk vrij aan goedgezinde verwanten toevertrouwd en buiten alle dwangopvoeding gelaten zou kunnen worden, indien maar de ouders rechtens konden worden ontweken. Reeds daarom is het vraagstuk van de behandeling, met name dat van de dwangopvoeding der misdadige jeugd niet afdoende te regelen zonder dat ook het vraagstuk van de ontzetting uit de ouderlijke macht wordt opgelost. Zeker zijn niet alle ouders van kinderen die voor den strafrechter komen, door hun ouders verwaarloosd. Verre van dien. Statistieke cijfers ontbreken hier geheel. En zelfs in de dossiers der behandelde zaken zou iemand die het onderzoeken wilde, niet genoeg diepgaande en volledige gegevens vinden. Er zijn kinderen onder die slacht-

offers van hun ouders; er zijn ouders onder die slachtoffers van hun kinderen zijn. Hoe de verhouding is, is een studie overwaard. Maar die studie moet nog gemaakt worden. Doch het vraagstuk van de ontzetting der ouderlijke macht reikt veel verder. Er zijn misdadige kinderen die niet verwaarloosd, maar er zijn nog veel meer verwaarloosde kinderen die niet, of ten minste nog niet misdadig zijn. Men vindt daarvan voorbeelden voor het grijpen onder de meisjes, slachtoffers van prostitutie. Dit vraagstuk is een dat niet zoo in het voorbijgaan kan worden gepeild in zijn diepte, zelfs niet eens gemeten in zijn omvang. De uitnemende studie van den heer Levy over ‘Kinderbescherming en ouderlijke macht’ heeft hun die daarin willen doordringen een onschatbaren dienst bewezen. Dit wil ik er alleen hier van zeggen, dat een wetgever als de onze, die drie dingen al deed: die de dwangopvoeding van staatswege voor jeugdige misdadigers erkent, die in zijn strafwet ontzetting uit de ouderlijke macht in zijn straffenstelsel heeft opgenomen, en die in zijn burgerlijke wet ontzetting uit de voogdij mogelijk acht ook waar die voogd de langstlevende der ouders is; dat zulk een wetgever principieel reeds over de helft heen is op den weg die hem naar een volledige en afdoende regeling van de geheele stof leiden moet, en dat, indien hij weigeren mocht verder te gaan, hij inderdaad zich achter woorden verschuilt.

IV.

Wie voor deze dingen op een toekomst hoopt, ziet uit naar het kabinet van den Minister en naar de parlementszalen der Vertegenwoordiging. Meer nog misschien naar de rechtzalen onzer rechtbanken. Daar zal het zwaartepunt liggen wanneer de rechter eenmaal van de wet de vrijheid heeft gekregen die hem toekomt. Maar daar ligt het zwaartepunt reeds nu.

Daar krijgen de bijzondere gevallen hun relief. Hoe scherper de belijning van dat relief, hoe vaster ook bij de wetgevende machten de overtuiging indringt dat hervorming moet worden voorbereid. Maar hoe beter ook nu al, zij het dan onder gebrekkige wetten en terwijl nog met de formule van het zoogenaamde ‘oordeel des onderscheids’ moet worden gerekend, de rechter ten aanzien van beklaagden wier ‘oordeel

des onderscheids' hij voor het minst twijfelachtig mag achten, weten kan hoe het best zijn vonnis te wijzen.

Voorlichting van den rechter is dus het eerste noodige. Maar een voorlichting in geen enkel opzicht oppervlakkig of in algemeenheden verloopend. Voorlichting, ik zou zeggen, in den modernen zin. Geen détail verwaarloozend dat teekenend kan zijn. Zooals op litterair gebied er een afstand ligt tusschen het werkelijk zien en teekenen en kleuren van onze moderne auteurs en de zoo dikwijls banale en conventioneele beschrijvingen van vroeger. In den modern criminologischen zin dus. Voorlichting omtrent den jongen beklaagde, het gezin waarin hij leeft, de omgeving waarin hij opgroeit, het feit dat hij beging. Een onderzoek naar wat kan worden opgespoord omtrent zijn eigen physieken toestand en zijn afstamming, krankzinnigheid, zenuwlijden, alcoholisme, misdadig leven in ascendentie of in de zijlijn; omtrent zijn ontwikkeling, onderwijs, vakopleiding, schoolbezoek; omtrent zijn werkzaamheden, vroegere en latere, zijn loon en wat daarvan ter eigen beschikking is; omtrent zijn karaktertrekken in de verhoudingen binnen en buitenshuis, bijzondere ondeugden en neigingen; omtrent lectuur, godsdienstige opvattingen en het vervullen van godsdienstplichten; omtrent de talrijkheid van het gezin, de onderlinge verhouding van die er toe behooren, den hygienischen en economischen toestand in dien kring, de zorg der ouders voor het kind, de mate van verwaarloozing, bederf, exploitatie; omtrent woonplaats en omgeving, omgang en vermaken, herbergbezoek, verstandhouding met bekende misdadigers, met prostituées, met opkoopers van gestolen zaken; niet alleen omtrent aard en bedrag van het gestolene, ook omtrent de bestemming waarvoor de opbrengst gebruikt werd en de bijzondere omstandigheden waaronder de daad werd begaan; inlichtingen ook omtrent wat voor den jongen misdadiger zou kunnen worden gedaan, indien misschien verwanten of bekenden of liefdadige instellingen of bijzondere personen zich hebben bereid verklaard de zorg op zich te nemen. Op de wijze als de Belgische 'comités de défense' te werk gaan, naar een vaste vragenlijst. Het bijeenbrengen van al die gegevens heeft dan een drievoudige waarde. Voorlichting van den rechter allereerst. Maar behalve dit ligt er, wanneer zij worden bewaard en geordend en het aantal per-

sonen waarover ze loopen aangroeit, een kostelijk statistisch materiaal in voor wetenschappelijke bestudeering van de criminaliteit en haar oorzaken. En dan voor ieder bijzonder geval een schat van kennis, die noodig zal wezen voor de patronaats-vereeniging of den patroon die op zich neemt den jongen veroordeelde voort te helpen.

Voor het zoeken van die gegevens en het brengen daarvan voor den rechter, is slechs één groep personen boven alle andere aangewezen: de advocaten, de verdedigers, de raadslieden. Vooral de jongeren die lust en liefde voor die dingen hebben en sociale werkzaamheid zoeken. Zij hebben in hun wetenschappelijke voorbereiding een grondslag; door hun beroep zijn zij de mannen van vertrouwen; zij hebben het oor van den rechter. Zoo werken de Belgische ‘comités de défense’ die ik reeds noemde en tot welker oprichting de Minister Le Jeune zijn vroegere confrères noodigde. Zij vormen een beperkten kring van werkende leden, een 25-tal. Van elke zaak waarin een jeugdige beklaagde voor de rechtbank komt, wordt aan het comité kennis gegeven, en dit wijst dan een van zijn leden als raadsman aan. De raadsman bezoekt den beklaagde, de ouders, den onderwijzer, den patroon, en tracht op de meest nauwkeurige wijze zijn vragenlijst in te vullen. Zijn inlichtingen brengt hij ter tafel in de vergadering van het comité, dat op gezette dagen bijeenkomt. Daar wordt overlegd wat van den rechter zal worden gevraagd als de zaak dient. Door dat overleg doen de leden hun voordeel met elkaars ervaring en wordt eenheid bewaard in de gedragslijn. Is door den rechter de beslissing gegeven, dan brengt het comité de patronagevereeniging op de hoogte. Veelal zijn de leden zelven ook de patroons.

Naar eene werkzaamheid in deze richting ook bij ons behoeft niet gezocht te worden. De stof is er. Onder de leden onzer balies zijn er genoeg die zullen willen. Te Amsterdam zijn wij al aan het voorbereiden van een organisatie bezig. In de vereeniging ‘de jonge balie’ hield ik een voordracht tot uiteenzetting en opwekking en is tot uitvoering van het plan besloten.

In de werkzaamheid van het ‘comité voor den rechtsbijstand’ zal dus het zwaartepunt liggen. Maar aan haar wensch ik werkzaamheid in de beide andere genoemde richtingen te verbinden. Een wetenschappelijke werkzaamheid; èn voor de verwerking van het verzamelde materiaal, èn voor de bestudeering

en bespreking van het geheele vraagstuk der jeugdige criminaliteit, ook van buitenlandsche wetgevingen en schrijvers. Aan die werkzaamheid moet de deelneming natuurlijk ruimer zijn en ook buiten den kring der advocaten gaan; naar ik mij vlei, ook onder de magistraten; ook aan de studenten der universiteit moet zij tot leering wezen. Dan de philantropische werkzaamheid van het patronaat, ook al moet die zich onder de bestaande wetgeving nog beperken tot jeugdige personen die uit gevangenis of rijksopvoeding ontslagen of die door den rechter in vrijheid gelaten zijn. Voor die werkzaamheid zal aan andere philantropische vereenigingen in denzelfden geest de hand worden gereikt en van haar de hand worden gevraagd, en zal een beroep noodig zijn op de hulpvaardigheid van velen.

Amsterdam mag als arbeidsveld in deze richting niet onontgonnen blijven. Een groote stad, een universiteitsstad, een zetel van uitgebreide rechtscolleges is daarvoor aangewezen. Tusschen zulk een werkzaamheid en de wetgeving is een wisselwerking te wachten. Zonder wetshervorming zal die werkzaamheid minder nog dan half werk moeten blijven. Maar van die werkzaamheid zal ook een kracht uitgaan die naar wetshervorming drijft.

Wie onder gebrekkige wetten de hand aan den ploeg slaat, bereidt het best den akker waarop de betere wetten groeien.

G.A. VAN HAMEL.

Sociologie en ethnologie.

Het goed recht van Sociologie en Ethnologie als universiteitsvakken, door Mr. S.R. Steinmetz. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1895.

Sociologie en Ethnologie. Alweêr twee aspiranten voor een leerstoel aan onze universiteiten. Geïntroduceerd door Mr. S.R. Steinmetz, met eene eenvoudige en warme aanbeveling. De overtuiging spreekt er uit van den man die zijn vak heeft gemaakt tot zijn idool en het wil dragen buiten de enge spheer van eigen kracht. Steinmetz is een man van veel kennis, maar hoe meer men weet, hoe meer men benauwd wordt door eigen kleinheid, en naarmate men meer lief heeft klimt de zorg over eigen vergankelijkheid.

Of het betoog afdoende is? Ik betwijfel het. Is er in ons ouderwetsch gebouw plaats voor deze nieuwelingen? In welke onzer faculteiten zullen we ze onder dak brengen? Welke zal de plaats zijn die wij ze geven zullen in het curriculum onzer Hooge scholen? Het is een vraag, die nauwkeurige overweging verdient en ernstiger is dan zij wellicht schijnt.

Zij staat in verband met iets anders. Weten wij wel wat Sociologie is en wat Ethnologie? Mr. Steinmetz behoeft zelf, als vorscher, als geleerde, geen introductie. Ongetwijfeld, maar wie zijn zij, die hij wil binnenbrengen? Wij behoeven zeer zeker niet te wachten met werken op nieuw terrein tot wij een juiste definitie hebben gegeven van ons veld van onderzoek. Nieuwe wetenschappen groeien of zij behoorlijk gedoopt zijn of niet. Maar die haar willen introduceeren als vak van onderwijs, moeten toch aantoonen dat zij recht hebben op zelfstandig bestaan. Men

dient te weten dat zij hoffähig zijn; dat zich een communis opinio heeft gevormd over hun sociaal cachet.

Zooals steeds het geval is als een nieuwe wetenschap zich baan breekt, zijn er tal van definities van Sociologie en nauwelijks minder van Ethnologie. Zooveel hoofden zooveel zinnen. Verleden jaar werd eene bijzondere enquête gehouden bij bekende Amerikaansche Professoren over de vraag: wat te verstaan onder Sociologie; wat het verband met economie, politiek, geschiedenis, ethiek? De antwoorden gaven blijk van den weinig socialen toestand van de Sociologie. Pioniers vormen geen societeit. De Sociologie is de algemeene naam voor de verschillende sociale wetenschappen. Sociologie is de wetenschap van de menschelijke associatiën. Sociologie is ontwikkelde geschiedenis. Sociologie is de algemeene wetenschap der maatschappij, waarvan de bijzondere wetenschappen bijzondere toepassingen zijn.

Toch hebben deze uiteenloopende bepalingen een gemeenzame kern. Ik wilde dat ik ruimte had om deze uit te pellen.

De definitie die Steinmetz geeft, bevredigt mij niet. ‘De Sociologie is de studie van al de verschijnselen van het maatschappelijk leven als zoodanig.’ Dit dringt niet door, begrenst en verdeelt niet. Het snijdt geen hout. De sociologie wordt een spons die oeconomie, recht, politiek, philologie opzuigt en omvat. Natuurlijk, ‘omdat enkele vakken... enkele hoekjes van het terrein bewerkten, is waarlijk de grondige doorploeging van den geheelen akker nog niet overbodig geworden...’ Maar wat onderscheidt dezen ploegersocioloog van onze vroegere ploegers, rechtsgeleerden, philologen, godsdienstkenners?

De meeste sociologen bezondigen zich aan systematiek. D.w.z. zij behandelen deze als een puzzle van legsteentjes. Een nieuw steentje brengt alles in de war en maakt een heele verschikking noodig. Systematiek is echter heel iets anders dan het ineenzetten van een legkaart. Het is synthese van zeer hooge orde. Het is de omschepping van eene rij zeer complexe feitengroepen tot eene enkele idee.

Mij dunkt wij kunnen het karakter der jeugdige sociologie het best bepalen, indien wij letten op haar afstamming.

Meer dan ééne wetenschap is in den laatsten tijd van aard veranderd. Van dogmatisch is zij historisch geworden. Men leerde er in zien kategorisch bepaalde verschijnselen der maatschappij.

Verschijnselen die aan vaste regels schijnen te gehoorzamen van onderling verband en ontwikkeling. Vandaar de toenemende behoefte aan eene theorie van grondbeginselen meer algemeen dan de bijzondere stellingen waarvan de bijzondere wetenschappen uitgaan: aan eene wetenschap die hun axiomata zoowel als de ontwikkelingsvormen die zij ontdekken, openbaart als gevolgen van meer algemeene wetten. De algemeene sociologie zal alzoo moeten leeren de aan alle bijzondere sociale wetenschappen gemeene zeer diep wortelende oorzaken van maatschappelijke vorming, hervorming en verval. Zij behandele de krachten, die drijven tot gewoonten, zeden en regels, tot orgaanvorming en ontbinding, tot afstooting en aantrekking van individuen en gemeenschappen; die, in verschillende vormen wederkeerend, agregaten omzetten in associaties, associaties ontwikkelen tot coöperatie: horden tot stammen, stammen tot volken, volken tot staten maken. De Sociologie vindt zoo afgebakend haar materiaal, bewerkt en klaargemaakt door de bijzondere wetenschappen, die zij op haar beurt verlicht en voortdrijft.

Het spreekt van zelf dat wij ook het geheel der sociale wetenschappen Sociologie kunnen noemen, even als wij Sociologie kunnen noemen de studie van die sociale verschijnselen in onze moderne staten die, zooals b.v. het pauperisme, de prostitutie, de verdeeling der bevolking, buiten het eigenlijke kader vallen van recht, politiek of oeconomie. Wij geven geen patenten op namen. Als wij maar niet vergeten dat de dingen zich niet storen aan onze namen maar zeer obstinaat zich handhaven en zich onderscheiden.

En de Ethnologie? Zij behoort ongetwijfeld tot de transversale doorsneden van het beeld der maatschappelijke ontwikkeling. Steinmetz, het geheel vergelijkende met een hoog gebouw, noemt fraai de Ethnologie een zijner verdiepingen. Doch welke? Zijn alle formatiën die aan het bestaan onzer moderne Staten voorafgaan het terrein der Ethnologie? Zoo niet, waar zijn hare grenzen? Wellicht zou men haar kunnen bepalen tot het reeds bevestigde gemeenschapsleven der menschen, waarin de groepen hoofdzakelijk zich associatief tot stammen en volken verbinden zonder nog door te dringen tot vorming van samengestelde eenheden, georganiseerd in duurzame coöperatie.

Doch vooralsnog blijft iedere definitie persoonlijke meening.

Er is nog heel wat te doen in sociologische grensbepaling, en ik weet niet of wij van Mr. Steinmetz in dat opzicht wel veel te wachten hebben. Hij heeft te veel den cultus der feiten. Het exact vorschen is hem krachtig bewegend als een drama, het precies weten geeft hem ‘een weelderig genot.’ Hij staat, dunkt mij, in het inductie-proces meer aan den kant van de feitenrij dan aan den kant der idee. Wij behoeven er ons niet over te beklagen. Ik acht het een geluk voor ons land dat wij in den internationalen opmarsch in deze heerlijke nieuwe velden van wetenschap een geleerde hebben aan te wijzen van het kaliber van Mr. Steinmetz en dat onze studenten die zelf dit gebied willen betreden althans aan een onzer universiteiten een vertrouwd raadsman vinden.

P.W.A. CORT VAN DER LINDEN.

Sonnetten.

I. Lentewereld.

Nu bloeit de lentewereld als één tuin
En troost met balsmend blauw en zalvend groen
Oogen, die pijn van schrijnend schreien doen,
Nog vol van hemelgrijs en aardebruin.

O bloemenweiden in den Meienoen!
O bloesemboomen met besneeuwden kruin!
O zilverzee hel schittrend achter duin!
Lacht gij zoo zacht, dat 'k mij met ál verzoen'?

Och! blanke boomen, wie uw bloesemtooi
Om ooft dat gij niet plukt is opgeleid,
'k Weet toch het Leven even wreed als mooi.

Weiden, die 't vee voedt, tot ter slachtbank 't leidt
Het Leven! Zee die zwelgt in menschenprooi!
Tot lente-illusie word ik niet verleid.

II. Rust.

Hart, wilt gij rusten, als een doodarm kind,
Van zwaar gezwoeg in zongloed afgemat,
De moede voetjes wond van 't steenig pad,
Maar lachend blij als 't Moeder wedervindt?

Zij slaapt zoo kalm, door Moeders arm omvat
En Moeders adem lijkt haar zomerwind.
En zalig droomt zij, veilig en bemind,
Dat ze alles krijgt wat prinsenkindje ooit had.

Maar soms, bang hijgend in de donkre hut,
Zwoegt ze, in haar droom, de zware dagtaak weer,
Tot Moeder 't merkt en zacht haar wakker schudt.

Maar 't arme kind hervindt haar rust niet meer.
Droef ligt ze en voelt, trots d' arm die haar beschut,
Haar kracht gebroken en haar leden zeer.

III. Meinacht.

Nachtkalm is 't park, met lanen lang verlaten.
De luwe lucht is één lauw geurenbad.
Magnolias, roosblank, vlak aan 't water, laten
Bloembladen drijven op het vijvernat.

De boomen sluimren, droomloos en gelaten;
Wat sneeuw van meidoorn vlokt van boschje op pad.
'k Hoor, in de verte, een lam zachtklagend blaten,
Of 't was verdwaald en droef om moeder bad.

Of 't vragend blaten wekte een slapend lijden,
Rilt door de stilte boomen-stameltaal.
De aanhef is ruischen en, om 't leed te wijden,

Tot, triomfantlijk, troost op aarde daal,
Zingt luid zijn lied, dat leert in smart verblijden,
Tragisch en hoog, de heil'ge nachtegaal.

IV. Troost.

Zij bracht mij rozen en kwam troost mij vragen,
Met groote lijdensoogen, zonder woorden.
Zacht lag de nacht; geen stemmen die ons stoorden,
Stil, aan mijn schoot, voelde ik haar tranen klagen.

- ‘Arm zwak gemarteld kind! wee wie u moorden
Met leed, te zwaar om 't heel alleen te dragen!’
En 't woeste haamren onzer harteslagen
Versmolt, in zeegnend meelij, tot accoorden.

Weende ik om haar, roos ruw verscheurd versmeten?
Weende ik, in zelfzucht, niet om eigen lijden?
Wie zal het woord van 't zieleraadsel weten?

O 't is een uur uit lang voorbije tijden
En, vreemd, dien avond kan ik niet vergeten,
Die ons, vervreemd nu, kwam tot zustren wijden.

V. Lenteweide.

Met ijl groen loof - de blaadjes kan ik tellen -
Kinderlijk frisch, of de aard waar nieuw geschapen,
Staan, tegen 't blauw, op 't veld waar koeien slapen,
De slanke boomen als een rij gezellen.

Zilvrig bezond, de blonde wol der schapen,
Melk blank, de wolken, die als zeilen zwellen,
Diep bruinblauw 't water, dat in 't riet komt wellen,
Zijzacht de Meiwind, suizlend langs mijn slapen.

Ik lig in 't licht, zwart vlekje menschenleven,
Op 't lichte veld waar lichte lammren weiden,
En tuur in 't blauw, waar lichte vogels zweven.

En 'k zie, mij wenkend, zeegnende armen breiden,
Op wolken wandlend langs de lichte dreven,
De goede Herder in zijn hemelweiden.

VI. Meieweelde.

O Meieweelde, 't lijdend lijf te vlijen
In streelfluweel van zoden, bij 't gezoem
Van blonde hommel in een volle bloem,
In 't koele bosch, waar blaadren schaduw spreien!

Zoeter dan 't zwoegen om wat menschenroem
Dunkt mij de rust dien 'k voel me in groen verbeien,
Waar 'k laat mijn blik in wilde bloemen weien,
Die 'k, als in Eden, zelf bij namen noem.

'k Lig kalm gevangen in de gouden mazen
Van 't stralennet, dat heerlijk mij omsluit.

'k Laat om mijn hoofd de spelekoeltjes blazen,
De kweelevogels juichen, frisch en luid.

'k Ben als wie sterven, ver van 't wereldrazen.
In 't leven nog, maar 't aardeleven uit.

VII. Die éene kamer.

Die éene kamer zie ik áltoos weder,
Waar mij voor 't eerst mijn Een'ge kwam bezoeken. -
Wat blanke leeljen en wat gele boeken
En 't zachtgezeefde goud van zomerweder

Op 't meubelrood... Nog zweeft in alle hoeken,
Als leliegeur subtiel, mijn heimwee teeder.
- Na wilde ik schrijven met een duiveveder
En woorden mooi en rein als leeljen zoeken. -

O zal, als vele jaren zijn verstreken,
Het heilig haardvuur in mijn hart verkoelen
En deze erinnring in mijn ziel verbleeken?

Neen, 'k weet, zoolang 'k bewust mijn Ik zal voelen,
Zal, deel van mij, dat heugnisbeeld niet breken,
Hier - of in 't Land waarheen we onwetend doelen.

VIII. O cel van glas...

O cel van glas, vol groen van palm en varen
En zomersneeuw van bruidlijk blanke rozen,
Waar 'k sprak tot Hem, die mij had uitgekozen,
Van liefde bleek, met huivring in mijn haren:

‘- O 'k weet: het leven geeft alleen geen koozen,
Geen louter rozenbloei en vogelparen!
Eens schrijden wij door neevlen en gevaren,
De lippen wit, die nu van weelde blozen.

Neem deze vrucht, - zie, 't ooftbloed kleurt uw handen -
't Is 't Heilig Avondmaal van onze liefde:
Mijn vleesch, mijn bloed, mijn ziel in kerkerwanden.’

Toen, in de cel van traliën, die hem griefde,
Zong, als een ziel bij 't slaken van haar banden,
Een vogel, droomend dat hij 't blauw doorkliefde.

IX. Vleugelen.

Toen ik nog doolde in 's Levens droomentuin,
Eenzelvig liedrenfluistrend mijmerkind,
Vliedend de menschen en van geen bemind,
Bouwde ik mijn wereldje op der wereld puin.

'k Voelde engelvleuglen in den lentewind,
'k Zag engelhaar in zongoud, vallend schuin.
En, heimweevol, op hoogen boomenkruin
En hemelblauw, tuurde ik mij de oogen blind.

'k Vroeg God om vleuglen als mijn plechtig recht:
Waarom ik niet, de kleinste vogel wel?
Rein was de vogel, maar was ik dan slecht?

Lief, was uw hart ook zulk een droomenwel?
't Kind weet nog niets, maar voelt als de englen echt.
O vleuglen beiden, ver van de aardecel!

X. Columbus.

O Wereldvinder met uw duivenaam!
'k Zwierf lang, als gij, op vreemde zeeën rond,
Tot ik mijn eigen Nieuwe Wereld vond,
Wereld van vrede, niet van menschenfaam.

Mijn scheepsvolk sloeg aan 't muiten, geen verstond
Mijn heerlijke eerzucht en, met doodsberaam,
Wettend hun waapnen, schoolden ze om mij saam,
Maar 'k smeekte om leven tot den morgenstond.

En toen de morgen baadde in rozenbloed:
- ‘Land!’ riep mijn loods en 'k loofde God den Heer.
En, vol berouw, viel 't scheepsvolk mij te voet.

O kleingeloovig volk van driften! leer
Uw Heer vertrouwen! zie, Hij maakt het goed:
Hij geeft een wereld, - gij, vraagt niet wanneer!

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Brieven van Multatuli (9de deel). Te Wiesbaden. Amsterdam, W. Versluys. 1895.
Studiën en Kritieken door P.F.Th. van Hoogstraten. Ord. Praed. Derde deel. 1e en 2e afl. Nijmegen, L.C.G. Malmberg. 1895.

Meer dan acht jaren verliepen sedert Multatuli het afgetobde hoofd nederleì, meer dan twintig sedert hij de laatste bladzijden der *Ideîn* schreef, en nog vormen zijn naam en zijn werk het middenpunt en het mikpunt van velerlei hartstocht. De dwepers, die geen kwaad van hem willen hooren, en de tegenstanders, die ter nauwernood iets goeds van hem weten te zeggen, zijn nog steeds niet uitgepraat, en elk nieuw deel van de Brieven brengt nieuwe brandstof aan voor de vuurtjes die gestookt worden om Multatuli te bewierooken of - te verbranden.

Er zijn er die reeds hun eindoordeel gereed hebben vóór dat nog de laatste bundels Brieven het licht hebben gezien. En onder deze wetenschappelijke mannen, die niet twijfelen, niet aarzelen en u precies weten te zeggen wat men van den persoon van Eduard Douwes Dekker heeft te denken, staat de schrijver der hierboven genoemde *Studiën en Kritieken*, als een van de meest overtuigden, vooraan.

Het derde deel van Pastoor Van Hoogstraten's *Studiën* vangt aan met een warme verdediging van Pastoor Jonckbloet's boekje over Multatuli, onmiddellijk gevolgd door een opstel van grooten omvang, enkel ‘Multatuli’ tot opschrift dragend en geschreven naar aanleiding van de tot 1894 verschenen bundels Brieven.

Als geloovig katholiek en als priester kan de heer Van Hoogstraten het Multatuli niet vergeven, dat hij op zijn 21e jaar, met het bijoogmerk om een meisje waarop hij doodelijk verliefd was tot vrouw te krijgen, zich in de Roomsche kerk te Batavia heeft laten doopen. De schrijver zegt hiervan: ‘Deze heiligschennis is misschien de meest gewetenlooze daad van zijn ergerlijk leven geweest.’

Mij dunkt deze uitspraak, zelfs van katholiek standpunt bezien, buitensporig. Weet de schrijver, wat of er omging bij den 21-jarigen verliefden dweper, toen hij den beslissenden stap deed? Wat hij *op dat oogenblik* geloofde of niet geloofde? En indien al, op dien 28en Augustus 1841, zijn katholiek geloof niet volkomen rechtzinnig was, indien er, gelijk de schrijver reden heeft om te onderstellen, het geloof aan de erfzonde aan ontbrak, moet dan de beschuldiging van heiligschennis niet veeleer den priester treffen die den knaap, des ondanks, of zonder zich op dit punt te vergewissen, in den schoot der moederkerk opnam? Evenmin kan de heer Van Hoogstraten het Dekker vergeven dat deze, wanneer zijn broer Jan, Tine en de kinderen ondersteunende, aan die ondersteuning de vraag naar Tine's geloof verbindt, zich daarover verontwaardigd toont en voor Tine *zijn* geloofsbelijdenis op het papier stelt. Dat die belijdenis niet naar den zin is van den Roomschen priester en dat deze daartegenover zijne eigene verklaring stelt van Gods werking ten opzichte van de natuur, niets begrijpelijker. Maar onbegrijpelijk is het mij, dat een wetenschappelijk man als deze schrijver Multatuli's geloof, gelijk hij het in een brief aan zijne vrouw trachtte te formuleeren, ten slotte niet anders weet te bestempelen dan met de woorden ‘walglijke onzin.’

Kenschetsend dunkt het mij voor het oordeel over Multatuli van die zijde, dat noch pastoor Jonckbloet, noch pastoor Van Hoogstraten toonen iets te voelen voor het frissche, jonge en, vooral ook in verband met de latere lotgevallen van Douwes Dekker en Tine, zoo innig roerende van die heerlijke brieven uit hun jongen tijd, opgenomen in den bundel ‘Eerste periode. Tot 1846’. Dat geheel dit gedeelte van Dekker's gemoedsleven voor hen een gesloten boek schijnt gebleven, is, dunkt mij, weinig geschikt om het gezag van hun kritiek te verhoogen.

Trouwens uit het geheele geschrift van den heer Van Hoogstraten spreekt een voorname koelheid, een totale afwezigheid van elke

poging om iets van Dekker's gemoedsbestaan te begrijpen. Multatuli's overgroote prikkelbaarheid, zijn ijdelheid, zijn dorst naar grootheid, waarvan Dr. Swart Abrahamsz, die voor den kunstenaar in hem weinig voelde en die hem als letterkundige beneden Jacob van Lennep durfde stellen, een verklaring zocht in Dekker's neurasthenie, worden door den schrijver van *Studiën en Kritieken* zonder verklaring - of het moest deze zijn, dat hij het ‘verheffend en veredelend licht der godsdienst’ (lees van den katholieken godsdienst) miste - uit de hoogte beoordeeld, en in de scherpste bewoordingen meedoogenloos veroordeeld.

Is dit van het standpunt van den katholieken priester verklaarbaar, dan blijft toch de vraag, wat den heer Van Hoogstraten mag bewogen hebben zooveel bladzijden schrifts te wijden - er zijn er nu reeds 128 en de schrijver schijnt nog vooreerst niet uitgepraat - aan een kettersch schrijver, met wien hij geen enkel punt van overeenstemming hebben kan en die, op grond reeds van zijn ongeloovige wereldbeschouwing, in zijne oogen geen goed doen kan. Van Hoogstraten's boetrede tegen Douwes Dekker zal niemand een helderder inzicht geven in het karakter van den schrijver van *Max Havelaar*, en zijn preek is een preek voor bekeerden.

Voor wie minder veraf staan van Multatuli's wereldbeschouwing, voor wie, ook zonder zijne denkbeelden te deelen, breed genoeg van blik zijn, om ook het goede in den tegenstander te kunnen waardeeren, blijft er in al wat uit zijn pen vloeide zooveel belangrijks, zooveel pittigs en prikkelends, dat elk nieuw deel van de Brieven de bestudeering overwaard is.

Niet dat het aan stof tot ergernis en aan teleurstelling zou ontbreken. De groote fouten die Multatuli aankleefden - zijn ijdelheid kan wel als de moeder van haast alle andere beschouwd worden -, liggen in de verschillende bundels Brieven open en bloot; men heeft ze maar voor 't grijpen; en door sommige uitingen en bekentenissen op zekere wijze te groepeeren, door er een zeker licht op te doen vallen, zoodat bepaalde zaken een buitengewoon relief krijgen en andere onzichtbaar blijven, kan een handig scribent, met de Brieven tot grondslag, een beeld van Multatuli ontwerpen, dat hem hetzij als een volleerd huichelaar, hetzij als een harteloos wezen, hetzij als een combinatie van beide, aan aller verachting prijs geeft. In plaats van de twee regels schrift, die nòg soms voldoende

geacht worden om iemand te veroordeelen, heeft men er hier duizend.

Heeft men er wel eens over nagedacht wat er voor den dag zou komen, wanneer ieder onzer eens.... noem het even openhartig, even zenuwachtig gejaagd of even ijdel, met even groote behoefte om zich uit te spreken als Multatuli, al zijn intiemste gedachten, zijn geheimste aanvechtingen, zijn kleine en groote hartstochten, zijn indrukken, op het moment zelf dat zij bij hem opkomen - zonder zich rekenschap te geven van den indruk hierdoor op anderen, op het publiek, op het nageslacht te maken - open en bloot leî? Zou dat altijd zooveel nobeler, zooveel onbaatzuchtiger, zooveel fijner gevoeld wezen dan dat wat thans in sommige van Multatuli's Brieven veler ergernis wekt?

Multatuli miste vaak alle zelfbeheersching. En zoo vinden wij, in vroegere en latere bundels, in de brieven aan Tine, aan de goede, onzelfzuchtige Tine, al de driftige uitvallen, de ondoordachte kleine jaloerschheden en onverdiende verwijten van een overprikkeld gemoed, zóo bij hem opgekomen en zóo op het papier geworpen, maar om er op te blijven en, voor goed bewaard, dienst te doen als zoovele punten van beschuldiging tegen den man, die zich op die wijze dorst te buiten te gaan.

In dezen nieuwen bundel komen ook van die uitvallen voor, o.a. die aan het adres van de zoogenaamde Multatuli-Commissie, over wier wijze van optreden Dekker meende reden tot klagen te hebben. Het was in den tijd, de laatste maanden van 1870, waarin hij, tengevolge van allerlei omstandigheden: geldzorgen, daarmede in verband staande ongesteldheid, het vertrek van Tine en de kinderen naar Italië en de daaraan voorafgegane huiselijke voorvallen (waarop ik bij de bespreking van Tine's Brieven reeds zinspeelde[1)], in een buitengewoon overspannen toestand verkeerde.

De uitgeefster der Brieven deelt, met tal van documenten, de geheele geschiedenis van hetgeen er tusschen Multatuli en de Commissie is voorgevallen mede. Wie lust heeft kan dit dus in alle bijzonderheden nagaan en er zijn conclusie uit trekken. Mijn indruk is dat de Commissie wellicht den schijn op zich heeft geladen, wat al te ‘vaderlijk’ op te willen treden tegenover den genialen kunstenaar, maar dat alleen de overgroote gevoeligheid van Douwes Dekker hem aanstoot heeft doen nemen aan zekere

1) *De Gids* van Mei jl. blz. 390.

vormen en aan enkele uitdrukkingen, en hem belet heeft te erkennen wat er, ter aanzien van hem en zijne vrouw en kinderen, goed bedoelds en edelmoedigs was in het optreden van de vier heeren.

Arme Dekker! hij zelf heeft het meest geleden van die prikkelbaarheid, die hem herhaaldelijk met wie hem het liefst waren en 't het best met hem voor hadden in botsing bracht. In een brief van 27 Juli 1872 aan zijn uitgever Funke, met wien hij van 1871 tot in 1885, het jaar van Funke's dood, op den aangenaamsten voet verkeerde, liet hij zich over die prikkelbaarheid (Funke had pas eenige dagen bij Dekker te Wiesbaden gelogeerd) aldus uit:

> '...Vergeef mijn driftigheden. Ze zijn een gevolg van veel leed. Wondeplekken zijn prikkelbaar. 't Gebeurt vaak dat ik smart voel op plaatsen die 'n ander als gezond aanziet. Mijn leven is zoo vol! De punten van aanraking zijn zoo talrijk! Primitief ben ik zacht - m'n moeder zei 't altijd - en juist daarom... ge weet de rest.
> Ook in m'n schrijverij lijdt niemand zooveel van m'n scherpte als ik zelf. Ik wou niets liever dan alles goedig opnemen. Maar als dat dan altijd beantwoord wordt met... etc.'

Dit nieuwe zeer omvangrijke en in vele opzichten bijzonder beangrijke deel der Brieven omvat hoofdzakelijk den tijd van Multatuli's tijdelijk verblijf te Mainz, waar aan de *Millioenenstudies* en den 3den bundel der *Ideeën* gewerkt werd, later, toen de oorlogsomstandigheden hem er toe dwongen, gevolgd door een verblijf van eenige maanden op een uur afstand van die stad, en den eersten tijd van zijn verblijf te Wiesbaden van 1 November 1870 af. Te Wiesbaden werd *Vorstenschool*, waarmede de 4e bundel opent, en verder die geheele 4e bundel voltooid en, in Januari 1873, de 5e bundel begonnen.

Er werd dus in die jaren door Multatuli hard gewerkt. Reeds aanstonds te Mainz voor het dagblad 'Het Noorden' waarin het begin der *Millioenenstudiën* werd opgenomen, en voor Van Helden die toen de uitgever der *Ideeën* was. De overspannen toestand, waarop ik boven doelde, uitte zich onder meer in een buitengewone werkkracht en als gevolg daarvan, in een sporadisch vernieuwd vertrouwen op de toekomst. ''t Is of ik 'n verschijning mijner fancy heb gehad,' schrijft hij in Juni 1870 aan Mej. Hamminck

Schepel. Ze doet me werken, werken... ik ben er verbaasd over, ik kan de hand niet gauw genoeg bewegen.

'Nazien en corrigeeren is afmattender. Maar al sliep je op een bank in 't park 's nachts, denk dat het 't laatste bedrijf is van zulke ellende. Daar zal mijn fancy voor zorgen. Ze is veel rijker nog dan ik wist.'

Maar uit diezelfde brieven spreekt telkens bittere ergernis over het heimelijk vertrek van Tine naar Italië. 'Ja, schrijf aan Tine. Niet te kras. Ik ben woedend, maar... ik durf de kinderen niet vervreemden, daarom kan *ik* niet schrijven.' En in een later op den dag geschreven slot van dienzelfden brief: 'Ik heb me niet kunnen weerhouden een bitteren brief aan Tine te schrijven.'

De voorspelling uit Tine's brief aan Mevr. Omboni: '*après il m' en remerciera*', was dus nog niet vervuld, en zij zou ook, althans tijdens Tine's leven, niet vervuld worden. Uit de laatste in dezen bundel voorkomende brieven aan Vosmaer blijkt dat de tijding van Tine's dood, den 13^{en} September 1874, Dekker hevig geschokt heeft, en dat het uitblijven van nadere bijzonderheden hem, geruimen tijd, in buitengewone spanning hield; maar ook dat hij de ergernis over Tine's vertrek naar Italië, buiten hem om, nog steeds niet van zich gezet heeft. Wie zal echter uitmaken hoeveel onbewust zelfverwijt er in Multatuli's ergernis en bitterheid school!

In de brieven van 1872 aan Funke wordt telkens over *Vorstenschool* gesproken. In een brief van 20 Februari heet het o.a.: 'Ge vraagt of dat wat opschiet? Gut, als 't opschiet is 't af ook... De zaak is dat die Vorstenschool, gelijk al 't andere wat ik in, en vóór 1870 in 't hoofd had, door 'n troep ellendelingen was uitgeblazen... Maar ik weet hoe dat gaat. Op eenmaal zal 't goed worden. Wees niet ongerust. Ik ben op den goeden weg, en zal volhouden.' Multatuli verwacht dat het zwijgsysteem, dat de periodieke pers op zijn anderen arbeid toepaste, door dit drama zal gebroken worden. Hij verwacht dat *Vorstenschool* opgang zal maken, maar vreest tegelijkertijd, dat het slot zal wezen: 'dat men zweert bij Havelaar en Vorstenschool, en juist die dingen gebruikt om de rest in den ban te doen.' (29 Maart 1872.)

Over den Koning uit zijn drama schrijft hij aan Funke: 'De charge van een koning in Vorstenschool is minder groot dan ze schijnt, en dan ik zelf wist. Op 'n audientie heeft Willem II den ouden dominé Broes bezig gehouden met chacots, en ze opgezet

om de opinie van den goeien man te vragen. Maar dat vernam ik eerst nà 't schrijven van die acte, en juist naar aanleiding van de kwestie over de maat van charge. Toch erken ik dat er in die gekheid van Willem II bonhomie lag. En dat is er ook in George.' In een lateren brief aan mij (van 2 Nov. '74) spreekt Multatuli over de bezwaren, die aan een opvoering van *Vorstenschool* in den weg staan. Hij heeft vernomen: 'dat de zaak bezwaarlijk gaan zou, omdat... men zoo aan Willem III gehecht was.' En dan vervolgt hij: 'Altijd dus dat kleinstädtisch zoeken naar origineelen die voor den dichtersezel zouden gezeten hebben! Ik weet niets van onzen koning, en heb 'n hekel aan chronique scandaleuse. Maar zij die zich obstineeren hèm te zien in mijn George, zijn boosaardige vereerders van Z.M. Mij dunkt dat-i meer reden heeft verstoord te zijn op dezulken, dan op mij.'

En dan komen, dank zij het initiatief van de heeren Le Gras, van Zuijlen en Haspels, in Maart 1875, de eerste vertooningen van *Vorstenschool*. Het stuk had dadelijk bij het publiek een onbetwist succes, al bedierf Mina Kruseman door haar holle declamatie de rol van de Koningin. Voor Multatuli die zich door Mej. Kruseman zoo had laten inpalmen, dat hij in zijn enthousiasme in een brief aan Vosmaer haar ''n stuk cristal' noemt, was de wijze waarop zij, zonder zich aan zijn wenken te storen, de Koningin speelde een groote teleurstelling. Reeds den dag na de 'première', die te Utrecht plaats had, schrijft hij: 'Ik kan 't vermoorden van m'n Louise niet langer aanzien.'

De latere opvoeringen van *Vorstenschool* met Mevr. Beersmans in de rol van koningin Louise waren de aanleiding tot dien kostelijken, aan mij gerichten brief van 26 December 1875, die in dezen bundel niet minder dan dertig bladzijden beslaat, en waarin hij, van het spel van Mevr. Beersmans op de 'beschaving' van juffrouw Kruseman en van daar op de opleiding van den tooneelspeler komende, in een betoog, dat, knetterend van geest en vernuft, naast de beste bladzijden uit de *Ideën* gesteld kan worden, zijne bezwaren tegen de tooneelschool ontwikkelt.

Interessant is nog uit de brieven aan Funke Multatuli's verdediging van de bekende grafschriften op Thorbecke, die hij hem voor den vierden Bundel *Ideën* gezonden had, maar waarover Funke zeer ongunstig oordeelde. ''t Is me om dien Th. niet te doen' - schrijft hij - 'maar om den geest die hem tot uithangbord

koos.... 't Is me niet om Thorbecke te doen (dien ik niet haat, dat heb je mis!) Ik tast in hem het parlementair leugenstelsel aan'...

Men moet in deze brieven, aan Funke, aan Vosmaer, aan mij en aan allen, voor wie Dekker genegenheid had opgevat, de talrijke trekjes van hartelijkheid, van vriendschappelijke oplettendheid, van fijn gevoel hebben opgemerkt, om te begrijpen dat zij die hem van die zijde leerden kennen, zonder daarom voor zijne groote gebreken het oog te sluiten, zonder zijn gedrag tegenover Tine te verdedigen, niet met die ijskoude voornaamheid over hem oordeelen kunnen, waarmede Dekker's tegenstanders voortgaan hem te behandelen. Niet met die ijskoude voornaamheid, noch met dat partipris. Of is het geen parti-pris wanneer men, zooals nog kort geleden geschiedde[1)], den schepper van den *Havelaar* (een daad!), van *Vorstenschool* (een daad!), wanneer men een werker als de schrijver van *Millioenenstudiën* en van de zeven deelen *Ideën* signaleeren durft als een man die niet anders kon dan phantaseeren en praten, als een lijder aan 'phantasiekramp en daad-paralyse?'

Wanneer ik mij geplaatst zie tegenover een leven als dat van Eduard Douwes Dekker, een leven waarover het zoo gemakkelijk valt, uit de hoogte den staf te breken, maar waarin vooral voor wie het wat van naderbij beziet nog zoo veel onopgehelderd blijft, dan komen mij de woorden van den ouden koning Arkel uit *Pelléas et Mélisande* voor den geest:

'Je suis très vieux et cependant je n'ai pas encore vu clair, un instant, en moi-même; comment voulez-vous que je juge ce que d'autres ont fait... Cela peut nous paraître étrange, parce que nous ne voyons jamais que l'envers des destinées...'

Misschien behoeft men niet te wachten tot men zoo oud is als de koning van Allemonde, om in zijn oordeel over de beweegredenen van der menschen daden iets van diens zachtmoedigheid en voorzichtigheid te leggen.

1) Dr. Th. Swart Abrahamsz in *De Tijdspiegel* van Mei 1895.

Muzikaal overzicht.

Bremen, 17^{en} Juni 1895.

'*Also aus Bremen*!' - Deze in de muzikale wereld beroemde uitroep van Franz Benda komt wellicht dezen of genen in de gedachten, wanneer hij ziet, waar het overzicht ditmaal gehouden is.[1)]

Ja, uit Bremen. Het is eene plaats, die in muzikaal opzicht niet dikwijls wordt genoemd. Wel heeft Bremen een stadsschouwburg met opera, een zangkoor, een conservatorium, kamermuziek enz., maar toch heeft geen dezer instellingen eene zoo groote vermaardheid kunnen verkrijgen als de Bremer tabak of als de door Wilhelm Hauff vereeuwigde Rathhauskeller.

De reden, dat Bremen ditmaal bijzonder genoemd moet worden in een muzikaal overzicht, ligt hierin, dat er in deze en de vorige maand in den stadsschouwburg een muzikaal-dramatisch werk van wijlen Anton Rubinstein: de 'geestelijke opera' *Christus*, is opgevoerd, waarvan gisteren de veertiende en laatste voorstelling plaats had.

1) Franz Benda, concertmeester bij de kapel van Frederik den Groote, was eens bij zijn collega Rust in Dessau te gast, die hem vorstelijk onthaalde en hem aan het déjeuner o.a. een keurigen wijn voorzette. Op Benda's vraag, waar zijn gastheer dien wijn vandaan had, antwoordde deze: 'uit Bremen.' Na tafel maakten beide vrienden eene wandeling. Rust toonde zijn gast de natuurschoonheden van Dessau en sprak bovendien veel over de kunst, over zijn eigen leven en streven enz. Maar Benda, die *distrait* was, hoorde niets van al die verhalen. Op eens tot bezinning komende, bemerkte hij, dat hij niets onthouden had van hetgeen Rust hem had verteld. Ja toch! Waarover had hij ook weêr met hem gesproken? O ja, over wijn. 'Also aus Bremen!' viel hij plotseling zijn verbaasden gastheer in de rede.

Een dramatisch werk van Rubinstein veertien maal achter elkander vertoond! Dit reeds is op zichzelf een zoo merkwaardig feit, dat het wenschelijk is, er de reden van na te gaan.

Rubinstein toch heeft als componist lang niet het succes gehad, hetwelk hem als pianist is ten deel gevallen, en vooral op het gebied der dramatische muziek, waarop hij zich zoo gaarne bewoog, had hij weinig geluk. Met uitzondering van *Der Dämon*, die alleen in Rusland opgang maakte, heeft geen zijner vele opera's zich op het tooneel staande kunnen houden. Maar het geringe succes zijner dramatische werken ontmoedigde hem niet. De lauweren van Miltiades roofden Themistocles den slaap. Evenzoo lieten de Wagnervoorstellingen in het 'Festspielhaus' te Bayreuth Rubinstein niet met rust. Ook hij wilde een eigen schouwburg hebben, waarin de werken van een nieuwe door hem uitgevonden kunstsoort, de 'geestelijke opera', zouden worden uitgevoerd.

Zie hier Rubinstein's denkbeeld:

Hij ging uit van het *Oratorium*, eene kunstsoort, die steeds protest bij hem uitlokte. De meest bekende meesterwerken op dat gebied hadden hem, niet bij de studie maar bij het aanhooren der uitvoeringen, steeds koud gelaten, ja dikwerf zelfs ontstemd. De stijfheid der vormen - zoowel wat muziek als wat tekst betreft - kwamen hem voor, immer in tegenspraak te zijn met het hoog dramatische der onderwerpen, en onwillekeurig kwam de gedachte bij hem op, ja gevoelde hij, dat alles wat hij van concert-oratoria gehoord en bestudeerd had, veel verhevener, pakkender en meer aan de waarheid getrouw zou zijn, wanneer het op het tooneel vertoond werd. Natuurlijk zou, wat den tekst aangaat, de dramatische vorm in de plaats van den epischen vorm moeten treden.

Rubinstein is het niet eens met hen, die meenen dat bijbelsche onderwerpen, met het oog op het gewijde daarvan, niet voor het tooneel passen. Men geeft daardoor - zegt hij - aan het theater een *testimonium paupertatis*, een bewijs van minachting, terwijl toch juist het theater dienstbaar moet gemaakt worden aan alles wat strekken kan om den mensch te veredelen. Hij beroept er zich daarbij op, dat de behoefte om gewijde onderwerpen op het tooneel vertoond te zien, van oudsher altijd zeer levendig is geweest, zooals de Mysteriën der middeleeuwen en de groote aantrekkingskracht, welke de Passiespelen te Oberammergau, niettegenstaande de daaraan verbonden meer dan naiëve muziek, steeds uitoefenen, kunnen getuigen.

Intusschen erkende Rubinstein, dat de opvatting, als zou het eene ontwijding van die bijbelsche onderwerpen zijn, wanneer men ze op het tooneel brengt, nog zoo algemeen is, dat men daarmede in elk geval rekening moet houden, en in verband daarmede vatte hij daarom het plan op, eene bijzondere kunstsoort te scheppen en de daartoe behoorende werken in een opzettelijk daarvoor te bouwen theater te doen opvoeren, indiervoege dat in chronologische volgorde de meest treffende gedeelten van het Oude en het Nieuwe Testament worden uitgevoerd, op eene wijze die aan de hoogste eischen der kunst voldoet. Aan die kunstsoort wilde hij den naam van ‘geestelijke opera,’ aan het theater dien van ‘geestelijk theater’ geven. Naast het ‘schitterend paleis’, waarin de wereldlijke opera woont, moest voor de geestelijke opera eene ‘kerk’ der kunst gesticht worden. Het bestaan van zulk een geestelijk theater naast het wereldlijke in elke stad van eenige beteekenis kwam hem niet alleen mogelijk maar ook noodzakelijk voor, daar toch overal uitvoeringen van oratoria aan de orde van den dag zijn. Zij behoeven slechts uit de concertzaal naar het tooneel overgeplant te worden. Zelf heeft hij dan ook zijn in de gedachte aan dramatische opvoering gecomponeerd werk *Das verlorene Paradies* eerst als oratorium uitgegeven doch later, door zijn nooit opgegeven idee daartoe aangezet, veranderd en het ‘geestelijke opera’ genoemd. Evenzoo deed hij met zijn *Thurmbau zu Babel*, en daar hij de hoop niet opgaf, zijn plan vroeger of later eenmaal verwezenlijkt te zien, schreef hij ook zijn *Kaïn und Abel, Moses, Das Hohe Lied* en *Christus* op dezelfde wijze. Mocht het plan tot stand komen, dan zou in de meesterwerken der klassieken reeds voor langen tijd genoegzaam en rijk materiaal voorhanden zijn, ofschoon hij het wenschelijk zou vinden dat de tegenwoordige componisten zich evenzeer op deze kunstsoort toelegden en het materiaal verrijkten. Rubinstein denkt aan tooneelopvoeringen van oratoria van Bach, Händel, Mendelssohn, en andere klassieken, maar ook tevens aan die van voorhanden opera's met bijbelschen tekst. Van dezen kwam hem echter wellicht alleen Méhul's *Joseph* passend voor als geestelijke opera; de overige niet, omdat de muzikale wijze van uitdrukking daarin eene te wereldlijke is en de onderwerpen daarin op eene wijze behandeld zijn, die met de manieren der wereldlijke opera te veel overeenkomt, bijv. door de daarin voorkomende liefde-scènes, die in de Heilige Schrift bij die onderwerpen niet aangegeven zijn. Toch behoeven zulke scènes,

volgens Rubinstein, niet uitgesloten te worden; alleen mogen zij niet verzonnen worden doch moeten in de stof, die tot geestelijke opera bewerkt wordt, voorhanden zijn, bijv. *Judith* en *Holofernes, Simson* en *Dalila, het Hooge Lied*, e.a. Zelfs *Ballet*, voor zoover het in de bijbelsche stof is aangegeven, kan toegelaten worden. Zeer naïef voegt hij er bij, dat dit echter niet mag overeenkomen met de moderne balletvormen, als wals, polka enz. en eene oriëntalische kleur moet hebben.

De verwezenlijking van zijn plan heeft Rubinstein niet mogen beleven. Hij stierf den 20sten November 1894. De dood trof hem te midden der voorbereidingen voor de eerste opvoering van zijn *Christus* te Bremen, bij welke gelegenheid hij gehoopt had zelf zijn werk te dirigeeren. Jaren lang hadden de meester en zijne vrienden pogingen in het werk gesteld om zijne geestelijke opera's dramatisch te doen uitvoeren doch telkens stuitte men af op moeilijkheden, aan den aard en den omvang van het plan verbonden, en ook op de omstandigheid dat de meester bleef vasthouden aan zijn beginsel, dat die werken in een opzettelijk daarvoor gesticht gebouw behoorden uitgevoerd te worden. Dat hij ten slotte toch tot concessie is overgegaan en heeft toegestemd, dat het werk in een gewonen schouwburg werd opgevoerd, was voornamelijk het gevolg van het hevig verlangen om in werkelijkheid te zien wat hem als ideaal zoolang had voorgezweefd. Gaf hij zoodoende zijn ‘eigen kunsttempel’ prijs, zoo bedong hij echter dat de opvoering in elk geval niet als gewone theatervoorstelling mocht behandeld worden en zij niet anders mocht geschieden dan in een tijd, welke buiten het gewone theaterbezoek valt.

Tengevolge van deze concessie kwam men de zaak een stap nader. In het begin van het jaar 1894 hield men zich op drie verschillende plaatsen van Duitschland met plannen bezig. In Breslau trad de Directeur van den Stadsschouwburg aldaar, Dr. Theodor Loewe, met den componist in onderhandeling over de opvoering van zijne wereldlijke en geestelijke opera's. In Dresden wilde men een eigen, zij het ook tijdelijk theater voor het doel oprichten, maar van dat plan zag men voorloopig af, toen men vernam, dat door de bemoeiingen van kunstvrienden te Bremen in die plaats spoediger de uitvoering van een der geestelijke opera's mogelijk was. Door tusschenkomst van Rubinstein hadden namelijk zijne vereerders in Bremen zich met Dr. Loewe in betrekking gesteld en in April van het jaar 1894 werd in die stad eene conferentie gehouden,

waarin besloten werd, de eerste opvoering van een der geestelijke opera's in den Stadsschouwburg aldaar te doen plaats hebben na afloop van het gewone theaterseizoen. Men koos de *Christus* omdat Rubinstein dit werk als zijn hoofdwerk beschouwde en van eene opvoering daarvan de meeste verwachtingen had.

In dit werk, waarvan de tekst door Dr. Heinrich Bulthaupt, Stedelijk Bibliothecaris in Bremen, geschreven is, in passende en meestal zich geheel aan het woord der Heilige Schrift aansluitende taal, wordt het leven van Jezus in zeven handelingen, of liever tafereelen, voorgesteld, waarvan één (de vijfde) nog door eene verandering van decoratie in tweeën gesplitst is. Een Proloog gaat vooraf, een Epiloog sluit het werk. De proloog geeft ons de Kerstnacht te aanschouwen en scheidt daardoor dit gedeelte te recht van het overige af, daar tusschen de geboorte van den Heiland en zijn optreden als leeraar, aan welk tijdstip de volgende tafereelen aanknoopen, een tijdvak van 30 jaren ligt.

Als na eene instrumentale inleiding het tooneelgordijn geopend wordt (op de wijze als in Bayreuth), aanschouwt men een vrij veld, waar herders de nachtwake houden over hunne kudden. Het is nacht. Op den achtergrond ziet men de laatste huizen van Bethlehem en geheel achteraan, iets hooger, een hut in den vorm van een tent, waarboven een heldere ster schittert. De herders heffen een gezang aan, op het einde waarvan de klank van harpen een hemelsch verschijnsel aankondigt. De hemel opent zich en in een stralenkrans en omgeven door hemelsche heerscharen verschijnt een engel des Heeren, die de geboorte van den Zaligmaker verkondigt. Het koor der heerscharen heft daarna den lofzang: ‘Eere zij God in den hooge, vrede op aarde enz.’ aan, waarna de verschijning langzaam verdwijnt en de drie Koningen - een Moorsche, een uit het Noorden en een Indische - ieder met gevolg optreden. Dan begint weder een gezang der herders, eindigende met de woorden: ‘Sehet dort schlummert der Heiland der Welt!’ waarbij zij op de hut in den achtergrond wijzen. De hut wordt geopend en men aanschouwt het kind Jezus in de kribbe, Maria en Jozef. De Koningen naderen de hut en knielen neder. Ook het gevolg en de herders werpen zich ter aarde en allen vereenigen zich in een koor van aanbidding, waartusschen zich het Halleluja van de thans onzichtbare engelen mengt en waarmede de proloog sluit.

Hierna begint de reeks der eigenlijke handelingen. Het eerste

tafereel stelt voor de bekoring van Christus door Satan in de woestijn, den strijd van het goede met het booze, de zegepraal over de verleiding, zooals dit bij den Evangelist (Lucas IV, 1 - 13) beschreven is. Jezus, op een rots staande, voert strijd met zichzelven. ‘Heer, mijn God, - zegt hij - waartoe hebt gij mij, zwakke, bestemd? Zonder wensch ging ik stil mijn weg.’ Maar dan volgt berusting:

> Ich will dich verklären auf Erden,
> Vollenden das Werk,
> Dass Du mir beschieden,
> Bis in den Tod.

Achter hem stijgt Satan uit den grond op, eene geheel in het zwart gehulde gedaante met zwarte draak-vleugelen. In eene schitterende phantasmagorie toont de verleider den Heiland tot in de verste verte steden en burchten, van goud stralende kasteelen en weelderige tuinen, en zegt: Dat alles is het Uwe, wanneer gij voor mij nederknielt en mij aanbidt. Maar Christus antwoordt: ‘God woont niet in huizen door menschen gemaakt. Ga terug, Satan, in de duisternis. God is de Heer, God alleen.’ Satan verdwijnt en met hem het tooverbeeld. De Heiland valt in gebed op de knieën; een stralenkrans omgeeft hem, en onder zachte tonen der muziek wordt door het dichtvallen van het tooneelgordijn het beeld aan het oog onttrokken.

Het tweede tafereel verplaatst ons in een vriendelijk oord aan den oever van de Jordaan. Johannes de Dooper staat op den achtergrond, omringd van het volk, waaronder Johannes, Jacobus en Simon Petrus. Hij vermaant hen om boete te doen, want de uitverkorene des Heeren is gekomen. Hij, Johannes, is slechts de voorlooper. Hem volgt een die machtiger is, en wiens schoenriemen hij niet waardig is te ontbinden. Christus verschijnt. Johannes de Dooper buigt voor hem de knie en verlangt de wijding van hem te ontvangen, doch hij berust in het woord van den Heiland, die zegt: ‘doop Gij mij, in naam des Heeren, met het water der boetvaardigheid’, en volbrengt de gewijde handeling, terwijl hij een gezang aanheft, beginnende met de woorden:

> Heilige Stunde, heiliger Ort!
> Mit dem Wasser der Busse netz' ich den Reineu,

waarbij Petrus, Jacobus, Johannes en het koor zich aansluiten. Eene duif daalt uit den hemel en blijft boven het hoofd van Christus zweven. Een onzichtbaar koor van engelen zingt daarbij:

So spricht der Herr:
Das ist mein lieber Sohn,
An dem ich Wohlgefallen habe.
Amen!

waarna met eene herhaling van het vorige koor het tafereel eindigt.

Het daarop volgende tafereel is uitgebreider. Het bevat de bergpredikatie, de spijziging van het volk (de vermenigvuldiging der brooden). Maria Magdalena vóór den Heer, de opwekking van den dooden jongeling en het vertrek van Jezus om zijn intocht in Jeruzalem te doen. Bij het openen van het gordijn ontwaart men den Heiland, omgeven van zijne discipelen op een berg predikende. Het volk heeft zich in groepen om den meester nedergezet, die rechtop staat, met uitgestrekten arm, als had hij zoo even eene rede geëindigd. Een koor schildert den indruk, dien de woorden van den meester op de menigte gemaakt hebben. Jezus vervolgt zijne prediking: ‘Zalig zijn de zuiveren van harte, want zij zullen God zien,’ waarbij het koor telkens fluistert: ‘Zalig, zalig!’ - Na de woorden van Jezus:

Alles, alles was ihr bedürfet,
Hült euch die Himmlische Gnade bereit,

komt er beweging onder het volk. De brandende zon, die de tong verdroogt, doet aan de menigte het gemis aan spijs en drank gevoelen. Zij begint te morren en steeds dringender en dreigender worden de beden om voedsel. Kalm spreekt Jezus een gebed over den broodkorf uit en het wonder van de vermenigvuldiging der brooden is volbracht. Groot gejuich van de menigte, doch Jezus zegt:

O du kleingläubig Geschlecht! -
Ich bin das Brot, vom Himmel gekommen,
Wer mich hört,
Den hungert und durstet nicht mehr.

Met een lofzang van het volk sluit dit gedeelte. - Dan treedt

Maria Magdalena op. Zij dringt door de menigte en zinkt in diepe aandoening voor de voeten van Jezus neder. ‘Wat wil zij - zeggen zijne leerlingen - laat haar weggaan!’ - ‘Zij is strafschuldig - zegt het volk -; zij is eene overspeelster!’ - Hierop volgt de aandoenlijke handeling, waarbij Christus tegen de beschuldigers het onverwachte oordeel uitspreekt, dat hunne schuldbewuste gemoederen met onwederstaanbare kracht treft, en hij tegenover de schaamte en het berouw der zondares goedertierenheid en ontferming betoont. ‘Heer, - zeggen de discipelen beschaamd - leer ons geduld, leer ons de schuld van anderen vergeven’. - Maria Magdalena stamelt: ‘Heiland - Messias - Verlosser’ en, geen woord meer kunnende uitbrengen, bedekt zij de voeten van den Heiland met kussen en gaat dan met wankelende schreden heen, de oogen op Hem gericht houdende.

Treurtonen doen zich achter de schermen hooren, afgewisseld door de klachten eener vrouw. Een lijkstoet verschijnt op het tooneel; het is het lijk van den zoon der weduwe van Naïm, dat door zijne kameraden grafwaarts wordt gedragen. De moeder loopt naast de baar. Een klaaggezang wordt aangeheven en daarna volgt de opwekking van den jongeling uit den dood. De moeder zegt tot haar in het leven teruggekeerden zoon, op Jezus wijzende:

> Sieh - sieh her!
> Dieser Fels ist des Höchsten Thron,
> Wahrlich, Herr, du bist Gottes Sohn.
> Bete, Kind, bete!

Moeder en zoon knielen neder, doch Jezus richt hen op, zeggende: ‘Bidt tot Hem, die mij gezonden heeft. Leven en dood zijn in Zijne hand.’ Zij geven dan aan hunne gewaarwordingen lucht in een lof- en danklied en alles vereenigt zich tot een algemeenen jubel, die nog vermeerdert wanneer de weduwe aan een meisje uit het volk een speeltuig uit de hand neemt en met de woorden:

> Zimbeln und Harfen, kommet zuhauf,
> Zion, nimm deinen König auf,

een lofzang aanheft, waarmede van lieverlede allen instemmen, en die ten slotte eene koninklijke huldiging wordt. Telkens naderen

nieuwe scharen: kinderen met palmen, jonkvrouwen met speeltuigen; de menigte spreidt hare kleederen op den weg uit. Een oogenblik verstomt de jubel: Jezus voert korten strijd met zichzelven en zucht: ‘Moet ik het volbrengen; is het Uw wil, Vader?’ Dan echter zegt hij vastberaden: ‘Zion, ik kom tot U!’ De jubel breekt opnieuw los en een schitterend slotkoor kroont deze levendige scène, aan het einde waarvan men Jezus, omringd door het juichende volk, op eene ezelin ziet wegrijden.

In het vierde tafereel heeft de dichter van den tekst twee gebeurtenissen uit het leven van Jezus op bekwame en dramatisch pakkende wijze bijeengebracht, namelijk de verdrijving der handelaars en wisselaars uit den tempel en het verraad van Judas, beschreven in de woorden van den Evangelist: ‘En hij ging heen en sprak met de Hoogepriesters en de Hoofdmannen hoe hij den Heer aan hen zou overleveren, en zij kwamen overeen hem geld te geven.’ Door deze samenvoeging konden dichter en componist meer afwisseling aanbrengen en werd aan het eenigszins eentonige beeld der tempeluitdrijving eene interessante scène gekoppeld, die tegelijkertijd als voorbereiding tot het lijdenstijdperk van den Heiland kon dienen. - Eene instrumentale inleiding schildert de drukte der wisselaars, handelaars en koopers in het voorhof van den tempel te Jeruzalem, in het algemeen de levendigheid, die aan eene plaats, waar handel gedreven wordt, verbonden is. Als het tooneelgordijn geopend wordt, ziet men die drukte in werkelijkheid vóór zich en zij wordt nader geïllustreerd door een levendig koor van handelaars en koopers. Dit wordt afgewisseld door het optreden van den hoogepriester Caïphas met eene schaar van priesters en schriftgeleerden, alsmede door de juichtonen der volksmenigte, die de poort binnenstroomt onder aanheffing van den zegezang ‘Tochter Zion, nun jauchze du laut!’ Onder dit gezang verschijnt Christus, te midden van zijne leerlingen en door het volk met gejuich begroet. Hij betreedt de trappen van den tempel en verdrijft de kooplieden door geeselslagen uit het voorhof. Zijne discipelen volgen zijn voorbeeld, terwijl Caïphas en de priesters met ontzetting dit schouwspel aanzien. Nadat Jezus en zijne volgelingen vertrokken zijn en Caïphas en de priesters zich in den tempel teruggetrokken hebben, verschijnt Judas. Het is intusschen nacht geworden. In eene alleenspraak maakt hij ons met zijn snood plan bekend en treedt daarna den tempel binnen. Gedurende het

instrumentale naspel van deze scène blijft het tooneel ledig. Dan treden Caïphas en de priesters weder op en uit de woorden van den Hoogepriester: ‘Triumph! Im eigenen Herzen ersteht dem Verräther der Feind’ verneemt men, dat tusschen hen en Judas de zaak beklonken is. In een koor, begeleid door koperen blaasinstrumenten en pauken, uiten de priesters hunne blijdschap dat hunne zucht tot wraak bevredigd zal worden. Daartusschen klinken uit de verte harpgeluid en het ‘Hosanna’ van het jubelende volk, dat den Heiland vergezelt, en daarmede eindigt dit tafereel.

Het vijfde tafereel voert ons allereerst in het door de avondzon verlichte vertrek, waar Jezus en zijne discipelen het laatste Avondmaal zullen houden. Maria leunt tegen den stijl van de deur en ziet naar buiten. In eene alleenspraak geeft de moeder des Heeren uiting aan het gevoel van angst, dat haar beklemt, over hetgeen haar zoon nog te wachten staat, doch hetwelk zich oplost in een gevoel van moedertrots, dat zij uitdrukt in de woorden:

Du aber wandelst kaum noch hier,
Dein Geist ist entrückt, ich starre dir nach
Gebaunt, entzückt!
Wirst du sein, was das Herz mir sagt,
Ein König vor allem Volke?

Ja, du bist's, den die Welt erharrt,
David's Spross, der Erwählte des Herrn.

Zij ziet haar zoon naderen en met de woorden:

Dein Schreiten ist Sieg,
Dein Name ist Heil,
Ewige Freude der Deinen Theil!

verlaat zij langzaam, zich herhaaldelijk omkeerende en de handen zegenend opheffende, het vertrek.

Jezus en zijne twaalf discipelen treden daarna binnen, om het Avondmaal te houden. Voordat zij zich aan tafel zetten verschijnt Maria Magdalena, eene kruik met balsem dragende. Na een oogenblik aarzelens nadert zij den meester, knielt voor hem neder en stort den inhoud van de kruik over zijne voeten uit onder het stamelen der woorden: ‘Heer, Heer, o weerhoud mij niet.’ De

discipelen fluisteren onder elkander: ‘welk een dwaze handeling, welk een zondige verkwisting’ doch met zacht verwijt zegt Jezus tot hen: ‘O mijne kinderen, de armen hebt gij altijd bij u maar de zoon des menschen zal u verlaten’, en tot Magdalena zegt hij: ‘Deze droppels, die gij vergoten hebt, zal de Heer tellen’. Magdalena kust daarop de voeten van Jezus en verlaat, diep getroffen, met wankelende schreden het vertrek, terwijl de discipelen stamelen: ‘Gij zijt het licht, de weg, de waarheid des levens’. Daarop volgt de heilige handeling van het Avondmaal, eng aan den bijbeltekst aansluitende. Na de voorspelling van Jezus, dat een der aanwezigen hem verraden zal, wordt de handeling levendiger. Het koor der discipelen vraagt: ‘Heer, wie is het?’ - Zij zijn opgestaan en vormen verschillende groepen. Judas is, zonder dat de anderen het zien, zijn meester genaderd en vraagt: ‘Heer, ben ik het?’, waarop Jezus, na hem lang te hebben aangezien, antwoordt: ‘Vriend, wat ge doen wilt, doe dat spoedig’. Judas blijft een oogenblik besluiteloos en in zichtbaren strijd met zichzelven staan en snelt dan plotseling de deur uit. Met een koor en solo, waarbij Jezus zijne leerlingen vermaant naar de volkeren te gaan en van hem te getuigen, wordt deze scène besloten, waarna het tooneel verandert en wij verplaatst worden naar den tuin van Gethsemane. Men ziet muren en torens behoorende tot het paleis van den Hoogepriester. Het is avond; de stralen der ondergaande zon verspreiden zich over den tuin. Na eene korte instrumentale inleiding treedt Jezus op, vergezeld van Johannes, Jacobus en Petrus. Daarop volgt de geheele handeling van dit lijdensmoment, van het gebed af tot aan de gevangenneming. Als de menigte vertrokken is, blijft Judas alleen over. ‘Unseliger, was hast du gethan - zegt hij -. Wer bist du, Knecht, den Willen des Ewigen zu versuchen!’ Na vreeselijken strijd met zichzelven snelt hij naar het paleis des Hoogepriesters met den uitroep: ‘Oeffnet, oeffnet!’ - ‘Wer pocht so laut?’ vraagt de poortwachter. - Buiten zichzelven antwoordt hij:

> Judas, der den Heiland verrieth,
> Kommt zu den Seinen - gebt ihm Raum!

en onder een fortissimo van het orkest snelt hij de poort binnen.

Het zesde tafereel geeft ons een plein in Jeruzalem te zien, met het paleis van Pilatus en eene breede estrade daarvóór.

Verscheidene lage en sombere gebouwen (gevangenissen) op den achtergrond en daarboven de stad en de tempel. Weenende vrouwen (volgelingen van Christus) treden op en heffen een treurzang aan, waarmede het klaaggezang van Maria Magdalena zich vermengt. Dan kondigt een stormachtige beweging in het orkest de nadering van het oproerige volk aan. Met den uitroep: ‘Voort, voort, spaart hem niet, hij is des doods schuldig, hij heeft zich tot koning der Joden verheven’ stormt het volk (gemengd koor) het plein op, met de priesters en Pharizeërs aan de spits en Christus geketend in hun midden. Eenige priesters kloppen aan de deur van het paleis. Pilatus, door krijgsknechten omringd, verschijnt en treedt op de estrade. ‘Wat beteekent dit rumoer; wien geldt uwe woeste aanklacht?’ vraagt Pilatus. Een priester sleurt Jezus uit de menigte naar voren en zegt: ‘Zie hier het schuldige hoofd, dat God en den Caesar de kroon ontroofd heeft.’ ‘De vreeselijke plaag van het land,’ schreeuwt het volk dreigend daartusschen. Als het rumoer een oogenblik verstomt, wendt Pilatus zich tot Jezus en vraagt: ‘Zijt gij de Koning der Joden?’ - Jezus antwoordt met eenvoud: ‘Mijn rijk is niet van deze wereld.’ - Pilatus: ‘Zoo zijt gij dan toch een koning?’ - Jezus: ‘Gij zegt het.’ - Woedend roepen de priesters en het volk uit: ‘Gij hoort het - kruisig hem, kruisig hem.’ - Op de vraag van Pilatus: ‘Van waar zijt gij’ antwoordt Jezus: ‘Ik ben gezonden om getuigenis van de waarheid te geven, en wie uit de waarheid is, die hoort mijne stem.’ - Oproerig schreeuwt het volk: ‘Oordeel hem, draal niet.’ - Pilatus wendt zich getroffen tot de priesters en zegt: ‘Ik vind geen schuld in hem.’ - De priesters en het volk door elkander: ‘Hij heeft zich tot koning der Joden verheven; kruisig hem.’ - Na Pilatus' woorden: ‘Ik wasch mijne handen; ik ben onschuldig aan het bloed van dezen rechtvaardige,’ roept de menigte: ‘Zijn bloed kome over ons en over onze kinderen,’ en sleept Jezus naar den achtergrond, waar men hem een purperen kleed omhangt en eene doornenkroon vlecht, die men hem op het hoofd zet.

Dit alles is zeer levendig en dramatisch voorgesteld. De indruk daarvan wordt echter verzwakt door het daarop volgende droomverhaal van de vrouw van Pontius Pilatus, die, van hare vrouwen vergezeld, uit het paleis komt aansnellen en den landvoogd bezweert, zich niet te vergrijpen aan dien rechtvaardige, wiens heilige stem

zij heeft gehoord, toen zij hem in den droom bloedend aan het kruis zag hangen, en wiens zachtmoedige blik haar diep in het hart drong. Ofschoon het verhaal van dien droom de poging moet motiveeren, die de landvoogd nog doet om Christus te redden, zoo vormt toch deze lange solo een intermezzo, dat aan het pakkende van de oproer-scène afbreuk doet.

Pilatus stelt nu voor, Jezus vrij te laten en Barrabas op te offeren, doch het volk wenscht dat laatstgenoemde worde vrij gegeven. Pilatus (op Jezus wijzende): ‘En dezen? - Het volk: Kruisig hem, kruisig hem!’ - De landvoogd zegt dan, na langen strijd met zich zelven, op getroffen toon: ‘Het zij zoo!’ - Triomfkreten van de priesters; het volk juicht. Terwijl het kruis wordt gehaald, staat Jezus op het midden van het tooneel, den blik ten hemel gericht. Maria Magdalena en de vrouwen, die hem aanhangen, naderen hem. Met hare jammerklachten vermengt zich het koor van het volk:

> König der Juden, dein Thron ist bereit -
> Zum Tode, zum Tode! -

Daarna volgt het afscheid tusschen Jezus en zijne moeder, die, steunende op Johannes, het tooneel betreden heeft. Dan treedt het volk weder handelend op. Jezus wordt met het kruis beladen en de lijdenstocht naar Golgotha neemt een aanvang. Het koor zingt:

> Der sich zum König der Juden erhöht,
> Der sich gerühmt, er sei Gottes Sohn -
> Dem Frevler, dem Lästrer den Todeslohn!

Langzamerhand sterft het geluid weg; men hoort, onder het diminuendo van het orkest, nog slechts de afgebroken kreten ‘voort, voort!’ der woedende menigte. Maria valt bewusteloos in de armen van Johannes, die met haar op het tooneel is achtergebleven.

Het zevende en laatste tafereel bevat den dood en de verheerlijking van Christus. Dit tafereel moest bij de opvoering in Bremen worden weggelaten. Eenerzijds is als reden opgegeven, dat de componist hier de moeielijkheden voor het koor zoo opeengestapeld heeft, dat zij bijna onmogelijk te overwinnen zijn. Van de andere zijde is beweerd, dat de hier noodzakelijke verdeeling

van het tooneel voor de engelenschaar in de wolken en de booze geesten in den afgrond met het oog op den betrekkelijk geringen omvang van de ‘Bühne’ te Bremen onoverkomelijke bezwaren opleverde. Hoe dit zij, men is door het vervallen van dit tafereel thans nog niet in de gelegenheid geweest te oordeelen over het effect, dat de eigenaardige behandeling van dit gedeelte der lijdens-geschiedenis bij de opvoering maakt.

Klaarblijkelijk heeft den dichter hier de strijd tusschen Mephistopheles en de engelen om het lijk van Fanst in Goethe's treurspel voorgezweefd. - Als in dit tafereel het tooneelgordijn geopend wordt, ziet men door de opening van een wolken-massa, die de geheele breedte van het tooneel inneemt, in de verte een heuvel schemeren, waarop drie kruizen zijn opgericht. Dit beeld, door een bloedroode zon verlicht, wordt van tijd tot tijd door voorbij drijvende wolken aan het oog onttrokken. Nu en dan een hevige windstoot en donder in de verte. Boven in de wolken eene engelenschaar, beneden in rotsen en kloven Satan en de booze geesten. Na eene mysterieuze instrumentale inleiding heft het koor der engelen den volgenden klaagzang aan:

Es stieg empor der furchtbare Tag,
O wär es vollbracht, o wär es geschehn!
Die weinende Liebe neigt sich dir,
Und möchte vor Jammer vergehn,

waartusschen zich weldra de hoonende stem van Satan doet hooren, die zijne onderdanen aanmaant te waken. Hij, die daar aan het kruis hangt, is stervende. De moed verlaat hem en zijne ziel wordt hun prooi, zoodra zijn geloof hem begeeft. Daarom waakt! - zegt Satan. Vervalt deze aan ons, dan is de geheele aarde aan onze macht onderworpen. De klaagzang der engelen en Satan's vermaningen worden afgewisseld door een koor van het fanatieke volk achter de schermen, dat den stervenden Heiland bespot, en door de klachten van den gekruisigde. Hierbij sluit de tekst zich nauw aan de woorden van de Heilige Schrift. Dan klinkt weder het gezang der engelen, die den stervende moed inspreken:

Empor, empor den brechenden Blick,
Das geängstigte Herz!
Bald sinkt die Fessel des Staubes,

afgewisseld door Satan's ‘Triumph! Er zagt, er wankt, er fallt!’ en de spottende woorden der volksmenigte: ‘Steig' herab vom Kreuz, bist Du der König von Israel!’ Plotseling zwijgt alles. Van achter de schermen verneemt men de zacht beginnende en dan wegstervende stem van Jezus, roepende: ‘Mein Vater, in deine Hände befehl' ich meinen Geist!’ en daarna: ‘Es ist vollbracht!’ Deze laatste woorden woorden door het engelenkoor unisono herhaald, waarna zij nog als een vertwijfelde kreet van de overwonnen booze geesten uit den afgrond opstijgen. Onder krachtige tonen van het volle orkest en onder het woeden der elementen verzinkt daarop Satan met zijn aanhang en wordt ook de engelenschaar aan de oogen van den toeschouwer onttrokken. Langzaam valt het tooneelgordijn dicht.

Op het laatste tafereel volgt nog een Epiloog. - In een uitgestrekt, door de zon beschenen landschap staat in het midden op een heuvel een kruis, door een stralenkrans omgeven. Eene onafzienbare schaar van menschen van alle natiën en standen, jong en oud, mannen en vrouwen, is om het kruis verzameld. Aan den voet daarvan staat Paulus; rechts van hem Johannes, links Petrus. De apostelen en de schare loven den Heer, zijne opstanding en de redding, die hij door zijn lijden en dood aan de zondige menschheid heeft gebracht, waarna allen zich vereenigen in het volgende slotkoor:

Wir glauben dem Sohn, vom Vater gesandt,
Der die Hölle besiegt, der den Tod überwand
Der uns erlöst von Sünden.
Hoch ob den Erdengründen,
Durch alle Himmel glänzt sein Stern -
Wir glauben dem Meister, dem Heiland, dem Herrn!

De burgerij der Weser-stad had zich ingespannen, de voorstellingen van het werk, waarvan hier een overzicht is gegeven, zoo schitterend mogelijk te doen zijn. Eene reeks solisten in dubbele bezetting, een koor van 350 personen, waarvan het grootste gedeelte dilettanten, nieuw decoratief en prachtige costumes, dat alles moest er toe bijdragen om den indruk van het gewijde werk zoo geweldig mogelijk te maken.

En toch, ondanks dat alles moet mij de verklaring van het hart,

dat die indruk op mij en op vele anderen zeer gering is geweest. Waar sprake was van een diepen indruk, lag de oorzaak daarvan aan de stof, aan het aangrijpende Passie-verhaal zelf, dat, onder welken vorm men het ook hoort voordragen, steeds treffend is. Maar overigens dragen noch de vorm van het gedicht, noch de vorm en inhoud der muziek er toe bij, dien indruk te verhoogen.

De ‘geestelijke opera’ houdt het midden tusschen opera en oratorium. Van eene opera verlangen wij heden ten dage, dat aan de muziek een volledig, logisch zich ontwikkelend drama ten gronde ligt, en aan dezen eisch voldoet de tekst van *Christus* niet. Het werk bestaat uit eene reeks op zichzelf staande tooneelen, waarbij gezongen en gemusiceerd wordt. De dichter verdeelt zijn werk dan ook niet in ‘acten’ maar in ‘Vorgänge’, doch geeft reeds daardoor *a priori* het verband tusschen de verschillende deelen van het werk prijs. De eenheid van vorm, dien eersten eisch van een dramatisch kunstwerk, mist men in Bulthaupt's *Christus*. Zoo hoort men aan het einde van den vierden ‘voorgang’ het volk den Heiland jubelend ‘Hosanna!’ toeroepen, en ziet dan in een volgenden voorgang, hoe de menigte zonder de minste aanleiding woedend naar Pilatus snelt om den dood van Christus te vorderen. Die plotselinge ommekeer in de volksstemming is door niets gemotiveerd.

Dat ook het uitvoerend comité te Bremen van meening is geweest, dat men het werk slechts als losse, aaneengeregen tooneelen moet beschouwen, blijkt uit de hierboven medegedeelde omstandigheid, dat het tooneel van de Kruisiging - wegens te groote moeilijkheid van uitvoering - was weggelaten!

Als drama kan men het werk niet laten gelden, en een geestelijke opera, die geen drama is, behoort niet in den schouwburg maar in de concertzaal thuis. Wat er evenwel van zou overblijven, wanneer men het ontdeed van zijn uiterlijke praal, als mise en scène en costumes, zou niet veel zijn; want de muziek er van behoort tot het zwakste dat de Russische meester gecomponeerd heeft. Hierover is de kritiek het eens: de toonkunstenaar, die de muzikale uitdrukking voor de vaak schoone verzen van Bulthaupt weet te vinden, moet nog komen; Rubinstein is die man *niet*. De muziek van *Christus* onderscheidt zich evenmin door oorspronkelijkheid en inspiratie als door schoonheid van vorm en van instrumentatie. Bovendien is het najagen van opera-effect à la

Meyerbeer, hetgeen bij een zoo gewijde stof toch weinig passend is, meer dan eens merkbaar. Zoo eindigt het tafereel, waarin de bergpredikatie voorkomt, daarmede, dat de treurende moeder, wier zoon in het leven teruggeroepen is, jubelend de cymbel slaat en zich ‘rhythmisch beweegt.’ Het scheelt weinig, of hier begint een dans. En al gaat het nu ook in de overige gedeelten niet zoo druk toe, dit tooneel is kenschetsend voor den geest, die door het geheel straalt; vele plaatsen zijn op uiterlijk effect berekend.

Het heilige op het tooneel te brengen is niet ieders zaak; daarvoor moet men een groot dichter zijn, zooals Calderon, die in zijne geestelijke drama's het leven en de kruisiging van den Heiland vaak heerlijk gesymboliseerd heeft, of zooals Richard Wagner, die in zijn *Parsifal* de diepe beteekenis van den Doop en van het Avondmaal op een zoo ideale wijze heeft verklaard. Maar den persoon van Jezus, Christus als tooneelheld te laten verschijnen, acht ik in meer dan één opzicht bedenkelijk. Men spreke mij niet van de Passiespelen te Oberammergau; deze zijn ontstaan in een veel naïever tijd en voor een streng geloovig publiek, voor wie de voorstelling eene godsdienst-oefening maar geen daad van artistieke beteekenis was. Rubinstein daarentegen handelde volstrekt niet uit godsdienstige motieven. Hij wenschte zijn ‘geestelijke opera’ uitsluitend naar het artistieke standpunt beoordeeld te zien en beoogde eene ‘kerk der kunst’ te stichten. Deze kerk behoeft echter niet meer gesticht te worden; zij bestaat reeds. Wie ooit onder den indruk eener uitvoering van het ‘Bühnenweihfestspiel’ is geweest, zal het met ons eens zijn, dat het Festspielhaus te Bayreuth veeleer eene ‘kerk der kunst’ genoemd kan worden, dan een schouwburg, waarin Rubinstein's *Christus* wordt vertoond.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

OPLEIDING VAN KONINGEN. - Ik weet niet of de vriendelijke Londensche uitgever, de heer David Nutt, er voor gezorgd heeft dat op de leestafel der gereserveerde vertrekken van Brown's hôtel een exemplaar werd nedergelegd van Daniël Defoe's *Of Royall Educacion*, dat juist in de dagen van het bezoek onzer koninginnen aan Engelands hoofdstad, door den Groningschen hoogleeraar Dr. Karl D. Bülbring bij hem werd uitgegeven.

't Zou inderdaad een niet onpassende hulde geweest zijn aan de jonge, aanvallige vorstin, die immers juist ten behoeve harer ‘koninklijke opleiding’ de vele merkwaardigheden van Londen was gaan bezichtigen.

Koningin Wilhelmina zal zeker met genoegen gekeken hebben naar het smaakvol, op mooi papier gedrukte boekje, naar het aardige eekhorentje van den heer Nutt op het titelblad, dat zoo wijs in het gekraakte nootje gluurt, waarin heel wat lectuur ligt opgesloten, want... ‘in Nuce Libellus,’ zooals het devies van dezen Engelschen boekenvriend luidt.

Nieuwsgierig zal de vorstelijke lezeres gezocht hebben naar interessante mededeelingen en nog interessanter beschouwingen betreffende de leerjaren harer ‘cousins d'Angleterre’, bovenal naar wat de schrijver wel mag hebben opgeteekend omtrent de leerjaren der vrouwen die reeds vóór Victoria als koninginnen op den troon van Engeland hebben gezeteld.

Ongelukkig heeft Defoe zijn ‘Treatise’ niet voltooid en breekt het handschrift juist af wanneer hij er aan toe is iets van koningin Elisabeth te zeggen, iets meer dan den lof zoo terloops aan haar en haren broeder Edward toegezwaaid, van te zijn geweest ‘the

wonder of the age for their early learning and vast capascityes'.

Deze laatste opmerking moet eigenlijk dienen om den vader van den prins en de prinses zoowat te rehabiliteeren. Die goede, of eigenlijk niet goede, Henry VIII zit Defoe wel wat in den weg. De schrijver heeft in zijn boekje uit de geschiedenis der koningen van Engeland willen bewijzen wat een goede, degelijke, 'Royall Educacion' vermag, en welke slechte gevolgen een verwaarloosde opvoeding van den toekomstigen vorst voor land en volk kan hebben.

Een uitnemenden steun voor zijn betoog had hij gevonden in het leven van Henry V. Van dezen kon getuigd worden: 'Nature made him great, education made him good; Nature fram'd his genius, education form'd it; Nature furnish'd the jewell, education polish'd it; enz. enz.'

Van Henry VIII moest hij wel erkennen dat aan zijne opvoeding niets ontbroken had. En al was deze nu ook een knap koning geworden, Defoe kon niet ontkennen dat op zijn karakter en zijn leven nog al vrij wat viel aan te merken.

Om zich uit de moeilijkheid te redden, laat hij eerst uitkomen dat die wreede en grillige koning toch de opvoeding zijner kinderen niet heeft verwaarloosd. Verder maakt hij de, op zijn idealistisch standpunt wel wat vreemde, opmerking: 'educatie kan niet verantwoordelijk gesteld worden voor de accidenten van iemands temperament, voor de omstandigheden, of zelfs voor ondeugden en dwalingen'. Nog iets later wordt eenvoudig gezegd: 'het crediet eener goede educatie wordt niet aangetast door het slechte gebruik dat iemand er van maakt.' En aan het slot volgt nog deze, bepaald vermakelijke opmerking: 'Koning Henry VIII zou nog vrij wat slechter zijn geweest, zoo hij in het geheel geen onderwijs had genoten.'

Alles heel mogelijk, maar niet precies in overeenstemming met de stelling die Defoe bepleiten wilde.

Ja, bepleiten. 't Klinkt vreemd, en Koningin Wilhelmina, als zij het mocht hebben gelezen, zal het heel vreemd hebben gevonden, dat nog in 1728 een Engelsch schrijver zich geroepen kon achten op te treden tegen hen 'die meenen dat Prinsen en Prinsessen niets te leeren hebben in hun kinderjaren, dat er in hun jeugd niets aan hen te vormen valt'. Onze jeugdige Vorstin zal met erkentelijkheid gedacht hebben aan haar eigen 'governours, tutors and inspectors, whose whole care and employ for the time being is.... to form the mind, as it is well call'd, of their pupill, to

direct (her) studyes.... to divide (her) houres and govern (her) studyes in a well proporcion'd manner between the Muses and the graces....'

't Is wel aardig om die paedogogische geschiedenis der koningen van Engeland te lezen, met, als grondthema, de breed uitgewerkte allegorie van den diamant, die met te meer zorg moet gesneden en gepolijst worden naarmate hij grooter waarde vertegenwoordigt.

't Is zeker nog interessanter, voor hen die van autographen houden en voor wie zelfs de vouwen en de vlekken van het handschrift van een beroemd man beteekenis hebben, ook de Inleiding van prof. Bülbring te lezen en de nauwkeurigheid te waardeeren waarmede de Groningsche Anglist het handschrift heeft onderzocht en beschreven en het als vervolg op zijne uitgave van *The Compleat English Gentleman* (London David Nutt, 1890) heeft laten drukken.

Merkwaardig ook de noot, op blz. XI, een 'Aanteekening' waard: 'Defoe was een groote, een echte groote leugenaar, misschien de grootste leugenaar die ooit geleefd heeft.'

Maar de naam van Daniel Defoe wekt andere herinneringen bij koningin Wilhelmina en hare onderdanen. En zoo dit 'liegen' hem gaarne vergeven wordt, dan zal het wel niet zijn om zijn *Royall Educacion*, waarvan hij, vreemd genoeg, het tijdstip der compositie zelf verkeerd heeft opgegeven, maar om zijn onsterfelijke fictie van *Robinson Crusoë*.

A.G.v.H.

Buitenlandsch overzicht.

27 Juni.
Midsummer-nights dream.

Pas op, 't is niet pluis gedurende deze langste dagen van den zomer. Elfen en feeën gaan rond in de bosschen - en op de plaatsen waar, bij dit feest van licht en warmte, de menschen te zamen komen. Wie weet of Oberon en Titania niet weder kijven als voorheen, en in hun gekibbel ons, arme menschen, betrekken? wie weet of Puck er geen pret in heeft, de looze lobbes, om de zaken door elkaar te haspelen, vrienden bij den neus te nemen, gelieven te verwijderen, en zijn slachtoffers te verraden en te bespotten? die boosaardige, grappige, allerliefste Puck die uit het ernstige ezelspektakel van de wereld zich soms nog een komedie weet te scheppen - in den luwen zomernacht.

Vrijdag, 21 Juni. In het Engelsche huis der gemeenten is de minister van oorlog, Campbell-Bannerman, aan 't woord. Hij heeft een belangrijke mededeeling te doen. De hervorming van het legerbestuur wordt aangekondigd; en de minister meldt dat de hertog van Cambridge, die bijna veertig jaar lang het opperbevel heeft gevoerd, met den aanstaanden eersten October zijn post zal neerleggen om plaats te maken voor den nieuwen tijd. De armée moet doelmatig worden, zoodat zij haar vol vermogen aan kracht oplevert. Geen verspillingen meer!

Het heeft al den tact van den doortastenden minister van oorlog gekost om den hertog van Cambridge te bewegen. Er blijft nog de moeilijkheid om, in gepaste termen, te spreken over de reorganisatie die de gevoeligheid van hooggeplaatsten heeft gekwetst. Maar de minister is voor zijn taak opgewassen. Hij verstaat de kunst van de dingen te zeggen, evengoed als de kunst om de dingen te doen. En hij heeft zich zorgvuldig voorbereid. De blaadjes

papier, die hij onder 't spreken raadpleegt, trillen licht in zijn hand, maar de stem is vast, en het woord, lenig en klaar, stuurt tusschen de klippen door zonder ergens te stooten.

Een goed gevulde zaal. Lord Rosebery, de premier, komt even, van de pairsgalerij, luisteren hoe de mededeeling door de oppositie wordt ontvangen, want er gaan allerlei geruchten rond van booze opzetjes. Men weet dat Chamberlain, de leider der Unionisten, kwaad in 't schild voert. Hij heeft het al getoond door kleine intrigues, die te niet zijn gegaan; maar hij wil niet loslaten. Volgens zijn overtuiging is de tijd voor ontbinding van het Parlement aangebroken, en de regeering móet tot de ontbinding overgaan: hij zal de ministers dwingen, hij, Chamberlain, de gevaarlijkste vijand voor zijn vijanden - en voor zijn vrienden.

Maar waarlijk, deze 21e Juni zal voorbijgaan, zonder dat de bui, of zelfs een buitje, losbarst.

Balfour, de leider der oppositie, antwoordt den minister van oorlog, Campbell-Bannerman. Hij spreekt zoo gematigd dat Lord Rosebery, na hem enkele minuten te hebben aangehoord, opstaat om nog dien avond naar Epsom te kunnen vertrekken en een vrijen Zaterdag te hebben. Sir William Harcourt, de leider van het huis der Gemeenten, kijkt vroolijk in 't vooruitzicht van een rustig uurtje na zijn diner. De zaal raakt leeg, de verhandelingen duren slepend voort.

- Hoe staat het met de ammunitie voor het klein geweer? - vraagt eensklaps Mr. Brodrick die in het vorig ministerie-Salisbury bij het bureau van oorlog geweest is. - De hoeveelheid beschikbaar cordiet schijnt mij onvoldoende voor 't geval van een plotselingen krijg. Ik stel als een amendement voor om het salaris van den minister met £ 100 te verminderen ten blijke van onze welgevestigde meening omtrent dit punt.

De minister verklaarde toen dat hij met de bekwame autoriteiten in 't bijzonder over deze vraag had geraadpleegd: de voorraad cordiet was genoeg geoordeeld voor ieder geval.

Geef ons cijfers, zeide Balfour, de leider der oppositie. En Joseph Chamberlain, vol wijsheid over cordiet zooals niemand achter hem had gezocht, bepaalde met een commando-stem hoeveel ammunitie er aanwezig móest zijn.

Het waren vragen waarop de minister niet precies bescheid kon geven zonder verraad te plegen en de hulpmiddelen van het land voor den vreemde te ontdekken. Men moest zijn woord gelooven.

De zaal was leeg; het amendement, niet van te voren aangekondigd, zou weinig leden vinden om er over te stemmen, en het zou den weg opgaan van zooveel amendementen, - dacht men. Verschillende ministers hadden de zitting verlaten, en werden niet gewaarschuwd.

Maar ongemerkt waren de vrienden van Chamberlain binnengekomen, en de vergadering was talrijker dan zij scheen. Toen de uitslag der stemming zou worden bekend gemaakt, bleek het dat er iets onvoorziens had plaats gehad. Een kleine tijd van aarzeling voor die ongeduldige menigte!

De whip der regeeringspartij, Mr. Ellis, die bijna zonder uitzondering gedurende de laatste drie jaren het resultaat der stemmingen had afgelezen, reikte het papier aan Mr. Akers-Douglas, den whip der oppositie, over. Vrienden van Joseph Chamberlain hieven een hoera'tje aan. Maar Mr. Akers-Douglas, na even het blaadje te hebben ingezien, gaf het aan Mr. Ellis terug. De beurt was toen aan de ministerieelen om victorie te roepen. Voor hoe lang? - want de whip der oppositie kreeg spoedig het papier waarop het resultaat vermeld stond in zijn handen terug.

- Puck, de oolijkert, was druk bezig - en hij las: dat het amendement van Mr. Brodrick met zeven stemmen meerderheid was aangenomen.

Een triomfgeroep van Chamberlain's vrienden waarmede de Tories instemden!

Zaterdag 22 Juni besloot het ministerie zijn zetels te ruimen. Zij wilden zich niet scheiden van Campbell-Bannerman; zij waren gevallen.

Spreekt Puck:

> The wisest aunt, telling the saddest tale,
> Sometime for three-foot stool mistaketh me;

Nu ja, wij willen het ministerie Rosebery niet voor een oude tante uitmaken, maar het nam in dezen laatsten tijd toch wel zijn plaats in met wat al te groot vertoon van deftigheid:

> The wisest aunt,
> Sometime for three-foot stool mistaketh me
> Then slip I from her bum, down topples she,
> And then the whole quire hold their hips and laugh.

De arme tante! midden in haar plechtigste verhaal is zij getuimeld.

O, Puck!

En in het opgeheven glas bij het feestmaal ter eere der opening van het Kieler Kanaal, zag Keizer Wilhelm daar niet de schim van drie Fransche schepen, rouw bedrijvende?

> And sometime lurk I in a gossip's bowl,
> In very likeness of a roasted crab.

Puck, de dolle vreugdverstoorder!

Zie, daar zweeft hij als een glinsterend Andreaskruis voor Frankrijks oogen, en wil het voeren:

> Over hill, over dale,
> Thorough bush, thorough brier.

En hier legt hij behendig de staart van den Chinees in de handen van een Russisch soldaat:

> I jest to Oberon, and make him smile.

Want het loopt zoo'n vaart niet.

In dat soliede Engeland wisselen de ministeries elkander regelmatig af op een rhythmus als van het ademhalen.

Het kanaal van Kiel is een kleintje van het kanaal van Suez, en het is een voortzetting dier beweging van de moderne beschaving, die 't bijzonder op de landengten begrepen heeft. Wat praal en wat rouw, gedurende een paar dagen in het leven der wereld! heeft het iets te beduiden?

En China, al wordt het bij zijn staart getrokken, is daarom nog niet door Rusland geheel opgeslokt.

Puck amuseert zich in deze zomerdagen door wat fantasie te brengen in de strenge opvolging der massieve feiten. En hij is soms rechtvaardig: wanneer hij een ezelskop op den domste onder ons plaatst. En goedig ook, want tot vertroosting geeft hij dien domste de omhelzing van Titania.

De blonde dolle fee!

In den zomernacht.

B*.

Bibliographie.

Virginie Loveling. De Bruid des Heeren. Amsterdam, Uitgevers-maatschappij 'Elsevier'. 1895.

Een echte 'Virginie Loveling,' voortreffelijk van plaatselijke kleur, met tal van belangrijke bijzonderheden uit het leven van den kleinen, streng katholieken burgerstand op het Vlaamsche platteland. Tegelijkertijd een bijdrage tot de folklore, doordat de schrijfster zoowel omtrent kerkelijke gebruiken als omtrent kinderspelen in Vlaanderen, ongezocht, veel wetenswaardigs weet mee te deelen.

De eenvoudige geschiedenis, die in en om den kruidenierswinkel van de 'dochters' Kneuvels en in het onbedorven gemoed van de hoofdpersoon, Pia, afspeelt, wordt, zonder noodeloozen omhaal, met treffende soberheid verteld. Mej. Loveling ziet er niet tegen op, zeer gewaagde punten, als die van de biecht in het 25e hoofdstuk en in het daaropvolgende van het ontwaken der 'levensnieuwsgierigheden' bij Pia, te behandelen, maar zij doet het zoo volkomen oprecht, zoo ernstig en zoo rein, dat geen oprecht ernstig en rein lezer er aanstoot aan kan nemen.

Dat de ontknooping door een woordspeling bespoedigd wordt, kan grond tot bedenking geven. Men zou wat meer hebben willen vernemen van dien Johannes, die in het passiespel de Christusrol zoo treffelijk vervult, om te weten of hij waard is, in Pia's hart de plaats in te nemen van Hem, aan wien het vrome kind, als aan haar geestelijken bruidegom, zich reeds in stilte had overgegeven.

Henri Becque. Souvenirs d'un auteur dramatique. Paris. Bibliothèque artistique et littéraire. 1895.

Men late door den verleidelijken titel zijn verwachtingen niet te hoog spannen. *Souvenirs d'un auteur dramatique*, dat wil hier zeggen: eene collectie van met toorn en wrok gevulde fiolen, naar het hoofd gegooid van al de critici en tooneel-directeurs - 'die twee geesels van de dramatische kunst' - van al de confrères, over wie de heer Becque, in zijn qualiteit als schrijver van *Les Corbeaux, La Parisienne* en andere tooneelstukken, zich heeft te beklagen.

Sarcey, wiens hooggekleurd gelaat op Becque een indruk schijnt te maken als de roode lap op een stier, is, volgens den schrijver dezer *Souvɛnirs*, 'traître', 'canaille', 'scélérat', en 'perfide'. Claretie is een 'polisson', en te samen zijn zij 'deux coquins: (un) fourbe et (un) cynique'. Verschillende van Becque's vrienden, Henri Lavoix, Abraham Dreyfus, hebben hem bedrogen, verraden, bestolen. Heel consequent is de schrijver in zijn beschuldigingen niet; want terwijl hij op blz. 158 beweert dat de 'vieille critique', geïncarneerd in Sarcey, niets heeft uitgericht en dat alles wat Sarcey heeft aangevallen over-

eind is blijven staan, vertelt hij op blz. 159, dat wanneer le mouvement dramatique op het oogenblik stil staat, dit enkel en alleen de schuld is van de ‘vieille critique’.

Grappig is het, hoe het lidmaatschap van de Fransche Academie ook dezen schijnbaar onafhankelijke, dezen ‘wilde’, niet met rust laat. Hij wil er niets van weten - hooren wij -; hij heeft er vroeger wel eens aan gedacht, doch dat is lang voorbij. Hij acht zich gelukkig ‘d'avoir fait quelque chose et de ne pas tenir à grand' chose’. Maar dat belet hem niet drie hoofdstukken: ‘Sous la coupole’, ‘Sarcey à l'Académie’, ‘Candidats Académiques’, vol te schrijven over die Akademie waar hij niet om geeft.

Alleen in één hoofdstuk is zijn wraak geestig en vol talent. Het is in dat, waarin Becque Sarcey's manier van tooneelcritiek-schrijven persifleert door, op diezelfde manier, met dezelfde argumenten over een denkbeeldige ‘première’ van Molière's *Tartuffe* een denkbeeldig feuilleton van het dagblad *Le Temps* van 8 Augustus 1667 te schrijven. Het pikante van de persiflage, die meesterlijk volgehouden is, zit hierin dat Becque Sarcey den *Tartuffe* laat toetsen aan zijne bekende tooneel-theorieën en hem, op grond daarvan, Molière's meesterstuk als niet veel zaaks laat signaleeren.

Intusschen maakt het fijn-geestige van deze wijze van wraakneming het grof-beleedigende van de andere manier te onvergeeflijker.

Wereldvrede.[1)]

Voorrede.

Naar waarschijnlijkheid en menschelijke berekening zal in deze maand het Zevende Vr ede-Congres gehouden worden te Scheveningen.

Het is een toevallig samentreffen, dat *de Gids* in deze zelfde maand met *Wereldvrede* een aanvang neemt.

Ik ben bijna overtuigd, dat de Vrienden van den Vrede, die - òm dit samentreffen - mijn roman ter hand nemen, eene teleurstelling zouden ondervinden. Zij zouden de toevalligheid niet in aanmerking nemen, en zij zouden allicht veronderstellen, dat *Wereldvrede* - verschijnende in de maand van het Nederlandsche Vredecongres - niets dan eene hulde aan hunne Idee moest zijn.

Omdat ik een groote sympathie voor die Idee gevoel, wil ik hun deze teleurstelling besparen,

En wil ik hier verklaren, dat ik met *Wereldvrede* niets anders bedoeld heb, dan een roman, een werk van kunst, niets dan kunst alleen,

En geene propaganda voor de Idee van den Vrede.

***

In een werk van kunst moet een artistiek evenwicht zijn.

Dit artistiek evenwicht heeft geëischt, dat ik de Idee niet alleen in hare ideale, onbewolkte zuiverheid in beeld kon brengen,

Dat ik ook moest geven wat de menschen van haar maken,

Of zouden kunnen maken,

En het weêrspel der gevolgen van dat alles....

1) Zie: *Majesteit*, in *de Gids* van '93.

Mogen de Vrienden van den Vrede dit principe erkennen, zoo zullen zij om sommige bladzijden, zinnen, woorden, geene ergernis ondervinden.

Want ik herhaal: ik heb hun die ergernis niet willen geven en ik gevoel, hoewel ik niet pretendeer met mijn roman één stap nader tot den Vrede te komen, groote sympathie voor hunne Idee.

Die sympathie zal hun zeker het innigst blijken uit Othomar van Liparië.

En die sympathie wenscht hun, waar zij in Scheveningen samen komen, toe, dat zij - al zij het dan ook in eene toekomst - meer mogen bewerken dan Othomar deed,

En dat zij geven, zooals hij het noemde:

De Hoogste Weldaad aan de geheele Wereld,

Den Vrede aan de menschen,

Den hemel aan de aarde....

Den Haag, Aug. '95.

L.C.

Wereldvrede.
Proloog.

I.

Heilig kalm over de wijdte der zee, die als een immense beker vol blauw was tusschen de wegwazende wanden der bergen, steeg de zon in den wordenden dag.

Wijd lag daar de wereld uit: de azuren golf van Thracyna, de oeverranden harmonisch gebogen als door een kunstenaar, zich voortslingerende in, het van licht schemerende, verschiet met de lenige gratie van parelsnoeren, die de zee zouden omzoomen.

En die rondingen schenen om den immensen zeebeker heen kleinere bekers te scharen, rondere bekers vol blauw.

Zee en bergen trilden in het transparante lichtwaas van den helder en helderder wordenden dag. Hooger welfde de boog van den hemel en telkens wijder, als met telkens wijder sferen, met hemelkringen, die zichtbaar werden. Telkens wijder ook werd de wereld, als breidde zij zich uit met eene oneindigheid van horizonnen van zilveren zee en zilveren licht.

Castel Xaveria, lag hoog, als een blank paleis, in de lucht. De eenzaamheid, de wijdte van de roerlooze wereld dreef er om met een tooveratmosfeer van oneigenlijke kalmte. Het kroonde als een blanke diadeem het wijde lichtlandschap, en scherper alleen, meer werkelijkheid, beneden het kasteel en als een wijde gordel er om heen, teekende zich in de lucht en het licht de vierkant kartelende lijn van den tinnenrand der oude forteres af, waarboven het kasteel gebouwd was. Die tinnenrand sneed telkens lijsten af op het goudwaas der lucht en zware cactusmassa's, als bladeren uit blauwachtig metaal,

groeiden aan die lijsten in den droom van den dag op met een forsch gespierde en kantige realiteit...

Opslingerende rotsige paden kronkelden zich over de ruïne van wat vroeger de forteres geweest was: steenmassa's en brokkelende muren, geheel overbloeid met bloemen, met eene wulpschheid van paarsche anemonen, een zwerm van goudgeel onkruid...

Dieper, in de vallei-achtige hellingen grijsden en groenden de olijven met zilveren schijning en vormden zich tot boeketten van boomen; mispels en oleanders en magnolia's, zoo zwaar, als gebeeldhouwd van blad en bloesem, dat de lichte wind ze niet beroerde en alleen maar even woei tusschen de zilveren linten der eucalyptussen.

Over het rotsige pad naar beneden, liep voorzichtig, omdat aan zijne hand een kleine jongen naast hem ging, een officier, een zeer jong luitenant-generaal der Liparische lanciers. Zacht glimlachend leidde hij aan zijn hand het kind, dat vroolijk, met een helder stemmetje tot hem sprak, en als een kleine klok zijn kindergeluid heen en weêr galmde door de ijle ruimte van het lichtlandschap. Vreemd helder klonk het door den wijden morgen heen, als was er niets in de wereld dan den klank van die kinderstem.

- Het is zoo gemakkelijk naar beneden te loopen, je zoû in één oogenblik aan de zee kunnen zijn, als je maar je armen hoog oplichtte en je dan liet waaien door den wind, naar beneden...
- Ja, ja, maar naar boven...
- Dat is lastig...
- Ja, ja,... Pas op, ventje, zie waar je loopt, anders struikel je...
- U houdt me toch vast...
- Maar daarom kan je wel struikelen, mijn jongen. Pas op ..

Het pad daalde hier tamelijk steil en het kind, dronken van zuurstof en eigen woorden, trok aan de hand van den officier, als voelde het zich gedrongen in eens zich te storten in de laagte. Maar waar zij nu waren, was een soort terras gehouwen tusschen de rotsen, zwaar met cactus begroeid, en met een ruwe steenen bank.

- Nu, tot hier toe, zei de officier; hier even rusten, en dan naar boven.
- Ja, dan weêr naar boven, herhaalde het kind opgewekt.

- Niet zitten op de bank, mijn jongen, dat is koud; kom hier op mijn knie...

- Ja, ja, riep het kind nog steeds febriel levendig; bij u...

Het nestelde zich haastig tegen de borst van zijn vader, als was er een ander, die zijn plaats zoû kunnen innemen. Toen werd het kind in eens rustig als had het al zijne bewegelijkheid uitgeput. En zij zaten stil.

Heilig kalm steeg de zon over den wijden blauwen beker der Thracynische golf, op dit uur nog zonder te fellen gloed en afgekoeld in de parelkleurige lichtnevels. In de wijde wereld van zilveren horizonnen was de stem van het kind verstomd.

- Ben je moê, mijn jongen?

- Neen.....

Het kind keek uit over de wereld. Langzaam ging zijn blik op en neêr langs de golvingen der bekervormige oevers, die zich verloren in glans. Wat of het dacht, wat of het droomde, was een raadsel....

- Vadertje.....

- Wat?

- Is dat alles de wereld?

- Ja, maar een heel klein stukje alleen: dat weet je toch wel, en een heel klein stukje van Liparië ook nog maar.

- Dus daar achter... ligt nog altijd Liparië?

- Ja...

- En daar achter maar altijd door de wereld?

- Ja, ja zeker... Dat is heel groot. En wijs me nu eens: waar ligt Lipara?

Het kind wees.

- Goed, in het Zuiden. En Altara?

- Daar....

- Noordelijk, mooi zoo. En waar Thracyna?

- Daar....

- Neen, neen, meer oostelijk, achter dien grooten berg daar.

- Vadertje...!

- Wat is er, mijn jongen?

- Wat.... is dat alles groot!

- Ja, zeker, de wereld is héel groot....

Het kind had nog een vraag op zijne lippen, die zich al openden. Maar hij zag zijn vader aan, en deed de vraag niet:

hij durfde niet in den wijden morgen, die alle geluid, die al zijn vragen hooren zoû. En hij veranderde zijn vraag, en vroeg:

- Vadertje... draagt u dikwijls een kroon?

Othomar van Liparië glimlachte.

- Alleen als het Parlement geopend wordt, Xaverius.

Het kind zag hem heel aandachtig aan. Toen welde weêr een vraag op zijne lippen, maar hij slikte ze weêr in.... En het was op zijn kleine borst, of de vragen zich opstapelden, die hij niet durfde doen: hij deed er al zoovele. En hij overwoog, dat het bizonder gewichtig was, als het Parlement geopend werd, omdat zijn vader dàn alleen een kroon droeg...

Zoo, een pooze, zaten zij stil. De jonge vader, de acht-en-twintigjarige keizer van een eindeloos rijk - een rijk, waarvan de noordelijke bewoners als vreemd waren en van een ander bloed dan de zuidelijke - de, voor zijn rijk te jeugdige, souverein met, over zijne trekken, die mengeling van vroegen ouderdom en jongensachtigheid, en zijn kind: de kroonprins van dat rijk: de vijfjarige hertog van Xara, een tenger kind, roerend om die tragische tengerheid, de fijne bruine vloszijde van zijn haar kortgeknipt en een vreemd hoog voorhoofd ontdekkend, een fijn netwerk aan de slapen van heel azuren aderen, die lichtjes zichtbaar klopten, de groote, lichtkleurige oogen starende over de golf van Thracyna heen met hun onbevredigbaren vraagblik, om de verte der zilveren horizonnen te peilen en een grens te stellen.

Zoo zaten zij.

En Othomar keek neêr op zijn kind, ving dien vraagblik op en het was hem of hij in spiegels zag zichzelven weêr, of hij opving den blik zijner eigen oogen, maar zijne oogen van achttienjarigen jongen, niet zijn blik van eigen nog zorgelooze kindsheid. Toen hij vijf jaar geweest was, - dit wist hij zeker - toen had hij dien blik nog niet gehad, dien Xaverius nu reeds drijven liet langs de zeezoomen van hun rijk. En een eindeloos medelijden - de wanhoop, die twee, drie seconden duurde en hem als duizelen liet aan den rand van een diepte - kromp even zijn hart samen om dien zoon, die zoo gelijk aan hem was. Hij wist, dat hij hier niet over na moest denken, dat hij zich niet moest laten lokken door de loome armen zijner overpeinzing; hij wist, dat hij als met een vluggen zwaai zijn denkkracht

wenden moest, met zijne gedachte even de dadelijke werkelijkheid moest aantikken: de Rijkskanselier, markies van Ezzera, die hem op het kasteel wachtte; het aanstaand Vrede-Congres in Lipara; vijf of zes kleinere staatszaken; eene diplomatieke lastigheid met Rusland. Zoo had hij zich geleerd, door eene lange, langdurige studie van zelfkennis - die toch, ach, hem telkens verried - zich geleerd het eigenlijkste van zichzelven elk moment op een achtergrond weg te dringen, zichzelven te overschreeuwen met eene korte, schrille opsomming van noodzakelijke dadelijkheden: een, de kanselier; twee, het Congres; drie, Rusland - en zoo te wezen, niet die hij was, zijn eigen menschelijkheid van melancholiek droomer, bang voor eigen zwakte, maar: Othomar XII, keizer van Liparië, een jong vorst, dien men in Europa aan de eene zijde bewonderde om zijn insinueerenden, fijn diplomatieken tact, die altijd zijn wil wist te krijgen; aan de andere zijde, om zijne hooge souvereine illuzies, die de algeheele ontwapening wilden van het werelddeel der beschaafde rijken, omdat de oorlog een barbarisme zoude zijn...

Zoo spiegelde hij zich af in de organen der pers, met die vreemde complicatie, die de menschen van streek bracht en telkens anders over hem liet oordeelen: een lastige, fijne diplomaat, die zeer handig scheen en met zijn glimlach soms oude ambassadeurs mat speelde, en een utopist, die boven zijn rijk, over zijn hoog troonstandpunt, de geniussen zag zweven met olijftwijgen en palmtakken, zooals in een apotheoze mooi is op een tooneel. Dan oordeelde men hem naar die verschillende persorganen: een handige kerel, een onmogelijk droomer; en dit dubbele portret, als van een fotograaf, die geen glazen verwisseld heeft, was het beeld, dat van Othomar dreef door de geheele Europeesche atmosfeer. Leuk knipoogende appreciatie van zijn slimheid, en verguizing van zijne geslepenheid, poëtische damesbewondering voor zijn idealisme en schouderophalen voor zijn gedweep, zoo mengelden de opinie's van het publiek zich dooreen, zooals zij zich altijd doen omtrent vorsten, hooge menschen, die een ieder ziet en kent, maar ziet van verre en nooit kent in ware zuiverheid...

Othomar keek neêr op zijn kind. Het was in zulke oogenblikken, zulke korte morgenoogenblikken, die van henbeiden waren en van niemand anders, dat hij - ondanks al zijn

verstandelijk noodzakelijk wegredeneeren, een weemoed in zich voelde voor dien zoon, een medelijden, dat bijn a aan dat kind vergeving zoû willen vragen voor zijne geboorte... En toch zoo een oogenblik had tegelijkertijd iets inuig-liefs, omdat zij samen zaten, het kind tegen hem aan, en omdat de wijde lichttrillende blauwe eenzaamheid om hen heen dreef, als waren zij alleen op de wereld, en als was de wereld niets anders dàn die eenzaamheid en als waren zij geen vorsten en als wachtte hun niets: Othomar geen staatszaken en het kind geene toekomst... De lucht, die zij ademden was eene gouden rust, maar... een rust, die niet langer duurde, dan alles wat het innig liefste duurt in het leven: een paar minuten, een enkele seconde na...

- Kom, jongen...

De blik van het kind dreef nog langs de golvende berglijnen. Het zag nu naar Othomar op, glimlachte met zijn even-ouwelijk lachje, en:

- Kom, vadertje...

Het was tijd om terug te keeren: de terugwandeling, de wandeling naar boven, naar het kasteel... Dat was systematisch het voorschrift van professor Barzia, om het kind te sterken. Enkele minuten naar beneden, enkele minuten rusten, en weêr naar boven; de teugen zuurstof moesten dan systematisch door de teêre longen ingeademd worden... In den ijlen lichtblauwen morgen dreef, in atomen, het goud van gezondheid voor het prinsje om.

Maar het kind was mat. Zijne beentjes zwikten lichtjes over elkaâr, zijne voetjes gleden uit over de rotssteenen van het pad... Zijne lippen klemden zich vast met een mokkenden trek. Maar hij zeide niets, hij strompelde voort, naar boven, aan de hand van zijn vader. Toen bedacht hij zich: daarboven was het kasteel, wachtte hem zijne moeder, zouden hem zien de heeren en dames der hofhouding.... En hij hield stil, en vroeg:

- Vadertje... draagt u me een oogenblik... een oogenblikje maar...

Othomar nam hem in zijn armen. Een weemoed was in de oogen van het kind, het gemok was om zijn mond. Hij mokte niet om zijn vader; hij mokte, omdat het zoo was...

Langzaam steeg de keizer van Liparië, den kroonprins in

zijn armen. Door de kanteelen van de ruïnen der oude forteres, als tusschen lijsten, en telkens anders, schemerde het lichtlandschap als met vierkante schilderijen, breidde de wereld zich uit met blauwe panorama's. Boven de wereld, de hunne, hun keizerrijk, Liparië, hief de keizer zijn kind; met iederen stap hief hij hem hooger... De jonge vader hijgde, het kind kwam op adem. Een stille zucht, als een diepe adem, ging door zijn longen. Zijne oogjes werden kalm, zijn mondje vriendelijk. Toen zeide hij: - het witte kasteel in zicht, met blanke zuilenterrassen vol groote aloës en op een der terrassen witte figuren van vrouwen:

- Nu kan ik wel weêr, vadertje...

Othomar zette hem op den grond. De jongen richtte zijn figuurtje hooger, hield zich strak. Regelend zijn moeilijk ademhalen steeg hij aan zijn vaders hand de marmeren trappen op. Toen, op het terras, liep hij naar zijne moeder, de keizerin Valérie, die met een paar hofdames zat. Xaverius voegde zich even in hare omhelzing. Toen boog hij zijn hoofd in een ronden groet van links naar rechts, tot de hofdames, die opgestaan waren. Hij droeg nog geen uniform, maar hij was de kroonprins. Tot in de armen zijner moeder had hij zijn stil waardigheidje om zich heen getrokken, als een mantel. Zijn vader mocht hem zien als hij was, vragende, vragende met oogen en woorden; zijn vader mocht weten, dat hij moê kon zijn. Zijne moeder mocht dit niet zóó weten als zijn vader. Maar het hof mocht er niets van weten; aan iemand van het hof vroeg hij nooit en door geen adjudant zoû hij gedragen willen worden. Hij was de kroonprins.

Hoog breidde het blanke terras zich uit boven het landschap; tusschen de zuilen, afgesneden als met marmeren lijnen, trok zich de lijn van de zee recht, golfden afgebroken debergen. Dat was daar beneden als een blauwe afgrond. Stekelig, stevig, vreemde zwaarden, richtten de groote bladeren der aloës zich uit de vazen op, als verscheurden zij het lichtwaas van de lucht.

En in de natuur, dit stuk natuur, dat op dit oogenblik voor hunne warende blikken de wereld was, omdat zij niet verder konden zien en omdat zij - een oogenblik - niet verder dachten, was als een even-stilstand van het eeuwigdurende voortgaan van het leven, van het eeuwigdurende zich

verdringen en strijden om te ademen, te zijn, en te blijven zijn. Het was zoo een oogenblik als plotseling enkele seconden kan trilleren om en in een mensch, en enkele menschen en een stuk landschap. Eén oogenblik de kalmte van een paradijs, de vage glimlach van het geluk... maar ook zoo kort maar, omdat het leven dadelijk verder stuwt... Maar misschien langer zoo een oogenblik in de landen van het Zuiden, om de blauwere doorschijnendheid hunner atmosfeer, om de langere herademing van zuidelijke zielen...

Achter de zuilen vielen hunne lange violette schaduwen neêr. In die zacht paarsche doezeling was even de groep, zat de keizerin, den kroonprins nog in hare armen, tegen hare knieën aan, en wisselend twee, drie woorden, over de terreinkuur van het kind. Othomar stond bij ze, luisterend, zijn bestaan samengesmolten met het hunne. De hofdames handwerkten: figuren op een achtergrond van intimiteit...

Toen kletterden korte stappen, als van vlugge officierslaarzen, de trappen op. Een adjudant van den keizer, de markies van Leoni, trad nader, hield op een afstand stil, salueerde zijne souvereinen.

- Sire, Zijne Excellentie, de Rijkskanselier, wacht de bevelen van Uwe Majesteit af. Zoo ook de heer Wlenzci.

De eerbiedig-zakelijke stem van den officier verbrak de atmosfeer. In de groep kwam een andere beweging, kwamen andere houdingen, een andere lijn. Othomar dacht er aan, dat het reeds laat was, dat veel bezigheid hem wachtte.

- Verzoek den heer Wlenzci een oogenblik geduld te hebben. Zijne Excellentie wacht ik in het kabinet.

De adjudant boog, trok zich achteruitgaande terug; de keizer glimlachte voor het laatst tegen de keizerin en den kleinen prins.

Xaverius boog.

- Sire... groette hij zijn vader, die heen zoû gaan, en het woord klonk Othomar vreemd in de ooren, na het ‘vadertje’ van zoo even. De keizer groette de hofdames, die negen: toen ging hij door den portiek naar den ingang van het paleis, die dadelijk naar zijn vertrekken leidde.

De keizerin had het hoofd langzaam opgericht; haar oog volgde als vragend de bergenlijn, die zuil na zuil telkens afsneed....

II.

In het kabinet viel de lichte dag binnen door een kolossaal spiegelglas als een blauwe schijn door kristal. De keizer, zittende aan zijne schrijftafel, teekende enkele laatste stukken, die zijn kabinetssecretaris hem voorlegde; achter hem stond de Rijkskanselier. Bij de eerste stukken was de zweem van eene trilling geweest in den pennezwaai, die zijn naam begon; toen was die zwaai machinaal geworden. De eigenlijke staatsberaadslaging met den kanselier was geeindigd: het koude gelaat van den markies van Ezzera liet niets blijken in zijne uitdrukkingloosheid.

- Dus - de kanselier scheen op iets terug te komen - de juiste datum van den terugkeer Uwer Majesteit en de keizerlijke familie naar de rezidentie, kan Uwe Majesteit nog niet bepalen...?

- Neen, sprak Othomar, die zijn laatste stuk teekende, dat de secretaris daarna opnam met eerbiedige vingeren, en hij draalde even tot de secretaris zich had teruggetrokken; maar ik denk er over de keizerin vóór te gaan naar Lipara. Het is er nog te warm voor den hertog van Xara, en het klimaat hier doet Zijne Hoogheid goed.

- En waarom zoû Uwe Majesteit Haar eigen vertrek vervroegen? vroeg de kanselier met zijn altijd even blanke stem, die toonloos kwam tusschen zijne dunne lippen, terwijl zijne oogen altijd met den zelfden eerbied vaag schuin opkeken naar zijn souverein.

Othomar stond op.

- Het Congres is bepaald voor den zeven-en-twintigsten van deze maand...

Hij zeide dit met de zakelijkheid zonder nadruk of klemtoon, waarmeê men iets recapituleert, dat bekend is. De kanselier boog even het hoofd, verder vragende met den blik. De keizer richtte zijn tengere jongensgestalte wat hooger; zijn oogen zagen nu met den zelfden vaag schuinen blik als van Ezzera tot dezen op. En hij vervolgde met een zeer kalme en vaste stem:

- Wij nemen ons voor de opening van het Congres bij te wonen....

- In Uwer Majesteits Hoogst Genadige eigen persoon!?

- In persoon....

Den kanselier trilde een trek over de effenheid van zijn

gezicht: een niet te bedwingen verrassing. Even sidderden zijne pinkers over zijne oogen heen....

- Uwe Majesteit zal zeker goed overwogen hebben wat Zij met deze hooge eer te verleenen aan het Congres, verklaart te doen.... Verklaart te doen, ten getuige van Europa....

- Zeker....

- Mocht Uwe Majesteit nog niet alle Hare besluitnemingen omtrent dit gewichtige punt hebben vastgesteld, zoo zoû ik de vrijheid willen nemen... Uwe Majesteit een raad te geven.

- En welke?

- Te overdenken of Zij niet goed deed af te zien van dit genomen besluit en niet in persoon te verschijnen op het Congres.

- Waarom?

- Ik weet, dat Uwe Majesteit zich niet stoort aan wat is.... aan traditie, conventie. Toch... Uwe Majesteit zoû hiermeê een stap doen, waartoe nog geen enkele souverein in Europa het tijdstip gunstig achtte.

Othomar hief zijn schuinen blik rustig op en drong hem in Ezzera's oogen. Het kostte hem moeite dat zoo te doen, maar hij deed het.

Toen zeide hij:

- Maar ik doe dien stap, Ezzera. Ik acht het tijdstip gunstig. En ik meen, dat de keizer van Liparië een stap doen kan, zonder te vragen wat andere souvereinen dachten of deden. Den zeven-en-twintigsten woon ik de opening van het Congres bij. Ik wensch ook uwe tegenwoordigheid, die van het Ministerie, van het Huis van Adel en van de Staten. Ik wensch, dat het Congres geopend wordt met grooten, met zeer grooten luister. Ik wil meer doen dan wat één vorst al gedaan heeft: ik wil meer doen dan mijne bescherming verleenen aan het congres. Ik wil mij met mijne geheele ziel verklaren vóór de ontwapening en den Universeelen Vrede. En ik wil dat doen in het Congres en met mijn eigen stem....

Ezzera boog vaag.

- De heer Wlenzci wacht ons: wil zoo goed zijn de schel van de antichambre te drukken, Excellentie.

Een raadselachtige trek flitste vlug over het gelaat van Ezzera: hij drukte de schel.

- De heer Wlenzci, sprak de keizer tot den kamerheer, die verscheen.

Er gingen drie seconden om, waarin de atmosfeer gespannen was als met een nauw bedwingbare en toch onzichtbare uitbarsting. Trillende beroeringen gingen om in de zielen van den vorst en zijn kanselier, achter de voorname kalmte der woorden en de enkele stille gebaren.

Toen werd Wlenzci aangediend, lid der Lagere Staten, prezident van de Liparische Interparlementaire Groep en prezident der Commissie, die het Vrede-Congres voorbereidde. Een open, wijde dweepblik in groote hel-grauwe oogen, een groote figuur met iets breed militairs. Dit militaire had lichte verwarring gebracht in Othomar van den eersten keer, dat hij zich met Wlenzci onderhouden had: na de bijwoning van de, een jaar geleden, Interparlementaire Conferentie, te Altara. Telkens moest hij zich herinneren, dat Wlenzci vroeger majoor was geweest in een Duitsch garde-regiment. Gaarne had hij, geheel en al, willen weten hoe het proces der verandering van gemoed, ideeën, begrippen zelfs, zich had ontwikkeld in dezen Lipariër, die genaturalizeerd, had gediend in Duitschland, en daarna weêr terug was gekeerd in zijn vaderland.

Het vage, wat hij ervan wist, nevelde onduidelijk voor zijne oogen... Toch werd de stem van den keizer buigzamer, werden zijne woorden minder stroef, minder hoog, scheen een lossere ommetrek zijne jonge uniform-gestalte te modelleeren in iets toegeeflijkers... Toen zette hij zich neêr en hij vroeg:

- En uwe openingsrede?

Wlenzci had haar reeds geheel in zijne gedachte. Hij stond voor den keizer, die zat in eene houding van belangstellend toeluisteren, den kanselier dicht bij hem staande, strak ziende met zijn effen blik.

Eene hoogheid van woorden scheen een vlucht te nemen door het keizerlijke kabinet, te willen naar buiten, door het hooge spiegelglas de lucht in. In woorden trilde de hooge Idee uit, die de eenvoudigste, de edelmoedigste en de christelijkste zijn zoû dezer laatste jaren der eeuw. De rede, die het Congres zoû openen, scheen een vlucht te nemen naar een sfeer van stralende rechtvaardigheid. Othomar gevoelde eene groote ontroering. In dit oogenblik doorzag hij niet, hoeveel rhetoriek er school achter dezen toespraak, die Wlenzci scheen te repeteeren voor hem, den keizer, verheven publiek; in dit oogenblik voelde hij niet, dat Wlenzci dacht: als Zijne Majesteit deze rede goedkeurt, zal zij ook haar effect doen op het Congres: àls

Zijne Majesteit ze nu maar goedkeurt: de woorden zijn gewogen, gewikt; ze kan bijna niet anders luiden: ze is goed, als ze is... Maar een spontaan accent bleef trillen in elk zijner woorden; in zijn blik bleef eene hooge dweperij, die naar de blauwe lucht bleef zien. Want hij vóelde zelve voor de zaak, die hij bepleitte, maar in ieder menschelijk gevoel blijft - al is het maar een grein - gehuichel, ter wille van zichzelven, terwille der individualiteit: de onbewuste altijd-strijd, voor het eigen-ik....

Zij, de leden van het Congres, ze zouden dan gekomen zijn uit de verste landen, zij zouden elementen doen samensmelten, die men altijd als onverzoenlijk had beschouwd....

Aan allen dan zijn broederlijke groet, op den vredebelovenden grond van Liparië...: aan allen wenschte hij toe, zich innig diep bewust te zijn, van het hooge wereldgewicht hunner taak. Krachten, die totnogtoe op zichzelve hadden gepoogd, zouden zich nu verbinden tot één ontzettende kracht, die de wereld naar het hooge doel zoû dwingen. De reeds verkregen resultaten zouden met elkaâr vergeleken worden, om te komen tot de kennis van wat de beste middelen zouden zijn, tot het bereiken der Illuzie. Een gemeenschappelijke studie der opdoemende problemen was het doel der internationale bijeenkomsten....

Zoo zouden kiezers aller landen voortaan in het oog moeten houden, dat al in niet minder dan vijftien Europeesche Parlementen een tak van de Interparlementaire Conferentie was geënt, ter wille van den Vrede; dat het de onafschuifbare plicht aller kiezers was geworden, van hunne candidaten eene verzekering te verkrijgen hunner aansluiting bij die interparlementaire groepen; en zoo zij die aansluiting niet beoogden, hun daarvan te vragen rekenschap... Zoodra deze groepen immers talrijker van leden werden en daardoor meer invloed verkregen, zoû geene regeering weêrstand kunnen bieden aan hunne eischen: vermindering der gewapende machten, tot het einddoel toe: de geheele Europeesche ontwapening.... Ja, men moest zulke krachten, die men al bezat, tellen en verzamelen voor dezen grooten oorlog tegen den Oorlog; men moest ook alle hinderpalen, die een ironisch smalende, aan de Illuzie ongeloovige tegenpartij opwierp, hinderpaal na hinderpaal voor hunne cynische oogen omverwerpen. Krachtig moest ingewerkt worden op de oorzaken, die onder de volkeren ideeën van oorlog en overwinning kiemen deden

en ze nog immer als banieren omhoog doen houden. Aan overwinnaars moesten de lauweren ontrukt worden, waarmeê zij zich dachten te bekransen... Aan kinderen werden honderdjarige vooroordeelen en noodlottige dwaalleeren ingeprent: moeders kleedden hunne kinderen uit behaag zucht in mooie uniformen: lessen van geschiedenis waren aaneenschakelingen van krijgsepizoden; men meende, dat de oorlog eene noodzakelijkheid was....

Te vele menschen waren er op de wereld: periodiek moesten de bevolkingen gedecimeerd worden. Werden de legers afgeschaft, zoo zouden millioenen soldaten nog toestroomen tot de millioenen der werkeloozen. Maar werd het barbarisme van den oorlog dan gerechtvaardigd en gemotiveerd, door de vrees voor eene grootere verwarring der sociale quaestie?

Een nog ontzettender dwaalleer was deze, dat de oorlog de beschaving bevorderde. Zonder oorlog geen vooruitgang der industrie. Maar het was eene industrie van de verfijnd moorddadigste wapenen en moordtuigen...

Het was niet te ontkennen: in de laatste jaren had de groote beweging tot den Vrede al verder en verder vooruitgestuwd. De beweging was geen dillettantisme meer, als zij in hare eerste jaren geweest was; groote geesten hadden haar geleid en de Vrede-beweging had een officieel karakter gekregen: staats-lieden, zelfs hooge militairen, de pers volgden haar; souvereinen merkten haar op: in naam van Zijne Majesteit, den Koning van België, was het zesde Vrede-Congres geopend geworden te Antwerpen. En nu een volgend Congres geopend werd, in de weelderige stad van het Zuiden, in het blanke Lipara, in de marmeren hallen en onder de reuzenkoepels van haar Atheneum nu het geopend werd onder de onmiddellijke bescherming, en met geheel de sympathie van den edelen jeugdigen keizer Othomar XII, nu het geopend werd in zijn eigen Allergenadigsten naam...

Othomar hief zijne oogen snel naar Ezzera.

De Rijkskanselier hoorde toe, met zijn altijd zelfde uitdrukkingloosheid, waarachter Othomar eene sterke afkeuring ried; de keizer wist, dat Ezzera zijne moderne ideeën had tot aan een zekere grens, die hij noodlottig nooit zoû kunnen overkomen... Even ergerde Othomar het diplomatieke masker van dien stillen tegenstander: toen beheerschte hij zich en hij be-

heerschte zichzelven zoo, dat hij niet - zoo als hij eerst had willen doen - Wlenzci in de rede viel met de mededeeling, dat niet alleen het Congres in zijn keizerlijken naam geopend mocht worden, maar dat hij, de keizer, er in persoon verschijnen zoû! Zijn tact, zijn allerfijnste intuïtie zeiden hem, dat het moment om dit te zeggen, er nog niet was...

En hij luisterde verder. De oorlog was reeds een anachronisme. Een edele gedachte vaarde door het einde dezer eeuw: de oude middelen tegen geweld, waar geweld tegenover werd gesteld, waren ten ondergang gedoemd in de nieuwe opleving der zachte Christus-leere...

Geen wanhopige zelfverdediging meer! Souvereinen en staats-lieden zagen het ten laatste in, dat zelfverdediging tusschen staten, aan individuen het voorbeeld gaf van zelfverdediging en dat het principe van den oorlog het zelfde principe was gebleven van den barbaarschen strijd-om-het-leven der oertijden. Het principe van den oorlog was een kiem der verrotting voor staten: staten spraken, met oorlog te voeren, zichzelve tegen, ondermijnden er meê hunne eigen ideeëlen opbouw...

Wij stonden op den drempel van een nieuw tijdperk; deze drempel zoû slechts door middel van eene ontzettende omwenteling te overschrijden zijn. Maar die omwenteling behoefde er geene te zijn van bloed en misdaad en vernietiging en anarchisme: zij zoû er eene kunnen zijn louter uit den geest, eene uit louter het alleredelste van de menschelijke gedachte, die alle vooroordeelen zoû overwinnen en triomfeeren over eeuwenlange traditie van barbarisme: Oorlog...

Over dit bloedzwarte beeld, neêrgepletterd, rees voor hunne oogen, de Illuzie, in louter licht stralende...

III.

Wlenzci had uitgesproken: zijne laatste woorden schenen nog na te trillen als hoorbare atomen; de apotheoze van zijne rede vulde nog het vertrek met glans. Toen stond Othomar op en drukte hem de hand en Ezzera ook sprak een enkel woord van waardeering.

Wlenzci was blijven staan in zijn houding van extaze, drukkende de hand van zijn souverein, als zonder te zien, machinaal buigende tot den kanselier. Zoo zoû zijne rede luiden.

Maar de gedachte woelde hem nog door het hoofd, de woorden zwollen nog over zijn lippen; als golven welde het door zijn brein, als schuim scheen het te sidderen van af zijn nooit moeden mond. Een verrukking straalde uit zijn groote grauwe ziener-oogen, die nog altijd door het spiegelglas keken naar de hooge, blauwe lucht. Betoomen kon hij zich niet meer. En maar even vaag gestreeld door den lof van zijn souverein, door den druk van de keizerlijke vingers, sprak hij door. Zijne rede was uit, maar hij sprak door. De officieele stembuiging, die als voor de tribune zijn orgaan had voorbereid tot een luid uitspreken der heldere Liparische klanken, zonk, werd doffer, werd officieuzer, werd gewoon als in het dagelijksche leven .. De oorlog, de oorlog, o - met een klank van afschuw - hij verafschuwde den oorlog, hij had den oorlog gezien, hij had gediend in het Duitsche leger, hij had '70 meêgemaakt... Sprak hij dat woord uit: Oorlog: hij zag zijn afschuwelijk verleden voor zich, dat verleden, dat hem bezoedeld had in zijn mensch-zijn en dat hij nu had afgezworen. Had hij niet gevochten - en hij was een dapper officier geweest: niemand die het ontkennen zoû - en had hij niet, hij, als Lipariër gevochten in het leger van het rijk, dat hij als het militairste eens hoog had gesteld, hooger dan zijn eigen land - Zijne Majesteit vergave het hem - en had hij niet verslagen, gemoord, vermoord in een extaze van bloed, in een dronkenschap van kruitdamp, in alle zijne zenuwen opgezweept door het gedonder der kanonnen? Wist hij niet wat het was, de oorlog? Had Keizer Frederik III niet zelve gezegd: ‘dit bloedwerk is mij gruwbaar?’ En hij noemde andere souvereinen: allen wilden den Vrede; de Czaar van Rusland, Keizer Frans Jozef, zelfs Willem II had gezegd: ik wilde, dat de Europeesche Vrede lage in mijn hand en in mijn hand alleen: ik zoû zorgen, dat hij nooit verstoord werd....

Beroemde generalen, staatslieden, profeten, dichters, schrijvers van nu en van eeuwen her, van allen wist hij uitingen aan te halen, die zich voor den Vrede betuigden...

Zijne woorden klonken bijna nog overtuigender dan de officieele extaze van zijn welgewikte rede. Othomar hoorde ademloos toe. Maar Wlenzci sprak verder. En wat was eenvoudiger, dan een Hoogste Gerecht, een Opperste Scheidsgerecht, een Supreme Arbiter. Gingen individuen met elkaâr vechten,

als zij het oneens waren, zoo was daar politie, justitie, een wet. Waarom geen Wet der Staten? Waarom geen Staten-Hof, waar souvereinen, waar hooge regeeringslichamen beslissen zouden? Waarom geen, alle staten verbindende, verdragen? Waar was de onmogelijkheid, waar was de utopie, als de eerste stoot eens gegeven was? Eéns, na vijftig, na dertig, na tien jaren misschien zoû het zoo zijn: allen, die nu spotten, zouden dán de realiteit zien, de verwezenlijkte illuzie kunnen tasten. Ja, waarom geen Supreme Arbiter: waarom niet Zijne Heiligheid, waarom niet vroom zijn, en eenvoudig en goed, en... waarom niet Leo XIII....

Een plotselinge schaduw, een pijn trok over Othomars gelaat. Hij klemde zijne lippen dunner. Daar was het weêr... de plotselinge zwijming in zijne ziel, als viel zijne hooge gedachte, zoo, plotseling van haar hoog standpunt in een diepen, diepen, diepen afgrond van wanhoop, van zwart, van ongeloof aan haarzelve. O! Daar was het weêr...! Wlenzci's laatste woorden hadden geklonken als met een blauwe naïveteit, met een stem als van een jong meisje; vreemd, omdat hij daar stond, zwaar, groot, met zijn majoorsfiguur, breed en militair. Vroom en eenvoudig en goed... waarom niet de Paus...? Daar was het weêr: het niet willen zien der kranke onmogelijkheid, het dwepend terugwillen naar midden-eeuwen. En hij, Othomar, hij was nog een Katholiek vorst, zijn land een zeer Katholiek land... Zeker: de Paus... Ook de niet-katholieke landen? En ook zelfs alle Katholieke rijken? Een kleine lach van minachting bedwong hij binnensmonds.

In eens schenen alle Wlenzci's vorige woorden, scheen zijn mooie openingsrede hem ontzenuwd toe, nervelooze rhetorica, waaruit geen heil te putten zoû zijn voor de wezenlijke ellende, voor het waarachtig zoo smartelijk dwaalbegrip van de wereld, dat de oorlog onvermijdelijk achtte. O, hoe hij ze niet wenschte: de(n) Vrede, de hooge tooverschoone, zilverblanke Vrede, de Vrede met haar zegen van weldaden, hoe hij niet naar ze haakte, als naar een bruid, die in een vizioen voor hem verschenen was, in een hemel van licht, in een brandpunt van zonnestralen!

Waarom niet naar die bruid, naar die Vrede te gaan, als naar de toekomst, waarom er niet heen te gaan langs nieuwe paden, langs een modernen weg; waarom zoo weèr terug te willen dwingen, zoo plotseling, in een plotseling onmogelijk

dwaalbegrip, dat als een domme, zichzelve niet begrijpende kracht, plotseling oprameide tegen het kristallen paleis van rechtvaardigheid der eerste gedachte! Het paleis viel in scherven neêr. Die zacht-stille wanhoop, die hij zoo goed kende, verdronk zijne ziel in een nacht van duisternis, en zoo had hij zijne hand opgeheven en gezegd, mat, met een plotseling doode stem:

- N u weet u, dat u dwaalt: wat Zijne Heiligheid betreft, hebben wij reeds meer met u van gedachte gewisseld. Het Vaticaan kan niet zijn de gerechthal der rijken...

Ja, Wlenzci wist het, hij boog. Zijne Majesteit deelde niet zijn gevoelen. Maar toch voor de hooge idee zelve was Zijne Majesteit altijd bezield, bezield in Hare edele jeugdige souvereine Hoogheid! De idee, het was de idee... En alle kinderen moesten de idee, de hooge idee van den Vrede inademen, inzuigen met de eerste melk. Daarom, Saint-Simon had het gewild in zijne 'Réorganisation de la Société Européenne': onder één constitutioneel vorst, één gemeenschappelijk Europeesch parlement, dat de leiding der opvoeding overnam: de kinderen opgevoed in een Europeesch patriotisme, in ééne cosmopolitische gedachte: het egoïsme der naties, wegsmeltende in de nieuwe verbroedering aller volkeren, die één zouden worden, ééne nationaliteit...

Othomar was langzaam terug in zijn stoel gevallen. Hij herinnerde zich vaag de plaats, die Wlenzci aanhaalde..... Haalde Wlenzci juist aan? Eéne nationaliteit? Was het dat? Ging Wlenzci niet te ver? Forceerde hij niet Saint-Simon? Hoe het ware, Othomar voelde zich Lipariër. Hij was moê van den woordenvloed van Wlenzci, van zijne altijd en altijd betuigende en overtuigende stem. Hij voelde zijne tong als verlamd, dik in zijn mond, onmachtig zijn gevoelen te verdedigen; maar hij was Lipariër. Hij was geen Duitscher en geen Engelschman, en geen verbroederde cosmopoliet, maar hij was Lipariër. Nu, trots zijn moêheid, zijne lusteloosheid, dat gevoelen te verdedigen tegen deze, in zinnen vloeiende en vloeiende, welsprekendheid, trots zijne zwakte, voelde hij zich klaar, duidelijk, intens, de spruit zijner sterke voorvaderen.

Hun bloed golfde hem door zijn aderen, hunne majesteit leefde voort in de zijne. Neen, zoo zoû hij niet tot de(n) Vrede, de zegenrijke en zilverblanke kunnen geraken. Geene cos-

mopolitische scholen wilde hij in zijn rijk, opdat de kinderen zijner onderdanen verleeren zouden, dat zij Lipariërs waren...

Dit voelde hij zoo diep, en toch door dit diepe gevoel, liep, als een lichte barst, de twijfel of dat wel zoo goed was, zich zóóveel Lipariër te voelen, en misschien te weinig mensch der menschheid...

En het werd alles twijfel om hem heen. In zijne plotselinge zielezwijming, zijn wanhoopsonmacht, zijn niet kunnen meêgaan met wat Wlenzci onvermijdelijk achtte, twijfelde hij aan de Idee, aan de Toekomst, aan den Vrede. Twijfelde hij aan zichzelven, aan Wlenzci, aan het Congres. Waarvoor? Alles was te vergeefs! De menschen wisten niet, konden niet, voelden niet... Nu ja, er zoû geschreven worden en gesproken, rede's zouden weêrgalmen onder den koepel van het Atheneum: het Congres zoû plaats hebben. Maar wat, hoe? Het zoû niets geven. Het zoû niets voortbrengen. Het zoû geen pas verder voeren. Het zoû een congres zijn: er waren er zoovele...

Wlenzci scheen uitgesproken. Hij stond nog voor den keizer, die daar zat, in den stoel bij zijne schrijftafel. Toen, in Othomars moede hersenen voelde hij, dat hij hem moest laten gaan. En den kanselier ook.

Hij stond op, zocht zijne woorden van afscheid. En toen, in die moede hersenen, waar de wanhoop der ontgoocheling zwol en zwol, herinnerde hij zich, dat hij nog iets te zeggen had, aan Wlenzci.

Daarom drukte hij zijne hand, en hij zeide, eenvoudig, met die matte stem, die men kende:

- Wij danken u, wij danken u zeer... Dit wilde ik u nog zeggen...

Hij draalde even: toen vervolgde hij:

- Wij nemen ons voor in persoon bij de opening van het Congres tegenwoordig te zijn, met ons Ministerie en onzen Staatsraad...

Voor Wlenzci's oogen scheen het te bliksemen. Hij was op deze allerhoogste verrassing niet voorbereid. Zijn, van veel spreken, rood gezicht gloorde heftig op: de woorden van zijn jongen keizer straalden voor zijne oogen als sterren.

- Majesteit!! riep hij in niet betoombare vervoering uit; eene wijde blijdschap huiverde door zijne stem, in vervoering van vreugde gloeide zijn roode kop.

- Wij geven u verlof ons besluit te melden aan het officieele orgaan van den Internationalen Vrede-bond, vervolgde Othomar; en..., licht buigende tot den kanselier:

- En in de Staatscourant.

Zijne stem zakte geheel en al.

De beide heeren bogen, Wlenzci opgetogen, rood, glanzende. Toen liet Othomar hen gaan, beiden... Hij bleef alleen. Langzaam liet hij zich neêrvallen in den schrijfstoel.

En over zijne oogen, die naar de blauwe lucht zagen, waarheen Wlenzci in extaze gestaard had, trok een dichte wolk van weemoed, een waas van vocht, tot een traan, een enkele, neêrviel op de documenten van den Internationalen Vrede-bond, op zijne tafel.

IV.

Uit de Gedenkschriften van Othomar,
Keizer van Liparië.

Castel Xaveria,
25 Oktober.

Morgen verlaat ik Castel Xaveria: Valérie blijft hier met onzen kleinen jongen.

Vreemd doen zulke scheidingen mij aan: hoe eenzaam voel ik mij altijd zonder mijn vrouw en zonder mijn kind.

Ja, wij hebben het leven samen opgenomen als een zware last, dien het lichter is samen te dragen.

Den weg, die machten boven ons, ons bakenden, zijn wij gegaan, en geen anderen: men kan geen anderen weg gaan dan dien men moet.

Ver van elkaâr zochten wij eens wat wij dachten, dat ons leven zoû zijn; zij, zich bouwende het tooverpaleis van een geluk: ik, zonder veel illuzie, in wanhoop zoekende naar een uitweg...

Men heeft ons tot elkaâr gebracht: zij is tot de werkelijkheid gekomen na hare verpletterde illuzie: zij, praktisch, heeft zich als eene vrouw gewijd aan haar man, aan haar kind, als eene vorstin, aan haar volk en haar land.

En ik, die géène illuzie's had, die slechts had angst voor

de toekomst, die had willen deinzen voor de dagen, die onherroepelijk omwentelden en omwentelden en nader brachten het onverbiddelijke noodlot, dat mij een kroon zoû bieden, - ik, gesterkt door haar, door haren eenvoud en hare levensberusting en hare levenskracht, ik heb mij voelen herleven, ik heb geleefd en ik, illuzie-looze! ik heb illuzie's in mij voelen ontwaken, voor het eerst, voor het éérst!

O, het was een lente van bloesems in mijne ziel! Het was een ontwaken in een rozengloor van onbegrijpelijke dageraden, die in eens opklaarden aan den wijden hemel over mijn land! Het was een muziek der sferen, het was een hemelvaart der ziel, en in licht van witte zonnen zag ik mijne roeping wenken, die ik nog nooit had begrepen!

Ik was kroonprins en ik zag mijn vader keizer zijn, en ik dacht, dat een keizer zijn moest als hij was, en ik wist niet, hoe ik, die niet was als hij, ooit zon kunnen zijn: keizer. Toch, het moest en ik ben het geworden. De eerste dagen, de eerste dagen zal ik nooit vergeten! Hòe ik ze doorgemaakt heb, hòe ik heb besloten en gehandeld, hoe de teugels van mijn rijk gebleven zijn in mijne handen, ik weet het niet meer! Ik heb het nooit geweten. Heeft de Hemel toen voor mij besloten en gehandeld en geregeerd? Is er eene ontzettende wereldkracht, een onweêrhoudbare voortstuwing der dingen, een fataal machtige samenpersing der seconden, waardoor dagen, weken, maanden langzaam, langzaam voortrollen en geschieden en zich samenschakelen, zooals het moet, trots alles; is er een absoluut gebeuren, trots een relatieve onmogelijkheid? Ik was de onmogelijkheid, mijn temperament was het, geheel mijn wezen en bestaan, maar de seconden hebben zich samengeperst en er was geene seconde tusschen haar te dringen, die er niet zijn moest, en de dingen zijn voortgestuwd, en niets heeft hunne stroeve gebeurlijkheid en noodlottigheid verbroken. De Wereldorde was en is gegaan, zooals zij moest.

Toen ben ik verbaasd geweest. De maanden gingen voorbij, de dingen stuwden voort. Als ondanks mijzelven voelde ik mij herademen. Een kalmte kwam over mij. Nevelen trokken op, en ik doorzag, wat ik doen moest. Hoe klaar werd het, hoe eenvoudig... Het had niet anders kunnen zijn. De geschiedenis van Liparië, na mijns vaders dood, had niet anders kunnen gebeuren... Dat alles is vreemd en ik weet niet of

wij eens, in een later leven, boven dat verleden zullen neêrzien en dan alles zullen begrijpen, en zullen begrijpen, waarom alles goed is... Nu voel ik alleen nog maar, dàt het goed is, dat het klaar is en eenvoudig.

Dat ik keizer moest zijn.

Voel ik dat door Valérie?

Misschien.

Maar loutere waarheid is dit: toen ik mij zoo gevoeld heb, zijnde vorst van mijn land in den klaren eenvoud der Wereldorde, toen heb ik mij voelen ontwaken. Voelen ontwaken in den onbegrijplijken dageraad aan den hemel van mijn rijk, luisterend naar den zang der sferen, ziende in glansen stralen mijne roeping! Zij, waar ik altijd aan getwijfeld had, mijne roeping, zij was daar! Zij wenkte mij toe! Ik moet het zijn: de Vorst van den Vrede, de Vorst van het Licht! Zaligheid, die ik gevoeld heb, doorstroomen mijne koude ziel, die maar vaag liefhad Liparië - misschien in een voorgevoelen van dit - zaligheid, die ik voelde, omdat illuzie's in mij ontbloeiden. O, het is niet te zeggen, die weelde! Eerst nooit dat gevoeld te hebben, dat men kan hopen het allerschoonste en dàn het, eensklaps, als in een ontwaken, te hopen! Voor zich te zien zijn stralende roeping! En die roeping te voelen als: te worden de gever van de hoogste weldaad aan de geheele wereld, te worden de gever van den Vrede. De Vrede geven aan de menschen, de hemel aan de aarde!

Zal het zoo zijn?

Zal het de werkelijkheid zijn of alleen blijven de rozige luchtweêrspiegeling van mijn nieuw leven, van mijne zieleomwenteling, omdat Valérie sterk was?

Ik ben machtig, ik wil de menschen steunen met mijn macht, ik wil ze leiden naar mijn geschenk. Maar zij, zij zijn de menschen. En zij praten en denken en zoeken en dwalen: zij zijn soms als kinderen...

Dan voel ik, dat zij te veel praten, slecht denken, verkeerd zoeken en dat zij heel ver, ver dwalen, dwalen naar afgronden van onmogelijkheid. En dan, dan komen mijne bittere twijfelingen...

Nu wil ik niet aan ze denken. O, God, bedwing ze in mij, hoû mijne illuzie's onbezoedeld van hare wademen...!

Het is diep in den nacht.

Door mijn hoog venster schemert de golf van Thracyna in een zilveren verte van maneschijn. Heerlijk land, land van mijne liefde, aangebeden land,... den Vrede wil ik geven aan de wereld, maar den Vrede wil ik vooral geven aan U! Dat is mijne zwakheid als mensch...

Het is diep in den nacht. Ik heb zooeven mijn jongen gekust, terwijl hij sliep in zijn bedje. Ik zie hem morgenochtend niet meer, want wij gaan vroeg weg.

Mijn kind, mijn zoon, mijn lieveling,... voor jou heeft je vader illuzie's en zijne illuzie's zullen de goede feeën zijn, die je regeering zullen voorbereiden als de aera van het ideaal...

Eerste Hoofdstuk.

I.

Den zes-en-twintigsten Oktober, te vijf ure namiddags, trilde Lipara van verwachting. Een bolle wind blies zwirlende wolken stof als stuivelende spiralen door de lange Station-avenue, en over de ronde Centraal-Station-plaats woei een draaikolk van lucht. Toch scheen de zon, en zelfs nog warm.

Eene zenuwachtigheid waaide als met den wind mede door de rezidentie, die, bont van vlaggen aller Europeesche natie's, over vijf minuten den keizer wachtte. Eene drukte van menschen krioelde door de stad, stroomende in de richting van het Centraal-Station, kleurig druk van vrouwen, donkerder van mannen, afloopende langs de eindelooze avenue en zij-boulevards en dan om het ronde plein zich opstellende, altijd achteruitgehouden, eerst door de maréchaussée's, dan door de zware huzaren, bar uitziende in hunne lange groene jassen en hooge kolbakken, de forsche gelaatstrekken met lange snorren doorsneden. Schril hoog stonden de huizen, onbewogen in den nooit moeden wind; bont de winkels van uitstalling en overal vol beschreven met namen en woorden van bonte en gouden letters, reusachtige uithangborden, reclameplaten, als was de stad één reusachtig prentenboek, terwijl daarboven de muziekbladen der telefonen

aeolisch sidderden in de lucht. Boven de winkels, étages na étages, gearabeskeerd met balkons, die zich als opstapelden vol menschen. Een dicht rumoer, vage symfonie van menschengegons, steeg verdoovend op. De stad was stampvol.

Nog drie minuten. De groote poorten der voorhal van het Centraal-Station slurpten files van menschen binnen, mensch na mensch; voor het guichet der perronkaarten begon men, zenuwachtiger, te dringen: velen gaven het op, kaarten te nemen, drongen terug naar het plein, wanhopig, ontstemd, altijd achteruit gehouden door de bar fronsende huzaren, die het plein ternauwernood konden vrijhouden. De rijtuigen van het Hof, de paarden licht trappelend, met lichte sidderingen over de huid, wachtten, de goudgenestelde koetsiers onbeweeglijk deftig, de zweep schuin.

Maar een rumoer, een gedrang, een naderend hoera zwol van uit het station. De keizer was aangekomen.

Als een stormslag in eene zee deinde de menigte. De huzaren drongen ze terug. De troepen prezenteerden het geweer.

Uit de middenpoort van den hall, op het perron, kwam de keizer voor, omdrongen van zijne officieren. Het plein daverde van gejuich, zakdoeken wuifden. Eene ontroering sidderde door de menigte, ademhalingen gingen gauwer, oogen glinsterden.

Een vreemdeling, Franschman, lid van het Vrede-Congres, dat den volgenden dag geopend zoû worden, beschouwde kalm deze emotie. Toen vroeg hij aan een officier der lanciers, naast hem staande in een der voorste rijen:

- De keizer is populair?

De officier zag hem aan. Het bloed steeg naar zijn gezicht, als was de vraag, met haar zweem van twijfel, eene beleediging.

- Zeer populair! antwoordde hij barsch, met een snellen blik, die aanstonds weêr zocht het rijtuig van zijn souverein.

Zeer populair! ja, het moest den Franschman wel treffen: het moest ieder wel treffen, die vreemdeling was. Eene dergelijke emotie, sidderende door de windbewogen rezidentie, kon nooit eene houding, gehuichel zijn. Maar het Fransche congreslid kon toch niet dadelijk die populariteit analyzeeren: de fluide, die om de tengere figuur van dien zeven-en-twintigjarigen luitenant-generaal der kurassiers, die keizer van Liparië was, in liefde toeging naar zijne stad, naar zijn volk, voelde die Franschman niet, voelde geen vreemdeling. Dat was het

onzichtbare mysterie der sympathie. Onzichtbaar, want uit Othomars groote jeugd - een keizer van zijn leeftijd is jonger dan wie ook, die even oud mocht zijn - straalde voor den Franschman geen hooge majesteit. Hij zag een jong officier, met een vreemd-koel gezicht; een diep vreemde melancholie keek uit zijn kouden blik; zijn automatische groet was een beetje moê en koel.

En opgewonden wuifde het volk het rijtuig van den keizer toe, die er met twee maarschalken in zat. Een paar andere rijtuigen volgden. De landauer zoû rakelings passeeren langs het Fransche congreslid. Een oogenblik dacht hij aan die onvoorzichtigheid, die keizer Oscar nooit had begaan: dat gemis van alle escorte om het keizerlijke rijtuig heen. Iedereen kon den souverein tot vlak nabij naderen... Het congreslid keurde dit niet goed, vreesde zelfs. De stad was vol, vol vreemdelingen: men wist nooit...

Toen ontblootte hij zich het hoofd, stond militair, zag eerbiedig den keizer van Liparië aan. Hij ontving terug dien zelfden koelen automatischen groet. Maar hij had Othomar gezien in de oogen...

- Het is vreemd, dacht hij; ik, volbloed Republikein...

En toen het rijtuig voorbij was, zeide hij tot den officier naast hem, met zijne beleefdheid, in zijne beleefde taal, glimlachend:

- Ik zie nu - al ben ik vreemdeling, - dat de keizer niet anders dan populair zijn kan...

De officier, die weinig Fransch sprak, stotterde, glimlachend ook, een antwoord, dat verloren ging...

Over het Stationplein, waar de menigte niet meer betoomd werd, stroomde het zwart den keizer achterna...

II.

Stroomde het zwart door de Imperiaal-avenue, wit van groote paleizen, langs het Paleis der Parlementen, de Opera, het Atheneum, naar het Imperiaal, om den keizer nog eens te zien op het balkon.

Tusschen de Opera en het Imperiaal, tusschen de vele monumentale huizingen, was het kleine hôtel Zanti. Een groot balkon met verguld hek vereenigde de deurvensters der eerste étage. Toen de keizer naderde, trad een gezelschap op het

balkon: de prinses Vera Zanti was in het midden. Het waren vier, vijf dames; het waren meerendeel heeren, leden van het Congres. De prinses Vera Zanti was eene groote ijveraarster voor den Universeelen Vrede.

Toen zij verscheen, te midden van hare kleine hofhouding, gingen van vele balkons vele oogen naar haar toe. Zij wist dat, zij voelde dat, zij was daar reeds eenigen tijd aan gewoon. De hulde streelde haar lichtjes, als iets, dat maar weinig telt, maar dat toch onmisbaar is. Zonder den schijn er eenigen acht op te slaan, lette zij het alles op.

Zij was een tengere figuur, bijna mager, broos, klein. Zij hoestte even en voor den wind wikkelde zij zich dichter in een langen, blauwen peluche mantel, zwaar van blauw-vossebont. Mooi zilverblond haar golfde natuurlijk, met enkele vlokken over haar voorhoofd, weg naar achteren in een dikken wrong. Vreemde goudgrijze bloemenoogen, half mystiek, half sensueel, zagen groot uit, met veel onschuld, over het gewoel en glimlachende met fijn krullende lippen, boog zij het hoofd met eene gracieuze beweging van haren langen hals, als eene bloem op haren steel, naar Wlenzci toe.

- Iedereen ziet naar u, sprak Wlenzci met een toon van compliment.

Zij hield haar hoofd zoo naar hem toe en zeide, met haren glimlach:

- Ik weet het...

- En streelt u dat?

Nu richtte zij hare vreemde oogen op de zijne.

- Denkt u dan, dat een vrouw àltijd ijdel is, zelfs op den vooravond van zoo een grooten dag als morgen? Neen, het streelt mij niet. Ik heb nu ernstiger ideeën in mijn hoofd. Daar komt de keizer....

De oogen der balkons waren van de prinses naar Othomar gedraaid en Wlenzci vond, dat zij een goed oogenblik koos om zijn aandacht op den keizer te vestigen.

De landauer naderde; van de balkons wuifden de zakdoeken, klonk een voornaam gejuich: een bloemenregen daalde neêr. De keizer keek op, groette, dankte, een zachten trek om de lippen.

- De korf, Ella! vroeg prinses Zanti haastig.

Een jong meisje, Wlenzci's dochter, bracht snel den korf. Beiden wierpen zij nu de rozen neêr; toen de keizer voorbij-

ging, wierpen zij alle hare rozen. Er viel er eene juist in Othomars schoot: hij nam ze op en dankte er meê...

De rijtuigen gingen voorbij. Hevig woei de wind, blazende spiralen van stof in de hoogte. Over de straat werden de bloemen door den wind heengeveegd: de menigte, dringende achter de rijtuigen, vertrapte ze, geheel zwart vullende de met stof doorwaaide avenue.

- Kom, zei de prinses huiverende: laat ons naar binnen gaan.....

III.

De kamer, die zij van het balkon weêr binnentraden, was als een ruim kantoor, waarover iets strengs en mannelijks lag. Een eikenhouten schrijftafel in het midden, bezaaid met papieren tusschen ivoren schrijfbehoeften: verder eikenhout, een rijk lederen behang, donkerroode gordijnen, donkerroode leêren stoelen, één enkel brons beeld. Er heerschte daar een edele smaak, een groote eenvoud. Het was de studeerkamer van de prinses.

Maar het bracht in verwarring, dat deze kamer de studeerkamer was juist van de prinses Zanti: het was wel haar smaak, maar geheel de studeerkamer scheen overbodig. Toch, dezen dag vóor het Congres, wilde de prinses hare bezoeken, hare invité's om den keizer te zien van het balkon, nergens anders ontvangen dan in deze kamer. Op tafel slingerden nummers van het maandelijksch orgaan van den Vrede-bond; andere Vrede-genegen bladen slingerden erbij, brochuren, filozofische en sociologische werken... Een kleine ladder stond tegen een der boekenkasten aan.

De prinses had haar blauwen mantel afgeslagen en streek hare verwarde haren uit het gezicht. Zij droeg een eenvoudigen, zwarten fluweelen japon. Dat was haar toilet voor vandaag en voor morgen: haar congrestoilet.

De gesprekken der heeren, Duitschers, Franschen, Zweden, die zich hadden gezet, terwijl de namiddagthee gediend werd, hadden een officieel karakter, als eene voorbereiding voor den dag van morgen. De prinses antwoordde hier en daar, met een welgekozen woord: eene doorzichtige diplomatie, om niet te veel te zeggen. Zij was niet geheel op de hoogte omdat

zij in drie dagen de organen van den Bond had vergeten in te zien, omdat zij den vorigen avond zelfs vergeten had den courant te lezen; het imperialistische blad, de Heraut. In eens, met een vagen blik van hare onschuldige bloemenoogen, sprak zij tot Ella, hare hand leggende op den arm van het jonge meisje.

- Ik heb niet gezien: zat prins Edzard in het rijtuig, dat den keizer volgde?

- Zeker, zeide Ella.

Twee, drie heeren, om de prinses, lachten.

- Arme prins van Karlskrona: u heeft hem dus niet opgemerkt?

De prinses liet zich plagen, met een zelfbewust lachje. Toen bedacht zij zich. Prins Edzard van Karlskrona zoû dien avond komen: zij had hem gezegd, dat zij alleen was. Zij wist niet wat zij doen zoû, hoe zij met hem zoû spreken. In haar nieuw leven - haar leven van mondaine vrouw, dat gevolgd was op haar dwepend jonge-meisjes-bestaan in de communistische kolonie van haren vader, Balthazar Zanti - moest zij toch wel altijd dìt in het oog houden: te overdenken. De prins mocht haar niet verrassen. Maar het was ook altijd zoo druk. Er was ook altijd iets. Ze had nauwlijks *tijd* te overdenken.... En de heeren congresleden begonnen haar te vervelen. Zij hadden nu den keizer gezien: waarom gingen ze niet weg. En integendeel: ze installeerden zich, ze omringden Wlenzci, in drukke woordenwisseling.

De prinses zuchtte. Het Congres verveelde haar al, vóór het plaats vond. Die voorbereidingen ook duurden zoo lang, zoo lang... Maanden nu reeds hoorde zij van het Congres. Al die voorbereidingen bij te houden was eene heele studie. Lipara moest na het Congres nu eens iets anders vinden dan dien eeuwigen Vrede. De keizer zoû nu wel voor den Vrede zorgen. Dat de Vrede in de mode was, het topic der hofgesprekken, dat iedere mondaine vrouw op dit oogenblik dwepen moest met den Vrede - begon een beetje vervelend te worden. En terwijl zij de groep heeren om Wlenzci hoorde spreken over internationale verdragen van scheidsgerecht, dacht zij na wat men zoû kunnen nemen na den Vrede. Een groot feest bijvoorbeeld, een verblindend mooi feest: de opbrengst kon desnoods in de kas van den Liparischen Vrede-bond gestort worden, voor de propaganda... Een groot feest... Maar wat? Geen fancy-

fair, geen bal. Een prachtige garden-party. Maar waar? Haar tuin was te klein. Op een grasveld menuetten - of liever een herdersdans, dansen in Watteau-toiletten. Dat zoû allerliefst zijn, en dan met een kudde mooie schapen erbij, met roze linten om den hals...

- Ella, Ella?
- Wat is er, Excellentie?
- Wat denk je van een garden-party: ik meen, een herdersdans, met schapen erbij...

Zij trok het jonge meisje bij zich op een rooden leêren rustbank en zij legde haar plan uit. De andere dames, vreemdelingen, vrouwen van congresleden, waren verlaten tusschen de groep der heeren en tusschen den intimen, in Liparisch gefluisterden, dialoog van de prinses en Ella Wlenzci. De prinses zag het, maar zij was gastvrouw zooals zij dat verkoos. Die dames hadden een burgerlijk element: in Berlijn kwamen zij niet aan het Hof, in Parijs niet aan het Elysée... Ze bekende het zich ronduit: ze had den tact verloren zoo een element bezig te houden.

- Na het Congres, Excellentie?
- Ja natuurlijk, nadat alles afgeloopen is. Ik heb platen van Watteau-costumen. Blijf bij me dineeren, dan kunnen wij ze van avond inzien. Of neen, neen... van avond niet. Ik wacht nog heeren: de prins van Karlskrona komt ook nog... voor het Congres. En dan ga ik misschien naar de receptie van de markiezin. Kan je morgenochtend komen...? Och neen, het is waar: het Congres wordt om twaalf uur geopend... Het leven is druk, Ella. Morgenavond het bal in het Stede-paleis. Overmorgen... ik weet het niet meer. Het zal onmogelijk gaan, Ella. We zullen het inzien van de platen moeten uitstellen tot na het Congres. Maar laat er intusschen eens je gedachten over gaan...?

Het meisje, lachende, beloofde. De prinses, betooverend van gratie, maar wat vreemd streng in haar zwart fluweel, dat niet de stof was voor hare bijna breekbare fijnheid, richtte zich tot de andere dames, met wie ze medelijden kreeg. Eindelijk: de heeren namen afscheid. Adieu, tot morgen, den grooten dag: in het Atheneum.

- Adieu Ella, zal je er heusch aan denken?
- Waaraan? vroeg Wlenzci naïf, denkende aan het Congres.
- Niets, niets, lachte de prinses; een geheimpje...

Toen de prinses alleen was, zuchtte zij diep, van verlichting, wierp ze zich neêr in een stoel. Maar ze stond dadelijk op. Deze kamer hier verveelde haar. En het studeervertrek - vol slingerende documenten en tijdschriften - in verwarring achter zich latende, ging zij door een corridor naar hare kleedkamer. De corridor dier eerste étage zag over een lage balustrade heen in den grooten hall beneden, waarop, slechts vijf trappen hooger, de salons en zitkamers uitkwamen.

In den corridor ontmoette de prinses hare tante, eene arme bloedverwante, die met haar woonde, en zoowel hare huishoudster als hare chaperone was.

- Eten we vanmiddag alleen, kindje?

- Ja, tante, alleen. De prins komt pas van avond. Laat u in godsnaam dien rommel in de studeerkamer opruimen.

- Ja, kindje...

De prinses ging verder, hare kleedkamer in. Ze belde hare kamenier en zelve reeds begon zij haar congresjapon los te haken. Hé, dat stijve, gebaleineerde tailor-made fluweel: ze stikte er in.

- Geef me in Godsnaam mijn witten peignoir, Caroline...

Met een wellust wikkelde zij zich in de soupele zijdige stof, in de lange, slappe kanten; met verrukking speelden hare vingers aan de witte zijden kwasten der cordelière.

- Ik blijf zoo, Caroline: na den eten zal ik me verkleeden. Je kan weggaan.

Met een kreet van genot wierp de prinses zich voor het groote haardvuur van reusachtige blokken, op een bank, waarover een sneeuwen ijsbeerenvel lag en ze schuurde zich in het ruige vel; toen zag zij naar zich in den spiegel. Het was een kolossale drievoudige staande spiegel, waartusschen een paar palmen stonden in de voegen, zoodat de prinses zich omlijst zoû zien in groen. Zoo een oogenblik was wellust. In zoo een oogenblik kon zij overdenken. Eene mondaine moest zijn diplomatisch. Hoe zoû zij den prins ontvangen dien avond. Ze was in een grooten tweestrijd, nu zij over den prins dacht. Naast den jongen twee-en-twintigjarigen prins rees de figuur van haren man. Van haar man, die niet haar man was. Een wrevel trok over haar fijn gelaat. Het was ook zoo een vervelende toestand: het was de bêtise geweest van haar leven, van hare jongemeisjes-dweperij. Het was jaren geleden geweest, in de communistische kolonie van haar vader, Balthazar Zanti. Zij had hun

kasteel in Vaza, waar haar vader haar rustig wilde hebben, verzorgende hare zwakke gezondheid, verlaten en zij was haar vader gevolgd in de kolonie. Zij had dit gedaan, denkende aan een roeping, voelende een adeldom in hare ziel, zich toegevende aan haren spontanen drang. Met hart en ziel was ze communiste geweest, had zij zich gewijd aan plebejers. Met hart en ziel had zij aangehangen haar vaders leerstellingen. In eene verrukking was zij volgens de communistische leer van haar vader - niet volgens de Liparische wet - gehuwd met hem, Melena, een socialist. Enkele maanden had zij gemeend het geluk, de waarheid gevonden te hebben. Bij het wisselen der hooge woorden, der stralende utopiëen waren die maanden voorbijgegaan, als perioden van extaze. Toen... toen was haar vader verbannen. Kort daarop was hij gestorven in het buitenland. Zijn ontzaglijk fortuin scheen als geheel verzwolgen in zijn communisme. De kolonie spatte uiteen bijna met een oproer harer leden. Vera bevond zich alleen op de wereld met Melena. Daarop was haar zoon geboren, ze had hem Balthazar genoemd. Een tijd van ellende en niet weten en zoeken hare plaats in het leven, in de wereld was gevolgd...

Ze bekende het zich met een trotsch gevoel: ze had tact gehad: grooten tact. Alleen een vrouw kon dien tact uitoefenen om haar leven zoo te reorganizeeren. De extaze der utopieën was gedaan en ze had met Melena gesproken. Ze moesten scheiden, van elkander gaan - volgens de eigene leer der commune -: ze hielden niet meer van elkaâr, hun kind bleef bij haar: het kind bleef bij de moeder. Zij zoû de zaken haars vaders nazien. En als het kon, zoû zij Melena een jaargeld geven.

Hij, Melena, verlangde naar Parijs, geheel opgezweept tot het anarchisme; zij zoû liever naar Liparië pogen terug te gaan. Hare ideeën ook waren veranderd, ze was moê van communisme en socialisme: het verveelde haar.

En toen, voor het eerst heel intens, - voelde ze, dat als iets haar verveelde, ze het onmogelijk meer doen kon. De verveling was als een ziekelijk gif, dat haar ontzenuwen zoû, telkens en telkens. En in een praktischen aanval, - praktijk had zij iederen dag aangeleerd in de kolonie - zag zij de zaken van haar vader na. Ze vielen haar meê. Het eenmaal ontzaglijke fortuin van Balthazar Zanti was wel niet meer de macht van millioenen, die, zelve kapitaal, gevochten had tegen

kapitalisme, maar, na eene zuivering en schikking, bleven er enkele tonnen van over. Vera herademde: voor een totale ruïne behoefde zij niet meer te vreezen. En nu, nu zoû ze praktisch zijn, zeer praktisch. Zij verkocht het kasteel in Vaza, dat vlak lag bij Castel Vaza: het historische kasteel der hertogen van Yemena en graven van Vaza. Zij verkocht er kostbare antiquiteiten uit, meubels en gobelins en juweelen, voor zoover ze gespaard waren gebleven door haren vader. En zoo, op een mooien morgen, bespeurde zij, dat zij was een gracieus, jong vrouwtje van eene morbide schoonheid, met een aardig kapitaal. Zij was toen in Weenen. Zij begaf zich naar den Liparischen ambassadeur en liet zich aandienen als Hare Excellentie, de prinses Zanti, en de titel, dien zij voor het eerst aannam, streelde haar en stond haar goed als een nieuwe japon. Lang sprak zij met den gezant. Het gevolg van dit gesprek was een verzoek om gratie van de prinses Zanti aan keizer Othomar: de jonge prinses, na den dood van haar vader, smachtte terug naar Liparië, waaruit zij met haar vader verbannen was.

De gratie werd verleend. Als een toilet, dat gesleten was of ouderwetsch was geworden, wierp de prinses alle haar vaders theorieën van zich af. Toen zij in haren spoorcoupé de Liparische grenzen overging, toen zij aankwam te Altara, was zij herboren als in eene andere vrouw: jonger, mooier, verleidelijker, vrouwelijker. Nooit werd metamorfoze handiger en bevalliger volvoerd. In Altara zocht zij hare arme tante op, deed haar het voorstel haar te chaperoneeren in Lipara. Zij was nog zoo jong en zij had een kind, van vier jaren oud, geboren buiten de Liparische wet.

Een plan was rijper en rijper in haar brein geworden. Ze was nu de prinses Zanti: ze droeg een der historische namen van Liparië. En haar plan was, te worden in Lipara, met dien naam, een nieuwe ster aan den mondainen hemel der rezidentie. Dat zoû niet gemakkelijk gaan, maar als zij wilde - en het haar niet verveelde - had de prinses Zanti een taaie energie.

Zij begon met een klein, modern hôtel te huren, allerliefst gelegen in de Imperiaal-avenue, in de onmiddelijke nabijheid van het paleis. Dat was coquet, hoogst elegant en zij berekende nu haren train-de vie. Dat was een moeilijke berekening,

maar het ging. Zij had nog hare eigen diamanten, waaronder nog een paar familie-juweelen: onder een anderen naam liet zij die verkoopen in Londen en bestelde er een paar parures van valsche steenen. Zij hield een coupé en een victoria, en maandpaarden. Weinig bedienden, en tante moest goed opletten: ze mocht geen florijn verspillen.

Vera's aangeboren smaak deed haar het kleine hôtel inrichten met een wondervolle bevalligheid. Toen men in de groote wereld wist, dat daar de prinses Zanti woonde, zag de groote wereld naar dat coquette hôtel met een glimlach van interest. De naam was oud en het verleden van Balthazar Zanti gaf een achtergrond van belangwekkendheid aan het kleine hôtel. De arme prinses, tenger, zwak, verbannen, meêgesleept door dien ouden communist in de modder, in het plebs.

De arme prinses vroeg audientie aan bij de keizerin Valérie, verscheen daarna op den Handkus der keizerin. Dat was eene groote emotie. Kort daarop werd zij uitgenoodigd op een hof bal. Dat was eene nog grootere emotie. Dit bal zoû beslissen over haar verder leven. Dit bal mocht voor haar geen échec zijn.

Het bal was geen échec voor de prinses Zanti. Geniussen schenen haar verder leven te willen leiden langs de voorname paden van het ‘groote’ leven, na dat, tegen haar temperament in geleefd bestaan in obscuriteit, dat gedweep alleen nog haar vermocht had te doen dragen.

IV.

Ja, zulk een oogenblik was wellust. Die kleedkamer was meer haar eigen element dan dat studeervertrek het was; de molligheid van deze kamer was meer de natuurlijke omgeving voor Vera's morbide tengerheid dan de stengheid van het studeervertrek. Deze kamer was langwerpig; tusschen twee zeer groote spiegelramen, die over de Imperiaal-avenue uitzagen tot aan het Opera-plein toe, was een hooge, gebeeldhouwde wit marmeren schouw: de blokken brandden er - trots Oktober - al hoog met lange vuurtongen als van heraldische beesten. Het toilet was als een altaar van vrouwelijkheid; de drievoudige spiegel kaatste telkens hoeken weêr: eene zijde van het vertrek was geheel ingenomen door een lange garderobe van satijnhout.

Het was donker geworden: buiten liepen de lichten der lantarens weg naar een geschitter van licht: het Opera-plein met zijn tallooze ornamentieke kandelabers; binnen glimpten de vuurtongen in weêrschijningen over de molligheid der kamer, over de sneeuwen ijsbeerenhuid, waarop de prinses lag te droomen. Zalig lag zij, een glimlach in de hoekjes van hare lippen. Ze was tevreden over zichzelve en deze tevredenheid hield haar ziel in een luchtig evenwicht. Melena was voor het oogenblik vergeten. De onwettige geboorte van haar zoon ook. Zij wiegelde alleen, als in een spel, tusschen deze gedachten:

- Hoe zal ik den prins ontvangen? In een robe-d'-intérieur en in de Turksche kamer, intiem; of gedecolleteerd en in den kleinen salon Louis XV....

En dat wist ze nog niet en dat was een weifeling van keuze, die aangenaam was in het schemerduister, waardoor de blokkenschijnsels opspeelden.

Zij was bang voor de intimiteit van de Turksche kamer en de robe-d'-intérieur: de kleine salon lachte haar meer toe, om de meerdere etiquette, die dit vertrek zoû eischen, maar ze was ook een beetje moê en dan was een robe-d'-intérieur gezelliger.... Ze wist nog niet. In alle geval, ze behoefde nog niet te beslissen.

Ze lag zoo heerlijk, zoo rustig - vergetende het Congres - en ze was een beetje wrevelig, toen men haar zeggen kwam, dat het diner wachtte. Ze kon niet besluiten dadelijk op te staan uit haar ijsbeerenhuid: dat was bepaald een strijd... Daarom stond zij met een ruk op en hare kanten en kwasten toch nog prettig om zich heentrekkende, ging zij naar beneden.

Een dubbele trap voerde naar den hall, een tweede omgang met balustrade bracht naar de woonkamers der prinses. Daar was de Turksche kamer, met een open terras, een Japansch boudoirtje, een dichte serre, en een kleine eetkamer met hooge lambrizeering van eikenhout. Tante wachtte er haar reeds met Balthazar. Zij had den jongen den geheelen middag niet gezien en nu kuste zij hem luchtig op zijn ronden bol. Aan tafel voelde zij een beetje nog dien wrevel van tegen haar zin te zijn verjaagd uit haar ijsbeerenvel. Hare oogen knipten, een frons rimpelde nu en dan haar voorhoofd. Tante had een ongelukkig woord en vroeg naar Wlenzci.... Zij bedwong

zich echter nog en sprak van Ella en haar plan van een herdersdans: misschien in den tuin van het Rijkskanselarij-paleis bij de markiezin van Ezzera? Maar daar was ook geen groot gazon en een groot gazon was mooi, met een achtergrond van geboomte, dat wegschoot.

Hoe zoû zij aan schapen kunnen komen: mooie, jonge, schoone schaapjes? Was het de tijd van lammeren? Tante wist het niet precies, een beetje in de war, nog altijd bij het Congres en nog lang niet bij de lammeren. Tante moest eens aan den slager vragen, of hij lammeren kon leveren....

Toen viel Vera's blik op het tafellaken.

- Maar tante....!

- Wat is er, kindje?

- Wat beteekent het, dat u een fijn damasten tafellaken geeft, als er niemand is?!

Hare stem klonk driftig, wrevelig, gecrispeerd. Het gaf ook niet of zij zuinig was: er werd altijd door verspild, getast aan het kapitaal. Tante werd verlegen. Tante beweerde, dat het een tafellaken was, dat al een paar keer gebruikt was en dat nog schoon genoeg was voor nu.... Maar de prinses zag bleek van woede, drift.

- U weet, dat ik het niet wil hebben! uitte zij heesch. U weet, dat ik het niet wil. Laat het, alsjeblief, niet weêr gebeuren....!

Hare bloemenoogen vlamden, zij sidderde. Hare vingers trilden toen zij haar glas wijn aan de lippen bracht. Het diner ging in eene pijnlijke stilte voorbij: de kleine Balthazar zat stil, onverschillig en at. Als hij zijn vork verkeerd hield, tikte de prinses hem nerveus op de vingers.

V.

Toen Vera na het diner had uitgerust en zich daarna gekleed had, kwam haar evenwicht terug. Met haar glimlach van heimlijke gedachten, ging zij langs de balustrades der corridors, de trap af, en naar den anderen vleugel van het huis. Daar was een groote zaal, eetzaal of danszaal, daar waren twee salons, Louis XV en Empire, een serre met een bassin van water in het schemergroen der planten, en een fumoir.

In den salon Louis XV ontving de prinses formeeler dan

in haar Turksche kamer. Met het licht geelroze zijden behang, tusschen de fijne stijlkrullen en het treille-werk in mat zilver met helderder opwerkingen, smolt het ameubelement geheel in stijl en nuance samen: een enkel rococo-ornament gaf hier, daar, een relief... De kroon was niet aangestoken en alleen twee staande lampen verlichtten het vertrek en hielden de serre in schaduw, waar het zachte kletteren van den fonteinstraal in het bassin, als muziek, droppelende in één toon, klonk...

Met haar glimlach ging de prinses op en neêr. Uitgerust, los van het Congres op dit oogenblik, had zij haar mooien avond. Zij was heel blank, heel fijn, heel broos, met een etherische zachtheid in de morbide gratie harer tengerte; zij smolt samen met de geelroze tinten van het vertrek in haar zacht roze moiré, dat niet te zwaar was, maar eerder soupel zijïg als fantaziestof en waarover lange écharpes van roze gaze-delys, vallende van de schouders los tot den grond, eene wazigheid gaven, die de nog te zware plooien uitwischte. Hare schouders waren tenger, bijna niet gevuld genoeg, maar de lijnen, waarmeê haar kwijnend hoofd zich op die schouders hief, als een te zware bloem op een steel, waren als eene stille melodie van smachting. Zij droeg geen enkel juweel en haar dik zilverblond haar was als altijd eenvoudig met een paar losse vlokken weggestreken langs haar voorhoofd in een zwaren wrong naar achteren.

Zij was dit oogenblik van afwachting gelukkig zooals zij dit kon en verlangde. Wachtende den prins van Karlskrona, stil gaande door den salon, dacht zij aan haar vroeger leven en aan nu. En ze was verbaasd over zichzelve, over haar tact, over haar praktischheid, waarmee ze het juiste tijdstip gekozen had om de débâcle van communisme haars vaders te verlaten en zich te herscheppen in het bekoorlijke wezen, dat zij nu was. Het was haar meêgeloopen. De Liparische sociéteit, de hofcôterie had haar opgenomen en, om haar ouden naam, haar kind zelfs over het hoofd gezien. Zij wilde op het oogenblik niet aan dit kind denken. Zij was te gelukkig. Zij was een vrouw, die haar egoïsme als een alleraanvalligste kwaliteit droeg.

In deze stemming hield zij zich tot de hofmeester de deuren opende en aankondigde:

- Zijne Koninklijke Hoogheid, de Prins van Karlskrona.

De jonge prins trad binnen. Hij was twee-en-twintig jaar, maar hij zag er ouder uit, blond, voornaam, heel gedistingueerd, met fijne handen en met zeer flauwe blauwe oogen als een blauw, dat geheel verschoten was. Hij droeg een grijzen rok en zwart satijnen korten broek, in zijn knoopsgat een boeketje groote witte Liparische violen in plaats van een ridderorde. Hij zag er uit als een piepjong mensch-van-de-wereld, een gommeux en hij had in het geheel niets koninklijks over zich.

- Hier, en niet in de Turksche kamer?

Een verwijt klonk in zijn stem-van-de-wereld, terwijl hij over de hand van de prinses boog en ze kuste op den pols.

- Neen, niet in de Turksche kamer, coquetteerde zij, schuddend met haar kopje. Uwe Hooogheid heeft zich verleden niet netjes gedragen in de Turksche kamer....

Eenige scherts volgde, terwijl zij gingen zitten op de chaiselongue, waarachter, tusschen palmen, de staande lamp haar, in kant gesluierd, licht scheen.

Prins Edzard van Karlskrona was de zoon van een zuster van keizer Oscar, en van een Gothlandschen prins, neef van koning Siegfried van Gothland. Sedert een jaar woonde de prins op onophoudelijken aandrang van zijne ouders in Liparië: sedert een jaar sprak hij Liparisch, te vergeefsch zijn te breed Gothlandsch accent pogende te spitsen. Hij nam in het keizerrijk de eenigszins scheeve en lastige pozitie in van een mogelijken erfprins. De twee kinderen der aartshertogin van Karinthië waren na een treurig, kort verloop gestorven. De kinderen der prinses Thera, nu kroonprinses van een naburig rijk, waren uitgesloten van de opvolging in Liparië. Mocht de kleine hertog van Xara komen te vallen, en mocht den keizer en der keizerin geen andere kinderen geboren worden, zoo kwam de kroon van Liparië aan prins Edzard. De mogelijkheid was vaag, maar zij was er.

Maar vreemd was het - en niemand, die het doen kon - en Othomar evenmin - in dien jongen gommeux te zien een mogelijk keizer van Liparië.

Prins Edzard scheen weinig na te denken over het lastige van zijn pozitie; glimlachend, aardig, mondain, ging hij dwars door alle lastigheid heen, ze heelemaal niet opmerkende. Hij

vond Lipara een verrukkelijke stad en gaf hoog den voorkeur aan ze boven Gothaborgen, Gothlands hoofdstad. Dat hij ooit keizer zoû kunnen worden, het kwam nooit tot hem door. Hij verlangde er ook niets naar. Zooals het nu was, was het aardig. Als Othomar hem vroeg een tentoonstelling te openen, een steen te leggen, omdat hijzelve het te druk had, vond Edzard dat een occupatie: hij passeerde er een middag meê. Des avonds bewoog hij zich in de frivoolste côterie der hofkringen en verder was hij een viveur, die soms zijn jonge jaren wat forceerde, en 's morgens dikwijls hoofdpijn had. Die hoofdpijn trok in den middag op en dan was prins Edzard een allerbeminnelijkst jongmensch. Hij liep de recepties en soirées-dansantes der mondaines af, was heel gul met zijne koninklijkheid en dineerde, waar men hem vroeg, eenvoudig een kaartje pousseerend, zelden in uniform, zelden bestarreld met zijn orden, en den voorkeur gevende aan een boutonnière. Hij maakte volstrekt geen onaangenamen indruk als uitgaand jongmensch, maar als mogelijk erfprins was hij een nul, en toch als hij geen nul geweest was als zoodanig, had hij misschien niet zoo gezellig zijn tijd doorgebracht in Lipara.

VI.

In de geelroze Louis XV-schemeringen van den kleinen salon, ontsprong tusschen henbeiden een factice geflirt, als een spel van licht vuur, roze vuur, met korte roze knetteringetjes. Bij beiden verborg dit spel het dorst mogelijke gevoel: ijdelheid. Bij beiden was het ijdelheid, en daaruit sproot misschien de affiniteit, die zij sympathie misnoemden. Bij de prinses was het de ijdelheid, dat de prins van Karlskrona haar sedert een paar maanden het hof maakte, in het Fransch, in het Liparisch, met bloemen, met juweelen en waaiers, met kostbare satijnen bonbonnières: was het de ijdelheid, dat dit hofgemaak het topic was der praatjes van hunnen kring. Zij zag, dat door al de bloemetjes-taal van den koninklijken gommeux duidelijk en eenvoudig-weg sprak het verlangen: haar te hebben. Wat zij misschien niet geheel doorzag was, dat dit verlangen van den prins geheel zonder passie was - zij was zijn type niet en hij hield van groote, zware vrouwen of meer nog, van kleine, mollige - wat zij niet doorzag was

dat dit verlangen uit niets sproot, dan - bij hem ook - ijdelheid. Zij was op dit oogenblik de meest uitschitterende vrouw van hunne kringen: glorie van wereldschheid, die misschien het kortst duurt van alle glorie's. Zoo is het met brillanten: ze schitteren eene seconde het meest, daar waar het meeste licht op ze valt. En zijne ijdelheid was te bezitten die meest uitschitterende vrouw. En dat was alles: alleen deze dorheid was tusschen hen, in dat coquette décor, tusschen hun beider groote jeugd. In de dorre koude van hunne zielen kweekten zij, bijna nog kinderen - als achter serreglas - een bleeke bloem, zonder geur.....

Zij stond op, afwerend zijne handen: hij liep haar achterna, smeekend... Waarom gaf ze niet toe? Eenvoudig, omdat ze wel het hof gemaakt wilde worden, maar omdat zij verder: een man bij zich, vervelend vond. Als jong meisje, dweep-ziek, huwende volgens haar vaders leer, had zij zich gegeven: zij wist nu wat dat was, zich geven: zij had er niet veel pleizier in. Zij voelde wel, dat er nuances waren in: zich te geven, maar hoe afwisselend die ook konden zijn, de handeling zelve vond zij altijd een corvée: iets verkeerds in de inrichting der natuur. En dat was nu haar groote strijd: tusschen hare ijdelheid, die zoû willen toestaan en tusschen haar egoïsme, dat haar altijd verhinderde toe te staan, als zij het vervelend vond.

Neen, neen, niet verder... Ze werd een oogenblik boos: het egoïsme overwon. Hij, hij had wel een element van viveur in zich, maar een geweldenaar was hij niet. Er zoo om te vechten, kon hij niet. Haar woest te overmeesteren was niet in zijn temperament. En hij schikte zich dus: hij verontschuldigde zich steeds met den zelfden flirttoon, terwijl zij nog voor hem stond in een gracieus gebaar van op een afstand houden, met licht gebogen armen. Het was of zij een Fransch komediestukje speelden: misschien dachten zij er wel aan een: in hunne intonatie's kwam een tooneelaccent. Toen keken zij elkander aan, éene seconde oprecht, elkander ziende tot binnen in hunne gedachte. Zij glimlachten, alsof zij elkaâr bekenden komedie te spelen. En als kinderen, die nu iets anders willen verzinnen, gingen zij weêr zitten, op de chaise-longue. Zij zwegen even. Hij glimlachte steeds; zij schudde haar hoofd, afkeurend, om hun stilzwijgen te vullen... Toen hief hij zijne hand naar een der palmbladeren:

- Kijk... er komen zwarte punten aan: hoe jammer... zeide hij.

- Ja, antwoordde zij: de tuinman heeft vergeten de bladeren te punten.

Dit zeggende zagen zij elkaâr in de oogen, en toen, toen barstten zij beiden uit in een fou-rire. Zij wisten niet, waarom, maar hunne nuchterheid werd hunzelve te sterk en zij lachten, en lachten, en konden zich niet betoomen. Zij wierp zich achterover in de chaise-longue, haar zakdoek wringende voor haar mond, met een dolle pret.

- Laat mij ze punten: geef mij een schaar, sprak hij, als was dat een sublieme ingeving.

Zij vond een schaartje slingeren en nu hadden zij een groot pleizier. Op hunne knieën, beiden op de chaise-longue, deden zij wat de tuinman vergeten had. Zij hield de groote bladeren, als uitgestrekte groene handen op, toonde hem de punten en hij fatsoeneerde ze als nagels, delicaat afknippende de verdorde uiteinden. Het was een eenig amuzement. De kleine chaise-longue kraakte onder hun beider gekniel, terwijl zij de handen hieven naar de bladeren. De hoogste kon hij niet bereiken...

- Die zal ik knippen, sprak zij.

Ze wierp hare schoentjes uit, sprong op de chaise-longue en, hare voetjes in zijden kousen diep drukkende in het geelroze damast, poogde zij de punten der bladeren naar zich toe te trekken.

- Pas op.... zeide hij, toen zij wankelde.

- Steun me dan...

Hij hield haar nu vast met beide handen, om haar middel. Zij stonden er gracieus áls een schilderijtje. De twee schoentjes lagen uitgeslingerd, op den grond.

VII.

Toen werd er geklopt.

Vlug sprong ze van de bank. Ze wilde niet te lang wachten met ‘binnen’ te zeggen: dat was te gek. En,

- Binnen! riep ze, vlug in hare schoentjes stappend.

Een lakei kwam, met, op een blad, een kaartje. De prinses, fronsende reeds haar voorhoofd, dat de man hunne intimiteit stoorde, sidderde in al hare leden van woede, toen zij den naam op het kaartje las.

- Wat is dat? vroeg ze heesch.

Die heer verlangde uitdrukkelijk Hare Excellentie te spreken.

- Zeg..., kreet Vera met een hooge, schrille stem, alsof eene woede het timbre ervan eensklaps in flarden scheurde; zeg aan meneer Melena, dat ik op het oogenblik niet voor hem te spreken ben. Begrijp je? Zeg hem, dat ik niet voor hem te spreken ben! Dat ik *niet te spreken ben*!! krijschte zij telkens nadrukkelijker.

Zij was onmachtig zich te beheerschen, zelfs in tegenwoordigheid van prins Edzard.

- En jij....! krijschte zij door tegen den lakei - de man was pas bij haar in dienst - jij, jij, hoe durf jij dien meneer aandienen als ik met Zijne Hoogheid ben? Weet je dat niet, hè, weet je niet, dat ik met Zijne Hoogheid alleen wil zijn!? Kàn ik in mijn eigen huis niet ongestoord zijn, als ik niet gestoord wil worden? Zeg het dan, hoe durf jij, hoe durf jij....!

De drift ziedde naar haar brein op. Trillende greep zij den man bij zijn mouw, schudde zijn arm, hare woede sissende in zijn gezicht; en zijn zilveren blad viel hem kletterend uit de handen.

De prins was opgestaan; hij had den naam van Melena verstaan.

- Ik bid u, Excellentie, sprak hij vriendelijk, goedig; laat mij u niet storen. Als u met Melena spreken wil, trek ik me een oogenblik terug, in een andere kamer. Of ik neem afscheid van u en van avond zien wij elkaâr terug bij de markiezin van Ezzera.

- Maar ik wil niet met hem spreken!

Zij gilde het uit, schopte het zilveren blad over den grond naar den lakei toe.

- Ga weg! gilde zij met eene opzwaaiïng harer armen als om hem weg te jagen. Zeg dien meneer, dat ik niet met hem spreken wil....

Toen, van ontzenuwing, zonk hare woede. Een angst borrelde na.

- Hoor....! riep zij terug, toen de lakei zich weg wilde maken. Loop niet dadelijk weg! Zeg hem.... zeg hem, dat hij morgen terugkomt; zeg hem, dat hij morgenmiddag terugkomt, om... om vier uur....

De man boog, bang, verdween.

De prinses bleef midden in de kamer staan. Troebeler borrelde de angst op, een waas kwam over hare oogen.

- Excellentie.... sprak de prins met een zachte stem: hij kwam nader, wilde haar tot kalmte brengen....

Zij barstte in snikken uit, zij viel om zijn hals, met eene wanhoop van beide hare armen. Zenuwachtig hijgde haar boezem tegen den prins aan. Hij deed haar zitten, klopte haar broederlijk de hand, bezwoer haar niet zoo te weenen.....

- O, kreet zij uit, als in een overmacht van radeloosheid. Het is verschrikkelijk, het is verschrikkelijk! O; die man is verschrikkelijk! Hij is als een nachtmerrie, hij is er altijd! Hij komt altijd, als ik niet aan hem denk! Ik dacht, dat hij in Parijs was....! O, het is verschrikkelijk, het is verschrikkelijk!.....

Zij liet den prins los, wierp zich achterover.

- Hij...., hij is mijn noodlot....! snikte zij door. Ik heb het gevoeld, toen ik voor de eerste maal met hem sprak: ik kon niet anders, dan met hem spreken, ik zoû met hem gegaan zijn waar hij woû! Ik ben nu van hem los en toch, toch blijft hij mijn noodlot!

Met verwilderde oogen staarde zij in eene vage, angstige ruimte voor zich. Toen op eens begon zij te huilen als een kind, mokkend en boudeerend.

- O, waarom moet het zoo zijn! klaagde zij, terwijl zij den prins hare handen liet nemen. Waarom moet het zoo zijn! En het zal altijd zoo blijven, altijd, tot... tot het einde! Ik voel het, dat het zoo tot het einde zal blijven! O, het zal vreeslijk zijn, het Einde! En waarom, wat heb ik gedaan. Ik heb nooit iets slechts gedaan; ik heb al die plebejers van papa geholpen en ik was viesch van ze en ik hielp ze toch; en arme oude zieke vrouwen heb ik verzorgd. Maar ik kon het niet helpen, het verveelde me allemaal, en na papa's dood konden we toch niet meer samen blijven; ik weet niet precies waarom, maar het kon niet.... O, Edzard, weet je waar ik soms naar verlang!? Naar een man, naar een man om me te beschermen, te beschermen in het angstige leven, me te beschermen voor hèm....!

- Maar ik.... begon de prins: ik.....

- O, neen, jij, jij, herhaalde de prinses wrevelig; je bent een jongen, je bent een goede lieve jongen; maar je bent een jongen.. O God, God, God! wat ben ik ongelukkig....!

De prins, met zijn flirttoon, verdedigde zich, zeide, dat hij een man was, heusch.... Zij begon even te lachen: ze zag, dat een traan gevallen was op haar rozen japon, en ze zoû dien avond nog even naar de receptie van de markiezin gaan; dat huilen chiffonneerde haar zoo.....

Ze zuchtte, lachtte door hare laatste tranen en zuchtjes heen, zeide, dat hij stout was, dat hij haar plaagde....

- U bederft uw mooie oogen, sprak hij; en van avond moeten ze nog duizend pijlen schieten....

- Ik had niet gedacht naar de markiezin te gaan....

- Toe ga.... ga voor mij en.... ga voor uzelve; het zal u goed doen uit uw gedachten te zijn, als ik weg ben...

Het laatste motief, voor haarzelve, had zekere kracht.

- Of... fluisterde prins Edzard; of willen wij blijven, hier...?

- Neen, neen, weerde zij haastig af: heusch niet, en van avond heelemaal niet!

- Wanneer dan?

- Ik weet het niet.... nooit!

- Nooit?!

- Van avond heusch niet.... Ik ga naar de markiezin....

- Dat zal ten minste een troost zijn voor me... Het is nu al bij half elf: zullen wij samen gaan naar de markiezin?

- Hoe kan u dat vragen, Hoogheid: neen, ga eerst, ga mij voor....

Nu drong zij hem afscheid te nemen: ja heusch, hij moest gaan. Zij, ze zoû komen na een half uur.

De prins ging, na nog laatste woorden van troost en flirteerende berusting. De prinses zag in een spiegel. Zij had een kleur, zij zag er goed uit na de emotie. Alleen streek zij de haren wat weg, en uit haar zak nam ze een ivoren doosje en ze poeïerde zich met een klein kwastje.

Toen belde zij.

- De coupé nu dadelijk, en zeg aan Caroline, dat ze mijn mantel brengt...

Vlugge gedachten gingen door haar heen. Hare angst preci-zeerde zich. God, Melena was in Lipara! Morgen zoû het congres geopend worden en de keizer zoû met grooten luister naar het Atheneum gaan.... Een ijskoude doorrilde haar! Wat had

Melena in den zin? Was hij afgezonden door een anarchistisch comité? O, dat dynamiet, waar ze zoo bang voor was, nadat ze eens in Weenen een bom had hooren ontploffen.... In het buitenland mocht Melena doen wat hij wilde, maar in Lipara niet, om haar..

Zij schikte hare gedachten samen, ordende de woeling in haar brein, terwijl zij in stijgende zenuwachtigheid op haar rijtuig wachtte.

De kamenier bracht den mantel van wit broché en hermelijn.

Zij sloeg dien om; het rijtuig was daar. Ze repte zich door den hall, waar de deuren geopend waren om haar uit te laten.

- Hoor, wenkte zij den palfrenier, en zij fluisterde:

- Ik moet naar het Hoofdcommissariaat van Politie, maar gauw....

Het rijtuig raderde ijlings door de breede, lantarenverlichte, avondlevendige straten. Voor het Hoofdcommissariaat van Politie schreef de prinses eenige woordjes op hare kaart: Hare Excellentie, de Prinses Vera Zanti.

Twee minuten later, rillende in haar witten bonten mantel, sprak zij, in zijn kantoor, den hoofdcommissaris. Zij waarschuwde hem: Melena was in de stad. De commissaris dankte mevrouw de prinses, hij zoû zijne maatregelen nemen. Hij geleidde haar terug naar haar rijtuig; verlucht, glimlachend, herademend nam zij zijne hand om in te stijgen.

- Naar het Rijkskanselarij-paleis, sprak zij tot den palfrenier.

In al hare schittering van mooie interessante vrouw van de wereld trad zij binnen in de salons van de markiezin van Ezzera.

Zij danste den heelen nacht.

VIII.

Den volgenden morgen, al vroeg, woei door de rezidentie, tegelijk met dien zelfden Noordewind van gisteren, de drukte van een grooten dag. Want deze opening van het congres zoû meer beduiden, dan de opening van een congres meestal beduidt: iets huishoudelijks, iets alleen belangwekkends voor een zekere groep van samenstemmende menschen, voor eene zekere geestes-richting, wier feestvreugde de eigenlijke stad, waar zij gevierd wordt, maar nauwlijks raakt, en uit beleefdheid door een burgemeester tot officieele vreugde gestempeld wordt.

De opening van het Vrede-Congres te Lipara zoû eerstens voor de Liparische groote wereld het begin van het winter-seizoen zijn. Om het Congres was de groote wereld dit jaar vroeger dan anders van hare zomerverblijven teruggekeerd, en men miste alleen de keizerin, die met den kleinen kroonprins, op raad der doktoren, nog niet de gelijkmatige koelte van Castel Xaveria in Xara, had willen verwisselen, voor het verraderlijke Oktoberklimaat der echt vrouwelijke rezidentie.

De groote wereld was al te Lipara, want de Vrede was in de mode.

De hooge illuzie van den jongen souverein was in de mode. Niet alleen, dat bijna alle steden van het rijk hunne Vredebonden hadden, hunne gedelegeerden hadden gezonden naar het Congres - zoodat de buitenlandsche gedelegeerden er eene internationale minderheid zouden zijn - maar men gaf door heel het groote keizerrijk heen: Vrede-bals, Vrede-diners, Vrede-balletten. Componisten maakten Vrede-opera's, auteurs Vrede-romans en Vrede-drama's. Men had Vrede-gezelschappen van niets dan vrouwen, Vrede-gezelschappen van kinderen. In de nationale Liparische Vrede-kas stroomde het geld. De duif met de olijve-tak was het symbool, dat men aanbracht, in alle versieringen, dat men vond op brievenpapier en als broches. En die mode van de groote wereld was afgedaald in alle kringen: door geheel Liparië dweepte men met den Vrede.

De opening van het Congres zoû dus geheel en al een wereldsch karakter dragen: het natuurlijk gevolg van de komst van den keizer. Deze dag zoû niets anders zijn dan de opening; de werkzaamheden van het Congres begonnen eerst den volgenden morgen. De opening zoû om twaalf uur plaats hebben; na de opening zoû de keizer zelve de congresleden welkom heeten in het Imperiaal, en een reusachtig galadiner aanbieden. De stad bood daarna aan de leden van het Congres een bal in het Stede-Paleis. Zoo was de geheele eerste dag éene opening en feestelijke verwelkomst.

Eene hooge vreugde zwol op in Othomar, toen het uur naderde.

Nog nooit in zijne vijfjarige regeering van jong keizer had hij, voor eene ceremonie, zich met zooveel ziel voorbereid en voorbereidselen bevolen en om zich heen het gala van den dag zien ontplooien met eene ingewikkeldheid der allervoornaamste plechtigheden. Hij voelde eene buitengewone levendigheid in zich.

Hij had de leiding van den dag als op zich genomen. Elk oogenblik schoot hem iets door de gedachten en hij ontbood een adjudant en zond een boodschap naar Wlenzci, een boodschap naar den opperceremoniemeester omtrent de ontvangst ten Hove, een boodschap naar den burgemeester omtrent het bal in het Stede-Paleis. Nog nooit had hij zijne macht gevoeld als zóó licht te dragen, als zulk een genot, om te kunnen bevelen en snel te zien uitvoeren, wat hij beval. Eene groote jeugd lachte in zijn gemoed; als lichte blauwe luchten was zijn keizersleven om hem heen. Dat de eerste dag van het Congres louter feest was, was hem niet tegen, was integendeel op zijn aandrang, hoezeer hij ook anders ceremonie's vereenvoudde in een gemis aan alle praalzucht en in die ingeboren schuchterheid om zijne macht om zich heen te laten blinken, maar dezen keer voor het Vrede-Congres was het iets anders! En verrassend was het voor het Hof den weelde-schuwen keizer in deze stemming van vertoon om zich heen spreiden te zien, daar het immers altijd de keizerin Valérie was, die den luister der Liparische keizerlijkheid hoog hield in al de schittering harer mooie en jonge majesteit.

De gang van den keizer naar het Atheneum had dan ook bijna iets van eene Parlementsopening.

Tot den Vrede werd gegaan met een vertoon van militaire-macht, als was iedere soldaat een soldaat van den Vrede.

Het zoû Othomars trots zijn dien dag om zich heen te hebben een dichten staf van juist uniformen. De geheele Inperiaal-avenue, de verdere hoofdstraten, die naar het Atheneum leidden, afgezet met cavalerie - niet uit veiligheidsmaatregel, want de jonge keizer nam er weinige en een gunstig noodlot had hem totnogtoe altijd gespaard, maar enkel om vertoon van ceremonie en - onuitgesproken in Othomars ziel - ook nog om te toonen: de keizer wilde den Vrede, maar Liparië is niet bang voor den Oorlog.

Als ware het eene hoogste ceremonie, eene Parlementsopening daverden schoten van Wenceslas-fort, toen de keizer het Imperiaal verliet. Die zelfde Noordewind, zoo vreemd koud waaiende dwars door de zon van het Zuiden heen, blies altijd door de stad, die scheen te hijgen van drukte. Eene zwarte zee, drong de menigte bruisende door de straten, stelde zich op, om te zien, achter de cavalerie, hief zich hooger, als golfde zij stoepen over, over

balkons en op daken. Ontzenuwend blies de wind spiralen van stof met ronde hoozen de blauwe lucht in.

De menigte, bruisende meer en meer en vol beweging, liet de herauten voorbijgaan in hunne rijke middeneeuwsche dracht: wapenrokken van blauw en wit fluweel, waarop het zilveren kruis van St. Ladislas uitschitterde. In den eersten landauer ging daarop de opperceremoniemeester voorbij: de oude markies van Leoni...

Toen daverde luid het gejuich op: door het geschitter der vergulde harnassen en witte uniformen der officieren van de Troongarde heen, zag het volk Othomar in het open rijtuig: twee veldmaarschalken, hooge hofcharges, zaten over hem. De keizer scheen zeer jong, scheen hun van eene ideale jeugd toe, in zijn plooienden blauwen riddermantel, den kurassiershelm fladderende van heftig bewogen pluimen. En de aandoening, die over zijn jong gelaat waasde, ging naar zijn volk toe. In zijn automatischen groet was eene liefde. En een zwellend en zwellend gejuich, als zwol het de wind op, daverde uit de dichte drommen op straat, uit de dichte menschentrossen, die zich over de façades der huizen tot op de daken stapelden.

Het daverde tot Othomar door, het echode weêr in zijn ziel. Hij kende dat geluid van Liparisch volk, hij herkende er in dat vulgaire gebulk en dat hem toch streelde. Hoe dikwijls had hij het niet gehoord, vroeger, toen zijn vader nog leefde, toen zijne moeder er angstig om werd, als het drong in hunne paleizen en pijnlijk trilde in haar fijn nerveus gehoor....! Was het nu dat zelfde gejuich van vroeger? Soms meende hij van ja en dat er zoo weinig veranderde in de wereld en dat alles voortging als onbewust en met heele kleine onopmerkbare evoluties en dat het volk bulkte zooals het altijd gebulkt had, wanneer het tenminste niet boudeerde. Maar soms, in verhoogde stemming, vermoedde hij van niet, en dat het niet meer was het machinale gejuich, half angst, half gewoonte en zonder ziel - het gejuich, dat opging langs den weg van keizer Oscar, - maar dat het was geworden eene spontane uiting, dat er sympathie in trilde, liefde... Hij wist niet zeker zijne populariteit, omdat hij als kroonprins weinig populair geweest was en omdat hij was als een kind, dat geen liefde gekend heeft in zijne kinderjaren en niet gelooven kan aan de eerste vriendschap, die hem nadert. Keizer Oscar was nooit populair geweest, omdat het volk hem vreesde; keizerin Elizabeth niet,

omdat zij het volk vreesde. Othomar, die van zijn volk hield met dat ingeboren groote gevoel zijner ziel, twijfelde wat het volk in hem zien zoû: zijn vader of zijne moeder.... En omdat hij twijfelde en hierin niet goed zag - misschien uit een gemis aan zelfbewustheid - wist hij zijne populariteit niet zeker en wist hij niet altijd of hun gejuich een ander gejuich was dan vroeger. De stemmen, die jubelden, schenen de zelfden....

Maar nu, in verhoogde stemming, zijne ziel vol en bloesemend van zijne illuzie, de melancholie van zijn blik opgeklaard in het staren op een glanzend ideaal, nu kon hij niet twijfelen, en hij zag, dat zij hem liefhadden! Hoe was het gekomen, wat had hij gedaan, wat hadden zij gedaan, Valérie en hij? Was het om hunne barmhartigheid? Wat hadden zij anders gedaan, de vijf jaren van hunne regeering - zoo jong, kinderen bijna op hun hoogen troon; kinderen, die geleden hadden - wat hadden zij anders gedaan dan barmhartig geweest? Het leven was voortgerold op zijne raderen van noodlot langs een weg van onvermijdelijkheid; een gunstig noodlot langs een gladden weg. Zoo schijnen soms, des avonds, sterren te wentelen langs een effen hemel. Maar verder, wat had hij gedaan? O niets, hij voelde het; hij had gedaan wat hij moest: plicht na plicht had hij gedaan en meer niet.... Was het daarom, hunne liefde; was het, omdat hij niet ingedruist had tegen de Wereldorde en de Orde van zijn rijk; was het om een negatieve kwaliteit, dat zij van hem hielden....?

Even in hem was deze bitterheid, om het lot. Maar niet lang, want hij hoorde ze juichen, met schitterende oogen, en hij voelde zijne liefde tot hen gaan en hij wilde hen voeren naar zijn geschenk; hij wilde hun geven den Vrede...

En trots alles, trots het bewegen en weifelen, en wisselen van tint in zijne ziel, trots zijn keizerschap, zijn angst voor Xaverius' toekomst en trots hemzelven, trots het leven, voelde hij - nu zijn stoet voorreed voor de marmeren zuilenvoorhal van het Atheneum - dat leven blauw om zich heen, als een blauwe atmosfeer, en voelde hij zich gelukkig, en was zijn gelaat helder van een glimlach: de weêrspiegeling van zijne illuzie zelve.

Om den keizer nu, opgaande de trappen van het Atheneum - palmgroen en vlaggenbont, weêrechoënd het gejuich -

vloeide zijn gevolg samen in eene fonkeling van uniformen en galarokken, waartusschen de blauwe mantels der ridders van St. Ladislas breed plooiden en nog even fladderden in den, tusschen de zuilen gebroken, wind...

IX

Als scheurend de zaalatmosfeer in een scheur open, klonk een gejubel van koper, en schetterde door de ontzaglijke ronde koepelhal van zuilen en marmermozaïkwanden en bont glas, en breed, als een kalme stroom van koperen harmonieën, golfde nu de Liparische keizersmarsch door de opgescheurde lucht van het Atheneum. Het volle orkest daverde in met de eerste maten van het volkslied; toen, van een der galerijen, galmde een koor van witte vrouwen eene hymne na.

In de stampvolle zaal, op de stampvolle galerijen en tribunes was, in éene emotie, een ieder opgestaan. Door het breede middenpad tusschen de zitplaatsen, als een défilé van macht, ging de keizerlijke stoet: herauten, ceremoniemeesters voor, de prins van Karlskrona, autoriteiten dicht om den keizer. Hen volgden de Rijkskanselier, de twaalf ministers, de gemantelde leden van het Huis van Adel-Staatsraad, de ridders van St. Ladislas, de grootofficieren van de Troongarde.

Tusschen de tribunes der Hoogere en Lagere Staten waren, om een troon, tribunes voor dit machtige gevolg open. Rustig besteeg Othomar de treden van zijn zetel en tusschen de donkerblauwe, met het zilveren kruis bezaaide, draperieën van den hemel, tegen het hermelijn aan, hief hij nu zijne jonge gestalte, waarom de blauwe ordemantel sleepte, hoog.

Het koor der witte vrouwen was verstomd, en eene stilte als zonder atomen hing in den reuzenkoepel.

Toen, geleid door ceremoniemeesters, naderde de burgemeester van Lipara den troon, en zeide zijne rede, aansprekend den keizer en Zijne Majesteit heetende welkom....

Bij het luisteren naar de woorden, die na het muziekgedaver, klein-duidelijk, als telefonisch correct klonken, kwam, na die eerste emotie, spoedig eene ontspanning in de zaal. Men was als in een schouwburg. Men installeerde zich gemakkelijker, men was er nu, rede zoû na rede klinken. Op de tribunes hadden de dames in een elegant toilette-de-ville nu en

dan een licht gefluister; groeten, glimlachen werden stil, met een eerbied om den keizer, als onbemerkt, gewisseld, knippende de oogleden en zeer bescheiden knikkende met het hoofd. Het werd warm en waaiers begonnen op en neêr te gaan.

- Excellentie, fluisterde Ella Wlenzci, tot de prinses Zanti, naast wie zij gezeten was, en zij tikte haar even op den arm. Vera, vol van gedachte, behalve over het Congres, zat, hare oogen turende door de zaal, als zocht zij iemand. Inderdaad keek zij uit naar Melena....

- Wat....?

- Ziet u wie daar zit? fluisterde het jonge meisje opgewonden. De prinses schrikte op.

- Waar....?

- Daar.... Estelle Desvaux. Ik hoor, dat zij hier komt zingen, in de opera.

De prinses greep haar face-à-mains en fixeerde de beroemde actrice. Even door haar heen ging de gedachte aan dien roman van vroeger: de keizerin, toen nog aartshertogin van Oostenrijk en prins Von Lohe-Obkowitz en Estelle Desvaux. Was Estelle in Lipara? Zoo, zoo....

- Ik heb haar nooit gehoord: ik ken haar alleen van haar portretten, ging het jonge meisje opgewonden voort en ziende, dat de prinses niet veel belang stelde, richtte zij zich druk fluisterende tot de dames naast, de heeren achter zich.

De prinses fixeerde nog even Estelle Desvaux: eene mooie vrouw, maar niet jong meer.... Toen kwam de gedachte aan Melena in haar terug, en zij zocht verder, huiverig.

De rede van den burgemeester was geëindigd....

- Nu gaat papa spreken, fluisterde Ella, de actrice vergetende, en weêr geheel bezield voor den grooten dag.

Wlenzci, prezident der Commissie van Voorbereiding en zoo goed als prezident al gekozen van het Congres zelve, had zijne rede begonnen. Hij had zijne rede, die hij voor Zijne Majesteit gerepeteerd had in het keizerlijke kabinet te Castel Xaveria moeten herzien, nadat hij geweten had, dat de keizer zoû komen. Zijne eerste woorden huldigden den keizer met een wierook van taal. Eerbiedig bewogen klonk zijne stem.... Toen verhief hij zich hooger en zagen zijne oogen uit naar de coupole van het Atheneum, waarom de wind blies, en hij zette zijne stem vaster en begon. De leden van het Congres... welkom

op den Vrede-belovenden grond van Liparië.... Elementen, eens onverzoenlijk, smolten samen.... Bewust van het wereldgewicht hunner taak.... Het hooge Doel... De reeds verkregen krachten, de kiezers en de Interparlementaire Conferentie... De gemeenschappelijke studie der opdoemende probleemen....

- Hoe lang gaat dat zoo door, Ella?

- Maar Excellentie, foei....

De oorlog tegen den oorlog... eene cynische tegenpartij... Honderdjarige vooroordeelen, de bevolkingen gedecimeerd.....

- Wil je papa er op laten schieten, Ella?

Het meisje begon te proesten.

- Neen, juist niet, Excellentie....

Een fou-rire begon haar beiden te overweldigen achter hare waaiers, hare zakdoeken. Alleen het bewustzijn, dat zij onder de oogen van den keizer waren, vermocht ze eenigszins in bedwang te houden. Misschien nog meer het bewustzijn, dat de Vrede in de mode was....

De keizer deed Wlenzci door een adjudant zeggen, dat hij hem de hand wilde drukken. Wlenzci boog diep heen over den vorstelijken handdruk. Een donderend gejuich ging op met een gewuif van zakdoeken. Vera en Ella lachten even uit.... De prezident van een buitenlandschen Vrede-bond nam het woord: volgens het alfabet zoû iedere natie nu hare gedelegeerden laten spreken: rede volgde na rede, de rhetoriek bloesemde als met lange arabesken en festoenen door de zaal....

Othomar, zittende op den troonstoel, luisterde aandachtig toe, maar toch dwaalden zijne eigene gedachten als vogels heen door de bloemen van hunne welsprekendheid. De aanblik van de zaal verheugde hem. Het rijke vertoon der uniformen en galarokken, het breede geplooi van de ordemantels der edelen en ridders verheugde hem, omdat het was voor den Vrede. De tradities der middeneeuwen, nog over in zijn rijk, waren door hem dienstbaar gemaakt aan de modernste illuzie. Hij glimlachte heimelijk: ja, het was zeker wel de eerste keer, dat het Huis van Adel - nu, na, de vijf jaar geleden, Grondwetherziening weinig meer dan een eere-lichaam, invloedlooze Staatsraad - zoo zijne hertogen en graven in vol ornaat een congres deed bijwonen ter wille der vérste toekomst: ideeën voor eene volgende eeuw. Toen zag hij stil, nu onder het schijnbaar luisteren naar de buiten-

landsche gedelegeerden, naar de gezichten om hem heen. Wat dachten zij achter hunne officieele blankheid?.... Even gevoelde hij een weemoed er om, dat er zoo weinig oprechtheid om hem was, niet zijn kon, om de millioenen opinies, die zich scharen moesten, moesten samensmelten, schijnbaar, om de zijne, voor een groote Idee. Maar zij schaarden zich, er wás eene eenheid. Was die uit sleur, uit gemeenschapsgevoel, uit Rijksorde? Want er was Rijksorde, zooals er Wereldorde was. Was die uit liefde voor hem? Hij betwijfelde het; eerder was het door onzichtbare machten, heimelijke krachten, die de elementen samendrongen.... Wat dachten zij, wat dacht Edzard achter zijn officieel gommeux-gezicht? Verveelde hij zich? Wat dacht Ezzera achter zijne uitdrukkingloosheid: wat waren zijne geheime plannen achter zijn schijnbaar toegeven? Zijne hooge edelen: betreurden zij den tijd van autoritairisme van keizer Oscar? Zijne ministers: deden zij maar met hem meê om wat zij, zelfbewust, misschien dachten: een onschadelijke utopie, een aardigheid voor den keizer, die hunne ministerieele belangen weinig raakte? Of vreesde de Minister van Financiën voor geld, dat zoû blijken noodig te zijn en de Minister van Buitenlandsche Zaken voor eene verwarring met het buitenland, zoo de keizer te ver mocht gaan in zijne utopie? En de anderen, zijne officieren, wat dachten zij van den Vrede? Generaal Ducardi, chef van zijn Militair Huis, wat dacht hij, en was hij het alleen met zijn keizer eens uit gehechtheid en onbreekbare trouw aan zijn persoon? Ja, dat wist hij, van generaal Ducardi wist hij het, en het roerde hem - het roerde iets onbewusts overgeërfds in hem: iets autoritairs in hem, die gehechtheid van een trouw soldaat, zonder nadenken....

Maar wat zij ook dachten, uiterlijk werkten zij allen samen, allen, zelfs die dames, die daar waren om den bon-ton, in hare elegante toiletten en coquette hoedjes. Uiterlijk stuwde hij ze voort, naar zijne Illuzie, naar den Vrede. En hij was blij om zijne macht, latende gaan zijne oogen over die dichte, machtige menigte. Toen schoot eene gedachte door zijn brein:

O, mocht het nog eenmaal zoo ver komen! Een Congres van alle souvereinen van Europa hier op deze plaats! Een nooit gedroomde bijeenkomst van alle gekroonde hoofden, en de Vrede zegevierende, en zijne Illuzie waarheid! Daar zag

hij ze zitten, allen, op tronen om zijn troon heen, en zij zwoeren den oorlog af en de hemel daalde neêr op de aarde. Hymnen gingen op en alles was licht en blank en zalig. Want de Vrede, tusschen hen allen, baarde het geluk onder hunne volkeren, en armoede en gebrek en wanhoop om brood losten zich op in de lichtblanke zaligheid van den Vrede.... Nu, waarom waren zij niet allen reeds om hem, de vorsten van Europa, om dat geluk aan hunne volkeren te geven?

Rede volgde na rede. Alle gedelegeerden hadden gesproken. Toen nam de keizer zelve het woord....

Eene bezieling electrizeerde zijne, van nature weifelende, taal: hoog, jong, met een klaar geluid, klonk zijne stem; van zelve hieven zijne woorden zich op, luchtig, wieken schietend, kristal klinkende door de menschenvolle stilte, waarin alle adem verstorven was.

Want de duizenden zwegen, toen de keizer sprak.

En op dit oogenblik hun gevende geheel zijne ziel en belovende meer dan hij op dit oogenblik bezat, en in zijne edelmoedigheid niet kunnende twijfelen, dat hij misschien nooit bezitten zoû, wat hij nu beloofde - beloofde hij hun den Vrede.

Er was eene huiverende stilte na zijne woorden.... Vrouwen, mannen weenden.

Toen klonk van de koortribune, uit de wijde kelen der witte vrouwen, een schallende hymne na....

X.

- Mijn witte peignoir, Caroline!

Vera riep het, zoo mogelijk met meer ontzenuwing nog dan den vorigen dag. En woest, driftig haakte zij haar congresjapon open, schopte hem van zich weg en schopte er tegelijk het geheele Congres meê weg. Ja, het was wel in-vervelend, soms, ‘dans le train’ zijn. Nog aan hare ooren suisden de redevoeringen. De door duizenden ademen bezoedelde atmosfeer van de koepelhal drukte nog op hare oogleden. Ze was moê, ze kon het zich niet ontveinzen. Het leven was te druk: zij had gisteren ook niet naar die receptie moeten gaan in het Rijkskanselarij-paleis en niet zoo lang moeten blijven dansen.... Het leven was te druk: ze kon nooit eens uitrusten. Ze hoestte: dat was altijd zoo met dien lammen wind, die maar

blazen bleef. Nu ook, om het huis blies de wind, whoe.... whoe... het was om gek te worden. Hare vingers krampten zich in elkaâr, hare vuist balde zich tegen de rukvlagen.

Ze wierp zich neêr in haar ijsbeerenhuid. Maar het zoû toch geen rust zijn. Het was nu vier uur: de Congres-leden waren wel naar het Imperiaal, en niemand van hen zoû haar lastig vallen, maar ieder oogenblik kon Melena komen. Als hij nu ook maar kwam: dat wachten maakte haar dol....

Nerveus schuurde ze zich in het ruige vel, hoestende.... Een angst overviel haar en met een zwaai stond zij weêr op, zag in den spiegel, bestudeerde zich.... Zij zag bleek, kringen onder de oogen. Dien avond, het bal in het Stede-paleis. Bah, ze was er misselijk van.... Ze belde.

- Zend een boodschap naar dokter Daxa: laat de dokter dadelijk komen, als hij kan. En als.... meneer Melena komt, laat hem dan boven.

Alleen weêr, liep ze op en neêr. Niet eens kon ze wat rusten, een lichte siësta nemen om fraîcheur te hebben voor het bal. Ellendig leven! Nu wachtte ze Melena en Daxa. Altijd ook wachtte ze iemand. Men versnipperde zijn leven tusschen honderd onverschillige menschen: nu een visite, dan een afspraak: men leefde nooit eens een oogenblik voor zichzelve. Als Melena nu ook maar gauw kwam....!

Onbewust was in haar een diepere ontevredenheid met haar leven dan deze schijnbaar oppervlakkige ontzenuwing. Zij had als jong meisje gedweept met haar vaders utopieën, gedweept met hart en ziel. Haar geestesleven was, trots haarzelve, rijk gevuld geweest; daarna, in de kolonie, haar fyziek leven ook. Dat bestaan had haar gesterkt. Voor haar tegenwoordig bestaan van mondaine miste zij de koel getrainde zenuwen, die noodig zijn om altijd in het mouvement te zijn. Daarbij, ouder geworden, bij de dertig, dweepte ze niet meer. De Vrede verveelde haar. En hare duizend elegante plichtjes van wereldschheid verveelden haar ook. Het verveelde haar soms zich altijd elegant te kleeden: ze had soms willen baggeren in modder...

Eindelijk, met een zucht, gooide zij zich weêr op haar bank, en zich dwingende tot geduld, bleef zij wachten....

De minuten gingen voorbij.

Tante, die aan de deur kwam vragen of er iemand kwam

eten - want dit was altijd eene verrassing van Vera - liet zij niet bij zich toe.

Eindelijk.

Caroline diende Melena aan.

- Ja, ja, ja.... riep de prinses driftig; ik heb je al gezegd: laat hem boven.

Melena kwam binnen. De prinses groette hem koel, wees hem een stoel aan.

Een oogenblik zwegen zij beide.

Hij was een jonge man, even in de dertig; een lang, los figuur, een goed uiterlijk, een bleeke tint onder zijn even zuidelijk bruine gezichtskleur en donkere, pijnlijk diepe oogen. Zijn stem was schor en hij kuchte nu en dan.... Het was heel vreemd, maar zij schenen als bij elkaâr te passen. Zij lieten beiden doorschemeren eene fijnheid van zenuwen: iets delicaat bewerktuigds en bij beiden was eveneens duidelijk te zien eene barst in deze fijnheid: iets dat gebroken was en in de war. Het was te begrijpen, dat zij elkaâr gevonden hadden in het leven en hunne levens in elkaâr hadden verwikkeld. Hunne gelijkheid was hun noodlot geweest. Maar ook was het te begrijpen, dat wat er gebarsten was in hen, disharmonie in hen wekte en dat zij uit de verwikkeling hunner levens zich met geweld hadden willen losscheuren.

- Wat is er: waarom ben je in Liparië? vroeg de prinses kort.

- Zaken voor mijzelven, antwoordde hij, ook kort, met zijn schorre stem.

Zijne intonatie stelde de prinses toch gerust. Zij kende hem als een man van overdenking en theoriëen, meer dan als een man van handeling, en zij kende hem niet genoeg om te doorzien, dat er in hem, onder veel weifeling, geheime veeren verborgen waren, die hem als met verrassingen, zelfs voor hemzelven, daden konden doen uitvoeren. Totnogtoe had hij zich ook nog nooit in een anarchistischen aanslag gemoeid - tenminste Vera wist er niets van, en zij was ten volle overtuigd, dat hij nooit iets anders doen zoû dan bepeinzen. Door haar geest flitsten utopistische gesprekken van vroeger: eene vage herinnering aan een lang geleden geluk schoot door haar heen.... En dadelijk daarop dacht zij, dat de politie, gewaarschuwd door haar, een oog op Melena had en zeker wist, dat hij op dit oogenblik in haar huis was.

- En wat dan? vroeg zij.

- Ik zoû gaarne wat geld van je hebben.... antwoordde hij, zonder de inleiding te zeggen, die hij te voren bedacht had.

Zij stond op, zenuwachtig, liep door de kamer met nerveuze gebaren, terwijl zij sprak:

- Hoor eens, beste jongen, je weet, daar komt niets van in. Ik kan geen meer geld missen dan ik je jaarlijks geef. Het is mij eenvoudig onmogelijk. Ik kom zelf nauwlijks toe....

Hij zag met minachting tot haar op.

- Ja, ik begrijp dat. Je leeft op een grooten voet, een hôtel, rijtuig, bedienden. Weet je, wat je hadt moeten doen? Je hadt altijd zoo moeten leven. Want er is niet de minste eerlijke gedachte in je. Je bent een geboren kapitalist en dat je misschien een oogenblik anders gedacht hebt, is bij jou niets anders dan opwinding geweest....

- Best mogelijk: al jullie theorieën zijn opwinding.

- Beter dan onze opwinding - de opwinding van je vader - dan jouw plat egoïsme.

- Zeg, ben je hier alleen gekomen om me te beleedigen? En me geld te vragen?

- Om je geld te vragen, ja.

- Nu maar, ik kan het je niet geven, hoor! En hoor eens, ik heb je nog iets anders te zeggen, nu je er toch bent.

- Ga je gang.

- Je krijgt van me in het jaar vijftienhonderd florijnen, niet waar.

- Ja....?

- Ik wil wel voortgaan je die te geven, maar op één voorwaarde.

- En welke dan....

- Dat je, hier in Lipara, even met mij trouwt, in alle stilte, en dat je dan weêr naar het buitenland teruggaat en nooit meer een voet binnen de grenzen zet.

Haar stem had gestokt: zij zag hem angstig aan.

- Met je trouwt?! herhaalde hij verbaasd.

- Ja, hernam ze kalmer. Met me trouwt. Eenvoudig om Balthazar.

- Wat kan het hem schelen of ik je trouw, sprak hij koppig.

Zij werd ongeduldig, stampvoette.

- Wees nu niet stom, of hoû je niet zoo! riep zij nerveus. Ik woon hier niet waar, ik heb hier al mijn kennissen, ik kom aan het Hof. De menschen zijn zoo lief om mijn verleden niet te tellen - ze vinden het, geloof ik, interessant - en zij vergeven mij daarbij - om onzen ouden naam - mijn onecht kind op den koop toe. Maar je begrijpt, *mij* hindert dat geweldig. Begrijp je dat niet? Mij hindert het vreeslijk, dat ik niet met Balthazar voor den dag durf komen. Hij is nu begonnen met lessen thuis te krijgen. Ik wil ook voor zijn heele educatie zorgen. Maar je begrijpt: hij kan later niet studeeren aan een universiteit of een militaire academie, als hij niet wettig mijn zoon is. Daarom wil ik met je trouwen: om Balthazar. En later - als hij dan gaat studeeren - zal ik voor hem onzen naam aanvragen: prins Zanti.

Hij bleef een oogenblik zwijgen. Zij sidderde van ongeduld.

- Nu, wat zeg je er op?

- Wij zijn getrouwd: je vader heeft ons vereenigd, naar zijn wet.

Hare vingers krampten zich in elkaâr.

- Ik heb niets aan de wet van mijn vader! riep zij, alles verloochenend. Ik wil met je trouwen volgens de Liparische wet, volgens de Roomsch-Katholieke rite... Ik zeg je nog eens: ons huwelijk en je onmiddellijk vertrek - voor goed - naar het buitenland zijn de eenige voorwaarden, waarop ik je je jaargeld laat behouden. Zoodra je een voet weêr binnen de grenzen zet, trek ik het jaargeld in.

Hij stond op, rillende van woede: een teringachtig rood gloeide door zijne zuidelijke bleekte heen; zijne donkere oogen glommen pijnlijk van een diep vuur, een oplaaiende haat.

- Trek het dan in! siste hij, ziedende. Ik verkoop me niet aan je. Ik verkoop me niet aan je, tegen mijn ideeën in, tegen de ideeën in van je vader; ik verkoop me niet aan je, om je van mijn zoon een bourgeois of een officier te laten maken. Maar pas op; als je me dat geld onthoudt, dat je me beloofd hebt, toen je van me wegging... pas op; dan zal ik het weten te nemen!!

Ziedende stond hij vlak voor haar; zijn flonkerende oogen priemden haar zijne haat in hàar oogen; trotsch deinsde zij achteruit, angstig, niettegenstaande al haar aplomb en al haar zeggen waar-het-op-stond. Hare angst was instinctief, want

altijd dacht zij, dat zij hem goed kende, dat hij wel veel schreeuwen kon, maar dat hij nooit zoû handelen; zij meende dat haar instinct alleen zenuwachtigheid was en dat zij noodeloos angstig was....

En zij scheen gelijk te hebben. Zijne woede zakte in-een, als spierloos, in eens. Eene groote somberheid kwam over hem: eene moeilijkheid van verwikkeling was verward in zijn brein; hij zag geene uitkomst. Wat hij ook dreigde, hij stond alleen tegenover haar en zij, ze was niet alleen: ze was beschermd door de geheele maatschappij, die hij haatte. De muren van haar huis, de geheele stad daarbuiten en hare geheele organizatie beschermden tegen zijne woede - die hij zoo rechtmatig in zich voelde - deze vrouw, die hij eens zeer had lief gehad. In zijne ziel, als in een diepe put, groefde zich plotseling voor hem eene onpeilbare melancholie. Ze ontzenuwde hem zoo, dat hij - zijne woede spierloos - zelve spierloos scheen te worden. Hij knakte neêr in een stoel; Vera zag, dat ze zoû overwinnen.

- O....! kreunde hij; dat het hiertoe moest komen! Ik heb eens zoo van je gehouden....!

Zij gevoelde geene ontroering, maar wel herinnerde ze zich het verleden: het vage geluk van zoo even....

- De tijd gaat voort.... sprak ze, onverzoenlijk hard. In alles is evolutie. Ik heb andere ideeën gekregen, praktischer ideeën. Jij bent blijven stilstaan bij je theorieën.

- Noem je terugkeeren tot je ingeboren egoïsme: evolutie...? Maar wacht maar, ik zal ook wel praktischer worden!

Zij haalde licht hare schouders op, hem minachtende: ze doorzag hem niet tot in de geheime veeren van zijn organisme. Hij zoû nooit iets zijn dan een dweper, meende ze.

- Kom, sprak ze, als wilde ze hem kalmeeren. Denk over mijn voorstel na. Het beteekent niets. Het is alleen om Balthazar, en hij is toch ook jouw kind. We trouwen morgen even, stilletjes. En je gaat dadelijk weg. En het geld blijft het zelfde.

Het scheen haar zoo eenvoudig en logisch toe, dat zij niet begrijpen kòn, waarom hij toch weigerde.

- Neen, schudde hij koppig het hoofd. Ik doe nooit iets tegen mijn ideeën in.

- Ik zoû je misschien tweeduizend florijnen kunnen geven:

dat zal ik nog eens nazien. En bijvoorbeeld nu, dadelijk, - omdat je geld noodig hebt - een paar honderd.... op voorschot....

- Neen; schudde hij weêr, haar minachtende.

Eene ergernis borrelde in haar op; zoû hij haar toch ontsnappen....?

- Doe je het niet? vroeg ze heesch, ruw; vreemd klonk die stem tusschen de lippen uit dier etherisch fijne vrouwe-figuur, in het slepende wit, met de groote bloemenoogen vol onschuld.

- Neen....!

- Dan kan ik Balthazar ook niet meer bij me houden! krijschte zij woedend. Neem je kind dan maar meê. Het is toch meer jouw kind dan het mijne....!

Zij verloochende nu alles, eerst haar vader, nu haar kind en met haar kind hun eigen verleden: hunne liefde, het vage geluk.... Met eene onzegbare minachting zagen zijne oogen tot haar op.

- Ik wensch hem in alle geval nu te zien, sprak hij ijskoud, aannemende zijn vaderlijk recht, en zijne minachting, zijne aanmatiging bleven met elk woord van zijn pijnlijk sensitieve stem haar krenken.

Woedend drukte zij op de electrische schel. Hare overwinning was maar twijfelachtig: ze had hare siësta voor het bal gemist en ze had niets van hem verkregen. Een ding troostte haar: hij ook had niets van haar verkregen. Toen voelden zij beiden zoo duidelijk, alsof ze het elkander met woorden zeiden, dat zij nog niet met elkaâr hadden afgerekend, dat zij hunne levens nog niet geheel en al uit elkaâr gerukt hadden, tot volkomen bevrijding van elkaâr.

Caroline verscheen aan de deur.

- Meneer Melena wenscht Balthazar te zien: wijs meneer den weg naar zijn kamer, sprak Vera, hoog, koud.

Melena boog licht het hoofd voor haar, als afscheid.

Zij groette niet terug.

Zij bleef alleen. De ergernis, dat zij niets verkregen had, hare ontevredenheid over hun gesprek konden zich niet uiten. Als bevroren bleef zij staan, starende in den drievoudigen spiegel, ziende naar haar tengere gratie tusschen het groen der palmen.

Toen werd er geklopt: een lakei kwam binnen.

- Daar is dokter Daxa, dien Uwe Excellentie heeft ontboden.

Eene nerveuze ontspanning ontdooide hare sidderende leden als in ééne plotselinge seconde. Eene onberedeneerde angst - nu hij weg was - voor Melena, viel neêr over hare schouders. Half in zwijm, trillende door al hare zenuwen, knakte zij, nog ijskoud, in de ijsbeerenhuid van haar divan.

- Laat den dokter dadelijk boven! smeekte zij, met eene stem, stervende tusschen vale lippen.

XI.

Lipara scheen geen ander leven te leven dan het Congres: het Congres vervulde de geheele stad, vulde hare straten wereldstad druk en altijd vlaggebont, vulde hare paleizen, kerken en muzea met zwermen van vreemdelingen, en er was in de stad niets dan het Congres en niets dan de Vrede.

Doelloos, dien morgen, volgende op den dag der opening, liep Melena de straten af. Hij was in geldelijke moeilijkheid, maar hij dacht niet altijd daaraan en alleen nu en dan fronsten zijne wenkbrauwen en kwam er een blik van hulpeloosheid in zijne oogen. Als pijnlijk vragende gingen dan die oogen langs den menschenstroom, die over de boulevards vloeide met hem mede of tegen hem in.

De wind was bijna geheel gaan liggen en een enkelen keer alleen zwol nog een vlag hoog op en flapte dan ademloos in een. Maar de zon scheen, goudwarm nog trots het einde van Oktober, en, in lichtgulden vakken, breed liggende over façades en hoekzijden van huizen, over pleinen, wekkende nog getjirp van vogels in de platanen der boulevards: boomen, die met zijde-ruischende loover-massa's van groote gouden bladeren tegen de zuidatmosfeer aanklaterden. Groote fonteinen ruizelden, leeuwen spuwden waterstralen met onbewegelijke grijnsmuilen; het water onderhield eene frischheid in de lucht, die overvol stofatomen trilde en de haastige menschen, lichtjes, snel ter zijde, kuchen deed....

Langzaam liep Melena voort, den kraag van zijn overjas op. Hij maakte bijna geheel den indruk van een heer, maar er was over zijn persoon iets onzegbaars van één zijn met eene lagere klasse, een vage tint van het volk. Het was niet in zijn gezicht, waarin meer iets was van een artist, met oogen die pijnlijk intelligent overal heen weiden. Het was misschien

om zijn gang - niet zóó ingeboren en niet zóó aangenomen, maar door neiging zoo geworden - den kraag op, de ongeschoeide handen in de zakken van zijn jas, wiegende op en neêr met dat bittere en slepende van een werkstaker.

Hij liep verloren, doelloos met de menigte meê, instinctmatig kijkende naar ieder gezicht, dat voorbij hem heen waasde, in de snelheid van het voorbijgaan. Eén universeel maatschappelijk doel scheen al die menschen in twee stroomen te verdeelen en ze te stuwen naar twee plaatsen van samenkomst, één voor en één achter. Hunne individualiteit scheen opgelost in hunne maatschappelijke plicht, om de een dien kant, de ander den anderen kant op te gaan. Tusschen hunne twee polen, te midden hunner electriciteit van maatschappelijke samenwerking, was Melena zwevende verloren.

Hij liep door, niet wetende waarheen. Boven hem slapperden de vlaggen; langs hem, over de, van luxe glinsterende, winkel-façades, dwarrelden de groote letters, gouden reuzenamen. De twee menigten gingen altijd voort, een naar voren en een naar achteren. Ze schenen de zittende foule's voor de café's bijna meê te slieren. Maar een courantenjongen duikte telkens uit den stroom op, als onder Melena's voeten. Hij had een gebroken been en hinkte met zijn kruk telkens op uit den stroom, nooit verzwolgen, en het was of hij dreef op het rythme van zijn roep:

- De Heraut, morgeneditie! De Heraut, morgeneditie...

Een andere jongen, met een bochel, schreeuwde tegen hem in:

- De Olijftak, orgaan van den Liparischen Vrede-bond; de Olijftak, orgaan...

Een duo zongen hunne stemmen woedend tegen elkaâr in. Melena, uit nieuwsgierigheid, kocht een Heraut en duwde het blad met een grooten kreuk in zijn zak.

Met eene verrassing - omdat hij niet zag, hoe hij liep - was hij eensklaps op het Opera-plein: de opera rees er als een reuzebevallige, bewerkelijke architectuur en sculptuur in eens in de lucht; de geniussen bliezen er gouden bazuinen naar de verre blauwte toe; de monumentale kandelabers hieven er tal van glinsterende, geslepen lantarens. Over het plein was de menigte verspreid, gaande naar alle richtingen, tusschen een geratel van rijtuigen en trams: als een mierenhoop, waarin een machtige adem zoû geblazen hebben. Werktuigelijk nam

Melena den weg naar het Atheneum. Een file van rijtuigen stond daar, een zwerm van menschen ging bont de trappen van het gebouw op; de zitting zoû dadelijk aanvangen....

Maar Melena liep verder en hij ging langs het kleine hôtel van Vera. Hij zag even naar boven, denkende aan zijn kind. Nu en dan slaakte hij een doffen, minachtenden grinnik - om geen bizondere reden - om den heelen boel. Zoo was hij gekomen tot aan het voorplein van het Imperiaal.

Daar stonden huzaren en kurassiers, onbewegelijk als waren hunne paarden brons, waarover toch sidderingen van leven gingen. Rijtuigen wachtten voor de trappen der entrée. De keizer zoû naar het Congres gaan. Eene dichte menigte stond geschaard, gedrongen, hopende op een groet van den souverein. Aan de balkons der eerste étage keken de kariatyden onbeweeglijk neêr.

Melena ging voort, met zijn doffen grinnik. Eene moêheid kroop in zijne knieën, van het lange, doellooze loopen, de eindelooze straten af. In zijn keel was een schroeïerig gevoel van het stof. Maar daar lag de haven....

En hij sloeg de Wenceslaskade, langs het fort aan zee, links om, langs het platanenpark van het Imperiaal.

De kade was stil; er gingen weinig menschen; die er gingen, kwamen hem allen tegemoet, zich reppende naar de stad, naar het Congres. De zee was kalm, blauw, met een enkel zeil hier en daar, en rafels van wolken als uitgescheurde, heele dunne sluiertjes dreven door de lucht. En diep ademend ging Melena langs het keizerlijke park tot in de Elizabethparken. Daar was niemand, er liep één enkele agent van politie. De arabeskpaden, de breede rijtuigen- en paardenwegen, de massa's groen met beelden en fonteinen en bloemenmozaïken strekten zich ver en ver uit, in een voorname, verlaten rust.

Melena wierp zich met een zucht neêr op een bank: door palmengroen zag hij op de zee en de gedachten, die zich tusschen de menigte der straten niet hadden kunnen formuleeren, wilden nu vorm aannemen in zijn denken.

Maar de eerste gedachte omvatte toch duidelijk de schulden, waarom hij uit Parijs gevlucht was. En daarom nam hij den Heraut uit zijn zak en begon het verslag te lezen van de Congres-opening, in een overdreven imperialistischen toon geschreven.

De agent die zeker niet begreep, wat iemand tijdens eene zitting van het Vrede-Congres, in de Elizabethparken deed, was voorbij Melena gegaan, maar de Heraut stelde hem zoo gerust, dat hij voorbijging, een heel eind ver.

Een frissche ziltheid kwam aan van de zee. Melena had zijn hoed afgezet, de gedachten begonnen zich te omlijnen in zijn hoofd. Het Congres... de Vrede...: hij slaakte zijn grinnik van minachting. Waarom wilden zij den Vrede? Om hechter hunne maatschappij te steunen, om het eigenbelang der bezittende klassen. Als die Vrede er was, waren ook hunne organizaties onaantastbaarder. De Vrede was de egoïstische droom van de bourgoisie. Wat gaf de Vrede hem, en die met hem samen dachten? De Vrede onderstelde de mogelijkheid van den oorlog: dat de Wereldvrede er zijn zoû, onderstelde toch een geheime vrees voor den oorlog, die de cultuur hunner maatschappij zoû bedreigen. Die cultuur was hem hatelijk: wat kon hem dan de Vrede schelen, die zulk een cultuur beschermen zoû? Neen, met hunne bestaande toestanden, zoû de gedachte aan den oorlog er toch altijd zijn, trots den Vrede.

Maar de toestanden moesten veranderen, de toestanden zouden veranderen. En na die metamorfoze der bourgeoise maatschappij - met al haar ingewikkeld en samengesteld egoïsme - tot het reine mensch-zijn, tot het leven volgens wetten, die even klaar en logisch zouden zijn als natuurwetten - na deze metamorfoze zoû alle gedachte aan oorlog van zelve verdwijnen, omdat er een ideale maatschappelijkheid, een universeele broederlijkheid zouden zijn, die van zelve oorlog uitsloten. En niet éens zagen zij in, dat de oorlog niet naar willekeur gevoerd of niet gevoerd kon worden, maar dat geheel hun systeem van eene maatschappij van staten, met ongelijke materiëele belangen - belangen van grondgebied - met elkaâr tegenstrevende eischen: - hunne uitingen van rassenhaat, die door geene Opperste Staten- of Souvereinenrechtbank, door geene scheidsverdragen zouden genivelleerd worden - dat geheel hun systeem den oorlog riep, minstens legers klaar hield binnen hunne grenzen, allerminstens met millioenen en millioenen onkosten toch nog een gewapenden Vrede noodzakelijk maakte en altijd noodzakelijk maken zoû! O, ze zagen het niet in! En met honderden, met duizenden gingen zij naar het Atheneum, in de verblindheid hunner baatzuchtige illuzie en Othomar XII ging hen voor; de keizer

ging hen voor in verblindheid, en voor in baatzucht; de keizer ging hen voor met zijn jezuïtische diplomatie, waarmeê hij huichelde hoogheid van gedachten en aan niets anders dacht dan aan zichzelven, aan zijn eigen macht, die hij schrap wilde zetten voor de aanblazende stormen der revolutie! Ja, in den Vrede, in den verdoemden bond van den Wereldvrede zouden zij schrap staan, de machthebbende dwingelanden van Europa, schrap staan als stonden zij allen rug aan rug tegen elkaâr, en sterk zouden zij zijn, altijd sterk met hun onrechtmatige kracht tegen hèn...!

Hij vloekte, en machteloos woedend verkreukelde hij den courant in zijne vingers en gooide dien van zich als een papieren bal. En hij stond op, weemoedig geërgerd door de voornaamheid van het elegante park, de voornaamheid der stilblauwe zee, eene zee van luxe, die met een rechten horizon schemerde tusschen voorname palmen. Als eene obsessie kwam het bij hem terug: hij had geld noodig...! En dan, hij had honger en de restauratie's hier waren dure.

Toen ging hij terug, naar de stad: bij het park van het Imperiaal ontmoette hij weêr den agent. De man zag hem opmerkzamer aan, hem herkennende...

Langzaam sleepte Melena zich terug, voorbij het Imperiaal, naar de drukke straten....

Hoe lang had hij eerst geloopen... en daar gezeten... en liep hij nu weêr...?

Hij wist het niet, maar het scheen langer te zijn dan het hem dacht, in die eentonigheid zijner weemoedig geërgerde gedachten. Want vlak bij het Paleis der Parlementen zag hij eene emotie door de nerveuze wandelaars sidderen. Snel reed een voorrijder aan: een open rijtuig volgde... Het was de keizer - twee adjudanten zaten over hem - terugkeerende van het Atheneum. Pijlsnel ratelde het rijtuig en de keizer haastte zich te salueeren, links, rechts, terwijl de hoeden voor hem afzwaaiden...

Zoo was het een zeer kort oogenblik, eene seconde. Maar in die seconde zag Othomar, salueerende, voor het Paleis der Parlementen een man staan, de handen in de zakken, den hoed op het hoofd, recht en uitdagend, en uit een paar sombere, koele oogen trof hem een blik... Het was maar één enkele seconde, want het rijtuig snellerde in een oogwenk voorbij, maar de blik was haat, een diepe haat, een te diepe haat voor persoon-

lijkheid, een haat zooals oplaait om ideëen - om realiteiten, die zijn, en om droomen, die willen worden.

Dat was Melena's groet.

XII.

Uit de Gedenkschriften van Othomar,
Keizer van Liparië.
Imperiaal,
10 November.

Het Congres is geëindigd. Het heeft veertien dagen geduurd. Welke beteekenis het gehad heeft voor de toekomst, welke schakel het geweest is in de Wereldgeschiedenis, wie weet het?

Heel langzaam rolt de tijd door naar een geheimzinnig Doel - naar de Harmonie, naar den Vrede...? - en iedere dag heeft beteekenis, maar welke? Dat zien wij nooit dien dag zelven.

Ik had uitnoodigingen gezonden aan vele vorsten. Ik heb zeer beleefde, zeer vriendschappelijke brieven ontvangen van de meeste souvereinen van Europa, en zij hebben hunne broeders of neven, zij hebben generalen en rechtsgeleerden en professoren afgevaardigd naar het Congres: alle Europeesche vorsten en alle Europeesche landen zijn op een luisterrijke wijze vertegenwoordigd geworden op het Congres, omdat ik het verzocht had.

Dat was beleefdheid, geene overtuiging.

Want op een troon heb ik alleen gezeten en er zaten geene om mij heen op tronen. Geen enkel souverein is zelve gekomen op mijn verzoek. Zij werden allen teruggehouden in hun rijk: zelfs mijn neef Gunther kwam niet.

Dat was het lot.

Want Gunther zoû gekomen zijn als het lot gunstig was geweest...

Maar oom Siegfried was slechts een maand geleden gestorven en Gunther kòn Gothland niet verlaten: dat was waar.

Ik heb toen, tijdens het Congres, mijne eenzaamheid niet zoo gevoeld als nu.

Want prinsen waren toch sympathiek om mij heen...

In buitenlandsche veldoversten zelfs voelde ik dikwijls antimilitairisme...

Met beroemde rechtsgeleerden heb ik, gelijk van geest, gesproken.
Het Atheneum was vòl van het verlangen naar den Vrede...
Mijne stad, mijn land schenen met mij te willen den Vrede!
In de warmte van dat verlangen heb ik mijne eenzaamheid niet gevoeld.
Maar nu voel ik, dat ik eenzaam was, geheel, gehéél eenzaam...!
En zelfs Valérie was er niet...

Nu ik terugzie op die veertien dagen van vele millioenen woorden, nu... weet ik het niet.

Ik weet het niet, omdat er dwepers onder hen waren, die als krankzinnigheid hunne onmogelijke voorstellen, wenschen, eischen bijna, voor mij brachten.
Ze wilden, dat ik het voorbeeld gaf aan Europa.
Ze wilden, dat ik mijn rijk ontwapenen zoû, ik het eerste.
Als Liparië zich ontwapenen zoû, zouden andere landen volgen!
Wilden ze Liparië martelaar maken voor de zaak van den Vrede?
Maar ik, ik kàn het niet, mijn land martelaar maken voor het welzijn van Europa!
De loutere zinneloosheid van hunne voorstellen moest nog met duizenden woorden - o, altijd zooveel wóórden! - bestreden worden en - als tegen kinderen - moest hun verteld worden van onbeschermde grenzen...
Van binnenlandsche oproeren...
Van koloniale woelingen...
Maar hun gedweep bleef over de werkelijkheid heenzien en zij bleven er op staan:
Het voorbeeld stellen, Liparië ontwapenen!!

Toen heb ik mij een oogenblik heel moê gevoeld, en alles in mij zonk neêr in moedeloosheid.

Maar redevoering volgde op redevoering en onder het gedruppel der onvermijdelijke woorden, heb ik mij kunnen herwinnen, schijnbaar...

Verdragen van scheidsgerecht, een Internationale Statenrechtbank, een Internationaal Wetboek van Volkenrecht... over dat alles zijn millioenen woorden heengedruppeld.

Dat schijnt wel zoo te moeten en de menschen schijnen niet

tot verwezenlijking hunner ideeën te kunnen komen dan na eene eindelooze en eindelooze woordenwisseling.

Ontelbare meeningen ontmoeten elkaâr, dringen tegen elkaâr in van alle kanten als een verwarde volksmenigte op een plein en gaan zoo zelden met elkaâr meê.

Eene verduidelijking van détails, onophoudbare debatten om kleinigheden sponnen zich voort als webben en webben, die al duisterder en duisterder maakten de klaarheid der eerste Gedachte...

Ik geloof nu, dat congressen er zijn moeten - om een geheimzinnige omstandigheid, die misschien voor onze kleinkinderen heel duidelijk zal zijn, maar mij ontsnapt - maar dat congressen weinig dadelijk nut hebben.

Misschien als dit Congres een Congres van souvereinen geweest was!

Maar trots al hunne afgevaardigden, voel ik in hen een tegenstand, een niet-eens-zijn met de Idee, eene, trots alle Vrede-betuigingen, misschien onbewuste, onberedeneerde antipathie tegen den Vrede...

Waarom... waarom?

Ik verlies mij in vragen...

Waarom denken zij niet allen als ik, of denk ik niet goed en zal de Vrede, eene algeheele ontwapening, eene onmogelijkheid blijken...?

O God, zij denken het, zij, die ons utopisten noemen! Ik herinner mij hunne frazen: te veel gal is er opgehoopt tusschen de Europeesche naties... De oorlog is het eenige middel de internationale quaestie's op te lossen... Het woord doet geene wonderen en hevige crizissen worden alleen door geweldige middelen ten einde gebracht, en het recht van den sterkste moèt blijven een recht op aarde, omdat het geheerscht heeft van den beginne, omdat het de wereld tóch ten laatste gebracht heeft op haar tegenwoordig hoogtepunt van beschaving...

Dan redeneeren zij niet verder...

En zij vergeten, dat op dìt hoogtepunt - hoe dan ook - gekomen, geraakt in edeler staat dan in den beginne, het oude recht der primitieve tijden wijken moet voor een ideëeler recht, en dat het vuistrecht geweken is voor rechtspraak, en dat oorlog wijken mòet voor rechtspraak.

O, hunne koude wreedheid en hunne inconsequentie! Zij

beroepen zich op feiten: duizende vrede-traktaten - in verloop van eeuwen - en die eeuwen zouden duren, zijn geschonden. Maar waarom hebben dan duizende oorlogen niets volbracht?

En waarom ziet men op het einde dezer eeuw uit naar den allerverschrikkelijksten oorlog, die ooit geweest zal zijn?

Zal deze allerverschrikkelijkste dan oplossen als met een tooverstaf, die zwaait uit eene bloedigst mogelijke apotheoze?

Neen, ik kan het niet gelooven.

Wat er edelst in mij is, kàn niet gelooven aan eene oplossing, eene harmonie, die worden moet na een onderlinge menschenverdelging.

Alleen wederzijdsche concessie's, eerbied voor het recht, alleen eene hoogere rechtvaardigheid kunnen strijdvragen oplossen voor eeuwig.

Want na een oorlog zal altijd weêr een oorlog volgen; die verslagen werd, zal zich willen wreken; die gebied verloor, zal gebied willen herwinnen en slachting zal op slachting volgen, zonder nader te brengen tot éenig ideaal...!

Het Congres is geëindigd.

Ik had het mij zoo niet voorgesteld als het geweest is.

En zoo zal nooit misschien iets zijn, als ik het mij voorstel, en bijna ondoenlijk moeilijk is: *altijd* en *altijd* te blijven denken, dat wat *is*, tòch eeuwig beter is, dan wat een mensch, minstens een vorst, zich voorstelt als volmaakter...

Te moeilijker, omdat de toekomst tòch onze Illuzie blijft!

Intermezzo.

I.

Als torens, massa's architectuur, staan de groote dingen van het leven, in het licht der beteekenisvolle dagen - als aan een weg, die komt uit een perspectief van het schemerduister des verledens.

Tusschen die torens, paleizen, gebouwen gaat die weg voort naar Wat worden zal, en het is vreemd, hoe eenzaam, doelloos die weg soms is - schijnt -, latende de hooge torens der wereldgebeurtenissen achter zich in eene geïzoleerdheid, onbegrijplijk...

Dan gaat de lange, lange weg, dag aan dag, zonder avon-

turen voort, en de menschen loopen dien af, pas voor pas, zonder eigenlijk te weten waarheen, geheel niet wetende, waaròm; loopen ze af, bergen over, dalen door, en soms...

... Uit hunne millioenen drommen, óp een berg, zien enkele oogen naar achteren om en ontdekken,

In de verte, het landschap der verzonken eeuwen, duidelijk liggende in eindelooze wijdheid, met eene plotseling verrassende opschittering van détails...

Maar over den weg gaan de voetstappen door, misschien door tot over het graf, naar de wegen van licht. Gaan de voetstappen eeuwig door, gedurende die langste dagen,

Die tusschenlengten van tijd, die doelloos, nutteloos, vreemd zich opvolgen - schakelend een weg,

Tusschen de hooge torens, en onbegrijplijk ze verbindende met hunne keten van ondoorzienbare logica...

II.

In de zon richtte Altara hare vele spitsen op, als eene oude stad. Tegen een doorschijnend parelblauwe lucht zetteden zich aan de vlakken van daken, bruin en grauw, met een waas van verweering, een tint van roest. Uit het gewarrel der dakpannen steeg recht het leger der schoorsteenen en boven ze - een late Gothiek - bloesemden uit de torens, zich plotseling afknottende in den hemel, twee aan twee.

Hier en daar, over de stad, bloeiden die torens: groote gebroken bloemenstengels: onderaan stapelden architecturen van eeuwen zich op elkaâr: een strijd om het leven van gebouwen, voortwoekering van steen.

En, - vlaggebont vandaag om den verjaardag der keizerinmoeder Elizabeth - waren de breede straten als ingesloten tusschen twee cyclopische bouwen: links, hoog, buiten de stad, St. Ladislas, vierkant gekarteld, rond van torens; en, rechts, opschietende uit het hart van Altara: de Dom, het Episcopaal, het Oude Paleis: stad op zichzelve van muren en torens en tinnen.

En langs die breede straten de menigte, druk en ernstig stroomende, in een voortdurend gaan naar bezigheid, zonder veel om te zien....

- C'est très sérieux.... Et c'est trop moyen-âge.... Et c'est à peine la Liparie! was, niettegenstaande de vlaggen, het oordeel van Estelle Desvaux; van Liparië had zij eerst gezien het goudzonnige en marmerwitte Lipara; toen had zij gereisd door Thracyna en er de Grieksche tempelruïnes bewonderd; toen door Xara, en zij had medelijden gehad met de bannelingen in de kwikzilvermijnen, maar was bekoord geworden door Castel Xaveria: een droom van zuilen in hooge, blauwe lucht; toen door Vaza en zij was geïmpressioneerd geworden door zijne historische kasteelen; toen door Lycilië en zij had er alle merken van Lycilische wijnen geproefd. En nu, Altara - de oude, grauwe stad bracht de beroemde zangeres in verwarring en zij had van hare lippen dit woord laten vallen, dat een reviewer als een parel had opgeraapt en overal had heen gezonden, naar alle couranten van Europa. Estelle had moeten lachen, gisteren avond, toen zij haar parel al dadelijk in den Figaro vond:

- C'est très sérieux... Et c'est trop moyen-âge... Et c'est à peine la Liparie...

En het deed hare ijdelheid aangenaam aan, dat de Figaro haar geestig vond, want een talent is altijd zeer gestreeld als men nog iets anders in hem bewondert dàn zijn talent...

En daarover zeer in haar humeur, wandelde zij met een meneer - die haar altijd vergezelde, die van alles voor haar deed en dien ze haar secretaris noemde - door Altara's straten met zoo een welwillend lachje. Het was haar derde dag in Altara en het welwillend lachje van Estelle mocht wel door de Altariërs gewaardeerd worden, want, alsof het niet mocht, had zij nog al niet de keizerin Valérie gezien! Le supplice de Tantale, mon cher! had Estelle al den heelen winter, dien zij in Liparië reisde, tegen haar secretaris gezegd. Het was waar: zij had hare kunstreizen getrokken als arabesken door geheel Europa, waarlangs zij de waarlijke parelen harer stem strooide in ruil voor het goud van heele dure schouwburgplaatsen: door Spanje, Rusland, het Noorden en het Zuiden, en dat een impresario haar in den aanvang van het seizoen een zegetocht had voorgesteld door Liparië, was niet anders dan zeer eenvoudig en logisch geweest. Maar toch, in Estelle was daarbij nog de obsessie geweest van een verlangen, een hevig prikkelend verlangen - meer dan een gril, meer dan nieuwsgierigheid -: een fataal verlangen

naar Liparië te gaan om de jonge vorstin te zien, die prins Lohe had liefgehad.

De arme jongen! Hij was in Estelle's leven geweest haar waarste roman: een roman, roman alleen voor Estelle, want voor den prins was zijn huwelijk een cauchemar geweest, die hij, zwak, moreel vernietigd, niet had kunnen doorstaan en die hij alleen door zelfmoord had kunnen verdrijven... Maar Estelle, Estelle had heusch zeer liefgehad, geïnfluenceerd door lectuur als Marion Delorme en la Dame aux Camélia's; Estelle had zacht wisselende stemmingen doorleefd en Estelle was drie maanden wanhopig geweest na de catastrofe; den prins, gevonnen in bloed badende, een revolver in de hand; daarna, de bende der schuldeischers, de éclat makende verkoop van haar hôtel en hare diamanten, en haar noodwendig wêer-verschijnen op het tooneel. Hare Doorluchtige Hoogheid, de prinses Von Lohe-Obkowitz: zij had den tact, den bekoorlijken tact van een vrouw, die in waarheid heeft liefgehad, naar het vermogen eener ziel, voor liefde niet berekend, haar titel dood te zwijgen uit eerbied voor haar armen, dooden jongen, en eenvoudig weêr op te treden als: Estelle Desvaux - een naam, beroemd genoeg -; en dat zij hare gesloten kroontjes niet overal uittornde en wegnam: wie, die niet welwillend genoeg was om in dit recht en deze ijdelheid niet te zien: de herinnering van haar roman...

Zoo was Estelle naar Liparië gegaan, geleid door haar impresario, omgeven door een kleine hofhouding van noodige en onnoodige trawanten, die de beroemdheid der actrice fataal medesleepte in den gouden stroom, dien zij met hare tooverstem ontspringen deed. Extra-teinen, in hare hôtels prachtige appartementen, met groen versierde salons en trappen en corridors, luxueuze soupers na de voorstellingen en voor elke voorstelling voor Estelle de ronde som van tien-duizend florijnen. Zoo was haar Liparische winter geweest, één flonkerende maalstroom, het element van Estelle, waarin zij tot herademing kwam na haren boeienden roman, na het treurige slot. En nu vond zij, dat het toch gemakkelijker was het leven te serreeren in een tooneelkader en het leven uit te zingen met hare stem van kristal en parelen, gemakkelijker lief te hebben en te lijden in, elken avond wisselende, metamorfozen, lief te hebben en te lijden in muziek, dan te leven in waarheid en lief te hebben in eenvoud. Na de soupers - Estelle in prachtige soirée-toiletten en

nieuwe diamanten, de impresario en de secretaris in rok met ridderorden - filozofeerde Estelle dan over het leven, terwijl het schuim der laatste champagne nog in het electrische licht scheen na te trillen, en zij herhaalde hare fraze: het leven was moeilijk, het tooneel was gemakkelijk. En men moest haar zien en hooren om te erkennen, dat zij gelijk had. In hare wisselende incarnaties van melodiesch wezen, was zij het gemakkelijkst zichzelve en misschien meer dan zij ooit geweest was in hare arme liefde en haar treurig huwelijk.

Maar... het scheen niet te mogen. Estelle had de jonge keizerin nog niet gezien. Toen Estelle tijdens het Vrede-Congres te Lipara geweest was en eene reeks van voorstellingen gegeven had, was de keizerin met den kleinen kroonprins op Castel Xaveria gebleven. Toen de keizerin zoû komen, moest Estelle naar Thracyna. Zij was woedend geweest, had eene scène gemaakt met haren impresario. Maar het kon niet anders. De contracten waren geteekend met de directeuren der provinciale schouwburgen, de dure plaatsen waren weken van te voren genomen: het kon niet anders. Estelle herademde pas te kort in haren maalstroom, haar gouden element, om dwaasheden te kunnen doen, contracten te verbreken en een handigen impresario boos te maken. Toen voelde zij, dat de roem niet altijd een diadeem is maar soms eene keten wordt. Zij, ze werd weggesleept aan haar keten en toen de keizerin Valérie in Lipara kwam, zong Estelle Herodiade in Thracyna...

O, hoe ze zong, hoe ze zong! Dat was niet meer zingen, dat was leven en ademen in muziek, dat was een schepsel, een liefdeschepsel zijn in muziek... En hare triomfen troostten haar en door het geheele keizerrijk had zij ze behaald... Toen voelde zij toch, dat de roem eene kostbare illuzie is en dat zij er niet buiten kon...

Nu, het was Maart, zij was in Altara en kort vóor haar was het Hof te St. Ladislas gekomen. Het was de maand, die de keizer ieder jaar op den slotburcht doorbracht. De keizerinmoeder Elizabeth woonde altijd te St. Ladislas en in Maart was haar verjaardag. Dit jaar waren er tevens koning Gunther van Gothland en de Gothlandsche familie. Maar Estelle was drie dagen in Altara, en... zij had de jonge keizerin nog niet gezien. En zij was nog wel eerder dan zij behoefde op te treden, naar Altara gegaan. Le supplice de Tantale, mon cher.

III.

Langs de drukke, ernstige straten, onder de vlaggen, wandelde Estelle met haar secretaris, het welwillende lachje om hare lippen. Men herkende haar dikwijls, zag naar haar om: de stad scheen vol van haar, haar naam scheen te trillen in de lucht, zooals die met roode letters blonk op de aanplakbiljetten: voor de winkels lagen hare portretten...

- Tiens, monsieur Axela...

De bekende journalist en muziek-criticus boog voor haar, drukte haar de hand: hij had haar reeds eene visite gemaakt in het hôtel. Hun drukke woordenwarrel in het Fransch, terwijl zij stilstonden op het trottoir en de passage stremden, trok nog meer de aandacht tot Estelle.

- Waar gaat u heen?

- Naar den Dom. Ik ben drie dagen in Altara en ik heb nog niets gezien. Die repetities...! En ik wil veel repetities: men moet aan elkander wennen. Maar mijn waarde secretaris leest zijn Baedeker slecht. Hoe gaat men naar den Dom?

- Mag ik u brengen?

Estelle vond het charmant en nam aan. Zij wilde geen rijtuig nemen, het weêr was mooi, het loopen deed haar goed. Tusschen de twee heeren, druk pratende, trippelde zij voort, te fijn geschoeid voor de straat. Zij leek kleiner in het leven dan op het tooneel. Zij droeg een zacht weêrglansend bruin fluweelen wandeltoilet, waarover een pelerine met verschillende smalle randen bont. Een ietsje fard gaf haar een factice teint als van een gracieus masker. In haar gezicht, niet bepaald mooi, maar vol brille, vol charme, waren de oogen groot en helder kinderlijk gebleven, niettegenstaande de kleine verwoestingen aan de kanten. Een trek om haar neus en mond duidde aan, dat ze niet zoo heel jong meer was, maar haar figuur had eene jonge-meisje's-lenigheid behouden, niettegenstaande hare aangedikte vormen. Zij waren dichter bij den Dom dan de secretaris vermoed had. Axela bracht hen door een paar smalle zijstraatjes op de Dom-plaats. Immens rees de Gothieke opeenstapeling van architectuur plotseling voor hen op. Estelle bewonderde die versteende eeuwen.

- Heeft u een permissie voor de kroonjuweelen? vroeg Axela.

Ja, de secretaris had er eene, gegeven door den Franschen consul. Zij gingen langzaam de zeer breede trappen op...

- A propos, sprak Axela goedmoedig; wat is dat toch voor een praatje, dat loopt?

- Welk praatje? vroeg Estelle.

- Een onzin-praatje! - Axela haalde de schouders op -; dat u niet zoû zingen in Altara.

- Dat ik niet zoû zingen...?

- Gisterenavond hoorde ik het al, in een café. Vanmorgen ook, van verschillende kanten, ook aan het bureau van mijn courant. Ze wilden er al een berichtje van maken, maar ik heb het tegengesproken.

Estelle, een beetje nerveus, schokte met hare schouders.

- De een of ander, die het land aan mij heeft. Jalouzie, kletspraatjes...

- Ja, ja, kletspraatjes! herhaalde de secretaris haastig.

Axela hield den zwaren leêren voorhang, die in de kerkdeur hing, terzijde.

- Merci, zeide Estelle, terwijl zij binnenwipte.

Binnen, vol wazigen schemer, droomde de immense kathedraal, als in eene eindeloos mystieke peinzing. In schemerende perspectieven, verkleinden de bogen zich naar achteren toe, tusschen het woud der reusachtige zuilen, als voorwereldlijke stammen, roerloos, zwaar en strak. Boven dreven de binnenwelvingen van het dak, zoo hoog en zoo vol schemerwaas, dat zij geene materie meer schenen, maar ondoorzichtige atmosfeer: materie, verdampende in atmosfeer. En, vreemde paradijslandschappen, mystieke regenbogen, bloesemden de kleuren der schitterende boogramen op, als juweelen en bloemen te zamen...

De Dom scheen eindeloos verlaten, maar toen zij langzaam voortgingen, hoorden zij hier en daar het gefluister uit een biechtstoel, bespeurden zij het knielen van figuren. Hunne oogen wenden zich aan het schemerwaas; om hen heen begonnen de zuilen hare lijnen te zingen in stille harmonieën, die wisselden, terwijl zij voortgingen. Heel ver aan het einde, schitterde vaag het oude doffe goud van het hoog-altaar op: het gebeeldhouwde eikenhout van het koor, klaarde met koppen en figuren uit.

Een sacristein met sleutels naderde hen, insinueerend, glimlachend, ziende, dat zij vreemdelingen waren.

- Ik vandaag ook! zei Axela glimlachend; ik ben in geen tijden in den Dom geweest.

De sacristein leidde hen, toonde hen, hier en daar; aandachtig bleven zij staan: de secretaris sloeg op in zijn Baedeker.

Elke steen van het gebouw was historisch, de hoogste kunstwaarde schemerde op bij elken pas: de secretaris noemde de namen der beroemde artisten van de Liparische Renaissance, citeerde anecdoten, jaartallen.... Maar Estelle, nerveus, kon niet lang blijven zien, al bewonderde zij. En zij had een nieuwsgierig verlangen, tweemaal vrouwelijk.

- En de kroonjuweelen? Waar zijn de kroonjuweelen? We komen op een anderen keer wel eens terug voor dit alles.

De sacristein wilde hen nog niet loslaten. Maar Estelle gaf hem al een fooi.

- Toon je papier, sprak zij tot den secretaris.

De sacristein boog over het papier, noemde hen nu ‘Excellentie's’, wilde hun den weg wijzen, naar de secretarie van het Episcopaal, waar zij hun toegangsbewijs moesten laten afteekenen. Het was een lange weg: zij gingen door de sacristieën langs eindelooze corridors....

Uit de boogramen zag men op Altara, uitgespreid aan alle kanten: de breede Zanthos omprangde de stad in zijne machtige stroomarmen. Door wijde verlaten zalen gingen zij: het Episcopaal, als het plechtig stille Hof van den Primaat van Liparië, breidde zich om hen uit, als een wijd doolhof vol sonore geluidingen. In de secretarie ontving hen een zeer beleefde abt, man van de wereld, een der secretarissen van den Aartsbisschop, die aan de actrice een galant compliment maakte: een oude grijze priester werd hun toegevoegd. Toen gingen zij terug naar de schatkamers. Op nieuw moesten zij hun papier toonen aan den commandant van een wacht van helle-baardiers: dat alles was zeer ingewikkeld. Twee andere geestelijken gingen meê: een had de sleutels, die hij met ontzag droeg. Zij gingen nog door een paar antichambres: toen ontsloot de geestelijke zware bronzen deuren. En zij traden in een kleine achtkantige zaal, vol rooden schemer: de andere geestelijken trokken zich terug in een der vertrekken. Eene fluisterende, heilige stilte hing neêr.

De priester maakte het teeken des kruizes en eene kniebuiging: het was voor de heilige kroon van St. Ladislas, die

niet meer gebruikt werd. Toen, omslachtig, met oude langzame bewegingen, trok hij de roode zijden schuifgordijnen terzijde. Het licht viel, langzaam, binnen.

Een achtkantige, kristallen tabernakel, tempelvormig, verhief zich in het midden der kleine zaal, met kristallen en agathen en jaspis zuiltjes, de kapiteelen louter juweel. Achter het spiegelglas rustte, op een kussen, de keizerskroon, drie eeuwen oud, waarmeê de Primaat van Liparië iederen keizer van Liparië kroonde. De kroon scheen Estelle te wijd voor een modern hoofd. Om de keizerskroon lagen op kussens andere kronen: de koningskronen van Altara, Vaza en Lycilië. Vier scepters, als juweelen staven, lagen tusschen ze in en twee rijksappelen als juweelen ballen. Langzaam viel binnen het licht, helderder en helderder. Buiten, aan den hemel, verschoven de grauwe wolken en een zonnestraal schoot uit. En de keizerlijke symbolen van macht, met hunne edelsteenen, historisch en sprookjesgroot, blonken zacht op in den schijn. Ze waren oud, het goud ervan was oud en weemoedig dof; in de steenen was soms een waas, door sommige smaragden liep een lichte barst als een streepje water en sommige robijnen waren als droppelen wijn vol droesem. De parelen waren als troebele verparelde tranen. En zeer, zeer oud, legendarisch bijna, taande de heilige kroon van St. Ladislas, die, waarmede St. Ladislas zich eersten keizer van Liparië gekroond had, als een kleinood, dat zichtbaar verging tot stof en bij eene aanraking verpoeieren zoû tot wat stuifsel van goud.....

- En deze kleine? vroeg Estelle.

- De diadeem, waarmeê Zijne Majesteit de Keizer, na zijne kroning door den Primaat, Hare Majesteit, de Keizerin kroont, legde de oude priester uit.

Estelle zag naar het juweel. Nadat Othomar Valérie had gekroond, lag het daar weêr, stil, onberoerd, sedert jaren. En zacht scheen het te blinken, van een vreemden onzegbaren weemoed, als waren zijne ronde parelen stille vrouwetranen en zijne roode robijnen roode druppelen hartebloed.

Eene somberheid kwam over Estelle, zonderdat zij zich dit, daar ter plaatse, analyzeeren kon. Zij dacht aan vijf jaar geleden, zij zag haar armen Leopold, prins Lohe, voor zich, badende in bloed, om die kroon....

- Ik hoû toch meer van moderne juweelen, sprak zij

luchtig, en oppervlakkig doende: ik heb pas een tak gekregen van violen, van saffieren en topazen: die vind ik veel mooier....

Axela begon vroolijk te lachen: trotsch op menschenkennis, meende hij in haar te zien, de Fransche vrouwelijke luchtigheid: cocotte, bohême, groote artiste: haar eigenlijkheid doorzag hij niet. Maar de geestelijke vond zijn lachen in tegenwoordigheid der keizerlijke juweelen hoog ongepast en begon, steeds langzaam, plechtig, de schuifgordijnen toe te trekken. De kronen doofden uit in het roode schemerlicht.

- Décidément, c'est trop moyen-âge! herhaalde Estelle; ik snak naar lucht...!

Het duurde zeker tien minuten, eer zij teruggegaan waren door de lange corridors, langs de hellebaardiers, in den Dom, door den Dom, waar een dienst begon...

- Oef! zuchtte Estelle, toen Axela weêr den leêren voorhang had opgebeurd en ze buiten op de trappen stond.

Maar op de Domplaats zag zij eene lichte beweging: het even stilstaan der menigte, het afnemen van hoeden. Een victoria reed voorbij, waarin eene jonge vrouw, ernstig, hoog mooi, naast een grooten blonden officier in Gothlandsche uniform.

- De keizerin! riep Axela; en de koning van Gothland!

Het rijtuig ratelde langs de trappen van den Dom. De heeren groetten, Estelle neeg, maar met een snellen blik nam zij Valérie geheel op, peilde haar in de ernstige oogen, die haar aanzagen met een vagen blik van niet-herkennen.....

- Eindelijk!! roemde Estelle in zichzelve: eene nerveuze woeling ging door haar heen. Het rijtuig was voorbij; Axela had zich verlaat, haastte zich afscheid te nemen.

- Dus er is niets waar van het praatje, zeide hij; u zingt overmorgen? En ik kan het zeker tegenspreken?

- O ja, zeker! herhaalde Estelle stellig.

II.

Langzaam was de regen gaan vallen, in zoele druppels, die eerst nauwlijks nat maakten, maar langzamerhand de stad doorweekten, sijpelden langs de oude huizen, aftappelden van de kastanjeboomen en de blauw-en-witte vlaggen als natte lappen slap deden hangen. Valérie en Gunther van Gothland waren juist langs den Burchtweg teruggekomen op St. Ladislas, bijtijds

voor de receptie. De verjaardag van de keizerin Elizabeth had op haar verlangen een geheel intiem karakter, en de stedelijke autoriteiten, civiele en militaire, waren binnengelaten geworden in een ruimen ontvangsalon - geen officieel vertrek -, van het eigen appartement der keizerin-moeder.

Afwachtende liepen zij op en neêr, zagen uit de ramen. Diep, ver strekte zich het landschap der valleien van den Zanthos uit, - hier en daar een kasteel, een villa, het dakgevlak van een dorp, en de hooge Giganten aan den einder, alles achter het grauwe waas van regen uitgedoezeld.

Een kamerheer-ceremoniemeester, aan de deuren, die opengingen, kondigde Hunne Majesteiten aan. En eenvoudig kwam de keizerin Elizabeth binnen, lang en slank in haar donkeren slependen japon, de fijne camée van haar gelaat weemoedig strak, het haar bijna geheel grijs. Achter haar volgden Othomar en Valérie; Gunther en Sofie, koning en koningin van Gothland; prins Edzard van Karlskrona, de prinses Wanda en de kleine prinsen en prinsessen van Gothland. Een paar hofdames en officieren vergezelden hen: de vorsten waren in klein uniform, de dames in eenvoudige japonnen. Een huiselijkheid vulde de groote zaal, niettegenstaande de haie der autoriteiten, waarlangs Elizabeth langzaam ging, tot elk zeggende een paar woorden met hare moede stem.

Toen werd Zijne Eminentie de Kardinaal-Aartsbisschop, Primaat van Liparië, aangediend, en ook hij verscheen met eenige hooge geestelijken. De receptie duurde zeer kort; in een uur was alles afgeloopen.

Toen trok de vorstelijke familie in een anderen salon zich geheel bij elkaâr terug...

Keizerin Elizabeth was gaan zitten. Hare oogen waren zacht vochtig en zij zagen even naar hen allen om in een langzamen cirkelblik. Toen nam ze de hand van de koningin Sofie en ze zeide, zacht schertsend;

- Je doet alles om me vandaag te bederven, en je geeft me de illuzie van een groote familie: het is alsof ik grootmama was van een heele boel kleinkinderen. Maar waar is Xaverius, Valérie?

- Mama, ik dorst hem niet beneden te doen komen: toen ik thuiskwam, was hij wat koortsig, en dokter Zeni vond het beter hem boven te houden.

De weemoed in Elizabeths oogen werd even bitterder...

- Wat is er dan met hem: alleen wat koorts?

- Totnogtoe niets anders.... Hij is er heel treurig onder, dat hij niet meê mocht komen.

- Ik zal straks naar hem toegaan: arm ventje; hij treft het ook altijd zoo slecht.... Wanda!

Zij wenkte de jonge prinses van Gothland, die nader kwam, en met een lief gebaar knielde voor Elizabeth: de keizerin nam tusschen hare beide handen het gezicht van het jonge meisje.

- Dus nog altijd niet? vroeg ze fluisterend, glimlachend.

Zij doelde op een geheele intrigue: de wensch der familie, dat Edzard en Wanda zouden trouwen; een verbintenis, in allen deele wenschelijk, vooral omdat de jonge prinses verliefd was op een Gothlandsch adjudant en een hoofdje had, dat tot een dwaasheid in staat was.

Wanda kreeg een kleur, verlegen.

- Je weet, ik word een oude vrouw, ging de keizerin half schertsend voort; en als oude vrouwen haar zinnen zetten op iets, moet dat wel gebeuren, Wanda.

- Neen, neen, vleide het meisje, - zij waren even apart, - de anderen staande en gezeten en pratende om hen heen, - toe neen, tante lief; en oud, u is heusch niet oud, heelemaal niet.

En zij streelde met de hand over Elizabeths waarlijk nog zoo jong gezicht.

- En die grijze haren dan?

- Ze staan u zoo goed, en ze maken u nòg jonger...

De keizerin schudde haar hoofd.

- Je bent een ondeugd...

Prins Edzard voegde zich bij haar. Wanda stond op. En moedwillig sprak zij:

- Beste neef, zeg eens: ‘neen’ aan tante?

- ‘Neen?’! herhaalde hij, met zijn flirttoon. Waarop ‘neen?’

- Zeg het nu maar: ‘neen!’

- ‘Neen’ herhaalde Edzard gewillig.

Maar keizerin Elizabeth werd ernstig.

- Neen Wanda, niet daarmeê spotten. Dat is nooit goed. En vooral, je weet, Edzard spot toch al met alles. Ik wil heusch geen gekheid daarover...

Haar blik, glimlachend, wenkte generaal Ducardi tot haar:

de oude generaal gehoorzaamde en trad nader. Wanda en Edzard gingen wat verder naar een raam.

- Zeg eens, Wanda! vroeg hij; hoe is het, laat jij mij een blauwtje loopen, of ik jou?

Zij begon te lachen.

- Zoo als je het wil uitleggen...

- Is dat dus het ‘neen’ tegen tante Elizabeth?

Aan haar ondeugenden lach zag hij van ja.

En zijn flirtstem steeds accentueerend:

- Je wilt dus niet, Wanda-lief? Nooit?

- Ach kom! antwoordde de prinses. Alsof jij wil. Het is immers een dol idee van ze.

- Waarom?

Zij was een beetje kribbig en werd hatelijk.

- Omdat ìk het niet ambieer... keizerin te worden.

Zij doelde op zijn verblijf, - volgens den wil zijner ouders, - in Liparië, op zijn mogelijk erfprinsschap. Maar hij was te goedig, te onverschillig en te oppervlakkig om zich door de hatelijkheid van zijn nichtje te doen ontstemmen. Liever wilde hij in haar idee komen.

- Ja; gaf hij toe; het is een dol idee van ze. Tante Elizabeth is anders zoo verstandig. Heusch, Wanda: ik begrijp het ook niet, waarom ze ons absoluut willen laten trouwen.

Zijn oppervlakkig laconisme bracht haar weêr in goed humeur. Zij lachte vroolijk.

- Maar weiger me dan! sprak ze.

- En zal je dan, als ik je weiger, een beetje van me houden? vroeg hij flirtend.

Maar zij werd ernstig.

- Ja Edzard, fluisterde ze, zacht aan zijn oor; als je me weigert... o, dan zal ik zooveel van je houden. Maar beloof het me dan; beloof me dan, dat je niet zult willen...

Zij drong hem te veel voor een feit. Hij dacht aan mogelijke complicaties, aan zijne ouders, aan tante Elizabeth. En hij aarzelde.

- Beloof me dan... drong Wanda nog eens.

Maar hij haalde ongelukkig zijn schouders op.

- Beloven...? herhaalde hij. Ik kan niets beloven, Wanda. Wij zijn allen speelballen van het lot....

Zij werd boos, zij draaide hem in eens den rug toe. Zoo een fraze had hij dan dadelijk bij de hand en haar leven hing af van zijne woorden. Woedend was ze en Edzard zag haar de zaal verlaten.... Hij was er treurig om, maar wat kon hij er aan doen? En tragisch maakte hij zich in zijne gedachte, zichzelven en haar: speelballen van het lot.

Een beetje droevig stond hij bij het raam, toen hij de jonge markiezin van Dazzara in het oog kreeg. Zij was een hofdame der keizerin Valérie. Hij had dien morgen nog niet met haar gesproken en naderde haar.

- Freule....

De markiezin neeg.

- Hoogheid....

Zij waren dadelijk in een vlug gesprek.

De jonge markiezin was niet mooi, maar levendig, pittig, vroolijk, een echte babbel. Terwijl om de keizerin Elizabeth nu de groep was van Othomar, van Valérie, van de Gothlandsche familie, was daar aan het boograam dat levendig gesprek tusschen Edzard en de markiezin. Edzard mengde er een paar ordonnansofficieren in: Thesbia en Fasti....

- Vertelt u mij nu het ware er van, Hoogheid! smeekte de markiezin: ze brandde van nieuwsgierigheid.

- Ik mag er niets van zeggen.... begon Edzard. Maar hij kon nooit iets voor zich houden.....

- Zal ze toch zingen, of niet? vroeg de markiezin weêr, met glimmende oogen.

- Ik denk van.....

- Van ja? voltooide de markiezin, begeerig.

- Van.... niet.... voltooide prins Edzard.

In de volle zaal was plotseling een gegous van woorden. De vorstelijke families onderhielden zich vroolijk met elkaâr: een tweede druk gesprek was daar voor het boograam. Hofdames, officieren voegden er zich bij. Als een vuurtje was het gegaan door hunne groep. Estelle Desvaux zoû niet in Altara zingen; prins Edzard zelve had het gezegd.

Maar de prins werd voorzichtiger.

- Laat er niets van merken aan Hare Majesteit de keizerin Valérie, sprak hij fluisterend, gewichtig, plechtig bijna.

Een bel luidde, het was het lunch. De deuren werden geopend. Keizer Othomar voerde aan zijn arm zijne moeder ter

tafel. De familie volgde; daarna de aanwezige leden der hofhouding. Hun fluisterend gegons ging met hen meê door de galerij, naar de eetzaal. Een naam kwam telkens in dat gegons terug: Estelle, Estelle....

Men sprak elkaâr tegen. De prins had zich vergist, heusch. Overal waren de voorstellingen aangekondigd: voor overmorgen, Herodiade, met Estelle als Salomé. Alle plaatsen waren genomen. Alleen wist men nog niet of het Hof gaan zoû. Wat was er dan toch?

En niemand kon het rechte te weten komen.

IV.

Prins Edzard was niet op zijn gemak. Er waren dagen, dat er zelfs voor hem, met al zijne beminnelijke oppervlakkigheid, die anders alle bezwaren opruimde, beslommeringen waren. Onaangename dingen... Eerstens was daar Wanda, en de geschiedenis van hun huwelijk: hij kon er toch niets aan doen, maar iedereen *wilde* nu, dat ze zouden trouwen! Hij vond dat heele huwelijk al lastig en dan was Wanda nog boos op hem op den koop toe. Aan tafel had hij over haar gezeten: ze had geen woord met hem willen spreken; hare oogen vermeden stelselmatig zijn blik: toen hij het woord tot haar had gericht, had ze gedaan, of ze hem niet gehoord had. Daar kwam dan nog bij, dat hij zich bepaald al dikwijls versproken had en zich telkens weêr versprak. Over die zaak met Estelle... Het ging nu al als een relletje door het heele Hof. Gisteren avond had hij, in diep geheim, er iets - zoo weinig - van laten doorschemeren - hij noemde het ten minste: doorschemeren - aan een paar jongelui in den Club. Het was laat geweest, het was geweest aan hun baccara-tafel en later waren zij nog oesters en champagne gaan gebruiken: precies wàt hij had laten doorschemeren, wist hij niet meer... Het was toch zeker wel wat *te* doorzichtig geweest: hoe wist anders die kleine Dazzara er van af? Op den man af had zij er hem over uitgevraagd. Het was wel vervelend, het was nu al een heel praatje, en hoe kòn hij het den kop indrukken...?

Maar er was nog iets... misschien wel iets nog ergers. Het lunch was nog niet geëindigd geweest, toen er gezonden was geworden om de keizerin Valérie, daar de kleine hertog

van Xara lang niet wel was. Het scheen dus of Edzard nog al niet genoeg aan zijn hoofd had, dat de kroonprins ziek moest worden.

Want de blijmoedigheid van Edzard regelde zich geheel en al naar de gezondheidstoestand van Xaverius, zooals een barometer zich regelt naar weêrsgesteldheid. En de kleine prins was den laatsten tijd dikwijls ongesteld, kleine ziektetjes, verkoudheden, vlaagjes influenza, die de geneesheeren met grooten zorg koesterden, en de blijmoedigheid van Edzard ging, naar het verloop van die ongesteldheden, op en neêr.

Het was tot hem gekomen, dat als dit teedere leven brak als een te fijn gesponnen draad, op hem, Edzard, zoû kunnen dalen de centenarenlast van het rijk. Door zijn flirt en beminnelijk glimlachende levensluchtigheid heen, had deze nachtmerrie gedreigd. Hij had berouw gevoeld over zijn komen hier, over zijn toegeven aan de eerzucht zijner ouders en alle zijne zorgzaamheid ging toe naar den kleinen prins. Was Xaverius ziek, Edzard sprak lang met de doktoren, informeerde zich elk moment, wie er bij den kroonprins was, wie hem oppaste, welke geneesmiddelen hij innam, of het niet tochtte in zijn kamer.

Kwam hij den kroonprins zien, lang zat hij bij zijn bedje, bracht hem altijd iets meê, eene verrassing, een zorgvuldig uitgekozen, schadelooze snoeperij. Aandachtig zag hij het kind aan, als om zijne levensvatbaarheid te peilen.

En het was vreemd, maar deze humor in prins Edzard was niet te zien voor het hof, ook al had hij weinig den tact zich te verbergen. Zijne zorgzaamheid scheen beminnelijkheid toe en was die ook zeker in zekere mate, en het was niet met oogen te zien, dat zij geheel sproot uit zijn dor egoïsme, uit zijne vrees, Liparië te voelen zakken op zijne schouders. Dit kwam om zijne smeltende manieren, zijne innemende gladde luchtigheid. Daarbij, hij was niet kwaad, hij zoû nooit iemand willens kwaad doen. Hij wilde alleen blijven leven als hij deed, prettig, in Liparië, en daarvoor moest Xaverius leven, en daarom informeerde hij of het niet tochtte in zijne kamer.

Hij was nu zeer geägiteerd. Hij was na het lunch naar Xaverius gegaan, waar hij de keizerinnen vond. Het prinsje was erg gloeiërig, had koorts. Hij liet zich al de vriendelijkheden van Edzard kalm welgevallen, zonder warmte, maar ook zonder zichtbare koelheid. Edzard was hem onverschillig, maar

hij was een kind, dat behoefte had aan veel liefkoozing en het deed hem goed, dat Edzard zoo lief was.

Edzard bleef echter niet lang: hij was te nerveus. Hij snakte naar de buitenlucht en wilde wat gaan rossen in zijne coureuse. Toen hij echter de deur van Xaverius' kamer achter zich sloot, stond hij voor de koningin van Gothland, die binnen wilde gaan.

- Ik had je juist willen spreken, Edzard, zeide de koningin Sofie.

Edzard werd nog zenuwachtiger.

- Ik heb eigenlijk geen tijd....

- Ga even meê, drong Sofie aan.

Zij gingen in een antichambre, waar niemand was.

- Wat is er nu van? vroeg de koningin.

- Ja, het is heel lastig, Sofie! sprak Edzard wat boos, kribbig. Ik woû, dat ik er me niet meê bemoeid had. Zulke dingen zijn heel lastig.

- Maar wat is er nu van?

- Ze zingt niet, ze zingt niet! betuigde Edzard met nerveuzen nadruk. Maar ze zal woedend op mij zijn.

- Wie?

- Estelle natuurlijk!

- Ken je haar dan?!

- Wel natuurlijk. Ik heb in Lipara wel eens bij haar gesoupeerd.

- En wat heb je nu gedaan?

- Wat je me gevraagd hebt! Gemaakt, dat ze niet zingt

De koningin werd ook zenuwachtig.

- Als je het nu maar met tact gedaan hebt, Edzard! betwijfelde zij.

De prins werd nog kribbiger tegen zijne nicht.

- Ik wist niet, dat je me voor bepaald tacteloos hield, sprak hij met zijn nerveuzen nadruk. Had het me dan niet gevraagd.

- Als Valérie er nu maar niets van merkt....

- Zeg me nu toch eens: heeft zij je ronduit gezegd, dat ze liever niet had, dat Estelle hier zong...?

- Neen, ronduit niet.... Maar toen ze eens confidentieel met me sprak, merkte ik, dat het zijn van Estelle in Liparië haar hinderde....

- Kan ze dien Lohe dan nóóit vergeten!

Er klonken stappen buiten, op den corridor. De koningin en de prins hielden hunne adem in, stonden als bijna betrapte samenzweerders, luisterend. De stappen verklonken....

- Laat ons niet hier blijven! sprak Sofie. We staan hier zoo vreemd in die antichambre. Kom even met me meê naar mijn kamer....

Zij gingen door de verwulfde corridors naar de zitkamer van de koningin. En hun gesprek ging met hen mede....

- De kwestie is.... fluisterde Sofie.
- Wat? vroeg Edzard nieuwsgierig.
- Dat ze nooit haar verdriet te boven is gekomen. Dat merk ik aan alles....

Gefluisterd smolten hunne woorden door elkaâr, over Valérie, over Lohe, Estelle.... Een zucht naar intrigue glinsterde in hunne oogen.

- Maar wat heb je nu gedaan? vroeg Sofie weêr.

Edzard antwoordde zeer gewichtig.

- Laten vragen of de Direkteur van de Keizerlijke Schouwburger, die nu te Altara is, bij me kwam. En hem verteld, dat het om verschillende redenen.... ja, juist zoo: *om verschillende redenen*, beter was, dat Estelle niet in Altara optrad. En toen is de Direkteur gegaan naar den direkteur van de opera....
- Maar hoe moet dat dan? Die menschen hebben contrakten.
- Ja, die moeten ze dan maar verbreken! Daar komen natuurlijk standjes over. Ik zeg je ook: het is een héele lastige zaak....
- Als Valérie's naam er nu maar niet in gemengd wordt, verzuchtte de koningin huiverig, angstig om wat zij bewerkt had. Ik heb het je gevraagd, louter uit goedheid, om Valérie.
- Ja, maar je goedheid was eigenlijk al te laat. En natuurlijk: nu komt alles op mij neér....

Edzard zeide dit met bravoure, alsof hij eigenlijk de schuld op Sofie wierp.

- Zoo even vroegen mijn hofdames me er al naar! ging de koningin jammerend voort. Je hebt er zeker weêr over gekakeld....
- Ik heb me er geen woord van laten ontvallen! betuigde Edzard hoog, met de hand op zijn borst. Maar wat het is, ik weet het niet; aan een Hof weten ze dadelijk alles, net als in een dorp.... Of ze weten het niet en ze kletsen er over....!

V.

Prins Edzard, hoog gezeten, correct in een nauwsluitende, getailleerde lichtgrijze jas met zilvergrijs fluweelen opslagen, een boeketje witte Liparische violen in zijn knoopsgat en een grijzen hoogen hoed op, waarvan hij het model en de kleur zelve in de mode had gebracht, mende zijne prachtige appelschimmels als razend vlug en toch onberispelijk den Burchtweg af. De onberispelijkheid van zijne flikkerende en glinsterende coureuse en van zijn paarden en zijn palfreniers en van hemzelven bracht hem weêr in zijn goed humeur en hij herdacht zijn gesprek met Sofie en of hij niet wat onbeleefd tegen zijne nicht was geweest. Daarom - om dat goed te maken - reed hij eerst aan bij een grooten bloemenwinkel, hofleverancier, en bestelde er een mand orchideeën, voor Hare Majesteit, de Koningin van Gothland. Toen steeg hij weêr op, glimlachend om die goede gedachte van hem, die Sofie zoû apprecieeren. De wandelaars, die hem groetten, groette hij minzaam, zelf-tevreden terug. Maar er was toch in hem eene agitatie.

Hoe zoû het eindigen, hoe zoû het eindigen! Hij kon het zich niet uitdenken. En hij was huivering naar den Club te gaan; hij vermoedde, dat de praatjes, zonderdat iemand het ware wist, daar voortwoekerden onder de gommeux van Altara, dat hij er overstelpt zoû worden met vragen en dat hij er nog meer zoû verbabbelen, dan hij al gedaan had. Terwijl hij reed langs de, op dit uur drukke, boulevards, voelde hij het praatje gekletst worden, daar voor de café's, waar de menschen, na bureau-tijd, op elkaâr gedrongen zaten, tafeltje naast tafeltje. Hij voelde die menschen het hem vragen met hunne blikken, met het gebaar, waarmeê sommigen hem groetten. En het werd hem ten laatste te bar. Hij kon het niet langer harden, die agitatie, die onzekerheid, dat ontwijken van het gevaar en liever - om er het einde van te zien - wilde hij zich storten in den afgrond, het gevaar loopen in den muil... en naar Estelle gaan. In eens dus keerde hij om en reed naar het hôtel, waar Estelle logeerde.

Estelle was woedend.

Teruggekomen van hare wandeling door Altara, van haar bezoek aan den Dom, wachtten haar in haar salon de Direkteur

der Keizerlijke Schouwburgen, de direkteur der opera en haar impresario: de laatsten ook in een radeloos ziedende stemming.

En het was haar koud op het lijf gevallen: zij werd verzocht niet te zingen, te Altara, op hoog verzoek. Het ‘hooge verzoek’ was onduidelijk: toen was de naam van prins Edzard met veel omslachtigheid genoemd door den Direkteur der Keizerlijke Schouwburgen.

De woede van Estelle steeg tot een paroxysme. Maar wat beteekende dat alles?! Waarom wilde Edzard niet, dat zij in Altara zong....

En er schoot een flits door haar heen: in hare vrouwe-luciditeit dacht zij aan Valérie....!!

Het ‘hooge verzoek’ kwam van Valérie!

En ze schold op alles en iedereen: op de twee direkteuren, op den prins, op de keizerin, op Liparië, op alle Lipariërs! Lam volk, lam land: ze haatte den heelen boel....

Het gesprek werd ééne heftige verwarring.

Estelle en de impresario vroegen schadeloosstelling van den opera-direkteur; deze, schadeloosstelling van den Directeur der Keizerlijke Schouwburgen, en de laatste, bang voor zijne pozitie, bevreesd voor eene berisping van den keizer, in wien *hij* meende, dat de eigenlijke tegenstand school, woedend op zichzelven, dat hij er niet aan gedacht had hoe de keizerin Estelle liever niet zoû zien optreden - niet alleen niet in Liparië, maar vooral niet in de stad van het aktueel verblijf Harer Majesteit, - beloofde alles, alle duizenden, die zij vroegen, tevens op heete kolen om maar weg te gaan en zich te haasten naar de courantenbureaux, om de berichten eenigszins zachtaardig en getemperd en niet-compromettant te maken, voor de avond-editie's.

Het was op dit oogenblik, dat prins Edzard, zonder zich te laten aandienen, binnentrad...

De actrice en de drie heeren spraken druk zenuwachtig door elkander Fransch, elk willende het woord, met wijde gebaren geheel vullende den salon in wanorde, terwijl Estelle als eene furie haar secretaris bij de mouw schudde, hem verwijtende, dat *hij* ervan wist en haar niet gewaarschuwd had. Tusschen de portière waren de schuifdeuren naar Estelle's kleed-kamer opengeschoven en twee kameniers waren er bezig aan kolossale koffers: eene, torsende een bak vol japonnen; de andere vouwende tooneeltoiletten, die met een even opschitte-

rend gegloei van kleur en goud en gebliksem van steenen, opvlamden in de bezige vingers dier kameniers, in die verwarde voorbereiding tot een haastig vertrek. Want Estelle had verklaard geen uur langer te willen blijven in dit lamme land. En overal door hare vertrekken slingerde het: omvergevallen stapels ragfijn linnengoed, tallooze schoenen, al de borstels en flacons eener groote necessaire, allerlei toilet-instrumenten, en daartusschen een zware geur van vele bloemen, en de geur van een sterk parfum, dat over den grond gestort was, tegelijk in de nog wemelende witte wolk uit een omvergevallen poudre-de-riz-doos. En de gordijnen schenen te waaien van de heftigheid der gebaren, van de luidheid der stemmen, terwijl, elk oogenblik, er eene kamenier luisterde en opving de woede van het gesprek....

Het was op dit oogenblik, dat prins Edzard binnentrad, correct, maar vol agitatie. De woorden vielen in eens stil neêr: er was een zwijgen. Maar de actrice, vergetende alle koninklijkheid, ging vlammende tot hem, de kinderlijkheid van hare oogen opgelaaid in eene passie, die zich niet uiten kon.... En den prins, die maar lief glimlachend nader kwam, beide handen uitgestrekt, op de lippen een woord van spijtbetuiging, ontving zij ruw, als sloegen hare woorden hem in het gezicht:

- Zeg eens, wat beduidt dat?

De drie heeren, geïmponeerd door de aanwezigheid van den prins, bleven zwijgen, als met een klap voor den mond.

Estelle, ééne furie, duldde niet de zachtheid van flirttoon, waarmeê de prins te vergeefs, vaag, lief, lachend iets poogde uit te leggen. En heftiger hare gebaren uitslaande, overstelpte ze hem met verwijten. Was hij daarom haar vriend geweest, had ze daarvoor met hem gesoupeerd in Lipara!? Had ze dat aan hem verdiend!? Als een stortbui vielen hare imprecatie's over den prins. Deze was het gevaar in den muil geloopen, en wist op dit oogenblik niet hoe en wat... Hij zag het einde niet van de zaak; hij vond alleen, dat de zaak heel lastig, héél lastig was. Het was alles de schuld van Sofie. Hij dacht er aan de mand orchideëen maar af te bestellen: ze verdiende ze toch niet, met hem in dien guet-apens te hebben laten loopen. Eindelijk, met een gebaar van wanhoop, nam hij de vlucht. Er was met Estelle niet te spreken. Zij had geen oogenblik naar hem geluisterd en zelve had zij over al zijne zachte woor-

den heen gekrijscht. En hij vluchtte door een troep verbaasde kellners langs de trappen en gangen van het hôtel naar zijne coureuse en reed in een dol geratel weg.....

Maar voor de deuren van een der groote courantenbureaux was eene opeenstapeling van volk. Men verdrong zich voor bulletins, die juist werden aangeplakt. Andere bulletins werden te koop aangeboden bij hoopen: de venters schreeuwden ze uit: ze fladderden als witte vogels door de handen der menigte.

- Wat is dat? vroeg prins Edzard aan de palfreniers achter zich.

Deze betuigden hunne onwetendheid.

De prins hield stil; een der palfreniers steeg af, kocht een bulletin en reikte het den prins over.

Deze, vaag denkende aan het publiceeren van een gerucht over Estelle, las:

‘Moord van den heer Raxa, Hoofddirekteur van het Distrikt der kwikzilvermijnen in Xara.

Hoogst ernstige ongeregeldheden zijn uitgebarsten in het Distrikt der kwikzilvermijnen van Xara.

De ontevreden werklieden besloten hedenmorgen tot eene algemeene werkstaking.

Troepen van ontevredenen, waaronder vele gestraften en bannelingen, die aan de opzichters ontsnapten, liepen het land af, en verzamelden zich daarna voor het huis van den Hoofddirekteur, den heer Raxa. Deze verklaarde oogenblikkelijk bereid te zijn eene deputatie der werklieden te ontvangen. Maar de deputatie kon niet gevormd worden, en de ramen van het Hoofd-direktie-gebouw werden reeds door de ontsnapte gestraften ingesmeten.

Daarop volgden hevige gevechten met de grenadiers en kurassiers, die aanrukten.

Een onderofficier werd met een bijl het hoofd gekliefd. Het volk was niet meer te beteugelen, en de heer Raxa, die op het perron van het gebouw verscheen, werd, vóor hij spreken kon, te lijf gegaan en op een wreedaardige wijze vermoord.

Hoogst gewenscht is de onmiddellijke toezending van troepen. Ook in Xara zelve is de algemeene stemming zeer gespannen.

Het garnizoen is er geconsigneerd.’

De prins las snel het bulletin.

- Het is verschrikkelijk, het is verschrikkelijk! mompelde hij binnensmonds. Altijd die standjes. Wat willen ze toch? Ik was bang, dat het iets was over Estelle: idioot van me. Het is toch ook wel ellendig voor haar....

Een medelijden welde in hem op, voor Estelle. En terugrijdende naar St. Ladislas, hield hij nog even weêr stil bij den bloemist. De winkelier, den prins ziende, die hem wenkte, haastte zich eerbiedig naar de coureuse.

- Zeg, ik heb immers een mand orchideeën besteld voor Hare Majesteit, de Koningin van Gothland? Nu, zend nu dadelijk - hier, met mijn kaartje -, precies zoo een mand aan Madame Estelle Desvaux, in het Grand-Hôtel. Maarvlug hoor....

Toen reed de prins terug naar St. Ladislas.

Door Altara wapperden de blauw-en-witte vlaggen om den verjaardag van de keizerin-moeder Elizabeth en fladderden, als witte vogels, de bulletins.

Op den slotburcht werd telegram verzonden na telegram, naar Lipara en naar Xara.

De keizer was in zijn kabinet.

Het gefluister over Estelle werd er niet meer gehoord: alles was Xara, Xara....

En vóór het diner, in den salon der keizerin-moeder, allen wachtenden op den keizer, die nog maar niet kwam, sprak Elizabeth, zacht weemoedig, schuddende haar geheel grijze hoofd, denkende aan Xaverius, die ziek was en aan de verschrikkelijke tijdingen uit Xara:

- Ik word niet erg bedorven op dezen verjaardag....

VI.

Het was na het diner, in het kabinet van den keizer.

Othomar liep heen en weêr, aan zijn secretaris dicteerende een lang telegram voor den gouverneur van Xara: de proclamatie van den staat van beleg in het distrikt. Maar de Rijkskanselier, de markies van Ezzera - onder het dicteeren - gaf den keizer een enkele maal eerbiedig raad, een enkele uitdrukking te wijzigen....

Othomar was verstrooid: hij was klaarblijkelijk niet bij het telegram....

De secretaris, daarna, haastte zich met het telegram weg.

Er was even een stilte, terwijl de keizer op en neêr liep, de Rijkskanselier bij de schrijftafel stond.

Toen zeide Ezzera:

- Ik vrees, Sire, dat het telegram niet krachtig genoeg de wil van Uwe Majesteit uitdrukt.

- Het is krachtig genoeg, antwoordde Othomar vaag.

- Onze gouverneur van Xara is toch al niet doortastend genoeg en zijn gemis aan initiatief is al zoo dikwijls gebleken. Xara is een lastig gouvernement.

- Ik ken de Xariërs. Er is met geweld niets van ze te verkrijgen, met zachtheid alles.

- De gouverneur is soms te zacht geweest, zooals Uwe Majesteit zich herinneren zal. En er is veel bitterheid opgestapeld in Xara, door het heele gouvernement. Ik heb het reeds meermalen aan Uwe Majesteit betuigd: een reorganizatie van het civiele en militaire bestuur der straf kolonie's is hoogst gewenscht. In de Lagere Staten hebben de afgevaardigden voor Xara dit laatst ook verklaard.... Maar op dit oogenblik, dat mij zeer hachelijk schijnt, wordt een geweldiger optreden gewenscht, dan Uwer Majesteits proclamatie toelaat....

De keizer zweeg, altijd loopende door het kabinet, het niet met Ezzera eens, zelfs niet overtuigd van die noodzakelijkheid om het geheele gouvernement van Xara al te stellen in staat van beleg, zooals dan ook niet in de proclamatie geseind was geworden.... Ezzera zag naar den keizer met zijn eerbiedig-schuinen blik.

- Uwe Majesteit zoû raadzaam doen onzen gouverneur van Altara, den hertog van Mena-Doni, te zenden naar Xara....

Othomar stond stil, voor den kanselier; deze ging kalm voort:

- Als militair gouverneur, met onbepaalde volmacht....

- Mena-Doni? vroeg Othomar minachtend. De boeman van ons land, niet waar....

- De ijzeren maarschalk, Majesteit! ging Ezzera kalm door. En Uwe Majesteit heeft op het oogenblik ijzeren mannen noodig in Xara....

- Je houdt niet van onzen gouverneur van Xara, niet waar, Ezzera?

- Onze gouverneur van Xara is zeer zeker niet berekend voor oogenblikken als deze, ging Ezzera voort en met steeds vaster stem. Maar Uzelve, Sire, - vergeef mij mijn repliek - U houdt niet van den hertog van Mena-Doni.

- Neen! bekende Othomar.

- Stel een antipathie op dit oogenblik vooral op den achtergrond, Sire. Herinner u zes jaar geleden onder de regeering van uw genadigen vader, Keizer Oscar, de crizis in Lipara en Thracyna.

- Ik herinner mij die en om die crizis vooral hoû ik niet van Mena-Doni.

- Majesteit....! ging Ezzera voort, en zelden sprak hij met zoo een stem, met zoo een oog. In Godsnaam, misleid U - zelve niet. Wees niet opzettelijk blind voor het gevaar, dat daar dreigt. Het woelt al lang in Xara: dit is een hevige uitbarsting.... en wat er morgen kan uitbarsten, weet niemand dan God.

In Othomar welde op een somberheid: tevens voelde hij een fataal geprikkelde tegenstand in zich.

- Je ziet dat alles te donker in, Ezzera.

- Ik hoop het, Sire, maar ik kan niet anders.

- Mena-Doni zoû daar den boel heelemaal bederven. Liever ga ik er zelf heen. De Xariërs willen zachtheid.

Ezzera voelde een onmacht tegen Othomars weeke koppigheid. Hij wist niet wat te zeggen. Hij kende dien toon van den keizer; hij wist, dat de keizer op dit oogenblik boos op hem was. En toen de keizer niet meer sprak, wachtte hij tot Othomar hem verzoeken zoû te gaan. Othomar deed dit, koel. De Rijkskanselier vertrok. Hij begaf zich dadelijk naar dat gedeelte van den burcht, waar de keizerin Elizabeth woonde. En dringend verzocht hij om een onderhoud met Hare Majesteit, de keizerin-moeder.

Othomar bleef alleen. In zich voelde hij een vreemde fataliteit.

- Er is niets aan te doen, dacht hij. Wat er gebeuren moet, gebeurt.... En als het moet, zal ik naar Xara gaan, morgen....

Toen hij dit bepaald had, scheen hij niet meer te kunnen denken aan Xara. Gedachten over de troebelen in dat gouvernement schenen niet meer te kunnen ontspruiten in zijn brein op dit oogenblik....

En hij ging zitten voor zijne schrijftafel, trots alles herademend in dit oogenblik van alleen-zijn. Het kabinet met oude verwulvingen, waartusschen Byzantijnsche fresco's, was als een groote cel, met een boograam, dat uitzag over het wijde landschap der Zanthos-valleien. De rivier kronkelde daar in den avond als een ontzettende python, schubbeglinsterend in bleek maanlicht.

In het kabinet was een intieme studie-stilte, tusschen de donkere gordijnen, in het zachte licht der lampen, met het mysterieuze geschemer der stijve fresco-figuren. En de keizer voelde zich winnen door een klooster-sensatie, die hij zeer liefhad. Het stilde zich in zijn ziel; zijne boosheid tegen Ezzera versmolt. Eene groote zachtheid werd in hem duidelijk. Het zoû alles met zachtheid gaan.

En hij nam eene lijvige brochure van de tafel op. De brochure was al geheel opengesneden: hij had ze reeds geheel gelezen, maar ze boeide hem zoo....

Het was eene brochure van Wlenzci: ‘De Weldaad van den Vrede.’ De brochure maakte grooten opgang in de Vrede-kringen, niettegenstaande de mode-rage na het Congres wel wat verminderd was. Maar na het Congres was het eene hevige beweging geweest in de voornaamste organen der buitenlandsche pers, die de houding van keizer Othomar laakten, die het geheele Congres eene overdrijving van utopie hadden gevonden, die meenden, dat men in Liparië maar droomde en niet leefde het onvermijdelijke leven van den dag. De Liparische pers was tegen deze beschouwing bijna geheel eensgezind opgetreden. En toen een beroemde Fransche socioloog, Vuillot, geschreven had eene uitvoerige brochure, om aan te toonen de onvermijdelijkheid en zelfs de wereldnuttigheid van den oorlog, had Wlenzci hem geantwoord met ‘De Weldaad van den Vrede’. En zijn geschrift had dat kolossale succes gehad - niet alleen in Liparië maar door geheel Europa - om een stelselmatig ontwijken van groote woorden, eene algeheele afwezigheid van frazen: iets, dat Wlenzci veel gekost had, omdat hij een oratorisch effect liefhad, als een redenaar, die gaarne naar zijne eigen woorden luistert. Maar hij had zijne zuidelijkheid weten in te houden, en zoo was het geweest, dat hij tegen de polemische invectieven van den Franschen socioloog gesteld had een eenvoudig, sober, bijna dor vertoog, waarvan ieder woord

logisch gevolgd werd door een volgend woord, totdat de zinnen elkaâr volgden met eene onverbiddelijkheid, die alle argumenten van den Franschman een voor een neêrsloeg. Die brochure was eene glorie, een triomf voor de Vrede-zaak: de beroemde socioloog had nog niet geantwoord.

Othomar had niet anders dan kunnen merken, dat de Vrede eene mode geweest was in zijn rijk, die verbleekt was na het Congres. Het had hem pijn gedaan om de zaak zelve: dat zoo een zaak van wereldgewicht eene mode had kunnen zijn - en om eene gekrenkte ijdelheid, dat hij, de keizer, zoo het dan maar eene mode was, die niet had kunnen laten voortduren. En hij moest zich troosten met zich te analyzeeren de bewegelijkheid van het Liparisch karakter, zich opheffende, neêrzinkende, als naar luim, zonder logica.... De hooge hoed, die Edzard in de mode had gebracht, zoû misschien langer duren dan de Vrede-rage, had hij gedacht met bitterheid.

Toen had Wlenzci hem zijne brochure in manuscript voorgelezen en hij was hoog verblijd geworden tot tranen toe; hij had Wlenzci omhelsd; het grootkruis van eene hooge orde had hij Wlenzci aangeboden. En de brochure had de Vrede-idee weêr doen opflikkeren, omdat het toch bleek, dat de keizer ze nog niet moê was en omdat Wlenzci zoo mooi en kort en overweldigend logisch geschreven had.

Othomar kende Wlenzci's woorden van buiten, maar toch, in zoo een eenzaam oogenblik - de kloosterstilte van zijn Byzantijnsche studeercel sympathisch berustigend om hem heen, - nam hij de brochure telkens weêr ter hand, genoot hij telkens weêr van dat prachtige Liparisch; die taal, als van weeke bloemen, die Wlenzci had weten te zeggen met eene kracht van metaal. En de tijd ging voorbij: geheel leefde hij in zijn vizioen van Vrede-toekomst, die Wlenzci bijna reeds realiteit maakte....

Krakend ging eene lage boogdeur open.

- Stoor ik je, Othomar?

Othomar zag om: de keizerin Valérie stond aarzelend in den lagen boog van de deur, hare hand aan de portière. Zij zag er bleek, moê uit, niet meer in avond-toilet, maar in een eenvoudig négligé, dat schimachtig wit om haar neêrviel. Zoo was ze gegaan, stil, door de verlaten tusschenvertrekken, die hunne appartementen vereenigden.

- Stoor ik je? vroeg ze nog eens, want de keizer, nog in zijn vizioen, antwoordde niet dadelijk.

- Neen, sprak hij, de hand naar haar strekkende.

Zij kwam nader, vatte zijne hand. Zij was zoo geheel anders, dan men haar zag: mooi, meestal zeer rijk en toch exquis gekleed, schitterend van jonge majesteit. Zij scheen nu niets dan eene vrouw, die iets verlangde....

- Zijn alle telegrammen verzonden....?

- Alle telegrammen....? Ja....

- En de proclamatie?

- Ook....

Hij zag nu dat verlangende in haar: vriendelijk vroeg hij:

- Wat is er?

- Niets....

- Niets?

- Neen.... Ik ben maar even gekomen....

- Maar blijf dan ook: je stoort me niet. Ik las Wlenzci nog eens over: het is toch zoo mooi, zoo helder....

- Ja, het is heel helder....

Hij bleef het in haar zien: haar vreemd verlangen.

- Maar wat is er, Valérie?

Eene ontroering maakte zich in haar los van bedwang: stil knielde ze bij hem neêr, in de witte plooien van haar peignoir, en ze legde haar hoofd tegen zijn arm: een smart ging over haar gelaat heen.

- Niets.... Het is niets. Ik ben een beetje ontstemd. Maar het is van geen belang. Ik kan er je niet lastig meê vallen. Je hebt al zoo veel....

- Is Xaverius zieker?

- Neen, hij is zelfs wat beter; hij slaapt....

- Maar wat dan? Zeg het me....

Zij streed, maar alles in haar smolt. Zij wist, dat zij zich niet zoû kunnen bedwingen. Zij wist, dat zij het hem zeggen zoû. Het oogenblik was te intiem in de stille kloosterachtigheid van deze cel. En in hare oogen welden de tranen op: zij beefde van zenuwachtigheid.... Zoo zochten zij elkaâr, al was er nooit liefde tusschen hen gekomen, zoo zochten zij elkaâr, als zij wilden troost in het leven, om hunne kronen. Zij klampte zich vast aan hem, haar hoofd tegen hem aan en hij sloeg zijn arm om haar heen.

- Wat is er nu?

- Niets; ik moest het mij niet aantrekken, maar ik kan niet anders. Ik ben niet àltijd sterk.... Maar als je het hooren wil, laat het me je dan zeggen, en zeg me of ik goed gedaan heb: ik zelf weet het niet meer.... Het is soms zoo moeilijk: precies het juiste te doen.... vooral als alles al bedorven is....

De tranen vielen over haar gelaat: met een gebroken stem ging zij voort:

- Je weet immers.... Estelle Desvaux is in Altara. Ze reist al den heelen winter in Liparië. Ik heb er nooit iets van gezegd: ze is een groote actrice: waarom zoû ik om een geheel persoonlijk gevoelen, niet willen, dat ze in Liparië zong.... Ik heb zelfs niets gezegd, toen Edzard zich eens botweg ontvallen liet, dat ze mij zoo gaarne woû zien, dat ze nieuwsgierig was me te zien. We waren gelukkig alleen, toen hij dat zei: hij weet nooit, wat hij zeggen kan en niet. Ik heb niets laten blijken en ik heb nooit iets laten blijken. Maar verleden heb ik iets gedaan.... wat ik niet had moeten doen.... O, Edzard kan het niet, maar ik kan het óok niet altijd: je woorden zoo precies wegen in een goudschaaltje: precies dìt woord en geen ander.... en geen ander er bij.... Ik word er soms zoo moê van.... Ik sprak met Sofie: we zijn altijd zoo wel met elkaâr geweest: het was toch natuurlijk, dat ik mij iets ontvallen liet.... Niets: een paar woorden: dat al die berichten over Estelle Desvaux in de couranten me.... me dol maakten. Dat heb ik zoo eens gezegd, - we zaten alleen - in een oogenblik, dat ik me gaf, me liet gaan. En ik voegde er bij, dat ik geen couranten meer lezen zoû in de éerste dagen. Dat was alles: ik geloof niet, dat ik iets meer gezegd heb....

Ze klampte zich vaster aan hem.

- O, Othomar, wat is het vreeslijk, dat elk woord van ons beteekenis moet hebben, beteekenis mòet krijgen Het is om heelemaal maar niet meer te spreken, om maar stil te zitten, als een afgodsbeeld. Ik kan het niet, ik word soms mensch: mijn heele leven kan niet altijd zijn eene ceremonie als van een Handkus.... Ik had het niet moeten doen, maar ik sprak toch alleen maar tegen Sofie.... Toen heeft Sofie....

Ze begon te snikken en door dat snikken heen:

- Ach, het was niets dan liefheid van haar.... Toen heeft Sofie.... er Edzard over gesproken, dat ik Estelle liever niet zag optreden in Altara, omdat wij hier waren en omdat het niet meer dan natuurlijk zoû zijn, dat wij er heengingen, naar de Opera, als ze zong, en dat het zoo pijnlijk voor mij zoû zijn, minstens een acte lang naar haar te kijken.... Ik had het wel gedaan, Othomar: ik ben zoo zwak niet, dat weet je: ik ben maar alleen even onvoorzichtig geweest tegen Sofie; Sofie had er niets van aan Edzard moeten zeggen en het maar moeten laten gaan, zooals het ging....

Bitter, door haar snikken, brak zij hare eigen woorden af.

- Het lot zoû me gunstig geweest zijn: we hadden niet hoeven te gaan, nu, met de troebelen in Xara. Die troebelen, dat is rouw....

Het was of zij even verder zag dan zichzelve: in een perspectief van sombere toekomst. Maar zij leed nog zoo na, en ze ging door:

- We hadden niet hoeven te gaan: Sofie had niet moeten spreken met Edzard.... En Edzard heeft den Direkteur der Schouwburgen laten komen en Edzard maakte, dat ze niet zoû zingen en het heele Hof wist er van of wist er niet van, maar iedereen praatte er over.... Toen heb ik het gemerkt en ik heb Olga Dazzara uitgevraagd.... Toen heb ik gesproken met Edzard: ik hoop, dat je het goed vindt, wat ik gedaan heb.....

Zij zweeg stil, weifelend.

- Wat heb je gedaan? vroeg hij heel zacht, vol medelijden, haar steeds houdende in zijn arm, terwijl zij geknield bij hem lag....

- Ik heb Edzard koel gezegd, dat het mij, persoonlijk, geheel onverschillig was of Desvaux optrad in Altara, ja, of niet, en dat ik het verder op prijs zoû stellen.... haar te hooren.... Dat hoeft nu niet -, eindigde zij heel somber, denkende aan Xara. - En Edzard heeft daarop den Directeur der Keizerlijke Schouwburgen ontboden, die toen naar Desvaux is gegaan, om haar te zeggen, dat alle bezwaren tegen haar optreden hier imaginair waren en uit de lucht gegrepen....

- En nu zingt ze?

- Morgenavond....

- Het is beter er niet heen te gaan, Valérie. Om Xara....

- Ja, Othomar; om Xara....

In eens, radeloos, snikkende uit hare ziel, pakte zij hem in hare armen....

- O, God, Othomar, help me, help me....!! Ik ben soms zoo zwak, ik ben zoo zwak. Vergeef me, Othomar, ik.... ik mag zoo niet zijn. Ik mag niets zeggen, niets, zelfs niet tegen Sofie.... Alleen tegen jou, niet waar, tegen jou, màg ik wat zeggen....? Othomar.... hier....

Zij woelde in hare borst, rukte zich, rood van schaamte, een ketting af, met medaillon....

- Hier, Othomar, neem dat weg, gooi dat weg, verbrand het!! Want het maakt me te zwak: jaren lang al beneemt het me mijn kracht: jaren lang al eet het me op, alsof het vergift is....

Zij zonk aan zijne voeten ineen, luid opsnikkende, in de wanhoop van een gebroken vrouw, die sterk zijn moet en scheiden moet, voor altijd nu, van iets nog altijd geheimzinnig dierbaars....

In het medaillon zag Othomar het portret van prins Leopold Von Lohe-Obkowitz....

Bleek legde hij het neêr....

Hij zag op Valérie, die aan zijne voeten snikte, en nam toen het medaillon - zonder de ketting te laten rammelen - weêr op....

Zij had gelijk: het was vergift....

En plotseling sloot hij het weg.

Toen hief hij haar op, nam haar in zijne armen en liet haar weenen, terwijl hij staarde naar buiten, naar zijn land in den nacht, waar de Zanthos kronkelde, als een reusachtige python....

En hij bedacht met ontzetting, dat hunne onderlinge invloeden werkten op elkaâr in wanhopig evenwicht....

En dat wat hij gewonnen had door Valérie's kracht, zij verloor door wat in hem zwak was....

In den nacht stond de slotburcht weemoedig zwart sterk op, met torens en gekanteelde vakken, ziende over de wijde valleien als met een somberen blik van oogen uit zijne verlichte torenvensters....

Daarbinnen doorleefden de keizer en de keizerin een hevig levend oogenblik, in elkanders armen....

In eene verdere kamer droomde de kleine kroonprins van den Zanthos, die als een python nader kroop en hem op wilde slurpen met open muil, en klam van koorts werd hij wakker, roepende om zijne moeder....

In nog eene andere kamer zat, na haren weemoedigen verjaardag, stil de keizerin-moeder Elizabeth, te denken, vol van haar eigen verleden en met eene vage gedachte aan het gesprek over toekomst, dat zij juist met Ezzera had gevoerd....

En op den Burchtweg reed, in zijn coupé, prins Edzard naar het kasteel terug, komende van Estelle, waar hij na eene verzoening gesoupeerd had, dronken....

VII.

Uit de Gedenkschriften van Othomar,
Keizer van Liparië.
St. Ladislas,
Maart 18..

Ik wil hier, naast elkaâr, om ze te vergelijken, tegenover alle agressieve argumenten van Vuillot stellen iedere verd ediging van Wlenzci....

Op deze wijze heb ik kunnen overwegen, of er *iets* in Vuillot's beweren is, dat steek houdt, en ik heb niets kunnen vinden.

Op deze wijze heb ik kunnen overwegen, of er *iets* in Wlenzci's apologie is, dat faalt, en ik heb niets kunnen vinden....

Het was een lastig werk, veel tijd nemende in deze drukke dagen van telegrammen en nog eens telegrammen....

Want het is nog maar niet rustig in Xara....

Het is misschien een werk van *te veel* theorie....

Maar vele woorden en vele theorie gaan toch altijd eene handeling vooraf, en er kan, helaas, niet anders tot den Vrede gegaan worden dan met vele woorden....

Maar in Xara, daar spreken zij niet....

Den Haag, Dec. '94.

LOUIS COUPERUS.

Wordt vervolgd.

Erotische dialogen van Plato.
De tyrannenwaanzin.

Een werk als de Politeia behoeft niet als één geheel beschouwd en besproken te worden. In omvang niet veel kleiner dan de Odyssee, is het evenals een Homerisch epos een verzameling rhapsodiën, wellicht met meer kracht van constructie aanééngehecht dan de Ilias, maar toch niet zóó sluitend, dat men het als één onverbreeklijk artistiek geheel opvatten moet. Een werk van zulk een omvang en van zulk een zwaren inhoud, schijnt Plato gedacht te hebben, is niet in één zitting te lezen, kan geen volkomen totaal-indruk geven. Laat mij het vele wat ik te zeggen heb over de braafheid en het geluk in afzonderlijke boeken brengen, en indien deze door een zekeren band van compositie verbonden zijn, het is goed -, doch de band zij niet te streng, want ieder deel moet op zichzelf langdurig overwogen worden.

Indien ik terstond de namen van Homerus en Plato te zamen breng, is dat niet alleen wijl beiden groote gedichten maakten zonder streng volgehouden eenheid van compositie: er is meer, en meer essentieele overeenkomst. Plato en Homerus waren ook volgens een antiek oordeel de meest harmonische zielen van hun volk; zij beiden schonken voedsel aan hun ras, eeuwen lang; zij beiden waren in hun werk openbaring van de ziel van hun volk, en Plato heeft op zijn wijze in de Politeia een epos gedicht: het epos van geluk en braafheid. Niettegenstaande al zijn polemiek tegen Homerus - een polemiek, die de schoonheid ongedeerd laat, voor een deel gericht is tegen averechtsche opvattingen, voor een ander deel gevolg van de eischen der ideale staatsinrichting - niettegenstaande al deze polemiek

heeft Plato deze groote overeenkomst met Homerus: zij beiden vatten de ziel van hun volk in een groot werk samen en brachten ze tot openbaring.

Doch naast deze overeenkomst is een zeer groot verschil. De volksziel van Homerus is die ziel genomen in de bedrijvige werkzaamheid van het dagelijksch leven, bij Plato in een groot verlangen. Homerus neemt aan wat is, constateert en berust, doch hij oordeelt noch verlangt; Plato ziet en constateert, doch hij berust *niet*, hij oordeelt, hij vèroordeelt streng, wijl zijn verlangen gaat naar iets beters dan wat is. Ontevredenheid over het bestaande gepaard aan een inzicht, dat de zaken der aarde beter konden en moesten zijn, is geen grondtrek van den homerischen aard, evenmin als een streven naar een verafgelegen doel. Homerus' materiaal is de ziel des volks in zijn gewone leven van den dag, Plato echter neemt de ziel in haar beste oogenblikken, schaarsch bij de menigte, veelvuldiger bij enkele beteren, en het ware leven van den besten en meest waren mensch: den wijsgeer.

I.

In het visioen door Plato geschapen, den ideaalstaat, is de wijsgeer niet iemand die zich terugtrekt van de menschen: hij is burger en tevens leider der burgers. De wijsgeer ware leider, de wijsgeer koning in den waren staat, dit is een der uitkomsten van de Politeia, een der leidende gedachten, een van Plato's inventies. In andere werken stelde hij den wijsgeer voor als zoeker, als strijder voor de waarheid, als minnaar, in de Politeia treedt de wijsgeer op als mensch onder zijn medemenschen, met hen samenwerkende, en ook dan is hij de beste van zijn genooten. En niet alleen de beste, doch ook de gelukkigste. De wijsgeer is de beste en de gelukkigste mensch, dit is een tweede uitkomst, een tweede leidende gedachte van de Politeia, een tweede inventie van Plato.

Hier zoowel als elders heeft Plato een neiging van zijn volk in een hèm in 't bijzonder eigenen vorm uitgedrukt. Dat de rede den hartstocht beheerschen moet was een gedachte niet vreemd aan het Helleensche karakter. Doch Plato kent aan de rede nog een zeer bijzondere eigenschap toe: zij brengt hem, die haar goed volgen wil, tot de aanschouwing der hoogste waar-

heid en der hoogste wezenheid, en deze aanschouwing geeft het grootste geluk, dat aldus voor den wijsgeer is weggelegd, die bovendien reeds meer dan een ander geniet, wijl hij in bezit is van een harmonische vereeniging der elementen zijner ziel.

Zoo is dan in den ideaalstaat de wijsgeer koning, en tevens de beste en de gelukkigste mensch. Maar de ideaalstaat was een visioen, en niemand wist beter dan Plato zelf, wanneer hij een visioen zag en wanneer hij de aardsche werkelijkheid aanschouwde; niemand stelde zich minder aan het gevaar bloot om aan zichzelf of een ander een visioen als een aardsche werklijkheid aan te bieden. Hij ziet de dingen der aarde en hij ziet zijn visioen, en juist wijl hij beiden zoo scherp ziet, gevoelt hij hun contrast, en hij meet het aardsche aan zijn visioen, en streng is zijn oordeel over de staatsvormen, die hier beneden zijn. De wijsgeerige mag geen vrede hebben met scheppingen van zoo groote gebrekkigheid, hij kan en mag er niet aan denken met hen om te gaan, en nog minder zich naar hun regels te richten. Hij bemoeie zich niet met de staatsvormen, die op aarde bestaan; hij trekke zich terug uit het openbare leven. Is al zijn nadenken dan voor niet geweest, heeft hij voor niet den idealen staat aanschouwd? Neen, want zijn denken en zijn aanschouwen hebben hem geleerd wat een goed mensch is, derhalve kan hij ook op aarde zelf goed en dus gelukkig zijn. In den hemel heeft hij den idealen staat gezien, en naar de hemelsche voorschriften van dien staat op aarde levende, mensch op aarde doch burger van den hemelschen staat, is hij goed en gelukkig beiden.

Zulke groote gedachten liggen aan de Politeia ten grondslag, en toch maken zij van het epos geen onafgebroken geheel. Er was te veel belangrijk détail-werk te doen om een ongestoorden voortgang in de constructie der grondgedachten toe te laten, en bij zulk een belangrijk voornemen als dat om den idealen staat en de aardsche staten naast elkander te plaatsen, om een meening over braafheid en geluk te voorschijn te brengen, om mensch en staat, psychologie en politiek te vereenigen, mocht geen zaak van schoon weten achterwege blijven, geen inspanning gespaard worden. Er moest worden afgerekend met de stelling, dat macht recht is; er moest een parallel tusschen mensch en staat worden opgesteld om te ge-

raken zoowel tot wat een goed mensch als tot wat een goede staat is; de ideaalstaat zelf kwam, en deze maakte het noodig zeer veel vragen te beantwoorden, bijvoorbeeld, wat moet er in dien staat worden besloten over de dichters, wat over de vrouwen? Er moest een psychologie worden ontwikkeld, en waar de wijsgeer koning werd, kon men ook een bespreking van wetenschap en waarheid, een systeem-schets van kennis niet overslaan, en allerminst kon men het goede voorbijgaan. Vele woorden moesten gezegd worden over de staatsvormen op aarde, en ieder moest zijn vonnis krijgen. En ook zij die niet alles hadden kunnen begrijpen, moesten gelooven dat de deugd met geluk beloond wordt; ook aan hun verlangen moest men bevrediging schenken.

Van zulke machtige gedachten en nog meer moest de Politeia het magazijn worden, en het was niet geoorloofd de schoone waren zóó te samen te brengen, dat men alleen een geheel zag. Genoeg, zoo enkele scherpe lijnen meermalen voor den dag kwamen.

II

Van de vele motieven, die Plato bij het dichten der Politeia geleid hebben, is er een het verlangen geweest om een ruw geluks-ideaal van zijn volk te vervangen door een ethisch-wijsgeerig ideaal. Dat hij bij die poging de wereld omkeerde zal hij wel geweten hebben, doch voorzeker, daarvoor was hij niet bang. Hij wist dat de wijsgeerigheid gehaat is aan de menigte, doch hij had nu eenmaal zijn kunst in dienst gesteld van het bewijs, dat de wijsgeer in alle opzichten de voortreflijkste mensch is, en in de Politeia wordt hij aan zijn voornemen minder dan ooit ontrouw.

In de Politeia maakt hij hem niet alleen den voortreflijksten doch ook den gelukkigsten mensch. In de Politeia dichtte Plato het geluk van Socrates.

Want voor Plato zoowel als voor verscheidene anderen was de omgang met Socrates een openbaring geweest in vele dingen, en niet het minst in het wonderdadige feit, dat Socrates een gelukkig mensch was, al ontbeerde hij alles nagenoeg, wat volgens de gangbare meening het geluk van een mensch uitmaakt. Socrates was leelijk, arm, zonder rang en macht in den staat, en toch was hij gelukkig.

Dit was een openbaring, want voorheen had men het geluk geheel in uiterlijke omstandigheden gezocht en een geheel andere figuur dan Socrates voor de meest benijdenswaardige gehouden. Geld en macht geven geluk, en de gelukkigste is die het meeste geld en de meeste macht heeft, zóó was de algemeene opvatting, en die benijdenswaardige man was de Tyran.

Plato heeft in de Politeia voor den Tyran den Wijsgeer in de plaats gesteld, en den eersten om zijn slechtheid en rampzaligheid niet minder gevloekt en beklaagd, dan den laatsten geloofd en gelukkig geprezen.

Bij het verrichten van deze daad had Plato behalve over den omgang met Socrates te beschikken over een zekere voorbereiding door anderen geschonken, over de waarneming van eenige belangrijke gevallen, en over de omstandigheid, dat de Tyran bij de Hellenen wel een zeer benijde, doch niet minder een zeer gehate figuur was.

Inderdaad heeft Plato in de verwensching van den Tyran zich aangesloten bij een neiging van zijn volk, dat democratisch van aard als het was, geen grooter vijand van zijn ideaal kende, dan hem die de vrijheid van spreken en besluiten aan de burgers in den staat ontzegde, zelf met geweld zijn eigen wetten opdrong en zich tot onbeperkt meester over leven en goed van zijn onderdanen maakte. Indien nog heden ten dage de naam Tyran een woord van vloek is en niet enkel de term voor een absoluut heerscher, heeft men dat toe te schrijven aan den Helleenschen democratischen aard, maar niet het minst ook aan het woord van Plato.

Want de naam tyran, heeft evenals de naam sofist een geschiedenis, in welke hij van een neutralen term een term van afkeuring is geworden, en in beide gevallen heeft Plato krachtig medegewerkt om de afkeuring een integreerend bestanddeel te maken van het gevoel door het woord opgewekt. Was het woord sofist aanvankelijk bestemd om een man aan te duiden, die zich met bespiegeling bezig hield en een zekere mate algemeene wijsheid als uitkomst van die bespiegeling verkondigde; werd het later toegekend aan hen, die van hun bespiegeling en hun verkondiging een broodwinning maakten en hun wijsheid voor geld verkochten, een geringe argwaan ontstond er toen bij het groote publiek tegen wijsheid die voor geld te

krijg was, een argwaan trouwens, die slechts een gering deel was van het gevoel, dat voornamelijk uit bewondering en goedkeuring bestond, - en Plato heeft dien argwaan opgenomen, tot een der grondslagen van zijn streven gemaakt, en het is vooral door zijn toedoen, dat het woord sofist gelijkluidend is geworden met drogredenaar, en door zijn toedoen voornamelijk ook is het ideaal van wijsgeerigheid bekend, dat Socrates heet.

Evenwel is Plato met zijn strijd tegen de sofisten niet geheel gelukkig geweest. Hij heeft niet de overtuiging gevestigd, dat wijsheid, die verkocht wordt, *per sé* slechte wijsheid is; hij heeft evenmin het verkoopen van wijsheid voor geld kunnen tegengaan, en evenmin de gedachte algemeenen ingang doen vinden, dat men er minder door wordt als men voor geld kennis en wijsheid mededeelt. Hij is zelfs zijn doel voorbijgegaan: hoewel hij geenszins de sofisten mannen achtte ontbloot van bekwaamheid en van gedachten de overweging zéér waard, heeft hij door zijn ageeren tegen hun zucht naar roem en rijkdom, door zijn positie nemen tegen hen en vóór Socrates en zijn eigen ideaal, velen op een dwaalspoor gebracht en hen doen denken, dat de sofisten niets anders waren dan winstbejagers en drogredenaars.

Een ffink man en een dik boek zijn er noodig geweest om de laatstgenoemde dwaling te herstellen: het beroemde werk van Grote is een doorloopend pleidooi voor de zoogenaamde sofisten, een doorloopende verdediging van de stelling, dat het niet aangaat om mannen als Protagoras en Hippias de minderen te achten in doorzicht en eerlijkheid van den eersten den besten denker uit den modernen tijd, en het betoogt met veel kracht dat die sofisten vertegenwoordigers waren van een belangrijk wijsgeerig inzicht, behandeld met groot talent van denken en een niet minder talent van spreken.

Protagoras is gerehabiliteerd, doch het woord sofist is een scheldnaam gebleven, en dit laatste is het werk van Plato.

Doch, ironie der geschiedenis! De man, die zijn leven lang streed tegen verkondigers eener naar zijn meening onvolkomen wijsheid, en het woord sofist tot een scheldnaam maakte, hij heeft aan velen een kwalificatie van zichzelf verschaft, want niet gering is het aantal van hen, die Plato lezen en in den aanvang de Platonische redeneeringen voor sofistiek aanzien,

verscheidenen ook blijven in die opvatting volharden. Ook in deze omkeer in den stand der zaken heeft Grote de hand, want hij is er op uit om aan te wijzen dat de redeneeringen van Socrates door ons veel eerder sofistiek moeten genoemd worden, dan de beschouwingen der zoogenaamde sofisten.

Het zou mij niet verwonderen als ook Plato weder gerehabiliteerd was, en die rehabilitatie bestaat, naar ik mij verbeeld, hierin: Protagoras en de zijnen erkenden alleen betreklijke kennis en ontkenden wetenschap over het absolute; bovendien waren zij niet bedreven in de formeele logica; Plato zocht naar kennis over het absolute, het was voor hem een fundamenteele onjuistheid het bestaan van iets absoluuts en kennis daarover te ontkennen; de logica was de wetenschap, die voor hem het meest nabij kwam aan een wetenschap over de eeuwige wezenheden, de ideeën, de objectieve representanten der begrippen; het streven naar roem en rijkdom zal altijd een zeker gevaar opleveren voor hem, die tevens waarheid wil vinden en mededeelen, en zonder eenigen twijfel is Socrates een schooner wijsgeerige figuur dan Protagoras.

Evenwel zoo Plato zelf nadeel heeft geleden in zijn poging om het woord sofist tot een scheldnaam te maken, zonder zijn eigen reputatie te schaden heeft hij volkomen zijn zin gekregen toen hij een diergelijke bewerking uitvoerde met het woord tyran, en zeker is het wel merkwaardig, dat hij, die dat woord als een vervloeking aan het nageslacht overleverde, niet was een man van het volk, doch een zeer strenge en een zeer trotsche aristocraat, geenszins voornemens om de democratie goed te keuren.

Een tyran was niet krachtens zijn waardigheid noodzakelijkerwijze een zeer slecht man. Al was hij meestal door geweld meester in den staat geworden, al onthield hij den burgers het recht om over de zaken van den staat vrij te spreken en te besluiten, hij kon een goed regent zijn, die het goed met zijn volk meende. Pisistratus is het voorbeeld van een alleenheerscher, door geweld meester geworden, en toch er op uit voor het welzijn der burgers te zorgen. Maar door den toestand van den tyran als staatkundige figuur werden de oorzaken al spoedig gegeven, die hem tot een slecht man maakten, vooral wanneer hij heerscher was over een volk, waar het democratische beginsel als een verlangen in ieders ziel leefde. Om zich te hand-

haven moest hij iedere poging tot herwinnen van de vrijheid onderdrukken; hij moest een leger van huurlingen onderhouden, en om de soldij te betalen, zoo de belastingen niet voldoende waren, zijn toevlucht nemen tot het confiskeeren der goederen van burgers. Verbannen en dooden kwamen al spoedig bij het rooven, en zoo werd de tyran allengs een man, dien wij tegenwoordig gewoonlijk despoot noemen.

Dit alles wisten de Hellenen zeer goed, want zij zagen tyrannen voor hun oogen, en de ellende van een staat door een tyran bestuurd was spreekwoordelijk.

Doch zij zagen nog iets anders; zij zagen de macht en den rijkdom van den tyran, en deze bekoorden hen zoo, dat zij niets anders konden gelooven of de tyran moest al een zeer benijdenswaardig mensch zijn, het toonbeeld van aardsch geluk.

Aan het geloof in dit volksideaal werd een eerste stoot toegebracht, toen in de theoriën over leven en geluk het besef van de verganklijkheid der aardsche dingen een belangrijke plaats ging innemen. Ook de tyran kon vallen; ook macht en rijkdom zijn geen onfeilbaar middel tegen ongeluk.

Of Herodotus de eerste is geweest, die dit besef als een richtend element in de overwegingen van zijn volk heeft gebracht, weet ik niet, doch zeker is, dat een groot deel van zijn werk door dit besef beheerscht wordt. Cresus, Polycrates, Xerxes, zij allen waren rijk en machtig, doch hun einde was ongeluk. De godheid *wil niet* dat aardsche grootheid blijft, zoo is de wijsheid van Herodotus.

Ook Sofocles kan men zeggen heeft medegewerkt om de tyrannen-benijding te verzwakken. Ik zeg dat niet, wijl hij van Creon een buitengemeen onaangename figuur maakt, ik bedoel dat hij het verganklijke der aardsche dingen op zijn wijze zeer treffend uitdrukt. Het zijn niet macht en rijkdom die hij aantast, doch die hoogere goederen: vertrouwen in een blijde toekomst, hoop op belooning voor deugd, welke hij ontneemt, Ook bij hem als bij Herodotus is de toekomst onzeker, en het menschlijk geluk speelgoed in de hand der goden, die hun wil enkel door aan ingewijden duidelijke teekens mededeelen.

Herodotus dus bracht reeds een slag toe aan het Helleensche geluksideaal, maar hij greep het vraagstuk nog niet in het hart. Naar zijn voorstelling zou een tyran, die bij uitzondering tot zijn dood voorspoed had, gelukkig zijn. Periander,

de wreede tyran van Corinthe, de vloek van zijn volk, sterft in bezit van rijkdom en macht, en hem noemt Herodotus geenszins ongelukkig. Het geluk was voor den vader der geschiedenis in het uitwendige gelegen, en een enkele maal gedoogden de goden aan een mensch tot zijn einde in voorspoed te blijven, een voorrecht, dat zeker niet altijd als een belooning van de deugd kon worden opgevat.

Evenwel, wij kunnen ons voorstellen dat Herodotus het tyrannenvraagstuk ter sprake heeft gebracht, en veel meer was er in de Helleensche wereld niet noodig om veel denken en veel gepraat uit te lokken.

Van dit praten en denken zijn mij twee uitkomsten bekend.

In een bescheiden en aangenaam werkje, den Hiëro, heeft Xenophon *zijn* meening over de zaak gezegd, en bij hem is de overweging van het vraagstuk zeer zeker een schrede verder gekomen, dan zij bij Herodotus was. Niet het wankelbare van den voorspoed is het bij Xenophon, die het geluk van den tyran twijfelachtig maakt, doch de onmiddellijke ellenden den tyran door zijn waardigheid berokkend, maken zijn leven rampzalig. Er is geen sprake van, dat zijn geluk met dat van een gewonen burger uit een vrijen staat zou kunnen vergeleken worden. Die burger toch kan naar zijn lust genieten van wat hij heeft: hij kan brave vrienden winnen, eerlijke liefde verwerven, reizen en schoone dingen zien naar hartelust; feesten geven hem vreugd, wijl hij dan meer te genieten heeft dan anders; hij kan zich verdienstelijk maken in den staat en geëerd worden met een eer hem oprechtelijk toegekend.

Doch van al deze genietingen, die het leven het leven waard maken, heeft de tyran niets. Vriendschap noch liefde worden hem vrijwillig geschonken; hij weet dat een ieder zijn zin doet, niet uit vrije neiging, doch uit vrees. En wat voor menschen zijn het, die hij zijn vrienden noemen kan? Niet de besten uit zijn staat, niet de voortreflijken in burgerdeugd; dezen moet hij dooden of verbannen om zich staande te houden in zijn bestuur; slechts lafhartigen en huurlingen vindt hij in zijn omgeving, en zoo dezen hem eer bewijzen, wat baat hem hun vleierij met bedreiging of geld gekocht? Hij kan niet gaan reizen, hij moet in zijn stad blijven om opstand te voorkomen. Aan hem geven feesten niet meer dan een gewone dag; zijn tafel is altijd voorzien van het beste, maar hij geniet er niet meer van.

Met deze en dergelijke beweringen klaagt Hiëro zijn nood, en op zulk een gemoedelijken toon, dat wij sympathie voor hem krijgen. Het werkje van Xenophon zou inderdaad een zeer aardig boekje zijn, indien hij er toe had kunnen besluiten zichzelf buiten spel te laten, indien hij niet aan de ellende van den tyran een middel tegen die ellende had toegevoegd. Toch is de toevoeging van dit middel voor ons belangwekkend, wijl het toont hoever Plato in *zijn* opvatting van het tyrannenvraagstuk van zijn tijdgenooten afweek. Volgens Xenophon toch heeft de tyran het in zijn macht om zijn lot te verbeteren, en de vriend in stede van de vijand van zijn volk te wezen. Laat Hiëro werken voor het welzijn van de burgers; laat hij de huurlingen niet gebruiken tot onderdrukking van zijn onderdanen, doch tot verdediging van zijn staat tegen buitenlandsche vijanden. Laat hij werken op de ambitie der burgers, belooningen uitloven voor belangrijke verrichtingen, gunsten toekennen voor het bedrijven van goede daden. De menschen zijn gevoelig voor de vriendelijkheid van een heerscher, en dezen menschelijken trek kan Hiëro met geringe moeite ten voordeele van den staat en zich zelven aanwenden. Zijn leven zal er dan niet meer een zijn van argwaan en onrust, doch van vertrouwen in zijn macht en oprechte bewondering der burgers.

Men ziet het, volgens Xenophon is de tyran niet noodzakelijkerwijze een slecht man, noch noodzakelijkerwijze ongelukkig. Zijn ellenden ontspruiten uit zijn verlangen om te genieten, wat ook een braaf en vrij burger te genieten heeft, en het zou hem mogelijk zijn die genietingen te verwerven.

Doch deze opvatting van een tyran, deze oplossing van het tyrannenvraagstuk was geenszins naar den zin van Plato. Men wordt geen tyran, zeide hij, zonder tyrannieke neigingen te hebben, en die zulke neigingen heeft, is onherroepelijk slecht, onherroepelijk ongelukkig. Één man slechts is nog slechter en nog ongelukkiger dan de door tyrannieke neigingen gedrevene, de rampzalige, dien het noodlot tot de waardigheid van tyran brengt.

Men wordt geen tyran zonder tyrannieke neigingen te bezitten, met deze meening brengt Plato de behandeling van het vraagstuk in haar laatste phase; zij verplaatst het onderzoek naar geluk van buiten naar binnen: in de ziel zelf moet men zoeken, in haar de oorzaken opsporen, in haar gesteldheid vin-

den of de mensch gelukkig is of niet. En met deze verplaatsing bereikt hij een tweede zeer groot voordeel: aan het onderzoek naar geluk verbindt zich terstond het onderzoek naar de braafheid, want beiden, braafheid en geluk zijn gevolgen van een zekere gesteldheid der ziel.

III.

Één der ervaringen, die Plato tot zijn vonnis over den tyran gebracht hebben, is de omgang met Socrates geweest. Want Socrates, beroofd van alle uitwendige voordeelen, waarin men het geluk placht te zoeken, was gelukkig; en beroofd van al deze voordeelen, was hij tevens braaf. En in het geluk van Socrates, was een element, tevoren nooit in rekening gebracht, het genot van het zuivere denken.

Socrates dus, door zijn zelf beheersching, zijn armoede en zijn zucht naar denkgenietingen de scherpe tegenstelling van den tyran, is een der ervaringen geweest welke Plato tot zijn vonnis van den tyran gebracht hebben.

Maar er waren nog andere ervaringen. Want niet alleen was de geschiedenis van Hellas rijk aan berichten over tyrannen, maar tweemaal in zijn leven heeft Plato van nabij een tyran kunnen waarnemen, en eenmaal heeft hij de wording en het zijn van een tyran in zijn naaste omgeving gezien.

Dionysius, de tyran van Syracuse, zegt men dikwijls, is het model geweest, waarnaar Plato *zijn* tyran in de Politeia heeft gedicht, en voorzeker had Plato reden om den Siciliaanschen alleenheerscher niet te bewonderen. Op verzoek van zijn Syracusaanschen vriend Dion tot Dionysius gekomen, bespeurde hij al ras hoe de tyran geenszins zijn macht gebruikte voor het algemeene wel; hoe hij naar vleiers alleen wilde luisteren en oprechtheid niet dulden kon. Toen Plato tot hem sprak met de vrijmoedigheid van een vrij man, wekte hij den toorn van Dionysius, en deze zond hem weg en trachtte hem op zijn reis nog in het ongeluk te storten.

Voorzeker behoefde Plato dus Dionysius niet te bewonderen, en had hij aan zijn hof kunnen opletten, hoe het leven is van den tyran, die zoo benijdenswaardig genoemd wordt. Doch van meer nabij nog had hij een ander geval van een tyranniek man gezien, die tyran werd en de afgrijselijkheden van

zijn stand op de afgrijselijkste wijze toonde, want van zeer nabij had hij Critias waargenomen, zijn eigen oom, en grooter voorbeeld van een slecht mensch had de geschiedenis vóór Plato niet opgeleverd, en heeft zij wellicht na dien tijd ook niet gedaan. Ik althans vlei mij met de gedachte, dat Plato bij deze gelegenheid zijn familietrots niet ontzien heeft, en voor zoover hij het doen kon zonder een naam te noemen, niemand anders dan Critias in al zijn schande aan het nageslacht heeft overgeleverd, en dat niemand anders dan Critias het is door wiens leven Plato geïnspireerd werd tot de verontwaardiging, die hem het woord Tyran als een naam van vloek aan de komende eeuwen heeft doen schenken.

Want bij andere slechte menschen is er nog wel eens verontschuldiging te vinden voor hun daden in de omstandigheden van hun leven; in hun opvoeding, in ongemeenen tegenspoed, in een oprecht streven naar een slecht begrepen doel, in het feit, dat zij zelf den toestand door hen geschapen niet beheerschen konden, doch bij Critias kan ook de meest humane beoordeelaar niets vinden, dat voor verzachting van vonnis spreekt. Ook zijn verbanning bij volksbesluit had hem hoogstens geen andere zucht mogen geven, dan om de democratie omver te werpen, doch Critias is niet gebleven bij de invoering der oligarchie, hij is tot het uiterste van tyrannie gegaan.

En Critias was niet iemand, die zich te beklagen had over zijn geboorte, zijn opvoeding, zijn maatschappelijken stand. Hij was een voornaam Athener, uit een aanzienlijk en geëerd geslacht gesproten, uitstekend opgevoed en vermogend. Hij was niet dom en zonder talenten, hij was van een uitnemend verstand, bekend als een belangrijk dilettant-filosoof en dilettant-literator, en vóór zijn verbanning een der gewichtige figuren te Athene uit het leven van politiek en algemeene beschaving.

Maar hoe toont deze beschaafde man, deze aangewezene om de schoone cultuur van zijn vaderland te handhaven, hoe toont deze man zich, als Athene door de Spartanen bedwongen is, de ballingen terugkeeren, de democratie valt en de oligarchie ingevoerd wordt? Hij toont zich als de grofste natuur, gedreven enkel door laf hartige wraaklust en de laagste hebzucht. Niet de omstandigheden zijn het die hem drijven, doch hij zelf dwingt den gang der zaken naar een toestand van het schandelijkste onrecht. Niet zijn mede-oligarchen zijn het, die

hem prikkelen tot wreedheden, hij zelf maakt zich hun leider en zweept hen voort in de schande, en zwelgt in zijn wellust van moorden en rooven. Niet de gevaarlijken voor de rust van den staat doodt en berooft hij, doch brave en rustige burgers, wier rijkdom hun eenige misdaad is. En niet deinst hij er voor terug anderen even schuldig als zichzelf te maken. Hij kweekt een bende moordenaars aan, hij maakt zich een deel der burgerij te vriend om het andere des te beter te kunnen plunderen. Hij schroomt zelfs niet ook Socrates medeplichtig aan zijn schanddaden te willen maken en hem de vrijheid van spreken te ontnemen.

En dit alles was het werk van Critias, verricht zonder eenige andere noodzaak dan den dwang van zijn afgrijselijk gemoed. Marius, noch Sulla, noch Catilina, noch Alva, noch Robespierre hebben zulk een walgelijke episode in de geschiedenis van hun land gebracht als de eerste maanden na den val van Athene er een uitmaakten, en de schepper van deze episode was Critias onder de leiding van Tyran Eros, de teugellooze hebzucht.

En dien man zou Plato dicht voor zijn oogen gehad en aan hem zou hij niet gedacht hebben toen hij den tyran door teugelloosheid en hebzucht liet voortjagen en vloekte met zijn zwaarsten vloek?

Dionysius en vooral Critias dan waren de groote en zelfgeziene modellen voor den Tyran uit de Politeia, de geschiedenis van Hellas leverde vele kleinere modellen, en bij menigeen uit zijn omgeving zal Plato voorts tyrannieke neigingen hebben kunnen waarnemen en bestudeeren.

IV.

Ik waag er mij niet aan de vervloeking van Plato te vertalen. Het proza is zéér groot, en bovendien staat de ontwikkeling der beschouwing in zulk een nauw verband tot voorgaande episoden, dat een enkele vertaling, zonder een uitvoerig commentaar, onverstaanbaar zou zijn. Ik wil ze echter nog verder toelichten.

De Politeia is in hoofdzaak de beantwoording van de vraag: wie is gelukkig, de brave of de slechte? En de jongelieden, Glaucon en Adimantus, die Socrates die vraag voorleggen, die overtuigd zijn van het geluk der braafheid, doch het bewijs

van hun overtuiging zelf niet vinden kunnen, zij vergen van Socrates een zeer afdoend betoog: hij moet bewijzen, zoo het waar is, dat de slechte ongelukkig, de brave gelukkig is, hetzij hun daden gezien worden, hetzij hun daden verborgen blijven.

Om die vraag te beantwoorden, om het wezen der braafheid - het wezen der *rechtvaardigheid*, zegt men meestal, doch, naar mij dunkt, drukt het woord *braafheid* de zaak beter uit - om het wezen der braafheid te onderzoeken, wendt Socrates een kunstgreep aan. Hij wil de braafheid in het groot zien, vóór hij ze in het klein, in een mensch, gaat beschouwen. Wat is de braafheid in het groot? Het is de deugd van den mensch in het groot, van den Staat. Eerst dus zullen wij nagaan, hoe de beste staat moet wezen, en is dat gevonden, dan wordt het onderzoek van den braven mensch gemaklijker.

Men begrijpt, dat Plato door deze kunstgreep een belangrijk voordeel wint. Hij heeft zich zelf gelegenheid geschonken over den volmaakten staat te spreken, en hij laat die gelegenheid niet voorbijgaan: een zeer groot gedeelte van de Politeia is besteed aan de beschouwing van den ideaalstaat.

Doch hoe kan de vergelijking van mensch en staat bij de oplossing van het vraagstuk dienst doen? Op de volgende wijze: de ziel van den mensch wordt beschouwd als te bestaan uit drie elementen, en de staat als een vereeniging van drie standen. Met ieder ziele-element correspondeert een stand in den staat. De ziel bestaat uit een redeneerend, een driftig en een begeerend deel, in den staat ziet men den stand der wijsgeeren, den stand der wachters-krijgslieden, en den stand der stoflijke voortbrengers. De staat nu is dan goed, als vooreerst iedere stand doet wat zijn eigen werk is, en ten tweede zulk een harmonie tusschen de standen bestaat, dat de wijsgeeren heerscher zijn over de beide andere standen, en de wachters helpers van den wijsgeer om den derden stand in toom te houden. Eerst dan vertoont de staat het kenmerk van een volmaakten staat: er is volkomen eendracht, en de leiding is in handen van de verstandigsten.

De ideaalstaat is derhalve een wijsgeerige fantasie gebouwd op de gedachte, dat de rede den hartstocht moet beheerschen.

Deze gedachte beheerscht ook de opvatting over den volmaakten mensch. Deze volmaakte, deze brave mensch heeft zijn kenmerk in een juiste harmonie der factoren van zijn ziel, en

die harmonie is de juiste, wanneer het redeneerende element, heer zijnde over de beide andere, gesteund wordt door het driftige.

Thans doet zich echter een complicatie voor, het gevolg daarvan, dat ook de Politeia meer een gedicht, dan een zuiver wetenschaplijk onderzoek is. Er wordt wel in de ziel een begeerend element aangewezen, doch ook de andere deelen hebben hun verlangens, gelijk de standen in den staat ieder hun bijzondere verlangens hebben. Het begeerende deel is eigenlijk het grof-begeerende, welks voorwerp het lage is; doch het driftige verlangt eer en het wijsgeerige wijsheid. De brave dan onthoudt aan geen der ziele-elementen geheele bevrediging van hun verlangen, doch hij draagt zorg, dat het redeneerende die verlangens regelt en in toom houdt, en de meeste vrijheid gunt aan zijn eigen verlangen, den wensch om de waarheid en het goede te aanschouwen. De brave is dus de wijsgeer.

Zóó moet men het parallelisme tusschen mensch en staat opvatten.

Volgt nu uit de zoo omschreven braafheid, dat de brave man ook onberispelijk is tegenover zijn medemenschen? Bij de beantwoording van deze vraag stuiten wij op Plato's aristocratische natuur.

Want de Politeia is een geweldig trotsch boek, zelfs teleurstellend door zijn trotschheid. Waarom mag men niet stelen? Men leest de Politeia, en vindt als eenig antwoord aangeduid: de ware brave man *zal niet* stelen. De brave, hoog in zijn geluk der aanschouwing van de Waarheid en het Goede, komt niet in verleiding om te doen als gewone menschen doen. Voorzeker is stelen slecht, doch niet vooral omdat men een ander onrecht doet, doch vooral wijl men door stelen bewijst, het begeerende deel der ziel niet onder de heerschappij van het redeneerende deel te hebben. De gewone brave man, als de oude Cephalus, die den rijkdom prijst, wijl hij iemand in staat stelt onrecht goed te maken, hij is een povere figuur naast den braven uit den ideaalstaat. Hij heeft lust gehad om onrecht te doen, was niet meester dus over zijn begeerte, en kende noch het geluk van de zuivere ziele-harmonie, noch het genot der aanschouwing van het eeuwige. Het bevel der Politeia is niet: gij moet geen onrecht doen, doch: wees als Socrates, en is men als Socrates, dan *zal* men geen onrecht doen, men *zal* niet gelijk zijn aan gewone zielen.

De held uit het goddelijke geslacht van Ariston wilde zich niet afgeven met een kwestie van alledaagsch belang, zijn onderzoek ving aan met de erkenning der alledaagsche moraal, en deze werd verder alleen gebruikt als contrôle voor de juistheid van zijn eigen hoogere uitkomsten.

Zoo is Plato's meening, en hoog is zij zeker, doch haar hoogheid bezorgt ons gewone menschen, die niet zijn en leven als Socrates, een zekere teleurstelling, gelijk de Politeia ook in een ander opzicht den niet-gewaarschuwden een teleurstelling bezorgt, als hij het oude beroemde boek over den ideaalstaat leest, en niets vindt van wat hij als mensch van dezen tijd verlangt te vinden.

Want in de beschrijving van den ideaalstaat wordt geen woord gerept over maatregelen om een algemeenen materieelen welstand te geven. Zij gaat uit van de onderstelling, dat er genoeg, dat de algemeene materieele welstand aanwezig is; op deze hoogte plaatst zij zich, en van daaruit redeneert zij verder om een *ethische* politiek te ontwikkelen. De alledaagsche moraal en de alledaagsche politiek, laat anderen daarover praten, Plato wil het niet doen. -

Hoe komt Plato nu tot de ellende van den slechte? Hij komt daartoe door een zeer natuurlijken voortgang in zijn beschouwing. Als de ideaalstaat is afgehandeld, gaat Socrates over tot een bespreking der op aarde bestaande staatsvormen, en hij toetst die aan den ideaalstaat. Vier staatsvormen trekken langs zijn oogen in toenemende slechtheid. Eerst de *timocratie*, waar de heerschappij in handen is van hen, wien het niet meer om waarheid, doch om eer is te doen. Dan de *oligarchie* - wij zouden zeggen de *plutocratie* - waar de rijken het bestuur houden. Dan de *democratie*, waar het volk heerscht, en eindelijk de *tyrannie*. En bij iederen staatsvorm wordt tevens een mensch beschreven als type van den heerschenden stand; hij zelf wordt beschreven en ook zijn wording uit een vader van een vorigen staatsvorm, en ook zijn mate van geluk, en altijd wordt dat geluk minder wijl telkens het redeneerende deel minder en het begeerende meer te zeggen krijgt.

De laatste in de reeks der staatsvormen nu is de *tyrannie*, en de man, type van den mensch in dezen staat, de *tyrannieke* man, staat het verste van den braven burger, want in hem is het begeerende deel haast uitsluitend werkzaam, en de rede

met haar verlangen naar het genot van de waarheid geheel onderdrukt. Zoo zeer is het begeerende deel meester in zijn ziel, dat men hem slaaf kan noemen van Eros, de Teugellooze Begeerte, wiens voornaamste uiting hier de onverzadelijke Hebzucht is. Dat deze tyrannieke man de slechtste van allen is kan men licht inzien. Zijn teugellooze hebzucht dwingt hem alles te vertreden wat men gewoonlijk goed noemt; onmatigheid, stelen, tempelrooven, moorden, maken zijn leven uit, en de harmonie der zielefactoren is bij hem geheel verbroken. De ongelukkigste echter is hij nog niet, doch hij wordt dat wanneer een onzalig noodlot hem drijft om van een man met tyrannieken aard inderdaad tyran te worden. Dan schendt hij in het groot alle voorschriften van betamelijkheid en deugd, en nog bereikt hij zijn doel niet.

Want, en dit is een der redenen van zijn ongeluk, terwijl hij reeds als tyranniek mensch ongelukkig is, wijl gedreven door zijn hartstochten, vindt hij, tyran geworden, niet de bevrediging om welke hij tyran werd. Hij is niet vrij om te doen wat hij wil; hij leeft in zijn staat als in een gevangenis, die hij niet verlaten kan, zonder zijn macht te verliezen. Zijn leven is vol van begeerten, waaraan niet voldaan wordt, vol ook van vrees. Zijn vrienden zijn vleiers en zelf is hij vleier van zijn huurlingen.

Doch deze redenen van zijn ongeluk zijn niet de eenigen. De tyran, wien het om geld vooral te doen is, zoekt in geld en het genot daarvoor te krijgen het grootste geluk. Maar wie zegt, dat dit geluk het grootste is? Niet de wijsgeer, die in de waarheid, niet de eerzuchtige, die in roem zijn genot zoekt, doch de tyran zelf en de menigte, even geldzuchtig als de tyran. Doch wie kan het beste oordeelen over genot? Hij die de meeste kracht van oordeel heeft, en dat is gegeven niet aan den tyran, die het redeneerend element steeds onderdrukte, doch aan den wijsgeer: want oordeelen is redeneeren, en de wijsgeer redeneert het beste, terwijl hem tevens de genietingen door eerzucht en begeerlijkheid te verkrijgen niet onbekend zijn, want ook deze deelen zijner ziel kent en onderzoekt hij. Zeker dus moet het genot, waarin de tyran zijn geluk zoekt, geringer zijn dan het genot door den wijsgeer aangewezen.

En met het betoog, dat de tyran, de slechtst denkbare man, tevens de ongelukkigste is, dat dit ongeluk een gevolg is van

zijn zielsgesteldheid en dus bestaat of de slechtheid verborgen blijft of niet, heeft Socrates aan het verzoek van Glaucon en Adimantus voldaan.

Gelijk men ziet, vatte hij zijn taak niet licht op.

V.

Toen ik aanving het Symposion te bestudeeren, werd ik getroffen door het feit, dat men in dien dialoog, een van Plato's gedichten van liefde, zoo weinig vindt van de zoogenaamde Platonische liefde, en ook zoo weinig van de aandoening door *ons* liefde genoemd. Sinds is mij gebleken, dat Plato het woord Eros in zijn verschillende dialogen niet in de zelfde beteekenis gebruikt, en ook niet in de beteekenis van *ons* woord liefde. Duidt ons woord liefde veelal een aandoening aan, die bij analyse blijkt te bestaan uit twee deelen: uit vreugdevolle bewondering voor een schoon en goed voorwerp en uit de begeerte naar dat voorwerp, - de Eros van het Symposion is alleen die Begeerte, en de Eros van den Phaedrus een vereeniging van begeerte en bewondering, beide in groote intensiteit, zoodat wij niet van liefde, doch van verliefdheid moeten spreken.

Voor de betrouwbaarheid van deze uitkomst levert de episode van den tyrannenwaanzin uit de Politeia een schoone contrôle. Ook de tyran staat onder de leiding van Eros, doch hier is Eros buiten alle twijfel *geen* liefde, doch een grove vorm van Begeerte, grof en zeer hevig, Teugellooze Hebzucht.

Is het Plato kwalijk te nemen, dat hij het zelfde woord niet altijd in de zelfde beteekenis gebruikt?

Mij dunkt, waar het woord Eros zulk een menigte schakeeringen van beteekenis heeft, is er geen sprake van kwalijk nemen. Veeleer moet men hem danken, dat hij telkenmale zich houdt aan de telkenmale aangegrepen schakeering; veeleer hem bewonderen, dat hij deze schakeering telkenmale *kon* vasthouden, zonder bij de ontwikkeling van zijn gedachten en zijn fantasiën zich te verwarren in de talrijke andere beteekenissen, welke men aan het woord geven kan.

CH.M. VAN DEVENTER.

Het middelbaar onderwijs in Engeland.

I. Soorten van scholen - de ‘Private Schools.’

Wanneer er wordt beweerd dat tegenwoordig Engeland het eenige land is, dat het eigenaardig schouwspel aanbiedt van een volkomen privaat middelbaar onderwijs, waar voor alle stelsels benevens voor volledige stelselloosheid plaats te vinden is, zoo kan die stelling op goede gronden worden verdedigd. Zonder te willen gewagen van het bekende feit, dat de Engelsche wijze van opvoeding alom wordt geroemd, of wel dat Groot-Brittanje in het oplossen der sociale moeilijkheden aan Europa het pad gewezen heeft, hetgeen ons tot het vlijtig bestudeeren van nauwverwante vraagstukken zou moeten aansporen; zonder ons op dergelijke redenen te willen beroepen, ter rechtvaardiging dezer studie, komt het ons toch voor dat er tusschen de sombere tafereelen, die de Duitschers ons over schooltoestanden ophangen, en de jingoïstische beweringen der Engelschen zelf, die vinden dat het er ten hunnent nog zoo kwaad niet uitziet en dat de private ondernemingsgeest wel het overige doen zal, nog plaats is voor een onpartijdige waardeering.

Laat ons eerst trachten in dien doolhof van scholen den weg te vinden. Afwijkende van het middelbaar onderwijs overal elders, vertoont dat onzer overzeesche buren eene merkwaardige afwisseling. Op den hoogsten trap zetelen de *public schools*, waarvan de oudste en grootste zijn die te Winchester, Eton, St. Paul's, Westminster, Shrewsbury, Merchant Taylors', Rugby, Harrow en Charterhouse. Men merke op, dat de meeste in

het Zuiden gelegen zijn en verscheidene in Londen zelf. Allen hebben het recht op hun glansrijke geschiedenis trotsch te zijn, evenals aller oorsprong ver in het verleden opklimt. Zoo vierde de school te Winchester, in de veertiende eeuw door bisschop William de Wykeham gesticht, den 25 Juli 1893 haren 500en verjaardag, in de tegenwoordigheid van een uitgelezen publiek, waaronder men prinsen van koninklijken bloede, bisschoppen, hoofden van universiteitscolleges en een duizendtal Wykehamisten kon aantreffen. Die school strekte tot voorbeeld aan Koning Hendrik, toen hij tusschen 1430 en 1440 Eton-college oprichtte, om als opvoedingsgesticht te dienen voor den hoogen adel van het koninkrijk. De school te Westminster, die van 1541 dagteekent, is een voorbeeld van eene kloosterschool, wier oorspronkelijke bestemming door de Hervorming gewijzigd werd: de oude slaapplaats der Benedictijner monniken dient nu tot inwoning voor de jongens, en de deken, bijgestaan door zijn kapittel, heeft het toezicht over de school. Wat Harrow betreft, de school waar lord Byron zijn opvoeding kreeg, die is nog betrekkelijk jong, daar ze slechts tot 1571 terugklimt. Al die gestichten werden bij hunne oprichting met milde giften bedeeld evenals de colleges te Oxford en Cambridge, en dank aan de merkelijke waardeverhooging van hunne bezittingen beschikken zij heden over aanzienlijke inkomsten. Die eigendommen, uit fundaties voortgesproten, staan onder het beheer van de wetten alle *charities* betreffende, en daardoor oefent de regeering een zekeren invloed uit over het gebruik, dat er van gemaakt wordt, en bijgevolg ook op de scholen zelf. Dat toezicht bepaalt zich bij enkele algemeene aanwijzingen, soms, wanneer het geval zich voordoet, bij het brengen op het programma van zekere verwaarloosde vakken, zooals de natuurwetenschappen of de moderne talen. Over 't algemeen is het niet streng en veeleer nominaal dan reëel; buitengewone omstandigheden uitgezonderd, wanneer het parlement een algemeen onderzoek laat instellen. De inkomsten in quaestie worden beheerd door eenen *Board of Governors*, bestaande uit hooggeplaatste personen, die een zekeren naam in de wetenschap of de politiek hebben verworven. Deze benoemen den rector (*head-master*) en laten aan hem, benevens de verantwoordelijkheid, ook de zorg over om de leeraars (*assistant-masters*) aan te stellen, de boeken te kiezen, de methode te regelen, enz.

Vestigen wij nu onze aandacht op een tweede slag van begiftigde scholen, de *proprietary schools*. Dergelijke scholen werden met een liefdadig doel gesticht door personen, die zich daartoe hadden geassociëerd. Menig gesticht van dien aard is tegenwoordig in handen van een enkelen persoon, die er vooral een winstgevende zaak in ziet. De eigenaars of, zoo ge wilt, de aandeelhouders, verdeelen op het einde van het schooljaar het batig saldo onder elkander. Zoo iets mag reeds volop eene exploitatie genoemd worden, maar ze wordt gelukkig op breede schaal en met ruime middelen genoeg gedreven, opdat het onderwijs er niet onder kome te lijden. Inderdaad, daar het schoolbezoek en diensvolgens ook de winst van de keus der leeraars afhangt, tracht men er steeds goede op na te houden. Ook hier, om dezelfde redenen als hooger, heeft de wetgevende macht het recht tot toezicht.

Waar deze echter volstrekt niets te zeggen heeft en waar de handelsgeest, of erger nog, den scepter zwaait, dat is in de groote menigte *private schools*. Dank aan de vrijheid van onderwijs, - een zaak van *free trade* heet het - mag de eerste de beste eene school openen en zich in de plaats van den Staat stellen, die niets liever wenscht. Die vrijheid, beschouwd als vrijwarende de onafhankelijkheid van den huisvader, op zich zelf reeds een gewaagde stelling, kan daar voorstanders vinden waar het openbaar onderwijs op stevigen grondslag is ingericht. Nog zouden enkele restricties wellicht wenschelijk wezen. Maar zij wordt werkelijk een gevaarlijk kwaad wanneer, uit hoofde van de zeldzaamheid der goede scholen en de ongemeen hooge kosten aan de opvoeding in die gestichten verbonden, ieder avonturier bij voorbaat zeker is te zullen slagen. Enkele bijzonderheden zullen hier misschien niet misplaatst zijn.

Dus, genoeg geld of crediet bezitten om een lokaal te huren, boeken en schrijfgereedschap te koopen en het einde van het eerste kwartaal te kunnen afwachten zonder door bakker of kruidenier te worden vervolgd, ziedaar wat er van noode is om eene ‘private school’ op te richten, waarop dan natuurlijk een mooiklinkende naam gehecht wordt. Wellicht zal men het zonder hulpleeraar niet kunnen stellen, wellicht zullen er twee of meer noodig zijn, maar die is men verzekerd tegen een civiel prijsje te zullen krijgen. Te dien einde wendt de nieuwbakken rector, als ware het hem om het huren van een meid

of knecht te doen, zich tot eene der talrijke agenturen te Londen, die het tusschenlid vormen tusschen vraag en aanbod. Tegen den bepaalden dag roept de agent op zijn kantoor al de postulanten bijeen, die voor de betrekking in aanmerking kunnen komen, en de 'head-master' hoeft dan maar te kiezen. Op zulke dagen leveren de kantoren van de heeren schoolagenten een weinig vermakelijk schouwspel op. Aan buitensporige beleefdheid jegens den inkomende bezondigt men er zich niet. Men weet te goed dat diegenen, die op die 'slavenmarkt' verzeild geraakten, arme schipbreukelingen des levens zijn, wier hoogmoed of eigenwaarde sinds lang in de nare diepten der ellende vergingen. Men ontmoet er heeren, die geen geheelen jas meer op den rug hebben, verre van nog op het bezit van een hemd te mogen roemen, en wier schoenen dien eeretitel slechts verdienen, wanneer men genadig de betere tijden herdenkt, toen ze nog nieuw waren. Op leuninglooze banken als arme zondaars neergezeten, vestigen allen onrustig den blik op de deur van het vertrek, waar over hun lot beslist wordt. Gemeenschappelijke wanhoop vereenigt hier dengene, die een laatste poging waagt om aan den bedelstaf en het armenhuis te ontkomen, het bleeke jongmensch, wiens versleten maar net afgeborstelde kleeren de moeite verraden, waarmede hij tracht fatsoenlijk te schijnen, en den levensmoeden grijsaard, die aan het grijnzende hongerspook hoopt te ontsnappen door een engagement, dat hem ten minste vrije kost en inwoning verschaft[1)].....

Dit tafereel is somber genoeg, maar, het is niet te verzwijgen; oorzaak en gevolg loopen nog al door elkander.

Moet men nog de rol doen uitkomen, welke die ongelukkigen verplicht worden te spelen? Een speelbal in den handen van een *self-made* schooldirecteur, die veelal niet hooger staat dan zij wat de wetenschappelijke of paedagogische opleiding betreft, maar die hen bij de maag vast heeft, werken zij een maximum uren tegen een minimaal arbeidsloon. Indien dit voorheen van £ 40 tot £ 50 bedroeg, zoo is het heden, dank aan de concurrentie, die onder het groot aantal hongerlijders moest ontstaan, tot £ 20 en minder nog geslonken, dat wil zeggen tot hetgeen

1) Hummel, *Eine englische Schule* (in Masius' en Fleckeisen's *Jahrbücher für Pädagogik*, 1877, p. 549) en Lenz, *English schools* (Giessen, Diss, 1891) p. 18.

nagenoeg een gewone knecht verdienen kan. Dit gemiddeld bedrag wordt hoegenaamd niet overal bereikt. Jaarwedden van £ 10 behooren niet tot de zeldzaamheden en het komt wel meer voor -, de heer Lenz verklaart het en ik heb er zelf een voorbeeld van gekend - dat men, tijdelijk ten minste, op niets meer recht heeft dan op kost en inwoning[1)].

Laat ons derhalve zien waarin de te praesteeren diensten bestaan en of de daarvoor aangeboden vergoeding tot geenerlei opmerking aanleiding geeft.

Vermits het als eene stellige waarheid mag gelden dat ieder, die eene bijzondere school opricht, er slechts op verdacht is binnen den kortst mogelijken tijd rijk te worden of zichzelven van ondergang te redden, zoo is het te verwachten dat de eerste installaties wel iets te wenschen zullen overlaten, en allerminst door overvloed en gepastheid zullen uitblinken. Dat is inderdaad min of meer zoo, en herhaaldelijk ontmoeten wij klachten over ontoereikendheid en ongeschiktheid der lokalen. Ten eerste wordt de school vermoedelijk in eene private woning gehuisvest; en daar weinig eigenaars er gereedelijk in toestemmen een net huis tot schoollokaal te laten dienen, gebeurt het meer dan eens dat het gebouw in bouwvalligen toestand verkeert en voor alles geschikt blijkt te zijn behalve voor het doel, waartoe het gehuurd werd. Aldus zijn die ongeloofelijke verhalen te verklaren van jongens, die met tweeën-of drieën in één bed sliepen[2)]; van deuren, die niet te sluiten waren; van zolderingen, die bij regenvlagen in goten veranderden, waaruit het water op de dekens van den leeraar nederdroop; van kamers, waar de sneeuw door allerlei reten en spleten binnenstoof, zonder van vochtigheid, koude, gebrek aan gemakken en honderd kleine dingen te gewagen, die het leven 's winters zoozeer verbitteren en de gezondheid schaden. De heer Hummel vertelt ons dat in de klassen, waar hij les gaf, vuur een

1) Het slechtst er aan toe is de leeraar in de moderne talen, de *foreign-master*, altijd zelf een vreemdeling. Velen zijn verloopen personages. Onder hen onderscheiden zich de Duitschers door hun aantal en de gelatenheid, waarmee ze tegen elkander concurreeren en hunnen arbeid tegen eenen spotprijs verhuren. Dit is hun door eenen landgenoot, den heer Reichardt, reeds meermalen verweten geworden.

2) Hummel, pag. 557 en Korell, *Ueber die Erziehung in England* (in he zelfde tijdschrift pag. 127).

onbekende zaak was. In het diepste van den winter, wanneer de jongens om het hardst van koude zaten te bibberen, liet mevrouw hun soms toe den ganschen dag de beide gasvlammen aan te laten, die 's avonds het vertrek verlichtten! De heer Lenz deed geen zulke smartelijke ervaring op; hij ook haalt evenwel het tamelijk algemeene feit aan, dat men nooit op zijne kamer vuur wou aanmaken, onder voorwendsel dat het te veel stof gaf. Gedurende zijne vrije oogenblikken ging hij zich wel eens warmen bij den schoenpoetser, in wiens hokje 't lekker was. Dergelijke toestanden verminderen gelukkig gaandeweg. Wellicht heeft het contrast tusschen de zeden dier kleine scholen en het Duitsche onderwijs met zijn strenge tucht, zijne weldoordachte inrichting en zijn voortreffelijk leeraarskorps, een nog donkerder schaduw geworpen op een tafereel, zonder dat al somber en treurig genoeg.

Doorgaans is de voeding voldoende. Weliswaar herinnert de heer Lenz er aan dat op zijn school het avondmaal als een buitengewone maaltijd beschouwd werd, waartoe een opzettelijk verzoek werd vereischt, en de reeds genoemde heer Reichardt dingt ook wel wat op den zoogenaamden ‘overvloed’ af,[1)] maar feitelijk is een Engelsch souper minder stevig dan een Duitsch, en zonder de opmerkingen dier heeren te willen in twijfel trekken, meen ik mij eerder te mogen inbeelden dat, uit een gemakkelijk te begrijpen overdrijving, het verwijt van gierigheid wellicht iets breeder is uitgemeten dan met de volstrekte waarheid overeen te brengen ware.

Om zich een denkbeeld te vormen van den arbeid, die van de ongelukkige ‘foreign-masters’ gevergd wordt, moge het volstaan er op te wijzen dat ze vaak alleen den dienst van verscheidene leeraars moeten waarnemen en na dien het toezicht over de jongens houden.

De ‘head-master’ geeft weliswaar ook onderwijs, maar hij is verstandig genoeg om het zwaarste en ondankbaarste deel aan het gewillige werktuig zijner fortuin toe te schuiven. Bovendien heeft hij het belangrijke voordeel van als Engelschman en directeur door de jongens meer ontzien te worden. Een voorbeeld! Bij het samentellen van de uren, die hij met de leerlingen doorbracht, wanneer hij *on duty* was, hetgeen om de acht dagen

1) Zie Lenz, pag. 25.

voorviel, komt de heer Lenz tot eene som van drie en negentig uren. Voorwaar een hondeleven! Kwam de voldoening van te slagen dien zuren arbeid verzoeten? Maar om door de jongens geëerbiedigd en stipt gehoorzaamd te worden moet men in de eerste plaats Engelschman zijn zooals zij, en om zich aan die verwarring te kunnen gewennen, moet men zelf in zijn jongen tijd onder dat regiem hebben geleefd. Wat nu het programma dier private scholen aangaat, het bevat door den band lezen, schrijven en rekenen (de drie R's), Latijn, geschiedenis, aardrijkskunde, Engelsch, teekenen, en natuurkunde. Voor moderne talen en muzieklessen wordt vaak afzonderlijk betaald. De gewone methode bij dat soort van onderwijs is volslagen gebrek aan eenheid en bewuste strekking. Is het hoofd goed, zoo kunnen de leeraars, die wij hebben leeren kennen, niet deugen en omgekeerd. De leerlingen worden volgens hun ouderdom in klassen verdeeld. Dikwijls onderwijzen twee leeraars in hetzelfde vertrek; vroeger was dat algemeene mode; het komt er zoo nauw niet op aan; de hoofdzaak is dat de jongens bezig worden gehouden, om buiten staat te zijn openlijk kattekwaad te plegen en aldus te helder de onmacht van het gezag en de tucht ten toon te stellen. Zijn er knappe en vlijtige kinderen onder, men richt ze speciaal voor het een of ander examen af. Het kan moeielijk anders; want, wat zal de directeur met het begin van het volgende schooljaar op het fonkelnieuwe prospectus stellen, waarmee de ouders dienen te worden aangelokt? De tucht is over 't algemeen nog al zwak, met onze oogen beschouwd, en dat is kwalijk te vermijden. Ten eerste wil men dat de jongens zich zelven beheerschen. Die methode draagt voortreffelijke vruchten in de groote *public schools*, waar de nieuweling om zoo te zeggen tusschen een eeuwenoud raderwerk in geraakt en zich naar de beweging moet voegen. Hier echter ontbreekt die overlevering; het is een man, die ze vervangt en die man heeft de handen gebonden door zijn eigen belang.

Sedert het tijdstip waarop Dickens, in het begin van zijn *Nicolas Nickleby*, de aandacht van het publiek op de schandelijke kwalen vestigde, waar het middelbaar onderwijs heimelijk aan leed, is er in dien toestand verbetering gekomen. De regeering liet de zaken haren loop, maar de openbare meening werd uit hare dommelige rust opgeschrikt en stak de handen uit de mouwen. De *Royal Society of Arts*, het *College of Preceptors* en de

hoogescholen hebben hun best gedaan om het onderwijs op te helpen, door leeraars en leerlingen met het vooruitzicht op prijzen en studiebeurzen aan te wakkeren. Die theorie werd zoo stelselmatig en nauwgezet toegepast dat er in de *Nineteenth Century* van November 1888 een krachtig protest opging, waarin die zoogenaamde redmiddelen in naam van de beleedigde moraal beklaagd werden van te zijn eene echte *corruptio optimi*. Wat er ook van wezen moge, en dank aan de verdere verspreiding van het hooger onderwijs, wordt het aantal scholen door gegradueerden bestuurd grooter en grooter. Wel blijft er nog menig hoekje in dien vroegeren Augiasstal te kuischen over, maar de fatale drukking der concurrentie heeft degelijk werk en eene zekere mate van kennis onontbeerlijk gemaakt. Aldus verdwijnt langzamerhand wat er nog van die verderfelijke gestichten en van die avontuurlijke opvoeders der jeugd overbleef.

Laat ons nu, na die onvermijdelijke uitweiding, naar ons uitgangspunt terugkeeren. Onze indeeling van het Engelsche schoolwezen was ten eenenmale arbitrair en bevatte niets officiëels. Zij hing af van den aard van den bezitter. Het ware voldoende van standpunt te veranderen om aanstonds eene nieuwe indeeling te bekomen. Zoo zou men als maatstaf kunnen aannemen het door de leerlingen betaalde schoolgeld. Bedragen de gezamenlijke kosten te Eton, de aristocratische school *par excellence*, nagenoeg 250, te Harrow[1)] £ 160 tot £ 175 en £ 125 tot £ 140 te Rugby, zoo beloopen die doorgaans tot een £ 60 in de goede ‘private schools’, terwijl ze tot £ 25 kunnen afdalen in die ellendige gestichtjes waarvan zooeven spraak is geweest. De *Endowed school Act* verdeelt daarentegen de fundatiescholen in drie soorten volgens den duur der studiën en den gemiddelden ouderdom (14, 16, 19 jaar), waarop de jongens de school verlaten. Eindelijk geeft het spraakgebruik graag den naam van *grammar schools* aan die scholen, die zich vooral met klassiek onderwijs afgeven, en behoudt dien van *public school* voor aan de grootste, rijkste en oudste onder hen.[2)]

1) Te Harrow b.v. bedragen de minimale en voorgeschreven uitgaven, luidens officiëele stukken, £ 138 en 9 s.

2) Ik laat opzettelijk terzijde alle verschillen berustende op den oorsprong (stads-, cathedraal-, graafschapscholen), de confessie, enz. Daar deze studie zich niet met Schotland bemoeit, vallen de daar bestaande toestanden en verordeningen eveneens weg.

Op die manier van lieverlede tot ons uitgangspunt teruggekeerd zijnde, zullen wij nu de medaille omkeeren, en na de keerzijde aanschouwd te hebben, ook de voorzijde onderzoeken. Om dadelijk *in medias res* te stappen, is het beter een voorbeeld te kiezen.

Eton College, vroeger uitsluitend voorbehouden aan den adel zooals heden aan de rijken, is waarlijk eenig in zijn soort. Wij weten dat de opvoeding er over de drie duizend gulden kost. Rugby daarentegen, dat in zake van sport aan de helft der schoolwereld den toon aangeeft, is ons reeds met innige teederheid in een aangrijpend boek, *Tom Brown's Schooldays*, afgeschilderd geworden. Harrow echter, waar zekere oude klas naast vele vergeten namen ook die van een Byron en een Peel bewaart, kunsteloos in het houten lambriseersel uitgesneden, dunkt ons beter dan eenige andere school te beantwoorden aan het doel, dat wij ons voorstellen.

II. Harrow als type eener 'Public-school.'

De lezer gelieve met mij een der talrijke treinen te nemen, die om het half uur uit Baker Street te Londen vertrekken, en die ons op weinige minuten afstand van de beroemde inrichting afzet. Wij beklimmen een groenen heuvel, die zich in zachte glooiing zijwaarts naar omlaag begeeft en aan de jeugd tot een uitstekend speelplein verstrekt, waar zij zich naar hartelust aan hare geliefkoosde genoegens kan overgeven. Geen enkel merkwaardig gebouw treft onzen blik. Links worden wij een gebouw gewaar, dat de bibliotheek heet te zijn, en waarvan de leerlingen der hoogste klas den sleutel hebben. Eerste trek die ons treft! Wij zullen er het princiep later van terugvinden: men heeft namelijk vertrouwen in de eerlijkheid der jongelui. Ook in Nederland, dat in menig opzicht op Engeland gelijkt, staan de academische boekerijen open voor de studenten. Elders zou die maatregel om allerhande redenen practisch onuitvoerbaar zijn.

Wij zetten onze wandeling door het dorp voort. Den geest vol van allerlei bekende gezichten en beelden, zoeken wij tevergeefs om ons eenig eenvormig gebouw, dat zijn met een opschrift versierden breeden voorgevel tusschen de rij particuliere huizen verheft. Maar niets van dien aard doet zich voor. Daarentegen

maakt de stille eenzaamheid der straat van lieverlede plaats voor een verward gedruisch van stemmen, waarboven nu en dan een schelle lach uitklinkt. Wij zijn in 't mooie jaargetijde. Van alle kanten dagen groepjes jongelieden op, op dezelfde wijze gekleed. Men ziet niets dan grijze broeken en blauwe buizen, tot de heupen neerdalende en achterlangs puntvormig uitgesneden. Overal vallen u in 't oog de breedgerande, omgekrulde strooien hoeden, met lagen, blauw omlinten bol. De indruk is aanvankelijk nog al vreemd, en vooral de rozige en guitige gezichten der jongeren schijnen in strijd te zijn met het deksel, dat hun hoofd als met een trillenden nimbus beschut. Die daar aankomen zijn de kinderen der *upper ten thousand*, de hoop des vaderlands. Zij begeven zich naar de plaats, waar straks onder toezicht van een leeraar de lijst der namen zal worden afgeroepen. Voorloopig komt het onderscheid tusschen die leerlingen en andere niet ter sprake. Op hun vrijmoedig optreden, hun oprechten oogopslag, hun gezond lichaam, iets dat dadelijk in 't oog valt; evenals op hun eergevoel, hunne eensgezindheid, hunne liefde voor de school, hunnen hartstocht voor het spel, met één woord, op al die kenmerken, welke de Engelsche jeugd sympathisch maken, komen wij naderhand breedvoeriger terug. Vooreerst zullen wij aan de school te Harrow aantoonen waarin de inrichting van eene groote Engelsche school bestaat; daarna nemen wij ons voor de Engelsche opvoeding afzonderlijk te behandelen. Wij gelooven dat dit het eenige middel is om een eenigszins boeiend tafereel op te hangen. Op dit gebied, waar de vrijheid aan eene eindelooze variëteit het aanzijn geschonken heeft, moet men de dingen niet te zeer uit de hoogte bezien: het schouwspel ware verbijsterend. Beter is het eene keus te doen, en om het voorwerp dier keuze zoovele gegevens en bijzonderheden mogelijk te scharen. Immers eene volledige beschrijving zou een bezoek aan *alle* scholen eischen, hetgeen ondoenlijk is, in de overigens twijfelachtige onderstelling dat men overal goed onthaald wierd en achter de geheimen der scholen kon komen.

Afgezien van de *army class*, waar de jongelui, die in de militaire school wenschen te treden, hunne voorbereidende opleiding ontvangen, omvat de school te Harrow twee secties zooals ook nog in België, de *classical side* en de *modern side*, m.a.w. gymnasium en hoogere burgerschool ineen. De eerste sectie is

de echte en oudere; zij maakt wezenlijk de kern der school uit. Wij komen er straks op terug. De andere afdeeling, waar ook Latijn onderwezen wordt als in de Realgymnasien in Duitschland, is daarentegen van jongen oorsprong.

Onze tijd stelt te veel eischen, die dé oudheid nooit heeft gekend en waarvoor ze dus *per se* geene bevrediging geven kan. In de verloopen eeuw was het zoogenaamde wetenschappelijk modern onderwijs nog in een toestand van wording. Iedereen ging door de Latijnsche school; de noodzakelijkheid om Latijn te kennen werd ternauwernood betwist, ofschoon het onvoldoende van dat onderwijs reeds toen op allerlei wijze gevoeld werd. Sommige paedagogische stelsels zooals het pietisme en het philanthropinisme in Duitschland tastten het kwaad rechtstreeks aan. De door J.J. Hecker in 1747 te Berlijn opgerichte school was eene alleenstaande en anticipeerende poging, die mislukte. De inrichting van het modern onderwijs dagteekent eigenlijk eerst van onze eeuw. Eene voorbereiding daartoe was de seculariseering van het onderwijs, waartoe de opheffing der Jezuietenorde het sein gaf. Toen eene door koning Lodewijk in 1808 daartoe benoemde commissie verslag uitbracht over den toestand van het openbaar onderwijs in Nederland, werden met het middelbaar onderwijs nog de Latijnsche scholen bedoeld. Later scheen men daarbij meer nog de ambachtscholen op 't oog te hebben. Duidelijk omschreven was het betrokken begrip klaarblijkelijk niet. Dat bleek vooral wanneer ontwerpen tot hervorming werden ingediend. Eerst in 1863, onder het ministerie Thorbecke, kwam de lang genoeg uitgebleven organisatie tot stand, zoodat men best doet hierin bij de beschouwing van het modern wetenschappelijk onderwijs der burgerscholen van allen rang den *terminus a quo* te zien.[1)]. In Pruisen werd in 1787 een *Oberschulkollegium* gesticht, in 1808 werd bij het ministerie van binnenlandsche zaken een afzonderlijk departement voor openbaar onderwijs gevoegd, daarna werd van de toekomstige leeraars een afzonderlijk examen geëischt, verschillende van het theologische examen dat tot in 1810 uitsluitend de *facultas docendi* verleende. Een tiental jaren later werd de gymnasiale

1) Dr. D. de Loos, *Organisation de l'enseignement secondaire dans le royaume des Pays Bas* (Leeuwarden, 1894). Introduction.

titel en cursus aan een bepaald getal scholen voorbehouden, die eene betere inrichting bezaten dan de andere, en deze mochten dan haar onderwijs met de locale belangen nader in verband brengen. De geschiedenis dier nieuwere scholen, *Realschulen* genaamd, is het verhaal van den veldtocht, dien zij hebben ondernomen om met de gymnasien op gelijken voet te worden gesteld.

In België werden door reglementen van de jaren 1777 en 1778 de exacte wetenschappen in de scholen toegelaten. De Fransche overheersching voerde daarenboven de ‘speciale scholen’ in, een droom van Condorcet, die in het jaar 1850 bij de herinrichting van het middelbaar onderwijs een plaats kregen naast de classieke studieën.[1)].

In het land nu waar eens de *Battle of Books* geleverd werd, zijn de *public schools* altijd de bolwerken van een eng en zelfs bekrompen classicisme geweest. De moderne afdeelingen, waar ze bestaan, zijn slechts concessies. Zonderling is het bovendien en tevens kenmerkend dat de bevolking der ‘modern sides’ gedeeltelijk uit afgewezen leerlingen der ‘classical side’ bestaat. Wilde men die afdeelingen daardoor als het ware in de wieg verstikken onder het algemeene misprijzen? Wij zullen de beslissing niet op ons nemen. Stellig is het toch dat ze niet op dezelfde achting mogen aanspraak maken als de classieke sectie; zelfs schijnt het dat in sommige scholen, - Clifton, Malvern, naar ik hoorde -, gene studien het voorwerp zijn van een onverholen minachting. Te Harrow is de tegenwoordige stevige organisatie grootendeels te danken aan de dertigjarige inspanning van een enkel man, die nog die afdeeling bestuurt. Maar de oude geest is nog niet uitgestorven. Men heeft nog de onbestemde gewaarwording dat het in de oogen van ouders en kinderen eene *levis macula* is in die afdeeling te zitten, net als het er vóór 60 jaren eene in Duitschland was van eene Realschule op de universiteit te komen. In Mei 1892 waren er op eene gezamenlijke bevolking van 619 leerlingen, 163, dus een vierde ongeveer, in de ‘modern side.’ Die cijfers hebben hunne waarde.

Laat ons in 't voorbijgaan een woord zeggen over de toe-

1) E. Greyson, *L'Enseignement public en Belgique* (Bruxelles, Rozez) t. II, p. X-XII.

latingsexamina, zonder daarbij uit het oog te verliezen dat de jongen, die eene ‘public school’ bezoekt, doorgaans reeds eenige jaren in eene ‘private school’ of een kleine ‘grammar school’ heeft doorgebracht. Gemakkelijke plaatsen uit Xenophon, Caesar, Ovidius worden ter vertaling opgegeven; zij die in staat zijn moeilijker versies te doen, krijgen eenen tekst uit Homerus, Euripides, Virgilius of Cicero. Ook grammaticale vragen zijn te beantwoorden en er is een Latijnsch thema. Heeft de leerling al Latijnsche verzen gemaakt of de natuurwetenschappen beoefend, dan wordt hem de gelegenheid verstrekt om te toonen wat hij kan, maar die kennis is niet noodig voor de toelating. De jongen moet bovendien het bewijs leveren dat hij eenige algemeene begrippen over de schriftuur, over Engelsche grammatica, Engelsche geschiedenis en aardrijkskunde bezit, maar er moet niet op alle vragen geantwoord worden. In de rekenkunde wordt de kennis der vier hoofdregels, der gewone en decimale breuken, en der interestsommen verlangd. Het kan ook geen kwaad iets van het Fransch te kennen. Al die vakken hebben echter geen gelijke waarde. De Latijnsche vertaling, het rekenen en de Engelsche vakken, ziedaar waarin de candidaat volstrekt voldaan moet hebben, wil hij tot de classieke afdeeling toegang verkrijgen. Tot de andere sectie wordt men toegelaten na een examen over Latijn, Fransch, en rekenen met de beginselen der algebra en meetkunde. De antwoorden moeten in de drie vakken voldoende zijn.

Wat verder het leeraarskorps betreft, dat begrijpelijkerwijze te Harrow uit louter bekwame mannen is samengesteld, het bestaat uit den directeur of *head-master* en 31 hulponderwijzers (*assistant-masters*).[1)]. Achttien geven onderwijs in de classieke talen, waarbij Engelsch en geschiedenis komt, zooals wij nog nader zien zullen; acht zijn aangesteld voor de wiskunde, twee voor levende talen en twee voor natuurwetenschappen; één is uitsluitend aan de moderne afdeeling verbonden. ‘Extra-masters’ zijn de organist en leeraar in de muziek, de surintendent van het gymnasium of turnleeraar en de teekenleeraar. De verdeeling der leergangen is een middending tusschen de zoogenoemde klassen- en vaksysteemen. De klassenleeraar of ordinarius (form-master) geeft les in Latijn, Grieksch, Engelsch,

1) In Engeland kent men in het middelbaar onderwijs enkel *magistri: masters*.

geschiedenis en godsdienst. Ten opzichte van de waarde van het onderwijs kunnen beide stelsels verdedigd worden, maar stelt men zich bovenal op het standpunt der opvoeding, die ginder hoofdzaak is, dan komt ons het eerstgenoemde en vroeger uitsluitend in zwang zijnde systeem zonder twijfel het beste voor.

De tractementen der leeraars in de ‘public-schools’ kunnen doorgaans nog al tamelijk hooger zijn dan in Nederland of elders. Een gemiddeld getal is niet aan te geven, het verschil is te groot; de hoogste en laagste termini zijn wellicht ƒ 1800 en ƒ 5000. Iemand die in een kleine school te Oxford £ 150 ontving, kreeg meer dan £ 300 te Sherbourne. Alles hangt af van den rang der school. Te Harrow begint men doorgaans met £ 300 tot £ 350, een salaris dat misschien te Amsterdam alleen bereikt kan worden. Maar bij die tractementen voegen vele leeraars een aanzienlijke bijverdienste; ze nemen namelijk een zeker aantal jongelui in de kost. Men moet niet vergeten dat de kostschoolopvoeding het geliefkoosde stelsel der Engelschen is; verreweg de meeste leerlingen wonen bij de leeraars in. Heeft men de middelen om ruime localen te huren en die fatsoenlijk te meubileeren, zoo vraagt men aan het College van Curatoren (*Board of Governors*) eene toelating (*license*) en de zaak is klaar. Te Harrow zijn achttien leeraars, den directeur er in begrepen, in dat geval. Ieder huis is een afzonderlijke kostschool; er zijn ‘small houses’ en ‘large houses’; in deze laatste kan het getal der kostgangers zeer hoog stijgen. Op die manier kunnen de verdiensten van een leeraar de £ 2000 bereiken, schijnt het. Tusschen de ‘houses’ bestaat er altijd een zekere naijver; uitdagingen worden van weerskanten ontvangen en beantwoord, hetgeen een onuitputtelijke bron van ‘matches’ is. Het leven der Oxfordsche studenten is slechts een copie van die toestanden, evenals de twee oude Engelsche hoogescholen slechts vergroote Eton's en Harrow's zijn, en het hooger onderwijs enkel een meer uitgebreid middelbaar onderwijs.

Harrow school telt vijf klassen, het traditioneele cijfer bij de oude humanistische gymnasiën. Iedere klas, op ééne na, is op hare beurt in afzonderlijke divisies gesplitst. In de classieke afdeeling zijn er te zamen twaalf dergelijke divisies, in de moderne tien. Ziehier hunne namen. De hoogste klas is

de 6de, de ‘sixth-form’,[1], die verdeeld wordt in *Head Remove* en *Lower Remove*. De 5de klas of ‘fifth form’ wordt verdeeld in *Head, Second en Third Remove*. Daarop volgt eene klas *Remove* geheeten. Onder die zijn de *shells*, de *upper, second* en *third shell* namelijk. De laagste klas eindelijk is de ‘fourth form’, eveneens in drie verdeeld.

Wat de moderne afdeeling aangaat, het getal harer divisies bedraagt tien. Het klassensysteem wordt ook daar toegepast.

Het schooljaar evenals het academisch jaar bestaat uit drie *terms*. Op het einde van elken *term* kunnen de jongens eene klas opschuiven. De eersten schuiven op zonder bezwaar; bij de anderen wordt er rekening gehouden met den ouderdom, de vlijt en den in de voorgaande klas doorgebrachten tijd. Men is er dus toegevender, meen ik, dan in Nederland. De hoofdzaak blijft altijd dat er plaats zij. Men hecht er aan dat elke klas een bepaald getal leerlingen bevat, noch te veel, noch te weinig.[2]. De jongelui komen naar Harrow tusschen de twaalf en veertien jaren en blijven er tot negentien. Een bedorven kind, dat van slechte getuigen voorzien is, wordt niet toegelaten. Een al te slecht begaafde jongen moet uit de school weg. Als algemeene regel geldt dat een leerling op zijn achttiende jaar in de 6de, en op zijn zeventiende in de 5de klasse moet zijn. Op zestienjarigen leeftijd moet hij volstrekt de drie laagste klassen hebben overschreden. Op die punten wordt de aandacht der ouders nadrukkelijk gevestigd.

De lessen beginnen des morgens om half acht om des avonds om half zeven, of, wanneer de namiddag een *half-holiday* is, om half twee te eindigen. Iedere les duurt één uur of drie kwartier. Ziehier de schikking dienaangaande. 's Morgens van half acht tot kwart vóór negen, van tien tot elf, van elf tot twaalf, van twaalf tot kwart vóór één, van kwart vóór één tot half twee; 's namiddags van vier tot kwart vóór vijf, van kwart vóór vijf tot half zes, van half zes tot half zeven. Er wordt dus gepauseerd van kwart vóór negen tot tien en van half twee tot vier. Te negen uur wordt er ontbeten. De nog overblijvende vrije tijd wordt meestal aan turnen, muziek en teekenen ge-

1) De hoogste klas ontvangt in Engeland overal haar onderwijs van den directeur.
2) In Mei 1892 telden 5 divisies der classieke afdeeling elk 33 jongens, ééne 34, twee 35, drie andere 36, 38 en 39. In paedagogisch opzicht zijn die getallen natuurlijk te groot.

wijd. Van half twee tot vier speelt men football 's winters, na half zeven des zomers gaan de jongens cricket spelen of baden.

Het programma van de classieke afdeeling omvat de ‘classics’ (± 9 uren per week), wiskunde (± 6 uren), Fransch (3-6 u.), wat natuurwetenschappen, turnen, zingen of teekenen. Dat is weinig, hoor ik zeggen. Maar naast die vakken staan de zoogenaamde *special divisions*, een soort van speciale leergangen, ten getalle van twaalf, elk met twee à drie uren per week. Ieder leerling mag er naar goed vinden twee of drie uit kiezen. Daaronder treft men aan leergangen over scheikunde, physica, Duitsch, Fransch, Engelsche letterkunde, wiskunde, Engelsche geschiedenis, grammatica en philologie, vertaling en thema. Het zij in 't voorbijgaan opgemerkt dat de drukst bezochte ‘divisions’ waren die voor moderne talen en Engelsche geschiedenis.

Het groote onderscheid tusschen de ‘classical side’ en de ‘modern side’ bestaat in de weglating van het Grieksch. In deze laatste krijgt de wiskunde het grootst aantal uren (7-10;) het Fransch heeft er ± 5, het Latijn ± 3, het Engelsch 1 ¼, de geschiedenis en aardrijkskunde 1 of 2; het Duitsch, dat eerst in de ‘upper shell’ begonnen wordt, wisselt af tusschen 5 en 3; ten slotte worden nog een paar uren in de lagere klassen beschikbaar gesteld voor teekenen en natuurwetenschappen. De algemeene indruk door dit laatste programma teweeggebracht komt hierop neer dat de meeste klem gelegd wordt op de wiskunde en de levende talen. Verwaarloosd schijnen daarentegen de moedertaal en de geschiedenis te zijn.

Een laatste punt, dat ons nog te vermelden overblijft, is hetgeen op het leerplan met den naam *Pupil Room* staat aangeteekend en wat wij goed door privaatles zouden mogen vertalen. Die lessen maken in Engeland deel uit van het geregeld schoolwerk. Wij wisten reeds dat, wanneer een student te Oxford of Cambridge in een college treedt, hij zich dadelijk eenen *tutor* kiest, die hem in zijne studiën bijstaat en raad geeft. Dat stelsel nu bestaat ook in de ‘public schools.’ Ieder jongen heeft zijn repetitor, aan wien hij gedurende zijn verblijf in de school verbonden blijft. 't Is met hem dat de jongen in den ‘Pupil Room’ werkt, nagenoeg een uur daags. Het is onnoodig er bij te voegen dat de leeraar, in wien de

ouders vertrouwen stellen, op die manier zijn inkomen aanzienlijk kan vermeerderen, aangezien elke jongen jaarlijks £ 15 betaalt.

Een laatste blik op het leerplan toont dus aan, dat de leerlingen alle dagen meer dan zeven of vijf uren les krijgen. Dat ware enorm, indien de geest der jongens niet op gepaste tijden voldoende uitspanning mocht genieten. Bovendien mag niet vergeten worden, dat de Dinsdag-, Donderdag-, en Zaterdagnamiddag vrij zijn. De vacantiën duren zeven weken in den zomer, vijf te Paschen en drie te Kerstmis. Verder is er op te letten, dat de verplichtende lessen niet zoo talrijk zijn als doorgaans op het vasteland, zoodat het ijzingwekkend cijfer dier zesendertig wekelijksche lesuren feitelijk niet zoo doodend is als het schijnt. Eindelijk mag men ook wel rekening houden met het feit, dat de boeken doorgaans maar de tweede plaats bekleeden in de harten der jeugd en het spel de eerste, zoodat er nog een onderscheid moet worden gemaakt tusschen de werkelijk studeerenden en de meerderheid hunner medescholieren. Genen hebben het wèl te hard, zooals men mag opmaken uit de klachten, die uit Engelsche medische kringen sedert lang zijn opgegaan[1)].

Engeland kent ook het systeem der prijsuitdeelingen, waarover enkele bijzonderheden hier ook eene plaats mogen vinden. De prijzen bestaan uit boeken en medailles. Vele zijn fundatieprijzen, door eenen oud-leerling of eenen beschermer gesticht. Voor sommige mag de geheele school meedingen. Elken term krijgt de eerste uit de klas een *form-prize*. Ieder leerling kan eene onderscheiding winnen in ‘classics’, moderne talen, wiskunde en natuurkunde. Wie er drie heeft in 't zelfde vak, krijgt ook eenen prijs. In sommige scholen bestaan er *divinity prizes*.

Wat in 't bijzonder Harrow betreft, daar treffen wij bovenaan eerst een vijftiental *Scholarships* of beurzen aan, afwisselende tusschen £ 30 en £ 100 en houdbaar voor drie jaren. Nu eens heeft de donateur aan den prijswinner de vrijheid gelaten naar Oxford of Cambridge te gaan, dan is het genot der beurs aan het verblijf in een bepaald college verbonden. Wij bewonderen die aan de Engelschen eigene dankbaarheid voor

1) G. Lagneau, *Du Surmenage intellectuel*, in de *Séunces et travaux de l'académie des sciences morales et politiques*, 1886, 2e Série, p. 93 en 101.

hunne oude *alma mater*, wier belangen zij behartigen door de knapste leerlingen uit de middelbare scholen voor haar te winnen. Onder de jaarlijksche prijzen vinden we verder zes gouden medailles voor een Latijnsche dissertatie, een Latijnsch thema, wiskunde, moderne talen, een Latijnsch elegisch vers en de studie van Shakespeare. Elke medaille, op één na, is 10 guinees waard. Daarop volgt een heele reeks prijzen bestaande uit boeken en wederom meestal aan particulieren te danken. Eene typische bijzonderheid is het feit, dat op de lijst de waarde van elken prijs nauwkeurig vermeld staat. De jongens weten aldus waarvoor ze werken. Wat ons eveneens treft is de hooge waarde dier boekgeschenken en bovendien de regelloosheid, die in de verdeeling dier prijzen heerscht. Maar hoe kan het anders? Een particulier donateur is vrij zijn geld te besteden naar goedvinden en voor het vak, dat hem bijzonder aan het hart ligt.

De prijsuitdeelingen geschieden in de groote Engelsche scholen in den zoogenaamden *Speech-room*, waar ook alle andere plechtigheden plaats vinden. Te Harrow vormt die zaal een halfrond. Op concentrische rijen stoelen zitten de leerlingen. In het midden staat eene tafel en een katheder, voor de toespraken bestemd. Naar voren en parallel met den diameter loopen reeksen trapbanken. Daar staan de jongens, wanneer er concert is of een stuk wordt opgevoerd. Het is namelijk gebruikelijk, dat de prijsuitdeelingen opgeluisterd worden door het vertoonen van enkele scènes uit Sophocles, Euripides, Terentius of Shakespeare. Sommige scholen hebben zich zelfs daardoor eene zekere vermaardheid verworven. Als gebruik is die zaak oud genoeg, met dit verschil echter, dat het nu niet meer zooals in vroeger eeuwen de leeraars zijn, die de stukken moeten samenflansen. Bovendien worden terzelfdertijd nog uittreksels uit de bekroonde stukken voorgelezen, Latijnsche en Grieksche verzen, net als op de hoogescholen op den zoogenaamden *Commemoration day*, waarmee het academisch jaar besloten wordt. Alweer een aanrakingspunt te meer tusschen hooger en middelbaar onderwijs.

Vermits wij bij de zesde klas afzonderlijk zijn blijven stilstaan, is het onze plicht nog eene instelling te vermelden, die een tegenhanger kan geacht worden van de Nederlandsche gymnasiale eindexamina, de Duitsche *Maturitätsprüfungen*, het

Fransche baccalaureaat en de Belgische *Examens de sortie*. Onder andere dingen is, zooals men weet, Engeland ook het land der getuigschriften. Daar de regeering niets met het middelbaar en hooger onderwijs heeft uit te staan, bestaan er ook geene diploma's met eene wettelijke en door staat en land algemeen erkende waarde. Het eindeloos onderscheid tusschen de scholen sleept een even eindeloos verschil tusschen de waarde der getuigschriften na zich. Het is dus gemakkelijk te begrijpen hoe het bepalen van eenen kennisstandaard, door eene bekwame en vertrouwen genietende jury gecontroleerd, algemeen gewenscht werd.

Het stond natuurlijk elke school vrij, zich aan dien vorm te onderwerpen of niet. Hier is het, dat de tusschenkomst van verscheidene gestelde wetenschappelijke lichamen, waaronder de universiteiten, de diepgevoelde leemte vulde. Deze laatste richtten onder haar beheer een examenstelsel op, dat zich als een netwerk over 't heele land en de koloniën uitbreidde. Zij boden zich aan om examinatoren te zenden, vragen te stellen, de antwoorden te verbeteren en testimonia te verleenen.

In de eerste plaats heeft men den *Oxford and Cambridge Schools Examination Board*. Wie het door deze academische commissie ingerichte examen bestaat, wordt vrijgesteld van het toelatingsexamen tot de universiteit. De meeste groote scholen doen daaraan tegenwoordig mee. Het examen is tweeërlei, voor *juniors* en *seniors*. Het eerste is minder moeilijk. Het is niet zelden, dat een jongen uit de 4de of 5de klas eraan deel neemt. In dat geval geldt het alleen de voldoening te smaken, die in het bereiken van een hooggelegen doel besloten ligt. Maar dan volgt er ook veelal eene dankbare belooning van wege de door dat succes geëerde school. Aan het bezit van het ‘certificate’, zijn bovendien andere voordeelen verbonden, te weten vrijstelling van allerlei aanvangs-examina, zooals dat van *solicitor* voor de *Law Society*.

De hoogescholen houden verder het toezicht op een tweede soort van examens, namelijk de *Local Examinations*. Jaarlijks in Juni, Juli of December gaat een afgevaardigde naar de als centrums erkende plaatsen. Daartoe is het noodig, dat zich ter plaatse een comiteit gevormd hebbe, hetwelk zich in betrekking stelt met de academische ‘delegates’, de betaling bij iederen zittijd van ten minste £ 25 garandeert en de reis- en verblijf-

kosten van den examinator op zich neemt. Elke leerling, die zich komt aanmelden, betaalt ten bate der hoogeschool de som van £ 1, buiten en benevens de locale gelden. Het examen is insgelijks tweevoudig. Om tot het juniorexamen te worden toegelaten, is geen bepaalde ouderdom van noode, met deze beperking echter, dat men na de zestien jaar geen recht meer heeft op *honours*, d.w.z. op het praedicaat ‘met lof’. Het examen bestaat uit drie gedeelten, waarvan ik den inhoud laat volgen:

I. Lezen, dicteeren, Engelsche spraakleer en opstellen, rekenenen (breuken, evenredigheden, interest);

II. Godsdienst, Engelsche vakken (waaronder geschiedenis en aardrijkskunde), Latijn, Grieksch, Fransch, Duitsch, wiskunde, toegepaste wiskunde en natuurwetenschappen[1)];

1) Ziehier eenige bijzonderheden. De te bestudeeren punten worden een jaar te voren kenbaar gemaakt. Zoo werd voor 1893 in de afzonderlijke vakken het volgende voorgeschreven: In *Godsdienst* het Evangelie volgens St. Marcus, of wel de boeken Jozua en Richteren (1-18), of de Acta Apost., XIII-XVIII, of de *Church Catechism*. In de *Engelsche* vakken 1) *oude geschiedenis*, (Grieksche gesch. van 510 tot 404 A.C., en Romeinsche gesch. van 146 A.C. tot 14 P.C.); 2) *Engelsche geschiedenis* van de Normandische verovering tot den slag bij Waterloo; 3) Shakespeare, *The Tempest*; 4) *aardrijkskunde*: (*a*) algemeene physische aardrijkskunde en natuurlijke voortbrengselen van de wereld, staatkundige aardrijkskunde van Europa en Afrika; - *b*) uitvoerige kennis van Schotland, Italië en de Engelsche bezittingen in Australië). Voor 't *Latijn* werden voorgeschreven Caesar, *De bello gallico* I, II of Virgilius, *Aeneis*, VI; voor 't *Grieksch* Xenophon, *Anabasis*, III of Euripides, *Medea*. In beide gevallen werden ook vragen gesteld over grammatica en inhoud, werd eene gemakkelijke vertaling en in 't Latijn nog een kort thema opgegeven. De examina in *Fransch* en *Duitsch* bestonden respectievelijk uit eene vertaling van Enault, *Le chien du capitaine* en Riehl, *Seines Vaters Sohn* en *Gespensterkampf*, benevens eene tweede vertaling en een thema. Om in de *wiskunde* te slagen, werd verlangd de kennis van de twee eerste boeken van Euclides en van de algebra tot de aequatiën met twee onbekenden. Er bij werd aangezegd dat er insgelijks ondervraagd zou worden over de boeken III, IV en VI van Euclides; in de algebra over de aequatiën van den tweeden graad, de progressies en evenredigheden, in de trigonometrie tot de oplossing van driehoeken en het gebruik der logarithmen, eindelijk in het landmeten. Het examen over *toegepaste wiskunde*, overigens van elementairen aard, liep over de beginselen der statica, dynamiek en hydrostatica. De *natuurwetenschappen* waren ten behoeve der candidaten in zes vakken verdeeld: *a*) plantenkunde, *b*) physiographie, *c*) theoretische scheikunde (oxygeen, hydrogeen, koolstof, chloor, iode, zwavel, phosphorus, potassium, sodium, calcium, ijzer en hunne verbindingen), *d*) practiche scheikunde (ontleding van een enkelvoudig zout), *e*) de beginselen van de mechanica en hydrostatica, *f*) de warmte. Geen candidaat mag er meer dan 3 van aanbieden. Om er in de gansche groep door te zijn moet men voldaan hebben in *a*) of *b*) of in twee der vier laatste vakken.

III. Teekenen, muziek, boekhouden en stenographie.

Elke candidaat is verplicht te slagen in al de vakken sub I; in II moet hij kiezen. Hij kan bij voorbeeld aanbieden 1) Latijn, Grieksch, Fransch of Duitsch, samen met een tweede vak; *of* 2) Engelsch met Shakespeare, benevens een tweede vak, *of* 3) drie vakken naar goedvinden. Maar geen enkel mag meer dan zes vakken uit de groep II aanbieden.

Wat het seniorexamen aangaat, dit verschilt enkel van het voorgaande door wat grootere grondigheid en lengte. Er wordt meer vereischt in godsdienst, oude geschiedenis, Engelsche letterkunde, aardrijkskunde (sub *b*), teekenen en muziek. Daarbij komen Italiaansch en de beginselen der staathuishoudkunde. Voor 't Latijn moet elke cadidaat twee schrijvers aanbieden in plaats van één, en op de lijst staan Horatius, Livius, Homerus en Herodotus. In de wiskunde wordt de kennis verlangd van de vier eerste boeken van Euclides en algebra tot en met de aequaties van den tweeden graad. De leerstof in de mechanica, physica, schei- en plantenkunde blijft dezelfde als hierboven, maar grondiger studie moet worden aan den dag gelegd; bovendien is de reeks met geologie, electriciteit en magnetisme vergroot. Ten slotte zij nog vermeld dat in het boekhouden en het snelschrift de eischen dezelfde gebleven zijn.

Even als voor het eerste examen is ook hier de ouderdom geen beletsel. De kunne is het evenmin. Om te slagen moet men aan de jury voldaan hebben in rekenen en in ten minste *twee* der groepen, getiteld: godsdienst, Engelsch, talen, wiskunde, natuurkunde, teekenen en muziek. Biedt men de twee eerste groepen aan, dan moet een der drie naast volgende er bij worden gevoegd. In elk geval blijft het aantal der aanbiedbare groepen bepaald op vijf. Heeft nu de geslaagde candidaat zijn negentiende jaar nog niet overschreden, zoo wordt hem een door den Vice-Chancellor geteekend getuigschrift ter hand gesteld, waarbij hem de graad van *Associate of Arts* (A.A.) wordt verleend.

Het bovenstaande is voldoende om een klaar besef mogelijk te maken van hetgeen die examina zijn. Ik weet echter niet of ze wel op gelijken voet mogen worden gesteld met de soortgelijke inrichtingen hier en elders. Weliswaar behelst dat programma vakken, die elders ontbreken, maar daarentegen mag er niet vergeten worden dat, om in eene groep te slagen,

men niet in al de onderdeelen dier groep hoeft geëxamineerd te worden. Weliswaar omvat de Engelsche groep, b.v. 1) grammatica, ontleden en opstellen, 2) oude geschiedenis, 3) geschiedenis van Engeland, 4) Shakespeare, 5) physische, staatkundige en commerciëele aardrijkskunde en 6) staathuishoudkunde, maar meer dan twee dier zes onderscheidene vakken hoeft men niet te kiezen. Weliswaar behooren tot de talengroep Latijn, Grieksch, Fransch, Duitsch en Italiaansch, maar meer dan eene taal behoeft men, desverkiezende, niet aan te bieden. Verder hierop aandringen zullen wij niet. Er valt nog te constateeren dat de ruimte, die aan de candidaten bij het samenstellen hunner examen-programma's gelaten wordt, hare goede zijde heeft. Men denkt daarbij aan de Duitsche faculteiten, waar de studenten de, en zooveel, colleges ‘belegt’ als hij verkiest. Daardoor kunnen zich eigen smaak en voorliefde, alsook de bijzondere aanleg van den student vrijer uiten. Dat het verkrijgen van dit certificaat ook allerlei voorrechten verschaft, is na het reeds gezegde licht te onderstellen en mag hier gevoegelijk verzwegen worden.

Eer we tot het tweede gedeelte van onze taak overgaan wenschen wij nog een oogenblik stil te staan bij het onderwijs in de levende talen. Vooreerst dienen Engelsch aan den eenen kant, Fransch en Duitsch aan den anderen, behoorlijk uit elkaar te worden gehouden. Wanneer men het groote gewicht, dat men in Duitschland terecht aan het onderwijs in de moedertaal hecht, vergelijkt met hetgeen daarvoor in Engeland geschiedt, dan is het contrast treffend. Terloops zij hier in herinnering gebracht dat het slechts 10 jaar geleden is, sinds de hoogeschool te Cambridge de wetenschappelijke studie der moderne talen toeliet, en dat het onlangs te Oxford met hetzelfde doel gestemde statuut nog niet in werking is getreden. De moedertaal is in Engeland toevertrouwd aan den ordinarius der klas. Maar van oudsher werd dit onderwijs als een toegevoegd werk beschouwd, waar men zich niet van kon ontslaan, maar waar tamelijk vrij mee mocht worden omgesprongen. Tusschen Latijn en Grieksch, en de moedertaal, gaapte een afgrond, ofschoon op die derde taal het bekende woord van den abt Siéyès over den derden stand kan worden toegepast.

De geschiedenis deelde in het zelfde lot. Wie een kwart eeuw geleden op de schoolbanken zaten, herinneren zich nog

met eenen glimlach hoe men van de Saksers op de Hannoveraansche vorsten, en van de groote omwenteling op Willem den Veroveraar oversprong. Nu nog heerscht de opvatting dat dit vak voor stelselmatig onderwijs niet geschikt is, en dat men zich met eene doordachte keus van schetsen en tafereelen uit de geschiedenis moet vergenoegen.

Sinds dien is er verandering in dien toestand gekomen, maar in Engeland loopen hervormingen langzamer van stapel dan elders, en het blijkt wel dat er voor mannen van goeden wil nog werk over is. Wat meer in 't bijzonder de vreemde talen betreft, dat onderwijs verschilt merkelijk volgens de gestichten. Het is de vraag of de nationale ijdelheid der Engelschen hun in 't algemeen toelaat die studie met den vereischten ijver aan te pakken. Wat daartegen pleit, is de groote onwetendheid ten opzichte van die talen door de studenten aan de universiteit ten toon gespreid, hetgeen in het oog van menigen professor een onoverkomelijke hinderpaal is voor alle dieper wetenschappelijk onderzoek. Na de Fransche kindermeid de Fransche leeraar: ziedaar de volgorde. Het valt niet zwaar te herkennen waar bij zulken geest het onderwijs heen wil. Het wil in de eerste plaats practisch zijn; te dien einde wordt veel gelezen, doch zonder uit die lectuur alles te halen dat er uit te halen is. Bij elken *term* worden de schrijvers verwisseld: variëteit is de leus. In de lagere klassen zijn grammatica en thema's de hoofdzaak. In de hoogere ziet men niet zelden stukken lezen van Molière en Racine, romans van Dumas, Hugo, Mérimée en Erckmann-Chatrian. Maar ik herhaal het nog eens: naar algemeene normen moet men hier niet zoeken; elke school, elke leeraar onderwijst naar goedvinden. Voorschriften en contrôle ontbreken overal. Daarom is het zoo moeilijk een categorisch oordeel in dezen te vellen. Schijnt het onderwijs in de vreemde talen bij de ‘public schools’ op vaste grondslagen te rusten, dan zou men toch veel dieper in dat onderwijs, in den geest, die de jeugd daartegen bezielt, moeten kunnen doordringen dan dit voor een vreemdeling doenlijk is. Engeland en Nederland zijn hierin tegenvoeters. Wat ons ook nog tot terughoudendheid en omzichtigheid aanmaant, is het feit dat, waar de school in eene groote stad gelegen is en door de kinderen van kooplieden en industriëelen wordt bezocht, het onderwijs er anders uitziet dan te Harrow of te Eton. Het is, zoo men

wil, minder liberaal maar practischer. Pogingen worden aangewend om Latijn en Grieksch door Fransch en Duitsch te vervangen in de formeele vormingsrol die hun sedert F.A. Wolf wordt toegeschreven. Het Duitsch door zijne nog eenigszins synthetischen bouw, het Fransch, door de fijne schakeeringen van zijn zoo moeilijk na te volgen stijl, schijnen daar, toe niet ongepast te zijn. Dat is de meening van den directeur van de school, gevoegd bij University College te Londen. Vergelijkt men de 7 leeraars in levende talen en de 11 leeraars in de wis- en natuurkunde van die school met het correspondeerend Harrowsch personeel, dan kan men zich een denkbeeld vormen van het verschil, dat op dit gebied heerscht.

Wij zullen onze uiteenzetting van het middelbaar onderwijs daarbij bepalen. Onze studie bleef tot de ‘public schools’ beperkt omdat ze de oudste zijn, omdat de meest ontwikkelde en hoogere standen er door zijn gegaan, en ten slotte omdat er eigenlijk met de zoogenaamde Engelsche opvoeding niets anders dan de methode dier scholen bedoeld wordt. Alle speciale inrichtingen, even als de verschillen, die zelfs tusschen de ‘public schools’ bestaan, vallen buiten ons bestek.

Overigens is het niet te loochenen dat ten opzichte van het openbaar onderwijs Engeland nog in een overgangsstadium verkeert. Die evolutie houdt al zestig jaren aan. De pogingen tot verbetering van de sociale verhoudingen en van het onderwijs houden om zoo te zeggen met elkaar gelijken tred. De menigte haakt naar verlichting, de middelstand wil deelnemen aan de opvoeding van den hoogeren stand. Parlementaire commissies komen nu en dan op de academies onderzoek doen, hare voorrechten fnuiken en haar financiëel beheer inkrimpen. Het lager onderwijs wordt verplichtend gesteld, het gebrek aan verstandelijke ontwikkeling bij de kleine burgerij menigmaal gegispt en aangeklaagd. Oxford en Cambridge komen van lieverlede onder den invloed van een meer liberalen, meer wetenschappelijk nieuwsgierigen, geest. Het ouderwetsche wordt verplicht uit de dingen te wijken en blijft aan namen en formules hangen. Er wordt gevraagd naar een Ministerie van onderwijs, geredetwist over den tegenwoordigen stand door den Staat ingenomen. Men zoekt naar middelen om het verleden en het heden te verbinden, om het voorrecht van de specifiek Engelsche opvoeding der groote scholen zoo algemeen mogelijk

te maken. Op vermindering van schoolgelden wordt er aangedrongen, en de vraag opgeworpen of het continentale stelsel van dagscholen of externaten niet boven het kostschoolsysteem te verkiezen is. Kortom tegen de barstende muren van het aloude gebouw klotst onvermoeid de golfslag der moderne wereld, nu en dan bij springvloeden binnendringend, een oud brok meesleepend en een vruchtbaar slib achterlatend.

In die langzame metamorphose is er iets, dat pal en gespaard blijft: de o p v o e d i n g . Daaraan wijden wij de volgende hoofdstukken onzer studie.

G. DUFLOU.

Aimée Desclée.

Paul Duplan. Lettres de Aimée Desclée à Fanfan. Paris, Calmann Lévy, 1895.

Bij hetgeen wij in ons land plegen waar te nemen, komt het velen misschien ongeloofelijk voor, maar er zijn tijden en landen geweest, waar, bij de opening van een schouwburg, eens dichters woord aan die gebeurtenis wijding gaf.

Zulk een woord werd, onder anderen, gesproken toen, in October 1798, de schouwburg te Weimar heropend werd met Schiller's *Wallenstein*. Schiller had voor die gelegenheid een proloog geschreven. Het is het gedicht waarin, onder meer, herinnerd wordt aan het vluchtige van den indruk, dien tooneelkunstenaars achterlaten.

> Denn schnell und spurlos geht des Mimen Kunst,
> Die wunderbare, an dem Sinn vorüber,
> Wenn das Gebild des Meissels, der Gesang
> Des Dichters nach Jahrtausenden noch leben.
> Hier stirbt der Zauber mit dem Künstler ab,
> Und wie der Klang verhallet in dem Ohr,
> Verrauscht des Augenblicks geschwinde Schöpfung
> Und ihren Ruhm bewahrt kein daurend Werk.
> Schwer ist d i e Kunst, vergänglich ist ihr Preis;
> Dem Mimen flicht die Nachwelt keine Kränze...

Zoo is het. Wat er van den tooneelspeler overblijft is een naam en niets meer; een naam die enkel nog bij de tijdgenooten herinneringen wakker roept, wier omtrekken steeds flauwer worden. Wat zou men niet willen geven om een intonatie, een gebaar, een stand te kunnen fixeeren en althans iets te behouden van dat schoone, waarvan hier, helaas, Keats karakteriseering niet gelden kan, dat het een genot is voor altijd.

Indien er nochtans dramatische kunstenaars zijn, die kans hebben, dat men van hen blijft spreken en in hen belang blijft stellen, dan hebben zij dat te danken aan eigenschappen, die - zoo al! - slechts in een verwijderd verband staan met hunne kunst. Er zijn er onder de tooneelkunstenaars, onder de tooneelspeelsters vooral, die blijven leven door hetgeen zij in schrift hebben achtergelaten. Ik heb hier niet het oog op Wattier Ziesenis, van wie een briefje is wereldkundig gemaakt om te bewijzen dat men een groote tooneelkunstenares wezen kan zonder te hebben leeren spellen; noch op Mevrouw Brondgeest-Bouwmeester (*en art* Mevrouw Frenkel), van wie ik onlangs in een weldadigheidsalbum een ‘letterkundige bijdrage’ zag aangekondigd.

Eerder denk ik aan Adrienne Lecouvreur, wier brieven, een paar jaar geleden door den Archivaris van de Comédie française verzameld[1)], in hun natuurlijken eenvoud en gratie ons een zeer aantrekkelijk beeld vertoonen van deze fijn bewerktuigde kunstenares, die door haar geest en haar aangeboren distinctie - al was zij de dochter van een hoedenmaker uit een klein dorp - de grootste vernuften van haren tijd, waaronder d' Argental en Voltaire, aan zich wist te boeien en het eerst van alle Fransche tooneelspeelsters de deuren der aristocratische salons voor zich geopend zag.

Ik denk verder aan Rachel, die, al begon zij haar loopbaan als straatzangeres, alles wist, alles begreep zonder iets geleerd te hebben, die zich aan de tafel van de Russische grootvorsten wist te gevoelen en te gedragen als hunner een, en wier brieven en briefjes konden geschreven zijn door een van de groote épistolières van de achttiende eeuw, zulk een ondeugend vernuft spat er u uit tegen, zoo gemakkelijk, zoo sierlijk, met iets precieus in den toon, zijn zij gedraaid.

Dat, in tegenstelling met den man, eene vrouw, zonder te bezitten wat de wereld ‘opvoeding’ noemt, tot een eervolle positie kan geraken, tracht Rachel in een brief van 7 Juli 1843 aan haren broer Raphael Félix aldus te verklaren: ‘Eene vrouw verliest niets van hare bekoorlijkheid - integendeel! - door een zekere reserve in houding en taal; eene vrouw antwoordt,

1) Lettres de Adrienne Le Couvreur, réunis pour la première fois par Georges Mouval, Archiviste de la Comédie française. Paris, Plon. 1892.

maar ondervraagt niet; zij begint nooit een discussie, zij luistert. Hare natuurlijke coquetterie doet haar verlangen zich te onderrichten, zij onthoudt, en zonder ooit een degelijken grond gelegd te hebben, krijgt zij, zoo doende, dat vernis, dat soms voor kennis doorgaat.' Maar al haar luisteren en onthouden zoude Rachel geen brieven in de pen hebben kunnen geven als dat prachtstuk van levendige en geestige beschrijving van hare ontvangst, de ontvangst van 'la fille au père et à la mère Félix', aan het Keizerlijk Hof te Petersburg in 1854.[1)]

En wat dunkt u van dit achttiende-eeuwsch kattebelletje?

> Mon cher ami,
> On dit que j'ai chance de me raccommoder avec vous, je vais bien voir; voici une petite loge que je vous offre pour ce soir; si je vous y aperçois, je jouerai très bien Camille; si vous n'y venez pas, je me vengerai en jouant encore mieux afin que vous regrettiez de n'y être pas venu.

En dit fragment van een anderen brief, waarin zij het heeft over een 'capote rose' waarmêe zij de critici, die zij door de een of andere gril ontstemd had, in hun humeur hoopt te brengen:

> ... Demain je mettrai ma petite capote rose... Je l'ai essayée, comme Cléopâtre ses poisons sur ses esclaves, et l'effet est sûr. Lorsque je l'ai étrennée, l'autre semaine, avec une robe de velours noir et *bouffante*, le jeune X... en était tout hébété. Il l'est resté depuis et on m'a dit qu'il l'était même avant, par provision, sans doute!

Wie durft beweren, dat onze haastige eeuw zelfs in het land der epistolaire kunst bij uitnemendheid, in Frankrijk, die kunst gedood heeft? Hoogstens op de vlucht gejaagd. Maar om op die vlucht haar een schuilplaats te doen vinden in het boudoir van meer dan ééne Fransche tooneelspeelster.

Wij zijn benieuwd welke talenten als schrijfster Sarah Bernhardt ons in hare *Mémoires* zal ontwikkelen. Doch in afwachting daarvan hebben wij hier de Brieven van A i m é e D e s c l é e , eene dramatische kunstenares van minder universeelen naam, die slechts kort geschitterd heeft, maar wier buitengewone

1) Georges D'Heylli. Rachel d'après sa correspondance. Paris 1882 (Tirage a petit nombre). p. 195.

intelligentie, wier uitnemende gaven haar tot een geheel eenige vertolkster maakten van de rollen der moderne Fransche vrouw, vooral in de stukken van Dumas fils.

'Ce ne sera jamais qu'une cabotine!' moet Montigny indertijd van haar gezegd hebben, de directeur van het Gymnase, waar zij eerst fiasco maakte, maar jaren later haar grootste triomfen zou vieren. *Une cabotine*: men zoeke de beteekenis van die uitdrukking niet in de Dictionnaire de l'Académie, al komt zij er in voor, noch in de bekende verzameling 'Parisismes' van Villatte. Zij laat zich niet met een paar woorden omschrijven.

Een *cabotin*, zou men kunnen zeggen, is de spotvorm van den *comédien* en, bij uitbreiding, de tooneelspeler bij wien, in en buiten den schouwburg, de slechte eigenschappen van den *comédien* zich op den voorgrond dringen. In den cabotin, in de cabotine, is alles kunstmatig, alles op uiterlijk effect berekend, alles *pose*, alles oppervlakkig, lichtzinnig, zonder eenige stabiliteit en onbetrouwbaar. 'Cabotinville' is de naam waarmee Bergerat (Caliban) Parijs bestempelt, om er de stad door aan te duiden, waar alles onnatuurlijk is, alles onecht - 'en deçà des fortifications, le carton commence!' - waar de mensch, de natuur, het leven in den hollen spiegel der conventie zich als een grimas weerspiegelen; de reuzen-wereldpoppenkast, de plaats waar publieke personen, industrieelen, kunstenaars, tot de concierges toe, lijden aan eenzelfde kwaal: den St. Vitusdans der ijdelheid...

Aimée Desclée heeft inderdaad gevaar geloopen een cabotine te zullen blijven. In het begin bleef zij als tooneelspeelster beneden het middelmatige; aan het Gymnase, waar zij debuteerde, was zij niet in tel, later in den Vaudeville-Schouwburg ging het haar niet beter; het kwam zóó ver, dat zij in eene 'revue' van het Théâtre des Variétés als figurante haar kost moest verdienen. Dan volgen er jaren van dissipatie, een tijd waarvan de herinnering haar later als een voortdurende wroeging zal vervolgen. Intusschen komt haar betere natuur tegen dat leven in opstand; zij schrikt er van terug en wendt zich tot een priester, dien zij raadpleegt over haar voornemen om geestelijke zuster te worden, een voornemen waarop zij, ook in veel later tijd, nog telkens in hare brieven terugkomt. Vond de priester haar geloof niet krachtig genoeg? Zeker is het dat er niets van kwam.

Kort hierop sluit zij een engagement met den tooneeldirecteur

Meynadier die jaren achtereen de Fransche schouwburgen in Italië exploiteerde.

Dan eerst komt Desclée, door jaren van ellende gelouterd, tot het besef van hare roeping en van hare kracht. Altijd op de bres, telkens verplicht nieuwe rollen te creëeren, die zij 's nachts en op reis bestudeeren moet, slaagt zij erin, onder de intelligente leiding van haren vriend, den acteur Paul Dubois, die het eerst begreep welk een kunstenares er in deze jonge vrouw school, zich geheel in haar kunst te werken, en dat met een ijzeren volharding die bewondering wekt, en met een uitslag die haar zelf verbaast. Aan hare moeder schrijft zij:

> '... Je te remercie, chère mère, de m'avoir fait belle et intelligente; je t'en remercie bien, va. Vois-tu, depuis quelques années, j'ai pleuré, j'ai souffert. La femme a perdu ses illusions et sa jeunesse, mais l'actrice a pris de l'aplomb, et, à mon grand étonnement, il se trouve que j'ai du talent.'

'Mooi' noemt zij zich in dezen brief. Mooi echter in de gewone, banale beteekenis was zij niet, het tengere vrouwtje met de lichte ingevallen wangen, de magere schouders en de platte borst; maar de elegante lijn van het lichaam, de buitengewoon lenige gestalte, de groote zwarte oogen die wanneer zij in rust waren iets droevigs hadden, maar die zoo vriendelijk lachen, zoo zacht vleien en zoo streng gebieden konden, de 'narines dilatées soufflant chaudement la vie', de prachtige handen en het beweeglijk, expressief gelaat - de beschrijving is grootendeels 'naar' Alexandre Dumas - gaven aan de jonge vrouw op het tooneel een bijzondere bekoorlijkheid, iets zeer interessants en ongemeens, waarvan het verbleekt portret, dat men in dit boek aantreft, waarschijnlijk niet dan een flauw denkbeeld geeft.

Aimée Desclée moet het type verwezenlijkt hebben van de moderne Fransche, of liever van de moderne Parijsche vrouw - beter nog: van een zeker soort moderne Parisiennes, zooals die in de stukken van Dumas, *Une visite de noces, La princesse Georges, La femme de Claude* wordt geteekend: de geraffineerden, de 'vierges du mal', op een voetstuk staande en als godinnen aanbeden, charmeuses met ijskoude harten, die zoo menig leven hebben vergiftigd. En daarnaast creëert zij *Froufrou*

van Meilhac en Halévy, de minder verdorvene dan bedorvene, de lichtzinnige Froufrou, die door het leven fladdert, capricieus, nerveus, en die, haast spelend, haar eigen geluk en dat van de haren vernietigt.

Geene in wie zóó als in Desclée het moderne leven trilde, geene die zoo als zij de ‘troubles nerveux’ van den huidigen tijd voelde. Dat scheen wel d e aangewezen vertolkster voor het drama der werkelijkheid van heden, dat zij wist meê te leven en waarop zij tegelijk den stempel van haar geheel eenige persoonlijkheid drukte. Men kan vragen: wie van Dumas en Desclée het meest aan den ander verschuldigd was; Desclée die aan Dumas te danken had, dat zij uit het halfduister van het théâtre des Galeries St. Hubert te Brussel in het licht van den Parijschen boulevard, naar den Gymnase-Schouwburg werd verplaatst, om zich daar tot vollen, zij 't kortstondigen, bloei te ontwikkelen; of Dumas die nooit vroeger of later een vertolkster van zijne drama's heeft gevonden als deze eenige kunstenares.

Desclée heeft voor hare kunst geleefd en is aan hare kunst gestorven. Door Dumas weten wij, hoe zij opging in hare rollen, hoe elke nieuwe schepping voor haar als het ware een evocatie was: een weder oproepen en weder doorleven van alles wat er van liefdeslust en liefdesmart, van jaloezie, van wroeging in hare herinnering en tot in het diepst van hare conscientie was achtergebleven. Dat gaf aan hare creaties het aangrijpende, het onmiddellijke en eeuwig frissche, maar dat ook maakte dat zij met iedere schepping een stuk van haar ziel en tegelijk van haar leven weggaf.

> Tutta l'anima getto a brano a brano,

had zij met Ada Negri kunnen uitroepen.

Het beeld van Aimée Desclée zooals het door Dumas en anderen, die haar van nabij gekend hebben, geteekend wordt, roept mij telkens dat van Eleonora Duse voor den geest. Niet enkel het lenige lichaam, in elke houding gracieus en smaakvol, niet enkel de nasale, slepende stem maar die niettemin een wondere bekoring kon oefenen, de geheele artistieke persoonlijkheid van Desclée herinnert mij die van Duse. Dat opgaan in hare rollen, zoodat er geen publiek, geen tooneel met zijn coulissen en zijn scherm voor haar schijnt te bestaan, dat geheel medeleven met elk harer personages, zoodat elk optreden gevolgd

wordt door een vreeselijke afmatting, die het lichaam langzaam sloopt, - het kenschetst Aimée Desclée zooals het Eleonora Duse kenschetst.

Nauwelijks meer dan drie en een half jaar heeft Desclée's loopbaan als gevierde tooneelspeelster geduurd: van 1 September 1869, haar debuut in het Gymnase, tot in het voorjaar van 1873. Maar in dien korten tijd is er een groote liefde door het leven van de lichtzinnige Froufrou gegaan en, zooals elke groote hartstocht pleegt te doen, heeft ook deze al wat er edels was in hare ziel naar de oppervlakte gebracht.

Er worden ons in dit boek een reeks van brieven te lezen gegeven, door Desclée van 1868 tot aan den dag van haren dood in November 1873, gericht tot den hoofd-officier, dien zij Fanfan placht te noemen, en van wien wij niets naders weten dan dat hij den titel van baron en ‘un beau nom militaire’ droeg, - zijn vader was generaal - een goed en energiek uiterlijk had, een man van buitengewone intelligentie, zeer geletterd en zeer elegant was, ‘l'air heureux, grave et bon.’

Hoe zij elkaar leerden kennen, vernemen wij niet; maar deze en andere bijzonderheden hebben wij ook niet noodig te weten om te kunnen waardeeren de groote affectie, die Desclée tot aan haar vroegen dood aan Fanfan heeft verbonden.

En dat deze liefde van een tooneelspeelster in de zwoele, vaak bedorven atmosfeer van de tooneelwereld, te midden van al de jalouzie, de spionneerlust, de lasteringen, die daar zoo welig tieren, voortdurend het mikpunt van een reeks anonieme brieven vol lage aantijgingen en verdachtmakingen, is blijven bloeien, dat vrijwaart haar tegen het verwijt van banaliteit en geeft aan de brieven, waarin die liefde zich ùit en Desclée's oprechte natuur naast haar groot talent als briefschrijfster uitblinkt, recht op een plaats in de letterkunde, onder de Bekentenissen en Minnebrieven van beteekenis.

Karakteristiek is reeds aanstonds bij deze sensitieve, na de eerste vluchtige kennismaking met Fanfan, het voorgevoel van hetgeen haar te wachten staat. ‘Je traverse une crise terrible;’ - schrijft zij aan een vriend van den officier - ‘je m'ennuie, les succès d'artiste ne me suffisent plus. Je connais ma folle tête et j'ai peur....’ Zij is bang voor een

coup de tête, voor een voorbijgaande bedwelming, als het dien naam hebben mag, en dan, op Fanfan doelende: ‘Pauvre garçon, il est charmant. Si cela devait être une passion, je laisserais nos destinées suivre leurs cours; ce n'est pas une passion que je crains; c'est l'isolement, l'occasion. Mais il vient me voir souvent et c'est si gentil de s'entendre dire tout bas qu'on est belle et qu'on est adorée; l'amour est si puissant, si attractif’....

Dan schrijft Desclée haren eersten brief aan Fanfan, waarin zij hem waarschuwt, met een eenvoud, met een ernst en met een zachten weemoed, die men bij Froufrou niet zoeken zou. De brief volge hier in zijn geheel. Het zou zonde zijn, hem verminkt weêr te geven.

> ‘Je tiens la plume depuis une grande heure. Je voulais vous expliquer tout ce qui est incompréhensible pour vous, je ne le puis pas; tout mon être se révolte contre ma propre volonté.
> Je vous crois sincère et comme vous devez souffrir en ce moment, je vous plains de tout mon coeur.
> Il faut, il le faut, que nous nous voyions moins souvent; il faut que vous soyez assez fort pour changer la nature du sentiment que vous éprouvez.
>
> Il sera donc charmant de se revoir quand vous aurez calmé cette fièvre, cette exaltation momentanée - c'est l'affaire de quelques jours, vous verrez je suis sage, je vous jure et plus tard, vous me direz vous-même que j'ai en raison.
> Ne vous plaignez pas du sort et dites-vous qu'il y a de ces créatures que le monde voit gaies, fêtées, heureuses et dont l'existence n'est qu'une longue suite de douleurs, de souffrances, de tortures sans nom.
> Si un jour vous devenez mon ami, je vous raconterai tout ce qu'il m'est impossible de vous dire aujourd'hui.’
> ‘AIMÉE.’

‘Si cela devait être une passion, je laisserais nos destinées suivre leurs cours’, had zij kort te voren geschreven. En het bleek een passie te zijn.

De gelieven worden echter reeds spoedig van elkander gescheiden, doordat Desclée wederom met den impressario Meynadier in Italië voorstellingen gaat geven, waar zij in 1868 en 1869, te Florence, Milaan en Turijn, een schitterend succes heeft. Fanfan is in hare afwezigheid mistroostig en ontstemd;

met moederlijke ernst beknort Desclée hem over zijne zwakheid en tracht hem te troosten.

Hoe fier klinkt niet hare vermaning: ‘puisque vous êtes tant aimé d'une femme comme moi, montrez-vous digne de cet amour....’ en later: ‘aime-moi bien fort, comme si tu étais un homme. Que diable! si tu allais à la guerre, ce serait bien pis....’ Wanneer Fanfan, in zijn verlangen om haar bij zich te hebben, haar tracht over te halen om haar engagement à tout prix te verbreken, dan is zij het weer die de verstandige taal laat hooren: ‘Hoe komt het in je hoofd? Meynadier op dit oogenblik verlaten! Maar denk toch eens na! Wie zou mijn rol spelen?.... Men moet zijn verbintenissen gestand doen, wil men zich zelf kunnen blijven achten. Si tu partais en campagne, je ne te demanderais pas de déserter. Et ta désertion serait moins préjudiciable à tes chefs que la mienne. On te remplacerait. On ne peut pas me remplacer.’ Belastert men hen, brengt men hare trouw bij hem in verdenking en maakt hij zich daarover boos, dan tracht zij hem aan het verstand te brengen, dat zulk een verdenking de natuurlijkste zaak van de wereld is: een gevierde actrice en een ‘sabreur’ als hij, acht maanden vàn elkaar, en elkaar trouw blijvend, dat is zoo iets buitengewoons, dat men het de menschen niet kwalijk nemen kan, wanneer zij dat niet gelooven kunnen....

Maar dan komt er een tijd - kort voor haar debuut te Parijs - dat Desclée uit de voegen raakt. Het onafgebroken spelen en studeeren en reizen, reizen, studeeren en spelen, heeft haar in zulk een toestand van uitputting gebracht, dat een lange rust noodig is geworden. Het voorgeschreven verblijf te Royan, wel verre van haar te calmeeren, verergert nog den toestand van overspanning, van zedelijke en lichamelijke storingen, waaraan zij ten prooi is. En terwijl het oogenblik nadert waarop Parijs haar de wijding tot groote dramatische kunstenares zal geven, is het of de *cabotine*, die Montigny beweerde dat zij nooit zou ophouden te zijn, weêr te voorschijn is gekomen.

Zonderlinge brieven vol verslagenheid en vol wanhoop schrijft zij; brieven, waarin zij er met afgrijzen van spreekt, dat hare ‘nature première’, die zij zoolang heeft bestreden en onderdrukt, met ontstuimige kracht zich weer naar boven heeft

gedrongen, waarin zij zich zelve een monster, een ‘créature incomplète’ noemt, vragend dat men haar beklagen moge, omdat zij zoo rampzalig is; waarin zij herhaaldelijk spreekt van haar voornemen om haar ‘métier de saltimbanque’ vaarwel te zeggen en in een klooster haar leven te eindigen.

De ‘rechute’, waarop hier gedoeld wordt, de ephemeere ontrouw aan Fanfan, hoe ook physiologisch en psychologisch te verklaren, was te bejammeren. Maar hoe loyaal is hier de onverplichte, als 't ware zich opdringende bekentenis!

Het was een crisis geweest; een dwarrelwind die in een ondeelbaar oogenblik het onderste boven had gebracht. Toen die voorbij was en Fanfan, na eenige aarzeling, vergeven had, ernstig en waardig, zonder éclat, werd de briefwisseling met den officier, die ver van Parijs in garnizoen lag, hervat. Het zijn beschrijvingen van haar toiletten, vragen om raad voor de ziekte van Boulot, den leelijken hond, dien zij, tot schrik van alle tooneeldirecteurs, overal met zich meesleepte; het zijn kalme mededeelingen over haar ongehoord succes.

Dat succes bedwelmt haar niet, geeft haar zelfs geen groote vreugde; het mat haar af, verveelt haar. Honderd voorstellingen van *Froufrou*, zij houdt het niet uit. Haar dokter wil dat zij rust zal nemen, en zij zelf wil het ook, maar dan komt de onweerstaanbare Meynadier, die haar nogmaals weet over te halen voor een reeks voorstellingen in Italië, vanwaar zij den 8sten Juni 1870 een brief aan Fanfan schrijft, ‘dans les fleurs jusqu'au cou’. Wel blijft zij naar rust haken; maar om die rust te kunnen genieten, zonder van iemand afhankelijk te wezen, moet zij geld verdienen, veel geld. ‘J'ai des ovations comme un Bonaparte’, schrijft zij aan Fanfan. ‘Je pense à toi toujours, mon cher mignon, je t'aime de tout mon coeur, j'attends impatiemment le repos près de toi. Sois bien sage, je reviens toute à toi’. En als de voorstellingen in Italië zijn afgeloopen en zij eindelijk rust zal nemen dan komt er een aanbod uit Lyon. ‘On m'a offert six cents francs par soirée. C'est une bien grande corvée, mais je ne pouvais pas faire la grande dame et je n'ai pas le droit de regretter ma fatigue. Je ne parle pas du succès; ca m'est bien égal, je ne pense qu'à m'en aller près de toi.’

Eindelijk zal zij in den zomer van 1870 te Boulogne sur Mer herstel van krachten gaan zoeken. Zij vindt er in het gezin

van een kapitein in de groote vaart, eenvoudige brave menschen, een onderkomen en huiselijk verkeer. Froufrou gaat er naar de mis en eet er aan tafel met een kapelaan! Maar dan komt de oorlog: de couranten brengen de tijdingen van de eerste nederlagen, en zij leest de berichten hardop voor de visschersvrouwen en legt hun uit wat zij niet begrijpen. Telkens, in hare brieven aan Fanfan, vraagt zij hem ‘of het nu haast gedaan zal zijn’. Maar als het niet haast gedaan is, keert zij naar Parijs terug, waar Montigny het Gymnase niet sluiten wil om niet een groot aantal kleine beambten broodeloos te maken. Het Gymnase blijft dan ook het langst open van alle schouwburgen; wanneer echter de Duitsche troepen Parijs naderen, wordt ook deze schouwburg gesloten. Fanfan is bezorgd, dat haar iets zal overkomen, maar zij tracht hem gerust te stellen: ‘Sois tranquille pour moi, mon Fanfan, sois tranquille, je t'en prie; je ne suis triste que pour les autres, pour les soldats. Je suis désolée de mon inutilité. Ne sois pas inquiet. Je me porte bien’....

Na den oorlog met den vreemdeling, de binnenlandsche oorlog: de Commune. Desclée blijft geruststellende brieven schrijven. Het tengere, zwakke vrouwtje houdt zich dapper. Te midden van al de verschrikkingen van den burger-oorlog, met een barricade onder hare vensters, waardoor zij gedwongen wordt een omweg te maken om naar het Gymnase te gaan, terwijl haar woning beschoten wordt en in haar kamer alles in gruizelementen ligt, weet zij, zoolang het huis nog maar overeind staat, opgewekt te blijven en zich met haar vogeltjes en haar piano te troosten.

> ‘La troisième journée a été terrible.
> Tu peux m'emmener à la guerre. Au plus fort du tapage je jouais du piano et je regardais par la fenêtre. Je n'ai pas constaté une pulsation de plus que d'habitude; je dormais jusqu' à dix heures et je mangeais comme un ogre. Mais il était temps de descendre dans la cave. Je n'étais pas assise en bas depuis cinq minutes qu'un obus est entré qui a tout brisé chez moi. Heureusement j'avais mis mes oiscaux dans la cuisine. Boulot a tremblé de tous ses membres pendant trois jours et Marie et la mère Alexandre, tout le monde pleurait. Quelles caponnes!....’

Na den oorlog begint voor Desclée een betrekkelijk kalm

en gelukkig leven. De comédienne heeft haar naam gevestigd; Parijs telt haar onder zijn eerste tooneelspeelsters. De band, die haar aan Fanfan hecht, is die van een innige, trouwe, rustige genegenheid, en in elk harer brieven straalt de eenvoud en de bescheidenheid van hare wenschen door.

> '.... Sachant que rien n'est durable ici-bas, je m'étais imaginée que ces longues séparations devraient fatalement changer la nature de notre affection et je ne comptais plus que sur ton amitié. J'ai pu m'assurer du contraire et moi, après quelques jours passés près de toi, je me réchauffe à ton grand être vivace et sain et tout revient comme aux premiers temps.'

Zij zou buiten willen wonen - 'C'est si bon, des arbres, du gazon et pas de Parisiens!' en nu zij dat niet hebben kan, besteedt zij haar vrijen tijd met paardrijden in het Bois de Boulogne. De overspannen, gedetraqueerde Desclée is de rustige, gelijkmatig gestemde jonge vrouw geworden, die met eerbied en in stillen weemoed opziet naar de vrouwen en moeders, die door de wereld geëerbiedigd worden, terwijl zijzelve.... En in die stemming schrijft zij deze fijngevoelige regels:

> 'Combien tu es heureux! tu es aimé de moi plus qu'il ne faut et tu me quittes pour aller embrasser tes parents qui t'aiment plus que tu ne vaux. Je n'ose pas me plaindre. Tant de gens n'ont rien du tout. Moi, au moins, je suis sûre de t'aimer; mais je t'en prie, n'oublies pas ce que je t'ai demandé: de les embrasser en pensant à moi. Tu sais que, si le sort l'eût voulu, j'aurais pu être une honnête femme comme ta mère. Juge toi-même si tu peux chaque soir, sans l'offenser, lui donner un baiser en pensant à moi....'

Van '71 tot '73 creëert zij de beroemde vrouwenrollen: Madame de Morancé, Séverine, Césarine in *Une visite de noces, La princesse Georges, La femme de Claude* van Alexandre Dumas, die haar edelmoedige beschermer en trouwe raadsman blijft. In hare brieven uit die jaren spreekt zij herhaaldelijk over deze gedurfde stukken, die zij met geestdrift verdedigt en over het groot succes dat zij er in heeft. Maar met haar hart is zij elders: 'Je pense souvent que j'ai là-bas un gros coeur et un gros bras sur lesquels je compte et je m'appuie';

en o, als zij maar een klein, heel klein fortuintje had, wat zou zij niet graag haar ‘métier’ den bons geven! ‘Elken avond op hetzelfde oogenblik hetzelfde te zeggen, dezelfde geste te maken, en dat drie, vier maanden achtereen, om net genoeg te verdienen om te eten.... se flanquer la fièvre tous les soirs, pour le plus grand plaisir d'un tas d'imbéciles, non, vrai, c'est absurde’. En een ander maal roept zij: ‘A quoi bon le succès si j'en meurs?’ En toch gaf zij het niet op, toch deed zij haar plicht met stipte nauwgezetheid, steeds op het appèl wanneer de dag van opening daar was, al moest ook de dokter haar een dag later weer naar buiten of naar zee zenden, omdat zij nog te zwak bleek om haar afmattende taak weer te beginnen.

Zoo sleept Desclée haar leven nog gedurende het speelseizoen 1872/1873 voort, creëert met groot succes de hoofdrol van *La femme de Claude*, en heeft, steeds vervuld van den wensch zich een onafhankelijk bestaan te verzekeren, aan het eind van den winter nog den moed om een voordeelig engagement te Londen aan te gaan. Maar de toon van hare brieven wordt melancolieker:

> ‘Cher grand, nous approchons tous les deux de la quarantaine. Nos beautés se fanent, notre fraîcheur est partie; mais je vois que nos coeurs ne bronchent pas. Je suis toujours la pauvre fille que tu as découverte un jour; tu es toujours le grand Fanfan sur lequel je m'appuie....’

Zij moet erkennen, dat haar gezondheid ernstig geknakt is. ‘Bien lasse, bien lasse, pauvre Aimée!’ schrijft zij den 16^{den} Juni uit Londen, als zij eindelijk ‘gedaan’ heeft. Dan keert zij in Juli naar Parijs terug, maar zij voelt wel dat zij er niet weer van op zal komen.

Zij blijft nu en dan aan Fanfan schrijven, eenvoudig, eerlijk, zonder declamatie, nooit theatraal. Te midden van het smartelijkst lichaamslijden geen woord van verbittering, geen aanklacht, zelfs geen klacht; alleen een paar maal de aandoenlijke vraag, of zij dan in haar leven zooveel kwaad heeft gedaan om zóó te moeten lijden!

Nog een laatste illusie van mogelijk herstel en, met stervende hand, nog een laatste woord aan den trouwen vriend:

‘Mon cher Fanfan, je crois qu'on me sauvera. Je vous aime et je vous attends. AIMÉE.’ - en dan heeft haar lijden een eind.

De priester, dien men aan haar sterfbed gehaald had en die haar de biecht had afgenomen, moet, toen hij de kamer verliet, gezegd hebben: ‘C'est une belle âme.’ En wij die Aimée Desclée leerden kennen uit die andere biecht, welke zij in hare brieven aflegde, wij scheiden van haar met geen anderen indruk dan die van den priester aan haar sterfbed.

J.N. VAN HALL.

Verzen.

Lente.

1.

Daar zijn de knoppen wonderbaar gebroken,
De lentezegen breekt er stroomend ùit...
Op koele wuiving drijven zoete roken...
De lucht is één wijd ruischen van geluid!...

Dat lijkt een liefelijke tooversproke
Van wijdsche heerlijkheid, die plots ontspruit
Bij lichter feeë roede... leve' ontloken
Glorieus... nog pas met rouwklokke uitgeluid!

Zijn 't nu mijn harte-knoppen, die daar breken,
In weelde ùitstroomend, bij het laafnis-leken
Van 't warme licht, rein heiligend gespreid?

Dat vreemd bedwelmen... zijn 't mijn harte-aromen?...
Is 't àl een tooversproke, in lichte droomen
Eens stil gedroomd als wondre werklijkheid?...

2.

Ik kan 't mij niet verklaren... àl 't verlangen,
Dat nauw meer ademde in des harten diep,
Springt òp en rijst zóó heftig, dat ik bange
Bange wordt om zoo groot verlang, dat sliep

den stillen slaap, of 't slapend wilde omvangen
Den kouden dood, dien sombre weedom schiep...
Toch... 't is zoo wonder heerlijk... niet meer bange...
Verlangen stijgt naar 't lichten, dat hóóg riep!...

Hoor, hoe verlangen stijgend lacht, héél luide...
Al wete ik niet, wàt of die roep beduide,
'k Hoor een triumfkreet in dien gouden lach!

O! nieuwe Lente, o nieuwe harte-Meie,
Dàt weet ik, dat 'k uw wijding benedije,
En juichend groet den nieuwen, heilgen dag!

3.

Dat is wellicht het allerlaatst òpbloeien
Der harte-jeugd, na bange droefenis
En treurig kwijnen... allerlaatst òpgroeien
Der levenskiem, die niet gestorven is!

Wellicht de laatste sprank vóór 't héél vergloeien.
Der gouden vlam, even, van 't sterven wis,
Opflikkerend... 'k voel stille, stil wegvloeien
Mijn juichenskracht, na korte ontvangenis!

O, Lente! moogt gij nog éénmaal ontspringen
In godlijk bloeie' en heerelijk doen zingen
In zangenpracht uw kleur, uw geur, uw zon!

Ga dàn vrij dood... ga dàn vrij dood, mijn harte...
Hoog boven doode vreugde en doode smarte,
Leeft iets van mij, dat zelfs geen dood verwon!

Wijding.

1.

O! arm, arm menschenhart, dat sterven moet
Zonder een groote liefde, die het geve
Het hooge leven en het groote streven,
En 't telkens, wen het kwijne, òpluiken doet!...

Hoe was mijn hart zoo licht, toen daar de gloed
Van Háár genade ontbloeide in prachtvol beven
Van gouden vlamme... wonder tintlend leven
Mij weeldrig stroomde door het jonge bloed!

Zìj was mijn Liefde, zìj die groote en hooge,
Die wijding gaf mijn arme, droeve Zijn,
Hoog-òp mij voerde in gadeloos vermogen...

Toen kwam de Twijfel, twijfel, trieste, kille,
Die dacht mijn liefde een doem van laffen schijn...
Wat troost nu, die mijn wijden weedom stille!...

2.

Toen is mijn doode Liefde mij verschenen:
De hooge Muze, in 't goudlicht van den Dag,
Om zoeten mond, in 't oogen-paar sereene,
De zuivre glanzing van heur godenlach.

Toen voelde ik eindloos in mijn ziel òpweenen
Al de oude, weeë smart, al 't bang geklag
Waarin ik riep om Háár, die ging vèr henen,
Waar ik in sombre wanhoop nederlag...

Maar hooger steeg 't extatisch-hél òpjuichen
Van 't oud geluk, 't ééns juichende getuigen,
Zeeg'nend haar weêrkomst nu in ziele-zang...

Vòlzalig zonk ik aan heur voeten neder...
Ik vond dien zang in klank noch woorden weder,
En spraakloos snikte ik 't ùit, heel lang... heel lang...

3.

En als ik opstond, was zij henen... 'k schreide
Niet meer... een wonderzoete geur nog zweefde
Als stille erinn'ring òm... een wijle 'k leefde
In licht gedroom, dat ik heur weêrkomst beidde...

Toen was 't mij, of zich breede glorie breidde
Rondom mijn hoofd, een witte wade weefde
Van pure heilg'heid om mijn leden... 'k beefde
Van 't heil, waarom mijn stil verlang eens vleide!...

'k Was als een jonge wijdling, òpgerezen
Van 't maagdlijk altaar, nu zich priester wetend,
Voelend zijn wijding, die hem ùitgelezen...

En 'k ging, zoo rijk-gezegende in genaden,
In zielejubel 't doode leed vergetend,
Ten zegetocht van heilge dichterdaden!

4.

Ik ging, gezegende, in het groot begeeren
Van strijd en offer, om àl 't heil, genoten
In klare aanschouwing, eindloos te vermeêren,
Wèggevend héél, wat 'k hield in 't hart besloten!

En in mijn ziel de liefde en 't hoog vereeren,
In 't starend oog de aanbidding, stil-devote,
In 't hart de gloed met laaiend-wit verteren,
Om fieren mond de wil, ten daad besloten,

Mocht ik door 't leven en zijn woelen schrijden...
Daar zag 'k den Tabor-glans plots openbreken
In goud-gestraal, in goddelijk verblijden...

En van de heerlijkheid, die ik zag pralen,
Ging ik in goudene verrukking spreken,
En deed den hemel op deze aarde dalen!

5.

Toen is de Muze opnieuw tot mij gekomen,
In klaar mysterie van den heilgen Nacht...
Ik dacht me een spel van speelsche, schoone droomen,
Tot mij heur stemme riep, zacht, fluisterzacht...

Toen zag ik hooger glorie haar omstroomen
Dan eertijds, bij des Dages helle pracht:
Licht, wit als maanlicht pure... in bevend schromen
Zag 'k òp... hoog blonk de gouden sterrenwacht!...

En in dien nacht, in sprakeloos aanschouwen,
Knielde ik devoot, met biddend handenvouwen,
Voor Haar, als voor een hooge Heilge, neêr...

Toen zag 'k in Wezen Haar, wier eerste wijding
Mij was reeds kracht van luide God-belijding,
Die nu zich héél gaf, méér... nog eindloos méér...

Loutering.

1.

Nu sta ik op den reuze-hoogen top
Van verren Loutringsberg, fier en alléén...
In bangen, bloedgen lijdenstocht steeg 'k òp,
Door rotsgegrim en duistre wouden heen!

Hier troont de vrijheid, die mijn harte-klop
Juichend versnellen doet... hier heerscht slechts Eén,
Hij, de Eénge en Eéne, die mijn harte-knop
Doet springend bloeie' in geurwolk van gebeên!

Hier lacht de klare, goddelijke Rust,
Limpide als 't hemelwelf, onmeetlijk wijd,
Groot-eenzame eindloosheid van goudblank licht!...

Gods eigen ruste heerlijk-koelend streelt
Mij 't brandend voorhoofd... God, Dien ik belijd,
Staar 'k recht en fier in 't Heilig Aangezicht!

2.

In verre diepte woelt het Leven voort...
Daar kruisen zich de duistre smarte-wegen
Van 't droef weleer nog, waar ik, neêrgezegen,
De handen strekte in beden onverhoord...

Dáár wordt nog de echo van mijn smart gehoord,
Ten hoogen hemel schreiend opgestegen,
Weeklagend om verloren vredezegen...
Tot mij het hooger lichten heeft gegloord!

Zwoel duister waarde heen... àl 't aardgerucht
Stierf weg, waar ìk òpging in zuivrer lucht,
Glorieuslijk in het heilig licht geheven...

Hóóg boven 't leven en zijn smartgeding,
Hóóg boven smartende herinnering,
Straalt mij Gods liefde en 't godlijk liefdeleven!

EDUARD BROM.

Muzikaal overzicht.

Is er, afgescheiden van Wagner's kunst, een moderne Opera? - Met deze vraag houdt de heer Ferdinand Pfohl zich bezig in eene brochure: *Die moderne Oper* (Leipzig, Carl Reissner. 1894), waarin hij zich tot taak heeft gesteld, den invloed van den Bayreuther meester op de scheppingen der hedendaagsche toonkunstenaars aan te toonen en tegelijkertijd een beeld te schetsen van de moderne dramatisch-muzikale compositie, voor zoover die blijkt uit de werken, welke in de tweede helft dezer eeuw in Duitschland zijn opgevoerd.

Daar men bij ons op muzikaal gebied in zekeren zin het kunstleven van Duitschland medeleeft, acht ik het niet van belang ontbloot, hier iets mede te deelen van deze brochure, waarin op degelijke en tevens onderhoudende wijze wordt uiteengezet, hoe het eigenlijk met het operawezen van den tegenwoordigen tijd gesteld is.

Na vooropgezet te hebben, dat men hier onder ‘modern’ natuurlijk niet heeft te verstaan wat in onzen tijd gecomponeerd is of wordt (hieronder toch wordt veel gevonden wat eigenlijk tot een reeds vervlogen tijdperk behoort) maar wat modern is door inhoud en vorm, beantwoordt de schrijver de bovenstaande vraag ontkennend en geeft hij tot staving van zijne meening een overzicht van enkele Duitsche, Fransche en Italiaansche opera's, waarbij hij niet alleen de muziek, maar ook den tekst aan critiek onderwerpt. Hij stelt zich voor, een vervolg daarop te leveren en in een tweede deel nog andere opera's te bespreken van componisten, die reeds beteekenis erlangd hebben of voor de toekomst veel beloven, doch

wier werken, wegens den overvloed van stof, hier geen plaats konden vinden Evenwel vormt reeds dit eerste deel een afgesloten geheel.

De schrijver begint met zijne landgenooten. De Duitsche operacomponisten - zegt hij - zijn degelijke, achtenswaardige musici, maar zij weten niet goed, waar zij het zoeken moeten. Zij beroepen zich steeds op hetgeen de geschiedenis leert en zweren gaarne bij classieke regels. Zij trachten aan hunne groote voorgangers het geheim van machtige effecten af te luisteren, en terwijl zij schitterende voorbeelden nastreven, worden zij de knechten van het genie, dat zij willen navolgen, daarbij vergetende, dat het genie niet is na te maken. Het gaat met hen, zegt de schrijver - die eene voorliefde blijkt te hebben voor beeldspraken aan de natuurkunde ontleend - als met Newton's wet der zwaartekracht. Een talent stort zich als een meteoor in de zon, in wier aantrekkingskring hij komt. Het lost zich in het genie op en verliest, terwijl het zich met een oneindig klein deel daarvan vereenzelvigt, zijn eigen wezen, of wel het talent wordt door die oplossing de trawant van het genie; het loopt er om heen als de maan om de aarde en schittert met geleend licht. Zoo ging het in de tweede helft dezer eeuw met de Duitsche opera-componisten ook ten opzichte van den grooten hervormer op dramatisch-muzikaal gebied.

In dat tijdvak zou het slechts aan één dramatisch componist gelukken, zich aan den invloed van Wagner's machtigen geest te onttrekken en althans in het begin zijner loopbaan een kunstwerk van groote oorspronkelijkheid te scheppen. Wellicht gelukte hem dit alleen daardoor dat hij in dit werk afzag van elke intieme aanraking met het moderne wezen van Wagner's kunstrichting en zijne kracht beproefde aan eene stof, waarvan de aard met het moderne muziek-drama niets gemeen heeft. De componist, die hier bedoeld wordt, is Peter Cornelius, zijn werk de ‘komische Oper’ *Der Barbier von Bagdad*. - Het is wel de moeite waard, bij dit frissche, oorspronkelijke werk, dat tot nu toe in Nederland niet werd opgevoerd, een oogenblik stil te staan.

Het dagteekent van het begin der tweede helft dezer eeuw en werd voor het eerst opgevoerd te Weimar, den 15^{den} December 1858, onder leiding van Franz Liszt, doch maakte fiasco tengevolge van een kabaal, door de in Weimar tegen Liszt bestaande oppositie op touw gezet. Het werk bleef daarna langen tijd vergeten liggen,

totdat Felix Mottl, dirigent der opera te Carlsruhe, in vereeniging met zijn collega Levy te München, het weder te voorschijn bracht. Een nieuwe partituur werd ontworpen, eenige oordeelkundige veranderingen werden aangebracht, en snel op elkander volgden talrijke opvoeringen in München, Hamburg, Cassel, Leipzig, Dresden, Weenen enz., die het aandenken van den in 1874 gestorven componist met de glorie van den roem omgaven en den schepper van het werk de bewondering der nakomelingen verzekerde. Cornelius heeft zelf het gedicht zijner opera gemaakt en zijn onderwerp ontleend aan een sprookje van de *Duizend en één nacht*. Reeds als litterair kunstwerk beschouwd, is het van groote eigenaardige schoonheid. Over het geheel ligt de betoovering van een Arabisch sprookje, eene echt Oostersche tint. De handeling komt op het volgende neer: Nureddin, een rijke jongeling uit Bagdad, is verliefd op Margiana, de dochter van den Kadi dier stad. Midden in zijn treuren over deze, naar hij meent, hopelooze liefde wordt hij verrast door de komst van Bostana, de kamerjuffer van zijn aangebedene, die hem namens hare meesteres tot een rendez-vous uitnoodigt op een tijdstip dat de Kadi naar de Moskee is. Nureddin gevoelt zich onbeschrijfelijk gelukkig; hij heeft echter, in zijne treurigheid, zijn toilet wat verwaarloosd en heeft een barbier noodig, om hem den baard, dien hij naar oostersche begrippen onbehoorlijk lang heeft laten groeien, op de behoorlijke maat af te scheren. Daartoe zal hij zich toevertrouwen aan de kunst van den barbier Abul Hassan Ali Ebe Bekar. Deze Abul Hassan is geen man, die alleen aan zijn beroep hangt, geen egoïst, die ter wille van het ellendige geld scheert, geen kleingeestige ziel. Hij is een en al waardigheid. Als hij het vertrek van Nureddin binnentreedt, begroet hij dezen met plechtige, zalvende woorden. Hoe triviaal om aanstonds van zaken te spreken! Dat doet Abul Hassan nooit. Hij verkondigt integendeel den ongeduldigen jongeling, wat hij aangaande hem uit de sterren heeft gelezen, en zegt:

> Du hast gewählt die beste Zeit auf Erden,
> Die man nur wählen kann rasirt zu werden.

Maar Nureddin, die met die wijsheid niet gediend is en geschoren wil zijn, wordt grof en dreigt, den barbier zonder plichtplegingen de deur te zullen laten uitwerpen. Abul is echter te veel philosoof om niet achter het masker van toorn, dat zijn vriend

bezigt om hem af te schrikken, diens goed hart te bemerken, en begint daarom met zich in het minst niet aan die bedreiging te storen maar te antwoorden met een langen lofzang op zichzelven, eindigende:

Bin Dialektiker,
Sophist, Eklektiker,
Cyniker, Ethiker,
Peripathetiker.
Bin ein athletisches,
Tief theoretisches,
Musterhaft practisches,
Autodidactisches
Gesammtgenie!

Driftig zegt dan Nureddin: ‘Vertel me nu eens, onbeschaamde babbelaar, wanneer eindig je en wanneer begin je (te scheren namelijk)?’ waarop Abul antwoordt:

O wie Du mich verkennest,
Dass Du mich Schwätzer nennest!
Ja, meine Brüder selig,
Die schwatzten unausstehlich.
Bakbak der Einäugige, Bakbarah der Dickbäuchige,
Alkuz der Vielbräuchige, Alnaschar der Weinschläuchige,
Bukbuk der Spatzenscheuchige, Schakkabak der Hustenkeuchige,
Doch ich, der jüngste der Familie,
Bin still und unschuldsvoll, wie eine Lilie.

Nureddin's ongeduld is nu echter ten top gestegen. Hij is zoo onbeleefd om op deze trouwhartige verzekering niet te letten en roept zijne bedienden, om den onbeschaamden babbelaar de deur uit te werpen. Maar hij heeft zich in Abul Hassan vergist. De barbier is een kranig heer; hij haalt zijn scheermes voor den dag en gebruikt het als wapen tegen de bedienden, die daarvoor terug wijken. Nureddin tracht nu door zachtheid te verkrijgen, wat hem met hardheid niet gelukken wilde, en brengt er zoo den barbier toe, hem te scheren. Terwijl dit geschiedt, zucht Nureddin ‘Margiana,’ en aanstonds weet de barbier, door een bevallig lied op dien naam te zingen, op behendige wijze aan Nureddin diens liefdesgeheim te ontlokken. Abul, de menschenvriend, besluit daarop den jongeling naar het rendez-vous te vergezellen; hij gevoelt zich door het lot verkoren om zijn vriend voor de gevaren te behoeden,

die den verliefden dwaas in het huis van den Kadi bedreigen en die Abul's profetische blik uit den horoscoop gelezen heeft. Daarbij komt nog, dat de barbier den Kadi haat, omdat deze zich zelf scheert. Het voornemen van Abul ligt echter buiten de rekening van Nureddin, en om den barbier kwijt te raken roept hij weder zijne bedienden, klaagt dat Abul ziek is en beveelt hun, hem medicijnen in te geven en den geneesheer te halen. De bedienden volvoeren het bevel van hun meester. De overrompelde barbier wordt op een divan nedergelegd en daar wordt met hem gehandeld overeenkomstig het voorschrift van Nureddin, die, van de verwarring gebruik makende, zich snel verwijdert.

Daarmede eindigt het eerste bedrijf. Het tweede voert ons in het vertrek van Margiana, waar de Kadi, Baba Mustapha, aan zijne dochter den bruidschat toont, dien zijn vriend Selim, met wien hij Margiana wil laten trouwen, hem gezonden heeft. Als dan de geloovigen tot het gebed zijn opgeroepen, begeeft de vrome Kadi zich naar de Moskee, en Nureddin, door Bostana geleid, sluipt door een geheime deur het vertrek binnen. Te midden van de daaropvolgende liefdescène laat zich plotseling de stem van Abul Hassan hooren, die buiten voór de woning de wacht houdt:

> O Nureddin, geniesse froh dein Glück!
> Nichts störe dich, es wacht vor diesen Fenster
> Dein Abul Hassan Ali Ebe Bekar.

Onderwijl komt de Kadi uit de Moskee terug en geeft, gesterkt door het gebed, eigenhandig een dracht stokslagen aan een slaaf, die een kostbare vaas heeft gebroken. Het geschreeuw van den slaaf dringt door tot Abul Hassan, die niet anders denkt dan dat zijn vriend Nureddin door den Kadi vermoord wordt. Hij roept om hulp. Het minnend paar wordt door het rumoer uit zijn zaligen droom opgeschrikt. Waar Nureddin te verbergen? Margiana en hare kamerjuffer komen eindelijk op den inval om hem eene schuilplaats te geven in de kist, die den bruidschat bevat. Snel nemen zij er alles uit, Nureddin stapt er in en Bostana, na de kist gesloten te hebben, steekt den sleutel bij zich. Nu dringt Abul Hassan met eenige helpers het vertrek binnen om het lijk van zijn vriend te redden. Hij vermoedt, dat het in de kist ligt, en is op het punt om die weg te slepen, als de Kadi verschijnt. Deze is buiten zich zelven van woede en er ontstaat een hevige

strijd om het bezit van de kist, waarin de Kadi meent dat de bruidschat zijner dochter zich nog bevindt. Klagende vrouwen komen aangeloopen; ook leegloopers uit Bagdad, die voor en tegen Abul partij kiezen. Midden in het rumoer hoort men plotseling trompetgeschal. De Kalif verschijnt. Partijen dienen hun beklag bij hem in. De kist wordt geopend en Abul brengt den bewusteloozen Nureddin te voorschijn. ‘'s Morgens geschoren en 's avonds een lijk’ jammert hij, maar hij bemerkt dat het leven nog niet uit den jongeling geweken is, en met het door hem gedichte minnelied, dat wij in het eerste bedrijf van hem gehoord hebben, met het teedere ‘Margiana’ weet hij weldra Nureddin weder tot bewustzijn te brengen. De Kadi, die gedurende deze scène wezenloos van schrik is geweest, begint te begrijpen, dat hem niets anders overblijft dan in de vereeniging van het minnend paar toe te stemmen. Abul Hassan wordt tot sprookjesverteller aan het hof van den Kalif aangesteld en met een lofzang op den beheerscher der geloovigen eindigt de opera.

Uit dit overzicht van den tekst blijkt, dat de handeling al heel eenvoudig en uit een dramatisch oogpunt weinig belangwekkend is. Maar wat in dit opzicht mocht ontbreken, dat wordt ruimschoots vergoed door de fijne en goed volgehouden karakterteekening van de personen, die aan de handeling deelnemen (vooral Abul Hassan is een uitstekend geschetst type) en door de vloeiende, geestige en voor muzikale bewerking uiterst geschikte taal. Wat de muziek aangaat, daaruit spreekt een frisch, oorspronkelijk talent. Zij munt uit door innige en tevens karakteristieke melodie, door nieuwe en kernachtige harmonie, door kleurrijke instrumentatie en door eene in den regel voorbeeldige declamatie. Ten aanzien van den vorm sluit het werk zich bij de oude opera aan; het bestaat uit aria's (of liever arioso's), ensemble-stukken en koren. Tot de meest pakkende gedeelten behooren, behalve de pittige, medeslepende ouverture, o.a. nog de scéne in het eerste bedrijf tusschen Nureddin en Abul Hassan - en daarin vooral de ontboezemingen van laatstgenoemde - en het daarop volgende koor der dienaren, die aan Nureddin's bevel, om den babbelachtigen barbier de deur uit te werpen, gevolg willen geven doch door Abul's heldhaftige houding daarin verhinderd worden. Voorts in het begin van het tweede bedrijf het geestige, als canon behandelde trio, waarin Margiana en haar kamerjuffer hare vreugde te kennen geven over de aanstaande

komst van Nureddin en de Kadi zijne blijdschap uitspreekt over het huwelijksaanzoek van zijn vriend Selim en de geschenken, die deze gezonden heeft. Verder nog het liefelijke en door innigheid bekorende duet van het minnend paar, het daarop volgende tooneel, waarin de vijandige partijen (Abul Hassan en de Kadi, ieder met zijne volgelingen) tegenover elkander staan, en de scène (solo-quintet en koor), waarin de kist ontsloten wordt en de verbaasde aanwezigen den bewusteloozen Nureddin aanschouwen. In één woord, er ligt in dit werk, bij alle degelijkheid van behandeling, eene frischheid, die in hooge mate weldadig aandoet en gunstig afsteekt bij het uiterlijk zwaarwichtige doch innerlijk niets beteekenende van vele werken op operagebied uit den tegenwoordigen tijd. Wij geven het den schrijver gaarne toe, wanneer hij zegt, dat de *Barbier von Bagdad*, als muzikaal kunstwerk beschouwd, eene afzonderlijke plaats in de nieuwe opera-litteratuur inneemt, en dat deze opera, wat tooneelmatig karakter en dramatische uitdrukking betreft, in de buiten Wagner staande kunst van den tegenwoordigen tijd dezelfde plaats inneemt als in het tijdperk vóór Wagner Mozart's *Figaro*. In zijne latere werken op opera-gebied is Cornelius zichzelven niet gelijk gebleken en heeft hij zich aan den invloed van den Bayreuther meester evenmin kunnen onttrekken als de meeste andere opera-componisten van zijn tijd en later.

Volgens Pfohl is het voornamelijk de invloed der muziek van *Tristan* en van de *Meistersinger*, die bij de scheppingen der hedendaagsche Duitsche opera-componisten merkbaar is. Beziet men echter die opera-productie nauwkeuriger, dan ontwaart men dat nog andere opera-typen tot voorbeelden voor die scheppingen strekken: namelijk *Carmen, Faust* en *Cavalleria rusticana*. Deze vijf opera-typen zijn, volgens hem, zoowat de declinatiën van het nieuwe muzikale Latijn en de karaktertrekken van die modellen treft men overal aan, waar de dramatische componist zijne krachten beproeft aan eene stof, die een zekere overeenkomst vertoont met het wezen en den inhoud van een dezer als voorbeelden dienende typen. Let men daarbij dan nog op de eigenaardigheid der moderne opera om het wezen der groote opera niet alleen te vermengen met dat der romantische maar ook met vormen aan Wagner's muziek-drama ontleend (waarbij vergeten wordt dat Wagner's kunst en de groote opera antipoden zijn) dan zal men moeten erkennen, dat die moderne kunstproducten al heel zonderling zijn samengesteld en weinig

eenheid en karakter vertoonen. Wat hiertoe ook nog bijdraagt is de onoordeelkundige en van weinig zelfkennis getuigende keuze der teksten. Van zijne componeerende landgenooten sprekende, zegt Pfohl: ‘Zij zijn zeer critisch wanneer het scheppingen van anderen geldt, maar wanneer het op zelf scheppen van werken op dramatisch gebied aankomt, droogt eensklaps de bron der critische scherpzinnigheid op en laten zij zich in den regel van de wijs brengen door het *effect*, dat een opera-tekst hun belooft. Verblind door den een of anderen daarin voorkomenden dramatischen *coup*, storten zij zich hals over kop in de compositie van dien tekst. Of het karakter daarvan voor de eigenaardigheid van hun talent past, met hun uitdrukkingsvermogen strookt, schijnt voor hen des te minder gewichtig naar mate de onstuimige drang, niet tot scheppen doch naar *succes*, zich meer bij hen doet gevoelen. Meer dan van elke andere uiting op kunstgebied geldt van de operacompositie niet het “ik wil” maar het “ik moet”. De drang tot scheppen moet van binnen naar buiten werken; niet omgekeerd. Het geheele scheppen van Wagner was een reusachtig “ik moet”, dat van hen, die na hem kwamen, een op de auto-suggestie van het scheppen gericht “ik wil.” Daar de grootst mogelijke innerlijke noodwendigheid, hier de kleine eerzucht, die zich aan het succes tracht te verzadigen. En deze opera-componisten meenen het heft van dit zoozeer begeerde en in de uitkomst zoo nietig blijkende succes reeds in handen te hebben, wanneer maar de een of andere scène in een opera-stof hun de gelegenheid biedt, hun muzikaal vermogen, hunne kennis van contrapunt, van instrumentatie ten toon te spreiden.’

Deze uitspraak bevat veel waarheid; vooral in hetgeen de schrijver zegt aangaande het ‘willen’ en ‘moeten.’ Maar ligt niet hierin juist het onderscheid tusschen talent en genie? Scheppingsdrang vindt men bij velen doch men heeft te onderscheiden, waaruit die voortspruit. Het genie schept uit innerlijken drang, het talent wordt door uiterlijken drang geleid en daarbij neemt het verlangen naar succes een voorname plaats in. Doch dit daargelaten, zoo moet erkend worden, dat de moderne opera-productie geen vertrouwen verdient. Het is een zoeken en experimenteeren in allerlei richtingen, een scheppen in den blinde. De zucht om het publiek te behagen en het offeren aan het effect spelen er een groote rol in. De een probeert het met historische onderwerpen, de ander grijpt in de wereld der *sage*, een derde

speculeert op het patriotisme en componeert vaderlandsche opera's, enz.

Nadat Pfohl, in verband met de voorgaande beschouwingen, eene beschrijving en ontleding heeft gegeven van enkele opera's van Duitsche componisten, namelijk van het lyrisch drama *Christoph Columbus* van Alberto Franchetti (een in Duitschland gevormd toonkunstenaar) en van de opera's *Die Almohaden* van Joseph Abert en *Manuel Venegas* van Richard Heuberger, gaat hij over tot de bespreking van werken van Fransche componisten.

Ook bij de jongere Franschen vindt men het wankelende en weinig oorspronkelijke, dat den Duitschers eigen is. In hunne werken, waarin zij de Duitsche muziek naderen en voeling zoeken en verkrijgen met de Wagnersche beginselen, zal men even weinig individualiteit aantreffen als bijv. in de Duitsche opera-fabriekswaren van de laatste tientallen jaren. Wanneer men geest en zin voor pikante, schitterende kleur- en klankeffecten als eigenschappen der Fransche toonkunstenaars aanneemt, dan voorzeker hebben ook de moderne Franschen hun bijzonder karakter, maar wanneer men hen beschouwt uit het oogpunt der verhouding, waarin de beschaafden bij de verschillende natiën tot elkander staan, die bij alle verscheidenheid in persoonlijke beschaving, als geheel genomen toch eene uniforme massa uitmaken (in tegenstelling van de onbeschaafden, die, bij volkomen gelijke individueele ontwikkeling, als *volk* hunne nationale physionomie onvervalscht bewaren), dan kan men over het algemeen van individualiteit bij de jongere Fransche componisten niet spreken. Geen van die componisten, op een enkele uitzondering na, zooals Bizet (‘en Delibes’ zou ik er willen bijvoegen), spreekt zijn eigen taal, zooals Homerus zijn Grieksch, zooals Richard Wagner zijn Duitsch. Zij stamelen allen een Koeterwaalsch van den zonderlingsten aard. In zulk een moderne opera gaat het zeldzaam veelsprakig toe: een paar phrasen Fransch, dan eenige Duitsche stukken, terstond daarna weder iets dat een Italiaansch karakter draagt. Het schijnt, dat die componisten hierin hun grooten voorganger Meyerbeer willen navolgen, die, zooals bekend is, er geen eigen manier op nahield maar op verwonderlijke wijze die van anderen in zich wist op te nemen en te reproduceeren.

Van de nieuwere Fransche componisten op dramatisch gebied worden Massenet en Chabrier door Pfohl besproken. Massenet, dien

hij een van de moest talentvolle onder de jongere opera-componisten noemt, bevindt zich, volgens hem, in den toestand van scheppingsdrang, waarvan hierboven gesproken is. Door dien uiterlijken drang verleid, koos hij voor zijne opera's onderwerpen, die de kiem van spoedige vergankelijkheid in zich dragen. Zoo ondernam hij het, een reeds vergeten roman door muziek te doen herleven, en liet hij uit zulk een roman den tekst voor zijne opera *Manon* samenstellen, een tekst waarin het frivole der hoofdpersonen met het onlogische en onverkwikkelijke der handeling wedijvert. De muziek, die Massenet voor deze handeling componeerde, is dan ook niet de uiting van een machtigen geest, die gedwongen wordt te openbaren wat in hem leeft, maar veeleer de geestige, elegante taal van een fijn beschaafd man. Eenheid van stijl zal men over het algemeen ook in zijn werk niet aantreffen. De Fransche gratie der ‘opéra comique’ en het breedsprakige pathos der groote opera loopen in zijn *Manon* door elkander. Een gunstige uitzondering maken het van geest tintelende tweede bedrijf en de eerste helft van het derde. Daarin is Massenet's muziek werkelijk vol karakter en bemerkt men, dat zij uit het hart vloeit.

Chabrier's *Gwendoline*, die Pfohl daarna bespreekt, is van ander allooi. Bij dit werk heeft men vooreerst te doen met een tekst, die al de eigenschappen bevat, welke het libretto tot caricatuur van het drama maken, zich als eene erfkwaal van tekst tot tekst herhalen en een eeuwig leven schijnen te hebben. Al kunnen ook de hedendaagsche opera-librettisten na de hervorming, die Wagner ook op dit gebied te weeg bracht, de medewerking van gezond verstand en logica niet meer gansch en al laten varen, zoo schijnt het toch alsof een zoo lang beoefende onzin zoo vast met het begrip van operatekst is samengegroeid dat de librettisten aan het wezen der opera meenen te kort te doen, wanneer zij niet nu en dan aan dien onzin offeren. Het tekstboek van Chabrier's opera geeft er een bewijs van. De handeling speelt in het laatst der 8ste eeuw, in eene plaats aan de Engelsche kust, door een Saksischen volksstam bewoond. Het eerste bedrijf geeft een landschap aan die kust te zien. Het is vroeg in den morgen. Jonge meisjes verschijnen en verkwikken zich aan de frissche morgenlucht. Gwendoline, de dochter van het Saksisch opperhoofd, den grijzen Armel, verhaalt, dat zij gedroomd heeft van het woeste zeerooversvolk, de Denen, als plotseling deze zeeschuimers een inval doen en onder

woest getier op het tooneel verschijnen. Harald heet hun hoofdman. Hij eischt de onderwerping van Armel en zijn volk, en als deze zich tegen hem verzet, wil hij den grijsaard met zijn zwaard dooden doch wordt daarin verhinderd door Gwendoline, die zich tusschen hen beiden werpt en om genade voor haar vader smeekt. Harald staart wezenloos op het schoone vrouwenbeeld, dat aan zijne voeten ligt. ‘Laat ons alleen,’ zegt hij tegen zijne manschappen en de Saksers, en allen verwijderen zich. Tot zoover is alles natuurlijk en van groot dramatisch effect, maar wanneer nu Harald het meisje geruimen tijd heeft aangestaard en duidelijke blijken van bewondering over hare schoonheid heeft gegeven, vertoont Gwendoline zich als eene kinderachtige coquette, die Harald tot een Hercules bij het spinnewiel wil maken. Zij zet hem een krans op het hoofd, dien hij vertrapt, en dan zingt zij hem ten slotte een lied voor, dat hij naneuriet. Deze scène, waarin eene berekenende zucht om te behagen en een weerzinwekkend spel met het gevoel tegenover het ruwe maar eerlijke gevoel van den woesten Deen staat, is onwaar en toont duidelijk de onmacht van den librettist, die blijkbaar niet wist, op welke wijze hij van den eenen gevoelstoestand in den anderen zou geraken. Er ligt iets pijnlijks in deze scène. Een meisje, dat zoo even nog den zeeroover om het leven van haar vader smeekte, verkrijgt het over zich om met dien woesten krijger kinderachtige grappen uit te halen en hem aan het spinnewiel te zetten. Van naïeveteit, waaraan de librettist ons wil doen gelooven, kan hier volstrekt geen sprake zijn. - Het verder verloop der handeling bestaat hierin, dat Harald volgens het recht van den sterkste van Armel zijne dochter Gwendoline tot vrouw eischt, en haar dan ook krijgt. De tweede acte begint met een bruidskoor. Na de trouwplechtigheid geeft Armel zijne dochter een dolk, met de opdracht om Harald 's nachts te dooden. Gwendoline echter waarschuwt haar echtgenoot en dringt hem tot de vlucht. Harald echter stelt haar gerust; zijne gezellen waken. Men hoort hen dan ook; zij zijn aan het drinkgelag en hun ruw gezang dringt tot het bruidsvertrek door. Op het einde van het dan volgende liefde-duet laat zich plotseling wild klaaggeschreeuw hooren. De Denen zijn te midden van hunne zwelgpartij door de Saksers overvallen. Harald snelt de zijnen ter hulp, gewapend met den dolk van Gwendoline. Aan de kust wordt hij door Armel doodgestoken; aan een boom geleund wacht hij den dood

af. Gwendoline voegt zich bij hem en doorsteekt zich met haar eigen dolk. De Deensche schepen zijn in brand gestoken.

De muziek, die Chabrier bij deze geschiedenis geschreven heeft, gaat getrouw met het tekstboek mede. Zij stijgt en daalt met het libretto. Chabrier heeft veel talent; hij heeft vinding, phantasie en temperament; zijne muziek is altijd vol geest en interessant en bevat menig boeiend gedeelte. Evenwel mist men ook hier eenheid van stijl. Nu eens treedt het declamatorisch element op den voorgrond, dan weder doen de melodievormen aan oudere voorbeelden denken. Chabrier's uitdrukkingsvermogen is overigens groot; evenzoo zijn meesterschap over het orkest, dat hij polyphoon behandelt. Van Wagner's werken hebben in de eerste plaats *Tristan* en de *Nibelungen* hun invloed op den componist uitgeoefend; vooral is de invloed van eerstgenoemd werk te bespeuren. In het instrumentale voorspel van het tweede bedrijf en in het later volgende duet tusschen Harald en Gwendoline is duidelijk te bemerken, dat de componist hier onder den indruk der groote liefde-scène uit *Tristan* was. Zoozeer hij intusschen ook in Wagnersche harmonieën en instrumentaal-kleuren zwelgt, blijft Chabrier overigens toch nog Franschman. Waar de situatie sierlijkheid en bevalligheid vordert, drukt hij zich uit in het eigenaardige der Fransche *chanson*.

In zijn overzicht bespreekt Pfohl verder nog de opera *Jolanthe* van Peter Tschaïkowsky. Hier staat men geheel op den bodem van het lyrische. De componist zelf bereidt er ons op voor, dat hierin het zwaartepunt van zijn drama ligt, door het den titel van ‘lyrische opera’ te geven. Deze Russische componist, die buiten zijn vaderland in de concertzalen reeds het burgerrecht verwierf, is niet zoo nationaal als anderen van zijne componeerende landgenooten. Waar hij bij gelegenheid eens de nationale wijze laat hooren, gebruikt hij de elementaire middelen daarvan met voorzichtigheid en uitsluitend om aan zijne muziek iets pikants te geven. Overigens vindt men in zijn genoemd werk allerlei stijlen door elkander; ook hier ontbreekt karakter.

Van het barre noorden wendt de schijver der brochure den blik naar het zoele zuiden, naar Italië, om te ontdekken, of wellicht vandaar het nieuwe oorspronkelijke kunstwerk te verwachten is. Evenals in de 18de eeuw de Italiaansche opera het dramatisch-muzikaal gebied in Duitschland beheerschte en in het begin der 19de eeuw haar invloed zich aldaar openbaarde in de groote

Rossini-vereering, zoo zou zij ook in de tweede helft dezer eeuw een machtige factor in het Duitsche kunstleven zijn. Thans waren het Verdi en de Veristen. De naam Verdi drong in Duitschland voor het eerst door met zijn *Rigoletto*, daarna met zijn *Trovatore* en *Traviata*. Vermocht laatstgenoemde opera er geen vasten voet te verkrijgen, des te grooter en blijvender was de opgang, dien Verdi er later maakte met zijn *Aïda* (een werk dat hij voor de opening der Italiaansche opera te Caïro in 1874 geschreven had) en vooral met de twee werken, die hij, na vele jaren zwijgens op opera-gebied, op hoogen leeftijd componeerde, namelijk het treurspel *Otello* en het blijspel *Falstaff*. Staat reeds de *Aïda* in degelijkheid ver boven Verdi's vroegere werken, nog veel grooter is de afstand, die, in artistieken zin, tusschen die werken en zijne opera's *Otello* en *Falstaff* ligt. De Italiaansche maestro bewijst er in, dat hem de kolossale vorderingen niet ontgaan waren, welke de Duitsche muziek gemaakt had gedurende het tijdperk, waarin hij geheel opging in de absolute melodie (de aria), en hoe hij die wist te waardeeren. Het is de groote verdienste van Verdi, dat hij, brekende met het oppervlakkige en banale, dat zijne werken uit eene vroegere periode kenmerkt, nog op zijn ouden dag die voor hem nieuwe taal wist aan te leeren en met meesterschap wist te spreken, zonder evenwel daarbij zichzelven te verloochenen, zijne oorspronkelijkheid te verliezen. In dit opzicht staat Verdi ver boven zijne latere componeerende tijdgenooten en zal hij in de geschiedenis een merkwaardige en sympathieke persoonlijkheid blijven. Uit dat oogpunt zal men ook zijne laatste scheppingen op dramatisch-muzikaal gebied moeten beoordeelen. ‘Verdische karakteristiek in verband gebracht met Wagnersche beginselen’, zoo zou men den aard van die scheppingen kunnen omschrijven. De kiem eener nieuwe opera-cultuur zal men er echter niet in vinden.

Ligt die dan wellicht in de richting op dramatisch-muzikaal gebied welke men het Verisme noemt en waarvan Mascagni met zijne opera *Cavalleria rusticana* de baanbreker was? - Volgens Pfohl zou dit werkelijk het geval zijn. Het Verisme, dat de ruwe uiting is van het dierlijke in den mensch, heeft, trots die weerzinwekkende eigenschap, waarin het spoedig vergankelijke dezer kunst ligt, ook de goede zijde, dat het duidelijk licht gaf omtrent de richting, waarin eene verdere ontwikkeling der opera in de toekomst moge-

lijk zou zijn, en die richting is: het algemeen menschelijke te zoeken en af te beelden in het *volksleven*. In het krachtig op den voorgrond stellen van het volkselement ligt, volgens Pfohl, het beste deel van Mascagni's opera, en in dien zin heeft zij, hoe men ook over haar als kunstwerk moge oordeelen, voor de geschiedenis der opera eene ver dragende beteekenis en vormt zij het uitgangspunt eener nieuwe richting. ‘Ook Wagner - zegt hij - heeft in zijne meesterwerken het algemeen menschelijke in zijne afwisselende vormen afgebeeld, maar hij beschouwde het met den diepen blik van den philosoof. Dat philosophisch verheven standpunt, vanwaar Wagner de wereld en hare verschijningen beschouwt, ontbreekt den jongeren van het nieuwe evangelie ten eenenmale. Hun eenig streven is, de hartstochtelijke, ongekunstelde wijze, waarop het volk zich in voelen en denken uit, muzikaal-dramatisch weer te geven. Wel bezitten deze jongeren wonderkrachten, doch zij weten daarmede geen wonderen te verrichten. In de nieuwe opera-soort echter, met hare echte naïeveteit, ten minste in de meest beteekenende werken dezer richting, is tegenover Wagner's kunstwerk eene soort van tegenkunst ontstaan, die thans nog wel onrijp is maar toch de mogelijkheid van een gezonden, krachtigen groei en van een heilzame verderontwikkeling in zich draagt.’

Of er wezenlijk zulk een wonderkracht in die kunstrichting van het jonge Italië gelegen is; of werkelijk voor de toekomstige verderontwikkeling van het muziek-drama het volkselement van besliste beteekenis kan zijn, zooals Pfohl wil doen gelooven, zal de tijd moeten leeren. Tot nu toe is daarvan niets te bespeuren. Bekend is het alleen, dat in deze richting, die ook in Duitschland talrijke aanhangers en navolgers vond, nog steeds wordt voortgewerkt. Nog onlangs heeft te Berlijn de *première* plaats gehad van eene opera, *Der Evangelimann*, die geheel uit de Veristische richting ontsproten is, ofschoon de componist daarvan (Kienzl) zich in een artikel in een der muzikale bladen nog al heftig over Mascagni en Leoncavallo en hunne richting moet hebben uitgelaten. In dat artikel zegt hij, dat de opera-componist, zelfs na Wagner's machtige scheppingen, nog een nieuwe, ruime taak heeft; hij moet zich namelijk tot het eenvoudige volksleven wenden. Laat ons zien, hoe de componist dit opvat en waar hij zijn stof gevonden heeft. Hij noemt zijne opera: *Ein musikalisches Schauspiel, nach einer in den Erzählungen* ‘*Aus den Papieren eines Polizeicommissärs*’ *von Dr.*

L.F. Meissner mitgetheilten Begebenheit. De inhoud is als volgt: Twee broeders, de goedhartige, godsdienstige klerk Matthias en de hartstochtelijke, geslepen onderwijzer Johannes, beminnen het zelfde meisje. Maria begunstigt Matthias, wiens principaal, de oom van het meisje, door den ijverzuchtigen Johannes opgestookt, den klerk uit zijne betrekking ontslaat. Voordat Matthias vertrekt, om te trachten elders werk te vinden, heeft hij nog een laatste samenkomst met zijn geliefde. Johannes beluistert hen daarbij en door minnenijd tot woede opgewekt, steekt hij een nabij gelegen schuur in brand, met de bedoeling om daardoor zijn gelukkigen medeminnaar in het verderf te storten. Deze wordt dan ook verdacht, uit wraak wegens zijn ontslag de misdaad gepleegd te hebben. Niettegenstaande de verzekering zijner onschuld wordt hij tot twintig jaar gevangenisstraf veroordeeld. Endelijk weder vrij (Maria heeft zich intusschen verdronken) tracht hij te vergeefs zich weder een burgerlijk bestaan te verschaffen. Door iedereen afgewezen trekt hij ten slotte als Evangeliepredikker rond en tracht aan den kost te komen door op straat en op de binnenplaatsen der woningen aan geringe menschen en kinderen Christus' woord door voorlezing te prediken. Zoo komt hij toevallig ook op de plaats, waar zijn broeder Johannes woont, die, den dood nabij, door gewetenswroeging gefolterd wordt. Deze hoort de stem van den prediker en legt zijn hart voor hem open. Matthias herkent daardoor in den berouwhebbenden zondaar den zoo lang gezochten verwoester van zijn levensgeluk, maar zijn hart blijft niet gesloten voor de smeekbeden van den ongelukkige. Hij vergeeft den stervende en zegent hem.

Dit alles is ongetwijfeld zeer aandoenlijk en schijnt dan ook op het Berlijnsche publiek, dat tevens in goed aangebrachte volksscènes, geïllustreerd door daarvoor passende muziek, de noodige afwisseling vond, grooten indruk gemaakt te hebben. Maar ook zonder muziek maken dergelijke drama's reeds effect. Van oudsher voelt het publiek zich steeds door deze soort van onderwerpen aangetrokken; het is dus geen wonder, dat librettisten en componisten daarop jacht maken. Pakt de muziek niet, dan pakt toch in elk geval de inhoud van het drama. Waarom zou men derhalve niet voortgaan op dien weg om geschiedenissen uit de crimineele rechtspleging tot onderwerpen van opera's te maken? In de verhalen van den detective Sherlock Holmes bijv. ligt in die richting nog

een goed veld te bearbeiden. Wie weet, of hierin niet het ideaal der toekomstige opera ligt.

Naast hen, die in de hierboven besproken richting voortwerken, vindt men op Duitschen bodem nog het leger van epigonen, die op de door Richard Wagner aangewezen baan voortschrijden en met sterker of zwakker aanleunen aan het origineel, stoffen als *Armin, Gudrun, Merlin, Sakuntala, Melusine, Loreley* enz. tot onderwerp van een muziekdrama maken. Een der laatste werken op dit gebied is de opera *Guntram* van Richard Strauss. Zijn collega Humperdinck zoekt het in de sprookjes. Zijn Märchenspiel *Hänsel und Gretel* is bekend. Thans heeft hij weder een ander Märchen, *Der Wolf und die sieben Geislein*, dramatisch-muzikaal bewerkt. Tegen het denkbeeld om de kindersprookjes in dien vorm op het tooneel te brengen is niets te zeggen, maar dan moet men ook zorgen, dat de muziek, die men er voor schrijft, bij het genre past, en dat nu is bij Humperdinck het geval niet. Hij gebruikt volkswijzen. Goed; maar hij stapelt die polyphoonsgewijze op elkander, zoodanig dat het kenmerk van het kindersprookje - de eenvoud - er door verdwijnt. Het naïeve Märchen wordt voorzien van eene muziek *à la Nibelungen*, met leit-motieven, symphonisch orkest enz. Van eenheid tusschen woord en toon, van congruentie tusschen tekst en muziek kan op die wijze volstrekt geen sprake zijn.

Wat heden ten dage op opera-gebied gepresteerd wordt, geeft - het is reeds gezegd - blijk van een zoeken en experimenteeren in alle mogelijke richtingen. Wat ten slotte daaruit zal voortkomen, wie zal het zeggen? - Maar - zal men vragen - wat hebben wij ons eigenlijk daarover te bekommeren? Wanneer men nagaat, niet alleen welk een schat wij in de werken van Wagner en in die van zijne groote voorgangers bezitten, maar ook hoe zeldzaam die meesterwerken op inderdaad artistieke en van piëteit getuigende wijze worden opgevoerd, dan zou men zoo zeggen, dat dit gebied zoo rijk is en daarop nog zooveel te doen en te verbeteren valt, dat men het zich niet moeielijk behoeft te maken over het al of niet bestaan van een moderne opera. Toch houdt men zich, direct of indirect, met de vraag ‘wat nu?’ telkens bezig, en de oorzaak daarvan is niet ver te zoeken. Het publiek beschouwt nu eenmaal ook eene opera-voorstelling als een openbare vermakelijkheid en zoekt daarin, wat zij in elke andere vermakelijkheid zoekt, namelijk verstrooiïng en amusement. Verder wil het zooveel mogelijk in de gelegenheid

gesteld worden, op die wijze te genieten, en in verband daarmede verlangt het *afwisseling*. Hiermede moeten de schouwburg-directiën rekening houden; vandaar dat het in hun belang is, een zoo uitgebreid mogelijk repertoire te hebben. Met Wagner's werken en met die der groote meesters uit een vroegere periode kunnen zij zulk een repertoire niet vullen. De opvoering van Wagner's werken vereischt krachten en middelen, die slechts onder het bereik van enkele schouwburg-ondernemingen liggen, en de andere werken schijnen over het algemeen het publiek niet meer te trekken. Het ligt dus voor de hand, dat het den schouwburg-directeuren niet anders dan welkom kan zijn, wanneer er op opera-gebied veel geproduceerd wordt. Het nieuwe toch moet het publiek naar den schouwburg lokken. Of die producten de kiem van een lang leven bevatten, is iets, waarover zij zich niet behoeven te bekommeren. Verzinkt zulk een nieuwe opera, nauwelijks het licht aanschouwd hebbende, weder in het niet, dan levert de opera-fabriek toch nog genoeg op om daaruit de keuze te doen van een werk, dat het reeds weder verdwenen product kan vervangen. Inderdaad, wanneer hier de vraag groot is, dan is het aanbod toch nog oneindig grooter. Duitschland is in dit opzicht zeer rijk, maar Italië niet minder. Is het juist, wat de muzikale bladen vermelden, dan zouden in laatstgenoemd land voor het theater-seizoen 1895/96 reeds 58 noviteiten aangekondigd zijn, waaronder 2 van Leoncavallo. Inderdaad een respectabel aantal!

De overweging, dat tot nu toe onder hen, die zich geroepen gevoelden, de vruchten van hun arbeid op dramatisch-muzikaal gebied aan de wereld te toonen, niemand gevonden wordt, die iets gewrocht heeft of wrochten zal, dat de werken van den Bayreuther meester nabij komt, veel minder overtreft, behoeft intusschen waardeering van het streven dier componisten niet uit te sluiten. De schrijver van de brochure, die hier besproken is, laat zich ook over dit punt uit en zegt: ‘Een der geestigste politieke schrijvers van den tegenwoordigen tijd noemde bij gelegenheid eens Bismarck, Richard Wagner en de Alpen als het eenig groote in het leven van een modern mensch. Zoo treffend als door dit gezegde de beteekenis van den grooten kunstenaar wordt uitgedrukt, zoo weinig ligt daarin eene geringschatting van de liefelijke Thüringer bergen, van het Duitsche woud, van de bekoorlijke landschappen in den Harz. De natuur monopoliseert niet Hare betoovering be-

staat juist in haar onuitputtelijken rijkdom aan vormen. Het denkbeeld om van de kusten der Middellandsche zee tot aan die van de Noordzee niets anders te hebben dan een aaneenschakeling van Montblanc's zou een onverdragelijk denkbeeld wezen. Die natuurwet der werking van het contrast geldt ook in de kunstwereld. Deze Pygmeën van kunstenaars, deze dwergen in ideën, die de aarde bevolken, zijn, zoo overtollig als zij naast een reusachtige monumentale gestalte als Wagner ook schijnen, toch zonder voorbehoud noodzakelijk. De uitkomsten van hun cultuurarbeid mogen zich aan het oog onttrekken, zij zijn toch voorhanden. Evenals de bijen en de mieren de bevruchtende zaadkorrels van bloem tot bloem dragen, zoo werken ook al deze honderdduizenden van menschelijke mieren en kleine geesten uit een artistiek oogpunt bevruchtend op onze cultuur.' - Zeer juist! Maar die opera-producten zijn niet alle Thüringer- of Harzlandschappen. Daaronder is heel wat minder. Men zij daarom voorzichtig in de waardeering van die kunstscheppingen en hoede zich voor overdrijving in het verheerlijken daarvan. Juist dit echter wordt maar al te dikwijls uit het oog verloren.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 Juli.
De drie schikgodinnen.

De oude moeder zat in een hoek van de kamer zonder een woord te kunnen spreken, terwijl de dokters de wonden onderzochten van het gekorven en verminkte lichaam van haar zoon Stepan.

‘De beide handen dienen afgezet te worden; stemt ge toe in de operatie?’ vroegen zij aan Mevrouw Stambulof.

‘Vraagt het aan moeder,’ antwoordde zij.

Maar de oude vrouw kon geen woord uitbrengen.

‘Anders is alle hoop op behoud verloren,’ zeiden de dokters.

‘Doet wat ge toch niet laten kunt,’ snikte toen de moeder. ‘O Stepan, is dit uw loon!’

Haar trots! de redder van Bulgarije! het kind dat zij op haar schoot in slaap had gebracht met het wiegedeuntje:

> Schitter, zon en maantje aan den hemel!
> Schijnt op bosschen en bergen.
> In het bosch staat een klooster
> en in het klooster is een cel
> en in de cel zit Maria
> met haar kindjen Christus.
> Drie dagen wachtte zij
> na zijn geboorte;
> toen is zij uitgegaan
> en zijden luiers ging zij halen
> om er haar kindjen in te doen.
> Maar toen ze terugkwam,
> wie vond zij bij het kindeken?
> Drie vrouwen zaten er op een rij,

drie vrouwen, drie schikgodinnen:
de eene naaide hem een hempjen,
de tweede breide hem een rokjen,
de derde tooide hem zijn mutsjen.

'Is dit uw loon, Stepan?'

Was dan dit het lot door de Samodiva's bij de geboorte van het kind beschikt?

Een boerenjongen in een boerenland. Zijn ouders bestemden hem voor iets groots: hij zou pope worden, en studeeren in Odessa. Maar eer hij twintig jaar oud was had Stepan Stambulof de gewijde studiën vaarwel gezegd. Daar ginds aan de Bosnische grenzen werd tegen de Turken gevochten. Het was de opstand der Herzegowina, - 'so ein biss'l Herzegowina', als Bismarck het indertijd noemde, - het eerste voorteeken van den naderenden Russisch-Turkschen oorlog.

Hij greep het geweer en voegde zich bij de opstandelingen. Het is de heldenepisode van zijn leven, zijn klephtentijd.

Veel moeders heb ik in rouw gedompeld,
veel vrouwen van hun haardsteê beroofd,
en meer nog heb ik tot weezen gemaakt
die mij vervloeken onder bittere tranen.

Zoo zegt het Bulgaarsche rooverslied; en al is het nu wat ver getrokken om de opstandelingen eenvoudigweg roovers te noemen, zachtaardig waren ze zeker niet. Een Bulgaar heeft Tataarsch bloed, en dat bloed overmeestert hem dikwijls. Stepan Stambulof vocht mee, met de andere helden, laat ons niet naar de bijzonderheden vragen.

Maar hij wist toch nog tijd te vinden om van zijn opvoeding iets terecht te brengen. Toen hij in het Sobranje van het onafhankelijke Bulgarije zitting nam als afgevaardigde was hij den meesten de baas door zijn kennis, en van allen de meerdere door zijn handigheid, door zijn ijver, door den hartstocht waarmede hij de dingen dreef.

Jonge menschen waren ze allen, jong en groen, een boerenvertegenwoordiging van een land zonder de aristocratie van oude geslachten of groote landbezitters. Zij kozen Stambulof, als hij pas dertig was, tot hun voorzitter, en hij werd de vertegenwoordiger van het Bulgaarsche volk, en hij wist het leven in de Bulgaarsche nationaliteit te houden, zoodra zij eenmaal het eerste teeken van leven gegeven had.

Oorspronkelijk Russischgezind. Al wat iets beteekende in Bulgarije, de hooge administratie, de staf van het leger, was er, na den grooten oorlog, Russisch. De boeken die men las, de ideeën, waarvoor men leefde, Russisch. Geen kern van inheemschen adel, waarom zich de volksaard kon scharen. De Russische veroveraar had vrij spel.

En nooit werd een positie op ergerlijker wijs verknoeid.

Het is niet goed al te machtig te wezen, en zichzelf voor almachtig te houden.

Rusland zag in Bulgarije een aanstaande Russische bezitting. De Battenberger, op den troon van het vorstendom geplaatst, was niet meer dan een plaatsbewaarder voor den Czar: een handbeweging en hij zou zijn plaats ruimen. Russische invloed zou altijd bovenaan staan, omdat alleen met hulp van den Czar een groot-Bulgarije zou kunnen gevestigd worden, dat Oost-Roemelië en Macedonië omvatte....

Het kwam anders uit door de plompheid der Russische agenten. Waar zij de Russische macht wilden uitbreiden mislukten hun zetten slag op slag. Oost-Roemelië werd bij Bulgarije gevoegd, maar de eer kwam aan den Battenberger; de Russische officieren werden naar Rusland teruggeroepen met de bedoeling om het Bulgaarsche leger te desorganiseeren, en juist toen ze onder haar eigen officieren streed, behaalde de Bulgaarsche armee haar eerste overwinning. De Battenberger werd toen door een met Russisch geld gestookte samenzwering opgelicht en over de grenzen gebracht, maar de houding van het Bulgaarsche leger voerde hem weder naar zijn hoofdstad.

En toen het barsche gezicht van den Czar den Vorst van Bulgarije wegschrikte van zijn pas weer ingenomen zetel, daar bleek het dat Rusland met zijn bangmakerij toch geen stap vooruit was gekomen, omdat voor Alexander van Battenberg een plaatsvervanger werd gevonden in Ferdinand van Coburg.

Stambulof, de voorzitter van het Sobranje, had op het gevaarlijke moment, de stamelende, vallende nationaliteit van Bulgarije onder den arm gegrepen. Hij was het die de troepen had toegesproken toen de vorst was opgelicht; hij was het die den moed niet verloor, toen Alexander van Battenberg door den toorn van den Czar zijn bezinning kwijkt raakte; hij was het die, in weerwil van Rusland, door het Sobranje een nieuwen vorst op den troon liet roepen, hij was het die door de strafvoltrekking aan den brutalen majoor Panitza, het bewijs gaf dat voortaan niet meer met de landswetten kon worden gespot, zelfs door een die zich onder de bescherming van Rusland meende, hij was het die, als regent, als eerste minister, zijn leven aan het loome boerenland

meedeelde, zijn krachtigen zin voor volvoering van de eenmaal opgevatte taak...

Totdat de vorst ging meenen dat hij ook zonder Stambulof zijn troon behouden kon. Totdat de Bulgaarsche patriot als privaatburger, een vol jaar na zijn ontslag uit het ministerie, door een moordenaarsbende op straat werd aangerand: wrekers van den majoor Panitza; opgezet, betaald, door wie?

Een accident, die dood!

Neen, toch iets meer, hoewel dat sterven den vorm van een toevallige gebeurtenis heeft.

In het Oosten verkeert het leven onder andere omstandigheden dan bij ons. De macht van de dingen grijpt er aan als een persoonlijke macht. Het wordt een strijd niet om gezag en eer, - om de dingen in één woord, maar om den persoon, dat is om het leven.

En ziet eens welk een wanhopigen strijd die arme Stambulof heeft gevoerd, en hoe hij er alleen in heeft gestaan!

Het ‘beetjen Bulgarije’ tegenover het onmetelijke Rusland, dat den tijd heeft om te wachten, dat zijn agenten kan verloochenen, en dat zijn slachtoffer kan sparen om op zijn eigen gelegenheid des te beter te treffen.

Alleen.

Alleen, die man Stambulof tegenover een hof met betreste lakeien en met een vorst die op etiquette let, hij het Bulgaarsche boerenkind.

Alleen in zijn land, dat hem voor een tyran aanziet omdat hij het heeft willen regeeren.

Alleen, met zijn clan van vrienden, tegenover de clans zijner vijanden.

De drie schikgodinnen, de samodiva's, hebben in het uur zijner geboorte het tijdstip van zijn dood bepaald:

> Komt de dag.
> Een stormwind stak op,
> Wolken bedekten de aarde,
> Het stof vloog omhoog,
> Een orkaan verhief zich,
> Zij namen hem weg, de geesten.

‘Stepan, is dit uw loon?’

Het was zijn lot.

B*.

Bibliographie.

Goethe-Brevier. Goethes Leben in seinen Gedichten, herausgegeben von Otto Erich Hartleben. München 1895.

Hoevelen zijn er, in Duitschland zelf en daarbuiten, die Goethe als lyrisch dichter nog anders kennen dan uit de tien of twaalf gedichten, die in de bloemlezingen prijken of door de muziek van Mozart, Beethoven, Schumann (Das Veilchen, 'Wie herrlich leuchtet mir die Natur!', Haideröslein) gemeengoed geworden zijn. Neemt men de 'Sämmtliche Werke' ter hand, dan vindt men de gedichten onder verschillende rubrieken verdeeld als: *Antiker Form sich nähernd, Parabolisch* en dergelijke, opschriften die weinig tot nadere kennismaking uitlokken. Is niet, zoo waar! het gedichtje aan Friederike Brion: 'Jetzt fühlt der Engel was ich fühle' verzeild geraakt onder de rubriek: *Alles an Personen und zu festlichen Gelegenheiten Gedichtete enthaltend*.

'Alle gedichten' - had Goethe tot Eckermann gezegd - 'moeten gelegenheidsgedichten zijn, d.w.z. de werkelijkheid moet de aanleiding en de stof er toe geven. Algemeen en dichterlijk wordt een bijzonder geval juist daardoor, dat het een d i c h t e r is die het behandelt'. En hij had er bij gevoegd: 'Al mijn gedichten zijn gelegenheidsgedichten, zij zijn door de werkelijkheid uitgelokt en hebben daarin hun grond. Van uit de lucht gegrepen gedichten houd ik niets.' En dit is zoo waar, dat men enkel door een in chronologische volgorde gerangschikte uitgaaf van de gedichten Goethe's gansche rijke leven, met zijn hartsgeheimen en hartstochten, zijn betrekkingen tot de groote mannen van zijn tijd, zijn talrijke reizen, weder voor zich kan laten opleven.

Hiervan uitgaande heeft een der jongere Duitsche dichters, een der mannen van de Neue Deutsche Rundschau, O.E. Hartleben, een boekje samengesteld, waarin men aan de hand van Goethe's gedichten, hem bijna jaar voor jaar volgen kan: naar Leipzig, Frankfort, Straatsburg (Friederike), op een reis langs den Rijn, in de postchais van Mannheim naar Darmstadt (waarin het fraaie 'An Schwager Kronos' gedicht werd), weder naar Frankfort (Lili), op zijn door de vrienden met bezorgdheid geziene verhuizing naar Weimar ('Seefahrt'), te Weimar met Karl August en Frau von Stein, op de eerste reis naar Italië, waarop dan, door Goethe's betrekking tot Christiane Vulpius uitgelokt, de geheele reeks *Römische Elegien* (Erotica romana) volgt, en zoo voort. Het zijn de 'gemalte Fensterscheiben', waarvan een gedicht uit Goethe's laten tijd (1810) spreekt: ziet men van de markt uit in de kerk, dan is alles donker, maar komt ge binnen in de kapel, dan zult ge wat anders zien; dan is het op eens helder en kleurig.

'Brevier' noemde Hartleben zijn boek. Maar moge het voor de Goethegemeente iets als een getijboek, een *livre d'heures* wezen, ook voor wie niet tot dien uitteraard engeren kring behooren, is het een kostelijk boek, vol leering en stichting.

Conservatief kiesrecht.

I.

Het eigenaardig karakter der conservatieve partij in onzen tijd is dat zij, evenals andere, eene hervormingspartij wil zijn. Haar doel is intusschen geheel verschillend. Terwijl democraten en sociaal liberalen den grondslag der maatschappelijke orde willen wijzigen, is het streven der conservatieven het bestaande sociale stelsel in veiligheid te brengen.

Zoo ook bij de regeling van het kiesrecht.

De tegenwoordige conservatieve regeering ziet zeer goed in dat eene ruime kiesrechtuitbreiding niet lang meer kan worden tegengehouden en dat zelfs een lage belastingcensus niet meer kan volstaan ter bepaling van kiesbevoegdheid. Zij is blijkbaar overtuigd dat velen wien noch geschiktheid, noch voldoende welstand redelijkerwijze kan worden ontzegd, desniettemin door het belasting-criterium zullen worden uitgesloten. Inderdaad is dit oordeel gegrond. Zelfs de ontworpen wet op het personeel laat zeer velen met vaste levensstelling ongemoeid. Vooreerst een groot deel der arbeiders en handwerkslieden in de steden. De meeste ongehuwden toch zullen door hun woningswijze buiten het bereik der wet vallen. En bovendien moeten bij iedere verteringsbelasting de laagste belastingschuldigen in de steden tamelijk ver blijven boven de grens van volstrekte armoede. Eene belasting toch die op het platteland door de goedkoope levenswijze weinig bezwaar oplevert, wordt door de duurte van alle levensmiddelen voor een deel der arbeiders drukkend in de steden. Het gevolg is dus dat niet weinigen die beneden het minimum van belastbaarheid wonen, niettemin een vast

inkomen kunnen hebben en geregeld voorzien in de behoeften van zich en hun gezin. Maar ten andere zullen tal van neringdoenden in de steden en van arbeiders ten platte lande, die hun loon door eenig landbouwbedrijf aanvullen, door de personeele belasting niet worden getroffen, omdat deze geen rekening houdt met huur voor bedrijf doch alleen met huur voor huisvesting.

Zeer terecht heeft de regeering ingezien dat een censuskiesrecht zelfs den schijn van finale uitbreiding mist, maar de poging die zij aanwendt om de gebreken van den census te verbeteren is zoo weinig gelukt, dat die fouten door het voorgedragen stelsel niet weinig worden verergerd.

Het voornaamste en meest opvallende kenmerk der ontworpen belasting- en kiesrechthervorming is dat zij geheel berust op eene indeeling der gemeenten en zelfs van deelen der gemeenten, in bepaalde categoriën, te vinden door het naslaan van uitvoerige tabellen. Tabellen voor de belasting op het personeel, tabellen van minimum van inkomen, tabellen van minimum van huur.

Deze tabellenregeling is op zichzelve reeds eene typisch conservatieve regeling. Zij past volkomen bij eene wereldbeschouwing die de maatschappij zoowel als de natuur indeelt in vaste, onveranderlijke vormen. Het is eene levensbeschouwing waaraan de jongere generatiën meer en meer ontgroeien. Waar men vroeger niets zag dan kunstmatige schikking, ziet men nu de resultaten van eene onophoudelijk voortgaande, het individueele zoowel als het gezamenlijke leven omvattende evolutie.

Aan deze intellectueele beweging nemen echter velen slechts zeer oppervlakkig deel. Hoezeer zich ook in de kerken hervormende stroomingen baan breken, blijven zij desniettemin door hare dogmata gebonden. En de oud liberalen die vroeger in menig opzicht de felste tegenstanders waren der ultramontane politiek, worden door den loop der omstandigheden gedreven in de armen der kerk. Opgevoed in de school van Bentham en Mill, hebben zij zich vastgewerkt in eene theorie die door gemis van historisch beginsel en psychologische eenzijdigheid alle aansluiting mist met den grooten vooruitgang der biologische en sociologische wetenschappen.

Aan zulke trekjes als deze poging om het in onzen tijd vooral snel zich ontwikkelende sociale leven in uitgewerkte

tabellen te willen vastleggen, herkent men het conservatieve, ouderwetsche brein.

Maatschappelijke verhoudingen laten zich niet wringen in onveranderlijke vormen. De tabellen, al waren zij thans onberispelijk, zullen telkens en telkens weder moeten worden herzien. Want de groote wijziging die het verkeer onophoudelijk ondergaat, de voortdurende emigratie van het platteland naar de steden, het afstooten en aantrekken van werklieden door verschillende takken van industrie, de snelle veranderingen van levenswijze, waarvan wij getuigen zijn, tarten iedere poging om de locale omstandigheden te fixeeren. De tabellen zijn dood maakwerk; er is in deze geheele tabellen-industrie geen sprankje leven. Een maatstaf zullen zij ongetwijfeld zijn, niet echter van de geschiktheid of onafhankelijkheid der burgers maar van de onmacht en de willekeur des wetgevers.

Maar ook afgezien van dezen kunstmatigen grondslag kan het kiesrechtontwerp m.i. den toets der meest welwillende kritiek niet doorstaan.

Als elementaire eischen eener goede kiesrechtregeling mogen ongetwijfeld worden gesteld:

1°. dat zij rechtvaardig zij;

2°. dat zij beruste op vasten grondslag;

3°. dat de kiezers die zij in het leven roept hun recht hebben en houden onafhankelijk van vreemden invloed.

1°. De regeling moet rechtvaardig zijn. De wetgever moet trouw zijn aan de rechtsbeginselen die hij zelf stelt. Waar hij den grond zoekt voor staatsburgerlijke bevoegdheid, zijne regeling moet op dien grond rusten. Het is zijn taak waar hij bepaalde geschiktheid eischt haar in de verscheidenheid des levens te ontdekken en teekens te vinden waaraan zij kan worden herkend. De regel, dien de wetgever stelt, moge nimmer volkomen sluiten op de werkelijkheid, hij moet die werkelijkheid niettemin zijn nagebeeld. Individueele afwijkingen mogen voortvloeien uit de onvermijdelijke starheid van iederen regel, het recht zelf moet wortelen in de levende maatschappij. De wetgever moet het recht vinden; het te scheppen gaat boven zijn macht. Het onrecht dat iedere wet laat moet een rest zijn die de wetgever zijns ondanks bestendigt, niet een gevolg van willekeur. Het eerste wordt aanvaard als noodzakelijk

kwaad, het laatste is eene duurzame bron van verbittering.

Het kiesrechtstelsel van den heer Van Houten is in zoover consequent dat het overal lijnen tracht te trekken die geenerlei verband houden met de natuurlijke groepeering der maatschappij. Het maakt scheiding waar geenerlei scheiding bestaat. Het ziet waardige en onwaardige arbeiders waar zij zelven geen verschil ontdekken. Het tracht een wig te drijven dwars door de klasse die zich hoe langer hoe meer één voelt in leven en streven. Het wil aannemen en uitsluiten naar criteria die het bewustzijn der nieuwe kiezers niet kent. Waar solidariteit is van belangen en gelijkheid van opvoeding maakt het politieke staketsels.

En dan nog naar welke beginselen!

Een zekere hoogte van inkomen zal een teeken zijn van kiesbevoegdheid indien hij, die dat inkomen geniet, 13 maanden in dezelfde dienstbetrekking is geweest. Wat heeft deze continuiteit van inkomen met welstand of vastheid van levensstelling te maken? Is inkomen alleen inkomen indien het afhankelijk is van denzelfden patroon? Is er slechts één bron van inkomen in onze veelzijdige verkeerswereld eervol of bestendig? Het is niet de zedelijke waarde van den arbeider, die den een aan vaste plaats bindt, den ander op verschillende tijden en bij verschillende werkgevers den kost doet verdienen. Het is de aard van den arbeid. De arbeid in de bouwvakken is afhankelijk van seizoenen, de arbeid bij het lossen en laden van schepen van de drukte van het verkeer, de arbeid in suikerfabrieken, aardappelmeelfabrieken, strookartonfabrieken van den duur der campagnes. De losse arbeiders ten platte lande vinden hun werk bij verschillende landbouwers omdat de een kan wachten tot de ander gereed is. De instabiliteit in alle takken van bedrijf maakt een leger noodig van werkkrachten, nu hier dan daar in dienst, doch niettemin zelfstandig en niet zelden betrekkelijk welgesteld.

Welke schijn van recht kan er zijn den een toe te laten en den ander te weren? En waarom zouden zij geen kiezer zijn mogen, die hun inkomen verdienen buiten alle dienstbetrekking, door nering of bedrijf? Waarom wel de knecht en niet de baas? Waar is in dit alles een spoor van recht?

Niet beter is het gesteld met het kiesrecht, verbonden aan het bezit van eene inschrijving in de grootboeken of van een

inleg in de Rijkspostspaarbank. Is iemand minder welvarend of minder geschikt omdat hij zijne bespaarde gelden anders belegt? Of wil men misschien deelneming aan particuliere fondsen brandmerken? Wil men, met eene zeer reactionaire reminiscentie, tegengaan dat de arbeiders hun eigen weerstandskassen versterken? Is de man die al zijn spaarpenningen in zijn eigen kleine zaakje steekt wellicht minder goed burger dan de couponknipper in miniatuur?

Ook de uitgave van woning neemt de minister aan als criterium van kiesrecht. Door de plaatselijke omstandigheden die invloed kunnen hebben op de huurwaarde der woning in een tabel te willen vastleggen wordt de willekeur van het kenteeken eer bevorderd dan weggenomen. Maar er zijn andere omstandigheden dan locale van niet minder invloed. De nabijheid van het werk, de toevallige vraag of aanbod van woningen, de grootte van het gezin, de voorkeur die men geeft aan deze woning of die, de aanleg en dienstregeling van spoorweg of tram; altemaal overwegingen die met geschiktheid of zelfstandigheid van den kiezer niet het geringste hebben uit te staan.

Het is echter niet alleen de wijze van huisvesting die de minister criterium van welstand maakt, maar ook de huur van lokalen, bijgebouwen of grond die hulpmiddel zijn van bedrijf. Voor den een zal dus dezelfde huur beteekenen zuivere uitgave, voor den ander ten deele beschikking over bedrijfskapitaal. Waarom, zou men verder willen vragen, alleen deze vormen van bedrijfskapitaal in rekening genomen en andere vormen niet? Maar zulke vragen zijn inderdaad volkomen ijdel.

Deze wijze van wetgeven doet denken aan den scheepskapitein, die eenen zieke medicijn toedient met een ‘God zegen de greep.’

2°. Het kiesrecht moet berusten op vasten grondslag. Zonder stabiliteit in het kiezerscorps is stabiliteit in wetgeving en bestuur onmogelijk. Men heeft het altijd als een van de grootste bezwaren aangemerkt van een zeer uitgebreid kiesrecht dat de gevoelens der menigte onstandvastig zijn. Maar het kiesrecht zóó te willen regelen dat het kiezerscorps zelf van jaar tot jaar in belangrijke mate uit andere elementen zal zijn samengesteld, geeft blijken van een werkelijk buitengewoon staatsbeleid.

De werking van het stelsel van den heer Van Houten zal een gestadige afwisseling zijn van kiezerspersoneel. Wanneer een werkstaking uitbreekt, wanneer een fabriek liquideert, wanneer een groot bouwwerk gereed is, wanneer nieuwe machines worden ingevoerd, wanneer de marktprijzen dalen en zaken worden ingekrompen, wanneer de mode verandert, telkens gaan de zoete inkomen-kiezers van het tooneel. En andere groepen treden op, op andere plaatsen of bij veranderde omstandigheden.

Met de huurkiezers is het niet beter. Wanneer nieuwe woningen worden gebouwd, wanneer een tramlijn wordt aangelegd, wanneer een stad zich uitbreidt buiten hare gemeentelijke grenzen, wanneer een bond tot hervorming aardappelland aan arbeiders gaat verhuren, telkens verdwijnen en verschijnen er kiezers.

En het spaarbankboekje! Het onvermijdelijke gevolg van dit heerlijke criterium is dat een kiezer die buiten werk geraakt of een been breekt of wiens vrouw in de kraam komt of wiens kinderen de mazelen krijgen, oogenblikkelijk zijn kiesrecht verliest. D.w.z. men ontneemt den man zijn burgerrecht omdat hij spaarpenningen juist daarvoor gebruikt waarvoor zij bestemd zijn.

Zou men wellicht meenen dat dit alles bijzaken zijn zonder beteekenis? Denkt men den eerbied voor recht en wet te bevorderen door zulke stelsellooze variabiliteit? Gisteren Jan, heden Piet; morgen: weg zijn Piet en Jan! Hoe zullen zij uw wetgevend talent bewonderen en welk een zedelijke kracht schenkt gij aan de wetgeving der toekomst!

3°. De kiezers moeten hun recht hebben en houden onafhankelijk van vreemden invloed. Bij een laag censuskiesrecht is mogelijke inmenging van de regeering reeds een ernstig gevaar. Want het kiesrecht hangt dan toch ten slotte af van tamelijk willekeurige schattingen van afhankelijke ambtenaren. Brengt men daarbij nog het kiesrecht in verband met locale omstandigheden dan wordt dat gevaar niet weinig vergroot. En de deur wordt ten volle geopend voor even ongeoorloofde als onbewijsbare bemoeiingen, wanneer deze omstandigheden niet worden in verband gebracht met objectieve, door de wet bepaalde kenteekenen, maar worden uitgedrukt

in telkens te wijzigen tabellen, waarvan de regeering alleen den sleutel heeft en alleen den sleutel kan hebben.

Met deze mogelijkheid van politieke combinatiën en permutatiën, wordt, naarmate men het kiesrecht meer uitbreidt ook de kans op corruptie der kiezers grooter. Het is niet te vermijden dat sociaal afhankelijke burgers blootstaan aan de verleiding om afhankelijke kiezers te worden.

Maar veel erger is het nog indien het recht zelf in de hand wordt gelegd van vermogende medeburgers. En juist dit is het onvermijdelijke gevolg van de regeling die de heer Van Houten heeft ontworpen.

Het inkomen der arbeiders is afhankelijk van de patroons; en de huurprijs der woningen hebben zij en hunne politieke vrienden eveneens grootendeels in hunne macht. Wanneer men kiezers wil maken behoeft men geen cent uit te geven, geen stap te doen in strijd met de wet. Waar het kiesrecht weinig kost is reeds een geschikt veld aanwezig voor politieke kuiperij; maar de heer Van Houten maakt het den heeren eerst recht aangenaam. Niet alleen dat het maken van kiezers niets zal behoeven te kosten, het kan zelfs voordeelig zijn. Men kan tegelijk zijn particuliere kas en zijne partij bevoordeelen. Inderdaad eene fonkelnieuwe toepassing van de leer dat het eigenbelang één is met het publiek belang! Op het platteland b.v., waar de arbeiders geen keus hebben, behoeft de huur der woning of van het bijbehoorend stukje grond eenvoudig wat te worden verhoogd. In de steden zal het wat moeielijker gaan maar het gaat toch. En als de huur en het loon door den zelfden persoon worden geregeld is de heele zaak een quaestie van boeking. De minister verbindt het kiesrecht èn aan de uitgaven èn aan het inkomen. Men kan dus beiden verhoogen en beiden verlagen zonder dat er iets verandert voor een van beide partijen. Wil men kiezers maken men verhoogt de loonen en tevens de huren. Wil men het kiesrecht ontnemen men verlaagt beiden.

Bedenkelijker nog dan de mogelijkheid van kiezersteelt is deze macht aan de bezittende klassen gegeven om een door de wet gewaarborgd burgerrecht te doen vervallen. Verlaging van het loon is daartoe veelal voldoende en indien de arbeiders zich zouden willen verzetten, b.v. door eene werkstaking, dan zijn zij uit dien hoofde toch oogenblikkelijk hun kiesrecht kwijt.

Is het den patroon en zijne vrienden iets waard dan kan hij ook de woninghuur verlagen en politiek op de meest praktische wijze met philantropie verbinden. De kiezers die op de grens van het kiesrecht staan worden feitelijk met handen en voeten gebonden aan de bezittende klassen overgeleverd. Zoet zijn of niet kiezen!

Natuurlijk zal men zeggen dat dit alles hersenschimmige gevaren zijn. Bij uitzondering, nu ja! Maar over het algemeen zijn de Nederlanders een braaf volk. Brave belastingbetalers, zullen zij ook brave kiezers zijn! Waar is het, dat wij in ons gezegend vaderland vele kristallijne zielen hebben, die geen kwaad willen denken van hun medemenschen. Jammer dat er ook anderen zijn en altijd geweest zijn, heel kalm, heel leuk in hun woorden, maar die, als het aankomt op eigenbelang of partijbelang of standsbelang, alles behalve leuk zijn in hun daden.

In waarheid komt het er niet alleen op aan *hoeveel* nieuwe kiezers worden gemaakt maar vooral ook *hoe*.

Ik kan mij begrijpen dat men den arbeiders het kiesrecht niet wil schenken; maar de zaak zoo aan te vatten als de heer Van Houten doet is geen gezonde politiek. Het ontwerp is - ik zeg niet naar de bedoeling des ontwerpers - in geheel de subsidiaire regeling die het voorstelt, eene schijnvertooning. Gij geeft den arbeider het politieke wapen dat hij eischt, maar als Mefisto staat gij ter zijde en zegt tot Faust: stoot toe, ik pareer.

Het ontwerp van den heer Tak van Poortvliet kon men wellicht ongrondwettigheid verwijten, men kon ernstige bezwaren opperen tegen zijn beleid, maar het was eene regeling die het kiesrecht losmaakte van bezit en belasting en den ganschen arbeiderstand tot politieke mondigheid verheffen wilde. Het ontwerp van den heer Van Houten eerbiedigt de Grondwet, maar met miskenning van het streven der arbeidende klasse naar politieke emancipatie. Met een census als voornaamste kenteeken geeft het eene regeling, die willekeurig burgers van gelijken stand en levensstelling scheidt, die alle vastheid mist en het kiesrecht van hen die sociaal afhankelijk zijn in de hand legt van patroons en woningeigenaars.

De kansen voor zulk eene regeling zouden uiterst gering zijn in iedere vereeniging waar de hooge politiek niet tal van redenen aan de hand gaf, die met de mérites der zaak zelve

niets te maken hebben. Voor democraten en sociaal-liberalen echter schijnt het ontwerp mij volstrekt onaannemelijk.

II.

De sociaal-liberalen hebben de breuk met de rechterzijde der vroegere liberale partij geforceerd op de kiesrechtquaestie. Het goed beleid in deze zaak schijnt mij nog steeds betwijfelbaar. Men zou waarschijnlijk verder geweest zijn, indien men niet alles tegelijk had begeerd. Met de leidende hand in eene sterke partij had men beter voorwaarden kunnen bedingen dan thans de tegenpartij ooit kan toestaan. De electorale quaestie is bovendien op zijn best een zwak fundament voor eene partij die haar kracht moet vinden in zelfstandige sociale politiek. Wat mij eindelijk schijnt overwegend te moeten zijn in onzen tijd van politieke fractiën en kartels is dit, dat de combinatie die den stembusstrijd wint, aan het gezamenlijk program getrouw blijve en dus dat program als eene transactie opvat en interpreteert.

De leidende politieke mannen hebben er echter anders over gedacht. Men heeft gemeend dat de kiesrechtquaestie eene ware toetssteen is van partijverhouding. Men was van oordeel dat de beginselen die men vooropstelde geene transactie toelaten; dat men niet kon toestaan dat de kiesrechtregeling een halve maatregel zou zijn. De zaak der arbeiders als eigen zaak aanvaardende wilde men trouw zijn aan allen en stelde als in gemeene gevaren den eisch: allen of geen. Zoozeer was men van het belang der zaak vervuld dat men zelfs eene kamerontbinding, ondernomen onder al de verwarring die het ineenzinken eener machtige partij moest vergezellen, gerechtvaardigd heeft geacht.

De kloof is thans ondempbaar geworden. Een gezamenlijk optreden der beide gescheiden fractiën ware wellicht ook na de ontbinding niet uitgesloten geweest. De conservatief-liberalen hebben geen poging in die richting aangewend. Zij hebben meer en meer steun gezocht bij de uiterste conservatieven en bij de clericalen; anderzijds is ook het steunpunt der sociaal-liberalen gewijzigd. Zij vormen thans niet meer eene fractie, maar eene zelfstandige partij. Zullen zij thans een voorstel kunnen aannemen, op zijn best even ongunstig als de trans-

actie, die door hen vroeger met verontwaardiging werd van de hand gewezen? Het komt mij voor, dat de jonge en om vele redenen zwakke partij daarmede de grootste fout zou begaan, die op dit oogenblik begaan kan worden. Zij zoude haar eigen raison d'être loochenen. Zij zoude bewijzen eene fractie te zijn, die hoog spel weet te spelen, geen partij, wier ja en neen alleen worden bepaald door haar beginsel.

Toch zal voor velen de verleiding groot zijn om, na eenig tegenstribbelen, na protest, na min of meer ernstige pogingen tot verbetering met de regeering mede te gaan. Het ontbreekt niet aan adviezen in dezen zin.

Ongeduldigen zullen er zijn, die nu eindelijk iets willen doen. Laten wij nu dit aannemen, wat wij nu krijgen kunnen. Het is althans een stap in de goede richting. Wat wij niet in eens bereiken kunnen, zullen wij in twee étapes volbrengen. Maar ziet men dan niet in hoe gevaarlijk dit spelen is in de kaart der tegenpartij? De taktiek vermoordt de politiek. Zijt gij zoo zeker, dat deze eerste stap door een tweeden zal kunnen gevolgd worden? Ja, indien gij alleen waart, indien gij alleen de lakens hadt uit te geven! Maar er zijn nog anderen, die ook iets in de melk te brokkelen hebben. Weet gij wel, dat deze étape niet tevens voor langen tijd de laatste zal zijn? Wanneeer eens deze kieswet zal zijn tot stand gekomen, zult gij dan aandringen op nieuwe uitbreiding of niet? Zoo neen, dan zult gij uw program, uw eischen van rechtvaardigheid, uw leuze van gelijke politieke rechten in den steek laten. Zoo ja, dan zult gij de rol gaan spelen van obstructionisten.

Wie zullen het dan zijn, die zullen eischen sociale hervorming? De oud-liberalen en de katholieken. Men meene toch niet, dat er eene enkele hervorming is, waarvan de jonge sociaal-liberale partij het monopolie heeft. Pensioenregeling voor arbeiders, verzekeringskassen voor ongelukken, verbetering van woningen, verbetering van de verhouding van pachter en landeigenaar, herziening der armenwet, regeling der gemeente-financiën; - dat alles zal men op de conservatieve agenda zien verschijnen. Maar dat alles zal men regelen, zooals men zelf wil, in de kleine, beperkte, onvoldoende maat, die de conservatieve beginselen eischen. Telkens weder zal men voorspiegelen een onbepaalde sociale hervorming te bereiken, nadat men toegestemd heeft in een maatregel, dien men afkeurt, en als het beloofde

ontwerp er is, is het niets dan eene nieuwe teleurstelling. Al deze transactiën met eigen beginselen zullen worden vergoêlijkt als stappen in de goede richting, maar in het wezen der zaak gaat men in het gevolg der oudere partij, hare positie versterkend, hoe langer hoe meer door kleine concessies een radicale hervorming onmogelijk makend. Zoolang men bijt in dit lokaas, blijft men aan den haak.

Meent men, dat de conservatieven willen stilzitten? Schrijft men iedere hervorming als eene voorloopige overwinning te goed? Het is een volkomen miskenning van den waren staat van zaken. De conservatieven zijn practische menschen, die rekening houden met de omstandigheden. Zij weten uitmuntend, dat de politiek van thans niet meer de politiek kan zijn van vóór vijftig jaren. Hun beginselen zijn onveranderd, maar zij eischen in andere omstandigheden andere toepassing, en men is daarenboven gereed een of meer paarden aan de wolven op te offeren, om de anderen te behouden.

Het streven der conservatieven is, van hun standpunt zeer terecht, voor de maatschappelijke orde, die zij willen behouden, een stevige vesting te bouwen. En wie zijn het, die de steenen aandragen? De opportunistische radicalen! De eerste stappers en de bewonderaars van een goed stuk werk.

Inderdaad, menig goed stuk werk wordt dwars over uwen weg opgericht, dat gij steen voor steen weer zult moeten afbreken, wanneer gij uw idealen wilt nader treden.

De sociaal-liberale partij heeft een zeer moeielijken tijd vóór zich. Ook de politieke geschiedenis in andere landen kan dit leeren. Zij stelt zich tusschen het conservatisme en de sociaal-democratie, tusschen de partij, die den vooruitgang grootendeels afhankelijk stelt aan de vermeerdering van het kapitaal en de concurrentie van vrije individuen, en de partij, die streeft naar een maatschappelijke gemeenschap van productiemiddelen en eene suprematie van den arbeid. Doch deze middenpartij tast nog naar een vasten grond, zoekt nog naar den gevaarvollen weg tusschen Scylla en Charybdis. Zij heeft rechts en links partijen met sterke en helder in het bewustzijn liggende beginselen, beginselen die tegelijk eene verklaring zijn der oeconomische verschijnselen en een richtsnoer van hervorming. En zij zelve heeft noch eene eigene methode noch een eigen theorie. Zij moet haar steun vinden in het onbewuste en

in de ethische reactie tegen hardheid en onrecht. Deze oorzaak van hare zwakheid is een bewijs van haar jeugd en een belofte der toekomst. De sterke partijen die zij thans tegenover zich ziet zijn begonnen als zij; ook zij hebben hunne gevoelsperiode doorleefd voor zij verstandspartijen werden; ook zij hebben zich eens gerecruteerd uit de idealisten en vooruitstrevenden.

Maar het kind, dat later een reus worden kan, is toch blootgesteld aan al de gevaren der kindsheid. En zoolang het groote verstandswerk van eene herziening der maatschappelijke theoriën nog onvolbracht is, moet de partij drijven op persoonlijke aspiratiën en telkens veranderende schakeeringen van inzicht.

Hare eigene zwakheid moet de grootste zorg zijn der jonge partij en waar zij duidelijk een beginsel ziet doorblinken, waar zij zich op eenig gebied een klaar doel heeft gesteld, moet zij meer dan de andere partijen getrouw zijn aan zich zelve, afwijzende alle compromitteerende concessies, meer bezorgd voor het behoud harer levenskracht dan voor de kansen van een dadelijk succes. Wat zij kon en moest doen als fractie kan en mag zij niet meer doen als zelfstandige partij. Wanneer zij zelfstandig optredende met eigen programma en eigen leuze zich laat verleiden om telkens hand- en spandiensten te doen voor anderen, zal zij telkens weder de elementen, die zij tot zich had getrokken, naar rechts en links zien ontwijken en eene partij zijn van ontevredenen en ideologen zonder suite of consistentie.

De sociaal-liberale partij staat sedert kort op eigen beenen en het is niet meer dan natuurlijk dat velen den weg willen volgen door hare moederpartij voor haar afgebakend. Zij zij echter voorzichtig. Op dien weg ligt voor haar misschien nu en dan eenige buit, maar geen zelfstandigheid, noch roem, noch eindelijke victorie.

III.

Waarop steunt bij de ontworpen kiesrechtregeling de regeering? Het blijkt niet. Zij leunt rechts en lonkt links. De heer Roëll heeft een ministerie gevormd, uitsluitend samengesteld uit conservatief-liberalen. Welke gedachte hem heeft geleid is niet duidelijk. Wilde hij een mini-

sterie vormen uit de conservatieve meerderheid die bij de stembus had overwonnen? Hij had dan echter katholieke en antirevolutionaire bondgenooten behooren te nemen. Meende hij op te treden als vertegenwoordiger der oude liberale partij? Hij had dan de vooruitstrevende fractie niet mogen voorbijgaan. Zijne kabinetsformatie negeert den nieuwen politieken toestand. De conservatief-liberalen zijn gewend zich het monopolie van regeerkracht toe te kennen. Maar de schoone dagen van Aranjuez zijn voorbij. Gij moet voortaan kiezen of deelen. Gij moet uw politiek verleden loochenen en samenwerken met de clericalen of gij moet steun zoeken bij de radicalen en transigeeren met uw sociale beginselen. Een groote regeerkrachtige liberale partij bestaat niet meer. De liberalen van vroeger kunnen niet meer de wet dicteeren, zij kunnen alleen regeeren als bondgenooten en de regeeringsmeerderheid kan voortaan alleen zijn eene kartelmeerderheid. Willen zij toch op eigen houtje evenals vroeger politiek drijven dan kan het niet anders zijn dan avontuurlijke politiek, een politiek die hoopt op gelukkige kansen en op de fouten der tegenpartij.

Waar de regeering heenstuurt met haar ontwerp is onmogelijk te gissen. Het is ook zeer de vraag of het wel tot een stemming zal komen. Voor wij zoover zijn moeten wij nog eerst een fraai stuk belastingwerk gereed hebben en het schijnt mij zeer twijfelachtig of deze tabelregeling, die het geknutsel met locale omstandigheden zal bestendigen en de gemeente-finantiën verder dreigt te ontwrichten, genade zal vinden. In ieder geval behoeft eene objectieve behandeling van het belastingontwerp niet te lijden door het lokaas der kiesrechtregeling. De heer Pierson was verstandiger; hij liet zich zoo niet in de kaart kijken.

Wat echter als men werkelijk zoover komt? Het is mogelijk dat de regeering steun blijft zoeken bij de ontbindingsmeerderheid en dat deze, met eenige kleine concessiën tevreden, aaneengesloten de regeering zal steunen. De taak der minderheid is dan gemakkelijk. Zij kan aan de tegenpartij alle verantwoordelijkheid laten en zelve hare handen wasschen in onschuld.

De moeielijkheid zal eerst komen wanneer het blijkt dat de proef waaraan de gecombineerde rechterzijde wordt onderworpen, haar te machtig is.

Het is inderdaad niet onmogelijk dat sommigen al te zeer

het overwicht van het platteland zullen duchten en men anderzijds huiverig is voor een uitbreiding die, zonder ‘correctieven’ een al te aleatorisch karakter draagt. Dreigt daardoor de wet te vallen en wenkt de regeering, dan is de verleiding zeker groot de helpende hand uit te steken. De minderheid zal natuurlijk in ieder geval alles doen om het ontwerp in haar geest te wijzigen, doch het is niet waarschijnlijk dat zij zal slagen. Het is een ander beginsel dan het hare, dat zij tegenover zich ziet. Maar juist daarmede mag zij niet transigeeren. Valt de wet, welnu zij valle omdat de regeling veroordeeld is. Valt de regeering, zij valle omdat eene regeering moet steunen op partijen, niet boven de partijen mag zweven. Er zal dan zeker geen positief resultaat zijn verkregen; maar men bedenke dat een negatief resultaat altijd beter is dan een slecht resultaat. De minderheid kan dan aansturen op grondwetherziening of op eene regeling die een bona fide kiesrecht vestigt op een direct bewijs van oeconomische zelfstandigheid. Zij houdt haar eigen weg open en haar eigen vlag hoog.

P.W.A. CORT VAN DER LINDEN.

Wereldvrede.

Tweede Hoofdstuk.

I.

In een brandende Augustus-zon blaakte de witte stad. Als van hette gesmolten saffier lag onder den straffen, ondoorschijnend blauwen hemel, de zee: een trage, dikke, blauwe vloeistof, nauwlijks vloeibaar. En hard stond in den stil onverbiddelijken vuurgloed van de zon de stad omhoog, wit marmer en wit stuc, dat elk oogenblik in brand scheen te zullen barsten.

Een witte stof lag over de stad, nu en dan in groote wolken opgewaaid, door een dollen zeewind, die als een verre adem van woestijnen was.

Overal, dik, lag het stof, als een laag van poeder, over de huizen, over de straten, over de boomen: de oude, verschroeiënde platanen van het Imperiaal, de voorname, geblakerde palmen aan de kaden. En zelfs over het water der fonteinen scheen het stof te poeieren en het te benemen zijne frischheid en het te bezoedelen als met vuile melkdruppels.

En in de stad, hard wit en oneigenlijk - een woestijn-vizioen van krijt - opstaande tegen den ether, die was als dikke, blauwe materie, in de krijtstad, met nauwlijks schaduwen aan hare noordkanten, scheen al de vroolijkheid van eene zuidelijke weeldestad - tevens rezidentie van een souverein - verdreven door den onverbiddelijken ernst van die tyrannieke hette, door eene somberheid, in vol licht, als van eene stad midden in eene woestijn, aan een woestijnzee gelegen, onder den vloek van een brandstralende woestijnlucht. En de wei-

nige menschen, die er gingen door die straten van kalk, liepen zonder te lachen, met die somberheid, in vol licht, op gezichten van dof nadenken, zonder te spreken.

Als blanke rotsen, in vierkante vormen, stonden de paleizen van de Imperiaal-avenue aan de lange, lange straat, die altijd voortging, hare perspectieven telkens dichtgepoeierd door hoozen van het witte stof....

En die lange, lange straat was heel eenzaam, verlaten....

Maar aan de haven, aan de steigers, waar stoombooten aanlegden, was eene drukte, eene sombere drukte van duizende, zwetende soldaten, zwaar uitgerust, die zich ontscheepten.

En tot regimenten stelden zij zich op en met regimenten gingen zij langs de kade en sloegen bij de Elizabeth-parken om.

Toen begon de eenzame, lange straat te dreunen van hunne stappen in een forsche tweekwartsmaat van gedwongen energie, en hun hijgende adem scheen hen te hullen als in een damp en het stof scheen hen te hullen in een wolk.

Daverender dreunde de straat. Toen klonk het commando van een officier, zich vele malen herhalend met vele officiersstemmen, die elkâar volgden, de een na de ander.

En een schel gefluit van pijpers, navrant vroolijk in die somberheid in hel licht, schetterde doordringend door de stille straat en sneed door merg en been.

De regimenten gingen voorbij als een vizioen in de wolk, met hunne hijgende monden.

II.

Aan het venster van hare kleedkamer, achter het tulle gordijn, keek de prinses Zanti naar die wolk, dat vizioen.... Aandachtig keek zij, stil lang staande, en er was een groote besluiteloosheid in de broze lijnen van haar tenger figuur. Toen de troepen voorbij waren, toen de laatste stappen van den marsch rythmisch verklonken - de wolk meêgaande, de straat leêg opklarende uit het verstuivende stof - keerde zij zich om, liep op en neêr, met groote oogen, die strak zagen en zeer geheime gedachten volgden....

Zij wist niet, wat zij doen zoû, de prinses Zanti. Naar het buitenland gaan, ergens naar buiten gaan, in een nog rustig gouvernement, blijven in Lipara.... Want reeds maan-

den lang was het gouvernement van Xara in staat van beleg en de hertog van Mena-Doni, die de keizer er, na lang aarzelen, tegen zijn wil had heengezonden, had nog geen rust kunnen bewerken. Integendeel, met zijne komst was als een laaie brand van opstand heller opgeflikkerd en de brand dreigde andere gouvernementen te winnen.

Kort geleden ten minste was ook Thracyna in staat van beleg verklaard.

Wat zoû daarvan worden, wat zoû de prinses Zanti doen? Lipara, vol troepen, had haar totnogtoe het veiligst geschenen. De keizer en de keizerin waren niet naar Castel Xaveria, maar, trots de stikkende warmte, in het Imperiaal, waar, als in een fort, een bezetting lag. De kleine kroonprins was echter met de keizerin Elizabeth, reeds maanden geleden, uit Altara vertrokken naar Sigismundingen in Oostenrijk, en bleef daar....

Wat de groote wereld betrof, alle regeeringspersonen waren in Lipara, maar enkele families, die konden, waren gegaan naar hunne kasteelen. De hertogin van Yemena was op Castel Vaza: de hertogin had haar wel eens te logeeren kunnen vragen, meende Vera.... Maar alle burgerfamilies, die anders in deze maanden de ondragelijke hitte van Lipara ontvluchtten naar kleine, koele plaatsen in de hooglanden van Thracyna, waren gebleven.

En Vera wist niet, wat zij doen zoû. Het verstandigste leek haar te gaan naar het buitenland, maar wat het verstandigste was, was ditmaal bijna niet practisch uitvoerbaar. Want om te gaan naar het buitenland, moest zij eerst hare zaken in Lipara regelen en dit was haar ondoenbaar. Zij, met al haar verstand, met al hare economie, zij had toch niet kunnen leven, zooals zij gewild had. Haar klein fortuin, gered uit de vergane millioenen van haren vader, was op den duur niet voldoende geweest, om haar te doen bestaan in de kringen waarin zij bestaan wilde. Zij had schulden. Zij had ze eerst bestreden met groote energie, gevende aan de wereld allen schijn van eene mondaine vrouw, en binnen, thuis, kleintjes zuinig wordende, tante bedrillende, de bedienden tikkende op hunne vingers....

Het had niet mogen helpen. De schijn kostte te veel. En zij had er zich in geschikt, zij, die altijd zoo verstandig, zoo ordelijk practisch was geweest: zij had zich

geschikt in het krijgen van schulden en elke maand meer. Nu, haar naam was oud, bekend: jaren nog - ware het kalm in Lipara - had zij zoo kunnen blijven leven met een crediet van jaren; zij had zelfs haar lot gezegend, dat Melena haar niet had willen trouwen: zij had de illuzie van een rijk huwelijk gezien in het verschiet.... Waarom niet? Maar nu, dat het niet kalm was in Liparië, zoû aan haar vertrek naar het buitenland zeker een volledige regeling van zaken verbonden zijn, en dat ging niet, onmogelijk....

Vera dwong zich, hierover denkende, optimistisch te zijn. Ja, het zoû maar het beste zijn in Lipara te blijven, kalm te blijven, tot alles weêr rustig zoû zijn. Daarbij, in Lipara wàs het toch ook kalm; alleen de weêrklank der woelingen in Xara en Thracyna dreunde er met een somberen toon door.... Zij zoû dus maar blijven en dapper aan hare kennissen, die zich verwonderden, dat zij bleef, zeggen, dat zij niet bang was. Zij zoû spotten met de woelingen....

Onder deze gedachten doken hare geheimste gedachten weg. Van die gedachten, die men voor zichzelve zelfs niet durft uitdenken en ze daarom weg laat duiken onder andere. Maar diep in haar denken was toch iets van eene berekening, in het allerlaatste geval.... Men wist nooit hoe de zaken zouden gaan. Als het een algemeene revolutie werd, als de republiek werd uitgeroepen... Als het socialisme triomfeerde, het anarchisme... Zich dan beroepen op vroegere antecedenten, op haar vader, den grooten Balthazar Zanti, op haren man volgens de commune: Melena.

O, dat geld, dat geld! Eigenlijk, in dat geheimste denken, was ze wat moê, had ze in hare broosheid te weinig energie, om veel intrigue uit te spinnen. Het liefste had ze geld gewild, om kalm te gaan naar het buitenland. Maar het kon niet, het kon niet... En op eens benauwde haar het leven vreeslijk... Het leven van bepeinzen en het tobben over geld en de warmte daar buiten en de woeling in het land. Als met eene beklemming sloeg het leven worgende handen aan haar hals, en een doodsangst ijsde in haar. Altijd door, met groote oogen, liep zij op en neêr in de kamer. Telkens, in de bladen van den drievoudigen staanden spiegel, tusschen het groen der palmen, keerde hare loopende schim heen en weêr. Rillingen gingen over haar lichaam. En ze dacht aan het

einde.... O God, het vreeslijk Einde! Wat zoû het zijn? Waarom dacht zij er altijd aan, waarom had het Noodlot haar van kind af aan gedreigd met die vaagheid van het heillooze einde...? Waarom, wat had zij gedaan? Zij was niet slecht, zij was niet slecht.... en zij somde op haar weldaden aan de menschen, haar vroeger leven in de commune: dat alles was toch goed geweest. Dat zij nu anders was, was toch niet slecht...? Het had zoo toch moeten worden, het had niet anders kunnen worden, alleen om het feit al, dàt het zoo geworden was. Waarom zoû het einde dan zoo heilloos zijn, als een straf...?

Als spoken, ontastbare, lichaamlooze dreigingen stonden hare gedachten voor haar. En ze schenen te veel voor die teedere broze, jonge vrouw, met die goudgrijze transparante oogen, waarin de ziel van een bloem alleen in raadselachtigen eenvoud scheen neêr te liggen.... Dat ze te veel schenen, Vera vond het zelve, Vera was zelve verwonderd om ze, toen zij zich in de bladen van den spiegel zag en in eens stil hield en zielsveel medelijden met haarzelve kreeg. Zij had willen weenen maar zij kon niet. Zij had getroost willen worden door een man, die zielsveel van haar zoû houden, maar er was niemand; ze kende zelfs niemand zóo onder al hare kennissen. En knakkende onder het leven, dat te benauwend zwaar was, kroop zij in een op haren divan, de knieën opgetrokken, en angstig als een bang kind, bleef ze liggen; met groote oogen tuurde zij voor zich uit, in de warmte, die als zichtbaar trilde in de, achter de jalouzieën schemerende, kamer. En haar zielsgroot medelijden met zichzelve was haar eenige troost....

Hoe lang ze daar zoo liggen bleef, ze had het niet kunnen zeggen. In hare moede hersenen stonden de zelfde spoken van gedachten op. Nu en dan zuchtte ze diep, dat was alles....

Hoe lang het was, wist ze niet. Dat er geklopt werd, hoorde ze niet. En ze zag alleen op, toen de deur langzaam openging, en daar een man stond. In eens was ze overeind; het was Melena.

- Wat is er?

- Caroline zei, dat je sliep... sprak hij. Als je geslapen hadt, was ik stilletjes weggegaan....

Zijne stem was vreemd teeder: eene teederheid, die zij niet vertrouwde. Daarbij bevreemdde haar ook zeer eene gemakke-

lijke autoriteit in geheel zijne houding, als van een echtgenoot, die het recht heeft binnen te treden in de vertrekken van zijne vrouw.

- Neen, ik sliep niet, antwoordde ze en ze herhaalde:
- Wat is er?
- Ik ben in geldverlegenheid: kan je me zeshonderd florijnen geven?

Zij werd zeer zenuwachtig: geheel hare broosheid trilde, hare oogen knipten, hare vingers krampten zich.

- Neen, zeide ze kort; ik heb niets.
- Ik heb heusch geld noodig....
- Ik heb niets....
- Vierhonderd florijnen.
- Niets....

Een vreemde angt was in hem: er was in hem iets schichtigs als van een gejaagd dier.

- Vera, smeekte hij; in Godsnaam, geef me iets; ik moet het hebben, ik moet het hebben....

De klank van zijn stem ontroerde haar trots alles, riep in haar een vage herinnering wakker van vroeger....

- Ik zoû je wat geven, als ik kon... sprak ze, en hij begreep aan eene zachtheid in hare stem, dat zij niet kon: maar ik heb geen vijftig florijnen in huis.
- Teeken me dan een chèque voor je bankier.

Zij aarzelde. In de broeiwarmte van de kamer huiverde een wachtende angst....

- Waar woon je toch? vroeg ze.
- Op het oogenblik, hier.
- In Lipara?
- Ja...
- Wat doe je hier?
- Niets, ik woû weg...
- Waar naar toe...
- Naar, naar Weenen, stotterde hij.

Zij zagen elkaâr aan. Zij huiverde, geheel koud.

- Axel! vroeg ze heesch. Die bom, van nacht, voor het Paleis der Parlementen, toen de keizer in den Staatsraad was....
- Gelukkig niets, haastte hij zich met die onvertrouwbare vreemde teederheid in zijne stem: de bom is niet ontsprongen...
- Ja, dat hoorde ik. Maar....

Zij huiverde zichtbaar. Enkele seconden zagen zij elkaâr strak in de oogen. En zij vroeg niets meer; met zijne autoriteit van echtgenoot legde hij haar als met een hypnoze he, zwijgen op, verbood hij haar verder te vragen. En hij vroegt op zijne beurt:

- Waar is Balthazar?
- In zijn kamer... hij leert zijn les....
- Je moest hem met me meê laten gaan.

Doodsbang was het leven om haar heen. Zij had ergens hard heen willen loopen, ze wist niet waar....

- Neen, neen, Axel...!
- Ik hoû van het kind, jij niet.... zei hij kort.

Hare geheimste gedachten lagen eensklaps bloot voor haar. In het laatste geval zich beroepen op haren dooden vader, Balthazar Zanti, op haar man, Axel Melena, op haar kind.... Neen zij kon Balthazar niet missen: haar kind kon haar tot een paspoort worden.

- Neen, neen, Axel.... Wat zoû je met hem doen?
- Ik zal verder voor hem zorgen.... Teeken nu gauw je chèque.
- Ik kan niet, ik kan niet, aarzelde ze.
- Jawel....

Zoo vreemd bang, zoo ongewoon was het leven om hen heen. Geheel de stad scheen vreemd om hen heen op te rijzen, met eenzame straten, waardoor troepen gingen in het schreeuwende zonlicht, in wolken van stof. Zij beiden, zij stonden in het vreemde leven, in de vreemde stad, over elkaâr, als tot een strijd, zoo vreemd ook, omdat zij zoo gelijk waren. Zoo was het na hunne eerste idylle altijd geweest: een strijd, en zóo gelijk waren zij, dat den eenen keer zij de sterkste was, den anderen keer hij... Nu, nu voelde ze zich zwak, vooral bang. Uit het raadsel van hare goudgrijze oogen sprak zoo klaarblijklijk haar angst, de angst van een vrouw, wier lichaam te fijn en broos is om zich te stellen tegenover een vijand, in den strijd. Zoo kwam het een oogenblik bij haar op, zich maar te gooien in zijn armen, zich te hangen aan zijn nek.... Maar zij dorst niet. Hij had haar niet meer lief. En hij vroeg weêr naar zijn zoon.....

- Laat Balthazar hier komen....
- Neen, Axel....

Hij belde. Hij zag, dat hij de sterkste was, dezen keer. Hij dorst alles doen, dezen keer. Caroline verscheen aan de deur.

- Laat Balthazar hier komen, beval hij aan de kamenier.

Vera wierp zich op de bank.

- O God, o God! riep zij uit, wringende hare handen.

Zij wachtten enkele minuten. Hij schreef intusschen op een gezegeld papier een paar zinnen.

- Hier Vera, teeken nu....

Hij duwde haar de pen in de vingers, die beefden. Zij was in doodsangst die handteekening te zetten. Als hij nu misbruik had gemaakt van zijn kracht, had zij zich herwonnen... Maar zij zag alleen maar: zes.... honderd.... florijnen, en dat brak haar geheel, deed haar geheel wegsmelten in zijn wil. En zij teekende. En terwijl zij teekende, haatte hij haar om haar prinsessetitel.

- God, o God, o God.... kreunde ze.

De deur ging open. Balthazar kwam binnen. Het kind had altijd dat dikke onverschillige gezicht, waardoor nooit heen aandoening schemerde.

- Laat zijn goed naar.... naar Weenen zenden, aan dit adres, sprak Melena, en schreef op een kaartje een adres.

Vera was geheel willoos. Maar toen het kind zag, dat hij met zijn vader meê moest, kwam een nijdige opstand in hem, door zijn schijnbare onverschilligheid heen....

- Neen, neen... wil bij mama blijven!!! krijschte hij woedend.

Hij wist alleen dat zijn mama prinses was, zijn vader niets. Daarom, vaagweg, meende hij het beter te zullen hebben bij zijn moeder dan bij zijn vader. En woest stribbelde hij tegen, niet hoorende, wat Melena zacht tegen hem zeide.

Tante kwam binnen, wat zij nooit deed, als Melena daar was, door Caroline gewaarschuwd, en geheel ontzet, in tranen om het kind.... Door het geheele huis, waardoor de bedienden dwarrelden, ging een rumoer, een vreemd rumoer van geheimzinnigheid. Vera bleef weenend liggen....

En Melena ging, vast in zijn hand de kleine hand van het nu dol woest opsnikkende kind. Buiten, bedacht hij, zoû hij zoo gauw mogelijk een rijtuig aanroepen: als er maar een was in de buurt, in de leêge straten.

Hij had zijn wil gekregen, en in eens als half krankzinnig, weifelde hij of hij verstandig deed, met dit snikkende kind....

Maar hij voelde een vreemde zachtheid in zich voor zijn zoon, en niet achtende op het woeste geschop van Balthazars voeten in zijn buik, nam hij hem op, in de armen.

Zoo ging hij de trappen af, door den hall, waardoor vreemd geheimzinnig de bedienden dwarrelden. Hij zag hen koel aan, en met het schreeuwsnikkende kind in zijn armen, ging hij, als met rechtmatigheid, tusschen hen door...

Toen was het, dat uit de loge van den portier, een inspecteur van politie trad met vijf agenten.

Daar buiten ook was het hôtel Zanti met agenten omzet.

De inspecteur arresteerde Melena, de agenten naderden met de handboeien.

In Melena, de chèque in zijn zak, het kind in zijn armen, viel alle hoop neêr, als ware ze geklommen naar een hoog punt en als gleed nu alles in de diepte. Alle verschiet vóor hem werd afgesneden door de plotselinge verschijning van die agenten, die hem hadden afgewacht. Voor zijne oogen, die Parijs, Weenen, hadden gezien, werd het zwart: het vizioen dier steden was verdwenen. Vreemd, fataal kalm bleef hij; hij had het kind neêrgezet, met een kus op zijn voorhoofd, en een vreemd teederen blik uit zijn koele oogen.... Maar Balthazar, dol zenuwachtig, gooide zich woedend, brullend nog, tegen Caroline aan....

Boven aan de balustrade van de trap, die met een breeden omgang langs de vertrekken ging, en van waar men zoo uitzag in den hall, stond Vera. Zij zag alles..., begreep alles: de bom, Melena, die vluchten wilde en nu gepakt was.

IJskoud angstig, trots de zonnehitte, was het meêdoogenlooze, onverbiddelijk wreede leven wijd eenzaam om haar heen.... Zij strekte de handen als duizelend uit, en knakte met een snijdenden gil flauw.

Vera's flauwte duurde niet lang. Toen zij bijkwam, lag zij op den divan in de kleedkamer en tante zat bij haar....

- Liefje....
- Waar is hij? Is hij weggebracht...?
- Ja... maar de inspecteur wil je spreken, liefje...
- De inspecteur? O God neen, laat me alleen, ik wil alleen zijn....

- Hij is blijven wachten tot je beter was, kind..... En de agenten staan nog om het huis...

- De agenten om het huis?! O God, o God!

Er werd geklopt. De inspecteur had buiten gewacht op den open corridor, voor de deur, en nu hij Vera's stem hoorde, klopte hij. Zij antwoordde niet. Toen ging hij kalm binnen.

- Excellentie....

- Wat is er? Wat beduidt dat?

Hij toonde een papier: een last van den chef der eigen keizerlijke geheime politie om, zoo hij het noodig waande, de prinses Zanti gevangen te nemen. Vera zag naar het document als naar een afgrond.

- Waarom? vroeg ze deinzende.

- Men verdenkt u in verstandhouding met Melena te staan, antwoordde de inspecteur.

- Hij is mijn man geweest, begon Vera hoog; maar ik heb nu niets met hem te doen.

- Ik weet in welke verhouding u tot hem gestaan heeft volgens communistische ideeën, antwoordde de inspecteur droog beleefd.

- Ik ben genoeg bekend in het Imperiaal, dan dat de minste achterdocht jegens mij te rechtvaardigen zoû zijn....

- Ik heb alleen mijn bevelen....

- En wat wil u?

- U verzoeken, mij in uw eigen rijtuig te vergezellen naar de woning van mijn chef....

- Ik kan niet, ik ben ziek, ik ben niet gekleed....

- Ik zal wachten, tot u zich gekleed heeft....

- Maar ik protesteer, gilde Vera hoog. Ik protesteer! En ik beroep mij op Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Edzard van Karlskrona: de prins kent mij, en bezoekt mij hier in mijn hôtel en de prins weet alles van mij af, en dat ik niets met dynamiet te maken heb.

De inspecteur boog.

- Ik weet, dat Zijne Koninklijke Hoogheid dikwijls hier komt, Excellentie. Maar de tusschenkomst van Zijne Hoogheid zoû niet kunnen verhelpen, dat u aan mijn verzoek, volgens dezen last, toch gehoor moet geven....

Bleek, met dolle zenuwen, stond Vera voor hem.

- Ik bid u, Excellentie, ging de inspecteur steeds kalm

voort; wees verstandig en ga met mij meê. Ik heb het recht u te arresteeren, en ik doe dit niet. Ik verzoek u alleen meê te gaan, en dan zal er huiszoeking plaats hebben.

- En waarom oordeelt u dit alles noodig? Waarom huiszoeking? Waarom laat u mij niet geheel vrij?

- Om deze chèque, Excellentie....

De inspecteur toonde haar de chèque, die zij geteekend had voor Melena, en die de agenten in Melena's zak hadden gevonden....

- Om die chèque?

- Ik vermoed, dat u wist van den aanslag voor het Paleis der Parlementen.

- U vergist u geheel en al, meneer de inspecteur....

- En dat u Melena behulpzaam wilde zijn over de grenzen te komen. We zijn echter gelukkig Melena en u te vlug geweest, dezen keer.

- Maar dat is afschuwelijk, afschuwelijk, afschuwelijk! gilde Vera. Maar dat is niet zoo!

- Het heeft allen schijn, dat het wel zoo is, Excellentie. Ik verzoek u u te kleeden; ik zal aan de deur, op de gang, op u wachten. Ook zal ik verzoeken, dat uw rijtuig voorkomt.

Hij boog en ging de kamer uit, bleef voor de deur. Voor de deuren der andere appartementen stonden agenten.

Binnen was Vera eene krankzinnigheid nabij. Nergens was haar een uitkomst. Uit hare vensters, in de Imperiaal-avenue, zag zij de agenten. En in eens, omdat alles toch tevergeefs was, zonk haar woede in een. Zij werd oogenschijnlijk kalm; zij kleedde zich, geholpen door tante, die beefde en huilde, vlug aan in een donker toilet, in een somberen mantel. Toen maakte zij de deur open.

- Ik ben klaar, meneer de inspecteur.

Na een paar minuten reed het rijtuig weg. De huiszoeking begon.

Buiten het huis trokken de agenten zich terug. Eene kleine menigte nieuwsgierigen slechts had de omsingeling van het hôtel Zanti samengetrokken in de Imperiaal-avenue. Zij schenen niet zeer verbaasd. Door de vreemde stad van kalkwitheid, door hare somberheid in hel licht, dreef een vreemde, ongewone onverschilligheid.....

III.

En door de lange straat gingen de troepen, in de stikwarmte tusschen de witte huizen. Othomar hoorde ze pijpen, met de breedte van het voorplein van het paleis tusschen hun marsch en hemzelven... Hij was in zijn kabinet, na een druk uur met Ezzera: tal van stukken had hij geteekend, drie proclamaties met den kanselier opgesteld. Wat zoû het helpen, dacht hij....

De kanselier had zich met den kabinetsecretaris teruggetrokken. Othomar belde den kamerheer van dienst, en:

- De hertog van Mena-Doni... sprak hij kort, onwillig.

De maarschalk werd binnengeleid. En zijn zware soldatenfiguur, athletisch van kracht zwellende in zijn uniform, vulde veel ruimte in het ruime keizerlijke kabinet en kromp toch in een, in een vreemde nederigheid, keizerlijke gunst zoekend. Er was iets in hem van een roofbeest, dat zich klein maakt met het instinct van een tijger.

- Ik heb u lang laten wachten, Excellentie.
- Uwe Majesteit zal het buitengewoon druk gehad hebben....
- Dat is zoo... Wanneer is u hier aangekomen?
- Een uur geleden, Sire!
- En uw komst is geheel geheim?
- Geheel, Sire. Ieder denkt, dat ik in Xara ben...
- En u gaat over twee uur door naar Thracyna...
- Tenzij Uwe Majesteit mij liever te Lipara houdt...
- Dat is niet noodig....

Mena-Doni zweeg. Een bijna zichtbare onwilligheid verstarde Othomars trekken. Hij dacht er over hoe hij zoo gauw mogelijk dit nauwlijks begonnen onderhoud, zoo vol gewicht voor het rijk, vol gewicht voor de dreigende dingen in Liparië, zoû kunnen eindigen; hij dacht er aan hoe hij zoo gauw mogelijk dezen man naar Thracyna zoû zenden. Als hij maar uit zijn oogen weg was! En in zijne onwilligheid werd hij onbedwingbaar nerveus. Altijd die zelfde gezichten om hem heen, altijd Ezzera en altijd Mena-Doni, en altijd een wisseling van hoffelijke woorden, met een diep tegenstrijdigen oorlog van opinie's! Een drift, weinig in hem gewoon, borrelde in hem op. Een lust alles door elkaâr te rameien, geheel de orde van zijn rijk: de groote fatale, machtige Rijksorde, die de krakende

dingen van het land nog bij elkander dwong, die alles dwong nog te gaan den plechtigen kalmen gang van iederen dag, van het keizerrijk, trots de revolutie's daarginds, trots den staat van beleg in Xara en Thracyna, trots de gruwelen, daar gebeurende en bedreven, en waarvan hij maar, in zijne paleizen, die dezer dagen waren als vestingen, flauwe echo's hoorde! Een drift, een lust, hun, den oproermakers, die Mena-Doni onderdrukken moest met zijne huzaren, gelijk te geven, tot hen te gaan met open armen en open handen en hun te schenken, wat hij bezat....

Toen, in de zachtheid van die gedachten, in den weemoed ervan, zonk zijne, hem zoo ongewone, drift en hij bedwong zich...

En hij zag de fataliteit der dingen weemoedig in....

En hij zag het weemoedig in, hoe fataal het was, dat Mena-Doni daar voor hem stond, en bevelen afwachtte, een volmacht....

Hij, hij, Othomar, een volmacht geven aan Mena-Doni!

In den naam van zijne Majesteit gruwelen laten bedrijven!

Zij hadden immers gelijk!

En hij kon niet anders doen!

Het moest fataal....

Hij was ziek van zijne gedachten. Hij kon den hertog niet meer bij zich dulden. Hij deed het gesprek vlug af, teekende de noodige stukken, drukte, in afkeer, den hertog de hand....

Deze zag niets, meende, dat de keizer eindelijk praktisch, snel-beslissend en redelijk was geworden; dacht, dat hij ten laatste iets van de gunst des keizers won.

Toen hij gegaan was, walgde Othomar van zichzelven, om zijne lafheid, om zijn niet kùnnen ingaan tegen den loop der dingen, die slecht was en die maar stuwde, stuwde voort, onbegrijpelijk, onbegrijpelijk....

O God, zijn leven van die dagen!

Was het te dragen?

Altijd te moeten doen anders dan men wil en zelve goed waant!

Altijd tegen zich in te moeten spreken en handelen!

Zijne illuzie was de Vrede geweest!!

En zijn leven was gekomen tot dit!

Hij kon het niet langer uithouden: de eenzaamheid van zijn keizerlijk kabinet, in dit kwartier van rust vóór Ezzera

en de ministers zouden komen, dadelijk na den Ministerraad....

En hij haastte, zonder veel ceremonie, zich naar de appartementen van de keizerin.

Het paleis was als eene vesting.

Overal wachten, geheele detachementen...

God, o God, dat het hiertoe had moeten komen!

Hij kòn het zich niet indenken: wàs het dan waarlijk tot dit alles gekomen....?

Of was het eene nachtmerrie....?

Valérie schrikte. Zij zat moedeloos, met eene hofdame, die zij dadelijk wegzond, toen zij de nerveus verwrongen trekken van Othomar zag.

- Mijn God, Othomar, wat is er? Nieuws? Telegrammen?

- Het kan niet langer zoo gaan, Valérie. Ik ga vandaag nog naar Xara....

- Naar Xara?!

- Ik ga er mij vertoonen: ik had het dadelijk moeten doen. Iedereen heeft het mij altijd afgeraden: Ezzera, jij, iedereen. Maar zoo kan het niet langer gaan! Wat gebeurt er eigenlijk? Ik zie hier niets, ik word bewaakt en ik zie niets. Waar wachten we op? Ik weet het niet. Tot er nog meer is brand gesticht, tot er nog meer is gemoord! Ik ben overtuigd, dat ik mij vertoonen moet, dat het dan beter zal worden. Ik wil mijzelf mengen in de dadelijkheid van de dingen. Hier, in het Imperiaal, kan ik niets. Ik teeken stukken, ik teeken volmachten. Ik ben aan alle kanten gebonden, door Ezzera, door de ministers, door alles en iedereen. Ze bewaken me: het paleis is vol soldaten. Wat beteekent het? Mijn volk houdt van me. Ze zullen me niet vermoorden. Ze willen brood, ze willen hun leven genieten en niet voortslepen in onophoud-bare ellende. Anders willen ze niets....

De jonge keizerin was trillende opgestaan. Zij kende deze vlagen van onbedwingbare wanhoop. Een eindeloos medelijden was in haar: zij vatte Othomars handen en zij wilde spreken, maar febriel ging Othomar door.

- Na de herziening van de Constitutie.... ik dacht, dat alles goed zoû zijn: maar het volk is nooit tevreden geweest met de herziening: het volk is ontevredener en ontevredener geworden na de herziening. Het volk kon de meerdere com-

plicatie van de Regeering niet goedvinden, na die herziening. De aristocratie wilde ze niet en het volk wilde ze niet: de herziening was voor de burgerklassen....

- Dat is waar, Othomar....

- Het volk, voor zoover het niet anarchist is - en ze zijn niet allen anarchist: het volk wil de autocratie: het laagste volk, de boeren op het land willen de autocratie, zijn gehecht aan ons Huis. Ze zien in mij een god, die alles kan....

- Othomar....

- Herinner je de laatste troebelen in Thracyna: o, het was verschrikkelijk, verschrikkelijk..... De troepen, die schoten op de volksmassa's en die ongelukkigen, o God, die stierven, die vermoord werden door mijn soldaten en die uitriepen: leve de keizer! Ze wisten niet, dat ze op mijn decreten, in mijn naam, werden vermoord! En ze riepen: leve de keizer, en er waren vrouwen, die, met haar kinderen in de armen, doodgeschoten werden, met haar kinderen, en die stierven, en stervende je portret kusten, Valérie!! O, God, o God!!!

Het was alles waar wat hij zeide - die bekende gruwelen van Thracyna -: zij wist niet te zeggen, het leven ééne wanhoop om haar, haar kind ver, gevlucht in verre veiligheid, hun rijk krakende onder hunne voeten....

- En ze zien in mij een god, die alles kan, die alles zoû kunnen doen, met één woord! Ze denken, dat ik maar één woord te zeggen heb om hun alles te geven: geluk en brood. Ik kan dat woord niet zeggen....! Maar ik kan me aan hen vertoonen: ik kan met hen spreken.....

- Othomar....

- Ja, het moet, Valérie. Ik moet naar Xara. Als ze me zien, als ze me hooren, zullen ze begrijpen, dat ik geen god ben - een god, in een bewaakt paleis! - maar een mensch, als zij allen, en dat ik niets kan tegen het leven.....

Hij maakte zich van haar los, drukte de bel van de anti-chambre der keizerin.

- Wat doe je, Othomar....

- Ik zal Ducardi ontbieden: de ministers komen dadelijk: binnen een uur ga ik naar Xara.....

De keizerin wrong hare handen, onmachtig....

Zij, eenmaal van liefde gebroken, bezweek soms onder den last van haar kroonleven, alsof Othomar haar van zijne zwakte had ingegoten.

Hij, integendeel, gevoelde plotselinge, opgezweepte geestkrachten.....

Eene hofdame was verschenen....

De keizer gaf een paar bevelen: eene verwikkeling van mededeeling tot mededeeling schakelde zich daarna door het geheele paleis.

De keizer bleef in het appartement der keizerin....

Maar buiten, ver af, weêrklonk als een donder....

Buiten woei een plotseling rumoer op door de stille, verlaten straten.

Het was als een wind van stemmen, die van verre opstak.

De keizerin luisterde, angstig....

De keizer, verloren in zijn idee-fixe, hoorde niet....

Zwaarder, bruisender werd het eerst vage rumoer....

Toen drong het tot in het paleis: in de galerijen werd luid gesproken....

Toen meldden zich adjudanten aan. En terwijl de keizer ze toeliet, drong prins Edzard tusschen hen door....

- Mena-Doni is vermoord!! riep hij uit, doodsbleek.

Het paleis, de galerijen en antichambres vol van eene verwarring van menschen, scheen te sidderen, als verwachtende de ontzetting van den opstand.

Want dat de gehate maarschalk vermoord was, zoû een sein kunnen zijn....

Prins Edzard sprak, maar Othomar vroeg generaal Ducardi....

En de generaal deed kort het verhaal: de hertog, op het punt van te stappen in zijn spoorcoupé, op het laatste oogenblik herkend; een man, hem plotseling genaderd, een bom geworpen: de bom dadelijk ontploft in één geweldige uitbarsting: de hertog, zijne adjudanten daarin omgekomen, hunne ledematen verscheurd, verspreid: nog tal van menschen gedood, gewond, den trein vernield, den glasboog van het Centraal-Station als vol bressen geschoten, dreigende in elkaâr te storten.....

En die aanslag het sein van een opstand, komende daar van het vernielde station en eensklaps vullende de, eerst maanden afwachtende, stille somberheid van de witte stad in hare Augustuszon....

De keizer wilde zich vertoonen....

Maar Ducardi, Ezzera, de ministers nu ook, smeekten den keizer: het volk was op dit oogenblik te verbitterd, te opgewonden....

Toen drong Ducardi dadelijk de stad in staat van beleg te stellen: de proclamatie werd daar, in den salon van de keizerin, opgesteld: de maatregelen werden genomen....

Feller, buiten, woei het rumoer op, als opzwellende tot een orkaan van volksbeweging....

De keizer, met de ministers en zijne officieren, was nu ijlings gegaan naar zijn kabinet....

De keizerin bleef alleen met prins Edzard en hare dames....

Buiten, kort ontploffend, weêrklonken schoten.

Andere schoten klonken dadelijk na.

Toen ging door het paleis het rumoer:

- Ze gooien barrikaden op....!

Laaiende, als uit een vlam, geslagen uit een langzame opeenstapeling van brandstof, sloeg de omwenteling aan alle kanten van de stad uit.

IV.

Wie in de dagen, volgende op dien aanslag, waarin de hertog van Mena-Doni was omgekomen, de groote Europeesche bladen gelezen had, zoû in bijna allen zeer heldere verklaringen gevonden hebben van den politieken toestand in Liparië. Hoe die verklaringen ook mochten verschillen van politieke kleur, de duidelijkheid en helderheid was in alle bewonderenswaardig.

De liberale organen begonnen met uiteenzettingen over de Grondwet en hare herziening, kort na keizer Othomars troonsbeklimming: de progressistische illuzie's van het volk en zijne noodwendige teleurstellingen: in hunne artikels werd vooral aangevallen de Rijkskanselier, markies van Ezzera, een beroemde parlementaire figuur, een groot redenaar, maar falende in administratieve intuïtie.

De behoudsbladen keurden geheel de houding van den jongen keizer af, zagen in hem een socialist, en daarbij een dweper, met den Vrede. Maar hunne artikelen waren even helder logisch als die der tegenpartij.

Maar in werkelijkheid was die politieke toestand niet in enkele mooi gestelde en goed gecompileerde artikelen te analyzeeren; in waarheid was er de heen-en-weérslag der

evolutie's niet op dit oogenblik met den vinger te wijzen en met het oog te volgen; logisch schenen er de evenementen nog niet op elkaâr te volgen, daar de logica van het leven er telkens indruischte tegen de logica der gedachte, en ieder evenement was er eene verrassing, iedere seconde volgde er de vorige, als met een schok.

Er waren deze feiten:

Eene algemeene gistende ontevredenheid door het geheele rijk, begonnen in Xara met een geweldigen opstand in de strafkolonie's en opzwellende, opzwellende, tot de eerste oorzaken bijna niet meer waren aan te duiden: Xara, nu sedert maanden in staat van beleg, en iedere beweging er met kracht onderdrukt, met geweld, dat de keizer telkens en telkens tegen de borst stuitte en dat hij toch telkens en telkens bevelen moest, altijd fataal gedrongen dingen te doen tegen zijne natuur in.

Die ontevredenheid, zwellende door het geheele land, om een weêrspel van duizenderlei redenen, zwellende tot in alle standen, in het leger, aan de regeeringsdepartementen, aan het Hof...

In de handelingen van de Regeering klaarblijkelijk waar te nemen, een niet-weten-hoe, eene vreemde weifeling tusschen plotseling ongemotiveerd toegeven, concessie's doen, zachtheid, - en een ruwheid van militair optreden, als uit keizer Oscars tijd.

En dat het reuzerijk niet geheel kraakte in elkaâr, scheen door eene vreemde wet: eene wet van gewoonte, die samenhield, omdat zij eeuwen had samengehouden, zooals eeuwenoud cement een toren, die scheurt. En tusschen deze feiten, vaag, schemerend tegen elkaâr in met duizende weêrschijnen, met al de kleurwisselingen, lichtspelingen der moderne quaestie's, nog dit feit, helderder tusschen de andere in, vreemd werkelijk en afstekend tegen dier anderen vaagheid:

De liefde van het volk voor Othomar, zijne onbetwistbare populariteit, zoodat het volk den keizer van alles vrijsprak, de schuld wierp, in het vage, op zijne ministers en regeering, hèmzelven alle grief kwijtschold.....

Het was waar: daar in Tracyna, waren zij zoo in de charge's der huzaren omgekomen, met die woorden op hunne lippen: leve de keizer; kussende het portret der keizerin....!

En dit was in de, voor het oogenblik nog niet te analyzeeren politieke woeling, het klaarblijkelijkst, het wanhopig noodlottig klaarblijkelijkst:

Dat het volk Othomar zeer lief had en hem vereerde als een god.....

Othomar, die soms geheel niet zag, geheel niet doordrong - zooals hij niet doordrongen had de gewichtige beteekenis van den eersten opstand, dien zelfden avond hij lezende eene brochure over den Vrede - zag soms zeer scherp, drong soms door tot het hart en die populariteit, hij zag ze!

En nu, hij leed er onder, onder zijne vergoding, hij, die niets vermocht....

Wat ze wilden, de verbitterden, het was moeilijk te zeggen. Want zij waren niet verbitterd om de ingekankerde, bijna onmenschelijke strengheid en wreedheid in die strafkolonie's van Xara - door een vreemde onlogica in Othomars karakter nog nooit, trots vele stemmen in het Parlement, door moderne wetten tegengegaan -; ze waren niet verbitterd door zeer groote misbruiken in het leger; door, zelfs na de Grondwetherziening, reeds nu weêr verouderde kieswetten met het altijd weêr terugkeerende gekuip en omgekoop tijdens verkiezingen: door veel rotheid in de geheele regeeringscomplicatie van het rijk: - ze waren verbitterd door dat alles en door nog veel meer, duizende détails, overblijfselen van vroegere régimes en die Othomar, in zijn vaag socialisme, wel dikwijls zag, maar overliet aan den loop der dingen, aan het voortstuwen van den tijd, aan wat komen moest en worden moest en zijn moest.

Wat ze wilden, het was niet zoo te zeggen, maar dat de hertog van Mena-Doni vermoord was geworden, was nu duidelijk het bewijs, dat zij alles haatten van die vroegere régimes, omdat zij in den maarschalk troffen den man nog van keizer Oscar, den man, die het oude régime het meest vertegenwoordigde: het levend symbool van wat zij het verleden noemden en het verleden wilden laten.

In deze dagen, terwijl de volksmenigten drongen door Lipara, barrikaden opwierpen met het groote vierkante plaveisel der straten: de huizen aan de zijden zwijgend staande, alle jalouzieën gesloten - soms de façades verminkt en de jalouzieën haugende uit hunne grendels - in deze dagen verwachtte men in Europa telkens de eind-catastrofe van het keizerrijk...

Dat was tien maanden na het Congres van den Vrede....

V.

In Thracyna, waar men den hertog van Mena-Doni al verwachtte, was, zoodra de aanslag bekend was, de furie niet meer te houden, die de volgende dagen oversloeg tot een woeste dronkenschap.....

Dien eersten nacht had de ontzettende brand van het Gouvernements-paleis er plaats, en twee nachten daarna werd de gevangenis binnengestormd en werden alle gevangenen vrij gelaten.... Zoo kwam Melena, die sedert enkele dagen in Thracyna gevangen zat, vrij.

Het plein voor de gevangenis was donker, maar het licht der gezwaaide flambouwen slierde er met dronken walmen over heen.

Op het plein de ontzettende, dichte massa, het luide gejubel, de gevangenen meêgetroond in triomf, een brullend hoera de lucht in.....

In omhelzingen werd Melena gesmoord, zijne hand bijna verbrijzeld door gelukwenschende handdrukken.....

Toen kwam over hem het plotselinge bewustzijn van zijne vrijheid, zoo onverwachts, nadat hij zich reeds dof geschikt had in zijne opsluiting.

In de dichte menigte poogde hij op adem te komen...

Dichtbij rookte nog altijd de zwarte massa van het Gouvernements-paleis, dat dagen bleef smeulen. Met zijne holle vensters, de rook nog opstijgende uit zijne daklooze, wijde gaping, stond het als verkolende tegen een vaal, violette nachtlucht, bijna zonder sterren.

Melena zag er met wellust naar.....

Maar zijns ondanks werd hij meêgesleept, door de dronken menigte.....

Hij poogde zijne gedachten te ordenen; zijn leven, van dezen nacht af, op nieuw te beginnen. Als met vonken ontsprong het in zijne werkende hersenen.

Zoo dacht hij er aan, dat hij in Thracyna niets te doen had...

In Thracyna zoû alles van zelve gaan.....

De eerste stoot was er gegeven.

Hij wilde naar Lipara.

Terwijl hij in de menigte voortgestuwd werd, hoorde hij het allerlaatste, wat voorgevallen was: de aanslag op Mena-Doni,

de woedende blijdschap in Thracyna, een anarchistisch oproer in de kazernen, het garnizoen machteloos, de stad geheel in die macht der anarchie, de reusachtige brand van het Gouvernements-paleis.....

Toen hoorde hij, dat de gemeenschap met Lipara op alle wijze verbroken was.....

Die op-een gestapelde moeilijkheid prikkelde een geheime eerzucht in hem.....

Sterker en sterker verlangde hij naar Lipara: zijne taak riep hem naar Lipara.....

Toen de morgen begon aan te lichten, ging Melena in een der kleinere zijstraten. Hij ging langs een winkel van rijwielen, naar het scheen verlaten. De deur was open en hij trad binnen en koos zich een rijwiel.

Daarop wielerde hij, zoo snel hij kon, de stad uit.....

Toen hij omzag, dreef over Thracyna, in den vaalrozen morgen, de dikke rookmassa van het altijd en altijd smeulende paleis.

Dagen reed Melena door, zich alleen nu en dan wat rust gunnende, en iets etende, als hij kon.

Eerst was de streek dor, verlaten.....

Toen was het de eindeloos, eindelooze zonneblakende hoofd-weg, tusschen valleien van olijven.

Toen waren het armoedige dorpjes, vreemd kalm, zonder de echo der woelingen: toen waren het weêr eindeloos, eindelooze wegen tusschen dorre heuvelen.....

Dan lag heel in de verte, op eene hoogte, wel eens een witte silhouet van een stadje, witte opeengestapelde huizen, als eene forteres van krijt, en er stonden een paar cypressen en zonneschermpijnen tegen de wit-blauwende lucht. Maar dan was het weêr als een weg door een woestijn, verschroeid en armoedig, en in een windvlaag stuivende vol zand.....

Dagen reed Melena door.....

Toen werd het landschap weelderiger van zuidelijkheid, kwam hij aan de buitenwijken van Lipara, het Marsveld, enkele verspreide landgoederen.

Hij ging langs stille wegen door gaarden van citroenenboomen, langs nauwe wegen tusschen hooge tuinmuren, waarop reusachtige cactussen tierden, waartegen aloës blauwige zwaard-bladeren uitstaken.

Toen dacht hij er aan hoe hij de stad, in staat van beleg, binnen zoû gaan.

En ergens tegen een muur liet hij zijn rijwiel staan en wandelde langzaam verder....

Die wijk van landgoederen en tuinen was geheel verlaten; de huizen gesloten, klaarblijkelijk ontvlucht. Melena voelde een pijnigenden honger in zijn maag, en, zonder veel idee, kwam de gedachte alleen bij hem op, een dier leêge villa's binnen te dringen en er eene vermomming, wat ook maar, te zoeken. Iets van een uniform speelde hem door het hoofd. En dan een revolver. Hij wist, daar en daar hadden officieren gewoond.....

En juist wilde hij een der tuinen binnengaan, om door te dringen tot de villa, toen zijn voet stiet tegen een lichaam aan.

Het was een lijk, als ijlings weggeschoven onder eene zware cactus-massa.

Het lag in het stof, in een plas zwart geronnen bloed en de scherpe bladeren hadden het gelaat geheel opengereten. Met starende, wijde oogen lag het. Dikke, gonzende vliegen snorden er om heen.

Met een schok was Melena stil blijven staan.

Hij zag om zich heen: alles was eenzaam, verlaten. De nauwe weg had aan eene zijde een muur, met cactus begroeid. Aan de andere zijde de verlaten villa's in dichte tuinen. Melena zag niemand.

Hij knielde bij het lijk neêr en herkende het.

Het was een inspecteur der geheime keizerlijke politie: hij kende den man: eens had hij met hem te doen gehad. Werktuigelijk, wenschende een wapen, zocht hij naar het pistool, dat dezen man gedood had. Hij vond er echter geen. Toen gingen verschillende gedachten woelende door hem heen. Hij glimlachte.

- Als het er nog maar is.... dacht hij, weifelend.

Het was gevaarlijk wat hij doen ging, maar hij had tijd noch gelegenheid het lijk eerst veiliger weg te slepen. Hij voelde zijne zenuwen zeer koel worden en eene opwinding wolken door zijn brein en het heel licht en ijl maken in den blakenden middag. Toen begon hij de kleederen van het lijk los te knoopen en voelde in de borst er van.

Maar hij trok zijne hand geheel bebloed te voorschijn.....

Hij zocht nu omzichtiger, het lijk links, rechts omkeerende, met veel handigheid. Papieren, geld, een horloge, dat alles vond hij niet. Maar toch glimlachte hij nog steeds, want hij voelde iets hards tusschen de voering van de jas op een bizondere wijze ingenaaid. Ja, hij dacht wel, dat de moordenaar dat niet vermoed had.... En nu trok hij aan de voering, scheurde ze en wrong er iets los: eene bizondere, vierkante, zilveren insigne, geheel bebloed.

Hij wist de macht van dit ding. Hij veegde het bloed er af, maar geheel reinigen kon hij het niet. Zijne handen ook niet.

Hij keek nog eens om zich rond, toen stond hij op en ging verder. Hij liep nog een uur lang: toen, bij eene der oude stedepoorten liep hij kalm af op de wacht. De schildwachten hielden hem staande: hij vroeg dadelijk met veel zekerheid naar den commandant. De commandant kwam; Melena toonde even de insigne, die de commandant kende. Maar de commandant vroeg tevens naar een paspoort, verdere bewijzen. Melena deed een verhaal: hij kwam van Thracyna, hij was aangevallen onderweg; men had hem geworpen in de aloës: vandaar die strammen, dat bloed. Ook had men hem ontroofd van alles, zijn geld en papieren.

De commandant weifelde, achterdochtig om dezen ongeschoren, kaalgeknipten man in een vuile jas. Hij wilde hem aan de wacht houden, tot nader blijken van identiteit. Melena had maar een naam gezegd, in stilte zeer bevreesd, dat een der soldaten hem wellicht kennen zoû. Maar nu drong Melena hoog en beslist aan, en zeide zelfs, dat de keizer hem wachtte. Toen liet de commandant hem gaan: hij had hem gaarne twee soldaten willen meêgeven. Maar dit was onmogelijk: militairen mochten zich niet afgezonderd vertoonen.

Melena ging langzaam door en wandelde de straat af. Hij was in eene vreemde helderheid: in zijn overmoed scheen het hem toe, dat hij alle wet en natuurkracht naar zijne hand zoû kunnen zetten.

Hij had grooten honger en was zeer moê. Maar recht, langs de lange boulevards met niets dan gesloten magazijnen, ging hij naar het hôtel van Vera. Trots het ongewone uitzicht van de stad, de barrikaden opgeworpen, was er een zekere vreemde stilstand, een momenteele rust.

Melena ontmoette vrienden onder de massa's volk, gewapend

somber, als in afwachting en het was hem gemakkelijk zijn weg van barrikade tot barrikade te vervolgen.....

Maar in die vreemde rust dreigde het alles.....

Hij kwam aan Vera's huis. Het was gesloten met alle jalouzieën, als een dood huis. Dichtbij was de straat afgezet: daar begonnen de wachten om het Imperiaal heen, dat er nu lag als een vesting.

Melena belde.

Hij wachte lang: toen belde hij nog eens en nog eens.

Door een raam van het sousterrain klonk een beverige stem:

- Wie is daar?

- Axel Melena.....

Hij had Vera's tante herkend. De oude dame vroeg verder, Melena drong aan. Lang aarzelde tante, maar Melena drong. Toen fluisterde zij iets: een weg, achterom, naar een achterdeur. Daar maakte tante hem open.

- Maar Vera is er niet! zeide zij en zij beefde van zenuw-achtigheid.

- Ze is er wel.

- Neen, heusch, ze is er niet.

- Waar is ze dan?

- Ik mag het niet zeggen, ik kan het heusch niet zeggen.

Zijne oogen doorpriemden haar: en in eens, doodsbang, besloot zij:

- Ze is naar het Kroonpaleis.

- Naar het Kroonpaleis?

- Naar prins Edzard, die komt daar. Door de tuinen van het Imperiaal komt hij in het Kroonpaleis. Maar ze weten niet, dat ze daar zijn, het paleis is anders heelemaal verlaten. Maar God, Melena, zeg het niet, zeg het niet. Ik weet het door Caroline, en als Vera wist.....

- Waar is Balthazar?

- Die is hier.

- Ik ga even naar boven.

- Hij is niet boven. Alles is leêg boven. Wij huizen in de kelders. Je weet nooit wat er kan gebeuren: daarom huizen we in de kelders....

- Blijft Vera daar..... daarginds?

- Ze zoû van avond terug komen, misschien.

- Dus ze woont daar niet?

- Neen, neen.....

- Ik ga toch even naar boven.

Hij ging de trap op, zijne stappen klonken door het kleine leêge hôtel, alle echo's klonken samen in den hall. En hij ging Vera's kleedkamer binnen: alles lag er in wanorde door elkaâr; een doos met kanten in haast open gewoeld en verspreid op den grond; een groote vaas in scherven. Zij woonde dus nog hier. Misschien had zij hier geld. Hij zocht overal wat, maar hij vond niets. Toen viel zijn oog op een groote zilveren cassette, aan een zwaar onyxen tafeltje vastgeschroefd. Hij wist het, hier bewaarde zij hare juweelen.

Hij wist kalm wat hij doen zoû. Hij sloot de deuren van de kamer, voelde toen in zijn zak en haalde er een ijzeren staaf uit, waarmede hij iets aan zijn rijwiel had gerepareerd. En hij begon de cassette open te breken. Het zweet parelde op zijn voorhoofd van inspanning, maar toch, heel hecht was de cassette niet. Hij wrong het deksel in eens open, wat hem verbaasde.

De steenen schitterden hem als vuur in de oogen.

Hij nam de tiara van zwarte parelen, de rivière van brillanten en smaragden, de ringen met groote edelsteenen. Het meeste deed hij in zijn zak, de grootere stukken in een oude courant, die hij vond. Toen glimlachte hij weêr, ontsloot de deur en ging.

Aan de achterdeur dacht hij er over nog even in de kelder te gaan, Balthazar te zien, maar de juweelen jeukten hem, en hij haastte zich voort, de deur dicht achter zich trekkend. Toen door veel zijstraten, ging hij naar wat er in Lipara nog over was van het Jodenkwartier.....

VI.

Vera was sedert twee dagen weg.... Daar in het Kroonpaleis aan de kade, waren zij als kinderen, prins Edzard en zij. De prins had er zijne appartementen gewoonlijk; nu echter, om de troebelen, woonde hij in het Imperiaal en was het Kroonpaleis verlaten; alleen, om den toegang tot de Elizabethparken, tot de parken van het Imperiaal, was het door wachten betrokken. Beneden in de vestibule was een wacht. Verder was het paleis leêg.

In de tragedie van het keizerrijk waren zij daar als kinderen, die verstoppertje spelen. In het leêge holle paleis waren de appartementen van den prins als een nestje van weelde. En geheel alleen, soms bang, soms overmoedig als kinderen, huisden zij daar. Het was een idee van prins Edzard geweest, eens erg vroolijk te zijn, zich daar een paar dagen te verstoppen, er stilletjes binnen te smokkelen allerlei lekkernij, wijn, en dan met hun beidjes, zonder bediening, zonder iemand, feest te vieren. Het was eenig. Zij amuzeerden zich zeer: buiten, veraf, hoorden zij schoten, en dan deden zij even quasi angstig, of ze heel bang waren en verborgen zich achter een gordijn. Dan zoende de prins Vera en zij stond alles toe: wat kwam het er eigenlijk op aan. Het amuzeerde hem en Vera had haar plannen. Prins Edzard ook de zijne; liever de hare op dit oogenblik.

En terwijl de prins champagneflesch na champagneflesch opentrok, met een handigheid van een kellner, ontwierpen zij hare plannen. Zij hadden genoeg van de boel, allebei. Vera vertelde van hare schulden: prins Edzard zoû dat alles afdoen: mijn God, waarom had ze hem dat niet eerder gezegd? En hij vergat, dat zij hem dikwijls om geld gevraagd had, dat hij soms had gegeven, soms - als hij niet had - geweigerd. Nu, Vera had er genoeg van, Vera wilde weg. Na die scène, met den inspecteur van politie, na hare verschijning voor het gerecht, leefde zij geen oogenblik in gerustheid, en dan nog die revolutie er bij: hoe zoû het alles eindigen! Ze wilde absoluut weg - iedereen, die weg had kunnen gaan, was gegaan - ze zoû sterven van louter angst, als ze nog langer moest blijven. Het was geen leven meer.... Nu, en prins Edzard had er ook genoeg van. De boel kraakte aan alle kanten; het zoû onverantwoordelijk zijn nog op dit zinkende schip te blijven. Hij had al lang genoeg van zijn koninklijkheid en hij zoû nu eens gaan leven voor zijn eigen pleizier. En terwijl zij pâté aten en vruchten, champagne dronken, tot zij er ziek van waren, maakten zij hunne plannen. Het yacht van prins Edzard lag met andere vaartuigen in de hoede van Wenceslasfort, en de bemanning van het yacht, die geheel bestond uit Gothlanders, was geheel vertrouwbaar. En nu zouden zij 's nachts het paleis verlaten; de wachten zouden prins Edzard en de dame, die met hem was, natuurlijk doorlaten.... Van het paleis langs de

kade, naar Wenceslasfort, was het eene korte wandeling: vier, vijf minuten. De prins zoû door zijn ordonnans-officier aan het fort laten waarschuwen, den commandant van zijn yacht laten waarschuwen: dit alles ging heel gemakkelijk. En dan was hun plan: stil in den nacht weg stoomen, alles achter zich laten, de krakende boel. In hun beider levens-egoisme, dat smolt in elkaâr tot één belang, glimlachten zij. Daar ginds hoorden zij schoten, vaag rumoer....

- En dan, wat dan? vroeg Vera.

Een tijdje, als het weêr mooi was, de zee kalm, spelevaren op de Middellandsche zee, naar Napels, naar Corsica. En dan ergens heengaan waar het toeval wilde. Nooit meer naar Liparië - daar zoû toch morgen of overmorgen de republiek worden uitgeroepen - en ook niet naar Gothland, want daar zoû hij zich ook toch onmogelijk gemaakt hebben. Zijne ouders hechtten zoo aan Liparië, de heele Gothlandsche familie ook....

- Maar waarom onmogelijk in Gothland? vroeg Vera vorschend; allerlei ging door haar hoofd.

Hij kreeg een kleur: hij kon haar niet uitleggen, dat het onmogelijk maken misschien nog meer in haarzelve lag, dan in zijn vlucht van Liparië.

- Ik zeg je: ze hechten daar zoo allemaal aan Liparië, sprak hij met zijn stem van een bedorven kind; en ik geef niets om de heele boel!

- Maar: ergens heengaan, drong Vera weêr. Hoe kan ik ergens met je heengaan, Edzard; hoe kan ik ergens met je wonen....

Hij kreeg nog meer een kleur: zij legde hem het antwoord in den mond, en toch zoû hij het antwoord zeggen. Haar zeggen, dat hij nooit beloften hield, als ze hem later niet meer schikten, dat was niet noodig; trouwens, zoo slim moest ze ook maar uit zichzelve zijn.

En hij glimlachte, trok haar op zijn knie en schonk haar kelk nog eens vol.

- Als mijn vrouw.... Vera! lispelde hij met zijn flirtstem.

Zij lachte hem toe: een groote blijdschap zwol in haar op. Hij had het gezegd, en zij, ze zoû er hem wel aan houden. Als zijn vrouw! Uit de commune van Balthazar Zanti naar de trappen van den troon van Gothland, misschien wel van Liparië!! Haar eerzucht was eensklaps zoo groot in haar, dat

zij er van verschrikte: zij had dat nooit zoo in zich gevoeld, het was of zij aan den hemel reikte. Natuurlijk een morganatisch huwelijk, nu ja, maar toch....! En de héele toekomst was dan immers open!!

Zij wilde dat alles niet laten blijken, en deed daarom weêr als een kind, omhelsde hem, zeide hem hoe lief ze hem had, altijd gehad had. Maar hij werd praktisch, kwam tot zijn plannen terug.

- Zie je, ik ga niet terug naar het Imperiaal. Ik zal een brief aan Othomar schrijven, en een brief aan onzen gezant, en dat is genoeg. Ik heb hier gelukkig bijna alles gelaten, wat ik van waarde had: alleen een juweelen dasspeld met een groote zwarte parel, waar ik zeer aan gehecht ben, die is in het Imperiaal. Het is jammer, maar ik zal er maar niet om teruggaan.

Zij lachte luid.

- Vraag in je brief, in een postscriptum, je parel aan Othomar terug! schaterde zij.

Hij keek haar ernstig aan en begreep niet goed waarom zij lachte, want hij vond dat idee van een postscriptum nog zoo kwaad niet....

Maar ook zij werd ernstig, dacht na.... En ze zeide:

- Ik zal toch nog even naar huis terug moeten.

Hij verschrikte.

- Waarom? Waarvoor zoû je dat doen?

Zij wist het niet dadelijk; toen zeide zij:

- Voor allerlei dingen... Ja, ik moet even naar huis terug.

Maar de prins was het daarmeê heelemaal niet eens.

- Maar Vera, waarom zoû je dat nu doen? Het is allemaal last: die wachten overal, je moet weêr een geleide hebben. Het is nu al mooi, dat we hier gekomen zijn. Maar nu weêr weg te gaan. Waarom zoû je het doen? Om je byouterieën te halen?

Zij glimlachte. Ze wist niet waarom ze zoo naar huis wilde: aan haar kind dacht zij alleen maar terloops, tante was er immers. Hare byouterieën.... jawel, dat was wat liefs! Alles valsch: toen zij in Lipara was gekomen, had zij immers met het regelen van haar zaken en die van haar vader, hare echte juweelen verruild voor valsche parures....

Waarom wilde zij naar huis? Ze wist het niet precies er kon iets slingeren, brieven, papieren van vroeger.... Ze wist het niet precies, maar ze *moest* eerst naar huis. Ze kòn niet zoo, dien zelfden avond, met prins Edzard meêgaan. Iets dwong haar eerst terug te keeren in haar hôtel....

- Ja, zeide zij overtuigend; natuurlijk, om mijn byouterieën. En dan, Edzard, ik moet toch iets inpakken. Ik kan toch niet zoo gaan....

Hij werd bang.

- Om Godswil, Vera, iets inpakken. Hoe zoû je een koffer ongemerkt kunnen laten transporteeren. Laten we ons liever wat behelpen, ik heb ook niets bij me....

- Maar laat me dan ten minste mijn reisnécessaire gaan halen... en... en mijn juweelen natuurlijk ook.

- Doe het niet, Vera; ik heb *mijn* reisnécessaire hier; die kan je heelemaal voor jou gebruiken, en byouterieën.... die geef ik je later....

- Maar een vrouw heeft allerlei noodig, Edzard: ik heb niet genoeg aan jouw nécessaire.... Ik kan toch zoo niet op reis gaan, als ik ben....

En met een elegant gebaar van wanhoop tilde zij aan beide zijden haar rokken even op.

Maar prins Edzard werd zeer, zeer ernstig.

- Ik zoû toch niet gaan, Vera.

- Ik moet.

- Ik bid je, Vera, wat heb je er aan, mijn God, wat heb je er aan?!

Dat hij zoo dwong, was al een reden voor haar om onverbiddelijk te gelooven, dat zij gaan moest. Daarbij, zij kòn niet anders dan gaan: iets drong haar....

En zij herhaalde weêr: zij kon toch niet zoo op reis gaan, zonder iets? Zij was in een luchtig wit zomertoilet, met veel kant, en tamelijk verkreukeld, door hun gespeel daar, en zij had alleen een pelerine om om te slaan. Zoo kon ze toch niet gaan, op reis? Dat zij het reizen noemde, maakte hem in stilte kribbig; het was immers kalm op den loop gaan, wat zij deden; waarom kwam ze daar niet rond voor uit, en noemde ze het: reizen? En hij drong steeds, maakte zich boos, noemde haar dol, om te gaan. Het hielp niets. Zij wilde. Zij wilde nu dadelijk, dat de avond viel, gaan. Alleen hare reisnécessaire

en.... o ja, hare juweelen. Toen haalde hij de schouders op, liet de handen wanhopig zakken, en ontbood een officier van de wacht; een officier, dien hij goed kende, die in zijn vertrouwen was. De officier zoû Vera geleiden door de tuinen van het paleis, die met vergulde parkhekken grensden aan de tuinen van het Imperiaal, door de wachten heen, tot aan haar hôtel; dat was zoo wat een kwartier gaans, als men voortmaakte ..

En zij ging, met een vroolijk afscheid van den prins, die het maar niet eens met haar was; zij ging, glimlachende, flirtende met den officier. De prins bleef alleen, zijn elegante kamers in groote wanorde, op de gedekte tafel nog een paar zilveren mandjes, waarop een paar bonbons, enkele vruchten; de champagneflesschen leêg door het vertrek geslingerd en in scherven; het koelvat omgevallen in een plas van smeltend ijs. Ook de slaapkamer in wanorde . het oranje satijnen praalbed niet meer opgemaakt, de kanten lakens met een slip er uit slierende op den grond, en daar, in de aangrenzende badkamer het geel marmeren bassin nog vol water, waarop zeepschuim dreef: het schuim van Vera, die er gebaad had. Overal een lauwe atmosfeer met het parfum van een vrouw, die daar heeft geslapen en een dag geleefd. En de prins, tegen zijn natuur in, in die verlaten, plotseling geluidenlooze wanorde, die zij achter zich liet - somber leêg het paleis rondom hem heen, slechts met het bewustzijn, dat beneden de wacht was - de prins voelde zich onbeschrijflijk verlaten, eenzaam en droevig. Het hart klopte hem zenuwachtig als tot in de keel. Hij stikte in dat geurige lauwe aroom.... Hij rukte de deurvensters open, en trad op het balcon. Toen zag hij, beneden, schemeren door de avondvale massa's van het zonverschroeide park twee figuren: Vera en den officier. Zij liepen snel, en Vera, in eens, lachte luid. Het klonk daar helder als van een vogel....

De prins bracht, in een impulsie, de hand aan zijn mond, om haar nog terug te roepen....

Maar zij waren al te ver. En hij riep niet. En heel treurig ging hij weêr naar binnen, en gooide zich in een fauteuil, starende naar de leêge champagneflesschen. Hij zag op zijn horloge, berekende wanneer zij terug zoû kunnen zijn.

En zoo bleef hij op haar wachten....

VII.

Zij gingen, Vera en de officier, in den valen avond, met een vlugge pas door de violette lanen, langs de uitgestrekte verschroeide gazons, bleekende in den schemer; onder de reusachtige platanen, waar het al donker was.

Zij maakten wat gekheid met elkaâr en zij flirten wat met elkaâr en zij spraken niet over de revolutie, maar inderdaad dachten zij er den geheelen tijd over en trok de officier met de wenkbrauwen, al flirtende luisterend naar de verte toe, en Vera was een beetje bang en hoorde haar hart kloppen.

Zij liepen al vlugger en vlugger en toen zij achter het Imperiaal kwamen, werden zij stil. Telkens hadden zij een kort op-onthoud bij de wachten, die hen aanhielden: dan gingen zij weèr voort. Terzijde van het paleis gingen zij toen: daarna het kolossale voorplein over, toen de Imperiaal-avenue op. Overal door de wachten gingen zij en toen zij de laatste wacht achter zich hadden, waren zij vlak bij huis. Zij liepen nog sneller, het kleine hôtel om, naar de achterdeur. De officier mocht hier niet blijven, maar zoû zich voegen bij de laatste wacht: over twintig minuten zoû hij Vera komen halen.

Vera drukte hem lang de hand.

- Dank u, dank u zeer, voor uw geleide. Maar kom liever over een half uur. Ik heb heusch het een en ander te doen.

- Zooals u wil, mevrouw. Maar Zijne Hoogheid was zoo in angst om u....

- Heelemaal overbodig. Hier is immers nu alles stil, hier in de wijk. En in uw hoede zal mij niets overkomen....

De officier boog galant.

- Kom dus over een half uur, niet waar...

Tante had opengedaan; Vera groette nog eens:

- Tot straks, tot straks...

- Excellentie....

De officier salueerde en ging. Vera was binnen gegaan.

- Ik dacht, dat je daar misschien wel blijven zoû, liefje.

- Ik ga er weêr terug, tante. Ik kom alleen mijn nécessaire halen.... en eens zien.

- Alles is in orde, kind....

- Is u niet meer naar boven geweest?

- Neen, dat ben ik maar niet. Maar alles is in orde.... Melena is hier van middag geweest....

- Melena?! Hoe kwam hij hier? Hij zit in Thracyna. Hoe komt hij hier?! En wat moest hij?

- Hij vroeg naar je en toen is hij even naar boven geweest; hij vertrouwde me niet, toen ik zei, dat je weg was.... En toen is hij weêr weggegaan.

- En Balthazar?

- Die is in den kelder; wij huizen maar in den kelder...

Vera dacht er aan even in den kelder te gaan, om hem een zoen te geven. Maar zij had zoo weinig tijd. De minuten vlogen om... Zij zoû straks even afscheid van hem nemen, als zij wegging.

En zij vroeg aan tante een kaars en haastte zich naar boven.

Alle bedienden waren weg, Caroline ook. Alles was in wanorde, donker, stoffig. Vlug ging Vera hare kleedkamer in, vlug stak zij daar nog een paar andere kaarsen aan, een beetje bang voor buiten om er het electrische licht op te draaien.

Waar was hare nécessaire?.... O ja, ze wist het: op de onderste plank van hare garderobe. Ze zocht naar hare sleutels. Hier, hier was de sleutel. De kast open, daar hingen al hare arme toiletten. Die moest ze allemaal achterlaten, maar zonder hare nécessaire, dat ging niet. Hier was ze. Een prachtige nécessaire van geurig Russisch leêr, vol kristal- en zilveren flacons en zilveren borstels. Er was een beetje plaats voor wat linnengoed: een paar stukken. En ze pakte de midden-ruimte vol en duwde er allerlei dingen nog tusschen: een flacon hier, een doosje daar. Jammer, dat ze geen tijd had al de flacons van de nécessaire te vullen, dat was zoo comfortabel. Maar heusch, daar had ze geen tijd toe, want ze moest zich nog even verkleeden: die neteldoeksche japon was zoo slap, zoo verkreukeld. Jammer van de kanten: er zaten echte kanten aan. Ja, ja, ze kon zich wel even verkleeden: een praktisch reistoilet, niet al te zwaar. En een langere mantel, voor als het 's avonds kil werd aan boord. Het was toch wel vervelend, dat ze geen koffers kon meênemen. Ze moesten maar dadelijk ergens inloopen, in Napels, of in Marseille, en zich dan even heelemaal voorzien in Parijs. Dat zoû het

beste zijn. Hoe zoû ze het nog doen, al dien tijd zonder iets! Mooi zoo: daar ging het ding niet dicht. Ze duwde en duwde de nécessaire, tot ze er moê van werd in hare armen: het ding *ging* niet dicht. Ze gooide er een paar stukken uit, pakte de rest slordiger in elkaêr, gooide er in 's hemelsnaam nog wat uit: eindelijk kon ze de nécessaire sluiten. Het was wanhopig om met zoo weinig te reizen. Daar aan boord zoû ook wel niet zoo heel veel comfort zijn, al was het duizendmaal een vorstelijk yacht: ze hield niet van de zee. Enfin, er was niets aan te doen. Ze kon er niet langer over tobben. Ze zoû zich nu even verkleeden.....

Oef, haar japon uit; die was ontoonbaar, na al hun gekheid. Ze zoû zich minstens heelemaal verkleeden: héélemaal, dat was ten minste zoo veel gewonnen. God, God, zonder linnengoed te reizen, zonder toiletten! Hoe zoû het nog gaan! Maar minstens dan zich heelemaal verkleeden.

Zoo, een oogenblik, was ze naakt in het flauwe licht der kaarsen, die groote schaduwen wierpen. En ze deed vlug een hemd aan. Toen bedacht zij zich: ze had nog een paar mooie ringen en een bracelet: cadeaux van prins Edzard. Die waren echt, die zoû ze meênemen; de rest, al die valsche, groote dingen, dat was maar ballast, die zoû ze hier laten. En in hare impulsie, zonder zich verder te kleeden, ging zij naar de zilveren cassette, die vastgeschroefd was aan het onyxen tafeltje; maar zij moest weêr terug naar de garderobe, waar, aan een deur, hare sleutels nog hingen.... Zij nam de sleutels en naderde weêr de cassette. Toen zag zij het, op het punt, dat zij het sleuteltje in het slot wilde steken.....

De cassette was opengebroken en het deksel, half uit zijne hengsels, was er weêr overheen gevallen.

Zij lichtte het deksel op: de cassette was leêg.....

Hoewel ze aan waarde niet veel verloor, voelde zij zich toch ijskoud worden.

Vreemd bleef zij staren in de leêge kist....

Er was dus ingebroken, er was dus hier een dief geweest....

In haar opgewondenheid - terwijl de minuten van het halve uur omgingen - had zij geheel vergeten wat tante haar dadelijk gezegd had bij hare thuiskomst, had zij Melena geheel vergeten. In de zenuwachtigheid van haar gepak, van haar uit- en willen aankleeden, had zij dat geheel verge-

ten. En in eens werd zij heel bang, alleen, boven in het eenzame huis, in het weifellicht der kaarsen, terwijl tante heel beneden was met Balthazar. Er was een dief geweest; misschien was die dief er nog, dwaalde hij rond in de andere kamers. Opsluiten kon zij zich evenmin: ze moest immers straks toch de gangen weêr door, de trappen weêr af....

Ze was heel, heel bang. In die bangheid werd haar fijn gezichtje kleiner, scheen haar tenger, broos, bijna bloot figuurtje in elkaâr te schrompelen, en angstig keek ze naar de groote, bewegende schaduwen. Met bevende vingers, die verkeerd grepen, tastte zij naar hare kleedingstukken, om zich gauw aan te kleeden, om zoo gauw mogelijk uit deze kamer te komen, uit dit huis, uit de atmosfeer van den dief. En terwijl zij zoo greep en weêr iets vallen liet en het weêr opraapte, hoorde zij een rumoer van stemmen beneden, en hoorde zij tante's stem hoog beverig opklinken. Mijn God, wat was dat? Of was het haar adjudant, haar officier, die al terug kwam om haar te halen? Was het dan al zoo laat? Neen, ze had nog tien minuten. Misschien had de officier het toch beter gevonden vroeger te komen dan hun laatste afspraak...? Maar wat was dat? Ze luisterde.... Kwam hij de trappen op? Waarom wachtte hij niet beneden. Of kwam hij opzettelijk boven, om hier, in haar kamer, hunne flirt voort te zetten? Dat zoû ze hem dan betaald zetten: zoo had ze hun flirt niet bedoeld.

Zij stond, klein, teêr, bloot, op bloote voeten in haar wit dun hemd, en zij hief haar hoofd hoog op, en fronste de wenkbrauwen: de kaarsen kaatsten vreemd in den spiegel weêr. Zoo stoud ze, hoorende naar de stappen, die luidruchtig brutaal, buiten op de trappen, opliepen. En toen zij daar zoo stond, vol vage gedachte over den dief, over den officier, en die stappen buiten opliepen, en hooger opliepen en als aanstormden, gevoelde zij, in die paar seconden, haar eersten angst voor den dief tot een wanhoop, alsof Het aankwam, alsof Het aanstormde, het Einde, het heillooze Einde, dat, waar ze soms zoo bang voor was, dat, wat ze niet verdiende, omdat ze toch nooit iemand had kwaad gedaan, omdat ze toch goed was geweest voor al die plebejers in haar vaders commune; dat, waarom ze huilde en boudeerde, zonder te weten wat het zijn zoû! En, die seconde, was het leven, het angstige leven zoo ondragelijk om haar heen,

haar in het weifellicht benauwend als met de klauwen van een onafweerbare nachtmerrie, dat het haar eene verluchting was, toen de stappen heel dicht aannaderden en aannaderden, en de deur openging....

Zij had alles verwacht, maar niet dat. Dat zij Melena zien zoû, aan wien ze nooit dacht, dien ze, dadelijk na tante's woorden, in hare opwinding weêr vergeten had, dat had ze niet verwacht. Maar hij was er, dáár, daar voor haar. Hij was er, hij was er altijd! Juist dan, als ze niet aan hem dacht, dan was hij er!!!

En zij voelde, dat om haar heen, Lipara éene stad was van onheil en van verschrikking, omdat Melena daar voor haar stond!

VII.

- Wat is er?

- Wat doe je hier?

Zij vroegen het tegelijkertijd, elkaâr priemende met hunne blikken. En, gekwetst, dat hij zoo tot hare kamer doordrong, zonder zich te laten aandienen, zonder te kloppen zelfs, trok zij over hare naaktheid, waarover alleen de kant van haar dun hemd schemerde, een langen witten kapmantel, die over een stoel slingerde. Zoo bleef zij voor hem staan en nog eens vroeg zij:

- Wat is er?

En hij herhaalde:

- En jij, wat doe je hier?

- Ik ben geen rekenschap aan je verschuldigd: ik ben in mijn eigen huis.

- Je bent wel rekenschap aan me verschuldigd: ik ben je man.

Zij lachte schamper.

- Ik heb je eens voorgesteld om te trouwen. Daar is het nu te laat voor: ik ben niets van jou, jij niets van mij!

Beiden opgeschroefd in hunne vijandschap stonden zij over elkaâr. En het was vreemd hoe gelijk zij waren, als een broêr en een zuster, in beiden iets fijns van zielebewerktuiging, in hem meer dan in haar, maar in haar schijnbaar meer, omdat zij zoo broos was als een beeldje van albast, heel klein, in haar, nu krampachtig met beide handen ommantelde, naaktheid. Het was vreemd, hoe gelijk zij waren, noodlottig gelijk in dat

delicate van zenuwschepsel, en ook in dien barst, die door hun beider zielen scheen te loopen, en die, nu zij daar zoo stonden, grooter was gescheurd, in hunne grootere vijandschap. Het scheen alsof zij elkaâr in groote liefde hadden kunnen vinden, zelfs met dien barst, zoo zij niet zulken grooten haat jegens elkander hadden gekweekt: een vreemde haat, al zoo lang smeulende, iederen dag, die hen verder van elkaâr gebracht had, heviger wordende, nu ten laatste vlammende als een vuur tusschen hen. Maar oogenschijnlijk kalm sprak zij weêr, terwijl hij haar zoo met dien haat aan bleef zien:

- En, beste jongen, ik moet je vriendelijk verzoeken me voor dit oogenblik alleen te laten. Als je me te spreken hebt, ben ik altijd bereid. In een verhouding als de onze moet men helaas, nu en dan eens met elkaâr spreken: ten minste, dat schijn jij te vinden. Ik zoû het nog kunnen stellen zonder die tweegesprekken. Maar in alle gevallen zoû ik gaarne nu alleen willen zijn. Je ziet, dat ik niet gekleed ben, en ik zoû mij gaarne verder willen kleeden. Ik moet je dus verzoeken de hoffelijkheid te hebben je terug te trekken.

Zij sprak ijskoud, zonder een klank in hare stem nu, hare kalmte herwinnende, berekenende hoe laat het al was, ieder oogenblik luisterend of haar adjudant niet bellen zoû.... Het halve uur was al om. Zij sprak ijskoud, heel beleefd. Het scheen, dat zij dezen keer de sterkste zoû zijn, zooals zij beurtelings de sterkste waren. Want hij stelde nooit overmacht tegen die koude beleefdheid. Hij werd er altijd even ongeduldig om, en dan ontzenuwd, wanhopig, vol weemoed - herinnering aan vroeger.... En dan vroeg hij, zooals hij nu vroeg:

- Waar is Balthazar?

Zij werd ongeduldig.

- In den kelder, sprak zij kort.

Zijn stem werd weêr vaster.

- Wat doe je hier?

Zij stampvoette, met haar blooten voet.

- Ik kleed me, dat zie je....
- Wat moet dat met die reisnécessaire?
- Die heb ik noodig.

Hij naderde een pas.

- Waarom?
- Omdat ik straks weg ga.

- Waar naar toe?

- Dat kan je niet schelen.

Nog dichter naderde hij.

- Ik weet het, waar je naar toe gaat.

Zij zag hem uitdagend aan.

- Ik denk van niet. Maar in alle gevallen heb je niets te maken met waar ik naar toe ga. Ik geloof, dat ik meester ben van mijn handelingen.

- Ik weet het, herhaalde hij dof, zijne sombere oogen dicht in de hare. Je gaat naar het Kroonpaleis. Je gaat naar dien pruljongen. Ja, ja, jullie zitten daar veilig, hé; wie weet, wat jullie daar al niet doen. Maar weet je, je gaat er niet heen. Ik verbied het je....

Zij was wit van woede, kon van woede niet spreken.

- Ik verbied het je, ging hij voort. Ik ben je man. Ik wil je man zijn. Dat geloof je misschien niet. Maar ik geef je niet op. Ik haat je, ik haat je zooals ik nooit gehaat heb, omdat ik je heb zien spotten en spelen met de edelste gedachten van onze geestgenooten; ik haat je, omdat je ons verleden over boord hebt gegooid, toen het je niet meer te pas kwam; ik haat je, omdat je een groote dame bent, omdat je met al die ellendelingen vrienden bent; ik haat je, omdat je niet van ons kind houdt. Ik haat je om alles, om je heele leven en je heele zijn. Maar ik wil je niet opgeven. Ja, nu, nu, juist nu, wil ik je niet opgeven. Want ik haat je, maar ik hoû ook van je, ik hoû dol van je, om ons verleden, om ons kind en om jezelve misschien. Ik heb er geen tijd en geen lust toe, dat in me na te gaan, maar ik haat je en ik hoû van je, en hoe het dan ook is, ik wil je niet opgeven. En nu zal ik je zeggen, wat ik van je eisch....

Haar adem ging, kokende van woede, als de adem van een slang, tusschen hare saamgeklemde lippen.

- Je hebt niets te eischen! kreet zij.

- Ik zal zeggen wat ik van je eisch.....! Maar eerst - en hij morrelde in de zakken van zijn oude jas - eerst zal ik je je prullen teruggeven!

Woest grabbelde hij in zijne zakken, woester werden zijne oogen....

En met twee gebaren van zijn uitzwaaiende handen wierp hij haar in eens, op het onverwachtst, hare juweelen voor de

voeten. Hare tiara, hare rivière, al haar geschitter van valsche steenen. De toch nog zoo kostelijke en gracieuze dingen waren als verwrongen in nijdige vuisten, steenen waren er uit gevallen en als waardeloos tuig wierp hij ze voor haar neêr. Daar bleven zij tusschen hen liggen, in de nauwe engte tusschen hen, want hij was nog dichter gekomen, en ofschoon zij zijn adem voelde, zich mengende met haar eigen adem, wilde zij niet achteruit deinzen en bleef zij als vastgeschroefd op hare bloote voeten, de handen krampachtig trekkende den mantel om hare naaktheid heen. En haar angst kwam terug; zij had haar angst terug om den diefstal, die haar geheel doorschokte, verbaasde, verpletterde....

- Jij! gilde zij. Heb jij mijn juweelen gestolen! Ellendige dief!
- De dingen zijn valsch! krijschte hij terug. De jood woû er niets voor geven!
- Ja, lachte zij minachtend; en wat scheelt jou dat, of ze valsch waren?
- Ze zijn valsch! krijschte hij door, woedend om zijn nuttelooze inbraak; ze zijn valsch, zooals alles valsch om en aan jou is. Daar, daar, daar....!

In zijn woede trapte hij de nog glinsterende dingen in elkaâr, met het stampen van zijn laarzen. Zij kon niet anders; zij verloor veld, zij ging een stap achteruit, want in zijn woede, vlak voor haar, raakte hij haar nu aan.

- Ellendeling, dief! riep zij scheller en scheller.
- Ik had het recht ze te stelen, beet hij haar toe. Ik ben je man en ik had honger en jij.... ik dacht, dat je van die dingen echt had, en jij, jij.....
- Ellendeling, ellendeling!...
- Jij, je was daar met je prins, veilig in een paleis. Ik had het recht ze te stelen. Maar ik heb je gehaat, omdat ze valsch waren. Als ik je toen bij me had gehad, had ik je geworgd!!
- Ellendeling, ellendeling, ellendeling!!

Telkens tusschen zijne woorden schreeuwde zij het woord, telkens scandeerde het wat hij zeide als met een klank van beleediging. Luid klonken hunne stemmen. Het hôtel scheen in al zijne steenen te vibreeren van menschenhaat; buiten, de geheele stad te sidderen. Iets als een storm stak er op. Iets

van een aanzwellende zee kwam er nader. Iets van het breeder en breeder aangolven van ontzettend geluid bruiste er aan door de donkere lucht, de onweêrzwoele donkere lucht. Vaag kwam het tot in hare hersenen weêr. Onwezenlijk, kregen zij er in hunne gehoorzenuwen, in hun begrip, een schemerigen indruk van. Hij was even stil geworden; zij riep nog altijd, stikkende van woede, als regelmatig uit:

- Ellendeling, ellendeling!

Maar nu, nu scheen hij te hooren. Hij begreep. En in eens kwam hij tot zichzelven. Hij greep hare hand.

- Vera, Vera, hoor je dàt?
- Ellendeling!

Zij rukte zich los.

- Hoor je dat?
- Wat?
- Daar, daar, hoor je niet?

Hij stortte naar het venster, lenig als een panther; woest smeet hij de jalouzieën open: buiten was het de violette onweêrzwoele nacht; de lange avenue deinde zich uit naar de stad toe, somber, onverlicht.

- Daar, daar, zie je niet?!

Zij naderde het venster, achter hem.

Wijd sperde hare oogen zich uit.

Aan het einde der avenue zagen zij een rossen rook, opwolkende in den nacht. En dichter kwamen bewegende, flakkerende schijnsels....

- Wat is dat?! vroeg ze.
- Dat is brand! riep hij uit, in eene overspanning wijzende naar het einde van de lange straat. Dat is brand! En dat zijn zij allen: ze komen aan: dat zijn hunne flambouwen....
- Wie?! riep Vera.
- Wij, wij allen! riep hij in eene heftige overspanning, vizioenen voor zich ziende, vizioen van bloed en vlammen, verwezenlijking ziende van utopieën, altijd vaag, maar nu wordende met die rosse aannaderingen, daar ginds.
- En wat?! riep Vera weêr.
- Dat is de brand van het Paleis der Parlementen! kreet hij uit; en ze komen hier...
- Hier?!
- Ze komen eerst hier, bij jou, Vera...

- Om wat te doen?!...

- Om je huis in brand te steken: ze haten je, ze haten je, omdat je alles verloochend hebt - ze weten van je heele leven af - en ze haten je, om je verraad!

Zij slaakte een snerpenden gil van angst, en een vloek. Daar ginds naderde het rosse gevaar. Zij drukte de handen voor de oogen, ineen krimpende om niet te zien. De witte mantel viel af: naakt stond ze, in haar hemd.

- Vera, Vera! riep hij opgewonden en hij trok hare handen weg van hare oogen. Hoor naar me. Ze komen hier, en dan gaan ze naar den keizer. Ik weet van hun plannen af. Daarom haastte ik me naar je toe, om je alles te zeggen. Vera, Vera, je moet met me meê, jij en Balthazar. Ik hoû van je, Vera, niettegenstaande alles, - o God, al haat ik je en al haten ze je allemaal: ik hoû van je Vera, ik hoû van je ook! O God, Vera, denk dan toch aan vroeger: toen was het goed, toen was alles goed! Denk aan vroeger, Vera! En ga met me meê, ga nu dadelijk met me meê. Kleed je aan, ga met me mêe, Vera, Vera!!

Hij hield haar nog altijd bij de polsen vast, haar pijn doende zonder het te weten en hij smeekte. Maar in haar was een onmetelijke wanhoop. Zij dacht aan prins Edzard, aan de veiligheid van het Kroonpaleis, dat zij verlaten had. Zij dacht aan den prins, die op haar wachtte en wachtte, en zij dacht aan den officier, en dat hij niet komen zoû om haar te halen, omdat het rosse gevaar aankwam.... Zij hoorde de seinen der trompetten en het geroffel der trommen, die de troepen in de straat op het voorplein van het Imperiaal samenriepen. Tragisch schetterde het daar in den onweêrzwoelen nacht. En in hare wanhoop zonk alle illuzie weg, alle illuzie van veiligheid, van hoogheid, van vorstelijke hoogheid. Het rosse gevaar, daarginds, sloot alle uitzicht voor haar weg. En zij hoorde Melena smeeken met hèm te gaan. Een seconde dacht zij er aan maar te doen wat hij wilde. Maar hare bitterheid was te groot, hare teleurstelling was te ontzettend. Zij huilde van spijt, zij tandeknarste van wanhoop. Zij kòn niet met hem meêgaan, terwijl zij nog een oogenblik te voren gedacht had met prins Edzard te zullen gaan. Zij kon niet, zij kon niet: zij gevoelde, dat zij niet kon. En in eens wrong zij zich los uit zijn greep. Dat oogenblik was zij vrij en zij dacht er aan

te vluchten. Te vluchten, door die wachten, die troepen heen, die haar zouden làten vluchten, als zij zich beriep op prins Edzard. Al die officieren kende zij.... Met één beweging greep zij den mantel weêr, wikkelde er zich in. En ze vloog naar de deuren: dat alles in ondeelbaar korten tijd.

- Vera, wat doe je? riep hij.
- Ik ga weg.....!
- Vera, waar is Balthazar dan toch?
- Ik weet het niet, het kan me niet schelen....

Zij was al de deur uit, op den corridor, die boven den hall omgaf. Dat was alles donker.

- Vera, Vera! riep hij.

Hij snelde haar achterna, greep haar.

- Laat me! riep zij en rukte zich weêr los.
- Vera, wat wil je?
- Ik wil weg.....!
- Ik ga met je meê, Vera!
- Neen, neen, laat me, ik wil alleen weg!
- Zonder mij?!
- Ja, ja, laat me!

Hij slaakte een kreet van woede, hij begreep haar. Woest pakte hij haar beet, en hij schudde haar: al zijn haat laaide op, omdat zij zijne liefde niet meer wilde; al zijn haat laaide op, omdat hij voelde, dat ze verlangde naar haar prins.

- Oh! brulde hij. Weg, weg, je wil weg! Ik weet waar je naar toe wil. Maar je komt er niet. Vera, hoor, daar komen ze aan; Vera, Vera: je mòet met me meê!
- Neen!
- Ik eisch het!
- Ik wil niet: ik hoû niet van je: laat me, laat me: ik háát je!!

Zij worstelden. Zij was weêr naakt en geheel: in hunne worsteling scheurde haar hemd tot rag. Luidkeels gilde zij, want hij sleepte haar voort. Hij sleepte haar voort en altijd door gilde zij, luidkeels:

- Axel, Axel, ik wil niet, ik wil niet!!!

Zij beet in zijne handen, zij schopte met hare bloote voeten in zijn buik, zij sloeg hem met gebalde vuisten, hare zwakte van broze vrouw opgierende tot een oneigenlijke, onbegrijplijke wanhoopskracht. Daar in den donker vochten zij. En hij be-

greep, dat hij haar niet zoû meêkrijgen, haar en hun kind, zelfs niet al droeg hij haar. Ook hij was vol bitterheid: de barst in hunne zielen was zoo geheel ingescheurd, dat hunne zielen ongeneesbaar waren. Maar haar vrij laten, dat zoû hij niet doen. Haar laten aan haar prins, dat zoû hij niet doen. En niet meer zichzelve van bitterheid, van ruwheid, van opgezweepte passie trok hij haar in eens, met een ruk, op hare voeten.

- Voor het laatst nu, Vera: ik *eisch*, dat je meê gaat...
- Ik wil niet!
- Wil je niet?
- Neen,... neen... neen!

Weêr poogde zij zich los te rukken. Hij liet haar los, maar hij bleef voor haar staan. Het was in den donker. Alleen wat kaarslicht kwam uit de kamer, waar de deur open was gebleven. Zij zag hem niet, zijne bitterheid niet en niet zijne passie. Zijzelve was een witte vlek in de duisternis; hij, vóór haar, eene sombere silhouet. Zij zag hem niet. Zij dacht er aan hoe hem weêr te ontsnappen, de trappen af te ijlen, de deur uit te komen, al was zij naakt. Maar hij, hij zag haar. En hij hoorde het aanzwellende rumoer van de rosse nadering der flambouwen; hij zag, door de open kamer heen, door het open venster, schemeren de brand van het Paleis der Parlementen, in de verte. En toen, omdat hij haar toch nooit meê zoû krijgen, voelde hij in zijne borst, richtte eensklaps in den donker zijn arm strak naar haar uit.....

En zijn revolver vlak op hare borst, schoot hij en schoot hij nog eens.....

Zij wierp hare armen op en slaakte een kreet, als van een beest, gewond in verrassing en stupefactie. Als een doodelijk gewond beest, niet meer als eene broze vrouw. Hij, ijlde weg, denkende aan zijn kind, willende het zoeken in de kelders....

Hij zag niet meer naar haar om. Zij was neêr gestort in een, als in een beek van bloed. Maar zieltogende, krankzinnig van pijn, van wanhoop, en misschien het meest nog van bitterheid, sleepte zij zich voort, als met stroomen uitbloedende, sleepte zij zich voort met het vaste idee om te vluchten, te vluchten naar prins Edzard toe.... Het yacht, de Middellandsche zee...! Zij kreunde en zij sleepte zich voort, in den donker, overal voelende met hare handen haar eigen lauw bloed, haar eigen

mooi arm leven, dat uitbloedde. Bij de trap kon zij niet meer. Daar bleef zij liggen kreunen, op de bovenste trede, in de spookdonkerte van den grooten hall. Door de open kamer schemerde het rood in de verte. En nu hoorde zij gonzen in hare ooren, dreunen in hare hersenen het rumoer, daarbuiten: het rosse gevaar...! O, het yacht, de Middellandsche zee...!! Zij hoorde het gonzen, zij hoorde het dreunen. Zij hoorde hen roepen, haar eigen naam; zij hoorde hen schelden, haar vervloeken; met woorden, die zij niet kende, hoorde zij hen schelden; met uitdrukkingen, die zij vergeten was, haar vervloeken. Toen hoorde zij verder, zieltogende, uitbloedende in een donkere, lauwe plas: hoorde hen vechten, schieten, joelen, jouwen, beuken op de voordeur, inslaan de vensters.....

Zij, zieltoogde, zieltoogde steeds; met groote opheffingen van hare uitbloedende borst, zieltoogde zij. Toen drong in haar neus eene benauwdheid van rook. Door de reten van de gesloten deuren der kamers beneden, onverbiddelijk, drong de rook, eerst weinig, onzichtbare kleine wolkjes, toen meer, opwolkende, opwolkende, vullende den hoogen hall met een dikke damp. En, zieltogende, lag zij te stikken in den dichter en dichter zwellenden walm.....

Buiten sloeg een felle brand uit alle voorramen van het hôtel Zanti op.....

IX.

Het was toen één uur, in den nacht.

Een lange stroom volk, eene eindelooze volksmassa, golfde aan als een zwarte zee, onder het rosse licht der flambouwen, die zij hoog opdroegen; als eene zee, die alle dijken zoû doordringen, van het midden der stad door de geheele eindelooze hoofdstraat, golfde het aan, golfde het aan....

Daarginds sloeg de brand van het Paleis der Parlementen als met wapperende gordijnen van vuur naar den hemel toe: gordijnen van vuur, als opgewapperd door een machtigen adem, als zouden de opwaaiende slippen ervan aan den hemel blijven hangen. Dat verlichtte de geheele stad alleen al met de rood gloeiende weêrschemering van zijne opwaaiende vuren, zijn breed opkronkelende vlammekolommen, als een onnatuurlijke brand, onbestaanbaar, tenzij telkens gevoed met vaten petroleum. Dat

verlichtte de geheele stad en zij, die in het Imperiaal waren, zagen met zoo groote ontzetting naar dien rooden damp in den hemel, dat zij nauwlijks bespeurden dien tweeden vuurgloed, dáár vlak bij: het hôtel Zanti.....

Want het noodlot, dat aankwam van daarginds met banieren van vuur, met bazuinen van volksgeschreeuw, het noodlot was maar éven gegaan langs het kleine hôtel, langs de prinses, en maar even had het haar, als in het voorbijgaan, weggeschroeid, als de lek van een kaars een vlinder... meer niet.

Maar tòch, toen de vlam ook daar geel werd van laaiende hitte, verblindende hunne oogen, stekende den hemel in purper, toen zagen zij... Daar joelde het, daar jouwde het, daar brulde de ontzettende Passie uit. En daar stonden, als in een oorlog, de troepen, en de schoten vielen; de paarden steigerden, de huzaren drongen op de menigte in.

Het was er de oorlog, daar in die straat, vóór het paleis van den keizer, het plein alleen tusschen beiden.

Het was er de oorlog, het was er de oorlog van broeders op broeders, het was er de hel.....

Dáár, vóór de oogen van Othomar.....

Zij waren in de Witte Zaal. De keizer en de keizerin, zij allen van het Hof, de ministers en Ezzera. Zij waren in de Witte Zaal, de zaal anders der groote receptie's, die met haar balkon uitzag op het plein.

Daar, vóór hunne oogen, was het de hel.....

Als versteend zag Othomar toe.....

- Sire! sprak Ducardi heesch. Het is nog tijd. Sire, U kan hier niet blijven. Mijn God, Sire, U kan hier niet blijven...!

Zij luisterden allen toe. De oude generaal stond voor den keizer: hij was bij den keizer geweest van af diens kinderjaren.....

- Sire, U mag hier niet blijven. U moet weg. Het is nog tijd. Door de tuinen en het park zullen wij U brengen naar het Kroonpaleis en dan is het honderd passen naar Wenceslasfort. Sire, ik smeek U, ga naar Wenceslasfort.

Othomar staarde steeds en hij schudde het hoofd van neen.

- Sire... begon de generaal weêr.

- Neen Ducardi, sprak Othomar koud en hij zag hem aan.

Ducardi kende dien blik: hij kende die onverzettelijkheid,

die koppigheid; hij las er uit dat genomen besluit, en dat de keizer niet wijzigen zoû, hoe hij ook in iets anders mocht weifelen.

- Maar wel, ging Othomar voort; wel zal u mij verplichten Hare Majesteit daar te geleiden, als het nog tijd is.

Valérie kwam dichter bij het venster, waar Othomar en Ducardi stonden.

- Neen, sprak ze; ik blijf hier. Als Zijne Hoogheid, als Xaverius hier was, zoû ik gaan. Nu hij toch ver is, blijf ik. Ik blijf...

De generaal boog even; Othomar drong niet verder aan...

De zaal was vol; zij waren allen daar, als in eene afwachting. Stil stonden zij er en bijna zwijgend in het rosse licht, want de zaal was alleen verlicht door den brand van het hôtel Zanti, door de flambouwen der menigte.

Daar was het steeds de verschrikkelijke strijd, een strijd van afschuw... Want de opdringende paarden der huzaren hinnikten als dol, steigerende, snuivende in den walm der toortsen, verblind door de vlammen ervan, geschroeid en teruggehouden en wringende op elkaâr. Daartusschen het geknetter van schoten, het opflikkerend metaalgezwaai van sabels. Dan toortsen, vol helsche boosheid gezwaaid in de dichte troepen, als kometen. En dat alles daar in die straat, te eng voor dien gruwel.....

Een storm van boos mannen- en vrouwengeluid stak duidelijker en duidelijker uit die zwarte zee van menschen op. Want zij, die daar samen vloeiden, voelden, hoe dichter zij het Imperiaal naderden, dat zij niet allen ééns dachten, dat er allerlei verschil was in hunne verbittering, hunne ontevredenheid. Er waren er die niet wilden brandstichten, die met groote gebaren den mannen met de toortsen hun brandstichten verweten en er waren er, die, dichter bij het Imperiaal, feller begonnen te schelden, hunne vervloekingen aanspatterend tegen het paleis, aan welks rechterzijvleugel zij bijkans naderden. En die vervloekingen richtten zich niet meer tegen de huzaren, die chargeerden van het voorplein af, maar tegen den keizer, die zich achter die huzaren verborg.....

Toen drongen de mannen met de toortsen, als een vlammende stortgolf van die zee, tegen dien rechterzijvleugel aan; zij zwaaiden hunne flambouwen, ze wierpen ze in de grenadiers, daar nauw gepletterd tegen het gebouw aan.....

En de soldaten verjoegen zij.....

Feller scholden zij den keizer, rukkende nu aan de ramen, om hunne flambouwen te werpen in die zalen daar.....

Toen werd het tot een drievoudige strijd.....

Want zij, de brandstichters, werden aangevallen door hunne broeders zelve, door het volk, dat, trots alles, den keizer vergoodde.....

Dat alles kon Othomar niet zien van de Witte Zaal, maar wel ging daar het gerucht, dat zij het paleis wilden in brand steken. Het scheen hun het einde toe, de ruïne van alles....

En de jonge keizer zag toe. Toen hoorde hij een klank, heel vaag opdeinen uit den storm van boos menschengeluid...

Was het dat.....?

Neen, het was onmogelijk: wat zoû die klank hier tusschen doen?!

Hij lachte even schamper.....

En toch.....

Hoor, daar was het weêr!... Was het dat dan waarlijk...

Hij beval de vensters te openen.

En, eerst tegen de spiegelruiten gebroken, zwapperde de storm van geluid nu binnen, vullende hunne ooren, hunne hersenen... Hoor, die klank! Het was niet meer zoo onduidelijk, het werd een kreet! O, God, het werd een kreet...!

- De Vrede, de Vrede!

Was het ironie, of wàt was het? Was het een straatzang, een orgeldeun, dagteekenende van de dagen van het Congres ..?

- De Vrede, de Vrede, de Vrede.....!

Neen, het klonk niet als een ironie, niet als een deun. Hoorden zij het allen, of hoorde Othomar het alleen...? Hij zag schichtig om: op de gelaatstrekken van allen van zijn Hof was wel de afwachtende ontzetting, maar geene emotie om dien kreet.... En toch, zij daarginds riepen dien kreet uit....! Vergiste hij zich, was het eene hallucinatie....? Neen, daar klonk het weêr, duidelijk, duidelijk. En het klonk als een eisch. Uit den storm klonk het als een snerpende kreet nu, als een onverbiddelijke eisch.

- De Vrede, de Vrede, de Vrede.....!!!

Zij eischten den Vrede!! Zij eischten hem van den keizer, die hem eens beloofd had aan zijn volk, aan zijn land. En zij eischten hem, als een volk, dat niet verstaan heeft eene

belofte: zij eischten hem met wapens en flambouwen, met moord en brandstichting! Zij eischten hem niet als tegenstelling met den Europeeschen Oorlog, zij eischten hem niet in Europa: zij eischten hem in het Leven! In hun eigen strijd-met-het-leven, in hun eigen oorlog om brood, eischten zij nu, in eene alleruiterste verbittering, van hun vorst: den Vrede, zijn geschenk, dat hij hun beloofd had!!

Die opperste wroeging bleef Othomar niet gespaard. De bitterheid van zijn keizerskelk moest tot den laatsten drup geledigd. En - wat zij dan ook uitkrijschen mochten: een straatdeun of een eisch - hun kreet was Othomar eene smart, als hij niet gedacht had, dat kon bestaan.....

Wat hij nu voor zich zag was één bodemlooze afgrond.

Hij dacht even aan zijn zoon.

Hij wist niet, wat dit kind later voor Liparië zoû kunnen zijn.....

Als hij Xaverius niet gehad had, dacht hij, zoû het goed geweest zijn zich te storten in hunne menigte, zich hun te geven als een zoenoffer.

Want voor hen was hij een vorst, die geene beloften houdt..

Voor hen was hij niets meer....

En altijd door, verscheurende zijne ziel en dan nog pijnigende hare wonden, schreeuwde het in zijne ooren:

- De Vrede, de Vrede.....!

Een wanhoop, als nu, had hij niet gedacht, dat bestaan kon.

Het einde, het einde van alles. In zijne smart, in zijne wanhoop, in de verguizing van zijn volk, dat, met hun kreet, hem zijn verraad, zijne belofte-schennis telkens en telkens herhaalde, voelde hij zich trillen in alle zijne ledematen, in alle zijn, niet meer op te schroeven, zenuwen.

Had hij dat verdiend?..... Hij wist het niet; misschien! Hij drong zijne tranen terug. Hij gaf niets om zijn leven. Het was het einde..... En toen Ducardi hem nog eens smeekte:

- Sire, Sire... Wenceslasfort!

kwam er, niettegenstaande zijne levensminachting en afgronddiepste wanhoop, eene lafheid kruipen over zijne trillende ledematen. Gedurende eene seconde dacht hij aan Ducardi toe te geven, omdat hij àllen strijd moê was.

Maar hij gaf niet toe.....

Want in eens was het hem of hij zeer lucide werd...

In dat oogenblik werd het hem helder, dat, zoo hij nu ging naar Wenceslasfort, alles verloren was.....

Zijn keizerschap en zijn land.....

En in dat zelfde oogenblik was de Passie tot haar paroxysme opgegierd.

Wilden zij, verbitterd om hun eisch, die niet bevredigd kon worden, rekenschap vragen van hem, hun keizer? Zij wilden hem zien. Zij schreeuwden het uit, dat zij hem zien wilden...

- De keizer!!

In zijne plotselinge helderheid hoorde Othomar het. Hij deed een stap voorwaarts. Maar Valérie wierp zich voor hem; zijne officieren, zijne ministers omringden hem.....

Hij hoorde nauwlijks hun gegons; hij voelde nauwlijks, dat zij dicht om hem heen drongen: hij hoorde alleen dien tweeden woedenden eisch van zijn volk:

- De keizer, de keizer, de keizer!!!!

Aan dien tweeden eisch zoû hij voldoen. Kon hij zijne belofte niet houden, aan hun tweeden eisch zoû hij voldoen. En hij beval Ducardi:

- Laat met een vlag een sein geven: ik zal op het balkon gaan.

Hij was doodsbleek toen hij dit zeide en in zijn hoofd was het als een koortsachtige, kristallen helderheid of zijne hersenen geslepen kristallen facetten waren. Hij lette niet op Ducardi's tegenspraak: hoog herhaalde hij zijn bevel.

Officieren, op het balkon, zwaaiden met vlaggen. Het gerucht ging, dat de keizer zich vertoonen zoû. Maar het felle van den burgerstrijd daar ging door. De trompetten toeterden, inhoudende de charges der huzaren, maar te vergeefs. In die verbittering was geene rede meer.

Maar de anderen eischten:

- De keizer, de keizer!

Wat wilden zij van hem, op dit oogenblik?

Zij wisten het nauwlijks zelve.

Zij wilden hem alleen zien....

In eens werd de Witte Zaal hel van electrisch licht....

En, met de ruimte van het reusachtige plein tusschen hen allen en hem, zagen zij, alleen, een figuur treden op het balkon.

Het was de keizer.

Hij was ver, maar zij zagen hem. Zij dachten, dat hij naar

het fort was. Het verraste hen, dat hij hier in zijn onmiddellijk bedreigd paleis gebleven was; het verraste hen, dat hij kwam.

Zij haatten zijne regeering, zijne ministers en zijne wetten, geheel de staatsinrichting van zijn keizerrijk, maar hem, hem hadden zij lief. Toch juichten zij niet. Maar met gretige oogen zagen zij naar hem heen, als naar een lichtpunt. Toch stond hij daar, een tengere, donkere silhouet, vreemd rossig verlicht, achter zich de helle, volle zaal. Dat alles haatten zij. Maar hij, hij stond daar alleen.

Hij voldeed aan hun verzoek...

En het felle van den strijd, de botsing van zijne soldaten en hun zwierende flambouwen, ging door....

Daar had een onder hen een toorts gegrepen, als in extaze. Het was Melena, met Balthazar op zijn schouder. Maar hij zag den keizer daar staan, alleen. En hij zag zijne roeping voor zich, in dat mikpunt daar; hij zag, waarom hij gekomen was van Thracyna, waarom hij mijlen ver gewielerd had.... Hij zwaaide zijn toorts weg, hij duwde zijn kind, met een enkel woord, in de armen van een vrouw, het vertrouwende aan haar toe.

En als een panther sloop hij tusschen allen door.

Als een panther sloop hij door. Hij had zijne hand aan zijn revolver. En als met eene sluwe zachtheid, uitdoovende zijn blik, gleed hij, in eene verwarring van hen allen, zelfs tusschen de troepen door.

Hij was op het plein: daar vochten zij niet en in de rossige half-duisternis zagen zij hem wellicht niet.

In zijne ingehouden extaze naderde hij beneden de silhouet van den keizer daarboven. In de extaze van zijne roeping, van zijn levensplicht. En hij hief zijn revolver op en mikte...

Het schot verloor zich. Hij werd dadelijk van alle kanten gegrepen. Othomar had hem gezien, hem herkend als de man, die hem eens driest had aangezien, hem zien nader sluipen, mikken.... Hij was onbewegelijk gebleven, roepende tot zich het schot, het lot....

Maar Melena, daar dadelijk op het plein, werd neêrgehouwen door sabels van huzaren.

En Othomar, steeds onbewegelijk, zag het aan....

Toen, met een spijt in zijn ziel, hief hij zijn oogen weêr naar de menigte daarginds....

En zij zagen hem onbewegelijk, den geheelen nacht....

En in dien zelfden nacht, nachtroze morgen, over de dageraadkleurige zee, dreef weg het yacht van prins Edzard, die uren te vergeefs gewacht had op Vera en nu eindelijk alleen ging....

X.

Uit de Gedenkschriften van Othomar,
Keizer van Liparië.
Imperiaal,
Sept. 18...

In weken heb ik niet deze bladen ingezien en er alleen korte aanteekeningen aan toegevoegd.

Meestal schrijf ik aan ze des nachts, even na twaalven, meestal zonder de vorige in te zien. Alleen als ik veel kalmte in mij heb en om mij gehad heb des daags, zie ik ze allen even in.

Sedert Augustus, onze maand van Verschrikking, schreef ik niets aan ze toe....

Dikwijls, als men het meeste te zeggen heeft aan zijn intiemste vertrouwden - aan deze bladen - zegt men niets...

Nu ik ze doorblader en zie wat ik schreef te Castel Xaveria, den dag voordat ik naar Lipara ging, om het Vrede-Congres te openen, nu voel ik de ironie van het leven zoo spotten met alle hersenschimmen, die wij oproepen voor de toekomst, dat het mij het beste toeschijnt zonder hersenschimmen het leven te laten gaan zijn gang, die het moet....

En als ik dan denk aan Augustus, dan voel ik, dat ook dit niet goed is....

Maar wat dan?

Wij menschen worden door een onbekende Macht, boven ons, geplaatst op het schaakbord van het leven en de Macht speelt schaak met ons: een alleringewikkeldst spel, ons soms latende de eigenbewustheid van onze handelingen en stappen en sprongen, de illuzie van den wil....

Als wij ons aan die eigenbewustheid en illuzie overgeven, wordt dat een hoogmoed in ons, die dadelijk gefnuikt wordt.

Als wij ons blind overgeven aan de Macht, aan hare schaak-wetten, en ons laten leven, ons laten spelen, wordt dat een achteloosheid, die hevig gestraft wordt.

Wat dan?

Nu ons eens geven aan de eene gedachte en dan aan de andere, beide weinig tellen, omdat wij haar druk wel ondergaan, maar omdat wij nooit eene oplossing, een antwoord zullen hebben? Den geheelen twijfel uit onze ziel weten weg te wisschen?

Maar hoe is dat mogelijk, als men denkt en - stel, dat men er in slaagt - wat laat het over, wat geeft het in de plaats....?

Ik sta zoo hoog, dat ik mijn geheele rijk beneden mij zie en dan zie ik, dat niemand ongelijk heeft, dat allen denken, zooals zij moeten....

Dat alles gebeurt, zooals het moet....

Dat Augustus heeft moeten geschieden.

In de kalmte van den nacht zie ik dat dan klaar voor mij, beneden mij, beneden den wijden kring van mijn warend oog.

En dan wordt dit eene luciditeit, waarvan ik huiver.

En ik dank dan God, dat ik alleen het verleden begrijp, maar de toekomst niet zie, en dat ik Xaverius niet in de toekomst zie....

Arme jongen!

Neen, ik zie niets voor je....

Alleen is alles donker en het kan alles verbergen in die duisternis.

Arme jongen, ik verlang zoo naar je terug.

Wij hebben je daar maar gelaten in de verte, maar o, beiden verlangen we naar je....

Misschien komt de tijd nu gauw aan, dat wij je terugroepen, maar het tijdstip is nog niet daar.

Ik heb gedacht, Xaverius, dat mijne illuzie's feeën zouden zijn, die een geschenk zouden geven aan je regeering. Maar wat zijn ze gebleken? Vage schimmen....

En het is voor een vorst een bittere teleurstelling, als het hoogste en reinste, wat hij verlangt, later niets dan eene mode

blijkt geweest te zijn. Mijn rijk bleek niet hoog genoeg voor het hooge en reine Geschenk.

Niemand heeft schuld, behalve misschien ik. Want ik had Liparië eerst tot eene hoogte moeten voeren, dat het de hoogheid en reinheid van mijn Geschenk zoû kunnen waardeeren.

Ik heb reeds vroeg te veel willen doen en ben daarin gestraft geworden.

In den Vrede had ik den hoogmoed van een wil: die is gefnuikt.

In mijn Rijk liet ik mij over aan de Macht en hare wetten van ondoorzienbaar schaakspel: daarin ben ik terecht gewezen.

Ik moet een uitkomst zoeken, een bijna onmogelijke uitkomst: een derden weg.

Maar in het leven wennen wij ons aan onmogelijkheden en wij zijn er niet meer wanhopig om. Wat geeft het? Wij zoeken onzen derden weg.....

Xaverius, als ik Liparië hoog hef tot eene hoogte, vanwaar het den Vrede in waarheid begrijpen kan, begrijpen in zijne zilveren zuiverheid, in zijn sneeuwblanke logica, in zijne aardsch-ideale onvermijdelijkheid van toekomst, in zijn eenvoud, in zijn zonverblindenden eenvoud.....

Xaverius, als ik poog dat te doen,

Zal jij, mijn lieveling, dan wellicht later aan ons lief land kunnen geven, wat ik niet geven mocht:

Den Vrede?.....

Epiloog.

Het was April na een vreemden, zuidelijken winter: veel koude, veel sneeuw, zelfs in Lipara en Thracyna: zoo was het acht maanden nadat een vloed van volk samengestroomd was in een onheilsnacht tot voor het Imperiaal om als in dat enkele oogenblik te eischen voldoening van hunne wenschen, opheffing van al wat hen verbitterde. Acht maanden en hoe het machtige rijk ook geschud was geworden als zoû het met torens in elkaâr kraken, het was gebleven: hoe de verrotting ook gebleken was te kankeren in zijn diepste fondamenten, in de principes misschien van zijn hoogen opbouw, het was gebleven, als waren de krachten, die geschud hadden aan zijne hechtheid,

eensklaps zelve beducht geworden voor wat zoû gebeuren als zij zich niet inbonden.

Het was gebleven en oogenblikkelijk na dien dag van crizis schenen de vijandige elementen, die een oogenblik te zamen waren gestroomd, zich te scheiden en duidelijk aan te wijzen, dat zij niet allen het zelfde wilden, dat hunne wenschen soms onvereenigbaar tegen elkander stonden; scheen het, dat er in de oude en nieuwe politieke partijen telkens en telkens fractie's scheurden om duizenderlei verschil, en dat het voordeel der partijen wisselde en de constitutioneelen zwak waren, de autoritair-imperialisten, gesterkt door de geestelijkheid en het Vaticaan, zich sterkten, alle schuld werpende op de herziening van de Grondwet en de fnuiking van het keizerlijk gezag; dat de socialistische partij geheel in strijd was met de nieuwe republikeinsche partij en dat zij beiden alle schuld wierpen op de anarchisten. En vreemd was het, dat trots al dezen onderlingen strijd, in de groote massa's van het volk, dat niet beslist partij koos voor eene der democratische uitingen, eene gehechtheid bleef aan de oude keizerlijke traditie; eene liefde, een vereering voor de persoon van den keizer. Het was op dien nacht voor het Imperiaal gebleken zoodra de aanslag van Melena bekend was geworden en het imperialistische gepeupel zich razend op de anarchisten geworpen had en daar, in die straat, bijna op dat plein, een ontzettende volksstrijd gewoed had. Het was zóó gebleken, dat alle Europeesche bladen het feit analyzeerden en beweerden, dat een land, waar men nog zulk eene gehechtheid aan het keizerlijke huis toonde zelfs in zulk een crizis, nog geen grond toonde te zijn voor anarchie, en denkelijk nooit een republiek zoû wezen.

En het scheen, dat die volksliefde voor den souverein de te grooten volksdrang naar de toekomst had ingehouden...

Langzamerhand, na crizissen, was het zwellen der revolutie opgehouden; toen was ze hier en daar geslonken. En alleen het anarchisme bleef daaruit over. Langzamerhand, na maanden, maanden, werd de staat van beleg opgeheven, die het geheele rijk als in ijzeren banden geklemd had gehouden. Het eerst in Lipara, toen in sommige gouvernementen. De groote raderwerken der regeering begonnen weêr langzamerhand hunne fatale omwentelingen te draaien. De nieuwe verkiezingen zouden plaats hebben en vervulden het rijk met groote emotie:

de autoritair-imperialisten schenen de overhand te hebben, trots den keizer zelve, die deze partij nooit had begunstigd. Het ministerie wankelde en viel. En Ezzera, wiens gezag langzamerhand door vijanden als ondermijnd was geworden, werd onmogelijk. De geheele schuld van de revolutie wierp men zwaar op de schouders van Ezzera.

En boven al dezen strijd bleef altijd de figuur van den jongen keizer, als in een stil weemoedige maar onschendbare onfeilbaarheid.....

Toen was het, dat de oogen van het land zich richtten naar Lycilië. Het was in de revolutie het rustigste gouvernement gebleven: het was in staat van beleg verklaard geworden, maar meer om de algemeene wet dan uit dringende noodzakelijkheid. De groote wijnhandel had er weinig te lijden gehad: gruwelen als in Xara en Thracyna waren er niet voorgevallen. En de oogen van het land richtten zich naar den gouverneur van Lycilië, Ruxodi. Een betrekkelijk jongen man, een kolossaal administratief-ontwikkelde werkkracht. Niet uit den hoogen Liparischen adel, maar uit een burgerlijke familie. De Ruxodi's waren altijd bekend geweest als een knap werkzaam geslacht, met een ongelooflijke veine. De gouverneur van Lycilië was de derde zoon van eene familie, die zeven zonen telde. De oudste was schatrijk en stond aan het hoofd van een der grootste Lycilische wijnculturen. De tweede zoon was luitenant-generaal der kurassiers van Xara. De derde was gouverneur van Lycilië. De vierde was naar Amerika gegaan, had er eerst in de Far West gebouwd, had toen een machinefabriek opgericht en was er millionair geworden en er Yankee gebleven. De vijfde was een beroemd Liparisch beeldhouwer en architekt en de keizerin Valérie had hem opgedragen haar een wonderschoone villa te bouwen, aan de zee bij Lycilië: men kwam van verre om die villa te zien. De zesde was professor in exacte wetenschappen aan de hoogeschool van Altara. De zevende had nog niet besloten welke carrière te volgen.....

De weduwe, moeder van deze zonen, woonde te Lycilië, een mooie groote statige oude vrouw; zij was zeventig jaar en hield zich, om hare zonen, van allen wereldloop op de hoogte...

En aller oogen richtten zich naar den gouverneur van Lycilië. Hij was een gematigd constitutioneel; hij en geen ander scheen de aangewezen man om den markies van Ezzera op te volgen ..

En toch was het voor het geheele land eene verrassing toen het bekend was, dat de gouverneur van Lycilië, Ruxodi, inderdaad Rijkskanselier was geworden. Alleen zijne oude zeventigjarige moeder was niet verrast. Geheel Liparië juichte.

Toch zoû deze hooge aanstelling zijne bezwaren hebben... Na een afscheid van Lycilië, dat als eene vorstelijke ovatie was, kwam Ruxodi te Lipara aan, en had zijn eerste onderhoud met keizer Othomar.

Het was nog nooit gezien, dat een Rijkskanselier van Liparië geen lid van den hoogen Liparischen adel geweest was. En de keizer, meenende recht te doen, bood in dit eerste onderhoud aan Ruxodi den prinsentitel aan.

De tweede groote verrassing voor Liparië was het bericht, dat de nieuwe Rijkskanselier deze brieven van adeldom geweigerd had....

In een tweede onderhoud bood de keizer ze hem voor de tweede maal aan, hem zeggende al de moeilijkheden, die hij ondervinden zoû van tegenkanting der autoritair hoog aristocratische partij. Ruxodi antwoordde, dat hij zich deze moeilijkheden ten volle bewust was, maar dat de hooge aristocratie in een nieuwen prins toch altijd een parvenu zoû blijven zien. Nu was hij geen parvenu en zeer trotsch op zijn eigen familie en naam.

Van het oogenblik, dat Ruxodi zijn intrek nam in het Rijkskanselarij-paleis scheen de malaise, die zoo lang Lipara ontzenuwd had, plotseling op te klaren....

II.

De opening van het Parlement had daarop plaats in grooten eenvoud, zonder de gewoonlijke ceremonie. Want midden in de lange Imperiaal-avenue stond de doorzichtige zwart gerookte vierkantmassa van het Paleis der Parlementen, met zijn tallooze vierkanten van uitgebrande ramen, tegen de lucht aan. Maar tevens zoû het werk van den opbouw beginnen, opgedragen aan den beroemden architect, broeder van den Rijkskanselier.

Nu, langzaam aan, een rust zich begon uit te strekken over het rijk, nu het van Othomar niet meer vereischt werd iedere seconde zich met bijna hem onmogelijke werkkracht

op te schroeven en zijne ziel van droomer te stellen op het diapason eener ontzettende werkelijkheid, nu kwam na eene langzame ontspanning, diepe moedeloosheid over hem.... Hij was deze dagen dikwijls onwel, lijdend aan hamerende zenuwhoofdpijnen, en professor Barzia, zijn lijfarts, schreef hem, zooveel mogelijk, rust voor.... Dat was altijd zeer betrekkelijk. Maar toch, dagen nu verliet hij zijne kamers niet, at daar, werkte daar, vertoonde zich niet. Matbleek was zijn gelaatskleur, weinig kwamen zijne woorden hem over de lippen. Toen kwam in eens zulk een heimwee naar zijn kind in hem op, dat onverwachts de keizerin Valérie naar Altara ging, de keizerin Elizabeth en den kleinen hertog van Xara tegemoet.

Drie dagen daarna zag Othomar zijn zoon terug. Het kind zag er goed uit, door lichten sport en buitenleven te Sigismundingen, zijn voorhoofd niet meer zoo vreemd hoog, zijn wangen even rozig en harder van vleesch, een beetje lang opgeschoten, maar toch levendiger van beweging in zijn tengere ledematen. Hij was nu zes jaren. Hij hield dolveel van zijn vader, meer nog dan van zijne moeder, en toen hij Othomar terugzag, liet hij, trots hunne omgeving, alle etiquette in den steek en wierp zich met een kreet in de armen van zijn vader, hem klemmende in zijne kleine armen. Hij was iets meer zijn moeder gaan gelijken: hij had geheel haar blik gekregen, trots hun verschil van oogenkleur. Hij had veel te vragen. De verwoestingen in de stad, die nog lang niet alle hersteld waren - aan het Centraal-Station, het uitgebrande Paleis der Parlementen; vlak bij het Imperiaal, de ruïne van het hôtel Zanti - hadden hem zeer geschokt en zoodra hij met zijn vader alleen was, vroeg hij en vroeg hij.... Zijne kindervragen overstelpten Othomar en maakten hem bijna verlegen. Xaverius zag die malaise en vroeg niet meer, op eens weêr kijkende met zijn peinsblik van kind, dat de wereld uit de hoogte ziet en ze een raadsel vindt....

Toen had Othomar berouw, dat hij zijn zoon van Sigismundingen terug had geroepen: hij wilde hem nauwlijks meer zien, omdat hij meende een schaduw te werpen op de jeugd van zijn kind en in grooter dofheid en moedeloosheid zonk hij neêr.

En hij zag, dat een mensch altijd de zelfde blijft, wat er om hem en zelfs wat er in hem verandert!

Toen was het, dat de Rijkskanselier, Ruxodi, in de tuinen van het Rijkskanselarij-paleis uren lang met professor Barzia sprak, over den keizer. Zij schenen elkander te verstaan, zij scheidden van elkaâr met een hartelijken handdruk van eensgezindheid: professor Barzia had zich laten winnen door de jonge energie van den krachtigen staatsman.... Toen de professor dien middag als naar gewoonte den keizer opzocht in zijn kabinet, viel het hem als met een bliksemstraal door den geest, dat de Rijkskanselier gelijk kon hebben. De jonge souverein zat daar, gebroken, aan zijne schrijftafel, bezaaid met papieren. Maar hij schreef niet, hij werkte niet: hij steunde het hoofd in beide handen. Hij bleef zoo zitten, toen de professor werd aangediend. Deze sprak veel, over vroegere jaren, maar Othomar hoorde slechts aan met een pijnlijken glimlach, antwoordde nauwlijks: hij bleef in zijne woordelooze ontroostbaarheid....

En hij staarde voor zich uit of hij niets zag dan wanhoop....

Een mensch verandert niet!

Toen, met eene groote loyaliteit, met zijne sonore, suggereerende stem bekende de professor het den keizer: hij had zich vergist, deze rust was niet goed voor Zijne Majesteit: dit leven in een kamer, zonder zelfs den kroonprins te willen zien.... Zijne Majesteit moest uitzien naar een hoog Doel, dat hem zijne edele gaven van geest weêr zoû doen stalen....

Othomar dacht aan den Vrede, en hij glimlachte....

Dien avond vroeg Ruxodi om een bizonder onderhoud.

De keizer zat in zijne zelfde houding: in een aangrenzend vertrek was een onaangeroerde tafel voor zijn diner gedekt.

Toen sprak Ruxodi.

Het kabinet was somber verlicht, met een lamp alleen op de schrijftafel, omdat de keizer veel licht niet verdragen kon. Daar, in den zwakken schijn, zat de keizer, schuins even aangeglansd door het licht, het gelaat in de schaduw der beide steunende handen. Zijne groote, weemoedige oogen staarden....

Aan de andere zijde van de schrijftafel stond Ruxodi.

Hij stond daar hoog, slank, breed en jong, in zijn donkere uniform: een donkere silhouet maar vol van een jeugd van mannelijkheid, die zich met breede sympathieke lijnen raden liet in de schemering.

In de enkele gebaren van zijne handen was eene overtuigende zelfbewustheid: eene vertrouwbaarheid klonk uit van zijne stem.

Door het half duistere kabinet leefden zijne woorden als electrische lichten op.

Othomar luisterde.

- Sire.... Uwe Majesteit moge het wel bedenken: zoo een somber inzicht in de toekomst van ons land is niet goed, omdat het niet gerechtvaardigd is. Hier, in Haar kabinet, kan Uwe Majesteit het niet anders inzien dan somber. Maar, hier, in Haar kabinet, ziet Uwe Majesteit ook niet Haar volk. En het volk verlangt Uwe Majesteit te zien. Bedenk dat wel; het volk verlangt naar U. Uwe Majesteit weet het, hoe het volk U vereert en liefheeft: zij smachten er naar U te zien, en zij zien U niet. En het is niet goed zoo een groote sympathie zoo weinig voldoening te geven. Ik meen: in uiterlijkheid. Ons volk is een zuidelijk volk, het bespiegelt niet: het wil zien, hooren, voelen. Het weet wel, dat zijn keizer het innig lief heeft, maar het wil dien vorst zien, hooren, voelen. Vooral nu. Denk wat er al niet gebeurd is. Barbaarschheid van hun kant, en barbaarschheid bedreven door de regeering, in Uw naam. En zij gelooven, dat het alles maar het drijven uwer regeering was, en zij zegenen Uw naam. U weet dat ook en ik, ik heb het gezien. Het is in Lycilië rustig geweest, omdat ik geen gruwelen heb toegelaten en Uw naam heb hoog gehouden. Maar Sire, sedert Uwe kroning te Altara - zes jaar geleden - zag men U maar eenmaal in Lycilië....

De keizer, licht verwonderd, hief de oogen op.

- Men heeft U in Lycilië zeer lief, maar als een mythe, als een god, als een glans, daar ver weg, te Lipara. Luister naar mij, Sire: dit is niet goed. Zij willen U zien, zij willen misschien wel Uw voeten kussen. Zij zijn niet platonisch genoeg om hunne liefde altijd te blijven voeden met dat begrip van dien aanbiddelijken glans, daar ver weg. Sire, U moet U voor hen incarneeren. Sire, U is populair. Laat ons het gewone woord noemen: populair. Meer dan dat misschien: zij hebben U zeer lief, zij vereeren U, zij aanbidden U. Ik heb in Lycilië altijd gesproken met het volk: sommige kregen glanzende oogen en glimlachten als wij spraken over Uwe Majesteit; sommige kregen even tranen, om hunne liefde voor U. Zoo zag ik het in Lycilië. Maar zoo is het door het geheele rijk, Sire. En zij zien U niet. U verbergt U nu hier, in dit halflicht, U vertoont U zelfs niet in Uwe stad, zelfs niet aan

Uw Hof. En in deze ongenaakbaarheid duldt Uwe Majesteit alleen Hare Majesteit, de keizerin, en alleen Haar: den kroonprins duldt Zij niet. Ik ontmoette Zijne Hoogheid zoo even: een echt fier prinsje. ‘U gaat naar Zijne Majesteit, Excellentie?’ vroeg hij. Ik antwoordde van ja. ‘Wees zoo vriendelijk en breng Zijne Majesteit mijn hartelijke groeten’.....

- Zijne Hoogheid wordt maar somber hier, antwoordde Othomar dof, nog meer in de schaduw van die altijd zijn hoofd steunende handen.

- Maar waarom moet het hier zoo somber zijn, Sire? Waarom moet het in het kabinet van den keizer van Liparië zoo somber zijn? Omdat het Liparische volk dien keizer op de handen draagt? Omdat het dien keizer zoo liefheeft, dat hunne liefde getriomfeerd heeft over den drang van hunne voorbarige toekomstzucht? Wat de toekomst ook kan worden en wat ze ook onzen kleinen kroonprins moge voorbehouden, nù is er in het rijk niets dan die liefde.... Tusschen de zwart gerookte ruïnes van gouvernementsgebouwen in vele plaatsen, Sire, is die liefde. Sire, ga die liefde daar tegemoet, vóor die ruïnes weêr paleizen zijn geworden....

De keizer hief snel de oogen op.

- Sire, ga door het geheele land, ga samen met Hare Majesteit de keizerin. Ga naar Thracyna, ga naar Xara.

- Ik had willen gaan naar Xara, naar de strafkolonies, maar totnogtoe waren er bezwaren...

- Wij zullen die bezwaren wegruimen, Sire. Maar ga er heen, en ga overal heen. Ga niet alleen naar Xara, om de strafkolonies, maar ga door Uw heele rijk, om Uw rijk en om Uw volk. Wij moeten veel veranderen; wij moeten hier en daar misschien alles veranderen. De toekomst gist hier. Maar de toekomst behoeft geen aera van anarchie te zijn, de toekomst kan geluk en vrede zijn....

- O, zeg dat woord niet! sprak de keizer, pijnlijk, dof...

- Zij hebben er om gevraagd, Sire: wij zullen hun dien vrede geven, den vrede, zooals zij dien bedoelen. Den vrede nog niet door Europa, den vrede eerst in Liparië. Sire, ik heb goeden moed, ik voel den daad in mij bruisen. Er kwijnt veel in het land, maar in het land is ook veel vitaliteit verscholen. Maar Uwe Majesteit moet alles zelve zien. Sire, laat Uwe groote reis door het geheele rijk aankondigen.... Uwe Majesteit zal de ontroering,

de hooge blijdschap zien, die alleen deze aankondiging al zal verwekken. Ik stel mij alles van die reis voor, Sire, zoowel voor Liparië, als....

Ruxodi aarzelde even.

- Als voor Uzelve, Majesteit. Als voor Uzelve, en voor Uw zoon... Maar aarzel niet. Uwe populariteit is zeer groot, hunne liefde is zeer warm. Dit is zoo nu. Maar zij zijn veranderlijk, bewegelijk van gemoedsstemming, als een zee van tint. Ga er overal heen voor de rijks-architekten de ruïnes weêr herscheppen in rijksgebouwen. Leg er de eerste steenen overal zelve. Leg er hier in Lipara den eersten steen voor een nieuw Parlementspaleis, en ga dan voort. Zie en voel in Uw Rijk, en laat Uw Rijk U voelen en zien. En dan zullen zij misschien niet altijd zijn als de zee. Maar pluk dit oogenblik, Sire, pluk en laat het niet verschrompelen, terwijl zij daarbuiten wachten en Uwe Majesteit, hier in Haar kabinet, twijfelt aan alles...., aan Uwe illuzie, aan Uw land, aan Uw zoon en aan Uzelve....

Zijne woorden, kalm sterk gezegd, trilden met rijke klanken door de schemering. Othomar zweeg.

- Heb ik te veel durven zeggen, Sire? vroeg Ruxodi.

- Neen...

- Maar ik kan de gelaatstrekken van Uwe Majesteit niet zien: ik kan Haar niet in de oogen zien. Mag ik het licht maken?

- Ja, maak het licht.

Ruxodi ging naar een hoek van het vertrek en drukte op een knop. Het electrische licht glansde hel, zacht door het groote vertrek, en de studeerlamp zwijmde er haar licht. Othomar hield de hand voor de oogen, verblind....

Ruxodi zag een oogenblik stil voor zich. De keizer bewoog zich niet. Toen boog de Rijkskanselier een knie voor zijn jongen souverein.

- Sire, ik bid u, zie mij aan. Laat mij in de oogen van Uwe Majesteit zien. Uwe Majesteit heeft mij reeds in deze weinige dagen met gunsten overladen; Uwe Majesteit heeft mij prins willen maken.... Ik vraag U nu dezen gunst: zie mij aan. Want ik wil U zeggen, dat ik Uwe Majesteit, zooals Uw geheele volk, liefheb en vereer, en ik wil hier als een eerlijk man, Uwe Majesteit mijn werkkracht en mijn leven beloven, om Liparië te maken tot een hoog rijk, een rijk van nieuwen luister, een rijk van een nieuwe eeuw.... Dan, Sire, zal Uw

zoon misschien den Vrede geven, en niet aan Liparië alleen, maar aan Europa.... Maar zie mij aan, Sire...

Othomar nam de hand weg en zag hem aan.

- Ruxodi, begon hij. Je bent ouder van jaren dan ik, maar ik ben ouder in mijn geest en in mijn ziel. Je hebt mij veel woorden gezegd. Van een ander zoû ik denken: het zijn woorden.... en ik hoorde er al zoovele. Wlenzci overstelpte mij met woorden: het zijn woorden gebleven. Ten minste tot-nogtoe. Van een ander dan van jou, Ruxodi, zoû ik denken: hij is jong, machtig en jong, en zijn overmoed geeft hem veel woorden in. Maar van jou wil ik dat niet denken, omdat je een man van de daad bent. Niet als Mena-Doni, maar anders.... Zuidelijk en opgewonden, niet waar, en met veel woorden - die ik niet heb - maar een man van groot rechtvaardig beleid. Ik dank je voor alles wat je gezegd hebt. Ik neem je werkkracht, je leven aan, voor Liparië. En ook je raad neem ik aan. Ik voel mij heel moedeloos, en ik weet niet wat en hoe, maar als je meent, dat dit het oogenblik is... zal ik die reis maken.... Kniel niet voor me: ik ben geen god, ik ben geen glans. Ik zal me incarneeren, Ruxodi.

De keizer stond op en hij strekte de hand uit om Ruxodi op te heffen. Een glorie van zege lichtte over het gelaat van den Rijkskanselier.... Maar hij was zich die glorie van zege weinig bewust: hij zag integendeel de jonge Majesteit van zijn souverein als een glorie voor hem opstralen...

Was het eene illuzie....?

Op dit oogenblik werd een kamerheer binnengelaten, die Hare Majesteit de keizerin aankondigde.

Valérie kwam binnen. Zij had dien laatsten tijd zeer geleden onder Othomars moedeloosheid, onder zijne afzondering. Zij had hun kind in omhelzingen en onder tranen moeten zeggen, dat zijn vader ziek was.... Zij stelde zich voor Othomar zittende in zijn houding van stil mokkende wanhoop, in de lampenschemer van het groote kabinet. Zij zag hem echter staan, en zij zag Ruxodi. Zij voelde, dat er gewichtig was gesproken. Er trilde nog iets van dat gesprek door de electrisch hel verlichte atmosfeer van het vertrek; er trilde daar iets van hoop, van verwachting, van altijd nieuwe illuzie, altijd als fenix herlevende illuzie, groote tooveresse in het leven. Zij voelde dat trillen. Maar zij voelde het niet meer met de frisch-

heid van ziele-intuïtie eener jonge vrouw; zij voelde het met de éven-twijfeling eener vorstin, die oneindig geleden heeft. Zij nam het leven niet meer op met illuzie en niet meer op met berustende kracht: de kracht van haar gouden bloed; maar zij nam tóch het leven op. En dat zij dit deed, trots alles, was een fierheid, een trots: de trots van een mensch tegen het noodlot. Zij nam het op om de onvermijdelijkheid ervan. Zij hoopte niet heelemaal en zij twijfelde maar even, en het was in haar dat spel van halve tinten, als onze eerste intense levend-levende emoties zich afgestompt hebben in den weemoed om de ontzettende onverbiddelijkheid, die voortgaat als meêdoogenlooze triomftocht....

- Mevrouw, sprak de keizer met zijn zachte stem, groot zijne zwarte oogen op haar; wij nemen ons voor een reis te maken door ons geheele Rijk. Een lange reis, van maanden. Wij willen ons volk zien, ons volk, dat ons liefheeft, zooals Zijne Excellentie verzekert. En wij zouden ons gelukkig rekenen, zoo Uwe Majesteit ons vergezelt....

Valérie schrikte op. Zij had dit besluit nooit voorzien: het verraste haar overweldigend. Zij kwam om Othomar te omhelzen, te troosten in zijne ontroostbare afzondering; zij vond hem staan, in vol licht, den Rijkskanselier naast zich. Zij was er verheugd om, al hoopte zij niet met frischheid, al wist zij nu, dat het leven meêdoogenloos is, een mensch niet verandert, en de illuzie eeuwig en eeuwig herboren wordt, sterft er herboren wordt! Maar toch, er was vreugde in haar. En zij sprak:

- Wij verheugen ons zeer over het besluit van Uw Majesteit en het zal ons een groot geluk zijn Uwe Majesteit te vergezellen.....

De Rijkskanselier trok zich daarop terug. Zij waren alleen, de keizer en de keizerin. Zij zwegen even, beiden, met groote starende oogen.

Beiden zagen zij het.

Het meêdoogenlooze leven.

En hunne zielen, die niet veranderden.

Zijne ziel vol onmacht en vol twijfel en weemoed om verwelkende illuzie.

Hare ziel vol herinnering aan eerste liefde en smart. En hun rijk, hun groot, ontzettend groot rijk, hunne millioenen onderdanen, hun rijk en hunne onderdanen, herlevend in illu-

zie, omdat de Rijkskanselier een man was van jeugd en kracht en macht....

Zij zagen het beiden.

Veel hierover hadden zij met elkaâr gesproken en veel met elkaâr geleden, en zij begrepen elkaâr.

Toen gevoelde hij behoefte aan haren troost: dat, waarvoor zij op dit oogenblik tot hem gekomen was.

Hij opende de armen en hij zeide niets dan:

- Valérie....

Zij wierp zich aan zijn hals en zij sloten hunne armen om elkaâr.

- Othomar.... fluisterde zij.

En zij weende tegen hem aan.

Zijne oogen bleven strak.

En hij staarde voor zich uit en dacht aan zijn zoon....

III.

Uit de Gedenkschriften van Othomar,
Keizer van Liparië.
Villa Valeria.
Lycilië.
April 18...

Wij zijn hier gisteren aangekomen voor eene rust van een paar dagen, na onzen maandenlangen tocht door het rijk.

De villa is mooi; om de zuilen niets dan zwaar bloesemende gele klimrozen, en met de treden van terrassen schijnt de villa als met witte voeten in zee te loopen...

Ik zit hier op een der terrassen en om mij heen, op een tafel, op den grond, ligt een niet door te komen stapel binnenen buitenlandsche bladen, waarin lange artikels over onze reis.

Dat heeft zoo maanden geduurd.

Zoo even is de gondel van Valérie teruggekeerd en zij en Xaverius zijn thuis gekomen van hun tochtje en het vaartuigje ligt daar nu beneden gemeerd en mijn jongen zit aan mijne voeten en kijkt in geïllustreerde tijdschriften.....

Wat is ons land, wat is onze zee mooi en wat is het leven hier lief en rustig, tusschen al die rozen, met het gemurmel van het water aan de trappen.... Zoo lief en rustig, dat het

mij bijna verwijt en mij, in mijn enkele-dagen-lange rust, verwijtend herinnert aan al wat ik met eigen oogen gezien heb.

Onze tocht was een zegetocht, maar onze tocht was ook eene uitvorsching om te kennen en te weten.

En ik heb zooveel leeren kennen en ik weet nu zooveel en ik heb zooveel gezien, dat niet was te verbeelden, en ik heb zoo vele wonden zien schrijnen en ik heb ze zoo getast, dat deze rust hier me bijna verwijt...

Er moet zooveel anders worden en er zal veel anders worden, spoedig al.

Ik blader door de vorige bladzijden van deze schriften.

En ik zie nauwkeurig het relaas van onzen tocht, dag aan dag bijgehouden.

En deze intieme bladen zijn mij als een school.

(*Hij bladert en leest hier en daar over.*)

Vandaag, 12 September, den vooravond van onze reis naar Thracyna; den eersten steen gelegd van het nieuwe Paleis der Parlementen... Indrukwekkende ceremonie... Spontaan, zonder voorstudie, ongeveer de volgende rede gezegd, als met symbolieke beduiding: grooten, zichtbaren indruk gemaakt op allen...

13 September, ons vertrek naar Thracyna: veel emotie door Lipara, dat wij voor maanden verlaten...

Des avonds te Thracyna aangekomen, de stad nog eene halve ruïne. Den volgenden dag den eersten steen gelegd van het nieuwe Gouvernementspaleis; zonder stoornis is alles afgeloopen.

Xara: drie maanden gebleven, met de keizerin en den kroonprins en met Ruxodi... Ons bezoek aan de kwikzilvermijnen: onze afdaling in de mijnen... Ons bezoek aan de straf kolonie's .. Gesprekken met bannelingen: een oude man twintig jaren gestraft, een oude man dertig jaren gestraft. De Algemeene Gratie bij de gelegenheid van ons bezoek, op drie gevallen na: vermindering van straf. Ontvangen de commissie van herziening der regelementen: de nieuwe Xarische wet... De hygienische verbouwing der kolonie's, met onze speciale giften....

Zullen wij die wonde plek van ons land ooit kunnen balsemen? Of zal het toch van daar altijd blijven voortkankeren?

Wat mij zoo pijnlijk trof, overal, was onze vereering, als

met goddelijke eer, op het platteland. Zij spraken onzen naam niet uit dan met een heiligend adjectief er voor. Zij hadden ons nooit gezien en konden aan onze Messias-komst niet gelooven en zij vielen voor Xaverius te voet en noemden hem het Heilige Kind, den kleinen Zaligmaker.... Het was zeer pijnlijk, dat alles. Ik hoop, dat het geen verkeerden invloed op Xaverius heeft gehad....

Mijn jongen, hij zit daar zoo stil in zijne illustratie's te kijken, de illustratie's van onzen tocht: hij zit ze aandachtig te bestudeeren en nu en dan zie ik hem peinzen en glimlachen. Mijn kind, ik zoû je zoo gaarne willen geven, in plaats van die vereering onzer goede landslieden, een jarenlange jeugd, een lente van jeugd, een gouden jeugd, mijn jongen: lange, zorgelooze jaren zonder veel nadenken en met niets dan spel en vroolijkheid. Maar je kijkt al zoo wijs uit je oogen en je glimlacht al zoo bedenkelijk en ik heb je tegen hen allen daarginds van die woorden hooren zeggen, van die aangeleerde, opgevangen woorden, die je nooit hebt kunnen begrijpen of doorvoelen. En dan leed ik zoo om je, mijn kind, omdat je zorgelooze jaren er geene lange zullen zijn.

Iedere volgende dag is voor ons het groote geheimenis. Zal Ruxodi het geheim dier geheimen oplossen....?

Ik blader nog eens door deze schriften....

En ik zie weêr - altijd! - wat ik schreef te Castel Xaveria, twee dagen voor de opening van het Vrede-Congres.

Ik beloofde mijzelven veel en ik beloofde veel aan mijn land, aan Europa en misschien het meest aan jou, Xaverius.

En ik vervulde mijn belofte niet, zelfs niet al komt het Vrede-tractaat met Oostenrijk tot stand.

En nu drukt mijne belofte mij neêr, als met een gewicht van schaamte....

En, helaas, er is geen tijd en mogelijkheid ze met ijver te gaan vervullen, in deze dadelijkheid der groote rijksveranderingen.

Maar zoo lang ik leef, behoeft mijne arme belofte er geene ijdele te zijn: de toekomst blijft ons altijd gegeven: ons schoonste geschenk van het Leven.

En als ik niet meer zijn mocht, Xaverius, o, scheld je vader, die er zoo smartelijk om geleden heeft, dan kwijt zijne belofte aan jezelven....!

En poog ze, voor hèm, te houden aan de wereld....

Mijn kind, ik belast je zoo zwaar.

Ik heb je al belast met het zware leven zelve en nu belast ik je, misschien, met mijn eigen belofte.

Als dat zoo zijn zal, vergeef, Xaverius, het me dan, om wat je later lezen zult in alle deze vele, dan vergeelde bladen, zult lezen van pijn en van wroeging en van niet weten en zoeken en hopen en, helaas, niet vinden en nooit verkrijgen....

En nu, kom nu op mijn schoot, en zeg het me: dat je me lief hebt.

Sla je armen om mijn hals en zeg het me, dat je van me houdt.

Kinderen vergeven zóo zelden aan hunne ouders, dat ik er bang voor word.

Want kinderen willen hunne ouders geene menschen als zijzelve, maar zij willen ze onfeilbaar....

Dàt is het hardvochtige van kinderen....

Xaverius, Xaverius....! Wees niet hardvochtig....

Je zal dit éens lezen; mijn kind, vergeef me dan....!

Overmorgen gaan wij met ons yacht, de Valeria, naar Lipara terug. Daar wacht ons dan de plechtige opening en inwijding van het nieuwe Paleis der Parlementen, en ik zal het buitengewone gezantschap van Oostenrijk ontvangen, om het Vrede-tractaat.

Den Haag, Dec. '94-Juli '95.

LOUIS COUPERUS.

M^{r}. W.K. baron van Dedem. 6 Juli 1839-3 April 1895.

Aan de nagedachtenis van mijn vriend Van Dedem wensch ik een hulde te brengen, en ik ken geen betere dan uittreksels te geven van eenige brieven, die hij mij in den afgeloopen winter uit Britsch-Indië en Ceylon geschreven heeft. Zij toonen wat in hem omging en wat hem belangstelling inboezemde; ook, hoe hij de pen wist te voeren. In dit opzicht zullen de brieven voor velen een verrassing zijn. Als Van Dedem voor de pers schreef, liet hij zich niet gaan. De schalksche glimlach die gewoonlijk om zijne lippen speelde, wanneer hij zich in een vriendenkring bevond, werd zelden teruggevonden in zijn stijl. Maar wel wordt hij teruggevonden in deze brieven. Hier is de ware Van Dedem aan het woord, de man die kouten kon als weinigen; liefst over belangrijke dingen sprak, maar zoo, dat het spreken zoowel als het aanhooren ontspanning bleef; met de klok steeds op slechten voet, doch de zeldzame gaaf bezittende haar elkeen te doen vergeten.

Ik weet niet, of de lezing der brieven dezelfde indrukken zal maken op hen, die den schrijver niet gekend hebben, als op zijne intieme vrienden. Doch zij behelzen zooveel belangrijks omtrent Britsch-Indië en Ceylon, dat niemand den daaraan besteden tijd betreuren zal, naar ik vermoed. Bewonderen zal men den ijver, waarmede Van Dedem kennis trachtte te vergaren, de inspanning die hij zich getroostte voor dat doel. Hij heeft in de weinige maanden van zijn verblijf in die warme streken te veel van zijne krachten gevergd; toen een ernstige ziekte hem aantastte, kon zijn gestel daaraan geen weerstand bieden. Hij zelf begreep het onmiddellijk. Aandoenlijk in hunne

soberheid zijn de woorden, die hij den 31 Maart, drie dagen vóor zijn dood, tot mij richtte: ‘Ik lig in een hevige koorts en vrees dat ik er niet doorkom.... Hartelijk vaarwel. Breng het over aan mijne andere ware vrienden....’

Daar ik hem in zijn jeugd niet gekend heb, verzocht ik zijne oudste zuster, Mevrouw Lecky, mij het een en ander uit hare herinneringen mede te deelen. In de aanteekeningen, die ik daarop ontving, trof mij een citaat uit een brief, dien hij in 1864 uit Java aan zijne zuster heeft geschreven. Van zijne onlangs overleden moeder sprekende zegt hij daar: ‘Al hare gevoelens hadden iets edels.’ Zij had ‘een enthousiasme voor al wat groot en goed is, dat haar ver boven het gewone peil verhief.’ Wanneer ik mij rekenschap geef van de indrukken, die Van Dedem niet alleen op mij, maar op al zijne naaste vrienden gemaakt heeft, vind ik vrijheid om diezelfde woorden op hem toe te passen. En zijn enthousiasme was nooit een stroovuur; de idealen zijner jeugd zijn niet verbleekt. Bij het nalezen der aanteekeningen, heeft niets mij zoo zeer getroffen als de standvastigheid zijner affectiën in groote en kleine dingen. Gelijk hij gehecht bleef aan zijn familiegoed Vosbergen, reeds in 1864 door hem aangekocht, zoo bleef hij zijn hart schenken aan de publieke belangen, die hem in zijne jongelingsjaren hadden geboeid.

Hij was altijd een zeer warm patriot. Men zal bespeuren, hoe in Britsch-Indië en Ceylon vooral datgene wat aan Nederland herinnert zijne aandacht bezig houdt. Om naar Cochin te trekken ontziet hij moeite noch ontbering. Wat kon hij daar zien of leeren? Niet veel, maar in Cochin was vroeger een Hollandsche nederzetting geweest, en hij moest dien grond betreden, zich daar vermeien in herinneringen aan onze vaderen. Niet minder evenwel dan aan Nederland, was zijn hart aan Java gehecht. In 1865 schrijft hij aan zijne zuster: ‘Ik heb Java lief; het is mijne eerzucht eens iets te mogen doen voor dat land en voor dat volk, waaraan wij als natie zooveel verschuldigd zijn.’ En dertig jaren later, 29 Januari 1895, schrijft hij haar uit Ceylon het volgende: ‘Ik word versterkt in de overtuiging, dat mijne reis voor Indië nuttig kan zijn, ook al kom ik nooit meer in de gelegenheid om als minister of Kamerlid van mijne kennis partij te trekken. Wanneer men ouder wordt begint de overtuiging hoe langer

hoe sterker te spreken, dat men moet trachten - en zich moet haasten, alvorens de dood aanklopt - iets nuttigs te verrichten. Het is mijn groote en trouwens eenige illusie om voor Indië wat te doen, dat blijvende waarde zal hebben.' Bijna dezelfde uitdrukkingen als die van 1865. De oude liefde was niet verkoeld, maar versterkt.

Men moet Van Dedem niet verheffen ten koste van anderen. Als bewindsman heeft ook hij getoond, dat de mensch niet feilloos is. Zijne fouten en zwakheden zijn bekend genoeg, want hij deed geen poging om ze te verbergen. Wat kon hij aarzelen en weifelen! Doch aarzelend en weifelend kwam hij tot een besluit. Zoekend en tastend naar zijn weg, eindigde hij met dien te vinden. Overmatig conscientieus woog en wikte hij elk bezwaar, doch als hij goed gewikt en gewogen had, zag hij niet op tegen belangrijke beslissingen. En in de grondbeginselen zijner koloniale politiek heeft hij nooit gewankeld. Het stond bij hem vast, dat Indië moet bestuurd worden overeenkomstig de belangen van Indië zelf; aan dat denkbeeld is hij steeds getrouw gebleven.

Van een batig-slot-politiek mocht geen sprake meer zijn; dit was het hoofdthema van zijn maiden-speech in de Tweede Kamer (16 November 1880), dit de uitgesproken gedachte van het op 9 Juni 1884 door hem ingediende wetsontwerp betreffende de financieele betrekkingen tusschen Indië en het moederland.. Het ontwerp is niet aangenomen, naar men weet, en toen het werd voorgesteld, had de bestrijding der batig-slot-politiek reeds veel van hare practische beteekenis verloren. Niettemin nam Van Dedem als minister de zaak opnieuw ter hand; zijne wetsvoordracht van 1 September 1892 betreffende de comptabiliteit gaf uitdrukking aan het sedert lang door hem voorgestane denkbeeld: er mogen aan de geldmiddelen van Indië geen andere sommen ten behoeve van het moederland worden onttrokken dan tot restitutie van door het moederland voor Indië gedane uitgaven. Hij hechtte eraan dat dit denkbeeld, grondbeginsel van waarachtig liberale politiek, zou belichaamd worden in een wetsartikel. En dat hij daaraan hechtte, dit kenteekent den man.

Indië moet overeenkomstig zijn eigene belangen bestuurd worden; maar het moet die belangen ook zelf leeren behartigen; decentralisatie en opneming van niet-ambtelijke elementen

in de regeering zijn dus gewenscht. Ook dit was een geliefkoosd denkbeeld van Van Dedem, en hoeveel hij van de uitvoering daarvan verwachtte, blijkt uit de toelichting der ontwerpen tot aanvulling en wijziging van het Regeeringsreglement en de comptabiliteitsswet voor Ned.-Indië, die den 1sten Nov. 1893 bij de Staten-Generaal zijn ingediend[1]. Inzonderheid bij de behandeling der begrooting, zoo meende hij, zouden de niet-ambtelijke leden van den Raad van Indië veel licht kunnen geven. ‘Zoo er ergens behoefte aan bestaat, dat de zaken nog eens van een ander standpunt dan het ambtelijke, en wel met zooveel veelzijdigheid als mogelijk is, worden bezien, dan is het wel bij het in oogenschouw nemen van de geheele huishouding, waartoe de jaarlijksche begrooting, evenals overal elders, ook in Indië aanleiding behoort te geven.’ Daarbij moet het doel zijn te komen ‘tot een grondige behandeling van de vraag, aan welke eischen het bestuur van Indië behoort te voldoen om de ontwikkeling van land en volk zooveel mogelijk te bevorderen.’

Ik heb het altijd beschouwd als van zelf sprekend, dat zijn reis naar Britsch-Indië vooral ten doel had hem volle klaarheid te verschaffen omtrent de werking van het stelsel van decentralisatie en getemperd zelfbestuur, dat daar reeds sedert verscheidene jaren is toegepast. Hij wilde dat stelsel in alle bijzonderheden leeren kennen, en uit zijne brieven blijkt, dat hij aan dit voornemen gevolg heeft gegeven. Er blijkt tevens uit, dat zijne ingenomenheid daarmede door hetgeen hij zag is aangegroeid. Er valt niet aan te twijfelen: hadden wij het voorrecht mogen hebben Van Dedem in het vaderland terug te zien, wij zouden hem met nog grooter warmte dan te voren hebben zien ijveren voor de toepassing der beginselen, die ten grondslag liggen aan de twee zoo even genoemde ontwerpen.

Maar hij is niet tot ons wedergekeerd en in vreemde aarde rust zijn stof. Geen zijner oude vrienden mocht hem de laatste eer bewijzen en op zijn graf uiting geven aan hetgeen zoo velen voor hem gevoelden. Ware het anders geweest, met hoeveel warmte zou niet gesproken zijn! Het ware gebleken, dat de liefde, die hij voor Indië koesterde, wederkeerig was en voor den staatsman Van Dedem menig hart in de kolonie

1) Gedrukte stukken der Tweede Kamer, Zitting 1893-94, Nrs. 103 en 104.

klopte. Aan waardeering der diensten, die hij aan Indië bewezen heeft, zou het evenmin ontbroken hebben als aan instemming met de beginselen van koloniale politiek die hij was toegedaan. Maar sommigen zouden bovenal den man hebben herdacht, die hun in moeilijke oogenblikken raad, in mistroostige steun schonk. Zij zouden verklaard hebben, dat Van Dedem altijd het beste en edelste in hen heeft wakker geroepen, hen altijd heeft opgewekt tot arbeid, tot geloof in de toekomst van ons land en zijne koloniën, tot een hooge en breede opvatting der levenstaak. En uit hunne woorden zou datgene hebben gesproken wat onafscheidelijk is van ware vriendschap: dankbaarheid.

N.G. PIERSON.

Brieven uit Britsch-Indië.

Bombay, 16 November 1894.

A m i c e ! Ik heb gewacht met U te schrijven tot mijne komst hier. Gedurende mijne reis had ik U weinig te melden... Te Weenen nam ik passage met de Oostenrijksche Lloyd, en wel op een van de stoomschepen, die niet tot de ‘accelerated service’ behooren; zij doen enkele dagen langer over de reis, maar daar staat tegenover dat men er meer ruimte heeft en het er rustiger op toegaat. En de meerdere tijd kwam mij zeer te stade om te lezen wat ik tot voorbereiding van mijne reis naar Britsch-Indië noodig had; in de bewogen weken, die mijn vertrek voorafgingen, bestond daartoe al zeer weinig gelegenheid. Dank onzen vriend Reay werd ik uitstekend toegerust. De laatste editie van Strachey's *India* geeft m.i. een grooten rijkdom van kennis in een betrekkelijk zeer kleine ruimte. Ook uit Tupper's werk over de *Protected States* leerde ik zeer veel; niet minder uit Sir Alfred Lyall's *Asiatic Studies*. Gedurende de zeereis hadden wij onafgebroken mooi weêr; men gewent aan het leven, dat van een stoomschip onafscheidelijk is, zoodat ik een goed deel van het etmaal

à tête reposée lezen kon. Onder de passagiers bovendien, was een Duitscher, Dr. Hübbe Schleiden, met wien ik zeer aangename uren pratende doorbracht.

Kent ge dezen man? Hij zelf vertelde mij eens, dat zijn naam in verschillende Conversations Lexicons voorkomt. Hij had een groot aandeel in de beweging in Duitschland, die op het verwerven van koloniën en bezittingen is gericht; zelf bracht hij enkele jaren in Afrika (n.l. in Kameroen) door. Hij schijnt mij een zeer belezen en intelligent man. Hij behoort tot de *Theosophical Society*, waarvan een Amerikaan, Colonel Allcot, gevestigd te Madras, het hoofd en Annie Besant een apostel is. Naar hij mij meêdeelde heeft die *Society* thans hare leden over de geheele wereld; Dr. Hübbe Schleiden zelf redigeert een maandschrift te Berlijn, dat voor haar arbeidt. De statuten zag ik niet; volgens Dr. Schleiden vragen ze niet anders van de leden dan belangstelling op theosophisch gebied. Zelf gelooft hij vast aan zielsverhuizing en meent dat alleen daarin een bevredigende oplossing van ons anders raadselachtig bestaan te vinden is. Doch wierp ik hem tegen: die oplossing is dan toch niet meer dan eene hypothese? Eene hypothese! antwoordde hij. ‘De bewijzen liggen voor het grijpen; maar wat helpt dat, wanneer de menschen blind zijn of niet zien willen? Telkens komt het voor, dat kinderen in het eerste tijdperk van hun leven dingen vertellen, die zij in hun tegenwoordig leven noch gezien, noch gehoord hebben. Het kan niet anders of dit moeten herinneringen uit een vroeger leven zijn. De *Theosophical Society* is thans in alle werelddeelen bezig daaromtrent gegevens te verzamelen.’ Ik heb dit hier meêgedeeld aan een allerliefste Engelsche dame, moeder van een paar jonge spruiten, en haar verzocht terstond op schrift te willen brengen al wat zij van hare kinderen uit een vroegere incarnatie verneemt. Zij had er grooten schik in en heeft mij met een quasi-ernstig gezicht hare medewerking toegezegd. Volgens Dr. Schleiden hebben de Indiërs, speciaal de Brahminen, het in theologie en philosophie veel verder gebracht dan wij; is, vergeleken bij hun arbeid, hetgeen onze Westersche wijsgeeren hebben te voorschijn gebracht niet veel meer dan kindergestamel. Zulk eene opvatting kan den Indiërs niet onaangenaam zijn; de doctor werd dan ook door verschillende hunner van boord gehaald en met kransen omhangen... Naar ik later van hem vernam, leeft hij thans te midden van voortdurende

gedachtenwisseling met geleerde Brahminen. Den 27^{en} December zal er een Algemeene Vergadering te Madras van de *Theosophical Society* zijn, ook door Annie Besant bijgewoond, die van Australië verwacht wordt. Den 23^{en} is er het Nationale Congres. Ik heb grooten lust om beide vergaderingen te gaan bijwonen....

En nu wat over Bombay. Sints Maandag ben ik hier. Mijn leven gedurende de sints verloopen dagen doet mij aan de 1001 nacht denken; zooveel nieuws, zooveel vreemds kreeg ik in korten tijd te zien. Ik dank dat voor een groot deel aan Reay's aanbevelingen, die als een tooverwoord werken. Alleen in zeer groote trekken kan ik u mededeelen het merkwaardigste wat ik zag; ik zou er anders wel boekdeelen meê kunnen vullen.

Het merkwaardigste is wel, wat hier op onderwijsgebied is gedaan en geschiedt. Ge weet, dat hier *Universities* zijn, geschoeid op denzelfden leest als die te Londen; zij examineeren alleen en verleenen graden; naast haar staan de *Colleges*, waar men zich voor de Universiteits-examens voorbereidt. Ik bezocht de Bombay Uuiversity met Dr. Mackichan, het hoofd van een der *Colleges*, Wilson Free Church College. De examens zijn juist in gang. Wij kwamen verscheidene dames tegen, die onder de handen der examinatoren waren geweest. Het zijn vooral Parsee vrouwen, die dezen weg opgaan; in den regel studeeren zij de geneeskunde. Er zijn dan ook onder haar al verschillende *medicae* (het woord geneesheer ware hier minder op zijn plaats, verontschuldig dus het uitheemsche woord). Eene van haar behoort onder de Bombaysche sommiteiten. Tot mijn spijt kon de Heer Mackichan mij alleen de gebouwen, voor zijne Colleges bestemd, wijzen; in verband met de examens stonden de lessen stil. Daarentegen bracht hij mij op een voorbereidende school voor de Colleges, die juist aan was. Ik vond er *natives* van alle kasten en een paar Mahomedanen. Men was bezig met een Engelsche les. Mij werd gevraagd, welke van de voorgelezene woorden ik nader verklaard wilde hebben. Ik koos *humble* en *magnanimous* en vernam toen van een der *native* knapen, dat *humble* verwant is aan *humus* en *magnanimous* samengesteld uit de woorden *animus* en *magnus*. Of dit wijst op de meest practische richting die aan het onderwijs is te geven, laat ik in het midden. Strachey, in zijn laatste werk *India*, wil de positieve wetenschappen meer op den voorgrond zien komen dan thans het geval is. Wat daarvan zij, de leerlingen maakten op mij een zeer goeden

indruk, zij schenen mij leergierig en wakker. Ook zag ik nog een paar lagere scholen met genoegen. Deze zal ik echter, naar ik mij voorstel, later nog beter in het bovenland kunnen waarnemen.

Verder bracht ik een bezoek aan de *Victoria Jubilee Technical Institute*. Een flink en ruim gebouw, waar onderwezen worden *Mechanical Engineering* en *Cotton Manufacture*. Er zijn op het oogenblik 127 leerlingen, waarvan slechts 6 ‘Europeans and Eurasians’. De opleiding is zoowel theoretisch als practisch. Tien personen geven er les of leiden het werk. Men vindt er de laatste en meest geperfectioneerde werktuigen voor de lijnwadenfabricatie. Geene kosten zijn blijkbaar gespaard. Achter het gebouw stond een spoorweglocomotief, geschenk van een spoorwegmaatschappij, bestemd om door de leerlingen tot hun instructie uit elkander te worden genomen en weder in elkander gezet. De leeraren zijn voor een deel Europeanen, voor een deel inlanders. Een der eerstgenoemden wees mij de inrichting; zij kwam mij zeer doelmatig voor. Ik vernam dat telkens aanvragen komen om leerlingen, die den cursus hebben doorloopen, vooral voor katoenfabrieken, en wel uit alle deelen van Indië. Men kan zeggen, dat heel Indië onder de leerlingen is vertegenwoordigd. Het schoolgeld is 36 roepijen 's jaars, waarbij wat meer dan die som komt voor boeken en instrumenten. De leerlingen zijn extern. Met ± 240 van onze guldens kunnen zij, met inbegrip van schoolgeld enz., jaarlijks rondkomen. Evenals vele inrichtingen in Indië heeft deze school haar eigen fonds en een eigen *board* die bestuurt; dat werkt, naar het mij voorkomt, uitnemend. Hier bestaat de *board* voor een deel uit Europeanen, voor een deel uit *natives* (zooals trouwens veelal het geval is). De fondsen zijn door vrijwillige giften bijeengebracht. Vorstelijk zijn de giften, vooral door Parsees, voor verschillende inrichtingen van onderwijs gedaan. Lord Reay, die op onderwijsgebied alleen reeds genoeg deed om zijn naam in Bombay te vereeuwigen, had eene bijzondere gave om tot die offers op te wekken.

Ik zeide zoo even dat het leven hier mij aan de 1001 nacht doet denken. Om u dat duidelijk te maken laat ik hier mijn wedervaren gedurende één der verloopen dagen volgen. Na den nacht te hebben doorgebracht bij den Chairman van den *board of trustees* der haven van Bombay (een vriend van Reay en een beminnelijk en kundig man) reed ik 's ochtends te 7 uren van zijn verblijf buiten de stad met hem naar de haven. De inrichting daarvan

heeft £ 5.000.000 gekost, maar kan dan ook, volgens bevoegde beoordeelaars, onder de besten worden gerekend. Als niet-deskundige zal ik er niet meer van zeggen, hoewel ik alles met groote belangstelling opnam. Alleen stip ik aan, dat ook deze inrichting weder haar eigen financiën heeft; zij is gedebiteerd voor hetgeen er aan de haven is besteed en moet zich bedruipen. Door doelmatigen aankoop van grond, die door de ligging in waarde rees, heeft het bestuur zich dit laatste gemakkelijker gemaakt. Men is er op uit om in alle behoeften te voorzien en schroomt niet daarvoor uitgaven te doen en desnoods te leenen. Ieder jaar gaat men niettemin financieel vooruit, en mijn geleider vertelde mij, dat hij hoopte het eenmaal zoover te brengen dat geen kosten meer voor het gebruik van haven enz. gevorderd zouden behoeven te worden. De Chairman is een ambtenaar - vroeger secretaris van het departement van openbare werken -, doch hem is een Raad toegevoegd bestaande uit leden, die ten deele door het Gouvernement, ten deele door de Kamer van Koophandel worden benoemd. Deze stelt met hem onder goedkeuring van het Gouvernement de begrooting vast en beslist alle quaestiën die zich voordoen. Uit alles wat ik vernam meen ik de conclusie te mogen trekken, dat zoowel een goed financieel beheer als voldoening aan al de behoeften van den handel door de bestaande organisatie uitstekend worden gediend.

Te 2 uren gebruikte ik *tiffin* bij den redacteur van de *Times of India*, Bennett, bij wien ik o.a. een professor in het Sanskriet ontmoette en veel belangrijks hoorde.

Te 3 uren reed ik, onder geleide van een Parsee, naar het gebouw van den *Municipal Council*, om daar een raadsvergadering bij te wonen. Ik vond den Raad vereenigd in een prachtige *hall* en zou er wat voor gegeven hebben, aan een onzer schilders voor een oogenblik mijne plaats te kunnen inruimen om voor u wat ik daar zag op het doek te brengen. De meerderheid van het College bestaat uit Oosterlingen in hunne zoo pittoreske kleederdracht. Voorzitter is een nog jeugdig Mahomedaan met een uiterlijk als een der mooiste typen van Gustave Doré. Toen ik hem hoorde spreken, dacht ik onwillekeurig aan de opmerking, die volgens een der Fransche romanschrijvers eene dame *in imo pectore* bij het hooren van een pleidooi van een jong en bevallig advokaat maakte: ‘Ce petit avocat doit être joliment persuasif quand

il parle pour lui-même.' Verscheidene leden, zoowel *natives* als Engelschen, hoorde ik spreken; ook de eerstgenoemde spraken het Engelsch met veel gemak. Wat men zeide kwam mij degelijk en zaakrijk voor. Lang kon ik echter niet blijven, daar ik te 5 uur op een *tea* bij een Parsee dame was genoodigd, op haar buitenverblijf Bella Vista. Ik vond daar eene deftige matrone, in een Oostersch kleed gedrapeerd, omgeven door hare familie, en zat er, hoewel mijne gastvrouw mij in gedachten in de dagen van Xerxes verplaatste, heel gezellig over Londen, waar de heeren allen geweest waren, te keuvelen.

Daarna nam de zoon des huizes mij mede naar de naburige *Towers of Silence*. Ge weet dat de Parsees, afstammelingen van de Ariërs, die Iran verlieten toen de Mahomedanen zich van Perzië meester maakten, nog altijd Zoroaster volgen. Zij aanbidden de zon als het hoogste beeld van den Schepper en vereeren het vuur als vertegenwoordiger van de zon op aarde. Daarom achten zij de lijkverbranding, die bij de Hindoes in gebruik is, ongeoorloofd: het vuur is te heilig om met een lijk (dat onzuiver wordt geacht) in aanraking gebracht te worden. Ook de aarde, een ander element dat zij vereeren, is daartoe te goed. Zoroaster zocht daarom de oplossing van de vraag, die zich ten aanzien der lijken voordeed, 'what to do with it,' in het inroepen van de hulp der gieren. Het is daartoe genoeg de lijken op een verhevenheid te plaatsen. De gier is door de natuur voor de hem toegedachte taak als aangewezen. Hij is carnivoor, doch, hoe krachtig overigens ook, mist hij de noodige kracht in zijne pooten om zich van een levenden prooi meester te maken. Hij is daarom op lijken aangewezen. Daar hij zich daarmede veelal niet dan op zeer ongeregelde tijden voeden kan, heeft de natuur hem met een maag begiftigd, die, wanneer de gelegenheid zich daartoe voordoet, ontzettend veel kan opnemen (zóó, dat de beesten zich dan nauwelijks meer bewegen kunnen) en daarna weder langen tijd zonder nieuw voedsel toe kan. Als een staaltje van hetgeen de maag van een gier verdragen kan, legt een geleerde het volgende getuigenis af. 'The strength of a vulture's stomach is equal to its capacity, for on one occasion one of our griffins devoured a half-pound pot of arsenical soap, with no further inconvenience than a violent fit of vomiting.' De bewaker der *Towers* vertelde mij nog het volgende. Zij bestaan sints een drietal eeuwen op dezelfde plaats en sedert onheugelijke tijden is daar

een kolonie gieren gevestigd. Zij volbrengen de hun toegedachte taak op een wijze, die allen lof verdient. Hoewel zij de voorkeur aan adellijke lijken geven, beginnen zij hun werk terstond nadat eene begrafenis heeft plaats gehad; na 24 uur is er niets anders dan het gebeente over. (Dit wordt daarna in een grooten put verzameld, die in het midden van de inrichting is; het geheel heeft den vorm van een paardenspel om den put heen, behalve dat er in plaats van zit-, ligplaatsen zijn; afzonderlijke voor mannen, vrouwen en kinderen). Er is echter een tijd van het jaar, waarin de gieren wel een drietal etmalen noodig hebben; het is de tijd, waarin de eieren worden gelegd. Dit geschiedt op tamelijk verwijderde, ontoegankelijke rotsen; al wat in de kolonie jong en krachtig genoeg is om daarheen te vliegen, neemt aan den tocht deel; alleen de oudjes blijven achter.

De *Towers* liggen op een zeer mooi punt; prachtig gezicht op de zee; mooie boomen en bloemen omgeven ze; te midden van de bloemen een bedehuis. Het geheel maakt een zeer plechtigen indruk.

Onder het naar huis rijden deelde mijn Parsee begeleider mij nog eenige bijzonderheden omtrent zijn ras mede. Tot nu had men het zuiver gehouden; d.w.z. alleen huwelijken onderling kwamen voor. Hij vreesde echter dat de nieuwere denkbeelden, die ook bij hen doordrongen, daaraan een einde zouden maken. De Parsees zijn uitnemende mannen van zaken en hebben groote fortuinen vergaard. Toen ik mijn begeleider vroeg waar hij zich meê bezig hield, antwoordde hij mij dat hij op de *Cotton mills* van zijn vader, waar ongeveer 10,000 man aan het werk waren, zijn vader hielp in het toezicht, dus er altijd wel wat voor hem te doen viel. Op een even bescheiden toon beantwoordde hij mijne vraag, of er in zijne familie nog tradities waren uit den tijd toen zij in Iran woonden. Och, zeide hij, wij hebben het te druk met het tegenwoordige om ons met het verledene bezig te houden. Maar de historici beweren, dat zij mijne familie en een drietal andere tot de vijfde eeuw vóór Christus traceeren kunnen.

Te 8 uur bevond ik mij weder in een geheel andere wereld, op het buiten van een Mahomedaan (barrister), dien ik bij Lord Reay den vorigen zomer had ontmoet en die mij te dineeren had gevraagd. Ik begrijp, zeide de man bij mijn binnentreden, dat gij weinig zoudt zijn ingenomen met een slechte imitatie van een Europeesch diner; ik ontvang u daarom op dezelfde wijze, als

waarop ik mijne geloofsgenooten ontvang, en heb ook alleen eenige hunner met u uitgenoodigd; dus geen dames en geen wijn; laten we niettemin vroolijk zijn. Ik had het wel anders gewenscht, ook om mijne verbeelding uit de klauwen der *vultures* los te maken, maar heb mij toch zeer goed geamuseerd. Eigenaardige typen vormden twee jonge Mahomedaansche *rajas* (hoofden van *protected states*), waarvan de een mij vertelde dat hij zijn huiselijk geluk aan Lady Reay te danken had, wier raad hij bij zijn huwelijk had gevolgd. Het diner beviel mij wel. Het bestond uit tal van nogal gekruide spijzen; het best smaakte mij echter een kop zeer geurige koffie na al het water, waarmeê ik de gepeperde spijzen had besproeid.

Ik ben nog te kort hier en heb nog te weinig gezien om al te gaan oordeelen. Alleen meen ik al wel te mogen verklaren dat de klacht, die men wel eens hoort, alsof de Engelschen hier alles naar hunne Westersche begrippen zouden willen dwingen, in ieder geval niet vrij kan zijn van overdrijving. Een paar feiten om dit toe te lichten. Vóór een paar dagen kwam ik eenige volkomen naakte *fakirs* tegen (alleen was hunne huid met een witte zelfstandigheid besmeerd). Op delicate wijze trachtte ik bij mijne buurvrouw in het rijtuig, waarin ik zat, uit te vorschen wat zij van die vertooning dacht, en of zij het niet beter zou vinden dat de politie die weerde. ‘Very shocking.’ Toch vond zij het haast nog erger, dat de regeering het voortbestaan der *Towers of Silence* in de buurt der stad weder voor een eeuw had toegestaan, niettegenstaande de gieren van tijd tot tijd eens een menschelijken arm of een menschelijk been in de waterleiding wierpen; alleen had men nu een grooter deel daarvan overdekt om dat tegen te gaan. - Een ander staaltje. Gisteren avond toerende, rook ik een zeer sterke braadlucht. Ik zeide dit aan mijn buurvrouw, bij wie ik ging eten en voegde er bij dat dit mijn honger scherpte. Dat laatste, antwoordde zij, doet mij veel genoegen. Wat ge ruikt komt echter van Hindoelijken, die achter deze muur verbrand worden. Het leven, dat ge hoort, duidt aan, dat men daar weêr duchtig bezig is.

Ik eindig voor heden. Maandag vertrek ik naar Lahore om daar een *durbar* van den Onderkoning bij te wonen, die buitengewoon prachtig belooft te zijn....

Ut semper
t.t.
VAN DEDEM.

Rawal Pindi, 12 December 1894.

A m i c e ! Meer dan een paar weken is het al geleden sints ik mijn vorigen brief eindigde. De tijd ontbrak mij om meer dan enkele korte aanteekeningen iederen dag in mijn journaal te schrijven. Thans heb ik een paar uren vrij en wil die gebruiken om u wat van mijn wedervaren te vertellen.

Nog een paar interessante dagen bracht ik te Bombay door. Ik had op nieuw gelegenheid om het groote contrast op te merken tusschen de laatste vorderingen onzer beschaving en het sints duizende jaren bestaande, dat zich daar vertoont. Zoo bezocht ik een katoenfabriek van een Parsee; ik vond er een machine van 4000 paardekracht, de meest volmaakte werktuigen, die in Manchester bekend zijn, ± 4000 arbeiders aan het werk; - doch diezelfde arbeiders waren nog gescheiden door de muren, die het Bramanisme optrok. De man van hoogere kaste ziet op den lageren als een ander wezen neêr; voor niets ter wereld zou hij iets willen eten, dat de ander heeft aangeroerd. Ik maakte van de gelegenheid gebruik om eens te informeeren naar de huisindustrie, wat lijnwaad betreft. Kan die het houden tegenover de fabrieken? Neen, was het antwoord; alleen een enkele soort van lijnwaden kan de fabriek nog niet maken zooals die verlangd wordt; overigens is concurrentie tegenover het fabriekswerk wegens de lage prijzen daarvan niet vol te houden. Een Indische fabriek werkt, in verband met de lage loonen, zoo goedkoop, dat zij aan de Europeesche nijverheid gemakkelijk het hoofd kan bieden. Met opzicht tot die loonen geef ik u later, wanneer ik nauwkeuriger gegevens zal hebben, eenige cijfers.[1)]

Van de katoenfabriek ging ik naar de *University*, waar een examen plaats had ‘for the degree of B.A.’ (Bachelor of Arts). Drie honderd inlanders ongeveer namen aan het examen deel. Om u eenigszins een denkbeeld van het gehalte van dit examen te geven, stip ik aan, dat het verdeeld was in twee secties en dat de eerste vraag van de eerste sectie was: ‘By what arguments does Bacon combat the notion that learning unfits man for public life, and by what historical instances does he endeavour to show that

1) In den Punjab vernam ik later, dat daar nog wel degelijk de huismoeder in de dorpen zelve hare lijnwaden maakt. In een rijk, zoo groot als Indië, is generaliseeren altijd gevaarlijk.

learned men are the best rulers?' De eerste vraag van de tweede sectie luidde: 'Give the substance of Bacon's remarks on the connection of mind and body.' Met zulke vragen zouden, dunkt mij, ook de studenten in Europa het kunnen doen.

Wat zijn de vruchten, die het universitair onderwijs (juister misschien, het hooger onderwijs, want de *Universities* nemen, even als die te Londen, alleen examens af) draagt? Daarover loopen de meeningen zeer uiteen. Er wordt beweerd dat het dengenen, die een akademischen graad in *The Arts* verwerven, alleen te doen is om een gouvernementsbetrekking; dat voor de meesten geen plaats aan de staatsruif is; dat de teleurgestelden in de inlandsche pers tegen het gouvernement gaan schrijven en zich aan de jaarlijksche congressen (het woord congres, in den zin waarin het hier wordt gebruikt, heeft voor u geen toelichting noodig) aansluiten. Van die meening uitgaande heeft de regeering in de laatste jaren getracht onderwijs in een meer practische richting naar den voorgrond te schuiven, inzonderheid dat op *technical schools*, waarvan er ééne onder Lord Reay in Bombay tot stand kwam. Ook daarmede is echter weder niet ieder ingenomen. Een professor in het Sanskriet, met wien ik aan den disch van den redacteur der *Times of India* kennis maakte, noemde het een schande dat de regeering er nu op uit was om de wetenschap tot een melkkoe te verlagen. Op mijne vraag, of hij wel naging wat er werd van de wetenschappelijke mannen die hij vormde, of deze niet wellicht onder de *seditious people* (zooals hier de bestrijders der bestaande orde van zaken genoemd worden) waren terug te vinden en hij alzoo de rol speelde van den man, die adders in zijn boezem verwarmde, was zijn antwoord, dat hij zulk een onderzoek niet zou kunnen instellen zonder een wantrouwen in den invloed van wetenschappelijke studie, waarover hij zich schamen zou. A priori moet men aannemen, dat die studie den mensch beter maakt. Zijt gij dat niet met mij eens? voegde hij er aan toe. Ik verklaarde hem daarop natuurlijk, dat volgens de begrippen en wetten, waarnaar Nederlandsch-Indië bestuurd wordt, hij mij rijp voorkwam om in het belang van rust en orde uit de kolonie verwijderd te worden. Wij eindigden met eene transactie, die met een glas champagne bezegeld werd: hij zou mij in kennis brengen met door hem gevormde geleerden, die zich met hun wetenschap en een bete rijst gelukkig gevoelden; ik zou mijn eindoordeel zoo lang opschorten.

Die kennismaking zal echter, met zooveel meer wat er nog in Bombay voor mij te onderzoeken valt, op mijn terugkeer derwaarts (die stellig in mijn plan ligt, eer ik Indië verlaat) moeten wachten. Zeer sterk werd mij aangeraden tijdig naar Lahore te vertrekken, waar den 25sten een groote *durbar* door den Onderkoning zou worden gehouden, ten einde deze en andere daaraan vastgeknoopte plechtigheden bij te wonen. Ik vertrok daarom den 19den te 7 uren des avonds, om den 22sten te 7 uren des morgens te Lahore aan te komen. Het langste oponthoud op de spoorwegreis tusschen die twee tijdstippen was 30 minuten. Een vermoeiende reis? Neen, volstrekt niet. In den wagon is een zeer goede gelegenheid voor vier personen om te slapen. Ieder brengt echter zijne hoofdkussens en dekens mede, die men ook elders in logementen en particuliere logeerkamers noodig heeft. Nog in een ander opzicht valt het reizen op de Indische spoorwegen te roemen; de vrachten zijn al zeer matig. Met inbegrip van het kaartje voor mijn bediende had ik van Bombay naar Lahore niet meer dan 100 roepijen. (bij den tegenwoordigen koers nog geen ƒ 70) te betalen.

Door vriendelijke bemiddeling kreeg ik te Lahore een onderkomen in het *civil camp*. Dit woord vereischt eenige toelichting. Ge moet weten dat de tent (gelijksoortig aan de tent, die onze militairen gebruiken, wanneer zij kampeeren) in het leven der Europeanen in Britsch-Indië een groote rol speelt. Alle inspectiereizen (en die komen onder de ambtenaren veelvuldig voor) worden *in camp* gemaakt. De tent wordt telkens verplaatst met behulp van kameelen; dank zij een dubbel stel vindt men steeds op zijn nieuwe pleisterplaats zijn tent weder gereed. Krijgt iemand logé's en heeft hij niet genoeg logeerkamers, dan slaat hij een tent bij zijne woning op. En zoo voorts. In Lahore, waar op éénmaal duizenden voor den *durbar* verwacht werden, had men tal van kampen opgeslagen; één daarvan was bestemd voor de civiele ambtenaren, en het was in dat kamp, dat een tent voor mij beschikbaar werd gesteld. Ik stelde dit te meer op prijs, omdat ik er door in de gelegenheid zou komen met verschillende ambtenaren kennis te maken en mij zoo eenigszins een oordeel over hun gehalte te vormen. Een verrassing voor mij was, dat ik bovendien nog met een landgenoot en kennis in aanraking werd gebracht. In de tent naast mij logeerde namelijk Graaf Jules van Bijlandt, een jeugdige Haagsche globetrotter, die ditmaal over den Pamir, gedeeltelijk te voet,

gedeeltelijk te paard, in Indië was gekomen. Door zulke tochten staat hij bij de Engelschen hoog aangeschreven (‘he seems to have in him the energy of five Englishmen’, hoorde ik er een zeggen.) In één woord, den naam van Dutchman heeft hij een goeden klank helpen geven.

Het vorenstaande zal u duidelijk maken, dat ik onder gunstige omstandigheden te Lahore kwam. Nu een woord over hetgeen ik er gezien heb. Wat een *durbar* is, zal u wel bekend zijn; hier gold het een plechtige receptie door den Onderkoning van de aan Groot-Brittannië onderworpen vorsten in den Punjab en anderen, die er door hunne positie aanspraak op hebben om met hen ontvangen te worden (durbaris). Ter eere van den *durbar* waren ± 18000 man troepen te Lahore samengetrokken om daar eene revue te passeeren. Races, Scotch games, bals, diners, vulden verder de feestvreugde aan. Om met den *durbar* te beginnen: deze leverde inderdaad een prachtig schouwspel op. Wat Oostersche weelde beteekent kreeg men daar te aanschouwen. De radja van Patiala prijkte op zijn tulband met een groot deel van de diamanten der Fransche kroon (vóór enkele jaren te Parijs verkocht), ter waarde van niet minder dan een millioen; een ander, de radja van Kapurthala, droeg een diadeem van brillanten, op niet minder geschat; men duizelde van al de juweelen en schitterende kleuren, de zijde en satijn. Mijn buurman, professor in het Sanskriet, fluisterde mij echter in, dat ik mij door al die pracht niet moest laten verblinden. Wat ge daar ziet, zeide hij, zijn maar parvenus, afstammelingen van boeren, die zich in de troebelen der vorige eeuw naar boven hebben weten te werken; kijk liever naar den man, die daar aankomt, den radja van Chombas, een rajpoet, wiens familie een authentieke geschiedenis van meer dan duizend jaar heeft; die loopt niet met zijne juweelen te koop zooals de anderen. Inderdaad kwam nu een heel wat aristocratischer verschijning, sierlijk maar eenvoudig gekleed, zooals men zich een paladijn uit de Middeleeuwen voorstelt. Den meesten indruk maakten echter eenige Beloechies, prachtige, groote mannen, met zwarte oogen en gitzwarte baarden, met geen andere kleeding dan een wit laken, waarin zij gedrapeerd waren en een witten tulband, de meest krijgshaftige figuren, die men zich kan voorstellen. Al de vorsten defileerden achtereenvolgens voor den Onderkoning, hem elk een zakje met goudstukken (berekend naar ieders beteekenis) als tribuut aanbie-

dende, zonder dat hij het aannam; daarna de *durbaris*. Hierop volgde een redevoering van den Onderkoning; met waardigheid voorgedragen, door een ambtenaar in een inlandsche taal overgezet. Het slot was een tweede défilé, waarbij de Onderkoning ieder van de radja's met een paar droppen rozenwater en wat *betel* vereerde, terwijl de dii minores datzelfde uit de handen van ambtenaren ontvingen.

Het trof mij, dat er onder de op den *durbar* toegelaten toeschouwers zoo weinig dames waren. Dat werd in de eerste plaats aan gebrek aan ruimte toegeschreven; doch men voegde er bij, dat de dames er ditmaal veel minder op gesteld waren geweest dan den vorigen keer, toen de Emir van Afghanistan onder de bezoekers was geweest. Ter eere van dien hoogen gast waren toen de meest gevierden onder de schoone sekse verschenen; van toilet was heel veel werk gemaakt; men had het er op toegelegd den Oosterschen Vorst ervan te overtuigen, dat er nog wat mooiers in de wereld was dan hij in zijn harem verborg. En aanvankelijk smaakte men de voldoening, dat hij met belangstelling zijn oog over de vrouwenschaar liet gaan en den Onderkoning eene opmerking, die haar blijkbaar gold, in het oor fluisterde. Toen echter geinformeerd werd wat de Emir nu precies gezegd had, bleek het dit te zijn: ‘Nu, ik merk wel, dat het hier ook al net gaat als bij ons; de mooie vrouwen worden opgesloten, alleen de leelijke krijgt men te zien.’ Ik behoef u niet te zeggen, dat ik na deze mededeeling er mij voor gewacht heb den Emir bij de Engelsche dames ter sprake te brengen.

Hoogst interessant was ook de revue van de 18000 man troepen, die ter eere van den *durbar* te Lahore waren verzameld. Ik zag daar eenige regimenten van de beroemde *Sikhs*, inboorlingen van den Punjab, groote, sterke mannen met ovale gezichten, zwarte knevels en baarden, massiever, blijkens de ruimte die een regiment inneemt, dan de Engelsche soldaten; verder, regimenten van de niet minder gevreesde Goerka's, afkomstig uit Nepaul, kort en breed, met sterk geprononceerde Mongoolsche trekken, gelijkend op bulldogs, ook in den strijd, naar mij werd medegedeeld. Het Europeesch gedeelte van het leger werd vertegenwoordigd hoofdzakelijk door Highlander troepen, voor een groot deel ware reuzen. Dat mijn hart openging bij het zien manoeuvreeren van deze schoone krijgers kan misschien in atavisme tot zekere hoogte zijn verklaring vinden. Ik kreeg echter den indruk dat ook mijn oud-collega van financiën niet ongevoelig zou zijn gebleven.

Mijne verwachting, in het *Civil Camp* wat meer van de Indische ambtenaren te zien, werd niet teleurgesteld. Wij hadden er gemeenschappelijke maaltijden, waarbij ik verscheidene hunner leerde kennen en gelegenheid had om hen over allerlei uit te hooren; dat moet natuurlijk gaandeweg en met wat voorzichtigheid gebeuren, zoodat het niet den indruk van een *interview* maakt. Langzamerhand krijg ik zoodoende wat meer inzicht in den toestand en den gang van zaken dan zelfs een uitnemend boek als Sir John Strachey's *India* (dat zich uit den aard der zaak tot groote beginselen bepaalt) geven kan, en een oordeel over het gehalte van de Europeesche en inlandsche ambtenaren, waarmede gewerkt wordt. (Dit laatste is onmisbaar om te kunnen onderscheiden wat er hier voor ons te leeren valt.) Mijn eindoordeel schort ik op, totdat ik mij zooveel mogelijk op de hoogte zal hebben gesteld; meer en meer vestigt zich echter bij mij al de overtuiging dat het bestuur der Engelschen over Indië een grootsche schepping is, die door een groote mate van werk- en veerkracht en practischen zin wordt in stand gehouden. De schaduwzijde, die ik hier en daar meende op te merken, scheen mij hoofdzakelijk aan ‘défauts des qualités’ te wijten. Van die schaduwzijde zal ik weldra wat meer vernemen, daar ik voornemens ben het inlandsche Congres, dat den 23^{en} te Madras gehouden wordt, te gaan bijwonen. De taak, die ik mij gesteld heb wordt zeer vergemakkelijkt door de welwillende bejegening die ik, gesteund door aanbevelingen van onzen vriend Reay en Bentinck[1)] van de Engelschen ondervond.... Hoe stijf de Engelschen overigens mogen zijn, tegenover een vreemdeling die hun is aanbevolen zijn zij zoo hupsch als men maar verlangen kan. Ik dejeuneerde in klein comité bij den Onderkoning, werd door den Lieutenant-Governor van den Punjab tweemaal te dineeren en door zijn collega in de North Western Provinces, ook door den

1) Bedoeld wordt Baron John Bentinck, omtrent wien Van Dedem mij schreef, dat ook hij er veel toe heeft bijgedragen om den Nederlandschen naam in Britsch-Indië een goeden klank te geven. ‘Tijdens ik te Leiden studeerde student te Utrecht, later woonachtig in den Haag, is hij op ongeveer dertigjarigen leeftijd naar Britsch-Indië getogen, werd hier in den *Uncovenanted Service* opgenomen en bracht het daarin tot deputy-commissioner, wat gelijk staat met onze betrekking van resident. Niet alleen als ambtenaar, maar ook als voortreffelijk gastheer hoorde ik hem voortdurend roemen.’
N.G.P.

gouverneur van Bombay, te logeeren gevraagd en ondervond overal de ruimste gastvrijheid.

Ik heb u thans nog te vertellen, dat ik van Lahore naar de plaats, van waar deze brief gedateerd is, trok om een paar dagen bij Bentinck door te brengen (nog juist bij tijds om hem in functie te zien, daar hij gedurende mijn verblijf het door hem verzochte eervol ontslag erlangde). Van hier maakte ik een Abstecher naar Peshawur, van waar men tweemaal per week den Khyberpas kan gaan zien. Dit is de pas waardoor, naar men vermoedt, Alexander de Groote in Indië is gekomen en die aan de talrijke invallen na hem te lande den doortocht heeft gegeven. Sints eeuwen werd die pas onveilig gemaakt door verschillende clans van Afridi's, die er op soortgelijke wijze te werk gingen als onze oude roofridders aan den Rijn. Het Engelsche Gouvernement heeft op zeer practische wijze verbetering in dien toestand gebracht door aan de vroegere roovers een jaarlijksche som toe te staan, op voorwaarde dat zij voor de veiligheid van den pas zouden zorgen. Tot dat einde hebben dezen een paar regimenten, de Khyber Rifles, gevormd, die men op de verschillende rotstoppen geposteerd vindt, wanneer men zijn tocht, die per rijtuig een paar uur duurt, door den pas doet. Het pittoreske wordt verhoogd door lange karavanen van kameelen, die het handelsverkeer met Afghanistan bezorgen op dezelfde wijze, als dit waarschijnlijk al voor duizende jaren plaats had. Hier zag ik eindelijk eens een waarlijk treffende natuur; stoute rotsgevaarten, al zijn ze, naar ik hoor, klein in vergelijking met hetgeen de Hymalaya oostelijker (o.a. bij Darjeeling) te zien geeft. Enkele mooie gedeelten kwamen ook op den tocht van Rawal Pindi naar Peshawur voor (vooral waar de spoorweg den Indus met al zijne kronkelingen herhaaldelijk doorsnijdt); maar de lange reis van Bombay naar Lahore leverde al heel weinig natuurschoon op: bijna altijd vlakte met hier en daar onaanzienlijke boomen. Het is waar, dat in dit tijdstip van het jaar geen oogsten te velde staan; is dat wel het geval, dan is de indruk beter, naar ik hoor en mij kan voorstellen.

Morgen ochtend vang ik mijne reis naar Madras aan; in het voorbijgaan zal ik mij te Delhi en Agra ophouden, waar zeer geroemde bouwwerken zijn uit den Mahomedaanschen tijd. Daarover later. Ik eindig voor heden. Groet s.v.p. de vrienden die naar mij mochten informeeren. Zijn er, die belangstellen in mijn wedervaren, dan

kunt ge hun natuurlijk mijne brieven laten lezen. Ik betwijfel echter of er velen zullen zijn, die het geduld hebben om mijn schrift te ontcijferen. Hoe gebrekkig dat is, werd mij dezer dagen nog eens op zeer duidelijke wijze onder de oogen gebracht. Ik ging een bankbillet bij het postkantoor wisselen en werd toen uitgenoodigd er mijn naam op te zetten, wat hier gebruikelijk is. Toen ik aan het verzoek voldaan had, zeide de kassier, een inlander: ‘that won 't do, Sir; you must put your name in English characters.’ Veel moeite kostte het mij om hem te overtuigen, dat ik getracht had dit te doen, doch de schrijfkunst niet genoeg machtig was om meer te praesteeren. Onwillekeurig dacht ik aan onze schrijfproef.

Adieu.... Als steeds

tt.

VAN DEDEM.

Trichur, 9 Januari 1895.

Amice! Het is al weder een heele tijd geleden, dat ik u geschreven heb. Mijn laatste brief was n.f. van Rawal Pindi, een der Noordelijkste plaatsen van Indië. De plaats, van waar ik dezen dagteeken, ligt niet ver van den Zuidpunt. De reden, waarom ik mij zoover heb verplaatst, heb ik u, geloof ik, al medegedeeld. Ik wenschte getuige van het *National Congress* te zijn en na van boven, voorgelicht door hooge ambtenaren, het raderwerk van het bestuur te hebben gezien, het nu ook van onder, aan de hand van de inlandsche geadministreerden, te bekijken.

Onderweg heb ik mij alleen te Delhi opgehouden, hoewel er drie maal 24 uren met de reis waren gemoeid. Zooals ik u schreef, kan men hier zeer goed in de spoorwegwagons slapen.

Delhi zag ik met groote belangstelling. Meer dan tweeduizend jaren was het de verblijfplaats van vorsten, nu eens van een grooter, dan van een kleiner gebied; ook de overheerschers van nagenoeg heel Indië hebben er getroond. De afstammelingen van den grooten Moghol en van het centrale gezag der Mahratta's hebben er in 1857 met het muitende deel van het Britsche leger hun laatsten strijd gestreden; geen wonder, dat al die herinneringen ook door stoffelijke overblijfsels worden vertegenwoordigd. Ik zal er maar

enkele noemen; een meer compleete opsomming zoudt ge in mijn reisgids Murray kunnen vinden.

De oudste gedenkteekenen zijn de pilaren van Asoka, den vorst, die in de derde eeuw vóór Christus een Synode van Buddhistische geestelijken belegde en daardoor de grondvester is geworden van het zoogenaamde Zuidelijk Buddhisme, evenals koning Kanishka als zoodanig voor een Noordelijk Buddhisme (dat van Tibet, China en Japan) geldt; op de pilaren zijn enkele leerstellingen gegrift; zij zijn uit den tijd van Asoka, doch eerst later naar Delhi overgebracht. De oudste bouwvallen zijn die van een fort op een plek waar, naar men meent, Indraphrasta heeft gestaan, een plaats van Goedishthira, dat in de oude heldendichten een groote rol speelt. Verder zijn er overblijfsels van forten van Hindoe vorsten uit de 11^{e} en 12^{e} eeuw. Volkomen gaaf, met uitzondering van den top, die door een aardbeving in het begin van deze eeuw werd verwoest, is echter nog een toren, ruim 240 voet hoog, naar men meent in de 12^{e} eeuw begonnen en in zijn tegenwoordigen vorm in de 14^{e} eeuw voltooid door Mahomedaansche vorsten uit Noord-Indië. Men kan den toren langs een inwendigen wenteltrap bestijgen. Ik trof het, dat er juist een zeer groot bezoek van inlanders was. Onder gejuich en gejoel trokken talrijke benden, daaronder ook vele vrouwen, naar boven, meestal groote knappe menschen, gedrapeerd in meestal roode tuniques; op de verschillende plateformes maakten zij, van onder gezien, een zeer schilderachtig effect. Maken de dorpen, die men reizende te zien krijgt, in het Noorden van Indië al een zeer weinig vroolijken indruk - de huizen zijn gewoonlijk van klei gebouwd en op de kale vlakte zonder geboomte geplaatst - ik zag nu, dat het leven van den landbouwer hier niet zoo vreugdeloos en ééntonig is als men zich allicht zou gaan voorstellen. Hoogst imposant zijn verder een paar zeer groote forten, dagteekenende uit de 14e eeuw, toen de derde Mahomedaansche dynastie op den troon zat. Zij geven een grootsch denkbeeld van de militaire kracht, waarmede de toenmalige overheerschers optraden. Bij eerstgenoemd fort ziet men het graf van een der Sultans, waarvan de indruk uitstekend wordt weêrgegeven door den bekenden schrijver over Indië Fergusson, waar hij zegt: ‘The sloping walls and almost Egyptian solidity of this mausoleum, combined with the bold and massive towers of the fortifications that surround it,

form a picture of a warrior's tomb unrivalled anywhere.' Van een heel anderen aard zijn de gebouwen dagteekenende uit de dagen der Mogholsche dynastie. In plaats van kolossale granietblokken krijgt men hier te zien heerlijk gebeeldhouwd marmer, afwisselend met een lichtrooden zandsteen. die er sierlijk bij afsteekt. Zeer bewonderde ik de grootsche paleizen en sierlijke grafmonumenten. Het mooiste van deze moet echter te Agra zijn, de *Taj Mahal* door den zoon van den grooten Akbar aan de meest geliefde zijner vrouwen gewijd. Evenals het bovenbedoelde graf van een der sultans het eigenaardigste graf is, dat men zich van een grooten krijgsman denken kan, moet de *Taj Mahal* het ideaal zijn van de rustplaats eener aangebeden vrouw. Een Engelsch reiziger - ik meen Sir Charles Dilke - noemt dit laatste monument het mooiste dat er op de wereld bestaat. Ik hoop u later te kunnen vertellen of mijn indruk even sterk is geweest.

Ik wil u thans wat meêdeelen van het Nationale Congres. Ik vond te Madras een uitgebreid kampement, waar de gedelegeerden hun intrek konden nemen. Met allerlei vlaggen versierd, zag het er vroolijk uit. Midden in het kamp was een tent voor de vergaderingen opgeslagen, kolossaal groot, zoodat meer dan drie duizend menschen er hebben kunnen zitten, zonder dat het er een oogenblik benauwd is geweest. Ik sprak daar van 'gedelegeerden'. In ieder district - de bevolking van een district staat gemiddeld vrij wel gelijk met de gemiddelde bevolking van een residentie op Java - heeft men thans (volgens mijne inlandsche zegslieden; het is echter mogelijk, dat zij uitzonderingen over het hoofd hebben gezien) eene afdeeling van het Congres, die zich op de jaarlijksche algemeene vergadering doet vertegenwoordigen. Alle typen, alle kleederdrachten van Indië kreeg men dus zoo wat op de vergaderingen te zien. Ik behoef u niet te zeggen, dat dit een zeer schilderachtig schouwspel opleverde. Het presidium van het Congres werd aan den Heer Webb, een Iersch lid van het Parlement, aangeboden, en deze was er voor overgekomen. Ik had mij voorgesteld, dat ik in hem een recht opgewonden persoon zou te zien krijgen. Volstrekt niet. Aan niemand deed hij mij meer denken dan aan den vroegeren hypotheekbewaarder X, die in mijn oog geheel 'le physique de son emploi' had. Hij maakte op mij den indruk van een rechtschapen, gemoedelijk man, die echter niet veel inzicht

had in den waren toestand van Indië; anders zou hij, vermoed ik, dien hamer niet hebben aanvaard.

De vergaderingen begonnen den 26 December en duurden vier dagen; iederen dag waren er een zestal uren aan gewijd. Elke dag had zijn *menu*; bij den aanvang werd een lijst van moties rondgedeeld, welke zouden worden behandeld en in stemming gebracht; de sprekers waren er op vermeld, anderen dan gedelegeerden werden niet als sprekers toegelaten. Met een paar uitzonderingen spraken allen in het Engelsch en ik heb de wijze bewonderd, waarop velen die voor hen vreemde taal hanteerden; er waren zelfs, wat den vorm betreft, uitstekende redevoeringen. De vergadering kon blijkbaar de redenaars zeer goed volgen; de teekenen van goed- en afkeuring, die telkens voorkwamen, lieten daaraan geen twijfel over. In het voorbijgaan stip ik hier aan, dat ook die teekenen geheel het Engelsch karakter droegen. Werd er eene beschuldiging uitgebracht, die instemming vond, dan hoorde men door de geheele zaal: ‘shame, shame’, en werd een motie in stemming gebracht (door het opsteken der handen werd uitgemaakt wie er voor waren), dan hoorde men een geroep van ‘all, all!’ De applaudissementen lieten aan kracht niets te wenschen over, vooral wanneer een populaire naam als die van Bradlaugh werd genoemd. Ik veronderstel dat ge even als ik in deze eerste uiting van publiek leven in Indië belang stelt en daarom kom ik in zoovele bijzonderheden; een opsomming van alle moties zou echter wat veel van uw tijd nemen. Een groote grief was, dat de inlanders geen grooter aandeel in de hoogere betrekkingen hebben. Daarop komt men jaarlijks terug. Een andere grief is, dat het Indische bestuur zoo duur is en de belastingen dientengevolge zwaar op de bevolking drukken. Dan heeft men ieder jaar de stelling, dat een zestigtal millioen menschen in Indië zijn ‘on the verge of starvation’ en onmiddellijk maatregelen door de regeering moeten genomen worden om hierin verbetering te brengen. Een bijzonder dankbaar onderwerp was natuurlijk dit jaar het gebeurde met de door het wetgevend lichaam te Calcutta vastgestelde invoerrechten op katoenen goederen[1)]; het *veto* namelijk van den Secretary of State, onder den invloed van Manchester, terwijl hij nu alleen op

1) Zie hierover de belangrijke artikelen van Mr. N.P. van den Berg, in *De Economist* van Maart en April 1895.
N.G.P.

deze voorwaarde daarvan terug is gekomen, dat tegenover het inkomend recht voor de qualiteiten, die met Engeland concurreeren, een accijns zal staan. Tal van andere moties betroffen bijzonderheden in het bestuur.

Welke waarde aan de grieven van het Congres te hechten? Ik kan begrijpen, dat het met de klacht, dat de inlander geen grooter aandeel in de hoogere betrekkingen heeft, bij de welopgevoede klassen, die er op azen, ernst is. Na het dempen van den opstand van 1857 heeft de koningin in eene proclamatie verklaard, dat de inboorlingen van Indië op gelijken voet als andere onderdanen tot ambten en betrekkingen zouden worden toegelaten. Tal van gelegenheden om zich tot universitaire graden voor te bereiden zijn allengs in het leven geroepen; het zwermt b.v. in Indië van daar gegradueerde *Bachelors of Aris*. Doch er wordt in Indië geen examen afgenomen, dat de toelating tot den *Civil service*[1)] opent. Inlanders, die naar Engeland gaan om daar aan het examen deel te nemen, concurreeren op gelijken voet als Engelschen, en enkelen kwamen er langs dien weg. Doch de groote massa der aspiranten is uit den aard der zaak niet in staat om de reis naar Engeland te maken. Nu is er een motie door het *House of Commons* aangenomen, volgens welke er een examen in Indië op gelijken voet als dat in Engeland zou moeten komen. Doch de Engelsche regeering heeft daar een ‘non possumus’ tegenovergesteld en verklaard, dat het bestuur over Indië niet te voeren is, zonder dat een groot deel van de hoogere betrekkingen in Britsche handen blijft.

Ik heb dit punt natuurlijk herhaaldelijk met Engelsche ambtenaren besproken. Van de juistheid van de opvatting der Engelsche regeering zijn zij algemeen doordrongen. Een inlandsch ambtenaar is zeer geschikt om uit te voeren wat men hem opdraagt; eigen initiatief bezit hij echter niet in genoegzame mate; zijn wil is zwak, in moeilijke omstandigheden verliest hij het hoofd. Onpartijdigheid kan hij bij het verschil van godsdienst, kaste, enz. haast

1) Deze komt n.f. vrij wel overeen met hetgeen vroeger de *Covenanted service* heette; lagere betrekkingen zijn bereikbaar, zonder dat men het hier bedoelde radicaal bezit. Tot den *Provincial service* worden uitsluitend inlanders en daarmede gelijkgestelden toegelaten; daartoe behooren echter geene van de hoogere ambten, waarvan een zeer klein aantal beschikbaar wordt gehouden voor hen, die zich in den *Provincial service* het meest hebben onderscheiden.

niet betrachten, en zoo hij het al deed, zou men daar toch niet aan gelooven. Daarop komt zoo wat neêr, wat ik van Engelsche zijde hoorde; natuurlijk komt er bij, dat men vreest het heft uit handen te geven. Ik voor mij geloof, dat er veel van die beweringen aan is. Toevallig had ik dezer dagen gelegenheid eens een inlander in een hoogere betrekking (gelijkstaande met die van Resident bij ons) te zien optreden. Ik had namelijk getracht den werkelijken dignitaris te ontmoeten om hem eene vergunning te vragen tot het bezoek der gevangenis, doch vernam, dat hij op reis was en een *native* de betrekking waarnam. Dat was voor mij een buitenkansje. Ik reed terstond naar de ‘rara avis’ toe. Ik vond een grooten, flinken, prettigen man, iemand om meê uit jagen of visschen te gaan, die mij zeer joviaal ontving en mij meê nam naar zijn bureau. Daar waren heel wat lieden aan het werk met schrijven, geld wegen, eenige dienaren van de Heilige Hermandad liepen er rond, die een bezending geldzakken zouden escorteeren; onder die lieden stak mijn begeleider niet veel hooger uit dan hij als primus inter pares zou gedaan hebben. Onder de bedrijven kwam een zeer deftige inlander binnen, die mij werd voorgesteld als een gepensioneerd ambtenaar, lid van een oud geslacht van Brahminen. Van de gelegenheid maakte ik gebruik om hem eens over het kastewezen uit te hooren. Dat beheerscht nog alles, was zijne stelling, en zal het blijven beheerschen. Daar hebt ge b.v. den hoogsten waarnemenden dignitaris hier (ik had al bemerkt, dat deze tot de kaste der Soedra's behoorde). Op zijn bureau zal men hem gehoorzamen, doch daarbuiten zal niemand notitie van hem nemen; niemand zal tegen hem opzien, zooals men dat tegen een Brahmin doet. Dit zeide hij zoo luid, dat het geheele gezelschap, ook de man dien het gold, het hooren kon.

Hoe weinig ook met de kaste-onderscheidingen ingenomen, moet ik toch erkennen, dat de Brahmin er heel wat fatsoenlijker uitzag en de manieren van den Soedra, waarnemenden dignitaris, wel wat te wenschen overlieten.

Ongetwijfeld ligt in het verschil in kaste, in ras, in godsdienst, in het gehalte van den inlander, een groot bezwaar tegen zijne toelating op ruime schaal tot de hoogere ambten. Van den anderen kant is het echter zeer begrijpelijk, dat de inlander, na alles wat er gebeurd is, geneigd is zelfzucht als het motief te beschouwen, dat de Engelschen tot uitsluiting drijft; en het is van groot belang

voor het Engelsche gezag, dat vertrouwen in zijne onbaatzuchtigheid en rechtvaardigheid worde gesteld. Veel tact en beleid zullen daarom tegenover de voortdurende verdachtmaking der inlandsche drukpers op dit en andere punten en het drijven der congressen, gesteund door sommige Europeanen, die zich niet ontzien hunne regeering en landgenooten op de ergerlijkste wijze te bekladden, noodig zijn. En men zal moeten beginnen met zich te onthouden van handelingen als het Engelsche ministerie met opzicht tot het invoerrecht op de katoenen goederen pleegde, waarbij een hooger beginsel aan partijbelang werd opgeofferd.

Onder de verder aangevoerde grieven waren er, waarvan de ongegrondheid of overdrijving al dadelijk in het oog sprong. Over andere zou ik geen bepaald oordeel durven uitspreken, zonder den toestand wat meer te hebben nagegaan. Ook daarom ben ik blij dat ik dit Congres heb bijgewoond, omdat ik er door geleerd heb op welke punten meer bepaaldelijk de aandacht te richten.

Alvorens van het Congres af te stappen, stip ik hier nog aan, dat de inlanders zich zeer beschaafd gedroegen en ruwe aanvallen eigenlijk alleen van de zijde der Europeesche leden kwamen. (Behalve den President was er nog een Parlementslid, ook een Ier, die schrikkelijk te keer ging. Otto van Rees, die eens de Europeesche opposanten te Batavia tamme oproerlingen noemde, zou hier waarschijnlijk dezelfde qualificatie hebben toegepast.) Als een staaltje van den ordelijken geest kan het volgende gelden. De laatste zitting eindigde te 4 uren; te 6 uren zou Mevrouw Annie Besant eene lezing houden. Men hoort haar gaarne ter wille van hare onbetwistbare redenaarsgave, ook omdat zij hoog wegloopt met de Oostersche philosophie en zich zeer beslist herinnert in vroegere incarnatie een Brahmin te zijn geweest. Ieder bleef op zijn plaats om die niet te verliezen, men zat rustig met elkaar te praten; ik had het voorrecht naast mij te hebben een zeer interessanten Buddhist, die te Chicago zijn godsdienst heeft vertegenwoordigd. Op eens ging er een geraas op, dat allengs luider werd, zonder evenwel tot een Westersch geschreeuw over te gaan. Men wilde mijn buurman hooren. Deze hield daarop een toespraak, waarnaar met de meeste aandacht werd geluisterd, en die herhaaldelijk door applaus werd onderbroken, hoewel hij voornamelijk over zijn godsdienst sprak en waarschijnlijk de eenige Buddhist in de zaal was.

Te Colombo, waarheen ik mijne brieven deed zenden, hoop ik een van u te vinden. Eerst blijf ik een paar dagen te Cochin. Met welk doel schrijf ik u in een volgenden....

t.t.

VAN DEDEM.

(*Wordt vervolgd.*)

Thomas Henry Huxley.

Hij was eene geheel eenige persoonlijkheid. Onderhield hij zich met u, dan waart ge *nolens volens* onder den indruk van geestelijke overmacht, die u tijdelijk gevangen en geboeid hield. Hij had uiterst bewegelijke en levendige gelaatstrekken; sprekende, door zware wenkbrauwen overschaduwde oogen en een breeden, grooten mond, die voortreffelijk gebruikt werd om het gesproken woord den meest verschillenden nadruk te geven, al naarmate de hoeken naar beneden gingen, de lippen tegen elkander smakten, of een breede rictus deze of gene uiting van aangeboren humor, die zoo uitermate snijdend kon zijn, op den voet volgde.

Ik mocht het voorrecht hebben meer dan eens persoonlijk met hem in aanraking te komen.

De eerste maal - het is nu achttien jaar geleden - vond ik hem bezig in zijn laboratorium met het onderzoek van een uiterst zeldzame, kleine ‘inktvisch’, waarvan het schelpje, de zoogennaamde posthoorn, in alle conchyliën-verzamelingen aanwezig is, maar waarvan slechts uiterst zelden - ditmaal door de reis van de Challenger - het weekdier, dat in die schelp huist, aan het licht was gebracht.

Dit is zijn laatste zoölogisch onderzoek geweest. Naderhand hebben andere vraagstukken zijn tijd en zijne groote schranderheid in beslag genomen. En toch heeft hetgeen hij reeds vroeger verricht had, hem een allereerste plaats onder de vergelijkende anatomen van de negentiende eeuw verschaft. Het is niet mijne bedoeling hier eene opsomming te geven van datgene, waardoor hij als dierkundige heeft uitgeblonken, maar ik wensch even uit te spreken, dat hij niet alleen als mede-

strijder en wapenheraut van Darwin zijn grootsten roem geoogst heeft. Zeer zeker heeft hij als zoodanig tot den definitieven triomf van de evolutieleer krachtig bijgedragen. Maar nog grootere verdienste dan zijn *Evidence as to man's place in nature* hebben zijne geniale onderzoekingen over den schedel en de ledematen der gewervelde dieren, zijne baanbrekende verhandelingen over Polypen en Medusen, waardoor hij de vergelijkbaarheid van deze laagste meercellige dieren met den embryonalen aanleg van hoogere wezens op den voorgrond bracht, evenals zijne beschouwingen over de classificatie der zoogdieren, enz.

Voor ons, zoölogen, waren ook zijn handboeken meesterstukken. Zijn klein compendium over physiologie wordt algemeen als zoodanig erkend; zijn handboek over vergelijkende anatomie van gewervelde en ongewervelde dieren is beter leesbaar dan het niet minder beroemde van Gegenbaur; zijn werkje over de rivierkreeft, dat in zeer onderhoudenden vorm de nauwkeurige beschrijving van deze ééne diersoort bevat, is tevens eene inleiding in zoötomie, systematische zoölogie, vergelijkende ontleedkunde en physiologie.

Doch nu zou ik inderdaad vervallen in een referaat over zijne zoölogische geschriften, wat ik vooral wil vermijden, omdat ik, zoo hoog opziende tegen zijne beteekenis als zoöloog, een nog zooveel machtiger indruk gekregen heb van zijne beteekenis als mensch. Ook gevoel ik behoefte voor mijzelf uit te maken, waarom van Huxley eene zoo bijzondere bekoring uitging, zooals wij in alle necrologiën in dag- en weekbladen en in geïllustreerde tijdschriften telkens weder herhaald vonden. Het antwoord op die vraag heb ik in zijne geschriften gezocht. Niet in zijne wetenschappelijke verhandelingen, maar in de talrijke opstellen voor leidende maandschriften, die hij in de laatste twintig jaren met steeds grooter meesterschap over vorm en inhoud gegeven heeft[1)].

Meer dan eens vinden wij daar stukken autobiografie; telkens openen zich kijkjes op het karakter en de meeningen

1) Wie twijfelt aan de stijging van die curve verwijs ik naar het Maartnummer van de Nineteenth Century, waarin het eerste gedeelte voorkomt van zijne beschouwingen over Balfour's Foundations of Belief. Het tweede gedeelte kon tengevolge van zijn ziekte niet meer geheel persklaar gemaakt worden. Maar in het eerste gedeelte komt eene schildering voor van het leven te Rome in de tweede eeuw van het Romeinsche Keizerrijk, die in plastische kracht een voorbeeld van helderen, levendigen stijl mag genoemd worden.

van den schrijver; steeds treft ons de volkomen afwezigheid van vrees of weifeling in het uitspreken van die meeningen.

Huxley wordt door velen als de stichter beschouwd van wat men tegenwoordig a g n o s t i c i s m e noemt. Hij wenschte echter allerminst als stichter van eenigerlei sekte van geloof of ongeloof beschouwd te worden; hij heeft er integendeel op gewezen dat het agnosticisme reeds Emanuel Kant en David Hume onder zijne aanhangers telde - om van Socrates niet te spreken - en dat alleen de *naam* agnosticisme door hem was uitgedacht.

De reden waarom en de omstandigheden waaronder hij dit grieksche woord tot een gangbaar begrip gestempeld heeft, kenschetst zijne persoonlijkheid. Om ons daarin geheel te kunnen verplaatsen volgen wij den jongen Huxley in zijn jeugd. Eene groote leesgraagte vulde op ongeveer vijftienjarigen leeftijd aan, wat naar zijne eigen bekentenis in zijn onderwijs was te kort geschoten. ‘Onder de boeken en verhandelingen’ schrijft Huxley[1)] over alle soorten van onderwerpen, van metaphysica tot heraldiek, die ik in dezen tijd las, zijn er twee, die zeer blijvende indrukken in mijnen geest achterlieten. Het eene was Guizot's *Geschiedenis der Beschaving*, het andere de verhandeling van Sir William Hamilton: *Over de wijsbegeerte van het onvoorwaardelijke*, waar ik bij toeval op gestuit was in een los deel van de *Edinburgh Review*. Dit laatste was, voorwaar, vreemde lectuur voor een jongen en een groot deel er van kan ik onmogelijk goed begrepen hebben; toch heb ik het gretig verslonden en het heeft eens voor al in mijnen geest de overtuiging geprent, dat de mensch onwillekeurig geneigd is, zelfs waar het de hoogste en gewichtigste vraagstukken betreft, slim gedraaide volzinnen als antwoorden daarop te beschouwen; en dat de beperktheid onzer vermogens in een groot aantal gevallen wezenlijke antwoorden op zoodanige vragen niet alleen feitelijk onmogelijk, maar ook theoretisch ondenkbaar maakt.

‘Toen eenmaal wijsbegeerte en geschiedenis op deze ongewone wijze vat op mij hadden gekregen, hebben zij mij nooit weder losgelaten. Ik maak er geen aanspraak op in een dier beide

1) XIX Century, Febr. 1889, p. 182.

onderwerpen deskundige te zijn, maar de neiging tot philosophische en historische studiën, waardoor Hamilton en Guizot aantrekkelijkheid voor mij hadden bezeten, heeft niet alleen menig gewettigd snipperuur en een nog grooter aantal slapelooze stonden in beslag genomen - met het rustverschaffende gevolg dat elke verandering van geestesarbeid medebrengt - maar zelfs heeft die neiging niet zelden den behoorlijken werktijd betwist aan mijn hoofdvak: de natuurwetenschap.

.... De lezer zal hieruit zien waarom mijn geest zich bij voortduring aangetrokken gevoelde tot de gevolgtrekkingen van Hume en Kant, die door laatstgenoemden zoo uitstekend samengevat worden in dezen volzin:

> Der grösste und vielleicht einzige Nutzen aller Philosophie der reinen Vernunft, ist also wohl nur negativ, da sie nämlich nicht als Organon zur Erweiterung, sondern als Disciplin zur Grenzbestimmung dient und, anstatt Wahrheit zu entdecken, nur das stille Verdienst hat, Irrthümer zu verhüten[1].

Toen ik op geestelijk gebied tot rijperen wasdom kwam en mijzelven begon af te vragen of ik een atheïst, een theïst of een pantheïst was, een materialist of een idealist, een christen of een vrijdenker, toen vond ik, dat naarmate ik meer te leeren en te overwegen kreeg, het antwoord daarop steeds minder gemakkelijk werd, totdat ik ten slotte tot de overtuiging kwam, dat ik part noch deel wilde hebben aan eenige van die benamingen, behalve aan de laatste. Het eenige punt, waarop de meeste van deze goede lieden met elkander overeenkomen, was juist het eenige punt waarin mijn gevoelen van het hunne afweek. Zij waren er volkomen van overtuigd, dat zij een zekere “gnosis” bereikt hadden, dat zij met meer of minder goed gevolg eene oplossing voor het levensvraagstuk hadden gevonden, terwijl ik mij ten volle bewust was, dat ik niet in dat geval verkeerde en de vrij sterke overtuiging bezat, dat het vraagstuk onoplosbaar was. Met Hume en Kant aan mijne zijde mocht ik, zonder te groote vermetelheid, aan deze overtuiging vasthouden.....

Zoo was het met mij gesteld, toen het geluk mij te beurt viel eene plaats te erlangen onder de leden van die merkwaar-

1) Kant, Kritik der reinen Vernunft. 1e Auflage. 1781. p. 795.

dige broederschap van onderlinge tegenstanders: de “Metaphysical Society”[1]. Hier waren alle variëteiten van wijsgeerige en theologische meeningen vertegenwoordigd en werden zij met volkomen openhartigheid uitgesproken. De meeste mijner medeleden waren -*isten* van de een of andere soort, en hoe vriendschappelijk en voorkomend zij ook mochten zijn, zoo voelde ik, de man zonder eenig omhulsel of etiket, mij in hun gezelschap met even onaangename gewaarwordingen bezwaard als de vos moet gevoeld hebben, die zijn staart in een val had achtergelaten en nu zonder dat aanhangsel te midden van zijne normaal geschapen stamgenooten verscheen. Hierover nadenkende kwam ik op den naam “agnosticus”, die mij passend scheen. Hij stond in onmiskenbare tegenstelling tot die van de “gnostici” der kerkgeschiedenis, die zooveel beweerden te weten, juist van die dingen, waarin ik mij geheel onwetend gevoelde, en ik nam de eerste gelegenheid de beste te baat om den naam in ons gezelschap in te leiden en er de aandacht op te vestigen, om te toonen dat ik voortaan ook, zooals de andere vossen, een staart had.

Ziedaar de oorsprong van de termen a g n o s t i c u s en a g n o s t i c i s m e .’

Uitdrukkelijk zien wij dus Huxley bij herhaling bevestigen, dat hij er wars van is zijn agnosticisme in zekere artikelen vast te leggen, het in een aantal punten samen te vatten, er een begrensden, meer dogmatischen, maar dan tevens meer tastbaren vorm aan te geven. Zijn agnosticisme is geen leer, geen sekte, het is veeleer een stemming van zijnen geest, waar deze zich geplaatst vindt tegenover beweringen van zijne medemenschen aan welker waarheid zij meer vertrouwen schenken dan hem redelijk toeschijnt. Militant wordt zijn agnosticisme eerst dan, wanneer het hem blijkt, dat men die beweringen aan anderen wil opdringen; wanneer men daarvoor grooteren eerbied eischt dan ze verdienen; wanneer men hen, die twijfelend ter zijde staan, verdacht maakt.

1) Het gezelschap waarvan Huxley hier melding maakt bestond uit een zeer kleinen, uitgezochten kring van bekende persoonlijkheden van zeer uiteenloopende overtuigingen op politiek en op godsdienstig gebied, maar steeds geneigd tot onderlinge waardeering en vooral tot grondig en vrij debat. Eenige jaren geleden is van dit gezelschap, dat slechts een tijdelijk bestaan gehad heeft, eene beschrijving verschenen, in een der Engelsche maandschriften, waarvan ik tot mijn leedwezen den juisten titel thans niet kan terugvinden.

En die agnostische methode, die gezonde basis van ‘thätige Skepsis’ of van ‘suspended judgment’, die in mijne geboorteplaats in den gevel van een huis staat uitgebeiteld met de wijze woorden

Oordeelt niet voor 't tijd is dus weet of wacht

kwam hem te stade en diende hem als aanvalswapen, niet alleen bij theologische, maar evenzeer bij staatkundige en bij natuurwetenschappelijke debatten.

De kern van dit alles was zijn groote eerbied voor *de waarheid*; voor dat ééne wat het den menschelijken geest gegeven is zijn eigen te noemen; voor dat wat *hij* alleen, omgeven als hij is door de onmetelijkheid van de levende en levenlooze natuur, uit haar kan uitpellen, langzaam, stuksgewijs, dikwijls eerst na eeuwen tobbens en zuchtens, maar dan toch eindelijk. Geen duimbreed grondgebied, eenmaal door de verbonden legers van de wetenschap veroverd, wordt ooit weder afgestaan.

Die waarheid - nog maar een zoo oneindig klein brokje van *de* waarheid! - is het onvergankelijk bezit van de menschheid. Zij wordt haar niet geopenbaard; zij moet door haar ten koste van zuren arbeid verworven worden. En wat dan eenmaal verkregen is blijft voor altijd gemeengoed van komende gesl achten, en vormt den eenigen grondslag waarop langzamerhand eene juiste plaatsbepaling van den mensch in de natuur, voorloopig geheel van uit de verte, misschien benaderbaar is. Met de grootste zorg trachte men er dus naar, dat deze bron zoo min mogelijk troebel gemaakt worde.

Daarvoor heeft Huxley steeds zijne groote dialectische gaven en den vollen inhoud van zijn rijken geest beschikbaar gehad; geen wonder dat hij bij de beoefenaars der natuurwetenschappen, als hun bestgewapende kampioen, zoozeer in aanzien stond. Zijn fijne geest liet zich niet door algemeene strijdleuzen verlokken, maar steeds vond men hem op post, waar de volledige vrijheid van het onderzoek naar de waarheid bedreigd scheen door vooringenomenheid met eenig uitgangspunt.

En dat hij raak wist te slaan, wanneer het er op aankwam,

vraag het den bisschoppen van Oxford en Peterborough, vraag het Frederic Harrison, den apostel van het Positivisme in Engeland, vraag het Gladstone, vraag het den hertog van Argyll, door Lord Rosebery eenmaal een ‘bumptious pedagogue’ genoemd en door Huxley op uitermate gevoelige wijze zijn juiste plaats aangewezen, vraag het Henry George en Flürscheim, de apostelen van landnationalisatie, vraag het Owen, zijn vakgenoot in engeren zin.

Enkele incidenten uit dien veelzijdigen strijd zullen het beeld van den man beter teekenen dan uitvoerige biographische bijzonderheden.

Op het kerkelijk congres te Manchester was in 1888 de staf gebroken over het agnosticisme door hooggeplaatste anglicaansche geestelijken, waarbij de een van ‘lafhartig agnosticisme’ gesproken had, de ander de agnostici getart had liever hun waren naam niet langer te verbergen, maar zich rondweg ongeloovigen (Infidels) te noemen. Dat zij dit tot heden niet waagden, moest, meende deze godgeleerde, dááraan worden toegeschreven, dat het voor een iegelijk minder aangenaam is - e n d a t h e t d i t o o k b e h o o r t t e z i j n - om rondweg te verklaren dat hij niet in Jezus Christus gelooft.

Hierop vatte Huxley vuur en brandmerkt die tusschenvoeging, dat het ooit onaangenaam zou *behooren* te zijn om rondweg voor zijne meening uit te komen, als diep onzedelijk.

Misschien sterker en heviger dan in de meeste zijner geschriften bruiste nu Huxley's verontwaardiging op. Ik voor mij geloof dat het vele goede, dat in de wereld door het Christendom tot stand is gebracht, weder in ruime mate is te niet gedaan door de verfoeielijke leer waarop alle kerken nadruk gelegd hebben, dat eerlijk ongeloof in hare meer of min wonderlijke leerstellingen een zedelijk vergrijp is, ja zelfs een zware zonde, die dezelfde toekomstige straf verdient en ook ondergaan zal als moord en roof. Konden wij met één oogopslag de stroomen van huichelarij en wreedheid, de leugens, de slachtingen en de verkrachting van alle menschelijke verplichtingen overzien, die in de geschiedenis van de christelijke volken uit deze bron zijn voortgesproten, dan zou onze ergste voorstelling van de verschrikkingen der hel daarbij nog verbleeken.

‘Neen, duizendmaal neen! Het behoort *niet* onaangenaam te

zijn datgene uit te spreken wat men eerlijk gelooft of niet gelooft.

Dat het feitelijk dikwijls moeite genoeg kost is reeds eene bedenkelijke belemmering voor den vooruitgang van het menschdom in die hoogste van alle deugden: eerlijkheid in woord en daad. Men stelle dus allerminst eene droevige bijkomende menschelijke zwakheid voor, als iets dat zou moeten bewonderd en gewaardeerd worden. De dapperste soldaten gevoelen dikwijls, en natuurlijkerwijze, dat het “minder aangenaam” is in het gevecht te gaan, maar een krijgsraad die zijn plicht deed zou niettemin korte wetten maken met den officier die de leer verkondigde dat zijne manschappen het vervullen van hun plicht minder aangenaam zouden *behooren* te vinden.’

Streef er steeds naar waar en eerlijk te zijn; wees aan dat beginsel trouw bovenal; durf steeds voor uw gevoelen uit te komen, dat was Huxley's levensleer, zijn ethisch ideaal. En als wij hem ten slotte betrappen, dat hij zijn agnosticisme kort formuleert, dan doet hij dit aldus: ‘In het positieve: volg in de zaken des verstands uwe rede zoover deze u brengen kan, zonder eenige nevengedachte. In het negatieve: beweer nooit, in zaken des verstands (in matters of the intellect), dat gevolgtrekkingen zeker zijn, die niet bewezen werden of niet bewezen kunnen worden. Dat is voor mij het agnostisch geloof; wie dit vol en onbezoedeld bewaren mag, hij zal niet beschaamd zijn het heelal in het aangezicht te zien, wàt de toekomst hem ook moge brengen.’

Ik zeide hierboven, dat hij de agnostische methode getrouw heeft toegepast op velerlei gebied. Een voorbeeld daarvoor levert zijne bekentenis, hoe hij, vóór het verschijnen in 1859 van Darwin's *Origin of Species*, terwijl toen het beginsel der evolutie toch reeds druk besproken werd, zoo lang mogelijk getracht heeft zijn geest open te houden voor mogelijke overtuiging, hetzij naar de eene, hetzij naar de andere zijde; totdat voldoende bewijsgronden zouden zijn bijeengebracht, die hem, zooals in 1859 geschiedde, eene definitieve keuze zouden veroorloven. ‘Ik verdedigde gewoonlijk de houdbaarheid van de gangbare beschouwingen, wanneer ik met aanhangers van de transmutatie der soorten te doen had, en tegenover de rechtzinnige aanhangers van de leer der onveranderlijkheid van de soort deed ik de evolutieleer in haar beste licht treden.’

Maar ook op ander gebied dan dat van de natuurweten-

schap of van het theologisch dispuut was zijn agnosticisme hem een veilig richtsnoer. Ik bedoel op het terrein van staat en gemeenschap, waarop hij zich in de laatste zes jaren meer dan eens heeft doen hooren.

Immers in zijn werkkring als rijksinspecteur van zalmvisscherijen zag hij zich meermalen tegenover samengestelde en moeilijke vragen van eigendomsrecht geplaatst, hetgeen zijne belangstelling in sociale politiek in die latere jaren krachtig aanwakkerde, terwijl niemand beter dan hij bevoegd was kritiek uit te oefenen over schrijvers op het gebied van sociologie wanneer deze aan de evolutieleer ten onrechte argumenten ontleenen. Ook hier predikte hij bij herhaling voorzichtigheid in het maken van gevolgtrekkingen.

Zoo heeft hij *Progress and Poverty*, het werk van Henry George, den bekenden voorstander van landnationalisatie, aan eene zeer scherpe ontleding onderworpen. Die aanval van Huxley geschiedde in meesterlijken vorm. Ook is hij verder opgeklommen dan tot Henry George en heeft hij J.J. Rousseau's *Discours sur l' inégalité parmi les hommes*, waarin de mensch ‘in den natuurstaat’ geschilderd wordt, aan een scherpe kritiek onderworpen. De herleving in onze dagen van het Rousseauïsme en van veel wat daaruit voortvloeit, hield hij voor zeer noodlottig. In eene gespierde verhandeling: ‘*On the natural inequality of men*’, waarvan de inhoud reeds uit den titel gekend wordt, toont hij aan, hoe voos de uitgangspunten zijn, waarop Rousseau zijn stelsel baseert, Rousseau, wiens sentimenteele rhetorica zoo scherp afsteekt bij Huxley's kerngezoud agnosticisme, ook op het zoo uiterst gevaarlijk gebied van de sociaal-politieke bespiegelingen. ‘Zooveel is waar,’ zegt Huxley, wanneer hij de gevolgen van die natuurlijke ongelijkheid nader bespreekt, ‘dat wij de verschillende wegen, langs welke het grondbezit zich ontwikkeld heeft, niet kennen en waarschijnlijk nooit volledig zullen kennen.’ En verder: ‘de meening, dat alle persoonlijk grondbezit het gevolg is van geweld en bedrog, schijnt mij op ééne lijn te staan met het eigenaardig kortzichtige vooroordeel, dat alle godsdiensten hunnen oorsprong vinden in priesterlijke sluwheid en beetnemerij. Evenals godsdiensten onvermijdelijke producten zijn van den menschelijken geest, die eenerzijds den priester en den profeet vormt, maar daarnaast aan de geloovigen het aanzijn geeft,

evenzoo heeft zich de ongelijkheid van het persoonlijk bezit ontwikkeld uit de betrekkelijke gelijkheid van het gemeenschappelijke bezit, tengevolge van die *natuurlijke* ongelijkheden van de menschen, welke, zoo de omstandigheden het veroorloven, onvermijdelijk, langs rustigen en vreedzamen weg, voeren tot *staatkundige* ongelijkheden, welke daarmede gelijken tred houden'. De philosophen uit den tijd van de romeinsche republiek en het keizerrijk, de stoïcijnen en anderen, die de leer van vrijheid en gelijkheid predikten, worden door Huxley over één kam geschoren met hen die, vóór en na de Fransche revolutie het hoogste woord voerden. 'Zooals dat de gewoonte is bij bespiegelende wijsgeeren', schrijft hij, verwaardigden zij zich niet op den veiligen, maar zoo bescheiden bodem van de ervaring te blijven en gaven zij er de voorkeur aan om van uit de hoogere gewesten van het *a priori* als zieners op te treden. Vervuld met wat zich alzoo liet afleiden uit hun denkbeeldig 'wat het moest zijn', zagen zij 'wat het was', 'wat het is', en 'wat het kan zijn', over het hoofd.

'Aan hen danken wij het denkbeeld van leven "overeenkomstig de natuur"; waaruit voortkwam het denkbeeld van "den natuurstaat"; waaruit voortkwam de voorstelling dat "de natuurstaat" ooit werkelijkheid geweest is, en dat eens op een tijd alle menschen vrij en gelijk waren; waaruit wederom voortkwam de theorie, dat de maatschappij hervormd behoort te worden, zóó dat die gouden dagen van vrijheid en gelijkheid weder terugkeeren; waaruit voortkwam *laisser faire* en algemeen stemrecht; waaruit voortkwam de theorie, die zoo dierbaar is aan jonge menschen met meer eerzucht dan werkkracht, de theorie n.l. dat, terwijl ieder vak van handel of bedrijf en ieder beroep theoretische opleiding en practische vaardigheid eischt en naar den kelder zou gaan, indien hij die het uitoefent, aangewezen werd bij meerderheid van stemmen van personen, die van dat vak of beroep niets en van hem zelf zeer weinig weten - toch de leiding van de zaken der gemeenschap volkomen voldoende zal geschieden, indien slechts zij van wie men verwachten kan dat zij niets weten, door stemming hen aan het gezag brengen van wie te verwachten is, dat ze niets zullen doen.

Indien dit het staatkundig ideaal van Rousseau is, dan maak ik, wat mij betreft, bezwaar om het na te streven of om iets

anders te doen, dan met alle kracht tegenstand te bieden aan hen, die ons gaarne dien kant zouden willen opdrijven. Vrijheid, dwaas toegepast, en gelijkheid, in woorden nedergelegd maar telkens weersproken door de feiten in de natuur, zijn zaken van welke wij, naar het mij toeschijnt, al reeds vrij wat te veel hebben. Vergis ik mij niet, dan moeten wij vooral de noodzakelijkheid leeren inzien om de individueele vrijheid ten bate van het algemeen welzijn te leeren beperken en verder nog, dat, al is meerderheid van stemmen de beste, hoewel onbeholpen methode om staatkundige strijdpunten uit te maken, toch, theoretisch bezien, de dwingelandij van de meerderheid even weinig verdedigbaar en even gevaarlijk is als die van één man. Eindelijk nog, dat stemrecht, als middel om aan eene meening lucht te geven, veeleer dreigt een vloek dan een zegen voor de stemmers te zullen worden, tenzij die meening het gevolg is van een gezond oordeel, handelende naar gegevens die op gezonde kennis berusten. Eenige persoonlijke ervaring van het zeeleven maakt, dat ik mij ongaarne aan boord van een schip zou willen bevinden, waar de stem van den kok en de scheepsjongens voor evenveel golden als die van de officieren, over een vraag die het sturen of het reeven van de zeilen betreffen mocht; of waar men een beroep zou doen op “het warmkloppende, grootmoedige hart” van het scheepsvolk om den koers van het schip vast te stellen. En toch is geen zee gevaarlijker dan die der praktische staatkunde, geen waarop meer behoefte is aan goede loodsen, en aan een niet weifelende wil wanneer de golven hoog gaan.

De slotsom van dit alles zou dus zijn, dat de leer, volgens welke alle menschen, in welke beteekenis dan ook, vrij en gelijk zijn of dit te eenigertijd waren, eene volkomen onhoudbare fictie is.’ (l.c. p. 12.)

Het behoeft geen betoog dat deze vrij lange aanhaling, een staaltje van de krachtige en beeldrijke taal die Huxley steeds ten dienste stond, niet volkomen recht doet wedervaren aan de klemmende logica, die in Huxley's vier artikelen uit het voorjaar van 1890[1)] wordt aangetroffen.

De lezing van deze zij in ruimen kring aanbevolen. Zelfs in de noten onder den tekst van deze opstellen vindt men tel-

1) On the Natural Inequality of Men. Jan. 1890. Natural Rights and Political Rights. Febr. 1890. Capital - The mother of Labour. March 1890. Government: Anarchy or Regimentation. Mei 1890. Nineteenth Century.

kens weder van die pittige samenvattingen waardoor zich Huxley's stijl zoozeer kenmerkt. Zoo betrapt hij in een noot van het artikel ‘Government’ Rousseau er op, dat deze, trots al zijne sentimentaliteit, nu en dan de werkelijkheid volkomen juist inzag, waar hij schreef:

> A prendre le terme dans la rigueur de l'acception, il n'a jamais existé de véritable démocratie, et il n'en existera jamais. Il est contre l'ordre naturel que le grand nombre gouverne et que le petit soit gouverné... S'il y avait un peuple de dieux il se gouvernerait démocratiquement. Un gouvernement si parfait ne convient pas à des hommes.

Geen wonder dat Huxley van deze bekentenis akte neemt en dan voortgaat: ‘Het zou niet ver van de waarheid zijn te zeggen, dat de eenige regeeringsvorm, die ooit blijvend bestaan heeft, de *oligarchie* is. Een krachtige dwingeland of eene verwoede menigte mogen gedurende eene korte spanne tijds zijn individueele of haar collectieve wil ten uitvoer leggen, maar de macht van een onbeperkt monarch ligt in den regel evenzeer in handen van een kring van ministers, minnaressen of priesters, als de macht van Demos feitelijk berust bij een groep redenaars en raddraaiers.... Het alternatief der heerschappij ligt niet tusschen een souverein individu en eene souvereine menigte, maar tusschen eene aristarchie en eene demarchie, d.w.z. tusschen een aristocratische en eene democratische oligarchie. Het is de taak van de aristarchie om den koning keizer of czaar te overreden in de richting te gaan, waar zij hem wenschen te hebben, het is die van de demarchie om ditzelfde te doen met het gepeupel.’

Men ziet uit een en ander dat Huxley al evenmin als Carlyle geneigd was aan den waan van den dag te offeren.

Hij was allerminst reactionnair, al hebben zijne socialistisch getinte bestrijders dit gaarne trachten te betoogen, maar zijn agnosticisme verbood hem met beschouwingen te dwepen, die zich gronden op niet voor bewijs vatbare algemeene grondstellingen. Wat hij daartegenover stelde was wèl aan de ervaring ontleend.

Carlyle is reeds vroeg een lievelingsschrijver van Huxley geweest: diens werken werden op de reis om de wereld die

Huxley als een-en-twintig-jarig officier van gezondheid met het schip The Rattlesnake gemaakt heeft, ‘deels door mijzelven, deels door de zeer talrijke kakkerlakken in mijn hut verslonden.’ Toch is Huxley nooit een volgeling, een leerling van Carlyle geweest; daartoe had deze waarlijk ook weder een te groot aantal vooropgestelde meeningen. Maar wat Huxley vooral bewonderde was de onafhankelijkheid van geest, die uit Carlyle's geschriften spreekt, en die hij vergelijkt met de frissche, geurige lucht, die op de wilde Schotsche heidevlakten, waar Carlyle zoolang vertoefd had, met volle teugen kan worden ingeademd.

Huxley's invloed op zijne tijdgenooten is ongetwijfeld veel grooter, dan die van den ziener van Chelsea. Schuwde deze laatste contact met zijn medemenschen, Huxley zocht dit waar hij kon, en gevoelde dat zijne plichten tegenover de wetenschap allerminst gewichtiger mochten geacht worden, dan die tegenover zijne medemenschen en tijdgenooten. Zijne uitnemende gave van populair schrijven en populair voordragen heeft nooit braak gelegen. Ook op onderwijsgebied heeft hij daardoor duurzamen invloed uitgeoefend, strijdende voor het goed recht der natuurwetenschappen als vormend middel bij voorbereidend onderwijs.

Die populaire voordrachten, die hem zoo gemakkelijk van de lippen vloeiden, werden intusschen waarlijk niet uit de mouw geschud. Hij vond integendeel, dat wie in zoodanige voordracht wetenschappelijke juistheid en algemeene begrijpelijkheid vereenigen wil, àl de hem geschonken wetenschappelijke en litteraire vermogens op de allerzwaarste proef moet stellen.

Intusschen heeft die inspanning dit gunstige gevolg, dat men niet verschanst blijft binnen den engeren kring van eigen onderzoek, om van daar met zekere hooghartige geringschatting op de wereld daarbuiten neer te zien.

Huxley maakte zich geene illusies over de mate, waarin hij, die door zoodanige voordrachten de wetenschap onder het volk tracht te brengen, verstaan wordt. Maar hij vond dat de dienaars der wetenschap ten deze het veld niet alleen mochten openlaten voor hen die op soortgelijke wijze - zij het gewoonlijk met evenveel misverstand - in zaken van godsdienst en staatkunde met datzelfde publiek aanraking zoeken te verkrijgen.

De wetenschap is wel degelijk een middel waardoor aan het leven wijding gegeven kan worden. Voor Huxley was zij alles

en alles. Zóó wenschte hij haar ook aan anderen te toonen en vooral door eigen doen en laten duidelijk te maken dat, éénmaal aan haar verknocht, niet eene dubbele wijze van denken op den levensweg noodig is, al naarmate men met vraagstukken van natuurkunde en natuurlijke historie of met die van godsdienst en zedekunde te doen heeft. Op beiderlei problemen paste hij ééne methode toe; zoo hij al in de eene richting gemakkelijker een positief antwoord verkreeg en zich daarover verheugen kon, het uitblijven van betrouwbaar antwoord op zooveel meer en zooveel omvattender vragen, die op het andere gebied liggen, gaf hem geen aanleiding om zijne onkunde te verbergen of op de beteekenis van dat onbekende, hetwelk den mensch niet gegeven is te ontsluieren, af te dingen.

Hij was in zijne verhouding tot die groote levensproblemen noch optimist, noch pessimist. Het optimisme van Leibnitz achtte hij ‘a foolish though pleasant dream’; het pessimisme van Schopenhauer daarentegen ‘a nightmare, the more foolish because of its hideousness.’ Bij de herdenking van de vriendschapsbanden tusschen hem en Tyndall (Januari 1894) roept hij zich hun gemeenschappelijken zwerftocht van veertig jaren ‘through this wilderness of a world’ in de herinnering. In een ander opstel werkt hij de voorstelling van die wildernis nog nader uit, zeggende, dat zijn levensweg, waarop hij steeds de waarheid als eenig richtsnoer erkende, hem geleid heeft in de donkere diepten van een wild en dicht ineengegroeid bosch, waarin hij voornemens is rechtuit verder te gaan, totdat hij uitkomt aan de andere zijde van het bosch, of wel de overtuiging erlangt, dat er geen andere zijde bestaat, althans geene die voor hem bereikbaar zou zijn.

Ook in het opschrift van de zerk, waaronder hij begraven ligt, heeft die kalme berusting in het niet-weten uitdrukking gevonden. Het luidt als volgt:

> ‘And if there be no meeting past the grave,
> If all is darkness, silence, yet 't is rest.
> Be not afraid ye waiting hearts that weep,
> For God still “giveth his beloved sleep,”
> And if an endless sleep He wills, - so best’ -

Deze door hem zeer gewaardeerde dichtregelen zijn niet van hemzelf afkomstig; wèl heeft hij in het najaar van 1892, na den

dood van Tennyson, eenige merkwaardige verzen aan de nagedachtenis van dien grooten doode gewijd.

En nu hoor ik mij de vraag stellen, of, naast de vele ontkenningen, die wij van Huxley afgeluisterd hebben; naast zijne telkens weer herhaalde waarschuwing, om toch niet op de breede maar onbetrouwbare basis der bespiegeling voort te bouwen, of daarnaast bij hem geene aanduiding te vinden is van een weg waarlangs de mensch veiliger wandelen zal?

Die vraag beantwoord ik met eene verwijzing naar de Romanes Lecture, die hij in 1893 gehouden heeft te Oxford en die den titel droeg: *Evolution and Ethics*.

Daarin toont hij aan, dat de mensch, geplaatst te midden van een kosmisch proces, waarvan de strijd om het bestaan en het overblijven van de geschiksten schering en inslag vormt en waaraan ook hij onderworpen is, toch, sedert hij zich in eene maatschappij vereenigd vindt, de belangen van die gemeenschap niet beter dienen kan dan door dit kosmische proces dwars in den weg treden, daarbij erkennende, dat de zucht, de behoefte om dien kamp te aanvaarden, evenzeer aan datzelfde kosmische proces zijn ontstaan dankt.

Gaat de gemeenschap der menschheid dien kamp aanbinden, waarin zij voorloopig als dwerg tegenover de titanische kracht van het kosmische proces staat, dan zijn hare wapenen: de ontwaakte rede en het geoefend verstand.

Wij in onzen tijd kunnen voor het eerst zeggen, dat de hoop om dien strijd met eenig goed gevolg te kunnen voeren op deugdelijke en bewijsbare gronden rust. Dat konden de wijsgeeren der oudheid nog niet. De groote vraag, die het eerst aan de orde is, betreft zonder twijfel het wezen van de levens-processen, alsmede de mogelijkheid om de levende natuur te beheerschen en op hare uitingen invloed te verkrijgen. Heeft de menschelijke geest in de laatste twee eeuwen de anorganische natuur niet in onverwachte mate aan zich cijnsbaar gemaakt? In die richting breekt de dageraad langzaam door: enkele flauwe omtrekken beginnen zich te vertoonen, maar een dikke mist maakt ons vooralsnog te midden van valsche analogiën en van ongewettigde vermoedens het spoor bijster.

Trekt die mist gaandeweg op, dank zij volhardenden arbeid

op het gebied van physiologie en psychologie, dan zullen deze beiden aan zedekunde en staatkunde de gegevens verschaffen om ook op háár terrein zeer noodige en doeltreffende omwentelingen tot stand te kunnen brengen. Ernstige en volhardende studie der levende natuur moet dus den grondslag leveren, waarop in de toekomst zal kunnen voortgebouwd worden.

Ik gaf zoo straks een korte aanhaling uit het opstel waarin Huxley Tyndall na diens overlijden in 1894 herdacht heeft. Dat opstel van elf bladzijden is een klein meesterstuk op zich zelf, en zal zeker beter dan eenige andere necrologie het beeld van Tyndall voor het nageslacht bewaren. Vooral spreekt daaruit de warmte van het gevoel, hetwelk die twee groote mannen aan elkander verbonden heeft. Huxley leeren wij hier van eene zijde kennen, die in zijne polemische en wetenschappelijke geschriften uit den aard der zaak onzichtbaar bleef: de zijde van het gemoed. En dat gemoed was van niet minder edel gehalte dan zijn verstand, waarop wij tot nu toe vooral het licht hebben laten vallen.

Zocht ik in het begin van dit opstel naar eene verklaring van de groote aantrekkingskracht, die Huxley ook op mij persoonlijk heeft uitgeoefend en die allerminst uitsluitend aan zoölogische motieven kan worden toegeschreven, zoo vind ik daarvoor voldoende verklaring in hetgeen een van zijn oude vrienden onlangs neerschreef: ‘Naarmate men tot zijn engeren kring ging behooren slonk zijn scherp verstand, zijne uitgebreide kennis, zijn vaardig en juist oordeel, zijn gevat en geestig woord tot een veel kleiner deel van zijne eigenlijke persoonlijkheid ineen. Het veel grootere gedeelte, dat in zooveel ruimer mate de richting van zijn leven bepaalde, was een hart vol liefde, dat in teedere toewijding aan zijn familiekring en aan zijne vrienden gehecht was en dat zich over al zijne medemenschen uitstrekte in gevoelens van genegenheid, door rechtvaardigheid geleid.’

In hem die zóó beoordeeld wordt door wie nabij hem stonden, verliest de menschheid meer dan een groot geleerde.

A.A.W. HUBRECHT.

Dertig jaren uit onze geschiedenis. 1863-1893.

De werkzaamheden verbonden aan de uitgave van Buijs' staatkundige Gidsartikels zijn voor mij de aanleiding geweest tot het schrijven van dit stuk dat, zoo de tijd er mij toe gegeven wordt, door eenige andere zal gevolgd worden. Tot voorkoming van mogelijke misduiding van den titel wensch ik dadelijk te verklaren dat deze stukken geen aanspraak maken op een geschiedenis van Nederland gedurende het hierboven aangeduide tijdperk, zelfs niet op een parlementaire geschiedenis. Onder den bescheiden naam van ‘Schets’ heeft reeds een mijner ambtgenooten in de Staten Generaal, Mr. W.J. van Welderen Baron Rengers, een uitvoerig en nauwkeurig verhaal gegeven van de parlementaire gebeurtenissen van 1849 tot 1883 en aan dat verhaal een beoordeeling toegevoegd, vrij van alle staatkundige vooringenomenheid. Anderen houden zich nog op dit oogenblik bezig met de minder of meer uitgebreide bewerking eener geschiedenis van ons vaderland in de laatste halve eeuw. Wat ik mij hier voorstel te geven valt geheel buiten het bestek van soortgelijken arbeid. Raadpleging van gedrukte en algemeen bekende zoowel als van niet voor openbaarheid bestemde bescheiden, mededeelingen van tijdgenooten, die op het staatkundig tooneel een rol hebben gespeeld, persoonlijke herinneringen hebben bij mij omtrent de beteekenis van sommige gebeurtenissen de bedoelingen van personen bij die gebeurtenissen betrokken en de gevoelens die de

natie verdeelden indrukken doen onstaan, die ik wensch mede te deelen in het belang eener juiste geschiedkundige waardeering. Wellicht gelukt het mij zoodoende een kleine bijdrage te leveren, bruikbaar in de toekomst voor hen die, nadat ons geslacht tot de vorige zal zijn verzameld, zich met de vraag zullen bezighouden, wat er in de tweede helft der negentiende eeuw op staatkundig gebied omging in de Nederlandsche maatschappij, welke staatkundige denkbeelden, wenschen, verwachtingen in de hoofden en harten leefden. Wat de regeering van een volk heeft verricht is zeker het belangrijkste deel van zijne geschiedenis, maar wie de geschiedenis van een ruimer standpunt beziet, zal zich evenzeer, misschien nog meer voelen aangetrokken door de vraag wat dat volk zelf gedacht en gewild heeft.

I.

Men hoort vaak als een onomstootelijke waarheid verkondigen dat de Nederlanders geen politieke natie zijn. Wat is eigenlijk de zin dezer uitspraak? Geen andere kan zij zijn dan deze, dat in Nederland op staatkundig gebied enkele verschijnselen ontbreken die in sommige andere landen worden waargenomen, waaruit dan wordt afgeleid dat ons volk geen ernstig belang stelt in de regels waarnaar en de wijze waarop het bestuurd wordt. Voorzeker een zeer onjuiste gevolgtrekking want het ontbreken der bedoelde verschijnselen staat vóór alles in verband met onzen landaard en onze geschiedenis. Wij maken ons in den regel alleen warm voor denkbeelden of belangen, die ons zeer bijzonder ter harte gaan of van nabij raken. De staatkundige opwinding, die als een besmettelijke ziekte plotseling de volken die er vatbaarheid voor hebben kan aantasten, komt hier te lande hoogst zelden voor, evenmin doet zich hier de behoefte ooit levendig gevoelen om door betoogingen of luidruchtige vertooningen uiting te geven aan staatkundige voor- of tegen-ingenomenheid. Daarbij komt nog, wat wellicht het meest in het oog loopt, dat onze staatkundige partijen niet wortelen in langdurige geschiedkundige overleveringen en daardoor niet scherp afgebakend zijn. De staatkundige partijen van onze republiek zijn met die republiek te niet gegaan. Eerst na de afscheiding van België is voor een

nieuwe staatkundige partijvorming van blijvenden aard de gelegenheid geboren; maar die partijvorming heeft tot op het huidig oogenblik een zeer eigenaardigen loop genomen. Zij heeft niet, of althans slechts gebrekkig, verwezenlijkt wat men als den grondvorm van het partijwezen in een constitutioneelen staat pleegt te beschouwen, het bestaan van twee partijen die elkander voortdurend de heerschappij betwisten. Bij ons zijn het niet de partijen geweest, die zich de groote vraagstukken waarin de natie belang stelde als het ware hebben toegeeigend, maar hebben die vraagstukken, naarmate zij zich opdeden, partijen in het leven geroepen. Zoo dikwijls er een staatkundige strijd ontstond die het gansche volksleven beroerde, was het niet zoo zeer om aan een staatkundige partij de overwinning te verzekeren, dan wel de oplossing in een bepaalden zin van eenig vraagstuk te verkrijgen. Of dit als bewijs moet gelden van een hoogere dan wel van een lagere politieke ontwikkeling ten onzent in vergelijking met naburige landen, is een vraag die ongetwijfeld in verschillenden zin zal worden beantwoord; dit echter is zeker dat door dezen eigenaardigen trek, onze staatkundige geschiedenis der laatste dertig jaren rijk is geweest aan verrassende afwisselingen en daardoor een dankbaar onderwerp van beschouwing kon zijn voor een scherp en onbevangen waarnemer. Zij heeft het voorrecht gehad dien in Buijs te vinden. Of hij het echter waardeerde dat juist deze rijkdom hem ruime stof gaf is twijfelachtig, of liever het is zeker dat hij het zeer weinig waardeerde. De lezers van zijne staatkundige opstellen zullen de overtuiging wel hebben gekregen dat wat Buijs in de staatkundige wereld van zijn vaderland opmerkte, zelden en slechts in geringe mate beantwoordde aan zijne wenschen. Het tijdperk waarin hij leefde heeft hij eens genoemd een tijdperk van parlementair verval.[1)]. Niet onmogelijk is het, dat latere geschiedschrijvers die uitspraak zullen beamen, misschien ook zullen zij haar met verbazing vermelden en hoogst onbillijk noemen. Onze parlementaire geschiedenis loopt over een te kortstondig tijdsverloop dan dat men nu reeds een oordeel zou kunnen uitspreken, dat niet na vergelijking met wat de toekomst thans nog in haren

1) In zijne hulde aan de nagedachtenis van zijnen vriend Mr. Mirandolle in het weekblad Eigen Haard van 1884.

schoot verbergt, gevaar loopt van door de nakomelingschap te worden te niet gedaan. Wellicht volgt op de periode van 1863 tot heden, een tijdvak van parlementairen bloei dat Buijs' oordeel bevestigt, wellicht ook breekt een tijd aan waarin men die periode zal terugwenschen. Ook dit oordeel van Buijs werd voor een groot deel bepaald door vergelijking met zijne herinneringen. Hij had het eerste ministerie Thorbecke begroet als de veelbelovende lente van onze parlementaire geschiedenis en tegenover dien rijken lentebloei leek hem de zomer vaak dor en onvruchtbaar. De machtige indruk dien de jaren 1850 tot 1853 bij allen hebben nagelaten, die destijds in den leeftijd waren waarop rijkdom van levenservaring nog geen afbreuk kan doen aan opgetogen bewondering, heeft ook bij Buijs nagewerkt, zijn geheele leven door.

Toch behoorde Buijs niet tot den kring dier geestdriftige bewonderaars van Thorbecke, waarvan zijn Leidsche ambtgenoot. Vissering als een der uitstekendste vertegenwoordigers kan beschouwd worden. Buijs achtte Thorbecke èn als staatsman èn als rechtsgeleerde zeer hoog; maar hij dweepte niet met hem. Dwepen met een persoon lag niet in Buijs' natuur; ook was hij buiten den onweerstaanbaren invloed gebleven dien Thorbecke op de keur zijner leerlingen schijnt te hebben uitgeoefend. In waardeering van de buitengewone talenten van den grooten staatsman deed Buijs voor die oud-leerlingen niet onder, maar zijne vrijmoedige beoordeeling van enkele handelingen van Thorbecke zou van hunne lippen nimmer gevloeid zijn. Zij zagen op Thorbecke zoo als de garde van Napoleon op hunnen onvolprezen veldheer staarde. Buijs bezag hem reeds eenigermate met het oog van den geschiedschrijver.

Het tijdstip waarop Buijs zijn beschouwingen over den staatkundigen toestand in *De Gids* aanving, valt in het tweede ministerie van Thorbecke. Negen jaren na zijnen val, door de Aprilbeweging van 1853, was de groote staatsman in het hem welbekende kabinet van den minister van Binnenlandsche Zaken teruggekeerd. Toen hij het voor de tweede maal binnentrad, had hij ongetwijfeld in dien tusschentijd weinig vergeten maar veel geleerd. Hij mocht met schijnbare ongevoeligheid den stroom der staatkundige gebeurtenissen langs zich heen hebben laten gaan, toch had hij er stilzwijgend menige ervaring uit geput die voor zijnen scherpzinnigen geest

niet verloren was gegaan. Gedurende zijn eerste ministerie had hij een plaats ingenomen die slechts zelden aan een staatsman te beurt valt. In den ministerraad en in de Tweede Kamer was zijn invloed overwegend geweest. Een groot deel der Nederlandsche burgerij had hem een blind vertrouwen geschonken. De gansche regeering des lands scheen in hem verpersoonlijkt, zoowel bij de natie als in het buitenland. Frederik Willem IV, koning van Pruisen, in wiens door hersenschimmen beneveld brein in 1852 het onbekookte denkbeeld was opgerezen van een viervoudig verbond tegen Napoleon III waaraan Pruisen, Engeland, Belgie en Nederland zouden moeten deelnemen, schreef aan zijnen vertrouweling Bunsen, den Pruisischen gezant te Londen (7 December 1852): Zend mij toch spoedig bericht of Engeland een defensief verbond met mij, koning Leopold en Thorbecke wil sluiten.[1)] Niet de koning, niet de minister van Buitenlandsche Zaken, maar het door allen erkende hoofd van het kabinet was de man aan wien hij uitsluitend dacht bij het onderhandelen met Nederland.

Aan deze hooge stelling ontbrak iets waarvan het gemis door Thorbecke misschien weinig betreurd en nog minder gevoeld werd, het vertrouwen des konings. Tegenstrijdiger menschelijke naturen zijn moeielijk denkbaar dan die van Willem III en Thorbecke. Hun omgang kon onmogelijk iets anders te weeg brengen dan een reeks van botsingen. De koning was ongestadig, opbruisend, sterk onder den invloed van oogenblikkelijke indrukken; de minister kalm, steeds voet bij stuk houdend, stelselmatig voortredeneerende uit vaste beginselen. De koning beschouwde een monarchale macht, uitgeoefend door verantwoordelijke raadslieden onder toezicht van een parlement, als een onding, de minister was van niets sterker overtuigd dan van de volstrekte deugdelijkheid zijner beginselen van constitutioneel staatsrecht. De koning gedurig gedwongen om wetten en besluiten te onderteekenen die hij afkeurde, om mannen aan wie hij gehecht was te ontslaan en in hunne plaats anderen te benoemen die hij voor zijne persoonlijke tegenstanders hield, deed dit alles alleen omdat hij overtuigd was dat zijn eed op de grondwet hem er toe

1) L. von Ranke, Zur Geschichte Deutschlands und Frankreichs im neun-zehnten Jahrhundert, 537.

verplichtte, maar miste de zelfbeheersching om te verzwijgen, dat hij niets vuriger verlangde dan anders te kunnen handelen; de minister waardeerde dit plichtsbesef niet of althans in geringe mate en bezat de gave niet, of liet die ongebruikt, om den koning het brengen der offers die hij van hem vroeg gemakkelijk te maken. Thorbecke was ongetwijfeld een oprecht voorstander van het monarchale regeeringstelsel, maar hij zag in het koningschap alleen de grondwettige instelling, niet de nationale kracht die er van uitging. In 1853 moest hij de ervaring opdoen, dat de gehechtheid aan afgetrokken grondwettige beginselen, zooals de beperkte koninklijke macht en de rechtsgelijkheid der godsdienstige gezindheden, bij een volk niet bestand is tegen neigingen op eeuwenoude overleveringen gegrond, die onder den invloed van buitengewone omstandigheden plotseling werden opgewekt. De allocutie van Paus Pius IX over de invoering der nieuwe Roomsch katholieke kerkinrichting in Nederland en de daarop gevolgde toespraak van koning Willem III in het paleis te Amsterdam, gaven Thorbecke's tegenstanders de lang gezochte gelegenheid om de strijdleus: vóór Oranje en de Protestantsche kerk, en dus tegen Thorbecke, door het gansche land te doen weerklinken. Zij verwekte er een storm die het schijnbaar zoo krachtige bewind als ware het een vermolmde boomstam met één vlaag omverwierp. De staatsman die zich gedurende jaren had kunnen verheugen in den steun van het meest vooruitstrevend deel der Nederlandsche burgerij, kon in de Tweede Kamer niet terugkeeren dan door het mandaat van een zuiver katholiek Limburgsch distrikt te aanvaarden.

Van 1853 tot 1862 was Thorbecke als lid der Tweede Kamer de ziel geweest van den tegenstand die achtereenvolgens een aantal min of meer zwakke ministeries ten val had gebracht. In 1862 had de koning, niet zonder weerzin, hem weder tot zich geroepen, den raad volgend van hen die meenden dat men Thorbecke alleen kon verslijten door hem aan het roer van den Staat te plaatsen. Zijne verhouding tot den koning, zonder ooit vertrouwelijk te worden, was gedurende zijn tweede ministerie veel minder gespannen dan onder het eerste, maar ook in zijne verhouding tot de Kamer was een aanmerkelijke wijziging gekomen. De katholieken, schoon nog altijd dankbaar voor wat hij tot verdediging hunner rechten in

1853 had gedaan, hadden geen reden meer om hem in 1862 onvoorwaardelijk te volgen; van zijne oude staatkundige vrienden hadden enkele der meest getrouwe van voorheen, zooals van Zuylen, zich ten eenenmale van hem afgewend; daarenboven kwamen er van lieverlede jongere vrijzinnige krachten in de Kamer, meer geneigd om zelfstandig hunnen eigen weg te gaan dan om zich het eenigermate knellend juk te laten opleggen, dat hunne oudere partijgenooten vrijwillig hadden gedragen. Ook verschilde de taak die Thorbecke als wetgever in 1862 te vervullen had, in aard en omvang hemelsbreed van die van 1850. Er was thans geen kieswet, geen provinciale of gemeentewet meer tot stand te brengen, het armwezen en het lager onderwijs waren door zijne opvolgers geregeld. Van de onderwerpen die in ruimen kring belangstelling wekten, was alleen nog het middelbaar onderwijs over. Met het tot stand brengen eener wettelijke regeling van deze gewichtige aangelegenheid volbracht Thorbecke zijnen laatsten grooten arbeid op wetgevend gebied.

De staatkundige toestand werd in 1864 beheerscht door het koloniale vraagstuk. Het wekte levendige belangstelling, maar begrijpelijkerwijze slechts in beperkten kring. Buiten de staatslieden van beroep, de mannen die hetzij in staatsdienst, hetzij voor eigen zaken een deel van hun leven in Oost-Indië hadden doorgebracht, en den handelstand in de groote koopsteden, waren er weinigen die een gevestigde meening over dit belangrijke vraagstuk hadden. Het gros der burgerij volgde den hevigen strijd in de Kamer en in de dagbladen tusschen de voorstanders van staatscultuur en die van particuliere cultuur met belangstelling, maar zonder zich bijzonder warm te maken over den vermoedelijken uitslag. Een hervorming die zoover buiten den dagelijkschen gezichteinder lag en waarover men zich slechts een oordeel kon vormen, op grond van inlichtingen van weinige deskundigen, kon moeielijk veel geestdrift wekken. Zelfs al had zij dit gedaan, dan nog zou het niet gestrekt hebben om den naam van Thorbecke weder tot het vereenigingspunt te maken voor allen die een vrijzinnige staatkunde voorstonden. In den kolonialen strijd was Thorbecke niet wat hij in den strijd voor de ontwikkeling der grondwettelijke beginselen was geweest, de aanvoerder die onafgebroken aan de spits stond, en op wien aller oogen zich

steeds richtten. Integendeel hij scheen thans veeleer de voorzichtige veldoverste te zijn geworden, die den strijd zooal niet ontweek, dan toch niet met vurigen ijver zocht, en die zich meer scheen te beijveren om den strijdlust zijner jeugdige soldaten te matigen dan om dien aan te wakkeren.

Het is verklaarbaar dat door deze houding de tegenpartij niet in kracht verloor. Hare verbittering tegen Thorbecke, die haar gedurende de jaren dat zij aan het bewind was geweest zoo onmeedoogend vervolgd had, kon zij thans gerust den vollen teugel vieren. Alle omstandigheden waren haar gunstig. Het gold een strijd waarbij allerminst gevaar bestond dat volkshartstochten in beweging zouden komen, waarin de tegenstanders niet gansch en al één van zin waren opgetrokken en de aanvoerder op wien alle slagen gericht werden, geacht kon worden een volledige overwinning eer te duchten dan te wenschen. Eenstemmigheid in wat zij wilde was bij haar evenmin te vinden als bij de aanhangers van Thorbecke, maar voor het oogenblik was haar als oppositie eenstemmigheid in wat zij niet wilde, geen slooping van ons koloniaal stelsel, genoegzaam. Met die leus kon zich ieder vereenigen, die niet tot de bepaalde voorstanders der koloniale hervormingen behoorde. Zij vond warme toejuiching bij de voorzichtige financiers, wien de mogelijkheid van het verdwijnen der batige sloten reeds slapelooze nachten bezorgde en trok in het algemeen de bedaarden en behoedzamen onder de hoogere standen en de burgerij aan, die zonder zich een juiste voorstelling van de gevolgen van het sloopingswerk te kunnen maken, het reeds op zich zelf als een avontuurlijk waagstuk met eenig wantrouwen bejegenden. De conservatieve partij verheugde zich in die dagen van kolonialen strijd, waarin zij eendrachtig als verdedigster van bedreigde belangen optrad, tegenover de weifelende gelederen der liberalen in een opflikkering van levenskracht, waarvan toen niemand nog vermoedde dat zij de laatste zou zijn. In de Staten-Generaal telde zij bekwame en talentvolle mannen, daarbuiten had zij zich een kracht weten te verzekeren die haar ten slotte misschien meer kwaad dan goed heeft gedaan, maar tijdelijk zeer zeker groote diensten heeft bewezen.

In Mei 1861 was in de conservatieve kringen der residentie een vertrouwelijk schrijven verspreid, waarbij een kapitaal van

een tonne gouds gevraagd werd tot het oprichten van een conservatief dagblad. De leiding van dat blad zou worden toevertrouwd aan een man die, gedurende de laatste jaren, in de staatkundige wereld een belangrijke rol achter de schermen had gespeeld en wiens naam aan alle staatslieden te 's-Gravenhage bekend was. Isaac Lion, zoo luidde hij, zoon van een geacht taalonderwijzer te Leeuwarden, was zijne loopbaan begonnen met letterkundigen arbeid voor het tooneel, doch weldra overgegaan naar de dagbladpers, destijds nog bijna uitsluitend in handen zijner Israëlietische geloofsgenooten. Zijne buitengewone vlugheid en gevatheid vonden dadelijk groote waardeering. Aan den toen pas in werking getreden stenografischen dienst bij de Staten Generaal was hij als voorloopig aangesteld ambtenaar werkzaam tot 1852. Bij de definitieve regeling van die instelling in dat jaar, ging men hem echter voorbij omdat men met het oog op zijne persoonlijke eigenschappen zijne nauwe betrekking tot de dagbladen voor een dagelijks in de Kamers verkeerend ambtenaar eenigermate bedenkelijk vond. Hij werd toen geheel en al dagbladschrijver, schreef na de Aprilbeweging van 1853 het door Thorbecke's vrienden opgerichte blad *De Grondwet*, was daarna gedurende eenigen tijd aan *de Constitutioneel*, de courant van Van Hall, verbonden en laadde door deze verandering en door de voortdurende geldelijke ongelegenheid waarin hij verkeerde, de verdenking op zich dat hij voor de meestbiedende partij te koop was. Vervolgens had hij, bezwaard door schulden, gedurende eenigen tijd in betrekking gestaan tot den redacteur van *Asmodée*, een blad dat zelfs in de fatsoenlijke koffiehuizen niet openlijk werd nedergelegd, maar was eindelijk, na zich weer wat naar boven te hebben gewerkt, in vertrouwelijke aanraking gekomen met den in 1860 afgetreden minister van koloniën, Rochussen, die het plan opvatte om hem aan het hoofd van een conservatief dagblad te plaatsen. De onderneming vond vooral steun bij den conservatieven kring van oud-ambtenaren uit Oost-Indië te 's-Gravenhage; het nieuwe dagblad, dat naast de kalme en ouderwetsche *Amsterdamsche Courant*, toenmaals het eenige groote conservatieve blad, den strijd tegen de liberale pers zou voeren, werd dan ook voornamelijk voor den kolonialen veldtocht uitgerust. Dat het daarvoor, eenige maanden na zijn optreden, reeds een scherp wapen was, bleek toen de Minister Loudon, wiens koloniale

politiek veel liberaler was dan algemeen verwacht was, in het najaar van 1861 de nieuwe courant, in een openbare kamerzitting, brandmerkte als het werktuig van ‘bezoldigden logen en laster.’

Lion's dagblad won in weerwil van of wellicht door deze schampere bejegening, steeds meerdere lezers. Na eenigen tijd onder den naam van *Het Nieuwe Dagblad* te hebben bestaan werd het, na aankoop van een bestaand blad, als *Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage* herdoopt. Onder die benaming is het met de geschiedenis der conservatieve partij gedurende de laatste jaren van haar bestaan als het ware vereenzelvigd geweest. Geen dagblad-redacteur van die dagen was meer algemeen bekend dan Lion, het groote publiek kende toen nog ter nauwernood de namen van hen die de groote dagbladen schreven. Lion's naam werd echter ook buiten 's-Gravenhage door allen genoemd. Als dagbladschrijver kon dan ook niemand in zijne schaduw staan. Hij bezat in buitengewone mate de eigenaardige begaafdheden die voor dit vak van letterkundigen arbeid vereischt worden, onvermoeide werkkracht, ruime kennis en belezenheid, een zeer sterk en levendig herinneringsvermogen, waardoor hij de gewichtigste bijzonderheden uit de parlementaire geschiedenis der laatste jaren en zelfs uit den levensloop der meest bekende staatslieden, oogenblikkelijk voor den geest had, een groote gemakkelijkheid en bewonderenswaardige vlugheid eindelijk om zich uit te drukken. Het valt echter niet te ontkennen, dat door Lion van die uitstekende begaafdheden geen eerlijk gebruik werd gemaakt. Niemand bracht meer de kunst in praktijk om elke handeling in gunstigen of ongunstigen zin te verklaren, naarmate het partijbelang het eischte, niemand wist beter door dubbelzinnige uitdrukkingen, veelal met eenig pathos gemengd, verdachtmakingen op te wekken of vermoedens levendig te houden, niemand kon beter met gemaakte verontwaardiging uit alles venijn zuigen. Lion vond in de eerste jaren van zijnen arbeid als leider der conservatieve dagbladpers een zeer vruchtbaar veld om van deze laatste eigenschappen voortdurend partij te trekken. Zijne tegenpartij bood er hem overvloedig de gelegenheid voor. Iedereen wist dat de tweede Minister van Koloniën in het ministerie Thorbecke, Fransen van de Putte die den zwakken Uhlenbeck had vervangen, veel sneller wilde gaan dan het hoofd van het Kabinet en Lion spande

zich in om elk verschijnsel waaruit dit verschil van zienswijze bleek of kon blijken zoo veel mogelijk te vergrooten. Fransen van de Putte werd dan voorgesteld als de overmoedige slooper onzer koloniale macht, Thorbecke als de verouderde staatsman die geheel overvleugeld werd door zijnen jongeren ambtgenoot en gedwongen werd aan diens sleeptouw te varen.

Toen aan het einde van het jaar 1865 het onverdedigbaar geknoei met de Limburgsche brieven aan het licht kwam, was Lion natuurlijk in de wolken van vreugde. De leus der politieke moraliteit, met alle krachten waarover hij kon beschikken aangeheven, vond weerklank zelfs daar waar men er zich over ergerde dat als haar kampioen een man optrad wiens verleden een voortdurende miskenning van die moraliteit was geweest.

Deze Limburgsche brievengeschiedenis, die den minister van financiën Betz van het staatkundig tooneel verdreef en op Thorbecke een verdenking liet rusten die niet geheel en al kon worden weggevaagd, was zeker een buitenkans voor de conservatieve partij; toch wachtte haar binnen weinige maanden een nog veel grooter, toen het ministerie Thorbecke uiteenviel. Zulk een val had zij niet verwacht en zij juichte dien dan ook toe als de voorbode van den geheelen ondergang der liberale partij. Onder die partij zelve heerschte groote ontsteltenis en bezorgdheid. Dat een uitbarsting in den boezem van het ministerie dreigde, wisten de goed ingelichten sints geruimen tijd, toen zij echter plaats had gehad, was de verbazing algemeen, want niemand had verwacht dat zij zou eindigen met het uitwerpen van den grooten staatsman die het ministerie aanvankelijk gevormd had. Dat Thorbecke met staatkundige vrienden en ambtgenooten brak was geen ongewoon verschijnsel. Van Heemstra, van Zuylen en anderen waren van vrienden tegenstanders geworden, maar zij hadden tevens de gelederen der liberale partij verlaten en waren tot het tegenovergestelde kamp overgegaan. De tweespalt die nu was ontstaan was echter geen persoonlijke afval. Zij verscheurde de geheele partij. Fransen van de Putte en zij die met hem het nieuwe kabinet vormden, namen als het ware de leiding der liberale partij op zich, nadat Thorbecke en Olivier hen hadden verlaten. De liberale partij was tot nu toe altijd de partij geweest die men zich niet dacht zonder Thorbecke, die aan Thorbecke een groot deel van hare macht en haren invloed

ontleende. Nu schenen zich op eenmaal andere leidslieden te hebben opgeworpen die het oude vaandel omhoog hieven nadat zij het den grooten veldheer uit de handen hadden gerukt.

Het liberale deel der natie begroette het nieuwe ministerie met weinig bijval, het kon niet zoo gemakkelijk van Thorbecke scheiden. De distrikten Zutfen en Groningen die door het optreden van twee Kamerleden als ministers openvielen, kozen beide Thorbecke. ‘Welke zal de houding van den Heer Thorbecke in de Kamer zijn?’ zoo vroeg de hoogleeraar Vissering in een naamloos verschenen Gidsartikel van Februari 1866. ‘Op deze vraag is maar één antwoord mogelijk,’ ging de schrijver voort, ‘eene houding zijner waardig’. Of Vissering zijne voorspelling als vervuld heeft beschouwd zou ik niet durven beweren, zijn ambtgenoot Buijs was zeker niet van deze meening. Zijne veroordeeling van Thorbecke's houding bij de behandeling der Cultuurwet zal thans waarschijnlijk vrij algemeen worden beaamd, in die dagen te midden van den strijd maakte zij grooten indruk als bewijs niet alleen van des schrijvers onbevangenheid maar ook van zijnen moed. Zij levert zeer zeker een merkwaardige bijdrage tot kenschetsing van den invloed der hartstocht op de staatkunde. Op hetzelfde oogenblik koesterden toch eerlijke mannen van dezelfde staatkundige partij geheel tegenovergestelde denkbeelden omtrent de eischen der politieke zedelijkheid; of Thorbecke zelf al dan niet geaarzeld moge hebben om dadelijk in de Kamer terug te keeren blijve in het midden, zeker is het dat zijne vrienden niets onbeproefd lieten om hem er toe te bewegen. ‘Bij zoo algemeenen treffenden aandrang is het te nemen besluit - zoo schreef Thorbecke aan een hunner - voor mij niet meer een zaak van betoog; maar van gevoel en van hart.’ Buys daarentegen kon niet nalaten om te vragen: ‘hoe is het mogelijk dat de Heer Thorbecke niet heeft ingezien dat zoolang de Cultuurwet niet was afgedaan gronden van betamelijkheid en van politiek beleid hem verboden het mandaat van volksvertegenwoordiger aan te nemen.’

Door de intrekking van Fransen van de Putte's Cultuurwet en zijne daarop gevolgde aftreding viel het gezag waar de conservatieve partij zoo lang reeds de begeerige handen naar had uitgestoken haar als het ware in den schoot. Wel was zij nog altijd minderheid, maar zij had geen meerderheid meer

tegen zich over. De kans om het koloniale vraagstuk tot oplossing te brengen leek gunstig, met een weinig beleid scheen het niet onmogelijk voor een gematigd voorstel een meerderheid te verkrijgen. De staatslieden die in het nieuwe kabinet zitting namen begingen echter een van die onverklaarbare fouten, die zelfs den meest wijsgeerigen geschiedschrijver in de verzoeking zouden brengen om aan den invloed van het blinde noodlot te gelooven. Mr. P. Mijer die in het door den Graaf van Zuylen gevormd ministerie, in Juni 1866, als minister van koloniën plaats had genomen, door zijnen ambtelijken werkkring in O.-Indië, en zijne staatkundige loopbaan hier te lande de aangewezen man om de hoofdtaak van het conservatieve kabinet te vervullen, liet zich in September tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië benoemen en werd vervangen door een onbekende van wien niemand de verwachting koesterde dat hij in staat zoude zijn om de gewenschte oplossing van het koloniale vraagstuk tot stand te brengen. Had de conservatieve partij de voordeelige stelling die zij had kunnen innemen opzettelijk willen sloopen, dan had niet anders kunnen gehandeld worden. Het vertrouwen dat zij in het land bezat kreeg een gevoeligen schok, en de verdeeldheid der tegenpartij raakte voor het oogenblik in vergetelheid.

Het vermoeden is wellicht niet ongegrond dat juist deze verdeeldheid der liberalen aan de conservatieve staatslieden den overmoed had gegeven om de gevolgen hunner onverdedigbare regeeringshandeling onbeschroomd te aanvaarden. Een partij die onmachtig is om te regeeren, zoo zullen zij misschien hebben geredeneerd, zal zich wel onthouden van eenige daad die haar in de noodzakelijkheid kan brengen om die onmacht te bewijzen. Waarschijnlijk zou deze berekening niet gefaald hebben, indien niet hier zich een feit had voorgedaan dat buiten alle berekening was gebleven. De slag, dien de liberalen niet aandurfden, werd door een staatkundig vriend aan het ministerie toegebracht, door een man die aan het optreden van den Graaf van Zuylen als Minister van Buitenlandsche Zaken, de gelegenheid dankte om als zijn opvolger door het toenmaals streng conservatief-antirevolutionaire distrikt Arnhem naar de Tweede Kamer te worden afgevaardigd. Mr. Keuchenius, een onverschrokken man van een bij uitstek hartstochtelijke natuur en daardoor altijd gereed tot handelingen die een beleidvol staatsman niet voor zijne

rekening zou hebben genomen, stelde gedurende de zitting waarin het adres van antwoord op de troonrede behandeld werd, een motie voor, waarin de handelwijze der regeering ten opzichte van de uittreding van den Minister Mijer werd afgekeurd. Of de liberale partij eenigermate verrast is geworden door dit voorstel en daardoor aan een zelfstandig optreden niet heeft gedacht, dan wel of zij de meening was toegedaan dat het de voorkeur verdiende het ministerie door een zijner staatkundige vrienden te laten afmaken, blijve onbeslist, in elk geval de geheele liberale partij stemde voor de motie, en verzekerde haar de meerderheid.

Het ministerie had zich duidelijk over de beteekenis der motie uitgesproken en die als een oorlogsverklaring opgevat. Er bleef dus na de aanneming geen andere uitweg over dan ontslag of ontbinding. De keus schijnt weinig tijd te hebben geëischt, reeds binnen enkele dagen had de koning het besluit genomen om de Tweede Kamer te ontbinden. In de staatkunde gelijk in den oorlog is men gedwongen om zijne handelingen in te richten naar die zijner tegenstanders; zoo moesten ook de conservatieve ministers van 1866 den op hen gedanen aanval met een tegenaanval afweren. De partij die voor de motie Keuchenius had gestemd, had er hare afkeuring over uitgesproken dat het ministerie den pas opgetreden Minister van Koloniën tot Gouverneur-Generaal had voorgedragen. De ontbinding moest derhalve onvermijdelijk over deze regeeringsdaad uitspraak doen. Bestond er eenige kans dat die uitspraak gunstig zou zijn, waar zelfs de vrienden der regeering in de Kamer de benoeming van Mijer niet hadden durven verdedigen en een conservatief dagblad, de Amsterdamsche Courant, de handelwijze van den heer Mijer zijner onwaardig had genoemd? het ministerie begreep dat het de verdediging op dit zwakke terrein door een aanval zijnerzijds op een sterker moest overbrengen. Reeds hadden de ministers bijde beraadslagingen de motie Keuchenius als ongrondwettig veroordeeld. Zij beschuldigden de Tweede Kamer nu van door de aanneming inbreuk op de prerogatieven der Kroon te hebben gemaakt. Zoo de kiezers bezwaarlijk warm konden worden gemaakt voor een minister die op het oogenblik dat zijne eigenlijke werkzaamheid moest aanvangen, zijnen post had verlaten om te Buitenzorg de rijkst bezoldigde en eervolste betrekking van den

Nederlandschen staatsdienst te gaan aanvaarden, zij zouden misschien wel met geestdrift naar de stembus gaan, wanneer hun de overtuiging kon worden gegeven dat het de vraag gold of de koninklijke macht door de volksvertegenwoordiging op onwettige wijze mocht worden beperkt. De ondervinding van 1853 had geleerd hoe groot de liefde voor het koningschap in Nederland was en hoe gemakkelijk die liefde voor staatkundige doeleinden kon gebruikt of liever misbruikt worden. Wat de Regeering èn door haar ontbindingsrapport èn door de, wat hare bewoordingen betrof, volmaakt onberispelijke proclamatie des konings te denken gaf, werd door de pers en de verkiezings-agenten dadelijk op den stelligsten toon het gansche land rond gebazuind. Geen factie maar Oranje Boven! schreef Lion boven een zijner ontbindingsartikelen en dit thema van een kleine heerschzuchtige partij, die den Oranjevorst zijne voorvaderlijke macht wilde ontrooven, werd weldra op allerlei wijzen en in alle toonen voor burgers en boeren uitgewerkt. Dat de uitslag van deze verkiezingsveldtocht, schijnbaar onder nog veel ongunstiger voorteekenen voor de liberale partij dan in 1853 aangevangen, daar de katholieken zich voor het meerendeel bij de conservatieven schaarden, toch niet dien verpletterenden uitslag had van dertien jaren geleden meet aan verschillende oorzaken worden geweten. Allereerst aan den vooruitgang in constitutioneelen zin bij de kiezers, die zich thans niet meer als in 1853 zoo algemeen lieten verblinden door de strijdleus: vóor den Koning is tegen de liberalen. Daarnaast werkten echter nog andere invloeden. Onder deze voornamelijk de houding van Mr. Groen van Prinsterer, die zijnen vriend en geestverwant Keuchenius getrouw bleef en in het staatsrechterlijk geschil beslist tegen het ministerie partij koos, en het openlijk optreden der rechtsgeleerde hoogleeraren met Buijs aan het hoofd. Het kon moeielijk anders dan een ontnuchterenden indruk maken op de door allerlei kunstmiddelen in een toestand van opgewondenheid gebrachte gemoederen, toen men begon in te zien dat de beschuldiging van door grondwetschennis de macht des konings te hebben willen verkorten, niet alleen de voorstemmers van de motie Keuchenius in de Kamer trof, maar ook over hen heen moest nederkomen op de meerderheid der rechtsgeleerde hoogleeraren aan de verschillende universiteiten en athenea, om ten slotte zelfs het grijze

hoofd van den eerwaardigen leider der anti-revolutionaire partij te raken. Ook moet een staatkundige strijd, wil hij met goeden uitslag gestreden worden, zich aan bestaande voorstellingen bij de kiezers vastknoopen. In 1853 werden deze, even plotseling en onverwacht, naar de stembus opgeroepen, maar zij wisten toen reeds sedert een paar jaren, hoe gespannen de verhouding was tusschen den onverzettelijken minister en den koning. Zij begrepen, afgescheiden van het op eenmaal verrezen geschilpunt over de bisschoppen, dat het in de eerste plaats de vraag gold, of de minister dan wel de koning de overhand zoude behouden. In 1866 moesten zij uitspraak doen over een Kamer, die wel door hare voortdurende verdeeldheid blijken gegeven had van groote zwakheid en van onmacht tot hervorming; maar die zich nimmer vijandig aan de koninklijke macht had betoond. Elke partij in die Kamer had op hare beurt voor de rechten en bevoegdheden der vertegenwoordiging in hunnen ruimsten omvang gestreden, had zich de scherpste en kwaadaardigste aanvallen veroorloofd op de ministers harer tegenpartij, maar de stelling, in de conservatieve dagbladpers vooral door Lion verdedigd, dat het de conservatieve partij in de Kamer voortdurend om versterking, en de liberale om verzwakking der koninklijke macht te doen was, kon alleen aannemelijk zijn geworden voor de weinigen die slechts het Dagblad en in het Dagblad alleen de hoofdartikelen lazen. De praktijk der uit den aard der zaak tweeslachtige constitutioneele monarchie brengt wel mede dat er een oogenblik kan komen, waarop de vraag of de koning dan wel het Parlement zijnen zin zal verkrijgen, door de kiezers wordt uitgemaakt, maar de op eens uit de lucht gevallen twistappel over de afkeuring der benoeming van Mijer had een dergelijk oogenblik niet doen ontstaan. De vraag werd den kiezers voorgelegd, zonder dat zij op een oplossing waren voorbereid en zonder dat zij de staatkundige noodzakelijkheid dier oplossing konden gevoelen.

De uitslag der verkiezingen droeg dan ook de sporen van de weifelende stemming der kiezers. De liberale partij leed wel een nederlaag; maar het ministerie behaalde geen zegepraal. Het verkreeg een kleine meerderheid, waarin anti-revolutionairen en katholieken, die de onderwijs-politiek van den minister van Binnenlandsche Zaken, Heemskerk, wantrouwden, plaats namen naast gematigde conservatieven, die van Zuylen's

invloed op een mogelijke regeling van het lager onderwijs gevaarlijk achtten. De echte conservatieven op koloniaal gebied waren misschien nog het minst tevreden, want zij stelden zich van Mijer's bestuur in Oost-Indië weinig goeds voor. Over het grondwettig vraagstuk, door de ontbinding op den voorgrond geplaatst, werd in de Tweede Kamer uitvoerig nagepleit. Er ontbrak echter gloed aan deze beraadslagingen; de tegenstanders van het ministerie wisten dat zij in de minderheid waren en zich dus moesten vergenoegen met een protest; de voorstanders hadden de overtuiging dat zij een zeer betwistbare stelling te verdedigen hadden, die voor de praktijk der toekomst niet veel waarde had. Daarbij werd bij allen het staatsrechtelijk geschil binnen onze grenzen van lieverlede in de schaduw gesteld door de wolken die van buiten kwamen aandrijven, de ernstige Europeesche verwikkelingen, waarin ook ons vaderland betrokken raakte. De eerste maanden toch van het jaar 1867 zijn voor Nederland het gevaarlijkste tijdperk geweest, dat het sedert de scheiding van België heeft doorleefd.

De uitslag van den Duitschen oorlog, in den zomer van 1866, had geheel Europa verrast. Toen de koning van Pruisen het zwaard had getrokken tegen Oostenrijk en de kleinere Duitsche staten, hadden de meeste staatslieden dit als een vermetel waagstuk beschouwd, men had in elk geval een ernstige en langdurige worsteling verwacht, allerminst een oorlog die binnen weinige weken beslist zou zijn. Tegen alle verwachtingen hadden evenwel de Pruisen in een zeer kort tijdsverloop hunne vijanden zoo volkomen geslagen, dat dezen niets anders overbleef dan zich aan den wil des overwinnaars te onderwerpen. Op 14 Juni was de oorlog uitgebroken en den 28 Juli werd reeds de vrede gesloten, die Oostenrijk Venetië deed verliezen en het buiten Duitschland sloot, Pruisen met Hannover, Keurhessen, Nassau en de stad Frankfort vergrootte en het feitelijk de opperheerschappij in gansch Duitschland verzekerde. De grootste verandering die het statenstelsel van Europa sedert 1815 had ondergaan, was tot stand gekomen na een oorlog van niet veel meer dan een maand.

De snelle en onverwachte loop dezer gebeurtenissen had geheel Europa met een zekere outsteltenis vervuld, en ook in

ons vaderland de openbare meening krachtig aangegrepen. Pruisen telde hier te lande weinig vrienden. De Pruisische staatkunde der laatste jaren, die sedert het optreden van Bismarck den stelregel, macht boven recht, binnenslands tegenover de volksvertegenwoordiging en buitenslands tegenover Denemarken en de kleinere Duitsche staten met eene aan onbeschaamdheid grenzende openhartigheid in toepassing had gebracht, was hier te lande vrij algemeen met afkeuring en wantrouwen gadegeslagen. Nadat die staatkunde een Europeesche zegepraal had behaald, waardoor Pruisen eensklaps van den laagsten rang onder de groote mogendheden tot den hoogsten was opgeklommen, en na de inlijving van Hannover onze geheele oostelijke grens beheerschte, was de stemming begrijpelijkerwijze niet gunstiger geworden. Teekenen van ongerustheid begonnen zich voor te doen, in de academiesteden werden, geheel uit eigen beweging, door de studenten vereenigingen opgericht tot vrijwillige oefening in den wapenhandel, de burgerij in verscheidene steden volgde welhaast dit voorbeeld. Al werd alles vermeden om aan deze beweging een ander dan een zuiver nationaal karakter te geven, toch kon het niemand ontgaan dat de groote machtsontwikkeling van onzen oostelijken nabuur haar voorname drijfveer was.

Aan het Nederlandsche hof dreef een anti-pruisische en franschgezinde stemming boven. Pruisen had daar slechts één vriend, den oom des konings, prins Frederik, die door bloedverwantschap en persoonlijke vriendschap innig met den koning van Pruisen verbonden was. Prins Hendrik, de broeder des konings en zijn stadhouder in het Groothertogdom Luxemburg, schoon volstrekt niet franschgezind, was zeer ontstemd door de Pruisische annexaties en de daaruit voortgevloeide onttrooning van den koning van Hannover en den hertog van Nassau, welke laatste, als hoofd van een tak uit hetzelfde stamhuis, in nauwe betrekking tot de Oranjes stond. De overige leden der vorstelijke familie hadden zeer besliste fransch-bonapartistische sympathiën.

Koningin Sophie, gesproten uit een vorstenhuis dat van alle deelnemers aan het Rijnverbond het innigst met Napoleon I verbonden was geweest, en opgevoed aan het hof van haren vader, koning Willem van Wurtemberg, in de dagen toen deze de zelfstandigheid der kleine Duitsche staten tegenover Oostenrijk en vooral tegenover Pruisen met groote vinnigheid bepleitte,

had na de herstelling van het Fransche Keizerrijk de banden met de aan haar vermaagschapte Bonaparte's nauw toegehaald was met hart en ziel Frankrijk en Napoleon III toegedaan en zeer sterk afkeerig van Pruisen en de Duitsche staatkunde der Hohenzollerns. De prins van Oranje, vermoedelijk troonopvolger, was door herhaald verblijf te Parijs met het hof der Tuilerieën bijzonder bevriend geraakt en maakte van zijne ingenomenheid met Napoleon III voor niemand een geheim. De koning zelf, die ook reeds als gast aan het Fransche hof was ontvangen met de innemendheid die de keizerlijke gastheer tegenover gekroonde hoofden aan den dag wist te leggen, was zeer geschokt door de groote en onverwachte veranderingen in Duitschland en kon de openlijke uiting van zijn afkeurend oordeel over de Pruisische staatkunde moeielijk bedwingen. De stemming van het hof oefende natuurlijk invloed op die der groote wereld te 's-Gravenhage, ook in de regeeringskringen aldaar was men zeer weinig ingenomen met de machtsvergrooting van Pruisen; de houding der dagbladpers was aarzelend, alleen bij de sterk gekleurde protestantsche bestanddeelen der Nederlandsche maatschappij vernam men uitingen van vreugde over de zegepraal door de protestantsche groote mogendheid in Duitschland behaald en over den nederlaag der katholieke.

De anti-pruisische stemming van de gemoederen in Nederland werd na het totstandkomen van den vrede zeer geprikkeld door de Duitsche dagbladpers. De Berlijnsche en Keulsche dagbladen begonnen zich van lieverlede weinig vriendschappelijk over Nederland uit te laten, zij brachten de ontstemming over den nederlaag van Oostenrijk in verband met de groote hoeveelheid Oostenrijksche staatssfondsen die zich destijds in de brandkassen van Nederlandsche renteniers bevond, en gaven voortdurend lucht aan een gevoel van voorname minachting voor het Nederlandsche volk en de Nederlandsche staatsinstellingen. Nadat in den aanvang van 1867 de beweging hier te lande door de kamerontbinding opgewekt een weinig tot rust was gekomen vestigde de aandacht van het Nederlandsche publiek zich meer en meer op deze onvriendelijke uitingen. De regeering had er zich sints lang over bekommerd, het was haar toch zeer goed bekend hoe nauw, te Berlijn, de betrekking was tusschen de regeering en de dagbladpers.

Te meer verontrustend was deze gespannen verhouding, omdat

Nederland tegenover de groote verandering in Duitschland niet als bloot toeschouwer stond, zooals de andere kleine mogendheden van Europa. De koning van Nederland had een stem gehad in den voormaligen Duitschen bond, voor het groother-togdom Luxemburg en het hertogdom Limburg, die beide deel uitmaakten van dien Bond. Gedurende de twisten der laatste jaren, die reeds met den Deenschen strijd over de hertogdommen Sleeswijk en Holstein een aanvang hadden genomen, had de Nederlandsche bondsgezant te Frankfort, von Scherff, zich zooveel mogelijk buiten schot gehouden. Nadat de oorlog tusschen Pruisen en de bondstaten was uitgebroken, had hij de beraadslagingen der Bondsgezanten niet meer bijgewoond, en hen ook niet gevolgd toen zij het bedreigde Frankfort hadden verlaten voor het meer veilige Augsburg, waar de Bond zijnen laatsten snik had gegeven.

De Nederlandsche en Luxemburgsche regeeringen stelden zich na den oorlog op het standpunt, dat door het te niet gaan van den Duitschen Bond alle rechtsbetrekkingen tusschen hen en Duitschland waren verbroken; zij waren dan ook door Pruisen niet uitgenoodigd om deel uit te maken van den nieuw opgerichten Noord-Duitschen Bond. Feitelijk stonden zij dus voor het oogenblik niet meer in betrekking tot Duitschland, maar het was van overwegend belang om, van de zijde van Pruisen, eene verklaring te hebben waardoor deze feitelijke toestand een rechtstoestand werd. Een dergelijke verklaring bleek echter niet te verkrijgen, Pruisen weigerde die niet maar hield zich eenvoudig doof; vooral voor het groothertogdom Luxemburg was deze houding bezwarend, het verkeerde toch in eene zeer eigenaardige moeielijkheid doordien de hoofdstad, Luxemburg, bondsvesting was geweest en Pruisen er het recht van bezetting had. Dit pruisische garnizoen was gedurende den oorlog in de vesting gebleven en scheen er niet aan te denken om die thans te verlaten. Wat voorts elke onderhandeling over deze gewichtige zaak bij uitstek moeielijk en omslachtig maakte, was de dubbele hoedanigheid waarin Willem III deelgenoot van den Duitschen Bond was geweest; als groothertog van Luxemburg moest hij door zijn Luxemburgsch ministerie, als hertog van Limburg door het Nederlandsche departement van Buitenlandsche Zaken onderhandelen. In 's-Gravenhage verlangde men natuurlijk zich, zooveel mogelijk, vrij te houden van alles wat Luxem-

burg betrof en alleen voor den rechtstoestand van Limburg te zorgen, maar te Berlijn bleef men zorgvuldig Limburg en Luxemburg als één beschouwen; over de regeling der verhouding liet men zich daar evenwel niet uit, men bleef vasthouden aan het stelsel van zwijgen en onthield aan den Pruisischen gezant te 's-Gravenhage alle inlichtingen en mededeelingen, zoodat deze op elke aanvraag van de Nederlandsche regeering moest antwoorden dat hij in de onmogelijkheid was om eenig antwoord te geven.

De Nederlandsche regeering, ontrust door dit hardnekkig zwijgen der Pruisische regeering, had vertrouwelijke besprekingen aangeknoopt met de twee naburige groote mogendheden, die in London zeer beleefd maar zeer koel werden beantwoord, te Parijs daarentegen werden aangegrepen om den wensch der Fransche regeering kenbaar te maken tot overneming van het groothertogdom Luxemburg van den groothertog tegen een geldelijke vergoeding. Reeds sints het uitbreken van den oorlog was het denkbeeld om Luxemburg aan Frankrijk af te staan door de Europeesche dagbladpers voortdurend besproken, en het had ook inderdaad een onderwerp van geheime besprekingen tusschen de Fransche en Pruisische regeeringen uitgemaakt.

Frankrijk had gedurende den Duitschen oorlog de meest welwillende onzijdigheid in acht genomen. Napoleon III, in zijne buitenlandsche staatkunde altijd min of meer ondoordacht plannenmaker, koesterde een zekere voorliefde voor het denkbeeld om in Europa alle groote nationaliteiten tot rijken vereenigd te zien en was dan ook van het totstandkomen der eenheid van Duitschland op zich zelve niet afkeerig. Bismarck, die slechts zocht naar het beste middel om Pruisen tot den machtigsten staat van Europa te maken, en wien het naar zijn eigen woorden volmaakt onverschillig was, of hij de Pruisen op Oostenrijkers, op Franschen of op Russen liet schieten, had Napoleon weten voor te spiegelen, dat het totstandkomen der Duitsche eenheid onder Pruisen tengevolge zou hebben dat ook Frankrijk zich zou kunnen vergrooten. Kort voor het uitbreken van den oorlog had hij, voor den schijn, onderhandelingen geopend om de steenkolenmijnen aan de Saar, die Pruisisch domein waren, te verkoopen, hetgeen natuurlijk het vermoeden deed ontstaan dat Pruisen deze landstreek na den vrede aan Frankrijk zou afstaan. Toen, onder Frankrijks bemiddeling, de vrede met Oostenrijk en

de Duitsche staten gesloten was, kwam keizer Napoleon dan ook spoedig een deel van den linker Rijnoever opeischen. Maar hij moest weldra ondervinden dat hij nu stond tegenover eene mogendheid die hem in weinige weken boven het hoofd was gegroeid. Afstand van Duitsch gebied was, zonder een oorlog, niet te verkrijgen, en de Fransche legermacht was niet in de verte opgewassen tegen de Pruisische. Wilde Frankrijk dus nieuw grondgebied verkrijgen, dan moest het dat buiten de Duitsche grenzen gaan zoeken. Onder den eigenaardigen schijn van openhartigheid, waarmede Bismarck zijne wezenlijke voornemens steeds met groote sluwheid wist te omsluieren, wees hij de Fransche regeering op Luxemburg en België. Waarom zou de keizer zich niet schadeloos stellen door de inbezitneming dezer landen? De Pruisische regeering zou er geheel buiten moeten blijven, zij had rekening te houden met de persoonlijke gevoelens van den koning van Pruisen, met de anti-Fransche stemming van het Duitsche volk en van het Pruisische leger, maar indien Napoleon Europa voor het voldongen feit plaatste en snel handelde, dan bestond er alle kans dat hij zonder oorlog zijn doel zou bereiken. Er is ongetwijfeld veel grond voor het vermoeden, dat Bismarck in 1867 den oorlog met Frankrijk, wellicht ook met Nederland, wenschte, hij wist dat de overmacht aan zijne zijde was, dat Rusland en Engeland, indien Frankrijk tot gewelddadige annexaties overging, zeer zeker niet aan de zijde van Napoleon zouden staan, en dat Oostenrijk en Italië in elk geval neutraal zouden blijven. Een oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk achtte hij onvermijdelijk, en schroom voor een oorlog wanneer de kans op overwinning aan zijne zijde was, kende hij niet. Het geld voor een oorlog - zoo drukte hij zich eens in een vertrouwelijk schrijven uit - is nuttiger besteed dan voor menigen staatsspoorweg, en de menschen die hij kost, sterven toch binnen veertig jaren.

Napoleon III, die zich bewust was van zijne militaire zwakheid, deinsde voor een stoutmoedige staatkunde terug en verkoos den weg der onderhandelingen die, naar hij zich vleide, hem in elk geval tot het bezit van Luxemburg zoude voeren. In Februari 1867 werd de afstand van Luxemburg door den Franschen gezant Bauduin te 's Gravenhage ter sprake gebracht. Van het standpunt der Nederlandsche regeering was er tegen dien afstand op zichzelven allerminst bezwaar, zij zou met genoegen hebben

gezien dat de koning een vreemde kroon wegschonk, die hem zoo licht verplichtingen kon opleggen, waarvan de vervulling hem, als hoofd van den Nederlandschen staat, moeielijkheden kon berokkenen. Te meer was die afstand begeerlijk, indien daardoor de nog altijd onzekere verhouding van Limburg tot Duitschland in den zin van volkomen losmaking werd geregeld.

Koning Willem III had op sommige zaken, vooral op financieele aangelegenheden, volstrekt geen oog, maar hij was van top tot teen vorst en kon zich daarom volkomen verplaatsen in den gemoedstoestand van andere vorsten. Hij doorzag niet dat de afstand van Luxemburg, tegen een geldelijke vergoeding, hem in Europa aan zeer ongunstige oordeelvellingen zou blootstellen, maar hij begreep dadelijk dat een overeenkomst, zooals hem die door Frankrijk werd voorgesteld, den koning van Pruisen zeer moest ontstemmen, indien zij buiten zijn medeweten haar beslag kreeg. Hij liet zich dan ook niet paaien door de verzekeringen van den Franschen gezant, dat de Pruisische regeering het liefst zoude zien dat de geheele onderhandeling buiten haar omging. Nadat de eerste besprekingen hadden plaats gehad, ontbood hij den Pruisischen gezant, de Perponcher, en deelde hem alles mede, met de betuiging dat hij Luxemburg niet wilde afstaan buiten weten van den koning van Pruisen; hij gaf tegelijkertijd aan Napoleon III van dezen stap kennis. Te Parijs veroorzaakte deze mededeeling groote ontstemming, maar ook te Berlijn had zij niet de gevolgen die de koning verwacht had. Bismarck's streven was er blijkbaar op gericht om Luxemburg te doen afstaan op zoodanige wijze, dat alleen Willem III en Napoleon III er de verantwoordelijkheid voor droegen en dat hij voor zich zijne volkomen vrijheid van handelen behield. Het kon hem dus niet dan onaangenaam zijn, dat de koning van Pruisen genoodzaakt werd op een of andere wijze zich over de zaak uit te laten. Die uitlating was dan ook zeer onbestemd. De koning van Pruisen telegrafeerde aan den koning der Nederlanden, dat hij geen raad kon geven zonder de zienswijze te kennen der overige mogendheden die de traktaten betreffende Luxemburg hadden geteekend.

De onderhandelingen bleven na dit voorval te 's Gravenhage voortduren, van de zijde van den koning met schroom en terughouding, van de zijde van Frankrijk met sterken aandrang.

Tegelijk met den afstand van het Groothertogdom hoopte Napoleon III een verbond met Nederland te kunnen sluiten, waardoor, in geval van oorlog, de beide landen elkander bijstand beloofden, en in Parijs was men zoozeer overtuigd van de totstandkoming van dit alles, dat het reeds als zeker aan de gezanten in het buitenland werd medegedeeld. In Duitschland daarentegen werd de stemming bij den dag meer vijandig tegen Frankrijk en Nederland. Het gevoel ontwaakte er, dat men nu machtig genoeg was om het groote Duitsche vaderland, waartoe men ook Luxemburg rekende, ongeschonden te bewaren, en vrij algemeen werd in de dagbladpers de raad vernomen, om zich niet bij het verlies van Luxemburg neder te leggen maar er een oorlog voor te wagen.

Den 3^{en} April, des morgens nog vóór het ontbijt, kwam de Pruisische gezant te 's Gravenhage den Graaf van Zuylen mededeelen, dat de afstand van Luxemburg door Pruisen als een reden van oorlog moest worden beschouwd en dat de Pruisische regeering zich verplicht achtte hiervan de Nederlandsche kennis te geven[1)]. Na deze mededeeling kwam er eensklaps een volledige omkeer in den loop der zaken. Koning Willem III verklaarde dadelijk, dat hij nu in geen geval Luxemburg aan Frankrijk zou afstaan. Napoleon III, diep gegriefd door deze teleurstelling, wist zich echter te bedwingen, en besloot het daar heen te sturen dat er, zonder oorlog tusschen hem en zijnen overmachtigen tegenstander, aan de Luxemburgsche zaak een oplossing werd gegeven, waardoor Frankrijk althans iets

1) Uit een omstandig verhaal door den Graaf van Zuylen omtrent het verloop der Luxemburgsche aangelegenheid, opgesteld, waarvan mij de kennisneming is vergund geworden, blijkt dat de Perponcher in de meening verkeerde dat de afstand van Luxemburg reeds had plaats gehad. 'Ik liet hem', schrijft Graaf van Zuylen, 'zeer bedaard uitspreken en maakte eenige bedenkingen over zijne zonderlinge houding, maar eindigde met hem te zeggen, dat hij verkeerd was ingelicht, dat de afstand geen plaats gevonden had en ongetwijfeld niet plaats vinden zou indien zijne regeering er zich tegen verzette.'
Men mag dus wellicht aannemen dat de Pruisische gezant zijnen last te vroeg heeft uitgevoerd, en daardoor (willens of onwillens) den vrede heeft gered. Hier valt natuurlijk slechts te gissen. Met eenige waarschijnlijkheid mag worden aangenomen dat te Berlijn een machtige drang tot oorlog naast een even machtige tot behoud van den vrede bestond. Voor de Perponcher was het een moeielijke taak om den afstand van Luxemburg als casus belli voor Pruisen te gaan aankondigen nadat Koning Willem III hem uitdrukkelijk verzekerd had dat die afstand tegen den wil van Pruisen niet zou plaats hebben. Volgens den Graaf van Zuylen gaf de Perponcher voor, dat hij den koning niet goed had begrepen.

verkreeg. Met de ontruiming der vesting Luxemburg door het Pruisische garnizoen en hare ontmanteling verklaarde hij zich tevreden, en daar de overige Europeesche mogendheden van oordeel waren dat het behoud van den vrede de opoffering door Pruisen van zijn betwistbaar bezettingsrecht dringend eischte, was de vredelievende oplossing van het ernstige geschil spoedig gevonden. Op het in Mei 1867 te Londen gehouden congres werd de rechtstoestand van Luxemburg als zelfstandige neutrale staat vastgesteld en tegelijk Limburg van elke betrekking tot Duitschland ontheven.

Wij hebben aan de geschiedenis van deze onderhandelingen eenige ruimte gegeven, niet alleen omdat zij voor ons land van het hoogste gewicht zijn geweest, doordien zij ons bijna in een Europeeschen oorlog hadden medegesleept, maar ook omdat zij een ingrijpenden invloed op onze binnenlandsche staatkunde hebben gehad. De Luxemburgsche verwikkeling toch werd de aanleiding tot den val van het ministerie van Zuylen-Heems-kerk. Bij de behandeling der begrooting in het najaar van 1867 werd het beleid van den Minister van Zuylen in de Tweede Kamer hevig aangevallen, en het hoofdstuk Buitenlandsche Zaken met een kleine meerderheid verworpen. De staatkundige tegenstanders van het ministerie voerden voornamelijk twee bezwaren aan. Zij wezen op het groote gevaar waaraan Nederland had blootgestaan door de Luxemburgsche onderhandeling, en op de bezwaren die in de toekomst konden voortvloeien uit de waarborging der neutraliteit van Luxemburg, waartoe Nederland met de groote mogendheden bij het Londensch verdrag van 11 Mei was toegetreden. Van geen van beide verwijten kon gezegd worden, dat zij de strenge afkeuring rechtvaardigden die de meerderheid der Tweede Kamer uitsprak. Het eerste zou volkomen gegrond zijn geweest indien de oorlog ware uitgebroken en Nederland er in ware betrokken geraakt, maar juist het tegenovergestelde had plaats gehad, de vrede was bewaard gebleven en ten opzichte van Limburg had de regeering alles verkregen wat zij gewenscht had. Een oordeel over diplomatische onderhandelingen dat geheel wordt afgescheiden van den verkregen uitslag kan moeielijk billijk worden genoemd. Indien de Nederlandsche regeering stilzwijgend haar standpunt, dat Limburg feitelijk geheel los was van Duitschland, was blijven handhaven, dan had zij voorzeker

voorzichtiger gehandeld, maar het is niet waarschijnlijk dat zij dan even spoedig een zoo afdoende regeling zoude hebben verkregen als die door de mogendheden te Londen was goedgekeurd. Daarenboven was het haar wegens den band die nu eenmaal tusschen Limburg en Luxemburg bestond, onmogelijk geweest om de onderhandelingen tusschen den groothertog en den keizer geheel te beschouwen als onderhandelingen tusschen twee vreemde vorsten.

Wat het tweede verwijt aanging, viel het zeker niet te ontkennen dat het verkieslijker zou zijn geweest, indien de neutraliteit van Luxemburg niet door Nederland ware gewaarborgd maar de regeering had geen keuze gehad. Pruisen had uitdrukkelijk verklaard dat het van de waarborging der neutraliteit door alle mogendheden zijne toetreding tot de overeenkomst afhankelijk stelde, en tegenover die bedreiging had ook de Engelsche regeering, die aanvankelijk van geen waarborging wilde weten, moeten zwichten. De verklaring die eenige weken later in het Engelsche Parlement aangaande de beteekenis der waarborging was gegeven, was trouwens allezins geschikt geweest om de zwaarhoofden in Nederland gerust te stellen.

Thans, nu onze verhouding met Duitschland van dien aard is geworden, dat het denkbeeld van beduchtheid voor zijne vijandige bedoelingen tegen ons volksbestaan ons zonderling voorkomt, nu gedurende bijna dertig jaren de neutraliteit van Luxemburg door ons is gewaarborgd, zonder dat het overgroote meerderheid van het Nederlandsche volk dit weet of althans er iets van bemerkt heeft, en de betrekkingen tusschen Limburg en Duitschland alleen als geschiedkundige bijzonderheid in de herinnering voortleven, zal het verbazing wekken dat de liberale partij van 1867 van deze in hare gevolgen voor het vaderland heilzame oplossing eener buitenlandsche aangelegenheid een wapen maakte om een ministerie omver te werpen. Ook destijds vond deze handelwijze geen onverdeelde goedkeuring, en was zij voor hen die de innerlijke verhoudingen in de liberale partij niet kenden, min of meer raadselachtig. Thorbecke had er voornamelijk de hand in. Hij voorzag dat de nieuwe minister van koloniën, de zeer conservatieve Hasselman, die Trakranen, wiens ongeschiktheid spoedig gebleken was, had opgevolgd, een zwaren strijd zou hebben te voeren. Dien strijd waarbij het verschil van zienswijze tusschen

hem en een deel zijner medeleden van de liberale partij gevaar liep van weder helder aan het licht te komen, wenschte hij te ontgaan door het ministerie reeds vooraf te treffen. Het was nu eenmaal, sedert de ontbinding van 1866, een strijd op leven en dood geworden tusschen de liberale partij en het ministerie, en de Graaf van Zuylen was zeker niet de minst bekwame maar wel de meest impopulaire van alle ministers. Hij miste ten eenenmale de gave om in den parlementairen strijd datgene te laten liggen wat persoonlijke verbittering kon opwekken. Reeds als lid der Kamer had hij zich door de felheid zijner aanvallen vele vijanden gemaakt, en bij Thorbecke wekte zijn naam de pijnlijke herinnering op aan den strijd over de Limburgsche brieven in 1865, toen het uiterst vijandige voorstel tot het houden eener enquête van hem was uitgegaan.

De Graaf van Zuylen maakte het zijnen tegenstanders bijzonder gemakkelijk. Zijne houding bij de verdediging van zijne begrooting was uittartend. Ook een man, minder hartstochtelijk dan hij was, zou zich zeker geprikkeld hebben gevoeld door de moeielijkheden waarin hij zich bevond. Hij was in den weinig benijdbaren toestand, waarin een Minister van Buitenlandsche zaken in een kleinen staat zeer licht geraakt, wanneer zijn diplomatisch beleid wordt aangevallen; dat hij zelf bijna geen wapens tot zijne beschikking had terwijl zijne tegenstanders de best voorziene tuighuizen konden benutten. De bescheiden door groote mogendheden uitgegeven, over de diplomatische handelingen hunner regeeringen, geven natuurlijk een zeer onjuist beeld van den gang der zaken, zij worden herzien of vervaardigd met een bepaalde strekking. Een staatsman, aan het hoofd der buitenlandsche betrekkingen van een klein land geplaatst, kan moeielijk de onvolledigheid en onjuistheid van zulke stukken bepleiten, zonder zich zelven en zijn land aan ernstige moeielijkheden bloot te stellen. De aarden pot moet zich wachten voor den ijzeren. Zoo kon ook de Graaf van Zuylen tegenover de beschuldigingen van verkeerd beleid, hem op grond van door de Fransche regeering openbaar gemaakte stukken, voor de voeten geworpen, tot zelfverdediging niet alles aanvoeren wat hem op het hart lag. Onder deze omstandigheden was een kalme en ingetogen verdediging het meest doeltreffend geweest. Door een geheel tegenovergestelde houding aan te nemen, wakkerde de minister

de felheid zijner tegenstanders aan en verzwakte hij den steun zijner vrienden. Een zeer onberaden en onstaatkundige aanval op zijnen voorganger, hem in een oogenblik van verstoordheid ontvallen, was de druppel die in de Tweede Kamer den beker deed overloopen, en had een in alle opzichten betreurenswaardigen nasleep, waardoor de persoonlijke verbittering in de Kamer en in het land in hooge mate werd opgewekt.

Na de verwerping der begrooting van Buitenlandsche Zaken bood het geheele ministerie zijn ontslag aan. De koning kon niet dadelijk tot een besluit komen hoe te handelen. Persoonlijk was aanneming van het ontslag hem zeer tegen den zin, want hij zag op tegen een liberaal kabinet waarvan Thorbecke waarschijnlijk het hoofd zou moeten zijn. Zeer ervaren mannen in zijne omgeving, de president der Tweede Kamer, van Reenen, en de directeur van het kabinet, de Kock, ontraadden evenwel ten sterkste een nieuwe ontbinding. Andere staatslieden, door hem geraadpleegd, zooals de voorzitter der Eerste Kamer, Philipse, en het lid van den Raad van State, Mutsaers, zagen er echter minder bezwaar in. De voorstanders der ontbinding, wien de heethoofden der conservatieve partij een stellige zegepraal voorspelden, verkregen ten slotte hunnen wensch. De ontbinding was echter ditmaal voor de regeering noodlottig. Zij verloor nog eenige stemmen en zag na een vinnigen strijd de begrooting van Buitenlandsche Zaken andermaal verworpen.

Onder de ministers schijnen er enkelen te zijn geweest, die ook na deze nederlaag den strijd nog niet wenschten op te geven. De minister van Buitenlandsche Zaken, die het zwaarst getroffen was, verklaarde evenwel thans niet anders te wenschen dan zijn ontslag. Voor den koning was de toestand pijnlijk, hij trachtte te vergeefs een ministerie buiten de liberale partij in het leven te roepen. Van Reenen kon echter in de samenstelling van een dergelijk kabinet niet slagen zoodat de koning ten slotte genoodzaakt was zich in het onvermijdelijke te schikken en Thorbecke te roepen. De tweejarige strijd tusschen ministerie en Tweede Kamer was hiermede tot een einde gebracht, het pleit ten voordeele van de liberale kamermeerderheid beslist.

Het kabinet van Zuylen - Heemskerk heeft ongetwijfeld in

onze constitutioneele geschiedenis een zeer merkwaardige rol gespeeld. Opgetreden met het doel om het koloniale vraagstuk op te lossen, heeft het een ander hoogst belangrijk vraagstuk aan de orde gesteld en tot afdoende oplossing gebracht, het vraagstuk namelijk of onze staatsinstellingen koninklijke dan wel parlementaire ministeries eischen. Toen het ministerie optrad waren er zeker weinigen in Nederland die de oplossing van dat vraagstuk noodzakelijk achtten en waarschijnlijk niemand die haar van de nieuwe regeering verlangde of zelfs verwachtte. Ieder staatsman is voor een groot deel dienaar van de omstandigheden, en door niets wordt zijne vrijheid van handelen meer belemmerd dan door de gevolgen van zijn eigen misslagen. De buitengewoon groote misslag, dien van Zuijlen en Heemskerk in 1866 begingen met de benoeming van Mijer tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, is de stoot geweest die aan hunne staatkundige gedragslijn een richting heeft gegeven die zij aanvankelijk niet gewenscht hadden. De benoeming van Mijer lokte het afkeurend votum der Tweede Kamer uit; om zich tegen die afkeuring te verdedigen grepen de ministers naar het wapen dat de Grondwet, naar zij meenden, hun gaf. Toen dit wapen hen niet kon redden bleef niets over dan ontbinding. Door de Kamer te beschuldigen van ongrondwettige inbreuk op de rechten der Kroon, kwamen zij met haar op volslagen voet van oorlog, en Willem III was niet de man om ministers in den steek te laten die voor zijne macht een strijd op leven en dood hadden aanvaard. Het strijdpunt in het jaar 1866, het recht der Kamer om de benoeming van een Gouverneur-Generaal te beoordeelen, raakte evenwel spoedig in vergetelheid, en maakte plaats voor de veel gewichtiger vraag, of de koning een ministerie kon handhaven tegen den zin der Tweede Kamer. Met volkomen juistheid zette de Utrechtsche hoogleeraar, Opzoomer, in die dagen uiteen, dat deze vraag beslist werd door de praktijk om begrootingen aftestemmen om redenen daarbuiten gelegen, en wat merkwaardig mag worden genoemd, terwijl Buijs deze praktijk als onrechtmatig bestreed, werd zij door anderen die veeleer voor conservatieven golden, zooals Vreede, verdedigd. Over de rechtsvraag is later, toen zij tot toetssteen der anti-revolutionnaire staatkunde is gemaakt, met warmte gestreden, maar voor de praktijk heeft deze strijd steeds meer aan beteekenis verloren. Naarmate

het parlementaire regeeringstelsel zich meer heeft ontwikkeld, is het afstemmen van begrootingen uit staatkundige beweegredenen zeldzamer geworden. Het uiterste dwangmiddel behoefde niet meer toegepast te worden, toen de ministeries voor minder krasse middelen zich even gevoelig betoonden.

Door de overwinning die de Tweede Kamer na de tweede ontbinding over het ministerie Van Zuylen-Heemskerk behaalde, is het denkbeeld van koninklijke ministeries, die hun steunpunt alleen in 's konings wil vinden, voor altijd uit onze constitutioneele praktijk verdwenen. Het vestigen van een zuiver parlementair regeeringstelsel, als onbestreden beginsel, dagteekent van den val van het kabinet van 1868. ‘Men kan’, schreef Graaf van Zuylen, zeven jaren later ‘de parlementaire regeering als bij ons gevestigd beschouwen. Geen kabinet zal er zich nu meer aan wagen aan de Tweede Kamer het “binnen de grenzen” toe te roepen.’ Bij deze verklaring van het hoofd van het kabinet dat de aangehaalde waarschuwing had doen hooren, worden alle andere getuigenissen overbodig.

De staatslieden die in 1868 de leiders der oppositie waren, hebben, wat niet te verwonderen is, het hoofdpunt van den strijd met eenige behoedzaamheid aangeraakt en er zich van onthouden om het in zijne volle scherpte te ontwikkelen. ‘Ik verlang niet’ - zeide Thorbecke in de Tweede Kamer op 23 April 1868 - ‘in de plaats van ons grondwettig systeem het Engelsche stelsel. Het Ministerie staat daar tot de Kroon en tot het Parlement in eene andere betrekking, dan waarin het Ministerie tot de Kroon en het Parlement staat volgens onze Grondwet. Nu is het evenwel ook in dit land onmogelijk, niemand zal dit ontkennen, dat de betrekking tot het Parlement op het ontslag of de benoeming van Ministers geheel zonder invloed zij.’ Thorbecke dacht zich blijkbaar een zekeren tusschenvorm en deze tusschenvorm heeft zich ook sedert meer en meer ontwikkeld. Het zuivere Engelsche stelsel, waartegen geen beletsel bestaat van grondwettigen aard, heeft hier niet kunnen aarden èn door den vrij algemeenen tegenzin om den minister de betrekking van volksvertegenwoordiger gelijktijdig te zien waarnemen èn door het onbestemde en wisselende in den aard en het wezen der staatkundige partijen. Van het tegenovergestelde stelsel echter, ministers die aan het roer blijven zoolang de vorst dat verlangt, hoe hoog de parlemen-

taire golven ook mogen gaan, zijn alle sporen, na den strijd van 1866 tot 1868, bijkans geheel uitgewischt.

Met hoeveel felheid en verbittering deze strijd ook in de Tweede Kamer is gevoerd, buiten die Kamer bracht hij slechts beroering in de aan het Parlement en de Regeering naast verwante kringen. Het volk liet hij tamelijk koel. De pogingen destijds door Lion en eenige mindere dagbladschrijvers der conservatieve partij aangewend om den strijd in het Parlement onder het volk te brengen als een strijd vóór of tegen Oranje, bleef gelukkig vruchteloos. Het volk vatte den strijd op zooals hij in werkelijkheid was, als een strijd over regeeringspraktijk niet als een strijd over de grondbeginselen der staatsregeling.

Noch de liefde voor den monarchalen regeeringsvorm, noch die voor het nationale stamhuis, noch die voor den persoon des konings hebben dan ook iets geleden onder de gevolgen van dezen strijd. Koning Willem III heeft zich gedurende zijne lange regeering mogen verheugen in een steeds aangroeiende populariteit. De zeldzame gelegenheden wanneer hij zich in het openbaar vertoonde, wekten ongeveinsde betoogingen van verknochtheid. Onder de menigte wier luide toejuichingen hem dan begroetten, zullen er wel niet velen zijn geweest die zich rekenschap gaven of konden geven van de verandering in de constitutioneele praktijk, die de parlementaire strijd gedurende het Ministerie Van Zuylen-Heemskerk had teweeggebracht. De gemoederen der natie mochten door den weerstuit van het langdurig kamerdebat eenigermate zijn bewogen, geschokt waren zij niet, en van een blijvenden indruk zijn geen sporen te vinden. Trouwens een ander vraagstuk, dat veel dieper doordrong in het volksleven, en waarlijk de hartstochten opwekte, begon na 1868 van lieverlede gisting te veroorzaken in alle deelen des lands en onder alle kringen der natie. Gedurende de volgende twintig jaren heeft dat vraagstuk de Nederlandsche staatkunde beheerscht. De hoogst-belangrijke invloed dien de regeling van het volksonderwijs heeft uitgeoefend op het staatkundig leven in Nederland, maakt het tot een van de gewichtigste verschijnselen in onze staatkundige geschiedenis van de laatste helft dezer eeuw.

Wij hopen de gelegenheid te vinden om er een volgend artikel aan te kunnen wijden.

W.H. DE BEAUFORT.

De oorsprong van den Zevenjarigen Oorlog *volgens de opvatting der nieuwe Duitsche geschiedschrijvers*.

M. Lehmann. Friedrich der Grosse und der Ursprung des siebenjährigen Krieges. 1894. (H. Delbrück in de Preuszische Jahrbücher Febr. 1895.)

Leopold von Ranke publiceerde in 1871 zijn ‘Ursprung des siebenjährigen Krieges.’ Wat die leermeester der historie over Frederik den Groote zeide, heeft als een evangelie gegolden: de koning, vredelievend, begint den oorlog alleen omdat hij er toe gedwongen werd door de combinatie zijner vijanden; begint dien oorlog niet met het doel om veroveringen te maken, neen, maar om door een flinke handeling de Europeesche politiek weder in de goede richting te sturen. Het trekken van zijn zwaard is een krachtdadige aanmaning, meer niet.

Heel duidelijk zegt Ranke:

‘Kaum jemals ist eine Invasion (die van Frederik in Saksen) unternommen worden, die so bestimmt und bewuszt auf dem Gedanken beruht hätte, den Frieden zu befestigen, das heiszt durch einen raschen Schlag die Feinde zu nöthigen, die Absichten die sie gefaszt hatten, aufzugeben.’

Op 't eind van 't vorige jaar heeft Max Lehmann, die al eens meer een ondeugendheid heeft begaan, een handig boekje uitgegeven, ten bewijze dat van die voorstelling zoo goed als niets overblijft, wanneer men de feiten naar waarheid durft interpreteeren; Frederik heeft wel degelijk den oorlog gewild, en hij had er een bepaalde bedoeling bij in 't zin, n.l. de verovering van Saksen, - en van West-Pruisen in de tweede plaats.

Zegt Ranke:

‘Friedrich II war in dieser Epoche, diesen Zeitpunkt (1756)

sehr friedlich gestimmt..... Wenn sich in Friedrichs Nachlasz ein politische Ergusz über die für seinen Staat wünschenswerthen Erwerbungen gefunden hat, welcher auch Sachsen umfaszt, so ist dieser mehrere Jahrzehnten[1)] später ganz anderer Conjuncturen entstanden - und auch dann von sehr eventueller Natur, auf die damaligen hat er keine Beziehung.'

dan Max Lehmann daartegenover:

'Drei Territorien sind es, die er erobern will.'

Maar wat gaat ons die zevenjarige oorlog aan! Wij hebben wel andere dingen, in onze dagen, bijgewoond.

Toch, niet waar? de geest van den mensch is zoo'n merkwaardig samenstel dat hij, onvoldaan door het heden, naar het verleden uitgaat om er een nieuw voedsel, een nieuw heden, zich te verschaffen.

En de geschiedenis blijft daardoor niet iets dat alleen gisteren waar was, maar wordt een zaak die men altijd bij zich omdraagt.

Heeft men de historie de opvoeding van het menschelijk geslacht genoemd, nu ja, men mag haar ongetwijfeld voor dat grootere kader van ervaring houden waarin de geest zich beweegt. Maar geen vaste, doode lijst. Er is bewegelijkheid en leven in. Wij leeren van de historie, maar wij onderwijzen haar ook; wij zoeken er de waarheid, maar wij geven haar ook van onze waarheid.

Blijft ze dan wel het verleden?

Ik vraag: is er een verleden?

Ranke, die voor zoo koel doorgaat, zegt in de voorrede van zijn 'oorsprong van den zevenjarigen oorlog,' dat hij het werk ter hand genomen heeft na het uitbreken van den oorlog van 1870 om op zijn manier met de groote gebeurtenissen zijner dagen meê te leven.

'Ich darf nicht verschweigen.... etc.,' meldt hij in zijn Ranke'sch taaleigen.

En zou men denken dat de werkzaamheid, het zijn, van Bismarck geen invloed op het inzicht in het wezen der vroegere gebeurtenissen heeft gehad? 't Is niet alleen dat men ervaren heeft wat een persoonlijkheid vermag, maar ook dit:

1) *Mehrerc Jahrzehnten*! In die overdrijving ligt alweer de onoprechtheid waaraan Ranke zich zoo dikwijls schuldig maakte, als hij in zijn latere jaren de nieuwere geschiedenis behandelde.

aan de grootheid van dien man, gaat men zich zelf ook te groot voelen om langer de legenden van brave menschen en brave Pruisen noodig te hebben.

Want Max Lehmann noemt kortweg de algemeen geldende opvatting van het begin van den zevenjarigen oorlog: een legende.

Wat vertelt ons Ranke dan daarover?

Zoodra men zijn boek opslaat komt men weer onder de bekoring van den meester. Hij ziet zoo ruim en zoo fijn. Hoe weet hij den algemeenen omkeer in de internationale politiek[1)], tegen het midden der 18^{e} eeuw, vast te knoopen aan den grooten kolonialen strijd tusschen Engeland en Frankrijk. De vraag is dan wie in 't nieuwe werelddeel de suprematie zal bezitten, wie de wereldmarkt zal beheerschen; en eensklaps wordt die speciale historie van den zevenjarigen oorlog, voor ons begrip, een onderdeel van den strijd die sinds voortgaat en die altoos actueel blijft. Wij zien de beteekenis dier ingewikkelde diplomatische bewegingen en contrabewegingen van een standpunt dat, denkelijk, geen der strijdende partijen van dat jaar 1756 nog kon innemen; wij zien hoe al de groote energiën der geschiedenis, - nationaliteit tegenover nationaliteit, katholicisme tegenover protestantisme (hoewel dikwijls nog gemaskeerd) - in 't gelid verschijnen bij die groote verandering in 't politiek en economisch systeem die de opening is van de nieuwe geschiedenis. En dat is iets wat nooit vergeten mag worden wanneer men een oordeel over Ranke uitspreekt.

Hij staat hoog boven alle anderen.

Maar zelfs een man als Ranke kan in 't labyrinth der speciale feiten niet altijd dien leiddraad vasthouden. Hij teekent den achtergrond der gebeurtenissen, maar het blijft een achtergrond; hij heeft een oog voor de ideale krachten, die in een conflict aanwezig zijn, maar de energie der persoonlijkheid waarin die krachten zich, heel eigenaardig soms, belichamen, kan hij of durft hij niet uitdrukken. Daardoor blijven de feiten

1) Le renversement des alliances, noemt Waddington het in zijn flinke artikelen der beide laatste nummers van de Revue historique. Eigenaardig, hoe onafhankelijk van elkander, de geschiedvorschers in Frankrijk en Duitschland, ik noem ook nog den hertog de Broglie, zich thans op eenmaal weder met dien oorsprong van den zevenjarigen oorlog gaan bezighouden.

in een te groot kader zweven. Zij komen niet te voorschijn zooals feiten in werkelijkheid doen, flink, nijdig, immoreel, persoonlijk. Met andere woorden en om een beeld te ontleenen aan een andere tak van kennis dan de geschiedenis: Ranke schrijft de grammatica der historie, hij geeft ons niet haar levende taal.

Ziehier Ranke's voorstelling.

Frederik II, ofschoon Pruisen tot de geallieerden van Frankrijk behoort, sluit, bij het dreigen van den oorlog tusschen Frankrijk en Engeland, op 16 Januari 1756 een verdrag met Engeland, waarbij de beide partijen de oude verbonden hernieuwen en op zich nemen geen inval van vreemden, van Franschen of Russen, in Duitschland te dulden. Engeland verzekert zich daardoor het bezit van Hannover, het keurvorstendom van George II, en Frederik verzekert zich, zoo de oorlog algemeen mocht worden, tegen een aanval van Oostenrijk en Rusland in verband met Engeland. Het is een verdrag van neutraliteit voor Duitschland.

Maar van de verwijdering tusschen Frankrijk en Pruisen maken Maria Theresia en Kaunitz gebruik. Zij kunnen het verlies van Silezië aan de opgekomen Pruisische monarchie niet zetten, zij willen den koning van Pruisen vernederen. Daarom doen zij hun voordeel met een devote stemming van de markiezin de Pompadour, de machtige favoriete, om het Engelsch-Pruisische verdrag te doen voorkomen als een protestantsche alliantie tegen de katholieke hoven en om een verbond van unie en vriendschap met Frankrijk te sluiten (1 Mei 1756 te Versailles).

Het is een tegenhanger van het verdrag van Westminster. Oostenrijk treedt uit zijn alliantie met Engeland en neemt zijn voorzorgen tegen een aanval van Frederik II.

Op zich zelf genomen is het tractaat van Versailles niet meer dan een neutraliteitsverdrag, maar de bedoeling waarmede Oostenrijk het sloot geeft aan de unie tusschen de hoven van Weenen en van Versailles een offensief karakter. Want reeds dadelijk werd op drijven van Maria Theresia en Kaunitz Frankrijk om een nadere aansluiting en een algeheele vereeniging van belangen aangezocht en met Rusland werden voorloopig bepalingen getroffen voor een aanval tegen de Pruisische monarchie en een verdeeling harer provinciën.

Het was een toestand in wording, geen die zich reeds duidelijk verklaard had.

‘Noch war Frankreich nich ganz entschieden,’ zegt Ranke, ‘Ruszland nicht zureichend gerüstet; Friedrich faszte den Gedanken, sich auf Oesterreich zu stürzen und dessen militarische Aufstellung zu zertrümmen, ehe sie sich befestige; würde Oesterreich auszer Stand gesetzt den Krieg in dem laufenden wie auch im nächsten Jahre zu unternehmen, so würde auch den beiden anderen Mächten der Muth vergehen, sich an den Feindseligkeiten zu betheiligen.’

Doch eer hij de hand aan 't werk sloeg, moest hij er voor zorgen dat hij voor 't oog van Engeland en van Europa niet de vredeverstoorder leek te zijn, die hij ook werkelijk niet was. Daarom richtte hij aan Maria Theresia direct een aanvraag om haar bedoelingen te verklaren. ‘Kein Zweifel, dasz der König sich ruhig verhalten haben würde, wenn die Antwort der Kaiserin befriedigend ausgefallen wäre’, zegt Ranke onverdroten.

Maar het antwoord, de herhaalde antwoorden op herhaalde vragen bevredigden niet en Frederik rukt met zijn leger naar de Saksische grens (28 Aug. 1756).

‘Kaum jemals ist eine Invasion unternommen worden... enz.’

Vatten wij Ranke's voorstelling in korte trekken samen, zoo krijgen wij het volgende beeld, dezen indruk:

Frederik is de superieure persoon. Zooal niet door liefde voor het rijk, dan toch krachtens zijn stelling als monarch der Pruisische landen, wil hij Franschen en Russen buiten het gebied van Duitschland houden. Als men dan misbruik wil maken van zijn isolement, daar hij door zijn rijkslievend overleg Frankrijk van zich vervreemd heeft, trekt hij het zwaard om door een flinken snellen slag zijn tegenstanders duchtig te leeren - uit vredelievendheid alleen.

Hij komt niet eerder uit zijn filosophische tent van Sanssouci dan getergd; actief is hij eigenlijk niet. Maria Theresia, von Kaunitz en Madame de Pompadour, dat zijn de actieven, en Frederik tegenover hen is een professor in de politiek - een professor met een geduchte plak.

Maar ook met die plak ligt er in Ranke's voorstelling over de persoonlijkheid van Frederik II iets van de schraalschitterende impotentie, die Ranke's tijdgenoot en vriend, den koning Frederik Willem IV kenmerkt.

En, - zoo men aan de gevolgen zijner handelingen denkt, komt de groote koning van de achttiende eeuw zelfs in een belachelijk licht te staan; want ‘kaum jemals’ is een bedoeling zooals ze aan Frederik wordt toegeschreven, meer op het tegendeel uitgeloopen dan hier het geval is. De koning wil de Oostenrijkers vermorzelen, en hij doet niet anders dan even om hen heen draaien in dat jaar 1756; hij wil een politieke combinatie verhinderen, en zijn aanval eerst brengt het intiem verbond van Oostenrijk met Rusland en Frankrijk tot stand; hij wil den vrede en hij haalt zijn volk een uitputtenden oorlog op den hals van zeven jaar.

‘König Friedrich wurde, indem er sich vertheidigte, zum groszen Manne des Jahrhunderts,’ zegt Ranke aan het slot.

Koning Frederik had dat zeker ingezien en wijselijk overlegd voor hij den oorlog begon! Een groot man zijn!... Mij te verdedigen!....

Doet Ranke's verhaal ons aan een fijn omlijnde en met zorg geordende, maar onwezenlijke compositie van Kaulbach denken, Max Lehmann's geschrift over den zevenjarigen oorlog daarentegen is ook in zijn vorm, - zijn innerlijken vorm bedoel ik - van onzen tijd.

Het is Lehmann vooreerst niet te doen om algemeene beschouwingen; hij wil beginnen met een heuschen toestand te beschrijven en daartoe brengt hij sprekende kleine bijzonderheden bijeen. Maar met die opeenstapeling van détails, keurig te zamen gelezen, bewijst hij ons hoe machtig dat kleine koninkrijk Pruisen van vóór 1756 was door zijn volmaakte beschikking over al de hulpmiddelen van het land en hoe ondanks de hervormingen van Maria Theresia's regeering, de Oostenrijksche monarchie maar een onhandig lichaam vertoonde.

Frederik gevoelde zich tegenover haar de baas. 180.000 man aan troepen en 20 millioen thaler in de krijgskas om vier jaar oorlog te kunnen voeren, ieder jaar op 5.000.000 gerekend, zoo was het programma dat hij zich eenmaal gesteld had. Hij naderde zijn doel in 1756, hij had het bereikt.

Wat zou hij met zijn macht uitvoeren?

Van jongs af was de uitbreiding van het Pruisisch gebied een geloofsartikel voor Frederik. Het duidelijkst vindt men

zijn denkbeelden weergegeven in zijn politiek testament van 1752. Hij betoogt daarin de noodzakelijkheid der vergrooting van Pruisen door de verovering van Saksen, Westpruisen en Zweedsch Pommeren.

'Rêveries politiques': met dien naam heeft hij zijn plannen bestempeld, en dat is de reden waarom men aan die beschouwingen geen practische waarde gehecht heeft. 'Droombeelden!' zegt Lehmann, ja, Frederik koos dien titel en schreef dat testament omdat hij in 1752 zijn einde nabij rekende en beschikkingen voor zijn opvolgers beschreef; maar telkens bespeurt men hoe hij tijdens zijn gezonde dagen die beelden in zijn dichtste nabijheid ziet, hoe hij beslag legt voor zich op dat Saksen, op dat Westpruisen.

Frederik voerde geen vredespolitiek. In 1752 wil hij Frankrijk bewegen om Turkije met Rusland en Oostenrijk in oorlog te brengen.

In 1753, in 1754 eveneens, en hij stookt Lodewijk XV op tegen Engeland. In 1755 raadt hij de Franschen aan om Hannover binnen te rukken; hij wil dat ze zich van de Oostenrijksche Nederlanden meester zullen maken. Kortom hij houdt de onrust gaande.

Meende de koning dan werkelijk in 1756 dat hem geen ander middel tegen zijn vijanden overbleef dan den oorlog te beginnen?

Zoo donker was de toestand toch niet voor hem, in dat jaar. Tegen Oostenrijk wist Frederik zich opgewassen, en al hield Rusland zich ook vijandig, de Russische macht, wanneer ze geen nerf kreeg door subsidie van Engeland, sloeg hij niet hoog aan.

Het krachtig voeren van den oorlog was een kwestie van geld en bij het overwegen der vraag of hij de meerdere in den strijd zou blijven, zag de koning de zaak uit het oogpunt der finantiën aan.

Daarom maakte hij zich ook niet zoozeer ongerust over de goede verstandhouding tusschen Maria Theresia en Frankrijk. Dat het laatste land met zijn legermacht hem in Duitschland zou komen aanvallen dat voorzag hij niet; hij berekende dat Frankrijk nooit zoover zou gaan. En als subsidiebetalende mogendheid vreesde hij het evenmin, want zijn berichten meldden hem dat de Fransche geldmiddelen waren uitgeput.

Niemand kan het hem ten kwade duiden dat hij den krijg begon, want Maria Theresia had het op een oorlog voorzien en zocht de gelegenheid Silezië te heroveren. Dat is de vraag ook niet of hij gelijk had of ongelijk, maar of hij uit noodweer offensief moest handelen, dan wel oorspronkelijk een offensief plan had.

Het zijn twee machten op aanval en verovering uit, die in dat jaar 1756 tegen elkander aankomen, zegt Lehmann.

Nauwelijks bemerkt Frederik dat er onder zijn tegenstanders iets gaande is, of hij laat de vestingen in staat van tegenweer brengen en mobiliseert de troepen. Ofschoon hij moest inzien dat de slag nog niet dadelijk tegen hem bedoeld was, - dat Rusland de eerst opgestelde troepen terugtrok en Maria Theresia niet voortging met buitengewone maatregelen, - deed hij alles om den oorlog uit te lokken. De Pruisische troepen marcheerden uit hun garnizoenen en de marschen moesten voor de tegenpartij een bedreiging zijn...

Dan laat hij plotseling door zijn gezant te Weenen aan Maria Theresia inlichtingen vragen omtrent het doel van haar mobilisatie. Frederik wil de verzekering hebben dat Oostenrijk in dit jaar 1756 en het volgende geen oorlog tegen Pruisen zou beginnen.

Dacht hij waarlijk dat dit de manier was om de verstandhouding tusschen de beide landen te bevestigen?

Zulk vragen van inlichtingen, te midden van een ernstige spanning, staat gelijk met een oorlogsverklaring, waarbij men de schuld van de uitbarsting op de tegenpartij wil schuiven.

En wanneer hij de vijandelijkheden begint, door den inval in Saksen, dan neemt hij daarbij waarlijk niet de houding aan van iemand die snel een grooten slag wil slaan. Hij bezet Saksen, hij doet zijn best om de Saksische soldaten bij zijn leger in te lijven, hij wil het land organiseeren tot een hulpbron voor den grooten toekomstigen oorlog; maar tot een krachtigen aanval tegen de Oostenrijksche armee begeeft hij zich niet.

De berekeningen van den grooten vorst hebben gefaald, omdat hij zich de intimiteit van het verbond tusschen Oostenrijk en Frankrijk niet had kunnen voorstellen.

‘Comment pouvais je deviner que la France enverrait 150.000 hommes dans l'Empire? comment pouvais je deviner que....

la France payerait des subsides à la Russie?' zegt Frederik II in een verdediging van zijn gedrag, lijnrecht in tegenspraak met de klassieke beschrijving in zijn *Histoire de la guerre de sept ans* ('La conjuration des puissances de l'Europe contre la Prusse était toute formée,' enz.)

Toen dus in 1757 het ongeluk boven zijn hoofd losbrak, voelde hij de verantwoordelijkheid van zijn handelwijze zeer diep, en zijn naaste omgeving, zijn broeders, zijn raadslieden beschouwden de nederlaag der Pruisische wapens als de straf voor 's konings overmoed.

'Phaëton is gevallen', leest men na den slag van Kolin in een brief, waarschijnlijk door Prins Heinrich, Frederiks broeder, geschreven. Zijn eerzucht had hem naar het hoogste gedreven en hij was gevallen..... maar toch niet om er als Phaëton van af te komen. Integendeel..... Zoo ongeveer is Max Lehmanns opvatting. Het is hem toch niet geheel gelukt de menschen te overtuigen. Want hoe duidelijk hij ook heeft aangetoond dat de Pruisische monarchie een oorlogsmachine was, zijn talent strekt niet ver genoeg om ons ook een sprekend beeld te geven van de gezindheid van den Koning in het jaar 1756. Hij zoekt zijn bewijsstukken in allerlei betwistbare kleinigheden. Ook in dit opzicht is Max Lehmann van onze dagen: zijn wil is beter dan zijn uitvoering, en zijn psychologie is wat grof en enkele malen wat kinderachtig.

Gelukkig dat een meester in het vak der geschiedschrijving, Hans Delbrück, hem te hulp is gekomen. En men mag Lehmanns boekje niet voor compleet houden, zoolang men er Delbrücks bespreking in het Februari-nummer der *Preuszische Jahrbücher* niet aan heeft toegevoegd.

Wat frischheid, wat kracht, wat fijnheid!

Natuurlijk heeft Lehmann gelijk, zegt Delbrück. Hoe is 't mogelijk dat wij allen, zelfs Ranke, tot nu toe verkeerd gezien hebben. Is Frederik II dan maar een avonturier geweest die in zijn jeugd bij geluk Silezië veroverd heeft en daarna op zijn lauweren zou zijn blijven rusten, wanneer de omstandigheden hem niet wakker hadden geschud uit zijn philosophische droomerijen van Sans-souci? Of heeft hij wel degelijk ingezien dat er in Europa nog plaats was voor een nieuwe groote monarchie, en dat die monarchie een corpus moest heb-

ben en dat hij bestemd was om haar dat corpus te geven?

Zijn al zijn berekeningen niet dadelijk uitgekomen, - heeft hij fouten begaan, is hij vernederd geworden op zijn tijd, heeft hij het Saksisch grondgebied, dat hij begeerde omdat het bezit een noodzakelijkheid voor hem was, ook niet aan zijn staten kunnen toevoegen, - zijn doel heeft hij toch bereikt: hij heeft een groote monarchie geschapen. Hij is de vader van het 'Pruisische vaderland'.

Bij het begin van den zevenjarigen oorlog sprak men nog, als men iets deftigs op den preekstoel te zeggen had: 'von allen diesen Provinzen, die wir zusammen für unser Vaterland achten müssen.' Dan wordt het, door dat meesterlijke standhouden in den zevenjarigen oorlog: 'Preuszen, das preuszische Vaterland.'

En die schepper van een land zou rustig gebleven zijn en verzadigd van verovering, wanneer niet Maria Theresia en Madame de Pompadour en eenige andere diplomatische dames....

Kom!

Maar het bewijs! de aanknooping van mijn algemeene opvatting aan den strikten gang der feiten!

Delbrück onderneemt die bewijsvoering en het is een andere weg dien hij volgt dan Max Lehmann. Hij wikt en weegt iedere handeling van Frederik II in het jaar 1756, hij toetst die niet aan de woorden van den vorst, maar aan zijn uitzichten voor het oogenblik - want om de woorden en om de deugden van Frederik geeft Delbrück niet veel, wel wetend dat hij te doen heeft met een listigen, jaloersch zwijgenden, immoreelen man, - met een man, in één woord, geroepen om onder duizend moeilijkheden een groot werk te aanvaarden en te voltooien.

En het lukt den historicus ons een denkbeeld te geven van de sluwheid en van de deugdelijkheid van dien grooten ondeugenden koning....

Wij hebben nu te kiezen tusschen het propere beeld van Ranke en dien gespannen, azenden, cynischen held van de anderen.

Look on this picture and on that!

Of is een derde keus mogelijk? Heeft niet in Frederik II tegelijk èn die philosoof èn die gretigaard geleefd?

Want dat is 't mooie er van, wanneer iemand als Max Lehmann komt en de overeengekomen denkbeelden en voorstellin-

gen in de war gooit: al heeft hij niet geheel gelijk, de dingen blijven toch nooit zooals ze waren. Wat eenvoudig en uitgemaakt scheen blijkt complex te wezen. ‘De man uit één stuk’, waarvoor men zoo gaarne iemand uitmaakt, verdwijnt, om plaats te maken voor een levend iets, handelend niet altoos naar een plan, maar naar aandriften, - en zijn grootheid daarin toonend dat het zijn geheele persoonlijkheid kan inzetten, om uit zijn aandrift een plan te scheppen en te voltooien. Geen grammatica van deugd en netheid, maar een mensch als je blieft.

‘Ego sum rex Romanus et sum super grammaticam!’

Maar is het ook niet aangenaam om te zien hoe de Duitschers nu eindelijk een begin maken en hun groote mannen uit het Urwald van de Duitsche Biederkeit aan het licht te voorschijn halen, ontdaan van hun professorenmoraalphilosophische wetten!

Wanneer volgen wij?

M.

Liederen.

I. Zonnebloed.

De rooswolken drijven in stoet voorbij.
O stervende zon! is uw bloed voor mij?

Dan vang ik het op in een aronskelk
En vul met uw roosbloed de blaadren als melk.

Dan hef ik ten hoogen mijn beker vroom
En drink uit den bloemkelk een hemeldroom.

En nadert de Herfst dan in prachtvol gewaad,
Dan ruischt hij: - ‘t Is of hier een nachtegaal slaat!’

En spreidt dan de Winter zijn vachten vaal,
Dan vraagt hij nog: - ‘Zingt hier een nachtegaal?’

Dan stijgen mijn liedren hun bron tegemoet,
Omdat ik gedronken heb zonnebloed.

II. Mijn leven.

Wat hield ik in mijn handen toen? -
Mijn leven.
Wat zal ik met mijn leven doen?
- ''t Mij geven!'

En is 't niet kil en droef en arm?
- 'Vol droomen!'
- En wordt het aan uw boezem warm?
- 'Volkomen!'

- Verwelkte bloem bij herfstseizoen
Gegeven,
Wat zal bij u mijn leven doen?
- 'Herleven!'

III. Geef, nu 'k in twijfel kniel...

Geef, nu 'k in twijfel kniel,
Weer mij de reine ziel,
Heer, die belijdend viel,
  Stil voor Uw troon!
Klein voor Uw aangezicht,
God, die mijn daden richt,
God, voor wien de aarde zwicht,
  Hoe ze ook U hoon'!

God, die mij dwalen ziet,
Was ik U nader niet,
Voelde ik U Vader niet,
  Kindje aan Uw schoot?
Vlied ik de wereld nu,
't Is, wijl ze trekt zoo ruw,
Liefde, die strekt naar U,
  Sterker dan dood.

O zoo 'k gelooven mag:
Eens brengt een rozedag
't Heil, dat 'k in droomen zag,
  Wacht ik in vreê.
Martel dit smartenlijf,
Zoo 't in Uw kracht mij stijf,
Zoo 't aan Uw hart mij drijf,
  Duld ik gedwee.

IV. Had ik u gevonden....

Had ik U gevonden,
'k Hechtte me aan Uw kleed,
Bevend biechtte ik U mijn zonden,
Al mijn zonde en àl mijn leed.

Had ik U gevonden,
'k Liet U nooit meer los,
Eeuwig aan Uw dienst verbonden,
Als een kind in reinheidsdos.

Had ik U gevonden,
'k Hoorde Uw stem van ver.
'k Smeekte Uw engel, mij gezonden:
- ‘Neem mij mee naar de avondster!’

V. Extase.

Ik weet in Levens woestenij
Een weelde-oase.
O neem mijn hand en ga met mij!
Daar bloeit extase.

Daar zingt van verre een klankenwel,
Als van violen.
En mosbed wacht de kranken wel,
Vol nachtviolen.

En sneeuw, gemengeld rood en blank,
Van rozeblaadjes
Zweeft neer van elken rozenrank
Der looverpaadjes.

Melkwitte duiven in struweel
Roekoeën zoetjes
En wandlen over grasfluweel
Op rozevoetjes.

Sneeuwwitte pauwen spreiden trotsch
Hun zilvren vêeren,
Met ruischen als van brongeklots
Of zijden klêeren.

Een meer ligt blauw in zilverschijn
Van manestralen.
Daar wiegt een bootje, blank en fijn:
Daar laat ons dalen!

De sterren bloeien diep in 't meer.
O, 'k wou ze plukken!
Ik legde ze aan uw voeten neer,
Zoo 't mocht gelukken.

O zalig drijven over 't meer,
Tot morgenkrieken!
Nu weet ik niets van de aarde meer,
Gewiegd op wieken.

O, 't wordt zoo licht nu in mijn ziel,
Als om mij henen,
Of de aardezwaarte ván mij viel,
In weeldeweenen....

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Ernest Renan. *Ma soeur Henriette*. Avec illustrations d'après Henri Scheffer et Ary Renann. Paris. Calmann Lévy. 1895.

'*A l'âme pure de ma soeur Henriëtte, morte à Byblos*, le 24 Septembre 1861', zoo luidt de opdracht van Renan's in 1863 verschenen *Vie de Jésus*, en daarop volgen deze woorden:

> 'Herinnert ge u, in den schoot Gods waar gij rust vondt, die lange dagen te Ghazir, waar ik, alleen met u, deze bladzijden schreef, ingegeven door de streek, die wij pas hadden doorkruist? Stil aan mijn zij, herlaast gij elk blad en schreeft het over, zoodra het geschreven was, terwijl de zee, de dorpen, de ravijnen, de bergen zich voor onze voeten ontrolden. Wanneer het afmattende licht plaats had gemaakt voor het ontelbare starrenheir, dan brachten uw fijngevoelde vragen, uw bescheiden twijfelingen, mij terug tot het verheven onderwerp van ons beider gedachten. Eens hebt gij mij gezegd, dat gij van dit boek zoudt houden, vooreerst omdat het te zamen met u gemaakt was, en ook omdat het u beviel. Zoo gij al soms het bekrompen oordeel van oppervlakkige menschen er voor vreesdet, gij hieldt u overtuigd, dat waarlijk vrome geesten ten slotte ermee ingenomen zouden zijn. Te midden van die overdenkingen raakte de dood ons beiden met zijn vleugel aan; de slaap van de koorts overviel ons op hetzelfde oogenblik; ik werd alléén wakker!... Nu slaapt gij in het land van Adonis, dicht bij het heilige Byblos en de gewijde wateren, waarin de vrouwen uit de oude mysteriën hare tranen kwamen mengen. Openbaar mij, o goede genius,

mij die gij liefhadt, die waarheden, die den dood overleven, die ons beletten hem te vreezen en ons hem bijna doen liefhebben.'

Zoo bleef de naam van zijn zuster Henriëtte verbonden aan het merkwaardig boek, waarmede Renan het groote werk, dat twintig jaren van zijn leven in beslag zou nemen: *De oorsprongen van het Christendom*, inleidde. Maar wat die Henriëtte geweest was, hoe zij geleefd en gewerkt had, hoe zij gestorven was, welken invloed zij geoefend had op den schrijver van *Het Leven van Jezus* en op dit boek zelf, dat wisten alleen enkele ingewijden, familieleden en intieme vrienden, die in 1862 kennis mochten nemen van het, niet in den handel verschenen en slechts in 100 exemplaren getrokken boekje: *Henriëtte Renan. Souvenir pour ceux qui l'ont connue*. Haar schim zou het hem verweten hebben, meende Renan, wanneer hij die bladzijden onder de oogen van het groote publiek had gebracht. En ook later in de *Souvenirs d'enfance et de jeunesse* spreekt hij haast niet over zijn zuster: toen nog, in 1883, huiverde hij, het beeld van de stille, bescheiden vrouw in het openbaar te vertoonen en haar, wier nagedachtenis hem heilig was, bloot te stellen aan het aanmatigend oordeel van den eersten den besten kooper van zijn boek. Eerst vijf jaar later gaf Renan bij een codicil van zijn testament vergunning om, na zijn dood, wat hij over zijn zuster schreef, openbaar te maken en droeg hij aan zijne vrouw de regeling hiervan op. En zoo zijn wij thans in het bezit van dit boekje, nog in waarde verhoogd door de portretten van Renan en van zijn zuster, de afbeeldingen van hun geboortehuis te Trèguier, van de baai van Ghazir en van de woning te Amschit, waar Henriëtte Renan stierf.

Wanneer wij ons thans Ernest Renan voorstellen, dan is het zooals wij hem ons herinneren uit het laatste tiental jaren van zijn leven, hetzij uit eigen aanschouwing, hetzij uit het portret, dat Bonnat van hem schilderde, met het gezwollen lichaam, dat aan dat van Bakhuizen doet denken, met de ongezonde, dik afhangende wangen en fletse oogen. Wij kunnen ons dien man niet denken een wetenschappelijken tocht ondernemende, zooveel lichamelijke en geestelijke kracht vorderende als die tocht naar Phenicië, welke hij in 1860, ingevolge een opdracht van Napoleon III, aanvaardde en die hem aanleiding gaf tot het schrijven van zijn groot werk. Maar het portret in hetzelfde jaar van zijn reis door Henry Schef-

fer, den broeder van zijn schoonvader Ary Scheffer, van hem vervaardigd, geeft ons een anderen Renan te aanschouwen. Eer tenger dan gezet, met den peinzenden eenigszins weemoedigen blik, een denker en een dweper, zien wij hier den zevenendertigjarigen geleerde voor ons in de kracht van zijn leven.

Aan dat tijdstip van zijn bestaan was reeds een tijdperk van veel ontbering, van ernstige, afmattende studie en van grooten geestelijken strijd voorafgegaan.

Renan's vader, een zeeman uit het stadje Tréguier op de kust van Bretagne, die in 1828 op zee den dood vond, had zijn gezin, vrouw en drie kinderen, in armoede achtergelaten. Ernest, de jongste van het drietal, was toen vijf jaar; en terwijl de veertien jaar oudere broer, Allain, naar Parijs trok om in den handel zijn geluk te zoeken, kwam de zorg voor de thuisblijvenden neer op de zeventienjarige Henriëtte. De druk van het leven had den geest van dit meisje reeds vroeg in een ernstige richting gestuurd: haar vrome zin, gevoed door het verblijf in een stadje, dat met zijn kloosters en geestelijke instellingen een kerkelijk centrum vormde, zoude haar zeker den geestelijken stand hebben doen kiezen, had zij het niet als haar onafwijsbaren plicht beschouwd, voor hare moeder en haar broertje den kost te verdienen en dezen hare zorgen te wijden. Zelfs het vooruitzicht van in een rijk en, ook in andere opzichten, goed huwelijk voor zichzelve geluk en financieele onafhankelijkheid te zullen vinden, had haar hiervan niet kunnen afbrengen. En zoo arbeidde zij dan, eerst te Tréguier, later, na 1835, te Parijs als onderwijzeres. In die betrekking leerde zij, vooral te Parijs, al de vernederingen, al de ellende en ontberingen kennen, waaraan een jonge vrouw, zonder raadgever, zonder beschermer in een haar geheel vreemde wereld is blootgesteld. Zonder een enkele vriendin, zelfs zonder bekenden, door hare bedeesdheid en bescheidenheid weerhouden om zich bij anderen aan te sluiten, door de oppervlakkigheid en lichtzinnigheid van hare omgeving dagelijks in hare innigste gevoelens gekwetst, bracht zij daar in het groote Parijs ver van haar ouderlijk huis en van haar geboortestreek jaren door, waarin het verlangen om dat alles te ontvluchten meermalen met geweld onderdrukt moest worden. En al vond zij later in een andere school langzamerhand meer waardeering van hare groote gaven van geest en hart, ook daar had zij te strijden tegen al de kleinheid van opvatting, tegen al de baatzuchtigheid, die van

dergelijke bijzondere instellingen van onderwijs, welke met het vooruitzicht op een poovere winst in het leven worden gehouden, onafscheidelijk schijnen te zijn.

Wat haar staande hield was de gedachte aan hare moeder en aan den jongen Ernest, dien zij door de opbrengst van haren arbeid in staat hoopte te stellen, zijne studiën, aanvankelijk met goeden uitslag, in een klein seminarie te Tréguier begonnen, onder gunstige omstandigheden te Parijs voort te zetten. Ernest Renan was vijftien jaar toen zij hem een beurs wist te bezorgen in het klein seminarie Saint-Nicolas-du-Chardonnet te Parijs, dat destijds onder bestuur stond van Dupanloup. Het was Henriëtte een geluk, Ernest in hare nabijheid te weten en, bij haar wekelijksch bezoek, den aankomenden jongeling met hare, haast moederlijke, raadgevingen te kunnen bijstaan. Maar dat geluk zou slechts kort duren.

Het karig inkomen van de onderwijzeres van een bijzondere school was niet voldoende om te voorzien in de lasten, welke de gewetensvolle jonge vrouw op zich had genomen, en die, behalve in de zorg voor hare moeder en Ernest, nog bestonden in de afbetaling van schulden, welke haar vader, tengevolge van onvoorzichtige ondernemingen, had achtergelaten. Om zich ook van dien plicht te kunnen kwijten, was zij genoodzaakt naar een beter bezoldigde betrekking om te zien. En zoo nam zij in 1840 het voorstel aan om in Polen de opvoeding van drie kinderen uit het gezin van graaf Zamovski op zich te nemen, al kostte dit haar opnieuw opofferingen, grooter dan tot nu toe van haar gevergd waren. Het was voor de door ontberingen en aanhoudenden arbeid in hare gezondheid geknakte vrouw geen gering besluit: voor jaren Frankrijk te verlaten om, ver weg, in een uithoek van Polen, op een eenzaam kasteel, buiten alle aanraking met de buitenwereld, in een ruw klimaat, den kost voor de haren te gaan verdienen.

Voor Ernest Renan, die de jaren te gemoet ging, waarin hij meer dan ooit haren raad noodig zou hebben, was haar vertrek een verlies waarvoor niets hem schadeloos scheen te kunnen stellen. Toch zou dit verlies voor den jongen seminarist eenigszins vergoed worden door de brieven welke Henriëtte hem uit haar nieuw verblijf zond, brieven met wier openbaarmaking juist dezer dagen door de *Revue de Paris* in haar nummer van 15 Augustus een aanvang is gemaakt. In die brieven, voor zoover zij reeds verschenen zijn, leeren wij de innige betrekking kennen, welke tusschen die zuster

en dien broer bestond. Al was de afstand tusschen Parijs en Zwierziniec zoo groot, dat, bij de gebrekkige communicatiemiddelen dier dagen, de brieven ongeveer een maand onderweg bleven, die briefwisseling vergunde hun over en weer hunne intiemste gedachten voor elkander bloot te leggen en op wat hun geest vervulde dieper in te gaan dan bij een kort wekelijksch bezoek, zooals tot dusver, mogelijk zou zijn geweest.

De negentienjarige Renan deelt zijn zuster in een brief van 15 September 1842, geschreven uit het seminarie te Issy bij Parijs, mede, welk een indruk hij van zijn eerste jaar studie in philosophie en mathesis ontvangen heeft; hoe de philosophie hem zoo van het onzekere van alle menschelijke wetenschap heeft doordrongen, ‘qu'on serait tenté d'embrasser un scepticisme universel’, maar hoe daarnaast de mathematische en natuurkundige wetenschappen, de waarneming en combineering van feiten, hem de oogen voor al wat hem omringt hebben geopend, terwijl de dispositie van geest door deze studie gewekt er hem tevens toe gebracht heeft ernstig over zichzelven en zijne toekomst na te denken. Tot dusver had hij zich er toe bepaald, de impulsies te volgen, die hij van anderen ontving; thans eerst voelt hij behoefte om op eigen beenen te staan en door eigen oogen te zien. Niet dat hij reeds berouw heeft van de eerste stappen, gezet op den weg welke naar een priesterambt leidt; hij verheugt er zich enkel over dat die stappen nog geen beslissende en onherroepelijke waren. Nu nog kan hij zijn neigingen en zijn karakter onderzoeken, zijne overtuiging, door de eerste philosophische studiën ‘qui donnent toujours un peu de fièvre’ eenigszins aan het wankelen gebracht, nauwgezet wegen. Om zich heen heeft lichtzinnigheid, kruiperij, dubbelhartigheid meer dan eens zijn ergernis gewekt. Hij verheelt zich niet, dat het gezag waaraan hij zich zal hebben te onderwerpen, zich vaak mistrouwend toont, en dat hij voor zulk een gezag nooit zal bukken indien hij daarvoor een laagheid zou moeten begaan. Maar tegen die zeer groote nadeelen, welke hij verwacht ook in andere betrekkingen te zullen ondervinden, staat dit over dat geen ander ambt hem nader zal brengen tot dat wat met zijn neigingen en zijn aanleg het meest strookt: een leven in afzondering, onafhankelijk van de luimen en grillen van een ander, maar tegelijk een nuttig leven, een leven van studie en arbeid. Tegen een leven toch in wat men ‘de wereld’ noemt, de wereld met haar lafheden en

haar beuzelingen, voelt hij zich niet opgewassen. Wel hebben de menschen - zoo gaat de negentienjarige seminarist voort - het priesterschap verlaagd tot hun peil, maar dit raakt niet het priesterschap op zichzelf, dat verheven blijft wanneer men het slechts met een verheven en waren blik beschouwt. ‘Quand même le christianisme ne serait qu'une rêverie, le sacerdoce n'en serait pas moins un type divin.’

En wanneer men nu het ernstig en verstandig karakter van Henriëtte Renan, haar edel gemoed en haar superieuren geest wil leeren kennen, dan leze men het antwoord dat zij, onder dagteekening van 30 October 1842, op dien brief gaf. Een moeder kon niet waardiger, enstiger en inniger met een zoon dien zij verafgoodt over zijn toekomst spreken, dan deze zuster met haar jongeren broeder doet.

‘Mijn zuster’ - schrijft Renan in *Ma soeur Henriette*, sprekende over den tijd toen hij als vijftienjarige knaap in het klein seminarie van Dupanloup was opgenomen - ‘mijn zuster, wier katholieke geloofsovertuiging aan het wankelen begon te raken, zag reeds met eenig leedwezen de geheel clericale richting van mijne opvoeding. Maar zij wist dat het geloof van een kind geëerbiedigd behoort te worden. Nooit sprak zij een enkel woord om mij af te brengen van een weg, dien ik geheel vrijwillig volgde.’ Maar nu had haar broeder, op een leeftijd waarop de meesten zonder veel nadenken het leven te gemoet zien, de groote vraag van zijn toekomst aangeraakt en daarmede haar gevoelen uitgelokt over deze aangelegenheid die ook zij vaak met ernstige bezorgdheid had overdacht. Trillend van aandoening is de aanhef van het antwoord op Ernest's brief, die haar diep moet hebben geroerd. Maar dan herneemt zij hare kalmte en vol van den ernst van het vraagstuk, smeekt zij den broeder, met hetgeen zijzelf noemt ‘une tendresse presque maternelle’, om zich niet overhaast te binden, en, eer hij eenige verbintenis aangaat, ze goed onder de oogen te zien. De bekoring van een leven in afzondering, vrij, onafhankelijk, werkzaam, en vooral nuttig, wie zou het meer op prijs stellen dan zij, al heeft zij zelf nooit zulk een leven gekend. Maar die onafhankelijkheid is, zoo al niet onbereikbaar, dan toch slechts zeer weinigen gegund, en hoe zou zij dan zijn deel kunnen wezen in eene maatschappij waarvan hiërarchie den grondslag uitmaakt en waarin hij terecht een wantrouwend oppergezag bespeurt. Zulk een gezag bestaat

zeker in alle maatschappelijke betrekkingen, maar is het hier niet veel meer te duchten dan elders, hier waar men door een onverbreekbaren eed verplicht is zich eraan te onderwerpen? En, dieper op de zaak ingaande, vraagt zij: heeft een geestelijke de beschikking over zichzelven? Is hij niet verplicht de richting te volgen, die de over hem gestelden hem aanwijzen? Aan Ernest's verstand en geweten om deze vragen te beantwoorden. Al heeft zij zelf veel ondervonden en over veel nagedacht, en al heeft zij haren broeder lief met innige toewijding, Henriëtte waagt het niet hem raad te geven, daar zij weet dat hij verstandig is boven zijn leeftijd, en meent dat de beslissing in deze van hemzelven moet komen, niet door anderer overtuiging hem behoort te worden opgedrongen. Maar het zij voor hem een reden te meer om zich niet te overhaasten. En dan bedenke hij wel, dat het haar steeds een verlichting van haren arbeid zal wezen te weten dat de vrucht ervan kan komen ten nutte van hen, die zij liefheeft, ‘van haar aangenomen kind, haar zeer geliefden Ernest’.

Door dit alles klinkt vaak een toon van diepen weemoed en ook uit een lateren brief, van 12 Maart 1843, blijkt het duidelijk, met welke moeielijkheden de begaafde vrouw te kampen heeft, hoeveel strijd het haar kost ‘pour mettre (sa) liberté intérieure à l'abri de toute investigation’ en hoe moeielijk het ook voor haar vaak is ‘*hun die betalen* aan het verstand te brengen, dat er dingen zijn waarvan men alleen aan God en zijn geweten rekenschap behoeft te geven.’

Toch houdt zij dit leven in afzondering en afhankelijkheid vol, steeds aan anderen denkende, voor anderen arbeidend, steun vindend in de liefde die zij voor haren Ernest koestert en in het vertrouwen dat hij op zijne beurt in haar stelt. Zoo verschijnt zij ons in dat eerste gedeelte van deze ‘correspondance intime,’ zoo belangrijk ook voor de kennis van het geestesleven van Ernest Renan, die verrassende publicatie waarvan wij de voortzetting met spanning tegemoet zien.

Eindelijk na tien lange jaren bleek het dat het ruwe klimaat van Polen Henriëtte's gezondheid zoo had aangetast, dat een chronische keelaandoening terugkeer naar Frankrijk dringend eischte. Trouwens de taak, die zij zich gesteld had was vervuld: dank zij haren arbeid waren de schulden van haren vader afgedaan. Ernest Renan had in dien tusschentijd, in 1845, de beslissende stap ge-

daan en een loopbaan vaarwel gezegd, waarvoor hem het essentiëel vereischte: het geloof, was gaan ontbreken. Ook hier weer was zijn zuster hem te hulp gekomen: met twaalfhonderd francs had zij hem in staat gesteld de gelegenheid af te wachten om door het geven van onderwijs in een of andere kostschool te Parijs, in hoop op betere tijden, in zijn onderhoud te voorzien.

Thans, in 1850, konden zij hun lang gekoesterd verlangen, weder vereenigd te mogen zijn, bevredigen. Weêr was het in de twee ineenloopende kamers, welke het appartement vormden dat zij achter in een tuin bij het Val-de-Grâce bewoonden, een leven van opoffering en ontbering, maar tevens het leven in afzondering, het onafhankelijk, vrij en nuttig leven, dat beiden in hunne brieven zich als ideaal hadden voorgespiegeld. Daar werkten zij naast en met elkander, hunne innigste gedachten elkander mededeelende, ze vaak van elkander radende en vóórgevoelende. En wanneer Renan haar het resultaat mededeelde van zijne religieus-historische onderzoekingen, die, met zijne oudheidkundige en linguïstische studiën onafscheidelijk verbonden, zijn tijd in beslag namen, dan bleek het telkens, hoe hunne algemeene denkbeelden over de wereld en over God zoo volkomen samenstemden, dat Henriëtte elke nòg zoo fijne schakeering in de ideeën, welke langzamerhand in den aanstaanden schrijver van *Het Leven van Jezus* rijpten, terstond vatte. Door haar fijn taalgevoel, dat haar aan den stijl strenge eischen deed stellen, was zij, die al zijn werk voor hem placht over te schrijven, voor haren broeder een onmisbare steun en dankbaar erkent Renan wat hij, naast zoo veel meer, voor de vorming van zijn stijl aan haar te danken heeft. En zoo met en voor hem arbeidende, wist zij bovendien door spaarzaam overleg hunne luttele inkomsten zoo te besteden, dat het hun in die eenvoudige woning aan niets scheen te ontbreken.

Zoo leefden zij zes jaar in een kalm en werkzaam leven, toen Renan's huwelijk met Cornelie Scheffer, de dochter van den Nederlandschen schilder Ary Scheffer, de innige verstandhouding dreigde te komen storen. Al had Henriëtte zelf hem vroeger meermalen den raad gegeven om te trouwen en zelfs, met het oog daarop, echter zonder bevredigenden uitslag, stappen gedaan, nu, buiten haar om, inderdaad een huwelijk tot stand zou komen, begreep zij eerst recht wat dit voor haar te beteekenen had. De scheiding die hiervan het gevolg zou wezen, zou in hun beider zoo innig saamge-

weven levens een scheur brengen, waardoor het hare voortaan een nutteloos en overtollig leven zou worden. Zoo overdreef zij in haar naijverigen hartstocht. Het leek als de verbreking van een engagement met al de stormachtige tooneelen, waarmede zulk een catastrophe vaak gepaard gaat. Eerst toen zij zag dat Ernest, gedwongen tusschen twee diepe affecties een keus te doen, alles aan de oudste genegenheid zou ten offer brengen en op het punt stond, ter wille van haar, het voorgenomen huwelijk te verbreken, kwam er een ommekeer in haar en begreep zij dat het haar plicht was, zich te schikken in het onvermijdelijke. Wederom waren het Henriëtte's spaarpenningen die dit huwelijk mogelijk maakten en toen het geluk van deze verbintenis zich bevestigde en, dank zij Cornelie's opgeruimd, open karakter en haar fijnen tact, de verhouding tusschen de beide zusters tot een warme toegenegenheid was aangegroeid, bleek langzamerhand het nieuwe leven van haren, broeder ook het hare geworden.

Voor den man der wetenschap bleef bovendien haar steun onmisbaar. Toen in 1860 Napoleon III Renan een wetenschappelijke reis naar Syrië opdroeg tot het onderzoeken van Phenicische opschriften, scheen het als van zelf te spreken, dat, behalve zijn vrouw, zijn trouwe hulp Henriëtte hem naar het Oosten zou vergezellen. Ook hier zouden zoowel haar rijke kennis als haar practisch verstand en haar spaarzame zorg om met het toegestane geld de zeer ingewikkelde reis ten einde te brengen, hem te stade komen. Terwijl mevrouw Renan slechts een gedeelte van de reis, gedurende het eerste halfjaar van 1861, meemaakte, verliet Henriëtte haren broeder geen oogenblik. Op de steilste toppen van den Libanon zoowel als in de woestijn van den Jordaan volgde zij hem schrede voor schrede, tegen niets opziende, onvermoeid, steeds vol hartstocht voor de wetenschappelijke ontdekkingen die zij maakten. Onder den frisschen indruk van de nieuwe wereld die zich daar voor haar ontvouwde, in die rijke natuur van Syrië, die haar van betoovering in betoovering deed wandelen, was het of het tengere, zwakke lichaam nieuwe krachten had opgedaan.

Maar het zou helaas te spoedig blijken, dat de vermoeienissen, de telkens zich herhalende sterke afwisseling van de brandende hitte op de bergen en aan het strand met de kilheid in de dalen, het slechte voedsel, en daarbij het verblijf in Syrië gedurende een tijd van het jaar, die voor den Europeaan algemeen als ongezond

wordt beschouwd, haar gestel hadden aangetast. Hevige zenuwpijnen kwelden haar op ondragelijke wijze. Te Ghazir, hoog boven de zee gelegen, volgens Renan ‘l'un des endroits les plus beaux du monde’, hoopte zij rust en verlichting te vinden.

Daar besloot Renan, terwijl de onderzoekingen langzaam vorderden en hem veel vrijen tijd lieten, de denkbeelden op schrift te brengen, die hem gedurende de reis door Palestina niet met rust gelaten hadden. In Galilea de evangeliën lezende was hem daar de groote figuur van Jezus levendiger dan hij hem zich ooit te voren had voorgesteld, voor den geest getreden. ‘Du matin au soir, j'étais comme ivre de la pensée qui se deroulait devant moi,’ schrijft hij. En Henriëtte, zijne vertrouwelinge in alles, zag dat *Leven van Jezus* van dag tot dag groeien. Des avonds op het terras van hunne woning, spraken zij er over, en zij gaf hare bedenkingen, hare opmerkingen ten beste, opmerkingen vol diepte en vol tact, waarvan, naar Renan's verzekering, verscheidene ware revelaties voor hem waren. Nooit was hun geestelijke gemeenschap inniger geweest. Het was het gelukkigst tijdstip van beider samenzijn, dat zoo spoedig voor goed zou verbroken worden.

In verband met de eischen van Renan's ten einde spoedende zending moest Ghazir worden verlaten en besloten zij acht dagen te Amschit door te brengen, hun eerste verblijfplaats in Syrië, waarvan beiden de liefste herinneringen hadden behouden. Hier echter kwamen Henriëtte's zenuwpijnen met groote hevigheid terug, terwijl geneeskundige hulp ver te zoeken was. En tegelijkertijd dat hare ziekte door hevige aanvallen van de gevaarlijke inlandsche koortsen verergerde, werd ook Renan door dezelfde zenuwpijnen en koortsen aangetast. Op het oogenblik dat zijn hulp haar zoo noodig was, lag hijzelf machteloos op het ziekbed, ternauwernood bewust van hetgeen er om hem heen gebeurde. En toen hij uit een lange verdooving ontwaakte, was zijn Henriëtte, op enkele schreden van hem af, ontslapen, zonder dat hij haar laatsten adem had kunnen opvangen, zonder dat er een enkel woord gewisseld had kunnen worden tusschen die beiden, die elkander zooveel te zeggen hadden.

Het zijn innig roerende bladzijden, waarin Renan ons het leven van zijne zuster gedurende de acht en dertig jaren dat zij hem ter zijde stond, verhaalt, in dien eenvoudigen, glashelderen stijl, aan welks volmaking, naar wij vernamen, zij zelve heeft medege-

werkt. De merkwaardige Brieven, die thans in de *Revue de Paris* verschijnen, zullen het beeld voltooien van deze edele vrouw, aan wie voortaan in de Fransche letterkunde een plaats toekomt naast den schrijver van de *Origines du Christianisme*, straks wellicht ook, door hare Brieven, naast de beste epistolières van Frankrijk.

Aanteekeningen en opmerkingen.

LITERARISCHE AANTEEKENING: 'THE ELIZABETHAN HAMLET.' - Een vreemden titel draagt het boekje dat Corbin onlangs in het licht gaf: *The Elizabethan Hamlet*! maar het heeft een juisten inhoud. Wij bezitten thans reeds ik weet niet hoeveel Hamlets, den Hamlet van Goethe, dien van Vischer, dien van Werder,... kort geleden hebben wij er ook nog den Hamlet van Loening bijgekregen. Natuurlijk, zoo'n tragedie als die van den Deenschen prins tast de menschen diep in 't hart, en zij hebben geen rust voor zij een gestalte hebben gegeven aan de gevoelens welke de kennismaking van dien mysterieus-aantrekkelijken Hamlet in hun gemoed heeft opgewekt. Wanneer zij nu maar niet gaan denken dat hun Hamlet lijkt op den Hamlet dien de tijdgenooten van Elizabeth voor zich zagen of voor zich meenden te zien! The Elizabethan Hamlet!

Wij, van de 19e eeuw, beschouwen Hamlet alsof hij een heusch mensch was; een broertje van ons of een vriend, misschien wel als ons zelf, en Ophelia krijgt voor ons de trekken van een poëtisch, al te vroeg heengegaan vriendinnetje. Maar de Elizabethanen (ik vraag octrooi voor dit woord) kenden Hamlet niet anders dan als een theaterpersonage, en - 't gaat me aan mijn hart - ook Ophelia was voor hen niet meer dan een tooneelheldin. Wanneer wìj ons tot de studie der tragedie zetten, zoeken wij er psychologie en consequentie en afronding, de tijdgenooten daarentegen gingen naar den schouwburg voor hun roering en hun amusement.

Het publiek van Shakespeare! Wat 'n prikkelende spijs kon het verdragen! Het verlangde naar akeligheid en 't verlangde te lachen, liefst samen, liefst op één moment. Als wij enkele van die stuk-

ken in handen krijgen, waar het komische hard en wreed als zout op de bloedende wond van de wanhoop gesprenkeld wordt, dan voelen we hoe de smaak zich heeft gewijzigd....

(Werkelijk zoozeer? Wanneer wij er niet op letten, wanneer wij ons niet inhouden, zijn wij nog evenzoo: wij willen lachen, zelfs waar we verdriet zien. Merk eens op hoe Figaro, in het vierde bedrijf van Mozart's *Figaro's Hochzeit*, door het publiek steeds met gelach begroet wordt als hij zich verraden meent en wanhopig is. De nar mag geen leed hebben, of alleen voor ons pleizier.)

Shakespeare's Hamlet is, door den loop der tijden, hoe langer hoe deftiger geworden. Wie ooit dat horreur op het *Théatre Français* heeft zien vertoonen dat de Franschen den Hamlet van Mounet-Sully noemen, weet dat de eenig overgebleven grappenmakers van het stuk de doodgravers zijn, en dezen zijn ongetwijfeld bestemd om op den duur Schopenhaueriaansche filosofen te worden. Polonius is thans reeds voor goed, door Loening, tot een braaf, verstandig constitutioneel huisvader en staatsman gepromoveerd. Uit dat hokjen heeft hij geen kans meer om ooit uit te komen.

'You are a fishmonger,' zegt Hamlet tot Ophelia's papa. En niemand die eenigszins bekend is met de internationale komische taal van de 15e en 16e eeuw kan een oogenblik twijfelen wat hij bedoelt: je handelt in v...isch. Maar Loening, de groote Hamlet-autoriteit, met dat ontstelteniswekkend gebrek aan komischen zin dat onzen tijd kenmerkt, verklaart hier: 'er, Polonius, sei ein Fischhändler, d.h. ein ehrlicher, aber unbedeutender Mensch; das Fischergewerbe wurde für ein besonders *ehrliches* angesehen.' En Loening geeft daarbij nog een noot op den koop toe, om te bewijzen hoe eerlijk the *fishermen* (goddank niet *the fishmongers*) van Shakespeare's tijd waren.

Deftig en deftig. Corbin komt thans, in zijn essay over den Hamlet uit den tijd van Elizabeth, ons met de uitspraak verrassen dat de krankzinnigheidstooneelen der tragedie oorspronkelijk een komische bedoeling en een komisch effect hadden. Oorspronkelijk, dat wil zeggen voorzoover het 't oudere stuk betreft dat Shakespeare in zijn Hamlet heeft overgewerkt. De groote dichter heeft aan de te behandelen stof fijner toetsen en dieper zin gegeven, hij heeft haar zijn ziel ingeblazen, maar het komische effect kon en wou hij niet overal wegmaken: het theater en het publiek had zijn eischen, en hijzelf stond niet geheel vrij tegenover zijn onder-

werp. Men, - de ‘men’ van Shakespeare's tijd, - heeft gelachen bij de voorstelling, waar Hamlet gek doet, en waar wij tegenwoordig niet meer lachen. In de tragedie van Hamlet is Hamlet zijn eigen nar, en narren moeten komisch werken, zoo zij van 't echte kaliber zijn.

En Hamlet niet alleen, maar ook Ophelia.

De Hamletvorschers, voor wie ieder woord, in het stuk gesproken, een probleem is, hebben zich de vraag gesteld hoe Ophelia, in haar waanzin, aan haar schuine liedjes komt. Enkelen hebben daarin een bewijs gevonden voor de verholen zinnelijkheid van haar gezonde dagen. Foei, zegt Loening, de laatste, of op één na de laatste commentator van Hamlet, zoo'n kuisch meisje! begrijpt men dan niet dat in krankzinnigheid juist het tegendeel van de ware natuur voor den dag komt. Als zij een beetje raar spreekt, is dat het bewijs van de onverdorvenheid van haar gemoed.

Al die beweringen hebben geen zin, verklaart Corbin. Het publiek zag een gekkin op de planken, en wilde lachen, - ja, lachen te midden der tragische spanning van het tooneel.

Het bewijs blijft hij schuldig, en een strikt bewijs is zeker ook niet te geven, maar ik twijfel er niet aan of Corbin heeft ons op het juiste spoor gebracht.

Is Ophelia dan het eenige waanzinnige meisje op het tooneel? Neen, zij is een type, zij behoort tot een genre. Het mysterie-spel van het eind der middeneeuwen hield er van om bezeten meisjes te vertoonen, en alleen diegenen die onkundig zijn, hoeveel de novellen, en dus ook het theater van Shakespeare's tijd te danken hebben aan de Fransche letterkunde der 15e en 16e eeuw, zullen er zich over verwonderen, wanneer ik tot verduidelijking een voorbeeld bijbreng uit een Fransch mystère (onuitgegeven, voorkomend in een handschrift der *Bibliothèque de l'Arsenal* te Parijs: Mystère de Saint Rémy hs. n° 3364).

Daarin speelt een bezeten meisje een rol.

Zij voelt haar waanzin opkomen.

> Hélas mon coeur la douleur sent
> Qui me bannit de toute joie.
> Je languis en amère angoisse,
> Je vis et vivrai en destresse.
> Je pers mon sens et ma santé

Mon pauvre corps est tourmenté
Et nul ne me peut secourir
En ce point suis jusqu' au mourir.
Mon très doux père ayez pitié.

En zij zingt. - Is het niet of men Ophelia hoort?

Si tu te maries, tu t'en repentiras,
Tiras, tiras, tu t'en repentiras,
Tuten, tuten, tuten, tuten,
Tu t'en repentiras avant qu'il soit un an.

Hélas, zegt haar vader,

Hélas, la piteuse estampie (het liedje)
Le chant douloureux et amer
Le chant que tant soulois aimer
Qui tant me sembloit angélique
Et ores m'est diabolique.
Douce pitié où es-tu allée.

Zij gaat voort te zingen van ‘femmes grosses’ en onmogelijke dingen. De toeschouwers hebben pret en verdriet tegelijkertijd, zij mogen dat gaarne. En hier heeft men die vereeniging van prikkels, waar een grof en naief publiek op gesteld is.

Maar maakt men het meesterstuk der dramatische kunst, de Hamlet-tragedie, door zulke beschouwingen niet onmogelijk? Och kom! probeer eens den Hamlet onmogelijk te maken! Kunt ge u voorstellen dat de tijdgenooten van Sophocles zijn Antigone hebben gezien, sprekende door een pijpje achter een masker en gaande op stelten! En misschien, en zeker, om den vollen onvervalschten indruk der antieke tragedie te hebben, moeten wij ons eerst inleven in de ziel van zoo'n toeschouwer en zien met zijn oogen!

Laat ons vooreerst trachten onder Shakespeare's tijdgenooten plaats te nemen en naar de voorstelling te kijken. De deftige psychologische theorieën zijn van later zorg.

W.G.C.B.

Buitenlandsch overzicht.

28 Augustus.
Joe triumpe.

‘Judas!’ riep een stem, ‘Judas Chamberlain!’

Zij klonk boven het rumoer der eindigende Parlementszitting uit (30 Juli 1885), nadat Parnell had gesproken:

‘Een konkelaar met de Ieren, zoo lang hij nog enkel afgevaardigde was, om hun het werk te laten doen waartegen hijzelf opzag; een verklapper der geheimen van zijn collega's, toen hij lid van het ministerie was, om toch maar met de Iersche partij op een goeden voet te kunnen blijven; thans een verrader aan de Iersche zaak. Zoo is de man!’ -

‘Judas!’ klonk het, ‘Judas Chamberlain!’

- ‘Wat is er? wat werd er gezegd?’ vroeg Joseph Chamberlain, zich omdraaiend. Hij had het woord gehoord, en was geschrokken - een enkel oogenblik; dan zette hij zich schrap, en ging recht uit tegen de overstelpende beleediging in.

Een oolijke Ier herhaalde gedienstig wat er geroepen was. Maar de voorzitter van het Huis kwam tusschenbeide. O'Connor die ‘buiten de orde’ gesproken had, erkende zijn schuld en trok het woord in.

Het woord bleef en zou blijven.

Den volgenden dag, op kalmer toon, met onschuldiger gezicht dan ooit, den monocle als den spiegel der braafheid voor het oog geplant, weerlegde de man, dien de burgers van Birmingham ‘our Joe’ noemen, de beschuldigingen door Parnell tegen zijn eerlijkheid ingebracht.

Triumphant?
Dat wil ik niet zeggen; maar o zoo bedaard!

Iemand dien men niet licht van zijn voetstuk zal doen tuimelen.
Zijn voetstuk - zichzelf.
Hij gelooft aan zijn eigen eerlijkheid, aan zijn goeden wil, aan zijn kennis, aan zijn macht, aan zijn geluk.
De best gehate man van Engeland.
Judas!

Om iets te beteekenen in ‘dieser bösen, argen Welt,’ moet men een goed hater zijn.
Het kan ook geen kwaad, zoo men weerom gehaat wordt, even krachtig, even nijdig.
De vluchtige, vormlooze, domme opinie van den dag heeft dikwijls geen ander middel om haar respect te toonen.
Zij doet wat ze kan, de banale publieke meening. Voor zij er toe mag overgaan om banaal te bewonderen, keurt zij banaal af. De opinie springt. Van den hak op den tak.

Er is de pit van een dissenter in Joseph Chamberlain.
Hij heeft afgescheiden predikanten als voorouders achter zich.
Een dier voorvaders heeft om den geloofswille geleden onder Karel II; maar hij heeft het den Stuarts betaald gezet, later onder Willem III. Een taai lenig ras; het wist te zorgen dat de godsvrucht en het voordeel aan zijn zijde waren.

Vroeg rijk, deze Joseph Chamberlain. Door zijn schroevenfabriek te Birmingham. Een monopolie; want het gekocht brevet eener nieuwe vinding gaf hem vrij spel tegen de concurrenten. In zaken, en in alle andere opzichten, houdt Chamberlain niet van concurrenten. Ook is hij een vijand van monopolies - in 't bezit van anderen. Zichzelf.... maar dat is een andere kwestie: Chamberlain is bekwaam, is deugdzaam, is menschlievend; en de rest zijn meestal stumpers.
Dat hij bekwaam was en dat hij hart voor de menschen had, toonde hij tijdens zijn burgemeesterschap van Birmingham. Hij vervolgde de monopolies, trok de beschikking over alle stedelijke

hulpmiddelen aan het stadsbestuur - en bracht iets flinks tot stand: een gezond, ruim, rijk Birmingham.

Zoo deed ‘our Joe’ voor Birmingham, en Birmingham gaf hem haar bewondering, haar liefde, haar trouw.

Door zijn handelingen als burgemeester wijdde Chamberlain het tijdperk in, waarin de stedelijke politiek een voorproef werd, een experiment op kleine schaal, van de rijkspolitiek.

Als afgevaardigde in het Parlement, een radicaal. Maar de vrees voor de radicalen werd gebroken, toen Lord Randolph Churchill toonde dat een verbond tusschen toryisme en radicalisme tot de mogelijkheden en tot de natuurlijkheden behoorde.

Wie van beiden zou het groote lot trekken, de Tory, Lord Randolph die radicale neigingen koesterde, of de radicaal, Joseph Chamberlain met zijn voorname koelheid en zijn kostbare liefhebberij voor orchideeën, de Tory-‘kinderen der natuur?’

Gladstone nam Chamberlain in zijn ministerie op.

Dan kwam, onverwacht, de afscheiding door het Iersche vraagstuk.

Een scheiding, niet zoozeer wijl Chamberlain met den *great old man* en zijn eigenzinnigheden niet overweg kon, als wel omdat hij geen kans zag de eerste onder zijn stedehouders te wezen. Te veel talenten in dien hoek!

Dat heengaan kostte hem veel. Want Joseph Chamberlain heeft, bij al zijn overige goede hoedanigheden, ook nu en dan een hart. Hij verbrak den band met zijn vroegere vrienden niet lichtvaardig. Het moest zoo. Hij wilde zijn vrijheid, zijn plaats voor zich, al gaf hij voor het oogenblik ook zijn macht prijs. Zijn tijd zou komen.

Niet lang daarna trad Lord Randolph Churchill uit het Tory-cabinet van Lord Salisbury. Zouden die twee dwaalsterren elkander ontmoeten, of elkander gaan bestrijden?

De fortuin heeft Lord Randolph van het levenspad weggenomen. Toen kreeg Chamberlain het monopolie. Maar het was een kans in de toekomst. De partij van Gladstone zegevierde, de partijgenooten van Chamberlain, zijn kleine trouwe regiment, verminderden in getal en gehalte.

Maar hij had de toekomst voor zich. Eigenaardig om te zien, hoe de liberalen, terwijl zij nog de meerderheid in het vorige Parlement bezaten, al hun aandacht vestigden op dien overlooper,

dien Judas van hun partij. Hij was het zwarte punt aan den horizon. Waar zij hun krachten versnipperden, daar leek Chamberlain als door een natuurnoodwendigheid de macht aan zich te trekken. Zij gevoelden dat hij bij hen behoorde, dat zij met hem onoverwinnelijk zouden zijn, en zij vergaven hem niet, dat hij hun de langzame, zekere nederlaag bezorgde.

Hun haat gaf hem gewicht.

En hij voelde dat de toekomst, zijn toekomst, hoe langer hoe meer naderde. Ongeduld maakte zich van hem meester, - en toorn, om zoo lang nog anderen op de plaats te moeten zien, welke hem zelf toekwam. Hij greep iedere gelegenheid aan om hen te doen tuimelen. Het gelukte.

Voor Engeland was het oogenblik gekomen, waarop het, bij den grooten internationalen wedstrijd, zijn krachten moest te zamen nemen; en het Engelsche volk heeft zich onvoorwaardelijk ter beschikking gesteld van die partij, welke in staat was een aaneengesloten, domme meerderheid te vormen.

Als minister van Koloniën heeft Chamberlain thans, in het ministerie van Lord Salisbury, tot taak om de uiteenloopende, over den ganschen wereldbol verspreide Engelsche macht bijeen te trekken en haar voor de tegenstanders onoverwinbaar te maken, zooals hij eens het stedelijk gezag deed zegevieren over de kleine monopolies, tot zegen der inwoners van Birmingham.

Alle troeven zijn in zijn hand vereenigd. Lord Salisbury, de cynische, onhandige bullebak, dient voor façade en maskeering, de fijne Balfour voor het fatsoen, Lords bij de vleet vormen massa en hinderen niet. Voornaam, rijk, een schoone vrouw, prachtige orchideeën, en de macht - en de wil om de macht te gebruiken.

Eén wolkjen maar: dat Judas, Judas Chamberlain!

Het zal verstuiven voor de gelukszon.

Joe triumfeert!

B*.

Toga en degen.

Tien uur in den morgen. Batavia ligt in de zon te blakeren, die als een groot vlammend vuur aan den loodkleurigen hemel staat. Uit eene zee van bewegingloos groen opduikende, vangen de witte villas, de witte tuinmuren, de witte hekken en de eindelooze, geelwitte wegen den schitterenden glans op, en kaatsen hem verveelvoudigd terug in de trillende en gloeiende atmosfeer. Elke façade van witte pilaren en neergelaten zonnezeilen wordt tot een verzamelpunt van drukkende hitte, en versterkt de algemeene schittering met een breed vlak van stralend en oogverblindend licht. Alles is stil in de huizen, die met gesloten blinden en gordijnen weer te slapen schijnen, alle vensters knijpen hunne houten wimpers krampachtig toe om den doortocht te beletten aan de witgloeiende pijlen en aan de heete zand- en stofwolken, die door de brandende zon beschenen, als levende vuurpilaren langs de wegen wandelen.

Elke schaduw van boom, muur of heg is een toevluchtsoord geworden voor de rondventers van vruchten en andere zoete waren, welke kooplieden, bij hunne korven neergehurkt, met indolente onverschilligheid naar de vliegen zitten te kijken, die zich in groote zwermen aan de half gesmolten lekkernijen te goed doen. Troepen van rondzwervende honden deelen broederlijk met den mensch in deze koele plekken, door zich eerbiediglijk op den uitersten grens daarvan neer te vlijen, alwaar ze nu, met allerdomste gezichten en met den tong uit den bek, tegen de voorbijgangers liggen te hijgen en, liever dan uit den weg te gaan, met een kort staartgekwispel den verwacht wordenden schop trachten te bezweren. Alle schepselen ontwijken den wreeden, witgloeienden zonneschijn als lichtschuwe insecten, en in de Chineesche wijk is het zoo heet, dat de bewoners nog

meer dan gewoonlijk, hunne huizen het binnenste buit en keeren; stoelen, banken en tafels onder het smalle afdak sleepen, en daar, met weergalooze onbevangenheid, mongoolsche idylles opvoeren. Een papieren pajong[1)] en zelfs eene oude parapluie, zijn schatten waarom de dragers benijd worden; eene pomp of eene fontein wordt een heiligdom en eene waterkar die de wegen besprenkelt, eene hemelsche verschijning.

Zulk een waterkar is dan ook omstuwd door een troep juichende schoolkinderen, die blootsvoets en blootsbeens in den kometenstaart van dit weldoende hemellichaam medeloopen, terwijl achter hen een zwerm luidruchtige musschen zich in de overblijvende plasjes baadt met al de opgewonden drukte van vogels die deze inrichting beschouwen als speciaal te hunnen gerieve geschapen.

De broeiende atmosfeer is het broeiendst, de witte gloed het witst en de drukkende hitte het drukkendst, op het kleine, aan drie zijden door muren omringde plein, voor het paleis van den Gouverneur-Generaal.

Het gebouw zelf is zoo wit en zoo heet, dat de gloed welke er van afstraalt, op het omringende Rijswijk werkt als een gloeiend ijzer in een theeketel, en deze buurt den ganschen dag aan den kook houdt. Het is een rossen en rijden naar en van het paleis, zonder ophouden; prachtige equipages zoowel als eenvoudige huurwagens, sierlijke mylords zoo goed als verwelooze dogcarts, vliegen het voorplein op en er weer af.

De driekleur die zich op het dak van het gebouw verheft, geeft de verklaring van al deze drukte.

Hoewel nu zoo slap neerhangende dat een eenzame strandroofvogel zich brutaalweg op den vlaggeknop heeft gezet - als wilde hij een treffend zinnebeeld leveren van den politieken toestand in het jaar onzes Heeren 1881 - heeft zij op dit oogenblik toch eene bepaalde beteekenis.

Die vlag duidt aan, dat zelfs in een land waar verblindend wit en kookketeltemperaturen tot het wezen der schepping behooren, de zaken van Staat hun geregelden gang kunnen gaan, en dat deze gang ze van Buitenzorg weer naar de hoofdplaats gebracht heeft. Zij is het teeken dat de Opperlandvoogd, in nauwlettende waarneming zijner, bij het Regeeringsreglement

1) Chineesch zonnescherm.

omschreven verplichtingen, het groene en koele der bergen heeft verlaten voor het witte en heete der stranden; dat de zaken voor eenige uren - en dat met bijzondere vlugheid - van uit deze atmosfeer zullen worden geleid, en dat aan allen die het hoofd of den leider daarvan wenschen te naderen, hiertoe gelegenheid zal worden gegeven.

Zij verkondigt, dat thans de Oosterling in zijne luchtig wijde staatsiekleeding en de Westerling in zijn nauwsluitenden, warmen galarok kunnen opgaan naar den paleistempel om den Hoogepriester, bedienaar van het woord des Konings, hunne hulde te bewijzen, of wel hunne vrome wenschen kenbaar te maken; dat thans de zalen zich vullen met witgedaste, zwartgerokte, elkander wantrouwig monsterende gestalten, allen een gezicht zettende alsof ze alleen voor hun plezier daar zijn en nooit van zoo iets als een smeekschrift (dat toch in hun zak zit) gehoord hebben; dat op dit oogenblik de adjudanten van dienst werkelijk dienst doen en radeloos rondloopen met hunne naamlijstjes, waaruit ze niet meer wijs kunnen worden; dat het voor velen een dag van hope en vreeze, voor de inlanders een '*hari besar*'[1] en voor allen eene warme geschiedenis is - met één woord, dat Zijne Excellentie de Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië onder den geelzijden troonhemel staat om audientie te verleenen.

Een vol uur lang ziedt en borrelt het om en bij het paleis en staat de nieuwsgierig saamgestroomde menigte, waaronder enkele Europeanen, de drukte aan te gapen.

Zweepen klappen alsof het een vuurwerk gold, uniformen en galakostumes wippen haastig de wagens uit en in, portieren worden dichtgeslagen, de bruine palfreniers en lakeien voltigeeren met aapachtige behendigheid van de achterplankjes af en er weer op, en te midden van al deze beweging troonen de koetsiers met onverstoorbare deftigheid en strakke gezichten op hunne hooge zetels, schijnbaar zonder zich er van bewust te zijn welke wonderen van evenwicht zij aanhoudend met hunne glimmende, op allerzotste wijze boven op de hoofddoeken gestulpte hoeden verrichten. Het is dan ook '*bagoes*'[2], zooals de langs den weg neergehurkte inlanders elkander in stille verrukking toefluisteren.

1) Groote dag - feestelijke dag.
2) Mooi.

Op het voorplein van het paleis heerscht de hitte weer alleen; in de koele zalen daarbinnen heeft het gewoel, het geschoffel van voeten op de spiegelgladde vloeren en het fluisterende gemurmel van stemmen opgehouden en nu de plechtigheid door de toewijding van al de daarbij betrokken staatsdienaren gelukkig is doorworsteld, glijdt er een zucht van verlichting door het gebouw. Zelfs de blootvoetige lakeien zijn onhoorbaar weggeschuifeld; de laatste heeft, in het voorbijgaan, de pronkmeubels nog even eene veeg gegeven met een veeren stoffer, aan welke bewerking ook het bronzen ruiterstandbeeld van den Zwijger niet ontkwam, dat geheel naar Haagsche wijze, midden in den weg, in de voorgalerij staat.

Alles is stil geworden; slechts nu en dan wekt nog het gedempte geluid van zweepgeklap en wielgeratel daarbuiten, eene flauwe echo op in de ledige marmerzalen of doet zich onder het verre dreunen nog een zwak gerinkel in de kristallen lichtkronen hooren. De glasprismas schieten voor een oogenblik vonken, die honderdvoudig van spiegel tot spiegel worden weerkaatst; ook over de gestalte van den Oranjevorst glijden bewegelijke tinten, het is alsof het bronzen gelaat nog weerlicht van stomme verbazing, dat een bruine slaaf van het ‘oostelijke strand’ het gewaagd heeft hem met een veeren stoffer te kittelen.

Al de levende wezens die hier thuis behooren of met deze plek te doen hebben, zijn achtereenvolgens weggegaan met de allures van menschen die eerst over een jaar weer terugkomen, maar niemand heeft notitie genomen van den bruinen, jongen Indo, die daar met eene groote portefeuille onder den arm, op een der vierkante vloersteenen is blijven staan, alsof hij een vergeten figuur uit een schaakspel was. Hij kijkt schichtig om zich heen en schijnt zich niet erg op zijn gemak te gevoelen in die schitterende eenzaamheid.

Het is de heer Mokatita, van afstamming Portugees, van geboorte Indisch kind en van uiterlijk een bedroefd mager kereltje, met overvloedig hoofdhaar, weinig neus, veel lippen en een schraal kneveltje. Hij bekleedt natuurlijk het door zijne rasgenooten zoo geambiëerde beroep van schrijver bij het gouvernement en wacht nu, in zijne kwaliteit als klerk op een residentiebureau, op zijn chef die nog met den Gouverneur-Generaal confereert.

‘Blijf daar wachten!’ had de resident gezegd, toen hij door den adjudant van dienst werd weggehaald. En Mokatita wacht. De hemel weet welke uitdrukkelijke aanwijzing hij misschien in die woorden meende te zien, en welke begrippen van plaatsaanspraak of rangindeeling hij met de vierkanten van den marmeren vloer in verbinding brengt, maar zeker is het, dat hij zich angstig hoedt om de grenzen van zijn steen te overschrijden. Doch ook zonder zich aan dit vergrijp schuldig te maken, weet hij zich den tijd te verdrijven, door te beproeven wat hij van de pracht der nevenzalen in het oog kan krijgen. Met de hem eigene lenigheid van leden wringt hij zich in zulke zonderlinge bochten over de randen van zijn vierkant heen, dat hij werkelijk zijn gezichtskring er door verwijdt en als het ware om den hoek kijkt. En zoo, in houdingen geheel met de wetten der zwaartekracht in strijd, zwelgt Mokatita in den aanblik der staatsievertrekken met hunne in wit katoen gehulde lusters, die als groote tranen aan het oog der zoldering hangen, hunne even geheimzinnig vermomde pronkmeubelen die boete doen in ongebleekt katoen, en hunne borstbeelden en figuren, wier marmeren gelaatstrekken spookachtig onduidelijk door de gazen sluiers heenschemeren.

In zijne nabijheid bevindt zich het vertrek, waar de Gouverneur-Generaal thans zijn chef ontvangt, maar in die richting durft hij nauwelijks een schuwen blik werpen. Het is eene groote kamer, wier deuren wijd open staan, doch waarvan de binnenruimte door een breed tochtscherm, met groene stof bekleed, aan het oog onttrokken wordt. Nu en dan komt van daarbinnen een gerucht van stemmen, een onduidelijk gemompel, maar toch luid genoeg om den bedeesden klerk een doodschrik op het lijf te jagen, bij de gedachte dat hij, door er iets van te verstaan, zich aan hoogverraad kan schuldig maken. Ten emde ook met de oogen niet te zondigen haast hij zich een anderen kant uit te kijken en spoedig is nu alle angst verdwenen, want de groote spiegel daar voor hem weerkaatst zulk een glimmend, geolied kroeshoofdje en daaronder zulk een net lakensch jasje en hagelwit spanbroekje dat hij met innige tevredenheid dien heer toeknikt.

Te denken dat hij als eenvoudig klerk de onderscheiding is waardig gekeurd, van te worden meegenomen naar het paleis; dat hij al die pracht heeft aanschouwd en zelfs een blik heeft

mogen werpen op het ‘Heilige der heiligen’, het Kabinet van den Gouverneur-Generaal! Dat die groote portefeuille met slot, die hij zoo stijf vasthoudt, misschien de geheimste papieren bevat! - De gedachte is streelend! - En de overweging dat hij zelf nu zoo goed als op audientie is, doet hem zoo in verrukking komen, dat hij bijna van zijn steen was afgewipt. In de vervoering zijns geestes begint hij zijne acrobatische oefeningen te hervatten en zelfs een oogje te wagen aan het geheimzinnige kabinet.

Het vertrek is door het tochtscherm niet zoodanig afgesloten of het gelukt den lenigen Indo een gedeelte van den zijwand der kamer in het oog te krijgen. Aan den muur hangt een groote kaart van Atjeh, en Mokatita kan duidelijk zien dat zij volgespikt is met vlaggetjes en bonte spelden. De klerk heeft een flauw denkbeeld, dat hij een blik slaat op de nog ononthulde mysteriën van de leiding en het wezen van den krijg, en deze ontdekking doet hem eene trotsche, bijna krijgshaftige houding aannemen. Hij gevoelt zich plotseling een persoon van gewicht nu hij er aan denkt dat de resident daarbinnen zijne laatste instructiën ontvangt om op Atjeh's Zuidkust het civiel bestuur in te voeren en dat die instructiën in zekeren zin ook hem aangaan. Want hij zal zijn chef naar het oorlogsterrein vergezellen, hij zal met hem werken, hem helpen in de uitoefening van het hoogste gezag - hij Mokatita, tot nog toe slechts plaatsvervangend hulpklerk op de proef, maar in de toekomst een secretaris! - een bureauchef! - haast een Minister! - Op deze duizelingwekkende hoogte zijner verbeelding vaart hem plotseling een schrik door de leden - hij heeft de sprekers hooren naderen. Zijne portefeuille op den grond neer leggen, om zich des te beter in eene diepe buiging dubbel te kunnen vouwen, is voor hem het werk van een oogenblik. In deze positie ziet hij niet, hoe de rug van zijn chef in de deur verschijnt en op hem afkomt, alleen hoort hij eene vreemde stem, eene naar hem dunkt ontzaglijk voorname stem, die aan niemand anders dan aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal kan toebehooren. Mokatita durft nauwelijks het geluid in zijne ooren opvangen en het is geheel zijns ondanks dat hij de woorden hoort: ‘Uw beleid, resident, uwe kunde en uw doorzicht, zijn mij waarborgen voor het succes.’ Daarop volgt nog een beleefd gemompel en een geschuifel van voeten.

Alles is reeds stil geworden als de nog steeds dubbelgevouwen klerk bijna het evenwicht verliest door een stoot op zijn zitvlak, vergezeld van de uitnoodiging: ‘vooruit stommerik!’

Verschrikt richt de jongeling zich op en maakt terstond eene nieuwe buiging op het gezicht van de statige, goudgeborduurde gestalte die, glad en krakerig als een nieuwe banknoot, voor hem het denkbeeld van zijn chef in gala verwezenlijkt. Het is de resident Mr. G.L.J. Machtmans.

De verhevene gedaante staat op dit oogenblik als een gewoon sterveling met een zakdoek in de hand, zijn voorhoofd af te drogen en koelte toe te wuiven. Zij is die van een welgemaakt man van vijftig jaar, volle maat, wiens gladgeschoren gelaat, deftige onderkin en koude blik van gestrengen ernst en zelfbewustheid spreken. Hoewel hij ook bij de alledaagsche verrichting van koelte toewuiven het gewoon statig uiterlijk bewaart dat zijn klerk zoo goed kent, merkt deze toch met verwondering op dat zijn chef met eene vreemde en minzame uitdrukking op zijn gelaat in denzelfden grooten spiegel kijkt die hem, Mokatita, zulke goede diensten had bewezen. De klerk schrikt geweldig, want hij had bijna gevraagd: Wat blieft u resident? toen hij nog bij tijds ontdekte dat het niet tegen hem kon zijn dat de deftige man de woorden van Zijne Excellentie herhaalde: ‘uw doorzicht, resident, uwe kunde en uw beleid zijn mij waarborgen voor het succes.’

Zonder zich verder om zijn ondergeschikte of diens ongebruikte portefeuille te bekommeren, gaat de statige hoofdambtenaar in de houding van Zijne Excellentie en met den glimlach van Zijne Excellentie, de zaal door en den trap af naar de breede portiek, in welks schaduw zijne equipage staat te wachten.

Met eene majestueuse handbeweging den schildwacht afwenkende, die in de verwachting van een generaal te zien bijna zijn geweer gepresenteerd had, stapt de resident met stijve zelfvoldoening in zijn mylord. De mandooroppas[1)] wipt op zijn achterbankje, Mokatita klimt op den bok naast den koetsier, de paarden zetten aan, en de witgloeiende zonneschijn slokt hen op.

1) Inlandsche politiedienaar.

II.

Een bleeke paarlemoerglans aan den oostelijken hemel kondigt voor Sumatras Zuidkust het begin van een nieuwen dag aan. Op den strandpost van Telok klinken de schetterende tonen der reveille als een vroolijk carillon door de frissche morgenlucht; de snel op elkander volgende geluidgolven trachten zich, ook over de branding heen, over den oceaan uit te breiden, maar sterven weldra weg in de oneindige mysterie die de werelddeelen van elkander scheidt.

Het sluimerende leven in de strandbenting ontwaakt tot woelige bedrijvigheid, de kleine bromtol wordt weer opgezet en wekt met zijn stemgedruisch, zijne hoornsignalen, zijn gehamer en getimmer eene menigte echos op onder de hooge kolonnaden der kustpalmen.

Ook de oceaan heeft zijne duizenden flikkerende oogen geopend, welke schittering hier en daar tot breede banen van spiegellicht samensmelt, telkens wanneer de deiningsgolven uit het onbegrensde komen aanrollen. Met regelmatige tusschenpoozen glijden de groene waterheuvels langzaam en statig onder het zeehoofd door; de zware bamboezen stijlen trillen veerkrachtig onder den voorbijtocht, en de houten trap, waar de sloepen aanleggen, verdwijnt af en toe met een dozijn treden tegelijk onder het natte element, dat er, na elke onderdompeling, helder en klaar weer afklatert.

De frissche zeebries gaat onbarmhartig om met de reeds half uitgerafelde driekleur, die harerzijds met lofwaardige standvastigheid, vroolijk blijft wapperen over de kleine nederzetting. En dat mag zij ook wel, want de geheele inrichting van den post: de symmetrische opstelling der gebouwtjes daarbinnen, de met groene zoden bekleede borstwering daaromheen, en de moestuin met zijne heggen en kiezelpaadjes buiten de wallen, alles is zoo net, zoo ordelijk, zoo snoeperig haast aangelegd en onderhouden, als ware het geheel een keurig uitgevoerd model op een zooveelste van de ware grootte, bestemd om, onder glas, in een museum te worden uitgestald. Ook in de kleine, onmiddellijk aan zee gelegene Chineesche handelswijk, waar alles en nog wat te krijgen is, waar het den ganschen dag weergalmt van die eigenaardige, luidruchtige ontboezemingen en plotseling uitbarstende redestroomen, welker schijnbare heftigheid elk met die taal onbekend persoon tegelijkertijd ergeren en amuseeren;

waar elk huisje één groot uithangbord is, bezet met letters die er als vogelkooitjes en muizenvallen uitzien - ook daar verraadt aanleg en onderhoud dat een sterke hand de schaggerende en ongure zonen van het hemelsche rijk tot orde en zindelijkheid dwingt.

Zonder de glinsterende en dreigend over de wallen gapende kanonnen van het fort en de nu en dan hoorbaar wordende doffe schoten van de meer landwaarts in gelegene voorpostenlinie, is er in dit rustige geheel niets dat er aan herinnert, dat men zich in 's vijands land en te midden van den krijg bevindt.

De benting zelve is klein doch geriefelijk ingericht. Tegenover het officierslogies, dat eene geheele zijde van het door barakken omzoomde binnenpleintje inneemt, staat aan de andere zijde een hutje dat voor kompagniesbureau dienst doet. Het is, evenals de woonverblijven, eenige voeten hoog uit den grond op palen gebouwd; een klein trapje geeft toegang tot het bamboezen vertrekje dat slechts bescheidene afmetingen heeft. Een archiefkast, een paar ruw getimmerde loketten voor het bewaren van administratieve bescheiden, eene met schrijf benoodigdheden bedekte tafel, en een paar bamboestoeltjes zonder leuning maken den geheelen inventaris uit.

In de overgeblevene ruimte, en deze met zijn groot lichaam bijna geheel vullende, staat een breedgeschouderd officier, een ware goliath van gestalte, maar met een zachtmoedig uiterlijk. Hoewel nog in de kracht van zijn leven, doet vroege grijsheid, gevolg van een langdurig verblijf te velde, hem ouder schijnen dan hij is. De scherpe afscheiding tusschen zijn sterk door de zon gebruind gelaat en de blanke huidstrepen, die zich op het meer beschut gebleven voorhoofd en op den hals vertoonen, zouden een grotesken indruk kunnen maken, als hij niet zulke breede slapen, zulke vriendelijke oogen en zulk een lachenden mond met fraaie tanden had. Zooals hij daar in het kleine bureautje staat, met vierkant naar buiten uitstekende ellebogen, zijn zware knevels om de vingers rollende, is het alsof hij in 't naaste oogenblik de wanden zal indrukken. De planken vloer dreunt onder den kolossalen tred, waarmede hij naar de papieren stapt, die voor zijne onderteekening gereed liggen en nu hij, voorovergebogen en met de handen op de tafel geleund, de stukken vluchtig monstert, schijnt het gansche gebouwtje mee te trillen op de maat van de basmelodie, die hij binnens-

monds neuriet. Na eene korte poos lezens en brommens, heeft hij gevonden wat hij zoekt en richt hij zich weer in zijne volle lengte op. Daarop, de door hem zelven gestelde en door zijn sergeant-majoor sierlijk in het net geschrevene missive aan den Bevelhebber in de linkerhand, en de rechter met de pen tot indoopen gereed houdende, leest hij nog eens met zachte stem, als volgt:

> ‘Zooals Uwe Excellentie uit bijgaande rapporten zal ontwaren, heeft de oprichting der beide voorpostenbentings, als vervulling onzer belofte tot bescherming, het vertrouwen der uitgeweken bevolking opgewekt en reeds vele gezinnen naar hunne haardsteden doen terugkeeren. Deze steun tegenover de oorlogspartij is te noodzakelijker, als de wankelmoedigheid en onbetrouwbaarheid der thans wederom onze bescherming zoekende elementen maar al te dikwijls gebleken is.’

Op dit punt zijner lezing aangekomen, knikt de kapitein eenige malen goedkeurend met het hoofd, neemt eene nog krijgshaftiger houding aan en vervolgt:

> ‘Ter meerdere bevestiging van het thans gewonnen standpunt, en om duidelijk te doen uitkomen, dat onzerzijds geene rustverstooring meer wordt geduld, heb ik maatregelen genomen om ook de laatste vijandelijke bende uit het gebergte te verdrijven, en hoop ik spoedig Uwe Excellentie te kunnen melden, dat de worm...’

‘Wat?’ roept de kapitein, zich zelven in de rede vallend uit, terwijl hij het papier dichter bij het oog brengt.

> ‘...dat de worm van het verzet in het stof vertrapt ligt...’

‘Hemelsche goedheid! daar is de vent weer aan den gang geweest!’ en daarop met bulderende stem:

‘Sergeant-majoor!’

‘Jawel, kommandant’ klinkt het holle antwoord dat uit den grond schijnt te komen.

‘Alle duivels! waar zit de kerel?’ zegt de kapitein, tusschen zijne beenen doorkijkende.

In het naaste oogenblik hoort men het openklappen van een luik, gevolgd door het geschoffel van voeten die een trap opkomen, en als Mephisto, oprijzend voor doctor Faust, duikt

van achter de tafel de sergeant-majoor voor de verwonderde blikken van zijn superieur op.

‘Mensch, waar komt ge vandaan?’

‘Van daaronder, kapitein. *De Profundis*,’ antwoordt de verrezene, met een tooneelgebaar rechtstandig naar beneden wijzende, en op een toon alsof zoo iets van zelf sprak.

Met eene verbazing, als zag hij dit alles voor het eerst van zijn leven, staart de kapitein naar het langgerekte, baardelooze gelaat, de zwakke oogen en de holle kaken van den onderofficier, over wiens geheele uiterlijk een zweem van verloopen fatsoen ligt uitgebreid.

Niets vermoedende van den storm die hem boven het hoofd hangt en nog altijd met zijne vingers door de geniaal verwarde lokken strijkende, kijkt de sergeant-majoor zijn chef glimlachend aan. Alleen een zeker weerlichten in de trekken van den officier, doet het hem raadzaam achten, de pauze met eenige ophelderingen aan te vullen. ‘Ziet u, kapitein’, herneemt hij iets minder gerust, maar nog steeds met zekeren zwier, ‘er heerscht daar beneden een meer gedempt licht en zelfs bij de grootste hitte een aangenaam tochtje, en daar ik ongaarne in een vertrek zonder zoldering ben (hij werpt een schuinschen blik op het atappendak boven zijn hoofd) heb ik gedacht dat...’

Maar hier wordt hij gestuit door zijn chef, die toornig uitbarst: ‘Larie! - Lak! - Bombast allemaal! Evenals je gekke verzenmakerij! Even als je geheele opgeblazen persoon! - Hier! - Wat is dit? - Wat is dit?’ En bij deze woorden schudt hij het schriftstuk zoo dicht voor het gelaat van den onderofficier heen en weer, dat deze de oogen er van toeknijpt. ‘Hoe durft ge in een officiëel stuk te spreken van vertrapte wormen, van in het stof vertrapte wormen!’ vervolgt de kapitein, alsof dit eene uiterst verzwarende omstandigheid was en het op andere wijze vertrappen dezer dieren er nog mee door had kunnen gaan. ‘Welke demon regeert je?’

‘Kapitein, het is maar een zinnebeeldige...’

‘De duivel hale je zinnebeelden! Het zijn je ongelukkige vingers die altijd jeuken om te dichten! - En dat nog wel onder den grond! Jij met je zinnebeelden! - Zinneloosheid is het! - Gevaarlijke krankzinnigheid die in het dwangbuis thuis behoort!’

Gelukkig behoort de kapitein tot die mannen van zachten inborst, wier besef van reusachtige lichaamskracht alleen reeds voldoende is om het hun onedel te doen voorkomen, met de macht van een toornigen Jupiter tegen een zwakken sterveling op te treden. De vreeselijke bedreiging aan het slot van zijn sermoen en de verpletterende indruk dien zij op den misdadiger uitoefent, schijnen hem zulk eene voldoende boete toe, dat zijn gramschap dadelijk bekoelt. Ook is hij indachtig de goede zijden van den ijverigen dienaar, die zijn rechterhand is, en hij wil het hem dus niet te zwaar aanrekenen dat hij een kleinen slag van den molen weg heeft. Deze eigenaardigheid toch - de kapitein had het meer gezien - kwam dikwijls voor bij mannen van de pen, wien het in Patria niet gelukt was hun Pegasus te temmen, zoodat zij slachtoffers waren geworden van de halstarrigheid en de buitensporigheden van dit beestje, dat ten slotte, zeer tegen hun zin, met hen naar Harderwijk was gedraafd.

De kapitein is dus ontwapend; er ligt zelfs iets welwillends in zijn toon, nu hij zich op nieuw tot zijn rechterhand wendt met de woorden: ‘Wees in 't vervolg verstandiger en laat geen zinnebeeldige bombast meer in officiëele stukken komen, dan kan het nog goed met je afloopen!’

De sergeant-majoor sprak geen woord, en keek zoo boetvaardig mogelijk.

‘Ga zitten’ hernam de kapitein ‘en schrijf het stuk over, terwijl ik er bij ben. Maar even mooi hoor, want mooi is het geschreven, dat moet men erkennen.’

Verheugd er zoo goed af te komen, zit de dichterlijke man in een ommezien aan de schrijftafel en begint, onder de waakzame oogen van zijn chef, met groot vertoon van ijver en toewijding aan zijne taak.

Slechts eenmaal onder het werk glijdt een waterachtige blik in de richting der gewesten waar het zoo aangenaam tocht, hetgeen den kapitein aanleiding geeft om dreigend den vinger op te heffen.

Na deze waarschuwing blijft de pen voortkrassen, terwijl de kommandant, wijdbeens en met de handen op den rug, het bureautje en zijn inhoud staat op te slokken.

Inmiddels is er iets zonderlings in de deur van het vertrekje zichtbaar geworden. Nieuwsgierig over den bovensten trap

naar binnen glurende, staat daar een groot hoofd op den drempel, geflankeerd door eene bijna even groote hand, welker vijf uitgespreide vingers er, bij wijze van saluut, naast gehouden worden. Het is een grof en stoppelig gezicht van verdacht roode kleur en geheel scheef getrokken door de vele naden en litteekens waarmede het bedekt is. De verschijning blijft onbewegelijk op dezelfde plek staan, tenminste zoo onbewegelijk als het haar mogelijk is.

Door de blikken van den sergeant-majoor opmerkzaam gemaakt, wendt de kapitein zich om, kijkt naar beneden en zegt: ‘Welnu, wat is er, ordonnance?’

‘De officier van de wacht’, stottert het hoofd met zware tong, ‘rapporteert, alsdat er een oorlogschip is, en - en dat er een burgermeneer is, met een gouden band om zijn pet, die in de sloep zit.’

Had de boodschapper eene proclamatie in eene onbekende taal gedaan, om terstond daarop tot asch te verkoolen, hij zou zijn gehoor niet sterker hebben kunnen verbazen. De pen van den sergeant-majoor blijft in de lucht zweven, de kapitein staat uit alle macht te staren.

‘En alsdat U dadelijk komen moet’, zegt het hoofd, dat thans het slot van zijne opdracht terug vindt. De kommandant kijkt den man een oogenblik barsch in het gelaat en stuift daarop met den uitroep: ‘Is dan de heele wereld gek van daag?’ de deur uit en de trap af.

III.

De kapitein was naar het bastion aan de zeezijde gesneld, van waar men een vrij uitzicht had op het strand en de aanlegplaats. Eene zonderlinge beklemming maakte zich van hem meester, toen het schouwspel, dat zich aan zijn blik voordeed, hem het verwarde bericht van den ordonnance duidelijk maakte, en dat wat hij reeds in het geheim gevreesd had te zullen zien, zich in werkelijkheid voor zijne oogen vertoonde. Daar lag het geankerd, het witte oorlogschip; de daarvan afgezondene sloep had reeds eene menigte menschen op het zeehoofd afgezet, men kon reeds de personen onderscheiden, waarvan de voorste, naar zijn uiterlijk te oordeelen, een hoofdambtenaar moest zijn. Zonder te luisteren naar hetgeen de officier van

de wacht hem vroeg omtrent de te nemen maatregelen van ontvangst, snelde de kapitein, twijfelend of hij wel goed gezien had en met den kijker in de hand, van de eene borstwering naar de andere. Allerlei vermoedens, allerlei sombere voorgevoelens bestormden hem. Zou het mogelijk zijn - vroeg hij zich zelven af - zou men ter wille der onzalige vredesfictie, die reeds op Groot-Atjeh zooveel onheil had aangericht, ook op deze kust de gewaagde proef eener bestuursverandering ondernemen? Zou hem het gezag ontrukt worden, thans, nu hij op het punt stond den laatsten tegenstand te overwinnen, nu zijn jaren lang volhardend pogen met een schitterenden uitslag zoude bekroond worden? Dat zou een bittere en onverdiende krenking zijn!

Een duister besef zeide hem intusschen, dat de beleefdheid zijne tegenwoordigheid aan de poort vorderde, weshalve hij - nog geheel vervuld van zijne gedachten - zich naar den uitgang wendde. De nog altijd wachtende luitenant kreeg op zijne hernieuwde vraag: of er eerbewijzen gedaan moesten worden, de verzekering, dat dit eene bittere en onverdiende krenking zou zijn, welk nieuws dien officier met zooveel verbazing vervulde, dat hij hoofdschuddend staan bleef en zich overtuigd hield, dat zijn chef iets op zijn geweten had.

Maar hoe bezorgd en afgetrokken de kapitein ook was - het tooneel dat hij te aanschouwen kreeg, toen hij buiten de barrière trad, perste hem toch een lach af.

Op het breede pad, dat tusschen de winkels der handelsnederzetting door, van het strand naar de benting leidde, werd een optocht zichtbaar, die zich met eene zonderlinge mengeling van plechtigheid en uiterste behoedzaamheid voortbewoog. De stoet werd geopend door twee, tot aan de tanden gewapende inlandsche politiedienaren, die met een angstig gezicht en met het geweer in den aanslag als katten rondloerden, alsof ze elk oogenblik overvallen en in stukken gehakt konden worden. Daarop volgde, beschaduwd door een boven zijn hoofd gehouden vergulde pajong, een geheel in 't zwart gekleed, uiterst deftig heer, zich koelte toewuivende met een goudgegalonneerde ambtenaarspet. Achter dezen kwamen een dozijn schichtige politieagenten met uitgetrokken sabels en tusschen hen in, alsof hij werd opgebracht, een verschrikt rondkijkend jongmensch van donker uiterlijk met glanzende lokken,

spanbroekje en verlakte schoenen. De trein werd besloten door de meêboemelende oorlogsmatrozen van de sloep, luchthartige en luchthalzige figuren, met de muts onverschillig op één oor en het geweer en bandoullière, wier geheel onbezorgde uiterlijk sprak van de pret die zij hadden in het onverwachte buitenkansje van weer eens aan den wal te passagieren.

De beide helden der voorhoede waren zoozeer op lijfsbehoud bedacht, dat zij, ter hoogte van de poort gekomen, met groote behendigheid, onder de armen van den daar wachtenden kommandant door, de benting binnenschoten, zoodat deze officier zich plotseling tegenover de gegalonneerde pet en de gouden pajong bevondt.

Resident en kapitein staren elkander een oogenblik verwonderd aan.

‘Heb ik het uitstekende genoegen, den wakkeren kommandant van de kust, den kapitein de Ridder voor mij te zien? Ik ben de resident Machtmans, de nieuw benoemde civiele bestuurder’, zegt de deftige heer, terwijl hij een gouden pincenez opzet en de breedgeschouderde gestalte van den officier met een blik monstert, alsof deze een kunstwerk is, dat hij wel een beetje te groot vindt.

De kapitein buigt en antwoordt mechanisch wat de beleefdheid vereischt.

Met een goedkeurend knikje hiervan nota nemende, vervolgt de resident op statig minzamen toon: ‘De omstandigheden hebben er toe geleid, kapitein, dat ik u onvoorbereid moet overvallen; wel had de Militaire Bevelhebber eene schriftelijke aankondiging aan mijne komst willen doen voorafgaan, maar de urgentie van de zaak en het uitdrukkelijk verlangen van den Gouverneur-Generaal (hier neemt de spreker de Excellentie-miene aan) hebben mij het wachten op de mailboot minder wenschelijk doen toeschijnen - juist! - minder wenschelijk doen toeschijnen. Ook heb ik uit dien hoofde nog geene controleurs en alleen maar een klerk meegebracht en zal - nu ja, dit later. Maar,’ vervolgt hij plotseling met meer levendigheid, ‘het beste zou zijn, geachte kapitein, dat u vóór alles kennis naamt van de officieele post die meegekomen is, dat zou onze wederzijdsche verhouding ten zeerste vereenvoudigen. Ik zal mij intusschen het genoegen gunnen van kennis te maken met uwe officieren.’

‘Mag - mag ik de heeren aan u voorstellen, resident?’ vraagt de kapitein nog geheel verward en nauwelijks wetende of hij waakt of droomt.

De resident zou verrukt wezen.

Op een wenk van hun chef treden de drie luitenants, die zich bescheiden op een afstand gehouden hebben, naar voren en zijn bij de voorstelling hunner personen behulpzaam, want de kapitein is nog zoo verbijsterd, dat hij de namen dooreenhaspelt. Maar de hooge ambtenaar schijnt hiervan niets te bemerken, integendeel, hij is één en al opgetogenheid, terwijl zijne uitroepingen: ‘Wel! heb ik van m'n leven!’ en ‘Kijk, hoe toevallig!’ schijnen aan te duiden, dat elke naam hem eene blijde verrassing brengt. De luitenants buigen met strakke gezichten.

‘Wat uw logies betreft, resident’, herneemt de kapitein aarzelend, ‘zoo kan ik u slechts het vertrekje aanbieden dat ikzelf bewoon, hoewel het zich in niets van de overige kamertjes in de officiersbarak onderscheidt.’

Indien nog iets des residents belangstelling in de plaats had kunnen verhoogen, dan zou het deze kameraadschappelijke samenleving zijn geweest - zoo beweerde hij ten minste.

De kapitein fluistert een der luitenants eenige aanwijzingen toe betrekkelijk het in te richten logies, waarop zich alle drie heeren met grooten ijver verwijderen.

‘Wat ik u verzoeken mag, mijn waarde kapitein!’ zegt de resident op een toon van welwillende jovialiteit, ‘laat zich niemand om mijnentwille derangeeren. Ik kan wel wachten. Kijk maar eerst op uw gemak de papieren in, waarnaar u wel nieuwsgierig zult zijn. Met het grootste genoegen wil ik intusschen onze vestiging eens in oogenschouw gaan nemen - o zeker, met het grootste genoegen!’

Terwijl de kapitein, nog geheel onthutst van de plotselinge overrompeling, besluiteloos staan blijft op de plek waar het onderhoud heeft plaats gehad, en de nieuwsgierig op het plein verzamelde soldaten onwillekeurig achteruitwijken, stapt de resident met een vriendelijken glimlach op het deftige, gladgeschoren gelaat, langs de wallen, om met de bezichtiging een aanvang te maken. De geheele stoet waarmede hij gekomen is volgt hem, te beginnen met den mandoor-oppas, een soort van lijfknecht in politie-uniform en met breede sergeant-majoors-

strepen op de mouw. Deze voornaamste aller domestieken en dienders, beladen met veldflesch, kijker, revolver, veldstoeltje en meer zulke onmisbare benoodigdheden, heeft dientengevolge zooveel koorden en riemen om het lijf bengelen, dat hij daarmede overal aan blijft hangen en zulk een jammerlijk geplaagd leven leidt als eene vlieg in een wereld van spinnewebben zou doen. Al buigende onder het loopen verschijnt ook het schichtige jonge mensch van donker uitzicht, en nu ziet de kapitein tot zijne niet geringe verbazing, de rest van het gevolg, dat voor het grootste gedeelte nog buiten de benting stond, brutaalweg de poort binnenstroomen en hem voorbijdringen alsof het in een herberg was.

De Boegineesche schildwacht aan de barrière is reeds door alle verwondering heen over de schending van het strenge consigne, dat aan elk onbevoegde het betreden der benting verbiedt. Maar de lijdzaamheid van zijn kommandant, die naar het hem voorkomt, er bij staat te kijken alsof hij dacht: ‘hoe meer zielen, hoe meer vreugd’, overstelpt den soldaat zoodanig, dat hij een geheim plan van vernietiging begint te vermoeden en verwarde blikken in de richting van het kruitmagazijn werpt. Het is den man aan te zien dat hij zich niets verwonderen zou, als in 't naaste oogenblik de benting met een daverenden slag in de lucht vloog.

Maar het eenige geluid dat zich doet hooren is de stem van den resident die op een afstand uitroept: ‘Wat een charmant plekje! Wat een kalme, vreedzame streek!’

Een verwijderd kanonschot, welks doffe dreun zwaar over bosschen en velden naar hem toerolde, scheen van uit de verte een protest te mompelen, waarop de resident met nog meer beslistheid en op een toon die geen tegenspraak duldt, zijn lof over de vreedzame streek herhaalt. Deftig als een pauw in 't rond kijkend en het geheiligde hoofd voortdurend beschermd door den grooten pajong, wandelt de opgetogen bezoeker de borstwering langs, doch niet zonder nu en dan een opmerkzamen blik in de richting van den kapitein te werpen.

Deze, nog altijd op dezelfde plek staande, heeft met bevende hand de brieven opengescheurd, hem door den sergeant-majoor gebracht. Er is niet meer aan te twijfelen, het ongeloofelijke is geschied. Zwart op wit heeft hij het voor oogen, het gouvernementsbesluit, dat met vermelding en opsomming van al de over-

wegingen, de gelet op's en de enzoovoorts welke zulke gewichtige regeeringsdaden steeds voorafgaan, ook voor de Zuidkust een civiel gouverneur decreteert. Hij leest, dat met het oog op den ingetreden vredestoestand, het bestuur op den resident overgaat en dat hij, de kapitein, zich voortaan heeft te beschouwen als ondergeschikt militair kommandant; dat hij de posten in het binnenland zal opheffen - zijne macht concentreeren heet het - en de overtollig wordende troepen terugzenden.

Het papier siddert in zijne hand. - Terugtrekken naar de kust! - Het nog niet geheel onderworpen binnenland ontruimen! De posten opheffen! - Maar dat is immers de oorlog, dat zal immers 's vijands moed doen herleven en den strijd allerwege opnieuw doen ontbranden!

Terugtrekken naar de kust! Dit zijn de woorden welke hij telkens weer bij zichzelven herhaalt, nu eens luid dan weer fluisterend, als wilde hij zich aan den klank gewennen, die zulk eene vreemde beteekenis voor hem heeft. Hij frommelt het papier tot een bal ineen en terwijl zich in zijne gebruinde wangen iets beweegt dat als een klok schijnt te tikken, zoeken zijne vlammende oogen den resident. Maar zijnhoogedelgestrenge is juist verzonken in de aanschouwing van den omtrek, het is alleen zijne stem die de kapitein opvangt en die stem roept: ‘Hoe pleizierig! - Hoe vreedzaam en rustig!’

Geene echo antwoordt hierop, integendeel, het is alsof deze verkondiging de gansche bezetting het zwijgen oplegt; overal waar ze doordringt wordt het stil; zelfs de soldatenvrouwen, die fluisterend en in troepjes voor de keukens staan, zijn onderworpen aan de deining van schrik die de onverwachte verschijning rondom zich verspreidt.

De nieuwsgierige blikken ontwijkende, die hij gevoelde dat reeds op hem gericht werden, heeft de kapitein zich haastig naar het kompagniesbureautje begeven. Daar zit hij met strakke blikken voor zich uit te staren. Het weerlicht grimmig in zijne trekken en plotseling verheft zich de gebalde vuist, om als een moker op de tafel neer te komen, zoodat alles wat zich daarop bevindt, rammelend dooreenhotst, en het kleine gebouwtje op zijne grondvesten schijnt te schudden. Recht uitgestrekt blijft de arm liggen, dreigend en onbewegelijk, terwijl de krampachtig gesloten vuist nu en dan in convulsieve trillingen geraakt.

Wel moet het hevig koken daarbinnen om de breede borst

te doen zwoegen alsof het haar aan lucht ontbrak; wel moet het eene wreede en bittere krenking zijn, die den sterken man af en toe doet beven als een blad. De tot gewoonheid geworden zelfverloochening, het alles overwinnende plichtsbesef geeft bereidwillig bloed en leven in de erkenning van het verhevene doel ten offer, maar hier werd het tegenovergestelde verlangd: hier werd bevolen dat plichtsgevoel en dat leven te wijden aan het afbreken, het met bewustheid van de noodlottige gevolgen vernietigen van dat wat hij in jarenlangen strijd en zelfvergeten toewijding had tot stand gebracht. Het scheen zoo onmogelijk, zoo ongeloofelijk, dat hooggeplaatste en met eene ontzettende verantwoordelijkheid bekleede personen het noodzakelijk en dienstig konden achten, de feiten eenvoudig te loochenen en een de waarheid in het aangezicht slaanden vredestoestand te proklameeren. Het was zoo vreemd, zoo zonderling en onnatuurlijk, al het gisteren nog gewenschte en met de duurste offers nagestreefde, heden eenvoudig waardeloos verklaard te zien. Het kwam hem zoo hard, zoo bitter hard voor, plotseling als een nutteloos meubel op zij gezet en op den achtergrond te worden geschoven, en dat, terwijl de inkt nauwelijks droog was van het officieele schrijven waarin aan zijn beleidvol bestuur zoo hooge lof werd toegezwaaid.

De armen moedeloos neerhangende en het hoofd op de borst gezonken, zat de kapitein in gespannen nadenken verloren. Hij begon nu te begrijpen dat de politiek van een staat geen rekening houdt met zaken van gevoel of van overtuiging; dat de ideeën en de gevoelens welke die staat heden verlangt dat zijne dienaren, als geloofsartikelen, in bloed en nieren opnemen en tot den laatsten ademtocht verdedigen, morgen kunnen blijken slechts partijleuzen geweest te zijn, veranderlijk en afhankelijk van het inzicht van den leider van het oogenblik.

Deze treurige erkentenis, die in haar gansche dorheid en naaktheid voor hem oprees, scheen zelfs met honenden spot de moraal te prediken: in koude onverschilligheid zijn heil te zoeken. Al had hij dit kunnen doen, het zoude hem geen troost geweest zijn voor het verlies der heerlijk schoone taak, die hij gehoopt had voor de eer van zijn land te volbrengen; het zou de smart niet verzacht hebben over den ondergang van zijne idealen, gebouwd op eene rots van jaren van liefhebbend geloof en vertrouwen.

Het was hem alsof nu alles duisternis was om hem heen, alsof er geen licht meer scheen over zijn nutteloos leven.

Met zulk een nacht in zijne ziel zat de kapitein treurend neder, den doffen blik gericht op het kleine venster, op het vierkantje van schitterenden zonnegloed, waarover nu en dan eenige bevende schaduwen van groen en bladeren gleden. Daarbuiten op het binnenplein was alles reeds wederom leven en bedrijvigheid: de soldaten hadden zich van hunne verrassing hersteld en bespraken het verlokkende vooruitzicht van meer rust en van het ophouden der afmattende patrouilles; de timmerlieden van de genie sloegen fluitend en zingend het meegebrachte plankenhuis op, waarin de nieuwe machthebber zou wonen, en tusschen dit alles door klonk van tijd tot tijd het deftige orgaan van zijnhoogedelgestrenge zelven, die zich met veel takt en minzaamheid met de officieren onderhield, en zich door hen liet onderrichten.

Met den een lachte hij over de zuinige wijsheid van de militaire Intendance, die de bloote voeten der inlandsche soldaten, hardnekkig hetzelfde weerstandsvermogen toekende als het zware schoenleder der Europeanen; met den ander bejammerde hij de karigheid van het gouvernement, dat de *entrée der campagne* voor de officieren had ingetrokken, en met den oudsten luitenant moest hij noodzakelijk eens van gedachten wisselen omtrent de nieuw ingevoerde helmhoeden. Hij had te dier zake het oordeel ingewonnen van een majoor van den staf, een man van ontwijfelbare kunde en talenten, - eigenschappen trouwens die, zooals hij reeds lang ontdekt had, volstrekt niet het prerogatief der stafofficieren alléén waren, o neen! - Deze majoor was een der ontwerpers van de nieuwe hoofdbedekking, die de resident dacht dat... niet? - wel, de resident had zoo gemeend, hij had gemeend en gehoopt dat de luitenant het hem zou zeggen. Zonder zich te vermeten te willen beslissen daar waar de mannen van het vak het niet eens waren, kwam het den resident voor, dat alleen uit een oogpunt van gezond verstand, en niet met zoogenaamde stafwijsheid beschouwd, de nieuwe helmhoeden - mocht hij ten aanhoore van een deskundige zooveel zeggen - prullen waren?... Zoo! - Door zulk eene toestemming aangemoedigd durfde hij wel zeggen dat het prullen waren, en nu was zijn gemoed gerustgesteld....

De stemmen verwijderden zich, het werd weer stil in den omtrek van het bureautje, waar de eenzame man nog altijd onbewegelijk naar de vensteropening zat te turen, den blik verzonken in de drukte en het gewoel daarbuiten, naar den golfslag van de zee des levens die meedoogenloos over treurenden en weenenden heenrolt.

Is er - terwijl de resident al zijne behendigheid en talenten aanwendt, om vasten voet te krijgen op het voor hem zoo vreemde terrein - niet eene sombere echo in de lucht die hem waarschuwt voor wat hij gaat beginnen, die hem toefluistert, wat er zoo dicht bij hem, onverdiend wordt geleden?

Neen - woorden en onderdrukte snikken zijn slechts dunne lucht, en de lucht is zelfs in het bamboezen bureautje zoo opgesloten en afgesloten, dat de klanken die de kapitein uit wel trompetgeschal zouden moeten zijn om, door het levendige gesprek van den resident heen, hoorbaar te worden. En toch wordt in dat kleine vertrekje de woeste smartkreet opgezonden: ‘God! God! hoe is het mogelijk! Ben ik dan daarvoor gespaard in zoo menig uur van doodsgevaar, om de vlag onteerd en mijn werk vernietigd te zien?’

IV.

‘Uw naam is Mokatita niet waar?’ vroeg de sergeant-majoor den klerk op een toon vol verachting, nadat hij dit woord in groote drukletters op de portefeuille gelezen had, welke de bruine jonkman onder den arm droeg.

Het was in het kompagniesbureautje, alwaar, op verzoek van den resident, een plaatsje aan zijn factotum zou worden ingeruimd om zijn schrijfwerk te verrichten.

Geheel versuft van de blijkbaar bovennatuurlijke scherpzinnigheid van den onderofficier, bleef de klerk hem met open mond, vol verbazing aanstaren.

‘Ontken het maar niet,’ vervolgde de ondervrager op gestrengen toon. ‘Alle opiumkitten van Indië zitten vol van die Mokatitas!’ En zich tot de andere onderofficieren wendende, stelde hij den schuchteren jongeling voor als: ‘Heintje de smoker’ - eene roekelooze inspiratie, waaronder Heintje gedurende zijn geheele verblijf aan de kust te lijden had.

Zijne plechtige installatie scheen hem dan ook maar half te

bevallen en hoewel hij bijzonder veel haast betoonde om weer weg te komen, kon hij toch een scherp verhoor niet ontgaan aangaande de komst van zijn chef en diens geheime bedoelingen. De sergeant-majoor leidde, tot groote stichting der aanwezigen, de zaak op rechterlijke wijze in met de gebruikelijke informatiën naar naam, geboortejaar en laatste woonplaats, waarbij hij niet vergat, den beklaagde, zooals hij hem noemde, te vermanen, de waarheid te zeggen en niets dan de waarheid. Maar het onderzoek deed spoedig uitkomen dat Heintje eerlijk zijn geestelijken toestand had opgesomd met de verklaring dat hij ‘niemendal niets’ wist. En het nieuwsgierige tribunaal bleef even wijs als het was.

Aldus op eigen combinatietalent aangewezen, begonnen de onderofficieren de groote gebeurtenis uit allerlei standpunten en gezichtspunten te beschouwen, te bespreken en te bedillen, waarbij het niet aan koene veronderstellingen en stoute gevolgtrekkingen ontbrak. De geopperde meening dat de vijand nu met rijksdaalders zou worden afgekocht, werd door den fourier met een afschuw verworpen, die niet grooter had kunnen zijn, indien hijzelf de fondsen er voor had moeten leveren. Ook de zwaarlijvige sergeant-menagemeester was van meening dat die mooie ronde achterwielen te goed waren om voor zoo iets te worden opgeofferd. De sergeant-hoornblazer, spaarzaam als altijd met de kracht zijner longen, bracht hiertegen in: dat er geld genoeg was - dat het een muzikale klank had - verschalkende kracht bezat - en dus maar rollen moest. Vondt men dit jammer - perfect! - maar dan achtte hij zijn gebeente ook te goed om te worden opgeofferd. Deze ontboezeming dwong den vorigen spreker de opmerking af, dat de muziek altijd achter het front bleef, en dus weinig kans had, iets anders op te offeren dan zijn asem. ‘Hoewel ze daar ook zuinig genoeg op zijn!’ beweerde eene andere stem.

Al wat de fourier vroeg, was te mogen weten of hij de komst van dien civielen dwarskijker niet vooruit voorspeld had, of hij niet reeds voor acht dagen tusschen twee haakjes in het kleedingmagazijn over den algemeenen toestand had gesproken en er bijgevoegd, dat de mot er in zou komen. Welnu, *dat* was het wat hij bedoeld had, de dubbelde die er bij was, kon het getuigen.

De algemeene aandacht wendde zich nu met zekeren eerbied

tot den dubbelde, die, behalve dat hij het gezag voerde, ook nog omgeven was van een geheimzinnig aureool van academiegeleerdheid, dat hij niet naliet van tijd tot tijd voor de oogen zijner onderhebbenden te doen glinsteren.

Hij wilde gaarne hulde brengen aan de profetische aanduidingen van den fourier - hoewel hij zich die ‘met de mot er in’ niet meer goed herinnerde - maar zij ontstaken vooralsnog weinig licht in de zaak die hun allen zoo na aan het harte ging. Zelfs de geachte kommandant - hij durfde zeggen, de hem bijzonder welwillend gezinde kommandant - was op dit punt erg geheimzinnig, maar had toch in de laatste dagen zekere teekenen van gemoedsbeweging gegeven, die - welke - enfin, hij hoopte spoedig door den geëerden chef in persoon te worden ingelicht en dan kon hij mededeelingen doen in *verbo magistro*. Want, hoewel het verhoor van den beklaagde geene momenten had opgeleverd die tot de conclusie van een delictum wettigden, toch hield hij zich overtuigd, mijne heeren, dat de aanwezigheid te velde van dien jonkman, zoowel als van zijn baas, in strijd was met alle diplomatieke en staatsrechterlijke instellingen, die - welke - enfin, de heeren begrepen hem...

De fourier legde de beknopte getuigenis af ‘Nog al!’

Met een zijdelingschen blik op dezen begrijper, ging de sergeant-majoor in zijne rede voort. Zoo ooit, zeide hij, dan was het bij deze treffende gelegenheid, dat de zuilen der eendracht, waarop hun kameraadschappelijken bond rustte, moesten blijken onverwoestbaar te zijn (hier werd eene hoorbare goedkeuring gemompeld, waartusschen echter ook de woorden ‘Koude bluf!’ en ‘Vlieg op!’ te onderscheiden waren), - zoo ooit, dan was het thans, dat hij moest kunnen rekenen op den steun van een collega dien hij niet noemen wilde, maar wiens medewerking wel eens iets te wenschen overliet. De fourier merkte hierop vinnig aan, dat de sergeant-majoor hem voor zijn part gerust kon noemen, dat hij zijn dienst klopte zoo goed als een ander, al kon hij niet, zooals een kameraad dien hij niet noemen wilde, met groote stadhuiswoorden uitpakken.

Na deze kleine schermutseling, die geen verdere gevolgen had, werd de rest van dien gedenkwaardigen dag door den sergeant-majoor daaraan besteed, dat hij, met behulp van den ordonnance, zijne loketkasten en verder bureaumeubilair meer naar den vensterwand verplaatste. Zoodoende schiep hij in het

kleine vertrekje een ontruimd gedeelte, waaraan de helft der in het midden staande tafel en één bamboestoeltje zonder leuning, als inventaris werd toegekend. Dit afgescheiden en voor den klerk ingericht zitje, bestempelde hij met den naam ‘civiele zaken’, en zulks ter onderscheiding van ‘de kamers van oorlog’ zooals hij zijn eigen terrein noemde. Deze weidsche benaming had tevens ten doel, den halsstarrigen en weinig mededeelzamen klerk op zijne beurt een denkbeeld te geven van een voor hem ontoegankelijk heiligdom. Om de grenslijn tusschen beide departementen nog duidelijker te doen uitkomen werd er een krijtstreep aangebracht, die dwars over het midden van de tafel liep, aan beide zijden daarvan op den plankenvloer doorgetrokken werd, en zelfs tegen de wanden opkroop.

De volgende dag vond Heintje in ‘civiele zaken’ geinstalleerd, zich bezighoudende met het eenige werk dat hij had kunnen bedenken, het linieeren van wit papier en zich het hoofd brekende met de vraag wat die streep te beduiden kon hebben. Hoewel weinig begrijpende van zijn zonderlingen tegenstander en de door dezen genomen afsluitingsmaatregelen, scheen toch zijn peinzende blik aan te duiden dat hij van beiden de allerongunstigste gedachten begon te koesteren. Ook het af en toe verschijnen van den ordonnance, wiens okkernotengezicht in elken naad en elke groef achterdocht uitdrukte tegen den vreemden indringer, was weinig geëigend hem met zijne nieuwe omgeving te verzoenen. Nog veel minder was dit het geval, toen hij door beide militairen de krijtgrens zag versterken met eenige takken scherpe doornbamboe, die als het meest geduchte chicane- en verdedigingsmiddel, met behulp van eenige stalen pennen, op het tafelblad en op den vloer werden bevestigd. Deze oorlogszuchtige toebereidselen en vooral een paar daarnaast gelegde geweerpatronen - die den klerk een gevoel bezorgden, alsof hij elk oogenblik in de lucht kon vliegen - werden weldra gevolgd door nog verontrustender verschijnselen.

Heintje had, om zijn grimmigen vijand verzoenlijker te stemmen, nu en dan een onderdanig staartkwispelenden blik over de geduchte borstwering heen geworpen, toen hij eensklaps tot zijn schrik ontdekte dat de man die daareven nog stil had zitten schrijven, verdwenen was, zonder dat hij hem de deur had zien uitgaan. Hij had het gewaagd onder de tafel naar hem te zoeken, toen het langwerpige gezicht als door tooverkracht weer

verrezen was, om met spottende zelfvoldoening naar hem te kijken als naar het slachtoffer eener heilzame ontzetting. Het was den klerk daarbij koud langs den rug geloopen, maar nog grooter was zijne ontsteltenis, toen hij, het bureautje verlatende en nog eens over de trap naar binnen willende gluren, bij den kregeligen onderofficier eene verbolgenheid opwekte zoo heftig, dat hij genoodzaakt was, zich ijlings uit de voeten te maken.

Kortom - het optreden van den sergeant-majoor had alras ten gevolge dat de angstige jongeling zich zoo weinig mogelijk liet zien, en alleen in de uiterste noodzakelijkheid gebruik maakte van het ongastvrije vertrekje.

Want - zoo zou Heintje geredeneerd hebben, en iets van dien aard dacht hij zeker: als een man met holle oogen en naar achteren gekamde haren takken bij elkaar sleept om er een walletje van te maken en dan op eene kwaadaardige manier op en neer duikt, als een bever van een uitgestorven soort, - dan is het zeker dat hij niet recht te vertrouwen is.

V.

De glans, de grootheid en de pracht van het nieuwe gesternte, dat over de kust is opgegaan, neemt met den dag toe en de naam van deze zon is: Mr. Ludovicus Gerardus Jacobus Machtmans.

De heer Machtmans is wel is waar slechts assistent-resident, maar geen beleefd mensch in Indië - ook hem zelven niet - is het tot nog toe in het hoofd gekomen, dit woord anders dan ‘resident’ uit te spreken, en geen resident (ook niet die waarbij men niet beleefd behoeft te zijn) kan zich beroemen, zoo goed bij de regeering te staan aangeschreven als hij. *Plus royaliste que le roi*, is hij dan ook door en door autokraat en bureaukraat. Hij verkondigt gaarne de stelling, dat 's konings onderdanen in de koloniën met dingen zooals eigen gevoelens,inzichten of denkwijzen niets uit te staan hebben, aangezien een verstandig bestuurder dit alles overbodig maakt; *vide* de javaantjes die in dit opzicht een waar modelvolk zijn. Hij wil wel toegeven dat de schepping, mits verdeeld in residentiën, assistent-residentiën en distrikten, eene nuttige inrichting is, maar hij vraagt u, meneer, wat er van het huishouden geworden zou zijn, indien zij, wien uitsluitend en alleen het recht toekomt van te

denken, niet ook het zichtbaar teeken daarvan droegen, indien zij niet als correctief voor de socialistische scheppingsgelijkheid, door eenige uiterlijkheden van gewone stervelingen te onderscheiden waren. Maar het is natuurlijk niet dàarom, dat de resident, zoowel binnen als buitenshuis, zijn gegalonneerde pet op heeft - dit doet hij wegens de zinkings in het hoofd, zegt hij.

Van militaire wetenschappen heeft hij geen flauw denkbeeld, en zijne overtuiging dat zij volstrekt geen recht van bestaan hebben, pleegt hij in de uitspraak saam te vatten: een geweer afschieten kan iedereen. Ook is hij de meening toegedaan dat oorlogvoeren slechts een andere vorm van besturen is, en dat men die zaak dus zeer goed zonder veldheeren en gouden epauletten kan afdoen. Overigens staat hij bekend als een man van fijne beschaving, wiens statige deftigheid en afgemeten gebaren hem door zijne onderschikten bij een president van het Hooge Hof hebben doen vergelijken, en wel voornamelijk omdat hij, zooals zij met dure eeden verzekeren, zoo ontzaglijk beleefd op zijn poot kan spelen.

Sedert hij te velde is, heeft hij het voegzaam geacht, om een pince nez aan een koordje en eene binocle aan een riem te dragen - hoewel hij oogen heeft als een valk - en zich als verdere concessie aan zijne militaire omgeving, met rijlaarzen, sporen en karwats te vertoonen, welk kostuum dan ook niet nalaat hem zeker martiaal uiterlijk te verleenen. Hij is zeer vriendelijk en welwillend voor alle kleinere sterren die om hem rondwentelen, van den kapitein af tot de Atjeesche hoofden toe, welke laatsten hij echter officiëel niet eerder kennen wil, dan nadat hij op plechtige wijze het bestuur heeft aanvaard. Wel heeft hij dadelijk na aankomst het gezag in handen genomen, maar het gewicht van de zaak en niet minder dat van zijn persoon vordert eene ceremoniëele installatie - door hem zelven te verrichten natuurlijk - maar toch eene installatie *in optima forma*. Het wachten is alleen maar op de voltooing van het residentshuis, aangezien de primitieve inrichting van de benting zich tot zulk eene plechtigheid niet leent.

De lange rij nieuwsgierige soldatenhoofden, waarmede de borstwering gedurende de werkzaamheden steeds gegarneerd is, gelooft niet aan een woonhuis buiten de wallen en heeft uitgemaakt dat het een exerceer- of gymnastieloods wordt. Onder

de blikken van dit kritiseerende publiek haasten zich de timmerlieden zooveel zij kunnen, bovendien nog aangespoord door de tegenwoordigheid van zijn hoogedelgestrenge zelven, die van tijd tot tijd in hoogst eigen persoon de benting komt uitstappen om eenige aanwijzingen te geven. Maar noch des residents belangstelling in het werk, noch de ontvangen inlichtingen van den bruinen secretaris - die zelfs de op hem afgezonden deputatie van twee fuseliers ‘mijne heeren’ genoemd had - kon de soldaten doen besluiten hun geloof aan een gymnastieloods vaarwel te zeggen, en hoewel er een bedenkelijk schudden onder de hoofdenrij op de borstwering ontstond, bleef zij toch des residents bewegingen volgen met eene nieuwsgierigheid en eene spanning, als verwachtte zij hem in 't naaste oogenblik de acrobatische oefeningen te zien aanvangen met het voltigeeren over een balk of eene plank. Het meer en meer uitkomen van de ware gedaante van het gebouw doet de toeschouwers echter weldra hunne vergissing inzien en nu er om de woning een drie meter hoog ijzeren hek opgeslagen wordt, dat met de daarachter geplaatste wacht- en schilderhuizen, het geheel volkomen stormvrijheid verleent, zijn ze het onderling eens, dat ze een versterkt voorwerk of een blokhuis voor zich hebben. En deze qualificatie deed hun oordeel waarlijk geene schande aan - het ding was maar weinig anders.

De resident beziet de zaak natuurlijk uit zijn oogpunt. Hij heeft - zooals hij eenige malen gelegenheid vindt op te merken - met de plaatsing van deze woning buiten de benting een zichtbaar en overtuigend bewijs willen leveren, dat in de nu ingetreden nieuwe periode geene beschermende forten of kanonnen meer noodig zijn.

Onnoodig te zeggen - en de resident spreekt er dan ook niet van - dat het volstrekt niet ter verzekering zijner persoonlijke veiligheid is, dat over dag tien en des nachts twintig sterke mannen met geladen geweren achter die ijzeren tralies de wacht betrekken! O foei neen! Deze uiterlijkheden dienen slechts het decorum, het prestige van den vertegenwoordiger van het hoogste gezag.

Maar wat ook de meening der militairen mag zijn, zeker is, dat de resident er niet naar vraagt. Hij is anders bijzonder welgemutst nu het werk ten einde loopt, en zelfs mededeelzaam. Met eene minzaamheid als ware hij een gewoon mensch, onder-

houdt hij zich met de officieren en wint over allerlei dingen hun raad in, al is het ook zonder zich het minst er aan te storen. En zoo komt het dat op dringend advies van de heeren - de resident had het liever niet gewild - ook de gouden pajong, het voornaamste waardigheidsteeken van den bestuurder, eene duidelijk zichtbare plaats verkrijgt. Als laatste toevoegsel en bekroning van het gebouw, wordt zij in haar houten rek, boven op de balustrade der voorgalerij opgesteld, waar ze juist ver genoeg boven het lage dak uitsteekt om wijd en zijd den rang en het aanzien van den bewoner te kunnen verkondigen.

Het was den vijfden dag na zijne aankomst dat de resident met deftige zelfvoldoening van uit de benting naar het voltooide huis keek en met den naast hem staanden kapitein de plechtigheid der installatie besprak, die den volgenden morgen zoude plaats hebben.

‘Dus om tien uur zijn de officieren en hoofden bescheiden, niet waar, kapitein?’ vroeg hij op vriendelijken toon.

‘Om tien uur, resident.’

‘Goed. Dan zullen wij om zes uur de vlag bij mij hijschen.’

‘Maar resident - er waait er immers een van de benting!’

‘Dan zullen wij om zes uur de vlag bij mij hijschen,’ zegt de resident, zoo duidelijk dat het onmogelijk is hem verkeerd te verstaan. En met dezelfde minzaamheid als te voren: ‘Wilt u zoo goed zijn, die in de benting bij tijds te doen neerhalen, kommandant?’

Zijne vlag neerhalen! .. Ook dat nog! Verontwaardigt staart de kapitein den resident na die met lichten groet afscheid heeft genomen. Na zijn knevel tegen de haren in naar boven gestreken te hebben - een teeken van gemoedsbeweging dat zijne onderhebbenden zeer goed kennen en door hen met ‘gevaar-signalen geven’ wordt aangeduid - maakt hij eene driftige beweging om den ambtenaar te volgen, doch houdt zich zelven als het ware vast door zijn breede hand op de borst te leggen. Langzaam en veelbeteekenend met het hoofd knikkend, mompelt hij: ‘Zeker, zeker, resident, de vlag zal bij u waaien. Maar God helpe ons allen - lang zal 't niet duren!’

De gewichtige dag brak aan. Vonkelend als in goud en juweelen en de nevelen in golvende wolken voor zich uitdrijvende, rees de zon omhoog, geheel de schepping overstralende met die geheimnisvolle en overweldigende pracht, die de men-

schen gelooven dat voor hen alleen gemaakt is. Het heerlijk schoone morgenuur met zijne, door een zacht koeltje bewogen palmkruinen en kabbelende golfjes, met zijn dauwfrissche en aromatische lucht, scheen werkelijk een dag te beloven - zooals de resident niet anders verwachtte dat er komen zou. Maar met het hooger stijgen van de zon blijkt het alras, dat ook in deze breedte kookketeltemperatuur tot het wezen der schepping behoort, dat ook hier de witgloeiende pijlen overal doordringen, en dat zoo veel te gemakkelijker, daar zij door geene steenen muren of dichtgesloten villas kunnen worden afgeweerd. Zelfs het verblindend wit, dat in meer beschaafde streken van zonnezeilen en façades uitstraalt, ontbreekt hier niet, maar wordt in nog veel ruimere mate geleverd door de weergâlooze schittering van den nog onbewegelijken oceaan. Het is dezelfde kookhitte, die nu drie weken geleden den dag heiligde, waarop de resident ten paleize toog, om met zijne gewichtige opdracht bekleed te worden. Ook de vlag - die hoog boven het residentshuis verkondigt, dat de trots bakovenhitte hun gang gaande zaken van staat nu naar Telok gekomen zijn - hangt even slap en stil als die van het werkelijke paleis dit voor drie weken deed. Zelfs eene kraai op den vlaggeknop zou niet ontbroken hebben, waren de troepen niet met tromgeroffel uitgerukt om zich als eerewacht voor de residentswoning op te stellen, hetgeen de vogels verjoeg. Toch bleef een geheele zwerm daarvan in de buurt, als gevoelden zij zich gedrongen, de ontbrekende, belangstellende bevolking te vertegenwoordigen, en zoo een weinig leven in de brouwerij te brengen.

Zich wiegende op de heete, in de zon glinsterende palmbladen, waren ze in woordenwisseling geraakt over de beteekenis van het schouwspel daar onder hen. Nu eens schenen zij het eens te zijn, dat het iets heel bijzonders was voor deze streek, dan weer barstten allen in eene heftige discussie uit, opgewekt door eene oude kraai, die de melankoliekste klaagtonen aanhief en, bij alle uitingen van bewondering of pleizier, op een schorren toon bleef tegenkrassen.

Hen latende wiegen en krassen opent de resident, bekleed met galarok, steek en degen, de plechtigheid in de voorgalerij zijner woning. Een aan den wand hangende staalgravure van den Koning admiraal, welke schilderij door eene geelsatijnen draperie is omgeven, vervangt, als eene verkleinde uitgave, het

baldakijn in de audientiezaal te Batavia en doet een weinig troonachtigen glans afstralen op den eenvoudigen zetel daaronder waarop zijn hoogedelgestrenge nu plaats neemt. Om hem heen hebben zich in een halven kring de officieren en de Atjeesche hoofden neergezet. De zitting is begonnen met de traditioneele vijf minuten stilte, waarmede in Indië steeds dergelijke vergaderingen geopend worden; alle aanwezigen kijken in doffe verveling voor zich uit, en dat met eene strakheid en wezenloosheid, als waren zij op het punt van in versteening over te gaan. Alleen de nieuwe machthebbende veroorlooft zich eenige teekenen van leven te geven. Hoewel zoo stijf als eene kaars op zijn troon zittende, licht hij toch zijn deftigen onderkin zoover op, dat hij om zich heen kan zien, en in deze statige houding aanschouwt hij nu één voor één de leden van het gezelschap. Aanschouwt den kapitein: breed in zijn stoel gezeten, in gedachten verloren op zijn knevel kauwende en door zijne houding zoowel als door zijne eenvoudige wollen attila, meer op een pater-familias in den schoot der zijnen, dan op een aftredend bestuurder gelijkende. Aanschouwt de luitenants van het garnizoen (deze drie in één blik, omdat ze alleen daar zijn om het wat vol te maken) jolige, onverschillige gezichten, die echter met berusting en doodsverachting de vervelende staatsie onder de oogen zien, en alleen nu en dan een schichtigen blik werpen op hun kommandant, als verdachten zij dezen van door verkropte ergernis zoo gevaarlijk te zijn geworden als een kruitmolen. Aanschouwt de heeren Roberts en Vermeer: de twee luitenants-postkommandanten, die voor deze plechtigheid uit de linie opgeroepen zijn; jeugdige frissche gestalten, die trots hun verschil in uiterlijk - Roberts is blond en breedgeschouderd, Vermeer donker en tenger - in hunne figuur veel overeenkomst hebben en met hun kapitein te zamen, een waardig trio vormen. Aanschouwt Toekoe Addar, den voornaamste der drie Atjeesche hoofden, bij wien achterdocht en fanatisme schuil gaan achter zware, ruige wenkbrauwen en op wiens gelaat lage hebzucht en trouweloosheid een stempel hebben gedrukt, die tevens den sleutel leveren tot de zonderlinge tegenspoeden van den Toekoe, tegenspoeden die, naar het heet, hem tot tweemalen toe van het Gouvernement vervreemd hebben, maar waartegen hij zich heeft schrap gezet, door steeds weer op nieuw al zijne gehechtheid en toewijding aan de regeering in de schaal van het

noodlot te werpen, die dan ook door toevoeging van eenige vaatjes met het merk der Utrechtsche munt, telkens weer naar onze zijde is overgeslagen. Aanschouwt de beide andere hoofden: Toekoe Nim en Toekoe Ramoe, iets jonger dan het oude heerschap, hem echter in niets toegevende wat betreft die eigenschappen en begaafdheden, waarvan een galgentronie steeds de spiegel is, al kijkt hij ook zoo onoozel mogelijk. Aanschouwt, op den achtergrond, zijn af en toe om den hoek kijkend factotum, den heer Mokatita, die met eene pen achter elk oor, zich nauwelijks zat kan loeren aan het verhevene schouwspel dat hem de hoop inboezemt, dat er nu eindelijk met het regeeren zal worden begonnen.

De plechtigheid gaat intusschen voort, doordien de resident opstaat om met afgemeten stem het Gouvernementsbesluit voor te lezen en zich zelven te installeeren. Vooral bij het uitspreken der sacramenteele woorden ‘Di atas nama baginda Maharadja Wolanda’ (in naam des konings) heeft hij iets indrukwekkends over zich dat alle aanwezigen met ontzag vervult, uitgezonderd misschien de Atjeesche hoofden, wier onontwikkeld brein zich nu eenmaal geene voorstelling kan vormen van een gouverneur of hoogen Panglima, die niet aanvoerder of oorlogsman tevens is. Maar wat deze Atjehers wel imponeert en hunne groote bevreemding opwekt is, dat zij de bekende goliathgestalte van den onderwerper van hun land daarbij eene ondergeschikte rol zien vervullen en dat met eene kalmte en eene gelatenheid, alsof alles zoo door hen beschikt en verordend is. Misschien is het hieraan toe te schrijven dat zij, nu tot teeken van onderworpenheid en gehoorzaamheid de ‘sembah’ gemaakt moet worden, dit wederom aan het adres van den kapitein willen doen. Maar nauwelijks heeft het oude hoofd zijne gevouwen handen vooruitgebracht om den zoom van des kapiteins kleeding aan te raken, of deze vangt, met een stalen gezicht, de uitgestrekte vingers in zijn groote vuist op en brengt ze in de richting waarin ze wezen moeten.

De geweren worden gepresenteerd, de trommen roffelen, de kraaien krassen bijval en de plechtigheid is ten einde. Haastig spoeden zich de deelnemers door den witgloeienden zonneschijn naar hunne beschaduwde penaten, dingen die men in deze streek, zonder noodzaak, overdag niet verlaat, en weldra heeft de groote middagschittering de gansche kust in een bewegingloos en aamechtig zwijgen gedompeld.

En zoo was dan ook op dezen kleinen buitenpost der beschaving, waar de driekleur nog in kruitwolken wapperde, de ongeduldige vredesfictie op haar voetstuk geplaatst en had men, met de gewone ceremoniën aan zulke staatkundige experimenten verbonden, de wijzers van de klok des Tijds eenvoudig op het gewilde uur gezet.

VI.

Het was natuurlijk dat in een land, waar de ‘uitspattingen eener bandelooze pers’, zooals de minister van koloniën zich uitdrukte, onvaderlandslievende oppositie en twijfelzucht teelden, de zending van den resident nog al eenig geschrijf verwekte, en tot menig min of meer gepeperd hoofdartikel aanleiding gaf. Het Bataviasche oppositieblad ‘De Opwekker’ verklaarde in eene ontboezeming met het opschrift ‘Zachte wenken’ en op een toon gloeiend van edele verontwaardiging, dat zij niet wilde uitspatten, maar dat zij ook niet wilde inhouden wat zwartgallige ministers gaarne onderdrukt zouden zien. Neen, zelfs niet op het gevaar af, van het gebeente harer tegenstanders door alle redefiguren heen te moeten fijnstampen. Zij wilde niet hatelijk worden (zoo ging het blad voort in den beroemden ontkennenden stijl van groote parlementsredenaars); zij wilde niet spreken van een minister die met de waarheid, zoowel als met de penningen der belastingschuldigen goochelde; zij wilde niet zeggen dat er met de eer van de vlag werd omgesprongen alsof eer en vlag beide vodden waren; zij wilde niet beweren dat de landvoogd zijn vredesgezant had moeten voorzien van Potemkin'sche koulissen, beschilderd met ‘landlieden spelende aan den vloed’; zij wilde niet spreken van eene nare komedie, aan het slot waarvan het miskende leger toch weer de kastanjes uit het vuur zou moeten halen; zij wilde niet zeggen dat de regeering totaal onbekwaam en onbetrouwbaar was; - neen! - zij wilde niets onaangenaams zeggen en daarom - zou zij zwijgen!

De meer bezadigde bladen waren het eens, dat de resident voorzien moest zijn van eene instructie gemerkt ‘Zeer geheim’, welk document eene uit het Indisch regeeringsreglement gekristalliseerde quintessence van geschrevene bestuurswijsheid bevatte, en dat zijne uitrusting aan papieren regeeringsrequisie-

ten, afkomstig van 's Lands drukkerij, in omvang verre overtroffen werd door die welke de Bataviasche goud- en zilversmeden geleverd hadden. Maar - zoo zeide men - al was het ook begrijpelijk dat de regeering eene politiek van schenkbladen, horologies en medailles goedkooper vond dan het opereeren met het zoo dure soldatenmaterieel - thans nu zij daarmede haar officieren den degen uit de hand sloeg, was de proefneming onverstandig, deloyaal en verwerpelijk.

- Onbekommerd over deze verre stemmen, en vervuld van de beste bedoelingen voor het geluk der nieuwe onderdanen, zetelde de resident met de hem eigene waardigheid achter het ijzeren hek, dat zoo duidelijk het overbodige van oorlogszuchtige verweer- en versterkingsmiddelen aantoonde. Eén ding ontbrak er echter aan om het doel van zijn streven, het onderdanengeluk, tot eene werkelijkheid te maken - de onderdanen zelven! - Want de drie hoofden der strandkampongs, die met enkele volgelingen de installatie hadden bijgewoond, konden trots den hun verleenden weidschen titel van ‘bevriende bevolking’ moeilijk onder deze rubriek gerangschikt worden. Bovendien bleek dit element, nu de ijzeren vuist van het militair gezag er niet meer op rustte, een vagabondeerende troep, een losbandig hoopje te zijn, dat zich tegen elke politieverordening of bestuursmaatregel bleef verzetten, en zulks (zooals de uitdrukking luidde, welke de sergeant-majoor in een rapport van den kapitein had binnengesmokkeld) met ‘de driestheid van beulsknechten en de weerbarstigheid van zebras’.

Maar dit donker stipje aan den vredeshemel scheen geene schaduw te werpen op de hoop en de verwachtingen van den resident. Integendeel, het was zonneschijn in zijn gemoed en overal om hem heen. Het niet voorhanden zijn van onderdanen was wel is waar niet voorzien in zijn bestuursprogramma, maar het *savoir attendre* gold ook bij hem voor een der eerste regelen van staatsmanswijsheid, en hij twijfelde er volstrekt niet aan, of ook deze zaak zou terechtkomen zooals alles in Indië terechtkomt. Eene stem in zijn binnenste zeide hem dit, en die stem kon niet liegen: ‘Uwe kunde, resident! uw doorzicht en uw beleid, zijn mij waarborgen voor het succes.’

Het is dus zonneschijn in zijn gemoed, en in deze tevredene stemming heeft hij eene proclamatie aan de bevolking opgesteld, waarin hij de nieuw begonnen aera van vrede en voor-

spoed te harer kennis brengt, en welk stuk - hij is er zeker van - een geheel anderen indruk zal maken dan de tot nog toe gebruikte militaire machtmiddelen. Ook ligt er iets bijzonder welwillends in den toon, waarop hij zijn factotum opdraagt, dit stuk in 't net te schrijven.

‘Maar recht duidelijk, meneer Mokatita, - recht duidelijk, wat ik u verzoeken mag.’

Het klerkenhart springt op van vreugde: ‘meneer Mokatita’ heeft zijn chef gezegd.

‘En dan’, vervolgt de resident, met zijn lorgnet spelend, ‘zult u wel zoo goed zijn den inlandschen schrijver van den kapitein - ik wil zeggen mijn inlandschen schrijver - hierheen te zenden, opdat ik hem instructiën geve betrekkelijk de vertaling.’

‘O zeker, resident!’

‘Betrekkelijk de vertaling’, herhaalt de chef met een deftigen hoofdknik. ‘Juist. - Maar wat ik - èh - zeggen wilde, u behoeft dit stuk volstrekt niet te beschouwen als een document dat voor de militairen geheim blijven moet. Begrijpt u, meneer Mokatita? De kapitein mag het gerust zien’.

Hoewel het meer dan twijfelachtig is, of de klerk het wel begrijpt, maakt hij toch eene eerbiedig toestemmende buiging, waarna hij op een wenk van den resident heengaat om aan zijne opdracht te voldoen.

Het was een groot oogenblik in Heintjes leven, dat reeds verduisterd begon te worden door droevige vooruitzichten.

Het onvervuld blijven zijner eerzuchtige verwachtingen, gevoegd bij het vernederende besef, dat hij ook in zijne hoedanigheid van klerk of secretaris een tamelijk overbodig meubel was, had hem tot nog toe zeer ter neer gedrukt, en hem er op uit doen zijn om vóór alles den schijn te bewaren en ten minste in het oog der wereld als een lid van het regeeringscollegie te gelden. Daar hij zich onophoudelijk met dat eene denkbeeld bezig hield - dat geheel alleen in zijn hoofd zat en dus vrij den baas kon spelen - was ambtenaarshoogmoed zijn heerschende drift geworden. Uit dezen hartstocht had hij de erkentenis geput, dat een rechtgeaard bestuurder en zijn personeel steeds overkropt behooren te zijn met schrijfwerk, weshalve hij het altijd erg druk had en nooit anders gezien werd dan in voorbeeldigen toestand van uitputting en vreeselijk met inkt bemorst....

Mokatita had zich dus uitgesloofd, en dat nog wel onder duizend angsten, daar hij zich binnen het bereik van zijn grimmigen overbuur, den sergeant majoor, nooit veilig achtte.

Maar nu gevoelde hij zijn moed herleven! - Nu had hij eene opdracht! - Het regeeren was begonnen! - Vol illusiën en met een hart dat nu alle zwarigheden licht telde, betrad hij het bureautje. Al dadelijk trof het hem dat de krijtgrens van hare gevaarlijke toevoegselen was ontdaan. Zou de sergeant-majoor reeds weten welk gewichtig werk hij kwam verrichten en zou hij nu inzien dat hij hem veel te oneerbiedig behandeld had? - Maar nog grooter was zijne verrassing toen het bleeke gezicht aan den overkant hem plotseling vriendelijk toeknikte en hij de met holle stem uitgesproken woorden hoorde: ‘Als de kamers van oorlog u met iets van dienst kunnen zijn, kameraad, kom dan gerust over de streep.’

Heintje kon zijne ooren nauwelijks gelooven en was eenige oogenblikken lang totaal verbijsterd. Dat het hocus-pocus van zijn onrustigen buurman dezen zelven was beginnen te vervelen en dat zijn dichterlijke geest naar krachtiger uiting zocht dan waartoe de pantomine alleen gelegenheid verschafte, kwam natuurlijk bij den klerk niet op. Hij kon niet anders doen dan den sergeant-majoor uit alle macht aankijken - zoo groot was zijne verwondering. Eerst langzamerhand herstelde hij zich genoegzaam om het hoofdknikken van het langwerpige gezicht met dezelfde gebaren te beantwoorden. Maar hoe verblijdend deze plotselinge ommekeer van zaken ook was, toch toonde Heintje in zijn geheele uiterlijk dat hij de kamers van oorlog ten sterkste bleef wantrouwen. Het was niet dan schoorvoetend dat hij eindelijk gevolg gaf aan de herhaalde uitnoodiging, om de merkwaardigheden aan de andere zijde van de streep te bezichtigen, waaronder het valluik en het luchtige vertrekje met zoldering de hoofdrol vervulden.

‘Ziet ge’, zeide de gastheer, toen zij in het ondervloersche hokje waren afgedaald, waar zij zich slechts bukkend konden bewegen, ‘een oceaan van ruimte; licht van alle kanten en boven uw hoofd een plafond zooals het een fatsoenlijk appartement betaamt’.

‘Au!... ja wel, zeer aangenaam!’ bevestigde Heintje, die bij eene poging om naar boven te zien, al dadelijk zijn kruin tegen de balken van het plafond gestooten had.

‘En overal doorstraling van heerlijke tochtjes!’ hernam de sergeant-majoor, met eene uitnoodigende handbeweging in het rond wijzende.

Wat de doorstraling betrof, hierin had hij gelijk, want de vier wanden bestonden slechts uit bamboe-latwerk dat de openingen tusschen de steenen noten opvulde, zooals gewoonlijk het geval is bij Indische huizen waar deze ruimte als kippenhok wordt gebruikt. Allerlei kunstjes en behelpseltjes waren te baat genomen om de bewoonbaarheid der nare plek te verhoogen en haar zelfs een zeker air van fatsoenlijkheid te geven: gordijntjes die moesten doen gelooven dat zij voor vensters hingen; portières van zeildoek die eene groote ruimte heetten af te sluiten; schotten die veinsden niets te weten van krib en waschtafel die er achter stonden; schermen die van ingesloten eetketeltjes en sauspannetjes fluisterden; kortom, het vernuft en meer nog de verbeeldingskracht van den bewoner hadden zich buitengewoon ingespannen om van dezen tempel van ongemak, vochtigheid en aardlucht te maken wat er met geene mogelijkheid van te maken viel.

‘Zooals u ziet, eene zeer behagelijke zitkamer’, zeide de huisheer, het hoofd op hoogst ongemakkelijke manier als het ware intrekkende, om den schijn te verwekken dat hij niet noodig had te bukken. ‘Een *buen-retiro*, geheel afgescheiden van de woelige wereld.’

Heintje trachtte, voor zoover zijne gebogene houding dit toeliet, een bewonderenden blik om zich heen te werpen en een gezicht te zetten alsof hij alles begreep. ‘En toch steekt er wat achter’, hernam de sergeant-majoor, die in de verrukking over de goed geslaagde mystificatie, nu al de geheimen zijner schepping begon prijs te geven.

‘Gij denkt slechts één enkel comfortabel apartement te zien, niet waar?’ vroeg hij met een veelbeteekend knipoogje, ‘en dat is heel natuurlijk. - Maar let op, wat ik er van gemaakt heb’. - En hierop de verborgen hulpmiddelen van de woning aanwijzende en verklarende: ‘De ontvangkamer, meneer - de toiletkamer, meneer - de slaapkamer, meneer - de eetkamer, meneer - de bibliotheek, meneer - het studeervertrek, meneer - alles even onzichtbaar voor het oog van den oningewijde en alles even praktisch!’

Sprakeloos en met verwilderde blikken stond Heintje zijn gastheer aan te staren.

‘En hier - eene harmonika!’ zeide de sergeant-majoor op het oogenblik dat hij van een muzieksalon afzag die hij in zijne woeste verbeelding aan de lokaliteit had willen toevoegen. ‘Ge ziet, er ontbreekt niets aan!’

Daarop, Heintje bij den arm nemende, sprak hij op geheimzinnig vertrouwelijken toon: ‘Maar het mooiste en voornaamste van de inrichting is: ik ben hier zoo tamelijk veilig voor den ouwe.’

De verbazing van den klerk duidde op dit oogenblik zooveel niet begrijpen aan, dat de spreker de welwillende toelichting inlaschte, dat hij met den ouwe den kapitein bedoelde. ‘Want papieren en stukken, ziet ge, kunnen hier gemakkelijk door de tralies gestoken worden, maar hij niet!’

Kortom, Heintje werd ingewijd in al de gerieven, gemakken, voordeelen, luchtjes en tochtjes, welke de woning van zijn zonderlingen kameraad aanbood. En al bracht hij ook de nieuwe vriendschap meermalen in gevaar, door al lofzingend over het logies, telkens zijn hoofd tegen de zoldering te stooten en dan even geregeld zijn smartkreet te verontschuldigen met een: ‘Belachelijk maar hoogst aangenaam!’ - zoo liep toch alles goed af.

Het was natuurlijk eene groote geruststelling en verademing voor den klerk, voortaan eendrachtelijk met den geduchten kameraad op het bureautje te kunnen werken. Wel is waar begreep hij er niets van, waarom de sergeant-majoor nu elken morgen naar den persoon van zijn chef informeerde en waarom hij telkens op Heintjes verzekering dat hij dezen niet nader kende, met een somber hoofdknikken antwoordde: ‘Maar ik ken hem wel!’ - toch gewende Mokatita zich spoedig aan deze zonderlingheid. Ook de verzen, welke de poëtische man hem af en toe met dramatische gebaren toegalmde, hadden niets verontrustends meer over zich, nu hij wist dat zij geene uiting van persoonlijke vijandschap inhielden. Met engelengeduld luisterde hij naar het gebrul van den Oorlogsgod die zijn bloedig zwaard donderend neerwierp om met een verdelgenden blik de krijgstrompet te steken. Maar nooit waagde het Heintje naar de beteekenis dezer ontboezemingen te vragen, waarvan de voordrager bovendien voldoende reden scheen te geven door

er bij te voegen: ‘gelijk de dichter zegt!’ Deze uitlegging deed den klerk die dingen beschouwen, als tot de dienstverrichtingen van den sergeant-majoor behoorende; en het deed hem in zijne onnoozelheid goed te weten, dat hij den man in zijne nuttige bezigheid kon ter zijde staan.

In dit licht beschouwd, kregen zelfs de met de lineaal gemarkeerde degenstooten, die hem aanvankelijk de oogen hadden doen toeknijpen, en het hem toegebrulde: ‘Sterf verrader!’ iets verheffends en streelends, vooral als na zulk eene uitbarsting de sergeant-majoor hem triomfantelijk aankeek, en met een welwillend knikje scheen te vragen: ‘Wat zeg je er van?’

VII.

Al is er vooralsnog weinig te zien van de zegeningen welke het nieuwe bestuur over het land zal uitstorten, de persoon des machthebbenden, de resident zelf is des te zichtbaarder in den nimbus van voorname deftigheid die steeds en overal van hem uitstraalt.

Ook thans, nu zijn hoogedelgestrenge eene conferentie houdt met den kapitein en de beide uit de linie opgeroepen luitenants-postkommandanten, is hij als omgeven van een raadselachtigen lichtnevel van staatsgeheimen en staatsmanswijsheid, waarvan hij, bij hooge opdracht, de statige bewaarder schijnt. Zijn blik rust met eenige pijnlijke verwondering op de bestoven attilas en de beslikte rijlaarzen der jonge mannen, die zich blijkbaar geen tijd gegund hebben, hun door een langen rit gederangeerd toilet een beetje op te knappen. Zij schijnen er ook volstrekt geen gewetenswroeging over te ondervinden, want de breedgeschouderde Roberts ziet den grooten man met gepaste vrijmoedigheid aan, en als Vermeer zijne slanke figuur eenigzins gedekt achter zijn kameraad opstelt, is het alleen omdat hij altijd vol joligheid steekt, altijd een lijfdeuntje op de lippen heeft, en juist op dit oogenblik door de duivelsche aanvechting bezield wordt om te neuriën: ‘Er waren eens twee lappertjes.’

Nog meer dan vroeger bij de installatie komt thans beider flink en mannelijk wezen uit, hoewel hunne gebruinde trekken, evenals die van den kapitein, duidelijk dien eigenaardigen zweem van matheid vertoonen, die eene afschaduwing is van de vermoeienissen en de emotiën van den oorlog. Zooals zij

daar met ongedekten hoofde naast hun kommandant staan, valt vooral het gemeenzame in houding en uiterlijk, dat het veldleven hun allen als eene stempel heeft opgedrukt, bijzonder in het oog. Zelfs tot de blanke huidstrepen toe, die zich ook bij hen op het meer beschut gebleven gedeelte van voorhoofd en hals vertoonen en die zoo zonderling tegen de donkere, door de zon verbrande gezichten afsteken.

Tegenover deze eenigzins ruige en rooverachtige gestalten schijnt de resident inderdaad een wezen van hoogeren aard te zijn, zoo deftig, zoo zonder plooi of kreuk, troont hij daar in zijn kraakwit linnen (dat van de officieren heeft in de wasch te velde reeds een meer stillen tint aangenomen), zoo plechtig zijn zijne gebaren, nu hij zijne kin terecht zet, kucht, en met de hand wuift ten teeken dat hij zijne rede gaat openen.

‘Naar hetgeen ik van onzen geachten kommandant vernomen heb’, zegt hij, op statigen toon de luitenants aansprekende, ‘zijn ook de heeren postkommandanten van oordeel dat die - concentratiezaak - enfin dat de opheffing van onze kleine postenlinie, de bevriende bevolking zou kunnen blootstellen aan - hm - aan eenige molestatiën van de zijde der kwaadwilligen.’

‘Als u mij vergunt aan te merken, resident,’ valt de kapitein hier op in: ‘ik geloof gezegd te hebben, dat dit de bevolking weerloos overlevert aan de bloedige wraakneming des vijands.’

‘Aan eenige molestatiën van de zijde der kwaadwilligen,’ zegt het bestuurshoofd nog eens met de verhevene kalmte van iemand, die boven alle verspreken en alle berisping daarover verheven is, ‘en daarom wensch ik van de heeren, die zelven op het terrein in kwestie aanwezig zijn, te vernemen, wat of zij zich onder die molestatiën voorstellen.’

‘Dat ze er om koud zullen worden, resident,’ antwoordt Roberts vlug.

‘Erom - koud - zullen - worden?’

De officier knikt bevestigend, met de verklarende woorden: ‘afgemaakt; om hals gebracht; doodgeslagen!’

‘Zeer waarschijnlijk,’ stemt Vermeer toe, die zacht heeft zitten neuriën, ‘want het is daar een ruwe boel - Toereloe! - O pardon! - ik wil zeggen dat moord en doodslag nog al voorkomen bij die luidjes.’

De resident werpt ook dezen spreker een blik van statig misnoegen toe en zegt: ‘U zult toch niet willen beweren, meneer, dat

die menschen elkander - verdelgen zullen, als wij concentreeren?' De bedenkelijk opgetrokken wenkbrauwen echter en het met alle macht knikken met het hoofd van den officier, schijnt aan te duiden dat hij het verdelgen voor een der kleinste molestatiën houdt, welke dien menschen waarschijnlijk zal worden aangedaan.

'Ik zal dus daaromtrent bij de hoofden moeten informeeren', zegt de civiele bestuurder na eenige oogenblikken van sombere stilte. - 'Dan, resident,' herneemt Roberts, 'komt u bij den duivel te bie..., ik wil zeggen, dan komt u aan het verkeerde kantoor, want die zien de zaak nog veel donkerder in dan wij.'

De resident antwoordt met een zwijgend en veelbeteekenend hoofdknikken, alsof hij zeggen wilde: Dat zullen wij zien - 'In elk geval,' voegt hij er majestueus aan toe, 'geconcentreerd moet er worden, dat is mijn uitdrukkelijke wil.' - 'Goed!' zegt Roberts.

Na een oogenblik met gefronst voorhoofd voor zich te hebben uitgekeken, neemt zijn hoogedelgestrenge andermaal het woord. 'Het is immers aan geen twijfel onderhevig,' zoo verkondigt hij op een toon van gemoedelijke overtuiging, 'of het terugtrekken der troepen zal in elk opzicht van zegenrijken invloed zijn voor het land. - Hier is een volk,' zegt de resident, met een deftige handbeweging naar de tafel wijzende, alsof hij daar eenige rariteiten had uitgestald, 'een volk dat voor het grootste gedeelte reeds de zegeningen eener westersche beschaving heeft leeren waardeeren, maar waaronder zich ook enkele verdoolden bevinden, die nog steeds - hm - slecht beraden zijn. - Wat is nu de actueele toestand? - Onze postenlinie' - hij duidt eene scheidingslijn aan op tafel - 'houdt die elementen van elkander verwijderd, belet dus het inwerken ten goede van de welgezinden op de verdoolden. Moet dit zoo zijn? Is dat wenschelijk? - Is dat de bedoeling? - Neen voorwaar!' - Na met eene afwerende beweging de niet aan de bedoeling beantwoordende posten te hebben weggeschoven, vervolgt de spreker: 'Dit verkeerde, met juistheid erkend hebbende, wenscht de regeering door opheffing der linie en door vermindering van troepen, duidelijk en beslist te doen uitkomen, dat zij eene aera van voorspoed en rust voor het land gekomen acht, dat zij van stonde af aan geen staat van oorlog meer erkent en dat de bevolking zich heeft te beschouwen als levende in vredes-

toestand.' De resident herhaalt nog eens met zichtbaar genoegen zijne laatste woorden, schijnbaar zonder zich bewust te zijn van het bedenkelijk hoofdschudden en de bezorgde blikken zijner toehoorders. Integendeel, het is met verheffing van stem en met statige zelfgenoegzaamheid dat hij thans voortgaat: 'Natuurlijk rekent de hooge regeering - zooals ik zelf de eer had uit den mond van Zijne Excellentie den Gouverneur generaal te vernemen - op het beleid, de kunde en het doorzicht van - hm - van de civiele en militaire autoriteiten, welke geroepen zijn haar te steunen in de schoone taak, waartoe - zal ik zeggen de Voorzienigheid? - het behaagt heeft haar te roepen.'

Terwijl hij met zalving en pathos dit slot uitspreekt en daarbij in de kamer rondziet alsof hij eene talrijke vergadering voor zich heeft, blijft er een somber zwijgen onder de officieren heerschen. Bijaldien hij gedacht heeft zijn auditorium een teeken van instemming af te dwingen of het te imponeeren, moet hij zijne vergissing wel inzien, nu hij die onbewegelijke, strakke gezichten ontmoet. Ja, een minder met zich zelven ingenomen redenaar zoude zich misschien gekrenkt hebben gevoeld door de scherp onderzoekende blikken, waarmede de kapitein hem onafgewend aanstaart.

Maar zoo hij al iets als teleurstelling mocht ondervinden, zijne deftigheid komt dit ras te boven.

Toch klinkt zijn toon hard en streng nu hij iets haastiger dan te voren vervolgt: 'Natuurlijk was het te verwachten, dat de nieuwe staat van zaken niet met onverdeelden bijval zou worden begroet door de heeren militairen, die tot nog toe het gezag voerden. Maar aan hunne ijverige samenwerking met de boven hen gestelde machten is zoo veel te minder te twijfelen, als zij zal voortspruiten uit een gevoel van wederzijdsche achting en uit de overtuiging, dat van beide kanten geen hand breed zal worden afgeweken van hetgeen eer en plicht hun voorschrijven.'

De blik, die deze woorden vergezelt, heeft eene scherpheid, die aanduidt dat er een bepaald oogmerk onder deze gezegden schuilt. Dit oogmerk is, zich tegenover den kapitein bij voorbaat doof te verklaren voor het gerammel met zijn keten dat aanstaande is, en tevens de onontvankelijkheid aan te toonen van alle toekomstige klachten over civiele bestuurs-maatregelen.

De kapitein schijnt op dit punt zijne eigene gevoelens te hebben, en geeft misschien een wenk daarvan door de manier waarop hij in zijn zware knevels grijpt en zijne gevaarsignalen hijscht. Maar hij bedwingt zich en werpt alleen een vonkelenden blik op den spreker.

De resident verzoekt den kapitein om verschooning: ‘Hij wilde zeggen?’

‘Alleen dit,’ antwoordt de gevraagde op schamperen toon, ‘dat u nog geen tijd bepaald hebt, waarop wij met ons aandeel aan die schoone taak kunnen beginnen; ik meen met die concentratie. Komaan resident,’ vervolgt hij met den nadruk van iemand die eindelijk zijn verkropt gevoel lucht geeft, ‘u heeft gehoord dat mijne officieren mijne inzichten deelen omtrent de heillooze gevolgen die deze ontruiming zal na zich sleepen. Hoe kan dan dit alles uw vertrouwen en uw toevoorzicht vermeerderen? Ik weet niet of u zelf kunt afwijken van de roekelooze opdracht die u hierheen voerde; of u zelf het gevaar niet kunt of niet wilt inzien! Voor u en uwen lastgever echter kome de verantwoording! Want ééns zal deze gevraagd worden!’ Het was met schokken afgeloopen, gelijk een beschadigd uurwerk, en had zelfs het reusachtige lichaam, waaruit het kwam, in trillende beweging gebracht.

Kalm maar geducht barst thans de verontwaardiging van den resident los.

‘Kommandant!’ zegt hij, zich oprichtende in eene houding, welke de galerij der gouverneur-generaals van Indië in het paleis te Batavia eer zou aandoen, ‘veroorlooft u zich eene hoonende kritiek over de regeeringsdaden van’ - hier moet hij eerst nog eens rondzien, daar hij twijfelt of hij waakt of droomt - ‘van zijne Excellentie den Opperlandvoogd?’

‘Ik meen u allebei,’ antwoordt de kapitein met opgeheschen gevaarsignalen. ‘U wilt zijne glorie deelen, resident, sta dan ook naast hem in zijne gevaarlijke onderneming!’

De blikken, waarmede de twee mannen elkaar wederkeerig meten, schijnen vuur te spuwen, zoo vonkelt het daarin. Op dit oogenblik trilt een dof dreunen door de lucht en doet zich de rollende donder van verre kanonschoten hooren. De officieren steken luisterend hunne hoofden op, zelfs de trotsche blik van den resident neemt eene vragende en tegelijk verstoorde uitdrukking aan.

Hoe somber welsprekend die ernstige stem ook waarschuwt voor hoogmoed en verblinding, voor den zelfgenoegzamen ambtenaar heeft zij die beteekenis niet - voor hem is zij slechts eene ergerniswekkende herinnering aan toestanden, die hij gekomen is af te schaffen.

De luitenant Vermeer maakt van de gelegenheid gebruik om het gesprek af te leiden en geeft de verzekering, dat de vijandelijke benden steeds overmoediger optreden, resident, nu de patrouilles ophouden.

Met nog een donkeren blik nu en dan in de richting van den kapitein, zegt de resident: ‘Als de bentings weg zijn, zullen ook de samenrottingen ophouden; van een overmoedig optreden is mij niets bekend. Wat bedoelt u daarmede?’

‘Ik meen dat er eene groote gisting heerscht in die streek,’ antwoordt Vermeer. ‘Overdag voert de wind ons een ver gesuis en gebrom als uit een bijenkorf tegemoet,’ - de spreker bootst het verre gegons na, dat wel iets van eene walsmelodie heeft, - ‘en des nachts hoort men in de missigits beratippen[1)] dat het een aard heeft!’

‘Een of ander feestgedruisch!’ zegt de resident met een toegeefelijk glimlachje.

‘Morgen breng...! ik bedoel dat het werkelijk beratippen is, resident,’ vervolgt de luitenant, vol ijver en geheel in zijne zaak opgaande. ‘Onderling opruien weet u? Opwinding door middel van fanatieke gezangen en gebeden, die dan in woeste kadans, in refrein uitgebruld worden, ongeveer zoo: Hill'-allah! Hill'-allah! Hill'-allah! steeds wilder, resident: Hill'-allah! Hill'-allah!’ roept Vermeer, die meegesleept door zijne voorstelling en zijn muzikalen gedachtengang, de Hill'-Allah's met hopsasa's en faldera's begint af te wisselen.

De resident wacht met een strak gezicht, tot de dweepzieke voordracht heeft uitgewoed. Vermeer sluit zijne opvoering met zulk een woest tralala! dat hij er zelf van schrikt en er in één adem op laat volgen: ‘Hemel! ik vergat daar - ik wou maar zeggen, resident, dat het ginds een spektakel is - een lawaai ..’

1) beratippen van ‘Ratib’ = het gemeenschappelijk opdreunen van godsdienstige formules in steeds sneller tempo en met steeds gillender stemmen, zoodat de in zoogenaamde godsverrukking opgaande deelnemers, behalve eenige zinlooze klanken, alleen nog maar de formule: La illaha ill' Allah = ‘Daar is geen God dan God’ laten hooren.

‘Alsof ze den duivel tot kapelmeester hebben; zeker!’ vult Roberts hierbij aan. ‘En dan, resident,’ zegt hij op zijne beurt, ‘als ik mij onbewimpeld mag uitdrukken’... ‘Geheel onnoodig meneer Roberts!’ stuit de resident hem. ‘Ik heb het reeds volkomen begrepen!’

Luitenant Roberts buigt dankend. Hij is verheugd te ontwaren, dat de resident den stand van zaken kent, anders had hij nog willen opmerken dat de Atjehers zeer zeker den reuk er van moeten weghebben, dat wij weer iets zullen uithalen dat koren op hun molen is.

De resident herhaalt nog eens de verzekering dat hij reeds volkomen ingelicht is.

Roberts heeft in dat geval niets meer te melden, alleen veroorlooft hij zich er beleefd op te wijzen, dat eene ontruiming der posten onder het vuur van den vijand eene gewaagde onderneming kan worden. Dat het dus hoogst wenschelijk zoude zijn, indien de beweging door de hier aan het strand aanwezige troepenmacht werd ondersteund.

De resident heeft met een soort van statige berusting ook dezen spreker aangehoord, en zegt nu op afgemeten toon: ‘Ik heb er veel op tegen dat aan deze beweging - het was immers beweging zooals u zeide? - zooveel gewicht wordt toegekend, te meer daar toch de politie in het ontruimde gebied achterblijft, om de orde te handhaven.’

Roberts kan de verzoeking tot eene ironische ontboezeming over die ontzagwekkende politie niet weerstaan en vraagt nu met het onnoozelste gezicht van de wereld: ‘Mag ik dan de bezorgde bevolking, die reeds begint te twijfelen of wij onze belofte tot bescherming onzer onderdanen wel gestand zullen doen, met deze toezegging geruststellen? Mag ik de kleinmoedigen onder hen verzekeren - want anders begrijpen ze het niet - dat de politie van elk molest hun aangedaan oogenblikkelijk proces-verbaal zal opmaken, opdat de uiterste gestrengheid der wet kan worden toegepast?’

‘Dat, meneer Roberts,’ zegt de resident, tot barschheid toe deftig wordende, want hij vindt dat de jonge officier wat al te vlug bespraakt is, ‘zal wel geheel overbodig zijn.’

De luitenant dankt, maar meent nog iets te moeten vragen en zegt: ‘U bedoelt dus, resident...?’

‘Ik bedoel: geheel overbodig,’ herneemt de resident op

denzelfden toon en met een blik alsof hij zeggen wilde: ‘Ik ben geen gewoon mensch, en als ik zeg: geheel overbodig, moet dit niet als eene onvoldoende omschrijving worden opgevat.’ Roberts buigt berustend en zwijgt.

‘Wat nu die beweging zelve betreft’, vervolgt de resident, zich tot den kapitein wendende, ‘zoo wensch ik dat deze met zoo weinig mogelijk militair vertoon plaats hebbe.’

‘Met uw verlof, resident’, laat zich thans de aangesprokene op beslisten toon vernemen, ‘dat is iets dat mij alleen aangaat. Ik ben zoo vrij u er op te wijzen dat de concentratie der troepen en de manier waarop ze zal geschieden, eene zuivere militaire aangelegenheid is, eene oorlogshandeling die geheel alleen tot *mijne* competentie behoort. Dat ik de verantwoording daarvoor met niemand kan deelen. Mocht u dus deze zaak naar uwe eigene inzichten willen regelen, of daaromtrent voorschriften willen geven, dan moet ik u beleefd verzoeken mij eene geschrevene order te doen toekomen. Dan houdt mijne verantwoordelijkheid op.’

Men hoort den resident zeer duidelijk eene krampachtige ademhaling doen, eer hij weer spreekt.

‘Heb ik u wel verstaan?’ zegt hij. ‘Heeft u gezegd dat deze zaak eene uitsluitend militaire aangelegenheid is?’ - ‘Om u te dienen, resident, eene uitsluitend militaire aangelegenheid.’ - ‘Ter uwer verantwoording alleen?’ - ‘Zeer zeker, alleen ter mijner verantwoording.’

De resident blijft den kapitein met statige verbazing aanstaren. Deze knikt hem bevestigend toe, en zegt als tot besluit: ‘Alleen eene schriftelijke order heft mijne verantwoording op en doet ze op uw persoon overgaan.’

‘Op mijn persoon overgaan, meneer’, herhaalt de resident met ontzaglijke deftigheid.

In de dreigende stilte die hierop volgt, klinkt het half onderdrukt ‘Haptschie!’ van den luitenant Vermeer bijna als eene verlossing, hoewel men dit geluid, als het niet al te oneerbiedig was, voor een gedempt lachen had kunnen houden.

‘Dan meneer,’ zegt de resident na een poosje van snuivend ademhalen, den kapitein weer aansprekende, ‘zal ik, ter beoordeeling van hetgeen hier verder geschieden moet, met - hm - mijne instructie te rade gaan.’ En terstond daarop zich van zijn zetel verheffende, laat hij er op volgen: ‘Ik

geloof mijne inzichten duidelijk te hebben ontwikkeld. Wenscht een van de heeren nog nadere toelichting?'

Het blijkt dat geen van de heeren nadere toelichting wenscht.

'Ik dank de heeren!'

De resident neemt met eene wuivende handbeweging afscheid van de officieren, die insgelijks zijn opgerezen en laat daarop zichzelven met eene statige buiging uit.

VIII.

Het is stil geworden in de conferentiekamer.

Roberts en Vermeer zijn op hun chef toegetreden en houden elk een zijner handen omklemd, die hij hun in eene opwelling van hartelijke genegenheid en gemeenschapsgevoel heeft toegestoken. Eene poos lang staat de kleine groep zoo zwijgend en met bezorgde gezichten voor zich uit te staren.

'Hij kan het toch onmogelijk meenen!' roept Roberts eindelijk driftig uit. 'Hij kan toch geen opdracht hebben de posten in te trekken en met zijne politie oorlog te voeren!'

De kapitein vergenoegt zich den jongen man met een weemoedig peinzenden blik aan te zien.

'God straffe ons!' vervolgt Robert, warm wordende, 'dat zou immers heeten het werk van jaren zwoegens vernietigen! dat zou immers een prijs geven zijn van onze gansche verovering!'

De kapitein knikt somber toestemmend. Er lag iets van de matheid van een afgestreden man in zijne anders zoo klankvolle stem, toen hij antwoordde: 'Hij is slechts een werktuig, Roberts; achter hem staat de man, dien hij mij verweet dat ik hoonde, toen ik van de eenmaal komende verantwoording sprak: de gouverneur-generaal!'

Andermaal ontstond er een zwijgen: de raadselen der hoogere politiek, wier spookachtige schaduwen voor het eerst voor beide jonge mannen opdoemden, vervulden hen met te veel ontsteltenis, dan dat zij hun indruk daarvan in woorden hadden kunnen kleeden.

Daarbuiten heerschte het wreede, witgloeiende zonlicht en lag de groene kust onder de sidderende luchtlagen aamechtig te zieltogen. Alom doodsche stilte en onbewegelijkheid; zelfs de dampige waterspiegel van den oceaan glinsterde als eene logge oliemassa en wekte geene enkele gedachte aan frischheid

of leven op. Men hoorde niets dan het onmetelijk insectengegons, het eeuwige dag- en nachtlied der tropen, snerpend, schril en tremoleerend, alsof de gansche van hitte trillende atmosfeer klankgevend geworden was. Af en toe, als er eene heete ademtocht door de vensterjalouziën drong, werd het trage ruischen der branding hoorbaar en rook men de scherpe Indische strandlucht, een zoele geurenmengeling van koraalriffen, rottende planten, zand en zeewier. Het was een oostmoessondag in zijne meest ondubbelzinnige beteekenis, in zijne meest ontzenuwende en afmattende werking.

Maar Roberts scheen hieronder nog niet te lijden, hoe druk hij het ook had met zijn verhit gelaat koelte toe te wuiven. Integendeel, hij was vol energie, vol ongeduld en verontwaardiging, toen hij uitriep: ‘Maar de feiten logenstraffen immers de opvatting dier heeren! De feiten zullen de natie de oogen openen!’

‘De natie?’ antwoordt de kapitein met droevigen glimlach. ‘De natie, beste jongen, voert dezen oorlog niet. Het is een kabinetskrijg van diplomaten, door de heeren van Koloniën en van Buitenzorg in Indische aangelegenheden ondernomen en waarin de staatslieden naar welgevallen kunnen knutselen en experimenteeren, zonder dat de natie zich daarin betrokken gevoelt. God behoede ons volk voor de lauwheid en de onverschilligheid, waarvan het blijk zoude geven, indien het zich hier werkelijk in oorlog wist. Neen geloof mij, het doet dit niet!’ Hij herhaalde nog eenige malen als in sombere overpeinzing ‘het doet dit niet,’ toen hij zich zelven onderbrak met den uitroep: ‘Nu genoeg hiervan!’ En met nog luider stem tegen Roberts, die weer wilde beginnen: ‘Neen! neen! ik doe niet meer mee; ik heb voor vandaag genoeg!’ Maar eerst moest hij nog eens de groote hand op de borst leggen, als om zichzelven te helpen om diep adem te halen, voor hij op opgeruimden toon kon uitroepen: ‘Zie zoo! Nu van wat anders!’

Na deze ontboezeming trad hij een weinig terug en monsterde de gestalten der beide officieren met een blik van welgevallen die duidelijk aantoonde, dat zijn soldatenhart een wollen velduniform schooner vondt dan een goudgeborduurd galakleed - ‘Eigenlijk’ sprak hij knipoogend en op schertsenden toon, ‘moest ik mijne postkommandanten weer als de weerlicht naar de linie terugjagen - moest ik niet? Maar

dat zou jammer zijn,' vervolgde hij met een bewonderenden blik op hun bestoven uiterlijk. 'We zullen dus eerst nog eene sluippatrouille naar de benting maken, al was 't maar om de soldaatjes ook eens te laten kijken en de kameraden hier aan 't strand jaloersch te maken. Maar gij moet vóór den donker in de linie terug zijn. Hoe lang rijdt ge er over?'

'In gestrekten draf, drie kwartier' antwoordde Roberts.

Goed, dan hebben wij nog twee uren vóór ons. Met klokslag vijf kunt ge beiden weer in den zadel zitten, den dolenden ridder uithangen en vragen wat de wereld kost. Het was ook mijn schoonste tijd, de luitenantstijd!

Al keuvelend verlieten zij de residentswoning om onder de schaduw der strandpalmen naar de benting te wandelen.

'De chineesche toko is opgedoekt,' vertelde de kapitein onder het gaan, 'de ratten verlaten het zinkende schip, maar ik heb nog juist bij tijds een kistje champagne kunnen machtig worden, het laatste van zijn soort. Daarvan zult gij beiden proeven, omdat ge er zoo goed uitziet; daarmede zulle wij klinken op -' en zich plotseling met levendigheid tot Roberts keerende: 'Waar is uw vrouwtje? Hebt ge het amazoontje niet meegebracht?' Vóór dat Roberts kon antwoorden, had de kapitein hem staande gehouden door zich vlak voor hem op het pad te plaatsen, met den vinger op hem te wijzen en in komieke verontwaardiging uit te roepen:

'Waarachtig! ik zie het aan zijn gezicht, hij heeft ze in de linie gelaten, en dat in strijd met het kontrakt!'

Lachende antwoordde Roberts: 'Als ik haar meegenomen had, op den tocht door het onveilig terrein, zoudt u de eerste geweest zijn mij te laken en, wat het kontrakt aangaat, zoo heb ik alleen beloofd dat zij mij overal zou volgen waar zij met haar paard komen kon. Maar bij die grootmoeder,' zeide hij met den duim over zijn schouder naar de residentswoning wijzende, 'had Roodkapje zelve weinig lust om te komen en misschien het paard ook niet.'

'In strijd met het kontrakt!' klaagde de kapitein, nog steeds Roberts den weg versperrende. 'Juist vandaag zou haar frisch en vroolijk wezen ons bijzonder goed gedaan hebben!' Daarop even plotseling afbrekende als hij begonnen was, gaf hij haastig het pad vrij en wendde zich tot Vermeer met de woorden:

'Aardig bedacht van de soldaten, om haar Amazoontje te

noemen, niet waar? Wat eene flinke en moedige vrouw! Dat is wat anders dan die teere, bleekneuzige, porceleinen poppetjes, die in elk paard een wild dier en in elk pistool een vulkaankrater zien! En dan dat kontrakt!' voegde hij er opgetogen aan toe, terwijl hij Vermeer aanstiet om hem dit gewichtig punt duidelijk voor oogen te voeren. 'En rijden! En schieten!' De herinnering van hetgeen hij daarvan gezien had dwong den kapitein een bewonderend fluitje af, dat door den muzikalen Vermeer terstond met eenige trillers en dubbelslagen versierd werd.

'Het is waarlijk te veel eer voor mij en mijne vrouw,' zeide Roberts met eene schertsende buiging.

'Niet te veel, want ze schiet op tien passen schoppen-aas uit de kaart!' hernam de kapitein die er hardnekkig op uit scheen te zijn alleen op deze eigenschappen van strijdvaardigheid te wijzen.

'Wat ik het meest bewonder,' zeide Vermeer, 'is, dat zij daarbij zoo echt vrouwelijk en lieftallig blijft in geheel haar wezen, - heb ik niet gelijk, kapitein?'

Het duurde eenige oogenblikken voordat de aangesprokene plotseling en als uit een droom ontwakende antwoordde: 'Jawel, jawel, ik heb maar weinig scherpschutters bij de kompagnie die het haar zouden nadoen!' En zonder den glimlach op te merken die de luitenants onderling wisselden, bleef hij met een afgetrokken gelaat voortstappen.

'Dat is zeker,' hernam Vermeer na eene pauze, gedurende welke hij zacht had loopen neuriën, 'dat gij een gelukkige kerel zijt, Roberts, en dat de kapitein en ik eigenlijk met wroeging vervuld moesten zijn over onzen ongehuwden staat.'

Daar deze zinrijke ontboezeming niet den minsten indruk scheen te maken op het gezelschap, begon Vermeer met een strak gezicht te fluiten, welk bedrijf hij echter weldra staakte om de volgende stelling te verkondigen: 'Indien de regeering slechts wilde begrijpen, welk een machtigen, moreelen invloed de tegenwoordigheid alleen reeds van eene beschaafde vrouw op de soldaten te velde uitoefent, zoude zij de komst der dames op het oorlogsterrein zeker meer aanmoedigen!' Met deze beschouwing had de spreker meer geluk, want de kapitein viel hem terstond bij met de woorden: 'Zeer juist, mijn jongen; die dappere vrouwtjes zijn hier van groot

nut, men moest wat royaler zijn met hunne toelating, vooral nu men toch het beginsel niet kan handhaven, dat de dames hunne echtgenooten te velde niet mogen volgen. Dat zou in 't belang van de zaak zelve zijn, hoewel,' - en hier blonk zijn gelaat van schalksche pret - 'ik het gezicht van den uitrukkenden kolonnekommandant wel eens zou willen zien, als hij een paar van die lieve schepseltjes met het geweer op schouder in 't gelid vond staan, prat op het bekomen recht, hare mannen in den oorlog te vergezellen!'

De veronderstelling van zulk een verschijnsel deed Vermeer zoodanig in verrukking komen, dat hij midden op het pad eenige danspassen uitvoerde, welke gevoelsuitingen met meer of minder hevigheid bleven aanhouden, totdat de heeren de benting bereikt hadden.

IX.

Na eene begroeting en een kort onderhoud met de kameraden van het garnizoen, die alle drie aan de poort stonden om iets van den uitslag der conferentie te vernemen, volgden de beide officieren hun gastheer in zijn logies. Het eerste wat zich hier aan de blikken van het kleine gezelschap vertoonde, was het okkernootenhoofd van den ordonnance, met bijbehoorende, tot een saluut uitgespreide vijf vingers. De kapitein gevoelde zich aangenaam verrast, hem op zijn post te vinden, want aangezien dit heerschap zich dikwijls in ongelegenheid, dat is: in de provoost, bevond, wist zijn chef nooit zeker of hij hem te zijner beschikking had of niet. Het bevel van den kapitein, een der flesschen met gouden koppen te laten opmarcheeren, werd met een dorstig knipoogen en zalig hoofdknikken ontvangen en weldra parelde het schuimende vocht in de glazen.

Met een hartelijken wensch op de lippen, maar het hart vervuld van geheime bekommernis, dronken de mannen elkander toe. De kapitein ontwikkelde eene vroolijke drukte, te vroolijk om natuurlijk te zijn, en scheen er geen besef van te hebben, dat zijn blik af en toe staroogend afdwaalde, de voorthollende gedachten achterna. Hij poogde te drinken, maar

bleef met het glas in de hand als wezenloos in het vertrek rondkijken, alsof hij zich bedacht voor welk meubel het goed zou zijn, als het met den inhoud werd begoten. Eerst de stem van Vermeer, die hem voorstelde een dronk te wijden aan het afwezige amazoontje, deed hem weer tot zich zelven komen. Alsof hij op eene misdaad betrapt was, zoo snel goot de kapitein de champagne in zijne keel, waarop hij trachtte zoo onbevangen mogelijk te glimlachen, maar de hoest, waarin hij schoot en de tranen die hem daarbij uit de oogen geperst werden, deden deze poging jammerlijk mislukken. Het was roerend om te zien, hoe de goedhartige reus zichzelven geweld aandeed om zijn bezorgd en eerlijk gezicht in overeenstemming te brengen met zijne plichten als gastheer.

Op dit oogenblik lieten zich naderende stemmen vernemen, waaronder een diepe bas, die de woorden uitte: ‘Wat? champagne? Dat klinkt immers volstrekt niet naar champagne!’ Bijna terzelfder tijd verscheen de spreker, geleid door den ordonnance, in de deur van het logies. Het was eene korte, gedrongene figuur, gedost in een stijf gesteven wit buis, dat hem als eene ton om het lijf zat, een dito broek, zeildoeksche schoenen en een platte zeemanspet, welk laatste kleedingstuk het ronde, van vergenoegdheid stralende hoofd maar half bedekte, of liever gezegd, door een mirakel van evenwicht, daaraan scheen te blijven hangen, - kortom eene erg zoutwaterachtige gestalte.

‘Heere mijn tijd, daar is Dop!’ riep de kapitein uit, wiens gelaat bij deze verschijning terstond was opgehelderd. Ook de beide luitenants toonden door hunne uitroepen van herkenning en blijde verrassing, dat de aangekomene moeielijk een meer gelegen tijd voor zijn bezoek had kunnen kiezen.

‘Dop! beste vriend!’ sprak de kapitein, te midden van het algemeen handgedruk, ‘is het eindelijk weer eens vliegend stormweer, dat we je terugzien?’

‘Juist! cykloon uit het noordoosten, zooals altijd bij zulk eene hitte!’ klonk eene zware stem uit het wijde buis, en na een vergenoegd gegrinnik uit dezelfde diepte: ‘zoudt ge het ook niet denken?’

‘Natuurlijk denk ik dat!’ antwoordde de kapitein lachend, ‘anders zouden wij je immers niet hier hebben, oude zeebeer!’ En daarop den zeebeer op armslengte van zich afhoudende, om

hem des te beter te kunnen overzien: ‘Nog altijd volmaakt dezelfde, nog altijd de oude Dop!’

Dop, die de bescheidenheid zelve was, en die nauwelijks op de pijnbank bekend zou hebben dat hij een anderen naam droeg dan dien welken zijn vriend de kapitein hem gaf, werd in de wandeling meneer Doppers genoemd (wat ook zijn naam niet was, want hij heette Doppinga), en was hiermede best tevreden. Hij schikte zich trouwens overal in en had zulk een gelukkig temperament, dat hij zich zelven ieder oogenblik in verrukking kon brengen, zonder andere reden dan het besef dat men hem gaarne mocht lijden. Hij was eigenaar en gezagvoerder van de handelsstoomer ‘de Condor’ en had zich door zijn naief, eenvoudig en rondborstig wezen tot eene uiterst welkome verschijning gemaakt op Telok. Met schip en equipage, door het Indisch gouvernement gehuurd voor het transport van vivres en materialen, had hij zijne periodieke reizen tusschen Groot-Atjeh en Penang zoo weten in te richten, dat hij ten gerieve zijner vrienden nu en dan de strandbenting kon aandoen. Maar hoe erkentelijker men zich betoonde voor zijne belangelooze diensten in het verkeer met de buitenwereld, en hoe hartelijker hij te Telok ontvangen werd, des te ijveriger was Dop er op uit om zijne bezoeken voor te stellen als zijnde geheel onafhankelijk van zijn wil. Te dien einde had hij niet geschroomd de elementen er bij te halen, om als eenige aanleidende oorzaak te dienen, en zoo gold bij elk zijner verschijningen de stilzwijgende opvatting dat vliegend stormweer hem had gedwongen een noodhaven op te zoeken.

‘Want,’ had Dop bij gelegenheid gezegd, ‘de regeering vergoedt mij de kolen niet die ik op een omweg verstook, ik kom dus nooit vrijwillig.’ Men wist dit laatste wel beter en was hem er des te dankbaarder voor. Om de heeren ook nu er aan te herinneren, dat zijne tegenwoordigheid aan geene andere oorzaken kon worden toegeschreven dan de reeds bekende, achtte Dop zich gerechtigd nogmaals de geheimzinnige aanduiding te herhalen, dat er een orkaan uit het noordoosten woei en dat hij hoopte dat zijn vriend Rid (zooals hij den kapitein bij verkorting noemde) het ook zou denken. Deze woorden gingen vergezeld van zulk een schalkachtigen blik, en het goedige vollemaansgezicht vertoonde daarbij zulk eene mengeling van barschheid en half onderdrukte vroolijkheid, dat

het waarlijk iemands hart goed deed er naar te kijken.

‘Dop, beste kerel, dat was weer eens een heerlijke storm!’ zeide de kapitein, zijn bezoeker een zetel aanwijzende.

‘Zoo, zoo, zoo!’ grinnikte Dop ‘vindt ge dat? Neen, neen, neen!’ liet hij er tegenstribbelend op volgen, toen de gastheer hem met zachten dwang op den stoel wilde doen plaats nemen, ‘ik heb waarlijk geen tijd om te blijven.’ Maar eindelijk toegevende aan den druk op zijne schouders, schoof de korte gestalte in het ronde buis als een tooneelkijker in elkander, totdat zij goed en wel op een vouwstoeltje zat. Het wijde kleedingstuk echter - dat wel een harnas geleek, zoo hard en stijf was het - bleef daarbij als een kapluifel naar achteren uitsteken. ‘Nu, een minuutje dan!’ zeide Dop, een gevuld glas uit de handen van den kapitein aannemende. ‘Maar bedenk dat ik niet vrij over mijn tijd kan beschikken. Ge weet: de kontrakteerende partijen, het gouvernement van Nederlandsch Indië ter eener zijde en de gezagvoerder van het stoomschip Condor, de heer Sypke Wijbrand Dop ter anderer zijde...’

‘Ja wel! ja wel! daar hebben wij van gehoord!’ riepen de officieren als in koor. - ‘Goed,’ zei Dop, ‘de heeren weten dus dat ik aan termijnen van aankomst gebonden ben, en dat ik, als het geen *force majeure* was...’ - ‘Gezegend zij de *force majeure!*’ onderbrak hem de kapitein - .. ‘mij hier niet zou hebben laten praaien,’ voltooide Dop. - ‘Geen denken aan!’ meende Roberts. - ‘Juist! geen denken aan,’ stemde Dop toe, waarop hij vervolgde: ‘Het was dan ook alleen maar om mijn leverancier te bezoeken, dat ik effentjes aan den wal kwam. Maar toen ik op de pier stond,’ hier wierp de spreker onder zijne wenkbrauwen door een loozen blik op het gezelschap, ‘en het vroolijke spektakel van deze champagnefuif in de verte hoorde, kon ik natuurlijk niet nalaten een bijleggertje te maken in de benting. Kon ik wel? Gezondheid samen!’

Het knipoogje dat deze woorden vergezelde, en de manier waarop Dop, na zijn glas te hebben geledigd, de platte pet over het kortgeknipte haar naar achteren schoof om des te beter te kunnen lonken, waren van eene onbeschrijfelijke schalkschheid. Daarop, zich in eens herstellende, als vreesde hij zich onvoegzaam te hebben gedragen, wendde hij zich, heel stemmig en deftig kijkend, tot Vermeer met de woorden: ‘En meneer Vermeer, nog altijd vroolijk bij deze hitte?’

‘Zooals men 't neemt,’ antwoordde de gevraagde. ‘Ik kan anders mijn pleizier wel op -’

‘En meneer Roberts?’ vervolgde Dop met eene buiging aan dit adres, ‘nog altijd evenals vroeger (hier maakte hij de beweging van het rijden) met mevrouw door dik en dun, van heb ik jou daar?’ Roberts zette groote oogen op; Vermeer proestte het uit, en de kapitein schudde lachend zijn hoofd, terwijl hij een ernstigen toon poogde te leggen in de vermaning: ‘Dop! Dop! wat ben je toch een rare vent!’ Maar Dop was te zeer vervuld van het onderwerp waarbij hij nu was aangekomen om zich in zijn beschouwingen te laten storen. - ‘Het moet toch een heerlijk iets zijn, zoo'n paard!’ sprak hij met de aan zeelieden eigene bewondering voor deze dieren en met een kwijnenden blik van verrukking. ‘Zoo vóór de wind, over heg en steg, het veld in te lensen, dat zou ik ook wel eens - - - Doch neen!’ onderbrak hij zich zelven, verschrikt over deze koene wenschen ‘dat zou voor mij niet deugen.’

- ‘Wel, waarom niet, meneer Doppers!’ protesteerde Roberts. ‘Waarom zou u het niet eens probeeren, als het u zooveel pleizier doet. Mijn paard staat tot uw beschikking.’ - ‘Is hij tam?’ vroeg de zeeman met een blik vol begeerlijkheid, terwijl hij reeds bij voorbaat het stijve buis begon glad te strijken, in het duistere vermoeden dat dit weerbarstige kleedingstuk wel een hindernis kon worden bij de voorgestelde genieting.

‘Laat je niet vangen, Dop!’ riep de kapitetn waarschuwend hiertusschen, ‘je zoudt je nek breken!’

‘Ik zie er van af, meneer!’ haastte zich Dop met eene afwerende handbeweging te verklaren, waarop hij, tot zoen voor het plotseling afbreken der onderhandeling, den luitenant in warme termen bedankte en hem gelukwenschte met zijn bijzonder officierachtig uiterlijk, welke vriendschapsbetuigingen hij besloot met het beleefde verzoek, hem bij een vin te mogen nemen.

Maar zelfs te midden der opgewekte stemming was Dop aan de verdachte stilte blijven denken waarin hij het gezelschap verrast had en was de achterdocht hem bijgebleven, dat er iets niet in den haak moest zijn. Hij meende ontdekt te hebben dat zijn vriend Rid een somberen ernst onder gedwongen vroolijkheid verborg en ook nu betrapte hij hem weder daarop. Een paar vragende blikken in die richting geworpen, waren met een geruststellenden hoofdknik beantwoord geworden,

maar nu ook deze uitbleef, nam Dop's gezicht een even strakke uitdrukking aan als dat van den kapitein. Zijn eenvoudig en gevoelvol hart was niet alleen vervuld van bewondering maar ook van warme toewijding voor den kloeken officier, van eene vriendschap nog even vurig en oprecht als in de dagen waarin zij ontstond, toen gemeenschappelijk doorstane vermoeienissen en gevaren den stuurman bij de Gouvernements-marine en den luitenant van de landmacht hadden te samen gebracht. En hoewel Dop het de natuurlijkste zaak ter wereld vond, dat de genegenheid van den in intelligentie en beschaving boven hem staanden man af en toe een zweem van nederbuigende welwillendheid over zich had, - toch deed het hem in het egoïsme zijner vriendschap pijn, te denken, dat zijn vriend Rid een verdriet kon hebben, zoo voornaam, dat hij het niet met hem mocht deelen.

Hij had zijn zeemanspet afgenomen en bleef zoo, met de hand over de stoppelharen van zijn achterhoofd strijkende, in het rond zitten kijken als een beeld van berustende verslagenheid.

‘Kom, kom, oude kameraad!’ zeide de kapitein, zich plotseling zijne plichten als gastheer herinnerende, ‘laat mij u nog eens, met het glas in de hand, bedanken voor de blijde verrassing die gij ons bereid hebt. Ik geloof, ik had zoo iets als een voorgevoel er van, toen ik gisteren de gelukkige bezitter werd van dezen feestwijn!’

De oude kameraad scheen ook een voorgevoel te hebben, maar hij verzwolg het met een teug champagne.

‘En wij,’ zeide Roberts, den gast geestdriftig toesprekende, ‘wij, die in de linie zoo recht hebben leeren waardeeren welke onschatbare diensten uwe vriendelijke bemoeiing - - -’ - ‘Als ge nog één woord zegt, loop ik weg!’ onderbrak Dop, van zijn zetel oprijzende, den redenaar.

Na een oogenblik een bullebijtersgezicht te hebben vertoond, als zwijgende waarschuwing voor de heeren, om niet weer op dat thema terug te komen, sprak Dop plotseling op levendigen toon: ‘Maar àpropos, heb ik daar om de noord niet een nieuw plankenhuis zien staan?’ - En in een ommezien was hij aan de deur, om een onderzoekenden blik in die richting te werpen. - ‘Ja wel, het staat er nog,’ zeide hij terugkeerende. ‘Ik dacht half en half, Rid, dat ge er zelf in zoudt wonen, maar die soldaat met het gekalfaterde gezicht wees mij den

ouden weg. Maar als het uw huis niet is, van wie is het dan?'

'O dat?' zei de kapitein zoo onverschillig mogelijk, 'dat is het logies van den resident. Maar wilt ge nog niet eens drinken, Dop?' - 'Van den resident?' vroeg de ander met groote oogen en zonder op de uitnoodiging te letten. 'Wel ja!' bevestigde de kapitein op een toon als gold het de meest bekende zaak ter wereld. 'De resident die van Java gekomen is.'

Daar dit de zaak volstrekt niet duidelijker maakte, vroeg Dop verder: 'En dat gele ding dat daar boven het dak uitsteekt?'

- 'Dat is de gouden parapluie.'

'Zoo - o!' zeide Dop, alsof er een licht voor hem was opgegaan, hoewel hij er hoe langer hoe minder van begreep. Hij staarde zijn vriend eenige oogenblikken als wezenloos aan, voor hij tot de vraag kwam: 'En - wat is dat voor een man?'

'Och, dat is zoo'n man -!' Deze uitvoerige beschrijving dwong Dop een somber en wantrouwig hoofdknikken af, waarmede hij al de aanwezigen één voor één bedacht. Daarop, eene ingeving volgend, wipte hij weer naar de deur om ook het verdachte huis in dit onderzoek te betrekken. En daar, op den drempel heen en weer draaiende en zijne aandacht verdeelende tusschen de geheimzinnigheid van daarbuiten en die van daarbinnen, trachtte hij vergelijkingen te maken die hem tot eene gevolgtrekking konden voeren. Deze methode scheen werkelijk vrucht te dragen, want al spoedig begon Dop, zonder zijn observatiepost te verlaten, met het hoofd naar den kapitein te stooten, als inleiding tot de plechtige verklaring: 'Wil ik u eens wat zeggen, Rid? Naar mijn bestek houd ik het er voor, dat die meneer met zijn gouden parapluie u verduiveld slecht bekomt!'

Weinig vermoedende hoe juist hij geraden had, trad hij weer naar binnen om zijn gevoelen nader toe te lichten. toen hij eensklaps met opgeheven voorvinger staan bleef. Uit zee was de langgerekte, schrille toon van een stoomfluit hoorbaar geworden. 'De Condor is klaar, ik moet weg!' klaagde Dop, wiens trouwhartig gezicht spijt en bezorgdheid verried - De ontdekking van dien resident, had hem, zooals hij zich later uitdrukte, 'in de midscheeps' getroffen, zoodat hij er geheel van overstuur was geraakt.

'Die man is niet pluis, Rid,' sprak hij bij het afscheidnemen met holle stem. 'Hij *kan* niet pluis zijn, dat moet ik je nog effentjes zeggen.'

‘Maar Dop, oude jongen! haal je toch geen muizennesten in het hoofd!’ hernam de kapitein op geruststellenden toon. ‘Ge denkt toch niet dat die resident mij kwaad zal doen, wel?’ Hij was lachend opgestaan en zag nu als een reus op zijn kleinen vriend neer.

‘Maar hij doet je verdriet aan, Rid, zoo groot als ge zijt.’

‘Hij geeft mij veel te doen, Dop, anders is het niet. Roberts kan het getuigen.’

Roberts knikte en scheen te verlangen om maar beëedigd te worden.

‘Maar nu van wat anders,’ zei de kapitein. ‘Wanneer komt ge terug, Dop? Over eene maand?’

‘Hoe kunt ge zoo iets vragen, Rid!’ riep Dop gekrenkt uit. ‘Alsof ik tot nog toe niet altijd - dat wil zeggen bij stormweer - de kust heb aangedaan! Maar de bepaling van dit tijdstip hangt van de regeering af: de kontrakteerende partijen, het Gouvernement van Nederlandsch Indië ter eener zijde, en - - -’

- ‘Ik weet het, ik weet het, brave ziel!’ zei de kapitein lachend, ‘ik vroeg maar voor alle zekerheid.’ Daarop, zich tot zijne officieren wendende: ‘Wie van de heeren gaat mee, Dop naar boord brengen.’

‘Niemand!’ viel Dop met nadruk hierop in. ‘Ge weet, ik kom en ga altijd op mijn manier, zonder loods.’

Onder veel handdrukken en ontroering wenschte de kleine zeeman zijn vriend een voortdurend welzijn, maar met het hoofd boven water en des noods met den kop in den wind. Ook van de beide luitenants nam hij een hartelijk afscheid, waarbij hij nog gelegenheid vond, om, met een geheimzinnig knipoogje op den kapitein, een van Vermeers uniformknoopen de aanbeveling toe te fluisteren: ‘Fluit hem af en toe maar wat voor, dat zal hem verstrooien.’ Den verbaasden officier nog eens bemoedigend toeknikkend en voor de anderen met zijn pet zwaaiend, verdween Dop van het hoofd naar omlaag. Het stijve buis bleef hardnekkig tot het laatst.

W. JAEGER.

(*Vervolg in het volgend nummer*.)

Over hersenchirurgie.

‘Eerst anatomie, dan physiologie en later de pathologie der hersenen - moet echter om practische redenen, de leer der hersenziekten reeds thans beoefend worden, dan toch nooit zonder strenge contrôle door en in innige voeling met hetgeen thans van de anatomie en de physiologie van het centrale orgaan van het zenuwstelsel bekend is.’

Met deze woorden, welke ik, behoudens een kleine toevoeging, ontleen aan den beroemden Münchener psychiater Bernard von Gudden, is meteen het standpunt geteekend dat door een deel der jongere geneesheeren bij de studie der psychiatrie en der hersenziekten, niet zonder succes is ingenomen.

Begrijpelijkerwijze vond en vindt deze richting van werken nog altijd tegenstand.

Nog altijd zijn er velen, die meenen dat een goede kennis van de anatomie en de physiologie der hersenen voor de beoefening der klinische psychiatrie geheel, voor de leer der hersenziekten nagenoeg overbodig is. Nog altijd zijn er die vragen, of het niet oneindig beter en in ieder geval volkomen voldoende is, als de psychiater zich laat leiden door de beproefde denkers van vroeger en later tijd en voort blijft gaan met de analyse der psychische verrichtingen van den mensch. Op zijn minst genomen betwijfelen zij de noodzakelijkheid, dat hij naar de sectie-kamer gaat, experimenten op dieren verricht, of zijn tijd met geduldige onderzoekingen in het laboratorium zoek brengt. Zij ontkennen zelfs de beteekenis welke voor den psychiater zou gelegen zijn, in het werken aan den opbouw eener psycho-physica.

Immers, zoo meenen zij, zulk een arbeid moge als streng

wetenschappelijke arbeid waarde hebben, voor de klinische behoeften van den geneesheer is hij nutteloos. Onder al dien anatomischen en physiologischen ballast kon het scheepje der engere klinische wetenschap wel eens zinken. Niemand - zoo klonk het snijdend uit bevoegden mond - bederft mij meer krankzinnige en zenuwzieke patiënten dan de met anatomische en physiologische begrippen werkende neuroloog-psychiater.

Toch hebben de baanbrekers, die het bovengenoemde arbeidsmotto in hun vaandel schreven, zich door zulken tegenstand (slechts dan gerechtvaardigd, als hij gericht was tegen de *gelijkstelling* der klinische vakken en hun hulpwetenschappen) niet laten ontmoedigen. Zij hebben kalm voortwerkend een groote zegepraal behaald. Want het is aan de jongere richting te danken, dat een voor 25 jaren volkomen onbekend hoofdstuk ‘de chirurgie der hersenen’ aan de behandeling der hersenziekten is toegevoegd en daarbij een dagelijks grooter wordende beteekenis verkrijgt.

De wording der hedendaagsche hersenchirurgie wenschte ik in de volgende bladzijden in korte trekken uiteen te zetten.

I.

Het spreekt vanzelf, dat er heel wat arbeid noodig is geweest eer de geneesheer het kon en durfde wagen, om in enkele gevallen den gaven schedel te openen, eer hij het mocht beproeven om een ziekelijk veranderd deel der in die beenige doos gelegen hersenen, ten bate van het geheel te verwijderen.

Om echter de beteekenis van dien arbeid te kunnen schatten, moet noodzakelijkerwijze de ontwikkelingsgang van de anatomie en physiologie der hersenen in deze eeuw, zij het dan slechts in vogelvlucht, worden bezien. Dan eerst wordt het verstaanbaar, hoe de ervaring aan het ziekbed verkregen, deze schrede op practisch gebied, thans nog slechts de eerste eener jonggeborene, mogelijk heeft gemaakt.

In den aanvang dezer eeuw waren de door vliezige bekleedselen omgeven hersenen, met de holten, de hersenkamers, die zich daar binnen in bevinden, door de groote anatomen van dit schitterend tijdvak uiterst nauwkeurig beschreven. Er was wel geen uitstekend knobbeltje of geen inzinking van eenige beteekenis aan te wijzen, of het had een naam gekregen. Wat

met het bloote oog op of in de hersenen zichtbaar werd, was gezien.

Men wist, dat de hersenoppervlakte, de hersenschors, uit een grijsachtige zelfstandigheid bestond, die als een geplooide mantel, de in de diepte gelegen, witgekleurde zelfstandigheid omsloot.

Men kende de plooien der grijze manteloppervlakte, de groeven nauwkeurig. De daardoor van elkander afgescheiden uitbochtingen, de hersenwindingen had men beschreven. Men wist, dat de zoogenaamde witte zenuwstof een vezelachtigen bouw bezat. Men vermoedde, meer dan dat men het bewijzen kon, dat witte zenuwvezels uit grijze stof (die behalve in de hersenschors, op tal van plaatsen elders tusschen witte stof werd aangetroffen) als uit een middenpunt - een centrum - hun oorsprong zouden nemen.

Hoe gedétailleerd zulk een vormbeschrijving der hersenen ook wezen mocht, zij gaf niet het minste inzicht in den eigenlijken bouw der hersenen, en toch was juist het streven haar architectuur te leeren kennen.

De weg, dien men aanvankelijk insloeg om dit inzicht te verkrijgen was eenvoudig genoeg. Men trok met een pincet de op meer of minder doeltreffende wijze voorbereide hersenen uit elkander en hielp met schaar en ontleedmes de uiteengetrokken deelen wat fatsoeneeren. Op deze wijze leerde men, onder Meynert's leiding, alvast het resultaat kennen dat de witte stof niet naar willekeur kon worden uiteengetrokken, maar dat zij kon worden gescheiden in bundels, welke op treffend regelmatige wijze constante plaatsen in het zenuwstelsel schenen in te nemen.

Daarmede werd voor de eerste maal de onderstelling uitgesproken, dat de witte zenuwstof niet uit op goed geluk af door elkander heen gevlochten zenuwvezels opgebouwd (en in dat geval onontwarbaar) was, maar dat zij uit systematisch gerangschikte bundels van vezels bestond. De zoogenaamde ontbundelingsmethode leerde op ruwe en onvolledige wijze, zulke vezelbundels isoleeren. Zij werden de uitgangspunten voor latere onderzoekingen.

Intusschen was de microscoop gekomen en had zijn invloed doen gevoelen.

Het bleek, dat in de grijze stof myriaden cellen, zenuwcellen, waren gelegen. Spoedig genoeg zag men, aanvankelijk slechts

op sommige plaatsen, dat de uitloopers dier cellen in witte zenuwvezels overgingen.

Men was dus op weg om te bewijzen dat de witte vezels inderdaad uit grijze stof ontsprongen.

Toch moest er bij steeds toenemende verbetering der techniek gewacht worden tot den allerjongsten tijd, eer men door Golgi, Ramon y Cajal en hun medewerkers de zenuwcel in haren geheelen omvang zou leeren kennen als de anatomische eenheid van het zenuwstelsel. De zenuwcel, wier lichaam uitsteeksels uitzendt, welke zich deelen en zich met zenuwmerg kunnen omhullen (wit worden) bezit in deze uitloopers, als men wil, vangarmen, welke steeds vrij eindigen in fijne geknopte draadjes (zoogenaamde eindboompjes), die zich tegen andere cellen (zenuwcellen, huid-, zintuigs- of spiercellen) aanplaatsen en hen omspinnen. Zulk een volledige cel noemde men eerst onlangs een ‘neuroon.’ De uitloopers er van kunnen kort of zeer lang (meters lang) zijn, de eindboompjes kunnen op verschillende wijze gemodificeerd zijn. De neuroon vormt als 't ware een schakel, waardoor contact met andere cellen mogelijk wordt. Eindboompjes van andere neuronen raken haar aan, met de eigen eindboompjes raakt zij zintuigscellen of spiercellen, ook wel andere neuronen aan; aanraking tusschen twee of meer, onderling dikwijls zeer verschillende cellen mogelijk te maken, is de rol haar toebedeeld, en het geheele zenuwstelsel is uit millioenen van zulke neuronen opgebouwd.

De onderstelling, dat de grijze stof, de cellichamen en de fijnste eindboompjes der neuronen, dus in hoofdzaak oorsprong en einde er van bevat, dat haar langere en dikkere uitloopers in de witte stof hun plaats vinden, mag bij het einde dezer eeuw wel bewezen geacht worden, al worden in de grijze stof tusschenschakels in den vorm van zelfstandige kleinere neuronen niet geheel gemist.

Behalve deze kennis van den samenhang tusschen zenuwcel en zenuwvezel verwachtte men echter van den microscoop terecht nog iets meer.

Zou het mogelijk zijn om de witte zenuwmassa te ontwarren, of moest men zich neêrleggen bij de erkentenis dat daarin millioenen uitloopers van cellen bijeen waren?

Zou deze vraag, die men als een vermoeden door de ontbundelingsmethode had zien rijzen - want men was op den goeden weg - met den microscoop op te lossen zijn?

Stilling, Meynert, Schroeder van der Kolk en anderen waren dan ook reeds lang voordat de kennis der neuronen verkregen was, aan het werk getogen. Dunne schijfjes, doorsneden van bijv. 1/50 m.M. dik werden van de hersenen afgesneden. Men kreeg daarin technische vaardigheid, leerde die schijfjes doorzichtig maken en kleuren. Men leerde opeenvolgende reeksen van zulke hersendoorsneden vervaardigen zonder er één te missen. Men legde die dunne, op elkander volgende, gekleurde en doorzichtige doorsneden naast elkander, bekeek hen bij 100 malige of sterkere vergrooting, teekende ze dan nauwkeurig en bouwde met behulp van die teekeningen de hersenen weder op.

Men hoopte op die wijze, om Meynert's uitdrukking te gebruiken, den ‘doorzichtigen zenuwman’ bij 100 malige vergrooting te kunnen ontwerpen.

Binnen 30 jaren werd in Meynert's en Forel's handen die reuzenarbeid voltooid. De doorzichtige zenuwman werd werkelijkheid. Maar bitter stelde hij de verwachting te leur. Wel werden de resultaten der ontbundelingsmethode gecontroleerd. Het werd vastgesteld, dat op bepaalde plaatsen in de witte stof meer of minder scherp begrensde vezelbundels werden aangetroffen. Veel verder en veel volledіger dan vroeger leerde men die bundels vervolgen. Van die bundels maakten zich echter vezels los, welke men spoedig uit het oog verloor. Dientengevolge werd echter de begrenzing der bundels al minder en minder scherp en veel verder kwam men dan niet, want de vervolging van één vezel te midden van millioenen anderen bleek een Sysiphus-arbeid te wezen.

Het povere resultaat van al dien tijdroovenden arbeid was dat men thans stellig wist, dat op sommige plaatsen der witte stof gesloten bundels werden aangetroffen. Maar noch de oorsprong noch het einde dier bundels werd bekend, ja, het bleef volkomen ongewis of die bundels slechts toevallige plaatselijke vezelvereenigingen waren, omdat daar en niet elders ruimte was, of dat die vereeniging een dieperen zin had, op physiologische eigenschappen berustend.

Teleurgesteld zocht men met onverflauwden ijver verder. Wat door den volwassen doorzichtigen zenuwman niet werd verkregen kon wellicht bij de nog niet voldragen vrucht of bij den pasgeborene geleerd worden.

Er was reden om dit te denken.

De witte stof van den volwassene dankt namelijk haar witte kleur aan de aanwezigheid eener sterk lichtbrekende stof, het zenuwmerg, dat den eigenlijken celuitlooper in de witte zenuwvezel omhult. Te eeniger tijd ontwikkelt het zich om dien uitlooper, als ware dit merg het laatste bestanddeel der volwassen geworden neuroon.

Het bleek echter, dat niet alle zenuwvezels op denzelfden tijd merg krijgen d.i. wit worden. Sommige vezels zijn het reeds in de 6de maand van het vruchtleven, andere nog niet eens bij de geboorte.

Het wit worden, haast zou ik zeggen, het rijp worden geschiedt dus groepsgewijze, en altijd zoodanig, dat alle zenuwvezels in een bundel, die bij elkander behooren, *tegelijkertijd* en *over hun geheele lengte*, van oorsprong af tot einde toe, de witte kleur aannemen.

Flechsig, aan wien wij de kennis van dit feit danken, doorzag onmiddellijk de fundamenteele beteekenis er van.

Vezelbundels, die niet terzelfdertijd wit worden, kunnen niet dezelfde beteekenis hebben. Vermoedelijk wijst echter het gelijktijdig wit worden van een groot aantal tot een bundel vereenigde vezels op éénzelfde physiologische beteekenis van die vezels, in elk geval hebben zij dezelfde ontwikkelingsgeschiedenis en behooren dus bijeen. Zulk een bundel mag men een systeem noemen.

Met de reeds verkregen techniek werden dus naast den volwassen doorzichtigen zenuwman ook doorzichtige zenuwstelsels in de verschillende tijdperken hunner ontwikkeling bij 100-malige vergrooting ontworpen.

Aanvankelijk waren in den chaos der merglooze zenuwvezels enkele wit geworden systemen gemakkelijk te vervolgen, zelfs tot vlak nabij oorsprong en einde, later werd het moeilijker.

Ten stelligste bleek dan, dat enkele reeds der bekende bundels met systemen in boven bepaalden zin overeenstemden, en dat men inderdaad de witte vezelmassa zou kunnen oplossen in een aantal dergelijke systemen, wier ontwikkelingsgeschiedenis onderling verschillend was, en die daarom vermoedelijk ook verschillende, voorloopig nog onbekende functiën zouden bezitten.

De oorsprong en het einde dezer systemen leerde men echter niet stellig kennen. Al was men met de wetenschap verrijkt, dat goede gronden pleiten voor de aanwezigheid van tot

systemen vereenigde neuronen, toch eischte de kennis eener architectuur van de hersenen (als zij werkelijk mocht blijken te zijn opgebouwd volgens een systematisch plan) de kennis van de plaats waar hun oorsprong en einde zou te vinden zijn.

Het tenietgaande zenuwstelsel bracht licht dáár, waar zelfs het zich ontwikkelende zenuwstelsel niet toereikend was gebleken voor die studie.

Lange experimenteele ervaring had geleerd, en haast schijnt het vanzelf te spreken, dat het bestaan van de zenuwvezel gebonden is aan het bestaan der cel waaruit zij, als uitlooper, ontspringt; omgekeerd behoeft de cel, voor hare volledige ontwikkeling, het bestaan van haar intacten uitlooper, de zenuwvezel.

Wordt dus de zenuwcel vernield, dan gaat met haar de zenuwvezel te gronde, te volkomener, naarmate het tijdsverloop sedert de celvernietiging verstreken langer en naarmate het individu, waarvan de cellen vernield werden, jonger is. Bij het pasgeboren dier wordt de doorsnijding van den zenuwuitlooper tevens de oorzaak, dat de cel waaruit hij ontspringt zich of niet of onvolledig ontwikkelt.

Is door ziekte een deel der hersenen verwoest, hetzij kort voor of na de geboorte, hetzij op lateren leeftijd, dan gaan de neuronen, wier cellen waren te niet gegaan, ook te gronde, zij atrophieeren of degenereeren.

Worden methodisch bij het pasgeboren dier de perifere zintuigvlakten weggenomen (oog, gehoororgaan etc.), of wel worden uit de hersenschors stukjes verwijderd, dan ontwikkelen zich de cellen, d.z. de neuronen, wier uitloopers getroffen werden, niet of onvolledig.

Türck en de fransche school, von Gudden en de duitsche, wier banierdrager thans von Monakow is, vervolgden deze gedachten. Opnieuw werden doorzichtige zenuwstelsels ontworpen, van mensch en dier, maar ditmaal van defecte zenuwstelsels, aan welke of de natuur, of het experimenteerende mes, een beleediging had toegebracht. De doorzichtige zenuwman, die geen oogen bezat, of wiens gehoorszenuwen vernietigd waren, de doorzichtige zenuwman, die voor of achter of binnen in de hersenen een stuk miste. Het bleek, dat aan elke dergelijke vernietiging een verlies van aan bepaalde plaats gebonden systemen beantwoordde. De vezelsystemen, die door de ontwikkelingsge-

schiedenis bekend waren geworden, bleken overeentestemmen met die welke het experiment vond, en er mede te vergelijken te zijn. Beide methoden vulden dus elkander aan en oorsprong en einde dezer systemen werden thans beter bekend. De degeneratie-methode of experimenteele anatomie, gelijk men dezen tak van onderzoek noemde, leerde stellig dat de systemen, welke na vernietiging van een bepaald celgebied der hersenschors te gronde gingen, op een bepaalde en constante plaats waren gelegen. Evenzoo leerde zij, dat na vernieling van verschillende zintuigs- of bewegingsorganen, er zich systemen niet ontwikkelden, die op onderling verschillende, maar elk voor zich op bepaalde en constante plaats in het zenuwstelsel, werden aangetroffen. Het viel dus niet langer te betwijfelen of de witte stof was opgebouwd uit systemen van verschillende functioneele beteekenis, die eindigden in of ontsprongen uit verschillende plaatsen - centra - der grijze manteloppervlakte, en de plaats van die systemen was vastgesteld.

In plaats van de droge vormbeschrijving, is derhalve de anatomie in deze eeuw geworden de kennis van de architectuur der hersenen. Zij heeft de nog wel uitermate ruwe, maar toch vaste omtrekken van een hersenschema ontworpen. Zij leert in de neuroon de eenheid van het zenuwstelsel kennen. Zij heeft ontdekt, hoe gelijkwaardige neuronen zich vereenigen tot systemen, die ieder voor zich een zelfstandige ontwikkelings-geschiedenis en een constante plaats, een eigen oorsprong en einde in het zenuwstelsel bezitten. Zij kent dus het zenuwstelsel als een verzameling van zulke systemen, die ontspringen uit en eindigen in centra, welke op bepaalde plaatsen gelocaliseerd en onderling door tusschengeschakelde neuronen verbonden zijn.

Dit schema is niet af. Slechts de ruwe omtrekken, die de vuurproef der vergelijkende anatomie nog niet eenmaal hebben doorstaan, zijn ontworpen.

Toch staan een aantal feiten vast. Het staat bijv. vast, dat de systemen uit het oog in het achterhoofdsgedeelte der hersenschors, die uit het gehoororgaan in het slaapbeengedeelte der hersenschors hun einde vinden. Evenzoo dat uit het voorhoofdsgedeelte der hersenschors (wandbeengedeelte bij menschen), de systemen voor de bewegingsorganen ontspringen.

In één woord, de hersenarchitectuur wijst op een gebouw,

waarin de zenuwen van verschillende herkomst op verschillende plaatsen eindigen, de hersenarchitectuur eischt derhalve gebiedend het beginsel, dat er localisatie van verschillende functien op verschillende plaatsen bestaan moet. Zij moet dus verlangen, dat de physiologie het beginsel van verdeeling van arbeid in de verschillende deelen van het zenuwstelsel zal leeren kennen, en zonder eenig voorbehoud moet zij de leer der localisatie van functien in het zenuwstelsel overal, ook in de hersenschors, verdedigen.

II.

Ik heb opzettelijk lang, misschien te lang, stilgestaan bij de anatomische ontwikkeling der localisatieleer, omdat zij mij belangrijker voorkomt, dan hetgeen de physiologie tot de ontwikkeling dezer leer heeft bijgedragen. Zoolang de physiologie zonder voeling met de anatomie haar eigen weg gegaan is, heeft zij ons wel getuigen doen zijn van een vinnigen, hatelijken en niet altijd even vruchtbaren strijd, maar het bewijs der stelling ‘elk deel der hersenen bezit een eigen aan dat deel gebonden functie’ kon zij eerst leveren toen men tot gemeenschappelijk werken kwam.

Lang voor 1870 had men de hersenschors met mechanische, thermische, chemische en electrische prikkels bij het levende dier geprikkeld. Men had daarbij geen bewegingen, en evenmin uitingen van pijn kunnen waarnemen.

Derhalve gold de meening: de hersenschors is niet prikkelbaar, is gevoelloos.

Daarenboven had Flourens, wiens experimenten de grondslag waren voor de toenmalige physiologische kennis, bij duiven de hersenschors geheel of ten deele weggenomen. Was zij geheel verwijderd, dan scheen het dier niet te hooren of te zien, het bleef staan waar men het neerzette, verrichtte spontaan geen enkele beweging, verhongerde te midden van overvloedig voedsel - al vloog het in de lucht geworpen dier ook uitstekend, en al slikte het de achter in den mond gebrachte voedselbrok op onberispelijke wijze door.

Was zij ten deele verwijderd, dan schenen de waargenomen verschijnselen slechts afhankelijk van de quantiteit van het weggenomen hersenstuk te zijn.

Was dit klein, dan zag men nauwlijks iets. Was het groot, dan zag men ongeveer hetzelfde, als na de totale schorsextirpatie, met dit verschil, dat het dier na een korter of langer tijdsverloop al de verloren vermogens om waar te nemen, te voelen of zich spontaan te bewegen, weder terugkreeg.

Het standpunt der physiologie van de hersenschors in 1870 was dus geteekend: de hersenschors is gevoelloos en niet prikkelbaar, zij is het orgaan dat waarneemt, voelt en met behulp waarvan spontane bewegingen worden verricht, zij is overal gelijkwaardig in haar functie en gaat er een stuk van verloren, dan is een gelijkelijke vermindering van alle functien der schors het gevolg; in ruime mate bezit echter het intact gebleven deel het vermogen, om de functien die verloren gingen, weder over te nemen.

Zoozeer golden deze stellingen voor waar, dat toen in 1870 Fritsch en Hitzig meêdeelden, dat hun onderzoekingen die stellingen onhoudbaar maakten, zij aanvankelijk niet geloofd werden. Deze onderzoekers prikkelden de hersenschors bij honden met den constanten stroom en wekten daarmeê in de lichaamshelft der tegengestelde zijde bewegingen op. In een bepaald gedeelte der voorhoofdshersenen - de latere psychomotorische schors-zone - waren een aantal prikkelbare punten op constante plaatsen te vinden. Elk dier punten reageerde op den electrischen prikkel met een afzonderlijke beweging. Kent men de ligging dier punten, dan is men in staat, om de hersenoppervlakte te bespelen evenals men een klavier bespeelt, gelijk in later jaren Horsley dit deed. Want bij apen is de differentiatie zoo ontzaglijk groot, dat laatstgenoemde onderzoeker de geleerde wereld in verbazing bracht, door de zekerheid waarmeê hij een vooraf voorspelde beweging door prikkeling van een bepaald punt der hersenschors met inductieslagen wist te voorschijn te roepen. De beweging van den duim, de vingers, de hand, de buiging en strekking van den elleboog, kortom elke beweging van de extremiteiten, gelaat, tong, stemspieren enz. zijn op de hersenschors der tegengestelde zijde op afzonderlijke plaatsen te vinden. Niets is gemakkelijker dan het te voorschijn roepen van een vooraf bepaalde beweging door prikkeling van het daaraan beantwoordende psychomotorische punt.

Zonder twijfel steunden deze experimenten, die een nieuwe aera openden in de hersenphysiologie, de meening dat op ver-

schillende plaatsen der hersenschors verschillende functien waren gelocaliseerd.

Welke functiën zouden dit echter zijn? Daarover ontspon zich een vinnige strijd.

Al schenen Flourens' meeningen afdoende te zijn weêrlegd, toch zal men moeten toegeven, dat zulke irritatie-experimenten wel aan bedenking onderhevig waren.

Kittelt men iemand de voetzool, dan trekt hij het been terug, toch denkt niemand er aan in de voetzool een zelfstandig beenbewegend centrum te zoeken.

En op denzelfden grond is de beweging in den tegengestelden voorpoot bij electrische prikkeling van één punt der hersenschors, geen afdoend bewijs dat daar ter plaatse een centrum voor de willekeurige beweging ‘het psychomotorische centrum’ voor den voorpoot zou zijn gelegen.

Zulk een bewijs kan alleen geleverd worden als de verwijdering van ditzelfde stuk door stoornissen in de beweging van den adaequaten voorpoot wordt gevolgd.

Kortom, prikkelings-experimenten, hoe treffend ook op den eersten aanblik, bewijzen niet heel veel. Antwoordt de geprikkelde plaats niet met beweging, dan is allerminst bewezen dat de schors daar ter plaatse niet prikkelbaar was, en wie zal dan uitmaken, of men het dier in dat geval geen gezichts- of gehoorshallucinatie bezorgd heeft?

Antwoordt zij met een beweging, dan bestaat nog steeds de mogelijkheid, dat de prikkel naar een geheel andere plaats (bijv. in het ruggemerg) wordt voortgeleid en dus elders de beweging opwekt. Controle-experimenten door wegsnijding van hersenschorsgedeelten moesten dus worden verricht.

Fritsch en Hitzig hadden dit ook zoo begrepen. Onmiddelijk nadat zij door prikkeling het psychomotorisch centrum van den voorpoot op de hersenschors hadden bepaald, extirpeerden zij dit gedeelte. Inderdaad volgde daarna een stoornis in de beweging, een onvolledige verlamming van dien voorpoot, en dit zou zeer bewijzend zijn geweest als niet de waargenomen stoornissen binnen eenige dagen of weken na de operatie weder verdwenen waren geweest.

Daarmede begint het eerste tijdperk in den physiologischen strijd om de localisatie-theorie. De verloren functiën herstellen zich, soms zelfs zeer snel. Welke mag de reden daarvan zijn?

Vormt zich in korten tijd nieuw functioneerend hersenweefsel? Hoewel Fritsch en Hitzig neiging toonden om dit te gelooven, streed het met alle ervaring, die men elders over herstel en nieuwvorming van verwoest zenuwweefsel had opgedaan, en deze was niet gering.

Nam een ander deel der hersenschors de verloren functie over? Dan kwam men op het oude standpunt van Flourens terug, moest aannemen dat een centrum, hetwelk bijv. botten knauwde, te gelegener tijd ook daarnevens den voorpoot kon gaan bewegen, en daarmede werd dan de functioneele gelijkwaardigheid der hersenschors, die men aanviel, in eere hersteld.

Goltz bracht in dezen warboel door meesterlijke onderzoekingen licht. Het zenuwstelsel is geen stuk hout, waarvan men een stukje kan afzagen, zonder invloed uit te oefenen op de resteerende deelen. Snijdt men een stukje weg, dan brengt men (vermoedelijk volgens vaste, van den bouw van het zenuwstelsel afhankelijke wet) een perturbatie te weeg, zoo groot, dat deelen, die ver van de verwoeste plaats zijn gelegen hun functie staken. Zij worden, zooals de kunstterm sedert Brown-Sequard luidt, in ‘inhibitie’ gebracht, en deze inhibitie duurt te langer, naarmate de aangebrachte laesie uitgebreider was. De inhibitie-verschijnselen zijn echter altijd voorbijgaand. Langzamerhand krijgt het geinhibeerde deel zijn functie weêr en het snel weêrkeeren van verloren functien bij bovengenoemde experimenten bewees alleen, dat zij in 't geheel niet van de verwoeste plaats afhankelijk waren geweest.

Eerst dan, als men een blijvend functieverlies na de extirpatie van een deel der hersenschors zag ontstaan, mocht men meenen, dat men met de functie van dit deel te doen had.

De oorspronkelijke proeven van Fritsch en Hitzig bewezen dus nog geenszins streng, dat er in de hersenschors verschillende functien gelocaliseerd waren op verschillende plaatsen. Eerst Munk, die methodisch bij honden en katten de hersenoppervlakte stuksgewijze wegnam, de voorbijgaande verschijnselen der eerste dagen niet in rekening bracht, en zich bij die hield welke 4 tot 6 weken na de operatie nog bestonden, meende de verdediging dezer leer met kracht weder op zich te mogen nemen.

Veel te ver zou het mij voeren, om de verschillende phasen in den strijd om het beginsel der localisatie-theorie te willen schilderen. Te eerder mag ik mij daaraan onttrek-

ken, omdat in de *Deutsche Rundschau*,[1] op even klare als meesterlijke wijze een overzicht van dien strijd door een der grootmeesters zelf is gegeven.

Ik zal dus niet over Munk's schorsblindheid en zieleblindheid uitweiden. Ik zal eenvoudig vermelden, dat deze onderzoeker een kaart van de hersenschors ontwierp. Daarin teekende hij centra voor het zien, het hooren, het tasten, voor de beweging van verschillende spiergroepen enz., wel is waar wat grooter dan Fritsch en Hitzig maar toch nog als eng begrensde centra.

Terwijl de 'Hirnkartenmalerei' de oude leer van Flourens aldus omver trachtte te loopen, stond echter Goltz op de bres, om het goed recht der oudere meening te handhaven. Met het feit dat bepaalde functien, zooal niet blijvend dan toch voor langen tijd, verloren gingen na verwijdering van bepaalde schorsdeelen, was zeker een belangrijke ontdekking door Munk gedaan. Het bewijs, dat een hond zonder achterhoofdskwabben zeer lang, wellicht altijd, volkomen blind blijft, was ongetwijfeld een belangrijke schrede voorwaarts. Maar dit nam niet weg, dat zeer langzaam nog altijd eenig herstel der verloren functie kon optreden. Op dit thema varieerde Goltz voortdurend nieuwe experimenten, die hun culminatie-punt daarin vonden dat een hond, die de groote hersenen volkomen miste en langer dan één jaar in het leven was gebleven, toch nog ondanks sufheid, traagheid en slaperigheid, eenigermate scheen te zien en te hooren, en ofschoon onbeholpen zich nog spontaan bewegen kon. Geenszins gaf Goltz het recht van bestaan eener hersenkaart toe. Er mocht al of niet localisatie van functien in de herschenschors bestaan, zoo redeneerde hij, de resultaten der extirpatie-proeven bewijzen het nog geenszins streng. Slechts ééne concessie maakte Goltz aan de 'Hirnkartenmaler' n.l. deze, dat bij extirpatie van het voorste gedeelte der hersenschors de bewegingen veel sterker en langduriger gestoord waren dan het zien, terwijl bij extirpatie van haar achterste gedeelte het zien in veel sterker mate en veel langer blijvend had geleden. Met deze concessie - overigens een zeer belangrijke - wordt immers het beginsel der localisatie toegegeven.

Elke hersenkaart blijft Goltz m.i. terecht verwerpen. Als

1) *Deutsche Rundschau*. 1885. Oct. Friedrich Goltz: Die moderne Phrenologie.

men de functioneele velden in kaart wil brengen, dan moet men er zonder twijfel rekening meê houden, dat zij op veel plaatsen elkander overdekken. Dit beteekent echter nog geen algemeene gelijkwaardigheid der hersenschors. Flourens' leer is niet meer in overeenstemming met de feiten. Verder mag men evenwel niet gaan, want de anatomie heeft tegen al deze experimenten steeds het gewichtige bezwaar geopperd, dat zij, zonder behoorlijke controle der van het operatieve defect afhankelijke atrophien en degeneratien, werden verricht.

Eerst langzaam is van samenwerking in die richting gekomen, en de revisie van het experimenteele materiaal door de anatomen is nog niet geheel afgesloten.

Zooals thans de zaken staan is het beginsel der localisatie-theorie door beide kampen erkend. Terwijl de eene partij een hersenkaart ontwerpt, en op de hersenschors begrensde velden teekent, laat de andere zulk een begrenzing niet toe. Laatstgenoemde ziet in de functioneel verschillende velden elk voor zich groote stukken der hersenschors; mogelijkerwijze zijn deze gegroepeerd om een middelpunt van zeer kenbare functie, maar geenszins zijn zij door scherpe lijnen te begrenzen, zij loopen in en door elkander heen, bedekken elkander ten deele en daarom is de teekening eener hersenkaart onmogelijk.

Hoe echter de oplossing op deze punten moge vallen, de lange strijd op het gebied der physiologie heeft in één opzicht eenheid gebracht. De localisatie van functien in de hersenen, door de anatomie *principieel* geeischt, mag en moet door de physiologie *principieel* worden toegegeven. Dit is van groote beteekenis.

Wel zal ten slotte het laatste woord over de localisatie van functien in de hersenen bij den mensch aan den geneesheer zijn, die ervaring aan het ziekbed bezit, maar ook deze moet ten stelligste aan dit beginsel blijven vasthouden, gelijk uit het volgende zal blijken.

III.

Zoodra de anatomie en de physiologie het beginsel der localisatieleer begonnen te verdedigen, scheen het wel, alsof de ervaring aan het ziekbed slechts gewacht had op een duidelijke formuleering der te stellen eischen, om met talrijke waarnemingen dit beginsel te komen steunen.

Daar was vooreerst een ruime maar hoogst verwarde ervaring, welke de studie der spraakstoornissen had leeren kennen.

Reeds lang geleden had Broca er op gewezen dat er bij menschen, ondanks een volmaakt ongeschonden spreekwerktuig (voor vorming van klanken, letters, enz.) een stoornis voorkwam, waarbij de lijders geen enkel woord meer konden uitbrengen. De verwoesting van één winding in de linker voorhoofdskwab, sedert naar hem, de winding van Broca genoemd, bepaalde die stoornis bij rechtshandigen. Voordat het beginsel der localisatie van functien in de hersenschors zijn intrede had gedaan, was de leer ‘der innerlijke spraak’ zelfs ondanks deze waarneming uiterst verward gebleven. De grootste geneesheer van zijn tijd, Trousseau, moest Broca bestrijden, en in dien strijd moest de geneeskunde zonder localisatie-beginsel op verkeerd spoor geraken. Nu kwam er nieuw leven. Broca's waarneming werd voor het eerst goed begrepen en de ‘innerlijke spraak’ bleek aan de hand van dit beginsel beter te kunnen worden ontleed.

Het is gemakkelijk te verstaan hoe wij innerlijk spreken, als men nagaat hoe wij als kinderen het spreken leeren. In den regel bezitten wij na of tegen het einde van het eerste levensjaar reeds een aantal begrippen; wij hebben tal van voorwerpen waargenomen, gezien, gehoord, rondom betast enz. en wij bezitten van die waarnemingen herinnering; aan de hand der herinnering hebben wij tal van zoogenaamde begripsvoorstellingen verkregen. Wij leeren hooren. Uit de tallooze klanken leeren wij langzamerhand weldra woorden hooren. De herinnering daaraan, de klankbeelden der woorden, bewaren wij. Eindelijk leeren wij die *klankbeelden van woorden* in verband brengen met de daarbij behoorende, reeds bestaande begripsvoorstellingen, en daarmede de woorden verstaan. Haast gelijktijdig leeren wij onze spreekspieren (spieren van mond, lippen, tong, strottenhoofd etc.) in zoodanige samenwerking gebruiken, dat wij zelf woorden vormen. Van die verrichte bewegingen hebben wij eveneens herinneringen, de bewegingsvoorstellingen of de *bewegingsbeelden* van het woord.

Als wij op later leeftijd spreken, dan volgen wij nog altijd den vroeger geleerden weg. Wij denken eerst, brengen ons denkbeeld in verband met de herinnering van het gehoorde woord (klankbeeld) en van het klankbeeld uit gaat de zenuwstroom naar het bewegingsbeeld van het woord in de hersenen.

Eerst van daaruit worden dan de spreekwerktuigen geinnerveerd.

Al die hersenwerkzaamheid heeft men de innerlijke spraak genoemd. Zij vergezelt in later leeftijd ons denken en is er innig meê verbonden, zoodat wij later al naar aanleg en ontwikkeling in klankbeelden of bewegingsbeelden van woorden in plaats van in volledige begrippen denken.

De innerlijke spraak gaat het spreken vooraf en de stoornissen in de innerlijke spraak wijzen er op, dat men van dit mechanisme gedeelten verliezen kan. Men kan bijv. de bewegingsbeelden der woorden niet meer bezitten: m.a.w. men kan vergeten zijn, hoe men zijn spreekwerktuigen (spieren) moet gebruiken, en daarom kan men niet spreken. Dit lijden, Broca's lijden, beantwoordt aan een verwoesting in de schors eener linker voorhoofdswinding, wanneer de persoon rechtshandig was.

Behalve deze aan Broca bekende stoornis, leerde weldra Wernicke een andere stoornis kennen: die, waarbij men de klankbeelden der woorden verloren heeft. Dan hoort men spreken, herkent geen woord, en mist het vermogen om de ontbrekende klankbeelden (die men vergeten heeft, zooals men meent) aan de eene zijde te verbinden met het begrip - men verstaat dus ook geen woord, is zoogenaamd woorddoof - aan de andere zijde met de bewegingsbeelden der woorden. Als men dan spreekt, moet men op andere wijze compensatie zoeken om de bewegingsbeelden der woorden in verband te brengen met de begrippen - immers de gewoonlijk daar tusschenliggende klankbeelden zijn weg - en 't gevolg is dat men bij ruim disponibelen woordenschat, verkeerde woorden spreekt. Deze stoornis, die men in den regel door oefening leert compenseeren (bij ontwikkelden door directe samenkoppeling van het begrip met het bewegingsbeeld van het woord, of indirect door samenvoeging van deze beiden over het geschreven beeld van het woord heen) noemt men de acustische stoornis der innerlijke spraak. Een bepaalde winding in het gehoorsveld, namelijk in de slaapbeenskwab der linker hersenschors, Wernicke's winding, is bij rechtshandigen te niet gegaan, wanneer deze stoornis wordt aangetroffen.

Als men zich verder voorstelt hoe wij lezen leeren, hoe wij uit de tallooze geziene voorwerpen ook geschreven of letter-beelden van woorden in ons opnemen, dan verstaat men dat er ook een optische stoornis der innerlijke spraak bestaan moet. Deze beant-

woordt op hare beurt weêr aan de vernietiging van een bepaald deel der gezichtshersenschors in de achterhoofdshersenen.

Genoeg om te doen zien, dat de leer der storingen in de innerlijke spraak door het localisatie-beginsel ontcijferd werd en omgekeerd daaraan een krachtigen steun gaf. Wat uitnemende waarnemers als Trousseau tegen Broca hadden aangevoerd, dat niet alle stoornissen der innerlijke spraak door plaatselijk gelijke verwoesting der hersenschors gedekt werden, werd thans begrijpelijk. Het maakt immers een groot verschil of men de bewegingsbeelden, de klankbeelden of de letterbeelden der woorden verliest, en eerst het localisatie-beginsel leert die verschillende stoornissen kennen. Toen bovendien Vulpian, Charcot en Pitres het enorme materiaal der Salpetrière op de wetenschappelijke markt wierpen, en geïsoleerde verlammingen van arm, been, tong of gelaat afhankelijk van verwoestingen op omschreven plaatsen in het wandbeensgedeelte der hersenschors leerden kennen, scheen het localisatie-beginsel ook voor de menschelijke hersenschors verzekerd te zijn. Evenmin als bij dieren was daarom een hersenkaart te teekenen, want zoowel Exner, als Nothnagel, Naunyn en anderen, bewezen dat men ook hier, zoowel bij de geïsoleerde bewegingen als bij de spraakstoornissen, slechts kon denken aan uitgebreide velden, die om een middelpunt, waarin de functie het duidelijkst te voorschijn kwam, gerangschikt waren.

Zij verzamelden om dit bewijs te kunnen leveren al de waargenomen gevallen bijv. van armverlamming, en vroegen: welk schorsdeel in al die gevallen te zamen genomen verwoest was. Daarnaast verzamelden zij alle gevallen, waarbij de arm, ondanks schorslijden, *wel* bewogen kon worden en vroegen: welk schorsdeel in al die gevallen te zamen genomen vrij was gebleven. Zoowel uit deze positieve als uit deze negatieve waarnemingen bouwden zij dan het deel der schors op, dat voor de beweging van den arm aansprakelijk mocht worden gesteld.

De niet volledige dekking der beide waarnemingsreeksen leidde ook hen tot de conclusie dat een omschreven hersenkaart niet mocht worden geteekend. Wel mocht men aan een middelpunt van functie als uitgangspunt in dit veld blijven vasthouden. Want bij procentsgewijze bijeenvoeging der waarnemingen, dekte zulk een middelpunt zich in meer dan 50% van de gevallen van positieve armverlamming volkomen met het armveld der negatieve reeks, en die vergelijking, voor elk zoogenaamd centrum

afzonderlijk doorgevoerd, kon desnoods als een hersenkaart worden opgevat.

Dit alles noopte den practischen geneesheer, om onvoorwaardelijk het door de anatomie en physiologie geëischte beginsel te steunen. Er bestond zelfs eenige overeenstemming tusschen de plaats, die de anatomie voor de verschillende functiën deed vermoeden, en de plaats, die daarvoor door waarneming aan het ziekbed werd gevonden.

IV.

Aan de hand der localisatie-theorie moest thans bij den geneeskundige wel een streven ontstaan, om bij elke hersenziekte de vraag op te werpen is zij omschreven? is zij een zoogenaamde 'lésion en foyer?' Wanneer dit mocht worden aangenomen, rees onmiddelijk de vraag naar de juiste plaatsbepaling van dien hersenhaard. Diagnosen als verweeking, absces, gezwel, bloeding in de hersenen voldeden niet langer. De geneesheer eischte de kennis der juiste plaats van het lijden, omdat hem een eventueel chirurgisch ingrijpen in zulke gevallen reeds voorzweefde, en het localiseeren der hersenziekten, gelijk men deze diagnostiek noemde, werd meer en meer gewoonte.

Hoewel het niet aangaat in détails te beschrijven, hoe de geneesheer deze vraagstukken oplost, zijn er toch vaste regels, die hierbij gevolgd worden, teneinde vergissingen (in de gevallen van *mogelijke* plaatsbepaling) zooveel doenlijk uit te sluiten en deze vragen een korte toelichting.

De geneesheer ziet aan het ziekbed de natuur prikkelingsen extirpatie-experimenten verrichten. Prikkelingsverschijnselen ziet hij als spierkrampen, convulsien, algemeen of partieel, uitgebreid tot alle of wel tot enkele spiergroepen beperkt. Op het zintuigelijk gebied beschouwt hij hallucinatiën in hun verschillende vormen eveneens als prikkelingsverschijnselen.

Verlammingsverschijnselen, hetzij door inhibitie, (*indirecte*) hetzij als verschijnselen van functieverlies (*directe*) kent hij evenzeer. Hij onderscheidt bewegings- en waarnemingsverlamming. Bewegingsverlamming ziet hij in het gedeeltelijk of volkomen onvermogen om spiergroepen te bewegen. Waarnemingsverlamming erkent hij uit het onvermogen om te zien, te hooren, te tasten etc. Op dit feitelijk materiaal steunt hij zijn onderzoek.

Bij zijn localisatie gaat de geneesheer eenvoudig te werk; hij begint, als hij een omschreven lijden vermoedt, te vragen, welke functiën zijn behouden gebleven. Dit is het belangrijkste deel zijner opgave, belangrijker dan de kennis der stoornissen, die hij mocht aantreffen. Immers elk waargenomen verlammingsverschijnsel kan op inhibitie berusten, indirect zijn, en uitgaan van een hem niet vooraf bekend centrum. De behouden functiën echter wijzen op stellig intacte plaatsen. Bestonden er geen uitgestrekte hersenschorsgedeelten, wier functie hij in het geheel niet kent en die hij daarom latente zonen heeft genoemd, dan zou de negatieve diagnose zelfs alles afdoen. Zij leert de plaats kennen, waar het lijden niet zit. Dit belangrijkste gedeelte afgedaan (de meeste fouten worden door het verzuimen daarvan gemaakt) weegt hij eerst de bestaande verlammingsverschijnselen. Daarna komen de prikkelingsverschijnselen aan de beurt.

Op de verlammingsverschijnselen ontwerpt hij zich dan de hersenkaart in de vroeger genomen beteekenis, zij moet zich dekken met de voorafgaande negatieve diagnose. Ten slotte onderzoekt hij of de prikkelingsverschijnselen er meê overeenstemmen. Convulsiën in een lichaamsdeel, bijv. in de vingers beginnend, en tot den arm beperkt blijvend, welke bovendien samengaan of afwisselen met een verlamming daarin, zouden wijzen op twee bijeenbehoorende reeksen, die van een zelfde centrum kunnen uitgaan.

Eerst wanneer de beide reeksen kloppen, zoowel met de negatieve diagnose als onderling, acht hij localisatie mogelijk. Dikwijls moet hij wel is waar ook dan nog een non possumus uitspreken. Het kan echter ook gebeuren dat hij op die wijze een schijnbaar zeer algemeen en diffuus lijden, als epilepsie of verwardheid, tot een locaal lijden terugbrengt, en er de juiste plaats van bepaalt. Maar dan komt tevens het verlangen om, waar men in den regel voor lijden staat, ongeneeslijk als het aan zich zelf blijft overgelaten, de verwijdering van het bekende zieke hersengedeelte te beproeven.

V.

Al is de juiste kennis der plaats in de hersenen hoofdvoorwaarde voor de mogelijkheid van chirurgisch ingrijpen op den gaven schedel, toch is zij niet de eenige.

Vooreerst toch moet het gelocaliseerde lijden aan de hersenoppervlakte zijn gelegen, in de diepte te opereeren is vooralsnog buiten het bereik der techniek, vlak onder de hersenschors mag er nog technische mogelijkheid toe bestaan, hoe dieper men komt, des te bezwaarlijker zal de uitvoering zijn. Is echter aan de hersenoppervlakte de lijdende plaats bepaald, dan zal wel ieder het gemis van een stuk hersenen boven een ziek stuk hersenen verkiezen, want zoowel de experimenten op dieren als de klinische waarneming bij den mensch wijzen op het overnemen van verloren functiën, al is het compensatie-mechanisme ook niet geheel verklaard.

A priori is er dus niets tegen de verwijdering van een stuk toch reeds door ziekte veranderde hersenschors in te brengen. Vóór de operatie staat men eenigermate op het standpunt van Munk, na de operatie stellig op dat van Goltz. Wil men zulk een operatie echter beproeven, dan moeten er drie punten vaststaan.

1e. Moet men de plaats die men zoekt, niet alleen op de hersenen kennen, maar tevens moet men die plaats op de behaarde schedelhuid met zekerheid weten aan te geven.

2e. Moet de chirurg in staat zijn, om zonder gevaar voor het leven, het schedeldak te openen; die opening moet een uitgestrektheid kunnen bezitten, zoo groot als noodig is voor het blootleggen van het zieke deel en zij moet weder gesloten kunnen worden.

3e. Moet de aard en de uitbreiding van het onderstelde lijden zoodanig zijn, dat althans met waarschijnlijkheid mag worden aangenomen, dat een verwijdering van het zieke deel mogelijk zal wezen. Achtereenvolgens zal dus moeten worden besproken, hoe aan die eischen voldaan wordt.

De topographie der hersenoppervlakte tegenover den schedel en de behaarde hoofdhuid is constant te noemen.

De bouw van de hersenen houdt zich tegenover dien van den schedel aan strikte regelmaat, tegenover dezelfde schedeldeelen liggen dezelfde hersendeelen.

Fräser photographeerde op dezelfde gevoelige plaat achtereenvolgens hersenoppervlakte, naakten en met huid bedekten schedel, Müller boorde gaten in den schedel, Overbosch en ik sloegen op Broca's voorbeeld, spelden op bepaalde plaatsen door het schedeldak heen. De verhouding der beenstukken tegenover

de hersenoppervlakte werd dus op zeer verschillende wijze bepaald. Het resultaat was overeenstemmend.

Het luidt: hoe vreemd de schedel ook moge gebouwd zijn, steeds wordt hetzelfde hersenstuk, door hetzelfde beenstuk bedekt.

Twee uitgangspunten, neuswortel en achterhoofdsknobbel, zijn daarom voor de topographie voldoende. Zij worden met elkander vereenigd over den schedelkruin en langs de ooren heen. Tusschen deze twee lijnen wordt een schedelhelft gevat, als tusschen twee meridianen. Fräser verdeelt het tusschengelegen gedeelte in sectoren, Müller trekt op vaste afstanden parallelcirkels, Overbosch en ik verdeelen het in 20 constante driehoeken. Fräser vraagt: welk deel der hersenen ligt in eiken sector; Müller: welk hersendeel bevindt zich tusschen twee bepaalde parallelcirkels, wij bepaalden evenals men een landstreek door triangulatie opmeet, welk deel der hersenoppervlakte beantwoordt aan elk der op den schedel ontworpen driehoeken. Een projectiekaart wordt derhalve gemakkelijk op een stuk papier ontworpen, de grenzen binnen welke men zich vergissen kan zijn volkomen bekend, en het is dus slechts een eenvoudige opgave van maatband en passer om de gezochte hersenwinding op de oppervlakte te projecteeren.

Wordt in beginsel tot een hersenoperatie besloten, dan is op den schedel de plaats waar men zoeken moet, als de plaatselijke diagnose in de hersenen maar juist is, met voldoende zekerheid aan te geven.

Ook de chirurgische techniek is ver genoeg gevorderd om de aangewezen plaats op de hersenen bloot te leggen.

De aseptische wondbehandeling heeft de accidenteele gevaren van het wondbeloop nagenoeg tot nul gereduceerd, en het spreekt vanzelf, dat de strengste chirurgische voorzorgen bij deze, gelijk bij iedere operatie moeten worden genomen. Dat onder deze voorwaarden wondgevaren weinig te vreezen zijn, is overbekend.

Bovendien heeft de chirurg bij schedelverwondingen reeds zoo dikwerf groote schedeldefecten moeten maken, en reeds zoo dikwerf de schedelchirurgie tot hersenchirurgie moeten uitbreiden, dat van hem, als het alleen om de kunstmatige schedelopening te doen was, geen bezwaar te vreezen zou zijn.

Van hem moet echter ook verlangd worden, dat hij den schedel niet alleen open, maar ook weer toe zal kunnen maken.

Buiten mijn competentie ligt het om de technische ontwikkeling van dit vraagpunt in détails te volgen. Met korte beschrijving mag ik volstaan.

Gewoonlijk maakt de chirurg heden ten dage een zoogenaamde huid-beenlap. Hij omsnijdt in de huid de drie zijden van een vierkant; de vierde, waarin de voedende slagaderen voor de lap loopen blijft onaangeraakt. De huidsneden klieven het beenvlies en dringen tot op het been door. Met hamer en beitel, of nog liever met de zaag, wordt vervolgens ook het in de drie huidsneden blootliggende been doorgeslagen of doorgezaagd. De vierde zijde wordt in de hoeken met een fijn bijteltje onder de intact gebleven huid van weerskanten even begonnen, daarna wordt het aan drie zijden losgemaakte beenstuk opgelicht. De vierde zijde wordt, daar de breuklijn reeds begonnen was, gemakkelijk verder gebroken. Het aan de huid hangend beenstuk blijft dus aan één zijde met de het voedende bloedvaten in aanraking. Aan deze huidlap hangt dan het beenstuk boven de gemaakte opening als de deksel eener doos.

Het harde hersenvlies ligt bloot, de hersenoperatie kan beginnen. Later zal het beenstuk, wederom als de deksel van een doos, in de opening terug gebracht worden. Omdat het aan de huid hangt en daardoor zijn voeding blijft behouden, sterft het niet af en groeit er weder in vast.

Behalve de bloeding uit het schedelbeen, (die zeer ernstig kan zijn) is er tot zoover weinig gevaar bij de operatie.

Nu volgt de insnijding van het harde hersenvlies, daarna het bezien en betasten der blootliggende hersenen, dan eerst worden, bij voorliggend lijden, zoo noodig de hersenen ingesneden.

Elke schrede verder na de schedelopening vermeerdert het gevaar der operatie. Om de hersenen te durven insnijden is nauwkeurige kennis van den doorzichtigen zenuwmensch en de richting waarin de systemen onder het operatieveld loopen, noodzakelijk, omdat men de systemen liever niet dwars doorsnijdt. Men splijt ze zoo mogelijk in de lengterichting.

VI.

De plaatsbepaling op den behaarden schedel is dus niet moeilijk, de chirurgische techniek kan het schedeldak zonder

al te groote gevaren openmaken en het daarin gemaakte defect weder toedekken.

Er blijft dus over om de processen te leeren kennen, die aan, in, of dicht genoeg onder de oppervlakte der hersenen voorkomen, om chirurgisch ingrijpen noodzakelijk of wenschelijk te doen zijn.[1)]

Bloeduitstortingen om de hersenen heen, die somwijlen zeer belangrijk kunnen zijn, bieden zeer zeker een dankbaar veld voor ingrijpen aan. De operatie bestaat dan in het uitlaten van het om de hersenen uitgestorte bloed, of in zeldzamer gevallen in het onderbinden van het bloedende oppervlakkig (onder het schedelbeen) gelegen bloedvat.

Meestal komen bloedgezwellen van het harde hersenvlies, zooals men die bloedingen gewoonlijk noemt, voor bij hersenziekten van eigenaardige beteekenis, bij alcoholisten of bij lijders aan syphilis. Niet altijd echter. Dr. Buringh Boekhoudt berichtte omtrent zulk een bloeding, die eenige maanden na een verwonding was begonnen. Na de opening van het schedeldak bij den bewusteloozen patiënt, werd door Dr. Guldenarm circa 300 gram bloed verwijderd. De man, een koetsier, genas en leeft nog, terwijl hij volkomen in staat is zijn werk te doen. Zulke gevallen zijn echter zeldzaam. Meestal wijst zulk een bloeding op een ernstig bijkomend hersenlijden, waarbij men slechts noode ingrijpt, omdat er, als gevolg dezer complicatie, toch niet veel voor het volgend leven van den patiënt te verwachten is.

In de niet gecompliceerde gevallen is de loop eener operatie bij dergelijke bloedingen aan de hersenoppervlakte in den regel zeer gunstig. Haar niet te verrichten mag daarom een kunstfout heeten, al moet men daarbij in het oog houden, dat de diagnose van een bloedgezwel uiterst moeilijk kan zijn.

Van niet minder belang is de hersenchirurgie bij etteraanzameling binnen den schedel. Tengevolge van verschillende etteringen in het beenige schedelbekleedsel (oor-etteringen, neus-etteringen etc.) komt het voor, dat etter zich om of op de hersenen ophoopt, somwijlen wordt zelfs zulks een absces in de hersenmassa zelf aangetroffen. Bij alle abscessen binnen den

1) Het spreekt van zelf, dat hierbij van de bespreking der directe schedelen hersenverwondingen (schot- steek- en andere wonden) wordt afgezien.

beenigen schedel is de verwijdering van de etter met behulp van het mes, de eenige kans op levensbehoud. In die gevallen is de ontlasting der etter altijd noodzakelijk en in geval van slagen der operatie volgt gewoonlijk genezing. De moeilijkheid, die zich bij hersenabscessen voordoet is, dat zij bij voorkeur binnen zoogenaamde latente zonen zijn gelegen, en men slechts hoogst zelden hun juiste plaats kan bepalen. Men heeft daarom het recht, om als men slechts weet in welk hersenhalfrond het absces zich bevindt, volgens een bepaalde wet te zoeken waar het ligt. Verreweg de meesten gaan van oor-etteringen uit, en volgen een vaste en regelmatige verbreidingswijze, welke de chirurg kent.

In twee gevallen, die tijdens het leven scherp te localiseeren waren, opende Dr. Guldenarm de schedelholte, vond het absces en ontledigde het.

De eene patient moest 6 weken later op een andere plaats voor een nieuw absces geopereerd worden. Ook dit werd ontledigd. Nog 6 weken later werden voor de derde maal de verschijnselen van een nieuw hersenabsces waargenomen. De moed om nogmaals in te grijpen ontbrak, de lijder stierf en na zijn dood werden er nog drie abscessen, die niet gediagnostiseerd waren, gevonden.

De tweede, een woorddoof meisje met acustische spraakstoornissen, die vrij plotseling na een zeer langdurige oorettering ontstaan waren, genas binnen 14 dagen na de ontlediging van het absces. De spraakstoornissen werden gecompenseerd. Zij leeft nog en is zeer gezond.

Toch zijn ook de ware hersenabscessen betrekkelijk zeldzaam, en zeer zeker zou het zwaartepunt der chirurgie van de hersenen gelegen zijn in de verwijdering der hersengezwellen, als deze tenminste mogelijk kon wezen.

Als men bedenkt, dat de hospitaal-statistieken van lijkopeningen leeren, dat op elke vijftig lijkopeningen één hersengezwel wordt aangetroffen, dan begrijpt men het gewicht van zulk een toepassing der hersenchirurgie. Men begrijpt dan tevens, hoezeer Horsley, toen hem voor het eerst de verwijdering van zulk een gezwel gelukt was, en zijn patiënt geheel hersteld was, van alle zijden geluk werd gewenscht met het verkregen succes.

De verwijdering van een gezwel is echter veel bezwaarlijker

dan de ontlasting van etter of bloed. Het gezwel moet, wil het verwijderd kunnen worden, omschreven zijn, liefst uitpelbaar, het moet oppervlakkig zijn gelegen, en goedaardig (niet tot recidieve neigend) zijn, wil men een gelukkig resultaat der operatie verwachten.

Gaat een gezwel diffuus, geleidelijk in het hersenweefsel over zonder scherpe grenzen, is de ligging er van diep, is het zeer groot, is het kwaadaardig, dan baat het gedeeltelijk of geheel verwijderen er van, in den regel niet. Heftige hersenbloeding, groot substantieverlies zijn noodzakelijke gevolgen en men vreest dit alles terecht zeer. De aanwijzing tot opereeren moet dus door al die eigenschappen worden ingekrompen, en wat erger is, bovengenoemde eigenschappen van gezwellen kent men gewoonlijk niet tijdens het leven. Het is al mooi als men weet dat er een gezwel is en waar het ligt.

De statistiek der lijkopeningen leert, dat nauwlijks 6% operabel zou wezen; als men echter bedenkt, dat men bij de autopsie slechts het slottooneel voor zich ziet, dan begrijpt men, dat zulk een statistiek voor de verhoudingen in vroegere stadia tijdens het leven hoegenaamd geen waarde bezit.

Meer bewijzend voor hetgeen kan geschieden, zou een statistiek van operatief behandelde gevallen (niet van gelukte operatien alleen) zijn.

Door verschillende chirurgen hier te lande (Guldenarm, van Iterson, von Eiselsberg) zijn in mijn bijzijn achttien gezwellen geopereerd. Bij de eerste gevallen werd gewacht totdat er direct levensgevaar was eer de operatie werd beproefd. Zulke dikwijls reeds bewustelooze patiënten gaan echter altijd te gronde door de zeer belangrijke operatie. Daarom moeten drie gevallen niet meêgeteld worden. Toch blijft de operatie ook dan er nog eene met zeer ongunstige kansen. Op deze 15 waren er dan 7 totaal te verwijderen geweest, dus de helft. Daarvan bezweken er twee, omdat het gezwel diep zat, en de schok der operatie niet werd doorstaan. Twee waren verkeerd gediagnostiseerd. Een stierf na tweemalige recidieve en tweemalige verwijdering van een kwaadaardig gezwel, toen een derde operatie niet werd aangedurfd. Slechts twee genazen, en daarvan bezweek er nog een, sedert genezen, na twee jaren onverwachts. Van de acht overschietende, niet geheel of volstrekt niet verwijderde gezwellen, leven er nog twee, die wegens dreigend le-

vensgevaar worden geopereerd, langer dan twee jaren na de operatie, anderen verbeterden tijdelijk, de meerderheid der patienten bezweek.

Men ziet dus, dat de oogst nog geenszins zoo gunstig is, als men haar wel zou wenschen.

Daar echter het hersengezwel ondragelijk lijden met zich brengt (vooral de hoofdpijn), smeeken de lijders in den regel om in te grijpen. Om deze reden wordt zeer groot gewicht gehecht aan het merkwaardig resultaat, ook door anderen (Keen en Horsley) gevonden, dat somwijlen de eenvoudige schedelopening in de buurt van het gezwel, zonder poging zelfs om dit gezwel te verwijderen, een zeer belangrijke, soms vrij langdurige verbetering der verschijnselen te weeg brengt. Dr. Hermanides legde daarop in zijn academisch proefschrift bizonderen nadruk. Dit is dan ook de reden, waarom het gerechtvaardigd is, om bij lijders aan hersengezwellen voor 't minst een experimenteele schedelopening te beproeven. De ondragelijke hoofdpijn vermindert gewoonlijk, vooral als men het harde hersenvlies daarnevens klieft. Blijkt dan tijdens de schedelopening, dat het gezwel gunstig gelegen is, dan kan men de kans voor uitneming wagen. Dit is dan ook de tegenwoordig gewoonlijk gevolgde weg, want al is de daarbij voorkomende hersenbloeding in den regel groot en de schok belangrijk, er is slechts ellende te verwachten als men niets doet, en men moet zich daarom wel neerleggen bij het ‘aux grands maux les grands remèdes.’ Eerst als het mocht blijken, dat de lijdensgeschiedenis verlengd werd, zou men tegen zulke operatiën bedenkingen moeten maken. Dit is somwijlen maar lang niet altijd het geval geweest. Zelfs wanneer men het gezwel niet of slechts ten deele verwijderen kon, bij de recidieven, werd belangrijke beterschap verkregen.

Daarom blijft het, ingeval de lijder de operatieve behandeling verlangt, het de plicht van den geneesheer te opereeren, zelfs als de kansen nog ongunstiger waren, als zij in de meêgedeelde gevallen geweest zijn. Op 18 gevallen 2 volkomen genezingen en 5 zeer belangrijke, tijdelijke of blijvende verbeteringen is een vooruitgang, tegen het absoluut machtelooze van elke andere behandeling.

Daarbij komt nog iets. De chirurgie der hersengezwellen is eerst in hare kindsheid. Voor 40 jaren stonden de kansen

der gezwellen in de buikholte bij operatieve verwijdering, hoogst ongunstig. Thans zijn zij betrekkelijk gemakkelijk en met gering gevaar te verwijderen. De opgave der neurologie zal in de eerste jaren wezen: scherper te leeren diagnostiseeren, den tijd te leeren bepalen wanneer gezwellen, als zij operabel zijn, geopereerd moeten worden. Ook de techniek der chirurgie zal zich nog volmaken. Het is dus thans nog niet te zeggen, of in de toekomst de toepassing der chirurgie bij de hersengezwellen een hooge vlucht zal nemen. Vooralsnog zijn de resultaten wel nog niet zeer schitterend, maar er zijn enkele zeer stellige verkregen.

VII.

Tot nu toe beoogt het besprokene de verwijdering van weefselmassa's die aan de hersenen vreemd zijn als bloed, etter, nieuwvorming.

Er kunnen echter ziekten voorkomen, die wij als diffuse hersenziekten aanzien, maar die zich toch leenen tot operatief ingrijpen.

Ziekelijke veranderingen, meest chronische ontstekingen der hersenoppervlakte kunnen zich over de geheele hersenschors uitbreiden. Gedurende eenigen tijd van hun bestaan, in den beginne vooral, zijn deze aandoeningen echter nog omschreven.

Met name is dit het geval bij de ziekte die men met den verzamelnaam van ‘Epilepsie’ aanduidt. Eigenlijk wordt dit woord gebruikt bij een ontelbaar groot aantal hersenziekten, die met elkander de prikkelingsverschijnselen der psychomotorische zone, de convulsieve aanvallen, gemeen hebben.

Somwijlen praedomineeren bij deze convulsiën spierkrampen, die volgens de localisatie-leer van één centrum dier schorszone uitgaan. Het kan gebeuren, dat de krampen, altijd in hetzelfde lichaamsdeel beginnen, dat, om een voorbeeld te noedeels bij den aanvang van den aanval, steeds de oogen en het hoofd naar dezelfde zijde gedraaid worden. Vooral na verwondingen van den schedel ziet men vrij dikwijls dat eenige jaren later toevallen ontstaan. Deze toevallen met spierkrampen, zijn dan wel eens afhankelijk van chronische ontstekingen, die uitgaan van de indertijd getroffen plaats der hersenen, en die zich van die plaats uit, langzaam maar zeker

over de geheele hersenoppervlakte heen uitbreiden. In gevallen, waarin men zulk een schors-epilepsie mag aannemen, kan de vraag ter sprake komen, of men niet liever een hersenstuk, dat toch ziek is, vroegtijdig zal wegnemen, om de verdere uitbreiding van het onderstelde ziekteproces te voorkomen.

Wordt bijv. een epilepticus waargenomen, wiens spiertrekkingen steeds beginnen in de linkerhand, en bij wien na afloop er van de linkerhand lam is, dan mag men, ook al zijn de toevallen zeldzaam, aannemen, dat het armcentrum van de rechter hersenschors het uitgangspunt dezer toevallen zal zijn. Vooral dan, als hij bijv. in de jeugd een steenworp tegen het rechter wandbeen kreeg, die door kortstondig verlies van bewustzijn werd gevolgd. De opgave der hersenchirurgie is hier een geheel andere.

Men wenscht een bepaald centrum der hersenen op te zoeken en het te vernietigen, men maakt een hersenwond in plaats van het zieke en te sterk prikkelbare hersendeel, men hoopt door verwijdering daarvan, uitbreiding van het lijden te voorkomen want men heeft liever met functieverlies, dan met een voortdurende bron van prikkeling te doen. In zulke gevallen treedt de juiste plaatsbepaling eerst recht op den voorgrond.

Men handelt dan aldus: op de beschreven wijze wordt de plaats op den schedel bepaald, deze wordt geopend en het harde hersenvlies gekliefd; blijkt dan het lijden *niet* door sterk treffende verandering van het zachte hersenvlies of van de hersenschors zelf, dan laat men de patient ten deele uit de narcose ontwaken. Met een zwakken inductiestroom wordt vervolgens de hersenoppervlakte onderzocht. In het bovengenoemde voorbeeld begint men de plaats te prikkelen, waar men het handcentrum mag vermoeden, ziet men daarop een samentrekking van de hand volgen, dan is men waar men wezen moet. De electrische prikkeling der onbedekte hersenschors is ongevaarlijk, maar soms zeer moeilijk. Vooreerst hebben als gevolg van de narcose de centra hun gevoeligheid voor den electrischen stroom gedeeltelijk verloren en het is niet geoorloofd om zich in overgrooten ijver tot het gebruik van sterker stroomen dan wenschelijk is, te laten verleiden, want men ziet bij epileptici toch gemakkelijk na hersenprikkeling toevallen ontstaan. Dit is ongewenscht. Bovendien is het centrum dat men zoekt, ondanks de narcose, wel eens zeer gevoe-

lig, terwijl alle anderen ongevoelig zijn. Men loopt dan gevaar om door nevenstroomen bewegingen op te wekken, en dan beantwoordt de plaats die men prikkelt niet juist aan het centrum, waarvan men de beweging ziet. Bij voorzichtig zoeken komt men echter zulke bezwaren te boven. Als men zich tot regel stelt om nooit anders dan zeer zwakke stroomen bij het onderzoek te gebruiken en de functie van minstens twee centra te bepalen, dan zal men gewoonlijk het gezochte centrum vinden (mits de topographische schedelbepaling goed zij).

Het gevonden centrum - in ons voorbeeld het handcentrum rechts - snijdt men uit of omsnijdt men. Snijdt men het uit, dan verwijdert men het onderstelde zieke deel dat meestal microscopisch veranderd blijkt te zijn; omsnijdt men het, dan heft men het verband met de overige hersenschors op, en belet op deze wijze, de uitbreiding van den prikkel over de hersenoppervlakte en daarmeê het algemeen worden der convulsiën in alle spiergroepen, dat den epileptischen aanval kenmerkt. Persoonlijk heb ik van deze operaties geen groote resultaten gezien. Gewoonlijk volgde een tijdelijke verbetering maar het succes was toch niet zoo groot, als men verwachtte. Daarentegen is mij bekend, dat èn door prof. Korteweg èn door prof. Iterson wel geen afdoende genezing, maar toch zeer belangrijke verbetering werd verkregen. Ook van elders zijn gunstiger resultaten meêgedeeld, dan die welke ik heb gezien.

Merkwaardig is, dat gewoonlijk na een heftige vermeerdering van toevallen in de eerste uren en dagen na de operatie, de verlammingen die als gevolg er van kunnen ontstaan zeer snel voorbijgaan, mits de verwonding niet te groot zij. Ook hier geschiedt dus hetzelfde als hetgeen bij de hoogere gewervelde dieren plaats vindt.

VIII.

De meest treffende, maar m.i. niet de meest doeltreffende toepassing heeft echter de hersenchirurgie gevonden bij eenige vormen van krankzinnigheid. Mij rest nog die te bespreken. Dr. Burckart uit Préfargier (Zwitserland) is de man geweest, die uitgaande van het localisatie-beginsel twee vormen van krankzinnigheid met operatief ingrijpen behandeld heeft. Is het waar, zoo redeneerde deze geneesheer, dat de heftige bewegings-

drang bij razende krankzinnigen berust op de versterkte impulsen, die de psycho-motorische schors-zone treffen, dan moet het mogelijk zijn om den bewegingsdrang te doen ophouden, als de psychomotorische schors-zone van de overige schors wordt afgescheiden. Hij groef, als ik het zoo mag uitdrukken, een gracht om de psychomotorische zone heen, vernietigde met het mes alle verbindende systemen tusschen haar en de overige waarnemings- en voorstellings-centra. Het resultaat is inderdaad geweest, dat de zeer opgewekten na de operatie minder woest hebben gehandeld.

In de tweede plaats past hij ditzelfde beginsel toe op een zeer eigenaardige ziekte. Er komt een vorm van krankzinnigheid voor, die zich bij overigens tamelijk intacte intelligentie, van den aanvang af kenmerkt door gehoorshallucinatiën. Maar die gehoorshallucinatien hebben iets bizonders, zij hangen met de gedachten van den lijder te zamen. Deze hoort zijn eigen gedachten klinken. Zijn begrippen verbinden zich gaarne met de woordklankbeelden, en de laatsten zijn zoozeer prikkelbaar, dat hij de woorden hoort, die hij anders slechts denkt, of wil men de gangbare uitdrukking: het *voorgestelde* klankbeeld van het woord heeft in ziekelijke omstandigheden, de kracht van de *waarneming* van het klankbeeld verkregen en de lijder hoort zijn innerlijke spraak. Hij geeft zich daarvan in den regel geen rekenschap, hij voegt er gewoonlijk al spoedig aan toe, dat een ander hem zijn gedachten inspreekt; soms ook gaat de ontwikkeling der ziekte in een richting, die hem als verwant met den bezetene van vroeger eeuwen doet schijnen.

De localisatietheorie eischt, dat bij deze ziekte stellig de ‘acustische woordcentra’ lijden. Ook deze, in het slaapbeengedeelte der hersenschors gelegen centra, werden door Burckart omsneden en van de overige gedeelten der schors door diepe groeven gescheiden. Kort na de operatie waren de lijders woorddoof en hadden acustische spraakstoornissen. Zij gingen echter voorbij en het zeer pijnlijke gedachtenhooren zou werkelijk minder zijn geworden.

Het is niet de oogenschijnlijk brutale ingreep, die mij heeft weêrhouden om deze operatiën ter herhaling aan te raden. Ik acht ze onjuist gedacht.

Dezelfde reden, die mij weêrhoudt om een woest opgewekten krankzinnige door verlammende vergiften bewegingloos te maken,

dwingt mij ook, om af te zien van een operatieve verbetering der woeste handelingen bij den maniacus na te streven. Hoogstens geldt het hierbij de verbetering van één uiting. Men kan den lijder rustiger maken, zoodat hij gemakkelijker te verplegen wordt, maar aan het grondlijden verandert men niets. Allerminst weet men, hoe ellendig de lijder zich misschien gevoelt, wiens overmatige voorstellingsimpulzen geen uitweg meer vinden naar de psychomotorische zone. Een dergelijke behandeling heeft weinig zin. Eer nog zou ik tot de tweede operatie overhellen, omdat het hooren der eigen gedachten en de daaruit logisch getrokken conclusien zoo bitter pijnlijk voor den lijder kunnen zijn. Toch vind ik ook haar niet gerechtvaardigd, zoolang het verschijnsel tegenover de geheele ziekte van ondergeschikt belang is.

Als de lijder stemmen hoort en in Burckart's zin de wording dier stemmen mag worden verklaard, dan zou dit alleen mogen gelden bij een lijder, die bleef begrijpen, dat zijn eigen gedachten klinken. Dit is mij nog nimmer voorgekomen. Altijd waren daarnaast reeds verschijnselen van veel grooter draagwijdte. De lijder meent, dat een ander hem de gedachten influistert of dat hij in verband met God of met den duivel staat. Dit zijn de gewone uitdrukkingen, die men verneemt. Genoeg, het lijden der acustische centra is slechts een klein deel van het groote lijdend geheel.

Vooralsnog schijnt mij derhalve het veld der hersenchirurgie bij notoire krankzinnigen nog geheel onontgonnen. Al onderschat ik niet den pionniers-arbeid van Burckart, toch geloof ik, dat hij niet op dien weg mag nagevolgd worden.

Evenmin is de chirurgie der hersenholten tot nu toe door belangrijk succes gekroond geworden. De bespreking daarvan ga ik voorbij.

IX.

Men zal wel willen toegeven, dat betere kennis van de anatomie en physiologie der hersenen het mogelijk gemaakt heeft, om in enkele gevallen menschen, die anders door een wissen dood bedreigd werden te redden.

Het is inderdaad een schoon oogenblik als men met bewustzijn het mes zetten ziet in een vooraf gediagnostiseerd

hersenabsces; of als men met een hersengezwel in de hand den vroegeren drager er van genezen voor zich ziet staan.

Die enkele oogenblikken van voldoening, ook door mij doorleefd, wegen echter niet op tegen de zee van teleurstellingen, die de beoefening der hersenchirurgie met zich brengt. Voor zijn genoegen behoeft de geneesheer geen hersenchirurgie te beoefenen.

Maar, al is zij nog in haar kindsheid, al is er nog slechts de eerste vrucht geplukt van de jonge plant, die eerst groeien kon op den bodem van het beginsel der localisatie van functiën in het zenuwstelsel, de hersenchirurgie heeft eenige wezenlijke resultaten afgeworpen. Waar alles verloren scheen, bij lijden zoo groot als hersenabscessen en hersengezwellen met zich brengen, heeft zij hier en daar volledige genezing en meerdere malen leniging van ellende gebracht. Om die reden mag de jonge generatie der neurologen haar vaandel hoog houden en van een zegepraal spreken.

Wat zij bereikt heeft was weinig, maar dat weinige staat vast. Hoe weinig is dit te zeggen van hetgeen door hen bereikt werd, die uitsluitend langs analytischen weg, hun studiën aan het ziekbed willen doen voorwaarts gaan en genezing brengen.

Zoolang de geneeskunde het belang van het individu blijft hooghouden, hooger zelfs dan dat van de soort, zoolang het redden of verlengen van het leven de taak van den geneesheer zal blijven, onverschillig of hij ook daarmeê de ondergang der soort helpt bevorderen; zoolang zal hij met blijdschap elk hulpmiddel blijven aangrijpen, dat de kansen voor het leven der individuen vermeerdert, ook al staat daartegenover veel wat hij anders wenschen mocht.

Daarom acht ik het hoofdstuk der hersenchirurgie, zooals het in de laatste jaren is geworden, een blijvende aanwinst der geneeskundige wetenschap.

Zelfs al mocht de schrijver die de geschiedenis der geneeskunde in de 19de eeuw behandelt, en daarmeê hare dwalingen leert kennen, van oordeel zijn dat ook op dit gebied een dwaalweg werd bewandeld, dan nog ben ik overtuigd, dat hij gedwongen zal zijn om toe te geven, dat bij den toenmaligen stand van het weten, deze weg de eenige was, waarlangs de mogelijkheid voor een beteren geopend kon worden.

C. WINKLER.

M^r^. W.K. baron van Dedem.[1] 6 Juli 1839-3 April 1895.
Brieven uit Britsch-Indië.

Aan boord van de *Kongra*, 16 Januari 1895.

Mijn vorige brief is al wat oud geworden, zonder te zijn verzonden. Ik was namelijk van den grooten weg (het spoorwegnet) afgeraakt en miste daardoor eene goede gelegenheid tot verzending. Waarom den grooten weg verlaten? zult ge misschien vragen. Ik wenschte Cochin te bezoeken, dat nog geen spoorweg heeft, en wilde ook wel eens zien hoe het op minder gebaande wegen toegaat. Van dit laatste kan ik nu eenigszins meê praten. Ongeveer 24 uren heb ik in een *bullock cart* afgelegd en een twaalftal uren in een schuit, die het best bij onze groenteschuiten te vergelijken is; andere middelen van vervoer waren er niet te krijgen. De *bullock cart* behoort evenmin tot de vlugge als tot de gemakkelijke; het is maar eens nu en dan dat de *bullocks* er voor een oogenblik den draf in zetten. Van veeren is geen sprake; de weg laat nog al wat te wenschen over; het gevolg was dat ik, in mijn wagen uitgestrekt, ongeveer de beweging onderging, die bij ons met den naam van jonassen wordt bestempeld. In de schuit lag ik rustiger; doch overdekt met bamboe als ze was, vormde ze een koker, waarin ik alleen liggende een plaats kon vinden.

1) Zie *De Gids* van September j.l.

Om zulke kleine ongeriefelijkheden bekommert men zich echter niet in deze heerlijke tropische natuur (een heel andere dan die ik tusschen Bombay en Lahore zag, veel meer op Java gelijkend) en onder den blauwen hemel met heerlijken zonneschijn. Evenmin laat men zich hier ter neêrslaan door andere kleine ontberingen. De logementen, reeds niet zeer comfortable, hebben in de minder bezochte streken voor zoogenaamde *travellers' bungalows* plaats gemaakt, passantenhuizen met een tafel en een paar stoelen en een verhevenheid waarop men zijn beddeken kan uitspreiden. Komt men aan zulk een *bungalow* aan, dan kost het gewoonlijk eenigen tijd eer de bewaarder ervan is opgespoord. Heeft men hem gevonden, dan is men daarom nog niet altijd een welvoorziene provisiekamer op het spoor. Dat ondervond ik, toen ik 's avonds te 9 uur op mijn weg naar Cochin te Trichur aankwam met een honger, die in den loop van den dag gelegenheid had gehad steeds klimmende proporties aan te nemen. Op mijne vraag, wat ik te eten zou kunnen krijgen, was het antwoord, dat de menschen, van wie men anders iets zou kunnen koopen, in slaap waren; dat hij zelf geen voorraad had, omdat die bij het weinigje bezoek dat hij kreeg bedierf; gelukkig, voegde hij eraan toe, heb ik nog een goede provisie sodawater, daarvan kunt ge gebruiken zooveel als ge maar wilt. Mijne bewering, dat ik daarmede moeilijk mijn honger kon bevredigen, scheen al zeer weinig indruk op hem te maken; ten minste hij kwam maar telkens weêr op zijn sodawater terug. Eindelijk gelukte het mij toch een paar eieren en een tros bananen machtig te worden. Daarna legde ik mij te ruste, gedachtig aan het ‘qui dort dîne.’ Doch ook dat ging niet zonder hindernissen; al spoedig werd ik door een vrij luid gestommel gewekt. Op de vraag, wat er gaande was, antwoordde mijn trouwe bediende: ‘Mijnheer, er is een koe in uw slaapkamer, ik doe mijn best om ze er weêr uit te krijgen.’ Ziedaar een paar staaltjes van de ‘petites misères de la vie humaine’, die men al reizende in deze streken ontmoet. Aan mijne opgeruimdheid hebben ze echter nog geen de minste afbreuk kunnen doen.

Ik moet u thans nog meêdeelen welke aantrekking Cochin op mij uitoefende. Of wellicht herinnert ge u, dat het een van de eerste plaatsjes was, die onze vaderen en vóór hen de Portugezen bezocht hebben, en hebt ge al geraden, dat dit mijne belangstelling opwekte. Over mijn uitstapje naar Cochin heb ik geen het

minste berouw, al stond het met het doel mijner reis niet in direct verband. Wanneer men zich een voorstelling wil maken van hetgeen de schepen, die in het begin der 17e eeuw Hoorn en andere havens verlieten, in Indië aantroffen, moet men naar deze streek gaan. Het Noorden, dat ik bezocht, vertoont een geheel ander land en een geheel ander volk; in vele opzichten zijn Cochin en omstreken nog gebleven, wat zij een drietal eeuwen geleden waren. Nog altijd vormt de peper, om welks monopolie het ons te doen was, een groot artikel van uitvoer, al zijn de voornaamste havens van uitvoer noordelijker gelegen. Al het vreemde, dat onze vaderen in deze maatschappij met haar kastewezen trof, vindt men hier nog altijd tamelijk onveranderd terug. Hoe zuidelijker, hoe meer er van de bevolking, die de Arische veroveraars aantroffen, is overgebleven, hoe meer kasten men dus vindt. De laagste kaste van de oude heilige boeken, die der Soedra's, wordt hier tot de hoogere gerekend, omdat er zoovele, door *aborigines* vertegenwoordigd, onder staan. Zoo heeft men hier nog altijd de Pariah's, die zoo menigen romanschrijver geïnspireerd hebben; nog altijd zijn zij verplicht op een zeer eerbiedigen afstand van hoogere kasten verwijderd te blijven; den publieken weg mogen zij niet betreden, wanneer iemand uit een hoogere kaste er op te zien is. En nog altijd is er een kaste, die nog beneden de Pariah's staat, de Najaras; deze mogen zich in het geheel niet op den publieken weg vertoonen. Zelden of nooit krijgt men ze te zien; zij leven in woeste streken van boschproducten. Een zonderling en voor mij nog niet geheel verklaard verschijnsel is, dat de Brahminen er in geslaagd zijn zoovele honderde, om niet te zeggen duizende jaren hunne medemenschen te exploiteeren en te vernederen, zonder dat deze immer hebben opgehouden zich daaraan gewillig te onderwerpen. Voor zoover de Brahmin niet bemiddeld is (een goed deel van het grondbezit is in zijne handen) stelt men er een eer in hem te voeden. Zoo vertelt b.v. de geschiedenis, dat de Zamorin van Calicut (een van de eerste potentaten waarmeê de Portugezen, en wij na hen, in aanraking kwamen, was onder dien titel soeverein van een gebied op eenigen afstand van Cochin gelegen), die in de tweede helft der vorige eeuw regeerde, toen Hyder Ali, de Mahomedaansche usurpateur van Mysore, zijn rol in Zuid-Indië speelde, als regel had aangenomen niet te ontbijten, voordat eerst 1500 Brahminen, die op

zijne kosten leefden, hun eerste maal hadden gebruikt. Hyder Ali, die hem ingesloten had, sneed hem, om hem tot onderhandelen te dwingen, de noodige middelen om met dat gebruik voort te gaan af. Liever echter dan er meê te breken, stak de Zamorin zijn paleis in brand en ging met zijne vrouwen in de vlammen op; de Brahminen, als echte sycophanten, maakten zich uit de voeten. Nog altijd gaan de in deze streken overgebleven radjah's (die van Cochin en Travancore) met het voeden en koesteren van Brahminen voort. En hunne onderdanen volgen naar de mate van hunne middelen dat voorbeeld. Ook overigens is men den Brahminen geheel ter wille. Zij zijn de vrienden des huizes in den zin van de Fransche romans, overal waar zij dit maar verlangen, en discretie schijnt hun ook in dit opzicht vreemd te zijn; trouwens, dit zou ook kwalijk in hunne leer passen, volgens welke zij aanspraak hebben op zestien maal meer geluk dan een gewoon sterveling. Als een staaltje, hoe zij uit alles munt weten te slaan, vernam ik nog het volgende. De radjah van Travancore (de Zuid-Westelijke punt van Indië) is een Soedra. Dat is niet in den haak; hij zou van de tweede kaste, die der Ksatria's, behooren te zijn; al is een zijner voorouders, ‘un soldat heureux’, dat bezwaar te boven gekomen, de Brahminen zouden het nog altijd laten gelden, indien niet - il est avec le ciel des accommodements - zijnerzijds een offer werd gebracht. Eens gedurende zijne regeering moet de radjah zich namelijk laten wegen. Nu, zult ge zeggen, dat is al een heel bescheiden eisch. Met uw verlof, ik ben er nog niet; hij moet zich laten wegen tegen goud en zijn gewicht aan goud onder de Brahminen verdeelen.

Ik zeide zoo even, dat er nog heel wat onveranderd is van hetgeen onze vaderen hier bij hunne eerste komst trof. Dat geldt ook van twee zeer curieuse elementen onder de bevolking, die ik nog niet vermeldde. Zij vonden hier namelijk Joden, van wie men aanneemt, dat zij al sints de derde of vierde eeuw na Christus in deze streek gevestigd zijn: ‘blanke’ en ‘zwarte’ Joden, de laatsten waarschijnlijk *half-casts*, op wie de eersten zeer uit de hoogte nederzien; en Syrische Christenen, wier verblijf van omstreeks denzelfden tijd moet dagteekenen. Beiden kregen privilegiën tijdens hunne vestiging, op koperen platen gegrift, die nog altijd vertoond worden en krachtens welke zij doorgaans ongemoeid schijnen te zijn gelaten. Zoowel in de Syrische Kerk (ressorteerende onder

den Patriarch van Antiochië) als in de Synagoge ben ik een dienst gaan bijwonen.

Ik vond te Cochin een vrij goede geschiedenis van de streek, van de hand van een Engelschman, die ook de stukken in het Cochinsche archief van de Oost-Indische Compagnie afkomstig blijkbaar grondig had nagegaan. Aan de monding van het riviertje, waar onze landgenooten binnendrongen, heb ik die geschiedenis met groote belangstelling zitten lezen; aan die monding was namelijk mijn *travellers' bungalow* gelegen. Er is eenige krachtsinspanning en moed noodig geweest om hier de Portugezen het veld te doen ruimen, al was hunne glorie reeds zeer getaand. Ook later hebben wij van tijd tot tijd de tanden eens laten zien. Het was te doen om een maximum van peper (enz.) voor een minimum van geld, en een politiek, die daardoor beheerscht werd, kon natuurlijk niet heel schitterend zijn: heel wat hebben wij ons ter wille van de ‘nummi’ laten welgevallen en het ‘virtus post nummos’ meermalen op gesloten tractaten doen zegevieren. Doch wij werden in de vorige eeuw nog niet als een ‘quantité négligeable’ beschouwd; Hyder Ali heeft zich veel moeite gegeven om ons als bondgenooten tegen de Engelschen te krijgen. De gouverneur kon niet meer doen dan hem aan den praat houden. De Engelsche geschiedschrijver erkent, dat een van die gouverneurs, Moens, een zeer bekwaam man was; had men hem van Batavia uit zijn gang laten gaan en hem de noodige soldaten toegestaan, dan zou hij, volgens denzelfden schrijver, zeker de partij van Hyder Ali hebben gekozen en de geschiedenis van Zuid-Indië een geheel andere wending hebben kunnen nemen. Dat dit niet geschied is, behoeven wij van achterna niet te betreuren; Indië was voor onze beperkte krachten te groot, wij kunnen die beter in onzen Archipel, waartoe wij thans beperkt zijn, gebruiken. Als wij nu maar zorgen, dat wij er daar een werkelijk goed gebruik van maken.

Ik heb nog stoffelijke overblijfselen van den tijd onzer Compagnie gevonden. Het voornaamste is wel de kerk, die echter al door de Portugezen was gebouwd; wij hebben haar na de verovering voor den Protestantschen dienst bestemd en later gerenoveerd, blijkens een steen in den gevel Vele Nederlanders zijn in die kerk begraven; zooals gebruikelijk is zijn hunne namen op de deksteenen gegrift. Men heeft nu echter de voornaamste deksteenen opgenomen en tegen den muur, of liever daarin gemetseld. Hetzelfde

deed men met de Portugeesche grafsteenen, waaronder die van den grooten Vasco de Gama, wiens lijk later naar Portugal is overgebracht. Overigens heeft de kerk niets bijzonders, behalve hare aan het aantal gemeentenaren geheel ongeëvenredigde grootte. Hoewel de Portugezen reeds bijna twee en een halve eeuw geleden voor Protestantsche overheerschers het veld hebben moeten ruimen, zijn toch nog de Roomsch-Katholieken (wel te onderscheiden van de Syriërs) veel talrijker. De Portugeesche geestelijkheid, wier middelpunt Goa is, blijft zich veel moeite geven, zooals ik van den afwezigen bisschop in bijzonderheden vernam bij gelegenheid van een bezoek dat ik hem bracht, na mij te juister tijd herinnerd te hebben dat ik in het bezit ben van het grootkruis der orde van I.C. van Portugal en dit op mijn kaartje te hebben vermeld.

Van de andere huizen was niet goed meer na te gaan, in hoever zij uit den Portugeeschen of uit onzen tijd dagteekenen. Behoudens enkele uitzonderingen, en daartoe behoort het tegenwoordig verblijf van den Resident (zoo noemt men den ambtenaar, aan de radjah's van Cochin en Travancore als hun raadsman toegevoegd), zeer lief op een eilandje gelegen. Ik bracht den dignitaris een bezoek, en deze had de vriendelijkheid mij het gebouw te laten zien. Hij vertelde mij, dat het vroeger als lusthof diende voor den hoogsten vertegenwoordiger der Compagnie en in die dagen den naam van punchhuis droeg, waarschijnlijk omdat punch de drank was, dien men er bij voorkeur gebruikte. Mij eene muurteekening wijzende, die bij een reparatie voor den dag was gekomen, deelde hij mij tegelijkertijd mede, dat volgens de overlevering verschillende wanden met teekeningen bedekt waren, aan de Hindoesche godenwereld ontleend, die aan het licht zouden komen, indien men de witkalk verwijderde. Hoe is het mogelijk, vroeg ik hem, dat Gij dit niet doet en aan die naakte muren de voorkeur geeft. ‘Ja, ziet u, om u de waarheid te zeggen, de overlevering zegt er bij, dat het niet juist de stichtelijkste tafreelen uit de godenwereld zijn, die uw landgenooten hebben uitgekozen’. Het schijnt, dat onze vaderen op Cochin een vroolijk leventje hebben geleid. Volgens een oude spreuk was toen China het land om geld te verdienen en Cochin om het te verteren. Drie slavenmeisjes traden bij feestelijke gelegenheden - zegt de traditie - de gasten te gemoet met zilveren schalen enz. om hen tot de noodige abluties in de gelegenheid te stellen. Misschien dagteekent nog wel uit dat tijdperk de keurige,

hoewel eenvoudige kleederdracht, waarin men hier de inlandsche vrouwen veelal ziet: een sneeuwwit kort jakje en dito rokje. Meisjes als van ebbenhout met tanden van ivoor maken daarin een zeer aardige vertooning. Over het geheel vond ik de inlanders veel zindelijker te Cochin dan in andere streken van Indië; ik heb onze voorouders daarvoor gecrediteerd. Anderen beweren echter dat het een aangeboren eigenschap is van de bewoners der Zuid-West kust van Indië.

Dat er overigens in Cochin zeer veel veranderd is, sedert men er van zeide, dat het het land was, waar men het prettigste zijn geld verteerde, heb ik ervaren. Zeer naar een glas goeden wijn verlangende, liet ik mij den besten winkel aanwijzen en vroeg daar naar het beste wat men had. Men kwam toen voor den dag met een flesch, volgens het etiket 'Extra Spanish Port, made in Germany;' ad 1¼ roepy (ongeveer zeventien stuivers.) Ik behoef u niet te zeggen, dat ik er niet met volle teugen van heb gedronken.

De beste wijze om Cochin te verlaten was met een boot naar Colombo; vandaar dat deze brief van de *Kongra* is gedateerd. Ik denk nu enkele dagen in Ceylon te blijven, om eens te zien hoe het daar toegaat. Het is voor mij te belangrijker, omdat ik verwacht dat de bevolking van dat eiland die van Java nader zal staan dan de bevolking van Indië.... Van daar ga ik over zee naar Calcutta, waar ik van plan ben om veel na te gaan, ook wat comptabiliteit betreft.

Ut semper
tt.
VAN DEDEM.

Calcutta, 3 Maart 1895.

A m i c e ! Toen ik u in mijn laatsten brief over Cochin schreef, sloeg ik mijn reis naar die plaats van Madras over. Ook die heeft mij echter interessante herinneringen nagelaten. Ik kom er daarom nog even op terug.

Van Madras ging ik naar het niet ver verwijderde Pondichéry, thans ook per spoor te bereiken. Ik wilde eens zien wat er van den Indiër in Fransche handen wordt en vond het ook wel prettig weder eens onze tweede moedertaal te hooren spreken. 'Chacun a deux patries, la sienne et la France'.... ik voel daar wel wat

voor. Mijn wensch om die taal te hooren werd al dadelijk vervuld. De eigenaar van het Hôtel de Londres et de Paris, waar ik afstapte, hoewel een inlander, sprak Fransch met groot gemak. Hij had bovendien alle allures van den landaard vrij wel overgenomen en deed de honneurs van zijn hôtel met groote gratie, die te amusanter was omdat het hôtel, niettegenstaande zijn weidschen titel, niet veel meer was dan een samenkoppeling van enkele houten loodsen. Men zou Pondichéry geen onrecht doen door het tot de 'villes mortes' te rekenen. Europeesche vestigingen als deze hadden hare reden van bestaan, toen het land nog door inlandsche vorsten werd geregeerd; zij waren voor een Compagnie onmisbaar om een deel van den handel te bemachtigen en veilig het gekochte te kunnen opslaan en verschepen. Maar wat hebben nu de Franschen aan een vestiging van enkele vierkante mijlen? Al wat men zou pogen te doen om er bijzonder gunstige voorwaarden voor het verkeer te scheppen, wordt natuurlijk door de Engelschen terstond overtroefd. De Franschen erkennen dan ook zelven, dat Pondichéry niet meer is dan 'un glorieux souvenir.'

In een paar opzichten is het echter nog merkwaardig: de Fransche zucht om te reglementeeren vond ik er telkens terug. Zoo hadden b.v. op de vleeschmarkt de keurmeesters tevens den prijs bepaald, waarvoor het vleesch (al naar gelang van de qualiteit verschillend) verkocht zou worden. Verder hebben de Franschen het 'suffrage-universel' ingevoerd en aan de bewoners van Pondichéry en de andere vestigingen evenals aan andere Franschen de bevoegdheid gegeven om zich in Kamer en Senaat te doen vertegenwoordigen. Die bevoegdheid, zeide ik aan den gouverneur, zal hun wel vrij onverschillig zijn. 'Onverschillig, Mijnheer', was het antwoord, 'ik tart u een plaats ter wereld aan te wijzen, waar het kiesrecht met meer hartstocht wordt uitgeoefend. Niet alleen dat ieder naar de stembus wil, maar men laat ook niets onbeproefd om de voorstanders van den tegencandidaat den weg te versperren. Gewapende benden staan ieder oogenblik tegenover elkander. Bij de laatste gelegenheid wilde de partij, die het onderspit zou delven, nog wat verder gaan. Zij begreep, dat er nog maar één middel was om te voorkomen, dat de candidaat van de tegenpartij uit de stembus kwam; dat was: zich van de bus meester te maken. Ik heb toen mijn geheele gewapende macht tot hare verdediging op het terrein moeten brengen; sommaties en schoten in de lucht hielpen niet; men

heeft niet van het voornemen afgezien, vóór dat een salvo er eenigen had doen vallen. U ziet dus, dat er over gebrek aan belangstelling niet valt te klagen.'

De Fransche Consul-generaal, dien ik hier leerde kennen, was niet minder sterk in zijne uitingen. Hij beweert dat kiesrecht nog niet bestaanbaar is in eene maatschappij, waar het geloof aan de ongelijkheid der menschen zoo in het bloed zit. Als bewijs van dit laatste haalde hij aan, dat hij vroeger als rechter te Pondichéry eens een Brahmin en iemand van lagere kaste een nacht in eenzelfde lokaal had doen opsluiten; den volgenden ochtend vond men den Brahmin dood. Liever dan zich te bezoedelen door het contact, dat het samenzijn in één lokaal zou hebben medegebracht, had hij besloten bijtijds dit leven vaarwel te zeggen.

Laat ik, alvorens Pondichéry te verlaten, u nog meêdeelen, dat het er zeer netjes uitziet; dat men er rijdt in kleine wagentjes, door inlanders getrokken en geduwd, pousse-pousse genaamd; dat er tweemaal 's weeks bij het ondergaan der zon militaire muziek is op een mooi plein aan de zee gelegen, en dat het standbeeld van Dupleix, naar den oceaan gekeerd, er een zeer trotsche figuur maakt.

Van Pondichéry ging ik naar Tanjore om er de Hindoe-tempels te zien; met hetzelfde doel bleef ik vervolgens eenige uren te Trichinopoly. Wat ik tot nogtoe van die tempels zag heeft op mij geen grooten indruk gemaakt; nu en dan keurig detailwerk, maar een groote gedachte, een ideaal heb ik er nog niet in kunnen ontdekken. Ik herinner mij, dat ik eens in Italië een onzer landgenooten ontmoette en dezen onthaalde op een warme ontboezeming over het Madonnabeeld, zooals het door de groote schilders was geschapen, en het genot om vergelijking tusschen hunne opvattingen te maken. Om u de waarheid te zeggen, was het antwoord, mij begint die heilige familie schrikkelijk te vervelen. Dat geeft eenigszins den indruk weêr, die de beelden van het Hindoe-Pantheon op mij maken; altijd dezelfde gelaatstrekken, en uitdrukking heb ik er niet op kunnen vinden. Dit geldt ook voor den stichter der Buddhaleer; misschien gaat men diens gelaat begrijpen, wanneer men tot de kern van het Nirvana is doorgedrongen, maar zoover ben ik nog niet. Een alleronaangenaamsten indruk maken verder bij de Hindoe- en Buddhatempels de afzichtelijke bedelaars, die zich aan den ingang plaatsen. Toen ik eens voorbijging zonder hun wat te geven, volgde een 'choeur des mendiants', heel wat

minder liefelijk dan dat uit den Faust; hoewel geen woord verstaande, kon ik mij toch eenigszins een voorstelling maken van de verwenschingen, die op mijn hoofd werden gestapeld. Curieus is het, hoe men den olifant, die in alle Hindoetempels gevonden wordt, tot een mede-bedelaar heeft weten te maken. Hij begint met voor u te knielen en u allerlei beleefdheden te bewijzen; geeft men hem niets, dan eindigt hij met een vervaarlijken keel op te zetten en zijn tanden te laten zien.

Toen ik à petites journées naar Cochin reisde, was het juist de nieuwjaarsvacantie; alle bureaux zijn dan eenige dagen gesloten, en men maakt daarvan gebruik om uitstapjes te maken; zoo kwam ik verscheidene Engelschen tegen, en in de binnenlanden is de kennis spoedig aangeknoopt. Hoe meer ik de Engelschen hier van nabij leerde kennen, hoe meer ik eene van hunne eigenaardigheden ben gaan waardeeren; hunne liefde voor de *sport* en den invloed, dien eenige generaties *sport* op hen gehad hebben. Die liefde is bij hen zoo ingeworteld, dat geen hitte, hoe groot ook, er hen van kan terughouden; geen leeftijd is er te hoog voor. Wanneer men te Calcutta des maandags de ‘at homes’ van den Luitenant-Gouverneur van Bengalen bezoekt, vindt men dezen in zijne hemdsmouwen aan het cricket deel nemende, hoewel reeds een goede zestiger. Trouwens niemand voelt zich hier oud. Komt men op een bal, dan ziet men den Luitenant-Gouverneur den heelen avond meê dansen; zoo ook de leden van den Raad des Onderkonings, den legercommandant, enz... De dames nemen hier trouw aan den *sport* deel; zij hebben hare eigene vereenigingen, terwijl ook clubs mixtes bestaan...

Zeker is het, dat de Engelschen aan hun *sport* een prachtig physiek verschuldigd zijn en daarbij een groote vaardigheid om van hun lichaamskracht gebruik te maken, een groote mate van wakkerheid en tegenwoordigheid van geest. Dat geeft hun een sterk zelfvertrouwen en is aan hun prestige als overheerschend ras zeer bevorderlijk. Het kan wel niet anders, of het physiek moet ook de werkkracht op intellectueel gebied verhoogen. Een antwoord op de vraag, hoe de schepping en instandhouding van dit Indische rijk met zijne ongeveer 300 millioen inwoners door een handvol Engelschen te verklaren is, zou zeker zeer moeilijk zijn; ook hier hebben vele oorzaken samengewerkt. Mijns inziens is het echter niet twijfelachtig, dat de eigenschappen, die de Britten aan

hun *sport* te danken hebben, een belangrijken factor vormen. Wat ik van die eigenschappen zag bevestigt mij in de overtuiging, dat lichaamsoefening en *sport* ook bij ons krachtige aanmoediging verdienen. Maar er blijft nog veel te doen; wie zijn land lief heeft, wien de toekomst van ons volk ter harte gaat, drage ertoe bij wat hij kan! Daarom stip ik hier nog even aan, wat m.i. aan den *sport* een zoo groote plaats in het leven der Engelschen verschaft: van iedere school wordt verlangd, dat zij dien zooveel mogelijk bevordere, de liefhebberij ervoor opwekke, de noodige ruimte van tijd ervoor late. Dat had ik met de 'vrije en orde oefeningen' bij ons op het oog, waarvan de gymnastische spelen een deel uitmaken. Het turnen gaat menigeen op den duur vervelen, in den *sport* krijgt men hoe langer hoe meer pleizier. En dan is de publieke opinie een krachtige drijfveer; een Engelschman, die niet aan *sport* meêdoet, wordt als een abnormaal wezen beschouwd; wie erin uitmunt wordt geëerd. Zoo heb ik hier nooit den naam van Lord Harris, den afgetreden Gouverneur van Bombay, hooren noemen, of een van het gezelschap liet er op volgen: 'the first cricketer of England'. Bij ons zou men daarbij allicht aan een zinspeling op het 'qui de uno dicit de altero negat' denken. Heel anders hier; het is een hulde, waartoe men zich geroepen voelt....

4 Maart.

Aan boord van een kuster ging ik van Cochin naar Colombo. Zonder veel tijdverlies kon ik nu wat van Ceylon zien; dat bewoog mij om dien koers op te gaan. In sommige opzichten is eene kennismaking met den toestand op Ceylon, met het oog op onzen Archipel, nog van meer belang dan een kennismaking met Indië, omdat tusschen Ceylon en den Archipel nog meer punten van overeenkomst bestaan. Zoo is op Ceylon de belasting in arbeid nog niet geheel afgeschaft, in Indië reeds lang; ook de bevolking van Ceylon en die van Insulinde vertoonen minder verschil. Met genoegen bezocht ik Colombo, het is een zeer levendige handelsplaats; de logementen zijn er beter dan in Indië, al is het er dan ook wat duurder. Als Nederlander voelde ik mij behagelijker dan te Cochin het geval was geweest. Ons bestuur heeft betere herinneringen nagelaten. Hier was de Compagnie al sinds lang souverein van een deel van het gebied, en zij heeft zich dan ook wat meer

als souverein gedragen. Voor de waterwegen b.v. is heel wat gedaan; nog kan men zich daarvan overtuigen, al is onder het Engelsch bestuur dat middel van verkeer door andere verkeersmiddelen vervangen en al wordt het, naar mij gezegd werd, in het belang van den spoorweg thans opzettelijk verwaarloosd. Aan de Compagnie dankt men ook den invoer van den klapperboom, die thans een aanzienlijk deel van het eiland bedekt en groote voordeelen oplevert. Verder vindt men op Ceylon nog ettelijke Nederlandsche familienamen, waarvan de dragers ook in de hoogere kringen der maatschappij zijn vertegenwoordigd: in het corps ambtetenaren, bij de balie, enz. De meening, dat er van de *half casts* bij goede opleiding wel wat te maken is, vindt hier krachtigen steun. Men ontmoet tal van gezonde, krachtige, wakkere exemplaren, die in den strijd om het bestaan zich niet laten verdringen, en de dragers van Nederlandsche namen behooren onder de besten. De band met het forum originis is natuurlijk geheel verbroken. Toen ik een kwart eeuw zoo wat geleden Point-de Galle, de toenmalige aanlegplaats der mails, passeerde, kregen wij aan boord nog een circulaire, in potsierlijk Hollandsch, van ‘een oud ollandsch eer’, die alle stamverwanten uitnoodigde in zijn logement hun intrek te nemen; van Nederlandsch ontdekte ik nu geen spoor meer. Wel schijnen er nog reliquiën uit de dagen onzer heerschappij te zijn; ten minste te Kandy werden mij een paar oude tabaksdoozen te koop aangeboden, zooals de Geldersche boeren die nog in den zak plegen te dragen, op één waarvan sporen te ontdekken waren van een reproductie van den Dam en op de andere van ‘Willemijntje’. Onlangs, zoo werd mij verteld, waren de oude herinneringen nog eens verlevendigd; de ‘Koningin der Nederlanden’ had Colombo aangedaan en met zijne bemanning een zeer gunstigen indruk gemaakt. Inzonderheid hoorde ik van den commandant (Veeckens) als een ‘fine fellow’ gewagen.

Ook op Ceylon hebben de Engelschen de burgerij (niet officieele wereld) tot deelname aan den wetgevenden arbeid geroepen en een zekere mate van decentralisatie ingevoerd. Er is een wetgevende raad, waarin de Gouverneur niet-officieele leden benoemt; iedere categorie van ingezetenen levert een vertegenwoordiger, zooals de Europeanen, Eurasiërs (half-casts), de Cingalezen en de Tamils (de twee elementen der inheemsche bevolking) en de Moormans (Mahomedanen). Het recht om een voordracht te doen is nog niet aan die cate-

goriën gegeven, zooals in Indië; doch bij een vacature pleegt men een meeting te houden en bij motie uit te maken wien men den aangewezen man acht. In den regel houdt de Gouverneur zich aan die uiting van de openbare meening. Er zou juist een meeting zijn van de Eurasiërs, toen ik te Colombo was; natuurlijk trachtte ik die bij te wonen, maar het gelukte mij niet. Het lokaal was te klein voor het aantal der belangstellenden, de helft moest zich met een plaats in de open lucht vergenoegen, waar men heel weinig hoorde, en onder dezen was ik. Echter had ik gelegenheid genoeg om op te merken, dat het zeer ordelijk toeging; er bestond groote ernst en belangstelling en op een goeden vertegenwoordiger werd hooge prijs gesteld. De lezing van een jaarverslag der zittingen van den wetgevenden raad overtuigde mij verder, dat de niet-officieele leden er een nuttige rol vervullen.

Per spoor ging ik naar Kandy; de weg slingert te midden van bergen en ravijnen, alles bedekt met den weelderigsten plantengroei. De menschelijke hand ontdekt men alleen in hier en daar aangebrachte trapsgewijze plateaux ten behoeve van de irrigatie, die een heel aardig effect maken. Kandy ligt allerliefst in een kom, grootendeels door gebergte omgeven; in het midden van de plaats heeft men een kunstmatig meer, uit den tijd der Kandische vorsten dagteekenend, dat een zeer schilderachtigen indruk teweeg brengt. Midden in het meer is een eilandje, waarvan ik gewag maak, omdat het Balzac stof had kunnen leveren voor een nieuw hoofdstuk zijner ‘Physiologie du mariage’ onder het hoofd ‘Police conjugale.’ Op dat eilandje namelijk pleegden de Kandische vorsten hunne talrijke vrouwen te huisvesten. Of zij van Hero en Leander hadden gehoord, weet ik niet; doch de geschiedenis vermeldt, dat zij het meer bevolkt hadden met krokodillen en allerlei andere gedrochten, om het verlaten van het eilandje en het verkeer met den vasten wal te bemoeilijken.

Door den Gouverneur, die te Kandy woont, en den eerst aanwezenden gewestelijken ambtenaar werd ik zeer hupsch ontvangen; laatstgenoemde vroeg mij te dineeren om mij gelegenheid te geven hem mijn questionnaire voor te leggen. Ik kreeg den indruk, dat men met de regeling der heerediensten en hun afkoop op doelmatige wijze is te werk gegaan en heb mij aan de landsdrukkerij de betrekkelijke verordeningen aangeschaft. Men heeft het plan gevolgd, n.f. bij de discussie over het Regeeringsreglement

door Thorbecke voorgestaan, om den individueelen heeredienstplichtige de keus te geven zijn belasting in arbeid of in geld op te brengen. En dat is hier zeer goed gegaan; daaruit volgt echter niet, dat zulks ook reeds bij ons het geval zou kunnen zijn, de omstandigheden verschillen. Toch kan de op Ceylon verkregen ervaring ons te stade komen.

Gaarne had ik nog een hoog bergstation bezocht, Nuwara Eliya dat heerlijk mooi moet zijn, en den Adamspeak beklommen; de tijd ontbrak echter vóór het vertrek der boot, die mij naar Calcutta zou brengen.

5 Maart.

Zeer welkom was mij de gelegenheid te Colombo enkele Buddhistische scholen te zien, onder de leiding van een Buddhist, die zeer goed Engelsch sprak. Hij draagt den naam van Bruiltjens, maakt op een Nederlandsche afkomst aanspraak en is te Cambridge gegradueerd. Van hetgeen ik zag kreeg ik een goeden indruk. Trouwens, de Buddhisten laten zich ook in Burmah veel aan het onderwijs gelegen liggen; het percentage der analphabeten is daar veel geringer dan in Voor-Indië, waar het Boeddhisme al lang weder verdrongen is. In Ceylon valt thans eenigermate een *revival* onder de volgers van Buddha op te merken, welke gesteund wordt door de *Theosophical Society*, waarvan velen een groote voorliefde voor het Buddhisme hebben.

Van die *Society* gesproken; haar doel: onderzoek op godsdienstig gebied, bestrijding van het materialisme, verdient alle sympathie. Ongelukkigerwijze is men echter tot charlatanerie de toevlucht gaan nemen. Men meende, dat de menschen alleen uit de klauwen van het materialisme te redden waren door hun bovennatuurlijke dingen te laten zien; anderen deden daaraan mede, die van de theosophie wenschten te maken ‘eine tüchtige Kuh, die sie mit Butter versorgt.’ Al dadelijk is de eigenlijke stichteres der vereeniging, Mevrouw Blawatsky, na zich in Indië te hebben gevestigd, begonnen met eenige wonderen te doen, die grooten indruk hebben gemaakt, totdat men de draadjes, waarmeê zij de voorstelling bestierde, te zien kreeg. Het kwam bijvoorbeeld uit, dat zij aan een der geloovigen getelegrafeerd had, dat hij volgens eene ingeving, die zij had gehad, bij zeker afgodsbeeld een cigarette zoude vinden, doch te

voren aan een ander telegrafisch het verzoek had gedaan die daar te gaan nederleggen. Onlangs is weder de vice-president der vereeniging, zekere Heer Judge in Amerika, er op betrapt, dat hij als deus ex machina, of cum machina, bij wonderen werkzaam was geweest. Ook de groote profetes, Mevrouw Besant, schijnt de leer, dat het doel de middelen heiligt, te zijn toegedaan; ten minste zij verklaarde zich nog zeer goed te herinneren, dat zij in een vroeger leven als Brahmin op de wereld is geweest. Eerst maakte die mededeeling niet den gewenschten indruk; de orthodoxe Brahmin beschouwt den Europeaan als een *outcast*, staande beneden de laagste caste van het Hindoeïsme. In zijn blank vel ziet hij niet anders dan een ziekteverschijnsel. Er moest dus heel wat met dien Brahmin, de vroegere capaciteit van Mrs. Besant, gebeurd zijn om zijne ziel te doen terugzinken tot de incarnatie in een Europeaan, en dat nog wel in een vrouw! Mrs. Besant verklaart dat echter door te zeggen, dat hare tegenwoordige incarnatie ten doel heeft haar met alle zwakheden der Westersche beschaving van nabij vertrouwd te maken, om haar in staat te stellen beter gewapend voor de waarheid, die zij in het Oosten huldigt, te strijden. Die verklaring schijnt ingang te hebben gevonden. Mevrouw Besant staat althans bij velen, ook onder de Brahminen, hoog aangeschreven. Dezer dagen kwam zij te Calcutta en stapte af bij een der eerste Hindoesche grooten, waar zij als een prinses wordt behandeld. Elken dag geeft zij hier een lezing en het is er stampvol. Ik moet erkennen, dat zij als redenaar een groot charme en een groote zeggingskracht heeft en onder de zonderlinge zaken, die zij vertelt, veel goeds en moois voorkomt, zoodat ik mij de ingenomenheid der Oosterlingen wel verklaren kan. Daar werkt ook meê de wierook, die zij aan de Heilige Boeken van het Oosten en de tradities offert.

Meer kan ik u van de *Theosophical Society* niet vertellen. Ik heb de vergadering te Madras niet kunnen bijwonen en alleen gelegenheid gehad eenige publieke lezingen van Mrs. Besant te hooren...

Laat ik u nog even vertellen, dat Bruiltjens na het bezoek van verscheidene scholen mij ook bracht in het seminarium, waar de Buddhistische priesters worden opgeleid. Ik vond er een groot aantal in gele tuniques gedrapeerde leerlingen rondom den leeraar gezeten; er lag werkelijk een Grieksche tint over het geheel. ‘Zijt gij genegen met mij eene discussie over het Buddhisme te voeren?’ vroeg mij de professor, een erkend geleerde. Natuurlijk verklaarde

ik mij onbevoegd. ‘Hebt gij mij dan eene vraag te doen?’ Ik trachtte hem toen eene verklaring van het Nirvana der Buddhisten te ontlokken, doch daartoe was hij niet te krijgen. Hij voerde aan, dat een grondige studie noodig was om het te begrijpen.

Bruiltjens behoort, even als de andere dragers van Nederlandsche namen, tot de *burghers;* d.w.z. hun bloed is niet van vermenging met inlandsch bloed vrij gebleven. Dat sluit hen van de eerste côterie, die alleen uit ‘volbloed’ bestaat, uit; in dat opzicht hebben ook de Engelschen hun kastengeest.

Tot de *burghers* wordt niet gerekend de afstammeling van een familie, die uit de dagen onzer Oost-Indische Compagnie dagteekent en reeds sints vier geslachten in Indië en Ceylon is, maar nog op onvermengd Europeesch bloed kan bogen, de heer van der Spar (spreek uit: Vendersper), onze Consul te Point-de-Galle. Hij geniet zelfs een bijzondere consideratie als de ‘first cricketer of Ceylon.’ Van hem ondervond ik veel welwillendheid; evenzoo van onzen Consul te Colombo, den Heer Remmers, wel geen stamverwant, maar evenals zijn lieve vrouw uit Jever herkomstig, dus nog tamelijk stamverwant.

6 Maart.

Wanneer ik morgen, zooals mijn plan is, Calcutta verlaat, zal ik ongeveer een maand hier zijn geweest. Dien tijd meen ik vrij goed te hebben doorgebracht. Niet dat Calcutta zooveel bezienswaardigs oplevert; het is zelfs geen mooie stad; in het Europeesch gedeelte zijn alle huizen met muren omgeven; daardoor is de aanblik heel wat minder vroolijk dan te Batavia waar bovendien het terrein al wat golft. Een aangenamen indruk maken de pleinen. Ieder plein heeft zijn standbeeld en in de keus der beeldhouwers is men zeer gelukkig geweest Heerlijk mooi is 's avonds de achtergrond van de Hugli, een hemel door de ondergaande zon met allerlei nuances gekleurd; daartegen steekt dan op de meest schilderachtige wijze het bosch van masten af, dat uit de breede rivier verrijst. Vele van de schepen hebben nog het volle zeiltuig; de schoorsteenen hebben, gelukkig voor het oog, nog de overhand niet.

Langs de Hugli wordt 's avonds getoerd; het is er dan niet minder levendig, zou ik haast zeggen, dan in het Bois-de-Boulogne op het elegante uur. Er zijn tal van nette equipages; in

dat opzicht staan de inlanders niet achter, want Calcutta heeft, dank de ‘permanent settlement,’ veel rijke Zemindars onder zijne bewoners. Na het ondergaan der zon is er gedurende een uur muziek (behalve des Zondags) en dan is er pantoffelparade beschenen door electrisch licht. Gedurende de vier zoogenaamde wintermaanden is er bovendien wat de Engelschen ‘season’ noemen. De Onderkoning en de Luitenant-Gouverneur van Bengalen houden dan te Calcutta hun hof en geven vele partijen; dat voorbeeld wordt gevolgd; iederen avond is er wat te doen. Ik heb veel beleefdheid ondervonden van beide genoemde autoriteiten....

Het zijn echter natuurlijk niet de genoegens der hofstad, die mij zoolang hier hebben bezig gehouden; ik wilde verscheidene punten onderzoeken en daarvoor was ik hier aan de bron. Daarbij kwam, dat ik in het gelukkige geval verkeerde van in twee clubs als honorair lid te zijn opgenomen. De club is hier eenigermate voor den Europeaan wat de ‘village community’ voor den inlander is; zij maakt dat hij niet meer geisoleerd tegenover de buitenwereld staat; hij is lid eener gemeenschap; bovendien kan hij in de club zijn onderkomen vinden, hij heeft er gemeenschappelijk gebruik van verschillende zaken en personen (zooals bedienden, koks, enz.) Men moet in Indië in een logement en daarna in een club gehuisvest zijn geweest om het groote verschil te gevoelen.

Het was er mij in de eerste plaats om te doen wat van het financieel beheer en de comptabiliteit te leeren. Aan den ‘Financial Member of Council’, Sir James Westland, wien ik aanbevolen was, heb ik daarvoor niet heel veel gehad; ik begrijp dat de man het te druk had. Van anderen, zooals de Comptroller General, den Auditor General, enz., wier hulp ik persoonlijk ben gaan vragen, ondervond ik daarentegen groote welwillendheid. Dank daaraan ben ik te weten gekomen wat ik weten wilde en kon ik ettelijke boeken en documenten, die in den handel niet te krijgen zijn, medenemen. Ook wilde ik goed weten hoe de Executive Council werkt; de verhouding van de leden van den Raad tot de Secretarissen, enz. Er is wat tijd noodig om van zulke zaken op de hoogte te komen. De menschen hebben het te druk om ze op hunne bureaux veel met vragen lastig te vallen; op een bal dansen zij van het begin tot het einde; men moet dus een andere gelegenheid afwachten, liefst onder het genot van een brandyof whisky-soda; dit stemt tot vertrouwelijkheid.

Ook de quaestie, waarover gij mij schreeft, de Dekkhan Agricultural Relief Act,[1] houdt mij bezig. Deze wet werd dezer dagen wat verbeterd, doch in afwachting van een voorziening voor geheel Indië. Waarin die bestaan zal, daarover is men het echter nog lang niet eens. Een volgenden keer kom ik op dit gewichtig punt terug.

Herhaaldelijk heb ik de zittingen bijgewoond, zoowel van den Wetgevenden Raad voor Indië, als van dien voor Bengalen. Door hetgeen ik hoorde ben ik zeer versterkt in de meening, dat het 'non official element' van groot nut is, en eene uitsluitende ambtenaarsregeering, zooals bij ons nog bestaat, tot eenzijdigheid moet leiden. Op kalme, degelijke wijze hoorde ik zaken behandelen; zoowel door inlanders als door Europeanen werd eenvoudig, onopgesmukt, en toch dikwijls met talent gesproken. Van onzen Consul Reelfs had ik goeden steun.

Morgen ga ik naar Darjeeling om wat van de Hymalaya te zien; daarna over Benares, Agra, enz. naar Bombay....

tt

VAN DEDEM.

N.G.P.

1) Een wet tegen den woeker ten platten lande.

Het goed recht der schrijftaalhervormers.

Als veld van uitgang voor mijne beschouwingen kan ik niet beter kiezen dan een artikel, dat de lezers van *de Gids* zoo versch mogelijk in het geheugen ligt, het artikel nl. van mijn talent- en taktrijke leermeester, professor Cosijn, voorkomende in het Julinummer van dit tijdschrift.

Ik moet beginnen met een ongehoorde brutaliteit (die ik maar liever dadelijk in eens begaan wil.... *to have it over at once*) nl. deze om op één bepaald punt mijn hooggeschatte leermeester lijnrecht tegen te spreken, en wel waar hij op bladzijde 68 van zijn opstel schrijft: *Wie zich verbeeldt, dat hij het gelezene in stilte uitspreekt, in den geest nazegt, dwaalt. De schriftelijke beelden worden onmiddellijk in voorstellingen omgezet*.

Het is mij bij allerlei gelegenheden gebleken, dat de in bovenstaande volzinnen door professor Cosijn uitgesproken meening door vele groote geleerden o.a. ook door beoefenaars van natuur-, schei-, dier- en plantkunde gedeeld wordt. Welnu, ik wensch met kracht en klem hier mijn overtuiging uit te spreken, dat de beschreven meening niet de juiste is, maar op dwaling berust.

Met ergernis en woede mag ik zeggen (machtelooze ergernis en woede helaas) heb ik in de laatstverloopen jaren vertogen van Duitschers doorgeworsteld, die mij datzelfde trachtten diets te maken, nl. dit, dat b.v. het samengestelde schrijfteeken: hond d i r e k t voor mijn geestelijk oog het beeld van een behaard, stijfledig, viervoetig dier doet verrijzen, voor mijn geestelijk oor een blaffend geluid weerklinken en zoo voorts, en dat ik dan eerst l a t e r die indrukken gezamenlijk in hoorbare vorm weergeef door het (in werkelijkheid of in verbeel-

ding) uitspreken der klankverbinding h-o-n-d - dat op dezelfde wijze de schrijfteekens: roos voor mijn geestelijk reukorgaan een liefelijke geur doen opstijgen vóór ik nog eenigszins na kan gaan, waar die geur eigenlijk vandaan komt.... In eens gezegd, ik geloof van al die fraaiigheden niets, in 't geheel niets.

Tot weerlegging der naar mijne meening ergerlijk onjuiste bewering wijs ik in de eerste plaats op verschillende vormen van letterschrift. Gesteld, iemand heeft het woord hond of het woord roos of het woord haring of het woord bloedbeuling tot dusver nooit anders dan met kleine (minuscule) druk- of schrijfletters te lezen gekregen en nu ziet hij op een zomersche dag in eens een dezer woorden (b.v. in een advertencie in een krant of in een opschrift voor een winkelraam) met louter kapitale drukletters afgespeld: WACHT U VOOR DEN HOND - PRACHTIGE ROZEN TE KOOP - NIEUWE HARING - DAGELIJKS VERSCHE BLOEDBEULING... Is het nu met al die heerlijkheden van die geestelijke zintuigenwaarneming bij het lezen van zulk een eenvoudig opschrift in eens alles finaal uit? - Het stellen van een opschrift in louter kapitalen is dan toch volkomen geoorloofd, wil ik hopen; geen enkel artikel van de Vries en te Winkel dat zich daartegen verzet... Waar blijft men dan nu met al dat moois van daar straks? Heeft bij deze gelegenheid de hond opeens de gedaante van een nijlpaard en de stem van een nachtegaal gekregen? ruikt de roos op eens naar azijn? smaakt de haring als roet en de bloedbeuling als gootwater? 't Is dan toch nog al een vrij aardig verschil zou ik meenen (alleen op het uiterlijk gelet wel te verstaan) het verschil tusschen haring en HARING of tusschen bloedbeuling en BLOEDBEULING. De gelijkenis in vorm is zoo ongeveer = 0. - En is er iemand, die ooit bij de eerste kennismaking met een dergelijke schrijfwijze die eigenaardige onaangenaamheid ondervindt, die ons bij veranderingen in de spelling geregeld pleegt te hinderen? Ik zou zeggen van niet; ik heb ten minste nooit iemand daarover hooren klagen.

Jammer, dat men ‘de Duitsche autoriteiten’ niet, zooals men een gewoon menschenkind doen zou, tot rekenschap roepen kan, en hen op die manier dwingen òf een bevredigend antwoord te geven op bezwaren als het hierboven aange-

duide, òf anders kort en goed zich overwonnen te geven. Maar het is helaas een algemeen geëerbiedigd privileezje van die Heeren, dat ze wel heel veel onbesuisds b e w e r e n, maar zich nooit of nimmer vernederen om tegenover een gewoon menschenkind iets van het beweerde te verdedigen! - Zoo niet dan zou ik ze dol graag eens willen vragen of hand, HAND *hand* enz. meer op elkaar onderling lijken dan hand, hond, houd, hard, hout, hart, hort, hord, hoed, enz. enz. - De overeenkomst in b e g r i p s w a a r d e tusschen de termen der laatstgegevene reeks komt mij eerlijk gesproken in de hoogste mate problematiesch voor, ofschoon de zichtbare w o o r d b e e l d e n buiten eenige redelijke twijfel op elkaar lijken als een waterdruppel op een waterdruppel lijkt. - Hoe ter wereld moeten we ons nu het b e g r i p s b e e l d voorstellen, dat men bij o n v o l k o m e n e v l i e g e n s v l u g g e lezing van een woord als hond, hand enz. ontvangt? - Wordt dit een soort b e g r i p r a t j e t o e van de begrippen *hand, hond, houd, hart* en nog ettelijke andere door elkander heen? - Ik moet waarlijk erkennen, dat ik er niets, hoegenaamd niets van begrijp, hoe zulk een begrip-ratjetoe zich zou moeten voordoen en wat ter wereld men er aan zou kunnen hebben als er eens w e r k e l i j k zoo iets bestond.

Er is intusschen één enkele zaak, die ik wel geneigd zou zijn de HH. ‘menschen van naam’ toe te geven, nl. dat het mogelijk is een bepaald o n d e r w e r p v a n b e s p r e k i n g, waarin men buitengewoon levendig belang stelt, in een willekeurig nieuwsblad, tijdschrift, boekwerk, brief of ander geschrift zonder zelfbewuste inspannig, dus ook zonder spellen o p t e z o e k e n

Ieder menschenkind heeft nl. enkele speciale onderwerpen, waarvoor hij een buitengewoon sterke, allesoverheerschende belangstelling koestert. Als zoodanig komen bepaaldelijk in aanmerking:

1°. De eigen persoon en wat zich daaraan onmiddellijk aansluit, b.v. de eigen woonplaats, de eigen stand of betrekking, enz.

2°. Al datgene, waaraan men een buitengewoon hooge waarde toekent, b.v. banknoten, juweelen, ridderordes, enz.

3°. Datgene, waarvoor men buitengewoon bang is of wat men in hooge mate gevaarlijk acht, b.v. cholera, tijgers, dinamiet.

Bij het vluchtig doorkijken van een nieuwsblad of ander

geschrift waar in weinige seconden tijds heele vellen druks de *revue* passeeren, zoekt ieder mensch instinktmatig, zonder zich zelf er volkomen rekenschap van te geven, de voor hem bij uitstek belangrijke onderwerpen op. Dit instinktmatige opzoeken geschiedt naar mijne voorstelling op de volgende wijze. De persoon in kwestie draagt in zijn hersenen niet uitsluitend voorstellingen van de dingen zelf met zich om, maar tevens voorstellingen van volledige samengestelde woordbeelden in schriftvorm, doch deze laatste slechts in betrekkelijk zeer gering getal, nl. enkelen alleen de afbeeldingen van die bepaalde woorden, waardoor een der bovenbeschrevene bij uitstek belangrijke onderwerpen wordt uitgedrukt. Bij het doorzien van het nieuwsblad wordt de in de hersenen aanwezige woordbeeldvoorstelling met verbazende snelheid op vele bladzijden vol drukletters aanhoudend afgepast of afgemeten en dit wel telkens zoo lang tot het reëele gezichtsbeeld van het netvlies een woordbeeld bevat, dat in kleine bizonderheden met een der in de hersenen aanwezige woordbeeldvoorstellingen overeenkomt; zoodra dit het geval is, wordt tusschen het oog en de hersenen een sein van verstandhouding gewisseld, wat ten gevolge heeft, dat de aandacht van de lezer zich onmiddellijk daarop met bizondere inspanning binnen dat bepaalde gedeelte van de tekst koncentreert. - Ik wil gaarne aannemen, dat het niet noodig is het bewuste tooverwoord b.v. P.A. v.d. Meulen - ridderorde - dinamiet enz. op dat oogenblik in gedachte uit te spreken. Door het hierboven besprokene waarschuwende sein krijgt de persoon in kwestie in één ondeelbaar oogenblik de tijding, dat sprake is van 1°. dat bij uitstek belangrijke personaazje (P.A. v.d. Meulen, de 'ik') 2°. dat bij uitnemendheid begeerlijke iets (b.v. 'ridderorde') of 3°. dat bij uitstek geduchte of gevaarlijke iets (b.v. 'dinamiet') - Tot zoover dus geen spellen van woorden uit letters en ook geen in gedachte uitspreken van lettergrepen of woorden.[1)]

1) Misschien zal deze of gene lezer mij hier de vraag willen stellen, of het dan niet mogelijk zou zijn, dit eigenaardige directe leesvermogen door oefening uit te breiden over steeds meer en meer verschillende zaken waarvoor men niet die bizondere mate van belangstelling gevoelt. - Mijn antwoord leidt beslist ontkennend. Het bedoelde vermogen zou met juistheid omschreven kunnen worden als lezen met de ziel. Het is hetzelfde vermogen, waarmede b.v. een moeder op een vrij slecht uitgevoerde fotografie van een duizendtal schoolkinderen onmiddellijk haar eigen lieveling herkent; het voornaamste steunsel, waaraan dit vermogen zijn kracht ontleent, bestaat ontegenzeggelijk in de geringschatting voor al het omgevende, die bij de betrokken persoon, die het vermogen toepast, althans tijdelijk bestaat. Zich langzaam uitbreiden over een steeds grooter aantal voorwerpen staat dus voor dit bepaalde vermogen gelijk met langzaam maar zeker zich zelf vernietigen.

Ziedaar echter ook alles, wat wij van onze zijde in deze richting zouden wenschen toe te geven. Dat het ook mogelijk zou zijn zonder spellen en zonder het in gedachte uitspreken van woorden een geheel s a m e n g e s t e l d b e r i c h t voor zichzelf in begripsvorm te v e r t o l k e n , meenen we zeer beslist te mogen tegenspreken. Wel is het mogelijk (voor een zeer geoefend snellezer nl.) om in één sekonde tijds of minder een tamelijk uitvoerig 'gemengd-nieuwsje' uit een krant tot begripsvorm te verwerken, een berichtje b.v., waarin verteld wordt, dat op den dag van gisteren uit deze of gene diergaarde of beestenspel een tijger is losgebroken, dat dit dier op straat een vrouw, die niet spoedig genoeg uit de weg kon komen, achterhaald en omvergeworpen heeft, maar dat de bedoelde vrouw van dit ongeval, behalve schrik en angst, geen verdere nadeelige gevolgen heeft ondervonden. Het geheim van dit bizonder snelle lezen bestaat hoofdzakelijk in een door lange ervaring verkregen nauwkeurige schatting der gemiddelde afstanden, die in een geschrevene of gedrukte mededeeling de voornaamste (d.w.z. voor de vorming van het totaalbegrip onontbeerlijkste) volzinelementen van elkander plegen te scheiden.

Terwijl nl. de onervarene krantlezer eenige sekonden lang wordt bezig gehouden door de eerste woorden van het bericht: G i s t e r e n h e e f t n a a r m e n v e r n e e m t enz. heeft de ervarene reeds terstond gelezen: Gist..... tijg..... los..... vrou..... om..... onge..... en uit deze brokstukken al het overige volgens eigen fantazie gerékonstrueerd. In plaats van 100 tot 150 lettergrepen spelt dus de ervarene snellezer er slechts tien, dit spellen gaat bovendien ook op zich zelf beschouwd nog aanmerkelijk sneller dan bij een onervaren lezer het geval is; terwijl de laatstgenoemde voor twee of drie silaben één sekonde speltijd noodig heeft, spelt de eerstgenoemde een tiental silaben in diezelfde tijd. - Geheel zonder spellen te lezen is naar onze vaste overtuiging zelfs voor de beroemdste *champion's* onder de snellezers een volslagen onmogelijkheid.

Trouwens het geheele denkbeeld alleen, dat lezen zonder spellen mogelijk zou kunnen zijn, komt ons eerlijk gesproken onredelijk en ongerijmd voor. Beschouwen we maar een oogenblik de spellingstelsels der voornaamste Europeesche naciën geheel in 't algemeen, in hun wezen en aanleg. Daar ieder spellingstelsel door een of meer menschen gemaakt en ingevoerd is, kan men toch stellig zeer moeielijk aannemen, dat zulk een spellingstelsel iets geheel anders zou zijn dan wat de oorspronkelijke makers of invoerders in dat stelsel hebben neergelegd. Wanneer men nu de spellingstelsels der voornaamste Europeesche naciën, wat wezen en aanleg betreft, nauwkeurig beschouwt en zich daarna afvraagt of er in hun samenstelling en inrichting één enkel gegeven of één enkele eigenaardigheid aanwezig is, die speciaal op de onmiddellijke weergeving der begrippen en hun onderlinge onderscheiding berekend schijnt te zijn, dan moet ieder onbevangen beoordeelaar erkennen, dat het antwoord op die vraag in ontkennende zin dient te worden gegeven. Alle spellingstelsels, die in het hedendaagsch Europa voorkomen zijn (gebrekkig) fonetiesch aangelegd, d.w.z. zij streven alle meer of minder konzekwent naar een zuivere indeeling volgens de afzonderlijke klankelementen, waaruit woorden en zinnen, naar het gehoor gerekend, zijn samengesteld. M.a.w. het hoofdbeginsel is bij al deze spellingen buiten eenige kwestie het fonetische. Van dit hoofdbeginsel wordt weliswaar in tal van bizondere gevallen op zeer grillige wijze afgeweken, maar zelfs in die bizondere gevallen is van stelselmatige nastreving eener zoogenaamde ideografische of (onmiddellijk) begripvertolkende inrichting geen spoor te ontdekken. - En nu zou men aannemen, dat deze nergens nagestreefde ideografische inrichting geheel in strijd met de duidelijk voor ieder beschouwer blootliggende samenstelling van elk afzonderlijk stelsel, geheel van zelf als het ware bij ongeluk zou zijn tot stand gekomen.... Stel u een oogenblik zoo iets voor. Wat gemaakt is voor de aanduiding en onderscheiding van afzonderlijke klankelementen zou tengevolge van gebrekkige inrichting bij ongeluk voor iets geheel anders nl. de direkte aanduiding en onderscheiding der begrippen zelve volmaakt geschikt en doeltreffend geworden zijn!.... Men zou waarlijk even ge-

makkelijk kunnen aannemen, dat de gebrekkige aanteekeningen van een kleermaker, door deze tot bepaling der afmetingen van uw l i c h a m e l i j k e persoon vervaardigd van zelf en bij ongeluk zouden veranderd zijn in uitstekende hulpmiddelen voor de bepaling der eigenschappen van uw g e e s t en z i e l!

Eenige tijd geleden las ik de beschouwingen van een beroemd fiziologiesch psicholoog, een volbloed Duitscher, ‘mensch van naam’ *jusqu'aux bouts des doigts*. Door deze werden in de menschelijke hersenen als taalorganen twee volkomen overeenkomstige voorstellingsvelden aangenomen, waarvan het eene aan de waarneming der g e s p r o k e n e, het andere aan die der g e s c h r e v e n e taal was gewijd. Voor zoover ik de man begreep waren deze beide waarnemingsvelden volgens hem zoowel in uitgebreidheid als in alle overige eigenschappen v o l k o m e n p a r a l l e l. Het bleek dus duidelijk, dat deze geleerde zich ‘de geschreven taal’ voorstelde als iets volmaakt even reëels en natuurlijks als de gesprokene, als iets, dat g e h e e l o p z i c h z e l f geen greintje minder recht van bestaan had dan het levende woord. Met innige ergernis en verontwaardiging nam ik van deze hoogst wetenschappelijke *Darstellung* kennis. - S p e l l i n g en t a a l in w a a r d e en b e l a n g r i j k h e i d met elkander g e l i j k g e s t e l d, *rien moins que ça*... s p e l l i n g het ellendige, misselijke, nietswaardige m a a k s e l van menschen en d e t a a l, die in het binnenste van alle menschenkinderen l e e f t - die van alle bewonderenswaardige inrichtingen der schepping wellicht de allermeest bewonderenswaardige is.... die twee tegen elkander in de weegschaal gewogen?.... Zou men zoo iemand niet schudden en trappen tot zijn ribben er van kraken?... Of moeten we in zijn verwatene heiligschennis lijdelijk berusten en tevens van al onze idealen als beoefenaars der edele taalwetenschap afstand doen?.... moeten we als bittere troost voor het verlies daarvan wellicht een *Volapük* of een *Esperanto* omhelzen, ons vroegere edele en verhevene streven geheel opgeven voor een streven naar eeretitels als *Volapüka-kad'mal* of *Esperanto-sottidiot?*...

Wél dan zalig de dooden, die niet deez' jam'ren aanschouwen!

Toen ik ongeveer twaalf tot vijftien jaar geleden te Leiden het merkwaardig heldere en onderhoudende kolleezje van prof. de Vries over l i n g u i s t i e k bijwoonde, was zeker ‘de Duitsche wetenschap’ gelukkigerwijze nog niet zóó ver gevorderd of wel prof. de Vries was, Gode zij dank, niet ‘op de hoogte’ van de ‘Duitsche wetenschap’. Hoe 't zij, uit zijn mond vernam ik de volgende uitspraak omtrent de verhouding van d e n k e n en s p r e k e n : ‘G e r e g e l d en g e s t a d i g d e n k e n d.w.z. die soort van denken, die een o o r d e e l , r e d e n e e r i n g , b e s l u i t enz. als rezultaat oplevert, is n i e t m o g e l i j k zonder hulp van w o o r d e n , die in gedachte worden uitgesproken’. - Naar mijn vaste overtuiging is deze uitspraak een onomstootelijke waarheid, verre te verkiezen boven alle mogelijke ondoordachte en onbesuisde beweringen van ‘de Duitsche wetenschap’ en de aan de dienst dezer wetenschap verbondene ‘menschen van naam’.

Ik wensch hier van de eerste kwestie af te stappen om te komen tot een andere, waaromtrent ik de woorden van mijn leermeester Cosijn met volkomen instemming kan aanhalen. ‘*Welke knaap*’ - zoo lees ik op bladzijde 63 van zijn opstel - ‘*die in zijn jeugd genoten heeft van de historie van Jonas en zijn walvisch, zal v i s kunnen schrijven? Dat grafische beeld van dien w a l v i s c h heeft zoo'n indruk op zijn jeugdig brein gemaakt, dat hij eerder geneigd zou zijn de dimensies van het zeemonster te vergrooten en met een w a l l e v i s c h te komen aanzetten, dan een staartloozen of tot zijn graat afgeknaagden w a l v i s ten papiere te brengen*.’

Ieder lezer van prof. Cosijn's artikel zal buiten twijfel getroffen zijn door de volkomene juistheid dezer opmerking en tevens door de kernachtige en geestrijke wijze, waarop die opmerking door de schrijver in de aangehaalde volzinnen werd ingekleed. Dat het bedoelde verschijnsel, de verbinding van woordbeeld en woordbegrip door een of andere d i r e k t e a s s o c i a c i e , waarbij een e i g e n s c h a p van het uit letters samengestelde woordbeeld met een e i g e n s c h a p van het door dat woordbeeld vertegenwoordigde w e z e n of d i n g in verband gebracht wordt, dat het bedoelde verschijnsel zich werkelijk geregeld voordoet bij ieder lezend persoon, die zelfs

maar een greintje scheppende fantazie tot zijn beschikking heeft, zal, naar het ons voorkomt, door niemand worden tegengesproken.

De *ch* van *walvisch* neemt voor het oog van onze geest heel duidelijk de gedaante aan van een uit schuimend zeewater opstekende reusachtige s t a a r t . - In de *uw* van *leeuw* meenen wij duidelijk de uitgestrekte voorpoot met de geopende k l a u w van het roofdier met onmiskenbare getrouwheid te vinden afgebeeld. - Of wel, wij ontleenen aan een aantal v e r s c h i l l e n d e woorden als *leeuw, geeuw* en *schreeuw* een onbewuste ideografische regel, waardoor de letterverbinding *eeuw* een w i j d g e o p e n d e m o n d met t a n d e n gaat voorstellen, enz. enz.

Een heel treffend voorbeeld van deze soort van associacie kan ik uit mijn eigen levensgeschiedenis verhalen. Eenige tijd geleden, druk verdiept in allerlei praktische proeven op 't gebied van spelling, betrap ik plotseling mezelf op een onoverwinnelijk ortodoksisme ten opzichte van één enkel woord. Het bewuste woord was de naam van ons koperen muntstuk *cent*. Ofschoon ik nl. het voorstel der spellingkommissie om voortaan te schrijven *sirkel, sijfer, sitroen* enz. onmiddellijk met veel geestdrift had begroet, gevoelde ik in dit bizondere geval op eens een voor mij zelf onverklaarbare sterke tegenzin; *sent* in plaats van *cent* te moeten schrijven... ‘Neen, dat nooit, het gaat niet, het k a n eenvoudig niet,’ zoo gilde en schreeuwde er iets in mijn binnenste... Ik moest geruime tijd nadenken, vóór ik de oorzaak van dit verschijnsel ontdekken kon. - In de uitheemsche oorsprong van het woord *cent* kon die oorzaak niet liggen. Immers *sirkel* en *sijfer* vonden me beide terstond bereid, hoewel beide woorden ongetwijfeld bij ons geheele volk lang niet zóó veelvuldig voorkomen als het eenvoudige, onmisbare *cent*. Een *cent* is toch presies een ding als een *dubbeltje* of een *kwartje* of een *duit* of wat men verder wil noemen. - Waarom dan niet *sent?*... Zou het de afleiding zijn - *cent* = 100, 1/100 deel van een gulden? - Maar wie denkt nu altijd door daaraan bij het uitspreken van het woord cent b.v.: ‘Daar valt een cent.’ - Wordt bij zulk een gezegde soms altijd gedacht of gevoeld, dat het muntstuk presies het honderdste gedeelte der waarde van een gulden vertegenwoordigt? Bovendien pleit de uitspraak

van het woord honderd in de Romaansche talen volstrekt niet in het nadeel der spelling met *s*. De Franschen zeggen *san*(*t*), de Italianen *tsjento*, de Spanjaarden *ssient*(*o*) enz. (de oude Romeinen zeiden ongeveer *kentoen*, maar wij kunnen toch onmogelijk *cent* met *c* schrijven, omdat twee duizend jaar geleden die c een k is geweest)... Zou dan soms in de gelijknamigheid van koperstukken bij andere naciën voorkomende, de Fransche *centime*, de Amerikaansche *cent*, het voorname bezwaar tegen de schrijfwijze *sent* gelegen zijn? - Ook dat niet. Immers zoowel de Fransch-Spaansch-Italiaansche *centime* als de Amerikaansche *cent* heeft een geheel andere waarde dan het Hollandsche koperstuk, dat met diezelfde naam wordt aangeduid. - Geldstukken van verschillende waarde moeten liefst ook zoo verschillend mogelijk worden gespeld. Dat het zuiver praktische handelsbelang dit vereischt, zal door niemand worden tegengesproken. Dus ook dit is weer het gevraagde n i e t .... Maar wat is het dan toch in 's hemels naam wel?... Welke geheimzinnige macht is hier in het spel?... Ik was eindelijk zoo gelukkig de verklaring te vinden. - Als kleine jongen leerde ik natuurlijk al heel vroeg de Nederlandsche muntstukken kennen; dat er behalve deze ook Fransche, Engelsche enz. munten bestonden, werd mij op die jeugdige leeftijd uit den aard der zaak niet dagelijks aan 't verstand gebracht. De beschouwing nu van deze Nederlandsche muntstukken leidde van zelf tot een g e m i d d e l d e v o o r s t e l l i n g van zoo'n muntstuk in 't algemeen. Die gemiddelde voorstelling omvatte naar men zich denken kan alle verschillende eigenschappen, die alle Nederlandsche muntstukken gezamenlijk met elkander gemeen hadden. Tot die eigenschappen behoorde natuurlijk ook zeer bepaaldelijk de aanwezigheid van een door een s i j f e r voorafgegane l e t t e r, waaraan de w a a r d e van het muntstuk te herkennen is. - Daar bij onze munt deze waarde altijd óf in g u l d e n s óf in s e n t e n wordt uitgedrukt, is de waardebepalende letter altijd zonder uitzondering G of C... En deze toevallige omstandigheid was oorzaak, dat ik oliedom van een m u n t s t u k in 't algemeen bij mij zelf de volgende onbewuste definicie vaststelde: ‘Een muntstuk is een g r o o t e r e of k l e i n e r e s i r k e l v o r m i g e schijf van blinkend of niet blinkend metaal, welke schijf aan b e i d e zijden (en wel aan elke zij v e r-

schillend) gemerkt is, maar in ieder geval geregeld een door een sijfer voorafgegane sirkelvormige letter vertoont, waaraan de waarde van het muntstuk te kennen is.' Indien iemand mij een enkele maal een Fransch muntstuk met een F of een Duitsch muntstuk met een M had laten zien, zou dadelijk de prachtige definicie geslagen en tevens het spel der betoovering gebroken zijn geweest - edoch dit gebeurde niet. - Zoo bleef door een goed aantal jaren heen dit spel der betoovering bestaan en de macht daarvan was ook later nog sterk genoeg, om de schrijfwijze *sent* met een *s* (waardoor een *cent* immers op eens niet langer aan de tradicioneele definicie van een muntstuk zou voldoen!) voor mijn volwassenmenscheninzicht een ontzettende ketterij te doen zijn, waartegen om zoo te spreken mijn heele ziel in verzet kwam en in verzet bleef... tot het nadenken mij eindelijk de bij uitstek kinderachtige, onzinnige gedachtenkombinacie had doen ontdekken, waarop mijn onoverwinnelijke tegenzin bij een onderzoek in laatster instancie bleek gegrondvest te zijn.

Het bestaan van dergelijke associacies is, zooals ik reeds vroeger zeide, een onloochenbaar feit. Een heel andere vraag is intusschen de volgende: Is het ongehinderd voortbestaan van deze associacies bevorderlijk aan de gezonde ontwikkeling onzer hersenen? Doen zij ons wellicht in dit opzicht niet veeleer aanzienlijk nadeel en schade lijden? en, zoo ja, moeten deze ongunstige gevolgen met gelatenheid door ons gedragen worden, omdat zij niet anders zijn dan de noodwendige rezultaten van voor eeuwig onveranderlijke natuurlijke werkingen, waaraan ons organisme onvermijdelijk en voortdurend is blootgesteld? - Op de eerste vraag kan zeer zeker het antwoord niet twijfelachtig zijn. - Is er in associacies als de boven beschrevene iets waars, iets redelijks, iets verstandigs of wel iets moois, iets dichterlijks, iets verheffends? Het eerste zeker niet, het laatste... wellicht, maar geenszins buiten twijfel. - Aangenomen echter, dat er iets moois of iets dichterlijks zou zijn in die denkbeeldige walvischstaarten, leeuwenklauwen, monden met tanden enz. enz. dan is aan de eene kant die schoonheid en dichterlijk-

heid niet van bizondere waarde, terwijl zij aan de andere kant in niet geringe mate gevaarlijk mag heeten, omdat zij met verstand en rede op geenerlei wijze te vereenigen is. - Dat wij de neiging in ons hebben om zulke voorstellingen te vormen is niet te ontkennen, maar het laat zich evenmin tegenspreken, dat het ongehinderd toegeven aan deze neiging, het voortdurend voortbouwen op onredelijke grondslagen, de voortdurende samenvoeging van associacie met associacie, waardoor allerlei door en door onware, ongerijmde beschouwingen ontstaan, ons hoe langer hoe meer de gewoonte zou bijbrengen tot het 'zien van spoken op klaarlichte dag',... m.a.w. ons hoe langer hoe meer van het gezond verstand en de goede smaak zou vervreemden en ons voortvoeren langs een weg, die onfeilbaar zeker in het krankzinnigengesticht zou moeten eindigen. - Ziedaar het antwoord op de eerste vraag.

Laat ons nu de tweede vraag overwegen. Is de schadelijke werking, die wij daareven schetsten, werkelijk onvermijdelijk, werkelijk een noodwendig gevolg van onveranderlijke natuurlijke gegevens? - Laat ons, om dit te onderzoeken, eens even nagaan in welke gevallen zich de beschrevene soort van associaciën meer bepaaldelijk pleegt voor te doen.

Nemen we om te beginnen eenige woorden als kat: - vos - kip - lam - pul - bles enz. Zooals men ziet zijn dit alle woorden, die volmaakt fonetiesch zijn gespeld, woorden, die met de kalmte des rechtvaardigen iedere tegenwoordige of toekomstige Kollewijn kunnen toeroepen:

> Rustig zal ik u zien naad'ren,
> Rustig u zien gaan.

Is er, vraag ik nu, bij deze soort van woorden ook nog aanleiding tot een dergelijk *second sight* als wij bij de walvisch en bij de leeuw hebben opgemerkt, m.a.w. ziet ge in de k van kat de kop van de kat; in de s van vos de staart van de vos enz.? Schrijf eens . at, . os, . ip, . am enz. Ziet gij nu al deze dieren in gedachte onthoofd? Of schrijf ka ., vo ., ki ., la . enz. Ziet gij dezelfde dieren met deerlijk geschonden achterlijf? - Mij dunkt ge moet antwoorden neen. Ge ziet eenvoudig in 't geheel niets. - M.a.w.

het bedoelde associacievermogen is hier machteloos, de ‘spoken bij daglicht’ zijn overwonnen; er staat hier eenvoudig... wat er staat en niets meer. - 1 + 2 + 3 is hier Gode zij dank eens eindelijk niet gelijk aan 6 + x maar dood gewoon en eenvoudig gelijk 6 zonder meer.

Maar, zult ge zeggen, ge hebt juist zulke korte woorden gekozen. Goed, neem dan: takkebos, paardestaart, zwavelstok, zomerjapon, kamerbuks, straatlantaren.... Waar blijft de d i r e k t e a s s o c i a c i e in die woorden? - Zij i s er niet, mijn waarde, omdat er (gelukkigerwijze) in het geheele woord g e e n p l a a t s voor haar is. - Iedere letter heeft i e t s a n d e r s t e d o e n, geen van allen heeft er tijd om naar haar te luisteren. Er is niets voor haar te verdienen. Teleurgesteld gaat zij haars weegs... om al zeer spoedig bij woorden met sch = s of met i, ij, ee, aa = e of met th = t enz. een bij uitstek gulle ontvangst te vinden... Denk nu eens even na, waarde lezer. Wanneer het bewezen is, dat de beschrevene soort van d i r e k t e a s s o c i a c i e een v e r k e e r d e h e r s e n b e d e r v e n d e g e w o o n t e is, wanneer het zich eveneens laat aantoonen, dat fonetiesch gespelde woorden het toegeven aan deze verkeerde neiging tot een volslagen onmogelijkheid maken, blijkt dan niet met zonneklaarheid, dat wij de invoering eener zooveel mogelijk fonetizeerende spelling met alle middelen, die ons ten dienste staan, behooren in de hand te werken? - Mij dunkt er is niet de minste reden om deze vraag ontkennend te beantwoorden.

Een heel andere kwestie is natuurlijk deze: In hoever is het denkbeeld uitvoerbaar in 't algemeen, en in hoever n u d a d e l i j k uitvoerbaar? - Het kuddeke der voorstanders schijnt tot dusver nog bizonder gering, dat der tegenstanders belangrijk, dat der onverschilligen *legio*. - Zelf heb ik mijn meening bij verschillende gelegenheden in bizonderheden uiteengezet. - Ik heb geruime tijd volgens Kollewijn gespeld - geruime tijd ook volgens een veel verder grijpend fonetiesch sisteem - Kollewijn's spelregels bevredigden me alles behalve volkomen; 't is heel duidelijk te merken, dat het niet heelemaal Kollewijn's eigen idee en eigen arbeid is gebleven, dat er door de overige kommissieleden allerlei veranderingen zijn aangebracht, die Kollewijn zelf aanvankelijk niet had bedoeld. - Zoodoende zijn sommige onderdeelen bepaald geheel

mislukt, als voorbeeld noem ik vóór alles het jammerlijk geknoei met de *ie*: *historiese, bacteriologiese* enz., welke schrijfwijzen eenvoudig in geen enkel opzicht te verdedigen zijn. - Gaat men verder dan Kollewijn, voert men een volkomen konzekwent toegepast fonetiesch stelsel in, waarbij noodzakelijk de invoering van ten minste twee of drie nieuwe tot dusver niet gebruikelijke letterteekens[1)] vereischt wordt, dan ondervindt men persoonlijk ongetwijfeld een veel grooter bevrediging dan wanneer men alleen Kollewijn's voorschriften geregeld toepast en voor 't overige al het bestaande onveranderd laat. Het is echter, niettegenstaande alle persoonlijke genoegdoening, op den duur onmogelijk een dergelijk diep doortastend stelsel te blijven toepassen, indien men ziet, dat men daarbij voortdurend alleen of zoo goed als alleen staat. - Het groot publiek schijnt namelijk tot dusver van ingrijpende veranderingen nog in 't geheel niet te willen weten.

Na een driejarige proefneming in verschillende richtingen en na vrij wel alles gelezen te hebben, wat in dat tijdsverloop over spelling- en schrijftaalhervorming ten vóór- en ten nadeele geschreven werd, is mijn konkluzie de volgende.

Men moet voorloopig om iets gedaan te krijgen, zeer matig en bescheiden zijn in zijn eischen. Ook in de spelling van eigen geschriften, waarover ieder schrijver volkomen eigenmachtig gebieder is, dient de grootste mate van voorzichtigheid en kalm beleid te worden toegepast. Eén kostbare les vooral werd mij door de ervaring gegeven. Het is deze, om geenerlei veranderingen in eigen spelling aan te nemen, vóór men de vaste overtuiging verkregen heeft, dat men deze

1) Tegen invoering van nieuwe letterteekens in 't algemeen schijnt nog altijd een buitengewoon vooroordeel te bestaan. Geen sterveling wil er van weten tot nog toe. Zoo lang die tegenzin zoo sterk blijft, kan er uit den aard der zaak van de invoering niets komen. Maar als ik nu eens rijk genoeg was om op een zomersche dag alle letterzetters van *Het Nieuws van den Dag* of van *de Gids* verraderlijk om te koopen en op die manier b.v. gedaàn te krijgen, dat in het genoemde dagblad of tijdschrift de *i* in *-ig, -ig-, -ik, -ik-, -is* en *-aris* geregeld vervangen werd door een izonder tittel? - Wat zou er gebeuren, denkt ge? - Zou er vuur uit den hemel vallen om een dergelijke heiligschennis te verhoeden? - Zouden alle lezers van *Het Nieuws van den Dag* enz. zich in optocht naar het redaksieburoo begeven om hun abonnement op te zeggen voor 't geval niet dadelijk het nieuwe letterteeken uit de letterkas verbannen werd?.. Of zou men zich ten slotte een klein weinigje schamen en stilzwijgend glimlachend het aangeboden voordeel als zoodanig aanvaarden???

veranderingen des noods v e l e j a r e n l a n g zelfs indien het wezen moet g e h e e l o n g e s t e u n d zal kunnen handhaven.

Als gevolg van deze algemeene leefregel heb ik thans voor de eerstvolgende jaren mijn spellings- en buigingsbestek volledig opgemaakt. Ik heb mij voorgenomen mij i n a l l e o m s t a n d i g h e d e n , m e t of z o n d e r aansluiting van anderen aan dit bestek te zullen houden. Het bestek is vervat in twee eenvoudige regels.

I. Schrijf nooit meer *den* i. pl. v. *de* behalve in die zeldzame gevallen, waarin de meerderheid der beschaafde Nederlanders werkelijk de n laat hooren. - Schrijf in 't geheel n o o i t meer *eenen, zijnen, uwen, haren*, enz.

II. Schrijf de bastaardwoorden oordeelkundig òf 1°. g e h e e l v o l g e n s de u i t h e e m s c h e s p e l l i n g , maar dan a l t i j d geregeld o n d e r s t r e e p t en in druk dus k u r s i e f òf 2°. g e h e e l v o l g e n s d e a l g e m e e n e N e d e r l a n d s c h e s p e l r e g e l s , met slechts deze bepaling, dat de *c* en de *x* in wetenschappelijke, technische enz. benamingen nog bewaard blijven onder s t r e n g e b e p e r k i n g nl. *c* alleen in de klankwaarde van *s*, n o o i t in die van *k*, en *x* uitsluitend op de e e r s t e of t w e e d e plaats aan 't begin van een woord.

Ik heb deze beide regels ook in dit artikel zelf reeds overal toegepast en, zooals ik daareven zeide, ik heb vast voorgenomen mij er bij voortduring, onder a l l e omstandigheden aan te houden.

Tot Kollewijn en zijne volgelingen is mijn verhouding voortaan de volgende. Ziet de spellingkommissie kans haar voorstellen in zóóver door te drijven dat b.v. 1°. een veel gelezen dagblad als *Het Nieuws van den Dag* of *De Telegraaf* deze spelling geregeld aanvaardt, of 2°. de redaksie van een der voornaamste Nederlandsche tijdschriften als *De Gids* of *Elsevier's Maandschrift* de spelling aanneemt of eindelijk 3°. een schrijver als Van Maurik of als Couperus, Van Eeden er zich over ontfermt, dan zal ik onmiddellijk met ingenomenheid weer daaraan meedoen. Voorloopig komt het mij eenvoudig onmogelijk voor geregeld de aangebodene ‘voorstellen’ te blijven huldigen.

Inmiddels gevoel ik mij met het bovengegevene tweetal eenvoudige regels (die ik op zich zelf a l s g e s c h e n k e n v a n K o l l e w i j n dankbaar waardeer) vooreerst al tamelijk bevredigd, vooral daar ik, zooals boven gezegd is, de kracht meen

te bezitten om op deze wijze voort te gaan, met of zonder de goedkeuring van het publiek.

Dat ik mijn tweetal regels in het openbaar mededeel, heeft zooals men licht zal inzien geenszins de strekking om de tegenwoordige volgelingen der kommissie van de aanneming der 'voorstellen' afkeerig te maken. Integendeel, ik wensch hun gaarne het grootst mogelijk sukses. Het eenige wat ik hun bij deze wensch toe te roepen is dit: 'Mocht het u blijken, dat ge op die manier uw doel niet bereikt, doet dan liever als ik en stelt u met twee eenvoudige artikelen tevreden.'

Trouwens het zijn volstrekt niet de medestanders van Kollewijn, tot wie ik mij hoofdzakelijk met de mededeeling dezer twee eenvoudige artikelen richt. Het zijn veeleer de anderen, die nog niet zijn toegetreden tot Kollewijn's vereeniging, het zijn deze voornamelijk, wie ik wensch toe te roepen: 'Probeert het eens een paar weken op deze manier. De overgang zal u op deze wijze maar heel weinig moeite kosten, terwijl ge van de voordeelen, die u door K's "voorstellen" worden aangeboden, de allervoornaamste langs deze eenvoudigere weg eveneens bereiken en volledig bereiken kunt.'

Laat mij nog kortelijk vóór ik de pen voor ditmaal neerleg de verschillende voordeelen opsommen, die aan deze vereenvoudigde voorstellen voor het schrijvend en lezend publiek van ons land in onze dagen verbonden zijn.

1o. Door het verdwijnen van de *n* der zoogenaamde 'vierde naamval' zal bij onze nacie binnen korte tijd het gevoel voor natuurlijke taalregels worden wakker geschud; is dit doel na eenige jaren volledig bereikt, dan kan met vrij wat kans van slagen een herziening onzer spraakleer op andere punten, b.v. in de vorming der *adjectiva* en *pronomina* enz., worden beproefd[1].

1) Met de n der zoogenaamde '3de en 4de naamval' vervalt van de verschillende leugens in onze spraakleer voorloopig ten minste één, en wel ongetwijfeld de meest liegende leugen, die daarin tot nog toe wordt aangetroffen.
'Zie je *dien opgezetten* tijger?' vroeg de Heer Kegge.... Gelooft gij het lezer, dat de Heer Kegge dat werkelijk gezegd zou hebben.... Onmogelijk, niet waar? volstrekt onmogelijk. Van de ondermeester de Riet zouden we misschien nog een dergelijke uiting kunnen verwachten, maar van die roiale zjoviale mijnheer Kegge! .. Waarlijk al verzekert het ons de schrijver op zijn eerewoord, wij kunnen en willen niet gelooven, dat Jan Adam Kegge, die 'patente goeje kerel' werkelijk van *dien opgezetten tijger* heeft kunnen spreken.

2o. Door het invoeren van een regelmatige Nederlandsche spelling voor de ingeburgerde bastaardwoorden zal langzaam aan, zonder eenige gewelddadige plotselinge overgang het fonetiesch taalbewustzijn bij onze nacie worden ontwikkeld, hetgeen ten gevolge zou kunnen hebben, dat binnen een tijdperk van b. v twintig of vijfentwintig jaren de fonetische spelling een tweede aanval zou kunnen beproeven en... bij die gelegenheid een volledige (en heel weinig bloedige) overwinning behalen.

Een ongunstige omstandigheid voor de hervorming op dit bepaalde gebied (spelling der ingeburgerde bastaardwoorden) is het feit, dat dit onderwerp juist in de jongste dagen moest worden aangepakt door een Fries, die blijkbaar de verschillende sisklanken, welke zich in onze taal voordoen, niet voldoende van elkander kon onderscheiden. Dat het in 't algemeen genomen niet alleen mogelijk, maar zelfs betrekkelijk gemakkelijk is, de spelling der ingeburgerde bastaardwoorden in fonetische richting te hervormen, blijkt overtuigend in het voorbeeld van Russiesch, Deensch, Zweedsch enz., waar de bedoelde regeling reeds sedert lang op bevredigende wijze is geschied. Ook van Italiaansch en Spaansch kan in hoofdzaak hetzelfde worden getuigd.

In de spelling der bastaardwoorden verandering te brengen is betrekkelijk veel gemakkelijker dan men misschien oppervlakkig geneigd is te denken. Wie geen vreemde talen machtig is, zal ook betrekkelijk zeldzaam een bastaardwoord gebruiken en daarom ook in 't geheel geen bezwaar maken tegen een nieuwe regeling op dit gebied, waarbij alle moeielijkheden in bizondere gevallen in eens worden uit de weg geruimd. Wie daarentegen met vreemde talen bekend is, zal zeer zeker ontdekt hebben, dat verreweg de meeste der zoogenaamde ‘bastaardwoorden’ algemeen Europeesch eigendom zijn, dat dezelfde woorden met nagenoeg volkomen dezelfde beteekenissen in een groot aantal verschillende talen voorkomen, maar met tamelijk uiteen-

loopende spelling. Dit feit heeft natuurlijkerwijze ten gevolge, dat de talenkenner zich bij deze soort van woorden niet licht met blinde ingenomenheid aan één bepaalde gebrekkige of verouderde spelling zal laten vastgroeien, en dus ook voor een afdoende regeling op dit gebied gemakkelijk zal te vinden zijn.

3o. Door de regelmatige toepassing der Nederlandsche spelregels op de bastaardwoorden, hebben we gelegenheid ons zelfstandig te oefenen in konzekwencie. - Om God's wil geen ‘konzekwensie’! roept prof. Cosijn op een bepaald punt van zijn artikel zijne lezers toe... Wat mij betreft, ik wil liever niet aannemen, dat het de hoogleeraar met deze ontboezeming in alle opzichten ernst is. Konzekwencie is immers juist het allermooiste wat er op de wereld bestaat, nagenoeg het eenige goddelijke, wat in het menschelijk leven wordt aangetroffen. - Prof. Cosijn zal waarschijnlijk bedoelen, dat het streven naar konzekwencie in een weinig belangrijke kleinigheid een schadelijk iets wordt, zoodra de angstvallige zucht naar konzekwencie op dat ééne punt de persoon in kwestie voor alle hoogere belangen volslagen blind dreigt te maken. Daar er over 't algemeen genomen een tamelijk scherpe grenslijn te trekken is tusschen bastaardwoorden en niet-bastaardwoorden in onze taal, is het betrekkelijk iets zeer gemakkelijks, de regel aan te nemen: Alleen voor de niet-bastaardwoorden laten we op de spellingregels uitzonderingen toe; voor de bastaardwoorden daarentegen worden dezelfde Nederlandsche spelregels radikaal, zonder uitzonderingen door ons toegepast[1]. Men leert op die manier bij ondervinding kennen wat konzekwencie is, en van die wetenschap kan men bij latere gelegenheden gebruik maken als het noodig is.

4o. Schrijft men een brief aan een persoon, van wie men weet, dat hij aan alle hervormingen van deze soort een ingekankerde haat toedraagt of doet zich een gelegenheid voor,

1) Men begrijpe vooral niet verkeerd wat we hiermee willen zeggen. Wij wenschen b.v. niet te schrijven apstrakt met p maar abstrakt (naar 't model van tobstrook) niet athezi maar adhezie (naar 't model van raadhuis) niet konsjensie maar konsciencie (naar 't model van kranscentrum) enz. enz. - Waar de uitheemsche spelling volgens Nederlandsche spelregels kan behouden blijven, daar wordt ze behouden.

waarin om de een of andere reden het gebruik van een pas nieuw ingevoerde spelling iets driests of onbetamelijks kan hebben, dan behoeft de aanhanger van het bewuste t w e e r e g e l i g e s t e l s e l niet van zijn eenmaal aangenomen beginsel af te wijken. In de beschrevene omstandigheden worden nl. eenvoudig 1o. de bastaardwoorden v e r m e d e n (wat ook om andere redenen wel eens een goede oefening kan zijn) en 2o. de m a n n e l i j k e *Dativus* en *Accusativus* door gewijzigde zinvorming o m s c h r e v e n (b.v.: de dokter w e r d door ons g e r o e p e n - de generaal k r e e g hiervan b e r i c h t enz.)

Prof. Cosijn is vóór de afschaffing van de ‘vierde naamval''s *n*, maar maakt nog bezwaar voor de namen van m a n n e l i j k e p e r s o n e n als d o k t e r, g e n e r a a l enz. 't Komt ons voor, dat noch de beschaafde spreektaal, noch de litteratuur het maken van uitzondering voor de mannelijke persoonsnamen zou kunnen wettigen. 't Zou niets anders dan een huismiddeltje zijn, een ‘doekje voor 't bloeden’. Ik zelf kan bij ondervinding verklaren, dat het vreemde van ‘ik zie d e soldaat’ enz. binnen enkele weken met een weinigje goede wil volkomen verdwijnt. Alleen op adressen van brieven komt mij een opschrift als *De WelEd. Gestr. Heer* enz. weinig aanbevelenswaardig voor. Op m i j persoonlijk maakt zulk een opschrift een indruk als van een middeleeuwsche ridder met een hedendaagsche *demi-saison* over zijn harnas heen. Men schaffe deze middeneeuwsche titulaturen liever geheel af, zoo niet dan late men d a a r i n de ouderwetsche n der verbuiging eenvoudig ongehinderd staan.

Ik heb ten slotte nog een enkele opmerking op het hart betreffende de uitgang *-isch*. Volgens prof. Cosijn is het niet doenlijk R u s s i e s c h, p r a k t i e s c h enz. in te voeren; het is ‘beproefd’, maar men heeft het moeten opgeven. Heeft misschien de persoon, die indertijd deze proefneming waagde, dezelfde fout begaan als de Heer Buitenrust-Hettema, die niet alleen *practies* en *Russies* wil maar evenzeer *praktiese raad, Russiese boeken?* Zoo ja, dan ligt in d e z e fout ongetwijfeld de verklaring van het mislukken zijner poging. Men schrijve *Russiesch* en *praktiesch* met *ie*, maar late *Russische, praktische* enz. gerust onveranderd, daar de o p e n e en volslagen klemtoonlooze *i* in de laatstgenoemde vormen oneindig beter door de enkele *i*

wordt weergegeven dan door het logge en zware dubbelteeken *ie*. Tegen de gangbare schrijfwijze *Russisch, Russische; praktisch, praktische* heb ik behalve de fonetische onjuistheid ook nog dit bezwaar, dat door deze schrijfwijze ons volk belasterd wordt in degeschiedenis zijner beschaving - *i = ie* in geslotene lettergrepen komt behalve in deze uitgangen nergens bij ons voor. - De heele spelling is buiten twijfel een Germanisme, dat al zeer licht de voorstelling zou kunnen opwekken, dat wij Nederlanders onze Europeesche kultuur en beschaving (wetenschap, kunst, land- en volkenkennis enz.,) uitsluitend uit Duitsche kantoren of door Duitsche bemiddeling zouden hebben gekregen, wat weliswaar een zeer grove onwaarheid is, maar niettemin zeer licht door niet-Nederlanders, voornamelijk door de Duitschers zelf, zou kunnen worden geloofd. Ik meen dus de verandering van *Russisch, praktisch* enz. in *Russiesch, praktiesch* enz. bepaald een dringend volksbelang te mogen noemen.

J.M. HOOGVLIET.

Het middelbaar onderwijs in Engeland.[1)]

III. De lichamelijke opvoeding in de ‘Public Schools.’

Wat men onder den naam van Engelsche opvoeding verstaat, is het product van eene reeks factoren, die niet overal worden aangetroffen. Wie daarmee geen rekening houdt, plaatst de vraag niet op haar waar terrein. Op het stuk der paedagogie volstaat het niet, vaderlandsche gebruiken en instellingen te critiseeren en de Engelsche scholen als een na te volgen voorbeeld aan te prijzen. Elk voorbeeld is niet in alle omstandigheden navolgbaar, evenmin als die of die plant onder elke breedte groeit. Ook opvoedkundige stelsels zijn voortbrengselen der beschaving, en deze heeft, daarin krachtig bijgestaan door de natuur en de geschiedenis, tusschen Groot-Brittanje en het vasteland eene diepe groeve gegraven. Daar aan allen niet de zelfde rol op aarde is toegewezen geworden, heeft de bij de opleiding van het menschelijk wezen gebruikelijke methode den invloed van dat verschil ondergaan naast zoo vele andere dingen.

Stelt men zich nog eens de vraag wat het einddoel der opvoeding moet zijn, zoo kan men zich gerust bij de volgende stellingen neerleggen, die algemeen aangenomen zijn. Ziel en lichaam, de twee bestanddeelen van het wezen, in volkomen harmonie ontwikkelen; van het laatstgenoemde den besten der dienaars en van de eerste de beste der meesteressen maken, zonder

1) Zie *De Gids* van Augustus j.l.

ooit eene rangorde omver te werpen, die op de meerderheid van de Idee boven de Stof is gegrond, ziedaar een ideaal waarnaar elk moet trachten. Er bestaat dus eene *opvoeding des lichaams*, zooals er eene verstandelijke en zedelijke is. Bij de oude Grieken had de eerste de overhand, en hunne stoutste wijsgeeren alleen hebben het te vroege besef gehad van wat de andere konden zijn. Te Rome ontmoeten wij reeds een geörganiseerd onderwijs, maar na aan slaven te zijn overgelaten geweest, ging het op vreemde gelukzoekers over en bleef tot de studie der welsprekendheid beperkt. In de middeleeuwen, na den baaierd die den val van het Romeinsche keizerrijk van de opkomende moderne staten scheidt, was de opvoeding der jeugd in handen der Benedictijner monniken en verviel met die orde. Moge dat onderwijs, vergeleken met hetgeen wij heden ten dage om ons constateeren, ook wel gering en onvoldoende geweest zijn, toch mag het onloochenbare rechten laten gelden op de dankbaarheid van het menschdom. Men zou kunnen tegenwerpen dat de orde, door zooveel eerbiedwaardige overblijfselen der antieke kunst voor het nageslacht te redden, aan dit eigenlijk eenen ondienst bewezen heeft en schuld is geweest, dat de menschelijke geest eeuwen lang dezelfde begane wegen heeft betreden, waar nooit iemand anders dan de Stagyriet voorbij kwam; maar wie zal zeggen op welke hoogte wij nu zouden staan zonder die voorbereidende slavernij, welke de daarna gekomen vrijheid begeerlijk en mogelijk heeft gemaakt? Wat meer is, zoolang er eene ridderschap bestond, moest deze zich op hare taak voorbereiden. Maar hunne lichaamsoefeningen hadden een wel bepaald doel en geschiedden niet om haarszelfswille, om de lenigheid en schoonheid des lichaams te bevorderen, zooals bij de Grieken en Engelschen. Zulk een opvatting was onmogelijk in eene christen samenleving, die, om de ziel tot haren idealen oorsprong nader te brengen, de vernietiging van het lichaam door boetedoening en kastijding als een plicht aanbeval. Deze stroeve uitlegging van den Bijbel evenals de heele monastische beschouwing van den mensch en de wereld werd door de Hervorming aan 't wankelen gebracht. Door zulke beslissingen als bij voorbeeld de afschaffing van het kerkelijk coelibaat, waartegen toch gruwelijk gezondigd werd, wilde zij bewijzen dat men ongelijk had het lichaam

aan te zien voor een onbelangrijke hoeveelheid, die zonder ongemak mocht worden opgeofferd.

Die nieuwe denkbeelden schoten eerst in Frankrijk op. Rabelais en Montaigne wezen op de noodzakelijkheid der lichaamsoefeningen en verklaarden rechtuit dat men, vóór advocaat of dokter, een *man* moest zijn. Omstreeks het zelfde tijdstip maten Elyot in zijn werk en Mulcaster[1] in zijne *Positions* er de voordeelen breed van uit, terwijl in de volgende eeuw Brinsley, schrijver eener tweespraak[2] tusschen twee schoolmeesters, den eisch stelde dat men zich evenveel met de ontwikkeling des lichaams als met het onderwijs bezig houden zou. Al die overal sluimerende voorstellingen verkregen een duurzamen en overwegenden invloed in Engeland nadat een beroemd wijsgeer ze onder zijne hoede genomen had. Het valt niet te ontkennen dat de *Thoughts concerning education* (1693) veelvoudig medewerkten tot het verspreiden van hetgeen heden de eigenaardigste trek van de Engelsche opvoedingsleer is geworden. De stem van Locke drong verder door, dank zij de taal, die hij had gekozen, het midden waarin hij leefde, het gezag van zijnen naam en de uitnemende waarde van zijn werk, dat koen met de overlevering brak. Beter dan iemand was hij bevoegd om te weten hoe de zaken stonden, hij die in Winchester en te Oxford in Christ Church gewoond, de opvoeding van Lord Shaftesbury's zoon verzorgd en het lot des graven gedeeld had. Zich aldus practisch bekwamende en zijn leven lang in de beste gezelschappen verkeerende, verwierf hij zich eenen naam en eene zaakkennis, die eerst en vooral aan zijn werk ten goede kwamen.

Locke verkoos de private opleiding boven de gemeenschappelijke, en zijne wenken, evenals die van Montaigne, waren enkel voor de grooten, de *honestior juventus*, bestemd. Het valt niet moeilijk daarvoor eene verklaring te vinden.

Nog was geen enkele omwenteling het Evangelie der gelijkheid aller staatsburgers komen prediken. Rousseau zelf schreef nog dat de arme geen onderwijs behoefde. Daarbij verkeerde het onderwijs toen in een treurigen staat van verval. De on-

1) Mulcaster was hoofd van Merchant Taylors' school in de 16e eeuw.
2) *Ludus Literarius or the Schoole master*. Zie *Revue internationale de l'enseignement*, November 1893.

wetendheid der meesters vond slechts haars gelijke in de verachting, waarmee men ze bejegende. Minder geacht dan een dienaar, werden zij ook in evenredigheid betaald. Ook had de adel opgehouden zijne kinderen aan lieden toe te vertrouwen, die - zonderling maar verklaarbaar tevens, - verplicht waren nederig om de gunst te bedelen van hen, die zij als jongens vroeger geducht onder de plak hadden gehouden. Op die manier liepen de scholen leeg en die exodus had, zoo wij Swift mogen gelooven, tengevolge den overgang voor te bereiden van de leiding der staatszaken in de handen van het volk.

Gedurende dat tijdelijk verval van het onderwijs kwamen de athletische spelen, die deel uitmaakten van de opvoeding van een gentleman, meer en meer in zwang. Zeker is het dat in het laatste deel der achttiende eeuw, toen de bevolking der scholen weer toenam, de smaak voor sport zich op breede schaal begon te openbaren. Het lijkt er bovendien wel naar alsof het op classieke leest geschoeid onderwijs daartoe bijdroeg. Hadden de Grieken geene olympische spelen, waarvan de overwinnaars op staatskosten onderhouden en door de dichters bezongen werden? Waren de schoonheid en kracht des lichaams, de vlugheid en behendigheid der ledematen daar niet het voorwerp van een openbare afgoderij? Bedrieg ik mij niet, zoo steekt daarin een geheime invloed, dien de keus van het woord *athletics* schijnt te bevestigen.

Die onverholen voorliefde voor sport en lichaamsoefeningen dagteekent eigenlijk eerst van de verleden eeuw. Dan zien wij ze deel uitmaken van de meeste paedagogische stelsels. De verdienste van die ideeën in ruimen kring verspreid te hebben, komt zonder twijfel toe aan Rousseau. Bij hem waren, zooals men weet, stijl en denkbeelden nieuw. Zijn *Emile* had ongehoorden bijval, en deze werd nog grooter toen de *Profession de foi du vicaire savoyard* het boek deed op den index plaatsen[1]. Een

1) Die theïstische, een louter natuurlijken, niet geopenbaarden godsdienst predikende geloofsbelijdenis inspireerde het philanthropinisme in Duitschland en ook wel de theorie der op confessionneel gebied neutrale scholen. Onder de aanvallen, die zij te verduren had, mag onder anderen genoemd worden het *Schreiben an den Herrn Vicar in Savoyen, abzugeben bei Herrn Johann Jakob Rousseau*, door Justus Möser, (*Patriotische Phantasien II*, 123, ed. Brockhaus). De schrijver komt er tegen op, niet uit principiëele gronden, maar om opportunistisch politieke redenen.

paedagoog, die meer dan eenig ander aanspraak maakte op de verdienste van in enge aansluiting met de natuur te denken, kon zeker van zijnen leerling niets anders zeggen dan het volgende: ‘Oefen voortdurend zijn lichaam; maak hem kloek en gezond, opdat hij wijs en verstandig worde; laat hem werken, handelen, loopen, schreeuwen, altijd in beweging zijn; maak er eenen man door zijne kracht van en weldra zal hij het zijn in verstand’[1]. Daarin stelde Rousseau zich niet aan als een oorspronkelijken denker. Hij deelt ons zelf mede dat hij over de levenswijze der ouden nagedacht en tevens Montaigne, den braven Rollin, den geleerden Fleury en den pedanten de Crouzas[2] bestudeerd had.

In Duitschland treffen wij dezelfde denkbeelden aan bij Basedow, den vader van het philanthropinisme, die zoo op Ratichius geleek door zijn onvermoeid zoeken naar Maecenaten voor zijn ideeën, en tevens op Rousseau door zijn zenuwachtige lichtgeraaktheid en zijn treurige jeugd. Later meende Fichte zelfs, wiens *Reden* eigenlijk een idealen staat scheppen wilden, de lichamelijke opvoeding niet te mogen verwaarloozen. Overal elders dan in Engeland echter ondergingen die gedachten zekere wijzigingen, terwijl ze van geslacht tot geslacht werden overgeleverd. Zij voegden zich als het ware naar de zeden der natie en de strenger wordende eischen eener geestesontwikkeling, die meer en meer om zich greep. Reeds toen Jahn in 1811 te Berlijn zijn bekende school oprichtte, zijn wij ver van Locke en Rousseau. Het is niet langer de vrije, spontane en ten slotte natuurlijke lichaamsontwikkeling, maar een te zorgvuldig geregelde en afgebakende, gemaakte opvoeding. Met één woord het is de gymnastiek en meteen van wege het publiek een zekere onverschilligheid en minachting.

Wat er ook van wezen moge, tegenwoordig zijn de lichaamsspelen tot de hoogte eener nationale instelling gestegen. Van de Schotsche hooglanden tot de groenende heuvelrijen in Kent, onder de Northumbrische mijnwerkers evenals onder de West-End'sche aristocraten offert iedereen aan cricket en football. Beide brengen soms de menigte in roering zooals enkel godsdienstige verdeeldheden of pijnlijke uitbarstingen van den socialen strijd in staat zijn te doen. De *bat* is voor ieder

1) *Emile*, livre II.
2) 1663-1748, schrijver van een *Traité de l'éducation des enfants*.

Engelschman, tot welken stand hij moge behooren, een onafscheidelijke vriend. Hij vergezelt Jan Maat op zijne reizen, den soldaat op zijnen tocht, den kolonist naar zijn nieuw vaderland. Waar het schip het anker werpt, daar verschijnt hij om de eentonigheid van het leven aan boord een poos te verbreken; aan uitwijkelingen roept hij op afgelegene stranden het beeld van 't vaderland in 't geheugen terug.

Over die bekende en ook in Nederland langzamerhand in gebruik rakende zaak weiden wij niet verder uit. Ook zal ik geen bijzondere gevallen aanhalen als dat van een candidaat M.P., welke naar de stemmen der kiezers solliciteerde onder anderen op grond van zijne bekwaamheid in het *golf*-spel. Hen, die het feit te grappig mochten vinden, zal ik zoo vrij wezen te vragen of zij ook weten dat behendigheid in 't spel eene gewichtige aanbeveling is om in eene school van belang te worden aangesteld? Een aanstaand leeraar, die het spel minachten en zich uitsluitend aan zijne studiën wijden zou, liep groot gevaar met de tucht op gespannen voet te leven en dus zijne loopbaan op het spel te zetten. Overigens is de football heden een winstgevend baantje geworden voor sommige lieden, die daarmee ruimschoots hun brood verdienen. Is het bekend dat die ‘kunstenaars’ in den loop van een jaar meer dan twaalf miljoen gulden gewonnen hebben en dat het geestdriftige en kijkgrage publiek het vijfdubbele in entreegelden betaald heeft?[1)] Waarachtig, om in de geschiedenis een parallele verschijning van zoo'n algemeenen hartstocht terug te vinden, is het niet genoeg aan de groote steekspelen uit de middeleeuwen te denken, men moet nog hooger opklimmen tot aan de olympische spelen of de *circenses* van het Romeinsche volk.

Onze onderzoekingen behooren echter bij de schoolwereld beperkt te blijven. Was het daar dat de beweging ontstond, dan mag men gerust verklaren dat zij nog niet van hare baan is afgeweken. In het mooie seizoen, tegen vijf uur 's namiddags, vertoonen de straten, die te Oxford naar buiten of naar de University Parks leiden, dagelijks een levendig schouwspel. De woelige menigte der studeerende jongelieden komt van het spel terug. Slappe schoenen, een wit flanellen broek, een jersey of blauw buis met het collegewapen op de linkerborst, een

1) Zie *The Nineteenth Century*, December 1893, p. 901.

kleine, met dezelfde heraldische versierselen geborduurde pet, ziedaar het gewone speelkostuum. Wel kleeft er wat aarde of stof op de kleederen, maar de frissche gezichten blozen van gezondheid, uit de glinsterende oogen straalt het levensvuur der jeugd en de levendige, veerkrachtige bewegingen verraden een onbelemmerden bloedsomloop en lenige, geoefende spieren. Wie kent de internationale belangstelling niet, die de jaarlijksche roei-wedstrijd op de Theems tusschen de *dark blues* en de *light blues* gaande maakt? Maar niet minder interessant is het voor den vreemdeling getuige te zijn van de langdurige 'training', die de finale schifting der acht uitgelezenen voorafgaat; en wat ook het zien ruim waard is, dat is de toevloed van vreemdelingen, die naar de groene oevers der Isis gelokt worden door het jaarlijksch schouwtooneel, wanneer de *eights* der onderscheiden colleges in de wateren der rustig stroomende rivier op elkander jacht maken, om *head of the river* te worden.

Dat eigenaardige leven vindt men in de public schools terug. Als Tom Brown te Rugby aankomt, stelt zijn nieuwe vriend East hem in de eerste plaats een loopje voor, eigenlijk met het doel hem eens op de proef te stellen; onmiddellijk daarna zorgt hij er voor Tom in de terminologie van het edele footballspel, met een gevoel van diep zelfbewustzijn, in te wijden. En wanneer hij later aan zijnen beschermeling al de celebriteiten der school aanwijst, komt eerst aan de beurt de beste cricketer, dan de vlugste looper en de kloekste worstelaar. Nog een vierde was er bij, die namelijk, welke het 'Balliol Scholarship' gewonnen had; maar dit succes had aan al de jongens een halven dag vacantie bezorgd, en het is uit dien hoofde vooral dat East hem der vermelding waardig keurt.

Zulke en andere bijzonderheden uit het leven van Tom Brown klimmen op tot den tijd, waarin de beroemde dr. Arnold Rugby bestuurde. Schoon de doctor al een halve eeuw dood is, zijn die eigenaardige kenmerken echter nog weinig veranderd, omdat ze niet op broze en vergankelijke instellingen maar op het karakter der Engelsche natie berusten. Tegenwoordig zoowel als voorheen, op de hoogescholen zoowel als op de 'public schools', staan degenen die eene plaats in de boot van 't college hebben veroverd of deel uitmaken van de elf kranige schoolcricketers, veel hooger in het aanzien hunner makkers aangeschreven dan de primus in Latijnsche hexameters of

Grieksche iamben. Dat is ook eenigszins het gevoelen der ouders, onder wie vele maar van de doode talen houden uit eerbied voor eene lange en eeuwenheugende overlevering. Onthoudt de jongen er genoeg van om zonder veel beslag zijnen graad van ‘baccalaureus artium’ te verkrijgen en tevens een oprecht, eerlijk en flink man te blijven, zoo is zijne eer gered en veelal de toekomst meteen.

Dit roept mij eene ware geschiedenis voor den geest, die mij destijds door een leeraar te Oxford werd verteld. Hij had eenen leerling, een knappen en werkzamen borst, die bij zijn examen eene eerste klas (den hoogsten graad) verwerven moest. De jonge man gaf aan het spel wat te veel toe en moest zich dientengevolge met een minder resultaat tevreden stellen. Na het examen hield de leeraar hem eene strenge boetpredicatie en wees hem op de gegronde redenen tot ontevredenheid, die zijn vader koesteren zou. Weet gij wat de gast antwoordde? ‘Geen nood, *I am in the college boat*.’ Zoo'n onderscheiding, de vrucht van lange moeite en ontbering, verontschuldigde alles, ook in de oogen van den vader. Nochtans was die jongen een der besten. ‘Wenn das am grünen Holze geschieht, was soll denn aus dem dürren werden?’

Een andermaal had een mijner kennissen mij uitgenoodigd een zijner Fransche lessen bij te wonen. De jongens, gemiddeld een twaalftal jaren oud, lazen Merimée's *Mateo Falcone*. Op het bepaalde uur was mijn vriend het eenig levende wezen, dat ik in de schoolquadrangle aantrof. Tot mijn spijt en mijn niet minder groote verbazing vernam ik, dat de jongens de toelating hadden verkregen de les in 't Fransch door een cricketmatch te vervangen.

Men kan te Oxford ook wel eens het verhaal hooren van het bezoek, door eenen Duitschen kamergeleerde aan een collega gebracht, waarbij gene even buiten de stad naar een mooi grasplein geleid werd, om daar zijn collega in ‘flannels’ druk aan 't spel bezig te vinden. Allerlei aardigheden over de grenzenlooze verbazing van den bezoeker worden er aan toegevoegd, die ik hier maar weg zal laten.

Na die korte schets is het onze plicht na te gaan hoe Engeland dien overwegenden factor zijner opvoedingsleer rechtvaardigt. Slechts volledigheidshalve stippen wij hier de voordeelen aan, die eene verzorgde lichamelijke ontwikkeling

ten opzichte van de gezondheid en de lichaamskracht schenkt:

> Doctrina sed vim promovet insitam
> Rectique cultus pectora roborant

heet het bij Horatius (*Carm.* IV, 3). Er zijn echter andere en misschien betere feiten te vermelden. Ziel en lichaam zijn als het ware ineengeweven en oefenen op elkander een wederkeerigen invloed; zoo kan het laatste bijdragen tot het verwezenlijken van deugden, die eigenlijk bij de eerste behooren. Waarom schreef de heilige Benedictus van Nursia aan zijne jongeren standvastigen arbeid voor? Was het niet om de ziel te louteren en te volmaken, zoodat het ascetisme met zijne onmenschelijke geeselingen vasten wortel schieten kon? Wij hebben dus wel het recht een onderzoek in te stellen naar den invloed door de lichamelijke op de zedelijke ontwikkeling geoefend.

In December 1893 verscheen in de *Nineteenth Century* een artikel over de *zedelijke waarde van het footballspel*. Komende uit de bevoegde pen van een ‘headmaster’, den heer Hely Hutchinson Almond, verdient dit essay wel onze aandacht. Het werd neergeschreven met het doel om eene reactie tot stand te brengen tegen zekere schadelijke gewoonten, die zich meer en meer over Engeland verspreiden en het vele goede, dat het spel oplevert, dreigen te ondergraven, maar de inleiding bevat enkele gedachten en zinsneden, die rechtstreeks op ons onderwerp betrekking hebben.

In de eerste plaats constateeren wij nog eens den invloed der classieke oudheid. Deze staat den schrijver ten dienste om hem parallelen en argumenten aan de hand te doen. Indien, bijvoorbeeld, het oude Griekenland nooit onder het juk der Oostersche dwinglandij den fieren nek heeft gebogen, zoo is dat volgens hem toe te schrijven aan de mannelijke opvoeding, die door spelen en gymnasia heinde en ver werd verspreid. ‘Hier was het, zegt de schrijver met Curtius, dat voor het eerst vaste ethische regels werden gesteld, die allen toomeloozen hartstocht verboden en onverdeelde gehoorzaamheid aan de wetten van het spel oplegden als eenen plicht; hier gold als princiep dat men de eerzucht der jeugd tegen alle besmetting door winstbejag moest vrijwaren; hier ook kwam, in tegenstelling met de lange kleedij der Ioniers, het gebruik op van een kort

en licht gewaad, dat aan de gezondheid en de vlugheid des lichaams bevorderlijk was.' Men zou niet bondiger de waarde van de 'athletics' als opvoedingsmiddel kunnen samenvatten. Zij hebben ten eerste de tucht, het gevoel der solidariteit en de zuiverheid der zeden in de hand gewerkt[1]. Terwijl de Duitsche student zich aan den drank en het vechten verslaaft, terwijl de Franschman en zelfs de Belg het soms nog veel erger aanleggen, heeft de Engelschman, en in zekere mate ook de Nederlander[2], als afleiding voor het onstuimig door de aderen bruisende bloed een arbeidsveld gevonden, dat in den hoogsten graad heilzaam is. Het spel onderhoudt ook een wijzen en verstandigen naijver, die bepaald betere vruchten afwerpt dan hetgeen wij in dat opzicht de jongens zoeken in te prenten, omdat alle bedrog er onmogelijk is, en omdat er op dit gebied geen ontzenuwende en verlammende ongelijkheid bestaat tusschen begaafden, die steeds overwinnaars blijven in den strijd, en slecht begaafden, die vooraf zeker zijn het onderspit te zullen delven. Zij zijn verder een krachtdadige talisman tegen de ziekelijke weekheid, die in alle verfijnde beschaving de weelde op den voet volgt. Zij zijn eindelijk eene voortreffelijke school voor den moed, want hij die als Tom Brown van kindsbeen af niet bang is om zich onverschrokken in een dier brutate worstelingen (*serummages*) te storten, waar hij zeker is onder de voet te zullen geraken en te worden vertrapt, uit dien jongen zal eens een flinke, kranige kerel groeien. Het zijn juist die hoedanigheden, die aan den hertog van Wellington toelieten te beweren dat de slag bij Waterloo op de speelgronden te Eton was gewonnen geworden; het is dank aan hen dat het Angelsaksische ras de wereld heeft kunnen veroveren en het aanzijn schenken aan de fiere leus, dat de zon op Engelschen bodem nooit ondergaat.

Het voorgaande eischt eene conclusie. Volgens den schrijver

1) Dit laatste feit had mij dadelijk getroffen. Ver van mij de gedachte alsof ik aan het spel alleen de zuiverheid van zeden der Engelsche jeugd toeschrijf. Men dient ook met het klimaat en den godsdienstzin rekening te houden. Het is wel voor niemand een geheim dat de Germaansche en hervormde volkeren aan het zedenbederf beter weerstand bieden dan de Romaansche en Katholieke landen. In Engeland heeft de Puriteinsche geest dien heilzamen dam nog versterkt.

2) Schitterende overwinningen, zooals 'Nereus' en 'Triton' ze dit jaar mochten vieren, bewijzen dat in Nederland het fuiven en toeren van lieverlede voor mannelijker, minder 'prachtvee'-achtige uitspanning het veld ruimen.

zijn de athletische spelen een ware zegen voor het Engelsche volk. Kunnen wij met dien lof instemmen en met den auteur zeggen dat wij tegenwoordig niet de verantwoordelijkheid zouden durven op ons nemen van eene school te besturen waar de liefde tot football niet vast zou ingeworteld zijn? Vooraleer te antwoorden, teekenen wij eene bekentenis aan, die het goed is te weten. Er dringen dus nieuwe zeden en gewoonten in het oude organisme? Ja, antwoordt onze censor: de weekelijkheid groeit van jaar tot jaar aan; de kinderen worden ten hunnent in weelderige gewoonten opgevoed; het kan hun bijna niet meer schelen of hunne spieren en zenuwen bij gebrek aan oefening verslappen; het examenstelsel dringt de karakterontwikkeling meer en meer op den achtergrond[1)]. Wie spreekt hier in naam der bedreigde overlevering? Is het niet een afstammeling van Lycurgus of liever een stroeve Puritein?

Hoe zal het antwoord luiden? In die onafgebroken offers aan de godinnen Gezondheid en Kracht gebracht, is er iets dat ons mishaagt. Het is in een Engelsch boek dat de jongens uit de ‘public-schools’ de ruwste wezens van de wereld zijn genoemd geworden. Het komt ons voor dat die liefde voor geweldige lichaamsoefeningen tot brutaliteit moeten leiden en de neiging moet te voorschijn roepen om geweld boven recht te doen gelden. Bovendien is het niet bewezen dat, bijaldien het spel eene soort van dierlijken moed inprent, het ook den zedelijken moed, de fermiteit, ontwikkelt. Daarentegen komt het voor dat zenuwachtige en tengere kinderen in dat midden ongeneeslijke of doodelijke wonden ontvangen[2)]. Ten slotte mag het niet uit het oog worden verloren dat de zoogenaamde krijgshaftige hoedanigheden niet veel aanwending meer vinden in eene vredelievende maatschappij als de onze, wanneer de oorlog een soort van exacte wetenschap geworden is.

Bezien we de vraag van een ander standpunt nog, zoo moeten wij, bij het loven der spelen, eene uitzondering maken voor het footballspel, welk alles behalve een gevaarlooze uitspanning is. Doorgaans spreiden de Engelschen te dien opzichte, in theorie ten minste, een zonderlinge minachting ten toon. Wanneer

1) *Nineteenth Century*, pag. 903.
2) Zie b.v. Arthur in *Tom Brown* en ook de voorrede van het boek.

men ons komt vertellen dat het getal verongelukten jaarlijks zeer gering is en dat de ongevallen, waarmee sommige lieden zooveel staat maken, zich vooral bepalen tot een min of meer aanzienlijk getal gebroken sleutelbeenderen, (naar het schijnt de meest voorkomende breuk), zoo kunnen wij ons niet weerhouden die ongevallen niet zoo gering te achten als onze tegenspreker. Wij zouden eerder van gevoelen zijn dat een spel, welk, buiten andere mogelijke onaangename gevolgen, zulke ongemakken meebrengt, slechts voorwaardelijk en onder nadrukkelijk voorbehoud kan worden aanbevolen.

Op die keerzijde der medaille zullen wij hier niet verder wijzen. Wij zullen ons vergenoegen met te constateeren dat de lichaamsontwikkeling in Engeland, naast de overgroote voordeelen, die zij aanbiedt, niettemin ook van overdrijving mag worden beschuldigd.

Tot hoever kan men zich den loop duidelijk maken, dien de zaken in Engeland hebben genomen?

Wij mogen in de eerste plaats de aandacht vestigen op het feit, dat de Engelschman in de geschiedenis zekere kenmerken blijkt bewaard te hebben, die eigen zijn aan de Germanen. Hij is kloek en hoog van gestalte; hij houdt van krijgshaftige bedrijvigheid, van de jacht; hij heeft veel eten en drinken noodig: hij is dus vooreerst een prachtig dier. Waardoor worden nu die trekken scherper uitgebeeld? Omdat het klimaat vochtig, ongestadig en verraderlijk, omdat het land met bosschen, moerassen of bergen bedekt en door de zee van de overige wereld afgescheiden is, omdat in een betrekkelijk vrijen, als het ware middelpuntvliedenden staat, elk individu meer vennoot dan onderdaan wordt. Wat helpt daarentegen die trekken uitwisschen? De sociale invloed van het christendom, de uitbreiding van het onderwijs, het klimmen van den voorspoed.

Wij zegden dat die karaktertrekken door de eeuwen heen terug te vinden zijn. In den Proloog voor zijne *Canterbury Tales* zegt Chaucer, van den vrijman sprekende, dat zijn huis vol vleesch en drank was[1]. De dichter drukt met opzet op die bijzonder-

1) A bettre envyned man was nevere noon v. 342
With-oute bake mete was nevere his hous,
Of fish and flesh, and that so plentevous,
It snewed in his hous of mete and drinke,
Of alle deyntees that men coude thinke.

heden; zelfs noemt hij zijn personage den eigen zoon van Epicurus. Daar is spraak van eenen monnik, die een groot liefhebber was van de jacht, en die, wanneer hij te paard voorbijreed, de klokjes zijner teugels liet klingelen als de kapelklok.[1)] Zoo iets was toen algemeen. In de XVIIe eeuw leek de koningsgezinde en aan Anglicanisme en Toryisme verkleefde landedelman nog zeer op zijne ouderen. Grof in zijne gewoonten en zijn taal, alhoewel zeer eerlijk, had hij van niets anders verstand dan van zijne landerijen te ontginnen, zijn vee te verkoopen, van drinken en vloeken. Macaulay zelf bericht het ons. En om zich te overtuigen dat hij omstreeks 1750 nog weinig veranderd was, is het voldoende de romans van Fielding op te slaan.

Maar de Engelschman is ook eeuwen lang gewoon aan een regiem van vrijheid en deelneming aan 's lands bestuur. Sedert de Magna Charta en den honderdjarigen oorlog, die het rijk op hechte grondslagen vestigden en unifiëerden, heeft Engeland parlementen gehad, die met den meesten eerbied hunnen wil aan het uitvoerend bewind opdrongen. Dat kwam hierdoor namelijk dat het wapen, waarmee elders de hoogmoed der afgevaardigden en de driestheid der muitelingen getuchtigd werd, de bestendige legers namelijk, aan de vorsten ontbrak. De aardrijkskundige ligging van het eiland maakte ze overbodig; bijna altijd bleek de militie voldoende te zijn. Het was de natie zelve, die als het ware de wapens droeg. Ook die omstandigheid moest op den duur een blijvenden invloed uitoefenen.

Men kan over 't algemeen nog zeggen dat het regiem van vrijheid de centraliseering van het onderwijs belet heeft en de *abnormale* ontwikkeling van de lichaamsoefeningen in de ‘public schools’ helpt verklaren. Toen die mode opkwam, vond zij in die bemiddelde kringen eenen bodem die van oudsher bereid was. Het moet overigens gezegd worden dat zij van meet af aan het karakter van eene heilzame reactie tegen de grove ondeugden der hoogere standen droeg. In dat opzicht vertoont zij eene zekere gelijkenis met het teatotalisme en het vegetarianisme, maar zij stak hun stellig hierin de loef af, daar zij, om nationale gebreken uit te roeien, behendig haar voordeel deed met nationale hoedanigheden. De populariteit van het

1) *Canterbury Tales*, Prol. v. 165 vlg.

sport bewijst dat het geneesmiddel gewerkt heeft. Na de hoogere veroverde die mode de lagere standen der bevolking. Het was, naar het schijnt, ‘omstreeks 1860, op het oogenblik toen Engeland, door Frankrijk's houding in het harnas gejaagd, het oogenblik gekomen meende om zich tot den oorlog voor te bereiden, en toen op Britschen bodem die korpsen vrijwilligers opkwamen, welke zich tot nu toe hebben staande gehouden.’[1] Iets dergelijks was in Duitschland gebeurd na de slagen van Napoleon. Heden ten dage is wel iedereen bekeerd. Men mag het zonder aarzelen den heer Leclerc nazeggen dat ieder Engelschman gespierd wil zijn, dat hij de zwaarlijvigheid als eene vernedering vreest en bestrijdt als een kwaad. Hij raadt het bestaan van hetgeen Herbert Spencer de *physische zonde* en *moraal* heeft genoemd.[2]

IV. De zedelijke opvoeding.

De oorzaken, wier werking wij hebben nagegaan, oefenen eveneens haren invloed op de *zedelijke opvoeding*. Deze is ruim een aandachtig onderzoek waard. Haar doel is klaarblijkelijk flinke karakters te vormen en den mensch zekerheid, wilskracht en practischen zin in te planten. Theoretisch gesproken wordt dat doel overal beaamd; immers wie zou de waarde dier hoedanigheden in den strijd om het leven durven loochenen? Het verschil bestaat echter hierin dat in de Engelsche scholen dat doel de kern der opvoedkunde uitmaakt, waaraan het overige dient ondergeschikt te worden, terwijl elders de verhouding doorgaans omgekeerd is.

Om eene *liberale* opvoeding te verschaffen - zoo luidt immers wel de naam - bedient men zich van liberale middelen. Een eerste punt is dat de betrekking tusschen leeraars en leerlingen nauwer is dan elders, en tot grondslag een wederzijdsch vertrouwen en welwillendheid heeft, twee principen, waarvan de Jezuieten het laatste waarschijnlijk voor het eerst hebben toegepast. De leerling beschouwt den

1) *L'éducation en Angleterre*, par M. Leclerc in de *Revue des deux mondes* 15 Februari 1894, p. 891.
2) *De l'éducation*, p. 301.

leeraar als een ouderen en dus wijzeren vriend, die hem begrijpt, in hem belang stelt en hem leidt zonder hem daarbij onder scherp toezicht te houden. Dat gebrek aan onafgebroken toezicht, waar alle kostschoolknapen zoo een hekel aan hebben, is een tweede kenmerk der ‘public schools.’ Locke had van de jongens gezegd: *the sooner you treat him as a man, the sooner he will begin to be one*. Is het eene toepassing van die spreuk, waarmee wij hier te doen hebben of wel moet hier de invloed gezocht worden van Rousseau's bekende stelling over de aangeboren volmaaktheid van den mensch, aan wiens bederf de beschaving alleen schuld is? Met zekerkeid is dit voor alsnog niet uit te maken. Misschien heeft het milieu hier eenigszins op de school ingewerkt. Deze is als een kleine staat, en de stand der jongens komt tamelijk overeen met dien der ouders, door overlevering aan vrijheid gewend. Welke trouwens de oorsprong dier vrijheid zijn moge, zooveel is zeker dat ze heden de geldigheid van een princiep bezit.

Elders, vooral in Frankrijk, zijn de jongens geïnterneerd. De tucht is er doorgaans scherp genoeg, dat in de oogen van sommige met ongehoorzame zoons gekwelde ouders de kostschool dienst kan doen als huis van bewaring. De jongelieden zijn aan een nauw toezicht onderworpen; nooit worden ze alleen gelaten; men schijnt hen te wantrouwen als wezens, die naar het kwaad gedreven worden en onbekwaam zijn om zich goed te gedragen. Overal smacht de natuur onder de regel; ondeugden ontwikkelen zich van lieverlede, het karakter echter niet. Wanneer het uur der verlossing slaat, een uur, waarop de Engelschman bittere tranen schreit, treedt de jongeling eene onbekende wereld binnen. Weldra komt de reactie en meteen hare gevolgen, die soms een leven vol berouw niet in staat zijn uit te wisschen. Wat verschil met Engeland!

Buiten de schooluren en behoudens de verplichting om zich op geregelde uren bij het appel aan te melden, zijn de jongens vrij, *cum grano salis* wel te verstaan. Zoo is het hun verboden koffiehuizen te bezoeken; dat ware *out of bounds* treden, en daar zij duidelijk beseffen dat hun vrijheid van de nauwgezette nakoming der enkele restricties afhangt, buigen ze zich daarvoor zonder spijt noch moeite. Er is wellicht geen land in Europa waar de eerbied voor de wet en voor

de door haar gevestigde orde dieper wortelen in 's menschen hart geschoten heeft dan in Engeland[1]. Mettertijd wordt de wet als heilig en onschendbaar; men roert ze niet meer aan, men schaft ze nooit af, liever laat men ze in vergetelheid verzinken. Zoo komt het dat van tijd tot tijd uit de wetboeken schikkingen worden opgedolven, waar niemand het bestaan van vermoedde en die nochtans nooit rechtstreeks zijn opgeheven geworden. De zaak is dat met zijn door de ervaring gescherpten, practischen zin de Engelschman begrijpt hoe de wet de grondslag van het maatschappelijk gebouw is, de beste meester, dien hij zich geven kan, en een onderpand zijner vrijheid.

Men lette er nu op hoe de opvoedkunde het aanlegt om op behendige wijze een verstandig gebruik dier vrijheid aan te wennen. Gaan de jongens baden of roeien, niet zelden gebeurt het dat de leeraar met hen baadt en naast hen roeit. Na samen te hebben gewerkt, vermaakt men zich samen. Leeraars en leerlingen leven meer of min in familie, en vormen een soort van tweeden huiselijken kring. De overeenstemming en gelijkenis tusschen huis en school is overigens een dier eigenaardige kenmerken van het Engelsche opvoedingsstelsel, zooals algemeen bekend is. De meeste jongens zijn bij de leeraars in de kost. In dat midden vinden ze als een weerglans van den vaderlijken haard in het gezellige *fire-side* terug. Heeft de leeraar de vereischte hoedanigheden naar hart en geest, alle overige invloeden medegerekend, zoo is de jonge man zeker een voorbeeldige opvoeding te genieten. Maar indien daarentegen een overdreven familiariteit en sans-gêne de plaats innemen van de hoffelijkheid, indien de eerbied en het gezag op het dagelijksch verkeer schipbreuk lijden, dan is men zeker van anarchie en teugelloosheid. Dat komt ongetwijfeld voor en wij zouden er meer over te weten komen indien de bekende nationale trots der Engelschen hun in dit opzicht niet een gepast en slim stilzwijgen oplegde[2].

Indien door zijn voorbeeld en zijn dagelijkschen invloed de leeraar den jongen man in de goede baan houdt, zoo let hij

1) Dit was ook de meening van prof. Hippeau, *L'instruction publique en Angleterre*, Paris 1872, p. 76.
2) J.J. Findlay, Zur Entwiekelung des höheren Schulwesens Englands, in de *Neue Jahrbücher für Püdagogik* von R. Richter, 1894, p. 120.

er vooral op hem van lieverlede het *plichtsbegrip* in te prenten. Doorloopt men alleen de geschiedenis, zoo zou men licht daarin aanleiding kunnen vinden om te gelooven dat het betrokken begrip een speciaal Engelsch voortbrengsel is. Men vergelijke eens de woorden van Nelson voor Trafalgar met sommige toespraken van Napoleon, zooals die in Egypte tegenover de Pyramiden'; of wel men herinnere zich de houding van Wellington en zijne regimenten te Waterloo, vooral wanneer eene zienerspen als die van Victor Hugo ze u beschrijft; en ik stel mij voor dat men dusdoende een vluchtig kijkje hebben zal op de verscheidenheid der zedelijke drijfveeren, die het best op de ziel van twee groote volkeren werken. Het lijkt er naar alsof de moraal voortdurend het geliefkoosde proefveld van denkers, wijsgeeren, essayisten en theologen is geweest. En de groote menigte is hoegenaamd niet buiten dien invloed gebleven. Want ‘de Engelschman, van natuur ernstig, nadenkend en treurig gestemd, voelt zich niet opgewekt om het leven als een spel of een genoegen te beschouwen; doorgaans houdt hij den blik gevestigd niet op de buitenwereld en de lachende natuur, maar op den innerlijken mensch en de voorvallen in de ziel; hij onderzoekt zich zelven, hij sluit zich in de zedelijke wereld op en heeft ten slotte geen oog meer voor eenige andere schoonheid dan diegene die daarin straalt; hij verheft de gerechtigheid tot eenige en despotische koningin van het menschelijk leven en vat het plan op al zijne handelingen volgens strenge wetten te regelen’[1)]. De verdere ontwikkeling dier rechtvaardigheids- en plichtsbegrippen klimt waarschijnlijk tot de 16e eeuw op. Voortgesproten uit het verlangen naar hervorming en de godsdienstige beroerten, tijdens het bewind van den Protector versterkt door den ijver der Puriteinen, nog schriller uitkomende in de godsdienstige splitsingen en in de reactie, die de losbandigheid der Restauratie opvolgde, ankerden zij zich kloek in het Engelsche geweten vast. Een godsdienst zonder zedeleerend stelsel is ondenkbaar. Hoe krachtiger de godsdienstige polsslag klopt, des te vat-

1) Taine *Littérature anglaise*, II 276. - Men vergelijke daarbij de volgende woorden van Johnson: Whether we provide for action or conversation, whether we wish to be useful or pleasing, the first requisite is the religious and moral knowledge of right and wrong;..... we are perpetually moralists... (*Lives of the poets*, MILTON, Clarendon Press, 1892, pag. 12).

baarder,is de mensch voor de zoogenoemde rationeele ideeën en vooral voor dat der alomtegenwoordige en onvergankelijke gerechtigheid. Indien er nu een ras bestaat, dat rusteloos door de zucht naar geestelijke volmaking wordt geprikkeld, dan is het wel het Angelsaksische. Hetgeen het bovenal onderscheidt, is, om nogmaals met Taine te spreken, dat er een gemeenschappelijk geloof bestaat tusschen al die verschillende secten; wat ook de vorm van het protestantisme moge zijn, de opvoeding van het zedelijk gevoel is er voorwerp van en uitwerksel[1)].

In 't voorbijgaan mag er op gewezen worden hoe alle diepgaande algemeene voorstelling sporen op den woordenschat achterlaat. De Engelschman bezigt het woord *plicht* (*duty*), waar wij eenvoudig *dienst* of *bezigheid* gebruiken. Een dienstdoend officier is *on duty*, een leeraar, die zijne les eindigt en verstrekt, *leaves duty*. Niet onmogelijk is het, dat de tijd allengs die uitdrukkingen heeft getaand en verbleekt, zooals hij de scherpste geuren laat vervliegen. Voor ons doel is het genoeg op het feit gewezen te hebben.

Er bestaat, zegt Spencer, een noodzakelijk verband tusschen de verschillende paedagogische stelsels en de elkaar opvolgende sociale toestanden. Het laat zich bijgevolg begrijpen dat in een aldus voorbereide maatschappij, de opvoedingsleer een duidelijk zedelijken stempel moet vertoonen. Het blijkt echter niet dat de overgang van de theorie naar de practijk een feit van ouden datum is. Op de ‘public schools’ heeft te allen tijd het geweld den staf gezwaaid. Het recht van den sterkste werd er niet betwist. Nu of nooit zou men aan het middeleeuwsch ‘Faustrecht’ mogen denken. Die brutale instincten te beteugelen zou vóór onze eeuw een onmogelijke en ijdele onderneming geweest zijn, omdat het in het bloed zat en sinds lang in de zeden was overgegaan. Die inborst hield van ruw geweld. Geen tweehonderd jaren is het geleden dat Londen nog een soort van rooversnest was, waar de menschen bij klaarlichten dag werden aangevallen. De geliefkoosde volkshelden, zooals Robin Hood, waren edelhartige *outlaws*. Aan de negentiende eeuw of liever aan den ver reikenden invloed van een uitstekenden man, bleef het voorbehouden die over-

1) Taine, pag. 278.

leveringen op school te ondermijnen en gedeeltelijk uit te roeien: Die man was dr. Arnold van Rugby. In den edelmoed zijns harten had hij gedroomd *christian gentlemen* te maken van hen, die een Engelschman *the roughest beings of the universe* heeft kunnen noemen. Niettegenstaande den spot, dien hij moest verduren, won zijn voorbeeld veld. Het schijnt dat men te Oxford zijne vroegere leerlingen aan hunnen ernst herkende. Na zijn dood bleef zijn werk steken en verviel. Zooals bij menige andere hervorming hing het welslagen eer van de persoonlijkheid van den hervormer af dan van een of ander groot idee. Een zijner krachtigste middelen om op zijne jongens in te werken was de wekelijksche preek, waarvan hij de zorg aan niemand wou overlaten. Traag handelde hij, wetende dat men op verstandige wijze zijn tijd kan leeren verliezen. Met bewonderenswaardige behendigheid wist hij partij te trekken van de voorhandene goede elementen en toestanden om ze tot zijne doeleinden te doen dienen. Wij zullen ons met een voorbeeld vergenoegen. De jongens der hoogste klas, de 'sixth-form boys' hebben van oudsher eene gewichtige rol in de scholen gespeeld. In de hoedanigheid als *praepostors* of *monitors* waren zij te allen tijde bij het toezicht over de jongeren behulpzaam geweest. Daarentegen hadden ze het recht zich door deze te laten dienen (*fagging*). Dat gebruik, welk in sommige scholen verouderd is, wordt op andere nadrukkelijk volgehouden als opvoedingsmiddel[1)]. Het stelsel had zijne goede zijde, maar het laat zich begrijpen dat het tevens een onuitputtelijke bron van misbruiken opleverde. Er viel niet aan te denken de overlevering op dit punt rechtstreeks en met open vizier aan te tasten. Wat deed derhalve Arnold? Hij werkte in stilte om die geduchte kracht voor zijne plannen te winnen; zoo klaar besefte hij den werke-

1) Ziehier wat door de rectoren van Charterhouse en van Harrowschool aan een reporter der *Pall Mall Gazette* in 1890 geantwoord werd, toen deze hem om hun advies over het *fagging system* had gevraagd. De heer Lenz verhaalt het op blz. 37. De eerste zei: Wij kunnen het niet missen. Moest ik het afschaffen, het gevolg zou zijn dat lange slungels uit de lagere klassen zich een gezag zouden aanmatigen die maar aan de hoogere, op hare rechten jaloersche, klassen toebehoort. Ik erken de sociale positie van de zesde klas. Schaf de zesde af en wij vervielen in een volslagen 'anarchie.' De tweede voegde er bij dat dat gebruik 'oneindig veel goed doet aan een bedorven kind en dat niets aan een jongen beter zijn rechte plaats leert kennen.'

lijken toestand dat hij placht te zeggen: Kan ik op mijn zesde rekenen, zoo sta ik voor den goeden gang van zaken alhier in.

Dat systeem, waarbij de oudere leerlingen deelachtig worden gemaakt aan de taak van den leeraar, en dat met goed geluk in Engeland wordt toegepast, is overal slechts eene survivance. Ten tijde van het Humanisme was het zoo algemeen als de liefde voor Terentius en voor Latijnsche verzen. Te Luik, waar eene beroemde school van de Broederschap des gemeenen levens bestond, zien wij dat de talrijk bevolkte klassen in decuriën waren verdeeld, hebbende aan het hoofd eenen decurio, die verantwoordelijk was voor de vlijt en de goede houding zijner ondergeschikten en de nalatigheden aan den leeraar kenbaar maakte.[1)] Het gebruik werd door de paedagogie der Hervorming bewaard. Afzonderlijk wordt het vermeld in het door hertog Christoffel van Wurtemberg in 1559 uitgevaardigde schoolreglement. Wij vinden het natuurlijk terug in de Zwitsersche scholen, die sterk onder Duitschen invloed stonden,[2)] en te Straatsburg, waar een oud-leerling van Luik, de befaamde Johan Sturm, heer en meester was. In de paedagogie der Katholieken, met name bij de Jezuieten, vond het gebruik eveneens ingang. De philosoof L. Vivès, die zoo heldere en te weinig gekende geest, welke Aristoteles' onfeilbaarheid dorst in twijfel trekken en gewagen van proefondervindelijke wetenschappen, van school-hygiene, van de noodzakelijkheid om van des leerlings moedertaal uit te gaan, enz., hij ook beveelt de hulp der decurionen aan bij het opzeggen der lessen. In de 17^{e} eeuw spreekt Comenius, de laatste bisschop der Moravische Broeders, er van ter gelegenheid van de herhalingen. Zelfs Fichte stemde met het denkbeeld in, dat vooral in ruimer kring bekend werd toen Bell en Lancaster hunne nieuwe leesmethode hadden geopenbaard.

Die zedelijke gestrengheid, welke als het ware grondslag en nok der Engelsche opvoedingsleer uitmaakt, verklaart ons menig feit, dat er mee in verband staat, zooals bij voorbeeld dien afkeer voor het liegen, waardoor het woord leugenaar de ergste scheldnaam in de oogen van een Engelschman wordt,

1) Schiller, *Geschichte der Pädagogik* (1887) p. 85.
2) *ibid.*, p. 106.

en die zuiverheid der zeden, welke Goddank ook nog bij de Nederlandsche studeerende jongelingschap wordt aangetroffen. Te dier gelegenheid zweeft de herinnering als werktuigelijk naar zekere plaats uit een reeds aangehaald mooi boek, waar de schrijver ons de perplexiteit van Squire Brown afschildert, die naar de beste raadgevingen zoekt, welke hij aan zijnen zoon tot afscheid kan medegeven. ‘Komt hij terug als een moedig en oprecht Engelschman, die zich door den nood weet heen te slaan, wordt hij een edelman en een christen, dan verlang ik verder niets meer.’ En zijne rede was niet gerekt: ‘Indien de scholen zijn wat zij in mijnen tijd waren, dan zult gij veel wreede en misdadige dingen zien begaan en leelijke en booze woorden hooren. Maar vrees niet. Zeg de waarheid, bewaar uw hart steeds kloek en braaf, luister naar noch zeg ooit iets, dat uw moeder noch uw zuster zouden mogen hooren, en gij zult u nooit hoeven te schamen van naar huis terug te keeren of wij van u te zien.’ Ik beken dat ik geen enkele maal die edele en hartelijke woorden heb kunnen lezen zonder er door aangedaan te zijn, maar, ik vraag het, zouden zij in menigen mond buiten Engeland niet valsch klinken?

Bij dit overzicht past een woord over de middelen, waarmede de tucht wordt gehandhaafd. Het voorgaande kon ons twee dingen leeren, ten eerste dat de Engelschman daartoe eigene middelen heeft, en verder dat zijn idee van een goede tucht niet overeenstemt met hetgeen wij ons er, terecht of te onrechte, van vormen. Ginder worden de kinderen vroeg als mannen behandeld. Men vangt ze niet in de dichte mazen van een nauwgezet en veeleischend reglement, men doet een beroep op hun beter ik, men tracht hun de zedelijke kracht in te prenten, die ze tot hun eigen meester maakt. Maar die bij uitnemendheid humane methode is ook de langste en moeilijkste. Hoe veel pogingen worden er niet nutteloos verspild in een zoo talrijk midden, waar de leerling zoo goed aan den onzekeren invloed zijner commilitonen als aan dien zijner leermeesters is blootgesteld!

In zake straffen bestaan er geene vaste regels, zooals daar, waar het openbaar onderwijs in staatshanden ligt. Voor zooveel wij er over vermogen te oordeelen, heeft het strafwezen nog den invloed niet ondergaan van dat te edelmoedig philanthropisme, waarmee met name het rechtwezen als een zuurdeesem door-

trokken is[1]. Een zeker aantal regels afschrijven, ziedaar een tamelijk gewone straf. Dr. Arnold had de gewoonte de jongens Latijnsche of Grieksche verzen te doen van buiten leeren. In erge gevallen wordt bovendien nog wel eens de toevlucht genomen tot lichamelijke kastijding met de roede (*flogging*). De directeur der school alleen voltrekt die straf, soms, om ze nog indrukwekkender te maken, in vol ornaat. Wat moeten wij denken over het voortbestaan van een gebruik, dat overal afgeschaft is geworden als zijnde eene vrije wezens onwaardige barbaarschheid? Wat te zeggen van het contrast met de liberale en humane middelen, waarmee anders naar het bereiken eener liberale en humane opvoeding wordt gestreefd? De waarheid zal wel zijn dat er hier noch te laken noch na te doen valt.

Engeland is nu eenmaal een land vol contrasten. Men heeft daar andere denkbeelden dan op het vasteland, en de ondervinding blijkt tot hiertoe die denkwijze nog niet te hebben gelogenstraft. Onzes inziens is de vraag eenvoudig deze: zal die straf, welke gisteren nog gepast was, het ook nog morgen zijn? Er is een tijd geweest dat een minister des konings, Lord Holland, onmachtig was om zijn adellijken zoon tegen het pak slaag te vrijwaren, dat hem door den toenmaligen rector van Eton werd toegediend. Heden ten dage heeft het strafmiddel zijn voor- en tegenstanders, en krijgt het ook zijn deel in de aanvallen, door hen, die aan het continentaal onderwijssysteem de voorkeur geven, tegen de Engelsche scholen gericht.

De Engelsche paedagogie is overigens niet zoo inconsequent als zij schijnt te zijn. Een voorbeeld nog daarvan. Wij zoeken te verhinderen dat de jongens met elkander handgemeen worden; ons ideaal van een fatsoenlijk man maakt ons afkeerig van alle gewelddadigheden en woeligheid, met een woord van al hetgeen het uiterlijke decorum schendt. De Engelsche jongen vertrouwt aan niemand de verdediging zijner gekrenkte belangen

1) Terloops zij hier echter vermeld dat in de met University College te Londen verbonden school, de tucht blijkens het prospectus zonder strafwerk wordt gehandhaafd. In geval van verzuim blijven de jongens school na het uur om het verzuimde in te halen. Anders vergenoegt men zich elk vergrijp tegen de orde op een speciaal register aan te teekenen en de ouders daarvan kennis te geven. Veel dergelijke kennisgevingen zijn een bewijs dat het langer bezoek van den leerling niet gewenscht wordt.

toe en slaat er zich door met de wapens, hem door de natuur geschonken. Dr. Arnold voedde weliswaar de hoop die boxpartijen, waar ergens in een afgezonderden hoek met de bloote vuist onbarmhartig op elkaar werd losgeslagen, eens te zien verdwijnen. Die praktijken waren onbestaanbaar met het denkbeeld, dat hij zich van den christen gevormd had. De meest verspreide leer gebiedt echter nog steeds zich zooveel mogelijk buiten die twisten tusschen leerlingen te houden, ten einde hun zelfvertrouwen en hun kostbaar self-helpinstinct niet te schokken. Daarin ligt eigenlijk het doel der Engelsche opvoeding, en wij vinden het dan ook overal terug.

Laat ons voor een oogenblik onzen gezichtskring uitbreiden. Duitschland heeft ook scholen, die treffend op de Engelsche ‘public schools’ geleken hebben en gedeeltelijk nog lijken. Wij bedoelen de *Landesschulen* te Pforta, Grimma en Meissen. Omstreeks het midden der 16^{e} eeuw door hertog Maurits van Saksen gesticht en met geseculariseerde geestelijke goederen begiftigd, - hetzelfde was enkele jaren te voren onder Hendrik VIII gebeurd -, strekten zij tot voorbeeld aan alle dergelijke inrichtingen. Het waren en zijn nog kostscholen, voor een bepaald aantal leerlingen bestemd. Lessing en Klopstock studeerden er. De tucht was er hard; de roede was het bijzondere strafmiddel. Te Schulpforta,[1)] bij voorbeeld, woonden de leerlingen in twaalf kamers, die elk drie tot vijf tafels bevatten. Aan elke tafel zaten een jongen uit de hoogste klas, een jongere en twee minderen. De eerste voerde over de anderen een soort van zedelijk en verstandelijk toezicht, en gaf hun dagelijks van vier tot vijf privaatles in de oude talen. De algemeene tucht van ieder vertrek was toevertrouwd aan een primaner. Beurtelings hadden er twee de week, om buiten, aan tafel en in de slaapplaatsen een oog in 't zeil te houden. De jongsten waren verplicht voor de zindelijkheid hunner plaatsen en der tafels zorg te dragen, de lampen aan te steken, water te gaan halen, enz. Ten slotte zij nog vermeld dat de twee eersten in iedere klas voor de orde, die er in heerschte, verantwoordelijk werden gesteld.

Ze zijn in 't oogvallend de trekken, die deze scholen met

1) C. Kirchner, *Kurze Nachricht von der Königlichen Landesschule Pforta*, 1839.

de Engelsche gemeen hadden en nog hebben. Er waren er nog andere, zooals de bestendigheid van leerplannen en methodes, die in nauw verband stond met de vastheid en zekerheid van den geldelijken toestand.[1)]. Later komen we daar nog even op terug. Hier bepalen wij ons bij hetgeen rechtstreeks op ons onderwijs betrekking had.

V. De verstandelijke opvoeding.

Men kan zich een denkbeeld vormen van de *verstandelijke ontwikkeling* eens volks door de leerplannen zijner scholen na te zien. Wij constateeren aldus dat in de ‘public schools’ de verplichtende onderwijsvakken niet zoo talrijk en de eischen niet zoo hoog gesteld zijn als doorgaans op vastelandsche inrichtingen. De ‘public school’ is noch het Fransche lycée, waar de kunst om goed te schrijven de spil is van het onderricht, noch het Duitsch gymnasium, waar naar eene diepere kennis van de oudheid gestreefd wordt. Zij is eene erfgename van de humanistische scholen, maar eene erfgename, die gedeeltelijk de voorvaderlijke eischen verzaakt en daarvoor Wolf's theorie aangenomen heeft, die stijf den draad der overlevering blijft vasthouden, er een eigen ideaal op nahoudt en zich ongaarne daarin laat storen door eventueele wijzigingen in het leerplan. De gelijkenis met de Jezuietenscholen is opmerkelijk, zoowel als dezer invloed, die niet te loochenen valt, hoe weinig licht er tot nog toe op dat vraagstuk geworpen is. Wij zullen trachten dien toestand van naderbij te bezien.

Elders hebben wij al aangetoond wat er in eene oude academie als te Oxford uit de artistenfaculteit is geworden. Wij hebben toen gezien dat zij nog iets van hare vroegere propaedeutische beteekenis had behouden, en dat het collegiale en tutoriale stelsel een soort van meer uitgebreid gymnasiaalonderwijs had in 't leven geroepen, terwijl het eigenlijke hooger onderwijs der professoren verlaten is. Van een anderen kant is het boven allen twijfel verheven dat gymnasium en hooge-

1) Nog in het midden der eeuw had Schulpforta een inkomen van 42,000 daalders.

school nauw verwant zijn, vermits de eene aan het andere leeraars, methodes en dus ook het wetenschappelijk peil geeft. In Nederland evenals elders eischt de wet zekere waarborgen van hen, die in de inrichtingen voor openbaar onderwijs wenschen te doceeren. In de faculteiten onder anderen wordt aan de belanghebbenden het middel verstrekt om die kennis op te doen, die van hen zal worden verlangd.

In Engeland bestaat niets van dat alles.

De Staat mag geen eischen stellen, daar het onderwijs buiten zijne bevoegdheid en zijn toezicht valt. Ook de universiteit bemoeit zich met de zaak niet. Al wie den graad van ‘baccalaureus artium’ verworven heeft, wordt *ipso facto* bekwaam en geschikt geacht voor het onderwijs. Het was de middeleeuwsche theorie en ook nog die van onzen tijd. Elders, in Duitschland vooral, neemt men een lijnrecht tegenovergesteld standpunt in. Een eerste gevolg van dien toestand is de afwezigheid van een wel omschreven en uitgewerkte methode. De concentratie van het onderricht, waar allen, die het gymnasium te Giessen bezocht hebben, met zooveel lof van spreken, blijkt hier zeer moeilijk verwezenlijkt te kunnen worden. Twee omstandigheden verhelpen tot een zeker punt dat gebrek: het klaarblijkelijk overwicht van zekere vakken, en het in voege zijn van het klassensysteem. Of dat echter eene voldoende compensatie is, wensch ik liever in het midden te laten. Het gebrek aan practische of theoretische opleiding bij de aanstaande docenten heeft nog andere uitwerkselen. Onwetendheid heeft natuurlijk onverschilligheid ten gevolge. Men mag met geringschatting neerzien op den vloed van paedagogische artikels en recensies, die zich jaarlijks bij onze Oosterburen in hunne talrijke deskundige tijdschriften uitstort, zooveel is zeker dat zoo iets een streven naar zelfvolkmaking verraadt, waar de werkman naast den kunstenaar zijn deel aan neemt. Dat komt niet overal voor en hij, die daaruit een soort van stilstand zou afleiden, kon wel niet ver van de waarheid af zijn.

Om kort te gaan, tegenover de resultaten, die een Engelsch leeraar kan bereiken, mag men wellicht eenig wantrouwen koesteren. Daarmee wordt niet bedoeld dat de mathematicus, die te Cambridge tot *wrangler* wordt uitgeroepen, of de classieke philoloog, die een eerste klas te Oxford haalt, zich niet met eenig anderen vakman zouden mogen durven meten. Maar doc-

toren uit vastelandsche academies bezitten veelal iets meer dan zij, namelijk den lust tot zelfstandig onderzoek en bovendien eene zekere technische opleiding. Zij beschikken over hulpmiddelen, die de Engelschman moet derven.

Maar waarom volgt Engeland het voorbeeld van Duitschland en Frankrijk niet na, zooals het bezig is te doen bij de trage hervorming van zijn lager onderwijs? Ziedaar eene vraag, die als vanzelf op de lippen rijst.

De tegenstand gaat van de scholen zelf uit, en haar onafhankelijkheid maakt alle berekening omtrent den waarschijnlijken duur dier tegenkanting onmogelijk. Reeds hebben wij kunnen vaststellen, hoe behoudend hier de vrijheid eigenlijk is. De rijke en machtige praktijk dier inrichtingen heeft te allen tijde hare tevredenheid met den gang van zaken betuigd; waarom daar dus eenige verandering aan toegebracht? Er wordt inderdaad niet veel naar gevraagd of de scholen jonge geleerden naar Oxford sturen, maar wel wordt er gevergd dat de jongens een soliede en fatsoenlijke opvoeding krijgen; ook moet de verstandelijke ontwikkeling voor de lichamelijke en zedelijke vorming de vlag strijken. Ziedaar de norm, waarbij het leerplan en de opleiding der docenten alleen worden geregeld. Naar alle waarschijnlijkheid hebben wij hier weer met een survivance te doen.

Waarom hebben gymnasia en hoogere burgerscholen een zoo uitgebreid en veeleischend leerplan? Omdat die inrichtingen alleen toegang verleenen tot allerlei ambten en betrekkingen. Vroeger waren de meeste daarvan open voor iedereen: het publiek moest maar toezien dat het geene kwakzalvers met artsen verwarde. Staat en Kerk alleen eischten bewijzen van bekwaamheid van hare dienaars. De grondslag van het onderwijs waren de oude talen, erfdeel van het Humanisme, het trivium en later, naar gelang wat geschiedenis, wiskunde, moderne talen, staatswetenschap, enz. Waaruit zou trouwens anders het onderwijs bestaan hebben in een tijd toen de wetenschappen nog in de wieg lagen? Het zonderlinge aan die zaak nu is dat er in Engeland nog sporen van dien toestand te vinden zijn. Ook daar is de academische graad geenszins eene *conditio sine qua non* tot het bekleeden van een zoogezegd liberaal beroep. Toekomstige artsen of advocaten gaan zelfs in den regel niet eens naar de academie, om zich daar speciaal op hun

vak toe te leggen. Alleen de artistenfaculteit is druk bevolkt en wij weten, wat ze is. Indien nu daarin de rol der hoogeschool bestaat, kan die der ‘public schools’ wel veel anders zijn dan ze nu is?

Om dus te besluiten, de overlevering, de geboorte, een naar beweging en naar uitwendig krachtsbetoon neigende inborst, alles in één woord spant samen om de pure wetenschap, het zittend leven en het kamergeleerdendom onpopulair te maken. Men vindt hier geene lieden, die in de eerste plaats philoloog zijn en maar liefde koesteren voor het algemeen menschelijke; iedereen is vóór alles man, burger en christen. Het *posse* wordt hooger gesteld dan het *nosse*. Reeds sedert Baco's tijd wordt de wetenschap maar geacht waarde te bezitten naarmate zij de macht der menschen vergroot. Practische bruikbaarheid is het voornaamste criterium. De tegenstelling met Duitschland, waar juist die kant der dingen wel eens wordt over 't hoofd gezien, is inderdaad opmerkelijk. Men is er na het voorgaande op verdacht aan de proefondervindelijke wetenschappen den voorrang boven de historische te zien toekennen, of, om met Spencer te spreken, de wetenschappen, die eene innerlijke waarde bezitten hooger te zien stellen dan diegene, welke maar eene conventioneele waarde hebben. Daardoor zou de studie der talen, die tegenwoordig nog overal het leeuwenaandeel heeft, ten gunste der wis- en natuurkunde moeten worden ingekrompen. Is het wel noodig aan te merken dat de ‘public schools’ zoo consequent niet geweest zijn? Toch is de antinomie tusschen de *posse*-theorie en een bijna uitsluitend classiek onderwijs te groot om aan de Engelsche gymnasia niet een scherp verwijt te hebben berokkend. Hadde er ten onzent nooit eenig ander onderwijs bestaan buiten dat der ‘public schools, aldus Spencer, dan zou Engeland nog zijn wat het was in het leenroerig tijdvak[1].’ Een ruwe slag voorwaar. Te dier gelegenheid kunnen wij wijzen op eene interessante analogie. In de Aufklärungsperiode namelijk werden de Saksische Fürstenschulen ook voor barbaarsche overblijfselen uit de middeleeuwen gescholden[2].

1) *De l'éducation*, p. 39.
2) Paulsen, *Geschichte des gelehrten Unterrichts* (Leipzig 1885), p. 642.
Op dezelfde bladzijde handelt prof. Paulsen over de paedagogie van Thiersch, den hervormer van het onderwijs in Zuid-Duitschland. Deze vond dat het leerplan der Pruisische gymnasia met te veel verscheidene dingen overladen was; volgens hem had het gymnasium tot doel, niet eene groote mate kennis bij te brengen, maar wel een *kunnen* voort te brengen. Dit kunnen, schoon op een beperkt terrein toepasselijk, is altijd meer waard dan het meest uitgebreide passieve *weten. Dat terrein kon natuurlijk niets anders dan dat der classieke talen zijn*. - De gelijkenis met de Engelsche theorie schijnt treffend, maar is dat wel zoo? Het komt ons voor dat het Engelsche *posse* en Thiersch's *kunnen* niet synoniem zijn. Vat ik het wel, zoo is het tweede slechts een reëeler, grondiger *weten* in tegenstelling met een uitgebreider, afgewisselder maar ook oppervlakkiger weten. *Non multa sed multum*, in een woord. Het *posse* der Engelschen daarentegen is de synthese der onderscheidene deugden, krachtdadigheid en kracht, onbeschroomdheid en gehardheid enz., die den man bij uitnemendheid vormen en hem geschikt maken voor den levensstrijd.

Wij spraken zooeven van survivances. Maar, beschouwt men het op den keper, al het verschil tusschen de ‘public schools’ en de vastelandsche gymnasia bestaat hierin, dat deze laatste diepe wijzigingen in den loop dezer eeuw hebben ondergaan, terwijl de eerste als het ware schrijlings zitten op het verleden en het heden.

Wij hebben er al op gewezen dat geene inrichtingen nauwer verwant geweest zijn met de Engelsche scholen dan de Saksische Fürstenschulen. Laat ons derhalve een oogenblik luisteren naar de beschrijving van het onderwijs, zooals het op het einde der 18e en het begin der 19e eeuw te Schulpforta, en ik meen er gerust te mogen bijvoegen, ook in de Engelsche scholen gegeven werd. Een oud-leerling, Ludwig Thiersch, is aan het woord. ‘De leerlingen waren aan zich zelven overgelaten wat de inwendige schikking huns levens betrof. De eischen der leeraars waren niet aanzienlijk, hun onderwijs vaak armoedig; het gold bij iedereen zelf in de wetenschap rond te kijken, eerst onder de leiding van een ouderen, die over den nieuweling waakte, later naar eigen oordeel. Overal werd flink gewerkt, schoon zonder veel orde, en de wedijver was groot. Hetgeen daar onder anderen krachtig toe bijdroeg, dat waren de werken, die alle zes maanden met het oog op de examina aan de leeraars moesten worden ingeleverd, en die vooral uit poëtische oefeningen in 't Grieksch en in 't Latijn en uit vertalingen bestonden. Dat programma, eenvoudig en onvolmaakt als de oude tijd zelf, had nochtans dit groote voordeel, dat het den jongen man niet overlaadde en hem tevens aanzette om op eigen wieken te drijven.’[1)]
Het volgende is van Döderlein. ‘Het onderwijs te Pforta, gedurende den Sak-

1) Paulsen, 644.

sischen tijd[1)], moet ontegensprekelijk exclusief en bekrompen voorkomen: alles draaide om de oude talen. Al wie iemand schijnen wilde in de oogen van leeraars en leerlingen, moest die talen meester en in de classieken belezen zijn. Weliswaar werd de wiskunde door een afzonderlijken en zeer gewaardeerden docent onderwezen, maar wie er niets aan wilde doen, zag er zich ook niet toe genoodzaakt; het volstond op de lessen aanwezig te zijn. Legde een leerling er zich bijzonder op toe en was hij daarbij een ernstige jongen, zoo werd hij geacht, maar hij scheen ons op zonderlinge wijze met elkaar onbestaanbare studiën te vereenigen. Wie zich daarentegen bezig hield met geschiedenis en aardrijkskunde, twee vakken, waarin ten minste tot 1808 geen onderwijs gegeven werd, die werd beschouwd als een oppervlakkige geest, die maar voor geheugenoefeningen of geestige lectuur zonder inspanning van het verstand belangstelling gevoelde. Grieksche en Latijnsche verzen stonden hoog aangeschreven; maar al wie beproefde Duitsche, vooral berijmde, verzen te maken, had den naam van een gevoelerige en ijdele kwant te zijn. Naast de grootste strengheid in de regeling van het uitwendig levensverkeer, heerschte in de hoogere klassen de grootste vrijheid ten opzichte van de studiën. Van zijn zeventiende jaar af werd men als een volwassene beschouwd, bij wien men eigene drijfveeren mocht onderstellen, in het tegenovergesteld geval bleven toezicht en dwang en geweldige aansporingen nutteloos. Die vrijheid ontwikkelde liberale karakters; liefde voor de zaak en de lof van een hooggeschatten leermeester, en niet de hoop op belooning of de vrees voor straf, ziedaar de grondslagen van dien ijver, die te allen tijde het kenmerk van de school was.'[2)]

Het spreekt van zelf dat dit tafereel niet meer in zijn geheel op den huidigen toestand der Engelsche scholen gelijkt. De oude kloosterachtige tucht, of, om de uitdrukking van zooeven te herhalen, de strengheid in de schikking van het uitwendig levensverkeer, heeft voor een eenige vrijheid plaats gemaakt; de intensiteit der studiën heeft onder den sport en het wassend utilitarisme geleden; wiskunde, geschiedenis, levende

1) Sedert het verdrag van Weenen, behoort Pforta tot Pruisen.
2) Paulsen, 645.

talen en wetenschappen hebben tegenwoordig hunne plaats op het leerplan evenals in de eindexamina van de artistenfaculteiten; regelmatig en gecontroleerd huiswerk heeft de vroegere aan vrijen arbeid bestede uren vervangen. Maar daarentegen is het classiek onderwijs nog het eenige wezenlijk gewaardeerde; naar de *modern side* gaan nog steeds die jongens over, die in de *classical side* niet kunnen doorgaan; het doel van het onderricht in de doode talen is nog ten deele steeds de oude imitatie, haar toppunt bereikend in de Latijnsche verzen, dat oud humanistische pensum, door Seyffert 'het liberaalste aller opvoedingsmiddelen, de levensader der oude en beroemde Engelsche en Saksische scholen'[1] genoemd; de methode gelijkt nog merkelijk op die, welke in de katholieke en protestantsche schoolkloosters van de middeleeuwen tot in onze eeuw in zwang was en die Oostenrijk maar in 1849 heeft opgeruimd.[2] Die methode, - zooals ze juist is bepaald geworden - bestaat in het doen van buiten leeren eer dan in het doen begrijpen en assimileeren.[2] Het is niet langer het *magister praelegit, discipuli repetunt* der Jezuieten; de leeraar duidt den dag te voren aan wat moet geleerd of voorbereid worden, en vergewist er zich van daags nadien. Aldus krijgt de leerling de gewoonte van lijdelijk te herhalen, terwijl vrij nadenken en vrije arbeid hem een gesloten boek blijven. Om zich een denkbeeld te vormen van de misbruiken, waaraan dat stelsel het aanzijn schonk, kan men *Tom Brown* met vrucht nalezen. Het is boven allen twijfel verheven dat die methode hare goede zijde had evenals de humanistische gymnasien en de 'public schools.' Deze kenden b.v. nog niet hetgeen de onvermijdelijke uitbreiding der onderwijsvakken, gepaard met den stellig rechtmatigen wensch om het peil van het onderwijs niet te laten zakken, heeft voortgebracht, namelijk de overlasting. Het was, zoover ik weet, in 1827 dat voor het eerst die alarmkreet weerklonk. In een bekend werk had Thiersch het veelomvattend leerplan der Pruisische gymnasia gecritiseerd, zooals het opgesteld was geworden door Joh. Schulze, den directeur voor hooger en middelbaar onderwijs in Pruisen sedert 1818 onder het ministerie Altenstein. Het

1) Aangehaald bij Paulsen, p. 717.
2) ibid., 698.
2) ibid., 698.

ontbrak niet aan menschen die met opzet als op na te volgen voorbeelden wezen op de Saksische Landesschulen en de groote Engelsche inrichtingen van dien aard. L. Wiese, die van 1852 tot 1875 het middelbaar onderwijs beheerde, had deze laatste in 1850 bezocht. De indruk, waarover hij in zijne *Briefe über englische Erziehung* bericht gaf, was voortreffelijk geweest. Ziehier nu wat de vergelijking met Pruisen ten opzichte van de geestesontwikkeling leeren kon. De Duitsche gymnasiast bezat, met zijn Engelschen makker vergeleken, eene veel ruimere mate van wetenschappelijke kennis, en deze laatste leek allicht onwetend nevens hem; maar neergedrukt wordend onder den last van het opgelegde huiswerk, verloor de Duitscher gaandeweg zijne begaafdheid en dien klaren blik, die de dingen vlug en juist waarneemt. Aldus ontstond een nieuwe soort van dien *stupor paedagogicus*, dien de beroemde Leipziger professor Ernesti eene eeuw te voren zoo uitvoerig beschreven had. Wanneer de jonge man in de loopbaan des levens trad, ontbrak hem al ten deele die veerkracht van lichaam en geest, zonder welke men eeuwig aan den grond blijft hangen, en men mag er bijvoegen dat hij versleten was op eenen leeftijd, toen de Engelschman van zijne kracht en zijne vastberadenheid nog niets had ingeboet.[1)]

Het was niet eens noodig Duitschland te verlaten om het experiment te controleeren. De zoogenaamde wijsgeerige eeuw had naast het behoudende Saksen een vooruitstrevend Pruisen zien opkomen. De hoogeschool te Halle stond lijnrecht tegenover die van Leipzig, waaruit mannen als Francke, Wolf, Thomasius zich gedwongen zagen de wijk te nemen. In het middelbaar onderwijs, wij weten het, was het onderscheid nog in onzen tijd in 't oog vallend. Achter Schulze stond Thiersch. Aan den eenen kant vond men, om met Gottfried Hermann te spreken, de *notitiam rerum plurimarum sine ullius rei scientia*, aan den anderen de exclusieve heerschappij der classieke talen. Hier, rijen jongelui, voortdurend opgezweept, door de examina neergedrukt, zenuwachtig en onrustig; ginder, kalme rust en vrijen tijd om het aangeleerde als het ware in het bloed te doen overgaan. Herbart was van gevoelen dat het eerste bewijs van den gezonden

1) Wiese, p. 69.

toestand eener school in de opgeruimdheid van leeraars en leerlingen bestond[1]. In het jaar 1836 gebeurde het dat een medisch hoogleeraar uit Berlijn, in de zuidelijk gelegen universiteiten niets dan kloeke, gezonde, opgeruimde en zich vrijmoedig bewegende studenten aangetroffen hebbende, terwijl te Bonn en te Berlijn de jongelieden zich door hun slap- en onrustigheid, door de vermoeid- en bleekheid hunner gelaatstrekken onderscheidden, de redenen van die koortsachtige nervositeit meende te ontdekken in het verschil in de wederkeerige onderwijs-stelsels[2]. Men mag er bijvoegen dat te dien opzichte het onderscheid tusschen Groot-Brittanje en het vasteland nog niet heelemaal verdwenen is.

Feitelijk is er wel eenige verandering gekomen in het onderwijs bij onze overzeesche buren, sedert ongeveer een derde eeuw. De bevolking der groote scholen is steeds aangegroeid, waardoor het zoo moeilijke vraagstuk der opvoeding en der tucht nog meer zorg en inspanning vereischt dan vroeger. Om de gevaren te voorkomen, die het samenwonen van zooveel jongelui onvermijdelijk na zich sleept, neemt men vooral tot twee redmiddelen zijnen toevlucht. Men vermoeit het lichaam en tracht den geest voortdurend bezig te houden of afleiding te bezorgen. Zoo komt het dat heden ten dage het overleg der directeurs uitsluitend op dit punt gericht is, te verhinderen dat de jongens een oogenblik vrijen tijd hebben, waarin het kwaad ze zou kunnen besmetten[3]. Men houde daarbij in 't oog dat de leerplannen zich terzelfdertijd hebben uitgebreid en meer en meer gelijken tred zijn gaan houden met de vastelandsche inrichtingen.

Wat is daar het gevolg van geweest? Zeker is het dat noch de studie op zichzelf, noch het spel afzonderlijk beschouwd, het verwijt van overlading verdienen. Maar het lijkt evenzoo zeker dat de leerling, die, luisterende naar de verschillende prikkels, waardoor de school tot spel en studie zoekt aan te wakkeren, er naar zou streven beide met gelijken hartstocht te beoefenen, groot gevaar loopen zou in zijn bovenmenschelijk pogen te bezwijken. Wat de vrije uren betreft, die aan vroegere geslachten

1) Paulsen, p. 624.
2) Paulsen, p. 625.
3) O. Browning, *Educational Theories* (London, Kegan Paul, Trench & Co. 1881), p. 187.

zoo dierbaar waren, die uren, die men met lezen en mijmeren doorbracht,

> viridi membra sub arbuto stratus,

die vrije tijd, welke voor menigeen verloren was, maar een onschatbare waarde had voor een wakkeren en zoekenden geest, die is van lieverlede bezet. Om nog eens met den heer Browning mee te gaan, zouden wij met hem kunnen zeggen dat men niet van een ‘loafer’ houdt, die dolende ziel, die zich tot geen arbeid opgewekt gevoelt en den tijd met niets doen doorbrengt. ‘Maar hij mag niet verward worden met den ernstigen, ofschoon misschien excentrischen student, die de begane paden schuwt en zich bij voorkeur langs den oever der rivier, op de met zoden bekleede helling, onder het frissche lommer der schaduwrijke olmen ophoudt’[1)],

> quo pinus ingens albaque populus
> umbram hospitalem consociare amant
> ramis, quo et obliquo laborat
> lympha fugax trepidare rivo,

zooals de vriendelijke Horatius zei, die zelf een kenner was. Daarin ligt het gevaar en de moeilijkheid. Het is onnoodig er bij te voegen dat overal, waar het externaat het type is voor de inrichtingen van middelbaar onderwijs, de familie de plicht heeft het grootere deel der vragen op te lossen, die de opvoeding der kinderen te berde brengt.

Aan het einde onzer beschouwingen gekomen, kunnen wij ons de vraag stellen wat Engeland zelf over zijn middelbaar onderwijs denkt. Met de private scholen houden wij geen rekening; ofschoon haar peil, sedert het tijdstip waarop zulke wezens als Squeers mogelijk waren, ontegensprekelijk gerezen is, blijft het niettemin waar dat de onzekere omstandigheden van haar bestaan alle ernstige wijzigingen in den weg staan. Ik weet niet of die scholen nog vele voorstanders hebben; ongelukkig helpen zij in een reëelen nood, eene werkelijke

1) Ibid, p. 188.

leemte, en uit dien hoofde hangt hun lot samen met dat der grootere gestichten. Waar wordt de bevolking dier ‘public-schools’ aangeworven? Onder de geld- en bloedaristocratie, en bij de ‘professionnal classes’, naam, die men geeft aan de standen, welke eene zoogenaamde ‘profession liberale’ uitoefenen. Er zijn families, waarvan alle mannelijke afstammelingen van geslacht tot geslacht op dezelfde banken hebben gezeten. Op de academie zoowel als op school worden de plaatsen soms jaren te voren besproken. Wie ziet niet den eeuwenouden band, dien de overlevering hier gesmeed heeft en die den tegenstand verklaart, welken elke poging tot hervorming ondervindt. Ronduit gezegd, de tegenwoordige toestand is een anachronisme, hoe wettelijk verdedigbaar hij ook moge zijn. Een volk bestaat niet alleen uit zoons van machtige lords, rijke financiers, beroemde advocaten en welverzorgde prelaten. Er zijn nog duizenden anderen, die voor een minder salaris werken en wier kinderen nochtans recht hebben op middelbaar onderwijs. Niet in staat zijnde om de buitensporige kosten te bestrijden, die een welverzorgde opvoeding meebrengt, blijft er hun niets anders over dan zich met die opleiding te vergenoegen, waartegen hunne beurs is opgewassen.

Het is al lang geleden sinds de beroemde publicist Matthew Arnold[1)] de aandacht zijner medeburgers op eenen voor den middelstand zoo onhoudbaren toestand vestigde. Nooit werd hij moede op nieuw alarm te maken. Hij vergeleek dien slecht opgevoeden, naar niets dan winst strevenden en voor alle meer verhevene denkbeelden ongevoeligen stand, zooals hij hem om zich meende te ontwaren en Schleiermacher hem in de eerste zijner *Reden über die Religion* had gekenschetst, met hetzelfde slag van menschen in den vreemde. De gevolgtrekking kon niet uitblijven. *Porro unum est necessarium*.... en dat was de opvoeding van een tot dusver gansch verwaarloosden stand.

Naarmate de Engelschen zonder vooringenomenheid beter op de hoogte komen van de toestanden op het vasteland, worden zij ook meer het ongeregelde en wanordelijke van hun onderwijs gewaar. Hunne verstaanbare liefde voor het systeem, waaraan zij zooveel verschuldigd zijn, strijdt een zwaren

1) M. Arnold, *Mixed Essays* (London, Smith, Elder & Co., 1879), p. 143-179.

kamp met het denkbeeld dat het externaat de eenige vorm is, waaronder het onderwijs op ruime schaal zou kunnen worden verspreid. Van lieverlede openen zij de oogen voor het feit dat, trots alle voordeelen van een gemeenschappelijke opvoeding, de huiselijke haard iets is, dat niet kan vervangen worden. Men is echter nog ver van het daarover eens te zijn. *Adhuc sub judice lis est*.

Onloochenbaar blijkt dus de hervorming der ‘public schools’ in de richting van het continentaal stelsel. Indien uit het beloop der dingen tot nu toe kan worden opgemaakt hoe het morgen zijn zal, dan zouden wij beweren dat de metamorphose meer en meer volledig zal worden. Het is de vraag echter of ze radicaal zal zijn en zal uitloopen op de schepping van een nieuw en afzonderlijk ministerie, de regeling van het onderwijs, de afschaffing van alle voorrechten en alle onafhankelijkheid. Daartoe zou wel eene omwenteling noodig zijn in de openbare meening, het karakter der bewoners en hunne voorstelling van de rol des Staats. Om dit te begrijpen, stelle men zich even voor dat het vraagstuk van den terugkeer der geestelijke goederen in het bezit van den Staat zou moeten worden opgelost, buiten de Fransche Revolutie om! Nochtans wat ziet men niet al gebeuren? Het aloude Heerenhuis wordt voor verachterd, egoïstisch, stijfhoofdig uitgekreten en in zijn gemakkelijk bestaan bedreigd. Het Capitool beeft en het volk omstuwt den voet der Tarpeïsche rots om getuige te zijn van de verbrijzeling der oude instellingen. Laat ons er bijvoegen dat de Engelsche regeering, door zich ernstig met het lager onderwijs bezig te houden, eene soort van veiligheidsklep heeft geopend, die tijdelijk het gevaar heeft afgekeerd.

Hier eindigt de taak, die wij hadden ondernomen. Wij hebben getracht een volledig en juist tafereel op te hangen van die beroemde ‘public schools,’ waarop Engeland met fierheid als op een harer schoonste sieraden neerziet. Terwijl wij in de mate onzer krachten de oorzaken zochten te doorgronden van hetgeen zich rondom aan ons oog vertoonde, zijn en historische uitweidingen en de vergelijkingen ons als van zelf onder de pen gekomen. Wij hebben insgelijks kunnen constateeren welke, laat ons niet zeggen de hoedanigheden en tekortkomingen dier eeuwenoude scholen, maar de in het verleden wortelende verschillen zijn, die ze van soortgelijke inrichtingen

op het vasteland onderscheiden. Indien wij, van ons standpunt uit, in het onderwijs al eenige ordeloosheid, en eene zekere overdrijving in de paedagogische theoriën hebben meenen waar te nemen, zoo past het ons er met den beminnenswaardigen Venosaanschen dichter bij te voegen:

> Hic error tamen et levis haec insania quantas
> Virtutes habeat, sic college.

Luik.
G. DUFLOU.

Dramatisch overzicht.
Proloog.

Er zijn in de laatste jaren in onze groote en minder groote steden, met opoffering van schatten gelds, òf geheel nieuw opgericht òf gerestaureerd, monumentale comediegebouwen verrezen, uit een architectonisch oogpunt van meer of minder beteekenis, maar allen de pretentie in hun gevels dragende van een zaak van gewicht te dienen, in een onafwijsbare behoefte te voorzien. Een hoofdplaats van een provincie zonder schouwburg zou gevaar loopen voor niet veel bijzonders te worden aangezien of althans verdacht worden van niet met haar tijd mee te gaan.

Maar nu zij er staan, die opzienbarende gebouwen, nu klinken van onderscheidene kanten stemmen: ‘Wat zullen wij er meê doen? - Er komedie in spelen; - maar wat voor komedie?’ En van onderscheidene kanten ook zijn de raadslieden komen opdagen, in tijdschriften en dagbladen hunne wenken gevend, hunne vermaningen uitdeelend, hunne theoriën verkondigend.

Tot het nieuwste op dit gebied behooren de denkbeelden in het laatste nummer van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* uiteengezet door iemand die zich Ed. Verbrugh teekent. Het tooneel van Ed. Verbrugh's droomen zou staan tot de letterkunde als het decoratief tot de schilderkunst. Het zou niet langer mogen zijn wat het tot nu toe, volgens den schrijver, in den regel is: een met menschen geïllustreerde voorstelling van een verhaal, dat ‘een looze lijn (is) van aaneengebonden gebeurtenissen’; evenmin zou het mogen wezen een diep doordacht, beteekenisvol stuk van zielsneigingen. Het tooneel, naar de beschrijving van Ed. Verbrugh, zou aller-

eerst moeten voldoen aan deze voorwaarde: effect. Daartoe zou het moeten geraken door middel van helle kleuren en kleurige vormen, die de oogen boeien maar niet doordringen tot het gemoed: een beeldenoptocht, geïllustreerd door middel van klank, maat, zwevende muziek, door de kleurige tegenstelling van koor, solo en dialoog. Welke rol het gesproken woord in dezen nieuwen vorm zou vervullen heeft de schrijver niet recht duidelijk weten te maken. Zeker een ondergeschikte, aangezien hem hoofdzaak is het bereiken van effect, door bekoorlijkheid van vormen, kleuren en klanken, waarbij het denken onnoodig is en het hart niet geraakt wordt. Aan het eind van een dag van inspannenden arbeid zullen de menschen zulk een schouwspel aanzien zonder inspanning, passieloos.

Hetzelfde vraagstuk der hervorming van het tooneel wordt sedert eenigen tijd behandeld in een reeks artikelen van *L'art moderne* onder den titel ‘Le renouveau au théatre’. De ongenoemde schrijver (Edmond Picard?) is wat minder vaag in zijn plannen en wenschen dan die van het opstel van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift*, daalt wat meer af in bijzonderheden. Volgens hem is het hedendaagsch tooneel, zooals wij het vooral te Parijs in de bekende schouwburgen en, in navolging van Parijs, in de voornaamste Europeesche schouwburgen te zien krijgen, dood of zijn einde nabij. Dat tooneel beweegt zich sedert jaar en dag op een eng begrensd terrein, in versleten vormen zijn heil zoekend, eenvoudig als ‘art distractif’, zonder hooger doel dan te verstrooien en te amuseeren. Alsof de geest van den beschaafden mensch van onzen tijd genoeg had aan die zichtbare en tastbare wereld, daar vertoond, en niet gekweld werd door dorst naar de onzienlijke en ontastbare wereld om hem heen, vatbaar dientengevolge om te genieten van alles wat hem wordt aangeboden in den vorm van het symbool, in het halfduister van het ongeziene, het raadselachtige van het dubbel-leven, het phantastische. In verband hiermede zou de schrijver het koor der Ouden hersteld willen zien, maar in anderen vorm, onzichtbaar, als geestesstemmen, die in het zichtbare heden aan het verleden herinneren of wijzen op de toekomst, misschien ook als stemmen uit de menigte, waarschuwend, voorspellend, een terugslag gevend op wat daar, als geschiedenis, voor onze oogen voorvalt. En dan wil hij het gebied waarop het tooneel zich beweegt verruimen door niet langer uitsluitend afzonderlijke personen, vertegenwoordigende zekere typen, hartstochten, ondeugden, dwaasheden, te doen op-

treden, maar geheele groepen van menschen, - zooals Hauptmann het beproefde in zijn *Wevers*. Ook den literairen vorm wenscht hij verruimd, leniger, vrijer gemaakt: Shakespeare gaf er reeds het voorbeeld van, door de prozamenschen in proza te doen spreken en het vers te gebruiken zoodra ontroering, hartstocht de taal tot hooger vlucht spoort. Nog door andere middelen is - volgens den schrijver van 'Le renouveau au théatre' - de vernieuwing van het tooneel te verkrijgen. Van het effect teweeggebracht door het zwijgen, in de samenleving vaak van zoo groot gewicht, kan op het tooneel veel meer partij getrokken worden dan tot dusver, en in verband daarmeê, van het zwijgend gebaar, het stil spel, de pantomime, een kunst, waarvan de machtige werking, aan de oudheid bekend, in onzen tijd te veel verwaarloosd is. Voor den indruk door zwijgen en stil spel op het publiek te maken rekent de schrijver op den wensch van den menschelijken geest om niet al zijn droomen terstond gematerialiseerd te zien, op zijn zin voor het onbestemde, onzekere, geheimzinnige. Op het tooneel brenge men - zoo verlangt hij - het leven met het vrije, het verrassende, het schilderachtige, het geheimzinnige dat het eigen is, het leven ook dat in ons leeft en waarvan wat wij met onze oogen waarnemen vaak weinig meer dan het *dècor* is; het klankvolle, kleurrijke, trillende, bruisende leven dat spot met de disciplinaire regelmaat en de conventioneele eenvormigheid, waaraan men het op de planken, die de wereld heeten voor te stellen, zou willen onderwerpen.

Het valt gemakkelijk, ideeën gelijk door de schrijvers in het Hollandsch tijdschrift en het Belgisch weekblad ontwikkeld werden, als utopieën, als onberaden plannen, de aandacht van een practisch man onwaard, op zij te schuiven. Zeer mogelijk dat de schrijvers zelf verlegen zouden staan, wanneer men hen uitnoodigde hetzij om nader te preciseeren en in bijzonderheden uit te werken hoe zulk een tooneel dan wel zou moeten worden ingericht, hetzij om hunne ideeën in praktijk te brengen en zelf het tooneelstuk van hun droomen te schrijven. Maar dat zou ons nog geen recht geven om die plannen te veroordeelen. Op het gebied van de dramatische kunst is het herhaaldelijk voorgekomen, dat de mannen, wier denkbeelden aan een hervorming van het drama den krachtigsten stoot hebben gegeven, zelven onmachtig bleken om, op den grondslag hunner theorieën, een drama van blijvende waarde op te bouwen.

Van Diderot heeft geen enkel stuk zich staande kunnen houden.

Van Lessing is eigenlijk alleen zijn *Nathan*, en dit meer om redenen buiten de dramatische waarde van het stuk gelegen, een onbetwist repertoirestuk gebleven.

De mannen, wier denkbeelden ik resumeerde, hebben terecht gevoeld, dat de tooneelkunst uit haren aard de meest veelzijdige van alle kunsten is, dat zij de meest 'accueillante' behoorde te zijn, en dat van hare vereeniging met andere kunsten veel meer partij kan getrokken worden dan tot dusver geschiedt.

Van een kunst, die geroepen is zoo onmiddellijk tot een groote menigte te spreken, en die daarbij zoowel het zintuig van het gehoor als dat van het gezicht in beslag neemt, is het gebied ruimer dan van eenige andere: de hooge tragedie, het tooverdrama, de pantomime, de klucht en tal van andere van elkaar verscheiden soorten vallen er binnen. En elk van die kunstsoorten is weer vatbaar om door kruising met een of meer andere nieuwe schakeeringen voort te brengen. Maar indien dit zoo is, dan is er geen reden om een enkele van die vormen absoluut te veroordeelen, als onbruikbaar af te danken of dood te verklaren. Elke vorm, waarin zich de dramatische kunst geopenbaard heeft, heeft zijn recht van bestaan en is door vereeniging met andere vormen of met andere kunsten (muziek, beeldende kunst) tot iets belangwekkends te maken, tot een genot voor den beschaafden mensch.

Daar hebt gij het burgerlijk drama. Tot hen die het niet kunnen uitstaan behoort de heer Heijermans van *De Telegraaf*, wiens tooneelbeschouwingen, in deze overzichten reeds meer dan eens door mij aangehaald, onder andere verdiensten deze hebben van tot tegenspraak uit te lokken. 'Een dichter, een werkelijk kunstenaar' - zoo lees ik in een tooneelbeschouwing gedagteekend 1 September - 'kan zich niet van dezen vorm bedienen, omdat zijn fantasie er mee aan burgerlijke toestandjes gebonden wordt en dichterlijke taal in de monden van menschen in modern saloncostuum al op zich zelf iets ridicuuls is. Daardoor wordt het burgerlijk drama overgelaten aan degenen die een interessant gemengd bericht te vertellen hebben of een thesis wenschen te verdedigen. Is het geschiedenisje goed en de thesis van zekere belangrijkheid, dan moeten gesprekken, wendingen en waarneming het resteerende doen. Gegeven deze tijd, gegeven het begrip van fatsoen van dit publiek, worden de tegenwoordige stukken daarmee hoogstens plaisant, knap. Ze houden bezig zoolang men in het theater is en op de

stoep is men het “eigenlijke” weer vergeten. Men neemt er geen warmte, geen enkele gedachte van mee.’

Er spreekt uit deze veroordeeling van het burgerlijk drama een kunstopvatting, die ik bezwaarlijk kan deelen. De kunstenaar - zoo heb ik mij steeds voorgesteld - geeft de aandoeningen weer, welke het leven, in zijn ruimsten zin genomen: het innerlijk en uiterlijk leven van den mensch, van zijn tijd of van vroeger tijden, gelijk het door hem in de geschiedenis of in het leven van den dag wordt waargenomen, in hem opwekt. Is 't het leven van den modernen mensch met zijn hartstochten, zijn droomen, zijn dwaasheden, dat hij op zich heeft laten inwerken, dan zullen wij in zijn drama dat leven terugvinden, maar, naar den eisch van het kunstwerk, meer te saam gedrongen, met meer relief naar voren springend, met krachtiger polsslag. Hoe echter de toestanden, welke hij daar waarneemt - door den heer Heijermans met zekere minachting ‘burgerlijke toestandjes’ genoemd - des dichters phantasie aan banden zouden leggen, m.a.w. hem zouden doen ophouden kunstenaar te zijn, is niet gemakkelijk te begrijpen. Ik zou geneigd zijn, den tooneelschrijver, op wien de waarneming van het volle menschenleven van zijn tijd die uitwerking heeft, te verdenken van nooit kunstenaar geweest te zijn.

Al hebben velen niet verder weten te gaan dan ‘het geschiedenisje’, of zich enkel bepaald tot het verdedigen van een ‘thesis’, daarom behoeft het burgerlijk drama niet *per se* te staan beneden de waardigheid van den dichter. De echte kunstenaar weet ook in den vorm van het burgerlijk drama dat werk van den kunstenaar te doen, hetwelk bestaat in het leven geven aan individuen, in het met hen medeleven, in het hen omringen met een atmosfeer van poëzie, waardoor zij blijven leven voor alle tijden.

Wat is het eerste deel van *Faust* in zijn hoofdlijnen anders dan een burgerlijk drama, maar geschreven door een dichter. Goethe wist wat het zegt, te grijpen in het volle menschenleven, dat een ieder leeft *doch weinigen kennen*, maar ook voor hem was dat werkelijk leven wat het voor ieder kunstenaar is: een visioen. Voor den dichter toch en voor ieder die dichterlijk voelt vloeien werkelijkheid en droom, zichtbare en onzichtbare wereld ineen.

> We are such stuff
> As dreams are made on, and our little life
> Is rounded with a sleep,

zegt Prospero in *The tempest*, en Shakespeare die hem deze woorden in den mond legde spreekt hier uit wat hij, als kunstenaar, dieper dan iemand moet hebben gevoeld. Zijn onvergankelijke scheppingen zijn van droomenstof geweven, al leverde de zichtbare werkelijkheid meestal ‘het geschiedenisje’.

‘Burgerlijke toestanden’ zijn het toch in den grond, moge ook de held een edelman en de heldin een senators-dochter wezen, die wij in *Othello* te zien krijgen: de werking van het gif der jaloezie bij een krijgsman, die niets van het leven kent, ‘het geschiedenisje’

> of one that lov'd not wisely, but too well;

‘burgerlijke toestanden’ ook die van de minnenden te Verona, Romeo en Julia, waarbij zelfs de ‘coup de foudre’ niet ontbreekt, die in het moderne burgerlijk drama zulk een groote rol speelt. En wie herinnert zich niet, hoe Sarcey zichzelven en ons vaak vermaakt heeft, in zijne beschouwingen over de Fransche klassieke tragedie, met aan te toonen hoe in verschillende van Corneille's en Racine's meesterwerken toestanden geschilderd worden, die wij in het leven van elken dag en derhalve ook in het moderne drama terugvinden? Maar wat werden die ‘burgerlijke toestanden’, zoodra het een Shakespeare, een Corneille, een Racine was die ze behandelde. En wanneer dat niet nog zoo is, wanneer het drama vaak laag bij den grond blijft, waaraan is dit anders te wijten dan hieraan dat de dramatische auteur geen dichter, geen kunstenaar is, dat hij dat hoogere, dat droomleven niet kent, waaraan het werk zijn adel als kunstwerk behoort te ontleenen?

Niet omdat het behoort tot de kunstsoort burgerlijk drama, laat Pinero's *De tweede mevrouw Tanqueray*, dat onlangs eenige voorstellingen in den Amsterdamschen Stadsschouwburg beleefde, velen onvoldaan, maar omdat de Engelsche schrijver in de behandeling van het thema: het huwelijk van de ‘femme entretenue’ en hare verhouding tot de dochter uit een vorig huwelijk van haren man, in de hoofdmomenten, bij alle knapheid van bewerking, vooral op hetgeen in het ‘geval’ laag bij den grond ligt het schelle tooneellicht vallen laat. Slechts een enkel tooneel maakt hierop een uitzondering: het is dat waar de schrijver voor de heldin, kort nadat zij door een noodlottige ontmoeting aan haar verleden herinnerd is, als in een visioen de toekomst laat

verrijzen, waarin zij haar schoonheid, die haar kracht uitmaakte, ziet verwelken, haar geweten voelt ontwaken... Dat is een treffend tooneel, waarin het drama zich opeens poëzie-hoog verheft boven alles wat voorafging.

Intusschen zijn dat neerzien op het burgerlijk drama, die proefnemingen in alle richtingen, waarvan de vertooningen van Antoine en Lugné Poe de merkwaardigste en meest geruchtmakende zijn, die plannen, hoe vaag ook, van een vernieuwd, hervormd tooneel, zoovele teekenen van een rechtmatige onvoldaanheid met het bestaande.

Het tooneel is uit zijn aard conservatief, de hervormingen gaan er langzamer dan in eenige andere kunst, maar dat er behoefte is aan hervorming, dat er iets op gevonden moet worden om bij den ontwikkelden, voor kunst gevoeligen mensch de kwijnende belangstelling in de dramatische kunst weer op te wekken, dunkt mij onbetwistbaar. En waar wij staan in den aanvang van een nieuw speelseizoen, daar mogen wij vragen dat men toch niet verzuime om aan het tooneel meer kleur en leven te geven, dat men niet schrome de grenzen uit te zetten, opdat er ruimte kome voor wat poëzie.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Uit de levensbeschrijvingen van Johann Sebastian Bach is het bekend, dat de tijdgenooten van den beroemden Leipziger cantor in hem een uitstekenden organist, een wonderbaren improvisator, een geleerden musicus zagen doch zijne machtige toonscheppingen niet begrepen, veel minder die wisten te waardeeren.

Of de groote meester, die ons beschreven wordt als een bescheiden man, die stil voor zich heen leefde en slechts voor zichzelven werkte, er een voorgevoel van zou gehad hebben, dat de tijd voor die waardeering eenmaal zou aanbreken? Men mag dit veronderstellen, want het genie gevoelt de kracht, die van zijne werken uitgaat en die hen vroeg of laat ingang moet doen vinden. Wat men echter als stellig mag aannemen, is dat Bach nooit zal gedacht hebben, bijna anderhalve eeuw na zijn dood nog het voorwerp te zullen zijn van een experiment als in onze dagen heeft plaats gehad in de stad, waar hij het laatst woonde en waar hij begraven is.

Het gold daarbij toch niets meer of minder dan een poging, om uit gevonden beenderen den ouden Bach weder samen te stellen.

Wat gaf aanleiding daartoe? De verbouwing van een kerk. Het St. Johannes-kerkhof te Leipzig, waar Bach in het jaar 1750 begraven werd, is vele jaren geleden aan zijne bestemming onttrokken. Toen nu in het vorige jaar aan de verbouwing van de tot die begraafplaats behoorende St. Johannes-kerk werd begonnen en, ten behoeve der fundeeringswerken, het vroegere kerkhof voor een deel werd uitgegraven, greep het kerkbestuur, en in het bijzonder zijn voorzitter, Pastor Tranzschel, de gelegenheid aan om de vraag

op te lossen, of Bach's graf, waarvan men de plaats niet meer wist, in het algemeen nog te ontdekken zou zijn, dan wel of het voor goed als verloren moest worden beschouwd.

Volgens den gedenksteen, dien de Raad der stad Leipzig in het jaar 1885, bij de tweehonderdjarige herdenking van Bach's geboorte, in den zuidelijken buitenmuur van de kerk, tusschen een der uitgangen en het eerste altaarvenster, had laten aanbrengen, was Bach aan die zijde van het kerkhof begraven. Dit steunde op een in Leipzig bestaande overlevering, volgens welke de groote toonkunstenaar begraven zou zijn op zes schreden afstands van de deur aan de zuidzijde der kerk. De navorschingen, die op verzoek van het kerkbestuur door den archivaris Dr. Wustmann werden gedaan, brachten alleen aan het licht, dat Bach in een eikenhouten kist was begraven, dat zijn graf was een zoogenaamd vlak graf (namelijk slechts weinige meters onder de oppervlakte) en dat dit graf nimmer een gedenksteen heeft gehad. Uit deze twee laatste omstandigheden leidde de archivaris het vermoeden af, dat Bach op de 2de of de 3de afdeeling van het kerkhof moest begraven zijn, hoewel hij daardoor de mogelijkheid niet uitgesloten achtte, dat het ook geschied kon zijn op de 1ste afdeeling, die vlak om de kerk lag.

Deze mogelijkheid tot uitgangspunt voor het onderzoek nemende, begon men in de maand October van het vorige jaar op de door de traditie aangeduide plaats een oppervlakte van eenige meters in het vierkant, ter diepte van ongeveer 2⅓ meter, uit te graven en nauwkeurig te zoeken naar overblijfselen van eikenhouten kisten. Men vond den 22sten October zulk een kist, die echter de overblijfselen van een jonge vrouw bleek te bevatten. Nog tijdens dit onderzoek evenwel stiet men op een tweede kist van dezelfde soort, liggende 2.37 M. onder de oppervlakte.

Nadat de stukken van het in die kist gevonden geraamte verzameld en in de anatomische inrichting geordend en onderzocht waren, bleek het skelet te zijn dat van een bejaard man, niet zeer groot maar goed gebouwd. De eigenschappen, die de deskundigen er aan ontdekten, waren o.a.: een krachtig gebouwde, karakteristiek gevormde schedel, een eenigszins terugwijkend voorhoofd, meer breede dan hooge oogholten en een merkbaar vooruitstekende onderkaak. Men vergeleek hierna den schedel met twee voorhanden portretten van den meester (een in olieverf uit de muziekbibliotheek Peters en een dito uit de Thomasschule, beide toegeschreven aan

den in zijn tijd beroemden schilder Hausmann) en met twee naar die schilderijen vervaardigde gravures, waaruit bleek dat die afbeeldsels dezelfde physionomische eigenschappen vertoonden als die van den gevonden schedel.

Nu zou men zeggen: zij hebben hem. Maar zij hadden hem nog niet. Men ging niet over één nacht ijs. Hoewel het verkregen resultaat reeds een interessant vergelijkingspunt was, achtte men het toch niet voldoende om daarop verdere gevolgtrekkingen te baseeren. Men zocht een kunstenaar, die in staat en bereid was, van een gipsafdruk van den schedel een met de portretten overeenkomende volledige buste te vormen, en men vond dien kunstenaar in den Leipziger beeldhouwer C. Seffner. De portretten en gravures werden te zijner beschikking gesteld en reeds spoedig gelukte het hem een buste te maken, waarvan de karakteristieke uitdrukking iedereen trof, die in de gelegenheid was het afbeeldsel te zien.

Het onderzoek werd nu in ruimeren kring voortgezet, in zooverre dat de Gemeenteraad een commissie benoemde, waarvan, behalve de reeds genoemde personen, o.a. ook deel uitmaakte Prof. Wilhelm His, die als deskundige op anatomisch gebied zich reeds bij het eerste onderzoek verdienstelijk had gemaakt. De taak, die deze commissie zich stelde, was: 1o. anatomisch onderzoek van den schedel en de overige beenderen; 2o. onderzoek naar de vertrouwbaarheid der gelijkenis van de portretten; 3o. onderzoek in hoeverre met zekerheid op een schedel de daartoe behoorende weeke deelen kunnen gereconstrueerd worden. Met uitzondering van de vertrouwbaarheid der gelijkenis van de portretten, waaromtrent men geen bepaalde zekerheid kon verkrijgen, beantwoordde het resultaat van het onderzoek aan de verwachting. Uit de waarnemingen aan den schedel en de nog aanwezige tanden bleek, dat men te doen had met een bejaard man, bij wien, tijdens het leven, de onderkaak buiten de bovenkaak uitstak. Verder kon vrij nauwkeurig worden geconstateerd dat de man middelmatig van gestalte geweest was. Volgens de verrichte lengtemetingen bedroeg de waarschijnlijke lichaamslengte 166.8 cM., hetgeen goed overeenkwam met de lengte der gevonden doodkist, zijnde 1.70 M.

Wat het derde punt van onderzoek betrof, stelde de beeldhouwer aan de anatomen de vraag, of er bepaalde vormen kunnen aangenomen worden voor de dikte der weeke deelen van het ge-

zicht, zoodat wanneer de omtrekken van een gezicht bekend zijn, de weeke deelen daarnaar geconstrueerd kunnen worden. Om hierover licht te verkrijgen deed Prof. His metingen op 37 menschelijke lichamen en kwam daarbij tot het resultaat, dat voor elke plek van het gezicht een zekere normaaldikte kan worden aangenomen, die bij gezonde en goed ontwikkelde menschen binnen betrekkelijk enge grenzen afwisselt en waarbij ook leeftijd en geslacht eenigszins van invloed zijn. In het onderwerpelijk geval had men dus het gemiddelde der groep van mannen tusschen 50 en 72 jaar te nemen. Aan den beeldhouwer Seffner werden de gemiddelde getallen van die groep opgegeven als de grenzen, waarmede hij bij de uitvoering van zijn werk rekening te houden had. Hij hield zich streng aan die opgave en bij de door hem naar deze voorschriften vervaardigde buste gelukte het hem nog beter dan bij de vorige proeven, van den gipsafdruk van den gevonden schedel een kop te vormen, waarin de physionomische eigenschappen der geschilderde portretten zijn terug te vinden.

Prof. His heeft, ingevolge een opdracht der voornoemde commissie, den loop van het onderzoek medegedeeld in een bericht aan den Raad der stad Leipzig, onder den titel van: *Johann Sebastian Bach. Forschungen über dessen Grabstätte, Gebeine und Antlitz (Leipzig, Verlag von F.C.W. Vogel*. 1895). Daarin zijn goed uitgevoerde photographieën opgenomen van de portretten en de door den beeldhouwer vervaardigde bustes, alsook van den gevonden schedel (vóór- en zijaanzicht). Verder bevat dit bericht de conclusie van de door den Raad benoemde commissie, luidende: dat het *in hoogen graad waarschijnlijk* is dat de op 22 October 1894 bij de St. Johannes-kerk in een eikenhouten doodkist gevonden beenderen van een bejaard man de gebeenten van Johann Sebastian Bach zijn, en dat met dit vermoeden vereenigbaar zijn: de plek en de diepte waar men de kist vond, de houtsoort van de kist en de waarnemingen aan den schedel ten aanzien van den leeftijd van den gestorven persoon.

Het is buiten twijfel, dat zij, die dit experiment ondernamen, door een gevoel van piëteit geleid werden. Toch kan men er moeielijk meer in zien dan een curieuse proefneming en ligt de vraag voor de hand, of men niet beter zou gedaan hebben, de dooden maar te laten rusten. Voor de kunst, waarin Bach zulk een hoog standpunt inneemt, had de proefneming geen nut, ook

al ware de uitkomst meer geweest dan een hooge graad van waarschijnlijkheid. Bach leeft voort in de verheven werken, die hij ons heeft nagelaten, en niet beter kan men zijne vereering van den grooten meester toonen dan door zich te beijveren, de waardeering van die werken door goede uitvoeringen levendig te houden of te bevorderen.

Nu is echter juist de wijze van voordracht van Bach's toonscheppingen een der moeielijkste problemen geworden. Bach's tijdgenooten en het geslacht, dat onmiddellijk op hem volgde, hadden geen bewustzijn van de grootheid van zijn genie. Men had voor niets anders oor dan voor de Italiaansche componisten en virtuozen, die groote en kleine Duitsche vorsten ten koste van groote geldelijke opofferingen aan hunne hoven wisten te verbinden. Eerst 50 jaren na zijn dood ongeveer werd de opmerkzaamheid weder op Bach's werken gevestigd en de zin voor zijne grootsche scheppingen weder opgewekt. Geen wonder dat daardoor de overlevering omtrent de wijze, waarop Bach zijne werken liet uitvoeren, verloren is geraakt, doch al had men dit ook kunnen nagaan, dan zou die wetenschap niet veel gebaat hebben, daar het bekend is, dat aan Bach de geschikte middelen ontbraken voor een volkomen juiste uitvoering zijner werken, althans voor zoover die niet het zuiver orgelspel betroffen. Aan zijne zaakkundige voorstellen tot verbetering van de muzikale hulpmiddelen gaf men nauwelijks gehoor, en zoo kon hij de diepe beteekenis van zijne verhevenste toonscheppingen slechts onvolkomen aan zijne toehoorders mededeelen. Het is te begrijpen, dat hij na een zevenjarige werkzaamheid in Leipzig, gedurende welke hij, behalve talrijke cantaten van beteekenis, ook de *Johannes-Passion* en de *Matthaeus-Passion* componeerde, door zulke ervaringen zoo ontstemd was geworden dat hij, zooals hij aan een vriend schreef, er over dacht zijn ambt neder te leggen. Hij bleef echter, doch het is verklaarbaar dat hij geresigneerd en ten slotte onverschillig werd ten aanzien van de voordracht zijner werken. Dat onder die omstandigheden van een werkelijke traditie van die voordracht geen sprake kan zijn, is duidelijk.

Traditie is een woord, waarmede in het algemeen veel geschermd wordt, wanneer er sprake is van de voordracht van zoogenaamde classieke muziek. En toch, wat beteekent het? - Wat weet men bijv. van de wijze, waarop Mozart en Beethoven hunne symphonieën lieten uitvoeren? Zoo goed als niets. - Van Mozart is het bekend,

dat wanneer hij zijne symphonieën dirigeerde, alles aankwam op het onmiddellijk verkeer met het orkest. De partituur van een symphonie, vluchtig opgeschreven en bestemd om op een concert te Weenen, Praag, of elders, uitgevoerd te worden, werd slechts spaarzaam van voordrachtsaanwijzingen voorzien. In de partijen werd volstaan met de aanduiding van het hoofdtempo en het eenvoudig aangeven van sterk en zacht spelen van geheele perioden. Bij het instudeeren daarentegen was Mozart vol zorg voor de voordracht der melodieën en zong hij die den uitvoerenden op de repetitie met veel innigheid voor. En wat was nu het lot van zulk een voordracht? Na een paar uitvoeringen met een voor die gelegenheid bijeengebracht orkest, verdween de traditie van zulk een voordracht spoorloos en niets bleef er over dan de naakte partituur.

Ten aanzien van Beethoven is het niet beter gesteld. Wel vindt men in zijne nagelaten partituren de voorschriften voor de voordracht meer bepaald aangegeven dan in die van Mozart maar bij hem is, in verhouding tot dezen, de samenstelling der symphonische werken ook zooveel meer gecompliceerd en is de taak voor de uitvoerenden zooveel hooger en machtiger. Beethoven zelf heeft zijne verhevenste toonscheppingen nooit zoo kunnen uitvoeren, dat daardoor een trouw beeld werd gegeven van hetgeen de toondichter in die werken heeft uitgedrukt. In den regel kon hij voor die uitvoeringen slechts over een paar repetitiën beschikken en zijne doofheid was een groot beletsel in zijn verkeer met het orkest, ja strekte zelfs veelal tot nadeel van de uitvoering.

Ware er nu in Duitschland eene instelling geweest van zooveel autoriteit als bijv. in Frankrijk het Parijsche Conservatoire en hadden Mozart en Beethoven daar hunne werken zoo kunnen uitvoeren, of althans zoodanig over den geest dier uitvoeringen kunnen waken, dat zich nog bij hun leven een begrip omtrent de juiste voordracht gevormd had, dan ware er kans geweest dat dit begrip door overlevering zou zijn bewaard gebleven. Daar dat echter niet het geval was, bleef de wijze van voordracht geheel en al aan het inzicht der orkestdirecteuren overgelaten. Deze konden evenwel hunne uitvoerenden en hun publiek ten aanzien van den geest dier werken slechts voorlichten voor zoover zij er zelf begrip van hadden, en, wat Beethoven's symphonieën betreft, die zoo geheel andere eischen aan de uitvoering stellen dan die van zijne voorgangers, ontbrak

hun dat begrip ten eenenmale, ja zij trachtten niet eens, zich daarmede vertrouwd te maken. Wel werden nog tijdens Beethoven's leven en in de eerste jaren na zijn dood diens symphonieën ook, elders dan te Weenen, bijv. in de Gewandhausconcerten te Leipzig uitgevoerd, maar die uitvoeringen beteekenden niet veel meer dan die van *entr'acte*-muziek in den schouwburg. Toen Mendelssohn in het jaar 1835 de leiding van het orkest in de Gewandhausconcerten op zich nam, veranderde de toestand in zooverre, dat aan de voordracht dezer symphonieën veel meer zorg besteed werd en die werken daardoor bij het publiek meer beteekenis begonnen te verkrijgen, maar die zorg betrof niet den geest van het werk maar het uiterlijke, de technische fijnheid. Overigens was het: over alles heenglijden, zich in niets verdiepen en vooral alles zeer snel nemen, ten einde onvermijdelijke onvolkomenheden in de uitvoering te bedekken. ‘Mendelssohn's directie - zegt Richard Wagner in een brief aan een zijner vrienden - heeft mij, niettegenstaande de gladde uitvoering, in hoofdzaak steeds onbevredigd gelaten. Het was mij altijd, alsof hij het niet waagde te laten zeggen, wat Beethoven zeggen wilde, daar hij het met zichzelven niet eens was, of er in diens werken eigenlijk wel iets gezegd wordt, en wat? Zoo hield hij zich maar steeds aan de letter en bekommerde hij zich volstrekt niet om den inhoud. De opvatting zijner *tempi* toonde dit duidelijk aan, bijv. zijn tempo van het eerste deel der 9de symphonie, dat hij zoo snel nam, dat dit geheele stuk juist het tegendeel werd van hetgeen het eigenlijk is.’

Daar de muziekwereld langen tijd Mendelssohn als haar hoofd erkende, kan men hier voor het eerst het uitgangspunt eener bepaalde manier in de voordracht van Beethoven's symphonische werken aannemen; eene manier die door Mendelssohn's leerlingen werd voortgeplant en die men van lieverlede als *de* tradite is gaan be schouwen. Wat echter uit die school voortkwam waren eigenlijk niets anders dan uit een technisch oogpunt meer of minder gelukte pogingen om zich met iets bezig te houden, waarvan men de diepe beteekenis wel erkende doch welke erkenning meer de uitdrukking was vanl outer conventioneele hoogachting dan van geestdriftige overtuiging.

Veel meer vertrouwen verdient hetgeen ons van geheel andere zijde omtrent de juiste voordracht der Beethovensche instrumentaalwerken is geopenbaard, en wel omdat hier die juistheid maar niet zoo klakkeloos is aangenomen doch daarvoor deugdelijke gronden

zijn aangegeven. Liszt en Wagner waren degenen, die ons een ander inzicht in den geest dier werken gaven. Eerstgenoemde gaf het voorbeeld door wijziging te brengen in de voordracht van Beethoven's klavierwerken. Hij bracht poëzie en waarheid in de reproductie van die werken, die vóór hem op zoogenaamd classieke wijze, d.i. streng in het tempo, zonder eenig hartstochtelijk accent, en zonder acht te geven op den geestelijken inhoud, gespeeld werden. Liszt brak met dat louter op virtuositeit gerichte klavierspel en maakte de virtuositeit dienstbaar aan een juiste interpretatie van *den geest* dier werken. En wat de meester omtrent die voordracht aan zijne discipelen leerde, dat heeft zijn leerling Hans von Bülow blijvend uitgedrukt in de van commentaren voorziene uitgave van Beethoven's klavierwerken, die hij aan Liszt ‘als vrucht van diens onderwijs’ heeft opgedragen.

Wat Liszt deed ten aanzien der klaviermuziek deed Wagner op het gebied der symphonie. Doordrongen van het verkeerde der richting, waarin de voordracht der classieke werken in het algemeen geleid was, zou hij het liefst door het practische voorbeeld den weg tot verbetering hebben aangegeven. Herhaaldelijk stelde hij pogingen in het werk om een kunstinstelling in het leven te roepen, waar de voordracht van die classieke werken, in den zin zooals hij die opvatte, geleerd en beoefend zou worden. In het jaar 1864 bood hij den Koning van Beieren, ingevolge diens wensch, een plan aan voor de vestiging van zulk een instelling te München, doch ten gevolge van de destijds aldaar bestaande tegenstrijdige belangen en daaruit voortvloeiende intriges leed dat plan schipbreuk. Na de stichting van het ‘Festspielhaus’ te Bayreuth werd dit Münchener plan weder in zooverre opgevat, dat Wagner voornemens was, behalve opvoeringen van zijne dramatische werken en van opera's zijner groote voorgangers, ook uitvoeringen der classieke werken op het gebied van orkest- en kamermuziek in Bayreuth te doen plaats hebben. Ook daarvan kwam echter niets en zoo kon Wagner - daargelaten de zeldzame gevallen, waarin hij als leider van een orkest voor de vertolking van de meesterwerken der Duitsche toonkunst optrad - niet door practische voorbeelden werken in de richting, die hij als de eenige ware beschouwde, en moest hij zich tevreden stellen met hetgeen hij op verschillende plaatsen in zijne geschriften (o.a. in zijne opstellen over het dirigeeren en over de voordracht der 9de symphonie en in zijn bericht

over de hierboven bedoelde muziek-instelling te München) omtrent de voordracht heeft medegedeeld. De opmerkingen, die hij daarin o.a. over de voordracht van Beethoven's symphonieën mededeelt, zijn in alle opzichten zoo leerrijk, dat men er zich over verwonderen moet, in den tegenwoordigen tijd nog zoo vele orkestuitvoeringen bij te wonen, die blijk geven dat de leider van het orkest òf geheel onbekend is met die leer òf er al zeer weinig van doordrongen is.

Wat bij die uitvoeringen meestal over het hoofd wordt gezien, is dat de echt Beethovensche symphonieën (zooals de *Eroïca*, de 5de, de 9de) een geheel ander karakter hebben dan die van zijne voorgangers Haydn en Mozart en derhalve op geheel andere wijze behooren uitgevoerd te worden. Bij Haydn en Mozart diende de zuiver instrumentale muziek, hoeveel schoons zij daarin ook gewrocht hebben, meer tot *amusement*, zij het ook in edelen zin, en die eigenschap openbaart zich niet alleen in de talrijkheid van hunne werken op dat gebied maar ook in den inhoud daarvan. Wat inhoud betreft, staan de symphonieën van Mozart hooger dan die van Haydn maar ook haar ontbreekt het aan machtige contrasten en ook zij zijn eigenlijk niets anders dan een bezield *tonenspel*. Beethoven echter ging verder. Bij hem krijgt dit spel met tonen hoogere beteekenis. In vele zijner toonscheppingen wil hij bepaalde gewaarwordingen uitdrukken en tracht hij als het ware geschiedenissen uit het gemoedsleven, ten deele door het werkelijk leven opgewekt, weer te geven. Het is bekend, dat Beethoven, volgens zijn eigen verklaring, steeds trachtte, zich door lezen veel nieuwe ideeën te verschaffen, en dat reeds vroeg bij hem de neiging bestond om de gevoelens, door dichters bij hem opgewekt, in tonen uit te drukken. Men zegt zelfs, dat toen er in het jaar 1816 sprake was van een gezamenlijke uitgave zijner sonaten, hij het plan had, daarbij zelf de poëtische idee aan te geven, die aan vele dier werken ten grondslag ligt.

Die besliste neiging om een bepaalde idee in het toonstuk uit te drukken moest natuurlijk invloed hebben op de behandeling der vormen, op melodie, rhythmiek, modulatie. Alles verkrijgt een meer energisch karakter. De melodie beweegt zich binnen ruimeren kring dan de vroegere *cantilene* en minder willekeurig neemt zij hare plaats in of verlaat zij die. Alles heeft beteekenis en staat in verband met de dichterlijke voorstelling, die het onderwerp van het toonstuk vormt. Maar daarom juist eischt de voordracht der symphonische werken van den grooten toondichter voor het mee

rendeel een geheel andere zorg dan die van zijne voorgangers Haydn en Mozart. Hier helpt geen nog zoo fijne technische uitvoering van die werken. Zij moeten èn voor de uitvoerenden èn voor het publiek onverstaanbaar blijven, zoolang de orkestdirecteur in een Beethovensche symphonie niets anders ziet dan de muziek en alleen begrip heeft van toonaard, thema, stemvoering, instrumentatie, en hiermede alles meent gevat te hebben, wat er aan zulk een toonschepping te verstaan is.

Vóór alles is bij de uitvoering van die werken een vereischte het juiste vatten van het melodische bestanddeel (*Melos*). Daarin zijn de Franschen meesters. Wagner heeft ons in zijne geschriften een voorbeeld daarvan medegedeeld. Het betrof een door hem bijgewoonde uitvoering van de drie eerste deelen der 9de symphonie van Beethoven door het orkest van het Parijsche Conservatoire in het jaar 1839. Nadat hij van een uitvoering van dit werk in het Gewandhaus te Leipzig den meest verwarden indruk had verkregen, werd hem door die uitvoering te Parijs alles op eens duidelijk en oefende het gehoorde een magnetische kracht op hem uit. En hoe kwam dit? Doordat de Parijsche musici, behoorende tot de Italiaansche school, slechts de *melodie*, het *gezang* als hoofdbestanddeel van alle muziek aanmerkten en langs den alleen juisten weg van het opzoeken en te voorschijn brengen van het zuiver melodische element tot de vereischte voordrachtswijze van het vroeger onbegrijpelijk geachte werk kwamen. Door zorgvuldige studie (3 jaren hield men er zich mede bezig) leerde het Parijsche orkest in elke maat de Beethovensche melodie te ontdekken, en die melodie *zong* het orkest.

En zoo vond het ook voor alles het juiste tempo. Alleen door het juiste vatten van het melodische element kan men daartoe geraken. Nu heeft echter de orkestdirecteur bij de bepaling van het tempo op twee dingen te letten. Vooreerst behoort hij in acht te nemen, dat de Allegro's in Beethoven's symphonieën veelal door een hoofdmelodie beheerscht worden, welke in zekeren zin het karakter van het Adagio heeft en die Allegro's scherp doet afsteken tegen het naïeve karakter van Allegro's, dat zich vooral openbaart in de Allegro's van Mozart's opera-ouvertures (Figaro, Don Juan) maar ook, zoowel bij Mozart als bij Beethoven, in de uit het Rondo gevormde deel der symphonie, zooals bijv. de finales van Mozart's Es dur-symphonie en Beethoven's A dur-symhonie (de 7de), waarbij de rhythmische beweging domineert en welke Allegro's niet snel

en beslist genoeg genomen kunnen worden. In de tweede plaats dient de directeur er op te letten, dat bij Beethoven niet meer, zooals in de werken zijner voorgangers, de gedragen toon (het gezang) en de rhythmische beweging (de figuratie) formeel gescheiden zijn (d.w.z. dat zij elk in een verschillend deel der symphonie besloten liggen) maar dat zij in een en hetzelfde stuk elkander afwisselen. Voornamelijk is dit het geval bij die symphonieën, zooals de *Eroïca*, de 5de en de 9de, welke rijk zijn aan innerlijke contrasten en waarin het dramatisch element den boventoon voert. Het spreekt vanzelf, dat een dergelijk stuk, dat vol van die afwisselingen is, niet van het begin tot het einde in hetzelfde tempo gespeeld kan worden. Dit uit zooveel verschillende deelen bestaande toonmateriaal moet op geheel andere wijze in beweging gebracht worden. Wijziging van het tempo naar gelang van den aard der verschillende perioden is daar bepaald noodzakelijk, waarbij dan echter natuurlijk gezorgd moet worden, dat die wijzigingen behoorlijk worden voorbereid en door het te rechter tijd langzamerhand inhouden of versnellen van het tempo te plotselinge overgangen worden vermeden.

Alleen bij een uitvoering eener Beethovensche symphonie, waarbij met het hierboven ontwikkelde rekening wordt gehouden, kan er sprake zijn van een interpretatie in echt Beethovenschen geest. En toch, hoe zeldzaam hoort men de werken op die wijze voordragen! Men denke bijv. aan het eerste deel der *Eroïca*-symphonie. Wat komt daarvan terecht, wanneer het, zooals in den regel geschiedt, n dier voege gespeeld wordt, dat door het geheele stuk heen despotisch wordt vastgehouden aan het in het begin aangenomen tempo, dat, met het oog op het meer tot het Adagio overhellend karakter van het eerste motief:

toch reeds te snel wordt ingezet? Dat men op die wijze niet de vereischte uitdrukking kan geven aan gedeelten als:

of het klagende:

behoeft wel niet nader te worden uiteengezet. Vluchtig en bijna onopgemerkt gaat zoodoende het gewichtigste aan het oor voorbij.

En dan het eerste deel der 9de symphonie, zoo rijk aan innerlijke contrasten! Hoe kan daar sprake zijn van duidelijkheid en begrip, wanneer alles streng in het eenmaal vastgestelde en meestal te snel genomen tempo wordt uitgevoerd? Hoe technisch correct het stuk ook gespeeld worde, zoo kan toch zulk een uitvoering niet anders dan zielloos zijn.

In het algemeen kan men zeggen, dat de voordracht van Beethoven's symphonieën in onzen tijd in den regel wordt opgevat als gold het alleen, een probleem van kunstvaardigheid op te lossen. Zulk een voordracht (ik spreek nu niet van de dorre, niets beteekenende, die ook voorkomt) is eigenlijk niets anders dan de van Mendelssohn afkomstige manier, maar met een nieuw vernis bestreken, en kenmerkt zich door affectatie en effectbejag. Men legt er zich daarbij op toe, om in een symphonie gedeelten uit te zoeken en die voor experimenten met klankeffecten te gebruiken en er iets pikants aan te geven. Door deze en andere eigenaardig, heden, die men in de wandeling ‘schakeeringen’ noemt, tracht men aan de voordracht een bijzonder *cachet* te verleenen, dat voor sommigen een zekere *charme* hebben mag doch dat de voordracht allerminst tot een wezenlijke vertolking van het *toongedicht* maakt.

Wat de uitvoering van een Beethovensche symphonie betreft staat men in den regel nog alles behalve op een overwonnen standpunt. Ik bedoel hier natuurlijk niet het technische gedeelte. Bij de groote vorderingen, die de techniek sedert Beethoven's tijd gemaakt heeft, worden de moeielijkheden, die in zijne werken voorkomen, door een hedendaagsch orkest van eenige beteekenis met glans overwonnen. Toch blijft er ook uit een materieel oogpunt voor den orkestdirecteur nog genoeg over waaraan hij zijn zorg kan wijden. Ik wijs hier slechts op het gebrek aan dynamisch evenwicht, dat men hier en daar in de instrumentatie aantreft en waarvan de oorzaak ligt in de omstandigheid, dat toen de doofheid bij den meester de overhand nam, hij zich de dynamische verhoudingen van het orkest niet zoo duidelijk meer kon voorstellen. En dit gemis deed zich te meer gevoelen, naarmate zijne toonscheppingen van die zijner

voorgangers Haydn en Mozart afweken en een andere behandeling van het orkest noodig maakten. Waar Haydn en Mozart, wier werken om zoo te zeggen bij hun orkest pasten, bijv. de teedere houten blaasinstrumenten nooit in dien zin gebruikten dat zij met het sterk bezet quintet der strijkinstrumenten in kracht moeten wedijveren, bestond er voor Beethoven dikwerf aanleiding, met die natuurlijke krachtsverhouding geen rekening te houden. Hij laat de blaasinstrumenten en de strijkinstrumenten als twee van elkander onafhankelijke toongroepen met elkander afwisselen en ook wel in verbinding treden, hetgeen zich in onzen tijd, bij de uitbreiding, die het orkest verkregen heeft, met veel effect laat verwezenlijken doch dat zich bij het Beethovensche orkest - dat toch niets anders was dan het Haydn-Mozartsche toonlichaam - dikwijls niet verwezenlijken liet. Wel trachtte Beethoven het somtijds te bereiken door de houten blaasinstrumenten te versterken door de koperen, doch ook hierin was hij beperkt, doordat in zijn tijd alleen natuur-hoorns en natuur-trompetten bekend waren en de aard dezer instrumenten medebracht, dat men daarop niet alle tonen der schaal kon voortbrengen. Niet zelden kwam het derhalve voor, dat de componist die instrumenten moest laten zwijgen, en dit geschiedde vaak op oogenblikken dat hunne medewerking noodzakelijk ware geweest. Er ontstaat toch door dit plotseling afbreken en dan weder invallen van instrumenten, waarvan de klank zeer doordringend is, een storing, die de aandacht zoowel van de melodie als van de harmonie afleidt. En waar, zoo goed en kwaad als het ging, de natuurtonen van die instrumenten tot aanvulling der harmonie werden gebezigd, gaf dit niet minder storing, daar hieruit dikwijls voortvloeit dat harmonienoten, die van weinig beteekenis zijn, te sterk op den voorgrond treden en daardoor de melodie onduidelijk maken.

Dat het wenschelijk is, dergelijke wanverhoudingen zooveel mogelijk te verhelpen, behoeft geen betoog. Het spreekt echter vanzelf, dat zulks met omzichtigheid en met voldoende kennis van zaken moet geschieden. Ook in dit opzicht heeft Wagner menigen nuttigen wenk gegeven. Die zich deze wenken ten nutte wil maken, leze hetgeen de meester hieromtrent mededeelt in zijn opstel over de voordracht der 9de symphonie, voorkomende in het 9de deel zijner *Gesammelte Schriften*.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

OPENBAARHEID. - Naast de Kroon heeft de grondwet een luchter geplaatst. Aan licht mag het in allerhoogste instantie niet ontbreken. Daaraan dankt de Raad van State zijn ontstaan; daaraan ontleent hij zijne beteekenis. Eene vergadering van raadgevers staat den koning ter zijde, van onverantwoordelijke raadgevers, in tegenstelling met de ministers die, evenzeer raadgevers van de Kroon, als organen van de uitvoerende macht, uit dien hoofde verantwoordelijk zijn.

Van de vergadering dier onverantwoordelijke raadgevers van de Kroon is de koning voorzitter. Nauwer kon de band tusschen die beiden niet worden vastgestrikt. En iedere wet moet aan het voorhoofd het teeken dragen, dat de Raad van State heeft medegewerkt aan hare voorbereiding.

Die medewerking veronderstelt kennis, onderzoek, overweging. Met deze beide laatsten heeft uitsluitend hij van doen die onderzoekt, overweegt. Maar met het besluit waartoe de Raad, tengevolge van zijn onderzoek, is gekomen, met de overwegingen die tot zijn besluit hebben geleid, heeft allereerst de Kroon van doen, ook hier handelende door de ministers.

Is de Raad van State gehoord, - heeft de Kroon, aan wie zeer terecht uitsluitend de beslissing is opgedragen, haar besluit genomen, en dit, naar het grondwettig voorschrift, telkens aan den Raad van State medegedeeld, - dan is zijne taak daarmede afgeloopen. De stralen van zijn licht - a priori moet wel aangenomen worden dat het lichtgevend vermogen aanwezig is - hebben dan dienst gedaan voor de Kroon, voor wie ze in de allereerste plaats bestemd zijn. Maar waarom mag dat licht niet verder schijnen?

Waarom wordt dat licht steeds onder de korenmaat geplaatst?

Evenzeer als wij verstaan dat niet alle adviezen van den Raad van State voor openbaarheid bestemd of vatbaar kunnen geacht worden, even weinig begrijpen we waarom dit in zaken van wetgeving niet het geval zou zijn.

Tal van goede motieven voor die openbaarmaking, nadat de zaak door de Kroon beslist is, liggen voor het grijpen.

Of zouden de leden der volksvertegenwoordiging, die straks gemeen overleg hebben te plegen met de Kroon, vóór en bij het uitbrengen hunner stem, niet oneindig meer hebben aan de kennis van hetgeen de Raad van State voor of tegen een ontworpen wet of algemeenen maatregel van bestuur wist aan te voeren, dan aan de uniforme wetenschap dat de Raad van State is ‘gehoord’? Niet aannemelijk is de bewering, weleer door een ‘Edelmogende’ uitgesproken, dat de Raad van State ‘een Raad is die altijd wordt gehoord, maar nimmer gevolgd.’ Zijne voorlichting moet dus aangenomen worden eenige waarde te bezitten; en als de Kroon daarvan bate heeft, waarom mag deze uitsluitend door haar en de ministers genoten worden? Kan niet menige juiste opmerking, menig wijs woord - wederom nemen wij aan dat 's Raads adviezen niet loutere dwaasheid bevatten - onder den sluier waaronder ze thans verborgen worden, tusschen het Binnenhof of Buitenhof en het Noordeinde of het Loo, voor altijd zoek raken? En als dit niet geschiedt, niet mogelijk is, kan dan zulk een wijs woord onze wetgeving en ons staatsbestuur niet ten goede komen?

Tegenover de natie is elke staatsmacht sedert 1848 verantwoordelijk. Zij legt rekenschap af in de openbaarheid van haar doen en laten. Hiervan bleef de Raad van State tot dusver uitgezonderd. Wij spreken altijd van hare adviezen in materie van wetgeving. Op de degelijkheid dier adviezen kan dus de publieke controle geen invloed uitoefenen. Is het wel juist gezien de seniores van zulk eene controle vrij te stellen, zij die geacht mogen worden hare kritiek het best te kunnen verdragen, omdat ze door kennis en ervaring daartegen boven anderen gepantserd zijn? Door de openbaarheid hunner denkbeelden in materie van wetgeving, zullen dus ook deze in degelijkheid slechts kunnen winnen.

Niet ten onrechte is aangetoond dat strenge examens een heilzamen invloed oefenen op de degelijkheid van het onderwijs. Zoo zou ook de openbaarheid der hierboven bedoelde adviezen aller-

heilzaamst terugwerken op eene goede samenstelling, van stonde aan, onzer wetten en algemeene maatregelen van bestuur. De ministers behooren van de hoofdambtenaren alle ontwerpen der wetgeving, ook die welke buiten des wetgevers eigenlijk gebied blijven, in een vorm te ontvangen, wat bouw en taal en verband der onderdeelen betreft, die onberispelijk is. Twijfelt men misschien of die regel minder dan thans zal nageleefd worden, zoodra de Raad van State openlijk kan doen blijken dat die regel niet is veronachtzaamd?

's Raads advies, een licht voor de Kroon en voor de ministers, welks degelijkheid door de controle der openbaarheid bevorderd wordt, zou zoodoende voor de Regeering bij het debat in de Staten-Generaal een krachtige steun worden; zou aan menig lid dier hooge vergadering een of meer oogen openen voor hetgeen nog wel eens aan zijne aandacht pleegt te ontsnappen, omdat één mensch niet alles weten kan; zou hoogst gunstig terugwerken op elk aanvankelijk ontwerp van wetgevenden aard, reeds van het oogenblik af dat de kiel voor het nieuwe schip wordt gelegd. Zooveel hangt immers daarvan af voor de goede samenstelling van de schuit niet minder dan voor hare behouden vaart.

De grondwet verbiedt zulk eene openbaarheid niet. De wet op den Raad van State schrijft haar niet voor, doch heeft zich wel gewacht haar te verbieden. Integendeel. Waar die wet enkele leden van den Raad van State tot eene geheele bijzondere afdeeling vereenigt, die met hem niets te maken heeft en geheel zelfstandig aan de Kroon hare adviezen uitbrengt, daar huldigt de wet de publiciteit dier adviezen. De koninklijke besluiten door die afdeeling geheel gereed gemaakt en aan de Kroon ter bekrachtiging voorgelegd, worden alle zonder onderscheid openbaar gemaakt, zelfs dan als de Kroon zich met die adviezen niet vereenigt. En geschiedt dit in zaken waarbij locaal of particulier belang betrokken is, is er dan ééne enkele reden denkbaar om die methode niet toe te passen in zake wetgeving, waarbij het algemeen belang bij deugdelijke en weldoordachte wetten nog zoo oneindig meer betrokken is?

Ten slotte brengen wij in herinnering dat de adviezen van den Raad van State wel eens publiek gemaakt zijn. O.a. ter gelegenheid van de vaststelling van het nieuwe strafwetboek, en later. In afwachting van aanvulling der wet op den Raad van State, zouden wij reeds aanstonds eene invoering van de hierboven besproken openbaarheid, telkens ten verzoeke van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, slechts kunnen toejuichen.

S.

Bibliographie.

Nederlandsche scherts, humor, satire, verzameld door C.F. van Duyl en L. Leopold. Groningen, Wolters, 1895.

Een dik boek, quarto formaat, zwaar in de hand, driehonderd en elf bladzijden, gedrukt in twee kolommen, en dat boek vol met scherts, humor en satire! Waartoe het moet dienen? De voorrede geeft hierop een vrij onvolledig en vrij onduidelijk antwoord. ‘Het boek geeft’ - zoo schrijven de verzamelaars - ‘altijd in aanmerking genomen dat we bij onze keuze de handen niet vrij hadden, nog al getrouw een beeld van wat het Nederlandsche volk over 't geheel *verstaat en verstaan heeft door datgene, wat men gewoon is* in den ruimsten zin van het woord “komisch” te noemen’. Wie dit een logisch gedachten en zuiver gestelden Nederlandschen volzin durft noemen, moge het zeggen. De verzamelaars laten er op volgen: ‘Ook d i t gelieve men wel te bedenken: wij zijn het persoonlijk in dezen lang niet altijd met het “Nederlandsche volk” eens geweest’. Als wij goed begrijpen, wil dat zeggen: hier hebt ge, door ons bij elkaar geraapt, zoo veel mogelijk het voornaamste van hetgeen in ons land door alle tijden voor scherts, humor, satire werd versleten: wat zegt gij daar wel van? Liever zouden wij van de verzamelaars zelven hebben willen vernemen wat of zij, leeraren aan instellingen van onderwijs, zoo wij ons niet bedriegen, mannen van smaak, naar wij reden hebben te veronderstellen, wel denken van die scherts, humor, satire, of wat in onze letterkunde voor scherts, humor, satire wordt uitgegeven. Wat van de geestigheden van Cats, Jan Vos, E.J.B. Schonck, Schenkman, Greb, Pruimers of hoe die schertsende snaken meer heeten. Maar dat doen de heeren Van Duyl en Leopold niet. Al spreken zij van hunne verzameling als van een ‘bloemlezing’, uitgelezen bloemen zijn het niet die zij ons aanbieden, en heel wat van hetgeen zij maar voor het grijpen hadden hebben zij verzuimd te plukken. Was - om slechts een, maar een klinkend voorbeeld te noemen - Vondel soms geen meester ook in ‘scherts, humor, satire’?

Wat zal er nu gedaan worden met dit boek, dat (dit ter loops) wel de verschillende schrijvers chronologisch op elkander laat volgen, maar nergens het jaar of zelfs maar de eeuw vermeldt, waarin zij geleefd hebben? Wij vreezen niet veel goeds. Vooreerst zal men het kunnen misbruiken om aan te toonen, hoe grof, hoe ploertig, hoe smakeloos en hoe onnoozel in den regel de Nederlandsche schertsers, humoristen, satirici, van Anna Bijns' tijd af tot in onze dagen, zich hebben aangesteld. En ten andere zou deze soort van scherts, humor, satire aanstekelijk kunnen gaan werken

en zou een al te ijverige studie van dit boek het gevolg kunnen hebben dat de humoristen als paddestoelen uit den grond opschoten om als in Hildebrand-Melchior's tijd (zie het hoofdstuk ‘Humoristen’ in de *Camera*), het heele land te vergiftigen.

Voor oog en hart. Geïllustreerde gedichten voor jong en oud. Van C. van Koetsveld C. Ezn., predikant te Goes. Nijmegen, P.J. Milborn (1895).

Wat moet een uitgever doen, die in 't bezit is van 30 à 40, sommigen half versleten, cliché's van zoogegenaamde lieve plaatjes, als: een blinde vioolspeler, biddende kindertjes, een ‘professional beauty’, een kindje met een hond (dubbel stel, in verschillende poses), een visschersvrouw die aan het strand met een doek staat te wuiven, en zoo al meer?

Antwoord: een man van goeden wille opzoeken, die bereid is bij de banale prentjes even banale versjes te rijmen, en er bijvoorbeeld niet tegenop ziet om van de professional beauty een ‘gezaligde’ te maken, zoodat het prentje met bijschrift *à double usage* wordt: voor liefhebbers van mooie kopjes en voor die van een ernstig woord.

Zoo iets schijnt hier geschied, en men behoeft zich over zulke dingen niet al te zeer te ergeren. Maar ergerlijk wordt het, wanneer de schrijver de verantwoordelijkheid voor zijn werk van zich tracht af te schuiven door, bij wijze van voorrede, van zijn verzen o.a. te zeggen:

> Zij zijn niet van mij zelv';
> Maar ik gaf ze slechts weêr;
> Wat hier schoon zij en goed,
> Dat ontving 'k van den Heer...

Dat heeft veel van profaneeren.

Toga en degen.

X.

Hoewel de zon niet meer in het zenith vlamde en de barakken reeds breede schaduwen wierpen op het heete binnenplein, gleed er af en toe nog een gloeiende ademtocht door de benting, als van een groot fornuis dat afwisselend geopend en gesloten wordt. Nog altijd heerschte de stralende blakerende middaghitte, en het was dus voor Roberts en Vermeer, die een langen rit voor zich hadden, volstrekt geene teleurstelling geweest te hooren dat Dop van geen geleide naar boord wilde weten. Misschien speelde deze overweging mede eene rol in de hartelijkheid waarmede Vermeer de ontboezeming uitte: ‘Een edel mensch, die meneer Doppers!’ ‘Door en door!’ bevestigde de kapitein, ‘en ik ben blij dat hij nog niets weet van de omwenteling hier; het zou de eerlijke, trouwe ziel te veel verdriet doen.’

‘Dat is zeker,’ meende Roberts ‘dat die resident hem danig in het hoofd zal spoken.’

Vermeer deelde dit gevoelen. ‘Vooral,’ zeide hij, ‘als dit ook moet geschieden door dik en dun, van heb ik jou daar!’ Hij wilde de zaak als naar gewoonte in maat en rijm verder uitspinnen, toen Roberts, die zijn horlogie geraadpleegd had, hem plotseling in de rede viel met de woorden: ‘Alle duivels, Vermeer, het is de hoogste tijd voor ons!’ De aanduiding dat hij geheel en al gereed was om zijn vriend te volgen, werd door Vermeer in allegro-tempo en in de uitnoodiging gegoten, om dan maar ‘Vooruit - teruit - tuit - tuit’ te gaan.

Haastig werden de glazen geledigd en de paarden voorgeroepen.

‘Eéne aanbeveling nog,’ zeide de kapitein weemoedig glimlachend, terwijl hij zijn gasten naar buiten geleidde. ‘Bedenkt

beiden dat ik niet meer het hoofd ben; dat de onderscheiding aan dien rang verbonden *hem* toekomt!' En met een hoffelijke handbeweging, wees hij in de richting, die reeds eenmaal door Roberts met den duim over den schouder was aangeduid. 'Overigens, blijft ge uwe bevelen van mij ontvangen. En nu - tot weerziens! Kijkt goed uit onderweg en rijdt snel door!'

Hij had elk der jongelieden eene hand gereikt. Zij hielden deze vast omklemd en het was voor die handen goed dat zij zwaar en sterk gebouwd waren en de herhaalde forsche drukken konden weerstaan, waarmede de luitenants zwijgend trachtten aan te vullen, wat zij niet zeggen konden maar wat des te duidelijker uit hunne oogen sprak.

Een vlug opstijgen; een haastig terechtrukken in den zadel; een kort geklapper van hoeven, en weg waren ze.

De kapitein klom op het banket der borstwering vanwaar hij den galoppeerenden gestalten nog een groet toezond, voor dat ze in den donkeren boschrand verdwenen.

Met eene oneindige leegte in het hart, bleef de kapitein naar den boschrand staren, die, scherp tegen het avondrood afgeteekend, meer en meer tot eene reusachtig donkere massa samensmolt, vol van stille en sombere majesteit.

Het besef dat ook de laatste kans verloren was, om den resident het heillooze van zijn toeleg te doen inzien, dat de ontruiming van het gewonnen gebied niet meer verhinderd kon worden en dat het onherroepelijke vonnis geveld was, hetwelk de vrucht van jaren zwoegens en strijdens met schromelijke lichtvaardigheid prijs gaf en vernietigde, vervulde hem met eene stille wanhoop, met een doffen angst, gepaard aan eene opwelling van woede tegen de scheppers en de voorstanders der onzalige vredesfictie.

Aan zich zelven dacht hij daarbij niet meer. De jarenlange gewoonte aan het looden juk der lijdelijke gehoorzaamheid en der militaire dienstbaarheid, de strenge school van eer- en plichtgevoel, van geduldige resignatie en zelfverloochening, hadden het karakter van dezen man reeds te zeer gelouterd dan dat in het thans zoo fel bewogen gemoed ook slechts eene enkele snaar van eigenbelang konde trillen, - hadden hem reeds te hoog geplaatst, dan dat er bitterheid over bedrogen baatzucht kon liggen in zijne verkropte verontwaardiging, en in de kramp-

achtige greep waarmede hij gras en wortel uit de borstwering rukte en in zijne breede vuist verfrommelde.

Neen, hij treurde niet om een verwoesten droom van eigen grootheid of roem, maar om den ondergang der schoone verwachtingen die hij voor zijn land had gekoesterd, om den blaam, geworpen op dat wat hem het hoogste en het heiligste was: de eer van de vlag. In de verhevenheid zijner smart was hij zich zelven niet eens meer bewust dat hem een grievend onrecht was aangedaan, niet eens bewust welke antieke grootheid van ziel er stak in mannen van zijn slag, die met bescheidene en stille toewijding, zonder opgemerkt te willen worden, zonder aanspraak te maken op eenige aardsche of hemelsche belooning, zelfs niet op eene martelaarskroon, de zwaarste offers brengen, die een mensch brengen kan: het recht van zich zelf te zijn en het eigene leven.

Eene onzichtbare hand doorbladerde voor hem het boek zijner lotwisselingen en deed gestalten en tooneelen aan zijn geest voorbijtrekken, die een ongewonen glimp van smartelijke herinnering hadden behouden.

Hij zag zich zelven als ouderloozen knaap terug in het huis van zijn pleegvader en in gezelschap van de kleine Marie, het eenig kind, de oogappel en de trots van den rijken koopman. Als jongeling ontwaakte hij in eene wereld, die door de tegenwoordigheid zijner jeugdige gezellin, als door eene geheimzinnige openbaring, tot een hemel werd. Maar reeds aan den ingang van dit Eden zag hij zich door eene ruwe stem teruggedreven die hem, den onbemiddelden wees, van het besef wist te doordringen dat eene niet te dempen kloof hem van de rijke erfdochter scheidde. Hij had zijne opkomende liefde met geweld onderdrukt; de dankbaarheid tegenover zijn weldoener, de rechtschapenheid en de eer lieten hem geene andere keus.

Dit was de eerste bittere kelk van lijdelijke gehoorzaamheid, van zwijgend berusten en afstand doen. Hij zag zich zelven na eene lange scheiding in dat huis terugkeeren als officier: een vroeg ernstig, bijna eenzelvig man; hij zag zich plotseling op nieuw tegenover de schoone Marie en voor de verzoeking geplaatst die hij meende overwonnen te hebben.

En andermaal stond de Engel met het vlammenzwaard voor zijn paradijs om hem te waarschuwen dat hij zijne eer zoude bezoedelen, door eene zoo diepe teug uit den geluksbeker, die hem gereikt werd.

O nog lang, lang naderhand voelde hij het zachte beven van hare hand op zijn arm, zoo plechtig als ware het het sidderen van een engelenvleugel geweest en zag hij dat gezichtje voor hem oprijzen met de uitdrukking van dat oogenblik: half verwonderd, half verwijtend. O nog lang, lang naderhand zag hij dien blik in den droeven glimlach overgaan, waarmede zij hem verzekerde dat hare liefste wenschen voor zijn geluk en voorspoed met hem gingen, waarmede zij hem vaarwel zeide met den naam van Broeder, - en verdween.

Hij had vergetelheid gezocht in emotiën en gevaren, had zich meer en meer overgegeven aan de bekoring die er voor zoovele naturen ligt in het staal van den degen en in den glans van den oorlog en was in zijn beroep opgegaan met eene tot het uiterste gedrevene toewijding.

En toch moest het daar zijn, te midden van het krijgsrumoer dat zij hem opnieuw verscheen; dat de gansche droom van liefde en zaligheid weer voor hem oprees, met de onbarmhartige schoonheid van het voor altijd verlorene en met de overweldigende duidelijkheid van het noodelooze zijner opoffering. Want de schitterende verschijning, die hem daar plotseling voor oogen trad, als het ideaal van eene soldatenvrouw naar zijn hart, die elegante amazone, fier te paard, die hij maar al te wel herkende - zij was tòch de levensgezellin van een onbemiddeld officier geworden en volgde zelfs haren man in het veld!

Van dat bange uur af had hij met nog meer nauwgezetheid, met nog meer ijver en stille berusting aan de beslommeringen van zijn werkkring zich overgegeven en in den kruitdamp een bedwelmingsmiddel gezocht, totdat hij de pijn niet meer voelde. Als aan een reddend anker had hij zich vastgeklemd aan de taak, die op zijne schouders rustte en had hij onafgewend den blik gericht gehouden op het schoone doel, dat hij voor de eer van zijn land nastreefde, één en al plichtgevoel, één en al toewijding, één en al zelfverloochening! - En ook dat was nu een ijdele droom! - Afstand doen! Altijd afstand doen!

Eene kermende zucht ontwrong zich aan zijne borst. Verschrikt richtte hij zich op, want nu eerst bemerkte hij, dat hij met beide ellebogen op de borstwering leunde en het hoofd in de handen had laten zakken.

Het was doodstil om hem heen, het groote zwijgen der zwaarmoedige schemerstonde scheen nog dieper en nadrukkelijker geworden te zijn, nu men niets anders hoorde dan het eentonig suizend geritsel der strandpalmen en het zacht gemurmel van den oceaan. De steeds zwarter en spookachtiger wordende woudrand, de onweerstaanbare melancholie van het wegstervend licht en leven, en de lange met snelle schreden op hem toekomende schaduwen, wekten een somberen weerklank op in zijn gemoed, als waren het even zoovele geheimzinuige voorteekenen van naderende onheilen.

Hij moest er aan denken, hoe spoedig misschien de vijand zich de intrekking der posten zoude ten nutte maken om naar de kust door te dringen; hoeveel bloed er nutteloos zou worden vergoten. Hij moest er aan denken, hoe nu alles anders zou worden en hoe spoedig wellicht de schoone jonge amazone, die nooit en nimmer mocht weten, wat er in hem was omgegaan, op dezelfde plek zou staan waar hij nu stond, en hoe die heerlijke roode lucht daarboven dan misschien eene afspiegeling zoude zijn van vuurgloed en aschhoopen, van dood en verwoesting. Hij moest denken aan zijne volslagen machteloosheid om de gevaren te bezweren, die hij in aantocht wist en waarvan hij reeds de doffe aankondiging meende te hooren in de verre kanonschoten, die op dit oogenblik de lucht doortrilden en die zijn onversaagd hart plotseling met onverklaarbaren schrik vervulden.

Allerlei sombere visioenen verrezen voor zijn geest, vermengd met de droombeelden van dat wat had kunnen zijn en niet was, en in den bitteren weemoed, die hem overstelpte, ontsnapte hem andermaal de droeve verzuchting: ‘Afstand doen! Altijd afstand doen!’

XI.

Van alle schadelijke begrippen welke nog in het staatkundig en openbaar leven in Indië voortwoekeren, van alle giftige plantjes, die in de tropische broeikasatmosfeer welig tieren, zijn er weinige wier werking zoo noodlottig is en die zooveel onheil hebben gesticht als de door het gouvernement zelf gekweekte verwarring en dooreenmenging van burgerlijk en militair gezag,

en zelfs het stellen van het eerste boven het laatste, in streken waar het zwaard nog aan het woord is.

Het is de door overschatting van het civiel element, door verkeerd inzicht en antimilitarisme geteelde twistappel, die reeds in vredestijd op den vruchtbaren bodem van onjuist verdeelde bevoegdheden opschiet.

Menig onheil is dan ook voortgesproten uit deze wrijvingen tusschen burgerlijke en militaire autoriteiten, menige veelbelovende carrière is vernietigd geworden door die onzalige conflicten, die in den gepensioneerden kring van elke goedkoope Nederlandsche provinciestad hunne slachtoffers hebben en waarvan in elke Kamerzitting tal van klachtadressen luide getuigen.

Als zaadkorrels der oneenigheid die overal gezaaid liggen, geven deze kwestiën, waar zij ontkiemen, aanleiding tot eindeloos geschrijf en gewrijf, waarbij eerst de betrokken partijen, dan de ter zake gehoorde chefs en eindelijk de van advies dienende autoriteiten er op uit schijnen te zijn om elkander over glibberige antecedenten te doen tuimelen, door zinledige formaliteiten te sleuren en tegen muren van woorden op te jagen, en die, al hadden zij elk voor zich even veel gelijk als zij te zamen genomen dit zouden hebben, ten slotte toch niets anders bereiken dan het vicieuse systeem andermaal te doen zegevieren en nog vaster op zijn troon te bevestigen. Deze verderfelijke vrucht is het, die de tot eenzelfde taak geroepen zonen van eenzelfde vaderland tegen elkander in het harnas jaagt en een samenwerken voor de goede zaak meestal illusoir maakt, die telkens opnieuw ergernis wekt, kwaad bloed zet en haat en vijandschap zaait. Het is eene bekende zaak, dat geen officier en geen ambtenaar over een dezer kwestiën vijf minuten samen kunnen praten, zonder het op alle punten oneens te worden of zonder dat een van beiden, met een medelijdend schouderophalen voor de geestelijke bekrompenheid van den ander, plotseling naar den welstand van mevrouw begint te informeeren.

Al dit heillooze geharrewar, al dit gehaspel, al deze conflicten met hunne treurige, voor het prestige van den staat zoo noodlottige gevolgen, vloeien uit geen andere bron, worden door niets anders geinspireerd en hebben geen anderen grond dan de onberedeneerd toegepaste en door de ambtenaarswereld als een Evangelie hoog gehouden leus: *Cedant arma togae!*

Dat de resident als hoogepriester van zulk eene leer het

bestaan van andere inzichten of meeningen, zoo niet als eene onmogelijkheid, dan toch als eene onbegrijpelijke dwaasheid beschouwde, zal wel geene verwondering baren. Het was dan ook van hem niet te verwachten, dat hij eenig begrip of medegevoel zou koesteren, voor de ontzettende zelfverloochening die hij van den kapitein kwam vorderen. Hij vond hem enkel een flink sabreur, en die menschen moesten er ook zijn; daarbij een ontzettenden pruttelaar, maar die toch verstandig genoeg was om hem, den civielen bestuurder, te geven wat hem toekwam. Over het algemeen een geschikt subaltern-officier, wiens militaire stroefheid zich zeer wel met zijne eigene voorname deftigheid verdroeg.

Betrekkelijk zijne verhouding tot den kapitein ging de resident van de volgende gezichtspunten uit: dat het van zelf sprak, dat het ondergeschikt zijn aan een ambtenaar van zijn rang, aan eene autoriteit, die ten alle tijde voorbestemd en gerechtigd was de oorlogen te doen beginnen en te doen eindigen, streelend en vereerend voor elk man van gezond verstand moest wezen; dat het vooruitzicht en de hoop, zich onder zulk een chef te onderscheiden niet missen kon de borst van den onverschilligsten landsdienaar met trots te vervullen; dat hij den kapitein steeds met de meeste beleefdheid behandelde, bijna zelfs als een majoor; dat de kapitein derhalve vereerd en gestreeld moest zijn, en dat het eenvoudig onmogelijk was, dat de kapitein zich *niet* vereerd of *niet* gestreeld zou gevoelen.

Door deze en dergelijke beschouwingen waren de zelfgenoegzaamheid en het vertrouwen van den resident zoodanig toegenomen, dat hij gevoelde daarvan wel een beetje te kunnen missen tot laving en sterking van den braven kommandant die juist voor de zooveelste maal op het residentsbureau verscheen om van zijne bezorgdheid omtrent den algemeenen toestand te doen blijken.

Hij zette dus zijn residentspet op, dook iets dieper in zijne boordjes en zeide, boordevol zalving: ‘Ik dacht daar juist aan u, mijn waarde kapitein. Neem plaats en maak het u gemakkelijk.’

De zorgvolle blik, dien de binnenkomende officier op den bestuurder wierp, de inspanning en de afgetrokkenheid die uit zijn gelaat spraken, vormden een wonderlijk kontrast met de kalme tevredenheid van den deftigen hoofdambtenaar.

‘Ik ben gekomen...’ begon de kapitein, maar de resident stuitte hem met eene handbeweging en met de woorden:

‘Voor gij spreekt, kapitein, moet ik u de verblijdende mededeeling doen, dat wij eene groote schrede voorwaarts hebben gedaan, en een bepaald gunstigen staat van zaken zijn ingetreden.’ Den verwonderd vragenden blik van den kapitein met een veelbelovend hoofdknikken beantwoordende, vervolgde de spreker: ‘De bevolking schijnt de molesten van de zijde der kwaadwilligen moede te zijn, zij heeft verklaard, dezen te zullen verdrijven, indien haar slechts de noodige wapenen daartoe uit 's lands magazijnen worden verstrekt. Natuurlijk,’ voegde de resident er met een knipoogje van slimheid aan toe, ‘heb ik mij deze gunstige stemming terstond ten nutte gemaakt. Ik heb dus aan Toekoe Addar een vijfentwintig-tal geweren met bijbehoorende munitie doen uitreiken, een maatregel, waar ik mij veel van voorstel en u ongetwijfeld evenzeer!’

Dit scheen de kapitein dan ook te doen, maar in geheel tegenovergestelden zin, zooals de uitdrukking van schrik en verontwaardiging op zijn gelaat genoegzaam aantoonde.

‘W - at?’ vroeg hij geheel ontsteld. ‘U heeft dien menschen, die ik uit voorzorg ontwapend heb, onze achterladers in handen gegeven?’ Hij was onwillekeurig eene schrede teruggetreden, alsof hij ruimte noodig had om diep adem te halen, zijne reusachtige gestalte eens goed uit te zetten en den resident met groote oogen aan te staren.

‘Als u zoo goed wilt zijn van te gaan zitten,’ hernam de resident, zich klein gevoelende in de groote schaduw, ‘zullen wij, denk ik, beter van gedachten kunnen wisselen,’ bij welke woorden hij nogmaals uitnoodigend naar den stoel wees. De breede gestalte verkleinde zijne schaduw en nam plaats, de oogen onafgewend op den civielen bestuurder gericht. Hij begon bang te worden voor dien man, eene zekere vrees bekroop hem, dat hij het vermogen miste om hem te beoordeelen.

‘Ik begrijp niet,’ sprak de resident op afgemeten toon, ‘hoe of u iets verontrustends kunt zien in een feit, dat zóó sterk voor de vredelievende gezindheid der bevolking pleit, als deze wensch, zich tegen de oorlogspartij te wapenen!’

‘Mooi zoo!’ barstte de kapitein ironisch uit, ‘maar als ik u zeg, resident, dat er geene vredelievende bevolking meer bestaat; dat de hoofden, die u dit wijsmaken, en het troepje landloopers,

dat voor gevolg en bevriende bevolking tevens speelt, een hoop uilskuikens en schavuiten zijn; dat die geweren den vijand ten goede komen; dat...' - 'Dan meneer!' viel de resident hem met ontzagwekkende stem in de rede 'zou het misschien aanbeveling verdienen mijne handelingen kortweg landverraad te noemen! Weet, dat ik mij te houden heb aan mijne instructiën, dat ik mij richt naar God en mijn geweten!'

'Met groote woorden of met de Voorzienigheid in het aangezicht te vliegen, zijn wij niet gered!' antwoordde de kapitein.

'Genoeg meneer!' riep de resident met gloeiende oogen en bevende lippen, terwijl hij met de vlakke hand op de tafel sloeg. 'Wijt het niet aan mij, wanneer uwe kortzichtigheid en aanhoudende oppositie u tot uw ongeluk worden!'

'Het zij zoo!' sprak de kapitein na een oogenblik stilte. 'Ik zal het afwachten.'

Er lag een heesche klank in zijne stem, toen hij hortend en zich met moeite bedwingend vervolgde: 'En toch moest u het reeds lang begrepen hebben, dat het slechts plichtgevoel is, dat mij in opstand brengt. Ik strijd immers niet voor mijne illusiën, ik...' maar hier steeg weer iets met geweld in zijne keel en de zin bleef onvoltooid.

'U heeft niet te strijden, meneer!' zei de resident op ijskouden toon; 'dat doe ik!'

'Dat - doe - ik,' mompelde de kapitein peinzend en met een afgetrokken blik den spreker aanziende, 'dat - doe - ik.'

'In den zin van besturen altijd,' voegde de resident er aan toe.

'Van - besturen - altijd,' herhaalde de kapitein op dezelfde werktuigelijke wijze. 'Goed!' barstte hij plotseling uit, alsof hij nu eerst den zin dier woorden begreep, 'maar dat bestuur, zooals het door u wordt opgevat, heeft hier nog geen recht van bestaan! Hier is alles nog in verzet, hier heeft zich nog niemand feitelijk aan ons bestuur onderworpen, en daarom was ik hier geplaatst om oorlog te voeren totdat dit geschiedt. Of - als dit niet zoo is - als ik mij mocht vergissen, wat doet men mij dan nog hier te laten! - Zie nu eens resident,' vervolgde hij op een toon van gemoedelijke overreding, 'gij zelf hebt gewezen op het *cedant arma togae* niet waar? Dat sluit toch in zich, dat waar de *toga* komt, de *degen* heeft

afgedaan, een vroeger ingrijpen van de toga of een gelijktijdig optreden van beiden is daarmede onvereenigbaar. Welnu, als dat zoo is, dan moet het toch verkeerd zijn, de *toga* aan het werk te zetten, daar waar de *degen* nog het woord heeft, is het niet?'

Dat viel niet te ontkennen: het wàs verkeerd.

Zelfs de zoo gevatte en welbespraakte hoofdambtenaar wist niet wat hierop te antwoorden en zat over zijne gestevene das heen, bedremmeld de twee groote handen aan te staren, die zich in den ijver van het betoog geopend aan hem gepresenteerd hadden.

'En als dat verkeerd is,' vervolgde de kapitein, meer en meer in vuur gerakende, 'welken naam moet men dan geven aan den toestand, dien wij tegemoet gaan, als wij over drie weken - en dat gebeurt zoo zeker als er een God is - door den vijand ingesloten zijn? Hoe zullen toga en degen dan tegenover het land optreden? Ik zal het u zeggen: ik gooi er bommen in en gij vredesproklamaties! Kan men iets krankzinnigers bedenken?'

'Bedaar meneer!' zeide de resident, de uitgestrekte hand kalmeerend op en neer bewegende, 'uw pessimisme speelt u parten. Wat er ook kome, wij zullen tegenover het land naar plicht en geweten handelen, denk ik.'

'Dat heb ik ook bedoeld. Ieder zijn plicht: ik gooi er bommen in en gij...' Maar hier werd de spreker door den resident gestuit met de woorden: 'Pardon, u vergist u schromelijk! Wat hier gedaan zal worden, ook van militaire zijde, staat alleen ter beoordeeling van den vertegenwoordiger van Zijne Excellentie den Opperlandvoogd, in casu, mijn persoon! Bovendien, de pacificatiemiddelen van mijn bestuursprogramma zullen mij in staat stellen de bevolking te begiftigen (de kapitein had zijne vlag aan den mast gespijkerd en herhaalde: "met bommen en vredesproklamaties," maar hij lette er niet op) met een geregeld en naar de eischen des tijds ingericht bestuur.'

'Zoo waar ons God helpe!' zeide de kommandant opstaande, 'het zal komen gelijk ik voorspeld heb!' De resident rees insgelijks van zijn zetel op en sprak op stroeven diensttoon: 'Zooals ik u heb doen weten, meneer, wensch ik de regeering morgen te kunnen melden, dat de concentratie der troepen aan

de kust, en de - hoe heet het ook weer - ontmanteling der posten een voldongen feit is.'

'De retraite der bezettingen begint morgen vroeg,' antwoordde de kapitein. 'De poppen kunnen dus aan het dansen gaan.' Recht als eene kaars en met gestrengen blik aan het adres der dansende poppen, sprak de resident: 'Heeft u nog iets te vragen?'

'Neen, resident, nu niet meer!'

Beide mannen bogen, de resident alleen maar met een intrekken van zijn onderkin en met een koud neerslaan zijner wimpers; de kapitein met een kort afgemeten hoofdknik en hoog opgedraaide gevaarsignalen. De grimmige kommandant stond in den gloeienden zonneschijn eer hij het wist. De resident echter leunde in zijne stijve houding in zijn stoel achterover en knipoogde tegen de zoldering.

XII.

De breede strook alluviaalterrein die de kust omzoomde en in welks hoogopgaand geboomte de kampongs verscholen lagen, strekte zich niet tot het gebergte uit, maar liet tusschen zich en de eerste heuvelklingen eene vruchtbare vlakte vrij.

In den uitersten rand van den begroeiden gordel, en zoowel dezen als het opene gebied beheerschende, lagen de twee fortjes, die onder kommando der luitenants Roberts en Vermeer de voorpostenlinie uitmaakten.

Van uit de bentings had men een heerlijk vergezicht op de schoone vlakte van rijstvelden eu tuinen; de zwervende blik kon hier naar hartelust weiden in de doorschijnende diepten en purperen verten van het prachtige tafereel. De schaakvormig ingedeelde, in teeder groen prijkende sawahs, die zich met hare deels droge, deels natte en in het zonlicht glinsterende vierkanten, in steeds meer samendringende lijnen, en steeds kleiner wordende vakjes, tot aan de verre heuvels uitstrekten en zelfs terrasgewijze daartegen opkropen, hunne zee van geelgroene halmen, als levend goud, met den luchtstroom meegolvende; de dichte woudranden waarover plechtige schaduwen heengleden; de als eilandjes in de vlakte verspreid liggende boschjes, groengepluimd door de daaruit oprijzende palmenkro

nen, en de stralende zonnegloed die de tallooze kleurschakeeringen van het landschap in bijna onwaarschijnlijke pracht en glans deed schitteren - dat alles leverde een schouwspel op, dat uren lang den blik kon boeien. Het gansche tooneel scheen vrede en welvaart te ademen, alleen de zonderlinge stilte daarin en de afwezigheid van alle leven of bedrijvigheid had iets drukkends en geheimzinnigs dat als een valsche toon in de schoone schilderij gevoeld werd.

Niemand bekommerde zich om den oogst, die in de regenvlagen van den doorbrekenden west-moesson lag te rotten, niemand waagde zich meer op het onveilige terrein, waar hem uit onzichtbare verten de dood kon worden toegezonden; alleen groote vogelscharen zwierden af en aan over de rijpe halmen om zich als tafelschuimers aan den gedekten disch neer te laten.

Het is vier uur in den ochtend. Nog liggen de nachtschaduwen zwaar op bosch en veld, alleen in het Oosten siddert een flauw schijnsel achter de zwarte silhouetten der palmenkruinen, een grijze streep, die spoedig wit, dan geel en eindelijk gloeiend rood wordt - maar dit alles is nog ver af.

In de door zwaar geboomte belommerde benting van den luitenant Roberts heerscht nog volkomen duisternis. Eene korte bedrijvigheid onderbreekt het nachtelijk zwijgen, en vóór nog de grauwe morgenschemering begonnen is de voorwerpen van elkander te scheiden, staat reeds de kleine bezetting voor den afmarsch aangetreden. Een sergeant houdt bij het licht van een in den geweerloop gestoken kaarsje appèl, zijne eentonige stem en nu en dan een dof gemompel is het eenige dat men hoort. Geen spoor van de vroolijke opgewektheid, die zulk een vroeg uitrukken steeds placht te begeleiden, geen zweem ook van die stille, voorzichtige drukte, welke het kenmerk is van eene krijgszuchtige onderneming. Niets van dien aard. Wanneer men al iets hoort, is het een half onderdrukte vloek of eene onverholen ontboezeming van bittere ergernis. Het denkbeeld dat zij terug moeten trekken, den post moeten ontruimen en zonder slag of stoot moeten wijken voor een vijand, dien zij reeds onder den voet hadden, vervult de soldaten met een geest van mokkende oproerigheid. De vermaningen van den sergeant: toch uit te scheiden met dat gemopper dat toch niets geeft, hebben weinig uitwerking op de pruttelaars; zij blijven ook onder het appèl brommen als gemuilbande bulhonden,

en geven hem antwoorden die veel op een knauw gelijken.

De schemering met haar bleeken gloed, breidt zich uit over de vlakte en doet de duisternis in de wouden terugwijken. En nu komt uit de geheimnisvolle verte het ruischen van den morgenwind, vergezeld van stemgegons en het rhytmisch gedruisch van kleppend ledergoed als van eenen marcheerenden troep. Het is de afdeeling van Vermeer, die zijn post reeds ontruimd heeft, om zich hier volgens afspraak met Roberts te vereenigen. De stille opmarsch en opstelling van dit detachement buiten de poort van de benting, het onderdrukt gemompel, dat van daarbinnen hoorbaar wordt, de half luide kommando's en het kletteren van geweerkolven op den grond, dat alles heeft iets over zich dat Vermeer onwillekeurig aan eene begrafenisplechtigheid doet denken. Het is dan ook onder een zacht gefloten treurmarsch, dien hij met veel gevoel voordraagt, dat hij van zijn paard stijgt en de barrière binnentreedt om zijn kameraad te begroeten.

Hoewel het reeds bijna volkomen dag is, blijft de duisternis nog toeven onder de dichte kruinen van het woud waardoor de terugtochtsweg der kolonne leidt. Deze omstandigheid en de weerzin van Roberts om als een dief in den nacht weg te sluipen, zooals hij aan zijn vriend mededeelt, doen beide officieren nog eenige oogenblikken langs de borstwering wandelen en hunne marschroute bespreken.

Drie gezadelde paarden, waarvan een met een dameszadel, worden op het binnenplein heen en weer geleid. Plotseling vallen er een paar schoten op de benting, en hoort men het fluiten der kogels door de lucht. Niemand neemt notitie van dezen dagelijkschen morgengroet des vijands, alleen Roberts werpt onwillekeurig een bezorgden blik naar buiten, die aan zijn kameraad niet ontgaat.

‘Hadt ge niet beter gedaan met haar vooruit te zenden?’ vraagt Vermeer op onderdrukten toon, ‘het geschuttransport en de goederen zijn onaangevochten op het strand aangekomen.’

Roberts glimlacht eenigszins gedwongen, terwijl hij antwoordt: ‘En het kontrakt dan? - Maar ge kunt gelijk hebben,’ voegt hij er ernstig wordend aan toe, ‘het is misschien verkeerd een geliefd wezen toe te staan al onze gevaren te deelen, alleen - ik heb er niet aan gedacht, dat wij op den

terugtocht konden worden aangevallen en ik geloof het nog niet!'

'Ik ook niet', zegt Vermeer. 'Want hoewel de hoofden geen zier te vertrouwen zijn, toch zullen zij zich wel tweemaal bedenken, vóórdat zij eene kolonne van zestig man - molesteeren, zooals de resident zich gelieft uit te drukken. Maar kijk - daar zijn ze zelf, de oude Toekoe Blang voorop, zeker om afscheid te nemen.' Begeleid door den korporaal van de wacht, treden twee Atjehers op Roberts toe en brengen hem hun groet, door eerbiedig met hunne vingertoppen den zoom van zijne uniformjas aan te raken.

De door Vermeer als Toekoe Blang aangeduide is een bejaard man van gebogene gestalte en met zilvergrijze haren, die wegens hoogen ouderdom is ontheven geworden van de verplichting in de hoofdvestiging aan het strand te verschijnen. De ander, nog een jongeling, heeft een stug en stuursch uiterlijk, dat den stempel draagt van lage hartstochten en van uitspattingen van allerlei aard.

'Goeden dag, Toekoe Blang! goedendag, Toekoe Nim!' zegt Roberts, den eersten de hand gevende en den jongen Atjeher een hoofdknik toewerpende, 'het is zeer oplettend van u beiden om nog eens te verschijnen.'

'Het is mijn plicht, heer, als onderdaan van het Gouvernement,' antwoordt de oude man met zachte stem. 'Laat geen ongeduld opwellen in uw gemoed, heer, als ik u mededeel dat mijne lieden diep bedroefd zijn over wat zij thans zien gebeuren. Als gij met de kompanie vertrekt, heer, zullen zij door hunne vijandelijke landslieden gedwongen worden gemeene zaak met hen te maken.'

Het is een hard gelag voor den dapperen, de eer van zijn land zoo hoog stellenden officier, met diplomatische spitsvondigheden te moeten antwoorden op de eenvoudige maar verpletterende logika van het grijze hoofd, te moeten verwijzen naar de bescherming van politiesoldaten, waaraan hij zelf niet gelooft en die zich bovendien niet eens laten zien. De oude man schijnt er meer van te begrijpen dan Roberts lief is. Er ligt iets als medegevoel voor den jongen officier in den bijna glansloozen blik van Toekoe Blang, nu hij zegt te willen hopen dat die soldaten van de politie de beloften van den heer officier geene schande zullen aandoen en dat hij die toezeggingen aan zijne onderhebbenden zal overbrengen. Daarop treedt hij

groetend terug om zich naar de poort te begeven waar zijne volgelingen den uitslag der onderhandelingen afwachten.

Toekoe Nim scheen slechts gewacht te hebben tot het bezadigde hoofd zich verwijderd had, om nu met een schamperen lach en op aanmatigenden toon het woord te nemen. ‘Toekoe Blaug, heer!’ zegt hij, ‘is een afgeleefd grijsaard, met veel te krommen rug en een uitgedroogd hart, hij heeft geen invloed en weet zeer goed, dat ik meer recht heb dan hij, om voor het volk op te komen. Ik zou zijn opvolger worden als hij sterft, want men heeft mij liever dan hem. Maar als de kompanie weggaat, wie zal mij dan tot zijn opvolger maken? Moet ik niet gegriefd zijn te ontdekken, dat de groote heer aan de kust niets om mij geeft, en mij liever tot vijand heeft dan tot vriend? Wat moet het beteekenen, dat de kompanie ons eerst verbiedt wapens in de kampongs te hebben, en ons dan aan ons lot overlaat?’

Vermeer komt hier zijn kameraad ter hulp door hem toe te fluisteren: ‘Laat je niet overbluffen, ik weet uit spionnenberichten, dat hij, trots het verbod, vijftig geweren heeft binnengesmokkeld, en dus volstrekt niet op genade of ongenade aan den vijand is overgeleverd. Het is zelfs de vraag, tegen wien die wapens bestemd waren te worden gebruikt.’ Dit bericht, hoewel een nieuw gevaar onthullende, is echter zoo geeigend om aan den onzaligen terugtocht het odium te ontnemen van weerloozen aan de wraak hunner vijanden te hebben overgeleverd, dat Roberts zich aanmerkelijk verlicht gevoelt. Het is dan ook met zekere ironische genoegdoening, dat hij het hoofd de woorden toevoegt: ‘In elk geval, Toekoe, zult ge wel niet geslacht worden door uwe landslieden; de kraaien pikken elkander de oogen niet uit vooral als de eene partij zoo goed gewapend is, als gij dit zijt.’

‘Hoe kan u zoo iets veronderstellen, heer!’ protesteert de Atjeher, hoewel veel minder zeker dan te voren, ‘daar het houden van vuurwapenen ons verboden is!’

‘Ik veronderstel niets, Toekoe!’ roept Roberts op gestrengen toon, verheugd van nu ook eens een troef te kunnen uitspelen. ‘Ik weet het zeker, en wat meer is, ik ken zelfs het aantal uwer geweren!’

‘Welnu!’ antwoordt de Atjeher met brutale gelatenheid, ‘als dat zoo is, als mijne lieden zich heimelijk gewapend hebben,

gelijk de heeren meenen, dan heb ik immers nog meer redenen om bezorgd te zijn voor de houding van het teleurgestelde volk!'

'De hondsvot!' bromt Vermeer, 'het is alsof de kerel weet, dat het ons verboden is hem als gijzelaar voor een ongestoorden aftocht mee te nemen. Nu komt hij er openlijk voor uit dat ons misschien verraad wacht. Is het niet om zijn geduld te verliezen?' - 'Integendeel,' antwoordt Roberts met een verruimd hart, 'ik ben er zelfs blij om, nu zijn we tenminste eenigzins quitte. Laat ze maar opkomen, oude jongen!' zegt hij, zijn kameraad op den schouder kloppende, 'laat ze maar opkomen, ze zullen zien, dat ze met geene juffertjes te doen hebben!'

Nauwelijks heeft hij deze woorden gesproken, of eene beweging van schrik vaart hem door de leden, terwijl hij Vermeer met een blik vol geheimen zielsangst aanziet.

Een kristalheldere lach, dien hij maar al te goed kende, had door de lucht getrild. Er onstaat eene golving in de lijn der aangetreden troepen, alle hoofden wenden zich naar het officierslogies en de woorden: Het amazoontje! - zweven als een gemompel van blijde verrassing langs de gelederen.

'Stil!' fluistert Roberts zijn vriend toe. 'Laat Marie niets merken. Daar komt ze...!'

Zij kwam. Eene jonge dame met een echt indisch, maar tevens frisch en guitig gezichtje, waarvan het uitdagend wipneusje, de zich tot kuiltjes verdiepende mondhoeken en de krachtig gevormde ronde kin iets stouts en energieks hebben, dat echter geheel overstraald wordt door de liefderijke zachtheid der groote donkere oogen en der zwarte, waaiervormige wimpers. Een helmhoed, zooals de officieren dien dragen, tooit de weelderige lokken, een donkerblauw rijkleed van lichte stof omsluit de ranke gestalte, die met vluggen tred en met een schaterlach op de lippen te voorschijn treedt. Het voorwerp harer vroolijkheid is eene met pakjes en bundels beladene baboe, die haar op den voet volgt, een reeds bejaard en gerimpeld besje, wier uitgedroogd wezen van jarenlange toewijding en verknochtheid aan hare meesteresse spreekt. Het groteske uiterlijk van dit oudje is dan ook wel geeigend om onweerstaanbaren lachlust op te wekken, daar zij behalve hare lasten en vrachten, nog een klewang in haar gordel, een soldatenmuts op het hoofd en een lange lans in

de hand draagt, welk laatste voorwerp maar niet mee naar buiten wil komen en hardnekkig achter deuren en kozijnen steken blijft.

Aller oogen zijn op het amazoontje gericht. Het zijn blikken van bewondering en opgetogenheid, die duidelijk aantoonen, dat de soldaten grootsch zijn op de moedige, jonge kommandantsvrouw; dat zij haar als een der hunnen, als een integreerend deel van het korps beschouwen en dat zij niet trotscher naar hun vaandel opzien dan naar deze sierlijke, elegante verschijning. Het zijn blikken van onbegrensde vereering, van eene ruwe, maar ridderlijke huldiging voor haar, die altijd vroolijk, altijd opgewekt, sedert anderhalf jaar de wisselvalligheden en de gevaren van het oorlogsleven met hen deelt, die eene liefdezuster voor zieken en gewonden en eene zonnestraal in aller leven is geweest.

Roberts treedt op zijne vrouw toe, om haar te paard te helpen. Eene opgeruimdheid veinzende, die hij verre is van te bezitten, zegt hij zoo ongedwongen mogelijk: ‘Wees voorzichtig, lieveling, en houd Tita goed in de hand, ze is in lang niet gereden. Ge weet immers waar uw plaats is, als we - op vijanden mochten stooten onderweg? Ik zeg het maar voor alle zekerheid,’ liet hij er snel op volgen. Maar zijne geruststelling is onnoodig, zij schudt nog zoo van het lachen, dat zij slechts met een toestemmend knikje kan antwoorden. Eerst op het oogenblik van opstijgen is zij zoover op adem gekomen dat zij kan zeggen: ‘Toe Roberts, kijk toch één oogenblikje naar baboe, 't is om krampen te krijgen!’ Maar deze woorden doen haar weer instorten; zij trekt haar voet, die reeds in zijne geopende hand rustte, terug en laat in eene nieuwe lachbui het hoofd tegen zijn schouder vallen.

‘Kom, kom, Marie, het wordt tijd!’ zegt Roberts dringend.

Met eene enkele vlugge beweging en bijna zonder de steunende hand aan te raken, zweeft zij in den zadel. Ook nu lacht zij nog, terwijl zij, zoo goed als onopgemerkt door de aanwezigen, de vingers aan hare lippen brengt en de hand een oogenblik liefdevol naar hem uitstrekt; - daarna wendt zij haar paard en rijdt, door baboe met de lans gevolgd, naar hare plaats in de kolonne.

Alles is voor den afmarsch gereed, alleen één ding blijft er nog te doen over en onwillekeurig richten zich de blikken der

vertrekkenden naar het rood, wit en blauw, dat nog altijd trotsch en uitdagend boven hunne hoofden wappert. Diepe stilte heerscht in de gelederen, nu Roberts en Vermeer voor het front treden en hunne helmhoeden afnemen.

'Presenteert de geweren!'

Langzaam daalt de vlag, onwillig en telkens met de lijn weer uitschietend in den wind, als ware zij zich er van bewust, dat hare plaats daarboven was en dat zij ten onrechte werd neergehaald.

Gereed om op te stijgen, wendt Roberts zich tot het nog altijd wachtende jonge hoofd met de woorden: 'Scheiden wij als vrienden of als vijanden, Toekoe?' - De Atjeher raakt eerbiedig de kleeding van den officier aan en Roberts, die hierin een toestemmend antwoord ziet, reikt hem gulhartig de hand. Maar het hoofd treedt terug, schijnbaar zonder de hem toegestoken hand op te merken en zegt: 'Heer, gij weet, dat ik steeds alles heb gedaan, wat uw belang...'

'Gij antwoordt niet op mijne vraag, Toekoe!' valt Roberts hem met moeilijk bedwongen ergernis in de rede.

'Mijn hart is rein voor Allah...' begint de Atjeher opnieuw, maar de gekrenkte officier, die thans zijne zelfbeheersching verliest, laat hem niet uitspreken. Ziedend van toorn bijt hij hem toe: 'Kerel! Ik heb geen lust en geen tijd, langer naar uwe uitvluchten te luisteren, die even laf en gehuicheld zijn als uw gejank naar bescherming. Doe voor den duivel wat ge niet laten kunt!' En terwijl zijne hartstocht in de consonnanten weergalmt als verre donder, grijpt hij in de manen van zijn paard, alsof ze de haren van zijn vijand waren, springt in den zadel en rent weg.

De hoornsignalen schetteren, de kolonne stelt zich in beweging en weldra betreden de troepen het donkere woud, welks plechtige zuilengangen zich voor hunne ontvangst openen. Eenige oogenblikken later heeft de achterhoede hare taak volbracht, en verkondigt het loeien en knetteren der vlammen, dat tot ver in de stille woudgewelven doordringt, den ondergang der laatste vestiging in deze streken.

XIII.

Zonder de schoten, die haar uit het vijandelijk gebied worden nagezonden, een antwoord waardig te keuren, zet de kolonne

haren tocht voort. De weg is zoo smal, dat er slechts op één gelid uit de flank kan gemarcheerd worden. Men vordert dan ook slechts langzaam op het weinig betreden boschpad, dat in het dichte labyrinth van gras en struiken bijna niet te herkennen is en zich van tijd tot tijd geheel onder het golvend gebladerte verliest. Steeds onbegaanbaarder wordt de weg, steeds dichter sluiten zich de met lianen en klimplanten doorweven boomkruinen boven de hoofden der tochtgenooten; alleen hier en daar zien zij, als van den bodem van een put, nog iets blinken van den blauwen, door lichte rookwolken verduisterden hemel. Het heldere, vroolijke daglicht, dat hen in den meer open woudrand nog een eind weegs is bijgebleven, wordt matter en matter en gaat allengs in eene groene schemering over; een doordringende reuk van mos en kruiden vervult de lucht. Af en toe vertoont zich eene opene plek met eene enkele daarop staande bamboezen hut, maar alles is stil en verlaten; een akelig huilende hond of eene schichtig over het pad vliegende kat zijn de eenige teekenen van leven die men ontwaart.

Het ernstige karakter der groene boomgewelven, waaronder elk geluid of kommando als een gesmoorde klank, zonder echo wegsterft, de plechtige stilte, alleen verstoord door het knisteren der droge bladeren onder de voeten, laat niet na een somberen indruk te maken. Zwijgend en in ongeregeld marschtempo volgen de soldaten den steeds moeielijker wordenden weg.

Zijne opdracht: de bewoonde streek zooveel mogelijk te vermijden, is Roberts, die het bosch meermalen doorkruist heeft, gemakkelijk uitvoerbaar toegeschenen. Toch overvalt hem nu en dan een gevoel van beklemming, bij den aanblik der tallooze, door niets van elkander te onderscheiden reuzenstammen, en moet hij dikwijls zijn kompas raadplegen om de hoofdrichting niet te verliezen. Herhaaldelijk vermaant hij de soldaten toch vooral goed uit te kijken, daar het dichtbegroeide terrein geene flankdekking toelaat. Ook uit de achterhoede klinkt van tijd tot tijd de stem van Vermeer met dezelfde waarschuwing. Maar geen levend wezen vertoont zich meer, alles blijft stil en eenzaam in de geheimzinnige tunnels van groen, die zich aan weerszijden van het pad openen en waarin de soldaten in het voorbijgaan, scherp onderzoekende blikken werpen. Er wordt niet gesproken, men hoort slechts het eentonig wapengerinkel en het geluid van kleppend ledergoed, dat zonder ophouden met de kolonne voort-

gaat, zich als een slang door de hooge zuilengangen heen te winden. Alleen aan het hoofd van den troep heerscht eenig gerucht van stemmen en de daar marcheerende manschappen luisteren met opgetogenheid naar het opgewekt gesnap en den telkens weerklinkenden helderen lach van het amazoontje. De oorzaak der vroolijkheid hier is nog altijd het manhafte uiterlijk der oude baboe, die steeds aan het vechten is tegen haar eigen lans, met welk lang wapentuig het oudje maar niet overweg kan komen.

Plotseling ontstaat er oponthoud; de spits is op eene verhakking van struiken en doornbamboe gestooten. Men vertraagt de schreden; de kolonne begint zich op te stuwen; de ruiters houden hunne paarden in. Eensklaps kraakt een salvo uit het woud en slaat een hagelbui van kogels in de gelederen. De schrik en de verwarring die deze onverwachte aanval in den troep brengt is onbeschrijfelijk. Hoewel instinktmatig front makende naar den vijand, deinst toch de gansche linie, eenige schreden in het struikgewas terug. Maar de dreunende stem van den aanvoerder doet de soldaten weer tot bezinning komen. Na zich met één blik overtuigd te hebben, dat zijne vrouw ongedeerd was gebleven, was Roberts van zijn paard gesprongen. Het besef, dat er een klewangaanval volgen zoude, dat er geene seconde te verliezen was en dat alleen een spoedig offensief optreden groot onheil verhinderen kon, deed hem oogenblikkelijk de attaque kommandeeren en zijne mannen het voorbeeld geven. Zijne stoutmoedigheid redt de kolonne. De vijandelijke aanval wordt door het onversaagd er-op-instormen gebroken, slechts enkele Atjehers raken met de soldaten handgemeen, doch zijn in een ommezien overhoop gestoken. De onthutste vijand wijkt in het woud terug, op den voet gevolgd door de manschappen die, zonder zich veel met vuren op te houden, met gevelde bajonet en onder een luid hoera hun aanvoerder achterna stormen.

Als door een tooverslag is nu het gansche tooneel veranderd. De plek, waar daareven nog de kolonne stond ligt plotseling zoo ledig en verlaten alsof de stille woudeenzaamheid daar nimmer was verstoord geworden. Alleen in het kreupelhout daarnaast, waarin de troep een oogenblik was teruggeweken en waar de stervenden en de gewonden eene schuilplaats hebben gezocht, heerscht nog eenige beweging van ambulancesoldaten, die zich

uitsloven in hulpbetoon aan de slachtoffers van den overval.

En te midden daarvan ziet men het van schrik half doode amazoontje, dat getrouw aan hare voorschriften, zich bij het eerste schot uit den zadel heeft laten glijden, om tusschen de paarden dekking te zoeken, en dat nu, de revolver in de kleine vuist geklemd, als versteend het haar omringende tooneel van dood en verwoesting aanstaart.

Intusschen zijn de soldaten, woedend over den verraderlijken aanval, al verder in het woud doorgedrongen om de vluchtende Atjehers te vervolgen. Tevergeefs tracht Roberts het geraas en het tumult van het gevecht te overschreeuwen, om de signalen: ‘Verzamelen’ en ‘Ophouden met vuren’ te doen blazen; hij bemerkt te laat, dat hij den troep niet meer in de hand heeft, dat hij nagenoeg alleen is, en dat zelfs zonder hoornblazer. Eene namelooze angst bekruipt hem bij de gedachte dat zij, die hem het dierbaarst is op de wereld, misschien niemand tot hare bescherming bij zich heeft, dat de gansche kolonne zich kan hebben opgelost en dat er wellicht geene reserve achtergebleven is.

Met ijzeren vuist brengt hij eenige vervolgers tot staan en ijlt met hen naar het woudpad terug. De plotselinge overgang van het woest geraas en getier tot eene plechtige stilte, nu in de verte het signaal ‘Ophouden met vuren’ wordt geblazen, bezorgt Roberts een gevoel alsof hij doof is geworden, en doet hem een oogenblik zijn loop inhouden om te luisteren. Maar behalve het klapwieken van enkele verschrikte boschduiven stoort niets meer de zwijgende eenzaamheid der stomme zuilenrijen; geen geluid dringt tot hem door van de plaats waar de kolonne gestaan heeft. Reeds gevoelt hij zich eenigzins gerustgesteld, als eensklaps de echo's van het woud weergalmen van een hevig gegil, dat even plotseling weer afgebroken wordt door het knallen van eenige geweerschoten. Daarop is alles weder stil, doodstil. Het bloed stolt den officier in de aderen, het is alsof de schoten voor altijd het zwijgen opgelegd hebben aan de stem, welker laatste noodkreet hij gehoord heeft. Hij leunt tegen een boom en zend zijn roep als de toon van een waldhoorn door de groene gewelven: ‘Marie!’ Een verward gerucht van snaterende papegaaien antwoordt hem, het eindigt met een langgerekt klagend geluid en nu meent Roberts duidelijk het afgebroken gerochel eens stervenden te onderscheiden

Een schorre schreeuw van angst en woede ontwringt zich aan zijne borst en hij stormt opnieuw vooruit. Zonder zich er om te bekommeren of zijne geleiders hem kunnen volgen of niet en zonder er aan te denken dat de vijand, wiens vuur hij nu weer hoort, zich recht voor hem uit bevindt, vliegt hij dwars door struiken en doornen, als een gejaagd hert verder en heeft met eenige sprongen het woudpad wederom bereikt.

Het was de hoogste tijd.

Maar om de gelijktijdige gebeurtenissen niet met elkander te verwarren, zij hier eerst vermeld wat er intusschen bij de in het kreupelhout achtergebleven personen voorgevallen was.

Een deel der vijandelijke bende, die over eene groote lijn in hinderlaag had gelegen, was door den kloeken tegenaanval niet onmiddellijk bedreigd geworden, maar wilde zich, om niet afgesneden te worden eveneens uit de voeten maken, toen eenigen daarvan de paarden ontdekten, die schijnbaar aan zich zelven overgelaten, in het struikgewas stonden. Tuk op buit, waren de roovers nader geslopen en hadden zich juist van de goede vangst willen meester maken, toen zij zich, tot hunne niet geringe verwondering, tegenover eene jonge dame bevonden, die hen, roerloos van angst, met groote oogen aanstaarde. Het amazoontje had de revolver, die zij in de hand hield, goed leeren gebruiken, maar thans, nu het oogenblik gekomen was, een evenmensch daarmede te dooden, scheen zij de gansche kunst verleerd te hebben. Haar arm beefde te sterk om het wapen te richten, dat plotseling eene looden zwaarte kreeg, aan hare vingers ontglipte en tusschen de hoeven der paarden rolde. Maar de andere hand vloog snel opwaarts naar haar boezem, alsof zij daar iets wist, dat haar buiten het bereik van alle aardsche aanslagen, en van allen smaad of schande kon stellen. Op dit kritiek oogenblik drongen ook nog de onrustig wordende paarden tegen haar aan, zoodat zij om niet onder den voet te komen, genoodzaakt was de dieren in de teugels te vallen. Tita scheen zelfs haar meesteres te willen verdedigen, en keerde den Atjehers haar achterdeel toe, met eene drift, die groote geneigdheid tot schoppen verried. Dit alles was zoo snel in zijn werk gegaan dat de vijf, in drukke bezigheden verdiepte ambulancesoldaten er niets van bespeurden. Eerst het vreeselijk gegil van de baboe maakte hen op de vijanden opmerkzaam en deed hen naar de geweren grijpen. Het salvo, dat de Atjehers op deze plotseling

uit de struiken oprijzende verdedigers losten, was het vuur, dat Roberts zoo had doen schrikken. De aanvallers deinsden af, doch ziende hoe klein het getal hunner tegenstanders was, kwamen zij spoedig met versterkte macht weder opzetten.

Maar niets had de weinige soldaten tot grooter geestdrift en moed kunnen opzwepen, dan het gevaar, waarmede zij het zoo algemeen vereerde amazoontje bedreigd zagen. Zelfs de gekwetsten grepen naar hunne wapenen en kwamen weer op de been, gereed om haar tot het uiterste te verdedigen. Men haastte zich, de jonge dame met haar levende borstwering tusschen eenige beschermende boomen te plaatsen, en zich dicht aaneengesloten daarom heen te scharen, als een bijenzwerm om zijn koningin.

Het was op het oogenblik van den tweeden aanval der Atjehers dat Roberts ten tooneele verscheen. Het gezicht van de paarden en van het nieuwsgierig boven de zadels uitkijkende amazoontje, overtuigde hem tot zijne onuitsprekelijke vreugde, dat zij nog leefde, daarop stortte hij zich met een hoeragebrul op den vijand. Het had weinig gescheeld of hij was door de kogels van het snelvuur getroffen geworden, waarmede het kleine troepje verdedigers de aanvallers ontving. Een oogenblik zelfs stond hij geheel alleen, zoo groot was de verrassing der soldaten, die hun kommandant eensklaps onder een hoop vechtende Atjehers zagen opduiken. Maar de thans van alle kanten aansnellende troepen hadden het pleit weldra beslecht; even spoedig als zij gekomen waren, verdwenen ook deze vijanden in de diepte van het woud, en het korte tusschendrama, welks geheele verloop maar enkele minuten gevorderd had, was afgespeeld.

Het amazoontje, dat uit haar citadel de bewegingen van haar man met ademlooze belangstelling gevolgd had, werd in een oogwenk het middelpunt van een dichten drom van nog altijd om hare veiligheid bezorgde soldaten. Roberts hield het donkere lokkenhoofd aan zijne borst geklemd en dit was de eenige zichtbare lief koozing die er tusschen de beide echtgenooten gewisseld werd, alleen hunne oogen spraken duidelijker taal. Maar ook dit slechts voor eene seconde, want de zwarte wimpers van het amazoontje sloten zich plotseling en Roberts' krachtige arm omvatte eene bewustelooze gestalte. Het bleef zoo goed als onopgemerkt, zij scheen alleen maar wat zwaarder en inniger aan zijn hart te rusten, zoodat de soldaten, opge-

togen en vereerd dat zij waardig gekeurd waren zulk eene intieme gevoelsuiting te mogen bijwonen, in een levendig gejuich uitbarstten. De geestdrift was algemeen en zocht zelfs hier en daar een uitweg in het verheffende koorgezang: Lang zullen ze leven!

De groote oogen waren reeds weer geopend vóór dat Roberts den tijd had zich ongerust te maken of dat de welmeenende toejuichers de ware toedracht der zaak hadden opgemerkt. Ook de baboe, die zich stijf van schrik tusschen de struiken had laten vallen, en die niet moede werd om luidkeels uit haar schuilhoek te verkondigen dat zij morsdood was, werd wederom op de been gebracht, in het bezit van haar lange lans gesteld en met een hoeratje begroet, waarop zij terstond van hare dankbare roering deed blijken, door alle soldaten voor bangsatten uit te schelden.

Vermeer danste bijna van de pret, dat de vijand er bij slot van rekening zoo slecht was afgekomen, eerst het bericht, dat de kolonne drie dooden en acht gekwetsten had, deed zijn pleizier een weinig bekoelen. Het duurde nog een geruime poos voor dat de gewonden zoo goed mogelijk verzorgd en even als de gesneuvelden in de tandoes waren geborgen, want Roberts wilde de dooden meênemen om hen op het kerkhofje aan het strand te begraven. Eindelijk kon aan den afmarsch worden gedacht. Een ieder nam zijne plaats in de kolonne weer in; ook het amazoontje moest weer in den zadel, hoewel zij nog aan al hare leden beefde en eenigzins onvast op hare beenen stond. Maar de toespraak van Roberts gaf haar de kracht zich er tegen in te zetten.

‘Sterk zijn, Marie! Wij zijn spoedig t'huis!’ klonk zijn bemoedigend woord, terwijl hij haar te paard hielp. Zij zeide niets, maar hij vond haar antwoord in hare schitterende oogen en in hare lippen, die zich bij het opstijgen vluchtig tegen zijne slapen drukten. Ook Roberts zat reeds in den zadel, toen Vermeer nog eens uit de achterhoede kwam aandraven met het opgewonden bericht: ‘Denk eens aan, Roberts, onder de gesneuvelde Atjehers, bevindt zich ook onze onbeleefde vriend van heden morgen, Toekoe Nim. Hij vloog tegen lange Klaas van het eerste peleton op, denkelijk om nog eens van zijne gehechtheid te doen blijken, maar bleef van de weeromstuit liggen. Hoe vind je hem?’

Roberts vond, dat het wel te verwachten was geweest.

Reeds had Vermeer den teugel gewend, toen hij zich nog eens in den zadel omkeerde met de woorden: ‘En ge kunt u verzekerd houden, dat die oude vos aan het strand, Toekoe Addar, ook van de partij was, want er zijn twee zijner volgelingen onder de dooden. Hopsa!’

En meteen was hij weg.

Het signaal ‘Voorwaarts!’ bracht de troep wederom in beweging en spoedig bevond zich de kolonne op meer bekend en veiliger terrein. Wel werden haar op grooten afstand nog eenige schoten nagezonden, begeleid door een woest en uitdagend gegil, maar dit wekte slechts spotternij op bij de manschappen. De lijdelijke rol, die hen nog dienzelfden morgen zoo bedrukt had, was uitgespeeld; nu zou het eerst goed worden, dachten zij, en met een opgeruimden groet aan de nieuwe periode, die nieuwe ondernemingen en avonturen beloofde, deden zij het woud weergalmen van een vroolijk soldatenlied, waar de gansche kolonne den pas naar regelde. Een vochtig en koel windje, dat hun als met vlagen een ver en dof ruischen tegemoet voerde, verkondigde de nabijheid van den oceaan en toen, door eene opening in het gebladerte, de driekleur van de strandbenting zichtbaar werd, begon bij de spits een donderend hoera, dat door alle dit punt voorbijkomende troepen overgenomen en jubelend herhaald werd.

XIV.

Alles is in de strandbenting uitgeloopen om den intocht der kameraden uit de linie bij te wonen. Men heeft het schieten in de verte gehoord, maar, hoe groot ook de verontwaardiging is over den verraderlijken aanval op bevriend gebied, toch mengt zich bij dezen indruk een algemeen gevoel van voldoening, dat het er eindelijk toe gekomen is. Terwijl aller oogen op de verre boomtoppen gericht zijn, waarover zich langzaam dikke rookwolken wentelen, is ook de resident in de voorgalerij zijner woning verschenen. Hij heeft naar aanleiding van het schieten Toekoe Addar bij zich doen ontbieden, en dit hoofd staat thans naast hem, wel is waar eenigzins buiten adem en met beslikte kleederen, maar

hopende, dat de resident dit met zijn haastigen dienstijver zal verontschuldigen. Toekoe Addars diepe eerbied voor den grooten heer en Toekoe Addars dankbaarheid voor diens nederbuigende goedheid, trillen in elk haartje van Toekoe Addars borstelige wenkbrauwen, nu hij de onderdanige overtuiging uituitspreekt, dat het slechts een onbeduidend konflikt kan zijn. Hij weet zeker, dat met de ontruiming van het land door de soldaten, dergelijke konflikten van zelf zullen ophouden, aangezien de bevolking zich met het politiepersoneel van den heer resident veel beter verdraagt dan met de militairen.

‘Daarin kunt ge wel gelijk hebben, Toekoe,’ zegt de resident, die vindt, dat het hoofd in 't algemeen genomen, toch een zeer bescheiden en verstandig man is.

Terwijl de civiele bestuurder goedkeurend knikt, verandert de eerbiedige tronie van den Toekoe, zonder eenigen staat van overgang, in een grijnzend en dreigend gezicht en flikkert er uit de donkere keldergaten zijner oogen een blik op waarin bewustheid van de kracht tot verdelging ligt.

‘Zooals gij zeer juist zegt, Toekoe,’ bemerkt de resident nog eens met veel waardigheid, ‘het mag niet meer voorkomen - ik wil er niet weer van hooren!’

Op het oogenblik, dat hij het hoofd aankijkt, neemt het dreigend gelaat van den Atjeher weer de gewone uitdrukking aan, en laat het hem alle wenkbrauwen zien, die het heeft.

‘Zooals gij beveelt heer!’ zegt de Toekoe met zachte stem, ‘gij alleen hebt te gebieden!’

De resident begrijpt naar zijne schatting van zich zelven en zijn prestige, dat dit de waarheid is, en aanvaardt dus deze betuiging met een blik van deftige tevredenheid. De instinktmatige erkentenis van zulk eene waarheid door het hoofd der bevolking en diens onbewimpelde belijdenis er van, zijn voor hem een bewijs, dat de macht zijner persoonlijkheid zich over de gansche kust doet gelden en dat de Toekoe even goed aan dien invloed onderworpen is als het jongetje, dat het bureau aanveegt. De resident tuurt droomerig in de verte, niet naar de rookwolken, maar naar de visioenen van eer en roem, die hem voorbijzweven op de maat van den sirenenzang in zijn binnenste: het loflied op zijne talenten.

Op dit oogenblik wordt des residents aandacht afgeleid door de verschijning van den sergeant-majoor onder aan de trap van

de voorgalerij. De achterdochtige blik en het benepen gelaat van den onderofficier toonen duidelijk aan, dat hij niet uit eigen beweging voor den man treedt, dien hij tot nog toe zoo zorgvuldig heeft gemeden. Het is dan ook met de meest denkbare militaire stroefheid, dat hij de positie aanneemt om kort en afgebeten te berichten: ‘De kommandant laat melden, dat de troepen uit de linie aankomen!’

De resident was reeds aan een deftigen hoofdknik begonnen, toen hij ontdekte, dat die man hem niet vreemd was. Het eigenaardige vermogen dat hij bezat, om nimmer een gezicht te vergeten, waarmede hij eens te doen had gehad, deed hem den persoon terstond in de volgende rubrieken klassificeeren: ‘Amsterdamsche Universiteit - studeerde in de rechten - maakte schulden en slechte verzen - verdween in de richting van Harderwijk.’

Maar niets straalt van deze herinneringen door in den verstrooiden blik en den koel beleefden toon waarop hij antwoordt: ‘Dank u wel, sergeant-majoor; wel zeker, ik denk de officieren van den troep straks even toe te spreken!’ De sergeant-majoor wordt door de demonische verzoeking geplaagd zijne zienswijze te uiten in het woord ‘Larie!’ en er eene schrobeering aan te wagen, hij bedwingt zich echter, salueert op eene nijdige manier en vertrekt.

De voorhoede der aankomende kolonne is inmiddels in den woudrand verschenen en deboucheert nu op de vlakte; de ruiters aan het hoofd.

Plotseling ontsnapt den resident een kreet van verwondering. ‘Wat zie ik!’ roept hij uit. ‘Is het mogelijk! Eene dame bij de aankomende troepen? Eene dame te paard?’ En vragend kijkt hij den naast hem staanden Toekoe aan. Er valt niet aan te twijfelen, het *is* mogelijk, het *is* eene dame te paard. Zelfs het steenen gelaat van den ouden Atjeher krijgt plotseling meer leven, nu hij de korte opheldering geeft: ‘De echtgenoote van den luitenant Roberts, heer!’ De resident is ten hoogste verrast. Maar het is eene aangename, eene welkome verrassing, want hij ziet dadelijk in, hoe nuttig de aanwezigheid van die dame hem kan zijn en hoe heerlijk zij past in zijne opvatting van den toestand. De sombere rookwolken zijn als door een tooverslag verdwenen, de vredesfictie, die een oogenblik door hen verduisterd werd, staat in al zijne spookachtige

glorie, een vreugdedans uit te voeren, en de resident is zoo in zijn schik met hetgeen hij ziet, dat hij met terzijdestelling van alle deftigheid, de rijderes bijna een kushandje had toegeworpen. ‘Eene dame! Wel zeker! Waarom ook niet? Wij zijn immers niet meer in oorlog! Niet waar, Toekoe?’ zegt hij, nog steeds de verschijning in het oog houdende. ‘Wij zijn volstrekt niet meer in oorlog!’

Een wolvengezicht is het, met den bloedgierigen muil tot een spottenden lach uitgerekt, dat den resident thans aanstaart. ‘Volstrekt niet, heer!’ klinkt het heesche antwoord. En op denzelfden zachten toon: ‘Heeft u nog iets voor mij?’

‘Dank u, Toekoe! Dank u, Toekoe!’ zegt de resident, luchtig met de hand wuivende en zonder naar hem om te zien. Het hoofd verwijdert zich al buigende en achteruittredende en laat den bestuurder verdiept in de beschouwing van de bekoorlijke gestalte.

Aan de zijde van haar man, kranig in den zadel gezeten, en met hare buigzame figuur op gracieuse wijze de bewegingen van het rijden volgende, nadert de jonge dame aan het hoofd der troepen.

Een herhaald hoera gaat er op van de wallen, die dicht bezet zijn met juichende en met hunne mutsen zwaaiende soldaten; de vreugde is algemeen, dat het amazoontje gezond en ongedeerd is gebleven op den gevaarlijken tocht.

Als eene koningin, die haar intocht doet te midden harer opgetogen onderdanen, zoo waardig en bevallig groet de jonge vrouw, naar rechts en naar links, zichtbaar gevleid door de haar van alle zijden gebrachte hulde, terwijl haar minzaam en verlegen lachje telkens twee rijen sneeuwwitte tanden doet uitkomen.

De resident is eenigszins knorrig geworden. Hoe welkom hem ook de verschijning dier dame is, toch vindt hij het hoogst ongepast, dat men zooveel werk maakt van eene eenvoudige luitenants-vrouw. Hij ziet hierin wederom het bewijs, hoe onheilvol en demoraliseerend zelfs de nawerkingen zijn van een militair bestuur; welke verkeerde opvattingen het kweekt, en hoe het alle wettelijke rangverhoudingen omverwerpt. Met een blik van statig misnoegen volgt hij den optocht, totdat het amazoontje bij de poort van de benting van haar paard fladdert en, door de officieren omstuwd, de versterking binnentreedt.

‘In elk geval’, zoo redeneert de ontevreden toeschouwer, ‘is de aanwezigheid dier dame een onwederlegbaar bewijs voor de pacificatie! Officiersfamilies op de kust! Dames bij de soldaten tot in de eenzaamste binnenlanden! Heerlijk!’ De resident meent het getal der personen gerust buiten beschouwing te kunnen laten, daar waar het feit alleen reeds van zulk een groot gewicht is. Hij herhaalt dus nogmaals met een zeker genot de beteekenisvolle woorden: ‘Dames, tot in de diepste wildernissen! Dat zal bij uitstek vredelievend klinken in het officieel bericht!’ De zelf bewuste ambtenaar heeft een ingewortelden afkeer van de particuliere pers; hij denkt aan de vernietigende kritiek zijner handelingen in den ‘Opmerker’, en het baart hem weinig troost, dat dit blad, na hem voor moreel dood verklaard te hebben, grootmoedig beloofd heeft, haar eindoordeel nog te willen opschorten. Maar thans zal dien drukinktduivels de mond gesnoerd worden! De tegenwoordigheid van het zwakke geslacht op de kust, is een troef, die hen van spijt zal doen bersten! ‘Dat overleven ze niet!’ mompelt de resident met een triomfeerend knikje. Daarop, met veel zelfvoldoening een denkbeeldig courantenartikel redigeerende, vervolgt hij in zijne alleenspraak: ‘Men meldt ons van Atjeh, dat de concentratie der troepen, zonder stoor.... hm! - gelukkig is volbracht. De feestelijke ontvangst in het hoofdkwartier gold vooral den krans van schoo... gold vooral het damespersoneel der terugkeerende officieren. Juist - het damespersoneel der terugkeerende officieren!’ De resident kijkt bij de laatste zinsnede glimlachend roud, zoo beleefd en vriendelijk, alsof hij een aantal ‘Opmerkers’ met zich te verzoenen had.

Tegelijk met de vreugde over zijn onverwinlijk standpunt, komt toch de wensch bij hem op, de dame te leeren kennen, die zulk een nuttig pacificatiebewijs zal zijn. Hij gelast derhalve den mandoor-oppas, den militairen kommandant te verwittigen, dat hij hem met de teruggekeerde heeren postkommandanten in den loop van den dag te zijnent verwacht; en dat het hem een genoegen zal zijn, ook hunne dames te ontvangen. Na dit bevel te hebben uitgevaardigd, verdiept zich het bestuurshoofd in de samenstelling van nog gunstiger courantenberichten betrekkelijk de pacificatie. Hij stapt daarbij met zijn statigen residentenstap de voorgalerij op en neer, om telkens bij het einde daarvan met een deftigen zwaai op één

hiel om te draaien, welke laatste beweging tevens de opvatting verduidelijkt, dat er weer een tegenstander afgemaakt en van het tooneel afgeschoven is.

XV.

De uitnoodiging door den mandoor-oppas overgebracht, wordt in de benting met zeer gemengde gewaarwordingen ontvangen en geeft aanleiding tot een kort beraad. Het antwoord: dat men heden middag om vier uur de eer hoopt te hebben, wordt het beste geacht, hoewel zeer tegen den zin van den kapitein, die het erg jammer vindt, dat men niet dadelijk gaat, nu men er nog op zijn voordeeligst uitziet.

Toch is de kapitein in zijn schik, want zijne ziel is van een zwaren last bevrijd. Met een ongelukkig gevoel van gejaagdheid en onrust, had de anders zoo onversaagde man het oogenblik tegemoet gezien, waarop *zij* weer voor hem zou staan, wier stralende blik, hoe argeloos ook, toch zulk eene magische kracht der herinnering bezat, dat zij een wereld van verwarring kon stichten in zijn eerlijk gemoed. Maar gelijk een naderend gevaar, dat ophield een gevaar te zijn, zoodra hij het onder de oogen kon zien, had hij nauwelijks de liefelijke verschijning begroet, en de twee hem zoo hartelijk toegestoken handjes gedrukt, of alle angst was plotseling van hem geweken, zoodat hij haar met de kalme zielevrede van een oud vriend welkom had kunnen heeten.

En nu gevoelt hij zich bijna gelukkig in haar bijzijn.

‘Toe Marie’, spoort Roberts zijne vrouw aan, terwijl zij zich aan de tafel van hun gastheer verkwikken, ‘vertel den kapitein eens, waarom je sedert heden morgen geschrapt bent van de lijst der scherpschutters van de kompagnie.’

‘Ik was heusch te zeer geschrokken van die hatelijke Atjehers, om te kunnen schieten. Moet ik nu daarvoor geschrapt worden, kapitein?’, vraagt het amazoontje op klagenden toon.

‘Eigenlijk, ja mevrouw’, antwoordt de kapitein lachend. ‘De dames te velde staan onder de krijgswet.’

‘Zeer juist!’ bemerkt Roberts. ‘Maar wat beduidt dat “mevrouw” en “dames”? gij beiden bent immers zoo goed als broer en zuster? Zeg weer Marie, zooals vroeger, en jij Marie,

heb je den kapitein niet altijd: “mijn groote broer” genoemd?’

‘Als mijn groote broer het veroorlooft, gaarne,’ zegt het amazoontje met een verlegen lachje.

‘Natuurlijk mevrouw! natuurlijk!’ antwoordt de kapitein volijverig en daarop in één adem tot Vermeer gewend: ‘Wij moeten er aan denken, dat wij niet te lang bij den resident blijven, want de begrafenis onzer gevallenen is op vijf uur vastgesteld!’

‘Ik ben klaar!’ zegt Vermeer opstaande, waarop hij er op brommenden toon aan toevoegt: ‘Ik wou, dat we goed en wel op het kerkhof waren!’

Precies te vier uur verschijnt het kleine gezelschap voor de residentswoning. Het gesprek der heeren verstomt nu zij het bestuurshoofd ontwaren, verschanst achter hooge boordjes, een breed voorhemd en een zwarten rok, uit welke vesting hij zijne gasten met een kanonvuur van respektabiliteit begroet. Roberts en Vermeer hebben hem niet meer gezien, sedert de eerste conferentie, die hun nog zoo goed in het geheugen ligt, en de aanblik van dien plechtigen vertegenwoordiger van het civiel bestuur, dat niets te besturen heeft, van dien deftigen hoofdambtenaar, daar zoo wonderlijk misplaatst en toch zoo geheel t'huis, brengt hen eenigzins van streek.

Niet zoo het amazoontje. Gulhartig lachend met haar kersroode lippen en haar vochtig schitterende oogen, wipt zij, zich zelve aandienend, de trappen op; een liefelijk beeld van gezonde natuurlijkheid.

‘Wel mevrouwtje!’ zegt de resident, haar tegemoet tredende, op statig minzamen toon, ‘het doet mij genoegen u te zien, u ziet er kostelijk en gezond uit, wat ook zeer begrijpelijk is. Maar’ - zegt hij zoekend rondkijkende - ‘zoo gansch alléén?’

Het amazoontje kijkt hem met hare groote oogen verwonderd aan en vraagt: ‘Wist u dat nog niet, resident? Helaas ja, ik ben de eenige dame hier. Tenzij’ - gaat zij vroolijk snappend voort - ‘dat mevrouw uw echtgenoote, zooals ik in stilte gehoopt heb, met de boot van gisteren is aangekomen, en dat u haar nog verstopt houdt, om mij eene verrassing te bezorgen!’

De resident is geheel ontzet van zooveel ongedwongen vrijpostigheid. Al de vermoedens van omvergestooten rangverhoudingen en van andere militaire aanmatigingen komen met

verdubbelde kracht weer bij hem op en maken hem voor een oogenblik geheel sprakeloos. Op de officieren echter heeft de uitval der jonge vrouw een tegenovergesteld effect; het denkbeeld alleen, dat deze resident eene vrouw kon verstoppen doet het hun uitschateren van pret.

‘Beware!’ zegt het amazoontje, tot over de ooren toe rood wordende, ‘daar heb ik zeker iets geks gezegd!’ De resident is in zooverre van zijne ontzetting bekomen dat hij met een genadig welwillend knikje kan verzekeren, dat het niets te beduiden heeft. Maar inwendig vertrouwt hij haar niet veel en vindt haar volstrekt niet meer zoo nuttig voor zijne plannen, als eenige uren geleden.

De kapitein opent thans de conversatie door op ongedwongen toon te vragen of de resident het schriftelijk rapport betrekkelijk den verraderlijken aanval op de kolonne heeft ontvangen. De resident kijkt hem een oogenblik met glimlachende verstrooidheid aan, maar ja, hij herinnert zich toch dat papier. Terwijl de kapitein in eene beschouwing treedt omtrent de in de laatste dagen geneuvelde soldaten en ‘doodgeslagen’ politiedienaren, zooals hij zich uitdrukt, wordt de resident weer afgetrokken en staart hij naar buiten, door een doorschijnend medium, bestaande uit het hoofd en de schouders van den spreker.

‘En van daag weer vier dooden en acht gekwetsten, resident, en dat in vredestijd! - Wat zegt u daarvan?’

Aldus uit zijne verschansingen gedrongen antwoordt de resident op zalvenden toon: ‘Het is natuurlijk, mijn waarde kommandant, dat de misleide bevolking nog de voordeelen der bestuursverandering niet inziet, het is - hoe betreurenswaardig ook - begrijpelijk, dat wij hier en daar op ontevredenheid en zelfs op openlijk betoond misnoegen hebben gestooten!’

‘God zal me een schaap....!’ begint de kapitein, maar hij bedwingt zich en zegt op nadrukkelijk afgemeten toon: ‘Dat noemt u: openlijk - betoond - misnoegen?’ Tot alle antwoord, beweegt de resident zijne handen kalmeerend op en neer, als wilde hij zeggen: Onnoodig u ongerust te maken, gij hebt u opgewonden, wind u nu maar weer af.

‘Openlijk - betoond - misnoegen!’ herhaalt de kapitein nog eens op werktuigelijke wijze, terwijl hij het hoofd van bestuur met groote oogen en trillende neusvleugels aanstaart. En als in eene grimmige alleenspraak, sist het tusschen

tanden door: ‘God, God, wat moet daarvan komen!’

De pijnlijke stilte die hierop ontstaat wordt tot aller verlichting verbroken door Vermeer, die plotseling met de aankondiging voor den dag komt: ‘Roberts en ik hebben den generaal verzocht om op de kust te blijven, resident!’

‘Natuurlijk, natuurlijk!’ zegt de resident, die vindt dat zoo iets van zelf spreekt.

‘Voor mevrouw Roberts is het anders waarlijk niet alles’, vervolgt Vermeer, ‘vooral nu zij hare liefgewordene gewoonte, te paard rond te zwerven door de streek, zal moeten opgeven!’

Dit denkbeeld wordt terstond door het amazoontje gekristalliseerd in den uitroep: ‘Gut, hoe jammer!’ De resident vindt dat het tijd wordt de sombere opvattingen en verwachtingen tegen te spreken en wendt zich tot de jonge dame met de welwillende verzekering: ‘dat het slechts een overgangsstadium geldt, mevrouwtje - eene tijdelijke verkeersbelemmering die niet lang zal aanhouden - niet lang zal aanhouden.’

Het amazoontje heeft te weinig begrip van den werkelijken toestand, om deze toezegging naar waarde te kunnen schatten. Maar zij vindt er toch een troost in en zegt nu met zekere krijgshaftige vertrouwelijkheid, alsof zij in den krijgsraad een advies uitbracht: ‘Juist! dat mag niet zoo blijven! En als die hatelijke Atjehers ons hier komen insluiten, dan zendt u de soldaten op hen af en laat ze een ferm pak slaag geven, niet waar, resident?’ En met hare donkere, van energie schitterende oogen knikt zij den grooten man bemoedigend toe. Het was alsof een lammetje een ouden vos voorsloeg, in een naburige schaapstal eene moordpartij te gaan ondernemen. De luitenants trachten een onnoozel gezicht te zetten, maar proesten het uit van het lachen, de resident neemt zijne toevlucht tot bevriezen en protesteert met statige koelheid: ‘Maar mevrouw, ik moet zeggen...’

‘Neen, u moet niet zeggen, u moet ze on-ge-na-dig de les lezen!’

Het bestuurshoofd is een oogenblik lang zoo onthutst, dat hij de spreekster met stomme verbazing aanstaart. Het is met een donkeren blik en op stroeven toon dat hij eindelijk antwoordt: ‘Dit, mevrouw - zijn zaken waarover dames niet kunnen oordeelen!’

Maar het amazoontje, dat deze zaken anderhalf jaar lang heeft bijgewoond, en zich op goede gronden overtuigd houdt, dat haar voorstel tot verdrijving van den vijand niets onge-

rijmds in zich sluit, laat zich niet zoo gemakkelijk uit het veld slaan. De lippen pruilend toegespitst en met iets als gekrenkte eigenliefde in haar opgetrokken wenkbrauwen, klaagt zij: ‘Maar dat zal die menschen niet beletten hier te komen, ze liepen ons zelfs, op kwaadaardige wijze, in het bosch achterna!’ En daar het hooge gezag, ook na deze toelichting het heilige hoofd blijft schudden, roept zij in komieke vertwijfeling uit: ‘En hadden ons bijna allemaal vermoord!’

‘Kom, kom, gekheid mevrouw!’ antwoordt de resident op ongeduldigen toon, terwijl hij met een afwerend gebaar den moordenden vijand wegschuift.

Het amazoontje is als versteend. Dat iemand de feiten, die onder zijne oogen plaats hebben, eenvoudig loochent, omdat ze hem niet bevallen of hem ongelegen komen, is voor haar een zoo vreemd verschijnsel, eene zoo onbegrijpelijke gebeurtenis, dat zij onwillekeurig angst krijgt voor den man. Plotseling sprakeloos geworden, ontvouwt zij haar breeden waaier en blijft van achter dit bolwerk den resident aanstaren met eene uitdrukking in haar gezichtje, die vrij wel naar ontzetting zweemt.

De kleine woordenwisseling schijnt ook op de andere bezoekers als een stortbad gewerkt te hebben; men wordt uiterst koel en terughoudend. De resident gevoelt dat eene afleiding dringend gewenscht is. Hij geeft derhalve aan de op de trap neergehurkte dienstbare geesten een wenk, waarop dezen met eene vlugheid, alleen den bedienden van het hoofd van politie eigen, eenige ververschingen te voorschijn tooveren. Daarop met een beleefd gebaar op de voorgediende dranken en beschuitjes wijzend, zegt de resident op vriendelijken toon: ‘Ik zoude bij dit aangenaam onderhoud bijna mijne plichten als gastheer vergeten. Ik vlei mij echter, dat de afwezigheid van de alles ordenende en regelende huisvrouw (met eene buiging aan het adres van het amazoontje) niet te zeer worde gevoeld!’

Deze laatste ontboezeming heeft voornamelijk ten doel, om op het vreedzame van een land en het normale van een toestand te wijzen, waarin zulke beschaafde genietingen als dit joviale partijtje mogelijk zijn. Dezelfde opvatting spreekt ook uit den opgeruimden glimlach waarmede hij om zich heen ziet, alsof hij zeggen wilde: Laat ons vroolijk zijn! Maar toch is hij niets op zijn gemak en kwelt hem voortdurend de vrees,

dat er aan de ontvangst iets kan ontbreken dat met een normalen staat van zaken niet te rijmen is. En wel mag hij dat, want valsche schijn en onwaarheid komen overal om den hoek kijken en openbaren zich het duidelijkst in de behelpseltjes en de onvolmaaktheden van het primitieve huishouden. De beschuit wordt op schenkbladen en de wijn in bierglazen geserveerd; de aangeboden madera is indiskreet genoeg om den drinker toe te fluisteren ‘de chinees heeft mij gemaakt’, en het glas en het pleet trachten de menschelijke kennis te bespotten door voor te geven dat zij kristal en zilver zijn. Er wordt weinig gebruik gemaakt van de aangebodene ververschingen. Alleen luitenant Vermeer blijkt niet kieskeurig te zijn wat betreft de kwaliteit van den wijn; hij houdt zijn glas met het oog van een tevreden kenner tegen het licht en drinkt het, na kameraad Roberts de korte spreuk ‘Op onze!’ te hebben toegefluisterd, met veel behagen uit.

‘Laat u nog eens inschenken, meneer Vermeer!’ zegt de resident, blakende van gastvrijheid.

‘Met genoegen! - Tireli - Tirelo! - Hemel ik vergat daar! - ik bedoel, dat is een goed drupje, die madera, resident!’

De resident acht het voegzaam dat de te zijnen huize aangeboden dranken of ververschingen boven de gewone dingen van dien aard uitmunten, en zegt dus: ‘Dat zal wel zoo zijn, meneer Vermeer!’

Er wordt nog eens rondgediend, doch het schijnt dat met de ontboezeming van Vermeer de totale gezelligheid die van het gezelschap kan uitgaan, in ééns is verkwist geworden - men drinkt ook niet meer.

In zijn streven het zijn gasten zoo aangenaam mogelijk te maken wil de resident vóór alles het discours weer op de been helpen. Hij schraapt een paar malen zijne keel, richt zich stijf in zijn stoel op en zegt op deftig minzamen toon: ‘Zooals ik reeds het genoegen had, mevrouw Roberts te verzekeren, beleven wij eene overgangsperiode!’

Eene voorbijgaande herinnering aan de dame in het gezelschap heeft den resident zijne woorden tot haar doen richten, waarna hij afdwaalt, den kapitein beproeft en vindt dat die niet op hem let, en eindelijk bij Vermeer aanlandt, als eenige die hem aankijkt. ‘Zooals ik reeds het genoegen had, mevrouw Roberts te verzekeren’ - herhaalt de resident, nog

eens langzaam beginnende - ‘beleven wij eene overgangsperiode!’

De spreker houdt andermaal op, daar de verschijning van een korporaal met dienstboeken onder aan de trap, de aandacht van Vermeer afleidt. Na met een barschen blik gewacht te hebben tot de luitenant hem weer aanziet, vervolgt het bestuurshoofd: ‘Deze periodes behooren volstrekt niet tot de zeldzame of onrustbarende politieke momenten, zooals wel eens verkeerdelijk wordt aangenomen. Zij doen zich voor, meneer!’ - zegt de resident, zijne stem verheffende, want Vermeer kijkt weer naar den korporaal, - ‘zoodra de bestuursvorm dien wij oorlog noemen, overgaat in den bestuursvorm, die vredetoestand wordt geheeten. Reeds Machiavelli zeide...’

‘Snij maar uit!’ bijt Vermeer den korporaal van de week toe, die nog altijd staat te wachten.

‘Reeds Machiavelli zeide’, herneemt de resident zonder op deze interruptie te letten - ‘dat er geene abnorme toestanden in het staatkundig leven mogen voorkomen en in het meest beroemde zijner geschriften...’

‘Het menageboek, luitenant!’ fluistert de korporaal hoorbaar met eene spookachtige basstem.

De hooge ambtenaar werpt een verpletterenden blik op den boosdoener, die zonder hier iets van te begrijpen, voortgaat met den luitenant wenken te geven.

‘En in het meest beroemde zijner geschriften, meneer!’ vervolgt de resident, nog plechtiger dan te voren, ‘in het boek over de Vorsten, heeft deze merkwaardige man ons bestuurders en regenten zulk een schat van schoone denkbeelden over dit punt nagelaten...’ - ‘Ge kunt gaan, korporaal - punt nagelaten, resident’ zegt Vermeer - ‘dat de studie van dit monument van menschelijke scherpzinnigheid ons vervult met eerbiedige bewondering en - maar wij vervelen mevrouw - met de grootste verrukking!’

Er volgt wederom eene diepe stilte, alleen af en toe verbroken door de zalvende stem van den gastheer, die met eene hardnekkigheid, eene betere zaak waardig, steeds weer op nieuw zijne dranken aanprijst. Maar ook hiermede ontlokt hij het zieltogende discours slechts enkele, krampachtige ademhalingen. Want dat wat aller harten vervult en alle gemoederen beweegt, is een te gevaarlijk onderwerp voor onschuldige kout, en het bewustzijn hiervan dooft ook het laatste vonkje van

gezelligheid uit. Het amazoontje zit nog steeds, achter haar waaier verschanst, onbewegelijk en vol verbazing, het opperste gezag aan te staren. Haar man is doodsbenauwd, dat zij met een of ander afkeurend gezegde voor den dag zal komen; hij tracht dit te bezweren door zelf het woord te nemen, maar kan niets anders bedenken dan de brommende bemerking: ‘Drukkend weer vandaag!’

Er ontstaat eene kleine opwekking door de verwachting dat Roberts nu zal uitschieten; ijdele hoop, hij schiet weer in en laat de anderen zich redden zoo goed zij kunnen. Ook de manhafte kapitein blijft een gezicht vertoonen, waarin nog altijd de noodkreet te lezen is: ‘Wat moet er van komen?’ Er licht een looden druk op de gemoederen, men begint te fluisteren alsof er een doode in huis is; als plotseling, tot aller verlichting, aan de kwelling een einde wordt gemaakt, door dat de goliathgestalte van den kommandant met een ruk uit zijn zetel oprijst. Als om de gelijkenis met een sterf huis nog meer te doen uitkomen, zegt de kapitein: ‘U permitteert resident? - Wij moeten nog - begraven!’

De resident kijkt, met eene vraag op de lippen, verwonderd op, maar bezint zich nog bijtijds en antwoordt met eene deftige buiging.

Een stijf en vormelijk afscheid besluit de feestelijkheid.

‘Meneer Roberts heeft gelijk’, bemerkt de resident zijne bezoekers uitgeleidende - ‘er heerscht eene zwoele, drukkende temperatuur!’ Allen zien op naar den bewolkten, loodkleurigen hemel, waaruit thans, langzaam en naargeestig, eenige zware regendruppelen naar beneden vallen.

- Het was waarlijk eene sombere en droevige kenteringsdag, en toen de gasten de trap afdaalden om zich naar het kerkhofje te begeven, woei hun uit het opgegeven en verlaten binnenland eene benauwende en verstikkende brandlucht te gemoet. - Wat moet er van komen?

XVI.

De Zuid-west passaat had met kracht ingezet.

Woeste stormvlagen gierden over de kust; de grond was hoog bedekt met bloesems en bladeren, door het onmetelijk

baldakijn van groen naar beneden gestrooid; eene doordringende geur van vochtige aarde en rottende planten vervulde de lucht; het strand was drassig en doorweekt door zondvloedachtige stortbuien. Afwisselend zacht en eentonig ruischend in de poelen en plassen, die onder het vervelend gesuis en geborrel der regendruppels schenen te koken, en dan weer met woeste vaart ter neer kletterend, zoodat hooren en zien verging, sloot een gordijn van waterstralen de bewoners der kustbenting van de overige wereld af. Het eentonig gedruisch van den regen verdoofde elk ander geluid, en van alles wat daarbuiten voorviel drong alleen de stem van den verbolgen oceaan, het donderend bruisen der branding de bezetting in de ooren. Maar hoe kil en ongastvrij het schemerachtige gewest ook was, waaruit de wind kwam aansnuiven, het was toch de zee: de eenige band, het eenige gemeenschapsmiddel dat de afgeslotenen met de wereld verbond, en het verlangend rondzwervende oog zocht steeds weer op nieuw de openingen tusschen de palmstammen, de kleine stukjes verschiet, die een blik gunden op de eindeloos woelende schuimmassa daarbuiten - op den oceaan.

Het slechte weer was echter voor den vijand geen reden om werkeloos te blijven, nu het gold het terrein te bezetten dat zoo lichtvaardig door het bestuur was prijsgegeven. Ook de terugzending naar Java van de door concentratie vrijgeworden garnizoenstroepen had het vertrouwen der Atjehers in eigen kracht versterkt en hun de hoop doen voeden, het thans gemakkelijk met de kleine strandbezetting klaar te spelen en haar in zee te jagen. De noodlottige gevolgen van de ontruiming van het binnenland waren dan ook eerder ingetreden dan zelfs de kapitein dit verwacht had; van alle kanten naderden de vijandelijke benden.

Zoo slopen, onder steeds wassende bezorgdheid in de benting, de sombere dagen en de sterrenlooze nachten voorbij.

En altijd die onophoudelijke, warme regens, die klamme, met zwoele geuren bezwangerde waterdampen, die als rook in de lucht opstegen en als vochtige broeikashitte onder het geheimzinnige gebladerte bleven hangen, alsof de gansche bezielde natuur zich in water wilde oplossen. Altijd die afmattende ontzenuwende atmosfeer der ongezonde equatoriaalstranden, nog drukkender en geestdoodender voor de eenzamen die hier, van

de wereld afgesloten, gedoemd waren om werkeloos af te wachten wat de duistere toekomst voor hen had weggelegd.

De vroegere vroolijke bedrijvigheid in de benting had reeds lang plaats gemaakt voor kloosterachtige stilte, voor een geest van doffe neerslachtigheid en mokkende ontevredenheid. Slechts de ijzeren tucht van den kapitein voorkwam de uitbarstingen van verbeten wrok, welke de soldaten bezielde tegen een bestuur dat hen weerloos en met gebonden handen aan den vijand scheen te willen overleveren. Ook in de officiersbarak, waar de luitenantshokjes thans bewoond werden door Roberts en Vermeer, was het stil alsof alle leven uitgestorven was, en zelfs in *Sans- Souci*, zooals het groote of middenhok, tevens algemeene huiskamer, heette, openbaarde zich de ernst der tijden in eene gedrukte stemming, in een bijna plechtig zwijgen, dat slechts af en toe door den kristalhelderen lach van het amazoontje verbroken werd.

Vooral de kloeke kapitein was niet meer de man van vroeger, maar had iets sombers en afgetrokkens, dat als een donkere schaduw op zijn wezen lag. Het oude verlies, de onvervulde droom van geluk uit zijne jeugd, liet zich nog wel nu en dan gevoelen, maar wekte geen bitterheid meer in zijn hart; de stille, zachte glans van het schoone visioen en het bewustzijn van goed gehandeld te hebben omstraalden deze herinnering met een troostrijk licht. Dat hij den schat harer liefde had prijsgegeven, kwam hem niet meer als een verwijt of een verdriet voor den geest, want wat zij nu voor hem was, hadden hij zelf en haar eigen edel hart haar gemaakt. Het was nu eene verhouding tusschen hen als tusschen broer en zuster, en hoewel hij haar nooit bij haar naam noemde en ook het woord: ‘mijn groote broer’, slechts zelden over hare lippen kwam, toch wist hij, dat alles wat zij van haar hart nog kon en mocht wegschenken hem toebehoorde.

Zeker - hij gevoelde het: dat lieve karakter, dat zich met zulk een heldenmoed schikte in eene, voor haar zoo weinig passende omgeving, in eene voor haar zoo vreemde en ruwe wereld, gereed om er kransen te vlechten uit de distels en doornen, welke die wereld opleverde - zij moest eene ongenaakbare heilige voor hem blijven! Zeker - het was beter zoo!

Maar dan kwam weer het spook, het hardnekkige spook der vredesfictie, waartegen hij moest worstelen. En al bewaarden

zijne krachtige zenuwen en ernstige levensopvatting hem ook in dezen kamp voor een òndergaan in de donkere golven van melancholie en bitterheid, toch sloegen zij dikwijls over hem heen en kostte hem zijne zelfverloochening menigen zwaren strijd.

Het was dus stil en somber in *Sans-Souci*, waar het dagelijksch leven zich in weinig meer dan in een gedempt gemurmel van stemmen openbaarde. Maar af en toe ging de zon op over de donkere woning en gleed er een lichtstraal doorheen, die er nieuw leven en nieuwe bezieling bracht, of klonk er een vroolijk woord of een schaterlach, die de duisternis verdreef, zelfs waar deze het dichtst scheen. Dat was de weldoende fee, de altijd blijmoedige en opgewekte jonge vrouw, die, als een nijver huismoedertje, den gouden draad weefde welke de leden van het kleine gezelschap tot ééne familie vereenigde.

Tot in de soldatenbarakken toe drong de weerschijn van het licht harer persoonlijkheid: een licht, zoo vreemd en verrassend voor deze kazerneachtige omgeving, zoo zacht en mild voor dit beeld uit het ruwe oorlogsleven, dat het ook de knorrigste gezichten een glimlach afdwong, en ook den stugsten mond iets vriendelijks deed mompelen over ‘het amazoontje.’ Zelfs de onverschilligste onder deze pruttelaars, de lange Klaas van het eerste peloton, was oogenblikkelijk getemd geweest en had met een bloedrood gezicht verlegen aan zijne knevels staan trekken, toen hare magnetische vingers de hoofdwonde verbonden, die hij bij den terugtocht naar het strand opgeloopen had.

Maar hoe veelvuldig haar plichten, als huisvrouw van *Sans-Souci* en als liefdezuster in de ambulance, ook mochten zijn, een deel van haar tijd en hare toewijding behoorde aan het trouwe ros dat haar zoo dikwijls door bosch en veld gedragen had. Zoodra zij maar aan de waakzaamheid van baboe met de lange lans kon ontsnappen, wipte zij, trots regen en wind, de benting uit, om Tita in den stal een bezoek te brengen. Geen paard ter wereld had het beter dan dit dier, dat door iedereen geliefkoosd, en met pisangs en suikerklontjes gevoerd werd, maar toch scheen het daarom niet gelukkiger te zijn. De groote, weemoedige oogen, en het klagende gehinnik waarmede het zijne meesteresse begroette, sneden het amazoontje door de ziel, want zij verstond deze uiting van heimwee naar het vrije veld, hetzelfde vurige verlangen, dat ook haar gemoed vervulde. De zoete woordjes, die zij met onverstoorbaren ernst tot haar lie-

veling richtte, schenen voor beide partijen een balsem op de wonde te zijn, want duidelijker kenmerken van aandachtige belangstelling dan de gespitste ooren van Tita waren moeilijk denkbaar. En alsof de harige huid van het dier niet ongevoelig was voor de lief koozingen zijner meesteresse, en zijn paardenhart er door verteederd werd, duwde hij dan het groote hoofd tegen haar aan en zwoer haar trouw.

XVII.

Van al de hope en vreeze, de vooruitzichten en de verwachtingen, welke in dezen somberen tijd van gedruktheid de gemoederen van *Sans-Souci* vervulden, boezemde niets hun zooveel belangstelling in als de aanstaande terugkomst van des kapiteins vriend, den goeden mijnheer Doppers; en van al de oorlogsberichten of geruchten, die den kleinen kring tot nog toe in beweging hadden gebracht, was er geen geweest, die zooveel opschudding had verwekt en met zooveel vreugde was begroet, als de roep: ‘De Condor is aan het opstoomen!’

Alles vloog naar het bastion, waar nu de kijkers en de binocles niet meer van de oogen kwamen totdat men zich goed en wel overtuigd had, dat de bekende witte jol aan het hoofd had aangelegd, en dat het stijve buis de trap was opgeklauterd.

Reeds in de verte begon Dop, door het opslaan van zijn kraag, door eene gebukte houding en andere angstige gebaren te kennen te geven, dat het, zooals altijd, hevig stormde op de kust. Deze goedgeslaagde pantomime bleef hij den geheelen weg over voortzetten, tot in de benting toe, waar hij eindelijk als een bal kwam binnenwaaien, en met gejuich ontvangen werd.

Dat het toevallig een stille dag was, deed niet den minsten afbreuk aan zijne opvatting van het weer, integendeel, de barometerstand scheen nog nooit zoo zorgwekkend laag geweest te zijn. Men had hem slechts aan te zien, om hiervan overtuigd te wezen. Maar hoe natuurlijk hij ook bij vroegere gelegenheden een orkaan had in scène gezet, thans verhief zich zijn genie boven alle ruimte en tijd en deed hen, die er getuige van waren, hunne zinnen wantrouwen of het geloof aan de wetten der natuur vaarwel zeggen. Met beide handen zijn pet vasthoudende,

alsof die elk oogenblik de lucht in kon gaan, en het hoofd afwendende voor den fellen wind, die hem den adem afsneed, zette Dop zich schrap tegen het geweld van den storm, die het stijve buis als een windvaan opblies en de gansche kleine figuur met trippelende schreden voor zich uit joeg. Zijne manier van doen was zoo onweerstaanbaar overredend, dat het getuigenis der zinnen daarbij niets was, en dat vooral het amazoontje het niet onder eede zou hebben durven ontkennen, dat er een vliegende orkaan over de benting heensuisde.

'Zie zoo!' zeide de kapitein, toen hij den kleinen zeeman eindelijk gelukkig *Sans-Souci* had binnen geboegseerd, 'hier zijn wij beter beschut voor het weer; ga nu rustig zitten, dan zal ons huismoedertje wel iets laten komen, waarmede wij op uwe behouden terugkomst kunnen drinken.' Nog hijgend van de inspanning welke hem zijn strijd tegen de ontketende elementen gekost had, maar met een glans van vergenoegen op het ronde vollemaansgezicht, liet Dop met zich doen wat men wilde. Het was hem een pak van het hart geweest, zijn vriend Rid zoo goedsmoeds te vinden, want sedert hij op Groot-Atjeh omtrent de beteekenis van des residents zending was ingelicht geworden, had hij niet anders verwacht dan den kapitein in eene diep neerslachtige, of in eene gevaarlijke bullebijterige stemming te zullen aantreffen. De geruststelling die hij ondervond maakte Dop zoo gelukkig, dat hij na eenige oogenblikken van opgegetogen rondkijken, tot een roerend vreugdebetoon oversloeg.

Hij sprong op, om de gezondheid van het gezelschap in te stellen, maar de behoefte aan eene gullere uiting dan in een conventioneelen toast mogelijk was, deed hem het reeds opgeheven glas weer neerzetten, zich zelven een klinkenden slag op de dij geven en tot het amazoontje gewend, in de ontboezeming uitbarsten: 'Wat een pret, mevrouw, u zoo fiksch, zoo gezond en zoo rond weer hier terug te zien!' En met beide handen naar haar wijzende: 'Daar zit u nu weer, net alsof u niet maanden en jaren lang in het woeste binnenland had gekoerst, ver buiten zicht en altijd - altijd...' 'Door dik en dun?' waagde Roberts in bedenking te geven - 'Altijd te midden van de wilden!' sloot Dop met plechtige stem, zonder echter eenig etnographisch denkbeeld hoegenaamd aan deze omschrijving te verbinden.

'Loop heen, met uw woest en wild!' zeide het amazoontje, hartelijk lachende, 'het was daar wàt mooi! U had die heerlijke

natuur moeten zien' - vervolgde zij, in vuur gerakende - 'Tot aan den voet van het gebergte één groen tapijt, ééne weelderige vlakte! Schooner land kan er niet bestaan! Het is mij moeielijk gevallen van die streek te scheiden.'

Dop had met zijn glas in de hand naar haar geluisterd, maar zijne pogingen, om door een stemmig gezicht zijne deelneming uit te drukken, waren allerjammerlijkst mislukt, doordien hij het niet laten kon, met een opgetogen blik naar zijn vriend Rid te kijken.

'Arm mevrouwtje!' zei hij medelijdend, maar daarop in één adem, tot den kapitein gewend: 'Rid, ik ben blij, dat ge u er niets van aantrekt, maar het is toch een schandaal, dat zoo iemand' - hier wees Dop met zijn hoofd in de richting van den resident - 'hier nu de schipper is naast God! En dat terwijl de man nooit op zoo'n schip gevaren heeft, heeren en dames - nooit gevaren!' voegde hij er met een energiek hoofdschudden aan toe.

'Neen, dat heeft hij niet, Dop!' zeide de kapitein, weemoedig glimlachende.

'Welnu!' hernam Dop met een zegevierenden blik in het rond, 'dan mag hij ook niet aan het roer staan. Dat is tegen de wet. Dat is zondige hoogmoed zoo dik als een kluiverboom, maar geen zeemanschap!'

Na de aanwezigen nog met een nadrukkelijken hoofdknik bedacht te hebben, vroeg Dop verder: 'En wat doet gij dan, Rid, als gij niet meer de eerste zijt hier?'

'Ik - kommandeer de soldaten, Dop!'

'Zoo!' antwoordde Dop met een peinzenden blik op zijn vriend. 'Gij komt dus alleen maar op het halfdek als er gevochten wordt?'

'Wel neen!' viel Vermeer hierop in. 'Vechten doet de resident met zijne politie!' Ziende dat Dop's oogen stijf begonnen te staan, lichtte Vermeer de zaak toe met de woorden: 'Ziet u, meneer Doppers, dat zit zóó in elkander: dezelfde vereischten, die den gouverneur-generaal zoo geschikt maken voor het opperbevel over de land- en zeemacht beoosten de Kaap de Goede Hoop, namelijk volslagen onbekendheid met leger en vloot, zijn bij hooge opdracht op den resident overgegaan, voor het onderdeel dier strijdkrachten beoosten Atjehhoofd!'

Deze verklaring deed Dop met een air van berusting zuch-

tend over zijn stoppelhoofd strijken. Toch scheen het gehoorde hem groote onrust te baren. Hij loerde een paar malen voorzichtig in het vertrek rond, of er geen onbevoegde ooren in de nabijheid waren, daarop stak hij zijn goedig vollemaansgezicht vooruit met de geheimzinnige mededeeling: ‘Dat van beoosten de Kaap wist ik nog niet, heeren en dames, zoo vreeselijk als het is, maar beoosten Atjehhoofd laat ik mij ook niet pakken, daarvoor heb ik reeds gezorgd. Ik kom deze kajuit niet uit, zoolang ik aan den wal ben en de Condor ligt achter de landtong geankerd!’

‘Waarom dat?’ luidde de nieuwsgierige vraag.

‘Wel!’ zeide Dop, zijne stem latende dalen tot een schor gefluister, ‘gij weet toch, dat ik door de regeering gecharterd ben: De kontrakteerende partijen, het Gouvernement van Nederlandsch-Indië ter eener zijde en de gezagvoerder van het stoomschip Condor...’

‘Bekend! Bekend, beste meneer Doppers!’ onderbrak hem Roberts. ‘Wat verder?’

‘Wel! ik moet dus oppassen!’ hernam Dop met hetzelfde geheimzinnige gefluister, ‘anders loop ik net als Rid in de fuik, want is de resident eenmaal aan boord, dan lacht hij me uit en zegt: Kip, ik heb je!’

‘Maar mensch!’ riep de kapitein uit, die thans met het algemeen gelach instemde. ‘Wat zou hij op je schip doen?’

‘Wat doet hij hier?’ bracht Dop er tegen in, terwijl hij zich onrustig in zijn wijd buis heen en weer bewoog.

Het was moeielijk op deze repliek een voldoend antwoord te geven, en het uitblijven daarvan versterkte Dop in zijne overtuiging, dat de aanmatigende reisdent zich had gewijd aan de taak, om, bij de eerste gelegenheid de beste, bezit van zijn schip te nemen. Hij knikte het gezelschap een poosje lang beteekenisvol toe, waarop hij den uitslag zijner overpeinzing samenvatte in een brommend: ‘Mij zal hij niet te pakken krijgen!’

‘Wel neen, dat moet hij niet doen!’ sprak het amazoontje met hemelsche natuurlijkheid. En daarop zich met een overredend lachje tot den knorrigen zeeman wendende: ‘Kom, meneer Doppers, drink liever nog eens, en kwel uzelven en uw ouden vriend niet met sombere voorstellingen. Gij beiden hebt immers wel voor heeter vuren gestaan, op Borneo!’

‘Dat zou ik denken, mevrouw!’ riep Dop de hem toege-

worpen bal met geestdrift opvangende en zich op het nieuwe onderwerp voorbereidende door zijn glas in één teug te ledigen. ‘Als u daarvan spreekt, ja, wij hebben het daar duivels heet gehad. Maar toch koud ook, of liever vochtig, weet u, daar wij gewoonlijk tot aan den hals in het moeras zaten. Wij waren dan ook steeds - met permissie gezegd - zoo nat als dwijlen!’

‘Goeie gunst! wat een nattigheid!’ riep het amazoontje.

‘Ja,’ zeide Dop, met oogen, glinsterende van heerlijke herinnering, ‘het waren vunzige, slobberige, kleverige tochtjes. Rid was gewoonlijk nog acht dagen daarna nat!’

Terwijl de verhaler met roerende welsprekendheid, en zonder het drinken te vergeten, voortging met de verschillende graden van natheid te beschrijven, waarin hij en zijn vriend Rid hadden verkeerd, zat deze laatste in gedachten verdiept naar de verre rookwolken te staren, die zich traag over het dichte bladerendak voortwentelden, als even zoovele teekenen, dat de vijand wraak nam op zijne door onze vroegere bescherming gecompromitteerde landgenooten. Niets in de strakke trekken van den reus sprak van eenig bewustzijn van hetgeen er om hem heen voorviel, alleen eene zenuwachtige handbeweging in de richting der gevaarsignalen, verried zijne innerlijke gemoedsbeweging. Zelfs het hartelijke gelach van het amazoontje vermocht niet zijne gedachten af te leiden; onafgewend tuurde hij naar die verre teekenen van vijandelijke bedrijvigheid, met een blik, niet ongelijk aan dien, waarmede een leeuw, tusschen de traliën van zijne kooi door, den zich daarbuiten verdringenden buit beschouwt.

Op het punt staande van een hartigen slok te nemen, ontdekte Dop de afgetrokkenheid van zijn vriend. Het glas maakte halverwege de lippen halt, een oogenblik bleef de kleine zee man met geopenden mond uit alle macht staren, toen hij plotseling een besluit nam, den wijn naar binnen goot en opsprong om zijn gemoed lucht te geven.

‘R-r-rid!’ stamelde hij eenigszins onduidelijk, hetgeen ongetwijfeld aan zijne ontroering moest worden toegeschreven, ‘dat peinzen doet je geen goed. Speel liever eens flink op je poot, of neem je soldaten en val die brandstichters daar ginder op het lijf, dan is die rook van je hart af!’

De kapitein haalde ongeduldig de schouders op en sprak:

‘Dop, je raaskalt!’

‘Doe ik?’ vroeg Dop met het hoofd naar zijn vriend stootende. ‘Goed! - ik raaskal! - Maar zeggen moet ik effentjes...’

‘Ga toch eerst in 's hemels naam zitten, man!’ hernam de kapitein, wrevelig naar hem opziende.

‘Goed!’ sprak Dop, aan den eisch gehoor gevende. ‘Ik wil ook wel zittende raaskallen. Maar nu vraag ik u, mevrouw en meneeren,’ zeide hij, zich tot het gezelschap wendende, ‘waarom zou hij zich nog langer daar in zijn ééntje verbijten en zich aan dien satanschen rook ergeren? Het is immers aan stukjes gemalen worden in een kleinen molen, het is gebraden worden bij een langzaam vuur, het is bij druppels verdrinken in een waterput, het is - het is - kortom, ik ben zeker, dat het ongezond is!’

‘En kleverig!’ sprak het amazoontje, dat duidelijke teekenen van lachkramp vertoonde.

‘Daarom!’ riep Dop op een toon van vervoering, terwijl hij andermaal opsprong om zich voor zijn vriend te plaatsen, ‘volg mijn raad, Rid! En die raad is: Ruk uit!’

De kapitein bewoog zich niet.

‘En als die meneer met zijn dienders er in gekend moet worden, Rid,’ hernam Dop met de ijverige drukte van iemand, wien plotseling een licht is opgegaan, ‘dan schrijft ge... dan schrijft ge...’ (hier bleef de hand, die in de lucht het schrijven verduidelijkte, steken, terwijl de andere het ronde stoppelhoofd wreef), ‘juist, dan schrijft ge: dat de gelegenheid te schoon is om te verzuimen, een droge dag en een stijve zuidoostpassaat, en dat ge die vuurwerkers ginds eens ferm gaat af kloppen!’

Dit heerlijk denkbeeld verschafte den ontwerper zelven zooveel genot, dat hij met een stuip van pleizier den vinger langs den neus legde en den kapitein met een knipoogje van slimheid toelonkte.

Het amazoontje liet zich in haar lachbui als naar gewoonte tegen haar man aanvallen en kon een geruimen poos maar niet tot bedaren komen. ‘Lieve hemeltje!’ riep zij uit, toen zij eindelijk adem genoeg had om te spreken, ‘is het niet goddeloos zoo luidruchtig te zijn in zulk een treurigen tijd?’

Volstrekt niet, lieveling! antwoordde Roberts, ‘ik vind het eer godvruchtig, ga gerust je gang.’ En het amazoontje ging weer haar gang.

Op dit oogenblik verschenen op het binnenplein twee met

pakken en kistjes beladene inlandsche matrozen, aangevoerd door een stuurman van hun landaard, die zoekend rondkeek.

‘Ship ahoi!’ riep Dop, van zijne handen een roeper makende, hun toe, en dat met eene stem, als moest er een linieschip van stapel loopen. ‘Als ik het wel heb, mevrouwtje,’ zeide hij, naar de aankomenden turende, alsof hij over stuurboord naar den horizon uitkeek, ‘zijn dat de door u bestelde goederen?’

De matrozen waren intusschen op de stem afgekomen en hun geleider trad nu met zijn muts in de hand op zijn chef toe. ‘Hoe kom je zoo laat, leelijke bruinvisch?’ vroeg Dop den man. - ‘Lossen langzaam geduurd, heer,’ antwoordde de inlander in gebroken hollandsch, ‘goederen diep in de schip!’

‘Dit is mijn Djoeroemoedie[1)], mevrouw,’ zeide Dop, met zekeren trots op den man wijzende. ‘Een schobbejak door en door en een uiterst geschikte vent! Was eerst oorlogsmatroos. Zijn broer,’ voegde Dop er tot meerdere aanbeveling aan toe, ‘diende ook bij de marine, en is in straat Banka door de haaien opgevreten!’

‘U heeft zich weer veel moeite voor ons gegeven,’ zeide het amazoontje, zoo ernstig als het haar in deze omstandigheden mogelijk was, ‘waarlijk, ik ben er u zeer dankbaar voor, meneer Doppers!’

‘Neen, neen, neen!’ protesteerde de kleine zeeman, die zenuwachtig begonnen was met allerlei papieren uit zijne wijde broekzakken op te diepen. ‘Het is integendeel mijn persoon, die - weer naar de bliksem! - Pardon, ik meen het bestelbriefje, dat u mij gegeven heeft. Daar is de lijst... Neen, dat zijn de geweren voor het civiel bestuur! Maar hier is ze!’

‘Wat?’ riep de kapitein, opmerkzaam geworden uit, ‘ge hebt geweren meegebracht? Toch niet voor den resident hier?’ - ‘Ja wel,’ zei Dop, nog alijd vechtende met zijne papieren. ‘Hier staat het, op de gouvernementsladinglijst: twee kisten voorlaadgeweren, gemerkt C.B., adres resident - Telok!’

De kapitein sprong toornig op en riep om sabel en helmhoed, met het onbepaalde voornemen ergens heen te vliegen en iemand iets te doen. Hij zoude ook den hem in den weg treden Dop overhoop geloopen hebben, ware het niet, dat hij, zijn hoed zoekende, dezen op het hoofd van het amazoontje had

1) Inlandsch stuurman.

vinden zitten. De groote oogen daaronder keken hem zoo smeekend en tegelijk zoo ernstig waarschuwend aan, dat hij terstond overwonnen was en het niet eens merkte dat Roberts zijne vrouw met een goedkeurend knikje beloonde voor zijn zoo vlug begrepen wenk.

'Halve kracht, Rid!' bezwoer Dop zijn vriend, zonder echter te begrijpen wat er aan de hand was. 'Maak straks stoom zooveel als ge wilt, maar drink eerst nog een glas op de valreep, want ik moet naar boord!'

'Enfin, ik heb immers den tijd!' bromde de kapitein, terwijl hij zich weer op zijn stoel neerliet.

'U mag zoo niet weggaan, meneer Doppers,' zeide het amazoontje, dat zich had laten overhalen om met een vol glas aan de plechtigheid op de valreep deel te nemen. 'Wij hebben op u gerekend voor den ganschen dag.'

Maar Dop sloeg geen acht op deze woorden, verdiept als hij was in de beschouwing van zijn horlogie, dat hem, hoogst eigenzinnig, den achterkant toedraaide. 'Vrienden al te gaar!' zeide Dop nadat hij, met nog een achterdochtigen blik op het koppige uurwerk, dit weer had weggestoken, 'het moet reeds laat zijn, geloof mij!' De tegenspraak die hierop van alle kanten volgde, beantwoordde Dop met de ietwat confuse verklaring: dat hij gelast had, dat de zonsondergang stoom op moest hebben, omdat anders de baai in zou vallen, vóór hij het tij uitkwam. Maar dit was ook de laatste rede waaraan hij zich waagde; daar hij het geraden vond de hartelijke afscheidswenschen zijner vrienden te beantwoorden met eenige stomme gebaren, om aan te duiden dat zijne aandoeningen hem het spreken beletten. Hij stelde zich dus tevreden, met allen, op de rij af, onder een energiek hoofdknikken, warm de hand te drukken; waarop hij naar buiten wipte, de deur achter zich sloot, en haar ten teeken dat hij niet gevolgd wilde worden, nog eenige oogenblikken bij de kruk vasthield.

Nadat Dop zijne matrozen - van een kant waar ze niet waren - tot zich gewenkt, en eene hernieuwde poging zijn horlogie te raadplegen als hopeloos opgegeven had, stapte hij met een flauw besef, dat er ook in het gedrag van de lucht iets ongewoons was, zoo deftig mogelijk voort. Het was weer begonnen te regenen. De wind vloog hem met woeste vlagen tegemoet, joeg hem de waterstralen in het aangezicht,

blies het wijde buis als een zeil op, en trachtte hem zelfs zijn pet af te rukken. Het scheen alsof de elementen, door allen mogelijken tegenstand te bieden, zich wilden wreken, dat er door den kleinen zeeman, zoo willekeurig over hunne krachten werd beschikt. Deze hindernis, gevoegd bij de doorstane gemoedsbewegingen, waren voldoende om Dop's tred eenigzins onvast te doen worden, zoodat hij de medelijdende aandacht trok van eenige menschlievende soldaten, die hem in den eenvoud huns harten, den raad gaven: zijn roer recht te houden.

Na deze inmenging in de zaken van zijn vak met energie te hebben afgewezen, spoedde hij zich, schichtig naar de residentswoning omziende, op een sukkeldrafje naar de aanlegplaats.

XVIII.

Op het oogenblik, dat het laatste geestdriftige ‘Ahoi!’ van Dop uit de verte klonk, en het amazoontje dit, trots regen en wind, door het wuiven met haar zakdoek van uit het bastion beantwoordde, betrad de kapitein, door den mandoor-oppas aangemeld, het bureau van den civielen bestuurder.

Het verheugde den resident zeer den kommandant te zien, de kommandant zou hem, hoopte hij, willen verschoonen, dat hij hem zoo te midden zijner paperassen ontving, maar - het ongeduld van Zijne Excellentie den gouverneur-generaal - de resident zou zoo aanstonds - alleen nog de onderteekening maar - ter zijner beschikking zijn, en of hij intusschen niet plaats wilde nemen.

De kapitein wilde dit en de kapitein deed dit.

Zie zoo! nu was de resident geheel oor, voor wat de kommandant hem te zeggen had, maar, lieve hemel, had hij niet iemand anders kunnen zenden, hij was immers heelemaal nat geregend!

De kapitein, die zwijgend en met een strak gezicht gewacht had tot de beurt van spreken aan hem kwam, maakte zich met een kort hoofdschudden van den ‘iemand anders’ af en zeide: ‘Wat het natregenen betreft, resident, dit zal spoedig genoeg ons aller deel zijn, aangezien de lichte daken niet lang weerstand zullen bieden aan de vijandelijke projectielen!’

‘Oho!’ protesteerde de resident, met de tusschen de boordjes teruggetrokken kin, waarop echter terstond een toegeefelijk

glimlachje volgde, als wilde hij zeggen: Verontrust u maar niet, ik neem het niet woordelijk op! Maar de sombere blik, dien hij ontmoette, deed het hem wenschelijk voorkomen, toch iets meer er van te zeggen, weshalve hij er vriendelijk aan toevoegde: ‘Laat ons hopen, mijn waarde kapitein, dat de ons beschermende daken aan deze proef niet zullen worden blootgesteld.’

Het was duidelijk, dat hij besloten had niets toe te geven. Het was duidelijk, dat hij zich des te hardnekkiger aan zijne fictie vastklemde, hoe slechter de zaken stonden; dat juist het met den dag veeger worden van den toestand bij hem de behoefte had doen ontstaan, zich zelven steeds nieuwe gronden en bewijzen op te dringen voor de onfeilbaarhaarheid zijner opvatting. Vol zelfvertrouwen had hij dagelijks zoovele nieuwe pezen op dezen boog gespannen, dat hij er een kompleete harp van gemaakt had, en op dit instrument begon hij nu te fantaseeren.

‘U zult moeten erkennen, kapitein’, zeide hij, met onbeschrijfelijke waardigheid de voor hem liggende papieren aansprekende, ‘dat het waarlijk niet uwe volijverige medewerking aan mijne taak is, welke mij zou kunnen aanmoedigen, u een blik te doen slaan in den politieken toestand van het oogenblik. Als ik dus toch over deze aangelegenheden spreek, is het niet in de ijdele hoop van nog op uwe zienswijze te zullen influenceeren - ik verzoek u beleefd, dit wel in het oog te houden - maar alleen om u bij voorbaat te doen inzien, dat het geheel overbodig is mij te wijzen op dat, wat u misschien in de houding der bevolking verontrustend mocht vinden. Ik weet,’ vervolgde hij met eene bijzonderen nadruk op dit woord, ‘dat de tot nog toe gepleegde ongeregeldheden, hoe laakbaar ook op zich zelven, toch slechts uitvloeisels zijn van eene, bij dit volk bestaande - zal ik zeggen traditie? - krachtens welke eene algeheele onderwerping eerst dàn voegzaam en oorbaar wordt geacht, wanneer men door een werkdadig verzet bewezen heeft, dat men een strijdvaardig volk is, dat men niet ontaard is, dat men zijne voorvaderen waardig bleef en - dat - enzoovoorts!’ - Hij luisterde met blijkbaar genoegen naar zichzelven en sloeg somtijds zachtjes met zijne hand de maat bij zijne eigene muziek.

‘Men moet u misleid hebben, resident!’ antwoordde de kapitein met een zenuwachtig trekken aan zijne knevels; ‘want van deze traditie, hoe dikwijls ook vermeld, is ons gedurende

den oorlog nergens iets gebleken. Het is eene fabel. Maar aannemende dat zij bestond, zoo kan zij toch niet aangehaald worden ten behoeve van deze strandbevolking, die reeds een jaar geleden, allen weerstand heeft opgegeven. Dat moet u toch zelf inzien!'

'U vergeet, kapitein,' hernam de resident met ijskoude beleefdheid, 'dat ik volstrekt niet de verwachting uitsprak van u te zullen bekeeren. Wees zoo goed u dit te herinneren!'

'Ik weet dit zeer goed.'

'Dank u!' zeide de resident voorkomend. Zijne stem zweefde daarbij in de lucht, bijna als de klank van een muziekinstrument.

'Maar met of zonder traditie dan!' hernam de kapitein, 'ze sluiten ons in, als wij nog langer werkeloos blijven, en de vraag is: of u het met deze geringe bezetting ook op eene belegering wilt laten aankomen!'

'O foei! welke vreeselijke veronderstellingen!' zeide de resident, weer geheel en al glimlach. 'U is van daag wel een beetje bezorgd, kommandant, een beetje erg bezorgd zelfs, dat kunt u niet ontkennen.'

'Ik denk er ook niet aan dit te ontkennen!' antwoordde de kapitein. Hij had op stroeven toon gesproken, maar zijne stem klonk scherper, toen hij met opgekrulde bovenlip vervolgde: 'Zoudt u het ook als bezorgdheid voor mijn persoon uitleggen, resident, als ik u waarschuw, dat deze alleenstaande en buiten de wallen liggende woning geen veilige verblijfplaats meer voor u oplevert, en dat u goed zou doen met naar de benting te verhuizen, vóór dat u door 's vijands vuur daartoe gedwongen wordt?'

Maar hetzij de resident begreep, dat hij door een terugwijken achter de wallen het gevaarlijke van den toestand zoude erkennen, dan wel dat hij het werkelijk voor onmogelijk hield, dat er ooit oorlogsdaden konden worden gepleegd tegen de plek, die zijn geheiligd hoofd beschermde, zeker is het, dat hij met een blik van gekwetste majesteit de goedgemeende waarschuwing wegwuifde.

'U weigert dus mij te gelooven?' vroeg de kapitein, de oogen ontmoetende van het gelaat, dat op een fijn masker geleek. 'Goed dan!' vervolgde hij, 'u is gewaarschuwd, want zoowaar ons God moge helpen, zoo zeker zullen binnen eene week de kogels door dit huis vliegen! Uw leven is het eerste,

dat bedreigd wordt, en wel door dezelfde wapens, die gij nu weer hebt doen komen voor het hoofd, waarin gij al uw vertrouwen stelt!'

Met meer onrust dan overeen te brengen was met de vroeger betoonde onverschilligheid keek het fijne masker den kapitein eenige oogenblikken aan, en sprak daarop in eene soort van luide overpeinzing: 'Toekoe Addar zou niet zoo ongehinderd met beide partijen kunnen verkeeren, indien - - - doch waartoe u dit alles uit te leggen? U blijft immers toch aan uwe inzichten vasthouden?' De geheime onrust van daareven was reeds weder van het trotsche gelaat geweken, toen de resident met stijve vormelijkheid vervolgde: 'Daarom moet ik u nog één ding aanbevelen, kapitein. Laat u door uwe opvatting van den toestand niet verleiden, om te spoedig, of zonder mij geraadpleegd te hebben, oorlogshandelingen tegenover de bevolking te plegen!'

'Moet ik daaronder verstaan,' vroeg de kapitein met eene klopping in de wangen, dat u mij verbiedt, eventueele vijandelijkheden met de wapenen te keer te gaan?

'Ik alleen, kommandant, heb te beslissen, of de bevolking zich aan handelingen schuldig maakt, die eene bestraffing vorderen!'

'Zoolang ze niet schieten altijd!' hernam de kapitein met vlammende oogen.

'Ook dan nog, blijft het te mijner beoordeeling alleen. Dit zij u nogmaals uitdrukkelijk onder het oog gebracht!' sprak de resident met waarschuwend opgeheven vinger.

Alle kleur verdween van des kapiteins gelaat, om terstond daarop gloeiend terug te keeren. 'Resident,' zeide hij met eene voor hem zelven geheel vreemde stem, 'vergist ge u niet - voor 't eerst van uw leven? Denkt u werkelijk, dat ik wachten zal, tot er van mijne soldaten eenige doodgeschoten zijn, vóór ik kom vragen, of dit nu vijandelijkheid is of niet?'

Doch de resident lette niet op dezen ironischen uitval en herhaalde met statige langzaamheid: 'Dit zij u nogmaals uitdrukkelijk onder het oog gebracht, mijnheer!' Zijn deftig gelaat bleef daarbij koude bedaardheid uitdrukken; alleen het dieper worden der mondhoeken en der voren naast den neus scheen aan te duiden, dat hem zijne zelf beheersching moeite kostte.

De kapitein liet een schamper gelach hooren. Zijne breede borst zwoegde hevig toen hij opstond; hij wilde spreken, maar

het was eerst, nadat hij herhaaldelijk zijne droge lippen bevochtigd had, dat hij de woorden uitbrengen kon: ‘Resident, ik zal...’ Maar het bestuurshoofd viel hem in de rede met een galmend: ‘Genoeg, mijnheer! Lang ben ik toegeeflijk geweest voor uwe tekortkomingen; lang is mijn geduld op de proef gesteld geworden. Maar nu is het de hoogste tijd u te doen weten, dat ik nimmer eenigen inbreuk op mijn gezag zal dulden, veel minder nog mij in mijne plannen zal laten dwarsboomen door de aanmatiging mijner ondergeschikten!’

De mengeling van verbazing, schaamte en verontwaardiging, waarmede de kapitein dit aanhoorde, deed hem verstommen.

‘Mocht u zich tegen mijne bevelen willen verzetten, mijnheer,’ zeide de resident, hem de borst met den wijsvinger aanrakende - zij stonden nu tegenover elkander - ‘wees dan verzekerd, dat ik u, zonder bedenken, oogenblikkelijk zal schorsen!’ - Iedere lijn van het gladgeschoren, bleeke gelaat trok toornig en hevig trillend samen, terwijl hij, het hoofd in den nek geworpen, den kapitein met strakke blikken aankeek. Nog eens raakte hij hem de borst aan, alsof zijn vinger de punt van een scherpen degen was, welke hij hem meedoogenloos door het hart stiet, terwijl hij siste: ‘Wees zoo verstandig hierop te letten, mijnheer, opdat uwe carrière niet ontijdig verbroken worde!’

Zich niet verwaardigende te spreken, eigenlijk niet wel hiertoe in staat, want hij stikte bijna, knikte de kapitein den spreker langzaam en beteekenisvol toe en vertrok.

XIX.

De kleine huisklok, die in *Sans-Souci* aan den wand hing, had zich reeds in de donkere dagen zonder zonneschijn zeer verdienstelijk gemaakt, doch thans, nu zij in één etmaal meer uren van gewichtige gebeurtenissen begon te wijzen dan vroeger in eene maand tijds, werd zij voor de bewoners bijna een orakel. De ernstige, veelzeggende uurwijzer, die tot nog toe met onverstoorbare gelijkmatigheid de wegvliedende oogenblikken geteld had, scheen een snelleren gang aan te nemen en met een driftigen aanslag op elke seconde de waarschuwing te uiten: ‘De vijand komt! De vijand komt!’

Iedere dag bracht nieuwe berichten of ontdekkingen van de werkzaamheid en de nadering der opstandelingen, elke nacht voegde er nieuwe geruchten en vermoedens aan toe, en de klok had het dus heel druk. En zoo kwam eindelijk het onvermijdelijke, het lang verwachte en lang gevreesde uur, waarop de wijzer verkondigde: 'Ingesloten!'

De Atjehers hadden zich in den woudrand vastgezet.

Hoewel het bladerengordijn de bewegingen des vijands aan het oog onttrok, verried toch het doffe gedruisch van bijlslagen en van neerstortende boomen, dat achter dien geheimzinnigen wand van groen het molswerk begonnen was, dat de belegerden met eene webbe van gangen, loopgraven en bentings zou omspinnen, en dat den aanval moest voorbereiden, die hen in zee zou drijven. Vooral in het nachtelijk zwijgen, als de bergwind de geluiden naar de kust droeg, kwam deze stille bedrijvigheid duidelijk tot het bewustzijn van de onrustig luisterende gemoederen.

Er lag iets sombers in die omzichtige voorbereiding tot het dweepzuchtig vernielingswerk, in dien zoo duidelijk zich openbarenden toeleg, om zich vooralsnog verborgen te houden en alles te vermijden, wat de ligging der aanvalswerken ontijdig zou kunnen verraden.

De schijnbaar vreedzame omgeving, de voor het oog onveranderde woudrand konden alleen den oningewijde bedriegen, in werkelijkheid had dit alles iets zoo onheilspellends over zich, dat de kleine huisklok in *Sans-Souci* haast buiten zich zelve geraakte van zenuwachtige drift, en nog nadrukkelijker dan te voren aan de nadering des vijands herinnerde.

Deze stilte vóór den storm, hoe zorgwekkend ook in het oog der zaakkundige militairen, bleef den meest geruststellenden invloed uitoefenen op het hoofd van bestuur. Maar slechts voor kort! De tijd was gekomen, waarop hij met ontzetting uit zijne droomen zoude ontwaken, de tijd, waarop het, met zooveel verontwaardiging als onmogelijk verworpene gelijk een donderslag op hem zou neerploffen.

Het was een historisch oogenblik voor het kleine garnizoen, toen uit den groenen woudrand de eerste rookwolk opvloog, toen een dreunende knal het begin van het drama aankondigde, en zich in het rommelen der opgewekte echo's het fluiten van den kanonskogel mengde, die het verhevene symbool: de pajong,

in flarden schoot en een gat sloeg in het geheiligde dak der residentswoning. Was het te verwonderen, dat de militairen, wien de eindelijke uitbarsting der vijandelijkheden haast eene verlichting was, zich uiterst nieuwsgierig betoonden naar het effect, dat deze luide, en in den volsten zin des woords treffende aankondiging eener nieuwe periode op het hoogste gezag hebben zou? Was het te verwonderen, dat de gansche bezetting als één man naar de wallen snelde, niet met den ijver, die eene alarmeering pleegt op te wekken, maar met de jolige haast, waarmede het volk op een jaarmarkt te hoop loopt, om een troep reizende kunstenaars te zien voorbijtrekken?

Maar het voorwerp der zich zoo onstuimig openbarende nieuwsgierigheid bleef onzichtbaar, al wilden ook enkele spotvogels beweren duidelijk gezien te hebben, dat de resident in de deur der voorgalerij was verschenen, zulke heftige en veelomvattende gebaren makende, alsof hij de gansche Natuur voor deze ontzettende omwenteling verantwoordelijk stelde.

Door geen schot uit de benting in zijn toeleg gehinderd, bleef de vijand onvervaard het planken huis bestoken, waarin het verblijf voor den resident en zijn gevolg met de minuut gevaarlijker werd. Kogel op kogel sloeg door de dunne wanden en door het lichte dak, waarvan de sirappen als het ware in het rond spatten; welk tooneel van verwoesting het van de wallen toeschouwende amazoontje zoodanig ontroerde, dat zij den kapitein met gevouwen handen smeekte, toch den vijand weg te jagen en zich te ontfermen over de bewoners, wier lot het hardste hart moest vermurwen.

Maar de kapitein werd niet vermurwd. Hij bleef met filosofische kalmte toekijken. Zelfs toen de heer Mokatita, onder het uitvoeren van allerlei bokkesprongen om de kogels te ontwijken, ademloos kwam aanvliegen, om namens het hoofd van bestuur te vragen, of de kommandant dan niet zag, dat er op het residentshuis werd geschoten, liet hij Zijn Hoogedel gestrenge antwoorden, dat hij tot zijn groot leedwezen, sedert een half uur hiervan getuige was. Eerst nadat hij door een tweeden tocht van den ongelukkigen Mokatita in het bezit was gesteld van een schriftelijken last tot vuren, gaf hij den in het bastion gereed staanden kanonniers een teeken - en de eerste granaat suisde in de vijandelijke stelling.

Een hartig: hoera! uit zeventig soldatenkelen ging er op,

toen eindelijk de ban was opgeheven, waaronder zij zoolang besloten hadden gelegen en de kanonnen weer met duidelijke taal een zuiveren toestand verkondigden. Maar de kapitein schudde het hoofd, toen de resident hem liet vermanen, toch vooral voorzichtig te zijn met het vuren, opdat geen van hen die uitgezonden waren met proklamatiën door onze kogels getroffen werd. Een tijdlang stond hij de wegvliegende granaten na te kijken, alsot hij zich over zijn eigen doen verwonderde, want al triomfeerden door de ommekeer van zaken ook zijne inzichten en opvattingen, toch was het voor den plichtgetrouwen, ijverigen officier eene droevige gedachte, dat zijne bijna roekeloos klinkende voorspelling: ‘Ik gooi er bommen in, resident, en gij vredesproklamatiën!’ zoo letterlijk in vervulling had moeten gaan.

Den avond van dienzelfden dag had de civiele bestuurder zijn intrek genomen in de benting. En toen den volgenden morgen een heldere zon de rookende puinhoopen van de residentswoning bestraalde, een zon, zooals er in langen tijd geene was opgegaan over de kust, was het alsof ook de natuur uit medelijden eenigen glans wilde bijzetten aan de nieuwe periode, wier begin, hoe droevig en onheilspellend ook, toch aan de beklemde gemoederen eenige verlichting verschaft had.

Alleen de kleine huisklok in *Sans-Souci* scheen van niets nieuws te willen weten, en een nog somberder toon te leggen in de onveranderlijke aankondiging van den vijand. In het vertrekje naast de huiskamer, in de bescheidene ruimte, tot nog toe door den kapitein bewoond, logeerde thans het hoofd van 't gewestelijk bestuur, als een het daglicht schuwende gevallen grootheid. Zonder eenig aandeel te nemen aan wat er om hem heen voorviel, zat hij daar tusschen die vier bamboezen wanden te peinzen en met een hart vol wrok te luisteren naar het krijgsrumoer, totdat dit met het invallen van den nacht verstomde. Maar wat zijne gedachten of aandoeningen ook mochten zijn, hij bleef ze in zijn hart bewaren en deelde ze aan niemand mede.

(*Slot in het volgende nummer*.)

W. JAEGER.

Over ethika.

De theologie gaat vooruit in de mate waarin zij haar eigenlijken naam minder verdient te dragen. Van de zedekunde is een soortgelijke bewering nog niet algemeen geldig.

De geschiedenis van Israël, de geschiedenis van het vroegste Kristendom, de uitlegging van Oud- en Nieuw-Testament, de vaststelling van den tekst der Bijbelboeken, de ontwikkelingsgang van de Kerk en van hare leerstukken, in niets van dit alles verlangt de theologie meer eigene premissen of een eigen methode. Maar de Ethika heeft nog vooronderstellingen noodig, die buiten alle wetenschap liggen. ‘Bij de beoefening der zedekunde’, schrijft Prof. Hoekstra in zijne drie deelen *Zedenleer*[1)], ‘moeten wij *vooraf* aannemen dat individu en maatschappij voor zedelijke verandering vatbaar zijn’ en straks: ‘De zedewet heeft geen recht van bestaan, het woord nauwlijks een zin, wanneer de mogelijkheid van zedelijke verandering ontbreekt. Men kan vrij den mensch gebieden naar zedelijke volmaaktheid te streven; wanneer die volmaaktheid toch een hersenschim is, gebiedt men het onmogelijke, en het onmogelijke kan natuurlijk niet als plicht worden opgelegd.’

De auteur acht 's menschen vatbaarheid voor zedelijke verandering bewijsbaar. Hij voert tweeërlei aan: vooreerst, ‘onzen aanleg tot alle menschelijke deugden’; immers ‘erkent en waardeert de mensch ook die deugden waarvan hij zelf verstoken is en toont hij daarmede deze deugden voor het minst potentiëel te bezitten’; dan, onze geschiktheid ‘om tot betere inzichten en daardoor tot betere wilsbepalingen te komen.’

1) Amsterdam, P.N. van Kampen & Zn. 1894.

Hieruit zal voortvloeien, dat ‘ons karakter stijgen kan’ en het mitsdien ‘schuldig is hiervoor niet te zorgen.’

Maar op deze twee zoogenoemde bewijzen is de auteur eerlijk genoeg aanstonds te doen volgen: ‘bij louter empirische beschouwing van de menschenwereld laat de Geschiedenis veel ruimte over voor scepticisme met betrekking tot de vraag of er ontwikkeling en vooruitgang is in zedelijke kennis.... Zal men met volle overtuiging de Geschiedenis der menschenwereld een drama kunnen noemen door Gods geest gedicht, dan moet men haar beschouwen en beoordeelen in het licht van het godsdienstig geloof. Niemand kan in ernst aan den onafgebroken zedelijken vooruitgang der menschenwereld gelooven als hij niet waarlijk godsdienstig is. Alleen op den godsdienst rust bij ons het geloof, zoowel dat de macht van onzen idealen mensch ten slotte altijd zegevieren moet, als ook dat deze ideale mensch de sleutel is voor de oplossing van het wereldraadsel’ (Deel I, bl. 132).

De ‘meest juiste beschrijving van den godsdienst,’ waarop dat geloof aan onze volmaakbaarheid zal steunen, vindt Prof. Hoekstra in den tekst: ‘Hun die God lief hebben, hun die naar zijn voornemen geroepen zijn, werkt alles mede ten goede.’ Deze ‘meest juiste beschrijving’ is evenwel niet zóó juist, of zij moet, volgens den hoogleeraar, nog ‘overgezet worden uit de specifiek paulinische terminologie in onze tegenwoordige wijze van spreken.’ Als dat geschied is zullen wij weten, ‘1°. dat de wereldorde in volkomen harmonie is met het normale streven van den mensch; 2°. dat niets in de wereld iets tegen ons vermag als God voor ons is; 3°. dat God ons helpend ter zijde staat als wij zelven werkzaam zijn naar zijn wil en daarbij ernstig onze krachten inspannen; 4°. dat God alleen aan de zijde is der goeden, maar zich stelt tegenover de boozen, wier streven hij ten slotte verijdelt.’

En dit alles zal zich laten samenvatten in de stelling, dat ‘de wereldorde een zedelijke wereldorde is.’

Dr. Christ, hoogleeraar te Zürich, heeft aan deze stelling een afzonderlijk geschrift gewijd en het Haagsch genootschap heeft onlangs dat geschrift bekroond. Het werk van Christ heet: *die sittliche Weltordnung*. Onder wereldorde verstaat hij: ‘eine fuer das ganze Weltall, das Universum, geltende Ordnung’ (blz. 13), een geheel van krachten en wetten die ‘plan-

maeszig, harmonisch zusammenwirken.' Geen noodwendigheid brengen die wetten mede, maar wèl verplichting, Kants kategorischen Imperatief. 'Dies bezeugt uns unsere innere Erfahrung;' 'zu festen, allgemein gueltigen, wirklich ethischen, nicht bloszen Klugheitsregeln wird man nur gelangen,.... wenn man auf das wahre Wesen des Menschen zurueckgeht, wenn man ueber alle empirisch gegebenen Factoren des sittlichen Lebens mit Plato zur Idee des an sich guten empor steigt, die den festen Pol der ethischen Welt bildet.' 'Mit Plato.' Dr. Christ kan, evenmin als Prof. Hoekstra, zonder Plato's metafysika den grondslag vinden van het zedelijk leven. 'Aus diesem Wesen und dieser Bestimmung des Menschen sind nun die Forderungen ab zu leiten welche das Sittengesetz an ihn stellt, die Pflichten die es ihm auflegt und die ihnen entsprechenden Institutionen.'

Het plichtgevoel, het besef van het volstrekt gebiedende van den plicht, het besef 'dasz etwas Pflicht sei und lediglich darum gethan werden muesse,' ontsluit ons, volgens Dr. Christ, een nieuwe wereld; verleent ons een hooger bestaan; onafhankelijk van de natuur en alleen zijn grond vindende in ons zelf. 'Die sittliche Weltordnung als unendliche Norm schliesst eine Fuelle geistiger Existenzen in sich: die fuer unsere Vernunft denknothwendige Idee des Guten, die ewigen sittlichen Gueter, die hehre Geistesbestimmung des Menschen, die heiligen Menschenpflichten und -Rechte, die objectiven sittlichen Ordnungen der Gemeinschaft,.... eine reiche, herrliche Idealwelt.'

Ongeveer hetzelfde bij wijlen Prof. Kuenen, naar luid van Dr. H.Y. Groenewegens inlichtingen.[1)] Het 'zedelijk leven was bij Kuenen niets minder dan een leven in dienst der menschheid tot bevordering der ware humaniteit.' 'Den omvang van het zedelijk leven achtte hij onbegrensd'; ieder mensch was 'het middelpunt van een aantal concentrische cirkels.' Onjuist noemde hij het 'eenig deel van ons leven buiten het gebied van het zedelijke te sluiten.' 'Onze zedelijke natuur wil alles wijden door de zedelijke idee.... het gansche leven is bestemd uit zedelijke beginselen afgeleid te worden.' Ook voor Kuenen was er geen menschelijke levensuiting tot welke de zedelijkheid in inniger betrekking stond dan de gods-

1) *Onderwijs in de Zedekunde* blz. 62 vlgg.

dienst. ‘De *morale indépendante*, die alle zedelijkheid vrij wil maken van godsdienst en metafysika, had uitgediend.’ ‘Godsdienst, als bewustzijn van betrekking tot een hoogere macht, zedelijkheid, als bewustzijn van betrekking tot de menschengemeenschap, grepen bij hem in elkander. De zedelijke en de godsdienstige bewustheid waren zoo verwant, dat, bij hooge ontwikkeling van een van beiden, de afwezigheid der andere abnormaal is.’ Als men Dr. Kuenen vroeg of de macht der natuur niet een vijand is van het zedelijk leven en een bewijs tegen de zedelijke wereldorde, antwoordde hij: ‘Nooit kan het heden pleiten tegen de eeuwige orde der dingen waarin het een vluchtig moment is.... De laatste waarheid waartoe alle ervaring en alle denken is gekomen, is de erkenning dat alles is gericht en heendrijft naar het goede.’

Het wordt tijd te vragen, wat het thans zoo veelvuldig gebezigde woord: ‘zedelijke wereldorde’ eigenlijk zeggen wil.

Orde beteekent: geregelde toestand; wereldorde dus: een geregelde toestand op onzen aardbol; zedelijke wereldorde mitsdien een toestand op onzen aardbol, die geregeld is in overeenstemming met de zedelijkheid.

Dit brengt ons evenwel niet verder. Zedelijk kan men slechts noemen wat uitgaat van menschen. Maar dan kan onmogelijk zedelijk heeten een orde der wereld die de mensch niet zelf heeft gemaakt, die Fichte met God en die Dr. Kuenen met ‘de eeuwige orde der dingen’ vereenzelvigt.

Of slaat in de uitdrukking: zedelijke wereldorde, het woord zedelijk op de vrucht, die deze orde voor menschen draagt? Is de wereldorde zedelijk omdat zij het eindelijk succes van onze zedelijkheid verzekert? Maar eene orde der wereld, die dit niet deed, die slechts een doornekroon vlocht voor de deugd, zou, als tragische wereldorde, tot een heroïsche zedelijkheid kunnen aanvuren en dan, schoon niemands zedelijk pogen beloonend, nog geenszins een niet zedelijke behoeven te zijn. Uit het oogpunt van hare vrucht beschouwd, kan het al of niet zedelijke van een wereldorde enkel afhangen van het gebruik dat wij van haar maken. En als mijn zedelijkheid mijn eigen lot niet waarborgt, is er geen reden om aan te nemen, dat het zedelijke der wereldorde de toekomst waarborgt der wereld. Met het aannemen eener zedelijke wereldorde is dus het optimisme, dat de beoefenaars der ethiek uit haar willen afleiden, nog

niet gerechtvaardigd. Te vergeefs beroept men zich op die spreuk van Paulus: hem dien God liefheeft zullen alle dingen medewerken ten goede. Die spreuk geeft uiting aan een vroom gevoel dat op redeneering noch waarneming rust, en geen wijsgeerige strekking heeft. De vroomheid is, als het Grieksche drama, een extatisch verschijnsel. Waarom de hymne van hare 'Mania' verlaagd tot een vraag voor een debat? Ik hoor die vraag al redigeeren op de welbekende wijze: 'In hoever kunnen wij onze goedkeuring hechten aan de bewering, dat, krachtens de zedelijke inrichting der wereld, alles dienstbaar moet zijn aan het goede.' Ach! laat zulke klassieke teksten wat zij zij zijn en spaar ons 'die overbrenging uit de Paulinische terminologie': men kan een zielsuiting hare terminologie toch niet uittrekken als een kostuum.

Wij hebben de ethika eenvoudiger op te vatten dan tot dusver de theologen het doen en zullen dan licht in eenvoudiger taal van haar spreken. Ethika is een wetenschap, of zij is het niet. Is zij een wetenschap, dan eischt zij geene metafysische vooronderstellingen, dan is haar inhoud begrensd en vallende binnen den kring der zuiver menschelijke verschijnselen, dan heeft zij niet van doen met een beroep op een bovennatuurlijke inwerking, om een schijn van mogelijkheid te geven aan wat zoo duidelijk gebleken is empirisch onmogelijk te zijn; dan heeft zij niet alleen de *morale indépendante* te erkennen, maar alleen deze moraal voor behandeling vatbaar te achten. Als Dr. Kuenen naar Dr. Groenewegens getuigenis verklaart: '*De morale indépendante*, die alle zedelijkheid vrij wil maken van allen godsdienst en metafysika, heeft uitgediend,' antwoorden wij met dit dilemma: De moraal is òf wetenschap en dan zelfstandig, òf afhankelijk en dan geen wetenschap. Dit laatste blijft zij bij velen dan ook slechts in schijn. Men zou a priori toch nauwelijks gelooven, wat Dr. Christ durft opnemen onder de zoogenaamde 'feiten', waarop de overtuiging rusten moet, dat de 'sittliche Weltordnung' een oneindige macht is. Zulk een 'feit' is...., onder meer, de verbanning van de Jezuïten uit het Duitsche rijk. Bravo! mogen wij hier roepen. Nu zijn wij er. De 'sittliche Weltordnung' wil blijkbaar zeggen een toestand der wereld, die naar het hart is van een protestantsch theoloog. De reeds genoemde Leidsche hoogleeraar zal, volgens

zijn berichtgever, het socialisme een ‘absurd ideaal’ genoemd hebben. Een of andere Dr. Christ zal wellicht over vijf en twintig jaar het socialistisch streven van onzen tijd aanvoeren als een krachtig bewijs voor de ‘absolute macht der sittlichen Weltordnung’ Wij hebben van deze schijnwetenschap genoeg. Jezuïtisme, socialisme zijn geen feiten in den zin, waarin ons onderzoek feiten zoekt. Als iemand zich vóór of tegen die zoogenaamde wereldorde op zulke verschijnselen beroept, leeren wij niets omtrent het bestaan en het karakter dier wereldorde, leeren wij alleen van uit welk standpunt die persoon bestaande richtingen beoordeelt.

De zedelijke wereldorde is evenmin een godsdienstig als een wijsgeerig denkbeeld. Een van Israëls profeten verkondigt, of liever legt God zelven in den mond de woorden: Ik formeer het licht en schep de duisternis, ik maak den vrede en schep het kwaad, ik de Heer doe al deze dingen (Jes. 45 : 5). De Nederlandsch Hervormde Kerk laat de gemeente zingen: ‘'t Is wijs en goed al wat gij werkt.’ Van de lippen der vroomheid kan men moeilijk een andere taal verwachten. ‘Qui se donne le droit d'applaudir, se donne le droit de siffler.’ Te ingetogen om de wereldorde te gispen, moeten wij evenzeer bescheiden genoeg zijn om haar niet in bescherming te willen nemen. Is er dan geen wereldorde en weten wij niet waarin zij bestaat? Van weten kan hier geen sprake zijn. Het geloof heeft vrede met elken toestand der wereld, op grond, niet van het karakter, maar van den oorsprong, dien toestand eigen.

Het geheele denkbeeld eener door ons gekeurde wereldorde zal overbodig schijnen als men de ethiek eenvoudiger opvat. Naar Kuenen-Groenewegen, is ‘het zedelijk leven een leven in den dienst der menschheid tot bevordering der ware humaniteit’; is verder: ‘de omvang van het zedelijk leven onbegrensd’... ‘alles, volstrekt alles moet door de zedelijke idee worden gewijd’... ‘het gansche leven is bestemd afgeleid te worden uit zedelijke beginselen’. Dit is overdrijving en die ons den lust in het zedelijk leven bederven moet. Wie kan zich stellen ‘in den dienst der menschheid’? Wie durft beweren de ware humaniteit te kennen? Welk een arbeid alles in het leven af te leiden uit zedelijke beginselen, waarvan men natuurlijk weder moet gelooven, dat zij ook de ware beginselen zijn. Op die wijs voedt men het fanatisme. Hoe zal men

iemand anders verhinderen, bij voorbeeld, zijn Godsdienst of zijne esthetiek tot het een en het al te verheffen, als men zelf zijne ethiek daartoe verheft. Men wordt dan immers medeplichtig aan de eenzijdigheid, die reeds in zoovele opzichten het verkeer met onze medemenschen bederft. Is er niet langer genialiteit in de wereld, een onbewust voortbrengen, een zingen gelijk de vogel zingt; moet alles tot iets bestemd zijn en nog wel bestemd zijn uit een beginsel te worden afgeleid? Tegen overdreven godsdienstzin te waarschuwen, acht men terecht gepast. Wat baat het als men nu aan het dwepen slaat met de ethiek? Op elk gebied blijft dwepen gevaarlijk en tegen den goeden smaak. Waar moet het heen, wanneer ik alles te wijden heb door een idee? en wat maakt het uit of het de idee is der zedelijke wereldorde of een andere. Door welke idee ook gewijd, een gewijd mensch zal altijd een soort van pontificeerend, dat is, niet zeer aangenaam wezen blijven. Zijn er reeds aangename menschen te over op dit benedenrond? Is er eenige waarborg, dat de vrucht der wijding die gij u zelf geeft zooveel geuriger uitvalt dan die uw naaste zich van een geheel andere wijding voorspelt?

O, die macht der woorden! Vooruitgang is vaak slechts verandering van terminologie. De brave Hendrik heeft afgedaan, maar de Hendrik bij wien alles bestemd is ‘door de zedelijke idee’ te worden gewijd, is thans iemand bij wien de ware natuur, ik vergis mij, ‘de ware idee van den mensch’ zich verwezenlijkt. De witte das is afgelegd, maar men blijft een priester van het Goede. Uitkomen voor een positieven godsdienst, hoe verouderd! Maar uwe ethiek mag ons lasten opleggen naar welgevallen. De ethische religieusiteit is op weg strenger te worden dan de oude godsvrucht. Men herinnert zich hoe meedoogenloos Renan indertijd den dichter van den *Dieu des bonnes gens* te lijf is gegaan.

De omvang van het zedelijk leven kan alleen in het afgetrokkene ‘onbegrensd’ worden genoemd. Menig ‘deel van ons leven staat feitelijk buiten het gebied van het zedelijke.’ De eerste teug na vermoeienis; de eerste zonnestraal bij krankheid; zoovele andere esthetische genietingen van hooger en lager rang: ik moet het mij opdringen dat zij met de ‘zedelijke idee’ in betrekking moeten worden gebracht. Hoe zullen wij tot de ‘kinderen’ behooren die van zelf het koninkrijk der hemelen beërven, wanneer wij altijd en onder alle omstandig-

heden wijsgeeren willen zijn en wel platonische wijsgeeren. Laat mij weenen, laat mij lachen, laat mij lijden en genieten omdat ik nu eens weenen en lachen moet, omdat ik het niet laten kan! Elke dag brengt mij allerlei gewaarwordingen, waarbij ik mij niet wil laten beangstigen door het denkbeeld, dat ik onder alle omstandigheden, met iedere handeling, met iedere ondervinding ‘de idee van den mensch’ zal hebben te verwezenlijken. Ik ken die idee van den mensch niet. Ik zie geen kans om de waarneming van veertien honderd millioenen te generaliseeren tot ééne idee. Die idee van den mensch en die zedelijke idee benauwen mij op dezelfde wijze waarop een Paulus of een Luther benauwd werden, de eerste door de Mozaïsche, de tweede door de Katholieke wet. Eerst wordt ons medegedeeld dat Paulus en Luther groote mannen zijn geweest, o zoo groot; en dat juist wijl zij ons van ‘de bedeeling der wet’ vrijgemaakt en onder de bedeeling van het Evangelie gebracht hebben en dan blijkt het, dat ik devotelijk heb neder te knielen voor den kategorischen Imperatief, een uitvinding van Kant. Een wet? gehoorzaamheid aan een wet? gebrekkige, achterlijke, judaïstische zedelijkheid; maar een kategorisch bevel, een ‘imperatief mandaat’, medegegeven op de levensreis, dat zal het nec plus ultra zijn van een waarlijk verlichte moraal. Er is niet anders op: wij zullen nog naar de zedekunde van het Evangelie moeten terugkeeren, om van ‘een wet der vrijheid’ iets te vernemen, om de muziek te hooren van dat ‘weest dan navolgers Gods als geliefde kinderen,’ om niet meer geringeloord te worden door die spookachtige ‘idee’ waarvan ik òf niets weet òf die ik alleen als een abstractie ken. O, wat lasten worden mij, die eenvoudig een ‘honnête homme’ wensch te zijn, opgelegd. De zedenleer zal niets minder zijn dan ‘een psychologisch-sociologische wetenschap’ [Hoekstra, Deel I, blz. 47] en ‘ernstige zelfwaarneming zal de eenige weg zijn tot zedelijke zelfkennis, en alzoo tot juiste opvatting van ons geesteswezen,’ die zelve het ‘eerste vereischte zal zijn bij het streven naar dat zedelijke levensdoel waarvan de idee ons potentiëel van nature eigen is.’ Wie is tot al deze dingen bekwaam, wie kan er zelfs zich volkomen rekenschap van geven? ‘De idee’ -, alweder een idee, - ‘van mijn zedelijk levensdoel is mij “potentiëel” van nature eigen!’ Als ik naar mijn zedelijk levensdoel zal streven is het

‘een eerste vereischte,’ dat ik ‘tot de juiste opvatting van mijn geesteswezen kom,’ dus mij een juiste idee vorm van de idee van mijn geest! In het bezitten van deze laatste idee zal de ‘zedelijke zelf kennis’ bestaan en de eenige weg tot deze kennis zal zijn ‘ernstige en aanhoudende zelfwaarneming.’ Op mijn woord: ik kan hier niet bij. ‘Zelfwaarneming’ en ‘zelfkennis,’ laten die zich eenvoudig samenkoppelen?

In beide uitdrukkingen heeft het woord *zelf* immers een andere beteekenis. Waarnemen kan ik mijzelf alleen zooals ik feitelijk ben, kennen alleen, in zoover ik een bestemming heb. En dan die ‘aanhoudende zelfwaarneming.’ Welk een corvée en welk een bron van onnatuurlijkheid! Is er in de wereld dan niets belangrijkers gade te slaan? Men spreekt over waarnemen alsof iedereen die kunst verstond en zij niet het deel was van slechts weinige uitgelezenen; het meerendeel weet niet eens wat onder vruchtbaar, dus methodisch, waarnemen te verstaan is. Ik voorzie het volgend gesprek tusschen den ethikus, die aanhoudende zelfwaarneming aanbevolen, en het beschaafd publiek, waaraan hij het verrichten van dit kunststuk opgedragen heeft.

- Mijne vrienden, gij moet komen tot een juiste opvatting van uw geest eswezen. Anders kunt gij de eerste vereischte niet vervullen bij het streven naar uw zedelijk levensdoel. - In 's hemels naam. Maar hoe kom ik tot die juiste opvatting? - Door zedelijke zelfkennis. - Hoe verkrijg ik die? - Door aanhoudende zelfwaarneming. - Ik zal mijn best doen. Waarmede moet ik beginnen? - Met datgene waarmede alle waarneming begint. - Dat weet ik zoo niet; ik heb nooit anders dan onwillekeurig waargenomen. - Ik zie wel, dat gij nooit een logika h e b t bestudeerd. - Daar heb ik geen tijd en geen hoofd voor. - Dat treft ongelukkig.

En ten slotte komt het beschaafd publiek tot het mismoedig besluit om ‘die Dinge gehen zu lassen wie es Gott gefaellt.’

Waarom aan het spontane in de zedekunde niet een grooter plaats ingeruimd? Het staat ons overal zoo wèl aan; wij zijn zoo gelukkig als wij het ontmoeten. Wij waardeeren het zoo hoog in de kunst; waarom ons wijsgemaakt, dat wij het als zedelijke wezens niet gebruiken kunnen. Juist hier moest het zooveel mogelijk worden aangekweekt, om het zedelijk leven niet schrikwekkend te maken. Zedelijkheid is toch

allereerst een zaak van het hart. Hoe meer zij dat is, hoe meer zij ons zal aantrekken. Als een zedelijk man niet, juist in deze hoedanigheid, een beminnelijker en dus benijdenswaardiger man is dan een onzedelijk man; als hij ons niet kan bekoren door grooter frischheid, hooger oorspronkelijkheid, kloeker ‘durven leven,’ is het zedelijk leven even weinig begeerlijk als de toestand van iemand die in goede kringen, zoo al niet een dwangbuis dan toch, een keurslijf heeft aan te trekken Het Fransch heeft een aardig woord: se guinder, zich ophijschen: het tegenovergestelde van het zich gemakkelijk voelen en bewegen. Ik wil mij ook als zedelijk wezen op mijn gemak gevoelen, beseffen ‘hoe het hoort’ zonder dat iemand het mij voorzegt.

Is daar nu zooveel voor noodig? zooveel wijsbegeerte en metafysika, zooveel ‘idee?’

Schleiermacher herleidde alle religie tot één gevoel, dat onzer volstrekte afhankelijkheid. Kunnen wij niet alle zedelijkheid terugbrengen evenzeer tot één besef, het besef, dat anderen van ons afhangen, voor welk deel en in welk opzicht ook? Zoodra dit besef in mij levendig wordt moet één van beide geschieden: òf ik moet opzettelijk weigeren een ander het geluk te verschaffen dat ik in staat ben hem te bereiden; òf ik moet de aandrift volgen hetzij, om, voor zoover het aan mij staat, zijn leed te verminderen, hetzij om zijn welzijn te verhoogen.

Deze aandrift zou men kunnen noemen onze zedelijke functie; zij werkt uitsluitend op een gegeven prikkel maar voor het overige van zelf en in overeenstemming met geheel mijn beschavingstoestand.

Op de uitnemende waarde der beschaving voor de zedelijkheid is het een lust de aandacht te vestigen. De beschaving heeft reeds zooveel voor mij gedaan eer er nog gedacht werd aan mijn bestaan. Zij heeft aan het leven vormen gegeven, die niet fijner, niet aangenamer kunnen worden gedacht en door mij niet in acht genomen kunnen worden, zonder dat het beeld van den zedelijke vóór mij staat. Telkens wanneer ik dat beeld uit het oog zou verliezen, brengt de tegenwoordige beschaving het mij voor den geest. Niemand onzer wil beschaving en zedelijkheid met elkander vereenzelvigen. Maar het is een groote gerustheid te weten, dat ik den geest dien de zedelijkheid eischt, slechts heb te leggen in de vormen die de

beschaving reeds lang vóór mij aan de hand heeft gedaan. Ik behoef die vormen niet meer te scheppen. Ik behoef mij niet te vermoeien met te bedenken hoe zij eigenlijk moeten zijn. Zij zijn er; zij werken op mij, beschamend en verlokkend beide. Een beschaafd man doet volmaakt hetzelfde dat een zedelijk man doet, niets meer, niets minder en als de laatste, zooals ik er innig van overtuigd ben, handelt uit een gevoel dat uitsluitend zijn eigendom is, zoo is toch den eerstgenoemde niets eigen dat van zelf het zedelijk gevoel uitsluit of belemmert. De beschaving is de pedagoog tot de zedelijkheid, in den zin waarin de aanvang onzer jaartelling de Mozaïsche wetgeving pedagoog tot Christus heeft genoemd. Voor mij is de beschaving een kunstgewrocht dat mij zegt: zoo is, zoo spreekt, zoo handelt een mensch, die nooit vergeet, dat hij met anderen op de wereld is en met anderen die hij meer of minder gelukkig kan maken. Dat kunstgewrocht, gewrocht van de liefelijkste, van de beminnelijkste kunst, is voor mij als een wet in actie, maar een wet in de alleraangenaamste beteekenis; zij spreekt niet, zij beveelt niet, zij laakt niet; want dit is juist haar eerste eigenaardigheid, dat zij onveranderlijk dezelfde blijft, hoe ik zelf haar ook bejegen. Ben ik grof, zij blijft als satijn; onkiesch, zij wondt mij in geen enkel opzicht; driftig, zij wijkt terug; zij duldt; te zeer met mij zelf ingenomen en geneigd mij te laten voorstaan op verdiensten, zij zal zelfs mijne verdiensten nog verheffen, hooger dan het mij in den zin kan komen het zelf te doen. En terwijl zij zich gelijk blijft, mijn geestelijke huid ontziet, plaats voor mij maakt, lijdzaamheid oefent ten aanzien van mijne gebreken; meer dan dat: mijn zelfgevoel verhoogt, geeft zij mij juist de waarschuwing, zelfs de les, die ik behoef. De kieschheid waarmede ik behandeld word, brengt mij eigen grofheid voor oogen, in één woord al de deugden waarvan zij mij het voorbeeld geeft, doen mij beseffen mijn eigene tekortkomingen. Men zegt nog te weinig als men de beschaving een kunstgewrocht noemt, men doet beter door van haar wonderwerk te spreken. Zij heeft den mensch, zelfzuchtig van natuur, geleerd aan anderen te denken, voor anderen te gevoelen. Er is een aardig huisdier dat mij door de zachtheid, de bevalligheid, het door alles heenglijdende zijner bewegingen altijd aan de beschaving denken doet. Ik zet de poes op mijn schoorsteen. Mijn schoorsteen staat vol van allerlei

breekbare waar. Ik laat hare feline Gratie rustig begaan. Van den eenen hoek van den schoorsteenmantel komt zij tot den andere. Zij schijnt in een oogenblik geheel het terrein te hebben overzien met al de gevaren, al de moeilijkheden waaraan het haar blootstelt. In een oogwenk is zij aan den anderen hoek; niets omver-, niets afgeworpen. Wat juistheid van blik, wat telkens zich vernieuwende takt! Heeft zij ooit van te voren een repititie gehouden van haar kunststuk? Zóó is de beschaving, nooit wondend, nooit gewond, men kan haar het fijnste en teederste aanvertrouwen. Deze volmaaktheid der beweging is, evenals bij het huisdier, waaraan ik mijne vergelijking ontleende, geen vrucht van overleg tenzij dan van een overleg dat nauwlijks dien naam verdient; omdat het als vanzelf, door niet aanwijsbare oorzaken, door een ervaring en oefening is geworden, gelijkstaande met de verwonderlijke juistheid waarmede bij ons de beweging van ademhaling, harteklop, de accommodatie der oogen of van andere lichaamsdeelen geschiedt. Ook dit heeft de beschaving gemeen met de nauwkeurigheid waarmede sommige lichamelijke functiën plaats vinden; zij slijt niet af door herhaalde werkzaamheid, zij wordt er veeleer gemakkelijker door; zij wordt een gewoonte die het meer moeite kost te verloochenen, dan te volgen. Zelfs de geringste dienst kan ons niet bewezen worden, zonder dat het een ‘Dank u’ op de lippen brengt[1)] De beschaafde kan weldra geen oogenblik meer vergeten dat hij niet alleen is op de wereld en als zijne beschaving toeneemt, is dit niets anders dan een toenemen in omvang van den kring waarin hij geplaatst is of van de bijzondere betrekkingen waarin hij zich tot dien kring gevoelt.

Het pedagogisch karakter der beschaving ten aanzien onzer zedelijkheid vertoont zich niet alleen daarin, dat zij ons het aanschouwelijk beeld geeft van de wijze waarop onze zedelijkheid ten aanzien van anderen heeft te werken. Door ons al vast te leeren doen, waartoe zedelijkheid op zichzelf ons nog niet dringen zou, maakt zij onze kennis juister van wat eigenlijk de zedelijkheid zou vorderen. Zij werkt op onze verbeelding, die het zoover brengen kan, dat wij, bij verschillende onzer

1) Homo qui erranti comiter monstrat Viam Quasi lumen de suo lumine accendat, facit. ENNIUS.

handelingen de tegenwoordigheid gevoelen ook van afwezigen. Iemand, met wien ik spreek, een misleidende inlichting te geven; hem, gelijk men zegt, te bedriegen in zijn gezicht, dit kan mij lang onmogelijk zijn, eer nog in het algemeen, onder alle omstandigheden, waarheidsliefde mij ertoe drijft de dingen te zeggen zooals zij zijn. In het eerste geval toch zijn er tien kansen voor één, dat ik de afhankelijheid waarneem, waarin een gegeven persoon ten aanzien van mijne valsche inlichting verkeert; zijn er tien voor één, dat ik iemand het slachtoffer zie worden van mijne misleiding, en de waarneming van dit meer of minder ernstig geval wordt een kracht, die mij verhindert, mijne vrienden, mijne bekenden, hen met wie ik dagelijks omga, of die ik althans dagelijks ontmoeten kan, op eenig dwaalspoor te brengen. Door de verbeelding evenwel kan, hetgeen ik hier noemen wil, de oprechtheid in concreto, oprechtheid in abstracto worden, zoodat de weerzin, dien het zeggen van een leugen mij inboezemt, zich vanzelf veredelt tot de behoefte om niets dan waarheid mede te deelen, een behoefte, die zich dan blijft openbaren ook in die gevallen, waarin ik nauwlijks verwachten kan, dat iemand in ernst het slachtoffer zal worden van mijne onjuiste verklaringen. Ik moet evenwel aannemen, dat deze waarheidsliefde geheel in het algemeen de vrucht is van een besef, dat voortwerkt ook wanneer zijn oorspronkelijke en onmiddellijke oorzaak heeft opgehouden te bestaan, of juister gezegd, nog alleen bestaat in de verbeelding. Onderscheidene werkingen van het zedelijk gevoel laten zich alleen met behulp van de verbeelding verklaren: het zijn al die werkingen, die onveranderd blijven, onverschillig of wij al dan niet zien, dat anderen de ongelukkige gevolgen van ons doen en laten ondervinden. De eigenaardige werking van ons schaamtegevoel is daarvan misschien het duidelijkst voorbeeld. De alleen bevredigende kieschheid is de kieschheid, die er nog is als zij, streng logisch gesproken, er niet meer zijn kan; als zij de blikken ontziet ook van hen, die niet in onze omgeving zijn en hunne blikken niet meer op ons kunnen vestigen.

Maar wat wil dit en menig verschijnsel van dien aard anders zeggen, dan dat de uitbreiding van ons zelf bewustzijn meer en meer wordt ook een bewustzijn van de gewaarwordingen van anderen, zelfs als dezen ons niets te kennen geven. Deze uitbreiding hangt met een gebiedende behoefte in ons samen.

Te voelen wat anderen voelen, zullen en moeten voelen, is een gaaf, die zich op het natuurlijkst ontwikkelt bij het dagelijksch ervaren van den invloed, dien menschen op ons oefenen. Het moet ons doordringen van de beteekenis, die menschen voor ons kunnen hebben. Zoo wordt onze zedelijkheid het voldoen van een nooit geheel afbetaalde schuld, een schuld, die wij dagelijks grooter maken door ons de weldaden te laten aanleunen, die menschen ons bewijzen. Die weldaden zijn even waarachtig als talloos. Het is nauwlijks te zeggen, wat ook zij voor ons kunnen zijn, met wie wij toch niet in bijzonder nauwe betrekking staan. Hoe meer onze gevoeligheid toeneemt hoe meer het aantal wast der personen, die niet zóó of anders kunnen zijn, zonder dat wij het gewaarworden. Daar wij toch meerendeels met dezelfde menschen in aanraking komen, groeit het aantal der van hen ondervonden weldaden aan; het hoopt zich op en wekt een gevoel, dat zich ontladen moet in een dank, die weldra niet meer genoeg heeft aan woorden. Wij hebben vele milde weldoeners die wij kennen, misschien nog meer die ons onbekend zijn en altijd zullen blijven. Ik heb ze lief al die weldadige anoniemen. De een verdrijft mijn muizenesten door zijn blijmoedig gelaat, de ander door zijn krachtigen gang, een derde door de helderheid van zijn stem en door al deze en soortgelijke middelen word ik beweldadigd ook door hen, die misschien geen oogenblik aan mij denken; maar ik kan den indruk van hun persoonlijkheid niet in mij opnemen, niet voortdurend vernieuwen of bewaren zonder gestemd te worden tot een teruggeven van hetgeen zij mij schonken, dat mij weder vanzelf er toe leidt ook hen te beweldadigen, van wie ik nog veel verder afsta, omdat zij nog buiten den kring mijner weldoeners zijn gebleven. De erkentelijkheid jegens mijne anonieme, onwillekeurige weldoeners reeds zoo groot, werkt natuurlijk met zooveel grooter kracht jegens hen, jegens de velen, die willens en wetens, die opzettelijk mij gelukkig maken. Bijna al mijn geluk hangt af van hetgeen anderen voor mij zijn; maar dan is er toch niet veel redeneering noodig om te vermoeden, dat ik met mijne afhankelijkheid van menschen niet alleen sta, dat ik anderen gelukkig en ongelukkig maken kan. Wat zal mij overtuigen, dat mijn zedelijk leven als springader meer noodig heeft dan dit besef.

Waar blijft nu evenwel de kategorische Imperatief, het on-

omkoombare *Du sollst?* Ik gun Kant van harte het voorrecht van een uitdrukking te hebben bedacht, die fortuin heeft gemaakt, maar dit verhindert mij niet te zeggen, dat voor mijn deel Kant's imperatief een goed heenkomen mag zoeken. Ni Dieu, ni maître. Ik zie niet in waarom ik bevreesd zou hebben te zijn voor die leus. Blijft mij niet altijd de dwang van hetgeen ik niet laten kàn en juist daarom zoo gaarne doe, de verhinderende macht van hetgeen ik met den besten wil ter wereld niet zou kunnen doen? Wij hebben in den katechismus onzer jeugd geleerd, dat wij onbekwaam zijn tot eenig goed: het is een groote troost, dat er ook veel kwaad is waartoe wij ons ten éénenmale onbekwaam gevoelen. Ik kan mijn hart wel eens ophalen aan het nagaan van de slechte dingen waartoe ik alle geschiktheid, waartoe ik zelfs allen aanleg mis,[1)] en waarom zou iemand een volstrekte uitzondering maken op zijne natuurgenooten? Het is mij natuurlijk niet geheel onbekend, dat er een orthodoxie is die zich minder opgewekt laat hooren. Zij kan het bij het rechte einde hebben, maar het wil mij toch voorkomen, dat zij al te zeer aan een dogma offert. Tegenover haar: ‘de mensch is van nature slecht,’ zal ik mij wel wachten een ander dogma te plaatsen en te beweren: ‘De mensch is van nature goed.’ Noch ethnoloog, noch anthropoloog, wil ik mij liefst van elk algemeen oordeel onthouden; niet spreken van de abstractie *de* mensch, maar van concrete personen, de een of andere idee verwezenlijkend, misschien, maar in elk geval historiesch geworden, onder allerlei invloeden. Wat is er, dat wij niet ontvangen hebben? Waarom zouden wij in onze geestelijke ontvangst niet boeken wat daarin behoort, al de rijke gaven en vermogens, die wij van onze voorouders hebben geërfd? Dat vormt het geestelijk kapitaal waarop wij teren. Wij, die het voorrecht hadden geene slechte ouders en voorouders te bezitten, wij, in wier geslacht geen slechte traditiën bestaan en die dus met dankbaarheid het atavisme kunnen aanvaarden, wij zijn niet langer van nature in staat of geneigd tot alle kwaad; wij hebben lust in heel veel goeds, wij zijn geen geestelijke parvenu's; wij doen ons voordeel met hetgeen, blijkens de soort van kunst, van letterkunde, van het maatschappelijk gevoel, waarin wij ons mogen verblijden, de voorgeslachten hebben overgewon-

1) ‘Tu veux en vain t'avilir’, *Émile*, liv. IV.

nen, en al wat overgewonnen is, zou ik willen samenvatten in een steeds toenemend, steeds ons dieper doordringend en in alle levensuitingen zich openbarend Katholicisme, dit woord thans alleen opgevat en in zoover het een volmaakte tegenstelling vormt met individualisme en samenvalt met democratie, niet in den theoretischen, maar in den praktischen, d.i. in den ernstigen zin van het woord.

Het is met het zondegevoel, met het besef onzer zwakheid en ellende eigenaardig gesteld: niemand kan het sterk hebben en krachtig, niemand kan het missen en blijvend in het bezit zijn van een hoog ideaal. De noodwendigheid van het zondegevoel en het gevaar met dat gevoel verbonden, behoort tot die vele zonderlinge tegenstrijdigheden, waaruit ons innerlijk leven is samengesteld. Zoo dikwerf dat gevoel krachtig in ons spreekt, en in de besten spreekt het met nadruk, begrijpen wij volkomen de populariteit, die ‘Kant's kategorische Imperatief’ voortdurend geniet. Niets schijnt lichter te vallen dan te meenen, dat wij het buiten dien Imperatief niet kunnen stellen. Wij zijn zoo traag en zoo verleidbaar, dat wij geneigd zijn ons af te vragen, wat er van onze deugd zou worden indien het heilige moeten ons ontviel. Wij zijn op dien grond er toe gekomen, niet alleen aan de uitdrukking zedewet een groote beteekenis toe te kennen, maar de zedelijkheid in het gehoorzamen aan die wet te doen opgaan.

Mijn eerbied voor dien Imperatief wordt wel eenigszins verminderd door de overweging dat wij in niemands zedelijkheid groot vertrouwen stellen, zoolang zij uitsluitend steunt op den eerbied voor het ‘Du sollst.’ Ik heb mijn geld toevertrouwd aan een bankier, daar ik voor eenigen tijd afwezig blijf, maar na mijn terugkeer stelt hij mij het aanvertrouwde ongeschonden weder ter hand. Ik dank hem voor zijn eerlijkheid en goed beheer, maar hij is eerlijk genoeg te erkennen, dat hij niets liever had gedaan, dan het zich toe te eigenen en het alleen gelaten heeft uit ontzag voor het gebod, dat eerlijkheid verplichtend stelt. Hij geeft mijn geld mij terug, maar voegt er bij, dat hij uit plichtgevoel aan zware verzoeking weerstand heeft geboden. Ik denk natuurlijk bij mijzelf: Goddank dat de man dien sterken band van het ‘Du sollst’ zoo krachtig heeft gevoeld. Ik ben er thans goed afgekomen, maar het is goed voor éens; ten tweeden maal vertrouw ik mijn bezit liever

toe aan een bankier, die geen kategorischen Imperatief noodig heeft gehad, bij wien de gedachte zelfs niet opgekomen is, dat hij zich met mijn penningen kon verwijderen, met andere woorden, die geheel van zelf, als de natuurlijkste zaak ter wereld, eerlijk is gebleven. Dit voorbeeld laat zich op allerlei wijzen varieëren, maar het is op zichzelf genoeg, om mij tot bewustzijn te brengen, dat ik den kategorischen Imperatief van ‘Du sollst’ en ‘Du sollst nicht’ buitengewoon fraai en treffend vind, maar toch wel zoo gaarne heb, dat iemand in zijn doen en laten tegenover mij dien Imperatief stil kan laten rusten. Nu is het zeker bijzonder gemakkelijk, als ik, met mijn teruggegeven geld in mijn beurs, in mijn kamer, over ethika schrijf, dat woord, die uitdrukking van Kant hemelhoog te verheffen; maar het stuit mij toch zeer tegen de borst een uitdrukking te prijzen, zoolang zij zuiver theoretisch blijft, die evenwel geen oogenblik aan de werkelijkheid kan beantwoorden, zonder dat de vrees mij om het hart slaat, voor het rustig bezit van hetgeen waarop ik zoo vrij ben eenigen prijs te stellen. Ik weet wel, dat niet ieder behoefte heeft al die fraaie, abstracte frasen, die hij bewondert en gaarne overneemt, daar het aan zijn stijl een geleerd aanzijn geeft, te vertalen in het concrete; bij mijzelf is die behoefte nu eens zeer levendig. Ik wil mij niet gedrongen voelen als niets mij dringt; ik wil niet ‘betreuren,’ als ik in het minst niets bejammer, maar zoo wil ik evenmin eerbied voorwenden voor ‘Du sollst’, wanneer ik feitelijk alleen maar mijn volle vertrouwen geef aan iemand, die mijn geld, mijn eer, mijn vrouw, wat ook tijdelijk in zijn bewaring is, heilig kan achten, zonder een ‘Du sollst’ te behoeven. Ik blijf daarbij, hoeveel indrukwekkends Dr. Christ of een ander ook van dien weinig fraaien, zoo genoemden Imperatief heeft gezegd. En als ik de wenschelijkheid voor anderen, om in een gegeven omstandigheid een krachtig ‘Du sollst’ te hooren, niet geruststellend vind, kan ik ook zelf geen ‘Du sollst’ vernemen en meenen, dat alles pluis bij mij is. Ik kan niet gelooven dat het God verheerlijkend is te denken: God heeft mij, zijn schepsel, zóó gemaakt, dat ik zou moeten vallen wanneer hij mij niet had geboden: houd u recht op uw beenen; dat ik zou moeten zondigen van den morgen tot den avond, wanneer hij mij niet had voorgeschreven: beoefen de deugd. Als hij het mij werkelijk heeft voorgeschreven, antwoord ik liever,

terwijl de tranen mij in de oogen springen: Heer, gij weet alle dingen, gij weet wel dat ik u lief heb. ‘Da mihi te, Deus meus,.... en amo, et si parum est, amem validius... Hoc tantum scio, quia male mihi est praeter te,.... et omnis mihi copia, quae Deus non est, egestas...’, zooals Augustinus zegt, en vóór hem, naar de Latijnsche overzetting: Quid enim mihi est in coelis? si tecum modo fuero, non delector terra, of François de Sales in zijn Vie dévote: ‘Et vous, ô mon Dieu, mon Sauveur, vous serez dorénavant le seul objet de mes pensées; non, jamais je n'appliquerai mon esprit à des cogitations qui vous soient désagréables. Ma mémoire se remplira, tous les jours de ma vie, de la grandeur de votre débonnaireté, si doucement exercée en mon endroit. Vous serez les délices de mon coeur et la suavité de mes affections.’

Ik voeg er weder met Augustinus bij (in diezelfde Confessiones): ‘Sero te amavi, pulchritudo tam antiqua et tam nova, sero te amavi. Et ecce intus eras, et ego foris, et ibi te quaerebam; et in ista formosa, quae fecisti, deformis irruebam. Mecum eras, et tecum non eram. Ea me tenebant longe a te, quae, si in te non essent, non essent. Vocasti, et clamasti, et rupisti surditatem meam. Coruscasti, splenduisti, et fugasti caecitatem meam. Fragrasti, et duxi spiritum, et anhelo tibi. Gustavi et esurio, et sitio. Tetigisti me, et exarsi in pacem tuam.’

‘Pulchritudo’ wordt door Augustinus God genoemd, als herinnerde hij zich, dat Dionysius, de Areopagiet,[1)] de vader der allerkristelijkste mystiek, dien de Kerk onder haar heiligen rekent, God niet met een kerkelijk geijkten term, maar rondweg Eros noemt. Maar onze theologie heeft die stoute, patristische taal verleerd. Wij willen er het hart weder voor openen en in de taal, waarin het thans levende geslacht de hoogste aantrekkelijkheid te kennen geeft, Hem aanduiden, die, zóó beseft, weder de harten tot zich trekken zal. Dan wordt God voor ons weder niet het onpersoonlijke, het abstracte wezen, welks bestaan de filosoof heeft te bewijzen, maar al watschoon en liefelijk is in de wereld, al wat ‘charme’ is in de wereld;

1) *ἔστι δὲ καὶ ἐκστατικος ὁ θεῖος ἔρως, οὐκ ἐῶν ἑαυτῶν εἶναι τοὺς ἐραστὰς ἀλλὰ τῶν ἐρωμένων*, de div. nom.

het godsdienstig gevoel wordt de geestdrift voor, beter nog: de innigste liefde tot, al wat goed is en rein, de edelste en hoogste openbaring van het erotisch gevoel;[1] waarvan, na Plato, nog niemand geleerd heeft weder goed te spreken, om zich met een kinderachtigen namaak ervan tevreden te stellen. Is het dat waarop men het oog heeft bij het dogmatisch vereenzelvigen van godsdienst en zedelijkheid? Brengt men deze mystiek weder tot haar recht? Zal in deze eeuw van rationalisme het menschen*hart* weder ontsloten en Eros zijn plaats hergeven worden in het hart aller psychologie?

Dan zie ik voor de ethika een nieuwe toekomst.

A. PIERSON.

1) Ik spreek Platonisch: *δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας*..... Ardentes amores, vertaalt Cicero, elders: mirabiles amores.

De tragedie van Hamlet.

R. Loening, Die Hamlet-Tragödie Shakespeares. Stuttgart, Cotta, 1893.

Het is op het jaar af een eeuw geleden dat G o e t h e in het vierde en vijfde boek van ‘Wilhelm Meister's Lehrjahre’ zijne beroemde poging deed om het geheim van Shakespeare's Hamlet-tragedie te peilen. Goethe's beschouwingen - daarover is men het eens - vormen het begin en den grondslag van alle ernstige Hamlet-critiek, en - daarover had men het eens k u n n e n zijn - tot vóór zeer korten tijd eigenlijk ook haar culminatiepunt. Dat het probleem, door vroegere beoordeelaars ternauwernood gevoeld, in Goethe's congeniaal brein aanstonds zijn eigenaardigen stempel verkreeg, blijvend en onuitwischbaar, is trouwens niet de eenige en niet de voornaamste verdienste van deze merkwaardige studie. Het was iets volkomen nieuws: de toepassing van een tot dusver onbekende methode, een eerste meesterlijk geslaagde proeve om een door de dichterlijke verbeeldingskracht geschapen menschenbeeld door psychologische analyse in zijn totaliteit te begrijpen.

En toch - Goethe's opvatting, wel verre van den strijd over den verborgen zin van Shakespeare's raadselachtig en toch zoo aantrekkelijk drama voor goed te beslechten, heeft hem eigenlijk eerst doen ontbranden. Zij heeft de sluizen wijd open gezet voor dien beangstigenden en, vooral maar geenszins uitsluitend in Duitschland, aldoor wassenden vloed van aesthetisch-critische geschriften over ‘Hamlet’, die reeds menigeen den zucht heeft afgeperst: ‘Hamlet - und kein Ende.’ Zooveel echter blijkt uit die steeds vernieuwde beantwoording der Hamlet-vraag zonneklaar, dat het ook aan Goethe, hoewel de juiste weg door hem is gewezen, niet gelukt is eene in alle opzichten bevredi-

gende verklaring der tragedie te leveren. Het schijnt dan ook wel dat zij ook hem zelven later niet meer geheel kon voldoen; althans tegen Eckermann liet hij zich in 1825 aldus uit: ‘Man kann über Shakespeare gar nicht reden, es ist alles unzulänglich. Ich habe in meinem Wilhelm Meister an ihm herumgetupft; allein das will nicht viel heissen.’[1] En nog geresigneerder luiden zijne woorden in eene bespreking van Retzsch's ‘Gallerie zu Shakespeare's dramatischen Werken’ (1828), waar hij ‘Hamlet’ een stuk noemt, ‘das denn doch, man mag sagen was man will, als ein düsteres Problem auf der Seele lastet.’[2] Een ‘probleem’ - is het gebleven tot op onze dagen; een pijnlijk en drukkend probleem, waar zich aan de onzekerheid omtrent 's dichters bedoeling het instinctief gevoel paarde, dat slechts aan een kunstwerk van den allerhoogsten rang de voorbeeldelooze populariteit ten deel kon vallen die de ‘Hamlet’ geniet, of, anders gezegd, dat de schuld bij ons zelf moet liggen, en niet bij den dichter, wanneer zijne schokkende tragedie ons nog niet ten volle duidelijk is geworden. Tenzij men met sommige Hamlet-commentatoren mocht willen aannemen, dat ‘de duisterheid zelve een absoluut noodwendig element van dit kunstwerk is’[3] - eene bewering die mij altijd doet denken aan de vermaarde verklaring, waarmede volgens de traditie een reeds lang ontslapen Nederlandsch hoogleeraar zijne colleges over wijsbegeerte placht te openen, dat de philosophie als eene duistere wetenschap duister onderwezen moest worden -, tenzij men van meet af aan het volle licht meent te mogen recuseeren, zal de bevredigende oplossing van het probleem een onafwijsbare aesthetische behoefte blijven. De schrijver van het uitnemende boek, dat mij aanleiding geeft tot deze studie, heeft den weg ingeslagen, die alleen tot dat doel kan leiden: steunende op Goethe's schouders, met vermijding van alle invallen, hoe verleidelijk-geestig ook, van alle vage speculaties, van alle gewrongen uit- of beter inlegkunstjes, den dichter zelf het oor te leenen, diens gedachten zorgvuldig op te sporen, in zich op te nemen en zonder eigen toespijs den lezer voor te

1) Eckermann, *Gesprüche mit Goethe*, 5e dr. (Lpzg 1883) I, 159.
2) Nachgelassene Werke, IX (1833), 161. In de Hempel-editie van Goethe's werken XXVIII, 593.
3) Edw. Dowden, *Shakspere, sein Entwicklungsgang in seinen Werken*, übers. von W. Wagner, Heilbr. 1879, p. 95.

zetten. Overtuigd dat eene vruchtbare behandeling van het vraagstuk alleen mogelijk is door toepassing van een streng wetenschappelijke methode, niet door bellettristerij, mocht hij, ook na al de mislukte pogingen van zoo vele voorgangers, getroost uitroepen: *sursum corda*![1)]

I.

Goethe voelde bovenal de behoefte, tegenover de opvatting van zijne tijdgenooten, de tragische catastrophe als de noodzakelijke consequentie van het geheele dramatische verloop te rechtvaardigen. Niet ten onrechte beweert de tooneeldirecteur Serlo van het publiek van zijn tijd: ‘Aber das Publikum wünscht ihn (Hamlet) lebendig.’[2)] Inderdaad had F.L. Schröder, de beroemde acteur, in zijne tooneelbewerking aan het drama een blijeindend slot gegeven, gedeeltelijk zeker ter wille van den smaak van zijn publiek, maar toch ook omdat met zijn eigen meening van Hamlets karakter een tragisch einde van den held niet strookte. Men zal wel niet mistasten, wanneer men Schröders gevoelen dienaangaande en dat van zijne tijdgenooten over 't algemeen in deze woorden van een criticus dier dagen kleedt: ‘Hamlets Tod, dieser Fall des Unschuldigen durch die Hände der Bosheit ist schlechterdings wider alle Gesetze der poetischen Gerechtigkeit, der Moralität und Wahrheit.’[3)] Tegen deze sentimenteele opvatting, naar het ironische recept van Schiller: ‘Wenn sich das Laster erbricht, setzt sich die Tugend zu Tisch,’ komt Goethe op, als hij zijn Meister op Serlo's bede om het leven van den held te sparen laat antwoorden: ‘Wie kann ich ihn am Leben erhalten, da ihn das ganze Stück zu Tode drückt?’ Goethe tracht dit te motiveeren door de macht van het noodlot; omdat het noodlot het plan heeft geteekend, omdat het stuk van een vreeselijke daad zijn uitgang neemt, en de held steeds voorwaarts gestuwd wordt naar een vreeselijke daad, is het tragisch in den hoogsten zin en duldt het geen ander dan een tragisch einde.[4)]

1) Loening, p. 142.
2) Wilhelm Meisters Lehrjahre V, 9.
3) J.F. Schink, *Dramaturgische Fragmente*, I (1781), 161 (geciteerd bij, Loening p. 14).
4) Wilhelm Meisters Lehrjahre V, 7.

Hier nu kunnen wij moeilijk anders, dan ons aan de zijde van Serlo scharen, wanneer deze den spreker tegemoet voert: ‘Sie machen der Vorsehung kein sonderlich Kompliment, indem Sie den Dichter erheben’. Immers, het springt in 't oog dat Goethe Shakespeare's drama ten onrechte naar den maatstaf der antieke tragedie meet. De Engelsche dichter kent geen noodlot in den zin der Grieken, d.w.z. als eene vijandige macht die den mensch zonder zijn toedoen in 't verderf stort; Shakespeare's noodlot woont in 's menschen eigen binnenste, en de catastrophe vloeit bij hem steeds voort uit het karakter en de daden van den mensch zelven. Niet het noodlot ‘heeft het plan geteekend’, maar Hamlet zelf.

Welk plan heeft dan volgens Goethe het stuk? Men zoude, bijna met Goethe's eigen woorden, kunnen zeggen: het plan van 't stuk is, dat de held geen plan heeft.[1)] Hamlet, door alle omstandigheden tot de wraak voor zijn vermoorden vader gedreven, blijft besluiteloos afwachten, komt niet tot handelen, en - in Goethe's gedachtengang - dwingt zoodoende het noodlot, zelf in te grijpen. Dit besluiteloos aarzelen echter vindt zijne verklaring in Hamlets karakter. Derhalve, en daardoor vooral is Goethe's opvatting van blijvende beteekenis geworden, Hamlets besluiteloosheid, zijne ‘Planlosigkeit’ tegenover de hem opgelegde taak is niet een tijdelijke verlamming van zijn energie, maar een aangeboren karaktertrek, een uitvloeisel van zijn temperament.

Goethe reconstrueert nu verder dit karakter, en er ontplooit zich voor hem een ‘schönes, reines, edles, höchst moralisches Wesen, ohne die sinnliche Stärke, die den Helden macht.’ Hamlet is te week voor de vervulling van den schrikkelijken eisch die hem gesteld wordt, hij kan er niet toe besluiten. In de slotwoorden van het eerste bedrijf:

> The time is out of joint: O cursed spite,
> That ever I was born to set it right!

vindt Goethe den sleutel tot Hamlets houding, en het wordt hem duidelijk dat Shakespeare heeft willen schilderen ‘eine grosse That auf eine Seele gelegt, die der That nicht gewach-

1) ‘der Held hat keinen Plan, aber das Stück ist planvoll’ aldaar, IV, 15.

sen ist.' Hier wordt een eik geplant in een kostelijke vaas, die slechts liefelijke bloemen had moeten opnemen in haar schoot; de wortels zetten uit, de vaas wordt vernietigd..... Het on mogelijke wordt van hem gevorderd, niet het onmogelijke op zich zelf, maar hetgeen onmogelijk is voor hem.[1)]

Een conflict tusschen Hamlets natuuraanleg, tusschen zijn temperament en den hem opgelegden plicht: ziedaar volgens Goethe de spil der Hamlet-tragedie, en deze zonder eenigen twijfel juiste zienswijze had nooit opgegeven moeten worden. De vraag blijft echter, of dit conflict door Goethe ook juist bepaald, met andere woorden of zijn opvatting van Hamlets karakter aannemelijk is: hier rijzen ernstige bezwaren.

Terecht acht Goethe de aangehaalde woorden aan 't slot van het eerste bedrijf 'den sleutel' tot het conflict in Hamlets ziel. Maar door een minder gelukkige vertaling dier woorden heeft hij en bijna de gansche Hamlet-critiek na hem zich tot eene verkeerde opvatting dier gewichtige plaats laten verleiden. Het is een van de verdiensten van Loening's boek dit afdoende te hebben aangetoond[2)], en als grondslag voor de volgende beschouwingen, tevens als een misschien niet geheel overbodige waarschuwing dat aesthetische critiek zonder de hulpmiddelen der philologische interpretatie op zandgrond bouwt, zij het mij vergund een oogenblik er bij stil te staan. - Goethe paraphraseert de woorden zoo: 'Die Zeit ist aus dem Gelenke; wehe mir, dass ich geboren ward, sie wieder einzurichten!', en hij ziet daarin de bange verzuchting van eene ziel, die voelt dat zij verpletterd zal worden onder den druk van een te zwaren last. Nu kunnen echter de woorden, waar het op aan komt, *O cursed spite*, niet 'wehe mir' beteekenen, evenmin 'Schmach und Gram', gelijk Schlegel[3)], of 'Unseliger Zufall', zooals de oude Wieland, of 'Hohn, zu denken', gelijk Bodenstedt vertaalt, en ook met de overzetting van onzen Burgersdijk:

> De tijd sprong uit den band; - o schrikbevel,
> Dat ik de man zij, die het kwaad herstell'!

1) Wilhelm Meisters Lehrjahre IV, 13; vgl. ook IV, 3.
2) Loening p. 19v. 67 noot. 232-235.
3) Die Zeit ist aus den Fugen: Schmach und Gram,
Dass ich zur Welt, sie einzurichten, kam!

kan men geen vrede hebben.[1] *O cursed spite* kan niets anders beteekenen dan ‘verwenschte ergernis’: *spite* toch is in hoofdzaak synoniem met ons *spijt*, mnl. *despijt*, en het fransche *dépit*, ouder *despit*, en heet oorspronkelijk ‘minachting, hoon’ (vgl. lat. *despicere, despectus*), dan ‘ergernis, wrok, spijt’, resp. wat die aandoeningen teweegbrengt. Een blik in het *Shakespeare-Lexicon* van Al. Schmidt is voldoende om te doen zien dat de dichter het woord altijd in dien zin bezigt.[2] Misschien mag ik zelf deze - ook niet geheel bevredigende - vertaling voorslaan:

> De tijd is uit zijn voegen: vloek en spijt,
> Dat mij het lot des richters werd bereid!

Hamlet gevoelt dus bij de hem opgelegde verplichting om als wreker op te treden geen ‘schrik’, evenmin moreele of andere scrupules, ook roept hij geen wee over dreigende rampen, maar hij vindt haar onaangenaam, ergerlijk, als in strijd met zijn temperament, hij ziet op - zooals aanstonds nader zal blijken - tegen de moeite en inspanning, die uit het gebod van den geest voor hem voortspruiten. Instinctief opent hij in dit voor de dramatische handeling zoo belangrijke moment zijn binnenste en gunt ons een blik in de voor hem zelven half verborgen roerselen van zijne ziel.

Trouwens, ook afgezien van de verklaring der hier besproken woorden, kan niet toegegeven worden dat het gemis aan ‘sinnliche Stärke’, dus aan wilskracht, aan beslist handelen, een kenmerkende trek van Hamlets karakter is. De man, die stoutmoedig den geest volgt en den vrienden die hem trachten te weerhouden toeroept:

> Bij God, ik maak tot geest wie 't mij belet.
> Weg, zeg ik, weg! Ga voor, ik zal u volgen;

1) Heeft dr. Burgersdijk dit zelf gevoeld? Men zou het opmaken uit de omstandigheid dat hij in de aanteekening (VII, 460) den Engelschen tekst opgeeft. Natuurlijk vermeerdert het rijm de moeilijkheid van een volkomen dekkende vertaling.

2) Zie de bij Loening p. 233, noot 11 geciteerde plaatsen; zoo b.v. King Henry IV, Part 1. III, 1:

> This is the d e a d l y s p i t e that angers me,
> My wife can speak no English, I no Welsh.

die met een krachtigen stoot zonder eenige aarzeling den luisteraar achter het gordijn doorboort; die de vrienden zijner jeugd, Rosencrantz en Guldenstern, koelbloedig opoffert en zich vastberaden weet te onttrekken aan de strikken des konings; die met Laertes den worstelstrijd aanbindt in Ophelia's graf; die ten slotte, reeds doodelijk getroffen, met indrukwekkende kracht zijne tegenstanders medesleurt in zijn val; - ontbreekt het dien man aan ‘sinnliche Stärke’, is die man de holoogige droomer, de weekelijke *fin de siècle*-mensch, als welke de Deensche prins zich naar de geijkte tooneeltraditie pleegt te vertoonen?

Heeft dus Goethe, door de beteekenis van Hamlets temperament en van de botsing tusschen dat temperament en den hem opgelegden plicht in 't licht te stellen, voor de verklaring der Hamlet-tragedie den juisten weg gewezen, in alle opzichten bevredigend kan zijne uitlegging niet genoemd worden.

II.

Het kan allerminst mijne bedoeling zijn en zoude het bestek van deze schets ver te buiten gaan, de gedaanteverwisselingen van het Hamlet-probleem sinds Goethe in den breede te schilderen.[1)] Het is ook onnoodig voor het door mij beoogde doel, daar de verklaring waarop ik de aandacht wenschte te vestigen zich onmiddellijk aansluit bij die van Goethe.

De geschiedenis der Hamlet-critiek, der Duitsche Hamlet-critiek vooral, is tot zekere hoogte de geschiedenis der nieuwere geestesbewegingen in 't klein. Mutatis mutandis zijn op de elkander opvolgende pogingen om door te dringen in den geest van Shakespeare's meesterstuk de woorden toepasselijk, waarmede Faust-Goethe de historiographie van zijn tijd kenschetst:

> Was ihr den Geist der Zeiten heisst,
> Das ist im Grund der Herren eigner Geist,
> In dem die Zeiten sich bespiegeln.

1) Rijke uittreksels uit de Engelsch-Amerikaansehe, Duitsche en Fransche Hamlet-litteratuur vindt men in Furness' *New Variorum Edition of Shakespeare*, vol. IV (Philadelphia and London, 1877). Een meesterlijk beredeneerd overzicht van de Duitsche Hamlet-critiek vormt het eerste gedeelte van Loening's boek (p. 1-142).

Men begon met Goethe's opvatting van Hamlets karakter te overdrijven: het gebrek van ‘sinnliche Stärke’ wordt bij Börne kortweg lafheid, bij Coleridge en A.W. v. Schlegel daarentegen een overwicht der verbeelding over de wilskracht, en onder den invloed van Hegel's wijsbegeerte wordt de Deensche prins, die immers niet te vergeefs te Wittenberg gestudeerd heeft, de held van het theoretische denken, van de overpeinzing, men zou bijna kunnen zeggen een Hegeliaan, voor wien alle werkelijkheid slechts een denkproces is. Ook Gervinus, hoewel met eene beleefde buiging voor Goethe beginnende en zelfs bewerende dat, sedert deze het raadsel had opgelost, niemand meer begrijpen kon dat het ooit een geweest was,[1] staat ten slotte dichter bij Schlegel-Hegel dan bij Goethe. Volgens zijne, ook thans nog zeer verspreide, uitlegging toch ligt aan Hamlets besluiteloosheid niet slechts zwakte, maar voor een goed deel wijsheid en ‘Gewissenhaftigkeit’ ten grondslag: zijne energie wordt verlamd door hetgeen Gervinus ‘denken’ noemt, maar hij ‘bedenkelijkheid’ had moeten noemen. Het niet zoo geheel onbegrijpelijke resultaat van deze en dergelijke pogingen, om Hamlets aarzelen te verklaren door zijn denken, was de ontdekking dat dit denken, aangezien het tot zonderlinge tegenstrijdigheden leidt, moeilijk als volkomen normaal beschouwd kon worden. En zoo speelde de critiek haar hoogste troef uit[2]: Hamlet stelt zich niet slechts krankzinnig, maar hij is het werkelijk, heelemaal of half of adspirant krankzinnig, maar in elk geval psychisch defect. Ziedaar dan de bankroetverklaring der critiek!

Toen dan in Duitschland Hegel's idealistische wereldbeschou-

1) Gervinus, *Shakespeare*, 4e dr. (Lpzg 1872) II, 98.

2) Zie b.v. Hudson, *Shakespeare, his Life, Art and Characters*, Boston 1872, II, 252: ‘In plain terms, Hamlet is mad; deranged not indeed in all his faculties, nor perhaps in any of them continuously; that is, the derangement is partial and occasional; paroxysms of wildness and fury alternating with intervals of serenity and composure;’ voorts de uittreksels bij Furness, IV, 195-235. - Tegenover Hudson plaatsen wij het woord van een anderen Amerikaan, James Russell Lowell (bij Furness p. 222): ‘If you deprive Hamlet of reason, there is no truly tragic motive left. He would be a fit subject for Bedlam, but not for the stage. We might have pathology enough, but no pathos.... If H. is irresponsible, the whole play is a chaos.’ - Ook Fr. Th. Vischer in zijn mooi stuk over ‘Hamlet’ (*Kritische Gänge*, N.F. II, 68) noemt hem ‘ein souder-barer, wunderlicher Kauz.’ ‘schief gewickelt’ enz., dus een neuropaath.

wing plaats maakte voor het pessimisme, werd Hamlet een pessimist, die door treurige lotgevallen en bittere ervaringen zijn oorspronkelijk idealisme verloren heeft, in de wereldsche dingen niets dan schijn en leugen ziet en, van de algemeene slechtheid en onverbeterlijkheid overtuigd, Gods water over Gods akker laat loopen. Het pessimisme leidt hem tot indifferentisme, al gaat dan ook daarmede een kwaadaardige liefhebberij gepaard, de menschelijke slechtheid in haar schuilhoeken op te sporen en te ontmaskeren. Dus Hamlet, die in zijne beroemde lofspraak op zijn vriend Horatio (III, 2) de menschen zegent,

> Wier driften zoo door 't oordeel zijn getemperd,
> Dat zij geen fluit zijn, waar Fortuna's vinger
> Een toon naar luim uit lokt,

een Schopenhauer redivivus![1)]

De reeks der Hamlet-verklaringen is hiermede geenszins uitgeput. Ulrici en anderen zagen in Hamlets aarzeling den invloed van niet ongerechtvaardigde religieuse en zedelijke scrupules, de bekende jurist J. Kohler[2)] een gëanticipeerd gevoel van het onrechtmatige der bloedwraak, welke laatste opvatting nog nader te beschouwen zal zijn. Prof. Werder trachtte in een opzienbarend, maar op de keper beschouwd vrij oppervlakkig geschrift[3)] aan te toonen dat het tragische van het drama hierin gelegen is dat Hamlet de verplichting op zich geladen ziet een o n b e w i j s b a r e misdaad te moeten wreken: eene theorie die volkomen schipbreuk lijdt op deze overweging, dat het bewijs een vereischte is voor de oplegging van straf door de openbare macht, maar niet voor de wraak, die als niet gerechtelijke vergelding rechtmatig is, wanneer de misdaad werkelijk is gepleegd - en dit staat voor ons stuk objectief vast.

Mag ik het hierbij laten? Of moet ik nog gewag maken van eene ‘opvatting’, die althans bewijst dat in zake ‘Hamlet’ niets onmogelijk is, volgens welke koning Claudius on-

1) Als representanten dezer opvatting kunnen genoemd worden A. Döring, Fr. Paulsen, H. Türck en laatstelijk Kuno Fischer, ofschoon het ‘pessimisme’ niet hetzelfde is bij deze schrijvers.
2) *Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz*, Würzburg 1883, p. 119 vv.
3) *Vorlesungen über Shakespeares Hamlet, gehalten an der Berliner Universität*, Berlin 1875.

schuldig is, en Hamlet en Horatio intriganten zijn, die door middel van een gefingeerden geest het volk trachten te winnen voor de wegruiming van den regeerenden vorst en de troonsbestijging van Hamlet![1)]

Na zoo vele mislukte proeven van scherpzinnigheid opnieuw zich aan te gorden tot de lastige taak, is ongetwijfeld een vermetele onderneming. Maar de zaak ligt er toe. Van den eenen kant het rijpe werk van den grootsten dramatischen dichter aller tijden,[2)] van den anderen kant geen enkele verklaring, die het karakter van den held, de gronden en het verband der handeling, de idee van het geheel helder en zonder tegenstrijdigheden blootlegt. Kan het zijn dat de tot dusver gevolgde methode van onderzoek de schuld draagt, dat het streven der commentatoren om, in stede van zich onbevooroordeeld in 's dichters gedachten te verdiepen, hunne eigen gedachten in het stuk weer te vinden, het aan zichzelf te assimileeren, noodzakelijk heeft moeten leiden tot dit negatief resultaat? De schrijver van het boek, welks titel boven deze studie staat geschreven, heeft zich die vragen gesteld, ze bevestigend beantwoord, en, wat moeilijker was, de door hem bij zijne voorgangers ontdekte fouten met goed gevolg trachten te vermijden.

Hoewel geen vakman, maar een bekend jurist - de heer L o e n i n g is hoogleeraar in het strafrecht te Jena -, kent hij niet alleen den dichter en de litteratuur over den dichter door en door, maar beschikt tevens over eene philologische methode die aan de strengste eischen voldoet, en, vooral, over twee eigenschappen, zonder welke men Shakespeare met rust moest laten, artistiek gevoel en menschenkennis. Sinds Goethe's ‘Wilhelm Meister’ heeft Shakespeare's drama geen interpreet gevonden die zoo goed toegerust zijn nobele taak aanvaardde. Laat ons zien, wat volgens Loening de dichter heeft gewild.

III.

Op de botsingen tusschen ‘bloed’ en ‘oordeel’ berusten alle

1) Serjeant Zinn, *A throw for a throne, or the Prince unmasked*, London, z.j. (zie *Jahrb. der deutsch. Sh.-Ges.* XVI, 383 en Loening p. 131).
2) Wel wordt dit door Rümelin in zijn bekend geschrift *Shakespeare-Studien*, (Stuttgart 1874, p. 90 vv.) betwist, om nu van de dü minores maar niet te spreken, maar zijne bezwaren tegen het drama berusten grootendeels op misverstand.

tragische conflicten bij Shakespeare: het ‘bloed’ (*blood*) is de bron en de zetel der hartstochten, het ‘oordeel’ (*judgement*) of de ‘rede’ (*reason*) is het inbegrip van 's menschen geestelijke en zedelijke krachten, waardoor hij de begeerten van het bloed vermag te breidelen en te beheerschen. Van de hoedanigheid van het bloed hangt het af, hoe en wat de mensch gevoelt, of zijn handelen wordt bevorderd of belemmerd. Het bloed is vol en warm, of karig en lauw, dat is: het temperament is cholerisch of phlegmatisch; het is (een tweede tegenstelling) lichtvloeiend en snel, of zwaar en langzaam, dat is: het temperament is sanguinisch of melancholisch.

Hamlets bloed is dik en zwaar, maar tevens vol en warm, het vloeit langzaam door zijne aderen, maar het is karig noch lauw: op dezen physiologischen grondslag, dien wij niet te critiseeren, maar eenvoudig te aanvaarden hebben, berust zijn temperament. Met andere woorden, hij is melancholicus met een sterk cholerisch element in zijne natuur.

Reeds in het eerste tooneel, waar de prins voor ons optreedt (I, 2), heeft de dichter op onmiskenbare wijze de melancholie, de zwaarmoedigheid doen uitkomen als een grondtrek van diens wezen. Te midden van de schitterende pracht der hofstaatsie is Hamlet ‘met neergeslagen wimpers,’ in de ‘gewone dracht van plechtig zwart’ gekleed, oogenschijnlijk zonder deelneming voor hetgeen rondom hem gebeurt. En mocht men ook dit voor schijn houden, wat meer dan schijn is draagt hij in 't hart:

> 't Is niet alleen mijn donkre mantel, moeder,
> Noch die gewone dracht van plechtig zwart,
> Noch diepe zuchten van beklemden adem,
> Neen, noch de tranenrijke beek van 't oog,
> Noch 't somber, naar den grond gekeerd gelaat,
> Noch een'ge droef heidsvorm en rouwvertoon,
> Dat mij naar waarheid uitdrukt; die zijn schijn,
> Gebaren zijn 't, die iemand spelen kan;
> Wat meer is dan vertoon, draag ik in 't hart;
> Dit is de tooi slechts en 't gewaad der smart.[1)]

Zijne omgeving ziet de oorzaak van zijne neerslachtigheid in den dood van zijn vader, maar de alleenspraak na het vertrek

1) Hamlet I, 2, 77-86 (vertaling van Burgersdijk).

van het hof bewijst dat de ware oorzaak elders ligt: de liefdeloosheid van zijn moeder, die binnen twee maanden na den dood van haar eersten man hertrouwd is met haar zwager, met zijn oom dien hij haat, beleedigt zijn gevoel van zedelijkheid, ja, meer dan dat, doet hem trillen van verontwaardiging; het woelen der wereld dunkt hem *weary, stale, flat and unprofitable*, hij wenscht te sterven en denkt aan zelfmoord. Valschelijk verleid door de elegische aanvangswoorden van den monoloog:

> O, dat dit al te vaste vleesch versmolt,
> Vervloeide en tot een dauw verging!

plegen de vertooners van Hamlet hem voor te dragen met een door tranen verstikte stem en met overvloedige gebruikmaking van hun zakdoeken, terwijl toch uit het vervolg der alleenspraak duidelijk genoeg blijkt, dat hier geen 'Weltschmerz', geen weekelijke sentimentaliteit aan 't woord is, maar bittere ergernis, walging en afkeer van een wereld waar zulke dingen kunnen voorvallen.

Een zoo intense smart, zoo hartstochtelijk, zoo bitter, zoo zich meester makende van het gansche gemoed, laat zich niet voldoende verklaren door eene handeling, die zeker indruischt tegen de piëteit en tegen het fatsoen, maar toch ten slotte neerkomt op een te haastig gesloten tweede huwelijk. Verklaarbaar wordt zij slechts door een zeer individueele gevoeligheid en prikkelbaarheid, een buitengemeene ontvankelijkheid voor droeve indrukken en de neiging dergelijke indrukken te overdrijven, er aan toe te geven en in hun licht de wereld te bekijken.[1)] Een aldus georganiseerd gemoed nu noemen wij melancholisch; wij ontdekken in Hamlet een aangeboren dispositie om, wanneer de omstandigheden zich daartoe leenen, in een diep neerslachtige stemming te vervallen en daaronder zwaar te lijden. Deze zwaarmoedigheid, die zoowel Hamlet zelf als den koning bekend is,[2)] die in den beroemden mono-

1) Hoog kenmerkend is, zooals Loening doet opmerken (p. 149), dat de tusschen den dood van Hamlets vader en het tweede huwelijk van zijn moeder liggende 'twee maanden' (I, 2, 138) langzamerhand tot 'a little month' (vs. 147) inkrimpen.

2) II, 2, 577 Hamlet: 'out of my weakness and my m e l a n c h o l y ;' III, 1, 164 v. Koning: 'there's something in his soul O'er which his m e l a n c h o l y sits on brood.'

loog ‘To be or not to be’ (III, 1) en in de kerkhofscene (V, 1) zoo sterk uitkomt, is even ver van pessimisme als van phlegma en kalme berusting verwijderd; en evenmin is zij eene zielsziekte, een voortschrijdend ziekteproces, maar een ingeschapen trek van zijne natuur. Ongetwijfeld kan melancholie, wanneer haar te veel en te herhaaldelijk voedsel wordt gegeven, overgaan in eene werkelijke zielsziekte - Shakespeare zelf noemt elders ‘melancholie des waanzins voedster’[1] -, maar tot deze categorie van ‘mélancoliques aliénés’ behoort de Deensche prins evenmin als de koopman van Venetië of Polyxenes in ‘Een Winteravondsprookje.’[2] De koning, een uitnemend menschenkenner, treft den spijker op den kop, wanneer hij, na Hamlets gesprek met Ophelia te hebben beluisterd, tot Polonius zegt:

> ... wat hij sprak, hoewel een weinig woest,
> Was niet als waanzin. In zijn ziel is iets,
> Waar zijn zwaarmoedigheid op broedt....

Voor 's dichters opvatting van het karakter van zijn held is nu van beslissende beteekenis, dat hij diens melancholie gepaard laat gaan aan traagheid. Hamlets dik, zwaar bloed veroorzaakt een zekere loomheid der bewegingsorganen, en daardoor zekere moeilijkheid om zich tot actie, tot krachtbetoon, tot overwinning van bezwaren op te werken. Hartstochtelijk smartgevoel en onlust om door energisch handelen een beteren toestand in het leven te roepen gaan bij hem hand aan hand; liever zal hij een pijnlijk bestaan voort blijven sleepen, dan door inspanning en activiteit zich daaruit te bevrijden. Wie zal ontkennen dat de onvergelijkelijke menschenkenner deze verbinding van zwaarmoedigheid en loomheid, van neerslachtigheid en traagheid aan de natuur zelve heeft afgeluisterd? Zelfs de taal bevestigt haar: *traag* behoort tot eeen wortel die, treurig, mismoedig zijn' beteekent, en de Engelsche woorden *dull, heavy, slow* komen zoowel in den zin van ‘traag, zwaar, langzaam’ als van ‘treurig,

1) In het Voorspel van ‘The Taming of the Shrew.’
2) Men vergelijke over dit veel besproken vraagstuk een artikel van Dr. Onimus in de *Revue des deux Mondes* van 1 April 1876, die de Hamlet-naturen treffend aldus karakteriseert: ‘malgré leur bizarrerie, leur originalité et leur conduite qui souvent est opposée aux règles communes, ces individus ne deviendront jamais des aliénés; tels ils sout nés et tels ils resteront.’

verdrietig, neerslachtig' voor; *onverdroten* 'niet terneergeslagen' erlangt gaandeweg de beteekenis van 'ijverig, volhardend'.

Wat voert Hamlet eigenlijk uit in den loop van het drama? Hij brengt zijn tijd door met lezen, conversatie, op en neer gaan, schermoefeningen, het uitdeelen van lessen in de tooneel-speelkunst, - tenzij een, aanstonds nader in 't oog te vatten, impulsief handelen hem voor een moment aan dit contemplatieve bestaan onttrekt. Eerzucht is hem vreemd, van een drang zich een werkkring te scheppen bespeuren wij niets, het komt niet in hem op door volharding zijn wil door te zetten, kortom het ontbreekt hem aan kracht en lust om tegen de 'pijlen van het nijdig lot' praktisch te reageeren. De dichter heeft niet verzuimd, door drie contrastfiguren zijne bedoeling met alle gewenschte duidelijkheid in 't licht te stellen: Laertes, die *by laboursome petition*, door aanhoudend vragen, van zijn vader toestemming heeft weten te verkrijgen om weder op reis te gaan, terwijl Hamlet, hoewel zijn neiging hem naar Wittenberg terug drijft, onmiddellijk bereid is om overeenkomstig den wensch van zijn moeder en zijn oom te Elseneur te blijven; de jonge Noorsche krijgsheld Fortinbras, die, in dezelfde omstandigheden als Hamlet, van de troonsopvolging uitgesloten door zijn oom, zich zelf een roemrijke loopbaan schept; eindelijk en vooral Horatio, dien Hamlet met edele onpartijdigheid als een man prijst, die was 'als leed hij niets, terwijl hij alles leed', tegen de slagen van het noodlot gewapend met zielskracht en zelfbedwang, 'veeleer een oud Romein dan Deen,' gelijk hij zich zelf kenschetst.[1)] - In dit licht beschouwd, erlangt ook Hamlets beroemde monoloog in III, 1

> Te zijn of niet te zijn, ziedaar de vraag,

het meest betwist en meest mishandeld stuk der tragedie, zijn volle beteekenis: hij dient tot karakteristiek van den held en is, in nuce als 't ware, de spiegel van zijne ziel. Hamlet ziet in 't menschelijk leven niets dan een zee van plagen,

1) V, 2, 328. - Is Shakespeare daardoor tot den naam van Horatio gekomen? De onderstelling van Loening p. 156, noot 23, dat Sh. daarbij gedacht zoude hebben aan de ode van Horatius *Justum et tenacem propositi virum* (III, 3), die hij uit Montaigne's 'Essays' kon kennen, is wel wat al te scherpzinnig.

hij verlangt vurig naar de eeuwige rust - maar hij ziet op tegen den zelfmoord en zoekt door sophistische schijngronden zijn gemis aan energie te bemantelen. Wat hem in werkelijkheid aan 't leven bindt en van zelfvernietiging weerhoudt, is hetgeen Egmont noemt ‘die schöne freundliche Gewohnheit des Daseins’.[1)]

Door tal van kleine, fijne trekken is het gemakzuchtige en trage in Hamlets natuur uitgebeeld. ‘I find thee apt’, zegt zijns vaders geest tot hem, maar zeer diep overtuigd is hij blijkbaar niet van zijns zoons bereidvaardigheid, waar hij er onmiddellijk op laat volgen:

> And duller shouldst thou be than the fat weed
> That rots itself in ease on Lethe's wharf,
> Wouldst thou not stir in this.[2)]

En, even goed als de vader zijn zoon, kent Hamlet zich zelf, wanneer hij uitroept (I, 2, 151 vv.):

> married with my uncle,
> My father's brother, but no more like my father
> Than I to Hercules;

een Hercules, het type van kracht en strijdlust, is hij inderdaad allerminst. Trouwens ook dit heeft de dichter aangeduid, voor een Hercules zoude Hamlet reeds de lichamelijke voorwaarden missen. Niet alleen dat zijne zenuwen slap zijn en slechts voor oogenblikken door sterke indrukken van buiten in een meer gespannen toestand overgaan,[3)] maar - het hooge woord moet er uit - hij is ‘vet en kortademig.’ Menigeen zal dit lezende met Aurelie in ‘Wilhelm Meister’ uitroepen: ‘Sie verderben mir die Imagination! Weg mit Ihrem fetten Hamlet! Stellen Sie uns ja nicht Ihren wohlbeleibten Prinzen vor!’[4)] - maar

1) Eene volledige analyse van den monoloog in den hier aangeduiden zin, welke mijn bestek verbiedt, geeft Loening p. 164-175.
2) I, 5, 31 vv. - *rots* is de lezing der Folio, die karakteristieker is dan het *rootes* ‘wortel schiet’ der Quarto's. Voortreffelijk vertaalt dr. Burgersdijk:

> Maar trager waart ge ook dan het vadsig kruid,
> Dat langzaam wegrot aan het strand der Lethe,
> Bracht dit u niet tot hand'len.

3) Men zie in dit opzicht de volgende plaatsen: I, 4, 82-84; I, 5, 93-95; W, 1, 272-76 (Loening p. 178 v.).
4) Wilhelm Meisters Lehrjahre V, 6.

er is niets aan te doen. Bij het schermspel tusschen Laertes en haar zoon zegt de koningin van laatstgenoemde: ‘he's fat and scant of breath’ (V, 2, 274), en zij geeft hem haar zakdoek om zich het gelaat af te wisschen. Wat heeft men al niet voor moeite gedaan om aan Hamlets ‘vetheid’ te ontsnappen, die zoo geheel in strijd scheen met het ideale beeld dat men zich van den ongelukkigen prins gevormd had: uit de lucht gegrepen conjecturen, als *faint, hot, flat*, moesten het door de overeenstemming van Q_2 en F vaststaande *fat*[1] vervangen, of men beweerde dat de opmerking slechts eene toespeling was op de gezetheid van den eersten Hamletspeler, Richard Burbadge. En toch zijn Hamlets gezetheid en kortademigheid (op welke laatste eigenschap ook de koning wijst door te drinken op ‘Hamlet's better breath’ V, 2, 258) zoo uiterst kenmerkend voor het beeld dat de dichter teekent en dat al minder gaat lijken op de traditioneele phantasiebeelden; zij passen zoo volkomen bij zijn melancholisch, passief en traag temperament. Caesar vreest niet zonder reden den schralen, hongerigen Cassius en wil welgedane lieden om zich hebben, die 's nachts goed slapen.[2]

Met Hamlets zwaarmoedige lijdelijkheid staan ten slotte nog eenige andere trekken in verband, die ik hier slechts even kan aanstippen: zijn fatalisme,[3] waarmede hij als 't ware zijn afkeerigheid van geregelde inspanning eene hoogere wijding tracht te geven; de behoefte om zijn gemoed te verlichten door bittere uitlatingen, om zijn medemenschen in ironischen vorm de waarheid te zeggen, die door het geheele drama gaat en tot zekere hoogte de actieve kant is van zijne voor 't overige passieve natuur; eindelijk zijne neiging tot peinzen, tot bespiegelingen, meestal van droevigen aard, eene uit zijne melancholische stemming logisch voortspruitende eigenschap van secundaire beteekenis, die men echter, zeer ten onrechte, tot de spil van van het gansche drama gemaakt heeft. Een philosoof is Hamlet volstrekt niet, en, wanneer Ophelia hem noemt een ‘courtier, scholar, soldier’ (III, 1, 151), dan bedoelt zij met *scholar* zelfs

1) In Q_1 ontbreekt de geheele passage.

2) Julius Caesar I, 2.

3) Hamlets fatalisme komt vooral uit in de beroemde plaats V, 2, 208 vv: ‘If it be now, 't is not to come; if it be not to come, it will be now; if it be not now, yet it will come; the readiness is all.’

geen ‘geleerde’ of ‘denker’, maar, overeenkomstig Shakespeare's spraakgebruik, een ‘man of letters’.[1)]

En toch is Hamlets karakter uit den melancholischen grondtrek van zijn temperament niet uitsluitend te verklaren. Zonder het reeds aangeduide cholerische element blijft de dramatische handeling, blijft vooral de tragische catastrophe raadselachtig. Op dit element nadrukkelijk te hebben gewezen, is een hoofdverdienste van Loening's boek.[2)] Wordt Hamlets karakter daardoor gecompliceerd, welnu, het menschelijk karakter is ook in werkelijkheid een zeer ingewikkeld iets, en de menschelijke natuur vertoont doorgaans eene vermenging van verschillende elementen. Dat melancholie en momentane hevigheid elkander niet uitsluiten, behoeft waarlijk geen betoog.

Cholerisch is Hamlet in zoover, dat al wat hem onaangenaam of lastig is aanstonds zijn gal doet overloopen, hem prikkelt en boos maakt en aan zijn gramschap lucht doet geven. In dien vorm, wij zagen het reeds, uit zich zijn smart; in zijne monologen vervolgt hij zijn oom met de hevigste scheldwoorden, maar ook zijn eigen plichtverzuim met harde uitvallen. ‘O welk een schurk en lage slaaf ben ik!’ begint de alleenspraak in II, 2. Hij is spoedig geërgerd en heeft een besliste neiging tot vloeken, althans in de quarto's, want in den tekst der folio-uitgaaf zijn zulke uitdrukkingen door de censuur geschrapt. Bovenal toch komt dit cholerisch element te voorschijn in Hamlets sterk ontwikkeld zelfbewustzijn, niet in dien zin echter dat hij eerzuchtig of heerschzuchtig is, maar wel dat hij zijn eigen meester wil zijn en geene tegenwerking duldt. Hij wil geëerbiedigd worden, niet als vorst, maar als mensch; vriendelijk tegen zijne omgeving, blijft hij dit slechts, zoolang zijn gevoel van eigenwaarde niet wordt beleedigd. Zelfs zijne houding tegenover Ophelia wordt voor een niet gering deel bepaald door gekrenkten trots.

Wanneer Hamlet van zich zelf beweert dat hij ‘een duivenlever’ heeft en ‘geen gal’ (II, 2, 552), dan is reeds de monoloog die deze uitspraak behelst het beste tegenbewijs: hij gelooft het blijkbaar zelf niet. Het tegendeel is waar. Ja sterker: een feitelijke aanranding van zijn zelfbewustzijn is

1) Loening p. 192, aant. 77. Ook Bassanio en Jago worden *scholars* genoemd (Merch. of Ven. I, 2; Othello II, 1).
2) p. 194-204.

het eenige middel om zijn passieve natuur tot een impulsief handelen te bewegen. Dan begint zijn bloed te koken, zijne slapheid wijkt, zijn geheele persoon schijnt een ander te worden, en met de traagheid en den onlust verdwijnen ook overleg en omzichtigheid. Deze latente natuurkracht is het ‘something dangerous’ in Hamlet, dat hij Laertes aanraadt te duchten (V, 1, 250), hoewel hij anders niet ‘heftig en gramstorig’ is. Natuurlijk duren zulke perioden niet lang, maar worden zij spoedig door afmatting en verlangen naar rust gevolgd[1]. Uit deze prikkelbaarheid nu van Hamlets zelfgevoel en zijn plotseling losbarstende razernij bij aanrandingen van zijn ik vloeien in onze tragedie drie handelingen voort, die oppervlakkig in strijd schijnen met den melancholischen grondtrek van zijn temperament en voor de dramatische ontwikkeling van hooge beteekenis zijn: de doorboring van Polonius, het optreden tegen Laertes bij het graf van Ophelia, en vooral zijn rol in de bloedige ontknooping.

Zoo heeft Shakespeare zijn Hamlet geteekend volgens zijn talentvollen interpreet: edel en waar[2], wars van schijn en praal, afkeerig van al wat gemeen of laag is, van scherp verstand en rijken geest, maar zonder dat al zijne edele eigenschappen sterk genoeg zijn om de natuurlijke neigingen en den natuurlijken tegenzin in hem te overwinnen. Hij is weerstandsloos zoowel tegen de belemmeringen als tegen de prikkels van zijn temperament. Rijk begaafd, van edelen aanleg, met de beste bedoelingen bezield, is Hamlet toch geenszins Goethe's ‘schönes, reines, höchst moralisches Wesen’; wat hem ontbreekt is ook niet de ‘s i n n l i c h e Stärke’ in Goethe's zin, maar veeleer die z e d e l i j k e kracht, die hem in staat kon stellen zich los te maken uit de boeien waarin zijne natuur hem geklonken houdt. Met één woord, het tragische in Hamlet ligt hierin, dat zijn temperament het overwicht heeft over zijne rede, of, om in Shakespeare's terminologie te blijven, dat zijn bloed zijn

1) Zijne moeder weet dit, blijkens haar woorden V, 1, 273 vv.:

> And thus a while the fit will work on him;
> Anon, as patient as the female dove
> When that her golden couplets are disclosed,
> His silence will sit drooping.

2) Niets hindert hem meer in den koning, dan dat ‘iemand kan glimlachen, en steeds glimlachen, en toch een schurk zijn’ (I, 5, 108).

oordeel beheerscht. Moge de Deensche prins door deze opvatting van zijn karakter veel verliezen van den nimbus, dien de idealiseerende sympathie om zijn hoofd heeft gevlochten, in levenswaarheid wint hij ongemeen. ‘In waarheid’, om de verstandige woorden van Henri Becque te bezigen, ‘in waarheid is hij iemand van ons. Nog nooit heeft een tooneel-figuur minder van een tooneelfiguur gehad’.[1)]

IV.

Zoo is de man geschapen, wien de taak wordt opgelegd den schandelijken sluipmoord te wreken, dien zijn oom, de tweede echtgenoot van zijn moeder, de tegenwoordige koning, op zijn koninklijken vader heeft gepleegd. De misdaad is in 't geheim bedreven, zij is aan niemand bekend, ook niet aan Hamlet zelven, al kan hij, blijkens zijn uitroep ‘O my prophetic soul!’ (I, 5, 40) een duister vermoeden niet van zich afzetten. Zij wordt hem en hem alleen in de stilte van den nacht geopenbaard door den geest van den vermoorde, en met die openbaring wordt de wraak hem voorgeschreven als zijn plicht en als de taak die hij in het drama te vervullen heeft:

> Als gij uw waarden vader ooit bemind hebt, -
> Zoo wreek zijn snooden, ongehoorden moord!

Hamlet aanvaardt haar als eene zedelijke verplichting. Hier moet met alle kracht protest worden aangeteekend tegen de meening - gelijk wij reeds zagen, vooral door den Berlijnschen hoogleeraar Kohler voorgestaan -, alsof Hamlet als prophetisch vertegenwoordiger van het denkbeeld der staatsstraf tegenover het nog heerschende stelsel der privaatwraak, het gebod van den geest als onrechtmatig en onzedelijk beschouwde; eene meening, zoo onhistorisch mogelijk en door Loening in een uitgewerkt betoog afdoende weerlegd[2)]. In de 16e eeuw, den tijd van onzen dichter, is de wraak als rechtsinstituut, als vorm der straffende rechtvaardigheid, slechts in zoover beperkt als de staat genegen en in de gelegenheid is, zelf straf-

1) In den *Figaro* van 1891 (geciteerd naar Loening p. 211).
2) p. 81-107.

fend op te treden tegenover het onrecht. Het zij tot staving hiervan voldoende, op twee onwraakbare getuigen te wijzen, op de Carolina van 1532[1)] en, bijna een eeuw later nog, op het werk van onzen Hugo de Groot, *De jure belli ac pacis* (1625).[2)] Let men nu op het feit dat voor Hamlet de bestraffing van den moordenaar door den staat onbereikbaar is, aangezien de moordenaar de koning zelf en de koning naar het Engelsche recht onschendbaar is, dan staat vooreerst zooveel vast, dat van een juridisch standpunt de rechtmatigheid der van hem geëischte wraak niet betwijfeld kan worden. En van een zedelijk evenmin. De opvatting toch, dat wraak iets absoluut onzedelijks, verwerpelijks, den beschaafden mensch onwaardigs is - aangenomen al dat zij werkelijk in het volk leeft en niet veeleer eene schooltheorie gebleven is -, moet in elk geval een moderne opvatting genoemd worden. In Shakespeare's dagen werd zij alleen in de kerkelijke kringen geleerd, en ook daar slechts ten deele: haar aan Shakespeare toe te dichten, is een bedenkelijk anachronisme, dat bovendien door tal van plaatsen in zijne werken als zoodanig gekenmerkt wordt[3)]. Van het standpunt van den dichter is de wraak noch van een juridisch noch van een moreel noch van een religieus standpunt ongeoorloofd, de tegenstelling tusschen openbare en bijzondere vergelding is voor hem zonder beteekenis, alleen rechtvaardige vergelding vordert hij. Het kon derhalve onmogelijk zijne bedoeling zijn, Hamlet tot representant te maken van bezwaren die hij zelf niet deelde, wat nog te minder aannemelijk is, daar het verzet tegen de privaatwraak zich historisch

1) De Carolina veroorlooft in § 129 de ‘veete’, indien ‘der, den er also bevhedet, sein, seiner gesipten freundtschafft oder herrschaft oder der jren feindt wer, oder sunst zu solcher vhede rechtmessig gedrungen vrsach hett.’
2) II, 20, § 9: ‘Manent vestigia ac reliquiae prisei juris (namelijk van het ratuurrecht, volgens hetwelk iedereen privatim tot volstrekking der strafbevoegd is) in iis locis atque inter eas personas, quae certis judiciis non subsunt, ac praeteren in quibusdam casibus exceptis.’
3) Hier slechts twee bijzonder markante (een geheele reeks bij Loening p. 64 vv.). Lady Anna, een vrouw, in ‘Richard III’, I, 2:

> It is a quarrel just and reasonable,
> To be reveng'd on him that kill'd my husband;

en in ‘Richard II’, I, 2 zegt de hertogin van Gloster tot Gaunt, als deze weigert zijn vermoorden broeder te wreken:

> That which in mean men we entitle patience,
> Is pale cold cowardice in noble breasts.

geenszins uit een verfijnd zedelijkheidsgevoel van het individu, maar, in strijd met de volksovertuiging, uit de behoeften van den staat ontwikkeld heeft. Het moet dus blijven bij het woord van Friedr. Theod. Vischer: ‘Dass Blutrache unzweifelhafte, heilige Pflicht sei, ist in [unserer Tragödie] schlechthin vorausgesetzt; wer an dieser Voraussetzung rüttelt, hat keinen Anspruch mehr auf ihr Verständnis’.[1)]

Aanvaardt dus Hamlet den hem opgelegden plicht, zoo kan hij zich toch niet verhelen dat de taak, die hij op zich neemt, hoe eenvoudig ook op zich zelf - een dolkstoot, meer niet -, in haar uitvoering en vooral in haar mogelijke gevolgen eene moeilijke onderneming kan worden, met velerlei zwarigheden en gevaren verbonden. Zal zij gelukken en zal na 's konings dood de sympathie van de grooten en van het volk zich voor den wreker verklaren, dan moet de zaak zorgvuldig en met beleid worden voorbereid: vertrouwde helpers moeten gewonnen, de massa bewerkt worden, en van den anderen kant mag niets uitlekken vóór den tijd. Ongetwijfeld bevindt zich Hamlet door zijne populariteit, door de rechtvaardigheid van zijne zaak, door den sluier die de misdaad voor iedereen behalve voor hem zelf tot dusver bedekt houdt, in een betrekkelijk gunstige positie, en hij gevoelt dit ook (IV, 4, 45):

> Daar 'k wil en kracht en grond en midd'len heb
> Tot afdoen van die taak; -

maar eene energische inspanning van al zijne krachten is met dat al een onmisbare voorwaarde voor het welslagen van zijne onderneming. Alles hangt af van h e m : hoe moeilijk ook, de taak behoeft niet te stranden op objectieve klippen. De vraag is maar: zal hij haar w i l l e n vervullen? ‘Auf diese Frage’, zegt Loening, ‘antwortet der Dichter mit einem kategorischen und mit grosser Konsequenz festgehaltenen Nein’.[2)] Ik voor mij zoude zoo ver niet willen gaan: ongetwijfeld wil Hamlet, indien wij onder ‘wil’ verstaan zijn verontwaardiging over de misdaad, zijn haat tegen den misdadiger, zijn plichtgevoel dat hem telkens tot handelen vermaant, zijn afkeer van zich zelven dat hij niet tot handelen komt. Maar krachtens zijn temperament, krachtens zijn karakter ontbreekt hem de wils k r a c h t ,

1) *Kritische Günge*, Neue Folge, II (Stuttgart 1861), 74.
2) p. 224.

noodig om do eltreffende voorbereidingen te ontwerpen, een plan te beramen, een ernstig besluit tot volvoering der daad te nemen. ‘If t h ou hast nature in thee, bear it not,’ roept zijns vaders geest hem toe (I, 5, 81), - maar *hic haeret!* Juist de ‘natuur’, het ‘bloed’, de wraakademende passie heeft hij niet; en wat hij schuwt, is niet de daad zelve, ook niet de gevaren er a a n verbonden, maar wat er noodzakelijk aan vastzit, de inspanning, de moeite, de activiteit, de concentreering van al zijne krachten op een bepaald doel. Zijn wil wordt niet meester over zijn natuur; een vleugje nu en dan, en hij zinkt weer ter aarde neder.

Zoo berust dan de tragische belangstelling, die door de onthulling en het gebod van den geest in 't leven wordt geroepen, niet op Hamlets toewijding aan de hem opgelegde taak, maar op zijn afkeer er van. Toch kan de ontknooping, niettegenstaande Hamlets tegenzin, slechts in de vervulling van dat gebod bestaan. Dit is het tragische probleem op het einde van het eerste bedrijf.

Nadat de geest verdwenen is, zien wij Hamlet diep geschokt. Als verdwaasd staart hij hem na, maar dan komen alle bijzonderheden van de schrikkelijke onthulling weder levendig voor zijn geest, hij barst in vlammende verontwaardiging los tegen den ‘glimlachenden verdoemden schurk’ en de ‘verderfelijke vrouw’, die zich door dien schurk liet verleiden; ja, hij moet het opteekenen in zijn aanteekenboekje, dat ‘iemand kan glimlachen, en steeds glimlachen, en toch een schurk zijn’ - zoo ongehoord, zoo monsterachtig is het geval voor hem! Dan komen zijne vrienden, Horatio en de anderen. Wanneer hij van meet af aan ernstig streefde naar de inlossing van zijn gegeven woord, dan zoude thans het beleid vorderen, dat hij als een eersten stap mededeeling van het gehoorde deed aan zijne vrienden, die de verschijning gezien en daaruit reeds het vermoeden geput hebben, ‘dat er iets rot is in Denemarkens staat.’ Inderdaad schijnt hij een oogenblik van plan te zijn aldus te handelen[1)], op hunne nieuwsgierige vragen antwoordt hij: ‘There's ne'er a villain dwelling in all Denmark’ - vermoedelijk om voort te gaan: ‘die het in schurkerij kan opnemen met mijn oom’, maar plotseling

1) Ik wijk in de opvatting van dit tooneel van Loening, p. 227 v., eenigszins af.

breekt hij af en eindigt abrupt: ‘but he's an arrant knave.’ Waarom? Blijkbaar, omdat, op 't moment zelf dat hij den eersten stap zal doen om tot vervulling van zijn taak te geraken, de instinctieve voorstelling van alle bezwaren daaraan verbonden en daarmede de instinctieve afkeer van inspannende werkzaaamheid voor hem opdoemen. Om een uitweg te vinden uit den strijd tusschen instinct en plicht, besluit hij voorloopig tot uitstel, tot ‘temporiseeren.’ Kan er iets meer uit het leven zijn gegrepen? Het ‘nu niet’ dient tot geruststelling van het instinctief gevoel; het ‘later’ tot geruststelling van het plichtgevoel. Zoo houdt hij zijn geheim dan voorshands voor zich en fopt zijne vrienden door ‘wilde warrelwoorden’, door eene opzettelijk overdreven vroolijkheid, die in den grond niet anders is dan nerveuse opgewondenheid. En de waarneming, dat dit vreemd gedrag, deze wonderlijke uitlatingen bij zijne vrienden de gewenschte uitwerking hebben, deze namelijk dat zij hem voor niet geheel toerekenbaar houden, hem zijn gang laten gaan en zijne bittere toespelingen niet begrijpen, leidt hem onmiddellijk tot een ander besluit. Hij wil zich voordoen als gek en laat zich door zijne vrienden bezweren, niet alleen zorgvuldig te verzwijgen wat zij gezien hebben, maar ook, indien het hem in 't vervolg dienstig mocht schijnen zich grillig en wonderbaarlijk aan te stellen, nooit door woorden of gebaren aan te duiden dat zij den grond van zijn zonderling gedrag kunnen vermoeden. Geen eigenlijke simulatie van waanzin heeft hij voor, maar slechts een ‘antic disposition’[1)], een grillig wezen, zich openbarende in ironische dubbelzinnigheden, het opzettelijk verdraaien der woorden van anderen, gedachtensprongen en dergelijke, maar waarvan hij de zooeven waargenomen uitwerking verwacht, dat men hem voor krankzinnig zal gaan houden. Wil Hamlet door die waanzinsrol de volvoering van zijn wraak bevorderen? De meeste commentatoren nemen het aan, en mogelijk is het inderdaad dat hij ook aan zoo iets denkt.[2)] Maar zijn hoofddoel is een

1) I, 5, 172; hetzelfde bedoelt H. met ‘strange or odd’ twee regels van te voren.
2) Tegen Loening's bewering (p. 230) dat dit middel ‘bei der obwaltenden Situation offenbar unzweckmässig, ja geradezu zweekwidrig erscheint,’ valt op te merken, dat de geest daar blijkbaar anders over denkt, daar hij door zijn ‘Zweert!’ Hamlets bede ondersteunt.

ander: zonder nog besloten te zijn, is hij reeds zeer genegen toe te geven aan zijn temperament; in elk geval wil hij vooreerst de politiek der vrije hand volgen, overwegen, uitstellen, en voor dien tusschentijd ziet hij in de waanzinsrol een ‘modus vivendi.’ Onder de mom van den gestoorde zal hij, zonder te handelen, ongehinderd den ‘glimlachenden schurk’ de waarheid kunnen zeggen, lucht kunnen geven aan den afschuw die zijn binnenste vervult. Hij behoeft dan ten minste niet ‘zijn mond te houden’, wat hem reeds vóór de onthulling van den geest (I, 2, 159) een gruwel is.

Met de veelbeteekenende, boven besproken, woorden

> The time is out of joint: O cursed spite,
> That ever I was born to set it right!

die zijn afkeer van de hem gestelde taak duidelijk doen uitkomen, verlaat Hamlet het tooneel.

Tusschen het eerste en het tweede bedrijf liggen omstreeks twee maanden.[1)] Inmiddels heeft Hamlet voor zijn wraak niets gedaan. Hij heeft, gevolg gevende aan zijn voornemen, zijne omgeving in den waan gebracht, dat hij krankzinnig is, en hij heeft aan zijne verhouding tot zijne beminde zoo goed als een einde gemaakt. Door Ophelia's terughouding, waartoe zij door haren vader die niet aan het ernstige van 's prinsen voornemens gelooft is gedwongen, aan hare liefde twijfelend geworden en in zijn trots gekrenkt, heeft hij van het beminde meisje een stom, maar smartelijk afscheid genomen, dat zij in II, 1 zoo treffend schildert.[2)] Polonius, de eerlijke, naar zijne beste overtuiging handelende, maar op zijne ervaring ingebeelde en bemoeizieke raadsman des konings, ziet in Hamlets zonder-

1) Dit blijkt uit Ophelia's woorden III, 2, 120: ‘Nay, 't is twice two months, my lord’, namelijk sedert den dood van Hamlets vader, dus twee maanden meer dan bij het begin van het stuk.

2) Voor de hoofdhandeling, waar het mij hier vooral op aankomt, Hamlets houding tegenover zijn taak, is zijne verhouding tot Ophelia van ondergeschikte beteekenis. Ik bepaal mij dus tot deze aanduiding van mijne opvatting. Loening heeft in een afzonderlijk hoofdstuk van zijn boek (p. 251-84) ‘Hamlet und Ophelia’ behandeld en, naar men mag hopen, voor goed een einde gemaakt aan de onverkwikkelijke pogingen van vele Hamlet-critici om deze liefelijke bloem tot eene coquette of nog erger te verlagen. De ‘ridder voor Ophelia,’ dien reeds Vischer verlangde (t.a. pl. p. XXII), is met Loening goed gewapend in 't krijt getreden.

ling gedrag jegens zijne dochter een nieuw teeken van diens waanzin; hij beschouwt hem als ‘dol van liefde’ en stelt zijn meester voor, een samenkomst tusschen de beide gelieven te beluisteren die de oude zal arrangeeren. Van den anderen kant hebben de koning en de koningin Rosencrantz en Guldenstern, vrienden van Hamlet, aan het hof ontboden, met de dubbele opdracht hun zoon te verstrooien en tevens zoo mogelijk uit te vorschen, of ook een heimelijk verdriet hem bedrukt en zijn gestoordheid kan verklaren. Men ziet, de gekroonde moordenaar is reeds ongerust geworden: Hamlets waanzinsrol, door hem aangenomen om vrij spel te hebben, strooit het zaad van den argwaan in 's konings ziel, - en d a t is Hamlets bedoeling allerminst geweest. Rosencrantz en Guldenstern komen spoedig tot de overtuiging dat Hamlets waanzin slechts geveinsd is, al brengen zij dan ook omtrent zijn motief niets in ervaring, terwijl de koning zelf dan in III, 1 door de afluistering van het gesprek tusschen Hamlet en Ophelia de zekerheid verkrijgt dat de wijze Polonius het niet bij 't rechte eind heeft gehad:

> Wat! liefde? neen, dat is 't niet wat hem drijft,
> En wat hij sprak, hoewel een weinig woest,
> Was niet als waanzin. In zijn ziel is iets,
> Waar zijn zwaarmoedigheid op broedt; en 'k vrees,
> Is 't uitgebroed en komt het aan het licht,
> Dan is 't gevaarlijk.[1)]

Hij besluit derhalve, Hamlet naar Engeland te zenden: wellicht zullen de reis en de afwisseling hem tot andere gedachten brengen. Maar vooraf wil de koning, op het advies van Polonius die zijne liefdesdiagnose zoo spoedig niet opgeeft, Hamlet nog eens door zijne moeder laten polsen, waarbij Polonius zelf in zijn overgrooten ijver ‘heimelijk toehooren’ zal.

Inmiddels hebben Rosencrantz en Guldenstern ook aan het ander gedeelte van hun programma een begin van uitvoering gegeven. Om Hamlet te verstrooien, hebben zij een troep tooneelspelers, dien zij onderweg ontmoetten, medegebracht. Het resultaat schijnt aanvankelijk verrassend: in eens is Ham-

1) III, 1, 162-67.

lets droevige stemming als weggevaagd, met levendige belangstelling praat hij over tooneelzaken, alsof er geen geest en geen moordenaar bestond. Het gezelschap levert aanstonds een proefje van zijne kunst: de eerste acteur reciteert het verhaal van den woesten Pyrrhus, Priamus' dood en Hecuba's smart en wordt zoo geschokt door zijn eigen voordracht dat hem de tranen in de oogen staan. Hamlet, reeds getroffen door de woorden ‘the mobled queen’,[1)] ziet in de diepe aandoening van den tooneelspeler een merkwaardig voorbeeld van de werking der tooneelspeelkunst, en meteen gaat hem een gedachte door zijn hoofd, die hij dadelijk tot uitvoering brengt: den volgenden avond zal ‘De Moord vau Gonzago’ voor het hof vertoond worden, met eene inlassching van zijn eigen hand verrijkt.

Welk doel beoogt Hamlet met dien stap? Aan verkeerde opvattingen ook hier geen gebrek. Allerminst wil hij door de vertooning een bewijsmiddel tegen den koning in handen krijgen: aangezien hij aan de onthulling van den geest geen oogenblik getwijfeld heeft, is meerdere zekerheid voor hem onnoodig. Het is waar dat hij zelf in den monoloog aan het slot van het tweede bedrijf van dit motief gebruik maakt, maar op eene wijze die de verklaarders niet op een dwaalspoor had behoeven te brengen: als schijngrond, om zijn geweten te sussen. Evenmin ziet Hamlet in de opvoering van het stuk een werkelijk middel om zijn wraak te volvoeren. Men volge slechts opmerkzaam den gedachtengang van den monoloog. Dan blijkt met alle gewenschte duidelijkheid, dat Hamlet tot dusver niets, maar ook hoegenaamd niets gedaan heeft voor de vervulling van zijn taak. Zeker, zijn plichtgevoel foltert hem, maar de gedachte aan zijn plicht heeft hij, al lijdt hij schrikkelijk onder dit latente conflict in zijne ziel, terug gedrongen. Als ‘Hans de droomer’ loopt hij ‘plichtvergeten’ (*unpregnant of my cause* II, 2, 542) rond, en eerst thans, nu de hartstochtelijke aandoening van den acteur door vreemd en verdicht leed een he-

1) II, 2, 480. - ‘mobled’, alleen hier bij Shakespeare voorkomende, moet blijkens het verband op Hecuba's verwaarloosde, onvorstelijke kleeding slaan. Schlegel's ‘schlottericht’ schijnt mij de voorkeur te verdienen boven ‘schaars omhuifd’ van dr. Burgersdijk (zie diens aant. VII, 462). Hamlet wordt door dit woord, dat hem onwillekeurig aan zijne moeder doet denken, van de kunst tot de werkelijkheid teruggebracht.

vige reactie van zijn plichtgevoel te voorschijn roept, schijnt hij met de vorming van een plan te willen b e g i n n e n : ‘Aan 't werk, mijn brein!’ Is dit besluit nu ernstig gemeend? Neen, het is een besluit met de tong, niet met het hart. Met een veelbeteekenend ‘Hum!’ (II, 2, 564) komt zijne trage natuur weer boven en doet hem voorwendsels aan de hand, om met schijnbare bevrediging van zijn plichtgevoel de zaak vooreerst weder van de baan te kunnen schuiven. Eerst de vertooning, zoo zoekt hij zich wijs te maken, zal hem het middel tot voltrekking der wraak leveren - dat hij niet zoekt, en hem de zekerheid van 's konings misdaad verschaffen - die hij niet noodig heeft. Het werkelijke doel van de opvoering is voor Hamlet een ander: den koning te ontmaskeren, den misdadiger, die de heele wereld bedriegt door zijn air van braafheid, te dwingen zich in zijn ware gedaante te vertoonen, den huichelaar zedelijk te vernietigen. Gelijk hij zelf later tegen zijne moeder, wil Hamlet de tooneelspelers tegen den koning ‘dolken’ laten ‘spreken’, liever dan ze zelf te ‘gebruiken’.[1)]

Zoo is dan de vertooning van ‘De Moord van Gonzago’ wederom eene overwinning van het temperament over den plicht, maar tevens een nieuwe stap, waardoor de held in tragische verblindheid zijn eigen ondergang voorbereidt, door nieuw voedsel te geven aan den argwaan van zijn vijand.

Het stuk, dat aan 's konings misdaad haar eigen beeld zal toonen, wordt gespeeld, de ‘muizenval’ werkt uitstekend, de aanval op het geweten des konings gelukt volkomen: Claudius verliest zijn zelfbedwang en springt ontzet op: algemeene opstand, het spel wordt gestaakt. Tegelijk met den koning is ook Hamlet opgesprongen: ‘Hoe, door valsch brandalarm verschrikt’? Als een triumphator staat hij daar, alle veinzerij onbezonnen van zich werpende, met zegevierende blikken den ontmaskerden moordenaar metende - een tooneel van grootsch effect! En nu? Zoo ooit, dan is het geschikte oogenblik voor de voltrekking van 't gericht thans daar. En wat doet Hamlet? Met Horatio alleen gebleven, zingt hij spotliedjes en is uitgelaten van vreugde; immers zijn doel, den koning het masker af te rukken, hem te vernederen, heeft hij bereikt - en meer verlangt hij niet. Dat zijn triomf gevaarlijk kan worden voor

1) Vgl. III, 2, 379.

hem zelf, bespeurt hij niet in zijn roes, ook dan niet, als Rosencrantz en Guldenstern hem tot een gesprek met de koningin komen nooden en daarbij de waarschuwing tot hem richten, toch niet zelf de deur te sluiten voor zijn eigen vrijheid.[1)]

Dan, alleen in de duistere zaal, 'in het echte spookuur van den nacht', meent hij onder den onwillekeurigen indruk van het doorleefde een opflikkering van zijne daadkracht te bespeuren:

> Warm bloed kon ik nu drinken,
> En bitt're gruw'len plegen, die de dag
> Met huiv'ring zien zou.

En het noodlot schijnt hem aan zijn woord te willen houden. Op weg naar zijn moeder vindt hij den koning, die in zijn gewetensangst vergeefschen troost zoekt in het gebed. Met één stoot is de taak vervuld. Hamlet kan zich niet onttrekken aan de consequentie van zijn eigen woord:

> Nu k o n ik 't doen, gemakk'lijk, nu hij bidt;
> Nu w i l ik 't doen, - en zoo vaart hij ten hemel.

Het zwaard is getrokken, voor 't eerst en voor 't laatst een besluit genomen, om werkelijk de wraak te volvoeren; - maar onverrichter zake keert het zwaard in de scheede terug en wordt het besluit onder voorwendsels bedolven. Zoude het wraak zijn, als hij den moordenaar 'bij 't lout'ren zijner ziel', midden in 't gebed doodt? Dan zoude hij den schurk ten hemel zenden, die zijn vader overviel 'in zijner zonden vollen voorjaarsbloei'! Hoe? Weet Hamlet niet dat de wraak niets te maken heeft met het lot na den dood, dat bovendien een gebed zonder innerlijk berouw de poorten van den hemel niet ontsluit?[2)] Het is door den dichter tastbaar duidelijk gemaakt in dit gewichtige tooneel (III, 3), dat geen prikkel, geen ook nog zoo gunstige gelegenheid in staat is, Hamlet te doen be-

1) 'you do surely bar the door upon your own liberty, if you deny your griefs to your friend' III, 2, 322 v.
2) De koning zelf weet dit des te beter: III, 3, 56 'May one be pardon'd and retain the offence?', en vs. 66 'Yet what can it (repentance) when one can not repent?'

sluiten tot overwinning der belemmeringen, die zijn natuur aan zijn plichtbesef in den weg legt.

Het volgende tooneel (III, 4), Hamlets nachtelijk gesprek met zijne moeder, dat volgens afspraak door Polonius beluisterd moet worden, leidt ons dan tot de hoofdactie van den held en bereidt daardoor tevens de tragische catastrophe voor. Die hoofdactie is de doodslag op Polonius gepleegd. Het strafgericht van den zoon over zijn meer zwakke en zinnelijke, dan schuldige moeder, hoe meesterlijk dramatisch ook, is in dit tooneel niet het gewichtigste.

Eene zeer verbreide, maar daarom niet minder verkeerde, opvatting neemt aan dat Hamlet in den achter het gordijn verborgen luisteraar den koning vermoedt. De dichter heeft geen, of althans slechts schijnbaar, aanleiding gegeven tot dit gevoelen. Ziehier de situatie. De koningin, door Hamlets woeste woorden en gebaren beangst geworden, roept om hulp, en die kreet wordt door iemand achter het gordijn herhaald. Wie de onbevoegde luisteraar is, daar denkt Hamlet niet over na, maar daar is iemand die zijn zorgvuldig bewaard geheim wil vermeesteren, die zijn veiligheid bedreigt, die hem durft trotseeren. Het cholerische element in zijn natuur wordt wakker; in blinde razernij trekt hij zijn zwaard, en met den hartstochtelijk ironischen uitroep: ‘Wat daar? een rat? Om een dukaat, ik dood hem’ doet hij een steek door het tapijt. Polonius is het slachtoffer van zijn bemoeizucht geworden. Als dan de koningin in de klacht uitbarst: ‘Wee, wat hebt gij gedaan?’, antwoordt Hamlet: ‘Ik weet het niet’ en vraagt dan zelf: ‘Is het de koning?’, men zou kunnen aanvullen: ‘dat gij zoo buiten u zelve zijt’.[1)]

Inderdaad is hier de crisis van het stuk. Hamlets woeste daad is niet op den koning gemunt geweest, maar deze, reeds door de vertooning niet langer in 't onzekere omtrent de gevoelens

1) Ook de latere opmerking van Hamlet, als hij ontdekt dat de verslagene Poionius is, ‘I took thee for thy better’ (III, 4, 32), d.i. voor den koning, slaat slechts op zijn vermoeden n a , niet b i j de daad. Hoe kon hij ook den koning, dien hij zoo juist in zijn kamer biddende heeft verlateu, achter het wandtapijt verscholen onderstellen? Daar komt eindelijk nog bij, dat de onmiddellijk volgende verschijning van den geest om Hamlet aan zijn plicht te herinneren weinig zin zoude hebben, wanneer deze juist van te voren eene ernstige, zij het dan ook mislukte, poging gedaan had om het gebod van den geest te vervullen. - Zie Loening p. 242 vv. 362 v.

van zijn neef, kan niet anders dan aannemen dat dit wel het geval was, en ziet zich dus tot krachtige maatregelen genoodzaakt. Van zijn standpunt volkomen terecht, zegt de koning in IV, 1 tot Geertruida:

> 't Had mij gegolden, hadde ik daar gestaan.
> Blijft hij in vrijheid, allen dreigt gevaar,
> U, mij, een elk.

In dit critiek moment verschijnt nog eens de geest om, zooals Hamlet zeer wel begrijpt, zijn ‘tragen zoon te laken’, om zijn ‘opzet, schier verstompt, te wetten.’ Een laatste vermaning, en een waarschuwing tevens. Want feitelijk is het thans voor Hamlet zoo gesteld, dat met de vervulling van zijn plicht niet slechts de zielerust van zijn vermoorden vader, maar ook zijn eigen behoud gemoeid is. Alleen een onmiddellijk handelen kan hem nog redden - maar Hamlet blijft besluiteloos en speelt op zien komen.

De koning daarentegen blijft niet werkeloos. Hij besluit tot Hamlets dood. Maar verschillende overwegingen - Hamlets populariteit, de liefde der koningin tot haar kind, vooral de vrees, dat de prins, indien ‘naar den eisch der wet’ met hem gehandeld werd, tot zijne verdediging het geheim van den dood des ouden konings kon openbaren[1] - doen hem zijn toevlucht nemen tot heimelijke middelen. Hamlet wordt, zooals het plan reeds vroeger was, met Rosencrantz en Guldenstern naar Engeland gezonden; daar zal hij door den schatplichtigen Engelschen koning, op grond van eene schriftelijke boodschap die verzegeld wordt medegegeven, onverwijld ter dood gebracht worden. Immers:

> Wanneer een kwaal
> Wanhopig staat, schenkt een wanhopig middel
> Soms baat, en anders geen (IV, 3, 9 vv.).

En Hamlet laat zich zenden, blind voor het gevaar.

Polonius' dood heeft nog andere gevolgen: Ophelia's waanzin en haar tragisch einde, en de opstand van Laertes. Laertes is op het gerucht van zijns vaders dood, dien het volk den

1) Zie 's konings uitlatingen IV, 3, 1-11 en IV, 7, 9-24.

koning ten laste legt, uit Frankrijk teruggekeerd, dringt, dorstende naar wraak, aan het hoofd van een troep muiters in het paleis en eischt rekenschap van den koning: een sprekend contrastbeeld tegenover Hamlets trage plichtsverzaking. Door omzichtigheid en waardig optreden gelukt het koning Claudius, Laertes van zijne dwaling te overtuigen en omtrent de werkelijke toedracht der zaak in te lichten; zoo wint hij in den ridderlijken, maar onbesuisden jongeling een gewillig werktuig tegen zijn lastigen stiefzoon, voor 't geval dat hij het nog noodig mocht hebben. En dit geval doet zich spoedig genoeg voor. Hamlet heeft zich bevrijd uit den hem gespannen strik, den aanslag op zijn leven ontdekt en den Uriasbrief pasklaar gemaakt voor zijn geleiders. Daarna heeft hij dapper gevochten met piraten, is door hen gevangen genomen, maar naar Denemarken terug gebracht, en zoo treedt hij, voor allen onverwacht, plotseling weder op het tooneel. De koning moet dus een nieuw plan beramen om hem onschadelijk te maken, en thans doet Laertes zijne diensten. Listig weet Claudius tegelijk op de wraakzucht en op de eerzucht van den jongeling te werken, die, buiten zichzelf door het verlies van vader en zuster, beide door Hamlets schuld, zich leent tot het gemeene schelmstuk om in een schermspel den gehaten mededinger met een niet afgestompten en bovendien vergiftigden degen te dooden. En om dien aanslag ‘in den rug te steunen’ door een tweeden ‘die slaagt, als de eerste uiteen mocht spatten’, zal een vergiftigde kelk in gereedheid worden gehouden, wanneer Hamlet, wat zich bij zijn gestel laat verwachten, warm en dorstig van het schermen te drinken verlangt.

Hamlet is ten ondergang gedoemd. Aan zijn taak heeft hij na de laatste waarschuwing van den geest ternauwernood nog gedacht. Wanneer bij zijn vertrek naar Engeland de troepen van den te velde trekkenden Fortinbras zijn weg kruisen, dan voelt hij wel een zelfverwijt in zich opdoemen:

> Rightly to be great
> Is not, to stir without great argument,
> But greatly to find quarrel in a straw,
> When honour's at the stake; -[1)]

maar hoe mat klinken zijne kalme betrachtingen reeds in ver-

1) IV, 4, 53-56.

gelijking met zijne vroegere hartstochtelijke ontboezemingen! Evenmin denkt hij na zijn terugkomst aan de voltrekking der wraak, ofschoon hij weet en moet weten, dat zij alleen de zwarte plannen van zijne vijanden zoude kunnen verijdelen; met en door de vervulling van zijn heiligen plicht zoude hij nog als overwinnaar uit het strijdperk kunnen treden.

Zoo nadert dan de catastrophe, onvermijdelijk als het noodlot. Eerst de kerkhofscene (V, 1), lugubere inleiding op de tragische ontknooping: Hamlets gesprek met de doodgravers, Ophelia's begrafenis, Hamlets worsteling met Laertes in 't graf van de rampzalige geliefde. Het is of de engel des doods reeds is neergedaald op deze menschen, om 's konings woord waar te maken:

> Dra breekt een uur van rust en vrede ons aan.[1)]

Als Osrick de noodlottige uitnoodiging tot het schermspel brengt, bekruipt Hamlet een somber voorgevoel, maar hij drijft als fatalist den spot er mede en neemt de uitdaging aan. Het hof verschijnt, Laertes neemt ongemerkt den onafgestompten, vergiftigden degen, de koning mengt den gifbeker onder woorden van deelneming en liefde. Het schermen neemt een aanvang. Tweemaal treft Hamlet zijn tegenstander. Reeds wordt de koning ongerust omtrent den afloop; hij laat Hamlet den beker reiken, maar deze weigert, en zijn moeder drinkt op zijn geluk den doodelijken drank. Een derde gang blijft zonder resultaat. Geprikkeld, valt Laertes nu met heftigheid uit en wondt Hamlet met zijn vergiftigd rapier. 's Konings plan schijnt gelukt. Maar thans wordt in Hamlet het sluimerende element wakker, waarmede zijne tegenstanders geen rekening hebben gehouden, zijn wilde razernij, het ‘gevaarlijke’, dat Laertes reeds eens heeft ondervonden. Verbitterd over het snoode verraad, stormt hij, in plaats van krachteloos neer te zijgen, op Laertes los, ontrukt hem zijn wapen en brengt zijn tegenstander, die bij de wilde worsteling welke nu in de plaats treedt van het geregelde tweegevecht slechts Hamlets rapier kan vermeesteren, den doodelijken steek toe.[2)] De koningin zinkt om en

1) V, 1, 286: An hour of quiet thereby shall we see.
2) Alleen deze opvatting van den loop van het tweegevecht verklaart de ontknooping. De folio heeft slechts de opgaaf ‘in scuffling they change rapiers’ (in de 1. quarto: ‘they catch one anothers rapiers, and both are wounded’, in de 2. quarto ontbreekt elke spelaanwijzing). Ik ben het dus met de spelaanwijzing van dr. Burgersdijk en met de opvatting van Loening eens (p. 378, noot 6), niet echter met de kunstige verklaring, die eerstgenoemde, op het voetspoor van H. von Friesen (*Sh.-Jahrb.* IV, 374 vv.), in de aanteekening geeft. Despelaanwijzing der folio, hoe laconisch ook, duidt althans op een worsteling: *in scuffling* beteekent ‘bij het handgemeen worden’.

roept stervend dat zij vergiftigd is. Laertes, gevangen in zijn eigen strik, gedreven door de thans machtig ontwakende stem des gewetens, openbaart het gansche boevenstuk: ‘De koning, - koning - schuldig’. En nu voltrekt Hamlet de wraak voor zijn vader, voor zijn moeder, en voor zich zelf aan den drie-dubbelen moordenaar:

> De spits dus ook vergiftigd?
> Dan, gif, voltooi uw werk!

Hij doorsteekt den koning, en, om hem zijn schurkerij geheel te doen doorproeven, dwingt hij hem nog stervende den gifbeker te ledigen.

Zoo volbrengt Hamlet in het laatste oogenblik van zijn leven de daad, die hem tot dusver zijn temperament verweerde. Het gebod van den geest vervult hij, maar slechts ten koste van het eigen leven. Oog in oog moest hij tegenover zijn vijand staan, zelf reeds doodelijk getroffen, zoodat zijn hartstocht niet weder kon vervliegen, zoodat de omstandigheden geen verder uitstel gedoogden. Eerst in het laatste tooneel van onze tragedie zijn de voorwaarden aanwezig, onder welke voor Hamlets natuur de volvoering der hem voorgeschreven taak mogelijk, maar nu tevens ook noodzakelijk wordt. Geen spel van het toeval is hier aan 't woord, maar psychologische noodwendigheid. De koning gedood door den doodelijk gewonden Hamlet in het laatste oogenblik van zijn leven: ziedaar de consequente oplossing van het tragische conflict.

Daarmede is Hamlets kracht uitgeput. Aan zijn vriend Horatio de taak, om voor de wereld de rechtvaardigheid van zijne zaak te onthullen. Voor hem zelven is ‘de rest zwijgen’. De jonge Fortinbras verschijnt om het verlaten rijk onder zijn krachtigen schepter te nemen en den edelen prins het eerend woord na te roepen in zijn graf:

> Want zeker waar' hij, eens ten troon verheven,
> Een waardig vorst gebleken.

Is nu inderdaad met Loening's boek, zooals een beoordeelaar het uitdrukt[1], het laatste woord in de Hamlet-vraag gesproken? Zeker niet in den letterlijken zin, dat er eenige redelijke kans bestaat op een, zij het dan ook slechts tijdelijken, stilstand van den rusteloos voortspoedenden theorieën-stroom over Shakespeare's wonderwerk. Zoolang in den ‘Hamlet’ de bron van schoonheid en wijsheid nog niet is uitgeput, zal ook wel waar blijven het schertsend woord van Furness over de Duitsche Hamlet-litteratuur, dat dan toch ook buiten Duitschland geldt: Verily, given a printing-press on German soil (and the printing-press is indigenous there), and, lo! an essay on ‘Hamlet.’[2]

Maar in dien zin wellicht, dat door Loening's analyse van het karakter van den held en van de dramatische handeling een bevredigende verklaring van het drama wordt aangeboden, waarbij de critiek zich kan neerleggen en waarin de kunst van den tooneelspeler een leiddraad kan vinden? Dit is inderdaad mijne meening. Opgevat in den boven ontwikkelden zin, in hoofdzaak, schoon met ééne belangrijke reserve, in aansluiting bij den Jenaschen hoogleeraar, wordt de Deensche prins uit een slechts half verstaanbare ‘problematische natuur’ een scherp omlijnd, maar hoogst eigenaardig karakter, tot zekere hoogte het tegenbeeld van bijna alle andere helden van Shakespeare. Niet door het hartstochtelijke streven naar een zelfbepaald doel, dat hij niet kan bereiken of niet kan vasthouden, vindt Hamlet zijn ondergang, maar door het ontwijken van een hem gesteld doel, dat zijne individualiteit tegenstaat, terwijl hij toch juist op dat doel wordt aangedreven, niet door een buiten hem werkend noodlot, maar door zijn eigen hartstochten. Hamlet is inderdaad een tragische held van zeer bijzonderen aard: door de passieve zijde van zijn karakter verzaakt hij zijn taak, door de actieve vervult hij haar; maar desalniettemin gaat hij te gronde aan dat karakter, aan de onbeperkte heerschappij die zijn temperament

1) L. Proescholdt in het *Literaturblatt für germ. und rom. Phil.*, 1893, kol. 395. Zie ook *Sh.-Jahrb.* XXVIII, 332 v. - Van de litteratuur naar aanleiding van Loening's boek wijs ik alleen op Kuno Fischer's artikels in de Münchener ‘Allgemeine Zeitung’ van 27 Febr.-2 Maart, die tot een vinnigen aanval van H. Türek omtrent de prioriteit aanleiding hebben gegeven, en een uitvoerig opstel van C. Hebler in het tijdschrift *Euphorion*, I, 237 vv. en 491 vv., dat mij niet overtuigd heeft.

2) *Variorum Edition*, III, p. XII.

oefent over zijn rede, zijn ‘bloed’ over zijn ‘oordeel’. Zoo is het stuk een echte karaktertragedie, die terecht den titel voert: ‘The Tragedie of Hamlet, Prince of Denmarke.’

Er is nog eene omstandigheid, die de hier voorgedragen opvatting schijnt te bevestigen: de vergelijking van Shakespeare's drama met zijne bron, gelijk bekend is, de bewerking der Amleth-sage door den Deenschen geschiedschrijver Saxo Grammaticus, gemoderniseerd en uitgebreid door den Franschen novellist Belleforest in diens ‘Histoires Tragiques.’[1] Zonder hier nader de geschiedenis der Hamlet-sage en de voorgeschiedenis van de tragedie te kunnen toelichten, zij slechts de aandacht gevestigd op de merkwaardige omstandigheid dat de groote dichter zijne bron met geniale souvereiniteit in haar tegendeel heeft verkneed. In de sage fingeert Hamlet traagheid, bij Shakespeare is hij het werkelijk, in de sage wil hij de wraak voltrekken, zonder het aanvankelijk te kunnen, bij Shakespeare heeft hij de mogelijkheid en de gelegenheid, maar zonder den ernstigen wil; in de sage moet hij door voorzichtig, beleidvol handelen werkelijk dreigende gevaren te boven komen en komt ze te boven, bij Shakespeare roept hij door onbezonnen hartstochtelijk handelen gevaren in 't leven, die tot dusver niet bestonden, en vindt daarin zijn ondergang.[2] Indien, wat moeilijk betwijfeld kan worden, deze verkeering van Hamlets houding tegenover zijne taak in haar volstrekt tegendeel door den dichter met bewustzijn is geschied, zoo levert zij voor zijne bedoeling een niet gering te schatten vingerwijzing.

Zoo is Shakespeare ook hier weer de geniale kunstenaar, die als Prospero in zijn ‘Storm’, met zijn tooverstaf de dingen aanraakt om ze te herscheppen in vruchten van zijn eigen geest.

B. SYMONS.

1) Het vijfde deel bevat de Hamlet-geschiedenis; het werk begon te verschijnen in 1564. Van de Engelsche vertaling ‘The Hystorie of Hamblet’ is het waarschijnlijk, dat zij eerst *na* het drama is gemaakt; reeds de naam van den held wijst daarop. - De meening, dat Sh's bron een oudere Engelsche ‘Ur-hamlet’ geweest zoude zijn, als schrijver waarvan G. Sarrazin (*Anglia*, XII, 143 vv.) Thomas Kyd beschouwt, komt mij weinig gestaafd voor Alles pleit er voor, in den tekst der eerste quarto van 1603 een ouderen vorm van Shakespeare's stuk te zien, waarin de dichter zich nog nader bij de sage had aangesloten.

2) Vgl. Loening p. 248 vv. 387.

Louis Pasteur.

Weder is een groot natuuronderzoeker door den dood weg weggenomen. Louis Pasteur is den 28sten September op bijna 73-jarigen leeftijd overleden.

Hij behoorde tot die generatie van natuuronderzoekers die, in de eerste helft dezer eeuw, als jonge mannen van grooten aanleg, het licht bespeurden dat hier en daar op het veld der natuurwetenschappen ontstoken was, en begrepen dat dit over het geheel nog zoo duistere terrein rijke vruchten beloofde voor hen, die kracht en volharding genoeg hadden om het te bewerken.

Te veel had men er naar getracht door bespiegeling de natuur te leeren kennen. Men had gemeend, van enkele gegevens uitgaande, wel te kunnen bedenken hoe de natuur ingericht moest zijn. Men had systemen opgebouwd waarin men ten slotte zelf verward raakte, en die, aan de werkelijkheid getoetst, waardeloos bleken.

Nu kwam de tijd van het waarnemen weder aan. Met betere hulpmiddelen dan waarover men vroeger kon beschikken toegerust, zette men zich aan den arbeid, en men vond de moeite ruim beloond. Het was de tijd waarin, zooals de beroemde anatoom Henle het uitdrukte, iedere blik in het mikroskoop een ontdekking bracht.

Onder de groote mannen die, in de eerste helft dezer eeuw, door hun daden aantoonden dat men het pad der natuurphilosophie verlaten, en dat der waarneming betreden moest, om iets meer van de natuur te leeren begrijpen, en daardoor de natuurwetenschap tot dien hoogen trap van bloei bracht en,

waarop zij nu gekomen is, was Pasteur een der besten en een der gelukkigsten.

Weinigen natuuronderzoekers is het zeker ooit gegeven geweest een zoo grooten en zoo weldadigen, onmiddellijken invloed op de maatschappij te oefenen als Pasteur. Weinigen hebben zoo tastbaar de dwaasheid aangetoond van de meening, als zou het zuiver wetenschappelijk onderzoek van de natuur wel belangwekkend, maar voor het dagelijksch leven in de maatschappij onvruchtbaar zijn. Men heeft van Pasteur gezegd dat door zijn werk de welvaart van Frankrijk zoodanig verhoogd is, dat daardoor alleen reeds de oorlogschatting aan Duitschland betaald kon worden; - men kan er veilig bijvoegen, dat door hem, niet alleen in Frankrijk, maar in de geheele beschaafde wereld, verschillende takken van industrie van den ondergang gered, of tot nieuwe ontwikkeling gebracht zijn; - dat ook voor de veeteelt zijn werk een ruime bron van zegen geweest is; - ja men gaat wel niet te ver door te zeggen dat er in de beschaafde maatschappij geen familiekring is, waarin niet een of meer leden hun gezondheid of zelfs hun leven aan het werk van Pasteur te danken hebben. Maar men meene niet dat dit alles hem slechts mogelijk geweest is door steeds in de eerste plaats het oog gevestigd te houden op de belangen der praktijk. Integendeel: de zuivere wetenschap was zijn uitgangspunt, en voor de praktijk heeft hij juist daardoor zooveel kunnen doen, omdat de vraagstukken waaraan hij zijn krachten wijdde zoo uitermate moeilijk en veel omvattend waren, dat de oplossing daarvan licht verspreidde in allerlei richting.

Het eerste onderzoek, waardoor Pasteur zich al dadelijk naam maakte, als denker en als waarnemer evenzeer, toont reeds duidelijk aan hoe weinig hij er de man naar was allereerst naar uitkomsten voor de praktijk bruikbaar te vragen. Als jong scheikundige hield hij zich bezig met de studie van kristallen. Hij was, als leerling van den natuurkundige Biot en van den scheikundige Dumas, doordrongen van de meening dat de eigenschappen der samengestelde stoffen afhankelijk moesten zijn van den bouw der kleinste deeltjes (moleculen), waaruit die stoffen bestaan. Maar zulk een meening had voor Pasteur slechts waarde voorzoover zij aan de werkelijkheid getoetst kon worden. Onder de eigenschappen nu waarvan het

onderzoek, met betrekking tot dit punt, vruchtbaar beloofde te zijn, kwamen er twee op den voorgrond. Vooreerst de kristalvorm, en ten tweede een eigenaardige werking op het licht. Een gewone lichtstraal kan, hetzij door breking, hetzij door terugkaatsing, op zeer merkwaardige wijze veranderd worden. Men noemt die verandering ‘polarisatie’. Het zou niet aangaan hier over den aard van die verandering uit te wijden. Het zij voldoende op te merken, dat de zg, ‘gepolariseerde’ lichtstraal bijzondere eigenschappen vertoont met betrekking tot een bepaald plat vlak, dat door den lichtstraal doorloopen wordt. Dit vlak heeft men het ‘polarisatievlak’ genoemd. Er zijn nu kristallen die, wanneer zij gepolariseerde lichtstralen in een bepaalde richting doorlaten, het polarisatievlak dier stralen een anderen stand doen aannemen, het draaien, zooals men het gewoonlijk uitdrukt. De bekende, fraaie kristallen van kwarts waren in dit opzicht nauwkeurig onderzocht, en daarbij was gebleken, dat sommige kristallen het polarisatievlak naar rechts, andere daarentegen het naar links draaien. Bovendien wist men dat kwartskristallen asymmetrisch zijn, en wel zoo dat er twee soorten bestaan, waarvan de eene het spiegelbeeld is van de andere, zooals de rechterhand als het spiegelbeeld van de linkerhand beschouwd kan worden. Herschell had verder opgemerkt dat er verband was tusschen het vermogen der kristallen om het polarisatievlak te draaien en hun asymmetrie. Als de eene soort van kwartskristallen het naar rechts draaide, dan draaide de andere soort, het spiegelbeeld, het naar links. Hier was dus de samenhang tusschen den vorm van het lichaam en de werking op het gepolariseerde licht duidelijk.

Nu had Biot gevonden dat er stoffen zijn die, in water opgelost, het polarisatievlak draaien. Hier moest dus het draaiend vermogen wel aan den vorm van de kleinste deeltjes, de in het water vrij zwevende moleculen, toegeschreven worden.

Van deze onderstelling ging Pasteur uit. Hij stelde zich voor, dat die kleinste deeltjes, die door het oog van den mensch niet gezien kunnen worden, evenzeer als het kwartskristal asymmetrisch zouden moeten zijn. Was dit zoo, dan zou men mogen verwachten dat ook kristallen, door de aaneenvoeging van die moleculen gevormd, asymmetrie zouden vertoonen. Hij onderzocht kristallen van verschillende zouten van wijnsteenzuur die, in water opgelost, het polarisatievlak naar

rechts draaien, en inderdaad vond hij bij al deze kristallen een bepaalden vorm van asymmetrie. Verschillende zouten van druivenzuur daarentegen, een zuur dat in samenstelling met wijnsteenzuur overeenstemt, maar het polarisatievlak niet draait, leverden kristallen waaraan van asymmetrie niets te bespeuren was. De hypothese scheen dus steun te vinden.

Intusschen verscheen er een mededeeling van den duitschen scheikundige Mitscherlich, in 1844, die met Pasteur's opvatting onvereenigbaar was. Mitscherlich had een bepaald, door Pasteur nog niet bestudeerd zout van wijnsteenzuur onderzocht, en het overeenkomstige zout van druivenzuur, en gevonden dat beide zouten denzelfden kristalvorm hadden, terwijl toch het wijnsteenzure zout het polarisatievlak draaide, en het druivenzure niet.

Nu kwam het bewonderenswaardige waarnemingsvermogen van Pasteur aan het licht. Hij vond dat de kristallen van het door Mitscherlich onderzochte druivenzure zout inderdaad in den vorm met die van het wijnsteenzure overeenstemden, en evenzeer asymmetrisch waren, maar - en dat was aan de aandacht zelfs van een zoo scherpzinnig waarnemer als Mitscherlich ontsnapt - hij vond ook dat de kristallen van het druivenzure zout in twee gelijke groepen te verdeelen waren, en wel zoo dat de kristallen van de eene groep de spiegelbeelden vertoonden van die der andere. De eene soort van kristallen was volkomen gelijk aan de kristallen van het overeenkomstige wijnsteenzure zout, en draaide, in water opgelost, het polarisatievlak naar rechts, de andere, het spiegelbeeld, draaide het polarisatievlak juist evenveel naar links. De analogie met de kwartskristallen was volkomen. Het druivenzuur was slechts daarom onwerkzaam tegenover het gepolariseerde licht, omdat het een mengsel was van twee stoffen, waarvan de eene het polarisatievlak naar rechts, de andere het juist evenveel naar links draaide. De onderstelling omtrent het verband tusschen de werking op het licht en de asymmetrie der moleculen was dus niet alleen niet onhoudbaar bevonden, maar op schitterende wijze van nieuwen steun voorzien.

Pasteur was zich het groote gewicht van zijn ontdekking volkomen bewust. In 1860 hield hij twee voordrachten over dit onderwerp in de Société chimique te Parijs, waarin hij met nadruk wees op de beteekenis, die een verdeeling van de mole-

culen van verschillende stoffen in symmetrische en asymmetrische kon hebben, niet alleen voor de theoretische schei- en natuurkunde, maar ook voor de physiologie. Maar inmiddels was hij door onderzoekingen van anderen aard geheel in beslag genomen. Hij moest de studie van dit onderwerp laten varen. Er moest op een ander geniaal man gewacht worden, die kracht en moed genoeg bezat om op een zoo moeilijken weg met vrucht verder te gaan. Het duurde tot 1875, toen Van 't Hoff de stoute stelling uitsprak dat de asymmetrie der moleculen, die men bij zoovele, en wel juist koolstof bevattende stoffen, wegens het vermogen, het polarisatievlak te draaien, mocht aannemen, wel haar grond kon vinden in den vorm van het koolstofatoom, dat op zich zelf regelmatig, symmetrisch, gedacht kon worden, maar zich op asymmetrische wijze met andere deeltjes zou kunnen verbinden. Hij gaf daarmede het aanzijn aan een geheel nieuwen tak der scheikunde, de stereochemie, die nu reeds een zeer belangrijke uitbreiding heeft gekregen en gebleken is ook voor het praktisch onderzoek in het laboratorium van hooge waarde te zijn. Wie zal zeggen hoeveel daarvan ook voor de praktijk van het dagelijksch leven eenmaal te wachten is!

In den loop van zijn onderzoekingen over het druivenzuur had Pasteur opgemerkt dat de scheiding van deze stof in een rechts- en een linksdraaiend gedeelte niet alleen mogelijk was door de kristallen van het door Mitscherlich het eerst bestudeerde druivenzure zout uit te zoeken, maar dat de scheiding ook langs een geheel anderen weg bewerkstelligd kon worden, namelijk door gisting. Wanneer hij een oplossing van druivenzure kalk in een open glas liet staan, ging de vloeistof gisten, en verkreeg zij allengs het vermogen om het polarisatievlak naar links te draaien. Het nader onderzoek bracht aan het licht dat bij het gistingsproces het rechtsdraaiende zuur verbruikt, maar het linksdraaiende onaangeroerd gelaten was.

Het was in dien tijd een volslagen raadsel wat men wel van zulk een gistingsproces te denken had. Men zag uit druivensap wijn ontstaan, men zag melk zuur worden en vleesch rotten, men zag dus scheikundige veranderingen, en men had sommige van de producten die daarbij ontstaan, alkohol, melkzuur, en andere meer, goed leeren kennen. Maar omtrent de oorzaak waardoor die veranderingen teweeggebracht

werden wist men niets. Men moest zich met meeningen daarover tevreden stellen. De meest gangbare meening was die van den beroemden scheikundige Liebig. In voor gisting vatbare stoffen werd eiwit, of althans daarmee na verwante stof aangetroffen. Liebig nu meende dat dit eiwit, door de zuurstof van den dampkring aangetast, in een zekere beweging gebracht werd, en daardoor nabijgelegen deeltjes van een andere stof, suiker b.v., op hun beurt weer in beweging kon brengen, tengevolge waarvan zij in eenvoudiger stoffen gesplitst werden.

Bij zulk een schijnverklaring, die inderdaad hoegenaamd geen licht ontstak over hetgeen waargenomen werd, kon Pasteur zich niet neerleggen. Hij besloot de studie van de gistingsprocessen ter hand te nemen, en hij voerde dit besluit uit op een wijze die hem de dankbare bewondering der geheele wereld verzekerd heeft.

Van oudsher wist men dat het, voor het op gang brengen der gisting, in vele gevallen, b.v. bij de bierbrouwerij, zoo niet volstrekt noodig, dan toch zeer wenschelijk was, aan de voor gisting bestemde vloeistof gist toe te voegen. En kwam het proces zonder die opzettelijke toevoeging op gang, dan zag men de gist in de vloeistof ontstaan, zonder te weten van waar zij kwam. Nu had men met behulp van het mikroskoop waargenomen dat biergist uit kleine, ovale lichaampjes bestaat, die zich door kleine, allengs aangroeiende knopjes vermenigvuldigen. Men besloot daaruit dat die lichaampjes leefden, en enkele natuuronderzoekers spraken het vermoeden uit dat het leven van de gist de oorzaak zou zijn van de vorming van alkohol uit suiker. Maar men was niet verder gekomen dan tot een vermoeden. Dat de gist uit levende lichaampjes bestond, werd door Liebig niet tegengesproken. Naar zijn opvatting echter was de vorming der gistcellen het gevolg, niet de oorzaak der gisting. Dat toevoeging der gist de verandering der suiker bevorderde was, volgens hem, op andere wijze te verklaren: tusschen de levende gistcellen in waren er een aantal doode; deze leverden nu, als alle doode cellen, eiwit, en dat eiwit was het dat den stoot gaf tot de omzetting der suiker. Bovendien, wat zag men van gist bij het zuur worden van melk, bij het rotten van vloeistoffen die rijk waren aan eiwit, en bij zoo vele andere processen die toch zonder twijfel als gistingen waren aan te merken!

Maar Pasteur had reeds bij de gisting van druivenzure kalk gezien dat ook daar zich in de oorspronkelijk heldere vloeistof een menigte kleine lichaampjes ontwikkelden, die, voor een deel ten minste, stellig als levend beschouwd moesten worden. Zelfs vond hij dat deze gisting het best ging wanneer een welbekend organisme, een overal verbreide schimmelplant, opzettelijk in de vloeistof gebracht werd. Hij onderzocht verder de melkzuur-gisting, waarbij uit suiker melkzuur ontstaat, en die de oorzaak is van het zuur worden der melk. Om na te gaan of hierbij eenig levend organisme voorkomt, was het wenschelijk een andere vloeistof als melk te gebruiken. Want melk wordt dik als zij zuur is. De kaasstof slaat neer en vertoont onder het mikroskoop een korrelige massa, waarin, met de toenmalige hulpmiddelen, die uiterst kleine levende wezens, die Pasteur nu begon te leeren kennen, de bacteriën, niet goed te vinden waren. Het doel werd bereikt door gebruik te maken van een heldere oplossing die even goed als melk voor deze soort van gisting dienen kon, namelijk een afkooksel van biergist waarin suiker opgelost was. Aan deze vloeistof werd nu een uiterst geringe hoeveelheid zuur geworden melk toegevoegd, zoo weinig dat daardoor geen merkbare troebelheid ontstond. Weldra kwam de gisting op gang en wemelde de vloeistof van uiterst kleine, zonder twijfel levende, staafvormige lichaampjes, die zich door dwarsche deeling vermenigvuldigden, de melkzuur-bacteriën.

Zoo ging Pasteur voort, van het eene gistingsproces tot het andere, telkens nieuwe bacteriën ontdekkend. Ik ga die onderzoekingen, hoe merkwaardig zij ook zijn, hier voorbij. Want het doel van dit opstel is slechts een indruk te geven van het werk van Pasteur, geenszins een beeld daarvan, een zoo groot man waardig, te schilderen. Door het aangeven van eenige hoofdtrekken wordt in deze bladzijden slechts beproefd te doen uitkomen dat de zegeningen die Pasteur met zoo milde hand over de menschheid heeft uitgestort, in de eerste plaats te danken zijn aan het genie en de werkkracht waarmee hij zich aan de oplossing der moeilijkste wetenschappelijke problemen gewijd heeft.

Wij kunnen ons, in onze dagen, nauwelijks meer een voorstelling maken van de moeilijkheden waarvoor Pasteur zich bij zijn onderzoek bevond. Het vraagstuk der gisting was van alle

kanten door de dichtste nevelen omhuld. Wie er een eindweegs in doorgedrongen was, stootte plotseling het hoofd voor een onoverkomelijken muur, of raakte verward in een struikgewas waaruit men zich niet of te nauwernood heelhuids weer los kon maken.

De ontdekkingen van Pasteur omtrent het voorkomen van organismen in gistende stoffen, hoe schitterend overigens, brachten nog niet het gewenschte licht. Want men kon altijd nog vragen: Waarom zou men aannemen dat die organismen de oorzaak zijn van de gisting? Is het niet evenzeer mogelijk dat een vloeistof eerst door gisting geschikt gemaakt wordt om die levende wezens te doen ontstaan? In dat geval is er voor de verklaring van de gisting nog niets gewonnen.

Pasteur stuitte op het eeuwenoude vraagstuk der ‘generatio spontanea.’ Men was het er in zijn tijd wel over eens dat voor hoogere dieren Harvey's ‘omne vivum ex ovo,’ alles wat leeft komt uit een ei voort, als juist moest worden aangenomen. Maar voor die organismen die onder den algemeenen naam van infusiediertjes werden samengevat, die kleine, met het bloote oog niet of niet duidelijk waarneembare wezens die in gistende vloeistoffen gevonden werden, werd nog door velen aangenomen dat zij uit doode stof ontstonden. En wie dat niet geloofde kon de juistheid van zijn meening evenmin bewijzen als de geloovige de zijne. De moeilijkheden aan de oplossing van het vraagstuk verbonden schenen onoverwinnelijk. Toch besloot Pasteur zich daaraan te wagen. Hij zelf verhaalt, in de beschrijving van zijn onderzoek, die hij in 1862 in de Annales de Chimie et de Physique gegeven heeft, hoe Biot, zijn leermeester, die zijn krachten toch wist te waardeeren, met verdriet hem aan dit onderzoek bezig zag, en van hem verlangde dat hij zich ten minste een termijn zou stellen, na het verstrijken waarvan hij, als hij de moeilijkheden waarmee hij te strijden had nog niet te boven was, dit onderwerp zou verlaten. Maar Pasteur was als de ware held, die zich tot de tanden wapent en geen voorzorgsmaatregel verzuimt, dan echter ook geen gevaar ontziet.

De italiaansche abt Spallanzani had aangetoond dat voor gisting vatbare stoffen wel een kweekplaats worden van allerlei kleine organismen als zij vrij aan de lucht zijn bloot-

gesteld, maar niet wanneer zij eerst, om al wat er levend in mocht zijn te dooden, gekookt en dan terstond van de buitenlucht afgesloten worden. Hij leidde daaruit af dat de organismen zich pas ontwikkelen als eerst de kiemen daarvan door de lucht konden worden aangebracht. Maar, zoo werd daartegen opgemerkt, wie zegt dat de stoffen door langdurig koken niet ongeschikt gemaakt worden om nog levende wezens voort te brengen, en vooral, dat de lucht die er in de gesloten flesschen is, nog goed genoeg is om voor het leven te dienen? Inderdaad vond Gay-Lussac in zulke flesschen de lucht van haar zuurstof beroofd. Het uitblijven van de ontwikkeling van levende wezens in Spallanzani's, door de industrie weldra op grootere schaal bevestigde, proeven, meenden velen dus aan de afwezigheid van vrije zuurstof, toen door ieder voor een noodzakelijke levensvoorwaarde gehouden, te mogen toeschrijven, niet aan het onvermogen der doode stof om leven voort te brengen. Maar Schwann toonde aan - en zijn proeven werden door Helmholtz, om van anderen te zwijgen, bevestigd - dat ook bij aanwezigheid van dampkringslucht bouillon, die toch, ook na lang koken, zeker geschikt is voor den groei van allerlei organismen, volmaakt vrij kan blijven van levende wezens, wanneer die lucht slechts, voordat zij met den bouillon in aanraking komt, door een gloeiende buis stroomt. Door zulk een waarneming achtten echter de voorstanders der generatio spontanea zich niet geslagen. Want waarom moest men het effect van het gloeien der lucht juist zoeken in het vernielen van, door niemand ooit waargenomen, maar slechts onderstelde kiemen van levende wezens in den dampkring? Waarom kon door de gloeihitte niet het ozon of eenig ander, tot dusver nog onbekend ‘beginsel’ van de lucht, dat noodzakelijk was voor het ontstaan van leven, onwerkzaam gemaakt zijn? Maar buitendien, men kon die onderstelde kiemen van de dampkringslucht gerust buiten rekening laten, zoo meende Pouchet, een der ijverigste voorvechters van de leer der generatio spontanea. Men kon het ontstaan van levende wezens uit doode stof, ook buiten alle medewerking van den dampkring om, aantoonen. Hij kookte water, langen tijd achtereen, in een flesch met een nauwen hals, sloot de flesch nu luchtdicht, en plaatste haar dan omgekeerd in een bak met kwikzilver. Nu werd de stop van de flesch afgenomen. Gelijk men

weet, blijft onder zulke omstandigheden de flesch met water gevuld. Nu werd, onder het kwikzilver door, eerst zuivere, langs scheikundigen weg, bij hooge temperatuur bereide zuurstof in de flesch gebracht, en daarna een weinig hooi, dat langen tijd, in een gesloten flesch, boven 100° C. verhit was. De flesch bevatte nu dus enkel stoffen, water, zuurstof en hooi, die zoodanig waren verhit dat daarin niets levends meer kon zijn. Zij was door kwikzilver afgesloten, zoodat er uit den dampkring niets in kon dringen. Toch vertoonde zich in de flesch, nadat zij eenige dagen zoo bewaard was, een rijke vegetatie van schimmels. Nu was het toch, naar Pouchet's meening, afdoende bewezen dat leven ontstaan kon uit doode stof.

Hoe daarmede nu de proeven van Schwann te rijmen? Het vraagstuk scheen onoplosbaar. Het was alsof een vesting van geweldige sterkte, voordat aan de belegering te denken viel, benaderd moest worden door een doolhof waarin tot dusver zelfs de beste strijders verdwaald waren. Het genie van Pasteur vond den weg, en, eenmaal voor de poort der vesting gekomen, wist hij, door zijn verbazend vernuft in het uitdenken van experimenten, den sleutel in handen te krijgen.

Recht op het doel afgaande, stelde hij zich de vraag: Is het waar dat er in de lucht kiemen van levende organismen zweven? Niet zonder fijnen spot deelt hij mee dat hij weinig ervaring heeft omtrent den aard van het stof dat zich op de meubels in vertrekken afzet, en door anderen, maar zonder vrucht, onderzocht was. Dat stof bestaat hoofdzakelijk uit betrekkelijk zware deeltjes, die het gemakkelijkst neervallen. Zijn er in de lucht kiemen van die zoo uiterst kleine laagste organismen, dan mag men wel aannemen dat die zoo klein en licht zijn dat zij voor een goed deel zwevende blijven. Bovendien komt, met betrekking tot de generatio spontanea, juist het in de lucht zwevende stof in de eerste plaats in aanmerking. Nu moest de proef genomen worden. Zij was eenvoudig, als het ei van Columbus. Lucht van de straat werd, uren achtereen, door een buis waarin zich een prop schietkatoen bevond, door middel van een luchtpomp opgezogen. Het was bekend dat droge watten de stofdeeltjes van lucht, die er doorheen strijkt, vasthouden. Schietkatoen bezit deze eigenschap evenzeer, maar onderscheidt zich van gewone watten o.a. hierdoor, dat het in een mengsel van alkohol en

ether oplost. Wanneer nu een groot volume lucht door het schietkatoen gefiltreerd was, werd de prop uit de buis genomen en in een glas met alkohol en ether gebracht. Het schietkatoen loste op, de daardoor eerst vastgehouden stofjes kwamen nu vrij, en bezonken in het glas. Bij het mikroskopisch onderzoek van dit bezinksel vond Pasteur daarin van allerlei, en, onder anderen, een groot aantal lichaampjes die volkomen op sporen van schimmels geleken. Maar misschien was hier slechts gelijkenis, zonder meer. De vraag moest beantwoord worden of de lucht inderdaad *levensvatbare* kiemen bevatte. Daartoe ging Pasteur op de volgende wijze te werk. Vooraf had hij zich overtuigd van de juistheid van Schwann's proeven. Een afkooksel van gist met suiker, dat, na gekookt te zijn, slechts met gegloeide dampkringslucht in aanraking was, bleef maanden lang helder; er vertoonde zich daarin zoomin een spoor van gistingsverschijnselen als van leven. In zulk een vloeistof werd nu, met behulp van een hoogst vernuftig gevonden inrichting, een met stofjes uit de lucht beladen prop watten gebracht, zonder dat de dampkringslucht, tenzij die vooraf gegloeid was, toegang had. Na eenigen tijd ontwikkelde zich uit de watten een welige vegetatie van schimmels en bacteriën, en de gisting kwam in vollen gang.

Zoo was onweerlegbaar bewezen dat een stof die voor gisting vatbaar is en voor de ontwikkeling van lagere organismen dienen kan, noch gisting, noch leven vertoont, zoolang zij voor het indringen van de kiemen der mikroben beschut blijft, en tevens, dat in de dampkringslucht waarin wij leven, zulke kiemen voorkomen. Pasteur heeft deze en dergelijke proeven met allerlei vloeistoffen herhaald, en telkens de moeilijkheden die hem hierbij in den weg stonden, en waarover soms andere onderzoekers gestruikeld waren, overwonnen. De uitkomsten, die trouwens later door tallooze onderzoekers bevestigd zijn, waren altijd volkomen bewijzend. Ook toonde hij aan waarin de fout gelegen was bij de beroemde proef van Pouchet. Kwikzilver, dat een tijd lang open en bloot in een laboratorium gestaan heeft, bevat, zoowel in de diepere lagen als aan de oppervlakte, een aantal levensvatbare kiemen. Wanneer Pouchet het hooi, onder het kwikzilver door, in de flesch bracht, dan voerde hij de sporen van schimmels mee naar binnen, en daaruit, niet uit het doode hooi, ontstonden de schimmelplanten

die Pouchet voor de bewijzen van een generatio spontanea had aangezien.

Toen Pasteur eenmaal, op de hem eigene, heldere, sierlijke wijze, zijn proeven had meegedeeld, was het pleit beslecht. Zonder levende organismen is er geen gisting, en die organismen ontstaan niet uit doode stof, maar uit kiemen van organismen van dezelfde soort. Sommige van Pasteur's grootste tegenstanders, Liebig, Pouchet, Joly, verklaarden wel niet overtuigd te zijn, maar zij konden in geen opzicht Pasteur weerleggen, en gaven den strijd op.

Het is gemakkelijk in te zien dat Pasteur's onderzoekingen in het geheel geen antwoord geven op de vraag of een generatio spontanea mogelijk is, of ooit, onder omstandigheden die ons nu onbekend zijn, uit doode stof, zonder tusschenkomst van levende wezens, levende ontstaan kan. Maar dat de gistings- en rottingsprocessen die wij kennen, veroorzaakt worden door organismen die de nageslachten zijn van wezens van dezelfde soort, dat wordt na zijn werk niet meer betwijfeld.

Niet onwaarschijnlijk heeft in dien tijd menigeen, zichzelven als zeer verstandig en zeer praktisch beschouwend, het zonderling en jammer gevonden dat zooveel talent, werkkracht, tijd en geld werd gegeven aan het zoeken naar een antwoord op de vraag of infusiediertjes, schimmels en bacteriën, organismen die voor het meerendeel niet eens met het bloote oog te zien zijn, uit doode stof kunnen ontstaan, dan wel altijd in kiemen van gelijksoortige organismen hun oorsprong vinden. Wat heeft men er aan zulke dingen te weten, zal men misschien wel eens gezegd hebben. Ook bij de fransche regeering bestond blijkbaar niet het geringste vermoeden van de hooge beteekenis die Pasteur's onderzoekingen hadden voor de nationale welvaart. Toen hij, reeds een man van naam, in 1857 uit Rijssel naar Parijs verplaatst werd, moest hij op eigen kosten zich op den zolder van de Ecole normale een laboratorium inrichten. De Regeering gaf hem plaats om de wetenschap te beoefenen; daarbij ook nog geld te geven voor zijn proefnemingen werd niet noodig geacht.

Maar, zooals Pasteur de wetenschappelijke wereld, door het aanvoeren van overweldigende bewijzen, dwong om zijn inzichten te deelen, zoo dwong hij ook de mannen van de praktijk zich voor hem te buigen, in hem een der grootste weldoeners

der menschheid te erkennen, en hem, waar hij het noodig had, materieelen steun te verleenen.

Al vroeg heeft hij de azijnfabrikanten aan zich verplicht, door zijn studiën over de azijnzuur-gisting. Hij toonde aan dat de vorming van azijn uit alkohol bewerkstelligd wordt door een bepaalde mikrobe, waarvan hij de eigenschappen nader leerde kennen, en hij was daardoor in staat aan te wijzen welke omstandigheden gunstig, welke ongunstig zijn, wanneer men zich ten doel stelt uit een bepaalde hoeveelheid wijn zooveel en zoo snel mogelijk azijn te bereiden. Hij ried den fabrikanten aan de van oudsher door hen gebruikte methode van bereiding te wijzigen, en het duurde niet lang of men erkende dat de industrie groot voordeel trok uit dien raad.

Nu werd de fabricage van den wijn onder handen genomen. Het was een groote plaag dat somtijds de wijn, ofschoon op dezelfde wijze als anders behandeld, niet goed te houden was. Hij werd zuur, of bitter, of slijmerig, ‘lang’, zooals de technische term luidt, kortom, de smaak veranderde zoodanig dat de wijn waardeloos werd. Pasteur vond de oorzaak. Hij toonde aan dat al die zoogenaamde ziekten van den wijn teweeggebracht werden door bacteriën, die, wanneer de gistcellen haar plicht gedaan, en uit de suiker alkohol gemaakt hadden, nu op haar beurt gistingsprocessen in den wijn veroorzaakten, waarbij, al naar den aard der bacterie, zure, of bittere, of gomachtige stoffen gevormd werden. Het was niet mogelijk zoodanige maatregelen te nemen dat men het druivensap altijd vrij hield van zulke bacteriën. Men moest ze dus onschadelijk maken. Nu waren er ook toen wel stoffen bekend die bacteriën dooden, maar zulke stoffen zijn niet alleen vergiftig voor mikroörganismen, maar ook, soms meer, soms minder, voor den mensch, en bovendien zijn zij onsmakelijk. Die mocht men dus niet met den wijn mengen. De man die in het laboratorium de vormen en eigenschappen van allerlei mikroben zoo zorgvuldig bestudeerd had, vond een eenvoudig en doeltreffend middel. Hij wist dat vele bacteriën niet slechts bij kookhitte, maar reeds bij een warmte van veel lageren graad gedood worden. Hij ried aan den wijn, in de flesschen, nadat die gesloten waren, zoodat er geen nieuwe bacteriën van buiten in konden komen, tot een temperatuur van 55° à 60° C. te verhitten. De schadelijke bacteriën worden dan gedood, en

de wijn verliest niets van zijn smaak. Zoo werden door die bewerking, die nu algemeen bekend is onder den naam van ‘pasteuriseeren’, en ook voor het conserveeren van allerlei andere vloeistoffen wordt toegepast, de ziekten van den wijn beteugeld, en schatten voor de industrie gered.

Het was te verwachten dat ook de bierbrouwerij voordeel zou kunnen trekken uit de nieuwe kennis omtrent gistingsprocessen. Na hetgeen men nu wist omtrent den wijn, mocht het waarschijnlijk geacht worden dat ook de moeilijkheid om het bier een tijd lang in goeden staat te bewaren, aan de aanwezigheid van bederf wekkende mikroben zou zijn toe te schrijven. Maar alleen door nauwkeurig onderzoek was dat uit te maken. Niemand was daar meer van overtuigd dan Pasteur zelf. Hij deelde geen raad uit voordat hij zich, door zorgvuldige nasporingen, op de hoogte gesteld had van de veranderingen die het bier, gedurende en na het brouwen, ondergaat, en van de verschillende mikroörganismen die daarbij in het spel komen. Toen gaf hij zijn adviezen - en de bierbrouwerij ging een nieuw tijdperk in van steeds toenemenden bloei.

Zoo toonde Pasteur, binnen den tijd van enkele jaren, dat de bacteriologie voor verschillende takken van nijverheid een onschatbare hulp, ja dikwijls redding uit dreigend gevaar kon brengen. Van jaar tot jaar is dat nog duidelijker geworden. Ook hier te lande heeft de Regeering nu blijk gegeven dat zij het belang der bacteriologie voor de nijverheid erkent, door de oprichting van een leerstoel en een laboratorium aan dit vak gewijd, aan de Polytechnische School. De bacteriologie, zoo sprak de Hoogleeraar Beyerinck onlangs, bij de opening van zijn lessen aan die inrichting, ‘omvat de theoretische grondslagen van de verschillende gistingsindustrieën, en van de meest verschillende takken der landbouwtechnologie; zij geeft de verklaring van vele processen in gebruik bij de leerlooierij, de tabaksbereiding, de voorbereiding der spinvezels; zij grijpt in bij de zuivelbereiding, bij den veldarbeid, bij de veehouding; zij vormt de rationeele basis voor de beoordeeling der eischen, welke gesteld moeten worden aan de watervoorziening en de kanalisatie der steden; zij leert hoe bederf en rotting zijn te voorkomen, hoe levensmiddelen moeten worden geconserveerd.’ En voor de toekomst hooren wij hem voorspellen:

Gistsoorten zullen in de meest verschillende varieteiten in onmetelijke hoeveelheid aangekweekt worden ten nutte der industrie; - fabrieken van melkzuurfermenten zullen verrijzen om aan de behoefte der zuivelfabrikanten te voldoen; - pigmentbacterien zullen tot in het oneindige worden vermeerderd om zekere kleurstoffen voort te brengen; - de nuttige eigenschappen van de organismen der ammoniakvorming en van de nitrificatie zullen de productie daarvan in het groot uitlokken; - de voortbrengers van bruikbare bacteriën-enzymen zullen op den voorgrond treden; - er zullen mikrobenfabrieken bestaan, waar een aantal voor wetenschap en onderwijs gewichtige soorten op groote schaal aangekweekt worden.

En dat alles is het uitvloeisel van Pasteur's zuiver wetenschappelijke onderzoekingen omtrent het verband tusschen gisting en lagere organismen!

Het is aan ieder bekend dat het niet alleen de industrie is die den gezegenden invloed van de bacteriologie ondervonden heeft: de geneeskunde en de gezondheidsleer getuigen daarvan zoo luide dat zelfs de onwilligste het heeft moeten hooren.

Pasteur, de scheikundige, is zelf niet de eerste geweest die zijn ontdekkingen heeft toegepast in het belang der geneeskunst. Maar het was toch onder den onmiddellijken indruk van zijn mededeelingen omtrent de oorzaken van gisting en rotting en omtrent het voorkomen van kiemen van bederf in de omgeving waarin de mensch leeft, dat de groote engelsche chirurg Lister de zoogenaamde antiseptische behandeling van wonden ging invoeren. Het was het groote kruis der chirurgen dat wonden, vooral bij in een hospitaal verpleegde patienten, zoo dikwijls, in plaats van te genezen, zoodanig veranderden dat daarvan uitgebreide vernieling van weefsel, ja niet zelden de dood van den patient het gevolg was. Uitgaande van de onderstelling dat misschien het bederf van de wond, evenzeer als de gisting van doode stof, veroorzaakt kon worden door van buiten gekomen mikroben, heeft Lister getracht de genezing van wonden te bevorderen door bacteriën die daarmee in aanraking konden komen te bestrijden. De uitslag was schitterend. De oorspronkelijke vorm der methode is zoowel door Lister zelven als door anderen - na den fransch-duitschen oorlog vooral door duitsche chirurgen - in allerlei opzichten gewijzigd en verbeterd, en daarbij is het beginsel steeds duide-

lijker gebleken volkomen juist te zijn. Zoo heeft de chirurgie een macht gekregen waarvan vroeger niet gedroomd werd. Ontelbaar is het aantal van degenen wien zij in de laatste jaren leven en levensgeluk gered heeft. Dat is - Lister heeft het zelf meermalen openlijk uitgesproken - eerst mogelijk gemaakt door de onderzoekingen van Pasteur.

Het kon wel niet anders of de onvermoeibare geest van den man die de beteekenis der mikroben in gistende stoffen in het licht gesteld had, moest ook zelf zich bezig gaan houden met de werking dier kleine wezens in het dierlijk lichaam. Tot het eerste onderzoek in die richting werd Pasteur, half tegen wil en dank, door zijn leermeester Dumas gedrongen. Er was een ziekte ontstaan onder de zijdewormen, die zich in de laatste jaren steeds uitbreidde, en zoo groote afmetingen begon aan te nemen dat de zijde-industrie daardoor ernstig bedreigd werd. De fransche Senaat benoemde een commissie om onderzoek te doen naar den staat van zaken, en maatregelen te beramen om het kwaad te keeren. Dumas, die de rapporteur was dezer commissie, trachtte Pasteur te bewegen een onderzoek naar de ziekte te gaan instellen. Men wist dat het mikroskopisch onderzoek in de zieke wormen, zoo niet altijd, dan toch dikwijls, kleine lichaampjes had aangetoond, die bij gezonde wormen niet voorkomen, en door sommigen voor de oorzaak van de ziekte gehouden werden. Dumas meende dat hier een vruchtbaar veld van arbeid kon zijn voor den scherpen blik van den man die, met behulp van het mikroskoop, reeds zooveel geheimen der natuur aan het licht gebracht had. Pasteur had bezwaren. Bedenk toch, zeide hij, dat ik nooit een zijdeworm in handen gehad heb. Des te beter, antwoordde Dumas; dan zult gij u door niets laten leiden dan door hetgeen gij zelf, met eigen oogen, waarneemt. Pasteur gaf toe. Hij begon het onderzoek in 1865 en zette het vijf achtereenvolgende jaren voort. Al zeer spoedig vond hij dat die kleine lichaampjes die in de zieke wormen gevonden werden, inderdaad parasieten waren die de ziekte veroorzaakten. Bovendien vond hij dat er, naast deze ziekte, nog een andere heerschte onder de zijdewormen, die op een geheel andere oorzaak, van het voedsel afkomstige bacteriën, berustte. Hij gaf de middelen aan om beide ziekten op afdoende wijze te bestrijden. De zijde-industrie was gered.

De eerste ziekte van hoogere dieren, waarvan Pasteur on-

twijfelbaar aantoonde dat zij door bacteriën veroorzaakt werd, was het miltvuur, een van de meest geduchte vijanden van de fokkers van schapen en rundvee. Het was reeds lang bekend dat in het bloed van dieren die aan deze ziekte gestorven zijn, kleine, staafvormige lichaampjes gevonden kunnen worden, die wel geen eigen beweging vertoonen, maar die men toch op goede gronden als levende organismen, bacteriën, meende te mogen beschouwen. Het was zelfs reeds door verschillende onderzoekers zeer waarschijnlijk gemaakt dat deze bacteriën de oorzaak zouden zijn van de ziekte. Maar zekerheid had men niet. Men had soms in het bloed van aan miltvuur gestorven dieren die staafjes niet gevonden, en toch gezien dat dit bloed, bij een gezond dier ingeënt, een binnen korten tijd doodelijke ziekte teweegbracht. Het miltvuur kan dus, zoo besloot men, op een ander dier overgebracht worden, zonder dat de staafjes, de bacillen, daarbij in het spel komen; - derhalve is de oorzaak der besmetting niet in de bacillen, maar in een ander bestanddeel van het bloed gelegen. Zooals men vroeger de organismen in gistende stoffen niet voor de oorzaak, maar voor het gevolg van de gisting gehouden had, zoo meenden velen nu dat de bacillen niet het miltvuur veroorzaakten, maar gelegenheid kregen zich in het bloed te ontwikkelen, omdat het dier met een tot dusver onbekende smetstof, het miltvuur-virus, besmet was.

Pasteur bracht ook hier weer klaarheid. Vooreerst gebruikte hij, om na te gaan of de smetstof in de bacillen, dan wel in een ander bestanddeel van het bloed gezocht moest worden, een methode die hem vroeger, bij de studie der gistingsprocessen, reeds groote diensten bewezen had. Hij bracht een droppel van het bloed dat de bacillen bevatte in een ruime hoeveelheid bouillon, die vooraf gekookt was en tegen het indringen van andere bacteriën beschut werd. De bacillen vermenigvuldigden zich, zoodat zij, na enkele dagen, bij millioenen in den bouillon aanwezig waren. Nu werd van deze vloeistof weer een droppel in verschen bouillon gebracht, waarin de bacillen zich weer vermenigvuldigden. Deze handelwijze werd nog eenige malen herhaald, en zoo werd eindelijk een vloeistof verkregen die wel de bacillen bevatte, maar niets van de overige bestanddeelen van den oorspronkelijken droppel bloed. Wanneer nu van dezen bouillon een weinig bij een konijn onder de

huid ingespoten werd, bezweek het dier binnen enkele dagen aan echt miltvuur. Werden echter de bacillen eerst uit den bouillon verwijderd, dan kon deze ingespoten worden zonder nadeel te veroorzaken. De smetstof was dus niet een in het bloed opgeloste stof, maar aan de bacillen zelven gebonden.

De oplossing van het zooeven genoemde bezwaar, dat in het bloed van aan miltvuur gestorven dieren de staafjes soms niet gevonden worden, terwijl dat bloed bij andere dieren toch een doodelijke ziekte, maar zonder miltvuurbacillen, kon teweegbrengen, was Pasteur mogelijk door zijn bekendheid met een hoogst merkwaardig verschijnsel, dat reeds lang geleden door hem ontdekt, bestudeerd en beschreven was, maar dat niet paste in de algemeen heerschende opvatting omtrent de voorwaarden waaronder het leven bestaan kan, en dan ook door de meeste biologen vrij wel onopgemerkt gelaten was - het verschijnsel der *anaërobiose*, zooals Pasteur het genoemd had. Hij had namelijk gevonden dat er onder de laagste levende wezens verschillende zijn die volstrekt geen behoefte hebben aan vrije zuurstof, ja zelfs dat er zijn voor wie de vrije zuurstof een doodelijk vergif is. Zulke bacteriën komen voor in het darmkanaal, bij den mensch zoowel als bij dieren. Wanneer nu een rund of een schaap aan miltvuur gestorven is, en eenigen tijd, een of twee dagen, onaangeroerd gelaten wordt, dan gaan de miltvuurbacillen, die zuurstof noodig hebben, te gronde; men vindt ze niet meer. De anaërobe bacteriën van den darm kunnen zich echter, te gemakkelijker omdat de laatste sporen van zuurstof door de miltvuurbacillen aan het bloed onttrokken zijn, nu allerwege in het lijk verspreiden. Pasteur vond dat een bepaalde soort van deze bacteriën, die veel kleiner is dan de miltvuurbacil, en daardoor gemakkelijk over het hoofd gezien werd, hierbij op den voorgrond kwam. Een weinig bloed aan zulk een lijk ontnomen, bracht, bij een konijn onder de huid gespoten, wel een doodelijke ziekte teweeg, maar die ziekte was niet miltvuur.

Toen het eenmaal vaststond dat miltvuur niet ontstaat, tenzij een bepaalde bacterie, de miltvuurbacillus, in het lichaam is opgenomen, heeft Pasteur het middel om dieren voor deze ziekte te vrijwaren gezocht, en - men kon het, toen de berichten er van kwamen, nauwelijks gelooven - ook gevonden.

Hij vond het, geleid door ervaringen die hij opdeed bij het

onderzoek van een andere ziekte, die in de hoenderparken groote verwoestingen aanrichtte, de zoogenaamde cholera der kippen (een geheel andere ziekte dan de bij den mensch voorkomende cholera) waarvan hij reeds had aangetoond dat zij ook veroorzaakt werd door een bacterie, die nu niet den vorm van een staafje had, maar van een korrel. Bij het kweeken van deze bacterie werd hij getroffen door een hoogst merkwaardige bijzonderheid. Wanneer deze bacterie een tijd lang in den bouillon waarin zij gekweekt was, in aanraking bleef met de dampkringslucht, zonder dat er andere bacteriën bij konden komen, dan verloor zij allengs het vermogen om bij kippen de verschijnselen der ziekte teweeg te brengen. De smetstof werd zwakker en ten slotte geheel werkeloos. Nu zag Pasteur dat kippen, die tengevolge van de inspuiting van de verzwakte, nog niet werkeloos geworden bacteriën, een lichte ziekte hadden doorgestaan, bestand waren tegen de versch gekweekte bacteriën, tegen de smetstof waardoor andere, niet op deze wijze behandelde kippen, onfeilbaar gedood werden. Hier was dus een verschijnsel ontdekt dat geheel overeenkwam met hetgeen bij de vaccinatie wordt waargenomen. Evenals de mensch, door inenting van de smetstof der koepokken, tegen de echte, gevaarlijke pokken kan worden beschut, evenzoo konden de kippen voor de zoogenaamde cholera gevrijwaard worden door inenting met de door aanraking met de lucht verzwakte smetstof. De inenting werd in de hoenderparken in het groot beproefd, en leverde schitterende resultaten. De ziekte was bedwongen.

Toen was de weg gebaand tot de ontdekking van een methode om dieren te beschutten tegen de verderfelijke werking der miltvuurbacillen. Gebaand althans voor een man als Pasteur, voor wien hinderpalen die anderen het voortgaan onmogelijk maakten, te nauwernood schenen te bestaan. Want hinderpalen waren er wel. Worden miltvuurbacillen, in de vloeistof waarin zij gekweekt zijn, in aanraking met de dampkringslucht bewaard, dan gaan zij ten slotte wel, evenals de bacteriën der kippen-cholera, te gronde, maar voordat het zoover komt, vormen zich in de staafjes kleine, ovale korrels, zoogenaamde sporen. Die sporen, die Pasteur wel sinds langen tijd, ook bij andere bacteriën, had leeren kennen, maar waarvan de groote beteekenis eerst door de schoone onderzoekingen van

Robert Koch in een helder licht gesteld was, hebben een zeer groot weerstandsvermogen tegen allerlei invloeden waartegen de bacteriën zelven niet bestand zijn. Zij kunnen zonder hinder gedroogd, ja zelfs vrij sterk verhit worden. Zij wachten slechts op een gelegenheid om te ontkiemen, en dan brengen zij bacillen voort die in kwaadaardigheid volstrekt niet onderdoen voor die uit welke zij ontstaan zijn. Op zoo eenvoudige wijze als de bacterie der kippencholera lieten zich de miltvuurbacillen dus niet verzwakken. Maar Pasteur kende zijn vijand. Terwijl een temperatuur van ongeveer 37° C. het gunstigst is voor den groei der miltvuurbacillen, kweekte hij ze nu bij 42° à 43° C. Dan groeien zij nog wel, maar zij kunnen geen sporen meer vormen; van dag tot dag worden zij minder gevaarlijk, en na eenigen tijd gaan zij te gronde. Zoo konden zij evenals de bacteriën der kippencholera gebruikt worden. De verzwakte bacillen werden bij een voor miltvuur vatbaar dier ingeënt. Het dier werd ziek, maar herstelde spoedig volkomen. Daarna was het tegen de kwaadaardigste miltvuursmetstof bestand.

Zelfs degenen die in Pasteur geloofden, die de geheele reeks van glansrijke ontdekkingen door hem gedaan hadden gevolgd, die wisten hoe hij zich met maatregelen van voorzorg omringde om zich voor zelfmisleiding te vrijwaren, zelfs zij konden nauwelijks gelooven dat een zoo schitterend resultaat, niet alleen bij proeven in het laboratorium, maar ook in het groot, tot behoud van den veestapel, verkregen zou kunnen worden.

Maar Pasteur overwon alle ongeloof en allen tegenstand. Dat runderen en schapen, door inenting met de naar zijn methode verzwakte smetstof, voor den geesel van het miltvuur beveiligd kunnen worden, wordt nu algemeen met dankbaarheid en bewondering erkend.

De tegenzin om zijn mededeelingen als juist aan te nemen was niet het minst sterk bij de bacteriologen zelven, die zich, vooral in Duitschland, in steeds toenemenden getale, hadden aangegord om het door Pasteur ontgonnen terrein te bewerken. Er was een vrij hevige strijd gevoerd over de vraag of dezelfde bacterie zich nu eens kon vertoonen als de bewerker van een gistingsproces, dan weer, onder een anderen vorm, een eigenaardige ziekte kon veroorzaken, om daarna weer als een gewone rottingsbacterie voort te leven - dan wel, of men de verschillende bacteriën die men kende als wel van elkaar te

onderscheiden soorten moest beschouwen, die ieder haar eigenschappen, ook in haar afstammelingen, behielden. Men was het er nu in 1881, toen Pasteur zijn methode van inenting tegen miltvuur bekend maakte, vrij wel over eens geworden dat de vraag in den laatstbedoelden zin beantwoord moest worden. Maar nu wenschte men aan de onveranderlijkheid der soorten ook niet meer getornd te zien. Volgens Pasteur waren de door hem gekweekte bacteriën van kippencholera en miltvuur niet alleen zelven verzwakt, maar zij plantten dienzelfden zwakken graad van ziekmakend vermogen ook voort op hun afstammelingen: een eigenschap van de soort was dus gewijzigd. Dat achtte men inbreuk maken op het nu pas, na zooveel moeite, geproclameerde leerstuk van de ‘specificiteit’ der bacteriën.

Maar Pasteur had zich met leerstukken op het gebied der natuurwetenschap nooit opgehouden. Juist in deze zaak was weer zoo helder aan het licht gekomen dat hij zich den blik niet door een eenmaal opgevatte meening liet beperken. Hij zelf was de man die het eerst had gevonden dat ieder gistingsproces door een afzonderlijke soort van organismen wordt veroorzaakt, hij was het die, voordat anderen nog daaraan dachten, op de ‘specificiteit’ der bacteriën gewezen had. Maar hij wist veel te goed dat de levende natuur spot met den systematischen catalogus van den verzamelaar, om het oog te sluiten, toen zijn experimenten hem leerden dat er, binnen zekere grenzen, veranderlijkheid voorkwam, en van die ervaring geen dankbaar gebruik te maken.

Nog, na zooveel triomfen, gunde Pasteur zich geen rust. Tot dusver had hij zich bezig gehouden met ziekten die uitsluitend of nagenoeg alleen bij dieren voorkomen - nu ging hij een ziekte bestudeeren die wel in de eerste plaats bij dieren wordt waargenomen, en hem dus goede gelegenheid gaf voor proefondervindelijk onderzoek, maar die toch ook voor den mensch veel te dikwijls een bron was van vreeselijk en hopeloos lijden, de hondsdolheid.

Aan de besmettelijkheid der ziekte viel niet te twijfelen. Er was dus grond om te onderzoeken of ook hier niet een bacterie als de oorzaak gevonden kon worden. Aanvankelijk scheen dat inderdaad het geval te zijn. Uit het speeksel van een aan hondsdolheid gestorven kind werd een bacterie gekweekt, die, bij konijnen ingeënt, een doodelijke ziekte teweegbracht. Maar

de kritiek liet Pasteur ook nu niet in den steek. Met zijn gewone zorgvuldigheid bestudeerde hij zoowel die bacterie als de ziekte die zij bij dieren veroorzaakte, en hij vond dat geen van beiden iets met hondsdolheid te maken hadden. Zelfs toonde hij aan dat diezelfde bacterie in de mondholte bij volkomen gezonde menschen kan voorkomen. Een organisme, dat men met recht voor de oorzaak der rabies mocht aanzien, werd, ondanks de ijverigste nasporingen, niet gevonden - en ook nu, 15 jaren later, is men daaromtrent niet veel wijzer geworden.

Toch liet Pasteur zich niet afschrikken. Met een stoutmoedigheid die men bij een ander, met minder beproefde hulpmiddelen toegerust, en met niet zulk een reuzenkracht begaafd, misschien voor roekeloosheid zou kunnen houden, maakte hij een sprong over de kloof van het onbekende heen.

Al kende hij den aard van de smetstof niet, hij wist toch waar zij te vinden was. Hij toonde aan dat zij niet, zooals men gewoonlijk aannam, alleen in het speeksel, maar ook in het zenuwstelsel, vooral in hersenen en ruggemerg genesteld was. Men had nu dus in het ruggemerg een geschikte stof om bij andere dieren, ter wille van het onderzoek, in te enten, beter dan het altijd met allerlei bacteriën verontreinigde speeksel. Nu vond Pasteur dat ook deze smetstof zoowel voor versterking als voor verzwakking vatbaar was. Ieder weet dat er een vrij lange tijd verloopt tusschen het oogenblik waarop een mensch of dier door een dollen hond gebeten wordt, en het oogenblik waarop de ziekte uitbreekt. Men noemt dien tijd de periode van incubatie. Wanneer nu in bouillon fijngewreven ruggemerg van een aan dolheid gestorven hond bij een konijn, door een kleine opening in de schedelholte gebracht werd (de zekerste wijze van inenten), duurde het telkens van 12 tot 15 dagen voordat de ziekte uitbrak. Maar werd nu van zulk een konijn het ruggemerg bij een ander konijn ingeënt, dan duurde het incubatie-tijdperk korter, en al spoedig was het, door de smetstof maar telkens weer door het lichaam van een konijn te laten passeeren, tot 6 à 7 dagen teruggebracht. Komt de smetstof daarentegen in het lichaam van een aap, dan heeft juist het tegenovergestelde plaats. Door telkens van den eenen aap op den anderen in te enten, kon Pasteur de smetstof zoodanig verzwakken,

dat zij, nu bij een konijn ingeënt, de ziekte eerst veel later deed uitbreken, ja een hond zelfs niet meer kon dooden.

Nu was er een middel gevonden om honden voor rabies te beschutten. Bij verschillende honden spoot Pasteur de op deze wijze verzwakte smetstof onder de huid in, met de zwakste beginnend en allengs opklimmend tot sterkere, totdat zij volkomen ontvatbaar waren geworden voor hondsdolheid. Noch door den beet van een dollen hond, noch door inenting met het ruggemerg van aan dolheid gestorven dieren, konden deze honden meer ziek gemaakt worden.

De mededeelingen hieromtrent door Pasteur, bij gelegenheid van het Internationaal Geneeskundig Congres te Kopenhagen in 1884 gedaan, wekten allerwege de grootste belangstelling en bewondering. Maar hij zelf was nog niet tevreden. Hij streefde er naar niet alleen dieren, maar ook den mensch voor rabies te behoeden.

Rabies komt bij den mensch gelukkig niet zoo veelvuldig voor, dat daartegen een preventieve inenting, als tegen de pokken, gerechtvaardigd zou zijn. De bijzonder lang, gewoonlijk eenige weken, durende incubatieperiode in aanmerking nemende, vroeg Pasteur zich af of het niet mogelijk zou zijn ook nog na den beet van den dollen hond onvatbaarheid teweeg te brengen - het lichaam tegen het gif bestand te maken, voor dat de met den beet ingeënte smetstof den tijd gehad had zich zoo te ontwikkelen dat zij ziekte kon veroorzaken.

Door proeven op honden werd de juistheid van deze hypothese aan de werkelijkheid getoetst. Maar het was eerst wenschelijk een andere methode te vinden om de smetstof te verzwakken. Om allerlei redenen was het bezwaarlijk dat te doen zooals tot dusver, met behulp van apen. Met zijn medewerkers, Chamberland en Roux, vond Pasteur een nieuwen, hoogst eenvoudigen weg. Wanneer het ruggemerg van een aan dolheid gestorven konijn bewaard werd in droge lucht, die vrij was van bacterien, dan werd het van dag tot dag minder virulent, en eindelijk geheel onwerkzaam. Zoo kon de smetstof gemakkelijk in alle gewenschte graden van verzwakking verkregen worden, en was het Pasteur mogelijk, door een aantal snel achter elkaar verrichte inentingen, met telkens een weinig sterker virus, honden binnen eenige dagen geheel onvatbaar voor dolheid te maken, terwijl hij daarvoor vroeger

maanden noodig gehad had. Nu gelukte het hem ook honden, die reeds door een dollen hond gebeten waren, door snel op elkaar volgende inentingen, voor het uitbreken der ziekte te behoeden.

Zoover was Pasteur gevorderd, toen hem den 6den Juli 1885 een negenjarige jongen gebracht werd, Joseph Meister, die door een dollen hond gebeten was. Hij vroeg den raad van twee beroemde geneeskundigen te Parijs, Vulpian en Grancher, die de wonden van den knaap onderzochten, en stellig van oordeel waren dat het uitbreken van de ziekte, derhalve een doodelijke afloop na vreeselijk lijden, binnen eenige weken verwacht moest worden. Toen durfde Pasteur de behandeling te ondernemen. Van den 7den tot den 16den Juli werd dagelijks een inspuiting verricht, met in bouillon fijngewreven ruggemerg van telkens sterkere virulentie, totdat eindelijk ook de sterkste smetstof zonder hinder werd verdragen. Den 27sten October van hetzelfde jaar hield Pasteur een voordracht in de vergadering van de Académie de Médecine, waarin hij zijn methode beschreef, en het geval van Joseph Meister, wiens gezondheid niets te wenschen overliet, mededeelde. ‘Deze datum van 27 October’, zeide, toen Pasteur zijn rede geëindigd had, Bergeron, de voorzitter der Académie, ‘zal een van de beroemdste blijven in de jaarboeken der wetenschap en in de jaarboeken der Académie’. Maar, gelijk te verwachten was, mededeelingen zoo schoon en zoo verrassend konden niet aanstonds algemeen geloof vinden. Reeds in de vergadering der Académie zelve deden zich de stemmen van twijfelaars hooren. En toen weldra van alle kanten van Europa door dolle honden of dolle wolven gebetenen naar Parijs stroomden om zich aan de behandeling van Pasteur te onderwerpen, en het bekend werd dat de inentingen niet zonder uitzondering het gewenschte gevolg hadden, toen waren er velen die niet eerst vroegen of misschien, in die gevallen van teleurstelling, de omstandigheden niet al te ongunstig geweest, of de patienten niet dikwijls eerst al te laat na den beet onder behandeling gekomen waren; het veroordeelend vonnis hadden zij al dadelijk klaar. Het licht dat van Pasteur uitstraalde was zoo sterk, dat het menigeen verblindde en daardoor ook ergerde en tot tegenstand prikkelde. Zoo zag men kundigen en onkundigen in den blinde er op los slaan. Men maakte de statistieken, die Pasteur

omtrent het voorkomen van hondsdolheid verzameld had, verdacht; men beschuldigde hem de ongelukkigen, die zich aan zijn handen toevertrouwden, roekeloos aan de grootste gevaren bloot te stellen; men viel, met dweepzieke woede, op hem aan, omdat hij het hart had, in zijn ijver om menschen het leven te redden, over het leven van konijnen en honden te beschikken.

Maar het marktgeschreeuw verstomde, naarmate eerlijk, ernstig onderzoek de juistheid van hetgeen Pasteur had medegedeeld, bevestigde. Het dankbare Europa gaf aan Pasteur een inrichting, zijner waardig, het naar zijn naam genoemde ‘Institut’, waar het werk, ook toen den grooten meester eindelijk de krachten begaven, kon worden voortgezet door zijn begaafde leerlingen en volgers. Zij zetten het voort in den geest van Pasteur, wetende dat, als het zuiver wetenschappelijk onderzoek den bodem bewerkt, de voor de praktijk bruikbare vruchten op den duur zeker niet uit zullen blijven.

Door het ‘Institut Pasteur’ blijft de naam van den grooten geleerde, ook na zijn dood, van dag tot dag de aandacht trekken van ieder die belang stelt in de biologische wetenschap en in de geneeskunst. Onder de leiding van mannen als Duclaux, Roux en Metchnikoff wordt daar met groote kracht door velen gearbeid, zoowel aan den vooruitgang der wetenschap, als aan het ontwikkelen van de kunst om de lijdende menschheid te helpen. Maar ver buiten dat Institut blijft de invloed van Pasteur zich uitstrekken. Voor de geheele wereld is hij de groote meester, onvergetelijk door de weldaden die hij bewees, en, door het voorbeeld dat hij gaf en de geschriften die hij naliet, een betrouwbare leidsman voor velen.

C.A. PEKELHARING.

Instituut en academies. *Naar aanleiding van het eeuwfeest van het Institut de France*.

Het was te voorzien dat het eerste eeuwfeest der Fransche Revolutie, in 1889 met zooveel luister gevierd, in de eerstvolgende jaren een reeks van grooter of kleiner jubilé's met zich zou voeren, dagen waarop de stichting zou herdacht worden van instellingen welke het vernieuwde, het republikeinsche Frankrijk op de bouwvallen van het ancien régime heeft doen verrijzen.

Maar weinigen zullen vermoed hebben, althans buiten Frankrijk en buiten de kringen van hen die met de geschiedenis der Revolutie vertrouwd zijn, dat juist instellingen van hooger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek het eerst aan de beurt zouden komen.

En toch, in de maand April van dit jaar was het de Ecole Normale Supérieure, die hare stichting feestelijk herdacht; thans, 25 October, viert het I n s t i t u t d e F r a n c e zijn honderdjarig bestaan.

Wat bij oningewijden, of half-ingewijden, de bevreemding wellicht nog verhoogt, is het feit, den meesten toch wel bekend, dat de Académie française, die immers deel uitmaakt van het Institut, opklimt tot 1635, en dat ook drie der vier andere Académies reeds in de zeventiende eeuw bestaan hebben, terwijl, daarentegen, de Académie des Sciences morales et politiques haar geboorte niet hooger kan dagteekenen dan van 1832.

Eenige historische herinneringen zullen daarom sommigen Gidslezers wellicht niet onwelkom zijn.

Het feestvierend ‘Institut de France,’ dat in het palais Mazarin, het oude collège des Quatre Nations, vlak tegenover den Pont des

Arts, zetelt, bestaat tegenwoordig uit vijf ‘Académies’: de Académie française, de Académie des Inscriptions et belles-lettres, de Académie des Sciences, de Académie des Sciences morales et politiques, en de Académie des Beaux-Arts. (De Académie de Médecine behoort niet tot het Institut; maar in de Académie des Sciences is eene afdeeling ‘Médecine et Chirurgie’).

Van deze vijf elementen zijn enkele, zooals wij reeds herinnerden, zeer oud. De Académie française is een stichting van Richelieu; in Januari 1635 ontving de kardinaal den koninklijken last de statuten van dit lichaam goed te keuren. Men weet dat zij, in het belang der nationale taal en der nationale letteren in het leven geroepen, reeds toen bestond, en geacht wordt altijd bestaan te hebben, uit de voornaamste vertegenwoordigers der letterkunde van Frankrijk; zij is van alle Academies de meest eigenaardig Fransche instelling.

De Académie des Inscriptions et belles-lettres, die dezen naam eerst draagt sedert 1716, werd, onder dien van ‘Académie des Inscriptions et médailles’, den 1en Februari 1663 gesticht.

De stichting der Académie des Sciences (d.i. der ‘physische en mathematische wetenschappen’) is van 22 December 1666.

In de Académie des Beaux-Arts vindt men twee oude Académies terug: de ‘Académie de peinture et de sculpture’, die van 1648, en de ‘Académie d'architecture,’ die van 1671 dagteekent.

Al deze Academies nu zijn, den 8en Augustus 1793, door de Nationale Conventie opgeheven.

De geschiedenis dier lang voorbereide opheffing is vol van de allerzonderlingste incidenten. Over het algemeen was de Revolutie - en niet alleen de Regeering, ook de bevolking van Frankrijk - vol haat en wantrouwen vervuld jegens deze aristocratische overblijfselen van den ouden tijd der koningen; het allerheftigst werd de Académie française aangevallen als een nutteloos en voor de Republiek gevaarlijk lichaam, ‘een school van serviliteit en leugen.’ Niet veel minder heftig werd de ‘Académie de peinture et de sculpture’ bejegend, o.a. door den schilder David, die gewaagde van ‘la turpitude de l'animal qu'on nomme Académicien.’ Tegenover die der ‘Inscriptions et belles-lettres’ was men onverschilliger gestemd, en de ‘Académie des Sciences’ bewees, door hare adviesen over 't metrieke stelsel en over andere belangrijke onderwer-

pen, zulke gewichtige diensten, dat men haar eigenlijk niet missen kon. Zij kreeg dan ook, in weerwil van het opheffingsbesluit waardoor zij getroffen werd, den last om de vele zaken die haar nog waren opgedragen eerst af te doen alvorens te verdwijnen. Maar verdwijnen moest ook zij.

In het opheffingsdecreet kwam een artikel voor, waarbij aan het 'Comité d'instruction publique' werd opgedragen de organisatie voor te bereiden van eene 'Maaatschappij tot bevordering van kunsten en wetenschappen'. Maar alleen de rapporteur, Grégoire, en enkele anderen schenen aan dit artikel eenige waarde te hechten. Het bleef vooreerst een doode letter en scheen alleen bestemd om de herinnering te bewaren aan den vromen wensch dien sommige leden der Conventie aan hun slachtoffers in den dood hadden meegegeven.

Voor letteren en kunst brak een tijd aan van anarchie. Het 'civisme' was alles; talent, kunstzin en geleerdheid golden voor niets in de oogen der triomfeerende democratie.

Twee jaren later evenwel, toen de nieuwe constitutie werd afgekondigd (22 Augustus 1795), bleek het dat deze een artikel bevatte van den volgenden inhoud: 'Er bestaat voor de geheele Republiek een nationaal Instituut, belast met het verzamelen der ontdekkingen en uitvindingen, het verheffen van kunsten en wetenschappen.' Het organiek besluit van 25 October 1795 gaf uitvoering aan dit artikel - en van dien dag af aan bestond dus het Institut.

Dit 'Institut national' moest alle geestelijke krachten van het herboren Frankrijk omvatten, dus een deel van het werk der oude Academies overnemen; en toch mocht het vooral niet door zijne inrichting de herinnering aan die veroordeelde instellingen bewaren.

Het werd verdeeld in drie klassen, en deze onderverdeeld in afdeelingen. De eerste klasse, die der 'physische en mathematische wetenschappen,' in tien secties verdeeld, was geheel en al de plaatsvervangster der oude 'Académie des Sciences.'

De tweede was geheel nieuw en beantwoordde aan niets uit de oude periode; zij droeg den naam van 'classe des sciences morales et politiques' en was geroepen om, in het geheel van den intellectueelen arbeid, het wijsgeerige en het politieke clement te vertegenwoordigen. Zij bestond uit zes afdeelingen: ontleding der sensaties

en begrippen, moraal, sociale wetenschap en wetgeving, staathuishoudkunde, historie, geographie.

Aan de derde klasse werd de naam gegeven van ‘classe de la littérature et des beaux-arts.’ Deze omvatte acht secties: grammaire, oude talen, poësie, antiquiteiten en monumenten, schilderkunst beeldhouwkunst, bouwkunst, muziek en declamatie (de ‘declamatie’, die den acteur Molé in het Instituut bracht, werd later opgeheven). In deze hybridische klasse waren, zooals men ziet, de meeste elementen van drie der oude Academies (inscriptions, peinture et sculpture, architecture) opgenomen, en tevens nog twee nieuwe kunsten, muziek en declamatie.

Waar bleef, in deze nieuwe organisatie, de oude Académie française? Zij bleef uitgesloten. Wel werden enkele harer vroegere leden in de derde klasse benoemd; maar het gaat niet aan te beweren dat zij, de vroegere toongeefster op het gebied van letterkundigen smaak en welsprekendheid, werd teruggevonden in de slechts door zes leden vertegenwoordigde afdeeling ‘poësie.’ Veeleer zou een restje van haar te zoeken zijn in de sectie ‘wijsbegeerte’ der tweede klasse; immers, onder den invloed der encyclopedisten was de Académie française, in het laatst der achttiende eeuw, bovenal de draagster geworden van de nieuwere wijsbegeerte. Maar eigenlijk wilde men van haar niet weten. Men had geen behoefte aan het element van hooge cultuur dat zij onder de koningen had vertegenwoordigd.

Het aldus geconstitueerde Instituut hield zijn eerste, plechtige zitting den 4den April 1796, in de groote ‘Salle des Cariatides’ van het Louvre; de zitting duurde vier volle uren. Het publiek werd vergast op drie redevoeringen, negen voordrachten over speciale onderwerpen, drie gedichten, waaronder een à propos en vers, ‘La Grande Famille réunie,’ en, tot slot, eenige ontploffingsproeven van Vauquelin.

In het oude paleis der koningen is het Institut blijven resideeren en zijn ook de verschillende afdeelingen gehuisvest, totdat, den 1en Maart 1805, het Collège Mazarin, op den linker Seine-oever, betrokken werd. De kapel van het collège werd tot ‘salle des séances publiques’ ingericht.

In de inwendige organisatie van het Institut is het allereerst verandering gebracht door Napoleon, die zelf lid was van de eerste klasse. Hij deed dit, bij consulair besluit van 23 Januari 1803,

overeenkomstig het rapport van Chaptal. Afgeschaft werd toen de tweede klasse, die der ‘sciences morales et politiques,’ terwijl de overgeblevene elementen volgens een nieuw plan gegroepeerd werden, en wel in vier klassen: ‘sciences physiques et mathématiques’, langue et littérature française, ‘histoire et littérature ancienne’, ‘beaux-arts’.

Deze verandering, waarbij de derde klasse in drieën gesplitst werd, was een stap terug naar het verleden. Immers, de vier klassen van het Napoleontisch Institut beantwoordden, onder andere namen, volkomen aan de vier ‘Académies’ die door de Conventie waren opgeheven; ook de Académie française had haar plaats teruggevonden, als ‘classe de langue et littérature française;’ en toen Lodewijk XVIII, den 21 en Mei 1816, aan die vier klassen haar oude namen van Académies teruggaf en ze overeenkomstig de oude hiërarchie groepeerde: bovenaan, de Académie française, dan de Académie des Inscriptions et belles-lettres, vervolgens de Académie des Sciences, en eindelijk de Académie des Beaux-Arts, - toen was de band met het verleden volkomen hersteld en daarbij tevens de éénheid die in den gemeenschappelijken naam van ‘Institut royal de France’ lag opgesloten, gehandhaafd.

Nadat, den 20en October 1832, ook aan de Académie des Sciences morales et politiques een plaats onder het deftige koepeldak was aangewezen, was de fusie tusschen het werk van Lodewijk XIII en Lodewijk XIV en dat der Revolutie volkomen geworden. Aan de toen ingevoerde organisatie is sedert niets meer veranderd.

Zoo is het moderne Frankrijk in het bezit gekomen van die eigenaardige instelling die de beste intellectueële en artistieke krachten der natie, elk op een afzonderlijk gebied, en toch door een hoogere éénheid met elkaar verbonden, wil laten samenwerken tot den geestelijken bloei en den idealen luister van het vaderland.

De zelfstandige organisatie van elke afzonderlijke Academie waarborgt hare zelfstandigheid, terwijl de éénheid, behalve door den naam en door het paleis dat zij bewonen, vertegenwoordigd wordt door den ‘voorzitter van het Institut,’ die beurtelings uit elke Academie gekozen wordt, door de driemaandelijksche samenkomsten van alle leden, door de ‘séance publique des cinq académies,’ éénmaal per jaar, en door enkele ‘prijzen’ waarover het geheele

Institut te beschikken heeft. Ook de vorstelijke donatie van den duc d'Aumale, het kasteel van Chantilly, behoort aan het Institut in zijn geheel.

Die éénheid van het Institut treedt in deze dagen wederom krachtig op den voorgrond, nu alle leden, en met hen de buitenlandsche associés en correspondenten, den stichtingsdag herdenken, gezamenlijk deelnemen aan feestelijke recepties, aan een publieke zitting in het groot Amphithéâtre der Sorbonne, aan eene voorstelling in het Théâtre français, en gezamenlijk opgaan naar Chantilly, door den vorstelijken gastheer, hun medelid, onthaald.

In het Institut de France belichaamt zich nog altijd het edel streven der Fransche natie om op het gebied van letteren, wetenschap, wijsbegeerte en kunst, te schitteren niet alleen, maar het hoogste te bereiken. Het vertegenwoordigt, in dezen democratischen tijd, te midden der velerlei stroomingen van de zoo bewegelijke derde Republiek, de beste aristocratie, die van het weten, het denken, het artistieke voelen en kunnen. Het koepelgewelf van het palais Mazarin behoort nog altijd tot de waardigste monumenten van het moderne Parijs, en onder de Fransche geleerden, letterkundigen en kunstenaars zijn er maar weinigen die niet zeer gaarne onder dien koepel een zetel willen bekleeden.

Voor hen die de geschiedenis van het Institut en van de verschillende Academies nader willen leeren kennen, verwijs ik naar de volgende bronnen:

Léon Aucoc, *L'Institut de France. Lois, statuts et règlements*, etc. Paris 1889 (445 blz.). - Van denzelfde een helder geschreven brochure, *L'Institut de France et les anciennes académies*, Paris 1889. - Paul Mesnard, *Histoire de l'Académie française, depuis sa fondation jusqu'en* 1830, Paris 1857. - Alfred Maury, *L'ancienne Académie des inscriptions et belles-lettres*, Paris 1864. - Van denzelfde, *L'ancienne Académie des sciences*, Paris 1864. - Joseph Bertrand, *L'Académie des sciences et les académiciens de* 1666 *à* 1793, Paris 1869. - Jules Simon, *Une académie sous le Directoire*, Paris 1885 (de hier beschreven Academie is die der ‘Sciences morales et politiques;’ zeer interessant bovenal zijn de eerste hoofdstukken, waarin de opheffing der oude Academies en de stichting van het Institut beschreven worden). - Le Cte. Henri Delaborde, *L'Académie des Beaux-Arts depuis la fondation de l'Institut de*

France, Paris 1891, ook voor de geschiedenis van het geheele Institut zeer merkwaardig. - Om 25 October te verschijnen, is aangekondigd: Le comte de Franqueville, *Le premier siècle de l'Institut de France*, Paris, J. Rothschild.

Ten slotte nog deze kleine herinnering: het bekende, niet zeer fraaie uniform der leden van het Institut, 'l'habit à palmes,' een zwarte rok met groen borduursel, dagteekent van 1801. Het werd bij besluit van den eersten consul van 13 Mei van dat jaar ingevoerd. De leden van het Institut hadden alleen gevraagd om een sjerp of een lint als distinctief. De eerste consul had hun een geheel costuum aangeboden, waarvan zij zelven snit en kleur mochten kiezen. De 'classe des beaux-arts' werd met de teekening van het costuum belast.

22 October.

A.G. VAN HAMEL.

Gedichten.

I. Herfstvisioen.

In het goudenen licht van den najaarsnoen,
Heb ik aanschouwd een vreemd visioen.

Mijn Lente is mij zingend voorbijgegaan;
Zij zag met haar tartenden lach mij aan.

- ‘O schim van mijn Lente, spoed u voorbij!
Zoo zelden maar hadt ge wat bloemen voor mij.
Met uw mantel zoo groen, met uw oogen zoo blauw,
Waart ge een valsche onmeedogende bode van rouw,
Met uw lied van belofte en uw loklach zoo zoet,
Strooiend zaden van leed in mijn argloos gemoed.’

Op het hellende pad bleef mijn Lente staan
En ze wuifde van verre onder de eikenblaên.
O voor 't laatst nu dat bloemen- en zonnegezicht
In zijn weemlende goudlijst van lokkenlicht,
Met die vreemde bezieling van weemoed en spot...
- ‘Ga in vrede, mijn Lente, vergeve u God!’

Toen is mij mijn Zomer voorbijgegaan;
Met oogen vol stormen zag hij mij aan.
- ‘O schim van mijn Zomer, ga vlug voorbij!
Wanneer hadt ge lommer en vruchten voor mij?

Met uw mantel vol rozen, uw handen vol ooft,
Met uw guldenen garven, mijn akker beloofd,
Liet ge veld mij en tuin als een wildernis,
Waar enkel maar onkruid willig is.
Uw bliksem verwoestte mijn kleine kluis,
Tot ik nederzat weenend in puin en gruis
En angstig, voor mijn lokstem doof,
Mijn vogelen vloden 't verzengde loof.
En uw adem schroeide mijn waterwel leeg,
Waar 'k om mij te laven bij nederzeeg.'

Op het hellende pad bleef mijn Zomer staan
En hij wuifde van verre onder de eikenblaên.
O voor 't laatst nu dat donkere passiegelaat
- Och! ik had hem zoo lief, wáárom deed hij mij kwaad? -
En die vreemde bezieling van weemoed en spot....
- 'Ga in vrede, mijn Zomer, vergeve u God!'

Toen is mijn Herfst gekomen, heel stil,
Met den blik van een engel, die troosten wil.
Zacht heeft hij mijn ijzige hand gevat:
- 'Kom mee, kom mee langs het hellende pad.
Ik zal u geleiden door kloof en woud.
Ik sla om uw schouders een mantel van goud,
Ik hecht aan uw slapen een goudenen kroon.
Een mantel van herfstblaên is koninklijk schoon.
Een kroon van Octoberloof, tooi van het jaar,
Is mooier dan goud en ze weegt niet zoo zwaar.
Ik zal u geleiden heel stil, heel zacht,
Tot waar u mijn broeder, uw Winter wacht.'

Op het hellende pad bleef met hem ik staan.
- 'O zijn dáárheen mijn Lente en mijn Zomer gegaan?
In de duistre vallei, die daar sluimert zoo groen,
Wacht mij dáár nu mijn opperste levensseizoen?
Zal 'k verlaten vergaan, met mijn Winter als loods,
In de waatren der wanhoop, in schaduw des doods?'

Toen heb ik een stem uit de diepte gehoord:
'Laat u leiden tot mij, naar mijn wijdingsoord.

Ik zal u bevrijden van levenspijn
En ik geef u een mantel van hermelijn
En ik hecht aan uw slapen een zilveren kroon.
Sneeuw van grijsheid in wijsheid is koninklijk schoon.'

- 'Neem mijn hand, o mijn Herfst, en mijn deemoed gelei
Tot waar Winter mij wacht in zijn vredevallei.'

En ik schreed, goudbekroond on ommanteld van goud,
Kalm bergáf met mijn Herfst door 't verwelkende woud.

II. Wijngoud.

De zonnegele wijn in blond kristal
Geurt als een bloemkelk, honigvol ontplooid.
En turend zie 'k in miniatuur nu al
Wat spiegelt in mijn roemer vreemd vermooid:
Zoo duidlijk-fijn en toch zoo droomrig-diep,
Weemlend in 't wijngoud: wolk en wingerdrank,
Verschrikte duif, die tusschen druiven sliep
En, houd ik 't glas wat schuiner, booten-blank.

O tooverspiegel, die zoo groot een schat
Van lieflijk landschap trouw gevangen houdt,
Ge lijkt mijn ziel, die, heel in 't klein, bevat
Een schoonheidswereld in een zee van goud.

III. Bloesemveêren.

Rozige veêren in rozige luchten,
Wuiven de ranken van bloeiende boomen,
Vooglen uit sprookjes, betooverd bij 't vluchten,
Wondere vogels uit kinderkens-droomen.

Rood als flamingos, die vlammende veedren,
Licht als de lucht, die verlangende ranken...
Laat zich door heimwee geen fee meer verteedren?
Zie ik in neevlen geen kleederen blanken?

'k Voel me als die boomen vol vleugelentwijgen:
Weg van het dal, waar de feeën mij banden,
Streven, tot droomen betooverd bij 't stijgen,
Al mijn gebeden naar hemelsche landen.

IV. Avond.

Zacht valt, door 't zwartend nachteloof
  Der linde-arcaden,
Maanlicht, als spranken blank geloof
  Op stille daden.

Daar wandlen meisjes, blank en stil
   Als trage schimmen,
Waar, sikkelvormig, wit en kil,
   De banken glimmen.

Verholen half in duisternis
   En druivenranken,
Staan, strenge steen in loover-nis,
   Die blanke banken.

Hier vloeit zoo koel de zilvren stroom,
   Hier wil ik poozen.
Rondóm, onzichtbaar, als in droom,
   Ademen rozen.

Zwaar zuchtend als, in weeënnacht,
   Een moede lijder,
Zwoegt stróómop, slepend schepenvracht,
   Een bootje als leider.

De bergen, blank in avondmist,
   Zijn bleek van droomen. -
O 't wordt zoo vreemd mij, of ik wist
   Wat eens moet komen....

Vreemd, of 'k insteê van vrouwen zag
   Gedachten dolen,
Of Noodlots boek voor me open lag,
   In nachtsymbolen.

V. Oud liedje.

Vogelken zong op een rozentak.
Dorentje stak,
Twijgelijn brak,
Roosje zei: - ‘Liedjes zijn logen!’
Vogelken is gevlogen.

Lelietje bloeide in haar boschje zoet.
Weet wat je doet!
Zet er geen voet,
Stoor niet de rust van haar Eden!
Lelietje ligt vertreden.

Harteken leefde in Illusiedal.
Knaap die het stal
Speelde er mee bal.
Uit is 't met liedren en sproken:
Harteken is gebroken.

VI. Nog een oud liedje.

Zang en verlangen! o welk een verdriet,
Had ik mijn liefde en mijn liederen niet!
Vond ik geen troost meer in liefde en in lied,
Wis dat 'k in wanhoop de wereld verliet.

Wis in een wildernis droef ik vlood,
Klagend mijn weedom en roepend den dood,
Diep in een boschje van rozekens rood,
Waar ik me stil in een kloosterken sloot.

Zacht, als op 't kindje dat slapen gaat,
Blikte op mij neder het manegelaat.
'k Hoorde al het vogele- en bladergepraat,
'k Werd door een ruischvliet gelaafd en gebaad.

'k Doolde, o zoo eenzaam, door 't slapend bosch,
'k Droomde op een leger van varen en mos,
Blank was mijn kleed als der lelieën dos,
Wit ook mijn haren, die sleepten maar los.

'k Leefde er zoo voort tot mijn Trouwe zacht
Klopte aan mijn poortje in den blauwenden nacht,
Juichend: - ‘Ik heb zoo geweend en gewacht,
Hier zijn je schatten, die 'k mee heb gebracht.’

- ‘Breng je mijn jeugd en mijn lokkengoud?
'k Heb ze verloren in 't kronkelend woud.’
- ‘Neen, maar je liefde en je liederen stout,
Berg ze in je boezem, nooit zie 'k je dan oud.’

VII. Droomtuin.

En àltijd zie 'k in droom dienzelfden tuin:
Met scherpe speren, ros-verteerd van roest,
Dreigt stroef het hek - en de aarde is vochtigbruin
En droef de lucht, alsof ze weenen moest.

Als kattenoogen flakkert, groen en valsch,
Broeikassenglas in 't zwavelgele licht.
En, 't hoofd te zwaar voor d'al te ranken hals,
Staan zonnebloemen met haar goudgezicht.

Stijf in 't gelid, langs d'engen weg geplant,
Kijken zij vragend, treurig-vreemd mij aan,
Alsof ik kwam uit wijzer wezens land
En wist waarom, dat bloeien en vergaan.

Dan zeven steenen treden - en ik sta
Op een terras, vanwaar ik overzie
Een blauwgroen grasveld en daartusschen drie
Bloembedden: aster, roze en resida.

En geur van sterven, wee-bedwelmend-zoet,
Wolkt op uit bloem die welkt en kranken boom... -
O 'k voel 't al komen, wat mij dooden moet,
Wanneer mij 't Noodlot brengt waar doolt mijn droom.

VIII. Tranenwolken.

En grijs verrijzen, boven steenen steden,
Veel doffe wolken die ál 't blauw bedekken.
O zijn die dropplen, klettrend naar beneden,
Tranen die uit Ellende's oogen lekken?

O zijn die wolken uit de Zee van Rampen,
Waarin de wreede steenen steden baden,
Gestegen zwaar als trage tranendampen,
Met ál de smart der menschheid bang beladen?

O blijven dáárom drukkend laag die lagen
Van vormelooze wolken 't blauw verdonkren,
Tot, opgelost in wanhoops regenvlagen,
Ze zijgen neer waar nieuwe tranen flonkren?

O tranenwolken! draagt in krachtige armen
Dan nooit een stormwind u tot d'Albehoeder,
Om d'englenrei te bidden om erbarmen
Voor 't menschenvolk, waar broeder strijdt met broeder?

IX. Glijen voorbij.

Zilveren wilgen in deinende rij
Glijen langs weien de treinen voorbij.

Zilveren wolken in drijvende jacht
Glijen zoo zijig of Mei had gevlagd.

Zilveren duiven in rijzende vlucht
Glijen zoo vrij door de blijheid der lucht.

Zilveren zwanen in zwijgenden rouw
Glijen en mijmren op vijvers vol blauw.

Zilveren tijen in deinende rij
Glijen geheimvol mijn peinzen voorbij.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Psychologie des foules par Gustave Le Bon. Paris, Felix Alcan. 1895.

‘Le public, le public! combien faut il de sots pour former und public?’ De onvriendelijke vraag is van Chamfort en contrasteert schel met de betuigingen van hoffelijke, vaak kruipende hulde die ‘het geachte publiek’ en ‘ein verehrtes Publikum’ bij verschillende gelegenheden heeft in ontvangst te nemen. Maar de norsche uitval van den Franschen satiricus zegt even weinig als de vleiende epitheta van prospectusfabrikanten en grootere of kleinere kunstenaars. Van dat publiek, door den een met Montaigne veracht als ‘mère d'ignorance, d'injustice et d'inconstance’, door den ander in de hoogte gestoken, als opperste rechter vereerd en naar de oogen gezien, maakt men zich niet zoo vlug af, noch met een aai, noch met een kneep. Er is in dat samengesteld wezen, dat het publiek, de menigte, *la foule* heet, meer dan enkel domheid of enkel achtenswaardigheid. Het heeft te allen tijde in het leven der menschheid een te belangrijke rol gespeeld dan dat het niet de moeite loonen zou na te gaan waaruit het bestaat en wat het waard is.

Aan zulk een onderzoek wijdde zich de schrijver van het boek, waarop ik hier de aandacht vestig.

Ook wij, in onze dagelijksche taal, spreken van een ‘foule’ en verstaan daar dan onder elke menigte menschen, hoe ook samengesteld. De ‘foule psychologique’ echter, waarover hier gehandeld

wordt, is niet maar een of andere willekeurige hoop menschen, maar een op bepaalde wijze georganiseerde menigte, die door de wijze waarop zij samengesteld is, door de omstandigheden waaronder zij optreedt, een eenheid vormt met een eigenaardig karakter, en gehoorzamend aan zekere wetten.

Hier vinden wij die ‘foule psychologique’ als het gepeupel bij volksoploopen, ginds in den vorm van een parlements- of raadsvergadering, elders als het publiek van een tooneelvoorstelling, als het kiezerscorps in kiesvergaderingen, als verzameling van werkstakende fabrieksarbeiders, als vereeniging van kooplieden op een beurs, als ‘gemeente’ in een kerkgebouw, en overal vertoont zij dezelfde eigenschappen.

Is haar invloed in deze eeuw onder verschillende vormen steeds wassende geweest, de tijd, dien wij tegemoet gaan, zal - zoo schrijft de heer Le Bon - inderdaad l' è r e d e s f o u l e s mogen heeten. Terwijl nauwelijks honderd jaar geleden het gevoelen van de massa weinig of niet geteld werd, is in onze dagen de stem van het volk overheerschend. Vereeniging en organisatie zijn het hoofdzakelijk welke aan het volk die stelling hebben doen veroveren, waaruit geen macht ter wereld het meer verdrijven zal.

Maar al is men tot het besef gekomen, dat met die ‘foule’ rekening moet worden gehouden, slechts weinigen hebben zich de moeite gegeven te onderzoeken wat er omging in die georganiseerde massa, welke zij enkel van de buitenzijde hadden leeren kennen. De geleerden, de zielkundigen van professie, de geschiedkundigen van naam, een Taine bijv., hebben de psychologie van het volk in den regel verwaarloosd. Het zijn vooral de stichters van godsdiensten of van staten, de apostelen van godsdienstige of politieke partijen, de groote staatslieden, de groote vorsten, de veldheeren geweest, die zich aan ‘l'âme des foules’ hebben laten gelegen liggen en die van de kennis, door hen opgedaan, partij hebben weten te trekken voor hun doel.

Wat zijn de eigenaardige kenmerken van de ‘foule psychologique,’ volgens Le Bon?

Om haar te vormen is het niet altijd noodig dat de verzameling menschen bijzonder groot zij. Honderd menschen, toevallig bijeengekomen, zullen niet aan de vereischten van een ‘foule psychologique’ voldoen, terwijl, onder sommige omstandigheden, tien, twaalf personen wèl zulk een ‘foule’ kunnen vormen.

Wat onderscheidt haar dan? Hetgeen het eerste treft, is dit: welke ook de afzonderlijke personen zijn, hoe verschillend onderling in levensstand, karakter, ontwikkeling, hunne vereeniging tot ‘foule’ maakt hen tot een nieuw lichaam, geeft hun die ‘âme collective’, welke hen te zamen anders denken, gevoelen, handelen doet dan elk hunner op zich zelf doen zou.

Le Bon verklaart dit op de volgende wijze. De moderne psychologie heeft geconstateerd, dat het bewuste verstandsleven bitter klein is, vergeleken bij het onbewuste. Het is vooral door de talrijke onbewuste elementen die de ziel van een ras uitmaken dat de verschillende individuen op elkaar lijken: in alles wat hun instinct, hun hartstocht geldt, in zaken van gevoel, als godsdienst, moraal, politiek, sympathieën of antipathieën, steken de overigens eminentste mannen slechts zelden uit boven de meest gewone. En nu zijn het juist de gewone karaktereigenschappen, welke het meerendeel der individuen van één ras nagenoeg in gelijken graad bezitten, die in de ‘foule’ zich vereenigen. De groote intellectueele begaafdheden, die de eigenlijke individualiteit uitmaken, verdwijnen, en de gewone, de middelmatige eigenschappen domineeren. Daar komt nog dit bij. Vooreerst schenkt het bewustzijn deel uit te maken van een menigte aan den enkelen mensch een gevoel van macht en tegelijk van persoonlijke onverantwoordelijkheid, die hem moed geven tot dingen waartoe hem, aan zich zelf overgelaten, de moed zou ontbreken. Maar vooral wordt bij een ieder die zich in zulk een ‘foule psychologique’ bevindt de vatbaarheid voor suggestie buitengewoon groot: als bij een gehypnotiseerde, worden sommige van zijn vermogens verstompt, vernietigd, andere buitengewoon verscherpt of in buitengewone spanning gebracht. Zal reeds de enkele gehypnotiseerde onder den invloed eener suggestie met onstuimige kracht een of andere daad verrichten, nog onweerstaanbaarder wordt die kracht, waar, in de menigte, de suggestie wederkeerig wordt. Uit een en ander volgt dat de menigte intellectueel lager staat dan de enkele mensch, maar tevens dat zij, beschouwd uit het oogpunt van gevoel en van daden uit het gevoel voortspruitende, al naar gelang van de wijze waarop en van de omstandigheden waaronder zij gesuggereerd wordt, beter of slechter zal zijn, heldendaden zal volvoeren of misdaden plegen.

De menigte - ik gebruik dit woord verder voor ‘foule psychologique’ - is slavin van de impulsies, die zij ontvangt; en zoo zien

wij haar in één oogenblik van de meest bloeddorstige wreedheid tot de grootste edelmoedigheid, van de uiterste lafhartigheid tot den bewonderenswaardigsten heldenmoed overslaan. Die bewegelijkheid maakt de menigte zoo moeielijk te regeeren. Wat zij wil - indien dit 'willen' heeten mag! - wil zij terstond; het begrip 'onmogelijk' bestaat voor haar niet, en elken onverwachten hinderpaal werpt zij zonder aarzelen omver.

Zoo, steeds op de grenzen van het onbewuste, gevoelig voor elke suggestie, ontbloot van allen kritischen geest, moet de menigte van zelf uiterst lichtgeloovig worden. Het onwaarschijnlijke schijnt voor haar niet te bestaan en dit verklaart de gemakkelijkheid waarmede legenden en onmogelijke verhalen bij een menigte ingang vinden en er zich voortplanten. Zulk een legende of onwaarschijnlijk verhaal vindt bovendien voedsel in de verbeeldingskracht, bij een verzamelde menigte zoo sterk ontwikkeld. Het eenvoudige geval, door de menigte gezien, wordt een gebeurtenis. Want de menigte denkt in beelden, en het voor den geest geroepen beeld roept op zijn beurt een reeks andere beelden te voorschijn, die vaak in geen logisch verband staan met het eerste.

Van dat gebrek aan samenhang intusschen geeft de menigte zich geen rekenschap. Merkwaardig is hierbij, dat de vervormingen welke het geval op die wijze ondergaat, niet, zooals men bij een uit zoo verschillende elementen saamgestelde menigte zou verwachten, talrijk en van elkaar verscheiden zijn. Die vervormingen, zooals zij zich in den geest van een lid der menigte voordoen, worden terstond, zonder nader onderzoek, door middel van suggestie door allen aangenomen. Het treffendst blijkt dat bij vermeende herkenning van door verdrinking of op andere gewelddadige wijze omgekomen personen. Le Bon haalt een geval aan, waarin het lijkje van een kind achtereenvolgens herkend werd - naar het heette - eerst door een schoolmakkertje, toen door de moeder zelve, vervolgens door een oom, door een groot aantal buren en eindelijk door den meester van zijn school, - terwijl het zes weken later overtuigend bleek dat allen zich vergist hadden. De vermeende herkenning was hier eerst geschied door een kind, daarna door een vrouw, de het lichtst voor indrukken vatbare wezens, en de suggestie van den een op den ander had het overige gedaan.

Men vindt ze bij duizenden, de voorbeelden, waarvan het getui-

genis van de menigte, als historische waarheid bij nader onderzoek onwaar blijkt te zijn. De geschiedenis van de groote oorlogen - en niet van de groote oorlogen alleen, - de geheele geschiedenis, kan men gerust zeggen, wemelt ervan.

De menigte ziet de dingen *en bloc* en kent schakeeringen noch overgangen. Vandaar dat de gevoelens, welke zij openbaart dit dubbel karakter hebben; zij zijn zeer eenvoudig en tegelijk zeer overdreven. De menigte kent geen aarzeling, geen twijfel, maar slaat terstond tot de uitersten over. De redenaars in volksbijeenkomsten, de volksleiders weten dat wel. Zij houden zich in den regel niet op met spitsvondige redeneeringen, zelfs niet met redeneeringen *überhaupt*, maar in de eerste en laatste plaats met de dingen sterk te verzekeren, zeer te overdrijven en veel te herhalen. En zooals de menigte de zaken *en bloc* ziet, zoo verwerpt of accepteert zij ze ook *en bloc*. Kan de individu tegenspraak dulden, de menigte duldt die niet: zij is uit haren aard, krachtens haar samenstelling, onverdraagzaam. Ook heeft zij meer eerbied voor kracht dan voor goedheid. Vandaar hare behoefte aan een held. De eeredienst van het Boulangisme in Frankrijk ligt nog versch in het geheugen. En ook in ons land zal geen menschenleven van toewijding aan de algemeene zaak ooit bij de menigte een tiende deel van de waardeering vinden, die bijvoorbeeld een generaal Vetter vond voor zijn gelukkig volbracht krijgsbedrijf op Lombok.

Die heldenvergoding is slechts een gevolg van de algemeene behoefte tot adoratie, welke de menigte te allen tijde geopenbaard heeft. Het voorwerp ter aanbidding moge God heeten, of den naam van een vorst of een vorstenhuis dragen, het moge een staatsman zijn of een held, misschien wel enkel een staatsvorm - nooit ontbreekt het geheel. En heeft de eene God of afgod afgedaan, terstond ziet men hem door een ander vervangen. De historici loopen gevaar, wereldgebeurtenissen als de Inquisitie, de Hervorming, de Fransche omwenteling, niet of slechts half te begrijpen, wanneer zij niet rekening houden met die behoefte tot adoratie van de menigte.

Aan de vermelding van de middellijke factoren, als het ras, de traditie, de tijd, de staatsinstellingen, de opvoeding, welke de meeningen en het geloof van de menigte voorbereiden, voegt Le

Bon de opsomming van die factoren, welke onmiddellijk op de meeningen inwerken.

En dan noemt hij in de eerste plaats: beelden, woorden, formules. Wie de kunst verstaat om de verbeelding van de menigte te treffen, verstaat ook de kunst om ze te regeeren. Die verbeelding nu wordt getroffen door het oordeelkundig gebruik van woorden en formules. Maar niet juist die woorden hebben de machtigste uitwerking, welke het meest beteekenen: er zijn een aantal - men denke slechts aan de woorden: democratie, vrijheid, gelijkheid, menschwaardig bestaan - die, onafhankelijk van hunne werkelijke beteekenis, met eerbied uitgesproken, een inderdaad magische werking oefenen, alsof n hen de oplossing lag van alle vraagstukken. Men denkt hier aan Mephistopheles'

> Wo Begriffe fehlen
> Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.
> Mit Worten u.s.w.

Soms echter verliezen diezelfde woorden hun macht om de verbeelding te treffen en bij de menigte het beeld te wekken, dat haar in geestdrift moet brengen; of wel zij veranderen van beteekenis door verloop van tijd. Dan is het de taak van hen, die invloed willen blijven oefenen op de menigte om voor de versletene of van hun magische kracht beroofde woorden andere in de plaats te stellen. Tocqueville deed opmerken, dat het werk van het consulaat en het keizerrijk vooral daarin bestaan heeft, de oude instellingen met nieuwe namen te noemen, omdat de oude namen in de verbeelding van de menigte onaangename beelden wakker riepen.

De woordenkunstenaar weet bij de menigte de illusie te onderhouden, welke Le Bon als den tweeden onmiddellijken factor noemt. Wie der menigte illusies weet voor te tooveren is gemakkelijk haar meester; wie haar illusies tracht te ontnemen, wordt spoedig haar slachtoffer.

Geen redeneering is in staat haar eene illusie uit het hoofd te praten, van een harde waarheid te overtuigen. Dat vermag alleen de derde factor: de ervaring. Als zoo menig individu, leert ook de menigte enkel door schade en schande.

Heel wat teleurstelling bereidt zich dan ook de man van logisch verstand, die meent door logische redeneering eene menigte te zullen

kunnen overtuigen. Maar daar staat tegenover dat de menigte vaak tot groote daden, tot moedige ondernemingen is geleid door edele illusies, die den toets van streng logische redeneering niet zouden hebben kunnen doorstaan. Niet door redeering is de groote daad van het Christendom verricht. Niet door de rede, maar dikwijls dwars tegen de rede in, zijn de groote drijfraderen van alle beschaving, die godsdienstig geloof, vaderlandsliefde, zelfopoffering heeten, in beweging gebracht.

En wie leidt nu de menigte? Want een leider is onmisbaar. De menigte kan er niet buiten, zoomin als de kudde buiten haar herder.

In den regel zijn de leiders der menigte niet in de eerste plaats de mannen van de gedachte, maar de mannen van de daad, hetzij dan dat zij bezield zijn van die waarachtige overtuiging welke apostelen en martelaren maakt, hetzij persoonlijk belang hunne handelingen bestuurt. De groote taak van de volksleiders is, aan de menigte een geloof te geven, zij het een godsdienstig, een politiek of een sociaal geloof, geloof in een zaak, in een persoon, in een idee. Hun gezag verkrijgen zij, behalve door hun eigen voorbeeld, door drie zaken, door Le Bon genoemd ‘l'affirmation, la répétition, la contagion.’ Eene eenvoudige, beknopte verzekering, zonder betoog of bewijs, is het zekerste middel om een denkbeeld bij de menigte ingang te doen vinden. Maar zulk eene verzekering zal eerst duurzamen invloed oefenen, wanneer zij aanhoudend in dezelfde termen herhaald wordt. Onze moderne reclames - men denke aan die van onze cacaofabrikanten - berusten op die ervaring. Door zulk een voortdurend herhaalde verzekering wordt het denkbeeld dat men ingang wil doen vinden, bij wijze van contagie, van den een op den ander overgebracht. Het krachtigst intusschen zal de invloed van den volksleider steeds zijn, wanneer hij in het bezit is van die geheimzinnige, moeielijk te definieeren macht, die men *prestige* noemt, hetzij hij die danke aan eigen werkelijke superioriteit in een of ander opzicht, of enkel aan zijn, al of niet verdiend, succès. Heb succès, en de menigte, zonder te vragen wat de reden is van uw welslagen, ziet u naar de oogen, volgt u, juicht u toe; maar niet zoodra zijt ge, door eigen of anderer schuld, minder gelukkig in uw onderneming, in de verdediging van uw zaak, of weg is uw prestige, en de hosanna-roepers van gisteren vervolgen u heden met hunne verwenschingen.

Gaat men aan het classificeeren, dan hebben wij in de eerste

plaats te letten op den grooten invloed, dien het ras, waartoe eene menigte behoort, op haar karakter oefent. Een Fransche menigte verschilt hemelsbreed van een Engelsche en deze weer van een Hollandsche; bij de eene zal men te vergeefs een beroep doen op hartstochten die bij de andere terstond ontvlammen; de eene wacht alles van den staat, de andere alles van den individu, de een let voor alles op de gelijkheid, de ander hecht de grootste waarde aan de vrijheid. Verder valt te onderscheiden: de anonyme menigte, als de menigte bij volksverzamelingen, het schouwburgpubliek, enz. en de niet-anonyme menigte, als de verzamelde leden van beraadslagende vergaderingen, en, in de landen waar die instelling bestaat, de jury.

Al wat in het bovenstaande gezegd is van het karakter der menigte en van de wijze waarop het zich openbaart, geldt natuurlijk zoowel van het uitgebreide kiezersvolk als van die minder talrijke menigte, die de parlementaire vergaderingen, kamer, gemeenteraad enz. uitmaakt. Bij de eene en de andere menigte vindt men die vatbaarheid voor indrukken, die gevoeligheid voor woorden en formules, voor een verzekering, zonder bewijs of betoog, aanhoudend herhaald, die gewilligheid om zich te laten leiden door wie in het bezit is van *prestige*.

Gelukkig openbaren zich deze karaktertrekken van een menigte bij de parlementaire vergaderingen slechts bij oogenblikken. Ware het anders, er zou van haar wetgevenden arbeid weinig terecht komen. Maar daarbij leert toch weer de ervaring, dat die wetten en verordeningen de beste zijn, welke, in het studeervertrek voorbereid en geformuleerd, eigenlijk het werk zijn van één persoon, hoogstens van een college van vier of vijf personen. Zoodra de menigte tracht er aan mede te werken door amendeering op eenigszins groote schaal, loopt een goed ontwerp gevaar bedorven en onbruikbaar te worden. Hier kan het weer alleen de enkele persoon zijn, de deskundige, de specialiteit, die van zijn prestige, op werkelijke superioriteit gevestigd, gebruik maakt om onder de menigte in de vergadering als leider op te treden en het ontwerp door goed overwogen amendementen inderdaad te verbeteren. Die verbetering is dan het werk van één persoon, door de menigte gevolgd, niet van de menigte zelve.

Men zou verwachten dat zijne studie van het karakter van de menigte den schrijver van deze *Psychologie des foules* tot een tegen-

stander van het algemeen kiesrecht zou gemaakt hebben. Dat is echter zoo niet. Hij weet al wat kan worden in het midden gebracht tegen het uitoefenen van het algemeen kiesrecht door eene menigte zoo voor indrukken vatbaar, zoo bereid om aan een leider te gehoorzamen en zich door woorden te laten begoochelen, zoo weinig tot logisch redeneeren in staat, als menigten zijn. Maar hij is er ook van overtuigd, dat al deze gebreken dezelfde blijven, dezelfde uitwerking hebben bij een beperkt kiesrecht. Of de menigte uit vierhonderd of vierduizend individuen bestaat, of zij uit geleerden of ongeleerden is samengesteld, haar oordeel over de maatschappelijke vraagstukken zal er niet beter of slechter om zijn. ‘En foule’ - deze uitspraak laat ik liefst onvertaald - ‘les hommes s'égalisent toujours, et, sur des questions générales, le suffrage de quarante académiciens n'est pas meilleur que celui de quarante porteurs d'eau.’ Al maakten dus enkel ontwikkelden, geletterden en geleerden het kiezerscorps uit, wij zouden er niets door winnen, redeneert Le Bon; wij zouden geen der bezwaren van het algemeen kiesrecht missen, maar wij zouden bovendien gevaar loopen onder den druk der tirannie van een of meer der door geleerden en geletterden gevormde kasten te geraken. Beperkt of algemeen, het kiesrecht van een menigte levert overal dezelfde uitkomsten, in zooverre het ten slotte toch de aspiraties en behoeften zijn van elk bijzonder ras, die er hare uitdrukking in vinden.

Het boek, waaraan ik, op enkele plaatsen aanvullend en toelichtend, het bovenstaande ontleende, is wat den vorm betreft geen meesterwerk. Als dacht de schrijver zich geplaatst tegenover een ‘foule psychologique’, die meer door verzekeringen en herhalingen dan door een betoog getroffen wordt, herhaalt hij vier, vijfmaal dezelfde zaken en vergenoegt hij zich vaak met een zwakke bewijsvoering of met eene eenvoudige uitspraak *ex tripode*, terwijl hij telkens door uitweidingen, die met de zaak in quaestie niets te maken hebben, de aandacht van het hoofdonderwerp afleidt. Voor een geleerde, die enkel den gang en de uitkomsten van zijn onderzoek *sine ira et studio* heeft mee te deelen, laat de heer Le Bon ook wel wat al te duidelijk, hier zijn antireligieuse gevoelens, elders zijn antipathie tegen het socialisme uitschijnen. Zonderling - om niet meer te zeggen - is zijn poging om het enkel aan contagie toe te schrijven, wanneer voor de socialistische leer ook

sommigen van hen gewonnen worden die aangewezen zijn om, zoodra de leer in toepassing komt, de eerste slachtoffers ervan te worden.

Maar wat de voorname verdienste van het boek uitmaakt is, dat het, op vele toestanden van elken dag een helder licht werpende, dwingt tot nadenken over een onderwerp, waarvan de groote waarde voor het maatschappelijk leven tot dusver onderschat wordt.

De oudere criminalisten onderscheidden misdrijven *in turba*, doch uitsluitend uit het oogpunt van het schuldbewijs; de criminalisten van de nieuwere school (Tarde, Singhele) hebben het eerst een ernstige studie gemaakt van de 'psychologie des foules.' Maar hoe weinigen van hen die dagelijks in hun werk, hun beroep te doen hebben met een of anderen vorm van 'menigte', plegen zich rekenschap te geven van hetgeen er in zulk een menigte omgaat en waarom zij zich zoo en niet anders manifesteert. De patroon tegenover zijn werklieden, de leider van een beraadslagende vergadering, de onderwijzer tegenover zijn jongens in of buiten de school, de hoogere politie-beambte, belast met de zorg voor handhaving van de orde bij volksmanifestatiën, zij allen hebben dezen onafwijsbaren plicht, de psychologie der menigte, voor het minst in hare groote trekken, te bestudeeren.[1)] Zij hebben, elk op zijn wijs, *charge d'âmes*: zielen voor hunne verantwoording; en menige grief zou ondervangen, menig overijld besluit of heftig incident voorkomen, menige kwajongensstreek in zijn geboorte verstikt, menige volksmanifestatie verhinderd kunnen worden in een bloedige rustverstoring te ontaarden, wanneer zij, die met de leiding van de industriëele onderneming, van de vergadering, van de school belast zijn, zij, aan wie de zorg voor het ordelijk verloop der volksbeweging is toevertrouwd, door studie van de psychologie der menigte wat verder leerden zien dan hetgeen voor oogen is.

Men stelt zich de zaken gewoonlijk eenvoudiger voor dan zij

1) Zonder te ver van het onderwerp af te wijken, zou ik ook van den dramatischen auteur hebben kunnen spreken, wiens taak het is, de verbeelding der menigte te treffen en die daarbij rekening heeft te houden met 'l'âme des foules'. Maar aangezien deze letterkundige kroniek ditmaal de letterkunde onaangeroerd heeft gelaten, dacht het mij beter, de toepassing op de dramatische kunst voor eene mogelijke latere gelegenheid te bewaren.

zijn, en waar men geneigd is enkel kwade bedoelingen, oppositiezucht, lust tot rustverstoring te vermoeden, en overeenkomstig dat vermoeden te handelen, loopt men gevaar, door gebrek aan kennis mis te tasten en het kwaad, dat men keeren wil, te verergeren.

Voor het bestuur en de leiding van de dingen dezer wereld kan men niet volstaan met den sterken arm en den onbuigbaren wil, daarvoor is, vóór al het andere, noodig het intelligente hoofd en het warme hart.

Muzikaal overzicht.

Tot de belangrijke wetenschappelijke werken, die in den laatsten tijd op muzikaal gebied verschenen zijn, behoort een boek van Auguste Font, buitengewoon hoogleeraar aan de Universiteit te Parijs, getiteld: *Favart, l' Opéra Comique et la Comédie-Vaudeville aux XVIIe et XVIIIe siècles*.

Dit werk, waarvan ik in de volgende regelen het een en ander wensch mede te deelen, verdient alleszins de aandacht, zoowel wegens de degelijke behandeling van het onderwerp als wegens het onderwerp zelf.

Wel is waar is de Opéra-Comique reeds sedert lang van karakter veranderd en verschilt zij eigenlijk nog maar alleen daarin met de Opera, dat er zoowel in gesproken als in gezongen wordt, doch voor hen, die zich uit vroeger jaren nog de opvoering der meesterstukken van het oude, geheel in het genre geschreven repertoire herinneren, kan, naar ik meen, een kennismaking met de geschiedenis van het Fransche lyrische blijspel niet anders dan welkom zijn. Daarbij komt nog, dat die geschiedenis ook daarin belangwekkend is, dat het veranderlijk beeld der maatschappelijke zeden van de 18e eeuw in Frankrijk er zich tamelijk getrouw in afspiegelt.

Men zou meenen, dat dit bij uitstek Fransche genre in Frankrijk spoedig inheemsch moest zijn geworden, doch het tegendeel is waar. Het heeft lang geduurd, voordat bij het publiek de tegenzin in den zang als conventioneele taal in het blijspel werd overwonnen. Veel en velerlei hulp en toevallige omstandigheden heeft dit genre noodig gehad om er te komen, en merkwaardig is het, hoe het

telkens van het eene tooneel naar het andere gedreven werd, totdat het eindelijk op de plaats terecht kwam, waar het vasten voet zou verkrijgen en zich tot vollen luister zou ontwikkelen.

Om de eerste sporen van het lyrische blijspel aan te treffen, moet men opklimmen tot de laatste helft der 17e eeuw. Men dient daarbij evenwel in het oog te houden, dat van het genre zelf eerst dan sprake zal zijn, wanneer op het tooneel de zang even goed als het gesproken woord als middel van uitdrukking geduld wordt en daarmede in de tooneelstukken afwisselt. Natuurlijk moest daarvoor in de eerste plaats de muziek bij tooneelvoorstellingen van beteekenis zijn, en dat nu was zij in het begin van genoemd tijdvak al zeer weinig. Toen de markies de Sourdéac, een liefhebber in het vervaardigen van tooneelmachinerieën, in 1660 in zijn kasteel te Neubourg *la Toison d' or* van Pierre Corneille het opvoeren, roemde men zeer de pracht der decoratiën en machinerieën en werd ook aan den dichter groote lof toegezwaaid, maar over den componist, wiens naam niet eens genoemd was, werd in het geheel niet gesproken. De muziek was bijzaak. Welke eigenaardige plaats de tooneeldichters toenmaals bij dramatisch-muzikale voorstellingen aan de muziek toekenden, blijkt o.a. uit het voorbericht van Corneille's *Andromède*, waarin de dichter zich uitlaat over de rol, die de muziek in dat stuk speelt, en zegt, dat zij er alleen in gebruikt wordt ‘à satisfaire les spectateurs, tandis que leurs yeux sont arrêtés à voir descendre ou remonter une machine, ou s'attachent à quelque chose qui leur empêche de prêter attention à ce que pourraient dire les acteurs, comme fait le combat de Persée contre le monstre’. De muziek trad dus alleen op wanneer de toehoorders, of liever de toeschouwers, hunne aandacht aan haar *niet* konden wijden.

Ook Molière schijnt geen hoogeren dunk van de muziek als factor bij tooneelvoorstellingen gehad te hebben, en den zang beschouwd te hebben als weinig natuurlijk en als onwaarschijnlijk in den mond van aanzienlijken en gewone burgers, wanneer die op het tooneel worden voorgesteld. Althans hij laat in *Le bourgeois gentilhomme* den muziekmeester aan Monsieur Jourdain zeggen: ‘Lorsqu'on a des personnes à faire parler en musique, il faut bien que, pour la vraisemblance, on donne dans la bergerie. Le chant a été de tout temps affecté aux bergers, et il n'est guère naturel en dialogue que des princes et des bourgeois chantent leurs passions’.

Toch is Molière bij de hervorming, die hij in de ‘ballets de cour’ bracht, de grens der Opéra comique zoozeer genaderd, dat slechts één stap noodig ware geweest om die grens te overschrijden. Hij begon die hervorming met zijn comedie-ballet *Les Fâcheux*, voor het eerst opgevoerd in 1661 bij de feesten, ter eere van Koning Lodewijk XIV door Fouquet op zijn kasteel te Vaux gegeven. In dit stuk werden de tusschenbedrijven aangevuld door pantomime en dans, in verband staande met het onderwerp. Hoe de dichter tot deze nieuwigheid kwam, verklaaart hij in het voorbericht van het stuk. Het plan was om met de ‘comédie’ tevens een ballet op te voeren. Daar men echter slechts over een klein aantal uitstekende dansers kon beschikken, was men gedwongen, de verschillende scènes van het ballet van elkander te scheiden, ten einde aan de dansers den tijd te geven om zich te verkleeden en in een ander costuum terug te komen. Molière kwam toen op het denkbeeld om de scènes van het ballet in het stuk te voegen en van stuk en ballet één geheel te vormen.

Van deze vondst wist hij verder partij te trekken. Met *Le mariage forcé* verschijnt de zang in deze intermèdes. Evenzoo in de comedie-balletten *La Princesse d'Elide, Le Sicilien, Monsieur de Pourceaugnac, Le bourgeois gentilhomme, Le malade imaginaire*. Het ballet in *Le Sicilien* doet al veel denken aan de duetten en de arietten van het latere lyrische blijspel, maar - men houde dit in het oog - elken keer als Molière den zang aanwendt, wacht hij zich wel, de handelende personen van het stuk onder gewone omstandigheden te laten zingen. Het zijn herders en herderinnen, saters, muzikanten enz., die hij er voor gebruikt, en wanneer hij bijv. in *Le malade imaginaire* Cléante en Angélique zich in de taal der muziek laat uitdrukken, dan wordt die uitzondering daardoor verklaard, dat dit geschiedt in den vorm van een zangles. Nog één stap echter en men is op het gebied van het lyrische blijspel.

Molière deed dien stap niet, hetzij dat hij er zelf evenveel tegenzin in had als het publiek om de handelende personen in het stuk zich beurtelings door spreken en door zingen te hooren uitdrukken, hetzij dat hij het liever wilde vermijden den tegenzin van het publiek in dit opzicht openlijk te bestrijden.

Om smaak te verkrijgen in den zang als conventioneele taal op het tooneel moest het publiek eerst muzikaal opgevoed worden. Dat deden de opera's van Lulli en Quinault, die den zin voor

dramatische muziek meer en meer verbreidden en aldus ook voor het lyrische blijspel den weg baanden.

Maar de Opera, die een streng begrensd genre was, kon de plaats niet zijn, vanwaar de Opéra comique zou voortkomen. Deze ontstond op een theater, dat wegens zijn onbepaald karakter veel vrijer was in zijne handelingen, namelijk het Italiaansche theater. Wat daar vertoond werd was van alles wat. Om aan het Parijsche publiek te behagen, namen de Italianen hun toevlucht tot allerlei middelen en matigden zij zich alle rechten aan. Naast de echt Italiaansche kluchten vertoonde men op hun tooneel tragische scènes, bij welk een en ander zang en dans natuurlijk niet ontbraken, en toen zij van 1660 tot 1673 op het tooneel van het Palais Royal beurtelings met den troep van Molière speelden, spoorde het succès der comedie-balletten hen aan om ook in die richting te gaan werken. Ten einde beter door het publiek verstaan te worden, begonnen de Italianen zich langzamerhand toe te leggen op het gebruik der Fransche taal op hun tooneel en vermengden zij hun door Fransche auteurs geschreven dialoog met *vaudevilles* (namelijk coupletten op populaire wijzen) of oorspronkelijke *airs*. Zij bezigden verschillende middelen van uitdrukking: het proza was voor den gewonen dialoog; het vers voor de pathetische toestanden of voor die gedeelten van den dialoog, waarin de satire een rol speelt; de *vaudeville* diende voor de uitgelaten vrolijkheid of voor de acteurs, die de zangkunst niet verstonden; de oorspronkelijke *airs* eindelijk waren bestemd om teedere gevoelens uit te drukken of om de stem van den zanger te laten uitkomen. In tegenstelling met de Opera, waar goden, koningen en helden optraden en de zang doorgaande gebezigd werd, waren hier de theater-personen van mindere conditie en liet men hen beurtelings zingen en spreken.

Hier waren al de elementen voor het toekomstige lyrische blijspel aanwezig maar met dat al was het een ware chaos en zonder eenige angstvalligheid gingen de schrijvers van zulke stukken van een dier talen in een andere over. Langzamerhand echter lieten de Italianen het onbestemde karakter hunner voorstellingen varen en wisten zij tusschen de Opera en de ‘Comédie Française’ een afzonderlijk en beter afgebakend genre te creëeren, dat aan beiden iets ontleende en de oorsprong werd van het lyrische blijspel.

Op dat standpunt stonden zij, toen zij in 1697 op bevel des Konings verdreven werden. Als motief van dit bevel werd opge-

geven de onbetamelijkheid van hun spel en taal, doch het schijnt dat zij den toorn des Konings hadden opgewekt door hunne onbeschaamdheid om de opvoering van *La fausse prude* (blijkbaar doelende op Mme de Maintenon) aan te kondigen.

Van het vertrek der Italianen profiteerden de kermistheaters, die zich als hunne natuurlijke opvolgers beschouwden. Er bestonden toen te Parijs twee kermissen, bekend onder den naam van *Foire St. Germain* en *Foire St. Laurent*, waar de gewone vermakelijkheden (marionetten, acrobaten, koorddansers, hansworsten, kwakzalvers) vertoond werden. In de laatste helft der 17de eeuw begon er bij sommige ondernemers van die vermakelijkheden, die reeds gewoon waren pantomimes op te voeren, ook een neiging te ontstaan om het genre der Italianen na te bootsen. Hier waren het vertooningen (half kluchtspel, half treurspel) met marionetten van 4 voet hoog, waarbij ballet en tooneelmachinerieën gebruikt werden en de marionetten gesticuleerden, terwijl een zanger door een gat in de planken van het tooneel coupletten zong. Op een andere plaats was het een acrobatentroep, die een komiek divertissement opvoerde, hetwelk diende om de kunststukken in te leiden en uit te leggen en waarbij eenige woorden proza de acrobaten- en goocheltoeren aan elkander verbonden.

Ter nauwernood hadden de Italianen hun afscheid gekregen, of die ondernemers begonnen fragmenten van stukken uit hun repertoire te vertoonen, nadat zij de daarvoor noodige acteurs hadden geëngageerd. Het publiek, dat meer en meer smaak gekregen had in de stukken waarin zang en dialoog met elkander afwisselen, en derhalve het vertrek der Italianen zeer betreurde, liep storm om die nabootsingen op de kermis te zien, zelfs in die mate, dat men moest overgaan tot het bouwen van beter ingerichte theaters.

Het is te begrijpen, dat dit allesbehalve in den smaak viel van theaters als de ‘Comédie Francaise’ en de Opera. Die groote toeloop verdroot hun en zij stelden, uit kracht van hunne privilegiën, alles in het werk om daaraan een einde te maken. De ‘Comédie Francaise’ begon het eerst met de vervolging, daarna volgde de Opera. Het is vermakelijk na te gaan, wat de ondernemers der kermistheaters al niet verzonnen om de verbodsbepalingen te ontduiken, die het gevolg waren van de handelingen hunner voorname kunstbroeders. Men verbood hun het bezigen van dialoog. Nu bepaalden zij zich tot den *monoloog*, maar in

dier voege, dat wanneer twee personen zich samen op het tooneel bevonden, de een sprak en de ander zich uitdrukte door gebaren. Of wel, zoodra een acteur gesproken had, trad hij af, om echter onmiddellijk daarna terug te komen en aan te hooren wat zijn medespeler zeide. Daarmede scheen het publiek zich tevreden te stellen, althans het bleef aan de kermistheaters getrouw. Maar nu kwam ook de Opera met hare vervolging voor den dag en verbood hun het bezigen van zang en dans, zoodat zij zich weder tot de pantomime moesten bepalen. Men kwam toen op het denkbeeld om *écritaux* te bezigen, d.w.z. men gaf aan iederen acteur zooveel rollen papier als noodig waren en waarop met groote letters de korte inhoud gedrukt was van hetgeen de acteurs te zeggen hadden maar door de enkele pantomime niet goed kon worden uitgedrukt. Telkens als het in zijn rol te pas kwam, haalde de acteur dan zulk een papier uit zijn zak en vertoonde dit aan het publiek. Later ging men er toe over om die *écritaux* van boven van het tooneel tot op zekere hoogte te doen nederdalen, vastgehouden door kinderen als minnegodjes verkleed. Tevens plaatste men op verschillende punten van de schouwburgzaal zangers in dienst van het theater, die op bekende wijzen, door het orkest ingezet, coupletten zongen, waarmede het publiek dan instemde.

Op den duur konden zulke kunstgrepen echter niet volgehouden worden. Het publiek, dat zich voor zijn geld in het theater wilde amuseeren, gaf er ten slotte den brui van om daarbij zelf een rol te spelen.

Door die verhuizing van het Italiaansche tooneel naar het kermistheater was het gehalte van het genre er niet beter op geworden. Integendeel; de kluchten waren er nog grover, de taal nog onbetamelijker. Overigens werd er bij de voorstellingen op het kermistheater meer gedanst en meer gesprongen en hoorde men er veel meer *vaudevilles*.

Met Lesage, den schrijver der romans *Gil Blas de Santillane* en *Le Diable boiteux*, die, van 1712 tot 1738 ongeveer, met enkele tusschenpoozen voor het kermistheater schreef, kwam er in zooverre verbetering, dat de stukken, die er opgevoerd werden, meer litteraire waarde verkregen. Lesage schreef zijne stukken meestal met medewerking van Fuselier en Dorneval en de voornaamste verdienste van deze drie samenwerkers is, dat zij in den chaos der strijdige elementen van de Italiaansche comedie orde en eenheid brachten;

zij hebben het eerst aan het genre een bepaalden vorm gegeven. De naam ‘Opéra comique’ werd van toen af de gebruikelijke om het genre aan te duiden maar het was niets anders dan de ‘Comédie-vaudeville.’

Hoewel gedurende de eerste periode van dit lyrische blijspel de muziek een voorname rol speelde, was zij op zich zelf toch zeer onbeduidend. Zij bestond in eenvoudige populaire ‘chansons’, gemakkelijk te onthouden voor een publiek dat in de muziek alleen amusement zocht. Wat de rol van den componist betreft, deze was een ondergeschikte. Hij transponeerde de populaire *vaudeville* in den toon, die voor den zanger paste, en voegde er een orkestbegeleiding aan toe. Verder kon hij aan zijne phantasie den teugel laten schieten bij het componeeren van danswijzen en van de slot-vaudeville, d.i. het couplet dat aan het slot van het stuk werd gezongen.

Ook van de vertolkers der muziek moet men zich geen hoog denkbeeld vormen. Zij geleken in niets op de zangers van later. Het waren de toen zoo populaire, later geheel vergeten Pierrots en Arlequins. Men bewonderde minder hun stem en zang dan wel hunne dansen en sprongen. Ook de actrices, die overigens toen veel minder op den voorgrond traden, waren vóór alles danseressen. Ongeveer twintig jaren na het tijdperk van Lesage zou de ster op het tooneel een vrouw zijn, die uitmuntte in het dansen en in de voordracht van het couplet (Mme Favart), en na nogmaals twintig jaren zouden zangers, en vooral zangeressen, er de voornaamste rol spelen.

De kermistheaters kregen door de nieuwe stukken weder een grooten toeloop en werden in dien tijd (1715-1723) herhaaldelijk ook door de aanzienlijken bezocht. Maar.... de dubbelzinnigheden en schaamteloosheden, die men in die stukken te hooren kreeg, waren niet een van de minste oorzaken van hun succes. In die voorstellingen spiegelde zich de geest des tijds af. Het was het tijdperk van het Regentschap, waarin men met de liederlijkheid te koop liep, uitspattingen zonder schandaal niet denkbaar schenen en het *bon ton* was, met het goede en eenvoudige den spot te drijven.

Met het einde van het Regentschap kwam de reactie, en de verandering openbaarde zich al spoedig in de stukken, die op het kermistheater vertoond werden. Men volgde van lieverlede de richting, door Destouches later aangegeven in het voorbericht van

zijn stuk *Le Glorieux* (1732), waarin hij zegt: ‘J'ai eu toujours pour maxime incontestable que, quelque amusante que puisse être une comédie, c'est un ouvrage imparfait et même dangereux, si l'auteur ne s'y propose pas de corriger les moeurs, de tomber sur le ridicule, de décrier le vice et de mettre la vertu dans un si beau jour, qu'elle s'attire l'estime et la vénération publique.’ Ook de tooneelschrijver Panard, die van 1730 tot 1738 ‘comédies-vaudevilles’ voor de kermistheaters schreef, volgde dien stelregel, maar het *castigare ridendo mores* geschiedde bij hem door middel van de *allegorie*. Om zijn publiek te behagen moest hij den zedemeester spelen, maar hij was te goedig van aard om personen te kwetsen, en in plaats van toespelingen te maken op personen van den dag, zooals zijne voorgangers dat gedaan hadden, nam hij geheele categorieën van personen onder handen. Panard moet beschouwd worden als een der meest oorspronkelijke auteurs, die voor de kermistheaters geschreven hebben, maar hij werd in de schaduw gesteld door zijn voorganger Lesage en zijn opvolger Favart.

Met laatstgenoemde treedt de ‘comédie-vaudeville’ een nieuw tijdperk in. Charles Simon Favart, geboren den 13^{den} November 1710 te Parijs, werd opgeleid in het vak van zijn vader, die banketbakker was, doch kreeg tevens een zorgvuldige litteraire opvoeding. Dit gepaard met zijn dichterlijk talent en zijn zin voor de *vaudeville*, dien hij van zijn vader had geërfd, brachten hem al vroeg tot het schrijven van ‘comédies-vaudevilles.’ Bij den dood zijns vaders, die schulden naliet, nam de twintigjarige jongeling de zorg voor het onderhoud van zijne moeder en zijne zuster op zich en zette de banketbakkerszaak voort. Dit belette hem intusschen niet, zijn letterkundigen arbeid voort te zetten, doch hij bleef zich bij de *vaudeville* bepalen, eensdeels omdat hij zijn talent niet overschatte, anderdeels omdat hij in het schrijven van stukken in dit lichte genre een meer zekere bron meende te vinden om zijn inkomsten te vermeerderen en zoodoende nog beter in het onderhoud van zijn gezin te kunnen voorzien.

Zijn debut op het kermistheater was in 1732 met *Le Comte de Paonfier*, een parodie op het reeds genoemde stuk *Le Glorieux* van Destouches. Een paar jaren later werd Panard, die toen in de mode was, zijn voorbeeld en zelfs zijn medewerker. Zijn eerste stuk van eenige beteekenis was *La Chercheuse d'esprit*, in 1741 op de kermis St. Germain opgevoerd; het maakte veel opgang.

In 1743 werd Favart regisseur bij het theater van Jean Monnet, die van de Opera het privilege voor de zoogenaamde ‘Opéra comique’ voor den tijd van 6 jaren had gekocht en een uitstekenden troep alsmede een nieuw orkest onder leiding van Rameau geëngageerd had. Het schitterend succes, dat aan deze onderneming ten deel viel, was voornamelijk aan Favart's uitstekende leiding te danken. Intusschen werd het na verloop van een paar jaren weder het oude liedje. De groote toeloop naar dit kermistheater bezorgde aan het Italiaansche theater en het ‘Théâtre Français’ leege zalen. Zij zwoeren den ondergang van de Opéra comique en slaagden er in, hare verdere voorstellingen te doen verbieden. Dit geschiedde op het einde der kermis St. Germain van 1745.

De Directeur der Opera bewerkte, dat het bevel tot sluiting geschorst werd, en begon de Opéra comique voor eigen rekening te exploiteeren. Favart bleef aan die onderneming verbouden maar het personeel van den troep werd ingekrompen. Er bleven 8 acteurs en 6 actrices over. Tot de laatsten behoorden Favart's toekomstige vrouw, Marie Justine Benoite Duronceray, en hare moeder. Mlle Duronceray, die voor bet tooneel den naam van Chantilly aannam, debuteerde onder den titel van eerste danseres van den koning van Polen (wijlen Stanislaus, in wiens dienst haar vader als musicus geweest was) als Laurence in *Les Fêtes publiques*, een stuk dat uitsluitend uit *vaudevilles* bestond, daar het aan de onderneming verboden was, het gesproken woord te bezigen. Zij maakte èn door haar dans èn door haar zang (coupletten-voordracht) grooten opgang. De critici van naam uit den tijd van Mme Favart oordeelden niet allen gunstig over haar als artiste doch zij schijnt bij het theaterpubliek steeds zeer geliefd te zijn geweest. Zij moet tamelijk goed gedanst hebben, weinig stem gehad maar geestig gezongen hebben en bovenal het talent bezeten hebben voor wat men noemt ‘*dire* le couplet.’ Zij bracht in haar spel de levendigheid en vrijheid, die pasten bij het genre dat zij vertolkte, doch die, naar het schijnt, wel eens in al te groote vrijheid oversloegen.

De bekoorlijkheden en talenten der actrice maakten evenveel indruk op Favart als op het publiek en het gevolg was een huwelijk, dat in December van het jaar 1745 gesloten werd. Favart was toen 35, zij 17 jaren oud.

Intusschen was ook de zooeven genoemde onderneming te gronde gegaan, want ook de zang werd verboden en er bleef niets anders over dan de pantomime. De pogingen van Favart, om dat verbod te doen opheffen, mochten niet baten. De fortuin bleef hem echter niet lang vijandig. De beroemde maarschalk Maurits van Saksen vertrok naar Vlaanderen, waar hij zich aan het hoofd der troepen ging stellen, en noodigde Favart uit, de directie op zich te nemen van den troep tooneelisten, die de maarschalk gewoon was, behalve ook nog andere amusementen, op zijn veldtochten mede te nemen. Favart haastte zich deze uitnoodiging aan te nemen, niet vooruitziende, welke onaangename gevolgen dit voor hem zou hebben, en vertrok een maand na zijn huwelijk naar Brussel, nadat hij den comedietroep, waarvan ook zijne vrouw deel uitmaakte, gevormd had. De maarschalk was zoo lief mogelijk en overlaadde den directeur van den troep met allerlei voorkomendheden, maar de reden daarvan lag voornamelijk in de bekoring, die Mme. Favart op den reeds ouden maar nog altijd loszinnigen krijgsman uitoefende. Den winter 1746-1747 bracht Mme Favart met haar man te Brussel door, waar ook de maarschalk toen verblijf hield, en het schijnt dat zij, ijdel, capricieus en zwak als zij afgeschilderd wordt, het gevaar niet ontliep en aan de dringende aanzoeken van den ‘grand seigneur’ op den duur geen weerstand wist te bieden. Het schijnt echter ook dat zij berouw kreeg, althans zij gaf aan haar man te kennen, dat de aanzoeken van den maarschalk gevaarlijk waren geworden en dat zij alleen heil zag in verwijdering. De echtgenooten namen daarop de vlucht, en dit geschiedde op een nacht die zoo stormachtig was, dat de communicatie-bruggen tusschen het leger van Maurits en een zijner legercorpsen, dat zich aan de andere zijde van de rivier bevond, werden weggeslagen, hetgeen de vrees deed ontstaan dat de vijand daarvan profiteeren zou om dat legercorps te overvallen en te vernietigen. Grimm, deze beide gebeurtenissen met elkander in verband brengende, vertelt in zijne *Correspondance littéraire* hiervan de volgende anecdote. Op den morgen na dien stormachtigen nacht treedt bij den maarschalk een zijner vertrouwden binnen en vindt hem op zijn bed zittende, met verwarde haren en in de grootste ontroering. Hij tracht hem te troosten en zegt: het ongeluk is groot maar niet onherstelbaar. ‘Ach - zucht de maarschalk - er is geen redmiddel meer; ik ben verloren.’ De ander gaat voort met zijn chef

moed in te spreken. Ten slotte bemerkt deze echter, dat alles wat zijn vertrouwde zegt, betrekking heeft op de weggeslagen bruggen, en roept daarop uit: ‘Eh! qui vous parle de ces ponts rompus? C'est un inconvénient que je réparerais en trois heures. Mais la Chantilly! elle m'est enlevée!’

Het zou te ver voeren om hier het geheele verhaal weder te geven van de armzalige kunstgrepen, welke de groote Maurits aan wendde om de echtgenooten te scheiden en de vrouw in zijne macht te krijgen, zooals dit in het hier besproken werk van Auguste Font is beschreven en dat een eigenaardig licht werpt op de toestanden van dien tijd. Alleen zij hier nog vermeld, dat Mme Favart eerst bijna 3 maanden in een klooster werd opgesloten en toen nog een tijd in een kasteel van den maarschalk in een soort van verbanning doorbracht, en dat Favart zich voor zijn vervolger een jaar lang moest schuil houden in een dorp bij Straatsburg, waar hij den kost verdiende met het beschilderen van waaiers en waar hij in den vochtigen kelder, die hem tot verblijfplaats strekte, rheumatiek opdeed.

De plotselinge dood van den maarschalk (November 1750) maakte een einde aan de geschiedenis en in het begin van 1751 vinden wij Favart en zijne vrouw in de theaterwereld te Parijs terug. Zij trad op in het Italiaansche theater, waarvoor Favart thans stukken schreef.

Een jaar na hunne terugkomst te Parijs had aldaar een gebeurtenis plaats, die een belangrijke hervorming in het lyrische blijspel zou te weeg brengen. Ik bedoel den strijd, die er ontstond tusschen de voorstanders van de Fransche muziek en die van de Italiaansche muziek en bekend is onder den naam van *Querelle des bouffons*. Die strijd was ontstaan als volgt: In 1752 gaf de Opera een reprise van *Omphale* van den componist Destouches. Grimm, een groot voorstander van de Italiaansche muziek, gaf een *Lettre sur Omphale* in het licht, waarin hij de Italiaansche muziek ten koste van de Fransche ophemelde. Tijdens de agitatie, die door dit pamflet werd opgewekt, meende de directeur van de Opera goed te doen een ambulanten Italiaanschen troep, onder directie van Bambini, aldaar voorstellingen te laten geven van stukken uit het repertoire der *Opera buffa* (zijnde blijspelen met zang, waarin de arietten, duetten en koren door recitatief verbonden zijn en die tusschen de bedrijven van tooneelstukken opgevoerd werden). De troep, die debuteerde met *La Serva Padrona* (La servante maîtresse)

van Pergolèse, welk stuk tusschen de bedrijven der opera *Acis et Galathée* van Lulli werd opgevoerd, bleef 20 maanden en gaf, behalve het genoemde stuk van Pergolèse, nog verscheiden andere stukken in dat genre. Dit onmiddellijk naast elkander stellen van de Fransche en de Italiaansche muziek op hetzelfde theater moest noodwendig vergelijking ten gevolge hebben. Er ontbrandde een felle strijd. Het theater der Opera veranderde in een strijdperk, waar de voorstanders der Fransche muziek, die onder de protectie stond van den Koning en van Mme de Pompadour, zich onder de loge des Konings schaarden, en de kampvechters voor de Italiaansche muziek, die door de Koningin gesteund werd, onder de loge van Hare Majesteit. Vandaar de benamingen *coin du roi* en *coin de la reine*, die men aantreft in de talrijke pamfletten welke deze strijd in het leven riep.

Ook Jean Jacques Rousseau schaarde zich aan de zijde van de voorstanders der Italiaansche muziek. In zijn *Lettre sur la musique française* komt hij tot de conclusie, dat de Franschen geen muziek hebben en er ook geen kunnen hebben, en dat wanneer zij probeerden de Italianen na te bootsen, het resultaat nog erger zou zijn, wegens gebrek aan overeenkomst tusschen de Italiaansche melodie en de Fransche taal. Op die bewering werd terecht geantwoord, dat wanneer er geen Fransche muziek was, men haar ook niet behoefde te bestrijden. Zij echter, die zich buiten den strijd hielden, wisten waarheid en overdrijving in Rousseau's redeneering te schiften; zij waren overtuigd van het uitmuntende van het Italiaansche genre, waarmede men thans kennis had gemaakt, maar niet dat het onnavolgbaar was. Men sloeg den juisten weg in en ging bij de Italiaansche meesters ter schole en, wonderlijk genoeg, het was Rousseau, die met *Le Devin du village* het voorbeeld gaf.

De Italiaansche troep werd intusschen het offer van den strijd. De Koning wist, door middel van een kabaal, bij de eerste voorstelling van *Titon et l'Aurore,* van Mondonville, aan die opera een uitbundig succes te verzekeren en profiteerde hiervan om het verder spelen van den troep in de Opera te verbieden. De Italianen bleven nog een jaar te Parijs en vertrokken toen (1754) na een zeer toegejuichte voorstelling van *Bertoldo in corte* van Ciampi.

Hoe kort hun verblijf ook was, zoo was het toch voldoende om een compleete omwenteling in den smaak van het publiek en een

verandering in het lyrische blijspel teweeg te brengen. Die verandering geschiedde evenwel langzamerhand en trapsgewijze. Eerst vertaalde men in het Fransch de beste Italiaansche *intermezzi*, daarna imiteerde men hunne muziek en vervolgens wedijverde de oorspronkelijke Fransche muziek met de Italiaansche, om die ten slotte geheel te verdringen.

Vreemd is het, dat ook de belanghebbenden bij het kermistheater dit hebben bevorderd, en dat zij niet voorzagen, dat deze nieuwigheid daarop zou uitloopen, dat het publiek van lieverlede den zin voor het oude repertoire (de 'comédie-vaudeville') verloor. Zoo liet de reeds genoemde Jean Monnet, die opnieuw het privilege voor een Opéra comique voor den tijd van 6 jaren had gekocht, in 1753 *Les Troqueurs* van Vadé opvoeren, waarvoor Dauvergne de muziek gecomponeerd of liever gearrangeerd had, daar hij *airs* van de Italianen op de Fransche woorden van Vadé gezet had. Dit stuk, door Franschen gemaakt en, evenals de stukken der *Opera buffa*, bestaande uit arietten (maar ook vaudeville-coupletten), duetten en koren, werd zeer toegejuicht.

Favart volgde het voorbeeld. Hij gaf eerst letterlijke, daarna vrije vertalingen van de beste stukken uit het repertoire van den troep van Bambini en deed die, alsook *La Serva Padrona* in de Fransche vertaling van Baurans, op het Italiaansche theater opvoeren. Voor zijne stukken ontleende hij aanvankelijk de muziek aan de Italiaansche modellen, zooals bijv. in zijn *Ninette à la cour*, dat een vrije bewerking is van het hierboven genoemde *Bertoldo in corte*, doch later droeg hij aan musici de compositie van arietten in den stijl der Italianen op, welke in zijne stukken met de *vaudevilles* afwisselden. In dit genre is geschreven het stukje *Annette et Lubin*.

In 1758 trok Monnet zich terug en trad Favart in zijne plaats. Het theater bereikte onder zijne directie een voorspoed, die alweder de jaloerschheid der andere theaters opwekte. Ten einde zich voor goed te ontdoen van die hardnekkige en nadeelige concurrentie, kwamen de Italianen op het denkbeeld om een vergelijk te treffen. Het kwam in 1762 tot stand en het Italiaansche theater nam toen de voornaamste artisten van de Opéra comique over, waaronder bewonderenswaardige acteurs en zangers waren, zooals Carlin, Rochard, Clairval, Laruette, en actrices en zangeressen als Mmes. Favart, Laruette, Trial, Dugazon. Het ge-

volg van deze ineensmelting was echter dat de Italianen zoodanig in de Opéra comique opgingen, dat van hen eigenlijk geen sprake meer was, en dat het oude theater van Scaramouche en Arlequin de tempel werd van het Fransche lyrische blijspel. De eerste voorstelling van den aldus vereenigden troep was met *Blaise le savetier*, van Sedaine en Philidor.

Het hierboven besproken tijdvak van elf jaren (1751-1762), voor de ontwikkeling van het lyrische blijspel van zooveel gewicht, was ook voor Favart het meest schitterende en bracht hem tot het toppunt van zijn roem. Wat Favart vooral in hooge mate bezat was dat wat men noemt ‘le sens du théâtre’ en dit aangeboren talent werd door de ervaring, die hij in zijne functie van regisseur opdeed, niet weinig ontwikkeld. Het moet echter erkend worden, dat de talenten van zijne vrouw en hare raadgevingen, stennende op hare ervaring in de kunst van tooneelspelen, hem van veel nut waren. Niet alleen gaf zij bij de repetitiën verbeteringen, coupures, bijvoegingen of tooneeleffecten aan, maar door hare vertolking kregen de tooneelstukken van Favart meer beteekenis, meer leven. Zij alleen wist zulke rollen, als door hem gecreëerd werden, te spelen en die aannemelijk en geliefd te maken, en toen zij stierf (1772), waren de tijdgenooten van oordeel dat Favart's stukken niet meer zouden kunnen gespeeld worden gelijk het behoorde.

Verreweg het grootste gedeelte van Favart's werken en het beste wat hij gemaakt heeft zijn zijne ‘comédies-vaudevilles.’ Hierin is hij de eerste onder zijne mededingers en die superioriteit werd door zijne tijdgenooten algemeen erkend. Het eigenaardige van die stukken is, dat daarin de hoofdpersonen in den regel landlieden en ‘ingénus’ zijn. Slechts één gevoel houdt die personen bezig: de liefde, die op naïeve wijze ontstaat en zich ontwikkelt. Buiten dat ontwaart men niets in hunne hoofden en harten. Zulke personen liepen licht gevaar triviaal te worden, en om dit te vermijden zorgde Favart er voor, hun meer gratie te verleenen dan gewoonlijk aan knapen en meisjes op het land eigen is. Voorts waren deze ‘ingénus’ niet alleen zeer jong, maar zij behielden ook hunne kinderlijke manieren. De wijze, waarop Favart de scènes tusschen die jongelieden behandelde, doet denken aan het penseel van Boucher, die trouwens verscheidene van die idyllen uit de stukken van Favart heeft afgebeeld.

De samenstelling dezer stukken is eenvoudig. Voor de expositie

is niet veel noodig; het sujet is altijd hetzelfde en met behulp van een of twee korte scènes, dikwerf ook door een korten monoloog in proza, wordt het publiek op de hoogte gesteld. Van voorbereiding en ontknooping is geen sprake; de afloop weet men altijd vooruit: de jonge minnenden trouwen, in weerwil van de ouden.

Aan de *vaudevilles* is verreweg de belangrijkste plaats ingeruimd in Favart's stukken. Zij zijn meer uitgewerkt dan het proza of het gesproken vers. Iederen keer als een persoon de een of andere gewaarwording (vrees, blijdschap, spijt) uitdrukt, geschiedt dit door coupletten. Ook dienen zij om over het dubbelzinnige heen te glijden en worden zij mede gebruikt in die gedeelten van den dialoog, waarin een pikante anecdote wordt verteld, of waarin de stijl levendiger is. Voor het proza blijven over de korte replieken, de ondergeschikte détails der expositie, de entrées en het aftreden der handelende personen. Strikt genomen zou men deze stukken daarom eigenlijk moeten noemen: *Comédies et vaudevilles entremêlées de prose*. Zij onderscheiden zich van de dramatische vaudevilles van lateren tijd, waarin het couplet minder gewicht en het gesproken woord de grootste en meest beteekenende rol heeft. Door het overwicht dat de muziek er in heeft, naderen zij meer de Opéra comique van onzen tijd.

Favart heeft de wijzen voor zijne coupletten steeds zorgvuldig gekozen en in overeenstemming met het karakter van den persoon en de gevoelens, die deze te vertolken heeft. Hij had tamelijk veel kennis van de muziek. Hij wist, als het noodig was, de wijze in te korten of uit te breiden om haar voor het couplet passend te maken, en haar te zetten in den toon, die met de stem van den zanger overeenkwam. Ook hierin hielp hem het muzikaal talent van zijne vrouw.

Sedert men op de publieke theaters de onbetamelijke scherts, waarvoor de wijzen der oude *vaudevilles* wegens hare beknoptheid zoo geschikt waren, niet meer duldde, kwamen de nieuwe *airs*, die meestal ontleend waren aan opera, intermède of ballet en wegens hare gemakkelijk te onthouden melodie en rhythmus spoedig populair werden, meer en meer in zwang. Zij hadden niet het triviale van de *vaudevilles*, en daar zij van grooteren omvang waren, maakten zij het den auteurs mogelijk nu en dan een duo, een trio, ja zelfs een kwartet in hunne stukken aan te brengen. Die verandering in de muziek had ook invloed op de coupletten. De toon daarvan

wordt edeler en eleganter en gaat van lieverlede over in den romance-stijl. Meer en meer nadert de ‘Comédie-vaudeville’ de Opéra-comique, zooals wij die kennen uit de werken van haar eersten bloeitijd (1762-1784 ongeveer).

Ook Favart, die begreep dat hij met den tijd moest meegaan of anders het theater vaarwel zeggen, schreef verscheidene stukken, waarin hij zich bij de nieuwe richting trachtte aan te sluiten, maar al toonde hij ook hierin weder zijn theaterkennis en zijne andere goede eigenschappen, toch kon men er uit ontwaren, dat hij met zijn jeugd en zijne *vaudevilles* zijn eigenlijke kracht verloren had. Reeds waren jongere krachten opgetreden, die hem in de schaduw stelden, en die, gesteund door muzikale medewerkers van genie of talent, de Opéra-comique in het goede spoor zouden leiden en tot grooten bloei zouden brengen. Favart beleefde dit nog; hij stierf in 1792, in den ouderdom van 82 jaar.

De dichters Sedaine en Marmontel, de componisten Monsigny en Grétry waren het vooral, die tot dien bloei hebben bijgedragen. *Le Roi et le Fermier* en *Rose et Colas* van Monsigny, *Le Huron, Lucile*, en vooral *Richard Coeur de Lion*, van Grétry zijn de meest beteekenende werken uit die eerste bloeiperiode. Nog vele meesterstukken, welke tot het genre gerekend worden, zouden in het verloop eener eeuw volgen, doch langzamerhand zal men daaronder verscheidene gaan aantreffen, die aan het karakter van het genre in het geheel niet meer beantwoorden. In die werken klinken even goed de tonen der sterke passie als in de Opera en het eenige verschil is, dat er nog in vastgehouden wordt aan het afwisselend bezigen van het gesproken en het gezongen woord. Voor die soort van werken heeft de naam ‘Opéra comique’ geen zin meer.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

VANWAAR KOMT HET WOORD 'GIDS'? - Elk verneemt gaarne de meer algemeene resultaten der wetenschap, in het betoog van een meester tot een welgeordend geheel verbonden. Minder groot is de belangstelling voor een enkel en meer bijzonder vraagstuk, maar toch blijft het een genot de redeneering daarover te volgen, indien zij aldoor streng en onbetwistbaar kan blijven. Slechts van enkelen kan men aandacht vragen voor de vele kleine raadselen, wier oplossing aan de behandeling der groote problemen noodzakelijk moet voorafgaan. Slechts bij uitzondering kan over zulke kleine raadselen in een tijdschrift als *De Gids* worden gesproken. De Redactie meende echter dat hare lezers zouden wenschen te vernemen, wat dezer dagen in eene vergadering der Koninklijke Academie van Wetenschappen door mij is betoogd omtrent de afleiding van het woord *gids*. Ingevolge haar verlangen wil ik gaarne daaromtrent iets mededeelen.

Daarbij kom ik in eene groote moeilijkheid. Spoedig zou ik gereed zijn, indien ik mij kon bepalen tot de aaneenschakeling van een zeker aantal eenvoudige stellingen, gemakkelijk uit elkander af te leiden. Doch het vraagstuk is niet van dien aard. Wilde ik mijne lezers overtuigen, ik zou hunne aandacht moeten vermoeien door eene behandeling van allerlei kleine argumenten waarmede ik hun niet durf lastig vallen. Men zal mij antwoorden: maak het u niet te moeilijk, en zeg ons maar in het kort, welk verband er is tusschen *gids* en het Fransche woord *guide*, waarvan het toch zeker is afgeleid. De waarheid is, dat ik niet aan die afleiding geloof. Ieder die van het Nederlandsch eenige studie heeft gemaakt, acht het zoogoed als zeker, dat onze taal het woord *gids* in de middeleeuwen nog niet bezat en het eerst later aan eene vreemde taal

heeft ontleend. Meestal zoekt men het in het Fransch; enkelen, waaronder ik, meenen dat men het elders moet vinden. Van deze bewering ben ik uitgegaan, en, zooals men ziet, die bewering is volstrekt niet eene algemeen erkende waarheid. Dit alleen wil ik er van zeggen; de vormen, waaronder het woord *gids* voorkomt in de 17de eeuw, doen mij onderstellen, dat de *ds* is ontstaan uit een medeklinker als waarmede b.v. het Engelsche woord *gipsy* begint, en dien men in het Fransch ongeveer door *dj* kan voorstellen. Is dit zoo, dan valt het moeilijk aan eenig verband met *guide* te blijven denken.

Verder neem ik aan, dat de tegenwoordige beteekenis van *gids* niet de oorspronkelijke is, maar ontstaan uit die van *onbetrouwbare wegwijzer, spion*. Want in dien zin wordt het gebruikt althans in één voorbeeld uit een schrijver der 17de eeuw, en het is mij onmogelijk daarin eene soort van misbruik te zien: ik geloof dat die ongunstige beteekenis juist de oudere is; maar *gids* geleek zoozeer op *guide* (en dit Fransche woord was bij onze voorouders zeer goed bekend), dat het voornamelijk door den invloed daarvan zijne slechte beteekenis heeft verloren, en even goed als *guide* zelfs in verheven stijl kon worden te pas gebracht.

Daarom heb ik mij deze vraag gesteld: waar is een woord te vinden, beginnende met *g* en verder hebbende eene *dj*, dat beteekenen kon *spion, handlanger van roovers* enz. Ik heb het meenen te vinden in de taal der Zigeuners, die sinds de eerste helft der 15de eeuw ook hier te lande bij herhaling hebben rondgezworven. Men weet dat zij afkomstig zijn uit Azië, en dat zij eeuwen lang op het grondgebied van het Byzantijnsche keizerrijk hebben verblijf gehouden vóór dat zij zich in West-Europa hebben vertoond. Hunne taal is een der jongere Indische dialecten en dus vrij nauw verwant met het Sanskrit. Hoewel zeer gehecht aan hunne nationaliteit en gaarne levende op zich zelf, hebben zij zich toch dikwijls bij andere vagebonden moeten aansluiten, die in verschillende streken van Europa allerlei woorden van de Zigeuners hebben overgenomen. De Zigeuners noemen zich zelf *rom* of *kalo*, en ieder die niet behoort tot hun volk, noemen zij *gadjo* (ongeveer uitgesproken alsof het Fransch was). Dit woord was dus stellig een van de eerste die anderen van hen konden hooren. *Gadjo*, en het vrouwelijke daarbij behoorende *gadji*, werd een gewone boeventerm voor *kameraad*. Een vrouwelijke kameraad van een vagebond, d.i. eene

gadji, kan niet anders zijn dan van de laagste moraliteit, en werd *gadji* ook in andere talen opgenomen, dan moest het een term worden als *slet*. Het Nederlandsch der 17de eeuw kende in dien zin het woord *gedse*, en het Engelsch van dien zelfden tijd het woord *gixie*. Ik heb trachten te bewijzen, dat die beide vormen uit *gadji* kunnen ontstaan zijn. Wat den vorm *gedse* betreft, klinkt dit niet al te vreemd, indien men wil bedenken, dat de klank, hier door *dj* afgebeeld, in de Nederlandsche volkstaal niet voorkomt en niet goed is uit te spreken. In zulke gevallen zegt men iets anders, dat min of meer op den vreemden klank gelijkt. Dat bij ons *ds* de gewone vertegenwoordiger is van *dj* in woorden die uit vreemde talen worden overgenomen, daaraan twijfelt geloof ik niemand onder de taalkundigen.

Eene dergelijke verandering als *gadji* moest ook *gadjo* ondergaan, indien het doordrong tot in het Nederlandsch. *Gadjo*, in het algemeen *kameraad*, kreeg allerlei beteekenissen die eenigszins met dit begrip in verband staan. Het wordt b.v. de naam voor een manspersoon die anderen lokt naar de plaatsen van ontucht, en ook voor iemand die dieven en roovers in hun bedrijf helpt, door hetgeen zij hebben gestolen voor hen te bewaren, kortom een naam voor allerlei handlangers van hen, die met de geordende maatschappij op voet van oorlog leven. Zooals ik hierboven heb gezegd, moet de oudere beteekenis van *gids*, naar *ik* meen, zijn geweest die van *spion, onbetrouwbare wegwijzer*, en dat verschilt niet veel van de begrippen die door *gadjo* kunnen worden aangeduid. Verder heb ik gezegd, dat de *ds* van *gids*, naar *ik* meen, uit eene *dj* (als in *gadjo*) moet zijn ontstaan. Is dit waar, dan moet het woord *gids* in eene oudere periode zoowel in vorm als in beteekenis veel op *gadjo* hebben geleken. Men zal zeggen: maar de klinker is in het eene geval eene *i*, en in het andere eene *a*. Ik mag hier alleen antwoorden, dat ik elders heb trachten aan te toonen dat dit bezwaar niet onoverkomelijk is, en dat de *i* uit de *a* is voortgekomen met een tusschenvorm *e*, die volgens mij bewaard is in het reeds genoemde woord *gedse*, dat ik uit het vrouwelijke *gadji* heb afgeleid.

Ik mag niet hopen, dat de welwillende lezer van dit tijdschrift met het bovenstaande tevreden zal wezen. Voor zijn gevoel behoort het woord *gids* tot de taal van de beschaafde wereld, en hij verzet zich onwillekeurig tegen de bewering dat *gids* oorspronkelijk een onedel woord zou zijn geweest. Maar het is ook niet mijne be-

doeling geweest hem te overtuigen; had ik dat gewild, ik zou daarmede hebben getoond de moeilijkheid van het vraagstuk niet te beseffen. De gegevens, waarover men hier heeft te beschikken, zijn niet zóó overvloedig, dat daaruit eene en dezelfde conclusie *moet* worden afgeleid door allen die tot oordeelen bevoegd zijn. Sommige geleerde mannen, voor wier kennis ik den grootsten eerbied heb, zijn het niet met mij eens; maar andere, die ik niet minder hoog acht, geven mij gelijk; ieder argument heeft niet voor ieder dezelfde waarde. Indien ik alle lezers van *De Gids* tot mijn gevoelen had willen overhalen, dan had ik met kwade trouw moeten handelen: ik had als onbetwist moeten voorstellen wat niet elk mij wil toegeven. Zulk een betoog had wellicht zeer overtuigend kunnen worden. Ik heb het niet willen schrijven, maar hier alleen met enkele woorden willen aanduiden, waar naar mijn bescheiden gevoelen de oplossing van dit kleine vraagstuk moet worden gezocht.

A. KLUYVER

Buitenlandsch overzicht.

28 October.
Herfstgehuil.

Gruwelen en bedroefdighedens!

Zendelingen in China gemolesteerd, Duguesclin op de planken der Porte St. Martin door Deroulède vertoond, Armeniërs gespietst, gebraden en gekerfd.

Wat nog meer?

In Korea de koningin vermoord, in Madagascar de eerste minister gevangen, te Straatsburg de eerwaardige Schwartz gedood, op Cuba het verzet dat voortduurt, en te Parijs Alexandre Dumas die ophoudt... met comedieschrijven, misschien!

Nog meer?

De toestand in het verre Oosten blijft dreigend, het lieve leven in Frankrijk gaat altoos door, de Paus is onthutst en Italië komt zijn moeilijkheden maar niet te boven.

O, nog een wagenlading van akeligheden meer!

Soms versterft de gloed van het jaar in een herfstpalet van zachte hemeltinten, en met den koortsblos van levenspassie op het aanschijn laat de aarde zich toedekken onder de sneeuw. Maar dikwijls ook zendt de winter de vieze voorhoede van zijn leger uit om de pracht van den ondergang te bederven; en kille regenvlagen striemen spattend den moddergrond, onbeschaamde stormsletten die joelend vooraandringen: het geweldige leger marcheert achter hen, stil nog in de verte.

De geschiedenis, eveneens, is lang niet altoos een proper meisje: de Muze der historie, die verondersteld wordt met een gouden stift de lotgevallen in de jaarboeken der menschheid op te teekenen, legt nu en dan haar pen neer om met bebloede en

beslijkte vingers bladzijden van ellende te frommelen en te scheuren alsof ze pret had om het verdriet nog verdrietiger te maken.

Medelijden voor de Armeniërs!

Hun grootsche land, als een hooge vesting gebouwd op de plek waar de machten van Europa en Azië te zamen komen. De enkele reiziger die zich in die rooverstreken waagt, treft in de wildernis van bergen de overblijfsels aan van koningsburchten en marmeren paleizen, een brok geschiedenis, vervlogen als een droomspiegeling en vaag fluisterend van vergeten dingen.

Toen de middeneeuwen begonnen af te loopen heeft daar de groote volkenstorm geheerscht, en Timoer, de krijgsgod, vertrapte met zijn manken voet het laatste vonkje van zelfstandigheid der Armenische macht.

De regeering der Osmaansche Turken, met hun flink ruw organiseeringstalent, werd daarop in de 16e eeuw een geluk voor het land. Het was de tijd dat in Westelijk Europa om den godsdienst geoorloogd werd en gruwelen voorvielen, die in alles - men versta mij wel: in alles, tot het wegvoeren der vrouwen en jongens, tot het afstooten in diepten toe, - op de Armenische gruwelen van vandaag geleken. De verdraagzamen van toen waren de Turken.

Maar het Armenische volksbestaan vergroeide onder den krachtigen druk. Armeniërs verspreidden zich over het Turksche rijk en verder; en ze leefden als de Joden, listig, nederig, begeerig naar macht en naar geld dat macht geeft, machtig soms, dan weer teruggedrongen. Europa, dat hen als mindersoortige Christenen liefhad en verachtte, kwam helpen om hen te desorganiseeren. Het stookte godsdiensttwisten, door zijn zendelingen, tusschen half mohammedaansche, zuiver Armenische en katholieke Armeniërs.

Thans is Europa sinds een eeuw bezig, om ook het Turksche rijk in zijn noodlottig verval te helpen, en de verdorven macht der Osmanen staat zwak en onhandig en brutaal voor het vraagstuk: hoe orde te brengen onder de verfijnde, verdorven en ongerept ruwe en ongerept domme bestanddeelen van zijn gebied!

Kon Turkije de Koerden van Koerdistan maar inrichten tot een troepenvoorraad, evenals Rusland partij heeft weten te trekken van zijn steppenkozakken!

Rusland is geslaagd en heeft, door die wilde materie onder de knie te krijgen, een element vermeesterd waardoor zijn uitbreidingsvermogen oneindig is vergroot. Maar de administratie die van St. Petersburg uitgaat is geheel iets anders dan de onmachtige directie van Constantinopel: een sultan tusschen duizend vreezen voor intrigeerende ambtenaren, woelziek gepeupel, trotsche geloovigen en uit de hoogte

sprekende vreemdelingen. De provincie is aan haar lot overgelaten. Rooven en moorden de Koerden, die zich zelf voelen als den steun van de monarchie, de stadhouders doen mee, zoolang het hun vergund is om hun macht uit te oefenen. En de arme Armeniërs betalen het gelag, en zinnen op wraak, en krijgen dubbel slaag.

Ginds, verweg van hun stamland, in Constantinopel, in Alexandrië, in Londen, in Genève, verbeelden zich de verspreide Armeniers dat uit al die verwarring nog eenmaal een Groot-Armenië met den bloei van zijn verloren droomgrootheid te voorschijn zal komen, en zij doen hun best om de verwarring te vermeerderen.

Europa, onderwijl, dat zich groot houdt, drijft zijn hervormingsvoorstellen bij de Porte door, en Engeland, half barsch, half christelijk, verricht met groot vertoon een broddelwerk.

Hervormingen!

Een blad papier in 't slijk gerold door ijskoude herfstbuien!

Medelijden met de Hovas op Madagascar en hun onuitspreek-baren regent minister die gevangen is gezet!

Waarom niet?

Wie weet welk een klein kliekje van opgewonden politici in Frankrijk zelf en van jaloersche kooplieden op la Réunion den doorslag gegeven heeft tot het ondernemen der laatste expeditie, - wie weet hoe gering de Franschen, in de centra der industrie - in Lyon en in de bedrijvige steden van het Noorden, - het vermogen hunner industrie schatten om een laag ontwikkeld handelsgebied te veroveren, die zal de beschavende kracht dezer geïmproviseerde onderneming tegen Madagascar waarlijk niet hoog achten, - en die had aan de Hovas nog wel eens de proef gegund, wat zij van hun eiland zouden hebben terechtgebracht.

Wanneer Europa hen maar een tijdlang alleen had kunnen laten begaan!

Maar neen, nauwlijks hebben de Hovas, het flinke bergvolk van het binnenland, in 't begin van deze eeuw een aanvang gemaakt tot een krachtig rijk op Madagascar, of zendelingen komen, en kooplieden komen, en ze geven aan die eerstgroeiende macht een barok aanzien van halve christelijkheid en halve beschaving en heel verderf.

De Octoberregens stroomen op Madagascar.

Medelijden met den Paus, die in zijn woning het vreugdebedrijf heeft moeten aanhooren van de menschen die hem zijn stad, niet erg eervol, hebben ontweldigd?

Toch niet.

Ik durf geen medelijden hebben met den Man, die in ons oude,

ons heerlijke, ons eenige Europa, triomfeerend het denkbeeld heeft omhooggehouden van de macht, gegrond op een beginsel, en op de organisatie van een beginsel.

Wie heerscht er dan toch in Rome?

Wat is Rome?

Is het niet de zetel van den kerkvorst die, een oogenblik verlaten van allen, - bestookt door de heerschers der wereld, geplaagd door de machteloozen, veracht door de wijzen, - louter uit kracht van het vertrouwen op zijn beginsel de wijzen heeft beschaamd, de zwakken heeft opgebeurd, en tegenover de heerschers zich als een opperheerscher heeft betoond.

Laten wij ons medelijden bewaren ten behoeve van de mannen die geleefd hebben en gestorven zijn voor het denkbeeld van een vereenigd Italië. Met Rome tot hoofdstad, en tot nieuwe wereldhoofdstad, de wereld zegenend door een nieuwe heerschappij voortgesproten uit kennis en liefde en bevestigd door de zekerheid die de vereeniging van het weten en het gevoel aan de menschheid geeft.

O dat ideaal van Italië's martelaars, ondergegaan in de klamme modder der Italiaansche officieele wereld!

Toch, weldra nadert het groote leger van den wintervorst: zijn nijpend geweld zal moed bijten in de verflauwde harten, en het zal de ziel splijten dat de kiem van leven kan opgroeien...

Maar nog huilt de herfst.

B*.

Bibliographie.

Zijn Kind, door W.G. van Nouhuys. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

Wat opzet en wat toon, wat fijnheid van teekening betreft behoort *Zijn kind* tot het beste wat wij tot dusver op het gebied der novelle van Van Nouhuys lazen.

Reeds aanstonds in het eerste hoofdstuk treft de zuivere teekening van het intérieur van dien jongen man, die weinige uren te voren zijne vrouw begraven heeft en nu met een dochter van veertien jaar alleen achterblijft. Dat kind zal voortaan zijn leven vullen, hem steunen en opwekken. Maar dan treedt er eene vrouw tusschen hen beiden: een figuur waaraan de schrijver het beste van zijn talent besteed heeft. Het is niet de conventioneele coquette, die wij uit dozijnen romans en tooneelstukken kennen, maar een van die gecompliceerde vrouwennaturen, van wie men nooit te weten komt wat haar eigenlijk drijft, haar zinnen of haar hart, of beiden of geen van beiden, maar die voor een gevoelig man een gevaar zijn van elk oogenblik. Wanneer zijn kind het geheim van haars vaders verhouding tot deze vrouw ontdekt heeft en, bedroefd en ontgoocheld, zich van hem afwendt, dan is dit voor hem de gevoeligste straf die zich denken laat. Wij verwachten nu een stillen strijd tusschen vader en dochter, een strijd van elken dag, waarbij, zonder dat ooit het motief van hunne verwijdering rechtstreeks wordt aangeroerd, de vader, door goedheid en abnegatie, zijn kind zwijgend vergiffenis vraagt voor het gebeurde en zoo streep voor streep het verloren terrein herwint....

Van Nouhuys heeft echter aan een andere oplossing de voorkeur gegeven, aan een plotselinge, bruske, door niets voorbereide verzoening. Die onverwachte ontknooping van het intieme drama is een teleurstelling. Men krijgt den indruk dat de schrijver zijn naast bijliggende plicht niet heeft aangedurfd, en men heeft tegenover hem een gevoel als tegenover den man, dien men een strijd, die onvermijdelijk scheen, ziet ontwijken.

Blanke duiven, door Hélène Lapidoth-Swarth. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

> Wilt gij ze ontvangen, heel stil en teeder,
> Blanke gezanten van ònzen God?

vraagt de dichteres, van hare duiven sprekende, aan hem wien zij haar liedboek wijdt, en zoo ook, ‘heel stil en teeder’, zou men ze willen ontvangen deze ons als ‘Blanke duiven’ aangeboden gedichten om innig, zonder luidruchtige bewondering, ervan te genieten.

Er moge nog zooveel paradoxaals zijn in de stelling, door Frans Coenen Jr. in *De Kroniek* van 28 Juli van dit jaar verkondigd, dat verzen

nooit gezegd moeten worden, omdat de klank der vreemde stem ze bederft en onherkenbaar maakt, bij het lezen van verscheidene dezer gedichten begrijpt men - al kan men de bewering zoo algemeen uitgesproken niet toegeven - wat de Kroniek-redacteur heeft willen zeggen. Er zijn er onder deze ‘blanke duiven’ inderdaad, die men huivert aan te raken, omdat elke aanraking dreigt te worden

> als een vlek op de blanke veder;

en zoo geeft men er de voorkeur aan, ze na te staren, wanneer zij

> in blanke groepen,
> Drijven door 't blauw, als een vrededroom;

en leest men deze gedichten liefst, zooals Coenen het wil, ‘zacht voor zich heen, met nauwbewegende lippen’.

Toga en degen.

XX.

Onder de personen op wien de voren omschreven gebeurtenissen een verbijsterenden indruk hadden gemaakt, behoorde ook de dichterlijke chef van de kamers van oorlog, de sergeant-majoor

Men was in de benting gewend geraakt aan de zonderlinge geluiden, welke zoo dikwijls uit het ondergrondsche vertrekje opstegen; de gillende stem en het kermende harmonikagepiep waren dan ook geheel in overeenstemming met de nare lokaliteit, die met haar getralieden buitenwand meer op eene gevangenis voor misdadige ratten, dan op een menschelijk verblijf geleek. Maar de voor den bewoner zoo aangename lucht-stroomingen en tochtjes - hij had er bij den heerschenden westmousson thans zeventien geteld - vergoedden naar zijn inzicht ruimschoots het minder waardige uiterlijk.

Hier was het dat hij afwisselend aan zijne dichterlijke ontboezemingen vrijen loop had gelaten en dan weer in diep gepeins was verzonken over de onverklaarbare aanwezigheid van dien particulieren meneer, die in zijn plankenhuis de lakens uitgaf, alsof het zoo behoorde. - Wat zoo'n resident zich wel verbeeldde! - Maar er was meer dat hem zorg baarde. De onbegrijpelijke werkeloosheid tegenover den vijand, de naderende insluiting, de terughoudendheid der officieren en het sombere wezen van zijn alles wetenden en toch niets openbarenden chef: deze gezamenlijke omstandigheden hadden den achterdochtigen onderofficier, na ontzettend veel hoofdbrekens, de overtuiging verschaft dat er een gevaarlijk geheim in het spel was, dat elk oogenblik lucht kon krijgen, vuur kon vatten, kon ontploffen en - de kommandant alleen

wist wien, in de lucht doen vliegen. Het martelde hem zoo danig, dat hij het grijnzende gelaat van den ordonnance niet kon zien, zonder tegen hem uit te varen met de vraag: wat duivel, hij eigenlijk met dat gezicht bedoelde, en of hij iets wist. - Zelfs tegenover den kapitein had hij zich niet kunnen onthouden van eenige zinspelingen op den gevaarlijken resident, voor welke inmenging hij een geducht standje had geoogst. Hij had het hoofd daarbij gebogen en alles aangehoord met het geduld en de stoïcynsche onderwerping, welke de discipline vordert, terwijl hij onder een air van verslagenheid den bijna ontembaren lust bedwong om in theatrale houding luide voor de medeplichtigheid aan hoogverraad te waarschuwen.

Maar, al toonde men ook van deze zijde weinig begrip voor zijne bezorgdheid en verdenkingen, toch bleef de willekeurige opvatting, dat hij het wel gesnapt had, en dat er in het geheim iets broeide, hem een soort van grimmig genot verschaffen. De verwarring die in zijn brein heerschte, werd er niet minder om, toen de vijandelijkheden in allen ernst geopend werden en de resident naar de benting moest vluchten - ‘Waarom?’ zoo vroeg hij zich zelven voor de honderdste maal af, ‘waarom heeft de kapitein het zoover laten komen en zich zoodoende medeplichtig gemaakt aan dingen, waartegen zijn geweten - ik zie het aan zijn gezicht - in opstand komt? Waarom heeft hij zoolang met optreden gewacht, tot de vijand ons den loef afstak en dien burgermeneer uit zijn huis poeierde, zoodat wij nu met hem opgescheept zitten?’

Daar al deze waaroms voor den vrager ondoorgrondelijke raadsels bleven, vestigde hij de oogen van zijn geest voorshands met verdubbelde waakzaamheid op den particulieren meneer. ‘En wie is die meneer met vergulde parapluie, die uit de lucht komt ploffen als Sinterklaas door een schoorsteen, die in een plankenhuis den gebraden haan uithangt, tot hij er uit gerookt wordt, en dan opeens zijn draai neemt om zich in het kapiteinslogies te verstoppen? Als hij door de regeering gezonden is, zou ik wel eens willen weten of dat alles zoo in zijne instructie staat? Zijne instructie! Zou hij die aan den kommandant vertoond hebben? Neen, natuurlijk niet! O had ik die instructie maar één minuutje hier onder het loodje!’ zeide de sergeant-majoor, met zijn vinger op den tafelrand tikkende, ‘ik zou er achter komen wat hij hier doet, hij en

dat zwarte kroeshoofdje, dat - - -' En hier kreeg de sergeant-majoor eene inspiratie.

Heintje moest er meer van weten, al hield hij zich van den domme! Hij zou Heintje laten biechten. Hij zou het hem wel uitknijpen, ze waren immers dikke vrienden!

De ordonnance werd dus naar de overzijde van het pleintje gezonden, om den heer Mokatita te verwittigen, dat als hij tusschen twee regenbuitjes tijd mocht vinden om eventjes over te wippen, er in de kamers van oorlog steeds een druppeltje van iets of wat bij de hand zou zijn.

Het meteorologisch tijdstip door den sergeant-majoor aangeduid, brak dienzelfden middag aan, en nauwelijks had hij het bureautje - waar tot meerdere staatsie de ontvangst zou plaats vinden - voor de plechtigheid ingericht, of zijn bezoeker stond voor hem. De klerk had, steeds bukkende voor de kogels die, af en toe, hoog boven hem door de lucht snorden, den korten weg met groote snelheid afgelegd en was daarop als een razende de trap opgevlogen.

'Wel - wel - krijgsmakker!' stotterde de sergeant-majoor, die, in zijn schrik over de binnenstormende verschijning, met een: 'Wel verd....!' begonnen was, 'wees welkom!' Na den makker warm de hand gedrukt en met een opgetogen blik beschouwd te hebben sprak hij op een toon van teeder verwijt: 'Hoe kondt ge mij, na zooveele dagen van genoegelijk samenzijn, zoo vergeten, kameraad; hoe kondt ge den vriend en leidsman bij uwe eerste wankelende schreden op het gebied der krijgvoering, zoo lang alleen laten in zijne eenzame tent?'

Eenigszins traag van begrip en buiten staat den dichterlijken gedachtengang van zijn gastheer te vatten, bepaalde Heintje zich er toe, een tevreden gegrinnik te laten hooren. Daarop en als om het feest gelukkig te beginnen, barstte hij eenklaps uit: 'Belachelijk! Maar hoogst aangenaam!'

De sergeant-majoor bleef een oogenblik in pijnlijke beschouwing verzonken over Heintjes zwakheid van geest, doch herstelde zich spoedig en sprak op vriendelijken toon: 'Welzeker makker, gij hebt gelijk; laat ons de zorgen vergeten bij een beker vonkelenden wijns - ik bedoel eigenlijk genever met citroen en suiker!' En met een plechtigen zwaai van zijn arm naar de tafel wijzende: 'Ziehier het weinige dat de kamers van oorlog u kunnen aanbieden!'

De feestelijke toebereidselen bestonden uit een steenen kruik, waaruit, trots de sluiting met een peperhuisje van papier, een sterke geur opsteeg, een blikken ouweldoosje, dat als ge-improviseerde drinkbeker dienst moest doen, en een glaasje zonder voet, dat zijn plaats vond in een opzettelijk daartoe in den tafel geboord gaatje. Verder een theekopje, waarin eenige manillasigaren van Chineesch fabrikaat en een paar borden gevuld met de in Indië zoo gewilde, maar voor een Europeesch verhemelte ongenietbare ‘roedjak’, zijnde eene salade van onrijpe vruchten, overgoten met eene stroopachtige, sterk met spaansche peper gekruide saus.

Heintje, die op het gezicht van de roedjak reeds was begonnen te watertanden, liet zich geen tweemaal noodigen. Hij tastte toe en zat weldra ijverig te kauwen en met de lippen te smakken, hoewel het genot niet geheel overmengd was, daar hij zich gedrongen gevoelde telkens als er een schot buiten knalde te bukken en angstig naar boven te kijken.

‘Wel! bevalt het u makker?’ vroeg de sergeant-majoor, die uit deferentie voor zijn gast mede van het goedje at, niettegenstaande het hem de tranen uit de oogen perste.

‘Lekkerrr hoor!’ antwoordde Heintje al smullende.

‘Daarbij behoort een opwekkende teug!’ sprak de gastheer, terwijl hij het geestrijke vocht voorzichtig begon in te schenken, eerst het voor zijn gast bestemde glaasje en daarna het blikken ouweldoosje dat hem zelven tot beker diende. Nu bleek het Heintjes beurt te zijn om krampachtig met de oogen te knippen, want de opwekkende teug was voor hem hetzelfde, als wat de roedjak voor den sergeant-majoor geweest was, namelijk eene marteling. Maar dit hadden zij er voor over, en nu ze ten overvloede hunne verschroeide verhemelten konden laven met het kalmeerende aroma der Chineesche manillas, smaakten zij al het genot van een bacchanaal.

Heintje had zijne geliefkoosde positie aangenomen, door met aapachtige behendigheid zijne knieën, op inlandsche manier, tot aan zijn kin op te trekken en de voeten naast elkander op het zitvlak van den stoel te plaatsen. Ook de wijze waarop hij, telkens als hij een kogel meende te hooren fluiten, zijn hoofd tusschen de beenen stak, om van uit dezen schuilhoek met een angstig afwachtenden blik naar zijn gastheer op te zien, herinnerde levendig aan de vlugge, lenige dieren, waarvan hij

de houding had aangenomen. Maar de krachtige drank, dien hij allengs leerde verzwelgen, zonder in een hoest te schieten, hielp hem over deze storingen zijner gemoedsrust heen. Zoo zat hij daar in stil genot aan zijne sigaar te zuigen en de rook langzaam door de opgesperde neusgaten uit te blazen, hetgeen een bewijs was, zeide de sergeant-majoor, dat de geest der gezelligheid en der kameraadschappelijke openhartigheid nu uit zijn wapenbroeder wilde spreken. Hij voor zijn persoon had een sterk voorgevoel, dat het onderwerp dier vertrouwelijke uiting, de resident zou wezen.

Doch de geest liet zich onbetuigd, en het geduldige gezicht waarmede de stilgenietende wapenbroeder zelf op hem zat te wachten, was zoo bijzonder nietsbelovend, dat de sergeant-majoor eene kleine opwekking noodzakelijk achtte.

Hij wierp Heintje een bemoedigenden blik toe, en terwijl hij de kruik, tot inschenken gereed, boven diens glas op en neer bewoog, riep hij met een gezicht blakende van gastvrijheid: ‘Nog ééntje? Nog ééntje?’ Maar daar het inschenken volstrekt geen gelijken tred hield met de aangeduide bereidwilligheid daartoe, moest Heintje zich met een halve portie tevreden stellen. De hartelijkheid echter waarmede de sergeant-majoor hem toeknikte en de broederlijkheid waarmede hij het ouwel-bakje tegen het glaasje deed klinken, konden slechts geevenaard worden door de plechtigheid en de warmte zijner verzekering, dat zij van nu af aan vrienden waren als olifanten. Heintjes glaasje werd hem nu voorzichtig afgenomen en weer in het gaatje gezet, daarop werd Heintjes hand gevat, gedrukt, een klap er in gegeven en nu was de sergeant-majoor ‘klaar’, zooals hij zeide, om den makker het hart te verlichten en van hem te vernemen, of hij met zijn baas tevreden was. Want daarop kwam het in de eerste plaats aan: of hij met zijn baas tevreden was.

Na eenig nadenken, waarbij hij als een schoorsteen rookte, had Heintje de overtuiging gewonnen, dat dit maar ‘zoo, zoo’ was, en dat de resident ‘den ganschen dag scheldt en kijft, weet u?’

‘Die ondankbare tiran!’ riep de sergeant-majoor uit. Is dat het loon voor uwe onvermoeide diensten? Maar ik sta u als bondgenoot ter zijde, makker, houd goeden moed!

> Dat voere, 't zij ons heir bezwijke of triomfeer,
> U in de zegepraal, of op het bed van eer!....

‘Loosjes!’ voegde de dichterlijke man er met een knik aan toe, om aan te duiden, waar hij dat vers vandaan gehaald had. Vervolgens een blijmoedigen toon aannemende, sprak hij: ‘En nu, wat verder, makker? Wees openhartig en laaf u. Nog ééntje? Nog ééntje?’

De makker zeide dat het nog eentje kon zijn en de gastheer schonk weer een beetje in. Tegelijk met de eerste trappen van vergiftiging, begon zich bij Heintje de lang verwachte gezelligheid te openbaren, en wel in de beknopte ontboezeming: ‘Hij is een bangsat!’ Na aan het adres van dezen ‘hij’ nog eenige maleische scheldwoorden gepreveld te hebben, verklaarde de klerk, met een slag op zijn dij, dat als hij het te Batavia geweten had, hij van hem zou zijn weggeloopen, al was het op het oogenblik der audientie geweest.

‘Wat? Gij waart met hem op audientie, makker?’ vroeg de sergeant-majoor, één en al belangstelling. ‘Vertel, vertel op! Wat zei hij? De gouverneur, meen ik. Welke instructie gaf hij? Hebt ge iets van eene instructie gehoord?’

Zonder op dezen stortvloed van vragen te letten, of zijne schoorsteenachtige bezigheid op te geven, spon Heintje met onverstoorbare kalmte zijn gedachtengang verder, die hem weer in het paleis te Batavia had gebracht, en begon nu met een soort van botte extase de heerlijkheden daarvan te beschrijven.

‘Maar de instructie, kameraad!’ drong de sergeant-majoor aan. ‘De instructie!’

‘Heelemaal van marmer en van goud en van glas!’ vervolgde Heintje, op zijne manier meegesleept door zijn onderwerp. ‘En overal ruikt het voornaam, en ziet men prachtige lampen en gordijnen en - daar schieten ze weer!’

‘Dat is niet op ons gemunt,’ haastte de gastheer hem gerust te stellen. ‘Ga maar voort, makker, wat zaagt gij, en wat hoordet gij?’

Heintjes hoofd kwam weer van tusschen zijne knieën te voorschijn, waarop hij, nog altijd met een wantrouwigen blik naar boven, in zijne beschrijving voortvoer. ‘En overal Europeesche kanapees en schilderijen en spiegels en standbeelden, alles splinternieuw en nog ingepakt in witte doeken, zoodat men er niets van ziet, weet u?’

De sergeant-majoor keek verbijsterd rond.

‘En dan komt het geheimste!’ vervolgde Heintje, die van

louter plechtigheid begon te fluisteren, ‘het kabinet van den gouverneur-generaal, dat altijd gedrukt staat boven aan de missives, met een groen schutsel voor de deur en een lakei op een bankje, en met eene groote kaart aan den wand, geheel volgeprikt met spelden en vlaggetjes. Dat is het geheime kabinet, waar zijne Excellentie de veldslagen klaar maakt voor Atjeh, - en daar klopt hij ze af, dat verzeker ik u!’

‘Wel, wel!’ was alles wat de sergeant-majoor uitbrengen kon. De dichterlijke verbeelding welke Heintje zonder ophouden uit het glaasje zonder voet putte, deed het den gastheer alsnu geraden achten, de kruik een weinig verder weg te zetten. Maar daar de klerk er juist naar keek, hield hij zich alsof hij op het punt stond van in te schenken en bewoog nu de kruik weer op en neer met een uitnoodigend: ‘Nog eentje? Nog ééntje?’

Heintje knikte toestemmend. ‘Dus hebt ge iets van de instructie gehoord, kameraad? Ge waart er dus bij?’ vroeg de sergeant-majoor, in ademlooze nieuwsgierigheid met inschenken wachtende tot hij antwoord gekregen had.

‘Zeker was ik er bij!’ sprak de klerk met groote zelfvoldoening. ‘Maar geluisterd heb ik niet, want ik wist dat er staatsgeheimen verhandeld werden, waar - tuchthuis op staat. Ik kon den gouverneur hooren spreken in het veldslagenkabinetje - en daar klopt hij ze af, ongeloofelijk! - want ik hield daarbuiten zoolang de portefeuille vast!’ Geheel niet verhit door deze verbazende onthulling knikte Heintje zijn gastheer koeltjes toe en hield zijn glas op. De vereenigde beknoptheid, overzichtelijkheid en duidelijkheid van dit bericht troffen den sergeant-majoor zoodanig, dat hij den wapenbroeder een opwekkenden stomp gaf, en hem daarna met eene bijna vorstelijke mildheid inschonk. Daarop, een vroolijken en kordialen toon aannemende, alsof hem iets pleizierigs te binnen viel, zeide hij dat hij zijn makker ééne vraag moest doen. Hij wenschte namelijk te weten of zijn waarde kameraad zich niet één woordje, één enkel woordje slechts herinneren kon van wat de Gouverneur bij die gelegenheid aan zijn baas, den resident, gezegd had. Dat was de vraag, anders niet! En terwijl hij in eene opwelling van broederlijkheid zijne handen over Heintjes knieën uitspreidde, en hem stevig vasthield, boog hij zich met een gezicht vol verwachting naar hem voor-

over, alsof hij het antwoord van zijne lippen wilde lezen.

Maar Heintje, die nog altijd als er gevuurd werd een electrischen schok door geheel zijn lichaam kreeg, zocht te vergeefs in zijn omneveld brein naar de weinige woorden die hij in het paleis gehoord had. Hij trok de geheimzinnigste grimassen en gaf een tijd lang aanleiding tot de grootste verwachtingen; daarop antwoordde hij, alsof het de gelukkigste bijzonderheid was, die men met mogelijkheid van hem verwachten kon: ‘Daar schieten ze weer!’

De sergeant-majoor deed zijn best het zwakke geheugen en het wankelend vernuft van zijn gast ter hulp te komen, door allerlei veronderstellingen te uiten omtrent hetgeen er gezegd, gevraagd of geantwoord *kon* zijn, maar Heintje had voor al deze mogelijkheden slechts weifelende gevoelens, en openbaarde daarbij een stil vervelingsvermogen, dat letterlijk reusachtig was.

De peinzende en van weinig welwillendheid getuigende blik, waarmede de ongeduldig geworden onderofficier den zwakhoofdigen Heintje monsterde, kreeg nu allengs iets zoo straks en dreigends, dat de klerk onrustig op zijn stoel heen en weer begon te schuiven. De langzaam vooruitkomende wijsvinger van den holoogigen man deed Heintje nog meer in zijne aapachtige houding ineenkrimpen, en zoo wantrouwig kijken, als moest hij tegen zijn zin gehypnotiseerd worden. Na deze voorbereiding rukte de sergeant-majoor met zijn stoel den indrukwekkenden vinger achterna, tot vlak voor den beangstigden klerk. ‘Broeder!’ sprak hij op een somberen graftoon, ‘ik moet de instructie van den tiran hebben, en gij’ - hier trof de plechtige vinger Heintje midden voor de borst - ‘kunt ze mij bezorgen!’

‘Ik?’ riep de klerk geheel ontzet, ‘wat weet ik---!’

‘Een oogenblikje!’ hernam de spreker, Heintje bij de opgetrokken beenen pakkende, waarop hij met verheffing van stem vervolgde: ‘Kameraad! het is om hem te ontmaskeren!’

‘Ja, maar hoe kan ik - - -?’

‘Een oogenblikje!’ onderbrak hem de sergeant-majoor nog driftiger dan te voren. ‘Wapenbroeder!’ riep hij uit, terwijl hij elk zijner woorden door een tegen elkander bonsen van Heintjes knieën ondersteunde: ‘Hij - is - een - v e r r a d e r !’ Het laatste woord met kracht uitgalmende, gaf de

hartstochtelijke redenaar Heintjes knieën zulk een duw, dat hij zelf het evenwicht verloor en over den met stoel en al omvertuimelenden jongeling heenrolde.

‘Laat mij los!’ kreet de verschrikte klerk, die, nu hij op den grond lag, met alle macht van zich af begon te schoppen. ‘Wat wilt ge - - -!’

‘Een oogenblikje!’ riep de bovenopliggende, volijverige plannensmeder. ‘Ik maak het u gemakkelijk, wapenbroeder; ik maak het u zoo licht, dat ge geen woord, geen kik meer zult tegenwerpen!’ Heintje had zich intusschen van zijn belager losgeworsteld en beiden zaten nog, met den omvergeworpen stoel tusschen hen in, op den grond te hijgen en elkander aan te staren, toen de overredende voorvinger van den sergeant-majoor reeds weer vooruitkwam, tot toelichting van de plechtige verzekering: ‘Zeg mij maar, waar dat papier ligt, en ik zal het wel vinden. Voor mij het gevaar, voor u al de eer!’

Heintjes sprakelooze blik, zijn platte neus, zijne breede lippen, en elk eenzaam haartje van zijn eenzaam kneveltje, schenen te vragen, waarin die eer eigenlijk bestond. Maar hij waagde het niet zijne gedachten in woorden te kleeden, zelfs niet toen de sergeant-majoor hem broederlijk weer op de been geholpen en, met eenige troostende en bemoedigende woorden, schoon afgestoft had. De klerk had plotseling genoeg gekregen van de pret; de schrik die hem nog in alle leden zat, had hem voldoende ontnuchterd om hem te doen inzien, dat hij niet opgewassen was tegen den welbespraakten gastheer en diens handtastelijke argumenten. Hoogelijk tevreden dat er geen gevaarlijker dingen van hem verlangd werden dan de vermoedelijke bergplaats van des residents papieren aan te wijzen, en niet bestand tegen een hernieuwd: Zeg mij waar ze liggen! - dat hij op nieuw met den demonstreerenden voorvinger zag aankomen - besloot hij aan het verlangen van den rumoerigen onderofficier te voldoen. Sidderend van geheimen zielsangst en met een paar wantrouwige blikken over zijn schouder, begon hij een zekeren blikken trommel te beschrijven, die in het kamertje van den resident op tafel moest staan.

De sergeant-majoor informeerde uitvoerig, hoe die trommel er uitzag, hoe lang en hoe breed ze was. Of men ze ter

plaatse kon openen, dan wel of men ze mee moest nemen. Of men ze gemakkelijk onder den jas kon stoppen - en de pantomime die de vraag verduidelijkte, was zoo welsprekend mogelijk - of dat men beter deed ze eenvoudig door het venster te smijten.

Heintje bracht al haperend het advies uit dat men ze misschien wel onder den jas zou kunnen stoppen. De sergeant-majoor knikte tevreden, als iemand die den weg thans vóór zich ziet. Ook zag hij zich reeds in den geest in 't bezit van de gewichtige instructie, waarin natuurlijk niets kon staan, dat dien burgermeneer tot zijne aanmatigingen autoriseerde; hij zag zich reeds als redder van de eer zijner officieren, maar bovenal zag hij zich zelven de taak opgedragen, den ontmaskerden verrader in verzekerde bewaring te brengen. Dit laatste denkbeeld verschafte hem zooveel genot, dat hij zich reeds bij voorraad in dien toestand verplaatste, en in eene denkbeeldige arrestatie, een forschen greep deed naar Heintjes kraag. Maar hij bezon zich bij tijds, en deed de beweging behendig overgaan in een hartelijk kloppen op Heintjes schouder. Hij verzekerde den nog altijd doodsbenauwden klerk, dat het een grootsch werk was waaraan zij hunne krachten gingen wijden; dat hij zijn wapenbroeder hoogschatte en vereerde voor zijne moedige en onwaardeerbare hulp; dat hij, te goeder uur en tijd, Heintjes aandeel in de zaak en zijne verdiensten tegenover het vaderland behoorlijk zou doen uitkomen, en - kortom of het nog ééntje zou zijn. De wijze waarop hij alsnu met den makker aanstiet op het welslagen der onderneming, en de veelbeteekenende lonk waarmede hij den inhoud van het ouwelbakje naar zijne maag deed verhuizen, hadden iets zoo dreigends en geheimzinnigs, dat het bijna even goed was, als het op staanden voet ontmaskeren van den tiran. Doch niet geheel en al zoo goed, want hij onderbrak eensklaps de plechtigheid, door met een verschrikt gelaat de kruik onder de tafel te stoppen en zijn gast toe te bijten: ‘Maak dat je wegkomt, daar is hij!’

Daarbuiten hadden stemmen geklonken, en vóórdat Heintje zich weg kon pakken of dat het zijn gastheer gelukt was, het air aan te nemen van met schrijfwerk bezig te zijn, rees de goliathgestalte van den kapitein langs het trapje naar boven en hoorde men hem de woorden uiten: ‘Wil ik u voorgaan, resident?’

XXI.

De resident volgde den officier op den voet, en de twee heeren stonden tegenover hunne feestvierende factotums. Beide samenzweerders schenen door de plotselinge verrassing als met verlamming geslagen. Heintje had zijne poging om door het luik naar het ondergrondsche vertrekje te ontwijken, ter halverwege opgegeven en stak nog met hoofd en schouders boven den grond uit. De sergeant-majoor was, eene liniaal in de eene en het ouwelbakje in de andere hand, hulpeloos in zijn stoel teruggezonken, waarbij het in der haast weggestopte glaasje hem als de tromp van een pistool uit de borst kwam kijken. De verwonderde blikken waarmede de binnentredenden het verraderlijke voorwerp monsterden, brachten den onderofficier zoo in het nauw, dat hij ongevraagd de aanwezigheid dezer zonderlinge versiering verklaarde uit de welbekende, natuurlijke beginselen der physieke wetenschappen, door zijn chef uit te leggen, dat hij naar de wacht was geweest om te zien hoe laat of het was.

De kapitein mocht er het zijne van denken, maar vergenoegde zich met den vindingrijken onderofficier hoofdschuddend aan te kijken en te zeggen: ‘Het is goed, laat ons alleen!’

Zonder verdere bevelen af te wachten, dreef de sergeant-majoor zijn gast voor zich uit, en beiden verdwenen, tot groote verwondering van den vreemd om zich heen kijkenden resident, onder den grond.

De kapitein achtte het wenschelijk eenige ophelderingen te geven en begon: ‘Mijn sergeant-majoor zit graag in de tocht - ik meen, hij woont daar beneden, omdat het daar zoo - - -’, doch beseffende dat deze verklaring de zaak niet natuurlijker maakte, voegde hij er kort en duidelijk aan toe: ‘De vent is verzot op een plafond, en ik geef hem zijn zin.’ En om verdere toelichtingen te ontwijken, vervolgde hij in één adem: ‘Als u plaats wilt nemen, resident, zal ik u de dagelijksche rapporten van de laatste week voorleggen, die u het gewenschte overzicht zullen geven van wat er in dien tijd is voorgevallen of verricht. Op politiek gebied - dat behoef ik wel niet te zeggen - is er niets te melden geweest.’

Terwijl de kapitein in de bundels bladerde, nam de resi-

dent plaats op het zitje, daar pas door zijn klerk verlaten.

Hoewel nog even deftig als vroeger, was het toch den trotschen ambtenaar aan te zien, dat de bittere ondervinding der laatste dagen niet spoorloos aan hem was voorbijgegaan. Hij mocht zijne gevoelens en gewaarwordingen terugdringen en in zijn binnenste opsluiten, de weerspannige teekenen daarvan kon hij niet onderdrukken: eene kwalijk verborgen gejaagdheid deed hem een schuwen blik om zich heen werpen en onrustig met de vingers op de tafel trommelen. Hij had in eene opflikkering van energie de leiding van zaken weer in de hand willen nemen en blootlegging van den toestand verlangd, en thans nu dit geschiedde, nu hij duidelijker dan ooit inzag dat hij zich op een, voor hem geheel vreemd terrein bevond en dat het vraagstuk slechts ééne zijde meer had: de militaire, nu bekroop hem op nieuw dat gevoel van volslagen machteloosheid en onbarmhartige vernedering, dat hem in de laatste dagen zoo zeer gekweld had.

Te denken, dat die man daar voor hem, de aan hem ondergeschikte officier, recht had behouden met zijne spottende veroordeelingen van 't geen door de hoogste autoriteiten als juist was erkend! Te denken, dat die militairen thans kennis droegen van de teleurstelling en het geheime zielsverdriet van den hoogen ambtenaar, die in elk opzicht boven hen had willen staan; dat zij met hunne wetenschap van zijn verijdelde hoop en plannen, hem misschien van de plaats zouden dringen die hem van rechtswege toekwam en waar hij alleenheerscher had willen zijn! Te denken, dat de opper-landvoogd, die hem uit zoo velen had uitgekozen en onderscheiden, die hem de eer had waardig gekeurd, de plannen der hooge regeering te helpen uitvoeren, zich in zijne verwachtingen bedrogen zoude zien, bedrogen in het beleid, de kunde en het doorzicht dat hij bij hem had voorondersteld, als een der uitstekendsten onder zijns gelijken! Alles scheen zijne nederlaag te vieren; elk schot dat daarbuiten dreunde, klonk hem als een triomfkreet over zijn val in de ooren.

De kapitein had hem juist een bundel papieren toegeschoven, toen plotseling het geratel van een krachtig salvo door de lucht trilde.

‘Niet waar, resident?’ sprak de officier op koelen ironischen toon: ‘U kent het eigenaardige zweepslagengeluid dezer schoten

reeds genoeg, om te weten uit welke geweren daareven gevuurd werd.'

'Zeker!' klonk het verwonderde antwoord. 'Dat waren onze Beaumontgeweren!'

'Ja wel, - zoo is het ook. - Maar het salvo kwam van den vijand, resident! Uit de geweren door *U* geleverd!'

De resident richtte zich met een schok in zijn zetel op en riep, den somberen kapitein gramstorig aanstarende: 'Onmogelijk! Onmogelijk!' welke ontboezemingen hij, als noodschoten, om de minuut deed afgaan. Maar te midden zijner verontwaardiging stuitte hij zich zelven, ontzet als het ware door den vasten, strakken blik van den officier, die, onwrikbaar als het noodlot, hem met eene mengeling van onverstoorbaar geduld en medelijdend beklag bevestigend bleef toeknikken. Als om dit zwijgende vonnis nog meer kracht bij te zetten, deed zich hetzelfde geratel op nieuw, en nog heviger dan te voren hooren, terwijl eenige sissend en fluitend door het dak slaande projectielen een regen van stukgeschoten bamboe en atap in het bureautje neerzonden.

Met een pijnlijken zucht zonk de resident in zijn stoel terug. Het duurde eenigen tijd, voordat hij met neergeslagen blik, maar nog altijd met een zweem van autoriteit in zijne stem, wederom het woord nam. 'Nu in de veranderde omstandigheden de militaire zijde van het vraagstuk zoo op den voorgrond getreden is,' - sprak hij op zachten toon, - 'zullen uwe adviezen, kommandant, natuurlijk het eenige - ik wil zeggen het voornaamste richtsnoer zijn voor het bestuur!'

De kapitein bleef onbewegelijk. Zooals hij daar, bij de invallende schemering, tusschen den spreker en het venster stond, en het daglicht voor hem onderschepte, zoo doofde de sombere roerloosheid zijner breede gestalte ook de laatste straal van hoop of zelfvertrouwen uit, die voor een oogenblik in het gemoed van den bestuurder was opgeflikkerd.

De resident wierp een hulpzoekenden blik om zich heen. Maar zelfs op het oogenblik waarop hij, wegkrimpende in het besef zijner onmacht en afhankelijkheid, afstand meende te doen van alle gezag, vond hij daarvoor geene andere uitdrukking, dan de talmend gemompelde concessie: 'Ik bedoel dat uwe inzichten - in alle bestuurszaken - den doorslag zullen geven.'

De kapitein keerde zich plotseling om. ‘Resident!’ zeide hij met iets hards en snijdends in zijne stem ‘laat ons niet langer komedie spelen! Gij weet zeer goed, dat mijne inzichten geene andere autoriteit meer ten goede kunnen komen, dan mijne eigene. En ook die,’ - voegde hij er op zachteren, bijna moedeloozen toon aan toe, - ‘zal er weinig aan hebben. Alles wat wij doen kunnen, is ons staande houden, tot er versterking komt!’ Na deze woorden zochten zijne peinzende blikken op nieuw de verre boomtoppen en palmkruinen van het land, dat eens aan zijn voet gelegen had.

En wederom verdween het licht voor de oogen van den resident, terwijl hij, met het hoofd in de hand in zijn stoel zittende, geheel door de schaduw der breede gestalte verzwolgen werd.

Intusschen was de drempel van het bureautje het tooneel geworden van de verschijning waarvoor hij zich zoo goed scheen te eigenen. Dezen keer was het het okkernotenhoofd van den ordonnance, welk personnage zijne eigene atmosfeer had medegebracht en wel, zooals men dit uit den reuk zou kunnen opmaken, in eene geneverflesch. Hij was, om de aandacht van den kapitein op te wekken, terstond met salueeren begonnen en bleef nu, hoewel beide heeren hem den rug toekeerden, met de hardnekkigheid van een automaat hiermede voortgaan. Eerst toen de resident, geleid door zijn fijn reukorgaan, opmerkzaam werd, en de vijf uitgespreide vingers in het oog kreeg, die zoo levendig aan een uitjouwend straatjongensgebaar herinnerden, maakte hij eene beweging van verrassing.

‘Wat is het, resident?’ vroeg de kapitein.

‘Die man - die zich zoo bezeerd heeft,’ - hij wist niet dadelijk welken titel hij hem moest geven, - ‘wil u spreken, geloof ik.’

‘Dat is waar ook!’ zeide de kapitein, ‘men wacht daar beneden op orders. Ik heb eene sluippatrouille doen aantreden om de verlaten nederzetting aan de landtong te verbranden; de vijand schijnt zich daar te willen nestelen.’

‘Doe wat ge goedvindt, kapitein!’ haastte de resident zich aan te bevelen. ‘Alles wat ge wilt!’

‘Er is weinig meer te willen, dan onze huid te verdedigen,’ sprak de kapitein, ‘maar dat zullen wij dan ook met kracht

doen!' Hij was reeds op de trap, toen hij zich nog even omwendde met de woorden: 'Ik ben van plan zelf te gaan, wacht dus niet op mij, resident!' Zijne bevelende stem klonk reeds op het binnenplein, toen de resident, die nog iets had willen vragen, zijne poging opgaf en moedeloos in zijn stoel terugzonk.

Het was een winderige, regenachtige dag geweest, maar nu heerschte er kalmte in het luchtruim. Hier en daar vonkelden nog eenige zware regendruppels, als edelsteenen aan de natte daken, want de zon, die sedert haar opkomst onzichtbaar was gebleven, ging vlammend onder in den helderen, van wolken schoongeveegden hemel. Een vluchtige gloed van karmozijn en goud zond nog een laatsten, matten weerschijn in het kleine bureautje, en liet het toen aan de opklimmende schaduwen over.

De resident zat roerloos en in gedachten verzonken. Het krijgsgedruisch van den luiden dag was verstomd en had eene vreemde, ongewone stilte achtergelaten; de vleermuizen verlieten hunne schuilplaatsen onder de warme daken om hunne onhoorbare, grillige vlucht te beginnen; de duisternis daalde neder en zette zich somber peinzend in de hoeken van het kleine vertrekje. Maar zij kon niet onbewegelijker zijn dan de man die daar, het hoofd op de borst gezonken, naar het venster staarde, naar de kleine vierkante opening die nog slechts eene onduidelijke lichtvlek was. In dat stille uur trachtte hij zijne rusteloos zwervende gedachten te verzamelen, om een lichtpunt te vinden in den donkeren chaos die hem overstelpte. Maar waarheen hij den blik ook richtte, overal zag hij slechts een woestijn van vernielde plannen, van bittere teleurstellingen en van krenkende vernederingen. Te midden van deze sombere ledigheid, te midden van deze verwoesting, die zoo onbarmhartig den spot dreef met alle fictiën, had hij niet eens meer den moed het noodlot verantwoordelijk te stellen of dit te verwijten, dat het hem in een zoeten droom had gewiegd, om het ontwaken in ongeluk en wroeging des te vreeselijker te doen zijn. De vloek der valsche positie, der onwaarheid en der onoprechtheid, die door geene staatsmanskunst, door geene bekwaamheden of sluwe drogredenen kon worden bezworen, drukte hem met looden zwaarte, en zelfs de erkentenis, dat hij in blind autoriteitsgeloof een werktuig

was geweest in handen van machtiger menschen dan hijzelf was, kon dien last niet dragelijker maken.

Hij begon het onheil te overzien dat hij had aangericht, en hij beefde terug voor den afgrond die aan zijne voeten gaapte. Een geheime angst voor het onherstelbare, eene bijgeloovige vrees voor naderende verschrikkingen, beving hem en deed hem reeds in gedachten zich vastklemmen aan de forsche gestalte, die zich boven dat alles verhief, als de belichaming van kalmen moed en grootmoedige bescherming. Eene namelooze aandoening, eene mengeling van medelijden, smart en eerbied, overweldigde hem bij de gedachte aan den officier, op wiens weg hij was getreden en die, nu eenige maanden geleden, - hij wist het - in dit zelfde kamertje had zitten treuren over zijne vernielde hoop, die hier had zitten kreunen van pijn, bij de scherpe wonden, die ondank en miskenning hem hadden geslagen.

Plotseling werd de stilte verstoord door een hevig geweervuur aan het strand, een aanhoudend en ratelend geknetter, dat den eenzamen mijmeraar met onverklaarbaren schrik vervulde. Met ingehouden adem luisterde hij naar de steeds sneller op elkander volgende salvo's, die hem als eene nadrukkelijke aankondiging van naderende gevaren in de ooren klonken, en het was hem een soort van opbeuring en troost, toen hij het zwaar geschut van de benting zich in den kamp hoorde mengen. Telkens wanneer de donder der eigen kanonnen en het suizen der granaten de lucht deden trillen, vatte hij nieuwen moed in het vertrouwen op dit krachtige verweermiddel, doch om even spoedig daarna op nieuw te schrikken, als hij de antwoordende schoten en het wilde krijgsgehuil van den vijand hoorde.

Met door vrees en ontroering gescherpte zintuigen zat hij zoo geruimen tijd, in steeds klimmende onrust te luisteren, tot dat hij het niet langer kon uithouden. Hij sprong op, met een vaag denkbeeld van te moeten helpen daar buiten, van eene schuld te moeten afdoen, van mede te moeten strijden, even als de minste soldaat, en in 't volgende oogenblik stond hij op het donkere binnenplein.

Een verward, nachtelijk tumult, eene gonzende, haastige drukte ontvingen hem. Het kletteren van geweerkolven op den grond, het blazen van signalen, het houden van appèl,

het kommandeeren, roepen en antwoorden, vormde een wilden chaos van geluiden, die af en toe geheel ondergingen in het oorverdoovend gebulder der kanonnen en het razende schieten van alle kanten. De zwarte duisternis en de onzichtbaarheid der handelende personen gaven aan dit alles iets spookachtigs en onheilspellends.

Gestompt en gestooten in het gedrang, overweldigd door den verbijsterenden indruk en door het gevoel van zijn onmacht om hier ook slechts het geringste te kunnen helpen, week de resident geheel versuft en verslagen naar de trap terug. Eenmaal buiten het gewoel en een betrekkelijk veilig standpunt innemende, trachtte hij zich rekenschap te geven van wat er gebeurde. Maar de nacht hing zwaar tusschen de wallen der kleine versterking. Nu en dan bespeurde hij, meer door de reuk dan door het gezicht, dat hem een dichte kruitwolk voorbijvloog en kon hij, flauw afgeteekend tegen den verren vuurgloed der brandende nederzetting, de borstwering onderscheiden, benevens eene zee van daarlangs heen en weer golvende donkere gedaanten, die, telkens als een zwaar kanonschot hem voor een oogenblik het gehoor benam, op een hoop van zwijgende, onder hartstochtelijke gebaren dooreenwoelende schimmen geleken.

Eerst de uitroepen der hem voorbijdringende soldaten, de groote drukte aan de poort van de benting en het zwiepende geluid van naar binnen gedragen lasten deden den resident begrijpen dat er een gekwetsten-transport van het slagveld aankwam, en dat de uitvalkolonne zware verliezen had geleden. Eenige schommelende bollantaarns begeleidden den treurigen stoet, die zich op weg naar de ambulance, onder veel geschreeuw en gehaspel der dragers, door het donkere gedrang heenwond, rechts en links geheele rijen roodverlichte gezichten opwerpende, die terstond daarop weer in nacht en duisternis verdwenen.

De resident wilde zich ongezien verwijderen. Maar eene onzichtbare gestalte, waar hij tegen aan liep, snauwde hem de woorden toe: ‘Hier flankeur! Pak aan, verdomme!’ terwijl op hetzelfde oogenblik eene zware draagbamboe tegen hem aan werd geduwd. Werktuigelijk, en als om zich te beschermen, greep hij met beide handen toe, en vóór hij tot het juiste besef kwam van wat er eigenlijk gebeurde, torschte hij een last, die hem in zijne voortbeweging medetrok en zag hij

zich tot drager van gekwetsten bevorderd. Slechts één oogenblik bood hij tegenstand, toen vloog er een glimlach over zijn gelaat en met gewilligen ijver hielp hij den voor hem ongewonen vracht tot aan de ambulance dragen. Juist had hij den gewonde voorzichtig helpen neerleggen, toen er een lichtkogel opging, die het voorterrein in wit-blauwen gloed hulde. Een verblindende lichtstraal gleed tusschen de woelende massa van donkere gestalten door, om een oogenblik op den schouder van den resident te rusten, als een blinkend zwaard. En alsof hij door deze aanraking tot ridder was geslagen, richtte hij zich op, met een glans van trots in zijne oogen en ging, tot groote ontzetting van het toeschietend hospitaalpersoneel, bedaard met zijn Samaritaansch werk voort. Het hoera en het gejuich der soldaten, die in hunne ras wisselende neigingen en gemoedsbewegingen, thans den man toejubelden, die zij zoo dikwijls hartgrondig verwenscht hadden, noopten den resident al spoedig, zich voor deze hem pijnlijk wordende ovatiën in zijn logies terug te trekken.

Maar het verheffende gevoel dat die enkele oogenblikken van toewijding en zelfverloochening hem hadden gebracht, was hem bijgebleven. Het had hem opgebeurd uit het drukkende besef van vernedering en schuld, het had zijne energie doen herleven en hem opnieuw met een brandend verlangen vervuld, zich nuttig te maken, te herstellen wat er nog te herstellen viel, - kortom iets te doen of te wagen, hij wist zelf niet wat. Een storm van ongeduld was in zijn binnenste losgebroken en joeg hem heen en weer in het kleine vertrek, als een wild dier in zijne kooi. En zoo, onophoudelijk plannen smedende en weer verwerpende, baande zich de hoop op nieuw een weg in zijne ziel: de hoop dat Toekoe Addar het bestuur zou zijn trouw gebleven, dat het alleen zijne moeielijke positie te midden van andersdenkende landslieden was, die hem verhinderde hiervan te doen blijken, en dat de groote invloed van dit hoofd op de bevolking alles nog ten goede kon doen keeren.

Misschien - men had het meer gezien - was de terughoudendheid van den Toekoe slechts eene oostersche kunstgreep, om zich des te meer begeerd te maken. Misschien - neen, de resident wist het zeker - was er slechts een druk, eene persoonlijke inwerking van het bestuurshoofd noodig om hem op nieuw, en met kracht, voor het wettig gezag te doen optreden.

In elk geval - de communicatie met hem moest hersteld worden. En dat was volstrekt geene onmogelijkheid, de kampong van den Toekoe lag immers aan zee - het strand was, voor zoover men zien kon, onbewaakt....

Op dit punt zijner overdenkingen aangekomen, staakte de resident, als met een schok, zijne eentonige beweging en stond zinnend stil. Zijn strakke blik hechtte zich aan het nachtlichtje op de tafel, dat nu eens walmend opflikkerde en dan weer tot een blauw stipje ineenkromp. Minuten lang bleef hij, roerloos en in gepeins verzonken, naar het stervende vlammetje staren, alsof het een orakel was, dat over een avontuurlijk en gewaagd plan moest beslissen, daarop knikte hij eenige malen langzaam met het hoofd. Ja, zoo moest het zijn!

In de benting lag alles in diepe rust gedompeld. De nacht, met enkele glanslooze sterren, sleepte zich tragelijk voort, te midden van de vreemde en zonderlinge stilte, die aan vriend en vijand eenige uren van vergetelheid schonk. Behalve het nauw hoorbare ritselen van den bergwind in de hooge palmkronen en een af en toe uit de ambulance opstijgend zwak gekreun, verbrak niets meer het doodsche zwijgen.

De resident luisterde een poos, daarop trad hij, met rijzweep en revolver gewapend, naar buiten. Hij zag op naar het kalme uitspansel, met de verbeelding, dat de alom heerschende vredige rust nu nimmermeer verstoord zoude worden door het woeste geraas, waarvan de doffe nagalm hem nog in de ooren klonk. Onder het afdak gekomen, waar de bedienden sliepen, greep hij zonder veel omslag te maken den slaapdronken mandoor-oppas bij den kraag en zette hem op zijne beenen.

‘In twee minuten onze paarden gezadeld, of - - -!’

De ellips was ontzettend duidelijk.

Door zijn heer in persoon geholpen, kwam de onthutste lijf-knecht zoo spoedig met de riemen en gespen gereed, als zijne sidderende vingers slechts toelieten, en de twee minuten waren nauwelijks verloopen of de twee ruiters verschenen voor de barrière.

De inlandsche schildwacht, die aanvankelijk zijne oogen niet meende te kunnen gelooven, schoof toch voor de hooge verschijning van den resident gewillig de zware sluitbalken op zijde, en toen de deuren met een doffen dreun weer toevielen, waren de geheimzinnige reizigers in de gapende duisternis verdwenen.

XXII.

Onder de hooge pluimen der kustpalmen waren de nacht-schaduwen breed en zwart. Gevolgd door zijn van schrik en angst halfdooden dienaar, galoppeerde de resident langs het strand, steeds dicht aan de zee houdende, zoodat de golven af en toe de beenen der paarden omspoelden. Hij wist dat hij zoodoende en onder begunstiging der duisternis de vijandelijke linie vóór het aanbreken van den dag gepasseerd kon hebben, aangezien de Atjehers hun postenketen niet over het open en onbedekte strand tot aan zee doorgetrokken hadden. De phosphoriseerende branding, die met een gordel van geelbleek vuur de kust omzoomde, wees den ruiters den weg op hun nachtelijken tocht, waarbij de doffe kadans der hoefslagen en het bruisen der rollers hen als met eene somber eentonige melodie begeleidde.

De resident mocht naar zijne berekening een kwartier gereden hebben, toen hij, een onderzoekenden blik in de donkere ruimte werpende, den horizon begon te onderscheiden. Langzaam daagde het grijze, stille licht, dat zich als eene flauwe streep in het oosten op den oceaan legde, talmend rees het op van achter den zwarten gezichtseinder, om de duisternis over de wateren heen te schuiven en den beteekenisvollen dag in te leiden. Met kloppende harten spoedden de tochtgenooten zich voorwaarts. Uit het ledige achter hen klonken thans de verwijderde tonen der reveille, terstond gevolgd door eenige schoten van den vijand. Zij waren dus de stellingen der belegeraars gepasseerd, het eerste gevaar kon dus als geweken beschouwd worden. Maar nu werd de beschermende sluier van den nacht van hen weggetrokken en in de bleeke schemering die hen aangrijnsde begon, spookachtig onduidelijk, de vreemde omgeving op te doemen, met al het geheimzinnige en onbekende, dat zij in haar schoot verborg. Het werd helderder en helderder om hen heen; onrustbarend snel scheen het licht toe te nemen om elk voorwerp in al zijn scherpheid en duidelijkheid te doen uitkomen; het was alsof de verraderlijke dag zich haastte, de overmoedige reizigers wijd en zijd zichtbaar te doen worden. Af en toe hielden zij plotseling de paarden in, onwillekeurig schrikkende van het luide kraken der zadels en het plassend gedreun der hoefslagen.

De indrukwekkende, zonderlinge stilte, even verdacht als de schijnbare eenzaamheid en verlatenheid; het verraderlijk ritselen van takken en bladeren onder de hoeven der paarden, telkens als half ontwortelde en ver over de branding heen-neigende boomen hen dwongen een omweg landinwaarts te maken; de door den morgenwind bewogen nevelsluiers, die als witte spookgestalten tusschen de struiken doorgleden; de fantastische plantengroei van het geheimzinnige binnenland, welks donkere diepten en schuilhoeken hen dreigend aangaapten, en de onverklaarbare geluiden die af en toe uit het dichte woud opstegen - dit alles vermeerderde het gevoel van onrust en beklemming dat de beide tochtgenooten had aangegrepen. De doffe val van een cocosnoot, hoe gewoon ook in deze streken, klonk in de drukkende stilte als een donderend geraas dat hen onwillekeurig deed sidderen, zoodat zij op nieuw den teugel inhielden om een verschrikten blik in het rond te werpen.

Maar het was nu te laat en te ver om terug te keeren, eene keus bestond er niet meer - dus met Gods hulp voorwaarts. En alle nevelen waren nu plechtig opgerezen, en vóór hen, wegdommelend in het gouden morgenlicht, strekte het strand zich uit als eene onmetelijke, met palmen omzoomde bocht, waarin de oceaan, paarlemoerglanzend en doortrokken met verblindende strepen van zilver, nog bewegingloos lag te sluimeren. Hooger steeg de zon; in haar stralen dreef een eenzame havik, die een spookachtige reuzenschaduw van langzaam kleppende vleugels op het gele zand wierp; nu en dan sprong een vischje uit de zilte vlakte op, terwijl geheele heirlegers van strandkrabben bij de nadering der ruiters snel in hunne gaten wegritselden.

Heinde en verre diepe stilte en verlatenheid!

De resident wierp een vluchtigen blik achter zich, om zich te vergewissen, dat zijn dienaar hem nog altijd volgde en dacht er over na, dat deze ééne knecht in de oogen der Atjehers wel een zeer poover gevolg moest schijnen voor een man van zijn rang en positie. Hij moest dus op zichzelven, op de macht zijner persoonlijkheid rekenen, en deze - zoo overwoog hij - zou door zijne stoute onderneming des te meer tot zijn recht komen. Wie weet of het hem niet reeds binnen weinige uren zoude gelukken, de vijandelijkheden te

doen staken, of hij niet nog vóór het vallen van den avond aan de zijde van Toekoe Addar, en dwars door de Atjehsche liniën heen, zoude terugkeeren naar zijne standplaats! Welk eene voldoening - welk een triomf zoude dat voor hem zijn! Vervuld van nieuwen moed, gaf hij zijn paard de sporen en keek verlangend uit naar de verre boomtoppen, waaronder het doel van den tocht liggen moest....

Daar scheurde eensklaps het verschiet van groen en water - vlammen, vergezeld van donderslagen, schoten als bliksemschichten door de lucht, en zon en wolken vielen bonzend uit den hemel.

Met een onduidelijk besef dat hij in het hoofd gewond was, wilde de resident zijn paard aanzetten, om het gevaar te ontvluchten, maar een nieuw salvo deed ros en ruiter over den grond rollen. Een woest gebrul klonk hem in de ooren, toen hij, verbijsterd en half bewusteloos, zich in het zand trachtte op te richten, waarin hij was neergeploft. Op eene knie overeind komende, tastte hij naar zijn gordel, om zich met den revolver tegen zijne aanvallers te verdedigen, maar hij was verblind door het bloed dat hem in de oogen vloeide; zijne zinnen verlieten hem. Een snelle indruk nog van den door wilde gestalten omringden en in vollen ren wegvluchtenden mandoor, van eene neerzinkende duisternis - en het heelal was niets meer dan nacht, stilte en onbewegelijkheid.

De vlammende lichtzee die den ganschen dag het strand geblakerd had, werd reeds minder schitterend, de verblindende zonneschijf begon voor het oog zichtbaar te worden, om zich, in paarsche nevelen gehuld, als een scherp omlijnde vuurkogel, ter kimme te neigen. Doodsche stilte lag op de uitgestrekte wateren, wier langzaam en plechtig op de kust toerollende rimpels in den rooden avondgloed op strepen van gesmolten goud geleken.

Een zacht gerucht gleed als een ademtocht door de wijde ruimte; het was het hoorbare zwijgen aan Indische stranden eigen, het tot één langen toon versmolten ruischen van zacht watergemurmel en eindeloos palmengeritsel. En te midden van deze groote eenzaamheid, die zich met hare wegdommelende tinten langzaam aan den nacht overgaf, lag nog altijd, als een donkere stip op het gele strand, de roerlooze gestalte van den resident, op de plek waar hij was neergeveld.

Steeds lager zonk de vurige kogel; eene lichte siddering ging door het riet aan den oever, dat fluisterend heen en weer bewoog, alsof eene onzichtbare oorzaak de waterrimpels hooger had doen stijgen. Een zacht windje verhief zich voorzichtig van den grond en begon den gewonde aan alle kanten te besnuffelen, nu en dan een tip van zijne kleeding op te lichten en dan weer vlug door zijne haren te loopen. Het was alsof het frissche koeltje de sluimerende levensgeesten weer opwekte, want er kwam beweging in de eenzame gedaante. De oogen openden zich wijd, om met eene strakke en wezenlooze uitdrukking naar den hemel te staren.

Werktuigelijk, en zonder zich rekenschap te geven van 't geen hij zag, volgden de blikken van den gewonde de schaduwen die af en toe het avondrood onderschepten en rakelings aan hem voorbijvlogen. Eerst na eenige oogenblikken doemde het begrip van de oorzaak bij hem op, en deed hem een kreet van afschuw en schrik uiten. Het waren strandvalken, ongeduldige en door den buit aangelokte roofvogels, die geene plaats meer vonden onder den hongerigen zwerm, die reeds als een zwart lijkkleed het doode paard bedekte. Eene kille huivering van doodsangst en radeloosheid voer den resident door de leden, toen hij het afzichtelijke schouwspel ontwaarde dat zijn ros opleverde, en dat - hij begreep het nu - ook weldra zijn lichaam zoude aanbieden.

Hij trachtte zijn vlottend bewustzijn te verzamelen, maar het ontsnapte hem telkens weer. De felle zonnehitte had eene gewaarwording bij hem achtergelaten, alsof zijne hersenen in gesmolten lood waren veranderd, eene brandende dorst folterde hem en deed hem krampachtig naar lucht snakken. Hij wilde niet sterven in deze verlatene eenzaamheid - het was te dwaas, te ongerijmd, het was eenvoudig onmogelijk dat zoo iets kon gebeuren. Maar bij elke poging om overeind te komen viel hij, uitgeput van bloedverlies, weer in het zand terug en verloor voor eenige oogenblikken alle bezinning.

Zonderlinge visioenen rezen voor den armen gewonde op: beelden, gestalten en tooneelen uit vroeger dagen, nu eens aangrijpend duidelijk en scherp begrensd, dan weer wild door-eenvloeiend en wegsmeltend tot ontastbaren nevel, maar altijd doorweven en als het ware vereenzelvigd met den geelsatijnen troonhemel te Batavia en de audientiezaal vol van schuifelende

voetstappen, van sporengerinkel en gedempt stemmengemurmel.

‘- - - Uw doorzicht, resident, uwe kunde en uw beleid zijn mij waarborgen voor het succes!’

Een vage indruk van verre doffe schoten, die zwaar langs het strand en de duinen wegrolden, mengde zich hiertusschen en doortrilde den gekwetste met een schok van herinnering, die hem voor eene seconde op den rand der werkelijkheid bracht. Maar de half bewuste gewaarwording zonk weer weg en gaf in vereeniging met het gloeiend avondrood, waarin hij staarde, slechts eene andere richting aan zijne visioenen. Deze joegen hem thans in een stormwind van vlammen en kogels, door dichte wouden heen, voortgezweept als hij werd door een nameloozen angst, iets niet te bereiken, dat hij bereiken moest tot elken prijs. Reusachtige schaduwen, die hem in steeds nauwer wordende kringen omzweefden, begeleidden hem op die vreeselijke jacht. Zoo drong hij door in de roode vlammenzee, de steeds heviger suizende projectielen en hunne vuurstralen tegemoet, totdat alle vlammen en kogels zich samentrokken tot ééne enkele vuurstraal, tot ééne enkele bliksemschicht, die dan eensklaps recht door, in zijn hoofd schoot. Maar te midden van deze verschrikkingen, bleef hij de aansporing volgen:

‘Uw doorzicht, resident, uwe kunde en uw beleid zijn mij waarborgen voor het succes!’

Daarop kwam er eene krisis, een schorre schreeuw van pijn en vertwijfeling ontwrong zich aan zijne borst en het visioen was verdwenen. Eene weldadige verdooving, een droomerig halfbewustzijn volgde.

Behalve de brandende dorst, die hem nog altijd kwelde, leed hij niet meer, maar blikte nu met zonderlinge kalmte en berusting in den verdwijnenden avondgloed.

Zoo vergingen eenige uren.

Een rhythmisch gedruisch, dat sedert eenige oogenblikken in wording was, steeg thans luider uit den donkeren oceaan op. Hoewel van grooten afstand komende, was het in de diepe stilte duidelijk herkenbaar, als het regelmatig wentelen en plassen van stoombootraderen. Eene poos lang scheen het verre gedreun op dezelfde plek te blijven, af en toe werd het zelfs flauwer, alsof het geheel wilde wegsterven, totdat een windzuchtje

het plotseling weer hoorbaar deed worden. De doffe slagen kwamen nu uit groote nabijheid, maar al langzamer en langzamer, om eindelijk geheel op te houden. Door den nevel gedempt, klonk daarop een langgerekt gerommel als van een neergaanden ankerketting, daarna keerde het zwijgen terug en was alles nog stiller dan te voren.

Eenige kleine golfjes klotsten kort na elkander tegen den oever op, als voorboden van iets, dat uit zee naar de kust kwam. Men hoorde riemen in sloepboorden knarsen, maar het vaartuig zelf, hoewel het dicht bij het strand moest zijn, bleef onzichtbaar.

'Vast roeien!' klonk eene stem, die uit het ledige kwam, en een oogenblik later het halfluide kommando: 'Bakboord je roer! Stil!'

Wederom volgde een zwijgen, alleen nog maar verbroken door het weifelend, telkens weer afgebroken gesnerp van een eenzamen krekel. Daarop drong het geluid van een gesprek door den nevel, waaronder de woorden: 'De mandoor kent de plek, heeft Rid gezegd.'

'Opperbest, vlootvoogd!' antwoordde eene tweede stem. 'Daar gaan we dus. Maar kunt ge de schuit niet een weinig stijf houden? het ding wiebelt zoo, dat ik er niet uit kan komen met mijn soldaatjes!'

Men hoorde een paar riemslagen - daarna het schuren van de kiel op het zand. 'Goed zoo!' hernam de spreker - 'nu kan het debarkement met stille trom beginnen. Tera-ta-ta, Terom - ik bedoel, dat we hem nu wel zullen vinden; de kattenoogen van den mandoor glimmen al.'

Er ontstond een kort gestommel, telkens gevolgd door een voorzichtigen sprong op het zand aan den oever, een dozijn malen achtereen; daarop was alles weer stil.

Een vol uur lang bleef het bewegingloze zwijgen aanhouden. Zelfs een met regelmatige tusschenpoozen klinkend zwak geplas, gelijk dat van golfjes die in het riet murmelen, zoude nauwelijks hebben doen denken aan eene sloep, die af en toe door een riemslag in hare positie op de zee gehouden werd.

'Hoort u dat, meneer?' sprak plotseling eene stem in de onzichtbare boot, 'de benting wordt aangevallen.'

Verre, herhaalde losbrandingen trilden door den stillen nacht.

‘Waarachtig, stuurman, het is zoo!’ zeide de aangesprokene. ‘Rid zal een zwaren dobber hebben, nu wij met zoovele mannen afwezig zijn.’ En na eenig zwijgen: ‘Gek, niet waar, dat we juist daarvoor op de ree moesten komen, om dien resident te worden nagezonden!’

Er volgde geen antwoord, men scheen weer te luisteren naar de verwijderde salvo's.

Een zwakke, onduidelijke roep, die even zoo goed de trage echo der daareven gesproken woorden had kunnen zijn, klonk van het land.

‘Dat is de patrouille die terugkomt!’ hernam de laatste spreker, waarop hij, tot antwoord, een halfluid ‘Ahoi!’ in de duisternis zond.

Het kraken van zand en kiezel verkondigde de nadering van behoedzame schreden, die steeds talrijker werden en waar-tusschen zwaardere voetstappen klonken, als van menschen die een last dragen.

‘Hallo!’ riep eene gedempte stem van het strand.

‘Hier!’ fluisterde het uit zee terug. ‘Gevonden?’

‘Wij hebben hem! - Pas op, voorzichtig! Haal op!’

Er volgde een kort geplas door riet en water, daarop een getrappel en geschuifel over hol klinkende planken, begeleid door een zwak gekreun.

‘Klaar?’

‘Al klaar!’

‘Roei maar op, mannen!’

Dof kletterend vielen de riemen weer in de boorden en met minder voorzichtigheid dan bij aankomst dreven tien paar krachtige armen de sloep in den donkeren oceaan terug. Nog eene korte poos was het plassen der gelijkmatige slagen hoorbaar, maar het geluid verwijderde zich met snelheid, om al zwakker en zwakker te worden en eindelijk, als een droom, in nacht en nevel weg te sterven. Niets was er meer over van de stille verschijning, alleen heel ver in zee ontstak een onzichtbaar schip een blauw licht als herkennings-teeken, dat eenigen tijd door de duisternis straalde, alsof het den mist om zich heen in brand gestoken had. Een oogenblik nog, en ook dit was verdwenen, de ondoordringbare nacht en het ruischende gezang der krekels - een onderdeel van het zwijgen zelf - voerde weer de alleenheerschappij. Behalve

een nauw hoorbaar geklapwiek van loome vleugelen en het dommelig gekrijsch, waarmede een oude, in zijn slaap gestoorde kalong zich beklaagde, stoorde niets meer de groote rust der onmetelijke ruimte.

En zoo gleed stil en plechtig de nacht voorbij.

Het eerste gloren van het verrijzende daglicht brak door de nevelsluiers heen, en deed de gansche kustlijn, met hare krommingen, hare dampende wouden en wuivende palmenrijen weer te voorschijn treden. Opnieuw werd de eindelooze watervlakte met flikkerende lichtpuntjes bezaaid, rolden de waterrimpels traag naar den eenzamen oever en weerkaatste de gele zandstrook het oogverblindend licht, maar van de slachtoffers van het drama, dat op die plek was afgespeeld, van de twee donkere voorwerpen, waarop de zonnegloed van den ganschen vorigen dag had geschenen, was er slechts één meer over - het paardenkadaver, bedolven onder eene wolk van zwarte roofvogels.

XXIII.

Het was een bange nacht geweest voor de bezetting van het strandfort.

Tot op de helft verzwakt door de reddingsexpeditie, welke den resident was nagezonden, hadden de soldaten uren lang de wallen moeten verdedigen tegen de telkens terugkeerende, met fanatieke doodsverachting en woeste dapperheid ondernomen stormaanvallen des vijands. Eerst toen de Condor tegen den morgenstond met volle kracht weer de reede opstoomde en de ijlings debarkeerende troepen hunne kameraden ter hulp snelden, gaven de Atjehers het op en verstomde allengs het vuur.

De resident had in een toestand van verdooving en droomerig halfbewustzijn een vaag besef gehad van in schommelende beweging te worden weggedragen, waarbij nu eens het geluid van plassende riemen, en dan weer dat van dreunende schepraderen de maat aangaf. Hoe duister en nevelachtig die indrukken ook waren, toch gelukte het hem nu en dan zich eenige rekenschap er van te geven, waarbij dan eene uiterst zalige gewaarwording zijne ziel doortrilde: het gevoel van ge-

red te zijn. De daarop volgende indrukken van steeds meer eene plek te naderen waar woest kampgedruisch heerschte, en het voor hem oprijzen van deelnemende, maar door den strijd verhitte en opgewonden gezichten, die hij herkende, deden een duister begrip bij hem opgaan, dat hij weer t'huis kwam in de benting en dat deze nog altijd door den vijand bestookt werd.

In de nu aanbrekende periode van droomen en visioenen, waarin zonneschijn en stormvlagen, stilte en woest geraas, bleek daglicht en zwarte nachtschaduwen elkander herhaaldelijk afwisselden, bleef hij ronddwalen aan den ingang dier onverklaarbare gewesten, van waar geen resident wederkeert. Af en toe scheen het, alsof hij rechtdoor naar binnen wilde gaan, maar telkens gelukte het den dokter hem op den drempel tegen te houden en weer tot het leven te doen ontwaken - tot het leven van een klein, met kruitdamp opgevuld bamboehokje, welks wanden trilden onder de laatste losbrandingen van een verwoed nachtgevecht en waarin hij nu, met een vreeselijk voorgevoel van eigen toestand, den geneesheer over zich heen gebogen zag.

'Wat - wat zegt ge er van, dokter?' stamelde hij.

'Hm! ziet famos uit!' mompelde de Duitscher, terwijl hij met een eigenaardig welgevallen het hoofd van den patient bevoelde en betastte.

'Is het - doodelijk? Spreek ronduit,' zeide de gewonde op gesmoorden toon.

'Dat juist niet,' antwoordde de dokter met het peinzende genoegen van een kunstenaar, die het werk op zijn schildersezel beschouwt. 'Maar toch zeer interessant! Schot in den kop! Hersenen ongedeerd!' Hij knikte den lijder daarbij bewonderend toe, alsof hij hem voor een verdienstelijk man hield, wien lof moest worden toegezwaaid, omdat hij op een voor de wetenschap zoo belangrijke manier door het hoofd geschoten was.

'Maar ik ben toch lang bewusteloos geweest, niet waar?'

'Drie dagen maar!' antwoordde de arts, zich haastende om het verband te bevestigen.

Daarbuiten vielen nog altijd enkele schoten en het signaal voor den doctor, dat op dit oogenblik van de wallen klonk, verkondigde dat er weer iemand gekwetst was. Na den ziekenvader eenige vluchtige wenken gegeven te hebben, hoe verder

te handelen, pakte de officier zijne instrumenten bijeen, en spoedde zich, met de hernieuwde verzekering, dat de wond er famos uitzag, de deur uit.

Terwijl de resident, eenigszins gerustgesteld omtrent zich zelven, naar de geluiden luisterde, die tot hem doordrongen, zat in den anderen vleugel van de barak de kapitein als waarnemend bestuurshoofd zijne functiën uit te oefenen. De grauwe mist, die in den regenachtigen ochtend alles in matte schemering hulde, maakte het hem nauwelijks mogelijk de postzendingen te lezen, door een nieuwen tocht van de Condor aangebracht. Vermeer, met den linkerarm in een doek, maar volstrekt niet van streek door het schampschot dat hij dien nacht ontvangen had, hield zijn chef knikkebollend gezelschap. Hij vond het zeer interessant, de voor den resident bestemde groote dienstbrieven te zien lezen door den kapitein, en daarbij te bedenken, dat de persoon aan wien ze geadresseerd waren misschien eene boodschap uit eene andere wereld zou ontvangen, die persoonlijk beantwoord moest worden. Intusschen kortte hij zich den tijd op zijne manier, hetgeen den kapitein weldra deed opkijken met de medelijdende, maar tevens eenigszins ironische vraag: ‘Hebt ge nog pijn, Vermeer, dat ge daar zoo zit te sissen en te blazen?’

Verschrikt zette Vermeer zijn mond in eene plooi, en spalkte zijne oogen wijd open, om te beletten dat zij zonder zijn weten dichtvielen. Daarop begon hij zijne aandacht te verdeelen tusschen de brieven, en dat wat hij door de geopende deur van de wallen kon zien, waar Roberts en Dop bezig waren met hunne binocles den vijand te bespieden. Maar de geruchten van buiten losten zich voor den vermoeiden luitenant langzamerhand op in een eentonig papiergefrommel en het gebrom eener lezende stem; de omtrekken der voorwerpen vloeiden doorelkander, kwamen nog eens terug om andermaal te verdwijnen, en lieten hem eindelijk in een onrustige sluimering achter.

Aan de andere zijde van de tafel zat de kapitein, even stil als zijn luitenant. Zijne strakke blikken waren als vastgeschroefd aan het papier dat hij met bevende hand vasthield, zijn gelaat was doodsbleek geworden en teekende eene oneindige bitterheid en levensmoeheid. Na eene poos van bewegingloos staren, waarbij zijne lippen zich verachtelijk hadden

opgekruld, sloten zich plotseling de vingers om het papier tot een gebalde vuist. Toornig smeet hij het verkreukelde stuk terneer en barstte in een schorren en hoonenden lach uit.

Vermeer schrikte op en keek half wezenloos, half verwonderd den kapitein aan, maar werd eensklaps klaar wakker, toen hij op diens gelaat iets vochtigs zag schemeren, dat zwaar over de lange knevels rolde. Geheel ontsteld en ontdaan van dit onverwachte schouwspel, boog de jonge officier zich naar zijn chef voorover met de woorden: ‘Om Godswil, kapitein, wat is er gebeurd?’

‘Lees!’ antwoordde de kapitein met heesche stem, terwijl hij op het verfrommelde papier wees en snel zijne oogen afveegde. ‘Daar staat het in, welke nieuwe glorie ons beschoren is na een tienjarig sloven en zwoegen! Alles te vergeefs! Alles opgegeven! Alles weg! Ah!’ Het slot was een langgerekt klagend geluid, als van een zwaren zucht, bijna een snik.

Vermeer verstond slechts weinig van deze met gesmoorde stem uitgebrachte woorden, en vroeg, het papier opnemende: ‘Zal ik dit voorlezen?’

Op een toestemmend teeken van den kapitein, streek de luitenant voorzichtig de kreuken van het officieele schrijven weer glad en begon: ‘Hoofdkwartier Kotta-Radja - Letter C - Nummer eenhonderdnegenentachtig gedeeld door - ten minste er staat een streep onder.... Enfin het getal komt er niet op aan!’ zeide Vermeer na gepoogd te hebben de cijfers en letters uit te spreken en er over gestruikeld te zijn.

‘Neen!’ sprak de kapitein met de vuist op de tafel slaande, ‘vooruit maar!’

‘Letter C dus’ hernam Vermeer, eventjes verschrikt naar zijn chef opkijkende, waarop hij verder las:

> ‘Blijkens Gouvernementsbesluit, U Hoogedelgestrenge hierbij in afschrift aangeboden, is U met den eersten der volgende maand, op welken datum de post Telok wordt ingetrokken, onder dankbetuiging voor de gewichtige diensten den lande bewezen, van uwe betrekking als resident der Zuidkust ontheven. Omtrent de maatregelen van militairen aard, aan de intrekking verbonden, gelieve U zich te verstaan met den kapitein kommandant, zullende tot verjaging van den vijand en tot bescherming van het

embarkement van troepen en materieel van hier uit eene
ondersteuningskolonne worden gezonden.
De Gouverneur van Atjeh - enzoovoorts.'

De kapitein had zoo aandachtig geluisterd, als verwachtte hij half en half iets anders te zullen hooren dan hij zelf gelezen had. Ook na het slot, bleef hij het onheilvolle papier met een somberen blik aanstaren, waarbij hij langzaam en diep ademhaalde. Daarop stond hij op om in het kleine vertrek heen en weer te loopen, maar in het naaste oogenblik had hij zich weer in den stoel neergeworpen om andermaal zijne strakke blikken op het noodlottige stuk in Vermeers handen te vestigen.

De schoone verovering, die hij nog altijd gehoopt had te zullen redden van den ondergang waarmede roekelooze fictiën en wanbeleid haar bedreigden, het vruchtbare wingewest, dat door ééne energieke daad behouden kon blijven - opgegeven! - verlaten! - versmaad! als een nutteloos en waardeloos perceel, dat den staat geen cent gekost had! God! God! hoe kon zoo iets mogelijk zijn!

De bittere ironie, die er lag in de tevredenheidsbetuiging aan den bewerker van het onheil, mocht hem al tot het bewustzijn komen, mocht hem zelfs een schamperen lach afpersen - maar dit was ook alles; ontroeren kon het hem niet. Bovendien, wat had dit te beteekenen tegenover den ondergang van zijne laatste hoop, tegenover de vernietiging van den laatsten steun waaraan hij zich had vastgeklemd?

Afstand doen! Altijd afstand doen!

En toch - hoe *kon* men, hoe *durfde* men zoo iets te ondernemen!

Zijne oogen fonkelden toen hij ze weer op het papier richtte, dat Vermeer voorzichtig op tafel had gelegd; hij greep het aan, als met den klauw van een roofvogel en stormde er mee de deur uit. Maar buiten gekomen, stuitte hij zich zelven met een schok en bleef zinnend stilstaan. Hij trad weer naar binnen, keek Vermeer eene wijle met afgetrokken blik aan en sprak, hem het stuk toereikende: 'Het is beter dat gij naar hem toe gaat, Vermeer!'

'Ik?' stamelde Vermeer, het papier werktuigelijk aannemende. 'Naar wien?'

‘Wel! - naar den resident!’ hernam de kapitein ongeduldig - ‘moet hij het dan niet weten?’ Maar plotseling van toon veranderende, voegde hij er vriendelijk aan toe: ‘Natuurlijk met mijn kompliment, beste jongen. Het zal den armen drommel een pak van het hart zijn.’

Met nog een verwonderden en achterdochtigen blik op zijn chef, ging Vermeer den hem opgedragen last volvoeren. Alleen gebleven, liet de kapitein zich weer in zijn stoel vallen en begroef het hoofd in beide handen. Hij moest nog eens de lange reeks van wanklanken en teleurstellingen aan zijn geest laten voorbijtrekken, om tot het juiste besef te komen van het schrille slotakkoord dat hem zoo verbijsterend vreemd in de ooren klonk.

Het was stil geworden in het kleine vertrekje. Het vuren had van weerszijden opgehouden, men hoorde alleen nog maar het klagend suizen van de vochtige windvlagen en daartusschen het eentonig palmengeritsel dat af en toe scheen te willen wedijveren met het doffe ruischen der branding, om daarna, evenals dit geluid, weer fluisterend weg te sterven. Het zeezand lag hoog opgewaaid tegen de barrakken alsof het die wilde begraven, het drong in de kazernen en in de officiersverblijven, en hoopte zich stil opeen om de voeten van den kapitein.

XXIV.

Een nacht, banger dan een der vorigen is doorworsteld, want het was den vijand bijna gelukt, de stelling bij overrompeling in te nemen. En bij den schrik, de opgewondenheid en de uitputting waarmede de bezetting nog geslagen is, voegt zich de op nieuw doorgebroken natte ellende van den aftrekkenden westmousson.

De dag nadert als een schim. Huiverig, klam en kleurloos zendt hij eene waarschuwende, bleeke schemering vooruit, alsof hij roept: De tijd is vervuld, ik breng dat wat komen moest!

Dicht en zwaar hangt de met kruitdamp vermengde morgennevel tusschen de vochtige barakken, wier stukgeschoten stijlen en gevaarlijk overhangende dakpannen als dreigende armen uit den mist te voorschijn treden. Men kan zelfs de

nabijzijnde wallen niet zien, alleen hunne ligging is af te leiden uit enkele, zich daarop bewegende spookachtige schaduwgestalten, van welke nu en dan een roode vuurstraal uitgaat. De schoten verliezen hun scherpheid in de vochtige lucht, en de rook trekt, als eene nauwelijks zichtbare wolk, aan de onduidelijke gedaanten voorbij. Het zijn de laatste opflikkeringen van de bloedige worsteling; de dageraad heeft het pleit reeds beslecht gezien en nu het nuchtere daglicht voor goed doorbreekt, wordt alles stil.

De kapitein en zijne officieren, die om zoo te zeggen overal tegelijk zijn geweest, verkeeren in geen geringeren staat van uitputting dan hun soldaten, daarbij zien ze zwart als mooren, terwijl hun kleeren hun in flarden aan het lijf hangen. Eerst thans, nu alles afgeloopen is, blijkt het, dat ook Roberts door een lanssteek aan den schouder gewond is, hoewel gelukkig niet zwaar, en dat zoowel hij als de kapitein hunne stem kwijt zijn en nog slechts een heesch gefluister voortbrengen kunnen. Ook Dop, die reeds door alle verwondering heen is, sedert hij op zoo zonderlinge en onverwachte wijze denzelfden man aan boord van zijn schip gehaald heeft, voor wien hij steeds als voor een brullenden tijger uit den weg was gegaan, heeft zich niet onbetuigd gelaten, maar is tusschen de soldaten op de wallen gezien geworden, zoo bedaard ladende en vurende, alsof hij zijn leven lang niets anders gedaan had.

De zorgwekkende staat van weerloosheid, waarin de geleden verliezen de bezetting gebracht hebben, en de onmogelijkheid om de afgetobde menschen nog langer op de been te houden, doet de officieren eigen uitputting vergeten en met een hart vol zorgen op de wallen blijven. Zoo donker, zoo droevig en onheilspellend als deze bleeke morgen, is nog geen dag opgegaan voor het garnizoen; zulk eene ontmoediging en verslagenheid als thans de gemoederen bedrukt, is toch nog toe ongekend geweest, want allen gevoelen dat zij tegen eene herhaling van eene dergelijke inspanning niet opgewassen zijn. Om de ellende nog te vergrooten, is het koud, guur en nattig weer geworden, de met vlagen opkomende wind jaagt den regen als een rookwolk door de benting en door de open, daklooze verblijven, in welker binnenruimten het sombere, grijze hemellicht ongehinderd van boven invalt.

De nagalm van het woeste krijgsgedruisch hangt nog overal

in de lucht; ook in het angstig gemoed van den resident trilt de sombere echo nog met schokken van zenuwachtigen schrik. De vreeselijke nacht, te vreeselijker voor een weerloos aan zijne sponde gekluisterde, is door hem wakend doorgebracht, en het verrijzende daglicht, hoe bleek en somber ook, komt hem als de zonneschijn der hope en der verlossing voor. Hij is door zijne bedienden een weinig opgeknapt geworden, en ziet er, de omstandigheden in aanmerking genomen, zoo deftig uit als maar mogelijk is. Door kussens gesteund zit hij in zijn bed overeind te schrijven, waarbij nu en dan een weemoedige blik naar den gegalonneerden pet dwaalt, die met de klep naar boven en met papiersnippers gevuld op tafel ligt, als eene urn die de asch zijner eerzucht bevat. Maar de eervolle ontheffing van zijne functiën en het vooruitzicht dit moordhol spoedig te zullen verlaten, zijn zulke opbeurende overwegingen, dat hij er zich geheel door opgefrischt gevoelt en alleen nog maar gekweld wordt door eene onrustige nieuwsgierigheid naar den staat van zaken. Het is dan ook met zekere genoegdoening dat hij den sergeant-majoor ziet verschijnen, overtuigd dat deze slechts in last kan hebben hem uitvoerig verslag te doen van den toestand.

De geheimzinnige wijze echter, waarop deze persoon binnentreedt, de manier waarop hij de deur achter zich sluit en de achterdochtige blik, waarmede hij de kamer rondziet, alsof hij half en half verwacht had dievenlantaarns, sleutels en breek-ijzers te zullen vinden, wekken eenigen twijfel op bij den resident en doen hem, terwijl hij zijn papier verbergt, de vraag uiten: ‘Komt u in opdracht van den kapitein, meneer?’

‘Dat juist niet!’ zegt de bezoeker, wiens verhitte en woest overspannen gelaatsuitdrukking op eene sterking door moedgevende borreltjes schijnt te wijzen, ‘dat juist niet!’

De resident kijkt met angstig wantrouwen naar de gescheurde uniform, de van buskruit zwarte handen en het hoog roode gezicht van den onderofficier, maar zijne verbazing neemt toe, nu hij zich hoort aanspreken met de woorden: ‘Waarachtig, ik had het haast opgegeven om u nog te spreken te krijgen, meneer!’

En toch is hij daar nu, gelijk de resident hem onvergenoegd herinnert.

‘Toch ben ik er!’ zegt de sergeant-majoor toestemmend

knikkend. ‘En wat ik te zeggen heb is geene kleinigheid!’

‘Het kan niet te duidelijk of te kort zijn,’ zegt de resident hem.

‘En gij, broertje,’ antwoordt de bezoeker tot groote verwondering van den deftigen ambtenaar, ‘kunt niet te aandachtig luisteren. Gij zijt zoo goed voor de haaien als wij anderen, maar eerst zal er afrekening gehouden worden!’

‘Wat meent ge, kerel! Hoe durft ge?’ zegt de resident bleek van verontwaardiging.

‘Wat ik meen?’ vraagt de sergeant-majoor op nadrukkelijken toon, terwijl hij een papier uit zijn zak opdiept.

‘Ik meen dat ik in 't bezit ben van uwe instructie! Dat ik u aan de galg brengen kan! Dat meen ik!’

Woedend strekt de resident zijne hand uit naar het schelkoord, dat hij op zijn bureau gewoon is naast zijn lessenaar te vinden, maar er is hier geen schel, en zonder hulp opstaan kan hij ook niet.

‘Menschen roepen?’ vraagt de bezoeker, aan wien deze beweging niet ontgaan is, op ironischen toon. ‘Getuigen halen? Welzeker zullen er getuigen komen, maar eerst moet ik met u afrekenen. Ha, ha!’ vervolgt hij met een akeligen lach, ‘ik heb uitbranders genoeg moeten slikken, omdat ik voor u waarschuwde, maar nu heb ik bewijzen voor uw landverraad in handen, meneer de plattelandsburgemeester!’ Dit zeggende, geeft hij de punt van zijn neus eenige familiare en veelbeteekenende tikjes, en knipoogt met zulk eene onbeschrijfelijke schalkschheid, dat zijn geheele gezicht er van scheef trekt.

‘Kerel, ge zijt dronken!’ zegt de resident. ‘Maak dat ge weg komt!’

Zonder op dezen uitval te letten heft de sergeant-majoor plechtig zijn voorvinger op en vervolgt met een blik die tot in de ziel moet dringen: ‘Verraad! En dat aan de plek waar eens uw wieg op stond, waar eens uw adem gaat! Samenspanning met dien Atjehschen snuiter - met dien ouden Atjehschen snuiter!’ voegt hij er met stemverheffing aan toe, alsof dit de zaak oneindig erger maakte, ‘om de posten op te heffen waaraan het u uitdrukkelijk verboden was te tornen! Want wat staat er in uwe instructie?’ vervolgt de redenaar, het papier ontvouwende, ‘wat staat hier gedrukt, meneer de burgercommissaris? Ik heb er helaas maar één

blaadje van in de wacht kunnen sleepen, maar het is, geloof ik, juist het voornaamste. Er staat in,' vervolgt hij, een blik van deftige gestrengheid verdeelende tusschen zijn papier en den resident, en daardoor telkens den draad verliezende, 'er staat in - juist hier is het - er staat in: *Hij zal zonder voorafgaand overleg met den militairen kommandant geene verandering brengen in de postenketen en zich onthouden van inmengiug in zaken, het militair personeel betreffende. Het bevel tot afmaken echter behoort tot zijne competentie...* hm!' bemerkt de voorlezer zich zelven in de rede vallend, 'dat kan slechts betrekking hebben op dolle honden. Dit alleen dus!' zegt hij, opkijkende en met den vinger op het papier tikkende, 'het afmaken van krankzinnig gedierte behoorde tot uwe bevoegdheid, als schout van 't dorp, anders nihil!'

De resident grijpt in eene vlaag van woede opnieuw naar de afwezige schel, waarop hij, ze niet vindende en toch ergens aan moetende trekken, in zijne haren grijpt.

'En wat hebt gij durven ondernemen, meneer de raadselpensionaris,' zegt de sergeant-majoor, die onuitputtelijk is in het vinden van nieuwe namen voor zijn slachtoffer. 'Wat hebt ge uitgehaald? Ge hebt die brave ziel van een kommandant weten in te palmen - als hij het snapt, ben je geleverd! - en hebt het land weer den vijand in handen gespeeld! Ja, dat deedt gij!' roept de redenaar met indrukwekkende stem en dreigend aanwijzenden vinger, welk lichaamsdeel hij den resident zoo dicht onder den neus houdt, alsof het een natuurkundige zeldzaamheid is, wel der bezichtiging waard.

'Beken uwe zonden, bestuurskommandant!' vermaant de plaaggeest, nog altijd zijn vinger presenteerende, - 'beken vooral dat gij civiel geveldheerd en tamelijk beroerd geopereerd hebt, en mocht ge dan nog, tengevolge u wer zotte sluippatrouille, ontijdig onsterfelijk worden - welnu eene begrafenis als kolonel blijft u zeker!'

Na dezen Parthischen pijl met een bijzonderen ruk aan de pees te hebben afgeschoten, slaat de redenaar de armen over elkander, overtuigd dat zijne welsprekendheid zijn toehoorder geheel overstelpt, bedwelmd en versteend moet hebben.

'Is daar niemand?' roept de resident. 'Mandoor! - Sidin! - Ali!'

'Wat gebeurt hier?' klonk de zware stem van den kapitein,

terwijl de breede gestalte in de deur verscheen. ‘Wat is hier te doen?’

‘Wat er is?’ zegt de resident, bijna schuimbekkende van woede. ‘Het is dat lieve heerschap van u, kapitein, dat hier in beschonken toestand is binnengedrongen, en mij voorlezingen houdt - de kerel moet het delirium hebben - over de instructiën voor de veepestcordons!’

‘Wa-at?’ vraagt de kapitein met een blik, uit welks diepten provoost en cachot den delinquent tegengrijnzen. ‘Gij waagt het?’

‘Een oogenblikje,’ zegt de sergeant-majoor, onthutst in de papieren kijkende die zoo plotseling van beteekenis zijn veranderd. ‘Een oogenblikje, mijn waarde kapitein, en ik zal u op de plek onthullen ---’

‘Meld u bij de wacht als arrestant!’ onderbrak hem zijn chef. ‘Terstond!’

‘Zeer goed, brave ziel,’ antwoordt zijn factotum met onverstoorbare dronkemansgemoedelijkheid, ‘maar hoor eerst...’ Eene dreigende beweging van den kapitein doet hem bevriezen, niet alleen in zijne woorden, maar ook in zijne oratorische gebaren, die plotseling in eene stijve militaire houding overgaan. Maar ook met de pink op den naad van de broek kan hij het niet laten zijn chef op schorren, maar nadrukkelijken toon toe te fluisteren: ‘Hoor eerst hoe of ge gelijmd zijt!’

Dit was den kapitein te veel. De lange arm der Voorzienigheid uitstrekkende, grijpt hij den als een stok in de positie staanden onderofficier bij den kraag, draagt hem, zoo stijf als hij is, naar de deur en laat hem boven den trap vallen met het donderende bevel: ‘Sergeant van de wacht, neem hem in arrest!’

Het was eene bittere ontgoocheling die den chef van de Kamers van Oorlog, door de nevelen van zijn roes heen, tot het bewustzijn kwam, eene smartelijke gewaarwording, zich oplossende in eene verwarde voorstelling van opstoppers krijgen, spartelen, weggedragen worden, een donker hok en een houten brits.

De kapitein wendt zich tot den resident met de woorden: ‘Het doet mij leed dat zoo iets moest gebeuren en vooral nu. Wat wilde hij toch eigenlijk en wat was het dat hij u voorlas?’

‘Och! dronkemanspraatjes!’ antwoordt de resident eenigszins

verlegen. ‘Hij dacht in 't bezit te zijn van mijne instructie - de vent moet gedurende mijne afwezigheid in den reglemententrommel gesnuffeld hebben - maar wat hij bij zich had was, voor zoover ik begrijpen kon, een gedrukt voorschrift betrekkelijk de verhouding tusschen civiele en militaire autoriteiten bij de veepestcordons.’

‘Dus hij wilde met zijne voorlezing uwe instructiën eens toetsen aan den loop der gebeurtenissen,’ zegt de kapitein, over wiens gelaat een fijn lachje glijdt. ‘Wat een brutale streek!’

‘De kerel was dronken!’ verzekert de resident.

‘Ja, ja, hij was dronken,’ herhaalt de kapitein met een peinzend hoofdknikken, ‘hoewel hij zich ook in nuchteren toestand te veel bezig hield met de oplossing van een vraagstuk, dat - natuurlijk boven zijn begrip ging.’

‘Een geëxalteerd sujet!’ verkondigt de resident, ‘dat streng gecorrigeerd moet worden!’

‘Natuurlijk, dat zal ook gebeuren,’ stemt de kapitein toe, het onnoodig achtende er op te wijzen, dat de combattanten op dit oogenblik veel te bruikbare factoren zijn, om er ook maar één lang opgesloten te houden.

‘Maar nu het doel van mijne komst,’ vervolgt hij op meer ernstigen toon, ‘en dit betreft zaken van veel gewicht. Wees zoo goed, resident, mij eene korte poos uwe onverdeelde aandacht te schenken.’

‘Zeker, dat wil ik, spreek maar op.’

‘Vooreerst,’ zegt de kapitein, ‘zult ge goed doen met uwe tandoe voor het embarkement gereed te houden, zoodat ge u op het eerste sein kunt aansluiten bij de tandoes van de ambulance. Het is voor alle eventualiteit hoogst wenschelijk, dat ik de zieken en de gekwetsten hedenavond in eene geslotene kolonne bij elkander heb.’

‘Is de toestand zoo ernstig?’

‘De toestand is wanhopig. Ik weet zelfs niet, of er over een paar uren nog genoeg valiede mannen aanwezig zullen zijn om het plan uit te voeren dat ik met mijne officieren heb beraamd. Maar één ding is zeker: het aangekondigde ontzet kan niet vóór twee dagen hier zijn en wij hebben zulke zware verliezen geleden, dat wij een hernieuwden aanval, die buiten allen twijfel hedennacht zal plaats hebben,

niet kunnen weerstaan. Schrik niet zoo. Met Gods hulp hoop ik u allen te redden.'

'De hemel geve het kapitein, maar hoe?'

'Laat dit maar aan mij over. Ik heb de Condor voor alle zekerheid aangehouden, het is dus maar de zaak, hoe of ik de menschen veilig aan boord krijg. Het zal eene wanhopige onderneming zijn, maar van elk middel dat ik zou kunnen aangrijpen is het een al even gewaagd als het ander, dat maakt dus geen verschil. In elk geval - de notulen van den krijgsraad dien ik daareven met mijne officieren heb gehouden, zullen uitwijzen dat ik naar plicht en geweten handelde en dat er geen andere uitweg bestond. Maar,' zegt hij, zich een oogenblik bezinnende, alsof hij naar de juiste woorden zocht, 'bij het onzekere lot, dat ons militairen wacht, zou dit papier, indien het in de benting bleef, verloren kunnen gaan... Hoort u wat ik zeg?'

'Ik luister zoo oplettend en met zooveel belangstelling, dat ik mijn eigene hulpeloosheid er door vergeet en van verlangen brand om u bij te staan, bij wat het ook is.'

'Dat ge mij niet kunt helpen, behoeft u niet te bedroeven, ge zoudt u slechts onnoodig opofferen, terwijl ge, door uzelven te sparen, mij van groot nut kunt zijn. Maar hoor nu verder, want dit hangt samen met het verzoek dat ik u nog wil doen.'

Wederom dacht de spreker een oogenblik na voordat hij op zachten en toch nadrukkelijken toon vervolgde: 'Wij beiden, resident, hebben in de opvatting onzer taak, in onze inzichten en ons streven, lijnrecht tegenover elkander gestaan. Ik treed in geene beschouwingen over dit conflict; ik roer het alleen maar aan, om er op te wijzen dat uit mijne houding in deze, uit de hartstochtelijkheid waarmede ik misschien voor mijne overtuiging ben opgekomen, wel eens de gevolgtrekking zou kunnen worden gemaakt, dat teleurstelling en vertwijfeling alleen mij tot de onderneming gedreven hebben, die wellicht noodzakelijk zal worden. Kortom, het standpunt dat ik tegenover u innam, zou mij in verdenking kunnen brengen van een dolkop te zijn, die het leven zijner soldaten nutteloos opofferde, om nog op het laatste oogenblik zijne inzichten te doen zegevieren, en den vijand te verjagen van een gebied dat reeds door de regeering was prijsgegeven. Maar dat zou misdaad heeten!' vervolgde hij met meer bezieling sprekende, 'het

zwaarste vergrijp waaraan een officier zich kan schuldig maken! En gij, resident, die beter dan iemand anders beseft, dat ik zulk een verdenking niet verdien, gij zult begrijpen welk eene geruststelling het voor mij moet zijn te weten dat - mocht de onderneming ongelukkig afloopen - toch mijn naam voor dien blaam bewaard blijft. Op u, mijn tegenstander, maar daarom ook mijn meest onverdachte getuige, beroep ik mij in deze - in leven en in dood!'

Hij had dit met zooveel gevoel, met zooveel zedige bescheidenheid en mannelijke rondborstigheid gezegd, dat zijn hoorder er diep door getroffen werd. Het was dan ook met eene ontroerde stem, dat de resident antwoordde: 'Indien het, wat God verhoede, noodig mocht zijn, zal ik voor uwe eer opkomen en haar tegen elke aanranding verdedigen - dat zweer ik u!'

'Dank u. Nog één ding slechts. Wil u, voor alle zekerheid, de notulen van den gehouden krijgsraad naar boord meenemen?'

'Dat wil ik; ik zal ze als een schat bewaren - voor u zelven hoop ik.'

'Dat hoop ik ook. En nu vaarwel, over een uur is het donker en ik heb nog veel te doen!'

Zij gaven elkander de hand.

Een oogenblik lang rustte de vaste blik van den officier op de thans hulpelooze gestalte van den man die zoo noodlottig zijn levensweg had gekruist, om hem op het sombere, donkere pad te dringen dat hij thans gereed stond te volgen. Een oogenblik lang zag het deftige gelaat van den ambtenaar met eenige aandoening op naar den sterken, hooghartigen krijgsman, die het versmaadde eenig bewustzijn te toonen van het ontzettende aandeel dat hem in de boete voor de zonden van een ander werd toegekend, en die zoo kalm aan den rand van den grooten afgrond stond, alleen vervuld van wat hij ongeschonden wilde achterlaten: de eer van zijn naam!

Voor eene seconde misschien had in des residents blikken iets warms gelegen, dat uit het hart kwam, dat van het besef sprak, dat hij en de kapitein elkander op deze kleine wereld niet zouden weerzien.

Maar deze uitdrukking was reeds weder verdwenen toen hij, alleen zijnde, het schriftuur voor den dag haalde, bij welks samenstelling de sergeant-majoor hem verrast had.

Hij las het nog eens oplettend door. Een diepe zucht ontwrong zich aan zijne borst, en met de woorden: ‘Hij weet weinig hoe jammer het is van zulk een flink gesteld stuk!’ scheurde hij het papier langzaam in honderden kleine stukjes.

Het was zijne laatste vredesproclamatie.

XXV.

De onderneming, waartoe de officieren, met kloppende harten maar met vastberaden zin, hadden besloten, was de vermetelste misschien, die een kritiek oogenblik kon ingeven, maar die zich in deze omstandigheden als van zelf opdrong. Hoewel een ontsnappen aan den dreigenden ondergang niet denkbaar scheen, werd dit toch als volmaakt uitvoerbaar op den voorgrond gesteld en had men eene regeling ontworpen, waardoor in de eerste plaats, de groote trein van zieken en gekwetsten op het stoomschip gered zoude kunnen worden. Maar om tot dit doel (het eenige trouwens, dat den kapitein bereikbaar toescheen) te geraken, moest vóór alles de verwacht wordende bestorming des vijands worden voorkomen. En dit was slechts op ééne wijze mogelijk, namelijk door een wanhopigen uitval, door den belegeraar in zijne eigene verschansingen te overvallen.

Hoe weinig vooruitzicht er ook bestond om met de kleine macht van twintig bajonetten - en dit was nagenoeg de gansche valide bezetting - eene honderdvoudige overmacht terug te werpen of ook maar zoolang in bedwang te houden, tot het embarkement der weerloozen had plaats gevonden; hoe uiterst gering de kans ook was om, zelfs bij een aanvankelijk gelukken van den aanslag, zulk eene paniek bij den vijand te weeg te brengen, dat hij zich van zijne prooi zou laten afleiden - hoe hopeloos dit alles ook mocht schijnen, het moest gewaagd worden. Zoodra het beschermend duister dit slechts toeliet moest de ambulance zich met haar tandoes in eene geslotene kolonne opstellen, en dan zoude het oogenblik gekomen zijn om het uiterste te beproeven.

Dit was in het kort, het plan bij welks uitvoering de kapitein - en hier alleen stootte hij op tegenkanting van de zijde zijner officieren - het wanhopigste gedeelte voor zijne rekening had genomen: de aanvoering der uitvalkolonne. Maar hier was

het ook dat hij zijne autoriteit op eene besliste wijze deed gelden. Bovendien, de heeren waren beiden gekwetst, deed hij uitkomen. Wat wilden zij eigenlijk? Zij mochten blij zijn als hij ze niet naar de ambulance zond.

Terwijl de luitenants in de troepenbarak hunne maatregelen troffen, en de kapitein het reeds omschreven onderhoud met den resident had, zaten Dop en het amazoontje in *Sans-souci* met bedrukte gezichten naar den opstekenden wind te luisteren. Zij wisten dat het plan beraamd was nog dienzelfden nacht de stelling te verlaten, maar het schijnbaar onmogelijke van deze onderneming en het wanhopige van den toestand, dat hun eerst thans zoo recht tot het bewustzijn kwam, vervulde hunne harten met bange vrees.

De kleine zeeman dacht aan de genoegelijke, zorgelooze dagen, die nu voor altijd een einde hadden, en staarde met zulke droevige oogen naar den grond, alsof hij de wrakken van al het verlorene daar werkelijk voorbij zag drijven. Van tijd tot tijd gleed zijn bezorgde blik naar het bleeke gelaat der jonge vrouw, die uiterlijk kalm over haar naaiwerk heen-gebogen zat, maar wier innerlijke onrust zich maar al te duidelijk openbaarde in de stille traan, die af en toe over de vlijtige vingers rolde.

Hoe blijmoedig en opgewekt zij tot nog toe elk gevaar onder de oogen had gezien, hoe groot ook haar naief en geloovig vertrouwen was geweest, dat zij, als hebbende met den oorlog niets te maken, voor elk ongeluk bewaard zou blijven, dus ook voor dat wat haar treffen kon in hem die haar het dierbaarst was op de wereld, - thans nu hij gewond was, nu doodsgevaar van alle kanten dreigde en zij een vreeselijken nacht tegemoet gingen, was al haar moed verdwenen. Een koude huivering bekroop haar; het was haar als sloeg zij een blik in een tot nog toe ongezienen afgrond, aan welks rand zij langen tijd argeloos en onbevangen had gewandeld.

De angst en de ontroering waaraan zij ten prooi was, deden haar schreiend tot haar vriend de vraag richten: ‘Vreest u werkelijk, meneer Doppers, dat het wind zal zijn - och ik weet nauwelijks wat ik zeg - ik meen, dat er onweer en hooge golven bij zullen komen, om het gevaarlijke van den toestand nog te verhoogen?’ Het ontkennend schudden van het ronde hoofd, terwijl de oogen daarin somber bleven staren,

had weinig geruststellends over zich. Dop scheen dit zelf te gevoelen, want hij haastte zich de verzekering te doen volgen: ‘In de baai staat nooit veel zee, en mijne sloepen kunnen tegen een stootje, houdt dus goeden moed, mevrouwtje!’

‘Gij hebt gelijk,’ zeide het amazoontje, hare oogen afvegende. ‘Ik wil sterk zijn!’ Zij bewees het door terstond op nieuw in tranen uit te barsten.

‘Ik schaam mij haast voor mij zelven!’ zeide zij snikkende ‘en Roberts zal mij beknorren, maar ik kan het schreien niet laten. Ach mijn beste meneer Doppers, waarom moeten wij juist nu gestraft worden met stormweer!’

De kleine zeeman begon onrustig op en neer te wippen. ‘Daar zegt u iets!’ prevelde hij staroogend en met gesmoorde stem. ‘Daar zegt u iets! Het is de straf, de vergelding! Nu gaat het bakspieren waaien!’ Hij was opgesprongen en stond nu midden in het vertrek, met de hand op zijn stoppelhoofd, verwilderd om zich heen te staren, een toonbeeld van wroeging en verslagenheid.

‘Maar mijn goede meneer Doppers - - -’ begon het amazoontje.

‘Ik ben geen goede meneer Doppers!’ klonk het grimmige antwoord, ‘ik ben een ellendige boosdoener, een rampzalige varensman, die het lot herhaaldelijk in verzoeking heeft gebracht, en die er nu voor gestraft wordt. Maar ik zweer!’ riep Dop twee vingers opstekende en tot meerdere plechtigheid zoo hoog houdende, dat zijn hoofd in het stijve buis verdween en zijne stem hol klonk alsof ze uit eene ton kwam, ‘ik zweer, dat als de Heer geeft, dat wij behouden dezen beroerden wal uitkomen, ik nooit, nooit weer de roekeloosheid zal begaan van over de elementen te beschikken of aan het weer te tornen dat de lieve God ons geeft!’

‘Ja, ja, dat geloof ik gaarne, mijn goede man,’ riep het ongelukkige amazoontje uit, ‘al wist ik niet dat er zooveel kwaad stak in uwe manier van doen!’

‘Er stak wèl kwaad in!’ hernam de onverbiddelijke Dop, ‘en wat meer zegt, het was heiligschennis, het was godslastering!’

Hij had zich bij deze woorden vol vertwijfeling in de haren gegrepen en overtuigde zich nu, met een blik van woesten haat op zijn leege handen, dat de stoppels te kort waren om te

worden uitgerukt. ‘Geen kwaad in!’ vervolgde hij brommend als een bulhond. ‘Geen kwaad in! Daar komt de ordonnance aan, die naar den kapitein zoekt. Hij zal spoedig wel weer heengaan. Als er geen kwaad in had gestoken, zouden wij nu niet gestraft worden met stormweer, terwijl wij een kalme zee noodig hebben voor het embarkement!’

‘De hemel helpe ons!’ zuchtte het amazoontje.

‘Ja, misschien is hij ons genadig, mevrouw, als hij weet dat wij met een berouwvol hart onze booze hartstochten betreuren. Ik zweer dan ook,’ vervolgde Dop, die in zijne schrikbarende neiging om eeden te doen, op nieuw in zijn buis verdween, ‘dat ik in geen papier of geschrift weer ter andere zijde wil staan van het gouvernement van Nederlandsch-Indië, en geen kontrakt, over wat dan ook, meer wil aangaan met die gevaarlijke inrichting!’

Maar het amazoontje luisterde reeds niet meer. Zij had de stem van haar man gehoord en vloog nu den binnentredende te gemoet. Roberts sloot haar in zijne armen, streek haar de haren uit het gezicht en vroeg schertsend: ‘Wat is dat? Tranen? En dat bij zoo'n dapper officiersvrouwtje? Maak je toch niet bezorgd, liefste,’ sprak hij met veel vertoon van opgeruimdheid. ‘Geloof mij, er is niets te vreezen; wij gaan van nacht aan boord en schudden hier het stof van onze voeten. Niet waar, meneer Doppers?’ vervolgde hij, zich tot den kleinen zeeman wendende, ‘dat gaat als van een leien dakje!’

Het sombere gezicht van Dop was geheel in overeenstemming met zijn brommend antwoord: ‘Van een leien dak weet ik niets af, en - - -’, maar een veelbeteekenende blik van den luitenant deed hem zwijgen.

‘Een oogenblikje, liefste,’ zeide Roberts tot zijne vrouw, terwijl hij Dop bij den arm nam en ter zijde voerde, ‘ik heb nog eene kleinigheid met onzen vriend te bespreken.’

‘Kijk niet naar haar,’ vervolgde hij op fluisterenden toon, toen zij buiten de deur stonden, ‘zij zou zich slechts nog meer beangst maken, maar luister goed naar wat ik zeg, er is geen tijd te verliezen. Gij hebt de regeling van het embarkement op u genomen, niet waar? maar hebt ge een voldoend aantal booten aan de aanlegplaats?’

‘Sloepen genoeg, maar hoe of de menschen er in zullen komen, als de branding over het zeehoofd....’

‘Toch moet het gewaagd worden’, viel Roberts hem in de rede, ‘wij hebben geene andere keus. De vijand zal door eene uitvalkolonne worden afgeleid; zoodra deze haar vuur opent, begint de aftocht, de vrouwen en zieken het eerst; richt dus alles zoo in dat ten minste deze weerloozen gered worden.’

‘Maar als de vijand zich niet laat afleiden en de uittrekkenden aanvalt?’

Tot alle antwoord haalde Roberts zijne schouders op en wierp een snellen blik door de openstaande deur naar binnen, waar het amazoontje, roerloos, met gevouwen handen stond te wachten.

‘En de troep die den uitval onderneemt, meneer Roberts, hoeveel sloepen heeft die noodig als hij terugkomt?’

‘Dat - kan niet veel zijn.’

Hunne blikken ontmoetten elkander.

‘Ik heb geene hoop,’ zuchtte Dop.

‘Ik ook niet, maar we moeten het uiterste wagen.’

‘En - wie kommandeert de uitvalkolonne?’ vroeg Dop met een angstigen blik,

‘Dat heeft onze brave chef aan geen ander willen toevertrouwen, dat doet hij zelf.’

‘Hij zelf?’ klonk het gesmoord terug. ‘Goed dan!’ vervolgde Dop, den officier beslist toeknikkende, ‘de sloepen zullen gereed zijn, embarkeert zooveel ge wilt, maar ik blijf bij Rid!’ Nog een knik en Dop had hem den rug toegekeerd om den kapitein op te zoeken.

Er scheen zich iets bijzonders voor te bereiden in de natuur. Dicht opeengepakte wolkenmassas waren uit den oceaan opgekomen, de dalende zon tegemoet, die, achter hunne koppen wegzinkende, deze met dof rooden gloed doorstraalde, en op bergen van gloeiend koper deed gelijken. Een reusachtige stralenbundel schoot van achter dit gordijn te voorschijn met een geel, waterachtig licht, tegelijk schoon en akelig, dat land en zee met een vreemd en droefgeestig schijnsel overtoog. Spookachtig verlicht, en scherp afgeteekend tegen den achtergrond van vaal groen water en loodkleurige wolken, rezen en daalden de witte meeuwen plechtig op en neer, terwijl, hoog in de lucht, opgeschrikte reigerzwermen voorbijschoten om snel eene toevlucht te zoeken in de bosschen binnenslands. Af en toe voer eene regenachtige huivering door de nog onbewegelijke

strandpalmen, een angstvallig bladgeritsel dat haastig door alle kronen trok om even plotseling weer op te houden. De scheidende dag was rusteloos en ongedurig, als stervenden die geen kalm einde hebben.

In de benting bleef alles stil, zelfs het met tusschenpoozen vallende schot, waarmede de vijand zijne waakzaamheid aanduidde, wekte noch weerklank, noch beweging op binnen de wallen. Ledig en uitgestorven lag het binnenpleintje, waar een paar teertonnen brandden tot verdrijving der pestlucht, die van de buiten de stelling liggende onbegraven lijken opsteeg; alleen de dorre bladeren voerden, te midden der neerslaande rookwolken, een wilden ronddans uit om de tonnen. Nergens eenig spoor van leven, alles scheen te slapen - de korte dagrust tusschen den eenen bloedigen nacht en den anderen, de laatste sluimer misschien voor de lange doodslaap. Er lag zooveel uitputting en weerloosheid in dit sombere zwijgen, er sprak zooveel hopeloosheid en ontmoediging uit de zonderlinge eenzaamheid dier plek, dat het wildste krijgsrumoer en het somberste tooneel van verwoesting niet welsprekender den wanhopigen toestand van eene tot het uiterste gebrachte, belegerde veste had kunnen aanduiden.

Het scheen dat ook de kapitein iets dergelijks gevoelde, toen hij, vermoeid van het persoonlijk beredderen der onderneming, van de troepenbarak naar zijn logies overstak. Hij wierp een verwonderden blik om zich heen, daarna zag hij op naar de onstuimige lucht, zoo verschillend van de rustige stilte beneden en toch zelve zoo stil en rustig. Een oogenblik stond hij als in gedachten verloren, toen haastte hij zich de trap op. Dop, die hem reeds met ongeduld wachtte, ontving hem met de woorden: ‘Rid, het wordt een weer zooals wij tot nog toe op de kust niet beleefd hebben; ge zult toch uw gevaarlijk plan niet doorzetten?’ en met eene uitbarsting van wanhoop: ‘O Rid, ik gevoel mij zoo ellendig! Het wordt een orkaan!’

‘Ja, ja, het wordt een orkaan’ sprak de kapitein somber bevestigend: ‘God moge onze arme vluchtelingen bijstaan!’

‘Maar ik meen u en uw nachtelijken tocht, Rid!’ klaagde Dop: ‘zie wat daar opkomt!’

‘O, voor mij maakt het niet veel uit, Dop!’ Er lag niets roekeloos of trotseerends in de manier waarop hij deze woorden sprak, het was slechts de vaste toon van een man, die los

van al het aardsche, en sterk in de eindelijk verworven kalme berusting, niet meer te ontroeren is, en die met eigen ondergang voor oogen, zijne ziel in harmonie gevoelt met het dreigende oproer der natuur. Hij had, met de stille zelfvoldoening van iemand die zijn werk volbracht heeft, op een stoel plaats genomen en keek nu, de ellebogen op de knieën geleund en de handen in elkander gevouwen, naar het pleintje en zijne zonderlinge offervuren, die traag hunne geelgrijze rookkolommen ten hemel zonden. ‘Alles is geregeld,’ zeide hij bij wijze van alleenspraak, ‘ik kan niets meer doen!’

Dop raakte even den schouder van zijn vriend aan. ‘Ik ga niet mee naar boord, Rid,’ sprak hij met zachte stem, ‘ik moet weten wat er van u wordt. In godsnaam, zeg mij, is het waar? Wilt ge u op den vijand werpen om ons tijd tot ontsnappen te geven?’

De kapitein keek glimlachend naar hem op. ‘Dat ben ik van plan, Dop.’

‘Maar ge levert u immers over, Rid!’ riep zijn vriend wanhopig uit.

‘Van overleveren is geene kwestie, het is hoogstens de fatsoenlijkste manier van - van hier vandaan te komen.’

‘Van - hier van daan te komen?’ mompelde Dop met ongeloovig starende oogen ‘van hier vandaan te komen?’ waarop hij plotseling in den angstkreet uitbarstte: ‘Van te sterven, meent gij!’

‘Mijn God, ja!’ riep de kapitein ongeduldig uit. ‘Wat heeft dat dan te beteek - - -!’ maar hier hield hij op. Hoe onversaagd het hart ook mocht zijn, waaraan zulk een kreet van grenzenlooze doodsverachting kon ontsnappen, toch gevoelde het te kiesch en te bescheiden, om niet te begrijpen hoe na verwant die woorden waren aan ruwe roekeloosheid en snoeverij. Hij verbeterde derhalve zich zelven door te zeggen: ‘Ik bedoel, dat een soldaat altijd bereid moet zijn om zijn leven te geven, Dop.’

Onthutst door den uitval van zijn vriend, staarde Dop hem verbijsterd aan. Allerlei gewaarwordingen kampten in de trouwe ziel van den zeeman, op wiens goedhartig gezicht zich eenigen tijd lang alle trappen van schrik, wroeging, besluiteloosheid en vastberadenheid weerspiegelden.

‘Goed dan,’ sprak hij eindelijk op vasten toon ‘maar ik blijf bij u.’

‘En wie zal dan, met kundig oog, de inscheping der vrouwen en zieken regelen, als wij anderen elders de handen vol hebben?’ sprak de kapitein op verwijtenden toon. ‘Hebt ge dat niet op u genomen?’

‘Ja, ja’ stemde Dop wanhopig toe, ‘dat hoop ik ook nog te doen.’

‘En wie zal het amazoontje behouden aan boord brengen, nu Roberts het vuur van de wallen moet leiden? Begrijpt ge dan niet dat zij bij haar man zal willen blijven om - samen met hem in den dood te gaan?’

Een pijnlijke zucht ontwrong zich aan de borst van den radeloozen zeeman.

Daarbuiten loeide steeds heviger de wind, die wolken van teerrook en dorre bladeren door de benting joeg. En daar-tusschen dreunde nog altijd in bijna gelijke tusschenpoozen, het schot van den vijand. Het werd duister in de kleine ruimte.

‘Neen, Rid!’ riep Dop plotseling uit, nadat hij den kapitein met een blik vol smart en wanhoop had aangestaard, ‘zoo moogt gij niet eindigen; dat is te vreeselijk; dat *kan* niet, zeg ik u!’

Geen antwoord krijgende op zijne hartstochtelijke ontboezeming, sprong hij op, greep zijn vriend bij den arm en sprak op een toon van vertwijfeling: ‘Het wordt nacht, Rid, een vreeselijke nacht, nog is het tijd u te bezinnen. Is uw leven u dan niets waard, dat ge daar zit te mijmeren, alsof dit alles u niet aanging?’

‘Voor een eenzamen vrijgezel zooals ik; heeft de nacht niet veel te beteekenen’, hernam de kapitein met een verontschuldigenden glimlach, ‘hij laat geene leegte achter.’

Trippelend van smart en verontwaardiging, riep Dop: ‘Dat moogt ge niet zeggen! Ben ik u dan niets? Zou zij ook niet om u treuren, als zij, wat wij hopen, gered wordt? Zijn er niet nog velen die u achten en liefhebben?’

De kapitein reikte hem zwijgend de hand.

‘Dat kan u niet onverschillig zijn, niet waar?’ vroeg de goedhartige zeeman, met den angstigen aandrang van iemand, die in de erkenning der feiten alleen reeds eenige hoop of uitkomst ziet in het dreigende gevaar. ‘Al zijt ge in uw beroep nog zoo gewoon, den dood onder de oogen te zien,’ vervolgde

hij met vuur, ‘toch zoudt ge niet willen, dat uw heengaan even onopgemerkt kon blijven, als het neerzinken op den bodem der zee van een harer tallooze bewoners, is het niet?’

Toegevende aan de weeke stemming van zijn vriend, antwoordde de kapitein: ‘Ja, daarin hebt ge gelijk, Dop. Zoo bedoelde ik het ook niet. Het was meer de overweging’, vervolgde hij aarzelend, ‘nu ja, de overweging dat velen van ons troost gevonden hebben - dikwijls troost gevonden hebben - in de gedachte, alleen te staan in Gods wijde wereld; dat er oogenblikken geweest zijn waarop zij den hemel dankten, dat hun dood geen geliefd wezen het hart kon breken, geen moeder of zuster zich kon doen blindschreien om hun lot. En dat zegt ook wat.... Doch genoeg daarvan,’ sprak hij met eene afwerende handbeweging.

Hij was opgestaan en trad nu aan het venster om op zijn horloge te zien. De uit zee opkomende onweerswolken hadden reeds als een zwarte sluier het hemelgewelf overtogen; alleen daar waar de zon onderging, schemerde nog een dof roode gloed door de opeengepakte nevelmassa's. Het was een onbeschrijfelijk zwaarmoedige afscheidsgroet van licht en leven, waarop de kapitein in droomerig gepeins verzonken, den blik liet rusten.

‘Rid’ klonk het gesmoord, uit de schaduw achter hem, ‘het wordt nacht.’

‘Ja, het wordt nacht,’ sprak de kapitein na eenige oogenblikken stilte, met nauw hoorbare stem.

De geheimzinnige overgang naar het sombere onbekende, schrikte zijne sterke ziel niet af, en als het leven hem op dit oogenblik nog met ontzichtbare draden vasthield, als de wereld nog eene zachte melodie van beloften en verlokkingen in zijn oor deed klinken, zoo was deze bekoring toch te zwak om eenige gemoedsbeweging te voorschijn te roepen of zich anders te uiten dan in den kalmen glimlach van den man die afstand gedaan heeft van alles.

XXVI.

De donkere schaduwen, welke steeds tusschen de barakken hingen, verborgen de stille bedrijvigheid die thans in de ben-

ting heerschte; alleen af en toe dompelde een opflikkerend weerlicht het geheel in een spookachtigen gloed. Dan zag men voor eene seconde alles uit de duisternis opvlammen: in de bastions de kanonniers bij hunne stukken, op het plein, de voor den aftocht geordende gekwetstentrein, en aan de poort, de kleine uitvalkolonne met het geweer bij den voet; alles zoo scherp verlicht en zoo duidelijk tot in de minste bijzonderheden, als men bij helder daglicht niet in tienmaal zooveel tijd had kunnen onderscheiden. Loeiende stormvlagen kwamen uit de verte aansuizen, telkens vergezeld van een onzichtbaren wervelwind van dorre bladeren, die in hun ijlende vaart door dakgeraamten en stukgeschoten wanden aan een reusachtig spook deden denken, welks kleederen onder het voorbijzweven ritselden.

Met dat onweer en dat doodsgevaar in 't zicht, met die stille en angstige spanning in het rond, en met die zwarte, als eene lijkwa op de schouders drukkende duisternis om zich heen, was het iets vreeselijks den nacht te gemoet te gaan.

Bij het weifelende licht van een op den grond staanden bollantaarn, hielden de officieren in *Sans-Souci* nog snel een kort beraad. Dop, het amazoontje, en de trouwe lijfmeid (de laatste met haar lans en in haar gansche, groteske oorlogsuitrusting) stonden met angstig kloppende harten op den achtergrond, en staarden met blikken, die niet begrepen, naar de kalme groep, die nog eens voor het laatst de kansen overwoog van het spel, welks inzet het leven van allen was. De groote oogen der jonge vrouw waren als doorborend op den kapitein gericht; een voorgevoel van iets vreeselijks dat naar zijn voltooiing schreed, dreef al de met geweld onderdrukte angst en ontroering weer als een vloed naar boven en deed haar beven als een blad.

‘Ge hebt mij dus goed begrepen, Roberts?’ vroeg de kapitein. ‘Zoodra ge mijn geweervuur hoort - maar eerder niet - ondersteunt ge den aanval met een snelvuur van granaatkartetsen op den linkervleugel des vijands. Acht schoten zijn voldoende. Bij het eerste schot marcheert de gekwetstenkolonne onder Dop en Vermeer in gezwinde pas naar het strand, desnoods met de bajonet zich een weg banende; na het achtste, volgt gij zelf. Van een wachten op mijne terugkomst kan geen sprake zijn, ge zoudt den kostbaren tijd maar verbeuzelen en mij bij mijne retraite toch van geen dienst zijn.’

‘Dus wij rekenen er op,’ zeide Roberts, ‘dat u zoo spoedig mogelijk op het strand terugtrekt.’

‘Ik weet waar de sloepen liggen. Volg dus stipt mijne orders op; denk niet aan de uitvalkolonne, en laat u door geene bijkomende omstandigheden, welke ook, tot oponthoud verleiden, dan kan met Gods hulp alles nog naar wensch afloopen.’

De kapitein had zoo kalm en toch zoo bezielend gesproken, hij scheen zoo zeker van zijn zaak te zijn, dat Roberts met nieuwen moed bezield werd, ook voor de redding van zijn chef.

‘U kunt er op rekenen, kapitein, wij zullen onze taak trouw vervullen.’

‘Ik ook - En nu, iedereen op zijn post!’

Hij wendde zich met een opgeruimden glimlach tot het amazoontje dat, bleek en sidderend, den arm van haar man gegrepen had, en stak haar zijn beide handen tot afscheid toe.

Was het een lichtstraal die voor haar opvlamde, om eensklaps een verklarend schijnsel te werpen op zijn binnenste en zijne nobele drijfveeren voor haar te ontsluieren, dat zij plotseling zoo staroogde, als wilde zij op hem toetreden om te beter in zijne ziel te kunnen lezen? Begreep zij op eens de ontzettende zelfverloochening die er lag in zijn kalme bereidwilligheid om, onbegrepen en ondoorgrond, voor altijd uit hare oogen te verdwijnen, dat zij de handen voor het gelaat sloeg en met een zacht kreunend: ‘Groote God!’ bewusteloos ineenzonk?

De doktor zeide dat het de drukkende onweerslucht was, die mevrouw *stark angegriffen* had; geen wonder, hij zelf had den ganschen dag knikkende knieën gehad. Op zijn voorslag haar maar dadelijk in eene tandoe te leggen, daar zij zoo het best aan het strand komen zou, droeg Roberts haar haastig weg. Een oogenblik lang stond de kapitein als verrast in de richting te turen waarin de gestalte der jonge vrouw uit zijn oog was verdwenen. Hij haalde diep adem, zoodat zijne borst zich welfde en zijne figuur zich scheen uit te zetten, daarop riep hij als met een kreet van verlichting: ‘Nu zijn we klaar!’

Toen hij het duistere binnenplein betrad, klonk nog een barsch: ‘uit den weg!’ uit zijn mond, om zich van een paar handen vrij te maken die de zijne gegrepen hadden, maar dit was ook het laatste wat men hoorde. De nacht was zoo donker,

dat men niets kon onderscheiden, en Vermeer meende nog tegen den kapitein te spreken, toen hij dezen, bij den glans van een flikkerenden bliksemstraal, reeds aan de poort voor het front zijner soldaten zag staan, en naar het hem voorkwam, wuivende met den helmhoed. Een tweede weerlicht dat kort daarop volgde vertoonde slechts de ledige plek; de uitvalkolonne had haar gevaarlijken tocht aangevangen.

Op dit oogenblik eindigde het verre, doffe gerommel van het onweer, met een oorverdoovenden donderslag, die vlak boven de hoofden der achtergeblevenen losbarstte. Maar trots den schrik en de ademlooze spanning der gemoederen, die zich reeds door den vijand besprongen waanden, bleef er eene stilte in de benting heerschen, alsof er zich geen levend wezen meer in bevond. De tandoedragers zaten dicht aaneengesloten op het binnenplein neergehurkt; de tien bajonetten, die den aftocht zouden dekken, hadden zich knielend daaromheen geschaard, en ook Roberts en Vermeer, die op de wallen stonden, bukten zich zoo diep mogelijk om in het telkens weer opflikkerende weerlicht niet door den vijand gezien te worden. Met hunne binocles trachtende de duisternis te doorboren, zochten beide officieren ijverig naar eenig spoor van het hoopje vermetelen, toen een storend gedruisch van stemmen achter hen, Roberts zich deed omkeeren met de nadrukkelijke vermaning: ‘Stilte daar binnen, voor den duivel!’

‘Is dat de stem van den heer Roberts?’ klonk op klagenden toon het orgaan van den resident, eenigzins gedempt, door de tandoe waaruit het kwam.

Een gemompel van ontevredenheid was het eenige dat hem antwoordde.

‘Meneer Roberts! meneer Roberts!’ vervolgde de klagende stem ‘zeg toch den kapitein, dat hij nog wacht. Toekoe Addar zal ons wel vrijen aftocht met vliegende vaandels en kanonnen, of hoe heet het ook weer....’ De rest bestond uit doffe geluiden; eene onzichtbare hand had het rieten deksel van de draagbaar toegeslagen - niemand bekommerde zich meer om haar inhoud.

Voorovergebogen en met uitgestrekte halzen in de duisternis starende, luisterden Roberts en Vermeer, in steeds wassende onrust, naar de nachtelijke geluiden die uit de vlakte opstegen, bevreesd dat zij het juiste oogenblik om den aanval met geschutvuur te steunen, voorbij zouden laten gaan.

Maar de storm die thans met volle kracht losbrak, spotte met hun pogen. Het geraas van den slagregen, dien men kon hooren aankomen, alsof elke druppel een stuk lood was en de telkens met krakende, oorverdoovende slagen inzettende donder, maakten het hun onmogelijk om zich zelfs door luid schreeuwen te doen verstaan. De wind woei het geluid schier van hunne lippen weg, nog eer zij het konden uitbrengen, terwijl de onophoudelijk het zwerk doorkruisende bliksemstralen zulk een ondragelijk licht verspreidden, dat zij er minuten lang geheel door verblind waren.

De voor den afmarsch gereed staande ambulancetrein had zich als een kudde verschrikte schapen opeengedrongen, telkens terugbevende voor het ontzettende geratel, en voor de beken van vuur, die voor hunne voeten schenen te kronkelen. Bibberend van koude en nattigheid en in het aangezicht geslagen door afgewaaide takken en bladeren, die als een tastbaar deel der duisternis in woeste vaart ronddwarrelden en onwillekeurig aan een vijandelijken aanval deden denken, werden de koelies en de dragers zoodanig met bijgeloovigen schrik geslagen, dat het Vermeer de grootste moeite kostte, hen bijeen te houden. Steeds dichter en geweldiger kletterde de regen ter neer; nog feller en vuriger schoten de bliksemstralen door den zwarten hemel, altijd zwaarder brulde de donder, als weergalmde hij door duizenden gewelven.

De volstrekte onmogelijkheid om bij dit oproer der natuur iets van de uitvalkolonne te hooren, vervulde Roberts met nameloozen angst. Misschien was haar eerste salvo, dat het sein tot ondersteuning zou zijn, reeds lang gevallen, misschien was het wegblijven dezer hulp reeds tot haar verderf geworden, en toch kon aan den anderen kant een te vroeg schieten den vijand ontijdig opmerkzaam maken en aller ondergang te weeg brengen. Radeloos zwierven de blikken van den officier in het rond; angstig vragend zochten zij die zijner kanonniers; misschien hadden zij iets gehoord - maar neen, ook hier niets dan bange twijfel en onzekerheid. Het was onmogelijk een bepaald geluid te onderscheiden in den ontzettenden chaos van tonen. En nu overweldigde Roberts plotseling de overtuiging dat het oogenblik reeds lang voorbij was; wild van wanhoop schreeuwde hij zijne mannen iets toe en wees met haastige gebaren naar de stukken. Men verstond hem en dadelijk daarop mengde zich

het gekraak der kartetsschoten in het brullen van den donder. Hoewel zij zich in den vreeselijken winddruk nauwelijks konden staande houden op de glibberige beddingplanken van het bastion, werkten toch de artilleristen als razenden aan hunne kanonnen; slag op slag en vuurstraal op vuurstraal volgden elkander.

Bij het eerste schot, had zich de ambulancetrein in beweging gezet. In een ommezien was zij de benting uit en marcheerde, door Dop en Vermeer geleid, met zulk eene gezwinde pas voorwaarts, dat de achterblijvenden haar nauwelijks vertrokken waanden, toen zij reeds - gelukkig zonder op een vijand te stooten - onder de hooge palmenkruinen van het strand voortsloop. Roberts en zijne zes kanonniers waren alleen!

Het aantal schoten, zoo uitdrukkelijk door den kapitein bepaald, was gegeven, de vijand wist nu wat er gaande was. Elk langer vertoef kon het kleine aantal mannen noodlottig worden, maar nog altijd bleef Roberts talmen, nog altijd kon hij de hoop niet laten varen, het vermetele troepje te zien opdagen, en dan gezamenlijk met zijn dapperen chef terug te trekken. Het door den regen doorweekt en verschoven verband aan zijne wonde, begon hem eene ondragelijke pijn te veroorzaken, maar hij zette zich er tegen in, kracht puttende uit de hoop en het verlangen, zijn kapitein gered te zien. Zelfs toen de artilleristen, op eigen redding bedacht, naar hunne geweren gegrepen hadden en hem waarschuwend toeriepen, was het hem niet mogelijk tot den aftocht te besluiten. Met een wild kloppend hart en met oogen die half verblind waren door de plotselinge overgangen van zwarte duistenis tot schitterend licht, bleef hij, over de borstwering heengebogen, zijne zintuigen inspannen, om eenig levensteeken van de dapperen op te vangen.

‘Dood! - Lang dood!’ klonk het te midden van het huilen van den wind, als eene sombere echo zijner eigene gedachten, maar eerst toen deze schreeuw achter hem herhaald werd, en hij, zich omkeerende, de verwijtende blikken zijner soldaten ontmoette, strekte hij de hand bezwerend naar hen uit met den uitroep: ‘Nog ééne minuut mannen! Nog ééne minuut!’

Hoewel geen geluid, dat naar strijdrumoer zweemde, tot hem doordrong, en geen ander vuur dan dat van den bliksem zijne

vermoeide oogzenuwen trof, had hij toch bij het opflikkerend weerlicht eenige beweging in het voorterrein meenen te ontdekken. Hij kon nog aan geen gezichtsbedrog gelooven. En toch waren het alleen de onbegraven gebleven lijken van den vorigen nacht die telkens spookachtig verlicht uit de duisternis opdoemden: de ledematen krampachtig saamgetrokken, de handen als in doodsangst uitgestrekt naar den hemel, en de wijgeopende, starende oogen schitterend in het bevende en flikkerende licht. Roberts had dit visioen reeds herhaalde malen voor zich zien oprijzen en weer in nacht verdwijnen, toen hij plotseling een kreet van schrik uitte. De dooden schenen levendig geworden te zijn; staande gestalten waren tusschen hen in verrezen, gewapende vijanden die zich bewogen, die hem bedreigden en in snelle vaart op het bastion afkwamen. Ook bij de manschappen ging nu een kreet van ontzetting op, maar de bijgeloovige angst week weldra voor het begrip der werkelijkheid, en allen wendden zich tot eene snelle vlucht.

Te laat - de benting was vol Atjehers!

XXVII.

Even haastig als zij het bastion verlaten hadden, deinsden de mannen, op de waarschuwende stem van Roberts, weer daarin terug. Het geweer in de vuist geklemd en hijgend als een troep in de engte gedreven wilde dieren, stonden zij nu, aan den ingang opeengedrongen, het uiterste af te wachten. Het besef dat zij omsingeld, van het strand afgesneden en verloren waren, vervulde hen met den moed der wanhoop en met het vast besluit, hun leven zoo duur mogelijk te verkoopen. Elkander met stem en gebaren aanmoedigende, openden zij een snelvuur op den drom van vijanden, die het geheele binnenplein opvulde, waarop zij, in hunne wilde vertwijfeling, hun zelfs met de bajonet te lijf gingen.

Maar al dadelijk stortte de helft dood of gekwetst ter neer, en het gebrul der Atjehers die, bij den vuurschijn der thans in vlammen opgaande barakken, ontdekten met welk gering aantal zij te doen hadden, verkondigde ook den overblijvenden hun vonnis.

Op dit oogenblik van hoogste nood klonk in de zwarte nacht daarbuiten een luid kommando, dat de kampenden als een bazuingeschal van verlossing in de ooren klonk.

‘Dood en duivel!’ riep eene zware stem ‘De rakkers zitten er al in! Hierheen mannen, hier is de bres! Volgt mij!’

Terstond daarop vlamden van dezelfde plek der borstwering, waar de vijand was binnengedrongen, eenige vuurstralen op, gevolgd door een half dozijn donkere gestalten, waarvan de voorste, door zijne reusachtige afmetingen, bij vriend en vijand wel bekend was. Bijna even snel als de kogels welke zij hadden afgezonden, kwamen deze verschijningen de benting binnen rollen, om zich met zulk eene vaart op den vijand te werpen, dat deze, onthutst en verbijsterd, naar alle zijden een goed heenkomen zocht.

‘Goed zoo, mannen! Bravo!’ riep de kapitein, op een toon die boven alles uitklonk. ‘Maar we hebben er nog een paar honderd op onze hielen; ze moeten ons voor sterker houden dan we zijn, laat dus uwe stemmen hooren!’ Zijn voorbeeld volgende, hieven de soldaten een hoera aan, zoo krachtig en dreunend, dat het zelfs het geraas van den storm scheen te verdooven.

De vreugdekreten en de geestdriftige opgewektheid, waarmede de kampvechters in het bastion de reddende verschijning van hun kommandant begroetten, deelde zich ook aan de nieuw aangekomenen mede en steeg tot zulk eene opgewondenheid, dat de soldaten, zonder er aan te denken dat het reeds vonken om hen heen regende en dat zij elk oogenblik omsingeld konden worden, minuten lang als bezetenen stonden te juichen.

Roberts, die zich schor geschreeuwd had, was juist tot zijn chef doorgedrongen om hem de hand te drukken, toen hij, door pijn en bloedverlies overmand, voor diens voeten neerzeeg. ‘Wat? Nog hier?’ bulderde de kapitein hem toe. ‘Is dat orders opvolgen?’ Maar het geweervuur dat op dit oogenblik weer van alle kanten lostbarstte, en het woest gegil en gebrul dat uit honderden kelen weergalmde, maakte aan alle verdere uiteenzettingen een einde.

‘Hier mannen!’ klonk het bevel van den kapitein. ‘Neemt de luitenant op! Vlug, voor den duivel! Naar het strand met hem!’ Daarop, met één blik het hopelooze van den toestand

overziende, riep hij met donderende stem: ‘Alles retireeren! Looppas! Ik dek u den rug!’ Zijne stem ging onder in het ontzettende tumult dat andermaal losbrak - - -

Hoeveel soldaten zijn bevel: zich te bergen, opvolgden en hoeveel er tot op het laatste oogenblik bij hem gebleven zijn, is nooit bekend geworden.

Ook de bijzonderheden van het heldenstuk dat de kleine uitvalkolonne bestond en van het wedervaren dezer dapperen tot op het oogenblik, waarop het geringe overschot onder zijn onversaagden aanvoerder de achterblijvers in de benting ontzette, zullen voor altijd onbeschreven moeten blijven.

Want van de drie soldaten die, hoewel zelven gewond en tot den dood toe afgemat, den gekwetsten Roberts behouden in de wachtende sloep brachten, behoorde er geen tot de mannen van den kapitein. En de laatste vluchteling die door Dop en Vermeer, onder het vuur der vervolgers, in de booten geborgen werd, kon, voor hij van uitputting stierf, slechts onsamenhangende berichten geven omtrent het lot van den dapperen kommandant.

Het was om van zijne mannen te redden wat er nog van gered kon worden, dat de kapitein het bevel tot retireeren gaf, juist op het oogenblik dat de massa der vervolgers, als een zwarte waterval, over de wallen naar binnen golfde. Tot geluk voor de vluchtelingen, had dit binnendringen alleen aan de frontzijde plaats, zoodat de aftocht door de poort aanvankelijk niet belemmerd werd. De toegang tot dit punt werd vrijgehouden en verdedigd door slechts één man, maar door een man die zich als een bovennatuurlijk wezen, als een onkwetsbare halfgod gedroeg.

Met een geweer als knods bij den loop gevat, verpletterde de kloeke kapitein, alles wat binnen het bereik kwam van den ijzeren cirkel, dien hij om zich heen vrij hield, en dien hij van tijd tot tijd nog door een onstuimigen uitval verwijdde. Om zich den rug te dekken, had hij zich in een der saillanten opgesteld, maar de vlammen die uit de naastbijzijnde barak sloegen, dreven hem weer midden onder zijne vijanden.

En nu volgde er een vreeselijk tooneel. Als wolven, die een edel strijdros naar de keel vliegen, zoo wierpen zich de Atjehers op de reusachtige gestalte, die hen telkens en telkens weer van zich afslingerde. Zijn wapen vloog tot splinters; hij

ontwrong een der vijanden de zware donderbus en bediende zich ook van deze knots op eene ontzettende wijze. Maar hij mocht er ter neer vellen zoo veel hij wilde, de kring sloot zich steeds weer op nieuw, de bloeddorstige hoop drong steeds woedender op hem in.

Er kwam een roode nevel voor zijne oogen, hij gevoelde dat zijne krachten hem begaven, dat het wapentuig glibberig werd in zijne bebloede handen, maar nog altijd weerde hij zich, alsof elke zenuw van staal was en elke polsslag den dood aanbracht.

Vreemde geluiden begonnen in zijne ooren te zingen; vlammende figuren trokken door den rooden nevel die hem verblindde; eene vreeselijke pijn ergens in de borst belette hem het ademhalen; hij snakte naar lucht. Nog eens wierp hij de vijanden van zich af, die hij meer gevoelde dan zag, nog eens wilde hij uitvallen, maar hij waggelde reeds als een geschokte eik. De daareven nog zoo vreeselijke arm, tastte doelloos en als in den blinde rond, bij het opvangen der houwen, waarvan hij reeds geen bewustzijn meer had. Hij viel op eene knie; hij trachtte het bloed en het zweet uit de oogen te wisschen om te kunnen zien, maar terzelfdertijd sloot zich de kring zijner aanvallers met een gillend triomfgehuil over hem heen, en de plek waar de dappere gestaan had was eenige seconden lang één wild en woest gewemel. - - -

De storm had uitgewoed; het onweer trok af.

Eene korte poos hadden de echo's de schrille kreten herhaald van de zegevierende en hunne lijken wegvoerende Atjehers, maar ook dit gedruisch klonk al zwakker en zwakker om eindelijk geheel weg te sterven. Af en toe liet de wind nog bij vlagen een dof gemompel hooren, begeleid door een kort gekletter van uit de boomen neervallende regendruppels, maar behalve dit geluid, en nu en dan een ver gerommel van den donder, verbrak niets meer het doodsche zwijgen.

Sissend vielen de laatste druppels in de gloeiende aschhoopen; hier en daar lekte nog een gele vlam aan de smeulende balken die bij het ineenzakken een knetterenden vonkenregen deden opstijgen. Bij elk dezer opflikkeringen gleed er een fantastisch rosse gloed over de zwaar bestreden stelling, waarvan niets dan de wallen waren overgebleven en trad de vierkante ruimte in zijne gansche, troostelooze ledigheid duidelijk

te voorschijn. Te midden van den somberen chaos van zwarte, en in den bloedigen modder tot onherkenbaarheid toe vertrapte voorwerpen weerspiegelde zich de spookachtige lichtschijn, in akelige poelen en plassen, die nauwelijks meer als het vroegere binnenplein te herkennen waren. En daar, scherp afgeteekend tegen den natten glinsterenden grond, lag eene donkere gedaante met wijduitgestrekte armen, zielloos en verstijfd. Daar lag hij, de dappere, die zoo moeielijk van die plek had kunnen scheiden, die zoo dikwijls met hart en ziel voor haar was opgekomen, en die haar met zijn sterken arm tot zijn laatsten ademtocht verdedigd had.

Maar geene omgeving, hoe akelig en somber ook, kon eenigen afbreuk doen aan de kalme waardigheid van het bleeke, als uit marmer gehouwen gelaat, dat af en toe uit de duisternis te voorschijn trad, alsof het met halfgesloten wimpers lag te droomen van eene vrede, die hoog boven deze wereld troont.

Nog een zwak geknister af en toe, nog een gloeiend oog in de duisternis, nog een sissend uitdoovende vonk, en de laatste nagalm van het bloedig drama stierf weg, - er kwam rust in den omtrek der eenzame gedaante.

Rondom hem stonden, in stille majesteit, de stomme getuigen van zijn heldendood, de onbewegelijke palmen, die zich met hunne neerhangende reuzenfranjes tot hemelhooge katafalken welfden, en tusschen welker zuilenstammen de rook zwaar bleef hangen, als de walm van honderden rouwfakkels in de bogengangen eener kathedraal. Den geheelen nacht hield het dreunen van den donder aan; land en zee herhaalden met klagende echo's de telkens weer losbarstende rommelingen, die als batterijsalvo's over het lijk van den dappere heenrolden.

Toen de golven van vier maanden over de gebeurtenis heengespoeld waren, was er in de Indische officieele en niet officieele wereld niemand meer die van de zaak sprak, was er nergens meer iets dat aan het bloedig drama herinnerde of het moest de gedecoreerde borst zijn van den resident Machtmans.

Ook op de plek der verwoesting niet? Neen, zelfs daar niet.

De alles overwinnende en overwoekerende plantengroei der tropen duldt geene sporen van vernield menschenwerk

op haar gebied. Lianen, mos en varens hadden spoedig een ondoordringbaar kleed geweven over de verkoolde sparren en balken, en wat daartusschen in droomloozen slaap te rusten lag; gewijde kerkhofstilte heerschte onder de wuivende kronen van het verlaten strand. De door zoo menig woest geraas opgeschrikte echo's waren tot rust gekomen; de zoet weemoedige melodie van wind en golven alleen gleed weer als een fluisterend koozen door de groene eenzaamheid. Evenals vroeger lag weer het zand en het zeewier opgewaaid op de kust, rezen en daalden de zeevogels op en neer, snelden de wolken voort op hunne spoorlooze baan en wenkten de palmen met hunne slanke vingers naar het verre onbekende land.

Maar voor de geredden van dien vreeselijken nacht was er ook geene zichtbare herinnering noodig, en nimmer zullen zij het oogenblik vergeten, toen het ontzettende drama in een rooden vuurgloed aan den horizon wegzonk. Die indruk volgde hen overal en was zoo machtig, dat hij zelfs het karakter van enkelen der betrokken personen eene merkbare wijziging heeft doen ondergaan.

Zoo de heer Mokatita. De doorgestane angsten en de verkregen vaardigheid in het bukken voor de kogels hebben dezen klerkenessence, behalve eene zenuwachtige opgewondenheid, eene chronische irritatie der nekspieren bezorgd, die hem krampachtig doet knikken en buigen tegen iedereen met wien hij spreekt. De noodlottige betoovering van het veldslagenkabinetje vervolgde hem door alle phasen van zijn beinkt klerkenbestaan en hield de weemoedige herinnering levendig aan den schitterenden dageraad eener grootheid die niet in vervulling ging. De nimbus van knapheid en uitgeslapenheid, die, in zijn oog, zijn vriend den chef van de kamers van oorlog omgaf, had Mokatita lang doen twijfelen of die vermaarde persoon wel werkelijk gesneuveld was, en steeds bleef het hem een ondoorgrondelijk raadsel, hoe de vijand het aangelegd had om zulk een slimmert de baas te worden.

Ook Vermeer was niet meer dezelfde. Hoewel nog altijd te velde en geheel opgaande in het onbezorgde, voor jonge en gezonde naturen zoo aantrekkelijke oorlogsleven, had hij, bij al zijne opgewektheid, toch oogenblikken van bijna plechtigen ernst, en floot hij zelden meer een deuntje, hoe vroolijk ook, dat niet ontijdig afgebroken werd of, in het gunstigste geval, niet overging in den doodenmarsch uit Saul.

Zelfs Dop was veranderd. In spijt van de dure eeden, die hem in een oogenblik van grooten nood zulk eene verlichting verschaft hadden, was hij weer begonnen met voor het gouvernement te varen, steeds zijne routen zoodanig kiezende - en daar was het hem om te doen - dat hij het amazoontje en haar man in hunne overzeesche garnizoensplaats kon bezoeken. Want het bijzijn dier twee, waarop hij al de genegenheid had overgebracht die hij voor zijn vriend Rid koesterde, was hem eene behoefte geworden, en van al wat hij aangenaams ondervond, bij hun pogen zijne belangelooze toewijding met nog meer dankbaarheid te vergelden, dan zij dit reeds te Telok deden, bleef het bewustzijn: de lachkrampen van het amazoontje te kunnen opwekken, zijne streelendste gewaarwording. En zoo stond hij, hoewel niet zonder vreezen, weer op nieuw ter anderer zijde van het gouvernement van Nederlandsch Indië, dat hij maar half vertrouwde. Alleen ten opzichte van het weer hield hij zich strikt aan zijne belofte, van ‘er niet meer aan te tornen.’

Waar of het lot Roberts ook bracht, overal kon het amazoontje hare kontraktelijke rechten doen gelden, want ook in de vredesgarnizoenen bewees zij, dat er maar weinig terreinen waren, waar zij met haar paard niet komen kon. Maar al had zij ook haar opgewekten geest, haar lief en natuurlijk wezen bewaard, toch was de ernst der tijden niet onopgemerkt aan haar voorbijgegaan. De woeste nagalm van dien somberen onheilsnacht, het forsche geklapwiek van den doodsengel te midden van dat oproer der elementen, hadden haar dikwijls tot in hare droomen vervolgd, en lang duurde het voor dat het haar, zelfs in wakenken toestand, mogelijk werd zonder sidderen aan dien tijd terug te denken. Alleen de weemoedige herinnering aan den dappere die zijn leven voor haar gaf, den grooten broer, aan wien haar hart met innige zusterliefde hing, bleef geheel hare ziel vervullen en welde nog dikwijls in hare oogen op. Maar de tranen, die zij zijner nagedachtenis wijdde, waren wreed noch bitter. Zelfs toen, na een gestreng zelfonderzoek, steeds duidelijker de erkentenis voor haar oprees, dat de levensweg van dezen sterken man één pad van doornen was geweest en dat de kalme blijmoedigheid en de zielskracht, waarmede hij zijn kruis getorst had, slechts waren gestaald geworden door den stillen rouw om eene eeuwig verlorene, - was het geen schuld-

besef dat haar rein hart deed bloeden, was het geen zelfverwijt dat haar de ziel doorsneed, en haar er toe dreef den Verkondiger van eindelooze liefde en barmhartigheid tot rechter aan te roepen over hare daden. En voor de kalmte die daarop in haar gemoed neerdaalde, weken de donkere schaduwen van het verleden terug en stierven de sombere echo's langzaam weg. Zonniger beelden en liefelijker klanken vervingen allengs de duistere indrukken, om zich te vereenigen tot eene zachte herinnering aan uren van stil geluk.

Zuchten van den wind, die over eene onbegraven gestalte streken, mochten zich nog af en toe hieronder mengen maar voor haar luisterend oor klonken ook deze weemoedige tonen allengs als eene hymne van vrede en verlossing, als een plechtig gefluister van verre palmenkronen, dat de woorden van den Zaligmaker predikte: '*Niemand heeft meer liefde bij God den Vader, dan hij die zijn leven zet voor zijne broederen!*'

En zoo, gedenkend deze troostrijke belofte, beval zij met een kinderlijk vroom gemoed het lijk van den dapperen kapitein in de hoede des Barmhartigen.

Nog dikwijls naderhand, als Dop met schoon weer op de kust was, sprak het drietal met een bewogen hart van die dagen van lijden en strijd, van die rampvolle periode onder een oorlogvoerend civiel bestuur. Maar ver boven die doode zee van ijdele leuzen en fictiën verrijst dan voor hunne oogen de kloeke gestalte van den heldhaftigen officier, die door elk hunner vereerd en heilig gehouden wordt, als het liefste dat zij op de wereld bezitten.

W. JAEGER.

Het wezen der literatuur.

Het Lied van Schijn en Wezen. (van Frederik van Eeden.) Boek I. Amsterdam, W. Versluys, 1895.

Het nieuwe boek van Frederik van Eeden is niet alleen uit zichzelf, maar ook als verschijnsel in den tegenwoordigen tijd van zulk gewicht, dat het als zoodanig reeds tot eene aparte studie aanleiding geeft.

Er is tegenwoordig in de literaire wereld van geheel Europa een groot verlangen waar te nemen naar ‘een nieuwe kunst’, en er wordt wel gezegd, dat het werken van nu maar een voorbereiding is tot ‘de kunst die komen gaat’. Geheele artistieke scholen verschijnen met groot gerucht, en verdwijnen veel zachter, om weer plaats te maken voor nieuwe. Er wordt zoo heel veel over die te komen kunst geschreven, er wordt zoo stellig gezegd, hoe zij ongeveer wezen zal, en men geraakt te goeder trouw in groot enthousiasme over iets dat nog niet is, zonder eigenlijk ernstig te trachten, het zelf te maken, omdat men feitelijk niet weet hoe.

Ik heb er reeds elders op gewezen hoe ik geloof, dat men toch niet héél ver behoeft te zoeken om te vinden, wat men zoo wild verlangt, als men maar wijselijk naging, wat van de oudste tijden af het innige wezen der Literatuur is geweest.

Wanneer wij nagaan het ontstaan der woordkunst bij de oude arische volken dan zullen wij zien, dat de eerste Literatuur niets anders was dan een spreken van den mensch tot God - welke eigenschappen hij Hem ook toedacht, welke vage voorstelling hij ook van Hem had -, in den beginne onbestemd geärticuleerde klanken, als die van een kindje naar de moeder, toen een groet, een dank, een bede, - en, naarmate

de mensch bewuster zich ontwikkelde, werd dit spreken tot den God buiten zich, ook een zingen van de onsterfelijkheid van de ziel, tot God ín zich. Wat natuurlijker, dan dat men het eerst sprak tot het Licht, dien grooten zegen voor allen, waardoor alle dingen een bestaan kregen, en zonder welk alles opeens niet meer scheen te zijn? Het Licht leek wel de oorsprong en het einde van alles. De eerste Literatuur was dus een beweging in klank van de menschenziel naar het Licht. Langzamerhand begon de mensch niet enkel buiten zich te zien en waar te nemen met zijne zintuigen, maar voelde hij een dieper wezen, veel machtiger dan alles van buiten, in zich zelven leven. Wat natuurlijker, dan dat hij de dingen, die hij hier voelde, onstoffelijk zag, die hij gewaar werd door intuïtie en gedachte, ook noemde Licht, omdat dit woord nu eenmaal geluidde: 'dat, wat waarachtig is, aller dingen oorsprong en einde'? Toen ging het spreken niet enkel meer buiten in de natuur tot de bron van Licht, de zon, maar óók in de eenzaamheid tot het Licht van bínnen, en zoo als het Licht der zon eens God was genoemd, werd nu God het Licht der ziel. De Literatuur was het geluid, door het Licht opgewekt, klinkende tot het Licht.

Het woord Div, aanduidende tegelijk het klare licht van den hemel, en de spiritueele beteekenissen, welke ook, die deze simpele instincten daarmede intiem in verband brachten, is altijd gebleven *het stamwoord van adoratie* voor het geheele arische ras; in ál hare vertakkingen zijn de aanroepingen van de Godheid golven van dezen oer-klank, vloeiende door al hare menigvuldige godsdiensten met de sereene transcendentie van een eeuwige wet.[1)]

Het is duidelijk, dat er eene zeer natuurlijke betrekking heeft bestaan tusschen de klanken, die de mensch uitte, en de dingen, die hij zag, en die hem deden bewegen tot spreken; dat dit geluid niet was een toevallig, maar een onvermijdelijk, en als wij ooit Literatuur in den puursten staat wilden vinden, en de ontwikkeling bestudeeren, de allereerste verbale en grammaticale vorming der taal, dan zouden wij, zooals Renan dat zoo terecht zegt[2)], precies in dezelfde localiteiten moeten gaan

1) Samuel Johnson. Oriental Religions. I India. p. 50.
2) Ernst Renan. 'De l'Origine du Langage.' p. 232.

als de oude ariërs in Bokhara en klein Thibet. Klank werd spontaan en onmiddellijk geboren uit aanschouwen en bewustworden, uit begrip, en naarmate dit begrip veelvuldiger en zuiverder werd, werden de verschillende klanken onderling logisch verbonden en kwam er maat en rythmus in. Deze maatgang en deze rythmus, dit bewegen volgens een wet, waren even natuurlijk als het stroomen van de zee, want het geheele wereldstelsel beweegt op vasten maatgang van wet.

De Literatuur was dus een bewegen van klanken op natuurlijken maatgang, volgens een natuurlijke wet, ruischende naar het Licht.

Dit was in een' tijd, toen er nog geen verdeelingen waren als literatuur, godsdienst, kunst en filosofie, toen het Woord nog levend was, de incarnatie van de ziel in klank.

De Literatuur was van even divienen oorsprong als de geheele schepping, ook in háár was de Geest Gods. Met het Woord sprak men van God, en tot God, en de Literatuur was geen literatuur in den ontaarden zin van heden, - het in fraaie termen schrijven over verschillende dingen, welke ook, mits klank en rythme maar schoon zijn -, maar zij was de hoogste en intense uiting tevens, van wat wij nú wijsheid en religie noemen. Filosofie werd niet gezegd in doode lettersymbolen, enkel van beteekenis door het eenmaal door allen aangenomen dragen van bepaalde begrippen, maar zij werd gezongen door de poëten in levend Woord, natuurlijk bewegend op goddelijken rythmus, klinkend van rijmen, in ééne wonderschoone harmonie van gedachte, gevoel en maat. En ook de religie was niets anders.[1] Voorbeelden van zulke Literatuur - die ‘the breath and finer spirit of all knowledge’[2] bevat, èn van filosofie èn van religie - zijn de Veda's, de Upanishads, de Bhagavad Gita. -

Het zingen van de wonderen van het Licht, van het verlangen naar het Licht, tot in de hoogste spiritueele beteekenissen, - het reiken in klank van het sterfelijke naar het eindelooze, - het uitzingen in Woord van het deeltje menschenziel naar den eeuwigen oorsprong, naar God - het zichzelf zingend verklaren

1) Matthew Arnold zegt: ‘Without poetry our science will appear incomplete; and most of what now passes with us for religion and philosophy will be replaced by poetry.’ (Essays in Criticism.)
2) Wordsworth.

van de wonderen van 't onsterfelijke in de dingen des doods, van het Wezen in den Schijn, - is dit niet van de oudste tijden af het innigste wezen der Literatuur geweest, en was dit niet de opperste uiting van wat nú filosofie en godsdienst zou heeten? De schijn was het duister, dat verdween voor het licht der zon. Toen later hetzelfde woord licht ook voor het onsterfelijke der ziel werd gezegd, werd ook het onware, het tijdelijke, het sterfelijke, het duister genoemd. Licht was het wezen, duister de schijn.

Eerst véél later heeft men die drie verdeelingen van literatuur of poëzie, en filosofie en religie gekregen, als waren deze drie essentieel verschillende dingen. Maar wat men nú filosofie noemt is, tenminste voor zoover het den vorm en de gewoonte van ‘een wetenschappelijk systeem van gedachte’ aanneemt, en hoe méér het die aanneemt, slechts een illusie, en de poëzie, de Literatuur is het wezen, de realiteit gebleven, door alle eeuwen heen.[1] - Ook in wat nú als religie wordt gegeven zullen wij die realiteit niet altijd zuiver aantreffen. Alleen in de Literatuur - zooals die van divienen oorsprong bij de ouden wás - is te vinden die ‘poetic truth’, dat ‘best and master thing’, waarvan Matthew Arnold spreekt, en dat niets anders is dan de revelatie van het goddelijk wezen door den schijn van woord. -

Het is eigenaardig, hierbij op te merken, dat in de geschiedenis van China die degeneratie van het hooge idee der literatuur niet is gebeurd. In China, waar de literatuur als iets werkelijk heiligs wordt beschouwd, en in eere wordt gehouden als in géén ander land, waar, wien wij een filosoof zouden noemen, als K'ong Toz'[2] en Lao Tsz', wordt genoemd een ‘heilig mensch’, ‘door den Hemel geboren,’ - daar is de Literatuur werkelijk de harmonische samensmelting van religie en filosofie te samen, bezield door hetzelfde diviene, de ‘poetic truth’, die het kenmerk is der waarachtige Literatuur. -

1) ‘His poetry is the reality, his philosophy - so far, at least, as it may put on the form and habit of “a scientific system of thought” and the more that it puts them on - is the illusion. Perhaps we shall one day learn to make this preposition general, and to say: Poetry is the reality, philosophy the illusion.’ (Matthew Arnold, Essay on Wordsworth.)
2) Confucius.

Als men aan China de Canons en Boeken[1] ontneemt, zijn ook de filosofie en de godsdienst verdwenen. Er is in China een zeer groot verschil tusschen de ‘heilige’ klassieken, en de lectuur van romans, novellen en legenden, hoé verdienstelijk die ook mogen zijn, en men noemt ze met twee andere namen, niet, als bij ons, alles samenvattende onder één' naam Literatuur.[2] De chineesche karakters in die heilige klassieken staan volstrekt niet levenloos achter elkander als dorre symbolen, eentonige dragers van vastgestelde begrippen, maar zij leven onderling harmonisch in hecht verband van klank en rythmus. Ook ván hen straalt af de glans der schoonheid, die uiterlijke gedaante van alle Literatuur. -

Literatuur is uit hare natuur altijd godsdienstig en wijsgeerig, want zij is immers de uiting van den mensch tot zijn' God, de verklanking van zijn religieus verlangen!

Dit verlangen beefde op in de allereerste menschen; het werd machtiger en bewuster in de wenteling der tijden, maar zijn innigste wezen bleef hetzelfde. Zóó is ook de Literatuur door alle eeuwen heen essentieel dezelfde gebleven, en zij was geen in-zich-zelf eindeloos bestaand iets, geen wezen, maar eene beweging van den schijn naar het wezen. Zij straalt áf de schoonheid, maar de schoonheid is niet het innigste wezen der literatuur. Daar de literatuur is een zooveel mogelijk bewust uitzeggen van den mensch naar God, zal de meest godsdienstige, de meest van het weten dat God ís aangedane, de meest religieuse en wijze mensch, ook de beste Literatuur schrijven.

Welke eigenschappen de vele volkeren in den loop der tijden ook aan God toedachten, allen hadden zij de primitieve opvatting gemeen, dat de mensch sterfelijk is, en God eeuwig, dat alle dingen op aarde vergaan, dat de zinnen waarnemen een illusie en de ziel een rëaliteit, dat de schijn niet uit zich-zelf kan bestaan, maar het wezen wèl, dat het leven niet maar een doellooze vertooning was, al stierf het overal en in alles, maar dat het eene zekere richting had, die naar het wezen was gericht. Niet alleen Van Eeden's laatste boek, maar de geheele wereldliteratuur is een Lied van Schijn en Wezen. -

1) King en Su.
2) Sing Su: heilige boeken - en Siao Soat: klein praten. -

Dat het woord Literatuur in den loop der eeuwen ontaard is van beteekenis, zal wel niemand tegenspreken. Voor velen is literatuur nog steeds eene aangename verstrooiing voor ledige uren, een aardig muziekstukje voor bij de thee, een bezigheid voor op regenachtige achtermiddagen. - De professor in de wijsbegeerte is voor de filosofie, de dominé voor den godsdienst, de literator voor de prettige lectuur.

In 1885 is begonnen, wat de jongeren zoo gaarne de revolutie der nederlandsche literatuur noemen, en althans in zóóverre geleek zij op de fransche van 1789, dat zij is geeïndigd met een woedenden strijd van de vrijheidsmannen onderling, een terrorisme van aparte tirannen. Willem Kloos, Albert Verwey, L. van Deyssel en Frederik van Eeden zijn de namen, voor altijd aan die revolutie verbonden. - Zij streed tegen de rhetoriek der ouden, maar gaf leven aan de rhetoriek van zich-zelve, die des te ondragelijker is, naarmate zij meer pretentie en minder goedigheid heeft dan de oude.

Van den beginne af, was het duidelijk te zien, dat Frederik van Eeden essentieel van zijne vrienden verschilde. - Het beste wees dit aan de intuïtie van het groote publiek, die, als die van kinderen, onfeilbaar is. Voor den aandachtigen toeschouwer, die meer in de Literatuur aller tijden had gekeken, en niet in zijn klein landje van heden was blijven rondstaren, was het duidelijk, dat Van Eeden op den duur niet in den kring van 1885 kon blijven, dat hij uitgestooten zou worden, en kalm alleen zou doorwerken.

Willem Kloos was de hartstochtelijke aanbidder van zijn Zelf, die God in zijn eigen Ikheid te voet viel, niet in de groote menschheid als geheel, de zeer bizondere éénling in de ordinaire tijden, die als een stormwind in monotone stilte opstond, maar enkel groot kon zijn door opperste passie en suprême egoïsme; Albert Verwey de blind-verliefde op de schoonheid, die hem het hoogste goed scheen, den uiterlijken glans van de Literatuur, dien hij voor haar essentieele wezen hield; Van Deyssel de wild-verlangende naar het opperste leefmoment, de zich hoog-ópstuipende naar de toppen der sensatie, om dan in een' zwijmel van illusie te vergaan; géén van dezen de devote zoeker der harmonie van het leven, om dáárin het innigste wezen te voelen. Frederik van Eeden drong dieper door in het wezen der Literatuur en voor hém vielen de sluieren van haar kuische geheimenis.

Hij was het, die begreep, dat zij niet werd geboren uit sommige bizondere eigenschappen of hartstochten van den mensch, in enkele exceptioneele momenten van zijn bestaan, maar uit zijn geheele leven van jaren; dat het menschenleven is samengesteld uit zóó onafscheidbare, aaneengeschakelde dingen, dat alleen volkomen verzorging van alle deelen tot één harmonisch evenwicht er die heilige richting aan kan geven, dat bewegen naar God, die zich verklankt in de Literatuur. Zóó kwam Van Eeden te schrijven: '('t dichterschap) is een zoo goed mogelijk mensch zijn.'[1] Dit gezegde was niet nieuw, en ook elders onlangs geuit[2], maar het was vergeten, en luidde vreemd.

Het is eigenaardig, hoe ver de ontaarding der literatuur is gegaan in Frankrijk, van waar de revolutionaire ideeën naar ons land overwaaiden. Het werk der meeste groote fransche schrijvers van dezen tijd. - Paul Verlaine uitgezonderd, die 'vlinder in het abattoir' - schitterend als het is van onovertroffen virtuositeit, is leeg van het waarachtig wezen der Literatuur.

Men krijgt een juist denkbeeld van het streven der voornaamste fransche auteurs, als men aandachtig de interessante deelen van het 'Journal des Goncourt' doorleest. En men zal ten laatste droef verwonderd zijn, en het bijna ongeloofelijk vinden als men ziet, welk een devotie een werker als Edmond de Goncourt wijdde aan het bestudeeren van de teêrste, subtielste bizonderheden van den schijn, hoe een door en door serieus onderzoeker van de menschen en hun leven als Flaubert, de allergeniaalste virtuoos van het fransche proza van deze eeuw, toch altijd bleef staren in den schijn, zonder dat zij ooit doordrongen tot het innigste wezen van alle dingen, die zij zoo goed meenden te zien.[3] Het zich niet bewust zijn van dat essentieele wezen in menschen en dingen is de oorzaak, dat op den duur de fransche literatuur ongenietbaar wordt, daar zij de wijding mist, die het kenmerk is van alle Literatuur. Daarmede in nauw verband staat de degeneratie

1) Studies. 2e Reeks. 'Over Kritiek'.
2) Ongeveer hetzelfde was gezegd door Matthew Arnold, van wien Van Eeden stellig zeer veel geleerd heeft, wat hij in zijne studie 'Over Kritiek' gebruikte.
3) Men make hieruit niet op, dat ik de Goncourt niet zéér hoog stel. Maar met al zijn gevoeligheid en zijn weten had hij toch nooit 'the poetic truth' van het leven, de 'breath and finer spirit of all knowledge.'

van de idee: ‘Liefde’; van deze kennen de meeste fransche auteurs enkel den schijn, en in haar minste gedaante. De liefde voor een vrouw, dat diviene motief, dat op de zangen van Dante van de aardsche dingen naar de paradijzen der zaligen ruischte, is bij de beste fransche schrijvers nooit puur behouden, en altijd in meer of mindere mate pornografisch geworden. En tòch had Plato eeuwen vóór dezen zijn onsterfelijk Symposion geschreven, en waren die eeuwig-lichte woorden voor hen te lezen geweest: ‘he would consider the beauty which is in souls more excellent than that which is in form’[1], die universeele schoonheid, die is ‘eternal, unproduced, indestructible, neither subject to increase nor decay’[1]. De fransche literatuur is de literatuur van den schijn, en enkel van den schijn, schitterend van virtuositeit, leeg van wijding. Het fijnste zien van een vrouw door een auteur als Flaubert b.v. - en hoe fijn zag hij niet als een bizondere gevoelige atmosfeer om een wezen - hoe grof wordt het niet bij een taal van essentieele devotie als in:

> O Leed-bloem! - Smarten-Lelie! - Bleek Opaal
> Van Lijden, glanzend in rood-gouden rand
> Van mijne Liefde! - Blank albasten Schaal,
> Waarin, hoog stijgend, onbewogen brandt
>
> De Offervlam, met haar klaar stralend licht! -
> Gij zijt mijn Godslamp, - Gij mijn wit Altaar,
> Waarop ik 't liefste goed den Heere wijd, -[2]

Zulke taal lijkt wel haast onmogelijk bestaanbaar in de fransche literatuur van dezen tijd. En ik geef geheele panorama's op Parijs van Zola voor enkele simpele regels als volgt:

> ‘The clouds were touched,
> And in their silent faces did he read
> Unutterable love.’[3].

Waar de wijding niet is, is het wezen der Literatuur verdwenen.

In ons land is het over algemeen beter met het wezen der

1) Uit Shelley's vertaling van het Symposion.
1) Uit Shelley's vertaling van het Symposion.
2) Frederik van Eeden. Ellen. Het lied van de Smart.
3) Wordsworth. The Excursion. Book I. The Wanderer.

literatuur - daarom niet met de virtuositeit - gesteld dan in Frankrijk, maar toch is er een groote verwarring in al het roepen naar kunst, moderne kunst, kunst die komen gaat, en wat al niet meer. Hoe vreemd, dat driftige, hartstochtelijke verlangen *om toch literatuur te maken*. De Literatuur laat zich niet dwingen, zij ontstaat geheel van-zelve en natuurlijk uit het leven, als een bloem uit den grond. Maak het leven goed, en de Literatuur rijst op vóór we het hadden gedacht. Als het leven tot in zijn diepte recessen wordt bezield door den goddelijken adem, en uit zijn schijn stijgt de heilige richting omhoog naar het wezen, dan zal het land klinken van muziek als een tempel, waarin choralen ruischen en devote zangen van geloovigen.

De Literatuur is volstrekt niet iets buiten het leven om, maar zij is het geluid van de suprême beweging des Levens zelven. Dit is zij van de oudste tijden af geweest - en, hier wilde ik op neêrkomen, dit is ook het werk van Frederik van Eeden.

Bij dit schrijven over Frederik van Eeden's boek als verschijnsel in de tegenwoordige literatuur wil ik nog eens herinneren aan wat hij zegt in zijne studie: ‘Over Kritiek’:

‘Kunst wordt uit twee factoren, de zielsorganisatie en de uiting, of met andere woorden: het gevoel en de virtuositeit, of nog anders: de wijsheid en de vaardigheid.’

‘Meer dan eenig ander juist heeft de kunstenaar zich toe te leggen op de vorming van zijn ziel.’

‘Dáár is het hart der kwestie en het criterium tusschen goede en slechte navolging. Of hij (de kunstenaar) het schoon van wat hij navolgt zóó diep voelt dat het hem eigen, een deel van hem zelf geworden is. Waar dit gevoel is blijft de kunstenaar origineel, op wie zijn werk ook moge gelijken.’

Vooral dit laatste vergete men niet bij het lezen van Van Eeden's werk. Want het is zoo gemakkelijk te zeggen, dat hij te diep in de oud-indische filosofie zou gekeken hebben en zijn ‘Lied van Schijn en Wezen’ enkel dáárdoor zou zijn ontstaan. Wie is genoeg op de hoogte van de wonderlijke en samengestelde werkingen in de ziel om te weten, welke precies de indrukken en resultaten zijn van een of ander werk? Wij zijn van binnen vol van allerlei dingen, ons door anderen ingegeven, en die te samen, in hecht en natuurlijk verband, ons

eigen zieleleven mede bepalen. Daarom is het onmogelijk te zeggen, hoe men wel zou voelen zonder b.v. Plato, of Shelley, of Shakespeare gelezen te hebben, als te besluiten, dat men eigen werk absoluut van een dezer geïmiteerd heeft. Het is niet de kwestie, of men iets van anderer werk overhoudt, maar wát men er van overhoudt, en hoe, en wat men er mede doet.

Van Eeden heeft in zijn laatste boek gezongen van den schijn en het wezen, en ook hij heeft het Licht daarin aangebeden, als de eerste menschen, die neerknielden, en de handen biddend uitstrekten naar de zon. Zooals die menschenlichamen knielden voor de zon, neeg de ziel van den dichter devoot naar het groote Licht, de Al-Ziel.

Van Eeden, door de wetten van de wetenschap niet ontmoedigd, maar verlicht, heeft vreugde gevonden in de orde en regelmaat, op welke alles in de wereld beweegt, den maatgang van Gods werking, dien hij in alle fenomenen heeft gezien, en zijn lied begint met eene verheerlijking van de harmonie, de wet van ‘'t dragen van der rythmen ringelketen’, ‘'t trouwlijk en gehoorzaam keeren tot der klanken zoeten weerslag’.

Zóó vangt het aan met eene knieling, als een dienst in een kathedraal, een vrijelijk en gehoorzaam zich buigen voor de groote wet van orde en regelmaat, die de geheele schepping harmonisch maakt. Dit kuisch zich rangschikken van rythmen en rijmen is niet anders dan wijding en diening, ook te zien in landschappen en zeeën, in cijfers en getallenreeksen, als men hun innigste wezen maar begrijpt.

Des dichters levende ideeën bewegen zoo helder en transparant voorbij op rythme en langs rijmen van het vers als luchte, aetherische wezens, zwevend op regelmatig deinende golven, onder begeleiding van sereene muziek. Zoo klaar en simpel is deze wijsheid, die niet door dorre abstractie enkel het intellect aandoet, maar door haren glans van schoonheid en de intense macht van het levend Woord, de diepste ziel beroert. Wel is dit inderdaad:

> ‘.... licht-voets begaan
> harts-voelingen intellects hooge wegen’!

Door Van Eeden's boek is voor goed het heerschende wan-

begrip te niet gedaan als zou intense cultivatie der ziel aandachtige filosofie doodend zijn voor de emotie. Want nu is het gebleken, dat de emoties der ziel voor de realiteiten en horizonnen der filosofie volstrekt niet minder innig zijn dan die bij het zien van een landschap, een hemel, een vrouw, en dat zij zich evengoed als deze uiten in schoonheid. De woorden van onze dierbare taal, - dezelfde als die in Vondel's Reien en in Gorter's *Mei*, - zij rijen zich even gewillig op deining van rythme en antwoordden elkaar even liefelijk in muziek van rijm op het hoog bevel der zoogenaamde filosofische als der andere emoties. En dit is, wat men vóór Van Eeden maar niet heeft willen inzien: dat filosofie volstrekt geen vernieler is van emotie, dat wetenschap evenmin moordenaar is der schoonheid, als maar hartsvoelingen àldoor intellects wegen blijven begaan en dat de Literatuur des te zuiverder wordt, naarmate zij uit meer harmonisch leven is ontstaan. Van Eeden heeft dit niet redeneerend bewezen, maar het eenvoudig een feit gemaakt door het schrijven van zijne verzen. Wie versgehoor heeft - al is hij het niet volkomen eens met Van Eeden's opvatting van kunst - of hij wil of niet zal hij ontroerd zijn door zijn Lied en wie niet genoeg heeft aan de enkele genieting van de schoonheid der woordmuziek, maar dieper in het wezen van dien schijn wil doorzien, zal voelen, hoe zij alleen is kunnen geboren worden uit de reine structuur van des dichters ziel, de wijsheid.

Het ontstaan van een boek is lang niet zóó eenvoudig als men wel denken zou; men kan er de hoofdoorzaken wel zoo ongeveer van aangeven, maar verder in alle bizonderheden doordringend, komt men tot de conclusie, dat er een onnaspeurlijke causale keten is, welke daartoe leidt. Zoo zegt men wel juist, dat een boom groeit door licht, warmte en water, op eenvoudige, natuurlijke wijze, maar wie heeft ooit nagegaan, hoe de ingewikkelde werkingen en verrichtingen in het wortelstelsel en door de teêre vezels nu juist precies de geboorte kunnen geven aan een zoo simpel schoon ding als een bloem? Alleen een volkomen harmonie van alle functies te zamen kon tot dit wonder van vorm, geur en kleur leiden. Uit het gecompliceerde werk der ziel - door het leven van alledag heen - ontstaat een boek even direct als een bloem uit die functies van het plantorganisme. - Omdat ik mij dat zoo

stellig bewust ben, heb ik in een kunstwerk niet meer genoeg aan de schoonheid van rythme en klank, die mij lust en genot geeft, maar tracht ik aandachtig te zoeken naar de menschenziel, die er achter zit, en hare structuur, wat mij nog hóóger emotie geeft. Die ziel is mij dierbaarder dan de kunst zelf, daar zij veel reëeler is, bron van wezen, waarvan het werk slechts een uitvloeisel, dat niet schoon is als wezen, maar om de richting, het worden, wijl de ziel waarachtig *is*, vlak aan Gods eindeloozen boezem gelegen.

Dat ook Van Eeden de woorden niet enkel liefheeft om hun mooi geluid, maar vooral om het wezen buiten hen, waar de beweging uit hunnen schijn naar toe leidt, is bizonder fijn gezegd in den zesden zang. Zelfs geen fractie, zegt hij, van de werkelijkheid geven zij ons, en hij vergelijkt ze bij de glinstering in een' tunnel, die den open dag aankondigt. Hoe mooi is het genot van alle poëzie niet uitgedrukt in die verzen.

> 'Hij[1)] toch vereffent
> den weg ons en bestemt ons dwalend gaan,
> als in een tunnel heller glinstring, treffend
>
> de sombre wanden, duidt hij 't komen aan
> van de open dag, door ál verklaarder woorden.
> Die blijven achter, maar rond onze baan
>
> schijnt de dag zelf al, waar de rots van gloorde,
> in zacht gegradueerde schemering.
> En wie bepaalt wat nog tot weerschijn hoorde,
>
> waar d'onontleende hemelglans aanving?'

Dit is precies in zuiver rythme weergegeven het wezen van die wondere, en - hoe sterk ook - altijd vage emotie, welke een vers geeft.

Uit den derden zang wilde ik nog vooral releveeren:

> 'Zielen onsterflijk zweven door het heden,
> kristal-ballons door bonte bloemengaard,
> ronde, weerspiegelendë eenzaamheden,

1) De dienaar (de taal).

anders dan al 't omringende van aard, -
van al het schoon waarlangs zij langzaam glijden
wordt dë ontastb're spiegeling bewaard.'

Maar iets verder staat:

'En elke smet zal 't spiegelbeeld verminken,
doen zich de dingen toch veranderd voor
al naar de wand waarin zij wederblinken.'

Opmerkelijk is hierbij het verschil met zijne groote voorgangers uit de oudheid, waar Van Eeden spreekt over de ziel. Men vergelijke hierbij deze sublieme woorden uit de Bhagavad Gita:[1)]

'This eternal, supreme Spirit, without beginning, devoid of modes, works not and *is not stained*, o son of Kunti, even when it is embodied.

As the ether that pervades all things is not stained by its subtlety, so the soul everywhere seated in bodies is not stained.'

Het is hieruit duidelijk, dat Van Eeden met de 'ziel' iets geheel anders bedoelt dan de indische poëet. Stellig gebruikt hij het woord ziel hier als iets geheel anders dan de 'Supreme Spirit', of zelfs Atman, de Adem Gods, in zijne 'Tragedie van het Recht.' Omdat in onze taal van hare wording af niet door groote filosofen is gedacht, moeten wij ons behelpen met ruwe begrippen als lichaam en ziel, waar de oostersche oude talen die weer in verschillende onderdeelen en nuancen met aparte woorden kunnen aanduiden. Aan die 'eternal, supreme Spirit' denkende zou het dan ook onmogelijk zijn te zeggen:

'Zijn zielehart staat stil, - hem is het leven
een ledig went'len, - schoon zijn bloed nog vliet,
zijns Wezens dieper stroom is opgeheven.'

Hier kan ik moeilijk vrede mede hebben. Dit komt mij voor, in te druischen tegen de essentieel goede begrippen omtrent de menschenziel in de beste oude godsdiensten en filosofische systemen. - Dat is juist het sublieme in 'the Holy One' 's

1) The Bhagavad Gità. Reading the thirteenth. p. 140. Translated by John Davies.

woorden tot Kunti's zoon, dat hij er den ellendigste niet mede uitstoot, daar altijd onbevlekt blijft de heilige Geest. Een mensch, wiens Wezens dieper stroom is opgeheven, kan ik mij niet denken, - als zijn leven een ledig went'len was zóu hij niet meer leven, dat is bewegen; hij kan zijn zielehart misschien niet voelen, noch de strooming van zijn Wezen, maar opgeheven en stil kan het alles niet zijn. - De oorzaak van deze onduidelijkheid ligt echter niet zoozeer aan Van Eeden dan wel aan de armoede van onze taal, het gebrek aan termen, om de hoogste spiritueele dingen der ziel te verklanken.

Mooi, en mij misschien het állerliefste uit het boek is mij de zevende zang, de zang van de groote wereldbeweging van onrust naar rust, van moevement naar stilte, van strijd naar vrede, die is als een ‘verteedring in de Wereldziel, een dorst naar Vrede in alle fenomenen.’ Wat mij in dien zang daarbij nog zoo bizonder treft, is er veel van hetzelfde in te vinden, wat ik bij de studie van Lao Tsz' vond[1)], het analoge in de dingen der natuur en der menschen, het voelen van hetzelfde diviene èn in den mensch èn in de natuur. Hoe heerlijk staan die verzen daar vóór mij, waarin de heiligheid van het allerbeste in ons leven is gezegd:

> ‘'t Is recht, dat wat ons evangelie bracht
> ons worden heil'gë en geliefde zaken:
>
> het avondrood, de stil-bestarnde nacht,
> de dageraad gezegend, met de blije
> vogeltjes-stemmen en de gulden vacht
>
> van zonneschijn op tintelende weïen,
> de zee ontzachlijk - ook het schoon lichaam
> der zusterzielen die ons begeleïen,
>
> en al die voelingen, waarin we d' aâm
> Gods 't sterkst bemerken, als van man en vrouw
> de liefde, die der enkelheden saam-

1) Misschien schreef ik juister, door er bij te voegen ‘of dacht te vinden.’ Van meer dan ééne zijde, o.a. van den heer H.P. Groeneveldt kreeg ik de mededeeling, dat zij *niet* in Lao Tsz' zagen wat ik in mijn ‘Wu Wei’ had geschreven. Wie de essentieele idee van deze studie heeft begrepen zal inzien, dat het er weinig toe doet of alles van Lao Tsz', van mijzelf of een ander is.

vloeiing volmaaktst is, zoo volmaakte trouw
haar eeuwig maakt, waardoor dit onder aardsche
dingen de godlijke 't dichtst naad'ren zou, -

maar 't is ons niet verholen dat 't dierbaarste
en 't heiligste zóó is door vergelijk
met nog iets meer, 't verste, maar allerwaarste.

't Wezen van liefde en wijding, dat een blijk
zijns aanzijns maaktë in beweeg en voeling
en beeldt zichzelf, door elk ding sterfelijk.'

Noem dit literatuur, noem dit godsdienst, of filosofie, wat doet de benaming er toe?[1)] Hier is 'the breath and finer spirit of all knowledge', de heilige Literatuur in haar jongen, reinen, essentieelen staat.

Hoe ver staan zulke verzen boven een geheele lectuur van veel jaargangen tijdschriften en weekbladen, die ál maar kibbelen en vechten om kunst, om nieuwe, moderne, artistieke kunst! Hoe duidelijk is het hun aan te zien, dat zij ontbloeid zijn uit het innigste zieleleven van den dichter, als lelies zoo rein en natuurlijk daaruit omhoog gekomen. Hoe weinig kan men zich den dichter voorstellen als een modernen artiest, zoekende naar een bizondere kunst, die tot deze of gene school behoort, en in dít of dát orgaan zijne meeningen verkondigt, en met allerlei tegenstanders in heftigen strijd ontbrandt! Van Eeden - en daar wil ik nog eens met nadruk op wijzen - is volstrekt geen type van een modern artiest - een mensch anders dan een ander - werkend om deze of gene literatuur te maken. Ik heb dat vroeger eens uitgedrukt door te zeggen, dat hij geen artiest is, en zijn werk over de literatuur heen is - bedoelende hiermede artiest en literatuur in den tegenwoordigen, ontaarden zin - en hierbij voorál denkende aan de wereldwijze woorden van Wu-Wei, het Van-Zelve, natuurlijke.

Van een geheel andere komaf dan de zich noemende 'artiesten', van geheel andere essence dan de virtuozige literatuur van onze periode, zijn Van Eeden's persoon en zijn werk iets geheel buiten het verschillende literaire gedoe van onzen tijd om. Zijn arbeid keert terug tot het werken der oudste dichters, voor

1) 'The strongest part of our religion to day is its unconscious poetry'. (Matthew Arnold.)

wie elke rythmische zang een simpele daad van godsdienst was, een natuurlijk gedaan ding, niet om het ding zelf, maar om de verheerlijking van de Godheid, van het groote Licht, het Wezen. Hun geheele leven was eene diening, een wijding in álle daden en zij versmaadden het kleinste niet. Het is absoluut ondenkbaar dat de oude Rishi's zooiets ten doel hadden als het scheppen van een literatuur voor hun volk en hunnen tijd, en toch déden zij het, maar van-zelf, als 't ware zonder het te willen. -

Indien ons land ooit een Literatuur mocht krijgen, groot als die der Ouden, dan zal die van-zelve uit het leven voortkomen, en zij zal er wezen vóór wij het vermoeden. De groote kwestie is volstrekt niet of er enkele bizonder knappe artiesten zijn buiten het leven en het volk om, maar of de volksziel zich zal gaan ontwikkelen tot hooger wijding. Uit het leven van het volk zal dan de Literatuur even onvermijdelijk oprijzen als een bloem uit den vruchtbaren grond. - Het nageslacht zal dan ook het innigste en beste van ons volksleven alleen kennen uit onze Literatuur. Dat het werk van Van Eeden, hoe dwaas ook dikwijls opgehemeld, hoe verkeerd ook geprezen, door het volk, de groote massa, intuïtief gevoeld wordt als iets groots, iets om gerust te vertrouwen, is al een hoogst verblijdend verschijnsel. - Niet de ongemotiveerde lof van enkele critici, die denken álles te hebben gezegd als zij het ‘mooi’ vinden, noch de smadelijke critiek van naijverigen hebben Van Eeden's werk rechtvaardig gericht, maar de intuïtie van het volk, die simpele, naïëve rechter, uit wien later de meer bewuste, en dan definitieve critiek wordt geboren, in den loop der tijden. -

Dit zal de groote glorie van onzen tijd zijn, dat zij de wanbegrippen omtrent kunst en artiesten heeft doen verdwijnen, en weer in den dichter heeft gezien, wat hij oorspronkelijk was: een eenvoudig mensch, die het leven in wijding doorleeft, wien het niet vóór alles te doen is om toch vooral kunst te maken, maar die, denkende en voelende al wat in hem is, de essence, den hoogeren geest van ál dat weten uitdroomt in zijn werk. -

De Literatuur van deze, als die van álle tijden, zal zijn het Lied van Schijn en Wezen, de eindeloos sonore golving van de adoratie tot het groote Licht.

HENRI BOREL.

De zoutregie in Nederlandsch-Indië.

Handboek tot de kennis van 's Lands zoutmiddel in Nederlandsch-Indië, eene economisch-historische studie, door P.H. van der Kemp. Batavia, 's-Gravenhage, G. Kolff & Co. 1894.

Aan de Zuidkust van Java, in de residentie Djokjakarta, in het gebied van Prins Pakoe Alam ligt een onherbergzaam oord, dat met zijn zwartachtig grijze duinen en de aangespoelde puimsteen, afkomstig van de uitbarsting op het eiland Krakatau, bij den bezoeker wel geen vriendelijken maar toch een blijvenden indruk achterlaat.

Op dit dorre strand zoekt de inlander een plekje vlak duingrond, zoo dicht mogelijk aan zee gelegen, maar toch buiten het bereik der aanrollende golven. Daar bouwt hij zijn armzalig hutje. Vroeg in den morgen al vindt men het geheele gezin bezig de plek van alle onzuiverheid te reinigen en het zand met een lichte hark gelijk te maken. Dan worden er scheppers gemaakt van breede lontarbladen, waarmede men water uit zee haalt om den zandigen bodem te besproeien, die gulzig het water opslorpt.

Nadat op deze wijze een uur of drie vlijtig gewerkt is, wordt er rust genomen tot ongeveer twee uur in den namiddag. Middelerwijl hebben zich op de besproeide plek, onder den invloed van de tropische zonnewarmte, zoutkristallen gevormd. Voorzichtig wordt nu het bovenste laagje met een plankje, dat van een handvatsel voorzien is, weggehaald en op een hoop verzameld. Bij dien hoop worden in kwadraatvorm 4 rechtstandige bamboestokken stevig in den grond gezet en op die vier stijltjes komt een raam van bamboe te rusten, voorzien van een grof gevlochten mat, die als trechter moet dienen.

Het verzamelde zand wordt in dien trechter overgestort en onder den trechter plaatst men een bak. Nu begint opnieuw het heen-en-weer-geloop van de zee naar de plaats van bewerking. Telkens ledigt men de scheppers boven het zand en het water, dat door het zilte zand sijpelt, lost de zoutkristalletjes op en voert het opgeloste zout met zich naar den bak onder den trechter. De areometer van Beaumé, die voor het zeewater 5° à 6° teekent, teekent hier ± 15° B.

De bezoeker, die de zoutwinning in zijn verder beloop wil leeren kennen, dient den zoutmaker in zijn hut te volgen. Eerst als zijn oogen aan het half duister gewend zijn, zal hij het kleine vierkant in den grond bemerken, dat tot haard dient en waarboven vier potten staan. Dat is de zoutziederij. Na de verdamping van het water blijft er fijn wit zout over (*oejah tamper*). Maar de zoutzieder is ook in staat gekristalliseerd zout (oejah tsarat) te leveren. Daartoe gaat hij op de volgende wijze te werk. Eerst laat hij de verdamping in de potten zoover gaan, dat het zout op het punt staat zich af te zetten. Dan neemt hij een aan den wand hangenden filter, waaronder zich kruishoutjes bevinden, zet dien op den grond en werpt er den inhoud van den pot in. Het vocht, dat door den filter sijpelt en zich in zijn loop langs de kruishoutjes kristalliseert, levert de verlangde kristallen (*oejah tsarat*).

In de afdeeling Grobogan van de residentie Semarang gaan de zoutmakers op een geheel andere wijze te werk. Daar op vrij grooten afstand van de zee treft men zoutwaterbronnen aan, die de oorzaak zijn van het dorre aanzien, dat een viertal desa's (Javaansche dorpen) oplevert, dat door die bronnen omgeven is. Die naakte natuur treft te meer door de tegenstelling met het vriendelijk groen van het omliggende landschap.

Volgens de sage, die in Grobogan van mond tot mond gaat, zijn die bronnen op de volgende wijze ontstaan.

In de dagen van den Profeet regeerde over Java de vorst Dewoto Tjenkar, die zijn zetel had te Medang Kamolan, waar nu het gehucht Medang ligt. Iederen dag vorderde de vorst van de bevolking een mensch om hem tot voedsel te dienen. Toen nu het lot viel op eene weduwe, die huisvesting verleende aan Hadji Saka, een zendeling van den Profeet, bood Hadji Saka, die medelijden met haar had, zich bij den vorst aan, om in de plaats der vrouw gedood te worden. De vorst nam

genoegen met den ruil en stond bovendien den ten doode opgeschrevene nog een laatste bede toe: hij schonk hem nl. een stuk land ter grootte van den doek, waarmede de zendeling zich het hoofd bedekt had. Onder het ontrollen van den hoofddoek werd deze al grooter en grooter, totdat hij geheel Java overdekte. Dientengevolge werd Hadji Saka heer van Java; hij noemde zich voortaan Praboe Djoko of Hadji en liet den ouden vorst in de zuidzee werpen. Deze verdronk evenwel niet, maar veranderde in een witten krokodil en hij zwoer wraak te zullen nemen op Praboe Djoko.

Toen den nieuwen heerscher een zoon werd geboren, had deze de gedaante van een slang. Praboe Djoko weigerde zijn zoon te erkennen en gaf bevel hem te dooden. De slangzoon verzette zich tegen dat vonnis en eischte erkenning. Praboe Djoko beloofde hem als zoon te zullen erkennen, indien hij den witten krokodil, die het ongeluk van Praboe Djoko zocht, gedood zou hebben en hij als bewijs, dat hij aan den last voldaan had, zou medebrengen: zeewater, zeegras, de bladeren van zeeplanten en den kop van den krokodil; bovendien moest hij zoowel heen als terug zijn weg onder den grond nemen. De slangzoon volbracht het bevel van den vorst. Op zijn terugweg naar de vorstelijke verblijfplaats moest hij zich hier en daar uit den grond verheffen, om te onderzoeken of hij de plaats van bestemming nog niet bereikt had. Op alle plekken, waar hij uit den grond verrees, ontstonden zoutwaterwellen.

Toen de slang voor zijn vader verscheen en de bewijzen toonde, kreeg hij den naam van Djoko Liloeng en werd hem achter den kraton een waterkom als verblijfplaats aangewezen. Het aantal kippen, eenden en geiten, dat Djoko Liloeng verslond, was zoo groot, dat de veestapel gevaar liep te verdwijnen. Toen ried de vorst zijn zoon zich af te zonderen en boete te doen, of hij op deze wijze een menschelijke gedaante zou verkrijgen. De boete zou hierin bestaan, dat hij niets zou eten, dat hem niet van zelf in den mond kwam. Met geopenden muil legde Djoko Liloeng zich in het bosch Klompis, waar na jaren wachtens, toen hij door het opschietende gewas geheel overdekt was, hem het geluk ten deel viel, dat tien jongens bij een hevige regenbui, in zijn muil, dien zij voor een grot hielden, een schuilplaats zochten. Slechts één ontkwam aan het droevig lot, doordat zijn makkers hem niet hadden willen

binnenlaten, omdat hij aan schurft leed. Aan dit treurig feit ontleent de ontvruchtbare vlakte Kesongo (*negental*) haar naam. Merkwaardig is het geluid, dat men, soms eens in het jaar, soms eens in de twee jaar, in deze vlakte hoort en dat somwijlen groote droogte of heel veel regen, duurte of goedkoopte en ook wel een bezoeking met ziekte voorspelt.

Vorst Praboe Djoko hield zich gedurende zijn leven bezig met het maken van menschen uit de modder van de wel Ramessan, die hij wiesch in een gemetselden bak op de *Sawah Kawah* en droogde onder den boom Randoe Memejan.

Onder de zoutwaterbronnen bevinden er zich als de wel Ramessan, waar het water zich met kracht en geweld een weg door den zwaren kleigrond baant, de weeke klei van de wanden der spleten en van de oppervlakte van den grond met zich voert en als modder weer in en om den put laat vallen. Zoo is men er toe gekomen ten onrechte te spreken van modderwellen: immers de modder welt niet op; die wordt eerst gevormd als het water met de bovenkorst van den grond in aanraking komt.

Op de plek, waar zich de voornaamste van die wellen bevinden, komt men van heinde en verre offeren aan de schim van Hadja Soko, den vader van Djoko Liloeng. Hier schept - in kruipende houding, om niet in den drassigen bodem te zinken - de zoutmaker het water van den grond en brengt het over naar een putje van een voet of acht diepte en circa twaalf voet omtrek, dat hij te voren op een droog gedeelte van den grond gegraven heeft. Het modderige water, dat volgens den areometer een zoutgehalte van 7° B. bevat wordt verdund om het te laten bezinken en wijst dan ongeveer 3° B.

Indien de gelegenheid gunstig is, zoodat men helder water van het terrein kan krijgen, waarmee men het modderige water kan verdunnen, dan is dat natuurlijk voordeeliger voor den zoutmaker dan dat hij voor dat doel van regenwater gebruik moet maken.

Waar het water niet uit den grond opspuit, verkrijgt men water, dat niet behoeft te bezinken; maar hier stuit men op een ander bezwaar. Men moet vrij diepe putten graven; de bewanding van den put moet door houtwerk worden gesteund om instorting te voorkomen. Dat kost wel een 250 gulden,

naar men zegt, een som, die voor een desabewoner een aanzienlijk kapitaal vertegenwoordigt. Zoodoende zijn er putten in gemeenschappelijk bezit, die aan een twintig- of dertigtal zoutmakers toebehooren. Een hunner is in zoo'n geval belast met de leiding der werkzaamheden en met de zorg voor het onderhoud van de bron.

Er zijn terreinen, waar alleen gegraven wellen voorkomen; daar hoort men het werken van het water niet, dat ploffend nederstort, zooals men dat waarneemt op terreinen, waar men alleen opspuitende of beide soorten van wellen aantreft; maar het oog van den bezoeker wordt bij de gegraven schepputten getroffen door het mastbosch van galgen, waaraan de scheppers bevestigd zijn, waarmee de zoutmakers het zilte vocht uit de diepe wellen putten.

De zoutmakers, zoowel die het water uit de wellen opscheppen als zij, die het opgespoten water laten bezinken, gaan verder op deze wijze te werk. Zij maken acht voet lange bamboezen stokken (*klakah*) die overlangs worden gespleten. Daarvan legt men er 12 of 14 naast elkaar, met de holle zijde naar boven en verbindt ze, zoodat men een vierkant raam verkrijgt met 12 of 14 groeven, die het zilte water kunnen opnemen.

Ter weerszijden van een bezinkings- of van een schepput staat een stellage op schragen rustende en met een zachte glooiing naar den put hellende. Op elk der beide stellages ligt een tiental der boven beschreven ramen naast elkaar en aan het eind der stellage, dus op het hoogste gedeelte een raam van wĕlit (gedroogde alang-alang). Dreigt er regen, dan schuift de zoutwerker het laagst gelegen bamboeraam op den put, het volgende op het raam, waarmee hij den put heeft gedekt en hij gaat zoo voort, totdat alle ramen op elkaar zijn gestapeld. Het laatst komt dan het raam van wĕlit, dat de ramen met het verdampende water en te gelijk den put tegen den regen beschermt.

Daar de bamboeholten slechts een geringe diepte hebben, vormen zich bij helderen zonneschijn spoedig kristallen. In het midden van den drogen moesson is de geheele behandeling soms in vijf dagen afgeloopen; maar dan zijn de putten meestal zoo droog, dat er bijna geen grondstof uit valt te trekken en het dus de moeite niet loont reeds na vijf dagen

in te zamelen. In den natten moesson duurt het in den regel langer dan *tien*, dikwijls wel *vijftien* dagen, voordat men tot de inzameling kan overgaan.

Het zout van Grobogan is evenals dat van het zuiderstrand fijnkorrelig, maar niet zoo mooi van kleur, en doordat het niet goed wordt uitgeloogd kan het minder lang bewaard worden. Die laatste eigenschap is evenwel niet van groot nadeel, daar het zout spoedig onder het bereik der consumenten komt. Het moederloog kan de zoutmaker van Grobogan ook nog te gelde maken; het dient als ingredient van een soort van rijstkoek (legendar), een zeer gewilde spijs. 't Is opmerkelijk, dat noch de moederloog van het zout, dat aan de zuidkust, noch die van het zout, dat op Madoera wordt aangemaakt, geacht wordt dienstig te zijn om den *haut goût* mede te deelen aan de *legendar*, zoodat de bestanddeelen van het zoute water der bronnen in een of ander opzicht moeten verschillen van die welke het zeewater samenstellen.

Is in de vorstenlanden, d.z. de residenties Soerakarta en Djokjakarta, waar de inlandsche bevolking nog altijd onder het gezag harer eigen vorsten heet te staan en in de afdeeling Grobogan van de residentie Semarang, waar de bevolking te zeer aan haar bedrijf gehecht bleek, de zoutwinning als industrie geoorloofd, overal elders op Java en in verschillende andere deelen van den Indischen Archipel is ze verboden en straf baar gesteld. Alleen op het verzamelen van *tanah peda* (gepekelde aarde) is geen straf gesteld, hoewel vele residenten op de nadeelige gevolgen hebben gewezen, die deze inzameling voor 's lands schatkist heeft als in den oostmoesson de kusten op vele plaatsen wit zien van het zout, wat de Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in 1881 aanleiding gaf den Gouverneur-generaal voor te stellen de inzameling van zout even goed strafbaar te stellen als den aanmaak en het vervoer.

Reeds in de dagen der Oost-Indische compagnie gold het verbod van aanmaak als vrije industrie. Het uitsluitend recht van opkoop van - en handel in zout werd verpacht. Natuurlijk gold het verbod destijds niet voor de gewesten aan de zuidkust of in het hart van Java, daar deze of in het geheel niet of slechts in naam onder het gezag der compagnie stonden. Eerst in 1813 voerde Raffles de regie in; hij greep een proces, door zoutpachters te Semarang gevoerd, waaruit bleek, welke enorme

winsten zij met de pacht behaalden, als een welkome gelegenheid aan om aan een lang gekoesterden wensch: het doen ophouden van de misbruiken, die de pacht aankleefden, gevolg te geven.

Bij het herstel van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel bleef de regie bestaan en sedert is ze in verschillende buitenbezittingen ingevoerd. Van tijd tot tijd is er evenwel zwaar gestreden moeten worden voor hare handhaving. Zoo stond het onder den commissaris-generaal Du Bus te bezien of ze niet weer door de pacht zou vervangen worden. Bij wijze van proef werd door hem in 1829 de pacht in Batavia, Buitenzorg en Krawang opnieuw ingevoerd. In Batavia en Buitenzorg werd de proef tot 1847 voortgezet. Zoo was er van 1859 tot 1879 ernstig sprake om het monopolie af te schaffen en slechts accijns en invoerrechten te heffen. Van 1859-1868 stelden de heeren Mr. S.J. Cohen en I.H. Bok Jr. ernstige pogingen in het werk om den aanmaak van zout in handen eener particuliere maatschappij over te brengen, waarvoor zij concessie hadden aangevraagd. Tijdens het ministerschap van den heer Fransen van de Putte werd het pogen dier heeren van de zijde des ministers krachtig gesteund. Deze aanvallen op de regie waren gedeeltelijk toe te schrijven aan verkeerd beleid, waardoor zoutnooden ontstonden. De twijfel, of de regie zou blijven bestaan, werkte intusschen verlammend op het aanbrengen van verbeteringen en op een herziening der geldende bepalingen. Zonder dien twijfel zou de concentratie van de zoutaanmaak, die volgens besluiten van 6 October 1868 en 18 April 1869 werd ingevoerd en de zoutordonnantie van 25 Februari 1882, die reeds in 1876 door den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid Mr. W.A. Henny ontworpen was, veel vroeger tot stand zijn gekomen.

Bij het laatstgenoemde besluit werden alle vroeger uitgevaardigde bepalingen nopens het zoutmonopolie, voor zooveel noodig gewijzigd en aangevuld, tot een geheel vereenigd.

De voornaamste dier bepalingen zijn:

Dat aanmaak van zout, tenzij ten behoeve van het Gouvernement, verboden is op Java en Madoera, op Sumatra's Westkust, in de residentie Benkoelen, in de Lampongsche districten, in Palembang, op Sumatra's Oostkust, op Banka en onderhoorigheden, in de Westerafdeeling van Borneo, in de zuider-

en oosterafdeeling van Borneo, en in de assistent-residentie Billiton (art. 1).

Dat dit verbod evenwel niet van toepassing is op de vorstenlanden (de residenties Djokjakarta en Soerakarta) en op de zoutwaterwellen in de afdeeling Grobogan van de residentie Semarang (art. 2).

Dat invoer van zout op alle eilanden en in alle gewesten genoemd in art. 1 eveneens verboden is, behalve ten behoeve van het Gouvernement (art. 4) en in eenige havens met name genoemd (art. 5).

Dat dit verbod van invoer niet van toepassing is op geraffineerd, fijn tafelzout in fleschjes of pakjes, noch op ruw zout, gebezigd om goederen, aan bederf onderhevig, daartegen te vrijwaren; maar dat niet meer van deze laatste soort mag worden ingevoerd dan voor wering van bederf noodzakelijk is (art. 6).

Dat overtreding dezer bepalingen en eveneens vervoer of bezit van zout, waarvan de herkomst niet wettig bewezen is, zal gestraft worden met boete, gevangenisstraf, tenarbeidstelling aan de publieke werken voor den kost zonder loon en dwangarbeid buiten den ketting (art. 7).

De zoogenaamde concentratiebesluiten van 6 October 1868 en 18 April 1869 bepaalden in hoofdzaak, dat op het eiland Madoera de zoutwinning tijdelijk zou worden gestaakt en dat alle overige Gouvernements-zout-aanmaakplaatsen met uitzondering van Tanara in de residentie Bantam werden opgeheven. Bij besluit van 23 Augustus 1870 werd ook Tanara opgeheven, zoodat van toen af de aanmaak voor 's Gouvernements rekening uitsluitend tot Madoera bleef beperkt.

De drie zoutaanmaakplaatsen op het eiland Madoera: Sampang, Pamekasan en Soemenep, kunnen evenmin als die op Djokjakarta's zuiderstrand of bij Grobogan's zoutwaterwellen op liefelijk natuurschoon bogen. Geen schaduw beveiligt er tegen de gloeiende zonnestralen; de plantengroei bepaalt er zich bijna uitsluitend tot hetgeen wast in het met vloed opkomende en met eb dalende zoute water; het drinkwater moet van verre gehaald worden, zoodat de eenige verfrissching, die de zoutmaker zich zonder veel moeite of groote kosten verschaffen kan, een bad is in het modderige zeewater.

De zoutwinning kan op Madoera door zonnewarmte geschie-

den, wat in tropische landen te lichter valt, doordien daar het zoutgehalte van het zeewater grooter is dan in de gematigde luchtstreken. Maar zonnewarmte alleen is niet voldoende om met weinig kosten veel zout te winnen; de ligging der aanmaakplaatsen ten opzichte van den zeespiegel moet zoo zijn, dat de grond bij vloed hoog onder water kan gezet worden en bij eb geheel kan droog loopen.

Bij vloed dringt dan het water in de opengezette kanalen, terwijl de pannen door dijken tegen overstrooming beschermd worden. Bij eb wordt het binnengeloopen water door sluizen of wat daarvoor in de plaats treedt binnen de kanalen gehouden.

Ook de vochtigheidstoestand van den dampkring speelt een belangrijke rol bij de zoutwinning. Volgens de regenstations op Pamekasan en Soemenep is de gemiddelde jaarlijksche hoeveelheid regen op eerstgenoemde plaats 1726 en op de laatstgenoemde 1720 m.M., wat voor Nederlandsch-Indië een buitengewoon geringe regenval is. Het aantal regendagen bedraagt gemiddeld voor Pamekasan 107 en voor Soemenep 103. Te Soemenep was de jaarlijksche hoeveelheid regen het grootst in 1886 n.l. 2263 en het kleinst in 1883 n.l. 837 m.M.; te Pamekasan bedroegen die cijfers 2180 (in 1890) en 1210 (in 1883).

Ook de grondgesteldheid mag bij den aanleg van zoutpannen niet uit het oog verloren worden. Zandgrond en ook klei met zooveel zand vermengd, dat de grond poreus is, zoodat het water er in wegzinkt kan niet dienen; niet alleen om het verlies van het doorgesijpelde water, maar voornamelijk om de belemmering van het kristallisatieproces. In dit opzicht staat Soemenep boven de twee andere zoutlanden. Zelfs de kleur van den grond is niet zonder belang voor den zoutmaker, omdat de kleur zich in meerdere of mindere mate aan het zout kan mededeelen; zoo wordt de groenachtige tint van het zout van Pamekasan toegeschreven aan den met zand vermengden bodem.

Voor den aanleg van zoutpannen kiest men bij voorkeur tambaks (tambak = vischvijver) en alleen door nood gedwongen heeft men sawahs (sawah = rijstveld) in zoutpannen herschapen. Vischvijvers bieden belangrijke voordeelen aan: vooreerst is de ligging der vischvijvers, waar het zeewater moet kunnen in-en uitloopen, lager dan die der rijstvelden en ten tweede zijn ze, wat met sawahs niet het geval is, voorzien van ringslooten, die ook de zoutpannen niet ontberen kunnen. Is een gedeelte

van den vischvijver te laag om tot zoutpan te worden ingericht dan kan het als vischvijver dienst blijven doen of men laat het braak liggen; dan is het spoedig met patekang (rizophoren) begroeid, dat den eigenaar brandhout oplevert. Is evenwel een gedeelte van een sawah ongeschikt om in zoutpan te worden omgezet, dan brengt het braak liggende door zijn hoogere ligging geen voordeel op en als sawah kan het niet bewerkt worden, omdat de toevoer van zoet water, die men voor den rijstbouw noodig heeft, belemmerend zou werken voor de zoutwinning, zelfs al geschiedde dat buiten den tijd van den zoutaanmaak.

Dikwijls is er bij den aanleg van zoutpannen verwonderlijk omgesprongen met het bezitrecht en den arbeid der inlandsche bevolking. Men dwong den bezitter van sawah of tambak zijn land in zoutpannen om te zetten. Was het te groot, dan moest hij een gedeelte er van aan een ander afstaan; alleen wat ongeschikt was voor zoutpan mocht de bezitter van den vijver als kweekplaats voor visch blijven gebruiken en ook gedurende den regenmoesson bleef hem het recht de pan als vischvijver te benutten. Het was geen regel, dat de bezitter van sawah of tambak als ontginner van de zoutpan werd aangewezen en daar de *ontginner* als de bezitter der pan wordt beschouwd, is de rechthebbende op den vischvijver vaak een ander dan de bezitter der pan. Gewoonlijk werkt deze staat van zaken belemmerend voor de zoutwinning want gedurende den tijd, dat de zoutpannen als vischvijvers dienst doen, is de gemeenschap met de zee natuurlijk afgesloten; alleen van tijd tot tijd wordt bij vloed wat zeewater ingelaten. In het laatst van Maart of in het begin van April behoort de visch opgevangen te worden, omdat men dient te beginnen met het herstellen van de dijkjes, die vernield zijn, met het afvoeren van het regenwater, dat niet is kunnen wegvloeien, met het opruimen van doornen en struiken in de vakken en kanalen, die daarin geplaatst waren om diefstal van visch tegen te gaan, en met het brengen op de vereischte diepte van de kanalen tot aan- en afvoer van het zeewater. Maar op dien tijd heeft de kweekvisch den vollen wasdom nog niet bereikt en ongaarne brengt de vischkweeker zooveel visch tegelijk ter markt; vandaar dat hij zoolang mogelijk draalt, eer hij de pan ter beschikking van den zoutmaker stelt.

Heeft ten lange laatste de zoutmaker de beschikking over

zijn pan, dan geeft hij eerst een *sedekah* (offermaaltijd) om Gods zegen over het aan te vangen werk af te bidden. Volgens een rapport van den inspecteur Noordziek bestond in 1860 op Madoera de *adat* (gebruik) om bij het opkomen van de volle maan in de maand Mei op de gronden te offeren.

De inrichting der zoutpannen komt in hoofdzaak op de drie aanmaakplaatsen overeen. In Soemenep bestaan ze uit *vier* of *vijf*, in Pamekasan meestal uit *vier*, slechts zelden uit *vijf*, en in Sampang meestal uit niet meer dan *drie* vakken. Een dier vakken dient tot kristallisatie van het zout en de overige als reservoirs, waarin het water tot een toenemenden graad van dichtheid verdampt. De vakken zijn hellend aangelegd evenals de rijstvelden, zoodat het water van het eene reservoir in het andere kan loopen. Hoe meer reservoirs er zijn, hoe beter het zout wordt. In een pan, die behalve de kristallisatiebak maar twee reservoirs heeft, moet men in den regel oogsten of *schrapen* gelijk de technische uitdrukking luidt, als het water *tien* dagen in den kristallisatiebak heeft gestaan, maar zijn er vier van die reservoirs in plaats van twee dan kan men gewoonlijk *twintig* dagen wachten, voordat men tot de inzameling behoeft over te gaan.

In zooveel langeren tijd scheiden de bijzouten zich beter af en zetten de kristallen zich zuiverder, waardoor men een zout verkrijgt met minder hygroscopisch vermogen (het vermogen om vocht op te slorpen).

De vorm der pannen is in Sampang en Pamekasan zelden anders dan langwerpig. Van dien vorm wordt voor den kristallisatiebak nooit afgeweken. In Soemenep daarentegen vertoont de kristallisatiebak geregeld den kwadraatvorm en hangt de vorm der overige vakken af van den vorm en de grootte van het terrein, dat voor de pan in gebruik is genomen. De aaneengesloten vakken zijn omgeven door een ringsloot (*lelengan*), die door kanalen en kreken met de zee gemeenschap heeft en waardoor het water bij vloed kan binnenloopen. Het terugloopen van het water bij eb belet men door met bamboe-vlechtwerk of plankjes de openingen af te sluiten, die men in de dammen gemaakt heeft om het water toe te laten. Zijn na de sedekah de eerste voorbereidende werkzaamheden als de afvoer van het regenwater en het uitdiepen der kanalen afgeloopen, dan wordt met verlof van een

der opzichters van het eerste springtij gebruik gemaakt om de kanalen met zeewater te vullen. Daarna laat men water uit de kanalen in de bakken loopen, maar slechts zooveel, dat er op den kristallisatiebak 1 Rijnl. duim en op de overige bakken 2 Rijnl. duimen water staan. Dat water laat men er onaangeroerd op staan, totdat het geheel verdwenen is, waarmede een vijf-en-twintig- of een dertigtal dagen gemoeid zijn.

Dan begint de schoonmaak der vakken, het herstellen der afscheidingsdijkjes enz. Hierop volgt de eigenlijke grondbewerking: kleigrond wordt één voet, een zandachtige bodem wel twee voet diep omgeploegd. Na het ploegen blijft de grond een paar weken onaangeroerd liggen. Die tijd wordt gebruikt tot herstel der schephoofden, die uit zware bamboe zijn samengesteld of uit klipsteen zijn opgestapeld en met gevlochten bamboe bevloerd. De hoofden glooien in de richting der reservoirs om te voorkomen, dat het geschepte water in de kanalen terugvloeit. De schepper (*singgoet*) bestaat uit een dicht gevlochten mand, aan een der uiteinden van een bamboezen hefboom bevestigd; deze hefboom wordt in het midden gesteund door een gaffelvormigen staak.

Zijn de werkzaamheden aan de hoofden afgeloopen, dan heeft de bodem der pannen lang genoeg gerust. Men laat dan weer wat zeewater in en begint te eggen. De zoutmakers van Sampang en Pamekasan geven dan te gelijkertijd een geringe helling aan den bodem om te voorkomen dat de *gending*, een Zuid-zuidoostelijke wind, die over het smalste gedeelte van Java, langs den Smeroe, het Tenggergebergte en de oostelijk gelegen gebergte strijkt en ook op beide aanmaakplaatsen zijn kracht laat voelen, oorzaak zou worden, dat het water zich ongelijk over de pan zou uitbreiden, hetgeen de gelijkmatige uitdamping in den weg zou staan. Hoewel die helling veelal niet meer dan 1 of 2 cm. over de geheele pan bedraagt, wordt ze zonder eenig hulpmiddel aangebracht.

Hierna worden de vakken en vooral de kristallisatiebak met de *goersot* bewerkt. Dit werktuig bestaat uit twee bamboe's; van de eene bamboe snijdt de zoutmaker de beide uiteinden af, zoodat er een stuk van 6 tot 10 meter overblijft; de andere bamboe splijt hij gedeeltelijk en bij het eind der spleet omwindt hij ze met een stevig touw, zoodat verder splijten niet mogelijk is. De bamboe van 6 à 10 meter bevestigt hij

vervolgens tusschen de gespleten deelen van de andere, waardoor hij een driehoekig raam met een steel verkrijgt. Met dit werktuig verwijdert hij het vuil en maakt den bodem glad. Heeft hij vier- of vijfmaal den grond gegoersot dan wordt de *sangling* (een rond stuk hout of bamboe) over den grond getrokken. Daartoe is aan beide uiteinden een touw bevestigd, waaraan een paar man trekken, die over de scheidingsdijkjes loopen. Aan de uiteinden van de sangling zijn mandjes bevestigd, die met steenen beladen zijn. Ook ziet men er wel kinderen op zitten, die dan tegelijk steentjes en dergelijke verzamelen, die bij het goersotten zijn achtergebleven. Later geschiedt dezelfde bewerking nogmaals maar zonder bezwaring en tot slot wordt de pan nog eens gegoersot.

Is de weersgesteldheid niet al te ongunstig, dan is men in Juni met den grondbewerking gereed. Bij het eerstkomende springtij worden de kanalen voor de tweede maal gevuld en voortaan telkens bij elken nieuwen springvloed, omdat ze altijd zoo vol mogelijk dienen te zijn.

In Juni is het zoutgehalte van het zeewater door de vele regens nog niet hoog; maar het blijft stijgen, zoolang de droge moesson aanhoudt. Het zeewater, dat in Juni in de kanalen wordt toegelaten noemen die inlanders *ajer maling* (dievenwater) omdat het in die maand 's nachts hoog water is en het water dus - als de dieven - in het nachtelijk uur in de kanalen dringt. Dan zijn alle voorloopige werkzaamheden geëindigd en kan men met de zoutwinning beginnen.

Met de hierboven vermelde singgoet wordt het water uit de kanalen geschept en boven het schephoofd uitgestort en langs de glooiing van het schephoofd vloeiende bereikt het het eerste reservoir of den bezinkingsbak. In dit reservoir, waar het zeewater ongeveer 6° B. teekent, blijft het water dat men nu *ajer moeda* (jong water) noemt, staan, tot het niet troebel meer is, waartoe het in den regel een week noodig heeft. In het volgend reservoir, dat gewoonlijk ongeveer 4 cm. diep is, vertoeft het overgebrachte water, dat van nu af den naam van *ajer toewa* (oud water) draagt, totdat het de dichtheid van ongeveer 14° B. bereikt heeft, waartoe in den regel minder dan een week vereischt wordt. De dichtheid van het water in het voorlaatste reservoir loopt van 16°-23° B. Als men nog vóór de toelating tot het laatste reservoir (den kristalli-

satiebak) in het voorlaatste nieuw water kan toelaten, dan heeft men het voordeel, dat er veel water tegelijk in den kristallisatiebak komt, waardoor men dan grootere kristallen verkrijgt.

De geringe helling, die men in Sampang en Pamekasan aan den bodem geeft, heeft nog het voordeel, dat het water van zelf uit het hooger naar het lager gelegen reservoir loopt, als men een opening in den scheidingsdam maakt. Bij het overbrengen van het water uit het voorlaatste reservoir in den kristallisatiebak gaat men met meer voorzichtigheid te werk. De gemeenschap tusschen beide reservoirs heeft plaats door een bamboezen koker, dien men in een kuiltje op den bodem van den kristallisatiebak in schuinsche richting naar het scheidings-dammetje geplaatst heeft. Uit het voorlaatste reservoir wordt het water in het oppereinde van den koker gegoten; zoo komt het water uit het kuiltje en rijst hieruit langzaam op, om zonder troebel te worden, zich geleidelijk over den bodem van den bak uit te breiden ter hoogte van twee of drie duim.

Vóór den koker is fijn vlechtwerk geplaatst om drijvende onreinheden tegen te houden en achter den koker is bamboezen vlechtwerk aangebracht om den bodem van den bak niet te beschadigen.

Ligt de kristallisatiebak gelijk of hooger dan de overige reservoirs, zooals bij hooge uitzondering het geval is in Sampang en Pamekasan, maar regel in Soemenep, dan is men genoodzaakt het water over te scheppen. Het scheppen is altijd zeer ondoelmatig, want het brengt altijd beroering in het water, schuurt kleideeltjes van den bodem en wand los, die in het water worden opgelost; ook het overgestorte water werkt weer aarde los. Herhaaldelijk heeft het bestuur beproefd deze onoordeelkundige methode door een betere te vervangen, maar steeds te vergeefs.

Als het water een paar dagen in den kristallisatiebak heeft gestaan, krijgt het een rosachtige tint, waaruit men besluiten mag, dat de kristallisatie in vollen gang is. In een week ontwikkelt de kristallisatie zich zoo, dat men met de inzameling kan beginnen. Daar Augustus en September de droogste maanden zijn, wacht men tot medio Augustus, eer men begint te oogsten. In Soemenep schept men, als het water in het laatste reservoir begint te kristalliseeren, er water bij uit het aangrenzende reservoir en men gaat daarmee voort,

zoolang men kan en mag d.w.z. zoolang er nog water voorhanden is en het bestuur het toelaat. Door den gestadigen toevoer van water krijgt men een dikke zoutlaag. Deze werkwijze noemt men de Soemenepsche methode.

In Sampang en Pamekasan echter haalt men eerst den oogst binnen, voordat men nieuw water in den kristallisatiebak brengt. Naar het district Boender, waarin het zoutland van Pamekasan ligt, wordt deze werkwijze de Boendersche methode genoemd.

Dan alleen voert men in Sampang en Pamekasan voor een tweede maal water bij het oude water in den kristallisatiebak als de met het toezicht belaste ambtenaar zich overtuigd heeft, dat het zout, dat men oogsten wil, zonder dezen toevoer niet de vereischte hardheid zou verkrijgen.

Teneinde overproductie te voorkomen heeft het plaatselijk bestuur te Soemenep verboden, dat meer dan eenmaal mag geoogst worden en dat er niet langer mag ingezameld worden als er 21 dagen verloopen zijn na de eerste toelating van water tot den kristallisatiebak.

Is het zout gekristalliseerd, dan vraagt de zoutmaker verlof tot *schrapen* over te gaan. Een zoutbeambte overtuigt zich of het product goed gekristalliseerd is en vooral of het de noodige hardheid bezit.

Sakit (ziek) noemt men den bak, als het zout niet of slechts op plekken kristalliseert, wat in den regel aan onvoldoende bewerking van den bodem is toe te schrijven. In dat geval gebruikt men den reservoir, die aan den kristallisatiebak grenst om het zout te laten kristalliseeren.

Men wacht met de inzameling niet, totdat al het water verdampt is. Ten eerste zou het zout dan een harde massa vormen, die zich al te vast aan den bodem zou hechten, zoodat bij de schraping het zout een grauwe kleur zou krijgen van de aarddeeltjes, die zich aan het zout zouden hechten. Ten tweede bevat de nu in de pan overblijvende moederloog een aantal bijzouten, die bij volledige verdamping zich in het product zouden afzetten, daaraan een bitteren smaak zouden meedeelen en het hygroscopisch vermogen van het zout belangrijk zouden verhoogen.

Om het zout van de aarddeelen te bevrijden, die er zich bij de schraping aangehecht hebben, wordt het in Sampang en

Pamekasan in de moederloog gewasschen. De kwaliteit wordt door de wasching niet beter, het zout wordt er broos door; beter is het met de noodige voorzichtigheid te schrapen, zoodat wassching onnoodig is.

Blijkt het zout bij de levering zoo weinig deugdzaam, dat het moet worden afgekeurd, dan moet het weder in de reservoirs worden opgelost om opnieuw te kristalliseeren.

Wat het product zeker niet ten goede komt, is, dat men voor den naoogst de moederloog uit den kristallisatiebak in het aangrenzend reservoir overbrengt om het, vermengd met het water, dat men daar heeft ingelaten en met het opgezamelde drijfzout, na gedeeltelijke verdamping andermaal naar den kristallisatiebak te voeren. Het drijfzout door de zoutmakers *kembang garem* (zoutbloemen) geheeten, bestaat uit uiterst fijne kristalletjes, die zich gedurende de kristalliseering vormen en als een vlies de oppervlakte van het water bedekken. Is het weer stil, dan groeien de kristalletjes aan, zinken en worden onder het zout, dat zich op den bodem bevindt, opgenomen. Waait de *gending*, dan wordt het drijfzout naar eene zijde van de pan gedreven, waar het dikwijls als een laag van eenige voeten dik zich aan de dijkjes vasthecht. Èn om den bitteren smaak èn om de fijnheid der kristallen mag men dat zout niet als product inleveren.

't Is niet te ontkennen, dat de moederloog en het drijfzout nog heel wat keukenzout bevatten, maar het is even zeker, dat zulk een werkwijze een product oplevert, dat door de vele bijzouten, die het bevat, minder smakelijk is. Door het verbod om tweemaal te oogsten kan men in Soemenep geen moederloog voor een tweeden oogst benutten.

In Sampang en Pamekasan geschiedt het schrapen met de *kaïs*, een werktuig, bestaande uit een stuk bamboe van zes of zeven meter lang, waaraan een dwarslat is gehecht van ongeveer een el, die van onderen min of meer scherp is. Mogen ongeoefenden, doordat zij den druk, dien zij op het werktuig moeten oefenen, niet juist berekenen kunnen, bij het schrapen den bodem beschadigen en daardoor het zout met aarddeeltjes verontreinigen, de bedreven zoutmaker, die op een der lange zijden van den rechthoekigen bak staat, weet met zijn werktuig, dat hij in het midden van het vak neerlaat, het gekristalliseerde zout behendig van den bodem te schrapen

en het blank als versch gevallen sneeuw naar zich toe te halen en tegen de zijde van het scheidingsdammetje op te stapelen. De eerste schraping noemt men in Sampang en Pamekasan *boengaran* en de volgende *balekan* of *taléan*. Meer dan driemaal kan men niet van denzelfden bak oogsten, omdat dan de bovenste aardlaag van den bodem door de vermenging van het zout zeepachtig geworden is, zoodat bij een vierde schraping ook onder de handen van den meest bedreven zoutmaker het product al te zeer verontreinigd zou worden.

In Soemenep noemt men de inzameling ook wel schraping, maar *schrapen* doet men er niet; daartoe is de zoutlaag te dik en te vast. Met een plankje, waaraan rechthoekig een stok bevestigd is, wordt de zoutlaag losgestooten en in kleine stukken verdeeld. Soms is de laag zoo dik, dat men er een schopje, aan het andere einde met ijzer beslagen, voor noodig heeft. Bij de inzameling wordt de bodem zoo beschadigd, dat men, als er een tweede oogst werd toegestaan, een ander vak als kristallisatiebak zou moeten bezigen.

Is er naar schatting een voldoende hoeveelheid zout ingezameld dan worden van bestuurswege de pannen onder water gezet, zoodat de zoutmaker genoodzaakt is de zoutwinning te staken.

In Pamekasan hebben de zoutmakers als droogplaatsen kleine opgehoogde stukken grond, overal tusschen de pannen liggen. In Soemenep mist men zelfs die gelegenheid, zoodat daar het zout bij de pan, waaruit het afkomstig is, gedroogd wordt. Alleen in Sampang bestaan speciale droogplaatsen bij de *depotpakhuizen*, zooals men de bergloodsen voor het ingeleverde zout noemt. Aan ieder houder eener zoutpan wordt een gedeelte aangewezen, waarover hij beschikken mag.

De depotpakhuizen hebben een officieele bergruimte van 1000 koyangs of van de dubbele hoeveelheid; in werkelijkheid bevatten ze echter meer ruimte dan waarvoor ze te boek staan.

De wanden zijn overal van gevlochten bamboe, de zijwanden niet hooger dan twee of drie voet; voor en achter zijn de bewandingen veel hooger en bevatten deuren eveneens van bamboezen vlechtwerk. Het hoog oploopende dak, dat op stijlen van klapperhout (het hout van den kokospalm) rust, strekt zich over de lage zijwanden uit, bijna tot aan den grond reikende. De dakbedekking is meestal van *atap* (jonge nipahbladeren) of van wĕlit vervaardigd.

De inlevering in deze schuren kan slechts geschieden op schriftelijk verlof van een beambte, die zich eerst moet overtuigd hebben, dat het zout voldoende gedroogd en uitgeloogd en van deugdelijke hoedanigheid is. Bestaat er tengevolge van ongunstige weersgesteldheid geen kans, dat het zout den verlangden graad van droogte verkrijgt, dan kan de adminitrateur de beambten schriftelijk machtigen in dat opzicht minder streng te zijn.

Indien zout door een beambte wordt afgekeurd, kan de zoutmaker van die uitspraak in beroep komen bij het plaatselijk bestuur. Is het zout goedgekeurd, dan wordt degene, die het eerst zijn product aangeboden heeft, ook het eerst tot de inlevering toegelaten. In Soemenep geschiedt dat door gemis aan bergruimte niet spoedig; soms moeten de zoutmakers weken en maanden wachten op het ontstaan van plaats door afscheping.

Een missive van den resident van Madoera, dd. 2 Juli 1889, deelt daaromtrent mede, dat zout van den oogst van 1888 pas in Maart van het volgende jaar werd ingenomen, daar er vóór dien tijd geen pakhuizen beschikbaar waren. Gedurende bijna den geheelen regentijd had het zout dus buiten gelegen en de zoutmaker, die het al dien tijd had moeten bewaken, zag zich gedurende een vijftal maanden van de gelegenheid beroofd, zich een winstgevende bezigheid te verschaffen. Dubbel nadeel dus voor den producent, die niets kon verdienen en zijn product zag wegslinken onder den invloed van den natten moesson.

De inlevering geschiedt ten overstaan van eene commissie.

Over de breedte van de langwerpige loods staan van zes tot acht zoutmakers bij hunne pikolmaten. Van iederen zoutmaker strekt zich een rij helpers uit tot de plaats in de schuur, waar zijn zout ligt. De helper, die het dichtst bij den zouthoop staat, vult een mandje, dat zich langs de rij der helpers beweegt, tot het in handen van den zoutmaker komt, die het in de pikolmaat ledig stort; daarna keert het mandje uit de handen van den zoutmaker weer langs dezelfde rij naar den zouthoop terug.

Op dezelfde lijn als de zoutmakers staan een gecommitteerde en vier *mandoors* (inlandsche meesterknechts of onderbazen). Een hunner telt, als hij ziet, dat alle maten gevuld zijn, op

zingenden toon: *satoe, doewa, tiga* (een, twee, drie) enz. om aan te geven dat de ‘zooveelste’ maat geledigd moet worden. Op dat sein storten alle zoutmakers den inhoud hunner pikolmaten over. Somwijlen komt het voor, dat een zoutmaker beproeft de maat in het geheel niet of slechts voor een deel te ledigen; maar het toezicht is scherp, de bedrieger wordt voor de ‘politierol’ gebracht, waar hem straf wordt opgelegd voor zijn voorgenomen bedrog.

Met elke lediging der pikolmaten verheft zich de zoutberg al meer, totdat hij het dak der schuur bereikt. Scherp teekenen de bruine gestalten der inlanders zich af tegen de witte glinsterende massa van den zouthoop.

Midden in de schuur op den vlakken grond zitten een opzichter en een gecommitteerde, ieder voor zich aanteekening houdende van het getal uitgestorte pikolmaten. De namen der zoutmakers liggen voor hen en bij elke overstorting wordt er een streepje achter geplaatst. De opschuring geschiedt schuins oploopend naar boven, maar langs de wanden wordt een paadje opengehouden, zoodat de bamboezen wanden niet door zijdelingsche drukking kunnen lijden. Is het pakhuis vol, dan wordt het zout gestempeld, de deuren gesloten en duurt het minstens een jaar, voor dat op nieuw de loods geopend wordt tot afscheep van zout; want volgens Staatsblad 1829 No. 77 mag er geen zout worden afgeleverd, dat korter dan een jaar in het pakhuis heeft gelegen en als regel geldt dat het oudste zout het eerst wordt afgescheept. Meestal gaan er jaren voorbij eer het ingeleverde zout wordt afgescheept. In dien tusschentijd pakt het zout zich samen tot een harde massa en het onvoldoend uitgeloogde jonge zout loogt verder uit; de grond vormt met de loog een laag modder, waarin het zout wegsmelt. Daaromtrent schreef de resident Van der Kaa den 26sten Mei 1873: ‘ik vond in sommige pakhuizen vijvers ter diepte van 1 à 2 ellen; van daar aanzienlijke spillage en onmogelijke controle.’ Den 20sten Mei 1877 schreef de resident Kraayenoord, dat voor de geregelde afscheping van zout allerbelemmerendst bleken de werkzaamheden: ‘die aan de verschillende ieder jaar meer en meer in den modder verzinkende pakhuizen moet worden verrigt.’

Hieruit zou men opmaken, dat bij de afscheping belangrijke tekorten zouden blijken; verre van daar worden er in den

regel - zoo door den zoutdepot-pakhuismeester of de opzichters niet geknoeid wordt - bij het ledigvallen der pakhuizen meer of min aanzienlijke overschotten bevonden. Deze schijnbare onmogelijkheid wordt slechts gedeeltelijk verklaard door de toegestane spillagepercenten. Het toestaan van spillage heeft zijn ontstaan hieraan te danken, dat het volume van het zout (natuurlijk ook het gewicht) vermindert door uitlooging en verdamping; wel werkt het hygroscopisch vermogen eenigermate in tegengestelde richting, maar slechts zoolang het geen gevaar voor smelting oplevert; ook het verbrokkelen der kristallen is oorzaak van belangrijke vermindering van volume. Door vervoer en meting wordt die verbrokkeling natuurlijk bevorderd. Dientengevolge zal de vervoerder of in het algemeen hij die zout aflevert bij de uitmeting niet zooveel kunnen afleveren als hij vroeger heeft ingenomen.

Om niet geheel afhankelijk te zijn van de meer of min betrouwbare opgaven van de belanghebbenden heeft de regeering maxima bepaald voor de tekorten. Het eerste reglement, dat na het herstel van het Nederlandsch gezag in den Indischen Archipel de spillage regelde, is in Staatslad 1819 No. 38 afgekondigd. Bij dat reglement werd de spillage voor de *zoutdepot-pakhuismeesters* (zoo heeten zij, die met het algemeen beheer der zout-etablissementen belast, geldelijk verantwoordelijk zijn voor den zoutvoorraad in de depotpakhuizen aanwezig), op 5 % gesteld, een cijfer, dat veel te laag is. Het gevolg was, dat de verantwoordelijke personen om zich voor verliezen te vrijwaren bij de inneming een veel te ruime maat vorderden. Wel werd bij Staatsblad 1823 No. 41 dit cijfer tot 8 % verhoogd, maar de commissaris-generaal Du Bus, die de cijfers in het algemeen te hoog achtte en daarom een commissie tot herziening van het reglement benoemde, bracht nog, voordat de commissie met haar taak gereed was de 8 % terug op het oude cijfer. Hoewel de commissie op het bedenkelijke van de verlaging der 8 % wees, durfde zij voor de depotpakhuismeesters geen hooger cijfer dan 6 % voorstellen, welk cijfer bij het nieuwe reglement van 1827, dat nooit is afgekondigd, werd vastgesteld. Sedert dien tijd tot heden is de zoutmakende bevolking gedwongen geworden veel meer zout in te leveren dan officieel geboekt wordt. Volgens het rapport van den ambtenaar van het ijkwezen, den heer Venema, uitgebracht

den 25sten Augustus 1890, levert de zoutmaker volgens de bestaande wijze van levering gemiddeld 2000 kilogram zout per koyang, terwijl hij bij behoorlijke meting niet meer dan 1697 kilogram zou hebben te leveren. Bij deze berekening heeft de heer Venema ook in aanmerking genomen het surplus, dat de zoutmaker zonder betaling levert, doordien hij slechts voor geheele pikolmaten en niet voor onderdeelen van pikolmaten betaling ontvangt.

Heeft de zoutmaker zijn product in het pakhuis ingeleverd, dan heeft hij volgens de nog geldige instructie van 1822 recht op onmiddellijke betaling. Deze bepaling wordt echter niet nageleefd. Met de naziening der administratie van den opzichter en den gecommitteerde, die de ingenomen hoeveelheden hebben ingeboekt, gaan wel een paar dagen voorbij. Heeft de depot-pakhuismeester de boeking accoord bevonden, dan kan de zoutmaker op een biljet, waarop de gecommitteerde de levering heeft ingeschreven, voor het geleverde betaling ontvangen volgens besluit van 29 Augustus 1861 tegen ƒ 10. - per pikol.

Als ik aanneem, dat door de drie verschillende zoutlanden jaarlijks precies wordt aangemaakt, wat bij de besluiten van Januari 1881 No. 38 en van 28 April 1892 No. 3 bepaald is: dat is door Sampang 16.000 pikols verdeeld over 861 pannen, door Pamekasan 10.000 pikol verdeeld over 1081 pannen en door Soemenep 22.000 pikol, verdeeld over 1567 pannen; dan wordt jaarlijks gemiddeld per pan uitbetaald: in Sampang ƒ 186. -, in Pamekasan ƒ 92.50 en in Soemenep ƒ 140. -

Zoolang aan den zoutmaker niet meer dan ƒ 5. - koper, dat is ƒ 4.17 per koyang werd uitbetaald, waarvan nog gemiddeld voor onkosten twee à drie gulden afging, was het bezit van een zoutpan geen begeerlijke zaak. Toch bleven er ook in dien tijd nog sporen bestaan van het recht, dat de oorspronkelijke bezitters hadden op den grond, waarop de zoutpannen waren aangelegd. Zoo leest men bijv. in een noot van het tweede gedeelte van het Resumé van het Grondonderzoek op blz. 325: ‘In Grissee gaven de bewerkers der zoutpannen een zesde van de opbrengst van het zout aan de rechthebbenden op de gronden: het waren vroeger vischvijvers....’ Dat was naar het oordeel van den assistent-resident dier afdeeling, den heer Van Rooijen, wel hard voor de zoutmakers, maar toch was het z.i. te verdedigen op grond van.... billijkheid,

zal de lezer raden, daar de bezitter van den vijver een zwaar verlies had geleden. De lezer raadt niet *geheel* mis; maar ik zal de eigen woorden van den heer Van Rooijen aanhalen, en dan oordeele hij zelf: ‘De bezitters der vischvijvers’, schrijft hij in zijn rapport van 31 Maart 1852, ‘zouden echter zonder recognitie op de zoutmakers moeijelijk de belasting hunner vijvers kunnen betalen, die door hen thans is aangenomen tot de tegenwoordige hoogte met het uitzigt op dezelve.’

Waarschijnlijk wacht de lezer nu het voorstel om de belasting der vijvers te verminderen met het bedrag, dat de belasting-schuldigen van de recognitie genoten, zoodat de zoutmakers zich voortaan zouden kunnen verheugen in het volle genot van de volle vijf gulden koper of ƒ 4.17 verminderd met twee of drie gulden, die zij aan onkosten hadden uit te geven.

In dat geval raadt de lezer geheel mis. Zeer te pas voor de regeering, maar heel te onpas voor den zoutmaker laat de heer Van Rooyen nu het billijkheidsargument wegen, als hij vervolgt: ‘Deze is ten hunnen opzigte ook niet onbillijk, daar de vijver, waaruit gedurende de goede moesson zeewater wordt geschept voor het zout, voor de vischteelt minder of liever geheel ongeschikt wordt, aangezien dat water door het lage getij in de goede moesson niet altoos kan worden aangevuld en door de zon te veel verdampt, zoodat de visch daardoor sterft.’

Het zou mij spijten, als ik door het licht, dat ik op het schrijven van den assistent-resident laat vallen, den lezer den indruk gaf, dat dit hoofd van plaatselijk bestuur geen hart had voor de bevolking. Als wij op *dien* tijd in *zijne* plaats waren geweest hadden wij in andere woorden waarschijnlijk hetzelfde gerapporteerd of misschien wel in ons rapport den toestand rooskleuriger voorgesteld dan hij. Vergeten wij niet, dat evenals in de natuur de huidskleur van het dier zich aanpast aan de omgeving ook in de zedelijke wereld onze beschouwing van recht en onrecht zich aanpast aan de zedelijke sfeer, waarin wij ons geplaatst zien.

Maar niet alleen in Grissee, ook op Madoera zijn sporen van het recht der oorspronkelijke bezitters blijven bestaan. Sedert de hervatting van den aanmaak in 1862 betalen de zoutmakers in Sampang een recognitie van ƒ 2. - per jaar aan de toenmalige bezitters, die toen gedwongen werden hun gronden tot den zoutaanmaak beschikbaar te stellen. In Pame-

kasan worden de bezitters der vijvers bevoorrecht met het bewaken der sluizen, waarvoor ieder zoutmaker veertig duiten betaalt. In alle zoutaanmaakplaatsen zijn de bezitters der vijvers gedurende den zoutaanmaak ontslagen van het onderhoud der ringdijken en ringslooten, die gedurende dien tijd naar aanwijzing van den depôt-pakhuismeester worden onderhouden.

Niet altijd kwam de recognitie in goede handen; dat bewijst een verbaal in het archief van Soemenep, dat verklaringen bevat van desalieden uit het Sampangsche naar aanleiding van het grondonderzoek van 1867 en dat tevens de bewering staaft, dat houders van vischvijvers of bezitters van rijstvelden vroeger ook tevreden waren zonder recognitie, als zij zelf maar niet gedwongen werden de pannen te bewerken. Volgens dat verbaal verklaarden vroegere bezitters van vischvijvers, dat toen de demang van Ragoen in 1862 de opgebrachte recognitie niet aan hen uitkeerde, zij niet tegen dat onrecht protesteerden, omdat zij door die verandering nog voordeel hadden. Dat voordeel bestond hierin, dat niet uitsluitend de bezitters der vischvijvers met den zoutaanmaak werden belast.

In dat zelfde jaar 1862 echter, toen de betaling op tien gulden per ingeleverd koyang zout werd gebracht, veranderde de staat van zaken. Zij die vroeger zoutpannen hadden aangelegd en berust hadden in de afneming, omdat de last hun te zwaar was, kwamen ze nu terugvragen. In die reclames werd niet getreden, uit overweging dat.... dan iedereen, aan wien zoutpannen waren ontnomen hetzelfde zou vragen.

Die begeerte naar het grondbezit van winstgevende zoutpannen bleef niet beperkt tot vroegere bezitters. Dat blijkt hieruit,- dat het aantal eigenaars van zoutpannen, die niet op de zoutlanden wonen, voor Sampang 250, voor Soemenep 200 en voor Pamekasan *nihil* bedraagt. Gelijk men ziet houdt het aantal eigenaars van zoutpannen, die ze ‘in paroan’ laten bewerken verband met het loon der zoutmakers. Te Sampang, waar dat het hoogst is (gemiddeld ƒ 186. - per pan) vindt men de meeste dier grondbezitters en te Pamekasan, waar het loon het geringste is (gemiddeld ƒ 92.50 per pan), vindt men er niet één.

Onder de uitdrukking ‘in paroan bewerken’ verstaat men, dat de bewerker aan den bezitter de helft van het product

uitkeert, met dien verstande evenwel, dat het onderhoud van den grond (in dit geval van de ringslooten) geheel komt voor rekening van den bezitter en de uitbetaalde koelieloonen, voor zoover gehuurde arbeid noodig was, voor gezamenlijke rekening komen.

In 1862 werd de verhoogde betaling voor het eerst uitgekeerd en reeds in April 1865 verklaarde een commissie ‘Te Soemenep zijn de zoutpannen niet geregeld onder de bevolking verdeeld; terwijl sommige personen eigenaars zijn van 30 tot 40 pannen, treft men een massa zoutmakers aan, die geen pan hebben, maar hunne diensten bij eerstgenoemden presteren tegen zeker loon. Vandaar dan ook die onevenredige welvaart, die men onder de zoutmakers opmerkt; vandaar dat vele zoutmakers jaarlijks zich naar Java begeven om in hun onderhoud te voorzien en door hun late terugkomst het bestuur niet weinig bemoeielijken om de voorbereidende werkzaamheden naar behooren te doen uitvoeren.’

En die commissie staat niet alleen in haar oordeel. Den 24 Mei 1866, dus ongeveer een jaar later laat de resident Tobias zich in denzelfden geest uit. En weer een jaar later, den 11 Maart 1867 rapporteert een zoutdepot-pakhuismeester zeer uitvoerig over den ongewenschten stand van zaken. Blijkens eene missive van den 1sten Augustus 1894 zijn door den resident van Madoera, den heer Arends, thans verschillende maatregelen genomen, die den anoniemen bezitters weinig zullen aanstaan, maar die m.i. niet bij machte zullen zijn veel invloed ten goede uit te werken.

Volgens berekening van iemand, die in de gelegenheid was zich te vergewissen van hetgeen hij mededeelt, hadden ten tijde van zijn verblijf te Soemenep de zoutmakers van dat zoutland bij de geldschieters, waaronder zich de Luitenant-Chinees en eenige Europeanen bevonden, gezamenlijk eene schuld van ƒ 125.000 rentende 50 pCt. 's jaars. Die geldschieters waren de toekomstige (voor een groot deel clandestiene) eigenaren van de zoutpannen en zij genieten het voordeelig verschil van het loon, dat aan de zoutmakers van Sampang en Soemenep meer wordt uitbetaald dan aan die van Pamekasan.

Van Madoera uit wordt tegenwoordig het geheele monopoliegebied van zout voorzien. Op de Blegarivier laadt men het zout van Sampang in inlandsche vaartuigen, die het zonder

overladen vervoeren naar de verkoop- en doorvoer-zoutpakhuizen der residenties Soerabaja, Kedirie, Madioen, Soerakarta, Rembang, Djapara en Passoeroean, voor zoover die pakhuizen aan Java's Noordkust of aan bevaarbare rivieren gelegen zijn.

Met het zout van Pamekasan, dat op de reede van Boender en het Soemenepsche, dat op de reede van Soemenep wordt afgescheept, gaat het niet zoo eenvoudig. Eerst wordt het zout uit de depotpakhuizen door koeli's in prauwen geladen, dan door prauwvoerders naar de op de reede liggende zeeschepen vervoerd, waar weer koeli's gereed staan om de lading in de schepen te stuwen.

Komen de zeeschepen ter plaatse hunner bestemming dan moeten weer prauwen gebezigd worden om het zout van de schepen, die op de reede liggen naar den wal te vervoeren.

Van de plaatsen, die aan zee of aan bevaarbare rivieren gelegen zijn moet het zout verder naar het binnenland vervoerd worden, zoodat men drieërlei transport onderscheidt: land-, zeeen reedetransporten, die afzonderlijk worden uitbesteed.

De aannemingscontracten voor het vervoer worden meestal in het openbaar uitbesteed. Dat uitbesteding echter niet altijd tot het doel leidt, dat men er zich mee voorstelt blijkt o.a. uit het volgende voorbeeld.

In 1880 had een Chinees voor vervoer van zout van Samarang naar Soerakarta ingeschreven tegen ƒ 1.18 per pikol, terwijl de feitelijke kosten van transport volgens de berekening van den resident van Semarang, den heer Van der Hell, op zijn minst ƒ 1.20½ moesten bedragen. De sleutel tot dit raadsel krijgt men als men weet, dat het zout te Soerakarta (waar geen monopolie bestaat) aan 's Lands pakhuis voor ƒ 6.- per pikol wordt verkocht, terwijl de prijs in Semarang ƒ 6.72 per pikol bedraagt en dat de vervoerder zijn tekorten moet verantwoorden tot den prijs, waarvoor het zout verkocht wordt aan de plaats van levering. Van al het zout, dat hij in het monopoliegebied boven ƒ 6.- kon verkoopen, had hij dus winst.

Van de transportaannemers komt het zout onder beheer der zoutdoorvoer- en zoutverkoop-pakhuismeesters. Sedert het nieuwe spillage-reglement van 1827 hebben de doorvoer- en verkoop-pakhuismeesters recht op 4 pCt. spillage. Wel spreekt het reglement ook nog wel van 5 pCt. voor minjarig zout,

maar daar de zoutdepot-pakhuismeesters zulk jong zout niet meer afleveren, kan het cijfer van 5 pCt. voor doorvoor- en verkoop-pakhuismeesters buiten beschouwing blijven.

Het doel, waartoe de toekenning der spillage dient, is zeker in zooverre bereikt, dat bij aflevering van transporten en bij ledigvallen van geheele pakhuizen of van pakhuisvakken geen geschillen kunnen rijzen over vergoeding van te korten. De verantwoordelijke personen hebben (behalve in geval van *force-majeure*) tot den verkoopprijs te vergoeden, al wat boven de toegekende spillage blijkt te ontbreken.

Dat door het cijfer van de spillage te klein te nemen voor knevelarij de deur wijd opengezet wordt, blijkt uit de ruime meting die van de zoutmakende bevolking geeischt wordt bij de inlevering van den zoutoogst. Maar al wordt de spillage ruim genomen, is misbruik niet buitengesloten. Redeneerende, dat als zij te vergoeden hebben, wat er meer dan het toegestane percentage te loor gaat, ze ook recht hebben op hetgeen minder verloren gaat dan het maximum, door de regeering bepaald, zijn zij in de verleiding dat voordeelig verschil als hun rechtmatig eigendom te beschouwen. Vervoerders en zoutdoorvoer-pakhuismeesters, die niet te gelijk verkoop-pakhuismeesters zijn, kunnen het voordeelig overschot, dat zij zich zonder gevaar kunnen toeeigenen niet juist berekenen en daar zij, wat zij boven de spillage te kort komen, tot den verkoopprijs hebben te vergoeden, dienen zij te zorgen, dat zij beneden het toegestane percentage blijven.

Met dien kans behoeven de verkoop-pakhuismeesters geen rekening te houden, daar zij hun voordeelig saldo afzetten tot denzelfden prijs, dien zij te betalen hebben, indien er tengevolge van een te ruim berekend saldo een tekort mocht worden bevonden. Daarenboven staving van tekorten bij pakhuismeesters gaat zeer moeielijk: dat kan alleen geschieden door benoeming eener commissie te wier overstaan de voorraad moet worden uitverkocht (of bij doorvoerpakhuizen moet worden verstrekt) en dan geldt het onderzoek nog alleen maar verzegelde, geen aangebroken vakken.

Behalve de clandestiene verkoop van hetgeen de verkoop-pakhuismeester overhoudt op de spillage bestaat er nog een ander middel voor hem om zich op ongeoorloofde wijze te verrijken. De kunst om zich - nu niet ten nadeele van den

Lande maar ten koste van de bevolking - te bevoordeelen, bestaat hierin, dat men *uit*- in plaats van *in*meet. Staatsblad 1829 No. 77 en de beide nommers 1438 en 1622 van het Bijblad bevatten wel voorschriften voor de meting, maar daarnaar richt men zich bij het debiet al even weinig als bij het innemen van den zoutoogst.

Als de inlichtingen, die men mij omtrent de meting bij verkoop verstrekt heeft, juist zijn, dan wordt de cilindervormige zoutmaat zeer voorzichtig langs de wanden gevuld, zoodat er in het midden een omgekeerde holle kegel ontstaat. Verheft het zout zich nu op een voldoende hoogte boven den rand van den cilinder, dan weet de bedreven mandoor, met een vlugge beweging van den strijkstok, den kegel voor het oog van den waarnemer te laten verdwijnen, zonder dat hij daarom heeft opgehouden te bestaan.

Meermalen, o.a. vóór de vaststelling van Staatsblad 1829 No. 77 is zeer ernstig van gedachte gewisseld of deze en dergelijke kwade practijken niet zouden te voorkomen zijn als de meting door weging vervangen werd. De ambtenaar voor de regeling van het ijkwezen in Nederlandsch-Indië schreef daaromtrent in zijn rapport van 23 April 1823: ‘De hoeveelheid zout, die bij meting verkregen wordt, hangt te veel af, van de wijze, waarop de maat gevuld wordt, terwijl bij het wegen - met behoorlijk geijkte gewichten - slechts knoeierij mogelijk is door het zout nat d.i. zwaarder te maken. Doet de pakhuismeester dat echter met den geheelen voorraad in het pakhuis aanwezig, dan zou hij veel gevaar loopen, meer door smelting te verliezen dan hij wint door toenemende zwaarte, zoodat hij eventueel op elken verkoopdag eene hoeveelheid zout, die hij denkt dien dag te zullen verkoopen; zou moeten bevochtigen, wilde hij zich ongeoorloofde winsten verschaffen, welke bevochtiging bij eventueele inspectie van zijn pakhuis echter spoedig zou blijken. De hygroscopische eigenschap van het zout, waardoor dit artikel naarmate het langer bewaard wordt ook eenigszins zwaarder wordt zou bovendien een intrekking of althans vermindering mogelijk maken van de thans toegestane spillage.’

Dit rapport leidde tot nieuwe onderzoekingen en daar die met goeden uitslag bekroond werden, is bij wijze van proef de meting door weging vervangen in de drie hoofdplaatsen

Batavia, Semarang en Soerabaja alsmede in de pakhuizen te Bekasi en Tangerang in de residentie Batavia en te Tjabang-boengin in de residentie Krawang.

Inmiddels was in 1887 door den controleur, den heer H.E.B. Schmalhausen, aanbevolen het zout verpakt te debiteeren, zoodat bij vervoer en verkoop geen weging of meting zou noodig zijn. Ook dit voorstel leidde tot onderzoekingen en nadat vergeefsche pogingen in het werk waren gesteld een geschikt verpakkingsmiddel in Indië te vinden, werd een prijsvraag van ƒ 10.000 uitgeschreven. Om de ingekomen antwoorden te onderzoeken werden de Directeur der H.B.S. te Soerabaja, Dr. Th.J. van Buuren, en de leeraar in scheikunde aan dezelfde school, Dr. K.H. Mertens, in commissie benoemd. De adviezen dier commissie hadden tengevolge dat de prijs aan een Oostenrijksche firma werd toegekend. De commissie, die tevens belast was voorstellen tot uitvoering van het ingediende plan in te leveren, heeft ook in dit opzicht haar taak volbracht. De voorstellen, die, in korte woorden, hierop neerkomen dat het zout in vormen van verschillende grootte zal worden geperst zijn nog in behandeling.

Is het dus nog niet geheel zeker of de verkoop bij maat zal vervangen worden door verkoop bij gewicht of in verpakking, m.i. mag men aannemen dat in elk geval verandering verbetering zal blijken. Toch geloof ik dat met de nieuwe wijze van verkoop nog een andere maatregel zal dienen gepaard te gaan, als ze ten volle de verwachting zal bevredigen, die men er van koestert. De maatregel, dien ik op het oog heb, is de herziening der bezoldiging van 's Lands dienaren bij het zoutmiddel. Worden schier overal posten van vertrouwen hoog bezoldigd, dat is zeker niet het geval met de betrekking van zoutverkoop-pakhuismeester. De regeling van de inkomsten dier ambtenaren is niet op alle plaatsen van het Monopoliegebied gelijk; maar sedert 1851 is dat wel het geval voor de zoutverkoop-pakhuismeesters op Java. Zij ontvangen tien cents per verkocht pikol met een minimum per maand van ƒ75 voor Europeanen en ƒ50 voor Inlanders, waarbij de laatsten nog ƒ7.50 ontvangen als vergoeding voor het gemis van heerendienstplichtigen (behalve in de residenties Batavia en Soerakarta). Voor hun rekening komt de bezoldiging van het ondergeschikt personeel: zoutmeters, geldtellers, schrij-

vers, pakhuisknechts, koeli's, alsmede het pakhuismeubilair en de noodige gereedschappen: zoutmandjes, schoppen enz. Alleen de zoutmaten, de geldkisten en zoutstempels worden door het Gouvernement verstrekt. Menigmaal is mij verzekerd, dat het bedrag dier uitgaven dat der uitgekeerde pikolgelden belangrijk overtreft. Toch ziet men vaak, dat ambtenaren met vrij hooge bezoldiging, waaraan geen uitgaven voor pakhuisbeheer of dergelijke zaken verbonden zijn, naar de betrekking van zoutverkoop-pakhuismeester dingen, natuurlijk met het oog op de zoogenaamde stille inkomsten.

Worden de wettige inkomsten dier landsdienaren niet te gelijkertijd verhoogd, dan bekruipt mij de vrees, dat men met de nieuwe regeling het kwaad slechts gedeeltelijk of slechts tijdelijk zou opheffen, dat dan mogelijk met het aan te wenden middel niet meer bereikt zou worden dan verplaatsing van het kwaad.

Het was in 1845, dat de latere Minister van Koloniën, E. de Waal, destijds nog een jong ambtenaar ter secretarie, in een memorie aan de Regeering den vroegeren Directeur van het Zout W. Offers prees, niet alleen omdat die Hoofdambtenaar orde had gebracht in de administratie van het zoutmiddel, maar vooral omdat hij er zulke belangrijke aanteekeningen over had nagelaten, ‘want’, schreef hij, ‘de geschiedenis van ons bestuur bewijst het: het gemis van zulke aanteekeningen en, nu nog, het gemis van stukken, die met een oogopslag het gebeurde van vroegere tijden doen overzien, verleidde dikwerf tot handelingen tegen het belang van den Staat en liet nog vaker heilrijke voornemens in het boek der vergetelheid bedolven.’

Op even waardeerende wijze als de heer E. de Waal zich over zijn voorganger Offers uitlaat, wordt de schrijver der memorie door den heer Van der Kemp geprezen. Maar de nutte lessen van Offers waren verloren gegaan en de pogingen door E. de Waal ‘in het werk gesteld om de verbeteringen aan te toonen, voor welke het zoutmonopolie vatbaar zouden kunnen zijn’ hadden niet veel meer gevolg gehad dan dat hem de tevredenheid van het Gouvernement werd betuigd onder toekenning eener gratificatie van ƒ500. Geen wonder dus, dat in 1864 de Directeur van 's Lands Producten en Civiele Magazijnen den wensch slaakte, dat de verdienstelijke arbeid van

den heer De Waal door een ander mocht worden voortgezet en aangevuld.

Die wensch is op uitnemende wijze door den heer Van der Kemp verwezenlijkt geworden. Terwijl hij als Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid vervuld was met het denkbeeld de geschiedenis van het zoutmiddel na te vorschen, werd hem den 28sten Augustus 1892 een dienstreis opgedragen naar het eiland Madoera, teneinde een plaatselijk onderzoek in te stellen naar de werking der zoutpolitie. Hij greep die gelegenheid aan om door eigen aanschouwing de administratie van den zoutaanmaak te leeren kennen, teneinde te beter te kunnen slagen bij het tot een geheel verwerken van alle voorschriften, die op het monopolie betrekking hebben en het aanbrengen van wenschelijke wijzigingen en aanvullingen. Die omvangrijke arbeid zou voltooid genoemd mogen worden, als er geen sprake van was de meting door weging of verpakking te vervangen. Nadat daaromtrent zal zijn beslist, zal de codificatie natuurlijk min of meer belangrijke wijzigingen moeten ondergaan.

Het aanvankelijk plan van den schrijver om na de voltooiing der codificatie uitsluitend ten behoeve der administratie een handleiding te schrijven gaf hij op en wij danken aan de wijziging van zijn oorspronkelijk plan een doorwrochte historische studie van het zoutmiddel, die behalve den ambtenaren, die met de administratie van dat middel belast zijn, ook aan anderen ten goede komt.

M. VALK.

‘Vermakelijke’ Nederlandsche geschiedenis.

't Was in 1854, dat bedreven werd, wat nog in dat zelfde jaar als een ‘L e n n e p i e ’ is gebrandmerkt.

Het woord is van den oud-hoogleeraar dr. W. Hecker, in zijn *Strafdicht aan mr. J. Van Lennep* (2e druk; 17 strofen groot; onder den eigen naam van den schrijver), dat aldus aanvangt:

‘Van Lennep, ja dat 's nieuw, dat mag vernuftig heeten,
Zooals er eeuwen lang ter wereld niets verscheen!
Triomf met uw genie en met uw stout vermeten!
Gij hebt u dikwerf braaf, maar braver nooit gekweten;
Groothandlaar in 't komieke, als gij bestaat er geen!...

Kruis heel de wereld rond, doorsnuffel alle hoeken,
In 't allerfijnst beschaafde of 't onbeschaafdste land,
Doorwriemel hoog en laag, doorblader alle boeken:
Men zal er vruchtloos naar de wedergade zoeken,
Die tegen uw vernuft de kroon der eere spant.

't Zegt immers eindloos veel, de schimmen van 't voorleden
Te storen in hun slaap, te dagen uit het graf,
Om ze in het kermispak van harlekijns te kleeden:
Lang diende er daartoe met gevoel en kunst gestreden,
Voor wie natuur ten minste een grein van beide gaf.

Uw kunstvorm zij gegroet, nieuw, rijk en onvolprezen!
En dat wel in een eeuw zoo arm aan poëzie!
Er wordt van parodie en travestie gelezen,
Maar eeuwig, als de zaak, dient ook de naam te wezen:
Des heete zij, ter eer des vaders, LENNEPIE!’

Dat is een ander oordeel dan van de verzen, door denzelfden (toen nog anonymen) hekeldichter in zijn *Hippokreen-ontzwaveling* (1838; pag. 33) aan hetzelfde adres gericht:

> ‘Van Lennep! Neêrlands Scott, versmaad den lauwer niet,
> Dien 't vaderlandsche hart voor 't vaderlandsche lied
> U heiligt, trotsch op wie van rijkbezielde snaren
> De gloriedaân verkondt uit 's lands Historieblaâren!
> 'k Bezweer u, blijf aan de eer van 't Vaderland gehecht,
> Dat u met Staring 't loof der dankbre hulde vlecht.’

Een overgang vormt de passage in de latere satire van den Groningschen Juvenalis *Quos ego!* (1844; pag. 40):

> ‘Beets heeft ons nieuwen geest en jonkheid ingeblazen,
> Door als Van Lennep trouw op lekkernijtjens te azen
> Van vreemde tafels, waar hy by de hoop van tast,
> En ons, arm volkjen dat verhongert, op vergast.’

Maar thans, in 1854, was Van Lennep gehéel in ongenade geraakt:

> ‘Gij kunt, uw roeping trouw, voor 't laagste 't hoogst vergeten
> En eischt een simplen lach van meid en knecht tot loon.
>
> Van kindren ook misschien? maar kan er vader leven
> Of moeder, zoo onwaard den zegen van haar lot,
> Dat ze eerbied, liefde, ontzag, in 't kinderhart geweven,
> Zich zelve aan vuige spot en moedwil prijs zou geven:
> In 't voorgeslacht zich zelve en in zich zelve God!
>
> Dat dacht uw vader niet, toen hij van geestdrift gloeide
> En Hollands dal en duin weergalmen deed van 't lied,
> Dat uit zijn volle borst met dankbre tranen vloeide
> Ter eere van 't geslacht, dat daar voor eeuwen bloeide;
> Dat dacht uw vader, neen, uw grijze vader niet!’

Wat had Van Lennep dan toch misdreven? Wie dit niet weet, vindt het antwoord in dr. Hecker's voorberichtje: ‘Mr. J. Van Lennep's pas verschenen *Tafereelen uit de geschiedenis*

des vaderlands vermakelijk voorgesteld tot nut van groot en klein[1], welke onze geschiedenis tot eene caricaturen-galerij verlagen, geven elken Nederlander 't recht, op zijne wijze de gepleegde heiligschennis te wreken. De verontwaardiging gaf mij de regelen in de pen, die ik met het vertrouwen eener gerechte zaak mijne landgenooten onder de oogen breng.'

Een 'Lennepie'; - doet het woord, op den klank af, niet denken aan een infamie of zoo iets? En dáaraan beantwoordt de persoon, aan wiens naam dat smaadwoord ontleend is, voor ons toch niet; al had ook híj 'les défauts de ses qualités', zoodat hij bij voorbeeld voor volksvertegenwoordiger weinig geschikt blijkt geweest te zijn[2].

In onze Nederlandsche literatuur dezer eeuw is Jakob Van Lennep immers de prettige figuur bij uitnemendheid. Zijn portret behoef ik wel niet te teekenen: wie kent niet het geestige gelaat met de levendige donkere oogen en de lange witte lokken? Maar hem zélf te hebben gezien, is mij nog steeds één mijner aangenaamste herinneringen. 't Was in 1866, te Rhedersteeg, waar wij eenige weken in hetzelfde huis logeerden, waarin hij ettelijke zomers had doorgebracht en zijn *Klaasje Zevenster* heeft geschreven. Elken morgen, reeds om zes uur, zat hij bij één der bovenvensters te werken; verder op den dag ging hij wandelen, en kon men hem ('t was nog maar twee jaar vóor zijn dood) af en toe met jeugdige vlugheid over hekken zien springen of in de statige Middachter laan luchtige pirouettes om zijne bejaarde gade zien maken. En gelijk hij in sommige van zijn boeken, vooral in zijn *Vermakelijke spraakkunsten*, zich niet gegêneerd heeft, rijp en groen, zoowel flauwiteiten als geestigheden op te disschen, zoo was hij ook in zijn gesprekken; in verwonderlijken overvloed stroomden de verhalen en grappen uit zijn mond, nu eens echt aardig, een oogenblik later erg 'bas comique', maar terstond hierop weer treffend pikant.

1) Op het titelblad staat verder: 'door Mr. J. Van Lennep en Compagnie. Aanvangende met de komst der Batavieren en eindigende als het uit is. M.H. Binger en zonen, Amsterdam, 1854.'
2) Vgl. over hem de artikelen in de eerste helft van October 1893, tijdens de Amsterdamsche Van-Lennep-tentoonstelling, bijv. in de *N. Rott. Courant* geplaatst; o.a. *Van Lennep in de politiek*. - Zelfs Douwes Dekker, die zich zoozeer over hem beklaagde in de Havelaar-zaak, en dien ik alleen dáarom hier aanhaal, getuigde van hem: 'Slecht was-i niet!' (*M.H.*, 4e dr., p. 349).

Niemand zal beweren, dat Van Lennep een genie geweest is; maar alles te zamen was hij toch een niet alledaagsch talent (zélf ook een stukje vermakelijke Nederlandsche geschiedenis!); en dat hij na zooveel jaren nog altijd een lievelingschrijver van onze jongens en meisjes is gebleven, strekt hem tot een benijdenswaardige eer[1]. Hij althans zou niet, gelijk zoo velen onzer overleden auteurs, reden hebben tot het verwijt, in een epigram van Lessing uitgesproken:

> 'Wir wollen weniger erhoben
> Und fleissiger gelesen sein.'

Zijne bovengenoemde *Tafereelen* zijn wegens het geruchtmakende stormpje, dat er bij hunne verschijning tegen opgestoken is, nog-al zeldzaam geworden; de familie heeft, naar men zegt, de exemplaren zooveel mogelijk opgekocht. Er zal dus menig-één ook onder de lezers van dit tijdschrift zijn, die ze nooit onder de oogen heeft gehad. Toch zal ik er maar niet aan beginnen, de kluchtigste versjes er uit te citeeren; ten eerste, omdat zij, als de prentjes er niet bij kunnen aanschouwd worden, veel van de aardigheid van 't ensemble verliezen; ten tweede, omdat inderdaad vele van die versjes, op zich zelf genomen, laf zijn en bovendien van platheden wemelen. Maar mét de door jhr. P. Van Loon geteekende plaatjes er bij, zijn verscheidene er van - voor grooteren, stellig niet voor kleine kinderen, - toch nog-al onschuldig amusant (na de derde aflevering, die het slechts tot Alva's bewind bracht, is de uitgaaf gestaakt). Enkele, zooals het versje op den dood van Karel den stouten, zijn ongetwijfeld geheel gemankeerd, zonder in 't minst door het bijbehoorende plaatje te worden gered.

1) Dat men met Van Lennep's historische voorstellingen hier en daar wat voorzichtig moet zijn, heeft reeds Busken Huet (*Litt. Fant.*) op zijne gewone smakelijke, hoewel niet altijd geheel billijke manier uiteengezet. Aangaande *Elizabeth Musch* heb ik in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* (jaargang 1886) bijeengevoegd, wat prof. R. Fruin elders bij verschillende gelegenheden had aangetoond. Later vond ik in prof. J. Ten Brink's *Gesch. der Noord-Nederl. Letteren in de* 19*de eeuw* over dit onderwerp nog het volgende (I, 175): 'Van Lennep erkende het zelf. Hij schreef mij.... 1867: "Elizabeth Musch was een lichtekooi even als hare moeder; dit is mij later gebleken en daarom heb ik geen lust gehad het verhaal te vervolgen".'

Zijn al de bijschriften van Van Lennep afkomstig? In de voorrede erkent hij alleen het vaderschap van de ‘opschriften en de met gewone letter gedrukte vierregelige bijschriften’. De heer H. Binger, één der uitgevers, was - volgens Frederik Muller[1] - de maker der overige (deels cursieve) versjes. Zij lijken intusschen al heel frappant op Van Lennep's eigen geesteskindertjes in dezen bundel, en hij nam ook de verantwoordelijkheid er van geheel op zich.

Aan die voorrede ontleen ik nog het volgende. Na er op gewezen te hebben, dat men beter onthoudt, wat men, al is 't maar op een prentje, gezien heeft, dan wat men enkel van hooren zeggen heeft, betoogt de auteur:

‘Vooral zoodanige platen treffen de verbeelding, waarop iets heel akeligs of iets heel geks is voorgesteld. Immers, het gemoed der kinderen - ik durf er bijvoegen, dat der groote menschen - is meest ontfangbaar voor de indrukken van hetgeen treurig en voor hetgeen belachlijk is. Om nu de Geschiedenis van ons Vaderland, al is het maar oppervlakkig, te leeren kennen - en zij wordt over 't geheel bitter slecht gekend - oordeelde ik, dat een nieuw Prenteboek niet ondienstig wezen zoû. Doch opdat de gebeurtenissen zich levendig voor den geest zouden voordoen, moesten de voorstellingen - gelijk ik zooeven aanmerkte - of heel akelig, of heel kluchtig wezen. Alle zaken hebben een ernstige, maar ook een kluchtige zijde. Daarom kon, terwijl de filosoof Herakliet over der menschen verkeerdheden schreide, de filosoof Demokriet over hun dwaasheden lachen. Ik had, wat mij betreft, 's lands geschiedenissen zoo dikwijls van een ernstige kant beschouwd en doen beschouwen, dat ik ze nu - en wie zoû 't euvel opnemen? - eens van de vrolijke zijde wilde bekijken: vooreerst, omdat zulks tot een nieuwe wijze van voorstelling aanleiding geven zoû en men gaarne iets nieuws ziet: ten anderen, omdat ik zoodoende kans had, den lezer te vermaken, en, al vermakende te onderwijzen. En dan kwam er nog een derde reden bij: te weten de zucht, van aan mijn

1) In zijne *Beredeneerde beschrijving van Nederlandsche historieplaten* enz., afl. 1, pag. 3. De heer Muller noemt de teekeningen ‘geestige karikaturen’, ‘meesterstukken’, en schrijft, dat ze ‘meest’ van den heer P. Van Loon te Utrecht afkomstig waren. Ook lezen wij bij hem, dat de onderneming eerst ‘na eenigen tijd veel genoegen te hebben gegeven’ zoo fel is bestreden.

vaderland eenige voortbrengselen te doen kennen van een teekenpen, die tot heden te zedig of te egoïstisch alleen voor den engen familiekring geärbeid had.'

Ziet de onderneming er niet nog-al zeer onschuldig uit? En dan volgen die nog stéeds lachwekkende plaatjes van de Friezen en Bataven, van Karel den grooten, van den dood van Floris V, van Oranje en Egmond; en sommige versjes doen ook nóg wel hun effect, al zou men andere wel willen missen.

Maar Van Lennep had zich verrekend bij zijne vraag: 'Wie zou 't euvel opnemen?' Wij zagen reeds, hoe dr. Hecker hem à faire nam over zijn 'iets nieuws'[1] en zelfs de schim van den 'grijzen vader' des misdadigers met een holle grafstem er bij opriep! Hier volge nog het slot van het *Strafdicht:*

'Ja, dit 's een smet, een smaad, die op uw naam zal kleven
En onuitwischbaar blijft, zoolang men dien gedenkt;
Niet strafloos wordt een volk zich zelf ten spot gegeven,
En zeker heeft de hand haar eigen vloek geschreven,
Die de eer des vaderlands en der historie krenkt.

's Lands voor- en tegenspoed, het worstlen, lijden, strijden
Voor vrijheid, wet en recht en eigen volksbestaan
Door kermisgrappen op hansworstentrant te ontwijden,
Dat meet de mate vol der flauwheid onzer tijden:
Waarvoor ge ons lachen vergt, dat vordert eer een traan!

Dus, wreevle hand, sta af van 't heillooste aller plannen
En, ongewijde voet, verstoor geen heilige asch!
De scherts moge ons van d' ernst bij tijd en wijle ontspannen,
Maar worde nooit misbruikt om 's levens ernst te bannen,
Die onze krone blijf, gelijk ze 't eertijds was!'

Van Lennep heeft in 't zelfde jaar 1854 eene *Verantwoor-*

1) In het stormpje, dat in 1866 door *Klaasje Zevenster* werd veroorzaakt, ontstonden verzen, die zeer op die vijf eerste boven-geciteerde van dr. Hecker gelijken, in een brochure *Een schandelijk boek*, door mr. A. van Brussel (aangehaald in de *N. Rott. Ct.* van 3 Oct. 1893):

'Van Lennep, dat's weer nieuw, dat boek mag treffend heeten,
Vuil als sinds Piet Boddaert geen smerig boek verscheen.
Groothandlaar in het slijk, als gij bestaat er geen!'

(Over P. Boddaert jr., † 1805, zie *Biogr. woordenb.* van V.d. Aa. of Frederiks.)

ding in 't licht gegeven (ook bij Binger en zonen); ik kan er slechts een klein gedeelte van aanhalen:

‘Men heeft aan de *Tafereelen* een godsdienstig en politiek gewicht toegekend: men heeft er aanleiding uit genomen, mijn karakter en mijne bedoelingen aan te tasten;.... ja weinig scheelde het, of ik ware voor een verrader des vaderlands uitgekreten: in één woord: een onnozel prenteboekjen heeft de Turksch-Russische questie voor een wijl op den achtergrond geschoven’.... De hoofdbeschuldiging schijnt te zijn, dat de schrijver zijne landgenooten heeft ‘geërgerd en ontsticht.’ Hij ontkent echter de bedoeling daartoe gehad te hebben. ‘Onder hen, die mij van kwaad opzet beschuldigen, is de Heer Hecker, meen ik, de eerste geweest, tevens de voornaamste en de eenige, voor zoover ik weet.... die het met zijn naam voluit gedaan heeft.’ Dat waardeert Van Lennep; hij prijst ook Hecker's verzen en verklaart zich bereid, ‘om, zoo hy 't verlangt, hem een kleine verandering voor te dragen in een paar regels, welke daardoor nog in ronding en kracht zullen winnen. Zoo min als de oude Tromp voor Duins ben ik beschroomd aan mijn vijand datgene toe te zenden wat hem ter mijner krachtiger bestrijding nog ontbrak.’ En dan beroept Van Lennep zich op zijn verleden: hoe hij dertig jaar lang de groote daden onzer voorvaderen in 't licht heeft pogen te stellen. ‘Veertig deelen ter verheffing van den roem van Nederland geschreven, werp ik in de éene schaal.’ Dan verhaalt hij, hoe hij de versjes ‘in oogenblikken van uitspanning, wanneer een blijgeestige luim getuigde’, had gemaakt; hoe hij ze aan een vriend voorlas, met het verzoek er schetsen bij te maken; hoe deze hem met de teekeningen verraste. ‘Ik heb dien avond gelachen, als de Goden by Homerus nooit gedaan hebben; - doch tevens heb ik het talent bewonderd, dat nu eens de bevalligste kompositiën op het papier had nedergeworpen, dan weder aan figuren, de stijve middeleeuwsche vormen of zelfs de houten kermispoppen nabootsende, een kracht, een juistheid van uitdrukking en een waarheid had weten te geven, hoedanig maar zeldzaam in de meest uitvoerige werken van beroemde kunstenaars worden gevonden.’ En nu heeft hij dat genoegen ook aan anderen willen meêdeelen.

Ik ben eerst genaderd tot pag. 8 van de *Verantwoording*, en de verdere tien bladzijden bevatten nog verscheidene aardige

trekjes; maar, mij dunkt, het tegenwoordige geslacht zal Van Lennep het pleit wel reeds gewonnen geven. Is het, omdat wij beter scherts hebben leeren verstaan dan het Nederland van 1854? Het zou mij niet verwonderen, te vernemen, dat prof. Hecker zélf een weinig is bijgedraaid op dit punt (zooals misschien óok wel in zijn oordeel over Hildebrand[1]). Over veertig jaar zal men vermoedelijk sommige verschijnselen van heden eveneens minder tragisch opvatten, gelijk wij thans de ‘April-beweging’ en de ‘Lennepie’ lichter achten dan velen te dier tijd. Aan prof. Hecker's ernst en gespierde versificatie desniettemin alle eer!

Is het erg snood van mij, dat ik wel eens heimelijk gewenscht heb, de nog onuitgegeven afleveringen der *Tafereelen*, - volgens de *Verantwoording* ‘reeds gereed liggende’, - nog eenmaal mét het reeds verschenen gedeelte (zij het, behoorlijk door een niet ál te bar deskundige geschift) in het licht te zien komen? Ik geloof, dat zij thans méer gewaardeerd zouden worden dan in 1854.

Aan onze jonge kinderen of leerlingen zouden wij dat boek (evenals sommige andere) niet laten zien. Als zij grooter werden en de Nederlandsche geschiedenis reeds van hare ernstige zijde hadden leeren kennen, - ik geloof niet, dat het hun dán nog zou behoeven te schaden. Maar onwillekeurig ga ik weer aan 't citeeren: 't staat te lezen op pag. 16 der *Verantwoording.* Ten slotte betuigt Van Lennep, berouw te gevoelen, ‘niet over de zaak zelve’, maar over zijn ‘gebrek aan bekendheid met de kieskeurigheid (zijner) landgenooten.’

1) In zijn *Quos ego!* (1844; pag. 54) lees ik

‘Ons Proza is, helaas, als onze Poëzy!
Daar 's vader Hildebrand....
.... dat heeten mooie boeken;
Maar wijs my eens den weg om 't schoone er in te zoeken.
Ik spoor het nergens na, hoe ik mijn oogen plaag,
Zy vliegen veel te hoog of ik kruip veel te laag....
Van de achtervoorrede af tot Keesjen met zijn hemd,
Is alles even nieuw en ongehoord en vremd....
Wee, wee, wie onze taal van 't Zondagspakj' ontslaan,
En trekken haar barbaarsch het harlekynspakj' aan
Des humors; al die kunst zijn koordedanserstreken,’ enz.

Er is een ander, een hooger soort van ‘vermakelijke’ Nederlandsche geschiedenis dan het met bewustheid als zoodanig opgedischte of kluchtige (en vaak min of meer laffe) soort, waartoe Van Lennep's *Tafereelen* ontegenzeggelijk behooren.

Maar zijn wij met het hier bedoelde tweede soort in 't voorafgaande niet reeds in contact geweest? Is niet de ‘Lennepie’ zélve met haar hoog ernstigen nasleep (plus Van Lennep's deftige, hoewel hier en daar zoo guitige *Verantwoording*) een stukje vermakelijke Nederlandsche geschiedenis? - in plaats van een infamie, veeleer de stof voor een literair komisch heldendichtje, dat aldus kon beginnen:

> Muze! bezing mij den held, die 't Lennepsch gedrocht heeft
> gemuilband,
> Na het getuchtigd te hebben met striemen van snerpenden zesvoet;
> Hector gelijk, die Achilles - ach neen! dien Athena verschalkte.

Welk een prettig onderwerp had het kunnen zijn voor C. Vosmaer, of voor een geestig historieschrijver als dr. J. Hartog, wiens *Geschiedenis der predikkunde in Nederland* als een onovertreffelijk model in dit genre kan dienen, en wiens *Spectatoriale geschriften*, gelijk zijn *Patriotten en Oranje*, eveneens zooveel kostelijks bevatten voor wie smaak heeft aan zulke spijze.

De achttiende eeuw is wel een bijzonder vruchtbaar tijdvak voor deze wijze van behandeling der Nederlandsche geschiedenis; maar ook andere perioden leveren nog stof in overvloed. Wat liggen er niet een schatten van curieuze bijzonderheden in de reisjournalen onzer zee- en landontdekkers der 16e en 17e eeuw! En wat is bij voorbeeld ook de tijd van 1830 rijk aan amusante uitboezemingen! Mag ik er u in 't voorbijgaan even een proefje van aanbieden? Het is ontleend aan het *Tafereel van de Belgische onlusten, in dichtmaat*, door D. Valkenburg (Utrecht, Van Paddenburg en Co, 1830), pag. 1:

> ‘Waant niet, dat uwe zaak, o Belgen! zegepraalt.
> Geen trots misleide u meer, uw lot is reeds bepaald.
> God, die den toeleg kent van uwe wanbedrijven,
> Stuit eens uw snood ontwerp. Uw werk zal niet beklijven.
> De beste keus, die u ter redding over is,
> Is deze: toont berouw en vraagt vergiffenis!

Vreest gij des Konings wraak? Waar is die ooit gebleken?
Gij moogt, bekent ge uw schuld, hem met vertrouwen smeeken.
Valt needrig hem te voet, hij is dien ootmoed waard!
Zoo niet! - dan blijve u 't lot dat gij verdient bespaard.'

En dan het nog veel tammere slot van den tweeden zang (pag. 49):

'Gaat, hoort en overweegt, beslist en doet uw voordeel!
En is van zuid en noord de ontbinding niet te mijden,
Dat wij zoo 't mooglijk is, dan toch in vrede scheiden.'

Ik kan niet nalaten, er nog éene passage aan toe te voegen: wanneer de prins van Oranje na zijn onaangenaam bezoek aan Brussel (waarbij het achteruitschoppen van zijn paard niet vermeld wordt) in den Haag terugkeert (pag. 40):

'Zag hij van muiteren in Brussel zich verdringen,
Hier zijn het vrienden die hem vreugdevol omringen.
Hij reikt, door zooveel trouw gevoelig aangedaan,
Aan sommigen de hand, en sprak hun allen aan,
Met woorden, die hun hart steeds dankbaar zal bewaren,
"Gij" (welk een eer voor 't volk!) "zijt brave Hagenaren!"'

Misschien kunnen de locale geschiedschrijvers der residentiestad deze loyale regelen bij gelegenheid nog eens te pas brengen (de uitroepteekens behooren er eerlijk bij).

Maar dat wordt immers wéder bespotting der heiligste gevoelens van een volk! Neen, waarlijk niet. Al kan iemand zich zeer wel verplaatsen in de gewaarwordingen der Nederlanders (maar óok der Belgen!) van die dagen - wij oordeelen over de geschilpunten van dien strijd nu eenmaal niet geheel meer zooals zij, - toch zal hij nog wel mogen meesmuilen bij het lezen van verzen als deze, uit J. Olivier's *Merkwaardigheden uit den Tiendaagschen veldtogt* (1834):

'Tot leering, Vorsten van Euroop!
Bid ik u, komt en ziet:
Getrouwer, braver Vorst en Volk
Vindt gij op aarde niet!'

Of, nóg mooier, - puik-chauvinistisch:

> ‘Neen, Neerlands kroost is leeuwenteelt,
> Het bloed, dat door hunn' aders speelt,
> Is vlekloos rein als 't hart der Vaad'ren;
> Oud Neêrland is ten strijd gesneld;
> Oud Neêrland is één éenig held,
> En zegeviert op Landverraad'ren!’

Wij leven toch niet meer in de achttiende eeuw, dat wij ‘zulks’ breedvoerig behoeven te gaan beredeneeren in een ‘Proeve van betoog nopens het recht van schertsen op geschiedkundig gebied en het gepaste gebruik van hetzelve’!

Ik ga dus over tot een derde soort van ‘vermakelijke’ Nederlandsche geschiedenis, en wel: de volstrekt niet als zoodanig bedoelde, maar niettemin dit zijnde. Toegegeven, dat wij zoo-even ook reeds met dit soort in aanraking waren; de verschillende soorten van geschiedenis zijn nu eenmaal niet zoo scherp gescheiden als sommige geleerden nóg wel trachten vast te stellen. De lijnen kruisen elkander dikwijls; en ieder levert, waar hij het meest kans toe ziet.

In onze dagen treedt ons dit derde soort vooral te gemoet uit Noord-America. In Nederland zelf, - afgezien van de geschiedenis van den dag in sommige bladen, - bijna alleen nog slechts bij plechtige of feestelijke gelegenheden; dan schijnt het wel eens op een extra-ruime dosis onkritische overdrijving niet aan te komen.

Maar uit de Vereenigde Staten, bepaald van de oostzijde, verrijzen in de laatste jaren telkens geschriften, blijkbaar bestemd tot verheerlijking van het Nederlandsche voorgeslacht, tot wier afstammelingen ook hunne auteurs (hoezeer afkeerig van geboorte-adel!) het blijkbaar een eer achten, zich te mogen rekenen. Nu, dat doet natuurlijk ons eigen Nederlandsch hart goed. Ons volk, klein in aantal en vaak door 't buitenland genegeerd of miskend, ziet zich niet ongaarne, zij het bijzonder in zijn schoon verleden, gewaardeerd en geprezen. En wij zijn dit reeds geruimen tijd van Noord-Americanen gewoon; Prescott en Motley immers hebben onzen Tachtigja-

rigen oorlog verheerlijkt, - met welk een enthoesiasme vooral laatstgenoemde! Die vrijheidsstrijd op godsdienstig zoowel als op staatkundig gebied heeft aan gene zijde van den Atlantischen oceaan even vurige bewonderaars als hier. Maar Prescott en Motley waren bovendien grondige onderzoekers; kenners - voor zoover dat toen mogelijk was - van de onderwerpen waarover zij schreven. Wat hadden zij gestudeerd in de werken der nieuwe en oude, ook Nederlandsche en Spaansche, geschiedschrijvers! wat hadden zij ook gesnuffeld in de Europeesche archieven! Hoe weinig daarentegen weten sommige onzer tegenwoordige Americaansche panegyristen aangaande onze historie!

't Is waar, ook Motley is ons thans niet meer gematigd genoeg; en ook hij heeft wel eens bokken geschoten: bij voorbeeld, de buurt van Heiligerlee aangeduid als ongeveer de plaats, waar Varus door Herman verslagen werd (en 't is er inderdaad ook niet half zoo ver van verwijderd als New-York van San Francisco), of Maurits en Oldenbarnevelt voorgesteld als deelnemend, ‘misschien in dezelfde boot’, aan een poging tot ontzet van het door Parma belegerde Antwerpen. Maar (behalve dat hij dit laatste als onzeker en onder vrij-wat voorbehoud vermeldt) er staat zooveel tegenover, vooral in de levendige teekening van gevechten en stedenbelegeringen, dat wij Motley zulke kleinigheden van harte kwijtschelden en hem, - afgezien van zijne bij sommige passages wel hinderlijke partijdigheid, - dankbaar blijven wegens hetgeen hij voor de historiekennis van Nederland (ook ten nutte van Nederlanders!) en voor de eer onzer natie in de schatting van het buitenland heeft gedaan[1]. -

Moeilijker gaat ons dit af ten opzichte van nieuwere Americaansche auteurs, die de geschiedenis van Oud-Nederland ophemelen, zonder aan de matigste eischen te voldoen, die toch ook aan buitenlanders bij de behandeling van zulk een onderwerp mogen worden gesteld. Hoe te oordeelen bijv. over de brochure van mr. W. Elliot Griffis, *The influence of the Netherlands in the making of the English Commonwealth and the American Republic* (1891), waarin bewonderenswaardige gods-

1) Ten overvloede zij nog eens herinnerd aan prof. R. Fruin's belangrijke artikelen in dit tijdschrift (1859, 1860, 1862) naar aanleiding van Motley's werken.

dienstige verdraagzaamheid, vrijheid van drukpers (‘liberty of unlicensed printing’), onafhankelijkheid van de rechterlijke macht (‘complete’ nog wel!), en nog méer dergelijke anachronismen, door den schrijver kortweg toegeschreven worden aan het Noord-Nederland van den aanvang der 17de eeuw! Van kleinere misvattingen zal ik zwijgen (ook in de geschiedenis van Engeland; hij maakt o.a. Jakob II tot een zoon van Karel II); maar de kroon spant wel, wat hij van de Staten-Generaal onzer Republiek schrijft (pag. 20): ‘The national legislature, Congress, or States General, like ours, - for ours is copied directly from it, - consisted of two houses; one the Senate, representing sovereign States, and having the treaty-making power, and the other a popular assembly representing the people’. Wie zoo weinig op de hoogte der 17de-en 18de-eeuwsche Nederlandsche staatsinstellingen is, dat hij ze als demokratisch voorstelt en het tweekamerstelsel er bijfantaseert, moest zijn pennevrucht toch niet (gelijk geschied is) door Nederlandsche bladen met een eeresaluut zien begroet.

Wel wat beter is van denzelfden schrijver (die ook over Japan en Korea boeken gepubliceerd heeft) het in 1894 verschenen *Brave little Holland*, hoewel ook dáarin nog curieuze stukjes te vinden zijn. En óok van degelijker gehalte is mr. Douglas Campbell's *The Puritans in Holland, England and America* (1892), dat in onze taal wordt overgezet. Evenwel draagt ook dit veel omvangrijker boek mijns inziens te zeer het karakter van een strijdschrift. Het is geen pure historie. Het bevecht op bijna elke bladzijde Engeland en een Engelsch-gezinde beschouwingswijze der Americaansche ontwikkelingsgeschiedenis, staatsinstellingen, toestanden; en oud-Nederland moet dienst doen als een ‘machine de guerre’ tegen de Anglomanie van andere schrijvers. In verband daarmede wordt oud-Nederland voortdurend opgehemeld. Er is wel veel waars (en voor Nederlandsche harten streelends!) in den kwistig toegezwaaiden lof; maar telkens bij het lezen zou men den auteur willen toeroepen: dat is toch niet historisch juist! Zeker, er was hier in Nederland, c. 1600, betrekkelijk méer verdraagzaamheid (om den handel vooral!) dan in het overige West-Europa; maar zóo mooi, als 't ook in dít boek wordt voorgesteld, was het toch n i e t (of zijn de wederzijdsche vervolgingen der Remonstranten en Contra-Remonstranten niet echt karakteristiek voor die dagen?). En dat de

Noord-Nederlanders in dien tijd 'a people of the nineteenth century' waren (II, 358), is toch óok een betwistbare stelling, vooral uit Americaansch demokratisch oogpunt. Maar juist op dít punt vinden wij gedurig onklare illusies bij deze groep van overzeesche schrijvers, ook bij mr. Douglas Campbell[1]. Engeland wordt veroordeeld, o.a. omdat het geen duurzame republiek is geworden (alsof dit niet voor een groot deel de schuld is geweest van de tirannie der Puriteinsche Independenten zélven!); de Nederlandsche republiek wordt als 'self-government' van het Nederlandsche volk geïdealizeerd; en vervolgens moet de staatsregeling van de tegenwoordige Vereenigde Staten van Noord-America - natuurlijk het non-plus-ultra op dit gebied![2] - vooral van Nederlandsche en in 't geheel n i e t van Engelsche afkomst heeten[3]. Zeer verrassend! - maar zuivere historie is dat niet. En wij Nederlanders verlangen immers niet terug naar de chauvinistische periode onzer historiografie, toen de 'Gallische haan' altijd zoo 'valsch' heette te kraaien, en de Britsche 'trouwelooze' luipaard zoo onophoudelijk afgejakkerd werd door de Noord-Nederlandsche 'zeeleeuwen'. Blijkbaar had men toen het afgrijselijk gekrijsch dier leelijke laatstgenoemde beesten, met wier naam onze Janmaats werden versierd, nog niet zoo van nabij leeren kennen als thans in *Artis*. -

Verder heb ik hier nog te noemen een historischen dichtbundel, die mij eerst dezer dagen in handen kwam, en die, hoewel in 1892 verschenen, nog weinig in Nederland de aan-

1) Ik meen dit te mogen zeggen, niettegenstaande de sympathie, die de heldhaftige ijver van dezen na langdurige pijnlijke krankheid overleden lijder en strijder ook mij inboezemt. Zie zijn sprekend portret en levensbericht in het *Yearbook of the Holland Society of New-York*, 1892/93.

2) Dat weten wij toch beter (behalve uit de geschiedenis der laatste jaren) uit *The American Commonwealth* van J. Bryce; zie de artikelen van mr. A.R. Arntzenius daarover in dit tijdschrift, jaargang 1891.

3) Vergeleken bij zulke kolossale h a l v e waarheden, zijn beweringen, als deze, dat de prins van Oranje in 1579 'effected a formal union of the seven northern Protestant provinces' (I. 233), of dat Napoleon in 1794 (toen hij nog hoegenaamd niets te zeggen had in zulke zaken) den doodsteek aan de Nederlandsche republiek heeft gegeven (II 420), slechts kleine blundertjes.
Laat ik zelf hier een fout mogen herstellen, die ik in den vorigen jaargang van dit tijdschrift (II, 110) heb gemaakt: de daar genoemde reaal was de 'reaal van achten', = c. ƒ2.40.

dacht schijnt te hebben getrokken: *Legends of the Netherlands* van Gideon J. Tucker. Het eerste vers, dat ik opsloeg, was:

‘Brave old Arnold Beiling!
My very soul in stirred,
As I read in ancient story,
How he kept his plighted word.

The Hooks had been besieging
The old Schoonhoven Fort,
Defended by some nobles
And some of the baser sort’ etc.

Tollens redivivus! - en nog wel ‘d' outre mer’; met dit verschil, dat mr. Tucker in Beilink een demokraat huldigt

‘Chief of the burgher party,
Arnold they would not spare....

Naught but a simple burgher,
Without a titled name,
Yet where is King or noble
But would envy him his fame?’[1)]

Wat denkt ge wel, dat uit de noten zijne voornaamste bron voor Nederland's middeleeuwsche geschiedenis blijkt te zijn? Michelet's *Histoire de France*. Vandaar bijv., dat aan de verbranding der Tempeliers een plaats in deze Nederlandsche ‘legenden’ is ingeruimd; want ‘seventeen of the Knights were of Flanders’.

In het woordje ‘legends’ schuilt bovendien een stoutigheid. Het voorbericht zegt: ‘These Volkslieds of our forefathers I dedicate to the millions of native born Americans who are descended from Holland Dutch ancestry.’ Klaarblij-

1) Wie soms meent - zoo zijn er! - dat hij aan het verhaal van Allaert Beilink ‘niet meer mag gelooven’, leze in prof. Brill's aardig boekje *Betwiste bijzonderheden*, wat de onderzoekingen van prof. R. Fruin en De Jonge dienaangaande deels hebben bevestigd, deels beter toegelicht. Voor mr. Tucker zou die lectuur, geloof ik, óok wel goed zijn. Hij zou er uit leeren, dat Beilink's gruwzame dood uit persoonlijke wraak, maar óok uit barre daden van hem zelven verklaard moet worden (wat Tollens nog niet kon weten).

kelijk echter zijn deze zoogenaamde volksliederen altemaal van 19de-eeuwschen Americaanschen oorsprong. Onze Geuzenliederen (dáarvan had mr. Tucker er liever eens eenige moeten vertalen) klinken ánders! ‘Waer sullen wij nu doch blijven, wij boeren cleyn en groot,’ of ‘Helpt nu u selfs, soo helpt u Godt,’ of ‘Helsche duvel, die tot Brussel sijt!’ Zelfs het lied ‘The Spanish soldier’ (hoewel er nadrukkelijk ‘from the Spanish, 16th century’ onder staat) waag ik te houden voor een product van mr. Tucker zelven; hoort maar 't begin:

> ‘Long shall the page of history tell of the Spanish invader,
> Of Netherland cities the scourge, of Netherland cities the raider.’

Het slot doet anders wel wat aan Woutertje Pieterse's rooverlied denken:

> ‘To every Dutchman a foe, to every Dutch lass a lover,
> With a swordthrust ready for one, and a kiss and embrace for
> the other!’

In elk geval vormt het een treffend contrast met de woorden, die Lope de Vega (c. 1600) eenen uit de Nederlanden teruggekeerden soldaat in den mond heeft gelegd (ik ken ze alleen uit een Duitsche vertaling):

> ‘Was hat mir in aller Welt
> Luthers Sekte denn gethan?
> Unser Herr hat sie geschaffen;
> Und befänd' er es für gut,
> Würd' er selbst die Ketzerbrut
> Ohne mich zur Seite raffen.’ -

Gaarne schelden wij mr. Tucker als vreemdeling kleine eigenaardigheden kwijt, als het rijm ‘Betuwe’ op ‘of the sea’ (dus: ‘Bietjoewie’) en van ‘surrender’ op ‘Devénter’ (nog wel als viermaal herhaald refrein), of spelfouten als ‘Kuitemberg’ (voor Kuilenburg) en ‘Reiquier Klaaszoon’ (rijmend op ‘forenoon’!);- hoewel een weinig meer kennis van onze taal voor dezen dichter geen overtollige weelde zou geweest zijn. Desgelijks, dat hij Vondel's *Lucifer* boutweg ‘the original of the poem *Paradise lost*’ noemt, - bij Leiden's beleg en bij een paar latere derge-

lijke gelegenheden het land door zeewater in plaats van door rivierwater doct overstroomd worden, - den naam Haarlem niet alleen op ouderwetse wijze van ‘heer Lem’ afleidt, maar bovendien dezen fabelachtigen zoon van ‘Dibbald’ met graaf Wil l e m I van Holland verwart, - en eindelijk, dat hij een vers heeft gewijd aan ‘The battle of Tiel, a.d. 1600’ (‘In Brabant on the heath of Tiel’), misschien een kleine vergissing in plaats van Nieuwpoort in Vlaanderen.

Maar och! wat is ook híj onjuist en overdreven in zijne historische voorstellingen!

‘And nowhere was known, since the world began,
A people stronger or rulers more weak,
For in Friesland and Zeeland every man
Might think and reason and write and speak,’

nota bene: in de 9de eeuw n.C.

Een gouden eeuw voor de Nederlanden is.... de 15de (p. 42):

‘The rest of Europe was suffering and sad,
But each Dutchman an air of jollity had.
The rest of Europe was wretched and poor,
But plenty sat at each Dutchman's door.
The rest of Europe was ruled by the sword....
But the Dutchman was ruled by his equal and mates,
And his laws were made bij his own Estates....
While the rest of Europe was filled with alarm,
The Dutchman remained without fear of harm.’

En dát in de eeuw van Jacoba van Beieren (ook van Allaert Beilink!) en van Karel den stouten!

Even vreemd lijkt mij het jaartal 1620 (zoo kort na de synode van Dort) bij deze woorden:

‘Religious toleration, every honest Dutchman's pride,’ -

trouwens de gewone Americaansche overdrijving op dit punt; maar dan toch weinig in overeenstemming met mr. Tucker's klacht bij Hugo de Groot's dood in ballingschap:

‘O madness of these quarrelling creeds!’

Bekend is verder, dat de Americaansche ‘Neerlandici’ veel op-hebben met prins Willem I; en ook mr. Tucker heeft schoone woorden van lof aan hem gewijd, o.a. bij zijn dood:

‘His fame shall flourish until time shall end,
His people's leader and his people's friend!’

Even bekend is, dat prins Maurits veel minder gunstig bij hen staat aangeschreven. Maar eenigszins verbazend is toch wel de volgende strofe uit ‘The three Oranges’:

‘Frederick Henry, the third of the race,
  The second of William's sons who ruled,
Had ne'er a thought but for power and place,
  And his people alternately bullied and fooled.
Thus the great hero shall live in his fame,
With his sons' ill deeds remembered with shame.’

En dát nog wel van den verdraagzamen Frederik Hendrik! Maar de reden ligt voor de hand: het is omdat deze stadhouder meer macht had verkregen dan zijn vader, van wien, daar hij vermoord is, drie dagen vóor zijne huldiging als graaf, kon gezongen worden:

‘The title of a martyr he may claim:
  From royal rank and title saved bij fate,
Uncrowned he died, and left a patriot's name,
  As the first citizen of a free state!’

Was hij vier dagen later omgekomen, dan zou Willem I een monarch zijn geweest! en dús in de oogen van mr. Tucker (in dit opzicht een Robespierre) veel minder lofwaardig.

Vandáar ook, denk ik, dat prins Willem III in dit boek bijna niet vóorkomt, hoewel het toch onze geschiedenis tot 1709 behandelt; - wél Heinsius. Zelfs bij 1672, toen Willem III zich voor Nederland's verdediging zoo heeft ingespannen, wordt van hém in dat overigens zoo goed-rhytmisch en kleurrijk gedicht alleen dit gezegd:

‘And William, from the reluctant Estates,
The coveted Stadtholdership could wring,
And be, in all but the title, a King.’

Den warmen lof, aan Oldenbarnevelt, de gebroeders de Witt, en Heinsius toegebracht, onderschrijven wij gaarne; maar de Nederlandsche historiografie is thans gelukkig wel zóover ontwikkeld, dat zij tévens recht kan doen wedervaren aan Maurits, Frederik Hendrik, en Willem III (niettegenstaande de dingen, die op dit zevental ook zijn aan te merken). En zoover schijnt in Noord-America de historische onpartijdigheid nog niet gevorderd te zijn.

't Is telkens weer hetzelfde. Een figuur als die van prins Willem I, den grooten kampioen voor Neerland's wereldlijke belangen en godsdienstige vrijheid, is voor den Noord-Americaanschen historie-minnaar en dichtkunst-beoefenaar een bijzonder sympathieke en dus meer begrijpelijke. Zóo ook Claudius Civilis, aan wien aldús hulde gebracht wordt:

> ‘A conqueror rears a statue or a shaft,
> A tyrant revels amid venal praise,
> The selfish servitors of force and craft
> Their effigies and trophies vainly raise:
> The patriot hero lives from age to age,
> Immortal, glorious, on History's page.’

Bravo! - Zóo ook figuren als Tromp en de Ruyter vallen in zijn smaak, gelijk in dien van het Nederlandsche volk! (Klinken de twee eerstvolgende toostregels niet als kanonschoten?)

> ‘A glass to the memory of Tromp the bold!
> And a glass to the bold De Ruyter!
> Since the Vikings roamed the Channel of old
> There has been no such gallant fighter.’

Maar 't is ongetwijfeld óok, omdat die zeehelden den bij deze hedendaagsche Americanen zoo gehaten Engelschman op zijn kop hebben gegeven[1)]:

1) Die anti-Engelsche gezindheid van mr. Tucker blijkt ook op andere plaatsen zeer bepaald bijv. jegens koningin Elizabeth, die voor hém, evenals voor mr Douglas Campbell, een ‘bête noire’ is. En Engeland was en is een monarchie; - niet te vergeten, en onvergeeflijk! Terwijl Nederland dan toch een paar eeuwen lang een republiek is geweest (let wél: een aristokratische!).

‘Should we strike to the flag of the English king?
Should we cringe to the Stuart pretension?
No, rather to sea, and encounter the fleet
Which he built with the French king's pension!’

Jammer, dat in deze enthoesiaste coupletten onder het jaartal 1673.... de tocht naar Chatham verder wordt bezongen; de nadere historiekennis blijkt weer gebrekkig, al betreft het slechts een verwarring van Nederland's tweeden en derden zee-oorlog met Engeland.

Welnu, zulke figuren, - schijnbaar althans, uit één stuk, - zooals Civilis, Willem I, of de Ruyter, kan mr. Tucker wel in hoofdzaak begrijpen. Maar bij de meer samengestelde personen en toestanden uit onze historie, die werkelijk voor de meeste vreemdelingen buitengewoon moeilijk te ontwarren is, (gelijk bij de West-Europeesche middeleeuwen en nieuwere geschiedenis in 't algemeen) geeft hij telkens blijken van gebrek aan inzicht, van eenzijdigheid, partijdigheid, overdrijving. Waarbij dan komt een luchtig omspringen met de meest elementaire kennis van ons land en onze taal, met chronologie en geografie, ook mal-klinkende misgrepen in de verklaring en uitspraak van Nederlandsche woorden. Want de Nederlandsche taal goed te kennen, wordt, naar 't schijnt, niet noodig geacht door het gros der Noord-Americaansche bewonderaars van oud-Holland (hoewel Motley er anders over dacht).

Geen wonder toch, dat een Nederlander in de aldus ontstane lofreden op zijn vaderland te veel ‘Americanismen’ vindt, en er nog-al dikwijls om lachen moet, - ook waar dit stellig niet strookt met de bedoeling der auteurs.

Wat evenwel niet verhindert, dat wij de stemming waardeeren en hartelijk toejuichen, die de werken dezer vurige en talentvolle mannen bezielt en ook bruist in vele van mr. Tucker's gedichten, en die staat uitgedrukt in de versregels op het titelblad van zijn bundel:

‘Brave old Fatherland! over the sea
Thy distant descendants dwell proudly on thee!
Thy homely virtues, thy love for toil
Thy sons have transplanted to other soil.
And they will maintain, wherever they be,
Religion tolerant, and Government free.’ -

Hoe warm de geestdrift van sommige Americanen voor Nederland gloeit, kan ook blijken uit het *Yearbook of the Holland Society of New-York*, 1895, waarin zeer geijverd wordt voor de oprichting van een standbeeld voor prins Willem I in die stad[1)], en waarin o.a. een lezenswaard artikel van mr. Elliot Griffis over het gebeurde op St.-Eustatius in 1776 is herdrukt[2)]. Intusschen is in dat boek o.a. weer merkwaardig, hoe de voorzitter bij het jaarlijksch diner dier vereeniging omgesprongen heeft met onze historie. ‘So Holland is venerable, impressive, sublime,’ sprak hij. ‘Many nations might have absorbed her, but sacred memories forbade. The French republic annexed her, but Napoleon was constrained to give her the dignity of a kingdom’; - ongeveer het contrarie van wat werkelijk heeft plaats gehad!

Niet minder merkwaardig zijn de uitermate toegejuichte grappen van 't geachte lid den heer T.G. Bergen, als bij voorbeeld deze: ‘Of course you all speak Dutch (laughter), at least if you only speak French at the soup, you speak Dutch at the dessert, and the longer you stay, the better is the Dutch. Besides, in moments of high inspiration, we descendants of the first settlers speak the ancient Dutch with great freedom’; en ten bewijze hiervan verhaalt hij dan, hoe hij eenmaal op een

1) Aangaande het pas-verschenen fraai-uitgevoerde boek van miss R. Putnam over *William the silent* kan ik hier slechts invoegen, dat het, ofschoon er ook wel eenige aanmerkingen op te maken zijn, op veel breeder en ook wel wat dieper studie van de Nederlandsche geschiedenis berust dan de in dit stuk na Motley behandelde geschriften.

2) Toch bevat ook dát artikel (o.a.) weer eene bijzonder verrassende ontdekking: dat de gestreepte vlag der N.-Americaansche Unie ontleend zou zijn aan een Nederlandsche vlag: ‘The naval flags were... from the first, and all through Hollands career as a republic, alternate stripes of white and red, seven in number, in token of a federal republic’ (*Yearbook*, p. 102). Ik heb er De Jonge's *Nederlandsche vlag* en zijn *Zeewezen* (2e uitgaaf, deel I, p. 144-171) terstond op nageslagen, maar diens conclusie is: ‘de Staten- of Prinsenvlag bleef als Nederl. vlag onveranderd bij het zeewezen in gebruik tot aan 1795,’ - dat is: de driekleur, in verschillende samenstellingen, die ook op de oude platen en schilderijen van zeegevechten duidelijk genoeg herkenbaar is. Ook op een zeevlaggenkaart van c. 1700, gedrukt bij C. Danckerts te Amsterdam, zag ik van Nederland en zijne Compagnieën alleen de driekleur (enkel, dubbel, of schuin-kruiselings). Maar éene vlag komt er op vóor, met negen afwisselend roode en witte strepen (en een rood kruis in den bovenhoek bij den stok), onder den naam van ‘Eñ. Oost-Indische Compagnie's vlag,’ - zegge: de E n g e l s c h e ! Kan dát hier soms de oorzaak zijn van een misverstand?

vischtocht in America Nederlanders ontmoette, en hoe hij hen in een oogwenk tot een dronk op the first settlers bewoog door ‘those seductive but eloquent words: Mijne heeren, schnaps! (Great laughter and applause.)’

Maar daarna volgen weer meer hoogdravende redevoeringen; en, al waren er blijkbaar sceptische spotters onder de aanwezigen, officiëel schijnt voor de geheele club Motley te moeten gelden als Allah en Douglas Campbell als zijn profeet. Trouwens, één van de speechers prees het Nederlandsche alfabet, omdat het (volgens hém) aan d r i e -en-twintig letters genoeg heeft; en verwarring van de Unie van Utrecht met de afzwering van Filips ontmoette ik hier bij Americaansche historievrienden evenmin voor de éerste maal, als Barlaimont's traditioneel woord over de Geuzen, - hoewel (wat dit laatste betreft) Gachard reeds lang geleden er op gewezen heeft, dat Margareta van Parma zélve, in een gelijktijdigen brief aan Filips II, van Barlaimont's gezegde niet gewaagde[1].

Douglas Campbell wordt herhaaldelijk in dat *Yearbook* geroemd met de bijvoeging: hij heeft bewezen, enz. En van Motley beweert één der heeren (p. 30): ‘Holland has had its greatest historian in a New-Englander.’ Desgelijks immers ook Douglas Campbell zélf, die te midden van zijne tallooze citaten nergens rept van Bakhuizen van den Brink, Gachard, Groen van Prinsterer, R. Fruin, - wél van prof. Blok, evenwel meer persoonlijk dan als auteur; - maar die in zijne voorrede Motley noemt als ‘the historian of the Netherlanders’, en als dengeen (met Prescott), ‘who led the van in this department’, namelijk archiefstudie. Bij allen eerbied voor Motley, - hierboven reeds geuit en oprecht gemeend, - rijst

1) Zie hierover Gachard's in 1890 verzamelde *Etudes et notices historiques*, deel I, p. 137. Ook miss Putnam, die vooral Gachard als leidsman aanbeveelt, schijnt dit stuk van hem niet te kennen. Merkwaardig zijn de daarin aangehaalde pogingen van Margareta's kant om den naam Geuzen te verklaren; terwijl, indien Barlaimont's gezegde tot haar historisch was, de eenvoudige vermelding hiervan immers elke andere verklaring (de Goten worden er zelfs bij te pas gebracht!) overbodig zou hebben gemaakt. Daarom dunkt mij Motley's weerlegging van Gachard op dit punt niet afdoende. Mogelijk is echter ook, dat Barlaimont's woord wél historisch is, maar dat de naam Geuzen toen reeds in de wereld was en er dus niet van afstamt. Het had dan niet de waarde, die men er aan gehecht heeft, en vandaar dan misschien Margareta's stilzwijgen.

toch de vraag, of zulke appretiaties op historisch gebied óok niet behooren tot de min of meer v e r m a k e l i j k e .

En dit is jammer, waar het geldt eene overigens zoo loffelijke vereeniging als deze ‘Holland Society of New-York.’ Zou het daarom niet wenschelijk zijn, dat zij hare jaarlijksche dinnerspeeches niet meer, dan bij hooge uitzondering, in haar jaarboek afdrukte? Wat zou er op die royale bladzijden een plaats gewonnen worden voor waarlijk historische artikelen! - zij het óok tot nader onderzoek en heel wel mogelijk tot gedeeltelijke bevestiging van Douglas Campbell's ongetwijfeld vér-strekkend hoofd-idee. Ik behoef wel niet te verzekeren, dat zúlke onderzoekingen op levendige belangstelling van de Nederlandsche geschiedkundigen zouden kunnen rekenen.

Maar hiertoe zouden verscheidene van de heeren leden ook Nederlandsche en Belgische historiewerken moeten bestudeeren, en allereerst van de Nederlandsche taal vrij wat méer moeten leeren, dan zij er thans van kennen, zelfs ‘in moments of high inspiration.’

N.D. DOEDES.

Speelkaarten.

De mensch is een aartsspeler. De lust tot spelen ontwaakt niet slechts uit zucht naar ontspanning; naast dat zoeken van genot leeft óók in hem de wensch om zich te verrijken met hetgeen niet van hem is, om op een gemakkelijke en oogenschijnlijk wettige wijze, zich meester te maken van een anders goed. Dat hij wagen wil om te winnen, is even kenmerkend in den mensch, als het vervaardigen en aanwenden van een hengelroede ten einde de zilverschubbige waterbewoners te verschalken; even kenschetsend voor 's menschen aard als het jagen op onschuldig wild, het smeden van een bijl om een krachtigen woudreus te vellen. ‘Wie niet waagt die niet wint’ is een spreekwoord dat onder verschillende vormen bij alle volkeren der wereld gangbaar geworden is - bij de meer onbeschaafde eerst in zijn volle beteekenis onder den invloed der misschien te hoog geroemde ontwikkeling en verfijning der zeden.

Des menschen aandrang tot heldenfeiten, tot daden van op-offering en moed (anders gezegd: moord en doodslag, zonder winstbejag tot doel) werd aangewakkerd door liefde voor de beminde vrouw en door begeerte naar eer. Ook bij de dieren treft men strijd aan, om het bezit der begeerde vriendin, maar bij geen enkel dier vindt men de neiging om bezitting of leven op het spel te zetten voor het begrip van het ‘even of oneven.’ Geen schaapherder wist tot nog toe zijn hond smaak voor het wedden in te boezemen; geen geleerde aap was ooit lid van een whistclub, geen gedresseerd varken zal ooit uit eigen aandrift leeren zeggen wat troef is. De verschillende spelen zijn de meest betooverende middelen om den menschelijken geest te boeien: krachtiger werkend soms dan alcohol om den mensch de heerschappij over zijn redeneerend verstand te doen verliezen. Niet ten onrechte dan ook gaven de verfoeiers van het kaart-

spel aan de geheimzinnig lokkende kracht den naam van duivelsbladen, duivelsboek, en de toevallige kans, de mogelijkheid om te winnen, de fortuin, werd gesteld onder bescherming eener hoogere macht. Die macht werd de godin Fortuna, de godin van het Geluk.

De meest oorspronkelijke, de eenvoudigste gedaante van het spel dat van den Ur-mensch, den boschbewoner, zal wel geweest zijn: het trekken van lootjes, waarvoor houtjes, takjes, nerfstokjes der bladen dienst deden, zooals ook thans nog bij der knapen spel. Zeker ook wel het omsluiten van noten in de hand en het raden van het aantal. Maar van bosch- en holbewoner wordt de mensch veehouder. Hij teelt schapen, en gaat dan bij zijn nootjes ook vleesch nuttigen. De kootjes der pooten doen hem een spel aan de hand: de beentjes gebruikt hij als bikkels; later, meer glad geslepen en vierkant gemaakt, als dobbelsteenen. Vaste regels voor bepaalde worpen stelt hij in: het dobbelspel is ontstaan. Van afgeronde bikkels en vierkante steenen is de overgang tot de ronde speelschijven voor een soort van damspel, niet groot; en dat tusschen het dam- en het schaakspel het onderscheid gering is, leert ons reeds de groote overeenkomst tusschen de bij ons gebruikelijke dam- en schaakborden. Met dam- en schaakspel - ze mogen dan in den grijzen vóórtijd ook al niet juist zóó geweest zijn als wij ze thans kennen - was een nieuwe factor opgetreden. Naast de kans, het pure geluk, was het de berekening, het denkvermogen, dat ook gewicht in de schaal begon te leggen.

Het schaakspel - daarover is men het eens - is een Indisch spel. Zekerheid omtrent het juiste land van zijn geboorte bestaat er niet, en het bericht dat een zekere Sissa in Indië (Indië is zoo groot!) ongeveer in de 5e. eeuw het geliefde spel uitvond verdient even weinig vertrouwen, als de mythe dat Daedalus het labyrint op Creta bouwde, dat hij de uitvinder was van de zaag, naar het voorbeeld van een vischgraat; dat Palamedes het belegerings- of het schaakspel uitvond tijdens het beleg van Troje.

En het kaartspel?

Even als men in een woest bergland onder tal van beken en stroompjes nimmer kan uitmaken wat in werkelijkheid de hoofdbron van een rivier is, omdat ze allen gelijk recht zouden

doen gelden - en evenals men hierbij met de beste verwachting op een goeden uitslag van het onderzoek, de rivier zou tegemoet gaan van hare monding af, om zich steeds te houden aan de gewichtigste vertakking - zoo ook kan men een poging wagen om den oorsprong van het kaartspel, teruggaande, na te vorschen. Echter is men hierbij niet gevrijwaard tegen dezelfde teleurstelling die men bij het stroomgebied ondervond, de teleurstelling namelijk, om toch nimmer de ware bron met onwankelbare zekerheid te kunnen aanwijzen.

Wij vinden dan in een zeer oud boek *Güldin Spil*[1] het jaar 1300 genoemd als het tijdstip waarop de kaarten in Duitschland bekend werden. Dit is ongetwijfeld ten naasten bij juist; want in plakkaten van den tijd voorafgaande aan 1300, bijv. het Stadsboek van Augsburg van 1275, worden alle bekende spelen van die eeuw genoemd en verboden; slechts van het kaartspel wordt geen melding gemaakt. In 1286 vinden wij eveneens plakkaten in Neurenberg, herhaald in 1299, waarin van het kaartspel niet wordt gerept, terwijl daarentegen in 1380 onder de geoorloofde spelen mede het kaartspel wordt aangegeven. De intrede van het kaartspel in Duitschland valt dus tusschen 1299 en 1380, en de mededeeling van den Dominicaner monnik Ingold berust dus op tamelijk vasten grond, al is de speling vrij ruim.

Evenmin als men voor Duitschland een bepaald jaar kan noemen, is men daartoe voor Frankrijk gerechtigd. In 1254 vindt men verordeningen tegen schaakspel en dobbelsteenen; van kaarten nog geen spoor. Maar in 1361 hoort men gewagen van de strooptochten eener wijdvertakte rooverbende in Zuid-Frankrijk, in Provence, wier leden *Valets* genoemd werden, 'naar de boeren in het kaartspel,' zooals de mededeeling luidt.[2]. De tijd van de invoering in Frankrijk schijnt

1) 'Güldin Spil,' ongeveer het midden van de 15e eeuw door een Dominicaner monnik geschreven, genaamd Ingold. Gedrukt te Augsburg door Günther Zainer in 1472.
'Nun ist das Spil vol untrew; und, als ich gelesen han, so ist es kommen in Teutschland der ersten in dem iar, da man zahlt von Crist geburt, tansend dreihundert iar.'

2) L'Abbé Rive. Hist. et Chronique de Provence van Caesar de Nostradamus. Lyon 1614, pg. 411.
De Paus liet tegen hen het kruis prediken om hen uit te roeien.

dus dien van Duitschland niet ver te ontloopen en te vallen omstreeks het begin der 14e eeuw. Maar daarmee is volstrek niet bewezen dat de speelkaarten ook in Frankrijk zouden zijn uitgevonden. Als bewijs hiervan wilde men aanvoeren (behalve een vermelding van 1392, waarover later zal worden gesproken), dat op de speelkaarten de Fransche lelie meermalen werd aangetroffen. Maar deze onderstelling mist elken vasten grondslag, daar die lelie ook reeds als versiersel bij de Romeinen wordt aangetroffen, óók bij de koningen van Spanje, en bij die van Engeland, zelfs reeds vóór den inval der Normandiërs.

In Italië vindt men een vermelding *iets* vroeger, hetgeen juist van belang is voor ons verder betoog. In een Handschrift van een zekeren Pipozzo di Sandro van 1299 wordt met duidelijke woorden over het kaartspel gesproken.[1)] En Engeland zou op een nòg ouder verbod kunnen wijzen, als men mocht aannemen dat het verbod van het 'Koning- en Koninginnespel' door de Synode van Worcester in 1240 op het kaartspel betrekking had.[2)] Hiertegen evenwel verheft zich het bezwaar dat bij het kaartspel, in dien tijd in zwang, nog geen vrouw, geen koningin, gevonden wordt. Met het verboden Koning- en Koninginnespel moet dus een andere uitspanning bedoeld zijn; misschien werd wel het schaakspel aangeduid.

Een vingerwijzing voor de herkomst der speelkaarten doet ons de naam aan de hand, dien de kaarten in Italië droegen. Nevens den gewonen naam *Carte* was daar ook de naam *Naibè* in gebruik; en dat woord, met gansch on-Italiaanschen klank, wijst ons op een Spaansche familiebetrekking, daar de naam in het Spaansch *Naipes* luidt.

Die naam en de afleiding er van heeft aan de geleerden vrij wat hoofdbrekens gekost, en men kwam tot de dwaaste gevolgtrekkingen. Een der meest malle, en tòch officiëel erkende dwalingen, daar ze zelfs in het woordenboek der Spaansche

1) Sandro di Pipozzo di Sandro:
Se giucherà di denaro, o cosi, o alle carte, gli apparecchierai la via eet...

2) Du Fresne, Gloss. II 154.
Synodus Wigorniensis: Prohibemus etiam clericis ne intersint ludis inhonestis, vel choreis, vel ludant ad alcas vel taxillos, nec sustineant ludos fieri de Rege et Regina, nec arietes levari nec palaestras publicas fieri.

Academie werd opgenomen, is dat het woord Naipes zou zijn: een aaneenvoeging van de twee letters N.P., de initialen van een verder nooit genoemden Nicolas Pepin, die de uitvinder van het kaartspel zou zijn. Hiervan is echter niet het geringste bewijs na te sporen.[1] Weer anderen brengen het woord in verband met het Latijnsche *mappa*, servet, tafellaken (waarbij de *m* zou zijn overgegaan in *n*, als bij het fransche *n*appe; bij *n*effle nit *m*espillum) en een lexicograaf der 11e eeuw, (Papias), geeft zelfs bij het woord *mappa* de verklaring: togilla, mappa dicitur etiam pictura vel forma ludorum; unde dicitur *mappa mundi*. Anderen daarentegen betoogen de verwantschap van het woord met een Arabischen term van denzelfden klank, die voorspeller, waarzegger beteekent, en het Hebreeuwsch kent werkelijk een woord *Nabi*, dat toovenaar, waarzegger beduidt. Dat de *b* bij het vormen tot een Spaanschen klank tot *p* werd heeft zijn natuurlijken grond, daar de *b* anders in een *w*-klank zou zijn overgegaan, door de geneigdheid van het Spaansche verhemelte om *b* als *w* uit te spreken.[2]

De eerste en oudste vermelding van speelkaarten in Spanje, die evenwel op onvaste gronden rust, dateert van 1332 toen het kaartspel in de Statuten van een ridderlijke orde door Alphonsus XI in Castilië, met nog andere spelen, werd verboden. Deze statuten worden aangehaald in de brieven van Don Antonio de Guavara, Bisschop van Mondonedo, die hofprediker was van Keizer Karel V. Deze brieven zijn in het Fransch vertaald, maar vreemd genoeg: terwijl in de vertaling het verbod van het kaartspel gelezen wordt, is in het oorspronkelijke daarvan geen spoor te vinden. [3] Blijkbaar is het dus een invoeging van den vertaler; want ook in de latere, te Antwerpen verschenen Spaansche uitgave der brieven, wordt die bijvoeging der Fransche editie gemist.

Meer àfdoende is een verbod van Johan I van Castilië in 1387; terwijl in 1474 Ferdinand V de spelers met zeer harde

1) Een aardige herinnering aan het woord Naipes vindt men m.i. in het Engelsche Jackanapes, dat Dr. Johnson en andere lexicografen afleiden van Jack and Ape. Toch heeft de afleiding Jack a Naipes = Jack of Cards veel grooter waarschijnlijkheid.
2) Vergelijk: Alba en Alva; Cordoba en Cordova; Balladolid en Valladolid.
3) In Lyon uitgegeven; vertaald door Gutery. De origineele Spaansche editie werd gedrukt te Valladolid in 1539, en het werk werd dikwijls herdrukt, zoowel in Spanje als in Vlaanderen.

straffen bedreigde. Doch het eerst genoemde jaar zegt reeds genoeg: nà 1300 waren in Spanje beperkende maatregelen tegen het kaartspel noodig.

Is nu in aansluiting met de overeenkomst in naam van het Italiaansche Naibi, het Spaansche Naibes, het Hebreeuwsche Nabi, en den gelijkluidenden Arabischen klank, in aansluiting ook aan den loop der geschiedenis en den volkerentrek van Oost naar West de onderstelling gewaagd, dat de speelkaarten haar weg uit Indië naar Arabië vonden, dat zij met de Arabieren, Mooren, Saracenen, of hoe men ze noemen wil, langs de Zuidkust der Middellandsche zee, zijn voortgetrokken, dat zij zich met de Arabieren over Spanje, Sicilië en Italië verspreid hebben, en zóó langs de bekende veel betreden handelswegen over de Alpen naar Augsburg, Ulm, Neurenberg en andere Duitsche steden kwamen, waar wij in vroege tijden de Duitsche bakermat der speelkaarten aantreffen? Ook in Italië huisden de Arabieren; Italië behoeft dus niet door Spanje de kennis met de speelkaarten gemaakt te hebben, maar kan er ook rechtstreeks mee in aanraking zijn gekomen, doch in elk geval was het Saracenendom het voertuig. - En de overgang van Italië naar Duitschland, langs de heir- en handelswegen, den drukbezochten Brenner en den veel beganen Juliër-pas, om van andere passen en dalen niet te spreken, ligt zóó voor de hand, dat het niet noodig is voor de overbrenging soldaten te hulp te roepen uit de veldtochten van Hendrik VII naar Italië. Toch stemt de tijd (± 1310) wonderwel overeen met het oudste getuigenis in het boek ‘Gülden Spil,’ dat ons 1300 als invoerjaar in Duitschland meldt.

Twee bezwaren tegen mijn onderstelling doen zich echter op. Vooreerst dat er tusschen de komst der Saracenen in Italië en Spanje, en de oudste vermelding van speelkaarten in die landen, een lange tijd verloopt. Doch al verwonderen wij er ons over, het maakt onze stelling niet onmogelijk. Het is te verklaren dat men eerst geruimen tijd na de invoering van een nieuwe zaak de schaduwzijden leert kennen, en eerst weer lang daarna tot een verbod overgaat. Vooral zal dat geschieden wanneer het een zaak geldt waaraan de menschen zich langzamerhand hechtten, en waarin ze smaak kregen. Hoeveel eerder had reeds bij ons een drankwet beperkingen aan de negentiende-

eeuwsche drankzucht kunnen en moeten stellen, vóór de thans bestaande wet werd toegepast? - Bovendien mag de vraag gesteld worden, of in die allereerste tijden, te midden van het krijgsgedruisch en de oorlogsonrust zich voor het spel wel een bijzonder gunstige gelegenheid aanbood om zich onder gezeten burgers een plaats te veroveren, zóó vast te wortelen en zóó voort te woekeren, dat het kwaad op onrustbarende wijze toenam en beperkende dwangmiddelen noodig waren. - Een ander bezwaar van praktischen aard tegen de overbrenging door de Islam-belijders, dat eenig gewicht in de schaal kan leggen, is het nadrukkelijk verbod in den Koran van elk hazard-spel. Maar is dat ook niet het geval met bedwelmende dranken? Toch worden daarvan ongeloofelijke hoeveelheden in de Mohammedaansche rijken verbruikt, en een beschonken Turk behoort niet zóó tot de zeldzaamheden, dat men daaruit de gevolgtrekking zou kunnen maken dat alle belijders van den Islam geheel-onthouders zijn, wat ze volgens den Koran feitelijk moeten wezen. Een reiziger in Engelsch-Indië vertelt ons dat hij op verschillende plaatsen Muzelmannen met het kaartspel bezig vond, doch dat men zorgde bij zijn komst het geld, waaròm men speelde, weg te bergen, om zóó den schijn te redden en het te doen voorkomen alsof men zich niet uit winstbejag, maar slechts uit tijdverdrijf met het spel bezighield. Dezelfde leepheid dus, die den cognac toelaat omdat de Koran dien drank niet noemt, en de photographie niet weert omdat in de godsdienstvoorschriften daarvan geen melding wordt gemaakt, al wordt ook het vervaardigen van afbeeldingen verboden.

In 1299 waren, zooals we zagen, de kaarten in Italië reeds bekend, en wel onder den naam van Carte naast dien van Naibi. Het oudst genoemde spel, het Trappola bestond uit vier kleuren (zoo men bij deze figuren ten minste van kleuren spreken mag): den Degen, den Beker, de Munt, de Knods, en verder van elke kleur Koning (Re), Ruiter (Cavallo), Knecht (Fante) benevens de 1, 2, 7, 8, 9 en 10, dus 36 kaarten.[1)]

Die kleuren bleven echter niet in gebruik, maar werden gewijzigd. In de Dresdener Gallerie treft men een schilderstuk aan van Michel Angelo Carravagio (1569-1609), ge-

1) In Silezië vindt men een volks-spel waar de Koning (Re) op den klank afgaande is weergegeven als een hert (Reh)!

titeld: ‘de valsche spelers’, waarop twee soldaten zich met kaartspel bezighouden en waar wij aan de kaarten met welke zij spelen, kunnen zien, dat zij zich met het ook thans nog bekende Tarok[1] onledig houden. Op die kaarten zijn de vroeger gebruikelijke figuren: degen, beker, munt en knods niet meer aanwezig. Een bewijs dat in den tijd van Carravagio het ouderwetsche spel reeds niet meer het gewone, doch de nieuwe vorm de meest bekende was. - Een afbeelding daarentegen op een fresco van Nicolo del Abbate in het Instituut te Bologna, waar vier soldaten zich met kaartspel bezig houden, toont ons nog (schoon eenigermate beschadigd) het oude Trappola. Dit kunstwerk is tusschen 1540 en 1550 geschilderd, en toont dat de kunstenaar in dien tijd de oude vormen der kaarten, met degen, beker, munt en knods nog in gebruik heeft gezien.

Dezelfde kleuren ontmoet men nòg heden in Spanje en Italië, en niet alleen als merkwaardige antiquiteit, maar men vindt ze in zwang naast de gewone speelkaarten zooals wij die kennen.

Verwijzingen naar deze figuren en herinneringen er aan ziet men op de kaarten of liever op de houten speelschijfjes in Hindostan in gebruik. Bij deze kaartenseriën treft men bijv. ook de knods aan, òf alleen, òf van de gedaante van Vishnou vergezeld. Deze god wordt trouwens meermalen als knodsdragend afgebeeld.[2] Op de Hindostansche kaarten verschijnt eveneens het zwaard, en ook het geldstuk, met de kroon als vierde kleur. - Wanneer men, zooals sommigen willen, in de vier kleuren of seriën der Spaansche kaarten een symbolische toespeling moet zien op de vier standen der Westersche wereld, geestelijkheid, adel, kooplieden en den handwerkstand: de beker, de heilige kelk der geestelijkheid; het zwaard, het wapen van den adel; de munt, het ruilmiddel der kooplieden; de knods, het bestraffingsmiddel van den werkenden stand, dan zou men die toespeling op de Hindostansche kaarten reeds veel vroeger aantreffen: de kroon = het koningschap; het zwaard = de krijgslieden; het geldstuk = de kooplieden; de knods = de slaaf, de werkende stand. Een verwijzing tevens naar de vier kasten der Hindoes: Brahminen of priesters (Lehrstand); Kshatriya of soldaten (Wehrstand); Vaisyas, handelaars, landbou-

1) Bij het Tarok wordt de ongenummerde Atons-kaart Fou genoemd en heeft ook vaak de gedaante van een Harlekijn.
2) Dr. Crentzer. Relig. de l'Antiq. trad. de F. de Guignart.

wers, kunstenaars (Nährstand); Çudras, slaven of dienende stand.

Nu is de onderstelling niet gewaagd dat uit het land waar de kaarten reeds voor eeuwen zóóveel overeenkomst vertoonen met de kaarten thans nog ten deele in ons werelddeel gebruikt, het spel zich heeft overgeplant in Westelijke richting en door de Arabieren langs de kusten der Middellandsche Zee in Spanje en Italië is ingevoerd. Dat het verder van daar naar Duitschland langs de handelspaden zijn weg vond, kan ons niet in het minst bevreemden, wanneer wij weten dat reeds van oude tijden her, de Alpen hunne passen geopend hadden voor het verkeer met de noordelijke landen. Trouwens ook in andere richting wist zich het spel een weg te banen. In China vond het Hindostansche spel ingang, naar men beweert in 1130, toen het als tijdverdrijf voor de vrouwen van keizer Seun-Ho zou zijn ingevoerd. Langzamerhand echter verdwenen daar de Indische afbeeldingen, om plaats te maken voor Chineesche teekens, en in verband daarmede werden andere soorten van spellen uitgedacht. De vindingrijkheid van het gele ras was in dezen onuitputtelijk. Uit den oorspronkelijken naam *ivoor-bladen*, (later papier-kaarten genoemd) blijkt de aard van de stof, waarvan het spel (uit 32 bladen bestaande) was vervaardigd. De Chineezen hebben óók wat wij noemen ‘honneurs’ of ‘matadors’. Ze heeten bij hen: ‘de meest geëerden’; daarop volgen ‘de hemelsche’, ‘de aardsche’, ‘de menschelijke groep’ en als vijfde daarbij: ‘het principe van harmonie en natuur.’ Een ander Chineesch spel heeft slechts 30 kaarten. De eerste der kleuren heet: 9 tienduizendtallen van geldstukken; de tweede: 9 eenheden van koeken; de derde 9 eenheden van ketenen, terwijl de honneurs de namen dragen van ‘10 × 10000’, ‘de roode bloem’ ‘de witte bloem.’ Wéér een ander spel wordt met den weidschen, echt-Chineesch grootsprakigen titel gnoemd: het 10 × 10000 mannen-namen-spel. Men ziet, een groote overeenkomst, als tusschen het oude Hindostansche spel en het Europeesche is bij de reis naar China niet overgebleven.

Vergelijkt men nu de beide spelen met elkander, waarvan het ontstaan ongetwijfeld in zoogenaamd Engelsch Indië moet worden gezocht, het schaakspel en het kaartspel, dan treft ons een groote overeenkomst en kunnen wij de gevolgtrekking niet te boud vinden, die in het kaartspel een vervorming van het schaakspel ziet.

In het oude Indië was het schaakspel bekend onder den naam van Chatur-Anga (= vier radja's of vier koningen) en stelde de vier deelen van het leger voor: oliphanten, paarden, strijdwagens en soldaten. Het speelbord was in hokjes verdeeld, waarop de vier kleuren waren aangegeven: rood, groen, geel en zwart, juist de kleuren die ons ook door de Hindostansche kaarten worden getoond. In den loop der tijden wijzigt zich de indeeling der schaakfiguren; men vindt er zes, en wèl: den koning (Shach), den generaal (Pherz), den olifant (Phil), den ridder (Aspensuar), den kameel (Ruch), den voetknecht (Beydak). Een vrouw vindt men dus niet - in het zuiver militaire spel had hare aanwezigheid geen zin, daar ze toch geen rol kon spelen. Ook in het kaartspel, zooals het ons in zijn oudsten vorm bekend is, en nòg in sommige gedaanten der spellen, wordt de vrouw gemist. - Deze figuren van het schaakspel werden, weer gewijzigd, overgenomen. Shach, koning, bleef; en blijft nòg, waar hij zijn naam zelfs aan het Hollandsche *schaak* leent.[1] Pherz, generaal, zag eerst in Frankrijk zijn naam zóó vervormd, dat hij een gedaante-verwisseling onderging tot dame.

Men vindt in oud-fransche gedichten,[2] waar over spelen en met name ook over het schaakspel gesproken wordt, de tweede figuur van het schaakspel, thans koningin geheeten, Pherzia genoemd, ook wel Fierce, Fierche, Fierge, nog geruimen tijd na de invoering van het schaakspel in Europa en zelfs nog nà den tijd, toen de tweede hoofdfiguur van het kaartspel reeds een vrouwegedaante had aangenomen en den naam van koningin had gekregen. De verbastering van Fierge tot Vierge lag voor de hand.

> La Reyne que nous nommons Fierge,
> Tient de Vénus, et n'est pas Vierge
> Aimable est et amoureuse...

zoo wordt in een oud gedicht, handelend over den oorsprong van het schaakspel, gerijmd.[3]

1) Vergelijk: schaak mat = de koning is dood; Spaansch: *matar* dooden, *matador*, doodslager.
2) O.a. Poème de la Vielle.
3) Poème de la Vielle.
(L'origine du Jeu des Echecs par M. Freret.)

Ook Phil, de olifant bleef niet in zijn ware gedaante, maar Phil werd Fol en zóó tot *fou*, hetgeen langen tijd de naam bleef voor hetgeen wij 'boer' noemen. Voor Aspensuar, paardeman, is de naam ridder geëigend, terwijl bij het schaakspel de naam van Beydak, voetman, in pion overging. Ruch, kameel, werd daarbij het kasteel.

In de oudste kaarten vindt men zooals ik reeds zeide, geen koningin: de vormen zijn daar: koning, ridder, knecht, of zooals bij oude Duitsche kaarten: koning, hoofdofficier (ober), lagere officier (unter). Later in andere verbindingen koning, koningin, ridder èn boer.

Wanneer wij onder de rekeningen van Eduard I Longshanks van Engeland (begin der 14e eeuw) een post opgeteekend vinden, waarbij voor hulp bij het spel der vier koningen (four kings) een som als uitgegeven wordt geboekt, dan bestaat er groote waarschijnlijkheid dat met dit spel niet een kaartspel wordt bedoeld, maar wèl het bovengenoemde spel, dat der vier radjas. Immers het is zeer waarschijnlijk dat Eduard[1)], die vier jaren in Syrië doorbracht, het spel in die streken heeft gezien en het later, teruggekomen in zijn vaderland, nog weer heeft willen spelen. Waaraan men tevens het bewijs zou kunnen ontleenen dat zij het mis hebben, die beweren dat in Engeland de eerste beginselen van het kaartspel, buiten Duitschland en Frankrijk om, zijn ingevoerd uit het Oosten. Het daar bedoelde spel is niet een kaartspel, maar het schaakspel in zijn oorspronkelijk Indischen vorm.

In een gedicht[2)] in 1668 te Lyon uitgegeven wordt over het kaartspel gezegd:

> Les livres que j'y voy de diverse peinture,
> Sont les livres des Roys, non pas de l'Escriture.
> J'y remarque au dedans différentes couleurs,
> Rouge aux Carreaux, aux Coeurs, noir aux Piques aux Fleurs
> Avecques ces beaux Roys, je vois encore des Dames,
> De ces pauvres maris les ridicules femmes.
> Battez, battez les bien, battez, battez les tous,
> N' épargnez pas les Roys, les Dames, ni les Fous.

De oudste, *gedrukte* kaarten, in Europa uitgegeven, en welke dateeren van ongeveer 1440 toonen ons als kleuren: bel, hart, blad

1) Hij regeerde van 1272-1307.
2) 'La Magdeleine au désert de la Sainte-Baume en Provence. Poème Spiritael et Chrétien par le P. Pierre de St. Louis, religieux Carme.'

en eikel, de kleuren die men ook thans nog op sommige Duitsche kaarten vindt en in navolging daarvan ook op de Russische te zien krijgt. De harten-kleur, die men niet op de Hindostansche kaarten aantreft, is een geheel nieuwe afbeelding, waarvan de verklaring niet met zekerheid te geven is. Men vindt over het algemeen, niet in het kaartspel alleen, bij de overname in een ander land ook den geleidelijken overgang tot andere, meer populaire gedaanten. De symbolische voorstellingen, in den aanvang goed begrijpelijk voor het volk waar ze ontstaan, worden zonder de noodige verklaringen overgebracht naar andere volkeren voor wie ze raadselachtig zijn. Toch tracht men er een opheldering voor te vinden, dikwijls pasklaar gemaakt aan eigen kennis en opvatting. Gedaanten, waarvoor men geen overeenkomstige vormen heeft, of die men niet terecht kan brengen, gaan over in voorwerpen die men wèl kent en op het oog eenige gelijkenis vertoonen. Zoo werd bijv. een gehoornde Isis-figuur met den jongen Horus op haren schoot, in den eersten Christentijd gehouden voor een afbeelding van de Maagd Maria met de wassende maan op het hoofd, dragende het Kindeke Jezus; zoo gingen op een gesneden steen de figuren van Jupiter en Minerva onder een boom afgebeeld, in den Christentijd door voor Adam en Eva, de verleidingsscène in het Paradijs afspelend.

Bij de kaarten ging het niet anders. De rechtovereindstaande knodsfiguren werden in Italië zuilen of kolommen. Elders door middel van den overgangstrap: staf, scepter (met de driehoekige heraldieke lelie op den top) tot den driebladigen klavervorm en deze weer tot eikels, wier gedaante eenigszins in trosvorm met de klaveren overeenstemt. De ronde, gekartelde munten, werden handspiegeltjes, schalen, plateaux, bekkens, soms ook tot belletjes. Het groene blad dat men op sommige soorten van Duitsche kaarten nòg in gebruik ziet, werd naar zijn gedaante vervormd tot een spade, een schop, terwijl men in Frankrijk den overgang gemakkelijk ziet gemaakt door de gelijkenis van het Spaansche woord Espada, zwaard, verbasterd tot Spado, dat de oude Fransche en Italiaansche naam voor schoppen is. In de Engelsche kolendistricten, waar men minder met de schop of spade dan met het houweel te doen heeft, neemt men de schoppenkleur ook den naam van dit werktuig aan, en heet ‘Pick’. Ook in het oud-Fransche gedicht ‘La Magdeleine au désert’ (waarover wij

straks spraken) heet schoppen reeds Piquc; een naam thans nog in het Fransch de gewone. Hoe de belletjes van het Duitsche spel en de munten van het Spaansche en Italiaansche spel overgingen in ruiten is niet na te speuren. Van deze kleur toch ligt de afkomst geheel in het duister[1]. De Fransche en Hollandsche naam: carreaux, ruiten schijnen ons beter toe dan de Engelsche: Diamonds. De vorm der ruiten stemt toevalligerwijze overeen met dien welke in de verluchte handschriften der middeleeuwen den edelgesteenten eigen is - misschien wel om het regelmatige slijpsel aan te duiden. En de kostbare steenen aan de kleederen van edelvrouwen en ridders, zijn, conventioneel van vorm, doorgaans vermiljoen of karmijn gekleurd. Maar men heeft niet den minsten grond om daarom aan te nemen dat met ruiten edelgesteenten zijn bedoeld. Men kan evengoed beweren, dat ze vloertegels of dakpannen voorstellen. Op niet minder zwakke grondslagen steunt het vermoeden dat de ruit een vervorming zou zijn van een gespannen handboog. De ruiten-kleur te verklaren als symbool, waarbij de ruit een plat staanden kubus zou vervangen is wel wat ver gezocht. Zij, die deze verklaring vóórstonden redeneerden aldus. De Fortuin, het wankele geluk wordt steeds afgebeeld, terwijl zij zich op een rad of een bal op één voet in evenwicht tracht te houden. De gedaante van de Wijsheid en Standvastigheid zien wij daarentegen afgebeeld op een platten, stevig plat-staanden kubus, om vastheid, onbewegelijkheid onwrikbaarheid te kennen te geven. Zoo zou dan ook de ruiten het symbool van die eigenschappen zijn. Hoe deze uitleggers dan verklaren waarom de ruitenfiguur in het kaartspel juist balanceert op één punt, waardoor het symbool niet aan stevigheid wint, wordt niet opgehelderd.

Andere verklaringen raken evenmin kant of wal, al hebben ze ook het voordeel onschuldig en welgemeend te zijn. Zwaard, knods, geld en beker zouden volgens een goedmoedig verklaar-

1) Wanneer men aanneemt de ruiten (als lanspunt) tot het symbool van den krijgsmansstand, dan kan schoppen het zijn van den arbeidersstand, die met de spade werkt, terwijl de klaveren, als vervorming van de lelie op den scepter, den heerschersstand kan aanduiden. Maar waar blijft men met harten? Op welke wijze een niet gedrongen verklaring te vinden, dat zij het symbool zouden zijn van den geestelijken stand? De geestelijken zorgen voor ziel, geweten, geest; - zou men deze laatsten kunnen overbrengen ook op het gemoed, het hart, en zoo tot een oplossing komen? Ongezocht is de verklaring zeker niet.

der beteekenen: het zwaard, het waarschuwend wapen voor den grooten bedrieger; de knods, de opgeheven roede voor kleine vergrijpen; het geldstuk, het doel van het spel; terwijl de beker er den speler aan moet herinneren, het drinken bij zijn ingespannen bezigheid niet te vergeten. Meer goedig, dan geestig gevonden, en.... gezocht!

In de belletjes op de Duitsche en Russische kaarten meenen sommige uitleggers nog een teeken van de Indische afkomst te zien. De danseressen toch in Indië hebben vaak belletjes aan hare voeten. Ook de godenbeelden worden er dikwijls mee afgebeeld; sommigen dragen zelfs gordels van belletjes zonder eenige andere kleedij. Waarom nu juist deze toevallige omstandigheid den Indischen oorsprong zou moeten bewijzen is ons niet duidelijk. De kleuren welke in dergelijke spellen nevens de belletjes staan toonen geen onmiddellijke, wel een afgeleide Oostersche familiebetrekking: naast harten, groene bladen (= schoppen) en eikels, die met klaveren afwisselen, stellen ons de belletjes, ontstaan uit het geldstuk en vervormd tot ruiten, voor een vraagteeken. Alleen door een vergissing van den een of anderen teekenaar kan de ronde koperen munt overgegaan zijn in het koperen belletje, zooals wij dat op de kaarten waarnemen.

Voor bijzondere gelegenheden en uit opzettelijke overwegingen werden dikwijls de kaart-figuren veranderd. Heraldieke kaarten, met de wapens versierd van verschillende adellijke geslachten, moesten ongeveer in 1660 in Frankrijk den roem verkondigen der doorluchtige adellijke familiën. Daar men evenwel bij de toen heerschende begrippen van oordeel was dat op de eenvoudige azenkaarten en bij de boerenfiguren de wapens van hoogadelijke geslachten werden vernederd, namen de magistraten van Lyon, waar de uitgave plaats greep, de platen voor het drukken van deze kaarten benoodigd, in beslag. Zij werden teruggegeven op voorwaarde dat de azen- en boeren-figuren zouden vervangen worden door Prinsen en Ridders. Deze kaarten werden in 1678 naar Napels overgebracht, waar een zekere Don Annibal Aquaviva een gezelschap oprichtte om dit blazoen- of wapen-spel te spelen onder den naam van ‘Ameristi’, waarbij de kaart van Europa tot embleem was genomen en tot motto was gekozen de spreuk: ‘Pulchra sub imagine ludi.’

Ook in Engeland komen dergelijke kaarten omstreeks denzelfden tijd voor. De poppen worden daarbij aangeduid in de

verschillende kleuren door beginletters in de hoeken: K (king, heer), Q. (queen, vrouw), P. (prince, ridder, boer), I (één, aas).

Deze kaarten worden in Engeland nog onder den naam van Squeezers gebruikt: cijfers, letters en kleur duiden in den hoek de kleur aan, waardoor men de kaarten niet wijd-waaiervormig in de hand behoeft te houden.

In Frankrijk vinden wij kaartspellen dienstbaar gemaakt aan het leeren van geschiedenis, aardrijkskunde, grammaire en mathesis; van fabelkunde en rhetoriek, van moraal en politiek - alles om de opvoeding en het onderwijs gemakkelijk te maken voor Lodewijk XIV toen hij een kind was. Men zegt, dat het idee aan de hand gedaan was door Kardinaal Mazarin. Het werd ten uitvoer gebracht door den dichter Desmarets. In 1676 verscheen een spel militaire kaarten, opgedragen aan Zijne Hoogheid den hertog de Maine, Colonel-général des Suisses, den zoon van Lodewijk XIV en Mad^{e}. de Montespan. De Colonel-général, wiens militaire studiën op deze speelsche manier werden geleid, had zeker nog wel eenige leiding noodig: hij was toen zes jaar oud.

In Engeland treffen wij een spel aan, dat een overzicht geeft van alle complotten van Pausen tegen het Engelsche koningshuis gesmeed, beginnend bij koningin Elisabeth, eindigend met de samenzwering tegen Karel II. Ze werden als ‘haute nouveauté’ in 1679 in de wereld gezonden met de aanbeveling: ‘the Like not exstant.’

Nog fraaier werd het in 1692, toen in Londen een kaartspel het licht zag, waarbij het nuttige op een tot nog toe onbekende wijze verbonden werd met het aangename. Men kon daaruit leeren hoe visch, wild, gevogelte en gebraad moesten worden gesneden en voorgediend, en van welke sausen elk gerecht vergezeld moest zijn om naar behooren het verhemelte te kunnen streelen. De hartenheer staat er afgebeeld voor een reusachtig ossen-lenden-stuk; ruitenheer gaat het mes zetten in een heerlijken kalkoen; klaverenheer stelt zich tevreden met een gezouten haring, en de schoppenheer denkt er aan zich over een wildpastei te ontfermen.

Wanneer men ziet dat zelfs smullust de kaarten dienstbaar weet te maken aan propaganda voor hare beginselen, dan kan het geen verwondering wekken wanneer wij in den tijd van de ontknopping en in de bloeiperiode van de republikeinsche

denkbeelden ook de kaarten in een gewaad zien gestoken, pasklaar voor den tijdgeest. In plaats van de vier Heeren of Koningen, (contrabande op het revolutionaire terrein) vinden wij Geniussen. Voor vier vrouwen figuren der Vrijheid; voor vier boeren gedaanten voorstellende de Gelijkheid. De harten-Genius, gezeten op een kanon, houdt een zwaard en een lauwertak in de ééne hand, terwijl de andere steunt op een schild met het randschrift: ‘Pour la république française’. De hartenvrouw stelt voor: Vrijheid van Godsdienst. Aan hare voeten liggen Talmud, Koran en Evangelie; het opschrift luidt: ‘Fraternité’. Schoppen-vrouw stelt de persvrijheid voor. De schoppenboer, de gelijkheid van stand, toont onder het nette gezelschap zijn rechten door het dragen van klompen aan de bloote voeten en van een roode muts. Zijn mouwen zijn tot den elleboog opgestroopt en in zijn geheele verschijning verkondigt hij op een ongemanierde, ja, ploertige wijze de stelling: ‘ik mag er zijn en ben even goed als ieder ander.’ Hij zit op een grooten steen, waarop de woorden gebeiteld staan: ‘Démolition de la Bastille,’ terwijl zijn beklompte voet trapt op een rol beschreven met het woord ‘Noblesse’. Klaveren-vrouw moet een beeld geven van de ‘Vrijheid van huwelijk’. Een vrouwelijke figuur houdt een lans met phrygische muts in de hand, terwijl een banderol met het opschrift: ‘Divorce’ van de lansspits wappert. Het bijschrift is: ‘Pudeur’. Als verduidelijking van dit schaamtegevoel stelt een naakte Venus in bukkende houding haar welig gevormd lichaam ten toon. Nog vermeld ik dat de klaveren-boer de Gelijkheid van rassen voorstelt door een Neger-gedaante, geleund op een musket. Daaronder het woord: Koffi. Naast hem een suikerriet-stengel, een verbrijzeld juk, verbroken kluisters, en als opschrift: ‘Moed’.

Een tegenhanger van dit spel, klaarblijkelijk met het doel uitgegeven om als mededinger op te treden van de vroegere republikeinsche kaarten, verscheen in 1818. Deze nieuwe uitgave werd betiteld: ‘Cartes Royales’ en had het welwillend doel vier perioden uit de geschiedenis van het Koningschap in Frankrijk en de voordeelen er van, onder de oogen van de spelers te brengen.

Een ander omwentelings-kaartspel vertoont ten deele historische, ten deele mythologische attributen. Als Heeren doen dienst de helden der Amerikaansche revolutie: Washington,

John Adams, de tweede president, Franklin en Lafayette. Als vrouwen: Venus, Fortuna, Ceres, en Minerva. De boeren vinden hunne voorstelling in opperhoofden van Indianen.

In het begin dezer eeuw moest ook Shakespeare zijn onsterfelijke personages voor het kaartspel leenen, en King Lear met Macbeth, Hamlet met Fallstaf hadden niet gedroomd dat ooit hunne beeltenissen door kaartspelershanden beduimeld zouden worden.

Evenmin kwamen Schillers dichterlijke gestalten vrij; en de Maagd van Orleans met haar zwakken koning en haar Engelschen aanbidder verzeilden over het tooneel naar de speeltafel.

Maar de kaarten met een leerende strekking konden het op den duur niet uithouden. Ze werden nimmer populair onder de kaartspelende menigte. Immers wanneer liefhebbers van het spel zich zetten tot hun uitspanning, dan verlangen zij dat hun gedachten niet worden afgeleid van hun doel door historische, biographische, mathematische, zelfs niet door Luculliaansche wetenswaardigheden, die op andere tijdstippen boeien, doch bij het spel slechts hinderen. Maar het minst van allen zijn toepasselijk de figuren, die den kaartspeler onder zijn spel de hoofddeugden voor oogen houden, en hem onwillekeurig dwingen de toepasselijke, zeer stichtelijke opschriften te lezen, die op labellen uit den mond der poppen wapperen.

Op die wijze toegepast zou echter het kaartspel, zoo dikwijls afgekeurd, zoo dikwerf vervloekt als een duivelskunst, zijn goede zijde hebben en ook voor tegenstanders aannemelijk zijn. Doch welke schade kunnen de duivelsbladen méér aanrichten dan schaak- of domino-spel, mits maar niet winstbejag de drijfveer is! Sine lucro friget ludus: zonder winst verliest het spel zijn aantrekkelijkheid, leert zeer ten onrechte een laat-Latijnsch spreekwoord; en in dat streven naar winst is dan ook een aannemelijke verklaring te vinden voor de afkeuring die het spel bij velen heeft ondervonden. Uit Engeland, waar men dit minder zou verwachten, werd in 1610 de Fellow of Christ's College, William Ames verdreven, omdat hij zich in een preek zóó verzet had tegen het kaartspel, dat zijn afkeurende woorden aanstoot gaven aan gezaghebbende personen, blijkbaar liefhebbers, die van hun hartstocht geen geheim maakten. Zijn moedig optreden werd beloond met een profes-

sorale leerstoel in Franeker, waar men zich aan zijn drijven tegen het zondige kaart- en dobbel-spel minder ergerde, ja, waar het hem tot aanbeveling kan gestrekt hebben.

Terwijl sommigen zich juist op grond van den Bijbel kanten tegen het spel, houden anderen den bestrijders voorbeelden voor oogen, waar in Gods woord door onverdachte dienaren van den Heer gedobbeld en geloot wordt. Zij wijzen op den Godsman Jozua, die 'het lot wierp voor het aangezicht des Heeren'[1] op Jonas, die door het lot werd aangewezen als de persoon, om wien een storm op zee ontstond als straf van God[2]; op Saul, die het lot liet beslissen tusschen zich en zijn zoon Jonathan[3]. Zij beweren verder dat God juist het spel gegeven heeft omdat de mensch niet altijd kan werken, en omdat de boog, die niet steeds gespannen mag zijn, ontspanning behoeft. Ook van de wijsgeeren der oude wereld zijn er, die in het spel niets verkeerds zien; Aristoteles leert bijv. in zijn Ethica: 'Het spelen is, dunkt mij, aanbevelenswaard, wanneer men hartelijk verlangt daarna weer ernstig bezig te zijn'. En wanneer nu sommigen het spel misbruiken tot een laag genoegen, dan is dit een gevolg van 's menschen gevallen natuur, en kan deze treurige waarheid niet dienen om het spel zelf, eens voor al, af te keuren. Integendeel wordt soms door godvruchtige menschen, of die er althans prijs op stellen daarvoor gehouden te worden, het geluk bij het spel verklaard als de hulp van een onzichtbare, hoogere macht. Zoo verhaalt de Jezuïet Maffei in zijn 'Leven van den Heiligen Ignatius Loyola', dat deze eens een partij biljartte met een edelman, die hem daartoe had uitgenoodigd. Loyola won, ofschoon hij van het spel niet het minste verstand had. En, zooals de Jezuïet zegt: 'Divinitus factum est ut in singulos omnino traiectus victor evaderet'.

Spel tot ontspanning kan niet gelaakt worden; het spel daarentegen gespeeld met het doel om te winnen, is reeds vooraf veroordeeld. Wordt het spel overdreven, dan is het even goed een dwaasheid (en meer dan dat: een kwaad) als de overdrijving van de sport, die bij verstandige en matige be-

1) Jozua XVIII : 10.
2) Jonas I : 7.
3) I Samuel XIV : 42.

oefening heilzaam kan werken op de lichaamsontwikkeling, bij ontaarding door eerzuchtige nevenbedoelingen niet anders dan nadeel te weeg brengt. Maar zooals het beoefenen van sport kan verleiden tot losbandigheid in woord en daad, zoo brengt ook bij wijlen het kaartspel, als het de hartstochten ontkluistert, tot het vergeten van de spreuk: ‘zet een wachter voor uwen mond.’

‘Qui perd le sien perd le sens’. Verlies van geld doet bezinning verliezen, en een vloek, een godslastering kan ongewenschte en onbehoorlijke uiting geven aan verkropte woede. De Italianen niet minder dan de Spanjaarden zijn virtuozen in het vloeken, in het bijzonder bij het kaartspel. Pascasius Justus noemt in dit opzicht de speeltafel des duivels element. In zijn tijd vloekte men aan het speelbord niet slechts uit woede over verlies, maar men vond er een groot behagen in meesterlijk te vloeken en talentvol te schimpen. Hij vertelt dat toen hij eens aan een geroutineerd speler verklaarde nimmer te vloeken, deze hem in vollen ernst antwoordde: ‘dan mist gij een groot genoegen’. Dezelfde verhaalt ook dat hij op een reis door Spanje dikwijls in herbergen kwam, waar hij moeite ondervond om een middagmaal te krijgen en nòg grooter bezwaar om zich proviand voor het vervolg van de reis te verschaffen, maar dat hij nooit in een dorp kwam, hoe arm ook, waar geen kaarten te vinden waren. Trouwens dit is niet te verwonderen in een land waar een koopman van koning Karel V het monopolie van kaartenverkoop verkreeg voor den tijd van tien jaren, en als een schatrijk man uit Spanje vertrok dat hij arm betreden had. Toen eens in het Spaansche leger een order was uitgevaardigd tegen het vloeken en een soldaat al zijn geld had verloren, durfde hij zijn gevoelens niet in een flinken vloek lucht geven, maar riep uit: ‘Beso las manos, Señor Pilato’, hierbij natuurlijk de godslastering, waaròm hij Pilatus de handen dankbaar kuste, wijselijk verzwijgend.

Maar niet ieder ziet in het kaartspel een kwaad en er zijn er, die het kwaad zelfs in goed weten om te zetten. Het volgend verhaal uit The perpetual Almanack or Gentleman Soldiers Prayer Book[1)] diene als voorbeeld van de vindingrijkheid van sommigen. Een sergeant van het 60e regiment voetvolk

1) Brussel 1778.

geleidde zijn afdeeling naar de kerk, waar de geestelijke, zooals gewoonlijk, na het uitspreken van het gebed den tekst voorlas, dien de gemeente had na te slaan in de meegebrachte Bijbels. Een soldaat had noch Bijbel noch gebedenboek. Hij haalde uit zijn zak een spel kaarten te voorschijn, en spreidde ze vóór zich op de bank uit. Terwijl de geestelijke zijn preek voortzette bekeek hij aandachtig één voor één zijne kaarten. De sergeant van de wacht ging naar hem toe en beval hem de kaarten op te bergen, doch zonder gevolg. De preek was uit, de kerkparade trok naar de kazerne terug en er werd aan den commandant rapport gemaakt van de overtreding: ontheiliging van kerk en godsdienstoefening. De soldaat verontschuldigde zich en zei: ‘ik heb geen *spel* gespeeld, ik heb slechts de kaarten *bekeken*.’ De zaak kwam voor den Mayor. Bij het onderzoek door dien magistraat ingesteld verklaarde de soldaat, dat hij eerst vijf weken in dienst was, en weinig had om zich genoegen te verschaffen. ‘Ik bezit’, zoo verklaarde hij, ‘noch Bijbel, noch almanak, noch gebedenboek: mijn eenige troost is mijn spel kaarten.’ Toen haalde hij zijn troost uit den zak, en spreidde dat spel voor den Mayor uit. Hij begon met het Aas. ‘Wanneer ik dit blad zie’, sprak hij, ‘doet het er mij aan denken dat er slechts één God is; heb ik de twee voor oogen dan denk ik aan den Vader en den Zoon; ligt de drie vóór mij, dan brengt deze mij de Drieënheid: Vader, Zoon en Heiligen Geest in de gedachten. Kom ik aan de vier, dan zijn het de vier Evangelisten Matthaeus, Marcus, Lukas en Johannes, waarvan deze kaart mij spreekt. Bij de vijf verschijnen mij de vijf wijze maagden voor oogen, die haar lampen tijdig vulden en brandende hielden: de vijf dwaze maagden zijn het overdenken niet waard. De zes brengt mij in herinnering dat God hemel en aarde schiep in zes dagen, terwijl de zeven mij doet denken aan den zevenden dag waarop de Heer rustte van zijn arbeid. De acht haalt mij Noach met zijn vrouw en zes kinderen voor den geest, het achttal dat op wonderdadige wijze uit den grooten watervloed werd gered; terwijl de negen mij opnieuw Gods almacht doet aanschouwen, bewezen aan de leprozen, genezen door onzen Zaligmaker Jezus. In de tien lees ik de tien Geboden, door Mozes op Sinaï van God ontvangen.’ Toen de beschuldigde aan den boer kwam legde hij dezen ter

zijde. ‘De vrouw doet mij denken aan de koningin van Scheba, die van de verste deelen der aarde kwam om Salomon's wijsheid van nabij te leeren kennen; en de heer spreekt mij van den Heer des Hemels, den Koning van het heelal, den almachtigen God.’

‘Zoo’, sprak de Mayor, ‘gij geeft daar een aardige omschrijving uwer kaarten, maar waarom legt ge daar dien boer ter zijde?’ De soldaat aarzelde een oogenblik met zijn antwoord en sprak toen: ‘Ik zou Uw Edelachtbare wel een antwoord op die vraag kunnen geven, doch slechts op voorwaarde dat gij er niet boos over worden zult.’ ‘Dat zal ik niet’, zei de Mayor, ‘mits ge maar niet zegt dat *ik* die boer ben.’ ‘Neen, dat ben ik niet van zins’, zei de uitlegger, ‘maar wèl dat de sergeant er een is, die mij hierheen gebracht heeft.’ ‘Of die een boer is, weet ik niet’, zei de Mayor, ‘doch wèl dat hij een groote dwaas is, die u, zoo wijs en verstandig, hierheen brengt als beschuldigd van iets kwaads.’ ‘Maar mag ik verder gaan?’, zei de soldaat, ‘ik ben nog niet gereed. Als ik tel hoeveel oogen er in het kaartspel zijn, dan kom ik tot 365, hetzelfde getal als het aantal dagen van het jaar. Vraag ik hoeveel kaarten er in een spel zijn, dan vind ik 52: het aantal weken. Merk ik op dat er dertien kaarten van elke kleur zijn, dan herinnert mij dat aan de dertien weken van een verreljaars, terwijl het aantal kleuren mij doet denken aan de vier jaargetijden. Het helle rood van harten en ruiten spreekt mij van licht, van den dageraad, den morgen en den middag; het zwart van schoppen en klaveren daarentegen van de schemering, van den avond en de duisternis van den nacht. Gij ziet hier, Mayor, dat dit spel kaarten voor mij Bijbel en almanak tevens is, en dat het zelfs in de kerk, mits goed toegepast, niet zoo geheel misplaatst is.’

De Mayor moest den slimmen uitlegger wel toegeven dat bij deze verklaring voor tegenspraak geen plaats werd gelaten, en sprak den bijbelvasten soldaat vrij van alle schuld.

Ook in de volgende historische anecdote treedt het kaartspel op met reddende kracht, Wáár of verzonnen - het doet er weinig toe; een menigte veel onwaarschijnlijker verhalen worden opgedischt en gaarne geloofd.

De geschiedenis valt voor in den tijd van de geloofsvervolging der Protestanten in Engeland onder Queen Mary. Hartstochtelijk in haar geloofsijver besloot ze niet alleen Engeland te

zuiveren maar ook in Ierland de Katholieke kerk te herstellen. Teneinde zich met kracht te doen gelden, vorderde zij de diensten op van Dr. Cole, die zich in Engeland reeds als een goed werktuig had doen kennen. Op weg naar Ierland overnachtte Dr. Cole te Chester, waar hij als boodschapper der Koningin en als kerkelijk waardigheidsbekleeder door den Mayor met onderscheiding werd ontvangen. In een gesprek aan den maaltijd onderrichtte hij zijn gastheer van het geheime doel zijner zending, en toonde hem een doos dien hij uit zijn reistasch te voorschijn haalde met de woorden: ‘hierin is een boodschap waarmee ik de ketters in Ierland kan en ook zal geeselen.’ De goedige oude huishoudster van den Mayor, die der zaak van het Protestantisme was toegedaan en een broeder te Dublin had, van wien ze wist dat hij in de termen zou vallen om door den geesel te worden getroffen, maakte zich over Dr. Cole's woorden hevig ongerust. Zij wachtte een geschikt oogenblik af, nam heimelijk de doos uit de reistasch, nam den inhoud, een gezegelde volmacht en manifest er uit en legde er een spel kaarten voor in de plaats. De ketterjager, niets kwaads vermoedend, zag naar de doos niet meer om, zeilde den volgenden dag over naar Ierland en landde te Dublin den 7^{en} October 1558.

Toen Dr. Cole van de naweeën der onstuimige reis bekomen was liet hij aan de autoriteiten zijn aankomst weten. Hij kreeg een uitnoodiging om in den Privy Council te verschijnen. In een lange redevoering bereidde hij den raad voor om de strekking zijner zending te vernemen, en bood ten slotte den Lord Deputy de doos aan met het koninklijk bevelschrift. Met den hoogsten eerbied werd het gewichtig staatsstuk aanvaard en de doos geopend. Als een grijnzende Jack in the Box lag klaveren boer boven op. Een speler bij wien Zwarte Piet wordt ontdekt, kan niet met grooter spot door zijn medespelers worden aangezien dan bij deze gelegenheid de verblufte Dr. Cole. Zijne verzekering dat hij van dezen samenloop der omstandigheden niets begreep werd natuurlijk gaarne aangenomen, en de Lord Deputy verklaarde dat hij geen ander middel wist dan dat Dr. Cole een nieuwe, minder onbegrijpelijke koninklijke boodschap ging halen. Met verklaarbaren tegenzin vertrok de afgezant, die zulk een erbarmelijk figuur had gemaakt: ongunstige wind en storm hielden hem geruimen tijd terug, en

toen hij eindelijk de reis had volbracht kwam hij aan op het oogenblik toen Queen Mary juist was gestorven. Men verhaalt dat Koningin Elisabeth uit dankbaarheid over de toevallige redding der Iersche Protestanten de huishoudster van den Chesterschen Mayor liet beloonen met een rijk jaargeld.

Niet altijd en overal was men zóó ingenomen met het kaartspel en niet steeds werd het omgaan met de duivelskunst aldus beloond. Daarvan spreken talrijke decreten en wetten, tallooze verboden, gevolgen van den verkeerden invloed dien het kaartspel soms uitoefende. En niet alleen waren bevelen van hoogerhand noodig om de speelzucht te breidelen, een beroep op het geweten kon soms reeds veel uitwerken. In het begin der 15^{e} eeuw schijnt onder de burgers van Bologna de speelwoede verbazingwekkende afmetingen te hebben aangenomen. Bernardin van Sienna, die in 1444 stierf, en 6 jaren na zijn dood heilig werd verklaard, predikte op de trappen van de kerk van St. Petronius, en schilderde daarbij met zoo levendige trekken het kwaad dat uit het spel kan voortspruiten, dat zijn hoorders in het diepst van hun geweten werden geroerd, een brandstapel op het plein maakten en daarop hunne kaarten offerden. Men vertelt dat een kaartenteekenaar wanhopend en neerslachtig tot Bernardin kwam, om hem zijn nood te klagen. ‘Eerwaarde Vader, ik heb geen ander ambacht geleerd dan het teekenen van kaarten; zoo ge mij dit verbiedt, ontneemt ge mij mijn levensonderhoud, mijn vrouw en kinderen het brood.’ De heilige man antwoordde: ‘zoo gij niet weet wat gij zult afbeelden, schilder dan deze gedaante; gij zult nimmer berouw hebben dat gij het andere hebt laten varen’, en tegelijk reikte hij hem een paneeltje over waarop hij een rijzende zon had geteekend, waarin Jezus' naam en gedaante stonden afgebeeld. De kaartteekenaar volgde Bernardin's raad en talloos waren de koopers van zijne kunstvoortbrengselen, zoodat hij weldra als rijk bekend stond en zijn ruil niet beklaagde. In de Bibliothèque Nationale te Parijs is een plaat van 1454, voorstellende St. Bernardin, en waarvan men veronderstelt dat ze gesneden is naar aanleiding van de hierboven verhaalde gebeurtenis.

Een leerling van St. Bernardin predikte in 1452 te Neurenberg en zag zijne waarschuwingen tegen het spel met zulk een goeden uitslag bekroond, dat hem ter verbranding werden

gebracht: 3640 speelborden, 4000 dobbelsteenen en ontelbare spellen kaarten. Een oude houtgravure van Hans Schaufflein vermeldt dit feit in een onderschrift onder het portret van den bedoelden leerling van St. Bernardin[1].

Uit het groot aantal spellen, opgeofferd aan de geruststelling van het geweten, kan men reeds opmaken hoe geliefd in dien tijd het kaartspel was. Bovendien wijzen ook de stadsboeken tusschen de jaren 1440 en 1450 op groote populariteit in Duitschland (bijv. het Plakkaatboek van Ulm, 1397, de stadsboeken van Bamberg, van Augsburg, van Neurenberg), terwijl in Engeland in 1643 bij Parlements-acte de invoer van speelkaarten werd verboden. Hier gold het evenwel een daad van protectionisme, een bescherming van eigen nijverheid, omdat men zag dat de Engelsche kaartspel-fabricatie door den invoer uit het buitenland werd gedrukt. Herhaaldelijk werden later in Engeland voorschriften met betrekking tot het kaartspel gegeven: zoo onder Karel II een soort van wettelijke regeling waardoor het plukken van de slachtoffers aan de speeltafel, naar men dacht, kon worden voorkomen. ‘Een wet’, zegt een tijdgenoot, ‘om te verhinderen dat welgedane duiven door roofzuchtige raven zouden worden geplukt en het spelen om groote sommen zou worden tegengegaan.’ Zelfs waren onder de Engelsche vorsten buitensporige liefhebbers van het spel. In de boeken der kettervervolgster Queen Mary vindt men talrijke posten van uitgaven voor kaarten en opgaven van verlies bij het spel. Een eigenaardigheid die men bij een dweepzieke vrouw, zoo fel op het verbranden van andersdenkenden, niet zou verwachten. Ook hare zuster, koningin Elisabeth, speelde gaarne, doch had deze grove fout: zij kon haar verlies niet verdragen. In vlagen van drift hierover kon ze in heftige taal tegen hare medespelers uitvaren[2]. Maria, de dochter van Jacobus II, gehuwd met onzen Stadhouder Willem III, ontzag zich zelfs niet op Zondag de verveling met kaartspel te verdrijven. Dat had ze in het vrije Holland geleerd tot groote ergernis van haar geestelijken leidsman Dr. Lake, die zijn vrees kenbaar maakt

1) Geschichte der Holzschneidekunst von Jos. Haller. Bamberg 1823.
2) She grew yntoo a grete rage, begynnynge with Gods wonds, that she wolde sett you by the feete, and send another in your place if you dalyed with hyr thus, for she wolde not be thus dalyed withall. (Orig. letters Illustr. of Engl. Histor. With notes by Sir Henry Ellis IInd. Ser. III, pg. 102.)

dat deze goddelooze bezigheid aanstoot zal geven aan het Hollandsche evengoed als aan het Engelsche volk. Op raad van Dr. Lake liet zij de gewoonte althans varen, toen zij in haar vaderland vertoefde, waar men bij den Puriteinschen zin weinig gediend was van zulke meer dan vrijzinnige handelingen.

Terwijl we dus zagen dat omstreeks 1300 het kaartspel zijn intrede in Europa zal hebben gedaan, kan men van *geschiedenis* er van niet eerder spreken dan in 1392. In dat jaar verloor Koning Karel VI van Frankrijk zijn zinnen tengevolge van een zonnesteek. In de rekeningen van zijn schatmeester Charles Poupart vinden we in 1393 vermeld: 'Betaald aan Jacquemin Gringonneur, schilder, voor 3 spellen kaarten op verschillende wijzen versierd in goud en kleuren, tot opvroolijking van den Koning: 56 Parijsche sous.'[1)] Uit deze eenvoudige mededeeling werd vroeger de gevolgtrekking gemaakt, dat in het jaar 1393 dus voor het eerst de kaarten werden uitgevonden, en zoo is dan ook het populaire vertelseltje in omloop gekomen, dat de speelkaarten zouden zijn uitgevonden voor een krankzinnigen Franschen Koning. Niets minder waar dan dit, zooals wij uit het voorafgaande zagen. Gringonneur kleurde, vergulde en maakte reeds bestaande kaarten sierlijk en aantrekkelijk voor het oog. Reeds uit de eenvoudige mededeeling, zonder meer, zou men kunnen afleiden dat men met een bekende zaak te doen had. Evenwel nog niet *algemeen* bekend. Maar zij werd het spoedig, want in 1397 lezen we door den Provoost van Parijs een ordonnantie afgekondigd, waarbij het kaartspel op *werk*dagen aan *werk*volk wordt verboden. Wel een bewijs dat het toen zoo algemeen verbreid was dat men er de kwade zijde van had leeren kennen, terwijl in 1369 in een decreet van Karel V van kaarten niet uitdrukkelijk wordt gewaagd, zeker omdat het toen nog niet tot de lagere klassen was doorge-

1) Donné à Jacquemin Gringonneur, peintre, pour trois jeux de cartes à or et à diverses couleurs, ornés de plusieurs devises, pour porter devers le seigneur Roi, pour son ébatement, einquante-six sols parisis.
Er zijn etymologen die den naam Gringonneur opvatten niet als eigennaam, maar als 'maker van grangons', waar 'grangons' zou beteekenen: dobbelsteen of speelkaart. 'Grangium est certus tesserarum Indus.' Ducange Glossarium, zegt: Les premières cartes se vendaient à Paris chez Jacquemin, gringoneur fabricant de dés. D'où: dégringoler, rouler en sautillant comme les dés.
Of dit alles waar is.....? Het doet denken aan het *frater* = fere alter en *soror* quin seorsum abit, der Romeinsche etymologen.

drongen. Het feit alleen reeds dat het een spel was, door dit verbod gestempeld tot een uitspanning voor de meer bevoorrechte standen, gaf er de groote aantrekkelijkheid aan. Een aantrekkelijkheid, die dubbel groot was, juist omdat het een *spel* was, en dus paste in het kader van den zucht naar winst die den mensch eigen is. Geen belasting van de kaarten geheven was in staat in Frankrijk den voortgang van de fabricatie te stuiten of ook maar te matigen: geen verbod van uitvoer kon de vervaardiging verminderen. En ofschoon in 1776 het kaartenmakers-gilde als zoodanig werd opgeheven, bleef de kaartdrukkunst een bloeiende tak van nijverheid. Trouwens in meer landen was en is dit het geval. In Rusland bestaat wel geen gild dat zich uitsluitend wijdt aan het vervaardigen van speelkaarten, maar men heeft er een monopolie, terwijl een deel der opbrengst aan de liefdadigheid, n.l. een kinderziekenhuis en een vondelingengesticht ten goede komt. En ofschoon er een korten tijd geleden volgens een statistische opgave 14400 spellen per dag werden gemaakt, was dit reusachtig getal nòg te gering voor de behoefte: in een petitie aan den Czaar werd op dien grond, doch te vergeefs, vrijheid van fabricage verzocht.

Terwijl de kaarten tegenwoordig in fabrieken bij duizenden en duizenden tegelijk worden vervaardigd en alles door de machinale bewerking den stempel van 's kunstenaars persoonlijkheid verloor, werden in den eersten tijd de bladen natuurlijk uit de hand geteekend. De eenig bekende voorbeelden hiervan zijn vooreerst de reeds vermelde drie spellen voor den krankzinnigen Koning Karel, en verder van den Hertog Visconti te Milaan die in 1430 voor één enkel spel kaarten zijn secretaris da Tortona 1500 gouden scudi betaalde. Toen door de toename van het kaartspel de hoeveelheid waaraan men behoefte had, groeide, maakte men zich de vervaardiging door schablonen, hetzij van metaal of van karton, gemakkelijk. Aan de oudste kaarten, die niet uit de hand geteekend zijn, maar met schablonen vervaardigd werden, kan men nòg duidelijk de ongekleurd gebleven verbindingsplaatsen zien. Nog later ging men over tot het snijden in hout, tot het drukken en het kleuren. Deze kaarten zijn jonger dan de houtsnijkunst, maar de oudste proeven die ons zijn overgeleverd zijn reeds betrekkelijk zóó volmaakt, dat andere, minder geslaagde proeven lang moeten zijn voorafgegaan. Wel vinden de oudste voorbrengselen

der houtsnijkunst in Duitschland hun oorsprong (± 1400) maar toch moet de uitvinding der speelkaarten en het drukken er van, wèl van elkander worden onderscheiden. De oorsprong is, zooals wij zagen, hooger op te zoeken, en ook de kunstig met de hand geteekende en versierde kaarten heeft men zeker nog wel gebruikt toen de vermenigvuldiging langs werktuigelijken weg reeds algemeen ingang had gevonden en de gewone wijze van vervaardiging was geworden.

In het begin der 15e eeuw waren de kaartenmakers in Duitschland ambachtslieden, waarvan men dikwijls melding vindt gemaakt. Maar kaartenmakers en houtsnijders zijn twee geheel verschillende soorten van werklieden, en worden door de tijdgenooten ook nauwkeurig onderscheiden. In het Augsburger stadsboek (1418) bijv. worden ze altijd naast elkander genoemd als Kartenmaler en Formschneider. In diezelfde oorkonden worden ook vrouwen als Kartenmacherin[1] genoemd. En zóó overvloedig was in de steden Ulm, Neurenberg en Augsburg de productie, dat ze in groote hoeveelheden naar Italië werden uitgevoerd, naar Venetië vooral en ook naar Sicilië. Op aandringen van het genootschap van Venetiaansche schilders werd in 1441 een verbod uitgevaardigd tegen den invoer van die vreemde plaatjes. Zij vestigden er de aandacht op, dat het gild van houtsnijders en prentteekenaars in Venetië in verval kwam door den grooten invoer uit de Zuid-Duitsche steden.

Toen bij de groote navraag naar kaarten en het ruim gebruik bij de mindere klassen de benoodigde hoeveelheid niet meer kon verschaft worden op de oorspronkelijke wijze: door de teekenkunst, werd de Karten- of Briefmaler tot Briefdrucker, afdrukker met Schablonen, en die naam bleef naast den ouderen voortbestaan, óók toen het afdrukken met Schablonen reeds weer had plaats gemaakt voor het drukken op houten platen. Het woord Formschneider bleef het kenmerkend woord voor plaatsnijder in hout, ofschoon daarvoor ook wel hier en daar Briefmaler gevonden wordt. Verscheiden groote houtsneden, gedateerd 1553 en 1554 dragen het onderschrift: ‘Gedruckt zu Nürnberg durch Hanns Glaser, Briefmaler.’[2]

1) Neurenberg, 1433: Elisabeth Kartenmacherin en in 1435 nog eens. In 1438 een Margret.

2) Wellicht kwam de scheiding tusschen kaartenmakers en plaatsnijders tot stand sedert men geestelijke figuren ging snijden, die zich met de poppen van het wereldsche kaartspel niet in één werkplaats mochten vermengen. Volgens het gevoelen van een uitnemend kenner van de oudste voortbrengselen der houtsnijkunst, Baron de Heineken, leidden de voorstellingen van kaartenpoppen tot die van figuren van Heiligen, dezen weer tot het plaatsen van namen onder de beeltenissen. Het uitbreiden daarvan tot verklarende legenden en zóó ontstond de kunst om met platen versierde boeken uit te geven! Zoo zou een speelkaart de moeder zijn van onze prachtuitgaven!

Uit de laatste helft der 15e eeuw dateeren verschillende spellen kaarten op koper gegraveerd, en toevallig hebben deze kaarten de zeer zeldzaam voorkomende bijzonderheid dat de figuren zijn uitgevoerd naar de vrije fantasie van den graveur. De kopergravure was toen nog een kunst in hare prille jeugd, hare voortbrengselen waren betrekkelijk schaarsch en tamelijk hoog in prijs, zoodat men hieruit ten opzichte dier speelkaarten wel tot de gevolgtrekking mag besluiten dat het spellen waren bestemd voor de hoogere klassen der maatschappij. De kaarten zijn niet gekleurd en waren misschien ook niet bestemd om dat te worden. Daarom denken sommigen dat deze kaarten ook niet zullen gediend hebben als speeltuig, maar slechts als plaatjes, omdat ze juist het essentiëele der kaarten: de kleuren, missen. Verder doen ook de afbeeldingen van vogels (papegaaien), viervoetige dieren (hazen), bloemen en vruchten in allerlei afwisseling meer denken aan de speling van het vernuft eens teekenaars, dan aan den praktischen zin van iemand die voor een populaire uitspanning wil zorgen.[1)]

Ook de Nederlandsche provinciën hebben in een tamelijk vroege periode hare kaartenmakers gehad. Albrecht Dürer noteert in het dagboek hetwelk hij hield gedurende zijn verblijf in deze streken in 1521, dat hij een half dozijn spellen kaarten kocht voor zeven stuivers: ‘Item hab umb ein halb Dutzet Niederländischer Karten geben 7 Stüber’[2)]. De omstandigheid dat behalve die Nederlandsche en ook Duitsche kaarten, zooveel Spaansche kaarten in deze landen gevonden werden, had natuurlijk haar grond in de aanwezigheid van vele Spanjaarden tijdens onzen tachtigjarigen krijg. Toch zien we dat ook tot een tamelijk recenten datum groote hoeveelheden kaarten uit Antwerpen naar Spanje werden gezonden.

1) Ook dit spel is aanwezig in de Bibliothèque nationale te Parijs, die er in 1833 door aankoop eigenares van werd.
2) Albr. Dürers Reise journal. Bij v. Murr: Journal zur Kunstgeschichte VII, pag. 96.

Een eigenaardigheid die men vaak kan opmerken: dat een stad of landstreek na vele jaren wordt voorzien van een voortbrengsel (waarvan zij oorspronkelijk de eer der uitvinding of het recht van vervaardiging bezat) uit een plaats, waarheen zij het eenmaal uitvoerde, en waar men zich de kunst eigen maakte. Vervaardigen niet jaarlijks de werkplaatsen in Parijs duizende Smyrnasche tapijten die naar het Oosten worden gebracht om daar in den Bazar te worden verkocht; terwijl als wonderlijk uitvloeisel hiervan, sommige tapijten, werkelijk in het Oosten vervaardigd, eerst naar Parijs worden gezonden om daar een stempel van Fransche echtheid te ontvangen. Is grooter offer aan den modegeest denkbaar, die eigen voortreffelijkheid verloochent ter wille van een schoonklinkenden naam?

Merkwaardige gebeurtenissen kunnen aanleiding geven tot het aanbrengen van veranderingen op de kaarten, doch dan zijn het slechts de poppen, die dit geldt. Karel VIII van Frankrijk liet zich als koning David op een kaart afbeelden, en deed zich daarbij vergezellen door de Maagd van Orleans, in de gestalte van Pallas. Maria van Anjou, Karels gemalin verscheen onder den omgezetten naam Argine (= Regina)[1)], en had de twijfelachtige eer aldus te worden afgebeeld naast Agnes Sorel, de maitresse van haar man, in de wandeling genaamd Madame de Beauté, die in het kaartspel den naam van Rachel droeg.

Onze Atjeh-krijg gaf aan enkele generaals uit dien oorlog als van Swieten, Verspijck, v.d. Heijden een plaats aan, of liever òp de speeltafel; Maleische en Javaansche jongens en vrouwen houden hen gezelschap. Zoo gaf de slag bij Waterloo in 1815 het kortstondig leven aan een spel kaarten, waarin o.a. Wellington voorkwam als ruitenheer, en Blücher als klaverenboer. Doch, zooals wij reeds vroeger zagen, dit zijn modeartikelen die ongemerkt verdwijnen en geen spoor achterlaten; die steeds weer het veld ruimen voor de tegenwoordig gangbare en blijvende figuren van den conventioneelen koning met kroon, scepter en rijks-appel; van de dame met haar anjelier, tulp of roos; van den boer met zijn werktuigen, zijn houweel of spade.

1) Nog komt op ouderwetsche kaarten in Noorwegen o.a. de koningin met het bijschrift Argine voor.

Wie de eer moge hebben van de uitvinding van het kaartspel (wellicht komt aan niemand de eer toe, en is het bloote toeval hier werkzaam geweest) - geen spel is meer verbreid, geen spel heeft meer vrienden. Arme zwoegers kunnen even verzot zijn op hun kaart als de zorgelooze rijke; in rookerige kroegen woelt de hartstocht niet minder dan in de weelderigste salons. Chinees en Roodhuid, Neger en Blanke, ze hebben allen spelen die men hunne nationale spelen zou kunnen noemen, maar al die spelen worden op de gansche wereld overheerscht door dit ééne: het kaartspel. En van al wat spel heet moge het ontstaan te verklaren zijn of niet - één grond is overal aan te wijzen: de zucht naar ontspanning, vaak ontaard in begeerte naar winst. Maar zooveel is zeker, dat voor de beteekenis der tegenwoordige speelkaart-figuren geen verklaring is te vinden die algemeen als geldig wordt aangenomen, al moge men ook de beteekenis der vier standen als zeer waarschijnlijk op den voorgrond plaatsen. Verder, dat een opheldering uit de symboliek niet kan worden aangenomen, zoo men deze ook al zou kunnen verzinnen. Ten slotte dat de verbinding met het schaakspel hier en daar doorschemert en waarschijnlijk is. De verbinding van verschillende figuren is schijnbaar geheel willekeurig, althans niet op een te verklaren wijze in den loop der tijden bewerkt: zoodat ééne grondgedachte in geen kaartspel is aan te wijzen, de militaire idee die in het schaakspel huist, is bij de kaarten verdwenen.

Pogingen worden in Duitschland aangewend om voor het Duitsche rijk een gedachte vast te hechten aan de kleuren van het kaartspel, en zoo mogelijk de figuren een sierlijker vorm, een dieper beteekenis te verleenen. Kracht, Trouw, Vlijt en Slimheid moeten de vier grondgedachten voor de vier kleuren worden. Karel de Groote, Frederik Barbarossa, Maximiliaan I en Rudolf van Habsburg moeten de dragers worden van die eigenschappen, waarvoor zij in het spel als de beschermers, als koningen zullen waken. Het zal den strijders voor die Duitsche-Eénheids-kaarten wellicht gelukken een kortstondig enthousiasme te wekken voor hunne vaderlandslievende gedachte; ‘das alte Teutschthum’ zal de nieuwe vinding misschien gretig aangrijpen als een welkome gelegenheid om zich van de Fransche speelkaarten en de Fransche namen te ontdoen - of de goed gemeende toeleg zal geluk-

ken, betwijfelen wij. De oude vormen, ze mogen dan al eens een kleine verandering hebben ondergaan, zitten vastgeroest. Ieder is gehecht aan de kaarten, die hem in zijn allereerste jeugd reeds dienden tot tijdverdrijf, toen hij kaartehuizen bouwde, en van de beduimelde koningen soldaten en beesten mocht knippen. Hij is gehecht aan de oude vormen die hem in zijn later leven menig gezellig uur aan whist- of quadrille-tafel verschaften. Men wil niet herinnerd worden, hoe welgemeend de raad ook zij, aan het 'Sei stark, sei treu, sei fleiszig, sei klug'; deze karaktervorming behoort aan de speeltafel niet thuis. Wanneer dan een kaarthervormer[1)] voorstelt in plaats van schoppenvrouw een non aan te nemen als teeken van trouw, dan lachen wij een weinig met zijn sentimenteele verklarende gedichten, waarin hij dat nonnetje laat zeggen:

> Glückliche Tage
> Sind bald dahin.
> Mit rascher Hand
> Uns packte das Leben
> Und warf uns hinaus
> Und trennte uns weit.

Ja nonneke! uw gelukkige dagen zijn werkelijk voorbij, wanneer men u uit de stille kloostercel, die gij opzocht, aan de speeltafel roept, en men u de niet altijd even welvoegelijke taal bij het spel laat aanhooren. En Karel de Groote en Barbarossa, ze zouden zich ergeren aan de nazaten van hunne vroegere onderdanen, wanneer ze hen bierdrinkend de troeven op de tafel hoorden neerbonzen, met meer geweld dan in een beschaafde omgeving past.

Wij houden ons voorloopig aan het oude, beproefde kaartspel. De gedaante, eenigszins verfraaid naar de eischen van het moderne oog, is ons eigen geworden, wij zijn er mee opgegroeid en kregen ze lief als oude vrienden. De gewoonte werd ons ook hier tot natuur.

N.J. SINGELS.

1) Dr. Schröter: Karten und Kartenspiel.

Dramatisch overzicht.

Coppée als dramatisch dichter. - Mme Segond-Weber. - De eerste abonnementsvoorstelling van L'OEuvre.

Ter nauwernood een eigen tooneel, en in het geheel geen eigen tooneelletterkunde rijk, maar genoodzaakt voor onze dramatische genietingen te gast te gaan bij in dit opzicht overvloediger gezegende natiën, hebben wij het recht niet bijzonder kieskeurig te wezen en doen wij het verstandigst ons met weinig tevreden te toonen. En wanneer wij dan in een zelfde maand in de gelegenheid worden gesteld, Molière, Corneille, Racine, Beaumarchais, Coppée, voor het grootste gedeelte in hun eigen taal, te genieten, is dat bijna overdaad.

Er viel, door een gelukkig toeval, in de reeks dramatische voorstellingen, waarop ik hier doel, een zekere climax waar te nemen: met Coppée werd geopend en wel met *Les Jacobites*, het zwakste dramatische voortbrengsel van dezen epigoon der groote Fransche tragici.

François Coppée is in de eerste plaats lyrisch, in de tweede plaats episch dichter. Wil men deze volgorde omkeeren, ik heb er niets tegen, mits men zonder tegenspraak late mijn beweren, dat hij eerst in de laatste plaats dramatisch dichter is. Daarmee wil ik niet gezegd hebben, dat ik niet in zijne drama's schoonheden van hoogen rang erken, maar in negen van de tien gevallen zijn die superieure schoonheden van lyrischen of van epischen aard, of openbaart zich zijn dramatische kracht in één enkel tooneel.

Tot zulke superieure schoonheden behooren bijv. in *Severo Torelli* de bekentenis van de moeder - een verhaal - en een aantal

lyrische motieven, o.a. in het gesprek van den ouden Torelli met Donna Pia (II. 1 het zoogenaamde couplet du cimetière), in de rol van Portia en in die van Severo zelven. Van groot dramatisch - meer nog melodramatisch - effect is in *Les Jacobites* het laatste gedeelte van het 3de bedrijf, waar de blinde Angus in de vrouw, die den Prins belet zijn plicht voor zijn land te vervullen en wie hij de vloek van heel Schotland toeslingert, zijn eigen kind meent te herkennen; en mooi zijn weêr enkele meer lyrische gedeelten o.a. in het 5de bedrijf, Marie's afscheid van den Prins:

> Dans les pays dorés, dans les cités célèbres....

En in *Pour la Couronne* is het hoofdzakelijk dat ééne aangrijpende tooneel van den vadermoord, waar het geheele stuk om geschreven schijnt, dat diepen indruk maakt, en daarnaast een zeker aantal lyrische brokken, vooral in de rol van Militza, o.a. het fraaie: ‘Je t'apporte des roses’ (IV. 3), waarin men den fijngevoelenden kunstenaar herkent.

François Coppée, de dichter van den Parijschen ‘banlieue’, die ons verteld heeft van het komenijsbaasje van Montrouge, van den ‘pioupiou’ en zijn ‘payse’, van de krantenverkoopster, en die niet alleen al die kleine menschen en hun eenvoudige handelingen zoo ‘ridicuul’ niet vond, maar door de wijze waarop hij deze onderwerpen behandelde een eigen en oorspronkelijk genre schiep, is al zijn leven de vriend gebleven van de burgerluidjes, van de misdeelden, van die ‘humbles’, naar wie hij een zijner versbundels noemde, en heeft, zelf een ‘humble’ naar afkomst en neiging, zich steeds het meest aangetrokken gevoeld tot de kleinere en grootere genietingen van den kleinen burgerstand. En zoo verklaart het zich dat toen hij, half uit innerlijken aandrang, half misschien aangelokt door de materieele voordeelen, die een succès op het tooneel den Franschen schrijver waarborgt, zich tot het schrijven zette van groote tooneelstukken in vijf bedrijven, hij, na eenige mislukte proefnemingen (*La guerre de cent ans, Madame de Maintenon*), slaagde in die dramatische kunstsoort, waaraan de kleine burgerstand zijn hart pleegt op te halen: in het melodrama.

De dichter Coppée echter, de onovertroffen versificateur, zou zijn melodrama schrijven, niet in het zwaar en onzuiver proza van de firma Dumanoir et Dennery of van d'Anicet Bourgeois, maar in

zijn eigen taal, in den klassieken vorm der Fransche tragedie, en in alexandrijnsche verzen. Voor zulk een kunstsoort past geen dramatiseering van een of ander modern vraagstuk, geen fijne karakterteekening. Het is genoeg, dat een treffende tragische gebeurtenis of een aangrijpende toestand het hoofdmoment vormt, en tijd en plaats der handeling zoo gekozen worden, dat niet alleen de oogen op kleurige en schilderachtige costuums, op fraaie landschappen te gast kunnen gaan, maar dat er aanleiding bestaat om door een hevige uitbarsting van hartstochten, door verraad, moord en doodslag, de verbeelding van de menigte te treffen.

In dat opzicht is Coppée zeker niet te kort geschoten. In *Severo Torelli* geeft het Italië der Medici gelegenheid voor schilderachtige kleeding en de ontplooiing van door zuidelijk bloed gedreven hartstochten; in *Pour la Couronne* verplaatst bij ons wederom omstreeks dienzelfden tijd, de 15de eeuw, maar thans in een denkbeeldig, niet nader omschreven Balkan-land, waar de beschaving kan geacht worden op lager trap te staan en onder anderen een marteling als waartoe Constantijn wordt veroordeeld: het levend vastgeketend worden aan het standbeeld van zijn vader, ten prooi aan den hoon van het volk, verklaarbaar wordt; en indien *Les Jacobites* minder indruk maken dan is dit voor een groot deel wel daaraan te wijten dat er, behalve de figuur van den blinden Angus en zijn kleindochter, weinig in voorkomt, geschikt om de menigte buitengewoon te schokken of in vervoering te brengen, terwijl dat gedeelte wat niet melodramatisch gekleurd is voor een fijner gevoelend publiek weinig aantrekkelijks biedt.

Coppée heeft herhaaldelijk het geluk gehad, voor de hoofdrollen van zijne stukken in het Odéon jonge dramatische krachten te vinden, wier optreden op zich zelf reeds aan zijne ‘premières’ een bijzondere aantrekkelijkheid gaf. In *Severo Torelli* debuteerde in de titelrol de jonge Albert Lambert, thans aan het Théatre français verbonden; in *Pour la Couronne* waren het de laureaten van het Conservatoire Wanda de Boncza, een exotische schoonheid, en de jonge Jacques Fénoux, in de rollen van Militza en Constantin Bracomir. Aan de hoofdrol, Marie, in de *Jacobites* gaf groot relief het optreden van een jonge eerste prijs van het Conservatoire, Mlle Weber, wier type aan dat van Rachel herinnerde en in wie de dichter in zijn opdracht van het drama ‘l'aurore d'un grand talent’ meende te mogen begroeten. Sedert heeft de bekoorlijke kunste-

nares Coppée's drama gedragen door aller landen steden. ‘Gedragen’ is het rechte woord; want ik betwijfel of bij de zeer onvoldoende vertolking van de andere rollen, bij de zeer gebrekkige mise en scène, waarmede men op deze ‘tournées Schürmann’ zich tevreden schijnt te stellen - wat was dat voor een ‘camp du Prétendant sous les murs d'Edinbourg’, dat men ons in het 2de bedrijf vertoonen dorst! -, dit op zich zelf reeds zwakke drama zich zonder haar hier en elders zou hebben kunnen staande houden.

Over de tweede Coppée-voorstelling - de Hollandsche, waar *Pour la Couronne* als *Om de Kroon* vertoond werd - zou ik, om heel veel redenen, veel liever willen zwijgen. De vertaler heeft, door, in plaats van de berijmde alexandrijnen van het oorspronkelijke, het rijmloos vijfvoetig vers te kiezen, aan Coppée's verzen alle macht en heerlijkheid ontnomen; door deze bewerking zijn zij geworden als zand en asch in den mond, droog en knarsend; van de melodie der lyrische gedeelten - ik denk o.a. aan het bevallige:

> Je t'apporte des roses.
> L'humble esclave n'a pas à deviner les causes
> Pour lesquelles le maître a les yeux pleins de pleurs.
> Elle en souffre et se taît. Je t'apporte des fleurs.

- blijft niets over. Ik weet wel, dat onze tooneelspelers die, op een paar uitzonderingen, geen verzen kunnen zeggen, van de berijmde alexandrijnen weinig terecht zouden hebben gebracht, - maar waarom dan niet liever tot een transscriptie in kleurig, lenig, krachtig proza zijn toevlucht genomen?

En de vertooning.... De ‘meer uitgelezen kring van vrienden der dramatische kunst’, op wier waardeering de Koninklijke Vereeniging, blijkens haar voor deze gelegenheid verspreide circulaire, meende te mogen rekenen, kan er moeilijk vrede mee gehad hebben. Voor den jongen held, Constantin Brancomir, een rol die een enig lichaam en een jonge stem vordert en rechtens aan Roijaards toekwam, had men Bouwmeester gekozen die, stijf in zijn bewegingen, met eenige conventioneele gestes en een minimum van schakeering in zijn zware stem onze verbeelding op een zware proef stelde. Niet gelukkiger was Mevrouw Frenkel-Bouwmeester, wie men het aan den onnatuurlijken klank van hare stem kon aanhooren, dat zij zich in de rol van de uitheemsche vorstin Bazilide niet op haar gemak

gevoelde: moderne maniertjes als het zenuwachtig wrijven met de hand over den rug van een sofa, en moderne mondbewegingen die deze kunstenares eigen zijn, ‘deden’ hier vrij zonderling. Mevrouw Holtrop, die voor een Oostersche schoonheid ‘le physique de l'emploi’ mist, trachtte dit vergeefs te vergoeden door declameerend gekweel, als ware zij de engel Gabriel uit Gijsbrecht van Amstel's slottooneel. Alleen Schoonhoven, de zijn vaderland verradende Brancomir, en Royaards, als de Turksche spion, waren in hun rol en op hun plaats.... De ‘meer uitgelezen kring van vrienden der dramatische kunst’ kan, met den besten wil, met zulk een vertooning niet tevreden zijn.

Na Coppée waren in den Stadsschouwburg Corneille en Racine, bij monde van Mme Segond-Weber en de haren, aan het woord. Hier had men getracht, niet door een circulaire, maar door voordeelige conditiën, aan de leden van de Alliance française en de leerlingen van inrichtingen van onderwijs geboden, de belangstelling te wekken. En zoo hebben de hoogere burgerscholieren en gymnasiasten, behalve aan *Le Cid*, aan de van hartstocht trillende tragedie der misdadige liefde van Phèdre voor Hippolyte hun hart kunnen ophalen.

Het groote succès was voor *Phèdre* waarin Mme Weber al de kracht van haar zeer te waardeeren talent ontplooide.

Wanneer een geniaal kunstenaar als Mounet Sully of een geniale kunstenares als Sarah Bernhardt in hun beste rollen voor u optreden, dan plegen zij van het eerste oogenblik van hun verschijnen af u aan te grijpen om u eerst los te laten als het scherm voor het laatst gevallen is en de nuchtere werkelijkheid u weer tot uzelven roept. En nog lang daarna hoort ge den klank van hun stem, staan u voor den geest de aangrijpendste tooneelen, die gij u voortaan niet anders kunt denken. Zoo ging het mij niet bij Mme Segond-Weber. Haar Phèdre is in de hoofdmomenten knap werk, het werk van iemand die haar métier kent en van hare groote natuurlijke gaven partij weet te trekken. Het beroemde tooneel (II. 5) waarin Phèdre, haars ondanks, er toe komt aan Hippolyte hare liefde te bekennen was vol mooie details en de climax voortreffelijk volgehouden. Van de volgende bedrijven herinner ik mij uit het gesprek met Oenone (III, 3), het treffend, angstig gefluisterd:

> Je ne crains que le nom que je laisse après moi.
> Pour mes tristes enfants quel affreux héritage -

en, na hare ontdekking dat Hippolyte Aricie liefheeft (IV. 6) de uitdrukking van jaloersche, half zinnelijke nieuwsgierigheid in de woorden:

> Comment se sont ils vus? depuis quand? dans quels lieux?....
> Les a-t-on vus souvent se parler, se chercher?
> Dans le fond des forêts allaient-ils se cacher? -

eindelijk, in het laatste bedrijf, het slottooneel: sober en indrukwekkend. Maar daarnaast stonden gedeelten, waarbij de stroom, die mij, toeschouwer, met den kunstenaar op het tooneel hoort te verbinden, verbroken scheen. Reeds bij haar eerste optreden konden de slepende tred en de klagende stem en al de verdienstelijke bijzonderheden der vertooning mij niet den indruk geven, dat het die vrouw, verteerd door een inwendig vuur, inderdaad ernst is met haar

> Soleil, je te viens voir pour la dernière fois!

en wanneer, aan het slot van datzelfde bedrijf, Panope Phèdre den dood van Thésée komt melden, hoe komt het dan dat Mme Weber blijft liggen zonder dat een spier van haar gelaat vertrekt, alsof deze geheele mededeeling haar niet aanging? Zoo telkens - ik herinner mij nog in het 3e bedrijf de matte invocatie aan Venus:

> O toi qui vois la honte où je suis descendue,
> Implacable Vénus, suis-je assez confondue!

- ontbreekt dat geheel opgaan in de rol, dat ‘croire que c'est arrivé’ wat ook den toeschouwer de illusie moet geven ‘dat het gebeurd is.’

Is dat een gevolg enkel van oppervlakkigheid, of ook van onmacht, van afmatting misschien? Ik weet het niet. Ik constateer den indruk, dien ik ontving, en waag het te betreuren, dat bij de groote uiterlijke gaven, waarin Mme Segond Weber zich verheugen mag (en wij met haar!), de innerlijke convictie, de ziel schijnt te ontbreken, die van de knappe tooneelspeelster eerst een groote kunstenares zou kunnen maken.

Niet op den bijval van de menigte, noch op dien van de hoogere burgerscholieren, maar op de belangstelling van een betrekkelijk klein aantal letterkundige ‘gourmets’ plegen de voorstellingen van het Théatre de l'OEuvre berekend te zijn. In den regel krijgen wij van Lugné Poe en zijn troep iets ongemeens, excentrieks, opzienbarends te zien,

en het succes bij zijn vertooningen was niet zelden een *succès de curiosité*, ‘curiosité’ in den dubbelen zin van nieuwsgierigheid en zeldzaamheid. Met diezelfde mengeling van eerbied en ‘wat-zal-'t-nou-weer-wezen?’ waarmede ‘die van de roode céphalide’ de studenten beschouwde, die ‘alevel altijd wat raars’ hebben, beschouwt menigeen Lugné Poe; en als het niet ‘wat raars’ is schijnt het in veler oogen niet goed te zijn. Dat hij voor een eerste abonnements-voorstelling met zoo iets ordinairs voor den dag durfde komen als een klucht van Molière en een komedie van Beaumarchais hebben sommigen niet best kunnen zetten. Lugné behoorde het publiek in zijn richting te leiden en te dwingen, en wanneer hij aarzelt, concessies doet, dan is het de ware Lugné Poe niet meer.

Het kan geen kwaad dat men de menschen soms aan de wenschelijkheid van er een richting en beginselen op na te houden herinnert en tegen concessies waarschuwt (al is zulk een waarschuwing op dit oogenblik in Amsterdam haast overbodig!), maar wanneer men mij vraagt of de Lugné Poe van de eerste abonnementsvoorstelling de ware Lugné Poe wel is, dan antwoord ik met Sosie:

> Le véritable Amphitryon
> Est l'Amphitryon où l'on dine,

- de ware Lugné Poe is de Lugné Poe die ons goede vertooningen geeft. En wanneer dan de eerste vertooning bestaat uit *Le Mariage forcé* en *Le Barbier de Séville*, twee stukken, die in ons land zelden vertoond worden en voor velen nieuw mogen heeten, dan zou ik de heeren van ‘de richting’, die Lugné hoonen om zijn concedeeren en transigeeren, wel willen verzoeken voorloopig genoegen te nemen met dezen Amphitryon, die ons althans te dineeren geeft, waar zoovele anderen ons met een leege maag naar huis zenden.

Le Mariage forcé van Molière is niets meer dan een klucht, een van die kluchten, die de directeur-tooneelschrijver, steeds gereed als hem om een vertooning gevraagd werd of een ‘ordre du Roi’ hem eene vertooning bestelde, uit de hand wist te beslaan. Om aan Lodewijk XIV de gelegenheid te geven, in besloten kring zijn vorstelijke vlugheid en elegantie te vertoonen, in andere balletten dan in die van Benserade, die tot nu toe de leverancier van dergelijke vermaken geweest was, had Molière de ‘comédie-ballet’ uitgevonden, waarvan *Monsieur de Pourceaugnac, Le Bourgeois gen-*

tilhomme de meest bekende specimina zijn. *Le Mariage forcé* is ook zulk een comédie-ballet. Wanneer Molière's onuitputtelijke luim een half uur lang gefantaseerd heeft, eerst op een motief uit Rabelais - Panurge en Pantagruel's beroemd gesprek over de voor- en nadeelen van het huwelijk - en daarna, in de figuur van Pancrace, op zijn herinneringen aan wat hij van Aristoteles vernomen had, dien hij door zijn leermeester Gassendi als ‘un bavard’ had hooren afschilderen, volgt nagenoeg hetzelfde thema in den vorm van een ballet-pantomime, waarin de Koning de rol danste van een Egyptenaar, behoorende bij een troep toovenaars en waarzeggers.

Het ballet blijft bij de vertooningen in onzen tijd gelukkig weg: aan één *Mariage forcé* heeft de toeschouwer genoeg. Maar het stuk zonder ballet amuseert, wanneer het, zooals hier, door geroutineerde acteurs met geest en goeden luim vertoond wordt. De traditie vordert misschien nog meer dolle grappen, nog meer charge, en aan de vertooning van dezen eersten avond haperde nog het een en ander tengevolge van ongenoegzame voorbereiding, maar voor wie met het goede oor luisterde - niet met het oor dat Pancrace voor de ‘langues scientifiques’ bestemde, maar met dat waarin het frissche, heldere fransch weerklank vindt - viel er nog al wat te genieten.

En niet minder bij *Le Barbier de Séville*. Wat een overvloed van vroolijkheid, van goed humeur, van ondeugende grappen en snijdend vernuft in de vier bedrijven, waartoe het onnoozel, bijna banaal fabeltje van den ondernemenden graaf Almaviva met zijn duizendkunstenaar van een Figaro als handlanger, van den nurkschen Bartholo en zijn uitgeslapen nichtje Rosine door Beaumarchais is uitgedijd. Gaat de toestand in het sentiment over, dan is Beaumarchais van zijn tijd, dat wil zeggen: sentimenteel en breedsprakig. Maar in al het andere is hij zijn tijd vooruit. Zoo iets was er vóor den 23^{en} Februari 1775 nog niet op de planken vertoond, en al zou men negen jaar later, in *Le Mariage de Figaro*, nog wat anders te hooren krijgen, wat revolutionnairders, een stuk geladen met electriciteit waarvan de taal in zou slaan en brand veroorzaken, daar was in dezen *Barbier de Séville*, in de manier waarop de handeling is opgezet, de draden verwikkeld zijn, en de ontknooping telkens in het verschiet wordt gesteld maar telkens weer verschoven, in de mecaniek van het werk van dezen horlogemakerszoon, iets dat men noch bij Molière, noch bij Regnard had aangetroffen. Van den vorm

kan men bij de blijspeldichters, die hem voorafgingen, de modellen vinden: de verliefde oude voogd Bartholo kan aan Arnolphe, Rosine aan Agnès uit de *Ecole des femmes* herinneren; in de figuur van Figaro zou men kunnen aanwijzen wat Beaumarchais aan Lesage's *Gil Blas* te danken heeft Maar al is dat niet te ontkennen - *on est toujours l'enfant de quelqu'un* zal Beaumarchais ons in *Le mariage de Figaro* bij monde van Bridoison herinneren -, al heeft Figaro ook nog tot voorvaderen de Mascarilles, de Scapins en de Sganarelles van Molière (niet den Sganaralle uit de *Mariage forcé* maar vooral dien uit *Don Juan*), hoeveel hooger staat hij niet op de maatschappelijke ladder dan deze knechts, die, kruiperig, losbandig, slecht, drinkebroers en veelvraten, er niet naar talen om hun meester naar de kroon te steken, terwijl hij....! Laat men hem zijn gang gaan, dan is hij allen te vlug en te slim af, windt allen om zijn vinger, leidt de geheele intrige, en dat zonder ooit een gemeenen streek te begaan, altijd op de hand van de jeugd en de liefde, altijd goed gehumeurd, altijd vol hoop, een lust om te zien - en te hooren. Want, laat men de sentimenteele gedeelten, waarop ik wees, voor hetgeen zij zijn, dan is op het gebied van de taal op het tooneel Beaumarchais ook weêr een vernieuwer. Zulk een vonkenschietende dialoog, slag op slag raak, soms met ‘mots d'auteur’ maar meestal met replieken en duplieken rechtstreeks uit den toestand spruitend en spuitend, zulk een lenig, geestig Fransch, in zulk een levendig rythmus, was er op het Fransche tooneel nog niet gehoord.

Zoo iets weer eens te zien vertoonen, noem ik een genot, al was het ook geen eerste-rangtroep die hier voor ons optrad, en al was er zelfs een enkele rol, de Bazile, die een meester-speler eischt en die Lugné voor zichzelven had moeten reserveeren, in verkeerde handen, zoodat twee belangrijke gedeelten: de tirade over den laster en het tooneel van het ‘Allez vous coucher, Bazile!’ niet tot haar recht kwamen. Wat echter als Bartholo door Lugné, als Figaro door Garbagny, als Rosine door Mlle Clary - met haar Greuzekopje in deze lijst goed op haar plaats - gepresteerd werd, was het aanhooren en het aankijken waard.

Ik herhaal wat ik in den aanvang zeide: wij hebben het recht niet bijzonder kieskeurig te wezen. Wij hebben het te waardeeren, dat wij in dezen uithoek van Europa, in dit vochtig en ruw klimaat, nog in de gelegenheid worden gesteld, door acteurs van verdienste, in zuiver Fransch, de meesterstukken van hun repertoire te zien ver-

toonen. Toch zijn er, voor wie zulke vertooningen te ‘gewoon’ zijn, niet ‘apart’ genoeg, en die zich geroepen achten dat luide te verkondigen. In het Fransch argot heeten dezulken ‘des empêcheurs de danser en rond’, naar de bekende petitie van Paul Louis Courier, of nog korter: ‘des gêneurs’.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

De vreemdeling, die tegenwoordig een Zondagmiddag te Parijs doorbrengt en een liefhebber is van concertmuziek, vindt daar ruimschoots de gelegenheid om volop te genieten, ja staat zelfs menigmaal voor een *embarras de choix*. Colonne, Lamoureux en Eugène d'Harcourt ontsluiten op den zelfden middag hunne zalen voor de muziekliefhebbers, die er in talrijke scharen heenstroomen, om niet alleen de symphonische werken van de classieke meesters en die der jongere kunstenaars maar ook dramatische werken, hetzij geheel, hetzij in fragmenten, te hooren uitvoeren.

Een goede dertig jaren geleden was dit anders. Niet dat er toen gebrek was aan concerten, maar zij waren van anderen aard. De virtuozen voerden er den boventoon, de symphonische werken kwamen eerst in de tweede plaats in aanmerking en men dacht er in de verste verte nog niet aan, de theatermuziek naar de concertzaal over te planten. En wat de jongere Fransche componisten betreft, voor wie het theater weinig gastvrij was en die zich daarom tot het gebied der concertmuziek wendden, het was voor hen uiterst moeielijk hunne werken te doen uitvoeren. Slechts in zeer zeldzame gevallen ging het Conservatoire daartoe over, en alleen aan enkele bevoorrechten, die in staat waren op eigen kosten of door de hulp van hunne uitgevers een concert te organiseeren, was het mogelijk, hunne werken bij het publiek bekend te maken.

Concertvereenigingen waren er anders in Parijs al van de 16de eeuw af. Het eerste concert voor het publiek was dat der *Mélophilètes* (1722). Daarop volgden het beroemde *Concert spirituel*, gesticht door de markiezin de Prie (1725), en dat der *Amateurs* (1780), dat later vervangen werd door de *Loge olympique*, waar voor de eerste maal in Frankrijk de symphonieën van Haydn werden uitgevoerd.

Van groote beteekenis voor de ontwikkeling der muziek in Frankrijk was de stichting der *Société des concerts du Conservatoire*. Het Conservatoire, ingesteld bij de wet van 7 September 1795 en aanvankelijk den naam dragende van *Institut national de musique*, beijverde zich metterdaad om dien naam eer aan te doen, en weldra vormde zich uit de leerlingen der school een orkest, dat de muziek uitvoerde van de *Hymne à l'Être suprême* van Gossec, den *Chant du départ* van Méhul en andere nationale zangen; ja, de professoren achtten het niet beneden zich om de leiding der uitvoeringen van de patriotische zangen op de openbare plaatsen van Parijs op zich te nemen.

Toen de stormen der revolutie bedaard waren, wendde het Conservatoire zich weder tot een minder pompeuze muziek. Gedurende het eerste Keizerrijk gaf het uitvoeringen, die men *oefeningen* noemde en waarin zoowel de professoren als de beste leerlingen zich deden hooren. Omstreeks 1828 vereenigden de professoren zich, op initiatief van hun collega, den violist Baillot, en onder directie van François Antoine Habeneck, verzamelden hunne beste elèves om zich heen en stichtten de hierboven genoemde vereeniging. Het programma der eerste uitvoering van die vereeniging (9 Maart 1828) bevatte o.a. de *Eroïca-symphonie* van Beethoven.

Onder den invloed van de in die concerten uitgevoerde werken van Haydn, Mozart en Beethoven en van enkele opvoeringen te Parijs van het Duitsche Opera-repertoire (Weber's *Freischütz* en Beethoven's *Fidelio*) breidde de zin voor de symphonische muziek zich van lieverlede uit. De Fransche musici begonnen te begrijpen, welke nieuwe en onmetelijke bronnen van harmonie en instrumentatie zich in die werken voor hen openden en legden zich op de beoefening van die muziek toe. Het was echter niet de eigenlijke symphonie, waartoe zij zich voelden aangetrokken; die was hun te abstract. Zij hadden, voor hetgeen zij uitdrukken wilden, zooal niet woorden dan toch een onderwerp noodig. Een dertig jaren geleden schiep men een soort van zuiver instrumentale muziek, waarin men der symphonie nabij kwam, zonder zich echter door hare strenge regelen te laten dwingen, en waaraan men den naam gaf van *Suite d'orchestre*, doch weldra keerde men zich ook daarvan af en begonnen de musici zich in hunne compositiën toe te leggen op het pittoreske. In dit genre zijn de meesterstukken van Saint Saëns, als: *Le Rouet d'Omphale, Phaëeton, La Danse*

macabre, La jeunesse d'Hercule, en de *Scènes pittoresques* en *Scènes Alsaciennes* van Massenet. Verder het *Concerto de Violon* en de *Symphonie Espagnole* van Lalo, waarin het oude vioolconcert en de *Symphonie pittoresque* zich vermengen en die een navolging zijn van de vioolconcerten van Beethoven en Mendelssohn of, uit een meer modern oogpunt, van de *Harold en Italie* van Berlioz. Een ander genre was de *Rhapsodie* met zijn nationaal karakter, waarin o.a. Saint Saëns, Lalo, Chabrier veel verdienstelijks geleverd hebben. Eindelijk had men nog de *Ouvertures symphoniques*, in navolging van Beethoven, Weber, Mendelssohn, Schumann en waarbij episoden of figuren uit een treurspel, drama of roman het onderwerp vormen, zooals de ouvertures *Waverley, Les Francs-Juges, Le Carnaval romain* van Berlioz, *Phèdre* van Massenet, *Patrie* van Bizet, enz.

Voor de uitvoering van die werken der jongere Fransche school was, zooals reeds gezegd is, aanvankelijk weinig gelegenheid. Wat het Conservatoire in dit opzicht deed (of liever: niet deed) kan men afleiden uit de houding die het tegenover Berlioz aannam, wiens werken tijdens zijn leven in dat eerste muziek-instituut van Frankrijk nauwelijks vijf of zes malen zijn uitgevoerd. In 1833 zijne ouverture *Rob Roy*, in 1849 en 1861 fragmenten van *La Damnation de Faust*, in 1863 een gedeelte uit zijne opera *Béatrice et Bénédict*, in 1864 *La Fuite en Egypte* en dat zelfde werk in 1866 nog eens. Dat is alles in den loop van ruim dertig jaren.

In 1839 stichtte een vroegere orkestdirecteur der Opera, Valentino, de eerste publieke concerten, die de gelegenheid gaven om ook elders dan in het Conservatoire de symphonieën van Mozart en Beethoven te hooren. Ook werd daar de eerste symphonie van Félicien David uitgevoerd. Eenigen tijd later werd de *Société de Sainte Cécile* opgericht, waar men o.a. muziek van Reber, Gouvy, Gounod en Saint Saëns te hooren kreeg.

Eerst in 1851 kwam er voor de jonge artisten een beter vooruitzicht. Toen richtte Jules Etienne Pasdeloup de *Société des jeunes artistes du Conservatoire* op, waar men, behalve de classieke werken, ook compositiën uitvoerde van toen nog jonge Fransche musici, die sedert beroemde meesters zijn geworden. Tien jaren later begonnen onder directie van dien zelfden Pasdeloup de *Concerts populaires*, waarvan het eerste plaats had op Zondag 27 October 1861. Aan zijn initiatief was het te danken, dat de zuiver instrumentale muziek niet langer het privilege was van enkele be-

voorrechten, die in de concerten van het Conservatoire toegang konden verkrijgen, maar dat zij nu ook onder het bereik viel van het groote publiek; zij werd in waarheid *populair*. De afmetingen van het Cirque d' hiver, waar de uitvoeringen plaats hadden, en de lage entrée-prijs der meeste rangen maakten het voor een talrijk publiek mogelijk, naar de classieken en de jongeren te komen luisteren.

Pasdeloup is niet de eenige gebleven. Anderen zijn hem op dien weg gevolgd en nog bij zijn leven is hem concurrentie aangedaan, maar al is dit het geval geweest en al kunnen zijne opvolgers ook bogen op rijker afwisseling in hunne programma's en zorgvuldiger uitvoering, zoo zullen toch Pasdeloup en Habeneck een eerste plaats blijven bekleeden in de geschiedenis der instrumentale muziek in Frankrijk: Habeneck, die in de concerten van het Conservatoire artisten en muziekliefhebbers het eerst met de werken der groote Duitsche symphonisten bekend maakte, en Pasdeloup, die door zijne populaire concerten bij een meer uitgebreid publiek de liefde voor de classieke meesters en de belangstelling in de werken der jongeren wist op te wekken. Even goed als hij bij het groote publiek de kampvechter voor Beethoven en Mozart was, is hij het ook voor Berlioz en Wagner geweest, en dat was in den tijd, waarin hij optrad, geen kleinigheid. Door zijne standvastige overtuiging en door den gloed, dien hij in zijne soms onvolmaakte maar altijd bezielende uitvoeringen wist te leggen, sleepte hij zijne toehoorders mede, en droeg hij zeer veel bij tot bevordering van de muzikale kunst in Frankrijk. Hij bezat het echte *feu sacré*.

Dit heilig vuur ontbreekt ook niet aan zijne opvolgers. In de wijze echter, waarop zij aan hun publiek de meesterwerken van vroeger en later laten hooren, verschillen zij onderling. Ik maak dit althans op uit een overzicht van de programma's der Zondagsche concerten te Parijs in het seizoen 1894/95, dat mij onder de oogen kwam. Lamoureux volgt de gewone concert-manier: elk wat wils. Zijne programma's waren in den regel zeer gemengd; alles wordt daarin door elkander gehaspeld, van eenig systeem is geen sprake. Zoo gaf het concert van 18 November 1894 onmiddellijk na de afscheidscène tusschen Brünnhilde en Siegfried uit het eerste bedrijf van Wagner's Götterdämmerung als slot.... de *Marche hongroise* uit Berlioz's *Damnation de Faust*. Evenzeer misplaatst

was in een daaropvolgend concert de *Rhapsodie norvegienne* van Lalo als slotnummer onmiddellijk na Brünnhilde's laatste scène uit *Götterdämmerung*. Wederom op een anderen avond hoorde men *Le Cortège de Bacchus* uit het ballet Sylvia van Delibes onmiddellijk na *Isoldens Liebestod*, voorgedragen door Lilli Lehmann. Waartoe - mag men vragen - na het machtige en verheffende gezang van Brünnhilde en Siegfried, na de aangrijpende slotscènes uit *Götterdämmerung* en *Tristan* nog meer muziek? Waarschijnlijk om het publiek met een bekend stuk naar huis te laten gaan, iets wat men in de concerttaal gewoon is te noemen een ‘uitsmijter.’

Nog viel mijne aandacht op het programma van 14 Maart 1895, waarop o.a. voorkwamen Lohengrin's verhaal van den Graal en fragmenten uit *Die Meistersinger von Nürnberg* en daartusschen.... Schumann's lied *Les deux Grenadiers*, waarvan in den oorspronkelijken tekst van Heine de eerste strophe luidt:

> Nach Frankreich zogen zwei Grenadier',
> Die waren in Russland gefangen.
> Und als sie kamen in's Deutsche Quartier,
> Sie liessen die Köpfe hangen.

Nu, dit laatste zullen zij ook hier wel gedaan hebben, al waren ze thans in hun eigen kwartier en zelfs in Frankrijk's hoofdstad. Mij dunkt, dat die vertegenwoordigers der oude garde op dit programma en tusschen die beide Wagnersche werken met hun figuur verlegen moeten zijn geweest.

Aan de werken van Wagner wordt in de concerten van het Cirque d' Eté een groote plaats ingeruimd. Van de 28 Zondagsche concerten, door Lamoureux in het seizoen 1894/95 gegeven, waren er 24, waarbij Wagner op het programma voorkwam. Een andere eigenaardigheid zijner concerten, in vergelijking met die zijner concurrenten, was ook, dat er drie beroemde Duitsche Wagner-zangeressen in optraden (Materna, Klafsky en Lilli Lehmann). Bij Colonne en d' Harcourt daarentegen werden altijd, ook voor Wagner's werken, louter Fransche zangers gebezigd.

Op zijne gemengde programma's maakte Lamoureux één uitzondering met het concert van 24 Maart 1895. Dit was gewijd aan één componist, namelijk aan den Bayreuther meester. Het programma vermeldde: ‘Anthologie wagnérienne: audition-conférence des préludes, ouvertures et pièces symphoniques de R. Wagner.

Conférencier: M. Catulle Mendès.' Zulke conférences, bij wijze van toelichting, schijnen tegenwoordig te Parijs in de mode te wezen. Heel zaakrijk schijnt de hier bedoelde conférence niet geweest te zijn. Althans een Parijsch muziek-criticus laat er zich aldus over uit: 'M. Catulle Mendès a fait une série de petites causeries volubiles, où il a parlé beaucoup de lui-même et un peu de Wagner. Et on a eu, en plus, de belles exécutions de neuf pièces assez bien choisies. De la sorte, tout le monde a été content. Pour les délicats, les fleurs de rhétorique du conférencier, pour ceux qui préfèrent "la moëlle substantifique", il y avait le Prélude de Tristan, le Prélude du 3e acte des Maîtres-chanteurs et autres bonnes pièces de résistance.'

De programma's van Colonne, die zijne concerten geeft in het Théâtre du Châtelet, waren, ofschoon ook niet vrij van onoordeelkundige samenstelling, toch over het algemeen niet zoo gemengd als die van Lamoureux. Van de 24 concerten, door hem gegeven, kwam Wagner zevenmaal op het programma voor. Vele van die concerten waren gewijd aan Berlioz, en daarin volgde Colonne zijn voorganger Pasdeloup. Berlioz's Muze heeft veel aan laatstgenoemde te danken. Zoowel tijdens het leven als na den dood van den meester was Pasdeloup een ijverig kampvechter voor diens werken, en vooral in eerstbedoeld tijdperk, toen èn een groot deel van de pers èn een groot deel van het publiek die werken nog vijandig gezind waren, was dat een daad van moed. Reeds van het eerste jaar zijner populaire concerten af bracht hij met succes de ouververture *Le Carnaval romain* en later de ouverture *Les Francs-Juges* ten gehoore. Daarna volgden in een tijdsverloop van drie jaren het Septuor uit *Les Troyens*, de *Marche hongroise* uit Faust, de *Fête chez Capulet* en de *Scène d' amour* uit Roméo et Juliette. Maar na 's meesters dood (8 Maart 1869) verdubbelde hij in ijver voor de uitvoering van diens werken, en niettegenstaande de dikwijls gereserveerde en soms nog totaal vijandige houding van zijn auditorium wanhoopte hij er toch niet aan, dat hij het er eenmaal toe zou brengen, de zoo lang miskende werken te doen waardeeren. Gedurende een tijdsverloop van 14 jaren ging hij ijverig voort, de zuiver instrumentale werken van Berlioz, hetzij in hun geheel, hetzij bij gedeelten ten gehoore te brengen, o.a. in December 1873 *La Symphonie fantastique* in haar geheel (met uitzondering alleen van de *Ronde du Sabbat*, die hij er, met het oog

op zijn publiek, nog afliet), bij welke gelegenheid er nog een criticus was, die hem den raad gaf om ‘ne plus rejouer de pareilles folies, qui feraient détester la musique et pourraient pervertir le goût du public’. Dit was echter het laatste protest dat de oppositie in de pers deed hooren. De tijd voor Berlioz was gekomen. Toen Pasdeloup drie jaren daarna een herhaling van de *Symphonie fantastique* in haar geheel gaf (thans met de *Ronde du Sabbat*) was de ontvangst bij het publiek zoo warm mogelijk.

Reeds vóór dien tijd had Pasdeloup in Colonne een concurrent gekregen. Deze deed zoo zijn best, dat, waar het de uitvoering van Berlioz's werken betrof, bereids in 1878 de concerten in het Théâtre du Châtelet veel meer bezocht waren dan die in het Cirque d'hiver. Colonne had, behalve de groote zorg, die hij aan zijne uitvoeringen besteedde, op Pasdeloup ook nog dit voor, dat hij, de ingenomenheid van het publiek met die werken ziende, begreep dat hij die moest gaande houden door zooveel mogelijk de werken in hun geheel uit te voeren. Wel had ook hij, om het publiek niet af te schrikken, er zich in zijne eerste concerten toe bepaald, kleine stukken, als *La Danse des Sylphes, La Marche hongroise* enz., uit te voeren, maar van 1875 afbracht hij verscheidene werken, o.a. *L'Enfance du Christ, Romêo et Juliette* en *La Damnation de Faust*, in hun geheel ten gehoore. Aanvankelijk had hij bij de uitvoering van laatstgenoemd werk met minder goede solisten te kampen, doch toen hij daarin wist te voorzien, werd de interpretatie met elke uitvoering beter en de *Damnation*, in 1877 zesmaal achtereen opgevoerd, behaalde in minder dan een maand een ongehoord succes. En die ingenomenheid van het publiek met dit werk is tot heden toe bij het Parijsche publiek blijven bestaan. Er gaat thans geen winter voorbij zonder dat het herhaaldelijk wordt uitgevoerd. Colonne bracht het in het winterseizoen 1894/95 tot de 74ste uitvoering. Overigens wijdde hij van zijn 24 concerten er 13 geheel aan Berlioz, waaronder 4 uitvoeringen van *La Damnation*, 3 van *L'Enfance du Christ*, 2 van *Roméo et Juliette* en 4 van fragmenten uit verschillende werken.

De concerten van Eugène d'Harcourt, die van veel jonger dagteekening zijn dan die van zijne collega's Colonne en Lamoureux, onderscheiden zich door tact in de samenstelling der programma's. In den vorigen winter heeft hij 23 uitvoeringen gegeven, waarvan slechts vijf een gemengd programma bevatten. Op vier daarvan

werden alleen werken van Fransche componisten uitgevoerd (door de ‘Société nationale’) en op het andere werden ten gehoore gebracht: de ouverture *Anacréon* van Cherubini, de *Eroïca-symphonie* van Beethoven en de ouverture en de 2de acte van Weber's *Euryanthe*. De overige concerten waren gewijd aan slechts één werk of fragmenten van één werk, of aan verschillende werken van één toonkunstenaar, en wel:

op 6 concerten: fragmenten van Tannhäuser;
op 3 concerten: de Genoveva van Schumann;
op 3 concerten: de Faustscenen van Schumann;
op 3 concerten: Weber's Freischütz;
op 3 concerten: Cantaten van Bach (door de zangers van St. Gervais, onder directie van Charles Bordes).

Men ziet, dat hier een loffelijk streven naar eenheid is. Men zal zich niet verwonderen, daarbij ook uitvoeringen, geheel aan Schumann gewijd, aan te treffen, wanneer men weet, dat er in Parijs zelfs een ‘Société Schumann’ bestaat. En wat Bach betreft, zoo schijnt de bewondering van het Parijsche publiek voor dien grooten meester in den laatsten tijd bijzonder te zijn toegenomen. Men zou het althans opmaken uit de omstandigheid, dat het mogelijk is, in Frankrijk's hoofdstad op een Zondagmiddag-concert een publiek bijeen te brengen, dat daar niets anders dan deze ernstige muziek te hooren krijgt. Zou soms ook hier de mode een rol spelen? - De Fransche criticus, van wien ik hierboven bij de concerten van Lamoureux gewaagde, wijst er op, dat bij de hierbedoelde uitvoeringen door de zangers van St. Gervais de zaal altijd geheel gevuld was, doch weet uit dit verschijnsel geen conclusie te trekken. Er vloeit z.i. geenszins uit voort, dat de smaak van het publiek op het punt van muziek wezenlijk een zuivering heeft ondergaan. Volgens hem zou men kunnen zeggen, dat de reden van den grooten toeloop naar die uitvoeringen gelegen is: 1° in de omstandigheid dat voor de eerste maal te Parijs de proef is genomen om Bach's werken achtereen ten gehoore te brengen; 2° in een questie van mode, die meebrengt dat men over Bach, van wien het toch bekend is dat hij een groot en geleerd musicus was, moet kunnen meespreken en, door zijne bewondering voor diens werken te toonen, blijk te kunnen geven van zeldzame kennis. In de derde plaats acht die criticus het ook mogelijk, dat het verschijnsel voortvloeit uit een geest van reactie, die tot

Bach zou doen neigen als tot een plaats, waar men rust kan vinden van al de gepassionneerde muziek, die men in onzen tijd gewoon is te hooren. - Ik zal mij hier niet verdiepen in beschouwingen over een verschijnsel, als het door dien criticus bedoelde, doch wensch er alleen op te wijzen, dat het niets nieuws is en dat men het ten allen tijde en ook aan andere werken dan die van den grooten Leipziger Cantor heeft kunnen waarnemen en nog kan waarnemen.

Uit het hierboven gegeven overzicht heeft men kunnen zien, dat er te Parijs aan concerten geen gebrek is. Volgens berichten van daar is thans het aantal concurrenten weder met één vermeerderd. De Groote Opera namelijk heeft een serie abonnements-concerten geopend, waarvan de programma's uitsluitend zullen zijn samengesteld uit werken der moderne Fransche school, en waar Vincent d'Indy, Erlanger, Paul Vidal en George Marty beurtelings als dirigenten zullen optreden. Toch hebben de anderen zich verdienstelijk gemaakt door het uitvoeren van werken der jongere musici en zijn zij het dus niet, die het noodzakelijk maken gelegenheden te openen, waar aan de jongere kunst een plaats wordt toegekend. Maar dat komt nu van dit grasduinen op eens anders gebied! De concert-directeuren voeren opera's uit, waarom zou nu op haar beurt de Opera geen concert-uitvoeringen geven? Die vermeerdering van concurrentie zal natuurlijk aan de jongeren ten goede komen. Of de kunst er bij gebaat zal zijn, zal men moeten afwachten.

Jammer is het, dat zij, die zich zoo beijveren, de meesterwerken der symphonische kunst bij het publiek ingang te doen vinden, zich over het algemeen zoo moeten behelpen wat de lokalen betreft, waar zij hunne uitvoeringen geven. Parijs is in dit opzicht zeer ten achteren bij andere steden van Europa. Pasdeloup gaf zijne concerten in een Cirque. Lamoureux was gedwongen zijn voorbeeld te volgen en het is in het Cirque d'Été, in een zaal waarin men 's winters bevriest en 's zomers benauwd wordt van de warmte, en waar de acoustiek zeer slecht is, dat het publiek die meesterwerken moet aanhooren. Bij Colonne, in het Théâtre du Châtelet, is het iets beter maar toch ontbreekt ook daar nog veel. Het Trocadéro is wegens zijn totaal gebrek aan acoustiek en ook wegens den grooten afstand waarop het van het centrum van Parijs ligt, niet te gebruiken. De zaal van het Conservatoire

is klein, en zoo is er, behalve de ‘Salle d'Harcourt’ en de zaal van den ‘Jardin d'acclimatation,’ te Parijs eigenlijk geen lokaal, dat men voor de orkestuitvoeringen, die een telkens talrijker publiek tot zich trekken, geschikt kan noemen.

Veel beter is men bedeeld met lokalen voor de uitvoering van kamermuziek. De salons Erard en Pleyel zijn van ouds beroemd, en behalve deze twee zijn er nog een aantal andere salons en lokalen, waarin gedurende het winterseizoen zeer interessante uitvoeringen van kamermuziek plaats hebben. De beoefening van deze soort van muziek is dan ook in de laatste jaren zeer groot in Parijs en artisten als César Franck, Saint Saëns, Lalo, en, van de lateren, Ad. Blanc Vaucorbeil, Gouvy en Vincent d'Indy hebben verdienstelijke compositiën in dit genre geleverd. Dit dateert echter eerst van een tijd, die nog niet zoo ver achter ons ligt. Vóór dien tijd was de kamermuziek tamelijk veronachtzaamd in Frankrijk. Slechts eenige magere trio's van Auber, enkele weinig beteekenende trio's, kwartetten en kwintetten van Reicha en enkele kleine compositiën van Félicien David, Reber en anderen representeerden deze soort van muziek. Het was onbeduidend in vergelijking met hetgeen de Duitsche meesters op dit gebied hebben geleverd.

De kamermuziek, in den zin dien wij er thans aan hechten, is dan ook een specifiek Duitsche plant. Vroeger had die naam een ruimere beteekenis. Toen was kamermuziek in het algemeen de benaming van een soort van muziek, die bestemd was om in een kleine ruimte en door slechts weinige personen uitgevoerd te worden. Zij ontstond aan de hoven der vorsten en edelen. Deze lieten, wanneer zij zich uit het openbare leven in hun afzonderlijk vertrek (camera) hadden teruggetrokken, zangers en speellieden tot zich komen, welke lieden dan den naam van kamermuzikanten, kamerzangers, kamervirtuozen ontvingen. De ontwikkeling der kamermuziek ging hand aan hand met die der instrumentale muziek. Aanvankelijk uit zang of uit zang met begeleiding van instrumenten bestaande, verdeelde zij zich, met de ontwikkeling der instrumentatie, in vocale en instrumentale muziek. Aan het hof van Lodewijk XIV vinden wij een *Maître de la musique de la Chambre du Roy* en in Italië vervaardigden in den aanvang der 17e eeuw Peri, Caccini en andere componisten een groot aantal *Cantate da camera, Madrigali da Camera, Canzonette da suonare e da cantare*. De vocale muziek speelde in die stukken nog de hoofdrol doch

langzamerhand werd de instrumentale muziek zelfstandiger en thans verstaat men onder kamermuziek wel is waar ook vocale muziek - vooral liederen of gezangen voor één of slechts weinige stemmen - doch de benaming wordt bij uitstek toegepast op de muziek van een of meer instrumenten.

De oudste vorm dezer zelfstandige kamermuziek, evenals die van elke andere instrumentale muziek, was de danswijze, en uit de vereeniging van danswijzen ontstonden de *Suite* en de *Sonate* (instrumentaal muziekstuk in tegenstelling van *cantate*, dat vocaal muziekstuk beteekent). De naam *suite* is van jongeren datum dan de naam *sonate* doch deze verkreeg haar tegenwoordigen vorm eerst na de suite. Beide benamingen werden nu en dan ook door elkander gebruikt en men noemde de suite ook *Sonata dei balletti*, omdat zij uit dansstukken samengesteld was. De eerste sonaten waren voor verschillende instrumenten (hoofdzakelijk voor strijkinstrumenten) geschreven, en beroemde componisten, o.a. Corelli, hebben in die soort vele schoone werken geleverd. De benaming *sonate* werd echter later uitsluitend gegeven aan stukken voor klavier of voor klavier en één ander instrument, terwijl, wanneer er bij de kamermuziek sprake is van een vereeniging van meer dan twee instrumenten, de naam van trio, kwartet, kwintet werd gebezigd.

De vorm der sonate voor klavier alleen heeft zich het meest ontwikkeld. Hij, die daarop vooral invloed heeft uitgeoefend, was Philipp Emanuël Bach, die dan ook gewoonlijk de vader der klaviersonate wordt genoemd. Joseph Haydn breidde dien sonatevorm nog uit en paste hem toe op het strijkkwartet en de symphonie. Zijn groote verdienste is, dat hij uit het veelal gebrekkige, dat vóór hem op dit gebied werd gewrocht, nieuwe vormen schiep, binnen welken zijn beroemde opvolgers Mozart en Beethoven verder konden bouwen.

Haydn, Mozart en Beethoven. Ziedaar het drietal namen, dat ons het eerst voor den geest komt wanneer er sprake is van kamermuziek. Hoevelen hebben zij door alle tijden heen dankbaar gestemd voor de meesterwerken, die zij op dit gebied hebben nagelaten, al is het dat zij verschillen in de eigenschappen waardoor zij ons treffen. Doet ons de muziek van Haydn weldadig aan door het kinderlijk natuurlijke en beminnelijk eenvoudige dat er in doorstraalt, zoo treft Mozart ons door den rijkdom zijner

melodie, een eigenschap die zijn collega en tijdgenoot Dittersdorf deed wenschen, dat hij met dien rijkdom niet zoo verkwistend ware. Want - zeide hij - Mozart laat zijn toehoorder niet tot adem komen; immers, nauwelijks wil men over een schoone gedachte nadenken, of er komt weder een andere, die de vorige verdringt, en dat gaat maar zoo voort. Inderdaad is in Mozart's instrumentale muziek alles karakteristieker, voller dan bij zijne voorgangers, en dikwerf, wanneer men meent dat hij alles gegeven heeft, brengt hij aan het slot (als coda) nog een geheel nieuwe melodie, die over het geheel een bijzonderen luister werpt. Ook is bij Mozart de modulatie oorspronkelijker en stouter dan bij zijne voorgangers en in de rhythmiek is hij alleen overtroffen door zijn onmiddellijken opvolger.

En nu Beethoven, deze grootste aller componisten op het gebied van kamermuziek. Van zijn vroegste jeugd af was hij met dit kunstgenre vertrouwd. Zijn eerste compositiën van eenige beteekenis waren drie sonaten voor klavier en daarop volgden onmiddellijk als eerste grootere werken drie klavier-kwartetten. In Bonn werd hij al vroeg bekend met Haydn's strijk-kwartetten en later te Weenen waren het de muziekavonden bij zijne vrienden en beschermers, zooals Lichnowsky, Lobkowitz e.a., die hem telkens opwekten tot nieuwe scheppingen op een gebied waarin hij tot in zijn laatste levensdagen nog zooveel schoons zou wrochten. Het eerste werk, door hem te Weenen uitgegeven, was dan ook al aanstonds een verzameling van drie trio's voor piano, viool en violoncel. Reeds dit werk onderscheidt zich van hetgeen Haydn en Mozart in dit genre gecomponeerd hadden. Niet in den vorm lag dit verschil, want Beethoven heeft in den sonate-vorm niets wezenlijk veranderd, maar in den inhoud. Wel staat hij in deze compositie nog naast zijne beroemde voorgangers maar reeds dringt zijn ernstig strevende zin voorwaarts. Hij kan zich niet lang bepalen bij den schertsenden toon van Haydn, bij het rustig melodieuze van Mozart; hij heeft meer te zeggen, niet quantitatief maar qualitatief.

Haydn gevoelde dat onderscheid zeer goed. Toen hij een van die trio's op een muziekavond in den winter van 1795 bij prins Lichnowsky hoorde, gaf hij aan Beethoven den raad, dit trio niet uit te geven. Die raad was welgemeend doch deed Beethoven onderstellen, dat Haydn hem niet genegen, ja zelfs jaloersch van hem was.

Ook bij de eerste strijkkwartetten (opus 18), in 1801-1802 gecomponeerd, is dat innerlijk verschil met zijne voorgangers merkbaar. Vandaar dan ook, dat zij, niettegenstaande hunne uiterlijke gelijkvormigheid met soortgelijke van Haydn en Mozart, bij een groot deel van de toonkunstenaars en het publiek uit dien tijd onbegrepen en ongeliefd waren. Louis Spohr, die toenmaals, als beroemd violist, kunstreizen deed, verhaalt daarvan een paar staaltjes in zijne autobiographie. Toen hij in 1804 Leipzig en Berlijn bezocht, werd hij in eerstgenoemde stad op een particuliere soirée genoodigd, om daar o.a. eenige kwartetten te spelen. Hij koos toen een van de genoemde kwartetten van Beethoven, waarvan hij een groot bewonderaar was, doch bemerkte al spoedig dat zijne medespelers volstrekt niet op de hoogte waren van deze muziek en ook dat het gezelschap er niet eens naar luisterde, ja zelfs de conversatie zoo luidruchtig werd dat zij de muziek bijna overstemde. Verontwaardigd legde Spohr midden in het spel zijne viool neder en wilde zich verwijderen, doch de gastheer maakte zijne verontschuldiging en verzocht hem te blijven en voor het gezelschap iets te spelen, wat beter met hun begrip en hun smaak overeenkwam. Spohr voldeed daaraan en speelde daarop een kwartet van Rode, dat zijne partners goed kenden en dat door het gezelschap met de grootste stilte en aandacht werd aangehoord.

Dit voorval had plaats in een kring van dilettanten, maar kort daarop had hij gelegenheid om waar te nemen, wat musici van beroep van Beethoven's werken wisten en hoe zij er over dachten. Op een muziekavond te Berlijn bij prins Radziwill, een uitstekend violoncellist en talentvol componist, trof hij een kring van voorname toonkunstenaars aan, onder wie ook de beroemde violoncellist Bernhard Romberg. Spohr meende niet beter te kunnen doen dan voor een zoo luisterrijk gezelschap van kunstenaars en kenners een van Beethoven's kwartetten uit te voeren, doch ook hier moest hij ondervinden dat hij een misgreep gedaan had. Deze Berlijnsche kunstenaars kenden deze kwartetten even weinig als de Leipzigers en waren evenmin in staat die voldoende voor te dragen als te waardeeren. Romberg vroeg hem zelfs: ‘Aber lieber Spohr, wie können Sie nur so barockes Zeug spielen?’

En toch spreekt Beethoven, zooals gezegd is, in deze kwartetten nog grootendeels de taal van Haydn en Mozart. Nog altijd staan zijne werken voor klavier bovenaan, wat kracht en waarheid van

uitdrukking betreft, en hierin treedt reeds duidelijk te voorschijn, wat hem van zijne voorgangers onderscheidt. Iets als eene ‘Sonate pathétique’ bijv. zal men bij Mozart en vooral bij Haydn niet vinden. Wanneer men echter in het gedeelte van een der genoemde kwartetten, dat tot opschrift heeft ‘La Melanconia’, een spoor van die individueele kracht vindt, die in Beethoven's latere kwartetten tot een zoo hooge ontwikkeling zou komen, dan is dit nog slechts weinig in vergelijking met het diep poëtische van de bijna gelijktijdig gecomponeerde Cis moll-sonate (de zoogenaamde ‘Mondscheinsonate)’. Zijn geest moest om zoo te zeggen eerst nog ten volle uitrazen op een gebied, dat hem vooralsnog het naast lag, voordat hij in het kwartet de intiemste gevoelens van zijn hart openbaarde. Nog is het in de eerste plaats het klavier, waaraan hij zijn vreugde en leed toevertrouwt.

De verheven eigenschappen der Beethovensche kamermuziek - de diepte van gemoed, de rijke geestelijke inhoud - bereiken hare volmaking in zijn laatste kwartetten (en hieronder versta ik zoowel de kwartetten die, als op. 74 en 95, in de jaren 1810 en 1811 het licht zagen als die welke in het tijdvak 1824-1826 gecomponeerd zijn) maar reeds in zijne vroegere werken zijn zij te herkennen en boeien zij ons, en zelfs in de hierboven genoemde eerste kwartetten kunnen wij haar ontdekken. Meer en meer ontwikkelt zich die openbaring van het diepste gemoedsleven in de sonaten voor klavier en in het algemeen wordt de stijl zijner kamermuziek vrijer en meer symphonisch. Reeds met de Kreutzersonate (opus 47), uitgegeven in het jaar 1805, begint deze meer symphonische stijl zich in zijne kamermuziek te doen gevoelen, maar eerst in de kwartetten op. 59, drie jaren later verschenen, ontwikkelt zich die stijl ten volle, en al zijn deze kwartetten nu ook nog niet zoo geheel echt Beethovensch als de latere, ja al hebben zij nog iets van het met bravour verbonden concertantachtige, zoo wordt toch hier reeds een nieuwe en vrijere toon aangeslagen.

Hoe de groote meester na dit opus op den weg van ontwikkeling voortschreed, daarvan getuigen werken als de sonaten op. 106, 109, 110, 111, de twee trio's op. 70 en de reeds genoemde strijkkwartetten op. 74 en 95.

Daarna zou het 12 jaren duren, voordat de in dat tijdperk veelbewogen geest van den meester weder ernstig aan het componeeren

van kwartetten dacht. De laatste der symphonieën, de omwerking der opera Fidelio, de cantate *Der Glorreiche Augenblick* (gecomponeerd voor de feesten van het Weener congres) en vooral de groote Mis namen zijn werkkracht geheel in beslag. Toch heeft hij zich op dien weg nog nu en dan bij de kamermuziek opgehouden; o.a. componeerde hij het Trio voor piano, viool en violoncel op. 97, met het verheven Andante cantabile, en de beide sonaten voor piano en violoncel op. 100.

Na de voltooiing van de groote Mis in het jaar 1822 echter vinden wij weder sporen van schetsen voor strijkkwartet, en wel voor de kwartetten die hij op uitnoodiging van den Russischen prins Galitzin heeft gecomponeerd. Nadat in den winter van het jaar 1823 de Negende Symphonie voltooid en in de maand Mei van het daarop volgende jaar onder grooten bijval van het publiek uitgevoerd was, ging Beethoven, met ter zijde legging van alle andere werken waartoe men hem aangezocht had, terstond aan het componeeren van die kwartetten, des te meer daartoe opgewekt, nu prins Galitzin in April 1824 te Petersburg een uitvoering van de groote Mis had weten tot stand te brengen (de allereerste uitvoering van dit werk), zoodat de meester de verwachting kon koesteren, dat ook de werken, die hij thans onder handen had, daar op de beste wijze ontvangen zouden worden. Maar in plaats van de drie voor Galitzin geschreven en aan hem opgedragen kwartetten werden het er vijf, en vermoedelijk zouden het er nog meer geworden zijn, wanneer de dood niet tusschenbeide ware getreden.

Wat in deze laatste scheppingen van den grooten meester ligt opgesloten, vermogen woorden niet weer te geven; zij laten zich niet beschrijven maar alleen gevoelen. Eene verklaring van Beethoven's werken te geven - zegt Richard Wagner - zou een dwaze onderneming zijn. Bij het aanhooren van een Beethovensch toonwerk geraken wij in een toestand van betoovering. Wij zien in de deelen van het muziekstuk een geheimzinnig, bovennatuurlijk leven, waarin zich teederheid, levendige blijdschap, vervoering, smachtend verlangen, angst, smart en klacht openbaren, hetgeen alles wederom uit het diepste van ons eigen binnenste schijnt voort te komen. Want het voor de kunstgeschiedenis zoo gewichtige moment in Beethoven's scheppingen is, dat hier elke technische bijzonderheid der kunst, waarmede de kunstenaar, om zich verstaanbaar te maken, zich in een conventioneele verhouding tot de

wereld buiten hem stelt, zelf onmiddellijke uitstorting van het gemoed wordt. Hier wordt alles melodie, elke stem der begeleiding, elke rhythmische noot, ja zelfs de pauze.

En van de laatste kwartetten in het bijzonder zeide hij: ‘Das ist so intim, dass man es sich zur höchsten Ehre anrechnen muss, zum Lauschen zugelassen zu werden.’

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

VAN WAAR KOMT HET WOORD 'GIDS'? - Elk rechtgeaard lezer van *De Gids* zal met belangstelling en zelfs met eenige aandoening de scherpzinnige *gids*verklaring van Dr. A. Kluyver in de November-aflevering hebben gelezen. Indien die welgeaarde lezer onaangenaam mocht zijn getroffen door de gedachte dat ons *gids* van zoo'n gering komaf zou zijn, misschien kan dan de volgende aanteekening zijn leed eenigszins verzachten. Dr. Kluyver wil *gids* afleiden van een zigeunerwoord *gadjo*. 'De Zigeuners,' zegt hij, 'noemen zich zelf *rom* of *kalo* en ieder die niet behoort tot hun volk noemen zij *gadjo*. Dit woord was dus stellig een van de eersten die anderen van hen konden hooren. *Gadjo* en het vrouwelijke *gadji* werd een gewone boeventerm voor *kameraad*.' Ik veroorloof mij dit te betwijfelen. Het woord *gadjo* is geen echt zigeunerwoord. Terwijl *rom* = skrit *rāma* en *kālo* (zwart) = skrit *kālo*, echt indischzigeunersche woorden zijn, den ganschen stam eigen, door allen uit Indië meegenomen, is *gadjo* een vreemd woord, door de Zigeuners overgenomen, evenals zooveel andere woorden en dingen. Het is het hongaarsche woord *gazda*, dat 'huisheer, eigenaar, waard, boer, meester, baas' beteekent. In diezelfde beteekenissen, en ook in die van 'huisvader' wordt het door de tegenwoordige Zigeuners gebruikt.

Hieruit volgt 1°. dat, zoolang het onzeker blijft of het door Zigeuners in Hongarije overgenomen woord een algemeen zigeuner-woord is geworden, de metamorfose er van in een algemeen nederlandsch woord onwaarschijnlijk is, en 2°. dat de overgang der oorspronkelijke beteekenis van het woord in de slechte, door Dr. Kluyver gepostuleerd, minstens problematiek moet heeten.

S.J. WARREN.

DE FAMILIEBERICHTEN VAN DE LEIDSCHE MAATSCHAPPIJ. - Het pleegt in de Leidsche Maatschappij der Nederlandsche letterkunde - getuige de wetenschappelijke onder-onsjes, meer bekend onder den naam van maandelijksche vergaderingen - wel zeer geleerd, maar tevens vrij huiselijk en familiaar toe te gaan. Die huiselijkheid en familiariteit wordt echter door de Maatschappij, dunkt mij, wel wat te ver gedreven, nu zij de 'Levensberichten der afgestorven medeleden', welke het boekdeel vormen, waarmede hare leden jaarlijks worden begiftigd, door de familie der afgestorvenen laat schrijven. In de onlangs verschenen Levensberichten toch, die, dank zij de breedsprakigheid der heeren - de eenige dame gaf in dit opzicht een goed voorbeeld -, niet minder dan 570 bladzijden beslaan, schrijft Prof. Oort over zijn zwager Hooykaas, de heer Boele over zijn schoonvader Nijhoff en mejuffrouw De Veer over haren vader H. de Veer.

Ik zou de Maatschappij, in allen ernst, willen raden, nog een stap verder te gaan. Zij noodige hare leden uit, bij hun leven - het is mijn doel niet, spiritistische mededeelingen uit te lokken - hun eigen levensbericht ten behoeve van het jaarlijksche doodenboek te schrijven. Zoodoende zal men een reeks gedenkschriften, confessies, herinneringen kunnen krijgen, welke allicht interessanter en aangenamer lectuur opleveren dan de meeste der necrologiën van al die beste, brave, smettelooze, onovertroffen leden, waarop wij thans jaar in jaar uit vergast worden. Aan eene commissie van redactie zou kunnen worden opgedragen om over de stukken, aleer zij afgedrukt worden, het oog te laten gaan, ze, voor zoover het feiten betreft, zoo noodig aan te vullen, en, waar het wenschelijk en zonder schade mogelijk is, te bekorten....

J.N.v.H.

Buitenlandsch overzicht.

27 November.
‘Het heeft me verdriet gedaan.’ Abdoel Hamid.

Abdoel Hamid, sultan, heerscher, is een godvreezend man. Als prins bracht hij zijn tijd door met het lezen van den Koran, en met het aanleggen van een verzameling landkaarten.

Toen de Scheik-al-Islam hem meldde dat de troon voor hem was bestemd, daar zijn broeder Moerad zich ongeschikt betoond had voor de regeering, schrikte hij formeel en sloeg het aanbod af.

Maar den volgenden dag kwam de Scheik-al-Islam terug, en drong aan, en zeide dat er een middel was om hem te dwingen tot de aanneming der heerschappij. Abdoel-Hamid begreep den zin der duistere woorden: de oud-Turken zouden desnoods het leven aan zijn broeder ontnemen; dan was hij van zelf de erfgenaam, de vorst.

En om zijn broêr te sparen, liet hij zich overhalen.

Want de zoons van Abdoel Medjid hielden veel van elkaâr, en ze hadden geen lust in de regeering. Schrikachtige menschen, de een met weinig hersens, de ander ernstig, nauwgezet en hoofdig, lezend in den Koran, turend op zijn kaarten, en muizenvangend wanneer hij niets anders kon verzinnen. Het deed hem verdriet, Abdoel Hamid, om den last der regeering te moeten dragen; maar zijn broeder, de onttroonde sultan, kon nu rustige dagen doorbrengen in het paleis Tscheraghan, en den waanzinnigen schrik van zijn regeeringsdagen langzamerhand te boven komen, kijkend naar de blauwe wateren van den Bosporus.

O wat een poover, verbleekt geslacht!

Zouden we niet over andere dingen kunnen spreken?

Ik had zoo'n lust om in plaats van die levende schimmen de helden op te roepen van den Turkschen en Mongoolschen stam, uit den tijd dat het volk, als wereldvolk, pas de schoot van het natuurleven had verlaten, - gaaf.

Om u de waarheid te zeggen, ik heb daareven zitten te lezen in het nieuwe, flinke boek van Léon Cahun: Introduction à l'histoire de l'Asie. Turcs et Mongols des origines à 1405. Een boek dat je verbeelding en je belangstelling midden in het onbekende Azië brengt. Daar komt, voor den geest, orde in wat vroeger als een vage verwarring van namen schemerde. De schrijver, met zijn buitengewoon talent van assimilatie aan het vreemde, verdwenen volksleven, weet de wisselende physionomie van naties en persoonlijkheden aan het licht te brengen en in het licht te houden.

Heisa, wat een volkenstorm gaat daar rond in het kolossale werelddeel van Azië, en breekt zich een weg tot in het hart van het net en proper gevormde aanhangsel dier lompe landmassa, tot Europa.

Dan pakt zich die loutere begeerte van uitgaan en veroveren, de lust om de dingen der aarde in bezit te nemen, het hartsverlangen naar de groote ruimte om zich heen, - dan verdicht zich die volkswil in een held, den wereldveroveraar, Temoedschin, den Dschingiz-Khan, held onder de helden, gesteund door zijn moeder, de grijze heldin, wier knoken in de dagen van tegenspoed de krijgsvaan grijpen, gedragen door zijn onbegrensde zucht, die hem een rijk deed verwerven, waarbij Napoleons monarchie tot een stip slinkt.

En Timoer verschijnt, als het laatste krachtige woord van wat het Turkenvolk uit de diepten van zijn gemoed te zeggen had, - Timoer, de ridder, de politicus, niet de boeman dien de legenden der Osmanen gefabriceerd hebben, maar de kranige, elegante heldengestalte, die de geschiedenis van het echte, onvervalschte Turkenvolk in Azië sluit, - Timoer, wiens naam is: ijzer, evenals Etzel, Atilla, de Hunnenvorst, ijzer beduidt.

Want het ijzer was het element dat het Turkenvolk, in zijn natuurstaat, aanbad.

Uitstekende soldaten, en in het burgerlijk leven bijzonder geschikt voor policiesergeanten, maar zonder eigen beschaving.

In hun hart was geen oorspronkelijk gevoel voor de dingen die buiten de aarde gaan. Zij konden alleen godsdienst, beschaving en staatsvormen van andere volken overnemen, en van het eene volk naar het andere overbrengen. Hun geloof, het vreemde geloof, zat hun altoos als een jas die te krap gemaakt is, en hun ideeën waren ouderwetsch als die van een diender, die er ideeën op na houdt.

De regeeringsvormen, of zij ze van Chineezen, Perzen, Byzantijnen gekregen hadden stolden bij de Turksche stammen dadelijk tot leege schema's. Intrigue, spioneeren, omkooping werden de instrumenten van het bestuur. Zij kunnen niet opgesloten zitten in een staat, de Turken. Het gaat er aldra duf ruiken.

Zoo is het ook gebeurd met de Turken in Europa.

De 16^{e} eeuw behoort nog tot hun grooten tijd. Toen de Turksche vloot bij Lepanto de nederlaag leed begon het er mee gedaan te raken. ‘Wat deert ons het verlies van een paar schepen!’ zeide de grootvizier Mehemet-Sokolli tot den Venetiaanschen gezant. ‘Is de Porte niet rijk genoeg om een nieuwe vloot te bouwen, met ankers van zilver, zeilen van damast en het touwwerk van zijde?’

Dat was een naklank van hun werkelijken roem. Want de financies van de Turksche regeering zijn altoos haar zwakke kant geweest.

Maar twee eeuwen lang heeft de macht der Osmanen op haar naroem geteerd. Ze bleef iets mysterieus waarbij men dacht aan zilver en damasten en zijden stoffen, - en geheime moorden in het serail.

Leest men de berichten der Europeesche gezanten te Constantinopel van een zestig, zeventig jaar geleden, dan bemerkt men daaruit hoever het Turksche leven van hen afstond. Een audientie bij den grootvizier, met wat een staatsie ging ze niet gepaard! De gezant trok naar de Porte, in een zijden kleed met een kostbaren pelsrand, gezeten op een met een hoog Turksch zadel bepakt paard. En een audientie bij den sultan, eerst! Het was een evenement waar men eenige maanden op moest wachten, een omslag van volgelingen, een uitdeeling van cadeaux, - en een corvée van 10 of 12 uren, waarbij men ten hoogste den sultan enkele minuten achter het traliewerk van zijn binnenvertrekken zag.

Over het bloedbad, in 1826, van de Janissaren te Constantinopel,

schrijft onze Nederlandsche gezant: ‘Wij hebben het hier zeer rustig en merken van niets.’ En er waren meer dan tienduizend gedood, en het was een omwenteling.

Sinds dien tijd is Europa het mysterie van zilver en zijde gaan doorgronden. Regelmatig, ongeveer om de twintig jaren, maakt het er een Oostersche quaestie van.

De Armeniërs hebben het thans gedaan. Ik geloof wel dat het dit jaar nog wat erger in het Armenische hoogland is toegegaan dan gewoonlijk het geval is, en dat de pacha's-stadhouders nog iets meer dan andere jaren met de Koerden geheuld hebben. Maar dat zijn nu eenmaal des jeux de pacha's et de Kurdes.

Thans is er de groote trom over geroerd. Engeland woû dat wel.

Voor Gladstone, en die aan Gladstone gelooven, is de Turk een pikzwarte man. Hij moèt weg van den aardbodem, of tenminste zoover mogelijk uit het gezicht: een indecente, onnoembare Turk. De Engelsche politici, van hun kant, meenden in de zaken van Klein-Azië geen ondankbaar middel te vinden om de macht van hun land naar buiten te doen gevoelen. Egypte ligt in de buurt, en Engelands positie in Egypte is naar strikt recht niet makkelijk te verdedigen. Maar over Klein-Azië heeft het, sinds de conventie met Turkije van 1878, wel eenige aanspraken van contrôle. Een flink woord in Armenische dingen gesproken, zou misschien de zwakheid van de argumenten voor de Egyptische bezetting aansterken. En in het oosten van de Middellandsche zee gaan de belangen van Rusland en Frankrijk, het paar dat iedere macht thans overal op z'n weg ontmoet, niet geheel te zamen. Frankrijk is de beschermheer van de Latijnsche Christenheid van het oosten, Rusland daarentegen die van de Grieksche Christenen. En in een land van twisten tusschen belijders van verschillende godsdiensten hebben die tradities der politiek een groote beteekenis.

Lord Salisbury, die graag buldert, omdat het flink staat en omdat het indruk maakt op de domme gemeente, heeft de politiek van het voorgaand ministerie overgenomen, en naar zijn manier kraáchtig doorgezet, zonder iets verder te komen, in het eerst. Want samenwerkend met Rusland en Frankrijk en van plan tusschen die beiden in te komen, zag hij hoe dat logge Rusland, alleen door zijn gewicht, de zaken aan zich haalde en voor zich bewaarde.

Toen heeft de bulderende markies de andere groote mogendheden van Europa in het geval betrokken, en hij wilde Italië en Oostenrijk tegen het overwicht van Rusland uitspelen.

Dat scheen te gelukken. Rusland heeft geen reden om zich aan een Europeesch concert dadelijk te onttrekken, en het orchest leek in volle harmonie.

Salisbury neemt dan het woord om te gaan bazuinen voor de goê-gemeente:

De sultan heeft wel aangenomen om hervormingen in Klein-Azië in te voeren, maar wat beteekent dit zoolang hij niet den ernstigen wil heeft om ze uit te voeren. Moeten we aan zijn bedoeling twijfelen, zoo zal hij zijn lot niet ontgaan!

Brr!!

En de sultan, heusch bang, en heuscher nog, geschrokken dat iemand het woord van hem, den godvreezende, den eenvoudige, den ernstige, van hem die waarlijk niet voor zijn pleizier regeert en die zijn muziek en zijn muizenvallen nauwlijks meer aankijkt van het drukke werk, geschrokken dat iemand, zoo machtig als Salisbury, zijn woord durft wantrouwen, stuurt een boodschap naar Engeland:

‘Het heeft me verdriet gedaan dat men mij niet gelooft.... Ik zeg nog eens dat ik de hervormingen zal uitvoeren. Ik zal de papieren, waarin ze beschreven staan, voor me nemen, en ik zal zelf toezien dat ieder artikel van kracht wordt. Dit is mijn vast besluit. Ik geef mijn woord van eer. Laat Lord Salisbury een nieuwe rede houden, waarin hij verklaart mij te gelooven. Ik wacht in de grootste spanning en met het grootste ongeduld het resultaat.’ -

O, dat bedroefde stemmetje van een muis in de val dat daar op eenmaal door het politiseerende en zich wapenende Europa heenklinkt!

Maar wie is in dit geval de Turk?

B*.

Bibliographie.

L. van Deyssel. Prozastukken. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1895.

Met zijne verfijnde artisticiteit en zijne onhebbelijke, beleedigende brutaliteit, met zijn gezonde en hooge opvatting van dingen en menschen en zijn kwaadsappige, kleinzielige nijdigheid, met zijn heerlijk taalgevoel zich uitsprekend in bladzijden vol breed gespierd proza, tintelend van leven, waar het bloed gezond door straalt en hoog in opbruist, en zijn log, onwelluidend geknutsel van woorden en zinnen, die als pap met klonten in den mond liggen, ongenietbaar en onverteerbaar, blijft L. van Deyssel ook in deze *Prozastukken* een vat vol tegenstrijdigheden. Te sterker komt dit uit in dit boek, omdat er van een rangschikking der verschillende opstellen naar hunnen aard: het polemische bij het polemische, enzoovoort, geen sprake is, maar alles door elkander staat en bijvoorbeeld ‘de Koning der Eeuwen in de wolken van heerlijkheid’ dwars tusschen Fokko Bos en Smit Kleine door schrijdt.

In de laatstverschenen aflevering van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* komt een fraai stuk van L. van Deyssel voor: ‘Tot een levensleer’, dat bij den schrijver van *Prozastukken* op een verteedering schijnt te wijzen, op een tot rust komen, ‘verreind van het zwarte beweeg van overwegen en strijd’, op een zoeken naar ‘gratie des levens en smaak van gevoelen’, naar de linie ‘waarlangs het Goddelijke kan uitstralen tot in het kleinst-menschelijke’. Nog is alles in dit programma niet even duidelijk; maar, in verband met de in datzelfde tijdschrift voorkomende ‘letterkundige kroniek’, lijkt het ons niet onwaarschijnlijk dat de levensleer, hier gepredikt, hem ook een kunstleer zal worden en dat de evolutie, die de met het naturalisme begonnen Van Deyssel gemaakt heeft, thans een punt is genaderd, van waar uit zich het groote talent van den prozadichter heerlijk zal kunnen ontvouwen.

Wijsheid en Schoonheid uit China, door Henri Borel. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Er is in ons land misschien geleerder, met meer exact weten over China geschreven, maar zeker niet aantrekkelijker, artistieker dan in de verschillende opstellen over het Chineesche tooneel, een Chineesche uítvaart, en over Lao Tsz's philosofie, die achtereenvolgens in *De Gids* verschenen en thans met nog een opstel, ‘De schijn der Chineezen’, verrijkt, een fraai uitgevoerden bundel vormen. Hebben zoo-

wel de Wijsheid als de Schoonheid uit China den heer Borel tot het schrijven van deze stukken bewogen, van deze twee is de Schoonheid toch zeker de meeste in zijn oog. Aan de wijze waarop de schrijver die Schoonheid - die liefheid *van buiten*, de gracieuse vormen, den smaak voor kleur, lijn en gebaren van die mysterieuse, en in den grond vicieuse, personaadjes die het Chineesche volk vormen - in het licht heeft gesteld, en niet aan hun streng wijsgeerigen betoog-trant, hebben deze opstellen hun succes voor een groot deel te danken.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Bach (Johann Sebastian), Forschungen über dessen Grabstätte, Gebeine und Antlitz	Dl.	IV.	Blz.	171.
Becque (Henri), Souvenirs d'un auteur dramatique	Dl.	III.	Blz.	189.
Borel (Henri), Wijsheid en schoonheid uit China	Dl.	IV.	Blz.	572.
Cahun (Léon), Introduction à l'histoire de l'Asie. Tures et Mongols des origines à 1405	Dl.	IV.	Blz.	568.
Campbell (Douglas), The Puritans in Holland, England and America	Dl.	IV.	Blz.	497.
Constant (Benjamin), Journal intime	Dl.	I.	Blz.	543.
Coppée (François), Pour la couronne	Dl.	I.	Blz.	547.
Corbin, The Elizabethan Hamlet	Dl.	III.	Blz.	563.
Defoe (Daniel), Of Royall Educacion, ed. by Karl D. Bülbring	Dl.	III.	Blz.	182.
Dekking (Henri M.), Leven van	Dl.	I.	Blz.	552.

Willem van Zuylen				
Duplan (Paul), Lettres de Aimée Desclée à Fanfan	Dl.	III.	Blz.	334.
Deyssel (L. van), Prozastukken	Dl.	IV.	Blz.	572.
Duyl (C.F. van) en L. Leopold, Nederlandsche scherts, humor, satire	Dl.	IV.	Blz.	187.
Eeden (Frederik van), De broeders	Dl.	I.	Blz.	353.
Eeden (Frederick van), Het lied van schijn en wezen	Dl.	IV.	Blz.	439.
Eekhoud (Georges), Mes Communions	Dl.	II.	Blz.	219.
Emants (Marcellus), Een nagelaten bekentenis	Dl.	I.	Blz.	165.
Emants (Marcellus), Lilith, Uebertr. von Anna Crous	} Dl.	II.	Blz.	220.
Emants (Marcellus), Tot. Uebers. von Anna Crous	} Dl.	II.	Blz.	220.
Excelsior. Maandschrift voor jonge dames. Eerste Jrg. No. 1	Dl.	II.	Blz.	589.
Feestbundel ter gelegenheid van zijn 80sten geboortedag	Dl.	II.	Blz.	275.

aan Dr. P.J. Veth aangeboden				
Font (Auguste), Favart, l'Opéra Comique et la Comédie-Vaudeville au XVIIe et XVIIIe siècles	Dl.	IV.	Blz.	351.
Garborg (Arne), Jonas Lie, en Udviklingshistorie	Dl.	I.	Blz.	451.
Gilkin (Iwan), Damnation de l'artiste	} Dl.	I.	Blz.	228.
Gilkin (Iwan), Ténèbres	} Dl.	I.	Blz.	228.
Gilkin (Iwan), Satan	} Dl.	I.	Blz.	228.

Giraud (Albert), Hors du siècle	Dl.	I.	Blz.	225.
Giraud (Albert), Pierrot Narcisse	Dl.	I.	Blz.	227.
Goethe-Brevier. Herausg. von O.E. Hartleben	Dl.	III.	Blz.	380.
Griffis (W. Elliot), The influence of the Netherlands in the making of the English Commonwealth and the American Republic	Dl.	IV.	Blz.	496.
Griffis (W. Elliot), Brave little Holland	Dl.	IV.	Blz.	497.
Groot (Pierre de), Lettres à Abraham de Wicquefort	Dl.	I.	Blz.	535.
Haberlandt (G.), Eine Botanische Tropenreise	Dl.	I.	Blz.	138.
Hanslick (Ed.), Aus meinem Leben	Dl.	I.	Blz.	554.
Hoogstraten (P.F.Th. van), Studiën en kritieken, 3e deel, 1e en 2e afl.	Dl.	III.	Blz.	157.
Ibsen (Henrik), Lille Eyolf	Dl.	I.	Blz.	304.
Kemp (P.H. van der), Handboek tot de kennis van 's Lands	Dl.	IV.	Blz.	455.

zoutmiddelen in Ned.-Indië				
Koetsveld C. Ez. (C. van), Voor oog en hart	Dl.	IV.	Blz.	188.
Lapidoth (Frits), Fransche teekenaars	Dl.	I.	Blz.	174.
Lapidoth-Swarth (Hélène), Blanke duiven	Dl.	IV.	Blz.	375.
Lavisse (Ernest), A propos de nos écoles	Dl.	I.	Blz.	521.
Le Bon (Gustave), Psychologie des foules	Dl.	IV.	Blz.	340.
Legrand (L.), La République batave	Dl.	II.	Blz.	360.
Lehmann (M.), Friedrich der Grosse und der Ursprung des siebenjährigen Krieges	Dl.	III.	Blz.	535.
Lennep (J. van) en Compagnie, Tafereelen uit de geschiedenis des Vaderlands	Dl.	IV.	Blz.	485.
Lie (Jonas), Livsslaven	Dl.	I.	Blz.	451.
Lie (Jonas), Familjen paa Gilje	Dl.	I.	Blz.	451.
Lie (Jonas), Trold	Dl.	I.	Blz.	452.
Lie (Jonas), Maisa Jons	Dl.	I.	Blz.	453.
Lie (Jonas), Niobe	Dl.	I.	Blz.	456.

Lie (Jonas), De dochters van den Kommandeur	Dl.	I.	Blz.	457.
Lie (Jonas), Een huwelijksleven	Dl.	I.	Blz.	458.
Lie (Jonas), Booze geesten	Dl.	I.	Blz.	458.
Linde (Antonius van der), Antoinette Bourignon	Dl.	I.	Blz.	541.
Lindsay (Lady), The Kings last vigil, and other poems	Dl.	II.	Blz.	557.
Loening (R.), Die Hamlet-Tragödie Shakespeares	Dl.	IV.	Blz.	264.
Loveling (Virginie), De bruid des Heeren	Dl.	III.	Blz.	189.
Maartens (Maarten), De liefde van een oude jongejuffrouw	Dl.	I.	Blz.	576.
Maeterlinck (Maurice), Serres chaudes	Dl.	I.	Blz.	240.
Meijere (Victor de), Verzen	Dl.	I.	Blz.	175.
Mont (Pol de), Iris	Dl.	I.	Blz.	324.
Multatuli, Brieven, 9e deel	Dl.	III.	Blz.	157.
Negri (Ada), Fatalità	Dl.	II.	Blz.	562.
Nouhuys (W.G. van), In kleinen kring	Dl.	I.	Blz.	549.

Nouhuys (W.G. van), Zijn kind	Dl.	IV.	Blz.	375.
Parnasse (Le) de la jeune Belgique	Dl.	I.	Blz.	217.
Pfohl (Ferd.), Die moderne Oper	Dl.	III.	Blz.	358.
Renan (Ernest), Ma soeur Henriette	Dl.	III.	Blz.	552.
Revue d'histoire littéraire de la France	Dl.	II.	Blz.	179.
Rodenbach (Georges), Le règne du Silence	Dl.	I.	Blz.	238.
Rodenbach (Georges), Le voyage dans les yeux	Dl.	I.	Blz.	240.
Sabatier (Paul), Vie de St. François d'Assise	Dl.	I.	Blz.	246.
Schrattenthal (Karl), Johanna Ambrosius	Dl.	II.	Blz.	562.
Steinmetz (Dr. S.R.), Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe	Dl.	I.	Blz.	485.
Steinmetz (Dr. S.R.), Het goed recht van Sociologie en Ethnologie als Universiteitsvakken	Dl.	III.	Blz.	143.
Tine. Brieven van Mevr. Douwes-Dekker,	Dl.	II.	Blz.	386.

uitgeg. door Dr. Julius Pée				
Tucker (Gideon J.), Legends of the Netherlands	Dl.	IV.	Blz.	499.
Verhaeren (Emile), Les campagnes hallucinées	} Dl.	I.	Blz.	235.
Verhaeren (Emile), Les apparus	} Dl.	I.	Blz.	235.
Vries (Matthias de), Verspreide taalkundige opstellen	Dl.	I.	Blz.	177.
Waldmann (Dr. Wilh.), Robert Franz. Gespräche aus zehn Jahren	Dl.	II.	Blz.	570.
Ward (Mrs. Humphry), Marcella	Dl.	II.	Blz.	295.
Weeshuis Prévost te Cempuis. (Het)	Dl.	II.	Blz.	589.
Wolfe Tone (Theobald), Autobiography, ed. by R.B. O'Brien	Dl.	II.	Blz.	343.